T·LIVII PATAVINI,

Historiarum ab vrbe condita, LIBRI, QVI EXTANT, XXXV.

CVM VNIVERSAE HISTORIAE EPITOMIS.

Adiunctis Scholijs CAROLI SIGONII, *quibus ijdem libri, atque epitoma partim emendantur, partim etiam explanantur.*

SECVNDA EDITIO.

AL DVS

Cum priuilegio Pontificis Maximi, & Senatus Veneti, ad annos XX.

VENETIIS, Apud Paulum Manutium, Aldi F.

M D LXVI.

CAROLVS SIGONIVS

Bernardino Lauredano,

ANDREAE F. PATRICIO

VENETO, S. D.

OMNES artes, BERNARDINE iuuenis ornatißime, quæ maiorum nostrorum vel excellenti ingenio partæ, uel summo labore traditæ existimantur, duabus potißimum de causis eximio quodam à nobis (ut opinor) studio celebrantur; quarum una est utilitatis, altera uoluptatis. Etenim, si recte attendamus, nihil esse intelligemus, cur ea, quæ ab antiquißimis philosophis acutißime, aut à uetustißimis poetis ornatißime scripta sunt, tanti à nobis fiant, quàm quòd partim ad nostros animos excolendos, atque ad ueritatis, & summi boni cognitionem traducendos, partim ad eosdem relaxandos, atq; hilaritate honestißima perfundendos magnum momentum habent, quod idem in cæteris etiam artibus euenire, ut tum ad vitæ præsidium, tum ad animi remißionem à nobis adhibeantur, satis esse cuique perspicuum potest. quod si ita est, profecto nobilißimum ipsum historiæ studium omnium nobis merito maxime retinendum, atque tractandum esse uidetur, quòd ea memorabiles clarißimarum quarunq; rerum euentus, quæ à priscis hominibus omni virtutis genere cumulatis gestæ sunt, non sine magna nostra tum uoluptate, tum utilitate tradantur. Etenim si propter causarum explicationem, rerumq; ac consiliorum rationem tantopere libri expetuntur philosophorum, quid esse tandem historia optabilius potest, in qua ueterum prudentißimorum hominum cum in rep. tum in re militari egregia instituta, præclari potentißimorum populorum mores, præstantißima denique eorum in omni recta actione consilia demonstrantur? Sin autem ob inconstantem rerum humanarum naturam, ac crebras fortunæ uicißitudines eleganter à poetis expressas eorum nos fabulæ adeo tenent, atque delectant, una certe historia hac ratione omnium omnibus uideri iucundißima potest, in qua variæ regnorum, ac rerumpublicarum mutationes, admirabiles præstantium uirorum casus, ancipites præliorum euentus, nec opinatæ denique victoriæ continentur. Atque hoc quidem cum in omni historia uerum, tum in ea uerißimum esse perspicitur, quæ in excellentium præsertim uirorum,

rorum, ac illustrium Rerumpublicarum, quales multas superiora tulerunt sæcula, rebus gestis explicandis uersatur. Inter quas, uel si omnem priscorum memoriam repetamus, nullam esse reperiemus, quæ cum Romana ipsa uel rerum claritate, uel uirtutis amplitudine, uel imperij magnitudine comparanda sit. Nam quid aut populi Rom. res gestas cum Græcorum rebus, qui ijs etiam regibus paruerunt, qui populi Rom. armis cesserunt, aut Pœnorum, qui uel florenti rep. sæpius uicti, atq; agris, stipendioq; multati tandem sub Romani nominis ditionem peruenerunt, aut horum grauitatem, atque iustitiam cum illorum leuitate, atq; perfidia, aut denique eorum angustias reip. cum huius imperij amplitudine conferamus? vt quemadmodum omnium populorum, regum, & gentium laudem, uirtute, factis, atque imperio unus post hominum memoriam hic populus superauit, sic qui res eius gestas memoriæ prodiderunt, qui propè innumerabiles fuisse feruntur, communi omnium consensu reliquis excellere uideantur. Sed nescio quonam factum sit fato, vt cuius imperij nulla propè nobis hoc tempore clara ad conspectum uestigia uetustas inimica reliquerit, eiusdem illustria ad famam etiam monumenta aut crudelißime absumpserit, aut certe tam fœde multarit, ac deprauarit, ut omnino non ipsi solum sanctißimo imperij solo, sed eius etiam clarißimo nomini bellum ab ea illatum esse acerrimum uideatur. Qua tamen in re grauius nos profecto (si uere iudicandum est) quàm tanti populi fama, vulnus accepimus. Illius enim eam animis nostris antiquæ maiestatis imaginem funestæ hæ, quæcunque sunt, reliquiæ obtulerunt, ut amplißimam, ac propè incredibilem præstantißimi cuiusdam imperij speciem mente, ac cogitatione comprehenderimus. Nos autem interea tot exemplorum ad imitandum, consiliorum ad præcauendum, scriptorum ad dicendum fructu uberrimo aut prorsus caremus, aut ea certe ita manca, ac deformata, uix vt agnoscantur, habemus. Ego uero & cætera omnia, & ea maxime, quæ a T. Liuio memoriæ prodita de hac rep. perpetua quadam historiarum serie fuerant, ulla eiusmodi esse calamitate affecta, indignißime fero; quem quidem inter omnes unum uariam, multiplicemq; doctrinam, atque industriam ad scribendum uideo contulisse. Nam cæteri quidem, quantum ipse intelligere possum, plerique uel annales tantummodo scripserant, uel historias scripserant illi quidem, uerùm eas aut non tam alte repetierant, aut non tam longe perduxerant, aut denique nec tam copiose, nec tam ornate, nec ad res ipsas sub oculos ponendas, quæ maxima historici laus est, tam accommodate tractarant. Factum est autem, ut ingentis

illius

illius propè librorum corporis uix particulam quandam fortuna miserrimo quasi quodam ex naufragio conseruarit; sed eam ita decurtatam, & laceram, ut ad deplorandas Romanæ linguæ calamitates, non ad eius opes inspiciendas data nobis illius esse munere uideatur. Quamobrem eorum ego semper studium summopere laudandum esse putaui, qui cum ingenio, & rerum cognitione florerent, in huius uelut tempestatis tabulis colligendis, idest in his librorum reliquijs emendandis, atque ab atrocissima uetustatis iniuria uindicandis sibi elaborandum esse duxerunt, cum ijdem illi simul & principis quondam terrarum populi famæ, cuius nunc paucis tantum, ijsq; mendosis in libris egregiæ laudes, & præstantissima facta commemorantur, & præsentium, ac futurorum hominum utilitati, qui hinc uel ad agendum, uel ad dicendum utilissima peterent documenta, consulerent. Quorum uirorum insignis ipse ad laudem labor cum omnium credo hominum, tum meo certe in perpetuum, qualecunque erit, iudicio, atque præconio celebrabitur. Sed quoniam in tanta uetustate, & tanta monumentorum, ac tam uaria labe omnia ab ijs loca uel temporum, uel rerum uitio purgari non potuisse uidebam, immo uero multas adhuc tanquam uetusti cuiusdam ædificij labefactatas superesse partes; quæ aut in totum restituendæ essent, aut certe adminiculo aliquo fulciendæ, dignam esse rem iudicaui, in qua magnorum uirorum exemplo nonnullum & ipse studium collocarem; non quod ingenio, aut industria plus me illis profecturum esse confiderem, sed quòd cum multis, quibus illi caruissent, ad Romanam antiquitatem cognoscendam præsidijs abundarem, quod illi multis in locis efficere nequiuissent, id eorum me ope non difficile præstiturum esse non desperarem. Neque uero longe aliter res, quàm futurum spe, animoq; conceperam, contigit. Etenim cum me ad Liuianos ipsos libros, atque ad ea, quæ à cæteris ad eos corrigendos edita sunt, legenda intentiore, quàm unquam antea, animo contulissem, tum tam multa loca, quæ illi aut obscura parum intellexissent, aut deprauata præterijssent, aut integra corrupissent, inueni, ut iam mihi non Liuij magis, cuius ornatissima scripta tam turpibus fœdata uulneribus uiserentur, quàm nostra ipsorum miserabilis esse cõditio uideretur; quibus de unoquoq; tanti auctoris uerbo aut obscuro, aut suspecto esset merito laborandum. Nam præter uitiosissima Romanorum magistratuum, atque adeo ipsorum etiam oppidorum, fluminum, atque locorum nomina, & tempora ipsa omni fere ex parte labantia, quæ una propè Romanam historiam continere uidentur: multas præterea uoces deesse, multas superesse, alias luxatas,

alias aut praue interpunctas, aut prodigiose deformatas, sententiam sæpe aut nullam, aut alienam, scriptorem sui dissimilem, sibi repugnantem, multo etiam, quàm natura eius tulit, in scribendo duriorem alieno esse uitio animaduerti. Quas labes nec Valla, nec Sabellicus, nec Rhenanus, nec Gelenius, nec Glareanus, qui partim ingenio, partim manuscriptorum librorum auctoritate nixi in huius historiæ correctione magna cum industriæ laude uersati essent, aut non uidissent, aut neglexissent, aut certe locupletibus testimonijs destituti non sustulissent. Quas omnes cum mihi, quoad possem, delendas esse statuerem, feci illud, quod uix fieri posse ante credideram, ut omnia rerum Romanarum monumenta diligentissime perlustrarem. Itaq; coniecturis primum ijs, quas iam ex diuturna Romanæ antiquitatis obseruatione firmaueram; deinde manuscriptorum librorum auctoritate fretus, quos quàm plurimos, & quàm optimos potui undique conuocaueram, lapidibus præterea uetustis, & maxime consularibus Capitolinis, nummisq; argenteis, quo in monumentorum genere incorruptam maxime latere ueritatem animaduerteram, postremo græcorum libris tam ijs, qui proxime typis impressi, quàm qui adhuc tantum manuscripti leguntur, ducibus, atque auctoribus usus, non plerosque solum eorum locorum aut ab alijs deprauatos emendaui, aut minus intellectos explanaui, aut omissos attigi, sed immutatam etiam ab ijs & rerum, & nominum, & temporum rationem; & constantiam pristinam, quoad potui, reuocaui. Neque uero tam in XXX primis libris; quos alij suis ante me correctionibus illustrassent, quàm in quinque extremis nuper inuentis, & in epitoma ipsa etiam mendosissima laboraui, ex qua fructum percipi uel uberrimum posse, præsertim ubi Liuiana desideraretur historia, senseram. Et quoniam ad Romanam intelligendam historiam nihil tam aptum esse, quàm rectam annorum, temporumq; descriptionem, iudicabam; qua in re dissidentes inter se ueteres auctores esse comperiebam; dedi etiam operam, ut quod Glareanus ante me fecit, ne hac quidem in parte historiæ Liuianæ deessem. Cuius quidem eruditissimi uiri labore facile contentus esse poteram, nisi ab eo in tota ipsa re dissensissem. Neque enim Liuium in numerandis ab urbe condita annis eadem ratione usum, qua cæteros, esse reperiebam. Qua ille opinione ductus, dum eorum auctoritatem ad Liuianam Chronologiam conscribendam adhibuit, in eam sæpe se necessitatem induxit, ut dum aliorum numeros sequitur, omnino Liuianos aut negligere, aut immutare coactus fuerit. Quod illi profecto in ea Chronologia committendum non erat, quam ipse se Liuianæ præser-

tim

tim historiæ comparare profiteretur. Accedit, quod dum nimium suum ille uoluit in ea re studium indicare, cognomina multa, atq; iteratorum, & multiplicatorum honorum notas magistratibus ipsis affixit, quæ non solum studiose à Liuio prætерita, sed ab ipsius etiam Liuij sententia, atq; adeo ab ipsa historiæ ueritate remota esse uidentur. quo factum est, vt noua mihi quoque ad Liuianam historiam Chronologia ex Liuij potissimum sententia fuerit comparanda. Atque hæc quidem omnia cum in vnum tandem quasi corpus magno studio redegissem, ac breuibus præterea explicationibus, ne quem fallerem, ratione consilij, factiq; mei exposita; diligentiam, industriamq; in hoc genere meam sigillatim probassem; haud mihi committendum esse putaui, ut ea, qualiacunq; essent, tibi iamdiu cupienti, atque petenti diutius deberem. Tantum autem apud me rectissima tua voluntas ualuit, ut, quæ scripsissem, ea non solum ad tuam, & eorum, qui latinæ linguæ, & antiquitatis Romanæ studio tenerentur, utilitatem, libentissime ederem, sed tuo etiam ornatissimo nomini studiosissime consecrarem. quanquam iure hoc quidem. Neque enim mihi secus faciendum erat, quàm ut cuius tu laboris auctor, sociusq; fuisses, eius etiam fructus in tuo potissimum nomine appareret. quandoquidem tu non solum cohortatione tua me iam inde ante etiam, quàm Venetias commigrarem, ad tantum laborem suscipiendum uehementissime impulisti, sed post quoque assiduum te propè mihi in manuscriptis libris colligendis socium adiunxisti. Nummi uero ænei, atque argentei, cæteraq; antiquitatis monumenta, quæ clarissimus vir Andreas pater tuus plurima, eaq; pulcherrima summo sumptu, ac singulari diligentia ex tota propè Europa, Asiaq; collegit, mihi dies, noctesq; ita, cum hæc conscriberem, patuerunt, ut uere lucubrationes hæ non mea magis industria, quàm uestra, nec ex mea potius domo, quàm ex uestra, quasi ex aliqua nobilissima omnis antiquitatis officina prodire videantur. quo quidem in studio adeo ille intentus est, vt, postquam à reip. administratione, à qua iampridem ipse sponte recessit, ad ocium, & quietem se contulit, nihil sibi antiquius esse statuerit, quàm ut literas has, & simul omnem uetustatis memoriam excitaret, ac te, geminumq; fratrem tuum Petrum, tui ut ore, sic virtute, ac probitate simillimum, & his literis, & hac disciplina imbuendos, erudiendosq; curaret. Quare quod studium vestra maxime familia fouit, eius (vt dixi) fructus vestro etiam potissimum nomini iure meo quidem iudicio deberi videtur. Nolito enim putare, me aut vestrorum erga me beneficiorum, aut huius totius officij mei tam iniquum æstimatorem esse, ut eorum me-

ne-

ne particulam quidem hoc, quantumcunque est, munere consequi posse sperem. quorum tanta in omni humanitatis genere magnitudo est, ut me, quia ad referendam gratiam imparem esse intelligo, vitæ prorsus pigeat meæ. Neque uero mihi tantum etiam tribuo, ut quanquam florescenti tuæ laudi maximè faueo, eam tamen hoc tenui scripti genere apud homines commendare, aut ampliorem reddere me posse existimem; quippe quæ à summa nobilitate profecta, egregijs paternæ educationis institutis innixa, excellentis denique ingenij, atque admirabilis industriæ præsidijs confirmata ipsa per se absque alterius adminiculo ingredi, & iam latius per ora uirum excurrere non ullius indigens præconij cœpit. Te uero potius adolescentem hortabor, uel (ut aiunt) currentem incitabo, vt, quod iamdiu facis, & his studijs, & hac præsertim lectione historiæ delecteris, quippe quæ utilia suppeditare documenta possit, unde tibi, & tuæ reip. quod imitere sumas; ad quam & si propter ætatem nõdum accessisti, tamen his tantæ reip. exemplis instructum, quæ una post homines natos totum ferè terrarum orbem, dum sanctissimis ciuilis concordiæ legibus stetit, latissime armis, imperioq́; complexa est, ad istam tuam unam in terris hodie bene constitutæ ciuitatis imaginem capessendam accedere, multum arbitror profuturum. Mihi quidem valde laboratum est, ut & tibi, & cæteris, qui eiusmodi scriptoris studio essent dediti, faciliorem ad hunc intelligendum aditum præpararem. quod si qua ex parte hac mea industria fuero consequutus, summum me laboris mei fructum cepisse putabo: sin minus; mihi tamen gratum erit, si me saltem uoluisse homines intellexerint. Fuit enim difficile in tanta librorum, rerumq́; mole me aut semper uigilare, aut etiam uigilantem, quæ miris quibusdam uetustatis inuoluta sunt tenebris, explicare. quàm multos tamen locos aut uitiosos à mendis, aut obscuros ab iniquis reprehensionibus, & ineptis interpretationibus uindicarim, qui hæc legent, facile cognoscent. quæ cum cæteros, tum te in primis, qui me sæpe laborantem vidisti, atque æquissimum quenque alienæ industriæ iudicem, summopere credo esse comprobaturum. Vale.

Venetijs, M D L V. Nonis Maij.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARVM
AB VRBE CONDITA LIBRI PRIMI EPITOME.

ADVENTVS Aeneæ in Italiam, & res ab eo gestæ, Ascanij regnum Albæ, & Siluij Aeneæ, ac deinceps Siluiorum regum primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compressa. nati Romulus, & Remus. Amulius obtruncatus. Vrbs à Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Ioui Feretrio lata. In curias populus diuisus. Fidenates, & Veientes uicti. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit, Iano templum constituit: eiusq; portam pacatis omnibus circa populis primus clausit. Cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petijt. Post hæc tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Metij Fufetij supplicium. Alba diruta. Albani in ciuitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine absumptus est. Ancus Marcius ceremonias à Numa institutas renouauit. Latinis uictis, & ad ciuitatem ascitis montem Auentinum assignauit. Politorium vrbem Latinorum bello repetitam, quam Prisci Latini occupauerant, diruit. Pontem sublicium in Tyberim fecit. Ianiculum collem vrbi addidit. Fines imperij protulit. Ostiam condidit. Regnauit annos XXXIII. Eo regnante Lucumo Damarati Corinthij filius à Tarquinijs, Etruriæ ciuitate, Romam uenit, & in amicitiam Anci receptus Tarquinij nomen fere cœpit, & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis patrum numerum auxit. Latinos subegit. Circum designauit. Ludos edidit. Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliauit. Tentandæ scientiæ causa Attij Nauij auguris, consuluisse fertur an id, de quo cogitaret, effici posset. quod cum ille fieri posse respondisset: iussisse eum nouacula cotem præcidere: idq; protinus ab Attio factum. Sabinos præterea acie uicit. Vrbem muro circundedit. Cloacas fecit. occisus est ab Anci filijs cum regnasset annos XXXVIII. Successit ei Ser. Tullius natus ex captiua nobili Corniculana, cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa LXXXM. esse dicuntur. Classes, centuriasq; descripsit. Pomœrium protulit. Colles vrbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumq;

Esquilinumq; adiecit. Templum Dianæ cum Latinis in Auentino fecit. interfectus est à L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, cum regnasset annos XXXIIII. post hunc L. Tarquinius Superbus neque patrum, neque populi iussu regnum inuasit: quo die scelerata Tullia per patris iacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit: & ex eorum præda templum Ioui in Capitolio fecit. Terminus, & Iuuentas non addixere: quorum aræ moueri non potuerunt. Filij Sexti Tarquinij dolo Gabios in potestatem suam redegit. Huius filijs Delphos profectis, & consulentibus quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur: Iunius Brutus, qui cum ijs profectus erat, prolapsum se simulauit, & terram osculatus est. idq; factum eius euentum rei comprobauit. nam, cum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset: ad ultimum, propter expugnatam nocturna ui à Sexto filio eius Lucretiæ pudicitiam; quæ uocato patre ad se Tricipitino, & uiro Collatino, obtestata ne inulta mors eius esset, cultro se interemit; Bruti opera maxime expulsus est; cum regnasset annos uiginti quinque. Tunc consules primum creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

RERVM ET VOCVM apud T. Liuium

INDEX COPIOSISSIMVS.

æſtiuus

auenti-

beuus

C

cadauera

campani

pacia

curiatij

fauni

gisgo

H

I

indoles

L

Laca-

latini

l. Papy-

M

macedo-

mulie-

N

nouitas

P

paludstir

prouocatio

 colloquium,

R

regni

Index.

S

sacerdo-

sub

sepul-

somnus

theatrum

triumphi

uox

F I N I S.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM AB VRBE CONDITA

Liber primus.

FACTVRVS'ne operæpretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui cum ueterem, tum uulgatam esse rem uideam, dum noui semper scriptores aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem uetustatem superaturos credunt. utcunque erit, iuuabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro uirili parte & me ipsum consuluisse. et, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit; nobilitate, ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me consoler. res est præterea & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; & quæ ab exiguis profecta initijs, eò creuerit, ut iam magnitudine laboret sua. E legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximaq. originibus, minus præbitura uoluptatis sint, festinantibus ad hæc noua, quibus iampridem prævalentis populi uires se conficiunt. ego contra hoc quoque laboris præmium petam, uti me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos uidit ætas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente repeto, auertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à uero, solicitum tamen efficere possit. quæ ante conditam, condendamve urbem, poeticis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur; ea nec affirmare, nec refellere in animo est. datur hæc uenia antiquitati, ut, miscendo humana diuinis, primordia urbium augustiora faciat. et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut, cum suum, conditorisq́. sui parentem Martem potissimum ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. sed hæc, & his similia, utcunque animaduersa, aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ uita, qui mores fuerint; per quos uiros, quibusq́. artibus, domi militiæq́. & partum, & auctum imperium sit; labente deinde paulatim disciplina, uelut desidentes primo mores sequatur animo; deinde, ut magis magisq. lapsi sint, tum, ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec uitia nostra, nec remedia pati possumus, peruentum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre, ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæq. reipublicæ, quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod uites. cæterum aut me amor negotij suscepti fallit; aut nulla unquam respublica nec maior, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam tam seræ auaritia luxuriaq. immigrauerint; nec ubi tantus, ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit. adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. nuper diuitiæ auaritiam, & abundantes uoluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendiq. omnia inuexere. sed querelæ ne tum quidem gratæ futuræ, cum forsitan & necessariæ erunt: ab initio certe tantæ ordiendæ rei absint: cum bonis potius ominibus, uotisq. ac precationibus deorum, dearumq. si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus; ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

IAM primum omnium satis constat, Troia capta, in ceteros sæuitum esse Troianos, duobus, Aenea, Antenoreq. & uetusti iure hospitij, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne ius belli Achiuos abstinuisse: casibus deinde uarijs Antenorem cum multitudine Henetum, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes, & ducé, rege Pylæmene ad Troiam amisso, quærebant, uenisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisq. qui inter mare alpesq. incolebant, pulsis, Henetos Troianosq; eas te-

nuiſſe terras. & in quem primum egreſſi ſunt locum, Troia uocatur: pagoq; inde Troiano
men eſt: gens uniuerſa Veneti appellati: Aeneam ab ſimili clade domo profugum, ſed ad
maiora rerum initia ducentibus fatis, primo in Macedoniam ueniſſe; inde in Siciliam, quæ
rentem ſedes, delatum; ab Sicilia claſſe Laurentem agrum tenuiſſe. Troia & huic loco no
men eſt. ibi egreſſi Troiani, ut quibus ab immenſo prope errore nihil, præter arma & na-
ues, ſupereſſet, cum prædam ex agris agerent; Latinus rex, Aboriginesque, qui tum ea
tenebant loca, ad arcendam uim aduenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. du-
plex exinde fama eſt. alij, prælio uictum Latinum pacem cum Aenea, deinde affinitatem
iunxiſſe tradunt. alij, cum inſtructæ acies conſtitiſſent, prius quàm ſigna canerent, pro-
ceſſiſſe Latinum inter primores, ducemque aduenarum euocaſſe ad colloquium: per-
contatum deinde, qui mortales eſſent, unde, aut quo caſu profecti domo, quidve quæ-
rentes in agrum Laurentem exiſſent; poſtquam audierit multitudinem Troianos eſſe; du-
cem Aeneam, filium Anchiſæ & Veneris; cremata patria & domo profugos, ſedem con-
dendæque urbi locum quærere; & nobilitatem admiratum gentis uirique, & animum uel
bello uel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ ſanxiſſe: inde fœdus ictum in-
ter duces, inter exercitus ſalutationem factam; Aeneam apud Latinum fuiſſe in hoſpi-
tio; ibi Latinum apud penates deos domeſticum publico adiunxiſſe fœdus, filia Aeneæ
in matrimonium data. ea res utique Troianis ſpem affirmat tandem ſtabili certaque ſede
finiendi erroris. oppidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lauinium appellat. bre-
ui ſtirps quoque uirilis ex nouo matrimonio fuit, cui Aſcanium parentes dixere nomen.
bello deinde Aborigines Troianique ſimul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta La-
uinia ante aduentum Aeneæ fuerat, prælatum ſibi aduenam ægre patiens, ſimul Aeneæ
Latinoque bellum intulerat. neutra acies læta ex eo certamine abijt. uicti Rutuli: uicto-
res Aborigines Troianique ducem Latinum amiſere. inde Turnus Rutulique diffiſi rebus,
ad florentes Etruſcorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui Cære, o-
pulento tum oppido, imperitans, iam inde ab initio minime lætus nouæ origine urbis, &
tum nimio plus, quàm ſatis tutum eſſet accolis, rem Troianam creſcere ratus, haud gra-
uatim ſocia arma Rutulis iunxit. Aeneas aduerſus tanti belli terrorem, ut animos Abori-
ginum ſibi conciliaret, ne ſub eodem iure ſolum, ſed etiam nomine omnes eſſent, Lati-
nos utranque gentem appellauit. nec deinde Aborigines Troianis ſtudio ac fide erga re-
gem Aeneam ceſſere. fretuſque his animis coaleſcentium in dies magis duorum populo-
rum Aeneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras ſolum, ſed mare e-
tiam per totam Italiæ longitudinem ab alpibus ad fretum Siculum fama nominis ſui im-
pleſſet; tamen, cum mœnibus bellum propulſare poſſet, in aciem copias eduxit. ſecun-
dum inde prælium Latinis, Aeneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. ſitus eſt, quem
cunque eum dici ius faſque eſt, ſuper Numicium flumen. Iouem Indigetem appellant.
Nondum maturus imperio Aſcanius Aeneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem
ætatem incolume manſit: tantiſper tutela muliebri (tanta indoles in Lauinia erat) res La-
tina, & regnum auitum paternumque puero ſtetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem
tam ueterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, Lauinia, an maior quàm hic,
Creuſa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem
Iulia gens auctorem nominis ſui nuncupat. is Aſcanius, ubicunque & quacunque matre
genitus, (certe natum Aenea conſtat) abundante Lauinij multitudine, florentem iam, ut
tum res erant, atque opulentam urbem matri, ſeu nouercæ reliquit: nouam ipſe aliam
ſub Albano monte condidit: quæ ab ſitu porrectæ in dorſo urbis longa Alba appellata.
Inter Lauinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni.
tantum tamen opes creuerant, maxime fuſis Etruſcis, ut ne morte quidem Aeneæ, nec
deinde inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, mouere arma
aut Mezentius Etruſciq. aut ulli alij accolæ auſi ſint. pax ita conuenerat, ut Etruſcis Lati-
niſque fluuius Albula, quem nunc Tiberim uocant, finis eſſet. Siluius deinde regnat A-
ſcanij filius, caſu quodam in ſiluis natus. is Aeneam Siluium creat: is deinde Latinum Sil-
uium. ab eo coloniæ aliquot deductæ, Priſci Latini appellati. manſit Siluius poſtea omni-
bus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atis, Ati Capis, Capi
Capetus, Capeto Tiberinus; qui in traiectu Albulæ amnis ſubmerſus, celebre ad poſte-
ros nomen flumini dedit: Agrippa inde Tiberii filius, poſt Agrippam Romulus Siluius, à
patre

A patre accepto imperio, regnat. Auentino fulmine ipse ictus regnum per manus tradidit.
is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca de-
inde regnat. is Numitorem atque Amulium procreat: Numitori, qui stirpis maximus e-
rat, regnum uetustum Siluiæ gentis legat. plus tamen uis potuit, quàm uoluntas patris;
aut uerecundia ætatis. pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus: stirpem fratris
uirilem interimit: fratris filiæ Rheæ Siluiæ per speciem honoris, cum Vestalem eam legis-
set, perpetua uirginitate spem partus adimit. sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo
urbis, maximique secundum deorum opes imperij principium. ui compressa Vestalis cum
geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus auctor culpæ honestior erat, Mar-
tem incertæ stirpis patrem nuncupat. sed nec dij, nec homines aut ipsam, aut stirpem à
crudelitate regia uindicant, sacerdos uincta in custodiam datur: pueros in profluentem
B aquam mitti iubet. forte quadam super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri us-
quam ad iusti cursum poterat amnis; &, posse quamuis languida mergi aqua infantes,
spem ferentibus dabat. ita uelut defuncti regis imperio, in proxima alluuie, ubi nunc fi-
cus Ruminalis est, (Romularem uocatam ferunt) pueros exponunt. uastæ tum in ijs lo-
cis solitudines erant. tenet fama, cum fluitantem alueum, quo expositi erant pueri, te-
nuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem
uagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lin
gua lambentem pueros magister regij pecoris inuenerit: (Faustulo fuisse nomen ferunt)
ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos datos. sunt qui Larentiam uulgato corpore lu-
pam inter pastores uocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. ita geniti, ita
educati, cum primum adoleuit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, uenando pera
C grare saltus. hinc robore corporibus animisque sumpto, iam non feras tantum subsistere;
sed in latrones præda onustos impetum facere, pastoribusque rapta diuidere; & cum his,
crescente in dies grege iuuenum, ferias ac iocos celebrare. Iam tum in Palatino monte
Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Palanteo urbe Arcadica Palantium, deinde Pa-
latinum montem appellatum: ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tem
pestatibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi iuuenes Ly-
cæum Pana uenerantes, per luxum atque lasciuiam currerent. quem Romani deinde uo-
carunt Inuum: huic deditis ludicro, cum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ
amissæ latrones, cum Romulus ui se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio
tradidisse, ultro accusantes. crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum
fieri; inde eos, collecta iuuenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori
D ad supplicium Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo spes fuerat regiam stirpem apud
se educari. nam & expositos iussu regis infantes sciebat; & tempus, quo ipse eos sustulis-
set, ad id ipsum congruere: sed rem immaturam nisi aut per occasionem, aut per necessita-
tem aperiri noluerat. necessitas prior uenit: ita metu subactus, Romulo rem aperit. for-
te & Numitori, cum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres; com-
parando eorum ætatem, & ipsam minime seruilem indolem, tetigerat animum memoria
nepotum: sciscitandoque eodem peruenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosce-
ret. ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo iuuenum, (nec enim erat
ad uim apertam par) sed alijs alio itinere iussis certo tempore ad regiam uenire pastoribus,
ad regem impetum facit. & à domo Numitoris, alia comparata manu, adiuuat Remus.
ita regem obtruncant. Numitor inter primum tumultum hostes inuasisse urbem, atque
E adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam
aduocasset; posteaquam iuuenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes uidit, extem-
plo, aduocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut
cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque eius auctorem ostendit. iuuenes per me-
diam concionem agmine ingressi, cum auum regem salutassent, secuta ex omni multitu-
dine consentiens uox ratum nomen imperiumque regi effecit. ita Numitori Albana per-
missa re, Romulum Remumque cupido cepit, in ijs locis, ubi expositi, ubique educati
erant, urbis condendæ. & supererat multitudo Albanorum, Latinorumque. ad id pasto-
res quoque accesserant; qui omnes facile spem facerent, paruam Albam, paruum Laui-
nium, præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Interuenit deinde his cogitationibus auitum
malum, regni cupido; atque inde fœdum certamen coortum à satis miti principio:

F quoniam gemini essent, nec ætatis uerecundia discrimen facere posset: ut dij, in quorum tutela ea loca essent, augurijs legerent, qui nomen nouæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Auentinum ad inaugurandum templa capiunt. priori Remo augurium uenisse fertur, sex uultures. iamq. nunciato augurio, cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrunque regem sua multitudo consalutauerat. tempore illi præcepto, at hi numero auium regnum trahebant. inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem uertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. uulgatior fama est, ludibrio fratris Remum nouos transiluisse muros; inde ab irato Romulo, cum uerbis quoque increpitans adiecisset, Sic deinde, quicunque alius transiliet mœnia mea, interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: condita urbs, conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, munijt. sacra dijs alijs Albano ritu, Græco

G Herculi, ut ab Euandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boues mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluuium, qua præ se armentum agens nando traiecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boues, & ipsum fessum uia procubuisse. ibi, cum eum cibo uinoque grauatum sopor oppressisset: pastor accola eius loci, nomine Cacus, ferox uiribus, captus pulchritudine boum, cum auertere eam prædam uellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa uestigia quærentem dominum eò deductura erant; auersos boues, eximium quenque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, cum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eò uestigia ferrent. quæ ubi omnia foras uersa uidit, nec in partem aliam ferre; confusus, atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit,

H inde cum actæ boues quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum uox Herculem conuertit. quem cum uadentem ad speluncam Cacus ui prohibere conatus esset, ictus claua, fidem pastorum nequicquam inuocans morte occubuit. Euander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis, quàm imperio, regebat loca; uenerabilis uir miraculo literarum, rei nouæ inter rudes artium homines; uenerabilior diuinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante sibyllæ in Italiam aduentum, miratæ hæ gentes fuerant. is tum Euander, concursu pastorum trepidantium circa aduenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus, facinorisque causam audiuit; habitum formamque uiri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat, qui uir esset. ubi nomen, patremque, ac patriam accepit; Ioue nate Hercules salue, inquit: te mihi mater, ueridica interpres deum, auctorum cœlestium numerum cecinit, tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Ma-

I ximam uocet, tuoque ritu colat. Dextra Hercules data, accipere se omen, impleturumq. fata, ara condita atque dicata, ait: ibi tum primum, boue eximia capta de grege, sacrum adhibitis ad ministerium dapemque Potitijs ac Pinarijs, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. forte ita euenit, ut Potitij ad tempus præsto essent, ijsque exta apponerentur; Pinarij, extis adesis, ad cæteram uenirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennibus uescerentur. Potitij ab Euandro edocti, antistites sacri eius per multas ætates fuerunt, donec, tradito seruis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interijt. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit, iam tum immortalitatis uirtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor. Rebus diuinis rite perpetratis, uocataq. ad concilium multitudine, quæ

K coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, iura dedit. quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse uenerabilem insignibus imperij fecisset; cum cætero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. Alij ab numero auium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores, & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet; & ita habuisse Etruscos, quòd, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus; cum alia atque alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quàm ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne uana urbis magnitudo esset; adijciendæ multitudinis causa, uetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem

A lem conciendo ad se multitudinem natam è terra sibi prolem mentiebantur; locum, qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, asylum aperit. eò ex finitimis populis tur ba omnis, sine discrimine liber an seruus esset, auida nouarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Cum iam uirium haud pœniteret, consilium deinde uiribus parat. centum creat senatores; siue quia is numerus satis erat; siue quia soli centum erant, qui ciere patres possent. patres certe ab honore, patricijque progenies eorum appellati. Iam res Romana adeo erat ualida, ut cuilibet finitimarum ciuitatum bello par esset. sed penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. tum ex consilio patrum Romulus legatos circa uicinas gentes misit, qui societatem connubiumque nouo populo peterent: Vrbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci; deinde, quas sua uirtus ac

B dij iuuent, magnas opes magnumque nomen sibi facere: satis scire, origini Romanæ & deos affuisse, & non defuturam uirtutem: proinde ne grauarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere. nusquam benigne legatio audita est: adeo simul omnes spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. à plerisque rogitantibus dimissi, ecquid non fœminis quoque asylum aperuissent: id enim demum compar connubium fore. ægre id Romana pubes passa: & haud dubie ad uim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno equestri solennes: Consualia uocat. indici deinde finitimis spectaculum iubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent. multi mortales conuenere, studio etiam uidendæ nouæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antem-

C nates. iam, Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac coniugibus uenit. inuitati hospitaliter per domos cum situm, mœnia ue, & freque ntem tectis urbem uidissent, mirantur tam breui rem Romanam creuisse. ubi spectaculi tempus uenit, deditæque eò mentes cum oculis erant; tum ex composito orta uis; signoque dato, iuuentus Romana ad rapiendas uirgines discurrit. magna pars, forte ut in quem quæque inciderat, raptæ: quasdam forma excellentes, primoribus patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem à globo Talasij cuiusdam raptam ferunt: multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis uiolaret, Talasio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc uocem factam. turbato per metum ludicro, mœsti parentes uirginum profugiunt, incusantes uiolati hospitij fœdus; deumque inuocantes, cuius ad solenne ludosque per fas ac fidem decepti uenissent.

D nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor. sed ipse Romulus circumibat, docebatque patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium, ciuitatisque, &, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore: mollirent modo iras, &, quibus sors corpora dedisset, darent animos: sæpe ex iniuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras uiris, quòd annixurus pro se quisque sit, ut, cum sua uice functus officio sit, parentum etiam patriæq. expleat desiderium. Accedebant blanditiæ uirorum, factum purgantium cupiditate, atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt. Iam admodum mitigati animi raptis erant. ad raptarum parentes tum maxime sordida ueste, lacrymisque, & querelis ciuitates concitabant: nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad T. Tatium regem Sabinorum; & legationes eò, quòd maximum

E Tatij nomen in his regionibus erat, conueniebant. Cæninenses, Crustomini, & Antemnates erant, ad quos eius iniuriæ pars pertinebat. lente agere ijs Tatius Sabiniq. uisi sunt. ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. ne Crustomini quidem atque Antemnates pro ardore iraque Cæninensium satis se impigre mouent. ita per se ipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. sed effuse uastantibus fit obuius cum exercitu Romulus; leuique certamine docet, uanam sine uiribus iram esse: exercitum fundit fugatque; fusum persequitur; regem in prælio obtruncat, & spoliat. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. inde exercitu uictore reducto, ipse cum factis uir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa, fabricato ad id apte ferculo, gerens in Capitolium ascendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designauit templo Iouis fines, cognomenque addi-

dit deo: Iupiter Feretri, inquit, hæc tibi uictor Romulus rex regia arma fero; templumque ijs regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spolijs, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes posteri ferent. Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde dijs uisum, nec irritam conditoris templi uocem esse, qua laturos eò spolia posteros nuncupauit; nec multitudine compotum eius doni uulgari laudem. bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara eius fortuna decoris fuit. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppressit. fusi sunt igitur primo impetu & clamore hostes: oppidum captum: duplicique uictoria ouantem Romulum Hersilia coniux, precibus raptarum fatigata, orat ut parentibus earum det ueniam, & in ciuitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. ibi minus etiam, quòd iam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. utroque coloniæ missæ: plures inuenti, qui propter ubertatem terræ in Crustominum nomina darent. & Romam inde frequenter migratum est à parentibus maxime ac propinquis raptarum. Nouissimum ab Sabinis bellum ortum: multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quàm intulerunt. consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. huius filiam uirginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. accepti obrutam armis necauere; seu ut ui capta potius arx uideretur; seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. additur fabula; quòd uulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio læuo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. sunt qui eam ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, decreto arma petisse dicant; & fraude uisam agere, sua ipsam peremptam mercede. tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postera die, cum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complesset; non prius descenderunt in equum, quàm, ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in aduersum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad ueterem portam Palatij. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens, Iupiter, tuis, inquit, iussus auibus hic in Palatio prima urbi fundamenta ieci: arcem iam, scelere emptam, Sabini habent. inde huc armati, superata media ualle, tendunt. at tu pater deum hominumque, hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monimentum sit posteris, tua præsenti ope seruatam urbem esse, uoueo. Hæc precatus, ueluti sensisset auditas preces, Hinc, inquit, Romani, Iupiter optimus maximus resistere, atque iterare pugnam iubet. Restitere Romani, tanquam cœlesti uoce iussi. ipse ad primores Romulus prouolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos toto quantum foro spatium est. nec procul iam à porta Palatij erat, clamitans: Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. iam sciunt, longe aliud esse uirgines rapere, aliud pugnare cum uiris. In eum hæc gloriantem, cum globo ferocissimorum iuuenum Romulus impetum facit. ex equo tum forte Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit. pulsum Romani persequuntur: & alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Metius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit, auerteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo uiri. & ille quidem, annuentibus ac uocantibus suis, fauore multorum addito animo, euadit. Romani Sabinique in media conualle duorum montium redintegrant prælium. sed res Romana erat superior. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque ueste, uicto malis muliebri pauore, ausæ se inter tela uolantia inferre, ex transuerso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc uiros orantes, ne se sanguine nefando soceri generique respergerent; ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter uos, si connubij piget, in nos

uertite

A uertite iras. nos causa belli, nos uulnerum ac cædium uiris ac parentibus sumus. melius peribimus, quàm sine alteris uestrum uiduæ aut orbæ uiuemus. Mouet res tum multitudinem, tum duces. silentium, & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed ciuitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant: imperium omne conferunt Romam. ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. monimentum eius pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equum Curtius in uado destituit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas uiris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. itaque cum populum in curias triginta diuideret, nomina earum curijs imposuit. id non traditur (cum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus suis uirorumve, an sorte lectæ sint, B quæ nomina curijs darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnenses ab Romulo, ab T. Tatio Tatienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit. Post aliquot annos propinqui regis Tatij legatos Laurentium pulsant. cumque Laurentes iure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. igitur illorum pœnam in se uertit: nam Lauinij, cum ad solenne sacrificium eò uenisset, concursu facto interficitur. eam rem minus ægre, quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam societatem regni, seu quia haud iniuria cæsum credebat. itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum iniuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Lauiniumque urbes renouatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum or C tum. Fidenates nimis uicinas prope se conualescere opes rati, prius quàm tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. iuuentute armata immissa, uastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. inde ad læuam uersi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam uicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus cum omnibus copijs, partem militum locis circa densa obsita uirgulta obscuris subsidere in insidijs iussit. cum parte maiore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ obequitando ipsis prope portis hostem exciuit. fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit. & cum, uelut inter pugnæ fu- D gæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. inde subito exorti Romani, transuersam inuadunt hostium aciem, addunt pauorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene, quàm Romulus, quique cum eo equites erant, circumagerent frenis equos, terga uertunt; multoque effusius, quippe uera fuga, qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant: non tamen eripuere se hosti. hærens in terga Romanus, prius, quam fores portarum objicerentur, uelut agmine uno irrumpit. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & consanguinitate: nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt: & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excurrerunt, E populabundi magis, quàm iusti more belli. itaque, non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contra, postquam hostem in agris non inuenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audiuere; obuiam egressi, ut potius acie decernerent, quàm inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. ibi uiribus nulla parte adiutis, tantum ueterani robore exercitus rex Romanus uicit; persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe ualida, muris ac situ ipso munita, abstinuit. agros rediens uastat, ulciscendi magis quàm prædæ studio. eaque clade haud minus, quàm aduersa pugna, subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. agri parte multatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante

A 4 domi

Pax inter Romanos et Sabinos

Quirites unde dicti

Curiæ triginta

Curiæ tres equitum

Tatius interficitur

Fidenates bellum romanis inferunt

Fidenates vincuntur

Veientes in fines romanos excurrunt

Veientes pacem petunt

domi militiæque gesta; quorum nihil absonum fidei diuinæ originis, diuinitatis que post mortem creditæ, fuit: non animus in regno auito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu uiribus datis tantum ualuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit, quàm patribus: longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellauit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit. His immortalibus editis operibus, cum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum eius concioni abstulerit: nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pauore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediјt: ubi uacuam sedem regiam uidit; etsi satis credebat patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, uelut orbitatis metu icta, mœstum aliquandiu silentium obtinuit. deinde, à paucis initio facto, deum deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salutere uniuersi Romulum iubent: pacem precibus exposcunt, uti uolens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem patrum manibus taciti arguerent. manauit enim hæc quoque, sed perobscura fama. illam alteram admiratio uiri, & pauor præsens nobilitauit. consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Iulius, sollicita ciuitate desiderio regis, & infensa patribus, grauis, ut traditur, quamuis magnæ rei auctor, in concionem prodit. Romulus, inquit, Quirites, parens urbis huius, prima hodierna luce cœlo repente delapsus, se mihi obuium dedit. cum perfusus horrore, uenerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; Abi, nuncia, inquit, Romanis, cœlestes ita uelle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit. proinde rem militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. Hæc, inquit, locutus sublimis abiјt. Mirum, quantum illi uiro nunciatni hæc, fides fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit. Patrum interim animos certamen regni ac cupido uersabat. necdum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in nouo populo, peruenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatij mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperij amitterent, sui corporis creari regem uolebant. Romani ueteres peregrinum regem aspernabantur. in uariјs uoluntatibus, regem tamen omnes uolebant, libertatis dulcedine nondum experta. timor deinde patres incessit, ne ciuitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa ciuitatum irritatis animis, uis aliqua externa adoriretur. & esse igitur aliquod caput placebat: & nemo, alteri concedere, in animum inducebat. itaque rem inter se centum patres, decem decuriјs factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant: unus cum insignibus imperij & lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque interuallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs multiplicatam seruitutem: centum pro uno dominos factos. nec ultra, nisi regem, & ab ipsis creatum, uidebantur passuri. Cum sensissent ea moueri patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, ut non plus darent iuris, quàm detinerent. decreuerunt enim, ut, cum populus regem iussisset, id sic ratum esset, si patres auctores fierent. hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem ius, ui adempta: prius quàm populus suffragium ineat, in incertum comitiorum euentum patres auctores fiunt. Tum interrex, concione aduocata, Quod bonum, faustum, felixque sit, inquit, Quirites regem create. ita patribus uisum est, patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient. Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne uicti beneficio uiderentur, id modo sciscerent iuberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret. Inclyta iustitia religioque ea tempestate Numæ Pompilij erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus uir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis diuini atque humani iuris. auctorem doctrinæ eius, quia non extat alius, falso Samium Pythagoram edunt: quem, Ser. Tullio regnante Romæ, centum amplius

post

A post annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum, Heracleamque, & Crotonem iuuenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. ex quibus locis, etsi eiusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem discendi exciuisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, peruenisset? suopte igitur ingenio temperatum animum uirtutibus fuisse opinor magis, instructumque non tam peregrinis artibus, quàm disciplina tetrica ac tristi ueterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, uidebantur; tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique patrum aut ciuium quenquam præferre illi uiro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato in urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque deos
B consuli iussit. inde ab augure, cui deinde honoris gratia publicum id perpetuumque sacerdotium fuit, deductus in arcem, in lapide ad meridiem uersus consedit. augur ad læuam eius, capite uelato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellauerunt. inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto; deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinauit, dextras ad meridiem partes, læuasque ad Septentrionem esse dixit; signum, contra quod longissime conspectum oculi ferebant, animo finiuit: tum, lituo in læuam manum translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est ita: Iupiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tua signa nobis certa ac clara sint inter eos fines, quos feci. Tum peregit uerbis auspicia, quæ mitti uellet. quibus missis, declaratus Rex Numa de templo descendit. Qui regno ita potitus, urbem nouam,
C conditam ui & armis, iure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella assuescere uideret non posse, (quippe efferaris militia animis) mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus; Ianum ad infimum Argiletum indicem pacis bellique fecit: apertus ut, in armis esse ciuitatem; clausus, pacatos circa omnes populos, significaret. bis deinde post Numæ regnum clausus fuit, semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum; iterum, quod nostræ ætati dij dederunt ut uideremus, post bellum Actiacum, ab imperatore Cæsare Augusto pace terra marique parta. clauso eo, cum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus iunxisset animos; positis externorum periculorum curis, ne luxuriarent otio animi, quos metus hostium, disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, & illis sæculis rudem, efficacissimam, deorum metum iniji-
D ciendum ratus est. qui cum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse; eius se monitu, quæ acceptissima dijs essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique deorum præficere. atque omnium primum, ad cursum lunæ in duodecim menses describit annum. quem, quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe, intercalares mensibus interponendo, ita dispensauit, ut uicesimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatijs dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit: quia, aliquando nihil cum populo agi, utile futurum erat. Tum, sacerdotibus creandis animum adiecit: quanquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. sed quia in ciuitate bellicosa plures Romuli, quàm Numæ, similes reges putabat fore, itu-
E rosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ uicis desererentur, flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit; insignique eum ueste, & curuli regia sella adornauit. huic duos flamines adiecit, Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: uirginitate, alijsque cæremonijs uenerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradiuo legit: tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ Ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudijs solennique saltatu iussit. Pontificem deinde Numam Marcium M. F. ex patribus legit: eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostijs, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atq.

vnde

unde in eos sumptus pecunia erogaretur. cætera quoque omnia publica priuataque sacra pontificis scitis subiecit: ut esset, quò consultum plebs ueniret; ne quid diuini iuris, negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo turbaretur. nec cœlestes modo cæremonias, sed iusta quoque funebria, placandosque manes ut idem pontifex edoceret; quæque prodigia fulminibus, aliove quo uiso missa susciperentur, atque curarentur; ad ea elicienda ex mentibus diuinis Ioui Elicio aram in Auentino dicauit; deumque consuluit augurijs, quæ suscipienda essent. Ad hæc consultanda procurandaque multitudine omni à ui & armis conuersa, & animi, aliquid agendo, occupati erant: & deorum assidua insidens cura, cum interesse rebus humanis cœleste numen uideretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac iusiurandum, propulso legum ac pœnarum metu, ciuitatem regerent. & cum ipsi se homines in regis, uelut unici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante castra urbem positam in medio ad solicitandam omnium pacem crediderant, in eam uerecundiam adducti sunt, ut ciuitatem, totam in cultum uersam deorum, uiolari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quò quia se persæpe Numa sine arbitris, uelut ad congressum deæ, inferebat; Camœnis eum lucum sacrauit; quòd earum sibi concilia cum coniuge sua Egeria essent. & soli Fidei solenne instituit. ad id sacrarium flamines bigis curru arcuato uehi iussit, manuque ad digitos usque inuoluta rem diuinam facere, significantes fidem tutandam, sedemque eius etiam in dextris sacratam esse. multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices uocant, dedicauit. omnium tamen maximum eius operum fuit, tutela per omne regni tempus haud minor pacis, quàm regni. ita duo deinceps reges alius alia uia, ille bello, hic pace, ciuitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnauit annos, Numa tres & quadraginta. Tum ualida, tum temperata & belli & pacis artibus erat ciuitas. Numæ morte ad interregnum res redijt. inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilij, cuius in infima arce clara pugna aduersus Sabinos fuerat, regem populus iussit: patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas uiresque, tum auita quoque gloria animum stimulabat. senescere igitur ciuitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. forte euenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas inuicem agerent. imperitabat tum C. Cloelius Albæ. utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid cum Albano prius, quàm mandata, agerent. satis sciebat negaturum Albanum: ita pie bellum indici posse. ab Albanis socordius res acta. excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis conuiuium celebrant. tantisper Romani & res repetiuerant priores, & neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renunciant Tullo. tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes uenerint, facit. illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: se inuitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se uenisse: ni reddantur, bellum indicere iussos. Ad hæc Tullus, Nunciate, inquit, regi uestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant huiusce clades belli. Hæc nunciant domum Albani. & bellum utrinque summa ope parabatur, ciuili simillimum bello prope inter parentes natosque, Troianam utranque prolem; cum Lauinium ab Troia, ab Lauinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. euentus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quòd nec acie certatum est; &, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere, castra ab Vrbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circundant. Fossa Cloelia ab nomine ducis per aliquot sæcula appellata est; donec cum re nomen quoque uetustate aboleuit. in his castris Cloelius Albanus rex moritur. dictatorem Albani Metium Fufetium creant. Interim Tullus ferox præcipue morte regis, magnum deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. ea res ab statiuis exciuit Metium. is ducit quàm proxime ad hostem potest. inde legatum præmissum nunciare Tullo iubet, prius quàm dimicent, opus esse colloquio:

A quio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quàm ad Albanam pertineant. haud aspernatus Tullus, tametsi uana afferebantur; suos in aciem educit. exeunt contra & Albani. postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi infit Albanus: Iniurias, & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sunt, & ego regem nostrum Cloelium causam huiusce esse belli audisse uideor; nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. sed si uera potius, quàm dictu speciosa, dicenda sunt, cupido imperij duos cognatos uicinosque populos ad arma stimulat: neque, recte, an perperam, interpretor: fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creauere. illud te Tulle monitum uelim: Etrusca res, quanta circa nos, teque maxime sit, quo propiores uos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. memor B esto, iam, cum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore, ut fessos confectosque simul uictorem ac uictum aggrediantur. itaque si nos dij amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperij seruitijque alcam imus, ineamus aliquam uiam, qua, utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi decerni possit. Haud displicet res Tullo; quanquam tum indole animi, tum spe uictoriæ ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam. forte in duobus tum exercitibus erant tergemini fratres, nec ætate nec uiribus dispares. Horatios Curatiosque fuisse satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior: tamen in re tam clara, nominum error manet, utrius populi Horatij, utrius Curatij fuerint. auctores utroque trahunt: plures tamen inuenio, qui Romanos Horatios uocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum tergeminis agunt C reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde uictoria fuerit. nihil recusatur: tempus & locus conuenit. prius quàm dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut, cuius populi ciues eo certamine uicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. fœdera alia alijs legibus, cæterum eodem modo omnia fiunt. tum ita factum accepimus: nec ullius uetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogauit: Iubesné me rex cum patrepatrato populi Albani fœdus ferire? iubente rege, Sagmina, inquit, te rex posco. Rex ait: Pura tollito. Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea regem ita rogauit: Rex, facis ne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? uasa, comitesque meos? Rex respondit: Quod sine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio. Fecialis erat M. Valerius. is patrempatratum Sp. Fusium fecit, uerbena caput capillosque tangens: (pa D terpatratus ad iusiurandum patrandum, id est sanciendum fit) fœdus, multisque id uerbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, Audi, inquit, Iupiter, audi paterpatrate populi Albani, audi tu populus Albanus: ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt; illis legibus populus Romanus prior non deficiet. si prior defexit publico consilio, dolo malo; tum me Diespiter populum Rom. sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque. Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque iusiurandum per suum dictatorem, suosque sacerdotes peregerunt. Fœdere icto, tergemini, sicut conuenerat, arma capiunt. cum sui utrosque adhortarentur; deos patrios, patriam, ac parentes, quicquid ciuium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc ar- E ma, illorum intueri manus; feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium uocibus, in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis quàm curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum uirtute atque fortuna positum. itaque ergo erecti suspensiq. in minime gratum spectaculum animo intenduntur. datur signum: infestisque armis, uelut acies, terni iuuenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum suum, sed publicum imperium seruitiumque obuersatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Vt primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladij; horror ingens spectãtes perstringit: &, neutro inclinata spe, torpebat uox, spiritusque. consertis deinde manibus, cum iam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed uulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium

Metij oratio
Paterpatratus.
Horatij et Curatij
Tergemini fratres
Fœdus inter romanos
et Albanos.
Fœderis ritus
Fecialis
Paterpatratus.
Tergeminos
pugna de imperio

alium alius, uulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. ad quorum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes uice unius, quem tres Curatij circunsteterant. forte is integer fuit, ut uniuersis solus nequaquam par, sic aduersus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quenque uulnere affectum corpus sineret. iam aliquantum spatij ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, cum respiciens uidet magnis interuallis sequentes, unum haud procul ab sese abesse: in eum magno impetu redit. &, dum Albanus exercitus inclamat Curatijs, uti opem ferant fratri; iam Horatius, cæso hoste, uictor secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex insperato fauentium solet, Romani adiuuant militem suum: & ille defungi prælio festinat. Prius itaq; quàm alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curatium conficit. iamq; æquato Marte, singuli supererant, sed nec spe, nec uiribus pares. alterum intactum ferro corpus, & geminata uictoria ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum uulnere, fessum cursu trahens corpus, uictusque fratrum ante se strage, uictori obijcitur hosti. nec illud prælium fuit. Romanus exultans, Duos, inquit, fratrum manibus dedi: tertium, causam belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo. male sustinenti arma, gladium superne iugulo defigit: iacentem spoliat. Romani ouantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo maiore cum gaudio, quo propius metum res fuerat. ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis uertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. sepulcra extant, quo quisque loco cecidit; duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam uersus, sed distantia locis, ut & pugnatum est. Prius quàm inde digrederentur, roganti Metio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti iuuentutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat tergemina spolia præ se gerens. cui soror uirgo, quæ desponsa uni ex Curatijs fuerat, obuia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, soluit crines, & flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. mouet feroci iuueni animum comploratio sororis in uictoria sua, tantoque gaudio publico. stricto itaque gladio, simul uerbis increpans, transfigit puellam: Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum, uiuique, oblita patriæ. sic eat quæcunque Romanum lugebit hostem. Atrox uisum id facinus patribus, plebique: sed recens meritum facto obstabat: tamen raptus in ius ad regem. rex, ne ipse tam tristis ingratique ad uulgus iudicij, ac secundum iudicium supplicij auctor esset, concilio populi aduocato, Duumuiros, inquit, qui Horatio perduellionem iudicent secundum legem, facio. lex horrendi carminis erat: Duumuiri perduellionem iudicent: si à duumuiris prouocarit, prouocatione certato: si uincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: uerberato uel intra pomœrium, uel extra pomœrium. Hac lege duumuiri creati, qui se absoluere non rebantur ea lege ne innoxium quidem posse, cum condemnassent; tum alter ex his, P. Horati, tibi perduellionem iudico, inquit: lictor colliga manus. Accesserat lictor, iniiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, Prouoco, inquit. ita de prouocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo iudicio maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam iure cæsam iudicare: ni ita esset, patrio iure in filium animaduersurum fuisse. orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. inter hæc senex iuuenem amplexus, spolia Curatiorum, fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, Hunccine, aiebat, quem modo decoratum ouantemque uictoria incedentem uidistis Quirites, eum sub furca uinctum inter uerbera & cruciatus uidere potestis? quod uix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis huius: arbori infelici suspende: uerbera uel intra pomœrium, modo inter illa pila & spolia hostium; uel extra pomœrium, modo intra sepulcra Curatiorum. quò enim ducere hunc iuuenem potestis, ubi non sua decora eum à tanta fœditate supplicij uindicent? Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolueruntque admiratione magis uirtutis, quàm iure causæ. itaque ut cædes manifesta, aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. is, quibusdam piacularibus sacrificijs

A sacrificijs factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per uiam tigillo, capite adoperto, uelut sub iugum misit iuuenem. id hodie publice quoque semper refectum manet. Sororium tigillum uocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato. Nec diu pax Albana mansit. inuidia uulgi, quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, uanum ingenium dictatoris corrupit. & quoniam recta consilia haud bene euenerant, prauis reconciliare popularium animos cœpit. igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ ciuitati animorum plus quàm uirium cernebat esse, ad bellum palam, atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reseruat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus socijs consilij assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. cum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metio exercituque eius ab Alba acB cito, contra hostes ducit. ubi Anienem transijt, ad confluentes collocat castra. inter eum locum & Fidenas, Veientium exercitus Tiberim transierat. hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus aduersus Veientem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quàm fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. inde ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. consilium erat, quà fortuna rem daret, eà inclinare uires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt. inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim uouit Salios, fanaque Pallori, ac Pauori. equitem clara increpans uoce, ut hostes exaudirent, redire in prælium iubet: nihil trepidaC tione opus esse: suo iussu circumduci Albanorum exercitum, ut Fidenatium nuda terga inuadat. idem imperat, ut hastas equites erigere iubeat. id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui uiderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. terror ad hostes transit: & audiuerant clara uoce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, latine sciebant. itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga uertunt. instat Tullus; fusoq. Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pauore perculsum, ferocior redit. nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen obiectum à tergo arcebat: quò postquam fuga inclinauit, alij, arma fœde iactantes, in aquam cæci ruebant: alij, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. non alias ante Romana pugna atrocior fuit. tum Albanus exercitus, spectator certaminis, D deductus in campos. Metius Tullo deuictos hostes gratulatur. contra Tullus Metium benigne alloquitur: quod bene uertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, uocari ad concionem utrunque exercitum iubet. præcones ab extremo orsi, primos exciuere Albanos. hi nouitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. ex composito armata circundatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exequerentur. tum ita Tullus infit. Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum dijs immortalibus gratias ageretis, deinde uestræ ipsorum uirtuti, hesternum id prælium fuit. dimicatum est enim non magis cum hostibus, quàm, quæ dimicatio maior ac periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. nam, ne uos falsa opinio teneat, iniussu meo Albani subiere ad E montes: nec imperium illud meum, sed consilium, & imperij simulatio fuit: ut nec, uobis ignorantibus deseri uos, auerteretur à certamine animus; & hostibus, circumueniri se ab tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt: ut & uos, si quò ego inde agmen declinare uoluissem, fecissetis. Metius ille est ductor itineris huius, Metius idem huius machinator belli, Metius fœderis Romani Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam documentum mortalibus dedero. centuriones armati Metium circunsistunt. rex cætera, ut orsus erat, peragit. Quod bonum, faustum, felixq. sit populo Ro. ac mihi, uobisque Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; ciuitatem dare plebi, primores in patres legere; unam urbem, unam rempub. facere: ut ex uno quondam in duos populos diuisa Albana res est, sic nunc in unum redeat. Ad hæc Albana pubes

Albani de magno bello cogitant

Fidenates deficiunt a romanis.

Albani exercitus proditio

Fundantur Fidenates et Veientes.

pubes inermis ab armatis septa, in uarijs uoluntatibus; communi tamen metu cogente, silentium tenet. tum Tullus, Meti Fufeti, inquit, si ipse discere posses fidem ac fœdera seruare, uiuo tibi ea disciplina à me adhibita esset. nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te uiolata sunt. ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis. Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Metium. deinde in diuersum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, quà inhæserant uinculis membra, portantes. auertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. primum, ultimumque illud supplicium apud Romanos, exempli parum memoris legum humanarum, fuit: in alijs gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas. Inter hæc iam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. quæ ubi intrauere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pauor, qualis captarum esse urbium solet, cum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce ui capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alij alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas ultimum illud uisuri peruagarentur. ut uero iam equitum clamor exire iubentium instabat; iam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur; puluisque ex distantibus locis ortus, uelut nube inducta omnia impleuerat: raptim quibus quisque poterat elatis, cum Larem ac Penates, tectaq. in quibus natus quisque educatusq. esset relinquentes exirent, iam continens agmen migrantium impleuerat uias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrymas: uocesq. etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipue, cum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac uelut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica priuataq. omnia tecta adæquat solo: unaq. hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. templis tamen deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est. Roma interim crescit Albæ ruinis: duplicatur ciuium numerus: Cœlius additur urbi mons: &, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibiq. deinde habitauit. Principes Albanorum in patres, ut eà quoque pars reipublicæ cresceret, legit Iulios, Seruilios, Quinctios, Geganios, Curatios, Clœlios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. &, ut omnium ordinum uiribus aliquid ex nouo populo adijceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. legiones & ueteres eodem supplemento expleuit, & nouas scripsit. Hac fiducia uirium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ uiris armisque. utrinque iniuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus, ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negociatores Romanos comprehensos, querebatur: Sabini, suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos. hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum uirium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circunspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat uicina, proximi Etruscorum Veientes. inde ob residuas bellorum iras maxime solicitatis ad defectionem animis, uoluntarios traxere. & apud uagos quosdam ex inopi plebe etiam merces ualuit. publico auxilio nullo adiuti sunt. ualuitque apud Veientes (nam de cæteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. cum bellum utrinque summa ope pararetur; uertique in eo res uideretur, utri prius arma inferrent; occupat Tullus in agrum Sabinum transire. pugna atrox ad siluam Malitiosam fuit: ubi & peditum quidem robore, cæterum equitatu, aucto nuper, plurimum Romana acies ualuit. ab equitibus repente inuectis turbati ordines sunt Sabinorum. nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit. Deuictis Sabinis, cum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset; nunciatum regi, patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse: quod cum credi uix posset, missis ad id uisendum prodigium, in conspectu haud aliter, quàm cum grandinem uenti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. uisi etiam audire uocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ uelut dijs, quoque simul cum patria relictis, obliuioni dederant;

A dederant; & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio Nouendiale sacrum publice susceptum est, seu uoce cœlesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certe solenne, ut, quandocunque idem prodigium nunciaretur, feriæ per nouem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. vnde cum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur à bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quàm domi, iuuenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium, quàm sacris dedere animum, repente omnibus, magnis paruisq. superstitionibus obnoxius degeret, religionibusq. etiam populum impleret. uulgo iam homines eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes,

B unam opem ægris corporibus relictam, si pax ueniaq. ab dijs impetrata esset, credebant. ipsum regem tradunt uoluentem commentarios Numæ, cum ibi quædam occulta solennia sacrificia Ioui Elicio facta inuenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse: nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed, ira Iouis solicitati praua religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnauit annos duos & triginta. Mortuo Tullo, res, ut institutum iam inde ab initio erat, ad patres redierat, hiq. interregem nominauerant: quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creauit: patres fuere auctores. Numæ Pompilij regis nepos filia ortus Ancus Marcius erat. qui ut regnare cœpit, & auitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cætera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut praue cultis; longeq. antiquissimum ratus sacra publica, ut ab

C Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentarijs regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico iubet. inde & ciuibus ocij cupidis, & finitimis ciuitatibus facta spes, in aui mores atque instituta regem abiturum. igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos: & cum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt, desidem Romanum regem intra sacella & aras acturum esse regnum rati. medium erat in Anco ingeniũ, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quòd aui regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in nouo, tum feroci populo, etiam, quod illi contigisset ocium, sine iniuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaq. esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ. vt tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur

D bella aliquo ritu; ius ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum uenit, unde res repetuntur, capite uelato (filum lanæ uelamen est) Audi Iupiter, inquit, audite fines, (cuiuscunque gentis sunt, nominat) audiat fas. ego sum publicus nuntius populi Romani, iuste pieq; legatus uenio: uerbisq. meis fides sit. Peragit deinde postulata. inde Iouem testẽ facit: Si ego iniuste, impieq. illos homines, illasq. res dedier populo Romano mihiq. exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse. Hæc, cum fines suprascandit, hæc, quicunque ei primus uir obuius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis uerbis carminis, concipiendiq. iurisiurandi mutatis, peragit. si non deduntur quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: Audi Iupiter, & tu Iuno: Quirine, dijq. omnes cœlestes, uosq. terrestres, uosq. inferni audite: Ego uos

E testor, populum illum (quicunque est, nominat) iniustum esse, neque ius persoluere. sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur. Cum is nuntius Romam ad consulendum redit, confestim rex his ferme uerbis patres consulebat: Quarum rerum, litium, caussarum condixit paterpatratus populi Romani Quiritium patripatrato priscorum Latinorum, hominibusq. priscis Latinis, quas res nec dederunt, nec soluerunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri, solui oportuit, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censes? Tum ille: Puro pioq. duello quærendas censeo, itaq. consentio, consciscoque. Inde ordine alij rogabantur, quandoque pars maior eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum: ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: Quod populi priscorum Latinorum, hominesq.

prisci

prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt; quod popu lus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse, senatusq. populi Romani Quiritum censuit, consensit, consciuit, ut bellum cum priscis Latinis fieret: ob eam rem ego, populusq. Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusq. priscis Latinis bellum indico, facioque. Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremq. eum posteri acceperunt. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusq. alijs, exercitu nouo conscripto, profectus Politorium, urbem Latinorum, ui cepit. secutusq. morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in ciuitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam tra duxit. & cum circa Palatium sedem ueteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani impleßent: Auentinum nouæ multitudini datum. additi eidem haud ita multo post, Tellenis Ficanaq. captis, noui ciues. Politorium inde rursus bello repetitum, quod uacuum occupauerant prisci Latini. eaq. caussa diruendæ urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. postremo, omni bello Latino Medulliam com pulso, aliquandiu ibi marte incerto, uaria uictoria pugnatum est. nam & urbs tuta munitionibus, præsidioq. firmata ualido erat: & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copijs connixus Ancus, acie primum uincit, inde ingenti præda potitus Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in ciuitatem acceptis. quibus, ut iungeretur Palatio Auentinum, ad Murciæ datæ sedes. Ianiculum quoque adiectum, non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberim facto, coniungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud paruum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe imminens foro ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege creuit, sed etiam ager, finesq. silua Mæsia Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circa factæ: egregieq. rebus bello gestis, ædes Iouis Feretrij amplificata. Anco regnante, Lucumo, uir impiger, ac diuitijs potens, Romam commigrauit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquinijs (namibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthij filius erat: qui ob seditiones domo profugus, cum Tarquinijs forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. nomina his Lucumo, atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quàm pater, moritur, uxore grauida relicta. nec diu manet superstes filio pater. qui cum ignorans nurum uentrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset; puero post aui mortem, in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra omnium hæredi bonorum, cum diuitiæ iam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile ijs, in quibus nata erat, humiliora sineret. ea cum innupsisset, spernentibus Etruscis Lucumonem exule aduena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaq. ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo uirum honoratum uideret, consilium migrandi ab Tarquinijs cepit. Roma est ad id potissimum uisa. in nouo populo, ubi omnis repentina atque ex uirtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo uiro: regnasse Tatium Sabinum: accersitum in regnum Numam à Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, nobilem que una imagine Numæ esse. facile persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinij materna tantum patria esset. sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Ianiculum forte uentum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert; superq. carpentum cum magno clangore uolitans, rursus, uelut ministerio diuinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abijt. accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut uulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. excelsa & alta sperare complexa uirum iubet. eam alitem, ea regione cœli, & eius dei nunciam uenisse: circa summum culmen hominis auspicium fecisse: leuasse humano superpositum capiti decus, ut diuinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium edidere nomen. Iam & Romanis con spicuum eum nouitas, diuitiæque faciebant: & ipse quoque fortunam, benigno alloquio, comitate

comitate inuitandi, beneficijsque quos poterat sibi conciliando, adiuuabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata est. notitiamque eam breui, apud regem liberaliter dextereque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat iura; ut publicis pariter, ac priuatis consilijs bello domique interesset; & per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur. Regnauit Ancus annos quatuor & uiginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Iam filij prope puberem ætatem erant. eo magis Tarquinius instare, ut quamprimum comitia regi creando fierent: quibus indictis, sub tempus pueros uenatum ablegauit. isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: Cum se non rem nouam petere, quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet: & Tatium non ex peregrino solum, sed etiã ex hoste regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem in regnum ultro accitũ: se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse: maiorem partem ætatis eius, qua ciuilibus officijs funguntur homines, Romæ se, quàm in uetere patria, uixisse: domi militiæq. sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se iura, Romanos ritus didicisse: obsequio & obseruantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Hæc eum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare iussit. Ergo uirum cætera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quàm augendæ reipublicæ memor, centum in patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati; factio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam uenerant. Bellum primum cum Latinis gessit; & oppidum ibi Appiolas ui cepit; prædaq. inde maiore, quàm quanta belli fama fuerat, reuecta, ludos opulentius instructiusque, quàm priores reges, fecit. tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca diuisa patribus, equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, fori appellati. spectauere, furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. ludicrum fuit, equi, pugilesq. ex Etruria maxime acciti. solennes deinde annui mansere ludi, Romani, Magniq. uarie appellati. ab eodem rege & circa forum priuatis ædificanda diuisa sunt loca; porticus, tabernæq. factæ. muro quoq; lapideo circundare urbem parabat, cum Sabinum bellum cœptis interuenit. adeoq. ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quàm obuiam ire, ac prohibere exercitus Romanus posset: itaq; trepidatũ Romæ est. & primo dubia uictoria, magna utrinque cæde pugnatum est. reductis deinde in castra hostium copijs, datoq. spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime suis deesse uiribus ratus, ad Ramnenses, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias cõstituit, suoq. insignes relinquere nomine. id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attius Nauius, inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque nouum constitui, nisi aues addixissent, posse. ex eo ira regi mota: eludensq. artem, ut ferunt, Agedum, inquit, diuine tu, inaugura, fierine possit quod nunc ego mente concipio. cum ille, in augurio rem expertus, profecto futurã dixisset: Atqui hoc animo agitaui, inquit, te nouacula cotem discissurum: cape hæc, & perage quod aues tuæ fieri posse portendunt. tũ illũ haud cunctanter discidisse cotem ferũt. Statua Attij posita, capite uelato, quo in loco res acta est, in Comitio, in gradibus ipsis, ad læuã curiæ fuit. cotem quoq; eodem loco sitam fuisse memorant; ut esset ad posteros miraculi eius monumentum. augurijs certe, sacerdotioq. augurũ tantus honos accessit, ut nihil belli, domiq. postea, nisi auspicato, gereretur; cõcilia populi, exercitus uocati, summa rerum, ubi aues non admisissent, dirimerentur. Neq; tũ Tarquinius de equitum centurijs quicquã mutauit: numero tantũ alterum adiecit; ut mille DCCC equites in tribus centurijs essent. posteriores modo sub ijsdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt. quas nunc, quia geminatæ sunt, sex uocant centurias. Hac parte copiarũ aucta, iterũ cum Sabinis confligitur. sed, præterquam quòd uiribus creuerat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnã uim lignorũ, in Anienis ripa iacentem, ardentem in flumen conijcerent: uentoq. iuuante accensa ligna, & pleraque in ratibus impacta, sublicis cum hærerent, põtem succẽdũt. ea quoq; res in pugna terrorem attulit Sabinis, effusis eadem fugã impedijt: multiq. mortales, cũ hostem effugissent, in flumine ipso periere. quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene quàm nunciari posset, insignem uictoriã fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus positos, cum iam pellere-

tur media peditum suorum acies; ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo F
Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam uerterent. montes
effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere: maxima pars, ut ante dictum est, ab equiti-
bus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, præda captiuisq. Romam
missis, spolijs hostium (uotum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrũ
Sabinum exercitum inducere. & quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius spera
re poterant: tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obuiam Sabini tumultua-
rio milite: iterumq. ibi fusi, perditis iam prope rebus, pacem petiere. Collatia, & quicquid
citra Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ
in præsidio relictus. deditosq. Collatinos ita accipio, eamq. deditionis formulã esse. Rex
interrogauit: Estis ne uos legati oratoresq. missi à populo Collatino, ut uos, populum Col
latinum dederetis? Sumus. Est ne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne uos G
populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia diuina humanaq.
omnia in meam populiq. Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Bello Sabino per-
fecto, Tarquinius triumphans Romam redijt. indè priscis Latinis bellum fecit. ubi nus-
quam ad uniuersæ rei dimicationem uentum est: ad singula oppida circunferendo arma, no
men omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea uetus, Cameria, Crustumerium, Ame-
riola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta op
pida. pax deinde est facta. Maiore inde animo pacis opera inchoata, quàm quanta mole
gesserat bella; ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset. nam & muro lapi-
deo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quà nondum munierat, cin
gere parat: & infima urbis loca circa forum, aliasq. interiectas collibus conualles, quia ex
planis locis haud facile euchebant aquas, cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccat: & areã H
ad ædem in Capitolio Iouis, quam uouerat bello Sabino, iam præsagiente animo futuram
olim amplitudinem loci, occupat fundamentis. Eo tempore in regia prodigium uisu euen
tuq. mirabile fuit. Puero dormienti, cui Ser. Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt mul-
torum in conspectu: plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitum re
gem: & cum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum; se
datoq. iam tumultu, moueri uetuisse puerum, donec sua sponte experrectus esset: mox cum
somno & flammam abijsse. tum abducto in secretum uiro Tanaquil, Vides ne tu pue-
rum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus? scire licet hunc columen quondam
rebus nostris dubijs futurum, præsidiumq. regiæ afflictæ, proinde materiem ingentis pu-
blice priuatimq. decoris, omni indulgentia nostra nutriamus. Inde puerum liberum lo-
co cœptum haberi, erudiriq. artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. I
Euenit facile, quod dijs cordi esset. iuuenis euasit uere indolis regiæ. nec, cum quæreretur
gener Tarquinio, quisquam Romanæ iuuentutis ulla arte conferri potuit; filiamq. ei suam
rex despondit. Hic quacunque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet serua
natum eum, paruumq. ipsum seruisse. eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto,
Ser. Tullij, qui princeps in illa urbe fuerat, grauidam uiro occiso uxorem, cum inter reli-
quas captiuas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt
seruitio, partum Romæ edidisse in Prisci Tarquinij domo: inde tanto beneficio & inter mu
lieres familiaritatem auctam; & puerum, ut in domo à paruo educatum, in caritate atq. ho
nore fuisse: fortunam matris, quod, capta patria, in hostium manus uenerit, ut serua natus
crederetur, fecisse. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarqui-
nius, non apud regem modo, sed apud patres plebemq. longe maximo honore Ser. Tul- K
lius erat. tum Anci filij duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno
tutoris fraude pulsos, regnare Romæ aduenam, non modo uicinæ, sed ne Italicæ qui-
dem stirpis: tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se re-
diret regnum, sed præceps inde porro ad seruitia caderet: ut in eadem ciuitate post cen-
tesimum fere annum, quàm Romulus, deo prognatus, deus ipse tenuerit regnum, donec in
terris fuerit, id Seruius, serua natus, possideat: tum commune Romani nominis, tum præci-
pue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis uirili stirpe salua, nõ modo aduenis, sed seruis
etiam regnum Romæ pateret. ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt, sed & iniuriæ
dolor in Tarquinium ipsum magis, quàm in Seruium eos stimulabat: & quia grauior ultor
cædis, si superesset, rex futurus erat, quàm priuatus: & quia, Seruio occiso, quemcunque
alium

A alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus uidebatur. ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in uestibulo regiæ quàm potuere tumultuosissime specie rixæ in se omnes apparitores regios conuertunt. inde, cum ambo regem appellarent, clamorq. eorum penitus in regiam peruenisset, uocati ad regem pergunt. primo uterque uociferari, & certatim alter alteri obstrepere. coerciti ab lictore, & iussi in uicem dicere, tandem obloqui desistunt. unus rem ex composito orditur. dum intentus in eum se rex totus auerteret, alter elatam securim in caput deiecit: relictoq. in uulnere telo, ambo se foras eijciunt. Tarquinium moribundum cum, qui circa erant, excepissent; illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde, concursusq. populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam iubet, arbitros eijcit: simul, quæ curando uulneri opus sunt, tā-

B quam spes subesset, sedulo comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Seruio propere accito cum pene exanguem uirum ostendisset, dextram tenens, orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. Tuum est, inquit, Serui, si uir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. erige te, deosq. duces sequere; qui, clarū hoc fore caput, diuino quondam circumfuso igni portenderunt. nunc te illa cœlestis excitet flāma: nunc expergiscere uere. & nos peregrini regnauimus. qui sis, nō unde natus sis, reputa. si tua, re subita, consilia torpent; at tu mea consilia sequere. Cum clamor impetusq. multitudinis uix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in nouam uiam uersas (habitabat enim rex ad Iouis Statoris) populū Tanaquil alloquitur: iubet bono animo esse: sopitū fuisse regem subito ictu: ferrum haud alte in corpus descēdisse: iam ad se redisse: inspectum uulnus absterso cruore: omnia salubria esse: confidere, pro-

C pediem ipsum eos uisuros: interim Ser. Tullio iubere populum dicto audientem esse: eum iura redditurum, obiturumq. alia regis munia esse. Seruius cum trabea & lictoribus prodit; ac sede regia sedens alia decernit, de alijs consulturum se regem esse simulat. itaque per aliquot dies, cum iam expirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ uicis suas opes firmauit. tum demum palam facta ex comploratione in regia orta, Seruius præsidio firmo munitus, primus iniussu populi, uoluntate patrum regnauit. Anci liberi, iam tū comprehensis sceleris ministris, ut, uiuere regem, & tantas esse opes Seruij, nunciatum est, Suessam Pometiam exulatum ierant. Nec iam publicis magis auxilijs Seruius, quàm priuatis munire opes: &, ne, qualis Anci liberum animus aduersus Tarquinium fuerat, talis aduersus se Tarquinij liberum esset, duas filias iuuenibus regijs, Lucio atque Arunti Tarquinijs, iungit. nec rupit tamen fati necessitatem humanis consilijs, quin inuidia regni etiam in-

D ter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Veientibus (iam enim induciæ exierant) alijsq; Etruscis sumptum. in eo bello & uirtus, & fortuna enituit Tullij. fusoq. ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam redijt. aggrediturq. inde pacis longe maximum opus; ut, quemadmodum Numa diuini auctor iuris fuisset, ita Seruium conditorem omnis in ciuitate discriminis, ordinumq., quibus inter gradus dignitatis, fortunæq. aliquid interlucet, posteri fama ferrent. censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli, pacisq. munia non uiritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. tum classes, centuriasq., & hunc ordinem ex censu descripsit, uel paci decorum, uel bello. Ex ijs, qui centum millium æris, aut maiorem censum haberent, LXXX confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorū. prima classis omnes appellati. seniores, ad

E urbis custodiam ut præsto essent; iuuenes, ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent; tela in hostem, hastaq., & gladius. additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerēt. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra cētum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta. & ex his senioribus, iunioribusq. uiginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis millium quinquaginta censum esse uoluit. totidem centuriæ & hæ, eodemq; discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum: ocreæ tantum ademptæ.

In quarta classe census quinque & uiginti millium. totidem centuriæ factæ: arma mutata, nihil præter hastam & uerutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ. fundas, lapidesq. missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines,

tubicinesque in tres centurias distributi, undecim millibus hæc classis censebatur. hoc mi- F
nor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est, immunis militia. Ita,
pedestri exercitu ornato, distributoque, equitum ex primoribus ciuitatis XII scripsit cen-
turias. sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ
erant, nominibus fecit. ad equos emendos dena millia æris ex publico data: &, quibus
equos alerent, uiduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. hæc om-
nia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim, ut ab Ro-
mulo traditum cæteri seruauerant reges, uiritim suffragium eadem ui, eodemque iure pro-
miscue omnibus datum est; sed gradus facti; ut neque exclusus quisquam suffragio uidere-
tur, & uis omnis penes primores ciuitatis esset. equites enim uocabantur primi: LXXX
inde primæ classis centuriæ. ibi si uariaret (quod raro incidebat) ut secundæ classis uocaren-
tur; nec fere unquam infra ita descenderunt, ut ad infimos peruenirent. Nec mirari opor- G
tet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & XXX tribus, duplicato earum
numero, centuriis iuniorum, seniorumque ad institutam ab Ser. Tullio summam non con-
uenire. quadrifariam enim urbe diuisa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes,
tribus eas appellauit; ut ego arbitror, ab tributo. nam eius quoque æqualiter ex censu cō-
ferendi ab eodem inita ratio est. neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerū-
que quicquam pertinuere. Censu perfecto, quem maturauerat metu legis de incensis la-
tæ, cum uinculorum minis mortisq.; edixit, ut omnes ciues Romani, equites peditesq.,
in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. ibi instructum exercitum
omnem sue, oue, taurilibus lustrauit. idque conditum lustrum appellatum, qui in censen-
do finis factus est. Millia LXXX eo lustro ciuium censa dicuntur. adiicit scriptorum an-
tiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam H
multitudinem urbs quoque amplificanda uisa est. addit duos colles, Quirinalem, Vimi-
nalemque. inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat.
aggere, & fossis, & muro circundat urbem: ita pomœrium profert. Pomœrium, uerbi uim
solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. est autem magis circamœrium, locus,
quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quà murum ducturi erant, certis circa ter-
minis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuaren-
tur, quæ nunc uulgo etiam coniungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pa-
teret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd post
murum esset, quàm quòd murus post id, pomœrium Romani appellarunt: & in urbis incre-
mento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati profere-
bantur. Aucta ciuitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis I
usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul &
aliquod addere urbi decus. Iam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum. id communiter
à ciuitatibus Asiæ factum fama ferebat. cum consensum, deosq. consociatos laudaret ni-
re Seruius inter proceres Latinorum, cum quibus publice priuatimq. hospitia amicitiasq;
de industria iunxerat; sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ po-
puli Latini cum populo Romano facerent. ea erat confessio, caput rerum Romam esse: de
quo toties armis certatum fuerat. id quanquam omissum iam ex omnium cura Latinorum
ob rem toties infeliciter tentatam armis, uidebatur; uni se ex Sabinis fors dare uisa est pri-
uato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patri familias dicitur miran-
da magnitudine ac specie. fixa per multas ætates cornua in uestibulo templi Dianæ monu-
mentum ei fuere miraculo. habita, ut erat, res prodigii loco est. & cecinere uates, cuius ci- K
uitatis eā ciuis Dianæ immolasset, ibi fore imperium. idq. carmen peruenerat ad antistitem
fani Dianæ. Sabinusq. ut primum apta dies sacrificio uisa est, bouem Romam actam dedu-
cit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. ibi antistes Romanus, cum eum magnitudo ui-
ctimæ celebrata fama mouisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: Quidnam tu hos-
pes paras, inquit, inceste sacrificium Dianæ facere? quin tu ante uiuo perfunderis flumine?
infima ualle præfluit Tiberis. Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet
euentus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim. interea Romanus immolat
Dianæ bouem. id mire gratum regi, atque ciuitati fuit. Seruius, quanquam iam usu haud
dubie regnum possederat; tamē, quia interdum iactari uoces à iuuene Tarquinio audiebat,
se iniussu populi regnare, conciliata prius uoluntate plebis, agro capto ex hostibus uiritim
diuiso,

A diuiso,ausus est ferre ad populum, uellent,iuberentné se regnare. tantoque consensu, quã to haud quisquam alius ante, rex est declaratus. neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit; imo eo impensius, quia de agro plebis aduersum patrum uoluntatem senserat agi, criminandi Seruij apud patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est,& ipse iuuenis ardentis animi,& domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum; ut tædio regum maturior ueniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius Prisci Tarquinij regis filius nepośné fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium crediderim. fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenij iuuenem. his duobus, ut ante dictum est,duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. forte ita inciderat, ne duo uiolenta ingenia matrimonio iungerentur: fortuna,credo,populi Roma

B ni, quo diuturnius Seruij regnum esset, constituique ciuitatis mores possent. angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in uiro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse. tota in alterum uersa Tarquinium,eum mirari,eum uirum dicere,ac regio sanguine ortum: sperne re sororem,quòd uirum nacta,muliebri cessaret audacia.contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia à fœmina ortum est. ea se cretis uiri alieni assuefacta sermonibus, nullis uerborum cõtumelijs parcere de uiro ad fratrem, de sorore ad uirum: & se rectius uiduam,& illum cœlibem futurum fuisse contendere, quàm cum impari iungi, ut elanguescendum aliena ignauia esset: si sibi cum,quo digna esset,dij dedissent uirum,domi se propediem uisuram regnum fuisse, quod apud patrem uideat. celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor, prope continuatis funeribus cum domos uacuas nouo matrimonio fecissent, iunguntur nu

C ptijs, magis non prohibente Seruio, quàm approbante. tum uero in dies infestior Tullij senectus, infestius cœpit regnum esse. iam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus; nec nocte, nec interdiu uirum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. Non sibi defuisse cui nupta diceretur, nec cum quo tacita seruiret: defuisse qui se regno dignum putaret; qui meminisset se esse Prisci Tarquinij filium; qui habere, quàm sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror; & uirum, & regem appello: sin minus; eo nunc peius mutata est res, quòd istic cum ignauia est scelus. quin accingeris? nõ tibi ab Corintho,nec ab Tarquinijs,ut patri tuo,peregrina regna moliri necesse est. dij te penates,patrijque,& patris imago,& domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat uocatque regem. aut,si ad hæc parum est animi; quid frustraris ciuitatem? quid te ut regium iuuenem conspici finis? facesse hinc Tarquinios, aut Co

D rinthum: deuoluere retro ad stirpem, fratri similior, quàm patri. His alijsque increpando iuuenem instigat. nec conquiescere ipsa potest: si, cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo,ut duo continua regna, uiro,ac deinceps genero, dedisset; ipsa,regio semine orta,nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furijs Tarquinius,circumire & prehensare minorum maxime gentium patres; admonere paterni beneficij,ac pro eo gratiam repetere: allicere donis iuuenes: tũ de se ingentia pollicendo,tũ regis criminibus omnibus locis crescere.postremo,ut iam agẽdæ rei tempus uisum est,stipatus agmine armatorum in forum irrupit. inde, omnibus perculsis pauore,in regia sede pro curia sedens,patres in curiam per præconẽ ad regem Tarquinium citari iussit.Conuenere extemplo,alij iam ante ad hoc præparati;alij metu, ne,nõ uenisse,fraudi esset;nouitate ac miraculo attoniti,& iam de Seruio actum rati. Ibi Tarquinius

E maledicta ab stirpe ultima orsus, Seruum, seruaq. natum post mortem indignam parentis sui,non interregno, ut antea,inito,non comitijs habitis,non per suffragium populi,non auctoribus patribus,muliebri dono regnum occupasse: ita natum,ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum,ex quo ipse sit,odio alienę honestatis ereptũ primoribus agrũ sordidissimo cuique diuisisse: omnia onera,quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores ciuitatis: instituisse censum, ut insignis ad inuidiam locupletiorum fortuna esset, & parata,ubi uellet,egentissimis largiretur. Huic orationi Seruius cum interuenisset, trepido nuncio excitatus; extemplo à uestibulo curiæ magna uoce, Quid hoc, inquit, Tarquini rei est? qua tu audacia, me uiuo, uocare ausus es patres? aut in sede considere mea? Cum ille ferociter ad hæc, Se patris sui tenere sedem, multo, quàm seruum, potiorem filium regis regni hæredem; satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis: cla-

Scelerata nuptia.

Tullia scelesta consilia

Tarquinius in regnum affectat

Seruii et Tarquinii ...

mor ab utriusque fautoribus oritur; & concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui uicisset. Tum Tarquinius, necessitate iam etiam ipsa cogente ultima au- F dere, multo & ætate & uiribus ualidior, medium arripit Seruium; elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus deijcit: inde ad cogendum senatum in curiam redit. fit fuga regis apparitorum, atque comitum. ipse prope exanguis cum semianimis regio comitatu, domum se reciperet, peruenissetque ad summum Cyprium uicum, ab ijs, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. creditur, quia non abhorret à cætero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certe, id quod satis constat, in forum inuecta, nec reuerita cœtum uirorum, euocauit uirum è curia, regemque prima appellauit, à quo facessere iussa ex tanto tumultu, cum se domum reciperet, peruenissetque ad summum Cyprium uicum, ubi Dianium nuper fuit; flectente carpentum dextra in Virbium cliuum, ut in collem Esquiliarum eueheretur, restitit pauidus atque inhibuit frenos is, qui iumenta age- G bat, iacentemque dominæ Seruium trucidatum ostendit. Fœdum, inhumanumq; inde traditur scelus: monumentoq; locus est: Sceleratum uicum uocant; quò amens, agitantibus furijs sororis ac uiri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur; partemq; sanguinis ac cædis paternæ cruento uehiculo, contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos, uiriq; sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Ser. Tullius regnauit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. cæterum id quoque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. id ipsum tam mite, ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt, ni scelus intestinū liberandæ patriæ consilia agitanti interuenisset. Inde L. Tarquinius regnare occepit; cui Superbo cognomen facta indiderunt; quia socerum gener sepultura prohibuit, Romulum H quoque insepultum perisse dictitans: primoresq. patrum, quos Seruij rebus fauisse credebat, interfecit. conscius deinde, male quærendi regni ab se ipso aduersus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad ius regni quicquam præter uim habebat; ut qui neque populi iussu, neque auctoribus patribus regnaret. ¶ Eò accedebat, ut in caritate ciuium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset. quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consilijs per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo, aut inuisos, sed unde nihil aliud, quàm prædam, sperare posset. ita patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in patres legere; quo contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus senatum consulendi, soluit: domesticis consilijs rempublicam administrauit: bel- L lum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus uoluit, iniussu populi ac senatus fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat; ut peregrinis quoque opibus tutior inter ciues esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque iungebat. Octauio Mamilio Tusculano: is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Vlysse deaque Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat. Iam magna Tarquinij auctoritas inter Latinorum proceres erat, cum in diem certam, ut ad lucum Ferentinæ conueniant, indicit: esse quæ agere de rebus communibus uelit. Conueniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem seruauit, sed paulo ante, quàm sol occideret, uenit. multa ibi toto die in concilio uarijs iactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat inuectus. Haud mirum esse, Superbo ei inditum K Romæ cognomen: (iam enim ita clam quidem mussitantes, uulgo tamen eum appellabant) an quicquam superbius esse, quàm ludificari sic omne nomen Latinum? principibus longe ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse: tentari profecto patientiam; ut, si iugum acceperint, obnoxios premat: cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? quod si sui bene crediderint ciues, aut si creditum illud, & non raptum parricidio sit; credere & Latinos: quanquam ne sic quidem alienigenæ deberent: sin suos eius pœniteat, quippe qui alij super alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant; quid spei melioris Latinis portendi? si se audiant, domum suam quenque inde abituros; neque magis obseruaturos diem concilij, quàm ipse, qui indixerit, obseruet. Hæc, atque alia eodem pertinētia seditiosus facinorosusq. homo, hisq. artibus opes domi nactus, cū maxime dissereret,

interuenit

A interuenit Tarquinius. is finis orationi fuit. auersi omnes ad Tarquinium salutandum. Qui silentio facto, monitus à proximis ut purgaret se, quòd id temporis uenisset; disceptatorem ait se sumptum inter patrem & filium; cura reconciliandi eos in gratiam, moratum esse; & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum quæ constituisset. Ne id quidem Turnum tulisse tacitum ferunt: dixisse enim, nullam breuiorem esse cognitionem, quàm inter patrem & filium, paucisq. transigi uerbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse. Hęc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abijt. Quam rem Tarquinius aliquanto, quàm uidebatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo ciuium animos domi oppresserat, Latinis inijceret: & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. per aduersæ factionis quosdam Aricinos seruum Turni auro corrupit, in diuersorium eius uim magnam gladio-
B rum inferri clam sineret. ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re noua perturbatus, moram suam hesternam, uelut deorum quadam prouidentia illatam, ait saluti sibi atque illis fuisse: ab Turno, dici, sibi & primoribus populorum parari necem; ut Latinorum solus imperium teneat: aggressu rum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quòd auctor concilij abfuerit, quem maxime peteret: inde illam absentis insectationem esse natam, quòd morando spes destituerit: non dubitare, si uera deferantur, quin prima luce, ubi uentum in concilium sit, instructus cum coniuratorum manu, armatusque uenturus sit: dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum conuectum: id uanum nec ne sit, extemplo sciri posse: rogare eos, ut inde secum ad Turnum ueniant. Suspectam fecit rem & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinij, quòd uidebatur ob eam differri cædes potuisse. eunt inclina-
C tis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladijs deprehensis, cætera uana existimaturi. ubi est eò uentum, Turnum ex somno excitatum circunsistunt custodes: comprehensisque seruis, qui caritate domini uim parabant, cũ gladij abditi ex omnibus locis diuerticuli protraherentur; enimuero manifesta res uisa, iniectæque Turno catenæ; & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu aduocatur. ibi tam atrox inuidia orta est, gladijs in medio positis; ut, indicta causa, nouo genere lethi, deiectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate su perne iniecta, saxisque congestis, mergeretur. Reuocatis deinde ad concilium Latinis Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum, nouantem res, pro manifesto parricidio merita poena affecissent, ita uerba fecit: Posse quidem se uetusto iure agere; quòd, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium: cæterum se utilitatis id magis omnium causa cen
D sere, ut renouetur id fœdus; secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quàm urbium excidia, uastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante perpessi sint, semper aut expectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis: quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. cæterum & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege uidebant: & Turnus, sui cuique periculi, si aduersatus esset, recens erat documentum. ita renouatum fœdus: indictumque iunioribus Latinorũ, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis conuenere; ne ducem suum, neve secretum imperium propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis, Romanisq. ut ex binis singulos faceret, binosq. ex singulis. ita geminatis manipulis, centuriones imposuit. Nec, ut iniustus in pace rex, ita dux belli prauus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni degenera-
E tum in alijs, huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos mouit; Suessamq. Pometiam ex his ui cepit. ubi cum, diuendita præda, XL talenta argenti auriq. recepisset; concepit animo eam amplitudinem Iouis tẽpli, quæ digna deum hominumq. rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci maiestate esset. captiuam pecuniam in ædificationem eius templi sepsuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum: quo Gabios, propinquam urbem, nequicquam ui adortus, cum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset; postremo, minime arte Romana, fraude ac dolo aggressus est. nam cum, uelut posito bello, fundamentis templi iaciendis, alijsq. urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sæuitiam intolerabilem conquerens: Iam ab alienis in suos uertisse superbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere; ut,

B 4 quam

Tarquinius dolo necem Turno machinatur.

Turnus catenis

Tarquinij oratio ad Latinos.

renouatur fœdus cum Latinis

Tarquinius mouet bellum Volscis

quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat; se quidem inter tela & gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinij credidisse: nam, ne errarent, imminere his bellum, quod positum simuletur; & per occasionem eum incautos inuasurum: quòd si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium; pulsumque se inde, Volscos, & Aequos, & Hernicos petiturum; donec ad eos perueniat, qui à patrum crudelibus atque impijs supplicijs tegere liberos sciant: forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum, armaque se aduersus superbissimum regem ac ferocissimum populum inuenturum. Cum, si nihil mouerentur, infensus ira porro inde abiturus uideretur; benigne ab Gabinis excipitur. uetant mirari, si, qualis in ciues, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset: in se ipsum postremo sæuiturum, si alia desint: sibi uero gratum aduentum eius esse; futurumque credere breui, ut, illo adiuuante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur. inde in concilia publica adhiberi: ubi cum de alijs rebus assentire se ueteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse: in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quòd utriusque populi uires nosset, sciretque inuisam profecto superbiam regiam ciuibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret; ipse cum promptissimis iuuenum prædatum, atque in expeditiones iret; & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis uana accresceret fides; dux ad ultimum belli legitur. ibi cum, inscia multitudine quid ageretur, prælia parua inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerunque Gabina res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deum sibi missum ducem credere: apud milites uero obeundo pericula ac labores, pariter quædam munifice largiendo, tánta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabijs esset. itaque postquam satis uirium collectum ad omnes conatus uidebatur; tum è suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere uellet; quandoquidem, ut omnia unus ipse Gabijs posset, ei dij dedissent. Huic nuncio (quia credo dubiæ fidei uidebatur) nihil uoce responsum est. rex, uelut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filij. ibi inambulans tacitus summa papauerum capita dicitur baculo decussisse. interrogando, expectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfecta redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæq. uiderit, refert; seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum uocẽ emisisse. Sexto ubi, quid uellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores ciuitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos inuidia opportunos interemit. multi palam, quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam uolentibus fuga; aut in exilium acti sunt; absentiumque bona iuxta atque interemptorum diuisa fuere. Largitionis inde, prædæque, & priuati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi; donec orba consilio auxilioque Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur. Gabijs receptis, Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit; fœdus cum Tuscis renouauit. inde ad negotia urbana animum conuertit. quorum erat primum, ut Iouis templum in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque relinqueret. Tarquinios reges ambos, patrem uouisse, filium perfecisse. & ut libera à cæteris religionibus area esset tota Iouis, templique eius, quod inædificaretur; exaugurare fana sacellaque statuit: quæ aliquot ibi à Tatio rege primum in ipso discrimine aduersus Romulum pugnæ uota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi huius operis, mouisse numen ad indicandam tanti imperij molem traditur deos. nam cum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aues, in Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem: unumque eum deorum non euocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperij portendens prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. quæ uisa species haud per ambages arcem eam imperij, caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere uates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciuerant. augebatur ad impensas regis animus. itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, uix in fundamenta suppeditauere. eo magis Fabio, præterquam quòd antiquior est, crediderim, XL ea sola talenta fuisse; quàm Pisoni, qui XL millia pondo argenti seposita in eam rem scribit: quia summa pecunia neq. ex unius tum

urbis

A urbis præda speranda; & nullius ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta nō exuperatura. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. qui cum haud paruus & ipsi militiæ adderetur labor, minus tamē plebs grauabatur, se templa deum exædificare manibus suis, quæ posthac & ad alia ut specie minora, sic laboris aliquanto maioris traducebatur opera, foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam. quibus duobus operibus uix noua hæc magnificentia quicquā adæquare potuit. his laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latius imperij fines uolebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura terra marique. hæc agenti, portentum terribile uisum. anguis ex columna lignea elapsus, cum terrorem fugamque in regiam fecisset; ipsius regis non tam subito pauore perculit pectus, quàm anxijs impleuit curis. itaque

B cum ad publica prodigia Etrusci tantum uates adhiberentur, hoc uelut domestico exterritus uisu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit, neque responsa sortium ulli alij committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Iunius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, iuuenis longe alius ingenio, quàm cuius simulationem induerat. is, cum primores ciuitatis, in quibus fratrem suum ab auunculo interfectum audisset, neq. in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere; statuit contemptu tutus esse, ubi in iure parum præsidij esset. ergo ex industria factus ad imitationē stultitiæ, cum se suaq. prædæ esse regi sineret, Bruti quoq. haud abnuit cognomen, ut sub eius obtentu cognominis, liberator ille populi Romani animus latens aperiretur tē-

C pore suo. is tum ab Tarquinijs ductus Delphos, ludibrium uerius quàm comes, aureum baculum inclusum corneo cauato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenij sui. quò postquam uentum est; perfectis patris mandatis, cupido incessit animos iuuenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset uenturum. ex infimo specu uocem redditam ferunt: Imperium summum Romæ habebit, qui uestrum primus ò iuuenes osculum matri tulerit. Tarquinij, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi, expersque imperij esset, rem summa ope taceri iubent, ipsi inter se, uter prior cum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus aliò ratus spectare Pythicam uocem, uelut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi aduersus Rutulos bellum summa ui parabatur. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione, atque in ea æta-

D te, diuitijs præpollens. eaq. ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quòd se in fabrorum ministerio, ac seruili tan diu habitos opere ab rege indignabantur. tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusq. cœpti premi hostes. in ijs statiuis, ut fit longo magis quàm acri bello, satis liberi commeatus erant; primoribus tamen magis, quàm militibus. regij quidem iuuenes interdum ocium conuiuijs comessationibusq. inter se terebant. Forte, potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerij filius, incidit de uxoribus mentio. suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat uerbis opus esse: paucis id quidem horis posse sciri, quantum cæteris præstet Lucretia sua. quin, si uigor iuuentæ inest, conscendimus equos,

E inuisimusq. præsentes nostrarum ingenia? idq. cui spectatissimum sit, quod nec opinato uiri aduentu occurrerit oculis. incaluerant uino. age sane, omnes citatis equis aduolant Romam. quò cum primis se intendentibus tenebris peruenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in conuiuio luxuq. cum æqualibus uiderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ediū sedentem inueniunt. muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adueniens uir Tarquinijq. excepti benigne, uictor maritus comiter inuitat regios iuuenes. ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per uim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat. & tum quidem ab nocturno iuuenili ludo in castra redeunt, paucis interiectis diebus, Sex. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam uenit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilij, cum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset; amore ardens,

post-

postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes uidebantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam uenit; sinistraque manu mulieris pectore oppresso, Tace Lucretia, inquit; Sex. Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si emiseris uocē. Cum pauida ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem uideret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, uersare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam uidebat, & ne mortis quidem metu inclinari; addit ad metum dedecus: cum mortua iugulatum seruum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. quo terrore cum uicisset obstinatam pudicitiam uelut uictrix libido; profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset: Lucretia mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad uirum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis ueniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volusi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto uenit: cum quo forte Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conuentus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inueniunt. aduentu suorum lacrymæ obortæ: quærentique uiro, Satin saluæ; minime, inquit: quid enim salui est mulieri amissa pudicitia? uestigia uiri alieni Collatine in lecto sunt tuo: cæterum corpus est tantum uiolatum, animus insons: mors testis erit. sed date dextras fidemque haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite, priore nocte ui armatus, mihi sibique, si uos uiri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, auertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus; &, unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos, inquit, uideritis quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absoluo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo uiuet. Cultrum, quem sub ueste abditum habebat, eum in corde defigit; prolapsaque in uulnus moribunda cecidit. Conclamant uir paterque: Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex uulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, Per hunc, inquit, castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro, uosque dij testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata coniuge & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc ui possim, exacturum; nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum. Cultrum deinde Collatino tradit, inde Lucretio, ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde nouum in Bruti pectore ingenium. ut præceptum erat, iurant: totique ab luctu uersi in iram, Brutum, iam inde ad expugnandum regnum uocantem, sequuntur ducem. elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei nouæ, atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac uim queruntur. mouet tum patris mœstitia, tum Brutus castigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctorque, quod uiros, quod Romanos deceret, arma capiendi aduersus hostilia ausos. ferocissimus quisque iuuenum cum armis uoluntarius adest: sequitur & cætera iuuentus. inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret; cæteri armati duce Bruto Romam profecti. ubi eò uentum est, quacunque incedit armata multitudo, pauorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores ciuitatis uident; quicquid sit, haud temere esse rentur. nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quàm Collatiæ fecerat. ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. quò simul uentum est, præco ad tribunum celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum aduocauit. ibi oratio habita nequaquam eius pectoris ingenijque, quod simulatum ad eam diem fuerat, de ui ac libidine Sex. Tarquinij, de stupro infando Lucretiæ, & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, uictores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. indigna Ser. Tullij regis memorata cædes, & inuecta corpori patris nefando uehiculo filia, inuocatique ultores parentum dij. His, atrocioribusque, credo, alijs, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subijcit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis. ipse iunioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde aduersus regem exercitum Ardeam in castra est profectus. imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis iam ante ab rege instituto, reliquit. inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quacunque incedebat, inuocantibusque parentum furias uiris mulieribusque. Harum rerum nuncijs in castra perlatis, cum re noua trepi

dus

A dus rex pergeret Romam ad comprimendos motus; flexit uiam Brutus,(senserat enim aduentum) ne obuius fieret: eodemque fere tempore diuersis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam uenerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem ur bis læta castra accepere: exactiq. inde liberi regis, duo patrem secuti sunt; qui exulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius Gabios tanquam in suum regnum profectus, ab ultoribus ueterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciuerat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnauit annos V & XX. regnatum Romæ ab urbe condita ad liberatam annos CCXLIIII. Duo consules inde comitijs cẽturiatis à præfecto urbis ex commentarijs Ser. Tullij creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus. AN.CCXLV.

EPITOME LIBRI II.

B

Brutus iureiurando populum astrinxit, neminem regnare Romæ passurũ. Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter affinitatẽ Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, & ciuitate cedere. bona regum diripi iussit. agrum Marti consecrauit, qui campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoq. & sororis filios, quia coniurauerant de recipiendis regibus, securi percussit. seruo indici, cui Vindici nomen fuit, libertatem dedit: ex cuius nomine uindicta est appellata. Cum aduersus reges, qui contractis Veientium & Tarquiniensium copijs bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi cõmortuus est, eumq. matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de prouocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquinijs suscepto, cum ad Ianiculum uenisset, ne Tiberim transiret, uirtute Coclitis Horatij prohibitus est. qui, dum alij pontem Sublicium resciudunt, solus Etruscos sustinuit: & ponte rupto armatus se in flumen misit, & ad suos tranauit. Alterum accessit uirtutis exemplum ad Mucio. qui cum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est: dixitque tales trecentos esse coniuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus uirgo una Clœlia deceptis custodibus per Tiberim ad suos tranauit: & cum reddita esset Porsenæ, honorifice remissa, equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent uiginti una. Aduersus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnauit apud lacũ Regillum. Plebs, cum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenij Agrippæ à seditione reuocata est. Idem Agrippa cum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est uirtute & opera C. Martij, qui ob hoc Coriolanus uocatus est. T. Latinius, uir de plebe, cum in uisu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, posteaquam delatus ad senatum lectica, eadem illa iudicauerat, usu pedum recepto domum reuersus est. Cum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus exercitum hostium urbi Romæ admouisset; & missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent ne bellum patriæ inferret: Veturia mater, & Volumnia uxor impetrauerunt ab eo ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia uirgo uestalis ob incestum uiua defossa est. Cum uicini hostes Veientes incommodi magis, quàm graues essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. Appius Claudius consul, cum aduersus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quenque militem fuste percussit. Res præterea aduersum Volscos, & Aequos, & Veientes, & seditiones inter patres plebemq. continet.

C D E

LIBER II.

Liberi iam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quàm hominum, peragam. quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas nouas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur. neque ambigitur quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit,

meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum F alicui regnum extorsisset. quid enim futurum fuit, si illa pastorum conuenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inuiolati templi, aut libertatem aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunicijs procellis? & in aliena urbe cum patribus serere certamina, prius quàm pignora coniugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? dissipatæ res, nondum adultæ, discordia forent: quas fouit tranquilla moderatio imperij, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis iam uiribus ferre possent. libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quàm quòd diminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. omnia iura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror uideretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior uindex libertatis fuerat, quàm deinde custos G fuit. Omnium primum auidum nouæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regijs posset, iureiurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. deinde, quo plus uirium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam expleuit. traditumque inde fertur ut in senatum uocarentur, qui patres, quique conscripti essent. conscriptos uidelicet in nouum senatum appellabant lectos. id mirum quantum profuit ad concordiam ciuitatis, iungendosque patribus plebis animos. Rerum deinde diuinarum habita cura: &, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, necubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. id sacerdotium pontifici subiecere; ne additus nomini honos, aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio, an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. consulis enim alterius, cum H nihil aliud offenderit, nomen inuisum ciuitati fuit. Nimium Tarquinios regno assuesse: initium à Prisco factum; regnasse deinde Ser. Tullium: ne interuallo quidem facto, oblitũ tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, uelut hæreditatem gentis scelere ac ui repetisse: pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse: nescire Tarquinios priuatos uiuere: non placere nomen, periculosum libertati esse. Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam ciuitatem est datus; solicitamq. suspicione plebem Brutus ad concionem uocat. ibi omnium primum iusiurandum populi recitat: Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret: id summa ope tuendum esse; neque ullam rẽ, quæ eò pertineat, contemnendam: inuitum se dicere, hominis causa; nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ uinceret: non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse: regium genus, regium nomen, non solum in ciuitate, sed etiam in imperio esse: id officere, id obstare libertati. Hunc tu, inquit, tua uoluntate L. Tarquini I remoue metum. meminimus, fatemur: eiecisti reges. absolue beneficium tuum; aufer hinc regium nomen. res tuas tibi non solum reddent ciues tui auctore me; sed, si quid deest, munifice augebunt. amicus abi; exonera ciuitatem uano forsitan metu. ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum. Consuli primo tam nouæ rei ac subitæ admiratio incluserat uocem. dicere deinde incipientem primores ciuitatis circunsistunt, eadem multis precibus orant. & cæteri quidem mouebant minus. postquam Sp. Lucretius, maior ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere uarie, rogando alternis suadendoque cœpit, ut uinci se consensu ciuitatis pateretur: timens consul, ne postmodum priuato sibi eadem illa, cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicauit se consulatu; rebusque suis omnibus Lauinium translatis, ciuitate K cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exules essent: collegam sibi comitijs centuriatis creauit P. Valerium; quo adiutore reges eiecerat. Cum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquinijs imminere; id quidem spe omnium serius fuit. cæterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana iuuentute adolescentes aliquot, nec ij tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat; æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio uiuere. eam tum æquato iure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam uertisse seruitutem, inter se conquerebantur: Regem hominem esse, à quo impetres ubi ius, ubi iniuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio: & irasci, & ignoscere posse: inter amicum, atque inimicum discrimen nosse: leges, rem surdam,

A dam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quàm potenti; nihil laxamenti nec ueniæ habere, si modum excesseris: periculosum esse, in tot humanis erroribus, sola innocentia uiuere. Ita, iam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superueniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. eorum uerba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adiumentum essent. Interim legati cum alijs alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: &, tanquam ad id, quod agi uidebatur, ambientes, nobilium adolescentium animos pertentant, à quibus placide oratio accepta est. his literas ab Tarquinijs reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur. Vitellijs Aquilijsque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat. iamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus, Tiberiusque: eos quoque in societatem consilij auunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscij assumpti; quorum uetustate memoria abijt. Interim, cum in senatu uicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quòd spatium ad uehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res: omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt; euincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui crediturus eos, non uana ab legatis super rebus tantis afferri? datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam cum, pridie quàm legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset; coniuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de nouo, ut fit, cõsilio egissent: sermonem eorum ex seruis unus excepit; qui iam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. post quam datas sensit, rem ad consules detulit. consules ad deprehendendos legatos, coniuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in uincla coniectis, de legatis paululum addubitatum est: &, quanquam uisi sunt commisisse ut hostium loco essent, ius tamen gentium ualuit. de bonis regijs, quæ reddenda ante censuerant, res integra refertur ad patres, illi uicti ira, uetuere reddi, uetuere in publicum redigi. diripienda plebi sunt data; ut contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse, matura messi, quem campi fructum quia religiosum erat consumere; desectam cum stramento segetem magna uis hominum simul immissa, corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut medijs caloribus solet, ita in uadis hæsitantis frumenti aceruos sedisse illitos limo: insulam inde paulatim, & alijs, quæ fert temere flumen, eodem inuectis, factam. postea credo additas moles, manuque adiutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo, quòd pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit; & qui spectator erat amouendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicij dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi iuuenes: sed à cæteris, uelut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se auerterant oculos: miserebatque non pœnæ magis homines, quàm sceleris, quo pœnam meriti essent: Illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Iunia, patres, plebem, quicquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exuli proderent. consules in sedem processere suam; missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos uirgis cædunt, securique feriunt: cum inter omne tempus pater, uultusque & os eius spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utranque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & ciuitas data. ille primum dicitur uindicta liberatus. quidam uindictæ quoque nomen tractū ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. post illum obseruatum, ut, qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti uiderentur. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraq́. postquam dolo uiam obseptam uidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquinienfesque, ne se, ortum eiusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire finerent: alios pere

gre

gre in regnum Romam acceltos; se regem, augentem bello Romanum imperium, à proximis scelerata coniuratione pulsum: eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno uisus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset: patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos ciues uelle: ferrent opem, adiuuarent: suas quoque ueteres iniurias ultum irent: toties cæsas legiones, agrum ademptum. Hæc mouerunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio mouet. pulchrum uidebatur, suos Romæ regnare. ita duo duarum ciuitatum exercitus ad repetendum regnum, belloque persequendos Romanos secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum uentum est, obuiam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. eodem modo primus eques hostium agminis fuit: præerat Aruns Tarquinius, filius regis: rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus, procul consulem esse, deinde iam propius, ac certius facie quoque Brutum cognouit; inflammatus ira, Ille est uir, inquit, qui nos extorres expulit patria: ipse en ille nostris decoratus insignibus, magnifice incedit: dij regum ultores adeste. Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus. auide itaque se certamini offert. adeoq. infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem uulneraret, sui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis, moribundi ex equis lapsi sint. simul & cætera equestris pugna cœpit. neque ita multo post & pedites superueniunt. ibi uaria uictoria, & uelut æquo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua uicere, læua superata. Veientes uinci ab Romano milite assueti, fusi fugatiq. sunt. Tarquiniensis, nouus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit. Ita, cum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisq. suas quisque abirent domos. adijciunt miracula huic pugnæ, silentio proximæ noctis ex silua Arsia ingentem editam uocem: Siluani uocem eam creditam: hæc dicta, uno plus Etruscorum cecidisse in acie, uincere bello Romanum. ita certe inde abiere Romani, ut uictores, Etrusci pro uictis. nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat; P. Valerius consul spolia legit, triumphansq. inde Romam redijt. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo maius morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quòd tam acer ultor uiolatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles uulgi animi, ex fauore non inuidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogauerat in locum Bruti; & ædificabat in summa Velia: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta uulgo, creditaq. cum indignitate angerent consulis animum; uocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionem ascendit. gratum id multitudini spectaculum fuit: summissa sibi esse imperij insignia; confessionemq. factam, populi, quàm consulis, maiestatem uimq. maiorem esse. ibi audire iussi, consul laudare fortunam collegæ, quòd, liberata patria, in summo honore, pro republica dimicans, matura gloria, necdum se uertente in inuidiam, morte occubuisset: se superstitem gloriæ suæ, ad crimen atque inuidiam superesse; ex liberatore patriæ ad Aquillios Vitelliosq. recidisse. Nunquam ne ergo, inquit, ulla adeo à uobis spectata uirtus erit, ut suspicione uiolari nequeat? ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? ego, si in ipsa arce Capitolioq. habitarem, metui me crederem posse à ciuibus meis? tam leui momento mea apud uos fama pendet? adeo ne est fundata leuiter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim, magis referat? non obstabunt P. Valerij ædes libertati uestræ Quirites: tuta erit uobis Velia. deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subijciam: ut uos supra suspectum me ciuem habitetis. in Velia ædificent, quibus melius, quàm P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam, &, ubi nunc uicus Publicius est, domus in infimo cliuo ædificata. Latæ deinde leges, non solum quæ regni suspicione consulem absoluerent, sed quæ adeo in contrarium uerterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Poplicolæ est. ante omnes, de prouocatione aduersus magistratus ad populum, sacrandoq. cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inisset. gratæ in uulgus leges

A leges fuere. quas cum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit: creatus Sp. Lucretius consul: qui magno natu, non sufficientibus iam uiribus ad consularia munia obeunda, intra paucos dies moritur. suffectus in Lucretij locum M. Horatius Puluillus. apud quosdam ueteres auctores non inuenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt, credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in capitolio Iouis ædes. Valerius Horatiusq. consules sortiti uter dedicaret. Horatio sorte euenit. Poplicola ad Veientium bellum profectus. ægrius, quàm dignum erat, tulere Valerij necessarij, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati. postquam alia frustra tentata erant, postem iam tenenti consuli foedum inter precationem deum nuncium incutiunt; mortuum eius filium esse, funestaq; familia dedicare eum templum non posse. non
B crediderit factum; an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad eum nuncium à proposito auersus, quàm ut cadauer efferri iuberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges, domi militiæq. gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti. Iam Tarquinij ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. ibi miscẽdo consilium precesq., nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis eiusdem sanguinis nominisq., egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam, ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. satis libertatem ipsam habere dulcedinis; nisi quanta ui ciuitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis; nihil excelsum, nihil, quod supra cætera emineat in ciuitatibus fore: adesse finem regnis rei inter deos hominesq. pulcherrimæ. Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam in-
C festo exercitu uenit. non unquam alias ante tantus terror senatum inuasit: adeo ualida res tum Clusina erat, magnumq. Porsenæ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi ciues; ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, uel cum seruitute pacem acciperet. multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in primis habita cura; & ad frumentum comparandum missi, alij in Volscos, alij Cumas. salis quoque uendendi arbitrium, quia impenso precio uenibat in publicum, omni sumptu ademptum concessum priuatis; portorijs quoque & tributo plebe liberata, ut diuites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendij pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem ciuitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quàm infimi horrerẽt; nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando uniuersus
D senatus fuit. Cum hostes adessent, pro se quisq. in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidijs. alia muris, alia Tiberi obiecto uidebantur tuta. pons Sublicius iter pene hostibus dedit; ni unus uir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentũ illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui positus forte in statione pontis, cum captum repentino impetu Ianiculum, atque inde citatos decurrere hostes uidisset, trepidamq. turbam suorum arma ordinesq. relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansq. deum & hominum fidem, testabatur nequicquam deserto præsidio eos fugere, si transitum pontem à tergo reliquissent: iam plus hostium in Palatio Capitolioq., quàm in Ianiculo fore; itaque monere, præcipere, ut pontem ferro, igni, & quacunque ui possent, interrumpant: se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis; insignisq. inter conspecta cedentium pugnæ terga, obuersis cominus ad ineundum præliũ
E armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisq.. cum his primam periculi procellam, &, quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit; deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, reuocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. circunferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos prouocare, nunc increpare omnes: seruitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum uenire. cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circunspectant. pudor deinde commouit aciem; &, clamore sublato, undique in unum hostem tela coniiciunt. quæ cum in obiecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; iam impetu detrudere conabantur uirum, cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pauore subito

An.CCXLVI

impetum

impetum sustinuit. Tum Cocles, Tiberine pater, inquit, te sancte precor, hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias. Inde sic armatus in Tiberim desiluit; multisq. superincidentibus telis, incolumis ad suos tranauit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. grata erga tantam uirtutem ciuitas fuit. statua in Comitio posita: agri quantum uno die circumarauit, datum. priuata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copijs unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse uictu suo, contulit. Porsena, primo conatu repulsus, consilijs ab oppugnanda urbe ad obsidendam uersis, præsidio in Ianiculo locato, ipse in plano ripisq. Tiberis castra posuit, nauibus undique accitis, & ad custodiam positis, ne quid Romam frumenti subuehi sineret; & ut prædatum milites trans flumen per occasiones alijs atque alijs locis traijcerent. breuiq. adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. G hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis, quàm consilio concessum. nanque Valerius consul intentus in occasionem multos simul & effusos improuiso adoriundi, in paruis rebus negligens ultor, grauem se ad maiora uindicem seruabat. itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ auersissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quòd in obsidione & fame seruitia infida transfugerent. et sciere perfugæ indicio: multoq. plures, ut in spem uniuersæ prædæ, flumen traijciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copijs ad secundum lapidem Gabina uia occultum considere iubet: Sp. Lartium cum expedita iuuentute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat: deinde se obijcere, ne sit ad flumen reditus. consul alter T. Lucretius porta Næuia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Coelio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrit ex insidijs; uersisque in Valerium Etruscis, terga cædit. dextra læuaque, H hinc à porta Collina, illinc ab Næuia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam uiribus pares, & ad fugam septis omnibus uijs. finisque ille tam effuse euagandi Etruscis fuit. obsidio erat nihilo minus, & frumenti cum summa caritate inopia: sedendoq. expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat; cum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum uidebatur, populum Romanum seruientem, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eundem populum ab ijsdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem uindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne, si consulum iniussu, & ignaris omnibus iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adijt. Transire Tiberim, inquit, patres, & intrare, si possim, castra I hostium uolo, non prædo, nec populationum inuicem ultor. maius, si dij iuuant, in animo est facinus. Approbant patres. abdito intra uestem ferro, proficiscitur. ubi eò uenit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. ibi cum stipendium forte militibus daretur; & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret; eumq. milites uulgo adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset; ne, ignorando regem, semet ipse aperiret quis esset; quò temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. uadentem inde quà per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat uiam, cum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regij satellites retraxissent ante tribunal regis; destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas metuendus magis, quàm metuens; Romanus sum, inquit, ciuis: C. Mucium uocant. hostis hostem occidere uolui. nec ad mortem minus animi K est, quàm ad cædem fuit. & facere & pati fortia, Romanũ est. nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. proinde in hoc discrimen, si iuuat, accingere; ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemq. in uestibulo habeas regiæ. hoc tibi iuuentus Romana indicimus bellum. nullam aciem, nullum prælium timueris. uni tibi, & cum singulis res erit. Cum rex simul ira infensus, periculoq. conterritus, circundari ignes minitabundus iuberet, nisi exprometeret propere quas insidiarum sibi minas per ambages iaceret; En tibi, inquit, ut sentias quàm uile corpus sit ijs, qui magnam gloriã petunt. dextramq. accenso ad sacrificium foculo inijcit. quam cum uelut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo rex, cum ab sede sua prosiluisset, amoueriq. ab altaribus iuuenem iussisset, Tu uero abi, inquit, in te magis, quàm in me, hostilia ausus. iuberem

A fem te macte uirtute esse, si pro mea patria ista uirtus staret. nunc iure belli liberum te, intactum inuiolatumq́. hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum, Quandoquidem, inquit, est apud te uirtuti honos; ut beneficio tuleris à me, quod minis nequisti; trecenti coniurauimus principes iuuentutis Romanæ, ut in te hac uia grassaremur. mea prima sors fuit. cæteri, ut cuique ceciderit primo, quo te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt. Mucium dimissum, cui postea Scæuolæ, à clade dextræ manus, cognomen inditum, legati à Porsena Romam secuti sunt. adeo mouerat eum & primi periculi casus, quo nihil se, præter errorem insidiatoris, texisset; & subeunda dimicatio toties, quot coniurati superessent; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. iactatum in conditionibus nequicquam de Tarquinijs in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiuerat Tarquinijs, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. de agro Veienti-

B bus restituendo impetratum: expressaq́. necessitas obsides dandi Romanis, si Ianiculo præsidium deduci uellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio uirtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere: quæ postea sunt Mucia prata appellata. ergo, ita honorata uirtute, fœminæ quoque ad publica decora excitatæ. Clœlia uirgo, una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustra custodes, dux agminis uirginum inter tela hostium Tiberim tranauit, sospitesq́ue omnes Romam ad propinquos restituit. quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam, alias haud magni facere; deinde in admirationem uersus, supra Coclites Muciosq́. dicere id facinus esse; & præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum, sic deditam, intactam inuiolatamq́. ad suos remissurum. utrinque con

C stitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam uirtus fuit: laudatamq́. uirginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos uellet, legeret. productis omnibus, legisse impuberes dicitur: quòd & uirginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna iniuriæ esset. Pace redintegrata, Romani nouam in fœmina uirtutem nouo genere honoris, statua equestri, donauere. in summa Sacra uia fuit posita uirgo insidens equo. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cætera solennia manet, bonis uendendis bona Porsenæ regis uendendi. cuius originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut mitiore creuisse principio, quàm hic præ se ferat titulus, bona hostiliter uendendi. proximum uero est ex ijs, quæ traduntur; Porsenam discedentem

D tem ab Ianiculo, castra opulenta, conuecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ aruis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne, populo immisso, diriperentur hostiliter, uenisse, bonaq́. Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestate quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus uideretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. primo Aricinos res nec opinata perculerat: accersita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. prælio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte aduersus uim nisæ, declinauere paululum; effuseq́. prælatos hostes conuersis signis ab tergo adortæ sunt. ita in medio prope iam uictores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum pro

E pius perfugium erat, Romam inermes, & fortuna & specie supplicum, delati sunt. ibi benigne excepti, diuisique in hospitia. curatis uulneribus alij profecti domos, nuncij hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisq́ue caritas tenuit. his locus ad habitandum datus; quem deinde Tuscum uicum appellarunt. P. Lucretius inde & P. Valerius Poplicola tertium consules facti. Eo anno postremum legati à Porsena de reducendo in regnum Tarquinio uenerunt. quibus cum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex patribus: non quin breuiter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos patrum ad eum missos, quàm legatis eius Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio eius rei finiretur; neu in tantis mutuis beneficijs inuicem animi solicitarentur: cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; & Romani, nisi in perniciem suam faciles esse

ANNO CCXLVII.

C uellent,

uellent, negarent, cui nihil negatum uellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse: ita induxisse in animum, hostibus potius, quàm regibus, portas patefacere: eam esse uoluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit: proinde, si saluam esse uellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare. Rex uerecundia uictus, Quando id certum atque obstinatum est, inquit; neque ego obtundam, sæpius eadem nequicquam agendo; nec Tarquinios spe auxilij, quod nullum in me est, frustrabor. alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exilio quærant locum; ne quid meam uobiscum pacem distineat. Dictis facta amiciora adiecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Veientem, fœdere ad Ianiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exulatum ad generum Mamilium Octauium Tusculum abijt. *Romanis pax fida ita cum Porsena fuit. * Consules deinde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. maiore inde mole Sabini bellum parabant. aduersus eos, & ne quid simul ab Tusculo, unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat, repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisq. auctores orta in Sabinis, aliquantum inde uirium transtulit ad Romanos. nanque Actius Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu Romam transfugit. his ciuitas data, agerq. trans Anienem. uetus Claudia tribus, additis postea nouis tribulibus, qui ex eo uenerant agro, appellata. Appius inter patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem peruenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita uastatione, deinde prælio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisq. artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus moritur, gloria ingenti, copijs familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset. de publico est elatus. luxere matronæ ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoq. ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. nec magis post prælium, quàm in prælio, cædibus temperatum est. et cæsi aliquanto plures erant, quàm capti; & captos passim trucidauerunt. ne ab obsidibus quidem, qui C C C accepti numero erant, ira belli abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius, Pometiam primo ui, deinde uineis alijsq. operibus oppugnauerunt. in quos Aurunci magis iam inexpiabili odio, quàm spe aliqua aut occasione coorti, cum plures igni quàm ferro armati excurrissent, cæde incendioq. cuncta complent: uineis incensis, multis hostium uulneratis & occisis, consulum quoque alterum, (sed uerum nomen auctores non adijciunt) graui uulnere ex equo deiectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. inter multos saucios consul, spe incerta uitæ, relictus, interiecto deinde haud magno spatio, quod uulneribus curandis, supplendoq. exercitui satis esset; tum ira maiore belli, tum uiribus etiam auctis Pometiæ arma illata: & cum, uineis refectis, aliaq. mole belli, iam in eo res esset, ut in muros euaderet miles; deditio est facta. cæterum, nihilo minus fœde dedita urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi: sub corona uenierunt coloni alij: oppidum dirutum: ager uenijt. consules magis ob iras grauiter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, cum per ludos ab Sabinorum iuuentute per lasciuiam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: paruaque ex re ad rebellionem spectare res uidebatur. supra belli Latini metum id quoque accesserat, quòd, triginta iam coniurasse populos, concitante Octauio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum solicita ciuitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec, quo anno, nec, quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit; nec, quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud ueterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos inuenio. consulares legere. ita lex iubebat de dictatore creando lata. eo magis adducor ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius quàm M. Valerium, Marci filium, Volusi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem, & magistrum consulibus appositum. qui si maxime ex ea familia legi dictatorem uellent, patrem multo

ANNO CCXLVIII.
ANNO CCXLIX.
AN. CCL.
AN. CCLI.
AN. CCLII.
AN. CCLIII.

A multo potius M. Valerium, ſpectatæ uirtutis, & conſularem uirũ, legiſſent. Creato dictatore primum Romæ, poſtquam præferri ſecures uiderunt; magnus plebem metus inceſſit, ut intentiores eſſent ad dicto parendum. neque enim, ut in conſulibus, qui pari poteſtate eſſent, alterius auxilium, neque prouocatio erat, neque ullum uſquam, niſi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator, eo magis, quòd propter ſe creatum crediderant, metum incuſſit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem, ſenatumq., ut ueniam erroris hominibus adoleſcentibus darent; reſponſum, ignoſci adoleſcentibus poſſe, ſenibus non poſſe, qui bella ex bellis ſererent. actum tamen eſt de pace: impetrataq. foret, ſi, quod impenſæ factum in bellum erat, præſtare Sabini tum (id enim poſtulatum erat) in animum induxiſſent. bellum indictum, datæ induciæ quietum annum tenuere. Conſules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Aebutius deinde, & C. Vetuſius. His conſulibus Fidenæ obſeſſæ, Cruſtomeria capta, Præneſte ab Latinis ad Romanos deſciuit. nec ultra bellum Latinum, gliſcens iam per aliquot annos, dilatum.

B

ANNO CCLIIII.

AN. CCLV.

A. Poſtumius dictator, T. Aebutius magiſter equitum, magnis copijs peditum equitumq. profecti, ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium occurrerunt: et, quia Tarquinios eſſe in exercitu Latinorum, auditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. ergo etiam prælium aliquanto, quàm, cætera grauius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo conſilio rem affuere, ſed ſuimet ipſis corporibus dimicantes miſcuere certamina; nec quiſquam procerum ferme hac aut illa ex acie ſine uulnere, præter dictatorem Romanum, exceſſit. In Poſtumium, prima in acie ſuos adhortantem inſtruentemq., Tarquinius Superbus, quanquam iam ætate & uiribus erat grauior, equum infeſtus admiſit. ictusq. ab latere, concurſu ſuorum receptus in tutum eſt. et ad alterum

C cornu Aebutius magiſter equitum in Octauium Mamilium impetum dederat. nec fefellit ueniens Tuſculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. tantaq. uis infeſtis uenientium haſtis fuit, ut brachium Aebutio traiectum ſit, Mamilio pectus percuſſum. hunc quidem in ſecundam aciem Latini recepere: Aebutius, cum ſaucio brachio tenere telum non poſſet, pugna exceſſit. Latinus dux, nihil deterritus uulnere, prælium ciet: & quia ſuos perculſos uidebat, acceſſit cohortem exulum Romanorũ, cui L. Tarquinij filius præerat. ea quo maiore pugnabat ira ob erepta bona, patriamq. ademptam, pugnam parumper reſtituit. referentibus iam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius Poplicolæ frater, conſpicatus ferocem iuuenem Tarquinium oſtentantem ſe in prima exulum acie, domeſtica etiam gloria accenſus, ut, cuius familiæ decus eiecti reges erant, eiuſdem interfecti forent; ſubdit calcaria equo, & Tarquinium infeſto ſpiculo petit. Tarquinius retro in agmen ſuo-

D rum infenſo ceſſit hoſti. Valerium temere inuectum in exulum aciem, ex tranſuerſo quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis uulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus ſuper corpus armis, ad terram defluit. Dictator Poſtumius poſtquam cecidiſſe talem uirum, exules ferociter citato agmine inuehi, ſuos perculſos cedere animaduertit; cohorti ſuæ, quam delecta manu præſidij cauſa circa ſe habebat, dat ſignum, ut, quem ſuorum fugientem uiderint, pro hoſte habeant. ita metu ancipiti uerſi à fuga Romani in hoſtem, & reſtituta acies. cohors dictatoris tum primum prælium inijt. integris corporibus animisq. feſſos adorti exules cædunt. ibi alia inter proceres coorta pugna. imperator Latinus ubi cohortem exulum à dictatore Romano prope circunuentam uidit, ex ſubſidiarijs manipulos aliquot in primam aciem ſecum rapit. hos agmine uenientes T. Herminius legatus cõſpicatus, interq. eos inſignem ueſte armisq. Mamilium noſcitans, tanto ui maiore,

E quam paulo ante magiſter equitum, cum hoſtium duce prælium inijt, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium; & ipſe, inter ſpoliandum corpus hoſtis ueruto percuſſus, cum uictor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem expirauerit. Tum ad equites dictator aduolat, obteſtans, ut, feſſo iam pedite, deſcendant ex equis, & pugnam capeſſant. dicto paruere: deſiliunt ex equis, prouolant in primum, & pro anteſignanis parmas obijciunt. recipit extemplo animum pedeſtris acies, poſtquam iuuentutis proceres æquato genere pugnæ, ſecum partem periculi ſuſtinentes uidit. tum demum impulſi Latini, perculſaque inclinauit acies. equitibus admoti equi, ut perſequi hoſtem poſſent. ſecuta & pedeſtris acies. ibi nihil nec diuinæ, nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Caſtori uouiſſe fertur; ac pronunciaſſe militi præmia, qui primus, qui ſecundus caſtra hoſtium intraſſet. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hoſtem, Ro-

mani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatũ est. dictator & magister equi F
tum triumphantes in urbem rediere. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. con-
An. CCLVI. sules Q. Cloelius, & T. Lartius. inde A. Sempronius, & M. Minucius. his consulibus ædes
Anno. Saturno dedicata, Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius
CCLVII. consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum apud quosdam inuenio;
Anno. A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem inde fa-
CCLVIII. ctum. tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec,
qui consules secundum quosdam, nec, quid quoque anno actum sit, in tanta uetustate non
An. CCLIX. rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Seruilius con
sules facti. insignis hic annus est nuncio Tarquinij mortis. mortuus est Cumis; quò se,
post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. eo nuncio erecti
patres, erecta plebs. sed patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem sum G
ma ope inseruitum erat, iniuriæ à primoribus fieri cœptæ. Eodem anno Signia colonia,
quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est; Romæ
tribus una & uiginti factæ: ædes Mercurij dedicata est idibus Maijs. Cum Volscorum gen-
te Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volsci comparauerãt auxilia, quæ
mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturauit Romanus, ne præ
lio uno cum Latino Volscoq. contenderet. hac ira consules in Volscum agrum legiones
duxere. Volscos, consilij pœnam non metuentes, nec opinata res perculit. armorum im-
memores, obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. ita sine certa-
mine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis, leuatis metu, suum redijt inge-
nium. rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. lega-
tos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum acce- H
pta clades Latinos, ira odioq. eius, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem uiolã-
dis abstinuit. comprehensos Volscos Romam duxere. ibi traditi consulibus; indicatumq.
est, Volscos Hernicosq. parare bellum Romanis. relata re ad senatum, adeo fuit gra-
tum patribus, ut & captiuorum sex millia Latinis remitterent, & de fœdere, quod prope
in perpetuum negatum fuerat, rem ad nouos magistratus reijcerent. enimuero tum Latini
gaudere facto; pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Ioui donum in Capi
tolium mittunt. cum legatis, donoq., qui captiuorum remissi ad suos fuerant, magna cir-
cumfusa multitudo uenit. pergunt domos eorum, apud quem quisque seruierant: gratias
agunt liberaliter habiti, cultiq. in calamitate sua. inde hospitia iungunt. nunquam alias an
te publice priuatimq. Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit. Sed & bellum
Volscum imminebat; & ciuitas secum ipsa discors, intestino inter patres plebemq. flagra- I
bat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, se foris pro libertate & impe-
rio dimicantes, domi à ciuibus captos & oppressos esse; tutioremq. in bello, quàm in pace,
inter hostes, quàm inter ciues, libertatem plebis esse: inuidiamq. eam sua sponte gliscentẽ,
insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium maiorum suorum in
signibus se in forum proiecit. obsita erat squalore uestis, fœdior corporis habitus, pallore
ac macie perempti. ad hoc, promissa barba & capilli efferauerant speciem oris. noscitaba-
tur tamen in tanta deformitate; & ordines duxisse aiebant; aliaq. militiæ decora, uulgo mi-
serantes eum, iactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices aduer-
so pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? cum circunfusa
turba esset prope in concionis modum: Sabino bello ait se militantem, quia propter popu-
lationes agri non fructu modo caruerit, sed uilla incensa fuerit, direpta omnia, pecora ab- K
acta, tributum iniquo suo tẽpore imperatum, æs alienum fecisse: id cumulatum usuris; pri-
mo se agro paterno auitoq. exuisse, deinde fortunis alijs, postremo uelut tabem peruenisse
ad corpus: ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum & carnificinam esse:
inde ostentare tergum, fœdum recentibus uestigijs uerberum. Ad hęc uisa auditaq. clamor
ingens oritur. non iam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem peruadit, nexi
uincti, solutiq., se undique in publicum proripiunt: implorant Quiritium fidem. nullo lo-
co deest seditionis uoluntarius comes. multis passim agminibus per omnes uias cum cla-
more in forum curritur. magno cum periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam
turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni propere consules P. Seruilius
& Ap. Claudis ad comprimendam seditionem interuenissent. at in eos multitudo uersa,

ostentare

A ostentare uincula sua, deformitatemque aliam: hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque, alius alibi, militiam: postulare minaciter magis, quàm suppliciter, ut senatum uocarent: curiamq́. ipsi futuri arbitri, moderatoresq́. publici consilij, circunsistere. pauci admodum patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: cæteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat: nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. tum uero eludi atque extrahi se multitudo putare: & patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse; & consules ipsos tergiuersari: nec dubie ludibrio esse miserias suas. Iam prope erat, ut ne consulum quidem maiestas coerceret iras hominum; cum incerti morando, an ueniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum ueniunt. frequentiq́. tandem curia, non modo inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conueniebat. Appius, uehementis ingenij uir, imperio consulari rem agendam censebat: uno

B aut altero arrepto, quieturos alios. Seruilius, lenibus remedijs aptior, concitatos animos flecti, quàm frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse. Inter hæc maior alius terror. Latini equites cum tumultuoso aduolant nuncio, Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam uenire. quæ audita (adeo duas ex una ciuitate discordia fecerat) longe aliter patres, ac plebem, affecere. exultare gaudio plebes, ultores superbiæ patrum adesse dicere deos: alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quàm solos perituros: patres militarent, patres arma caperent; ut penes eosdē pericula belli, penes quos præmia, essent. At uero curia mœsta, ac trepida ancipiti metu, & ab ciue, & ab hoste Seruilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circunuentam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curæ esse patribus ostendit, ut consulatur plebi: cæterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen

C parte ciuitatis, metum pro uniuersa republica interuenisse: nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello præuertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque patribus satis decorum, per metum potius, quàm postmodum uolūtate, afflictis ciuium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem: quo edixit, ne quis ciuem Romanum uinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret: ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut uenderet; liberos nepotesve eius moraretur. Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina: & undique ex tota urbe proripientium se ex priuato, cum retinendi ius creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello uirtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. paruo

D dirimente interuallo castra ponit. proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. sensere uigiles: excitatus exercitus: signo dato, concursum est ad arma. ita frustra id inceptum Volscis fuit, reliquum noctis utrinque quieti datum. postero die prima luce Volsci, fossis repletis, uallum inuadunt. iamque ab omni parte munimenta uellebantur, cum consul, quanquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem auidum certaminis emittit. primo statim incursu pulsi hostes. fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pauidos egit. mox ipsa castra, legionibus circundatis, cum Volscos inde etiam pauor expulisset, capta, direptaque. postero die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus ductis, intra pau-

E cos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua uictorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam, Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. his ex senatusconsulto data pax, ager ademptus. Confestim & Sabini Romanos territauere. tumultus enim fuit uerius, quàm bellum. nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem peruenisse: ibi passim diripi, atque incendi uillas. missus extemplo eò cum omnibus copijs equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Seruilius cum delecta peditum manu. plerosque palantes eques circunuenit. nec aduenienti peditum agmini restitit Sabina legio. fessi tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in uillis repleti cibo uinoque, uix fugæ quod satis esset uirium habuere. Nocte una audito, perfectoque bello Sabino, postero die in ma-

Varii consulum sententiæ.

Populare consulis edictum.

Volsci exercitu funditur.

Sabini contra romanos.

gna iam spe undique partæ pacis legati Aurunci senatū adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cuius fama haud procul iam ab Aricia uisi, tanto tumultu conciuit Romanos, ut nec consuli ordi ne patres, nec pacatum responsum arma inferentibus, arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata: prælioq; uno debellatū est. Fusis Auruncis, uictor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis, fidéq; senatus expectabat: cum Appius, & insita superbia animo, & ut collegę uanam faceret fidē, quàm asperrime poterat, ius de creditis pecunijs dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alij. quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concursus ad Seruilium fiebat: illius promissa iactabant; illi exprobrabant sua quisque belli merita, cicatricesq; acceptas: postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul ciuibus suis, imperator militibus. Mouebant consulem hæc; sed tergiuersari res cogebat. adeo in alteram causam non collega solum præceps erat, sed omnis factio nobilium. ita medium se gerendo, nec plebis uitauit odium, nec apud patres gratiam inijt. patres mollem consulem & ambitiosum rati, plebs fallacem. breuiq; apparuit æquasse eū Appij odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurij ædem. senatus à se rem ad populum reiecit. utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solennia pro pontifice iussit suscipere. populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primipili centurioni: quod facile appareret non tam ad honorem eius, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad consulum ignominiam. Sæuire inde utique consul alter, patresque. sed plebi creuerant animi; & longe alia, quàm primo instituerant, uia grassabantur. desperato enim consulum senatusque auxilio, cum in ius duci debitorem uidissent, undique conuolabant: neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque, cum decreuisset, quisquam obtemperabat. ui agebatur; metusque omnis, & periculum libertatis, cum in conspectu consulis singuli à pluribus uiolarentur, in creditores à debitoribus uerterat. Super hæc timor incessit Sabini belli: delectuq; decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegæ, qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quòd de credita pecunia ius non dixisset, adijceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet: non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque proiectum consulare imperium: se unum & suæ & patrum maiestatis uindicem fore. Cum circunstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum iussit. ille cum à lictoribus iam traheretur, prouocauit. nec cessisset prouocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium; nisi ægre uicta pertinacia foret consilio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore. adeo supererant animi ad sustinendam inuidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione, occultisq; colloquijs. tandem inuisi plebi consules magistratu abeunt, Seruilius neutris, Appius patribus mire gratus. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum uero plebs, incerta quales habitura consules esset, coetus nocturnos pars in Esquilijs, pars in Auentino facere; ne in foro subitis trepidaret consilijs, & omnia temere ac fortuito ageret. eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad patres referunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undique, & indignatione patrum, si, quod imperio consulari exequendum esset, inuidiam eius consules ad senatum reijcerent: profecto, si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ nisi publicum concilium: nunc in mille curias, concionesque, cum alia in Esquilijs, alia in Auentino fiant concilia, dispersam & dissipatam esse rempublicam: unum Hercule uirum, (id enim plus esse, quàm consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coetus fuisse. Correpti consules, cum, quid ergo se facere uellent, (nihil enim segnius molliusvé, quàm patribus placeat, acturos) percontarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. ocio lasciuire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt, citant nominatim iuniores. cum ad nomen nemo responderet, circunfusa multitudo in concionis modum, negare ultra decipi plebem posse: nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica: libertatem unicuique prius reddendam esse, quàm arma danda; ut pro patria ciuibusque, non pro dominis, pugnent. Consules, quid mandatum esset à senatu, uidebant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem

An. CCLX.

F G H I K

adesse

A adeſſe inuidiæ ſuæ participem. & apparebat atrox cum plebe certamen. prius itaque,
quàm ultima experirentur, ſenatum iterum conſulere placuit. tum uero ad ſellas conſu-
lum propere conuolauere minimus quiſque natu patrum, abdicare conſulatu iubentes, &
deponere imperium, ad quod tuendum animus deeſſet. Vtraque re ſatis experta, tum de-
mum conſules: Ne prædictum negetis patres conſcripti, adeſt ingens ſeditio. poſtula-
mus, ut ij, qui maxime ignauiam increpant, adſint nobis habentibus delectum: acerrimi
cuiuſque arbitrio, quando ita placet, rem agemus. Redeunt in tribunal: citari nomina-
tim unum ex ijs, qui in conſpectu erant, dedita opera iubent. cum ſtaret tacitus, & circa
eum aliquot hominum, ne forte uiolaretur, conſtitiſſet globus; lictorem ad eum conſu-
les mittunt. quo repulſo, tum uero indignum facinus eſſe clamitantes, qui patrum conſu-
libus aderant, deuolant de tribunali, ut lictori auxilio eſſent. ſed ab lictore, nihil aliud,
B quàm prehendere, prohibito, cum conuerſus in patres impetus eſſet; conſulum inter-
curſu rixa ſedata eſt. in qua tamen ſine lapide, ſine telo, plus clamoris atque iratum, quàm
iniuriæ fuerat. Senatus tumultuoſe uocatus, tumultuoſius conſulitur, quæſtionem poſtu-
lantibus ijs, qui pulſati fuerant, decernente ferociſſimo quoq; non ſententijs magis, quàm
clamore & ſtrepitu. tandem, cum iræ reſediſſent, exprobrantibus conſulibus nihilo plus
ſanitatis in curia, quàm in foro eſſe, ordine conſuli cœpit. tres fuere ſententiæ. P. Virgi-
nius rem non uulgabat: de ijs tantum, qui fidem ſecuti P. Seruilij conſulis, Volſco, Au-
runco, Sabinoq. militaſſent bello, agendum cenſebat. T. Lartius, non id tempus eſſe, ut
merita tantummodo exoluerentur: totam plebem ære alieno demerſam eſſe; nec ſiſti poſ-
ſe, ni omnibus conſulatur: quin ſi alia aliorum ſit conditio, accendi magis diſcordiam,
quàm ſedari. Ap. Claudius, & natura immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc pa-
C trum laudibus, non miſerijs ait, ſed licentia tantum concitum turbarum; & laſciuire ma-
gis plebem, quàm ſæuire: id adeo malum ex prouocatione natum: quippe minas eſſe con-
ſulum, non imperium, ubi ad eos, qui una peccauerint, prouocare liceat. agedum, inquit,
dictatorem, à quo prouocatio non eſt, creemus. iam hic, quo nunc omnia ardent, contice-
ſcet furor. pulſet tum mihi lictorem, qui ſciet ius de tergo uitaque ſua penes unum illum
eſſe, cuius maieſtatem uiolauit. Multis, ut erat, horrida & atrox uidebatur Appij ſenten-
tia, rurſus Virginij Vetuſijque exemplo pernicioſa: haud ſalubrem utique Lartij putabant
ſententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maxime, & moderatum utroque conſilium
Virginij habebatur. ſed factione, reſpectuq. rerum priuatarum, quæ ſemper offecere, offi-
cientq. publicis conſilijs, Appius uicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ
res utique alienaſſet plebem periculoſiſſimo tempore, cum Volſci, Aequiq., & Sabini for-
D te una omnes in armis eſſent: ſed curæ fuit conſulibus, & ſenioribus patrum, ut imperium
ſuo uehemens manſueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem, Voluſi filium,
creant. Plebs etſi aduerſus ſe creatum dictatorem uidebat, tamen, cum prouocationem fra-
tris lege haberet, nihil ex ea familia triſte, nec ſuperbum timebat. edictum deinde à dictato
re propoſitum confirmauit animos. Seruilij fere conſulis edicto conueniens. ſed & homi-
ni & poteſtati melius rati credi, omiſſo certamine nomina dedere. quantus nunquam ante
exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ conſulibus: quatuor dictator uſus. nec
poterat iam bellum differri. Aequi Latinum agrum inuaſerant. oratores Latinorum à
ſenatu petebant, ut aut mitterent ſubſidium, aut ſe ipſos tuendorum finium cauſa cape-
re arma ſinerent. tutius uiſum eſt, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma.
Vetuſius conſul miſſus eſt: is finis populationibus fuit. ceſſere Aequi campis; locoque
E magis quàm armis freti, ſummis ſe iugis montium tutabantur. Alter conſul in Volſcos
profectus, ne & ipſe tereret tempus, uaſtandis maxime agris hoſtem ad conferenda pro-
pius caſtra, dimicandumq. acie exciuit. medio inter caſtra campo ante ſuum quiſque ual-
lum infeſtis ſignis conſtitere. multitudine aliquantum Volſci ſuperabant: itaque effuſi, &
contemptim pugnam iniere. conſul Romanus nec promouit aciem; nec clamorem reddi
paſſus, defixis pilis ſtare ſuos iuſſit; ubi ad manum ueniſſet hoſtis, tum coortos tota ui gla-
dijs rem gerere. Volſci, curſu & clamore feſſi, cum ſe uelut ſtupentibus metu intuliſſent Ro
manis; poſtquam impreſſionem ſenſere ex aduerſo factam, & ante oculos micare gladios,
haud ſecus, quàm ſi in inſidias incidiſſent, turbati uertunt terga. & ne ad fugam quidem ſa-
tis uirium fuit; quia curſu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti
ſteterant, uigentes corporibus facile adepti feſſos, & caſtra impetu ceperunt; &, caſtris exu

tum hostem Velitras persecuti uno agmine uictores cum uictis in urbem irrupere. plusq. F ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quàm in ipsa dimicatione, factum. paucis data uenia, qui inermes in deditionem uenerunt. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatq. exuitq. castris. equitatu immisso, mediam turbauerat hostium aciem; qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmauerant. turbatos pedes inuasit. eodem impetu castra capta, debellatumq. est. Post pugnam ad Regillum lacum, non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem inuehitur. super solitos honores locus in circo ipsi, posterisq. ad spectaculum datus. sella in eo loco curulis posita. Volscis deuictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi, & colonia deducta. Cum Aequis post aliquanto pugnatum est, inuito quidem consule; quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, prius quàm ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa eius caderent; perpulere, ut forte temere in aduersos montes agmen erigeret. id male commissum, ignauia hostium in bonum uertit. qui, prius quàm ad coniectum teli ueniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in aduersas ualles desiluere: ubi satis prædæ, & uictoria incruenta fuit. Ita, trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum euentu nec patribus, nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte præparauerant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. nanque Valerius, post Vetusij consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro uictore populo, retulitque, quid de nexis fieri placeret. quæ cum reiecta relatio esset, Non placeo, inquit, concordiæ auctor. optabitis mediusfidius propediem, ut mei similes Romana plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neque frustrabor ultra ciues meos, neque H ipse frustra dictator ero. discordiæ intestinæ, bellum externum, fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. pax foris parta est, domi impeditur. priuatus potius, quàm dictator, seditioni interero. Ita curia egressus, dictatura se abdicauit. apparuit causa plebi, suam uicem indignantem magistratu abisse. itaque, uelut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum fauore ac laudibus prosecuti sunt. Timor inde patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti coniurationesq. fierent. itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset; tamen, quoniam in consulum uerba iurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renouati ab Aequis belli, educi ex urbe legiones iussere, quo facto, maturata est seditio. & primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut soluerentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exolui, Sicinio quodam auctore, iniussu consulum, in Sacrum montem I secessisse. trans Anienem amnem est, tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quàm, cuius Piso auctor est, in Auentinum secessionem factam esse. ibi sine ullo duce, uallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad uictum, sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. pauor ingens in urbe: metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebes uiolentiam patrum: timere patres residem in urbe plebem, incerti manere eam, an abire mallent: quandiu autem trãquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia ciuium, spem reliquam ducere: eam per æqua, per iniqua reconciliandam ciuitati esse. sic placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum uirum, &, quod inde oriundus erat, plebi carum. is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil K aliud, quàm hoc, narrasse fertur: Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentirent, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio, uentri omnia quæri; uentrem in medio quietum, nihil aliud quàm datis uoluptatibus frui; conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent: hac ira, dum uentrem fame domare uellent, ipsa una membra, totumque corpus ad extremam tabem uenisse: inde apparuisse, uentris quoque haud segne ministerium esse; nec magis ali, quàm alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo uiuimus, uigemusque, diuisum pariter in uenas, maturum confecto cibo sanguinem. Comparando hinc, quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse mentes hominum. agi deinde de

concordia

A concordia cœptum: concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilij latio aduersus consules esset; neve cui patrum capere eum magistratum liceret. ita tribuni plebeij creati duo, C. Licinius, & L. Albinius. hi tres collegas sibi creauerunt. in his Sicinium fuisse seditionis auctorem: de duobus, qui fuerint, minus conuenit. sunt, qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius, & Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit: alter ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. inde Poluscam, item Volscorum, capit. tum magna ui adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores iuuenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. cum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio inuasissent; eodemque tempore ex oppido erupissent hostes; forte in statione Marcius fuit. is cum delecta militum manu non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit; cædeq. in proxima urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro ædificijs iniecit. clamor inde oppidanorum, mistus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbauit Volscos; utpote capta urbe, cui ad ferendam opem uenerant. ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, uir omni uita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. huic, interpreti arbitroque concordiæ ciuium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum & foris quieta omnia bello essent, & domi sanata discordia, aliud multo grauius malum ciuitatem inuasit, caritas primum annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. uentumque ad interitum seruitiorum utique & plebis esset, ni consules prouidissent dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia littoribus, læuoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxilijs. frumentum Cumis cum D coemptum esset: naues pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit. periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. ex Etruscis frumentum Tiberi uenit. eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus uexati forent, ni Volscos, iam mouentes arma, pestilentia ingens inuasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani; & Norbæ in montes nouam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna uis frumenti ex Sicilia aduecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur, multi uenisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique iura, quæ extorta secessione ac ui patribus essent. in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis, Si annonam, inquit, ueterem uolunt, ius E pristinum reddant patribus. cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem uideo, sub iugum missus, tanquam à latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar, quàm necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, auocet plebem: patet uia in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur utantur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quàm ut armati per secessionem coli prohibeant. Haud tam facile dictu est, faciendum ne fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam potestatem, & omnia inuitis iura imposita patres demerent sibi. Et senatui nimis atrox uisa sententia est; & ira plebem prope armauit. Fame iam se sicut hostes peti, cibo uictuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi,

An. CCLXI.

An. CCLXII.

Anno CCLXIII.

rapi, nisi C. Marcio uincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat: eum sibi F
carnificem nouum exortum, qui aut mori, aut seruire iubeat. In exeuntem è curia impetus
factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. ubi ira est suppressa, se iudicem quis-
que, se dominum uitæ necisq. inimici factum uidebat. Contemptim primo Marcius audie-
bat minas tribunicias: auxilij, non pœnæ, ius datum illi potestati; plebisque, non patrum,
tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius pœna defungendum esset patri-
bus. restiterunt tamen aduersa inuidia, usique sunt quà suis quisque, quà totius ordinis ui-
ribus. ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus absterrendo singulos à coitionibus,
concilijsque, disijcere rem possent: uniuersi deinde processere, (quicquid erat patrum, reos
diceres) precibus plebem exposcentes; unum sibi ciuem, unum senatorem, si innocentem
absoluere nollent, pro nocente donarent. Ipse cum die dicta non adesset, perseueratum in
ira est. damnatus absens, in Volscos exulatum abijt, minitans patriæ, hostilesque iam tum G
spiritus gerens. uenientem Volsci benigne excepere; benigniusq. in dies colebant, quo
maior ira in suos eminebat, crebræq. nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. hospitio
utebatur Attij Tulli. longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisq. semper infe-
stus. ita cum alterum uetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Ro
mano bello. haud facile credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tenta-
ta arma caperent: multis sæpe bellis, pestilentia postremò amissa iuuentute, fractos spiritus
esse: arte agendum in exoleto iam uetustate odio; ut recenti aliqua ira exacerbarentur ani
mi. Ludi ex instauratione Magni Romæ parabantur. instaurandis hæc causa fuerat ludis.
Mane seruum quidam paterfamiliæ, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum me-
dio egerat circo. cœpti inde ludi, uelut ea res nihil ad religioné pertinuisset. haud ita mul-
to post T. Latinio, de plebe homini, somnium fuit. uisus Iupiter dicere, sibi ludis præsultato- H
rem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore: iret, ea consuli-
bus nunciaret. Quanquam haud sane liber erat religione animus, uerecundia tamen maie-
statis magistratuum timorem inieci, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea
cunctatio stetit. filium nanque intra paucos dies amisit. cuius repentinæ cladis ne causa
dubia esset, ægro animi, eadem illa in somnis obuersata species, uisa est rogitare, satin'
magnam spreti numinis haberet mercedem? maiorem instare, ni eat propere, ac nunciet
consulibus. Iam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem, ingens uis mor-
bi adorta est debilitate subita. tum enimuero deorum ira admonuit. fessus igitur malis
præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, cum uisa, atque audita, &
obuersatum toties somno Iouem, minas irasque cœlestes repræsentatas casibus suis expo
suisset, consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lectica de- I
fertur. inde in curiam iussu consulum delatus, eadem illa cum patribus, ingenti omnium
admiratione, enarrasset, ecce aliud miraculum. qui captus omnibus membris delatus in
curiam esset, eum, functum officio, pedibus suis domum redisse, traditum memoriæ est.
Ludi quamamplissimi ut fierent, senatus decernit. ad eos ludos, auctore Attio Tullo, uis
magna Volscorum uenit. priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum
cum Marcio fuerat, ad consules uenit. dicit esse quæ secreto agere de republica uelit. ar-
bitris remotis, Inuitus, inquit, quod sequius sit, de meis ciuibus loquor. non tamen, ad-
missum quicquam ab ijs, criminatum uenio, sed cautum, ne admittant. nimio plus, quàm
uelim, nostrorum ingenia sunt mobilia. multis id cladibus sensimus, quippe qui non no-
stro merito, sed uestra patientia incolumes simus. magna hic nunc Volscorum multitudo
est: ludi sunt: spectaculo intenta ciuitas erit. memini, quid per eandem occasionem ab K
Sabinorum iuuentute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac te
mere fiat. hæc, nostra uestraque causa, prius dicenda uobis consules ratus sum. quod ad
me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est; ne cuius facti dictive contagione
præsens uioler. Hæc locutus abijt. Consules cum ad patres rem dubiam sub auctore cer
to detulissent, auctor magis, ut fit, quàm res, ad præcauendum, uel ex superuacuo mouit.
factoque senatusconsulto, ut urbe excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes
eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pauor primo discurrentes ad suas res tollen-
das in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta, se, ut consceleratos
contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu, quodam modo, hominum deorumque
abactos esse. Cum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferenti-
num,

A num, ut quisque uenitet, primores eorum excipiens, querendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes secunda iræ uerba, & per eos multitudinem aliam in subiectum uiæ campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus, Veteres populi Romani iniurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, obliuiscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? an non sensistis triumphatum hodie de uobis esse? uos omnibus ciuibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? uestras coniuges, uestros liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui audiuere uocem præconis; quid, qui uos uidere abeuntes; quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obuij, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, uiolaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. quid deinde il-B lud non succurrit, uiuere nos, quòd maturauimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. & hanc urbem uos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? bellum uobis indictum est, magno eorum malo, qui indixere, si uiri estis. Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt: instigandoque suos quisque populos; effecere, ut omne Volscum nomen deficeret. imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus & C. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. quæ spes nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducibus ualidiorem, quàm exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos, inde Romanos expulit; liberamq. eam urbem Volscis tradidit: inde in Latinam uiam transuersis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, nouella hæc Romanis oppida, ademit: inde Lauinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitel-C liam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit: postremum ad urbem Pedo ducit: &, ad fossas Clœlias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum, custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos seruarent; siue infensus plebi magis, siue ut discordia inter patres plebemque oriretur. quæ profecto orta esset: adeo tribuni iam ferocem per se plebem, criminando, in primores ciuitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordiæ uinculum, quanuis suspectos, infensosque inter se iungebat animos. id modo, sicut alias, non conueniebat; quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant: plebes omnia, quàm bellum, malebat. Sp. Nautius iam, & Sex. Furius consules erant. eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque, in quibus stationes uigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit; deinde uocare sena-D tum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem patres, postquam apparuit labare plebis animos: missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui uelint, memorem se & ciuium iniuriæ, & hospitum beneficij, adnisurum, ut appareat, exilio sibi irritatos, non fractos animos esse. Iterum deinde ijdem missi non recipiuntur in castra. sacerdotes quoque suis insignibus uelatos isse supplices ad castra hostium, traditum est; nihiloque magis, quàm legatos, flexisse animum. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum inuenio. peruicere certe, ut & Veturia, magno natu mulier, & Volumnia, duos paruos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent; &, quam armis uiri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacry-E misque defenderent. Vbi ad castra uentum est, nunciatumque Coriolano adesse ingens mulierum agmen: primo, ut qui nec publica maiestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset, multo obstinatior aduersus lacrymas muliebres erat: dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter cæteras cognouerat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi, coniuxque, & liberi adsunt. Coriolanus, prope ut amens consternatus, ab sede sua cum ferret matri obuiæ complexum; mulier in iram ex precibus uersa, Sine, prius quàm complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium uenerim; captiua, mater ne in castris tuis sim. in hoc me longa uita, & infelix senecta traxit, ut exulem te, deinde hostem uiderem? potuisti populari hanc terram, quæ te genuit, atque aluit? non tibi, quanuis infesto animo & minaci perueneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu

ANNO CCLXIIII.

spectu Roma fuit, succurrit; intra illa mœnia domus ac penates mei sunt? mater, coniux, liberique? ergo, ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur? nisi filium haberem, in libera patria mortua essem? Sed ego nihil iam pati nec tibi turpius, quàm mihi miserius possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. de his uideris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa seruitus manet. Vxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem uirum. complexus inde suos dimittit: ipse retro ab urbe castra mouit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, inuidia rei oppressum perisse tradunt; alij alio leto. apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem uixisse eundem inuenio. refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse uocem, Multo miserius seni exilium esse. Non inuiderunt laudes suas mulieribus uiri Romani. adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ uiuebatur. monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adiunctis Aequis, in agrum Romanum. sed Aequi Attium Tullum haud ultra tulere ducem. hinc ex certamine, Volsci Aequi ne imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus haud minus pernicioso quàm pertinaci certamine confecit. Consules T. Sicinius, & C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ij quoque in armis erant) prouincia euenit; eo anno Hernici deuicti: cum Volscis æquo Marte discessum est. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum: agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi, diuisurus consul Cassius erat. adijciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à priuatis criminabatur. id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & publica patribus solicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est, nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. consul alter largitioni resistebat, auctoribus patribus, nec omni plebe aduersante: quæ primo cœperat fastidire, munus uulgatum à ciuibus isse in socios: sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus uelut uaticinantem audiebat: pestilens collegæ munus esse: agros illos seruitutem ijs, qui acceperint, laturos: regno uiam fieri: quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? quid attinuisse, Hernicis, paulo ante hostibus, capti agri tertiam partem reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant? Popularis iam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi ciui Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque ciuibus uilior erat; ut alio munere sibi reconciliaret ciuium animos, iubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id uero haud secus, quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebs: adeo propter suspicionem insitam regni, uelut abundarent omnia, munera eius in animis hominum respuebantur. quem, ubi primum magistratu abijt, damnatum, necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem eius supplicij ferant: eum, cognita domi causa, uerberasse, ac necasse; peculiumque filij Cereri consecrauisse: signum inde factum esse, & inscriptum, Ex Cassia familia datum. inuenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus K. Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis; damnatumque populi iudicio; dirutas publice ædes. ea est area ante Telluris ædem. cæterum, siue illud domesticum, siue publicum fuit iudicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. dulcedo agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate patrum; qui, deuictis eo anno Volscis Aequisque, militem præda fraudauere. quicquid captum ex hostibus est, uendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Inuisum erat Fabium nomen plebi propter nouissimum consulem: tenuere tamen patres, ut cum L. Aemilio K. Fabius consul crearetur. eo infestior facta plebes. seditio domestica bellum externum exciuit: bello deinde ciuiles discordiæ intermissæ. uno animo patres ac plebs rebellantes Volscos & Aequos, duce Aemilio, prospera pugna uicere. plus tamen hostium fuga, quàm prælium absumpsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes, eodem anno, idibus Quintilibus dedicata est. uota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius eius duumuir ad idipsum creatus dedicauit. Solicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. tribuni plebis popularem potestatem

An. CCLXV.

Anno CCLXVI.

Anno CCLXVII.

Anno CCLXVIII.

F G H I K

A testatem lege populari celebrabāt. patres, satis superq́. gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones, temeritatisq́. inuitamenta horrebant. acerrimi patribus duces ad resistendum consules fuere. ea igitur pars reip. uicit. nec in præsens modo, sed in uenientem etiam annum M. Fabium, Cæsonis fratrem, & magis inuisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassij, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis pl. est. uana lex, uaniq́. legis auctores, iactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens, post tres continuos consulatus, unoq́; uelut tenore omnes expertos tribunicijs certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant uires; abutebanturq́. ijs inter semet ipsos certando. accessere ad ægras iam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisq́. ostentantia minas. motiq́. ira numinis causam

ANNO CCLXIX.

B nullam aliam uates canebant, publice priuatimq́. nunc extis, nunc per aues consulti, quàm, haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eò euasere, ut Oppia, uirgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit. Q. Fabius inde, & C. Iulius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. ab Aequis arma sumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, K. Fabius, & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Aequi oppugnabant. Veientes, pleni iam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur. qui terrores, cum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatq́. non sua sponte plebis mos detrectandi militiam. sed Sp. Icilius, tribunus plebis, uenisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ patribus iniungendæ, susceperat rem militarem impediendam. cæterum tota inuidia tribuniciæ potestatis uersa in auctorem est: nec in eum consules acrius,

ANNO CCLXX.

ANNO CCLXXI.

C quàm ipsius eius collegæ, coorti sunt: auxilioq́. eorum delectum consules habent. ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendus Fabio in Aequos, in Veientes Furio datur. & in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negocij cum ciuibus, quàm cum hostibus, fuit. unus ille uir ipse consul remp. sustinuit; quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. nam cum consul, præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit: nec illos, etsi non adhortatio inuisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. iniussu signa referunt: mœstique, (crederes uictos) execrantes nunc imperatorem, nunc nauatam ab equite operam, redeunt in castra. nec huic tam pestilenti

D exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt. adeo excellentibus ingenijs citius defuerit ars, qua ciuem regant, quàm qua hostem superent. consul Romam redijt, non tam belli gloria aucta, quàm irritato exacerbatoq́. in se militum odio. obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit. is eandem uiam, uelut processisset Sp. Icilio, ingressus, delectum paulisper impedijt. perturbatis iterum patribus, Ap. Claudius uictam tribuniciam potestatem dicere priore anno in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inuenirum sit, suis ipsam uiribus dissolui: neque enim unquam defuturum, qui ex collega uictoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico uelit quæsitam: & plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; & unum uel aduersus omnes satis esse: darent modo & consules

ANNO CCLXXII.

E & primores patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reip. ac senatui conciliarent. Præceptis Appij moniti patres, & uniuersi comiter ac benigne tribunos appellare: & consulares, ut cuique eorum priuatim aliquid iuris aduersus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribuniciæ potestatis uires salubres uellent reip. esse: quatuorq́. tribunorum aduersus unum moratorem publici commodi auxilio, delectum consules habent. inde ad Veiens bellum profecti: quò undique ex Etruria auxilia conuenerant, non tam Veientium gratia concitata, quàm quòd in spem uentum erat, discordia intestina dissolui rem Romanam posse. principesq́. in omnium Etruriæ populorum concilijs fremebant, æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsos seditionibus sæuiant: id unum uenenum, eam labem ciuitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent: diu sustentatum id malum, partim patrum consilijs, partim patientia plebis, iam ad extrema

extrema uenisse: duas ciuitates ex una factas: suos cuiq. parti magistratus, suas leges esse, primum in delectibus sæuire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus: qualicunque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: iam non parendi magistratibus morem, in castra quoque Romanum militem sequi: proximo bello, in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus, traditam ultro uictoriam uictis Aequis; signa deserta; imperatorem in acie relictum; iniussu in castra reditum: profecto, si instetur, suo milite uinci Romã posse: nihil aliud opus esse, quàm indici ostendiq. bellum: cætera sua sponte fata & deos gesturos. Hæ spes Etruscos armauerant, multis inuicem casibus uictos, uictoresq.. cõsules quoque Romani nihil præterea aliud, quàm suas uires, sua arma horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo auersi. diem, tempusq. forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemq. animis allaturum. Veiens hostis Etruscíq. eo magis præpropere agere: lacessere ad pugnam, primo obequitando castris, prouocandoq.; postremo ut nihil mouebant, quà consules ipsos, quà exercitum increpando: simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inuentum; & consules magis non confidere, quàm non credere suis militibus: nouum seditionis genus, silentium, ociumq. inter armatos: ad hæc, in nouitatem generis, originisq., quà falsa, quà uera iacere. Hæc cum sub ipso uallo portisq. strepere nt, haud ægre consules pati. at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora uersare, & ab intestinis auertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non patribus, non consulibus. externa & domestica odia certare in animis. tandem superant externa. adeo superbe insolenterq. hostis eludebat. frequentes in prætorium conueniunt, poscunt pugnam, postulant ut signum detur. consules, uelut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant: sed retro reuocanda, & addenda cupiditas erat; ut, aduersando remorandoq., incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent. edicunt inde, ut abstineant pugna: si quis iniussu pugnauerit, ut in hostem, animaduersuros. ita dimissis, quo minus consules uelle credunt, crescit ardor pugnandi. accendunt insuper hostes ferocius multo, ut, statuisse non pugnare consules, cognitum est. quippe impune se insultaturos: non credi militi arma: rem ad ultimum seditionis erupturam, finemq. uenisse Romano imperio. His freti concursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enimuero non ultra contumeliam pati Romanos posse. totis castris undique ad consules curritur. non iam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat: tergiuersantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultum iam, metu seditionis, collega concedente, cum silentium classico fecisset; Ego istos, Cn. Manli, posse uincere scio; uelle ne scirem, ipsi fecerunt. itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi uictores se redituros ex hac pugna, iurent. consulem Romanum miles semel in acie fefellit, deos nunquam fallet. Centurio erat M. Flauoleius, inter primores pugnæ flagitator. uictor, inquit, M. Fabi reuertar ex acie. si fallat, Iouem patrem, Gradiuumq. Martem, aliosq. iratos inuocat deos. idem deinceps omnis exercitus in se quisque iurat. iuratis datur signum. arma capiunt: eunt in pugnam, irarũ speiq. pleni: nunc iubent Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem offerri. Omnium illo die, quà plebis, quà patrum eximia uirtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit: multis ciuilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. instruitur acies. nec Veiens hostis, Etruscæq. legiones detrectant. prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quàm pugnauerint cũ Aequis: maius quoque aliquod in tam irritatis animis, & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. res aliter longe euenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumelijs hostes, hinc consules mora exacerbauerant) prælium inijt. uix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, cum, pilis inter primam trepidationem abiectis temere magis, quàm emissis, pugna iam ad manus, iam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, uenerat. inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploq. ciuibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox uiribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas uersantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in uulnus obijt. sensit utraque acies unius uiri casum: cedebatq. inde Romanus: cum M. Fabius consul transilijt iacentis corpus; obiectaq.

parma,

A parma, Hoc iurastis, inquit, milites? fugientes uos in castra redituros? adeo ignauissimos hostes magis timetis, quàm Iouem, Martemque, per quos iurastis? at ego iniuratus aut uictor reuertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadam. consuli tum K. Fabius, prioris anni consul, uerbis ne istis frater, ut pugnent, te impetraturum credis? dij impetrabunt, per quos iurauere. & nos, ut decet proceres, ut Fabio nomen est dignum, pugnando potius, quàm adhortando, accendamus militum animos. Sic in primum infestis hastis prouolant duo Fabij, totamq; mouerunt secum aciem, prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est uersata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, iam uelut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt; &, ut ille graui uulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentq; loco, ni consul alter, cum aliquot tur-

B mis equitum in eam partem citato equo aduectus, uiuere clamitans collegam, se uictorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & uanior iam erat hostium acies; dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dū prædæ magis, quàm pugnæ, memores tererent tempus; triarij Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuncijs quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prælium ipsi renouant: & Manlius consul reuectus in castra, ad omnes portas milite opposito hostibus uiam clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis, quàm audaciam, accendit. nam cum incursantes quacunque exitum ostenderet spes, uano aliquoties impetu issent; globus iuuenum unus in ipsum consulem

C insignem armis inuadit. prima excepta à circunstantibus tela: sustineri deinde uis nequit. demum consul mortifero uulnere ictus cadit, fusiq; circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema uentum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus uiam. ea erumpunt, consternatoque agmine abeuntes, in uictorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi, fusiq; passim. uictoria egregie parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. itaque consul, decernente senatu triumphum, si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum respondit: se familia funesta Q. Fabij fratris morte, rep. ex parte orba, consule altero amisso, publico priuatoque deformem luctu lauream non accepturum. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque ducit. idem in

D utroque laudator, cum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neque immemor eius, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos diuidit patribus. Fabijs plurimi dati: nec alibi maiore cura habiti. inde populares iam esse Fabij: nec hoc ulla, nisi salubri reip. arte. igitur non patrum magis, quàm plebis, studijs K. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque belli, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, iam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum patribus coalescerent animi plebis. itaque principio anni censuit, prius quàm quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent patres ipsi suum munus facere: captiuum agrum plebi quammaxime æqualiter darent; æquum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. aspernati patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare & euanescere uiuidum

ANNO CCLXXIII.

E quondam illud Cæsonis ingenium, nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Aequorum Latini. eò cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Aequorum agrum depopulabundus transit. Aequi se in oppida receperunt, murisque se tenebant. eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore subsidio uenisset. ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit. res proxime formam latrocinij uenerat. legionibus Romanis cedebant: in urbem ubi abductas senserant legiones, agros incursabant, bellum quiete, quietem bello inuicem eludentes. ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Aequis Volscisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis transisset, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Veiens hostis assiduus magis,

gis, quàm grauis, contumelijs sæpius, quàm periculo animos agitabat: quòd nullo tempore negligi poterat, aut auerti aliò sinebat. tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: Assiduo magis, quàm magno præsidio, ut scitis patres conscripti, bellum Veiens eget. uos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. auctores sumus, tutam ibi maiestatem Romani nominis fore. nostrum id nobis uelut familiare bellum priuato sumptu gerere in animo est. resp. & milite illic, & pecunia uacet. Gratiæ ingentes actæ. Consul è curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in uestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant, domum redijt. iussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt: familiam unam subijsse ciuitatis onus: Veiens bellum in priuatam curam, in priuata arma uersum: si sint duæ roboris eiusdem in urbe gentes, deposcant, hæc Volscos sibi, illa Aequos; populo R. tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabij postera die arma capiunt: quò iussi erant, conueniunt. consul paludatus egrediens, in uestibulo gentem omnem suam instructo agmine uidet: acceptus in medium, signa ferri iubet. nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. sex & trecenti milites, omnes patricij, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ uiribus Veienti populo pestem minitantes. sequebatur turba, propria aliæ cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem nec curam, sed immensa omnia uolentium animo; alia publica solicitudine excitata, fauore & admiratione stupens. ire fortes, ire felices iubent; inceptis euentus pares reddere; consulatus inde, ac triumphos, omnia præmia abs se, omnes honores sperare: prætereuntibus Capitolium, arcemque, & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites breui in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. infelici uia è dextro Iano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perueniunt. is opportunus uisus locus communiendo præsidio. L. Aemilius inde, & C. Seruilius consules facti. &, donec nil aliud quàm in populationibus res fuit; non ad præsidium modo tutandum Fabij satis erant, sed tota regione, quà Tuscus ager Romano adiacet, sua tuta omnia, infesta hostium, uagantes per utrunque finem fecere. interuallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant; & Romanæ legiones, ab L. Aemilio consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie. quanquam uix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, inuecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum. ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt, cuius impetratæ, ab insita animis leuitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium pœnituit. Rursus cum Fabijs erat Veienti populo, sine ullo maioris belli apparatu, certamen. nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo, collatisque signis certatum: gensque una populi R. sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca ciuitate uictoriam tulit. id primo acerbum indignumque Veientibus uisum. inde consilium ex re natum, insidijs ferocem hostem captandi. gaudere etiam, multo successu Fabijs audaciam crescere. itaque & pecora prædantibus aliquoties, uelut casu incidissent, obuiam acta: & agrestium fuga uasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quàm uero, pauore refugerunt. iamque Fabij adeo contempserant hostem, ut sua inuicta arma neque loco, neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes adeo prouexit, ut ad conspecta procul à Cremera, magno campi interuallo, pecora, quanquam rara hostium apparebant arma, decurrerent. & cum improuidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim uaga, ut fit, pauore iniecto, raperent pecora; subito ex insidijs consurgitur. & aduersi, & undique hostes erant. primo clamor circunlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant. coeuntibusque Etruscis, iam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breuiore spatio & ipsi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. tum omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eò nixi corporibus armisque rupere cuneo uiam. duxit uia in editum leniter collem:

ANNO CCLXXIIII.

F G H I K

A lem: inde primo restitere: mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique à pauore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: uincebatq. auxilio loci paucitas, ni iugo circummissus Veiens, in uerticem collis euasisset. ita superior rursus hostis factus: Fabij cæsi ad unum omnes, præsidiumq. expugnatum. CCCVI perisse satis conuenit, unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubijsque rebus populi Romani sæpe domi bellique uel maximum futurum auxilium. Cum hæc accepta clades esset, iam C.Horatius & T.Menenius consules erant. Menenius aduersus Tuscos uictoria elatos confestim missus. tum quoque male pugnatum est; & Ianiculum hostes occupauere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset reuocatus. adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. ibi quanquam paruo

ANNO. CCLXXV.

B momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Seruilius consules fiunt. post acceptam proximæ pugnæ cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant, & uelut ab arce Ianiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti, dedita opera, passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitauere in insidias. quo plures erant, maior cædes fuit. ex hac clade atrox ira maioris cladis causa atque initium fuit. traiecto enim nocte Tiberi, castra Seruilij consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magna cæde in Ianiculum se ægre receperunt. confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo communit. postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quòd inopia frumenti, quanuis præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia; temere

ANNO CCLXXVI.

C aduerso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit: fœdiusque inde pulsus, quàm pridie pepulerat, interuentu collegæ ipse, exercitusque est seruatus. inter duas acies Etrusci, cum inuicem his atque illis terga darent, occidione occisi. ita oppressum temeritate felici Veiens bellum. Vrbi, cum pace, laxior etiam annona redijt, & aduecto ex Campania frumento, &, post quam timor sibi cuique futuræ inopiæ abijt, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde ocioque lasciuire rursus animi; & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo ueneno, agraria lege: in resistentes incitare patres, nec in uniuersos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. inuidiæ erat amissum Cremeræ præsidium; cum haud procul inde statiua consul habuisset. eum oppresserunt: cum & Patres haud minus, quàm pro Coriolano ante, annixi essent; & patris Agrippæ fauor haud dum exoleuisset. in

D mulcta temperarunt tribuni: cum capitis anquisissent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt. ea in caput uertit. negant tulisse ignominiam, ægritudinemq.; inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Seruilius, ut consulatu abijt, C. Nautio & P. Valerio Consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus suis, aut patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæq. tribunicios impetus tulit. & huic prælium cum Tuscis ad Ianiculum erat crimini. sed feruidi animi uir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoq. T.Menenij damnationem, mortemq., (cuius patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos, quibus tum sæuiret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. iuuit & Virginius collega testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutauerant animum) profuit iudicium. Certamine domi finito, Veiens bellum exortum, quibus Sabini arma coniunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxilijs, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ

ANNO CCLXXVII.

E pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum dispersi alij alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium uim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra uallum deinde cædes magis, quàm prælium est. tumultus è castris & in urbem penetrat. tanquam Veijs captis, ita pauidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio: pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. paulisper auersi turbatique sunt. deinde & ipsi utroque uersis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Aequique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant.

D eos pet

eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio castris exue- F
runt: ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituq́. socios proprijs uiribus consilijsq́. bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliaq́. non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent. L. Furius inde & A. Manlius consules. Manlio Veientes prouincia euenit. non tamen bellatum. induciæ in annos XL petentibus datæ, frumento stipendioq́. imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. agrariæ legis tribunicijs stimulis plebs furebat. consules nihil Menenij damnatione, nihil periculo deterriti Seruilij, summa ui resistunt. abeuntes magistratu consules Genucius tribunus pl. arripuit. L. Aemilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Iulium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem inuenio. Hoc anno, quoscunque consules habuit, rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati G non plebem magis, quàm iuniores patrum. suadent, monentq́., honoribus & administratione reip. abstineāt: consulares uero fasces, prætextā, curulemq́. sellam, nihil aliud quàm pōpam funeris, putent: claris insignibus, uelut infulis, uelatos ad mortem destinari: quòd si cōsulatus tanta dulcedo sit, iam nunc ita in animū inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunicia potestate esse, consuli, uelut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumq́; tribuni agenda esse: si se commouerit, si respexerit patres, si aliud quàm plebem esse in rep. crediderit exilium C. Marcij, Menenij damnationem & mortem sibi proponat ante oculos. His accensi uocibus patres, consilia inde non publica, sed in priuato, seducta à plurium conscientia, habere, ubi cum id modo constaret, iure an iniuria eripiendos esse reos; atrocissima quæque maxime placebat sententia: nec auctor quamuis audaci facinori deerat. Igitur iudicij die, cum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo, quid nō H descenderet tribunus: deinde, cum iam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. tandem, qui obuersati uestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inuentum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alij aliò. præcipuus pauor tribunos inuaserat, quàm nihil auxilij sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. nec patres satis moderate ferre lætitiam. adeoq́; neminem noxæ pœnitebat, ut etiam, insontes fecisse, uideri uellent; palamq́. ferrent, malo domandam tribuniciam potestatem. sub hac pessimi exempli uictoria delectus edicitur: pauentibusq́. tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum uero irasci plebs tribunorum magis silentio, quàm cōsulum imperio; & dicere, actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem; aliud agendum, ac cogitandum, quo I modo resistatur patribus: id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilij habeat, defendat: quatuor & uiginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines, nihil contemptius neq. infirmius si sint qui contemnant: sibi quenq. ea magna atque horrenda facere. His uocibus alij alios cum incitassent, ad Voleronem Publiliū, de plebe hominem, quia, quòd ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. cum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & uirgas expediri iubent. Prouoco, inquit, ad populum, Volero; quoniam tribuni ciuem Romanum in conspectu suo uirgis cædi malunt, quàm ipsi in lecto suo à uobis trucidari. quo ferocius clamitabat, eo infestius circunscindere & spoliare lictor. Tum Volero & præualens ipse, & adiuuantibus aduocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eò se in turbam confertissimam recipit clamitans, Prouoco, & fidem ple- K bis imploro. adeste ciues; adeste commilitones: nihil est, quòd expectetis tribunos; quibus ipsis uestro auxilio opus est. Concitati homines, ueluti ad prælium, se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum non publici fore, non priuati iuris. huic tantæ tempestati cum se consules obtulissent, facile experti sunt parum tutam maiestatem sine uiribus esse. uiolatis lictoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compelluntur, incerti qua tenus Volero exerceret uictoriam. conticescente deinde tumultu, cum senatum uocari iussissent; queruntur iniurias suas, uim plebis, Voleronis audaciam multis ferociter dictis sententijs, uicere seniores, quibus ira patrum aduersus temeritatem plebis certari non placuit. Voleronem amplexa fauore plebs, proximis comitijs tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraq́.

ANNO CCLXXVIII.

ANNO CCLXXIX.

ANNO CCLXXX.

A traque omnium opinionem, qui eum uexandis prioris anni consulibus administraturum tribunatum credebant, post publicam causam priuato dolore habito, ne uerbo quidem uiolatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeij magistratus tributis comitijs fierent. haud parua res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur, sed quæ patricijs omnem potestatem per clientum suffragia creandi quos uellent tribunos, auferret. huic actioni, gratissimæ plebi, cum summa ui resisterent patres; nec, quæ una uis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulū, aut principum adduci posset: res tamen, suo ipsa molimine grauis, magnis certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. patres ad ultimum dimicationis rati rem uenturam, Ap. Claudium Ap. F. iam inde à paternis certaminibus inuisum infestumq. plebi, consulem faciunt. collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quàm de lege, agebatur. sed B ut inuentor legis Volero, sic Lætorius, collega eius, auctor cum recentior, tum acrior erat. ferocē faciebat belli gloria ingens; quòd ætatis eius haud quisquam manu promptior erat. is, cum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appij, familiæq. superbissimæ ac crudelissimæ in plebem R. exorsus, cum à patribus non consulem, sed carnificem, ad uexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoq. itaque deficiente oratione, Quandoquidem non tam facile loquor, inquit, Quirites, quàm, quod locutus sum, præsto; crastino die adeste. ego hic aut in conspectu uestro moriar, aut perferam legem. Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasq. ad impediendam legem in concione consistunt. summoueri Lætorius iubet, præterquam qui suffragium ineant. adolescentes nobiles stabant nihil cedentes uiatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius iu C bet. consul Appius negare ius esse tribuno in quenquā, nisi in plebeium: non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse; nec illum ipsum summouere pro imperio posse more maiorum; quia ita dicatur: Si uobis uidetur, discedite Quirites. Facile & contemptim de iure disserendo, perturbare Lætorium poterat. ardens igitur ira tribunus uiatorē mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum, priuatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu: uiolatusq. esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. sustinebat tamen Appius pertinacia tantā tempestatē: certatumq. haud incruento prælio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negocio dato, ut collegam ui, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sæuientem precibus leniisset; nunc orasset tribunos, ut conciliū dimitterent; darent iræ spatium: non uim suā illis tempus adempturum, sed consilium uiribus D additurū; & patres in populi, & consulem in patrū fore potestate. Aegre sedata ab Quinctio plebs; multo ægrius consul alter à patribus. dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi cum timor atque ira inuicem sententias uariassent, quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum aduocabātur, eo plus abhorrebant à certatione animi: adeo ut Quinctio gratias agerent, quòd eius opera mitigata discordia esset. ab Appio petitur ut tantam consularem maiestatem esse uellet, quanta in concordi ciuitate esse posset: dū tribuni consulesq. ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse uirium in medio: distractam laceratamq. remp. per magistratus, magis, quorum in manu sit, quàm ut incolumis sit, quæri. Appius contra testari deos atque homines, remp. prodi per metum ac deseri: non consulem senatui, sed senatum consuli deesse: grauiores accipi leges, quàm in Sacro monte acceptæ sint. uictus tamen patrum consensu quieuit. lex silentio perfertur. Tum primum E tributis comitijs creati tribuni sunt. numero etiā additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est. nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium. L. Mecilium. Volsci tum Aequique, inter seditionem Romanam & bellum coortum, uastauerant agros; ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus, castra retro mouere. Ap. Claudius in Volscos missus: Quinctio Aequi prouincia euenit. Eadem in militia sæuitia Appij, quæ domi, esse, eo liberior; quòd sine tribunicijs uinculis erat. odisse plebem plus quàm paterno odio, quòd se uictum uidebat ab ea: &, se unico consule obiecto aduersus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tanta patrum, spe priores impedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad uexandum sæuo imperio exercitum stimulabat; nec ulla ui domari poterat. tantum certamen animis imbiberat. segniter, ociose, negligen-

ANNO CCLXXXI.

Contentio inter consules et tribunos

Tribunus ad consulem ... ad trib. lictorem mittit

Tres primi creati tribuni

In uolscos et aequos ...

ter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. si citius agi uellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam: præsenti uultus demittere; tacite prætereuntem execrari: ut inuictus ille odio plebeio animus interdum moueretur. omni nequicquam acerbitate prompta, nihil iam cum militibus agere; à centurionibus corruptum exercitum dicere; tribunos plebeios, cauillans interdum & Volerones uocare. Nihil eorum Volsci nesciebant; instabantq. eo magis, sperantes idem certamen animorum aduersus Appium habiturum exercitum Romanum, quod aduersus Fabium consulem habuisset. cæterũ multo Appio, quàm Fabio, uiolentior fuit: non enim uincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed uinci uoluit. productus in aciem, turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quàm signa inferentem Volscum munimentis uidit, fœdamq. extremi agminis cædem. tum expressa uis ad pugnandum, ut uictor iam à uallo summoueretur hostis; satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alij gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appij animus, cum insuper sæuire uellet, concionemq. aduocaret, concurrunt ad eum legati tribuniq. monentes, ne utique experiri uellet imperium, cuius uis omnis in consensu obedientium esset. negare uulgo milites se ad concionem ituros: passimq. exaudiri uoces postulantiũ, ut castra ex Volsco agro moueantur: hostẽ uictorem paulo ante prope in portis ac uallo fuisse, ingentisq. mali non suspicionem modo sed apertam speciẽ obuersari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus rixæ lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronunciari cum iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. cum maxime agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, nouissimos adoriuntur, à quibus perlatus ad primos tumultus, eo pauore signaq. & ordines turbauit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius nisi fugæ memor, ita effuso agmine per stragem corporum armorumq. eua sere, ut prius hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul cum reuocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit: aduocataq. concione, inuectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, uirgis cæsos securi percussit. cætera multitudo, sorte decimus quisque, ad supplicium lecti. Contra ea in Aequis inter consulem ac militem comitate ac beneficijs certatum est. & natura Quinctius erat lenior: & sæuitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, efficerat. huic tantæ concordiæ ducis exercitusq. non ausi offerre se Aequi, uagari populabundum hostem per agros passi. nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. ea omnis militi data est. addebantur & laudes; quibus haud minus, quàm præmio, gaudent militum animi. cum duci, tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus redijt; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisq. annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res maior uictoria suscepti certaminis, quàm usu. plus enim dignitatis comitijs ipsis detractum est, patribus ex concilio summouendis, quàm uirium aut plebi additum, aut demptum patribus. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Aemilio consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudij. cui acerrimo aduersario legis, causamq. possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius, & Cn. Sicinius diem dixere. nunquam ante tam inuisus plebi reus ad iudicium uocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. patres quoque non temere pro ullo æque annixi sunt: propugnatorem senatus, maiestatisq. uindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosq. oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, obijci iratæ plebi. unus è patribus ipse Ap. Claudius & tribunos, & plebem, & suum iudicium pro nihilo habebat. illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut uestem mutaret, aut supplex prensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda caussa esset, aliquid leniret, atque summitteret. idem habitus oris, eadem contumacia in uultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quàm consulem timuerat. semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoq. constantia sua & tribunos obstupefecit, & plebem, ut diem ipsi sua uoluntate producerent;

trahi

F

G

H

I

ANNO CCLXXXII.

K

A trahi deinde rem finerent. haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen, quàm producta dies ueniret, morbo moritur. cuius laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti uiri noluit; & laudationem tam æquis auribus mortui audiuit, quàm uiui accusationem audierat; & exequias frequens celebrauit. Eodem anno Valerius consul cum exercitu in Aequos profectus, cum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo deiecta. admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut uelut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri uertit. Alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, uastati agri sunt. incendijs deinde non uillarum modo, sed etiam uicorum, quibus frequenter
B habitabatur, Sabini exciti cum prædatoribus occurrissent; ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. id satis consuli uisum, cur pro uicto relinqueret hostem, integro inde decedens bello. Inter hæc bella manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra uidebatur latura plebs dilationem agrariæ legis: ultimaq. uis parabatur: cum, Volscos adesse, fumo ex incendijs uillarum, fugaq. agrestium, cognitum est. ea res maturam iam seditionem, ac prope erumpentem repressit. consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe iuuentute, tranquilliorem cæteram plebem fecerunt. & hostes quidem, nihil aliud quàm perfusis uano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium aduersus Volscos, Virginius contra Aequos profectus. ibi ex insidijs prope magna accepta clade, uirtus militum rem prolapsam negligentia consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. fusi primo prælio hostes, fugaq. in
C urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam, acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Aequi Volsciq. Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi, paucis post diebus, à duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quàm intulerant, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias, solicitæ certamine patrum & plebis. irata plebs interesse consularibus comitijs noluit: per patres clientesq; patrum consules creati, T. Quinctius, & Q. Seruilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustominos campos citato agmine transgressi, cum cædes & incendia circa Anienem flumen fecissent, à porta prope Collina mœnibusq; pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumq; egere. quos Seruilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem
D agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multipliciq; capta præda rediret. Et in Volscis res egregie gesta, tum ducis tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant uincere, uicere. consul metuens, ne nimis instando renouaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, uelut tacitis indicijs utrinque quiete sumpta: per quos ingens uis hominum ex omnibus Volscis Aequisque in castra uenit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. itaque tertia fere uigilia ad castra oppugnanda ueniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciuerat, cum manere in tentorijs quietum militem iussisset, Hernicorum cohor-
E tem in stationem educit; cornicines tubicinesque in equis impositos canere ante uallum iubet, solicitumq. hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabant; fremitus hinnitusq. equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæuiebant, intentos uelut ad impetum hostium tenuit. ubi illuxit, Romanus integer, satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & uigilijs Volscum primo impetu perculit. quanquam cessere magis, quàm pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant cliui, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. consul, ubi ad iniquum locum uentum est, sistit aciem. miles ægre teneri; clamare, & poscere, ut perculsis instare liceat. ferocius agunt equites, circunfusi ducibus: uociferantur, se ante signa ituros. dum cunctatur consul uirtute militum fretus, loco

ANNO CCLXXXII.

ANNO CCLXXXIII.

D 3 parum

parum fidens; conclamant se ituros. clamoremque res est secuta. fixis in terram pilis, quo leuiores in ardua euaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa obiacentia pedibus ingerit in subeuntes; turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus iam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignauiam, pudore metum excussisset. restitere primo obstinatis animis: deinde ut in obtinentes locum uires ferebant, audent ultro gradum inferre, & clamore renouato commouent aciem. tum rursus impetu capto enituntur, atque exuperant iniquitatem loci. iam prope erat, ut in summum cliui iugum euaderent, cum terga hostes dedere: effusoque cursu, pene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere, in eo pauore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium noua ui, sed quòd iam inde ab infelici pugna, castrisque amissis, ceciderant animi.

EPITOME LIBRI III.

Seditiones de agrarijs legibus factæ. Capitolium ab exulibus & seruis occupatum, cæsis ijs receptum est. Census bis actus est. priore lustro censa sunt ciuium capita centum quatuor & uiginti millia, CCXIIII, præter orbos, orbasque: sequenti, CXXXII millia CCCCXIX. Cum aduersus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, cum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum accersitus est. is uictos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, XXXVI anno à primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque, decemuiri pro consulibus, sine ullis alijs magistratibus, creati, altero & trecentesimo anno quàm Roma condita erat: & ut à regibus ad consules, ita à consulibus ad decemuiros translatum imperium. ij, decem tabulis legum positis, cum modeste se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad X adiectis, cum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt, donec inuicto eorum imperio finē attulit libido Ap. Claudij. qui cum in amorem uirginis incidisset, summisso qui eam in seruitutem peteret, necessitatem patri eius Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret: cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi ueniret. hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Auentinum occupauit; coegitque decemuiros abdicare se magistratu. ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem coniecti, cæteri in exilium acti. Res præterea contra Sabinos & Volscos & Aequos prospere gestas continet: & parum honestum populi Romani iudicium, qui iudex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adiudicauit.

LIBER III.

ANNO CCLXXXV.

ANTIO capto, Ti. Aemilius & Q. Fabius consules fiunt. hic erat Fabius, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Iam priore consulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu eius & agrarij se in spem legis erexerant: & tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adiutore utique consule obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua. possessores, & magna pars patrum tribunicijs se iactare actionibus principem ciuitatis, & largiendo de alieno, popularem fieri querentes, totius inuidiam rei à tribunis in consulem auerterant. atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctij ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. hæc sententia accepta est. Triumuiros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. iussi nomina dare, qui agrum accipere uellent. fecit statim, ut fit, fastidium copia: adeoque pauci nomina dedere,

A dere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Aequi à Q. Fabio (is eò cum exercitu uenerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere. Q. Seruilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Aequos missus, in Latino agro statiua habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is uictor pacem Aequis dederat, ea prouincia data. Qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Aequos; legatos in concilium gentis missos nunciare iussit, Q. Fabium consulem dicere, se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat: quorum id perfidia & periurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores: se tamen,

ANNO CCLXXXVI.

ANNO CCLXXXVII.

B utcunque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Aequos, quàm pati hostilia, malle: si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: si periurio gaudeant, dijs magis iratis, quàm hostibus, gesturos bellum. Hæc dicta adeo nihil mouerunt quenquam, ut legati prope uiolati sint, exercitusque in Algidum aduersus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei magis, quàm periculum, consulem alterum ab urbe exciuit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: Ostentare hoc est Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. crastino die, oriente sole, redire in aciem. erit copia pugnandi, ne timete. His uocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam uenire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. tum quidem corpora cibo som-

C noque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies, tandem & Aequi processere. prælium fuit utrinque uehemens: quòd & Romanus miles ira odioque pugnabat; & Aequos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. non tamen sustinuere aciem Romanam Aequi: pulsique, cum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacẽ animis, ferox multitudo increpare duces, quòd in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Aequos populationibus incursionibusq. meliores esse: & multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu inuasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit; quòd nihil minus, quàm ne uictus, ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestes pauidi inciden-

D tes portis, non populationem, nec prædonum paruas manus, sed omnia uano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem clamabant. ab his proximi audita incerta, eoq. uaniora ferre ad alios: cursus clamorq. uocantium ad arma, haud multum à pauore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam. id remedium timori fuit: tumultuq. sedato, uictos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. uocato deinde senatu, cum ex auctoritate patrum, iustitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Seruilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non inuenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui, quà uenturum hostem sciebat, grauem præda, eoq. impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. pauci hostium euasere ex insidijs: præda omnis recepta est. sic finem iustitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctij consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum à Quin-

E ctio lustrum. censa ciuium capita centum quatuor & XX millia CCXIIII dicuntur, præter orbos orbasque. In Aequis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. consul, cum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam redijt. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem uirorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. itaque Aequi ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato, (adeo ciuitates hæ perpetuo in Romanos odio certauere) bellum summa ui parabatur. sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos descisse. suspecta & colonia Antium fuit; quòd magna uis hominum inde, cum oppidum captum esset, confugisset ad Aequos. isque miles per bellum

ANNO CCLXXXVIII.

Aequicum uel acerrimus fuit. compulsis deinde in oppida Aequis, ea multitudo dilapsa cum Antium rediisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienauit. Necdum matura re, cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negocium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset. qui cum haud grauate uenissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm uenerant, dimitterentur. bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea prouincia euenerat, profectus in Aequos, Hernicorum in agro populabundum hostem inuenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam uniuersa conspecta fuerat, imparem copijs exercitum temere pugnæ commisit. primo concursu pulsus, se in castra recepit, neque is finis periculi fuit. nanque & proxima nocte, & postero die tanta ui castra sunt circunsessa, atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciauerunt; tantumque terrorem incussere patribus, ut, quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est, Postumio alteri consulum negocium daretur, uideret ne quid respublica detrimenti caperet. ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum uisum est; pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti: quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam uires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur: simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemq. ipsam, si quà fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus: consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. nihil remissum ab ulla parte curæ, aut laboris. uigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita; &, quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies seruatum. Interim in castris Furius consul, cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit; &, cum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra uis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum uidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut uiam sibi ad castra facerer, acriter dimicans cecidit. & consul nuncio circunuenti fratris conuersus ad pugnam, dum se temere magis, quàm satis caute, in mediam dimicationem infert, uulnere accepto, ægre ab circunstantibus ereptus, & suorum animos turbauit, & ferociores hostes fecit: qui cæde legati, & consulis uulnere accensi, nulla deinde ui sustineri potuere; cum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe nec uiribus pares. uenissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copijs cum Latino Hernicoque exercitu subuenisset. is intentos in castra Romana Aequos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione facta, magnam uim hostium circunuenit. minor cædes, fuga effusior Aequorum in agro fuit Romano. in quos palatos prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat, præsidia, impetum dedit. ij uagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium uictorem cum saucio consule reuertentem incidere. tum consularis exercitus egregia pugna consulis uulnus, legati & cohortium ultus est cædem. Magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ, & acceptæ. difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnauerint, ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas, Romanos cecidisse in Hernico agro duo millia, ac CCC: ex prædatoribus Aequorum, qui populabundi in finibus Romanis uagabantur, ab A. Postumio consule tria millia & CCCC cæsos: cæteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia, & exequendo subtiliter numerum, CC ait & XXX. Inde Romam reditum est, iustitium remissum. Coelum uisum est ardere plurimo igni, portentaque alia aut obuersata oculis, aut uanas exterritis ostentauere species. his auertendis terroribus in triduum feriæ indictæ: per quas omnia delubra pacem deum exposcentium uirorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque, ab senatu gratijs ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium uenerant, prope cum ignominia dimissi. Comitia

A mitia inde habita. creati consules L. Aebutius, P. Seruilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Graue tempus, & forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis quàm pecori: & auxere uim morbi terrores populationis, pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. ea colluuio mistorum omnis generis animantium, & odore insolito urbanos, & agrestem confertum in arcta tecta æstu ac uigilijs angebat: ministeriaq; inuicem ac contagio ipsa uulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro suo Aequos Volscosq. coniunctis copijs castra posuisse, inde ingenti exercitu fines suos depopulari. præterquam quòd infrequens senatus indicio erat socijs, afflictam ciuitatem pestilentia esse; mœstum etiam responsum tulere: ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur: urbem Romanam subita deum ira morbo populari: si qua eius mali quies ueniat, ut anno ante, ut semper

B alias, socijs opem laturos. Discessere socij, pro tristi nuncio tristiorem, domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat; quod uix Romanis fulti uiribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli iniuria uastatos. ubi cum obuius nemo ne inermis quidem fieret; perq. omnia non præsidijs modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; peruenere ad tertium lapidem Gabina uia. mortuus Aebutius erat, Romanus consul: collega eius Seruilius exigua in spe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum maior pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed uix ad quietas stationes uiribus sufficerent. munus uigiliarum senatores, qui per ætatem ac ualetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura ædilium plebis erat: ad eos summa rerum, ac maiestas consularis imperij uenerat. deserta omnia, sine capite,

C sine uiribus, dij præsides, ac fortuna urbis tutata est: quæ Volscis Aequisque prædonum potius mentem, quàm hostium, dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul uisa, atque imminentes tumuli auertere mentes eorum: ut, totis passim castris fremitu orto, quid in uasto ac deserto agro, inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, cum integra loca, Tusculanum agrum opimum copijs petere possent? signa repente conuellerent; transuersisque itineribus per Lauicanos agros in Tusculanos colles transirent. eò uis omnis tempestasque belli conuersa est. Interim Hernici Latinique pudore etiam, non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis socijs ferrent, coniuncto exercitu Romam pergunt. ubi cum hostes non inuenissent, secuti famam ac uestigia obuij fiunt descen

D dentibus ab Tusculano in Albanam uallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua socijs parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui & alij clari uiri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. & per ignota capita late uagata est uis morbi: inopsque senatus auxilij humani, ad deos populum ac uota uertit. iussi cum coniugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deum. ad id, quod sua quenque mala cogebant, auctoritate publica euocati, omnia delubra implent. stratæ passim matres crinibus templa uerrentes, ueniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt. Inde paulatim, seu pace deum impetrata, seu grauiore tempore anni iam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: uersisque animis iam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent, P. Valerius Poplicola ter-

E tio die, quàm interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, siue ille Vetusius fuit. ante diem III. idus Sextiles consulatum ineunt, iam satis ualida ciuitate; ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. igitur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes; impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra quàm in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum. inde demissum in campos, uastauere agros, Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quàm quòd ad arcendam uim parum uirium esset. Q. Fabius præerat urbi. is armata iuuentute, dispositisque

ANNO CCLXXXIX.

AN. CCXC.

dispositisque præsidijs tuta omnia ac tranquilla fecit. itaque hostes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura, in Lucretium incidunt consulem, iam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. igitur, præparatis animis, repentino pauore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; & compulsos in cauas ualles, cum exitus haud inde faciles essent, circumueniunt. ibi Volscum nomen prope deletum est. XIII millia CCCCLXX cecidisse in acie ac fuga, M C C Liuios captos, signa XXVII militaria relata, in quibusdam annalibus inuenio. ubi etsi adiectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in statiua redijt. tum consules castra coniungunt. & Volsci Aequique afflictas uires suas in unum contulere. tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna uictoriam dedit. fusis hostibus, etiam castra capta. sic res Romana in antiquum statum rediit. Secundæque belli res extemplo urbanos motus excitauerunt. C. Terentius Arsa tribunus pl. eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribunicijs actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ ciuitati, inuehebatur. nomine enim tantum minus inuidiosum, re ipsa prope atrocius quàm regium esse: quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinitaque potestate: qui soluti atque effrænati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia uerterent in plebem: quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque uiri creentur legibus de imperio consulari scribendis: quod populus in se ius dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, cum timerent patres, ne, absentibus consulibus, iugum acciperent; senatus à præfecto urbis Q. Fabio uocatur. qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est inuectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minatum atque terroris sit. Insidiatum eum, & tempore capto adortum remp. si quem similem eius, priore anno, inter morbum bellumque, irati dij tribunum dedissent, non potuisse sisti: mortuis duobus consulibus, iacente ægra ciuitate in colluuione omnium rerum, ad tollendum è rep. consulare imperium, laturum leges fuisse: ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam urbem futurum. quid tandem illi non licere? si quid consules superbe in aliquem ciuium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem sæuitum sit: non illum consulare imperium, sed tribuniciam potestatem inuisam, intolerandamque facere; quam pacatam reconciliatamque patribus deintegro in antiqua redigi mala: neque illum se deprecari, quo minus pergat ut cœperit. Vos, inquit Fabius, cæteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem uniuersorum comparatam esse; tribunos plebis uos creatos, non hostes patribus. nobis miserum, inuidiosum uobis est, desertam remp. inuadi. non ius uestrum, sed inuidiam minueritis. agite cum collega, ut rem integram in aduentum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentio tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo accersiti. Lucretius cum ingenti præda, maiore multo gloria redijt. & auget gloriam adueniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua uendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. iactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum maiestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. triumphauit de Volscis Aequisque: triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli datum, ut ouans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti lex Terentia ab toto relata collegio, nouos aggressa consules est. AN. CCXCI. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere uisum, terra ingenti concussa motu est. bouem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus auium interuolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum humi ita iacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. libri per duumuiros sacrorum aditi. pericula à conuentu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus cædesque inde fierent. inter cætera monitum, ut seditionibus abstineretur. id factum ad impediendam legem tribuni crimina-

A criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis uolueretur) Hernici nunciant, Volscos & Aequos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antij summam rei positam, Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas uires belli esse. Vt hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur. consules belli administrationem inter se dispartiri iussi; alteri ut Volsci, alteri ut Aequi prouincia esset. Tribuni coram in foro personare, fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos: iam ne uirtute quidem premi libertatem populi R. sed arte eludi: quia occidione prope occisos Volscos & Aequos mouere sua sponte arma posse, iam fides abierit, nouos hostes quæri: coloniam fidam, propinquam, infamem fieri: bellum innoxijs Antiatibus indici, geri cum plebe Romana; quam oneratam armis ex urbe, præcipiti agmine, acturi essent, exilio & relegatione ciuium ulciscentes tribunos: sic, ne quid aliud actum putent, uictam legem esse: nisi B dum integra res sit, dum domi, dum togati sint, caueant ne possessione urbis pellantur, ne iugum accipiant: si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos, nullum terrorem externum, nullum periculum esse: cauisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Hæc tribuni. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, uelut rei experiundæ causa: & statim uis coorta. quemcunque lictor iussu consulis prehendisset, tribunus mitti iubebat. neque suum cuique ius modum faciebat: sed uirium spe, sed manu obtinendum erat quod intenderes. quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu: sic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, cum discedere populum iussissent tribuni; quòd patres se summoueri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe, quæ non consilio regenda, C sed permissa temeritati audaciæque esset. multum & consules se abstinebant; ne cui in colluuione rerum maiestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quinctius, ferox iuuenis quà nobilitate gentis, quà corporis magnitudine ac uiribus. ad ea munera data à dijs & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo non lingua, non manu promptior in ciuitate haberetur. hic cum in medio patrum agmine constitisset, eminens inter alios, uelut omnes dictaturas consulatusque gerens in uoce ac uiribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. hoc duce sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obuius fuerat, mulctatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, uictam legem esse. Tum, prope iam perculsis alijs tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quàm conterruerat. eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos uelut iusto perse-D qui bello. accusator pati reum ruere, inuidiæque flammam, ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem perferendi, quàm ad lacessendam Cæsonis temeritatem ferre. ibi multa sæpe ab iuuentute inconsulte dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi, Ecquid, inquit, sentitis, iam uos Quirites, Cæsonem simul ciuem, & legem, quam cupitis, habere non posse? quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exuperat. expectate dum consul aut dictator fiat, quem priuatum uiribus & audacia regnantem uidetis. Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant. Iam aderat iudicio dies: apparebatque, uulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarij, principes ciuitatis. T. Quin-E ctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiæque decora, affirmabat neque in Quinctia gente, neque in ciuitate Romana tantam indolem tam maturæ uirtutis unquam extitisse. suum primum militem fuisse: se sæpe uidente pugnasse in hostem. Sp. Furius missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubijs suis rebus uenisse subsidio: neminem unum esse, cuius magis opera putet remp. restitutam. L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, iuuenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum eius ciuitatis, in quamcunque uenisset, suum quàm alienum mallent ciuem esse: quod offendat in eo, feruorem & audaciam, ætatem quotidie auferre: quod desideretur, consilium, id in dies crescere: senescentibus uitijs, maturescente uirtute, sinerent

Hernici nunciant

Ceso Quinctius Primatus [illegible]

Ceso capitis accusatur

Primores ciuitatis Ceesonem defendunt

rent tantum uirum in ciuitate senescere. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet inuidiam, sed ueniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quenquam offendisset; ut condonarent filium, orabat. sed alij auersabantur preces, aut uerecundia, aut metu: alij se suosq. mulctatos querentes, atroci responso iudicium suum præferebant. premebant reum, præter uulgatam inuidiam, crimen unum, quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, se haud multò post, quàm pestilentia in urbe fuerat, in iuuentutem grassantem in Suburra incidisse: ibi rixam natam esse, fratremque suum, maiorem natu, necdum ex morbo satis ualidum, pugno ictum à Cæsone, cecidisse semianimem; inter manus domum ablatum: mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi iubet hominem, & in uincula duci. patricij ui contra uim resistunt. T. Quinctius clamirat; cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem iudicium, cum indemnatum indicta causa non debere uiolari. Tribunus supplicium negat sumpturum se de indemnato, seruaturum tamen in uinculis esse ad iudicij diem: ut, qui hominem necauerit, de eo supplicij sumendi copia populo R. fiat. appellati tribuni medio decreto protinus ius auxilij sui expediunt: in uincla conijci uetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, ueniebat in dubium. id ad senatum reijcitur. reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. uades dare placuit. unum uadem III. millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot uadibus accusator uadatus est reum. hic primus uades publicos dedit. Dimissus è foro, nocte proxima, inscijs consulibus, in Tuscos in exilium abijt. Iudicij die cum excusaretur solum uertisse exilij causa, nihilo minus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia à patre exacta crudeliter; ut is diuenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim, ueluti relegatus, in uili quodam tugurio habitarit. Hoc iudicium, & promulgata lex exercuit ciuitatem: ab externis armis ocium fuit. cum uelut uictores tribuni, perculsis patribus Cæsonis exilio, prope perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ: iuniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperauere impetus suos. cum primo post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum summouentes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum inuidiæve ferret, mille pro uno Cæsones extitisse plebes quereretur. medijs diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat: benigne salutare, alloqui plebis homines, domum inuitare, adesse in foro, tribunos ipsos cætera pati sine interpellatione concilia habere, nunquam ulli neque publice neque priuatim truces esse. nisi cum de lege agi cœptum esset: alibi popularis iuuentus erat. nec cætera modo tribuni tranquille peregere, sed refecti quoque in insequentem annum, ne uoce quidem incommoda, nedum ut ulla uis fieret, paulatim permulcendo, tractandoque mansuefecerant plebem. his per totum annum artibus lex elusa est. Accipiunt ciuitatem placidiorem consules C. Claudius Ap. F. & P. Valerius Poplicola. Nihil noui nouus annus attulerat, legis ferendæ aut accipiendæ cura ciuitatem tenebat. quantum iuniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. coniurationem factam, Cæsonem Romæ esse, interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita: id negocij datum ab senioribus patrum, ut iuuentus tribuniciam potestatem è rep. tolleret, formaque eadem ciuitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat. Et ab Volscis & Aequis statum iam ac prope solenne in singulos annos, bellum timebatur; propiusque aliud nouum malum nec opinato exortum. Exules, seruique ad quatuor millia hominum, & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupauere. confestim in arce facta cædes eorum, qui coniurare & simul capere arma noluerant, alij inter tumultum præcipites pauore in forum deuolant. alternæ uoces, Ad arma, & Hostes in urbe sunt, audiebantur. consules & armare plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum, ab odio plebis, an ab

AN. CCXCII

A an ab seruili fraude, urbem inuasisset. sedabant tumultus; sedando interdum mouebant. nec enim poterat pauida & consternata multitudo regi imperio. dant tamen arma, non uulgo, tantum ut, in incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. soliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. seruos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio uocabat. se miserrimi cuiusque suscepisse causam, ut exules iniuria pulsos in patriam reduceret, & seruitutis graue iugum demeret: id malle populo R. auctore fieri: si ibi spes non sit, se Volscos & Aequos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum. Dilucere res magis patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere, &, cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito B adessent; tum æterni hostes Volsci & Aequi non ad populabundos, ut ante, fines, sed ad urbem ut ex parte captam uenirent. multi & uarij timores; inter cæteros imminebat terror seruilis; ne suus cuique domi hostis esset; cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. uixque concordia sisti uidebatur posse. tantum superantibus alijs ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tum esse peregrino terrore sopitum uidebatur. at id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed uanam imaginem belli, ad auertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse, contenderent: patriciorum hospites, clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore, quàm uenerint, silentio abituros. concilium inde legi perferendæ habere, auocato populo ab armis. senatum interim consules C habent, alio se maiore à tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat. postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nunciatum est; P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos uenit, Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdonij ductu & auspicio remp. euersuri estis? tam felix uobis corrumpendis fuit, qui seruitia uestra non commouit, auctor? cum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet? Inde ad multitudinem oratione uersa, si uos urbis Quirites, si uestri nulla cura tangit, at uos ueremini deos patrios ab hostibus captos. Iupiter optimus maximus, Iuno regina, & Minerua, alij dij deæque obsidentur: castra seruorum publicos uestros penates tenent. hæc uobis formæ sanæ ciuitatis uidetur? tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: uelut cum ocium superat, senator sententiam dicit, alij Quirites D suffragium ineunt. non, quicquid patrum plebisque est, consules, tribunos, deos hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Iouis optimi maximi, decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his ijsdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ: iube hanc ingredi uiam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul, quantum mortalis deum possum, te, ac tua uestigia sequar. Vltimum orationis fuit, se arma capere, uocare omnes Quirites ad arma: si quis impediat, iam se consularis imperij, iam tribuniciæ potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum: iuberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium uetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem E Romanam hostibus fore; nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit. tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, patres circumire plebem, inserentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, ut uiderent in quod discrimen remp. adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse, sed simul patres, plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos priuatosque hostibus dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabinus, ne Veiens hostis moueretur, circa portas murosque discesserant. eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuncij ueniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim conuocato senatu, atque introductis nuncijs, magnopere censet, ne expectent dum ab Roma legati auxilium petentes ueniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales deos, fidemque

demque fœderum id poscere: demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam ciuitatem, nunquam parem occasionem daturos deos. Placet ferri auxilium: iuuentus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce uenientes, procul speciem hostium præbuere. Aequi aut Volsci uenire uisi sunt. deinde, ubi uanus terror abijt, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi iam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. auctoritas uiri mouerat, affirmantis, Capitolio recuperato, & urbe pacata, si se doceri siuissent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorē se maiorum suorū, memorem cognominis, quòd populi colendi uelut hæreditaria cura sibi à maioribus tradita esset, concilium plebis non impediturum. hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in cliuum Capitolinum erigunt aciem. adiungitur & Tusculana legio. certare socij ciuesque; utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. trepidare tum hostes; nec ulli satis rei, præterquam loco fidere. trepidantibus inferunt signa Romani, socijque. iam in uestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis uidit, cadentem. is, dato negocio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum uicemq. consulis prouolat. præ ardore impetuque, tantæ rei sensus non peruenit ad militem. prius uicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. multi exulum cæde sua fœdauere templum; multi uiui capti, Herdonius interfectus: ita Capitolium recuperatum. De captiuis, ut quisque liber aut seruus esset, suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ, Capitolium purgatum, atq; lustratum. in consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, iactasse fertur. Pace parta, instare tum tribuni patribus, ut P. Valerij fidem exoluerent: instare Claudio, ut collegæ deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul ante, quàm collegam sibi subrogasset, negare passurum agi de lege: hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrum studio L. Quinctius Cincinnatus, pater Cæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem fauore patrum, uirtute sua, tribus liberis; quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi; consilium & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum inijt, assiduis concionibus pro tribunali non in plebe coercenda, quàm senatu castigando, uehementior fuit: cuius ordinis languore, perpetui iā tribuni pl. non ut in rep. populi R. sed ut in perdita domo, lingua, criminibusq. regnarent: cum Cæsone filio suo uirtutem, constantiam, omnia iuuentutis belli domiq. decora pulsa ex urbe Romana, & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia uiuere. Aulus, inquit, ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicij, quàm Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto; qui uere rem æstimare uelut. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo, prope denunciauit ut arma caperetis. hic, negando bella esse, arma uobis ademit, nudosq. seruis uestris & exulibus obiecit. & uos (C. Claudij pace, & P. Valerij mortui loquar) prius in cliuum Capitolinum signa intulistis, quàm hos hostes de foro tolleretis? pudet deorū, hominumque. cum hostes in arce, in Capitolio essent; exulum & seruorum dux, profanatis omnibus, in cella Iouis optimi maximi habitaret; Tusculi ante, quàm Romæ, sumpta sunt arma. in dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent. & qui ante Latinos ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre; inermem eam hosti trucidandam obijcere? scilicet, si quis uobis humillimus homo de uestra plebe; quam partem, ueluti abruptam à cætero populo, uestram patriam; peculiaremq. remp. fecistis; si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis: Iupiter optimus maximus, exulum atque seruorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi dij neque sacri, neque sancti sunt? at enim diuinis humanisq. obruti sceleribus, legem uos hoc anno perlaturos dictitatis. tū hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta resp. est, peius multo, quàm cum P. Valerius consul perijt, si tuleritis. Iam primum omnium, inquit, Quirites, in Volscos & Aequos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. nescio quo fato magis bellantes, quàm pacati, propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quàm re ipsa experiri, est melius. Mouerat plebem

A bem oratio consulis. erecti patres restitutam credebant remp. consul alter, comes animosior, quàm auctor, suscepisse collegam priorē actionem tam grauis rei facile passus, in peragendis consilijs, consularis officij partem ad se uendicabat. Tum tribuni eludentes uelut uana dicta, persequi, quærendo quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis uero, inquit Quinctius, nihil delectu opus est; cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in uerba iurauerint, conuenturos se iussu consulis, nec iniussu abituros. edicimus itaque omnes, qui in uerba iurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis. Cauillari tum tribuni, & populum exoluere religione uelle: priuatum eo tempore Quinctium fuisse, cum sacramento adacti sint. sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deum uenerat: nec, interpretando, sibi quisque iusiurandum & leges aptas faciebat; sed suos potius
B mores ad ea accommodabat. igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo magis, quòd & augures iussos adesse ad Regillum lacum fama exierat; locumq. inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quicquid Romæ ui tribunicia rogarum esset, id comitijs ibi abrogaretur: omnes id iussuros, quod consules uellent: neque enim prouocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eò ueniant, in alia turba Quiritium subiectos fore consulari imperio. Terrebant hæc. sed ille maximus terror animos agitabat, quòd sæpius Quinctius dictabat, se consulum comitia non habiturum: non ita ciuitatem ægram esse, ut consuetis remedijs sisti possit: dictatore opus esse reip. ut, qui se mouerit ad sollicitandum statum ciuitatis, sentiat sine prouocatione dictaturam esse. Senatus in Capitolio erat. eò tribuni cum perturbata plebe ueniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem implorant. nec ante mouerunt de
C sententia consulem, quàm tribuni, se in auctoritate patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsultum fit, ut neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, iudicare senatum contra remp. esse. consules fuere in patrum potestate. tribuni, reclamantibus consulibus, refecti: patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. nulla toto anno uehementior actio consulis fuit. Mirer, inquit, si uana uestra patres conscripti ad plebem auctoritas est? uos eleuatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus soluit, ipsi quoque solutum uultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in ciuitate, plus leuitatis ac licentiæ habere. leuius enim, uaniusq. profecto est, sua decreta & consulta tollere, quàm aliorum. imitemini patres conscripti turbam in-
D consultam; &, qui exemplo alijs esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quàm alij uestro recte faciant: dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te uero C. Claudi adhortor, ut & ipse populum R. hac licentia arceas, & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, inuidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, leuatam putem. Communiter inde edicunt, ne quis L. Quinctium consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non obseruaturos. consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, & L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. instigabant plebem tribuni. bellum ingens à Volscis & Aequis Latini atque Hernici nunciabant: iam Antij Volscorum legiones esse: & ipsam co-
E loniam ingens metus erat defecturam; ægreq. impetratum à tribunis, ut bellum præuerti sinerent. Consules inde partiti prouincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Aequis mos erat, ad populandum ueniret. Hernici & Latini iussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia ciuium fuit. Postquam ad diem præstitutum uenerunt socij, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido statiuisq. hostium consedit. ubi cum Volsci, quia nondum ab Aequis uenisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti uallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius non permistam unam sociorum ciuiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa uallum hostium instruxit. ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum obseruare iussit, ut pariter & socij rem inciperent, referrentq. pedem, si receptui cecinisset.

equites

equites item suæ cuique parti post principia collocat. ita trifariam adortus castra circumuenit: & cum undique instaret, non sustinentes imperum Volscos uallo deturbat. transgressus inde munitiones, pauidam turbam, inclinatamque in partem unam castris expellit. inde effuse fugientes eques, cui superare uallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnæ astitisset, libero campo adeptus, parte uictoriæ fruitur, territos cædendo. magna & in castris, & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda maior; quia uix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes siluæ texissent. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Aequi, robore iuuentutis præmisso, arcem Tusculanam improuiso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata mouent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nunciaretur. adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi teposcere datum auxilium uidebatur. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium conuehit. ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. commeatum ab Roma consul Cornelius subuehit. aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Aequorum oppugnabat; partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. ui nunquam eò subiri potuit. fames postremo inde detraxit hostem. quò postquam uentum ad extremum est, inermes, nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi. hos ignominiosa fuga domum se recipientes Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. uictor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam, mœnibus Romanis iam pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Aequos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores inuenio, L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse. certum affirmare, quia nulla apud uetustiores eius rei mentio est, non ausim. ¶ Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum patres territat. Clamant fraude fieri, quòd foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse, se nihilo minus rem susceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciæ in aduentum consulum differrentur. Erat & noua exorta causa motus. A. Cornelius, & Q. Seruilius quæstores M. Volscio, quòd falsus haud dubie testis in Cæsonem extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indicijs, neque fratrem Volscij, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo uisum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen contecisset, Cæsonem Romæ uisum; affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. ni ita esset, multi priuatim ferebant Volscio iudicem. cum ad iudicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscij, quàm Cæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. in mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum aduentum est. qui ubi triumphantes uictore cum exercitu urbem inierunt; quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. at illi (etenim extremum anni iam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen auerterant. & cum consules nihilo minus aduersus continuationem tribunatus, quàm si lex minuendæ suæ maiestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, uictoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax est petentibus data. census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. fuerunt censa ciuium capita centum triginta duo millia, CCCCXIX. Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quòd & foris pacem peperere: & domi, etsi non concors, minus tamen, quàm alias, infesta ciuitas fuit. L. Minucius inde, & C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus nouis, maior uis, maior auctoritas erat. Cum M. Valerio M. F. Volusi nepote, quæstor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. is, quoniam neque Quinctiæ familiæ Cæso, neque reip. maximus iuuenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. Cum Virginius maxime ex tribunis de lege ageret, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut,

Anno CCXCIIII.

A gem: ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, finerent deinde suffragium inire. hoc interualli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Aequi dederunt: qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Graccum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lanuuinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione ueniunt, pleniq. prædæ in Algido castra locant. in ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma uenerunt questum iniurias, & ex fœdere res repetitum. eos Aequorum imperator, quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum iubet dicere: se alia interim acturum. quercus ingens arbor prætorio imminebat, cuius umbra opaca sedes erat. tum ex legatis unus abiens, & hæc, inquit, sacrata quercus, & quicquid deorum est, audiant fœdus à nobis ruptum: nostrisq. & nunc querelis adsint, & mox armis, cum deorum

B hominumq. simul uiolata iura exequemur. Romam ut rediere legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum prouinciam dedit. tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad ultimum impedissent; sed nouus subito additus terror est. uis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione uenit: fœdati agri, terror iniectus urbi est. tum plebs benigne arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit. castrisq. ad Eretum positis, per expeditiones paruas, plerunque nocturnis incursionibus, tantam uastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani uiderentur. Minucio neque fortuna, nec uis animi eadem in gerendo negocio fuit. nam cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pauidus tenebat. quod ubi senserunt hostes, creuit ex me-

C tu alieno, ut fit, audacia. & nocte adorti castra, postquam parum uis aperta profecerat, munitiones postero die circundant. quæ priusquam undique uallo obiecto clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem, exercitumq. obsideri. nihil tam nec opinatum, nec tam insperatum accidere potuit: itaque tantus pauor, tantaq. trepidatio fuit, quanta si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem accersunt. in quo cum parum præsidij uideretur, dictatoremq. dici placeret, qui rem perculsam restitueret; L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæpretium est audire, qui omnia præ diuitijs humana spernunt, neque honori magno locum, neque uirtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. spes unica imperij populi R. L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc naualia sunt, quatuor iugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia uocantur. ibi ab legatis seu fossam fodiens palo innixus,

D seu cum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data inuicem, redditaque, rogatus ut (quod bene uerteret ipsi, reiq. publicæ) togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogitansque, satin' salua essent omnia, togam propere è tugurio proferre uxorem Raciliam iubet. qua simul absterso puluere ac sudore uelatus processit. dictatorem eum legati gratulantes consalutant, in urbem uocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Nauis Quinctio publice parata fuit; transuectumq. tres obuiam egressi filij excipiunt, inde alij propinqui atque amici, tum patrum maior pars. ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum. & plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam læta Quinctium uidit, & imperij nimium, & uirum in ipso imperio uehementiorem rata. & illa quidem nocte nihil, præterquam uigilatum est in urbe. postero die dictator, cum ante lucem in forum uenisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui,

E cum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ iuuentutis habitus esset. cum magistro equitum in concionem uenit, iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet, uetat quenquam priuatæ quicquam rei agere. tum, quicunque ætate militari essent, armati, cum cibarijs in dies quinque coctis, uallisq. duodenis, ante solis occasum, Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum grauior esset, uicino militi, dum is arma pararet, uallumq. peteret, cibaria coquere iussit. sic iuuentus discurrit ad uallum petendum. sumpsere unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreq. omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. inde composito agmine non itineri magis apto, quàm prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: adderent gradum: maturato opus esse; ut nocte ad hostem peruenire possent: consulem exercitumque Ro-

E manum

manum obsideri, tertium diem iam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta uerti. accelera signifer, sequere miles; inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perueniunt: &, ut sensere se iam prope hostes esse, signa constituunt. ibi dictator quantum nocte prospici poterat, equo circunuectus, contemplatusq́. qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperauit, ut sarcinas in unum conijci iubeant, militem cum armis ualloq́. redire in ordines suos. facta, quæ imperauit. Tum quo fuerat ordine in uia, exercitum omnem longo agmine circundat hostium castris: & ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere iubet: clamore sublato, ante se quenque ducere fossam, & iacere uallum. edito imperio, signum secutum est: iussa miles exequitur: clamor hostes circunsonat, superat inde castra hostium, & in castra consulis uenit: alibi pauorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, ciuilium esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac uigilijs territant hostem. consul differendum negat. illo clamore non aduentum modo significari, sed rem ab suis cœptam: mirumq́. esse, ni iam exteriore parte castra hostium oppugnentur. itaque arma suos capere, & se subsequi iubet. nocte initum prælium est, legionibus dictatoris clamore significantibus ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Iam se ad prohibenda circundari opera Aequi parabant, cum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum uersi, uacuam noctem operi dedere. pugnatumq́. cum consule ad lucem est. luce prima iam circunuallati ab dictatore erant, & uix aduersus unum exercitum pugnam sustinebant. tum à Quinctiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma redijt, inuaditur uallum. hic instabat noua pugna; illa nihil remiserat prior. tum, ancipiti malo urgente, à prælio ad preces uersi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione uictoriam ponerent, ut inermes se inde abire finerent. ab consule ad dictatorem ire iussis, ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem, principesq́. alios uinctos ad se adduci iubet: oppido Corbione decedi: sanguinis se Aequorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamq́. esse gentem, sub iugum abituros. tribus hastis iugum fit, humi fixis duabus, superq. eas transuersa una deligata. sub hoc iugo dictator Aequos misit. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit. consularem exercitum, ipsumq́. consulem increpãs, Carebis, inquit, prædæ parte miles ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. & tu L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris. ita se Minucius abdicat consulatu, iussusq́. ad exercitum manet. sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficij magis, quàm ignominiæ, hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libræ pondo decreuerit, & proficiscentem eum patronum salutauerit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus, triumphantem Quinctium, quo ueniebat agmine, urbem ingredi iussit. ducti ante currum hostium duces, militaria signa prælata, secutus exercitus præda onustus. epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, & solennibus iocis comessantium modo currum secuti sunt. eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, ciuitas data est. confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscij falsi testis tenuissent. ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuuium exulatum abijt. Quinctius XVI die dictatura, in sex menses accepta, se abdicauit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad uastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Q. Fabius successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuere. plebes uicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos uisos in Capitolio ferunt, à canibus fugatos; ob id prodigium, lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Puluillus. Cuius initio anni cum foris ocium esset; domi seditiones ijdem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusq́. uentum foret, adeo exarserant animis, ni, uelut dedita opera, nocturno impetu Aequorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. senatum consules uocant. iubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. inde posito legis certamine, noua de delectu contentio exorta. uincebaturq́. consulare imperium tribunicio auxilio, cum alius additur terror; Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos.

An. CCXCV.

G H I K

A manos, inde ad urbem uenire. is metus perculit, ut scribi militem tribuni finerent, non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, paruumq. id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. expressit hoc necessitas patribus. id modo excepere, ne postea eosdē tribunos iuberent. tribunicia comitia, ne id quoque post bellum, ut cætera, uanum esset, extemplo habita. Tricesimosexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus. itaq. cautum est ut postea crearentur. Delectū deinde habito Minucius contra Sabinos profectus, non inuenit hostem. Horatius, cum iam Aequi, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat. multos mortales occidit, fugat hostem non ex Algido modo, sed à Corbione, Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisq. ocium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum

ANNO CCXCVI.

B est. de Auentino publicando lata lex est. tribuni plebis ijdem refecti. hi sequente anno, T. Romilio & Sp. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrant. pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æque suo biennio iaceret, ac toto superiore lustro iacuisset. Cum maxime hæc agerent, trepidi nuncij ab Tusculo ueniunt, Aequos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens eius populi meritum morandi auxilij. ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inueniunt. ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alij fugati: præda parta ingens. eam propter inopiam ærarij consules uendiderunt. inuidiæ tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio A. Aterio consulibus dies dicta est, Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno plebis, Veturio ab L. Alieno ædili plebis. uterque magna patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius XV millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores nouos fecerat consules. & se damnari posse aiebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse. tum abiecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum patribus: Finem tandem certaminum facerent: si plebeiæ leges displicerent; at illi communiter legum latores & ex plebe, & ex patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæq. æquandæ libertatis essent, sinerent creari. Rem non aspernabantur patres; daturum leges neminem, nisi ex patribus, aiebant. cum de legibus conueniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpicius Camerinus; iussiq. inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ ciuitatum instituta, mores, iuraq. noscere.

ANNO CCXCVII.

ANNO CCXCVIII.

C

Ab externis bellis quietus annus fuit. quietior insequens P. Curatio, & Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum. quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumq. peregrinarum expectatio præbuit: deinde duo simul mala ingentia exorta, fames, pestilentiaque fœda homini, fœda pecori. uastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus, multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus, augur C. Horatius Puluillus: in cuius locum Sp. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legere. mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. multiplici clade fœdatus annus. ab hoste ocium fuit. Inde consules T. Menenius, P. Sestius Capitolinus. neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Iam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemuiros sine prouocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. admiscerenturne plebeij, controuersia aliquandiu fuit. postremo concessum patribus: modo ne lex Icilia de Auentino, aliæque sacratæ leges abrogarentur. Anno

ANNO CCXCIX.

D

ANN. CCC.

E trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma ciuitatis, ab consulibus ad decemuiros, quemadmodum ab regibus ante ad consules uenerat, translato imperio. minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magistratus eius nimis luxuriauere. eo citius lapsa res est: repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemuiri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, Sp. Veturius, C. Iulius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curatius, T. Romilius, Sp. Postumus Albus. Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus; & Sestio alteri consulum prioris anni, quòd eam rem collega inuito ad patres retulerat. his proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant: simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda noua iura usui fore credebant. suppleuere cæteri numerum. graues

AN. CCCI.

quoque ætate electos nouissimis suffragijs, ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis ad‑uersarentur. regimen totius magistratus penes Appium erat, fauore plebis. adeoque nouum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator euaderet, pro truci sæuoque insectatore plebis. decimo die ius populo singuli reddebant, eo die penes præfectum iuris fasces duodecim erant, collegis nouem singuli accensi appa‑rebant. & in unica concordia inter ipsos, qui consensus priuatis interdum inutilis esset, summa aduersus alios æquitas erat. moderationis eorum argumentum, exemplo unius rei notasse satis erit. Cum sine prouocatione creati essent; defosso cadauere domi apud P. Se‑stium, patriciæ gentis uirum, inuento, prolatoque in concionem, in re iuxta manifesta atque atroci C. Iulius decemuir diem Sextio dixit, & accusator ad populum extitit, cuius rei iu‑dex legitimus erat; decessitq. iure suo, ut demptum de ui magistratus, populi libertati adij‑ceret. cum promptum hoc ius uelut ex oraculo, incorruptum pariter ab his summi infimiq. ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentiq. hominum expectatione proposi‑tis decem tabulis, populum ad concionem aduocauerunt: &, quod bonum, faustum, felixq. reipublicæ, ipsis, liberisq. eorum esset, ire, & legere leges propositas iussere: se, quantum de‑cem hominum ingenijs prouideri potuerit, omnibus summis infimisq. iura æquasse. plus pollere multorum ingenia, consiliaque. uersarent in animis secum unamquanque rem, agi‑tarent deinde sermonibus, atque in medium, quid in quaque re plus, minusve esset, confer‑rēt. eas leges habiturum populum R. quas consensus omnium inuexisse, nec iussisse latas ma gis, quàm tulisse uideri posset. Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, satis correctæ uiderentur, centuriatis comitijs decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias aceruatarum legum cumulo, fons omnis publici priuatiq. est iuris. uulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adie‑ctis absolui posse uelut corpus omnis Romani iuris. ea expectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemuiros iterum creandi fecit. iam plebs, præterquā quòd consulum nomē haud secus quàm regum perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, ce‑dentibus inuicem appellatione decemuiris, quærebat. postquam uero comitia decemuiris creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, ut primores quoque ciui‑tatis (metu credo, ne tanti possessio imperij, uacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pate‑ret) prensarent homines, honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderent, suppliciter petentes. Dimissa iam in discrimen dignitas, ea ætate, ijsq. ho‑noribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires utrum inter decemuiros, an inter candi‑datos numerares. propior interdum petendo, quàm gerendo magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum leuissimum quenque, humillimumque. ipse medius in‑ter tribunicios Duilios, Iciliosque in foro uolitare, per illos se plebi uenditare: donec colle‑gæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conijcere in eum oculos, mirantes quid sibi uellet: apparere nihil synceri esse: profecto haud gratuitam in tanta superbia comi tantem fore: nimium in ordinem se ipsum cogere: & uulgari cum priuatis, non tam prope rantis abire magistratu, quàm uiam ad continuandum magistratum quærentis esse. propa‑lam obuiam ire cupiditati parum ausi obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comi tiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu iniungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset: quod præter tribunos plebis, & id ipsum pessimo exēplo, nemo unquam fecisset. ille enimuero, quod bene uertat, habiturū se comitia professus, im‑pedimentum pro occasione arripuit; deiectisq. honore per coitionem duobus Quinctijs, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo uiro, in optimatū cau‑sa, & alijs eiusdem fastigij ciuibus, nequaquam splendore uitæ pares decemuiros creat, se in primis. quod haud secus factum improbabant boni, quàm nemo facere ausurum cre‑diderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fa‑bius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabuleius. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo iam inde uiuere inge‑nio cœpit, nouosq. collegas, iam priusquam inirent magistratum, in suos mores formare. quotidie coibant remotis arbitris. inde impotentibus instructi consilijs, quæ secreto ab alijs coquebant, iam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad idus Maias rem perduxere. idus tum Maiæ solēnes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus, primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fe‑cere.

ANNO CCCII.

A cere. nam cum ita priores decemuiri seruassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem, suam cuiusque uicem, per omnes iret; subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. centum uiginti lictores forum impleuerant,& cum fascibus secures illigatas præferebant. nec attinuisse demi securim,cum sine prouocatione creati essent, interpretabantur. decem regum species erat: multiplicatusque terror non infimis solum,sed primoribus patrum, ratis cædis causam ac principium quæri; ut, si quis memorem libertatis uocem aut in senatu, aut in populo misisset,statim uirgæ securesque etiam ad cæterorum metum expedirentur. nam præterquam quòd in populo nihil erat præsidij, sublata prouocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: cum priores decemuiri appellatione collegæ corrigi reddita ab se iura tulissent; & quædam, quæ sui iudicij uideri possent,ad populum reieciissent. aliquandiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus uertere in B plebem cœpit. abstinebatur à patribus:in humiliores libidinose crudeliterq. cósulebatur. hominum,non causarum, toti erant; ut apud quos gratia uim æqui haberet. iudicia domi conflabant; pronunciabant in foro. si quis collegam appellasset; ab eo, ad quem uenerat,ita discedebat,ut pœniteret non prioris decreto stetisse. opinio etiam sine auctore exierat,non in præsentis modo temporis eos iniuriam conspirasse; sed fœdus clandestinum inter ipsos iureiurando ictum,ne comitia haberent perpetuoq. decemuiratu possessum semel retinerent imperium. circunspectare tum patriciorum uultus plebeij; & inde libertatis captare auram,unde seruitutem timendo, in eum statum remp. adduxerát. primores patrum odisse decemuiros, odisse plebem: nec probare quæ fierent,& credere haud indignis accidere: auide ruendo ad libertatem,in seruitutem elapsos iuuare nolle. cumulare quoq; iniurias,ut,tædio præsentium,consules duo tandem,& status pristinus rerum in desiderium ue-C niant. Iam & processerat pars maior anni;& duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adiectæ: nec quicquam iam supererat,si hæ quoq; leges centuriatis comitijs perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. expectabant, quàm mox consulibus creandis comitia edicerentur. id modo plebs agitabat,quonam modo tribuniciam potestatem,munimentum libertatis,rem intermissam,repararent: cum interim mentio comitiorũ nulla fieri:& decemuiri,qui primo tribunicios homines,quia id populare habebatur, circũ se ostentauerant plebi, patricijs iuuenibus sepserant latera:eorum cateruæ tribunalia obsidebant. Hi ferre agere plebem,plebisq. res; cum fortuna,qua quicquam cupitum foret,potentioris esset. et iam ne tergo quidem abstinebatur: uirgis cædi alij, alij securi subijci: &, ne gratuita crudelitas esset,bonorum donatio sequi domini supplicium. hac mercede iuuentus nobilis corrupta,non modo non ire obuiam iniuriæ; sed propalam licentiam suam mal-D le,quàm omniũ libertatem. Idus Maiæ uenere,nullis subrogatis magistratibus. priuati pro decemuiris,neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus prodeunt.id uero regnum haud dubie uideri deploratur in perpetuum libertas;nec uindex quisquam existit,aut futurus uidetur. nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant à finitimis populis: imperiumq. ibi esse,ubi non esset libertas,indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateq. populati,cum hominum atque pecudum inulti prædas egissent,recepto ad Eretum,quod passim uagatum erat agmine,castra locant, spem in discordia Ramana ponentes,eã impedimentũ delectui fore. Non nuncij solum,sed per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit.decẽ uiri consultant,quid opus facto sit. destitutis inter patrum & plebis odia,addit terrorem in super alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumq. inde ex-E cursionibus Tusculanum agrum,legati ab Tusculo præsidium orantes nũciant.is pauor per culit decemuiros,ut senatum,simul duobus circunstantibus urbem bellis,consulerent. citari iubent in curiam patres, haud ignari quanta inuidiæ immineret tempestas: omnes uastati agri, periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus,ni consensu resisterent,imperioq. inhibendo acriter in paucos præferocis animi,conatus aliorum comprimerent. Postquam audita uox in foro est præconis, patres in curiam ad decemuiros uocantis; uelut noua res, quia intermiserant iandiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem conuertit, quidnam incidisset, cur ex tanto interuallo rem desuetam usurparent. hostibus belloque gratiam habendam, quòd solitum quicquam liberæ ciuitatis fieret. circunspectare omnibus fori partibus senatorem, raroq. usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemuiros intue-

Duæ Tabulæ decem adiectæ.

ANNO CCCIII.

ri: cum & ipsi inuisum consensu imperium; & plebs, quia priuatis ius non esset uocandi senatum, non conuenire patres, interpretarentur: iam caput fieri libertatis repetendæ, si se plebs comitem senatui det, &, quemadmodum patres uocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectū. Hæc fremebat plebes. patrū haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros: suarumq. rerum erant, amissa publica: tantum ab iniuria se abesse rati, quantum à cœtu congressuq, impotentium dominorum se amouissent. postquam citati non conueniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent; referunt, senatum in agris esse. lætius id decemuiris accidit, quàm si, præsentes detrectare imperium, referrent. iubent acciri omnes, senatumq. in diem posterum edicunt. qui aliquanto spe ipsorum frequentior conuenit. quo facto proditam à patribus plebs libertatem rata, quòd ijs, qui iam magistratu abijssent priuatisq. ius abesset, tanquam iure cogentibus senatus paruisset. sed magis obedienter uentum in curiam est, quàm obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudij priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de rep. liceret dicere, prohibentibus minaciter decemuiris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum exciuisse: nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, X Tarquinios appellantem, admonentemque, Valerijs & Horatijs ducibus pulsos reges: nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Iouem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsq. reges appellatos quod sacris etiam ut solenne retentum sit: superbiam, uiolentiamq. rum perosos regis: quę, si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot priuatis? uiderent, ne, uetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam mouerent uocem: neque se uidere, qui sibi minus priuato ad concionem populum uocare, quàm illis senatū cogere, liceat: ubi uellent, experirentur quāto ferocior dolor in libertate sua uindicāda, quàm cupiditas in iniusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre, tanquā maius ullum populo R. bellum sit, quàm cum ijs, qui legum ferendarum causa creati, nihil iuris in ciuitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magistratus, qui uicissitudinem imperitandi, quod unum exæquandæ sit libertatis, sustulerint: qui priuati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis patricios magistratus; creatos postea, post secessionē plebis, plebeios: cuius illi partis essent, rogitare, populares? quid enim eos per populū egisse? optimates? qui anno iam prope senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de rep. loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent: grauiora, quæ patiantur, uideri iam hominibus, quàm quæ metuant. Hæc uociferante Horatio, cum decemuiri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent; nec, quò euasura res esset, cernerent: C. Claudij, qui patruus Appij decemuiri erat, oratio fuit precibus, quàm iurgio similis, orantis per sui fratris, parentisq. eius manes, ut ciuilis potius societatis, in qua natus esset, quàm fœderis, nefarie icti cum collegis, meminisset: multo id magis se illius causa orare, quàm reip. quippe rempublicam, si à uolentibus nequeat, ab inuitis ius expetituram: sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum euentum se horrere. Cum aliud, præterquam de quo retulissent, decemuiri dicere prohiberent; Claudium interpellandi uerecundia fuit. sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. omnesq. ita accipiebant, priuatos eos à Claudio iudicatos: multiq. ex consularibus uerbo assensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, uim minorem aliquanto habuit; quæ patricios coire ad prodendum interregem iubebat. censendo enim quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, iudicabat. quos priuatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labente iam causa decemuirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelij decemuiri frater, cum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto seruatus esset, simulando curam belli, fratrē collegasq. eius tuebatur; quonam facto incidisset, mirari se dictitans, ut decēuiros, qui decemuiratū petissent, aut socij, aut hi maxime oppugnarent: aut quid ita, cum per tot mēses, uacua ciuitate, nemo, iusti ne magistratus summæ rerum præessent, controuersiam fecerit; nunc demum, cum hostes prope ad portas sint, ciuiles discordias serant: nisi quòd in turbido minus perspicuum fore putent id, quod agatur: cæterum neminem, maiore curā occupatis animis, uerum esse, præiudicium rei tantæ afferre: sibi placere de ea, quod Valerius Horatiusq. ante idus Maias decemuiros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante agi: & iam nunc

ita

A ita ſe parare Ap. Claudium, ut comitiorum quæ decemuiris creandis decemuir ipſe habuerit, ſciat ſibi rationem reddendam eſſe, utrum in unum annum creati ſint, an donec leges, quæ deeſſent, perferrentur: in præſentia omnia prærer bellum omitti placere: cuius ſi falſo famam uulgatam, uanaque non nuncios ſolum, ſed Tuſculanorum etiam legatos attuliſſe putent; ſpeculatores mittendos cenſere, qui certius explorata referant: ſin fides & nuncijs, & legatis habeatur; delectum primo quoque tempore haberi; decemuiros, quò cuique eorum uideatur, exercitus ducere; nec rem aliam præuerti. In hanc ſententiam ut diſcederetur, iuniores patrum euincebant: ferocioresque iterum coorti Valerius Horatiusque uociferari, ut de rep. liceret dicere: dicturos ad populum, ſi in ſenatu per factionem non liceat; neque enim ſibi priuatos aut in curia, aut in concione poſſe obſtare; neque ſe imaginarijs faſcibus eorum ceſſuros eſſe. Tum Appius iam prope eſſe ratus, ut, ni uiolen-B tiæ eorum pari reſiſteretur audacia, uictum imperium eſſet: Non erit melius, inquit, niſi de quo conſulimus, uocem miſiſſe. & ad Valerium negantem ſe priuato reticere, lictorem accedere iuſſit. Iam Quiritium fidem implorante Valerio, à curiæ limine L. Cornelius complexus Appium, non cui ſimulabat conſulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ uellet, cum libertas non ultra uocem exceſſiſſet, decemuiri propoſitum tenuere. conſulares quoque ac ſeniores ab reſiduo tribuniciæ poteſtatis odio, cuius deſiderium plebi multo acrius, quàm conſularis imperij, rebantur eſſe, prope malebant poſtmodum ipſos decemuiros uoluntate abire magiſtratu, quàm inuidia eorum exurgere rurſus plebem: ſi leniter ducta res ſine populari ſtrepitu ad conſules rediſſet; aut belli interpoſitis, aut moratione conſulum in imperijs exercendis, poſſe in obliuionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus. iuniores, cum ſine prouo-C catione imperium eſſet, ad nomina reſpondent. legionibus ſcriptis, inter ſe decemuiri comparabant, quos ire ad bellum, quos præeſſe exercitibus oporteret. Principes inter decemuiros erant Q. Fabius, & Ap. Claudius. bellum domi maius, quàm foris apparebat. Appij uiolentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono conſtans, quàm gnauum in militia, ingenium eſſe. hunc enim uirum, egregium olim domi militiæque, decemuiratus collegæque ita mutauerant, ut Appij, quàm ſui, ſimilis mallet eſſe. huic bellum in Sabinis, M. Rabuleio, & Q. Pœtelio, additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum miſſus cum L. Minucio, & T. Antonio, & K. Duilio, & M. Sergio. Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam æquo omnium decemuirorum imperio decernunt. Nihilo militiæ, quàm domi, melius reſp. adminiſtrata eſt. illa modo in ducibus culpa, quòd, ut odio eſſent ciuibus, fecerant: alia omnis penes milites noxia D erat. qui ne quid ductu atque auſpicio decemuirorum proſpere uſquam gereretur, uinci ſe per ſuum atque illorum dedecus patiebantur. Fuſi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Aequis exercitus erant. ab Ereto per ſilentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Cruſtomeriamque, loco edito caſtra communierant. perſecutis hoſtibus, nuſquã ſe æquo certamine committentes, natura loci, ac uallo, non uirtute aut armis, tutabantur. Maius flagitium in Algido: maior etiam clades accepta: caſtra quoque amiſſa erant: exutusque omnibus utenſilibus miles Tuſculum ſe, fide, miſericordiaque uicturus hoſpitum, quorum non fefellerunt, contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, poſito iam decemuirali odio, patres uigilias in urbe habendas cenſerent; omnes, qui per ætatem arma ferre poſſent, cuſtodire mœnia, ac pro portis ſtationes agere iuberent; arma Tuſculum ad ſupplementum decernerent, decemuirosque ab arce Tuſculi digreſſos, in caſtris militem E habere: caſtra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri; belloque ultro inferendo deterrere hoſtes a conſilio urbis oppugnandæ. Ad clades ab hoſtibus acceptas, duo neſanda facinora decemuiri belli domique adijciunt. L. Siccium in Sabinis, per inuidiam decemuiralem, tribunorum creandorum, ſeceſſioniſque mentiones ad uulgus militum ſermonibus occultis ſerentem, proſpeculatum ad locum caſtris capiendum mittunt. datur negocium militibus, quos miſerant expeditionis eius comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot inſidiatores cecidere, cum ipſe ſe præualidus, pari uiribus animo, circumuentus tutaretur. nunciant in caſtra cæteri, præcipitatum in inſidias eſſe Siccium egregie pugnantem, militeſque quoſdam cum eo amiſſos. primo fides nunciantibus fuit. profecta deinde cohors ad ſepeliendos, qui ceciderant, decemuirorum permiſſu, poſtquam nullum ſpoliatum ibi corpus,

Siccium que in medio iacentem, armatum que, omnibus in eum uersis corporibus, uidere; hostium neque corpus ullum, nec uestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus, inuidiæque plena castra erant: & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemuiri funus militare ei publica impensa facere maturassent. sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemuirorum in uulgus fama, est. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus fœdo euentu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ, urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem Decemuiris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperij amittendi esset. Ap. Claudium uirginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. pater uirginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, uir exempli recti domi militiæque. perinde uxor instituta fuerat, liberi quoque instituebantur. desponderat filiam L. Icilio, tribunicio, uiro acri, & pro causa plebis expertæ uirtutis. hanc uirginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, precio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animaduerterat, ad crudelem superbamque uim animum conuertit. M. Claudio clienti negocium dedit, ut uirginem in seruitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus uindicias; quòd pater puellæ abesset, locum iniuriæ esse ratus. uirgini uenienti in forum (ibi nanque in tabernis literarum ludi erant) minister decemuiri libidinis manum iniecit, serua sua natam, seruamque appellans esse: sequique se iubebat, cunctantem ui abstracturum. Pauida puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginij patris, sponsique Icilij, populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei uirgini conciliat. iam à ui tuta erat, cum assertor nihil opus esse multitudine concitata ait: se iure grassari, non ui. uocat puellam in ius, auctoribus qui aderant, ut sequeretur. ad tribunal Appij peruentum est. notam iudici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit: puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginij translatam, suppositam ei esse: id se indicio compertum afferre; probaturumque uel ipso Virginio iudice, ad quem maior pars iniuriæ eius pertineat: interim dominum sequi ancillam æquum esse. Aduocati puellæ, cum Virginium reipublicæ causa dixissent abesse, biduo affuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse absentem de liberis dimicare: postulant ut rem integram in patris aduentum differat: lege ab ipso lata, uindicias det secundum libertatem, neu patiatur uirginem adultam famæ prius, quàm libertatis, periculum adire. Appius decreto præfatus, quàm libertati fauerit, eam ipsam legem declarare, quam uirginis amici postulationi suæ prætendant: cæterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis uariet: in ijs enim, quæ asserantur in libertatem, quia quiuis lege agere possit, id iuris esse; in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat: placere itaque patrem accersiri: interea iuris sui iacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in aduentum eius, qui pater dicatur, promittat. Aduersus iniuriam decreti cum multi magis fremerent, quàm quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ auunculus, & sponsus Icilius interueniunt: dataque inter turbam uia, cum multitudo Icilij maxime interuentu resisti posse Appio crederet, lictor decresse ait: uociferantemque Icilium summouet. Cum placidum quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset: Ferro hinc tibi summouendus sum Appi, inquit, ut tacitum feras, quod celari uis. uirginem ego hanc sum ducturus, nuptam, pudicamque habiturus. proinde omnes collegarum quoque lictores conuoca: expediri uirgas & secures iube: non manebit extra domum patris sponsa Icilij. non, si tribunicium auxilium & prouocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tutandæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesque regnum uestræ libidini datum est. sæuite in tergum, & in ceruices nostras: pudicitia saltem in tuto sit. Huic si uis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo Appi, etiam atque etiã consideres quò progrediare. Virginius uiderit de filia, ubi uenerit, quid agat. hoc tantum sciat, sibi, si huius uindicijs cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. me uindicantem sponsam in libertatem uita citius deseret, quàm fides. Concitata multitudo erat, certamenque instare uidebatur. lictores Icilium circunsteterant: nec ultra minas tamen processum est, cum Appius non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere diceret: non præbiturum se illi eo die

A eo die materiam: sed ut iam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini, & libertati datum, ius eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet iure suo, uindicarique puellam in posterum diem pateretur. quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio, similibusque Icilij: neque legis suæ latorem, neque decemuiro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores conuocaturum ad coercendos seditionis auctores; contentum se suis lictoribus fore. cum dilatum tempus iniuriæ esset, secessissentque aduocati puellæ; placuit omnium primum, fratrem Icilij, filiumque Numitorij, impigros iuuenes, pergere inde recta ad portam, &, [illegible]m accelerari posset, Virginium acciri è castris: in eo uerti puellæ salutem, si postero [illegible]ndex iniuriæ ad tempus præsto esset. iussi pergunt, citatisque equis nuncium ad pa[illegible]rferunt. Cum instaret assertor puellæ, ut uindicaret, sponsoresque daret; atque

B [illegible]um agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præriperent iter nuncij missi in ca[illegible]anus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio osten[illegible]. atque ille lacrymabundus, gratum est, inquit: crastina die uestra opera utar: sponso[illegible] nunc satis est. Ita uindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper [illegible]atus ne eius rei causa sedisse uideretur: postquam, omissis rebus alijs, præ cura unius [illegible]o adsidebat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, ne Virginio commeatum d[illegible] atque etiam in custodia habeant. Improbum consilium, serum, ut debuit, fuit: iam enim c[illegible]meatu sumpto, profectus Virginius prima uigilia erat, cum postero die mane de [illegible] eo nequicquam literæ redduntur. at in urbe prima luce, cum ciuitas in foro expec[illegible]c[illegible]cta staret; Virginius sordidatus filiam secum obsoleta ueste, comitantibus al[illegible]uot mat[illegible]s, cum ingenti aduocatione in forum deducit. circumire ibi & prensare

C homines cœpit: & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere: se pro liberis eorum ac coniugibus quotidie in acie stare: nec alium uirum esse, cuius strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent: quid prodesse, si incolumi urbe, quæ capta ultima timerentur, liberis suis sint patienda? Hæc prope concionabundus circumibat homines. similia his ab Icilio iactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla uox, mouebat. aduersus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta uis amentiæ uerius, quàm a[illegible]entem turbauerat) in tribunal ascendit: &, ultro querente pauca petitore, quòd [illegible]s sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum peragerer, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem p[illegible]tenderit, forsan aliquem uerum auctores antiqui tradiderunt. quia nusquam ullum in [illegible]ditate decreti uerisimilem inuenio; id, quod constat, nudum uidetur proponen[illegible]. dare se uindicias secundum seruitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam [illegible]s defixit: silentium inde aliquandiu tenuit. deinde cum M. Claudius circunstanti[illegible]ronis iret ad prehendendam uirginem, lamentabilisque eum mulierum complora[illegible] excep[illegible]t, Virginius intentans in Appium manus, Icilio, inquit, Appi, non tibi filiam [illegible]ondi, & ad nuptias, non ad stuprum educaui. placet pecudum ferarumque ritu pro[illegible] in concubitus ruere? passuri ne hæc isti sint, nescio: non spero esse passuros illos, [illegible]a[illegible]abent. Cum repelleretur assertor uirginis à globo mulierum, circunstantiumq. [illegible]; silentium factum per præconem. Decemuir, alienato ad libidinem ani[illegible]ne[illegible] ex hesterno tantum conuitio Icilij, uiolentiaque Virginij, cuius testem popu[illegible] R. [illegible]beat, sed certis quoque indicijs compertum se habere, nocte tota cœtus in urbe [illegible]ss[illegible] ad m[illegible]uendam seditionem: itaque se haud inscium eius dimicationis, cum ar[illegible]

[illegible]s d[illegible]nd[illegible]e[illegible]on ut quenquam quietum uiolaret; sed ut turbantes ciuitatis ocium, [illegible] maiestate imperij coerceret: proinde quiesse erit melius. I, inquit, lictor, summoue [illegible], & da uiam domino ad prehendendum mancipium. Cum hæc intonuisset plenus [illegible]do ip[illegible] se sua sponte dimouit, desertaque præda iniuriæ puella stabat. Tum [illegible]us, ubi nihil usquam auxilij uidit, Quæso, inquit, Appi primum ignosce patrio [illegible] si quid inclementius in te sum inuectus: deinde sinas hic coram uirgine nutricem [illegible]tari, quid hoc rei sit: ut, si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam. [illegible], seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ, ad tabernas, quibus nunc Nouis [illegible]en: atque ibi ab lanio cultro arrepto, Hoc te uno, quo possum, ait, modo filia in li[illegible]tatem uindico. pectus deinde puellæ transfigit: respectansque ad tribunal, Te, inquit, [illegible], tuumque caput sanguine hoc consecro. clamore ad tam atrox facinus orto excitus

Appius,

Appius, comprehendi Virginium iubet. ille ferro, quacunque ibat, uiam facere, donec, multitudine etiam prosequentium ruente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusq. exangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appij, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. sequentes clamitant matronæ, eam ne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse? cæteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subijcit. Virorum, & maxime Icilij uox tota tribuniciæ potestatis, ac prouocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum erat. concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc uocari Icilium, nunc retractantem arripi: postremo, cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum iuuenum per turbam uadens, in uincla duci iubet. Iam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius, & M. Horatius. qui, repulso lictore, si iure ageret, uindicare se à priuato Icilium aiebant: si uim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore. hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemuiri inuadit, franguntur à multitudine fasces. in concionem Appius ascendit: sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemuiro obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere à priuato lictores iubebat: cum fractis animis Appius, uitæ metuens, in domum se propinquam foro, inscijs aduersarijs, capite obuoluto recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit: uidet imperium ui uictum. agitatis deinde consilijs, atque ex omni parte assentiendo, multis auctoribus, trepidus, senatum postremo uocari iussit. ea res, quòd magnæ parti patrum displicere acta decemuirorum uidebantur, spe per senatum finiendæ potestatis eius, multitudinem sedauit. Senatus nec plebem irritandam censuit; & multo magis prouidendum, ne quid Virginij aduentus in exercitu motus faceret. itaque missi iuniores patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemuiris, ut omni ope ab seditione milites contineant. ubi Virginius maiorem, quàm reliquerat in urbe, motum exciuit. nam præterquam quòd agmine prope quadringentorum hominum ueniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum tenens, respersusque ipse cruore, tota in se castra conuertit. & togæ multifariam in castris uisæ, maioris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset, flens diu uocem non misit. tandem ut iam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit; ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, ne quod scelus Ap. Claudij esset, sibi attribuerent; neu se ut parricidam liberum auersarentur: sibi uitam filiæ sua cariorem fuisse, si libere ac pudice uiuere licitum fuisset: cum uelut seruam ad stuprum rapi uideret, morte amitti melius ratum, quàm contumelia liberos: misericordia se in speciem crudelitatis lapsum: nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendę mortis eius in auxilio commilitonum habuisset: illis quoque enim filias, sorores, coniugesque esse, nec cum filia sua libidinem Ap. Claudij extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore: aliena calamitate documentum datum illis cauendæ similis iniuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia non ultra pudica uictura fuerit, miseram, sed honesta morte occubuisse: [illegible] esse iam Appij libidini locum in domo sua: ab alia uiolentia eius eodem se animo suum corpus uindicaturum, quo uindicauerit filiæ: cæteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio uociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immistu turbæ militum togati cum, eadem illa querendo, docendoque quanto uisa, quam audita, indigniora potuerint uideri, simul profligatam iam rem nunciando Romæ esse, insecutosque, qui Appium prope interemptum in exilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, uellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemuiri simul ijs, quæ uidebant, ijsque, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt. & leniter agentibus responsum non redditur. imperio si quis inhiberet, & uiros, & armatus se esse respondetur. eunt agmine ad urbem, & Auentinum insidunt, ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, [illegible] andosq. tribunos plebis adhortantes. alia uox nulla uiolenta audita est. senatum Sp. Oppius habet. nihil placet aspere agi, quippe ab ipsis datum locum seditioni esse. mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Iulius, Ser. Sulpicius, qui quærerent senatus uerbis,

A uerbis, cuius iussu castra deseruissent; aut quid sibi uellent, qui armati Auentinum obsedissent; belloque auerso ab hostibus, patriam suam cœpissent? Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis inuidiæ se offerre. id modo à multitudine conclamatum est, ut L. Valerium, & M. Horatium ad se mitterent, his se daturos responsum. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, in re non maxima pauloante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit, responsumque quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio, esse: placere decem creari, qui summæ rei præessent; militariq. honore tribunos militum appellari. Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur; Melioribus meis uestrisque rebus reseruate, inquit, ista de me iudicia. nec mihi filia in uita honorem ullum iucundum esse patitur: nec in perturbata republica eos utile est præesse uobis, qui pro

B ximi inuidiæ sint. si quis usus mei est, nihilo minor ex priuato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quieuit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque secessio ab decemuiris facta est, non minore motu animorum Siccij cædis memoria renouata, quàm quem noua fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audiuit tribunos militum in Auentino creatos, ne comitiorum militarium prærogatiuam urbana comitia ijsdem tribunis plebis creandis sequerentur; peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius, quàm iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intrauere sub signis, mediaque urbe agmine in Auentinum pergunt. ibi coniuncti alteri exercitui, XX tribunis militum negocium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres soliciti de summa

C rerum, cum senatus quotidie esset, iurgijs sæpius terunt tempus, quàm consilijs. Siccij cædes decemuiris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. placebat Valerium Horatiumque ire in Auentinum. illi negabant se aliter ituros, quàm si decemuiri deponerent insignia magistratus eius, quo anno iam ante abissent. Decemuiri querentes se in ordinem cogi, non ante, quàm perlatis legibus, quarum causa creati essent, depositu ros imperium se aiebant. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs contentionibus assiduis nihil transigi; in Sacrum montem ex Auentino transit; affirmante Duilio non prius, quàm deseri urbem uideant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis; scituros, quàm sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant. Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locauere, modestiam patrum suorum, nihil uiolando, imitati.

D Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante: prosequuntur coniuges, liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Cum uasta Romæ omnia, insueta solitudo fecisset; in foro præter paucos seniorum nemo esset; uocatis utique in Senatum patribus, desertum apparuisset forum: plures iam, quàm Horatius, & Valerius, uociferabantur: Quid expectabitis patres conscripti? si decemuiri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? quod autem istud imperium est, decemuiri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus iura dicturi estis? non pudet lictorum uestrorum maiorem prope numerum in foro conspici, quàm togatorum, aliorumque? quid, si hostes ad urbem ueniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moueamur, armata ueniat? occasu ne urbis uultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis.

E nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quàm illi plebeijs. nouam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desyderium: cum præsertim nec nos temperemus imperijs, quo minus illi auxilij egeant. Cum hæc ex omni parte iactarentur, uicti consensu decemuiri, futuros se, quando ita uideatur, in potestate patrum affirmant. id modo simul orant, ac monent, ut ipsis ab inuidia caueatur; nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem assuefaciant. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus uideretur, reuocandam, componendasque res, decemuiris quoque ab ira & impetu multitudinis præcauere iubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur. quippe liberatores hand dubie & motus initio, & exitu rei. ob hæc ijs aduenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine uerba facit. idem, cum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis quæ postulata plebis essent; composito

ſito iam ante aduentum legatorum conſilio, ea poſtulauit, ut appareret in æquitate rerum plus, quàm in armis, reponi ſpei. poteſtatem enim tribuniciam, prouocationemq́ue repetebant, quæ ante decemuiros creatos auxilia plebis fuerant: & ne cui fraudi eſſet, conciſſe milites aut plebem ad repetendam per ſeceſſionem libertatem. de decemuirorum modo ſupplicio atrox poſtulatum fuit. dedi quippe eos æquum cenſebant; uiuosq́ue igni concrematuros minabantur. legati ad ea: Quæ conſilij fuerunt, adeo æqua poſtulaſtis, ut ultro uobis deferenda fuerint. libertati enim ea præſidia petitis, non licentiæ ad impugnãdum alios. iræ ueſtræ magis ignoſcendum, quàm indulgendum eſt: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis; & prius pene, quàm ipſi liberi ſitis, dominari iam in aduerſarios uultis. nunquamne quieſcet ciuitas noſtra à ſupplicijs aut patrum in plebem Romanam, aut plebis in patres? ſcuto uobis magis, quàm gladio, opus eſt. ſatis ſuperq́ue humilis eſt, qui iure æquo in ciuitate uiuit, nec inferendo iniuriam, nec patiendo. etiam ſi quando metuendos uos præbituri eſtis, cum, recuperatis magiſtratibus, legibusq́ue ueſtris, iudicia penes uos erunt: de capite noſtro fortunisq́ue tunc, ut quæque cauſa erit, ſtatuetis. nunc libertatem repeti ſatis eſt. Facerent, ut uellent, permittentibus cunctis, mox redituros ſe legati rebus perfectis affirmant. profecti, cum mandata plebis patribus expoſuiſſent; alij decemuiri, quandoquidem, præter ſpem ipſorum, ſupplicij ſui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius truci ingenio, & inuidia præcipua, odium in ſe aliorum ſuo in eos metiens odio, Haud ignaro, inquit, imminet fortuna. uideo, donec arma aduerſarijs tradantur, differri aduerſus nos certamen. dandus inuidiæ eſt ſanguis. nihil nec ego quidem moror, quo minus decemuiratu abeam. Factum ſenatuſconſultũ, ut decemuiri ſe primo quoque tempore magiſtratu abdicarent: M. Papirius, pontifex maximus, tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi eſſet ſeceſſio militum plebisq́ue. His ſenatuſconſultis perfectis, dimiſſo ſenatu, decemuiri prodeunt in concionem, abdicantq́ue ſe magiſtratu, ingenti hominum lætitia. nunciantur hæc plebi. legatos, quicquid in urbe hominum ſupererat, proſequitur. huic multitudini læta alia turba ex caſtris occurrit. congratulantur libertatem concordiamq́ue ciuitati reſtitutam. legati pro concione: quod bonum, fauſtum, felixq́ue ſit uobis, reiq́ue publicæ; redite in patriam ad penates, coniuges, liberosq́ ueſtros. ſed qua hic modeſtia fuiſtis, ubi nullius ager in tot uſu rerum neceſſario tãtæ multitudini eſt uiolatus; eam modeſtiam ferte in urbem. in Auentinum ite, unde profecti eſtis. ibi felici loco, ubi prima initia inchoaſtis libertatis ueſtræ, tribunos plebis creabitis. præſto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens aſſenſus alacritasq́ue cunctæ approbantium fuit. conuertunt inde ſigna, profectiq́ue Romam certant cum obuijs gaudio. armati per urbem ſilentio in Auentinum perueniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creauerunt, omnium primum L. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium, auunculum Virginiæ, auctores ſeceſſionis; tum C. Sicinium, progeniem eius, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ eſt; & M. Duilium, qui tribunatum inſignem ante decemuiros creatos geſſerat, nec in decemuiralibus certaminibus plebi defuerat. ſpe deinde magis, quàm meritis, electi, M. Tirinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius extemplo plebem rogauit, & plebs ſciuit, ne cui fraudi eſſet ſeceſſio ab decemuiris facta. Confeſtim de conſulibus creandis cum prouocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminijs concilio plebis acta; quem nunc circum Flaminium appellant. Per interregem deinde conſules creati, L. Valerius, & M. Horatius: qui extemplo magiſtratum occeperunt: quorum conſulatus popularis ſine ulla patrum iniuria, nec ſine offenſione fuit. quicquid enim libertati plebis caueretur, id ſuis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum ueluti in controuerſo iure eſſet, tenerenturne patres plebiſcitis; legem centuriatis comitijs tulere, ut quod tributim plebes iuſſiſſet, populum teneret. qua lege tribunicijs rogationibus telum acerrimum datum eſt. Aliam deinde conſularem legem de prouocatione, unicum præſidium libertatis, decemuirali poteſtate euerſam, non reſtituunt modo, ſed etiam in poſterum muniunt, ſanciendo noua lege, ne quis ullum magiſtratum ſine prouocatione crearet: qui creaſſet, eum ius fasq́ue eſſet occidi; neue ea cædes capitalis noxæ haberetur. et cum plebem hinc prouocatione, hinc tribunicio auxilio ſatis firmaſſent, ipſis quoque tribunis, ut ſacroſancti uiderentur, cuius rei prope iam memoria aboleuerat, relatis quibuſdam ex magno interuallo cæremonijs,

ANNO CCCIIII.

renouarunt;

A renouarunt; & cum religione inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, ut, qui tribunis plebis, ædilibus, iudicibus nocuisset, eius caput Ioui sacrum esset; familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæq. uenum iret. Hac lege iuris interpretes negant quenquam sacrosanctum esse, sed caput eius, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum esse, id sanciri. itaque ædilem prehēdi, ducique à maioribus magistratibus: quod etsi non iure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non licet) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos uetere iureiurando plebis, cum primum eam potestatem creauit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque, & prætoribus, quia eisdem auspicijs, quibus consules, crearentur, cautum esse: iudicem enim consulem appellari. quæ refellitur interpretatio: quòd his temporibus nondum consulem iudicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab ijsdem

B consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur: quæ ante arbitrio consulum supprimebantur, uitiabanturque. M. Duilius deinde, tribunus plebis, plebem rogauit, plebesque sciuit, qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine prouocatione creasset, tergo, ac capite puniretur. Hæc omnia, ut inuitis, ita non aduersantibus patricijs, transacta: quia nondum in quenquam unum sæuiebatur. Fundata deinde & potestate tribunicia, & plebis libertate, tum tribuni, aggredi singulos, tutum maturumque iam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. cum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patricijs iuuenibus in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, cum ipsum satellitesq. eius uidissent. Tum Virginius, Oratio, inquit, rebus dubijs inuenta est. itaque neque ego, accusando apud uos eum, tempus teram, à cuius crudelitate uosmet ipsos armis uindicastis: nec

C istum ad cætera scelera impudentiam, in defendendo se, adijcere patiar. Omnium igitur tibi Ap. Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis nisi iudicem uindices te, ab libertate in seruitutem contra leges uindicias non dedisse; in uincula te duci iubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in iudicio populi ullam spem habebat: attamen & tribunos apppellauit: & nullo morante arreptus à uiatore, Prouoco, inquit. Audita uox una uindex libertatis, ex eo missa ore, quo uindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. et dum pro se quisque, deos tandem esse, & non negligere humana, fremunt; & superbiæ crudelitatique etsi seras, non leues tamen uenire pœnas: prouocare, qui prouocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia iura populi obtrisset; rapique in uincula egentem iure libertatis, qui liberum corpus in seruitutem addixisset: ipsius Appij, inter concionis murmur, fidem populi R.

D implorantis, uox audiebatur. maiorum merita in remp. domi militiæque commemorabat: suum infelix erga plebem Romanam studium, quòd æquandarum legum causa cum maxima offensione patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in uincula ducatur: cæterum sua propria bona malaque, cum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum: in præsentia se, communi iure ciuitatis, ciuem Romanum, die dicta, postulare ut dicere liceat, ut iudicium populi R. experiri: non ita se inuidiam pertimuisse; ut nihil in æquitate & misericordia ciuium suorum spei habeat: quòd si indicta causa in uincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere, ne imitentur quos oderint. quòd si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspirasse decemuiros criminati sint: ait se prouocare ad populum; implorare leges de prouocatione, & consulares, & tribunicias, eo ipso anno latas. quem enim prouocaturum, si

E huic indemnato indicta causa non liceat? cui plebeio & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum nouis legibus dominatio, an libertas firmata sit; & appellatio prouocatioque aduersus iniuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an uere data sit. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem, & ciuilis & humani fœderis esse, aiebat. respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemuir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini ciuium infestus, uirgas secures que omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus non lictoribus stipatus, iam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem uerso, uirginem ingenuam in oculis populi R. uelut bello captam, à complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque uindicijs dexteram patris in filiam armauerit: ubi tollentes corpus semianime uirginis, sponsum, auunculumque in carcerem

carcerem duci iusserit, stupro interpellato magis, quàm cæde, motus: & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ uocare sit solitus: proinde ut ille iterum ac sæpius prouocet, sic se iterum ac sæpius iudicem illi ferre. uindicias ne ab libertate in seruitutem dederit: si ad iudicem non eat, pro damnato in uincula duci iubere. Vt haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, cum tanti uiri supplicio suamet plebi iam nimia libertas uideretur, in carcerem est coniectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam uenerunt: donumq. ob eam Ioui optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parui ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturq. religiones pie magis, quàm magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Aequos Volscosq. summa ui bellum apparare. itaque patriri prouincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Aequi, Volsciq. euenere. Cum ad ea bella delectum edixissent, fauore plebis non iuniores modo, sed emeritis etiam stipendiis pars magna uoluntariorum ad nomina danda præsto fuere: eoq. non copia modo, sed genere etiam militum, ueteranis admissis, firmior exercitus fuit. Prius quàm urbem egrederentur, leges decemuirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. sunt qui iussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant. C. Claudius, qui perosus decemuirorum scelera, & ante omnes fratris filij superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat; is magno iam natu, cum ad pericula eius deprecanda redijsset, cuius uitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusq. in foro prensabat singulos; orabatque, ne Claudiæ genti eam iniustam maculam uellent, ut carcere & uinculis uiderentur digni: uirum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremq. Romani iuris iacere uinctum inter fures nocturnos ac latrones? auerterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemq. animos; & potius unum tot Claudijs deprecantibus condonarent, quàm, propter unius odium, multorum preces aspernarentur: se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse, cuius aduersæ fortunæ uelit succursum: uirtute libertatem recuperatam esse, clementia concordiam ordinum stabiliri posse. Erant quos moueret sua magis pietate, quàm eius, pro quo agebat, causa. sed Virginius, sui potius ut misererentur, orabat, filiæque; nec gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ, & trium tribunorum preces audirent; qui ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent. Iustiores hæ lacrymæ uidebantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem consciuit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius, inuidiæ proximus, quòd in urbe fuerat, cum iniustæ uindiciæ à collega dicerentur. plus tamen facta iniuria Oppio, quàm non prohibita, inuidiæ fecit. testis productus, qui, VII & XX enumeratis stipendijs, octies extra ordinem donatus, donaq. ea gerens in conspectu populi, scissa ueste tergum laceratum uirgis ostendit, nihilũ deprecãs, quin, si quam suam noxam reus dicere posset, priuatus in se iterum sæuiret. Oppius quoque ductus in uincula est, & ante iudicij diem finem ibi uitæ fecit. bona Claudij Oppijq. tribuni publicauere. collegæ eorum exilij causa solum uerterunt: bona publicata sunt. et M. Claudius, assertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exulatum abijt: manesq. Virginiæ, mortuæ, quàm uiuæ, feliciores, per tot domos ad petendas pœnas uagati, nullo relicto sonte, tandem quieuerunt. Ingens metus incesserat patres; uultusq. iam ijdem tribunorum erãt, qui decemuirorum fuerant; cum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiæ potestatis, Et libertatis, inquit, nostræ, & pœnarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in uincula duci quenquam sum passurus. nam neque uetera peccata repeti, iam obliterata, placet, cum & noua expiata sint decemuirorum supplicijs: & nihil admissum iri, quod uim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate uestra tuenda cura. Ea primum moderatio tribuni metum patribus dempsit, eademq. auxit consulum inuidiam: quòd adeo toti plebis fuissent, ut patrum salutis libertatisq. prior plebeio magistratui, quàm patricio, cura fuisset; & ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quàm obuiam ituros licentiæ eorum consules appareret. multique erant, qui mollius consultum dicerent, quòd legum ab ijs latarum patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reip. statu, tempori succubuissent. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoq. plebis statu, in prouincias diuersi abiere. Valerius aduersus coniunctos iam in Algido exercitus Aequorum Volscorumq. sustinuit consilio bellum.

A lum. quòd si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio an (qui tum animi ab decemuirorum infelicibus auspicijs Romanis hostibusq. erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant: prouocantibusq. ad prælium, responsum Romanorum nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequicquam expectando certamen Aequi Volscique, postquam concessum propemodum de uictoria credebant; pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quàm satis uirium ad certamen. quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem, instructaq. acie ultro hostem lacessit. ubi illi, conscientia quid abesset uirium, detrectauere pugnam; creuit extemplo Romanis animus; & pro uictis habebant pauentes intra uallum. cum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere, & Romani quidem pleni spei cor-

B pora curabant. haudquaquam pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad reuocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ulteriores non inuenti. ubi illuxit, egreditur castris Romanus, uallum inuasurus, ni copia pugnæ fieret. & postquam multa iam dies erat, neque mouebatur quicquam ab hoste; iubet signa inferri consul. motaq. acie, indignatio Aequos & Volscos incessit, si uictores exercitus uallum potius, quàm uirtus & arma contegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. iamque pars egressa portis erat, deincepsq. alij seruabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, cum consul Romanus prius, quàm totis uiribus fulta constaret hostium acies, intulit signa; adortusq. nec dum omnes eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circunspectantiumq. se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, inuadit. retulere primo pedem hostes: dein-

C de, cum animos collegissent, & undique duces, uictisne cessuri essent, increparent, restituitur pugna. Consul ex altera parte Romanos meminisse iubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare; sibimet ipsis uicturos, non ut decemuirorum uictores præmium essent: non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi R. orto, liberatore ipso: ostenderent, prioribus prælijs per duces, non per milites stetisse, ne uincerent: turpe esse, contra ciues plus animi habuisse, quàm contra hostes; & domi, quàm foris, seruitutem magis timuisse: unam Virginiam fuisse, cuius pudicitiæ in pace periculum esset; unum Appium ciuem periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. nolle ominari quæ nec Iupiter, nec Mars pater passuri sint ijs auspicijs conditæ urbi accidere. Auentini Sacriq. montis admonebat; ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eò imperium illibatum referrent; ostende-

D rentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemuiros esse, quæ ante creatos fuerit; nec, æquatis legibus, imminutam uirtutem populi R. esse. Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, aduolat deinde ad equites: Agite iuuenes, inquit, præstate uirtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. primo concursu pedes mouit hostem: pulsum uos, immissis equis, exigite è campo. non sustinebunt impetum: & nunc cunctantur magis, quàm resistunt. Concitant equos, permittuntq. in hostem pedestri iam turbatum pugna: &, perruptis ordinibus, elati ad nouissimam aciem, pars libero spatio circumuecti, iam fugam undique capessentes, plerosque à castris auertunt, prætereq́uitantesque absterrent. peditum acies, & consul ipse, uisq. omnis belli fertur in castra: captisq. cum ingenti cæde, maiore præda potitur. Huius pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum

E ad æmulandum decus accendit. Iam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, prælijsq. leuibus experiundo, assuefecerat sibi potius fidere, quàm meminisse ignominiæ, decemuirorum ductu acceptæ: paruaq. certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes quid latrocinij modo procursantes pauci, recursantesq. tererent tempus? & in multa prælia paruaq. carperent summam unius belli? quin illi congrederentur acie? inclinandamq. semel fortunæ rem darent? Ad id, quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur: iam alterum exercitum uictorem in urbem rediturum, sibi ultro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Vbi hæc fremere militem in castris consul sensit; concione aduocata, Quemadmodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror uos milites audisse. qualem liberi populi exercitum

citum decuit esse, talis fuit. consilio collegæ, uirtute militum uictoria parta est. quod ad me attinet, id cõsilij animiq́. habiturus sum, quod uos milites mihi effeceritis. & trahi bellum salubriter, & mature perfici potest. si trahendum est: ego, ut in dies spes uirtusq́. uestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. si iam satis animi est, decerniq́. placet: agitedum clamorem, qualem in aciem sublaturi estis, tollite hic, indicem uoluntatis uirtutisq́. uestræ. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus: quod bene uertat, gesturum se illis morem, posteroq́. die in aciem deducturum, affirmat. reliquum dici apparandis armis consumptum est. postero die simul instrui Romanam aciem Sabini uidere, & ipsi iam auidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, ueteris perpetuæq́. alterum gloriæ auidum, alterum nuper noua uictoria elatum. Consilio etiam Sabini uires adiuuere. nam cum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ ubi, illatis ex transuerso signis, degrauabant prope circumuentum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere propere ex equis desiliunt; cedentibusq́. iam suis, prouolant in primum; simulq́. & hosti se opponunt; &, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. uerecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse. uadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoq́. non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. eques inter ordines peditum tectus, se ad equos recipit: transuolat inde in partem alteram suis uictoriæ nuncius: simul & in hostes, iam pauidos, quippe fuso suæ partis ualidiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prælio uirtus magis enituit. consul prouidere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. castigati, fortium statim uirorum opera edebant: tantumq́. hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem auertunt: nec deinde Romana uis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina uictoria, duobus bifariam prælijs parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decreuit. populus iniussu & altero die frequens iit supplicatum. & hæc uaga popularisq́. supplicatio studijs prope celebratior fuit. consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumq́. in Martium campum euocauere. ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (circum iam tum Apollinarem appellabant) auocauere senatum. ubi cum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius, tribunus pl. tulit ad populum de triumpho consulum; multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio uociferante de patribus, non de hostibus, consules triumphare uelle; gratiamq́. pro priuato merito in tribunum, non pro uirtute honorem, peti: nunquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumq́. eius honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse: ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse: ita demum liberam ciuitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque iura ordo, suam maiestatem teneat. in eandem sententiam multa & à cæteris senioribus patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. tum primum sine auctoritate senatus, populi iussu triumphatum est. hæc uictoria tribunorum plebisq́. prope in haud salubrem luxuriam uertit, conspiratione inter tribunos facta, ut ijdem tribuni reficerentur; &, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. consensum patrum causabantur, quo per contumeliam consulum iura plebis labefactata essent. quid futurum nondum firmatis legibus, si nouos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosq́. consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent. forte quadam utili ad id tempus, ut comitijs præesset, potissimum M. Duilio sorte euenit, uiro prudenti, & ex continuatione magistratus inuidiam imminentem cernenti. qui cum ex ueteribus tribunis negaret illius se rationem habiturum; pugnarentq́. collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret; aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris è lege potius comitia, quàm ex uoluntate patrum: iniecta contentione, Duilius consules ad subsellia accitos cum interrogasset, quid de comitijs consularibus in animo haberent, respondissentq́.

se nouos

A se nouos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum ijs processit. ubi cum consules producti ad populum, interrogatique, si eos populus R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumq. gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihilq. sententiæ suæ mutassent; collaudatis consulibus, quòd perseuerarent ad ultimum dissimiles decemuirorum esse, comitia habuit: &, quinque tribunis pl. creatis, cum præ studijs aperte petentium nouem tribunorum alij candidati tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causa habuit. satisfactum legi aiebat; quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret, & ab ijs, qui creati essent, cooptari collegas iuberet. recitabatq. rogationis carmen, in quo: Si tribunos plebis decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebis fecerint: hi tum, quos sibi collegas cooptassint, ita illi legitimi eadem le-
B ge tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis. Duilius cum ad ultimum perseuerasset, negando XV. tribunos plebis remp. habere posse, uicta collegarum cupiditate, pariter patribus plebiq. acceptus magistratu abijt. Noui tribuni plebis in cooptandis collegis patrum uoluntatem fouerunt: duos etiam patricios cõsularesque, Sp. Tarpeium, & A. Aterium cooptauere. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Coelimontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis causam inclinati, ocium domi ac foris habuere. L. Trebonius, tribunus pl. infestus patribus, quòd se ab ijs in cooptandis tribunis fraude captum, proditumque à collegis aiebat; rogationem tulit, ut, qui plebem Romanam tribunos pl. rogaret, is usque eò rogaret, dum X tribunos plebi faceret. insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus, & C. Iulius consules facti, coitiones tribunorum, aduersus nobi-
C lium iuuentutem ortas, sine insectatione potestatis eius, conseruata maiestate patrum, sedauere: plebem, decreto ad bellum Volscorum & Aequorum delectu, sustinendo, rem ab seditionibus continuere; urbano quoque ocio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias ciuiles externos tollere animos. cura pacis, concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo grauis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi, ab iunioribus patrum iniuriæ fieri cœptæ, ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inuiolati erant, utique postremis mensibus; cum & per coitiones potentiorum iniuria fieret; & uis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset; iamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. seniores contra patrum ut nimis feroces suos credere iuuenes esse, ita malle, si modus excedẽdus esset, suis,
D quàm aduersarijs, superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum, æquari uelle simulando, ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cauendoq. ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & iniuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, iniungimus alijs. T. Quinctius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrunque. Iam non ultra discordia ciuium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in patres, cum dies alicui nobilium dicta nouis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum uelut signo accepto arma cepere Aequi ac Volsci: simul quòd persuaserant ijs duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente iam plebe imperium. eò aduersus se non esse missos exercitus. dissolui licentia militandi morem. nec pro communi iam patria Romam esse. quic-
E quid irarum simultatumq. cum externis fuerit, in ipsos uerti. occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse. Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo uindex occurrebat, tum uero, exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ, populabundi, regione portæ Esquilinæ accessere, uastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. unde postquam inulti prædam præ se agentes retro ad Corbionẽ agmine iere, Quinctius consul ad concionẽ populũ uocault. ibi in hanc sententiã locutũ accipio. Etsi mihi nullius noxæ conscius Quirites sum, tamẽ cũ pudore summo in concionẽ uestram processi. hoc uos scire, hoc posteris memoriæ traditũ iri, Aequos & Volscos uix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartũ consule ad mœnia urbis Romæ impune armatos uenisse. hanc ego ignominiã (quanquam iandiu ita uiui

ANNO CCCV.

ANNO CCCVI.

ANNO CCCVII.

Discordia inter Patres et plebem

ANNO CCCVIII.

Aequi uolsci contra romanos arma capiunt

Quinctij Consulis ad Quirites oratio

tur, is status rerum est, ut nihil boni diuinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, uel exilio, uel morte, si alia fuga honoris non esset, uitassem. ergo si uiri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superq. uitæ erat: mori consulem tertium oportuit. quem tandem ignauissimi hostium contempsere? nos consules? an uos Quirites? si culpa in nobis est: auferte imperium indignis: &, si id parum est, insuper pœnas expetite. si in uobis: nemo deorum nec hominum sit, qui uestra puniat peccata Quirites; uos met tantum eorum pœniteat. non illi uestram ignauiam contempsere, nec suæ uirtuti confisi sunt: quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub iugum missi, & se & uos nouere: discordia ordinũ est uenenum urbis huius, patrum ac plebis certamina. dum nec nobis imperij, nec uobis libertatis est modus; dum tædet uos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum; sustulere illi animos. Pro deum fidem, quid uobis uultis? tribunos plebis concupistis: concordiæ causa concessimus. decemuiros desiderastis: creari passi sumus. decemuirorum uos pertæsum est: coegimus abire magistratu. manente in eosdem priuatos ira uestra, mori atque exulare nobilissimos uiros honoratissimosque passi sumus. tribunos plebis create iterum uoluistis: creastis. consules facere uestrarum partium, etsi patribus uidebamus iniquum, patricium quoque magistratum plebi donum fieri uidimus. auxilium tribunicium, prouocationem ad populum, scita plebis iniuncta patribus, sub titulo æquandarum legum nostra iura oppressa tulimus & ferimus. qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? uicti nos æquiore animo quiescimus, quàm uos uictores. satisne est, nobis uos metuendos esse? aduersus nos Auentinum capitur: aduersus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, & scandẽtem in aggerem Volscum hostem nemo submouit. in nos uiri, in nos armati estis. Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis; & forum infestum feceritis; & carcerem impleueritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam. aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris uisite agros uestros ferro igniq. uastatos, prędam abigi, fumare incensa passim tecta. Atenim communis res per hæc loco est peiore; ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. quid tandem? priuatæ res uestrę quo in statu sunt? iam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? tribuni uobis amissa reddent ac restituent? uocis uerborumque quantum uoletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. sed ex illis concionibus nunquam uestrum quisquam re fortunaq. domum auctior redijt. ecquis retulit aliquid ad coniugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas priuatasq.? à quibus semper non uestra uirtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules cum stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro, faciebatis; & in acie uestrum clamorem hostes, non in concione patres Romani horrebant: præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum, gloriæq. simul publicæ, simul priuatæ, triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum uestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro uiuite: sequitur uos necessitas militandi, quam fugitis. graue erat in Aequos & Volscos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur; iam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos uestras uos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum iussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex ocio illo breui multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me uera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem uobis placere Quirites: sed multo malo uos saluos esse; qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cuius mens nihil præter publicum commodũ uidet. nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui uos nec in armis, nec in ocio esse sinunt, uestra uos causa incitare & stimulare putatis. concitati, aut honori, aut quæstui illis estis. & quia in concordia ordinũ nullos se usquam esse uident: malæ rei, se quàm nullius, turbarũ ac seditionũ duces esse uolunt. Quarũ retũ si uos tædiũ tandẽ capere potest, & patrum uestrosq. antiquos mores uultis pro his nouis sumere: nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorũ fusos fugatosq. castris exuero,

A exuero,& à portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc uos attoniti estis,transtulero. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc seuerissimi consulis fuit.Iuuentus quoque,quæ inter tales metus detrectationem militiæ,telum accerrimum aduersus patres habere solita erat, bellum & arma spectabat. & agrestium fuga,spoliatiq.in agris & uulnerati,fœdiora his quæ subijciebantur oculis,nunciantes,totã urbem ira impleuere.In senatum ubi uentum est,ibi uero in Quinctiũ omnes uersi, ut unum uindicem maiestatis Romanæ intueri: & primores patrum dignam dicere concionem imperio consulari,dignam tot consulatibus anteactis, dignam uita omni plena honorũ sæpe gestorũ,sæpius meritorũ. alios consules aut per proditionẽ dignitatis patrum plebi adulatos,aut acerbe tuendo iura ordinis,asperiorẽ domando multitudinem fecisse:T.Quinctium orationem memorẽ maiestatis patrum,concordiæq.ordinum, & tẽpo

B rum in primis habuisse.orare eum,collegamq.ut capesserent remp.orare tribunos,ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsare uellent, plebemq.obediẽtem in re tam trepida patribus præberent.appellare tribunos,communem patriam, auxiliumq,eorũ implorare,uastatis agris,urbe prope oppugnata. Consensu omnium delectus decernitur,habeturq;.Cum consules in concione pronunciassent,tempus non esse causas cognoscendi,omnes iuniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum,qui nomina non dedissent,bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum,cuius non probassent causam: omnis iuuentus affuit postero die. cohortes sibi quæque centuriones legerunt:bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus,ut signa eo ipso die à quæstoribus ex ærario prõpta,delataq.in campum,quarta diei hora mota ex campo sint; exercitusq. nouus, paucis

C cohortibus ueterum militum uoluntate sequentibus, mansit ad decimum lapidem. insequens dies hostem in conspectum dedit,castraque ad Corbionem castris sunt coniuncta.tertio die, cum ira Romanos,illos,cum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta. In exercitu Romano cum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est; summa imperij,concedente Agrippa,penes collegam erat: & prælatus ille, facilitati sum mittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando imparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnauere,haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde cum eadem re-

D uerti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius uisum est; momentoque temporis, in auersam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum & Aequorum exceptum aliquandiu tenuissent. ibi uero Sulpicius negare cunctandi tempus esse, circumuentos interclusosque ab suis uociferans, ni equestre prælium connixi omni ui perficerent: nec, fugare equitem integrum,satis esse: conficerent equos, uirosque, ne quis reueheretur inde ad prælium,aut integraret pugnam:non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset. Haud surdis auribus dicta. impressione una totum equitatum fudere,magnam uim ex equis præcipitauere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnæ equestris fuit. tunc adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi iam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde & uincentibus Romanis

E animos auxit, & referentes gradum perculit Aequos. In media primum acie uinci cœpti, quà præmissus equitatus turbauerat ordines. sinistrum deinde cornu ab Quinctio consule pelli cœptum. in dextro plurimum laboris fuit. ibi Agrippa, ætate uiribusque ferox,cum, omni parte pugnæ melius rem geri, quàm apud se, uideret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam iacere etiam in cõfertos hostes cœpit. cuius ignominiæ metu concitati milites inuasere hostem. ita æquata ex omni parte uictoria est. Nuncius tum à Quinctio uenit,uictorem iam se imminere hostium castris: nolle irrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse: si iam fudisset hostes,conferret ad se signa,ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad uictorem collegam,castraq. hostium uenit. ibi paucis defendentibus,momentoque fusis, sine

 certamine

certamine in muniriones irrumpunt: prædaq. ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. Triumphum nec ipſos poſtulaſſe, nec delatum ijs ab ſenatu, accipio: nec traditur cauſa ſpreti, aut non ſperati honoris. ego quantum in tanto interuallo temporum conijcio, cum Valerio atque Horatio conſulibus, qui præter Volſcos & Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam peperetanr, negatus ab ſenatu triumphus eſſet; uerecundiæ fuit, pro parte dimidia rerum conſulibus petere triumphum; ne, etiam ſi impetraſſent, magis hominum ratio, quàm meritorum, habita uideretur. Victoriam honeſtam, ex hoſtibus partam, turpe domi de finibus ſociorum iudicium populi deformauit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum ſæpe bello certaſſent, multis inuicem cladibus feſſi, iudicem populum Romanum cepere. Cum ad cauſam orandam ueniſſent, concilio populi à magiſtratibus dato, magna contentione actum. iamq. editis teſtibus, cum tribus uocari, & populum inire ſuffragium oporteret, conſurgit P. Scaptius, de plebe, magno natu; &, Si licet, inquit, conſules de rep. dicere, errare ego populum in hac cauſa non patiar. Cum, ut uanum, eum negarent conſules audiendum eſſe; uociferantemque, prodi publicam cauſam, ſummoueri iuſſiſſent; tribunos appellat. tribuni, ut fere ſemper reguntur à multitudine magis, quàm regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ uellet, Scaptius diceret. ibi infit, annum ſe tertium & octogeſimum agere, & in eo agro de quo agitur, militaſſe non iuuenem, ſed uiceſima iam ſtipendia merentem, cum ad Coriolos ſit debellatum: eò ſe rem uetuſtate obliteratam, cæterum ſuæ memoriæ infixam, afferre, agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuiſſe; captisq. Coriolis, iure belli publicum populi R. factum: mirari ſe, quonam more Ardeates Aricinique, cuius agri ius nunquam uſurpauerint incolumi Coriolana re, eum ſe à populo R. quem pro domino iudicem fecerint, intercepturos ſperent: ſibi exiguum uitæ tempus supereſſe; non potuiſſe ſe tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte uirili manu cepiſſet, eum ſenex quoque uoce, qua una poſſet, uindicaret: magnopere ſe ſuadere populo, ne inutili pudore ſuam ipſe cauſam damnaret. Conſules cum, Scaptium non ſilentio modo, ſed cum aſſenſu etiam audiri, animaduertiſſent; deos hominesq. teſtantes flagitium ingens fieri, patrum primores accerſunt. cum his circumire tribunos; orare, ne peſſimum facinus peiore exemplo admitterent, iudices in ſuam rem litem uertendo: cum præſertim, etiam ſi fas ſit curam emolumenti ſui iudici eſſe, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis iniuria ſociorum animis: nam famæ quidem ac fidei damna maiora eſſe, quàm quæ æſtimari poſſent. hoc legatos referre domum? hoc uulgari? hoc ſocios audire? hoc hoſtes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptióne hoc, concionali ſeni, aſſignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen; populum R. quadruplatoris, & interceptoris litis alienæ perſonam laturum: quem enim hoc priuatæ rei iudicem feciſſe, ut ſibi controuerſam adiudicaret rem? Scaptium ipſum id quidem, etſi præmortui iam ſit pudoris, non facturum. Hæc conſules, hæc patres uociferantur. ſed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius ualet. uocatæ tribus iudicauerunt agrum publicum populi R. eſſe. nec abnuitur ita fuiſſe, ſi ad iudices alios itum foret. nunc haud ſane quicquam bona cauſa eleuatur dedecus iudicij: idq. non Aricinis Ardeatibusque, quàm patribus Romanis, fœdius atque acerbius uiſum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus, & ab externis manſit.

EPITOME LIBRI IIII.

*LEX de connubio patrum & plebis à tribunis contentione magna, patribus repugnantibus, perlata eſt. Tribuni * Aliquot annos. res populi R. domi militiaeq. per hoc genus magiſtratus adminiſtratæ ſunt. Item cenſores tunc primum creati ſunt. Ager Ardeatinus Romani populi iudicio ablatus, miſſis in eum colonis, reſtitutus eſt. Cum fame populus R. laboraret, Sp. Malius, eques Romanus, frumentum populo ſua impenſa largitus eſt, & ob id factum conciliata ſibi plebe, regnum affectans à C. Seruilio Ahala magiſtro equitum iuſſu Quinctij Cincinnati dictatoris occiſus eſt. L. Minutius index boue aurata donatus eſt. Legatis Romanis à Fidenatibus occiſis, quoniam ob remp. occubuerant,*

rant, statuæ in rostris positæ sunt. Cornelius Cossus, tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mamercus Aemilius dictator censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spacio finito, ob eam rem à censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ, eoq. noui coloni missi sunt. quibus occisis Fidenates cum defecissent à populo R. à Mamerco Aemilio dictatore uicti sunt, & Fidenæ captæ. Coniuratio seruorum oppressa est. Postumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum est. res præterea gestas aduersum Volscos & Veientes, Fidenates, & Faliscos continet.

AN. CCCIX.

HOS secuti M. Genucius & C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. anni nanque principio & de connubio patrum & plebis C. Canuleius tribunus pl. rogationem promulgauit, qua contaminari sanguinem suum patres, confundique iura gentium rebantur: & mentio primo sensim illata à tribuno, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem nouam tribuni promulgarent, ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus uellet, consules faciendi. id uero si fieret, non uulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem summum imperium credebant. læti ergo audiere patres, Ardearium populum ob iniuriam agri abiudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Aequosq. ob communitam Verruginem fremere. adeo uel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. his itaque in maius etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum, armaque ui summa apparari iubent, si quo intentius possit, quàm T. Quinctio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius, pauca in senatu uociferatus, ne quicquam territando consules, auertere plebem à cura nouarum legum; nunquam eos, se uiuo, delectum habituros ante, quàm ea, quæ promulgata ab se collegisq. essent, plebes sciuisset; confestim ad concionem aduocauit. eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules iam ultra ferri posse furores tribunicios: uentum iam ad finem esse: domi plus belli concitari, quàm foris: id adeo non plebis, quàm patrum, neque tribunorum magis, quàm consulum, culpa accidere: cuius rei præmium sit in ciuitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri: maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis uniuersisq. semper honori fuisse. reminiscerentur, quam maiestatem senatus ipsi à patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; &, quemadmodum plebs gloriari posset, se auctiorem amplioremq. esse: finem ergo non fieri, nec futurum, donec, quàm felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasq. res C. Canuleium aggressum? colluuionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum priuatorumq. afferre, ne quid synceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos nouerit. quam enim aliam uim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu uulgentur concubitus plebis, patrumque? ut, qui natus sit, ignoret cuius sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id uideri, quòd omnia diuina humanaq. turbentur: iam ad consulatum uulgi turbatores accingi: & primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse; nunc rogari, ut, seu ex patribus, seu ex plebe uelit, populus consules creet; & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quenque. Canuleios igitur Iciliosq. consules fore. ne id Iupiter optimus maximus sineret, regiæ maiestatis imperium eò recidere: & se millies morituros potius, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. certum habere, maiores quoque, si diuinassent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex alijs iniquiora postulando, cum prima impetrasset, futuram; primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quàm eas leges sibi imponi paterentur: quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. finem ergo non fieri: non posse, in eadem ciuitate tribunos pl. & patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse; potiusq. sero, quàm nunquam, obuiam eundum audaciæ temeritatique. illi ne impune primo discordias serentes,

concitent finitima bella? deinde aduersus ea quæ concitauerint, armati ciuitatem defendiq. prohibeant? & cum hostium tantum accesserit, exercitus conscribi aduersus hostes non modo non patiantur; sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam uictoris patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum? quid esse aliud, quàm minari, se patriam proditurum, patriam oppugnari atque capi passurum? quid eam uocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Aequis & Veientibus allaturam? nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si patribus tribuni, cum iure ac maiestate adempta, animos etiam eripuerint? consules paratos esse duces prius aduersus scelus ciuium, quàm aduersus hostium arma. Cum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis, & aduersus consules ita disseruit: Quantopere uos Quirites contemnerent patres; quàm indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia uiueretis; sæpe equidem & ante uideor animaduertisse, nunc tamen maxime, quòd adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, ciues nos eorum esse, &, si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? altera connubium petimus, quod finitimis, externisq. dari solet. nos quidem ciuitatem, quæ plus, quàm connubium est, hostibus etiam uictis dedimus. altera nihil noui ferimus, sed id, quod populi est, repetimus, atque usurpamus: ut, quibus uelit, populus R. honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me impetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos? uiolaturosq. denuncient sacrosanctam potestatem? si populo R. liberum suffragium datur, ut, quibus uelit, consulatum mandet; & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, adipiscendi summi honoris; stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? & perinde hoc ualet, plebeius ne consul fiat, tanquam seruum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat. Ecquid sentitis, in quanto contemptu uiuatis? lucis uobis huius partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod uocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. quin etiam (si dijs placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro uos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut iuris aut maiestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? en unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium non modo non patricium, sed ne ciuem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi iussu, patribus auctoribus Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium non modo Romanæ, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthij filium, incolam ab Tarquinijs, uiuis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captiua Corniculana natum, patre nullo, matre serua, ingenio & uirtute regnum tenuisse? quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret uirtus, creuit imperium Romanum. pœniteat nunc uos plebeij consulis; cum maiores nostri aduenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ uirtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in ciuitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. ex peregrinóne patricius, deinde consul fiat? ciuis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? utrum tandem non credimus fieri posse, ut uir fortis ac strenuus, pace belloq. bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? an, ne si sit quidem, ad gubernacula reip. accedere eum patiemur? potiusq. decemuiris teterrimis mortalium, qui tum omnes ex patribus erant, quàm optimis regum nouis hominibus similes consules sumus habituri? At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? nulláne res noua institui debet? &, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in nouo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in ciuitate, & descriptio centuriarum, classiumque, non erat: ab Ser. Tullio est facta. consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud patres esse cœpit. tribuni plebis, ædiles, quæstores nulli erant: institutum est ut fierent. decemuiros legibus scribendis intra decem hos annos & creauimus, & è republica sustulimus. quis dubitat, quin, in æternum urbe condita, & in immensum crescente, noua imperia, sacerdotia, iura gentiũ hominumq. instituantur?

A instituantur? hoc ipsum,ne connubium patribus cum plebe esset,non decemuiri tulerunt
paucis his annis.pessimo exemplo publico,cum summa iniuria plebis? an esse ulla maior
aut insignior contumelia potest, quàm partem ciuitatis, uelut contaminatam, indignam
connubio haberi? quid est aliud,quàm exilium intra eadem moenia, quàm relegationem
pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur cauent; ne societur sanguis:
quid? hoc si polluit nobilitatem istam uestram,quam plerique oriundi ex Albanis, & Sa-
binis,non genere,nec sanguine, sed per cooptationem in patres, habetis, aut ab regibus
lecti,aut post reges exactos iussu populi; sinceram seruare priuatis consilijs non potera-
tis,nec ducẽdo ex plebe,neque uestras filias sororesq́.enubere sinendo è patribus? nemo
plebeius patriciæ uirgini uim afferret: patriciorum ista libido est: nemo inuitum pactionẽ
nuptialem quenquam facere coegisset.uerum enimuero lege id prohiberi,& connubium
B tolli patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit
connubium diuitibus ac pauperibus? quod priuatorum consiliorum ubique semper fuit,
ut,in quam cuique fœminæ conuenisset domum,nuberet; ex qua pactus esset uir domo,
in matrimonium duceret;id uos sub legis superbissimæ uincula conijcitis, qua dirimatis
societatem ciuilem,duasq́.ex una ciuitate faciatis. Cur non sancitis, ne uicinus patricio
sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem conuiuium ineat? ne in foro eodem consi-
stat? quid enim in re est aliud? si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius, quid
juris tãdem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. Nec,quod nos ex connubio uestro
petamus,quicquam est,præterquam ut hominum,ut ciuium numero simus. nec, uos(nisi
in contumeliam ignominiamq́.nostram certare iuuat) quod contendatis, quicquam est.
denique,utrum tandem populi Romani,an uestrum summum imperium est? regibus exa-
C ctis, utrum uobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere po-
pulo R. si uelit, iubere legem. an, ut quæque rogatio promulgata erit, uos delectum
pro poena decernetis?&,simul ego tribunus uocare tribus in suffragium cœpero,tu statim
consul sacramento iuniores adiges,& in castra educes?& minaberis plebi, minaberis tri-
buno? quid, si non, quantum istæ minæ aduersus plebis consensum ualerent, bis iam ex-
perti essetis? scilicet,quia nobis consultum uolebatis,certamine abstinuistis?an ideo non
est dimicatum, quòd, quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen
Quirites. animos uestros illi tentabunt semper, uiros non experientur. ita ad bella ista,
seu falsa, seu uera sunt,consules, parata uobis plebs est,si connubijs redditis, unam hanc
ciuitatem tandem facitis, si coalescere, si iungi, miscerique uobis priuatis necessitudini-
bus possunt: si spes,si aditus ad honores uiris strenuis & fortibus datur: si in consortio, si
D in societate reip. esse: si, quod æquæ libertatis est, inuicem annuis magistratibus parere
atque imperitare licet. sin hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, & multiplicate fama
bella: nemo est nomen daturus,nemo arma capturus,nemo dimicaturus pro superbis do-
minis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in priuata connubij societas est.
Cum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercatio-
nem uertisset; interroganti tribuno,cur plebeium consulem fieri non oporteret? ut for-
tasse uere; sic parum utiliter in præsens certamen respondit; quòd nemo plebeius au-
spicia haberet; ideoque decemuiros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia tur-
barentur. Plebes ad id maxime indignatione exarsit; quòd auspicari,tanquam inuisi dijs
immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, cum & tribunum
accerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinacia certaret, quam ui-
E cti tandem patres, ut de connubio ferretur, concessere, ita maxime rati contentionem
de plebeijs consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse;
contentamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. Cum Canuleius uicto-
ria de patribus,& plebis fauore ingens esset,accensi alij tribuni ad certamen, pro rogatio-
ne sua summa ui pugnant,&,crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consu-
les,cum per senatum,intercedentibus tribunis,nihil agi posset, consilia principum domi
habebant: apparebat autem, aut hostibus, aut ciuibus de uictoria concedendum esse.
soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consilijs. C. Claudij sen-
tentia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique, & Capitolini sen-
tentiæ abhorrebant à cæde,uiolandisq́. quos,fœdere icto cum plebe, sacrosanctos acce-

 pissent.

pissent. Per hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex patribus ac plebe creari sinerent, de consulibus creandis nihil mutaretur. eoq. contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, hinc quammaxime tribunicij & prensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere: ut patricios desperatio primo, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremo, coacti tamen à primoribus, petiere, ne cessisse possessione reip. uiderentur. euentus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis, dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse. tribunos enim omnes patricios creauit populus, contentus eo, quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam, æquitatemq. & altitudinem animi ubi nunc in uno inueneris, quæ tum populi uniuersi fuit? Anno trecentesimodecimo quàm urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Clœlius: quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adiectum Aequorum Volscorumque bello, & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, & imperio & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato iam stetit magistratus eius ius: quia tertio mense, quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac uitio creati, honore abiere; quòd C. Curtius, qui comitijs eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam uenerunt, ita de iniuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. ab senatu responsum est, iudicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quòd nullo nec exemplo nec iure fieret, concordiæ etiam ordinum causa: si Ardeates sua tempora expectare uelint, arbitriumq. senatui leuandæ iniuriæ suæ permittant, fore, ut, postmodum gaudeant se iræ moderatos; sciantq. patribus æque curæ fuisse, ne qua iniuria in eos oriretur, ac ne, orta, diuturna esset. Ita legati, cum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricij, cum sine curuli magistratu resp. esset, coiere, & interregem creauere. contentio, consules ne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis, & plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. uicerunt patres: quia & plebs patricijs seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut, indigni, præterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renouatum est: idq. monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inueniuntur. credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eò, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inuenta. Et foris, cum tot terrores à finitimis ostentati essent, & domi ocium fuit. Hunc annum, seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit, sequitur annus haud dubijs consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parua origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum, disciplinæq. Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumq. centuriæ, decoris, dedecorisq. discrimen sub ditione eius magistratus, publicorum ius, priuatorumq. locorum, & uectigalia populi R. sub nutu atque arbitrio essent. ortum autem initium rei est, quod in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat; neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negocium agere. mentio illata ab senatu est, rem operosam, ac minimè consularem, suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæq. & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subijceretur. & patres quanquam rem paruam, tamen, quo plures patricij magistratus in rep. essent, læti accepere; id quod euenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori ius maiestatemq. adijcerent: & tribuni, id quod

ANNO CCCX.

ANNO CCCXI.

F G H I K

A quod tunc erat, magis neceſſariam, quàm ſpecioſi miniſterij procurationem intuentes, ne paruis quoque rebus incommode aduerſarentur, haud ſane tetendere. Cum à primoribus ciuitatis ſpretus honos eſſet; Papirium, Semproniumq́ue, quorum de conſulatu dubitabatur, ut eo magiſtratu parum ſolidum conſulatum explerent, cenſui agendo populus ſuffragijs præfecit. cenſores ab re appellati ſunt. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea ueniunt, pro ueterrima ſocietate, renouatoq́ue fœdere recenti auxilium prope euerſæ urbi implorantes. frui nanque pace, optimo conſilio, cum populo Romano ſeruata, per inteſtina arma non licuit. quorum cauſa atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quæ fuere, eruntq́. potentibus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames morbive, quàm quæ alia in deum iras uelut ultima publicorum malorum uertunt. Virginem plebeij generis, maxime forma notam, petiere iuuenes, alter uirgini ge-
B nere par, tutoribus fretus, qui & ipſi eiuſdem corporis erant; nobilis alter, nulla re præterquam forma captus. adiuuabant eum optimatium ſtudia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetrauit. nobilis ſuperior iudicio matris eſſe; quæ quam ſplendidiſſimis nuptijs iungi puellam uolebat. tutores in ea quoque re partium memores, ad ſuum tendere. cum res peragi intra parietes nequiſſet, uentum in ius eſt. poſtulatu audito matris tutoremq́ue, magiſtratus ſecundum parentis arbitrium dant ius nuptiarum. ſed uis potentior fuit. nanque tutores inter ſuæ partis homines de iniuria decreti palam in foro concionati, manu facta uirginem ex domo matris rapiunt. aduerſus quos infeſtior coorta optimatium acies ſequitur accenſum iniuria iuuenem. fit prælium atrox. pulſa plebs, nihil Romanæ plebi ſimilis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro igniq́. excurſiones facit. urbem quoque omnis etiam expertem ante
C certaminis, multitudine opificum ad ſpem prædæ euocata, obſidere parat. nec ulla ſpecies cladesq́. belli abeſt, uelut contacta ciuitate rabie duorum iuuenum, funeſtas nuptias ex occaſu patriæ petentium. parum parti utrique domi armorum belliq́. eſt uiſum. optimates, Romanos ad auxilium urbis obſeſſæ; plebs ad expugnandam ſecum Ardeam Volſcos exciuere. priores Volſci: duce Aequo Clœlio Ardeam uenerunt, & mœnibus hoſtium uallum obiecere. quod ubi Romam eſt nunciatum, extemplo M. Geganius conſul, cum exercitu profectus, tria millia paſſuum ab hoſte locum caſtris cepit, præcipitiq́. iam die curare corpora milites iubet. quarta deinde uigilia ſigna profert: cœptumq́. opus adeo approperatum eſt, ut ſole orto Volſci firmiore ſe munimento ab Romanis circumuallatos, quàm à ſe urbem, uiderent. & alia parte conſul muro Ardeæ brachium immiſerat, quà ex oppido ſui commeare poſſent. Volſcus imperator, qui ad eam diem non com-
D meatu præparato, ſed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluiſſet militem; poſtquam ſeptus uallo, repente inops omnium rerum erat, ad colloquium conſule euocato, ſi ſoluendæ obſidionis cauſa uenerit Romanus, abducturum ſe inde Volſcos ait. Aduerſus ea conſul, uictis conditiones accipiendas eſſe, non ferendas, reſpondit; neque, ut uenerint ad oppugnandos ſocios populi R. ſuo arbitrio, ita abituros Volſcos eſſe. dedi imperatorem, arma poni iubet, fatentes uictos ſe eſſe, & imperio parere: aliter tam abeuntibus, quàm manentibus ſe hoſtem infenſum, uictoriam potius ex Volſcis, quàm pacem infidam Romam relaturum. Volſci exiguam ſpem in armis ponentes, alia undique abſciſſa, cum tentaſſent; præter cætera aduerſa, loco quoque iniquo ad pugnam congreſſi, iniquiore ad fugam, cum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine uerſi, dedito imperatore, traditisq́. armis, ſub iugum miſſi, cum ſingulis ueſtimentis, ignominiæ cla-
E disq́. pleni dimittuntur: & cum haud procul urbe Tuſculo conſediſſent, uetere Tuſculanorum odio inermes oppreſſi dederunt pœnas, uix nuncijs cladis relictis. Romanus Ardeæ turbatas ſeditione res, principibus eius motus ſecuri percuſſis, bonisq́. eorum in publicum Ardeatium redactis, compoſuit: demptamq́. iniuriam iudicij tanto beneficio populi R. Ardeates credebant; ſenatui ſupereſſe aliquid ad delendum publicæ auaritiæ monumentum uidebatur. Conſul triumphans in urbem redijt Clœlio Volſcorum duce ante currum ducto, prælatisq́. ſpolijs, quibus dearmatum exercitum hoſtium ſub iugum miſerat. Aequauit, quod haud facile eſt, Quinctius conſul togatus armati gloriam collegæ: qui concordiæ pacisq́. domeſticam curam, iura infimis ſummisq́. moderando, ita tenuit, ut eum & patres ſeuerum conſulem, & plebs ſatis comem crediderint: & aduerſus

tribunos

tribunos auctoritate plura, quàm certamine, tenuit. quinque conſulatus eodem tenore
geſti, uitaque omnis conſulariter acta, uerendum pene ipſum magis, quàm honorem, fa-
ciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his conſulibus fuit. Conſules creant
M. Fabium Vibulanum, Poſtumum Aebutium Cornicinem. Fabius & Aebutius con-
ſules, quo maiori gloriæ rerum domi foriſq. geſtarum ſuccedere ſe cernebant; maximè
autem memorabilem annum apud finitimos ſocios hoſteſq. eſſe, quòd Ardeatibus in re
præcipiti tanta foret cura ſubuentum; eo impenſius, ut delerent prorſus ex animis homi-
num infamiam iudicij, ſenatuſconſultum fecerunt, ut, quoniam ciuitas Ardeatium inteſti-
no tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eò præſidij cauſa aduerſus Volſcos ſcriberen-
tur. hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunoſq. falleret iudicij reſcindendi con-
ſilium initum. conſenſerant autem, ut, multo maiore parte Rutulorum colonorum, quàm
Romanorum, ſcripta, nec ager ullus diuideretur, niſi is, qui interceptus iudicio infami
erat; nec ulli prius Romano ibi, quàm omnibus Rutulis diuiſus eſſet, gleba ulla agri aſſi-
gnaretur. ſic ager ad Ardeates redijt. Triumuiri ad coloniam Ardeam deducendam
creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Aebutius Helua. Qui, per minime
populare miniſterium agro aſſignando ſocijs, quem populus Romanus ſuum iudicaſſet,
cum plebem offendiſſent, ne primoribus quidem patrum ſatis accepti, quòd nihil gratiæ
cuiuſquam dederant; uexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, coloni adſcripti
remanendo in colonia, quam teſtem integritatis iuſtitiæq. habebant, uitauere. Pax domi
foriſq. fuit & hoc & inſequenti anno, C. Furio Pacilo, & M. Papirio Craſſo conſulibus. Lu-
di ab decemuiris, per ſeceſſionem plebis, à patribus ex ſenatuſconſulto uoti, eo annò facti
ſunt. Cauſa ſeditionum nequicquam à Pœtelio quæſita: qui tribunus plebis iterum ea
ipſa denunciando factus, neque ut de agris diuidendis plebi, referrent conſules ad ſena-
tum, peruincere potuit; &, cum magno certamine obtinuiſſet ut conſulerentur patres, cō-
ſulum an tribunorum placeret comitia haberi, conſules creari iuſſi ſunt. ludibrioq. erant
minæ tribuni, denuncianris ſe delectum impediturum; cum, quietis finitimis, neque bel-
lo, neque belli apparatu opus eſſet. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus Procu-
lo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato conſulibus, multiplici clade ac periculo inſi-
gnis, ſeditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in ceruices accepto.
Vnum abfuit bellum externum: quo ſi aggrauatæ res eſſent, uix ope deorum omnium reſ-
ſiſti potuiſſet. Cœpere à fame mala; ſeu aduerſus annus frugibus fuit; ſeu, dulcedine con-
cionum & urbis, deſerto agrorum cultu. nam utrunque traditur. & patres plebem deſi-
dem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam conſulum accuſabant. poſtremo
perpulere plebeij, haud aduerſante ſenatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur;
felicior in eo magiſtratu ad cuſtodiam libertatis futurus, quàm ad curationem miniſterij
ſui: quanquam poſtremo annonæ quoque leuatæ haud immeritam & gratiam & gloriam
tulit. Qui cum, multis circa finitimos populos legationibus terra mariq. nequicquam
miſſis, (niſi quòd ex Etruria haud ita multum frumenti aduectum eſt) nullum momentum
annonæ feciſſet; & reuolutus ad diſpenſationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum,
& uendere quod uſui menſtruo ſupereſſet, fraudandoq. parte diurni cibi ſeruitia, crimina-
do inde, & obijciendo iræ populi frumētarios, acerba inquiſitione aperiret magis, quàm
leuaret inopiam: multi ex plebe, ſpe amiſſa potius, quàm ut cruciarentur trahendo ani-
mam, capitibus obuolutis ſe in Tiberim præcipitauerunt. tum Sp. Mælius ex equeſtri or-
dine, ut illis temporibus, prædiues, rem utilem, peſſimo exemplo, peiore conſilio eſt ag-
greſſus. frumento nanque ex Etruria, priuata pecunia, per hoſpitum clientumq. miniſte-
ria coempto, (quæ credo ipſa res ad leuandam publica cura annonam impedimento fue-
rat) largitiones frumenti facere inſtituit: plebemque hoc munere delinitam, quacunque
incederet, conſpectus, elatusque ſupra modum hominis priuati, ſecum trahere, haud du-
bium conſulatum ei fauore ac ſpe deſpondentem. ipſe, ut eſt humanus animus inſatiabilis
eo, quod fortuna ſpondet, ad altiora & non conceſſa tendere; &, quoniam conſulatus
quoque eripiendus inuitis patribus eſſet, de regno agitare. id unum dignum tanto appa-
ratu conſiliorum, & certamine, quod ingens exudandum eſſet, præmium fore. Iam comi-
tia conſularia inſtabant: quæ res eum, nec dum compoſitis rebus, maturisve ſatis conſi-
lijs, oppreſſit. Conſul ſextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus
uir

Anno CCCXII.

Anno CCCXIII.

Anno CCCXIIII.

An. CCCXV.

A uir nouanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. & L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem reip. curationem agens, quam Sp. Mælius priuatim agendam susceperat; cum in utraque domo genus idem hominum uersaretur, rem compertam ad senatum defert, tela in domum Mælij conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse: tempus agendæ rei nondum stare, cætera iam conuenisse: & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem; & partita ducibus multitudinis ministeria esse: serius se pene, quàm tutum fuerit, ne cuius incerti uanique auctor esset, ea deferre. Quæ postquam sunt audita; & undique primores patrum & prioris anni consules increparent, quòd eas largitiones, cœtusque plebis in priuata domo passi essent B fieri; & nouos consules, quòd expectassent donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam uindicem: tum T. Quinctius consules immerito increpari ait, qui constricti legibus, de prouocatione ad dissoluendum imperium latis, nequaquam tantum uirium in magistratu ad eam rem pro atrocitate uindicandam, quantum animi, haberent: opus esse non forti solum uiro, sed etiam libero, exolutoque legum uinculis: itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum: ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primò Quinctius abnuere: &, quid sibi uellent, rogitare, qui se ætate exacta tantæ dimicationi obijcerent? Dein, cum undique plus in illo senili animo non consilij modo, sed etiam uirtutis esse, quàm in omnibus alijs, dicerent; laudibusque haud immeritis onerarent; & consul nihil remitteret: precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus C sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reip. esset, dictator à consule dicitur. ipse deinde C. Seruilium Ahalam magistrum equitum dicit. Postero die, dispositis præsidijs, cum in forum descendisset, conuersaque in eum plebs nouitate rei ac miraculo esset; & Mæliani, atque ipse dux eorum, in se intentam uim tanti imperij cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens aut dictatoriam maiestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reip. quæsisset, rogitarent: missus ab dictatore Seruilius magister equitum ad Mælium, uocat te, inquit, dictator. Cum pauidus ille, quid uellet, quæreret; Seruiliusque causam dicendam esse proponeret, crimenque, à Minucio delatum ad senatum, diluendum: tunc Mælius recipere se in cateruam suorum: & primum circunspectans tergiuersari: postremo, cum apparitor iussu magistri equitum eum duceret, ereptus à circunstantibus, fugiensque fidem plebis Romanæ implorare; D & opprimi se consensu patrum dicere, quòd plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum uociferantem assecutus Ahala Seruilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterua patriciorum iuuenum dictatori renunciat, uocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, macte uirtute, inquit, C. Seruili esto, liberata republica. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti, ad concionem uocari iussit; & Mælium iure cæsum pronunciauit, etiam si regni crimine insons fuerit; qui uocatus à magistro equitum ad dictatorem, non uenisset: se ad causam cognoscendam consedisse: qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam: uim parantem ne iudicio se committeret, ui coercitum esse: nec cum eo, tanquam cum ciue, agendum fuisse, qui natus in libero popu- E lo, inter iura, legesque, ex qua urbe reges exactos sciret; eodemque anno sororis filios, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu, atq; exulare iussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumptum; in qua nuper decemuiros bonis, exilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit, & quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere uiam: sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemuiratibus suis, maiorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quò nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quàm sperandus fuerit,

frumen-

frumentarium diuitem, bilibre farris sperasse libertatem se ciuium suorum emisse, ciboq; obijciendo ratum uictorem finitimorum omnium populum in seruitutem perlici posse; ut, quem senatorem concoquere ciuitas uix posset, regem ferret; Romuli conditoris ab dijs orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem; non pro scelere id magis, quàm pro monstro, habendum: nec satis esse sanguine eius expiatum; nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretijs regni mercandi, publicarentur: iubere itaque quæstores uendere ea bona, atque in publicum redigere. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo iussit. id Aequimælium appellatum est. L. Minucius boue aurato extra portam Tergeminam est donatus, ne plebe quidem inuita, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi diuisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse à patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem, motam ex Mæliana cæde, sedasse inuenio. cæterum uix credibile est, numerum tribunorum patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem, concessum semel, obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Iunius, Sex. Titinius soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucij legem; & criminari nunc Minucium, nunc Seruilium apud plebem, querique indignam necem Mælij non destiterant. peruicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quàm consulum, comitia haberentur; haud dubia spe, quin sex locis (tot enim iam creari licebat) & plebeij aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs quanquam agitata multis eo anno & uarijs motibus erat, nec plures quàm tres tribunos consulari potestate creauit, & in ijs L. Quinctium Cincinnati filium: ex cuius dictaturæ inuidia tumultus quærebatur. prælatus suffragijs Quinctio Mam. Aemilius, uir summæ dignitatis. L. Iulium tertium creant. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium, Veientium regem, ac Veientes defecere. maius additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, causam noui consilij quærentes, iussu Tolumnij interfecerunt. Leuant quidam regis facinus. in tesserarum prospero iactu uocem eius ambiguam, ut occidi iussisse uideretur, a Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse: (rem incredibilem: interuentu Fidenatium, nouorum sociorum, consulenrium de cæde ruptura ius gentium, non auersum ab intentione lusus animum) ac deinde in errorem uersum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, cõscientia tanti sceleris, uoluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. itaque ad curam summæ rerum quieta plebe, tribunisque eius, nihil controuersiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius, Fidenas, à bello credo, quod deinde gessit, appellatus. hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit, nec incruentam uictoriam retulit. Maior itaque ex ciuibus amissis dolor, quàm lætitia fusis hostibus, fuit. & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Aemilium iussit. is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum dignum parente iuuenem dixit. Ad delectum à consulibus habitum centuriones ueteres belli periti adiecti: & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quinctium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator iussit. Cum potestas maior, tum uir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submouere: collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos digressi sunt, quàm legiones auxilio Faliscorum uenerunt. tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita. Et dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit, in utriusque ripis amnis, quà sequi munimento poterat, uallo interposito. postero die in aciem eduxit. Inter hostes uariæ fuere sententiæ. Faliscus procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam paterentur

ANNO CCCXVI.

ANNO CCCXVII.

F G H I K

A tur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. dictatori ac Romanis, quòd detrectasset pu
gnam hostis, animi accessere, posteroq. die iam militibus castra urbemq. se oppugnatu-
ros frementibus, si copia pugnæ fiat, utrinque acies inter bina castra in medium campi
procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana ag-
grederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus,
ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medij Fidenates essent. Dictator
dextro cornu aduersus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quinctius intulit
signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium
& quies fuit; nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; & dictatore arcem Roma-
nam respectante, ut ab auguribus, simul aues rite admisissent, ex composito tolleretur si-
gnum. quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta pe-
B ditum acies ingenti ui conflixit. nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Roma-
norum. eques maxime resistebat. equitumq. longe fortissimus ipse rex ab omni parte ef-
fusæ sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen. Erat tum inter equites tri-
bunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac uiribus
par, memorq. generis, quod amplissimum acceptum, maius auctiusq. reliquit posteris. Is
cum ad impetum Tolumnij, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas uideret tur-
mas, insignemq. cum regio habitu uolitantem tota acie cognouisset: hiccine est, inquit,
ruptor fœderis humani, uiolatorq. gentium iuris? iam ego hanc mactatam uictimam (si
modo sancti quicquam in terris esse dij uolunt) legatorum manibus dabo. Calcaribus
subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem cum ictum equo deiecisset, confe-
stim & ipse hasta innixus se in pedes excipit. assurgentem ibi regem umbone resupinat,
C repetitumq. sæpius cuspide ad terram affixit. tum exangui detracta spolia, caputq. abscis-
sum uictor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. ita equitum quoque fusa acies,
quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat; & ad castra com-
pulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus Tiberim
cum equitatu transuectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. In-
ter prælium, & ad castra Romana pugnatum est aduersus partem copiarum ab Tolumnio,
ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum uallum defen-
dit: intentos deinde hostes in uallum, egressus dextra principali cum triarijs repente in-
uadit. quo pauore iniecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida,
quàm in acie fuit. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto, iussuq. popu-
li triumphans in urbem redijt. longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus spolia
D opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romu-
lo, canere. spolia in æde Iouis Feretrij prope Romuli spolia, quæ opima appellata sola ea
tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. auerteratq. in se à curru dictatoris
ciuium ora, & celebritatis eius diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam au-
ream libræ pondo, ex publica pecunia, populi iussu, in Capitolio Ioui donum posuit. Om
nes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum, tribunum militum, secunda spolia
opima Iouis Feretrij templo intulisse, exposui. Cæterum, præterquam quòd ea rite opi-
ma spolia habentur, quæ dux duci detraxerit, nec ducem nouimus, nisi cuius auspicio
bellum geritur; titulus ipse spolijs inscriptus, illos, meq. arguit, consulem ea Cossum ce-
pisse. Hoc ego cum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem, aut restitu-
torem, ingressum ædem Feretrij Iouis, quam uetustate dilapsam refecit, se ipsum in tho-
E race linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suo-
rum, Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quòd
tam ueteres annales, quodq. magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ
Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quinctio Pen-
no A. Cornelium consulem habeant: existimatio communis omnibus est. nam & illud
accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quòd imbelle triennium fer-
me pestilentia, inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo, ut quidam
annales, uelut funesti, nihil præter nomina consulũ suggerant. tertius ab consulatu Cossi
annus tribunum eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrum equi-
tum, quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera coniectura
est.

est. sed, ut ego arbitror, uana uersare in omnes opiniones licet: cum auctor pugnæ, recentibus spolijs in sacra sede positis, Iouem prope ipsum, cui uota erant, Romulumq́. intuēs, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti; prædæ abactæ hominum, pecorumque: hostis in agris nusquam inuentus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnaræ: quia pestilentia populum inuasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno pl. qui fauore nominis moturum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat; & rogationem de publicandis bonis Seruilij Ahalæ tulerat; falsis criminibus à Minucio circumuentum Mælium arguens, Seruilio cædem ciuis indemnati obijciens. quæ uaniora ad populum ipso auctore fuere. Cæterum magis uis morbi ingrauescens curæ erat, terroresq́. ac prodigia, maxime quòd crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. obsecratio itaque à populo, duumuiris præeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus C. Iulio iterum, & L. Virginio consulibus, tantum metum uastitatis in urbe agrisq́. fecit, ut non modo prędandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria patribus aut plebi esset: sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tēnuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Veientium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus potuere) duo populi transiere Anienem: atque haud procul Collina porta signa habuere. trepidatum itaque non in agris magis, quàm in urbe est. Iulius consul in aggere murisq́. explicat copias. à Virginio senatus in æde Quirini consulitur. dictatorem dici Q. Seruilium placet; cui Prisco alij, alij Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumium Aebutium Heluam dicit. dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse iubet. quibuscunque uires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario prompta ferunt ad dictatorem. quæ cum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eò dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones: compulit inde in urbem Fidenas, uallóq́. circundedit. sed neque scalis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obsidione uis ulla erat: quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiæ quoque abunde ex ante conuecto sufficiebat. ita, expugnandi pariter, cogendiq́. ad deditionem spe amissa, dictator in locis propter propinquitatem notis, ab auersa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse diuersissimis locis subeundo ad mœnia, quadrifariam diuiso exercitu, qui alijs succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes auertebat: donec perfosso à castris monte, erecta in arcem uia est. intentisq́. Etruscis ad uanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus censores uillam publicam in campo Martio probauerunt: ibiq́. primum census populi est actus. Eosdem consules insequenti anno refectos, Iulium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium inuenio. Valerius Antias, & Q. Tubero, M. Manlium, & Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. cæterum in tam discrepanti editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: & Tubero incertus ueri est. sed inter cætera uetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis excidij, sed etiam Faliscis, memoria initi primo cum ijs belli: quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur cum duæ ciuitates, legatis circa XII. populos missis, impetrassent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium: uelut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Aemiliū dictatorem iterum dici iussit. Ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus. bellumque tanto maiore quàm proximo conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. ita que cum renunciatum à mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, iussosq́. suo consilio bellum initum suis uiribus exequi; nec aduersarum rerum quærere socios, cum quibus spem

Anno CCCXVIII.

Anno CCCXIX.

Anno CCCXX.

F G H I K

A bus spem integram communicari nô sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat; seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate offensus. concione itaque aduocata, remp. foris gerendam ait, tutaq. omnia præstanda deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi R. consulturum: maximam autem eius custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus iuris imponi non posset: alios magistratus annuos esse; quinquennalem censuram grauem esse: iisdem per tot annos magna parte uitæ obnoxios uiuere: se legem laturum, ne plus quàm annua ac semestris censura esset. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. Et ut re ipsa, inquit, sciatis Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia; B dictatura me abdico. Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac fauore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quòd magistratum populi R. minuisset, tribu mouerunt, octuplicatoq. censu ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiæ intuentem, quàm ignominiam: primores patrum, quanquam diminutum censuræ ius noluissent, exemplo acerbitatis cēsoriæ offensos: quippe cum se quisque diutius ac sæpius subiectum censoribus fore cerneret, quàm censuram gesturum. populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut uis à censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiuerit. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta esset; euicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur. uictoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius C crearetur, nullum fuit: omnes patricij creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum ocium præbuit. ædes Apollini pro ualetudine populi uota est. multa duumuiri ex libris, placandæ deum iræ, auertendæq. à populo pestis causa, fecere. magna tamen clades in urbe agrisque, promiscue hominum pecorumq. pernicie, accepta. famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam, Pomptinumq. agrum, & Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. tribuni militum consulari potestate omnes patricij creati sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno uis morbi leuata: neque à penuria frumenti, quia ante prouisum erat, periculum fuit. Consilia ad mouenda bella in Volscorum Aequorumq. concilijs, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. ibi prolatæ in annum res: decretoq. cautum, ne quod ante cō D cilium fieret; nequicquam Veiente populo querente eandem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veijs fortunam. Interim Romæ principes plebis iandiu nequicquam imminentes spei maioris honoris, dum foris ocium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis: ibi secreta consilia agitare: queri se à plebe adeo spretos, ut, cum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit: multum prouidisse suos maiores, qui cauerint, ne cui patricio plebeij magistratus paterent: alioquin patricios habendos fuisse tribunos plebi: adeo se suis etiam sordere, nec à plebe minus, quàm à patribus contemni: Alij purgare plebem: culpam in patres uertere: eorum ambitione artibusq. fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter: si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisq. liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque adsciturum. Placet, tollendæ ambitio- E nis causa, tribunos legem promulgare, ne cui album uestimentum addere petitionis causa liceret. parua nunc res, & uix serio agenda uideri possit, quæ tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. uicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur. tumultus causa fuit, quem ab Aequis & Volscis Latini atque Hernici nunciarant. T. Quinctius, L. F. Cincinnatus; (eidem & Penno cognomen additur) & C. Iulius Mento consules facti. nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos uis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque ualidi exercitus profecti in Algidum conuenere. ibiq. seorsum Aequi, seorsum Volsci castra communiuere: intentiorque, quàm unquam ante, muniendi, exercendique militem

ANNO CCCXXI.

ANNO CCCXXII.

ANNO CCCXXIII.

militem cura ducibus erat. eo plus nuncij terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi sæpe uicti populi, maiore tamen conatu, quàm alias unquam, rebellarant: & aliquantum Romanæ iuuentutis morbo absumptum erat. ante omnia priuata consulum discordia, quæ inter ipsos erat, & certamina in consilijs omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. illud satis constat, ad alia discordes, in uno aduersus patrum uoluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, cum alia alijs terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Seruilius, Priscus summis honoribus egregie usus, Vos, inquit, tribuni plebis, quoniam ad extrema uentum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reip. dictatorem dicere consules pro potestate uestra cogatis. Qua uoce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt; proq. collegio pronunciant, placere consules senatui dicto audientes esse: si aduersus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in uincula se duci eos iussuros. Consules ab tribunis, quàm ab senatu, uinci maluerunt: proditum à patribus summi imperij ius, datumque sub iugum tribuniciæ potestati consulatum memorantes, si quidem cogi aliquando pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius priuato timendum foret?) in uincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas conuenerat) T. Quinctio euenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, seuerissimi imperij uirum, dictatorem dixit. ab eo L. Iulius magister equitum est dictus. simul edicitur & iustitium: neque aliud tota urbe agi, quàm bellum apparari. cognitio uacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubij quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisq. milites imperati. utrinque enixe obeditum dictatori est. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoq. C. Iulio consule ad præsidium urbis, & L. Iulio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, Ludos magnos tumultus causa uouit: profectusq. ab urbe, diuiso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes peruenit. Sicut bina castra hostium paruo inter se spatio distantia uiderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuuio, propiorem locum castris ceperunt. ita quatuor exercitus totidem munimenta, planiciem in medio non paruis modo excursionibus ad prælia, sed uel ad explicandas utrinque acies satis patentem habebant. Nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum à leuibus prælijs est; facile patiente dictatore, conferendo uires, spem uniuersæ uictoriæ, tentato paulatim euentu certaminum, suos præcipere. itaque hostes, nulla in prælio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis euentus committunt. clamor subito ortus, non consulis modo uigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno exciuit. ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio. pars militum portarum stationes firmant: pars corona uallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris quo minus tumultus est, eo plus animaduertitur quid opus facto sit. missum extemplo ad castra subsidium, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur. ipse parte copiarū paruo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato auersum hostem inuadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem mouere iubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. omnia, quæ uel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet, ageretque, præcipit ordine, atque agit. illud eximiū consilij animiq. specimen, & neutiquam uulgatæ laudis, quòd ultro ad oppugnanda castra hostium, unde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in euentum periculi alieni, pro se incautos neglectis uigilijs stationibusq. est adortus; prius pene cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut conuenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nunciariq. passim iubet. & iam lucescebat, omniaq. sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat: & consul eruptionem è castris intrepidos iam hostes fecerat. Dictator autem parte altera subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos circum tumultus hosti undique obiecerat uictorem peditem equitemq. Circumuecti igitur iam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vettius Metius ex Volscis, nobilior uir factis

A uir factis quàm genere, iam orbem uoluentes suos increpans clara uoce, Hic præbituri, inquit, uos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis? in ocio tumultuosi, in bello segnes. quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum uos, rapturumq́. hinc putatis? ferro uia facienda est. hac, quà me prægressum uideritis, agite qui uisuri domos, parentes, coniuges, liberos estis, ite mecum. non murus, nec uallum, sed armati armatis obstant: uirtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis. Hæc locutus, exequentemq́. dicta, redintegrato clamore secuti, dant impressionem quà Postumius Albus cohortes obiecerat: & mouerunt uictorem; donec dictator, pedem iam referentibus suis, aduenit: eoq́. omne prælium uersum est. uni uiro Metio fortuna hostium innititur. multa utrinque uulnera, multa passim cædes est. iam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. unus Postu-

B mius ictus saxo, perfracto capite acie excessit. non dictatorem humerus uulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio summouit. Metium impetus per stratos cæde hostes cũ globo fortissimorum iuuenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondũ capta erant eodem omnis acies inclinatur. consul effusos usque ad uallum persecutus, ipsa castra uallumq́. aggreditur. eodem & dictator alia parte copias admouet. non segnior oppugnatio est, quàm pugna fuerat. consulem signum quoque intra uallum iniecisse ferunt, quò milites acrius subirent; repetendoq́. signo primam impressionem factam. Et dictator, perrupto uallo, iam in castra prælium intulerat. tum abiji arma passim, ac dedi hostes cœpti: castrisq́. & his captis, hostes, præter senatores, omnes uenundati sunt. prædæ pars, sua cognoscentibus, Latinis atque Hernicis reddita: partem sub hasta dictator uendidit: præpositoq́. consule castris,

C ipse triumphans inuectus urbem, dictatura se abdicauit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quòd, occasione bene pugnandi captus, iniussu discesserit præsidio, uictorem securi percussum tradunt. nec libet credere: & licet, in uarijs opinionibus: & argumento est, quòd imperia Manliana, non Postumiana, appellata sunt: cum, qui prior auctor tam sæui exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Iulius consul ædem Apollinis absente collega sine sorte dedicauit. ægre id passus Quinctius, cum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere uisum, quòd Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum traiecere. Agitatum in urbe ab tribunis ple

D bis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Iulius. Aequorum legati fœdus ab senatu cum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetrauerunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis belliq́. auctores in iurgia & seditiones uersa. Vndique ocium fuit Romanis. Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo, cum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupauerunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium iuuentute participes eius populationis fuisse: cognitioq́. eius rei L. Sergio, & Q. Seruilio, & Mam. Aemilio permis-

E sa. Quidam Ostiam relegati; quòd, cur per eos dies à Fidenis abfuissent, parũ constabat. colonorum additus numerus, agerq́. ijs bello interemptorum assignatus. Et siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens, uix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes, riuosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: uulgatique contactu in homines morbi: & primo in agrestes ingruerant, seruitiaque: urbs deinde impletur. nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa inuasit: nouos ritus sacrificandi, uaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus iã pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernẽtes in omnibus uicis sacellisq́. peregrina atque insolita piacula pacis

ANNO CCCXXIIII.

ANNO CCCXXV.

ANNO CCCXXVI.

deum exposcendæ. datum inde negocium ædilibus, ut animaduerterent, ne qui, nisi Romani dij, neu quo alio more quàm patrio colerentur. Iræ aduersus Veientes in insequentem annum C. Seruilio Ahala, L. Papirio Mugillano consulibus, dilatæ sunt. tunc quoque ne confestim bellum indiceretur, neue exercitus mitterentur, religio obstitit: feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæq. inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellauerant. missi tamen feciales: nec eorum, cum more patrum iurati repeterent res, uerba sunt audita. Controuersia inde fuit, utrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset, senatusconsulto. Peruicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ iussere. in eo quoque plebs superior fuit, quòd tenuit ne consules in proximum annum crearentur. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex ijs Cossus præfuit urbi. tres delectu habito profecti sunt Veios: documentoque fuere, complurium imperium bello inutile esse. Tendendo ad sua quisque consilia, cum aliud alij uideretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam nanque aciem, signum alijs dari receptui, alijs cani iubentibus, inuasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos, ac terga dantes accepere. plus itaque ignominiæ, quàm cladis est acceptum. Mœsta ciuitas fuit, uinci insueta: odisse tribunos: poscere dictatorē. in eo uerti spes ciuitatis. & cū ibi quoq. religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures cōsulti eā religionē exemere. A. Cornelius dictatorē Mam. Aemiliū dixit: & ipse ab eo magister equitū est dictus. Adeo simul fortuna ciuitatis uirtute uera eguit: ut nihil censoria animaduersio effecerit, quo minus regimē rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis, iactando tres duces Romanos ab se uno prælio fusos, cū tamen nullā publici cōsilij societatē mouissent, uoluntarios undiq. ad spem prædæ adsciuerant. Vni Fidenatiū populo rebellare placuit; atque, tanquā nisi ab scelere bellū ordiri nefas esset, sicut legatorū antea, ita tū nouorū colonorū cæde imbutis armis, Veientibus sese coniungunt. Consultare inde principes duorū populorū, Veios, an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ uisæ opportuniores. itaque, traiecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellū. Romæ terror ingens erat, Accito exercitu ab Veijs, eoq. ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & iustitium in foro, tabernæq. clausæ: fiuntq. omnia castris quàm urbi similiora. tum trepidam ciuitatem, præconibus per uicos dimissis, dictator ad concionem aduocatā increpuit, quòd animos ex tam leuibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parua iactura accepta, quæ ipsa non uirtute hostium, nec ignauia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Veientem hostem totiens uictum pertimescant: Fidenasq. prope sæpius captas, quam oppugnatas: eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdē corporis uires: eadem arma gerere, se quoq. eundem dictatorem Mam. Aemilium esse, qui ante Veientium Fidenatiumq. adiunctis Faliscis ad Nomentū exercitus fuderit: & magistrum equitū A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio, rege Veientiū, in conspectu duorum exercituū occiso, spolia opima Iouis Feretrij templo intulerit: proinde memores, secum triumphos, secū spolia, secum uictoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra ius gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimā infelicem defectionem, arma caperent: simul castra castris coniunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; & populum R. intellecturū, quanto melius de rep. meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quàm eos, qui ob ereptū censuræ regnū, labē secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis deniq; nuncupatis profectus, M & D passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus, læua Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes iubet: occultūq. id iugū capere, quod ab tergo hostibus foret. ipse postero die, cū Etrusci pleni animorū ab pristini diei meliore occasione quàm pugna, in aciē processissent: cunctatus parumper, dum speculatores referrent Quinctiū euasisse in iugū propinquū arci Fidenarū, signa profert; peditumq. aciē instructam pleno gradu in hostē inducit; magistro equitū præcipit, ne iniussu

Anno. CCCXXVII.

Anno. CCCXXVIII.

A iussu pugnam incipiat: se,cum opus sit,equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiæ pugnæ,memor opimi doni, Romulique ac Iouis Feretrij, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum,perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet. Concusserat primo statim congressu hostem: cum repente, patefactis Fidenarum portis,noua erupit acies,inaudita ante id tẽpus,inusitataque. ignibus armata ingens multitudo,facibusq. ardentibus tota collucens, uelut phanatico instincta cursu in hostem ruit; formaq.insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magũ stro equitum,equitibusq.,tum ex montibus Quinctio accito,præliũ ciens ,ipse in sinistri cornu,quod incendio similius quàm prælio territum cesserat flammis,accurrit :claraq. uo

B ce,fumone uicti,inquit,uelut examen apum,loco uestro exacti,inermi cedetis hosti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque,si igni non telis pugnandum est,ereptas ultro inferetis? agite nominis Romani,ac uirtutis patrum uestræq. memores, uertite incendium hoc in hostium urbem; & suis flammis delete Fidenas,quas uestris beneficijs placare non potuistis. legatorum hoc uos uestrorũ,colonorumq. sanguis,uastatique fines monent. Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur,partim ui eripiuntur:utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse nouat pugnã equestrem. frenos ut detrahant equis,imperat:& ipse princeps calcaribus subditis euectus effreni equo,in medios ignes infertur: & alij cõcitati equi libero cursu ferunt equitẽ in hostem. puluis elatus,mistusq. fumo,lucẽ ex oculis uirorũ equorumq. aufert.ea quæ militẽ terruerat species,nihil terruit equos. Ruinæ igitur similem stragem eques qua

C cunque peruasit,dedit. Clamor deinde accidit nouus:qui cum utranque mirabundam in se aciem uertisset,dictator exclamat; Quinctium legatũ & suos ab tergo hostẽ adortos. ipse,redintegrato clamore,infert acrius signa. Cum duæ acies,duo diuersa prælia circunuẽtos Etruscos & à fronte & ab tergo urgerent; neque in castra retro,neque in montes,unde se nouus hostis obiecerat,iter fugæ esset; & equitem passim liberi frenis dispulissent equi,Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt; Fidenatium qui supersunt,ad urbem Fidenas tendunt. relidui pauidi,fuga in mediam cædem, obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos,gurgites ferunt: etiam peritos nandi,lassitudo,& uulnera,& pauor de grauant: pauci ex multis tranant. Alterum agmen fertur per castra in urbem: eadẽ & Romanos sequentes impetus rapit,Quinctium maxime,& cum eo degressos modo de montibus,recentissimum ad laborem militẽ,quia ultimo prælio aduenerat. Hi postquã mixti

D hostibus portam intrauere,in muros euadunt: suisq. capti oppidi signum ex muro tollũt. quod ubi dictator conspexit,(iam enim & ipse in deserta hostium castra penetrauerat)cupientem militem discurrere ad prædam,spe iniecta maioris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptusq. intra muros,in arcem,quo ruere fugientium turbam uidebat,pergit. Nec minor cædes in urbe,quàm in prælio fuit; donec,abiectis armis,nihil præter uitam petentes dictatori deduntur. urbs castraq. diripiuntur. Postero die singulis captiuis ab equite ad centurionem sorte ductis,&,quorum eximia uirtus fuerat,binis,alijs sub corona uenũdatis,exercitum uictorem,opulentumq. prædã,triumphans dictator Romam reduxit: iussoq. magistro equitum abdicare se magistratu,ipse deinde abdicat die sextodecimo,reddito in pace imperio,quod in bello trepidisq. rebus acceperat. Classi quoq; ad Fidenas pugnatũ cum Veientibus,quidã in annales retulere: rem æque difficilem,atque incredibilẽ:

E nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut à ueteribus accepimus,arctiore:nisi in traiectu forte fluminis prohibendo,aliquarum nauium concursum in maius,ut fit, celebrantes naualis uictoriæ uanum titulũ appetiuere. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit,A.Semproniũ Atratinum,L.Quinctium Cincinnatũ, L.Furiũ Medullinum,L.Horatium Barbatum.Veientibus annorum XX induciæ datæ: & Aequis triennij,cum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis ocium fuit. Annum insequentem neque bello foris,neque domi seditione insignem,ludi bello uoti celebrem & tribunorum militum apparatu,& finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant,Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Iulius Iulus. Spectaculum comitate etiam hospitum,ad quod publico consensu uenerant,adue-

ANNO CCCXXIX.

ANNO CCCXXX.

nis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, obiurgantium multitudinem, quòd admiratione eorum, quos odissent, stupés, in æterno se ipsa teneret seruitio: & non modo ad spem consulatus in partem reuocandam aspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eò impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur: nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur: ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, patres, aduersus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicauerit, nihilo se honoratiorem fore; neq; sperandum neq; postulandum esse. magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent: experiendam rem deniq; in uno aut altero esse, sit ne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoq; sit fortẽ ac strenuum uirũ aliquẽ existere ortum ex plebe: summa ui expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur: petisse uiros domi militiæq; spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliã os: nec se uidere, cur non lex quoq; abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit minorem: quippe ruborẽ fore in iuris iniquitate, quàm si per indignitatem ipsorũ prætereantur. Huius generis orationes cum assensu auditæ, incitauere quosdam ad petẽdum tribunatum militum: alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. agri publici diuidẽdi, coloniarumq; deducendarũ ostẽtatæ spes: & uectigali possessoribus agrorum imposito in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tẽpus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, cum patres clandestina denunciatione reuocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militũ proficiscerentur, consulariaq; comitia haberẽtur. Profecti Ap. Claudium, filium decemuiri, præfectum urbis relinquunt, impigrum iuuenem, & iam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum, plebisq; tribunis plebis nec cum absentibus ijs, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio transacta re, quod contenderent, fuit. Creati consules sunt, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nũc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamq; ab duce eorum Capye, uel, quod propius uero est, à campestri agro appellatam. cepere autem prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumq; accepti: deinde festo die graues somno epulisq; incolas ueteres noui coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, consules ij, quos diximus, idibus Decembribus magistratum occepere. Iam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum: sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, non antè unquam Volscos, nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: uulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumq; obliuioni dãda, iugumq; accipiendum: aut ijs, cum quibus de imperio certetur, nec uirtute, nec patiẽtia, nec disciplina rei militaris cedendum esse. Haud uana attulere: sed nec perinde patres moti sunt: & C. Sẽpronius, cui ea prouincia sorte euenit, tanquam constantissimæ rei fortunæ fretus, quòd uictoris populi exercitũ aduersus uictos duxisset, omnia temere ac negligẽter egit: adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quàm in Romano esset. ergo fortuna, ut sæpe alias, uirtutẽ est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incaute incõsulteq; cõmissum est, non subsidijs firmata acie, nõ equite apte locato cõcursum est. clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset, excitatior crebriorq; ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto tenore prodidit pauorem animorum, eo ferocior illatus hostis urgere scutis, micare gladijs: altera ex parte nutant circũspectãtibus galeæ, & incerti trepidãt, applicãtq; se turbæ: signa nũc resistẽtia deserũtur ab antesignanis, nũc inter suos manipulos recipiũtur. nondũ fuga certa, nondũ uictoria erat. tegi magis Romanus, quàm pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciẽ: plus cædis hostiũ uidere, quàm fugæ. Iã omnibus locis ceditur, nequicquã Sempronio consule obiurgantẽ atq; hortante. nihil nec imperium nec maiestas ualebat: dataq; mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius,

ANNO CCCXXXI.

F G H I K

A Tempanius, decurio equitum, labente iam re præsenti animo subuenisset. qui cum magna uoce exclamasset, ut equites, qui saluam rem uellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus uelut ad consulis imperium motis, Nisi hęc, inquit, armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro uexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus uobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares. Cum clamore comprobata adhortatio esset, uadit alte cuspidem gerens: quacunque incedunt, ui uiam faciunt: eò se inferunt obiectis parmis, ubi suorum plurimum laborem uident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit. nec dubium erat, quin, si tã pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint. & cum iã parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, nouæ cohorti hostium, locus detur; donec impetu illati, ab suis excludantur. quod ubi est factum, interclusi equi

B tes, nec perrumpere eadem, quà transierant, posse, ibi maxime confertis hostibus, quà uiã fecerant. & consul, legionesq́. Romanæ, cum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam uiderent; ne tot fortissimos uiros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. diuersi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui cum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusq́. ab imprudentia euentus utraque castra tenuit pauor, ut relictis saucijs, & magna parte impedimentorum, ambo pro uictis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circunsessus ultra mediam noctem est: quò cum circunsedentibus nunciatum esset castra deserta esse, uictos rati suos,

C & ipsi, quà quenque in tenebris pauor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit: degressus deinde ipse cum paucis speculatum, cum ab saucijs hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos deuocat, & in castra Romana penetrat: ubi cum uasta desertaq́. omnia, atque eandem, quam apud hostes, fœditatem inuenisset; prius quàm Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat saucijs ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit. iam eò fama pugnæ aduersæ, castrorumq́. desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites non priuato magis, quàm publico luctu: Fabiusq́. cõsul, terrore urbi quoque iniecto, stationem ante portas agebat; cum equites procul uisi non sine terrore ab dubijs quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbẽ peruaderet gratulantiũ saluos uictoresq́. redisse equites; & ex mœstis paulo an

D te domibus, quæ conclamauerant suos, procurreretur in uias; pauidæq́. matres ac coniuges, oblitæ præ gaudio decoris, obuiam agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo, uix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunis plebis, qui M. Postumio & T. Quinctio diem dixerant, quòd ad Veios eorum opera male pugnatũ esset, occasio uisa est per recens odium Sempronij consulis renouandæ in eos inuidiæ. itaque aduocata cõcione, cum proditam Veijs remp. esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra, uociferati essent: C. Iulius, unus ex tribunis, Tempaniũ equitem uocari iussit: corãq. eis Sex. Tempani, inquit, quæro de te, arbitreris ne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidijs aciem? aut ullo boni consulis functum officio? & tu ne ipse uictis legionibus Romanis, tuo consilio equitẽ ad pedes deduxeris, restitue-

E risq́. pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subuenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidij usquam habueris? an tu cohorsq́. in castra uestra uirtute perruperitis? ecquem in castris consulẽ, ecquẽ exercitũ inueneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? hæc pro uirtute tua fideque, qua una hoc bello resp. stetit, dicenda tibi sunt hodie. denique ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulẽ, exercitumq́ue? uicti denique simus, an uicerimus? Aduersus hæc Tẽpanij, oratio incompta fuisse dicitur, cæterum militariter grauis, nõ suis uana laudibus, nõ crimine alieno læta. Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore æstimationem esse, sed populi R. fuisse, cum eum comitijs consulem legeret. itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes

 exquirerent,

exquirerent, quæ penſitanda quoque magnis animis atque ingenijs eſſent, ſed, quod uiderit, referre poſſe: uidiſſe autem ſe prius, quàm ab acie intercluderetur, conſulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter ſigna Romana telaq. hoſtium uerſantem: poſtea ſe ab conſpectu ſuorum ablatum, ex ſtrepitu tamen & clamore ſenſiſſe uſque ad noctem extractum certamen; nec ad tumulum, quem ipſe tenuerat, præ multitudine hoſtium credere perrũpi potuiſſe: exercitus ubi eſſet, ſe neſcire: arbitrari, uelut ipſe in re trepida loci præſidio ſe ſuosq. ſit tutatus, ſic cõſulem, ſeruandi exercitus cauſa, loca tutiora caſtris cepiſſe: nec Volſcorum meliores res eſſe credere, quàm populi R. fortunam, noctemq. omnia erroris mutui impleſſe: precantemq. deinde, ne ſe, feſſum labore ac uulneribus, tenerent, cum ingenti laude non uirtutis magis, quàm moderationis, dimiſſum. Cum hæc agerentur, iam conſul uia Lauicana ad fanum Quieris erat. eò miſſa plauſtra iumentaq. alia ab urbe, exercitum affectum prælio ac uia nocturna, excepere. paulo poſt in urbem eſt ingreſſus conſul, non ab ſe magis enixe amouens culpam, quàm Tempanium meritis laudibus ferẽs. Mœſtæ ciuitati ab re male geſta, & iratæ ducibus M. Poſtumius reus obiectus, qui tribunus militum pro cõſule ad Veios fuerat, decem millibus æris grauis damnatur. T. Quinctium collegam eius, quia & in Volſcis conſul auſpicio dictatoris Poſtumij Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemilij res proſpere geſſerat, totam culpam eius temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus abſoluerunt. profuiſſe ei Cincinnati patris memoria dicitur, uenerabilis uiri, & exactæ iam ætatis, Capitolinus Quinctius, ſuppliciter orans, ne ſe breui reliquo uitæ ſpatio tam triſtẽ nũcium terre ad Cincinnatum paterentur. Plebs tribunos pl. ab ſe Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antiſtium, & Sex. Pompilium fecit; quos & pro cẽturionibus ſibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus cum odio Sempronij conſulare nomen offenderet, tribunos militum conſulari poteſtate creari iuſſit. creati ſunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Metenda, L. Papirius Mugillanus, L. Seruilius Structus. Principio ſtatim anni L. Hortenſius tribunus plebis C. Sempronio conſuli anni prioris diem dixit. quem cum quatuor collegæ inſpectante populo R. orarent, ne imperatorem ſuum innoxium, in quo nihil præter fortunã reprehendi poſſet, uexaret: ægre Hortenſius pati, tentationẽ eam credens eſſe perſeuerantiæ ſuæ; nec precibus tribunorum, quæ in ſpeciẽ modo iactentur, ſed auxilio confidere reũ. itaq. modo ad eum cõuerſus, ubi illi patricij ſpiritus, ubi ſubnixus & fidens innocentiæ animus eſſet, quærebat: ſub tribunicia umbra conſularem uirum delituiſſe. modo ad collegas: Vos autẽ, ſi reum perago, quid acturi eſtis? an erepturi ius populo, & euerſuri tribuniciã poteſtatem plebi? Cum illi & de Sempronio, & de omnibus ſummam populi R. poteſtatem eſſe dicerent, nec ſe iudicium populi tollere aut uelle aut poſſe; ſed ſi preces ſuæ pro imperatore, qui ſibi parentis eſſet loco, non ualuiſſent, ſe ueſtem cũ eo mutaturos: tum Hortenſius, non uidebit, inquit, plebs Romana ſordidatos tribunos ſuos. C. Semproniũ nihil moror; quando hoc eſt in imperio conſecutus, ut tam carus eſſet militibus. Nec pietas quatuor tribunorũ, quàm Hortẽſij tam placabile ad iuſtas preces ingeniũ, pariter plebi patribusque, gratior fuit. Nõ diutius fortuna Aequis indulſit, qui ambiguã uictoriã Volſcorũ pro ſua amplexi fuerãt. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quinctio, Capitolini F. Capitolino cõſulibus, ductu Fabij, cui ſorte ea prouincia euenerat, nihil dignũ memoratu actũ. Cum trepidam tantum oſtendiſſent aciem Aequi, turpi fuga funduntur, haud magno conſulis decore. itaq. triumphus negatus; cæterũ ob Sempronianæ cladis leuatam ignominiã, ut ouans urbem intraret, conceſſum eſt. Quemadmodũ bellum minore, quàm timuerant, dimicatione erat perfectum: ſic in urbe ex trãquillo nec opinata moles diſcordiarũ inter plebẽ ac patres exorta eſt, cœpta ab duplicando quæſtorũ numero. quam rẽ, ut præter duos urbanos quæſtores, duo conſulibus ad miniſteria belli præſto eſſent, à conſulibus relatam cum & patres ſumma ope approbaſſent: conſulibus tribuni plebis certamen intulerũt, ut pars quæſtorum (nam ad id tempus patricij creati erant) ex plebe fieret. aduerſus quam actionem primo & conſules & patres ſumma ope annixi ſunt. concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis conſulari poteſtate creandis uſi ſunt, adæque in quæſtoribus liberum eſſet arbitrium populi; cum parum proficerent, totam rem de augendo quæſtorum numero omittunt. Excipiunt omiſſam tribuni. aliæq ue ſubinde, inter quas & agrariæ legis, ſeditioſæ actiones exiſtunt: propter

ANNO. CCCXXXII.

ANNO. CCCXXXIII.

A pter quos motus cum senatus consules, quàm tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; resp. à consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Cum pars maior insequentis anni per nouos tribunos plebis & aliquot interreges certaminibus extracta esset: modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitijs consularibus faceret: postremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc patres, nunc tribunos plebis, desertam omissamq. ab hominibus rempublicam, deorum prouidentia curaq. exceptam, memorabat Veientium induciis, & cunctatione Aequorum stare: unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere remp. opptimi: non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse. an bello intestino bellum externum pro-

ANNO CCCXXXIIII.

B pulsaturos? quæ si in unum conueniant, uix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi remittendo de summa quisque iuris, medijs copularent concordiã; patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent. Tribunicia primum comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricij. L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusq. inter aliquot plebeios filio Antistij tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilij, nec potestas, nec suffragatio horum ualuit, quin, quorum patres auosq. consules uiderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusq. repulsa suorum accensi. Quidnam id rei esset? non suis beneficijs, non

ANNO CCCXXXV.

C patrum iniurijs, non denique usurpandi libidine, cum liceat quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quenquam ex plebe factum: non ualuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ: fraudem profecto in re esse; & A. Sempronium comitijs plus artis adhibuisse, quàm fidei: eius iniuria queri suos honore deiectos. itaque cum in ipsum & innocentia tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eiq. ob ignominiam Volsci belli, adiutore collega M. Canuleio, diem dixere. subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris diuidendis illata est: cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat, ratus, id quod erat, aut deposita causa leuiorem futurum apud patres reum, aut perseuerantem sub iudicij tempus plebem offensurum. aduersæ inuidiæ obijci maluit, & suæ nocere causæ, quàm

D publicæ deesse: stetitq. in eadem sententia, ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi inuidiam quæri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui tanti se ciuem, aut quenquam alium debere esse, ut in parcendo uni, malum publicum fiat. nihilo demissiore animo, cum dies uenit, causa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, uirgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amœniorẽ, ingeniumq. liberius quàm uirginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegij sententia pontifex maximus abstinere iocis, coliq. sancte potius quàm scite iussit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lu-

E cretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Seruilium. Annus felicitate populi R. periculo potius ingenti, quàm clade insignis. Seruitia, urbem ut incenderent distantibus locis, coniurarunt; populoq. ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumq. armati occuparent. auertit nefanda consilia Iupiter: indicioq. duorum comprehensi sontes, pœnas dederunt. indicibus dena millia grauis æris, quæ tum diuitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Aequis reparari cœptum: & nouos hostes Lauicanos consilia cum ueteribus iungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Aequorum iam uelut anniuersarijs armis assueuerat ciuitas. Lauicos legati missi, cum responsa inde retulissent dubia, quibus nec dum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negocium datum, aduerterent animos, nequid

ANNO CCCXXXVI.

noui tumultus Lauicis oriretur. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo uenerunt, L. Sergium Fidenatē, M. Papirium Mugillanum, C. Seruilium Prisci filium: quo dictatore Fidenæ captæ fuerant, nunciabant legati, Lauicanos arma cepisse, & cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lauicanis bellum indictum: factoq. senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre; curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Q. Seruilius, Quando nec ordinis huius ulla, inquit, nec reip. est uerecundia; patria maiestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem urbi præerit. bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque, quàm cupiunt, gerant. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt. ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperij multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia uelle, sua imperia sola rata esse: contemnere inuicem, & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperij haberent. quæ cum allata Romam essent, dicitur Q. Seruilius, ætate & usu doctus, precatus ab dijs immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reip. esset, quàm ad Veios fuisset; & uelut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet; & arma pararet. nec falsus uates fuit. nam ductu L. Sergij, cuius dies imperij erat, loco iniquo sub hostium castris, cum, quia simulato metu receperat se hostis ad uallum, spes uana expugnandi castra eò traxisset, repentino impetu Aequorum per supinam uallem fusi sunt; multiq. in ruina maiore, quàm fuga, oppressi, obtruncatique, castraq. eo die ægre retenta. postero die, circunfusis iam magna ex parte hostibus, per auersam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, &, quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. palati alij per agros passim multis itineribus, maioris, quàm accepta erat, cladis nuncij Romam contenderunt. minus trepidationis fuit, quòd euentus timori hominum congruens fuerat; & quòd subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: iussuq. eiusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciauere, Tusculi duces exercitumq. esse, hostem castra loco non mouisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Seruilius Priscus, uir cuius prouidentiam in rep. cum multis alijs tempestatibus ante experta ciuitas erat, tum euentu eius belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alij Ahalam Seruilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) nouo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaq. ad Aequos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prælio cum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere iussit: signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Aequi non tulerint: uictiq. acie cum fuga effusa petissent castra, breuior tempore, & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm prælium fuerat. Captis direptisque castris, cum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent omnes Lauicanos uictos, magnam partem Aequorum Lauicos confugisse: postero die ad Lauicos ductus exercitus: oppidumq. corona circundatum, scalis captum, ac direptum est. Dictator exercitu uictore Romam reducto, die octauo quàm creatus erat, magistratu se abdicauit. & opportune senatus, prius quàm ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illata de agro Lauicano diuidendo fierent, censuit frequens coloniam Lauicos deducendam. coloni ab urbe mille & quingenti missi bina iugera acceperunt. Captis Lauicis, ac deinde tribunis militum creatis consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Seruilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Veturio Crasso: & insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, & Q. Fabio Vibulano. biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrarijs

Margin: ANNO CCCXXXVII. — ANNO CCCXXXVIII. — ANNO CCCXXXIX. — F, G, H, I, K

A rijs legibus fuit. Turbatores uulgi erant Spurij Mecilius quartum, & Metilius tertium tribuni pl. ambo absentes creati. & cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus uiritim diuideretur; magnæq. partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ: (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec, quod uenisset, assignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi patribusq. propositum uidebatur certamen: nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in consilijs priuatis principum cogendis uiam consilij inueniebant; cum Ap. Claudius, nepos eius, qui decemuir legibus scribendis fuerat, minimis natu ex patrum concilio, dicitur dixisse, uetus se ac familiare consilium domo afferre: proauum enim suum Ap. Claudium ostendisse patribus uiam unam dissoluendæ tribuniciæ potestatis per collegarum intercessionem: facile homines nouos auctoritate principum de sententia deduci, si B temporum interdum potius, quàm maiestatis, memor adhibeatur oratio: pro fortuna illis animos esse: ubi uideant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud grauate acclinaturos se ad causam senatus, per quam uniuerso ordini cum primoribus se patrum concilient. Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Seruilio Prisco, quòd non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante iuuenem, negocium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoq. gratum id singulis priuatim, gratum uniuerso senatui fore, sex ad intercessionem comparauere. Posteroq. die cum ex composito relatum ad senatum esset de seditione quam Mecilius Metiliusq. largitione pessimi exempli concirent: eæ orationes à primoribus patrum habitæ sunt, ut pro se quisque iam nec consilium sibi suppetere C diceret: nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio: in eius potestatis fidem circumuentam remp. tanquam priuatum inopem confugere. præclarum ipsis potestatiq. esse, non ad uexandum senatum, discordiamq. ordinum mouendam, plus in tribunatu uirium esse, quàm ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde uniuersi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum silentio facto, ij qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à collegis promulgatam senatus censeat dissoluendæ reip. esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. latores rogationis, concione aduocata, proditores plebis commodorum, ac seruos consularium appellantes, aliaq. truci oratione in collegas inuecti, actionem deposuere. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quinctius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus tribuni D militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis uillarum uastauit: simul Aequos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis suæ gentis populo præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lauicanum factæ erant, nouisq. colonis bellum illatum. Quam noxam cum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem leuemque unam pugnam & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno pl. ut rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lauicos, coloni mitterentur: per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, coloniaque eò deducta Aequi nouis uiribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Va-E lerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, P. Postumio Regillensi. huic bellum aduersus Aequos permissum est, prauæ mentis homini, quam tum uictoria magis, quàm bellum, ostendit. nam exercitu impigre scripto, ductoq. ad Volas, cum leuibus prælijs Aequorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit: deinde ab hostibus in ciues certamen uertit: & cum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutauit: eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quàm quòd in urbe nuper direpta, coloniaque noua, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis accersitus propter seditiones tribunicias in urbem reuertit, audita uox eius in concione, stolida ac prope uecors, qua Sextio tribuno pl. legem agrariam ferenti, simul, Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti: dignos enim

An. CCCXL.

Anno CCCXLI.

enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumq. Volanum esse: malum quidem militibus meis, inquit, nisi quieuerint. quod auditum, non concionem magis, quàm mox patres offendit. & tribunus pl. uir acer, nec infacundus, nactus inter aduersarios superbum ingenium, immodicamq. linguam, quam irritando agitandoque, in eas impelleret uoces, quæ inuidiæ non ipsi tantum, sed causæ atque uniuerso ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quàm Postumium, in disceptationem trahebat. Tum uero secundum tam sæuum atque inhumanum dictum, Auditis, inquit, Quirites, sicut seruis, malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior uobis tanto honore uidebitur, quàm qui uos urbe agrisq. donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti uestræ prospiciunt, qui pro uestris commodis aduersus tam crudeles superbosq. aduersarios depugnant. incipite demum mirari, cur pauci iam uestram suscipiant causam. quid ut à uobis sperent? an honores, quos aduersarijs uestris potius quàm populi R. propugnatoribus datis? ingemuistis modo, uoce huius audita. quid id refert? iam si suffragium detur, hunc, qui malum uobis minatur, ijs, qui agros sedesq. ac fortunas stabilire uolunt, præferetis. Perlata hæc uox Postumij ad milites, multo in castris maiorem indignationem mouit. prædæ'ne interceptorem fraudatoremq. etiam malum minari militibus? itaque cum fremitus aperte esset; & quæstor P. Sestius eadem uiolentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat: misso ad uociferantem quendam militem lictore, cum inde clamor & iurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante qui uulnerauerat, habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus. Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus supplicijs, postremo cum modum iræ nullum faceret; ad uociferationem eorum, quos necari sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellantis pœnam uecors de tribunali decurrit. ibi cum summouentes passim lictores centurionesq. uexarent turbam, eò indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperirietur. quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus tribuni pl. intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quòd cura incesserat patres, ne metu quæstionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet; tendebantq. summa ope, ut consules crearentur. Cum senatusconsultum fieri tribuni pl. non paterentur, ijdem intercederent consularibus comitijs; res ad interregnum redijt. uictoria deinde penes patres fuit. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebsq. præficeret quæstioni quẽ uellet. à plebe consensu populi consulibus negocium mandatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequiuere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret. iacere tandiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur: cum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam uim habere. Aptissimum tempus erat, uindicatis seditionibus delinimentum animis Volani agri diuisionem obijci: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per iniuriam agro publico patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos ut teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne uacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi diuidere, mox paucis, ut cætera, futurum prædæ. Eodem anno aduersus Volscos populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule: cum hostem ibi non inuenissent: Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus prædæ quàm sperauerant, fuit: quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte oppidum reliquerant. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus pl. L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is cum principio statim anni, uelut pensum nominis familiæque, seditiones, agrarijs legibus promulgandis cieret: pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusq. publicis ad domum curamq. corporum nutriendorum auertit: minusq. eam damnosam fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. Defuncta ciuitate

ANNO CCCXLII.

ANNO CCCXLIII.

F G H I K

A tate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia frugum, neglecto cultu agrorum, ut plerunque fit, excepit, M. Papirio, C. Nautio Rutilo consulibus. Iam fames, quàm pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quiq. Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subuentum. superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adiuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis deuexit. Solitudinem in ciuitate ægra experti consules sunt: cum in legationes, non plus singulis senatoribus missis inuenientes, coacti sunt binos equites adijcere. Præterquam ab morbo, annonaque nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hæ solicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat ciuitas, domi discordia, foris bellum exortum. M. Aemilio, C. Valerio Potito consulibus, B bellum Aequi parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capessentibus arma, uoluntarijs mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (iam enim in Latinum Hernicumq. transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus pl. legis agrariæ lator, cum impediret, auxilioq. tribuni nemo inuitus sacramento diceret: repente nunciatur, arcem Caruentanam ab hostibus occupatam esse. ea ignominia accepta, cum apud patres inuidiæ Mænio fuit, tum cæteris tribunis iam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit iustiorem causam resistendi collegæ. itaque cum res diu ducta per altercationem esset; consulibus deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæq. aut iam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contra uociferante, si iniusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere: decreto interpo- C sito nouem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaueruntq. ex collegij sententia, C. Valerio consuli se, damnum aliamq. coercitionem aduersus intercessionem collegæ delectus causa detrectantibus militiam ferenti, auxilio futuros esse. Hoc decreto consul armatus, cum paucis, appellantibus tribunum, collum torsisset: metu cæteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Caruentanam arcem, quanquam inuisus infestusque consuli erat: impigre primo statim aduentu, deiectis, qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad inuadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quòd omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. uenditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores iussit: tum prædicans participem prædæ fore exercitum, cum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque cum ex senatusconsulto urbem ouans introiret, alternis in- D conditi uersus militari licentia iactati: quibus consul increpitus, Mænij celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni, fauor circunstantis populi plausuq. & assensu cum uocibus militum certaret. plusq. ea res, quàm prope solennis militum lascivia in consulem, curæ patribus iniecit. & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænij, si peteret, consularibus comitijs est exclusus. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstorijs comitijs simul ostendit, & ulta est, tunc primum plebeijs quæstoribus creatis: ita, ut in quatuor creandis uni patricio N. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeij, Q. Silius, P. Aelius, P. Pipius, clarissimarum familiarum iuuenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragij Icilios accipio, ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos pl. E creatos. hi multarum magnarumque rerum molem auidissimo adeo populo ostentantes, cum affirmassent nihil se moturos, sine quæstorijs quidem comitijs, quæ sola promiscua plebi patribusq. reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tandiu uellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque uictoria id fuit plebi: quæsturam nanque non honoris ipsius finem æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus nouis hominibus uidebatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: negare, si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi maiorum loco, cernentesq. alios in possessione dignitatis suæ, salij, flaminesq. nusquam alio, quàm ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur. Irritatis utriusque partis animis, cum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet

ANNO CCCXLIIII.

ANNO CCCXLV.

ANNO CCCXLVI.

beret duces: patres omnia quæstorijs comitiis, ubi utrunque plebi liceret, similia fore cer- nentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilij contra tribu- nos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo, id quod petebant exprimerent: cum mira opportunitate, Volscos & Aequos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Herni cumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere oc- cipiunt, obstare tunc enixe tribuni, sibi plebiq. eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi uiri, generosiq. etiam, ut inter plebeios. duo singuli singu- los sibi consules asseruandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc deri- nenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribu ni expediebant. inclinanre deinde se fortuna ad causam plebis, nuncij ueniunt, arcem Car uentanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Aequos interfectis paucis custodibus arcis inuasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. ea ad- uersa ciuitati res, uites tribuniciæ actioni adiecit. nequicquam enim tentati, ut tum deni que desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ inuidiæ, peruincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis mil. creandis: certo tamen pa- cto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus pl. esset: néue quis reficeretur in an- num sequentem tribunus pl. haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem sedi- tiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumq. om- nium ordinum consensu apparari cœptum. cæterum consulum ambo profecti sint ad ar- cem Caruentanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diuersi auctores fa- ciunt. illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Caruentana, cum diu ne quicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam: populationesque & prædas & in Aequis & in Volsco agro ingentes factas. Romæ sicut plebis uictoria fuit in eo, ut quæ mallent comitia haberent: ita euentu comitiorum pa- tres uicere. nanque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patri- cij creati sunt, C. Iulius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Seruilius Ahala. Artem adhibi- tam ferunt à patricijs, cuius eos Icilij tum quoque insimulabant, quòd turbam indigno- rum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, in- scium populum à plebeijs auertissent. Volscos deinde & Aequos, seu Caruentana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram cum impulisset, fama affer- tur, summa ui ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. eorum legatos, utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignauiam, quòd abditi intra muros, populabundos in agris uagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium passi essent. iam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modo Ro- manos sua diuisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc cum inflammarentur animi, ut ad quosque uentum erat, numerus iuniorum conscribeba- tur. ita omnium populorum iuuentus Antium contracta, ibi castris hostem opperieban- tur. quæ ubi tumultu maiore etiam, quàm res erat, nunciantur Romam: senatus extem- plo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici iussit. quam rem ægre passos Iulium Corneliumq. ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: cum primores patrum nequicquam conquesti non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebis appellarent, & consulis quoque ab ea potesta- te uim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebis læti discordia patrum, nihil esse in his auxilij dicerent, qui non ciuium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, communicata resp. esset; tum se animaduersuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricij soluti legum magistratuumq. uerecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent. Hæc contentio minime ido- neo tempore, cum tantum belli in manibus esset, occupauerat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Iulius Corneliusque, cum ad id bellum ipsi satis idonei duces es- sent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorem, disseruere; tum Ahala Seruilius tribunus mil. tacuisse se tandiu ait, non quia incertus sententiæ fuerit; (quem enim bonum ciuem secernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua spõ te cedere auctoritati senatus, quàm tribuniciam potestatem aduersus se implorari pate- rentur.

Anno CCCXLVII.

F G H I K

A rentur. tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus ijs fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ: sed cum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia remp. fore: &, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: at si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum. Quo facto, cum haud immeritam laudem gratiamq. apud omnes tulisset; dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus est. exemplo fuit collegas eumq. intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno, atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes. uictor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum ui expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, cæteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ

B uideretur, felicitate quàm gloria maiore in urbem rediit: magistratuq. se abdicauit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum uero grauior cura patribus incessit; quippe cum prodi causam ab suis cernerent. itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeijs candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant: sic tum, primoribus patrum splendore gratiaq. ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. quatuor creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Poritus, N. Fabius Vibulanus, C. Seruilius Ahala. hic refectus continuato honore, cum ob alias uirtutes, tum ob recentem fauorem unica moderatione partum. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesq. res repeti cœptæ quibus uenientibus ad finem legatio Veientium obuiam fuit. pe-

ANNO CCCXLVIII.

C tiere, ne prius, quàm ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab his repeterentur. tantum abfuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut cum precantibus opem militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset: ad id uenerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quàm in tribunis: qui, quia summa ui resistere nunciabantur, parum cogitauerunt, nulla non uirtute superari humanarum uirium modum. fortissimi milites, non tamen nec uiui, nec post mortem inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Cornelijs Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatus:

ANNO CCCXLIX.

D qui legatis repetentibus res, ni facesserêt propere urbe finibusque, daturos quod Lar Tolumnius dedisset, responderi iussit. id patres ægre passi, decreuere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque diem ad populum ferrent. quod ubi primo promulgatum est, fremere iuuentus, nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo præsidia occidione occisa, & cum periculo retineri: nullum annum esse, quo non acie dimicetur: &, tanquam pœniteat laboris, nouum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus. Hæc sua sponte agitata insuper tribuni plebis accendunt. Maximum bellum patribus cum plebe esse dictitant: eam de industria uexandam militia, trucidandamq. hostibus obijci: eam procul urbe haberi, atque ablegari: ne domi per ocium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut suffragij libere ferendi consilia agitet. prensantesq. ueteranos, stipendia cuiusque, & uulne-

E ra, ac cicatrices numerabant: quid iam integri esse in corpore loci ad noua uulnera accipienda? quid superesse sanguinis, qui dari pro rep. posset? rogitantes. Hæc cum in sermonibus, concionibusq. interdum agitantes, auertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ legis: quam, si subiecta inuidiæ esset, antiquari apparebat. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartito ad deuastandos fines discessere. Valerius Antium petir, Cornelius Ecetras. quacunque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte

parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Seruilio Ahala, cum imminentem urbi collem cepissent, ex loco altiore, quà nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia inuasere. ad quem tumultum obstupefacti qui aduersus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admouendi. plenaq. hostium cuncta erant: & in muris diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. cogebantur itaque uicti, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: cum pronunciatum repente, ne quis præter armatos uiolaretur, reliquam omnem multitudinem uoluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti uiui capiuntur. à cætera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ uenirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui cæteros Volscos à præsidio eius loci auertissent. qui ubi uenerunt, oppidum uetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere. eaq. primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliauit. additum deinde omnium maxime tempestiue principium in multitudinem munerum, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & patres uere appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam uirium superesset, corpori aut sanguini suo parceret: cum commoditas iuuaret rem familiarem, saltem acquiescere eo tempore, quo corpus ad dictum atque operatum reip. esset. tum quòd ultro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum: id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremq; gratiam rei. tribuni plebis communis ordinum lætitiæ concordiæq. soli expertes, negare tam id lætum patribus uniuersis, nec prosperum fore, quàm ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quàm usu apparitūrum: unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur alijs largitos: neque, enim etiam si cæteri ferant, passuros eos, quibus iam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent: & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere. His uocibus mouerunt partem plebis. postremo indicto iam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseueranter tueri: conferre ipsi primi: & quia nondum argentum signatum erat, æs graue plaustris quidam ad ærarium conuehētes, speciosam etiam collationem faciebant. Cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos cum & à patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos ciues conspici uulgus hominum uidit: repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum: &, lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte uoluntarium noui tribuni militum consulari potestate Veios duxere. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Iulius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M. Aemilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veij sunt. sub cuius initium obsidionis cum Etruscorum consilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellóne publico gentis uniuersæ tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusq. ad Volscum auocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Arrena inde Volscorum oppidum ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, præterq. arcem cætera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. infra arcem cæsi captiq; multi mortales. arx deinde obsidebatur; nec aut ui capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidij habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem conuecto. tædioq. recessum inde foret, ni seruus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. à quibus cum custodes trucidarentur, cætera multitudo repentino pauore oppressa in deditionem uenit. Diruta & arce & urbe

AN. CCCL.

AN. CCCLI.

A & urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis, omnisq. uis Romana Veios conuersa est. proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Seruus Romanus uocitatus. Sunt qui Artenam Veientium, non Volscorum fuisse credant. præbet errorem, quòd eiusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit. sed eam reges Romani diruere: Cæretumque, non Veientium fuerat. altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cuius excidium est dictum.

EPITOME LIBRI V.

B *IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res cum esset noua, indignationem tribunorum plebis mouit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primum equis suis merere cœperunt. Cum inundatio ex lacu Albano facta esset, uates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit, simulacrum Iunonis Romam transtulit, decimã partem prædæ Delphos Apollini misit, idem tribunus militum, cum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimq.* C *deditione facta, Faliscorum uictoriam iustitia consecutus est. Cum alter ex censoribus C. Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. Furius Camillus, cum ei dies à L. Appuleio tribuno pl. dicta esset, in exilium abijt. Cum Senones Galli Clusium obsiderent; & legati à senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent: hoc facto eorum concitati Senones, urbem infesto exercitu petierunt; fusisq. ad Aliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se iuuentus contulerat. maiores natu cum insignibus honorũ, quos quisque gesserat, in uestibulis ædium sedentes occiderunt. & cum per auersam partem Capitolij iam in summum euasissent, proditi clangore anserum, M. Manlij præcipue opera deiecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis despondere ut mille pondo auri darent, & hoc precio finem obsidionis emerent, Furius Camillus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu uenit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditq. Aedes Aio Locuto facta: quo loco ante urbem captam uox audita erat, aduentare Gallos. Dictum est ad Veios migrandum esse, propter incensam et dirutam urbem. quod consilium Camillo auctore discussum est. mouit populum uocis quoque omen ex centurione audita: qui cum in forum uenisset, manipularijs suis dixerat: Sta miles: hic optime manebimus.*

LIBER V.

D PACE alibi parta, Romani Veijq. in armis erant, tanta ira odioque, ut uictis finem adesse appareret. comitia utriusque populi longe diuersa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, M. Aemilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Iulius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes contra, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creauere. offendit ea res populorum Etruriæ animos, non maiore odio regni, quàm ipsius regis. grauis iam is antea genti fuerat opibus, superbiaque; E quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, uiolenter diremisset; cum ob iram repulsæ, quòd suffragio XII populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius serui erant, ex medio ludicro repente abduxit. gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quòd excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decreuit. cuius decreti suppressa fama est Veijs propter metum regis, qui, à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non uani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur; tamen, quia omnibus concilijs eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem, & contra oppidanorum eruptiones uersa: alijs frons in Etruriam spectans auxilijs, si qua forte inde uenirent, obstruebatur. cum spes maior imperatoribus

ANNO CCCLII.

peratoribus Romanis in obsidione, quàm in oppugnatione esset; hibernacula etiam, res noua militi Romano, ædificari cœpta: consiliumq́. erat hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, iamdiu nullam nouandi res causam inuenientibus, Romam est allatum; in concionem prosiliunt, solicitant plebis animos, hoc illud esse dictitantes, quòd æra militibus sint constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum ueneno illitum fore: uenisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab rep. iuuentutem: iam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res inuisere suas, quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profecto aliam inuenturos, quàm ne quid per frequentiam iuuenum eorum, in quibus uires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset: uexari præterea, & subigi multo acrius, quàm Veientes: quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregijs muris situq́. naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, niuibus pruinisq́. obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra mariq́. sit quies, arma deponentem: hoc neque reges, neque ante tribunicieam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemuiros iniunxisse seruitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sæuam ac trucem fecerint? sed id accidere haud immerito: non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio: antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos; nunc iam octo iuges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba quidem hærere plebeium quenquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & ciues eorum, non seruos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosq́. ac coniuges inuisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus. Hæc, taliaq́ uociferantes, aduersarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias seditiones comprimendas, uirum imbutum iam ab iuuenta certaminibus plebeijs: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est per collegarum intercessionem tribuniciæ potestatis dissoluendæ. is tum, iam non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: Si unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis uestra, an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. & cum lætor, tandem longi erroris uobis finem factum esse, tum, quòd secundis potissimum uestris rebus hic error est sublatus, & uobis, & propter uos reip. gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis iniurijs uestris, si quæ forte aliquando fuerunt, unquam æque, quàm munere patrum in plebem, cum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare uelle, nisi concordiam ordinum? quam dissoluendæ maxime tribuniciæ potestatis rentur esse. sic hercule tanquam artifices improbi opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in rep. uolunt, ut sit ad cuius curationem à uobis adhibeantur. Vtrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium aduersarij estis, an causam agitis? nisi forte hoc dicitis, quicquid patres faciunt, displicet; siue illud pro plebe, siue contra plebem est. & quemadmodum seruis suis uetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterq́. in ijs beneficio ac maleficio abstineri æquum censent: sic uos interdicitis patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra prouocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. quanto tandem, si quicquam in uobis non dico ciuilis, sed humani esset, fauere uos magis, & quantum in uobis esset, indulgere potius comitati patrum, atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit maximum hoc imperium inter finitimos breui futurum esse? Atque ego, quàm hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re à Veijs exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea differam. nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. quam orationem non apud uos solum, sed etiam in castris si habeatur ipso exercitu disceptante, æquam arbitror uideri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem uenire posset: aduersariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid noui adiectum commodi sit, eis

laborem

A laborem etiam nouum pro portione iniungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum [illegible] ferme sine impensa opera est. labor uoluptasq. dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt iuncta. Moleste antea ferebat miles se suo sumptu operam [illegible] p. praebere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quaerere unde domi [illegible] aeq. se ac suos tueri posset. gaudet nunc fructui sibi remp. esse, & laetus stipendium a[illegible] aequo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui grauis impensa non est, [illegible] diutius abesse. an, si ad calculos eum resp. uocet, non merito dicat, annua aera habes [illegible]am operam ede? an tu aequum censes, militia semestri solidum te stipendium [illegible] accipere? Inuitus in hac parte orationis Quirites moror. sic enim agere debent, [illegible] mercenario milite utuntur. At nos tanquam cum ciuibus agere uolumus: agiq. tan[illegible]m patria nobiscum, aequum censemus. aut non suscipi bellum oportuit: aut ge-

B [illegible]tate populi R. & perfici quamprimum oportet. perficietur autem, si urgemus [illegible] non ante abscedimus, quam spei nostrae finem captis Veijs imposuerimus. si her[illegible]lla alia causa, ipsa indignitas perseuerantiam imponere debuit. Decem quondam [illegible] urbs oppugnata est ob unam mulierem ab uniuersa Graecia, quam procul ab [illegible]s, quot maria distans? nos intra uicesimum lapidem, in conspectu prope [illegible] oppugnationem perferre piget: scilicet quia leuis causa belli est: nec [illegible] iusti doloris est, quod nos ad perseuerandum stimulet. Septies re[illegible] pace nunquam fidi fuerunt, agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates [illegible] cogerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra ius gent[illegible] impiae legatorum nostrorum: Etruriam omnem aduersus nos concitare uol[illegible]ieq. id moliuntur: res repetentes legatos nostros, haud procul abfuit,

C q[illegible] cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam iustum [illegible]et, ne illa quidem, oro, uos mouent? operibus ingentibus septa urbs est, [illegible] muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta euastata sunt bello. si r[illegible] exercitum, quis est, qui dubitet, illos non cupiditate solum ulciscendi, sed et [illegible] necessitate imposita ex alieno praedandi, cum sua amiserint, agrum nostrum inuasuros? non [illegible]imus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? [illegible] quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis cum stipendium ext[illegible]re uoluerint, nunc consultum repente uolunt; quale est? uallum fossamque, [illegible]s utranque rem operis, per tantum spatij duxerunt: castella primo pauca, postea ex[illegible]to creberrima fecerunt. munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia uenirent, opposuere. quid turres, quid uineas te-

D studines [illegible] & aliam oppugnandarum urbium apparatum loquar? cum tantum laboris ex[illegible], & ad finem tam operis tandem peruentum: relinquendáne haec censetis, ut ad aestatem rursus nouus deintegro his instituendis exudetur labor? quanto est minus opera tueri facta & instare, & perseuerare, defungiq. cura? breuis enim profecto res est, si [illegible]tenore peragitur: nec ipsi per intermissiones has interuallaq. lentiorem spem no[illegible]. loquor de opere, & de temporis iactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num obliuisci nos haec tam crebra Etruriae concilia de mittendis Veios au[illegible] patiuntur? ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in [illegible]est, capere Veios licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? [illegible]m, si laxamentum dederis, maior frequentiorq. legatio itura sit: cum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veijs spatio mutari interposito possit. uel con-

E sensu ciuitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos, uel ipsius uoluntate regis, qui obstare regn[illegible] ciuium nolit. Videte quot res, quam inutiles sequantur illam uiam consilij: iactura operum tanto labore factorum: uastatio imminens fi[illegible] nostrorum, E[illegible] bellum pro Veiente concitatum. Haec sunt tribuni consilia uestra, non hercule [illegible], ac si quis aegro, qui curari se fortiter pati[illegible], e[illegible] conualescere possit, cibi gratia praesentis aut potionis longinquum & forsitan [illegible]. Si mediusfidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe [illegible] erat, insuescere militem nostrum non solum parta uictoria frui, sed, si [illegible] lentior sit, pati taedium, & quamuis serae spei exitum expectare: &, si non sit aestate [illegible] bellum, hiemem opperiri; nec, sicut aestiuas aues, statim autumno tecta ac recessum

 circunspicere.

tis circumspicere. Obsecro uos, uenandi studium ac uoluptas homines per niues ac pruinas in montes siluasq. [illegible]: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam uel lusus ac uoluptas elicere solet? adeo ne effœminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut tanquam na[illegible] bellum tempestatibus captandis, & obseruando tempore anni gerant? non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc obijciat; contendantque, & animis & corporibus suis uirilem patientiam inesse; & se iuxta hieme atque æstate bella gerere posse; nec se patrocinium mollitiæ inertiæq. mandasse tribunis; & meminisse hanc ipsam potestatem non in umbra, nec in tectis maiores suos [illegible]. Hæc uirtute militum uestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam & ad alia bella, & ad cæteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? u[illegible] tandem finitimi populum R. eum esse putent, cuius si qua urbs p[illegible] illum breuissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat: an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non uis hiemis ab urbe circumsessa semel amouere possit? nec finem ullum alium belli, quàm uictoriam nouerit? nec impetu potius bella, quam perseuerantia g[illegible]at? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est: quarum plerasque munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitiq. tempus ipsum uincit atque expugnat: sicut Veios expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint: & Romæ inuenerint præsidia Veientes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam, quod Veientibus optatum æque contingere possit, quàm ut seditionibus primum urbs Romana, deinde uelut ex contagione castra impleantur? At hercule apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos nouatum sit; non negata auxilia ab Etruscis, irritauerint animos. morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud uos impune [illegible]tur. fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. auctores signa relinquendi, & deferendi castra, non uni aut alteri militi, sed uniuersis exercitibus, palam in concione [illegible]iuntur. adeo quicquid tribunus pl. loquitur, etsi prodendæ patriæ, dissoluendæq. [illegible] est, assuestis audire. quippe dulcedine potestatis eius capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hic uociferantur, eadem in castris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, ducibusq. parere non patiantur; quoniam ea demum R[illegible] libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores maiorum, non [illegible]tu a patrum, non disciplinam uereri militiæ. Par iam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, cum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum maiorem, ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. nam cum agger promotus ad urbem, uineæq. tantum non iam iunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam, nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo facibus maxime armata ignes coniecit: horæq. momento simul aggerem ac uineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales, nequicquam opem ferentes, ferro igniq. absumpti sunt. quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumq. iniecit, ne tum uero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis uelut ab se uictæ reip. insultarent: cum repente quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt, factaq. dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. quibus cum amplissimis uerbis gratiæ a senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem peruasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operamque reip. extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere uelint. si Veios ducti sint, negant se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse. Tum uero iam superfundenti [illegible] uix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus ne[illegible], laudari iussi: neque aut in curiam uocati, quibus responsum daretur; aut [illegible] tinebatur senatus. sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem [illegible] m uoce [illegible]busque significare publicam lætitiam: beatam urbem Ro[illegible], & [illegible]ictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem:

A bem: diem ipsum laudibus ferre: uictam esse fateri comitatem benignitatemq. senatus certatim patribus plebiq. manare gaudio lacrymæ, donec, reuocatis in curiam patribus, senatusconsultũ factum est, ut tribuni militares, concione aduocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore: placere autem, omnibus his uoluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere: & equiti certus numerus æris est assignatus. tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amissa modo restituit opera, sed noua etiã instituit. ab urbe commeatus intentiore, quàm antea, subuehi cura; ne quid tam beneme rito exercitui ad usum deesset. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Seruilium Ahalam tertium, Q. Seruilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. His tribunis dum cura omnium in Veiens bellum inten

ANNO CCCLIII.

B ta est, neglectum Anxuri præsidium uacationibus militum, & Volscos mercatores uulgo receptando, proditis repente portarum custodibus oppressum est. minus militum perijt, quia præter ægros, lixarum in modum omnes per agros uicinasq. urbes negociabantur. Nec Veijs melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quàm aduersus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum aduentu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, deuictis Veijs, bello quoque Romano se proximos fore credentes Falisci propria etiam causa infesti, quòd Fidenati bello se iam antea immiscuerant, per legatos ultro citroq. missos iureiurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Veios accessere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemq. terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mo

C le adesse Romani crediderant. eadem opinio Veientes in urbe concitauit. ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur. concursantesque, cum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere uim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex maioribus castris subueniretur, ut diuersæ legiones, aliæ aduersus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. sed castris præerat Virginius, priuatim Sergio inuisus infestusque. is, cum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque inuehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. huius arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico uideretur petisse, uinci ab hoste, quàm uincere per ciuem, maluit. Diu in medio cæsi milites: postremo, desertis munitionibus, perpauci in maiora castra, pars maxima atque ipse Sergius

D Romam pertenderunt. ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumq. inter collegas maledictis. pauci reipu. huic atque illi, ut quosque studium priuatim aut gratia occupauerat, adsunt. primores patrum, siue culpa, siue infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere non expectandum iustum tempus comitiorum, sed extemplo nouos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent. in quam sententiam cum pedibus iretur, cæteri tribuni militum nihil contradicere. at enimuero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum eius anni senatum apparebat: primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare se ante idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisq. re

E bus ciuitatis inuiti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in uincula eos duci iussuros esse. Tum C. Seruilius Ahala tribunus mil. Quod ad uos attinet tribuni plebis, minasq. uestras, næ ego libenter experirer, quàm non plus in his iuris, quàm in uobis animi esset. sed nefas est tendere aduersus auctoritatem senatus. proinde & uos desinite inter nostra certamina locum iniuriæ quærere: & collegæ aut facient, quod censet senatus; aut, si pertinacius tendent, dictatorem ex templo dicam, qui eos abire magistratu cogat. Cum omnium assensu cõprobata oratio esset; gauderentq. patres: sine tribuniciæ potestatis terriculis inuentã esse aliã uim maiorẽ ad coercendos magistratus; uicti consensu omnium comitia tribunorum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seq. eam ante diẽ magistratu abdicauere.

ANNO CCCLIIII.

L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo, M. Aemilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Iulio Iulo, Tribunis mil. consulari potestate, multa domi militiaq. gesta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romae simul de delectu, simul tributo conferendo laboratum est: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud paruum motum duo iudicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, exciuere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi: nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. quantum autem augebatur militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat: eaq. tributo conferebatur, inuitis conferentibus qui domi remanebant; quia tuentibus urbem, opera quoque militari laborandum, seruiendumq. reip. erat. Haec per se grauia, indigniora ut uiderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; G ideo aera militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. Vnum bellum annum iam tertium trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant: in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos: iam non aestatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miserae plebi sit: quę nunc etiam uectigalis ad ultimum facta sit, ut, cum confecta labore, uulneribus, postremo aetate corpora retulerint, inculta q. omnia diutino dominorum desiderio domi inuenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; aeraq. militaria, uelut foenore accepta, multiplicia reip. reddant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos maiorum rerum curis, comitijs tribunorum pl. numerus expleri nequijt. pugnatum inde, in loca uacua ut patricij cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tum labefactandae legis tribuniciae causa effectum est, ut cooptarentur tribuni pl. C. Lacerius, & M. Acutius, haud dubie H patriciorum opibus. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus pl. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare uideretur Treboniae legis patrocinium. is, quod petissent patres quidam primo incepto repulsi, tum tamen tribunos militum expugnasse uociferans, legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragijs populi, sed imperio patriciorum, & eò deuolui rem, ut aut patricij, aut patriciorum asseclae habendi tribuni pl. sint, eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere. Cum arderent inuidia non patres modo, sed etiam tribuni pl. cooptati pariter, & qui cooptauerant: tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumq. prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis inuidiamque die dicta auertunt. quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasq. belli sit grauis; qui clade accepta ad Veios doleant; qui, amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; ijs publici priuatiq. doloris exequendi ius potestatemq. ex duobus noxijs capitibus datam ab se memorant: omnium nanque malorum in Sergio Virginioque causas esse, nec id accusatorem magis arguere, quàm fateri reos: qui noxij ambo, alter in alterum causam conferant; fugam Sergij Virginius, Sergius proditionem increpans Virginij: quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo uerisimilius sit, ex composito eam rem, & communi fraude patriciorum actam: ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi causa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra: omnia fieri, ut consenescat ad Veios iuuentus; nec de agris, nec de alijs commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaq. urbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint. Praeiudicium iam de reis & ab senatu, & a populo R. & ab ipsorum collegis factum esse: nam & senatusconsulto eos ab rep. remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: & populum R. tribunos creasse, qui non idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kal. Octobribus magistratum occiperent: quia stare diutius resp. his manentibus in magistratu non posset: & tamen eos tot iudicijs confossos, praedamnatosque, uenire ad populi iudicium; & existimare defunctos se esse, satisque poenarum dedisse, quòd duobus mensibus citius priuati facti sint; neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non poenam irrogatam: quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. illos repeterent animos Qui-

rites,

A rites,quos recenti clade accepta habuissent,cum fuga trepidum,plenum uulnerum ac pauore incidentem portis exercitum uiderint,non fortunam, aut quenquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum,fortunasq. L. Virginij ac M. Sergij sit execratus, detestatusque. minime conuenire,quibus iratos quisque deos precatus sit, in ijs summa potestate, cum liceat & oporteat,non uti. nunquam deos ipsos admouere nocentibus manus: satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment. His orationibus incitata plebs, denis millibus æris grauis reos condemnat; nequicquam Sergio Martem communem belli,fortunamq. accusante: Virginio deprecante,ne infelicior domi,quàm militiæ, esset. In hos uersa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisq. contra legem Treboniam factæ memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem iudicij plebes haberet, legem agrariam

B promulgant, tributumq. conferri prohibent: cum tot exercitibus stipendio opus esset, resq. militia ita prospere gererentur,ut nullo bello ueniretur ad exitum rei. nanque Veijs castra quæ amissa erant,recuperata,castellis præsidijsq. firmantur. Præerant tribuni militum,M. Aemilius,& K. Fabius. à M. Furio in Faliscis,& Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inuenti: prædæ actæ: incendijsq. uillarum ac frugum uastati fines: oppida nec oppugnata,nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum,loco alto situm: & postquam uis irrita erat,uallo fossaq. obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci prouincia euenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina maiore mole coorta, quàm bella tractabantur. & cum tributum conferri per tribunos non posset: nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraq. militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turba-

C rentur. Inter has iras plebis in patres,cum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis,& ab Sergijs Virginijsq. ad plebeios uiros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quàm ut unus ex plebe usurpandi iuris causa,P. Licinius Caluus tribunus militum consulari potestate crearetur. cæteri patricij creati: P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Vulscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modo qui creatus erat, uir nullis ante honoribus usus,uetus tantum senator, & ætate iam grauis. nec satis constat,cur primus ac potissimus ad nouum delibandum honorem sit habitus. alij Cn. Cornelij fratris,qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexq. stipendium equitibus dederat,gratia extractum ad tantum honorem credunt; alij orationem ipsum tempestiuam de concordia ordinum,patribus plebiq. gratam habuisse. Hac uictoria comitiorum exul-

D tantes tribuni pl. quod maxime remp. impediebat,de tributo remiserunt. collatum obedienter,missumq. ad exercitum est. Anxur in Volscis breui receptum est, neglectis die festo custodijs urbis. Insignis annus hieme gelida ac niuosa fuit: adeo ut uiæ clausæ, Tiberis innauigabilis fuerit. annona ex ante conuecta copia nihil mutauit. & quia P. Licinius,ut ceperat haud tumultuose magistratum,maiore gaudio plebis,quàm indignatione patrum,ita etiam gessit: dulcedo inuasit proximis comitijs tribunorum militum plebeios creandi. unus M. Veturius ex patricijs candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Volerонem Publilium,Cn.Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, siue ex intemperie cœli raptim mutatione in contrarium facta, siue alia qua de causa grauis pestilensq. omnibus animalibus æstas excepit. cuius insanabili pernicie,quando nec causa nec finis inue-

E niebatur,libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt: duumuiri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto,per dies octo Apollinem Latonamq. & Dianã, Herculem,Mercurium atque Neptunum tribus quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placauere. priuatim quoque id sacrũ celebratum est. tota urbe patentibus ianuis,promiscuoq. usu rerũ omnium in propatulo posito,notos ignotosq. passim aduenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos,iurgijs ac litibus temperatum: uinctis quoque dempta in eos dies uincula: religioni deinde fuisse,quibus eam opẽ dij tulissent,uinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. nanque eodem quo antea modo circa munimenta,cum repente Capenates Faliscíq. subsidio uenissent, aduersus tres exercitus ancipiti prælio pu-

ANNO CCCLV.

ANNO CCCLVI.

gnatum est. ante omnia adiuuit memoria damnationis Sergij ac Virginij. itaque maioribus castris, unde antea cessatum fuerat, breui spatio circunductæ copiæ Capenates in uallum Romanum uersos ab tergo aggrediuntur. inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesq́. eruptio ex castris opportune facta auertit. repulsos deinde insecuti uictores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post iam palantes, ueluti forte oblati, populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumpsere. & Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum, præ metu ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta. Et iam comitia tribunorum militum aderant: quorum prope maior patribus, quàm belli, cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. iraque clarissimis uiris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi uerecundiam crederent fore; nihilo minus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam excipiebant, in religionem uertentes, comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigijsq́. diuinis similem coortam: proximo non prodigia, sed iam euentus, pestilentiam agris urbiq́. illatam haud dubia ira deûm, quos pestis eius arcendæ causa placandos esse, in libris fatalibus inuentum sit. comitijs, auspicato quæ fierent, indignum dijs uisum honores uulgari, discriminaq́. gentium confundi. Præterquam maiestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quenque tribunos militum consulari potestate creauere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum iterum, L. Furium Medullinum tertium, Q. Seruilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota uis in popularionibus fuit. duo summi imperatores, Potitus à Falerijs, Camillus à Capena prædas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset. Prodigia interim multa nunciata; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque: & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. In unum omnium curæ uersæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam creuit. quidnam eo dij portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cauillantes in stationibus ac custodijs milites Romanos Etruscosque, uaticinantis in modum cecinit, priusquā ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Veijs Romanum. quod primo uelut temere iactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est: donec unus ex statione Romana percontatus proximum oppidanorum, (iam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano iaceret; postquam audiuit aruspicem esse; uir haud intacti religione animi, causatus de priuati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere uelle, ad colloquium uatem elicuit. cumque progressi ambo à suis longius essent inermes, sine ullo metu, præualens iuuenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset: sciscitantibus quidnam id esset quod de lacu Albano docuisset, respondit profecto iratos deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem obiecissent, ut excidium patriæ fatale proderet. iraque quæ tum cecinerit diuino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, reuocare posse; & tacendo forsitan quę dij immortales uulgari uelint, haud minus, quàm celanda effando, nefas contrahi: sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut, quando aqua Albana abundasset, tum si eam Romanus rite emisisset, uictoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Veientium deserturos non esse. Exequebatur inde quæ solennis deriuatio esset. Sed auctorem leuem, nec satis fidum super tanta re patres rati, decreuere legatos, sortesque oraculi Pythici expectandas. Prius quàm à Delphis oratores redirent, Albaniue prodigij piacula inuenirentur, noui tribuni militum consulari potestate, L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius magistratum ineunt. Eo anno Tarquinienses, noui hostes exorti: quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur; Aequorum ad Lauicos, qui

ANNO CCCLVII.

ANNO CCCLVIII.

F G H I K

A qui Romanam ibi coloniam oppugnabant; ad hoc Veienti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos uidebant Romanos, nec intra muros quietiora negocia esse certaminibus patrum ac plebis: inter hæc locum iniuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam iniuriam Romanos, ne nouo bello se onerarent; aut exiguo, eoq. parum ualido exercitu persecuturos. Romanis indignitas maior, quàm cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius, & L. Iulius non iusto delectu, (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope uoluntariorum, quos adhortando incitauerant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus, grauesq. præda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; & receptis agrorum suorum spolijs, Romam reuertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta ueniere: quodq. inde redactum, militibus est diuisum. In cætera bella, maximeq. Veiens, incerti exitus erant. iamq. Romani, desperata ope humana, fata & deos spectabant; cum legati ab Delphis uenerunt, sortem oraculi afferentes congruentem responso captiui uatis. Romane, aquam Albanam caue lacu contineri, caue in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamq. riuis extingues: tum tu insiste audax hostium muris, memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis uictoriam datam. bello perfecto donum amplum uictor ad mea templa portato: sacraq. patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito. Ingens inde haberi captiuus uates cœptus, eumq. adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusq. ad prodigij Albani procurationem, ac deos rite placandos cœpere. inuentumq. tandem est, ubi neglectas cæremonias, intermissum'ue solenne dij arguerent, nihil profecto aliud esse, quàm magistratus, uitio creatos, Latinas, sacrumque in Albano monte non rite concepisse: unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Seruilius Fidenas, M. Furius Camillus. nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conuenisset prius, ut maior pars tribunorum militum ex plebe crearetur. Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita. postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioq. omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est, antea se id Veientibus negasse; quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc iam pro se fortunam D suam illis negare. maxime in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, nouos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit. sanguini tamen nominique, & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui iuuentutis suæ uoluntarij ad id bellum eant, non impediant. Eum magnum aduenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoq. mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ. Haud inuitis patribus P. Licinium Caluum prærogatiuæ tribunum militum non petentem potestate consulari creant, moderationis expertæ in priore magistratu uirum, cæterum iam tum exactæ ætatis. omnesq. deinceps ex collegio eiusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renunciarentur iure uocatis tribubus, permissu interregis P. Licinius Caluus ita uerba fecit: Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus uos his comitijs petere in insequentem annum uideo, si & collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. me iam non eundem, sed umbram nomenq. P. Licinij relictum uidetis. uires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, uigor animi obtusus. En uobis, inquit, iuuenem, (filium tenens) effigiem atque imaginem eius, quem uos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. hunc ego, institutum disciplina mea, uicarium pro me reip. do, dicoque: uosq. quæso Quirites, delatum mihi ultro honorem, huic petenti, meisque pro eo adiectis precibus mandetis. Datum id petenti patri; filiusq. eius P. Licinius tribunus mil. consulari potestate cum ijs, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusq. tribuni mil. profecti aduersus Faliscos Capenatesque, dū bellum maiore animo gerunt, quàm consilio, præcipitauere in insidias. Genucius

ANNO CCCLIX.

Tarquinienses opprimuntur.

Oraculi responsum delphici.

Interreges tres creantur.

Galli noui accolae Etruriae.

P. Licinius Caluus creatur.

Duces romani praecipitantur in insidias.

morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit: Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quàm cladis acceptum: quæ prope in cladē ingentem uertit: tantum inde terroris non Romæ modo, quò multiplex fama peruenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. ægre ibi miles retentus à fuga est, cum peruasisset castra rumor, ducibus exercituq. cæso uictorem Capenatem ac Faliscum, Etruriæq. omnē iuuentutem haud procul inde abesse. his tumultuosiora Romæ. iam castra ad Veios oppugnari iam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant: concursumq. in muros est, & matronarum, quas ex domo conciuerat publicus pauor, obsecrationes in templis factæ: precibusq. ab dijs petitum, ut exitium ab urbis tectis templisq. ac Romanis mœnibus arcerent, Veiosq. eum auerterent terrorem, si sacra renouata rite, si procurata prodigia essent. Iam ludi Latinæq. instauratæ erant: iam ex lacu Albano aqua emissa in agros: Veiosq; fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, seruandæq. patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutauerat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis uideri. Omnium primum in eos, qui à Veijs in illo pauore fugerant, more militari animaduertit, effecitq. ne hostis maxime timendus militi esset. deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum nouum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam iuuentus, Latini Hernicíq. operam suam pollicentes ad id bellum uenere. quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis iam omnibus ad id bellum paratis, ludos Magnos ex senatusconsulto uouit Veijs captis se facturum; ædemq. Matutæ matris refectam dedicaturum, iam ante ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe expectatione hominum maiore, quàm spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. omnia ibi summa ratione consilioq. acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. non prælio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit: ingentiq. præda est potitus: cuius pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraq. castella facta; & à procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac uallum fiebant, edicto ne quis iniussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerū diuisit. senæ horæ in orbem operi attributæ sunt. nocte ac die nunquam ante omissum, quàm in arcē uiā facerent. Dictator, cum iam in manibus uideret uictoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumq; prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militū irā ex malignitate prædæ partitæ, aut inuidiam apud patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: deum immortalium benignitate, suis cō silijs, & patientia militum Veios iam fore in potestate populi R. quid de præda faciendū censerent? Duæ senatum distinebant sententiæ, una senis P. Licinij, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ uellet, in castra Veios iret: altera Ap. Claudij, qui largitionem nouam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendij ex ea pecunia militi numerandi: ut eo minus tributi plebes conferret: eius enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos; non auidas in direptiones manus ociosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse: cum ita ferme eueniat, ut, qui segnior sit, prædæ, fortissimus quisque laboris periculiq. præcipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam & inuisam semper eam pecuniam fore aiebat; causasq. criminum ad plebem, seditionumq. inde, ac legum nouarum præbituram. satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum, succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint: gratius id fore, lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat: ipsum dictatorem fugere inuidiam ex eo criminaque, eo delegasse ad senatum: senatum quoque debere reiectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit.

Hæc

A Hæc tutior uisa sententia est, quæ popularem senatum faceret. edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus uideretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo repleuit castra. Tum dictator auspicato egressus, cum edixisset ut arma milites caperent, Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoq. numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibiq. hinc decimam partem prædæ uoueo. te simul Iuno regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos uictores in nostram, tuamq. mox futuram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat. Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari se iam ab suis uatibus, iam ab externis oraculis proditos, iam in partem prædæ suæ uocatos deos, alios uotis ex urbe sua euocatos hostium templa nouasq. sedes spectare, seq. ultimum illum diem agere, nihil minus timentes, quàm subrutis B cuniculo mœnibus, arcē iā plenā hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirātes quidnam id esset, quòd, cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis mouisset, tū uelut repentino icti furore improuidi currerēt ad muros. Inseritur huic loco fabula immolante rege Veientium, uocem aruspicis dicentis, qui eius hostiæ exta prosecuisset, ei uictoriā dari, exauditā in cuniculo mouisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperēt, & ad dictatorē ferrēt. Sed in rebus tā antiquis si, quæ similia ueri sint, pro ueris accipiātur, satis habeā. hæc ad ostentationē scenæ gaudētis miraculis aptiora, quàm ad fidē, neque affirmare, neque refellere operæpretiū est. Cuniculus delectis militibus eo tēpore plenus, in æde Iunonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repente edidit. & pars auersos in muris inuadunt hostes: pars claustra portarum reuellunt: pars, cum ex tectis saxa tegulæq. à mulieribus ac seruitijs iacerentur, inferunt ignes. clamor omnia uarijs terren C tium ac pauentium uocibus, mistо mulierum ac puerorum ploratu, complet. momento temporis deiectis ex muro undique armatis, patefactisq. portis, cū alij agmine irruerent, alij desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. deinde multa iam edita cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere iubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes cœpti. & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ cum ante oculos eius aliquantum spe atque opinione maior, maiorisq. pretij rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, ut, si cui deorum hominumq. nimia sua fortuna, populiq. R. uideretur. ut eam inuidiam lenire quamminimo suo priuato incommodo, publicoq. populi R. liceret. conuertentem se inter hanc uenerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idq. omen pertinuisse postea euentu rem coniectantibus uisum ad damnationem ipsius Camilli, captæ D deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Itaq. ille dies cæde hostium, ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus. postero die libera corpora dictator sub corona uendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rē arbitrij sui reiecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Cum iam humanæ opes asportatæ egestæq. à Veijs essent, amoliri tum deum dona, ipsosq. deos, sed colentium magis, quàm rapientium modo, cœpere. nanque delecti ex omni exercitu iuuenes, pure lotis corporibus, candida ueste, quibus deportanda Romam regina Iuno assignata erat, uenerabundi templum iniere, primo religiose admouentes manus: quòd id signum more Etrusco nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. deinde cum quidam E seu spiritu diuino tactus, seu iuuenili ioco, Vis ne Romam ire Iuno? dixisset: annuisse cæteri Deam conclamauerunt. inde fabulæ adiectum est, uocem quoque dicentis, uelle, auditam. motam certe sede sua parui molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus leuem ac facilem translatu fuisse: integramq. in Auentinum æternam sedem suam, quò uota Romani dictatoris uocauerant, perlatam: ubi templum ei postea idem qui uouerat, Camillus dedicauit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam uel ultima clade indicantis; quòd decem æstates hiemesq. continuas circumsessa, cum plus aliquanto cladium intulisset, quàm accepisset, postremo iam fato quoque urgente, operibus tamen, non ui expugnata est. Romam ut nunciatum est, Veios captos: quanquam & prodigia procurata fuerant, & uatum responsa, & Pythicæ

sortes

sortes notæ; &, quantum humanis adiuuari consilijs potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis uarie ibi bellatum erat, multæq́, clades acceptæ, uelut ex insperato immensum gaudium fuit. & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum grates dijs agentium erant. senatus in quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Aduentus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obuiam effusis, celebratior, quàm ullius unquam antea, fuit: triumphusq́. omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit. maxime conspectus ipse est, curru equis albis iuncto urbem inuectus: parumque id non ciuile modo, sed humanum etiam uisum. Iouis, solisque equis æquiparatum dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior, quàm gratior, fuit. Tum Iunoni reginæ templum in Auentino locauit, dedicauitque Matutæ matri. atque his diuinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicauit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decimam nouisse prædæ partem cum diceret Camillus, pontifices soluendum religione populum censerent: haud facile inibatur ratio iubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eò, quod leuissimum uidebatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exoluere uellet, cum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum dignum amplitudine templi, ac numine dei, ex dignitate populi R. fieret. ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienauit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Aequis uenerunt. impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret ciuitas, quàm quòd digni peterent. Veijs captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintū, Q. Seruilium tertium. Cornelius Faliscum bellum, Valerio ac Seruilio Capenas sorte euenit. ab ijs non urbes ui aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus: prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cuius leniendæ causa coloniam in Volscos, quò tria millia ciuium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumuirique ad id creati, terna iugera & septunces uiritim diuiserant, ea largitio sperni cœpta: quia spei maioris auertendæ solatium obiectum censebant. cur enim relegari plebem in Volscos, cum pulcherrima urbs Veij agerque Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? urbem quoque urbi Romæ uel situ, uel magnificentia publicorum priuatorumque tectorum ac locorum præponebant. quin illa quoque actio mouebatur, quæ post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. cæterum partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communes reip. incoli à Romano populo posse. Aduersus quæ cum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi R. quàm quicquam earum rerum rogaretur: quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus urbibus fore? uictam ne ut quisquam uictrici patriæ præferret? sineretque maiorem fortunam captis esse Veiis, quàm incolumibus fuerit? postremo, se relinqui à ciuibus in patria posse: ut relinquant patriam atque ciues, nullam uim unquam subacturam: &, T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis eius lator erat) conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore urbis Romæ. Hæc cum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm, quòd, ubi rixæ committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi iubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus uiolandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus uerecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur: haud mirum id quidem esse, furere ciuitatem, quæ damnata uoti, omnium rerum potiorem curam, quàm religione se exoluendi, habeat: nihil de collatione dicere stipis uerius, quàm decimæ: quando ea se quisque priuatim obligauerit, liberatus sit populus. enimuero illud se tacere, suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum præda, quæ rerum mouentium sit, decima designetur: urbis, atque agri capti, quæ & ipsa uoto cótineantur, mentionem

An. CCCLX.

F G H I K

A nem nullam fieri. Cum ea disceptatio anceps senatui uisa, delegata ad pontifices esset: adhibito Camillo, uisum collegio, quod eius ante conceptum uotum Veientium fuisset, & post uotum in potestatem populi R. uenisset, eius partem decimam Apollini sacram esse. ita in æstimationem urbs agerq. uenit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negocium datum. cuius cum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res ut quæ maxime senatui unquam fuit: honoremq. ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoq. uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque, ut pecuniæ soluerentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt,

B integrant seditionem tribuni pl. incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. cum prædam Veientanam publicando sacrandoq. ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: præsentium, cum se ultro iratis offerrent, uerecundiam habent. simul ut extrahi rem ex eo anno uiderunt, tribunos plebis latores legis in eum annum eosdem reficiunt. & patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte ijdem refecti. Comitijs tribunorum militum patres summa ope euicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed rogationi tribuniciæ aduersarius quærebatur. cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Aemilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil mouerunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde

C elanguit res: & Camillo, quem aduersarium maxime metuerant, gloria in Faliscis creuit. nam cum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum, atque incendijs uillarum coegit eos egredi urbe, sed timore longius progredi prohibente, mille fere passuum ab oppido castra locant, nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditus, asperis confragosisq. circa, & partim arctis, partim arduis uijs. cæterum Camillus captiuum indicem ex agris securus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariã Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque. tantumq. inde pauoris Faliscis iniectum est, ut effusa fuga castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. multi cæsi uulneratiq. prius, quàm pauentes portis inciderent. castra capta: præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira. sed seueritate imperij ui

D cti, eandem uirtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaq. parua fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe: cum frumentum, copiæq. aliæ ex ante conuecto largius obsessis, quàm obsidentibus suppeterent. uidebaturq. æque diuturnus futurus labor, ac Veijs fuisset: ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis uirtutis specimen, & maturam uictoriam dedisset. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum & comite uti: simulq. plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia uidebatur præcellere, erudiebat. is cum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendiq. causa producere: nihil eo more per belli tempus intermisso, dum modo breuioribus, modo longioribus spatijs trahendo eos à porta, lusu sermonibusq. uariatis, longius solito, ubi res dedit,

E progressus inter stationes eos hostium, castraq. inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit, Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. Quæ ubi Camillus audiuit, Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere uenisti. nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est: quam ingenerauit natura, utrisque est, eritque. sunt & belli, sicut pacis, iura: iusteq. ea non minus, quàm fortiter, didicimus gerere. arma habemus non aduersum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed aduersus armatos, & ipsos, qui nec læsi nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. eos tu, quãtum in te fuit, nouo scelere uicisti: ego Romanis artibus, uirtute, opere, armis, sicut Veios, uincam.

ANNO CCCLXI.

Matronæ religio.

Matronis honos datus.

Seditio in urbe.

Camillo in Faliscis bellum mandatur.

Falisci castra oppugnantur.

Falerios urbs obsidetur.

Magistri cuiusdam puerorum scelestis consiliis.

Camilli iustitia.

ulneam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: uirgasq. eis, quibus proditorem agerent in urbem uerberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde à magistratibus de re noua uocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, ut, qui modo efferati odio iraque Veientium exitium pene, quàm Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem uniuersa posceret ciuitas. fides Romana, iustitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuq. omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur: Patres conscripti, uictoria, cui nec deus nec homo quisquam inuideat, uicti à uobis & imperatore uestro, dedimus nos uobis; rati quo nihil uictori pulchrius est, melius nos sub imperio uestro, quàm legibus nostris uicturos. Euentu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. uos fidem in bello, quàm præsentem uictoriam maluistis: nos fide prouocati, uictoriam ultro detulimus: sub ditione uestra sumus. mittite qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec uos fidei nostræ, nec nos imperij uestri pœnitebit. Camillo & ab hostibus, & à ciuibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum eius anni, ut populus R. tributo uacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus. Camillus meliore multo laude, quàm cum triumphantem albi per urbem uexerant equi, insignis iustitia fideque, hostibus uictis, cum in urbem redisset, tacite eius uerecundiam non tulit senatus, quin sine mora uoti liberaretur: crateramq. auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius. A. Manlius, missi longa una naue, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti deuehũtur Liparas. mos erat ciuitatis, uelut publico latrocinio partam prædam diuidere. forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis uir similior, quàm suis; qui legatorum nomen, donumque, & deum cui mitteretur, & doni causam ueritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis iustæ impleuit: adductosq. in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam nauium Delphos prosecutus, Romã inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaq. publice data. Eodem anno in Aequis uarie bellatum: adeo ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus, & Romæ, uicissent, uictine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius, Sp. Postumius. primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Aemilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines uastare. ibi eum incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Aequi, terrore iniecto, in proximos compulere tumulos: pauorq. inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, cum concione aduocata terrorem increparet, ac fugam: fusos esse ab ignauissimo & fugacissimo hoste: conclamat uniuersus exercitus, merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret, (& in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos, corpora curare, paratosq. esse quarta uigilia iubet. & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea uia quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obuij: præliumq. ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prælium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari, tantum iniecit pauoris, ut nequicquam retinente atque obsecrante Aemilio, Tusculum palati fugerent: inde fama Romam perlata est, Postumiũ, exercitumq. occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit; cum perequitasset aciem promissa repetens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Aequi. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quàm uirtute res geritur, ad perniciem hostium facta est. tristemq. ab Tusculo nuncium, nequicquam exterrita ciuitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur: uictoriam populi R. esse: Aequorum exercitum deletum. Tribunorum plebis actiones quia nondum inuenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitijs plebs ualuit. quem dolorem ulti patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, inuisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintumdecimum creati consules L. Lucretius Flauus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio huius anni ferociter,

ANNO. CCCLXII.

A citer, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perfetendam legem tribunis pl. nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omniq. ciuitati in unam eam cutam conuersa, Vitelliam, coloniam Romanam, in suo agro Aequi expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte prodirione oppidum captum, liberam per auersa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea prouincia euenit. is cum exercitu profectus acie hostes uicit: uictorq. Romam ad maius aliquanto certamen redijt. dies dicta erat tribunis pl. biennij superioris, A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi patrū consensu, ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut uitæ ullo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quòd gratificantes patribus, rogationi tribuniciæ intercessissent. uicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxij denis millibus grauis æris condemnati sunt. id ægre passi patres. Camillus palam sce-

B leris plebem arguere: quæ iam in suos uersa, non intelligeret se prauo iudicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribuniciam potestatem euertisse. nam quod illi spetarent effrenatam licentiam eius magistratus patres laturos, falli eos. si tribunicia uis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inuenturos esse. consulesque incrépabat, quòd fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum. senatum uero incitate aduersus legem haud desistebat: ne aliter descenderent in forum cum dies ferendæ legis uenisset, quàm ut qui meminissent sibi pro aris, focisque, & deum templis, ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. nam quod ad se priuatim attineat: si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse urbem ab se captam frequentari: quotidie se frui monimento gloriæ suæ, & ante ocu-

C los habere urbem latam in triumpho suo: insistere omnes uestigijs laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab dijs immortalibus incoli urbem; & in captiuo solo habitare populum R. & uictrice patria uictam mutari. His adhortationibus patres concitati, principes, senes, iuuenesque, cum ferretur lex, agmine facto in forum uenerunt; dissipatiq. per tribus, suos quisque tribules prensantes orare cum lacrymis cœpere, ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeq. ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent; Capitolium, ædem Vestæ, cætera circa templa deorum ostentantes; ne exulem, extorrem populum R. ab solo patrio, ac dijs penatibus, in hostium urbem agerent; eoq. rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur. Quia non ui agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit: & legem una plures tribus antiquarunt, quàm iusserunt. adeoq. ea uictoria læta patribus fuit, ut po

D stero die referentibus consulibus senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena iugera plebi diuiderentur; nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; uellentq. in eam spem liberos tollere. Eo munere delinita plebe, nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator uouerat Veienti bello. eodem anno ædes Iunonis reginæ ab eodem dictatore, eodemq. bello uota dedicatur: celebratamq. dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Aequis gestum est, fusis hostibus prius pene, quàm manus consererent. Valerio, quòd perseuerantior cædendis hostibus in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ouans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno nouum bellum cum Vulsiniensibus exortum: quò propter fa-

E mem, pestilentiamq. in agro Romano ex siccitate caloribusq. nimijs ortam, exercitus duci nequiuit. ob quæ Vulsinienses, Salpinatibus adiunctis, superbia elati ultro agros Romanos incursauere. bellum inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusq. morbo implicitis placuit per interregnum renouari auspicia. itaque cum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus: qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulati potestate: ut, etiam si cui eorum incommoda ualetudo fuisset, copia magistratuum reip. esset. Kalendis Quinctilibus magistratum occepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius,

ANNO CCCLXIII.

ANNO CCCLXIIII.

Sulpicius, M. Aemilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Aemilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Aemilio Vulsinienses prouincia euenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Ser. Sulpicio. Prius cum Vulsiniensibus pugnatum est. bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. fusa concursu primo acies in fugam. millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis in deditionem uenerunt. Eius belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates: mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Vulsiniensi, nullo eam uim arcente, egerunt: donec Vulsiniensibus fessis bello, ea conditione, ut res populo R. redderent, stipendiumq. eius anni exercitui præstarent, in uiginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciauit tribunis, se in Noua uia, ubi nunc sacellum est supra ædem Vestæ, uocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici iuberet, Gallos aduentare. id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum; & quod longinqua eoq. ignotior gens erat. neque deorum modo monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amouere. qui, die dicta ab L. Appuleio tribuno pl. propter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, cum, accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percontatus animos eorum, responsum tulisset, se collaturos quanti damnatus esset, absoluere eum non posse; in exilium abijt, precatus ab dijs immortalibus, si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui ciuitati ingratæ facerent. absens quindecim millibus grauis æris damnatur. Expulso ciue, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; aduentante fatali urbis clade, legati ab Clusinis ueniunt auxilium aduersus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeq. uini noua tum uoluptate captam, alpes transisse; agrosq. ab Etruscis ante cultos possedisse: & inuexisse in Galliam uinum, illiciendæ gentis causa, Aruntem Clusinum, ita corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse præpotente iuuene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa uis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus alpes ducem auctoremq. Clusium oppugnandi fuisse. equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino adductos: sed eos, qui oppugnauerint Clusium, non fuisse qui primi alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quàm Clusium oppugnarent, urbemq. Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum ijs, qui inter Apenninum alpesq. incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnauere. Tuscorum ante Romanum imperium late terra mariq. opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quãtum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi uocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria, Tuscorum colonia, uocauere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum uocant. Ii in utrunque mare uergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apennínum, totidem, quot capita originis erant, colonijs missis: quæ trans padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperij fuit. ij regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, uirtute fortunaq. cum sua tum publica præpollens: quòd in imperio eius Gallia adeo frugum hominumq. fertilis fuit, ut abundans multitudo uix regi uideretur posse. Hic magno natu ipse iam, exonerare prægrauante turba regnum cupiens, Bellouesum ac Sigouesum, sororis filios, impigros iuuenes, missurum se esse in quas dij dedissent auguris sedes, ostendit. quantum ipsi uellent numerum hominum excirent, ne qua gens arcere aduenientes posset. tum Sigouesо sortibus dati Hercinij saltus. Bellouesо haud paulo lætiorem in Italiam uiam dij dabant. Is, quod ea gens populis abundabat, Bituriges, Aruernos, Senones, Aeduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, exciuit. profectus ingentibus peditum, equitumq. copijs in Tricastinos uenit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexuperabiles uisas haud equidem miror, nulla dum uia (quo de quidem continens ulla memoria sit,) nisi ab Hercule, (si fabulis credere libet) superatas. Ibi cum

uelut

F G H I K

valsoniensis ... xx annos 20

M. Furius in exilium abijt

unde nomina supero et infero mari [illegible]

de transitu Gallorum in Italia

A uelut septos montium altitudo teneret Gallos; circumspectarentque, quanam per iuncta coelo iuga in alium orbem terrarum transirent; religio etiam tenuit, quod allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, nauibus a Phocæa profecti. id Galli fortunæ suæ omen rati adiuuere, ut quem primum in terram egressi occupauerant locum, patentibus siluis communirent. ipsi Taurino saltu, inuias alpis transcenderunt: fusisq. acie Tuscis haud procul Ticino flumine, cum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Heduorum: ibi omen sequentes loci, condidere urbem, Mediolanum appellarunt. Alia subinde manus Germanorum Elitouio duce uestigia priorum secuta, eodem saltu fauente Belloueso cum transcendissent alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, (locos tenuere Libui) considunt. post hos Saluij, qui præter antiquam gentem Læuos, Ligures incolentes citra Ticinum amnem expulere. Pœnino deinde Boij, Lingonesq. transgressi, cum iam inter Padum atque alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modo, sed etiam Vmbros agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones recentissimi aduenarum ab Vsente flumine usque ad Aesim fines habuere. hanc gentem Clusium Romamq. inde uenisse comperio: id parum certum est, solámne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam. Clusini nouo bello exterriti, cum multitudinem, cum formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum: audirentq. sæpe ab ijs cis Padum, ultra [illegible] legiones Etruscorum fusas: quanquam aduersus Romanos nullum eis ius societatis [illegible] æue erat, nisi quòd Veientes consanguineos aduersus populum R. non defend[illegible] sent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. [illegible] tres, M. Fabij Ambusti filij missi, qui senatus populique R. nomine agerent cum [illegible] is, ne, à quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi R. atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed melius uisum bellum ipsum amoueri, si posset: & Gallos, nouam gentem, pace potius cognosci, quàm armis. M[illegible]tis legatio, ni præferoces legatos, Gallisq. magis quam Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: Et si nouum nomen audiant Romanorum, tamen credere uiros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis in re trepida sit imploratum. &, quoniam legatione aduersus se maluerint, quam armis tueri socios; ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant, quam colant, Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. & responsum, coram Romanis se accipere uelle: &, si negetur ager, coram ijsdem Romanis dimicaturos ut nunciare domum possint, quantum Galli uirtute cæteros mortales præstarent. Quodnam id ius esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quærentibus, & quid in Etruria rei Gallis esset? cum illi, se in armis ius ferre, & omnia fortium uirorum esse, ferociter dicerent: accensis utrimque animis ad arma discurritur, & prœliũ conseritur. ibi, iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius gentiũ arma capiunt. nec id clã esse potuit; cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimiq. Romanæ iuuentutis pugnarent. tantum eminebat peregrina uirtus. quin etiam Q. Fabius euectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta occidit. spoliaq. eius legentem Galli agnouere: perq. totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est: omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant qui extemplo Romam eundum censerent. uicere seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias: postulatumque, ut pro iure gentium uiolato Fabij dederentur. Legati Gallorum cum ea, sicut erant mandata, exposuissent; senatui nec factum placebat Fabiorum, & ius postulare barbari uidebantur: sed ne id, quod placebat, decerneret, in tantæ nobilitatis uiris ambitio obstabat. itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum reijciunt. ubi tanto plus gratia atque opes ualuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in in[illegible] annum crearentur. quo facto, haud secus, quàm dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabijs creati Q. Sulpicius Longus, Q. Seruilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis. Cum tanta moles mali instaret, (adeo occæcat animos fortuna, ubi uim suam ingruentem

Anno CCCLXV.

refringi

restringi non uult) ciuitas, quæ aduersus Fidenatem ac Veientem hostem, aliosq́. finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, inusitato atque inaudito hoste ab oceano terrarumq́. ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarij imperij aut auxilij quæsiuit. tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumq́. nihilo accuratiorem, quàm ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, postquam accepere ultro honorem habitum uiolatoribus iuris humani, elusamq́. suam legationem esse, flagrantes ira, cuius impotens est gens, confestim signis conuulsis, citato agmine iter ingrediuntur. ad quorum prætereuntium raptim tumultum cum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaq́. agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant; quacunque ibant, equis, uirisq́ue, longe ac late fuso agmine, immensum obtinentes loci. sed antecedente fama, nuncijsq́. Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, uelut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Alia Crustominis montibus præalto defluens alueo, haud multum infra uiam Tiberino amni miscetur. iam omnia contra circaque hostium plena erant: & nata in uanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque uarijs horrendo cuncta compleuerant sono. ibi tribuni militum, non loco castris antecapto, non præmunito uallo, quò receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato instruunt aciem diductam in cornua, ne circumueniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, cum, extenuando, infirmam, & uix cohærentem mediam aciem haberent. paulum erat ab dextra editi loci, quem subsidiarijs repleri placuit; eaque res ut initium pauoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in auersos transuersosque impetum darent, ad subsidiarios signa conuertit; si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudini uictoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis non apud duces, non apud milites erat. pauor fugaque occupauerat animos, & tanta hominum obliuio, ut multo maior pars Veios in hostiú urbem, cum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent. parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem, prius pene quàm uiderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine, in turba impedientium fugam. circa ripam Tiberis, quò armis abiectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut inualidos, graues loricis, alijsque tegminibus, hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit: unde non modo præsidij quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine, & magis sub monte steterat. Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis in arcem confugerunt. Gallos quoque, uelut obstupefactos, miraculum uictoriæ tam repentinæ tenuit. & ipsi pauore defixi primum steterunt, uelut ignari quid accidisset: deinde insidias uereri: postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos cis est, coaceruare. tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, uiam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perueniunt. ubi cum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque ueriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia, aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars maior ex acie Veios petijsset, quàm Romam; nec superesse quenquam præter eos, qui Romam refugerant, crederent; comploratis omnibus pariter uiuis, mortuisque, totam prope urbem lamentis impleuerunt. priuatos deinde luctus stupefecit publicus pauor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusq́. dissonos uagantibus circa mœnia turmatim barbaris audiebant. omne inde tépus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem iam in urbem futurus uideretur

A uideretur impetus primo aduentu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Aliam fuisse, nisi hoc consilij foret. deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se inuasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pauoris inferrent. postremo lux appropinquans exanimare. timoriq. perpetuo ipsum malum continens fuit, cum signa infesta portis sunt illata. nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Aliam tam pauide fugerat, ciuitas fuit. nam cum defendi urbem posse tam parua relicta manu spes nulla esset; placuit, cum coniugibus ac liberis iuuẽtutem militarem, senatusque robur in arcem Capitolium conscendere, armisq. & frumento collatis, ex loco inde munito deos hominesq. & Romanum nomen defendere; flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica à cæde, ab incendijs procul auferre, nec ante deseri cultum eorum, quàm non superessent qui colerent: si arx, Capitoliumq.
B sedes deorum, si senatus caput publici consilij, si militaris iuuentus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem iacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesq. simul se cum illis palam dicere obituros, nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum. Hæc inter seniores morti destinatos iactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen iuuenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes uirtuti eorum, iuuentæque, urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis uictricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab ijs, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesq. miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumq. uiros natosque, cui se
C fato darent? nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec uocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa uelut agmine iam uno petijt Ianiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exequentes. Flamen interim Quirinalis, uirginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia uires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisúe ea locus fideli asseruaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere. cætera inter se onere
D partito ferunt uia, quæ sublicio ponte ducit ad Ianiculum. in eo cliuo eas cum L. Albinius, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro coniugem ac liberos uehens inter cæteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat, saluo etiam tum discrimine diuinarum humanarumq. rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraq. populi R. pedibus ire, ferrique, se ac suos in uehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros iussit, uirgines sacraq. in plaustrum imposuit, & Cære, quò iter sacerdotibus erat, peruexit. Romæ interim satis iam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, aduentum hostium obstinato ad mortem animo expectabat. qui eorum curules gesserant magistratus; ut in fortunæ pristinæ, honorumque, aut uirtutis insignibus morerentur, quæ augustissima uestis est thensas ducentibus triumphantibusúe, ea uestiti medio ædium eburneis sellis sedere. sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante car-
E men, deuouisse eos se pro patria Quiritibusq. Romanis tradant. Galli, & quia, interposita nocte, à contentione pugnæ remiserant animos, & quòd nec in acie ancipiti usquam certauerant prælio, nec tum impetu aut ui capiebãt urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perueniunt, circumferentes oculos ad templa deum, arcemq. solam belli speciem tenentem. inde, modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam uacuis occursu hominum uijs, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt, pars ultima, uelut ea demum intacta & referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis uagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos plebis ædificijs obseratis, patẽtibus atrijs principum, maior prope cunctatio tene-

bat aperta, quàm clausa, inuadendi. adeo haud secus, quàm uenerabundi, intuebantur in aedium uestibulis sedentes uiros, praeter ornatum habitumq. humano augustiorem, maiestate etiam, quam uultus grauitasq. oris prae se ferebat, simillimos dijs, ad eos uelut simulacra uersi cum starent, M. Papirius unus ex his, dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram mouisse; atque ab eo initium caedis ortum; caeteros in sedibus suis trucidatos. post principum caedem nulli deinde mortalium parci; diripi tecta, exhaustis inijci ignes. Caeterum, seu non omnibus delendi urbem libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quaedam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedum suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent: nequaquam perinde, atque in capta urbe, prima die aut passim, aut late uagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, uagosq. per uias omnes cursus, cum alia atque alia parte noua aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. quocunque clamor hostium, mulierum, puerorumq. ploratus, sonitus flammae, & fragor ruentium tectorum auertisset, pauentes ad omnia animos oraq. & oculos flectebant, uelut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriae, nec ullius rerum suarum relicti, praeterquam corporum, uindices: tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quòd interclusi à patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit. lux deinde noctem inquietem insecuta est. nec ullum erat tempus; quod à nouae semper cladis alicuius spectaculo cessaret. nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis aequata uidissent, quamuis inopem paruumque, quem tenebant, collem libertati relictum uirtute defenderent: & iam, cum eadem quotidie acciderent, uelut assueti malis, abalienauerant ab sensu rerum suarum animos, arma tantum, ferrumq. in dextris, uelut solas reliquias spei suae, intuentes. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello gesto, cum inter incendia ac ruinas captae urbis nihil superesse praeter armatos hostes uiderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni uis adhiberetur; experiri ultima, & impetum facere in arcem statuunt. prima luce signo dato multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sublato, ac testudine facta subeunt. aduersus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, quà signa ferri uidebant, eà robore uirorum opposito scandere hostem sinunt; quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per procliue facilius, rati. medio ferè cliuo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec uniuersi tentauerint tale pugnae genus. omissa itaque spe per uim atque arma subeundi, obsidionem parant: cuius ad id tempus immemores, &, quod in urbe fuerat frumentum, incendijs urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. igitur exercitu diuiso, partim per finitimos populos praedari placuit, partim obsideri arcem, ut obsidentibus frumentum populatores agrorum praeberent. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam uirtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit: qui moestior ibi fortuna publica, quàm sua, cum dijs hominibusq. accusandis senesceret, indignando, mirandoq. ubi illi uiri essent, qui secum Veios Faleriosq. cepissent, qui alia bella fortius semper, quàm felicius, gessissent, repente audit Gallorum exercitum aduentare, atque de eo pauidos Ardeates consultare. nec secus quàm diuino spiritu tactus, cum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus concilijs, Ardeates, inquit ueteres amici, noui etiam ciues mei, quando & uestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo uestrum conditionis meae oblitum me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidij, in medium conferre. & quando ego uobis pro tantis uestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessauero? aut ubi usus erit mei uobis, si in bello non fuerit? hac arte in patria steti; & inuictus bello, in pace ab ingratis ciuibus pulsus sum. uobis autẽ Ardeates fortuna oblata est & pro tantis pristinis populi Romani beneficijs, quãta ipsi meministis, (nec enim exprobrãda apud memores sunt) gratiae referendae, & huic urbi decus ingens

A ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine aduentat, gens est cui natura corpora animosq. magna magis, quàm firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quàm uirium ferunt. argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem: ex arce Capitolioq. his exigua resistitur manu. iam obsidionis tædio uicti abscedunt, uagiq. per agros palantur. cibo uinoq. raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope riuos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodijs passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. si uobis in animo est tueri mœnia uestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima uigilia capite arma frequêtes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi uictos somno, uelut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui. Aequis iniquisq. persuasum erat, tantum bello uirum neminem usquam ea tempestate esse. concione dimissa corpora

B curant, intenti quàm mox signum daretur. quo dato, primæ noctis silentio ad portas cum Camillo præsto fuere. egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum intuta, neglectaq. ab omni parte nacti, cum ingenti clamore inuadunt. nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos tamen pauor cubilibus suis excitos, quæ aut unde uis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improuidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumueniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est. qui urbis iam prope quadringentesimum annum uicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, pleniq. prædæ Veios etiam præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani uagantes per agros, & congregatos

C agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veijs posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, Etrusci sne etiam, à quibus bellum Gallicum in se auertissent, ludibrio esse clades suas? Vix temperauere animis, quin extemplo impetum facerent: compressiq. ab Q. Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. tantum par Camillo defuit auctor: cætera eodem ordine, eodemq. fortunæ euentu gesta. quin etiam ducibus captiuis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improuiso maiorem cædem edidere, dupliciq. uictoria ouantes Veios redeunt. Romæ interim plerunque obsidio segnis, & utrinque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium euadere inter stationes posset: cum repente iuuenis Romanus admiratione in se ciues hostesq. conuertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad

D id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, cum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad uocem cuiusquam terroremve motus, in Quirinalem collem peruenit. ibiq. omnibus solenniter peractis, eadem reuertens similiter constanti uultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos redijt, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cuius haudquaquam negligens est gens. Veijs interim non animi tantum in dies, sed etiam uires crescebant: nec Romanis solum eò conuenientibus ex agris, qui aut prælio aduerso, aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio uoluntarijs confluentibus, ut in parte prædæ essent. maturum iam uidebatur repeti patriam, eripiq. ex hostium manibus: sed corpori ualido caput deerat. locus ipse admonebat Camilli: & magna pars militum erat, qui ductu auspicioq. eius

E res prospere gesserant. & Cædicius negare se commissurum, cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quàm ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto senatu, qui Romæ esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaq. rerum prope perditis rebus seruabant. ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominus, impiger iuuenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur: inde quà proximum fuit a ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium euadit; & ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. accepto inde senatus decreto, ut & comitijs curiatis reuocatus de exilio iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesq. haberent imperatorem quem uellent, eadem

degreſſus nuncius Veios contendit: miſſiq́. Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: ſeu, quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam; quòd nec iniuſſu populi mutari finibus poſſet, nec, niſi dictator dictus, auſpicia in exercitu habere; lex curiata lata eſt, dictatorq́. abſens dictus. Dum hæc Veijs agebantur, interim arx Romæ Capitoliumq́. in ingenti periculo fuit. nanque Galli, ſeu ueſtigio notato humano, quà nuncius à Veijs peruenerat, ſeu ſua ſponte animaduerſo ad Carmentis ſaxum aſcenſu æquo, nocte ſublustri cum primo inermem, qui tentaret uiam, præmiſiſſent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui eſſet, alterni innixi, ſubleuantesq́. inuicem, & trahentes alij alios, prout poſtularet locus, tanto ſilentio in ſummum euaſere, ut non cuſtodes ſolum fallerent, ſed ne canes quidem, ſolicitum animal ad nocturnos ſtrepitus, excitarent. anſeres non fefellere; quibus ſacris Iunoni in ſumma inopia cibi tamen abſtinebatur. quæ res ſaluti fuit. nanque clangore eorum, alarumq́. crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante conſul fuerat, uir bello egregius, armis arreptis ſimul ad arma cæteros ciens uadit; &, dum cæteri trepidant, Gallum, qui iam in ſummo conſtiterat, umbone ictum deturbat. cuius caſus prolapſi cum proximos ſterneret, trepidantes alios, armisque omiſſis ſaxa, quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. iamq́. & alij congregati telis miſſilibusq́. ſaxis proturbare hoſtes, ruinaq́. tota prolapſa acies in præceps deferri. ſedato deinde tumultu, reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, cum præteritum quoque periculum ſolicitaret, quieti datum eſt. luce orta, uocatis claſſico ad concilium militibus ad tribunos, cum & recte, & perperam facto precium deberetur; Manlius primum ob uirtutem laudatus, donatusq́. non ab tribunis ſolum militum, ſed conſenſu etiam militari; cui uniuerſi ſelibras farris, & quartarios uini ad ædes eius, quæ in arce erat, contulerunt; rem dictu paruam; cæterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: cum ſe quiſque uictu ſuo fraudans, detractum corpori atque uſibus neceſſarijs, ad honorem unius uiri conferret. Tum uigiles eius loci, quà fefellerat aſcendens hoſtis, citati: & cum in omnes more militari ſe animaduerſurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciaſſet, conſentiente clamore militum, in unum uigilem conijcientium culpam, deterritus, à cæteris abſtinuit: reum haud dubium eius noxæ approbantibus cunctis de ſaxo deiecit. inde intentiores utrinque cuſtodiæ eſſe, & apud Gallos, quia uulgatum erat, inter Veios Romamq́. nuncios commeare; & apud Romanos, nocturni periculi memoria. ſed ante omnia obſidionis belliq́. mala, fames utrinque exercitum urgebat: Gallos peſtilentia etiam, cum loco iacente inter tumulos caſtra habentes, tum ab incendijs torrido, & uaporis pleno, cineremq́. non puluerem modo ferente, cum quid uenti motum eſſet, quo tum intolerantiſſima gens eſt, humori, ac frigori aſſueta: cum æſtu, & algore uexata, uulgatis uelut in pecua morbis moreretur. Iam pigritia ſingulos ſepeliendi promiſcue aceruatos cumulos hominum urebant: buſtorumq́. inde Gallicorum nomine inſignem locum fecere. induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permiſſu imperatorum habita: in quibus cum identidem Galli famem obijcerent, eaque neceſſitate ad deditionem uocarent, dicitur auertendæ eius opinionis cauſa multis locis panis de Capitolio iactatus eſſe in hoſtium ſtationes. ſed iam neque diſſimulari, neque ferri ultra fames poterat. itaque dum dictator delectum per ſe Ardeæ habet, magiſtrum equitum L. Valerium a Veijs abducere exercitum iubet; parat, inſtruitque, quibus haud impar adoriatur hoſtes: interim Capitolinus exercitus, ſtationibus uigilijsq́. feſſus, ſuperatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura uinci non ſineret, diem de die proſpectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, poſtremo ſpe quoque iam, non ſolum cibo deficiente, & cum in ſtationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, uel dedi, uel redimi ſe quacunque pactione poſſent, iuſſit; iactantibus non obſcure Gallis, haud magna mercede ſe adduci poſſe ut obſidionem relinquant. tum ſenatus habitus, tribunisq́. militum negocium datum, ut paciſcerentur. inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio tranſacta res eſt, & mille pondo auri precium populi gentibus mox imperaturi factum. rei fœdiſſimæ per ſe, adiecta indignitas eſt: pondera ab Gallis allata iniqua: &, tribuno recuſante, additus ab inſolente Gallo ponderi gladius: auditaq́. intoleranda Romanis uox, uæ uictis eſſe. ſed dij, hominesq́. prohibuere redemptos uiuere Romanos. nam forte quadã, prius quàm infanda merces perficeretur, per

altercationem

A altercationem nondum omni auro appenso, dictator interuenit: auferriq. aurum de medio, & Gallos submoueri iubet. cum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset: denunciatq. Gallis, ut se ad prælium expediant: suos in aceruum conijcere sarcinas, & arma aptare, ferroq. non auro recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana deum, & coniuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetiq. & ulcisci fas sit. instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & natura inæquali; & omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præparariue poterant, prouidit. Galli noua re trepidi arma capiunt, iraq. magis quàm consilio in Romanos incurrunt. Iam uerterat fortuna: iam deorum opes humanaq. consilia rem Romanam adiuuabant. igitur primo concursu haud maiore momento fusi Galli sunt,

B quàm ad Aliam uicerant. iustiore altero deinde prælio ad octauum lapidem Gabina uia, quò se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioq. Camilli uincuntur. ibi cædes obtinuit. castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interq. iocos militares, quos incôditos iaciunt, Romulus, ac parens patriæ, conditorq. alter urbis haud uanis laudibus appellabatur. Seruatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie seruauit, cum prohibuit migrari Veios, & tribunis rem intencius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaq. causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante ne remp. in incerto relinqueret statu. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, rettulit, senatusconsultum fit, fana omnia, quòd ea hostes possedissent, restituerentur, terminarentur, expiarenturque,

C expiatioq. eorum in libris per duumuiros quæreretur: cum Cæretibus publice hospitium fieret, quod sacra populi R. ac sacerdotes recepissent, beneficioq. eius populi non intermissus honos deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quòd Iupiter optimus maximus suam sedem, atque arcem populi R. in re trepida tutatus esset: collegiumq. ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex ijs, qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam uocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, iussumq. templum in Noua uia Aio Locuto fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodq. ex alijs templis inter trepidationem in Iouis cellam collatũ, cum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esser, sacrum omne iudicatum, & sub Iouis sella poni iussum. Iam ante in eo religio ciuitatis apparuerat, quòd, cum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acce

D perant, ut sacro auro abstineretur. matronis gratiæ actæ, honosq. additus, ut earum, sicut uirorum, post mortem solennis laudatio esset. Ijs peractis, quæ ad deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis, ruinis, in urbem paratam Veios transmigrarent; in concionem uniuerso senatu prosequente ascendit, atque ita uerba fecit: Adeo mihi acerbæ sunt Quirites contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exilij solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ uixi, quàm quòd procul ab his certaminibus eram; & ob eadem hæc, non nisi me senatusconsulto populiq. iussu reuocaretis, rediturus unquam fuerim. nec nunc me, ut redirem, mea uoluntas mutata, sed uestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. & nunc quiescerem, ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse, quoad uita suppeditat, alijs

E turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetijmus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum uictoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem dijq. & homines Romani tenuerint, habitauerint: uictoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus uastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quàm aduersa fecerit? equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæq. per manus religiones nullæ essent, tamen tam euidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam diuini cultus exemptam hominibus putem. intuemini enim horum deinceps annorum uel secundas res, uel aduersas: inuenietis omnia prospere euenisse sequentibus deos, aduersa spernentibus. Iam omnium primum Veiens bellum per quot annos, quanto labore gestum? non ante cepit finẽ,

I 3 quàm

quàm monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ cla des noua? num ante exorta est, quàm spreta uox cœlo emissa de aduentu Gallorũ? quàm gentium ius ab legatis nostris uiolatum? quàm à nobis, cum uindicari deberet, eadem negligentia deorum prætermissum? igitur uicti, captique, ac redempti, tãtum pœnarum dijs hominibusq. dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. aduersæ deinde res admonuerunt religionum. confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Iouis optimi maximi. sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celauimus, alia auecta in finitimas urbes amouimus ab hostium oculis: deorum cultum, deserti ab dijs hominibusque, tamen non intermisimus. reddidere igitur patriam, & uictoriam, & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui cæci auaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, uerterunt terrorẽ, fugamque, & cædem. hæc culti neglectiq. numinis tanta monumenta in rebus humanis cernẽtes, ecquid sentitis Quirites quantum uix dum ex naufragijs prioris culpæ cladisq. emergentes paremus nefas? urbem auspicato inauguratoq. conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumq. est plenus: sacrificijs solennibus non dies magis sta ti quàm loca sunt, in quibus fiant. hos omnes deos publicos priuatosq. Quirites deserturi estis? quàm par uestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quàm uestra, conspectum est, cum inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obijt? an gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesq. negligentiores publicarum religionum esse, quàm priuatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veijs ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant, quorum neutrum fieri saluis cæremonijs potest: & ne omnia generatim sacra, omnesq. percenseam deos, in Iouis epulo num alibi, quàm in Capitolio, puluinar suscipi potest? Quid de æternis Vestę ignibus, signoq. quod imperij pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilibus uestris, Mars Gradiue, tuq. Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam uetustiora origine urbis? Et uidete, quid inter nos ac maiores nostros intersit: illi sacra quædam in monte Albano Lauinioq. nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini agite dum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu, negligentia casuve, prætermissum est. Modo quæ res post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum, auspiciorumq. renouatio, affectæ Veienti bello reip. remedio fuit? At etiam, tã quam ueterum religionum memores, peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus nouos. Iuno regina transuecta à Veijs nuper in Auentino quàm insigni ob excellens matronarum studium, celebriq. dedicata est die? Aio Locuto templum propter cœlestem uocem exauditam in Noua uia iussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus alijs addidimus: collegiumq. ad id nouum auctore senatu condidimus. quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non uoluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem uenit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta mouit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est: hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes; & Vestales tuæ te deserent Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi reiq. publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra pomœrium, cui obliuioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosq. militares creatis; ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab dijs hominibusq. urbem conueniet? Sed res ipsa cogit uastatam incendijs ruinisq. relinquere urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem uexare. Hanc autẽ iactari magis causam, quàm ueram esse, ut ego non dicam, apparere uobis Quirites puto: qui meministis ante Gallorũ aduentũ saluis tectis publicis priuatisque, stante incolumi urbe, hãc eandẽ rẽ actam esse, ut Veios trãsmigraremus. Et uidete, quantũ inter meã sententiã uestramq. intersit tribuni. uos, etiã si tunc faciendũ non fuerit, nunc utique

faciendum

A faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quàm, quale sit, audieritis) etiam si tunc migrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerē: quippe tum causa nobis in urbem captam migrādi uictoria esset, gloriosa nobis, ac posteris nostris: nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. nō enim reliquisse uictores, sed amisisse uicti patriam uidebimur. hoc ad Aliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exiliumq. ac fugam nobis ex eo loco consciceremus, quem tueri non possemus? & Galli euertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non uidebuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si iam nouis copijs ueniant, (constat enim uix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta à uobis hac urbe uelint, sinatis? quid, si non Galli hoc, sed ueteres hostes uestri, Aequi, Volsciue faciant, ut commigrent Romam? uelitis ne illos B Romanos, uos Veientes esse? non malitis hanc solitudinem uestram, quàm urbem hostium esse? nō equidem uideo quid magis nefas sit. hæc scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm casa illa conditoris est nostri: non in casis ritu pastorum agrestiumq. habitare est satius inter sacra penatesque uestros, quàm exulatum publice ire? maiores nostri, conuenæ, pastoresque, cum in his locis nihil præter siluas paludesque esset, nouam urbem tam breui ædificarunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensam piget? & quod singuli facturi fuimus si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio uniuersi recusamus facere? Quid tandem, si fraude, si casu Veijs incendium ortum sit, uentoq. ut fieri potest, diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quò transmigremus? adeo nihil tenet C solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem fatebor uobis, etsi minus iniuriæ uestræ, quàm meæ calamitatis, meminisse iuuat: cum abessem, quotiescunque patria in mentem ueniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cœlum, sub quo natus educatusque essem. quæ uos Quirites nunc moueant potius caritate sua, ut maneatis in sede uestra, quam postea, cum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa dij hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quò ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quò maritimi commeatus accipiantur; mare uicinum ad commoditates, nec expositum nimia própinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. argumento est ipsa magnitudo tam nouæ urbis. trecentesimus sexagesimus-D quintus annus urbis Quirites agitur. inter tot ueterrimos populos tam diu bella geritis; cum interea, ne singulas loquar urbes, non coniuncti cum Aequis Volsci, tot tam ualida oppida, non uniuersa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello uobis par est. Quod cum ita sit; quæ, malum, ratio est expertis alia experiri, cum iam, ut uirtus uestra transire aliò possit, fortuna certe loci huius transferri hinc non possit? Hic Capitolium est; ubi quondam capite humano inuento responsum est, eo loco caput rerum, summamque imperij fore. hic cum augurato liberaretur Capitolium, Iuuentas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moueri se non passi. hic Vestæ ignes, hic Ancilia cœlo demissa, hic omnes propitij manentibus uobis dij. Mouisse eos Camillus cum alia oratione, tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decreuit opportune uox emissa, quòd, cum senatus post E paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidijs reuertentes forte agmine forum transirent, centurio in Comitio exclamauit: Signifer, statue signum: hic manebimus optime. Qua uoce audita, & senatus accipere se omen ex curia egressus conclamauit, & plebs circunfusa approbauit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs ædificari cœpta. tegula publice præbita est: saxi materiæque cædendæ, unde quisque uellet, ius factum, prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. festinatio curam exemit uicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in uacuo ædificant. ea est causa, ut ueteres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc priuata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatæ magis, quam diuisæ, similis.

EPITOME LIBRI VI.

RES aduersus Aequos, & Volscos, & Praenestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additae sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Narniensis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, cum obstrictos aere alieno liberaret, nexos exolueret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est. in cuius notam senatusconsultum factum, ne cui de Manlia gente Marco nomen esset. C. Licinius & L. Sextius tribuni pl. legem promulgarunt, ut consules ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur. eamq. cum magna contentione, repugnantibus patribus, cum ijdem tribuni pl. per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt. & primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

LIBER VI.

QVAE ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde, ac dictatoribus, decemuirisque, ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res cum uetustate nimia obscuras, uelut quae magno ex interuallo loci uix cernuntur; tum quòd & rarae per eadem tempora literae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum; &, quòd etiam si quae in commentarijs pontificum, alijsq. publicis priuatisq. erant monumentis, incensa urbe pleraeque interiere. clariora deinceps certioraq. ab secunda origine, uelut ab stirpibus laetius feraciusq. renatae urbis, gesta domi militiaeq. exponentur. caeterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum redijt. Cum ciuitas in opere ac labore assiduo reficiendae urbis teneretur; interim Q. Fabio, simul primum magistratu abijt, ab C. Marcio tribuno pl. dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra ius gentium pugnasset. cui iudicio eum mors adeo opportuna, ut uoluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum inijt tum P. Cornelius Scipio iterum, & post eum M. Furius Camillus iterum. is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Aemilium, L. Postumium. Hi ex interregno cum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quàm de religionibus, senatum consuluere. in primis foedera, ac leges (erant autem aereae duodecim tabulae, & quaedam regiae leges) conquiri, quae comparerent, iusserunt. alia ex eis edita etiam in uulgus. quae autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari coeptum: diemq. A. D. XV Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabij caesi, quo deinde ad Aliam cum exitio urbis foede pugnatum, à posteriore clade Aliensem appellarunt, insignemq. rei nulli publice priuatimque agendae fecerunt. Quidam, quòd postridie idus Quinctiles non litasset Q. Sulpicius tribunus militum, neque inuenta pace deum post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie idus rebus diuinis supersederi iussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac nonas eadem religio esset; traditum, putant. Nec diu licuit quietis consilia erigendae ex tam graui casu reipublicae secum agitare. hinc Volsci, ueteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant: hinc Etruriae principum ex omnibus populis coniurationem de bello ad fanum Voltumnae factam, mercatores afferebant. nouus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque; qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi R. fuerant. itaque cum tanti undique terrores circumstarent, appareretq. omnibus non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit eiusdem auspicijs defendi remp. cuius recuperata esset; dictatoremq. dici

ANNO CCCLXVI.

ANNO CCCLXVII.

A dici M. Furium Camillum. is dictator C. Seruilium Ahalam magistrum equitum dixit; iustitioq. indicto,delectum iuniorum habuit; ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset,in uerba sua iuratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumq. trifariam diuisit. partem unam in agro Veiente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare iussit. tribunus militum his A. Manlius,illis, qui aduersus Etruscos mittebantur,L. Aemilius præpositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuuio (ad Macium,is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. quibus ab contemptu, quòd prope omnem deletam à Gallis Romanam iuuenturem crederent, ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat,ut uallo se ipsi,uallum congestis arboribus sepirent, ne quà intrare ad munimenta hostis posset. quod ubi animaduertit Camillus,ignem in obiectam sepem conijci iussit. & forte erat uis magna uenti uersa in hostem.

B itaque non aperuit solum incendio uiam, sed flammis in castra tendentibus,uapore etiam ac fumo, crepituq. uiridis materiæ flagrantis ita consternauit hostes, ut minor moles superantibus uallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quàm transcendentibus sepem incendio absumptam fuerat. Fusis hostibus, cæsisque, cum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam à minime largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, cum omnem Volscum agrum depopulatus esset,ad deditionem Volscos septimo ac centesimo demum anno subegit. uictor ex Volscis in Aequos transiit, & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppressit: nec castra modo,sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit. Cum in ea parte,in qua caput rei Romanæ Camillus erat,ea fortuna esset; aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium socios populi R. obsidebat. quorum legati opem rebus affe

C ctis orantes cum senatum adissent,decretum tulere,ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. cuius spei moram cum pati fortuna obsessorum non potuisset; confectaq. paucitas oppidanorum opere, uigilijs, uulneribusque, quæ semper eosdem urgebant,per pactionem urbe hostibus tradita,inermes cum singulis emissis uestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano interuenit. cui cum se mœsta turba ad pedes prouoluisset; principumq. orationem necessitate ultima expressam,fletus mulierum ac puerorum, qui exilij comites trahebantur, excepisset: parcere lamentis Sutrinos iussit: Etruscis se luctum lacrymasq. ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinosq. ibi considere modico præsidio relicto, arma secum militem ferre iubet. ita expedito exercitu profectus ad Sutrium,id quod rebatur,soluta omnia rebus,ut fit,secundis inuenit: nullam stationem ante mœnia,patentes portas,uictorem uagum præ

D dam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: uictores Etrusci passim trucidantur ab nouo hoste,neque se conglobandi, coeundiq. in unum, aut arma capiendi datur spatium. cum pro se quisque tenderent ad portas, si quà forte se in agros eijcere possent; clausas (id enim primum dictator imperauerat) portas inueniunt. inde alij arma capere: alij,quos forte armatos tumultus occupauerat, conuocare suos, ut prælium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per urbem dimissi poni arma,& parci inermi iussissent, nec præter armatos quenquam uiolari. tum etiam quibus animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant; postquam data spes uitæ est, iactare passim arma,inermesque, quod tutius fortuna fecerat,se hosti offerre. magna multitudo in custodias dimissa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inuiolatum, integrumq. ab omni clade belli: quia non ui captum, sed traditum per conditiones fue-

E rat. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum uictor. longe plurimos captiuos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta uenundatis, tantum æris redactum est, ut,precio pro auro matronis persoluto,ex eo,quod supererat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cum titulo nominis Camilli,ante Capitolium incensum,in Iouis cella cōstat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in ciuitatem accepti, qui Veientium Capenatiumq. ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerq. ijs nouis ciuibus assignatus. reuocati quoque in urbem senatusconsulto à Veijs, qui ædificandi Romæ pigritia,occupatis ibi uacuis tectis Veios se contulerant. & primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde præstituta,capitalisq. pœna,nisi remigrassent Romam, ex ferocibus uniuersis singulos metu suo quenque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia

crescere,

F

crescere, tum tota simul exurgere ædificijs, & rep. impensas adiuuante, & ædilibus uelut publicum exigentibus opus, & ipsis priuatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis. intraq. annum noua urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. Creati, T. Quinctius Cincinnatus, Q. Seruilius Fidenas quinctum, L. Iulius Iulus, L. Aquillius Coruus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Aequos, non ad bellum, (uictos nanque se fatebantur) sed ab odio ad peruastandos fines, ne quid ad noua consilia relinquerent uirium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. ibi oppida Etruscorum Cort Nossa, & Cort Enebra ui capta, dirutaque. ad Cort Nossam nihil certaminis fuit. improuiso adorti, primo clamore atque impetu cepere. direptum oppidum atque incensum est. Cort Enebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborq. continuus, non die, non nocte remissus, subegit eos. Cum in sex partes diuisus exercitus Romanus, senis horis in orbem succederet prælio; oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos obijceret: cessere tandem, locusq. inuadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam, tribunis placebat: sed imperium, quàm consilium, segnius fuit. dum cunctantur, iam militum præda erat, nec nisi per inuidiam adimi poterat. Eodem anno, ne priuatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus uel in hac magnificentia urbis conspiciendum. Iam & tribuni pl. ciuitate ædificando occupata, conciones suas frequentare legibus agrarijs conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum post accisas à Camillo Volscorum res possessionis haud ambiguæ. criminabantur multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quàm a Volscis fuerit. ab illis enim tantum, quoad uires & arma habuerunt, incursiones eò factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, antequam omnia præcipiant, diuisus sit, locum ibi plebi fore. Haud magnopere plebem mouerant, & infrequentem in foro propter ædificandi curam, & eodem exhaustam impensis, eoq. agri immemorem, ad quem instruendum uires non essent. In ciuitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renouarentur auspicia, res ad interregnum redijt. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Sergium, L. Aemilium iterum, C. Cornelium, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium, creat. hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello uota, dedicata est à T. Quinctio duumuiro sacris faciundis. Tribus quatuor ex nouis ciuibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Narniensis: eæq. uigintiquinque tribuum numerum expleuere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno pl. actum ad frequentiorem iam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quàm fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu. maioris belli cura, quòd Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate redijt: collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Seruilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Puluillus, P. Valerius. Principio anni auersæ curæ hominum sunt à bello Etrusco: quòd fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumq. populos iuuentutem summisisse ad id bellum, eo abnuentes publicum fuisse consilium, quòd non prohibitos tantummodo uoluntarios dicerent militare ubi uellent. Desierant iam ulla contemni bella. itaque senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset. dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si priuatus esset: & collegæ fateri regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in uiro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo summittere imperium: nec quicquam de maiestate sua detractum credere, quod maiestati eius uiri concessissent. Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus confusus animo gratias egit. Ingens inde ait onus à populo R. sibi, qui se dictatorem iam quartum creasset, magnum à senatu talibus de se iudicijs eius ordinis, maximum tam honorato collegarum obsequio iniungi: itaque si quid laboris uigiliarumque adijci possit, certantem secum ipsum annisurum, ut, tanto de se consensu ciuitatis, opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quàm periculi esse: se tamen ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam

Anno CCCLXVIII.

G

Anno CCCLXIX.

H

I

Anno CCCLXX.

K

A manam ab inuidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus ad administrandam remp. opus esse. Te, inquit, P. Valeri socium imperij consilijque legiones mecum aduersus Antiatem hostem ducere placet: te Q. Seruili altero exercitu instructo paratoq. in urbe castra habere, intentum, siue Etruria se interim, ut nuper, siue noua hæc cura, Latini atque Hernici mouerint. pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre auo, teque ipso, ac sex tribunatibus dignum est. tertius exercitus ex causarijs senioribusq. à L. Quinctio scribatur, qui urbi mœnibusq. præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentumque, quæ bellica tempora poscent, prouideat. Te Ser. Corneli, præsidem huius publici consilij, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus. Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius socius imperij lectus adiecit, M. Furium sibi pro dictatore, seq. ei pro magistro equitum futurum:

B proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se uero bene sperare patres & de bello, & de pace, uniuersaq. rep. erecti gaudio fremunt: nec dictatore unquam opus fore reip. si tales uiros in magistratu habeat, tam concordibus iunctos animis, parere atque imperare iuxta paratos, laudemque conferentes potius in medium, quàm ex communi ad se trahentes. Iustitio indicto, delectuq. habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quò non Volscorum modo iuuentutem Antiates ex noua sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumq. conciuerant ex integerrimis diutina pace populis. itaque nouus hostis ueteri adiunctus, commouit animos militis Romani. quod ubi aciem iam instruenti Camillo centuriones renunciauerunt, turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosq. & resistentes egressos castris esse; quin uoces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; & ægre inermem tantam

C multitudinem, ne dum armatam, sustineri posse: in equum insilit; & ante signa obuersus in aciem, ordines interequitans, Quæ tristitia milites hęc, quæ insolita cunctatio est? hostem, an me, an uos ignoratis? hostis est, quid aliud, quàm perpetua materia uirtutis gloriæq. uestræ? uos contra, me duce, (ut Falerios Veiosq. captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo tergeminæ uictoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, & Aequis, & ex Etruria egistis. an me, quòd non dictator uobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in uos desidero: & uos in me nihil præter me ipsum intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. iidem igitur omnes sumus: & cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus; eundem euentum belli expectemus. simul concurreritis, quod quisque didicit ac consueuit, faciet: uos uincetis, illi fugient. Dato deinde si-

D gno, ex equo desilit: & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, Infer miles, clamitans, signum. Quod ubi uidere, ipsum Camillum, iam ad munera corporis senecta inualidum, uadentem in hostes; procurrunt pariter omnes clamore sublato, Sequere imperatorem, pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. ibi primum pulsum Antiatem, terroremq. non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec uis tantum militum mouebat, excitata præsentia ducis; sed quòd Volscorum animis nihil terribilius erat, quàm ipsius Camilli forte oblata species. ita, quocunque se intulisset, uictoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id euidens fuit, cum in læuum cornu, prope iam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri aduectus, conspectu suo prælium restituit, ostentans uincentē cæteram aciem. Iam inclinata res erat, sed turba ho-

E stium & fuga impediebat, & longa cęde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: cum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis uictoriam quàm prælium diremit. signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini nanque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consilijs pares adepti euentus. Volsci, ubi se desertos ab eis uidere, quorum fiducia rebellauerant; relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. quos primo Camillus uallo circundare, & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediri uidet; minus esse animi ratus in hoste, quàm ut in eo tam lentæ spei uictoriam expectaret, cohortatus milites, ne tanquam Veios oppugnantes in opere longinquo sese tererent, uictoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate mœnia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci

sci abiectis armis se dediderunt. Caeterum animus ducis rei maiori, Antio imminebat. F
id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisq. tam ualida urbs capi non poterat: relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. inter sermonem eius (credo rem Antiatem diuturniorem manere dijs cordi fuisse) legati ab Nepet ac Sutrio auxilium aduersus Etruscos petentes ueniunt, breuem occasionem esse ferendi auxilij memorantes. eo uim Camilli ab Antio fortuna auertit. nanque cum ea loca opposita Etruriae, & uelut claustra inde portaeq. essent: & illis occupandi ea, cum quid noui molirentur, & Romanis recuperandi tuendiq. cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. quanquam expertum exercitum, assuetumq. imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusauit: Valerium tantummodo imperij socium depoposcit. Quinctius, Horatiusq. successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius G
& Valerius, partem oppidi iam captam ab Etruscis inuenere, ex parte altera intersaeptis itineribus aegre oppidanos uim hostium ab se arcentes. tum Romani auxilij aduentus, tum Camilli nomen, celeberrimum apud hostes sociosque, & in praesentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. ita diuiso exercitu Camillus collegam eam in partem circumductis copijs, quam hostes tenebant, moenia aggredi iubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, auersis eo hostibus, & oppidanis iam pugnando fessis, laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine moenia haberet. quod cum simul utrinque factum esset; ancepsq. terror Etruscos circumstaret; & moenia summa ui oppugnari, & intra moenia esse hostem uiderent; porta se, quae una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. magna caedes fugientium & in urbe & per agros est facta. H
plures a Furianis intra moenia caesi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quae conspectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto, restitutoq. socijs, Nepet exercitus ductus; quod per deditionem acceptum iam totum Etrusci habebant. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore, non in eo solum quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente ciuitatem, facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi praestarent. unde cum responsum allatum esset, nihil suae potestatis esse; Etruscos moenia, custodiasq. portarum tenere: primo populationibus agri terror est oppidanis admotus; deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis ductus ad moenia exercitus, completisq. fossis scalae admotae, & clamore primo impetuq. oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, I
ut arma ponant; parciq. iussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes caesi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiae multitudini redditae res, oppidumq. cum praesidio relictum. ita, duabus socijs urbibus ex hoste receptis, uictorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisq. res repetitae, quaesitumq. cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. responsum frequenti utriusque gentis concilio est, nec culpam in eo publicam, nec cōsilium fuisse, quòd suae iuuentutis aliqui apud Volscos militauerint: eos tamen ipsos praui consilij poenam habere, nec quenquam ex his reducem esse. militis autem non dari causam, terrorem assiduum a Volscis fuisse: quam pestem adhaerentem lateri suo tot super alia alijs bellis exhauriri nequisse. Quae relata patribus, magis tempus, quàm causam, non uisa bel

ANNO CCCLXXI.

li habere. Insequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quinctijs Capitolinis, L. K
Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis militum consulari potestate, graue bellum foris, grauior domi seditio exorta: bellum a Volscis adiuncta Latinorum atque Hernicorum defectione, seditio, unde minime timeri potuit, a patriciae gentis uiro, & inclytae famae, M. Manlio Capitolino: qui nimius animis, cum alios principes sperneret, uni inuideret, eximio simul honoribus atque uirtutibus M. Furio; aegre ferebat solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; tantum iam eminere, ut iisdem auspicijs creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat: cum interim si quis uere aestimare uelit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx seruata esset: & ille inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis ani

mis

A mis Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesq. arcem depulerit: illius gloriæ pars uirilis apud omnes milites sit, qui simul uicerint; suæ uictoriæ neminem omniũ mortalium socium esse. His opinionibus inflato animo, ad hoc uitio quoque ingenij uehemens & impotens, postquam inter patres, non quantum æquum censebat, excellere suas opes añi maduertit; primum omnium ex patribus popularis factus, cum plebeijs magistratibus consilia communicare; criminando patres, alliciendo ad se plebem. iam aura, non consilio ferri, famæq. magnæ malle quàm bonæ esse: & non contentus agrarijs legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem moliri cœpit. acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed neruo ac uinculis corpus liberum territent. & erat æris alieni magna uis, res damnosissima etiã diuitibus, ædificando contracta. bellum itaque Volscum graue per se, oneratum Latino-B rum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ iactatum, ut maior potestas quæreretur. sed noua consilia Manlij magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum. Dictator etsi maiorem dimicationem propositam domi, quàm foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu uictoria triumphoq. dictaturæ ipsi uires se additurum ratus, delectu habito, in agrum Pomptinum, quò à Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satietatem, tot iam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus illud quoq. succursurum, quod mihi percensenti propiores temporibus harũ rerũ auctores miraculo fuit; unde toties uictis Volscis & Aequis suffecerint milites. quod cum ab antiquis tacitum prætermissumq. sit; cuius tandem ego rei, præter opinionem, quæ sua cuique coniectanti esse potest, author sim? Simile ueri est, aut interuallis bellorum, sicut C nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole iuniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex ijsdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc, uix seminario exiguo militum relicto, seruitia Romana ab solitudine uindicant. ingens certe, (quod inter omnes auctores conueniat) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicíq. accesserant, & Circeiensium quidam, & coloni etiam à Veliteris. Romanus dictator, castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaq. cæsa pacem deum adorasset, lætus ad milites iam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit. Nostra uictoria est milites, inquit; si quid dij uatesq. eorum in futurum uident. itaque, ut decet certæ spei plenos, & cum imparibus manus D conserturos, pilis ante pedes positis, gladijs tantum dexteras armemus. ne procurri quidem ab acie uelim, sed obnixos uos stabili gradu impetum hostium excipere. ubi illi uana iniecerint missilia, & effusi stantibus uobis se intulerint; tum micent gladij; & ueniat in mentem unicuique, deos esse, qui Romanum adiuuent; deos, qui secundis auibus in prælium miserint. Tu Quincti equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere iam aciem collato pede uideris, tum terrorem equestrem occupatis alio pauore infer; inuectusq. ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant. nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem. Multitudo hostium nulli rei, præterquam numero, freta, & oculis utranque metiens aciem, temere prælium inijt, temere omisit: clamore tantum, missilibusq. telis, & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & uultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. impulsa frons prima E & trepidatio subsidijs illata, & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaq. omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam, cadentibus primis, iam ad se quisq. peruenturam cædem cernebat, terga uertunt. instare Romanus: &, donec armati confertiq. abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam iactari arma passim, fugaq. per agros spargi aciẽ hostium animaduersum est; tum equitum turmæ emissæ, dato signo ne, in singulorum morando cæde, spatium ad euadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoq. agmen teneri, dum assequi pedes, & iusta cæde conficere hostem posset. Fugæ, sequendiq. non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaq. omnis, præter libera corpora, militi concessa est. pars maxima captiuorum ex Latinis atque Hernicis fuit,

A Cornelius Cossus dictator creatur

numerosus Volscorum exercitus

Cornelii dictatoris oratio ad milites

Volsci terga uertunt...

fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam iuuẽtutis inuenti, manifesta fides, publica ope Volscos hostes adiutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, & coloniā Velitris: Romamq. omnes missi, percunctantibus primoribus patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi haud perplexe indicauere. Dictator exercitum in statiuis tenebat, minime dubius bellum cum his populis patres iussuros: cum maior domi exorta moles, coegit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim iam orationes modo M. Manlij, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. centurionem nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniæ cum duci uidisset, medio foro cum caterua sua accurrit, & manum iniecit; uociferatusq. de superbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miserijs plebis, uirtutibus eius uiri, fortunaque tum uero, Ego, inquit, nequicquam hac dextra Capitolium arcemq. seruauerim, si ciuem cõmilitonemq. meum, tanquam Gallis uictoribus captum, in seruitutem ac uincula duci uideam. Inde rem creditori palam populo soluit, libraq. & ære liberatum emittit, deos atque homines obtestantẽ, ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant. acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico, alijsq. deinceps bellis ostentans: se militantem, se restituentem euersos penates, multiplici iam sorte exoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: uidere lucem, forum, ciuium ora, M. Manlij opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere; illi se deuouere corporis uitæq. ac sanguinis quod superfit: quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac priuatis iuris fuerit, id cum uno homine esse. His uocibus instincta plebes cum iam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilij res. Fundum in Veienti, caput patrimonij, subiecit præconi, Ne quem uestrum, inquit, Quirites, donec quicquam in re mea supererit, iudicatum, addictumúe duci patiar. Id uero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi uindicem libertatis uiderentur. Ad hoc domi concionantis in modum sermones pleni criminum in patres: inter quos cum omisso discrimine uera an uana iaceret, thesauros Gallici auri occultari à patribus iecit: nec iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam auertant: ea res si palam fiat, exolui plebem ære alieno posse. Quæ ubi obiecta spes est, enimuero indignum facinus uideri, cum conferendum ad redimendam ciuitatem à Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. itaque exequebantur quærendo ubi tantæ rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, cæteris omissis eò uersæ erant omnium curæ: apparebatque nec ueri indicij gratiam mediam nec falsi offensionem fore. ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu in urbem uenit. postero die senatu habito, cum, satis periclitatus uoluntates hominum, discedere senatum ab se uetuisset; stipatus ea multitudine, sella in Comitio posita, uiatorem ad M. Manlium misit: qui dictatoris iussu uocatus, cum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal uenit. hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, uelut in acie constiterant. Tum dictator silentio facto, Vtinam, inquit, mihi patribusq. Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conueniat, quemadmodũ quod ad te attinet, eamq. rem, quam de te sum quæsiturus, conuenturum satis confido. Spem factam à te ciuitati uideo, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores patrũ occultent, creditum solui posse: cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te M. Manli adhortor, liberes fœnore plebem Romanam; & istos, incubantes publicis thesauris, ex præda clandestina euoluas. quod nisi facis, siue quòd & ipse in parte prædę sis, siue quod uanum indicium est; in uincla te duci iubebo, nec diutius patiar à te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius nec se fefellisse ait, non aduersus Volscos toties hostes, quoties patribus expediat; nec aduersus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed aduersus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: iam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: iam dictatorem profiteri patrociniũ fœneratorũ aduersus plebem: iam sibi ex fauore multitudinis crimen & perniciem quæri. Offendit, inquit, te A. Corneli, uosq. patres conscripti, circumfusa turba lateri meo; quin eam diducitis à me singuli uestris beneficijs intercedendo, eximendo de neruo ciues uestros,

A ftros,prohibendo iudicatos addictosq́. duci ex eo,quod affluit,opibus ueftris fuftinendo neceffitates aliorum? Sed quid ego uos,de ueftro impendatis,hortor? fortem aliam ferte; de capite deducite quod ufuris pernumeratum eft: iam nihilo mea turba,quàm ullius, confpectior erit, Atenim quid ita folus ego ciuium curam ago? Nihilo magis, quod refpondeam,habeo,quàm fi quæras,quid ita folus Capitolium arcemq́ue feruarim. & tum uniuerfis,quam potui,opem tuli,& nunc fingulis feram. Nam quod ad thefauros Gallicos attinet,rem fuapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quæritis, quod fcitis? cur,quod in finu ueftro eft, excuti iubetis potius, quàm ponatis? nifi aliqua fraus fubeft. quo magis argui præftigias iubetis ueftras, eo plus uereor, ne abftuleritis, obferuantibus etiam oculis. itaque non ego uobis,ut indicem prædas ueftras; fed uos id cogendi eftis,ut in medium proferatis. Cum mittere ambages dictator iuberet, & aut

B peragere uerum indicium cogeret,aut fateri facinus infimulati falfo crimine fenatus, oblatæq́. uani furti inuidiæ; negantem arbitrio inimicorum fe locuturum, in uincula duci iuffit. Arreptus à uiatore,Iupiter,inquit,optime maxime,Iunoq́. regina, ac Minerua,cæteriq́. dij deæq́ue,qui Capitolium arcemq́. incolitis,ficcine ueftrum militem ac præfidem finitis uexari ab inimicis? hæc dextra,qua Gallos fudi à delubris ueftris, iam in uinculis & catenis erit? Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: fed inuicta fibi quædam patientiffima iufti imperij ciuitas fecerat; nec aduerfus dictatoriam uim, aut tribuni plebis aut ipfa plebs attollere oculos aut hifcere audebant. Coniecto in carcerē Manlio,fatis conftat magnam partem plebis ueftem mutaffe,multos mortales capillum ac barbam promififfe, obuerfatamq́. ueftibulo carceris mœftam turbam. Dictator de Volfcis triumphauit: inuidiæq́. magis triumphus, quàm gloriæ fuit: quippe domi, non militiæ

C partum eum; actumq́. de ciue,non de hofte fremebant: unum defuiffe tantum fuperbiæ, quòd non M. Manlius ante currum fit ductus. Iamq́. haud procul feditione res erat: cuius leniendæ caufa,poftulante nullo,largitor uoluntarius repente fenatus factus, Satricū coloniam duo millia ciuium Romanorum deduci iuffit. bina iugera & femiffes agri affignati. quod cum & paruum,& paucis datum & mercedem effe prodendi M. Manlij interpretarentur; remedio irritatur feditio: & iam magis infignis fordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotusq́. poft triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguā & animos liberauerat hominum. audiebantur itaque propalam uoces exprobrantium multitudini,quòd defenfores fuos in præcipitem femper locum fauore tollat, deinde in ipfo difcrimine periculi deftituat.fic Sp.Caffium,in agros plebem uocantem,fic Sp. Mælium,ab ore ciuium famem fuis impenfis propulfantem,oppreffos: fic M. Manlium,mer-

D fam & obrutam fœnore partem ciuitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. faginare plebem populares fuos,ut iugulentur. Hoccine patiendum fuiffe,fi ad nutum dictatoris non refponderit uir confularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuiffe quod tum refponderet: cui feruo unquam mendacij pœnam uincula fuiffe? Non obuerfatam effe memoriam noctis illius,quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non fpeciem agminis Gallorum per Tarpeiam rupem fcandentis? non ipfius M. Manlij,qualem eum armatum, plenum fudoris ac fanguinis, ipfo pene Ioue erepto ex hoftium manibus,uidiffent? Selibrisne farris gratiam feruatori patriæ relatam? & quem prope cœleftem,cognomine certe Capitolino Ioui parem fecerint, eum pati uinctum in carcere,in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? adeo in uno omnibus fatis auxilij fuiffe,nullam opem in tam multis uni effe? Iam ne nocte quidem tur

E ba ex eo loco dilabebatur: refracturosq́. carcerē minabantur: cum remiffo, id quod erepturi erāt,ex fenatufconfulto Manlius uinculis liberatur. quo facto non feditio finita, fed dux feditioni datus eft. Per eofdem dies Latinis & Hernicis,fimul colonis Circeienfibus, & à Velitris purgantibus fe Volfci crimine belli,captiuosq́. repetentibus, ut fuis legibus in eos animaduerterent,triftia refponfa reddita; triftiora colonis,quòd ciues Romani patriæ oppugnandæ nefanda confilia iniffent. Non negatum itaque tantum de captiuis, fed,in quo ab focijs tamen temperauerant, denunciatum fenatus uerbis, faceffèrent propere ex urbe,ab ore atque oculis populi Romani; ne nihil eos legationis ius,externo non ciui comparatum,tegeret. Recrudefcente Manliana feditione fub exitu anni comitia habita,creatiq́. tribuni militum confulari poteftate ex patribus Ser. Cornelius Maluginen-

fis ter-

ANNO CCCLXXII.

sis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum, Ser. Sulpicius Rufus iterum C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cuius principio anni & patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quòd non auocata delectu, spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: patribus; ne quo externo terrore auocarentur animi ab sanandis domesticis malis. igitur cum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, iam in propinquum certamen aderat: & Manlius, aduocata domum plebe, cum principibus nouandarum rerum interdiu noctuq. consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque, quàm antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad cōtumeliam inexperto: spiritus dabat, quòd nec ausus esset idē in se dictator, quòd in Sp. Mælio Cincinnatus Quinctius fecisset: & uinculorum suorum inuidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, iam per se accensos incitabat plebis animos: Quousque tandem ignorabitis uires uestras, quas natura ne beluas quidē ignorare uoluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot aduersarios habeatis: si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem uos pro libertate, quàm illos pro dominatione certaturos. quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc aduersus unum hostem eritis. ostendite modo bellum; pacem habebitis. uideant uos paratos ad uim; ius ipsi remittent. audendum est aliquid uniuersis, aut omnia singulis patienda. quousque me circunspectabitis? ego quidem nulli uestrum deero. ne fortuna mea desit, uidete. Ipse uindex uester, ubi uisum inimicis est, nullus repente fui. & uidistis in uincula duci uniuersi eum, qui à singulis uobis uincula depuleram. quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassij Mælijq. expectem? Bene facitis, quod abominamini: dij prohibebunt hæc; sed nunquam propter me de coelo descendent: uobis dent mentem oportet, ut prohibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut uos à barbaris hostibus, à superbis defenderem ciuibus. tam paruus animus tanti populi est, ut semper uobis auxilium aduersus inimicos satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari uobis sinatis, certamen aduersus patres noritis? nec hoc natura insitum uobis est, sed usu possidemini. cur enim aduersus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cū eis pro imperio certare, aduersus hos tentare magis, quàm tueri, libertatem. tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacunque petistis obtinuistis, seu ui, seu fortuna uestra. unde tempus est etiam maiora conari. experimini modo & uestram felicitatem; & me, ut spero, feliciter expertum, minore negocio, qui imperet patribus, imponetis, quàm, qui resisterent imperantibus, imposuistis. solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. proinde adeste; prohibete ius de pecunijs dici. ego me patronū profiteor plebis; quod mihi cura mea & fides nomē induit. uos si quo insigni magis imperij honorisve nomine uestrū appellabitis ducē, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quæ uultis. Inde de regno agendi ortū initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia peruenerint, sat planum traditur. At in parte altera senatus de secessione in domum priuatam plebis, forte etiam in arce positam, & imminenti mole libertati agitat. magna pars uociferantur, Seruilio Ahala opus esse, qui non in uincula duci iubendo irritet publicum hostem, sed unius iactura ciuis finiat intestinum bellum. decurritur ad leniorem uerbis sententiam, uim tamen eandem habentem, ut uideant magistratus, ne quid ex perniciosis consilijs M. Manlij respublica detrimenti capiat. tum tribuni militum consulari potestate, tribuniq. plebis (nam quia eundem & suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. cum, præter uim & cædem, nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tum M. Mænius, & Q. Publilius tribuni plebis, Quid patrum & plebis certamen facimus, quod ciuitatis esse aduersus unum pestiferum ciuem debet? quin cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est: ut suis ipse oneratus uiribus ruat. diem dicere ei, nobis in animo est. nihil minus populare, quàm regnum est. simul multitudo illa non secum certari uiderint, & ex aduocatis iudices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati fauebunt suæ. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primo commo-

ta

A ta plebs est, utique postquam sordidatum reum uiderunt, nec cum eo non modo patrum quenquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A.& T.Manlios: quod ad eum diem nunquam usu uenisset, ut in tanto discrimine non & proximi uestem mutarent. Ap.Claudio in uincula ducto, C.Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem uirum, quòd primus à patribus ad plebem defecisset. Cum dies uenit, quæ, præter cœtus multitudinis, seditiosasq. uoces, & largitionem, & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem auctorem inuenio. nec dubito haud parua fuisse; cum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit. Illud notandum uidetur, ut sciant homines, quæ & quanta decora, fœda cupiditas regni, non ingrata solum, sed inuisa etiam reddiderit. homines prope CCCC produxisse dicitur, quibus sine fœnore

B expensas pecunias tulisset, quorum bona uenire, quos duci addictos prohibuisset; ad hæc decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad XXX. dona imperatorum ad XL. in quibus insignes duas murales coronas, ciuicas octo. ad hæc seruatos ex hostibus ciues produxisse, inter quos C. Seruilium, magistrum equitum, absentem nominatum. & cum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando, memorasset; nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium spectans, Iouem deosque alios deuocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusq. esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi R. dedissent, eam populo R. in suo discrimine darent; & orasse singulos uniuersosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales uersi de se iudicarent. In câpo Martio cum centuriatim

C populus citaretur; & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces auertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent à tanti memoria decoris, nunquam fore in præoccupatis beneficio animis uero crimini locum. ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium nô esset, concilium populi indictum est. ibi crimen ualuit, & obstinatis animis triste iudiciû, inuisumque etiam iudicibus factum. sunt qui duumuiros, qui de perduellione anquirerent, creatos auctores sint. damnatum tribuni de saxo Tarpeio deiecerûnt: locusq. idem in uno homine & eximiæ gloriæ monumentum, & pœnæ ultimæ fuit. Adiectæ mortuo notæ sunt: publica una, quòd, cum domus eius fuisset ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilicia altera, quòd gentis Manliæ decreto cautû est, ne quis deinde M.Manlius uocaretur. Hunc

D exitum habuit uir, nisi in libera ciuitate natus esset, memorabilis. populum breui, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem uirtutes, desiderium eius tenuit. pestilentia etiam breui consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis causis, ex Manliano supplicio magnæ parti uideri orta. uiolatum Capitolium esse sanguine seruatoris, nec dijs cordi fuisse pœnam eius oblatam prope oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent. Pestilentiam, inopiam frugum, & uulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Aemilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate hostes noui, præter Volscos uelut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque, & Velitras, colonias iamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuuini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. id

ANNO CCCLXXIII.

E patres rati contemptu accidere, quòd Veliternis ciuibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreuerunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinqueuiros Pomptino agro diuidendo, & triumuiros Nepet coloniæ deducendæ creauerunt. tû, ut bellum iuberent, latum ad populum est: &, nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum iusserunt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus: eaq. cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; & magna hominum pars eò, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni priuato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresq. defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subiecti, piacula iræ Romanorum dederentur, auertissent colonias à consilijs pacis. neque in senatu so-

lum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc noua iniuria extutbauit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta. arguentibusq. eos Tusculanis, & Gabinis, & Lauicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu respon sum est, ut, minus credi de criminibus, quia nollent ea uera esse, appareret. Insequenti anno Sp. & L. Papirij, noui tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere, quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Seruilio, C. Sulpicio, L. Aemilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria noui motus nunciarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras aduersus maiora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est; ita, ut propinquitas urbis hosti & causa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum uictoriæ nuncijs acriores in Prænestinum, quàm in Veliternum hostem, missæ. itaque ex senatusconsulto, populiq. iussu bellum Prænestinis indictum: qui coniuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi R. pertinaciter à colonis defensam, ui expugnarunt, fœdamq. in captiuis exercuere uictoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum sextum tribunum militum creauere. additi collegæ A. & L. Postumij Regillenses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam è republica, quàm ut collegæ materia ad omnem laudem esset; & publice, quòd rem temeritate eius prolapsam restituit; & priuatim, quòd ex errore gratiam potius eius sibi, quàm suam gloriam, petijt. Exactæ iam ætatis Camillus erat: comitijsq. iurare parato in uerba excusandæ ualetudini solita, consensus populi restiterat. sed uegetum ingenium in uiuido pectore uigebat, uirebatq. integris sensibus, & ciuiles iam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem, ad Satricum profectus. ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculum summæ rerum facerent. ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius uiri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem iuuandarum ratione uirium trahendo bello quærebat. eo magis hostis instare; nec iam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & uallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam uirium ostentare. id ægre patiebatur Romanus miles; multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox tum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. hic per se iam milites incitatos insuper instigabat eleuando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: iuuenibus bella data dictitans, & cum corporibus uigere & deflorescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; &, qui adueniens castra urbesq. primo impetu capere sit solitus, eum residem intra uallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumue hostium uiribus sperantem? quam occasionem? quod tempus? quem insidijs instruentem locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camillo tum uitæ satis, tum gloriæ esse. quid attinere cum mortali corpore uno, ciuitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere uires? His sermonibus tota in se auerterat castra. & cum omnibus locis posceretur pugna; sustinere, inquit, M. Furi non possumus militum impetum: & hostis, cuius animos cunctando auximus, iam minime toleranda superbia insultat. cede unus omnibus, & patere te uinci consilio, ut maturius bello uincas. ad ea Camillus: Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum aut consilij sui, aut fortunæ pœnituisse: nunc scire, se collegam habere iure imperioq. parem, uigore ætatis præstantem: itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi: collegæ imperium se non posse impedire. dijs bene iuuantibus ageret, quod è republica duceret. ætati suæ se ueniam etiam petere,

Anno CCCLXXIIII.

Anno CCCLXXV.

F G H I K

A petere, ne in prima acie esset. quæ senis munia in bello sint, ijs se non defuturum. id à dijs immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec à dijs tam piæ preces auditæ sunt. Primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, ualidamq; stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in euentu alieni consilij constitit. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. lenis à tergo cliuus erat inter aciem & castra: &, quòd multitudo suppeditabat, aliquot ualidas cohortes in castris armatas instructasq; reliquerant, quæ inter commissum iam certamen, ubi uallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. uersus itaque in uictorem terror & nouo hoste, & supina ualle Romanam inclinauit aciem. instant Volsci recentes,

B qui è castris impetum fecerant. integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. iam non recipiebat se Romanus miles; sed immemor recentis ferociæ, ueterisq; decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: cum Camillus, sublatus à circumstantibus in equum, &, raptim subsidijs oppositis, Hæc est, inquit, milites pugna, quam poposcistis? quis homo, quis deus est, quem accusare possitis? uestra illa temeritas, uestra ignauia hæc est. secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; &, ut ductu meo soletis, uincite. quid uallum & castra spectatis? neminem uestrum illa, nisi uictorem receptura sunt. Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obuertiq; aciem uiderunt, ruunt in hostem: & dux, præterquam quòd tot insignis triumphis, etiam ætate uenerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor periculumq; erat, se offerebat: increpare singuli se quisque, & alios; & adhortatio inuicem totam alacri

C clamore peruasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus à collega, restituente peditum aciem, ad equites, non castigando, (ad quam rem leuiorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces uersus, orare singulos uniuersosque, ut se, reum fortunæ eius diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quàm unius prudentiæ, dedi. Camillus in utraque uestra fortuna suam gloriam uidet: ego, ni restituitur pugna, quod miserrimum est, fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam. Optimum uisum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna inuadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias uident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo euentus uirtutis enixæ opem: & Volsci, quà modo simulato metu cesserant, eà in uerà fugam effusi: magna pars & in ipso certami

D ne, & post in fuga cæsi: cæteri in castris, quæ capta eodē impetu sunt: plures tamen capti, quàm occisi: ubi in recensendis captiuis cum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab alijs ad tribunos adducuntur, percontantibusq; fassi publico consilio se militasse. Cuius tam uicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captiuos ducturum ait, ne patres ignari sint Tusculanos ab societate descisse: castris exercituiq; interim, si uideatur, præsit collega. documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius uidebatur, qua data in tam præcipitem casum respublica esset. & tum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, cùm uaria fortuna in Volscis gesta res esset, aduersæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captiuis, cum bello persequendos Tusculanos patres

E censuissent, Camilloq; id bellum mandassent; adiutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoq; ut ex collegis optaret quem uellet, contra spem omnium L. Furium optauit. Qua moderatione animi, cum collegæ leuauit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum. pace constanti uim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis togati obuiam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris deuehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes ianuas, & tabernis apertis proposita omnia in medio uidit, intentosque opifices suo quens-

que operi, & ludos literarum strepere discentium uocibus, ac repletas semitas inter uulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, quà quenque suorum usuum causæ ferrent; nihil usquam non pauidis modo, sed ne mirantibus quidem simile circunspiciebat, omnia inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus uestigium ullum erat; sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut eò uix fama belli perlata uideri posset. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum uocari iussit. Soli adhuc, inquit, Tusculani uera arma, uerasq; uires, quibus ab ira Romanorum uestra tutaremini, inuenistis. ite Romam ad senatum. æstimabunt patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc ueniæ meriti sitis. non præcipiam gratiam publici beneficij. deprecandi potestatem à me habueritis, precibus euentum uestris senatus, quem uidebitur, dabit. Postquam Romam Tusculani uenerunt, senatusque paulo ante fidelium sociorum mœstus in uestibulo curiæ est conspectus: moti extemplo patres, uocari eos iam tum hospitaliter magis, quàm hostiliter iussere. dictator Tusculanus ita uerba fecit: Quibus bellum indixistis, intulistisque, patres conscripti; sicut nunc uideris nos stantes in uestibulo curiæ uestræ, ita armati paratique obuiam imperatoribus legionibusque uestris processimus. hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando à uobis, proque uobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus uestris, & exercitibus; quòd oculis magis, quàm auribus, crediderunt; &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. pacem, quam nos præstitimus, eam à uobis petimus; bellum eò, sicubi est, auertatis precamur. in nos quid arma polleant uestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. hæc mens nostra est, dij immortales faciant, tam felix, quàm pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis: etsi reuicta rebus, uerbis confutare nil attinet; tamen, etiamsi uera sint, uel fateri nobis ea, cum tam euidenter pœnituerit, tutum censemus. peccetur in uos, dum dignitis quibus ita satisfiat. Tantum fere uerborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post ciuitatem etiam impetrauerunt. ab Tusculo legiones deductæ. Camillus consilio & uirtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari aduersus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abiit, creatis tribunis militaribus in insequentem annum L. & P. Valerijs, Lucio quintum, Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio iterum, P. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam æris alieni, aggrauantibus summam etiam inuidiæ eius tribunis plebis, cum ab ijs eleuaretur, quibus, fide magis quàm fortuna debentium laborare creditum, uideri expediebat. Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. cœptaq; iam res morte Postumij, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur cum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alij uitio creati, non gesserunt magistratum. tertios creari, uelut dijs non accipientibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam uero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. fugere senatum testes tabulas publicas census cuiusq;, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem à parte ciuitatis: cum interim obæratam plebem obiectari alijs atque alijs hostibus. passim iam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis iam intentari arma, ciuium magis quàm hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant uocem tribuniciam de leuando fœnore, & fine aliarum iniuriarum agentem. quòd si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quenquam ciuem Romanum ob creditam pecuniam passuros; neque delectum haberi, donec, inspecto ære alieno, initaq; ratione minuendi eius, sciat unusquisque quid sui, quid alieni sit; supersit sibi liberum corpus, an id quoque neruo debeatur. Merces seditionis proposita confestim seditionem excitauit. nam & addicebantur multi; & ad Prænestini famam belli nouas legiones scribendas patres censuerant. quæ utraque simul auxilio tribunicio, & consensu plebis impediri cœpta. nam neque duci addictos tribuni sinebant; neque iuniores nomina dabant: cum patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ iuris exequendi, quàm delectus esset: quippe iam à Præneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nunciabatur.

ANNO CCCLXXVI.

A ciabatur: interim tribunos plebis fama ea ipsa irritauerat magis ad susceptum certamen, quàm deterruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quàm prope illatum mœnibus ipsis bellum ualuit. nam cum esset Præuestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, patres ac plebem in semetipsos uersos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine facto peruastatis protinus agris ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concursumque in muros atque portas est: tandemq. ab seditione ad bellum uersi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creauere. is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. quod ubi auditum est, (tantus eius magistratus terror erat) simul hostes à mœnibus recessere, & iuniores Romani ad edictum sine detrectatione conuenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul

B Alia flumine posita. inde agrum late populantes, fatalem se urbi Romanæ locum cepisse inter se iactabant: similem pauorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. etenim si diem contactum religionem, insignemque nomine eius loci timeant Romani, quanto magis Aliensi die Aliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum, sonumq. uocis, in oculis atque in auribus fore. Has inanium rerum inanes ipsas uoluentes cogitationes, fortunæ loci delegauerant spes suas. Romani contra, ubicunque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum deuictum centum annorum pace obnoxia tenuerint. locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quàm ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta uictoriæ suæ. quin ipsi si ibi Galli se offerant, illo loco se ita pugnaturos, ut Romæ pugnauerint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc

C cum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuncium secundæ aduersæq. fortunæ domum perferret. His utrinque animis ad Aliam uentum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi, intentique, Vidésne tu, inquit, A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Aliam constitisse? nec illis dij immortales certioris quicquam fiduciæ, maiorisúe quod sit auxilij, dederint. at tu fretus armis animisque, concitatis equis inuade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos trepidantesq. inferam signa. Adeste dij testes fœderis, & expetite pœnas debitas si mul, uobis uiolatis, nobisque per uestrum numen deceptis. Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde, postquam nullo loco constabat acies, terga uertunt: consternatique, & præter castra etiam sua pauore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quàm in conspectu Præneste fuit.

D ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. sed postquam, direptis ad Aliam castris, uictor Romanus aderat; id quoque munimentum relictum; & uix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. eæ quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneste uentum. id non ui, sed per deditionem receptum est. T. Quinctius semel acie uictor, binis castris hostium, nouem oppidis ui captis, Præneste in deditionem accepto, Romam reuertit: triumphansque signum Præneste deuectum Iouis Imperatoris in Capitolium tulit. dedicatum est inter cellam Iouis, ac Mineruæ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit. Iupiter, at-

E que diui omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida nouem caperet. Die XX. quàm creatus erat, dictatura se abdicauit. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate; quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. ex patribus creati P. & C. Manlij cum L. Iulio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manlijs, quod genere plebeios, gratia Iulium anteibant, Volsci prouincia sine sorte, sine comparatione extra ordinem data: cuius & ipsos postmodum, & patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus uelut circumuentis, cum id falso nunciatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asseruato, qui eos hostis Latinus pro milite Romano frustratus erat, ipsi in insidias præcipitauere. ibi dum iniquo loco sola uirtute militum restantes cæduntur, cæduntque, ca-

Anno CCCLXXVII.

K 3 stra

ſtra interim Romana, iacentia in campo, ab altera parte hoſtes inuaſere. Ab ducibus utro F bique prodita temeritate atque inſcitia res. quicquid ſuperfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam ſine rectore ſtabilis uirtus tutata eſt. Quæ ubi Romam ſunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, poſtquam quietæ res ex Volſcis afferebantur, & apparuit neſcire eos uictoria & tempore uti, reuocati etiam inde exercitus ac duces. otiũque inde, quantum à Volſcis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quòd Prænestini conciratis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipſis querentibus penuriam hominum, noui coloni adſcripti. Rebusq. haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia maieſtasq. inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

ANNO CCCLXXVIII

Inſequentis anni principia ſtatim ſeditione ingenti arſere, tribunis militum conſulari poteſtate, Sp. Furio, Q. Seruilio iterum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & cauſa ſeditionis, æs alienum: cuius noſcendi gratia Sp. Seruilius G Priſcus, Q. Clœlius Siculus cenſores facti, ne rem agerent, bello impediti ſunt. nanque trepidi nuncij primo, fuga deinde ex agris, legiones Volſcorum ingreſſas fines, populariq́ue paſſim Romanum agrum, attulere. in qua trepidatione tantum abſuit ut ciuilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo uiolentior tribunicia poteſtas impediendo delectui eſſet: donec conditiones impoſitæ patribus, ne quis, quoad bellatum eſſet, tributum daret, aut ius de pecunia credita diceret. eo laxamento plebi ſumpto, mora delectui non eſt facta. Legionibus nouis ſcriptis, placuit duos exercitus in agrum Volſcum legionibus diuiſis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorſus maritimam oram atque Antium, Q. Seruilius & L. Geganius læua ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hoſtis obuius fuit: populatioq. non illi uagæ ſimilis, quam Volſcus, latrocinij more, diſcordia hoſtium fretus, & uirtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; ſed H ab iuſto exercitu iuſta ira facta, ſpatio quoque temporis grauior. quippe à Volſcis timentibus ne interim exercitus ab Roma exiret, incurſiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hoſtico morandi erat cauſa, ut hoſtem ad certamen eliceret. itaque, omnibus paſſim tectis agrorum, uicisq́ue etiam quibuſdam exuſtis, non arbore frugifera, non ſatis in ſpem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumq́ue præda abacta, Romam utrinque exercitus reducti. Paruo interuallo ad reſpirandum debitoribus dato, poſtquam quietæ res ab hoſtibus erant, celebrari de integro iuriſdictio: & tantum abeſſe ſpes ueteris leuandi fœnoris, ut tributo nouum fœnus contraheretur in murum à cenſoribus locatum ſaxo quadrato faciundum. cui ſuccumbere oneri coacta plebes: quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Aemilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quinctios Cincinnatos. Iiſdem opibus obtinuere, ut aduerſus Latinos, Volſcosq́ue, qui coniunctis legionibus ad Satricum caſtra habebant, nullo impediente omnibus iuniotibus ſacramento adactis, tres exercitus ſcriberent; unum ad præſidium urbis; alterum, qui, ſi qui alibi motus extitiſſet, ad ſubita bella mitti poſſet: tertium, longe ualidiſſimum, P. Valerius & L. Aemilius ad Satricum duxere. ubi cum aciem inſtructam hoſtium loco æquo inueniſſent, extemplo pugnatum: & ut nondum ſatis claram uictoriam, ſic proſperæ ſpei pugnam imber ingentibus procellis fuſus diremit. poſtero die iterata pugna: & aliquandiu æqua uirtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa ſocietate militiam Romanam edoctæ, reſtabant. eques immiſſus ordines turbauit: turbatis ſigna peditum illata: quantumq́ue Romana ſe inuexit acies, tantum hoſtes gradu demoti. & ut ſemel inclinauit pugna, iam intolerabilis Romana uis erat. Fuſi hoſtes, cum Satricum, quod duo millia paſſuum inde aberat, nõ caſtra peterent, ab equite maxime cæſi. caſtra capta, direptaque. ab Satrico nocte, quæ prælio proxima fuit, fugæ ſimili agmine petunt Antium: & cum Romanus exercitus prope in ueſtigijs ſequeretur, plus tamen timor, quàm ira, celeritatis habuit. prius itaque mœnia intrauere hoſtes, quàm Romanus extrema agminis carpere, aut morari poſſet. inde aliquot dies uaſtãdo agro abſumpti, nec Romanis ſatis inſtructis apparatu bellico ad mœnia aggrediẽda, nec illis ad ſubeundũ pugnæ caſum. Seditio tũ inter Antiates Latinosq́. coorta; cũ Antiates uicti malis, ſubactique bello, in quo & nati erãt, & cõſenuerant, deditionẽ ſpectarẽt; Latinos ex diutina pace noua

ANNO CCCLXXIX. I K

A noua defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseuerandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, ut rebantur, inhonestæ, sese uindicauerunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosq́. Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eò erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis aduersæ pugnæ fuerat, igni concremarent. nec aliud tectum eius superfuit urbis, cum faces pariter sacris profanisq́. inijcerent, quàm matris Matutæ templum. inde eos nec sua religio, nec uerecundia deum arcuisse dicitur, sed uox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amouissent. incensos ea rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quòd, deserto communi concilio Latinorum,
B non in societatem modo Romanam, sed etiam in ciuitatem se dedissent. patentibus portis cum improuiso incidissent, primo clamore oppidum, præter arcem, captum est. in arcem oppidani refugere cum coniugibus ac liberis: nunciosq́. Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quàm fide populi R. dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius, & Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi, Latinosq́. simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia tueri uident, illinc arcem oppugnare, terrere una ac pauere. Aduentus Romanorum mutauerat utriusque partis animos; Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem uerterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto maiore ab exercitu Romano. utrinque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum
C decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesq́. obices portarum arcere possunt. scalis prius mœnia capta: inde effracta claustra portarum. & cum anceps hostis & à fronte & à tergo urgeret; nec ad pugnam ulla uis, nec ad fugam loci quicquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus. Quantò magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe uis patrum in dies, miseriæq́. plebis crescebãt; cum eo ipso, quod necesse erat solui, facultas soluendi impediretur. itaque cum iam ex re nihil dari posset, fama & corpore iudicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, pœnaq́. in uicem fidei cesserat. adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis; ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod, tanta ui, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus
D capessendos, petendosque, ulli uiro acri experientiq́. animus esset; possessionemq́. honoris usurpati modo à plebe per paucos annos recuperasse in perpetuum patres uiderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parua, ut plerunque solet, rem ingentem moliundi causa interuenit. M. Fabij Ambusti, potentis uiri, cum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quòd haudquaquam inter id genus contemptor eius habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem uiro, tamen plebeio: eaq́. ipsa affinitas haud spreta, gratiam Fabio ad uulgum quæsierat. Forte ita incidit, ut, in Ser. Sulpicij tribuni militum domo sorores Fabiæ cum inter se, ut fit, sermonibus tempus tererent; lictor Sulpicij, cum is de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, uirga percuteret. cum ad id moris eius insueta expauisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. cæterum is risus stimulos paruis mobili rebus ani-
E mo muliebri subdidit: frequentiaq́. prosequentium rogantiumq́. nunquid uellet? credo fortunatum matrimonium ei sororis uisum; suiq́. ipsam malo arbitrio, quo à proximis quisque minime anteiri uult, pœnituisse. confusam eã ex recenti morsu animi cum pater forte uidisset, percontatus, satin' saluæ? auertentem causam doloris, quippe nec satis piã aduersus sororẽ, nec admodum in uirum honorificam, elicuit comiter sciscitando, ut fateretur eã esse causam doloris, quòd iuncta impari esset, nupta in domo, in quam nec honos nec gratia intrare posset. consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere iussit: eosdem propediem domi uisuram honores, quos apud sororem uiderat. Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, & cuius spei nihil præter genus patricium deesset. Occasio uidebatur rerum nouandarum propter ingentem uim æris

alieni; cuius leuamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. accingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoq. iam eò gradum fecisse plebeios, unde si porro annitantur, peruenire ad summa, & patribus æquari tam honore quàm uirtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimet ipsi uiam ad cæteros honores aperirent. creatiq. tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgauere leges omnes aduersus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio æquis portionibus persolueretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, sed consulum, & ut utique alter ex plebe crearetur: cuncta ingentia, & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum discrimine proposito, conterriti patres cum trepidassent, publicis priuatisque consilijs nullo remedio alio præter expertam multis iam ante certaminibus intercessionem inuento, collegas aduersus tribunicias rogationes comparauerunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio, Sextioque uiderunt, stipati patrum præsidijs, nec recitari rogationes, nec solenne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Iamque, frustra sæpe concilio aduocato, cum pro antiquatis rogationes essent; Bene habet, inquit Sextius; quandoquidem tantum intercessionem pollere placer. isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite patres tribunis militum ereandis. faxo, ne iuuet uox ista, Vero; qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis. Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumq. plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusq. tribuni pl. refecti nullos curules magistratus creari passi sunt. eaq. solitudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit. Alia bella opportune quieuere: Veliterni coloni gestientes otio, quòd nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incursauere, & Tusculum oppugnare adorti sunt. eaq. res, Tusculanis ueteribus socijs, nouis ciuibus, opem orantibus, uerecundia maxime non patres modo, sed etiam plebem mouit. remittentibus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: creatiq. tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerij, haudquaquam tam obedientem in delectu, quàm in comitijs plebem habuere: ingentiq. contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submouere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere: obsidebantur que haud paulo ui maiore Velitræ, quàm Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, à quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. antè noui creati sunt tribuni militum Q. Seruilius, C. Veturius iterum, A. & M. Cornelij, Q. Quinctius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In maiore discrimine domi res uertebantur. nam præter Sextium Liciniumq. latores legum iam octauum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, qnarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. & cum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: &, ut ferme solent qui à suis desciscunt, capti, & stupentes animi, uocibus alienis id modo, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant, Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in aduentum militum comitia differri debere, ut uniuersa plebes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusq. cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices iam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: Auderent ne postulare, ut, cum bina iugera agri plebi diuiderentur, ipsis plus quingenta iugera habere liceret? ut singuli prope trecentorum ciuium possiderent agros; plebeio homini uix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? An placeret fœnore circumuentam plebem, ni potius quàm sortem ereditum soluat, corpus in neruum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri uinctis nobiles domos? & ubicunque patricius habiter, ibi carcerem priuatum esse? Hæc indigna, miserandaque auditu cum apud timentes sibimet ipsos maiore audientium indignatione, quàm sua, increpuissent: atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem, alium patribus unquam

ANNO. 380 381. 382. 383. 384.

ANNO CCCLXXXV.

ANNO CCCLXXXVI

F G H I K

A quam fore affirmabant, nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebs fecisset. contemni iam tribunos plebis, quippe quæ potestas iam suam ipsa uim frangat intercedendo. non posse æquo iure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reip. fore: nec esse quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitijs consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. an iam memoria exisse, cum tribunos militum idcirco potius, quàm consules, creari placuisset, ut & plebeijs pateret summus honos, IIII & XL annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Quis uideret, duobus in locis sua uoluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum uiam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? lege obtinendum esse, quod comitijs per gratiam ne-

B queat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. Nec iam posse dici, id quod antea iactare soliti sint, non esse in plebeijs idoneos uiros ad curules magistratus. nunquid enim socordius aut segnius remp. administrari post P. Licinij Calui tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit; quàm per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra, patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum R. pœnituisse. consulatum superesse plebeijs: eam esse arcem libertatis, id columen: si eò peruentum sit, tum populum R. uere exactos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. quippe ex illa die in plebem uentura omnia, quibus patricij excellant, imperium atque honorem, gloriam belli,

C genus, nobilitatem, magna ipsis fruẽda, maiora liberis relinquenda. Huius generis orationes ubi accipi uidere, nouam rogationem promulgant, ut pro duumuiris sacris faciundis decemuiri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex patribus fiat: omniumq. earum rogationum comitia in aduentum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat. Prius circumactus est annus, quàm à Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad nouos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui legum latores erant, plebes reficiebat. tribuni militum creati L. Quinct. Ser. Cornelius, Ser. Sulp. Sp. Seruilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus uentum: & cum tribus uocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumq. ad ciuem decurrunt. dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus; qui magistrum equitum L. Ae-

ANNO CCCLXXXVII

D milium cooptat. Legum quoque latores aduersus tantum apparatum aduersariorum & ipsi causam plebis ingentibus animis armant; concilioq. plebis indicto, tribus ad suffragium uocant. cũ dictator stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumq. consedisset; atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem, intercedentiumque; & quanto iure potentior intercessio erat, tantum uinceretur fauore legum ipsarum, latorumque; &, Vti rogas, primæ tribus dicerent: tum Camillus, Quandoquidem, inquit, Quirites, iam uos tribunicia libido, non potestas regit; & intercessionem, secessione quondam plebis partam, nobis eadem ui facitis irritam, qua peperistis; non reip. magis uniuersæ, quàm uestra causa dictator intercessioni uestræ adero; euersumq. uestrum auxilium imperio tutabor. itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si aduer-

E sus intercessionem tanquam captæ ciuitati leges imponere tendent; uim tribuniciam à se ipsa dissolui non patiar. Aduersus ea cum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emouerent, misit: & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exercitumq. extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accẽdit magis certamine animos, quàm minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicauit: seu quia uitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idq. plebs sciuit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium æris ei multa esset. sed auspicijs magis, quàm noui exempli rogatione, deterritum ut potius credam, cum ipsius uiri facit ingenium, tum quòd ei suffectus extemplo

plo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius uictus esset? & quòd eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certè fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quòd eo tempore, quo promulgatum de multa eius traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi uidebat, obsistere potuit, aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: & quòd usque ad memoriam nostram tribunicijs consularibusq. certatum uiribus est; dictaturæ semper altius fastigium fuit. Inter priorem dictaturam abdicatam, nouamq. à Manlio initam, ab tribunis, uelut per interregnum, concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes iubebant, de plebeio consule antiquabant. & perfecta utraque res esset, ni tribuni pl. se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinauit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. id ægre patres passos accipio, dictatorem propinqua cognatione Licinij se apud patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum maius, quàm tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gererent, ut, negando iam sibi uelle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. nonum se annum iam uelut in aciem aduersus optimates, maximo priuatim periculo, nullo publico emolumento, stare: consenuisse iam secum & rogationes promulgatas, & uim omnem tribuniciæ potestatis: primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse, deinde ablegatione iuuentutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum: iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit: se ipsam plebem, & commoda morari sua. liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplo, si uelit, habere posse: quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ populi R. id postulare, ut ipse fœnore leuetur, & in agrū iniuria possessum à potentibus inducatur: per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid uellent; deinde comitijs tribunicijs declararent uoluntatem. si coniunctim ferre ab se promulgatas rogationes uellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgauerint. sin, quod cuique priuatim opus sit, id modo accipi uelint: opus esse nihil inuidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros. Aduersus tam obstinatam orationem tribunorum cum præ indignitate rerum stupor, silentiumq. inde cæteros patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemuiri, dicitur odio magis iraque, quàm spe, ad dissuadendum processisse, & locutus in hanc ferè sententiam esse. Neque nouum, neque inopinatum mihi sit Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper obiectū est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti iam inde ab initio nil antiquius in rep. patrum maiestate fuisse; semper plebis commodis aduersatos esse. quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adsciti sumus simul in ciuitatem & patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius, quàm imminuta maiestas earum gentium, inter quas nos esse uoluistis, dici uere posset. illud alterum pro me maioribusq. meis contendere ausim Quirites, nisi quæ pro uniuersa rep. fiant, ea plebi, tanquam aliam incolenti urbem, aduersa quis putet, nihil nos neque priuatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse; nec ullum factum dictumúe nostrum contra utilitatem uestram, etsi quædam contra uoluntatē fuerint, uere referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & uiuere in libera ciuitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium, perpetuos (si dijs placet) tribunos, tantum licentiæ nouem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut uobis negent potestatem liberam suffragij non in comitijs, non in legibus iubendis se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid est aliud dicere: quod petunt alij, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus? Sed quæ tandem ista merces est, qua uos semper tribunos plebis habeamus? Vt rogationes, inquit, nostras,

A nostras, seu placent seu displicent, seu utiles seu inutiles sunt, omnes coniunctim accipiatis. Obsecro uos Tarquinij tribuni plebis putate me ex media concione unum ciuem succlamare: Bona uenia uestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad uos omnes pertinet, iubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Romana, ut L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, uideas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Vt, si quis ei, quem urgeat fames, uenenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod uitale sit, iubeat; aut mortiferum uitali admisceat. Ergo, si esset libera hęc ciuitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? Quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere; nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis, quod illi uolunt inuidiosius esse, Claudius diceret, Aut om

B nia accipite, aut nihil fero; quis uestrum Quirites ferret? Nunquámne uos res potius, quàm auctores spectabitis; sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrum quo dicentur, aduersis accipietis? At hercule sermo est minime ciuilis. Quid? rogatio qualis est, quàm à uobis antiquatam indignantur? sermoni Quirites simillima. Consules, inquit, rogo, ne uobis, quos uelitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem iubet, nec duos patricios creandi potestatem uobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, cum Porsena Ianiculum insedit; quale Gallicum modo, cum, præter Capitolium atque arcem, omnia hæc hostium erant; & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores uocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patri-

C cios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrunque ex patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? Parum est, si, cuius pars tua nulla adhuc fuit, in partem eius uenis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos uestra uoluntate creaturi non estis, necessitatem uobis creandi quos non uultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patricijs unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio creatum dicat? Quo modo extorqueant, non quo modo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant: & occasionibus potius, quàm uirtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, qui æstimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse; qui se arbitrio uestro eximat; qui uestra ne-

D cessaria suffragia pro uolũtarijs, & serua pro liberis faciat. omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum, in Capitolio numeratis: quis est hodie in ciuitate tam humilis, cui non uia ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quàm nobis ac liberis nostris fiat, si quidem nos, ne cum uolueritis quidem, creare interdum poteritis, istos, etiam si nolueritis, necesse sit? De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspicijs, quæ propria deorum immortalium contemptio atque iniuria est, loquar? Auspicijs hanc urbem condi tam esse, auspicijs bello ac pace, domi militiæq. omnia geri, quis est qui ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more maiorum? nempe penes patres. nam plebeius quidẽ magistratus nullus auspicato creatur: nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat patricios magistratus, non aliter quàm auspicato creet; sed nos quoque ipsi si

E ne suffragio populi auspicato interregem prodamus, & priuatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quàm tollit ex ciuitate auspicia, qui, plebeios consules creando, à patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cauea tardius exierint? si occinuerit auis? Parua sunt hæc: sed, parua ista non contemnendo, maiores nostri maximam hanc rem fecerunt. nunc nos, tanquam iam nihil pace deorum opus sit, omnes cæremonias polluimus. uulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancylia, penetralia, deos, deorumq. curam, quibus nefas est: non leges auspicato ferantur: non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitijs patres auctores fiant: Sextius & Licinius, tanquam

quam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros do F no dant. tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentē uenit, altera lege so litudines uastas in agris fieri, pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causa uobis antiquandas censeo istas ro gationes. quod faxitis, deos uelim fortunare. Oratio Appij ad id modo ualuit, ut tempus rogationum iubendarum proferretur. Refecti decimum ijdem tribuni Sextius & Licinius de decemuiris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque patrum, quinque plebis: graduq. eo iam uia facta ad consulatum uidebatur. Hac uictoria contenta plebes cessit patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelij iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Cum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rerum exitus quàm dubij, quietæ externæ res Romanis essent: fama repens belli Gallici allata perpulit ciuitatem ut M. Furius dictator quinctum diceretur. is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen auctor est Claudius: inclytamq. in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo prouocatus manū conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliauit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. nec dubia, nec difficilis Romanis, quanquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant, uictoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alij Apuliam maxime petentes, cum fuga se longinqua, tum quòd passim eos simul pauor terrorq; distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu patrum plebisq. triumphus decretus. Vixdum perfunctum cum bello, atrocior domi seditio excepit: & per ingentia H certamina dictator senatusq. uictus, ut rogationes tribuniciæ acciperentur: & comitia consulum aduersa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne his quidem finis certaminum fuit. Quia patricij se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res, terribilesq. alias minas ciuilium certaminum uenit: cum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt; concessumq. ab nobilitate plebi, de consule plebeio; à plebe nobilitati, de prætore uno, qui ius in urbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, cum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoq. id, si quando unquam alias, deum in mortalium caussa libenter facturos fore, ut Ludi Maximi fierent, & dies unus ad triduum adijceretur. Recusantibus id munus ædilibus pl. conclamatum à patricijs est iuuenibus, se id honoris deum immortalium causa libenter acturos, ut ædiles fierent. quibus cum ab uniuersis gra I tiæ actæ essent, factum S. C. ut duos uiros ædiles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus eius anni comitijs fierent.

Anno CCCLXXXVIII

EPITOME LIBRI VII.

DVO magistratus adiecti sunt, prætura, & ædilitas curulis. Pestilentia ciuitas laborauit, eamque insignem fecit mors Furij Camilli. cuius remedium & finis cum per nouas religiones quæreretur, ludi scenici tūc primum facti sunt. Cum dies L. Manlio dicta esset à M. Pomponio tribuno pl. propter delectum acerbe actum, & ob T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cuius relegatio patri obijciebatur, uenit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in uerba sua iurare, non perseuera turum se in accusatione. tunc omnia perniciosa omissa sunt. In patentem uoraginem urbis Romæ Curtius armatus equo se præcipitauit, eaq. expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem à tribunicia uexatione liberauerat, contra Gallum prouocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pontina & Publicia. K *Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quòd plus quingentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo prouocatus erat, insidente galea coruo, & unguibus rostroq. infestante hostem, interemit, & ex eo Corui nomen accepit, consulq. proximo anno creatus est ob uirtutem, cum XXIII. ageret annum. Amicitia cum Carthaginensibus iuncta. Campani cum urgerentur à Samnitibus bello, auxilio aduersus eos à senatu petito,*

A *tito, cum id non impetrarent, urbem atque agros populo R. dediderunt. ob quam causam ea, quæ populi R. facta essent, defendi bello aduersus Samnites placuit. Cum ab A. Cornelio consule exercitus, in iniquum locum deductus, in magno discrimine esset, P. Decij Muris tribuni militum opera seruatus est: qui occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiorem locum euadendi dedit; ipse ab hostibus circumsessus erupit. Cum milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, &, detecto consilio, metu supplicij à populo R. defecissent, per M. Valerium Coruum dictatorem, qui consilio suo eos à furore reuocauerat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Priuernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos prospere gestas continet.*

LIBER VII.

B

ANNVS hic erit insignis noui hominis consulatu, insignis nouis duobus magistratibus, prætura, & curuli ædilitate. Hos sibi patricij quæsiuere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit: patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quinctio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium uiris, gratia campestri dederunt. L. Sextio collega ex patribus datus L. Aemilius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari iam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Cum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur:

ANNO CCCLXXXIX

C silentium omnium rerum, ac iustitio simile otium fuit: nisi quòd, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes nobilitas sibi sumpsisset, prætorem quidem etiam iura reddentem, & collegam consulibus, atque ijsdem auspicijs creatum: uerecundia inde imposita est senatui ex patribus iubendi ædiles curules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fierent, conuenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio & Q. Seruilio consulibus, & ab seditione, & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis uacarent; pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeq. eam pestilentiam insignem mors quàm matura tam acerba M. Furii fecit. fuit enim uere uir unicus in omni fortuna, princeps pace belloque, prius quàm exulatum iret: clarior in exilio uel desiderio

ANNO CCCXC.

D ciuitatis, quæ capta absentis implorauit opem; uel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. par deinde per quinque & uiginti annos (tot enim postea uixit) titulo tantæ gloriæ fuit; dignusque habitus, quem secundum à Romulo conditorem urbis Romani ferrent. Et hoc, & insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quòd pacis deum exposcendæ causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. & cum uis morbi nec humanis consilijs, nec ope diuina leuaretur, uictis superstitione animis, ludi quoque scenici, noua res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterum parua quoque, ut ferme principia omnia, & ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco da-

ANNO CCCXCI.

E bant. Imitari deinde eos iuuentus simul inconditis inter se iocularia fundentes uersibus cœpere: nec absoni à uoce motus erant. accepta itaque res, sæpiusq. usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia hister tusco uerbo ludio uocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino similem uersum, compositum temere ac rudem alternis iaciebant, sed impletas modis satyras, descripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Liuius post aliquot annos, qui ab satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, cum sæpius reuocatus uocem obtudisset, uenia petita, puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis uigente motu, quia nihil uocis usus impediebat. inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diuerbiaq. tantum ip-

sorum

F

sorum uoci relicta. Postquam, lege hac fabularum, ab risu ac soluto ioco res auocabatur, & ludus in artem paulatim uerterat: iuuentus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta uersibus iactitare cœpit: quæ inde exodia postea appellata, consertaq. fabellis potissimum Atellanis sunt. quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuuentus, nec ab histrionibus pollui passa est. eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moueantur, & stipendia, tanquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parua principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda uisa est; ut appareret, quàm ab sano initio res in hanc uix opulentis regnis tolerabilem insaniam uenerit. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis leuauit. quinetiam, cum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id uero, uelut auersis iam dijs, aspernantibusq. placamina iræ, terrorem ingentem fecit. itaque, Cn. Genucio, L. Aemilio Mamerco secundum consulibus, cum piaculorum magis conquisitio animos, quàm corpora morbi afficerent; repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clauo ab dictatore fixo sedatam. ea religione adductus senatus, dictatorem claui figendi causa dici iussit, dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. lex uetusta est, priscis literis uerbisq. scripta, ut, qui prætor maximus sit, idibus Septembribus clauum pangat. fixus fuit dextro lateri ædis Iouis optimi maximi, ea parte, qua Mineruæ templum est. eum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoq. Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus à Minerua inuentus sit. Vulsinijs quoque clauos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ Etruscæ deæ comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Iouis optimi maximi dedicauit anno post reges exactos. à consulibus postea ad dictatores, quia maius imperium erat, solenne claui figendi translatum est. intermisso deinde more, digna etiam per se uisa est res, propter quam dictator crearetur. qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac rei gerendæ, ac non soluendæ religionis gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo iuuentutem agitauit: tandemq. omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu ui, seu uerecundia uictus, dictatura abijt. neque eo minus principio insequentis anni, Q. Seruilio Ahala, L. Genucio iterum consulibus, dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo ciuium, sed etiam laceratione corporum lata, partim uirgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in uincula ductis, inuisa erat: & ante omnia inuisum ipsum ingenium atrox, cognomenq. Imperiosi graue liberæ ciuitati, ab ostentatione sæuitiæ adscitum, quam non magis in alienis, quàm in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminiq. ei tribunus inter cætera dabat, quòd filium iuuenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus seruile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dictatorius iuuenis quotidiana miseria disceret, uere imperioso patre se natum esse. at quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromptus. quod naturæ damnum utrum nutriendum patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum, ac uexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere ac fouere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. at hercule L. Manlium malum malo augere filij, & tarditatem ingenij insuper premere; &, si quid in eo exiguum naturalis uigoris sit, id extinguere uita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo. Omnium potius his criminationibus, quàm ipsius iuuenis, irritatus est animus: quin contra se quoque parenti causam inuidiæ atque criminum esse ægre passus, ut omnes dij hominesq. scirent se parenti opem latam, quàm inimicis eius, malle, capit consilium rudis quidem atque agrestis animi, & quanquam non ciuilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, mane in urbem, atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pl. pergit: ianitori, opus esse sibi domino eius conuento extemplo, ait: nunciaret T. Manlium L. F. esse. mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid noui, aut consilij ad rem agendam deferre) salute accepta, redditaque, esse ait quæ cum eo agere arbitris remotis uelit. procul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset uerba iuraret, se patris eius accusandi causa concilium plebis nunquam

ANNO CCCXCII.

G

H

ANNO CCCXCIII.

I

K

A quam habiturum, se eum extemplo transfixurum minatur. Pauidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum prævalidum iuuenem, &, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem uiribus suis cerneret) adiurat in quæ adactus est uerba. & præ se deinde tulit, ea ui subactum se incepto destitisse, nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragij ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri. ita ægre habuit filium id pro parente ausum: eoq. id laudabilius erat, quòd animum eius tanta acerbitas patria nihil à pietate auertisset. itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & cum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea, sicut nunc, quos Rufulos uocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæq. ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure, & procul cœtu hominum iuuentam egisset. Eodem anno,

B seu motu terræ, seu qua ui alia, forum medium ferme specu uasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam uoraginem coniectu terræ, cum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quàm deum monitu quæri cœptum, quo plurimum populus R. posset. id enim illi loco dicandum uates canebant, si remp. Romanam perpetuam esse uellet. tum M. Curtium, iuuenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quàm arma, uirtusq. esset. Silentio facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumq. intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem se deuouisse: equo deinde quàm poterat maxime exornato insidentem armatum se in specum immisisse, donaq. ac fruges super eũ à multitudine uirorum ac mulierum congestas; lacumq. Curtium non ab antiquo illo T. Tatij milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad uerum uia

C inquirentem ferret. nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat uetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignius fabula est. Post tanti prodigij procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, cum feciales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusq. id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea prouincia sorte euenit. In expectatione ciuitas erat; quòd primus ille de plebe consul bellum suis auspicijs gesturus esset; perinde ut eueniret res, ita communicatos honores probe aut secus consulto, habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur; legionibus nec opinato pauore fusis, consul circumuentus ab insciis, quem interficerent, occideretur. quod ubi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres, quantum feroces infelici consulis plebeij ductu, fremunt omni-

D bus locis: irent, crearent consulem ex plebe: transferrent auspicia, quò nefas esset. potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in deos immortales inauspicatam legem ualuisse? uindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quæ ut primum contacta sint ab eo, à quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure comitia haberentur. His uocibus curia & forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem in concione, maiore nunc auctoritate euentum reprehensi ab se consilij incusantem, dictatorem, consensu patriciorum, Seruilius consul dicit: delectusq. & iustitium indictum. Prius quàm dictator legionesq. nouæ in Hernicos uenirent, ductu C. Sulpicij legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. mul-

E tum ab spe adeundi ualli res Hernicis abfuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde aduentu, nouus ueteri exercitus iungitur, & copiæ duplicantur. & pro concione dictator laudibus legati, militumq. quorum uirtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul cæteros ad æmulandas uirtutes acuit. Neque segnius & hostes bellum apparant: qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum uirium hostis, suas quoque uires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora uirorum scribuntur. hûc eximium florem iuuentutis eo etiam, quòd, ut duplex acciperent stipendium, decreuerant, spei animorumq. impleuere. Immunes quoque operum militarium erant, ut in unũ pugnæ laborem reseruati, plus sibi, quàm pro uirili parte, annitendum scirent. extra ordinem

A ctisq. & auro cęlatis refulgens armis, media in altero militaris statura, modicaq. in armis habilibus magis, quàm decoris, species: non cantus, non exultatio, armorumq. agitatio uana, sed pectus animorum, iræq. tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortaliũ animis spe metuq. pendentibus, Gallus, uelut moles superne imminens, proiecto læua scuto in aduenientis arma hostis, uanũ cæsim cum ingenti sonitu ensem deiecit. Romanus, mucrone surrecto, cũ scuto scutũ imũ perculisset, totoq. corpore interior periculo uulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroq. subinde ictu uentrẽ atque inguina hausit, & in spatiũ ingens ruentem porrexit hostem. iacentis inde corpus, ab omni alia uexatione intactũ, uno torque spoliauit; quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pauor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obuiã militi suo progressi, laudantes gratu

B lantesq. ad dictatorẽ perducunt. inter carminũ propemodũ incondita quædã militariter ioculantes, Torquati cognomen additum, celebratum deinde posteris, & familiæ honori fuit. dictator coronam auream addidit donum, mirisq. pro concione eam pugnam laudibus tulit. & hercule tanti ea ad uniuersi belli euentum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuq. benigne ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno C. Pœtelius Libo consul, cum collegæ eius M. Fabio Ambusto Hernici prouincia euenisset, aduersus Tiburtes iussu populi exercitum duceret. ad quorũ auxilium cum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lauicano, Tusculanoque, & Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus sunt factæ. & cum aduersus Tiburtem hostem, duce consule, contenta resp. esset, Gallicus tumultus dictatorem creari

ANNO CCCXCV.

C coegit. creatus Q. Seruilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; & ex auctoritate patrum, si prospere id bellum euenisset, ludos Magnos uouit. Dictator, ad continẽdos proprio bello Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius uiribus urbis, in conspectu parentum, coniugumque, ac liberorum. quæ magna etiam absentibus hortamenta animi, tum subiecta oculis, simul uerecundia, misericordiaq. militem accendebant. magna utrinque edita cæde, auertitur tandem acies Gallorum. fugati Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt. palati à consule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. egregie tum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius prælijs primum paruis, postremo una insigni pugna, cũ hostes totis adorti copijs essent, Hernicos deuicit. Di

D ctator, consulibus in senatu & apud populũ magnifice collaudatis, & suarũ quoque rerũ illis remisso honore, dictatura se abdicauit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusq. geminũ triumphũ egit. Fabio satis uisum, ut ouãs urbẽ iniret. Irridere Pœtelij triũphũ Tiburtes: ubi enim cũ secũ acie cõflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisq. Gallorũ extra portas egressos, postquã in se quoque fieri impetũ uiderint, & sine discrimine obuios cædi, recepisse se intra urbẽ: eam rem triumpho dignã uisam Romanis. ne nimis mirum magnumq. censerent, tumultum exciere in hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante mœnia sua uisuros. itaque insequenti anno, M. Popillio Lænate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam uenerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res & nocturnus pauor præbuit, ad hæc multorum inscitia, qui, aut unde hostes aduenissent. conclamatum tamen celeriter ad arma est; & portæ stationibus, muriq. præsidijs firmati. & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœ-

ANNO CCCXCVI.

E nia, neque alium quàm Tiburtem hostem ostendit; duabus portis egressi consules, utrinque aciem subeuntium iam muros aggrediuntur, apparuitque, occasione magis, quàm uirtute, fretos uenisse: adeo uix primum impetum Romanorum sustinuere. quin etiam bono fuisse Romanis aduentum eorum constabat, orientemq. iam seditionem inter patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam. Alius aduentus hostium fuit proximo bello agris, quàm urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua parte Etruria adiacet, peragrauere: rebusque nequicquam repetitis, noui consules C. Fabius, & C. Plautius iussu populi bellum indixere: Fabioq. ea prouincia, Plautio Hernici euenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat: sed inter multos terrores so-

ANNO CCCXCVII.

latio fuit pax Latinis petentibus data, & magna uis militum ab ijs ex fœdere uetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio cum fulta res Romana esset; leuius fuit, quòd, Gallos mox Præneste uenisse, atque inde circa Pedum cōsedisse, auditū est. dictatorem dici C. Sulpiciū placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, aduersus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quàm parti utrique placebat, fuit: cum primo Galli tantum auidi certaminis fuissent: deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam uinceret. Dictatori neutique placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere aduersus hostem, quem tempus deteriorem in dies, & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad hæc ijs animis corporibusque, quorum omnis in impetu uis esset, parua eadem languesceret mora. his consilijs dictator bellum trahebat: grauemq́. edixerat pœnam, si quis iniussu in hostem pugnasset. Milites ægre id patientes, primo in stationibus uigilijsq́. inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum patres cōmuniter increpare, quòd non iussissent per consules geri bellum: electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo deuolaturam in sinum uictoriam censeat. eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his iactare: se in iussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immisceriq́. militibus cēturiones: nec in circulis modo fremere, sed iam in principijs ac prætorio in unum sermones confundi: atque in concionis magnitudinem crescere turba, & uociferari ex omnibus locis, ut ex templo ad dictatorem iretur; uerba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut uirtute eius dignum esset. septimum primum pilum iam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, uir factis nobilior. is præcedens militum agmen ad tribunal pergit: mirantiq́. Sulpicio non turbam magis, quàm turbæ principem Tullium, imperijs obedientissimum militem, Scilicet, dictator, inquit, condemnatum se uniuersus exercitus à te ignauiæ ratus, & prope ignominiæ causa destitutum sine armis, orauit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa obijci nobis possent; tamen hoc à te impetrari æquum censerem, ut nos uirtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitij memoriam noua gloria patereris. etiam ad Aliam fusæ legiones, eandem, quam per pauorem amiserant, patriam, profectæ postea ab Veijs, uirtute recuperauere. Nobis, deum benignitate, felicitate tua, populiqueR. & res & gloria est integra. quanquam de gloria uix dicere ausim, si nos & hostes haud secus, quàm fœminas, abditos intra uallum omnibus contumelijs eludunt: & tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus iudicas esse: &, prius quàm expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem iudicares esse. quid enim aliud esse causæ credamus, cur ueteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcunque enim se habeat res, te de nostra uirtute dubitasse uideri, quàm nos de tua, uerius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium; & consensus aliquis patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, à penatibus nostris ablegatos tenet: quæso ut, quæ dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe patribus: quæ, sicut uos, uestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non seruos uestros? ad bellum, non in exilium missos? si quis det signum, in aciem educat, ut uiris ac Romanis dignū sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, ocium Romæ potius, quàm in castris, acturos. hęc dicta sint patribus. Te imperator milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiā facias. tum uincere cupimus, tū duce te uincere; tibi lauream insignē deferre; tecū triumphantes urbē inire; tuū sequentes currum, Iouis optimi maximi templū gratantes ouantesq́. adire. Orationem Tullij exceperunt preces multitudinis: & undique, ut signum daret, ut capere arma iuberet, clamabant. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam censebat, tamen facturum, quod milites uellent, se recepit: Tulliumq́. secreto, quænam hæc res sit, aut quo acta more, percōtatur. Tullius magnopere à dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, néue imperatoriæ maiestatis crederet: multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducē, ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret. Nam se quidem nihil

A hil non arbitrio imperator is acturum. illi quoque tamen uidendum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet: differri non posse: adeo concitatos animos ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum hæc loquuntur, iumenta forte pascentia extra uallum Galli abigenti duo milites Romani ademerunt. in eos saxa coniecta à Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrinque est. iamq. haud procul iusto prælio res erant; ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. affirmata certe eo casu Tullij apud dictatorem fides est: nec recipiente iam dilationem re, in posterum diem edicitur acie pugnaturos. dictator tamen, ut qui magis animis, quàm uiribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. solerti animo rem nouam excogitat: qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate usi sunt.

B mulis strata detrahi iubet: binisq. tantum centunculis relictis, agasones partim captiuis, partim ægrorum armis ornatos imponit. his fere mille effectis centum admiscet equites, & nocte super castra in montes euadere, ac siluis se occultare iubet, neque inde ante moueri, quàm ab se acciperent signum. ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciē cœpit sedulo, ut aduersus montes consisteret hostis. Instructo iam uani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene ueris uiribus profuit; primo credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos; deinde ubi degressos repente uiderunt; & ipsi auidi certami nis in prælium ruunt: priusq. pugna cœpit, quàm signum ab ducibus daretur. Acrius inua sere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans, rogitansque, sicci ne pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ, iniussu imperatoris prælium inituros? en ipsum

C imperatorem clara uoce uocare ad prælium, & ire armatum ante prima signa: ecquis seque retur eorum, qui modo ducturi fuerint? in castris feroces, in acie pauidi. Vera audiebant: itaque tantos pudor stimulos admouit, ut ruerent in hostium tela, alienatis à memoria pe riculi animis. hic primo impetus prope uecors turbauit hostes: eques deinde emissus turbatos auertit. ipse dictator, postquam labantem una parte uidit aciem, signa in læuum cornu confert, quò turbam hostium congregari cernebat: & ijs, qui in monte erant, signum, quod conuenerat, dedit. ubi inde quoque nouus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum uisi sunt: tum, metu ne excluderentur, omissa pugna est, cursuq. effuso ad castra ferebantur. ubi cum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis; ad montes siluas q. uertunt fugam: pluri miq. ibi à fallaci equitum specie, agasonibus excepti sunt: & eorum, quos pauor pertule-

D rat in siluas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. nec alius post M. Furium, quàm C. Sulpicius, iustiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spolijs satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacrauit. Eodem anno & à consulibus uario euentu bellatum. nam Hernici à C. Plautio deuicti, subactiq. sunt. Fabius collega eius incaute atque inconsulte aduersus Tarquinienses pugnauit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quàm quòd CCCVII milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt. qua fœditate supplicij aliquanto ignominia populi R. insignior fuit. Accessit ad eam cladem & uastatio Romani agri, quam Priuernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pomptina & Publilia, additæ. Ludi uotiui, quos M. Furius dictator uouerat, facti. & de ambitu à C. Pœtelio tribuno pl. auctoribus patribus tum primum ad populum latum est: eaq. rogatione nouorum maxime hominum

E ambitionē, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Haud æque patribus læta insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fœnore à M. Duilio, L. Mænio tribunis pl. rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius sciuit, accepitque. Ad bella noua, priore anno destinata, Falisci quoque noui hostes exorti, duplici crimine; quòd & cum Tarquiniensibus iuuentus eorum militauerat; & eos, qui Falerios perfugerant, cum male pugnatū est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea prouincia Cn. Manlio obuenit. Marcius exercitum in agrum Priuernatem, integrum pace longinqua, induxit; militemq. præda impleuit. ad copiam rerum addidit munificentiam; quòd, nihil in publicum secernendo, augenti rem priuatam militi fauit. Priuernates cum ante mœnia sua castris permunitis consedissent; uocatis ad concionē

ANNO CCCXCVIII.

L 2 militibus,

militibus, Castra nunc, inquit, uobis hostium, urbemq. prædæ do; si mihi pollicemini uos fortiter in acie operam nauaturos, nec prædæ magis, quàm pugnæ, paratos esse. Signum poscunt ingenti clamore: celsique, & spe haud dubia feroces in prælium uadunt. ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat, Aspice imperator, inquit, quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet. piloq, posito, stricto gladio in hostem impetum facit. sequuntur Tullium antesignani omnes: primoq. impetu auertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, cum iam scalas mœnibus admouerent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Priuernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quòd legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim de uicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. patres, quia ea lege haud paruum uectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. cæterum tribuni pl. non tam lege, quàm exemplo, moti, ne quis postea populum seuocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites iuratos in cōsulis uerba, quamuis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popillio Lænate sua lege X millibus æris est damnatus, quòd mille iugerū agri cum filio possideret, emancipandoq. filium, fraudem legi fecisset. Noui consules inde M. Fabius Ambustus iterum, & M. Popillius Lænas iterum, duo bella habuere; facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros uastauit. Falisci, Tarquinienfesq. alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quòd sacerdotes eorum facibus ardentibus, anguibusq. prælatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbauerunt specie. & tunc quidem uelut lymphati & attoniti munimētis suis trepido agmine inciderunt: deinde, ubi consules, legatique, ac tribuni, puerorum ritu uana miracula pauentes irridebant, increpabántque; uertit animos repente pudor; & in ea ipsa, quæ fugerant, uelut cæci ruebant. discusso itaque uano apparatu hostium, cum in ipsos armatos se intulissent, auerterunt totam aciem; castrisq. etiam eo die potiti, præda ingenti parta uictores reuerterunt, militaribus iocis cum apparatum hostium, tum suum increpantes pauorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum; & Tarquiniensibus Faliscisq. ducibus ad Salinas perueniunt. aduersus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. id uero patribus indignum uideri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse: omniq. ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, pararetúrue. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus iussit. profectus ab urbe, utraque parte Tiberis ratibus exercitu, quocunque fama hostium ducebat, traiecto, multos populatores agrorum uagos, palantes oppressit: castra quoque nec opinato aggressus cepit: & VIII millibus hostium captis, cæteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate patrum populi iussu triumphauit. et quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi uolebant; & alter consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Seruilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Seruilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quòd duo patricij consules creabantur; intercedentibusque tribunis pl. interrex Fabius aiebat in XII tabulis legem esse, ut, quotcunque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset: iussum populi & suffragia esse. cumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, ualuissent; duo patricij consules creati sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Poplicola: eodemq. die magistratum inierunt. Quadringentesimo anno, quàm urbs Romana cōdita erat, quinto & tricesimo quàm à Gallis recepta, ablato post undecimum annum à plebe consulatu, patricij consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertiū, M. Valerius Poplicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: siue duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam: seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt uastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius aduersus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamen consulibus cū plebe ac tribunis erat. fidei iam suæ, non solum uirtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricij consulatum, ita ambobus patricijs mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum; quam possessionem integram à patribus accepissent. Plebs contra fremit. quid se uiuere? quid in parte ciuium censeri? si, quod duorum hominum uirtute, L. Sextij ac C. Licinij,

ANNO CCCXCIX.

AN. CD.

F G H I K

A Licinij, partum sit, id obtinere uniuersi non possunt? uel reges, uel decemuiros, uel, si quod tristius sit imperij nomen, patiendum esse potius, quàm ambos patricios consules uideāt: nec inuicē pareatur, atque imperetur; sed pars altera in æterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quàm ad seruiendum, putet, Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes uix duces eminent. aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multiq. per seditiones acti comitiales dies: postremo, uictæ perseuerantia consulum plebis eò dolor erupit, ut tribunos, actum esse de libertate uociferantes, relinquendumq. non campum iam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti à parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricij M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consu

B lem inuenio. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusq. ad deditionem pugna tum: Sassula ex his urbs capta: cæteraq. oppidam eandem fortunam habuissent, ni uniuersa gens, positis armis, in fidem consulis uenisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis uictoria fuit. In Tarquinienses acerbe sæuitum, multis mortalibus in acie cæsis: ex ingēti captiuorum numero CCCLVIII delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur; uulgus aliud trucidatum. nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes uirgis cæsi, ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu responsum; fœdere in societatem accepti. Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi, unciario fœnore facto, leuata usura erat; sorte ipsa obruebantur inopes, nexumq.

C inibant. eo nec patricios ambos consules, nec comitiorum curam, publicaue studia præ priuatis incommodis plebs ad animum admittebat. consulatus uterque apud patricios manet. consules creati, C. Sulpicius Peticus quartum, M. Valerius Poplicola iterum. In bellum Etruscum intentam ciuitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos conuertere, nunciantes exercitum conscriptum armatumq. iam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum uenturos esse. censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse. utroque legiones scribi, consulesq. sortiri prouincias iussit. Inclinauit deinde pars maior curæ in Etruscum bellum, postquam literis Sulpicij consulis, cui Tarquinij prouincia euenerat, cognitum est depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæq. partem in Cæritum fines auectam, & haud dubie iuuentutem eius populi inter prædatores fuis-

An. CDII.

D se. itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraq. ad finem Tusculanum habentem, reuocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium L. F. dixit. is cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum, ac populi iussu Cæritibus bellum indixit. Tum primum Cærites, tanquam in uerbis hostium uis maior ad bellum significandum, quàm in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam uerus belli terror inuasit: &, quàm non suarum uirium ea dimicatio esset, cernebant: pœnitebatq. populationis; & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores: nec arma aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad petendam erroris ueniam. Legati senatum cum adissent, ab senatu reiecti ad populum, deos rogauerunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus af-

E fectis quondam populi R. cepisset: conuersiq. ad delubra Vestæ, hospitium flaminum Vestaliumq. ab se caste ac religiose cultum inuocabant. Eane meritos crederet quisquam, hostes repente sinē causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quàm furore, lapsos fecisse, ut sua uetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, nouis corrumperent maleficijs? florentemq. populum R. ac felicissimum bello, sibi desumerent hostem, cuius afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quæ uis ac necessitas appellanda esset. transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, cum prę ter uiā nihil petissent, traxisse quosdam agrestiū populationis eius, quæ sibi crimini detur, comites: eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære, sacrarium populi R. diuersorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacro-

rum, intactum inuiolatumq. crimine belli, hoſpitio Veſtalium cultisq. dijs darent. Mouit populum non tam cauſa præſens, quàm uetus meritum, ut maleficij, quàm beneficij, potius immemores eſſent. iraque pax populo Cæriti data: induciasq. in centum annos factas in ſenatuſconſulta referri placuit. In Faliſcos eodem noxios crimine uis belli conuerſa eſt: ſed hoſtes nuſquam inuenti. cum populatione peragrati fines eſſent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusq. Romam reductis, reliquum anni muris turribusq. reficiendis conſumptum, & ædes Apollinis dedicata eſt. Extremo anno comitia conſularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus paſſuros comitia haberi, ni ſecundum Liciniam legem haberentur; dictatore obſtinato tollere potius totum è republica conſulatum, quàm promiſcuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitijs cum dictator magiſtratu abiſſet, res ad interregnum redijt. Infeſtam inde patribus plebem interreges cum accepiſſent, ad undecimum interregem ſeditionibus certatū eſt. Legis Liciniæ patrocinium tribuni iactabant: propior dolor plebi fœnoris ingraueſcentis erat: curæq. priuatæ in certaminibus publicis erumpebant. quorum tædio patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiæ cauſa obſeruare legem Liciniam comitijs conſularibus iuſſere. P. Valerio Poplicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis ſemel in concordiam animis, noui conſules fœnebrem quoque rem, quæ diſtinere unanimos uidebatur, leuare aggreſſi, ſolutionem alieni æris in publicam curam uerterunt, quinqueuiris creatis, quos menſarios ab diſpenſatione pecuniæ appellarunt. meriti æquitate curaq; ſunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus eſſent. fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Aemilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerunque parti utrique, ſemper certe alteri grauem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quàm iactura, ſuſtinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum, quàm facultatibus, aut ærarium menſis cum ære in foro poſitis diſſoluit, ut populo prius caueretur; aut æſtimatio æquis rerum precijs liberauit; ut non modo ſine iniuria, ſed etiam ſine querimonijs partis utriuſque, exhauſta uis ingens æris alieni ſit. Terror inde uanus belli Etruſci, cum coniuraſſe duodecim populos fama eſſet, dictatorem dici coegit. dictus in caſtris (eò enim ad conſules miſſum ſenatuſconſultum eſt) C. Iulius: magiſter equitum ei adiectus L. Aemilius. Cæterum foris tranquilla omnia fuere. tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricij conſules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius, & M. Fabius interpoſiti obtinuere, quod dictator fruſta tetenderat, mitiore iam plebe ob recens meritum leuati æris alieni, ut ambo patricij conſules crearentur. Creati ipſe C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abijt, & T. Quinctius Pennus: quidam Cæſonem, alij Caium nomen Quinctio adijciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliſcum Quinctius, Sulpicius Tarquinienſe, nuſquam acie congreſſo hoſte, cum agris magis, quàm cum hominibus, urēdo populandoque, geſſerunt bella. cuius lentæ uelut tabis ſenio uicta utriuſque pertinacia populi eſt, ut primum à conſulibus, dein permiſſu eorū ab ſenatu inducias peterent. in quadraginta annos impetrauerunt. ita poſita duorum bellorum, quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies eſſet; quia ſolutio æris alieni multarum rerum mutauerat dominos, cenſum agi placuit. cæterum cum cenſoribus creandis indicta comitia eſſent; profeſſus ſe petere cenſuram C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbauit. quod uidebatur quidem tempore alieno feciſſe; quia ambo tum forte patricij conſules erant, qui rationem eius ſe habituros negabant: ſed & ipſe conſtantia inceptum obtinuit; & tribuni, omni ui recuperādo ius conſularibus comitijs amiſſum, adiuuerunt. & cum ipſius uiri maieſtas nullius honoris faſtigium non æquabat: tum per eundem, qui ad dictaturam aperuiſſet uiam, cenſuram quoque in partem uocari plebs uolebat. Nec uariatum comitijs eſt, quin cum Manlio Cneo cenſor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, ſed ne Licinia lex comitijs conſularibus obſeruaretur. magiſter equitum dictatori additus Q. Seruilius. nec tamen dictatura potentiorem eum conſenſum patrū conſularibus comitijs fecit, quàm cenſorijs fuerat. M. Popillius Lænas à plebe cōſul, ab patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illuſtriorem plebeium conſulē fecit. nā cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino caſtra poſuiſſe nunciatum eſſet; Scipione graui

ANNO CDIII.

ANNO [illegible]

ANNO CDV.

F G H I K

A grani morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. is, impigre exet citu scripto, cum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem conuenire armatos iuniores iussisset, signaq. eodem quæstores ex ærario deferre; quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Poplicolæ prætori tradidit, auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli euentus subsidium reip. esset. Ipse, iam satis omnibus instructis, comparatisque, ad hostem pergit. cuius ut prius nosceret uires, quàm periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, uallum ducere cœpit. gens ferox, & ingenij auidi ad pugnam, cum procul uisis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen uidit, & cum loci altitudine, tum uallo etiam tegi Romanos, perculsos pauore rata, simul opportuniores, quòd intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur.

B Ab Romanis nec opus intermissum, (triarij erant qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatiq. steterant, prælium initum. Præter uirtutem locus quoque superior adiuuit, ut pila omnia hastæque non, tanquam ex æquo omissa, uana, quod plerunque fit, caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur. onerati q. telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægrauata inhærentibus gerebant scuta, cum cursu pene in aduersum subissent, primo incerti restitere: dein, cum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alij super alios, stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obtriti plures, quàm ferro necati. necdum certa Romanis uictoria erat. alia in campum degressis supererat moles. nanque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exuperans, uelut noua rursus exoriente acie, integrum militem aduersus uictorem hostem ciebat. stetitq. suppres-

C so impetu Romanus; & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat; & quòd consul, dum inter primores incautus agitat, læuo humero matari prope traiecto, cesserat parumper ex acie. iamq. omissa cunctando uictoria erat, cum consul, uulnere alligato, reuectus ad prima signa, Quid stas miles? inquit. non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem uictum armis, socium ex hoste facias. in belluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est sanguis. propulistis à castris; supina ualle præcipites egistis; stratis corporibus hostium superstatis. complete eadem strage campos, qua montes replestis. nolite expectare, dum stantes uos fugiant. inferenda sunt signa, & uadendum in hostem. His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, uertunt impetum in suos; fusiq. per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati,

D quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. consul non ultra castra insecutus, quia & uulnus degrauabat, & subijcere exercitum pugna fessum nouo labori nolebat, à persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. præda omni castrorum militi data, uictorem exercitum, opulentumq. Gallicis spolijs Romam reduxit. motam triumpho uulnus consulis attulit. eademq. causa dictatoris desiderium senatui fecit; ut esset, qui, ægris consulibus, comitia haberet. dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit patribus possessionem pristinam consulatus. ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus consul, collegam P. Claudium Crassum dixit. Priusquam inirent noui consules magistratum, triumphus à Popillio de Gallis actus magno fauore plebis: mussantesq. inter se rogitabant, nũ quem plebeij consulis pœniteret: simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ

An. CDVI.

E mercedẽ consulatum, priuata cupiditate, quàm publica iniuria fœdiorẽ, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis uarijsq. motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis uim pati nequiuerant, per cãpos, maritimaq. loca uagi populabantur: mare infestum classibus Græcorum erat, oraq. litoris Antiatis, Laurensq. tractus, & Tiberis ostia: ut prædones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubijq. discesserint, in castra Galli, Græci retro ad naues, uictos se, an uictores putarent. Inter hæc longe maximus extitit terror. concilia populorum Latinorũ ad lucũ Ferentinæ habita: responsumq. haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare ijs, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potius, quàm pro alieno imperio, laturos arma. Inter duo simul bella externa, defectione etiam socio-

rum senatus anxius, cum cerneret metu tenendos, quos fides non renuisset; extendere omnes imperij uires consules delectu habendo iussit: ciuili quippe standum exercitu esse; quando socialis coetus desereret. Vndique non urbana tantum, sed etiam agresti iuuentute decem legiones scriptae dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumq́. trecenorum. quem nunc nouum exercitum, si qua externa uis ingruat, hæ uires populi R. quas uix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant. adeo in quę laboramus sola creuimus, diuitias, luxuriamq́ue. Inter cætera tristia eius anni, consul alter P. Claudius in ipso belli apparatu moritur: redierantq́. res ad Camillum: cui unico consuli, uel ob aliam dignationem haud subijciendam dictaturæ, uel ob omen faustum ad Gallicum rumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum uisum est patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore diuisis, memor paternæ uirtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit; prætorem maritimam oram tutari, Græcosq́. arcere litoribus iussit. & cum in agrum Pomptinum descendisset; quia neque in campis congredi, nulla cogente re, uolebat; &, prohibendo populationibus, quos rapto uiuere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem; locum idoneum statiuis delegit. ubi cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensq́. scutum hasta, cum silentium fecisset, prouocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens: qui haud indigniorem eo decore se, quàm T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis uoluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum. nanque conserenti iam manum Romano coruus repente in galea consedit, in hostem uersus. quod primo, ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde, si diuus, si diua esset, qui sibi præpetem misisset, uolens propitius adesset. dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescunque certamen initum est, leuans se alis, os oculosq́. hostis rostro & unguibus appetijt: donec territum prodigij talis uisu, oculisq́. simul ac mente turbatum Valerius obtruncat. coruus è conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrinque stationes fuere. postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad uictorem etiam ocyor fuit. ibi circa iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis res geritur. Camillus lætum militem uictoria tribuni, lætumtam præsentibus ac secundis dijs, ire in prælium iubet. ostentansq́. insignem spolijs tribunum, Hunc imitare miles, aiebat: & circa iacentem ducem sterne Gallorum cateruas. Dij hominesq́. illi affuere pugnæ; depugnatumq́ue haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum euentum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis præceperat. inter primos, quorum concursus alios exciuerat, atrox prælium fuit: alia multitudo prius, quàm ad coniectum teli ueniret, terga uertit. primo per Volscos Falernumq́. agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul, concione aduocata, laudatum tribunum decem bobus aureaq́. corona donat. ipse iussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore iunxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem, uidebantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumq́. decoris sui absentem M. Valerium Coruum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo fauore populi. treis & uiginti natum annos, consulem renunciauit. collega Coruo, de plebe, M. Popillius Lænas quartum consul futurus datus est. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo cum litoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. cuius populi ea, cuiusq́. gentis classis fuerit, nihil certi est, maximæ Siciliæ fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia ea tempestate intestino fessa bello, iam Macedonum opes horrebat. Exercitibus dimissis, cum & foris pax, & domi concordia ordinum ocium esset; ne nimis lætæ res essent, pestilentia ciuitatem adorta coegit senatum imperare decemuiris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumq́. monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta restitutaq́. urbs quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiensibus

AN. CDVII.

F G H I K

A bus legatis Romæ fœdus ictum,cum amicitiam ac societatem petentes uenissent. Idem ocium domi forisq́. mansit T. Manlio Torquato,C. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, & in pensiones equas in triennium,ita ut quarta præsens esset,solutio æris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica priuatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit.leuatæ maximæ res,quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum à Volscis,M. Valerius Coruus secundum consul cum C. Pœtelio factus, cum ex Latio nunciatum esset legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; prius quàm plus hostium fieret,Volscis arma inferre iussus,ad Satricum exercitu infesto pergit. quo cum Antiates, alijq́. Volsci præparatis iam ante, siquid ab Roma moueretur, copijs occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, B quàm ad bellandum,gens,certamine uicti,fuga effusa Satrici mœnia petunt. & ne in muris quidem satis firma spe,cum corona militum cincta iam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia,præter multitudinem imbellem,sese dedidere. oppidum dirutum atque incensum. ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem. præda omnis militi data. extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos uinctos consul ante currum triumphans egit: uenditis deinde,magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captiuam seruorum fuisse scribant. idq́. magis uerisimile est, quàm deditos uenijsse. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuq́ue, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator uelut aduersus armatum iam Latium L. Furius creatus,magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & cum, quod per magnos tu- C multus fieri solitum erat,iustitio indicto delectus sine uacationibus habitus esset,legiones, quantum maturari potuit,in Auruncos ductæ. ibi prædonum magis,quàm hostium,animi inuenti. prima itaque acie debellatum est.dictator tamen,quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant; deorum quoque opes adhibendas ratus,inter ipsam dimicationem,ædem Iunoni Monetæ uouit. cuius damnatus uoti, cum uictor Romam reuertisset,dictatura se abdicauit. senatus duumuiros ad eam ædem pro amplitudine populi R. faciendam creari iussit. Locus in arce destinatus,quæ area ædium M. Manlij Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi,Soram ex hostibus,incautos adorti,ceperunt. Anno post,quàm uota erat,ædes Monetæ dedicatur,C. Marcio Rutilo tertium,T. Manlio Torquato iterum consulibus. prodigium extemplo dedicationem secutum,simile uetusto montis Albani prodigio. nanque & lapidibus pluit, & nox D interdiu uisa intendi. librisq́. inspectis,cum plena religione ciuitas esset,senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum causa dici. dictus P. Valerius Poplicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. non tribus tantum supplicatum ire placuit,sed finitimos etiam populos: ordoq́. ijs,quo quisque die supplicarent,statutus. Iudicia eo anno populi tristia in fœneratores facta,quibus ab ædilibus dicta dies esset,traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa,ad interregnum redijt. Ex interregno,ut id actum uideri posset,ambo patricij consules creati sunt,M. Valerius Coruus tertium,A. Cornelius Cossus. Maiora iam hinc bella & uiribus hostium,& longinquitate uel regionum,uel temporum spatio,quibus bellatum est,dicentur. nanque eo anno aduersus Samnites, gentem opibus armisq́. ualidam,mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum Pyrrhus hostis,Pyrrhum Pœni secuti. quanta rerum moles,quoties in extrema periculorum uen- E tum,ut in hanc magnitudinem,quæ nix sustinetur,erigi imperium posset. Belli autem causa cum Samnitibus Romanis,quum societate amicitiaq́. iuncti essent, extrinsecus uenit, non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia uiribus plus poterant, cum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese coniungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum,quàm uires,cum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli uerterunt. nanque Samnites,omissis Sidicinis,ipsam arcem finitimorum Campanos adorti,unde æque facilis uictoria, prædæ atque gloriæ plus esset; Tifata imminentes Capuæ colles cum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataq́. interiacet. ibi rursus acie dimicatum: aduersoq́. prælio Campani intra

AN. CDVIII.

AN. CDIX.

AN. CDX.

AN. CDXI.

AN. CDXII.

intra moenia compulsi, cum, robore iuuentutis suæ aceiso, nulla propinqua spes esset, coa- F
cti sunt ab Romanis petere auxilium. legati introducti in senatum, maxime in hanc sen-
tentiam locuti sunt. Populus nos Campanus legatos ad uos patres conscripti misit, ami
citiam in perpetuum, auxilium præsens à uobis petitum. quam si secundis rebus nostris
petissemus; sicut cœpta celerius, ita infirmiore uinculo contracta esset. tunc enim, ut qui
ex æquo nos uenisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subiecti
atque obnoxij uobis minus essemus. nunc misericordia uestra conciliari, auxilioq. in du-
bijs rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni
ope diuina humanaq. indigni uideamur. Neque hercule, quòd Samnites priores amici so
cijq. uobis facti sunt, ad id ualere arbitror, ne nos in amicitiam suscipiamur; sed ut uetusta
te & gradu honoris nos præstent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua noua iungere-
tis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud uos semper satis iusta causa amicitiæ, uelle eum G
uobis amicum esse, qui uos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui
prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate ulli populo, præterquam uobis, ceden
tes, haud parua, ut arbitror, accessio bonis rebus uestris, in amicitiam uenimus uestram.
Aequis Volsciśq. æternis hostibus huius urbis, quandocunque se mouerint, ab tergo eri-
mus: & quod uos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio uestro & gloria
semper faciemus. Subactis ijs gentibus, quæ inter nos uosq. sunt, quod propediem futu-
rum spondet & uirtus & fortuna uestra, continens imperium usque ad nos habebitis.
Acerbum & miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. eò uentum est patres con-
scripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. si defenditis, uestri: si deseritis,
Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem, uestris, an Samnitium uiri-
bus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, uestram misericordiam, ue H
strumq. auxilium æquum est patere; ijs tamen maxime, qui, eam implorantibus alijs, au-
xilium dum supra uires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem uenerunt. quanquã
pugnauimus uerbo pro Sidicinis, re pro nobis: cum uideremus finitimum populum nefa-
rio latrocinio Samnitium peti, & ubi conflagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud in-
cendium esse. nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent
oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos ueniunt. an, si ultio iræ hæc, & non occasio cu
piditatis explendæ esset, parum fuit, quòd semel in Sidicino agro, iterum in Campania ip
sa legiones nostras cecidere? quę est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis
explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecu-
dum actas, incendia uillarum, ac ruinas, omnia ferro igniq́ue uastata. hiscine ira expleri
non potuit? sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere I
urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere uolunt. sed uos potius Romani beneficio uestro
occupate eam, quàm illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem
iusta bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia uestra, ne bello quidem arbitror uo-
bis opus fore. usque ad nos contemptus Samnitium peruenit, supra non ascendit. itaque
umbra uestri auxilij, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi
fuerimus, uestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus: uobis Capua
urbs frequentabitur: conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis.
nulla colonia uestra erit, quæ nos obsequio erga uos fideq. superet. Annuite patres con-
scripti nutum numenq́ue uestrum inuictum Campanis, & iubete sperare incolumem Ca-
puam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos
illinc profectos? quàm omnia uotorum lacrymarumq. plena reliquisse? in qua nunc ex- K
pectatione senatum populumq. Campanum, coniuges liberosq. nostros esse? stare om-
nem multitudinem ad portas, uiam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid il-
lis nos, patres conscripti, solicitis ac pendentibus animis renunciare iubeatis. alterum re-
sponsum salutem, uictoriam, lucem ac libertatem; alterum, ominari horreo, quæ ferat.
Proinde ut aut de uestris futuris socijs atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis con-
sulite. Summotis deinde legatis, cum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs ma-
xima opulentissimaq. Italiæ, uberrimus ager, mariq. propinquus, ad uarietates annonæ
horreum populi R. fore uidebatur: tamen tanta utilitate fides antiquior fuit; responditq.
ita ex auctoritate senatus consul. Auxilio uos Campani dignos censet senatus; sed ita uo
biscum

A biscum amicitiam institui par est, ne qua uetustior amicitia ac societas uioletur. Samnites nobiscum fœdere iuncti sunt. itaq. arma deos prius, quàm homines, uiolatura, aduersus Samnites uobis negamus: legatos, sicut fas iusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua uobis uis fiat. Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerat) Quandoquidem, inquit, nostra tueri aduersus uim atque iniuriam iusta ui non uultis, uestra certe defendetis. itaque populum Campanum urbemq. Capuam, agros delubra deum, diuina humanaq. omnia in uestram patres conscripti populiq. R. ditionem dedimus; quicquid deinde patiemur, dediticij uestri passuri. Sub hæc dicta omnes manus ad consules tendentes, pleni lacrymarum, in uestibulo curiæ procubuerunt. Commoti patres uice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaq. clarus, à quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipB se suaq. omnia potestatis alienæ faceret: tum iam fides agi uisa, deditos non prodi: nec factorum æqua Samnitium populum censebāt, si agrum urbemq. per deditionem factam populi R. oppugnarent. legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaque, ut deditícijs suis parcerent; neque in eum agrum, qui populi R. factus esset, hostilia arma inferrent. si leniter agendo parum proficerent; denunciarent Samnitibus, populi R. senatusq. uerbis, ut Capua urbe, Campanoq. agro abstinerent. Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum è curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium uocarent, ijsq. clara uoce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

C Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, patres fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solenni more indicto, decreuerunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: iussuq. populi consules ambo cū duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eò nanque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda aduersus se auxilia. ut uero castra Romana uiderunt; ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius leuibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus, Ne nouum bellum eos, nouusq. hostis

D terreret: quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. ne Sidicinorum Campanorumq. cladibus, Samnitium æstimarent uirtutem, qualescunque inter se certauerint, necesse fuisse alteram partem uinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaq. sua, quàm uirtute hostium, uictos esse. Quid autem esse, duo prospera in tot seculis bella Samnitium aduersus tot decora populi R. qui triumphos pene plures, quàm annos, ab urbe condita numeret; qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot prælijs cæsos, postremò in mare ac naues fuga compulerit? cum gloria belli ac uirtute sua quenque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri cuius ductu auspicioq. ineunda pugna sit; utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, uerbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, pro-

E cedere ante signa, uersari media in mole pugnæ sciat. Facta mea, non dicta, uos milites, inquit, sequi uolo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. non factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus, summamq. laudem peperi. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. nunc iam nobis patribus, uobisque plebeijs promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed uirtutis est præmium. proinde summum quodque spectate milites decus. Non, si mihi nouum hoc Corui cognomen dijs auctoribus homines dedistis, Poplicolarum uetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. semper ego plebem Romanam militiæ domique, priuatus, in magistratibus paruis magnisque, æque tribunus

nus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo, atque colui. Nunc, quod instar, diis bene iuuantibus, nouum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite. Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud grauate munia obeundo. in ludo præterea militari, cum uelocitatis uiriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis uincere ac uinci uultu eodem: nec quenquam aspernari parem, qui se offerret: factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienæ, quàm suæ dignitatis, memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. itaque uniuersus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maxime unquam, pari spe, utrinque æquis uiribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium commissum est. Samnitibus ferociam augebant nouæ res gestæ, & paucos ante dies geminata uictoria: Romanis contra quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis uictoria. utrisque tamen nouus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. nanque ita conflixerunt, ut aliquandiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul, trepidationem iniiciendam ratus, quando ui pelli non poterant; equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo uoluere turmas uidit, nec posse aperire in hostes uiam, reuectus ad antesignanos legionum, cum desiluisset ex equo, Nostrum, inquit, peditum illud milites est opus. agitedum, ut me uideritis, quacunque incessero in aciem hostium, ferro uiam facientem; sic pro se quisque obuios sternite. illa nunc omnia, qua nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage uasta cernetis. Hæc dicta dederat, cum equites consulis iussu discurrunt in cornua, legionibusq. in mediam aciem aperiunt uiam. Primus omnium consul inuadit hostem; &, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra læuaq. ante se quisque memorandum prælium ciet. stant obnixi Samnites; quanquam plura accipiunt, quàm inferunt, uulnera. Aliquandiu iam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat. adeo morte sola uinci destinauerant animis. itaque Romani, cum effluere iam lassitudine uires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitãt se in hostem. tum primum referri pedem, atque inclinari rem in fugam apparuit: tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox uictoriam magis, quàm prælium, diremisset. & Romani fatebantur nunquam cum pertinaciore hoste conflictum: & Samnites, cum quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos mouisset in fugam, oculos sibi Romanorum ardere uisos aiebant, uesanosq. uultus, & furentia ora: inde plus, quàm ex alia ulla re, terroris ortum. quem terrorem non pugnæ solum euentu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die uacuis hostium castris Romanus potitur: quò se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit. Cæterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incaute in saltum caua ualle peruium, circaq. insessum ab hoste, induxit, nec prius, quàm recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostem uidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in uallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli territo animi, Vidésne tu, inquit, A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisq. nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. nec tu mihi plus, quàm unius legionis principes hastatosque, dederis: cum quibus ubi euasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serua. neque enim moueri hostis, subiectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi R. aut nostra uirtus expediet. Collaudatus à consule, accepto præsidio uadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est uisus, quàm loco, quem petebat, appropinquauit. inde admiratione pauentibus cunctis, cùm omnium in se uertisset oculos; & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum; & ipse in summo constitit uertice. Samnites dum huc illuc signa uertunt; utriusque rei omissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem uallem, in qua paulo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circundare undique collem armatis uolunt,

A lunt, ut à consule Decium intercludant; nunc uiam patefacere, ut degressos in uallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in aduersum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quòd nec pugnam inirent; nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se uallóq. circundarent. Tum centurionibus ad se uocatis: Quænam illa inscitia belli, ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisq. uictoriam pepererunt? huc atque illuc signa moueri, ac modo in unum conferri, modo educi uidetis. opus quidem incipit nemo, cum iam circundari uallo potuerimus esse. tum uero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quàm commodum sit. Agitedum, ite mecum: ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus. Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem

B circumire hostes notarent, perlustrauit. Vigilijs deinde dispositis, cæteris omnibus tesseram dari iubet: ubi secundæ uigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se conuenirent. quò ubi, sicut edictum erat, taciti conuenerunt; Hoc silentium milites, inquit, omisso militari assensu, in me audiendo seruandum est. ubi sententiam meam uobis peregero, tum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars maior erit, eius stabitur consilio. nunc, quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic uos circumuenit hostis. uirtute cepistis locum: uirtute hinc oportet euadatis. ueniendo huc, exercitum egregium populi Romani seruastis: erumpendo hinc, uosmet ipsos seruate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante ui-

C derit, quàm captum à nobis; nos tam paucos tot ipse millibus hominum nec ascensu arcuerit; nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, uallo circumdederit. quem uidentem ac uigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis: immo necesse est. in eo enim loco res sunt nostræ, ut ego uobis magis necessitatis uestræ index, quàm consilij auctor sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; cum, præter arma, & animos armorum memores, nihil uobis fortuna reliqui fecerit; fame & siti moriendum sit, si plus, quàm uiros ac Romanos decet, ferrum timeamus. ergo una est salus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux expectetur, quæ spes est non uallo perpetuo fossáq. nos septurum hostem, qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut uidetis, collem? atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est; hæc profectò noctis aptissima hora est. signo secun

D dæ uigiliæ conuenistis: quod tempus mortales somno altissimo premit, per corpora sopita uadetis, uel silentio incautos fallentes, uel sentientibus clamore subito pauorem iniecturi. me modo sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. quibus hæc salutaria uidentur, agitedum in dextram partem pedibus transite. Omnes transierunt: uadentemq. per intermissa custodijs loca Decium secuti sunt. Iam euaserant media castra, cum superscandens uigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus uigil, cum proximum mouisset, erectiq. alios concitaret, ignari, ciues an hostes essent; præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quando non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno, insuper pauore exanimat: quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumq. Samnitium, præsidium Romanum, obuijs custodibus cæsis, ad

E castra consulis peruadit. Aliquantum supererat noctis, iamq. in tuto uidebantur esse, cum Decius, Macti uirtute, inquit, milites Romani este. uestrum iter, ac reditum omnia secula laudibus ferent. sed ad conspiciendam tantam uirtutem luce ac die opus est: nec uos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur. Dictis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, præmisso nuncio ad consulem, in castra ingenti gaudio concitantur: & tessera data, incolumes reuerti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obuiam effusi laudant, gratulantur: singulos uniuersosque seruatores suos uocant: dijs laudes gratesque agunt: Decium in cœlum ferunt. Hic Decij castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis, & omni honore tribu-

num

num consuli æquantibus. Vbi ad prætorium uentum est, consul classico ad concionē conuocat: orsusq. meritas Decij laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pauore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur. credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum uagari. Iussæ legiones arma capere: egressæq. castris, cum per exploratores notior iam saltus esset, uia patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improuiso adortæ, cum palati passim Samnitium milites; plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra uallum se possent; pauentem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt. Perfertur circa collem clamor; fugatq. ex suis quenque præsidijs. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra uallum egerat pauor, (fuere autem ad triginta millia) omnes cæsi; castra direpta. Ita rebus gestis, consul aduocata concione, P. Decij non cœptas solum ante, sed cumulatas noua uirtute laudes peragit: &, præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioq. uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisq. priuis tunicis donari. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, eiusdem honoris index, à præsidio suo imposita est. his decoratus insignibus bouem eximium Marti immolauit, centum boues militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. ijsdem militibus legiones libras farris, & sextarios uini contulerunt. omniaq. ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuuentutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncij trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem opem oratum ueniunt. Confestim signa mota: relictisq. impedimentis castrorum ualido præsidio; raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, ut quibus, præter equos, cæterorum iumentorum calonumq. turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, uelut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obuius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in uallo uidit; missiq. ab omni parte exploratum, quòd in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt: fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumq. uallum, & in castra irrumpendum. transactumq. ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. cæterum, quia multitudo sua commeatibus grauis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset: placuit, dum inclusus paueret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros cum uidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quæ cum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentorijs suis, quàm in portis ualloque, cæsis, signa captiua in unum locum conferri iussit; relictisq. duabus legionibus custodiæ & præsidij causa, graui edicto monitis, ut, donec ipse reuertisset, præda abstinerent, profectus agmine instructo, cum præmissus eques uelut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. tantumq. fugæ ac formidinis fuit, ut ad XL millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria, cum ijs quæ in castris capta erant, ad CLXX. ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibiq. omnis præda militi data. Huius certaminis fortuna & Faliscos, cum in inducijs essent, fœdus petere ab senatu coegit; & Latinos, iam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum uertit bellum. neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Iouis cella poneretur. fuit pondo XXV. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequēte Decio insigni cum laude, donisque; cum, incondito militari ioco, haud minus tribuni celebre nomen, quàm consulum esset. Campanorum deinde, Suessulanorumq. auditæ legationes, precantibusq. datum, ut præsidium eò in hiberna mitteretur, quo Samnitium

excursiones

A excursiones arcerentur. Iam tum minime salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium uoluptatum delinitos militum animos auertit à memoria patriæ. inibanturq. consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuę, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos uersurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quàm uictor exercitus haberet, qui suo sudore, ac sanguine, inde Samnites depulisset? an æquum esse, deditios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari? aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies fœnoris pati? Hæc agitata occultis coniurationibus, necdum uulgata in omnes consilia inuenit nouus consul, C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte prouincia euenerat, Q. Seruilio collega ad urbem relicto. itaque cum omnia ea, sicur gesta

B erant, per tribunos comperta haberet, & ætate, & usu doctus: quippe qui iam quartum consul esset, dictatorq. & censor fuisset: optimum ratus, differendo spem, quandocunque uellent, consilij exequendi, militarem impetum frustrari, rumorem dissipat, in ijsdem oppidis & anno post præsidia hibernatura. diuisa enim erant per Campaniæ urbes: manaueratq. à Capua consilia in exercitum omnem. eo laxamento cogitationibus dato, quieuit in præsentia seditio. Consul, educto in æstiua milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, alijs emerita dicendo stipendia esse, alios graues iam ætate, aut uiribus parum ualidos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. per speciem etiam militarium usuum cum alij alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ, prætorque, alias ex alijs fingendo mo-

C ras, retinebat. Et primo quidem ignari ludificationis, minime inuiti domos reuisebant. postquam neque reuerti ad signa primos, nec ferme alium, quàm qui in Cāpania hibernassent, præcipueque ex ijs seditionis auctores mitti uiderunt: primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: iam quæstiones, iam iudicia, iam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac patrum in se regnum passuros. Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, neruos coniurationis eiectos arte consulis cernentes. Cohors una, cum haud procul Anxure esset, ad Lautulas, saltu angusto inter mare ac montes, consedit, ad excipiendos, quos consul alijs atque alijs, ut ante dictum est, causis mittebat. Iam ualida admodum numero manus erat. nec quicquam ad iusti exercitus formam, præter ducem, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perueniunt; & sub iugo Albæ Longæ castra uallo cingunt. perfe-

D cto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententijs decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. quem autem ab Roma posse acciri? quem patrum, aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex iniuria insanientis exercitus causa recte committatur? postero die, cum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus uagis quidam compertum attulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumq. immemorem. Patriciæ hic uir gentis erat: cui cum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex uulnere claudus fecisset, ruri agere uitam, procul ambitione ac foro, constituit. Nomine audito, extemplo agnouere uirum; &, quod bene uerteret, acciri iusserunt. sed parum spei erat, uoluntate quicquam facturum. uim adhiberi ac metum placuit. itaque silentio noctis cum tectum uillæ, qui ad id missi erant, intrassent, somno graui Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut ubi restitaret,

E mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adueniens appellatus: insigniaq. honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere iubent. suo magis inde impetu, quàm consilio ducis, conuulsis signis, infesto agmine ad lapidem octauum uiæ, quæ nunc Appia est, perueniunt: issentq. confestim ad urbem, ni uenire contra exercitum, dictatoremque aduersus se M. Valerium Coruum dictum, audissent, & magistrum equitum L. Aemilium Mamercum. Vbi primum in conspectum uentum est, arma signaq. agnouere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem ciuilem: nec, præter externa, nouerant bella: ultimaq. rabies secessio ab suis habebatur. itaque iam duces, iam milites utrinque congressus quærere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret,

AN.CDXIII.

Capua uoluptatum omnium magistra

Milites rogarunt de occupanda Capua ... consilio

Coniurati ... collegit

Coniurati Quinctium ducem sibi ... efficiunt

Valerius Coruinus dictator dictus ... aduersus coniuratos

teneret, nedum aduersus patriam; Coruus omnes caritate ciues, præcipue milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab aduersarijs uerecundia, quàm ab suis silentium datum. Deos, inquit, immortales, milites, uestros, publicos, meosq. ab urbe proficiscens ita adoraui, ueniamq. supplex poposci; ut mihi de uobis concordiæ partæ gloriam, non uictoriam darent: satis fuit, eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. quod deos immortales inter nuncupanda uota expoposci, eius me compotem uoti uos facere potestis: si meminisse uultis nō uos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ uestræ esse; si hunc exercitum ciuium uestrorum: si me consulem uestrum, cuius ductu auspicioq. priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra ui cepistis. Ego sum M. Valerius Coruus, milites; cuius uos nobilitatem beneficijs erga uos, non iniurijs sensistis; nullius superbæ in uos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperijs in me seuerior, quàm in uos. Ac si cui genus, si cui sua uirtus, si cui etiam maiestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; ijs eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim treis & uiginti annos natus consul patribus quoque ferox esse, non solum plebi. quod meum factum, dictumue consulis grauius, quàm tribuni, audistis? Eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem hæc imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quàm in uos, horreo dicere hostes. ergo uos prius in me strinxeritis ferrum, quàm in uos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet, atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres auiq. uestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Auentinum insederunt. Expectate, dum uobis singulis, ut olim Coriolano, matres coniugesq. crinibus passis obuiæ ab urbe ueniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieuerunt: uos, Romanus exercitus, non destiteritis impio bello? T. Quincti, quocunque istic loco seu uolens, seu inuitus constitisti: si dimicandum erit, tum tu in nouissimos te recipito: fugeris etiam honestius, terguinq. ciui dederis, quàm pugnaueris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene, atque honeste inter primos stabis, & colloquij huius salutaris interpres fueris. Postulate æqua, & ferte: quanquam uel iniquis standum est potius, quàm impias inter nos conseramus manus. T. Quinctius plenus lacrymarum ad suos uersus, Me quoque, inquit, milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quàm belli, habetis ducem. non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus uerba fecit, uester consul, uester imperator milites, cuius auspicia pro uobis experti, nolite aduersus uos uelle experiri. qui pugnaret uobiscum infestius, & alios duces senatus habuit: qui maxime uobis suis militibus parceret, cui plurimum uos imperatori uestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui uincere possunt, uolunt. quid nos uelle oportet? quin omissis ira & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraq. omnia cognitæ permittimus fidei? Approbantibus clamore cunctis, T. Quinctius ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: orauitque, ut causam miserorum ciuium susciperet, susceptamq. eadem fide, qua remp. administrare solitus esset, tueretur. sibi se priuatim nihil cauere: nolle alibi, quàm in innocentia, spem habere. militibus cauendum, quod apud patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset. Quinctio collaudato, cæteris bonum animum habere iussis, dictator equo citato ad urbem reuectus, auctoribus patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Orauit etiam bona uenia Quirites, ne quis eam rem ioco serioue cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso uolente, deleretur: addirumq. legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. id propter P. Salonium postulatum est ab coniuratis: qui alternis prope annis tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. Huic infensi milites erant, quòd semper aduersatus nouis consilijs fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. itaque cum hoc unum, propter Salonium, ab senatu non impetraretur, tum Salonius obtestatus patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quàm concordiam ciuitatis, æstimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Aeque impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quòd aduersati coniurationi fuissent. Præter hæc inuenio

apud

apud quosdam, L. Genucium tribunum plebis tulisse ad populum, ne fœnerare liceret: ité alijs plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decé annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utiq. liceret consules ambos plebeios creari. quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet haud paruas uires defectionem habuisse. Alijs annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque antequam Romam ueniretur, sed Romæ eam multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quinctij uillam, sed in ædes C. Manlij nocte impetum factum, eumq. à coniuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras iungere, ac complecti inter se lacrymantes milites cœpisse, coactosq. consules, cum uiderent auersos à dimicatione militum animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, præterquam seditionem fuisse, eamq. compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et huius fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus graue bellum, aliquot populos ab Romana societate auertit: & præter Latinorum infidum iam diu fœdus, Priuernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

LATINI cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum conditionem tulerunt, ut, si pacem habere uellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filiũ suum, quòd cõtra edictum pugnauerat aduersum Latinos, quamuis prospere pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis P. Decius deuouit se pro exercitu, &, concitato equo, cum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis uictoriam restituit. Latini in deditionem uenerunt. T. Manlio in urbem reuerso nemo ex iuuentute obuiam processit. Minucia uirgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus uictis, in oppidum ex ijs captum Cales colonia deducta est. Item Fregellæ colonia deducta sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum, quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de ueneficio tunc primum constituta est. Priuernatibus, cum rebellassent, uictis ciuitas data est. Palæpolitani bello, & obsidione uicti in deditionem uenerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo & imperium prolatum est, & pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est, propter L. Papirij creditoris libidinem, qui C. Publio debitori suo stuprum inferre uoluerat. Cum L. Papirius dictator reuersus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum occasione rei bene gerendæ inuitatus, contra edictum eius prospere aduersus Samnites pugnauit. ob eam causam cum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus uideretur, Fabius Romam profugit: &, cum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

LIBER VIII.

IAM consules erant C. Plautius iterũ, L. Aemilius Mamercus, cũ Setini Norbaniq. Romã, nuncij defectionis Priuernatiũ, cũ quæri monijs acceptæ cladis uenerunt. Volscorũ ité exercitũ duce Antiati populo cõsedisse ad Satricum, allatum est. utrunque bellum Plautio sorte euenit. Prius Priuernũ profectus, extẽplo acie conflixit. haud magno certamine deuicti hostes: oppidũ captum, redditumq. Priuernatibus, præsidio ualido imposito: agri partes duę adẽptæ. inde uictor exercitus Satricũ cõtra Antiates ductus. ibi magna utrinque cæde atrox præliũ fuit. & cum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tã ambiguo fessi, in posterum dié prælium parãt. Volscis recensentibus, quot uiros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro uictis Antium agmine trepido, saucijs, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. armorum magna uis cum inter cæsa corpora hostium, tũ in

ANNO CDXIIII.

castris inuenta est. ea Luæ matri dare se consul dixit: finesq. hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Aemilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ. ferro igniq. uastantem agros, legati Samnitium pacem orantes adeunt. à quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis pacem sibi ab Romanis, belliq. ius aduersus Sidicinos petierunt. quæ se eo iustius petere, quòd in amicitiam populi R. secundis suis rebus, non aduersis, ut Campani, uenissent: & aduersus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi R. nunquam amicos: qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam; nec, ut Campani, auxilium in bello petissent; nec in fide populi R. nec in ditione essent. Cum de postulatis Samnitium Ti. Aemilius prætor senatum consuluisset, reddendumque his fœdus patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum R. stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia deintegro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis belliq́ue liberum arbitrium sit. Fœdere icto, cum domum reuertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus inducijs daret, quoad legati redissent. Samnites copijs ijsdem, quibus usi aduersus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri est: deinde, postquam patres, ut seram eam, ultimaq. tandem necessitate expressam, aspernabantur; ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo iniuriæ Samnitium, quàm beneficij Romanorum memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quàm prælijs cladium fecit. & quanquam superiores certaminibus Latini erant; haud inuiti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui cum adijssent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, ut satis ducerent Romani uictoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoq. hoste eripuissent: ne uinci etiam se ab ignauissimis populis sinerent. Latinos Campanosq́ue, si sub ditione populi R. essent, pro imperio arcerent Samniti agro: sin imperium abnuerent, armis coercerent. Aduersus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos iam non esse, timebantq́ue, ne arguendo abalienarent. Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem uenissent. itaque Campanos, seu uelint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quod bellare, cum quibus ipsi uelint, prohibeantur. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit; ita Campanos metu abalienauit; Latinos, uelut nihil iam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. itaque per speciem aduersus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque aduersus seruatores suos bello Campanus aderat. sed quanquam omnia de industria celabantur, priusq́ue, quàm mouerentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem uolebant: tamē per quosdā priuatis hospitijs necessitudinibusq. coniunctos indicia coniurationis eius Romam emanarunt. iussisq. ante tēpus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius noui cōsules aduersus tantā molē belli crearētur; religio incessit, ab eis, quoi ū imminutū imperiū esset, comitia haberi. itaque interregnū initū. duo interreges fuerūt, M. Valerius, ac M. Fabius. is creauit consules T. Manliū Torquatū tertium, P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam classem appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos peruenisset. Eadem ætas rerum magni Alexandri est: quem sorore huius ortum, in alio tractu orbis, inuictum bellis iuuenem, fortuna morbo extinxit. Cæterum Romani, etsi defectio sociorum nominisq. Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam euocauerunt, quibus imperarent quæ uellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circeiensem, ambos ex colonijs Romanis: per quos præter Signiam, Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim euocari placuit. haud cuiquam dubium erat, super

An.CDXV.

qua

A quare accirentur. itaque concilio prius habito prætores, quàm Romam proficiscerentur, euocatos se ab senatu docent Romano, &, quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt. Cum aliud alij censerent, tum Annius: Quanquam ipse ego retuli, quid responderi placeret; tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quàm quid loquendum sit. facile erit, explicatis consilijs, accómodare rebus uerba. nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui seruitutem pati possumus; quid abest quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusq. Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si fœdus est; si societas, æquatio iuris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent uires suas, quem secernere ab se B consules bellis proprijs ponendis sumendisque nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars uirium, ibi & imperij pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed, ut amplum uideri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando unquam consociandi imperij, usurpandæ libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, & uirtute uestra, & deum benignitate uobis datum. Tentastis patientiam, negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum annorum morem solueremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos desciisse, exercitus nos parare aduersus Samnites fœderatos suos audierunt: nec mouerunt se ab urbe. unde hæc illis tanta modestia, nisi à con-C scientia uirium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem iam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Vsurpate modo postulando eo, quod illi uobis taciti concedunt. si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse audiente non populo R. modo senatuque, sed Ioue ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in fœdere ac societate esse uelint, consulem alterum ab nobis, senatusque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret, diceretq. quæ è rep. nominis Latini, fideque sua uiderentur. Vbi est Romam uentum, in Capitolio ei senatus datus est. ibi cum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent: Annius, tanquam uictor armis Capitolium cepisset, non legatus iure gentium tutus loquere-D tur, Tempus erat, inquit, T. Manli, uosq. patres conscripti, tandem iam uos nobiscum nihil pro imperio agere, cum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis uirisque, Samnitibus bello uictis, Sidicinis Campanisq. socijs, nunc etiam Volscis adiunctis, uideretis; colonias quoque uestras Latinum Romano prætulisse imperium. sed quoniam uos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque; quando uires quoque æquari dijs immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquã ex utraque gente esse: unum populum, unam remp. fieri. &, ut imperij eadem sedes sit, idemq. omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene uertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes uocemur. Forte ita accidit, ut E parem ferociæ huius & Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tantã dementia patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum uenturum se esse palam diceret, & quemcunque in curia Latinum uidisset, sua manu interempturum. & conuersus ad simulacrum Iouis, Audi Iupiter hæc scelera, inquit, audite ius fasque. peregrinos consules, & peregrinum senatum in tuo Iupiter augurato templo captus, atque ipse oppressus, uisurus es? hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus uestris Latini, hæc L. Tarquinius uobiscum postea fecit? non uenit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium uestrarum ueterum, & beneficiorum nostrorum erga uos, obliti estis? Cum consulis uocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriæ, aduersus crebram imploratio

nem deum, quos testes fœderum sæpius inuocabant consules, uocem Annij spernentis numina Iouis Romani auditam. certe cum commotus ira se ab uestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite grauiter offenso impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. exanimatum, auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam & uera esse, & apte ad repræsentandam iram deum ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum iacentem Annium uidisset, exclamat ita, ut populo patribusq. audita uox pariter sit: Bene habet. dij pium mouete bellum. est cœleste numen: es magne Iupiter: haud frustra te patrem deum hominumq. hac sede sacrauimus. Quid cessatis Quirites, uosq. patres conscripti arma capere dijs ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum iacentem uidetis. Assensu populi excepta uox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui iussu consulis prosequebantur, quàm ius gentium ab ira impetuq. hominum tegeret. Consensit & senatus bellum, consulesque, duobus scriptis exercitibus, per Marsos Pelignosq. profecti, adiuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quò iam Latini sociiq. conuenerant, castra locant. ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur uisa species uiri maioris, quàm pro humano habitu, augustiorisque, dicentis, Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum dijs Manibus matriq. Terræ deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, superq. eas se deuouisset, eius populi partisq. uictoriam fore. Hos ubi nocturnos uisus inter se consules contulerunt; placuit auerruncandæ deum iræ uictimas cædi; simul ut si extis eadem, quæ somno uisa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. ubi responsa aruspicum insidenti iam animo tacitæ religioni cógruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque, & imperijs deum propalam expositis, ne mors uoluntaria consulis exercitum in acie terreret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se cõsul deuoueret pro populo R. Quiritibusque. Agitatum etiam in concilio est, ut, si quando unquam seuero ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. curam acuebat, quòd aduersus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes. milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, ijsdem præsidijs, sæpe ijsdem manipulis permisti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret. Forte inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus euasit, ut uix teli iactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminius Metius, uir tum genere inter suos, tum factis clarus. is ubi Romanos equites, insignemq; inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se utique, illustres uiri noti erãt) cognouit, Vnáne, ait, turma Romani cum Latinis socijsq. bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore, Manlius inquit, & cũ illis aderit Iupiter ipse fœderum à uobis uiolatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem uestram pugnauimus, hic quoque efficiemus profecto, ne quid minus, quàm acies uobis, & collata signa nobiscum, cordi sint. Ad ea Geminius paululum ab suis equo prouectus, Visne igitur, dum dies ista uenit, qua magno conatu exercitus moueatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorũ iam hinc euẽtu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet? Mouet ferocem animum iuuenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexuperabilis uis fati. oblitus itaque imperij patrij, consulumq. edicti, præceps ad id certamen agitur, quo uinceret, an uinceretur, haud multum interesset. equitibus cæteris uelut ad spectaculũ summotis, spatio, quod uacui interiacebat cãpi, aduersos concitant equos: & cum infestis cuspidibus concurrisſẽt, Manlij cuspis super galeam hostis Metij trans ceruicem equi elapsa est. circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cuius uulneris sensum cum equus prioribus pedibus erectis magna ui caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaq. innixum, attollentem se à graui casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit. spolijsq. lectis ad suos reuectus, cum ouante gaudio turma, in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus

A ignarus facti, futurique, laus an pœna merita eſſet. Vt me omnes, inquit, pater, tuo ſangui-
ne ortum uere ferrent, prouocatus equeſtria hæc ſpolia capta ex hoſte cæſo porto. Quod
ubi audiuit conſul, extemplo filium auerſatus, concionem claſſico uocari iuſſit. quæ ubi
frequens conuenit; Quandoquidem, inquit, tu T. Manli neque imperium conſulare, ne-
que maieſtatem patriam ueritus, aduerſus edictum noſtrum, extra ordinem in hoſtem pu-
gnaſti, &, quantum in te fuit, diſciplinam militarem, qua ſterit ad hanc diem Romana res,
ſoluiſti; meq. in eam neceſſitatem adduxiſti, ut aut reip. mihi, aut mei, meorumq. obliui-
ſcendum ſit: nos potius noſtro delicto plectemur, quàm reſp. tanto ſuo damno noſtra pec-
cata luat. triſte exemplum, ſed in poſterum ſalubre iuuenturi erimus. me quidem cum in-
genita caritas liberum, tum ſpecimen iſtud uirtutis, deceptum uana imagine decoris, in te
mouet: ſed cum aut morte tua ſancienda ſint conſulum imperia, aut impunitate in perpe-
B tuum abroganda; nec te quidem, ſi quid in te noſtri ſanguinis eſt, recuſare cenſeam,
[illegible] diſciplinam militarem, culpa tua prolapſam, pœna reſtituas. I lictor, deliga ad pa-
lum. Exanimati omnes tam atroci imperio; nec aliter, quàm in ſe, quiſque diſtrictam cer-
nentes ſecurim, metu magis, quàm modeſtia, quieuere. itaque, uelut emerſo ab admira-
tione animo, cum ſilentio defixi ſtetiſſent; repente, poſtquam ceruice cæſa fuſus eſt cruor,
tum libero conqueſtu coortæ uoces ſunt, ut neque lamentis, neque execrationibus par-
ceretur; ſpolijsq. contectum iuuenis corpus, quantum militaribus ſtudijs funus ullum
concelebrari poteſt, ſtructo extra uallum rogo cremaretur; Manlianaque imperia non in
præſentia modo horrenda, ſed exempli etiam triſtis in poſterum eſſent. Fecit tamen atro-
citas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quòd cuſtodiæ, uigiliæque, &
ordo ſtationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, cum deſcenſum
C in aciem eſt, ea ſeueritas profuit. Fuit autem ciuili maxime bello pugna ſimilis. adeo ni-
hil apud Latinos diſſonum ab Romana rep. præter animos, erat. Clypeis antea Roma-
nis u[illegible] ſunt: deinde, poſtquam ſtipendiarij facti ſunt, ſcuta pro clypeis fecere: &, quod an-
tea phalanges ſimiles Macedonicis, hoc poſtea manipulatim ſtructa acies cœpit eſſe. po-
ſtremo in plures ordines inſtruebantur. ordo ſexagenos milites, duos centuriones, uexil-
larium unum habebat. prima acies haſtati erant, manipuli quindecim, diſtantes inter ſe
modicum ſpatium. manipulus leueis uicenos milites, aliam turbam ſcutatorum habebat.
Leues autem, qui haſtam tantum geſaq. gererent, uocabantur. hæc prima frons in acie
f[illegible]em iuuenum pubeſcentium ad militiam habebat. Robuſtior inde ætas totidem mani-
[illegible]um, quibus principibus eſt nomen. hos ſequebantur ſcutati omnes, inſignibus ma-
[illegible]e armis. hoc XXX manipulorum agmen antepilanos appellabant; quia ſub ſignis
D [illegible] alij q[illegible]ndecim ordines locabantur: ex quibus ordo unuſquiſque tres partes habe-
[illegible]t, earum unamquanque primum pilum uocabant. tribus ex uexillis conſtabat. uexil-
[illegible] LXXXVI homines erant. Primum uexillum triarios ducebat, ueteranum mi-
[illegible] ſpectatæ uirtutis: ſecundum rorarios, minus roboris ætate factiſque: tertium accen-
ſos, minimæ fiduciæ manum; eo & in poſtremam aciem reijciebantur. ubi his ordinibus
e[illegible]itus inſtructus eſſet, haſtati omnium primi pugnam inibant. ſi haſtati profligare ho-
ſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipie-
bant. tum principum pugna erat. haſtati ſequebantur. triarij ſub uexillis conſidebant, ſi-
niſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas ſubrecta cuſpide in terra fixas, haud ſe-
cus, quam uallo ſepta inhorreret acies, tenentes. ſi apud principes quoque haud ſatis pro-
ſp[illegible]e eſſet pu[illegible]tũ, à prima acie ad triarios ſenſim referebantur. inde, rẽ ad triarios rediſ-
E ſe[illegible] laboratur, prouerbio increbruit. triarij conſurgentes, ubi in interualla ordinũ ſuorũ
principes & ha taros recepiſſent, extemplo compreſſis ordinibus uelut claudebant uias;
un[illegible]. continenti agmine, iã nulla ſpe poſt relicta, in hoſtem incedebant. id erat formidolo-
ſ[illegible]um hoſti, cum, uelut uictos inſecuti, nouam repente aciem exurgentem, auctam nu-
me[illegible] cernebant. ſcribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, e-
[illegible]ribus in ſingulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adijciebatur:
[illegible] ea tempeſtate hoſtes erant Romanis, eodemq. ordine inſtruxerant aciem. nec uexilla
[illegible] u[illegible]illis tantum, uniuerſi haſtati cum haſtatis, principes cum principibus, ſed centurio
q[illegible]ue cum centurione, ſi ordines turbari non eſſent, concurrendum ſibi eſſe ſciebat.
Duo primi pili ex utraque acie inter triarios erant; Romanus corpore haudquaquam ſa-

tis ualidus, cæterum strenuus uir, peritusq. militiæ; Latinus uiribus ingens, bellatorq. primus; notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti uiribus, iam Romæ permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem uellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isq. iuuenis in acie oblatus, ex centurione Latino uictoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuuij montis, quà uia ad Veserim ferebat. Romani consules prius, quàm educerent in aciem, immolauerunt. Decio caput iecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioquin acceptam dijs hostiam esse: Manlium egregie litasse. Atqui bene habet, inquit Decius, si ab collega prospere litatum est. Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processe in aciem. Manlius dextro, Decius læuo cornu præerat. Primo utrinque æquis uiribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab læuo cornu hastati Romani nō ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna uoce inclamat: Deorum, inquit, ope Valeri opus est. agedum pontifex publicus populi R. præi uerba, quibus me pro legionibus deuoueam. Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & uelato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedibus stantem sic dicere. Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, diui Nouensiles, dij Indigetes, diui, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, dijq. Manes, uos, precor, ueneror, ueniam peto, feroque; uti populo R. Quiritium uictoriamq. prospereris; hostesq. populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteq. afficiatis. Sicut uerbis nuncupaui, ita pro rep. Quiritium, exercitu, legionibus, auxilijs populi R. Quiritium, legiones, auxiliaq. hostium mecum dijs Manibus, Tellurią. deuoueo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet, maturæq. collegæ se deuotum pro exercitu nunciare. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit; ac se in medios immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano uisu, sicut cœlo missus piaculum omnis deorum iræ, qui pestem ab suis auersam in hostes fe-ret. ita omnis terror pauorq. cum illo latus, signa primo Latinorum turbauit; deinde in totam penitus aciem peruasit. euidentissimum id fuit, quòd, quacunque equo inuectus est, ibi haud secus, quàm pestifero sidere icti, pauebant. ubi uero corruit obrutus telis, inde iam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum fugam, ac uastitatem late fecerunt. simul & Romani, exolutis religione animis, uelut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & rorarij procurrebant inter antepilanos, addiderantq. uires hastatis ac principibus: & triarij genu dextro innixi, nutum consulis ad consurgendum expectabant. Procedente deinde certamine, cum alijs partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito euentu collegæ, cum, ut ius fasq. erat, lacrymis non minus, quàm laudibus debitis, prosecutus tam memorabilem mortem esset; paulisper addubitauit, an consurgendi iam triarijs tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen seruari, accensos ab nouissima acie ante signa procedere iubet. qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem aduersarij fecissent, triarios suos excirauerunt: qui aliquandiu pugna atroci cum & semet ipsi fatigassent, & hastas aut præfreg[illegible]nt aut hebetassent, pellerent ui tamen hostem, debellatum iam rati, peruentumq. ad e[illegible]mam aciem: tum consul triarijs, Consurgite nunc, inquit, integri aduersus fessos, memores patriæ parentumque, & coniugum ac liberorum, memores consulis pro uestra uictoria morte occumbentis. Vbi Triarij consurrexerunt integri, refulgentibus armis, noua ex improuiso exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore sublato, principia Latinorum perturbant; hastisq. ora fodientes, primo robore uirorum cæso, per alios manipulos, uelut inermes, prope intacti euasere; tantaq. cæde perrupere cuneos, ut uix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Cæterū inter omnes ciues sociosq. præcipua laus eius belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaq. ab deis superis inferisq. in se unum uertit: alter ea uirtute, eoq. consilio in prælio fuit, ut facile conuenerit inter Romanos, Latinosque, qui eius pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, eius futurā haud dubie fuisse uictoriā. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundū præliū capta, multiq. mortales ibi uiui oppressi, maxime Campani. Decij corpus ne eo die inueniretur, nox quærentes oppressit: postero die inuentum in-

ter

A ter maximam hostium stragem coopertum telis: funusq. par morti, celebrante collega, factum. Illud adijciendum uidetur, licere consuli, dictatorique, & prætori, cum legiones hostium deuoueat; non utique se, sed quem uelit ex legione Romana scripta ciuem deuouere: si is homo, qui deuotus est, moritur, probe factum uideri: ni moritur tum signũ septem pedes altum, aut maius, in terram defodi, & piaculum hostia cædi: ubi illud signũ defossum erit, eò magistratum Romanum descendere fas non esse. sin autem sese deuouere uolet, sicuti Decius deuouit: ni moritur, neque suum, neque publicum diuinum pure faciet, qui sese deuouerit. Vulcano arma, siue cui alij diuo uouere uolet; siue hostia, siue quo alio uolet; ius est. telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Marti suoue taurilibus piaculum fieri. Hæc, etsi omnis diuini humaniq. moris memoria aboleuit, noua peregrinaq. omnia priscis ac patrijs præferendo; haud ab re B duxi, uerbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataq. sunt, referre. Romanis, post prælium demum factum, Samnites uenisse subsidio; expectato euentu pugnæ, apud quosdam auctores inuenio. Latinis quoque ab Lauinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, uictis demum ferri cœptum. & cum iam portis prima signa, & pars agminis esset egressa; nuncio allato de clade Latinorum, cum, conuersis signis, retro in urbem rediretur, prætorem eorum, nomine Milionium, dixisse ferunt, pro paulula uia magnam mercedem Romanis esse soluendam. qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. ibi in consilijs Numicius, imperator eorum, affirmando communem uere Martem belli utranque aciem pari cæde prostrauisse, uictoriaq. nomen tantum penes Romanos esse, cæteram pro uictis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filij, alterum consulis C deuoti cæde; trucidatum exercitum omnem; cæsos hastatos, principesque; stragem & ante signa, & post signa factam; triarios postremo rem restituisse: Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sint, tamen supplemento uel Latium propius esse, uel Volscos, quàm Romam: itaque, si uideatur eis, se, ex Latinis & ex Volscis populis iuuentute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque nihil tum minus, quàm prælium, expectantes, nec opinato aduentu perculsurum. Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerunt pugnæ, ad credendum temere facilio res erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus conuenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. prius quàm castris locus caperetur, sarcinis utrinque in aceruum coniectis, pugnatum, debellatumque est. adeo enim accisæ res sunt, ut consuli uictorem exercitum ad populandos D agros eorum ducenti dederent se omnes Latini, deditionemq. eam Campani sequerentur. Latini, Capuaq. agro multati. Latinus ager, Priuernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuiditur. bina in Latino iugera, ita ut dodrantem ex Priuernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumq. equites; quia non desciuerant. Cum Laurentibus renouari fœdus iussum. renouaturq. ex eo quotannis post diem decimam Latinarum. Equitibus Campanis ciuitas data: monumentoq. ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. Vectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille, & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos. Ita bello gesto, præmijs pœnaq. pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam redijt: cui uenienti seniores E tantum obuiam exisse constat; iuuentutem & tunc, & omni uita deinde, auersatam eum, execratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius consul quia ipse per ualetudinem id bellũ exequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat prætor, dixit. ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile aduersus Antiates ab dictatore gestum est, cum aliquot mẽses statiua in agro Antiati habuisset. Anno insigni uictoria de tot ac tam potentibu spopulis, ad hoc cõsulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Aemilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo, neque in similẽ materiã rerum, & ipsi aut suarũ rerum, aut partium in rep. magis, quàm patriæ, memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisq. exuerũt. An.cxxvi.

ibi Publilio, cuius ductu auspicioq. res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuuentus cæsa erat; Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tibur, Prænestinus, Veliternusq. populus. Venerant & ab Lauinio Antioq. auxilia. ubi cum prælijs quidem superior Romanus esset; ad urbem ipsam Pedum, castraq. sociorum populorum, quæ urbi adiuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audiuit, ipse quoque triumphi ante uictoriam flagitator Romam rediit. qua cupiditate offensis patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Aemilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haudquaquam aduersante; quia & ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoq. agro maligne plebi diuisus) & postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem aduersus rebellantes Latinos dici iussit; Aemilius, cui tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus. Dictator popularis, & orationibus in patres criminosis, fuit, & quòd tres leges secundissimas plebi, aduersas nobilitati, tulit; unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quæ comitijs centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eò uentum sit, ut utrunque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quàm ex uictoria eorum, bellicisq. rebus foris auctum imperium patres credebant. Anno in sequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quo insignius omissa res Aemilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis uirisq. & omni ui expugnandum ac delendum senatus fremit: coactiq. noui consules omnibus eam rem præuerti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacẽ ob agri adempti dolorem aspernabantur. medijs consilijs standum uidebatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus causam belli haberet; &, si cuius oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adiuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum peruenere. Aricinos, Lauiniosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se coniungentes ad Sturam flumen Mænius improuiso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime ualido exercitu, maiore mole, quanquam æque prospero euentu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorũ fecit: in quos parte exercitus conuersa, Camillus non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiã die cum ipsos auxiliaq. eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, iam maiore conatu animoq; ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium uictorem circũducere exercitum. nec quieuere ante, quàm, expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. præsidijs inde dispositis per recepta oppida, Romã ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. Prius quàm comitijs in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit. Patres conscripti, quod bello armisq. in Latio agendum fuit, id iam deum benignitate, ac uirtute militum ad finem uenit. cæsi ad Pedum Sturamq. sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut ui capta, aut recepta in deditionẽ, præsidijs tenentur uestris. reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dij immortales ita uos potentes huius consilij fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in uestra manu posuerint. itaq. pacem uobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum uel sæuiendo, uel ignoscendo potestis. uultis crudeliter consulere in deditos, uictosque? licet delere omne Latium; uastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaq. sæpe usi estis. uultis exemplo maiorum augere rem Romanam, uictos in ciuitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. sed maturato opus est; quicquid statuere placet. tot populos inter spem metumq. suspensos animi habetis. & uestram utique de eis curam quamprimum absolui, & illorum animos, dum expectatione stupent, seu pœna, seu beneficio

Anno CDXVII.

A ficio præoccupari oportet. nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum uobis ad consulendum potestas esset: uestrum est decernere, quod optimum uobis, reiq. publicæ sit. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuuinis ciuitas data: sacraq. sua reddita cum eo, ut ædes lucusq. Sospitæ Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo R. esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodem iure quo Lanuuini, in ciuitatem accepti. Tusculanis seruata ciuitas, quam habebãt: crimenq. rebellionis à publica fraude in paucos auctores uersum. In Veliternos, ueteres ciues Romanos, quòd toties rebellassent, grauiter sæuitum: & muri deiecti: & senatus inde abductus: iussiq. trans Tiberim habitare; ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad B mille pondo clarigatio esset; nec prius, quàm ære persoluto, is, qui cepisset, extra uincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium noua colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni uellent. naues inde longæ abactæ: interdictumq. mari Antiati populo est, & ciuitas data. Tiburtes Prænestiniq. agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum alijs Latinis, crimen, sed quòd, tædio imperij Romani, cum Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Cæteris Latinis populis connubia, commerciaque, & consilia inter se ademerunt. Campanis equitibus, honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent; Fundanisque, & Formianis, quòd per fines eorum tuta pacataq. semper fuisset uia, ciuitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosq. eiusdem iuris conditionisque, cuius Capuam, esse placuit. Naues Antiatium C partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit: Rostraque id templum appellatum. C. Sulpicio Longo, P. Aelio Pœto consulibus cum omnia non opes magis Romanæ, quàm beneficijs parta gratia bona pace obtineret; inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde mouerant: eo petendi auxilij ab Romanis causa iustior fuit. sed prius, quàm consules ab urbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse; profugosque cum coniugibus ac liberis Suessam commeasse: quæ nunc Aurunca appellata; mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socij essent, dictatorem dici iussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Re D ligio inde iniecta de dictatore: & cum augures uitio creatum uideri dixissent, dictator, magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice seruo: cum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere; facto iudicio, uiua sub terram ad portam Collinam dextra uia stratam defossa scelerato campo. credo ab incestu id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, aduersante Sulpicio cõsule, qui negabat rationem eius se habiturũ, est factus: senatu, cum in summis imperijs id non obtinuisset, minus in prætura tendente. Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duillio consulibus, Ausonum magis nouo, quàm magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma con-iunxerat: unoq. prælio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, pro- E pinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa eius belli cura patribus: quia toties iam Sidicini aut ipsi mouerant bellum, aut mouentibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. itaque omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Coruum consulem quartum facerent. collega additus Coruo M. Atilius Regulus. et, ne forte casu erraretur, petitum ab consule, ut extra sortem Corui ea prouincia esset. Exercitu uictore à superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, cum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pauidos, clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus. & militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum scalis succedere ad muros uellent, euasurosq. contenderent. Coruus, quia id arduum factu erat, labore militum potius,

ANNO. CDXVIII.

ANNO. CDXIX.

AN. CDXX.

tius, quàm periculo, peragere inceptum uoluit. itaque aggerem & uineas egit, turresq. muro admouit: quarum usum forte oblata opportunitas præuertit. nanque M. Fabius captiuus Romanus, cum per negligentiam custodum festo die uinculis ruptis per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut uino epulisq. sopitos hostes aggrederetur. nec maiore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quàm acie fusi erant. præda capta ingens est: præsidioq. imposito Calibus, reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphauit: & ne Atilius expers gloriæ esset, iussi ambo consules aduersus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum causa dixerunt L. Aemilium Mamercum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat: tamen, ut beneficio præuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoq. senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triũuiros coloniæ deducendæ, agroq. diuidundo creauerunt, K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium. Noui deinde consules, à ueteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem peruenerunt. ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe uidebantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, uitio eos creatos: magistratuq. se abdicauerunt. & quia pestilentia insecuta est, uelut omnibus eo uitio contactis auspicijs, res ad interregnum redijt. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Coruum creati consules A. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu ualuit, ut dictatorem dici placeret. dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Poplicola. à quibus cum delectus intentius, quàm aduersus finitima bella, haberetur; exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque iam alterum annum turbari nouis consilijs, suspectum erat. eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Cæterum Samnites bellum Alexandri Epeirensis in Lucanos traxit. qui duo populi aduersus regem, exscensionem à Pæsto facientem, signis collatis pugnauerunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cætera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, nouiq. ciues censi: tribus propter eos additæ, Mæcia & Scaptia: censores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata, qua ciuitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæq. gesta. Fœdus insequens annus seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum, Potitumq. uarie in annalibus cognomen consulis inuenio: cæterum in eo, parui refert, quid ueri sit. Illud peruelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, uenenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogauerim, exponenda est. Cũ primores ciuitatis similibus morbis, eodemq. ferme omnes euentu morerentur; ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuq. ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude ciuitatem premi, matronasq. ea uenena coquere; &, si sequi extemplo uelint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia inuenerunt. quibus in forum delatis, & ad XX. matronis, apud quas deprehensa erant, per uiatorem accitis, duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussæ, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumpto, cum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad cæteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicauerunt: ex quibus ad CLXX. damnatæ. neque de ueneficijs ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigij ea res loco habita; captisq. magis mentibus, quàm consceleratis, similis uisa. itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clauum

AN. CDXXI.

ANNO CDXXII. ANNO CDXXIII.

ANNO CDXXIIII.

F G H I K

A tum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum, eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem claui figendi, causa creari placuit. creatus Cn. Quinctilius, magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clauo, magistratu se abdicarunt. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam uenerunt, orantes ut in fidem reciperentur: si à Samnitium armis defensi essent, sed sub imperio populi R. fideliter atque obedienter futuros, missi tum ab senatu legati: denunciatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus uim abstinerent. ualuitque ea legatio, non tam quia pacem uolebant Samnites, quàm quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Priuernas bellum initum: cuius socij Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruuius Vaccus, uir non domi solum, sed etiam Romæ clarus: ædes fuere in palatio eius; quæ Vacci prata, diruto ædificio, publi-

AN. CDXXV.

B catoque solo, appellata. Aduersus hunc, uastantem effuse Setinum, Norbanumque, & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit. Vitruuio nec, ut uallo se teneret aduersus ualidiorem hostem, sane constare mens; nec, ut longius à castris dimicaret, animus suppetere. uix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quàm prælium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: & ut leui momento, nec ambigue est uictus; ita breuitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra, aut ægre militem à multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, cum in castra ruerent, cæsi: primisque tenebris Priuernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam uallo, sese tutarentur. A Priuerno Plautius alter consul, peruastatis passim agris, prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit. ingredienti fines senatus Fundanorum

C occurrit: negant se pro Vitruuio sectamque eius secutis precatum uenisse, sed pro Fundano populo: quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruuium indicasse, cum receptaculum fugæ Priuernum habuerit, non patriam, Fundos. Priuerni igitur hostes populi R. quærendos, persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis, utriusque patriæ immemores, defecerint. Fundis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ ciuitatis: orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum coniugumque, ac liberorum suorum in potestate populi R. esse, futuraque. Collaudatis Fundanis consul, literisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Priuernum flexit iter. Prius animaduersum in eos, qui capita coniurationis fuerant, à consule, scribit Claudius: ad CCCL ex coniuratis uinctos Romam missos: eamque deditionem ab senatu non acceptam: quòd egentium atque humilium pœna defungi

D uelle Fundanum populum censuerint. Priuernum duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter consul comitiorum causa Romam reuocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Priuernatis belli, tumultus Gallici fama atrox inuasit, haud ferme unquam neglecta patribus. Extemplo igitur consules noui. L. A[illegible]s Mamercinus, & C. Plautius eo ipso die Kal. Quinctilibus, quo magistra[illegible]m inierunt, comparare inter se prouincias iussi: & Mamercinus, cui Gallicum bel[illegible] euenerat, scribere exercitum sine ulla uacationis uenia. quin opificum quoque uulgus, & s[illegible]lularij, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exerci[illegible]s contractus, ut inde obuiam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis eius quiete à Gallis, Priuernum omnis conuersa uis. duplex inde fama est. alij ui ca-

ANNO CDXXVI.

E ptam urbem, Vitruuiumque uiuum in potestatem uenisse: alij, prius quam ultima adhiberetur uis, ipsos se in deditionem consulis caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruuiumque ab suis traditum. Senatus de Vitruuio Priuernatibusque consultus, consulem Plautium dirutis Priuerni muris, præsidioque ualido imposito, ad triumphum accersit: Vitruuium in carcerem asseruari iussit, quoad consul redisset: tum uerberatum necari: ædes eius, quæ essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sango censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sangi aduersus ædem Quirini. de senatu Priuernate ita decretum, ut, qui senator Priuerni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautij silentium de Priuernatibus fuit:

post

post triumphum consul, necato Vitruuio, socijsq. eius noxæ, apud satiatos iam supplicijs nocentium tutam mentionem de Priuernatibus ratus, Quoniam auctores defectionis, inquit, meritas pœnas & ab dijs immortalibus, & à uobis habent, patres conscripti; quid placet de innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quàm dandæ, sunt: tamen, cum uideam Priuernates uicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos illosq. relinqui uelim. Cum ipsa per se res anceps esset, prout cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusúe suadentibus: tum incertiora omnia unus ex Priuernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quàm præsentis necessitatis memor: qui interrogatus à quodam trucioris sententiæ auctore, quam pœnam meritos Priuernates censeret; eam, inquit, quam merentur, qui se libertate dignos censent. cuius cum feroci responso infestiores factos uideret consul eos, qui ante Priuernatium causam impugnabant; ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret, Quid si pœnam, inquit, remittimus uobis, qualem nos pacem uobiscum habituros speremus? si bonam dederitis, inquit, & fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam. Tum uero minari, nec id ambigue, Priuernatem, quidam, & illis uocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, uiri, & liberi, uocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique in ea conditione, cuius eum pœniteat, diutius, quàm necesse sit, mansurum? ibi pacem esse fidam, ubi uoluntarij pacati sint: neque eo loco, ubi seruitutem esse uelint, fidem sperandam esse. In hanc sententiam maxime consul ipse inclinauit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset à pluribus, dicendo, eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant. itaque & in senatu causam obtinuere: & ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Priuernatibus ciuitas daretur. Eodem anno Anxur treceni in coloniam missi sunt: bina iugera agri acceperunt. Securus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus, præterquam quòd Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; & populo uisceratio data a M. Flauio in funere matris. Erant qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam, interpretarentur; quòd eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matris familiæ, absoluisset. Data uisceratio in præteritam iudicij gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribunatuque plebis, proximis comitijs, absens præsentibus prætertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erat oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua aduecti ab domo fuerant, multum in ora maris eius, quod accolunt, potuere. primo in insulas Aenariam & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc ciuitas cum suis uiribus, tum Samnitium infida aduersus Romanos societate freta, siue pestilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia aduersus Romanos agrum Campanum Falernumq. incolentes fecit. igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fetialibus Palæpolim ad res repetēdas missis, cum relatum esset a Græcis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate patrum, populus Palæpolitanis bellum fieri iussit. Inter consules prouincijs comparatis, bello Græci persequendi Publilio euenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se mouerent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum uisum Cornelio statiua habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam uoluntate Græcorum, recepta Palæpoli miserat. Cornelius, delectum indictum à magistratibus; uniuersum Samnium erectum; ac uicinos populos, Priuernatem, Fundanumque, & Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob hæc cum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quàm bellum fieret; responsum redditur a Samnitibus ferox. Vltro incusabant iniurias Romanorum: neque eo neglegentius ea, quæ ipsis obijcerentur, purgabant, haud ullo publico consilio auxilioue iuuari Græcos: nec Fundanum Formianumue à se sollicitatos: quippe minime pœnitere se uirium suarum, si bellum placeat: cæterum non posse dissimulare, ægre pati ciuitatem Samnitium, quòd Fregellas, ex Volscis captas, dirutasq. ab se, restituerit Romanus populus,

ANNO CDXXVII.

ANNO CDXXVIII.

A lus,coloniamq. in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam iniuriamque,ni sibi ab ijs,qui fecerint, dematur,ipsos omni ui depulsuros esse. Cum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos uocaret,Quid perplexe agimus?inquit.Nostra certamina,Romani, non uerba legatorum,nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus,in quo concurrendum est,& arma, & communis mars belli decernet. proinde inter Capuam Suessulamq. castra castris conferamus; &, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus. Legati Romanorum cum se,non quò hostis uocasset,sed quò imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; iam Publilius,inter Palæpolin Neapolimq. loco opportune capto,diremerat hostibus societatem auxilij mutui;qua,ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. itaque cum & comitiorum dies instaret, &, Publilium imminentem hostium muris

B auocari ab spe capiendæ in dies urbis,haud è rep.esset:actum cum tribunis est, ad populũ ferrent,ut,cum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset.L.Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum reuocari ab impetu belli placebat,literæ missæ,ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. nec tamen ab dictatore comitia sunt habita: quia,uitióne creatus esset, in disquisitionem uenit. consulti augures,uitiosum uideri dictatorem pronunciauerunt. eam rem tribuni suspectam infamemq. criminando fecerunt. nam neque facile fuisse id uirium nosci,cum consul ineunte nocte silentio diceret dictatorem; neque ab consule cuiquam publice priuatimve de ea re scriptum esse; nec quenquam mortalium extare, qui se uidisse aut audiuisse quid dicat,quod auspicia dirimeret; neque augures diuinare Romæ sedentes potuisse, quid in ca-

C stris consuli uitij obuenisset. Cui non apparere,quod plebeius dictator sit, id uitium auguribus uisum? Hæc, aliaq. ab tribunis nequicquam iactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisq. alia atque alia de causa comitijs, quartusdecimus demum interrex L. Aemilius consules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum: Cursorem in alijs annalibus inuenio. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam; Alexandrumque,Epeiri regem,ab exule Lucano interfectum,sortes Dodonæi Iouis euentu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat,caueret Acherusiam aquã, Pandosiamq. urbem: ibi fatis eius terminum dari. eoq. ocyus transmisit in Italiam, ut quammaxime procul abesset urbe Pandosia in Epeiro,& Acheronte amni:quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Cæterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum sæpe Bruttias Lucanasq. legiones fudisset; Heracleam, Tarentinorum colo-

ANNO CDXXIX.

D niam, Consentiam ex Lucanis,Siponrumque, Bruttiorum coloniam Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes; & trecentas familias illustres in Epeirum, quas obsidum numero haberet,misisset, haud procul Pandosia urbe, imminente Lucanis ac Bruttijs finibus,treis tumulos aliquantum inter se distantes insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret: & ducentos ferme Lucanorum exules circa se pro fidis habebat,ut pleraque eius generis ingenia sunt,cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, cum interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio; duo præsidia, quæ sine rege erant,improuisò hostium aduentu opprimuntur; deletisq. eis,ad ipsius obsidionem omnes conuersi. inde ab Lucanis exulibus ad suos nuncij missi sunt: pactoq. reditu promissum est,regem aut uiuum,aut mortuum in potestatem daturos. cæterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus,

E per medios erumpit hostes; & ducem Lucanorum, comminus congressum, obtruncat; contrahensq. suos ex fuga palatos, peruenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem uis aquæ abstulerat,indicantem iter. quem cum incerto uado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, Iure Acheros uocaris, inquit. quod ubi ad aures accidit regis,adiecit extemplo animum fatis suis, substititque,dubius an transiret. Tum Sotimus,minister ex regijs pueris,quid in tanto discrimine periculi cunctaretur, interrogans, indicat Lucanos insidijs quærere locum. quos ubi respexit rex procul grege facto uenientes, stringit gladium; & per medium amnem transmittit equum. iamq. in uadum egressum eminus ueruto Lucanus exul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. ibi fœda lacera-

tio

tio corporis facta. nanque, præciso medio partem Consentiam misere: pars ipsis retenta F ad ludibrium: quæ cum iaculis saxisq; procul incesseretur, mulier una ultra humanarum irarum fidem sæuienti turbæ immista, ut parumper sustinerent, precata, flens ait, uirum sibi liberosq. captos apud hostes esse: sperare, corpore regio, utcunque multato, se suos redempturam. is finis lacerationi fuit: sepultumq. Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaq. Metapontum ad hostes remissa, inde Epeirum deuecta ad Cleopatram uxorem, sororemq. Olympiadem: quarum mater magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epeirensis tristi euentu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit. Eodem anno lectisternium Romæ, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est dijs. Noui deinde consules iussu populi cum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipsi maiore conatu, quàm aduersus Græcos, cuncta parabant; & alia noua, nihil tum animo tale agitantibus, accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus G nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem uenerunt, arma uirosq. ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria oppida in potestatem uenerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffiumque. Ager primo aduentu consulum longe lateq. est peruastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, iam finis aderat, nam, præterquam quòd, interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat; fœdiora aliquanto intra muros ijs, quibus hostis terrirabat, patiebantur; &, uelut capti à suismetipsis præsidijs, indigna iam liberis quoque, ac coniugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. itaque cum, & à Tarento & à Samnitibus, fama esset, noua auxilia uentura: Samnitium plus, quàm uellent intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum iuuentutem, Græci Græcos haud minus, H per quos Samniti Nolanoque, quàm ut Romanis hostibus resisterent, expectabant. postremo leuissimum malorum deditio ad Romanos uisa. Charilaus & Nymphius, principes ciuitatis, communicato inter se consilio partes ad rem agendam diuisere; ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret; alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem uenit: &, quod bonum, faustum, felixq. Palæpolitanis, populoq. R. esset, tradere se ait mœnia statuisse. eo facto utrum ab se prodita, an seruata patria uideatur, in fide Romana positum esse: sibi priuatim nec pacisci quicquam, nec petere: publice petere, quàm pacisci, magis; ut, si successisset inceptum, cogitaret populus R. potius, cum quanto studio periculoq. reditum in amicitiam suam esset, quàm qua stultitia & temeritate de officio decessum. Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: præsi- I dio ei L. Quinctius tribunus militum præpositus. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumuehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploq. naues deducendas. quod quo maturius fieret, omnis iuuentus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semet ipsa impediente, sedulo alijs alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab socijs in urbem receptus, cum summa urbis Romano milite impleisset, tolli clamorem iussit: ad quem Græci, signo accepto à principibus, quieuere: Nolani per auersam partem urbis, uia Nolam ferente, effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo euaserunt, uisa: quip- K pe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est; tum fœdus Neapolitanum (eò enim deinde summa rei Græcorum uenit) similius uero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quòd satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem uenisse. duo singularia hæc ei uiro primum contigere, prorogatio imperij, non ante in ullo facta, &, acto honore, triumphus. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. nanq. cum Tarentini rem Palæpolitanam uana spe auxilij aliquandiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere,

A cepere, uelut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos: ira atque inuidia in Romanos furere, eo etiam, quòd, Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi R. uenisse, allatum est, quippe propemodum peruentum ad se esse: iamq. in eo rem fore, ut Romani aut hostes aut domini habendi sint. discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, euentuq. eius uerti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis ualidam; quando Lucanus defecerit: quem reuocari adhuc, impelliq. ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordijs adhibeatur. Hæc consilia cum apud cupidos rerum nouandarum ualuissent; ex iuuentute quidam Lucanorum precio asciti, clari magis inter populares, quàm honesti, inter se multati ipsi uirgis, cum corpora nudata intulissent in ciuium cœtum, uociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, ab consule uirgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Defor

B mis suapte natura res, cum speciem iniuriæ magis, quàm doli, præ se ferret; concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum uocare: & alij circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alij ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuq. etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renouetur, legatiq. ad eam rem mittantur. repentina res quia, quàm causam nullam tam ne fidem quidem habebat; coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & ira nihil recusarunt. dilucere deinde breui fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigrauere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quàm ut pœniteret, frustra restabat. Eo anno plebi Romanæ uelut aliud initium libertatis factum est, quòd ligari nexi desierunt. mutatum autem ius ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui cum se C.

C Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; quæ ætas formaq. misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt; &, florem ætatis eius fructum aduentitium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ; postremo, cum ingenuitatis magis, quàm præsentis conditionis, memorem uideret, nudari iubet, uerberaq. afferri. quibus laceratus iuuenis cum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemq. conquerens fœneratoris, ingens uis hominum, cum ætatis miseratione, atque indignitate iniuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberumq. suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. & cum consules, tumultu repentino coacti, senatum uocarent; introeuntibus in curiam patribus laceratū iuuenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. uictum eo die, ob im-

D potentem iniuriam unius, ingens uinculum fidei: iussiq. consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus, aut in neruo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, nō corpus obnoxium esset. ita nexi soluti: cautumq. in posterum, ne necterentur. Eodem anno cum satis per se ipsum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresq. defectionis Tarentini solicitos haberent patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese coniungeret. quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum iactata, quàm in publico ullo concilio, est: ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, Iunio Bruto Scæuæ, nulla prior potiorq. uisa est, de qua ad senatum referrent. & quanquam noua res erat, tamen tanta cura patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamq. timerent: ne aut impunitas eorum lasciuia superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo, atque ira conciret finitimos popu-

An.cdxxx.

E los. & erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi, Pelignique, & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. uicit tamen pars, quæ in præsentia uideri potuit maioris animi, quàm consilij: sed euentus docuit, fortes fortunam iuuare. Bellum ex auctoritate patrum populus aduersus Vestinos iussit: prouincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte euenit. exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti coniungere arma. Cæterum alterum consulem, L. Furium, cui maior moles rerum imposita erat, morbo graui implicitum, fortuna bello subtraxit: iussusq. dictatorem dicere rei gerendæ causa, longe clarissimum bello, ea tempestate, dixit L. Papirium Cursorem. à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis uentum

A deat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. postremo se uitam fortunasq. suas illorum fidei uirtutiq. permittere. Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi uim allaturum, saluis legionibus Romanis. Haud multo post dictator aduenit: classicoq. extemplo ad concionem aduocauit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citauit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, Quæro, inquit, de te Q. Fabi, cum summum imperium dictatoris sit, pareantq. ei consules, regia potestas, prætores, iisdem auspicijs, quibus consules, creati; æquum censeas. necne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemq. illud interrogo; cum me incertis auspicijs profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respub. in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubijs dijs agerem? simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad

B rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego hæc interrogo? cum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad uoluntatis interpretationem meæ dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, uetuerim ne te quicquam rei me absente agere? uetuerim ne signa cum hostibus conferre? Quò tu imperio meo spreto, incertis auspicijs, turbatis religionibus, aduersus morem militarem, disciplinamq. maiorum, & numen deorum, ausus es cum hoste confligere? Ad hæc, quæ interrogatus es, responde: extra ea, caue, uocem mittas. Accede lictor. Aduersus quæ singula Q. Fabio cum respondere haud facile esset; & nunc quereretur eundem accusatorem capitis sui, ac iudicem esse; modo, uitam sibi eripi citius, quàm gloriam rerum gestarum, posse, uociferaretur; purgaretq. se inuicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac uirgas & secures expediri iussit. Fabius fidem militum implo-

C rans, lacerantibus uestem lictoribus, ad triarios, tumultum iam in concionem miscentes, sese recepit. inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi forte tribunali steterant; quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum; neu cum eo exercitum damnaret. extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: satis castigatam adolescentiam Fabij esse: satis deformatam uictoriam: ne ad extremum finem supplicij tenderet; neu unico iuueni, neu patri eius, clarissimo uiro, neu Fabiæ genti eam inureret ignominiam. Cum parum precibus, parum causa proficerent; intueri sæuientem concionem iubebant, ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam

D seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ eius: neminem id Q. Fabio, pœnam deprecanti suam, uitio uersurum, sed dictatori; si occæcatus ira infestam multitudinem in se prauo certamine mouisset. postremo, ne id se gratiæ dare Q. Fabij crederet, se iusiurandum dare paratos esse, non uideri è rep. in Q. Fabium eo tempore animaduerti. His uocibus cum in se magis incitarent dictatorem, quàm magistro equitum placarent, iussi de tribunali descendere legati: &, silentio nequicquam per præconem tentato, cum, præ strepitu ac tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum eius uox audiretur, nox, uelut in prælio, certamini finem fecit. magister equitum iussus postero die adesse, cum omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter iam consul dictatorq. fuerat, uocato extemplo senatu, cum maxime conquereretur apud patres uim atque

E iniuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submouentium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. iterata deinde contentio est: & prehendi Papirius Fabium iussit. ubi cum, deprecantibus primoribus patrum, atque uniuerso senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, Quandoquidem, inquit, apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec uirtus nobilitasque magistri equitum, à te ipso nominati, ualet; nec preces, quæ sæpe hostem mitigauere, quæ deorum iras placant: tribunos plebis appello, & prouoco ad populum: eumq. tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudiciũ, iudicem fero, qui certe unus plus, quàm tua dictatura, potest, polletque. uidero cessurúsne prouocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit. Ex curia in con

Dictatoris interrogatio ad Magistrum equitum

Dictator spoliari magistrum equitum iubet virgas et secures expediri

Ad triarios se recepit Fabius Mag. equitum

Fabius romam effugit

Dictator Fabium romam prosequitur

cionem itur. quò cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum cū ascendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem iussit. Secutus pater, Bene agis, inquit, cum eò nos deduci iussisti, unde & priuati uocem mittere possemus. Ibi primo non tam perpetuæ orationes, quàm altercatio, exaudiebantur. uicit deinde strepitum uox & indignatio Fabij senis, increpantis superbiam crudelitatemq. Papirij: se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec à se quenquam ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem uiolatum: Papirium, tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore uictoriam & triumphum petere. quantum interesset inter moderationem antiquorum, & nouam superbiam crudelitatemque? dictatorem Quinctium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione à se ereptum, non ultra sæuisse, quàm ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contempta sua senectute & auctoritate, fœdissimo cum euento pugnasset, non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, cum reuertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperij delegerit. nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quàm ut pecunia eos multaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullum ad eam diem esse: nunc ducibus populi R. quæ ne uictis quidem bello fas fuerit, uirgas & secures uictoribus, & iustissimos meritis triumphos intentari. quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quò ultra iram uiolentiamq. eius excessuram fuisse, quàm ut uerberaret, necaretque? Quam conueniens esse, propter Q. Fabij uictoriam ciuitatem in lætitia, in supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem deum delubra pateant, aræ sacrificijs fument, honore, donis cumulentur, nudatum uirgis lacerari in conspectu populi R. intuentem Capitolium, atque arcem, deosq. ab se duobus prælijs haud frustra aduocatos? quo id animo exercitum, qui eius ductu auspicijsq. uicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore? Hæc simul iurgans, querens, deum hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrymis agebat. Stabat cum eo senatus maiestas, fauor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera, imperium inuictum populi R. & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum, pro numine semper obseruatum, & Manliana imperia, & posthabita filij caritas publicæ utilitati iactabantur. hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles de alieno imperio spreto, tanquam rei paruæ, disciplinæ militaris euersæ iuuentuti gratiam facere: se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui aduersus dictum suum turbatis religionibus, ac dubijs auspicijs pugnasset, quicquam ex iusta pœna remissurum. maiestas imperij perpetua ne esset, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil de eius iure diminuturum. optare ne potestas tribunicia, inuiolata ipsa, uiolet intercessione sua Romanum imperium; neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & ius dictaturæ extinguat. quod si fecisset: non L. Papirium, sed tribunos, sed prauum populi iudicium nequicquam posteros accusaturos: cum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum uerecundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia obseruentur; sine commeatu uagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi uelint, exauctorent; infrequentia deserant signa; neque conueniant ad edictum; nec discernant, inter diu nocte, æquo iniquo loco, iussu iniussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines seruent; latrocinij modo cæca & fortuita, pro solenni & sacrata, militia sit. Horum criminum uos reos in omnia sæcula offerte tribuni plebis: uestra obnoxia capita pro licētia Q. Fabij obijcite. Stupentes tribunos, & suam iam uicem magis anxios, quàm eius, cui auxilium ab se petebatur, liberauit onere consensus populi R. ad preces & obtestationem uersus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut ueniam errori humano, ueniam adolescentiæ Q. Fabij daret: satis eum pœnarum dedisse. Iam ipse adolescens, iam pater M. Fabius,

A M. Fabius,contentionis obliti,procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator,silentio facto, Bene habet, inquit, Quirites. uicit disciplina militaris: uicit imperij maiestas: quæ in discrimine fuerunt,an ulla post hanc diem essent. non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnauit; sed noxæ damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciæ potestati, precarium, non iustum auxilium ferenti. Viue Q. Fabi,felicior hoc consensu ciuitatis ad tuendum te, quàm, qua paulo ante exultabas, uictoria: uiue,id facinus ausus, cuius tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius,ueniam dedisset. mecum,ut uoles, reuerteris in gratiam: populo Romano,cui uitam debes,nihil maius præstiteris,quàm si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Cum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset:degressum eum templo lætus senatus,lætior populus,circumfusi, ac gratu-

B lantes hinc magistro equitum,hinc dictatori, prosecuti sunt:firmatumq́. imperium militare haud minus periculo Q. Fabij,quàm supplicio miserabili adolescentis T.Manlij, uidebatur. Forte ita eo anno euenit,ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio mouerentur. cæterum in oculis exemplum erat Q.Fabius M.Valerio legato,qui castris præerat,ne quam uim hostium magis,quàm trucem dictatoris iram, timeret. itaq; frumentatores cum circumuenti ex insidijs cæsi loco iniquo essent; creditum uulgo est, subueniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienauit à dictatore militum animos,iam ante infensos,quòd implacabilis Q. Fabio fuisset; &, quod suis precibus negasset,eius populo R. ueniam dedisset. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio uetito quicquam pro magistratu agere, in castra redijt; neque ciuibus satis lætus aduentus eius fuit, nec hostibus quicquam

C attulit terroris. nanque postero die, seu ignari uenisse dictatorem,seu,adesset an abesset, parui facientes, instructa acie ad castra accesserunt. cæterum tanti momenti in uno uiro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia fauor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco, ac subsidijs,ita omni arte bellica firmauit. cessatum à milite: ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis,impedita uictoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani uulnerati sunt. Sensit peritus dux,quæ res uictoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse,& seueritatem miscendam comitati. itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inferens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisq́ue, & præfectis demandabat. rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur;nec quic-

D quam ad salubritatem efficacius fuerit, quàm quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu cum hoste congressus haud dubia spe sua militumq́ue, ita fudit fugauitq́. Samnites,ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde: quà duxit prædæ spes, uictor exercitus; perlustrauitq́. hostium agros,nulla arma, nullam uim, nec apertam, nec insidijs, expertus. Addebat alacritatem, quòd dictator prædam omnem edixerat militibus:nec ira magis publica, quàm priuatum compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites pacem à dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula uestimenta militibus, & annuum stipendium darent: cum ire ad senatum iussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius eius fidei uirtutiq́. causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans urbem est ingressus:& cum se dictatura abdicare uellet,iussu patrum,prius,quàm abdicaret, consules

E creauit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aemilium Cerretanum. Samnites; infecta pace,quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt; nec earum ipsarũ sancta fides fuit: adeo,post quàm Papirium abisse magistratu nunciatum est,arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Aemilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum nouum bellum accessit. Vtroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Aemilio sorte euenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios eius gentis populos ab Samnitium ui atque iniurijs defensos scribant. Cæterum fortuna Samnitium uix à seipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit uero,facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata,sed cũ utraq; simul gente bellũ Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta:ager Apulus,Samniumq́. eua

ANNO CDXXXI

 statum:

ſtatum: hoſtes nec hic, nec illic inuenti. Romæ nocturnus terror ita ex ſomno trepidam repente ciuitatem exciuit, ut Capitolium atque arx, mœniaque, & portæ plena armatorũ fuerint. & cum concurſatum, cõclamatumq. ad arma omnibus locis eſſet; prima luce nec auctor, nec cauſa terroris comparuit. Eodem anno de Tuſculanis Flauia rogatione populi fuit iudicium. M. Flauius tribunus pl. tulit ad populum, ut in Tuſculanos animaduerteretur, quorum ope ac conſilio, Veliterni Priuernatesq. populo Romano bellum feciſſent. populus Tuſculanus cum coniugibus ac liberis Romam uenit. ea multitudo ueſte mutata, & ſpecie reorum, tribus circuit, genibus ſe omnium aduoluens. plus itaque miſericordia ad pœnæ ueniam impetrandam, quàm cauſa ad crimen purgandum, ualuit. tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ ſententia fuit, puberes uerberatos necari; coniuges liberosq. ſub corona, lege belli, uenire: memoriamq. eius iræ Tuſculanis in pœnæ tam atrocis auctores manſiſſe ad patrum ætatem, conſtat; nec quenquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre ſolitum. Inſequenti anno, Q. Fabio, L. Fuluio conſulibus, A. Cornelius Aruina dictator, & M. Fabius Ambuſtus magiſter equitum, metu grauioris in Samnio belli, (conducta enim precio à finitimis iuuentus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum aduerſus Samnites duxerunt. Caſtra in hoſtico incurioſe ita poſita, tanquam procul abeſſet hoſtis: cum ſubito aduenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut uallum uſque ad ſtationem Romanam inferrent. nox iam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri: nec diſſimulabant orta luce poſtero die facturos. Dictator, ubi propiorem ſpe dimicationem uidit; ne militum uirtuti damno locus eſſet, ignibus crebris relictis, qui conſpectum hoſtium fruſtrarentur, ſilentio legiones educit: nec tamen fallere, propter propinquitatem caſtrorum, potuit. eques extemplo inſecutus ita inſtitit agmini, ut, donec luceſceret, prælio abſtineret. ne pedeſtres quidem copiæ ante lucem caſtris egreſſæ. eques luce demum auſus incurſare in hoſtem, carpendo nouiſſimos, premendoq. iniquis ad tranſitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem aſſecutus; & totis iam copijs Samnis urgebat. Tum dictator, poſtquam ſine magno incommodo progredi non poterat, eum ipſum, in quo conſtiterat, locum caſtris communiri iuſſit. id uero, circumfuſo undique equitatu, ut uallum peteretur, opusq. inciperet, fieri non poterat. itaque ubi neque eundi, neque manendi copiam eſſe uidet; inſtruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. inſtruunt contra & hoſtes, & animis & uiribus pares. Auxerat id maxime animos, quòd, ignari loco iniquo, non hoſti ceſſum, uelut fugientes ac territos, terribiles ipſi ſecuti fuerant. id aliquandiu æquauit pugnam, iam pridem deſueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die, ab hora diei tertia ad octauam, ita anceps dicitur certamen ſtetiſſe, ut neque clamor, ut primo ſemel concurſu eſt ſublatus, iteratus ſit; neque ſigna promota loco, retróue recepta; neque recurſum ab ulla ſit parte. in ſuo quiſque gradu obnixi, urgentes ſcutis, ſine reſpiratione ac reſpectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorq. idem pugnæ in defatigationem ultimam, aut noctem ſpectabat. iam uiris uires, iam ferro ſua uis, iam conſilia ducibus deerant: cum ſubito Samnitium equites, cum, turma una longius prouecta, accepiſſent impedimenta Romanorum, procul ab armatis, ſine præſidio, ſine munimento ſtare, auiditate prædæ impetum faciunt. quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit, Sine modo, inquit, ſeſe præda præpediant. Alij deinde ſuper alios, diripi paſſim, ferriq. fortunas militum uociferabantur. Tum magiſtro equitum accito, Vides tu, inquit, M. Fabi, ab hoſtium equite omiſſam pugnam? hærent impediti impedimentis noſtris: aggredere, quod inter prædandum omni multitudini euenit, diſſipatos: raros equis inſidentes, raros, quibus ferrum in manu ſit, inuenies: equoſque dum præda onerant, cæde inermes: cruentamq. illis prædam redde. mihi legiones, peditumq. pugna curæ erunt: penes te equeſtre ſit decus. Equitum acies, qualis quæ eſſe inſtructiſſima poteſt, inuecta in diſſipatos impeditosq. hoſtes, cæde omnia replet. inter ſarcinas omiſſas repente, obiacentes pedibus fugientium conſternatorumq. equorum, neque pugnæ, neque fugæ ſatis potentes cæduntur. tum deleto prope equitatu hoſtium, M. Fabius, circunductis paulũlum alis, ab tergo pedeſtrem aciem adoritur. Clamor inde nouus accidens & Samnitium animos terruit: & dictator, ubi reſpectantes hoſtium anteſignanos, turbataque ſigna, & fluctuantem aciem uidit, tum appellare, tum adhortari milites; tribunos, principesq. ordinum nominatim ad iterandam ſecum pugnam uocare.

ANNO CDXXXII.

F G H I K

A uocare. Nouato clamore, signa inferuntur, &, quicquid progrediebantur, magis magisq. turbatos hostes cernebant. Eques ipse iam primis erat in conspectu: & Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod manu quod uoce poterat, monstrabat, uexilla se suorū, parmasq. cernere equitum. quod ubi auditum, simulq. uisum est; adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, uulnerumq. obliti sunt, ut haud secus, quàm si tum integri è castris signum pugnæ accepissent, concitauerint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumq. uim potuit. partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. pedes restantes ac circumuentos cæcidit: ab equite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit, ut omnibus concilijs fremerent, minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus merito dijs quàm hominibus, nihil prospere agerent: expiandū B id bellum magna mercede, luendumq. esse: id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine. audebantq. iam quidam nominare auctores armorum. unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papij exaudiebatur. uir nobilis potensq. erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur, & cum eo præda omnis Romana, captiuiq. ut Romam mitterentur; quæq. res per feciales ex fœdere repetitę essent, secundum ius fasq. restituerentur. Fetiales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte uolūtaria ignominiæ se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque eius dedi. nihil tamen earum rerum, præter captiuos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est: cæterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex senatus consulto triumphauit. Hoc bellum à consulibus bellatum quidam auctores sunt, eos- C que de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor graui morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret; functusq. eo haud sane memorandi imperij ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est, aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. uitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisq. imaginum titulis; dum familia ad se quæque famam rerum gestarum honorumq. fallente mendacio trahunt. inde certe & singulorum gesta, & publica monumenta rerum confusa: nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME LIBRI IX.

D *T. Veturius, & Sp. Postumius, apud Caudinas furcas deducto in locū iniquum exercitu, cum nulla spes euadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub iugum mitterentur. ijdemq. auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duo-* E *bus tribunis plebis, & omnibus qui fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo post fusis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub iugū missis, receptisq. sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitij abolitus. Tribus duæ adiectæ sunt, Vfentina & Falerina. Suessa & Pontiæ coloniæ deductæ sunt. Ap. Claudius cēsor aquam Claudiam perduxit: uiam strauit, quæ Appia uocata est: libertinorum filios in senatum legit. ideoque, quoniam is ordo uidebatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo obseruauerunt, quemadmodū ante proximos censores fuerat. Res præterea contra Apulos, Etruscos, Vmbros, Marsos, Pelignos, Aequos, & Samnites, quib. fœdus erat restitutū, prospere gestas continet. Flauius Scriba libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus: qua cum comitia et campum turbaret, & in ijs propter nimias uires dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est: eaque res Fabio Maximi nomen dedit.*

F.

LIBER IX.

Anno CDXXXIII.

SEQVITVR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Caluino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium Herennij filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem, ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt; Ne nihil actum, inquit, hac legatione censeatis, expiatũ est, quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. satis scio, quibuscunque dijs cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ a nobis ex fœdere repetitæ fuerant, ijs non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. quid enim ultra fieri ad placandos deos, mitigandosq. homines potuit, quàm quod nos fecimus? res hostium in præda captas, quæ belli iure nostræ uidebantur, remisimus: auctores belli, quia uiuos non potuimus, perfunctos iam fato dedimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portauimus. quid ultra tibi Romane, quid fœderi, quid dijs arbitris fœderis debeo; quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum iudicem feram; neminem neque populum, neq; priuatum fugio. quod si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi; at ego ad deos uindices intolerandæ superbiæ confugiam; & precabor, ut iras suas uertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint; quorum sæuitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionẽ exsatient; placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaq. uiscera nostra præbuerimus. Iustum est bellum, Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla, nisi in armis, relinquitur spes. proinde cum rerum humanarum maximum momentum sit, quàm propitijs rem, quàm aduersis agant dijs; pro certo habete, priora bella aduersus deos magis, quàm homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis dijs gesturos. Hæc non læta magis, quàm uera, uaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quàm potest occultissime locat: inde ad Calatiam, ubi iam consules Romanos, castraq. esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraq. diuersos, alium alibi, haud procul Romanis pascere iubet præsidijs: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copijs circũsedere; nec procul abesse, quin ui capiant. Iam & is etiam rumor ante, de industria uulgatus, uenerat ad Romanos: sed fidem auxere captiui, eo maxime, quòd sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus socijs; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. ea modo, quà irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant uiæ; altera præter oram superi maris patens apertaque, sed quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas, breuior. sed ita natus locus est. saltus duo alti angusti, siluosiq. sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti. iacet inter eos satis patens, clausus in medio, campus, herbidus aquosusque: per quem mediũ iter est. sed ante quàm uenias ad eum, intrandæ angustiæ sunt: & aut eadem, qua te insinuaueris, retro uia repetẽda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum altiorem impeditioremq. euadendum. in eum campum uia alia per cauam rupem Romani demisso agmine, cum ad alias angustias protinus pergerent, septas deiectu arborum, saxorumq. ingentium obiacente mole inuenere. cum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. citati inde retro, qua uenerant, pergunt repetere uiam. eam quoque clausam sua obice armisq. inueniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio. stuporq. omnium animos, ac uelut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesq. alij alios, cum alterum quisq. magis mentis compotem ac consilij ducerent, diu immobiles silent. deinde, ubi prætoria consulum erigi uidere, & expedire quosdam utilia operi: quanquam ludibrio fore munientes, perditis rebus, ac spe omni adempta cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo, nec imperante, ad muniendum uersi, castra propter aquam uallo circundant, sua ipsi opera, laboremq. irritum, præterquam quod hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione eludentes. ad consules mœstos, ne aduocantes

quidem

A quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni conueniunt: milites q. in prætorium uersi opem, quam uix dij immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt. querentes magis, quàm consultantes, nox oppressit. cum pro ingenio quisque fremerent: alius, per obices uiarum, alius, per aduersa mõtium, per siluas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hostem peruenire liceat, quem per annos iā prope X X X uincimus, omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti. alius, quò, aut quà eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum hæc imminebũt iuga, quà tu ad hostẽ uenies? armati, inermes, fortes, ignaui pariter omnes capti, atque uicti sumus. ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. His inuicem sermonibus, qua cibi, quà quietis immemor nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque uniuersi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent. iam is grauis annis non militaribus solum, sed ciuilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto uigebat uis animi, consilijque. is, ubi accepit ad Furculas Caudinas, inter duos saltus, clausos exercitus Romanos; consultus ab nuncio filij censuit omnes inde quamprimum inuiolatos dimittendos. quæ ubi spreta sententia est; iterumque, eodem remeante nuncio, consulebatur; censuit ad unum omnes interficiendos. quæ ubi tam discordia inter se, uelut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quanquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium uictus est, ut ipsum in consilium acciret. nec grauatus senex plaustro in castra dicitur aduectus, uocatus q. in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret, causas tantum adijceret. Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero consilio: in multas ætates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura uires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse. Cum filius alijque principes percontando exquirerent, quid si media uia consilium caperetur, ut & dimitterentur incolumes, & leges ijs iure belli uictis imponerentur? Ista quidem sententia, inquit, ea est. quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Seruate modo, quos ignominia irritaueritis: ea est Romana gens, quæ uicta quiescere nesciat: uiuet semper in pectoribus illorum, quicquid istic præsens necessitas inusserit; neque eos ante multiplices pœnas expetitas à uobis quiescere finet. Neutra sententia accepta, Herennius domum è castris est reuectus. Et in castris Romanis cum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & iam omnium rerum inopia esset, uicti necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, uti prouocarent ad pugnam. Tum Pontius, debellatum esse, respondit; &, quoniam ne uicti quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis uestimentis sub iugum missurum: alias conditiones pacis æquas uictis ac uictoribus fore, si agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur: suis inde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere uicturum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum cõsulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos iam redire ad se uetuit. Hæc cum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaq. mœstitia incessit, ut non grauius accepturi uiderentur, si nunciaretur, omnibus eo loco mortẽ oppetendam esse. Cum diu silentium fuisset; nec consules, aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorũ uirtute atq. honoribus erat, Patrem meum, inquit, consules sæpe audiui memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro à Gallis ciuitatis: quando nec fossa ualloq. ab ignauissimo ad opera ac muniendũ hoste clausi essent; & erũpere si nõ sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. quod si ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicãdi tantũmodo cum hoste copia esset; non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset: equidẽ mortẽ pro patria præclarã esse fateor, & me uel deuouere pro populo R. legionibusq;, uel in medios me immittere hostes paratus sum. sed hic patriã uideo, hic, quicquid Romanarũ legionum est: quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere uolunt, quid habent, quod morte sua seruent? Tecta urbis dicat aliquis, & mœnia, & eã turbã, à qua urbs incolitur. Immo hercule produntur magis ea omnia, deleto hoc exercitu,

non seruantur. quis enim ea tuebitur? imbellis uidelicet atque inermis multitudo? tam hercule, quàm à Gallorum impetu defendit. An à Veijs exercitum, Camillumq. ducem implorabunt? Hic omnes spes opesq. sunt: quas seruando, patriam seruamus; dedendo ad necem, patriam deserimus, ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam, quàm morte nostra, si opus sit, seruemus. Subeatur ergo ista, quantacunque est, indignitas: & pareatur necessitati; quam ne dij quidem superant. Ite consules, redimite armis ciuitatem, quam auro maiores uestri redemerunt. consules profecti ad Pontium in colloquium, cum de fœdere uictor agitaret, negarunt iniussu populi fœdus fieri posse, nec sine fetialibus, cæremoniaq. alia solemni. itaque non, ut uulgo credunt, Claudiusq. etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur; Per quem populum fiat quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Iupiter feriat, quemadmodum à fetialibus porcus feriatur? Spoponderunt cōsules, legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium qui spoponderunt, extant: ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fetialium, non extarent. & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam DC. equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituq. inermi mittendo. Redintegrauit luctum in castris consulum aduentus: ut uix ab ijs abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignauia fœdius inde, quàm uenissent, abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: beluarum modo cæcos in foueam missos. alij alios intueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaq. corpora hosti. proponere sibimet ipsi ante oculos iugum hostile, & ludibria uictoris, & uultus superbos, & per armatos inermium iter. inde fœdi agminis miserabilem uiā, per sociorum urbes reditum in patriam ac parentes: quò sæpe ipsi maioresq. eorum triūphantes uenissent. se solos sine uulnere, sine ferro, sine acie uictos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequicquam uires, nequicquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ aduenit, omnia tristiora experiundo factura, quàm quæ præceperant animis. Iam primum cum singulis uestimentis inermes extra uallum exire iussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. tum à consulibus abire lictores iussi, paludamentaq. detracta, tantam inter ipsos, qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandosq. censuerant, miserationem fecit, ut suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ maiestatis uelut ab nefando spectaculo auerteret oculos. Primi consules prope seminudi sub iugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ obiectus: tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant armati hostes exprobrantes, eludentesque: gladij etiam plerisque intentati: & uulnerati quidam, necatique, si uultus eorum indignitate rerum acrior uictorē offendisset. ita traducti sub iugum: &, quod pene grauius erat, per hostium oculos cum ex saltu euasissent, etsi, uelut ab inferis extracti, tum primum lucem aspicere uisi sunt, tamen ipsa lux ita deformē intuentibus agmen omni morte tristior fuit. itaque cum ante noctem Capuam peruenire possent, incerti de fide sociorum, & quòd pudor præpediebat, circa uiam haud procul Capua, omnium egeni, corpora humi prostrauerunt. quod ubi est Capuam nunciatum, euicit miseratio iusta sociorum, superbiam ingenitam Campanis. confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, uestimenta, cōmeatus militibus benigne mittunt: & uenientibus Capuam cūctus senatus populusq. obuiam egressus, iustis omnibus hospitalibus, priuatisq. & publicis fungitur officijs; neque illis sociorum comitas, uultusq. benigni, & alloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidē attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super mœrorem pudor quidā effugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Postero die cum iuuenes nobiles, missi a Capua ut proficiscentes ad finem usque Campani agri prosequerentur, reuertissent; uocatiq. in curiam, percontantibus maioribus natu, multo sibi mœstioris & abiectioris animi uisos referrent: adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam: ablatosq. cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare respon sum: non hiscere quenquam præ metu potuisse: tanquam ferentibus adhuc ceruicibus iugum, sub quod emissi essent. habere Samnites uictoriam non præclaram solum, sed etiam perpetuam:

A Perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quòd multo bellicosius fuerit, Romanam uirtutem, ferociamque. Cum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum pene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset: dicitur Ofilius Calauius Oui filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate uerendus, longe aliter se habere rem dixisse: silentium illud obstinatum, fixosq. in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut se Romana ignorare ingenia; aut silentium illud Samnitibus flebiles breui clamores gemitusq. excitaturum; Caudinæq. pacis aliquanto Samnitibus, quàm Romanis, tristiorem memoriam fore. quippe suos quenque eorum animos habiturum, ubicunque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore. Iam & Romæ sua infamis clades erat. obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis,

B quàm periculi, nuncius fuit. ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt: extemploq. sine ulla publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ: iustitiumq. in foro sua sponte cœptum prius, quàm indictum: lati claui, annuli aurei positi: pene mœstior exercitu ipso ciuitas esse: nec ducibus solum, atque auctoribus sponsoribusq. pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe, tectisue accipiendos. quam concitationem animorum fregit aduentus exercitus etiam iratis miserabilis. non enim tanquam in patriam reuertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu uultuq. ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum aspicere uellet. Consules in priuato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatusconsulto

C est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Aemilium Pætum magistrum equitum. quibus uitio creatis suffecti M. Aemilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. nec per eos comitia habita: & quia tædebat populum omnium magistratuum eius anni, res ad interregnum redijt. interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Coruus. is consules creauit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu ciuitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat patribus) magistratum inierunt, solennibusq. senatusconsultis perfectis, de pace Caudina retulerunt. & Publilius, penes quem fasces erant, Dic Spuri Postumi, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo uultu, quo sub iugum missus erat, Haud sum ignarus, inquit, consules, ignominiæ, non honoris causa me primum excitatum, iussumq. dicere non tanquam senatorem, sed tanquam

D reum quà infelicis belli, quà ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de pœna retulistis; omissa defensione, quæ nó difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum, necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam: quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus uestris pepercerim, cum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando iniussu populi facta est, non tenetur populus R. nec quicquam ex ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi, uinctique: exoluamus religione populum, si qua obligauimus; ne quid diuini humaniue obstet, quo minus iustum piumque de integro ineatur bellum. interea consules exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quàm omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt. Vos dij immortales precor, quæsoque, si uobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Sa-

E mnitibus prospere bellum gerere; at uos satis habeatis uidisse nos sub iugum missos, uidisse sponsione infami obligatos, uidere nudos uinctosq. hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: nouos consules, legionesq. Romanas ita cum Samnite gerere bellum uelitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioq. uiri incessit homines, ut modo uix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo miserarentur, quòd uir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptæ pacis. cum omnes laudibus modo prosequentes uirum, in sententiam eius pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Liuio, & Q. Mælio tribunis pl. qui neque exolui religione populum aiebant deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur;

ANNO CDXXXIIII.

ingens luctus ... [marginal manuscript notes]

rentur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem, seruassent exercitum populi R. pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, cum sacrosancti essent, dedi hostibus, uiolariue posse. Tum Postumius, Interea dedite, inquit, profanos nos, quos salua religione potestis: dederis deinde & istos sacrosanctos, cum primum magistratu abierint: sed, si me audiatis, prius, quàm dedantur, hic in Comitio uirgis cæsos, hanc iam ut intercalatæ pœnæ usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exolui religione populum: id istos magis, ne dedantur, quàm quia ita se res habeat, dicere, quis adeo iuris fecialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo patres conscripti, tam sponsiones, quàm foedera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta diuinas religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos uerba legitima dedentium urbes nuncupare; deditum populum R. uos tribuni diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? Omitto deditionem; quoniã de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum R. si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dij meliora, inquis. atqui non indignitas rerum, sponsionis uinculum leuat. si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam fortitan moueat, refert, consul, an dictator, an prætor spopnnderit. & hoc ipsi etiam Samnites iudicauerunt, quibus non fuit satis consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec à me nunc quisquam quæsiuerit, quid ita spoponderim, cum id nec consulis ius esset; nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrij, nec pro uobis, qni nihil mandaueratis, possem. Nihil ad Caudium patres conscripti humanis consilijs gestum est: dij immortales & uestris, & hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cauimus: & illi male partam uictoriam, male perdiderunt, dum uix locis, quibus uicerant, credunt, dum quacunque condicione arma uiris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandũ accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace ac fœdere agere? tridui iter expeditis erat: interea in inducijs res fuisset, donec ab Roma legati aut uictoriã illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsio esset, quam populi iussu spopondissemus. Sed neque uos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quàm ut & illi uelut somnio lætiore, quàm quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna, expediret: uanam uictoriam uanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. quid enim uobiscum patres conscripti, quid cum populo R. actum est? quis uos appellare potest? quis se à uobis dicere deceptum? hostis? an ciuis? Hosti nihil spopondistis: ciuem neminem spondere pro uobis iussistis. Nihil ergo uobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, rei satis locupletes in id, quod nostrum est, in id, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos: in hæc sæuiant; in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos pl. attinet; consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim T. Veturi, uosq. cæteri uilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma. Mouit patres conscriptos tũ causa, tum auctor, nec cæteros solum, sed tribunos etiam pl. ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicauerunt: traditiq. fetialibus cum cæteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse ciuitati uisa est. Postumius in ore omnium erat: eum laudibus ad coelum ferebant: deuotioni P. Decij consulis, alijs claris facinoribus æquabant: emersisse ciuitatem ex obnoxia pace illius consilio, & opera: ipsum se cruciatibus, & hostium iræ offerre: piaculaq. pro populo R. dare. Arma cuncti spectant, & bellum. en unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat? In ciuitate ira odioq. ardente delectus omnium prope uoluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite nouæ legiones. ductusq. ad Caudium exercitus. Prægressi fetiales ubi ad portam uenere, uestem detrahi pacis sponsoribus iubent: manus post tergum uinciri. Cum apparitor, uerecundia maiestatis, Postumium laxe uinciret, Quin tu, inquit, adducis lorum, ut iusta fiat deditio? Tum ubi in coetum Samnitium, & ad tribunal uentum Pontij est,

A tij est, A. Cornelius Aruina fetialis ita uerba fecit: Quandoquidem hice homines iniussu populi R. Quiritium fœdus ictum iri spoponderint, atque ob eam rem, noxa nocuerunt; ob eam rem, quò populus R. scelere impio sit solutus, hosce homines uobis dedo. Hæc dicenti fetiali Postumius genu femur, quanta maxime poterat ui, perculit, & clara uoce ait, se Samnitem ciuem esse, illum legatum: fetialem à se contra ius gentium uiolatum: Romanos eo iustius bellum gesturos. Tum Pontius, Nec ego istam deditionem accipiã, inquit: nec Samnites ratam habebunt. Quin tu Sp. Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro ijs pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te nunc captum uictori cum qua potes fide restituis? Populum R. appello: quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. nemo quenquam deceperit: omnia pro B infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quàm in colloquium est uentum, habeant. tum bellum, & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. ea uero fortuna, ijs locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus R. consulum sponsionem, nec nos fidem populi R. accusemus. Nunquámne causa deficiet, cur uicti pacto non stetis? Obsides Porsenæ dedistis: furto eos subduxistis. Auro ciuitatem à Gallis redemistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem nobiscum pepigistis, ut legiones uobis captas restitueremus: eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem iuris imponitis. Non probat populus R. ignominiosa pace legiones seruatas? Pacem sibi habeat, legiones captas uictori restituat. Hoc fide, hoc fœderibus, hoc fetialibus cæremonijs dignũ erat, ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot ciues incolumes; ego pacem, quam C hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? Hoc tu A. Corneli, hoc uos fetiales iuris gentibus dicitis? Ego uero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror: nec moror, quo minus in ciuitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus dijs, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit: ita dij credent Samnitem ciuem Postumium, non ciuem R. esse; & à Samnite legatum Romanum uiolatum; eo uobis iustum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & uix pueris dignas ambages, senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I lictor, deme uincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus, ubi uisum fuerit, abeant. Et illi quidem forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inuiolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde euenerunt, non in animis so-D lum, sed prope in oculis esse, & sero ac nequicquam laudare senis Pontij utraque consilia: inter quæ se media lapsos, uictoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficij, & maleficij occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum uel inimicos tollere, uel amicos facere. Adeóque, nullo dum certamine inclinatis uiribus, post Caudinam pacem animi mutauerant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quàm Pontium incruenta uictoria inter Samnites, faceret: & geri posse bellum Romani pro uictoria certa haberent, Samnites simul rebellasse, & uicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato aduentu Samnitium (fuisse & Satricanos cum ijs satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit: quam aliquandiu æquã, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adiuuabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinauit, quòd uocem audiri præco-E nis passi sunt, incolumem abiturum qui arma posuisset. Ea spes remisit à certamine animos, & passim arma iactari cœpta. Pertinacior pars armata per auersam portam erupit: tutiorq́; eis audacia fuit, quàm incautus ad credendum cæteris pauor. quos circundatos igni, nequicquam deos fidemq́; inuocantes, Samnites concremauerunt. Consules inter se partiti prouincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dari custodiebantur: Publilius in Samnio subsistit aduersus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos: quòd nec ad Luceriam ire, ne à tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum uisum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias ducunt:

Fecialis A Corneli oratio

Pontij Samnitium Imperatoris responsio.

Satricani ad Samnites deficiunt.

Fregellanos Samnites igni circumdatos cremauerunt.

ducunt: aduersus quos Publilius consul, cum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem aduocari iussit. Cæterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam, nulla adhortatio imperatoris audita est: suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium, urgentes signiferos: & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisq́. inde gladijs esset, pila, uelut dato ad id signo, abijciunt, strictisq́. gladijs cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidijs locandis fuit: omnia ira militaris prope uesano impetu egit. itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est peruentum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plus, quàm in acie, sanguinis ac cædis factum: prædæq́. pars maior ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis peruenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitiũ magis iniurijs & odio, quàm beneficio ullo populi R. nam Samnites ea tẽpestate in montibus uicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultu molliore, atque, ut euenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut peruenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam & Arpos penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus absumpsisset. tum uero profectos inde ad Luceriam iuxta obsidentes obsessosq́. inopia uexauit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, cæterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus, uigilijsque, & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum ueheret: interdum occursu hostium cogeretur, abiecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis, prius quàm alter consul uictore exercitu aduenit, & commeatus ex montibus Samnitium inuecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia aduentus Publilij fecit; qui, obsidione delegata in curam collegæ, uacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. itaque cum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis uiribus signa cum Papirio conferre. Per id tempus parantibus utrisque se ad prælium, legati Tarentini interueniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, aduersus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoq́. eo, cum tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. Agentibus diuina humanaque, quæ assolent, cum acie dimicandum est, consulibus, Tarentini legati occursare, responsum expectantes: quibus Papirius ait: Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat: litatum præterea est egregie: auctoribus dijs, ut uidetis, ad rem gerendam proficiscimur. Signa inde ferri iussit, & copias eduxit, uanissimam increpans gentem, quæ suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordijsque, alijs modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera cum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem uere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, cum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, uociferari, se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra uallum arma ferre: deceptos potius, quodcunque casus ferat, passuros, quàm ut spreuisse pacis auctores Tarentinos uideantur. Accipere se omen consules aiunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne uallum quidem defendant. Ipsi inter se partitis copijs succedunt hostium munimentis: & simul undique adorti, cum pars fossas explerent, pars uellerent uallum, atque in fossas proruerent, nec uirtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra inuasere: & pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus inuios esse, ubi errorem fraus superbe uicisset, sed Romanam uirtutem, quam nec uallum, nec fossæ arcerent, memorantes, cædunt pariter resistentes, fusosque; inermes, atque armatos; seruos, liberos, puberes impuberes, homines, iumentaque. Nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, auidosq́. cædis milites è castris hostium imperio ac minis expulissent. itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, ut doceretur miles, minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicij futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset

A disset animos; ne, desperata uenia, hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius quàm perire optantes. Laudare ea milites, lætariq. obuiam itum iræ suæ esse: fateri omnia patienda potius, quàm proderetur salus tot principum Romanæ iuuentutis. Dimissa concione consilium habitum, omnibúsne copijs Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id uoluntatis, tentarentur. Publilius consul ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut ui subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, breui ad spem euentus respondit. nam insessis omnibus uijs, per quas commeatus ex Samnio subuehebatur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus qui causa belli essent, absisteret obsidione. His Papirius ita respondit, debuisse eos Pontium Herennij filium, quo auctore Romanos sub iugum mi-
B sissent, consulere quid uictis paciscendum censeret. cæterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quàm in se ipsi ferre, maluerint, nunciare Luceriam iussit, arma, sarcinas, iumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis uestimentis sub iugum missurum, ulciscentem illatam, non nouam inferentem ignominiam. nihil recusatum. septem millia militum sub iugum missa, prædaq. ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisq. quæ ad Caudium amiserant; &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior uictoria populi R. est. siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus inuenitur) Pontius Herẽni filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam, sub iugum cum cæteris est missus. Cæterum id minus miror obscurum esse de hostium duce dedito, missoq. sub iugum. id magis mirabile
C est ambigi, Luciúsne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorq. unicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam ætatem, secundum Furium Camillum, triumphauerit, an consulis Papirij præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error; Cursórne Papirius proximis comitijs cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit. conuenit iam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prœlio debellauit, urbemq. ipsam, quò se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui ciues Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumq. eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisq.
D missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent: plus ea uoce, quàm armis illatis, terroris colonis iniectum. itaque subinde cum exequerentur quærendo à consule legati, quonam se pacto paucos & infirmos crederet præsidio tam ualido & armato uim allaturos? ab ijsdem consilium petere iussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt: ægreq; impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaq. ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant; una, cuius principes erant defectionis à populo R. auctores; altera fidelium ciuium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliãdam pacem consuli opera nauaretur. pars altera cum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset, nunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaq. porta, & quam in uiam egressurus
E hostis foret. altera, quibus inuitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosq. clam hostes in urbem acceperunt. ita duplici proditione & præsidium Samnitium, insessis circa uiam siluestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus: momentoq. unius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate consulis erant. qui quæstione habita, quorum opera defectio esset facta; quos sontes comperit, uirgis cæsos securi percussit; præsidioq. ualido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesq. sub iugum missos, auctores sunt. Et fuit uir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum uigore, sed etiam corporis uiribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen auo iam dedit:

ANNO CDXXXV.

dedit: uictoremq. cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu uirium ui, seu exercitatione multa, cibi uiniq. eundem capacissimum: nec cum ullo asperiorem, quia ipse inuicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter equitique: equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris. quibus ille, Ne nihil remissum dicatis, remitto, inquit, ne utique dorsum demulceatis cum ex equis descendetis. Et uis erat in eo uiro imperij ingens pariter in socios, ciuesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidijs suos duxerat in primam aciem: quem cum inambulans ante tabernaculum uocari iussisset, lictorem expedire securim iussit. Ad quam uocem exanimi stante Prænestino, Agedum lictor, excide radicem hanc, inquit, incommodam ambulantibus, persusumq. ultimi supplicij metu, multa dicta dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla uirtutum feracior fuit, nemo unus erat uir, quo magis innixa res Romana staret. quin eum parem destinarant animis magno Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam uertisset. Nihil minus quæsitum à principio huius operis uideri potest, quàm ut plus iusto ab rerum ordine declinarem; uarietatibusq. distinguendo opera, & legentibus uelut diuerticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus uolutauit animum, eas euocat in medium; ut quærere libeat, quinam euentus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere uidentur militum copia & uirtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. ea & singula intuenti, & uniuersa, sicut ab alijs regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile præstant inuictum Romanum imperium. Iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamẽ eum facit, quòd unus fuit, quòd adolescens, quòd in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Vt alios reges claros ducesq. omittam, magna exempla casuum humanorum: Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid nisi longa uita, sicut Magnum modo Pompeium, uertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus, aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Coruum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, M. Curium. deinceps ingentes sequuntur uiri, si Punicum Romano præuertisset bellum, seniorq. in Italiam traiecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro, erat, animi ingenijque: tum disciplina militaris, iam inde ab initijs urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum uenerat. Ita reges gesserant bella; ita deinde exactores regum, Iunij, Valerijque; ita deinceps Fabij, Quinctij, Cornelij; ita Furius Camillus: quem iuuenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem uiderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset uidelicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Coruus, insignes ante milites, quàm duces? Cessissent Decij deuotis corporibus in hostem ruentes? Cessisset Papirius Cursor; illo corporis robore, illo animi? Victus esset consilijs iuuenis unius, ne singulos nominem, senatus ille? quem qui ex regibus constare dixit, unus ueram speciem Romani senatus cepit. Id uero erat periculum, ne solertius, quàm quiuis unus ex ijs, quos nominaui, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidijs præcaueret, tempus pugnæ eligeret, aciem instrueret, subsidijs firmaret. Non iam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ suæ apparatibus, prædam uerius, quàm hostem, nihil aliud, quàm bene ausus uana contemnere, incruentus deuicit. Longe alius Italiæ, quàm Indiæ, per quam temulento agmine comessabundus incessit, uisus illi habitus esset, saltus Apuliæ, ac montes Lucanos cernenti, & uestigia recentia domesticæ cladis: ubi auunculus eius, nuper Epeiri rex, Alexander absumptus erat. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus; quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu nouæ fortunæ, nouique, ut ita dicam, ingenij, quod sibi uictor induerat, spectetur; Dario magis similis, quàm Alexandro, in Italiam uenisset, & exercitum Macedoniæ oblitum, degenerantemq. iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem uestis, & desideratas humi iacentium adulationes, etiam uictis Macedonibus

A donibus graues, nedum uictoribus: & fœda supplicia; & inter uinum & epulas cædes amicorum: & uanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si uini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac præferuida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullåne hæc damna imperatorijs uirtutibus ducimus? Id uero periculum erat, quod leuissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ fauent, dictitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus R. & aduersus quem Athenis, in ciuitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines; id quod ex monumentis orationum patet; aduersus eum nemo ex tot proceribus Romanis uocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felici-B tate: quam qui eo extollunt, quòd populus R. etsi nullo bello, multis tamen prælijs uictus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit: non intelligunt se unius hominis res gestas, & eius iuuenis, cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si cum ex hac parte sæcula plura numerentur, quàm ex illa anni: plus in tam longo spatio, quàm in ætate XIII annorum fortuna uariauerit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam aduersa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisq. percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec uirtutis, nec fortunæ ullo die populum R. pœnituit. Et quo sint mirabiliores, quàm Alexander, aut quisquã alius rex: denos uicenosq. dies quidam dictaturam, nemo plus quàm annum consulatum gessit: ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tem-C pus, comitiorum causa reuocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc prauitas impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consilijs cuncta, non sequuntur. Inuictus ergo Alexander cum inuictis ducibus bella gessisset; & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset; immo etiam eo plus periculi subisset, quòd Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romani multi fuissent Alexandro uel gloria, uel rerum magnitudine pares: quorũ suo quisque fato, sine publico discrimine, uiueret, moreretur que. Restat, ut copiæ copijs comparentur uel numero, uel militum genere, uel multitudine auxiliorum. Censebantur eius ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. itaque in D omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni, quiniq. exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Vmbria, Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Aequis, & omni Campania, & parte Vmbriæ Etruriæque, & Picentibus, & Marsis, Pelignisque, ac Vestinis, atque Apulis, adiunctaq. omni ora Græcorum inferi maris à Thurijs Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Ostia tenus Samnites, aut socios ualidos Romanis, aut fractos bello inuenisset hostes. Ipse traiecisset mare cum ueteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasq. si adiunxisset gentes, impedimentum magis, quàm auxilium, traheret. Adde, quòd Romanis ad manum domi supplementum esset; Alexandro (quod postea Annibali accidit, alieno in agro bellanti, E exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarissæq. illis: Romano scutum, maius corpori tegumentum, & pilum, haud paulo, quàm hasta, uehementius ictu missuq. telum. Statarius uterque miles, ordines seruans: sed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans, facilis partienti, quacunque opus esset, facilis iungenti. Iam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandũ laborem melior? Vno prælio uictus Alexander, bello uictus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiam si prima prospere euenissent, Persas & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum fœminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epeiri regem Alexandrum, mortifero uulnere ictum, dixisse ferunt, fortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso iuuene cum sua conferentem. Equidem, cum per annos quatuor

Alexandri cum romanis ducibus comparatio.

Arma cum armis confert

quatuor & uiginti primo Punico bello classibus certatum cum Poenis recordor, uix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. Et forsitan cum & fœderibus uetustis iuncta Punica res Romanæ esset; & timor par aduersus communem hostem duas potentissimas armis uiris; urbes armaret; simul Punico Romanoq; obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem aduersus Antiochum, Philippum, & Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit inuidia uero, & ciuilia bella sileant. nunquam ab equite hoste, nunquam à pedite, nunquam aperta acie, nunquam æquis utique, nunquam iniquis locis laborauimus. Equitem, sagittas saltus impeditos, auia commeatibus loca, grauis armis miles timere potest. mille acies grauiores, quàm Macedonum atque Alexandri, auertit: auertetque, modo sit perpetuus huius, qua uiuimus, pacis amor, & ciuilis cura concordiæ. M. Foslius Flaccinator inde, & L. Plautius Venno consules facti. G

ANNO CDXXVI. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renouando legati cum senatum humi strati mouissent, reiecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de fœdere negatum: induciæ biennij, cum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusiniq; populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem uenerunt. Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: cum utrunque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et duæ Romæ additæ tribus, Vfentina, ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad nouos consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam fœdus petitum uenerunt. Pacis per omnem Apuliam præstandæ populo R. auctores, id audacter spondendo, impetrauerunt ut fœdus daretur; neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditione populi R. essent. Apulia perdomita (nam Acherontu quoque ualido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino aduentu Aemilij consulis Nerulum ui captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina, fama per socios uulgauit: Antiatibus quoque, qui se sine legibus certisque magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniæ patroni. Nec armis modo, sed iura etiam Romana late pollebant. H

ANNO CDXXXVII. C. Iunius Bubulcus, & Q. Aemilius Barbula consules, exitu anni non consulibus ab se creatis,

ANNO CDXXXVIII Sp. Nautio, & M. Popillio, cæterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fuluio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto, ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit. hinc Saticulani magno cum tumultu patefactis repente portis in stationes hostium incurrerunt. I Inde pars utraque spe alieni magis auxilij, quàm uiribus freta suis, iusto mox prælio inito Romanos urgent. & quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumueniendum cepit: & diuersa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. tum totam aciem in Samnites obuertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec uaria fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & spe abiecta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est.

ANNO CDXXXIX. Consules noui L. Papirius Cursor quartum, & Q. Publilius Philo quartum, sicut superiores, Romæ manserunt: Fabius ad accipiendum ab Aemilio exercitum ad Saticulam cum supplemento uenit. Neque enim Samnites ad Plistiam manserant; sed, accitis ab domo nouis militibus, multitudine freti castra eodem, quo ante, loco posuerunt, lacessentesque prælio Romanos auertere ab obsidione conabantur. K Eo intentius dictator in mœnia hostium uersus, id bellum tanti ducere, quod urbem oppugnabat; securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra uis fieret. eo ferocius obequitare Samnites uallo, neque ocium pati. Et cum iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum euectus, summouit hostem. Tum in minime pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrinque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator ægre patiens, quò tam ferociter adequitasset,

A adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoq. equites prælium integrauit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quàm irritata, est multitudo. omnes, qui circa erant, in Aulium, temere inuectum per hostium turmas, tela coniecerunt; fratriq. præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is uictorem detractum ex equo, magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ trucidauit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est: coactiq. idem Samnites facere: & repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniit; quo haud dubie superat Romanus: recuperatumq. Aulii corpus, mista cum dolore lætitia, uictores in castra referunt. Samnites, duce amisso, & per equestre certamen tentatis

B uiribus, omissa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt: intraq. paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per uim Samnis potitur. Mutata inde belli sedes est, ad Soram è Samnio Apuliaq. traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quò cum prior Romanus exercitus ad ulciscendam ciuium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus peruenisset; & sparsi per uias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse, alii super alios nunciarent; obuiam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. Non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, uicti, uictorésne essent, diremit. Inuenio apud quosdam, aduersam eam pugnam Romanis fuisse; atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu nouo ab Roma aduenit; & per præmissos nuncios consulto dicta-

C tore, ubi subsisteret, quóue tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator cum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra uallum, obsessi magis, quàm obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit. Et efficacius ratus ad accendendos uirorum fortiũ animos, nullam alibi, quam in semetipso, cuiquam relictam spem; de magistro equitum, nouoq. exercitu militem celauit: &, tanquam nulla, nisi in eruptione, spes esset; Locis, inquit, angustis milites deprehensi, nisi quam uictoria patefecerimus, uiam nullam habemus. statiua nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta. nam & circa omnia defecerunt, unde subuehi commeatus poterant: & si omnes iuuare uelint, iniqua loca sunt. itaque non frustrabor ego uos, castra hic relinquendo, in quæ, infecta uictoria, sicut pristino die, uos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. castra habeant, repetantque,

D quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam uictoriæ, nobis abscindamus. ferte signa in hostem: ubi extra uallum agmen excesserit; castra, quibus imperatum est, incendant. Damna uestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur. Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi, uadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quanquam proximis tantum (ita enim iusserat dictator) ignis est subditus, haud paruum fuit irritamentum. itaque uelut uecordes illati signa primo impetu hostium turbant: & in tempore, postquàm ardentia procul uidit castra magister equitum, (id conuenerat signum) hostium terga inuadit. ita circumuenti Samnites, qua potest quisque, fugam per diuersa petunt. ingens multitudo in unum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens, in medio cæsa. castra hostium capta direptaque, quorum præda onustum militem in Romana

E castra dictator reducit, haudquaquam tam uictoria lætum, quàm quod, præter exiguam deformatam incendio partem, cætera contra spem salua inuenit. Ad Soram inde reditum; nouiq. consules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte ueterum militum dimissa, nouisq. cohortibus in supplementum adductis. Cæterum cum, propter difficilem urbis situm, nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo uictoria esset; Soranus transfuga clam ex oppido profectus, cum ad uigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules iubet; deductusque, traditurum urbem, promittit. uisus inde, cum, quonam modo id præstaturus esset, percontantes doceret, haud uana afferre, perpulit prope adiuncta mœnibus Romana castra, ut sex millia ab oppido remouerentur: fore, ut minus intente in custodiam

AN. CDXL.

urbis diurnæ stationes, ac nocturnæ uigiliæ essent. ipse, insequenti nocte, sub oppido, silvestribus locis, cohortibus insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope inuia in arcem ducit, pluribus, quàm pro numero uirorum, missilibus telis eo collatis. ad hoc saxa erant & temere iacentia, ut fit, in asperetis, & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. ubi cum constituisset Romanos, semitamq. angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset; Hoc quidem ascensu, inquit, uel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: uos & decem numero, &, quod plus est, Romani, Romanorumq. fortissimi uiri estis; & locus pro uobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto maiora territis ostentat. ego iam terrore omnia implebo: uos arcem intenti tenete. decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, Ad arma, & Pro uestram fidem ciues, clamitans, Arx ab hostibus capta est, ite, defendite. Hæc, incidens principum foribus, hæc obuijs, hæc excurrentibus in publicum pauidis increpat. Acceptum ab uno pauorem plures per urbem ferunt. trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, cum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, auertunt animos à spe recuperandæ arcis. fuga cuncta complentur: portæq. à semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam præsidium Romanum, clamore excitatum, irrumpit, & concursantes per uias pauidos cædit. Iam Sora capta erat, cum consules prima luce aduenere, & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. ex his CCXXXV. qui omnium consensu destinabantur & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, uinctos Romam deducunt: cæteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. omnes, qui Romam deducti erant, uirgis in foro cæsi, ac securi percussi, summo gaudio plebis: cuius maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse. consules ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. Mota nanque omnia aduentu Samnitium, cum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, coniurationesque circa Campaniam passim factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. quin Romam quoque ad principum quosdam inquirendos uentum est. Cæterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem uenit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia urbes erant: ex quibus principes iuuentutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum coniurati, ad consules ueniunt: docent, suos, iampridem exoptantes Samnitium aduentum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro uictis Romanos habuisse, iuuentute & armis Samnites iuuisse: fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, nc accersant bellum; & obstinatos claudere, si exercitus admoueatur. in ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse. His auctoribus mota propius castra: missiq. eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis ueste gladijs, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab ijs simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidijs concurrerent. ita portæ occupatæ, triaq. oppida eadem hora, eodemque consilio capta. sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit: deletaq. Ausonum gens uix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit: haud procul inde exercitus Romanus erat: cuius primo impetu urbs sita in plano capitur: Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoq. ita processit, ut Romæ, cum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo ciuibus inter tam infestas gentes cogebat. uicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia & quingenti missi. Eodem anno, cum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum coniurationes patefactæ: de quibus cum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ: dictatoremq. quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror. itaque siue timore eius, seu conscientia, Calauios, Ouum, Nouumque, (ea capita coniurationis fuerant) prius quàm nominarẽtur apud dictatorem, mors, haud dubie ab ipsis conscita, iudicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, uersa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuæ,

A Capuæ, sed in uniuersum, qui usquam coissent, coniurassentúe aduersus Remp. quæri senatum iussisse; & coitiones honorum adipiscendorum causa factas, aduersus remp. esse. latiorq. & re & personis quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ ius esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appellantibusq. tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ij modo, in quos crimen intendebatur, sed uniuersi simul, negare, nobilium id crimen esse; quibus si nulla obstetur fraude, pateat uia ad honorem, sed hominum nouorum. ipsos adeo dictatorem magistrumq. equitum, reos magis, quàm quæsitores idoneos, eius criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimuero Mænius iam famæ magis, quam imperij, memor, progressus in concionem ita uerba fecit. Et omnes anteactæ uitæ uos conscios habeo Quirites: & hic ipse honos delatus ad me, testis est innocentiæ meæ. Ne

B que enim, quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant reip. qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus uitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. sed quoniam quidam nobiles homines (qua de causa, uos existimare, quàm me pro magistratu quicquam incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnate quæstiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potêtes erant, ne causam dicerent, in præsidia aduersariorum, appellationem & tribunicium auxilium, patricij confugerunt: postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quàm ut innocentiam suam purgarent, uisa) in nos irruerunt, & priuatis, dictatorem poscere reum uerecundiæ non fuit: ut omnes dij hominesq. sciant, ab illis etiam, quæ non possunt, tentari, ne rationem uitæ reddant; me obuiam ire crimini, & offerre me inimicis reum; dictatura me abdico. Vos quæso consules, si uobis datum ab senatu negocium fuerit, in me primum & hunc M.

C Foslium quæstiones exerceatis: ut appareat, innocentia nostra nos, non maiestate honoris tutos à criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, & post eum confestim Foslius magisterio equitum: primiq. apud consules (ijs enim ab senatu mandata res erat) rei facti, aduersus nobilium testimonia egregie absoluuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloq. gestas, cæterum inuisus nobilitati, causam dixit, absolutusq. est. Nec diutius, ut fit, quàm dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum uiguit. inde labi cœpit ad uiliora capita, donec coitionibus factionibusque, aduersus quas comparata erat, oppressa est. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites in Apuliam uersos, rursus ad Caudium reuocauit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eò consules cum ualido exercitu uenerunt. & primo circa saltus, cum

D utrinque ad hostem iniqua uia esset, cunctati sunt. deinde Samnites per aperta loca breui circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt. ibiq. primum castra in conspectu hostibus dara: deinde leuibus prælijs equitum sæpius, quàm peditum, utrinque periculum factum. nec aut euentus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi paruis quotidie damnis, & senescere dilatione belli uires suæ uidebantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diuisis: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eò uis fieret, quàm ad prælium starent: aciem pediti tutam fore. consulum Sulpicius in dextro, Pœtelius in læuo cornu consistunt. dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. sinistris, præterquam quòd confertiores steterant, repentino consilio Pœtelij consulis additæ uires: qui subsidia

E rias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reseruabantur, in primam aciem extemplo emisit; uniuersisque hostem primo impetu uiribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium. eques in pugnam succedit. in hunc transuerso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos: signaq. & ordines peditum atque equitum confundit, donec uniuersam ab ea parte auertit aciem. in eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat, auectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. unde haud dubiam uictoriam cernens, cum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis uiris, dissimilem ibi fortunam inuenit, Romanos loco pulsos, uictorem hostem signa in perculsos inferentem. cæterum omnia mutauit repente consulis aduentus. nam & conspectu ducis refectus militum est animus,

Mænij oratio aduersus nobiles.

Mænius abdicat se dictatura

Samnites ad Caudium ex Apulia redeunt.

Samnites inest pugna aduersus romanos.

& maius, quàm pro numero, auxilium aduenerat, fortes uiri: & partis alterius uictoria audita, mox uisa etiam prælium restituit. tota deinde iam uincere acie Romanus: &, omisso certamine, cædi capiq. Samnites, nisi qui Maleuentum, cui nunc urbi Beneuentum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est. consules, egregia uictoria parta, protinus inde ad Bouianum oppugnandum legiones ducunt: ibiq. hyberna egerunt: donec ab nouis consulibus L. Papirio Cursore quintum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. is cum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Bouiano ad Fregellas pergit. Vnde post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, præsidioq. ualido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eò se intra mœnia sub aduentum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agrestis, contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris incendit. nec ita multo post, siue à Pœtelio dictatore, siue ab C. Iunio consule (nam utrunque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adijciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas; Pœtelium autem, pestilentia orta, claui figendi causa dictatorem dictum. Suessam, & Pontiam eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu litoris sui incoluerant. Et, Interamnam, & Cassinum ut deducerentur coloniæ, senatusconsultum factum est. sed triumuiros creauere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes cóssules M. Valerius, P. Decius. Profligato fere Samnitium bello, prius quàm ea cura decederet patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est. nec erat ea tempestate gens alia, cuius, secundum Gallicos tumultus, arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum, itaque, altero consule in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui grauiter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatoré, C. Sulpiciú longum, is magistrum equitum, C. Iunium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit; arma, quæq. alia res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoq. bello consilia & apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. Et censura clara eo anno Ap. Claudij, & C. Plautij fuit: memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appij, quod uiam muniuit, & aquam in urbé duxit: eaq. unus perfecit, quia ob infamem atque ignominiosam senatus lectionem uerecundia uictus collega magistratu se abdicauerat. Appius, iam inde antiquitus insitam pertinaciá familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gês, cuius ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, seruos publicos ministerij delegandi causa solennia eius sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimouendis statu suo sacris religionem facere posset; cum duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos; nec nomen tantum Potitiorum interijsse, sed censorem etiam Appium memori deû ira post aliquot annos luminibus captum. Itaque cõsules, qui eum annum secuti sunt, C. Iunius Bubulcus tertium, & Q. Aemilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatú ordinem praua lectione senatus, qua potiores aliquot lectis præteriti essent; negauerût eam lectionem se, quæ sine recti prauiq. discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, obseruaturos: & senatum extemplo citauerunt eo ordine, qui ante cẽsores Ap. Claudiú & C. Plautiú fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraq; pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorú & consulú ferme fuerát beneficia. tulere eá rogationê tribuni pl. L. Atilius, C. Marcius. alterú, ut duumuiros nauales classis ornandæ reficiendæq. causa idem populus iuberet. lator huius plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Eiusdem anni ré, dictu paruam, præterirem, ni ad religionem uisa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Iouis uesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierût: adeo, ut nemo in urbe esset qui sacrificijs præcineret. Eius rei religio tenuit senatum: legatosq. Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti,

ANNO CDXLI.

AN. CDXLII

ANNO CDXLIIII.

G H I K

A citi, primum accitos eos in curiam hortati sunt, ut reuerterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio, haud abhorrente ab ingenijs hominum, eos aggrediuntur. Die festo alij alios, per speciem, celebrandarum cantu epularum causa inuitant, & uino, cuius auidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra uinctos conijciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quàm plaustris in foro relictis plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis est, licentia per urbem uagarentur: restitutumque in æde uescendi ius ijs, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur. Consules inter se prouincias partiti: Iunio Samnites, Aemilio nouum bellum Etruria sorte obuenit. In Samnio Cluuiam præsidium Romanum, quia nequiuerat ui capi, obsessum fame in deditionem ac-

B ceperant Samnites: uerberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatione Cluuiana ratus, quo die aggressus est mœnia, ui cepit; atque omnes puberes interfecit. inde uictor exercitus Bouianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum, Samnitium; longe ditissimum, atque opulentissimum armis uirisque. ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque sæuitum in hostes est: prædæ plus pene, quàm ex omni Samnio unquam, egestum: benigneq. omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant: omnium principum in Samnio eò curæ sunt intentæ, ut insidijs quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumueniri posset. Transfugæ agrestes, & captiui quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes,

C quæ & uera erant, pecoris uim ingentem in saltum auium compulsam esse; perpulerunt ut prædatum eò expeditæ ducerentur legiones: ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat: & postquam intrasse Romanos uidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos inuadit. & primo noua res trepidationem fecit; dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberauerat se onere, aptaueratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in ueterem disciplinam militiæ iam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies: consul, ad ancipitem maxime pugnam aduectus, desilit ex equo; & Iouem, Martemque, atque alios testatur deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum deuenisse; neque in se aliud, quàm nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quàm uirtutem militum, uindicatu-

D ram. conniterentur modo uno animo omnes inuadere hostem uictum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco, non armis, fretum: ecquem esse iam uirtuti Romanæ, inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, uadit aduersus imminentem hostium aciem: ibi paulum laboris fuit, dum in aduersum cliuum erigitur agmen. cæterum, postquam prima signa planitiem summam ceperunt, sensitq. acies æquo se iam institisse loco, uersus extemplo est terror in insidiatores: easdemq. latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia ab hoste quæsita, ipsos cum sua fraude impediebant, itaque ergo perpaucis effugium patuit. Cæsa ad uiginti millia hominum: uictorq. Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit. Dum hæc geruntur in Samnio,

E iam omnes Etruriæ populi, præter Arretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs socia Romanis uelut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eò alter consul Aemilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios uenit. Aduenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita aduexere. Etrusci diem primum, consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt: postero die, ubi celeriora, quàm tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto, signum pugnæ propositum est; armatiq. in aciem procedunt. quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari iubet, ut prandeat miles, firmatisq. cibo uiribus arma capiat. dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque uidit, signa extra uallum proferri iussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquandiu intenti utrinque steterunt, expectantes ut ab aduersarijs clamor & pu-

gna inciperet. & prius sol meridie se inclinauit, quàm telum hinc aut illinc emissum est. F
inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferun
tur. nec segnius à Romanis pugna initur. Concurrunt infensis animis. numero hostis, uir
tute Romanus superat. anceps prælium multos utrinque, & fortissimum quenque absu-
mit. nec prius inclinata res est, quàm secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis
successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidijs fulta prima acies fuit, ante signa cir
caq. omnes ceciderunt. nullo unquam prælio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obsti-
natos mori Tuscos nox texisset, ita ut uictores prius, quàm uicti, pugnandi finem facerent.
post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. nec de
inde quicquam eo anno rei memoria dignum apud Sutrium gestum est: quia & ex ho-
stium exercitu prima tota acies deleta uno prælio fuerat, subsidiarijs modo relictis, uix
quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum uulnerum fuit, ut G
plures post prælium saucij decesserint, quàm ceciderant in acie. Q. Fabius, insequen-
tis anni consul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est.
cæterum & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & nouus exercitus domo accitus
Etruscis uenit. Permulti iam anni erant, cum inter patricios magistratus tribunosq. ple
bis nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quæ uelut fatalis tum tribunis ac plebi
erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus, quod
Aemilia lege finitum censuræ spacium temporis erat, cum C. Plautius collega eius magi
stratu se abdicasset, nulla ui compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus
plebis; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus, actionem susceperat, non popula-
rem magis, quàm iustam, nec in uulgus, quàm optimo cuique, gratiorem. is cum identi-
dem legem Aemiliam recitaret, auctoremq. eius Mam. Aemilium dictatorem laudibus H
ferret: qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, in-
tra sex mensium & anni coegisset spacium; Dic agedum, inquit, Ap. Claudi, quidnam fa-
cturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuis-
ses? Negare Appius interrogationem tribuni magnopere ad causam pertinere suam. nam
etsi tenuerit lex Aemilia eos censores, quorum in magistratu lata esset; quia post illos cen
sores creatos eam legem populus iussisset, quodque postremum iussisset, id ius, ratumque
esset: non tamen aut se, aut eorum quenquam, qui post eam legem latam creati censores
essent, teneri ea lege potuisse. Hæc sine ullius assensu cauillante Appio, En, inquit, Quiri-
tes, illius Appij progenies, qui decemuir in annum creatus, altero anno se ipse creauit: ter-
tio nec ab se, nec ab ullo creatus, priuatus fasces & imperium obtinuit: nec ante continuan
do abstitit magistratu, quàm obruerent eum male parta, male gesta, male retenta impe- I
ria. hæc est eadem familia, Quirites, cuius ui atque iniurijs compulsi extorres patria Sa-
crum montem cepistis: hæc, aduersus quam tribunicium auxilium uobis comparastis: hæc,
propter quam duo exercitus Auentinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges, hæc,
quæ agrarias semper impugnauit: hæc connubia patrum & plebis interrupit: hæc plebi
ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo, quàm Tarquiniorum, infestius
uestræ libertati. Itáne tandem App. Claudi, cum centesimus iam annus sit ab Mam. Ae-
milio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimiq. uiri, nemo eorum duodecim
tabulas legit? nemo id ius esse, quod postremo populus iussisset, sciuit? immo uero om-
nes sciuerunt: ideo Aemiliæ potius legi paruerunt, quàm illi antiquæ, qua primum censo-
res creati erant; quia hanc postremum iusserat populus; & quia, ubi duæ contrariæ leges
sunt, semper antiquæ obrogat noua. An hoc dicis Appi, non teneri Aemilia lege populū? K
an populum teneri, te unum extra legem esse? tenuit Aemilia lex uiolentos illos censores,
C. Furium, & M. Geganium: qui, quid iste magistratus in rep. mali facere posset, indicarūt;
cum, ira finitæ potestatis, Mam. Aemilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium
fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spacium: tenet C. Plau-
tium collegā tuum, ijsdem auspicijs, eodē iure creatū. an hunc non, ut qui optimo iure cen
sor creatus esset, populus creauit: tu unus eximius es, in quo hoc præcipuū ac singulare ua
leat? Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo iure rex
Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque
dierum contentum fore putes? quem claui figendi, aut ludorum causa dictatorem auda-
ctet

Anno CDXLIIII.

A ctercrees? Quàm isti stolidos ac socordes uideri creditis eos, qui intra uicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicauerunt, aut qui uitio creati, abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, cum quæstiones seuerius, quàm quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio eius, quod quærebat, ipsi criminis obiectata ab inimicis est; ut priuatus obuiam iret crimini, dictatura se abdicauit. Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraueris à familia imperiosissima, & superbissima: non die, non hora citius, quàm necesse est, magistratu abieris: modo ne excedas finitum tempus, satis est aut diem, aut mensem censuræ adijcere. Trienniũ, inquit, & sex menses ultra, quàm licet Aemilia lege, censuram geram, & solus geram. Hoc quidem iam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? Pœnitet enim, quòd antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, B institutum deo, ab nobilissimis antistitibus eius saeri ad seruorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis huius, hospitio deorum immortaliũ sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi uniuersam remp. eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Vrbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega, C. Iulio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogauit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quã tua Appi? nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit. tamen neminem inuenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. te nec quòd dies exijt censuræ, nec quòd collega magistratu abijt, nec lex, nec pudor coercet: uirtutem in superbia, in audacia, in contemptu deorum hominumq; ponis. Ego te Ap. Claudi pro istius magistratus maiestate ac uerecũdia, C quem gessisti, non modo manu uiolatum, sed ne uerbo quidem inclementiori à me appellatum uellem: sed & hæc, quæ adhuc egi, peruicacia tua & superbia coegir me loqui; & nisi Aemiliæ legi parueris, te in uincula duci iubebo: nec, cum ita comparatum à maioribus sit, ut comitijs censorijs, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Hæc taliaq; cum dixisset, prehendi censorem, & in uincula duci iussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaq; inuidia omnium ordinum solus censuram gessit. Dum ea Romæ geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consuliq; Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem socijs, tentandasq; munitiones, si quã posset, acies hostium instructa occurrit. quorum ingentem multitudinem cum ostenderet subiecta late planities; consul, ut loco paucitatem suorum D adiuuaret, deflectit paululum in cliuos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obuertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prælium ineunt adeo raptim & auide, ut, abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, uadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. igitur scuta galeæq; ictæ, cum etiã, quos non uulnerauerant, turbarent; neque subire erat facile ad propiorem pugnam; neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes, & expositos ad ictus cum iam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque, & instabilem aciẽ, redintegrato clamore, strictis gladijs hastati & principes inuadunt. eum impetum non tulerũt Etrusci; uersisq; signis, fuga effusa castra repetunt. sed equites R. præuecti per obliqua campi, cũ se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. inde inermi pene agmine, ac uexato uulneribus, in siluã Ciminiã penetratũ. Romanus, multis milli E bus Etruscorũ cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cũ præda ingenti potitur. tum de persequendo hoste agitari cœptũ. Silua erat Ciminia, magis tũ inuia atque horrẽda, quàm nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquam, præter ducem ipsum, audebat. alijs omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleuerat. Tum ex ijs, qui aderant, consulis frater (M. Fabium, Cæsonem alij, C. Claudium quidam, matre eadem, qua consulẽ genitum, tradunt) speculatum se iturum professus, breuiq; omnia certa allaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde literis erudirus erat, linguamq; Etruscã probe nouerat. Habeo auctores, uulgo tũ Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis eru-

diri solitos. sed propius est uero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. Seruus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eoq. haud ignarus linguæ eiusdem. nec quicquam aliud proficiscentes, quàm summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis, accepere; ne quà inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus, gesisq. binis armati. sed neque commercium linguæ, nec uestis, armorumue habitus sic eos texit, quàm quòd adhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. usque ad Camertes Vmbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumq. in senatum, consulis uerbis egisse de societate, amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis iussum, commeatum exercitui dierum XXX præsto fore, si ea loca intrasset; iuuentutemq. Camertium Vmbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc cum relata consuli essent; impedimentis prima uigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu; &, luce orta, postero die obequitauit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: & cum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaq. altera egressus, ante noctem agmen assequitur, postero die, luce prima, iuga Ciminij montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arua, milites emittit. ingenti iam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes repente à principibus regionis eius concitatæ Romanis occurrunt, adeo incompositæ, ut uindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. cæsis fugatisq. ijs, late depopulato agro, uictor Romanus, opulentusq. rerum omnium copia, in castra redijt. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis uenerant denunciatum Fabio senatus uerbis, ne saltum Ciminium transiret. lætati serius se, quàm ut impedire bellum possent, uenisse, nuncij uictoriæ Romam reuertuntur. Hac expeditione consulis motum latius erat, quàm profligatum, bellum. uastationem nanque sub Ciminij montis radicibus iacens ora senserat, conciueratq. indignatione non Etruriæ modo populos, sed Vmbriæ finitima. iraque, quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium uenit: neque è siluis tantummodo promota castra; sed etiam auiditate dimicandi quamprimum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatio: deinde, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad uallum subeunt. ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eò sibi è castris cibaria eius diei deferri iuberent: mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium inuasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites iubet: præcipit ut in armis sint, quacũque diei noctisue hora signum dederit. paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit: eleuat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinẽ multitudini comparandam ait esse: præterea, telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: &, quòd sine munimento cõsederant, uerisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere uigilia sine tumultu excitati arma capiunt. dolabræ calonibus diuiduntur ad uallum proruendum, fossasq. implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstiuis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto uallo erupit acies: stratos passim inuadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partẽ ad arma trepidantes cædes oppressit. paucis armandi se datũ spatium est. eos ipsos non signum certum, non ducẽ sequentes fundit Romanus, fugatos eques persequitur. Ad castra, ad siluas diuersi tendebant. siluæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum, argentumq. iussum referri ad consulẽ. cætera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tã claram pugnam trans Ciminiam siluam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuq. in magno ciuitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique ab Tuscis Vmbrisq. opprimeretur. Sed ubicunque pugnatũ est, res Romana superior fuit. itaque à Perusia, & Cortona, & Arretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati pacem fœdusq. ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetrauerunt. Dũ hæc in Etruria geruntur, cõsul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus

A Samnitibus ui cepit. multa alia castella, uiciq; ue, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem uenere. Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompeios esset; socij inde nauales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim uastatis, unde reditus tutus ad naues esset, dulcedine, ut fit, prædæ longius progressi, exciuere hostes. palatis per agros nemo obuius fuit, cum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul nauibus assecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt. quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naues compulsa est. Profectio Q. Fabij trans Ciminiam siluam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisq. imaginem furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate auidam ulteriorum semper gentem in saltus inuios dedu-

B ctam, septam non hostium magis armis, quàm locorum iniquitatibus esse. Iam gaudium inuidia quadā miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos auertisset. itaque armis uirisq. ad obtetendum C. Marcium consulem concurrunt; protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obuius ijs consul fuit. dimicatum prælio utrinque atroci, atque incerto euentu est. & cum anceps cædes fuisset, aduersæ tamen rei fama in Romanos uertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosq. militum, atque unum legatum, &, quod insigne maxime fuit, consulis ipsius uulnus. Ob hæc etiam aucta fama, ut solet, ingens terror patres inuasit: dictatoremq. dici placebat: nec, quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri omnibus infestis tuto posse, nec uiuere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fa-

C bius infensus priuatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solū, auctoritate monerent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium consulem cum senatusconsultum tradidissent, adiecissentq. orationem conuenientem mandatis: consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit. nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit, cui cum ob animum egregie uictum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit: ac sine responso ac mentione facta sui, ita legatos dimisit, ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Fauciæ curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno eius-

D dem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit. Dictator postero die, auspicijs repetitis, pertulit legem; & profectus cum legionibus, ad terrorē traducti siluam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam peruenit: acceptisq. à Marcio consule ueteribus militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare uisi pugnam. instructos deinde, armatosque, cum ab neutris prælium inciperet, nox oppressit. quieti aliquandiu nec suis diffidentes uiribus, nec hostem spernentes; statiua in propinquo habuere. Interea res cum hostibus in Etruria gestæ. Nam & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est. fusi tamen magis quàm cæsi, hostes: quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam. & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, cum uir uirum legisset, quantis numquam alias ante simul copijs, simul animis dimicarunt: tantoq. irarum certamine gesta res est, ut ab neutra

E parte emissa sint tela. gladijs pugna cœpit: & acerrime cōmissa, ipso certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accensa est, ut non cum Etruscis totiens uictis, sed cum aliqua noua gente uideretur dimicatio esse. Nihil ab ullā parte mouetur fugæ: cadunt antesignani: &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. ab ultimis deinde subsidijs cietur miles: adeoq. ad ultimum laboris ac periculi uentum est: ut equites Romani, omissis equis, ad primos peditum per arma, per corpora euaserint. ea uelut noua inter fessos exorta acies turbauit signa Etruscorum. secuta deinde impetum eorum, utcunque affecta fuerat, cætera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. tunc uinci pertinacia cœpta, & auerti manipuli quidam; & ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna ueteri abundantes Etruscorum fregit opes. Cæsum in acie quod

quod roboris fuit; castra eo impetu capta, direptaque. Pari subinde periculo, gloriaeq. **F**
euentu bellum in Samnitibus erat: qui, praeter caeteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret nouis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento caelauerunt. Forma erat scuti: summum latius; qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali; ad imum cuneatior, mobilitatis causa. spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum. galeae cristatae, quae speciem magnitudini corporum adderent. tunicae auratis militibus uersicolores, argentatis linteae candidae. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus iam Romanis apparatus insigniũ armorum fuerat; doctiq. à ducibus erant, horridum militem esse debere, non caelatum auro argentoque, sed ferro & animis fretum. quippe illa praedam uerius quàm arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & uulnera. uirtutem esse militis decus, & omnia illa uictoriam sequi; & ditem hostem quamuis pauperis uictoris praemium esse. **G**
His Cursor uocibus instinctos milites in praelium ducit. dextro ipse cornu consistit; sinistro praefecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitũ, ab utra parte uictoria inciperet. Prior forte Iunius commouit hostem, laeuo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoq. candida ueste, & paribus candore armis insignes. eos se orco mactare Iunius dictitans, cum intulisset signa, turbauit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, Ab laeuóne cornu uictoria incipiet, inquit: & dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam uictoriae trahet? concitat milites. Nec peditum uirtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab laeuo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos euehuntur: adhortatiq. eos, ut partem secum capesserent decoris, in transuersa latera hostium incurrunt. Is **H**
nouus additus terror cum ex parte utraque circumuasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanae, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus coepta. Iam strage hominum armorumq. insignium campi repleri. ac primo pauidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis direptisq. ante noctem iniectus ignis. Dictator ex senatusconsulto triumphauit. cuius triumpho longe maximam speciem captiua arma praebuere. tantum magnificentiae uisum in ijs, ut aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab aedilibus, cum tensae ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia & odio Samnitium, gladiatores, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornatu armarunt, Samnitiumq. nomine appellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quae ipsa induciarum fidem ruperat, Fa- **I**
bius consul, nec dubia, nec difficili uictoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad moenia uictor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Praesidio Perusiae imposito, legationibus Etruriae amicitiam petentibus prae se Romam ad senatum missis, consul praestantiore etiam, quàm dictator, uictoria triumphans urbem est inuectus. quin etiam deuictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos P. Decium & M. Valerium est uersum: quos populus proximis comitijs, ingenti consensu, consulem alterum, alterum praetorem declarauit. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius praetor quartum creatus. Consules partiti prouincias. Etruria Decio, Samnium Fabio euenit. Is profectus ad Nuceriam Alphaternam, iam tum pacem petentes, quòd uti ea, cum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes uicti: neque eius pugnae memoria tra- **K**
dita foret, ni Marsi eo primum praelio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortuoam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerar frumentum exercitui praebere, atque inducias in XL annos petere. Vulsiniensium castella aliquot ui cepit: quaedam ex ijs diruit, ne receptaculo hostibus esseot: circumferendoq. passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum foedus à consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciae annuae datae. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binae tunicae in militem exactae. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res iam Etruscis turbauit repentina defectio Vmbrorum, gentis integrae à cladibus belli, nisi quòd transitum exer-

ANNO CDXLV.

A exercitus ager senserat. Ij, concitata omni iuuentute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquentes, iactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Vmbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade, quàm intutam urbem incolerent. itaque legati ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti à bello Samnitium esset, in Vmbriam propere exercitũ duceret. dicto paruit consul, magnisq. itineribus ad Meuaniam, ubi tum copiæ Vmbrorum erant, perrexit. Repens aduentus consulis, quem procul Vmbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Vmbros, ut alij recedendum ad urbes munitas, quidam bel- B lum omittendum censerent. plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modo cæteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra uallantem Fabium adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul uidit, reuocatos milites ab opere, prout loci natura tempusq. patiebatur, ita instruit: cohortatusq. prædicatione uera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere iubet; & uocis impiæ poenas expetere, qua se urbem Romanam expugnaturos minati sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellauerit ducem. ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur: non tanquam in uiros aut armatos incurrunt. Mirabile dictu: signa primo eripi coepta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem: armatique milites ex acie in aciem transferri. & sicubi est certamen, scutis magis, quàm gladijs, geritur res. umbonibus, in- C cussa ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum, quàm cæditur: atque una uox ponere arma iubentium, per totam fertur aciem. itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli. postero insequentibusq. diebus & cæteri Vmbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Fabius alienæ sortis uictor belli, in suam prouinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuarat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius consules fuerunt, prorogauit, maxime Appio aduersante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaq. eius ab L. Furio tribuno pl. interpellata, donec se censura abdicauit, in quibusdam annalibus inuenio. Creatus consul, cum collegæ nouum bellum Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium prouinciæ haud poeni- D tuit. multa secunda prælia fecit: aliquot urbes hostium ui cepit. prædæ erat largitor; & benignitatem per se gratam comitate adiuuabat: militemq. ijs artibus fecerat & periculi & laboris auidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Alifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minime ambigua res fuit. fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset. postero die, uix dum luce certa, deditio fieri coepta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis uestimentis emitterentur. hi omnes sub iugum missi. socijs Samnitium nihil cautum. ad septem millia sub corona ueniere. qui se ciuem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: & cum quæsitum esset, delectu, an uoluntarij pro Samnitibus aduersus Romanos bellassent; per Latinos populos custodiendi dantur. iussiq. eam integram rem noui E Consules, P. Cornelius Aruina, Q. Marcius Tremulus (ij enim iam creati erant) ad senatum referre. id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum uocant: præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo R. bellum indixerunt. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, noui motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque quæ in ijs Romana erant, expugnata: & in captiuorum corpora militum foede fæuitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio noui hostes (iam enim Anagninis Hernicisq. alijs bellum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut peruadere expeditus nuncius non posset; & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensiq. de statu alterius, uterque consul ageret; Romamq. is me-

tus

ANNO CDXLVI.

ANNO CDXLVII.

tus manaret; adeo ut omnes iuniores ſacramento adigerentur, atque ad ſubita rerum duo
iuſti ſcriberentur exercitus. Cæterum Hernicum bellum nequaquam pro præſenti terro-
re ac uetuſtate gentis gloriæ fuit. nihil uſquam dictu dignum auſi, trinis caſtris intra pau-
cos dies exuti, triginta dierum inducias, ita ut ad ſenatum Romam legatos mitterent, pa-
cti ſunt, bimeſtri ſtipendio, frumentoque; & ſingulis in militem tunicis. ab ſenatu ad Mar
cium reiecti: cui ſenatuſconſulto permiſſum de Hernicis erat: iſq. gentem in deditionem
accepit. Et in Samnio alter conſul, ſuperior uiribus, locis impeditior erat. omnia itinera
obſepſerant hoſtes, ſaltusq. peruios ceperant; ne qua ſubuehi commeatus poſſen. neque
eos, cum quotidie ſigna in aciem conſul proferret, elicere ad certamen poterat: ſatisque
apparebat, neque Samnitem certamen præſens, nec Romanum dilationem belli laturum.
Aduentus Marcij, qui Hernicis ſubactis maturauit collegæ uenire auxilio, moram certa-
minis hoſti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui ſe ad certamen credidiſſent pa-
res, coniungi utique paſſi duos conſulares exercitus, nihil crederent ſupereſſe ſpei; adue-
nientem incompoſito agmine Marcium aggrediuntur. raptim collatæ ſarcinæ in medium:
&, prout tempus patiebatur, inſtructa acies. Clamor primum in ſtatiua perlatus, deinde
conſpectus procul puluis tumultum apud alterum conſulem in caſtris fecit. iſque, confe-
ſtim arma capere iuſſis, raptimq. eductis in aciem militibus, tranſuerſam hoſtium aciem;
atque alio certamine occupatam inuadit, clamitans ſummum flagitium fore, ſi alterū exer
citum utriuſque uictoriæ compotem ſinerent fieri, nec ad ſe ſui belli uindicarent decus.
Quà impetum dederat, perrumpit; aciemq. per mediam in caſtra hoſtium tendit; & ua-
cua defenſoribus capit, atque incendit. quæ ubi flagrantia Marcianus miles conſpexit, &
hoſtes reſpexere; tum paſſim fuga cœpta Samnitium fieri. ſed omnia obtinet cædes: nec
in ullam partem tutum perfugium eſt. iam, triginta millibus hoſtium cæſis, ſignum rece-
ptui conſules dederant: colligebantq; in unum copias, inuicem inter ſe gratantes: cum re
pente uiſæ procul hoſtium nouæ cohortes, quæ in ſupplementum ſcriptæ fuerant, integra-
uere cædem. in quas nec iuſſu conſulum, nec ſigno accepto uictores uadunt, malo tiroci-
nio imbuendum Samnitem clamitantes. indulgent conſules legionum ardori; ut qui pro-
be ſcirent, nouum militem hoſtium, inter perculſos fuga ueteranos, ne tentando quidem
ſatis certamini fore. nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiæ ueteres nouæque
montes proximos fuga capiunt. eò & Romana erigitur acies; nec quicquam ſatis tuti lo-
ci uictis. & de iugis, quæ ceperant, funduntur. iamq. una uoce omnes pacem petebant:
tum, trium menſium frumento imperato, & annuo ſtipendio, ac ſingulis in militem tuni-
cis, ad ſenatum pacis oratores miſſi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis
triumphans in urbem rediit: ſtatuaq. equeſtris in foro decreta eſt: quæ ante templum Ca
ſtoris poſita eſt. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati; quia
maluerunt, quàm ciuitatem, ſuæ leges redditæ: connubiumq. inter ipſos, quod aliquan-
diu ſoli Hernicorum habuerunt, permiſſum. Anagninis, quiq; arma Romanis intulerant,
ciuitas ſine ſuffragij latione data: concilia, connubiaq; adempta: & magiſtratibus, præ-
terquam ſacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Iunio Bubul-
co cenſore locata eſt: quam conſul bello Samnitium uouerat. ab eodem collegaq; eius
M. Valerio Maximo uiæ per agros publica impenſa factæ: & cum Carthaginienſibus eo-
dem anno fœdus tertio renouatum: legatisq. eorum, qui ad id uenerant, comiter mune-
ra miſſa. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magiſtro equi-
tum P. Decio Mure. ab ijs, propter quæ creati erant, comitia conſularia habita, quia neu-
ANNO CDXLVIII. ter conſulum potuerat bello abeſſe. Creati conſules L. Poſtumius, Ti. Minucius. Hos
conſules Piſo Q. Fabio & P. Decio ſuggerit, biennio exempto, quo Claudium Volum-
niumque, & Cornelium cum Marcio conſules factos tradidimus. memoriáne fugerit in
annalibus digerendis, an conſulto binos conſules falſos ratus tranſcenderit, incertum eſt.
Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incurſiones factæ. itaque
ambo conſules in Samnium miſſi, cum diuerſas regiones, Tifernum Poſtumius, Bolam
Minucius petiſſent: Poſtumij prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alij haud dubie Sam
nites uictos, ac triginta millia inde hominum capta tradunt: alij Marte æquo diſceſſum:
& Poſtumium metum ſimulantem, nocturno itinere clam in montes copias abduxiſſe: ho
ſtes ſecutos duo millia inde locis munitis & ipſos conſediſſe. conſul ut ſtatiua tuta co-

piosaque (& ita erant) petisse uideretur; postquam & munimentis castra firmauit, & omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo præsidio uigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum aduersus alios sedenrem, ducit. ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert. & cum anceps prælium in multum diei processisset; tum Postumius, integris legionibus, defessam iam aciem hostium improuiso inuadit. itaque cum lassitudo ac uulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes: signa unum & uiginti capta: atque inde ad castra Postumij perrectum. ibi duo uictores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt, fuganrque: signa militaria sex & uiginti capta, & imperator Samnitium C. Gellius, multique alij mortales: & castra utraque capta: & Bola, ubi postero die cœpta oppugnari, breui capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem cum uulnere graui relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fuluium in locum eius consulem suffectum, & ab eo, cum ad exercitum Minucij missus esset, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Serennia recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque. P. Sulpicio Sauerrione, P. Sempronio Sopho consulibus Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est: nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando uerba uana ad id locorum fuerint, rebus standum esse: P. Sempronium consulem cum exercitu breui in Samnio fore: eum, ad bellum pacémne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samniribus redditum. Ad Aequos inde ueteres hostes, cæterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, uersa arma Romana: quòd, incolumi Hernico nomine, missitauerant simul cum ijs Samniti auxilia: &, post Hernicos subactos, uniuersa prope gens sine dissimulatione consilij publici ad hostes desciuerat: & postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales uenerant res repetitum, tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse, cum, quibus licuerit: suas leges Romanæ ciuitati præoptauerint: quibus legendi quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam ciuitatem fore. Ob hæc uulgo in concilijs iactata, populus Romanus bellum fieri Aequis iussit: consulesque ambo ad nouum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium consederunt. Aequorum exercitus, ut, qui suo nomine per multos annos imbelles egissent, tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alij exeundum in aciem, alij castra tuenda censent. mouet plerosque uastatio futura agrorum, ac deinceps cum leuibus præsidijs urbium relictarum excidia. itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad respectum suarum quenque rerum auertisset, audita; ut prima uigilia diuersi è castris ad deportanda omnia, tuendasque mœnibus in urbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; &, ubi nemo obuius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. cæterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quenquam in uallo, nec fremitum consuetum castrorum animaduerterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde uallum, cum deserta omnia inuenissent, pergunt hostem uestigiis sequi. sed uestigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant: post, per exploratores compertis hostium consilijs, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa: nomenque Aequorum prope ad internecionem deletum. De Aequis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. ijs populis fœdus petentibus datum. Eodem anno C. Flauius Cn. filius, scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, cæterum callidus uir, & facundus, ædilis curulis fuit. Inuenio in quibusdam annalibus, cum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem uideret, neque accipi nomen, quòd scriptum faceret; tabulam posuisse, & iurasse se scriptum non facturum. quem aliquanto antea desisse

Anno CDXLIX.

scriptum

scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumuiratibusq́ue, nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Cæterum, id quod haud discrepat, contumacia aduersus contemnentes humilitatem suam nobiles certauit: ciuile ius repositum in penetralibus pontificum euulgauit; fastosq́. circa forum in albo proposuit; ur, quando lege agi posset, sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani, summa inuidia nobilium, dedicauit: eo actusq́. consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus uerba præire: cum, more maiorum, negaret, nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare. itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramúe iniussu senatus, aut tribunorum pl. partis maioris dedicaret. Haud memorabilem rem per se; nisi documentum sit aduersus superbiam nobilium plebeiæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum uisendi causa Flauius cum uenisset; consensuq́. nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset: curulem afferri sellam eò iussit; ac sede honoris sui anxios inuidia inimicos spectauit. Cæterum Flauium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudij censura uires nacta: qui senatum primus libertinorum filijs lectis inquinauerat: & postea quàm eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes urbanas; humilibus per omnes tribus diuisis, forum & campum corrupit. tantumq́. Flauij comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas: aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat: donec Q. Fabius & P. Decius censores facti. Fabius, simul concordiæ causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, urbanasq́. eas appellauit, adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot uictorijs non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites idibus Quinctilibus transueherentur.

EPITOME LIBRI X.

Coloniae deductæ sunt, Sora & Alba. Carseoli Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatum est, ut essent nouem, cum antea quaterni fuissent. Lex de prouocatione ad populum à Valerio consule tertium tunc lata est. Duæ tribus adiectæ sunt, Aniensis, & Terentina. Samnitibus bellum indictum, et aduersus eos prospere pugnatum est. Cum aduersus Etruscos, Vmbros, Samnites, Gallos, P. Decio, & Q. Fabio consulibus ducibus, pugnaretur, Romanusq́. exercitus in maximo esset discrimine; P. Decius, secutus exemplum patris, deuouit se pro exercitu, & morte sua uictoriam eius pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iureiurando obstrictus, quo maiore constantia uirtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est: lustrum conditum. censa sunt ciuium capita ducenta septuaginta duo millia, & trecenta uiginti duo.

LIBER X.

An. CDL.

Lucio Genucio, Ser. Cornelio consulibus ab externis ferme bellis ocium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ: Albam in Aequos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat: sed possederant Samnites eò quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisq́. ciuitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quòd Hernicos ab eis solicitatos compertum: capitaq́. coniurationis eius, quæstione ab consulibus ex senatusconsulto habita, uirgis cæsi, ac securi percussi. tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parua expeditio in Vmbria facta est; quod nunciabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. in eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa uulnera accepta, maximeq́. lapidum ictu; donec, altero specus eius ore (nam peruius erat) inuento, utræque fauces congestis lignis accensæ. ita intus fumo ac uapore ad duo millia armatorum ruentia nouissime in ipsas flammas, dum euadere tendunt, absumpta. M. Liuio Dentre, & M. Aemilio consulibus

An. CDLI.

A bus redintegratum Aequorum bellum. Coloniam ægre patientes uelut arcem suis finibus impositam, summa ui expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia uix credibile erat, tam affectis rebus, solos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumultus eius causa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. is cum M. Titinio magistro equitum profectus primo congressu Aequos subegit. ac die octauo triumphans in urbem cum redisset, ædem Salutis, quam consul uouerat, censor locauerat, dictator dedicauit. Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lacædemonio ad Italiæ litora appulsa, Thurios urbem in Sallentinis cepit. Aduersus hunc hostem consul Aemilius missus, prælio uno fugatum compulit in naues. Thuriæ redditæ ueteri cultori, Sallentinoq. agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem missum in Sallentinos in quibusdam annalibus inuenio: & Cleonymum prius quàm confligendum esset cum Romanis, B Italia excessisse. Circumuectus inde Brundusij promontorium, medioque sinu Adriatico uentis latus, cum læua importuosa Italiæ litora, dextra Illyrij Liburniq. & Istri, gentes feræ & magna ex parte latrocinijs maritimis infames, terrerent: penitus ad litora Venetorum peruenit. ibi expositis paucis, qui loca explorarent: cum audisset tenue prætentum litus esse, quòd transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis: agros haud procul proximos campestres cerni: ulteriora colles: inde esse ostium fluminis prælati, quò circumagi naues cum in stationem tutam uidisset (Meduacus amnis erat) eo inuectam classem subire flumine aduerso iussit. Grauissimas nauium non pertulit alueus fluminis. in leuiora nauigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patauinorum uicis colentibus eam oram, peruenit. ibi egressi, leui præsidio nauibus relicto, uicos expugnant: inflammant tecta: hominum pecudumq. prædas agunt: & dulce- C dine prædandi longius usque a nauibus procedunt. hæc ubi Patauium sunt nunciata, (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes iuuentutem diuidunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obuia fieret, altero itinere ad stationem nauium (millia autem XIIII ab oppido aberat) ducta. in naues paruas, custodibus interemptis, impetus factus: territiq. nautæ coguntur naues in alteram ripam amnis traijcere. & in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusq. ad stationem Græcis Veneti obsistunt. ita in medio circumuenti hostes cæsique. pars capti classem indicant, regemq. Cleonymum tria inde millia abesse. ibi captiuis proximo uico in custodiam datis, pars fluuiatiles naues, ad superanda uada stagnorum apte planis alueis fabricatas, pars captiua nauigia armatis complent. profectiq. ad classem, immobiles naues, & loca ignota plus quàm hostem timentes circum- D uadunt: fugientesq. in altum, ac nusquam repugnantes usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam, incensisq. nauibus hostium, quas trepidatio in uada intulerat, uictores reuertuntur. Cleonymus, uix quinta parte nauium incolumi, nulla regione maris Adriatici prospere adita, discessit. rostra nauium, spoliaq. Laconum in æde Iunonis ueteri fixa, multi supersunt qui uiderunt. Patauij monumentum naualis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis solenni certamine nauium in flumine oppidi medio exercetur. Eodem anno Romæ cum Vestinis petentibus amicitiam ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Arretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: ubi Licinium genus prapotens, diuitiarum inuidia pelli armis cœptum. simul à Marsis agrum ui teneri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum si- E bi legit M. Aemilium Paullum. id magis credo, quàm Q. Fabium, ea ætate, atque eis honoribus, Valerio subiectum. Cæterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio uno Marsos fundit. compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestiniam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri mulctatis Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos uersum bellum. & cum dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidijs circumuenitur; signisq. aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quòd si qua alia arte cognomen suum æquauit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quòd memor Papirianæ sæuitiæ, nunquam, ut dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset. Nunciata ea clades Romam,

maiorem,

maiorem, quàm res erat, terrorem exciuit. nam, ut exercitu deleto, ira iustitium indictum, custodiæ in portis, uigiliæ uicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. omnibus iunioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora, & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra uallum sine tentorijs destitutas inuenit: exercitum auidum pugnæ, quo matu rius ignominia aboleretur. itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promouit. eo & hostes secuti. & quanquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine uirium spem habebant; tamen insidijs quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta, uici per uastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidij Romani, cui præerat Cn. Fuluius legatus, propulsum. ad quam illecebram cum commoueretur nemo ab Romana statione, pastorum unus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctantes ab ruinis uici pecus propellentes: quid cessarent, cum per media castra Romana tuto agere possent? Hæc cum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio, nec tamen iniussu mouere se auderent: iubet peritos linguæ attendere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior esset. Cum referrent, sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quàm pastoralia esse; Ite igitur, dicite, inquit, detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis iam dolo capi, quàm armis uinci posse. Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui consederant in insidijs, perlata: consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. Visa legato maior acies, quàm quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit: interea ipse impetus hostium sustinet. Nuncio allato, dictator, signa ferri, ac sequi armatos iubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. rapta extemplo signa armaque: & uix ab impetu & cursu tenebantur, cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. urgent itaque alij alios, hortanturq́. signiferos ut ocyus eant. quo magis festinantes ire uidet dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere iubet. Etrusci contra, principio exciti pugnæ omnibus copijs aderant. & super alios alij nunciant dictatori omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec iam ab suis resisti posse. & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Cæterum fretus satis esse etiam nunc tolerãdo certamini legatum, nec se procul abesse periculi uindicem, quàm maxime uult fatigari hostem, ut integris adoriatur uiribus fessos. Quanquam lente procedunt, iam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spatium. Prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed relinquerat interualla inter ordines peditum, quà satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies: & immissus eques libero cursu in hostem inuehitur; incompositisque aduersus equestrem procellam subitum pauorem offundit. itaque ut prope serum auxilium iam pene circumuentis, ita uniuersa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. fusi hostes castra repetunt, inferentibusq́. iam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. hærent fugientes in angustijs portarum: pars magna aggerem uallumq́. conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua & euadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit: atque eà cum deos pandere uiam fugæ conclamassent, plures inermes, quàm armati, euadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etruscorum uires: &, pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciæ biennij datæ. Dictator triumphans in urbem redijt. Habeo auctores, sine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Arretinorum compositis, & Licinio genere cum plebe in gratiam reducto. consul ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo etiam absentem creatum, credidere quidam; & per interregem ea comitia habita. id unũ non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse. M. Valerio & Q. Appuleio consulibus satis pacatæ foris res fuere. Etruscum aduersæ belli res, & induciæ quietum tenebant: Samnitem multorum annorum cladibus domitum, hauddum fœderis noui pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat.

AN. CDLII.

F G H I K

A præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen iniectum inter primores ciuitatis patricios plebeiosq. ab tribunis pl. Q. & Cn. Ogulnijs: qui, undique criminando rum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesq. plebeios: quorum honoribus nihil præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. rogationem ergo promulgarunt, ut, cum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretq. augeri sacerdotum numerum; quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non inuenio: cum inter augures constet, imparem numerum debere esse: ut tres antiquæ tribus, Ramnéses, Tatienses, & Luceres suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus,

B pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, cum ad quatuor quinque adiecti, nouem numerum, ut terni in singulas essent, expleuerunt. Cæterum quia de plebe adlegebantur; iuxta eam rem ægre passi patres, quàm cum consulatum uulgari uiderent: simulabant ad deos id magis, quàm ad se, pertinere. ipsos uisuros, ne sacra sua polluantur: id se optare tantum, ne qua in remp. clades ueniat. minus autem tetendere, assueti iam tali genere certaminum uinci. & cernebant aduersarios non id, quod olim uix sperauerint, affectantes magnos honores; sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque, & triumphos. Certatum tamen suadenda dissuadendaq. lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter P. Decium Murem. qui cum eadem ferme de iure patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam, contraq. eam dicta erant, cum plebeis consulatus rogabatur, disseruissent; retulisse dicitur De

C cius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, uiderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem: quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis deuouisset. tum P. Decium consulem purum piumq. dijs immortalibus uisum, æque ac si T. Manlius collega eius deuoueretur: eundem P. Decium, qui sacra publica populi R. faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent dij, quàm Ap. Claudij? castius eum sacra priuata facere, & religiosius deos colere, quàm se? quem pœnitere uotorum, quæ pro rep. nuncupauerint tot consules plebeij, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi: iam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. Pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoq. R. in patricijs, quàm in plebeijs ducibus. Quod cum ita

D se habeat, cui deorum hominumúe indignum uideri potest, inquit, eis uiris, quos uos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaque honoraritis, quorum domos spolijs hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adijcere? qui Iouis Opt. Max. ornatu decoratus, curru aurato per urbem uectus in Capitolium ascenderit; si conspiciatur cum capite ac lituo, capite uelato uictimam cædat, auguriumúe ex arce capiat? Cuius imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus æquo animo legetur; si auguratum, aut pontificatum adieceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim deum) eos nos iam populi R. beneficio esse spero, qui sacerdotijs non minus reddamus dignatione nostra honoris, quàm acceperimus; & deorum magis, quàm nostra causa expetamus, ut, quos priuatim colimus, publice colamus. Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa

E patriciorum de sacerdotijs, & non iam in possessione unius amplissimi simus sacerdotij? Decemuiros sacris faciundis, carminum sibyllæ ac fatorum populi huius interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cæremoniarumq. aliarum plebeios uidemus. nec tum patricijs ulla iniuria facta est, cum duumuiris sacris faciundis adiectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, uir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adiecit, in quæ plebeij nominentur: non ut uos, Appi, uestro loco pellant, sed ut adiuuent uos homines plebeij diuinis quoque rebus procurandis; sicut in cæteris humanis pro parte uirili adiuuant. Noli erubescere Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cuius tam dictatoris magister equitum, quàm magistri equitũ dictator esse potes. Sabinum aduenam principẽ nobilitatis ue

P strae,

stræ, seu Actium Clausum, seu Ap. Claudium mauultis. illi antiqui patricij in suum numerum acceperunt. ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. Multa nobiscum decora afferimus: imo omnia eadem, quæ uos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus: C. Licinius Stolo primus magister equitum: C. Marcius Rutilus primus & dictator & censor: Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes uos auspicia esse, uos solos gentem habere, uos solos iustum imperium & auspicium domi militiæque: æque adhuc prosperum plebeium, ac patricium fuit, porroq́. erit. En Romæ unquam fando audistis patricios primo esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quàm ingenuos? Consulem iam patrem ciere possum, auumq́. iam poterit filius meus. Nihil est aliud in re Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantum patricij petunt, nec curant, quem euentū certaminum habeāt. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixq́. sit uobis ac reip. uti rogas, iubendam censeo. Vocare tribus extemplo populus iubebat: apparebatq́. accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die, deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis, P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Liuius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Aelius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de prouocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est semper à familia eadem. causam renouandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quàm quòd plus paucorū opes, quàm libertas plebis, poterant. Porcia inde lex sola pro tergo ciuium lata uidetur: quòd graui pœna, si quis uerberasset necassetúe ciuem Romanum, sanxit. Valeria lex, cum eum, qui prouocasset, uirgis cædi, securiq́. necari uetuisset; si quis aduersus ea fecisset, nihil ultra, quàm, improbe factum, adiecit. id (qui tum pudor hominum erat) uisum credo uinculum satis ualidum legis. nunc uix seruo ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile aduersus rebellantes Aequos, cum, præter animos feroces, nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Appuleius in Vmbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est: nec ui, nec munimento capi poterat. itaque eam infectam rem M. Fuluius Pætus, T. Manlius Torquatus, noui consules, acceperunt. In eum annum cum Q. Fabiū consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori se usui rep. fore urbano gesto magistratu. ita nec dissimulantē, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulē cum L. Papirio Cursore factū. Id ne pro certo ponerem, uetustior annaliū auctor Piso effecit, qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F. Caluinū, & Sp. Caruilium, Q. F. Maximū. id credo cognomen errorē in ædilibus fecisse; secutamq́. fabulam mistā ex ædilicijs & consularibus comitijs, conuenientem errori. Et lustrū eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Sauerrione censoribus: tribusq́. additæ duæ, Aniensis ac Terentina. Hæc Romæ gesta. cæterum ad Nequinum oppidum cum segni obsidione tempus tereretur; duo ex oppidanis, quorum erant ædificia iuncta muro, specu facto, ad stationes Romanas itinere occulto perueniunt: inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos confirmant. nec aspernanda res uisa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati trans fuga duce in urbem ingressi, nocte portam quæ proxima erat, cepere: qua refracta, consul exercitusq́. Romanus sine certamine urbem inuasere. ita Nequinum in ditionem populi R. uenit. colonia eò aduersus Vmbros missa, à flumine Narnia appellata. exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis aduersus inducias paratum bellum. sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingressus, paulisper à proposito auertit. pecunia deinde, qua multū poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. de societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta acceptaque, cum parata cætera ad bellum esse, sequiq́. Etruscus iuberet: inficias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quicquid accepérint, accepisse, ne agrū Etruscū uastarent, armisq́. lacesserent cultores. militaturos tamē se, si

AN. CDLIII.

Noui pontifices & augures de plebe facti.

Porcia lex.

Valeria lex.

Aduersus Aequos pugnatū.

Nequinum in Vmbria circumsidetur.

Lustrum conditum.

Duæ Tribus additæ.

A se, si utique Etrusci uelint: sed nulla alia mercede, quàm ut in partem agri accipiantur, tandemq́. aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita: nec perfici quicquam potuit; non tam quia imminui agrum, quàm quia accolas sibi quisque adiungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adiecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est. T. Manlio consuli Etruria prouincia sorte euenit: qui uixdum ingressus hostium fines, cum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope expirauit. tertius ab eo casu dies finis uitæ consulis fuit. quo uelut omine belli accepto, deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romæ tū desiderio uiri, tum incommoditate temporis tristis nuncius fuit, ut patres ab iubendo dictatore con B sulis subrogandi comitia ex sententia principum habita deterruerint. M. Salerium consulem omnes sententiæ centuriæq́. dixere; quem senatus dictatorem dici iussurus fuerat. tū extemplo in Etruriam ad legiones proficisci iussit. Aduentus eius compressit Etruscos, adeo ut nemo extra muniriones egredi auderet: timorq́. ipsorum obsidioni similis esset. neque illos nouus consul uastandis agris, urendisq́. tectis, cum passim non uillæ solum, sed frequentes quoque uici incendijs fumarent, elicere ad certamen potuit. Cum hoc segnius bellum opinione esset: alterius belli, quod multis inuicem cladibus haud immerito terribile erat, fama, Picentium, nouorum sociorum, indicio, exorta est: Samnites arma & rebellionem spectare: seque ab eis solicitatos esse. Picentibus gratiæ actæ: & magna pars curæ patribus ab Etruria in Samnites uersa est. Caritas etiam annonæ solicitam ciuitatem habuit: uentumque ad inopiæ ultimum foret, (ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fa C bium maximum placet) ni eius uiri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præparando ac conuehendo frumento fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. interreges fuere, Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. is comitia consularia habuit: creauit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fuluium consules. Principio huius anni oratores Lucanorum ad nouos consules uenerunt questum: quia conditionibus perlicere se nequiuerint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos uastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superq́. erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quàm ut unquam postea nomen Romanum uiolent. orare patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & uim atq; iniuriam ab se Samnitium arceant. se, quanquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria iam facta aduersus Romanos fides sit, tamē ob D sides dare paratos esse. Breuis cōsultatio senatus fuit. ad unū omnes iungendum fœdus cū Lucanis, resq́. repetendas ab Samnitibus censent. Benigne responsum Lucanis, ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent. quibus obuiam missi ab Samnitibus, qui denunciarent, si quod adissent in Samnio concilium, haud inuiolatos abituros. Hæc postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus & patres censuerunt, & populus iussit. Consules inter se prouincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fuluio Samnites obuenerunt: diuersique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum, & simile prioris anni militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrinque cæde. nox incertis, quā data uictoria esset, interuenit. lux insequens uictorem uictumq́. ostendit. nam Etrusci silentio noctis castra relinquerunt. Romanus E egressus in aciem, ubi profectione hostium cōcessam uictoriam uidet, progressus ad castra uacuis, cum plurima præda (nam & statiua trepide deserta fuerant) potitur. inde in Faliscum agrum copijs reductis, cum impedimenta Faletijs cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro ignique uastantur: prædæ undique actæ. nec solum modo uastum hosti relictum, sed castellis etiam uicisq́. illatus ignis. Vrbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fuluij consulis clara pugna in Samnio ad Bouianum, haudquaquam ambiguæ uictoriæ fuit. Bouianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam ui cepit. Eodem anno Carseolos Colonia in agro Aequicolarum deducta. Fuluius consul de Samnitibus triumphauit. Cum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesq́. ingentes con

ANNO CDLIIII.

scribere exercitus: palam omnibus concilijs uexari principes Etruscorum, quòd non Gal- F los quacunque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quòd exercitum, aduersus Lucanum hostem comparatum, obiecerint Romanis. itaque suis so ciorumq. uiribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. Hic terror, cum illustres uiri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde, ut inclinara studia uidit, etiam recusantem, conuertit. Quid se iam senem, ac perfunctum laboribus, laborumq. præmijs, solicitarent? Nec corporis, nec animi uigorem remanere eundem: & fortunam ipsam uereri, ne cui deorum nimia iā in se, & constantior, quàm uelint humanæ res, uideatur. & se gloriæ seniorum successisse, & ad suam gloriam consurgentes alios lætum aspicere. nec honores magnos fortissimis uiris Romæ, nec honoribus deesse fortes uiros. Acuebat hac moderatione tam iusta studia: quæ uerecundia legum restinguenda ratus, legem recitari iussit, qua intra de- G cem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est. tribuniq. plebis nihil id impedimenti futurum aiebant. se ad populum laturos, uti legibus solueretur. Et ille quidem in recusando perstabat, Quid ergo attineret leges ferri, rogitans, quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? iam regi leges, non regere. Populus nihilo minus suffragia inibat: & ut quæque intro uocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu ciuitatis uictus, Dei approbent, inquit, quod agitis, acturiq. estis Quirites. cæterum, quoniam in me, quod uos uultis, facturi estis; in collega sit meæ apud uos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio uirum, dignum uobis, dignum parente suo, quæso, mecum consulem faciatis. Iusta suffragatio uisa. Omnes, quæ supererant, centuriæ, Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus; quia plus, quàm quod lege finitum erat, H agri possiderent: nec quisquam ferme est purgatus: uinculumq. ingens immodicæ cupiditatis iniectum est. consules noui, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, cum inter se agitarent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc, aut in illam prouinciam copiæ satis essent; & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset: ab Sutrio & Nepet & Falerijs legati auctores concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium auerterunt. Profecti consules, quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, quà uenturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducũt. Vbi in hostium fines uentum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latius, quàm populantur. igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta ualle instructi; quà ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in lo- I cum tutum remotis, præsidioq. modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperantes improuiso tumultu, quando in apertum semel discrimen euasura esset res, & ipsi acie iusta maluerunt concurrere. itaque & in æquum descendunt; ac fortunæ se maiore animo, quàm spe, committunt. cæterum, seu quia ex omnium Samnitium populis quodcunque roboris fuerat, contraxerant; seu quia discrimen summæ rerum augebat animos; aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moueri uidet, M. Fuluium, & M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites iubet, & adhortari, ut, si quando unquam equestri ope adiutam remp. meminerint, illo die annitantur, ut ordinis eius gloriam inuictam præstent. peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitũ. K & ipsos nominatim iuuenes pari comitate utrunque nunc laudibus, nunc promissis onerat. cæterum, quando ne ea quoque tentata uis proficeret; consilio grassandum, si nihil uires iuuarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quàm posset occultissime, circumducere iubet: inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen; & auerso hosti ab tergo repente se ostēdere. Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quàm suis, ex improuiso ante signa euecti, præbuerũt tumultus. aduersus incitatas turmas stetit immota Samnitiũ acies; nec parte ulla pelli aut perrũpi potuit. & postquã irritum inceptũ erat, recepti post signa prelio excesserunt. Creuit ex eo hostium animus: nec sustinere frons prima tam longum certamen,

An. CDLV.

A tamen,increſcentemq́. fiducia ſui uim potuiſſet,ni ſecunda acies iuſſu conſulis,in primam ſucceſſiſſet. ibi integræ uires ſiſtunt in uehentem ſe iam Samnitem. et tempore improuiſa ex montibus ſigna, clamorq́; ſublatus non uero metu tantum terruere Samnitium animos. Nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamauit: & pro ſe quiſque miles,adeſſe alterum conſulem,adeſſe legiones, gaudio alacres fremunt: terrorq́. utilis Romanis oblatus,fugæ formidinisq́. Samnites impleuit,maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoq́. feſſi opprimerentur. et quia paſſim in fugam diſſipati ſunt, minor cædes,quàm pro tanta uictoria,fuit. tria millia & CCCC cæſi: capti ad trecentos ferme & triginta: ſigna militaria capta tria & uiginti. Samnitibus Apuli ſe ante prælium coniunxiſſent,ni P. Decius,conſul alter,iis ad Maleuentum caſtra obieciſſet, extractosq́. deinde ad certamen fudiſſet. ibi quoque plus fugæ fuit,quàm cædis. duo millia Apulorum cæſa.

B ſpretoq́. eo hoſte Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo conſulares exercitus,diuerſis uagati partibus,omnia ſpatio quinque menſium euaſtarunt.quadraginta & quinque loca in Samnio fuere,in quibus Decij caſtra fuerunt: alterius conſulis ſex & octoginta. nec ualli tantum ac foſſarum ueſtigia relicta,ſed multo illis inſigniora monumenta uaſtatis circa regionibus,depopulatisque. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia CCCC. cæſi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum cauſa Romam profectus, maturauit eam rem agere. Cum primo uocatæ Q. Fabium conſulem dicerent omnes centuriæ,Ap. Claudius conſularis candidatus,uir acer & ambitioſus, non ſui magis honoris cauſa, quàm ut patricij recuperarent duo conſularia loca, cum ſuis,tum totius nobilitatis uiribus incubuit,ut ſe cum Q. Fabio conſulem dicerent. Fabius de ſe eadem fere,quæ priore anno,dicendo abnuere.circumſtare ſellam omnis nobi-

C litas:orare,ut ex cœno plebeio conſulatum extraheret; maieſtatemq́. priſtinam tum honori,tum patricijs gentibus redderet. Fabius, ſilentio facto, media oratione ſtudia hominum ſedauit. facturum enim ſe fuiſſe dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, ſi alium, quàm ſe,conſulem fieri uideret: nunc ſe ſui rationem comitijs, cum contra leges futurum ſit,peſſimo exemplo non habiturum.Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio conſul eſt factus,priore item conſulatu inter ſe comparati. Nobilitas obiectare Fabio,fugiſſe eum Ap. Claudium collegam,eloquentia ciuilibusq́. artibus haud dubie præſtantem. Comitijs perfectis,ueteres conſules iuſſi bellum in Samnio gerere, prorogato in ſex menſes imperio. Itaque inſequenti quoque anno,L. Volumnio,Ap. Claudio conſulibus,P. Decius,qui conſulis in Samnio relictus à collega fuerat,pro conſule idem populari non deſtitit agros; donec Samnitium exercitum, nuſquam ſe prælio committen-

An. cdlvi.

Anno cdlvii.

D tem poſtremo expulit finibus. Etruriam pulſi petierunt; &, quod legationibus nequicquam ſæpe tentauerant,id ſe tanto agmine armatorum, miſtis terrore precibus, acturos efficacius rati,poſtulauerunt principum Etruriæ concilium: quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis,exponunt. omnia expertos eſſe, ſi ſuiſmet ipſorum uiribus tolerare tantam molem belli poſſent: tentaſſe etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petiſſe pacem à populo R. cum bellum tolerare non poſſent: rebellaſſe, quòd pax ſeruientibus grauior, quàm liberis bellum eſſet: unam ſibi ſpem reliquam in Etruſcis reſtare: ſcire,gentem Italiæ opulentiſſimam armis,uiris,pecunia eſſe: habere accolas Gallos,inter ferrum & arma natos,feroces cum ſuopte ingenio, tum aduerſus Romanum populum; quem captum à ſe,auroq; redemptum,haud uana iactantes, memorent. nihil abeſſe, ſi ſit animus Etruſcis,qui Porſenæ quandam,maioribusq́; eorum fue-

E rit,quin Romanos omni agro cis Tiberim pulſos, dimicare pro ſalute ſua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum,inſtructum armis, ſtipendio ueniſſe: confeſtim ſecuturos,uel ſi ad ipſam Romanam urbem oppugnandam ducant. Hæc eos in Etruria iactantes,molientesque,bellum domi Romanum urebat. nam P. Decius ubi comperit per exploratores,profectum Samnitium exercitum; aduocato cócilio, Quid per agros,inquit,uagamur,uicatim circum ferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur? nullus iam exercitus Samnio præſidet. ceſſere finibus; ac ſibimet ipſi exilium conſciuere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, ualidam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit & caritate ducis, & ſpe maioris, quàm ex agreſtibus populationibus, prædæ, ut uno die ui atque armis urbem caperent. ibi

duo millia Samnitium, & centum pugnantes circumuenti captique: & alia præda ingens capta est. quæ ne impedimentis grauibus agmen oneraret, conuocari milites Decius iubet. Haccine, inquit, uictoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? Vultis uos pro uirtute spes gerere? Omnes Samnitium urbes, fortunæq. in urbibus relictæ uestræ sunt, quando legiones eorum tot prælijs fusas, postremo finibus expulistis. uendite ista: & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram, quæ uendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi uos labor haud magnus, præda maior manet. Diuendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla ui deterriti, à muris, quà cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia euasere. Captum oppidum ac direptum est. ad duo millia & CCC occisi: & sex millia hominum capta: & miles ingenti præda potitus: quam uendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. cæterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nam & defensa summa ui mœnia sunt: & locus erat munimento naturaq. tutus. sed euicit omnia assuetus prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Huius oppugnatarum urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam, ab Decio, à Fabio Ferentinum Romuleamq. oppugnatas tradunt. sunt qui nouorum consulum hanc gloriam faciant. quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnij: ei Samnium prouinciam euenisse. Dum ea in Samnio, cuiuscunque ductu auspicioq. gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur: cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes conciuerant bellum: traxerat contagio proximos Vmbriæ populos: & Gallica auxilia mercede solicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conueniebat. qui tumultus repens postquam Romã perlatus est, cum iam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumq. millibus quindecim profectus in Samnium esset: Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. Cæterum eo magis profectum est, quòd mature uentum erat, ut quosdam spectantes iam arma in Etruria populos, metus Romani nominis comprimeret: quàm quòd ductu consulis quicquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa prælia locis & temporibus iniquis commissa, spesq. in dies grauiorem hostem faciebat. & iam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam accersendum ex Samnio missas, in trinis annalibus inuenio. piget tamen incertum ponere, cum ea ipsa inter consules populi Romani iam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se literis accitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere eius captum. Et Lucanorum seditiones, à plebeiis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium uoluntate per Q. Fabium pro consule missum eò cum ueteri exercitu compresserat. Decio populandos hostium agros relinquit: ipse cum suis copijs in Etruriam ad collegam pergit: quem aduenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat; illiberali & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. uix enim salute mutua reddita, cum obuiam egressus esset, Satin' salue, inquit, L. Volumni? ut se se in Samnio res habent? quæ te causa, ut prouincia tua excederes, induxit? Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: literis eius accitum uenisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Hetruria, extemplo conuersis signis abiturum. Tu uero abeas, inquit: neque te quisquam moratur. etenim minime consentaneum est, cum bello tuo forsitan uix sufficias, hîc te ad opem ferendam alijs gloriari uenisse. Bene Hercules uerteret, dicere Volumnius: malle frustra operam insumptam, quàm quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus. Digredientes iam consules, legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere, atque obtestari, ne prauo cum collega certamine rempublicam prodat: si qua clades incidisset, desertori magis, quàm deserto, noxiæ fore. eò rem addu ctam, ut omnis rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium

sit

A sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ uerba Appij, sed quæ fortuna exercitus fuerit. dimitti ab Appio eum, sed à rep. & ab exercitu retineri. experiretur modo uoluntatem militum. Hæc monendo obtestandoq; prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam ante paucis certatum uerbis fuerat. Et cum Volumnius causa superior, ne infacundus quidem aduersus eximiam eloquentiam collegæ uisus esset; cauillansq; Appius sibi acceptum referre diceret debere, quòd ex muto atque elingui facundum etiam consulem haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc iam populares orationes serere: Quàm mallem, inquit Volumnius, tu à me strenue facere, quàm ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare remp.) sed imperator uter sit melior: Etruriam & Samnium prouin-

B cias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se uel in Etruria, uel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. quo animaduerso consensu, Volumnius, Quoniam in collegæ uoluntate interpretanda, inquit, erraui, non committam ut quid uos uelitis, obscurum sit. manere, an abire me uelitis, clamore significate. tum uero tantus est clamor exortus, ut hostes è castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac uexilla efferri è castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ uictoriam: deinde ueritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoq; impetu magis milites, quàm cuiusquam ductu, aut imperio, pugnam capessebant: & Romani exercitus nec

C pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quàm Appius ad hostem perueniret. itaque fronte inæquali concursum est: & uelut forte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse, Bellona, si hodie nobis uictoriam duis, ast ego templum tibi uoueo. Hæc precatus, uelut instigante dea, & ipse collegæ, & exercitus uirtutem adæquauit ducis. imperatoria opera exequitur & milites, ne ab altera parte prius uictoria incipiat, annituntur. ergo fundunt fugantq; hostes, maiorem molem haud facile sustinentes, quàm cum qua manus conserere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoq; effusos compulere ad castra. ibi interuentu Gellij, cohortiumq; Sabellarum paulisper recruduit pugna. ijs quoque mox fusis, iam à ui-

D ctoribus castra oppugnabantur. & cum Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius Bellonam uictricem identidem celebrans, accenderet militum animos: per uallum, per fossas irruperunt. castra capta direptaque: præda ingens parta, & militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi: duo millia & centum uiginti capti. Dum ambo consules omnisq; Romana uis in Etruscum bellum magis inclinat: in Samnio noui exercitus exorti ad depopulandos imperij Romani fines per Vescinos in Campanum Falernumq; agrũ transcendunt, ingentesq; prædas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (iam enim Fabio Decioq; prorogati imperij finis aderat) fama de Samnitiũ exercitu, populationibusq; Campani agri, ad tuendos socios conuertit. ut in Calenũ agrũ uenit; & ipse cernit recentia cladis uestigia; & Caleni narrant, tantũ iã prædæ hostes trahere, ut uix explicare agmen possint: itaque iã propalam duces loqui, extemplo eundum in

E Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionẽ redeant, nec tam oneratũ agmẽ dimicationi committant. ea quanquam similia ueris erant, certius tamen explorãda ratus, dimittit equites, qui uagos prædatores in agris palantes exciperent: ex quibus inquirẽdo cognoscit, ad Vulturnũ flumen sedere hostem: inde tertia uigilia moturum iter in Samnium esse. His satis exploratis, profectus, tanto interuallo ab hostibus consedit, ut nec aduentus suus propinquitate nimia nosci posset; & egredientem è castris hostem opprimeret. aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosq; Oscæ linguæ exploratum quid agatur mittit. intermisti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæq; custodes exire, immobile agmen, & sua quenque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. tempus aggrediendi aptissimũ

uisum est: & iam lux appetebat. itaque signa canere iussit; agmenq́. hostium aggreditur. F Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam: pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret. inter cunctationē opprimuntur. & Romani iam transcenderant uallum: cædesq́. ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præterquam hostili tumultu, captiuorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti uinctos soluebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipso terribiliorem, intermisti agmini, præbebant. memorandum deinde edidere facinus: nā Statium Minatium ducem, adeuntem ordines hortantemque, inuadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemq́. equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Reuocata eo tumultu prima signa Samnitium: præliumq́. iam profligatum, integratum est: nec diutius sustineri potuit. cæsa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum qua- G tuor: signa militaria triginta: &, quod lætissimum uictoribus fuit, captiuorum recepta septem millia & CCCC. præda ingens sociorum: acciti q́. edicto domini ad res suas noscendas recipiendasq́. præstituta die. quarum rerum non extitit dominus, militi concessæ: coactiq́. uendere prædam, ne alibi quàm in armis animum haberent. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Vmbros ad defectionem uocari: & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nuncijs senatus conterritus, iustitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit. Nec ingenui modo, aut iuniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertiniq́. centuriati. & defendendæ urbis consilia agitabantur: summæq́. rerum prætor P. Sempronius præerat. cæterum parte curæ exonera- H runt senatum L. Volumnij consulis literæ, quibus, cæsos fusosq́. populatores Campaniæ, cognitum est. itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: iustitium remittitur, quod fuerat per dies decem & octo: supplicatioq́. perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur; una ad ostium Liris fluuij, quæ Minturnæ appellata; altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum, ubi Synope dicitur græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negocium datum est, ut plebiscito iuberetur P. Sempronius prætor triumuiros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inueniebantur: quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros, mitti rebantur. Auertit ab eis curis senatum Etruriæ ingrauescens bellum, & crebræ literæ Appij, monentis, ne regionis eius mo I tum negligerent. quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Vmbros, Gallos. iam castra bifariam facta esse: quia unus locus capere tantam multitudinem non possit. Ob hæc, & iam appetebat tempus, comitiorum causa L. Volumnius consul Romam reuocatus. qui prius, quàm ad suffragium centurias uocaret, in concionem aduocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. iam tum, cum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Vmbros, & ingentem exercitum Gallorum. Aduersus quatuor populos, duos consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consensu populi R. consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur; dictatorem fuisse extemplo dicturum. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur: eumque & prærogatiuæ, & primo uocatæ omnes centuriæ K consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabij oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut uincebatur consensu, uersa postremo ad collegam P. Decium poscendum. hunc senectuti suæ adminiculum fore: censura duobusq́. consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad remp. tuendam esse. nouo imperij socio uix iam assuescere senilē animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia. Subscripsit orationi eius consul, cum meritis P. Decij laudibus, tum quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium euenirent, memorando: quàm prope ad ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper uentum foret: admonendo Decium Fabiumque, ut uno animo, una mente uiuerent. esse præterea uiros

A ros gnaros militiæ, factis magnos, ad uerborum linguæq. certamina rudes: ea ingenia consularia esse. callidos solertesque, iuris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresq. ad reddenda iura creandos esse. His agendis dies est consumptus. postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. Consules creati, Q. Fabius, & P. Decius, Ap. Claudius prætor, omnes absentes. & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperiũ est. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum auerruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decreuit. publice uinum ac thus sacrificijs præbitum. supplicatum iere frequentes uiri fœminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronæ, quòd è

B patribus enupsisset, sacris arcuerant. Breuis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit: cum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam: & uni nuptam, ad quem uirgo deducta sit: nec se uiri, honorum úe eius ac rerum gestarum pœnitere, uero gloriaretur. facto deinde egregio magnifica uerba adauxit. in uico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramq. ibi posuit: & conuocatis plebeijs matronis conquesta iniuriam patriciarum, Hanc ego aram, inquit, Pudicitiæ plebeiæ dedico: uosq. hortor, ut quod certamen uirtutis uiros in hac ciuitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit: detisq. operam, ut hæc ara, quàm illa, si quid potest, sanctius, & à castioribus coli dicatur. Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni uiro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec

C matronis solum, sed omnis ordinis fœminis, postremo in obliuionem uenit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnij ediles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt. quorum bonis multatis, ex eo quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea uasa in cella Iouis, Iouemq. in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt: semitamq. saxo quadrato à Capena porta ad Martis strauerunt. Et ab ædilibus plebeijs L. Aelio Pæto, & C. Fuluio Curuo ex multatitia item pecunia quam exegerunt pecuarijs damnatis, ludi facti; pateræq. aureæ ad Cereris positæ. Q. inde Fabius quintum, & P. Decius quartum, consulatum ineunt, tribus consulatibus, censuraq. collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quàm concordia inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum inter se, certamen interuenisse reor; patricijs tendentibus, ut Fabius Etruriam

D extra ordinem prouinciam haberet; plebeijs auctoribus Decio, ut ad sortem reuocaret. Fuit certe contentio in senatu: & postquam ibi Fabius plus poterat, reuocata res ad populum est. In concione, ut inter militares uiros, & factis potius quàm dictis fretos, pauca uerba habita. Fabius, quam arborem seruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse dicere. se aperuisse Ciminiam siluam, uiamq. per deuios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis solicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum aduersarium se, non socium imperij, legisse sensim exprobrat: & inuidisse Decium concordibus collegijs tribus. postremo se tendere nihil ultra, quàm ut, si se dignum prouincia ducerent, in eam mitterent. in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum. P. Decius senatus iniuriam querebatur. quoad potuerint patres, annisos ne plebeijs aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa uirtus peruicerit ne in ullo genere hominum inhonorata esset,

E quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ; & in paucorum potestatem uertantur. Omnes ante se consules sortitos prouincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum prouinciam dare. si honoris eius causa: ita eum de se, deq. rep. meritum esse, ut faueat Q. Fabij gloriæ, quæ modo non sua contumelia splẽdeat. cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortẽ mandetur, quin alter consul pro superuacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: uelle & P. Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties nouum ex improuiso incendium daret, eum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiaq. concessurum, uerecundia ætatis eius maiestatisque: cũ periculum, cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum: &, si nihil

Anno CDLVII.

Prodigia auerruncandi causa supplicationes decretæ

Certamen inter matronas ortum.

Ara pudicitiæ plebeiæ

Aliquot fœneratores bonis multati.

Inter Fabium et Decium orta de prouincia sortienda contentio.

nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus iubeat potius, quàm patres gratificentur. Iouem, optimum maximum, deosq. immortales se precati, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem uirtutem felicitatemq. in bello adminstrando daturi sint. certe id & natura æquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi R. pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud precatus populum, quàm ut, prius quàm introuocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudij prætoris allatas ex Etruria literas audirent, Comitio abit. nec minore populi consensu, quàm senatus, prouincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum: & pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, Quatuor millia, inquit, peditum, & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est. hodierno & crastino die qui nomina dederint, mecum ducam. maiori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quàm ut multis rem geram militibus. Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quòd non desiderata multitudo erat: ad oppidum Adharnaham, unde haud procul hostes erant, ad castra Appij prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt, qui, ut lictores prægredi uiderunt, Fabiumq. esse consulem accepere; læti atque alacres dijs populoq. Romano gratias agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde cum consulem salutarent, quærit Fabius quò pergerent. respondentibusq. lignatum se ire, ain'tandem? Inquit. num castra uallata non habetis? ad hoc cum succlamatũ esset, duplici quidem uallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: habetis igitur, inquit, affatim lignorum: redite, & uellite uallum. Redeunt in castra, terroremq. ibi, uellentes uallum, & ijs qui in castris remanserant militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alij alijs dicere, consulis se Q. Fabij facere iussu. Postero inde die castra mota, & Appius prætor Romam dimissus. inde nusquam statiua Romanis fuere. negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems hauddum exacta. Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoq. castris L. Scipione pro prætore: Romam ipse ad consultandum de bello redijt: siue ipse sponte sua, quia bellum ei maius in conspectu erat, quàm quantum esse famæ crediderat: siue senatusconsulto accitus: nam in utrunque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam uideri uolunt: cum in senatu, & apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum aduersus quatuor populos. periculosum esse, siue iuncti unum premant, siue id diuersi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum, equitum mille cum Fabio uenisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnium Samnium prouinciam dari. si consul malit in suam prouinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci. Cum magnam partem moueret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio seruarentur, donec uel ipse, si per commodum reip. posset, Romam uenisset: uel aliquem ex legatis misisset, à quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisq. administrandum copijs, & quot per duces esset. Fabius ut Romam redijt: & in senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere nec minuere uideretur belli famam: magisq. in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quàm suo aut reip. periculo consulere. cæterum si sibi adiutorem belli, sociumq. imperij darent; quonam modo se obliuisci P. Decij consulis per tot collegia experti posse? neminem omnium secum coniungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore: sin collega quid aliud malit; at sibi L. Volumnium darent adiutorem. Omnium rerum arbitrium & à populo, & à senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est. & cum Decius se in Samnium uel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur uictoria animis; triumphusque, non bellum decretum consulibus uideretur. Inuenio apud quosdã, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis prouinciarum certaminumq. inter collegas, quæ exposui. Sunt quibus ne hæc quidam

A quidam certamina exponere satis fuerit; adiecerint & Appij criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam, aduersus præsentem consulem, prætoris; contentionemq. aliam inter collegas; tendente Decio, ut suæ quisque prouinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Cæterum antequam consules in Etruriam peruenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium uenerunt, legionem Romanam castraq. oppugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adiuuandam paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit, sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad iugum perrexit, quod hostes ceperant parte alia aggressi. ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, cum hostis undique urgeret, circumuenta. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui iam haud procul à Clusio aberant, fa

B mam eius cladis perlatam, quàm in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ouantesque moris sui carmine. Sunt qui Vmbros fuisse, non Gallos, tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumuentis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem pro prætore subsidium è castris tulisse: uictoresq. Vmbros redintegrato prælio uictos esse: captiuosq. eis ac prædam ademptam. Similius uero est à Gallo hoste, quàm Vmbro, eam cladem acceptam; quòd cum sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror ciuitatem tenuit. Itaque præterquàm quòd ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisq. mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisq. Latini maiore exercitu, quàm Romani: alij duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fuluius, & L. Postumius

C Megellus, pro prætoribus ambo, statiua in eis locis habere iussi. Consules ad hostes transgressos Apennino in agrum Sentinatem peruenerunt. ibi quatuor millium ferme interuallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita conuenit, ut ne unis castris miscerentur omnes: néue in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Vmbri adiecti. dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisq. delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Vmbriq. iussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi: qui, editis hostium consilijs, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res noua decreta esset, exploratam perferrent. consules Fuluio, ut ex Falisco; Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoueant, summaq. ui fines hostium depopulentur, scribunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos mouit. Instare inde consules, ut absentibus

D ijs pugnaretur. per biduum lacessiere prælio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. pauci utrinque cecidere: magisq. irritati sunt ad iustum certamen animi, quàm ad discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in campum omnibus copijs est. Cum instructæ acies starent, ceruа fugiens lupum è montibus exacta per cāpos inter duas acies decurrit: inde diuersæ feræ, cerua ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. lupo data inter ordines uia. ceruam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, Illac fuga, inquit, & cædes uertit, ubi sacram Dianæ feram iacentem uideris, hinc uictor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ, & conditoris nostri admonuit. Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Aduersus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, aduersus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruxit. secunda & quarta cum L. Volumnio pro consule in Samnio gerebant bellum.

E Primo concursu adeo æquis uiribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci & Vmbri, aut in acie, aut in castris, quocunque se inclinassent, accipienda clades fuerit. Cæterum quanquam communis adhuc Mars belli erat, nec dum discrimen fortuna fecerat quà datura ut res esset, haudquaquam similis pugna in dextro læuoq. cornu erat: Romani apud Fabium arcebant magis, quàm inferebant pugnam: extrahebaturq. in quàm maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere; primaq. eorum prælia plus quàm uirorum, postrema minus quàm fœminarum esse. in id tempus igitur, quo uinci solebat hostis, quàm integerrimas uires militi seruabat. Ferocior Decius & ætate & uigore

Senones Galli ad Clusium ueniunt.

Hostium consilia proditur a transfugis clusinis

Portentum Lupi et Ceruae

Aduersus Samnites Fabius Aduersus Gallos Decius.

Gallos primo impetu feroces esse.

uigore animi, quantumcunque uirium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior uidebatur pedeſtris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipſe, fortiſſimæ iuuenum turmæ immiſtus, orat proceres iuuentutis, ut ſecum in hoſtem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, ſi ab læuo cornu, & ab equite uictoria incipiat. Bis auertere Gallicum equitatum. iterum longius euectos, & iam inter media equitum agmina prælium cientes, nouum pugnæ conterruit genus. eſſedis carriſq. ſuperſtans armatus hoſtis ingenti ſonitu equorum rotarumq. aduenit, & inſolitos eius tumultus Romanorum conterruit equos. ita uictorem equitatum uelut lymphaticus pauor diſſipat: ſternit inde ruentes equos uiroſq. improuida fuga. turbata hinc etiam ſigna legionum: multiq. impetu equorum ac uehiculorum raptorum per agmen, obtriti anteſignani: & inſecuta, ſimul territos hoſtes uidit, Gallica acies, nullum ſpatium reſpirandi recipiendiq. ſe dedit. Vociferari Decius, quò fugerent? quamúe in fuga ſpem haberent? obſiſtere cedentibus, ac reuocare fuſos. G deinde ut nulla ui perculſos ſuſtinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, Quid ultra moror, inquit, familiare fatum? Datum hoc noſtro generi eſt, ut luendis periculis publicis piacula ſimus. Iam ego mecum legiones hoſtium mactandas Telluri ac dijs Manibus dabo. Hæc locutus, M. Liuium pontificem, quem, deſcendens in aciem, digredi uetuerat ab ſe, præire iuſſit uerba, quibus ſe, legioneſq. hoſtium pro exercitu populi R. Quiritium deuoueret. deuotus inde eadem precatione, eodemq. habitu, quo pater P. Decius ad Veſerim bello Latino ſe iuſſerat deuoueri: cum ſecundum ſolennes precationes adiecisset, præ ſe agere ſeſe formidinem ac fugam, cædemq. ac cruorem: cœleſtium, inferorumq. iras: contacturum funebribus diris ſigna, tela, arma hoſtium, locumq. eundem ſuæ peſtis, & Gallorum ac Samnitium fore: hæc execratus in ſe, hoſteſque, quà confertiſſimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferenſq. ſe ipſe infeſtis telis interfe- H ctus eſt. Vix humanæ inde opis uideri pugna potuit. Romani, duce amiſſo, quæ res terrori alias eſſe ſolet, ſiſtere fugam, ac nouam deintegro uelle inſtaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumſtans conſulis corpus, uelut alienata mente, uana incaſſum iactare tela: torpere quidam, & nec pugnæ meminiſſe, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Liuius, cui lictores Decius tradiderat, iuſſeratq. pro prætore eſſe, uociferari, uiciſſe Romanos, defunctos conſulis fato: Gallos Samniteſq. Telluris matris ac deorum Manium eſſe: rapere ad ſe, ac uocare Decium deuotam ſecum aciem: furiarumq. ac formidinis plena omnia ad hoſtes eſſe. Superueniunt deinde his reſtituentibus pugnam, L. Cornelius Scipio, & C. Marcius, cum ſubſidijs ex nouiſſima acie, iuſſu Q. Fabij conſulis ad præſidium collegæ miſſi. ibi auditur P. Decij euentus, ingens hortamen ad omnia pro rep. audenda. I itaque cum Galli ſtructis ante ſe ſcutis conferti ſtarent, nec facilis pede collato uidetur pugna: iuſſu legatorum collecta humi pila, quæ ſtrata inter duas acies iacebant, atque in teſtudinem hoſtium coniecta. quibus pleriſque in ſcuta, pleriſque ueruтis in corpora ipſa fixis, ſternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent. Hæc in ſiniſtro cornu Romanorum fortuna uariauerat. Fabius in dextro cornu primo, ut ante dictum eſt, cunctando extraxerat diem: deinde, poſtquam nec clamor hoſtium, nec impetus, nec tela miſſa eandem uim habere uiſa, præfectis equitum iuſſis ad latus Samnitium circumducere alas, ut ſigno dato in tranſuerſos, quanto maximo poſſent impetu, incurrerent; ſenſim ſuos ſigna inferre iuſſit, & commouere hoſtem. Poſtquam non reſiſti uidit, & haud dubiam laſſitudinem eſſe: tum collectis omnibus ſubſidijs, quæ ad id tempus reſeruauerat, & legiones concitauit, & ſignum ad inuadendos hoſtes equitibus dedit. Nec K ſuſtinuerunt Samnites impetum: præterq̃. aciem ipſam Gallorum relictis in dimicatione socijs, ad caſtra effuſo curſu ferebantur. Galli, teſtudine facta, conferti ſtabant. Tum Fabius audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie iubet, & circumuectos à tergo Gallicam inuadere aciem: tertiæ deinde legionis ſubſequi principes: &, quà turbatum agmen hoſtium uiderent, impetu equitum inſtare, ac territos cædere. Ipſe ædem Ioui Victori, ſpoliaq. hoſtium cum uouiſſet, ad caſtra Samnitium perrexit, quò multitudo omnis conſternata agebatur. ſub ipſo uallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab excluſis turba ſuorum pugna eſt. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulſi deinde intra uallum Samnites, paruoq. certamine capta caſtra, & Galli à tergo circumuenti. Cæſa eo die hoſtium XXV millia, octo

capta,

A capta. Nec incruenta uictoria fuit. nam ex P. Decij exercitu cæsa septem millia: ex Fabij, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium conie cta in aceruum Ioui Victori cremauit. Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inueniri non potuit. postero die inuentum relatumq́. est cum multis militum lacrymis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore, laudibusq́. meritis celebrat. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fuluio pro prætore res ex sententia gesta: nam præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumq́. & Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad uiginti capta. Samnitium agmen cum per Pelignum agrū fugeret, circumuentum à Pelignis est. ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna eius diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, etiam uero stanti. Sed superiecere quidam B augendo fidem, qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia CCCXXX. equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cum Vmbris Tuscisque, quos & ipsos pugnæ affuisse. & ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro con sule consulibus, exercitumq́. eius legionibus consulum adijciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria uictoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumq́. exercitum in Trifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbē, de Gallis Etruscisq́. ac Samnitibus triumphauit. milites triumphantem secuti sunt. celebrata inconditis carminibus militaribus non magis uictoria Q. Fabij, quàm mors præ clara P. Decij est: excitataq́. memoria parentis, æquata euentu publico priuatoq́. filij lau dibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque, & tunicæ, præmia illa tempe C state militiæ haudquaquam spernenda. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam & Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum, re bellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte alia in Aeserniacum, quæ Vulturno adiacet flumini, descendere. Aduersus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones cum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem conuenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusq́. castra coniungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante aduersus rebellantes totiens, illinc ab ultima iam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium D XVI. millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia grauis, prodigijsq́. solicitus. nam & terra multifariam pluuisse, & in exercitu Ap. Claudij plerosque fulminibus ictos nunciatum est: librię. ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multauit, ex quo multatitio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curauit. Supersunt etiam nunc Samnitium bel la, quæ continua per quartum iam uolumen, annumq́. sextum & quadragesimum à M. Va lerio A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. & ne tot annorum clades utriusque gentis, laboresq́. actos nunc referam: quibus nequiuerint tamen dum illa pectora uinci: proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Trifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant: imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant: so E cios belli, Etruscos, Vmbros, Gallos, in eadem fortuna uidebant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis uiribus iam stare poterant: tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & uinci, quàm non tentare uictoriam, malebant. Qui nam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo, legendoque, quæ geren tēs non fatigauerunt? Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus, & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta prouincia est: quia tres scriptos hostium exercitus: uno Etruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium ualetudo aduersa Romæ tenuit. Atilius cum exercitu extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat patribus) nondum egressos

ANNO CDLVIII.

egressos opprimeret, uelut ex composito ibi obuium habuit hostem, ubi & intrare, nedum uastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumq́. populi R. fines Samnitem prohiberent. Cum castra castris collata essent: quod uix Romanus toties uictor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quanquam non uenit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino uanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra uallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. hac uelut latebra insidiarum freti Samnites, uixdum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem uigilias praeueniunt. Improuiso oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec uirium fuit. a tergo castrorum decumana porta impetus factus. itaque captum quaestorium: quaestorq́. ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde ad arma. consul tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam, Suessanamque, quae proximae forte erant, tueri praetorium iubet: manipulos legionum principali uia inducit. uixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis, quàm oculis, hostem noscunt, nec, quantus numerus sit, aestimari potest. Cedunt primo incerti fortunae suae, & hostem introrsum in media castra accipiunt. inde cum consul uociferaretur, expulsi ne extra uallum, castra deinde sua oppugnaturi essent, rogitans: clamore sublato, connixi primo resistunt: deinde inferunt pedem, urgentque, & impulsos semel, terrore eodem agunt, quo coeperunt: expellunt extra portam uallumque: inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat, nô ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra uallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primae, uigilumque, & eorum qui circa quaestorium oppressi, periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit: & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quàm res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem uixdum ualidum proficisci ex urbe, prius tamen quàm exiret, militibus edicto Soram iussis conueni-re. Ipse aedem Victoriae, quam aedilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curauerat, dedicauit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium, ad castra collegae perrexit: inde postquam Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt: diuersi consules ad uastandos agros, urbesq́. oppugnandas discedunt. Postumius Milioniam oppugnare adortus, ui primo atque impetu, deinde, postquam ea parum procedebant, opere ac uineis demum iniunctis muro cepit. ibi, capta iam urbe, ab hora quarta diei ad octauam omnibus partibus urbis diu incerto euentu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: capti quatuor millia CC. praeter praedam aliam. Inde Ferentinum ductae legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quae ferri agiq́. potuerunt, nocte per auersam portam silentio excesserunt. Igitur simul aduenit consul, primo ita compositus instructusq́. moenibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde ut silentium uastum in urbe, nec arma nec uiros in turribus ac muris uidit, auidum inuadendi deserta moenia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret: duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare moenia, atque explorare omnia iubet. Equites portam unam alteramq́. eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusq́. ijs uestigia nocturnae hostium fugae. adequitant deinde sensim portis: urbemq́. ex tuto rectis itineribus peruiam conspiciunt: & consuli referunt excessum urbe: solitudine haud dubia id perspicuum esse, & recentibus uestigijs fugae, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis consul ad eam partem urbis, quam adierant equites, circumducit agmen: constitutisq́. haud procul porta signis, quinque equites iubet intrare urbem; & modicum spacium progressos tres manere eodem loco, si tuta uideantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntq́. eò se progressos, unde in omneis partes circumspectus esset, longe lateq́. silentium ac solitudinem uidisse: extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit, caeteros interim castra communire iussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos, graues aetate, aut inualidos, inueniunt; relictaque, quae migratu difficilia essent. ea direpta: & cognitum ex captiuis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam:

A gam: suos prima uigilia profectos: credere eandem in alijs urbibus solitudinem inuentu ros. Dictis captiuorum fides extitit desertis oppidis consul potitur. Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit, cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obuius fuit. ibi ira uires æquauit. prælium uarium & anceps fuit, tristius tamen euentu Romanis; & quia insueti erant uinci, & quia digredientes magis, quàm in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus uulnerum ac cædis fuisset. itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. tum quoque solicita nox fuit, iam inuasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum uictoribus conferendas manus. Minus cladis, cæterum non plus animorum ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed uia una, & ea ipsa præter hostes erat: quam ingressi præbuere speciem

B recta tendentium ad castra oppugnanda. consul arma capere milites iubet, & sequi se extra uallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quenque facto opus est. Omnes affirmant, se quidem omnia facturos: sed militum iacere animos: tota nocte inter uulnera & gemitus morientium uigilatum esse. si ante lucem ad castra uentum foret, tantum pauoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga contineri, alioquin pro uictis esse. Quæ ubi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosq. milites ratus, ut ad quosque uenerat, cunctantes arma capere increpabat, quid cessarent, tergiuersarenturque? hostem in castra uenturum, ni ipsi extra castra exissent: & pro tentorijs suis pugnaturos, si pro uallo nollent. armatis ac dimicantibus haud dubiam uictoriã esse: qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut seruitutem patiendam. Hæc iurganti increpantiq. respondebant, confectos se pugna hesterna esse: nec uirium

C quicquam, nec sanguinis superesse; maiorem multitudinem hostium apparere, quàm pridie fuerit. Inter hæc appropinquabat agmen: & iam breuiore interuallo certiora intuentes, uallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse quin castra circumuallaturi sint. Tum uero consul, indignum facinus esse, uociferari, tantam contumeliam ignominiamq. ab ignauissimo accipi hoste. etiamne circumsedebimur, inquit, in castris: ut fame potius per ignominiam, quàm ferro, si necesse est, per uirtutem moriamur? Dij bene uerterent: facerentque, quod se dignum quisque duceret: consulem M. Atilium uel solum, si nemo alius sequatur, iturum aduersus hostes: casurumq. inter signa Samnitium potius, quàm circumuallari castra Romana uideat. Dicta consulis, legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum approbauere. tum pudore uictus miles segniter arma capit, segniter è castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœ-

D sti, ac prope uicti procedunt aduersus hostem nec spe, nec animo fortiorem. Itaque simul. conspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitium agmine ad nouissimum fremitus perfertur: exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos: nullam inde ne fugæ quidem patere uiam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum euadendũ. in medio sarcinas conijciunt: armati suis quisque ordinibus instruũt aciem. Iam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant expectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. diuersiq. integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter inuitos tergiuersantesq. segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec uestigio quisquam mouebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum cum plerique delapsi ex equis essent, & alij turbati; & ab

E Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. inde paululum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerunt Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcauit. hinc fuga cœpta totam auertit aciem Romanam. Iamq. in terga fugientium Samnites pugnabant, cum consul equo præuectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi oposita, edictoque, ut quicunque ad uallum tenderet, siue ille Romanus, siue Samnis esset, pro hoste haberetur; hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra, Quò pergis, inquit, miles? & hic arma & uiros inuenies, nec uiuo consule tuo, nisi uictor, castra intrabis: proinde elige, cum ciue, an hoste pugnare malis. Hæc dicente consule equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire iubent. Non uirtus solum

solum consulis, sed fors etiam adiuuit, quòd non institerunt Samnites, spatiumq; circumagendi signa, uertendique aciem à castris in hostem fuit. Tum alij alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effuse uenire hostes. Inter hæc consul manus ad cœlum attollens, uoce clara, ita ut exaudiretur, templum Ioui Statori uouet, si constitisset à fuga Romana acies, redintegratoque prælio, cecidisset uicissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque uis: numen etiam deorum respexisse nomen Romanum uisum. Adeo facile inclinata res: repulsique à castris hostes: mox etiam redacti ad eum locum: in quo commissa pugna erat. Ibi obiacente sarcinarum cumulo, quas coniecerant in medium, hæsere impediti: deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circundant. tum uero eos à fronte urgere pedites, ab tergo circumuecti equites. ita in medio cæsi captique. Captiuorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub iugum missi. Cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta uictoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus millium & ducentorum. Dum hæc in Apulia gerebantur: altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ uia Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, cum prædam aliam inde mistam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in uictorem incidunt consulem ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi cæduntur. Consul Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque reuocatis, & exercitu ibi relicto, eo mitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & quòd captiuos sine pactione sub iugum misisset. consul alter, Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum peruastauerat Vulsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia C C Etruscorum cæsi: cæteros propinquitas urbis tutata est. In Rosellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum uastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum: minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior maiorque, quàm bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. tres ualidissimæ urbes, Etruriæ capita, Vulsinij, Perusia, Arretium, pacem petiere: & uestimentis militum, frumentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetrauerunt. multa præsens quingentum millium æris in singulas ciuitates imposita. Ob hasce res gestas consul cum triumphum ab senatu, moris magis causa, quàm spe impetrandi, petisset: uideretque alios, quòd tardius ab urbe exisset: alios, quòd iniussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ, sibi quoque negare triumphum: Non ita, inquit, patres conscripti, uestræ maiestatis meminero, ut me consulem esse obliuiscar. eodem iure imperij, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, uictoria & pace parta, triumphabo. ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est. Pars intercessuros, ne nouo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se aduersus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad populum est: uocatusque eo consul, cum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed iussu populi triumphasse diceret: adijciebat se quoque laturum fuisse ad populum: ni sciret, mancipia nobilium, tribunos plebis legem impedituros: uoluntatem sibi ac fauorem consentientis populi pro omnibus iussis esse, ac futuram: posteroque die auxilio tribunorum plebis trium aduersus intercessionem septem tribunorum, & consensum senatus, celebrante populo diem, triumphauit. Et huius anni parum constans memoria est. Postumium auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cũ paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas; eumque triumphasse. Fabius ambos consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit; traductumque in Etruriam exercitum: sed, ab utro consule, non adiecit: & ad Luceriam utrinque multos occisos: inque ea pugna Iouis Statoris ædem uotam, ut Romulus ante uouerat. sed fanum tantum, id est locus templo effatus, iam sacratus fuerat. Cæterum hoc demum anno, ut

A ut ædem etiam fieri senatus iuberet,bis eiusdem uoti damnata resp.in religionem uenit. Sequitur hunc annum & consul insignis,L. Papirius Cursor, quà paterna gloria, quà sua: & bellum ingens,uictoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem,præter L. Papirium patrem,consulem,pepererat. & forte eodem conatu apparatuq́.omni opulentia insignium armorum bellum adornauerant:& opes deorum etiam adhibuerant,ritu quodam sacramenti uetusto uelut initiatis militibus,delectu per omne Samnium habito noua lege:ut qui iuniorum non conuenisset ad imperatorium edictum,quiq́.iniussu abisset, caput Ioui sacratum esset.Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus.ad XL millia militum, quod roboris in Samnio erat,conuenerunt. ibi medijs fere castris locus est consęptus cratibus pluteisque,& linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes.Ibi ex libro uetere linteo lecto sacrificatū sacerdote Ouio Paccio quodā, homine

AN.CDLIX.

B magno natu,qui se id sacrum petere affirmabat ex uetusta Samnitium religione: qua quondam usi maiores eorum fuissent,cum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinū cepissent cōsilium.Sacrificio perfecto,per uiatorem imperator acciri iubebat nobilissimum quenque genere factisque. singuli introducebantur. erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset:tum in loco circa omni contecto aræ in medio, uictimæq́. circa cæsæ,& circumstantes centuriones strictis gladijs. admouebatur altaribus miles, magis ut uictima,quàm ut sacri particeps:adigebaturq́.iureiurando,quæ uisa auditaq́. in eo loco essent,non enunciaturum. dein iurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis,familiæque,& stirpis composito,nisi isset in præliū, quò imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset,aut si quem fugientem uidisset,nō extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes iuraturos se,obtruncati circa altaria sunt: iacentes deinde inter stragē

C uictimarum,documento cæteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis,decem nominatis ab imperatore,eis edictum,ut uir uirum legerēt: donec sexdecim millium numerum cōfecissent. ea legio linteata, ab integumento consępti quo sacrata nobilitas erat,appellata est. his arma insignia data,& cristatæ galeæ, ut inter cæteros eminerent. Paulo plus uiginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli,nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat,ad Aquiloniam consedit. consules profecti ab urbe: prior Sp. Caruilius, cui ueteres legiones,quas M. Atilius,superioris anni consul,in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant. cum eis in Samnium profectus,dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt,Amiternum oppidum de Samnitibus ui cepit. cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti:capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius, nouo exercitu

D (ita enim decretum erat)scripto, Duroniam urbem expugnauit. minus, quàm collega, cepit hominum: plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique est parta. Inde peruagati Samnium consules, maxime depopulato Atiniate agro, Caruilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam,ubi summa rei Samnitium erat,peruenit. ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque grauiter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo,comminandoque magis, quàm inferendo pugnam, dies absumebatur. quod cum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam paruarum euentus proferebatur in dies. Altera Romana castra uiginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Caruilius, quo maiore discrimine res uertebatur, in Aquiloniam,quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, iam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit: sibi in animo

E esse,postero die, si per auspicia liceret,confligere cum hoste: opus esse & illum quanta maxima ui posset,Cominium oppugnare,ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda. diem ad proficiscendum nuncius habuit:nocte redijt, approbare collegam consulta referens. Papirius,nuncio misso,extemplo concionem habuit:multa de uniuerso genere belli, multa de præsenti hostium apparatu uana magis specie, quàm efficaci ad euentum, disseruit, non enim cristas uulnera facere: & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem,ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora uictori hosti, quàm ipsis arma, fuisse. datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut aduersus maximos conatus Samnitium opponerentur

Q duces,

duces, spoliaq. ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. deos immortales adesse propter totiens petita fœdera, totiens rupta: tum, si qua coniectura mentis diuinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quàm qui nefando sacro mista hominum pecudumq. cæde respersus, ancipiti deum iræ deuotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes deos, hinc iurisiurandi aduersus fœdera suscepti execrationes horrens, inuitus iurauerit, oderit sacramentum, uno tempore deos, ciues, hosteis metuat. Hæc comperta perfugarum indicijs, cum apud infensos iam sua sponte milites disseruisset: simul diuinæ humanæq. spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum dilatum certamen: moram diei noctisq. oderunt. Tertia uigilia noctis, iam relatis literis à collega, Papirius silentio surgit: & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimiq. æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos qui auspicio intererant, peruenit. nam cum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nunciauit. consul lætus, auspicium egregium esse, & deis auctoribus rem gesturos pronunciat, signumq. pugnæ proponit. Exeunti iam forte in aciem nunciat perfuga, uiginti cohortes Samnitium (quadringenariæ fermè erant) Cominium profectas. quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocyus proferri iubet: subsidiaque suis quæque locis, & præfectos subsidijs attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus legatos alios, C. Cædicium & C. Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conspectum propere circumducere iubet: atque inde inter ipsam dimicationem quanto maxime posset moto puluere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio eius diei, exauditaq. ab equitibus R. qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciauerunt. Iuuenis ante doctrinam deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret, ad consulem detulit. cui ille, Tu quidem macte uirtute diligentiaq. esto; cæterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semetipsum religionem recipit: mihi quidem tripudium nunciatum, populo R. exercituiq. egregium auspicium est. Centurionibus deinde imperauit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promouent & Samnites signa: insequitur acies ornata armataque: ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. Prius quàm clamor tolleretur, concurreretur que, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi consuli nunciatū est, Dij in prælio sunt, inquit. habet pœnam noxium caput. Ante consulem hæc dicentem coruus uoce clara occinuit. quo lætus augurio consul, affirmans nunquam humanis rebus magis præsentes interfuisse deos, signa canere, & clamorem tolli iussit. Prælium commissum atrox, cæterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, auidos hostium sanguinis in prælium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio inuitos magis resistere, quàm inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot iam annos uinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus à fuga retineret. quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumq. strages, & respersæ fando nefandoq. sanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen detestandæ familiæ stirpiq. compositum. his uinculis fugæ obstricti stabant, ciuem magis, quàm hostem timentes. Instare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cædere deorum hominumq. attonitos metu. Repugnatur segniter, ut ab ijs quos timor moraretur à fuga. Iam prope ad signa cædes peruenerat, cum ex transuerso puluis uelut ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius (Octauium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: puluerem maiorem quàm pro numero excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma, signaq. per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorq. puluis equitum speciem cogentium agmen dabat. fefellitq. nō Samnites modo, sed etiam Romanos: & consul affirmauit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut uox etiam ad hostes accideret, captum Cominium, uictorem collegam adesse. anniterentur uincere prius, quàm gloria alterius exercitus fieret. Hæc insidens equo. inde tribunis centurionibusq. imperat, ut uias equitibus patefaciant. ipse Trebonio Cædicioq.

A cioq. prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem uidissent: quanta maxima ui possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines uiæ: prouolat eques: atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit: perrumpitq. ordines, quacunque impetum dedit. instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum iam deorum hominumq. uicta ui, funduntur linteatæ cohortes: pariter iurati iniuratiq. fugiūt, nec quenquā præter hostes metuūt. Peditū agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesq. Bouianum perfugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes: ac diuersa cornua, dextrum ad castra Samnitium, læuum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit, ad urbem Scipioni maiore resistitur ui: non quia plus animi uictis est, sed melius muri, quàm uallum armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi B in primo pauore prius, quàm colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites: Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse: se uictores pelli à portis urbis? Reclamantibus uniuersis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alij testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisq. Samnitibus, quæ circa portam erant muri occupauere: penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. Hæc primo ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse. iam enim præceps in occasum sol erat, & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam uictoribus faciebat. progressus longius ab dextra castra capta uidet, ab læua clamorem in urbe mistum pugnantium ac pauentium fremitu esse, & tum forte certamen ad portam erat. aduectus deinde equo propius, ut suos in muris uidet, nec iam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum, C magnæ rei parta occasio esset; acciri quas receperat copias: signaq. in urbem inferri iussit. ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quieuere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Cæterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie uisum seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi neque controuerso auspicio reuocari à prælio potuit: & in ipso discrimine, quo templa dijs immortalibus uoueri mos erat, uouerat Ioui Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi prius, quàm temetum biberet, sese facturum. id uotum dijs cordi fuit, & auspicia in bonum uerterent. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copijs admotis, corona cinxit urbem: subsidiaq. firma, ne qua eruptio D fieret, portis opposuit. Iam signum dantem eum nuncius à collega trepidus de uiginti cohortium aduentu, & ab impetu moratus est: & partem copiarum reuocare instructam intentamq. ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scæuam legatum cum legione prima, & uiginti cohortibus alaribus, equitatuq. ire aduersus subsidium hostium iussit: quocunque in loco fuisset obuius, obsisteret ac moraretur: manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoueri possent. ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit: ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portæ, & uis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris uiderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes: ita postquam iam non ex interuallo, nec missilibus, sed comminus gerebatur res: & qui ægre successerant ex plano in muros, loco quem magis timuerant uicto, facile in hostem imparem ex æquo pugnabant: relictis E turribus murisque, in forum omnes compulsi, paulisper inde tentauerunt extremam pugnæ fortunam. deinde abiectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis uenerunt. cæsa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia expectata erat pugna, hostes non inuenti. septem millia passuum cum abessent à Cominio, reuocati ab suis, neutri prælio occurrerunt. primis ferme tenebris, cum in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent; clamoreos utrinque par accidens sustinuit. deinde è regione castrorū, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi lōgius prohibuit. Eo ipso loco prope remere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, expectādo timendoq. lucem, egere. prima luce incerti, quā in partem intenderent

Samnites terga uerterunt.

castra samnitiū capta.

Aquilonia urbs Samnitiū capitur.

Cæsa illo die Samnitiū triginta millia trecenti quadraginta.

Cominiū oppugnat Carvilius consul.

Cominio capto in fidem consulis uenere quindecim millia hominū

iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus: qui egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, uiderant multitudinem non uallo, non stationibus firmatam. conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat. iamq. etiam legionariæ cohortes sequebantur: cæterum nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite nouissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. arma multa pauidi, ac signa militaria duodeuiginti reliquere. alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bouianum peruentum est. Lætitiam utriusque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter gesta res. uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde tectis ignem iniecit: eodemque die Aquilonia & Cominium deflagrauere. & consules cum gratulatione mutua legionum suaque, castra coniunxere. In conspectu duorum exercituũ & Caruilius suos pro cuiusq. merito laudauit, donauitque: & Papirius, apud quem multiplex, in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium fratris filium, & quatuor cẽturiones, manipulumq. hastatorum, armillis aureisq. coronis donauit. Nautium, propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: iuuenem Papirium, propter nauatam cum equitatu & in prælio operam, & nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit; centuriones, milites que, quia primi portam murumq. Aquiloniæ ceperant. equites omnes ob insignem multis locis operam, corniculis, armillisq. argenteis donat. Consilium inde habitum, cum iam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. optimum uisum, quo magis fractæ res Samnitiũ essent, eo pertinacius & infestius agere cætera & persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. quando iam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus uideretur; unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. itaque, literis missis ad senatum populumque R. de rebus ab se gestis, diuersi, Papirius ad Sepinum, Caruilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt. Literæ consulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ: & quatridui supplicatione publicum gaudium priuatis studijs celebratum est. nec populo R. magna solum, sed peropportuna etiam ea uictoria fuit: quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum. quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, siquid in Samnio aduersi uenisset: quæ, coniuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana uis auersa in Samnium esset, occupationem populi R. pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum a M. Atilio prætore in senatum introductæ. querebantur uri & uastari agros à finitimis Etruscis, quòd desciscere à populo R. nollent: obtestabanturque patres conscriptos, ut se à ui atque iniuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore. Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis iunxisse. Huius propinquitas populi acuit curam patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent. Quibus non redditis, ex auctoritate patrum, iussu populi, bellum Faliscis indictum est: iussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Iam Caruilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies: Palumbinum eodem quo ad muros accessit. ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prælio, & cum maiore sua, quàm hostium, iactura dimicauit. castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut cæsa ad decem millia hominum: ita, ut paruo admodum numero plures caperentur. Sortientibus prouincias consulibus, Etruria Caruilio euenit secundum uota militum, qui uim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum maior uis hostium restitit: sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem aduersus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Samnites, quàm armis ac uiris mœnia, tutabantur. tandem pugnando in obsidionem iustam coegit hostes: obsidendoque, ui atque operibus urbem expugnauit. itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes

paucas,

A paucas, militi concessa est. Niues iam omnia oppleuerant; nec durari extra tecta poterat: itaque consul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triumphauit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. pedites equitesq. insignes donis transiere, ac transuecti sunt: multæ ciuicæ coronæ, uallaresque, ac murales conspectæ. inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spolijs, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, compa rabantur. nobiles aliquot captiui, clari suis patrumq. factis, ducti. æris grauis magna uis transuecta. uicies centies millies, & quingenta triginta millia. id æs redactum ex captiuis dicebatur. argenti quod captum ex urbibus erat. P. M. CCCXXX. omne æs argentumq. in ærarium conditum. militibus nihil datum ex præda est. auctaq. ea inuidia est ad plebem, quòd tributum etiam in stipendium militum collatum est: cum, si spreta gloria fuisset captiuæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Aedem Quirini, quam in ipsa dimicatione uotam, apud neminem uete rem auctorem inuenio: (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre uotam filius consul dedicauit: exornauitq. hostium spolijs. quorum tãta multitudo fuit, ut non templum tantum forumq. his ornaretur, sed socijs etiam colonisq: finitimis ad templorum locorumq. publicorum ornatum diuiderẽtur. A triumpho exercitum in agrum Vestinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hęc Caruilius consul in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: cæteram multitudinem oppidumq. ipsum ui cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnauit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capta. & Faliscis, pacem petentibus, annuas inducias dedit: pactus centum millia grauis æris, & stipendium eius anni militibus. His rebus actis, ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quàm collegæ triumphus fuerat: ita cumulo Etrusci belli æquatum. æris grauis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubijs faciendam locauit, prope ædem eidem deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam. & militibus ex præda centenos binos asses, & alterum tantum centurionibus atque equitibus, malignitate collegæ gratius accipientibus munus, diuisit. Fauor consulis tutatus ad populum est L. Postumium, legatum eius: qui dicta die à M. Cancio tribuno pl. fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi iudicium: iactariq. magis, quàm peragi, accusatio eius poterat. Exacto iam anno noui tribuni plebis magistratum inierant: ijsq. ipsis, quia uitio creati erant, quinque post dies alij suffecti. Lustrum conditum eo anno est à P. Cornelio Aruina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta septuaginta duo, trecenta uigintiduo. Censores uicesimisexti à primis censoribus: lustrum undeuicesimum fuit. Eodem anno coronati primum ob res bello bene gestas ludos Romanos spectauerunt: palmæq. tum primum, translato è Græcia more, uictoribus datæ. Eodẽ anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuarijs, uia à Martis silice ad Bouillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creauit consules, Q. Fabium Maximi filium, Gurgitem, & D. Iunium Brutum Scæuam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, uix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit. portentoq. iam similis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium eius mali ab dijs daretur. inuentum in libris; Aesculapium ab Epidauro Romam accersendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum, præterquam quòd unum diem Aesculapio supplicatio habita est.

AN. CDLX.

EPITOMAE AB XI. AD XX. librum Hiſtoriarum ab vrbe condita T. Liuii Patauini:

Quas, vt amiſſæ hiſtoriæ argumentum extaret, hoc in loco placuit interponere.

EPITOME LIBRI XI.

G

CVM Fabius Gurges conſul male aduerſum Samnites pugnaſſet, & ſenatus de remouendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc ſibi ignominiam, eo maxime ſenatum mouit, quòd iturum ſe filio legatum pollicitus eſt: idq. præſtitit: atque eius conſilijs & opera filius conſul adiutus, cæſis Samnitibus triumphauit. C. Pontium, imperatorem Samnitium, ductũ in triũpho ſecuri percuſſit. Cum ciuitas peſtilentia laboraret, miſſis legatis ut Aeſculapij ſignum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui ſe in nauem eorum contulerat, in quo ipſum numen eſſe conſtabat, deportauere: eoq. in inſulam Tiberis egreſſo, eodem loco ædes Aeſculapio conſecrata eſt. L. Poſtumius conſularis, quoniam cum exercitui præeſſet, opera militum in agro ſuo uſus eſſet, dãnatus eſt. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renouatum eſt. Curius Dentatus conſul Samnitibus cæſis, & Sabinis, qui rebellauerant, uictis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magiſtratu triumphauit. Coloniæ deductæ ſunt, Caſtrum, Sena, Adria. Triumuiri capitales tunc primum creati ſunt. Cenſus actus eſt: luſtrum conditum. cenſa ſunt ciuium capita CCLXXIII millia. Plebs propter æs alienum, poſt graues & longas ſeditiones, ad ultimum ſeceſſit in Ianiculum: unde à Q. Hortenſio dictatore deducta eſt, isq. in ipſo magiſtratu deceſſit. Res præterea contra Vulſinienſes geſtas continet: item aduerſus Lucanos, contra quos auxilium Tyrrhenis ferre placuerat.

H

LIBRI XII.

I

CVm legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti eſſent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab ijs cæſus eſt. Cum à Tarentinis claſſis Romana direpta eſſet, duumuiro, qui præerat claſſi, occiſo, legati ad eos a ſenatu, ut de ijs iniurijs quererentur, miſſi, pulſati ſunt. ob id bellum ijs indictum eſt. Samnites defecerunt. Aduerſus eos, & Lucanos, & Bruttios, & Etruſcos aliquot prælijs à compluribus ducibus bene pugnatum eſt. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam uenit. Cum in præſidium Rheginorum legio Campana cum præfecto D. Iubellio miſſa eſſet, occiſis Rheginis Rhegium occupauit.

LIBRI XIII.

K

VAlerius Læuinus conſul parum proſpere aduerſus Pyrrhum pugnauit, elephantorũ maxime inuſitata facie territis militibus. Poſt id prælium cum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inſpiceret, omnia uerſa in hoſtem inuenit, populabundusq. ad urbem Romam proceſſit. C. Fabricius miſſus ad eum à ſenatu, ut de redimendis captiuis ageret, fruſtra, ut patriam deſereret, à rege tentatus eſt. captiui ſine precio remiſſi ſunt. Cineas legatus à Pyrrho ad ſenatum miſſus, petijt, ut, componendæ pacis cauſa, rex in urbem reciperetur. de qua re cum ad frequentiorem ſenatum referri placuiſſet, Ap. Claudius, qui, propter inualetudinem oculorum, iamdiu conſilijs publicis ſe abſtinuerat, uenit in curiam, & ſententia ſua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius cenſor primus ex plebe luſtrum condidit. cenſa ſunt ciuium

capita

A capita CCLXXVIII millia, CCXXII. Iterum aduersus Pyrrhum dubio euentu pugnatũ est. Cum Carthaginiensibus quarto fœdus renouatum est. Cum C. Fabricio consuli is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi uenenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, & Samnites prospere gestas continet.

LIBRI XIIII.

PYrrhus in Siciliam traiecit. Cum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iouis signum, caput eius per aruspices inuentum est. Curius Dentatus, cum delectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus uendidit. Iterum Pyrthum ex Sicilia in Italiam reuersum uicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu mouit, quòd decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita ciuium CCLXXXI millia, CCXXIIII. Cum Ptolemæo Aegypti rege societas iuncta est. Sextilia uirgo Vestalis damnata incesti uiua defossa est. Coloniæ deductæ sunt, Posidonia & Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis uenit. quo facto ab ijs fœdus uiolatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.

LIBRI XV.

VIctis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupauerat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Cum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuuenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus uictis pax data. Coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneuentum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. Vmbri & Sallentini uicti in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

LIBRI XVI.

ORigo Carthaginiensium & primordia urbis eorum referuntur: contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Cum de ea re inter suadentes ut id fieret, dissuadentesq. contentio fuisset, transgressis tum primum mare equitibus Romanis aduersus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum à censoribus conditum. censa sunt ciuium capita CCXCII. millia, CCXXIIII. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris primus edidit. Colonia Aesernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Vulsinios prospere gestas continet.

LIBRI XVII.

CN. Cornelius consul à classe Punica circumuentus, & per fraudem ueluti in colloquium euocatus, captus est. C. Duilius consul aduersus classem Pœnorum prospere pugnauit, primusq. omnium Romanorum ducum naualis uictoriæ duxit triumphum. ob quam causam ei perpetuus quoque honos habitus est, ut reuertenti à cœna, tibicine canente, funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia contra Sardos & Corsos & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnauit. Atilius Calatinus consul, cum in locum iniquum à Pœnis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnij tribuni militum uirtute & opera euasit: qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se conuertit. Annibal dux Pœnorum, uicta classe, cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul, uictis nauali prælio Pœnis, in Africam traiecit.

LIBRI XVIII.

ATilius Regulus consul in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit. & cũ aliquot prœlijs bene aduersus Carthaginienses pugnasset, successorq́. à senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas conquestus est. in quibus inter causas petendi successoris erat, quòd agellus eius à mercenarijs desertus esset. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accersito à Carthaginiensibus Xantippo Lacedæmoniorum duce, uictus in prælio & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra mariq́. prospere gestas deformauere naufragia classium. Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, M. Valerius Maximus censores cũ senatum legerent, XIII senatu mouerunt. lustrum condiderunt: quo censa sunt ciuiũ capita CCXCVII millia, DCCXCVII. Regulus missus à Carthaginiẽsibus ad senatum, ut de pace, &, si eam non posset impetrare, de captiuis commutandis ageret, & iureiurando astrictus rediturum se Carthaginem, si commutari captiuos non placuisset; utrunque negandi auctor senatui fuit: & cum, fide custodita, reuersus esset, supplicio à Carthaginiensibus de eo sumpto perijt.

LIBRI XIX.

CAecilius Metellus, rebus aduersus Pœnos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, XIII ducibus hostium, & centum uiginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, qui contra auspicia profectus iussit immergi pullos, qui cibari nolebant, infeliciter aduersus Carthaginienses classe pugnauit: & reuocatus à senatu, iussusq́. dictatorem dicere, Claudiũ Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem; qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectauit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captiuorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt Fregenæ, in agro Sallentino Brundusium. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLI millia, CCXXII. Claudia soror P. Claudij, qui, contemptis auspicijs, male pugnauerat, reuertens à ludis, cum turba premeretur, dixit: Vtinam frater meus uiueret, iterumq́. classem duceret. ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus, pontifex maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, cum ille ad bellum gerendum proficisci uellet, in urbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus aduersus Pœnos à pluribus ducibus prospere gestis, summam uictoriæ C. Lutatius consul, uicta ad Aegates insulam classe Pœnorum, finem bello imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Cum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus, pontifex maximus, ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adiectæ sunt, Velina, & Quirina. Falisci cum rebellassent, sexto die domiti in deditionem uenerunt.

LIBRI XX.

SPoletum colonia deducta est. Aduersus Ligures tunc primũ exercitus promotus est. Sardi & Corsi cũ rebellassent, subacti sunt. Tuccia uirgo Vestalis incesti damnata est. Bellũ Illyris propter unum ex legatis qui ad eos missi erant, occisum, indictũ est: subactiq́. in deditionẽ uenerunt. Prætorũ numerus ampliatus est, ut essent quatuor. Galli transalpini, qui in Italiã irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sociorũ Latiniq́. nominis ad trecenta millia armatorũ habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tũ primum trans Padũ ductis, Galli Insubres, aliquot prælijs fusi, in deditionem uenerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdumaro, opima spolia rettulit. Istri subacti sunt. Item Illyrij cum rebellassent, domiti in deditionem uenerunt. Lustrum à censoribus conditum est: quo censa sunt ciuium capita CCLXX millia CCXIII. Libertini in quatuor tribus redacti sunt: cum antea dispersi fuissent: Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius Censor uiam Flaminiam muniuit: & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ sunt in agro de Gallis capto, Placentia, & Cremona.

EPITOME LIBRI XXI.

IN Italia belli Punici secundi acta narrantur: & Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus: a quo Saguntum sociorum populi R. ciuitas octauo mense capta est. de quibus iniurijs missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. & cum satisfacere nollent, bellum ijs indictum est. Annibal superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fusis Volscis, qui obsistere ei conati erant, ad Alpes uenit; & laborioso per eas transitu, cum montanos quoque Gallos obuios aliquot prælijs repulisset, descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equestri prælio fudit: in quo uulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Annibal Apenninum per maximam militum uexationem propter uim tempestatum transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnauit, duce hostium Magone capto.

LIBER XXI.

IN PARTE operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime memorabile omnium, quæ unquam gesta sint, me scripturum, quod Annibale duce Carthaginienses cum populo R. gessere. nam neque ualidiores opibus ullæ inter se ciuitates gentesq. contulerunt arma: neque his ipsis tantum unquam uirium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello. & adeo uaria belli fortuna, ancepsq. Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui uicere. odijs etiam prope maioribus certarũt, quàm uiribus; Romanis indignantibus, quòd uictoribus uicti ultro inferrent arma; Pœnis, quòd superbe auareq. crederent imperitatum uictis esse. Fama etiam est, Annibalē annorum ferme nouem pueriliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hispaniā, cum, perfecto Africo bello, exercitum eò traiecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris iureiurando adactum, se, cum primum posset, hostem fore populo R. Angebant ingentis spiritus uirũ Sicilia Sardiniaq. amissæ. nã & Siciliã nimis celeri rerum desperatione concessam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipēdio etiã superimposito, interceptam. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos; ita deinde nouem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret omnibus, maius eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum; &, si diutius uixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis, uti ferunt, primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem animi profecto adscitus & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemq. plus quàm modicæ erant, haud sane uoluntate principum, imperio potitus. is plura consilio, quàm ui, gerens, auspicijs regulorum magis, conciliandisq. per amicitiam principum nouis gentibus, quàm bello aut armis, rem Carthaginiensem auxit. cæterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncauit: comprehensusq. à circumstantibus haud alio, quàm si euasisset, uultu, tormentis quoque cum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, superante lætitia dolores, ridētis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in solicirandis gentibus, imperioq. iungendis suo fuerat, fœdus renouauerat populus R. ut finis utriusque imperij esset amnis Iberus, Saguntinisq. medijs inter imperia duorum populorum libertas seruaretur. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogatiuam militarem, qua extemplo iuuenis Annibal in prætorium delatus, imperatorq. ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, fauor etiam plebis sequeretur. Hunc uix dum puberem Asdrubal literis ad se accersierat: actaq. res in senatu etiam fuerat; Barchinis nitentibus,

ut

ut assuesceret militiæ Annibal, atque in paternas succederet opes. Anno alterius factio- F
nis princeps, Et æquum postulare uidetur, inquit, Asdrubal; & ego tamen non censeo,
quod petit, tribuendum. Cum, admiratione tam ancipitis sententiæ, in se omnes con-
uertisset; Florem ætatis, inquit, Asdrubal, quem ipse patri Annibalis fruendum præ-
buit, iusto iure eum à filio repeti censet. nos tamen minime decet iuuentutem nostram
pro militari rudimento assuefacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Amilca
ris filius nimis sero imperia immodica, & regni paterni speciem uideat? & cuius regis ge
uero hæreditarij sint relicti exercitus nostri, eius filio parum mature seruiamus? Ego,
istum iuuenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum uiuere æquo
iure cum cæteris, censeo; ne quandoque paruus hic ignis incendium ingens exsuscitet.
Pauci, ac ferme optimus quisque, Annoni assentiebantur: sed, ut plerunque fit, maior
pars meliorem uicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim aduentu omnem exer- G
citum in se conuertit. Amilcarem uiuentem redditum sibi, ueteres milites credere, eun-
dem uigorem in uultu, uimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde
breui effecit, ut pater in se minimum momentum ad fauorem conciliandum esset. Nun-
quam ingenium idem ad res diuersissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit.
itaque haud facile discerneres, utrum imperatori, an exercitui carior esset: neque Asdru
bal alium quenquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque
milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciæ ad pericula capessenda,
plurimum consilij inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus
uinci poterat. caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali non
uoluptate modus finitus. uigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora.
id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato, neque silentio H
accersita. multi sæpe militari sagulo opertum, humi iacentem inter custodias stationesq́.
militum conspexerunt. uestitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi conspicie
bantur. equitum peditumque idem longe primus erat. princeps prælium inibat, ultimus
confecto prælio excedebat. Has tantas uiri uirtutes, ingentia uitia æquabant: inhuma-
na crudelitas, perfidia plus, quàm Punica, nihil ueri, nihil sancti, nullus deum metus, nul
lum iusiurandum, nulla religio. Cum hac indole uirtutum ac uitiorum triennio sub As-
drubale imperatore meruit: nulla re, quæ agenda audendaque magno futuro duci esset,
prætermissa. Cæterum ex quo die dux est declaratus, uelut Italia ei prouincia decreta,
bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem
Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret: Saguntinis in-
ferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma mouebantur, I
in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis, quàm in ditione Carthagi-
niensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis do-
mitis gentibus, iungendisque, tractus ad id bellum uideri posset. Altheiam, urbem
opulentam, caput gentis eius, expugnat, diripitque. quo metu perculsæ minores ciuita
tes, stipendio imposito imperium accepere. uictor exercitus opulentusque præda Car-
thaginem Nouam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo prædam, stipendia præ-
terita cum fide exoluendo, cunctis ciuium, sociorumque animis in se firmatis, uere primo
in Vaccæos promotum bellum. Helmandica & Arbocala Vaccæorum urbes ui captæ.
Arbocala & uirtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Helmandica profugi,
exulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, cum se iunxissent, concitant Carpeta-
nos: adortique Annibalem regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen gra K
ue præda turbauere. Annibal prælio abstinuit; castrisque super ripam positis, cum pri-
ma quies silentiumque ab hostibus fuit, agmen uado traiecit: ualloque ita producto, ut
locum ad transgrediendum hostes haberent, inuadere eos transeuntes statuit. equitibus
præcepit, ut, cum ingressos aquam uiderent, adorirentur peditum agmen. in ripa ele-
phantos ad quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccæo
rumque centum millia fuere, inuicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & inge-
nio feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant hostem: id morari ui-
ctoriam rati, quòd interesset amnis: clamore sublato, passim sine ullius imperio, quà cui-
que proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ uis ingens equitum in flumen
immissa:

A immissa: medioque alueo haudquaquam pari certamine concursum: quippe ubi pedes instabilis, ac uix uado fidens, uel ab inermi equite equo temere acto peruerti posset: eques corpore armisq. liber, equo uel per medios gurgites stabili, comminus eminusq. rem gereret. Pars magna flumine absumpta. quidam uorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt. postremis, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex uaria trepidatione cum in unum colligerentur, prius quàm tanto ex pauore reciperent animos: Annibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: uastatisq. agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit. Et iam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat. cæterum iam belli causa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quibus cum adesset idem, qui litis erat sator: nec certamen iuris, sed uim, quæri appareret: legati à Saguntinis Ro-

B mam missi, auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & Ti. Sempronius Longus. qui cum legatis in senatum intro-ductis de repub. retulissent, placuissetq. mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si uideretur digna causa, & Annibali denunciarent, ut ab Saguntinis, socijs populi Romani, abstineret, & Carthaginem in Africam traijcerent, ac sociorum populi Romani quetimonias deferrent: hac legatione decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. tunc delata ex integro res ad senatum. Alij prouincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes terra mariq. rem gerendam censebant. Alij totum in Hispaniam Annibalemq. intendebant bellum. erant, qui non temere mouendam rem tantam, expectandosq. ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima uidebatur, uicit. legatiq. eo maturius missi P. Valerius Flaccus & Q. Bæbius

C Tamphilus Saguntum ad Annibalem: atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum. Dum ea Romani parant, consultantque, iam Saguntum summa ui oppugnabatur. Ciuitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit sita passus mille ferme à mari. oriundi à Zacyntho insula dicuntur mistiq. etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis, cæterum in tantas breui creuerant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Annibal infesto exercitu ingressus fines, peruastatis passim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quàm cætera circa, uallem uergens: aduersus eum uineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoueri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis uineis fuit: ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis

D uentum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, ut in suspecto loco, supra cæteræ modum altitudinis emunitus erat: & iuuentus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi ui maiore obsistebat. ac primo missilibus summouere hostem: nec quicquam satis tutum munientibus pati: deinde iam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaq. hostium animus erat, quibus tumultuarijs certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quàm Pœni. Vt uero Annibal ipse, dum murum incautius subit, aduersum femur tragula grauiter ictus cecidit: tanta circa fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac uineæ desererentur. Obsidio deinde per paucos dies magis, quàm oppugnatio, fuit, dum uulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. itaque acrius deintegro obortum est bellum; pluri-

E busq. partibus, uix accipientibus quibusdam opera locis, uineæ cœptæ agi, admouerique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus. ad centum enim & quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte distineri cœpti sunt: & non sufficiebant. iam enim feriebantur arietibus muri: quassatæ quoque multæ partes erant. una continentibus ruinis nudauerat urbem. tres deinceps turres, quantumq. inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumq. oppidum ea ruina crediderant Pœni; qua, uelut si pariter utrosque murus texisset, ita utrinque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in oppugnationibus urbium, per occasionem partis alterius, conseri solent: sed iustæ acies, uelut patenti campo, inter ruinas muri tectaq. urbis modico distanti interuallo constiterant. Hinc spes, hinc

An. DXXXV.

Carpetanos Annibal in deditionem accipit

Saguntini romanis legatos mittunt

Saguntum oppugnat Annibal

Annibal ictus tragula cecidit

hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse iam se urbem, si paululum adnitatur, credente: Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus: nec ullo pedem referente, ne relicto à se loco hostem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis utrinque pugnabatur, eo plures uulnerabantur: nullo inter arma corporaq. uano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum, hastili oblongo, & cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat. id, sicut in pilo, quadratum, stuppa circum ligabant, linebantq. pice: ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. sed id maxime, etiā si hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pauorem faciebat: quòd cum medium accensum mitteretur, conceptumq. ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumq. militem ad insequentes ictus præbebat. Cum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, creuissent animi: Pœnus, quia non uicisset, pro uicto esset: clamorem repente oppidani tollunt, hostemq. in ruinas muri expellunt: inde impeditum trepidantemq. exturbant: postremo fusum fugatumq. in castra redigunt. Interim, ab Roma legatos uenisse, nunciatum est, quibus obuiam ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam efferatarum gentium arma: nec Annibali in tanto discrimine rerum operæ esse legationes audire. Apparebat, non admissos, protinus Carthaginem ituros. literas igitur nunciosq. ad principes factionis Barchinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, nequid pars altera gratificari pro Romanis posset. Itaque præterquam quòd admissi auditique non sunt, ea quoque uana atque irrita legatio fuit. Anno unus, aduerso senatu, causam fœderis rupti, magno silentio, propter auctoritatem suam, cum assensu audientium egit. Per deos fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem eius conquiescere uiri: nec unquam, donec sanguinis nominisq. Barchini quisquam superesit, quietura Romana fœdera. Iuuenem flagrantem cupidine regni, uiamq. unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo, succinctus armis legionibusq. uiuat, uelut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum uestri circumsident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus ijsdem dijs, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Vtrum hostem, an uos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab socijs, & pro socijs uenientes bonus imperator uester in castra non admisit, ius gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad uos ueniunt, res ex fœdere repetunt: publica fraus absit: auctorem culpæ, & reum criminis deposcunt. quo lenius agunt, segnius incipiunt: eo, cum cœperint, uereor, ne perseuerantius sæuiant. Aegates insulam, Erycemq. ante oculos proponite, quæ terra mariq. per quatuor & uiginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars alter, ut isti uolunt. sed tunc Tarento & Italia non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. uicerunt ergo dij hominesque: & id, de quo uerbis ambigebatur, uter populus fœdus rupisset: euentus belli, uelut æquus iudex, unde ius stabat, ei uictoriam dedit. Carthagini nunc Annibal uineas turresq. admouit: Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus utinam uates sim) nostris capitibus incident: susceptumq. cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. scio meam leuem esse in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias. sed & Amilcarem eo perijsse lætatus sum, quòd, si ille uiueret, bellum iam cum Romanis haberemus: & hunc iuuenem, tanquam furiam facemq. huius belli, odi ac detestor. nec dedendum solum ad piaculum rupti fœderis: sed, si nemo deposcat, deuehendum in ultimas maris terrarumq. oras, ablegandumq. eò, unde nec ad nos nomen famaq. eius accedere, nec solicitare quietæ ciuitatis statum possit. Ego autem ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Annibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducat: ipsumq. Annibalem ex fœdere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno. Cum Anno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit. adeo prope omnis senatus Annibalis erat, infestiusq. locutum arguebant Annonem, quàm Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale, esse populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos uetustissimæ Carthaginiensium

F

G

H

I

K

A sium societati præponat. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal, quia fessum militem prælijs operibusq. habebat, paucorum ijs dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam uinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. ut uero pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, adeo accensi omnes sunt, ut si extemplo signum datum esset, nulla ui resisti uideretur posse. Saguntini, ut à prælijs quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies: ita non nocte, non die unquam cessauerant ab opere, ut nouum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quàm ante, adorta est: nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem, cum omnia uarijs clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Annibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hor

B tator aderat. quæ cum admota catapultis balistisq. per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset, tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quòd cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. itaque ante quàm cæderetur, ruebat: perq. patentia ruinis, agmina armatorum in urbem uadebant, locum quoque editum capiunt: collatisq. eò catapultis balistisque, ut castellum in ipsa urbe, uelut arcem imminentem, haberent, muro circundant. & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Vtrinque summa ui & muniunt, & pugnant. sed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. simul crescit inopia omnium longa obsidione, & minuitur expectatio externæ opis, cum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium essent. paulisper tamen affectos animos recreauit repentina profectio Annibalis in

C Oretanos Carpetanosque. qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum delectionis cum præbuissent: oppressi celeritate Annibalis, omiserunt mota arma. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale Himiliconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut, ducem abesse, nec ciues, nec hostes sentirent. Is & prælia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantum muri discussit: strataq. omnia recentibus ruinis aduenienti Annibali ostendit. itaque ad ipsam arcem ex templo ductus exercitus, atroxq. prælium cum multorum utrinque cæde initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hispanum. Alco inscijs Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, cum ad Annibalem noctu transisset, postquam nihil lacrymæ mouebant, conditionesq. tristes, ut ab ira to uictore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit, moriturum affir

D mans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis: traditoq. omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis uestimentis, ibi habitarent, ubi Pœnus iussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, uinci animos, ubi alia uincantur, affirmans, se pacis eius interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Annibalis: cæterum publice Saguntinis amicus, atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita iubebat) est deductus. Quò cum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus: summota cætera multitudine, senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit. Si ciuis uester Alco, sicuti ad pacem petendam ad Annibalem uenit, ita pacis conditiones ab Annibale ad uos retulisset, superuacaneum hoc mihi fuisset iter, quò nec orator Annibalis, nec transfuga ad uos uenissem. cum uero ille aut uestra, aut sua culpa

E manserit apud hostem: si metum simulauit, sua: uestra, si periculum est apud uos uera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis & pacis uobis conditiones, pro uetusto hospitio, quod mihi uobiscum est, ad uos ueni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud uos, uel ea fides sit, quòd neque dum uestris uiribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis unquam apud uos mentionem feci. postquam nec ab Romanis uobis ulla spes est, nec uestra iam aut arma uos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad uos magis necessariam, quàm æquam. cuius ita aliqua spes est, si eam quemadmodum, ut uictor, fert Annibal, sic uos, ut uicti, audiatis: si non id quod amittitur, in damno, cum omnia uictoris sint: sed quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Vrbem uobis, quam ex magna iam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit:

mit: agros relinquit, locum assignaturus, in quo nouum oppidum ædificetis: aurum argentumq. omne, publicum priuatumque, ad se iubet deferri: coniugum uestraq. corpora, ac liberorum uestrorum seruat inuiolata, si inermes cum binis uestimentis uelitis à Sagunto exire. Hæc uictor hostis imperat. hæc, quanquam sint grauia atque acerba, fortuna uestra uobis suadet. Equidem haud despero, cum omnium potestas ei à uobis facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc patienda censeo potius, quàm trucidari corpora uestra, rapi trahiq. ante ora uestra coniuges ac liberos belli iure sinatis. Ad hæc audienda cum circumfusa paulatim multitudine, permistum senatui esset populi concilium: repente primores secessione facta, priusquam responsum daretur, argentum aurumq. omne ex publico priuatoq. in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conijcientes, eodem plerique semetipsos præcipitauerunt. Cum ex eo pauor ac trepidatio totam urbem peruasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. turris diu quassata prociderat: perque ruinam eius cohors Pœnorum impetu facto, cum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodijsq. solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occasione ratus Annibal, totis uiribus aggressus urbem, momento cepit: signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, cæterum prope necessarium cognitum in ipso euentu est. cui enim parci potuit ex ijs, qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis, domos super seipsos concremauerunt; aut armati nullum ante finem pugnæ, quàm morientes, fecerũt? Captum oppidum est cum ingenti præda. quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in cædibus uix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captiui, militum præda fuerant: tamen ex precio rerum uenditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam preciosam supellectilem uestemq. missam Carthaginem. Octauo mense, quàm cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem Nouam in hiberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense quàm à Carthagine profectus sit, in Italiam peruenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius, & Ti. Sempronius consules fuerint. ad quos & in principio oppugnationis legati Saguntini missi sint: & qui in suo magistratu cum Annibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnauerint, aut omnia breuiora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, & Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Seruilij & C. Flaminij non potest. quia Flaminius Arimini consulatum inijt, creatus ab Ti. Sempronio consule qui post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam cum uenisset, comitijs perfectis ad exercitum in hiberna redijt. Sub idem fere tempus & legati qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse: & Sagunti excidium nunciatum est: tantusq. simul mœror patres, misericordiaq. sociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilij, & ira in Carthaginienses, metusq. de summa rerum cepit, uelut si iam ad portas hostis esset: ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis, quàm consultarent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremq. secum congressum: nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos Corsosq. & Istros atque Illyrios lacessisse magis, quàm exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum magis, quàm belligeratum. Pœnum, hostem ueteranum, XVIII. annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper uictorem, primum Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum auidas semper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse. Nominatæ iam antea consulibus prouinciæ erant. tum sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia euenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociorum quãtum ipsis uideretur, & classis quanta parari posset. quatuor. & uiginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites: sociorum XLIIII. peditum, & IIII equitum. naues CCXX quinqueremes, celoces uiginti deductæ. Latum inde ad populum, uellent, iuberent, populo Carthaginiensi bellum indici. eiusq. belli causa supplicatio per urbem habita, atque adorati dij, ut bene ac feliciter eueniret, quod bellum populus R. iussisset. Inter consules ita copiæ diuisæ. Sempronio datæ legiones duæ: ea quaterna millia erant peditum, & treceni equites: sociorum sexdecim millia pe-

ditum,

A ditum, equites mille octingenti, naues longæ CLX, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisq. copijs Ti. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum; quia L. Manlius prætor & ipse cum haud inualido præsidio in Galliam mittebatur. Nauium maxime Cornelio numerus diminutus. sexaginta quinqueremes datæ: (neque enim mari uenturum, aut ea parte dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo iusto equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia prouincia eodem anno uersa in Punicum bellum habuit. His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent, legatos maiores natu, Q. Fabium, M. Liuium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad per-

B contandos Carthaginienses, publicóne consilio Annibal Saguntum oppugnasset: & si, id quod facturi uidebantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem uenerunt, cum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra, quàm unum, quod mandatum erat, percontatus esset: tum ex Carthaginiensibus unus princeps: Vana Romani, inquit, & prior legatio fuit, cum Annibalem, tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem, deposcebatis. cæterum hæc legatio uerbis adhuc lenior est, re asperior. tunc enim Annibal & insimulabatur, & deposcebatur. nunc à nobis & confessio culpæ exprimitur: &, ut à confessis, res ex templo repetuntur. Ego autem non, priuato publicóne consilio Saguntum oppugnatum sit, quærendum censeo: sed utrum iure, an iniuria. nostra enim hæc quæstio atque animaduersio in ciuem nostrum est: nostro, an suo fecerit arbitrio. uobiscum una disceptatio est;

C licueritné per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant: nobis uobiscum fœdus est à Lutatio consule ictum: in quo cauetur utrorumque socijs. nihil de Saguntinis (necdum enim erant socij uestri) cautum est. Atenim eo fœdere quod cum Asdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. aduersus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod à uobis didici. uos enim quod C. Lutatius consul primo nobiscum fœdus icit: quia neque auctoritate patrum, nec populi iussu ictum erat, negastis uos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico consilio ictum est. Si uos non tenent uestra fœdera, nisi aut ex auctoritate, aut iussu uestro icta: ne nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis inscijs icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere: & quod diu parturit animus uester, aliquando pariat. Tum Romanus sinu ex toga facto, Hic, inquit, uobis bellum & pacem portamus: utrum placet,

D sumite. Sub hanc uocem haud minus ferociter, daret utrum uellet, succlamatum est. & cum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes responderunt: &, quibus acciperent animis, ijsdem se gesturos. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi R. uisa est, quàm de fœderum iure uerbis disceptare, cum ante, tum maxime Sagunto excisa. nam si uerborum disceptationis res esset, quod fœdus Asdrubalis cum Lutatij priore fœdere commutatum est, comparandum non erat: cum in Lutatij fœdere diserte additum esset, ita id ratum fore, si populus censuisset: in Asdrubalis fœdere nec exceptum tale quicquam fuerit, & tot annorum silentio ita uiuo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. quanquam & si priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, socijs utrorunque exceptis. nam neque additum erat ijs, qui tunc essent: nec, ne qui postea assumerentur. & cum assumere

E nouos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quenquam merita in amicitiam recipi; aut receptos in fidem, non defendi? tantum, ne Carthaginiensium socij aut solicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani à Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent ciuitates, ut in societatem pellicerent, aut auerterent à Pœnis, traiecerunt. Ad Bargusios primum uenerunt: à quibus benigne excepti, quia tædebat imperij Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem nouæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde est uentum: quorum celebre per Hispaniam responsum, cæteros populos à societate Romana auertit. ita enim maximus natu ex ijs in concilio respondit: Quæ uerecundia est uos Romani postulare, uti uestram Carthaginiensium præponamus amicitiæ, cum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius,

quàm

quàm Pœnus hostis perdidit, uos socij prodideritis? Ibi quæratis socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentũ Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ, aut societati confidat. Inde extemplo abire finibus Volcianorum iussi, ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora uerba tulere. itaque nec quicquam peragrata Hispania in Galliam transeunt. In his noua terribilisq́. species uisa est, quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium uenerunt. Cum, uerbis extollentes uirtutem gloriamq́. populi R. ac magnitudinem imperij, petissent, ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros urbesq́. suas transitum darent: tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut uix à magistratibus maioribusq́. natu iuuentus sedaretur. adeo stolida impudensq́. postulatio uisa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id auertere in se, agrosq́. suos pro alienis populandos obijcere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium iniuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut aduersus Pœnos sumant arma. contra ea, audire sese, gentis suæ homines agris finibusq́. Italiæ pelli à populo R. stipendiumq́. pendere, & cætera indigna pati. Eadem ferme in cæteris Galliæ concilijs dicta, auditaque. nec hospitale quicquam, pacatumúe satis prius auditum, quàm Massiliam uenerunt. ibi omnia ab socijs inquisita cum cura ac fide, cognita: præoccupatos iam ab Annibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore, (adeo ferocia atque indomita ingenia esse) nisi subinde auro, cuius auidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quàm consules in prouincias profecti erant. ciuitatem omnem in expectationem belli erectam inuenerunt: satis constante fama, iam Iberum Pœnos transisse. Annibal, Sagunto capto, Carthaginem Nouam in hiberna concesserat. ibiq́. auditis, quæ Romæ, quæq́. Carthagine acta decretaque forent, seq́. non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis diuenditisq́. reliquijs prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites conuocat: Credo ego uos, inquit, socij, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam uobis militiam, exercitusq́. dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hæ gentes non pacis solum, sed etiam uictoriæ bonis florebunt, si ex alijs gentibus prædam & gloriam quæremus. itaque cum longinqua ab domo instet militia, incertumq́. sit, quando domos uestras, & quæ cuique ibi cara sint, uisuri sitis: siquis uestrum suos inuisere uult, commeatum do. primo uere, edico, adsitis: ut, dijs bene iuuantibus, bellum ingentis gloriæ prædæq́. futurum incipiamus. Omnibus fere uisendi domos oblata ultro potestas, grata erat, & iam desiderantibus suos, & longius in futurum prouidentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut iam exhaustos, aut mox exhauriendos, renouauit corpora animosq́. ad omnia deintegro patienda. uere primo ad edictum conuenere. Annibal, cum recensuisset omnium auxilia gentium, Gadeis profectus Herculi uota exoluit: nouisq́. se obligat uotis, si cætera prospere euenissent. Inde partiens curas simul inferendi atque arcendi belli, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasq́. itinere Italiam peteret, nuda apertaq́. Romanis Africa ab Sicilia esset, ualido præsidio eam firmare statuit. pro[j]eo supplementum ipse ex Africa, maxime iaculatorum leuium, armis petijt: ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, uelut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores baleares octingentos septuaginta, equites mistos ex multis gentibus mille ducentos. has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam iubet. simul conquisitoribus in ciuitates missis, quatuor millia conscripta delectæ iuuentutis, præsidium eosdem & obsides duci Carthaginem iubet. Neque Hispaniam negligendam ratus, atque ideo haud minus, quòd haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad solicitandos principum animos, Asdrubali fratri, uiro impigro, eam prouinciam destinat: firmatq́. eum Africis maxime præsidijs, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta. Liguribus trecentis, Balearibus quingẽtis. ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices, mistum Punicum Afris genus, trecenti, & Numidæ, Mauriq́. accolæ Oceani ad mille octingentos, & parua Ilergetum manus, ex Hispania ducenti equites: &, ne quod terrestris deesset auxilij genus, elephanti quatuordecim. classis præterea data ad tuendam maritimam

A maritimam oram: quia qua parte belli uicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat: quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinque: sed aptæ instructæq. remigio triginta & duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus redijt: atque inde profectus præter Etouissam urbem ad Iberum, maritimamq. oram ducit. Ibi, fama est, in quiete uisum ab eo iuuenem diuina specie, qui se ab Ioue diceret ducem in Italiam Annibali missum: proinde sequeretur, neque usquam à se deflecteret oculos. pauidum primo, nusquam circumspiciente.n, aut respicientem, secutum: deinde cura humani ingenij, cum quidnam id esset, quod respicere uetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequiuisse. tum uidisse post se serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac uirgultorum strage ferri: ac post insequi cum fragore cœli nimbum. tum, quæ moles ea, quidúe prodigij esset, quærentem, audisse, uastitatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret, fineretq. fata in occulto esse. Hoc uisu lætus, tripartito Iberum copias traiecit, præmissis, qui Gallorum animos, quà traducendus exercitus erat, donis conciliarent, alpiumq. transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Ausetanos, & Lacetaniam, quæ subiecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræq. huic omni præfecit Annonem, ut fauces, quæ Hispanias Gallijs iungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Annoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus cœptus est, rumorq. per barbaros manauit certior de bello Romano: tria millia inde Carpetanorum peditum iter auerterunt. constabat, non tam bello motos, quàm longinquitate uiæ, insuperabiliq. Alpium transitu. Annibal, quia reuocare, aut ui retinere

B

C eos, anceps erat, ne cæterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipse grauari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimisso simulans. inde, ne mora atque ocium animos solicitarent, cum reliquis copijs Pyrenæum transgreditur: & ad oppidum Illiberim castra locat. Galli, quanquam Italiæ bellum inferri audiebant: tamen quia ui subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaq. ualida imposita, metu seruitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conueniunt. quod ubi Annibali nunciatum est, moram magis, quàm bellum, metuens, oratores ad regulos eorum misit, colloqui semetipsum uelle cum his: & uel illi propius Illiberim accederent, uel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus facilior esset. nam & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter se ipsum ad eos uenturum. hospitem enim se Galliæ, non hostem aduenisse nec stricturum,

D ante gladium, si per Gallos liceat, quàm in Italiam uenisset. Et per nuncios quidem hæc. Vt uero reguli Gallorum castris ad Illiberim extemplo motis, haud grauate ad Pœnum uenerunt, capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt. In Italiam interim nihil ultra, quàm Iberum transisse Annibalem, à Massiliensium legatis Romam perlatum erat: cum perinde ac si alpes iam transisset, Boij solicitatis Insubribus defecerunt: nec tam ob ueteres in populum R. iras, quàm quòd nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamq. colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumuiri Romani, qui ad agrum uenerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Lutarius, C. Seruilius, T. Annius. Lutatij nomen haud dubium est. pro C.

E Seruilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alij P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad Boios ad expostulandum missi, uiolati sint: an in triumuiros agrum metanteis impetus sit factus. Mutinæ cum obsiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulari cœptum de pace agi: euocatiq. ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra ius modo gentium, sed uiolata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eos se dimissuros. Cum hæc de legatis nunciata essent, & Mutina præsidiumq. in periculo esset, L. Manlius, prætor, ira accensus effusum agmen ad Mutinam ducit. Siluæ tunc circa uiam erant, plerisque locis incultis ibi

inexplorato profectus, in insidias præcipitatus, multaq. cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit. ibi castra communita: &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quanquam accisas res satis constabat. Iter deinde deintegro cœptum: necdum per patentia loca ducebatur agmen, cum apparuit hostis. ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pauore omnium, octingentos milites occiderunt: sex signa ademere. Finis inde & Gallis territandi, & pauendi Romanis fuit, ut ex saltu inuio atque impedito euasere. inde apertis locis facile tutantes agmen Romani, Tanetum uicum propinquum Pado contendere. ibi se munimento ad tempus, commeatibusq. fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio aduersus crescentem in dies multitudinem hostium tutabantur. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum patres acceperunt: C. Atilium prætorem cum una legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu nouo à consule conscriptis, auxilium ferre Manlio iubent. qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum peruenit. Et P. Cornelius, in locum eius, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione noua, profectus ab urbe sexaginta longis nauibus præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum, mox peruenit Massiliam: & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim diuisus amnis in mare decurrit) castra locat, uixdum satis credens Annibalem superasse Pyrenæos montes. quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animaduertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab iactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus, & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, uisendosq. ex tuto hostes præmittit. Annibal, cæteris metu aut precio pacatis, iam in Volcarum peruenerat agrum, gentis ualidæ. colunt autem circa utranque ripam Rhodani: sed diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis, ulteriorem ripam amnis obtinebant. Cæteros accolas fluminis Annibal, & eos ipsos, quorum sedes tenuerat, simul pellicit donis ad naues undique contrahendas, fabricandasque: simul & ipsi traijci exercitum, leuariq. quamprimum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta uis nauium est, lintriumq. temere ad uicinalem usum paratarum. nouasq. alias primum Galli incohantes cauabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alueos informes, nihil, dummodo innare aquæ, & capere onera possent, curantes, raptim faciebant, quibus se suaq. transueherent. Iamq. omnibus satis comparatis ad traijciendum, terrebant ex aduerso hostes, omnem ripam equis uirisq. obtinentes. quos ut auerteret, Annonem, Bomilcaris filium, uigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis, aduerso flumine ire iter unius diei iubet: & ubi primo possit, quàm occultissime traiecto amni, circumducere agmen: ut, cum facto opus sit, adoriatur ab tergo hostem. ad id dati duces Galli educunt inde millia quinque & uiginti ferme supra paruæ insulæ circumfusum amnem, latiorem ubi diuidebatur: eoq. minus alto alueo transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia, ratesq. fabricatæ: in quibus equi uirique, & alia onera traijcerentur. Hispani sine ulla mole, in utres uestimentis coniectis, ipsi cetris suppositis incubantes flumen transnatauere. Et alius exercitus ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo, significant se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat signum ad traijciendum. Iam paratas aptatasq. habebat pedes lintres, equites fere præter equos nantes nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra traijcientibus lintribus præbebat. equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur, præter eos quos instructos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naues. Galli occursant in ripam cum uarijs ululatibus, cantuq. moris sui, quatientes scuta super capita, uibrantesq. dextris tela: quanquã & ex aduerso terrebat tanta uis nauiũ cum ingenti sono fluminis, & clamore uario nautarum & militũ, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa traijcientes suos hortabantur. Iam satis pauentes aduerso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Annone captis. mox & ipse aderat, anceps q.

A cepsq. terror circumstabat: & è nauibus tanta uis armatorum in terram euadens, & à tergo improuisa premebat acies. Galli, postquam uim facere conati, ultro pellebantur, quà patere uisum maxime iter, perrumpunt: trepidiq. in uicos passim suos diffugiunt. Annibal, cæteris copijs per ocium traiectis, spernens iam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum traijciendorum uaria consilia fuisse credo: certe uaria memoria est actæ rei. quidam congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex ijs irritatum à rectore suo, cum refugientem eum in aquam natantem sequeretur, traxisse gregem, ut quenque timentem altitudinem destituerat uadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Cæterum magis constat ratibus traiectos. id, ut tutius consilium ante rem foret, ita acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus retinaculis ualidis B parte superiore ripæ religatam, pontis in modum, humo iniecta constrauerunt: ut beluæ audacter uelut per solum ingrederentur. altera ratis æque lata, longa pedes centum, ad traijciendum flumen apta, huic copulata est: & cum elephanti per stabilem ratem, tanquam uiam, prægredientibus fœminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt: ea extemplo resolutis, quibus leuiter annexa erat, uinculis, ab actuarijs aliquot nauibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis, alij deinde repetiti ac traiecti sunt. nihil sane trepidabant, donec continenti uelut ponte agerentur. primis erat pauor, cum soluta ab cæteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquãtum edebant, donec quietem ipse timor circumspicientibus aquam fecisset. excidere etiam sæuientes quidam in flumen, sed pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quærendis pedetentim uadis in terram euasere. Dum elephanti traijciuntur, in- C terim Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, & quantæ copiæ essent, & quid pararent. huic alæ equitum, missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prælium atrocius, quàm pro numero pugnantium, editur. nam præter multa uulnera, cædes etiam prope par utrinque fuit: fugaq. & pauor Numidarum Romanis iam admodum fessis uictoriam dedit. uictores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: uicti amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium, simulq. omen belli, ut summæ rerum prosperum euentum, ita haud sane incruentam, ancipitisq. certaminis uictoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad utrunque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consilijs cœptisq. hostis & ipse conatus caperet: & Annibalem incertum, utrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus cõ D fereret, auerterat à præsenti certamine Boiorum legatorum, reguliq. Matali aduentus: qui se duces itinerum, socios periculi fore affirmantes, integro bello, nusquam ante libatis uiribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostes, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat. Itaque Annibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, aduocata concione, uarie militum uersat animos, castigando adhortandoque. Mirari se, quinam pectora semper impauida repens terror inuaserit. per tot annos uincenteis eos stipendia facere: neque ante Hispania excessisse, quàm omnes gentesq. & terræ eæ, quas duo diuersa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. indignatos deinde, quòd quicunque Saguntum obsedissent, uelut ob noxam sibi dedi postularet populus R. Iberum traiecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumq. orbem ter- E rarum. tum nemini uisum id longum, cum ab occasu solis ad ortum intenderẽt iter. nunc, postquam multo maiorem partem itineris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum: Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis ui, traiectum: in conspectu alpes habeant, quarum alterum latus Italia sit: in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid aliud alpes esse credentes, quàm montium altitudines? fingerent altiores Pyrenæis iugis: nullas profecto terras cœlum contingere, nec inexuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes, peruias paucis esse, exercitibus inuias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublime elatos alpes transgressos: ne maiores quidem corũ indigenas, sed aduenas Italiæ cultores, has ipsas alpes ingentibus sæpe

agminibus cum liberis ac coniugibus, migrantium modo, tuto transisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid inuium aut inexuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, orbis terrarum caput, petentibus, quicquam adeo asperum atque arduum uideri, quod inceptum moretur? cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. proinde aut cederent animo atque uirtute genti per eos dies toties ab se uictæ, aut itineris finem sperent campum interiacentem Tiberi ac mœnibus Romanis. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare iubet. Postero die profectus aduersa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: non quia rectior ad alpes uia esset, sed quantum à mari recessisset, minus obuiam fore Romanum credens: cum quo, prius quàm in Italiam uentum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad insulam peruenit: ibi Arar Rhodanusq. amnis diuersis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi confluunt in unum. medijs campis Insulæ nomen inditum. accolunt prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. regni certamine ambigebant fratres. maior, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore à fratre & cœtu iuniorum, qui iure minus, ui plus poterat, pellebatur. Huius seditionis peropportuna disceptatio cum ad Annibalem reiecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus principumq. sententia futurum, imperium maiori restituit. ob id meritum, commeatu copiaq. rerum omnium & uestimentis est adiutus, quæ infames frigoribus alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, cum iam alpes peteret, non recta regione iter instituit, sed ad læuam in Tricastinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita uia, prius quàm ad Druentiam flumen peruenit. Is & ipse Alpinus amnis longe omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam cum aquæ uim uehat ingentem, non tamen nauium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque ijsdem alueis fluens, noua semper uada nouosq. gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta uia est) ad hæc saxa glomerosa uoluens, nihil stabilis nec tuti ingredienti præbet. & tum forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, cum, super cætera, trepidatione ipsi sua, atque incertis clamoribus turbarentur. P. Cornelius consul, triduo fere postquam Annibal ab ripa Rhodani mouit, quadrato agmine ad castra hostium uenerat, nullam dimicandi moram facturus. cæterum ubi deserta munimenta, nec facile se tantum progressos assecuturum uidet, ad mare ad naues redijt, tutius faciliusq. ita descendenti ab alpibus Annibali occursurus. Nec tamen nuda auxilijs Romanis Hispania esset, quam prouinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum aduersus Asdrubalem misit: non ad tutandos tantummodo ueteres socios, conciliandosq. nouos, sed etiam ad pellendum Hispania Asdrubalem. ipse cum admodum exiguis copijs Genuam repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maxime itinere cum bona pace ad alpes incolentium ea loca Gallorum peruenit. Tum quanquam fama prius, qua quidem incerta in maius uero ferri solent, percepta res erat: tamen ex propinquo uisa montium altitudo, niuesq. cœlo prope immistæ, tecta informia imposita rupibus, pecora iumentaq. torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaq. omnia rigentia gelu, cætera uisu, quam dictu, fœdiora, terrorem renouauere. Erigentibus in primos agmen cliuos apparuerunt imminentes tumulos insidentes montani. qui, si ualles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedissent. Annibal consistere signa iubet: Gallisq. ad uisenda loca præmissis, postquam comperit transitum eà non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque, quàm extentissima potest ualle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane multum lingua moribusq. abhorrentes, cum se immiscuissent colloquijs montanorum, edoctus, interdiu tantũ obsideri saltum, nocte in sua quenque dilabi tecta: luce prima subijt tumulos, ut ex aperto atque interdiu uiam per angustias facturus. die deinde, simulando aliud, quàm quod parabatur, consumpto, cum eodem, quo constiterat, loco castra communisset: ubi primum digressos tumulis montanos, laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus, quàm pro numero, manentium in speciem factis, impedimentisq. cum equite relictis, & maxima parte peditum, ipse cum expeditis, acerrimo quoq; uiro, raptim angustias euadit: ijsq.

ipsis

A ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, consedit. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Iam mõtani signo dato ex castellis ad stationem solitam conueniebant: cum repente conspiciunt alios arce occupata sua super capita imminenteis, alios uia transire hostes. utraque simul obiecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit deinde ut trepidationem in angustijs, suoq; ipso tumultu Annibalis misceri agmen uidere, equis maxime cõsternatis, quicquid adiecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, peruersis rupibus iuxta inuia ac deuia assueti discurrunt. Tum uero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur: plusq́. inter ipsos, sibi cuique tendenti, ut periculo prius euaderet, quàm cum hostibus, certaminis erat. equi maxime infestum agmen faciebant. qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussæq́. ualles augebant, territi trepidabant: & icti forte aut uulnerati adeo consternati sunt, ut stra-

B gem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent, multosq́. turba, cum præcipites diruptæq́. utrinque angustiæ essent, in immensum altitudinis deiecit: quidam & armati in ruinas maximas, modo iumenta cum oneribus deuoluebantur. Quæ quanquam fœda uisu erant, stetit parumper tamen Annibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret, deinde postquam interrumpi agmen uidit, periculúq́. esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco: & cum impetu ipso fudisset hostem, suis tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per ocium modo, sed prope silentio mox omnes traducti. castellum inde, quod caput eius regionis erat, uicosque circumiectos capit, & captiuorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere impediebantur,

C aliquantum eo triduo uiæ confecit. Peruentum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidijs est prope circumuentus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum ueniunt: alienis malis, utili exemplo, doctos, memorantes, amicitiam malle, quàm uim experiri Pœnorum: itaque obedienter imperata facturos, commeatum, itinerisq́. duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet. Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne cum respondisset: obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in uiam ipsi detulerant, usus: nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum circumspectans solicitus omnia, incedebat. ubi in angustiorem uiam ex parte altera subiectam iugo insuper imminenti uentum est, undi-

D que ex insidijs barbari à fronte & à tergo coorti, comminus eminusq́ue petunt, saxa ingentia in agmen deuoluunt. maxima ab tergo uis hominum urgebat. in eos uersa peditum acies, haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agmina fuissent, ingens in saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem uentum est. nam, dum cunctaretur Annibal demittere in angustias agmen, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilij reliquerat: occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine uiam insedere. noxque una Annibali sine equitibus ac impedimentis acta est. Postero die, iam segnius intercursantibus barbaris, iunctæ copiæ, saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum, quàm hominum pernicie, superatus. inde montani pauciores iam, & latrocinij magis, quàm belli, more concursabant, modo in primum, modo in nouissimum agmen: ut cuique aut locus op-

E portunitatem daret, aut progressi, moratiue aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut præcipites per arctas uias magna mora agebantur: ita tutum ab hostibus, quacunq; incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen præbebant. Nono die in iugũ alpium peruentum est, per inuia pleraque, & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides ijs non esset, temere initæ ualles à coniectantibus iter, faciebant. Biduum in iugis statiua habita: fessisq́. labore ac pugnando quies data militibus: iumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo uestigia agminis, in castra peruenere. Fessis tædio tot malorum, niuis etiam casus, occidente iam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit. Per omnia niue oppleta quum signis prima luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium uultu emineret: prægressus signa Annibal, in pro-

R 3 montorio

montorio quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus Italiam ostentat, subiectosq. alpinis montibus circumpadanos campos: mœniaq. eos tum transcendere non Italiæ modo, sed etiam urbis Romæ: cætera plana, procliuia fore: uno, aut ad summum altero prælio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen cœpit: iam nihil ne hostibus quidem, præter parua furta per occasionem, tentantibus. cæterum iter multo, quàm in ascensu fuerat, ut pleraque alpium ab Italia sicut breuiora, ita arrectiora sunt, difficilius fuit. omnis enim ferme uia præceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere se à lapsu possent: nec, si qui paululum titubassent, hærere afflicti uestigio suo: alijq. super alios, & iumenta & homines occiderent. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibusq. retinens uirgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus iam ante præceps, recenti terræ lapsu impeditus, in miram admodum altitudinem abruptus erat. Ibi cum uelut ad finem uiæ equites constitissent, miranti Annibali, quæ res moraretur agmen, nunciatur, rupem inuiam esse. digressus deinde ipse ad locum uisendum: haud dubia res uisa, quin per inuia circa nec trita anteà, quamuis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea uero uia insuperabilis fuit. nam cum super ueterem niuem intactam noua modicæ altitudinis esset: molli, nec præaltæ niui facile pedes ingredientium insistebant. ut uero tot hominum iumentorumq. incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem, fluentemq. labem liquescentis niuis ingrediebantur. tetra ibi luctatio erat ut à lubrica glacie non recipiente uestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgendo, seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis prolapsi iterum corruissent, nec stirpes circa, radicesve, ad quas pede, aut manu quisquam eniti posset, erât, ita in leui tantum glacie tabidaque niue uolutabantur iumenta: necabantur interdum etiam, dum infimam ingredientia niuem, & prolapsa, iactandis grauius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, uelut pedica capta, hærerent indurata & alte concreta glacie. Tandem, nequicquam iumentis atque hominibus fatigatis, castra in iugo posita, ægerrime ad id ipsum loco purgato. tantum niuis fodiendum atque egerendum fuit. inde ad rupem minuendam, per quam uia una esse poterat, milites ducti: cum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus deiectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque, cum & uis uenti apta faciendo igni coorta esset, succendunt, ardentiaq. saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridam incendio rupē ferro pandunt, molliuntq. anfractibus modicis cliuos, ut non iumenta solum, sed elephanti etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum. iumenta prope fame absumebantur. nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli, obruunt niues. inferiores ualles apricos quosdam colles habent, riuosq. prope siluas, etiam humano cultu digniora loca. ibi iumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum est etiam locis mollioribus, & accolarum ingenijs. Hoc maxime modo peruentum est in Italiam, quinto mense à Carthagine Noua, ut quidam auctores sunt, quintodecimo die alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, uiginti equitum fuisse scribunt. qui minimum, uiginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maximus auctor, moueret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusq. additis. cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse uerisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Annibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemq. numerum equorum, & aliorum iumentorum amisisse, in Taurinos quæ Gallis proxima gens erat in Italia, degresso. Id cum inter omnes constet, eo magis miror, ambigi, quanam alpes transierit: & uulgo credere, Pennino, atque inde nomen & iugo alpium inditum: transgressum. Cœlius per Cremonis iugum dicit transisse. qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per saltus montanos ad Lebuos Gallos deduxissent. Nec uerisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: utique cum quæ ad Penninum ferant, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque hercule montibus his (siquem forte id mouit) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ iugi eius, norunt nomen inditum: sed ab eo, quem in summo sacratum uertice Penninum montani appellant. Peropportune ad principia

A pia rerum Taurinis, proximæ genti, aduersus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Annibal, ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala, non poterat. ocium enim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuuie tabeque, squalida & prope efferata corpora uarie mouebant. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, cum Pisas nauibus uenisset, exercitu à Manlio Atilioq; accepto tirone, & in nouis ignominiis trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum refecto manum consereret. sed cum Placentiam consul uenit, iam ex statiuis mouerat Annibal: Taurinorumque unam urbem, caput gentis eius, quia uolens in amicitiam non ueniebat, ui expugnarat: iunxissetque sibi, non metu solum, sed etiam uoluntate, Gallos accolas Padi, ni eos, circumspectantes defectionis tempus, subito aduentus consulis oppressisset. Et Annibal mouit ex Taurinis, incertos quæ pars sequenda esset, Gallos præsertim se secuturos ratus. Iam prope
B in conspectu erant exercitus, conuenerantque duces, sicut uterque inter se nondum satis noti, ita iam imbutus uterque quadam admiratione alterius. nam Annibalis & apud Romanos, iam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quod aduersus se dux potissimum lectus esset, præstantem uirum credebat. & auxerant inter se opinionem: Scipio, quòd relictus in Gallia, obuius fuerat in Italiam transgresso Annibali: Annibal, conatu tam audaci traijciendarum Alpium, & effectu. Occupauit tamen Scipio Padum traijcere: & ad Ticinum amnem motis castris, prius quàm educeret in aciem, adhortandorum militum causa, talem orationem exorsus est: Si eum exercitum milites educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud uos. quid enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie uicissent: aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem se-
C cutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro uictoria habui? Nunc quia ille exercitus Hispaniæ prouinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque R. uoluit: ego, ut consulem ducem aduersus Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic uoluntario certamini obtuli. Nouo imperatori apud nouos milites pauca uerba facienda sunt. Ne genus belli, neue hostem ignoretis: cum ijs est uobis milites pugnandum, quos terra marique priore bello uicistis: à quibus stipendium per uiginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia Siciliã ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is uobis illisque animus, qui uictoribus & uictis esse solet. nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectauere, eos duabus partibus peditum equitũq. in transitu Alpium amissis, qui plures pene perierint, quàm supersint, plus spei nactos esse.
D Atenim pauci quidem sunt: sed uigentes animis corporibusque, quorum robora ac uires uix sustinere uis ulla possit. Effigies, immo umbræ hominum, fame, frigore, illuuie, squalore enecti: contusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad hæc, perusti artus, niue rigentes nerui, membra torrida gelu, quassata contractaque arma: claudi ac debiles equi. cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis uereor, quàm ne, antequam uos cum hoste pugnaueritis, Alpes uicisse Annibalem uideantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo deos ipsos sine ulla humana ope committere ac profligare bellum: nos autem, qui secundum deos uiolati sumus, commissum ac profligatum conficere. Non uereor, ne quis me hoc, uestri adhortandi causa, magnifice loqui existimet: ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi in Hispaniam prouinciam meam ire, quò iam profectus eram cum exerci-
E tu meo, ubi & fratrem consilij participem, ac periculi socium haberem: & Asdrubalem potius quàm Annibalem hostem, & minorem haud dubie molem belli. tamen cum præterueherer nauibus Galliæ oram, ad famam huius hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum moui castra. equestri prœlio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi. peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, regressus ad naues, quanta maxime celeritate potui, tanto maris terrarumq. circuitu in radicibus alpium obuius fui. Huic timendo hosti utrum cum declinarem certamen, improuisus uideor incidisse, an occurrere in uestigijs eius, lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri iuuat, utrum alios certe repente Carthaginienses per uiginti annos terra ediderit: an ijdem sint, qui ad Aegates pugnauere

insulam: & quos ab Eryce duodeuicenis denarijs æstimatos emisistis. & utrum Annibal F hic sit æmulus itinerũ Herculis, ut ipse fert: an uectigalis stipẽdiariusq. & seruus populi R. à patre relictus. quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam uictam, domum certe patremque, & foedera Amilcaris scripta manu: qui, iussus à consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graues impositas uictis Carthaginiensibus leges fremens mœrensq. accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo R. dare pactus est. Itaque uos ego milites, non eo solum animo, quo aduersus alios hostes soletis, pugnare uelim: sed cum indignatione quadam atque ira, uelut si seruos uideatis uestros arma repente contra uos ferentes. Licuit, si uoluissemus, ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere. licuit classem uictricem in Africam traijcere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum uictis fecimus: tutelæ nostræ deinde duximus, cum Afri- G co bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum iuuenem sequentes, oppugnatum patriam nostram ueniunt. Atque utinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute esset certamen. Non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur: sed pro Italia nobis est pugnandum. nec est alius ab tergo exercitus: qui, nisi nos uincimus, hosti obsistat: nec Alpes aliæ sunt, quas dum superat, comparari noua possint præsidia. Hic est obstandum milites, uelut si ante Romana mœnia pugnemus. Vnusquisque se non corpus suum solum, sed coniugem ac liberos paruos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumq. R. qualis nostra uis uirtusq. fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperij fore. Hæc apud Romanos consul. Annibal rebus prius, quàm uerbis, adhortandos milites ratus, circundato ad spectaculum exercitu, captiuos montanos uin- H ctos in medio constituit: armisq. Gallicis ante eorum pedes proiectis, interrogare interpretem iussit, quis, si uinculis leuaretur, armaq. & equum uictor acciperet, decertare ferro uellet? Cum ad unum omnes ferrum pugnamq. poscerent, & deiecta esset in id sors, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen eligeret. Vt cuiusque sors exciderat, alacer inter gratulantes gaudio exultans, cum sui moris tripudijs arma raptim capiebat. ubi uero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes uulgo, ut non uincentium magis, quàm bene morientium, fortuna laudaretur. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde aduocata, ita apud eos locutus fertur. Si quem animum in alienæ sortis exemplo paulo ante habuistis, eundem mox in æstimanda fortuna uestra habueritis, uicimus milites. neque enim spectaculum modo illud, sed quædam ueluti imago uestræ conditionis I erat. ac nescio an maiora uincula maioresq. necessitates uobis, quàm captiuis uestris, fortuna circundederit. dextra læuaq. duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem nauem habentibus: circa Padus amnis, maior ac uiolentior Rhodano: à tergo Alpes urgent uix integris uobis ac uigentibus transitæ. Hic uobis uincendum, aut moriendum milites est, ubi primũ hosti occurristis: & eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia uobis ea uictoribus proponit, quibus ampliora homines ne à dijs quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus nostris cre ptas, nostra uirtute recuperaturi essemus: satis tamen ampla pretia essent. quicquid Romani tot triumphis partum congestumq. possident, id omne nostrum cum ipsis dominis futurum est. in hanc tam opimam mercedem, agite, cum dijs bene iuuantibus arma capite. Satis adhuc in uastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus pecora consectando, nul- K lum emolumentum tot laborum periculorumque uestrorum uidistis: tempus est iam opulenta uos ac ditia stipendia facere, & magna operæpretia mereri, tantum itineris per tot montes, fluminaque, & tot armatas gentes emensos. Hic uobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendijs dabit. nec quàm magni nominis bellum est, tam difficilem existimaueritis uictoriam fore. Sæpe & contemptus hostis cruentum certamen edidit: & inclyti populi regesq. perleui momento uicti sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis Romani, quid est, quod illi uobis comparandi sint? Vt uiginti annorum militiam uestram cum illa uirtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano, terminisq. ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Gal-

liæ

A liæ populos, uincentes huc peruenistis: pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsa æstate cæso, uicto, circumsessoq. à Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignoranteq. ducem. An me in prætorio patris, clarissimi imperatoris, prope natum. certe educatum, domitorem Hispaniæ Galliæque, uictorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo maius est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis demptis signis Pœnos Romanosq. hodie ostẽdat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego illud parui æstimo milites, quòd nemo uestrum est, cuius non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus, cuius non idem ego uirtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora: collaudastis me milites, donastis. Alumnus prius omnium uestrum, quàm imperator, procedam acie aduersus ignotos inter se, ignorantesque. Quocunque circumtuli oculos, plena omnia uideo animorum, ac roboris, ueteranum peditem, generosissimarum gentium equites frænatos &

B infrænatos, uos socios fidelissimos fortissimosque, uos Carthaginienses tum ob patriam, tum ob iram iustissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto maior spes maiorque animus inferentis est uim, quàm arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, iniuria, indignitas. Ad supplicium depoposcere me ducem primum, deinde uos omnes, qui Saguntum oppugnassetis. deditos ultimis cruciatibus affecturi fuere. Crudelissima ac superbissima gens, sua omnia, suiq. arbitrij facit: cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere, æquum censet: circumscribit includitq. nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos obseruat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis: ad Iberum est Saguntum: nusquam te

C uestigio moueris. Parum est, quòd ueterrimas prouincias nostras, Siciliam ac Sardiniam, ademit, nisi adimat etiam Hispaniam: &, si inde cessero, in Africam transcendet. transcendet autem dico? duos consules huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam misere. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis uindicauerimus. illis timidis & ignauis licet esse, qui receptum habent, quos suus ager, sua terra per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: uobis necesse est fortibus uiris esse, & omnibus inter uictoriam mortemúe certa desperatione obrutis, aut uincere, aut, si fortuna dubitabit, in prælio potius, quàm in fuga, mortem oppetere. si hoc bene fixum omnibus, destinatumq. in animo est; iterum dicam, uicistis. nullum incitamentum ad uincendum homini à dijs immortalibus acrius datum est. His adhortationibus cum utrinque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt, tutandiq. pontis causa, castellum superimponũt.

D Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi R. agros mittit: Gallis parci quammaxime iubet, principumq. animos solicitare ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum à uico tumulis consedit. ibi Annibal castra habebat: reuocatoq. propere Maharbale, atque equitibus, cum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum præmonitumq. ad cohortandos milites ratus, uocatis ad concionem certa præmia pronunciat, in quorum spem pugnarent: agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisquis uelit, immunem ipsi qui accepisset, liberisque: qui pecuniam, quàm agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum Carthaginienses ciues fieri uellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturũ se operã, ne cuius suorũ popularium immutatã secum fortunã esse uellent: seruis quo

E que dominos prosecutis libertatem promittit, binaq. pro his mancipia dominis se redditurum. Eaq. ut rata scirent fore, agnum læua manu, dextra silicem retinens, si falleret, Iouem cæterosq. precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset; secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum uero omnes, uelut dijs auctoribus in spem suam quisque acceptis, id moræ, quòd nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prælium uno animo & uoce una poscunt. Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cætera recentibus etiam territos prodigijs. nam & lupus intrauerat castra, laniatisq. obuijs, ipse intactus euaserat: & examen apum in arbore prætorio imminente consederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu iaculatoribusq. expeditis profectus ad castra hostium, exq. propinquo copias, quantæ & cuius generis essent, speculandas, obuius

romani ponte Ticinum iungunt

Maarbal socior. R. agros depopulatur.

Anibal præmia militibus pronunciat.

romani territi prodigijs

obuius fit Annibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant: densior deinde incessu tot hominum equorumq. oriens puluis, signum propinquantium hostium fuit. constitit utrinque agmen, & prælio sese expediebat. Scipio iaculatores & Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorumq. quod roboris fuit, in subsidijs. Annibal frænatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, iaculatores fugere inter subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen erat aliquandiu anceps. deinde quia turbabant equos pedites intermisti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, ubi suos premi circumuentos uidissent, iam magna ex parte anceps pugna erat: donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumuecti, paulum ab tergo se ostendere. Is pauor perculit Romanos: auxitq. pauorem consulis uulnus, periculumq. intercursu tum primum pubescentis filij propulsatum. Hic erat iuuenis, penes quem perfecti huiusce belli laus est, Africanus ob egregiam uictoriam de Annibale & de Pœnis appellatus. Fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ inuaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepide neque effuse cedendo, reduxit. Seruati consulis decus Cœlius ad seruum natione Ligurem delegat. Malim equidem de filio uerum esse, quod & plures tradidere auctores: seruum fama obtinuit. Hoc primum cum Annibale prælium fuit: quo facile apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse: & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte iussis militibus uasa silentio colligere, castra ab Ticino mota: festinatumq. ad Padum est, ut ratibus, quibus iunxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias traijceret. Prius Placentiam peruenere, quàm satis sciret Annibal ab Ticino profectos: tamen aliquot moratorum in citeriore ripa segniter ratem soluentes cepit: transire non potuit pontem, quòd extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnatasse: ipsum Annibalem per superiora Padi uada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea periti amnis eius uix fecerint. nam neque equites armis equisq. saluis tantam uim fluminis superasse uerisimile est, ut iam Hispanos omneis inflati transuexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi uada petenda fuerint, quà exercitus grauis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo uix locum rate iungendo flumini inuentum tradunt, eà cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos. Dum Annibal, citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, traijcit grauius peditum agmen: interim Mago, equitesq. ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Annibal paucis post diebus sex millia à Placentia castra communiuit, & postero die in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnæ fecit. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen, quàm re, maior, ab auxiliaribus Gallis facta est. Ad duo millia peditum, & ducenti equites, uigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, spe ingentium donorum accensos, in ciuitates quenque suas, ad solicitandos popularium animos dimisit. Scipio cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosq. eo scelere, uelut iniecta rabie, ad arma ituros: quanquam grauis adhuc uulnere erat, tamen quarta uigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluuium, in loca altiora, collesq. impeditiores equiti, castra mouet. Minus, quàm ad Ticinum, fefellit. missisq. Annibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique nouissimum agmen, ni auiditate prædæ in uacua Romana castra Numidæ diuertissent. ibi dum perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ precio tempus terunt, emissus hostis de manibus est. & cum iam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio nec uexationem uulneris in uia iactantis ultra patiens, & collegam (iam enim reuocatum ex Sicilia audierat) ratus expectandum, locum, qui prope flumen tutissimus statiuis est uisus, delectum communiuit. Nec procul inde Annibal cum consedisset, quantum uictoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros euntem, nusquam præparatis commeatibus, maior in dies excipiebat: ad Clastidium uicum, quò magnum frumenti numerum

A rum congesserant Romani, mittit. ibi cum uim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno precio, nummis aureis quadringentis datis P. Brundusino præfecto præsidij corrupto, traditur Annibali Clastidium. id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captiuos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sæuitum est. Cum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasq. Italiæ imminentes, & à Sempronio consule, & ante aduentum eius terra mariq. res gestæ. Viginti quinqueremes cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ à Carthaginiensibus missæ, nouem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum auertit æstus. Ad eas conspectas à Messana duodecim naues ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum forte Messanæ erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naues Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captiuis, præter uiginti naues, cuius

B ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad solicitandos ueteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse credere eadem tempestate quà ipsi disiecti forent, eam quoque classem ad Aegateis insulam deiectam. Hæc sicut audita erant Messanæ, rex Aemilio prætori, cuius Sicilia erat prouincia, perscribit: monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad ciuitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent: ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli: edicto proposito, ut socij nauales decem dierum cocta cibaria ad naues deferrent: ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perq. omnem oram qui erant, ex speculis conspicerent aduentantem hostium classem. Simul itaque, quanquam de industria morati cursum nauium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybæum: præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, &

C sublatis armamentis ueniebant, extemplo datum è speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naues conscensum. pars militum in muris portarumq. stationibus, pars in nauibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt: demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad pugnam classe absumpto. Vbi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnæ esset, exitumq. liberum è portu naues hostium haberent. Nec Romani detrectauere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine ac uirtute. Vbi in altum euecti sunt, Romanos conserere pugnam, & ex propinquo uires conferre uelle. contra eludere Pœnus, & arte, non ui, rem gerere, nauiumque, quàm uirorum aut armorum, malle certamen facere. nam ut socijs naualibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebat: & sicubi conserta manus esset, haudquaquam par numerus ar

D matorum ex ea pugnabat. Quod ubi animaduersum est, & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naues Punicæ circumuentæ, cæteræ fugam ceperunt. Mille & DCC fuere in nauibus capti milites nautæque, in ijs tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata naui, sed ea quoque ipsa reduce, in portum redijt. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eis, qui Messanæ erant, Ti. Sempronius consul. Messanam uenit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam obuiam duxit. transgressusq. ex regia in prætoriam nauem, gratulatus sospitem cum exercitu & nauibus aduenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde insulæ, & Carthaginiensium conata exposuit: pollicitusq. est, quo animo priore bello populum R. iuuenis adiuuisset, eo senem adiuturum: frumenta uestimentaq. se legionibus consulis socijsq. naualibus gratis præbiturum: grande periculum

E Lilybæorum maritimisq. ciuitatibus esse, & quibusdam uolentibus nouas res fore. Ob hoc consuli nihil cunctandum uisum, quin Lilybæum classe peteret: & rex regiaq. classis una profecti. nauigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasq. & captas hostium naues accepere. A Lilybæo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoq. prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ à Carthaginiensibus tenebatur, traiecit. Aduenienti Amilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidij, cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumq. cum insula traditur. inde post paucos dies reditum Lilybæum: captiuiq. & à consule & à prætore, præter insignes nobilitate uiros, sub corona uenierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, traiecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inuentus.

iam

iam forte transmiserant ad uastandam Italiæ oram: depopulatoq. Vibonensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli, excursio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: literæq. à senatu de transitu in Italiam Annibalis, & ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum extemplo in naues impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum uigintiquinque longis nauibus Vibonensem agrum, maritimamq. oram Italiæ tuendam attribuit: M. Aemilio prætori quinquaginta nauium classem expleuit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem nauibus oram Italiæ legens, Ariminum peruenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ coniungitur. Iam ambo consules, & quicquid Romanarum uirium erat, Annibali oppositum, aut illis copijs defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter equestri prælio uno, & uulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoq. ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumq. agri est, Galli tum incolebant, in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum fauorem, haud dubie gratiam uictoris spectantes. Id Romani, ne quid modo mouerent, æquo satis, Pœnus perini quo animo ferebat, à Gallis accitum se uenisse ad liberandum eos dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, cum ad id dubios seruassent animos, coacti ab auctoribus iniuriæ ad uindices futuros declinant: legatisq. ad consulem missis auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaq. ei gens erat, tum ob infida multa facinora: tum, ut alia uetustate obsoleuissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide socijs maximum uinculum esse, primos qui coissent, ope defensos, censebat. Tum collega cunctante, equitatum suum, mille peditum iaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. hi sparsos & incompositos, ostera tosq. præda plerosque cum inopinantes inuasissent: ingentem terrorem, cædemq. ac fugam usque ad castra stationesq. hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prælium restituere. uaria inde pugna sequentes, quanquam ad extremum æquassent certamen, maior tamen hostium Romanis fama uictoriæ fuit. Cæterum nemini omnium maior iustiorque, quàm ipsi consuli, uideri. gaudio efferri, qua parte copiarum alter consul uictus foret, ea se uicisse. restitutos ac refectos militum animos, nec quenquam esse, præter collegam, qui dilatam dimicationem uellet. eum animo magis, quàm corpore, ægrum, memoria uulneris, aciem ac tela horrere. sed non esse cum ægro senescendum. quid enim ultra differri, aut teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum expectari? castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam uictis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti: sed solo patrio, terraq. in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant, inquit, patres nostri circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si uideant nos, progeniem suam, duos consules consularesq. exercitus in media Italia pauentes intra castra; Pœnum, quod inter Alpes Apenninumq. agri sit, suæ ditionis fecisse? Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in nouos consules bellum differretur: & occasio in se unum uertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites iubet. Annibal, cum quid optimum foret hosti, cerneret: uix ullam spem habebat, temere atque improuide quicquam consules acturos. sed cum alterius ingenium fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusq. factum ex prospero cum prædatoribus suis certamine crederet: adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cuius nequod prætermitteret tempus, solicitusq. & intentus erat, dum tiro hostium esset miles: dum meliorem ex ducibus inutilem uulnus faceret: dum Gallorum animi uigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traheretur. Cum ob hæc taliaq. speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet: speculatoresq. Galli ad ea exploranda, quæ uellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent: locum insidijs circunspectare Pœnus

G

H

I

K

A re Pœnus cœpit. Erat in medio riuus prælatis utrinque clausus ripis,& circa obsitus palustribus herbis, &, quibus inculta ferme uestiuntur, uirgultis uepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosum locum circumuectus ipse oculis perlustrauit: Hic erit locus, Magoni fratri ait, quem teneas. delige centenos uiros ex omni pedite atque equite: cum quibus ad me uigilia prima uenias. nunc corpora curare tempus est. Ita præconium missum. mox cum delectis Mago aderat. Robora uirorum cerno, inquit Annibal: sed ut & numero etiam,non animis modo ualeatis,singulis uobis nouenos ex turmis manipulisq. uestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. hostem cæcum ad has belli artes habebitis. Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal prima luce Numidas equites,transgressos Trebiam flumen,obequitare iubet hostium portis,iaculandoq. in stationes elicere ad pugnam hostem: iniecto deinde certami-

B ne,cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. cæteris ducibus peditum equitumq. præceptum,ut prandere omnes iuberent: armatos deinde, instratisque equis signum expectare. Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte uirium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locum iam ante consilio, auidus certaminis eduxit. Erat forte brumæ tempus, & niualis dies in locis Alpibus Apenninoq. interiectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ad hæc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris uis. ut uero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt: (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut uix armorum tenendorum potentia essent: & simul proceden

C te iam die, fame etiam deficere. Annibalis interim miles ignibus ante tentoria factis, oleoq. per manipulos,ut mollirent artus,misso, & cibo per ocium capto, ubi transgressos flumen nunciatum est hostes,alacer animis corporibusq. arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa,leuemq. armaturam,octo ferme millia hominum: deinde grauiorem armis peditem,quod uirium, quod roboris erat: in cornibus circunfundit decem millia equitum, & ab cornibus in utranque partem diuisos elephantos statuit. Consul effusos sequenteis equites,cum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato reuocatos circundedit peditibus. Duodeuiginti millia Romanorum erant, sociumq nominisq. latini XX. auxilia præterea Cænomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copijs concursum est. Prælium à Balearibus ortum est. quibus cum maiore robore legiones obsisterent,deductæ propere in cornua leues armaturæ sunt,quæ

D res effecit,ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam cum uix iam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper ue lut nube iaculorum à Balearibus coniecta. ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non uisu modo, sed odore insolito territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quàm uiribus erat,quas recentes Pœnus pauloante curatis corporibus in prælium attulerat: contra,ieiuna fessaq. corpora Romanis, & rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum: sed & Baleares pulso equite iaculabantur in latera, & elephanti iam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæque, simul latebras eorum improuida præterlata acies est, exorti à tergo ingentem tumultũ ac terrorem fecere. Tamen in tot circunstantibus malis mansit aliquandiu immota acies,maxime præter spem omnium aduersus elephantos. eos

E pedites ad idipsum locati ueruti coniectis & auertere,& insecuti auersos sub caudis, quà maxime molli cute uulnera accipiunt, fodiebant. Trepidanteis, propeq. iam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, aduersus Gallos auxiliares agi iussit Annibal. extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque nouus terror Romanis, ut fusa auxilia sua uiderunt. itaque cum iam in orbem utrinque pugnarent,decem millia ferme hominum,cum alia euadere nequiuissent,media Afrorum acie, quæ Gallicis auxilijs firmata erat,cum ingenti cæde hostium perrupere. & cum neque in castra reditus esset, flumine interclusis: neque præ imbri satis discernere possent,quà suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes parteis eruptiones factæ. & qui flumen petiere,aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab

hostibus oppressi. qui passim per agros fuga sparsi erant, uestigia sequentes cedentis agmine, Placentiam contendere. alijs timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressiq; in castra peruenere. Imber niue mistus, & intoleranda uis frigoris, & homines multos, & iumenta & elephantos prope omneis absumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in castra rediere, ut uix lætitiam uictoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti cum præsidium Romanorum castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam traijcerent: aut nihil sensere Pœni, obstrepente pluuia: aut quia iam moueri præ lassitudine nequibant ac uulneribus, sentire sese dissimulauerunt: quietisq; Pœnis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado traiectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut iam ad urbem Romam crederent infestis signis hostem uenturum: nec quicquã spei aut auxilij esse, quo portis mœnibusq; uim arcerent. Vno consule ad Ticinum uicto, altero ex Sicilia reuocato, duobus consulibus, duobus cõsularibus exercitibus uictis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quæ accerserentur? Ita territis Sempronius consul aduenit: ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites, audacia magis, quàm consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret, transgressus. Id quod unum maxime in præsentia desiderabatur: comitijs consularibus habitis, in hiberna redijt. Creati consules Cn. Seruilius & C. Flaminius. Cæterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, uagantibus passim Numidis equitibus, & quæ his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quos Pado naues subueherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & ualido firmatum præsidio. Eius castelli oppugnandi spe cum equitibus ac leui armatura profectus Annibal, cum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non fefellit uigiles. tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, iussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre præliũ interim cõmissum: in quo, quia Annibal saucius pugna excessit, pauore hostibus iniecto, defensum egregie præsidiũ est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & uix dum satis percurato uulnere, ad Vicumuias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentauerant accolæ misti undique ex finitimis populis: & tum terror populationum eò plerosque ex agris compulerat. Huius generis multitudo fama impigre defensi ad Placentiam præsidij accensa, armis arreptis obuiam Annibali procedit. Magis agmine, quàm acie, in uia concurrerunt. & cum ex altera parte nihil præter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles: ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die deditione facta, præsidium intra mœnia accepere: iussiq; arma tradere, cum dicto paruissent, signum repente uictoribus datur, ut tanquam ui captam, urbem diriperent. neque ulla quæ in tali re memorabilis scribentibus uideri solet, prætermissa clades est. adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Annibalis. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa ueris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut ui, aut uoluntate adiuncturus. Transeuntem autem Apenninum adeo atrox tempestas adorta est, ut alpium fœditatem prope superauerit. Vento mistus imber cum ferretur in ipsa ora: primum, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes uortice intorti affligebantur, constitere. deinde cum iam spiritum intercluderet nec reciprocare animam fineret, auersi à uento parumper consedere. Tum uero ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores, micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, cum eo magis accensa uis uenti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium uisum est. Id uero laboris uelut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat, omnia perscindente uento, & rapiente. & mox aqua leuata uento, cum super gelida montium cacumina concreta esset, tantum niuosæ grandinis deiecit, ut omnibus omissis procumberent homines, tegminibus suis magis obruti, quàm tecti. tantaq; uis frigoris insecuta est, ut ex illa miserabili hominum iumentorumq; strage, cum se quisque

A quisque attollere ac leuare uellet, diu nequiret: quia torpentibus rigore neruis, uix flectere artus poterant, deinde ut tandem agitando sese mouere, ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus: ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco uelut obsessi mansere. multi homines, multa iumenta, elephanti quoque ex his qui prælio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra mouit, & ad decem millia progressus consedit. Postero die XII millia peditũ, quinq; equitum aduersus hostem ducit. Nec Sempronius consul (iam enim redierat ab Roma) detrectauit certamen. atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, uario euentu pugnatum est. primo concursu adeo res Romana superior fuit, ut non acie uincerent solum, sed pulsos hostes in castra persequerentur: mox castra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in uallo portisque posi-

B tis, cæteros confertos in media castra recepit: intentosque signum ad erumpendum spectare iubet. Iam nona ferme diei hora erat, cum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Annibal accepit, laxatamque pugnam, & recessum à castris uidit, extemplo equitibus dextra læuaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore de his castris erupit. Pugna raro ulla magis sæua: & cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi à die in longum spatium quiuisset. nox accensum ingentibus animis prælium diremit. itaq; acrior concursus fuit, quàm cædes. & sicut æquata ferme pugna erat, ita clade discessum est. ab utraque parte sexcentis plus peditibus, & dimidium eius equitum cecidit. sed maior Romanis, quàm pro numero, iactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti sociorum tres sunt interfecti. Secundum eam pugnam Annibal in Ligures, Sem-

C pronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fuluius & L. Lucretius cum duobus tribunis militum, & quinque equestris ordinis senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemq; crederet, traduntur. Dum hæc in Italia geruntur. Cn. Scipio in Hispaniam cum classe & exercitu missus, cum ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumuectus, Emporijs appulisset classem: exposito ibi exercitu, orsus à Lacetanis, omnem oram usq; ad Iberum flumen, partim renouandis societatibus, partim nouis instituendis, Romanæ ditionis fecit. inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores iam gentes ualuit: nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum parata est. ualidæque aliquot auxiliorum cohortes ex ijs conscriptæ sunt. Anno non inscius in Iberi prouincia erat. eum reliquerat Annibal ad

D regionis eius præsidium. itaque prius, quàm alienarentur omnia, obuiam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis in aciem eduxit. Nec Romano differendum certamen uisum: quippe qui sciret cum Annone & Asdrubale sibi dimicandum esse, malletq; aduersus singulos separatim, quàm aduersus duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux militum cũ aliquot præsidijs capitur: & Scissum, propinquum castris oppidum, expugnatur. cæterum præda oppidi parui precij rerum fuit, suppellex barbarica, ac uilium mancipiorum. castra militem ditauere, non eius modo exercitus, qui uictus erat, sed & eius, qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne grauia impedimenta ferentibus essent, citra Pyrenæum relictis. Prius quàm certa huius cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus pedi-

E tum, mille equitibus tanquam ad primum aduentum Romanorum occursus, postquam perditas res, amissaque castra accepit, iter ad mare conuertit. Haud procul Tarracone classicos milites naualesque socios, uagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, maiore fuga ad naues compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio raptim ad famam nouorum hostium agmine accito, cum in paucos præfectos paululum animaduertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe redijt. Vixdum digresso eo, Asdrubal aderat: & Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum iuuentute agros fidelium Romanis sociorum uastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum

rursus

rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infesto exercitu inuasisset, compulsis omnibus, Athanagiam urbem, quæ caput eius populi erat, circumsedit: intraq. dies paucos pluribus quàm ante obsidibus imperatis, Ilergetes pecunia etiam multatos in ius ditionemq. recepit. inde in Ausetanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes, nocte haud procul iam urbe, cum intrare uellent, excepit insidijs. Cæsa ad duodecim millia; exuti pene omnes armis, domos, passim palantes per agros, diffugere. nec obsessos alia ulla res, quàm iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. XXX. dies obsidio fuit: per quos raro unquam nix minus quatuor pedes alta iacuit: adeoq. pluteos ac uineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties coniectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. postremo cum Amusitus, princeps eorum, ad Asdrubalem profugisset, uiginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est. Romæ autem & circa urbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod euenire solet motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt. in queis ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bouem in tertiam contignationem sua sponte scandisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese deiecisse: & nauium speciem de cœlo affulsisse: & ædem Spei, quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & Lanuuij hastam se commouisse: & coruum in ædem Iunonis deuolasse, atque in ipso puluinario consedisse: & in agro Amiternino multis locis hominum species procul candida ueste uisas, nec tamen cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluisse: & Cære sortes extenuatas: & in Gallia lupum uigili gladium è uagina raptum abstulisse. Ob cætera prodigia libros adire decemuiri iussi. quòd autem lapidibus pluisset in Piceno, nouendiale sacrum edictum: & subinde alijs procurandis prope tota ciuitas operata fuit. Iam primum omnium urbs lustrata est: hostiæq. maiores quibus edictum est dijs cæsæ: & donum ex auri pondo XL Lanuuium Iunoni portatũ est: & signum æneum matronæ Iunoni in Auentino ædificauerunt: & lectisternium Cære, ubi sortes extenuatæ erant, imperatum: & supplicatio Fortunæ in Algido: Romæ quoque & lectisternium Iuuentæ, & supplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde uniuerso populo circa omnia puluinaria indicta: & Genio maiores hostiæ cæsæ quinque: & C. Atilius Serranus prætor uota suscipere iussus, si in decem annos resp. eodem stetisset statu. Hæc procurata uotaq. ex libris sibyllinis magna ex parte leuauerant animum religione. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones quæ Placentiæ hibernabant, sorte euenerant, edictum & literas ad consulem misit, ut is exercitus idibus Martijs Arimini adesset in castris. Huic in prouincia consulatum inire consilium erat, memori ueterum certaminum cum patribus, quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat: inuisus etiam senatui ob nouam legem, quam inique Q. Claudius tribunus plebis aduersus senatum uno patrum adiuuante C. Flaminio, tulerat: ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. id satis habitum ad fructus ex agris uectandos. Quæstus omnis patribus indecorus uisus est. Res per summam contentionem acta, inuidiam apud nobilitatem suasori legis Flaminio, fauorẽ apud plebẽ, alterumq. inde consulatũ peperit. Ob hoc ratus auspicijs petẽdis, Latinarumq. feriarum mora, & consularibus alijs impedimentis retenturos se in urbe, simulato itinere priuatus clam in prouinciam abijt. ea res ubi palam facta est, nouam insuper iram infestis iam ante patribus mouit. nõ cum senatu modo, sed cum dijs immortalibus C. Flaminium bellum gerere. consulem ante inauspicato factum, reuocantibus ex ipsa acie dijs atque hominibus non paruisse: & nunc, conscientia præteritorum, & Capitolium & solennem uotorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Iouis opt. max. templũ adiret: ne senatum inuisus ipsi, & sibi uni inuisum, uideret, consuleretque: ne Latinas indiceret, Iouiq. Latiali solemne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicato profectus in Capitolium ad uota nuncupanda, paludatus inde ad prouinciam iret. lixæ modo, sine insignibus, sine lictoribus profectum clam, furtim, haud aliter, quàm si exilij causa solum uertisset: magis pro maiestate uidelicet imperij Arimini, quàm Romæ, magistratum initurũ: & in diuersorio hospitali, quam apud penates suos prætextam sumpturum. Reuocandum uniuersi retrahendumq. censuerunt: & cogendum omnibus prius præsentem in deos hominesq.

minesq́. fungi officijs, quàm ad exercitum & in prouinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti nihilo magis eum mouere, quàm priori consulatu literæ mouerant à senatu missæ. Paucos post dies magistratum inijt: immolantiq́. ei uitulus iam ictus è manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos circunstantes cruore respersit. Fuga procul etiam maior apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit: id à plerisque in omen magni terroris acceptum. Legionibus inde duabus à Sempronio, prioris anni consule, duabus à C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam iam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

EPITOME LIBRI XXII.

ANNIBAL per continuas uigilias in paludibus oculo amisso, ue ait in Etruriam: per quas paludes quatriduo, et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant: & ab equo, quem coascende rat, per caput deuolutus, insidijs ab Aanibale circumuentus ad Trasimenum lacum cum exercita cæsus est. Sex millia, quæ eruperaat fide ab Maharbale data, perfidia Annibalis uincta sunt. Cum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres insperato receptis filijs gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sybillinis libris uer sacrum uotum. Cam deinde Q. Fabius Maximus dictator aduersus Annibalem missus nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot uictorijs hostem, territum aduersis prælijs militem pugna committeret, &, opponendo se tantummodo, conatus Aanibalis impediret: M. Minucius, magister equitum, ferox & temerarius, criminaado dictatorem, tanquam timidum & segnem, effecit, ut populi iussu ei imperium cum dictatore æquaretur. diuisoq́. exercitu, cum iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimino legiones eius essent, superueniente cum exercitu Fabio Maximo, ex discrimine liberatus est. quo beneficio uictus, castra cum eo iuuxit, & patrem eum salutauit, idemq́. facere milites iussit. Annibal, uastata Campania, inter Casilinum oppidum & Calliculam montem à Fabio clausus, sarmentis ad cornua boum alligatis, & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugauit, & sic transgressus est saltum. Idemq́. Fabij Maximi dictatoris, cam circũposita ureret, agro pepercit, at illum tanquam proditorem suspectum faceret. Aemilio deinde Paullo, & Terentio Varrone consalibus, & ducibus cum maxima clade aduersus Annibalem ad Canaas pugnatum est, cæsaq́. eo prælio Romaaorum quadragintaquinque millia cũ Paullo consule, & senatoribus LXXX. consularibus, atque prætorijs, aut ædilicijs trigiata. Post quam cladem cum à aobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio, tribanus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto saper capita deliberantium ferro, iurauit se pro hoste habiturum eũ, qui in uerba sua noa iurasset: effecitque, ut omnes non relictum iri à se Italiam iureiurando astringerentur. Præterea trepidationem urbis, & luctum, & res in Hispania meliore euentu gestas continet. Opimia & Floronia Vestales uirgines incesti damnatæ suat. Propter paucitatem uero militum, seruorum octo millia armata sunt. Captiui, cum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroai obuiam itum est, & gratiæ actæ, quòd de republica non desperasset.

LIBER XXII.

IAM uer appetebat, cum Annibal ex hibernis mouit, & nequicquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus, ac metu. Galli, quos prædæ populationumq́. conciuerat spes: postquam pro eo ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis uiderent, uerterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia: petitusq́. sæpe principum insidijs, ipsorumq́. inter se fraude, eadem leuitate qua consenserant, consensum indicantium, seruatus erat: & mutando nunc uestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidijs munierat. cæterum hic quoque ei timor causa fuit maturius mouendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Seruilius Romæ idibus Martijs magistratum inijt. Ibi cum de repub. retulisset, redintegrata in C. Flaminium inuidia est. duos se consules creasse, unũ habere. quod enim illi iustũ imperium, quod auspicium esset

magistratus: id à domo, publicis priuatisq. penatibus, Latinis ferijs actis, sacrificio in monte perfecto, uotis rite in Capitolio nuncupatis, secũ ferre: nec priuatũ auspicia sequi: nec sine auspicijs profectũ in externo ea solo noua atq; integra cõcipere posse. Augebant metũ prodigia ex pluribus simul locis nũciata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti uigilias equiti, scipionem, quem manu tenuerat, arsisse: & littora crebris ignibus fulsisse: & scuta duo sanguinem sudasse: & milites quosdam ictos fulminibus: & solis orbem minui uisum: & Præneste ardentes lapides cœlo cecidisse: & Arpis palmas in cœlo uisas, pugnantemq. cum luna solem: & Capenæ duas interdiu lunas ortas: & aquas Cærete sanguine mistas fluxisse, fontemq. ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis: & in Antij agro metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: & Falerijs cœlum findi uisum uelut magno hiatu: quaq. patuerit, ingens lumen effulsisse: sortes sua sponte attenuatas, unamq. excidisse ita scriptam: Mauors telum suum concutit. & per idem tempus Romæ signum Martis Appia uia ad simulacra luporum sudasse: & Capuæ speciem cœli ardentis fuisse, lunæq. inter imbrem candentis. Inde minoribus etiam dictu prodigijs fides habita: Capras lanatas quibusdam factas, & gallinam in marem, gallum in fœminam sese uertisse. His, sicut erant nunciata, expositis, auctoribusq. in curiam introductis, consul de religione patres consuluit. Decretum, ut ea prodigia partim maioribus hostijs, partim lactentibus procurarentur; & uti supplicatio per triduum, ad omnia puluinaria haberetur. Cætera, cum decemuiri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse diui carminibus præfarentur. id decemuirorum monitu decretum est, Ioui primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret: Iunoni Mineruæq. ex argento daretur: & Iunoni Reginæ in Auentino, Iunoniq. Sospitæ Lanuuij maioribus hostijs sacrificaretur: matronæque, pecunia collata, quantũ conferre cuique commodum esset, donum Iunoni Reginæ in Auentinũ ferrent, lectisterniumq. fieret: quin & libertinæ, & ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniã pro facultatibus suis conferrent. Hæc ubi facta, decẽuiri Ardeæ in foro maioribus hostijs sacrificarũt. postremo ex libris Decembri iã mense ad ædẽ Saturni Romæ immolatũ est, lectisterniumq. imperatum: (& eum lectum senatores strauerunt) & conuiuiũ publicum, ac per urbẽ Saturnalia die ac nocte clamatum, populusq. eũ diem festum habere, ac seruare in perpetuum iussus. Dum consul placandis Romæ dijs, habendoq. delectu dat operam, Annibal profectus ex hibernis, quia iã Flaminium consulẽ Arretium peruenisse fama erat: cũ aliud longius, cæterũ commodius ostẽderetur iter, propiorem uiam per paludem petit, qua fluuius Arnus per eos dies solito magis inundauerat. Hispanos & Afros, & omne quod ueterani erat robur exercitus, admistis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire iussit, sequi Gallos, ut id agminis medium esset, nouissimos ire equites: Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen: maxime Gallos, si tædio laboris, longæque uiæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, quà modo præirẽt duces, per præaltas fluuij ac profundas uoragines hausti pene limo, immergentesq. se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex uoraginibus poterant: aut corpora animis, aut animos spe sustinebant: alij fessa ægre trahentes membra: alij, ubi semel uictis tædio animis procubuissent, inter iumenta & ipsa iacentia passim morientes. maximæq. omnium uigiliæ conficiebant, per quatriduum iam & tres noctes toleratæ. Cum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessa sternerent corpora, inueniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. iumentorum itinere toto prostratorum passim acerui, tãtum, quod extaret aqua, quærentibus ad quietem, parui tẽporis necessarium cubile dabant. Ipse Annibal æger oculis ex uerna primum intemperie uariante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quòd altius ab aqua extaret, uectus: uigilijs tamen, & nocturno humore, palustriq. cœlo grauante caput, & quia medẽdi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur. Multis hominibus iumentisq. fœde amissis, cum tandem de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra locat: certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretij mœnia esse. consulis deinde consilia atque animum, & situm regionum, itineraque, & copias, atque commeatus expediendos, & cætera, quæ cognoscenda in re erant, summa omnia cum cura inquirendo exequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui

A qui Fæſulas inter Arretiumq́. iacent, frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Conſul ferox ab conſulatu priore, & non modo legum aut patrum maieſtatis, ſed ne deorum quidem ſatis metuens erat. hanc inſitam ingenio eius temeritatem fortuna proſpero ciuilibus bellicisq́. rebus ſucceſſu aluerat. itaque ſatis apparebat, nec deos nec homines conſulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum: quoq́. pronior eſſet in uitia ſua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & læua relicto hoſte, Fæſulas petens, Etruriæ agros prædatum profectus, quantam maximam uaſtitatem poteſt, cædibus incendijsq́. conſuli procul oſtendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoſte ipſe quieturus erat: tum uero, poſteaquam res ſociorum ante oculos prope ſuos ferri agiq́. uidit, ſuum id dedecus ratus, per mediam iam Italiam uagari Pœnum, atque obſiſtente nullo ad ipſa Romana mœnia ire oppugnanda: cæteris omnibus in concilio ſalutaria magis, quàm ſpe-
B cioſa, ſuadentibus, collegam expectandum, ut coniunctis exercitibus communi animo conſilioq́. rem gererent: interim equitatu, auxilijsq́. leuium armorum ab effuſa prædandi licentia hoſtem cohibendum: iratus, ſe ex concilio proripuit, ſignumque, ſimul itineris pugnæq́. propoſuit. Quinimmo Arretij ante mœnia ſedeamus, inquit: hic enim patria & penates ſunt: Annibal emiſſus è manibus perpopuletur Italiam, uaſtandoq́. & urendo omnia, ad Romana mœnia perueniat: nec ante nos hinc mouerimus, quàm, ſicur olim, Camillum ab Veijs, C. Flaminium ab Arretio patres acciuerint. Hæc ſimul increpans, cum ocyus ſigna conuelli iuberet, & ipſe in equum inſiluiſſet, equus repente corruit, conſulemq́. lapſum ſuper caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, uelut fœdo omine incipiendæ rei, inſuper nunciatur, ſignum omni ui moliente ſignifero conuelli nequire. Conuerſus ad nuncium, Num literas quoque, inquir, ab ſenatu affers, quæ me rem gere-
C re uetent? abi, nuncia, ſignum effodiant, ſi ad conuellendum manus præ metu obtorpuerint. Incedere inde agmen cœpit: primoribus, ſuperquam quòd diſſenſerant à conſilio, territis etiam duplici prodigio: milite in uulgus læro ferocia ducis, cum ſpem magis ipſam, quàm cauſam ſpei, intueretur. Annibal, quod agri eſt inter Cortonam urbem Traſymenumq́. lacum, omni clade belli peruaſtat, quo magis iram hoſti ad uindicandas ſociorum iniurias acuat. Et iam peruenerant ad loca inſidijs nata, ubi maxime montes Cortonenſes, Traſymenus ſubit. Via tantum intereſt peranguſta, uelut ad id ipſum de induſtria relicto ſpatio: deinde paulo latior pateſcit campus, inde colles aſſurgunt. Ibi caſtra in aperto locat, ubi ipſe cum Afris modo Hiſpanisq́. conſideret. Baleares, cæteramq́. leuem armaturam poſt monteis circunducit: equites ad ipſas fauces ſaltus, tumulis apte tegentibus, locat: ut ubi intraſſent Romani, obiecto equitatu clauſa omnia lacu ac montibus
D eſſent. Flaminius cum pridie ſolis occaſu ad lacum perueniſſet, inexploraro, poſtero die, uixdum ſatis certa luce anguſtijs ſuperatis, poſtquam in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tantum hoſtium, quod ex aduerſo erat, aſpexit: à tergo ac ſuper caput deceptæ inſidiæ. Pœnus ubi, id quod petierat, clauſum lacu montibusque, & circũfuſum ſuis copijs habuit hoſtem, ſignum omnibus dat inuadendi. Qui ubi quà cuique proximũ fuit, decurrere: eo magis Romanis ſubita atque improuiſa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo, quàm montibus, denſior ſederat: agminaq́. hoſtium ex pluribus uallibus ipſa inter ſe ſatis cõſpecta, eoq́. magis pariter decurrerunt. Romanus clamore prius undique orto, quàm ſatis cerneret, ſe circunuentum eſſe ſenſit: & ante in frontẽ lateraq́. pugnari cœptum eſt, quàm ſatis inſtrueretur acies, aut expediri arma, ſtringiq́. gladij poſſent. Conſul, perculſis omnibus, ipſe ſatis, ut in trepida re, impauidus, turbatos ordines, uertentesq́. ſe
E quoque ad diſſonos clamores, inſtruit, ut tẽpus locusq́. patitur: & quacunque poteſt, adhortatur, ac ſtare & pugnare iubet. Nec enim inde uotis, aut imploratione deum, ſed ui ac uirtute euadendum eſſe. per medias acies ferro uiã fieri: & quo timoris minus ſit, eo minus ferme periculi eſſe. Cæterum præ ſtrepitu ac tumultu, nec conſiliũ, nec imperium accipi poterat: tantumq́. aberat, ut ſua ſigna, atque ordinem, & locũ noſcerer miles, ut uix ad arma capienda aptandaq́. pugnæ competeret animus: opprimerenturq́. quidam onerati magis his, quàm tecti. & erat in tanta caligine maior uſus aurium, quàm oculorum. ad gemitus uulnerum, ictusq́. corporum aut armorum, & miſtos ſtrepentium pauentiumq́. clamores circunferebant ora, oculosque. Alij fugientes pugnantium globo illati hærebãt: alios redeuntes in pugnã auertebat fugientium agmen. Deinde ubi in omneis partes ne-

quicquam impetus facti, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & à tergo hostium acies claudebat, apparuitq. nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse: tum sibi unusquisque dux adhortatorq. factus ad rem gerendam, & noua deintegro pugna exorta est, non illa ordinata per principes, hastatosque, ac triarios: nec ut pro signis antesignanus, post signa alia pugnaret acies: nec ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset, sors conglobabat, & animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat. tantusque fuit ardor animorum, adeo intentus pugnæ animus, ut eum terræ motum, qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostrauit, auertitq. cursu rapido amneis, mare fluminibus inuexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. circa consulem tamen acrior infestiorq. pugna erat. eum & robora uirorum sequebantur: & ipse quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem: insignisq. armis, & hostem summa ui petebat, & tuebatur suos ciues: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) faciem noscitans, consul, inquit, hic est, popularibus suis, qui legiones nostras cecidit, agrosq. & urbem est depopulatus, iam ego hanc uictimam Manibus peremptorum fœde ciuium dabo, subditisq. calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoq. prius armigero, qui se infesto uenienti obuiam obiecerat, consulem lancea transfixit. spoliare cupientem triarij obiectis clypeis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & iam nec lacus, nec montes obstabant pauori. per omnia arcta præruptaque, ueluti cæci, euadunt: armaq. & uiri super alium alij præcipitantur, pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima uada paludis in aquam progressi, quo ad capitibus humerisq. extare possunt, sese immergunt. fuere, quos inconsultus pauor nando etiam capessere fugam impulerit. quæ ubi immensa, ac sine spe erat: aut, deficientibus animis, hauriebantur gurgitibus, aut, ubi nequicquam festinauerant, retro ægerrime terram reperebant, atque ibi ab ingressis aquā hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per aduersos hosteis eruptione impigre facta, ignati omnium quæ post se agerentur, ex saltu euasere. & eum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec prospicere præ caligine poterant. Inclinata ad iniqua re, cum calescente sole dispulsa nebula aperuisset diem: tum liquida iam luce, montes campiq. perditas res, stratamq. ostendere fœde Romanam aciem. itaque ne in conspectos procul immitteretur eques: sublatis raptim signis, quàm citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. postero die, cum super cætera extrema fames etiam instaret: fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copijs nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis uestimentis passurum, sese dediderunt. quæ Punica religione seruata fides ab Annibale est, atque in uincula omnes coniecti. Hæc est nobilis ad Trasymenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt: decem millia sparsa fuga per omnem Etruriam diuersis itineribus Romam petiere. Mille & quingenti hostium in acie, multi postea utrinque ex uulneribus periere. Multiplex cædes utrinque facta traditur ab alijs. Ego, præterquam quòd nihil haustum ex uano uelim, quò nimis inclinant ferme scribentium animi; Fabium æqualem temporibus huiusce belli potissimum auctorem habui. Annibal, captiuorum, qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in uincula datis, segregata ex hostium coaceruatorum cumulis corpora suorum cū sepeliri iussisset, Flaminij quoque corpus funeris causa magna cum cura inquisitum non inuenit. Romæ ad primum nuncium cladis eius, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ uagæ per uias, quæ repens clades allata, quæue fortuna exercitus esset, obuios percontantur. & cum frequentis concionis modo turba in Comitiū & curiam uersa, magistratus uocaret; tandē haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor Pugna, inquit, magna uicti sumus. & quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste. Quot casus exercitus uicti fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quæ cuiusque suorum fortuna esset. nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero', ac deinceps aliquot diebus ad portas

F. Flaminius cons. lancea transf.

romani in fugam uertuntur.

Punica religio

quot millia romanorum in acie cæsa.

A portas maior prope mulierum, quàm uirorum, multitudo ſtetit, aut ſuorum aliquem, aut nuncios de his opperiens; circunfundebanturq́. obuijs ſciſcitantes: neque auelli utique à notis, prius quàm ordine omnia inquiſiſſent, poterant. inde uarios uultus digredientium ab nuncijs cerneres, ut cuique aut læta aut triſtia nunciabantur: gratulantesq́. aut conſolantes redeuntibus domos circumfuſos. Fœminarum præcipue & gaudia inſignia erant, & luctus. Vnam in ipſa porta, ſoſpite filio repente oblato, in conſpectu eius expiraſſe ferunt. alteram, cui mors filij falſò nunciata erat, mœſtam ſedentem domi, ad primum conſpectum redeuntis filij gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto uſque ad occidentem ſolem in curia retinent, conſultantes, quonam duce, aut quibus copijs reſiſti uictoribus Pœnis poſſet. Prius quàm ſatis certa conſilia eſſent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum cum C. Centenio pro prætore miſſa B ad collegam à Seruilio conſule in Vmbria, quò poſt pugnam ad Traſymenum auditam auerterant iter, ab Annibale circumuenta. Eius rei fama uarie homines affecit. pars, occupatis maiore ægritudine animis, leuem ex comparatione priorum ducere recentem equitum iacturam. pars non id quod acciderat, per ſe æſtimare ſed ut in affecto corpore quamuis leuis cauſa, magis quàm ualido, grauior ſentiretur: ita tum ægræ & affectæ ciuitati quodcunque aduerſi inciderit, non rerum magnitudine, ſed uiribus extenuatis, quæ nihil, quod aggrauaret, pati poſſent, æſtimādum eſſe. Itaque ad remedium iandiu deſideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendum, ciuitas confugit: & quia & conſul aberat, à quo uno dici poſſe uidebatur: nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat, aut nuncium, aut literas mitti: nec dictatorem populus creare poterat: quod nunquam ante eam diem factum erat, prodictatorem populus creauit Q. Fabium Maximum, & magiſtrū equi C tum M. Minucium Rufum. isq́. negocium ab ſenatu datum, ut muros turresq́. urbis firmarent, & præſidia diſponerent, quibus locis uideretur, pontesq́. reſcinderent fluminum: cum Pœnis pro urbe dimicandum eſſe, quando Italiam tueri nequiuiſſent. Annibal interim recto itinere per Vmbriam uſque ad Spoletum uenit. inde cum perpopulato agro urbem oppugnare adortus eſſet, cum magna cæde ſuorum repulſus, coniectans ex unius coloniæ haud nimis proſpere tentatæ uiribus, quanta moles Romanæ urbis eſſet, in agrum Picenum auertit iter, non copia ſolum omnis generis frugum abundantem, ſed refertum præda, quam effuſe auidi atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot ſtatiua habita: refectusq́. miles hibernis itineribus ac paluſtri uia, prælioq́. magis ad euentum ſecundo, quàm leui aut facili, affectus. Vbi ſatis quieti datum, præda ac populationibus magis, quàm ocio aut requie, gaudentibus, profectus, Prætutianum Adrianumq́. agrum, Marſos D inde Marucinosq́. & Pelignos deuaſtat, circaq́. Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Seruilio conſul leuibus prælijs cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, poſtquam de collegæ exercitusq́. cæde audiuit: iam mœnibus patriæ metuens, ne abeſſet in diſcrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus, dictator iterum, quo die magiſtratum inijt, uocato ſenatu, ab dijs orſus, cum edocuiſſet patres, plus negligentia cæremoniarum, auſpiciorumque, quàm temeritate, atque inſcitia, peccatum à C. Flaminio conſule eſſe: quæq́. piacula iræ deum eſſent, ipſos deos conſulendos eſſe: peruicit, ut (quod non ferme decernitur, niſi cum tetra prodigia nunciata ſunt) decemuiri libros Sibyllinos adire iuberentur. qui, inſpectis fatalibus libris, retulerunt patribus, quod eius belli cauſa uotum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum eſſe: & Ioui ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti uouendas eſſe, E & ſupplicationem lectiſterniumq́. habendum, & uer ſacrum uouendum: ſi bellatum proſpere eſſet, resq́. publica in eodem, quo ante bellum fuiſſet, ſtatu permanſiſſet. Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura eſſet, M. Aemilium prætorem, ex collegij pontificum ſententia omnia ea ut mature fiant, curare iubet. His ſenatuſconſultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pont. max. conſulente collegio pontificum, omnium primum populum conſulendum de uere ſacro cenſet: iniuſſu populi uoueri non poſſe. Rogatus in hæc uerba populus: Velitis iubeatisne hoc ſic fieri? ſi res populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, ſicut uelim eam, ſalua ſeruata erit hiſce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod duellum populo Romano cum Carthagenienſi eſt, quæq́. duella cum Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt, quod uer attulerit ex ſuillo,

S 3 ouillo,

ouillo, caprino grege, quæque prophana erunt, Ioui fieri, ex qua die senatus populusq. iusserit. qui faciet, quando uolet, quaque lege uolet, facito: quo modo faxit, probe factum esto. si id moritur, quod fieri oportebit: prophanum esto. neque scelus esto. si quis rumpet, occidétue insciens, nc fraus esto. si quis clepsit, ne populo scelus esto, néue cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probe factum esto. si nocte siue luce, si seruus siue liber faxit, probe factum esto. si ante id ea senatus populusque iusserit fieri, ac faxit, eo, populus solutus, liber esto. Et eiusdem rei causa ludi magni uoti æris CCCXXXIII milibus, triente: præterea bubus Ioui CCC, multis aliis diuis bubus albis, atque cæteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque ijt cum coniugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat. Curatum lectisternium, & per triduum habitum, decemuiris sacrorum curantibus. & puluinaria in conspectu fuere, Ioui & Iunoni unum: alterum Neptuno & Mineruæ: tertium Marti ac Veneri: quartum Apollini ac Dianæ: quintum Vulcano ac Vestæ: sextum Mercurio & Cereri. Tum ædes uotæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator uouit: quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is uoueret, cuius maximum imperium in ciuitate esset. Menti ædem Otacilius prætor uouit. Ita rebus diuinis peractis, tum de bello deque rep. dictator rettulit, quibus quotve legionibus uictori hosti obuiam eundum esse patres censerent. Decretum, ut ab Cn. Seruilio consule exercitum acciperet. scriberet præterea ex ciuibus sociisque quantum equitum ac peditum uideretur: cætera omnia ageret faceretque, ut è republica duceret. Fabius duas legiones se adiecturum ad Seruilianum exercitum dixit. his per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conueniendum edixit. edictoque proposito, ut quibus oppida castellaque immunita essent, in loca tuta commigrarent: ex agris quoque uti demigrarent omnes regionis eius, qua iturus Annibal esset: tectis prius incensis, ac frugibus corruptis, ne cuius rei copia esset: ipse uia Flaminia profectus obuiam consuli exercituique, cum ad Tiberim circa Otriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se progredientem, uiatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem ueniret. Qui cum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud ciues sociosque, uetustate iam prope oblitos eius imperij, fecisset, literæ ab urbe allatæ sunt, naues onerarias commeatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes à classe Punica circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo cósul Ostiam proficisci iussus, nauibus quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac naualibus socijs, persequi hostiũ classem, ac littora Italiæ tutari. Magna uis hominum conscripta Romæ erat. Libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris, in uerba iurauerant. Ex hoc urbano exercitu qui minores quinque & triginta annis erant, in naueis impositi: alii, ut urbi præsiderent, relicti. dictator exercitu consulis accepto à Fuluio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quò diẽ ad conueniendum edixerat nouis militibus, uenit: inde Præneste transuersis tramitibus in uiam Latinam est regressus: unde itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit: nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primum die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret. sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota uidet: increpans quidem uictos tandem Martios animos Romanorum, debellatumque, &. concessum eis propalam de uirtute ac gloria esse, in castra redijt. cæterum tacita cura animum incensus, quòd cum duce haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset: ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæsissent: & prudentiam quidem, non uim dictatoris exemplo timuit, constantiamque eius haud dum expertus, agitare ac tentare animum mouendo crebro castra, populandoque in oculis eius agros sociorum, cœpit: & modo citato agmine è conspectu abibat, modo repente in aliquo flexu uiæ, si excipere degressum in æquum posset: occultus subsistebat: Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste interuallo, ut neque omitteret eum, neque congrederetur. castris, nisi quantum usus necessario cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. equitum leuisq. armaturæ statio composita instructaq. in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat. neque uniuerso periculo summa rerum commit-

tebatur:

A tebatur:& parua momenta leuium certaminum ex tuto cœptorum, finitimorum receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, minus iam tandem aut uirtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Annibalem magis infestum tam sanis cõsilijs habebat, quàm magistrum equitum, qui nihil aliud, quàm quod non imperabat, moræ ad rempublicam præcipitandam habebat. ferox rapidusque in consilijs, ac lingua immodicus, primo inter paucos, dein propalam in uulgus pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens uicina uirtutibus uitia, compellabat: premendorumque superiorum arte, quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus creuit, sese extollebat. Annibal ex Arpinis in Samnium transit, Beneuentanum depopulatur agrum, Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum trahere ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasymenum

B capti ab Annibale, dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis iam tum illecti donis promissisque Annibalis ad conciliandos popularium animos. Hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admouisset, Capuæ potiendæ copiam fore: cum res maior, quàm auctores, esset, dubium Annibalem, alternisque fidentem ad diffidentem, tamẽ ut Campanos ex Samnio peteret, mouerunt. Monitos ut etiam atque etiam promissa rebus confirmarent, iussosque cum popularibus & aliquibus principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam socijs, interclusurum. Sed Punicum abhorrens ab Latino nomen, Casilinum pro Casino ducem accipere fecit: auersusq. ab itinere, per Alifanum, Calatinumque & Galenum agrum, in Campum Stellatem descendit. ubi cum montibus fluminibusque clausam regionem circunspexisset, uocatum

C ducem percontatur, ubi terrarum esset. cum is Casilini eo die mansurum eum dixisset: tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde alia regione esse. uirgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea peruenit. ingentem cladem, fugam, terroremque latius Numidæ fecerunt. nec tamen is terror, cum omnia bello flagrarent, fide socios dimouit, uidelicet quia iusto & moderato regebantur imperio: nec abnuebant, quod unum uinculum fidei est, melioribus parere. Vt uero ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, uillæque passim incendijs fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente, prope de integro est orta seditio, ac duces seditionis accensi quidam. fuerat enim silentium per paucos dies: quia cum celerius solito ductum agmen fuisset,

D festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. ut uero in extrema iuga Massici montis uentum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ: Spectatúmne huc, inquit Minucius, ad rem fruendam oculis, sociorum cædes & incendia, uenimus? nec si nullius alterius nos, ne ciuium quidem horum pudet, quos in Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset, quam nunc non uicinus Samnis urit, sed Pœnus aduena, ab extremis orbis terrarum terminis nostra cunctatione & socordia tam huc progressus? Tantum (pro dolor) degeneramus à parentibus nostris, ut præter quam oram illi Punicas uagari classes, dedecus esse imperij sui duxerint: eam nos nunc plenam Numidarum hostium, ac Maurorum iam factam uideamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, sed

E fœdera & deos ciebamus, tendentem ad mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lenti spectamus? Fumus ex incendijs uillarum agrorumque in oculos atque ora uenit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nos, quàm deorum inuocantium opem. nos hic pecorum more per æstiuos saltus, deuiosque calles exercitum ducimus, conditi nubibus, siluisque? Si hoc modo peragrando cacumina saltusque Furius recipere à Gallis urbem uoluisset, quo hic nouus Camillus nobis dictator unicus in rebus affectis quæsitus; Italiam ab Annibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam uereor, ne sic cunctantibus nobis, Annibali ac Pœnis toties seruauerint maiores nostri. Sed uir, ac uere Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate patrum iussuq. populi dictum, Veios allatus est nuncius: cum esset satis altum Ianiculum, ubi sedens spectaret hostem,

deſcendit in æquum: atque illo ipſo die media in urbe, qua nunc buſta Gallica ſunt, & poſtero die citra Gabios, cecidit Gallorum legiones. Quid poſt multos annos, cum ad furcas Caudinas ab Samnite hoſte ſub iugum miſſi ſumus? utrum tandem L. Papirius Curſor iuga Samnij perluſtrando, an Luceriam premendo, obſidendoque, & laceſſendo uictorem hoſtem, depulſum ab Romanis ceruicibus iugum ſuperbo Samniti impoſuit? Modo conſuli Lutatio quæ alia res, quàm celeritas, uictoriam dedit? quod poſtero die, quàm hoſtem uidit, claſſem grauem commeatibus, impeditam ſuo ipſam inſtrumento atque apparatu, oppreſſit. ſtultitia eſt, ſedendo aut uotis debellari credere poſſe: armari copias oportet, deducendas in æquum, ut uir cum uiro congrediaris. Audendo agendoq. res Romana creuit, non his ſenſibus, conſilijsue, quæ timidi cauta uocant. Hæc uelut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumq. Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia uoluebantur: ac ſi militaris ſuffragij res eſſet, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos. Fabius pariter in ſuos, haud minus quàm in hoſtes, intentus, prius ab alijs inuictum animum præſtans, quanquam probe ſcit, non in caſtris modo ſuis, ſed iam etiam Romæ ſuam cunctationem infamem eſſe, obſtinatus tamen eodem conſiliorum tenore æſtatis reliquum extraxit: ut Annibal deſtitutus ab ſpe ſumma appetiti certaminis, iam hibernis locum circumſpectaret: quia ea regio præſentis erat copiæ, non perpetuæ, arbuſta uineæque, & conſita omnia magis amœnis quàm neceſſarijs fructibus. Hæc per exploratores relata fama Fabio. cum ſatis ſciret per eaſdem anguſtias, quibus intrauerat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem & Caſilinum occupat modicis præſidijs: quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum à Campano agro diuidit: ipſe iugis iiſdem exercitum reducit, miſſo exploratum cum CCCC equitibus ſociorum L. Hoſtilio Mancino: qui ex turba iuuenum audientium ſæpe ferociter concionantem magiſtrum equitum, progreſſus primo exploratoris modo, ut ex tuto ſpecularetur hoſtem, ubi uagos paſſim per uicos Numidas uidit, per occaſionem etiam paucos occidit, extemplo occupatus certamine eſt animus, exciderunta. præcepta dictatoris; qui, quàm tuto poſſet, progreſſum, prius recipere ſeſe iuſſerat, quàm in conſpectum hoſtium ueniret. Numidæ alij atque alij occurſantes, refugientesque, ad caſtra prope ipſum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Cartalo, penes quem ſumma equeſtris imperij erat, concitatis equis inuectus, cum prius quàm ad coniectum teli ueniret, auertiſſet hoſtem: quinque millia ferme continenti curſu ſecutus eſt fugientes. Mancinus, poſtquam nec hoſtem deſiſtere ſequi, nec ſpem uideret effugiendi eſſe, cohortatus ſuos, in prælium redijt, omni parte uirium impar. itaque ipſe, & delecti equitum circumuenti occiduntur. cæteri effuſo rurſus curſu Cales primum, inde prope inuijs callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius ſe coniunxerat Fabio, miſſus ad firmandum præſidio ſaltum, qui ſuper Tarracinam in arctas coactus fauces imminet mari, ne immunito Appiæ limite, Pœnus peruenire in agrum Romanum poſſet. Coniunctis exercitibus dictator ac magiſter equitum caſtra in uiam deferunt, qua Annibal ducturus erat. duo inde millia hoſtes aberant. Poſtero die Pœni quod uiæ inter bina caſtra erat, agmine compleuere. Cum Romani ſub ipſo conſtitiſſent uallo, haud dubie æquiore loco, ſucceſſit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad laceſſendum hoſtem carptim, & procurſando, recipiendoq. ſeſe, pugnauere. Reſtitit ſuo loco Romana acies. lenta pugna, & ex dictatoris magis, quàm Annibalis, fuit uoluntate. CC ab Romanis, DCCC hoſtium cecidere. Incluſus inde uideri Annibal, & ad Caſilinum obſeſſus: cum Capua, & Samnium, & tantum ab tergo diuitum ſociorum Romanis commeatus ſubueheret: Pœnus contra intra Formiana ſaxa, ac Literni arenas, ſtagnaq. perhorrida ſitu, hibernaturus eſſet. Nec Annibalem fefellit, ſuis ſe artibus peti. itaque cum per Caſilinum euadere non poſſet, petendiq. montes, & iugum Calliculæ ſuperandum eſſet: nec ubi Romanus incluſum uallibus agmen aggrederetur, ludibrium oculorum ſpecie terribile ad fruſtrandum hoſtem commentus, principio noctis furtim ſuccedere ad montes ſtatuit. fallacis conſilij talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, faſceſq. uirgarum, atque arida ſarmenta præligantur cornibus boū: quos domitos, indomitoſq. multos inter cæteram agreſtem prædā agebat. ad duo millia ferme boū effecta: Aſdrubaliq, negotiū datum, ut primis tenebris noctis id armentum accenſis cornibus ad monteis ageret, maxime, ſi poſſet, ſaltu ab hoſte inſeſſo.

A insesso. Primis tenebris silentio mota castra, boues aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium, uiasque angustas uentum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in aduersos concitentur monteis. & metus ipse relucentis flammæ ex capite, calorque iam ad uiuum, ad imaque cornuum adueniens, uelut stimulatos furore agebat boues. quo repente discursu haud secus quàm siluis montibusque accensis, omnia circum uirgulta ardere: capitumque inquietatio excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitus saltus insidendos locati erant, ubi in summis montibus, ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumuentos se esse rati, præsidio excessere: quà ingens emicabat flamma, uelut tutissimum iter petentes summa montium iuga. tum in quosdam boues palantes à suis gregibus inciderunt: & primo cum procul cernerent, ueluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt. deinde ut humana B apparuit fraus, tum uero insidias rati esse, cum multo maximoque strepitu concitant se in fugam, leuique armaturæ hostium incurrere. cæterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal traducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Alifano posuit castra. Hunc tumultum sensit Fabius: cæterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub iugo montis prælium fuit, quo interclusam ab suis leuem armaturam facile (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad idipsum remissa ab Annibale, peruenisset. ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac leuior, cum uelocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem grauem armis, statariumque, pugnæ genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes inco-C lumes, Romani aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque mouit castra: transgressusque saltum super Alifas loco alto ac munito consedit. Tum per Samnium Romam petere simulans Annibal, usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medijs inter hostium agmen urbemque Romam iugis ducebat, nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Gerionem peruenit, urbem metu, quia collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communijt. inde sacrorum causa Romam reuocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, ut plus consilio, quàm fortunæ confidat: & se potius ducem, quam Sempronium Flaminiumque imitetur. ne nihil actum censeret, exacta prope æstate per ludificationem hostis: medicos quoque plus interdum quiete, quàm mouendo atque agendo, proficere. haud paruam rem esse, ab toties uictore hoste uinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse. Hæc nequic-D quam præmonito magistro equitum, Romam est profectus. Principio æstatis qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra marique pugnari cœptum est. Asdrubal ad eum nauium numerum, quem à fratre instructum, paratumque acceperat, decem adiecit. quadraginta nauium classem Himilconi tradidit, atque ita Carthagine profectus, nauibus prope terram exercitum in litore ducebat, paratus confligere, quacunque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam mouisse ex hibernis hostem audiuit, primo idem consilij fuit: deinde minus terra, propter ingentem famam nouorum auxiliorum, occurrere ausus, delecto milite in naues imposito, quinque & triginta nauium classe ire obuiam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem X millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis peruenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retule-E runt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque ut improuidos incautosque uniuerso simul effuso terrore opprimeret, sublatis anchoris ad hostem uadit. Multas & locis altis positas turreis Hispania habet, quibus & speculis, & propugnaculis aduersus latrones utuntur. Inde primo conspectis hostium nauibus, datum signum Asdrubali est: tumultusque prius in terra & castris, quàm ad mare & ad naues est ortus, nondum aut pulsu remorum, strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontorijs: cum repente eques alius super alium ab Asdrubale missos, uagos in litore, quietosque in tentorijs suis: nihil minus, quàm hostem aut prælium, eo die expectantes conscendere naues propere, atque arma capere iubet. classem Romanam iam haud procul à portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. mox Asdrubal ipse cum

cum omni exercitu aderat: uarioq. omnia tumultu strepunt, ruentibus in naues simul remigibus militibusque, fugientium magis è terra, quam in pugnam euntium, modo. Vixdum omnes conscenderant, cum alij resolutis oris anchoram uellunt: alij, ne quid teneat, anchoralia incidunt: raptimq. omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et iam Romanus non propinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naues. itaque non ab hoste & prœlio magis Pœni, quàm suomet ipsi tumultu, turbabantur: & tentata uerius pugna, quàm inita, in fugam auerterunt classem. & cum auersi, ac diuerso late agmine à tam multis simul uenientibus haud sane impenetrabiles essent, in litus passim naues egerunt: atque alij uadis, alij sicco litore excepti, partim armati, partim inermes ad instructam per litus aciem suorum perfugere. Duæ tamen primo occursu captæ erant Punicæ naues, quatuor suppressæ. Romani, quanquam terra hostium erat, armatamq. aciem toto prætentam in litore cernebant, haud cunctanter tamen insecuti trepidam hostium classem, naueis omnes, quæ non aut perfregerant proras litori illisas, aut carinas fixerant uadis, religatas puppibus in altum extraxere, ad V & XX naues ex XXX cepere. Neque id pulcherrimum eius uictoriæ fuit, sed quòd una leui pugna toto eius oræ mari potiti erant. Itaque ad Honoscam classe prouecti, exscensu è nauibus in terram facto, cum urbem ui cepissent, captamq. diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque iuncta muro, portisq. incenderunt. Inde iam præda grauis ad Longunticam peruenit classis: ubi uis magna sparti fuit, ad rem nauticam congesta ab Asdrubale. quod satis in usum fuit, sublato, cæterum omne incensum est. Nec continentis modo proiectas oras prætereuecta, sed in Ebusum insulam transmissum. ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequicquam summo labore oppugnata, ubi in spem irritam frustra teri tempus animaduersum est, ad populationem agri uersi, direptis aliquot incensisq. uicis, maiore quàm ex continenti præda parta, cum in naues sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem uenerunt. Inde flexa retro classis, reditumq. in citeriora prouinciæ: quò omnium populorum qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed qui uere ditionis imperijq. Romani facti sunt obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum uiginti. Igitur terrestribus quoque copijs satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Asdrubal in Lusitaniam, ac propius Oceanum concessit. Quietum inde fore uidebatur reliquũ æstatis tempus, fuissetq. prope per Pœnum hostem: sed præterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta, auidaq. in nouas res sunt ingenia, Mandonius, uir nobilis, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum Romanorum sociorum ad populandum uenit. Aduersus eos tribus millibus cum expeditis auxilijs à Scipione missis, leui certamine ut tumultuariam manum fudere, multis occisis, quibusdam captis, magnaq. parte armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Asdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad nouam classem erant, cum fama repens alio uertit bellum. Celtiberi principes, qui regionis suæ legatos obsidesq. dederant Romanis, nuncio misso a Scipione exciti arma capiunt, prouinciamq. Carthaginiensium ualido exercitu inuadunt: tria oppida ui expugnant. inde cum ipso Asdrubale duobus prælijs egregie pugnantes, XV millia hostium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in prouinciam uenit, prorogato post consulatum imperio, ab senatu missus cum XXX longis nauibus, & octo millibus militum, magnoq. commeatu aduecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul uisa cum magna lætitia ciuium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri coniungitur: ac deinde communi animo consilioq. gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec ullo uiso hoste, Saguntum pergunt ire, quòd ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale, fama erat modico in arce custodiri præsidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur, ne sanguine liberorum suorum culpa defectionis lueretur. Eo uinculo Hispaniam uir unus solerti magis quàm fideli consilio exoluit. Aco dux

A dux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Pœnis: tum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutauerat fidem. cæterum trans fugam sine magnæ rei proditione uenientem ad hostes, nihil aliud quàm unum uile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut quammaximum emolumentum nouis socijs esset. circumspectis igitur omnibus quæ fortuna potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adiecit: eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed cum iniussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum aggreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, uelut ignorantem, monet, in quo statu sit res. Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam, perfugiumq́.
B nouas uolentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia deuinciendos esse. Miranti Bostari, percontantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse, Obsides, inquit, in ciuitates remitte. id priuatim parentibus, quorum maximum nomen in ciuitatibus est suis, & publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habita fides ipsam plerunque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum, mihimet deposco ipse, ut opera quoque impensa consilium adiuuem meum, & rei suapte natura gratæ, quantam insuper gratiam possim, adijciam. Homini non ad cætera Punica ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conuentis quibusdam auxiliaribus Hispanis, & ab ijs ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit. diem insequentem absumpsit cum Bostare mandatis ad rem agendam accipiendis. dimissus,
C cum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum ijs horam excitatis custodibus puerorum profectus, ueluti ignarus, in præparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti, cætera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quasi Carthaginiensium nomine sic agerentur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quàm quanta futura Carthaginiensium fuerat. illos enim graues superbosq́. in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse uideri poterat. Romanus primo aduentu, incognitus ante, ab re clementi liberaliq́. initium fecerat: & Acedux, uir prudens, haud frustra uidebatur socios mutasse. Itaque ingenti consensu ad defectionem omnes spectare: armaq́. extemplo mota forent, ni hiems quæ Romanos quoque & Carthaginienses concedere in tecta coegit, interuenisset. Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, cum in Italia
D paulum interualli cladibus Romanis solers cunctatio Fabij fecisset: quæ ut Annibalem non mediocri solicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna gereret: ita contempta erat inter ciues armatos pariter togatosque, utique postquam absente eo, temeritate magistri equitum, læto, ut uerius dixerim, quàm prospero, euentu pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam inuidiam dictatoris. una, fraude ac dolo Annibalis: quòd cum à perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum, ignemq́ue, & uim omnem hostium abstineri iussit, ut occulti alicuius pacti ea merces uideri posset. altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non expectata in eo senatus auctoritas est: ad extremum haud ambigue in maximam laudem uerso, in permutandis captiuis: quòd, sicut primo Punico bello factum erat, conuenerat inter duces Romanos, Pœnumque, ut quæ
E pars plus reciperet, quàm daret, argenti pondo bina & selibras in militem præstaret. CCXLVII cum plures Romanos quàm Pœnus recepisset, argentumq́. pro eis debitum, sæpe iactata in senatu re, quoniam non consuluisset patres, tardius rogaretur: inuiolatum ab hoste agrum misso Romam filio uendidit, fidemq́. publicam impendio priuato exoluit. Annibal pro Gerionis mœnibus, cuius urbis captæ atque incensæ ab se usum horreorum pauca reliquerat tecta, statiua habebat. inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, & circumspectans nec unde impetus in frumentatores fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad urbem dictatore. Cæterum castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferuntur:

tur: agitabanturq́. pro ingenio ducis consilia callidiora, ut impetus aut in frumentatores palantes, aut in castra relicta, cum leui manu præsidioq́. fieret. Nec Annibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationem, & ferocius, quàm consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem (quod minime quis crederet) cum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem mouit, duo ferme à Gerione millia, in tumulum hosti conspectum: ut intentum sciret esse ad frumentatores, siqua uis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubie hostibus breuiore uia præuenturus esset, nocte clam missi Numidæ ceperunt. quos tenenteis locum contempta paucitate Romani postero die cum eiecissent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaque ut exiguum spatij uallum à uallo aberat, & id ipsum totum prope compleuerat Romana acies, simul & per auersa castra à castris Annibalis equitatus cũ leui armatura emissus in frumentatores late cædem fugamq́. hostium palatorum fecit: nec acie certare Annibal ausus: quia tanta paucitate uix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. iamq́. artibus Fabij pars exercitus aberat, iam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatq́. suos in priora castra, quæ pro Gerionis mœnibus erant. Iusta quoque acie, & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repente uersum terrorem in Romanos. Numerij Decimij Samnitis deinde interuentu prælium restitutum. hunc principem genere ac diuitijs non Bouiani modo, unde erat, sed toto Samnio, iussu dictatoris octo millia peditum, & equites ducentos adducentem in castra, ab tergo cum apparuisset Annibali, spem parti utrique præbuisse noui subsidij: tumq́. Fabio ab Roma ueniente, Annibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum adiuuante Samnite duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum. tamen in tam pari prope clade famam egregiæ uictoriæ cum uanioribus literis magistri equitum Romam perlatam. De his rebus persæpe & in senatu & in concione actum est. Cum læta ciuitate dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet, &, ut uera omnia essent, secunda se magis, quàm aduersa, timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis id enimuero ferendum esse negat, non præsentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: & in ducendo bello sedulo tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusq́. & Romæ & in exercitu imperium habeat. quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum, specie classis Punicæ persequendæ, procul ab Italia ablegatum. duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore prouincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem uideret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in custodia habitum. Itaque Hercule, non Samnium modo, quo iam tanquam trans Iberum agro Pœnis concessum sit, & Campanum Calenumq́ue, & Falernum agrum peruastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante, uerum etiam exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum, clausos prope intra uallum retentos, tanquam hostibus captiuis arma adempta. tandem ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra uallum egressos, fudisse ac fugasse hosteis. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audacter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabij imperio. Nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum & dictatoris iure: nec tamen, ne ita quidem, prius dimittendum ad exercitum Q. Fabium, quàm consulem in locum C. Flaminij suffecisset. Dictator concionibus se abstinuit, in actione minime popularis. ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, tunc cum hostem uerbis extolleret, biennijq́. clades per temeritatem atque inscitiam ducum acceptas referret: magistroq́. equitum, quòd contra edictum suum pugnasset, rationem diceret reddendam esse. si penes se summa imperij consilijq́. sit, propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem, rationemq́. dominari. se sæuo tempore, & sine ignominia seruasse exercitum, quam multa millia hostium occidisse, ducere maiorem gloriam esse. Huius generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Atilio Regulo, ne præsens de iure imperij dimicaret, pridie quàm rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abijt. Luce orta, cum plebis concilium esset, magis tacita inuidia dictatoris, fauorq́. magistri equitum

A tum animos uersabat, quàm satis audebant homines ad suadendum quod uulgo placebat, prodire: & fauore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Vnus inuentus est suasor legis, C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido ortus, patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in seruili eius artis ministerio usum. Is iuuenis ubi ex eo genere quæstus pecunia à patre relicta, animum ad spem liberalioris fortunæ adiecit, togaque & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus causisque aduersus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi, deinde ad honorem peruenit. quæstura quoque, & duabus ædilitatibus, plebeia & curuli, postremo & prætura perfunctus, iam ad consulatus spem cum attolleret animos, haud parum callide auram fauorabilis populi ex dictatoria inuidia petijt: sicque plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam B eius latam acceperunt. ipse, qua grauitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in se sæuientis iniuriam tulit: acceptisque in ipso itinere literis senatus consulti de æquato imperio, satis fidens haudquaquam cum imperij iure artem imperandi æquatam, cumque inuicto à ciuibus hostibusque animo ad exercitum redijt. Minucius uero, cum iam ante uix tolerabilis fuisset, secundis rebus, ac fauore uulgi: tumutique immodice immodesteque non Annibale magis uicto ab se, quàm Fabio, gloriari. Illum in rebus asperis unicum ac parem ducem quæsitum Annibali, maiorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi æquatum in eadem ciuitate, in qua magistri equitum uirgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sunt. in tantum suam felicitatem uirtutemque enituisse. ergo secuturum se fortunam suam, si dictatoris cunctatio in segnitie deorum hominumque iudicio C damnata perstaret. Itaque quo die primum congressus est cum Fabio statuendum omnium primum ait esse, quemadmodum imperio adæquato utantur. se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si maiora interualla placerent, partitis temporibus, alternis summum ius imperiumq. esse, ut par hosti non solum consilio, sed uiribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset. Q. Fabio haudquaquam id placere: omnia enim fortunam habituram, quæcunque temeritas collegæ habuisset. sibi communicatum cum illo, non ademptum imperium esse. itaque se nunquam uolentem parte qua posset, rerum cõsilio gerendarum, cessurum: nec se tempora aut dies imperij cum eo, sed exercitus diuisurum: suisque consilijs, quoniam omnia non liceret, quæ posset, seruaturum. Ita obtinuit, ut legiones, sicut consulibus mos esset, inter se diuiderent. prima & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio euenerunt. item equites pari numero, sociumque & Latini nominis auxilia diuiserunt. castris se quoque separari magister equitum uoluit. Duplex inde Annibali gaudium fuit: (neque enim quicquam eorum quæ apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem) nam & liberam Minucij temeritatem se suo modo capturum, & solertiæ Fabij dimidium uirium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucij, & Pœnorum, quem qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine uolebat Annibal, quanquam id operæprecium erat, quàm causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non modo siluestre quicquam, sed ne uepribus quidem uestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidijs eo magis, quòd in nuda ualle nulla talis fraus timeri poterat. & erant in anfractibus cauæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quenque locum apte insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicuius temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in ualle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum quem ante diximus tumulum, auertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas; ac sibi quisque deposcere pellendos inde hosteis. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma uocat, & uanis animis & minis increpat hostem. Principio leuem armaturam dimittit, deinde conserto agmine mittit equites: postremo, cum hostibus quoque subsidia mitti uideret, instructis legionibus procedit. Et Annibal laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum

D

E

peditum equitumque, iam iustam expleuerat aciem, ac totis utrinque uiribus certabatur. F
Prima leuis armatura Romanorum præoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaq. terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos impauida sola erat, uidebaturque, si iusta aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. sed exorti repente insidiatores, eum tumultum terroremq. in latera utrinque, ab tergoq. incursantes fecerunt, ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset. Tunc Fabius primo clamore pauentū audito, dein conspecta, procul turbata acie: Ita est, inquit, non celerius, quàm timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & uirtute & fortuna superiorem uidet. sed aliud iurgandi succensendiq. tempus erit: nunc signa extra uallum proferte. uictoriam hosti extorqueamus, confessionem erroris ciuibus. Iam magna ex parte cæsis alijs, alijs circunspectantibus fugam, Fabiana se acies repente, uelut cœlo demissa, ad auxilium ostendit. itaque priusquam ad coniectum teli ueniret, aut manum consereret, & suos à fuga effusa, & à feroci pugna hosteis continuit. Qui solutis ordinibus uage dissipati erant. undique confugerunt ad integram aciem. qui plures simul terga dederant, conuersi in hostem, uoluentesq. orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac iam prope una acies facta erat uicti atque integri exercitus, inferebantq. signa in hostem, cum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Annibale, ab se Minucium, se à Fabio uictum. Ita per uariam fortunam diei maiore parte exacta, cum in castra reditum esset, Minucius conuocatis militibus: Sæpe ego, inquit, audiui, milites, eum primum esse uirum, qui ipse consulat, quid in rē sit: secundum, eum qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenij esse. Nobis quoniam prima animi ingeniją. negata sors est, secundam ac mediam teneamus: & cum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. castra cum Fabio iungamus. ad prætorium eius signa cum tulerimus: ubi ego eum parentem appellauero, quod beneficio eius erga nos, ac maiestate eius dignum est: uos milites eos, quorum uos modo arma dextraq. texerunt, patronos salutabitis: &, si nihil aliud gratorum certe nobis animorum gloriam dies hæc dederit. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur uasa. profecti agmine incedentes ad dictatoris castra, in admirationem & ipsum, & omnes qui circa erant, conuerterunt. Vt constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, cum patrem Fabium appellasset, circumfusosq. militum eius totum agmen patronos consalutasset: parentibus, inquit, meis, dictator, quibus te modo nomine, quo fando possum, æquaui, uitam tantum debeo: tibi cum meam salutem, rum omnium horum. itaque plebiscitum, quo oneratus magis, quàm honoratus, sum, primus antiquo, abrogoque: &, quod tibi mihique, quod meo exercitui tuoque, conseruato ac conseruatori sit felix, sub imperium auspiciumq. tuum redeo, & signa hæc legionesq. restituo. tu quæso placatus, me magistrum equitum, hos ordinibus suis quenque teneri iubeas. Tum dextræ interiunctæ: militesq. concione dimissa à notis ignotisq. benigne atque hospitaliter inuitati: lætusq. dies ex admodum tristi paulo ante ac prope execrabili factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quàm uulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cœlum ferre. Par gloria apud Annibalem hostesq. Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis, atque in Italia bellum esse: nam biennio ante adeo & duces Romanos, & milites spreuerant, ut uix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius terribilem eam famam à patribus accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, tandem eam nubem, quæ sederet in iugis montium, solicitatam procella imbrē dedisse. Dum hæc geruntur in Italia: Cn. Seruilius Geminus consul cum classe nauium circumuectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus utrinque acceptis in Africam transmisit: & prius quàm in continentem descensiones faceret, Meninge insula uastata, & ab incolentibus circa eam, ne & ipsorum ureretur diriperetur q. ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africæ accessit, copiasq. exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, naualesq. socij iuxta effusi, ac si insulas cultorum egenteis prædarentur. itaque in insidias temere illati, cum à sequentibus palantes, & locorum ignari circumuenirentur, cum multa cæde, ac fœda fuga retro ad naues compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his

G

H

I

K

A his Sempronio Blæso quæstore amisso, classis à litoribus hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaq. Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato eius P. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam traiecit: literis Q. Fabij accitus & ipse, & collega eius M. Atilius, ut exercitum ab se exacto iam prope semestri imperio acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem aduersus Annibalem rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum primum à populo creatum dictatorem scribit. Sed & Cœlium & cæteros fugit, uni consuli Cn. Seruilio, qui tunc procul in Gallia prouincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia expectare territa iam clade ciuitas non poterat, eò decursum esse, ut à populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas, gloriamq. insignem ducis, & augendæ titulum imaginis posteris, ut dictator pro dictatore diceretur, facile obtinuisse. Consules M. Atilius Regulus, Cn. B Seruilius Geminus exercitu accepto, hibernaculis mature communitis (cum enim autumni erat tempus) Fabij artibus cum summa inter se cõcordia bellũ gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali diuersis locis opportune aderant, carpentes agmen, palantesq. excipientes. in casum uniuersæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, non ueniebant. adeoq. inopia est coactus Annibal, ut nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Cum ad Gerionem, iam hieme impendente, constitisset bellum, Neapolitani legati Romam uenere. ab ijs quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita uerba facta, ut dicerent, scire se Romani populi ærarium bello exhauriri: &, cum iuxta pro urbibus agrisq. sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ, urbe Romana, atque imperio geratur: æquum censuisse Neapolitanos, quod auri C sibi cum ad ipsorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ à maioribus relictum foret, eo iuuare populum Romanum. si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi patres Romanos populumq. facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosq. iudicauerint, à quibus donum animo ac uoluntate eorum, qui libentes darent, quàm re, maius ampliusq. acciperent. Legatis gratiæ actæ pro munificentia, curaque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta. Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisq. manibus dimissus: & serui quinque & uiginti in crucem acti, quòd in campo Martio coniurassent. indici data libertas, & æris grauis uiginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello uictus ad eum fugisset: & alij in Ligures, ad expostulandum, quòd Pœnum opibus auxilijsq. suis iuuissent: simul ad uisendum ex propin D quo, quæ in Boijs atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum: aut, si diem proferre uellet, obsides accipiendos. adeo, etsi bellum ingens in ceruicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam uenit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biẽnio ante L. Manlius prætor in Gallia uouisset, locatam ad id tempus non esse. itaque duumuiri ad eam rem creati ab Aemilio prætore urbano, Cn. Pupius, & K. Quinctius Flamininus, ædem in arce faciendam locauerunt. Ab eodem prætore ex senatus consulto literæ ad consules missæ, ut si ijs uideretur, alter eorum ad consules creandos Romam ueniret: se in eam diem, qua iussissent, comitia edicturum. Ad hæc à consulibus rescriptum, sine detrimento reipublicæ abscedi non posse ab hoste. itaque per interregem comitia habenda esse potius, quàm consulum alter à bello auocare-E tur. Patribus rectius uisum est, dictatorem à consule dici comitiorum habendorum causa. Dictus L. Veturius Philo, M. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His uitio creatis, iussisq. die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res redijt. consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi à patribus C. Claudius Ap. F. Centho, inde P. Cornelius Asina. in eius interregno comitia habita magno certamine patrum ac plebis. C. Terentium Varronem, sui generis hominem, plebi, insectatione principum, popularibusq. artibus conciliatum, ab Q. Fabij opibus & dictatorio imperio concussis, aliena inuidia splendentem, uulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur. patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi æquari assuescerent homines. Bæbius Herennius, tribunus plebis, cognatus C. Terentij, criminando non senatum modo,

do, sed etiam augures, quòd dictatorem prohibuissent comitia perficere, per inuidiam eorum, fauorem candidato suo conciliabat. Ab hominibus nobilibus per multos annos bellum quærentibus Annibalem in Italiam abductum: ab ijsdem, cum debellari possit, fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legionibus uniuersis pugnari posse apparuisset, eo quòd M. Minucius absente Fabio prospere pugnasset, duas legiones hosti ad cædem obiectas: deinde ex ipsa cæde ereptas, ut pater patronusq́; appellaretur, qui prius uincere prohibuisset Romanos, quàm uinci. Consules deinde Fabianis artibus, cũ debellari possent, bellũ traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finẽ ante belli habituros, quàm consulem uere plebeium, id est hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris: & contemnere plebem, ex quo contemni desierint à patribus, cœpisse. Cui non id apparere? id actum & quæsitum esse, ut interregnum iniretur: ut in patrum potestate comitia essent. id consules ambos ad exercitum morando quæsisse. id postea, quia inuitis ijs dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse, ut uitiosus dictator per augures fieret. Abhorrere igitur interregnum eos: consulatum unum certe plebis Romanæ esse: populum liberius habiturum ac daturum ei, qui magis uincere, quàm diu imperare, malit. Cum his orationibus accensa plebs esset, tribus patricijs petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, M. Aemilio Lepido, duobus nobilibus iam familiaribus plebi, C. Atilio Serrano, & Q. Aelio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in manu eius essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas parum fuisse uirium in competitoribus eius, L. Aemilium Paullum, qui cum M. Liuio consul fuerat, & damnatione collegæ, & sua prope ambustus euaserat, infestum plebi, diu ac multum recusantem ad petitionem compellit. Ita is proximo comitiali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certauerant, par magis in aduersando, quàm collega, datur consuli. Inde prætoria comitia habita. creati M. Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ iuris dicundi urbana sors Pomponio, inter ciues Romanos & inter peregrinos P. Furio Philo euenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum præter Terentium consulem, erat mandatus honos, quem iam non antea gessisset, præteritis aliquot fortibus ac strenuis uiris, quia in tali tempore nullus nouis magistratus uidebatur mandandus. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumq́ue additæ sint copiæ, adeo & numero, & genere copiarum uariant auctores, ut uix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia nouorum militum alij scripta in supplementum, alij nouas quatuor legiones quinque legionibus additas, ut nouem legionibus rem gererent. numero quoque peditum equitumq́ue legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adiectis: ut quina millia peditum, treceni equites essent: socij duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in castris Romanis, cum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquàm discrepat, maiore conatu atque impetu rem actam, quàm prioribus annis, quia spem, posse uinci hostem, dictator præbuerat. Cæterum prius quàm signa ab urbe nouæ legiones mouerent, decemuiri libros adire atque inspicere iussi, propter territos uulgo homines nouis prodigijs. nam & Romæ in Auentino, & Ariciæ nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluisse, & multo cruore, signa in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manasse. id quidem & quòd sæpius acciderat, magis terrebat. & in uia Fornicata, quæ ad campum erat, aliquot homines de cœlo tacti exanimatiq́ue fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati à Pæsto pateras aureas Romam attulerunt. ijs, sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno apparatu accessit. legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt, cædem C. Flaminij consulis exercitusq́ue allatam adeo affecisse regem Hieronem, ut nulla sui propria, regniq́ue sui clade moueri magis potuerit. itaque, quanquam probe sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope aduersis rebus, quàm secundis, esse, missa tamen à se omnia, quibus à bonis fidelibusq́ue socijs bella iuuari soleant. quæ ne accipere abnuant, magnopere se patres conscriptos orare. Iam omnium primum ominis causa uictoriam auream pondo CCCXX afferre sese: acciperent

A ciperent eam, tenerentque, & haberent propriam, & perpetuam. aduexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent. & quantum praeterea opus esset, & quò iussissent, subuecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano, Latinique nominis, non uti populum Romanum: leuium armatorum auxilia etiam externa uidisse in castris Romanis. itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum aptam manum aduersus Baleares ac Mauros, pugnacesq. alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, ut praetor, cui prouincia Sicilia euenisset, classem in Africam traijceret: ut & hostes in terra sua bellum haberent, minusq. laxamenti daretur ijs ad auxilia Annibali summittenda. Ab senatu ita responsum regi est, Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse, atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani uenerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adiuuisse: id, perinde

B ac deberet, pergratum populo Romano esse. Aurum & à ciuitatibus quibusdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum: Victoriam, omenq. accipere, sedemque ei se diuae dare, dicare Capitolium, templum Iouis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romae sacratam, uolentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittarijque, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad nauium classem, quae cum T. Otacilio pro praetore in Sicilia erant, quinque & uiginti additae: permissumque est, ut, si è republica censeret esse, in Africam traijceret. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum socij ab nomine Latino uenirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, iureiurando à tribunis militum adacti, iussu consulum conuenturos, neque iniussu abituros. nam ad eam diem nihil praeter sacramentum fuerat: & ubi ad decuriatum aut centuriatum conuenissent, sua uo-

C luntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, sese fugae atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi causa. id ex uoluntario inter ipsos foedere à tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum. Conciones, prius quàm urbe signa mouerentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere, denunciantes, bellum accersitum in Italiam ab nobilibus, mansurumq. in uisceribus reipublicae, si plures Fabios imperatores haberet, se quo die hostem uidisset, profligaturum. Collegae eius Paulli una, pridie quàm ex urbe proficiscerentur, concio fuit, uerior quàm gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modo, Mirari se, quo modo quis dux, prius quàm aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset: iam nunc locatus in urbe sciret, quae sibi agenda armato forent: & diem quoque praedicere posset,

D qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quae consilia magis res dent hominibus, quàm homines rebus, ea ante tempus immatura non praecepturum. optare, ut, quae caute atque consulte gesta essent, satis prospere euenirent. temeritatem, praeterquam quòd stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. Eum sua sponte apparebat tuta celeribus consilijs praepositurum: &, quò id constantius perseueraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur: Si aut collegam (id quod mallem) tui similem L. Aemili haberes, aut tu collegae tui similis esses, superuacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules, etiam me tacente, omnia è republica fide uestra faceretis: & mali nec mea uerba auribus uestris, nec consilia animis reciperetis. nunc & collegam tuum, & te talem uirum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem uideo nequicquam & uirum bonum, & ciuem fore, si altera parte claudicet respublica. malis consilijs idem ac

E bonis iuris & potestatis erit. Erras enim L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio quàm cum Annibale, futurum censes. nescio an infestior hic aduersarius, quam ille hostes maneat. & cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es. & aduersum Annibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi causa absit C. Flaminij memoria. tamen ille consul demum, & in prouincia, & ad exercitum coepit furere: hic prius quàm peteret consulatum: deinde in petendo consulatu: nunc quoque consul, prius quàm castra uideat, aut hostem, insanit. & qui tantas iam nunc procellas, praelia atque acies iactando inter togatos ciet, quid inter armatam iuuentutem censes facturum? & ubi extemplo uerba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denunciat, ex

T templo

Varronis conciones multae et feroces erant.

Q. Fabij ad Aemilium oratio.

templo pugnauerit: aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasymeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus aduersus unum est: & ego contemnendo potius, quàm appetendo gloriam, modum excesserim. sed ita res habet. una ratio belli gerendi aduersus Annibalem est, qua ego gessi. nec euentus modo hoc docet: stultorum iste magister est: sed eadem ratio quæ fuit, futuraque, donec res eædem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena ciuium ac sociorum sunt. armis, uiris, equis, commeatibus iuuant, iuuabuntque: id iam fidei documentum in aduersis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Annibal contra, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul à domo, procul à patria. neque illi terra, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui uidet, in diem rapto uiuit. partem uix tertiam exercitus eius habet, quem Iberum amnem traiecit. plures fames quàm ferrum absumpsit: nec his paucis iam uictum suppeditat. Dubitas ergo, quin eum sedendo superaturi simus, qui senescat in dies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quandiu pro Gerionis, castelli Apuliæ inopis, tanquam pro Carthaginis mœnibus, pugnatum est? Sed aduersus te quidem ego gloriabor. Cn. Seruilius, atque M. Atilius, proximi consules, uide quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est uia, L. Paulle, quam difficilem infestamque ciues sibi magis, quàm hostes facient. idem enim tui, quod hostium milites, uolent: idem Varro, consul Romanus, quod Annibal, Pœnus imperator, cupiet. duobus ducibus unus resistas oportet. resistes autem, aduersus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegæ uana gloria, neque tua falsa infamia mouerit. A ueritate laborare nimis ius sæpe aiunt, extingui nunquam. Gloriam qui spreuerit, ueram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli uocent. malo, te sapiens hostis metuat, quàm stulti ciues laudent. omnia audentem contemnet Annibal: nil temere agentem metuet. nec ego, ut nihil agatur, moneo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna. tuæ potestatis semper, tuaque omnia sint. armatus intentusque sis, neque occasioni tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. omnia non properanti clara certaque erunt. festinatio improuida est, & cæca. Aduersus ea oratio consulis haud sane læta fuit, magis fatentis ea, quæ diceret, uera, quàm facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consilij aduersus collegam seditiosum ac temerarium uirium, atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse. optare ut omnia prospere euenirent. at si quid aduersi caderet: hostium se telis potius, quàm suffragijs iratorum ciuium, caput obiecturum. Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus patrum. Plebeium consulem sua plebs prosecuta, turba quàm dignitate conspectior. Vt in castra uenerunt, permisto nouo exercitu ac uetere, castris bifariam factis: ut noua minora essent propius Annibali, in ueteribus maior pars, & omne robur uirium esset: tum anni prioris consulem M. Atilium ætatem excusantem Romam miserunt. Cn. Seruilium in minoribus castris legioni Romanæ, & socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal, quanquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat: tamen aduentu consulum mire gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem, quicquam reliqui erat, omni undique frumento, posteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas conuecto: ut uix decem dierum, quod compertum postea est, frumentum superesset: Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporis expectata foret. Cæterum temeritati consulis, ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quòd in prohibendis prædatoribus tumultuario prælio, ac procursu magis militum, quàm ex præparato, aut iussu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. Ad mille & septingentos cæsi: non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Cæterum uictoribus effuse sequentibus, metu insidiarum, obstitit Paullus consul, cuius eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante, ac uociferante, emissum hostem è manibus: debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Annibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere uelut inescatam temeritatem ferocioris consulis, ac nouorum maxime militum esse. & omnia ei hostium, haud secus quàm sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare,

A peritare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. itaque locum & tempus insidijs aptum se habere ratus, nocte proxima, nihil, præter arma ferenteis secum milites, ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ priuatæque relinquit: transque proximos montes læua pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per cornua in medium agmen traducit, ut diripiendis uelut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga præriperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules uoluisse. Vbi illuxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Iam satis comperta solitudine in castris, concursus fit ad prætoria consulum, nunciantium fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis stantibus castra reliquerint: quoq. fuga obscurior esset, crebros etiã

B relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa proferri iuberent, ducerentque ad persequendos hosteis, ac protinus castra diripienda. Et consul alter uelut unus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, prouidendum præcauendumque esse. postremo cum aliter neque seditionem, neque ducem seditionis sustinere posset: M. Statilium præfectum cum turma Lucanorum exploratum misit. qui ubi adequitauit portis, subsistere extra munimenta cæteris iussis, ipse cum duobus equitibus uallum intrauit: speculatusq. omnia cũ cura, renunciat insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ uergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per uias uelut obiectum ad prædam uidisse. Quæ ad detinendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt: & clamore sublato à militibus, nisi signum detur, sine ducibus ituros: haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit profici-

C scendi. Paullus, cum ei sua sponte cunctanti, pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari iam efferenti porta signa collegæ iussit. quod quanquam Varro ægre est passus: Flaminij tamen recens casus, Claudijque consulis primo Punico bello memorata naualis clades, religionem animo incussit. Dij prope ipsi eo die magis distulere, quàm prohibuere, imminentem pestem Romanis. nam forte ita euenit, ut cum referri signa in castra iubenti consuli milites non parerent, serui duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Seruilio atque Atilio consulibus inter pabulatores excepti à Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules, denunciant, omnem exercitum Annibalis trans proximos montes sedere in insidijs. Horum opportunus aduentus consules imperij potentes fecit: cum ambitio alterius suam primum apud eos praua indulgentia maiestatem soluisset. Annibal, posteaquam motos magis inconsulte Romanos, quàm

D ad ultimum temere euectos, uidit: nequicquam detecta fraude in castra redijt. ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat: nouaque consilia in dies non apud milites solum mistos ex colluuione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. nam cum initio fremitus, deinde aperta uociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primo, postremo famem: & mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cœpisse consilium, fama esset, ipse etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitasse: ita ut relicto peditatu omni cum equitatu se proriperet. Cum hæc consilia, atque hic habitus animorum esset in castris, mouere inde statuit in calidiora, atque eo maturiora messibus Apuliæ loca: simul ut quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora leuibus ingenijs essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisq. paucis in speciẽ relictis, ut insidiarum par priori me

E tus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanũ Statilium omnibus ultra castra, transq. montes exploratis, cum relatum esset, uisum procul hostium agmen: tum die sequenti eius insequendi consilia agitari cœpta. Cum utriusque consulis eadem esset, quæ semper ante fuisset, sententia: cæterum Varroni fere omnes, Paullo nemo, præter Seruilium prioris anni consulem, assentiretur: maioris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti sunt. Prope eum uicum Annibal castra posuerat auersa à Vulturno uento, qui campis torridis siccitate nubes pulueris uehit. id cum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præcipue futurum erat, cum aciem dirigerẽt, ipsi auersi, terga tantum afflante uento, in obcæcatum puluere effuso hostem pugnaturi. consules satis exploratis itineribus sequentes Pœnum: ut uentum ad Cannas est: ubi in conspectu

Pœnum habebant, bina castra communiunt eodem ferme interuallo, quo ad Gerionem, sicut ante, copiis diuisis. Aufidus amnis utriusque castris affluens, aditum aquatoribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine certamine dabat. ex minoribus tamen castris, quæ posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Annibal spem nactus loci ad equestrem pugnam, qua parte uirium inuictus erat, facturus copiam pugnandi consulibus, dirigit aciem, lacessitq. Numidarum procursatione hostes. Inde rursus solicitari seditione militari, ac discordia consulum Romana castra, cum Paullus Sempronij & Flaminij temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabij obijceret: testareturq. deos & homines, hic nullam penes se culpam esse, quòd Annibal iam uelut suam cepisset Italiam, se constrictum à collega teneri, ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus: ille, si quid proiectis ac proditis ad inconsultam atque improuidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exortem, omnis tamen euentus participem fore diceret. uideret, ut quibus lingua prompta ac temeraria esset, æque in pugnam uigerent manus. Dum altercationibus magis, quàm consilijs, tempus teritur: Annibal ex acie, quā ad multum diei tenuerat instructam, cum in castra cæteras reciperet copias, Numidas ad inuadēdos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam cum uixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro uallo locatam, atque ipsas prope portas euecti sunt. Id uero indignum uisum, ab tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen, dirigerentq. aciem, tenuerit Romanos, quòd summa imperij eo die penes Paullum fuerit. itaque Varro postero die, cui sors eius diei imperij erat, nihil consulto collega, signum pugnæ proposuit: instructisq. copijs flumen transiuit, sequente Paullo: quia magis non probare, quàm non adiuuare consilium poterat. Transgressi flumen, eas quoque, quas in castris minoribus habuerant copias, suis adiungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites. læuum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus Romanis tenuerunt iaculatores. ex cæteris leuium armorum auxilijs prima acies facta. consules cornua tenent, Terentius læuum, Aemilius dextrum. Cn. Seruilio media pugna tuenda data. Annibal luce prima, Balearibus leuiq. alia armatura præmissa, transgressus flumē, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat: Gallos Hispanosq. equites prope ripam læuo in cornu aduersus Romanum equitatum. dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acies peditibus firmata: ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medij Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis & ad Trebiam, cæterum magna ex parte ad Trasymenum captis. Gallis Hispanisq. scuta eiusdem formæ fere erant: dispares ac dissimiles gladij: Gallis prælongi, ac sine mucronibus: Hispano punctim magis, quàm cæsim, assueto petere hostem, breuitate habiles & cum mucronibus. ante cæteros armati (is gentium harum habitus tum magnitudine corporum, tum specie terribilis erat) Galli super umbilicum erant nudi: Hispani linteis prætextis purpura tunicis candore miro fulgentibus constiterant. Numerum omnium qui tum peditum equitumq. in acie stetere, illum ferunt, uidelicet quadraginta peditum millia, decem equitum. Duces cornibus præerant: sinistrum Asdrubal, dextrum regebat Maharbal: mediam aciem Annibal ipse cum fratre Magone tenuit. sol seu de industria ita locatis, seu forte ita stando, peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem uersis. uentus, quem Vulturnum incolæ regionis uocant, aduersus Romanos coortus, multo puluere in ipsa ora uoluendo prospectum ademit. Clamore sublato procursum ab auxilijs, & pugna leuibus primum armis commissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumque læuum cornu cum dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnæ. frontibus enim aduersis concurrendum erat: quia nullo circa ad euagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant. in directum utrinque nitentes, stantibus ac confertis, postremo turbatis equis, uir uirum amplexus detrahebat equo. pedestre magna iam ex parte certamen factum erat. acrius tamen, quàm diutius, pugnatum est: pulsiq. Romani equites terga uertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna, primo & uiribus & animis pares constabant

A bant ordines Gallis Hispanisque. tandem Romani diu ac sæpe consilia agitabant, qua fronte acieq. densa impellerent hostium cuneum nimis tenuem, eoq. parum ualidum, à cætera prominentem acie. impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere, ac tenore uno per præceps pauore fugientium agmen in mediam primam aciem illati, postremo, nullo resistente, ad subsidia Afrorum peruenerunt, qui utrinque reductis alis constiterant. medijq; Galli Hispaniq. steterunt aliquantum prominente acie. qui cuneus ut pulsus æquauit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa iam cornua uim fecerant: irruentibusq; incaute in medium Romanis circundedere alas: mox cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequicquam prælio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam aduersus Afros integram pugnam ineunt: non tantum eo iniquam, quòd inclusi aduersus circumfusos, sed B etiam quòd fessi cum recentibus ac uegetis pugnabant. Iam & in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites aduersus Numidas steterant, consertum prælium erat, segne primo, & à Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ præter consueta arma telaque, gladios occultos sub loricis habētes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes adequitassent: repente ex equis desiliunt, parmisq. & iaculis ante pedes hostium proiectis, in mediam aciem accepti, ductiq. ad ultimos, considere ab tergo iubentur. ac dum prælium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosq. occupauerat certamen, tum arreptis scutis, quæ passim inter aceruos cæsorum corporum strata erant, auersam adoriuntur Romanam aciem: tergaq. ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem dederunt, ac maiorem aliquanto pauorem ac tumultum fecerunt. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe prælium esC set: Asdrubal, qui ea parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum aduersis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit. Hispanos & Gallos pedites Afris iam prope fessis cæde magis, quàm pugna, adiungit. Parte altera pugnæ Paullus, quanquam primo statim prælio funda grauiter ictus fuerat, tamen & occurrit sæpe cū confertis Annibali, & aliquot locis prælium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis. omissis postremo equis, quia consulem ad regendum equum uires deficiebant: tū denuncianti cuidam iussisse consulem, ad pedes descendere equites, dixisse Annibalem ferunt, Quàm mallem, uinctos mihi traderet. Equitum pedestre prælium, quale iam haud dubia hostium uictoria fuit: cum uicti mori in uestigio mallent, quàm fugere: uictores morantibus uictoriam irati, trucidarent, quos pellere non poterant: pepulerunt tamen iam paucos superatos, & labore ac uulneribus fessos. inde dissipati omnes sunt, equosq. ad D fugam, qui poterant, repetebant Cn. Lentulus tr. mil. cum præteruehens equo, sedentem in saxo, cruore oppletum consulem uidisset: L. Aemili, inquit, quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ dij respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi uirium aliquid superest: comes ego te tollere possum ac protegere, nec funestam hanc pugnam morte consulis feceris. etiam sine hoc lacrymarum satis luctusq. est. Ad ea consul. Tu quidem Cn. Corneli macte uirtute esto: sed caue, frustra miserando exiguum tempus è manibus hostium euadendi absumas. Abi, nuncia publice patribus, urbem Romam muniant, ac prius, quàm hostis uictor adueniat, præsidijs firment: priuatimq. Q. Fabio, L. Aemilium præceptorum eius memorem extitisse, & uixisse, & adhuc mori. & tu me in hac strage militum meorum patere expirare, ne ut reus interea: causaq. consulatus accusator collegæ existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam. Hæc exigenE tem, prius turba fugientium ciuium, deinde hostes oppressere consulem, ignorantes quis esset, obrueruntq. telis. Lentulum in tumulum abripuit equus. tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in uicum ipsum Cānas perfugerunt: qui extemplo à Cartalone atque equitibus, nullo munimento tegente uicum, circumuenti sunt. consul alter, seu forte, seu consilio, nihil fugientium infestus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, & tanta prope ciuium sociorumq. pars cæsi dicuntur. in his alter consulum, questores L. Atilius & L. Furius Bibaculus: XXI tribuni militum, consulares quidam, prætorijque & ædilicij: inter eos Cn. Seruilius, M. Matho, qui magister equitum priore anno aliquot diebus ante fuerat: LXXX præterea sena-

tores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent, cum sua uoluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prælio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. Hæc est pugna Cannensi clade nobilitata, par Aliensi. Cæterum ut hæc illa ijs quæ post pugnam accidere, leuior, quia ab hoste cessatum est: sic strage exercitus grauior fœdiorq. fuit fuga. nanque ad Aliam fuga sicut urbem prodidit, ita exercitum seruauit: ad Cannas fugientem consulem uix quinquaginta secuti sunt: alterius morientis prope totus exercitus fugit. Binis in castris cum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuncium, qui maioribus præerant, mittunt: dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent. uno agmine inde Canusium abituros esse. Eam sententiam alij totam aspernari. cur enim illos, qui se accersant, ipsos non uenire, cum æque coniungi possent? quia uidelicet plena hostium omnia in medio essent: & aliorum, quàm sua corpora tanto periculo mallent obijcere. Alijs non tam sententia displicere, quàm animus deesse. P. Sempronius Tuditanus, Tribunus mil. Capi ergo mauultis, inquit, ab auarissimo & crudelissimo hoste? æstimariq. capita uestra precio? & exquiri ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus socius? ut ex tua contumelia & miseria alteri honos quæratur, non tibi? Non uos quidem L. Aemilij, qui se bene mori, quàm turpiter uiuere, maluit: & tot fortissimorum uirorum, qui circa eum cumulati iacēt, similes estis. Sed antequam opprimat lux, maioraq. hostium agmina obsepiant iter: per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia iter fit, quamuis per confertos hosteis. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmē ac si nihil obstet, transibimus. itaque ite mecum, qui & uosmetipsos & rempub. saluam uultis. Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoq. facto per medios uadit hostes. & cum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ iacularentur: translatis in dexteram partem scutis, in maiora castra ad sexcentos euaserunt: atque inde protinus alio magno agmine adiuncto Canusium incolumes perueniunt. Hæc apud uictos magis impetu animorum, quem ingenium suum cuique aut fors dabat, quàm ex cōsilio ipsorum, aut imperio cuiusquam agebantur. Annibali uictori cum cæteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisq. insequentis, quietem & ipse sibimet sumeret, & fessis daret militibus, Maharbal præfectus equitum minime cessandum ratus: Immo ut quid hac pugna sit actum, scias, die quinti, inquit, uictor in Capitolio epulaberis. sequere cum equite, ut prius te uenisse, quàm uenturum, sciant. Præcedant, Annibal inquit, nuncij: læta res est, sed uia maior, quàm ut eam statim capere animo possim. itaque uoluntatem se laudare Maharbalis ait, ad consilium pensandum tempus opus esse. Tum Maharbal: Non omnia nimirum eidem dij dedere. Vincere scis Annibal, uictoria uti nescis. Mora eius diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda, fœdamq. etiam hostibus spectandam stragem insistit. Iacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat, aut fuga. assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitauerant uulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & iacenteis uiuos succisis fœminibus poplitibusque inuenerunt, nudanteis ceruicem iugulumque, & reliquum sanguinem iubentes haurire. Inuenti sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foueas, obruenteisq. ora subiecta super humo iniecta interclusisse spiritum apparebat. Præcipue conuertit omnes substratus Numida mortuo superincumbenti Romano uiuus, naso auribusque laceratis: cum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira uersus, laniando dentibus hostem expirasset. Spolijs ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit castra oppugnanda, & omnium primum brachio fluminis obiecto eos excludit. Cæterum ab omnibus, labore, uigilijs, uulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in seruos centenis: & ut eo precio persoluto, cum singulis abirent uestimentis, in castra hosteis receperunt: traditiq. in custodiam omnes sunt, sed seorsum ciues sociique. Dum ibi tempus teritur: interea cum ex maioribus castris, quibus satis uirium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & CC equites, alij agmine, alij palantes passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium profugissent, castra ipsa ab saucijs timidisq. eadē conditione,

A ditione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: & præter equos urosque, & si quid argenti, quod plurimum in faleris equorum erat: (nam ad uescendum facto perexiguo utique militantes utebantur) omnis cætera præda diripienda data est. Tum sepelien di causa conferri in unum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimo rum uirorum. consulem quoque Romanum conquisitum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos qui Canusium perfugerant, muliercula nomine Busa, genere clara ac diuitijs, mœnibus tantum tectisq. à Cannusinis receptos, frumento, ueste, uiatico etiam iuuit. pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt. Cæterum cum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat: & de legione secunda L. Poblicius Bibulus, & P. Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proxime ædilis fuerat: omnium consensu

B ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperij delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus, consularis uiri filius, nequicquam eos consultare: perditam spem fouere: desperatam complora tamq. rem esse publicam. nobiles iuuenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naues spectare, ut deserta Italia, ad regum aliquem transfugiant. Quod malum, præterquam quòd atrox, super tot clades, etiam nouum, cum stupore ac miraculo torpidos defixisset: & qui aderant, consilium aduocandum de eo censerent: negat con silij rem esse Scipio, iuuenis fatalis dux huiusce belli. audendum atque agendum, non consultandum, ait in tanto malo esse. irent secum extemplo armati, qui remp. saluam uel lent. nusquam uerius, quàm ubi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit deinde ire se quentibus paucis in hospitium Metelli. & cum concilium ibi iuuenum, de quibus allatum

C erat, inuenisset: stricto super capita consultantium gladio, Ex mei animi sententia, inquit, iuro, ut ego remp. non deseram, neque alium ciuem Romanum deserere patiar. si sciens fallo: tum me Iupiter opt. max. domum, familiam, remq. meam pessimo leto afficias. In hæc uerba L. Cæcili iures, expostulo, cæterique qui adestis. qui non iurauerit, in se hunc gladium strictum esse sciat. Haud secus pauidi, quàm si uictorem Annibalem cernerent, iurant omnes: custodiendosq. semetipsos contra Annibalem Scipioni tradunt. Eo tempore, quo hæc Canusij agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosq. cum diuisissent: in singulos equites togas & tunicas & quadrigatos numos quinosuicenos, & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt. cæteraq. publice ac priuatim hospitaliter facta: certatumque,

D ne à muliere Canusina populus Venusinus officijs uinceretur. Sed Canusij grauius onus Busæ multitudo faciebat, & iam ad decem millia hominum erant. Appius, & Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumq. copiæ essent: sciscitatumq. simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere iuberet Canusij. Varro ipse Canusium copias traduxit. Et iam aliqua species consularis exercitus erat, mœnibusq. se certe, si non armis, ab hoste ui debantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse ciuium sociorumque, sed occidione occisum cum duobus exercitibus consulem deletasq. omnes copias, allatum fuerat. Nunquam salua urbe tantum pauoris tumultusq. intra mœnia Romana fuit. Itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ disserendo minora uero facio. Consule exercituq. ad Trasymenum priore anno amisso, non uulnus super uulnus, sed mul

E tiplex clades, cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla iam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac iam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Aegateis insulam Carthaginiensium prælio nauali acceptam? qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessere: hinc uectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt. aut pugnam aduersam in Africa? cui postea hic ipse Annibal succubuit. nulla ex parte comparandæ sunt: nisi quòd minore animo latæ sunt. P. Furius Philus, & M. Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliã uocauerunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, uenturum. Cum malis sicut ingentibus, ita ignotis, nec consilium quidem satis

expedirent, obstreperetq́. clamor lamentantium mulierum: & nondum palam facti uiui F mortuiq́. per omnes pene domos promiscue complorarentur: tum Fabius Maximus censuit equites expeditos & Appia & Latina uia mittendos, qui obuiam euntes percontarentur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, si forte referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit, & si quid dij immortales miseri imperij reliquum Romano nomini fecerint: ubi eæ copiæ sint: quò se Annibal post prælium contulerit, quid paret, quid agat, acturusq́. sit. Hæc exploranda noscendaq́. per impigros iuuenes esse. Illud per patres ipsos agendum: quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, contineriq́. intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarium coerceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad Prætores deducendos curent: suæ quisque fortunæ domi auctorem expectet: custodes præterea ad portas ponant, qui prohibeant quenquam egredi urbem: cogantq́. homines G nullam, nisi urbe ac mœnibus saluis, salutem sperare. ubi conticuerit tumultus, recte tum in curiam patres reuocandos, consulendumq́. de urbis custodia esse. Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaq́. foro per magistratus turba, patres diuersi ad sedandos tumultus discessissent: tum demum literæ à Terentio consule allatæ sunt, L. Aemilium consulem exercitumq́. cæsum: Canusijq́. se esse, reliquias tantæ cladis uelut ex naufragio colligentem: ad X millia militum ferme esse incompositorum, inordinatorumque. sed Annibalem nunc sedere ad Cãnas, in captiuorum precijs, prædaq́. alia, uictoriam nec uictoris animo, nec magni ducis more metientem. Tum priuatæ quoque per domos clades uulgatæ sunt: adeoq́. totam urbem oppleuit luctus, ut sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut pri- H uata desererentur, senatusconsulto diebus XXX luctus est finitus. Cæterum cum sedato urbis tumultu, reuocati in curiam patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore. regnum Hieronis classe Punica uastari. cui cum opem imploranti ferre uellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Aegateis insulam stare paratam instructamque, ut, ubi se uersum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo prouinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri uellent. Literis consulis proprætoris que lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum: scribendumque consuli, ut, cum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reip. fieri posset, Romam ueniret. Territi etiam super tantas clades, cum cæteris prodigijs, tum quòd duæ Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri I compertæ: & altera sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat: altera sibimet ipsa mortem consciuerat: L. Cantilius, scriba pontificum, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à pont. max. eo usque uirgis in Comitio cæsus erat, ut inter uerbera expiraret. Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades, in prodigium uersum esset: decemuiri libros adire iussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus supplices deos possent placare: & quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta: inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca in foro Boario sub terra uiui demissi sunt in locum saxo conseptum, ibi ante hostijs humanis minime Romano sacro imbutum. Placatis satis, ut rebantur, deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit: ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunus mil. Teanum Si- K dicinum præmissa, classe tradita P. Furio collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius, & Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, iuniores annis XVII & quosdam prætextatos scribunt, quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. item ad socios Latinumq́. nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt: arma, tela, alia parari iubent: & uetera hostium spolia detrahunt templis, porticibusque. Et aliam formam noui delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia iuuenum ualidorum ex seruitijs, prius sciscitantes singulos, uellentne militare, empta publice armauerunt. Hic miles magis placuit

A gis placuit, cum precio minore redimendi captiuos copia fieret. Nanque Annibal secum dum tam prosperam ad Cannas pugnam, uictoris magis, quàm bellum gerentis, intentus curis, cum captiuis productis, segregatisque socijs, eos, sicut ante ad Trebiam Trasymenumque lacum, benigne allocutus, sine precio dimisisset: Romanos quoque uocatos, quod nunquam alias antea, satis miti sermone alloquitur. Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. & patres uirtuti Romanæ cessisse, & se id adniti, ut suæ inuicem simul felicitati & uirtuti cedatur. itaque redimendi se captiuis copiam facere. precium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecentos pediti, seruo centenos. Quanquam aliquantum adijciebatur equitibus ad id precium quod pepigerant dedentes se: læti tamen quancunque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio eorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent.

B nec pignus aliud fidei, quàm ut iurarent seredituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Cum egressi castris essent, unus ex ijs minime Romani ingenij homo, uelut aliquid oblitus, iurisiurandi soluendi causa cum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Vbi eos Romam uenire nunciatum est, Carthaloni obuiam lictor missus, qui dictatoris uerbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis. Legatis captiuorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Iunius, P. C. inquit, nemo uestrum ignorat, nulli unquam ciuitati uiliores fuisse captiuos, quàm nostræ. cæterum, nisi nobis plus iusto nostra placet causa, non alij unquam minus negligendi uobis, quàm nos, in hostium potestatem uenerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed cum prope ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum prælium extraxissemus, in ca-

C stra recepimus nos. diei reliquum, ac noctem insequentem fessi labore ac uulneribus uallum sumus tutati. postero die, cum circumsessi ab exercitu uictore aqua arceremur, nec ulla alia iam per confertos hosteis erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quin quaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare: tum demum pacti sumus precium, quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil iam auxilij erat, hosti tradidimus. Maiores nostros quoque acceperamus, se à Gallis auro redemisse: & patres nostros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captiuorum redimendorum gratia Tarentum misisse. atqui in Italia cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis, quàm pauore & fuga, pugna fuit. Cannenses campos acerui Romanorum corporum tegunt: nec supersumus pugnæ, nisi in quibus trucidandis & ferrum & uires hostem defecerunt.

D Sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt; sed præsidio castris relicti, cum castra traderentur, in potestatem hostium uenerunt. Haud equidem ullius ciuis aut commilitonis fortunæ aut conditioni inuideo, nec premendo alium, me extulisse uelim uideri. ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum, & cursus aliquod præmium est) qui plerique inermes ex acie fugientes, non prius, quàm Venusiæ aut Canusij constiterunt, se nobis merito prætulerint: gloratique sint, in se plus, quàm in nobis, præsidij reip. esse. sed illis ut bonis ac fortibus uiris militibusque utemini: & nobis iam promptioribus pro patria, quòd beneficio uestro redempti, atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis. octo millia seruorum audio armari. non minor numerus noster est, nec maiori precio redimi possumus, quàm hi emuntur: nam si conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animaduer-

E tendum uobis censeam P. C. si duriores esse uelitis, quod nullo nostro merito faciatis: cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho nidelicet? qui nos hospitum numero habuit captiuos. an barbaro ac Pœno? qui utrum auarior, an crudelior sit, uix æstimari potest. Si uideatis catenas, squalorem deformitatemque ciuium uestrorum, non minus profecto uos ea species moueat, quàm si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones uestras. Intueri potestis solicitudinem & lacrymas in uestibulo curiæ stantium cognatorum nostrorum, expectantiumque responsum uestrum. cum ij pro nobis, proq. ijs qui absunt, ita suspensi ac soliciti sint, quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine uita libertasque est? Si medius fidius ipse in nos mitis Annibal contra naturam suam esse uelit: nihil tamen nobis uita opus esse censeamus, cum indigni ut à uobis redime-

redimeremur, uiſi ſumus. Rediere Romam quondam remiſſi à Pyrrho ſine precio capti: F
ſed rediere cum legatis, primoribus ciuitatis, ad redimendos ſeſe miſſis. Redeam ego in patriam trecenis numis non æſtimatus ciuis? Suum quiſque habet animum P. C. ſcio in diſcrimine eſſe uitam corpusq́. meum. magis me famæ periculum mouet, ne à uobis damnati ac repulſi habeamur. neque enim nos precio pepercitſe homines credent. Vbi is finem fecit, extemplo ab ea turba quę in Comitio erat, clamor flebilis eſt ſublatus, manusq́. ad curiam tendebant, orantes, ut ſibi liberos, fratres, cognatos redderent. Fœminas quoque metus ac neceſſitas turbæ huic uirorum in foro immiſcuerat. Senatus, ſummotis arbitris conſuli cœptus. Ibi cum ſententijs uariaretur, & alij redimendos de publico, alij nullam publicam impenſam faciendam, nec prohibendos ex priuato redimi: ſi quibus argentum in præſentia deeſſet, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusq́. ac prædijs cauendum populo, cenſerent: tum T. Manlius Torquatus, priſcæ ac nimis duræ, ut pleriſque G
uidebatur, ſeueritatis, interrogatus ſententiam, ita locutus fertur: Si tantummodo poſtulaſſent legati pro ijs, qui in hoſtium poteſtate ſunt, ut redimerentur, ſine ullius inſectatione, eorum breui ſententiam peregiſſem. quid enim aliud, quàm admonendi eſſetis, ut morem traditum à patribus neceſſario ad rem militarem exemplo, ſeruaretis? nunc autem cum prope gloriati ſint, quòd ſe hoſtibus dediderint, præferriq́. non captis modo in acie ab hoſtibus, ſed etiam ijs, qui Venuſiam Canuſiumq́. peruenerunt, atque ipſi C. Terentio conſuli æquum cenſuerint: nihil uos eorum P. C. quæ illic acta ſunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud uos acturus ſum, Canuſij apud ipſum exercitum agerem, optimum teſtem ignauiæ cuiuſque, & uirtutis: aut unus hic ſaltem adeſſet P. Sempronius, quem ſi iſti ducem ſecuti eſſent, milites hodie in caſtris Romanis, non captiui in hoſtium poteſtate eſſent: & cum feſſis pugnando hoſtibus, tum uictoria lætis, & ipſis pleriſque re- H
greſſis in caſtra ſua, noctem ad erumpendum liberam habuiſſent, & ſeptena armatorum hominum millia erumpere etiam inter confertos hoſtes potuiſſent. neque enim per ſe ipſi id facere conati ſunt, neque alium ſequi uoluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non deſtitit admonere, adhortariq́. eos, dum paucitas hoſtium circa caſtra, dum quies ac ſilentium eſſet, dum nox inceptum tegeret, ſe ducem ſequerentur: ante lucem peruenire in tuta loca, in ſociorum urbes poſſe. Sicut auorum memoria P. Decius tribunus mil. in Samnio: ſicut nobis adoleſcentibus priori Punico bello Calpurnius Flamma trecentis uoluntarijs, cum ad tumulum eos capiendum, ſitum inter medios hoſteis, duceret, dixit, Moriamur milites, & morte noſtra eripiamus ex obſidione circumuentas legiones: ſi hoc P. Sempronius diceret: nec uiros quidem, nec Romanos uos duceret, ſi nemo tantæ uirtutis exiſteret comes. Viam non ad gloriam magis quàm ad ſalutem ferentem de- I
monſtrat: ducem ſe in patriam, ad parentes, ad coniuges ac liberos facit: ut ſeruemini, deeſt uobis animus: quid, ſi moriendum pro patria eſſet, faceretis? Quinquaginta millia ciuium ſociorumq́. circa uos eo ipſo die cæſa iacent: ſi tot exempla uirtutis non mouent, nihil unquam mouebit: ſi tanta clades uobis uilem uitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes deſiderate patriam. imo deſiderate, dum patria eſt, dum ciues eius eſtis. ſero nunc deſideratis, diminuti capite, abalienati iure ciuium, ſerui Carthaginienſium facti. Precio redituri eſtis eo, unde ignauia ac nequitia abiſtis? P. Sempronium ciuem, ueſtrum, non audiſtis, arma capere, ac ſe iubentem ſequi: Annibalem paulopoſt audiſtis, caſtra prodi, & arma tradi iubentem. Quam ego ignauiam iſtorum accuſo, cum ſcelus poſſim accuſare? non enim modo ſequi recuſarunt bene monentem, ſed obſiſtere ac retinere conati ſunt, ni ſtrictis gladijs uiri fortiſſimi inerteis ſummouiſſent. prius, inquam, P. Sempronio K
per ciuium agmen, quàm per hoſtium, fuit erumpendum. Hos ciues patria deſideret, quorum ſi cæteri ſimiles fuiſſent, neminem hodie ex ijs qui ad Cannas pugnauerunt, ciuem haberet? Ex millibus ſeptem armatorum ſexcenti extiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque ijs quadraginta millia hoſtium obſtitere. quàm tutum iter duarum prope legionum agmini futurum cenſeris fuiſſe? haberetis hodie uiginti millia armatorum Canuſij, fortia, fidelia, P. C. Nunc autem quemadmodum hi boni, fideleſq́. (nam fortes ne ipſi quidem dixerint) ciues eſſe poſſunt? niſi quis credere poteſt fuiſſe, qui erumpentibus, quin erumperent, obſiſtere conati ſunt: aut non inuidere eos cum incolumitati, tum gloriæ illorum per uirtutem partæ, cum ſibi timorẽ ignauiamq́.

ſeruitutis

T. Manlij Torquati oratio ne redimerentur captiui

A seruitutis ignominiosæ causam esse sciant. Maluerunt in tentorijs latentes simul lucem atque hostem expectare: cum silentio noctis erumpendi occasio esset. Atenim ad erumpendum è castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. dies noctesq. aliquot obsessi, armati se ipsi tutati uallo sunt: tandem ultima ausi, passique, cum omnia subsidia uitæ deessent, affectisq. fame uiribus arma iam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis, quàm armis, uicti sunt. Orto sole hostis ad uallum accessit. ante secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Hæc uobis ipsorum per biduum militia fuit. cum in acie stare, ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: cum pro uallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie, neque in castris utiles. Vos redimam? cum erumpere castris oportet, cunctamini, ac manetis. cum manere, & castra tutari armis necesse est, & castra, & arma, & uos ipsos traditis

B hosti. Ego non magis istos redimendos P. C. censeo, quàm illos dedendos Annibali, qui per medios hosteis è castris eruperunt, ac per summam uirtutem se patriæ restituerunt.

Postcaquam Manlius dixit: quanquam patrum quoque plerosque captiui cognatione attingebant, præter exemplum ciuitatis minime in captiuos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines mouit: quia nec ærarium exhaurire, magna iam summa erogata in seruos ad militiam emendos, armandosque, nec Annibalem maxime huiusce rei, ut fama erat, egentem, locupletari uolebant. Cum triste responsum, non redimi captiuos, redditum esset, nouusq. super ueterem luctus tot iactura ciuium adiectus esset, cum magnis fletibus questibusq. legatos ad portam prosecuti sunt. Vnus ex ijs domum abijt, quòd fallaci reditu in castra, iureiurando se exoluisset. quod ubi innotuit, relatumq. ad senatum est: omnes censuerunt comprehendendum, & custodibus publice da

C tis, deducendum ad Annibalem esse. Est & alia de captiuis fama. X. primos uenisse. de eis cum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, nécne: ita admissos esse, ne tamen ijs senatus daretur. morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos uenisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonij tribuni pl. de redimendis captiuis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum, & nouos legatos tres ad Annibalem reuertisse, decem ueteres remansisse, quòd, per causam recognoscendi nomina captiuorum, ad Annibalem ex itinere regressi, religione sese exoluissent. de ijs dedendis magna contentione actum in senatu esse: uictosq. paucis sententijs, qui dedendos censuerint. cæterum proximis censoribus adeo omnibus notis ignominijsq. affectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciuerint; cæteri non foro solum omni deinde uita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis,

D gis, adeo discrepare inter auctores, quàm quid ueri sit, discernere queas. Quanto autem maior hæc clades superioribus cladibus fuerit, uel ea res indicio est, quòd qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt: nulla profecto alia de re, quàm quòd desperare cœperant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Attellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttij omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & cisalpini omnes Galli. nec tamen hæ clades defectionesq. sociorum mouerunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis aduentum Romam, nec postquam is redijt, renouauitq. memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo ciuitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cuius ipse maxima causa fuisset, redeunti, & obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ, quod

E de rep. non desperasset: cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicij foret.

EPITOME LIBRI XXIII.

CAMPANI ad Annibalem defecere. Nuncius Cannensis uictoriæ Mago Carthaginem missus annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos in uestibulo curiæ fudit, quos excessisse modij mensuram traditur. post quem nuncium Anno, ex Pœnis uir nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem à populo Romano peteret: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. Claudius Marcellus prætor ad Nolam eruptione aduersus Annibalem ex oppido facta, prospere pugnauit.

Exercitus Annibalis per biberna Capua ita luxuriatus est, ut corporum uiribus, atque animorũ eneruaretur. Casilinum à Pœnis obsessum, ita fame uexatum est, ut lora, & pelles scutis detractas, & mures inclusi essent. nucibus per Vulturnum amnem à Romanis missis uixerunt. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem uicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt: ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. Praterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore aduersus Pœnos Sardosq. res gestas continet: à quo Asdrubal dux, & Mago, et Anno capti. Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit, & uicit. primusq. omnium tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

LIBER XXIII.

ANNIBAL, post Cannensem pugnam, castra capta ac direpta, confestim ex Apulia in Samnium mouerat: accitus in Hirpinos à Statio pollicente se Cossam traditurum. Cossanus erat Trebius, nobilis inter suos: sed premebat eum Cossanorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnæ, uulgatumq. Trebij sermonibus aduentum Annibalis, cum Cossani urbe excessissent, sine certamine tradita urbs Pœno, præsidiumq. acceptum est. ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis eius urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem iubet; ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Vbi fines Neapolitanorum intrauit, Numidas partim in insidijs (& pleræque cauæ sunt uiæ, sinusq. occulti) quacunque arte potuit, disposuit: alios, præ se actam prædam ex agris ostentanteis, obequitare portis iussit. in quos, quia nec multi & incompositi uidebantur, cum turma equitum erupisset, à cedentibus consulto tracta in insidias, circumuenta est. nec euasisset quisquam, ni mare propinquum, & haud procul litore naues piscatoriæ pleræque conspectæ peritis nandi dedissent effugium. aliquot tamen eo prælio nobiles iuuenes cæsi sunt: inter quos & Hegeas, præfectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit. ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta mœnia, haudquaquam prompta oppugnanti. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate, atque indulgentia fortunæ. maxime tamen inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercentis, senatum & sibi & plebi obnoxium Pacullus Calauius fecerat, nobilis idem, ac popularis homo, cæterum malis artibus nactus opes. Is cum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasymenum est, in summo magistratu esset; iam diu infestam senatui plebem, ratus per occasionem nouandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Annibal cum uictore exercitu uenisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, cum mallet incolumi, quàm euersa, rep. dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem inijt, qua & senatum seruaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, cum sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, præfatus esset: quippe qui liberos ex Ap. Claudij filia haberet, filiamq. Romæ nuptum Liuio dedisset: cæterum maiorem multo rem, magisq. timendam instare. non enim per defectionem ad tollendum ex ciuitate senatum: plebem spectare: sed per cædem senatus uacuam rempub. tradere Annibali ac Pœnis uelle. eo se periculo posse liberare, eos si se permittant sibi, & certaminum in repub. obliti credant. Cum omnes uicti metu permitterent: Claudam in curia uos, inquit, & tanquam & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequicquam aduersarer, uiam saluti uestræ inueniam. in hoc fidem, quam uultis ipsi, accipite. Fide data egressus, claudi curiam iubet, præsidiumq. in uestibulo reliquit, nequis adire curiam iniussu suo, neue inde egredi possit. Tunc uocato ad concionem populo, Quod sæpe, inquit, optastis Campani, ut supplicij sumendi uobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas præsidijs

A dijs clientium seruorumq. tuentur, cum summo uestro periculo, sed tutam habetis, ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quicquam raptim aut forte temere egeritis. de singulorum capite uobis ius sententiæ dicendæ faciam: ut, quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia ita uos iræ indulgere oportet, ut potiorem ira salutem atque utilitatem uestram habeatis. Etenim hos (ut opinor) odistis senatores. nam senatum omnino non habere non uultis: quippe aut rex, quod abominandum: aut, quod unum liberæ ciuitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt uobis, ut & ueterem senatum tollatis, & nouum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo: de quorum capite uos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in eius locum, uirum fortem ac strenuum nouum senatorem cooptabitis, quàm de noxio supplicium sumatur. Inde consedit, & nominibus in urnam coniectis, citari

B quod primum sorte nomen excidit, ipsumq. è curia produci iussit. Vbi auditum est nomen, malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tum Pacullus: Video quæ sententia de hoc sit data: eijcitur pro malo atque improbo. bonum senatorem & iustum eligite. Primo silentium erat, inopia potioris subijciundi. deinde cum aliquis omissa uerecundia quempiam nominasset, multo maior extemplo clamor oriebatur: cum alij negarent nosse: alij nunc probra, nunc humilitatem, sordidamq. inopiam, & pudendę artis aut quæstus genus obijcerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut ipsius pœnitere homines appareret: quem autem in eius substituerent locum, deesse. quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quàm ad audienda probra nominatos: & multo humiliores obscurioresq. cæteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse,

C iubentesq. senatum ex custodia dimitti. Hoc modo Pacullus cum obnoxium uitæ beneficio senatum multo sibi magis quàm plebi fecisset, sine armis, iam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissa dignitatis libertatisq. memoria, plebem assari, salutare, benigne inuitare, apparatis accipere epulis, eius causas suscipere, ei semper parati adesse, secundum eum in lite iudicem dare, qui magis popularis, aptiorq. in uulgus fauori conciliando esset. Iam uero nihil in senatu actum aliter, quàm si plebis ibi adesset concilium. Prona semper ciuitas in luxuriam, non ingeniorum modo uitio, sed affluenti copia uoluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ, terrestrisque: tum uero ita obsequio principum, & licentia plebis lasciuire, ut nec libidini, nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum, magistratuum, senatusque, accessit tum post Cannensem cladem, ut, cuius aliqua erat uerecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modo

D erat in mora, ne id extemplo efficerent, quòd connubium uetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: &, quòd, cum militarent aliquot apud Romanos, maximum uinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis, ac missi. Horum parentes cognatiq. ægre peruicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ij nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem inuenerunt: quàm poterat maxime miserabilem bonis socijs: superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suiq. contemptum consul, nimis detegendo cladem, nudandoque. nam cum legati ægre ferre senatum populumq. Campanum, aduersi quicquam euenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturq. omnia, quæ ad bellum opus essent: Morem, inquit, magis loquendi cum socijs seruastis Campani, iubentes quæ opus essent ad bellum, imperare,

E quàm conuenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id quod deest, expleri ab socijs uelimus? pedites uobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? Nihil, nec quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi uirique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut in ruinis postero die amissis castris perierunt. Itaque non, iuuetis nos in bello, oportet Campani, sed cum Pœnis bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam maiores uestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum pauentes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus, cœptumq. propter uos cum Samnitibus bellum, per centum prope annos, uariante fortuna euentum, tulerimus.

Adijcite

Adijcite ad hæc, quòd fœdus æquum dedimus, quòd leges nostras, quòd ad extremum, id F quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit, ciuitatem nostram magnæ parti uestrum dedimus, communicauimusq. uobiscum. Itaque communem uos hanc cladem, quæ accepta est, credere Campani oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut quod à nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto Oceani, Herculisq. columnis, expertem omnis iuris, & condicionis, & linguæ prope humanæ militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferauit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) uesci humanis corporibus docendo. hos infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, uidere atque habere dominos, & ex Africa & à Carthagine iura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati prouinciam esse, cui non, genito mo G do in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit Campani, prolapsum clade Romanum imperium, uestra fide, uestris uiribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania uos scripsisse: iam pecuniæ affatim esse, frumentique. qui si parem fortunæ uestræ fidem habetis, nec Annibal se uicisse sentiet, nec Romani se uictos esse. Hac oratione consul dimissis redeuntibusq. domum legatis, unus ex ijs, Vibus Virius, tempus uenisse ait, quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per iniuriam ademptum, recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. fœdus enim cum Annibale quibus uelint legibus facturos, neque controuersiam fore, quin ipse confecto bello Annibal uictor in Africam hinc decedat, exercitumq. deportet: Italiæ imperium Campanis relinquatur. Hæc Virio loquenti assensi omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus uideretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectio- H nem, ac pars maxima senatus spectare. extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res: postremo uicit sententia plurium, ut ijdem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur. Quò prius quàm iretur, certumque defectionis consilium esset: Romam legatos missos à Campanis, in quibusdam annalibus inuenio, postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adiuuari uellent. indignatione orta, summoueri à curia iussos esse: missumq. lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulationi erat: Cœliusq. & alij id, haud sine causa, prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum ueritus. Legati ad Annibalem uenerunt, pacemq. cum eo his conditionibus fecerunt, ne quis imperator magistratusúe Pœnorum ius ullum in ciuem Campanum haberet, néue ciuis Campanus inuitus militaret, munus úe faceret. ut suæ leges, I sui magistratus Campanis essent. ut trecentos ex Romanis captiuos Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent: cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret. Hæc pacta. Alia insuper, quàm quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam præfectos socium, ciuesq. Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim priuatis negocijs implicitos, plebs repente omneis comprehensos, uelut custodiæ causa, balneis includi iussit: ubi fetore atque æstu anima interclusa, fœdum in modum expirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope D. Magius, uir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam ciuium mentem defuit, restiterat. ut uero præsidium mitti ab Annibale audiuit: Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemq. Tarentinorum seruitutem, exempla referens, primo, ne reciperetur præsidium, palam uociferatus est: deinde, ut receptum aut eijceretur: aut, si malum faci- K nus, quòd à uetustissimis socijs consanguineisq. defecissent, forti ac memorabili facinore purgare uellent, ut interfecto Punico præsidio restituerent se Romanis. Hæc (neque enim occulte agebantur) cum relata Annibali essent primo misit, qui uocarent Magium ad se se in castra. deinde cum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Annibali ius esse in ciuem Campanum) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, uinctumq. attrahi ad se iussit: ueritus deinde, ne quid inter uim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse præmisso nuncio ad M. Blosium, prætorem Campanum, postero die se Capuæ, futurum, proficiscitur è castris cum modico præsidio. Marcus concione aduocata edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis obuiam irent Anni-

bali,

A bali. Ab uniuersis id non obedienter modo, sed enixe, fauore etiam uulgi, & studio uisendi tot iam uictorijs clarum imperatorem, factum est. D. Magius nec obuiam egressus est: nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, priuatim se tenuit. in foro cum filio clientibusq. paucis ociose inambulauit, trepidante tot a ciuitate ad excipiendum Pœnum, uisendumque. Annibal ingressus urbem, senatum extemplo postulat. precantibusq. inde primoribus Campanorum, ne quid eo die fere gereret, diemq. ut ipse aduentu suo festum lætus ac libens celebraret: quanquam præceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, uisendo urbem, magnam diei partem consumpsit. Diuersatus est apud Minios Celeres, Stenium Pacullumque, inclytos nobilitate ac diuitijs. Eo Pacullus Calauius, de quo ante dictum est, princeps factionis eius, quæ attraxerat rem ad Pœnos, filium iuuenem adduxit: abstractumq. ab se à Decimi ait latere, cum quo fero

B cissime pro Romana societate aduersus Punicum fœdus steterat: nec eum aut inclinata in partem alteram ciuitas, aut patria maiestas sententia depulerat. Huic tum pater iuueni Annibalem deprecando magis, quàm purgando, placauit. uictusq. patris precibus lacrymisque, etiam ad cœnam eum cum patre uocari iussit. cui conuiuio neminem Campanum, præterquam hospites, Iubelliumq. Tauream, insignem bello uirum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & conuiuium non ex more Punico, aut m[illegible]ari disciplina esse: sed ut in ciuitate, atque etiam domo, diu ad uarias omnium uoluptatum illecebras instructum. Vnus nec dominorum inuitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calauij filius Perolla uinci potuit. ipsiq. ualetudinem excusans patri, animi quoque eius mirabilem interturbationem cum quæreret: ante solis ferme occasum, patrem Calauium ex conuiuio egressum secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) peruene-

C runt: Consilium, inquit, affero pater, quo non ueniam solum peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis: sed in multo maiore dignitate & gratia simus Campani, quàm unquam fuimus. Cum mirabundus pater, quidnam id esset consilij, quæreret: toga reiecta ab humero, latus succinctum gladio nudat. Iam ego, inquit, sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus. te id prius scire uolui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles. Quæ ubi uidit audiuitq. senex, uelut si iam agendis quæ audiebat, interesset, cum metu: Per ego te, inquit, fili quæcunque iura liberos iungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda uelis. paucæ horæ sunt, intra quas, iurantes per quicquid deorum est, dextras dextræ iungentes, fidem obstr[illegible] mus, ut sacratis de mensis essemus. digressi à colloquio, extemplo in eum armamur? sub gis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es: eam ip

D sam mensam cruentare uis hospitis sanguine? Annibalem modo pater filio meo p[illegible] placare, filium Annibali non possum? Sed si nihil sancti, non fides, non religio, non pietas audiantur, infanda si non perniciem nobis cum scelere afferunt: unus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum seruorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescéntne? in amentia illa uultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? &, si alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusq. est. deterreri hic sine te potius, quam illic uinci. ualeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie ualuerunt. Lacrymantem inde iuuenem cernens, medium complectitur: atque osculo hærens, non ante precibus absistit, quàm peruicit, ut gladium poneret, fidemq. daret, nihil facturum tale. Tum iuuenis:

E Ego quidem, inquit, quam patriæ debeo pietatem, exoluam patri. tuam doleo uicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, cum defectionem inisti ab Romanis: iterum, cum pacis cum Annibale fuisti auctor: tertio hodie, cum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum tu es. O patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere uolebam, hosti minime parcens, quando parens extorquet, accipe. Hæc cum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit: &, quo minus res suspecta esset, se ipse conuiuio reddidit. Postero die senatus frequens datus Annibali. ubi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quòd amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cætera magnifica promissa pollicitus, breui caput Italiæ omnis Capuam fore: iuraq. inde cum cæteris populum Romanum etiam petiturum.

Calauij filius de interficiendo Annibale consilium capit.

Annibalis in Campano Senatu oratio

petiturum. Vnum esse exortem Punicæ amicitiæ, fœderisq. secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decimum. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusq. consultum fiat. omnes in eam sententiam ierunt: quanquam magnæ parti & uir indignus ea calamitate, & haud paruo initio minui uidebatur ius libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit: comprehendiq. D. Magium, atque ante pedes statutum causam dicere iussit. Qui cum, manente ferocia animi, negaret lege fœderis id cogi posse: tum iniectæ catenæ, duciq. ante lictorem in castra iussus est. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam undique multitudinem uociferans: Habetis eam libertatem Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, uidentibus uobis, nulli Campanorum secundus, uinctus ad mortem rapior. quid uiolentius Capua capta fieret? ite obuiam Annibali, exornate urbem, diemq. aduentus eius consecrate, ut hunc triumphum de ciue uestro spectetis. Hæc eo uociferante cum moueri uulgus uideretur, obuolutum caput est: ocyusq. rapi extra portam iussus, ita in castra perducitur: extemploq. impositus in nauim, & Carthaginem missus: ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi noui socij: aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Nauem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. ibi cum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, dum eum docuisset, contra ius fœderis uinctum se ab Annibale esse, uinculis liberatur: permissumq. ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. Nec Magius Capuam sibi tutam dicere: & Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosq. bellum sit, transfugæ magis, quàm hospitis, domicilium fore: nusquam malle, quàm in regno eius, uiuere, quem uindicem atque auctorem habeat libertatis. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus à Delphis Romam rediit, responsumq. ex scripto recitauit: (diui quoque in eo erant, quibus quoq. modo supplicaretur.) Tum, si ita faxitis Romani, uestræ res meliores felicioresq. erunt: magis ex sententia respub. uestra uobis procedet. uictoriaq. duelli, populi Romani erit. Pythio Apollini, Rep. uestra bene gesta seruataque, lucris meritis donum mittitote: deq. præda, manubijs, spolijsq. honorem habetote. Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitauit: tum dixit, se oraculo egressum, extemplo his omnibus diuis rem diuinam thure ac uino fecisse: iussumq. ab antistite, sicut coronatus laurea corona & oraculum adisset, & rem diuinam fecisset: ita coronatum nauim ascendere, nec ante deponere eam, quàm Romam peruenisset. se quæcunque imperata sint, cum summa religione ac diligentia executum, coronam Romæ in ara Apollinis deposuisse. Senatus decreuit, ut res diuinæ, supplicationesq. primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius uictoriæ ad Cannas, Carthaginem uenerat. Mago, Amilcaris filius, non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis ciuitatibus Bruttiorum, quæ deficiebant. Is, cum ei senatus datus esset, res gestas in Italia à fratre exposuit. Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint: cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse. occidisse supra ducenta millia hostium: supra L. millia cepisse. ex quatuor consulibus duos occidisse. ex duobus saucium alterum, alterum toto exercitu amisso uix cum L. hominibus effugisse. magistrum equitum, qui consularis potestatis sit, fusum fugatumque. dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apulosque, partem Samnitium ac Lucanorum, defecisse ad Pœnos. Capuam, quòd caput non Campaniæ modo, sed post afflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiæ sit, Annibali se tradidisse. Pro his tot, tantisq. uictorijs sacrum dijs immortalibus agi haberique. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in uestibulo curiæ iussit annulos aureos. qui tantus aceruus fuit, ut metientibus, dimidium super treis modios explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior uero est, haud plus fuisse modio. Adiecit deinde uerbis, quo maioris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, quo propius spes belli perficiendi sit, eo magis omni ope iuuandum Annibalem esse. procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra, magnam uim frumenti pecuniæq. absumi: & tot acies ut hostium exercitus delesse,

A ita uictoris etiam copias parte aliqua minuisse. mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumq. tam benemeritis de nomine Punico militibus. Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, uir factionis Barchinæ, locum Annonis increpādi esse ratus: Quid est Anno? inquit, etiam nunc te pœnitet belli suscepti aduersus Romanos? iube dedi Annibalem: ueta in tam prosperis rebus gratias dijs immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia. Tum Anno: Tacuissem hodie patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus lætum quod esset uobis, loquerer. nunc interrogante senatore, pœniteátne me adhuc suscepti aduersus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius uidear. quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti, alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neque desiturum ante inuictum nostrum imperatorem incusare,
B quàm finitum aliqua tolerabili conditione bellum uidero; nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res, quàm pax noua, finiet. Itaque ista quæ modo Mago iactauit, Himilconi cæterisq. Annibalis satellitibus iam læta sunt. mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si uolumus fortuna uti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quàm accipere possumus uideri pacem: uereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac uana euadat. quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. Quid aliud rogares: si esses uictus? Hostium cepi bina castra, prædæ uidelicet plena, & commeatuum: frumentum, & pecuniam date. Quid aliud, inquam, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et ne omnia ipse mirer: (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare ius fasq. est) uelim seu Himilco, seu Mago respondeat: cum ad internecionem Romani imperij pugnatum ad Cannas sit,
C consterq. in defectione totam Italiam esse: primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo ex V & XXX tribubus ad Annibalem transfugerit? Cū utrunque Mago negasset: Hostium quidem ergo, inquit, adhuc multum superest. sed multitudo ea quid animorum: quidúe spei habeat, scire uelim. Cum id nescire se Mago diceret: Nihil facilius scitu est, inquit. ecquos legatos ad Annibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, allatū ad uos est? Cum idquoque negasset: Bellū igitur, inquit, tam integrum habemus, quàm habuimus, qua die Annibal in Italiam est ingressus. Quàm uaria uictoria priore Punico bello fuerit, plerique qui meminerimus, supersumus. nunquam terra mariq. magis prosperæ res nostræ uisæ sunt, quàm ante consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatio & Postumio consulibus deuicti ad Aegateis insulam sumus. Quod si (id quod dij omen auertant) nunc quo-
D que fortuna aliquid uariauerit, tum pacem speratis, quum uincimur: quam nunc, cum uicimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda: habeo quid sententiæ dicam. si de ijs quæ Mago postulat, refertis, nec uictoribus mitti attinere puto: & frustrantibus nos falsa atque inani uictoria multo minus censeo mittenda esse. Haud multos mouit Annonis oratio. nam & simultas cum familia Barchina, leuiorem auctorem faciebat: & occupati animi præsenti lætitia, nihil, quo uanius fieret gaudium suū, auribus admittebat: debellatumq. mox fore, si adniti paululum uoluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Annibali XL. Numidarum millia in supplementum mitterentur, & XL. elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorq. cum Magone in Hispaniam præmissus est ad conducenda XX millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia, quiq. in Hispania erant, supplerentur. Cæterum hæc, ut in
E secundis rebus, segniter ocioseq. gesta sunt. Romanos, præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Iunius, rebus diuinis perfectis, latoq. (ut solet) ad populum, ut equum ascendere liceret: præter duas urbanas legiones, quæ principio anni à consulibus conscriptæ fuerant, & seruorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatæ reipub. auxilium, cum honesta utilibus cedunt, descendit equo, dixitque: qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ iudicati in uinculis essent: qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque se exolui iussurum. Ea sex millia hominum Gallicis spolijs, quæ triumpho C. Flaminij translata erant, armauit. Ita cum XXV millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Annibal, Ca-

pua recepta, cum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: & ut non hostiliter statim, quia non desperabat uoluntariam deditionem: ita, si morarentur spem, nihil eorum, quæ pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maxime primores eius, in societate Romana cum fide perstare. plebs nouarum (ut solet) rerum auida, atque Annibalis tota esse: metumq́. agrorum populationis, & patienda in obsidione multa grauia indignaq́ue, proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si palam contra tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse. clam simulando dilationem mali inueniunt. placere enim sibi defectionem ad Annibalem, simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamq́. nouam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos propere ad prætorem Romanum, Marcellum Claudium, qui Canusij cum exercitu erat, mittunt: docentq́ue, quanto in discrimine sit Nolana res. agrum Annibalis esse, & Pœnorum urbem extemplo futuram, ni subueniatur. concedendo plebi senatum, ubi uelint. defecturos se, ne deficere præfestinarent, effecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum aduentum iussit: interim celari quæ secum acta essent, spemq́. omnem auxilij Romani. Ipse à Canusio Calatiam petit: atque inde Vulturno amne traiecto, perq́. agrum Saticulanum Trebianumq́. super Suessulam per montes Nolam peruenit. Sub aduentum prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit: & ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus nauibus tutus ex Africa esset. Cæterum postea quam Neapolim à præfecto Romano teneri accepit: (M. Iunius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque, sicut Nolam, non admissus, petit Nuceriam. Eam cum aliquandiu circumsedisset: sæpe ui, sæpe solicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent uestimentis: deinde, ut qui à principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, uideri uellet, præmia atque honores ijs qui remansissent, ac militare uellent secum, proposuit. nec ea spes quenquam tenuit. dilapsi omnes, quocunque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime Nolam, Neapolimq́ue. Cum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent: exclusi inde, quòd portas Annibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta, atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia præsidij, quàm uoluntate principum habebat, plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem consensus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ, nunc, si ea die fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat iuuenis acer, & sociorum ea tempestate nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in aceruo cæsorum corporum inuentum, curatumq́. benigne, etiam cum donis Annibal domum remiserat. ob eius gratiam meriti, rem Nolanam in ius ditionemq́. dare uoluerat Pœno: anxiumq́. eum & solicitum cura nouandi res, prætor cernebat. cæterum cum aut pœna cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi absumpsisse, quàm hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium: accitumq́. ad se benigne appellat, Multos eum inuidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quòd nemo ciuis Nolanus sibi indicauerit, quàm multa eius egregia facinora militaria essent. sed qui in Romanis militauerit castris, non posse obscuram eius uirtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui uir esset ille: quæq́. & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utiq́. Cannensi pugna non prius prælio abstiterit, quàm prope exanguis ruina superincidentium uirorum, equorum, armorumq́. sit oppressus. Itaque macte uirtute esto, inquit. apud me tibi omnis honos, atque omne præmium erit: & quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati, atque emolumento esse. Lætoque iuueni promissis, equum eximium dono dat, bigatosq́ue quingentos quæstorem numerare iubet. lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties uelit, patiantur. Hac comitate Marcelli, ferocis iuuenis animus adeo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius iuuerit. Cum Annibal ad portas esset, (Nolam enim rursus à Nuceria mouerat castra) plebesq́. Nolana deintegro ad defectionem spectaret: Marcellus sub aduentum hostium intra muros se recepit, non castris metuens, sed

A sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrinque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua. prælia hinc parua inter urbem castraque, & uario euentu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere rogantes, nec dare signum uniuersæ pugnæ uolebant. in hac continua duorum exercituum statione principes Nolanorum nunciant Marcello, nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: statutumq. esse, ut cum Romana acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent: clauderentque deinde portas, murosque occuparent, ut potientes rerum suarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent. Hæc ubi nunciata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri statuit. Ad treis portas in hostes uersas tripartito exercitum instruxit. impedimenta subsequi iussit: calones, B lixasque, & inualidos milites uallum ferre. media porta robora legionum, & Romanos equites, duabus circa portis nouos milites, leuemque armaturam, ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire uetiti: subsidiaque destinata impedimentis data, ne occuparis prælio legionibus, in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Annibali sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quòd nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, iussos propere apparatum omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre: satis fidens, si cunctantibus instaret tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Moxq. dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditq. ad muros acies: patefacta repente porta, Marcellus signa canere, C clamoremq. tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere iubet. Satis terroris tumultusq. in aciem mediam intulerant, cum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum apposita, ut paucitatem maxime spernentibus Pœnis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia & CCC hostium cæsos: non plus uno Romanos amisisse. Siue tanta, siue minor uictoria fuit, ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. non uinci enim ab Annibale, uincere solito, difficilius fuit, quàm postea uincere. Annibal spe potiundæ Nolæ adempta, cum Acerras recessisset: Marcellus extemplo clausis portis, custodibusq. dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de ijs, qui clàm in colloquijs hostium fuerant, habuit. D supra LXX damnatos proditionis securi percussit, bonaq. eorum iussit publica esse. & summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris positis consedit. Pœnus Acerras primum ad uoluntariam deditionẽ conatus perlicere, postea quàm obstinatos uidit, obsidere inde atque oppugnare parat. Cæterum Acerranis plus animi quàm uirium erat. itaque, desperata tutela urbis, ut circumuallari mœnia uiderunt, prius quàm continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta, neglectasq. custodias, silentio noctis dilapsi, per uias inuiaque, quà quenque aut consilium aut terror tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal, Acerris direptis atque incensis, cum à Casilino dictatorem Romanum legionesq. nuncij accipi nunciassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capua quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant cum paucis E Romanis Latiniq. nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. Hi, non confecto Præneste ad diem delectu, serius profecti domo, cum Casilinum ante aduersæ pugnę famam uenissent, & alijs aggregarent sese Romanis socijsque, profecti à Casilino, cum satis magno agmine irent, auertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnæ. ibi cum dies aliquot, suspecti Campanis, timentesque, cauendis ac struendis inuicem insidijs traduxissent, iamque de Capuæ defectione agi, accipique Annibalem, satis pro certo haberent: interfectis nocte oppidanis, partem urbis quæ circa Vulturnum est (eo enim diuiditur amni) occupauere. idq. præsidium Casilini habebant Romani. Additur & Perusina cohors, homines CCCC & LX, eodem nuncio, quo Prænestini, paucos ante dies Casilinum compulsi. & satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine

Marcellus Poenos (?) ... Annibalem fudit (handwritten margin note, partly illegible)

Duo millia ... (handwritten margin note, illegible)

Acerras obsidet Annibal.

Acerrae direptae, incensae

altera parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut uideretur hominum, F efficiebat. Annibal cum iam inde haud procul esset, Getulos cum præfecto, nomine Isalca, præmittit. ac primo, si fiat colloquij copia, uerbis benignis ad portas aperiendas, præsidiumque accipiendum perlicere iubet. sin in pertinacia perstent, rem gerere, ac tentare si qua parte inuadere urbem possit. Vbi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo uisa: metuque concessum barbarus ratus, moliri portas, & seras claustraque effringere parat: cum patefactis repente portis cohortes duæ ad idipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal cum maiore robore uirorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. Postremum Annibal castris ante ipsa mœnia oppositis, paruam urbem, paruumque præsidium summa ui atque omnibus copijs oppugnare parat. ac dum instat lacessitque, corona undique circundatis mœnibus, aliquot milites, & promptissimum quenque è muro turribusque ictos amisit. G Semel ultro erumpenteis agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem: satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox prælio interuenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur: utique posteaquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Trasymenique & Trebiæ singulos admonens, uniuersosque. inde uineæ quoque cœptæ agi, cuniculique: nec ad uarios conatus hostium aut uis ulla, aut ars deerat. Socij Romanorum propugnacula aduersus uineas statuere, transuersis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obuiam ire, donec pudor etiam Annibalem ab incœpto auertit, castrisque communitis, ac præsidio modico imposito, ne omissa res uideretur, in hiberna Capuam concessit. ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, aduersus om- H nia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum, atque insuetum. itaque quos nulla mali uicerat uis, perdidere nimia bona, ac uoluptates immodicæ: & eo impensius, quo auidius ex insolentia in eas se immerserant. somnus enim, & uinum, & epulæ, & scorta, balneaque, & ocium consuetudine in dies blandius, ita eneruauerunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ uictoriæ eos, quàm præsentes tutarentur uires, maiusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo uictoriam uideri potuit: hic error uires ademisse ad uincendum. Itaque Hercule, uelut si cum alio exercitu à Capua exiret: nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique scortis impliciti: & ubi primum sub pellibus haberi cœpti sunt, uiaque & alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant: & deinde per I omne æstiuorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quàm Capua, desertoribus erant. Cæterum mitescente iam hieme, ducto ex hibernis milite, Casilinum redit. ubi quanquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causa profecto Romam. Marcellum & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset. Gracchus assidens tantum Casilino, quia edictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil mouebat, quanquam quæ facile omnem patientiam uincerent, nunciabantur à Casilino. nam & præcipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium K telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, cum neque pugnam conserere dictatoris iniussu auderet: pugnandum autem esse, si palam frumentum importare uellet, uideret: neque clam importandi spes esset: farre ex agris circa undique conuecto cum plura dolia complesset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt. æqualiter inter omnes frumentum diuisum. id postero quoque die, ac tertio factum est. nocte & mittebantur, & præueniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, trãsuerso uertice dolia impulit ad ripam, quã hostes seruabant. ibi hærentia inter obnata ripis

salicta

A falicta conspiciuntur, nunciatumq. Annibali est: & deinde intentiore custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces Indæ fusæ ab Romanis castris, cum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id uentum inopiæ est, ut lora, detractasq. scutis pelles, ubi feruida mollissent aqua, mandere conarentur: nec muribus, aliove animali abstinerent: & omne herbarum radicumq. genus aggeribus infimis muri eruerent. & cum hostes obarassent, quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen iniecerunt, ut Annibal, Eone usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessuri sumus? exclamaret. & qui nullam antea pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos precium conuenit. fide accepta, sese tradiderunt. donec omne aurum persolutum est, in uinculis habiti. tum remissi Cumas cum fide. Id uerius est, quàm ab equi-

B te in abeunteis immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium, ferrum famesq. absumpsit. cæteri incolumes Præneste cum prætore suo Manitio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua eius indicio fuit Præneste in foro statuta, loricata, amicta toga, uelato capite: & tria signa cum titulo laminæ æneæ inscripto, Manitium pro militibus qui Casilini in præsidio fuerint, uotum uouisse. Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subiectus. Casilinū oppidum redditum Campanis est, firmarum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne, ubi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium, & quinquennij militiæ uacationem decreuit. ciuitate cum donarentur ob uirtutem, non mutauerunt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eo-

C dem tempore Petellinos, qui uni ex Bruttijs manserant in amicitia Romanorum, non Carthaginienses modo, qui regionem obtinebant, sed Bruttij quoque cæteri ob separata ab se consilia oppugnabant. Quibus cum resistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. Quorum preces lacrymæq. (in questus enim flebiles, cum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in uestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam patribus ac populo mouerunt. consultiq. iterum à Manio prætore patres, circumspectis omnibus imperij uiribus, fateri coacti, nihil iam longinquis socijs in se præsidij esse: redire domum, fideq. ad ultimum expleta, consulere sibimet ipsos in præsenti fortuna iusserunt. Hæc postea quam renunciata legatio Petellinis est, tantus repente mœror pauorq. senatum eorum cepit, ut pars profugiendi qua quisque posset, ac deserendæ urbis auctores essent, pars, quando deserti à ueteribus socijs essent, adiungendi se cæteris Brut-

D tijs, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum, consulendumq. de integro censuit. Relaxata postero die per minorem trepidationem re tenuerunt optimates, ut conuectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaq. Romam allatæ. priores ex Sicilia Otacilij pro prætore in senatu recitatæ sunt. P. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybæum uenisse. ipsum grauiter saucium in discrimine ultimo uitæ esse. militi & nauahbus socijs neque stipendium neque frumentum ad diem dari: neque unde detur esse: magnopere suadere, ut quamprimum ea mittantur: sibique, si ita uideatur, ex nouis prætoribus successorem mittant. Eademq. ferme de stipendio frumentoq. ab A. Cornelio Mammula pro prætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse unde mitteretur. iussiq. ipsi, classibus atque exercitibus suis consulerent. Otacilius ad unicum subsidium populi Romani

E Hieronem legatos cum misisset, in stipendium quantum argenti opus fuit, & sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia ciuitates sociæ benigne contulerunt. Et Romæ quoque, propter penuriam argenti, triumuiri mensarij rogatione Minucij trib. pleb. facti, L. Aemilius, qui consul censorq. fuerat: & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat: & L. Scribonius Libo qui tum trib. pleb. erat. Et duumuiri creati, M. & C. Atilij, ædem Concordiæ, quam L. Manlius, Prætor uouerat, dedicauerunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fuluius Flaccus, in locum P. Scantinij demortui, & L. Aemilij Paulli consulis & Q. Aelij Pæti, qui ceciderant in pugna Cannensi: Cum cætera quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consilijs humanis assequi poterant, patres explessent: tandem se quoque, & solitudinem curiæ, paucita-

temque conuenientium ad publicum conſilium reſpexerunt. neque enim poſt L. Aemilium & C. Flaminium cenſores ſenatus lectus fuerat, cum tantum ſenatorum aduerſæ pugnæ, ad hoc ſui quenque caſus per quinquennium abſumpſiſſent. **F** Cum de ea re M. Pomponius prætor, dictatore poſt Caſilinum amiſſum profecto iam ad exercitum, expoſcentibus cunctis, retuliſſet, tum Sp. Caruilius, cum longa oratione non ſolum inopiam, ſed paucitatem etiam ciuium, ex quibus in patres legerentur, conqueſtus eſſet: explendi ſenatus cauſa, & iungendi arctius Latini nominis pro magna re ſe ſuadere dixit, ut ex ſingulis populis Latinorum binis ſenatoribus, quos patres Romani cenſuiſſent, ciuitas daretur: atque in demortuorum locum in ſenatum legerentur. Eam ſententiam haud æquioribus animis, quàm ipſorum quondam poſtulatum Latinorum, patres audierunt. & cum fremitus indignantium tota curia eſſet: & præcipue Manlius eſſe etiam nunc ſtirpis eius uirum diceret, ex qua quondam in Capitolio conſul minatus eſſet, quem Latinum in curia uidiſſet, cum ſua manu ſe interfecturum: **G** Q. Fabius Maximus nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in ſenatu dixit, quàm inter tam ſuſpenſos ſociorum animos, incertamq. fidem id tactum, quod inſuper ſolicitaret eos. eam unius hominis temerariam uocem ſilentio omnium extinguendam eſſe: & ſi quid unquam arcani ſanctiue ad ſilendũ in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliuiſcendum, pro non dicto habendum eſſe. Ita eius rei oppreſſa mentio eſt. Dictatorem, qui cenſor ante fuiſſet, uetuſtiſſimusque ex ijs qui uiuerent cenſorijs eſſet, creari placuit, qui ſenatum legeret: accirique C. Terentium conſulem ad dictatorem dicendum iuſſerunt. qui cum ex Apulia, relicto ibi præſidio, magnis itineribus Romam rediſſet: nocte proxima, ut mos erat, N. Fabium Buteonem ex S. C. ſine magiſtro equitum dictatorem in ſex menſes dixit. **H** is ubi cum lictoribus in Roſtra aſcendit, neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum eſſet, probare ſe dixit: neque dictatorem ſine magiſtro equitum. nec cenſoriam uim permiſſam uni & eidem iterum: nec dictatori, niſi rei gerendæ cauſa creato, in ſex menſes datum imperium, quæ immoderata fors, tempus ac neceſſitas fecerint, ils ſe modum impoſiturum. nam neque ſenatu quenquam moturum ex ijs quos C. Flaminius, L. Aemilius cenſores in ſenatum legiſſent: tranſcribi tantum, recitarique eos iuſſurum, ne penes unum hominem iudicium arbitriumque de fama ac moribus ſenatoris fuerit: & ita in demortuorum locum ſublecturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus uideretur. Recitato uetere ſenatu, inde primum in demortuorum locum legit, qui poſt L. Aemilium & C. Flaminium cenſores curulem magiſtratum cepiſſent, necdum in ſenatum lecti eſſent, ut quiſque eorum primus creatus erat. tum legit, qui ædiles, tribuni pl. quæſtoresue fuerant, tum ex ijs qui magiſtratus non cepiſſent, qui **I** ſpolia ex Romano hoſte fixa domi haberent, aut ciuicam coronam accepiſſent. Ita CLXXVII cum ingenti approbatione omnium in ſenatum lectis, extemplo ſe magiſtratu abdicauit, priuatusque de Roſtris deſcendit, lictoribus abire iuſſis: turbæq. ſe immiſcuit priuatas agentium res: tempus hic ſedulo terens, ne deducendi ſui cauſa populum de foro abduceret. neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Conſul nocte inſequenti ad exercitum redijt, non facto certiore ſenatu, ne comitiorum cauſa in urbe retineretur. Poſtero die conſultus à M. Pomponio prætore ſenatus decreuit dictatori ſcribendum, uti, ſi è repub. cenſeret eſſe, ad conſules ſubrogandos ueniret cum magiſtro equitum, & prætore M. Marcello, ut ex ijs præſentibus noſcere patres poſſent, quo ſtatu res publicæ eſſent, conſiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes uenerunt, relictis legatis, qui legionibus præeſſent. **K** Dictator de ſe pauca ac modice locutus, in magiſtrum equitum Ti. Sempronium Gracchum magnam partem gloriæ uertit: comitiaque edixit, quibus L. Poſtumius III abſens, qui tum Galliam prouinciam obtinebat: & Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magiſter equitum eo accurrerat, conſules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Læuinus, App. Claudius Pulcher, Q. Fuluius Flaccus, Q. Mucius Scæuola. Dictator creatis magiſtratibus, Teanum in hiberna ad exercitum redijt, relicto magiſtro equitum Romæ; qui, cum poſt paucos dies magiſtratum initurus eſſet, de exercitibus ſcribendis comparandisque in annum, patres conſuleret, Cum eæ res maxime agerentur, noua clades nunciata, alia ſuper aliam cumulante in eum annum fortuna: L. Poſtumium conſulem deſignatum, in Gallia ipſum atque

exercitum

A exercitum deletos. Silua erat uasta (Litanam Galli uocant) quà exercitum traducturus erat. eius siluæ dextra læuaq; circa uiam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ starent, momento leui impulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius: sociumq; ab supero mari tantum conscripserat, ut XXV millia armatorum in agros hostium induxisset. Galli oram extremæ siluæ cum circumsedissent, ubi intrauit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quæ alia in aliam instabilem per se ac male hærentem incidentes, ancipiti strage arma, uiros, equos obruerunt, ut uix decem homines effugerent. nam cum exanimati plerique essent arborum truncis, fragmentisq; ramorum: cæteram quoque multitudinem inopinato malo trepidam Galli saltum omnem armati circumsidentes interfecerunt: paucis è tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes obsesso, ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius omni ui ne

B caperetur obnixus, occubuit. spolia corporis, caputque ducis præcisum Boij ouantes templo quod sanctissimum est apud eos, intulere. purgato inde capite, ut mos ijs est, caluam auro cælauere. idq; sacrum uas ijs erat, quo solennibus libarent: poculumq; idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis, quàm uictoria, fuit. nam etsi magna pars animalium strage siluæ oppressa erat: tamen cæteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem iacentis agminis ordinem inuentæ sunt. Hac nunciata clade, cum per dies multos in tanto pauore fuisset ciuitas, ut tabernis clausis, uelut nocturna solitudine per urbem acta, senatus ædilibus negocium daret, ut urbem circumirent, apeririq; tabernas, & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi iuberent: tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusq; patres est, & adhortatus, ne qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent. quod ad

C Carthaginienses hostes, Annibalemque attinet, prospera modo esset, sicut speraret, fortuna, Gallicum bellum & omitti tuto, & differri posse: ultionemq; eam fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore. de hoste Pœno, exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agitandum. Ipse primum, quid peditum equitumque, quid ciuium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, à peritis quæsitum est. nec expediebat quomodo consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent, inibatur ratio. itaque Galliam, quanquam stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu Marcelli, qui ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eodem ex dictatoris legionibus reijci militem minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tem

D pore, nisi quod stipendiorum legitimorum esset. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui in locum L. Postumij suffectus esset, decretæ sunt: eumq; cum primum saluis auspicijs posset, creari placuit. legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones urbanæ euenissent, militum sumeret, quantum opus esset. C. Terentio consuli prorogari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quicquam minui. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat, sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipiones inter se partiti sunt copias, ut Cneus terra, Publius mari nauibusq; rem gereret. Asdrubal Pœnorum imperator neutri parti uirium satis fidens, procul ab hoste interuallo, ac locis tutis tenebat se. cui multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. tum refecta tandem

E spe, castra propius hostem mouit: classemq; & ipse instrui pararíq; iubet, ad insulas maritimamq; oram tutandam. In ipso impetu mouendarum deintegro rerum, perculit eum præfectorum nauium transitio, qui post classem ad Iberum per pauorem desertam, grauiter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant ij transfugæ motum in Carpesiorum gente: defeciuerantq; ijs auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis ui capta fuerat. In eam gentem uersum ab Romanis bellum est: infestoque exercitu Asdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus Galbum, nobilem Carpesiorum ducem, cum ualido exercitu castris se detinentem aggredi statuit. Præmissa igitur leui armatura, quæ eliceret hosteis ad pugnam, peditum partē ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palanteis exciperent. simul & ad

castra tumultus erat, & per agros fugaq. & cædes. deinde undique diuersis itineribus cum in castra se recepissent, adeo repente decessit animis pauor, ut non ad munimenta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prælio. Erumpunt igitur agmine è castris tripudiantes more suo: repentinaq. eorum audacia terrorem hosti paulo ante ultro lacessenti incussit. itaque & ipse Asdrubal in collem satis arduum tutumque flumine etiam obiecto tum copias subducit, & præmissam leuem armaturã equitesq. palatos eodem recepit: nec aut colli aut flumini satis fidens, uallo castra permunit. In hoc alterno pauore certamina aliquot sunt contracta. Nec Numida Hispano eques par fuit: nec iaculator Maurus cetrato, uelocitate pari, robore animi uiriumq. aliquantũ præstanti. Posteaquam neque elicere Pœnum ad certamen obuersati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat: urbem Asenam, quo fineis hostium ingrediens Asdrubal frumentum commeatusq. alios conuexerat, ui capiunt, omniq. circa agro potiuntur. nec iam aut in agmine, aut in castris ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Asdrubal: cohortatus milites, ut palantes sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuosi nuncij refugientes ex speculis stationibusq. attulere, ad arma conclamatum est. Vt quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in prælium ruunt. Iam primi conseruerant manus; cum alij cateruatim currerent, alij nondum è castris exissent: cum primo ipsa audacia terruere hostem. deinde rari in confertos illati, cum paucitas parum tuta esset, respicere alij alios, & undique pulsi coire in orbem. & dum corporibus applicantur, armaq. armis iungunt, in arctum compulsi, cum uix mouendis armis satis spatij esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione facta, siluas ac montes petit: pariq. terrore & castra sunt deserta, & uniuersa gens postero die in deditionem uenit. nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Asdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ uulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos auertit. Itaque Asdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, quanto fama profectionis suæ damno fuisset. Si uero inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. nam præterquã quòd nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se, imperatores esse Romanos, quibus uix æquis uiribus resisti possit. itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum ualido exercitu mitterent. cui si omnia prosperè euenirent, non tamen ociosam prouinciam fore. Hæ literæ quanquam primo admodum mouerunt senatum: tamen quia Italiæ cura prior potiorq. erat, nihil de Asdrubale neque de copijs eius mutatum est. Himilco cum exercitu iusto, & aucta classe ad retinendam terra marique, ac tuendam Hispaniam est missus. qui ut pedestreis naualeisq. copias traiecit, castris communitis, nauibusq. subductis, & uallo circundatis; cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosq. populos iuxta intentus ad Asdrubalem peruenit. Cum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset, ipse inuicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra redijt: nulla re, quàm celeritate, tutior, quòd undique abierat, antequam populi consentirent. Asdrubal, priusquam moueret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis: satis gnarus, Annibalem transitus quosdam precio mercatum: nec auxilia Gallica aliter quàm conducta habuisse: inopem tantum iter ingressum, uix penetraturum ad Alpeis fuisse. pecunijs igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Carthaginiensium, & Asdrubalis iter, ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces iunctis copijs ire obuiam cœptis, atque obsistere parant: rati, si Annibali, uix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Asdrubal dux, atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, illico Romani finem imperij fore. His anxij curis ad Iberum contrahunt copias, & transito amne, cum diu consultassent, utrum castra castris conferrent, an satis haberent socijs Carthaginiensium oppugnandis morari ab itinere proposito hostem: urbem à propinquo flumine Iberam appellatam, oppulentissimam ea tempestate regionis eius, oppugnare parant. quod ubi sensit Asdrubal, pro ope ferenda socijs pergit ipse ire ad urbem deditam nuper in fidem Romanorum oppugnandam. Ita iam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Asdrubalem uersum bellum. Quinque millium interuallo

castra

A castra distantia habuere paucos dies, nec sine leuibus prælijs, nec ut in aciem exirent. tan dem uno eodemq; die, uelut ex composito, utrinque signum pugnæ propositum est: atque omnibus copijs in campum descensum est. Triplex stetit Romana acies: peditum pars ante signa locata, pars post signa accepta: equites cornua cinxere. Asdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, læuo Afros: mercenariorumq; auxilia equitum, Numidas Pœnorum peditibus, cæteros Afros pro cornibus opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos, inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat. tanta uelocitas ipsis, tamq; docile equorum genus est. Cum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant: nam ne multum quidem aut numero aut genere militum hi aut illi præstabant. militibus

B longe dispar animus erat. Romanis enim, quanquam procul à patria pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Roma eos pugnare. itaque uelut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnæ uerteretur, obstinauerant animis uincere aut mori. Minus pertinaces uiros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant. qui uinci in Hispania, quàm uictores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, cum uix pila conie cta essent, retulit pedem media acies, inferentibusq; sese magno impetu Romanis terga uertit. Nihilo segnius in cornibus prælium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer urget: & uelut in circumuentos prælio ancipiti pugnant. sed cum in medium tota iam coisset Romana acies, satis uirium ad dimouenda hostium cornua habuit. ita duo diuersa prælia erant: utroque Romani, ut qui pulsis tandem medijs, & numero & robore uirorum præstarent, haud dubie superarunt. Magna uis hominum ibi occisa. & nisi Hispani uixdum conserto præ-

C lio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit: quia simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæq; uiderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et Asdrubal usque ad ultimum euentum pugnæ moratus, è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque inde diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adiunxit: Asdrubaliq; non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spem reliquit. Quæ posteaquam literis Scipionum Romæ uulgata sunt, non tam uictoria, quàm prohibito Asdrubalis in Italiam transitu, lætabantur. Dum hæc in Hispania geruntur, Petelia in Bruttijs aliquot post mensibus, quàm cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Annibalis, expugnata est. multorumq; sanguine ac uulneribus ac Pœnis uictoria stetit: nec ulla magis uis obsessos, quàm fames, expugnauit. absumptis

D enim frugum alimentis, carnisq; omnis generis quadrupedum, suttinæ postremo corijs, herbisque, & radicibus, corticibus teneris, strictisq; rubis uixere. nec ante quàm uires ad standum in muris ferendaq; arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petelia, Pœnus ad Consentiam copias traducit. quam minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus & Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem, circumsedit, opulentam quondam armis uirisque: tum iam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus uiginti millia ciuium superessent. itaque urbe defensoribus uacua, facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ urbis è media cæde quidam effugere. Et Locrenses desciuere ad Bruttios Pœnosque, prodita multitudine à principibus. Rhegini tantummodò regionis eius & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio ani

E morum peruenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. nanque Gelo, maximus stirpis, contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit. mouissetq; in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem, solicitantemq; socios, absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania uario euentu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à senatu postulauit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator uouisset, dedicari liceret. Senatus decreuit, ut Ti. Sempronius, consul designatus, cum primum magistratum inisset, ad populum ferret, ut duumuiros esse iuberent ædium dedicandarum causa. Et M. Aemilio Lepido, qui bis consul augurq; fuerat, filij tres, Lucius, Marcus, Quinctus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo,

&

& XX per triduum in foro dederunt. Aediles curules C. Lætorius, & Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeij ludi à M. Aurelio Cotta & M. Claudio Marcello ter instaurati sunt. Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius consul idibus Martijs magistratum init. Prætores Q. Fuluius Flaccus, qui antea consul censorq. fuerat, urbanam, M. Valerius Læuinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scæuola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello proconsulare imperium esse populus iussit, quòd post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset. Senatus quo die primum est in Capitolio consultus, decreuit, ut eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. Inde de exercitibus ita decretum est, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conueniendū diem ediceret. inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quæ ibi legiones essent (erant autem Cannensis maxime exercitus) eas Ap. Claudius Pulcher prætor in Siciliā traijceret: quæq. in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum cui ad conueniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus, isq. iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. ad ueterem exercitum accipiendum deducendumq. in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primo expectauerant homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. deinde ubi ablegatum uelut de industria M. Marcellum uiderunt, quem maxime consulem in eum annum ob egregie in prætura res gestas creari uolebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, Vtrunque, inquit, è republica fuit, patres conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quàm is inde, confecto quod mandatum est negocio, reuertisset: ut uos consulem, quem tempus reipublicæ postularet, quemq. maxime uultis, haberetis. Ita de comitijs, donec redijt Marcellus, silentiū fuit. Interea duumuiri creati sunt Q. Fabius Maximus, & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Vtraque in Capitolio est, canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendijs emeritis Romam uenerant, dein latum ad populum, ut ciues Romani essent: item uti municipes Cumani essent, pridie quam populus Campanus à populo Romano defecisset. Maxime ut hoc ferretur, mouerat, quòd, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant, uetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondum adsciti. Posteaquam Marcellus ab exercitu redijt, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumij edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum cum tonuisset, uocati augures uitio creatum uideri pronunciauerunt, uulgoq. patres ita fama ferebant, quòd tum primum duo plebeij consules facti essent, id deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicauit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuuij ad Iunonis Sospitæ cruore manauere: lapidibusq. circa id templum pluuit, ob quem imbrem Nouendiale, ut assolet, factum fuit: cæteraque prodigia cum cura expiata. Consules exercitus inter se diuiserunt. Fabio exercitus cui M. Iunius dictator præfuerat, euenit. Sempronio, uolonum quod fuerat, & sociorum XXV millia. M. Valerio prætori legiones quæ ex Sicilia redissent, decretæ. M. Claudius pro cons. ad eum exercitum qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties senatum uocassent, uti senatores, quibusq. in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam conuenirent. Prætores, quorum iurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. eo uadimonia fieri iusserunt: ibiq. eo anno ius dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago, frater Annibalis, XII millia peditum, & mille quingentos equites, XX elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat cum præsidio LX nauium longarum, nuncius affertur, in Hispania rem male gestam, omnesq. ferme eius prouinciæ populos ad Romanos defecisse. Erant qui Magonem cum classe ea copijsque, omissa Italia, in Hispaniam auerterent, cum Sardiniæ recipiendæ repentina spes affulsit. Paruum ibi exercitum Romanum esse, ueterem prætorem inde Cornelium prouinciæ peritum decedere, nouum ex pectari,

A pectari ad hoc, fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperij, & proximo iis anno acerbe atque auare imperatum: graui tributo & collatione iniqua frumenti oppressos. nihil deesse aliud, quàm auctorem, ad quem deficerent. Hæc clandestina legatio per principes missa erat: maxime eam rem moliente Harsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nuncijs prope uno tempore turbati, erectique, Magonem cum classe sua copijsq. in Hispaniam mittunt, in Sardiniam Asdrubalem cognomento Caluũ deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ consules, transactis rebus quæ in urbe agendæ erant, mouebant iam sese ad bellum. Tit. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conueniendum edixit. & Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris ante Kalendas Iunias primas in urbes munitas conueherent. qui non inuexissent, eorum se agrum populaturum, seruos sub hasta uendi-

B turum, uillas incensurum. Ne prætoribus quidem, qui ad ius dicendum creati erant, uacatio à belli administratione data est. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit ad exercitum à Terentio accipiendum: cum ex Sicilia legiones uenissent, ijs potissimum uti ad regionis eius præsidium: Terentianũ mitti cum aliquo legatorum. Et XXV naues M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimam inter Brundusium ac Tarentum tutari posset. Par nauium numerus Q. Fuluio prætori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio pro cons. negocium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque ijs præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus posteaquam ædem Mentis in Capitolio dedicauit: in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum, omnes reges gentesq. animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quòd propior Italiæ, ac mari tantum Io-

C nio discretus erat. Is, ubi primum fama accepit, Annibalem alpes transgressum: ut bello inter Romanos Pœnumq. orto lætatus erat: ita utrius populi mallet uictoriam esse incertis adhuc uiribus, fluctuatus animo fuerat. posteaquam tertia iam pugna, tertia uictoria cum Annibale & Pœnis erat, ad fortunam inclinauit, legatosq. ad Annibalem misit. qui uitantes portus Brundusinum Tarentinumque, quia custodijs nauium Romanarum tenebantur: ad Laciniæ Iunonis templum in terram egressi sunt: inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt, deductiq. ad M. Valerium Leuinum prætorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps à Philippo rege se missum ait ad amicitiam societatemq. iungendam cum populo Romano, mandata habere ad consules, ac senatum populumq. Romanum. Inter defectiones ueterum sociorum Valerius noua societate tam clari regis lætus admodum, hostem pro ho-

D spite comiter accepit. dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca quosque saltus, aut Romani, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit in castra Annibalis peruenit: fœdusq. cum eo, atque amicitiam iungit legibus his, ut Philippus rex quammaxima classe (ducentas autem naues uidebatur effecturus) in Italiam traijceret, & uastaret maritimam oram, bellum pro parte sua terra mariq. gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginiensium atque Annibalis esset, prædaq. omnis Annibali cederet. perdomita Italia, nauigarent in Græciam, bellumq. cum quibus regibus placeret, gererent. quæ ciuitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam uergunt, eæ Philippi, regniq. eius essent. In has ferme leges inter Pœnum ducem, legatosq. Macedonum ictum fœdus. missiq. cum ijs ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eodem ad Iunonis Laci-

E niæ templum, ubi nauis occulta in statione erat, perueniunt, inde prouecti, cum iam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ litoribus. P. Valerius Flaccus Corcyræos ad persequendam retrahendamq. nauem cum misisset, primo fugere regij conati: deinde, ubi celeritate uicti cesserunt, tradunt se Romanis: & ad præfectum classis adducti, cum quæreret, qui, & unde, & quò tenderent cursum: Xenophanes, primo satis iam semel felix mendacium struere, à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, peruenisse: Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidijs: deinde ut Punicus cultus habitusq. suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosq. sermo prodidit: tum comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippum inuentæ de pace inter regem Macedonum, Pœ-

numq.

numq́. ducem. Quibus satis cognitis, optimum uisum est, captiuos, comitesq́. eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicunque essent, quamprimum deportare. ad id celerrimæ quinque naues delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eiq́. mandatum, ut in omneis naues legatos separatim custodiendos diuideret: daretq́. operam, ne quod ijs colloquium inter se, néue communicatio consilij esset. Per idem tempus Romæ, cum A. Cornelius Mammula ex Sardinia prouincia decedens retulisset, qui status rerum in insula esset, ad bellum ac defectionem omneis spectare, Q. Mucium, qui successisset sibi, grauitate cœli aquarumq́. aduenientem exceptum, non tam in periculosum quàm longum morbum implicitum, diu ad belli uim sustinendam inutilem fore: exercitumq́. ibi ut satis firmum pacatæ prouinciæ præsidem esse, ita parum bello, quòd motum iri uideretur: decreuerunt patres, ut Q. Fuluius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamq́. legionem primo quoque tempore in Sardiniam traijciendam curaret, mitteretq́. cum imperio quem ipsi uideretur, qui rem gereret, quoad Mucius conualuisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorq́. fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus & à Carthagine in Sardiniam classis missa duce Asdrubale, cui Caluo cognomen erat, fœda tempestate uexata ad Baleares insulas eijcitur. ibiq́. (adeo non armamenta modo, sed etiam aluei nauium quassati erant) subductæ naues dum reficiuntur, aliquantum temporis triuerunt. In Italia cum post Cannensem pugnam fractis partis alterius uiribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere, primo solicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eò senatum Campanum uenturum, certiores Cumanos fecerunt: petieruntq́. ut & Cumanus eò senatus ueniret ad consultandum communiter, ut eosdem uterque populus socios hostesq́. haberet. præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romanis noui periculi esset. Cumani, quanquam suspecta fraus erat, nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati. Interim Ti. Sempronius, consul Romanus, Sinuessæ, quo ad conueniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen circa Literunm castra posuit. Ibi quia ociosa statiua erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars uolonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos, inter quæ, concordiæ maxima erat cura duci. itaque legatis tribunisq́. præceperat, ne quam exprobratio cuiquam ueteris fortunæ discordiam inter ordines sereret: uetus miles tironi, liber uoloni sese exæquari sineret. omneis satis honestos, generososq́. ducerent, quibus arma sua, signaq́. populus Romanus commisisset. quæ fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum. Ea non maiore cura præcepta ab ducibus sunt, quàm à militibus obseruata. breuiq́. tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in obliuionem ueniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nunciarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies uenisset, & quid ijs ipsi respondissent. Triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam, & exercitum Campanum. Gracchus, iussis Cumanis omnia ex agris in urbem conuehere, & manere intra muros: ipse pridie quàm statutum sacrificium Campanis esset, Cumas mouet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Iam Campani eo frequentes ex composito conuenerant: nec procul inde in occulto Marius Alfius, qui summus magistratus erat Campanis, cum XIIII millibus militum habebat castra. is sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quàm muniendis castris, aut ulli militari operi fuit. Triduum sacrificatum ad Hamas. nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset, à sexta ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, somnoq́. operam dare, ut primis tenebris conuenire ad signum possent, uigilia ferme prima tolli iussit signa. silentioq́. profectus agmine, cum ad Hamas media nocte peruenisset, castra Campana, ut in peruigilio neglecta, simul omnibus portis inuadit. alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat. Hominum eo tumultu cæsa plus duo millia cum ipso duce Mario Alfio. capta sunt signa militaria quatuor & triginta. Gracchus minus centum militum iactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit, ab Annibale metuens,

qui

A qui ſuper Capuam ad Tifata habebat caſtra. Nec eum prouida uiri feſellit opinio. nam ſi mul Capuam ea clades eſt nunciata, ratus Annibal ab re bene geſta inſolenter lætum exercitum, tironum magna ex parte ſeruorumque, ſpoliantem uictos, prædasq́. agentem ad Hamas ſe inuenturum, citatum agmen præter Capuam rapit: obuiosq́. ex fuga Campanorum per duo præſidia Capuam duci, ſaucios uehiculis tolli, portariq́. iubet. ipſe ad Hamas uacua ab hoſtibus caſtra, nec quicquam præter recentis ueſtigia cædis, ſtrataq́. paſſim corpora ſociorum, inuenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemq́. oppugnaret. Id quanquam haud modice Annibal cupiebat, ut quia Neapolim non potuerat, Cumas ſaltem maritimam urbem haberet: tamen quia præter arma nihil ſecum miles raptim acto agmine extulerat, retro in caſtra ſupra Tifata ſe recepit. inde fatigatus Campanorum precibus, ſequenti die, cum omni apparatu oppugnandæ urbis, Cu

B mas redit: populatoq́. agro Cumano, mille paſſus ab urbe caſtra locat. Tum Gracchus magis uerecundia in tali neceſſitate deſerendi ſocios implorantes fidem ſuam populiq́. Romani, ſubſtitit, quàm ſatis fidens exercitui. Nec alter conſul Fabius, qui ad Cales caſtra habebat, Vulturnum traducere audebat exercitum: occupatus primo auſpicijs repetendis Romæ: dein prodigijs, quæ alia ſuper alia nunciabantur, expiantiq́. ea, haud facile litari, aruſpices reſpondebant. Hæ cauſæ cum Fabium tenerent, Sempronius in obſidione erat: & iam operibus oppugnabatur. Aduerſus ligneam ingentem turrim admotam urbi, aliam turrim ex ipſo muro excitauit conſul Romanus aliquanto altiorem: quia muro ſatis per ſe alto ſubiectis ualidis ſublicis pro ſolo uſus erat. inde primū ſaxis, ſudibusque, & cæteris miſſilibus propugnatores urbem ac mœnia tuebantur: poſtremo ubi promouendo adiunctam muro uiderunt turrim, facibus ardentibus plurimum ſimul ignem conie

C cerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo cum de turri ſeſe præcipitaret, eruptio ex oppido ſimul duabus portis facta, ſtationes hoſtium fudit, fugauitq́. in caſtra, ut eo die obſeſſo quàm obſidenti ſimilior eſſet Pœnus. Ad mille CCCC Carthaginienſium cæſi, undequadraginta uiui capti, qui circa muros & in ſtationibus ſolute ac negligenter agentes, cum nihil minus quàm eruptionem timuiſſent, ex improuiſo oppreſſi ſunt. Gracchus, prius quàm ſe hoſtes ab repentino pauore colligerent, receptui ſignum dedit, ac ſuos intra muros recepit. Poſtero die Annibal elatum ſecunda re conſulem, iuſto prælio ratus certaturum, aciem inter caſtra atque urbem inſtruxit. cæterum poſteaquam neminem moueri ab ſolita cuſtodia urbis uidit, nec committi quicquam temerariæ ſpei, ad Tifata redit, infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ ſunt obſidione, iiſdem diebus & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Annone Pœ

D no proſpere pugnat. ſupra duo millia hominum occidit: & CCLXXX milites amiſit. ſigna militaria ad XLI cepit. Pulſus finibus Lucanis Anno, retro in Bruttios ſeſe recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ à populo Romano defecerant, ui recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius, Sicilliusque, auctores defectionis, ſecuri percuſſi. ſupra mille captiuorum ſub haſta uenierunt. præda alia militi conceſſa, exercitusq́. Cumas reductus. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naues, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, à ſupero mari ad inferum circumuectæ prope omnem Italiæ oram, cum præter Cumas uelis ferrentur, neque, hoſtium an ſociorum eſſent, ſatis ſciretur, Gracchus obuiam ex claſſe ſua naues miſit. Cum percontando inuicem, cognitum eſſet, conſulem Cumis eſſe, naues Cumas appulſæ, captiuiq́. ad conſulem deducti, & literæ datæ. conſul, literis Philippi atque Annibalis perlectis,

E conſignata omnia ad ſenatum itinere terreſtri miſit: nauibus deuehi legatos iuſſit. Cum eodem fere die literæ legatiq́. Romam ueniſſent, & percontatione facta, dicta cum ſcriptis congruerent, primo grauis cura patres inceſſit, cernentes quanta uix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles inſtaret. cui tamen adeo non ſuccubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello auerterent ab Italia hoſtem. Captiuis in uincula conditis, comitibusq́. eorum ſub haſta uenditis, ad naues XXV. quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, uiginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque nauibus, quæ aduexerant captiuos legatos, quinquaginta naues ab Oſtia Tarentum profectæ: iuſſusq. P. Valerius militibus Varronianis, qui bus L. Apuſtius legatus Tarenti præerat, in naues impoſitis, L. nauiū claſſe non tueri modo

Italiæ

Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello, si congruentia literis, legatorumq. indicijs Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis certiorem faceret: isque, L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretq. operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam, bellumq. Macedonicum ei decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi. & hæc per L. Apustium legatum Tarentum est deuecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, & hordei centum. Dum hæc Romani parant, aguntque, ad Philippum captiua nauis una ex ijs, quæ Romam missæ erant, ex cursu fugit: inde scitum, legatos cum literis captos. itaque ignarus de ijs, quæ cum Annibale legatis suis conuenissent, quæq. legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem missi, Heraclitus cui Scotino cognomen erat, & Crito Berrœus, & Sositheus Magnes. hi prospere tulerunt ac retulerũt mandatã. sed prius se æstas circumegit, quàm mouere ac moliri quicquam rex posset. tantum nauis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Austiculam urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius ui cepit: præsidiaq. in ijs Annibalis. Campani permulti capti. & Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Annibalis erat: consiliaq. occulta de cæde principum, & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam, castraq. Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu Fabius super Vesuuium in castris Claudianis consedit. inde M. Marcellum pro prætore cum ijs copijs quas habebat, Nolam in præsidium misit. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem administrari cœptæ, quæ omissæ erant, postea quam Q. Mucius prætor graui morbo est implicitus. Manlius nauibus longis ad Caraleis subductis, naualibusq. socijs armatis, ut terra rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & uiginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumq. copijs profectus in agrum hostium, haud procul ab Harsicoræ castris castra posuit. Harsicora tum forte profectus erat in Pellidos Sardos ad iuuentutem armandam, qua copias augeret. Filius eius nomine Hiostus castris præerat. Is adolescentia ferox, temere prælio inito fusus, fugatusque. ad XXX millia Sardorum eo prælio cæsa: mille trecenti ferme uiui capti. Alius exercitus primo per agros siluasq. fuga palatus: dein, quò ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit. debellatumq. eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, qua tempestate deiecta ad Baleares erat, in tempore ad spem rebellandi aduenisset. Manlius post famam appulsæ Punicæ classis Caraleis se recepit. ea occasio Harsicoræ data Pœno se iungendi. Asdrubal, copijs in terram expositis, & classe remissa Carthaginem, duce Harsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Caraleis peruenturus erat, ni Manlius obuio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primo castra castris modico interuallo sunt obiecta: deinceps procursationes, leuiaq. certamina uario euentu inita: postremo descensum in aciem, signisq. collatis iusto prælio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile uinci assuetis, fecerunt: postremo & ipsi, cum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. cæterum terga dantes, circunducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus: cædes inde magis quàm pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa, Sardorum simul Pœnorumq. ferme III millia, & DCC capti, & signa militaria septem & uiginti. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus & Anno & Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barchina, propinqua cognatione Annibali iunctus: Anno auctor rebellionis Sardis, belliq. eius haud dubie concitator. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerũt: nam & filius Harsicoræ Hiostus in acie cecidit: & Harsicora cũ paucis equitibus fugiẽs, ut super afflictas res necem quoque filij audiuit: nocte, ne cuiusquam interuentus cœptum impediret, mortem sibi consciuit. Cæteris urbs Cornus, eadem quæ ante, fugæ receptaculum fuit, quam Manlius uictore exercitu aggressus intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque ciuitates, quæ ad Harsicoram Pœnosq. defecerant, obsidibus datis, dedidere sese, quibus stipendio frumentoq. imperato pro cuiusque aut uiribus, aut delicto,

Caraleis,

A Caraleis exercitum reduxit. ibi nauibus longis deductis, impositoq. quem secum aduexerat milite, Romam nauigat: Sardiniamq. perdomitam nunciat patribus: & stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, captiuosq. Fuluio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor quinquaginta nauium classe ab Lilybæo in Africam transuectus, depopulatusq. agrum Carthaginiensem, cum Sardiniam inde peteret, quò fama erat Asdrubalem à Balearibus nuper traiecisse, classi Africam repetenti occurrit: leuiq. armatura certamine in alto commisso, septem inde naues cum socijs naualibus cœpit. ceteras metus haud secus, quàm tempestas, passim disiecit. Per eosdem forte dies & Bomilcar cum militibus ad supplementum Carthagine missis, quadragintaque elephantis, & commeatu, Locros accessit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem prouinciæ circumeundæ, Messanam raptim exercitu ducto, æstu secundo Locros B traiecit. Iam inde Bomilcar ad Annonem in Bruttios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius, magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum & Samnites Caudinos fecit: adeoq. omnia ferro atque igni uastauit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renouaret. itaque extemplo legati ad Annibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: Hostes populi Romani, Annibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ uires nos tutari poterant. posteaquam ijs parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus: à quo relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope LX, ad id tempus, quò in Italiam uenisti. Tua nos non magis uirtus fortunaque, quàm unica comitas ac benignitas erga ciues nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliauit tibi, ut, te saluo at-C que incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At Hercule, non solum incolumi & uictore, sed præsente te, cum ploratum prope coniugum ac liberorum nostrorum exaudire & flagrantia tecta posses conspicere; ita sumus aliquoties hac æstate deuastati, ut M. Marcellus, non Annibal, uicisse ad Cannas uideatur; glorienturq. Romani, te ad unum modo ictum uigentem, uelut iaculo emisso torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adiuti nec duce, nec exercitu: nisi quòd per bienniuni Pyrrhus nostro magis milite suas auxit uires, quàm suis uiribus nos defendit. Non ergo secundis rebus nostris gloriabimur: duos consules, ac duos consulares exercitus à nobis sub iugum missos, & si qua alia aut læta aut gloriosa nobis euenerunt. quæ aspera aduersaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quàm quæ hodie eueniunt.

D Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros ante explorato, & subsidijs positis, & sub signis ad populandum ducebant. nunc prope unius & parui ad tuendam Nolam præsidij præda sumus. iam ne manipulatim quidem sed latronum modo percursant totis finibus nostris negligentius, quàm si in Romano uagarentur agro. Causa autem hæc est, quòd neque tu defendis: & nostra iuuentus, quæ, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi à quo tot Romanas acies fusas stratasq. esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros uagos, sine signis palatos, quò quenque trahit quanuis uana prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt: præsidiumq. missum nobis erit: & Nolæ ademeris, si modo quos ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos iudicas, quos in fidem receptos tuearis. Ad ea Annibal respon-E dit: Omnia simul facere Hirpinos, Samnitesque: & indicare clades suas, & petere præsidium: & quæri indefensos, se neglectosque. Indicandū autem fuisse primum: dein peten dum præsidium: postremo ni impetraretur, tum denique querendum frustra opem imploratam. Exercitum se non in agrum Hirpinum, Samnitemúe, ne & ipse oneri esset: sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. ijs populandis & militem suum repleturum se: & metu procul ab ijs summoturum hosteis. Quod ad bellum Romanum attineret: si Trasymeni quàm Trebiæ, si Cannarum quàm Trasymeni pugna nobilior esset: Cannarum se quoque memoriam obscuram maiore & clariore uictoria facturum. Cum hoc responso, muneribusq. amplis legatos dimisit. ipse præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cum cætero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Anno ex Bruttijs cum supplemento

plemento Carthagine aduecto atque elephantis uenit. ibi caſtris haud procul poſitis, lon
ge alia omnia inquirēti comperta ſunt, quàm quæ à legatis ſociorum audierat. Nihil enim
Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hoſti commiſſum dici poſſet. explora-
to, cum firmisq. præſidijs tuto receptu prædatum ierat: omniaq. uelut aduerſus præſen-
tem Annibalem cauta prouiſaq. fuerunt. tum ubi ſenſit hoſtem aduentare, copias intra
mœnia tenuit: per muros inambulare ſenatores Nolanos iuſſit, & omnia circa explorare,
quæ apud hoſtes fierent. Ex ijs Anno, cum ad murum ſucceſſiſſet: Herennium Baſſum, &
Henum Petrium ad colloquium euocatos, permiſſuq. Marcelli egreſſos, per interpretem
alloquitur. Annibalis uirtutem fortunamq. extollit: populi Romani obterit ſeneſcentem
cum uiribus maieſtatem. quæ ſi paria eſſent, ut quondam fuiſſent, tamen expertis quàm
graue Romanum imperium ſocijs, quanta indulgentia Annibalis etiam in captiuos om-
nes Italici nominis fuiſſet: Punicam Romanæ ſocietatem atque amicitiam præoptandam
eſſe. Si ambo conſules cum ſuis exercitibus ad Nolam eſſent, tamen non magis pares An
nibali futuros, quàm ad Cannas fuiſſent: nedum prætor unus cum paucis & nouis militi-
bus Nolam tutari poſſit. ipſorum magis quàm Annibalis intereſſe, capta, an tradita Nolá
potiretur. potiturum enim, ut Capua Nuceriaq. potitus eſſet: ſed quid inter Capuæ Nu
ceriæq. fortunam intereſſet, ipſos prope in medio ſitos Nolanos ſcire. Nolle ominari,
quæ captæ urbi ceſſura forent: ſed potius ſpondere, ſi Marcellum cum præſidio ac Nolam
tradidiſſent, neminem alium, quàm ipſos, legem, qua in ſocietatem amicitiamq. Anniba-
lis uenirent, dicturum. Ad ea Herennius Baſſus reſpondit: Multos annos iam inter Ro-
manum Nolanumq. populum amicitiam eſſe, cuius neutros ad eam diem pœniteret: & ſi
bi ſi cum fortuna mutanda fides fuerat, ſerò iam eſſe mutare eam. dedituris ſe Annibali,
non fuiſſe accerſendum Romanum præſidium. cum ijs qui ad ſe tuendos ueniſſent, om-
nia ſibi & eſſe conſociata, & ad ultimum fore. Hoc colloquium abſtulit ſpem Annibali
per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum corona circundedit, ut ſimul ab om-
ni parte mœnia aggrederetur. Quem ut ſucceſſiſſe muris Marcellus uidit, inſtructa in-
tra portam acie, cum magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu, perculſi, cæſiq.
ſunt: deinde concurſu ad pugnam facto, æquatisque uiribus, atrox cœpit eſſe pugna:
memorabilisque inter paucas fuiſſet, ni ingentibus procellis effuſus imber diremiſſet
pugnantes. Eo die commiſſo modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Ro-
mani, Pœni in caſtra ſeſe receperunt. tamen Pœnorum prima eruptione perculſi cecide-
runt haud plus quàm triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam
uſque ad horam tertiam diei inſequentis tenuit. itaque quanquam utraque pars auida
certaminis erat, eo die tamen tenuerunt ſeſe munimentis. tertio die Annibal partem co-
piarum prædatum in agrum Nolanum miſit. Quod ubi animaduertit Marcellus, ex-
templo in aciem copias eduxit: neque Annibal detrectauit. Mille fere paſſuum inter
urbem erant, caſtraque. eo ſpatio (& ſunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt.
Clamor ex parte utraque ſublatus, proximos ex cohortibus ijs, quæ in agros prædatum
exierant, ad prælium iam commiſſum reuocauit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt.
quos collaudatos Marcellus in ſubſidijs ſtare, & ſaucios ex acie efferre iuſſit: pugna ab-
ſtinerent, niſi ab ſe ſignum accepiſſent. Prælium erat anceps. ſumma ui & duces horta-
bantur, & milites pugnabant. Marcellus uictis ante diem tertium, fugatis ante paucos
dies à Cumis, pulſis priore anno ab Nola ab eodem ſe duce, milite alio, inſtare iubet. Nō
omnes eſſe in acie, prædanteis uagari in agro. ſed qui pugnent, marcere Campana luxu-
ria, uino, ſcortis, omnibusq. luſtris per totam hiemem confectos. abiſſe illam uim, uigo-
remque: dilapſa eſſe robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi Alpiumq. ſupera-
ta ſint iuga. reliquias illorum uirorum uix arma membraq. ſuſtinenteis pugnare. Capuam
Annibali Cannas fuiſſe. ibi uirtutem bellicam, ibi militarem diſciplinam, ibi præteriti tem
poris famam, ibi ſpem futuri extinctam. Cum hæc exprobrando hoſti, Marcellus ſuo-
rum militum animos erigeret, Annibal multo grauioribus probris increpabat. Arma, ſi-
gnaq. eadem ſe aiebat noſcere, quæ ad Trebiam, Traſymenumque, poſtremo ad Cannas
uiderit, habueritque. militem alium profecto ſe in hiberna. Capuam duxiſſe, alium inde
eduxiſſe. Legatine R. & legiones unius atque alæ magno certamine uix toleratis pugnā,
quos binæ acies conſulares nunquam ſuſtinuetunt? Marcellus tirone milite, ac Nolanis
ſubſidijs

A subsidiis fultus nos iam iterum lacessit? Vbi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? ferrum ne hebet, an dextræ torpent? an quid prodigij est aliud? qui pauci plures uincere soliti estis, nunc paucis plures uix resistitis? Romam uos expugnaturos, si quis duceret, fortes lingua iactabatis. en nunc minor res est. hic experiri uim uirtutemq; uolo. expugnate Nolam, campestrem urbem, non flumine, nó mari septam. hinc uos ex tam opulenta urbe præda spolijsq; onustos uel ducam quò uoleris, uel sequar. Nec bene nec male dicta profuerũt ad confirmandos animos. Cum omni parte pellerentur, Romanisq; crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, fauoris indicem, accedẽtibus ad ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quę oppugnare cupientes milites Romanos, Marcellus Nolam reduxit cũ magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus mille cęsi eo die, capti mille DC: & signa militaria undeuiginti, & duo elephanti, quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. Posterum diem, inducijs datis, sepeliendo utrinque cæsos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus Vulcano uotum cremauit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille CCLXXII equites misti Numidæ Hispaniq; ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fideliq; opera in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum uirtutis causa latus datus est. Annibal, ab Nola remisso in Bruttios Annone, cum quibus uenerat copijs, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Annibalem audiuit, frumento ab Nola Neapoliq; in ea castra conuecto, quæ super Suessulam erant, munimentisq; firmatis, & præsidio, quod per hiberna ad tutandum locum

C satis esset, relicto, ipse Capuam propius mouit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani nihil admodum uiribus suis fidentes egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. Itaque equestribus prælijs lacessebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos acerrimus erat Iubellius, cognomine Taurea: ciuis indidem erat, longe omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut cum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Asellus, gloria equestri æquaret. Hunc Taurea, cum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, ubi esset Claudius Asellus, quæsiuit. & quoniam uerbis secum de uirtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia uictus, aut uictor caperet. Hæc ubi Asello nunciata sunt in castra, id modo moratus, ut consulem per-

D contaretur, liceretne extra ordinem in prouocantem hostem pugnare; permissu eius arma extemplo cepit: prouectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellauit, congredique ubi uellet, iussit. Iam Romani ad spectaculum pugnæ eius frequentes exierant: & Campani non uallum modo castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleuerant. Cum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. dein libero spatio inter se ludificantes, sine uulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, Equorum, inquit, hoc, non equitum erit certamen, nisi è campo in cauam hanc uiam demittimus equos. ibi nullo ad euagandum spatio comminus conferentur manus. Dicto prope citius equum in uiam Claudius egit: Taurea uerbis ferocior quàm re, minime sis, inquit, canterium in fossa. quæ uox in rusticum inde prouerbium prodita. Claudius, cum ex uia longe perequitasset nullo obuio hoste, in campum

E rursus euectus, increpans ignauiam hostis, cum magno gaudio & gratulatione uictor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem, quàm satis certam, communis existimatio est, mirabilem certe, adijciunt quidam annales: cum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ inuectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum euasisse. Quieta inde statiua fuere, ac retro etiam consul mouit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante uiolauit agrum Campanum, quàm iam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. id conuexit in Claudiana castra super Suessulam, ibiq; hiberna ædificauit. M. Claudio pro consule imperauit, ut retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, cæteros milites dimitteret Romam, ne oneri socijs, & sumptui reipublicæ essent. Et Ti. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones

cum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium cum eo quem Luceriæ habuerat exercitu misit, tueriq. oram agri Sallentini, & prouidere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, iussit. Exitu æstatis eius, qua hæc gesta perscripsimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus uenerunt, quantas, quamq. prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, uestimentaque, & frumentum exercitui, & socijs naualibus omnia deesse. quod ad stipendium attinear, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant. cætera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut prouinciam retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, qui non, & uera scribi, & postulari æqua, fateretur. sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres naualesq. tuerentur: quantaq. noua classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moueretur. Siciliam ac Sardiniam, quæ ante bellum uectigales fuissent, uix præsides prouinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. uerum cum ipsum tributum conferentium numerum, tantis exercituum stragibus & ad Trasymenum lacum & ad Cannas imminutum: tum qui superessent pauci, si multiplici grauarentur stipendio, alia perituros peste. itaque nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fuluio prætori esse, indicandasq. populo publicas necessitates, exhortandosq. qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicæ, ex qua creuissent, ad tempus commodarent: conducerentq. ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent: ut cum pecunia in ærario esset, ijs primis solueretur. Hæc prætor in concione edixit, qua die uestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæq. alia opus essent naualibus socijs, esset locaturus. Vbi ea dies uenit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeuiginti. quorum duo postulata fuere: unum, ne alij triennio eo publicani essent: alterum, ut quæ in naues imposuissent, ab hostium tempestatisque ui publico periculo essent. utroque impetrato, conduxerunt, priuataque pecunia respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines uelut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita: nec quicquam desideratum, ac si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Cum hi commeatus uenerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale ac Magone, & Amilcare, Bomilcaris filio, ob defectionem, ad Romanos, oppugnabatur. Inter hæc terna castra hostium Scipiones cum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium peruenissent, frumentum, cuius inopia erat, aduexerunt. cohortatiq. oppidanos, ut eodem animo mœnia tuerentur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum uidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, conuenerunt. itaque eruptione è castris pugnatum est. LX hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeo haud dubia uictoria fuit, ut plures numero, quàm ipsi erant, Romani hostium occiderint, ceperint amplius tria millia hominum, paulo minus mille equorum, unde sexaginta militaria signa, elephantis V. in prælio occisis, ternisq. castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Incibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copijs ex prouincia, ut quæ maxime omnium belli auida, modo præda aut merces esset, & tum iuuentute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. supra XIII millia hostium cæsa, supraq. tria capta, cum signis duobus & XL, & nouem elephantis. Tum uero omnes prope Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt. multoq. maiores ea æstate in Hispania, quàm in Italia, res gestæ.

EPITOME LIBRI XXIIII.

Hieronymus Syracusanorum rex, cuius auus Hiero amicus populo R. fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamq. à suis interfectus est. Ti. Sempronius Gracchus pro cõsule prospere aduersus Pœnos & Annonem ducem ad Beneuentum pugnauit, seruorum maxime operas quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est: qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus,

A *pressus, fugatusque. in Macedoniam cum prope inermi exercitu profugit. ad id bellum gerendum Valer.us prætor missus est. Res præterea in Hispania à P. & Cn. Scipionibus aduersus Carthaginienses gestas continet. Syphax, rex Numidarum, in amicitiam ascitus, & à Masanissa rege Masæsyliorum pro Carthaginiensibus pugnante, uictus, in Hispaniam ad Scipionem cum maxima manu transit contra Gades: ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt: quorum auxilijs accitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.*

LIBER XXIIII.

VT EX Campania in Bruttios reditum est: Anno adiutoribus & ducibus Bruttijs Græcas urbes tentauit, eo facilius in societate B manēteis Romana, quòd Bruttios, quos & oderant & metuebāt, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primū tentatum est, diesq. aliquot ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cętera necessaria usibus ex agris in urbem tapere, etiam nequid relictum prędæ hostibus esset: & in dies maior omnibus portis multitudo effundi. postremo ij modo relicti in urbe erant, qui reficere muros ac portas, telaq. in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium ætatum ordinumq. multitudinem, & uagantem in agris magna ex parte iuermem Amilcar Pœnus equites emisit. qui uiolare quenquam uetiti, tantū ut excluderent ab urbe fuga dissipatos, turmas obiecere. Dux ipse loco superiore castra ponit, unde agros urbemq. possit conspicere. Bruttiorum cohortem adire muros, atque euo- C care principes Locrensium ad colloquium iussit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortari ad urbem tradendam. Bruttijs in colloquio nullius rei primò fides est: deinde ut Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant, tum metu uicti, consulturos se populum responderunt. aduocataq. extemplo concione, cū & leuissimus quisque nouas res, nouamq. societatem mallet: & quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, uelut obsidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti probarent constantem fidem, quàm probatā tueri auderent: haud dubio in speciem cōsensu fit ad Pœnos deditio, L. Atilio, præfecto præsidij, quiq. cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis, atque impositis in naueis, ut Rhegiū deueherentur: Amilcarem, Pœnosq. ea cōditione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbē acceperunt. Cuius rei prope nō seruata fides deditis est, cum D Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiā equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naues in terram posset. & eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti. alias à Messana traiicienteis freto Rhegiū naues conspexerunt. milites erant Romani à Claudio prætore missi ad obtinendam urbem pręsidio. itaque Rhegio extēplo abscessum est. Locrensibus iussu Annibalis data pax, ut liberi suis legibus uiuerent: urbs pariter & portus in potestate Locrensiū esset: societas eo iure staret, ut Pœnus Locrensem, Locrensisq. Pœnum pace ac bello iuuaret. Sic à freto Pœni reducti, frementibus Bruttijs, quòd Rhegiū ac Locros, quas urbes directuros se destinauerant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatisq. iuuētutis suæ XV millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Gręcam & ipsam urbē, & maritimam; plurimū accessurum opibus, si in ora maris portum ac urbem mœnibus ualidā tenuissent, E credētes. Ea cura angebat, quòd neq; nō accersere ad auxiliū Pęnos satis audebāt, nequid nō pro socijs egisse uiderentur: & si Pœnus rursus magis arbiter pacis, quàm adiutor belli fuisset, ne in libertatē Crotonis, sicut ante Locrorū, frustra pugnaretur. itaq; optimū uisū est, ad Annibalē mitti legatos: caueriq. ab eo, ut receptus Croto Bruttiorū esset. Annibal cum præsentium eam consultationem esse respondisset, & ad Annonem eos reiecisset, ab Annone nihil certi ablatum. nec enim diripi uolebant nobilem atque opulentam urbem; & sperabāt, cum Bruttius oppugnaret, Pœnos nec probare nec iuuare eam oppugnationē appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares, nec uoluntas erat. Vnus uelut morbus inuaserat omnes Italiæ ciuitates, ut plebes ab optimatibus dissentiret: senatus Romanis faueret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam

dissensionem in urbe perfuga nunciat Bruttijs: Aristomachum esse principem plebis, tradendæq. auctorem urbis:& in uasta urbe, lateq. omnibus disiectis mœnibus partitas stationes custodiasq. senatorum ac plebis esse. quacunque custodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga Bruttij corona cinxerunt urbem, acceptiq. à plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato iam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tanquam Pœnis, non Bruttijs auctor urbis tradendæ fuisset. Vrbs Croto murum in circuitu patentem XII millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam aduentum. post uastitatem eo bello factam, uix pars dimidia habitabatur. flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, procul ijs quæ inhabitantur. sex millia aberat ab urbe nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniæ Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi frequenti silua, & proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrũ deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimq. egressi cuiusque generis greges nocte remeabant ad stabula, nunquã insidijs ferarum, nõ fraude uiolati hominum. magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaq. inde aurea solida facta, & sacrata est: inclytumq. templum diuitijs etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerunque tam insignibus locis. Fama est aram esse in uestibulo templi, cuius cinerem nullus unquam moueat uentus. Et arx Crotonis una parte imminet mari, altera uergente in agrum, situ naturali quondã munita, postea & muro cincta, qua per auersas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem satis, ut uidebatur, tutam, Crotoniatum optimates tenebant, circumsedente cum Bruttijs eos etiã plebe sua. Postremo Bruttij cum suis uiribus inexpugnabilem uiderent arcem, coacti necessitate, Annonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eò deduci, antiquamq. frequẽtiam eorum recipere uastam ac desertam bellis urbem paterentur, omnium neminem præter Aristomachum mouit. morituros se affirmabant citius, quàm immisti Bruttijs, in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam uerterentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad deditionem satis ualebat: nec, sicut urbem prodiderat, locum prodendæ arcis inueniebat, transfugit ad Annonem. Locrenses breui post legati quum permissu Annonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur, nec ultima experiri uellent. iam hoc ut sibi liceret, impetrauerant & ab Annibale, missis ad idipsum tum legatis. Ita Crotone excessum est: deductiq. Crotoniatæ ad mare, naues conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Lucetiæ Sempronius consul, Annibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos leuia prælia ex occasione, aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur: meliorque, eis Romanus, & in dies cautior tutiorq. ab insidijs fiebat. In Sicilia Romanis omnia mutauerat mors Hieronis, regnumq. ad Hieronymum nepotem eius translatum, puerum uixdum libertatem, nedum dominationem modicè laturum. Læte id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia uitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero, ultima senecta uoluisse dicitur liberas Syracusas relinquere: ne sub dominatu puerili, per ludibrium, bonis artibus partum firmatumq. interiret regnum. Huic consilio eius summa ope obstitere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes se, uirosq. suos, Andronodorum, & Zoilum: nam ij tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum iam agenti annum, circumsesso dies noctesq. muliebribus blanditijs, liberare animum, & conuertere ad publicam priuatamq. curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit: quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab se cultam, inuiolatam seruarent: iuuenemq. suis potissimum uestigijs insistere uellent, disciplinæq. in qua edoctus esset. Post hæc mandata cum expirasset, tutores prodeunt. testamento prolato, puerоq. in concionem producto, (erat autem XV tunc ferme annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, cæteris uelut patre amisso in orba ciuitate omnia timentibus, funus fit regium, magis amore ciuium & caritate, quàm cura suorum celebre. Deinde cæteros tutores summouet Andronodorus: iuuenem iam esse dictitans Hieronymum, ac regni potentem: deponendoq. tutelam, quæ ipsi

A ipsi cum pluribus communis erat, in se unum omnium uires conuertit. Vix quidem ulli bono moderatoq. regi facilis erat fauor apud Syracusanos succedendi tanta caritate Hieronis. uerum enimuero Hieronymus, uelut suis uitijs desiderabilem efficere uellet auum, primo statim conspectu omnia, quàm disparia essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumq. eius Gelonem, nec uestis habitu, nec alio ullo insigni differentes à cæteris ciuibus uidissent, conspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos: quadrigisq. etiam albotum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysij tyranni. Hunc tam superbum apparatum, habitumq., conuenientes sequebantur mores: contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta: aditus non alienis modo, sed tutoribus etiam difficiles: libidines nouæ, inhumana crudelitas. itaque tantus omneis terror inuaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte uoluntaria, aut fuga præuerterent metum

B suppliciorum. Tres ex ijs, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus & Zoilus, generi Hieronis, & Thraso quidam, de alijs quidem rebus haud magnopere audiebantur. Tendendo autem duo ad Carthaginiẽses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studijs interdum in se conuertebant animum adolescentis. Coniuratio in tyranni caput facta, indicatur per Calonem quendam, æqualem Hieronymi, & iã inde à puero in omnia familiaria iura assuetum. Index unum ex coniuratis Theodorum, à quo ipse appellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extẽplo, traditusq. Andronodoro torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. postremo cum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, uictum malis se simulans, auertit ab conscijs in insontes indicium, Thrasonem esse auctorem consilij mentitus: nec nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros. ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capi

C ta uilissima fingenti inter dolores gemitusq; occurrere. Maxime animo tyranni credibile indicium Thraso nominatus fecit. itaque extemplo traditur ad supplicium: adiectiq. pœnæ cæteri iuxta insontes. Consciorũ nemo, cum diu socius consilij torqueretur, aut latuit, aut fugit. tantum illis in uirtute ac fide Theodori fiduciæ fuit: tantumq. ipsi Theodoro uirium ad arcana occultanda. Itaque quod unum uinculum cum Romanis societatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplo haud dubie ad defectionem res spectabat. legatiq. ad Annibalem missi: ac remissi ab eodem Annibale nobiles adolescentuli, Hippocrates & Epicides, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exule auo, Pœni ipsi materno genere. per hos iuncta societas Annibali, ac Syracusano tyranno. nec inuito Annibale apud tyrannum manserunt. Ap. Claudius prætor, cuius Sicilia prouincia erat: ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hieronymum misit. qui cum sese ad renouandam societatem quæ cum

D auo fuisset, uenisse dicerent, per ludibrium auditi, dimissiq. sunt ab quærente per iocum Hieronymo, quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset. uix credibilia enim legatos Annibalis narrare. uelle, quid ueri sit, scire, ut ex eo utram spem sequatur, consilium capiat. Romani, cum serio legationes audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse: monito magis eo, quàm rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem mittit ad fœdus ex societate cum Annibale faciendum. Pacto conuenit, ut cum Romanos Sicilia expulissent (id autem breui fore, si naues atque exercitum misissent) Himera amnis, qui ferme insulam diuidit, finis regni Syracusani ac Punici imperij esset. Aliam deinde, inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis, materni aui, iubebant meminisse, legationem misit, qua æquum censebat, Siciliam sibi omnem cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc leui

E tatem animi ac iactationem neque mirabantur in iuuene furioso, neque arguebant, dummodo auerterent eum ab Romanis. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam cum præmissis Hippocrate atque Epicide cum binis millibus armatorum ad tentandas urbes quæ præsidijs tenebantur Romanis, & ipse in Leontinos cum cætero omni exercitu (erant autem ad XV. millia peditum equitumq.) profectus esset: liberas ædes coniurati (& omnes forte militabant) imminentes uiæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi cum instructi armatiq. cæteri transitum expectantes starent, uni ex eis (Indigemini fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, ut cum appropinquaret ianuæ rex, per causam aliquam in angustijs sustineret ab tergo agmen. Ita ut conuenerat, factum est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, mora-

tus turbam Indigemines, tantum interualli fecit, ut cum in prætereuntem sine armatis re- F gem impetus fieret, contoderetur aliquot prius uulneribus, quàm succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem iam haud dubie obstantem tela conijciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis uulneribus, euasit. fuga satellitum, ut iacentem uidere regem, facta est. interfectores, pars in forum in multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt ad præoccupanda Andronodori regiorumq. aliorum consilia. incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo cum cerneret, senatum literis certiorem fecit; Siciliam Carthaginiensi populo & Annibali conciliari. ipse aduersus Siracusana consilia, prouinciam, regniq. fines, omnia conuertit præsidia. Exitu anni eius Q. Fabius ex authoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communijt, præsidiumq. imposuit. inde Romam comitiorum causa ueniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit, atque ex itinere præter urbem in campum G descendit. Eo die cum sors prærogatiuæ ante iuniorum exisset, eaq. T. Otacilium & M. Aemilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius, silentio facto, tali oratione est usus: Si aut pacem in Italia, aut bellum cũ eo hoste haberemus, in quo negligentiæ aut errori locus esset: qui uestris studijs, quæ in campum ad mandandos, quibus uelitis, honores affertis, moram ullam afferret, is mihi parum meminisse uideretur uestræ libertatis. sed cum in hoc bello, cum hoc hoste nunquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit: eadem uos cura, qua in aciem armati descenditis; inire suffragium ad creandos consules decet, & sibi sic quenque dicere: Annibali imperatori parem consulem nomino. Hoc anno ad Capuam Iubellio Taureæ, Campano summo equiti, prouocanti, summus Romanus eques, Asellus Claudius oppositus. Aduersus Gallum quondam prouocantem in ponte Anienis, Manlium fidentem & animo & uiribus misere maiores nostri. Ob eandem H causam haud multis annis post fuisse non negauerim, cur M. Valerio non diffideretur arma capienti aduersus similiter prouocantem ad certamen Gallum. Quemadmodum pedites equitesq. optamus, ut ualidiores, si minus, ut pares hosti habeamus: ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Cum qui est summus in ciuitate dux eum legerimus: tum repente lectus, In annum creatus aduersus ueterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis neque iuris inclusum angustijs, quo minus ita omnia gerat ad ministretque, ut belli tempora postulabunt. nobis autem in apparatu ipso, ac tantum incohantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales uiros creare uos consules deceat, satis est dictum: restat ut pauca de eis in quos prærogatiuæ fauor inclinauit, dicam. M. Aemilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere à sacris, neque retinere possumus, ut non deum aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam uxorem, atque I ex ea liberos habet. cæterum non ea uestra in me, maioresq. meos merita sunt, ut non potiorem priuatis necessitudinibus rempub. habeam. Quilibet nautarum uectorumq. tranquillo mari gubernare potest. ubi sæua orta tempestas est, ac turbato mari rapitur uento nauis. tum uiro, & gubernatore opus est. Non tranquillo nauigamus: sed iam aliquot procellis submersi pene sumus. itaque quis ad gubernacula sedeat, summa cura prouidendum ac præcauendum nobis est. In minore re experti T. Otacili operam tuam sumus. haud sane cur ad maiora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum causa parauimus: ut Africæ oram popularetur: ut tuta nobis Italiæ litora essent: ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuq; ab Carthagine Annibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium: non dico si omnia hæc, sed si aliquid eorum reipub. præstitit. Sin autem te classem obtinente, etiam uelut K pacato mari quælibet Annibali tuta atque integra ab domo uenerunt: si ora Italiæ infestior hoc anno, quàm Africæ, fuit: quid dicere potes, cur te potissimũ ducem Annibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrorũ censeremus. nec tu id indignari posses: aliquem in ciuitate Romana meliorem bello haberi, quam te. magis nullius interest, quàm tua T. Otacili, non imponi ceruicibus tuis onus sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus uobis in acie armatis repente deligendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis; hodie quoque consules creetis; quibus sacramenta liberi nostri dicant: ad quorum edictum conueniant: sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasymenus, & Cannæ, tri-

A ste ad recordationem exemplar: at ad præcauendum simile, utilia documenta sunt. Prærogatiua iuniorum in suffragium reuocata, cum T. Otacilius ferociter eum continuare, con sulatum uelle uociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit: & quia in urbem non inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Interim prærogatiua suffragium init: creatiq. in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium. eosdem consule cæteræ centuriæ si ne uariatione ulla dixerunt. & prætor unus refectus, Q. Fuluius Flaccus. noui alij creati: T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat: P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatus consultum factum est, ut Q. Fuluio extra ordinem urbana prouincia esset, isque potissimum consulibus ad bellum profectis, urbi præesset. Aquæ magnæ & niues eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundauit cum ma

B gna strage tectorum, pecorumq. & hominum pernicie. Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito conuerterant in se ciuitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes: sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium & Caruilium aduersus Samnites, Bruttiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, cum ad exercitum esset: præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tempus, ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperij consulem haberet. quin laudabant potius magnitudinem animi: quòd cum summo imperatore esset opus reipub. sciretque se eum haud dubie esse minoris inuidiam suam, si qua ex re oriretur, quàm utilitatem reipub. fecisset. Quo die

AN. DXXXVI.

C magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus: decretumque omnium primum, ut consules sortirentur, compararentve inter se, uter censoribus creandis comitia haberet prius, quàm ad exercitum proficisceretur. Prorogatum deinde imperium omnibus qui ad exercitus erant, iussique in prouincijs manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cũ uolonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno, M. Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni pro prætore Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundusium oræ maritimæ, intentus aduersus omnes motus Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta prouincia, T. Otacilio classis eadem, quã aduersus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt: quæ quò magis credebant simplices ac religiosi homines, eo etiam plura nunciabantur. Lanuuij in æde intus Sospitæ Iunonis coruos nidum fecisse. In Apulia palmam uiridem

D arsisse. Mantuæ stagnum effusum Mintio amni cruentum uisum. Et Calibus creta, & Romæ in foro Boario sanguine pluuisse. Et in uico Istrico fontem sub terra tanta ui aquarum fluxisse, ut serias doliaque quæ in eo loco erant, prouoluta uelut impetus torrentis tulerit. Tacta de cœlo, atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamque uiam, murum ac portam Gabiis. Iam alia uulgata miracula erant: hastam Martis Præneste sua sponte promotam: bouem in Sicilia locutum: infantem in utero matris in Marrucinis, Io triumphe, clamasse: ex muliere Spoleti uirum factum: Adriæ aram in cœlo, speciesque hominum circum eam cum candida ueste uisas esse. Quin Romæ quoque in ipsa urbe secundum apum examen in foro uisum. quod mirabile est, quia rarum. affirmantes quidam legiones se armatas in Ianiculo uidere, concitauerunt ciuitatem ad arma: qui cum in Ianiculum iuissent, negarunt quenquam ibi, præter assuetos

E collis eius cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostijs maioribus procurata sunt ex aruspicum responso: & supplicatio omnibus dijs, quorum puluinaria Romæ sint, indicta est. Perpetratis quæ ad pacem deum pertinebant, de repub. belloque gerendo, & quantum copiarum, & ubi quæque essent, consules ad senatum retulerunt. Duodeuiginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: duabus Q. Fabium, prætorem Apuliæ, duabus uolonum Ti. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio pro cons. ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundusium, & duas urbi præsidium relinqui. Hic ut numerus legionum expleretur, sex nouæ legiones erant scribendæ. Eas primo quoque tempore consules scribere iussi, & classem parare, ut cum eis nauibus quæ pro Calabriæ litoribus in statione essent, CL

longarum nauium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & nauibus nouis deductis, F
Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Atilius Regulus, & P. Furius Philus. Cum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse: T. Otacilius eò cum classe proficisci iussus est. Cum deessent nautæ, consules ea senatusconsulto edixerunt, ut qui L. Aemilio, C. Flaminio censoribus millibus æris quinquaginta ipse, aut pater eius census fuisset usque ad centum millia, aut cui postea res tanta esset facta, nautam unum cum sex mensium stipendio daret. qui supra centum millia, usque ad C C C millia, treis nautas cum stipendio annuo; qui supra trecenta millia usque ad decies æris, quinque nautas: qui suprà decies, septem. senatores, octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ armati instructique ab dominis cum triginta dierum coctis cibarijs naues conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis naualibus priuata impensa paratis compleretur. Hic maior solito apparatus præcipue conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum eius anni Romani inciperent. itaque legatos ad Annibalem oratū miserunt, ut Capuam exercitum admoueret. ad eam oppugnandam nouos exercitus scribi Romæ, nec ullius urbis defectioni magis infensos eorū animos esse. Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Annibal ratus, ne præuenirent Romani: profectus Arpis, ad Tifata in ueteribus castris super Capuam consedit. inde Numidis Hispanisq. ad præsidium simul castrorum, simul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacum Auerni, per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos, quique ibi præsidio erant, descendit. Maximus, postquam Annibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & T. Gracchum ab Luceria, Beneuentum copias admouere: Q. Fabium prætorem (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere iubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores profecti: P. Cornelius ad exercitum, Otacilius, qui maritimæ oræ, reique nauali præesset. & cæteri in suas quisque prouincias profecti, & quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priore anno, regiones obtinuerunt. Ad Annibalem, cum ad lacum Auerni esset, quinque nobiles iuuenes ab Tarento uenerunt, partim ad Trasymenum lacum, partim ad Cannas capti, dimissique domos cum eadem comitate, qua usus aduersus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii memores beneficiorum eius, perpulisse magnam partem se iuuentutis Tarentinæ referunt, ut Annibalis amicitiam ac societatem quàm populi R. mallent: legatosq. ab suis missos rogare Annibalem, ut exercitum propius Tarentum admoueat. si signa eius, si castra conspecta à Tarento sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs dedatur. in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Annibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis domum ad cœpta maturanda redire iubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. urbem esse uidebat cum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniam opportune uersam: regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, cum Brundusium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod uenerat: & dum ibi moratur, peruastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen conuertit ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant: & locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus. ab omni parte tentato præsidio. deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quàm potiundæ urbis spe processit. Aduentu eius in propinquum agrum Nolana mota est plebs, iandiu auersa ab Romanis, & infesta senatui suo. itaque legati ad accersendum Annibalem cum haud dubio promisso tradendæ urbis uenerunt. Præuenit inceptum eorum Marcellus consul à primoribus accitus. die uno Suessulam à Calibus, cum Vulturnus amnis traijcientem moratus esset, contenderat. inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque C C C qui præsidio senatui essent, Nolam intro misit. et uti à consule omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam: ita Annibal tempus terebat, bis iam ante nequicquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus. Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, uenit. & ad Beneuentum uelut ex composito parte altera Anno ex Bruttijs cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit. qui primo oppidum intrauit. deinde ut Annonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem

G H I K

A rem fluuium castra posuisse,& inde agrum populari audiuit:& ipse egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat:ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte uolonum habebat: qui iam alterum annum libertatem tacite mereri, quàm postulare palam,maluerant. senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse, querentium,nunquam ne liberi militaturi essent? scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quam quid meruissent. bona fortique opera eorum se ad eam diem usum, neque ad exemplum iusti militis quicquam eis præter libertatem deesse. De eo permissum ipsi erat, faceret quod è rep. duceret esse. Itaque prius quàm cum hoste manum consereret, pronunciat, tempus uenisse eius libertatis, quam diu sperassent, potiundæ. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo,ubi sine ullo insidiarum metu uera uirtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset,eum se extemplo liberum iussurum esse:qui

B loco cessisset,in eum seruili supplicio animaduersurum. Suam cuique fortunam in manu esse. libertatis auctorem eis non se fore solum, sed consulem M.Marcellum,& uniuersos patres,qui consulti ab se de libertate eorum,sibi permisissent. Literas inde consulis ac senatus consultum recitauit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus. pugnam poscebant,signumque ut daret extemplo,ferociter instabant. Gracchus, prælio in posterum diē pronunciato, concionem dimisit. Milites læti, præcipue quibus merces nauatæ in unum diem operæ,libertas futura erat:armis expediendis,quod reliquum diei fuit, consumpserunt. Postero die ubi signa cœperunt canere,primi omnium parati instructique ad prætorium conueniunt. sole orto Gracchus in aciem copias eduxit. Nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Bruttij ac Lucani:equites MCC; inter quos pauci admodum Italici,cæteri Numidæ fere omnes, Mau-

C rique. Pugnatum est & acriter,& diu.quatuor horis neutrò inclinata est pugna. nec alia magis Romanum impediebat res,quàm capita hostium precia libertati facta.nam ut quisque hostem impigre occiderat,primum capita ægre inter turbam tumultumque abscindēdo,tempus terebat: deinde occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat.segnibus,ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni mil.Graccho nūciauerunt,neminem stantem iam uulnerari hostem,carnificari iacentes,& in dextris militum pro gladijs humana capita esse:signum dari propere iussit,projicerent capita, inuaderentque hostem. claram satis & insignem uirtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis uiris. Tum redintegrata pugna est,& eques etiam in hostem emissus. Quibus cum impigre Numidæ concurrissent, nec segnior equitum quàm peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res: cum utrinque duces, Romanus Bruttium Lucanumque toties à

D maioribus suis uictos subactosque, Pœnus mancipia Romana,& ex ergastulo militem uerbis obtereret. Postremo pronunciat Gracchus,esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. Ea demum uox ita animos accendit, ut renouato clamore uelut alij repente facti,tanta ui se in hostem intulerint,ut sustineri ultra non possent. Primo antesignani Pœnorum,deinde signa perturbata,postremo tota impulsa acies: inde haud dubie terga data. ruuntque fugientes in castra adeo pauidi, trepidique, ut ne in portis quidem aut uallo quisquam restiterit. ac prope continenti agmine Romani insecuti, nouum deintegro prælium inclusi hostium uallo ediderint. ibi sicut pugna impeditior in angustijs,ita cædes atrocior fuit: & adiuuere captiui,qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & à tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt. itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea maior pars equitum cum ipso duce effugerunt. alij om-

E nes cæsi, aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex uictoribus duo millia ferme cecidere. præda omnis, præterquam hominum captorum, militi concessa est. & pecus exceptum est,quod intra dies triginta domini cognouissent. Cum præda onusti in castra redissent, quatuor millia ferme uolonum militum, qui pugnauerant segnius, nec in castra irruperant simul, metu pœnæ, collem haud procul castris ceperunt. postero die per tribunos militum inde deducti, concione militum aduocata à Graccho,superueniunt:ubi cum pro consule ueteres milites primum, prout cuiusque uirtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset: tunc quod ad uolones attineret, omnes ait malle laudatos à se, dignos indignosque, quàm quenquam eo die castigatum esse. quod bonum, faustum, felixque reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse iubere. Ad quam

quam uocem cum clamor ingenti alacritate sublatus esset: ac nunc complexi inter se, gra- F.
tulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano, Gracchoq.
ipsi precarentur: tum Gracchus, Prius quàm omnes iure libertatis æquassem, inquit, ne-
minem nota strenui aut ignaui militis notasse uolui. nunc exsoluta iam fide publica, ne di
scrimen omne uirtutis ignauiæq. pereat, nomina eorum, qui detrectatæ pugnæ memores,
secessionem paulo ante fecerunt, referri ad me iubebo: citatosq. singulos iureiurando adi
gam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter quàm stantes, cibum potumque, quoad sti-
pendia facient, capturos esse. Hanc multam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nulla
ignauiæ nota leuiore uos designari potuisse. Signum deinde colligendi uasa dedit: mili-
tesq. prædam portantes agentesque, per lasciuiam ac iocum ita ludibundi Beneuentum
redîere, ut ab epulis per celebrem festumq. diem actis, non ex acie, reuerti uiderentur. Be
neuentani omnes turba effusa cum obuiam ad portas exissent, complecti milites, gratula- G
ri uocare in hospitium. Apparata conuiuia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea
inuitabant: Gracchumq. orabant, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita per-
misit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia: pileati,
aut lana alba uelatis capitibus uolones epulati sunt, alij accubantes, alij stantes, qui simul
ministrabant, uescebanturque. Digna res uisa, ut simulacrum celebrati eius diei Grac-
chus, postquam Romam rediјt, pingi iuberet in æde Libertatis, quam pater eius in Auenti
no ex multaticia pecunia faciendam curauit, dedicauitque. Dum hæc ad Beneuentum ge
runtur: Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra mouet. Quem ubi
aduentare consul sensit: Pomponio pro prætore cum eo exercitu qui super Suessulam in
castris erat, accito, ire obuiam hosti parat, ne moram dimicandi faceret: Claudium Nero-
nem cum robore equitum, silentio noctis, per auersam maxime ab hoste portam emittit: H
circumuectumq. occulte subsequi sensim agmen hostium iubet: & cum cœptum prælium
uideret, ab tergo se obijcere. Id errore uiarum, an exiguitate temporis Nero exequi non
potuerit, incertum est. Absente eo cum prælium commissum esset, superior quidem
haud dubie Romanus erat. sed quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei
turbata est. Non ausus insequi cedentes Marcellus, uincentibus suis signum receptui de
dit: plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romanorum minus CCCC.
Solis fere occasu Nero diem noctemq. nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne ui
so quidem hoste rediens, adeo grauiter est ab consule increpitus, ut per eum stetisse dice
ret, quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades. Postero die Romanus in
aciem descendit. Pœnus tacita etiam confessione uictus, castris se tenuit. Tertio die
silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, rei nunquam prospere tentatæ, Tarentum ad I
certiorem spem proditionis proficiscitur. Nec minore animo res Romanæ domi, quàm
militiæ gerebantur. Censores uacui ab operum locandorum cura propter inopiam æ-
rarij: ad mores hominum regendos animum aduerterunt, castigandaq. uitia: quæ, uelut
diutinis morbis ægra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primum eos citauerunt, qui
post Cannensem pugnam remp. deseruisse, Italiaq. excessisse uelle dicebantur. princeps
eorum L. Cæcilius Metellus, qui quæstor tum forte erat. iusso deinde eo, cæterisq; eiusdẽ
noxæ reis causam dicere, cum purgari nequissent, pronunciarunt, uerba orationemq. eos
aduersus remp. habuisse, quo coniuratio deserendæ Italiæ causa fieret. Secundum eos cita
ti nimis callidi exoluendi iurisiurandi interpretes, qui captiuorum ex itinere regressi clam
in castra Annibalis, solutum quod iurauerant redituros, rebantur. His superioribusq. il-
lis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuq. moti, ærarij omnes facti. Ne K
que senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. nomina omnium
ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent, quibus neque uacatio
iusta militiæ, neque morbus causa fuisset. & ea supra duo millia nominum in ærarios
relata, tribuq. omnes moti: additumq. inerti censoriæ notæ triste senatusconsultum,
ut ij omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturq. in Siciliam
ad Cannensis exercitus reliquias: cui militum generi non prius, quàm pulsus Italia
hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Cum censores ob inopiam ærarij se
iam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, curuliumq. equorum præben
dorum, ac similium his rerum, conuenere ad eos frequentes, qui hastæ huius generis as-

sueuerant:

A sueuerant: hortatiq. censores, ut omnia perinde agerent locarentque; ac si pecunia in ærario esset: neminem, nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse. Conuenere deinde domini eorum, quos Ti. Sempronius ad Beneuentum manu emiserat: accersitosq. se ab triumuiris mensarijs esse dixerunt, ut pretia seruorum acciperent. cæterum non ante quàm bello confecto accepturos esse. Cum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarij fieret: pecuniæ quoque pupillares primo, deinde uiduarum cœptæ conferri, nusquam eas tutius sanctiusq. deponere credentibus qui deferebant, quàm in publica fide. inde si quid emptum paratumq. pupillis ac uiduis foret, à quæstore perscribebatur. Manauit ea priuatorum benignitas ex urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium acciperent: mercenariumq. increpantes uocarent, qui accepisset. Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod duum millium Campanorũ, & B septingentorum militum Annibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Minius, missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo annò Mediastuticus erat, seruitiaq. & plebẽ promiscue armabat, ut castra Romana inuaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. uel ipse relicto Nolæ præsidio modico ueniret: uel, si eum Nola teneret, & necdum securæ res ab Annibale essent, Ti. Gracchũ pro cons. à Beneuento acciturum. Hoc nuncio Marcellus, duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cætero exercitu Casilinum uenit. aduentuq. eius Campani iã mouentes sese, quieuerunt. ita à duobus consulibus Casilinũ oppugnari cœptum. ubi cum multa succedentes temere mœnibus Romani milites acciperent uulnera, neque satis incœptis succederet, Fabius omittendam rem paruam, ac iuxta magnis difficilem absce- C dendumq; inde censebat, cum res maiores instarent. Marcellus multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse dicendo, quia magna famæ momenta in utranque partem fierent, tenuit ne incepto abiretur. Vineæ inde, omniaq; alia operum machinationumq. genera cum admouerentur, Campaniq. Fabium orarent ut abire Capuam tuto liceret, paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupauit: cædesq. promiscue omnium circa portam primo, deinde irruptione facta, etiam in urbe fieri cœpta est. Quinquaginta fere primo egressi Campanorum cum ad Fabium confugissent, præsidia eius Capuam peruenerunt. Casilinum inter colloquia, cunctationemq. petentium fidem, per occasionem captum est. captiui quiq. Campanorum, quiq. Annibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam diuisa. Quibus diebus à D Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquod cohortes in ea regione conscriptas cum præfecto sociorum in agros ostium prædatum misit. eos effuse palatos Anno adortus, aut multo minorem, quàm ad Beneuentum acceperat, reddidit hosti cladem: atque in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. consulum Marcellus retro, unde uenerat, Nolam redit: Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasq. armis, quæ defecerant, urbes processit. Caudinus Samnis grauius deuastatus: perusti populatiq. late agri prædæ pecudum hominumq. actæ: oppida ui capta, Compulteria, Telesia, Compsa, Melæ, Fuisulæ, & Orbitaniũ. ex Lucanis Blandæ, Apulorum Ancæ oppugnatæ. Millia hostiũ in his urbibus XXV capta aut occisa, & recepti pfugæ CCCLXX. quos cum Romam misisset consul, uirgis in Comitio cæsi omnes, ac de saxo deiecti. Hæc à Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerendis rebus ualetudo aduersa No- E læ tenuit. Et à prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam prouincia erat, Accua oppidum per eos dies ui captum, statiuaq. ad Ardoneas communita. Dum hæc alijs locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum peruenerat Annibal cum maxima omnium, quacunque ierat, clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi uiolatum, neque usquam uia excessum est. apparebatq. non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos, fieri. Cæterum cum prope iam mœnibus accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille locat. Tarentum triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, à M. Valerio pro pr. qui classi ad Brundusium præerat, P. Valerius legatus missus. Is primorum iuuentute conscripta, dispositisq. ad omnes portas, circaq. muros, qua res postulabat,

ſtulabat,ſtationibus,die ac nocte plurimum intentus, neque hoſtibus neque dubijs ſocijs F
quicquam præbuit ad tentandum. Sicq. diebus aliquot fruſtra ibi abſumptis, Annibal,
cum eorum nemo, qui ad lacum Auerni adiſſent,aut ipſi uenirent, aut nuncium literasúe
mitterent, uana promiſſa ſe temere ſecutum cernens,caſtra inde mouit. Tum quoque in
tacto agro Tarentino, quanquam ſimulata lenitas nondum profuerat: tamen ſpe labefa-
ctandæ fidei haud abſiſtens, Salapiam tendit: eoq. frumentum ex agris Metapontino at-
que Heracleenſi (iam media æſtas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat.
Prædatum inde Numidæ Mauriq. per Sallentinum agrum, proximosq. Apuliæ ſaltus di-
miſſi. unde cæteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti: è quibus ad
quatuor millia domanda equitibus diuiſa. Romani,cum bellum nequaquam contemnen
dum in Sicilia oriretur;morsq. tyranni duces magis impigros dediſſet Syracuſanis,quàm
cauſam aut animos mutaſſet; M. Marcello alteri conſulum eam prouinciam decernunt. G
Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, uo-
ciferatumq. ferociter,parentandū regi ſanguine coniuratorum eſſe. deinde libertatis re-
ſtitutæ dulce auditum nomen, crebro uſurpatum, ſpes facta ex pecunia regia largitionis
militi,atque fungendi potioribus ducibus:& relata tyranni fœda ſcelera, fœdioresq; libi
dines,adeo mutauere animos, ut inſepultum iacere corpus paulo ante deſiderati regis pa
terentur. Cum cæteri ex coniuratis ad exercitum obtinendum remanſiſſent, Theodorus
& Soſis regijs equis,quanto maximo curſu poterant, ut ignaros omnium regios opprime
rent,Syracuſas contendunt.cæterum præuenerat non fama ſolum,qua nihil in talibus re-
bus eſt celerius,ſed nuncius etiam ex regijs ſeruis.itaque Andronodorus & Inſulam & ar
cem,& alia,quæ poterat,quæq. opportuna erāt,præſidijs firmarat. Hexapylo Theodorus
ac Soſis poſt ſolis occaſum iam obſcura luce inuecti,cum cruentam regiam ueſtem,atque H
inſigne capitis oſtentarent,tranſuecti per Ticam,ſimul ad libertatem,ſimul ad arma uocā-
tes,in Achradinam conuenire iubent.Multitudo,pars procurrit in uias, pars in ædium ue
ſtibulis ſtat,pars ex tectis feneſtrisq. proſpectāt,& quid rei ſit,rogitant. omnia luminibus
collucent,ſtrepituq. uario complentur.armati locis patentibus cōgregantur. inermes ex
Olimpij Iouis templo ſpolia Gallorum Illyriorūque, dono data Hieroni à P. R. fixaq. ab
eo,detrahunt,precantes Iouē,ut uolens propitius præbeat ſacra arma pro patria,pro deū
delubris,pro libertate ſeſe armantibus.Hæc quoque multitudo ſtationibus per principes
regionum urbis diſpoſitis adiungitur. In inſula inter cætera Andronodorus præſidijs fir-
mat horrea publica. Locus ſaxo quadrato ſeptus, atque arcis in modum emunitus capi-
tur ab iuuentute,quæ præſidio eius loci attributa erat mittuntq. nuncios in Achradinam:
horrea frumentumq. in ſenatus poteſtate eſſe. Luce prima populus omnis armatus iner- I
miſq. in Achradinam ad curiam conuenit.ibi pro Concordiæ ara,quæ in eo ſita loco erat,
ex principibus,unus nomine Polyneus,concionem & liberam & moderatam habuit: Ser-
uitudinis indignitatiſq. homines expertos,aduerſus notum malum irritatos eſſe.Diſcor-
dia ciuilis quas importet clades,audiſſe magis à patribus Syracuſanos, quàm ipſos uidiſ-
ſe. Arma quòd impigre ceperint, laudare. magis laudaturum, ſi non utantur, niſi ulti-
ma neceſſitate coacti. in præſentia legatos ad Andronodorum mitti placere, qui denun-
cient, ut in poteſtate ſenatus ac populi ſit: portæ inſulæ pateant,reddat præſidium. ſi tu-
telam alieni regni ſuum regnum uelit facere, eundem ſe cenſere, multo acrius ab Andro-
nodoro,quàm ab Hieronymo,repeti libertatem. Ab hac concione legati miſſi ſunt. ſe-
natus inde haberi cœptus eſt, quòd ſicut regnante Hierone manſerat publicum conſi-
lium: ita poſt mortem eius ante eam diem nulla de re neque conuocati neque conſulti K
fuerant. Vt uentum ad Andronodorum eſt: ipſum quidem mouebat & ciuium conſen-
ſus, & cum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars inſulæ,uelut munitiſſima,prodita atque
alienata: ſed euocatum eum ab legatis Demarata uxor, filia Hieronis, inflata adhuc re-
gijs animis, ac muliebri ſpiritu, admonet ſæpe uſurpatæ Dionyſij tyranni uocis: qua
pedibus tractum, non inſidentem equo, relinquere tyrannidem dixerit debere. facile
eſſe momento quo quis uelit, cedere poſſeſſione magnæ fortunæ: facere & parare eam,
difficile atque arduum eſſe. paululum ſumeret ſpatij ad conſultandum ab legatis. eo ute-
retur ad accreſcendos ex Leontinis milites. quibus ſi pecuniam regiam pollicitus eſſet,o-
mnia in poteſtate eius futura. Hæc muliebria cōſilia Andronodorus neque tota aſperna-
tus

A tus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse uiam, si in præsentia tempori cessisset. itaque legatos renunciare iussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima patefactis insulæ portis, in forum Achradinæ uenit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyneus concionatus erat, ascendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suæ ueniam petiuit. Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res à publicis, sed, strictis semel gladijs, timentem, qui finis cædibus esset futurus, utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent: an quicunque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministerijs regiam contigissent, alienæ culpæ rei trucidarentur. postquam animaduertit, eos qui liberassent patriam, seruare etiam liberatam uelle, atque undique consuli in medium: non dubitasse, quin & corpus suum, & cætera omnia quæ suæ fidei tutelæq. essent, quãdo eum qui mandasset, suus furor
B absumpsisset, patriæ restitueret. Conuersus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodorũ ac Sosim: Facinus, inquit, memorabile fecistis. sed mihi credite, incohata uestra gloria, nondum perfecta est: periculumq. ingens manet, nisi communi concordię consulitis, ne libera efferatur resp. Post hãc orationem, claues portarum pecuniæq. regiæ ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione læti circa omnia fana deum supplicauerunt cum coniugibus ac liberis. postero die comitia prætoribus creandis habita. creatus in primis Andronodorus: cæteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Deomenem, fecerunt. Qui, auditis ijs quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam quæ in Leontinis erat Syracusas deuectam quæstoribus ad idipsum creatis tradiderunt. & ea quæ in insula erat, & Achradina, tradita est. muriq. ea pars, quæ ab cætera urbe nimis firmo munimento intersepiebat insulam, consensu omniũ
C deiecta est. secutæ & cæteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicides, audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio interfecto celare uoluerat: deserti à militibus, quia id tutissimum ex præsentibus uidebatur, Syracusas rediere. ubi ne suspecti obseruarentur, tanquam nouandi res aliquam occasionem quærentes: prætores primum, dein per eos senatum adeunt. Ab Annibale se missos prædicant ad Hieronymum, tanquam amicum ac socium. paruisse imperio eius, cuius imperator suus uoluerit. uelle ad Annibalem redire. cæterum cum iter tutum non sit, uagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere ut præsidij dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. gratiam magnam eos parua opera apud Annibalem inituros. Facile res impetrata: abire enim duces regios, cum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces, cupiebant. sed, quod uolebant, non quàm maturato opus erat, gnauiter expediebant.
D Interim iuuenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex naualibus socijs Romanorum erat: nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina ferebant in senatum, optimatesque. moliri clam eos atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliandæ societatis in ditione Romanorum sint: dein factio, ac perpauci auctores fœderis renouati dominentur. His audiendis credendisq. opportuna multitudo maior in dies Syracusas confluebat: nec Hippocrati & Epicidi solum spem nouandarum rerũm, sed Andronodoro etiam præbebat. Qui fessus tandem uxoris uocibus monentis nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia noua atque incognita libertate essent, dum regijs stipendijs pastus obuersaretur miles, dum ab Annibale missi duces assueti militibus iuuare possent incepta: cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam, paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui &
E alia arcana committere assuerat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant: nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad prætores defert. Qui ubi rem haud uanam esse certis indicijs compererunt: consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistum atque Andronodorum interfecerunt. & cum tumultus ab re in speciem atrociore, causam alijs ignorantibus, ortus esset: silentio tandem facto, indicem in curiã introduxerunt. Qui cũ ordine omnia edocuisset: & principium cõiurationis factum ab Harmoniæ, Gelonis filiæ, nuptijs, quibus Themisto iuncta esset: Afrorum Hispanorumq. auxiliares instructos ad cædẽ prætorum principumq. aliorũ: bonaq. eorũ prædę futura interfectoribus pronunciatum: iam mercenariorum manum assuetam imperijs Andronodori

dronodori paratam fuisse ad insulam rursus occupandam: singula deinde, quæ, per quosq́. agerentur, totamq́. uiris armisq́. instructam coniurationem ante oculos posuisset: senatui quidem tam iure cæsi, quàm Hieronymus, uidebantur. Ante curiam uariæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantem in uestibulo curiæ corpora coniuratorum eo metu compresserunt, ut silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu, & ab collegis, ut uerba faceret. Is (tanquam reos agebat) ab anteacta uita orsus, quæcunque post Hieronis mortem scelestè atque impiè facta essent, Andronodorum ac Themistum arguit fecisse. Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac uixdum pubescentem facere potuisse? tutores ac magistratus eius sub aliena inuidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certe cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos iam morti destinatosque, alia noua scelera post mortem tyranni molitos. palam primo, cum clausis Andronodorus insulæ portis, hæreditatem regni creuerit: quæq́. procurator tenuerat, pro domino possederit. proditus deinde ab eis qui in insula erant, circumsessus ab uniuersa ciuitate, quæ Achradinam tenuerit, ne quicquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit. & ne beneficio quidem atque honore potuerit uinci: cum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset prætor. Sed animos eis regios regias coniuges fecisse: alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas. Sub hanc uocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, nullam earum uiuere debere, nec quenquam superesse tyrannorum stirpis. Hæc natura multitudinis est: aut seruit humiliter, aut superbe dominatur. libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt. & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui auidos atque intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & cædes irritent: sic tum extemplo prætores rogationem promulgarunt (acceptaque penè prius, quàm promulgata est) ut omnes regiæ stirpis interficerentur. missiq́. à prætoribus Damaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andronodori & Themistij, interfecerunt. Heraclea erat filia Hieronis, uxor Sosippi: qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, uoluntarium consciuerat exilium. Ea cum ad se quoque uenire præsciisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus uirginibus, resolutis crinibus, miserabiliq́. alio habitu: & ad ea addidit preces, nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisq́. fratris, ne se innoxiam inuidia Hieronymi conflagrare sinerent. nihil se ex regno illius, præter exilium uiri, habere. neque fortunam suam eandem uiuo Hieronymo fuisse, quam sororis: neque interfecto eo causam eandem esse. Quid, quod si Andronodoro consilia processissent: illa cum uito fuerit regnatura, sibi cum cæteris seruiendum? Si quis Sosippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas, cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit nauim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit: in liberata patria coniugem eius, ac liberos de uita dimicare? quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculũ à sola, ac propè uidua, & puellis in orbitate degentibus esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: inuisam tantum regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis, Siciliaque, & asportari Alexandriam iuberent ad uirum uxorem, ad patrem filias. Auersis auribus animisque, cassè ne tempus tereretur, (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) tum omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare instituit: à qua ætate etiam hostes irati abstinerent. ne tyrannos ulciscendo, quæ odissent scelera, ipsi imitarentur. Inter hæc abstractam à penetralibus iugulant. in uirgines deinde respersas matris cruore, impetum faciunt: quæ alienata mente simul luctu metuque, uelut captæ furore, occursu se ex sacrario proripuerunt: ut, si effugium patuisset in publicum, impleturæ urbem tumultu fuerint. tum quoque haud magno ædium spatio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore euaserunt: tenentibusque, cum tot ac tam ualidæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt. tandem uulneribus cõfectæ, cum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt. cædemq́. per se miserabilem, miserabiliorem casus fecit: quòd paulo post nuncius uenit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia ordia orta, quòd adeò festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themistij (nam ambo prætores fuerant) comitia poscere, quę nequaquam ex sententia prætorum futura essent. Statutus

A tus est comitijs dies: quo nec opinantibus omnibus, unus ex ultima turba Epicidem nominauit: tum inde alius Hippocratem. crebriores deinde eæ uoces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio, non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia nouare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primo: & trahendam rem esse. postremo uicti consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare quid uellent: quanquã ægre ferebant, & de inducijs dierum decem legatos isse ad Ap. Claudium: &, impetratis eis, alios qui de fœdere antiquo renouando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem nauium centum Romanus habebat, quò euaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quoue eos ageret noua atque insolita libertas, opperiens. Per eosdem dies cum ad Marcellum uenientem in Siciliam legati Syracusani missi ab Appio essent: auditis B conditionibus pacis Marcellus posse rem conuenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renouando fœdere agerent, misit. Et iam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est: dempto timore, Hippocrates & Epicides nunc apud mercenarios milites, nunc apud transfugas, prodi Romanis Syracusas, criminabantur. At uero Appius naues ad hostium portus, quid aliæ partis hominibus animi accederet, operiens, in statione habere cœpit. Ingens in speciem criminibus uanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur. In hac turbatione rerum in concionem uocari placuit, ubi cum alij aliò tenderent, nec procul à seditione res esset, Apollonides, principum unus: orationem salutarem, ut in tali tempore, habuit: Nec spem salutis, nec perniciem propiorem unquam ciuitati ulli fuisse. si enim uno animo omnes uel ad C Romanos, uel ad Carthaginienses inclinent, nullius ciuitatis statum fortunatiorem, gratioremue fore. si alia alio trahat res, non inter Pœnos Romanosq́. bellum atrocius fore, quàm inter ipsos Syracusanos: cum intra eosdem muros pars unaquæque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. itaque ut idem omnes sentiant, summa ui agendum esse. utra societas sit utilior: longe minoris adeo rem momenti ad consultationem esse. sed tamen Hieronis potius, quàm Hieronymi auctoritatem sequendam in socijs legendis, uel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam, nunc incognitæ, quondam infideli, præferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quòd Carthaginiensibus ira pax negari possit, ut non utique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac studij uisa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est prætoribus ac delectis senatorum militare e- D tiam consilium, iussi & duces ordinum præfectiq́. auxiliorum simul consulere. Cum sæpe acta res esset medijs certaminibus: postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittiq́. cum eis legatos ad rem confirmandam. Dies haud ita multi intercesserant, cum ex Leontinis legati præsidium finibus suis orantes uenerunt. Legatio peropportuna uisa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesq́. eius ablegandos. Hippocrates prætor ducere eo transfugas iussus. secuti multi ex auxilijs mercenarijs quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & missis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod iandiu cupiebant, nouandi res occasio data est: & hi sentinam quandam urbis rati exhaustam, lætabantur, cæterum leuauerunt modo in præsentia uelut corpus ægrum, quò mox in grauiorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima prouinciæ Romanæ primo furtiuis excursionibus uastare cœpit: deinde E cum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copijs impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ cum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicides non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegarentur. Epicides, ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua concitando bello: profectus & ipse in Leontinos, quia satis eus aduersus populum Romanum concitatos cernebat: auertere etiam ab Syracusis cœpit. Nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut quicunque populi sub regibus fuissent, & suæ ditionis essent: nec iam libertate contentos esse, nisi etiam regnant, ac dominentur. Renunciandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse:

esse: uel quòd in solo urbis suæ tyrannus ceciderit; uel quòd ibi primum conclamatum ad libertatem, relictisque regijs ducibus, Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiédam. Facile multitudini persuasum. legatisq. Syracusanorum & de cæde stationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicidem abire, seu Locros, seu quò alio mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus, ferociter responsum est. Neque mandasse sese Syracusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri alienis fœderibus. Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse. itaque integro secum fœdere, bellum Romanos cum ijs gesturos, neque sese defuturos ei bello: ita, ut in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax conuenisset. Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ob iram inter conditiones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnaret. Hippocrates atq; Epicides, posteaquam capi muros, refringiq. portas uiderunt, in arcem sese cum paucis recepere. inde clam nocte Herbesum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, captam urbem esse, cætera falsa mista ueris ferens, cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quenquam puberem arbitrari superesse: direptam urbem, bona locupletum donata. Ad nuncium tam atrocem constitit agmen: concitatisq. omnibus, duces (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent, consultabant. Erroris speciem haud uanam mendacio præbuerant uerberati ac securi percussi transfugæ ad duo millia hominum. Cæterum Leontinorum militumq. aliorum nemo post captam urbem uiolatus fuerat: suaq. omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumpserat, restituebantur. Nec ut in Leontinos irent, proditos ad cædem commilitones querentes, perpelli potuere: nec ut eodem loco certiorem nuncium expectarent. Cum ad defectionem inclinatos animos cernerent prætores; sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentię sublati essent; exercitum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur, spe, territis omnibus, per proditionem urbis potiundæ. quod ubi frustra eis fuit inceptum, ui agendum rati, postero die Megaris castra mouent, ut Herbesum omnibus copijs oppugnarent. Hippocrates & Epicides non tam tutum prima specie, quàm unum, spe undique abscissa, consilium esse rati, ut se militibus permitterent, & assuetis magna ex parte sibi, & tum fama cædis commilitonum accensis, obuiam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorũ Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Annibalis beneficium habebant, capti ad Trasymenum inter Romana auxilia, dimissique. quos ubi ex signis armorumq. habitu cognouere Hippocrates atque Epicides, ramos oleæ ac uelamenta alia supplicum porrigentes orare, ut reciperent sese, receptosq. tutarentur, neu proderent Syracusanis, à quibus mox ipsi trucidandi P. R. dederentur. enimuero conclamant, bonum ut animum haberent, omnem se cum illis fortunam subituros. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturq. agmen: necdum, quæ moræ causa foret, peruenerat ad duces. Postquam Hippocratem atque Epicidem adesse peruasit rumor, fremitusque toto agmine haud dubie approbantium aduentum eorum, extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt: qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset, rogitantes, colloquia serendi cum hoste, iniussuq. prætorum miscendi eos agmini suo? comprehendi uincirique. catenis iusserunt Hippocratem. ad quam uocem tantus extemplo primum à Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab alijs, ut facile, si ultra tenderent, appareret, eis timendum esse. Soliciti incertique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri signa iubent, nunciosq. de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, uelut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat. Prætores Syracusani Marcello suo S. Secundum salutem, ut assolet, scriptum erat, Recte eum atque ordine fecisse, quòd in Leontinis nulli pepercisset. sed omnium mercenariorum militum eandem esse causam: nec unquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in urbe aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, ut eos qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas. Hæc cum recitata essent, tãto clamore ad arma discursum est,

A ſum eſt, ut prætores inter tumultum pauidi obequitauerint Syracuſas. et ne fuga quidem
eorum ſeditio compreſſa eſt, impetusq́. in Syra cuſanos milites fiebat. nec ab ullo tempe
ratum foret, ni Epicides atque Hippocrates iræ multitudinis óbuiam iſſent: non à miſeri
cordia, aut humano conſilio: ſed ne ſpem reditus præciderent ſibi, &, cum ipſos ſimul mili
tes fidos haberēt, ſimul obſides: tum cognatos quoque eorum, atque amicos tanto meri-
to primum, dein pignore ſibi cociliarent, expertique, quàm uana aut leui aura mobile uul
gus eſſet, militem nacti ex eo numero qui in Leontinis circumſeſſi erant, ſubornant, ut Sy
racuſas perferret nuncium conuenientem eis quæ ad Mylam falſo nunciata erant: aucto-
remq́. ſe exhibendo, ac uelut uiſa, quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.
Huic non apud uulgum modo fides fuit, ſed ſenatum quoque in curiã introductus mouit,
ut uani quidam homines palam ferrent, perbene detectam in Leontinis eſſe auaritiam &
B crudelitatem Romanorum. eadem, ſi intraſſent Syracuſas, aut fœdiora etiã, quo maius ibi
auaritiæ præmium eſſet, facturos fuiſſe. Itaque claudendas cuncti portas, & cuſtodiendam
urbem cenſere. ſed non ab eiſdem omnes timere, nec eoſdem odiſſe. apud militares pene
omnes, partemq́. magnam plebis inuiſum eſſe nomen Romanum. prætores, optimatũq́.
pauci quanquam inflati uano nuncio erant, tamen ad propiùs præſentiusq́. malum cautio
res eſſe. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicides: ſerebanturq́. collo-
quia per propinquos popularium qui in exercitu erant, ut portas aperirent, ſinerentque
communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam unis foribus Hexapyli a-
pertis cœpti erant recipi, cum prætores interuenerunt. et primo imperio minisque, de-
inde auctoritate deterrendo, poſtremo, ut omnia uana erant, obliti maieſtatis, precibus
agebant, ne proderent patriam tyranni ante ſatellitibus, & tum corruptoribus exercitus.
C Sed ſurdæ adeo omnium aures concitatæ multitudinis erant, quòd non minore intus
ui, quàm foris, portæ effringerentur. effractisq́. omnibus tuto in Hexapylo agmen
receptum eſt. Prætores in Achradinam cum iuuentute popularium confugiunt. mer-
cenarij milites, perfugæque, & quicquid regiorum militum Syracuſis erat, agmen hoſtiũ
augent. ita Achradina quoque primo impetu capitur, prætoresque, niſi qui inter tumul
tum effugerunt, omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Poſtero die ſerui ad pi-
leum uocari; & carcere uincti, emiſſi. confuſaq́. omnis multitudo Hippocratem atque
Epicidem creant prætores: Syracuſæque, cum breue tempus libertas affulſiſſet, in anti-
quam ſeruitutem reciderunt. Hæc nunciata cum eſſent Romanis, ex Leontinis mota ſunt
extemplo caſtra ad Syracuſas. Et ab Appio legati per portum miſſi forte in quinqueremi
erant. præmiſſa quadriremis cum intraſſet fauces portus, capitur. legati ægre effugerunt.
D Et iam nõ modo pacis, ſed ne belli quidem iura relicta erant: cum Romanus exercitus ad
Olympicum (Iouis id templum eſt) mille & quingentis paſſibus ab urbe caſtra poſuit.
Inde quoque legatos præmitti placuit. quibus, ne intrarent urbem, extra portam Hippo
crates atque Epicides obuiam cum ſuis proceſſerunt. Romanus orator non bellum ſe Sy
racuſanis, ſed opem auxiliumq́. afferre ait: & ijs qui ex media cæde elapſi perfugerint ad
ſe, & eis qui metu oppreſſi, fœdiorem non exilio ſolum, ſed etiam morte ſeruitutem patiã
tur. Nec cædem nefandam ſociorum inultam Romanos paſſuros. itaque ſi eis qui ad ſe per
fugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac cædis auctores dedantur, & libertas legesq́.
Syracuſanis reſtituantur, nihil armis opus eſſe. ſi ea non fiant: quicunque in mora ſit, bel
lo perſecuturos. Ad ea Epicides, ſi qua ad ſe mandata haberent, reſponſum eis ait ſe datu-
ros fuiſſe: cum in eorum, ad quos uenerint, manu res Syracuſana eſſet; tum reuerterentur.
E Si bello laceſſant, ipſa re intellecturos, nequaquam idem eſſe Siracuſas ac Leõtinos oppu
gnare. Ita legatis relictis portas clauſit. Inde terra marique ſimul cœptæ oppugna-
ri Syracuſæ, terra ab hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu alluitur. et quia
ſicut Leontinos terrore ac primo impetu ceperant, non diffidebant uaſtam diſiectamq́. ſpa
tio urbem parte aliqua ſe inuaſuros, omnem apparatum oppugnandarum urbium muris
admouerunt. Et habuiſſet tanto impetu cœpta res fortunam, niſi unus homo Syracuſis ea
tempeſtate fuiſſet. Archimedes is erat, unicus ſpectator cœli, ſiderumque, mirabilior ta-
men inuentor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque: quibus ea quæ ho-
ſtes ingenti mole agerent, ipſe perleui momento ludificaretur. Murum per inæquales du-
ctum colles, pleraque alta & difficilia aditu, ſummiſſa quædam, & quæ planis uallibus adi

ri possent,ut cuique aptum uisum est loco,ita omni genere tormentorum instruxit. Achradinæ murum,qui, ut ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex cæteris nauibus sagittarij funditoresque,& uelites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, uix quenquam sine uulnere consistere in muro patiebantur. Hi,quia spatio missilibus opus est,procul muro tenebant naues. iunctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demptis interioribus remis,ut latus lateri applicaretur: cum exteriore ordine remorum uelut naues agerentur: turres contabulatas, machinamentaq. alia quatiendis muris portabant. Aduersus hunc naualem apparatum, Archimedes uariæ magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas quæ procul erant naueis,saxa ingenti pondere emittebat: propiores leuioribus,eoq. magis crebris petebat telis. postremo,ut sui uulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit: per quæ caua pars sagittis pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quidem subibant naues,quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollenone super murum eminente, ferrea manu firmæ catenæ illigata, cum iniecta proræ esset,grauiq. libramento plumbi recelleret ad solum, suspensa prora nauim in puppim statuebat. dein remissa subito,uelut ex muro cadentem nauim cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affligebat, ut etiam si recta recideret,aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa; omnisq; uis est auersa, ut totis uiribus terra aggrederentur. sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaq. per multos annos Archimedis unica arte. natura etiam adiuuabat loci: quòd saxum cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita procliue est, ut non solum missa tormento, sed etiam quæ pondere suo prouoluta essent, grauiter in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemq. ingressum præbebat. Ita consilio habito, cum omnis conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo tantum arcere terra, mariq. commeatibus hostem placuit. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas urbes profectus,quæ in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Pelorum atque Herbesum dedentibus ipsis recepit. Megaram ui captam diruit ac diripuit, ad reliquorum,ac maxime Syracusanorum, terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam uocant Minoam, quinque & uiginti millia peditum, tria equitum, XII elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copijs ante tenuerat ad Pachynum classem: sed postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant profectus Carthaginem, aditusque ibi & ab legatis Hippocratis,alterisque Annibalis, qui uenisse tempus aiebant Siciliæ per summum decus repetendæ: & ipse haud uanus præsens monitor facile perpulerat,ut,quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam traijcerentur. Adueniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque ciuitatum quæ partis Carthaginiensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos,ut postremo etiam qui obsidebantur Syracusis,animos sustulerint. & parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sunt: ut Epicides præesset custodiæ urbis; Hippocrates Himilconi cohiunctus, bellum aduersus consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus,castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus superuenit Marcellus,ab Agrigento iam occupato,cum frustra eò, præuenire hostem festinans,tendisset, rediens: nihil minus ratus, quàm illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obuiam fore. sed tamen metu Himilconis Pœnorumque, ut quibus nequiquam eis copijs quas habebat, par esset, quàm poterat maxime intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat. Forte ea cura,quæ erat aduersus Pœnos præparata, aduersus Siculos usui fuit. Castris ponendis incompositos ac dispersos nactus eos,& plerosque inermes,quod peditum fuit circumuenit: eques leni certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficientes ab Romanis cum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas redijt: & post paucos dies Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum, octo ferme inde millia castra posuit. Sub idem fere tempus & naues longæ quinque & quinquaginta Cartaginiensium cum Bomilcare, classis præfecto, in magnum portum Syracusas ex alto decurrere: & Romana item classis XXX quinqueremes legionem primam Panormi

A mi exposuere: uersumq. ab Italia bellum. adeo uterque populus in Siciliam intentus fuisse uideri poterat. Legionem Romanam, quæ exposita Panormi erat, uenientem Syracusas prædæ haud dubie sibi futuram, Himilco ratus, uia decipitur. mediterraneo nanque Pœnus itinere duxit: legio maritimis locis classe prosequente ad Ap. Claudium Pachynum cum parte copiarum obuiam progressum, peruenit. Nec diutius Pœni Syracusis morati sunt. & Bomilcar simul parum fidens nauibus suis, duplici facile numero classe aduentantibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis, quàm inopia aggrauari socios, uelis in altum datis, in Africam transmisit. & Himilco secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua prius, quàm maioribus copijs iungeretur, occasio pugnandi esset: postquam ea nulla côtigerat, tutumq. ad Syracusas & munimento & uiribus hostem tenebat: ne frustra assidendo, spectandoq. obsidionem sociorum, tempus tereret, castra inde

B mouit: ut quocunque uocasset defectionis ab Romanis spes, admoueret exercitum: ac præsens suas res fouentibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: ubi frumenti magna uis, commeatusq. omnis generis conuecti erant à Romanis. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum ciuitatum animi: præsidiaq. Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelso loco ac prærupto undique sita, cum inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce ualidum, præfectumq. præsidij haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, uir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quàm in fide Siculorum, reponeret. & tum intenderant eum ad cauendum omni cura tot auditæ proditiones defectionesque urbium & clades præsidiorum. itaque nocte dieq. iuxta parata instructaq. omnia custodijs ac uigilijs erant: nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Ennensium

C principes iam pacti cum Himilcone de proditione præsidij, animaduerterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, aperte ac propalam placuerat agendum. Urbem arcemque suæ potestatis aiunt debere esse. si liberi in societatem, non serui in custodiam traditi essent Romanis. itaque claues portarum reddi sibi, æquum censent. bonis socijs fidem suam maximum uinculum esse. & ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si uolentes, ac non coacti, mansissent in amicitia. Ad ea Romanus, se in præsidio impositum esse dicere ab imperatore suo: clauesque portarum, & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo, nec Ennensium arbitrio haberet, sed eius qui commisisset. præsidio decedere, apud Romanos capitale esse: & nece liberorum etiam suorum eam parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrij esset. Se uero negare illi missuros: testatique, si uerbis nihil agerent, uindictam aliquam libertatis suæ quæsituros. Tum Pinarius ait illis,

D si ad consulem grauarentur mittere, sibi saltem darent populi consilium: ut sciretur utrum paucorum ea denunciata, an uniuersæ ciuitatis essent. Consensu in posterum diem concio edicitur. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, conuocatis militibus, Credo ego uos audisse milites, inquit, quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumuenta & oppressa sint per hos dies. eam uos fraudem, deum primo benignitate, dein uestra ipsi uirtute, dies noctesq. perstando ac peruigilando in armis, uitastis. utinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo, traduci possit. Hæc, occulta fraude, cautio est: qua, quia adhuc minus cuiquam successit, aperte ac propalam claues portarum reposcunt. quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Enna erit: fœdiusq. hic trucidabimur, quàm Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam

E ægre ad consultandum sumpsi, qua uos certiores periculi instantis facerem. Orta luce, concionem habituri sunt ad criminandum me, concitandumq. in uos populum. itaque crastino die, aut uestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur. nec præoccupati, pecuifj: nec occupantes, periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, eius uicto ia erit. intenti ergo omnes armatiq. signum expectabitis. ego in concione ero: & tempus quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoq. traham. cum toga signum dedero, tum mihi undique clamore sublato turbam inuadite, ac sternite omnia ferro: & cauete, quisquam ex ijs supersit, à quibus aut uis aut fraus timeri possit. Vos Ceres mater ac Proserpina præcor, cæteri superni inferniq. dij, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosq. colitis, ut ita nobis uolêtes propitij adsitis, si uitandæ, nô inferédæ fraudis cau

sa hoc consilij capimus. Pluribus uos milites hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes, incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt; ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri possit. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alii alijs locis ad obsidenda itinera, claudendosq. oppidanis exitus, pars maxima super theatrum, circaq. assueti & ante spectaculis concionum, cósistunt. Productus ad populum à magistratibus præfectus Romanus, cum consulis ea de re ius ac potestatem esse, non suam, & pleraque eadem, quæ pridie, prius dixisset; primo sensim ac plures reddere claues, dein iam una uoce id omnes iuberent, cunctantiq. ac differenti ferociter minitarentur, nec uiderentur ultra uim ultimam dilaturi: tum præfectus toga signum, ut conuenerat, dedit. milites q. intenti dudum ac parati, alij superne in aduersam concionem clamore sublato decurrunt: alij ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Ennenses cauea inclusi: coaceruanturq. non cæde solum, sed etiam fuga, cum alij super aliorum capita ruerent, atque integri saucijs, uiui mortuis incidentes cumularentur. Inde passim discurritur, & urbis captæ modo fugaq. & cædes omnia tenent, nihilo remissiore militum ira, quòd iure turbam inermem cædebant, quàm si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna aut malo aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbauit, & prædam Ennensium militibus concessit, ratus timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ, claræq. uel ob insignem munimento naturali locum, uel ob sacrata omnia uestigijs raptæ quondam Proserpinæ, prope uno die omnem Siciliam peruasit. & quia cæde infanda rebantur non hominum tantum, sed etiam deorum sedem uiolatam esse: tum uero qui etiam ante dubij fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit, cum acciti à proditoribus nequicquam ad Ennam exercitum admouissent. Marcellus retro in Leontinos redit; frumentoq. & commeatibus aliis in castra conuectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas uenit. inde, Ap. Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisq. præfecit ueteribus, ipse hibernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leontiam uocant locum) communiit, ædificauitque. Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta. Eadem æstate & cum Philippo rege, quod iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium prætorem uenerunt, præsidentem classi, Brundusio, Calabriæq. circa litoribus, nunciantes Philippum primum Apolloniam tentasse, leuibus biremibus CXX. flumine aduerso subuectum: deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admouisse: eamq. urbem sitam in plano, neque mœnibus, neque uiris, neque armis ualidam, primo impetu oppressam esse. Hæc nunciantes, orabant ut opem ferret, hostemq. haud dubium Romanis, terra aut maritimis uiribus arceret, qui ob nullam aliam causam, nisi quòd imminerent Italiæ, peterentur. M. Valerius, præsidio loci eius relicto P. Valerio legato, cum classe instructa parataque, & quot longæ naues militum capere non poterant, in onerarias impositis, altera die Oricum peruenit: urbemq. eam leui tenente præsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eò ab Apollonia uenerunt nunciantes, in obsidione sese, quòd deficere ab Romanis nollent, esse: neque sustinere ultra uim Macedonum posse: nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se quæ uellent pollicitus, mille delectorum militum nauibus longis mittit ad ostium fluminis cum præfecto sociûm Næuio Crispo, uiro impigro, & perito militiæ. Is, expositis in terram militibus, nauibusq. Oricum retro, unde uenerat, ad cæteram classem remissis, milites procul à flumine per uiam minime ab regis obsessam duxit: & nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus. Die insequenti quieuere, dum præfectus iuuentutem Apolloniatum, armaque, & urbis uires inspiceret. ubi ea uisa inspectaq. satis animorum fecere, simulq. ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset: silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egressus, castra hostium adeo neglecta atque aperta intrauit, ut satis constaret, prius plus mille hominum uallum intrasse, quàm quisquam sentiret: ac si cæde abstinuissent, peruenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes proximorum portæ excitauit hostes. inde tantus terror pauorq. omnes occupauit, ut non modo alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur: sed etiam ipse rex, sicut somno

excitus

A excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi, uix decoro habitu, ad flumen nauesq́. perfugerit. eodem & alia turba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. plus tamen hostium aliquanto captum, quàm cæsum est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, balistas, tormentaq́. alia, quæ oppugnandæ urbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna uenisset. Apolloniam deuexere. cætera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc cum Oricum essent nunciata, M. Valerius classem extemplo ad ostium fluminis duxit, ne nauibus capessere fugam rex posset. itaque Philippus neque terrestri neque nauali certamine satis fore parem se fidens, subductis aut incensis nauibus, terra Macedoniam petijt, magna ex parte inermi exercitu, spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernauit. Eodem anno in Hispania uariæ res gestæ. nam prius quàm Romani amnem Iberum transirent, ingen-

B tes copias Hispanorum Mago & Asdrubal fuderunt. defecissetq́. ab Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim trapucto exercitu Iberum, dubijs sociorum animis in tempore aduenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & conuexerant ante frumentum. tamen quia omnia circa hostium plena erant, agmenq́. Romanum impune incursatum ab equitibus hostium fuerat, & ad duo millia aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: cessere inde Romani per prius pacata loca, & ad montem Victoriæ castra communiuere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copijs, & Asdrubal, Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto aduenit: contraq́. castra Romana trans fluuium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa uisenda, haud fefellit hostes: oppressissentq́. eum in patentibus campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoque cir-

C cumsessus, aduentu fratris obsidione eximitur. Castulo urbs Hispaniæ ualida ac nobilis, & adeo coniuncta societate Pœnis, ut uxor inde Annibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illirurgi oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat. uidebanturq́. inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, ut socijs præsidioq́. ferret opem, cũ legione expedita profectus inter bina castra cum magna cæde hostium urbem est ingressus. & postero die eruptione æque felici pugnauit. supra duodecim millia hominum cæsa duobus prælijs: plus decem millia capta, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est obsidione. Bigerra inde urbs (socia & hæc Romanorum erat) à Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adueniens Cn. Scipio soluit. Ad Mundam exinde castra Punica mota. Et Romani eò confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas, egregieq́. uincentibus Romanis si-

D gnum receptui est datum, quòd Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pauorq́. circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset uulnus. Cæterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora interuenisset, castra eo die Punica capi potuerint. iam enim non milites solum, sed elephanti etiam usque ad uallum acti erant: superq́. ipso nouem & triginta elephanti pilis confixi. Hoc quoque prælio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa: prope tria millia capta, cum signis militaribus septem & quinquaginta. Ad Auringen inde urbem Pœni recessere. & ut territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit. nec dubia uictoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quàm antea, quia pauciores superfuerant qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisq́. bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, breui repleuit exercitum: animosq́. ad tentandum de integro certamen fecit. alij plerique milites, sicut pro

E parte toties intra paucos dies uicti, eisdem animis, quibus prius, eodemq́. euentu pugnauere. plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quàm mille capta: & signa militaria LVIII & spolia plurima Gallica fuere: annuli aurei, torques, armillæq́. magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Ciuismaro nomina erant) eo prælio ceciderunt. octo elephanti capti, tres occisi. Cum iam res prosperæ in Hispania essent, uerecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quod causa belli esset, quintum iam annum sub hostium potestate esse. itaque id oppidum, ui pulso præsidio Punico, receperunt: cultoribusq́. antiquis, quos uis reliquerat belli, restituerunt. & Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona uendiderunt, urbemq́. eorum deleuere. Hæc in Hispania, Q. Fabio, M. Claudio

Y 3 consulibus,

A procul à castris placere in aliqua fida ciuitate seruari per belli tempus. perpetrato bello tum consultandum utrum defectio prior plus merita sit poenæ, an hic reditus ueniæ. Fabio assensum est. catenisq; ligatus traditus & ipse & comites: & auri satis magnum pōdus, quod secum tum attulerat, ei seruari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clausum asseruabant. Arpis domi primum desiderari quæriq. est coeptus: dein fama per totam urbem uulgata, tumultum pro principe amisso fecit: metuq. rerum nouarum, extemplo nuncij ad Annibalem missi. Quibus nequaquam offensus Poenus; quia & ipsum, ut ambiguæ fidei uirum, suspectum iampridem habebat, & causam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi, uendendique. cæterum ut iræ magis, quàm auaritiæ, datum crederent homines, crudelitati quoque grauitatem addidit: coniugemq. eius ac liberos in castra accitos. quæstione prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri B argentiq. domi relictum esset: satis cognitis omnibus, uiuos combussit. Fabius ab Suessula profectus, Arpos primum instititit oppugnare. ubi cum à mille fere passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm urbis, moeniaque, quæ pars tutissima moenibus erat, qua maxime neglectam custodia uidit, eà potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus quæ ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosq. uiros fortes eis præfecit: & milites sexcentos, quantum satis uisum est, attribuit: eosque, ubi quartæ uigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas iussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, uia infrequenti per desertam partem urbis. eam portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte claustra refringere iubet: & tenentes partem urbis cornu signum dare, ut cæteræ copiæ admouerentur; parata omnia atque instructa sese habiturum. Ea impigre facta; & quod impedimentum agentibus fore uide C batur, id maxime ad fallendum iuuit. Imber à nocte media coortus, custodes uigilesq. dilapsos è stationibus suffugere in tecta coegit, sonituq. primo largioris procellæ, strepitum demolientium portam exaudiri prohibuit: lentior deinde æqualiorq. accidens auribus, magnam partem hominum sopiuit. Posteaquam portam tenuerunt, cornicines in uia paribus interuallis dispositos canere iubent, ut consulem excirent. Id ubi factum ex composito est, signa efferri consul iubet: ac paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur. Tum demum hostes excitati sunt, iam & imbre conquiescente, & propinqua luce. Præsidium in urbe erat Annibalis, quinque millia ferme armatorum; & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Poeni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisq. uijs est; cum Romani non uias tantum, sed tecta etiam proxima portæ occupassent: ne peti superne ac uulnerari possent. D Cogniti inter se quidam Arpiniq. & Romani, atque inde colloquia coepta fieri: percunctantibus Romanis, quid sibi uellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod ob meritum Poenorum, pro alienigenis ac barbaris Italici aduersus ueteres socios Romanos bellum gererent? & uectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent? Arpinis purgantibus, ignaros omnium se uenum à principibus datos, pene captos oppressosq. à paucis esse. Initio orto plures cum pluribus colloqui. postremo prętor Arpinus ab suis ad consulem deductus, fideq. data inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis aduersus Carthagi nienses arma uerterunt. Hispani quoque paulo minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quàm ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emissiq. cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam uenerunt. Arpi sine clade ullius, præterquam unius ueteris proditoris, no- E ui perfugæ, restituti Romanis. Hispanis duplicia cibaria dari iussa, operaq. eorum forti ac fideli persæpe respublica usa est. Cum consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset: equites CXII nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana quæ super Suessulam erant, uenerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt, colloqui se cum prætore uelle. Cn. Fuluius castris præerat. cui ubi nunciatum est, X ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi quæ postularent audiuit: (nihil autem aliud petebant, quàm ut Capua recepta, bona sibi restituerentur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Atternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romæ foedum incendium per duas noctes ac diem unum tenuit. solo æqua-

ta omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum Aequimælio Iugarioque uico. in templis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, late uagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit. Eodem anno P. & Cn. Cornelij, cum in Hispania res prosperæ essent, multosque & ueteres reciperent socios, & nouos adijcerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subito Carthaginiensibus hostis factus. ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiam societatemq. facerent: & pollicerentur, si perseueraret urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano: & adnixuros, ut in tempore, & bene cumulatam gratiam referãt. Grata ea legatio barbaro fuit. collocutusque cum legatis de ratione belli gerendi, ut ueterum militum uerba audiuit, quàm multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ animaduertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus socijs facerent, orauit, ut duo legationem referrent ad imperatores suos: unus apud sese magister rei militaris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita iam inde à principijs gentis maiores suos bella gessisse, ita se à pueris insuetos. sed habere hostem pedestri fidentem Marte, cui se æquari robore uirium uelit. & sibi pedites comparandos esse: & ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi, ordinandique & instruendi eos, artem ignorare. omnis, uelut forte congregata, turba sua inscia ac temeraria esset. Facturos se in præsentia quod uellet, legati responderunt; fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regem remansit. Cum duobus Romanis relata Numidasque legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandauit, ut protinus Numidas, qui intra portas seu præsidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent. Et Statorius ex multa iuuentute regi pedites conscripsit: ordinatosque proxime morem Romanum instruendo, & decurrendo signa sequi, & seruare ordines docuit: & operi, alijsque institutis militaribus ita assuefecit, ut breui rex non equiti magis fideret, quàm pediti, collatisque æquo campo signis, iusto prælio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis aduentus magno emolumento fuit. nanque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis iuncta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiæ (Massylia ea gens uocatur) regnantem, legatos mittunt. Filium Gala Massanissam habebat, XVII annos natum, cæterum iuuenem ea indole, ut iam tum appareret, eius regnum opulentius, quàm quod accepisset, facturum. Legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut potentior societate eorum aduersus reges populosque Africæ esset, docent, melius fore Galæ quoque, Carthaginiensibus iungi quamprimum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem, nihildum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse. Facile persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, ut exercitum mitteret. Qui Carthaginiensium legionibus coniunctis, magno prælio Syphacem deuicit. XXX millia eo prælio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidis (extremi prope Oceanum aduersus Gadeis colunt) refugit: affluentibusque ad famam eius undique barbaris, ingenteis breui copias armauit: cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremptam freto traiiceret, Massanissa cum uictore exercitu aduenit. isq. ibi cum Syphace ingenti gloria, per se, sine ullis Carthaginensium opibus gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quòd Celtiberum iuuentutem eadem mercede, quæ pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: & nobilissimos Hispanos supra CCC inde in Italiam ad solicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miserunt. Id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quòd mercenarium militem in castris neminem, ante quàm tum Celtiberos, Romani habuerunt.

EPITOME LIBRI XXV.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante legitimos annos ædilis factus est. Annibal urbem Tarentum præter arcem, in quam præsidium Romanorũ fugerat, per Tarentinos iuuenes, qui se noctu uenatum ire simulauerant, cepit. Ludi Apollinares ex Martij carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat instituti sunt. A Q. Fuluio, & Ap. Claudio consulibus aduersus Annonem, Pœnorũ ducem, prospere pugnatũ est. Ti. Sempronius Gracchus pro cõsule ab hospite suo Lucano in insidias deductus: à Magone interemptus est. Centenius Penula, qui centurio militauerat, cum petisset à senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusq́. esset, si hoc impetrasset, de Annibale uictoriam: octo millibus acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Annibale, & cum exercitu cæsus est. Cn. Fuluius prætor male aduersus Annibalem pugnauit: in quo prælio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est a Q. Fuluio, & ab Ap. Claudio consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnauit anno tertio: & ingentem se uirum gessit. in eo tumultu urbis captæ Archimedes intentus formis, quas in puluere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumq́. rerum feliciter gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus cæsi anno octauo, quàm in Hispaniam iuerant. amissaq́. eius prouincia possessio foret, nisi L. Martij, equitis Romani, uirtute & industria contractis exercituum reliquijs, eiusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. ad triginta septem millia cæsa, ad mille octingentos triginta capti, præda ingens parta: dux Martius appellatus est.

LIBER XXV.

DVm hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Annibal in agro Tarentino æstatem consumpsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiundæ. ipsorum interim Salentinorum ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttijs ex XII populis, qui anno priore ad Pœnos desciuerant, Consentini & Terinæi in fidem populi R. redierunt. & plures redissent, ni L. Pomponius Veientanus, præfectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Annone conflixisset. Magna ibi uis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium seruorumque, cæsa aut capta est: minimumq́. iacturæ fuit, quòd præfectus inter cæteros est captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & ante publicanus, omnibus malis artibus & reipub. & societatibus infidus, damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prælia parua, haud ulla digna memoria fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnauit. Quo diutius trahebatur bellum, & uariabant secundæ aduersæq́. res non fortunam magis quàm animos hominum: tanta religio, & ea magna ex parte externa ciuitatem incessit, ut aut homines aut dij repente alij uiderentur facti. nec iam in secreto modo atque intra parietes ac postes contemnebantur Romani ritus, sed in publico etiam ac foro Capitolioq́. mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac uates ceperant hominum mentes, quorum numerũ auxit rustica plebs ex incultis diutino bello infestisq́. agris egestate & metu in urbem compulsa, & quæstus ex alieno errore facilis, quem, uelut ex concessæ artis usu, exercebant. Primò secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam & ad publicam querimoniã excessit res. Incusati grauiter ab senatu ædiles, triumuiriq́. capitales, quòd non prohiberent; cum emouere eam multitudinem è foro, ac disijcere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit, quin uiolarentur. Vbi potentius iam esse id malum apparuit, quàm ut minores per magistratus sedaretur: M. Atilio, prætori urbano, negotium ab senatu datum est, ut & his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatusconsultum recitauit, & edixit, ut quicunque libros uaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omneis literasq́. ad se ante Kal. Apriles deferret: neu quis in publico sacróve loco, nouo aut externo ritu sacrificaret. Et aliquot publici sacerdotes

A rem ad seditionem spectare, ni propere dimitteris plebis concilium? plebe dimissa, senatus uocatur: & consules referunt de concilio plebis turbato ui atque audacia publicanorum. M. Furium Camillum, cuius exilium ruina urbis secuta fuerit, damnari se ab ingratis ciuibus passum esse: decemuiros ante eum, quorum legibus ad eam diem uiuerent: multos postea principes ciuitatis iudicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo per uim extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum Romanum aciem introduxisse, locum occupasse, ut tribunos à plebe intercluderet: tribus in suffragium uocari prohiberet, nihil aliud à cæde ac dimicatione cōtinuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quòd cesserint in præsentia furori atque audaciæ paucorum: uinciq. se ac populum Romanum passi sint: & comitia, quæ reus ui atque armis prohibiturus erat, ne causa quærentibus dimicationem daretur, uoluntate ipsius sustu-

B lerint. Hæc cum ab optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, uimq. eam contra rempublicam pernicioso exemplo factam, senatus decerneret: confestim Caruilij tribuni plebis, omissa multæ certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac, ni uades daret, prehendi à uiatore, atque in carcerem duci iusserunt. Postumius, uadibus datis, non affuit. Tribuni plebis plebem rogarunt, plebesq. sciuit, Si M. Postumius ante Kal. Maias non prodisset, citatusq. eo die non respondisset, neque excusatus esset, uideri eum in exilio esse. bonaq. eius uenire, ipsi aqua & igni placere interdici. Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac uades poscere cœperunt. primo non dantes, deinde etiam eos qui dare possent, in carcerem coniiciebant. cuius rei periculum uitantes plerique in exilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Ea

C comitia nouus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierūt; Q. Fuluius Flaccus, consul, qui & ante bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consularibus & censura insignis: & P. Licinius Crassus, qui ædilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosq. iuuenis in eo certamine deuicit. Ante hunc intra centum annos & uiginti, nemo, præter P. Cornelium Scapulam, pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules cum ægre delectum conficerent, quòd inopia iuniorum non facile in utrunque, ut & nouæ urbanæ legiones, & supplementum ueteribus scriberetur, sufficiebat: senatus absistere eos incepto uetuit: & triumuiros binos creari iussit, alteros qui citra, alteros qui ultra quinquagesimum lapidem in plateis forisq. & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent: & si qui roboris satis ad ferenda arma habere uiderentur, etiam si nondum militari ætate essent, milites

D facerent. tribuni plebis, si ijs uideretur, ad populum ferrent, ut qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, ijs perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut maiores, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumuiri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatæ sunt. Cannensis reliquiæ cladis is exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Italiam reportaretur. Hi, permissu Lentuli, primores equitum centurionumque, & robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt. è quibus unus, potestate dicendi facta, consulem, inquit, te M. Marcelle in Italiam adissemus, cum primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperassemus, in prouinciam nos morte regum turbatam ad graue bellum

E aduersus Siculos, simul Pœnosque mitti, & sanguine nostro uulneribusque magistratibus satisfacturos esse: sicut patrum memoria, qui capti à Pyrrho ad Heracleam erant, aduersus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. quanquam quod ob meritum nostrum succensuistis patres conscripti nobis, aut succensetis? Ambos mihi consules, & uniuersum senatum intueri uideor, cum te M. Marcelle intueor: quem si ad Cannas consulem habuissemus, melior & reip. & nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de conditione nostra queror, noxam cuius arguimur, nos purgare. Si non deum ira, nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarum ordo seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? militum? an imperatorum? Equidem miles nihil unquam dicam de imperatore eo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quòd non desperauerit de republica, cui

post

rei capitalis dies Postumio publicano d.

Pontifex maxi creatur Licinius Crassus.

inopia iuniorum [illegible]

de reliquijs Cannensis cladis in Siciliam relegatis.

[illegible] militibus in Sicilia relegatis.

post fugam actam sit per omneis annos prorogatum imperium. Cæteros item ex reliquijs F
cladis eius, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & prouincias obtinere audiuimus. An uobis uestrisq. liberis ignoscitis facile patres conscripti? in hæc uilia capita sæuitis? & consuli primoribusq. alijs ciuitatis fugere, cum spes alia nulla esset, turpe non fuit? milites utique morituros in aciem misistis? Ad Aliam prope omnis exercitus fugit: ad Furcas Caudinas ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exercituum taceam: tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla ignominia ijs exercitibus quæreretur, ut & urbs Roma per eum exercitum, qui ab Alia Veios transfugerat, recuperaretur: & Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eundem illum hostem sub iugum miserint, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem uero quisquam exercitum fugæ, aut pauoris insimulare potest? ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? unde consul cum equitibus quinquaginta fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Cum captiuis redēptio negabatur, nos uulgo homines laudabant, quòd reipublicæ nos seruassemus: quòd ad consulem Venusiam redissemus, & speciem iusti exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quàm apud patres nostros fuerant captiui. quippe illis arma tantū atq; ordo militandi, locusq. in quo tenderent, in castris est mutatus. quæ tamen semel nauata reipublicæ opera, & uno felici prælio recuperarunt. nemo eorum relegatus in exilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta. hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut uitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quòd commisimus, ut quisquam ex Cannensi pugna miles Romanus superesset, nihil obijci potest: nō solum à patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam relegati sumus, ubi senescamus in exilio, nequa spes nequa occasio abolendæ ignominiæ, nequa placandæ ciuium iræ, nequa denique bene moriendi sit. Neque ignominiæ finem, nec uirtutis premium petimus: modo experiri animum & uirtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus: ut uirorum, ut militum officio fungamur. Bellum in Sicilia iam alterum annum ingenti dimicatione geritur. Vrbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat. peditum & equitum acies concurrunt. ad Syracusas terra mariq. res geritur. clamorem pugnantium, crepitumq. armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tanquam nec manus nec arma habeamus. Seruorum legionibus Ti. Sempronius consul toties iam cum hoste signis collatis pugnauit: operæprecium habent, libertatem, ciuitatemque. pro seruis saltem ad hoc bellum emptis nobis simul congredi cum hoste liceat, & oppugnando quærere libertatem. Vis tu mari, uis terra, uis acie, uis urbibus oppugnandis experiri uirtutem? Asperrima quæque ad laborem periculumq. deposcimus, ut quod ad Cannas faciundum fuit, quamprimum fiat: quoniam quicquid postea uiximus, id omne destinatum ignominiæ est. Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec iuris nec potestatis suæ esse dixit: senatui scripturum se, omniaq. de sententia patrum facturum esse. Hæ literæ ad nouos consules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt. consultusq. de his literis ita decreuit senatus, Militibus qui ad Cānas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatui nihil uideri, rempublicam committendam esse. si M. Claudio pro consule aliter uideretur, faceret quod è repub. fideq. sua duceret, dum ne quis eorum munere uacaret, neu dono militari uirtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis intra Italiam esset. Comitia deinde à prætore urbano de senatus sententia, plebisq. scito sunt habita, quibus creati sunt quinqueuiri muris turribusq. reficiendis: & triumuiri bini, uni sacris conquirendis, donisq. persignandis: alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed & Spei extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cælo multa: duæ in Capitolio ædes: uallum in castris multis locis supra Suessulam, & duo uigiles exanimati: murus turresq. quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ, Reate saxum ingens uisum uolitare: sol rubere solito magis, sanguineoq. similis. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit: & per aliquot dies consules rebus diuinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum nouendiale fuit. cum Tarentinorum defectio iā diu & in spe Annibali, & in suspicione Romanis esset, causa forte extrinsecus maturādæ eius interuenit. Phileas Tarentinus diu iam per speciē legationis Romæ cum esset, uir inquieti animi,

Prodigia

Sacrū nouendiale

A animi,& minime ocium(quo tum diutino senescere uidebatur)patientis,aditum sibi ad obsides Tarétinos inuenit.Custodiebantur in atrio Libertatis minore cura:quia nec ipsis,nec ciuitati eorum fallere Romanos expediebat.Hos crebris colloquiis solicitatos,corruptis æditui duobus,cum primis tenebris custodia eduxisset,ipse comes occulti itineris factus profugit.Luce prima uulgata per urbem fuga est;emissiq́. qui sequerentur,à Tarracina cóprehensos omnes retraxerunt. deducti in comitio,uirgisq́ue,approbante populo,cæsi,de saxo deijciuntur.Huius atrocitas pœnæ, duarum nobilissimarum in Italia Græcarum ciuitatum animos irritauit,tum publice,tum etiam singulos priuatim,ut quisque tam fœde interemptos aut propinquitate aut amicitia contingebat. Ex ijs tredecim fere nobiles iuuenes Tarentini coniurauerunt,quorũ principes Nico & Philomenus erant. Hi prius, quàm aliquid mouerent,colloquendum cum Annibale rati, nocte, per speciem uenandi, urbe

B egressi ad eum proficiscuntur.et cum haud procul castris abessent,cæteri silua prope uiam sese occuluerunt. Nico & Philomenus progressi ad stationes, comprehensique, ultro id petentes,ad Annibalem deducti sunt.Qui cum & causas consilii sui,& quid pararet,exposuissent:collaudati,onerariq́. promissis,iubentur,ut fidem popularibus facerent prædandi causa se urbe egressos:pecora Carthaginiensium,quæ pastum propulsa essent,ad urbem agere.tuto ac sine certamine id facturos,promissum est.Conspecta ea præda iuuenum est: minusq́. iterum ac sæpius id eos audere,miraculo fuit.congressi cum Annibale rursus,fidè sanxerunt,liberos Tarentinos leges suaq́. omnia habituros, neque ullum uectigal Pœno pensuros,præsidiumúe inuitos recepturos:prodita præsidia Carthaginiensium fore. Hæc ubi conuenerunt,tunc uero Philomenus consuetudinem nocte egrediundi,redeundiq́. in urbem,frequentiorem facere (& erat uenandi studio insignis) canesq́. & alius apparatus se

C quebatur:captumq́. ferme aliquid aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto,aut custodibus portarum. nocte maxime commeare propter metum hostium credebant.Vbi iam eò consuetudinis adducta res est,ut quocunq; noctis tempore sibilo dedisset signum,porta aperiretur:tempus agendæ rei Annibali uisum est. Tridui uia aberat. ubi,quo minus mirum esset uno eodemq́. loco statiua eum tandiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque,qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis mora eius desierat.Cæterum posteaquam Tarentum ire constituit,decem millibus peditum atque equitum,quos in expeditione uelocitate corporum ac leuitate armorum aptissimos esse ratus est, electis,quarta uigilia noctis signa mouit:pmissisq́. octuaginta fere Numidis equitibus præcepit,ut discurrerent circa uias,perlustrarentq́. omnia oculis,ne quis agrestium procul spectator agminis falleret,progressos retraherent,obuios occiderent,ut præ

D donum magis,quam exercitus,accolis species esset.ipse raptim agmine facto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit.et ne ibi quidem nunciato quò pergerent, tantum conuocatos milites monuit,uia omnes irent: nec diuerti quenquam,aut excedere ordinem agminis paterentur:& in primis intenti ad imperia accipiēda essent,neu quid, nisi ducum iussu,facerent. se in tempore editurum quæ uellet agi.Eadem ferme hora Tarentum fama peruenerat,Numidas equites paucos populari agros terroremq́. late agrestibus iniecisse. Ad quem nuncium nihil ultra motus præfectus Romanus, quàm ut partē equitum postero die luce prima iuberet exire ad arcendum populationibus hostem. interea adeo nihil obedienter curatum est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum,Annibalem exercitumq́. castris non mouisse. Annibal concubia nocte mouit.dux Philomenus erat cum solito captæ uenationis onere. cæteri proditores ea, quæ

E composita erant,expectabant.Conuenerat autem ut Philomenus portula assueta uenationem inferens,armatos induceret,parte alia portam Temenida adiret Annibal. Ea mediterranea regione orientem spectabat:aliquantum intra mœnia includitur.Cum portæ appropinquaret,editus ex composito ignis ab Annibale refulsit.idem redditum ab Nicone signum.extinctæ deinde utrinque flammæ sunt.Annibal silentio ducebat ad portam.Nico ex improuiso ad portas sopitos uigiles in cubilibus suis obtruncat,portamq́. aperit.Annibal cum peditum agmine ingreditur,equites subsistere iubet,ut, quò res postulet,occurrere libero campo possent.Et Philomenus portulæ parte alia,quà commeare assuerat,appropinquabat.nota uox eius,& familiare iam signum cum excitasset uigilem,dicentis, uix sustinere grandis bestiæ onus,portula aperitur. inferentes aprum duos iuuenes secutus ipse

cum

cum expedito uenatore, uigilem incautius, miraculo magnitudinis, in eos qui ferebant, F uersum uenabulo traijcit. ingressi deinde triginta fere armati cæteros uigiles obtruncant, refringuntq́. portam maximam. & agmen sub signis confestim irrupit. inde cum silentio in forum ducti, Annibali se iunxerũt. Tum duo millia Gallorum Pœnus in treis diuisa partes per urbem dimittit. Tarentinos & Afros quammaxime frequentia occupare iubet, tumultu orto Romanos passim cædi, oppidanis parci. sed ut fieri id posset, præcipit iuuenibus Tarentinis, ut ubi quem suorum procul uidissent, quiescere, & silere, ac bono animo esse iuberent. Iam tumultus erat, clamorq́ue, qualis esse in capta urbe solet: sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarenrini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos. Romanis seditio aliqua cum fraude uideri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu in portum effugit: inde acceptus schapha in arcem confugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat, à proditoribus ad hoc ipsum præparata, & inscienter à Græco inflata. quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. G Vbi illuxit, & Romanis Punica, & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt: & Græci Romanos passim cæde stratos cernentes, ab Annibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, & Romani, qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatq́. paulatim tumultus: tum Annibal Tarentinos sine armis conuocare iubet. Conuenere omnes, præterquam qui cedenteis in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi Annibal benigne allocutus Tarentinos, testatusq́. ea, quæ præstitisset ciuibus eorum, quos ad Trasymenum aut ad Cannas cepisset: simul in dominationem superbam Romanorum inuectus, recipere se in domos suas quẽque iussit, & foribus nomen suum inscribere. se domos eas quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi iussurũ. si quis in hospitio ciuis Romani (uacuas autem cernebat domos) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa, cum titulis notatæ fores H discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent: signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est. et fuit prædæ aliquantum. Postero die ad oppugnandam arcem ducit, quam cum & mari, quo in peninsulæ modum pars maior circumluitur, præaltis rupibus, & ab ipsa urbe muro & fossa ingenti septam uideret, eoq́. nec ui, nec operibus expugnabilem esse, ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos, à maioribus rebus moraretur, aut in relictos sine ualido præsidio Tarentinos impetum ex arce cum uellent, Romani facerent: uallo urbem ab arce intersepire statuit, non sine ulla etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri: &, si ferocius procucurrissent, magna cæde ita attenuari præsidij uires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab ijs tueri possent. Vbi cœptum opus est, patefacta repente porta, in munienteis impetum fecerunt Romani. pellíq́. se statio passa est, quæ pro opere erat, ut successu cresceret audacia, pluresq́. & longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Annibal tenuerat. nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impedimentaq́. alia opere iam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitati, occisiq́. sunt plures in fuga, quàm in pugna. Inde & opus, nullo prohibente, fieri cœptum. fossa ingens ducta, & uallum intra eam erigitur: modicoq́. post interuallo murum etiam eadẽ regione addere parat: ut uel sine præsidio tueri se aduersus Romanos possent. reliquit tamen modicum præsidium, ut simul in faciendo muro adiuuaret. ipse profectus cum cæteris copiis, ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex ijs statiuis regressus ad inspiciendum opus, quod aliquantum opinione eius celerius creuerat, spem cepit, etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, ut cætera, tuta, sed loco plano posita, & ab urbe muro tantum ac fossa diuisa. Cum iam machinationum omni genere K & operibus oppugnaretur, missum à Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improuiso opera hostium inuaderent. alia disiecerunt, alia igni corruperunt. isq́. finis Annibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax: quia arcem tenentes, quà in peninsula posita imminet faucibus portus, mare liberũ habebant: urbs contra exclusa maritimis commeatibus: propiusq́. inopiam erant obsidentes, quàm obsessi. Annibal, conuocatis principibus Tarentinis, omnes præsentes difficultates exposuit: neque arcis tam munitæ expugnandæ uiam cernere, neque in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiantur hostes. quò si naues sint, quibus commeatus

inuehi

A inuehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes. Assentiebantur Tarentini. cæterum ei qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam esse censebant. Punicas enim naues ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo interclusæ essent, cum claustra portus hostis haberet, quemadmodum inde in apertum mare euasuras? Euadent, inquit Annibal, MVLTA, quæ impedita natura sunt, consilio expediuntur. urbem enim in campo sitam habetis: planæ & satis latæ uiæ patent in omneis partes. uia, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris transueham naues haud magna mole. et mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem. imo breui aut relictam ab hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus. Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplo undique plaustra, iunctaq. inter se: & machinæ ad subducendas B naues admotæ, munitumq. iter, quò faciliora plaustra, minorq. moles in transitu esset. iumenta inde & homines contracti, & opus impigre cœptum: paucosq. post dies classis instructa ac parata circumuehitur arcem, & ante ipsum portum anchoras iacit. Hunc statum rerum Annibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Cæterũ defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc facta sit, in diuersum auctores trahunt. plures propioresq. ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factam. Romæ consules prætoresq. usque ante diem quintum Kal. Maias Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque prouincias proficiscuntur. Religio deinde noua obiecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic Martius illustris fuerat. et cum inquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilij prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus uenerant. is proti nus nouo prætori Sullæ tradiderat. Ex huius Marcij duobus carminibus alterius post ea C acta editi certo auctoritas euentu, alteri quoque, cuius nondum tempus uenerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme uerba erat. Amnem Troiugena Cannam Romane fuge, ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus. sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum: multaque millia occisa tua deferat amnis in pontum magnũ ex terra frugifera: piscibus, atque auibus, ferisq. quæ incolunt terras, ijs fiat esca caro tua. nam mihi ita Iupiter fatus est. Et Diomedis Argiui campos, & Cannam flumen, qui militauerant in ijs locis, iuxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiã scripturæ genere. Hostem Romani si ex agro pellere uultis, uomicamque, quæ gentium uenit longe, Apollini uouendos censeo ludos: qui quotannis comiter Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem, priuati uti con D ferant, pro se quisque. His ludis faciendis præerit prætor is, qui ius populo plebiq. dabit summum. decemuiri græco ritu hostijs sacra faciant. hæc si recte faxitis, gaudebitis semper, fietq. res uestra melior. nam is diuus extinguet perduelles uestros, qui uestros campos pascunt placide. Ad id carmen expiandum diem unum sumpserunt. postero die senatusconsultum factum est, ut decemuiri libros de ludis Apollini req. diuina facienda inspicerent. Ea cum inspecta relataq. ad senatum essent, censuerunt Patres, Apollini ludos uouendos faciendosque: & quando ludi facti essent, duodecim millia æris prætori ad rem diuinam, & duas hostias maiores dandas. Alterum senatusconsultum factum est, ut decemuiri sacrum græco ritu facerent, hisce hostijs, Apollini, boue aurato, & capris duabus albis auratis: Latonæ, boue fœmina aurata. Ludos prætor in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc E est origo ludorum Apollinarium, uictoriæ non ualetudinis ergo, ut plerique rentur, uotorum. factosq. populus coronatus spectauit. matronæ supplicauere. uulgo apertis ianuis in propatulo epulati sunt: celeberq. dies omni cæremoniarum genere fuit. Cum Annibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam uiderentur: quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, iam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. itaque legatos ad Annibalem miserunt, orantes, ut prius quàm consules in agros suos educerent legiones, uiæq. omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis conuehi iuberet Capuam Annibal Annonem ex Bruttijs cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, iussit. Anno ex Bruttijs profectus cum exercitu, uitabundus castra hostium,

Annibalis iudicium

Martiana carmina

Ludi Apollinares origo

hostium, consulesq. qui in Samnio erant, cum Beneuento iam appropinquaret tria passuum F millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. inde ex socijs circa populis, quò æstate comportatum erat, deuehi frumentũ in castra iussit, præsidijs datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuncium misit, qua die ad accipiendum frumentũ præsto essent, omni undique genere uehiculorum iumentorumq. ex agris contracto. Id pro cætera socordia negligentiaq. à Campanis actum. paulo plus X L uehicula missa, & pauca præterea iumenta. ob id castigatis ab Annone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset: alia prodita dies ad frumentum maiore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, cum enunciata Beneuentanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bouianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui cum, auditis quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret: Fuluius, cui ea prouincia euenerat, profectus nocte Beneuentum, mœ G nia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Annonem cum exercitus parte profectum frumentatum: duo millia plaustrorum, inconditam, inermemq. aliam turbam aduenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumq. formam, & militarem ordinem, immistis agrestibus ijs ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaq. in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta uigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisq. Beneuenti relictis, paulo ante lucem cum ad castra peruenissent, tantum pauoris iniecerunt, ut si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu càpi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderũt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant. Luce prima prælium ingens accensum est, nec uallum modo tuantur Pœni: sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant niteнteis per ardua hostes. Vicit tamen omnia pertinax uirtus, & aliquot simul H partibus ad uallum ac fossas peruentum est, sed cum multis uulneribus; ac militum pernicie. Itaque conuocatis tribunis militum, consul, absistendum temerario incepto ait: tutius sibi uideri, reduci eo die exercitum Beneuẽtum: dein postero castris se hostium iungi, ne exire inde Campani, né ue Anno regredi posset. id quod facilius obtineatur, collegam quoque, & exercitum eius se acciturum, totumq. eo uersurum bellum. Hæc consilia ducis, cum iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium, disiecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cuius præfectus Vibius ereptum uexillum trans uallum hostium traiecit. execratus inde seq. & cohortem, si eius uexilli hostes potiti essent: princeps ipse per fossam uallumq. in castra irrumpit. Iamq. intra uallum Peligni pugnabant, cum altera parte, Valerio Flacco, tribuno militum tertiæ legionis, exprobrante Romanis ignauiam, qui socijs captorum castrorum concederent decus: T. Pe I danius, princeps primus centurio, cum signifero signum ademisset: Iam hoc signum, & hic centurio, inquit, intra uallum hostium erit. sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt. Manipulares sui primum transcenderunt fossam, dein legio tota secuta est. Iam & consul ad conspectum transgredientium uallum mutato consilio, ab reuocandis ad incitandos hortandosq. uersus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum & ciuium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, cum undique tela conijcerentur, armaq. & corpora hostes obijcerent, peruadunt, irrumpuntq. multi uulnerati: etiam quos uires sanguisq. desereret, ut intra uallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, uelut in plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non iam pugna erat, omnibus intra uallum permistis. supra sex millia hostium cæsa. supra septem millia capiuntur, cum frumentatoribus Cam K panis, omnique plaustrorum & iumentorum apparatu. capta & alia ingens præda fuit, quam Anno populabundus passim cum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde deiectis hostium castris, Beneuentum reditum est: prædamq. ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eò post paucos dies uenit) uendiderunt, diuiseruntque. & donati, quorum opera castra hostium capta erant, ante alios Vibius Pelignus, & T. Pedanius, princeps tertiæ legionis. Anno ab Cominio Cerito, quò nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis quàm itineris modo, in Bruttios redijt. Et Campani, audita sua pariter sociorumq. clade, legatos ad Annibalem miserunt, qui nunciarent, duos consules ad Beneuentum esse, diei iter à Capua: tantum

Fuluius cons. oppugnat Hannonis castra.

Hannonis castra capta.

Hanno in Bruttios redit.

A tantum non ad portas & muros bellum esse. ni propere subueniat, celerius Capuam, quàm Arpos, in potestatem hostium uenturam. ne Tarentum quidẽ, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamq́. populo Romano tradat. Annibal curæ sibi fore rem Campanã pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidijq́. quod ibi obsideretur, cura esse. C. Seruilius legatus ex auctoritate patrum à P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentũ coemendum missus, cum aliquot nauibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias peruenit. Cuius aduentu qui ante in exigua spe uocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hosteis uocabant, solicitabantque. & erat satis ualidum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo metu, quo tenebantur, liberati, ad

B Annibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. mouit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti erant, quàm ira in Romanos, propter obsides nuper interfectos. Eorum amici cognatiq́. literas ac nuncios ad Annonem Magonemque, qui in propinquo in Bruttijs erant, miserunt, si exercitum ad mœnia admouissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse. M. Atinius Thurijs cum modico præsidio præerat: quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse, non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quàm iuuentutis Thurinæ. eam ex industria centuriauerat, armaueratq́. ad tales casus. Diuisis copijs inter se duces Pœni cum agrum Thurinum ingressi essent, Anno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu tectus col-

C libus ad tegendas insidias oppositis subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prælium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis expectantibus magis, quàm adiuuantibus euentum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quò ubi uentum est, coorti cum clamore equites propere inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo unde pugnabat stantem, extemplo in fugam auerterunt. Romani, quanquam circumuentos hinc pedes hinc eques urgebat, tamen aliquandiu pugnã traxere. postremo & ipsi terga uertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, cum popularium agmen parentibus portis accepissent: ubi Romanos fusos ad urbẽ ferri uiderunt, conclamant, instare Pœnum, permistosq́. hosteis urbem inuasuros, ni prope-

D re portas claudant. ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit, cum alij urbem tuendam, inde alij cedendum fortunæ, & tradendam urbem uictoribus censerent. cæterum, ut plerunque, fortuna, & consilia mala uicerunt. Atinio cum suis ad mare ac naues deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac iustum, consultum uolebant, quàm respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules à Beneuento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ iam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnãdam, nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos: simul & ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. Cæterum ne Beneuentum sine præsidio esset, & ut ad subita belli, si Annibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam socijs Capuam uenisset, equi

E tes uim sustinere possent: Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac leui armatura Beneuentum uenire iubent: legionibus, statiuisq́. ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret. Gracco, priusquam ex Lucanis moueret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi edere iecur, conspectiq́. repente ex oculis abierunt. id cum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reseruata seruarentur, iterum ac tertium uenisse tradũt, libatoq́. iocinore intactos angues abijsse. Cum aruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, prę monuissent, & ab occultis cauendum hominibus, consilijsque, nulla tamen prouidentia fatum imminẽs moueri potuit. Flauius Lucanus fuit caput partis eius Lucanorũ, cum pars ad Annibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat: & iã anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus

prætor. Is, mutata repente uoluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transi re ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris & eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset. ad Magonem qui in Bruttijs præerat, clam in colloquium uenit. fideq́. ab eo accepta, si Romanum imperatorem sibi tradidisset, liberos cum suis legibus uenturos in amicitiam Lucanos, deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesq́. armare, & capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, iubet. Loco satis inspecto, atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flauius ad Romanum imperatorem uenit. Rem se ait magnam incohasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esset. omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse, ut redirēt in amicitiam Romanorum, quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cānensi uenisset, in dies melior atq; auctior fieret, Annibalis uis senesceret, ac prope ad nihilum uenisset. ueteri delicto aut implacabileis fore Romanos: nullam unquam gentem magi exorabilem, promptioremq́. ueniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam maiorum suorum ignotum? Hæc ab se ait dicta. cæterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisq́. contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consilijs edixisse à conspectu amotum, haud procul à castris Romanis. ibi paucis uerbis transigi rem posse, ut omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudinem ueri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatus. Hostes subito exorti, &, ne dubia proditio esset, Flauius his se adiungit. tela undique in Gracchum atque equites conijciuntur. Gracchus ex equo desilit, idem cæteros facere iubet: hortaturque, ut quod unum reliquum fortuna fecerit, id honestent uirtute. reliquum autem quid esse paucis à multitudine in ualle silua ac montibus septa circumuentis, præter mortem? id referre, utrum præsenti torpore, pecorum modo, inulti trucidentur, an toto animo à patiendo expectandoq́. euentu in impetum atque iram uersi, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter expirantium inimicorum cumulata armaq́. & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam uictimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregiumq́. solatiū suæ morti inuenturum. Inter hæc dicta, paludamento circum læuum brachium intorto, (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Maior, quàm pro numero hominum, editur pugna. iaculis maxime aperta corpora Romanorum, & cum undique ex altioribus locis in cauam uallem coniectus esset, transfiguntur. Gracchum iam nudatum præsidio, uiuum capere Pœni nituntur. cæterum ille conspicatus Lucanum hospitem inter hosteis adeo infestus confertos inuasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Annibalem misit, poniq́. cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris iussit. Hæc uera fama est. Gracchus in Lucanis, ad campos, qui ueteres uocantur, perijt. Sunt qui in agro Beneuentano prope Calorem fluuium ostendant à castris cum lictoribus ac tribus seruis lauandi causa progressum, cum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ uoluit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui aruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, uti loco puro ea quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret, ad insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumuentum scribant. adeo nec locus, nec ratio mortis in uiro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi uaria fama est. Alij in castris Romanis sepultum ab suis: alij ab Annibale (& ea uulgatior fama est) tradunt in uestibulo Punicorum castrorum rogum extructum esse, armatum exercitum decurrisse cum tripudijs Hispanorum, motibusq́. armorum & corporum suæ cuique genti assuetis, ipso Annibale omni rerum uerborumq́. honore exequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad calorem fluuium interfectum memorant, credere uelis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Annibalem missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneuentanis, fecit. Consules agrum Campanum ingressi, cum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad signa milites palatos passim reuocarunt: & uix dū instructa acie fusi, supra mille & quingentos milites amisērūt. Inde ingens ferocia superbę suopte ingenio

genti

A genti creuit: multisq. prælijs lacessebant Romanos: sed intentiores ad cauendum consules una pugna fecerat incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parua una res. Sed in bello nihil tam leue est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio iunctus. creuerat consuetudo, quòd æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter, comiterq. curatus fuerat. Tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, euocari Crispinum iussit. quod ubi est Crispino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria, etiam in dissidio publicorum fœderum, priuari iuris, paulum à cæteris processit. Postquam in conspectum uenere, Prouoco te, inquit, ad pugnam Crispine, Badius. conscendamus equos, summotisq. alijs, uter bello melior sit, decernamus. Ad ea Crispinus, nec sibi nec
B illi ait hostes deesse, in quibus uirtutem ostendant. se ab eo, etiam si in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram uiolet. conuersusq. abibat. Enimuero ferocius tum Campanus increpare mollitiem ignauiamque, & se digna probra in insontem iacere, hospitalem hostem appellans, simulantemq. parcere, cui sciat parem se non esse, si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & priuata iura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano, palam omnibus, duobus exercitibus audiētibus, renunciare hospitium. nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hospiti cum hoste, cuius patriam ac penates publicos priuatosq. oppugnatum uenisset. si uir esset, congrederetur. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permitterent ne sibi extra ordinem in prouocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumq. con
C scendit, & Badium nomine compellans ad pugnam euocauit. Nulla mora à Campano facta est. infestis equis concurrere. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit: superq. delapsum cum uulnere ex equo desiliit, ut pedes iacentem conficeret. Badius priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus equum, armaq. capta, & cruentam cuspidem insignis spolijs ostentans, cum magna laude & gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusq. ibi magnifice, & donis donatus. Annibal, ex agro Beneuentano castra ad Capuam cum mouisset, tertio post die quàm uenit, copias in aciem eduxit, haud quaquam dubius, quòd Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se, suumque toties uictorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterum posteaquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu cum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum
D equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Ita equestre prælium erat, cum procul uisus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes noui aduentarent. uelut ex composito utrinque signum receptui datum: reductiq. in castra prope æquo Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut auerterent Capua Annibalem, nocte quæ secuta est, diuersi, Fuluius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt. Postero die cum uacua castra Romanorum nunciatum Annibali esset, & duobus agminibus diuersos abiisse: incertus primo, utrum sequeretur, Appium instituit sequi. Ille circumducto hoste qua uoluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in ijs locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones & magnitudine corporis & animi. Is perfunctus militia, per P. Cornelium
E Sullam prætorem in Senatum introductus petit à patribus, uti sibi quinque millia militum darentur: se peritum & hostis & regionum, breui operæprecium facturum: & quibus artibus ad id locorum nostri & duces & exercitus capti forent, ijs aduersus inuentorem usurum. Id non promissum magis stolide, quàm stolide creditum: tanquam eædem militares, & imperatoriæ artes essent. Data pro quinque, octo millia militum: pars dimidia ciues, pars socij. & ipse aliquantum uoluntariorum itinere in agris conciuit: ac prope duplicato exercitu in Lucanos peruenit, ubi Annibal nequicquam secutus Claudium substiterat. Haud dubia res est: quippe inter Annibalem ducem & centurionem; exercitusq;, alterum uincendo ueteranum, alterum nouum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Vt conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectauit pugnā,

extemplo instructæ acies. pugnatum tamen duabus amplius horis, qui in nullam partem concitata, donec dux stetit, Romana acie. Posteaquam is non pro uetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit: fusa extemplo est Romana acies, sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus uijs ab equite infessis, ut ex tanta multitudine uix mille euaserint: cæteri passim alij alia peste absumpti sunt. Capua à consulibus interim summa ui obsideri cœpta est: quæq. in eam rem opus erant, comportabantur, parabanturque. Casilinum frumentum conuectum: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum: (ante Fabius Maximus munierat) præsidium impositum, ut & mare proximum, & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentū quod ex Sardinia nuper missum erat, quodq. M. Iunius prætor ex Etruria coemerat, ab Ostia conuectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Cæterum super eam cladem quæ in Lucanis accepta erat, uolonū quoq; exercitus qui uiuo Graccho summa fide stipendia fecerat: uelut exauctoratus morte ducis, ab signis decessit. Annibal non Capuam neglectam, neque in tanto discrimine desertos uolebat socios, sed prospero ex temeritate unius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusq. opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fuluium prætorem Apuli legati nunciabant, primo dum urbes quasdam Apulorum quæ ad Annibalem desciuissent, oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu & ipsum & milites præda impletos, in tantam licentiam socordiamq. effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Annibal cum sæpe alias, tum paucis diebus ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliā castra mouit. Circa Herdoneam Romanæ legiones & prætor Fuluius erant. quò ubi allatū est, hostes aduentare; prope est factum, ut iniussu prætoris signis conuulsis in aciem exirent: nec res ulla magis tenuit, quàm spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi uellent, acturos. Nocte insequenti Annibal, cum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma uocanteis, sciret: haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum militum in uillis circa uepribusq. & siluis disponit, qui signo dato simul omnes è latebris exilirent. & Magonem, ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere iubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fuluius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quàm militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium, consistentiumq. quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. prima legio & sinistra ala primo instructæ, & in longitudinem porrectæ acies, clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac uirium esse, & quacunque impetum fecissent hostes, perrupturos. nil quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal quidem haudquaquam simili sententia, neque simili exercitu, neque ita instructo aderat, ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux stultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos uidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit. cætera à fronte pulsa, à tergo atque alis circumuenta acies eo usque est cæsa, ut ex duodeuiginti millibus hominum duo millia, haud amplius, euaserint. castris hostes potiti sunt. Hæ clades, super aliam alia, Romam cum essent nunciatæ, ingens quidem & luctus & pauor ciuitatem cepit, sed tamen quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum pro spere gererent, minus his cladibus commouebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium: qui nunciarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent, darentque operam, ne qui per metum ac desperationem hosti se dederent (id quod post Cannensem accidisset cladem) & ut desertores de exercitu uolonum conquirerent. Idem negotij P. Cornelio datum, cui & delectus mandatus erat. isque per fora conciliabulaq. edixit, ut conquisitio uolonum fieret, iiq. ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui, ut quæque naues ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum: ipse ad Capuam regressus, Q. Fuluium collegam inuenit Casilino omnia importantem, molientemq. ad oppugnādam Capuā. Tum ambo consules circumsederunt urbem, & C. Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis

A dianis castris exciuerunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tenendum locum relicto, cæteris cum omnibus copijs ad Capuam descendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta. exercitus diuersis partibus opus aggressi, fossa valloq. circundare urbem parant: & castella excitant modicis interuallis: multisq. simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo euentu pugnant, ut postremo portis muroq. se contineret Campanus. Prius tamen quàm hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumuallatis ferret. Consulibus literæ a P. Cornelio prætore missæ, ut priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut qui eorum uellent, exirent ab Capua, suasq. res secum auferrent. liberos fore, suaq. omnia habituros, qui ante idus Martias exissent. post eam diem quiq. exissent, quiq. ibi

B mansissent, hostium futuros numero. Ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones, spe aut ui aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ. quod ubi parum processit, ad Brundusium flexit iter, prodi id oppidum ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum uenerunt, querentes simul, orantesque: quibus Annibal magnifice respondit, & antea soluisse obsidionem, & nunc aduentum suum consules non laturos. Cum hac spe dimissi legati, uix regredi Capuam, iam duplici fossa valloq. cinctam, potuerunt. Cum maxime Capua circumuallaretur, Syracusarum quoque oppugnatio ad finem uenit, præterquam ui ac uirtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adiuta. Nanque Marcellus initio ueris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem uerteret bellum, an obsidione Syracusas premeret: quanquam nec ui capi uidebat posse inex-

C pugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen, ne quid inexpertum relinqueret, trāsfugas Syracusanos (erāt autem apud Romanos aliqui nobilissimi uiri, inter defectionem ab Romanis, quia ab nouis consilijs abhorrebant, pulsi) colloquijs suæ partis tentare hominum animos iussit: & fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos, ac suis legibus uicturos esse. Non erat colloquij copia: quia multorum animi suspecti, omnium curam oculosq. conuerterant: ne quid falleret tale admissum. Seruus unus exulum pro transfuga intromissus in urbem conuentis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde piscatoria quidam naui retibus operti, circumuectiq. ad castra Romana, collocutiq. cum transfugis. & idem sæpius eodem modo alij atque alij. postremo ad octuaginta facti. & cum iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ab Epicidem per Attalum quendam indignantem

D sibi rem creditam non esse, necati omnes, & cruciati sunt. Alia subinde spes, postquam hæc uana euaserat, excepit. Damippus quidam Lacedæmonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis nauibus erat, huius utique redimendi & Epicidi cura erat ingens, nec abnuit Marcellus: iam tum Aetolorum, cuius gentis socij Lacedæmonij erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione eius missis medius maxime, atque utrisque opportunus locus ad portum Trogilorum, propter turrim quam uocant Galeagram, est uisus. quo cum sæpius commearent: unus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æstimandoq. ipse secum, qui in fronte paterent: simul altitudinem muri, quantum proxime coniectura poterat, per mensus: humilioremq. aliquanto pristina opinione sua, & cæterorum omnium ratus esse, & uel mediocribus scalis superabilem: ad Marcellum rem defert. Haud spernenda

E res uisa, sed cum adiri locus, qui ob idipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quærebatur. quam obtulit transfuga, nuncians, diem festum Dianæ per triduum agi: & quia alia in obsidione desint, uino largius epulas celebrari, & ab Epicide præbito uniuersæ plebi & per tribus à principibus diuiso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisq. per eos ad rem tantam agendam audendamq. idoneis centurionibus, militibusque, & scalis in occulto comparatis, cæteris signum dari iubet, ut mature corpora curarent, quietiq. darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde ubi id temporis uisum, quo die epulatis iam, uinoq. satiatis principium somni esset, signi unius milites ferre scalas iussit: & ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Vbi sine strepitu ac tumultu primi euaserunt in murum, secuti ordine alij, cum

priorum audacia dubijs etiam animum faceret. Iam mille armatorum ceperant partem, F
cum cæteræ admotæ, pluribusq́. scalis in murum euadebant, signo ab Hexapylo dato,
quò per ingentem solitudinem erat peruentum, quia magna pars in turribus epulari, aut
sopiti uino erant, aut semigraues potabant, paucos tamen eorum oppressos in cubilibus
interfecerunt. Prope Hexapylon est portula. ea magna ui refringi cœpta. et è muro com
posito tuba datum signum erat: & iam undique non furtim, sed ui aperte gerebatur res.
quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, peruentum erat. terrendiq́. magis ho-
stes erant, quàm fallendi: sicut territi sunt. Nā simulac tubarū est auditus cantus, clamorq́.
tenentium muros, partemq́. urbis: omnia teneri, custodes rati, alij per murum fugere, alij
salire de muro, præcipitariq́. turba pauentium. magna pars tamen ignara tanti mali erat, &
grauatis omnibus uino somnoque, & in uastæ magnitudinis urbe partium sensu non satis
pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copijs urbē ingres- G
sus, excitauit conuertitq́. omnes ad arma capienda, opemque, siquam possent, iam captæ
prope urbi ferendam. Epicides ab insula, quam ipsi Nason uocant, citato profectus agmi-
ne, haud dubius, quin paucos per negligentiam custodum transgressos murum expulsurus
foret, occurrētibus pauidis tumultum augere eos dictitans, & maiora ac terribiliora uero
afferre; postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste
paucis missilibus, retro in Achradinam agmen conuertit, non tam uim multitudinemq́.
hostium metuens, quàm nequa intestina fraus per occasionem oriretur, clausasq́. inter
tumultum Achradinæ atque insulæ inueniret portas. Marcellus, ut mœnia ingressus, ex
superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subiectam oculis
uidit, illacrymasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim uetusta gloria ur
bis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissi- H
mis ducibus deleti occurrebant: & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discri-
mine gesta, tot ac tam opulenti tyranni regesque: præter cæteros Hiero, cum recentissi
mæ memoriæ rex, tum ante omnia quæ uirtus eius fortunaq́. sua dederat, beneficijs in po
pulum Romanum insignis. ea cum uniuersa occurrerent animo, subiretq́. cogitatio, iam
illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura: priusquam signa Achradinæ ad-
moueret, præmittit Syracusanos, qui inter præsidia Romana, ut ante dictum est, fuerant,
ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem. Tenebant Achradinæ portas
murosq́. maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones ueniæ spes. ij nec adire mu
ros, nec alloqui quenquam passi. itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit,
ad Euryalum signa referri iussit. Tumulus est in extrema parte urbis uersus à mari, uiæq́.
imminens ferenti in agros mediterraneaq. insulæ, percōmodus ad commeatus excipien I
dos. Præerat huic arci Philodemus Argiuus ab Epicide impositus. ad quem missus à
Marcello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, cum longo sermone habito dilatus per
frustrationem esset, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Cum
is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admouerēt castra legionesque,
haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris pos-
se: Marcellus, ut Euryalum neque tradi neque capi uidit posse, inter Neapolim & Ticam
(nomina partium urbis, & instar urbium sunt) posuit castra: timens ne si frequentia in-
trasset loca, contineri a discursu miles auidus prædæ non posset. Legati eo ab Tica &
Neapoli cum infulis & uelamentis uenerunt, præcantes ut cædibus, & incendijs parcere-
tur. De quorum precibus quàm postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium
sententia edixit militibus, ne quis liberum corpus uiolaret, cætera prædæ futura. castraq́. K
tectis parietum pro muro septa, portis regione platearum patentibus stationes præsidiaq́.
disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato mili-
tes discurrerunt: refractisq́. foribus cum omnia terrore ac tumultu streperent, à cædibus
tamen tēperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quàm omnia diuturna felicitate cu
mulata bona egessere. Inter hæc & Philodemus, cum spes auxilij nulla esset, fide accepta,
ut inuiolatus ad Epicidem rediret, reducto præsidio tradidit tumulum Romanis. Auer-
sis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua, pro-
pter uim tempestatis, stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cū trigintaquin
que nauibus ex portu Syracusano profectus, libero mari uela in altum dedit, quinque &

quinqua-

A quinquaginta nauibus Epicidæ & Syracusanis relictis, edoctisq́. Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum nauibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus. Marcellus, Euryalo recepto, præsidioq́. addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo uis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosq́. mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, ternis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omniũ rerum inclusos redacturum se, circumsedit. Cum per aliquot dies quietæ stationes utrinque fuissent, repente aduentus Hippocratis & Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur Romani, fecit: nam & Hippocrates, castris ad magnum portum communitis, signoq́. ijs dato qui Achradinam tenebant, castra uetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat: & Epicides eruptionem in stationes Marcelli fecit, & classis Punica litori quod inter urbem & castra Romana erat, appulsa est,

B ne quid præsidij Crispino summitti à Marcello posset. Tumultum tamen maiorem hostes præbuerunt, quàm certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantum à munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in urbem compulit. satisq́. iam etiam in posterum uidebatur prouisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facile utrorumq́. animos auerteret à belli consilijs. nam tempore autumni, & locis natura grauibus, multo tamen magis extra urbem, quàm in urbe, intoleranda uis æstus per utraque castra omnium ferme corpora mouit. et primo, temporis ac loci uitio, & ægri erant, & moriebantur. postea curatio ipsa, & contractus ægrorum uulgabat morbos: ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur: aut assidenteis curanteisq́. eadem ui morbi repletos secum traherent: quotidianaq́. funera, & mors ob omnium oculos esset, & undique dies

C noctesq́. ploratus audirentur. postremo ita assuetudine mali efferauerant animos, ut non modo lacrymis, iustoq́. comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem aut sepelirent: iacerentq́. strata exanima corpora in conspectu similem quoque mortem expectantium: mortuiq́. ægros, ægri ualidos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent, & ut ferro potius morerentur, ferro quidam inuadebant soli hostium stationes. Multo tamen maior uis pestis Pœnorum castra, quàm Romana, diu circumsidendo Syracusas, cæde aquisq́. affecerat magis. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum uidere, ex grauitate loci uulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta uis ingruebat mali, adduxerat in urbem suos: infirmaq́. corpora tecta & umbræ recreauerant. multi tamen ex Ro-

D mano exercitu eadem peste absumpti sunt. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, haud in magna oppida, cæterũ & situ & munimentis tuta, tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab ostio, & commeatus è ciuitatibus suis comportabant, & auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi: perpulit, ut onerarias naues quamplurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemq́. suam augerent. Igitur centum triginta nauibus longis, & septuaginta onerarijs profectus à Carthagine, satis prosperos uentos ad traijciendum in Siciliam habuit: sed ijdem uenti superare eum Pachinum prohibebant. Bomilcaris aduentus fama primo, dein præter spem mora, cum gaudium & metum inuicem Romanis Syracusanisq́. præbuisset: Epicides metuens

E ne, si pergerent ijdem, qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures uenti, classis Punica Africam repeteret: tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem nauigat, classem in statione uersa in Africam habentem, atque timentem naualε prælium, non tam quòd impar uiribus aut numero nauium esset, (quippe etiam plures habebat) quàm quòd uenti aptiores Romanæ, quàm suæ, classi flarent: perpulit tandem, ut fortunam naualis certaminis experiri uellet. Et Marcellus, cum & Siculum exercitum ex tota insula conciri uideret, & cum ingenti commeatu classem Punicam aduentare, ne simul terra mariq́. inclusus, urbe hostium urgeretur, quanquam impar numero nauium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, ubi primum tranquillitas maris in altum euexisset,

concursuræ. Itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot sæuierat, prior Bomilcar mouit: cuius prima classis petere altum uisa est, quo facilius superaret promontorium. Cæterum postquam tendere ad se Romanas naues uidit, incertum qua subita territus re Bomilcar, uela in altum dedit: missisq. nuncijs Heracleam, qui onerarias naues retrò in Africam repetere iuberent, ipse Siciliam præteruectus, Tarentum petit. Epicides à tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum nauigat, expectaturus magis euentum, quàm inde quicquam moturus. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nunciata, Epicidem Syracusis excessisse, à Carthaginiensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam: legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per colloquia uoluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Cum aut ferme discreparet, quin quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent; Siculis cætera cum libertate ac legibus suis seruarentur: euocatis ad colloquium ijs, quibus ab Epicide credita res erat, missos se simul ad Marcellum, simul ab eo ad exercitum Siculorum aiunt, ut una omnium, qui obsiderentur, quiq. extra obsidionem essent, fortuna esset: né ue alteri proprie sibi paciscerentur quicquam. Recepit deinde ab ijs, ut necessarios hospitesq. alloquerentur, expositis quæ pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicidis Polycletum & Philistionem & Epicidem cui Sydon cognomen erat, aggrederentur. Interfectis ijs, & multitudine ad concionem uocata: & inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti: &, quanquam tot mala urgerent, negarunt fortunam accusandam esse, quòd in ipsorum esset potestate, quandiu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam ut occupatas res ab satellitibus Annibalis, deinde Hieronymi Hippocrate atque Epicide audierint, tum bellum mouisse, & obsidere urbem cœpisse: ut crudeles tyrannos eius, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippocrate uero interempto, Epicide intercluso ab Syracusis, & præfectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terra marique pulsis: quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse uiueret, unicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse uelint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculi, quàm ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent. eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, si simul libertas ab impotentibus tyrannis apparuisset. Omnium ingenti assensu oratio audita est. prætores tamen prius creari, quàm legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum: quorum princeps, Neque primo, inquit, Syracusani à uobis defecimus, sed Hieronymus nequaquam tam in uos impius, quàm in nos: nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regij, Hippocrates atque Epicides, oppressis nobis hinc metu: hinc fraude, turbauerunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis uobiscum non fuerit. Nunc certe eorum qui oppressas tenebant Syracusas, cum primum arbitrij nostri esse cœpimus, extemplo uenimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, mœnia: nullam recusandam fortunam, quæ imposita à uobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæq. urbis Græcarum dij tibi dederunt Marcelle. quicquid unquam terra mariq. memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. famæ ne credi malis, quanta urbs à te capta sit, quàm posteris quoque eam spectaculo esse. quò quisquis terra, quisquis mari uenerit: nunc nostra de Atheniensibus, Carthaginiensibusq. trophæa, nunc tua de nobis ostendat. * incolumesq. Syracusas familiæ uestræ sub clientela nominis Marcellorum, tutelaq. habendas tradas. ne plus apud uos Hieronymi, quàm Hieronis memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit, quàm hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius ualuit. Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. nanque transfugæ tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum: arreptisque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecerunt: atque omnia quæ in promptu erant, diripuere. tum ne sine ducibus essent, sex præfectos creauere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, exequentibus sciscitando mercenariis, quæ acta cum Romanis

A manis essent: dilucere id quod erat, cœpit: aliam suam ac transfugarum causam esse. In tempore legati a Marcello redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes: nec causam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Mericum nactus, primum, quo in statu reliquisset Hispaniam, (& nuper inde uenerat) exponit. omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operæprecium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reuerti libeat. contra, si malle obsideri pergat, quam sedem esse terra marique clauso? Motus his Mericus, cum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, cum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Achradinam re-

B dit. Tum Mericus, ut ab suspicione proditionis auerteret omnium animos, negat sibi placere legatos commeare ultro citroque; neque recipiendum quenquam, neque mittendum. & quo intentius custodiæ seruentur, opportuna loca diuidenda præfectis esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit. Omnes assensi sunt. Partibus diuidendis, ipsi regio euenit ab Arethusa fonte usque ad ostium magni portus. id ut scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte nauim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinam iussit: exponitque milites regione portæ quæ prope fontem Arethusam est. Hoc cum quarta uigilia factum esset, expositosque milites porta, ut conuenerat, recepisset Mericus: luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Achradinæ aggreditur: ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se conuerteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad uim & impetum Romanorum arcen-

C dum. In hoc tumultu actuariæ naues instructæ iam ante, circumuectæque, ad Nasum armatos exponunt. qui improuiso adorti semiplenas stationes, & adapertas fores portæ, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione & fuga custodum. neque ullis minus præsidij, aut pertinaciæ ad manendum, quàm transfugis, fuit: quia ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerūt. Marcellus, ut captam esse Nasum didicit, & Achradinæ regionem unam teneri, Mericumque cum præsidio suis adiunctum receptui cecinit, ne regiæ opes, quarum fama maior quàm res erat, diriperentur. Suppresso impetu militum, & ijs, qui in Achradina erant, trans fugis spacium locusq. fugæ datus est: & Syracusani tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quàm incolumitatem sibi, liberisq. suis. Marcellus, concilio aduocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per

D seditiones pulsi ab domo intra præsidia Romana erant, respōdit non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quàm paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse: sed pleraque eorum, quò debuerint, recidisse: fœderumq. ruptorum ipsos ab se grauiores multo, quàm populus Romanus uoluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ut populus R. seruam ciuitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo uel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint: uel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit: uel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumq. circa mœnia Syracusana terra mariq. tandiu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse, quàm capere Syracusas potuisse. Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad ac-

E cipiendam pecuniam regiam custodiendamq. missus. diripiendaq. urbs militi data est, cu stodibus diuisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerunt. Cum multa iræ, multa inuidiæ auaritiæq. fœda exempla ederentur: Archimedem memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in puluere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. ægre id Marcellum tulisse, sepulturæq. curam habitam: & propinquis etiam inquisitis honori præsidioq. nomen ac memoriam eius fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum uix capta Carthagine tum fuisset, cum qua uiribus æquis certabatur. Paucis ante diebus quàm Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Vticam ab Lilybæo transmisit. & cum ante lucem portum intrasset, onerarias

onerarias frumento onustas cepit: egressusq. in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Vticam: prædamq. omnis generis retro ad naues egit. Lilybæum tertio die quàm inde profectus erat, cum centum triginta onerarijs nauibus frumento prædaq. onustis rediit: idq. frumentum extemplo Syracusas misit. quod ni tam in tempore subuenisset, uictoribus uictisq. pariter perniciosa fames instabat. Eadem æstate in Hispania, cum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset, consilijsq. magis, quàm armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt. ibi concilium aduocatum; omniumq. in unum congruerunt sententiæ, quando ad id locorum id modo actum esset, ut Asdrubalem rendentem in Italiam retinerent: tempus esse, id iam agi, ut bellum in Hispania finiretur. & satis ad id uirium credebant accessisse, triginta millia Celtiberorum ea hieme ad arma excirata. Tres exercitus erant. Asdrubal Gisgonis filius, & Mago coniunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Amilcaris filius Asdrubal, uetus in Hispania imperaror. ad urbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum uolebant prius opprimi duces Romani: & spes erat satis superq. ad id uirium esse. illa restabat cura, ne fuso eo perculsi alter Asdrubal, & Mago, in auios saltus montesq. recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati, diuisis bifariam copijs, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diuiserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumq. aduersus Magonem duceret atque Asdrubalem, Cn. Cornelius cum tertia parte ueteris exercitus Celtiberis adiunctis cum Asdrubale Barchino bellum gereret. Vna profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredientibus, ad urbem Anitorgin, in conspectu hostium, dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copijs substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem. Asdrubal, postquam animaduertit, exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxilijs esse: peritus omnis barbaricæ, & præcipue omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio, cum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox uisum facinus. non enim, ut in Romanos uerterent arma, agebatur: & merces, quanta uel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent: & cum quies ipsa, tum reditus domum, fructusq. uidendi suos suaque, grata uulgo erant. itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si ui retinerent. Id quidem cauendum semper Romanis ducibus erit; exemplaq. hæc uere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxilijs, ut non plus sui roboris, suarumq. proprie uirium in castris habeant. Signis repente sublatis, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam, obtestantibusque, ut manerent, Romanis respondentes, quàm domestico se auocari bello. Scipio, postquam socij nec precibus nec ui retineri poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus coniungi uidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse: retro quantum posset, cedere statuit, in id omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret loco, qui transgressus flumen, prope uestigijs abeuntium insistebat. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum maius ab nouo hoste urgebat. Massanisa erat iuuenis, qui eo tempore erat socius Carthaginiensium, quem deinde clarum potentemq. Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum & aduenienti P. Scipioni occurrit, & deinde assidue dies noctesq. infestus aderat: ut non uagos tantum procul à castris lignatum pabulatumq. progressos exciperet, sed ipsis obequitaret castris, inuectusq. in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis uallóq. trepidatum est: nec aut locus aut tempus ullum uacuum à metu ac solicitudine erat Romanis. compulsisq. intra uallum, adempto rerum omnium usu, cum prope iusta obsidio esset, futuramq. arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum aduentare fama erat, Pœnis coniunxisset: dux cautus & prudens, Scipio, uictus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obuiam iret, & quocunque occurrisset loco, prælium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoq. T. Fonteio legato, media nocte profectus, cum obuijs hostibus manus conseruit. Agmina

A Agmina magis quàm acies pugnabant, superior tamẽ, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Cæterum & equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere. Contracto aduersus Numidas certamine nouo, tertius insuper aduenit hostis duces. Poeni assecuti ab tergo iam pugnantes. ancepsq; prælium Romanos circumsteterat, incertos, in quem potissimum hostem, quamúe in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti, hortantiq. imperatori, & offerenti se, ubi plurimus labor erat, latus dexterum lancea traiicitur: cuneusq. is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentemq. ex equo Scipionem uidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciãtes discurrunt, imperatorem Romanum cecidisse. Hæc peruagata passim uox, ut & hostes haud dubie pro uictoribus, & Romani pro uictis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri cœpta est. Cæterum ut ad erũ B pendum inter Numidas, aliaq. leuium armatorum auxilia haud difficilis res erat: ita effugere tantum equitum, æquantiumq. equos uelocitate peditum, uix poterant: cæsiq. prope plures in fuga, quàm in pugna, sunt. nec superfuisset quisquam, ni præcipiti iam ad uesperum die nox interuenisset. Haud segniter inde duces Poeni fortuna usi, confestim è prælio, uix necessaria quiete data militibus, ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, cum copias coniunxissent, debellari posse. Quo ubi est uentum, inter exercitus ducesq. uictoria recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubio parem uictoriam expectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis peruenerat, sed tamen mœstum quoddam silentium erat, & tacita diuinatio, qualis iam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quòd ab socijs se desertum, hostium tantum auctas co C pias sentiebat, coniectura etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quàm ad ullam bonam spem pronior erat. Quonam modo enim Asdrubalẽ ac Magonem, nisi defuncto suo fratre bello, sine certamine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse? aut ab tergo non secutum fratrem? ut, si prohibere, quo minus in unum coirent & duces & exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre coniungeret copias. His anxius curis, id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde, quãtum posset. & in de una nocte ignaris hostibus, & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quàm poterant maxime citato agmine, se qui cœperunt. ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen quantum possent. tamen tuto ut simul pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur. Cæte-D rum nunc agendo, nunc sustinendo agmen, cum aliquandiu haud multum procederetur, & nox iam instaret, reuocat è prælio suos Scipio: & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum, præsertim agmini perculso, editiorem tamen, quàm cætera circa erant, subducit. Ibi primo impedimentis & equitatu in medium receptis, circundati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant. dein postquam toto agmine tres Imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento ualituros esse, circumspectare ac cogitare dux cœpit, si quo modo posset uallum circum inijcere. sed erat adeo nudus tumulus, & asperi soli, ut nec uirgulta uallo cædendo, nec terra cespiti faciundo, aut ducendæ fossæ, aliue ulli operi apta inueniri posset: nec ferme quicquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum ascensumúe difficilem præberet. omnia fastigio leni subuexa. ut tamen ali-E quam imaginem ualli obiicerent, clitellas illigatas oneribus, uelut struentes ad altitudinem solitam, circundabant: cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam aduenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere: munitionis uero facies noua primo eos uelut miraculo quodam tenuit, cum duces undique uociferarentur, quid starent? & non ludibriũ illud uix fœminis puerisúe morandis satis ualidum distraherẽt diriperentque? captum hostem teneri, latentem post sarcinas. Hæc contemptim duces increpabant: cæterum neque transilire, neque moliri onera obiecta, nec cedere stipatas clitellas, ipsisq. obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu, cum amoliti obiecta onera, armatis dedissent uiam, pluribusq. idem partibus fieret, capta iam undique castra erant: pauci ab multis, perculsiq. à uictoribus passim

uictores pœni / & a Scipione / [illegible]

[illegible] Scipionis / [illegible]

[illegible]

ſim cædebantur. Magna pars tamen militum, cum in propinquas refugiſſet ſiluas, in caſtra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alij in tumulo primo impetu hoſtium cæſum tradunt: alij cum paucis in propinquam caſtris turrim perfugiſſe. hanc igni circundatam, atque ita exuſtis foribus, quas nulla moliti potuerunt ui, captam: omneſq. intus cum ipſo imperatore occiſos. Anno ſexto poſtquam in Hiſpaniam uenerat Cn. Scipio, undetrigeſimo die poſt fratris mortem eſt interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ maior, quàm per totam Hiſpaniam fuit. quin apud ciues partem doloris & exercitus amiſſi, & alienata prouincia, & publica trahebat clades. Hiſpaniæ ipſos lugebant deſiderabantq. duces, Cneum tamen magis, quòd diutius præfuerat ijs, priorq. & fauorē occupauerat, & ſpecimen iuſtitiæ temperantiæq. Romanæ primus dederat. Cum deletus exercitus, amiſſæq. Hiſpaniæ uiderentur: uir unus has reſtituit. Erat in exercitu L. Marcius, Septimi filius, eques Romanus, impiger iuuenis, animiq. & ingenij aliquanto, quàm pro fortuna in qua erat natus, maioris. ad ſummam indolem acceſſerat Cn. Scipionis diſciplina: ſub qua per tot annos omneis militiæ arteis edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibuſdam de præſidijs deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, iunxeratq. cum T. Fonteio, P. Scipionis legato. Sed tantum præſtitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, ut caſtris citra Iberum communitis, cum ducem exercituum comitijs militaribus creari placuiſſet, ſubeūtes alij alijs in cuſtodiam ualli ſtationeſque, donec per omnes ſuffragium iret, ad L. Marcium cuncti ſummam imperij detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis caſtris, conuehendiſq. commeatibus conſumptum: & omnia imperia milites cū impigre, tum haud quaquam abiecto animo exequebantur. Cæterum poſtquam Aſdrubalem Giſgonis uenientem ad reliquias belli delendas tranſiſſe Iberum, & appropinquare allatum eſt, ſignumq. pugnæ propoſitum ab nouo duce milites uiderunt: recordati, quos paulo ante imperatores habuiſſent, quibusq. & ducibus & copijs freti prodire ad pugnam ſoliti eſſent, flere omnes repente, & offenſare capita; & alij manus ad cælum tendere, deos incuſantes: alij ſtrati humi ſuum quiſque nominatim ducem implorare. neque ſedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipſo mulcente & increpante Marcio, quòd in muliebres & inutiles ſe proieciſſent fletus, potius, quam ad tutandos ſemetipſos & rempublicam ſecum acuerent animos, & ne inultos imperatores ſuos iacere finerent: cum ſubito clamor tubarumq. ſonus (iam enim prope uallum hoſtes erant) exauditur, inde uerſo repente in iram luctu, diſcurrunt ad arma: ac uelut accenſi rabie, diſcurrunt ad portas, & in hoſtem negligenter atque incompoſite uenientem incurrunt. Extemplo improuiſa res pauorem incutit Pœnis: mirabūdique, unde tot hoſtes tam ſubito exorti prope deleto exercitu forent: unde tanta audacia, tanta fiducia ſui uictis ac fugatis: quis imperator duobus Scipionibus cæſis extitiſſet: quis caſtris præeſſet: quis ſignum dediſſet pugnæ: ad hæc tot, tam nec opinata, primo, omnium incerti, ſtupenteſq. referunt pedem: dein ualida impreſſione pulſi terga uertunt. et aut fugientium cædes fœda fuiſſet, aut temeratius periculoſusq. ſequentium imperus, ni Marcius propere receptui dediſſet ſignum, obſiſtenſque ad prima ſigna, quoſdam & ipſe retinens, concitatā repreſſiſſet aciē. inde in caſtra auidos adhuc cædisq. & ſanguinis reduxit. Carthaginienſes trepide primo ab hoſtium uallo acti, poſtquam neminem inſequi uiderūt, metu ſuſtitiſſe rati, contemptum rurſus & ſedato gradu in caſtra abeunt. Par negligentia in caſtris cuſtodiendis fuit. nam etſi propinquus hoſtis erat: tamen reliquias eum eſſe duorum exercituum ante paucos dies deletorum, ſuccurrebat. Ob hoc cum omnia neglecta apud hoſtes eſſent: exploratis ijs Marcius ad conſilium prima ſpecie temerarium magis quàm audax, animum adiecit, ut ultro caſtra hoſtium oppugnaret: ſimul facilius eſſe ratus, unius Aſdrubalis expugnari caſtra, quàm ſi ſe rurſus tres exercitus ac tres duces iunxiſſent, ſua defendi: ſimul, aut ſi ſucceſſiſſet cœptis recepturum ſe afflictas res: aut ſi pulſus eſſet, tamen ultro inferendo arma, contemptum ſui dempturum. Ne tamen ſubita res, & nocturnus terror etiamnum ſuæ fortunæ conſilium perturbaret: alloquendos adhortandoſq. ſibi milites ratus, concione aduocata, ita diſſeruit, Vel mea erga imperatores noſtros uiuos mortuoſq. pietas, uel præſens omnium noſtrum, milites, fortuna fidem cuiuis facere poteſt, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio ueſtro, ita re ipſa graue

A ac folicitum esse. quo enim tempore, nisi metus mœrorem obstupefaceret, uix ita compos mei essem, ut aliqua solatia inuenire ægro animo possem: cogor uestram omnium uicem (quod difficillimum in luctu est) unus consolari. et ne tum quidem, ubi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conseruare possim, cogitandum est: auertere animũ ab assiduo mœrore libet. præsto est enim acerba memoria: & Scipiones me ambo dies noctesq. curis insomnijsq. agitant, & excitant sæpe somno: neu se, neu inuictos per septem annos in ijs terris milites suos, commilitones uestros, neu rempub. patiar inultam, & suã disciplinam suaq. instituta sequi iubent. Et ut imperijs uiuorum nemo obedientior me uno fuerit: ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere uos quoque uelim milites: non lamentis lachrymisq. tanquam extinctos prosequi (uiuunt enim uigentq. fama rerum gestarum) sed quotiescunque oc-

B curret memoria illorum, uelut si adhortanteis signumq. dantes uideatis eos, ita prælia ini re. Nec alia profecto species hesterno die oculis animisq. uestris oblata memorabile illud edidit prælium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus extinctum esse nomen Romanum: & cuius populi uis atque uirtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto sæuitia fortunæ emersuram esse. Nunc, qui tantum ausi estis sponte uestra, experiri libet, quantum audeatis duce uestro auctore. non enim hesterno die, cum signum receptui dedi sequentibus effuse uobis turbatum hostem, frangere audaciam uestram, sed differre in maiorem gloriam atque opportunitatem uolui: ut postmodum præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos per occasionem aggredi possetis. Nec huius occasionis spem milites forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A uobis quoque profecto si quis quærat, quonam modo pauci à multis, uicti à ui

C ctoribus castra tutati sitis, nihil aliud respondeatis, quàm idipsum timentes uos, omnia & operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosq. fuisse. Et ita se res habet. Ad id, quod ne timeatur, fortuna facit, minime cauti sunt homines: quia quod neglexeris, in cautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quàm ne ob sessi modo ipsi atque oppugnati, castra sua ultro oppugnemus, Audeamus, quod credi non potest ausuros nos. eo ipso quòd difficillimum uidetur, facillimum erit. Tertia uigilia noctis, silenti agmine ducam uos. exploratum habeo, non uigiliarum ordinem, non stationes iustas esse. clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, pauenteisq. ad nec opinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis op pressos illa cædes edatur, à qua uos hesterno die reuocatos ægre ferebatis. Scio, audax uideri consilium: sed in rebus asperis & tenuibus fortissima quæque consilia tutissima

D sunt: quia si in occasionis momento, cuius præteruolat opportunitas, cunctatus paulum fueris: nequicquam mox omissam quæras. Vnus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est: & iam tentastis uestras atque illorum uires. si diem proferimus, & hesternæ eruptionis fama contenti desierimus, periculum est, ne omnes duces, omnesq. copiæ conueniant. tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Vt diuidendo copias, periere duces nostri: ita separati ac diuisi opprimi possunt hostes, alia belli gerendi uia nulla est. proinde nihil præter noctis proximæ opportunitatem expectemus. Ite dijs bene iuuantibus, corpora curate, ut integri uigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo uestra tutati estis. Læti & audiere ab nouo duce nouum consilium: & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis,

E & curatione corporum consumptum: & maior pars noctis quieti data est, quarta uigilia mouere. Erant ultra proxima castra sex millium interuallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis caua intererat, condensa arboribus. in huius siluæ medio ferme stadio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, cæteræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ. et cum statio nulla pro portis, neque in ual lo custodiæ essent, uelut in sua castra, nullo usquam obsistente, penetrauere. inde signa canunt, & tollitur clamor, pars semisopitos hostes cædunt, pars ignis escas stramenta arida tectis inijciunt, pars portas occupant, ut fugam intercludant. hosteis simul ignis, clamor, cædes, uelut alienatos sensibus, nec audire, nec prouidere quicquam sinunt. in cidunt inermes inter cateruas armatorum. alij ruunt ad portas, alij obseptis itineribus

super

super uallum saliunt: & ut quisque euaserat: protinus ad castra altera fugiunt. ubi à cohorte & equitibus ex occulto prouenientibus circumuenti cæsiq. ad unum omnes sunt. quanquam etiam si quis ex ea cæde effugisset, adeo raptim captis propioribus castris, in altera transcursum castra ab Romanis est, ut præuenire nuncius cladis nõ posset. Ibi uero quo longius ab hoste aberant, & quia sub lucẽ pabulatum, lignatum & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta inuenere: arma tantum in stationibus posita, milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante uallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesq. uictoria prælium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem ex tumultu facto, atrox prælium oritur. diuq. tenuisset, ni cruenta scuta Romanorum uisa indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pauorem iniecissent. hic terror in fugam uertit omnes. effusique, quà iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Atque ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcij. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Græco sermone uertit: captos ad mille octingentos triginta: prædam ingentem partam: in ea fuisse clypeum argenteum pondo centum trigintaocto, cum imagine Barchini Asdrubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit: septem millia ferme cæsa hostium: altero prælio eruptione pugnatum cum Asdrubale, decem millia occisa: quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, cum Mago cædenteis nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidijs scribit. Apud omnes magnum nomen Marcij ducis est: & ueræ gloriæ eius etiam miracula addunt, flammã ei concionanti fusam è capite sine ipsius sensu, cum magno pauore circumstantium militum: monumentumq. uictoriæ eius de pœnis usque ad incensum Capitolium fuisse in templo clypeum Martium appellatum, cum imagine Asdrubalis. Quietæ deinde aliquandiu in Hispania res fuere, utrisque post tantas acceptas inuicem illatasq. clades cunctantibus periculum summæ rerum facere. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus, captis Syracusis, cum cætera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam maiestatem populi R. augeret: ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam deuexit, hostium quidem illa spolia, & parta belli iure: cæterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæq. hinc sacra profanaq. omnia uulgo spoliandi, factum est. quæ postremo in Romanos deos, templum id ipsum primum, quòd à Marcello eximie ornatum est, uertit. uisebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa, propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium ferme ciuitatum Siciliæ ad eum conueniebant. dispar ut causa earum, ita conditio erat. Qui ante captas Syracusas aut non desciuerant, aut redierant in amicitiam, ut socij fideles, accepti, cultique. quos metus post captas Syracusas dediderat: ut uicti à uictore leges acceperunt. Erant tamen haud paruæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis, Epicides & Anno, duces reliqui prioris belli, & tertius nouus ab Annibale in locum Hippocratis missus, Libyphœnicum generis Hipponiates, (Mutinem populares uocabant) uir impiger, & sub Annibale magistro omneis belli artes edoctus. Huic ab Epicide & Annone Numidæ dati auxiliares. cum quibus ita peruagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumq. in tempore cuique auxilium, adiit, ut breui tempore totam Siciliam impleret nominis sui; nec spes alia maior apud fauentes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis magis, quàm fiducia, ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatum ad Marcellum est. extemplo copias mouit: & ab hoste quatuor ferme millium interuallo consedit, quid agerent, pararentúe, expectaturus. Sed nullum neque locum neque tempus cunctationi consilioúe dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu inuectus. Postero die, prope iusto prælio compulit hostem intra munimenta. inde reuocatus seditione Numidarum in castris facta, cum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos reuocandosq. eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Anno, iam ante anxius gloria

eius

A eius: Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiẽsi misso ab senatu populoque. Is perpulit cunctantem Epicidem, ut transgressi flumen in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur,& secunda pugnæ fortuna euenisset: haud dubie Mutinis gloriam fore. Enimuero indignum ratus Marcellus,se, qui Annibalem subnixum uictoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra mariq. uictis ab se hostibus cedere,arma propere capere milites, & efferri signa iubet. Ad instruentem exercitum decem effusis equis aduolant ex hostium acie Numidæ, nunciantes, populares suos primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam: dein quòd præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ eius sub ipsam certaminis diem ablegatum uideant, quieturos in pugna. Gens fallax promissi fidem præstitit. itaque & Romanis creuit animus,nũcio celeri per ordinem misso,destitutum ab equite hostem esse,quem maxime timuerant:
B & territi hostes, præterquam quòd maxima parte uirium suarum non iuuabantur, timore etiam incusso,ne ab suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magna uis certaminis fuit. Primus clamor atque impetus rem decreuit. Numidæ cum in concursu quieti stetissent in cornibus,ut terga dantes suos uiderunt, fugæ tantum parumper comites facti,postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes uiderunt,ipsi metu obsidionis passim in ciuitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque: & octo elephanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit. uictor inde Syracusas redijt. Iam ferme in exitu annus erat. itaque senatus Romæ decreuit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad cõsules mitteret: dum Annibal procul abesset,nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur:alter eorum,si ita uideretur,ad magistratus subrogandos Romam ueniret. Literis acceptis,inter se consules comparatunt,ut Claudius comitia perficeret,Fuluius adCa
C puam maneret. consules Claudius creauit Cn.Fuluium Centumalum,& P. Sulpiciũ Ser. F. Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. prætores deinde creati L. Cornelius Lentulus,M.Cornelius Cethegus,C.Sulpicius,C.Calpurnius Piso.Pisoni iurisdictio urbana,Sulpicio Apulia,Cethego Sicilia,Lentulo Sardinia euenit.Consulibus prorogatum in annum imperium est.

EPITOME LIBRI XXVI.

ANnibal ad tertiũ ab urbe Romana lapidem super Anienem castra posuit. ipse uero cum duobus millibus equitum usque ad portam Capenam, ut urbis sitũ
D *eexploraret, obequitauit. & cum per triduum in aciem utrinque exercitus omnis descendisset: certamen tempestas diremit. nam cum in castra redijssent, statim serenitas erat. Capua capta est à Q. Fuluio & Ap. Claudio pro consulibus. principes Campani ueneno sibi consciuerunt mortem. Cum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur: literas à senatu missas Q. Fuluius procons. quibus iubebatur parcere, antequam le-*
E *geret, in sinu posuit, & lege agi iussit, & supplicium peregit. Cum in comitijs apud populum quæreretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id uolente suscipere, P. Scipio P. filius qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum. & suffragio populi, consensuque omnium missus, Nouam Carthaginem uno die expugnauit, cum ageret uigesimumquartum annum: uidereturque diuina stirpe creatus, quoniam & ipse posteaquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris eius anguis sæpenumero uisus erat. Res præterea in Sicilia gestas continet, & amicitiam cum Aetolis iunctam. bellumq. gestum aduersus Acarnanas, & Philippum Macedonum regem.*

LIBER XXVI.

CN. FVLVIVS Centumalus, P.Sulpicius Galba consules cum idibus Martijs magistratum inijssent: senatu in Capitolium uocato de rep. de administratione belli, de prouincijs exercitibusq. patres consuluerunt, Q.Fuluio & Ap. Claudio, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est, atque exercitus, quos habebant, decreti: adiectumque, ne à Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent. Ea tum cura maxime intentos AN.DXXXIX

tentos habebat Romanos: non tam ob iram, quæ in nullam unquam ciuitatem iustior fuit, quàm quòd urbs tam nobilis ac potens sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta, inclinatura rursus animos uidebatur ad ueteris imperij respectum. Et prætoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. Prorogatum & M. Marcello: ut pro consule in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu quem haberet. si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius pro prætore in Sicilia præesset: dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumq. in patriam negasset, ante belli finem. C. Sulpicio, cui Apulia euenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ: & supplementum de exercitu Cn. Fuluij, qui priore anno in Apulia fœde cæsus fugatusq. erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiæ. additum etiam utrorumque ignominiæ est, ne in oppidis hibernarent, ne ue hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. supplementum, si opus esset, consules scribere iussi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliæ Græciæq. ora cum legionibus classibusq. quibus præerant, decreta. Quinquaginta Græci cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naues. Tribus & uiginti legionibus Romanis eo anno bellum terra mariq. est gestum. Principio eius anni cum de literis L. Marcij referretur, res gestæ magnificæ senatui uisæ. titulus honoris, quòd imperio non populi iussu, non ex auctoritate patrum dato, pro prætore senatui scripserat, magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus, & solenne auspicatorum comitiorum in castra & prouincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri. et cum quidam referendum ad senatum censerent, melius uisum, differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Rescribi de frumento & uestimentis exercitus placuit: utranque rem eam curæ fore senatui. ad scribi autem, pro prætore L. Marcio, non placuit: ne idipsum, quod consultationi relique rant, pro præiudicato ferrent. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt. omniumq. in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam, ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataq. est. Sed aliud certamen occupauerat animos. C. Sempronius Blesus, die dicta, Cn. Fuluium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus uexabat, multa imperatorem temeritate atque inscitia exercitum in locum præcipitem perduxisse dictitans. neminem, præter Cn. Fuluium, ante corrupisse omnibus uitijs legiones suas, quàm proderet. itaque uere dici posse, prius eos perisse, quàm uiderent hostem: nec ab Annibale, sed ab imperatore suo uictos esse. neminem, cum suffragium ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium? Cum ei seruorum exercitus datus esset, breui effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset: præsidio socijs, hostibus terrori essent, cum ad Beneuentum aliasq. urbes eos, uelut è faucibus Annibalis ereptos, populo R. restituisset. Cn. Fuluium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, seruilibus uitijs imbuisse. ergo effecisse, ut feroces & inquieti inter socios, ignaui & imbelles inter hostes essent: nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec Hercule mirum esse milites in acie non stetisse, cum primus omnium imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, & non omnes comites Cn. Fuluij fuisse pauoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quàm deserere circumuentos hostibus suos exercitus. Cn. Fuluium prope unum nuncium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quòd ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quàm hostis ex Italia decesserit: & hoc idem in Cn. Fuluij legionibus nuper decretum; Cn. Fuluio fugam ex prælio ipsius temeritate commisso, impunitam esse: & cum in ganea lustrisque, ubi iuuentam egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccauerint, quàm quòd imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium, ignominiosam pati militiam. adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse,

A to esse. Reus ab se culpam in milites transferebat. Eos ferociter pugnam poscenteis, productos in aciem, non eo, quo uoluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die & tempore & loco æquo instructos, seu famam, seu uim hostium non sustinuisse. cum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Quid autem solum se restantem prodesse reip. potuisse? nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esse potuisset. Non se inopia commeatus, non in loca iniqua incaute deductum: non agmine inexplorato euntem, insidijs circumuentum: ui aperta, armis, acie uictum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse: suum cuique ingenium audaciam aut pauorem facere. Bis est accusatus: pecuniaq́. anquisitum. tertio testibus datjs, cum, præterquam quòd omnibus probris onerabatur, iurati permulti dicerent, fugæ pauorisque initium à prætore ortum: ab eo desertos milites: cum haud uanum timorem ducis crederent, terga dedisse: tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoque nouum certamen ortum. nam cum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret: tribuni pl. appellati. cum collegæ negarent, se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad uel capitis, uel pecuniæ iudicasset priuato: tum Sempronius perduellionis se iudicare Cn. Fuluio dixit: diemq́. comitijs ab C. Calpurnio prætore urbano petit. Inde alia spes ab reo tentata est, si adesse iudicio Q. Fuluius frater posset, florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Capuæ potiundæ. Id cum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fuluius; negassentq́. patres è rep. esse abscedi à Capua, priusquam dies comitiorum aderat: Cn. Fuluius exulatum Tarquinios abijt. id ei iustum exilium esse sciuit plebs. Inter hæc uis omnis belli uersa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius quàm oppugnabatur. nec aut famem tolerare seruitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Annibalem per custodias tam arctas. Iuuentus est tandem quidam Numida, qui, acceptis literis, euasurum se professus ut promissum præstaret: per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid uirium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Cæterum in multis certaminibus equestria prælia ferme prospera faciebant: pedites superabãtur. sed nequaquam tam lætum uincere, quàm triste uinci ulla parte erat ab obsesso & prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod uiribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt iuuenes maxime uigore ac leuitate corporum ueloces. eis parmæ breuiores, quàm equestres, & septena iacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro quale hastis uelitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites, assuefecerunt, & uehi post sese, & desilire perniciter, ubi datum signum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide uisum est fieri, in campum qui medius inter castra murumq́. erat, aduersus instructos Campanorum equites processerunt. & ubi ad coniectum teli uentum est signo dato uelites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: iaculaque cum impetu alia super alia emittunt: quibus plurimis in equos uirosq́. passim coniectis, permultos uulnerauerunt. pauoris tamen plus ex re noua atque inopinata iniectum est. & in perculsum hostem equites inuecti, fugam stragemq́. eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Institutum, ut uelites in legionibus essent. Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Nauium ferunt, honoriq́ue id ei apud imperatorem fuisse. Cum in hoc statu ad Capuam res essent, Annibalem in diuersum Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæq́. retinendæ trahebant curæ. Vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumq́. conuersos uidebat animos, documento futuræ, qualemcunque euentum defectio ab Romanis habuisset. Igitur, magna parte impedimentorum relicta in Bruttijs, & omni grauiore armatura, cum delectis peditum equitumq́. quàm poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. in ualle occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit. Adueniens cum castellum Galatiam, præsidio inde ui pulso cepisset, in circumsidenteis Capuam se uertit: præmissis ante nuncijs Capuam, quo tempore castra Romana aggressurus esset, ut eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent. Res nec explorata Romanis ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est: alia Campani omnes pedites equi-

tesque, & cum ijs Punicum præsidium, cui Bostar & Anno præerant, erupit. Romani, ut F in re trepida, ne ad unam concurrendo partem, aliquid indefensi relinquerent: ita inter se copias partiti sunt. Ap. Claudius Campanis, Fuluius Annibali est oppositus. C. Nero pro prætore cum equitibus sextæ legionis uia quæ Suessulam fert: C. Fuluius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit è regione Vulturni amnis. Prælium non solito modo clamore ac tumultu est cœptum, sed ad alium uirorum, equorum, armorumq. sonum disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem: ut auerteret etiam pugnantium animos. Campanos facile à uallo Appius arcebat. Maior uis ab altera parte Fuluium, Annibal & Pœni urgebant. legio ibi sexta loco cessit. qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephātis usque ad uallum peruasit: ruperatq. mediam aciem Romanorū: & in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perrumperet, an intercluderetur à suis. G Quem pauorem legionis, periculumq. castrorum Fuluius ubi uidit, Q. Nauium primoresq. alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium sub uallo pugnantem inuadant ac trucident: in summo discrimine rem uerti: aut uiam dandam iis esse, & minore conatu, quàm condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub uallo esse: nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis interclusos: & quæ, dum paueat, Romanis interrupta acies uideatur: eam si se utrinque in hostem uertat, ancipiti pugna medios circumuenturam. Nauius, ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signū ademptum signifero in hostes infert, iacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, & partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honestabant, & sublatum alte signum conuerterat ad spectaculum ciues hostesque. cæterum postquam iam ad signa peruenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulæ coniectæ, & prope to H ta in unum acies uersa. sed neque hostium multitudo, neque telorum uis arcere impetum eius uiri potuerunt. Et M. Atilius, legatus primi pili, ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et qui castris præerant, L. Porcius Licinus, & T. Pompilius legati pro uallo acriter pugnant: elephantosq. transgredientes in ipso uallo conficiunt. quorum corporibus cum oppleta esset fossa, uelut aggere aut ponte iniecto, transitum hostibus dedit. ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum iam pulsi erant Campani, Punicumq. præsidium: & sub ipsa porta Capuę quæ ad Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebāt, quàm quòd porta ballistis scorpionibusq. instructa, missilibus procul hostes arcebat. & suppressit impetum Romanorum uulnus imperatoris Ap. Claudij: cui suos ante prima signa adhortanti, sub læuo humero summum pectus gæso ictum est. magna tamen uis ho I stium ante portam est cæsa: cæteri trepidi in urbem compulsi. Et Annibal, posteaquam cohortis Hispanorum stragem uidit, summaq. ui castra hostium defendi: omissa oppugnatione recipere signa, & conuertere agmen retro peditum, obiecto à tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrunque profectum ratus, ut & Campani, quàm haud multum in Annibale præsidij esset, & ipse Annibal sentiret. Cæsa eo die, qui huius pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Annibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: signaq. Carthaginiensibus quindecim adēpta, duodeuiginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ inuenio, plusq. pauoris, quàm certaminis, fuisse, cum inopinato in castra Romana Numidæ Hispaniq. cum elephantis irrupissent: elephanti per media castra uadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fuga abrumpentium uincula iu K mentorum facerent. fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis ab Annibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ iuberent consulum uerbis, quoniam amissa castra essent, pro se quenque militum in proximos montes fugere. sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna cæde hostium. elephantos igni è castris exactos. Hoc ultimum, utcunque initum finitumq. est, ante deditionem Capuæ prælium fuit. Medixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro, tenuique fortuna ortus. Matrem eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, cum respondisset aruspex, summum quod esset imperium Capuæ, peruenturum ad eum puerum: nihil ad eam spem agnoscentem, dixisse

A xisse ferunt, Tu perditas res Campanorum narras, ubi summus honos ad filium meum perueniet. Ea ludificatio ueri,& ipsa in uerum uertit. nam cum fame ferroq. urgerentur, nec spes ulla superesset: ijs qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus, Lesius,querendo desertam ac proditam à primoribus Capuam, summum magistratum,ultimus omnium campanorum,cepit. Cæterum Annibal ut nec hostes elici amplius ad pugnam uidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuā posse:ne suos quoq; cōmeatus intercluderent noui consules, abscedere irrito incepto,& mouere à Capua statuit castra. multa secum quò iam inde pergeret,uoluenti,subiit animum impetus,caput ipsum belli, Romam petendi, cuius rei semper cupitæ prætermissam occasionem post Cannensem pugnam, & alij uulgo fremebant, & ipse non dissimulabat: nec opinato pauore ac tumultu non esse desperandum aliquam partem urbis occupari posse. Eo si Roma in discrimine B esset,Capuam ex templo omissuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex ijs. qui si diuisissent copias,utrumque infirmiorem factum,aut sibi, aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos esse. Vna ea cura angebat, ne ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut literis acceptis,specie transfugæ castra Romana ingressus,altera parte Capuam clam peruadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. Profectionem suam,quæ salutaris illis foret,abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnāda Capua duces atque exercitus Romanos.ne desponderent animos,tolerando paucos dies,totam soluturos obsidionem. Inde naues in flumine Vulturno comprehensas duci ad id,quod iam ante præsidij causa fecerat,castellum iussit. quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte traijci posset exercitus, allatum est: cibarijs decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluuium legiones ante lucem C traiecit. Id priusquam fieret,ita futurum compertum ex transfugis Fuluius Flaccus senatui Romam cū scripsisset; uarie hominum animi pro cuiusque ingenio affecti sunt. Vt in re tam trepida, senatu extemplo uocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusq. ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium reuocabat. Fabius Maximus, abscedi à Capua, terreriq. & circumagi ad nutus comminationesq. Annibalis, flagitiosum ducebat. Qui ad Cannas uictor, ire tamen ad urbem ausus non esset, eum à Capua repulsum spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuam liberandam obsidione ire Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset: Iouem fœderum ruptorum ab Annibale testem, deosq. alios defensuros esse. Has diuersas sententias media sententia P. Valerij Flacci uicit: qui,utriusque rei memor, imperatoribus qui ad Capuam essent, scribēdum censuit, D quid ad urbem præsidij esset. quātas autem Annibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset,ipsos scire.si & Romam è ducibus alter, & exercitus pars mitti posset,ut ab reliquo & duce & exercitu Capua recte obsideretur:inter se compararent Claudius Fuluiusque,utri obsidenda Capua,utri ad prohibēdam obsidione patriā, Romam ueniendum esset.Hoc senatusconsulto Capuam perlato,Q. Fuluius pro consule, cui, collega ex uulnere ægro,eundum Romam erat:è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum,mille equites Vulturnum traducit. inde cum Annibalem Latina uia iturum satis cōperisset,ipse per Appiæ municipia,quæq; propter eam uiam sunt,Setiam,Soram,Lauinium præmisit,ut commeatus paratos & in urbibus haberent,& ex agris de uiis in uiam proferrent: præsidiaq. in urbes contraherent, ut sua cuique respublica in manu esset. Annibal,quo die Vulturnum est transgressus,haud procul à flumine castra po-E suit. postero die præter Cales in agrum Sidicinum peruenit. ibi diem unum populando moratus,per Suessulanum,Alifanumque, & Casinatem agrum uia Latina ducit. sub Casinum biduo statiua habita: & passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumq. in Fregellanum agrum ad Lirim fluuium uentum. ubi intercisum pontem à Fregellanis, morandi itineris causa,inuenit. Et Fuluium Vulturnus tenuerat amnis, nauibus ab Annibale incensis, rates ad traiiciendum exercitum in magna inopia materiæ ægre comparantem. traiecto ratibus exercitu,reliquum Fuluio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa uiam expositis benigne commeatibus,erat. alacresq. milites,alius alium, ut adderet gradum,memor ad defendendam ire patriam,hortabantur. Romam Fregellanus nuncius,diem noctemq. itinere continuato,ingentem attulit terrorē.tumultuosius,quàm

Annibal oppugnat Romam consilium cepit.

exemplum literarum Annibalis

Q. Fuluius relicto Capuam collega Romam contendit.

allatum erat, curſus hominum affingentium uana auditis, totam urbem conciuerat. ploratus mulierum non ex priuatis ſolum domibus exaudiebatur, ſed undique matronæ in publicum effuſæ circa deum delubra diſcurrunt, crinibus paſſis aras uerrentes, nixæ genibus, ſupinas manus ad cœlum ac deos tendentes: orantesque, ut urbem Romam è manibus hoſtium eriperent: matresq́. Romanas, & liberos paruos inuiolatos ſeruarent. Senatus magiſtratibus in foro præſto eſt, ſiquid conſulere uelint. alij accipiunt imperia, diſceduntq́. ad ſuas quiſque officiorum partes. alij offerunt ſe, ſi quo uſus operæ ſit. præſidia in arce, in Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Tuſculana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fuluium pro conſule profectum cum exercitu à Capua affertur. cui ne minueretur imperium, ſi in urbem ueniſſet, decreuit ſenatus, ut Q. Fuluio par cum conſulibus imperium eſſet. Annibal, infeſtius perpopulato agro Fregellano, propter interciſos pontes, per Fruſinatem Ferentinatemq́. & Anagninũ agrum in Labicanum uenit. inde Algido Tuſculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tuſculum dextrorſus Gabios deſcendit. inde in Pupiniam exercitu demiſſo, octo millia paſſuum à Roma poſuit caſtra. Quo propius hoſtis accedebat, eo maior cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresq́. omnium generum atque ætatum capiebantur. In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta capena cum exercitu Romam ingreſſus, media urbe per Carinas Exquilias contendit. inde egreſſus, inter Exquilinam Collinamq́. portam poſuit caſtra. AEdiles plebis commeatum eò comportarunt. Conſules ſenatusq́. in caſtra uenerunt. ibi de ſumma reip. conſultatum. Placuit conſulibus, circa portas Collinam Exquilinãq́. ponere caſtra: C. Calpurnium, prætorem urbanum, Capitolio atque arci præeſſe: & ſenatum frequentem in foro contineri, ſi quid in tam ſubitis rebus conſulto opus eſſet. Inter hæc Annibal ad Anienem fluuium tria miliia paſſuum ab urbe caſtra admouit. ibi ſtatiuis poſitis, ipſe cum duobus millibus equitum à porta Collina uſque ad Herculis templum eſt progreſſus: atque unde proxime poterat, mœnia ſitumq́. urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque ocioſe facere, Flacco indignum uiſum eſt. itaque immiſit equites, ſubmoueriq́ue, atque in caſtra redigi hoſtium equitatum iuſſit. Cum commiſſum prælium eſſet: conſules transfugas Numidarum, qui tum in Auentino ad mille, & CC erant, media urbe tranſire Exquilias iuſſerunt: nullos aptiores inter conualles, tectaq́. hortorum, & ſepulcra, & cauas undique uias ad pugnandum futuros rati. quos cum ex arce Capitolioq́. cliuo publico in equis decurrentes quidam uidiſſent, captum Auentinum conclamauerunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, niſi caſtra Punica extra urbem fuiſſent, effuſura ſe omnis pauida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant: uagosq́ue in uiis ſuos pro hoſtibus lapidibus teliſq́. inceſſebant. nec comprimi tumultus, apeririq́ue, error poterat, refertis itineribus agreſtium turba pecorumq́ue, quæ repentinus pauor in urbem compulerat. Equeſtre prælium ſecundum fuit, ſummotiq́; hoſtes ſunt. et quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, conſules, cenſoresúe fuiſſent, cum imperio eſſe, donec receſſiſſet à muris hoſtis. Et diei quod reliquum fuit, & nocte inſequenti, multi temere excitati tumultus ſunt, compreſſiq́ue. Poſtero die tranſgreſſus Anienem Annibal in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus conſulesq́. certamen detrectauere. Inſtructis utrinque exercitibus in eius pugnæ caſum, in qua urbs Roma uictori præmium eſſet, imber ingens grandine miſtus ita utranque aciem turbauit, ut uix armis retentis in caſtra ſeſe receperint, nullius rei minore, quàm hoſtium metu. Et poſtero die eodem loco acies inſtructas eadem tempeſtas diremit. ubi recepiſſent ſe in caſtra, mira ſerenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos uerſa eſt: auditaq́. uox Annibalis fertur, potiundæ ſibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam. Minuere etiam ſpem eius & aliæ magnæ, paruæq́. res: magna illa, quòd, cum ipſe ad mœnia urbis Romæ armatus ſederet, milites ſub uexillis in ſupplementum Hiſpaniæ profectos audiuit: parua autem, quòd per eos dies eum forte agrum, in quo ipſe caſtra haberet, ueniſſe nihil ob id diminuto pretio, cognitum ex quodam captiuo eſt. id uero adeo ſuperbum atque indignum uiſum, eius ſoli, quod ipſe bello captum poſſideret haberetq́ue, inuentum Romæ emptorem: ut extẽplo uocato præcone, tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc eſſent, iuſſerit uenire.

His

A His motus ad Tutiam fluuium castra retulit, sex millia passuum ab urbe. inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate inclytum diuitijs. Capenates aliqui accolæ eius erant. primitias frugum eò, donaq. alia pro copia portantes, multo auro argentoq. id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum. æris acerui, cum rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem Annibalis magni inuenti. Huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cœlius Romam euntem ab Ereto diuertisse eò Annibalem tradit; iterq. eius ab Reate, Cutilijsque, & ab Amiterno orditur. ex Campania in Samnium, inde in Pelignos peruenisse: præterq. oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse: inde Albensi agro in Marsos: hinc Amiternum Forulosq. uicum uenisse. Neque ibi error est, quòd tanti exercitus uestigia intra tam breuis æui memoriam potuerint confundi. isse enim eà constat. tantum id interest, uenerit ne eo B itinere ad urbem, an ab urbe in Campaniam redierit. Cæterum non quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Annibali. nanque ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum uero ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino aduentu incautos oppresserit. Capua, etsi nihilo segnius oppressa per eos dies fuerat, tamen aduentum Flacci sensit: & admiratio orta est, non simul regressum Annibalem. inde per colloquia intellexerunt relictos se, desertosque, & spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictum proconsulis ex senatusconsulto propositum uulgatumq. apud hostes, ut qui ciuis Campanus ante certam diem trāsisset, sine fraude esset. nec ulla facta est transitio, metu magis eos, quàm fide, continente: quia maiora in defectione deliquerant, quàm quibus ignosci posset. Cæterum quemadmodum nemo priuato consilio ad hostem transibat, Ita nihil salutare in medium C consulebatur. Nobilitas remp. deseruerat, neque in senatum cogi poterat. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed in dignitate sua uim ac ius magistratui quem gerebat, dempsisset. Iam ne in foro quidem, aut publico loco principum quisquam apparebat. domibus inclusi, patriæq. occasum cum suo exitio in dies expectabant. summa curæ omnis in Bostarem Annonéque, præfectos præsidii Punici, uersa erat, suo non sociorum, periculo solicitos. Hi conscriptis ad Annibalem literis non libere modo, sed etiam aspere, quibus non Capuam solum traditam in manum hostibus, sed se quoque, & præsidiū in omnes cruciatus proditos incusabant: abiisse eū in Bruttios, uelut auertentem sese, ne Capua in oculis eius caperetur. at hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romæ abstrahi à Capua obsidenda potuisse. tanto constantiorem inimicum Romanum, quàm amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam, bellumq. omne eo uertat: & D se, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis, neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. ubi Romanæ legiones sint, ibi & Carthaginiensium exercitus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Trasymenum rem bene gestam, coeundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando. In hanc sententiam literæ conscriptæ, Numidis, proposita mercede iam professus operam, dantur. Hi specie transfugarum cum ad Flaccum in castra uenissent, ut inde tempore captato abirent: famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret: mulier repente Campana in castra uenit, scortum transfugarum unius: indicatq. imperatori Romano, Numidas fraude composita transisse, literasq. ad Anibalem ferre. Id unum ex ijs, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratā. Productus, primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat. paulatim deinde conuictus ueris, cum tormenta posci & parari uideret: fassus id ita esse, E literæq. prolatæ: & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios specie transfugarum Numidas uagari in castris Romanis. Hi supra LXX comprehensi, & cum transfugis nouis mulctati uirgis, manibusque præcisis Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad curiam populi factus coegit Lesium senatum uocare: & primoribus, qui iam diu publicis consilijs aberant, propalam minabantur, nisi uenirent in senatum, circa domos eorum ituros se, & in publicum omnes ui extracturos esse. Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi cum cæteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent: Vibus Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiā, negat eos, qui de legatis & de pace ac de ditione loquātur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent,

nec quid ipsis patiendum sit. Quid, uos, inquit, eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut aduersus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraq. omnia Romanis dedimus? Iam è memoria excessit, quo tempore, & in qua fortuna à populo R. defecerimus? iam quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum, & ad contumeliam necauerimus? quoties in obsidenteis, quàm inimici eruperimus? castra oppugnauerimus? Annibalem uocauerimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quæ illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo, quid speretis, habeatis. Cum hostis alienigena in Italia esset, & Annibal hostis, & cuncta bello arderent: omissis omnibus, omisso ipso Annibale, ambos consules, & duos consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum cirumuallatos inclusosq. nos fame macerant, & ipsi nobiscum ultima pericula, grauissimos labores perpessi, circa uallum ac fossas sæpe trucidati, & prope ad extremũ castris exuti. Sed omitto hæc. uetus atque usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati: illud iræ atque odij execrabilis indicium est. Annibal ingentibus copijs peditum equitumq. castra oppugnauit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. profectus trans Vulturnum perussit Calenum agrum: nihil tãta sociorum clade auocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit: eam quoque tempestatem imminentem spreuerunt. Trãsgressus Anienem, tria millia passuum ab urbe castra posuit: postremo ad mœnia ipsa & ad portas accessit: Romam se ademturum eis, nisi omitterẽt Capuam, ostendit: & non omiserunt. Feras bestias cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam auertas, Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorũ ploratus hinc quoque prope exaudiebantur: aræ, foci, deum delubra, sepulcra maiorum temerata ac uiolata, à Capua non auerterunt. tãta auiditas supplicij expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsitan. nos quoque idẽ fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter dijs immortalibus uisum est, cum mortem ne recusare quidem debeam: cruciatus contumeliasque, quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honesta, etiam leni possum. non uideo Ap. Claudium & Q. Fuluium uictoria insolenti subnixos: neque uinctus per urbem Romam triumphi spectaculum trahar: ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato uirgis tergo, ceruicem securi Romanæ subijciam: nec dirui incendiq. patriam uidebo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, uirginesq. & ingenuos pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, à fundamentis proruerunt, ne stirps, ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores, quàm Carthagini, sunt. Itaque quibus uestrum ante fato cedere, quàm hæc tot & tam acerba uideant, in animo est, ijs apud me hodie epulæ instructæ parataq. sunt. satiatis uino ciboque, poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur. ea potio corpus à cruciatu, animum à contumelijs, oculos, aures, à uidendis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent uictos, uindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima inijciant. Hæc una uia & honesta & libera ad mortem. & ipsi uirtutem mirabuntur hostes, & Annibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse. Hanc orationem Virij plures audierunt cum assensu, quàm forti animo id, quod probabant, exequi potuerunt. Maior pars senatus multis sæpe bellis expertã populi Romani clemẽtiam, haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreuerunt, miseruntque. Vibum Virium septem & uiginti ferme senatores domum secuti sunt: epulatiq. cum eo, &, quantũ facere potuerant, alienatis mentibus uino ab imminentis sensu mali, uenenum omnes sumpserunt. inde misso conuiuio dextris inter se datis, ultimoq. complexu, collacrymantes suum patriæq. casum, alij, ut eodem rogo cremarentur, manserunt, alii domos digressi sunt. Impletæ cibis uinoq. uenæ minus efficacem in maturanda morte uim ueneni fecerunt. itaque noctem totam plerique eorum, & diei insequentis partem, cum animam egissent: omnes tamen prius, quàm aperirentur hostibus portæ, expirarunt. Postero die porta Iouis, quæ aduersus castra Romana erat, iussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio una, & duæ alæ cum C. Fuluio legato. Is, cum omnium primum arma telaque quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum compræhendit: senatum Campanum

A Campanum ire in castra ad imperatores Romanos iussit. quò cum uenissent, extemplo his omnibus catenæ iniectæ, iussiq́. ad quæstores deferre, quod auri argentiq́. haberent. auri pondo L X X fuit: argenti tria millia pondo & C C. senatores quinque & uiginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi, quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat. De supplicio Campani senatus haudquaquam inter Fuluium Claudiumq́. conueniebat. facilis impetrandæ ueniæ Claudius, Fuluii durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei totum reijciebat. percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum, & num ope eorum in bello forent & municipiorum adiuti. Id uero minime committendum esse, Fuluius dicere, ut sollicitarentur criminibus dubijs sociorum fidelium animi, & subijcerentur indicibus, queis, neque quid

B facerent, neque quid dicerent, quicquam unquam pensi fuisset. itaque se eam quæstionem oppressurum, extincturumque. Ab hoc sermone cum digressi essent: & Appius quamuis ferociter loquentem collegam, non dubitaret tamen literas super tanta re ab Roma expectaturum: Fuluius, ne idipsum impedimentum incepto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis sociorum imperauit, uti duobus millibus equitum delectis denunciarét, ut ad tertiam buccinam præsto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intrauit, atque in forum perrexit: concursuq́. ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum citari iussit: imperauitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes, uirgisq́. cæsi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit. ubi cum in tribunali consedisset, productiq́. Campani deligarentur ad palum: eques citus ab Roma uenit: literasq́. à C. Calpurnio

C prætore Fuluio cum tradidisset: murmur à tribunali totam concionem peruasit, deferri rem integram ad patres de Campanis. Et Fuluius id ita esse ratus, acceptas literas, neque resolutas cũ in gremio reposuisset, præconi imperauit, ut lictorem lege agere iuberet. Ita de ijs quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium. tum literæ lectæ, senatusq́. consultum, serum ad impediendam rem actam, quæ summa ope approperata erat, ne impediri posset. Consurgentem iam Fuluium Taurea Iubellius Campanus per mediam uadens turbam nomine inclamauit: & cum mirabundus, quidnam sese uellet, inquireret, residens Flaccus: Me quoque, inquit, iube occidi: ut gloriari possis, multo fortiorem quàm ipse es, uirum abs te occisum esse. Cum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse: modo prohiberi etiam se, si id uellet, senatus consulto diceret: tum Iubellius. Quandoquidem, inquit, capta patria, propinquis amicisq́. amissis, cum ipse manu mea coniugem libe-

D rosq́. interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his ciuibus meis: petatur à uirtute inuisæ huius uitæ uindicta. atque ita gladio, quem ueste texerat, per aduersum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit. Quia & quod ad supplicium attinet Campanorum, & pleraque alia, de Flacci unius sententia acta erant, mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuæ quidam tradunt. hunc quoque ipsum Tauream neque sua sponte uenisse Cales, neque sua manu interfectum: sed dum inter cæteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ uociferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse: tum Tauream illa quæ ante memorata sunt, dixisse: uirum se fortissimum à nequaquam pari ad uirtutem occidi. sub hæc dicta iussu proconsulis præconem ita pronunciasse, Lictor uiro forti adde uirgas, & in eũ primum lege age. Lectum quoque senatusconsultum, priusquam securi feriret, quidam au-

E ctores sunt: sed quia ascriptum in senatusconsulto fuerit, si ei uideretur, integram rem ad senatum reijceret: interpretatum esse, quid magis è repu. duceret, æstimationem sibi permissam. Capuam à Calibus reditum est: Atellaq́. & Calatia in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos qui capita rerum erant, animaduersum. ita ad LXX principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi. alij per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati, uarijs casibus interierunt. multitudo alia ciuium Campanorum uenundata. De urbe agroq́. reliqua consultatio fuit: quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Cæterum præsens utilitas uicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse, urbs seruata est, ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandæ multitudo incolarũ libertino-

rumq́. & inſtitorum opificumq́. retenta. ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Cæterum habitari tantum tanquam urbem, Capuam, frequentariq́. placuit: corpus nullum ciuitatis, nec ſenatus, nec plebis concilium, nec magiſtratus eſſe. ſine conſilio publico, ſine imperio multitudinem: nullius rei inter ſe ſociam, ad conſenſum inhabilem fore. præfectum ad iura reddenda ab Roma quotannis miſſuros. Ita ad Capuani res compoſitæ conſilio ab omni parte laudabili. ſeuere & celeriter in maxime noxios animaduerſum: multitudo ciuium diſſipata in nullam ſpem reditus: non ſæuitum incendijs ruinisq́. in tecta innoxia, murosque: & cũ emolumento quæſita etiam apud ſocios lenitatis ſpecies incolumitate urbis nobiliſſimæ opulentiſſimæque, cuius ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuiſſent: confeſſio expreſſa hoſti, quanta uis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus ſocijs, &, quàm nihil in Annibale auxilij ad receptos in fidem tuendos eſſet. Romani proconſules perfuncti, quod ad Capuam attinebat cura, C. Neroni ex ijs duabus legionibus quas ad Capuam habuerant, ſex millia peditum, & trecentos equites, quos ipſe legiſſet, & ſocium Latini nominis peditum numerum parem, & octingentos equites decernunt. Eum exercitum, Puteolis in naues impoſitum Nero in Hiſpaniam tranſportauit. Cum Tarraconem nauibus ueniſſet, expoſitisq́. ibi copijs, & nauibus ſubductis, ſocios quoque nauales, multitudinis augendę cauſa, armaſſet: profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio & L. Marcio accepit. inde pergit ad hoſtes ire. Aſdrubal Amilcaris ad Lapides Atros caſtra habebat in Auſetanis, is locus eſt inter oppida Illiturgi & Mentiſſam. huius ſaltus fauces Nero occupauit. Aſdrubal, ne in arcto res eſſet, caduceatorem miſit, qui promitteret, ſi inde miſſus foret, ſe omnem exercitum ex Hiſpania deportaturum. Quam rem cum læto animo Romanus accepiſſet, diem poſterum Aſdrubal colloquio petiuit, ut Romani leges conſcriberent de tradendis arcibus urbium, dieq́. ſtatuenda ad quam præſidia deducerentur, ſuaq́. omnia ſine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetrauit, extemplo primis tenebris, atque inde tota nocte, quod grauiſſimum exercitus erat, Aſdrubal, quacunque poſſet, euadere è ſaltu iuſſit. data ſedulo opera eſt, ne multi ea nocte exirent, ut ipſa paucitas tum ad hoſtem ſilentio fallendum aptior, tum ad euadendum per arctas ſemitas ac difficiles eſſet. Ventum inſequenti die ad colloquium eſt: ſed loquendo plura ſcribendoq́. dedita opera, quæ in rem non eſſent, die conſumpto, in poſterum dilatum eſt. addita inſequens nox ſpatium dedit & alios emittendi: nec poſtero die res finem inuenit. ita aliquot dies diſceptando palam de legibus, noctesque, emittẽdis clam è clauſtris Carthaginienſibus, abſumptæ. et poſteaquam maior pars emiſſa exercitus erat, iam ne ijs quidem, quæ ultro dicta erant, ſtabatur: minusq́. ac minus, cum timore ſimul fide decreſcente, conueniebat. Iam ferme pedeſtres omnes copiæ euaſerant è ſaltu: cum prima luce denſa nebula ſaltum omnem camposq́. circa intexuit. quod ubi ſenſit Aſdrubal, mittit ad Neronem, qui in poſterum diem colloquium differret. illum diem religioſum Carthaginienſibus ad agendum quicquam rei feriatum eſſe. Ne tum quidem ſuſpecta fraus. cum data eſſet uenia eius diei, extemplo Aſdrubal cũ equitatu elephantisq́. caſtris egreſſus, ſine ullo tumultu in tutum euaſit. Hora ferme quarta depulſa ſole nebula aperuit diem, uacuaq́. hoſtium caſtra conſpexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoſcens, ut ſe dolo captum ſenſit, proficiſcentem inſtitit ſequi, paratus confligere acie: ſed hoſtis detrectabat pugnam, leuia tamen prælia inter extremum Punicum agmen, præcurſoresq́. Romanorum fiebãt. Inter hæc Hiſpaniæ populi, nec qui poſt cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli noui deficiebant. Et Romæ ſenatui populoq́. poſt receptam Capuam nõ Italiæ iam maior, quàm Hiſpaniæ, cura erat. et exercitum augeri, & imperatorem mitti placebat, nec tamen, quem mitterent, ſatis conſtabat: quoniam illuc, ubi duo ſummi imperatores intra dies XXX cecidiſſent, qui in locum duorum ſuccederet, extraordinaria cura deligẽdus eſſet. Cũ alij aliũ nominarent, poſtremum eo decurſum eſt, ut populus pro conſule creando in Hiſpaniam comitia haberet. diemq́. comitijs conſules edixerunt. Primo expectauerant, ut qui ſe tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. quæ ut deſtituta expectatio eſt, redintegratus luctus acceptæ cladis, deſideriumq́. imperatorum amiſſorum. Mœſta itaque ciuitas, prope inops conſilij, comitiorum die tamen in campum deſcendit. atque in magiſtratus uerſi, circumſpectant ora principum aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo

perditas

A perditas res, desperatumq́. de repub. esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere. Cum subito P. Cornelius, illius qui in Hispania ceciderat, filius, quatuor & uiginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conuersa sunt, clamore ac fauore ominati extēplo sunt felix faustumq́. imperium. iussi deinde inire suffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines P. Scipioni imperium esse in Hispaniam iusserunt. Cæterum post rem actam, ut iam resederat impetus animorum ardorq́ue, silentium subito ortum, & tacita cogitatio, quidnam egissent noui. quod fauor plus ualuisset, quàm ratio ætatis, màxime pœnitebat. quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenq́ue, ex funestis duabus familijs, in eas prouincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis. Quam ubi ab re tanto impetu acta solicitudinem curamq́ue hominum animaduertit,

B aduocata concione, ita de ętate sua, imperioq́. mandaro, & bello quod gerendum esset, magno elatoq́; animo disseruit: ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus, innouaretq́; & impleret homines certioris spei, quàm quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subijcere solet. Fuit enim Scipio non ueris tantum uirtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab iuuenta in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem aut per nocturnas uisa species, aut uelut diuinitus mente monita, agens siue & ipse capti quadam superstitione animi: siue ut imperia consiliaque, uelut sorte oraculi missa sine cunctatione assequeretur. ad hæc iam inde ab initio præparans animos, ex quo togam uirilem sumpsit, nullo die prius ullam publicam priuatamq́; rem egit, quàm in Capitoliū iret, ingressusq́; ædem consideret: & plerunque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem uitam seruabatur, seu consulto, seu temere uulgaræ opinioni fidem

C apud quosdam fecit, stirpis eum diuinæ uirum esse: retulitq́. famam in Alexandro Magno prius uulgatam, & uanitate & fabula parem: anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris eius persæpe uisam prodigij eius speciem, interuentuq́. hominum euolutā repente, atque ex oculis elapsam. His miraculis nunquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmādi. Multa alia eiusdem generis, alia uera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo iuuene excesserant modum quibus freta tunc ciuitas, ætati haud quaquam maturæ tantam molem rerum, tantūq́ue imperium permisit. Ad eas copias, quas ex uetere exercitu Hispania habebat, quæq́ue a Puteolis cum C. Nerone traiectæ erant, decem millia peditum, & mille equites adduntur. & M. Iunius Silanus pro prætore adiutor ad res gerendas datus est. Ita cum XXX nauium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostijs Tiberinis profectus præter oram

D Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, & deinde Pyrenes circumuectus promontoriū Emporijs, urbe Græca. (oriundi & ipsi a Phocæa sunt) copias exposuit. inde sequi nauibus iussis, Tarraconem pedibus profectus, conuentum omnium sociorum (etenim legationes ad famam aduentus eius ex omni se prouincia effuderant) habuit. naues ibi subduci iussit: remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officij causa ab domo prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis uarietate tot casuum dare cœpit: ita elato ab ingenti uirtutum suarum fiducia animo, ut nullum ferox uerbum excideret: ingensq́ue omnibus quæ diceret, cum maiestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone, & ciuitates sociorū & hiberna exercitus adijt. collaudauitq́. milites, quòd duabus tantis cladibus deinceps icti, prouinciam obtinuissent: nec fructum secūdarum rerum sentire hosteis passi omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosq́. cum fide tutati essent. Martium secum habebat cū

E tanto honore, ut facile appareret, nihil minus eum uereri, quàm ne quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, & in hiberna noui milites deducti. Scipio, omnibus, quę adeunda agendaq́. erant, mature aditis peractisq́ue, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quàm apud ciues sociosq́. : & diuinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportune maiorem inferens metum. In hiberna diuersi concesserant: Asdrubal Gisgonis usque ad Oceanum & Gades: Mago in mediterranea maxime supra Castulonensem saltum. Asdrubal Amilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernauit. Aestatis eius extremo, quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam uenit. Punica classis ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus præsidij Romani, quod in arce Tarentina erat, clauserat quidem omneis ad arcem à mari aditus:

aditus: sed assidendo diutius, arctiorem annonam socijs quàm hosti faciebat. non enim tantum subuehi oppidanis per pacata litora apertosque portus præsidio nauium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba nauali mista ex omni genere hominum absumebat: ut arcis præsidium etiam sine inuecto, quia ibi pauci erant, ex ante præparato sustentari posset: Tarentinis classique ne inuectum quidem sufficeret. tandem maiore gratia, quàm uenerat, classis dimissa est. annona haud multum laxauerat: quia remoto maritimo præsidio subuehi frumentum non poterat. Eiusdem æstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia prouincia cum ad urbem uenisset, à C. Calpurnio prætore senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. ibi cum de rebus ab se gestis disseruisset, questus leniter, non suam magis quàm militum uicem, quod prouincia confecta exercitum deportare non licuisset, postulauit, ut triumphanti urbem inire liceret. id non impetrauit. Cum multis uerbis actum esset, utrum minus conueniret, cuius nomine absentis, ob res prospere ductu eius gestas, supplicatio decreta foret, & dijs immortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphum: an quem tradere exercitum successori iussissent, quod, nisi manente in prouincia bello, nó decerneretur, cum quasi debellato triumphare, cum exercitus testis meriti atque immeriti triumphi abesset: medium uisum, ut ouans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem ouans iniret, imperium esset. Pridie quàm urbem iniret, in monte Albano triumphauit. inde, ouans, multam præ se prædam in urbem intulit. Cum simulacro captarum Syracusarum, catapultæ, ballistæque, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ, regiæq. opulentiæ ornamenta, argenti ærisq. fabrefacta uasa, & alia supellex, preciosaq. uestis: & multa nobilia signa, quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque uictoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus, quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat: alter Nasum, quodque ibi præsidij erat, prodiderat. His ambobus ciuitas data, & quingena iugera agri: Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi R. fuisset, & ædes Syracusis, cuius uellet eorum, in quos belli iure animaduersum esset: Merico, Hispanisque qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex ijs qui à populo R. defecissent, iussa dari. id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei uideretur, urbem agrumque eis assignaret. In eodem agro, Belligeni, per quem illectus ad transitionem Mericus erat, C C C C iugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinæ desciuerunt terræ. secutæ defectionem earum Hybla & Magella sunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ, præfecto Murine, uagi per totam Siciliam sociorum populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quòd cum imperatore non deuectus ex prouincia esset, partim quòd in oppidis hibernare uetiti erant, segni fungebantur militia: magisq. eis auctor ad seditionem, quàm animus, deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor & militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedauit: & ciuitates omnes quæ defecerant, in deditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerq. debebatur, ex senatus consulto tribuit. Consules, cum ambo Apuliam prouinciam haberent, minusque iam terroris à Pœnis & Annibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque prouincias. Sulpicio Macedonia euenit, isque Læuino successit. Fuluius Romam comitiorum causa accersitus, cum comitia consulibus rogandis haberet, prærogatiua Veturia iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum & T. Otacilium. Manlius qui præsens erat, gratulandi causa cum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis uenit: petitque, ut pauca sua uerba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, reuocari iuberet. Erectis omnibus expectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum ualetudinem excusauit. Impudentem & gubernatorem & imperatorem esse, qui cum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde si uideretur, & redire in suffragium Veturiam iuniorum iuberet: & meminisset in consulibus creandis, belli quod in Italia sit, temporumque reipublicæ, uixdum requiescere aureis à strepitu & tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia Romana. Post hæc cum centuria frequens succlamasset, nihil se mutare senten-

tiæ,

A tiæ,eosdemq. consules dicturos esse:tum Torquatus,Neque ego uestros inquit, mores cõsul ferre potero,Neque uos imperium meum,redite in suffragium,& cogitate,bellum Punicum in Italia,& hostium ducem Annibalem esse. Tum Veturia & auctoritate mota uiri, & admirantium circa fremitu,petit a consule,ut Veturiam seniorum citaret.uelle sese cum maioribus natu colloqui,& ex auctoritate eorum consules dicere.Citatis Veturiæ senioribus,datum secreto in ouili cum his coloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse:duobus iam plenis honorum, Q. Fabio, & M.Marcello: &,si utiq. nouũ aliquem aduersus Pœnos consulem creari uellent, M. Valerium Læuinum egregie aduersus Philippum regem terra mariq. res gessisse. Ita de tribus consultatione data,senioribus dimissis, iuniores suffragium ineunt M. Claudiũ Marcellum fulgentem tum Sicilia domita,& M.Valerium absentem consules dixerunt. auctoritatem prærogatiuæ omnes centu- AN.DXL.

B riæ secutæ sunt.Eludant nunc antiqua mirantes. non equidem si qua sit sapiẽtium ciuitas, quam docti fingunt magis,quàm norunt: aut principes,grauiores,temperantioresq. à cupidine imperij,aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. centuriam uero iuniorum seniores consulere uoluisse, quibus imperium suffragio mandaret: uix ut uerisimile sit, parentum quoque hoc seculo uilis leuisq. apud liberos auctoritas fecit. Prætoria in de comitia habita. P.Manlius Vulso & L. Manlius Acidinus, & C.Lætorius & L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitijs perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse uidebatur populus,mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares & priore anno fuerãt: & eo anno ut fierent, referente C.Calpurnio prætore,senatus decreuit,ut in perpetuũ uouerentur. Eodem anno prodigia aliquot uisa nunciataq. sunt. In æde Concordiæ Victo-

C ria quæ in culmine erat, fulmine icta decussaq. ad Victorias quæ in ante fixæ erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagniæ & Fregellis,nunciatum est,murum portasq. de cœlo tactas. & in foro Sudertano sanguinis riuos per diem totum fluxisse. & Ereti lapidibus pluuisse. & Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostijs maioribus sunt procurata: & obsecratio in unum diem populo indicta, & nouendiale sacrum. sacerdotes publici aliquot eo anno mortui sunt,nouiq. suffecti,in locum M. Aemilij Numidæ,decemuiri sacrorum,M. Aemilius Lepidus: in locum M. Pomponij Mathonis pontificis C. Liuius: in locum Sp. Caruili Maximi auguris M. Seruilius. L. Otacilius Crassus põtifex quia exacto anno mortuus erat,ideo nominatio in locum eius non est facta. C.Claudius, flamen dialis,quòd exta perperam dederat,Flaminio abijt. Per idem tempus M. Valerius Læuinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ãte ad idipsum concilium Aetolorum

D classe expedita uenit. Vbi cum Syracusas Capuamq. captas in fidem, in Italiaq. rerum secundarum successum ostentasset:adiecissetque,iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios: ex quibus alios in ciuitatem, atque æquum secum ius accepissent: alios in ea fortuna haberent,ut socij esse,quàm ciues mallent: Aetolos eo in maiore futuros honore, quòd gentium transmarinarum in amicitiã primi uenissent: Philippum eis & Macedonas graues accolas esse, quorum se uim ac spiritus etiam fregisse: & eò redactos esse,ut non ijs modo urbibus,quas per uim ademissent Aetolis,excedant: sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas,quos ægre ferrent Aetoli à corpore suo diremptos,restituturum se in antiquam formulam,iurisq. ac ditionis eorum. Hęc dicta promissaque a Romano imperatore, Scopas,qui tum prætor gentis erat, & Dorimachus,princeps Aetolorum,affirmarunt auctoritate sua, minore cum uerecundia, & maiore cum fide uim

E maiestatemq. populi R. extollentes. maxime tamen spes potiundæ mouebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiones,quibus in amicitiam societatemq. populi Romani uenirẽt. additumque, ut,si placeret, uellẽtque,eodẽ iure amicitiæ Elei Lacedæmoniique,& Attalus,& Pleuratus,& Scerdiletus essent: Asiæ Attalus,hi Illyriorum reges. Bellum ut extemplo Aetoli cum Philippo terra gererent. Nauibus ne minus uiginti quinquęremibus adiuuaret Romanus. Vrbium,Corcyra tenus,ab Aetolia incipienti,solum tectaque,& muri cũ agris Aetolorum; alia omnis præda populi Romani esset. Darentq. operam Romani,ut Acarnaniam Aetoli haberẽt. Si Aetoli pacem cum Philippo facerent, fœderi ascriberent ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis, socijsq. quiq. eorum ditionis essent,abstinuisset. Item si populus R.fœdere iungeretur regi, ut caueret ne ius ei belli infe

rendi

rendi Aetolis, socijsque eorum esset. Hæc conuenerunt, conscriptaque biennio post, Olympiæ, Aetolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant retenti Romæ diutius legati Aetolorum. nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Aetoli extemplo mouerunt aduersus Philippum bellum: & Læuinus Zacynthum (parua insula est, propinqua Aetoliæ: urbem unam eodem quo ipsa est nomine habet: eam præter arcem ui cepit) & Oeniadas, Naxumque Acarnanum captas Aetolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosq. & pacta cum Annibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit. Philippo Aetolorum defectio Pellæ hibernāti allata est. itaque, quia primo uere mo turus exercitū in Græciam erat, Illyrios finitimasq. eis urbes alieno metu quietas ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatum fines fecit, egressosq. Apolloniatas cum magno terrore ac pauore compulit intra muros. uastatis proximis Illyrijs, in Pelagoniam eadem celeritate uertit iter. inde Dardanorum urbem sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis, memor Aetolici, iunctiq. cum eo Romani belli, per Pelagoniam & Nymphæum & Beroeam in Thessaliam descendit. ad bellum secum aduersus Aetolos capessendum incitari posse homines credebat: &, relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Aetolos, ipse, priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam, atque inde in Thraciam exercitum ac Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat. ubi, regem occupatum externo bello, ac sine præsidio esse regnum, sensissent. Ad Phragandas igitur uastare agros, & urbem Iamphorinam, caput arcemque Medicæ, oppugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem, occupatumque ibi bello audiuit, armata omni iuuentute Aetolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Aduersus quos Acarnanum gens & uiribus impar, & iam Oeniadas Naxumq. amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quàm consilio, bellum. coniugibus, liberisque, & senioribus supra LX annos in propinquam Epirum missis, ab XV ad LX annos coniurant, nisi uictores, se non redituros. qui uictus acie excessisset, eum nequis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram execrationem in populares, obtestationem, quàm sanctissimam potuerunt, aduersus hospites composuerunt: precatique simul Epirotas sunt, ut qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum, Hic siti sunt Acarnanes, qui aduersus uim atque iniuriam Aetolorum pro patria pugnantes, mortem oppetierunt. Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obuia hosti posuerunt. nuncijs ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id quod in manibus erat. coegerunt bellum, Iamphorina per deditionem recepta, & prospero alio successu rerum. Aetolorum impetum tardauerat, primo coniurationis fama Acarnanicæ, deinde auditus Philippi aduentus regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus, quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat: ultra Clinen est progressus. inde cum audisset reditum Aetolorum ex Acarnania, & ipse Pellam redijt. Læuinus ueris principio à Corcyra profectus nauibus, superato Leucate promontorio, cum uenisset Naupactum: Anticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Aetolique essent. Sita Anticyra est in Locride læua parte sinum Corinthiacum intrantibus. breue terra iter eò, breuis nauigario ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrinque oppugnari cœpta est. grauior à mari oppugnatio erat: quia & tormenta machinæque omnis generis in nauibus erant, & Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem, Aetolis traditur. præda ex pacto Romanis cessit. Literæ Læuino redditæ, consulem eum absentem declaratum, & successorem uenire P. Sulpicium. cæterum diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omnium Romam uenit M. Marcellus, cum idib. Martijs consulatum inisset, senatum eo die moris modo causa habuit, professus, nihil se absente collega, neque de re pub. neque de prouincijs acturum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in uillis obtrectatorum suorum esse: quibus, tantum abesse, ut per se non liceat palàm Romæ crimina edita ficta que ab inimicis uulgare: ut, ni simularent aliquem sibi timorem absente collega dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. ubi quidem collega uenisset: non passurum quicquam prius agi, quàm Siculi in senatum intro-

A introducantur. delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quamplurimi questum de se Romam uenirent. eundem literis falsis urbem implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat. Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit. ac prope iustitium omnium rerū futurum uidebatur, donec alter consul ad urbem uenisset. Ocium, ut solet, excitauit plebis rumores. belli diuturnitate & uastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset Annibal: & exhaustam delectibus Italiam, & pro re publica Cannis exercitus cæsos querebantur: & consules bellicosos ambos, uiros acres nimis, & feroces creatos: qui uel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare ciuitatem forent passuri. Interrupit hos sermones nocte quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, & argentariæ, quæ nunc nouæ appellantur, arsere. com-

B prehensa postea priuata ædificia: (neque enim tum basilicæ erant) comprehensæ latumiæ, forumq. piscatorium, & atrium regium. ædes Vestæ uix defensa est, tredecim maxime seruorum opera, qui in publicum redempti, ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quòd pluribus simul locis, & iis diuersis, ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore libero pecuniam, seruo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calauiorum seruus (Mannus ei nomen erat) indicauit: dominos, & quinque præterea iuuenes nobiles Campanos, quorum parentes à Q. Fuluio securi percussi erant, id incendium fecisse: uulgoq. facturos alia, ni comprehendantur. Comprehensi, familiæque eorum. & primo eleuabatur index indiciumque. pridie eum uerberibus castigatum ab dominis di-

C scessisse: per iram ac leuitatem ex re fortuita crimen commentum. cæterum ut coram coarguebantur, & quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est: fassi omnes. atque in dominos seruosque conscios animaduersum est. indici libertas data, & uiginti millia æris. Consuli Læuino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrymis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenq. Campanorum à Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus sibi priuatam simultatem cum Campanis negare ullam esse; publicas inimicitias & hostileis esse, & futuras, quoad alieno animo esse à populo R. sciret. nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia si qui euasissent aliqua, uelut feras bestias per agros uagari, & laniare, & trucidare, quodcunque obuium detur. alios

D ad Annibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inuenturum in semiusto foro consulem uestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperij Romani. se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri. Læuinus Campanos iureiurando à Flacco adactos, quinto die, quàm à senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam iussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obuiam egressis, Romam peruenit: clarissimarum urbium excidio celeberrimis uiris uictos bello accusatores in urbem adducens. De republica tamen primum, ac de prouincijs ambo consules ad senatum retulere. Ibi Læuinus, quo statu Macedonia, & Græcia, Aetoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit. Philippum inferentem bellum Aetolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus re-

E gni abiisse, legionemque inde deduci posse. classem satis esse ad arcendum Italia regem. Hæc de se, deque prouincia cui præfuerat. Consulum de prouincijs communis relatio fuit. Decreuere patres, ut alteri consulum Italia, bellumque cum Annibale, prouincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque prouinciam cum L. Cincio prætore obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque essent. eæ quatuor erant legiones. urbanæ duæ superioris anni in Etruriam: duæ quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliā mitterētur. Galliæ & legionibus præesset, quē cōsul, cuius Italia prouincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius post præturam, prorogato in annum imperio, missus. & Q. Fuluio Capua prouincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus ciuium sociorumq. minui iussus, ut ex duabus legionibus una legio quin-

que

que millia peditum, & trecenti equites essent: dimissis qui plurima stipendia haberent: & so- F ciorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur: eadem ratione stipendiorum habita in ueteribus militibus dimittendis. Cn. Fuluio, consuli superioris anni, nec de prouincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quicquam mutatum; tantum in annũ prorogatũ imperiũ est. P. Sulpicius, collega eius, omnẽ exercitũ, præter socios nauales, iussus dimittere est. Itẽ ex Sicilia exercitus cui M. Cornelius præesset: ubi consul in prouinciam uenisset, dimitti iussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannẽses milites dati duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni prætori decretæ: quibus L. Cornelius in eadem prouincia priore anno præfuerat. Vrbanas legiones ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudij, M. Valerij, Fuluijque fuissent: ne ue eo anno plures, quàm una & uiginti, Romanæ legiones essent. His senatusconsultis perfectis, sortiti prouincias consules. Sicilia & classis Marcello, G Italia cũ bello aduersus Annibalẽ Leuino euenit. Quę sors, uelut iterũ captis Syracusis, ita exanimauit Siculos expectatione sortis in cõsulum cõspectu stanteis, ut comploratio eorum flebilesque uoces, & extemplo oculos hominum conuerterent, & postmodum sermones præbuerint. Circumibant enim senatum cum ueste sordida, affirmantes, se non modo suàm quisque patriam, sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse; quid iratũ, quod Romã de se questũ uenisse Siculos sciat, facturum? obrui Aetnæ ignibus, aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quàm uelut dedi noxæ inimico. Hæ Siculorum querelæ, per domos primum nobilium circumlatæ, celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim inuidia Marcelli excitabat, in senatum etiam peruenerunt. postulatum à consulibus est, ut de permutandis prouinciis senatum consulerent. Marcellus, si iam auditi ab H senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam, dicere. nunc, ne quis timore frænari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit, mutare se prouinciam paratum esse. deprecari senatus præiudicium. nam cum extra sortem collegæ optionem dare prouinciæ iniquum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? Ita senatus, cum quid placeret, magis ostendisset, quàm decreuisset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio prouinciarum, rapiente fato Marcellum ad Annibalem facta est: ut ex quo primus aduersæ pugnæ gloriam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet. permutatis prouinciis, Siculi in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum uerba fecerunt, in gratiam publicam auertentes. Hieronymum ac po- I stea Hippocratem & Epicidem tyrannos, cum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Annibalem, inuisos fuisse sibi: ob eam causam & Hieronymum à principibus iuuentutis prope publico consilio interfectum, & in Epicidis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum iuuenum coniurationem factam. quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admouisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicidis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire, pollicerique, se urbem, cum uellet, ei tradituros: sed eum primo ui capere maluisse: dein cum id neque terra neque mari omnia expertus potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosin, & Mericum Hispanum, quàm principes Syracusanorum habere, toties id nequicquam ul- K tro offerenteis, præoptasse, quo scilicet iustiore de causa uetustissimos socios populi Romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Annibalem defecisset, sed populus Syracusanus & senatus: si portas Marcello Syracusani publice, & non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicides clausissent: si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent: quid ultra, quàm quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe præter mœnia & tecta exhausta urbis, & refracta deum delubra, diis ipsis ornamentisq. eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. bona quoque multis adempta: ita ut ne nudo quidem solo, reliquijs direptæ fortunæ alere sese ac suos possent. orare se patres conscriptos, ut si nequeant omnia, saltem

quæ

A quæ compareant, cognoscíq; possint, restitui dominis iubeant. Talia conquestos cum excedere templo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Læuinus iussisset: Immo maneant, inquit Marcellus, ut coram his respondeam: quando ea conditione pro uobis patres conscripti bella gerimus, ut uictos armis, accusatores habeamus: duæ captæ hoc anno urbes, Capua Fuluium reum, Marcellum Syracusæ habeant. Reductis in curiam legatis, tum consul, Non adeo maiestatis, inquit, populi Romani imperijq; huius oblitus sum patres conscripti, ut si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam accusantibus Græcis fuerim: sed non quid ego fecerim, in disquisitionem uenit, quem quicquid in hostibus feci, ius belli defendit, sed quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an uiuo Hierone Syracusas uiolauerim. sin autem desciuerunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt, exercitumq; Carthaginiensium aduersus nos tutati sunt: quis passos esse hostilia, cum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum auersatus sum: Sosin & Mericum Hispanum, quibus tantam rem crederem, potiores habui? Non estis extremi Syracusanorum: quippe qui alijs humilitatem obijciatis. quis est uestrum, qui se mihi portas aperturũ, qui armatos milites meos in urbem accepturũ promiserit? Odistis, & execramini eos qui fecerunt: & ne hic quidem contumelijs in eos dicendis parcitis: tantum abest ut & ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum patres conscripti, quam isti obijciunt, maximo argumento est, me neminem qui nauatam operam reipublicæ nostræ uelit, auersatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eũdo, tentaui pacem: & posteaquam neque legatos uiolandi uerecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra mariq; exhaustis laboribus, tandem ui atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Annibalem & Carthaginienses, uictosque, iustius, quàm apud uictoris populi Romani senatum, quererentur. Ego patres conscripti Syracusas spoliatas si negaturus essem: nunquam spolijs earum urbem Romam exornarem. quæ autem singulis uictor aut ademi, aut dedi, cum belli iure, tum ex cuiusque merito satis scio me fecisse. ea uos rata habeatis patres conscripti, necne, magis reipublicæ interest, quàm mea. mea quippe fides exoluta est: ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram & Siculorum & mea uerba audistis patres conscripti: simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit. Consul alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi cum diu de sententijs certatum esset: & magna pars senatus, principe eius sententiæ T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostibus & Syracusanorum, & populi Romani: & urbem recipi, non capi: & receptã legibus antiquis & libertate stabiliri, non fessam miseranda seruitute, bello affligi: inter tyrannorum & ducis Romani certamina præmium uictoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam perijsse, horreum atque ærarium quondam populi Romani: cuius munificentia ac donis, multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello, adiuta ornataq; respublica esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperij Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? cum ubi semirutam ac spoliatam patriam respexisset, ingrediens Romam in uestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ uisurus sit? Hæc taliaq; cum ad inuidiam consulis, miserationemq; Siculorũ dicerentur, mitius tamen decreuerunt patres causa Marcelli, Quæ is gerens bellum uictorq; egisset, rata habenda esse. in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mãdarurosq; consuli Læuino, quoad sine iactura reip. fieri posset, fortunis eius ciuitatis cõsuleret. Missis duobus senatoribus in Capitoliũ ad consulem, uti rediret in curiam, & introductis Siculis, senatusconsultũ recitatum est, legatiq; benigne appellati, ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis proiecerũt obsecrantes, ut quæ deplorandæ ac leuandæ calamitatis causa dixissent, ueniam eis daret: & in fidem & clientelam se urbemq; Syracusas reciperet. post hæc consul clemẽter appellatos eos dimisit. Campanis deinde senatus datus est. quorũ oratio miserabilior, causa durior erat. neque.n. meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpã cõferrent: sed satis pensum pœnarũ, tot ueneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebant. Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua conscientia, ut quicquã de se grauius

uius consulerent, impulerit: nec uictoris ira capitis damnauerit: eos libertatem sibi suisque, & bonorum aliquam partem orare, ciues Romanos, affinitatibus plerosque, & propinquis iam cognationibus ex connubio uetusto iunctos. Summotis deinde e templo, paulisper dubitatum, an accersendus à Capua Q. Fuluius esset: (mortuus enim post captam Claudius proconsul erat) ut coram imperatore qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosq. disceptatum fuerat, disceptaretur: dein cum M. Atilium, C. Fuluium, fratrem Flacci, legatos eius, ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudij legatos, qui omnibus gerendis rebus interfuerant, in senatu uiderent: nec Fuluium auocari à Capua, nec differri Campanos uellent: interrogatus sententiam M. Atilius Regulus, cuius ex ijs qui ad Capuam fuerunt, maxima auctoritas erat, In consilio, inquit, arbitror me fuisse consulibus Capua capta, cum quæreretur, ecquis Campanorum de rep. nostra bene meritus esset: duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Attellanam Capuæ habitantem & Fauculã Cluuiam, quæ quondã quæstum corpore fecisset: illam quotidie sacrificasse pro salute & uictoria populi Romani: hanc captiuis egentibus alimenta clam suppeditasse: cæterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginiensium, fuisse. securiq. percussos à Q. Fuluio fuisse magis, quorum dignitas inter alios, quàm quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui ciues Romani sunt iniussu populi non uideo posse. idq. & apud maiores nostros in Satricanis factum est, cum defecissent: ut M. Antistius trib. pl. prius rogationem ferret: sciretq. plebs, uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ ius esset. Itaque censeo cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresúe rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis ius fiat. L. Atilius trib. pleb. ex auctoritate senatus plebem in hæc uerba rogauit. Omnes Campani, Attellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemq. populi Romani Fuluio proconsuli, quæq. una secum dediderunt, agrum urbemque, diuina humanaq. utensiliaque: siue quid aliud dediderunt: de his rebus quid fieri uelitis, uos rogo Quirites. Plebs sic iussit. Quod senatus maxima pars censeat, qui assidetis, id uolumus iubemusque. Ex hoc plebiscito senatus consultus Oppiæ Cluuiæq. primum bona, ac libertatem restituit. si qua alia præmia petere à senatu uellent, uenire eas Romam. Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæprecium est omnia enumerare. Aliorũ bona publicanda, ipsos liberosq. eorũ & coniuges uendẽdas, extra filias, quæ enupsissent prius, quàm in populi Romani potestatem uenirent. alios in uincula condendos, ac de his posterius consulendum. aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda nec ne bona essent. pecua captiua, præter equos, & mancipia, præter puberes uirilis sexus, & omnia quæ solo non continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos omnes, Attellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quàm qui eorum, aut ipsi, aut parentes eorum apud hostes essent, liberos esse iusserunt: ita ut nemo eorum ciuis Romanus, aut Latini nominis esset, né ue quis eorum qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agróue Campano intra certã diem maneret. locus ubi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ, nec in urbe Campana, quæ à populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam uersus: qui ad Romanos transissent prius, quàm Annibal Capuam ueniret, cis Vulturnum emouendos censuerunt: ne quis eorum propius mare XV millibus passuum agrum ædificiumúe haberet. qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posteriue eorum uspiam pararent haberentúe, nisi in Veiente, aut Sutrino, Nepesinóue agro: dum ne cui maior, quàm quinquaginta iugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quiq. magistratus Capuæ, Attellæ, Calatiæ gessissent, bona uenire Capuæ iusserunt. libera corpora, quæ uenundari placuerat, Romam mitti, ac Romæ uenire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium reiecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto, quàm Romam uenerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fuluij sæuitiam in sese, sed iniquitatem deum, atque execrabilem fortunam suam incusabant. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum. in quam rem cum neque hominum satis, nec ex qua pararentur, stipendiumq. acciperent, pecuniæ quicquam ea tempestate in publico esset: edixerunt consules, ut priuati ex cẽsu ordinibusque, sicut antea, remiges

miges

A miges darent cum ſtipendio cibarijsq́. dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tantaq́. indignatio fuit, ut magis dux, quàm materia ſeditioni deeſſet. Secundum Siculos Campanosq́. plebem Romanã perdendam, lacerandamq́. ſibi conſules ſumpſiſſe. per tot annos tributo exhauſtos, nil reliqui præter terram nudam ac uaſtam habere. tecta hoſteis incendiſſe, ſeruos agri cultores prætores abduxiſſe, nunc ad militiam paruo ære emendo, nunc remiges imperando. ſi quid cui argenti æriſúe fuerit, ſtipendio remigum, & tributis annuis ablatum. ſe ut dent, quod non habent, nulla ui, nullo imperio cogi poſſe. bona ſua uenderent: in corpora, quæ reliqua eſſent, ſæuirent. ne unde redimantur quidem, quicquam ſupereſſe. Hæc non in occulto, ſed propalam in foro atque oculis ipſorum con ſulum ingens turba circumfuſi fremebant: nec eos ſedare conſules nunc caſtigando, nunc conſolando poterant. Spacium deinde tridui ſe dare ad cogitandum dixerunt: quo ipſi ad

B rem inſpiciendam expediendamq́. uſi ſunt. Senatum poſtero die habuerunt de remigum ſupplemento. ubi cum multa diſſeruiſſent, cur æqua plebis recuſatio eſſet: uerterunt orationem eò, ut dicerent: priuatis id, ſeu æquum, ſeu iniquum onus iniungendum eſſe. nam unde, cum pecunia in ærario non eſſet, paraturos nauales ſocios? quo modo autem ſine claſſibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri poſſe? aut tuta Italiæ litora eſſe? Cum in hac difficultate rerum conſilium hæreret, ac prope torpor quidam occupaſſet hominum mentes, tum Læuinus conſul: Magiſtratus ſenatui, & ſenatus populo ſicur honore præſtet; ita ad omnia quæ dura atque aſpera eſſent, ſubeunda ducem debere eſſe. ſi quid iniungere inferiori uelis, id prius in te ac tuos ſi ipſe iuris ſtatueris, facilius omneis obedientes habeas. nec impenſa grauis eſt, cum ex ea plus, quàm pro uirili parte ſibi quenque capere principum uident. Itaque ut claſſem habeat, quam ornare uolumus, popu-

C lus Romanus, priuatos ſine recuſatione remiges dare nobiſmetipſis primum imperemus. aurum, argentum, æs ſignatum omnes ſenatores craſtina die in publicum conferamus: ita ut annulos ſibi quiſque & coniugi, & liberis & filio bullam, & quibus uxor filiæúe ſunt, ſingulas uncias pondo relinquant auri argenti: qui curuli ſella ſederunt, equi ornamenta & libras pondo, ut ſalinum patellamque deorum cauſa habere poſſint. cæteri ſenatores libram argenti tantum. æris ſignati quina millia in ſingulos patresfamiliæ relinquamus. cæterum omne aurum, argenrum, æs ſignatum, ad triumuiros menſarios extemplo deferamus. nullo ante ſenatus conſulto facto, ut uoluntaria collatio, & certamen adiuuandæ reipublicæ excitet ad æmulandum animos primum equeſtris ordinis, dein reliquæ plebis. hanc unam uiam, multa inter nos collocuti conſules inuenimus. Ingredimini dijs bene iuuantibus. reſpublica incolumis & priuatas res facile ſaluas præſtat. publica perdẽdo, tua

D nequicquam ſerues. In hæc tanto animo conſenſum eſt, ut gratiæ ultro conſulibus ageren tur. ſenatu inde miſſo, pro ſe quisq́. aurum, argentum & æs in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima inter primos nomina ſua uellent in publicis tabulis eſſe: ut nec triumuiri accipiendo, nec ſcribæ referendo ſufficerent. Hunc conſenſum ſenatus equeſter ordo eſt ſecutus, equeſtris ordinis plebs. ita ſine edicto, ſine cohortatione magiſtratus, nec remige in ſupplementum, nec ſtipendio reſpublica eguit: paratiſque omnibus ad bellum, conſules in prouincias profecti ſunt. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienſes Romaniq́ue, pariter uarijs caſibus immiſtis, in ancipiti ſpe ac metu fuerint. Nam Romanis & in prouincijs, hinc in Hiſpania aduerſæ res, hinc proſperæ in Sicilia, luctum & lætitiam miſcuerant: & in Italia, cum Tarentum amiſſum damno & dolori: tum arx cum præſidio retenta præter ſpem, gaudio fuit: & terrorem ſubitum

E pauoremq́. urbis Romæ obſeſſæ & oppugnatæ, Capua poſt dies paucos capta in lætitiam uertit. Transmarinæ quoque res quadam uice penſatæ. Philippus hoſtis tempore haud ſatis opportuno factus: Aetoli noui adſciti ſocij, Attalusq́. Aſiæ rex, iam uelut deſpondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienſes quoque Capuam amiſſam, & Tarentum captum æquabant; & ut, ad mœnia urbis Romæ nullo prohibente ſe perueniſſe, in gloria ponebant, ita pigebat irriti incepti, pudebatque adeo ſe ſpretos, ut ſedentibus ipſis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hiſpaniam duceretur. Ipſæ quoque Hiſpaniæ quo propius ſpem uenerant, tantis duobus ducibus exercitusq́. cæſis, debellatũ ibi, ac pulſos inde Romanos eſſe, eo plus, ab L. Martio, tumultuario duce, ad uanum & irritum uictoriam redactam eſſe, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna,

suspensa omnia utrinque erant, integra spe, integro metu, uelut illo tempore primum bellum inciperent. Annibalem ante omnia angebat, quòd Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quàm defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos auerterat: quos neque omnes tenere præsidijs, nisi uellet in multas paruasq. partes carpere exercitum, (quod minime tum expediebat) poterat: nec deductis præsidijs spei liberam, uel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in auaritiam & crudelitatē animus, ad spolianda quæ tueri nequibat, ut uastata hosti relinquerentur, inclinauit. Id fœdum consilium tum incepto, tum exitu etiam fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabātur animi, sed cæterorum etiam. quippe ad plures exemplum, quàm calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant Dasius & Blasius: Dasius Annibali amicus, Blasius, quantum ex tuto poterat, rē Romanam fouebat: & per occultos nuncios spem proditionis fecerat Marcello. sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia cōsilij potioris, quàm spe effectus, Dasium appellabat. at ille cum ab re auersus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Annibali aperit. Accersito utroque, Annibal cum pro tribunali quædam ageret, mox de Blasio cogniturus, starentque, summoto populo, accusator & reus: Blasius de proditione Dasium appellabat. Enimuero ille, uelut in manifesta re, exclamat, sub oculis Annibalis secum de proditione agi. Annibali, atque eis qui aderāt, quo audacior res erat, minus similis ueri uisa est. æmulationem profecto atque odium esse: & id crimen afferri, quod, quia testem habere non potuisset, liberius fingeretur. Ita inde dimissi sunt. nec Blasius ante abstitit tam audaci incepto, quàm idem obtundendo, docendoque, quàm ea res ipsis patriæq. salutaris esset, peruicit, ut præsidium Punicum (hi autem Numidæ erant) Salapiaq. traderetur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit. longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quanquam improuisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamē armis inter tumultum captis, & eruptionem tentauerūt: &, cum euadere nequirent, pugnantes ad ultimum occubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium uiui uenerunt: plusq. aliquanto damni hæc ala equitum amissa Annibali, quàm Salapia fuit: nec deinde unquam Pœnus, quo longe plurimum ualuerat, equitatu superior fuit. Per idem tempus cum in arce Tarentina uix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium quod ibi erat Romanum, præfectusq. præsidij atque arcis M. Liuius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ, classis uiginti ferme nauium Rhegij stabat. Præerat classi commeatibusq. D. Quinctius obscuro genere ortus, cæterum multis fortibus factis gloria militari illustris. primo quinque naues, quarum maxime duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigre sæpe gerenti, tres additæ quinqueremes: postremo ipse à socijs, Rheginisque, & à Velia & à Pesto, debitas ex fœdere exigendo, classem XX nauium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates cum pari classe nauium Tarentinarum numero, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obuius fuit. Velis tum forte improuidus futuri certaminis Romanus ueniebat: sed circa Crotonem Sibarimq. suppleuerat remigio naueis: instructamq. & armatam egregie pro magnitudine nauium classem habebat. & tum forte sub idem fere tempus & uenti uis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta, expediendumq. remigem ac militem ad imminens certamen uix satis temporis esset. Raro alias tantis animis iustæ concurrerunt classes: quippe cum in maioris discrimen rei, quàm ipsæ erant, pugnarent. Tarentini, ut recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope annum, arcem etiam liberarent: spem commeatus quoque hostibus, si nauali prælio possessionem maris ademissent, interclusuri: Romani ut retenta possessione arcis ostenderent, non ui aut uirtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato, cum rostris concurrissent, neque retro nauem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus nauem erat, ferrea iniecta manu: ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladijs etiam prope collato pede prœliarentur. Proræ inter se iunctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arcto stipatæ erant naues, ut uix ullum telum in mari uanum intercideret. frontibus, uelut pedestris acies, urgebant: peruiæque naues pugnantibus erant. Insignis tamen inter

A ter cæteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. in Romana naue ipse Quinctius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed priuato etiam odio inuisus atque infestus Romanis: quòd eius factionis erat, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quinctium simul pugnantem hortantemq. suos, incautum hasta transfigit. ille simulatque præceps cum armis procidit ante proram, uictor Tarentinus in turbatam duce amisso nauem impigre transgressus, cum summouisset hostes, & prora iam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani: repente & alia à puppi triremis hostium apparuit. ita in medio circumuenta Romana nauis capitur. hinc cæteris terror iniectus, ut prætoriam nauem captam uidere: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere Thurinis Metapontinisque. ex onerarijs, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium

B uenere: aliæ ad incertos uentos hinc atque illinc obliqua transferentes uela, in altum euectæ sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, cum in agris passim uagarentur: Liuius, qui arci præsidioq. Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium, impigrum uirum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui uage effusos per agros, palatosq. adortus, cum diu passim cecidisset: paucos ex multis trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit: ne urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum, Romanis uictoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti spes quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter. Per idem tempus Læuinus consul iam magna parte anni circumacta, in Siciliam, ueteribus nouisq. socijs expectatus, cum uenisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusanis noua pace inconditas componere

C res: Agrigentum inde, quod belli reliquum erat, tenebaturq. à Carthaginiensium ualido præsidio, duxit legiones. & affuit fortuna incepto. Anno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebat. Per totam Siciliam uagus, prædas agebat ex socijs Romanorum: neque intercludi ab Agrigento ui aut arte ulla, nec, quin erumperet, ubi uellet, prohiberi poterat. Hæc eius gloria quia iam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in inuidiam uertit: ut ne bene gestæ quidem res iam Annoni propter auctorem satis lætæ essent. propter quæ postremo præfecturam eius filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturū. quod longe aliter euenit. nam ueterem fauorem eius sua insuper inuidia auxit. neque ille indignitatem iniutiæ tulit: confestimq. ad Læuinum occultos nuncios misit de tradendo Agrigento. per quos ut est facta fides, compositusq. rei gerendæ modus: portam ad

D mare ferentem Numidæ cum occupassent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, Romanos ad idipsum missos in urbem acceperunt. & cum agmine iam in media urbis, ac forum magno tumultu iretur, ratus Anno non aliud, quàm tumultum ac secessionem (id quod & ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, cum ei multitudo maior, quàm Numidarum, procul uisa, & clamor Romanus, haudquaquam ignotus, ad aures accidisset: prius, quàm ad ictum teli ueniret, capessit fugam. per auersam portam emissus, assumpto comite Epicide, cum paucis ad mare peruenit: nactique opportune paruum nauigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam traiecerunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, cum cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto, Læuinus, qui capita rerum Agrigenti erant, uirgis cæsos securi percussit: cæteros, præ-

E damq. uendidit. omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam cum peruasisset, omnia repente ad Romanos inclinauerunt. Prodita breui sunt XX oppida, sed ui capta, uoluntaria deditione in fidem uenerunt ad quadraginta. Quarum ciuitatum principibus cum pro cuiusque merito consul præmia pœnasq. exoluisset: coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos conuertere: ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ, atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam leuaret: ab Agatirna inconditam multitudinem secum in Italiam transuexit. Quatuor millia hominum erant, misti ex omni colluuione, exules, obærati, capitalia ausi plerique, & cum in ciuitatibus suis, ac sub legibus uixerant, & postquam eos ex uarijs causis fortuna similis conglobauerat, Agatirnæ per latro-

Bb 2 cinia

romani uincunt[ur] naualj certamine

Agrigentum Leuinus oppugnat

Agrigentu[m] pr[odi]tur Leuino

Hanno et Epicide in africa[m] traiicit relicta sicilia

Sicilia tota ad romanos inclinauit

Agatirna colluuie[s] homine[s] [illegible]

cinia ac rapinam tolerantes uitam. Hos neque relinquere Læuinus in insula, tum primum noua pace coalescente, uelut materiam nouandis rebus, satis tutum ratus est: & Rheginis usui futuri erant ad populandum Bruttium agrum, assuetam latrocinijs quęstibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est. In Hispania principio ueris P. Scipio nauibus deductis, euocatisq. edicto Tarraconem sociorum auxilijs, classem onerariasq. ostium inde Iberi fluminis petere iubet. eodem legiones ex hibernis conuenire cum iussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. quò cum uenisset, alloquendos maxime ueteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, cōcione aduocata ita disseruit. Nemo ante me nouus imperator militibus suis prius, quàm opera eorum usus esset, gratias agere iure ac merito potuit. me uobis prius, quàm prouinciam aut castra uiderem, obligauit fortuna: primum, quòd ea pietate erga patrem patruumque meum uiuos mortuosque fuistis: deinde, quòd amissam tanta clade prouinciæ possessionem, integram & populo Romano, & successori mihi uirtute uestra obtinuistis. Sed cum iam benignitate deum id paremus atque agamus, non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant: nec ut pro ripa Iberi stantes, arceamus transitum hostis, sed ut ultro transeamus, transferamusque bellum: uereor, ne cui uestrum maius id, audaciusq. consilium, quàm aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro ætate mea uideatur. Aduersæ pugnæ in Hispania nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt. Quippe cui pater & patruus intra triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumularetur familiæ nostræ funus, interfecti sunt. sed ut familiaris pene orbitas ac solitudo frangit animum: ita publica cum fortuna tum uirtus desperare de summa rerum prohibet, eo fato, quo donata nobis sors est, ut magnis omnibus bellis uicti uicerimus. Vetera omitto, Porsennam, Gallos, Samnites. à Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? iam quid hoc de bello memorem? omnibus aut ipse affui cladibus, aut quibus abfui, maxime unus omnium eas sensi. Trebia, Trasymenus, Cannæ, quid aliud sunt, quàm monumenta occisorum exercituum, consulumque Romanorum? adde defectionem Italiæ, Siciliæ maioris partis, Sardiniæ: adde ultimum terrorem ac pauorem, castra Punica inter Anienem & mœnia Romana posita, & uisum prope in portis uictorem Annibalem. In hac ruina rerum stetit una integra atque immobilis uirtus populi Romani. Hæc omnia strata humi erexit, ac sustulit. Vos omnium primi milites post Cannensem cladem uadenti Asdrubali ad Alpeis Italiamque, (qui si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen esset populi Romani) ductu auspicioque patris mei obstitistis: & hæ secundæ res illas aduersas sustinuerunt. Nunc benignitate deum omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac meliora in Italia Siciliaq. geruntur. In Sicilia Syracusæ, Agrigentumq. captum, pulsi tota insula hostes, receptaq. prouincia in ditionem populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta: iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus Annibal, in extremum angulum agri Bruttij compulsus, nihil iam magis precatur deos, quàm ut incolumi cedere, atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conueniat milites, quàm, cum aliæ super alias clades cumularentur, ac dij prope ipsi cum Annibale starent, uos hic cum parentibus meis (æquentur enim ipsi etiam honore nominis) sustinuisse labantem fortunam populi Romani: nunc eosdem, quia illic omnia secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quàm uestro transissent. Nunc dij immortales, imperij Romani præsides, qui centurijs omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, iidem augurijs, auspicijsque, & per nocturnos etiam uisus omnia læta ac prospera portendunt: animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus uates, præsagit, nostram Hispaniam esse: breui extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasq. fœda fuga impleturum. Quod mens sua sponte diuinat, idem subijcit ratio haud fallax. Vexati ab ijs socij, nostram fidem per legatos implorant. tres duces discrepantes, prope ut defecerint alij ab alijs, trifariam exercitum in diuersissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. nam & deseruntur ab socijs, ut prius ab Celtiberis nos: & diduxere exercitus, quæ patri, patruoq. mea causa exitij fuit. nec discordia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modo milites fauete nomini Scipionum, soboli imperatorum uestrorum, uelut

A lut accisis recrescenti stirpibus. Agite milites ueteres, nouum exercitum, nouumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe à uobis peragratas. Breui faciam, ut quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruique similitudinem oris uultusque, & lineamenta corporis, ita ingenij, fidei, uirtutisque exemplum ac effigiem uobis reddam: ut reuixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem imperatorem dicat. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis eius M. Silano cum tribus millibus peditum, & trecentis equitibus, cæteras omnes copias (erant autem uigintiquinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum traiecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in treis tam diuersas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur: periculum esse ratus, ne, eo facto, in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Nouam interim oppugnare statuit, urbem cum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam, (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant) sitam præterea cum opportune ad traiiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantæuis classi, & nescio an unum in Hispaniæ ora, quà nostro adiacet mari. Nemo omnium, quò iretur, sciebat, præter C. Lælium. Is classe circummissus ita moderari cursum nauium iussus erat, ut eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet, classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem uentum est. simul terra mariq; castra ab regione urbis, quà in Septentrionem uersa est, posita, his ab tergo (nam frons natura tuta erat) uallum obiectum. Etenim sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo uento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paululo plus passuum in latitudinem patens. huius in ostio sinus parua insula obiecta ab alto, portum ab omnibus uentis, præterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est: ab ortu solis & à meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paulum etiam ad Septentrionem fusum, incertæ altitudinis, utcunque exæstuat aut deficit mare, continenti urbem iugum ducentos fere & quinquaginta passus patens coniungit. unde cum tam parui operis munitio esset, nó obiecit uallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, siue ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret. Cætera, quæ munienda erant, cum perfecisset, naues etiam in portu, uelut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit. circumuectusque classem, cum monuisset præfectos nauium, ut uigilias nocturnas intenti seruarent, (omnia ubique primo obsessum hostem conari) regressus in castra, ut consilij sui rationem, quòd ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundæ cohortando faceret, concione aduocata, ita disseruit. Ad urbem unam oppugnandum si quis uos adductos credit, is magis operis uestri, quàm emolumenti, rationem exactam milites habet. oppugnabitis enim uere mœnia unius urbis, sed in una urbe uniuersam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui simul in potestate uestra erunt, extemplo omnia, quæ nunc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant: & quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit. hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est, qui simul & uos instruet, & hostes nudabit. Potiemur præterea cum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum opportunissima portu egregio: unde terra marique quæ belli usus poscunt, suppeditentur. quæ cum magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus multo maiora. hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. huc rectus ex Africa cursus est, hæc una inter Pyrenæum & Gades statio, hinc omnis Hispania imminet Africæ. Sed quoniam uos instructos & ordinatos cognosco, ad Carthaginem nouam oppugnandam totis uiribus, & bono animo transeamus. Cumque omnes una uoce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra marique eam oppugnari iubet. Contra Mago Pœnorum dux, cum terra marique instrui oppugnationem uideret, & ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab eá parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo urbis in orientem uerso imponit: multitudinem aliam quò clamor, quò subita uis aduocasset, resistentem

ad omnia occurrere iubet. Patefacta deinde porta, eos quos in uia ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præcipiente, parumper cessere, ut propiores subsidijs in certamine ipso summittendis essent. Et primo haud impari stetere acie. subsidia deinde identidem summissa è castris non auerterunt solum in fugam hostes: sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permisti fugientibus, irrupturi fuisse in urbem uiderentur. Trepidatio uero non prælio maior, quàm tota urbe fuit. multæ stationes pauore atque loca deserta sunt: relictique muri, cum quà cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi uersus Scipio in tumulum, quem Mercurium Teutatem appellant, aduertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse, omnes è castris excitos ire ad oppugnandum urbem, & ferre scalas iubet. ipse, trium præ se iuuenum ualidorum scutis oppositis, (ingens enim iam uis omnis generis telorum è muris uolabat) ad urbem succedit. hortatur, imperat quæ in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque uirtutis atque ignauiæ cuiusque adest. Itaque in uulnera ac tela ruunt: neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim ascendant. Et ab nauibus eodem tempore ea, quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta est. cæterum tumultus inde maior, quàm uis, uideri poterat. Dum applicant, dum partim exponunt scalas militesque, dum, quà cuique proximum est, in terram euadere properant. ipsa festinatione & certamine alij alios impediunt. inter hæc repleuerat iam Pœnus armatis muros, & uis magna & ingens copia congesta telorum suppeditabat, Sed neque uiri, nec tela, nec quicquam aliud æque quàm mœnia ipsa sese defendebant. raræ enim scalæ altitudini æquari poterant: & quo quæque altiores, eo infirmiores erant, itaque cum summus quisque euadere non posset, subirent tamen alij, onere ipso frangebantur. quidam stantibus scalis, cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et cum passim homines scalæque ruerent, & ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est. quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis & corona capi urbem non posse: opera & difficilia esse, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, cum Scipio ab defessis iam uulneratisque recenteis integrosque alios accipere scalas iubet, & ui maiore aggredi urbem. Ipse, ut ei nunciatum est æstum decedere: quod per piscatores Tarraconenses, nunc leuibus cymbis, nunc ubi eæ sederent, uadis peruagatos per stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari: eò armatos duxit. Medium ferme diei erat: & ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum stagnum eodem quò æstus ferebat: & adeo nudauerat uada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua uix superaret. Hoc cura ac ratione compertum, in prodigium ac deos uertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare uerterent & stagna auferrent, uiasque ante nunquam initas humano uestigio aperirent: Neptunum iubebat ducem itineris sequi, ac medio stagno euadere ad mœnia. Ab terra ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur: sed quòd euntes ad ancipites utrinque ictus subiectos habebant Romanos: ut latera infestiora subeuntibus, quàm aduersa corpora, essent. At parte in alia quietus, & per stagnum facilis transitus, & in murum ascensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret: nec ulla armatorum statio, aut custodia opposita, intentis omnibus ad opem eò ferendam, unde periculum ostendebatur. Vbi urbem sine certamine intrauere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi solum fuerant, sed etiam oculi auresque oppugnantium, spectantiumq́. & adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quàm tela in auersos inciderunt. & utrinque ancipitem hostem habebant. tunc turbatis defensoribus metu, & mœnia capta, & porta intus forisque pariter refringi cœpit: & mox cædendo confractis, ac distractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorũ uersi. illa quæ portam ingressa erat iusta acies, cum ducibus, cum ordinibus, media urbe in forum processit. Inde cum duobus itineribus fugiẽtes uideret hostes: alios ad tumulum in orientem uersum, qui tenebatur quingentorum militum præsi-

A præsidio: alios in arcem, in quam & ipse Mago cum omnibus fere armatis qui muris pulsi fuerant, refugerat: partem copiarum ad tumulum expugnandum mittit, ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus: & Mago arcem conatus defendere, cum omnia hostium plena uideret, neque spem ullam esse, se arcemq. & præsidium dedidit. Quoad dedita arx est, cædes tota urbe passim factæ: nec ulli puberum, qui obuius fuit, parcebatur. Tum signo dato, cædibus finis factus. ad prædam uictores uersi, quæ ingens omnis generis fuit. Liberorum capitum uirilis sexus ad X millia capta. inde qui ciues nouæ Carthaginis erant, dimisit: urbemque, & sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant. eos publicos fore populi R. edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixe operam nauassent. cæteram multitudinem incolarum, iuuenum, ac ualidorum seruorum in classem ad supplementum remigum dedit: & auxerat

B nauibus octo captiuis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli, catapultæ maximæ ferme centum uiginti, minores CCLXXXI, ballistæ maiores XXIII, minores LII, scorpionum maiorum minorumque, & armorum telorumque ingens numerus. signa militaria LXXIIII. Et auri argentiq. relata ad imperatorem magna uis. pateræ aureæ fuerunt CCLXXVI, librales ferme omnes pondo: argenti facti signatiq. decem & octo millia & CCC pondo. uasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa adnumerataq. sunt. tritici XL millia modium, hordei CCLXX. Naues onerariæ CXIII in portu expugnatæ, captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, & linteis, & sparto, & nauali alia materia ad classem ædificandam: ut minimum omnium inter tantas opes bel-

C licas Carthago ipsa fuerit. Eo die Scipio, C. Lælio cum socijs naualibus urbem custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli operis (quippe qui & acie dimicassent, & in capienda urbe tantum laboris periculique adissent: & capta, cum ijs qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora iussit. Postero die, militibus, naualibusque socijs conuocatis, primum dijs immortalibus laudes gratiasque egit: qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eò congessissent omnis pene Africæ atque Hispaniæ opes: ut neque hostibus quicquam relinqueretur, & sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde uirtutem collaudauit, quòd eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni uada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia, perrumperentque. Itaque quanquam

D omnibus omnia deberet: præcipuum tamen muralis coronæ decus eius esse, qui primus murum ascendisse se profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt, Q. Trebellius, centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius, socius naualis. Nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quàm studia excitauerant uterque sui corporis hominum. socijs C. Lælius præfectus classis, legionatijs M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio cũ prope seditionem ueniret: Scipio, tres recuperatores cum se daturum pronunciasset, qui, cognita causa, testibusq. auditis, iudicarent, uter prior in oppidũ transcendisset: C. Lælio, & M. Sempronius aduocatis partis utriusque P. Cornelium Caudinum de medio adiecit: eosq. tres recuperatores considere, & causam cognoscere iussit. Cum res eo maiore agetur certamine, quòd amoti tantæ dignitatis non tam aduocati, quàm moderatores studiorum fuerant: C. Lælius relicto consilio, ad tribunal ad Scipionẽ accedit: eumq. docet,

E rem sine modo ac modestia agi: ac prope esse, ut manus inter se conserant. Cæterum etiã si uis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi. quippe ubi fraude ac periurio decus petatur uirtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos paratos iurare magis quæ uelint, quam quæ sciant, uera esse, & obstringere periurio non se solum suumq. caput, sed signa militaria & aquilas, sacramentiq. religionem. Hæc se ad eum de sententia P. Cornelij & M. Sempronij deferre. Scipio, collaudato Lælio, ad concionem uocauit, pronunciauitque, se satis compertum habere, Q. Trebellium & Sex. Digitium pariter in murum ascendisse: seque eos ambos uirtutis causa coronis muralibus donare. Tum reliquos, prout cuiusque meritum uirtusque erat, donauit: ante omnes C. Lælium, præfectum classis, & omni genere laudis sibimetipsi æquauit, & corona aurea ac XXX

bobus donauit. Tum obsides ciuitatum Hispaniæ uocari iussit. quorum quantus numerus fuerit, piget scribere: quippe cum alibi CCC ferme, alibi DCCXXV fuisse inueniam. Aeque & alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicum alius X, alius VII, alius haud plus quàm duum millium fuisse scribit. Capta alibi X millia capitum, alibi supra V & XX inuenio. Scorpiones maiores minoresq. ad LX captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum: si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum VI millia, minorum XIII. adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem conuenit, plerique Lælium præfuisse classi, sunt qui M. Iunium Silanum dicant. Armen præfuisse Punico præsidio, deditumq. Romanis, Antias Valerius: Magonem alij scriptores tradunt. Non de numero nauium captarũ, non de pondere auri atque argenti, & redacta pecunia conuenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media similia ueri sunt. Cæterum Scipio uocatis obsidibus, primum uniuersos bonum animum habere iussit. uenisse eos in populi Romani potestatẽ, qui beneficio, quàm metu, obligare homines malit: exterasq. gentes fide ac societate iunctas habere, quàm tristi subiectas seruitio. deinde acceptis nominibus ciuitatum, recensuit captiuos, quot cuiusque populi essent, & nuncios domum misit, ut ad suos quisque recipiẽdos ueniret. si quarum forte ciuitatum legati aderant, eis præsentibus suos restituit. cæterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc, è media turba obsidum, mulier magno natu, Mandonij uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit: obtestariq. cœpit, ut curam cultumq. fœminarum impensius custodibus commendaret. Cum Scipio nihil profecto defuturum ijs diceret: tum rursus mulier, haud magni ista facimus, inquit. quid enim huic fortunæ non satis est? alia me cura, ætatem harum intuentem (nam ipsa iam extra periculum iniuriæ muliebris sum) stimulat. ætate & forma florentes circa eam Indibilis filiæ erant, aliæq. nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, Meæ, populiq. Romani disciplinæ causa facerem, inquit, ne quid quod sanctum usquam esset, apud nos uiolaretur. nunc ut id curem impensius, uestra quoque uirtus dignitasq. facit, quæ ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis. Spectatæ deinde integritatis uiro tradidit eas: tueriq. haud secus uerecunde ac modeste, quàm hospitum coniuges ac matres iussit. Captiua deinde à militibus adducitur ad eum adulta uirgo, adeo eximia forma, ut quacunque incedebat, conuerteret omnium oculos. Scipio percontatus patriam, parentesque, inter cætera accepit, desponsatam eam principi Celtiberorum adolescenti, cui Allucio nomen erat. Extemplo igitur parentibus sponsoq. ab domo accitis, cum interim audiret deperire eum sponsæ amore: ubi primum uenit, accuratiore eum sermone, quàm parentes, alloquitur. Iuuenis, inquit, iuuenem appello, quo minus sit inter nos huius sermonis uerecundia. Ego, cum sponsa tua capta à militibus nostris ad me deducta esset, audiremq. eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem: quia ipse, si frui liceret ludo ætatis, præsertim recto & legitimo amore, & non respublica animum nostrum occupasset: ueniam mihi dari sponsam impensius amanti uellem: tuo, cuius possum, amori faueo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, uerecundia: seruata tibi est, ut inuiolatum, dignum me teque dari tibi donum posset. hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis. & si me uirum bonum credis esse, quales patrem, patruumq. meum iam ante hæ gentes norant: scias multos nostri similes in ciuitate Romana esse: nec ullum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisq. esse uelis, aut amicum malis. Cum adolescens simul pudore gaudioq. perfusus, dextram Scipionis tenens, deos omneis inuocaret ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo, atque illius erga se merito esset: parentes inde cognatiq. uirginis appellati. qui, quoniam gratis sibi redderetur uirgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus: orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperunt: haud minorem eius rei apud se gratiam futuram affirmantes, quàm redditæ inuiolatæ foret uirginis. Scipio, quando tantopere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes iussit: uocatoq. ad se Allucio, Super dotem, inquit, quam accepturus à socero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent. aurumq. tollere, ac sibi habere iussit. His lætus donis honoribusq. dimissus domum, impleuit populares laudibus & meritis Scipionis. Venisse dijs simillimum iuuenem, uincentem omnia cum armis, tum benignitate ac bene-

A beneficijs. Itaque delectu clientum habito, cum delectis mille & CCCC equitibus intra paucos dies ad Scipionem reuertit. Scipio retentum secum Lælium, dum captiuos obsidesque & prædam ex consilio eius disponeret: rebus omnibus compositis, data quinque reme, captiuis cum Magone, & quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in nauem impositis, nuncium uictoriæ Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis naualibus pedestribusq. copijs absumpsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt. secundo die arma curare, & tergere ante tentoria iussit. tertio die sudibus inter se in modum iustæ pugnæ concurrerunt: præpilatisque missilibus iaculati sunt. quarto die quies data. quinto iterum in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, seruauerunt. Remigio, classici milites tanquillo in altum euecti, agilitatem nauium simulacris naualis pugnæ B experiebantur. Hæc extra urbem terra mariq. corpora simul animosq. ad bellũ acuebant. Vrbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat: nunc in classe ac nauali erat, nunc cum legionibus decurrebat, nunc operibus aspiciendis tempus dabat, quæq. in officinis, quæq. in armamẽtario ac naualibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisq. quos quassauerat, muris, dispositisque præsidijs ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, à multis legationibus protinus in uia aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus nouis ueteribusque socijs edixerat conuentum. Et cuncti fere qui cis Iberum incolunt populi, multique etiam ulterioris Hispaniæ conuenerunt. Carthaginiensium duces primo ex industria famam captæ Carthaginis compresserant: deinde ut clarior res erat, quàm ut tegi ac C dissimulari posset, eleuabant uerbis, nec opinato aduentu, ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniæ interceptam. cuius rei tam paruæ præmio elatum insolentem iuuenem immodico gaudio speciem magnæ uictoriæ imposuisse: at ubi appropinquare tres duces, tres uictores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam. Hæc in uulgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia uirium, Carthagine amissa, decessisset.

EPITOME LIBRI XXVII.

CN. Fuluius pro consule cum exercitu ab Annibale cæsus ad Herdoneã est. Meliore euentu à Claudio Marcello cõsule aduersus eũdem ad Numistronem pugnatũ est. inde Annibal noctu recessit. D *Marcellus insecutus est, & subinde cedentem pressit, donec confligeret. Priore pugna Annibal superior fuit: Marcellus insequenti. Fabius Maximus, pater, consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Betulam Scipio cum Asdrubale Amilcaris conflixit, & uicit. inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad auunculum Masanissam cum* E *donis misit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus consules speculandi causa egressi è castris, insidijs ab Annibale circũuenti sunt. Marcellus occisus fuit: Crispinus fugit. Res præterea à P. Sulpicio prætore aduersus Philippum & Achæos gestas continet. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita centum triginta septem millia, centum & octo. ex quo numero apparuit, quãtum hominum tot præliorum aduersa fortuna populo Romano abstulisset. Asdrubal, qui cum exercitu nouo transcenderat Alpes, ut se Annibali coniungeret, cum millibus hominum LVI cæsus est M. Liuij consulis ductu, non minore opera Claudij Neronis cõsulis. qui cũ Annibali oppositus esset, relictis castris, ita ut hostem falleret, cũ electa manu profectus, Asdrubalem circumuenit.*

LIBER XXVII.

HIC status rerum Hispaniæ erat. In Italia autem consul Marcellus, Salapia per deditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus ui cepit. Ad tria millia militum ibi Annibalis, quæ præsidij causa relicta erant, oppressa. prædæ aliquantum. usui militum concessa. tritici quoque CCXL millia modium & CX millia hordei inuenta. Cæterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies

dies accepta est haud procul Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fuluius proconsul habebat, spe recipiundæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidijs firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis, augebat spes ea, quòd labare ijs aduersus Pœnum fidem senserat, postquam Salapia amissa excessisse his locis Annibalem in Bruttios auditum est. Ea omnia ab Herdonea per occultos nuncios delata Annibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, & spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam quoque præueniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit. & quo plus terroris hosti obijceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio & uiribus impar, copijs raptim eductis conflixit. quinta legio & sinistra ala acriter pugnam inierunt. Cæterum Annibal signo equitibus dato, ut cum pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumuecti, pars castra hostium, pars terga pugnantium inuaderent: ip se Cn. Fuluij similitudinem nominis, quòd Cn. Fuluium prætorem biennio ante in ijsdem deuicerat locis, increpans, similem euentum pugnæ fore affirmabat. Neque ea spes uana fuit. nam cum cominus acie & peditum certamine multi Romanorum cecidissent, starent tamen ordines signaque: equestris tumultus à tergo, simul à castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quæ in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est: quintam deinde, atque eos qui ad prima signa erant, auertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: ubi & ipse Cn. Fuluius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in eo prælio millia sint, quis pro certo affirmet, cum tredecim millia alibi, alibi haud plusquam septem inueniam? Castris, prædaq́. uictor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit: principes, qui cum Fuluio colloquia occulta habuisse comperti sunt, perempti. Romani, qui ex tanta clade euaserant, diuersis itineribus semiermes ad Marcellum consulem in Samnium confugerunt. Marcellus nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad senatum de duce & exercitu ad Herdoneam amisso scribit. Cæterum eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem uictoria Annibalem contudisset, ire aduersus eum, breuem illi lætitiam, qua exultet, facturum. Et Romæ quidem cum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem, in conspectu Annibalis, loco plano, cum Pœnus collem teneret, posuit castra. addidit & aliam fidentis speciem, quòd prior in aciem eduxit. Nec detrectauit Annibal, ut signa portis efferri uidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dexterum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia cum ad noctem pugnam extendissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio & dextera ala, ab Annibale Hispani milites & funditores Baleares, elephanti quoque, commisso iam certamine, in prælium acti. Diu pugna utrò inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subit. & apud hostes integri à fessis pugnam accepere. Nouum atque atrox prælium ex tam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque. sed nox incerta uictoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diem stetere in acie: ubi nemo hostium aduersus prodijt, spolia per ocium legere, & congestos in unum locum cremauere suos. Nocte insequenti Annibal silentio mouit castra, & in Apuliam abijt. Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, saucijs cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoq́. his L. Furio Purpureone, tribuno militum, uestigijs institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot cum ab stationibus procursaretur, mista equitum peditumque tumultuosa magis prælia, quàm magna, & ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine, cum Annibal nocte signa moueret, locum insidijs quærens: Marcellus nisi certa luce, & explorato ante, nõ sequeretur. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum uendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locauit autem omnem frumento) tempus terit, ne deesset materia in Capuanos sæuiendi, nouum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus, milites ædificijs emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur: simul metuens ne suum quoque exercitum, sicut Annibalis, nimia urbis amœnitas emolliret: in portis murisque sibimetipsos tecta militariter coegerat ædificare. erant autem pleraque ex cratibus

aut

A aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, uelut de industria alimentis ignis. Hæc noctis una hora ut omnia incenderent, CLXX Capuani, principibus fratribus Blosijs, coniurauerant. indicio eius rei ex familia Blosiorum facto, portis repente iussu proconsulis clausis, cum ad arma, signo dato, milites concurrissent, comprehẽsi omnes, qui in noxa erant, & quæstione acriter habita, damnati necatique. indicibus libertas, & æris dena millia data. Nucerinos & Acerranos querentes ubi habitarent non esse, Acerris ex parte incẽsis, Nuceria deleta, Romam Fuluius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent quæ incensa erant. Nucerini Atellam, quia id maluerant, Atellanis Calatiã migrare iussis, traducti. Inter multas magnasq́. res, quæ nunc secundæ, nunc aduersæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarẽtinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquillius in Aetoliam legati ad frumentum coemendũ, quod Tarentum portaretur,
B profecti: & mille milites de exercitu urbano, par numerus Romanorum sociorumq́ue eodem in præsidium cum frumento missi sunt. Iam æstas in exitu erat, comitiorumq́. consularium instabat tempus. sed literæ Marcelli negantis è republica esse, uestigium abscedi ab Annibale, cui cedenti, certamenq́. abnuenti, grauius ipse instaret, curam iniecerant, ne aut consulem tum maxime res agentem à bello auocarent, aut in annum cõsules deessent. optimum uisum est, quanquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia reuocari. Ad eum literæ iussu senatus ab L. Manlio, prætore urbano, missæ cum literis consulis M. Marcelli: ut ex ijs nosceret, quæ causa patribus eum potius, quàm collegam, reuocandi ex prouincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam uenerunt, quæ is prospera prælia cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. Regem nec inimicio rem ulli populo, quàm Carthaginiensi, nec amiciorem, quàm Romano, affirmabant es-
C se. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios Scipiones, imperatores Romanos. nunc ab ipso uelut fonte petere Romanam amicitiam uoluisse. Senatus non legatis modo benigne respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Poetellium, P. Popillium. Dona tulere, togam & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream ex quinque pondo factam. Protinus & alios Africæ regu los iussi adire. ijs quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternum pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramq́. reges M. Atilius & M. Acilius legati ad commemorandam renouandamq́. amicitiam missi dona tulere, regi togam & tunicam purpuream cum sella eburnea: reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisq́ue nunciata sunt prodigia. Tusculi agnum cum ubere lactanti natum: Iouis ædis culmen fulmine ictum, ac prope o-
D mni tecto nudatum. Iisdem ferme diebus Anagniæ terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse: & aues ad compitum Anagninum in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse. Tarracinæ in mari, haud procul portu, angues magnitudinis miræ, lasciuientium piscium modo exultasse: Tarquinijs p[illegible] cum ore humano genitum. Et in agro Capenate ad lucum Feroniæ IIII signa sangu[illegible] multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostijs maioribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem unum Romæ ad omnia puluinaria, alterum in Capenate agro ad Feroniæ lucum indicta. M. Valerius consul literis excitus, prouincia exercituq́. mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalla præfecto classis cum parte nauium in Africam prædatum simul, speculatumq́ue, quæ populus Carthaginiensis ageret, parateq́ue, misso: ipse X nauibus Romam profectus cum prospere peruenisset, senatum extemplo habuit. ibi de suis rebus gestis com-
E memorauit. Cum annos prope LX in Sicilia terra mariq́. sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam prouinciam confecisse. neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse. omnes in urbes, agrosq́. suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram frugiferam ipsis cultoribus, populoq́. Romano pace ac bello fidissimum annonæ subsidium. Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in senatum introductis, honores omnibus ad exsoluendam fidem consulis habiti. Mutines etiam ciuis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messalla L nauibus cum ante lucem ad Africam accessisset, improuiso in agrum Vticensem excursionem fecit: eumque late depopulatus, multis mortalibus cum alia omnis gene-

ris

ris præda captis, ad naues redijt, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quàm profectus inde erat, Lilybæum reuectus. Ex captiuis quæstione habita, hæc comperta: consulię. Læuino omnia ordine perscripta, ut sciret, in quò statu res Africæ essent. Quinque millia Numidarum cum Masanissa Galæ filio, acerrimo iuuene, Carthagine esse: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Asdrubalem traijcerentur, ut is quammaximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus iungeret se Annibali. in eo positam uictoriam credere Carthaginienses. classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamq́. se credere breui traiecturam. Hæc, recitata à consule, ita mouere senatum, ut non expectanda comitia consulis censeret, sed dictatore comitiorum habendorum causa dicto, extemplo in prouinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat, quòd consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat: patres extra Romanum agrum (cum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis cum de ea re consuleret, ita decreuit senatus, ut consul prius, quàm ab urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumque, quem populus iussisset, dictatorem diceret. si consul noluisset, prætor urbanus populum rogaret. si ne is quidem uellet, tum tribuni ad plebem ferrent. Cum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset, prætoremq́. uetuisset rogare: tribuni plebis rogarunt, plebesq́. sciuit, ut Q. Fuluius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abijt. destitutique patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ à collega reipublicę subueniret, diceretque, quem populus iussisset, dictatorem. Ita à M. Claudio consule Q. Fuluius dictator dictus. & ex eodem plebiscito à Q. Fuluio dictatore P. Licinius Crassus, pontifex maximus, magister equitum dictus. Dictator, postea quam Romam uenit, Cn. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam prouinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnij prætoris: quem, ut Capuæ exercituiq́. suo præesset, literis exciuit. ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit: quæ, certamine inter tribunos dictatoremq́. iniecto, perfici non potuerant. Galeria iuniorum, quæ sorte prærogatiua erat, Q. Fuluium & Q. Fabium consules dixerat. eodemq́. iure uocatæ inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Ariani se interposuissent: qui neque magistratum continuari, satis ciuile esse aiebant, & multo fœdioris exempli, cum ipsum creari, qui comitia haberet. itaque si suum nomen dictator acciperet, se comitijs intercessuros. si aliorũ, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitijs se moram nõ facere. Dictator causam comitiorum auctoritate Senatus, plebiscito, exemplisq́. tutabatur. nã Cn. Seruilio consule cum C. Flaminius alter consul ad Trasymenũ cecidisset, ex auctoritate patrũ ad plebem latũ, plebemq́. sciuisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex ijs qui consules fuissent, quos & quoties uellet, reficiendi cõsules populo ius esset. exemplaq́. ea in re se habere, uetus L. Postumij Megelli: qui interrex ijs comitijs quæ ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabij, qui sibi continuari consulatũ, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam siuisset. His orationibus cum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos conuenit, ut eo quod cẽsuisset Senatus, staretur. Patribus id tẽpus reipublicæ uisum est, ut per ueteres & expertos, belliq́. peritos imperatores respublica gereretur. itaq; moram fieri comitijs nõ placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati cõsules Q. Fabius Maximus quintũ, Q. Fuluius Flaccus IIII. Prętores inde creati, L. Veturius Philo. T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fuluius dictatura se abdicauit. Extremo æstatis huius classis Punica nauium XL cum præfecto Amilcare in Sardiniã traiecta, Olbiensem primo, dein, postquã ibi P. Manlius Vulso prætor cũ exercitu apparuit, circumacta inde ad alterũ insulæ latus, Caralitanum agrum uastauit: & cum præda omnis generis in Africã redijt. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot, suffectique. C. Seruilius põtifex factus in locũ T. Otacilij Crassi. Decemuir item sacris faciundis in locum Ti. Sẽpronij Ti. F. Longi Ti. Sẽpronius C. F. Longus suffectus. M. Marcius, rex sacrorũ, mortuus est, & M. Aemilius Papus maximus curio: neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Crassum, põtificem maximum. Crassus Licinius nec consul, nec prætor ante fuerat, quàm censor est factus. ex ædilitate gradum ad censuram

A censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quicquam publicæ rei egerunt, mors diremit L. Veturij. inde & Licinius censura se abdicauit. Aediles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus ludos Romanos diem unũ instaurarunt. Aediles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinus ex multaticiò argento signa ænea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis eius copia magnifice apparatos fecerunt. Exitu anni huius, die IIII & XXX, quàm ab Tarracone profectus erat Lælius, Romam uenit. isque cum agmine captiuorum ingressus urbem, magnum concursum hominum fecit, Postero die in senatum introductus, captam Carthaginẽ, caput Hispaniæ, uno die, receptasq. aliquot urbes, quæ defecissent, nouasq. in societatem ascitas, exposuit. Ex captiuis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerij Messallæ. Maxime mouit patres Asdrubalis transitus in Italiam, uix Annibali atque eius armis obsistentem. Productus in concionem Lælius eadẽ

B disseruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione gestas supplicationem in unum diem decreuit. C. Lælium primo quoque tempore cum quibus uenerat nauibus, redire in Hispaniam iussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum cõtuli, multis auctoribus, haud nescius quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint. Sed mihi minus simile ueri uisum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispania consumpsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fuluio Flacco quartum cõsulibus Idibus Martijs, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus prouincia decreta: regionibus tamẽ partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fuluius in Lucanis ac Brutrijs rem gereret. M. Claudio prorogatum in annũ imperium. Prætores sortiti prouincias: C. Hostilius Tubulus urbanam: L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia: T. Quinctius Crispinus Capuam: C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per prouincias diuisi. Fuluio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Læui-

ANNO DXLI.

C nus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset, exercitus urbanus ut in Etruriam succederet, C. Calpurnius eidem præesset prouinciæ, exercituique. Capuam exercitumque quem Q. Fuluius habuisset, T. Quinctius obtineret: C. Hostilius ab C. Lætorio proprætore prouinciam, exercitumque, qui tum iam Arimini erat, acciperet: M. Marcello, quibus consul rem gesserat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus: eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fuluij superessent, iussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt: additaq. eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant: quiq. ex prætoris Cn. Fuluij exercitu ob similis iram fugæ missi eò ab senatu fuerãt: C. Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam prouinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere

D iusso, prorogatum in annum imperium. XXX quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussæ: cætera classe placere prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Læuinum traijcere: aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam uellet. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod nõ in annum Scipioni Silanoque, sed donec reuocati ab Senatu forent, prorogatum imperium est, ita prouinciæ, exercitusq. in eum annum partita imperia. Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, cum in locum M. Aemilij sacerdos crearetur, uetus excitauerunt certamen, patricijs negantibus C. Mamilij Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati, ad Senatum reiecerunt. Senatus populo potestatẽ fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C.

E Valerium Flaccum. decemuir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucij Scæuolæ demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam uertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamq. C. Flaccus flamen captus à P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco, fratri germano, cognatisq. alijs ob eadem uitia inuisus. Is, ut animum eius cura sacrorum & cæremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota iuuentute haberetur prior: nec probatior primoribus patrum, suis pariter, alienisq. esset. Huius famæ consensu elatus ad iustam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetiuit, ut in Senatum introiret. Ingressum eum curiam, cum P. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit flamen. Vetustum ius sacerdotij repetebat. datum id cum toga prætexta,

texta,& sella curuli C. Flaminio esse. Pretor non exoletis uetustate annalium exemplis sta re ius, sed recentissimæ cuiusque consuetudinis usu uolebat. nec patrum, nec auorum memoria dialem quenquam id ius usurpasse. Tribuni rem inertia flaminum obliteratā, ipsis, non sacerdotio damno fuisse cum æquum censuissent, ne ipso quidem cōtra tendente prætore, magno assensu patrum plebisq. flaminē in Senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus, magis sanctitate uitæ, quàm Sacerdotij iure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius, quàm in prouincias irent, duas urbanas legiones in supplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus militum, scripserunt. Vrbanum ueterem exercitum Fuluius consul C. Fuluio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducēdum: & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fuluiani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia CCCXXXVI) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil eductæ ex insula legiones minuerunt nec uiribus nec specie eius prouinciæ præsidium. nam cum, præter egregie suppletas duas ueteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam uim haberet: Siculos quoque, qui in exercitu Epicidis aut Pœnorum fuerant, belli peritos uiros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem exercituum seruauit. altero L. Cincium partem insulæ, quà regnum Hieronis fuerat, tueri iussit. altero ipse cæteram insulam tuebatur, diuisam quondam Romani Punicique imperij finibus. Classis quoque nauium LXX parata, ut omni ambitu litorum præsidio oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu prouinciam peragrabat, ut uiseret agros, cultaq. ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti prouenit, ut & Romam mitteret, & Catanam conueheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiua acturus esset, posset præberi. Cæterum transportati milites in Siciliam, (& erat maior pars Latini nominis, sociorumque) prope magni motus causa fuere. adeo ex paruis sæpe magnarum momenta rerum pendent. fremitus enim inter Latinos sociosq. in concilijs ortus. Decimum annum delectibus & stipendijs exhaustos esse. quotannis ferme clade magna pugnare. alios in acie occidi, alios morbo absumi. magis perire sibi ciuem, qui ab Romano miles lectus sit, quàm qui à Pœno captus. quippe ab hoste gratis remitti in patriam, ab Romanis extra Italiam in exilium uerius, quàm in militiam, ablegari. Octauum iam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quàm Italia hostis (quippe nunc cum maxime florens uiribus) excedat. si ueteres milites non redeant in patriam, noui legantur, breui neminem superfuturum. Itaque quod propediem res ipsa negatura sit, prius, quàm ad ultimam solitudinem atque egestatem perueniant, negandum populo Romano esse. si consentientes in hoc socios uideat Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos. aliter nunquam, uiuo Annibale, sine bello Italiam fore. Hæc acta in concilijs. Triginta tum coloniæ populi Romani erant. ex ijs duodecim, cum omnium legationes Romæ essent, negauerunt consulibus, esse unde milites pecuniamq. darent. Eæ fuere, Ardea, Nepet, Sutrium, Circeij, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interanna. Noua re consules icti, cum absterrere eos à tam detestabili consilio uellent, castigando increpandoq. plus, quàm leniter agendo, profecturos rati, eos ausos esse consulibus dicere aiebant, quod consules, in Senatu ut pronunciarent, in animum inducere non possent. nō enim detrectationem eam muneris militiæ, sed apertam defectionem à populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, &, tanquam integra re, locuti magis, quàm ausi tantum nefas, cum suis consulerent, admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos. inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos: quæ liberi parentibus deberēt, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro. nam tum quidem quę temere agitassent, ea prodendi imperij Romani, tradendæ Annibali uictoriæ esse. Cum alternis hæc consules demonstrassent, nihil moti legati, neque se quod domū renunciarent, habere dixerunt, neq; senatū suum, quid noui consuleret: ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendiū, esset. Cum obstinatos eos uiderent consules, rem ad senatum detulerunt. ubi tantus pauor animis omnium est iniectus, ut magna pars actum de imperio dicerent. idem alias colonias

A lonias facturas, idem socios consensisse omnes ad prodendam Annibali urbem Romam: Consules hortari & consolari Senatum:& dicere,alias colonias in fide atque officio pristino fore.eas quoque ipsas,quę officio decesserint,si legati circa eas colonias mittantur,qui castigent,non qui precentur, uerecundiam imperij habituras esse. Permissum ab Senatu ijs cum esset,agerent facerentque,ut è republica ducerent,pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citauerunt legatos: quæsiueruntq. ab ijs,ecquid milites ex formula paratos haberent?Pro duodeuiginti colonijs M.Sextilius Fregellanus respondit, & milites ex formula paratos esse:&,si pluribus opus esset, plureis daturos: & quicquid aliud imperaret,uelletq. populus Romanus,enixe facturos. ad id sibi neque opes deesse,animum etiã superesse. Consules sibi parum uideri præfati pro merito eorum,sua uoce collaudari eos, nisi uniuersi patres in curia gratias egissent,sequi in Senatum iusserunt.Senatus quàm poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque

B eos producerent,& inter multa alia præclara, quæ ipsis maioribusq. suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturue laude sua.Signini fuere,& Norbani,Saticulanique,& Brundusini,& Fregellani,& Lucerini,& Venusini & Adriani,& Firmani : & Ariminenses:& ab altero mari,Pontiani,& Pæstani,& Cossani:& mediterranei, Beneuentani, & Aæsernini, & Spoletani,& Placentini,& Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi Romani stetit. iisque gratiæ & in Senatu & apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum,quæ detrectauerunt imperium,mentionem fieri patres uetuerunt: neque illos dimitti,neque retineri,neque appellari à consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani uisa est.Cætera expedientibus,quæ ad bellum opus erãt,

C consulibus,aurum uicesimarium,quod in sanctiore ęrario ad ultimos casus seruaretur,promi placuit.prompta ad quatuor millia pondo auri. Inde quingena pondo data cõsulibus, & M. Marcello & P. Sulpicio pro consulibus & L. Veturio prætori, qui Galliam prouinciam sortitus erat.additumq. Fabio consuli C pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur.cætero usi sunt ad uestimẽta præsenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama,ducisq. gerebat. Prodigia quoque prius, quàm ab urbe consules proficiscerentur,procurari placuit.In Albano monte tacta de cœlo erant signum Iouis,arborq. templo propinqua,& Ostię lacus,& Capuæ murus, Fortunæq. ædes, Sinuessæ murus portaque.Hæc de cœlo tacta.Cruentam etiam fluxisse aquam Albanam, quidam auctores erant. Et Romæ intra cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum.Et Priuerni satis constabat, bouem

D locutum,uulturemq. frequenti foro in tabernam deuolasse. Et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac fœminam sexu infantem,quos androgynos uulgus,ut pleraque faciliore ad duplicanda uerba græco sermone, appellat: & lacte pluuisse, & cum elephanti capite puerum natum.Ea prodigia hostijs maioribus procurata, & supplicatio circa omnia puluinaria,& obsecratio in unum diem indicta.& decretum, ut C.Hostilius prætor ludos Apollini sicut his annis uoti factiq. erant,uoueret faceretque.Per eos dies & cẽsoribus creãdis Q.Fuluius consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant,M.Cornelius Cethegus, P.Sempronius Tuditanus. Hi Censores ut agrum Campanum fruendum locarent,ex auctoritate patrum latum ab plebem est, plebesq. sciuit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronij lectio erat. Cæterum Cornelius morem traditum à patribus sequendum aiebat, ut qui primus

E censor ex ijs qui uiuerent,fuisset,eum principem legerent. is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius,cui dij sortem legendi dedissent,ei ius liberum eosdem dedisse deos.se id suo arbitrio facturum:lecturumq. Q. Fabium Maximum,quem tum principem Romanæ ciuitatis esse, uel Annibale iudice uicturus esset. Cum diu certatum esset uerbis, concedente collega, lectus à Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. Inde alius lectus senatus, octo prætertitis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat,infamis auctor deserendæ Italiæ post Cannensem cladem. In equestribus quoque notis eadem seruata causa.sed erant perpauci,quos ea infamia attingeret.Illis omnibus(& multi erant) adempti equi,qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant, addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent ijs, qui equo publico meruerant, sed

dena stipendia equis priuatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiuerunt, qui equo merere deberent: atque ex ijs, qui, principio eius belli, septem, & decem annos nati fuerant, neque militauerant, omnes ærarios fecerunt. Locauerunt inde reficiēda, quæ circa forum incendio consumpta erant, VII tabernas, macellum, atrium regium. Transactis omnibus quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. prior Fuluius prægressus Capuam. post paucos dies consecutus Fabius. qui & collegam coram obtestatus, & per literas Marcellum, ut quamacerrimo bello detineret Annibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret; ea urbe adempta, hosti undique pulso, nec, ubi cōsisteret, nec quid fidum respiceret, habenti, ne morandi quidem causam in Italia fore: Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectum præsidij, quod ab Læuino consule aduersus Bruttios ibi locatum erat. octo millia hominum, pars maxima ab Agathirna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, rapto uiuere hominum assuetorum. additi erant Bruttiorum indidem perfugæ, & audacia, & ad audendum omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci iussit. inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam auide executi, direptis fugatisque cultoribus agri, summa ui urbem oppugnabant. Marcellus consulis literis excitus, & quia ita in animum induxerat, neminem ducem Romanum tam parem Annibali, quàm se, esse: ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Annibali occurrit. Solicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus. cæterum ut appropinquare Marcellum audiuit, castra inde mouit. Aperta erat regio sine ullis ad insidias latebris: itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus uestigijs instabat, castraq. castris conferebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites, peditumque iaculatores leuia certamina ferens, casum uniuersæ pugnæ non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id, quod uitabat, certamen. Nocte prægressum eum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus. castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumq. totis copijs; &, cum iam nox instaret, Marte æquo discessum est. Castra exiguo distantia spacio raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. Nec Annibal detrectauit certamen, multis uerbis adhortatus milites, ut memores Trasymeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis. urgere, atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere. quotidie simul orientem solem, & Romanam aciem in campis uidendam esse. si uno prælio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusq. eum bellaturum. His irritati adhortationibus, simulque tedio ferocię hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter prælium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarij cœpere. quod ubi Marcellus uidit, duodeuicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alij trepide cedunt, alij segniter subeunt, turbata tota acies est: deinde in prorsus fusa, &, uincente pudorem metu, terga dabant. Cecidereq. in pugna ad duo millia & septingenti ciuium sociorūque, in his quatuor Romani centuriones fuere, duo tribuni militum, M. Licinius & M. Fuluius, signa militaria quatuor de ala prima, quæ fugit, duo de legione, quæ cedētibus socijs successerat, amissa. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo sæuam atque acerbam apud milites habuit, ut, prælio per diem totum infeliciter tolerato, tristior ijs irati ducis oratio esset. Dijs immortalibus ut in tali re laudes gratesque, inquit, ago, quòd uictor hostis, cum tāto pauore incidentibus uobis in uallum portasque, non in ipsa castra est aggressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pauor hic? qui terror? quæ repente, qui, & cum quibus pugnaretis, obliuio animos cepit? nempe iidem sunt ii hostes, quos uincendo, & uictos sequendo, priorem æstatem absumpsistis: quibus dies noctesq. fugientibus, per hos dies institistis: quos leuibus prælijs fatigastis: quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea quibus gloriari potestis: cuius & ipsius pudere ac pœnitere uos oportet. nempe æquis manibus hesterna die diremistis pugnam. quid hæc nox, quid hæc dies abstulit? uestræ his copiæ imminutæ sunt, an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui uideor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. an si eosdem animos habuissetis, terga uestra uidisset hostis? signa alicui manipulo, aut cohorti abstulisset? Non

adhuc

A adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur? uos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus. Clamor inde ortus, ut ueniam eius dici daret: ubi uellet deinde experiretur militum suorum animos. Ego uero experiar, inquit, milites, & uos crastina die in aciem educam, ut uictores potius, quàm uicti ueniam impetretis, quam peritis. Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari iussit: cēturionesq. manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladijs discinctos destituit: & ut postero die omnes pedites equitesq. armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium iure ac merito sese increpitos, neque illo die uirum quenquam in acie Romana fuisse, præter unum ducem: cui aut morte satisfaciendum, aut egregia uictoria esset. Postero die armati ornatiq. ad edictum aderant. Imperator eos collaudat: pronunciatque, à quibus orta pridie fuga esset, cohortesq. quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum. edicere iam sese, omnibus pugnan-B dum ac uincendū esse: & adnitendum singulis uniuersisque, ne prius hesternæ fugæ, quàm hodiernæ uictoriæ fama Romam perueniat. Inde cibo corpora firmare iussit, ut, si longior esset pugna, uiribus sufficerent. Vbi omnia dicta factaq. sunt quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quod ubi Annibali nunciatum est, Cum eo nimirum, inquit, hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. seu uicit, ferociter instat uictis. seu uictus est, instaurat cum uictoribus certamen. Signa inde canere iussit, & copias educit. Pugnatum utrinque aliquanto, quàm pridie, acrius est, Pœnis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis & cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio uicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus mediam aciem hortator testisq. præsens firmabat. Ab Annibale Hispa-C ni primam obtinebant frontem. & id roboris in omni exercitu erat. Cum anceps diu pugna esset, Annibal elephantos in primam aciem induci iussit, si quem inijcere ea res tumultum ac pauorem posset. & primo turbarunt signa ordinesque, &, partim occulcatis, partim dissipatis terrore qui circa erant, nudauerant una parte aciem. latiusq. fuga manasset, ni C. Decimius Flauus tribunus militum signo arrepto primi hastati manipulum eius signi se sequi iussisset. duxit, ubi maxime tumultu conglobatæ belluæ faciebant: pilaque in eas coniici iussit. Hæsere omnia tela, haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. sed ut non omnes uulnerati sunt: ita in quorum tergis infixa stetere pila, ut est genus anceps, in fugam uersi, etiam integros auertere. Tum iam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conijcere. eo magis ruere in suos belluæ: tantoq. maiorem stragem edere, quàm D inter hostes ediderant, quanto acrius pauor consternatas agit, quàm insidentis magistri imperio reguntur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos trepidantesq. auertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus. nec ante finis sequendi est factus, quàm in castra pauentes compulsi sunt. nam super alia, quæ terrorem trepidationemq. facerent, elephanti forte duo in ipsa porta corruerant, coactiq. erant milites per fossam uallumque ruere in castra. ibi maxima hostium cædes facta. Cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta uictoria fuit. mille ferme & septingenti de duabus legionibus, & sociorum supra M & CCC occisi: uulnerati permulti ciuium, sociorumque. Annibal nocte proxima castra mouit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores, qui sequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Annibalem petere. E Iisdem ferme diebus & ad Q. Fuluium consulem Hirpini, & Lucani, Volscentes, traditis præsidijs Annibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese: clementerq. à consule cum uerborum tantum castigatione ob errorem præteritum accepti. Et Bruttijs similis spes ueniæ facta est, cum ab ijs Vibius & Pactius fratres, longe nobilissimi gentis eius, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes uenissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam ui cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta, & cæteræ prædæ aliquantum. Inde Tarētum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. naues, quas Liuius tutandis commeatibus habuerat: partim machinationibus onerat, apparatuq. mœnium oppugnandorū: partim tormentis & saxis omniq; missilium telorum genere instruit: onerarias quoque, non eas solum, quæ remis agerentur: ut

de Marcello Annibalis iudicium

Marcellus compulit in castra Annibalem multis cæsis

Annibal nocte castra mouit

Fabius Manduriam vi capta obsidet Tarentum

alij machinas scalasq. ad muros ferrent, alij procul ex nauibus uulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naues, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ parataeque sunt. Et erat liberum mare, classe Punica, cùm Philippus oppugnare Aetolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttijs interim Cauloniæ oppugnatores sub aduentum Annibalis, ne opprimerentur, in tumulum à præsenti impetu tutum, ad cætera inopem, concessere. Fabium Tarentum obsidentem leue dictu momentum ad rem ingentem potiundam adiuuit. Præsidium Bruttiorum datum ab Annibale Tarentini habebant. eius præsidij præfectus deperiebat amore mulierculæ, cuius frater in exercitu Fabij consulis erat. Is certior literis sororis factus de noua consuetudine aduenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus, per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. quæ cum haud uana cogitatio uisa esset, perfuga iussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte animum eius tentando, dein satis explorata leuitate, blanditijs mulieribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Vbi & ratio agendæ rei, & tempus conuenit, miles nocte per interualla stationum clam ex urbe emissus, ea quæ acta erant, quæq; ut agerentur conuenerant, ad consulem refert. Fabius, uigilia prima, dato signo ijs qui in arce erant, quiq. custodiam portus habebant, ipse circuitu portu ab regione urbis in orientem uersa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, & à portu & a nauibus, quæ aperto mari adpulsæ erant: clamorq; undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illi loco præpositus, postquã quieta omnia circa se uidit, alias partes eo tumultu personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor: ueritus ne inter cunctationem suam consul aliquam uim faceret, ac signa inferret, præsidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius cum ex temporis spacio, & ex silentio ipso (quod, ubi paulo ante strepebant excitantes uocantesq; ad arma, inde nulla accidebat uox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator pronunciauerat, iubet. Ea primum captus est murus, adiuuantibus recipientibusq; Bruttijs, & transcensum in urbem est. deinde proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum clamore sublato sub ortum ferme lucis nullo obuio armato in forum perueniunt: omnesq; undique, qui ad arcem portumq; pugnabant, in se conuertunt. Prælium in aditu fori maiori impetu, quam perseuerantia, commissum est. non animo, non armis, nõ arte belli, non uigore aut uiribus corporis par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum coniectis, prius pene, quàm consererent manus, terga dederunt, dilapsiq; per nota urbis itinera in suas amicorumq; domos. Duo ex ducibus, Nico & Democrates, fortiter pugnantes accidere. Philomenus qui proditionis ad Annibalem auctor fuerat, cũ citato equo ex prælio auectus esset, uacuus paulo post equus erransq. per urbem cognitus, corpus nusquã inuentum est. creditum uulgo est, in puteũ apertum ex equo præcipitasse. Carthalonẽ autẽ præfectum Punici præsidij, cũ commemoratione paterni hospitij positis armis uenientem ad consulẽ, miles obuius obtruncat. Alij alios passim sine discrimine armatos inermesq. cædunt, Carthaginienses Tarentinosq. pariter. Bruttij quoque multi passim interfecti, seu per errorem, seu uetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam, ut ui potius atque armis captum Tarentum uideretur extinguendam. Tum à cæde ad diripiendam urbem discursum. Triginta millia seruilium capitum dicuntur capta, ingens argenti uis facti signatique, auri LXXXIII millia pondo. signa tabulæque, prope ut Syracusarum ornamenta æquarent. Sed maiore animo generis eius præda abstinuit Fabius, quàm Marcellus: qui interroganti scribæ quid fieri de signis uellet (ingentis magnitudinis dij sunt, suo quisque habitu in modum pugnãtium formati) deos iratos Tarentinis relinqui iussit. Murus inde qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal ijs, qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, dies noctesq. cursim agmine acto cũ festinans ad opem ferendam, captam urbem audisset. & Romani, inquit, suum Annibalem habent. eadem, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus. Ne tamen fugientis modo conuertisse agmen uideretur, quo constiterat loco, quinque millia ferme ab urbe posuit

A fuit castra. Ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. Inde duos Metapontinos cum literis principum eius ciuitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos impunita priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent. Fabius uera quæ afferrent esse ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: literasq; ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatæ sunt. Enimuero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo inuictus esset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quàm egrederetur ab Tarento, aues semel atque iterum non addixerunt. hostia quoque cæsa consulenti deos, aruspex cauendum a fraude hostili, & ab insidijs, prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non uenerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu grauioris quæstionis, detegunt insidias. Aestatis eius principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hispania cum hiemem to-

B tam reconciliandis barbarorũ animis partim donis, partim remissione obsidũ captiuorum que absumpsisset: Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos, uenit. erant coniux liberi que eius apud Romanos. sed, præter eam causam, etiam uelut fortuita inclinatio animorum quæ Hispaniam omnem auerterat ad Romanum à Punico Imperio, traxit eum. Eadẽ causa Indibili Mandonioq; fuit, haud dubie omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium manu relicto Asdrubale, secedenti in imminẽtes castris eius tumulos, unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Asdrubal, cum hostium res tacitis augescere incrementis cerneret, suas imminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moueret, quà cœpissent, ruerent: dimicare quamprimũ statuit. Scipio auidior etiam certaminis erat, cum à spe, quam successus rerum augebat: tum quòd prius, quam iungerẽtur hostium exercitus, cum uno dimicare duce, exercituque, quàm simul cum uniuersis, malebat. Cæ-

C terum etiam si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam cum uideret nullum esse nauium usum, quia uacua omnis Hispaniæ ora classibus Punicis erat, subductis nauibus Tarraconem, nauales socios terrestribus copijs addidit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine: & quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum ijs Scipio ueris principio ab Tarracone egressus (iam enim & Lælius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum uolebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusq; socijs, Indibilis & Mandonius cum suis copijs occurrerunt. Indibilis pro utroque locutus, haud quaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum uerecunda grauitate: propiorq; excusanti transitionem ut necessariam, quàm glorianti ea uelut ad primam occasionem rapta. Scire enim se, transfugæ nomen execrabile ueteribus socijs,

D nouis suspectum esse. neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium causa, non nomen faciat. Merita inde sua in duces Carthaginienses commemorauit. auaritiam contra eorum, superbiamque, & omnis generis iniurias in se atque populares. Itaque corpus duntaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum iam pridẽ ibi esse, ubi ius ac fas crederet coli. ad deos quoq; confugere supplices, qui nequeāt hominũ uim atque iniurias pati. se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eũ, nec honori sit. quales ex ea die experiundo cognouerit, perinde operæ eorum precium faciat. Ita prorsus respondet facturũ Romanus: nec pro transfugis habiturũ, qui nō duxerint societatem ratam, ubi nec diuini quicquam nec humani sanctum esset. Productæ deinde in conspectum eius coniuges liberiq; lacrimantibus gaudio redduntur: atque eo die in hospitium abducti. Postero die fœdere accepta fides, dimissiq; ad copias adducendas. Iis-

E dem deinde in castris tendebant, donec ducibus ijs ad hostem peruentũ est. Proximus Carthaginiensiũ exercitus Asdrubalis prope urbem Bæculam erat. pro castris equitũ stationes habebat. In eas uelites, antesignanique, & qui primi agminis erant, aduenientes ex itinere, priusquā castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga cōpulsi equites sunt, signaq; Romana portis prope ipsis illata. Atq; illo quidẽ die irritatis tantũ ad certamen animis, castra Romani posuerũt. Nocte Asdrubal in tumulũ copias recepit, plano campo in summo patentẽ: fluuius ab tergo, ante circaq; uelut ripa præceps oram eius omnẽ cingebat. suberat & altera inferior summissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Asdrubal, postquam stantem

pro castris hostium aciem uidit: equites Numidas, leuiumq. armorum Baleares, & Afros demisit. Scipio circumuectus ordines signaque, ostendebat hostem, prędamnata spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos; loci fiducia, non uirtutis aut armorum, stare in cōspectu. sed altiora mœnia habuisse Carthaginem, quæ transcendisset miles Romanus. nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent, hostibus, ut per præcipitia & prærupta salientes fugerent: eam quoque se illis fugam clausurum. Cohortesq. duas, alteram tenere fauces uallis, per quam defertur amnis, iubet: alteram uiam insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad leuem armaturam infimo stantem supercilio ducit. Per aspreta primum, nihil aliud, quàm uia impediti iere. deinde ut sub iactum uenerunt telorum: primo omnis generis uis ingens effusa est in eos. ipsi contra saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet, ingerere: non milites solum, sed etiam turba calonum immista armatis. Cæterum quanquam ascensus difficilis erat, & prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, & pertinacia animi subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, leuem & concursatorem hostem, atque interuallo tutum cum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad comminus conserendas manus, expulerunt loco: & cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. inde Scipio, iussis aduersis mediam euadere aciem uictoribus, cæteras copias cum Lælio diuidit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus uiam inueniret, iubet. ipse ab læua, circuitu haud magno, in trāsuersos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua & obuertere ordines uolūt. Hoc tumultu & Lælius subijt. &, dum pedem referunt, ne ab tergo uulnerarentur, laxata prima acies, locusq. ad euadendum & medijs datus est: qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam euasissent. Cum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui læuo cornu in dextrum incurrerat, maxime in nuda hostiū latera pugnabat. Et iam ne fugæ quidem patebat locus. nam & stationes utrinque Romanæ, dextra læuaq. insederant uias: & portam castrorum ducis principumq. fuga clauserat, addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum. Asdrubal iam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantisq. præmissis, quamplurimos poterat de fuga excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio castris hostium potitus, cum, præter libera capita, omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captiuis decem millia peditum, duo millia equitum inuenit. ex ijs Hispanos sine precio omnes domum dimisit: Afros uendere quæstorem iussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum & ante deditorum, & pridie captorum, regem eum ingenti consensu appellauit. Tum Scipio, silentio per præconem facto, sibi maximum nomen imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerandum esse. regalem animum in se esse. si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, taciti iudicarent, uocis usurpatione abstinerent. Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo nominis alij mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum diuisa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos uellet, eligere Indibilem iussit. Cum Afros uenderet iussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni, cum audisset regij generis esse, ad Scipionem misit. quem cum percunctaretur Scipio, quis, & cuias, & cur id ætatis in castris fuisset: Numidam se lacrymans esse ait. Massiuam populares uocare. orbum à patre relictum, apud maternum auum Galam regem Numidarum educatum. cum auunculo Massanisa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus uenisset, in Hispaniam traiecisse. prohibitum propter ætatem à Massanisa, nunquam ante prælium inijsse. eo die se, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio auunculo clam armis equoque sumpto in aciem exisse. ibi prolapso equo effusum in præceps captum ab Romanis esse. Scipio cum asseruari Numidam iussisset; quæ pro tribunali agenda erant, peragit. Inde cum se in prætorium recepisset, uocatum eum interrogat, uellétne ad Massanisam reuerti? Cum effusis gaudio lacrymis cupere uero diceret, tum puero annulum aureum, tunicā latoclauo cum Hispano sagulo, & aurea fibula, equumq. ornatū donat: iussisq. prosequi quoad uellet equitibus,

A tibus, dimisit. De bello inde consilium habitum. et auctoribus quibusdam ut confestim Asdrubalem persequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Asdrubal, cũ eo iungerent copias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit. Paucis post prælium factum ad Bæculam diebus, cum Scipio rediens Tarraconem saltu Castulonensi iam excessisset; Asdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Asdrubalem uenere, serum post male gestam rem auxilium, consilio in cætera exequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus quid in cuiusque prouinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Asdrubal Gisgonis ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades uergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoq́. Carthaginiensibus satis fidam censebat. Inter Asdrubalem alterum & Magonem constabat, beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice priuatimq́.

B esse: nec transitionis finem ante fore, quàm omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. itaque etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Asdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput & rerum summa esset, simul ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret, exercitũ eius cum transitionibus, tum aduerso prælio imminutũ, Hispanis repleri militibus. et Magonem, Asdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares traiicere. Asdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire: nec cum Romano manus conserere. Massanissæ ex omni equitatu quod roboris esset, tria millia equitum expleri: eumq́. uagum per citeriorem Hispaniam socijs opem ferre, hostium oppida atque agros populari. His decretis, ad exequenda quæ statuerant duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romę fama Scipionis in dies crescere.

C Fabio Tarentum captum astu magis, quàm uirtute, gloriæ tamen esse. Fuluij senescere fama. Marcellus etiam aduerso rumore esse, super quàm quód primo male pugnauerat, quia, uagante per Italiam Annibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Poblicius Bibulus tribunus plebis. Is iam à prima pugna, quæ aduersa fuerat, assiduis concionibus infamem inuisumq́. plebi Claudium fecerat: & iam de imperio abrogando eius agebat. tum tamen necessarii Claudii obtinuerũt, ut, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam ueniret ad purganda ea quæ inimici obijcerent, nec de imperio eius abrogando absente ipso ageretur. Forte sub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fuluius consul comitiorum causa Romam uenit. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisq́. & omnium ordinum. accusauit tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem: Fraude eorum & cun-

D ctatione fieri, ut Annibal decimum iam annum Italiam prouinciam habeat, diutius ibi, quàm Carthagine uixerit. habere fructum imperij protogati Marcello populum Romanum. bis cæsum exercitum eius æstiua Venusiæ sub tectis agere. Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, ut nõ rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quinctius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Diues, pont. Max. P. Licinius Varus, Sex. Iulius Cæsar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus solicita ciuitas de Etruriæ defectione fuit. Principium eius rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam prouinciam pro prætore obtinebat. Itaque confestim eò missus Marcellus consul designatus, qui rem inspiceret, ac, si digna uideretur, exercitu accito bellum

E ex Apulia in Etruriam transferret. eo metu compressi Etrusci quieuerunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis, responsum ab senatu est, ut rediretur cum Fabius consul Romam uenisset. Ludi & Romani & plebeij eo anno in singulos dies instaurati. Aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus, & Ser. Sulpitius Galba: plebeij, C. Seruilius, & Q. Cæcilius Metellus. Seruilium negabant iure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse, quòd patrem eius, quem triumuirum agrarium occisum à Boijs circa Mutinam esse, opinio per decem annos fuerat, uiuere, atque in hostium potestate esse satis constabat. Vndecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus, quem uitio creatus non gessit) & T. Quinctius Crispinus. Vtrique consulum Italia decreta prouincia est, & duo consulum priors anni exer-

An. DXLII

citus: tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat: ita ut ex tribus eligerent duos quos uellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum & Salentini prouincia euenisset. Cæteræ prouinciæ ita diuisæ prætoribus: P. Licinio Varo urbana: P. Licinio Crasso pont. max. peregrina, & quò senatus censuisset: Sex. Iulio Cæsari Sicilia: Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum Imperium in annum est Q. Fuluio Flacco, ut prouinciam Capuam, quæ T. Quinctij prætoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum & C. Hostilio Tubulo est, ut pro prætore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni est, ut pro prætore Galliam eãdem prouinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab senatu, latumq́. de prorogando imperio ad populum est, qui Pretor Sardiniam prouinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præsidium prouinciæ quinquaginta longæ naues, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni & M. Silano suæ Hispaniæ, suiq. exercitus in annum decreti. Scipio ex octuaginta nauibus, quas aut secum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat quinquaginta in Sardiniam transmittere iussus: quia fama erat, magnum naualem apparatum eo anno Carthagine esse: C C nauibus omnem oram Italiæ, Siciliæq́. ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita diuisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus: M. Valerius Læuinus (ei quoque enim in annũ prorogatũ imperiũ est) classem quæ ad Siciliam erat, nauiũ LXX obtineret, adderet eò XXX naues quæ ad Tarentum priore anno fuerant: cum ea centum nauium classe, si uideretur ei, prædatum in Africam traiiceret. & P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniam Græciamq́. prouinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus quæ ad urbem Romam fuerant legionibus nihil mutatum supplementum, quò opus esset, ut scriberent, consulibus permissum. Vna & uiginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori urbano negotium datum, ut naues longas XXX ueteres reficeret, quæ Ostiæ erant, & uiginti nouas naues sociis naualibus compleret, ut quinquaginta nauium classe oram maris uicinam urbi Romæ tueri posset. C. Calpurnius uetitus ab Arretio mouere exercitum, nisi cum successor uenisset. Idem & Tubulo imperatum, ut inde præcipue caueret, ne quà noua consilia orirentur. Prætores in prouincias profecti. Consules religio tenebat, quòd prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. & ex Campania nunciata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ & Martis, & sepulcra aliquot de cœlo tacta: cum ijs (adeo minimis etiam rebus praua religio inserit deos) mures in æde Iouis aurum rosisse: Casini examen apum ingens in foro consedisse: & Ostiæ murum portamq́. de cœlo tactam: Cære uulturium uolasse in ædem Iouis: Vulsinis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ maiores sine litatione cæsæ, diuq́. non impetrata pax deum, in capita consulum, repub. incolumi, exitiabilis prodigiorum euentus uertit. Ludi Apollinares Q. Fuluio, Ap. Claudio consulibus à P. Cornelio Sulla, prætore urbano, primum facti erant, inde omnes deinceps prætores urbani fecerant: sed in unum annum uouebant, dieq́. incerta faciebant. Eo anno pestilẽtia grauis incidit in urbẽ, agrosq́ue, quæ tamen magis in longos morbos, quàm in perniciales, euasit. Eius pestilentiæ causa & supplicatum per compita tota urbe est, & P. Licinius Varus, prætor urbanus, legẽ ferre ad populum iussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem uouerentur. Itaque ipse primus ita uouit, fecitq́. ante diem tertium nonas Quintiles. is dies deinde solennis seruatus. De Arretinis & fama in dies grauior, & cura crescere patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere. cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cũ imperio missus: qui ut aduenit, extẽplo Hostilius legionẽ unã, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit, præsidiaq́. locis idoneis disposuit. tum in foro citatis senatoribus obsides imperauit. Cum senatus biduum ad considerandum peteret tempus; aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omneis liberos sumpturum, edixit. inde portas custodire iussit tribunos militum, præfectosq́. socium & centuriones, ne quis nocte urbe exiret. id segnius negligentiusq́. factum. septem principes senatus, prius, quàm custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis euaserunt. Postero die luce prima cum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum uenierunt. à cæteris senatoribus C X X obsides liberi ipsorum accepti, traditiq́. C. Terentio

A tio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quàm ante fuerant, in senatu fecit. Itaque tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cætero exercitu placuit totam prouinciam peragrare, & cauere, ne qua occasio nouare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione uenit, claues portarum cum magistratus poposcisset, negantibus ijs comparere, fraude amotas magis ratus, quàm negligentia intercidisse, ipse alias claues omnibus portis imposuit: cauitq́. cum cura, ut omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non motuTos quicquam Etruscos, poneret, si, ne quid mouere possent, præcauisset. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actũ corã Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, alijs, infensis, & plerisque æquantibus eos Campanorũ noxæ, pœnæque. senatus consultum in sententiam M.

B Acilij factum est, ut oppidum præsidio custodiretur: Tarentiniq́. omnes intra mœnia continerentur: res integra postea referretur, cum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Liuio, præfecto arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, alijs S. consulto notantibus præfectum, quòd eius socordia Tarentum proditum hosti esset: alijs præmia decernentibus, quòd per quinquennium arcem tutatus esset, maximeq́. unius eius opera receptum Tarentum foret: medijs, ad censores, non ad senatum, cognitionem de eo pertinere, dicētibus. cuius sententiæ & Fabius fuit. adiecit tamen, fateri se, opera Liuij Tarentum receptũ, quod amici eius uulgo in senatu iactassent. neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret. Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fuluius Flaccus habuerat, cum supplemento, in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ obiectæ animo religiones tenebant, in quibus, quòd cum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori &

C Virtuti uouisset, dedicatio eius à pontificibus impediebatur: quòd negabant unam cellam amplius, quàm uni deo rite dedicari: quia si de cœlo tacta, aut prodigij aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret; quòd, utri deo diuina res fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis deis, rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis ædes approperato opere. neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quē priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttijs Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia accersierat: & naues indidem accitæ erant, quæ uergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Annibal admouerat copias: &, collegam eduxisse iam à Venusia exercitum, fama erat, qui coniungi uolebat. Itaque in Apuliam ex Bruttijs reditum, & inter Venusiam

D Bantiamque minus trium millium passuum interuallo consules binis castris consederant. In eandem regionem & Annibal redijt, auerso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces prope quotidie milites in aciem excire, haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse. Annibal, quia cum Marcello bis priore anno congressus uicerat, uictusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex uano haberet: ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat. itaque totus in suas artes uersus, insidijs locum quærebat. Leuia tamen prælia inter bina castra uario euentu fiebant. quibus cum extrahi æstatem posse, consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe traijceret, scribunt. Et ut ab terra quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat, duci eò, iusserunt. Ea ita futura per quosdam Thu

E rinos comperta Annibali cum essent, mittit ad insidendam ab Tarento uiam. Ibi sub tumulo Peteliæ equitum duo, peditum tria millia in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani cum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, & mille & CC ferme uiui capti. alij dissipati fuga per agros saltusque Tarentum redière. Tumulus erat siluestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primo occupatus: quia Romani, qualis pars eius, quæ uergeret in hostium castra, esset, ignorabant. Annibal insidijs, quàm castris, aptiorem eum crediderat. itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione mouebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant uulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum: ne, si occupatus ab Annibale foret, uelut in ceruicibus habe-

rent hostem. Mouit ea res Marcellum. et collegæ, Quin imus, inquit, ipsi, cum equitibus paucis exploratum? subiecta res oculis certius dabit consilium. Adsentiente Crispino, cum equitibus ducentis & uiginti, ex quibus X L Fregellani, cæteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus, consulis filius, & A. Manlius tribuni militum, simul & duo præfecti socium, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse eo die, quidam memoriæ prodidere, consulem Marcellum: & prima hostia cæsa, iecur sine capite inuentum: in secunda omnia comparuisse, quæ assolent. Auctum etiam uisum in capite: nec id sane aruspici placuisse, quòd secundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuissent. Cæterum consulem Marcellum tanta cupido tenebat dimicandi cum Annibale, ut nunquam satis castra castris collata duceret. Tum quoque uallo egrediens signum dedit, ut ad locum miles esset paratus: si collis in quem speculatum irent, placuisset, uasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat, inde in collem aperta undique & conspecta ferebat uia. Numidis speculator nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos uagos pabuli aut lignorum causa longius à castris progressos possent excipere, signum dat ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuere quibus obuijs ab iugo ipso consurgendũ erat, quàm circumiere qui ab tergo intercluderẽt uiam. Tum undique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecere. Cum in ea ualle consules essent, ut neque euaderent in iugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumuenti haberent: extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pauorem cæteris iniecisset. non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsiq́. ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam uulneratos ambos consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum uidere, tum & ipsi (perpauci autem superérant) cum Crispino consule duobus iaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militũ: & ex duobus præfectis socium M. Aulius occisus: L. Arennius captus. & lictores consulum quinque uiui in hostium potestatem uenerunt. cæteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres & XL aut in prælio aut in fuga ceciderũt: duodeuiginti uiui capti. Tumultuatũ & in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio: cum consulem, & filium alterius consulis saucios, exiguasq́. infelicis expeditionis reliquias ad castra uenientes cernunt. Mors Marcelli cum alioqui miserabilis fuit: tũ quòd nec pro ætate, (maior iã enim L X annis erat) neque pro ueteris prudentia ducis, tam improuide se collegamque, & prope totã remp. in præceps dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si quæ de Marcelli morte uariant auctores, omnia exequi uelim. Vt omittam alios: L. Cœlius triplicem gestæ rei ordinem edit, unam traditam fama: alteram scripta laudatione filij, qui rei gestæ interfuerit: tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Cæterum ita fama uariat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumuentum tradant. Annibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, uulnere alterius, iniectũ esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert. ibi inuentum Marcelli corpus sepelit. Crispinus & morte collegæ, & suo uulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est monteis, in ijs loco alto & tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendam, alter ad cauendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Annibal potitus erat. eius signi errore ne qui dolus necteretur à Pœno, metuens Crispinus, circa ciuitates proximas miserat nuncios, occisum collegam esse, annuloq́. eius hostem potitum: ne qui bus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paulo ante hic nuncius consulis Salapiam uenerat, quàm literæ ab Annibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: se nocte quæ diem illum secutura esset, Salapiam uenturum. parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset. Sensere Salapiani fraudem & ab ira non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti remisso retro nuncio, (perfuga autem Romanus erat) ut sine arbitrio milites quæ uellent agerent, oppidanos per muros urbisq́. opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, uigiliasq́. in eam noctem intentius instruunt: circa portam, qua uenturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Annibal quarta uigilia ferme ad urbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ij, ubi ad portam est uentum,

A uentum,latine omnes loquentes: excitant uigiles: apeririq. portam iubent.consulem ad esse. Vigiles,uelut ad uocem eorum excitati,tumultuari,trepidare,moliri. porta cataracta deiecta clausa erat. eam partim uectibus leuant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis,ut subire recti possent. Vix dum satis patebat iter,cum perfugæ certatim ruunt per portam. cum sexcenti ferme intrassent,remisso fune,quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapiani,alij perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris,ut inter pacatos,gerentes arma,inuadunt:alij è turribus portæ murisq. saxis:sudibus,pilis absterrent hostem.Ita inde Annibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusq. ad Locrorum soluendam obsidionem, quam L. Cincius summa ui, operibus, tormentorumque omni genere ex Sicilia aduecto oppugnabat. Magoni iam haud ferme fidenti retenturum defensurumq. se urbem,prima spes morte nũciata Marcelli affulsit: secutus inde nuncius,
B Annibalem,Numidarum equitatu præmisso,ipsum,quantum accelerare posset,cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito è speculis signo aduentare sensit; & ipse patefacta repẽte porta ferox in hostes erumpit.Et primo,magis quia improuiso id fecerat,quàm quòd par uiribus esset,anceps certamen erat. deinde ut superuenere Numidæ,tantus pauor Romanis est iniectus,ut passim ad mare ac naues fugerent, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita aduentu Annibalis soluta Locrorum obsidio est.Crispinus,postquã in Bruttios profectum Annibalem sensit,exercitum cui collega præfuerat,M.Marcellum trib.mil. Venusiam abducere iussit.ipse cum legionibus suis Capuam profectus,uix lecticæ agitationem præ grauitate uulnerum patiens,Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoq. ipse in discrimine esset. Se comitiorum causa nõ posse Romam uenire:quia nec uiæ laborem passurus uideretur,& de Tarento solicitus es-
C set,ne ex Bruttijs Annibal eò conuerteret agmen. legatos opus esse ad se mitti, uiros prudenteis,cum quibus, quæ uellet,de repub. loqueretur. Hæ literæ recitatæ,& luctum magnum morte alterius consulis,& metum de altero fecerũt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt: & ad consulem tres legati missi: Sex Iulius Cæsar,L.Licinius Pollio,L. Cincius Alimentus,cum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nunciare consuli iussi, ut si ad comitia ipse Romam uenire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum causa. si consul Tarentum profectus esset,Q.Claudium Prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones,in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem æstate M. Valerius cum classe centum nauium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeam urbem exscẽsione facta, agrum late nullo ferme obuio armato uastabat. inde ad naues raptim prædatores recepti,quia repente fama accidit, classem Puni-
D cam aduẽtare. L X X X erant & tres naues,Cum ijs haud procul Clupea prospere pugnat Romanus. Decem & octo nauibus captis,fugatis aliis, cum magna terrestri naualiq. præda Lilibæum rediit.Eadem æstate & Philippus implorantibus Achæis auxiliũ tulit, quos Machanidas,tyrannus Lacædemoniorũ,finitimo bello urebat: & Aetoli nauibus per fretum quod Naupactum & Patras interfluit: (Rhion incolæ uocant) exercitu traiecto,depopulati erant.Attalum quoque regem Asiæ,quia Aetoli summum gentis suæ magistratũ ad eũ proximo cõcilio detulerant,fama erat in Europam traiecturum. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem Aetoli duce Physia,qui prętor in eum annum cum absente Attalo creatus erat,occurrerunt.Habebant & ab Attalo auxilia secum, & mille ferme ex Romana classe à P. Sulpicio missos. Aduersus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero euentu pugnauit: multos admodum hostium utraque pu-
E gna occidit. Inde cum Aetoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phalaram exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasq. circa stationes, & aliam opportunitatẽ maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Aegypti Ptolemæo Rhodijsq. & Atheniensibus & Chiis uenerunt,ad dirimendum inter Philippum atque Aetolos bellum. Adhibitus ab Aetolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Aetolis cura erat,ferocioribus, quàm pro ingenijs Græcorum gentis: quàm ne Philippus regnumq. eius graue libertati futurum,rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum: concilioq. ei & locus, & dies certa indicta. interim triginta dierũ induciæ impetratæ.Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque,

tiamque, Chalcidem Euboeæ uenit, ut Attalum, quem classe Euboeam petiturum audie- F
rat, portubus & litorum appulsu arceret. Inde præsidio relicto aduersus Attalum, si forte interim traiecisset, profectus ipse cum paucis equitum, leuisq. armaturæ Argos uenit. Ibi curatione Hereorum Nemeorumq. suffragiis populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea ciuitate oriundos referunt: Hereis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Aetolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia uixdum induciarum tempore circumacto, Aetoli turbauere; postquam & Attalum Aeginam uenisse, & Romanam classem stare ad Naupactum audiuere. uocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phalarum egerant de pace, primum questi sunt quædam parua contra fidem conuentionis tempore induciarum facta: postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent: Sationis restitueretur Athamanis, Serdileto & Pleurato Parthini. Id uero indignum ratus Philippus, uictos uictori sibi ultro conditiones ferre, ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse dixit, spem ullam habentem quieturos Aetolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quæsisse. Ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, & quinque longis nauibus acceptis. quas si adiecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium, & ex Bithynia ab rege Prusia uenientibus nauibus, statuerat nauali prælio lacessere Romanos, iamdiu in ea regione potentes maris. ipse habito concilio Argos regressus. iam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari uolebat præsentia sua. Occupato rege apparatu ludorum, & per dies festos licentius, quàm inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpitius ab naupacto profectus classem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumq. nobilissimæ fertilitatis effuse uastauit. Fama eius rei Philippum ab ludis exciuit: raptimq. cum equitatu pro- H
fectus, se subsequi peditibus iussis, palatos passim per agros, grauesq. præda, ut qui nihil tale metuerent, adortus Romanos compulit ad naues. Classis Romana haudquaquam læta præda Naupactum redit. Philippus ludorum quoque, qui reliqui erant, celebritatem quantacunque de Romanis tamen uictoriæ parte fama auxerat; lætitiaq. ingenti celebrati festi dies, eo magis etiam, quòd, populariter dempto capitis insigni, purpura atq; alio regio habitu, æquauerat cæteris se in speciem: quo nihil gratius est ciuitatibus liberis. præbuissetq. haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. uagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos dies noctesque: & submittendo se in priuatum fastigium, quo minus conspectus, eo solutior erat: & libertatem cum aliis uanam ostendisset, totam in suam licentiam uerterat. I
Neque enim omnia emebat, aut eblandiebatur, sed uim etiam flagitiis adhibebat: periculosumq. & uiris & parentibus erat, moram incommoda seueritate libidini regiæ fecisse. uni etiam principi Achæorum, Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto, paucisq. additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Aetolorum, quod ab Eleis accitum, acceptumq. in urbem erat, eiiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæiq. ad Dymas regi occurrere, & Eleorum accensi odio, quòd à cæteris Achæis dissentirent: & infensi Aetolis, quos Romanum quoque aduersus se mouisse bellum credebant. Profecti à Dymis, coniuncto exercitu, transeunt Larissum amnem, qui Eleum agrum ab Dymæo dirimit. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis K
equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Aetolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim nauibus ab Naupacto Cylenem traiecisse, &, expositis in terram quatuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improuisa res ingentem iniecit terrorem: postquam inter Aetolos Eleosq. Romana signa atque arma cognouere. Et primo recipere suos uolerat rex: dein contracto iam inter Aetolos & Trallos (Illiriorum id est genus,) certamine, cum urgeri uideret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo traiectus eum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna utrinque accensa est: & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit cum

pedes

A pedes inter equites coactus esset prælium inire. deinde cum iam impar certamen esset, ca derentque circa eum multi, & uulnerarentur, raptus ab suis atque alteri equo iniectus fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Eleorum posuit. postero die omneis copias ad propinquum Eleorum castellum (Pyrgum uocant) duxit, quò agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam inermemq. multitudinem primo statim terrore adueniens cepit: compensaueratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Diuidenti prædam, captiuosq. (fuerunt autem quatuor millia hominum, pecorumq. omnis generis ad uiginti millia) nuncius ex Macedonia uenit, Eropum quendam, corrupto arcis præsidijq. præfecto, Lycnidum cepisse: tenere Dassaritiorum quosdam uicos, & Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico atque Aetolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis om-

B nis generis armatorum, cum Menippo & Polyphante ducibus ad præsidium sociorum profectus ab Dymis per Achaiam Bœotiamq. & Bebœidem, decimis castris Demetriadem in Thessaliam peruenit. Ibi alij maiorem afferentes tumultum nuncij occurrunt: Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere, ac descendisse in Aegestæum campum: famamq. inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnauit: in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ perfregit. id inuentum ab Aetolo quodam, per latumq. in Aetoliam ad Scerdiletum, cui notum erat insigne galeæ: famam interfecti regis uulgauit. Post profectionem ex Achaia Philippi, Sulpicius Aeginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit. Achæi cum Aetolis, Eleisq. haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpicius Aeginæ hibernarunt. Exitu huius anni

C T. Quinctius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumq. faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex uulnere moritur. Alij Tarenti, alij in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat: duo consules sine memorando prælio interfecti uelut orbam rempub. reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitũ C. Seruilium, qui tum ædilis curulis erat, dixit. Senatus quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem iussit: quos M. Aemilius, prætor urb. C. Flaminio Cn. Seruilio consulibus fecerat, & in quinquennium uouerat. Tum dictator & ludos fecit, & in sequens lustrum uouit. Cæterum cum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent: omnibus alijs omissis, una præcipua cura patres populumq. incessit, consules primo quoque tempore creandi: & ut eos potissimum crearent, quorum uirtus satis tuta à fraude Punica esset. Cum toto eo bello damnosa præpropera ac feruida ingenia imperatorum

D fuisse: tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conferendi cum hoste manum, in nec opinatam fraudem lapsos esse. cæterum deos immortales, misertos nominis Romani, pepercisse innoxijs exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse. Cum circunspicerent Patres, quosnam consules facerent: longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. ei collega quærebatur. & uirum quidem eum egregium ducebant: sed promptiorem acriotemque, quàm tempora belli postularent, aut hostis Annibal. temperandum acre eius ingenium moderato & prudenti uiro adiuncto collega censebant. M. Liuius erat, multis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus, quam ignominiã adeo ægre tulerat, ut & rus migrarit, & per multos annos & urbe, & omni cœtu caruerit hominũ. octauo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus & M. Valerius Læuinus consules reduxerant eum in urbem. sed erat ueste obsoleta, capilloq. & barba promissa,

E præferens in uultu habituq. insignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius, & P. Licinius censores eum tondere, & squallorem deponere, & in senatum uenire, fungique alijs publicis muneribus coegerunt. sed tum quoque aut uerbo assentiebatur: aut pedibus in sententiam ibat: donec cognati hominis eum causa M. Liuij Macati, cum de fama eius ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto interuallo auditus, conuertit ora hominum in se: causamq. sermonibus præbuit, indigno iniuriam à populo factam: magnoq. id damno fuisse, quod tam graui bello nec opera nec consilio talis uiri usa respub. esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Læuinum dari collegas posse: quia duos patricios creari non liceret. eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum: recusaturusq. esset. egregium par consulum

Philippus ab Aetolico bello reuocat[?] ob Dardanorum incursiones.

ludi Magni

M. Liuius consulatum recusat.

consulum fore, si M. Liuium C. Claudio collegam adiunxissent. Nec populus mentionem eius rei ortam à patribus est aspernatus. Vnus eam rem in ciuitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: leuitatem ciuitatis accusans. Sordidati rei non misertos, candidam togã inuito offerre: eodem honores pœnasq́. congeri. si bonum uirum ducerent: quid ita pro malo ac noxio damnassent? si in noxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu, alterum crederent? Hæc, taliaq́. arguentem & querentem castigabant patres: & M. Furium memorantes, reuocatum de exilio, patriam pulsam sede sua restituisse, ut parentum sæuitiam, sic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam esse. Adnixi omnes cum C. Claudio M. Liuium consulem fecerunt. Post diem tertium eius diei prætorum comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinius, C. Mamilius A. & C. Hostilij Catones. Comitijs perfectis, ludisq́. factis, dictator & magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam pro prætore missus: ut ex ea prouincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quinctius consul habuerat. et L. Manlius trans mare legatus iret: uiseretque. quæ res ibi gererentur: simul, quòd Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur: ut si tuto per hostem posset, adiret id conciliũ: ut qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini ciues relegati ab Annibale essent, domos redirent: scirentq́. sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanũ. Quia periculosissimus annus imminere uidebat, neque cõsules in republica erant: in consules designatos omnes uersi, quamprimum eos sortiri prouincias, & præscire quam quisque eorum prouinciam, quem hostem haberet, uolebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actu est, principio facto à Q. Fabio Maximo. Inimicitiæ ante nobiles inter eos erant: & acerbiores eas, indignioresq́ Liuio sua calamitas fecerat, quòd spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat: et nihil opus esse reconciliatione aiebat. acrius & intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret. uicit tamen auctoritas senatus: ut, positis simultatibus, communi animo consilioq́. administrarent rempublicam. Prouinciæ iis non permistæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diuersæ extremis Italiæ finibus, alteri aduersus Annibalem Bruttii, Lucani, alteri Gallia aduersus Asdrubalem, quem iam Alpibus appropinquare fama erat, decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quiq́. in Etruria essent, addito urbano eligeret quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii prouincia euenisset: nouis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni exercitum sumeret. Relictum à consule exercitum Q. Fuluius pro consule acciperet: eiq́. in annum imperium esset. et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutauerant prouinciam: pro Tarento Capuam mutauerunt. legio una data, cui Fuluius proximo anno præfuerat. De Asdrubalis aduentu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nunciauerant, eum in Galliam transgressum: erectosq́. aduentu eius, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius, & M. Retius ad rem inspiciendam, retulerãt, misisse se cum Massiliẽsibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. pro comperto habere, Asdrubalem ingenti iam coacto exercitu proximo uere Alpeis traiecturum: nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quòd clausæ hieme Alpes essent. In locum M. Marcelli P. Aelius Pætus augur creatus, inauguratusque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcij, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditum est à censoribus P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego: censa ciuium capita CXXXVII millia C & VIII: minor aliquanto numerus, quàm qui ante bellum fuerat. Eo anno primũ ex quo Annibal in Italiam uenisset, Comitium tectum esse, memoriæ proditum est: & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello, & C. Seruilio. & plebeijs ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio, & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. & tria signa ad Cereris ædem dederunt. & Iouis epulum fuit, ludorum causa. Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero, & M. Liuius iterum. qui, quia iam designati prouincias sortiti erant, prætores sortiri iusserunt. C. Hostilio urbana iurisdictio euenit addita & peregrina, ut tres in prouincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia euenit. Summa legionum trium & XX ita per prouincias diuisa: ut binæ

ANNO. DXLIII.

A ut binæ consulum essent: quatuor Hispania haberet: tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia, & Gallia: duas C. Terentius in Etruria: duas Q. Fuluius in Bruttijs: duas Q. Claudius circa Tarentum & Sallentinos: unam C. Hostilius Tubullus Capuæ: duæ urbanę ut scriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creauit: in cæteras consules miserunt. Priusquam consules proficiscerentur, nouendiale sacrum fuit, quia Veijs de cœlo lapidauerat. Sub unius prodigij, ut fit, mentionem, alia quoque nunciata, Minturnis ædem Iouis, & lucum Maricæ, item Atellæ murum, & portam de cœlo tactam. Minturnenses, terribilius quod esset, adiiciebant: sanguinis riuum in porta fluxisse. Et Capuæ lupus nocte portam ingressus uigilem laniauerat. Hæc procurata Hostijs maioribus prodigia: & supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum, inde iterum nouendiale instauratum, quòd in Armilustro lapidibus uisum pluere. Liberatas religione mentes tur

B bauit rursus nũciatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quàm quòd is quoque, ut Sinuessæ biennio ante, incertus, mas an fœmina esset, natus erat. Id uero aruspices ex Etruria acciti fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. uiuum in arcam condidere, prouectumq. in mare proiecerunt. Decreuere item pontifices, ut uirgines ter nouenæ per urbem euntes carmen canerent. Id cum in Iouis Statoris æde discerent conditum ab Liuio poeta carmen, tacta de cœlo ædes in Auentino Iunonis Reginæ. prodigiumq. id ad matronas pertinere aruspices cum respondissent, donoq. diuam placandam esse, ædilium curulium edicto in Capitolium conuocatæ, quibus in urbe Roma intraq; decimum lapidem ab urbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque & uiginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum peluis aurea facta, lataq. in Auenti-

C num, pureq. & caste à matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem diuæ ab decemuiris edicta dies, cuius ordo talis fuit. Ab æde Apollinis boues fœminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ. post eas duo signa cupressea Iunonis Reginæ portabantur. tum septem & uiginti uirgines longam indutæ uestem, carmen in Iunonem reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemuiri coronati laurea, prætextatique. à porta Iugario uico in forum uenere. in foro pompa constitit. et per manus reste data, uirgines sonum uocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde uico Tusco, Velabroq. per Boarium forum in cliuum publicum, atque ædem Iunonis Reginæ perrectum. ibi duæ hostiæ ab decemuiris immolatæ, & simulacra cupressea in ædem illata. Dijs rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quàm prioribus

D bus annis quisquam meminerat habitũ. nam & belli terror duplicatus, noui hostis in Italiam aduentu: & minus iuuentutis erat, unde scriberent milites. itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam uacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixere in diem certam, ut, quo quisque iure uacationem haberet, ad senatũ deferret. Ea die hi populi ad senatũ uenerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & à supero mari Senensis. Cum uacationes suas quisque populus recitaret, nullius, cum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, uacatio obseruata est. et earum coloniarum iuniores iureiurando adacti, supra quadraginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset. Cum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum, (nam & Asdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neue Etruriam erectam

E in spem rerum nouarum solicitaret: & Annibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttijs, atque obuiam fratri ire posset) Liuius cunctabatur, parum fidens suarum prouinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, & tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere. intuleratque mentionem de Volonibus reuocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit & supplendi, unde uellent: & eligendi de omnibus exercitibus, quos uellent, permutandique: & ex prouinciis, quos è republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undeuicesimam & uicesimam legiones scripti. magni roboris auxilia ex Hispania quoque à P. Scipione Liuio missa quidam ad id bellum auctores sunt, octo millia Hispanorum Gallorumque, ad duo millia de legionibus

militum

militum, equitum ad mille octingentos, mistos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias nauibus aduexisse, & sagittariorum funditorumq. ad quatuor milia ex Sicilia C. Mamilium misisse. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia missæ ab L. Porcio prætore: Asdrubalem mouisse ex hibernis, & iam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta, armataque, coniuncturaq. se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures qui eos bello occuparet. se cũ inualido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum. Hę literæ consules raptim confecto delectu maturius, quàm constituerant, exire in prouincias coegerunt: ea mente, ut uterque hostem in sua prouincia contineret, neque coniungi, aut conferre in unum uires pateretur. Plurimum in eam rem adiuuit opinio Annibalis: quod etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani nunc Alpium, cum hominibus locisq. pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumq. transitum expectabat. ea tardius mouendi ex hibernis causa fuit. Cæterum Asdrubali & sua, & aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Aruerni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes, sed etiam secutæ sunt ad bellum. et cum permunita pleraque transitu fratris, quæ antea in uia fuerant, ducebat: tum ẽt duodecim annorum assuetudine peruijs Alpibus factis, inter mitiora iam hominum transibat ingenia. insuetati nanque antea alienigenis, nec uidere ipsi aduenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant. et primo ignari quò Pœnus pergeret, suas rupes suaq. castella, & pecorum hominumq. prædam peti crediderant. fama deinde Punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, uiam tantum Alpeis esse: duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumq. spacio discretas, de imperio & opibus certare. Hæ causæ aperuerant Alpes Asdrubali. Cæterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quàm oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio eius urbis terrorem cæteris iniecturum. Non ipse se solum ea oppugnatione impedijt: sed Annibalem post famam transitus eius tanto spe sua celeriorem, iam mouentem ex hibernis, continuerat, quippe reputantẽ non solum, quàm lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam, quàm ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia uictor regressus tentasset. Consules diuersis itineribus profecti ab urbe, uelut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium quas primus aduentus Annibalis intulisset Italiæ clades: simul, cum illa angeret cura, quos tam propicios urbi atque imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur. aduersa secundis pensando, rem ad id tempus extractam esse. cum in Italia ad Trasymenum & Cannas præcipitasset resp. prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea cum in Hispania alia super aliam clades, duobus egregijs ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia Siciliaq. gesta quassatam rempublicam excepisset. et ipsum interuallum loci, quòd in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spacium dedisse ad respirandum. nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circũstare urbem Romam, & unum in locum totã periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior uicisset, intra paucos dies castra cum altero iuncturum. Terrebat & proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines, digredientes in prouincias consules prosecuti sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc ira in ciues M. Liuium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio, ne priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret, respondisse, ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum. cum quæreretur, quæ caussa festinandi esset: aut ex hoste egregiam gloriam, inquit, aut ex ciuibus uictis gaudium, meritum certe, etsi non honestum capiam. Priusquam Claudius con sul in prouinciam perueniret, per extremum finem agri Larinatis ducẽtem in Sallentinos exercitum Annibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus incomposito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, nouem signa militaria cepit. Mouerat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret Annibal, nocte castra ex agro Tarentino mouit, atque in Bruttios concessit. Claudius in Sallentinos agmen conuertit. Hostilius

Capuam

A Capuam petens, obuius ad Venusiam fit Consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus consul aduersus Annibalem rem gereret. reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fuluio proconsuli traderet. Annibal undique contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præsidijs agri Bruttij habuerat in Lucanos ad Grumentũ uenit, spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. eodem à Venusia consul Romanus exploratis itineribus cõtendit, & mille fere & quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus prope iunctum uidebatur Pœnorum uallum. quingenti passus erãt inter castra Punica, ac Romana. interiacebat campus: colles imminebant nudi, sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quòd nihil siluæ, neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo, ab stationibus procursantes, certamina haud satis digna dictu sere

B bant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Annibal inde euadere cupiens, totis uiribus in aciem descendebat. Tum consul ingenio hostis usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes additis quinque manipulis, nocte iugum superare, & in auersis uallibus considere iubet: tempus exurgendi ex insidijs, & aggrediendi hostem, Ti. Claudium Asellum, tribunum militum, & P. Claudium, præfectum socium, edocet: quos cum ijs mittebat. ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in aciem eduxit. Paulo post & ab Annibale signum pugnæ propositum est: clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques, pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos consul uidet: tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat. ita pecorum modo incompo-

C sitos toto passim campo se fudisse, ut sterni opprimique, priusquam instruantur, possint. Nondum Annibal è castris exierat, cum pugnantium clamorem audiuit. itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. Iam primos occupauerat equestris terror. peditum etiam prima legio, & dextra ala prælium inibant. incompositi hostes, ut quenque aut pediti aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidijs, & procurrentium ad certamen numero augetur. pugnantesque (quod nisi in uetere exercitu, & duce uetere haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Annibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, iniecisset. Inde pauor incussus: & fuga passim fieri cœpta est. minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breuiorem fugam perculsis fecit. equites enim intergo inhærebant: in transuersa latera inuaserant cohortes, secundis collibus, uia nuda ac

D facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria nouem adempta. elephanti etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Romanorum sociorumque ducenti ceciderunt. Postero die Pœnus quieuit. Romanus, in aciem copijs eductis, posteaquam neminem signa contra efferre uidit: spolia legi cæsorum hostium, & suorum corpora collata in unum sepeliri iussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot, ita institit portis, ut prope inferre signa uideretur: donec Annibal tertia uigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes uergebat: & Numidis paucis, qui in uallo portisque se ostenderent, relictis, profectus, Apuliam petere intendit. Vbi illuxit, successit uallo Romana acies: & Numidæ ex composito paulisper in portis se ualloque ostentauere: frustratique aliquandiu hostem, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi

E silentium in castris, & ne paucos quidem, qui prima luce obambulauerant, parte ulla cernebat: duobus equitibus speculatum in castra præmissis, posteaquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa iussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt: receptui deinde cecinit: multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & uestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis, montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petijt. Anno inde (is enim præsidio eius loci præfuerat) in Bruttios cum paucis ad exercitum nouum comparandum missus. Annibal, copijs eius ad suas additis, Venusiam retro, quibus uenerat itineribus, repetit: atque inde Canusium procedit. Nunquam

Nero

Nero uestigijs hostis abstinerat: & Q. Fuluium, cum Metapontum ipse proficisceretur: in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, accersierat. Inter hæc ab Asdrubale, postquam à Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ cum literis ad Annibalem missi, cum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ euensi essent: dum Metapontum cedentem Annibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, à uagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium pro prætore deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri uera coegit, edocuerunt, literas se ab Asdrubale ad Annibalem ferre. Cum ijs literis, sicut erant, signatis, L. Virginio, tribuno militum, ducendi ad Claudium consulem traduntur. duæ simul turmæ Samnitum præsidij causa missæ. Qui ubi ad consulem peruenerunt, literæq́. lectæ per interpretem sunt, & ex captiuis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus esse reipublicæ ratus, quo consilijs ordinarijs prouinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret: audendum, ac nouandum aliquid improuisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud ciues, quàm hosteis, terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu uerteret: literis Asdrubalis Romam ad senatum missis, simul & ipse patres conscriptos, quid paret, edocet: ut, cum in Vmbria se occursurum Asdrubal fratri scribat, legionem à Capua Romam accersant, delectũ Romæ habeant, exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Ferentanum, Prætutianum, quà exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusq́. commeatus paratos militi ad uescendum in uiam deferrent, equos iumentaq́. alia producerent, ut uehiculorum fessis copia esset. ipse de toto exercitu ciuium sociorumq́. quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites. pronunciat, occupare se in Lucanis proximam urbem, Punicumq́. in ea præsidium uelle, ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem, quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quàm fuerat biennio ante, cum castra Punica obiecta Romanis mœnibus portisq́. fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent, uituperarentne. apparebat, (quo nihil iniquius est) ex euentu famam habiturum. Castra prope Annibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit: & consulem in Lucanos ostendisse iter, cum Picenum & Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quàm errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abisse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? & aut insequi Neronem cum sex millibus armatorum profectum Annibal toto exercitu uelit; aut castra inuadere præda relicta, sine uiribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti, terrebant. & ea omnia accidisse, cum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset. nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Annibales in Italia esse. quippe & Asdrubalem patre eodem Amilcare genitum æque impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitum bello, gemina uictoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. nam itineris quidem celeritate ex Hispania, & concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo magis, quàm Annibalem ipsum, gloriari posse. quippe in ijs locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum fame, frigore, quæ miserrima mortis genera sint, amisisset. Adijciebant etiam periti rerum Hispaniæ, haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum, sed quem in saltu impedito deprehensus forte, haud secus, quàm puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset. Omnia maiora etiam uero præsidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant. Nero postquam iam tantum interualli ab hoste fecerat, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quàm suum. Ad certam eos se uictoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non antequam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copiæ fuissent. maiores instructiores que, quàm si aduersus ipsum Annibalem iret, profectus sit: eò ipsos, quantumcunque uirium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos. auditum modo in acie, (nam ne ante audiatur, daturum operam) alterum consulem, & alterum exercitum aduenisse,

haud

A haud dubiã uictoriã facturũ. Famã bellũ cõficere,& parua momẽta in spẽ metumq́. impellere animos. Gloriæ quidẽ ex re bene gesta partæ fructũ prope omnẽ ipsos laturos. Sem per quod postremũ adiectũ sit,id rẽ totã uideri traxisse. Cernere ipsos,quo cõcursu,qua admiratione,quo fauore hominũ iter suũ celebretur. Et Hercule per instructa omnia ordinibus uirorũ mulierumq́. undiq. ex agris effusorũ, inter uota ac preces & laudes ibant. illos præsidia reipublicæ, uindices urbis Romæ imperijq́. appellabãt. in illorũ armis dextrisq́. suã liberorumq́. suorũ salutẽ ac libertatẽ repositã esse. deos omnes deasq́. precabãtur, ut illis faustũ iter,felixq́. pugna,matura ex hostibus uictoria esset, dãnarenturq́. ipsi uotorũ, quæ pro ijs suscepissent: ut quẽadmodũ nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ouãtibus uictoria obuiã irent. Inuitare inde pro se quisque, & offerre,& fatigare precibus,ut,quæ ipsis iumentisq́. usui essent,ab se potissimũ sumerent, benigne omnia cu-

B mulata dare. Modestia certare milites,ne quid ultra usum necessariũ sumerent. nihil morari,nec ab signis absistere. cibũ capiẽtes diẽ ac noctẽ ire. uix quod satis ad naturale desiderriũ corporũ esset,quieti dare. Et ad collegã præmissi erãt,qui nunciarẽt aduentũ; percũctarenturque,clã & palã,interdiu an noctu uenire sese uellet, ijsdem an alijs considere castris. Nocte clã ingredi melius uisum est. Tessera per castra ab Liuio cõsule data erat,ut tribunũ tribunus,centurio centurionẽ,eques equitẽ,pedes peditẽ acciperet. neq. enim dilatari castra opus esse, ne hostis aduentũ alterius consulis sentiret: & coarctatio pluriũ in angusto tendentiũ facilior futura erat,quòd Claudianus exercitus nihil ferme,præter arma,secum in expeditionẽ tulerat. Cæterum in ipso itinere auctum uoluntarijs agmen erat: offerentibus sese ultro & ueteribus militibus,perfunctis iã militia,& iuuenibus: quos certatim nomina dantes,si quorũ corporis species,roburq́. uiriũ aptũ militiæ uidebatur, cõscripserat.

C Ad Senã castra alterius cõsulis erant: & quingentos inde ferme passus Asdrubal aberat. Itaque cum iã appropinquaret,tectus montibus substitit Nero,ne ante noctẽ castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisq. ordinis hominibus in tentoria adducti, cũ summa omniũ lætitia hospitaliter excipiũtur. Postero die conciliũ habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra iũcta consulũ castris habebat: & ante aduentũ eorũ per loca alta ducendo exercitũ,cũ modo insideret angustos saltus,ut transitũ clauderet,modo ab latere, aut ab tergo carperet agmẽ,ludificatus hostẽ omnibus artibus belli fuerat. is tum in concilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiæ: ut, dum fessum uia ac uigilijs reficeret militem Nero,simul & ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnandi differretur. Nero non suadere modo,sed summa ope orare instituit,ne cõsilium suum,quod tutum celeritas fecisset,temerarium morando facerent. Errore, qui non diuturnus futu-

D rus esset, uelut torpentem Annibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intendisse. antequam se moueat,delere exercitum Asdrubalis posse, redireq́. in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum & illa castra prodere Annibali,& aperire in Galliã iter,ut per ociũ,ubi uelit, Asdrubali coniungatur. Extẽplo signũ dandũ,& exeundũ in aciem: abutendumq́. errore hostiũ absentiũ, præsentiumque: dũ neque illi sciant cum paucioribus,nec hi cum pluribus & ualidioribus rem esse. Concilio dimisso signum pugnæ proponitur,confestimq́. in aciem procedunt. Iam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnæ attulit, quòd Asdrubal prouectus ante signa cum paucis equitibus scuta uetera hostium notauit,quæ ante non uiderat,& strigosiores equos. multitudo quoque maior solita uisa est. Suspicatus id quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen,unde aquabantur: ubi & excipi aliqui possent,& notari oculis, si qui forte

E adustioris coloris,ut ex recenti uia,essent. simul circumuehi procul castra iubet, speculari que, num actum aliqua parte sit uallum: & attendant, semel, bisne signum canat in castris. Ea cum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta errorem faciebant. Bina erant, sicut ante aduentum consulis alterius fuerant, una M. Liuij,altera L. Porcij. neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. Illud ueterem ducem assuetumque Romano hosti mouit, quod semel in prætorijs castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse. duos profecto consules esse: & quonam modo alter ab Annibale abscessisset,cura angebat. minime id quod erat,suspicari poterat,tãtæ rei frustratione Annibalem elusum: ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. profecto haud mediocri clade absterritum, insequi non ausum: magnopere uereri, ne per

ditis rebus ferum ipse auxilium uenisset, Romanisq. eadem iam fortuna in Italia, quę in Hispania esset. interdum literas suas ad eum non peruenisse, credere: interceptisq. ijs, consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, extinctis ignibus, uigilia prima dato signo, ut taciti uasa colligerent, signa ferri iussit. In trepidatione & nocturno tumultu duces parum intente asseruati, alter in destinatis iam inde ante animo latebris subsedit, alter per uada nota Metaurum flumen tranauit. Ita desertum à ducibus agmen primo per agros palatur: fessiq. aliquot somno ac uigilijs sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquūt signa. Asdrubal, dum lux uiam ostenderet, ripa fluminis signa ferri iubet. & per tortuosi amnis sinus flexusq. cum errore obiens haud multum processisset, & ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus erat: sed cum quantum à mari abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inueniret uada, diem terendo, spatium dedit ad insequendum sese hosti. Nero primum cum omni equitatu aduenit. Porcius deinde assecutus cum leui armatura. Qui cum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, & iam omisso itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super fluminis ripam uellet: aduenit Liuius peditum omnibus copijs, non itineri modo, sed ad conserendum extemplo prælium instructis, armatisque. Sed ubi omnes copias coniunxerunt, directaq. acies est, Claudius dextro in cornu, Liuius ab sinistro pugnam instruit; media acies prætori tuenda datur. Asdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum uidit, in prima acie ante signa elephantos locat. circa eos læuo in cornu aduersus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu aduersus M. Liuium sibi, atque Hispanis (& ibi maxime in uetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos posuit: sed longior, quàm latior, acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prælium eminens cessabat. collis oppositus arcebat, ne aut à fronte aut ab latere aggrederentur. Inter Liuiū Asdrubalemq. ingens contractum certamen erat, atroxq. cædes utrinque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars maior peditum equitumq. Romanorum, ibi Hispani, uetus miles, peritusq. Romanæ pugnæ, & Ligures, durum in armis genus. eodem uersi elephanti, qui primo impetu turbauerant antesignanos. & iam signa mouerant loco: deinde crescente certamine, & clamore, impotentius iam regi, & inter duas acies uersari, uelut incerti quorum essent, haud dissimiliter nauibus sine gubernaculo uagis. Claudius, Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus? clamitans militibus, cum in aduersum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non uidebat posse, cohortes aliquot subductas è dextro cornu, ubi stationem magis segnem, quàm pugnam futuram cernebat, post aciem circunducit: & non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus incurrit: tantaq. celeritas fuit, ut cum ostendissent se in latere, mox in terga depugnarent, ita ut omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidarentur Hispani Liguresque. Et ad Gallos iam cædes peruenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratiq. somno passim per agros: & qui aderant, itinere ac uigilijs fessi, intolerantissima laboris corpora, uix arma humeris gerebant. Et iā diei medium erat, sitisq. & calor hianteis cædendos capiendosq. affatim præbebat. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quàm ab hoste, interfecti. fabrile scalprū cum malleo habebant. id, ubi sæuire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positū ipsa in cōpage qua iungitur capiti ceruix, quanto maximo poterat ictu adigebat. ea celerrima uia mortis in tantæ molis bellua inuenta erat, ubi regendi spem uicissent. primusq. id Asdrubal instituerat. dux cum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. ille pugnantes, hortando, pariterq. obeundo pericula, sustinuit: ille fessos, abnuentesq. tædio & labore, nunc precando, nunc castigando accendit: ille fugientes reuocauit, omissamq. pugnam aliquot locis restituit. postremo cum haud dubia fortuna hostium esset, ne superstes tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. ibi, ut patre Amilcare, & Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectū est. redditaq. æqua Cannensi clades uel ducis uel exercitus interitu uidebatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti, præda alia magna tum omnis generis,

A ris, tum auri etiam, argentique. ciuium etiam Romanorum qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta. id solatij fuit pro amissis eo prælio militibus. Nam haud quaquam incruenta uictoria fuit. octo ferme millia Romanorum sociorumq. occisa. Adeoq. etiam uictores sanguinis cædisq. ceperat satietas, ut postero die cum esset nunciatum Liuio consuli, Gallos cisalpinos, Liguresque, qui aut prælio non affuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo aut imperio: posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri: Supersint, inquit, aliqui nuncij & hostium cladis, & nostræ uirtutis. Nero ea nocte, quæ secuta est pugnam, citatiore, quàm inde uenerat agmine, die sexto ad statiua sua, atque ad hostem peruenit. Iter eius frequentia minore (nemo enim præcesserat nuncius) lætitia uero tanta, uix ut compotes mentium gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici nar-

B rarique potest, nec quo incerta expectatione euentus ciuitas fuerit: nec quo uictoriæ famam acceperit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam à curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus è foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesq. uersæ, per omnia delubra uagæ, supplicijs uotisq. fatigauere deos. Tam solicitæ ac suspensæ ciuitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Vmbriæ opposita erant, uenisse ex prælio, nunciantes, cæsos hostes. & primo magis auribus, quàm animis, id acceptum erat, ut maius lætiusque, quàm quod mente capere, aut satis credere possent. & ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum aduentu. Eæ literæ per forum ad tribunal prætoris latæ senatum curia

C exciuerunt, tantoq. certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, ut adire nuncius non posset, trahereturque à percunctantibus, uociferantibusque, ut in Rostris prius, quàm in senatu, literæ recitarentur. tandem summoti & coerciti à magistratibus: uixq. seruari lætitia intra impotentes eius animos potuit. In senatu primum, deinde in concione literæ recitatæ sunt: & pro cuiusque ingenio, alijs iam certum gaudium, alijs nulla ante futura fides erat, quàm legatos consulum, uel literas audissent. Ipsos deinde appropinquare legatos, allatum est. Tum enimuero omnis ætas currere obuiam, primus quisque oculis auribusq. haurire tantum gaudium cupientes. Ad Miluium usque pontem continens agmen peruenit. Legati erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus. Circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum peruenerunt, cum alij ipsos, alij comites eorum, quæ acta essent, percunctarentur: & ut quisque au-

D dierat, exercitum hostium, imperatoremq. occisum, legiones Romanas incolumes, saluos consules esse, extemplo alijs porro impertiebant gaudium suum. Cum ægre in curiam peruentum esset, multo ægrius summota turba, ne patribus misceretur, literæ in senatu recitatę sunt. inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, planius omnia, quæ acta erant, exposuit cum ingenti assensu: postremo etiam clamore uniuersæ concionis, cum uix gaudium animis caperent. Discursum inde ab alijs circa templa deum, ut grates agerent: ab alijs domos, ut coniugibus liberisq. tam lætum nuncium impertirēt. Senatus, quod M. Liuius & C. Claudius cōsules, incolumi exercitu, ducem hostium legionesq. occidissent, supplicationem in triduum decreuit. Eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit: celebrata à uiris, fœminisq. est. omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere; cum matronæ amplissima ueste cum liberis, perinde ac si

E debellatum foret, omni solutæ metu, deis immortalibus grates agerent. Statum quoque ciuitatis ea uictoria mouit, ut iam inde haud secus, quàm in pace, res inter se contrahere, uendendo, emendo, mutuum dando argentum, creditumq. soluendo auderent. C. Claudius cōsul cum in castra redisset, caput Asdrubalis, quod seruatum cum cura attulerat, proijci ante hostium stationes: captiuosq. Afros uinctos, ut erant, ostendi: duos etiam ex ijs solutos, ire ad Annibalem, & expromere quæ acta essent, iussit. Annibal tanto simul publico familiariq. ictus luctu, agnoscere se fortunam Carthaginis, fertur dixisse: castrisq. inde motis, omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum, Bruttios, contrahit. & Metapontinos, ciuitatem uniuersam, excitos sedibus suis, & Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

EPITOME LIBRI XXVIII.

Res in Hispania prospere gestæ à Silano Scipionis legato, & L. Scipione fratre aduersus Pœnos, à Sulpicio proconsule, & ab Attalo, rege Asiæ, aduersus Philippum, regem Macedonum, pro Aetolis referuntur. Cum M. Liuio, & C. Neroni consulibus triumphus decretus esset: Liuius, qui in prouincia sua rem gesserat, quadrigis inuectus est: Nero, qui in collega prouinciam, ut uictoriam eius adiuuaret, uenerat, equo est secutus: & in hoc actu plus gloriæ reuerentiæq. habuit. nam & plus in bello, quàm collega fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentia uirginis, quæ non custodierat, extinctus est. uirgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellauit XIIII. anno eius belli, anno quinto postea quam ierat: exclusisq. in totum possessione eius hostibus, Hispaniam recepit: & à Tarracone in Africam ad Syphacem, regem Numidarũ, duobus nauigijs transuectus, fœdus iunxit. Asdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris patruiq; Carthagine Noua dedit, non ex gladiatoribus, sed ex ijs, qui aut in honórem ducis, aut ex prouocatione, in certamen descendebant: in quo Reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & coniuges rogo extructo occiderunt: & se insuper præcipitauerunt. Ipse Scipio, dum graui morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam confirmatus discussit. rebellantesq. Hispaniæ populos coegit in deditionem uenire: & amicitia facta cum Massanissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur: Cũ Gaditanis quoque post discessum inde Magónis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam traijceret: Romam reuersus, consulq. creatus. Africam prouinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, ut in Africam traijceret, si è republica esse censeret. Mago Amilcaris filius à minore Baleari insula, ubi hiemarat, in Italiam traijcit.

LIBER XXVIII.

CVM transitu Asdrubalis, quantum in Italiam inclinauerat belli, tantum leuatæ Hispaniæ uidetentur: renatum ibi subito par priori bellum est. Et Hispanias ea tempestate sic habebant Romani, Pœnique. Asdrubal, Gisgonis filius, ad oceanum penitus, Gadeisq. cócesserat. Nostri maris ora, omnisq. ferme Hispania, qua in orientẽ uergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Nouus imperator Anno in locum Barchini Asdrubalis nouo cum exercitu ex Africa transgressus, Magoniq. iunctus, cum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, breui magnũ hominum numerũ armasset, Scipio aduersus eum M. Silanũ cũ decẽ millibus peditũ, equitibus quingentis misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autẽ & asperitates uiarũ, & angustiæ saltibus crebris, ut pleraq. Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solũ nuncios, sed etiã famã aduẽtus sui prægressus, ducibus indidẽ ex Celtiberia transfugis ad hostẽ peruenit. Eisdẽ auctoribus compertũ est, cũ decẽ circiter millia ab hoste abessent: bina castra circa uiã qua itẽt esse: læua Celtiberos, nouũ exercitũ supra nouẽ milia hominũ, dextra Punica tenere castra. Hæc stationibus, uigilijs, omni iusta militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorũ, & tironũ, & minus timentiũ, quòd in sua terra essent. Ea prius aggrediẽda ratus Silanus, signa quãmaxime ad læuã iubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis cõspiceretur. ipse præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostẽ pergit. Tria millia ferme aberat: cũ haud dũ quisquã hostiũ senserat. confragosa loca, & obsita uirgultis tenebant colles. ibi in caua ualle, atq; ob id occulta, cõsidere militẽ, & cibũ capere iubet. interim speculatores, transfugarũ dicta affirmantes uenerunt. Tum sarcinis in medium coniectis, arma Romani capiunt, acieque iusta in pugnam uadunt. Mille passuum aberant, cum ab hoste conspecti sunt. trepidariq. repente cœprum. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultũ aduehitur. Erant in Celriberorũ exercitu quatuor millia scutatorum, & CC equites. hanc iustã legionẽ (& id ferme roboris erat) in prima acie locat: cæteros, leuem armaturam, in subsidijs posuit. Cum ita instructos educeret castris, uixdum in egressos uallo Romani pila coniecerunt. Subsidunt Hispani aduersus emissa tela ab hoste.

inde

A inde ad remittenda ipsi consurgunt. quæ cum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis: tum pes cum pede collatus, & gladijs geri res cœpta est. Cæterum asperitas locorum & Celtiberis (quibus in prælio concursare mos est) uelocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis: nisi quòd angustiæ & internata uirgulta ordines dirimebant: & singuli biniq. uelut cum paribus conserere pugnam cogebantur: quod ad fugam impedimento hostibus erat: ad cædem eos uelut uinctos præbebat. Et iam ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, leuis armatura, & Carthaginienses, qui ex alteris castris subsidio uenerant, perculsi cædebantur. Haud amplius tria millia peditum, & equitatus omnis, uix inito prælio, cum Magone effugerūt. Anno, alter imperator, cum eis qui postremi iam profligato prælio aduenerant, uiuus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod ueterum peditum erat secu-
B ti, decimo die in Gaditanam prouinciam ad Asdrubalem peruenerunt. Celtiberi, nouus miles, in proximas dilapsi siluas, inde domos diffugerunt. Peropportuna uictoria nequaquam tantum iam conflatum bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset, in Celtiberorum gente excita, & alios ad arma solicitare populos, oppresserat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil iam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam aduersus Asdrubalem pergit. Pœnus cum castra sua forte in Bætica ad sociorum animos continendos in fide haberet: signis repente sublatis, fugæ magis, quàm itineris, modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Cæterum quoad continuisset exercitum, propositum fore se bello ratus, antequam freto Gadeis traijceret, exercitum omnem passim in ciuitates dimisit: ut & muris se ipsi, & armis muros tutarentur. Scipio ubi animaduertit dissipatum passim bellum: & circum-
C ferre ad singulas urbes arma, diutini magis, quàm magni esse operis: retro uertit iter. ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum. & mille equitum ad oppugnandam opulentissimam in ijs locis urbem (Oringin barbari appellant.) mittit. sita in Melessum finibus est, Hispanæ gentis, ager frugifer: argẽtum etiam incolæ fodiunt. Ea arx fuit Asdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, prius, quàm circumuallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent: suaderentque, ut amicitiam potius, quàm uim, experirentur Romanorum. Vbi nihil pacati respondebatur, fossa duplici, q. uallo circundata urbe, in treis parteis exercitum diuidit: ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare est, atrox sane & anceps prælium fuit. non subire, non scalas ferre ad muros præ incidentibus telis faci-
D le erat. & iam qui erexerant ad murum scalas, alij furcis ad idipsum factis detrudebantur: in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animaduertit Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse: & iam eo superare hostem, quòd ex muro pugnaret: duabus simul partibus, prima recepta, urbem est aggressus. Quæ res tantum pauoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentina fuga desererent: & Punicum præsidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum locum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset: sine discrimine, Pœnus an Hispanus esset, obuij passim cæderentur. itaque patefacta repente porta, frequẽtes ex oppido sese eiecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conijcerentur, dextras nudas ostentantes, ut gladios abiecisse appareret. Id utrum parum ex interuallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit,
E incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quàm aduersa acies, cæsi: eademq. porta signa infesta urbi illata. & alijs partibus securibus dolabrisq. cædebantur & refringebantur portæ. & ut quisque intrauerat eques: ad forum occupandũ (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. additum erat & triariorum equiti præsidiũ. legionarij cæteram partem urbis peruadunt direptione & cæde obuiorum, nisi qui armis se ruebantur. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque CCC ferme, qui clauserant portas: cæteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis eius oppugnatione hostium duo millia ferme, Romanorum haud plus XC. Læta & ipsis qui rem gessere, urbis eius expugnatio fuit: & imperatori, cæteroq. exercitui. Speciosum aduẽtũ suum, ingentem turbam captiuorum præ se agentes, fecerunt. Sci-

Mago infugam vertitur

Scipio aduersus Asdrubalem pergit

Scipio Oringin oppugnat

Oringis capitur

pio, collaudato fratre, quum, quanto poterat uerborum honore, Carthagini ab ſe captæ, F captam ab eo Oringin æquaſſet: quia & hiems inſtabat, ut nec tentare Gades, nec diſiectū paſſim per prouinciam exercitum Aſdrubalis conſectari poſſet: in citeriorem Hiſpaniam recipit exercitum: dimiſſisq. in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam miſſo, & Annone hoſtium imperatore, cæterisq. nobilibus captiuis, ipſe Tarraconem conceſſit. Eodem anno claſſis Romana M. Valerio Læuino pro conſule ex Sicilia in Africam tranſmiſſa, in Vticenſi Carthaginienſiq. agro late populationes fecit. extremis finibus Carthaginienſium, circa ipſa mœnia Vticæ prædæ actæ ſunt. Repetentibus Siciliam, claſſis Punica (ſeptuaginta erant longæ naues) occurrit. decem & ſeptem naues ex ijs captæ ſunt: quatuor in alto merſæ: cætera fuſa ac fugata claſſis. Terra mariq. uictor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulſis hoſtium nauibus, magni commeatus frumenti Romam ſubuecti. Principio æſtatis eius, qua hæc ſunt geſta, P. G Sulpicius pro conſule, & Attalus rex, cum Aeginæ (ſicut ante dictum eſt) hibernaſſent: Lemnum inde claſſe iuncta, Romanæ V & XX quinqueremes, regiæ V & XXX tranſmiſerunt. Et Philippus, ut, ſeu terra ſeu mari obuiam eundum hoſti foret, paratus ad omnes conatus eſſet, ipſe Demetriadem ad mare deſcendit: Lariſſam diem ad conueniendum exercitui edixit. Vndique ab ſocijs legationes Demetriadem ad famam regis conuenerunt. Suſtulerant enim animos Aetoli, cum ab Romana ſocietate, tum poſt Attali aduentum: finitimosq. depopulabantur. nec Acarnanes ſolum Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant: ſed Achæi quoque, quos ſuper Aetolicum bellum Machanidas et Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argiuorum fine poſitis caſtris terrebat. Hi omnes, ſuis quiſque urbibus, quæ pericula terra mariq. portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipſius tranquillæ nunciabantur res: & Scerdiletum H Pleuratumq. motos eſſe, & Thracum maxime Medos, ſi quod longinquum bellum regē occupaſſet, proxima Macedoniæ incurſuros. Bœoti quidem ipſi, & interiores Græciæ populi, Thermopylarum ſaltus, ubi anguſtæ fauces coarctant iter, foſſa ualloq. intercludi ab Aetolis, nunciarant, ne tranſitum ad ſociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel ſegnē ducem tot excitare tumultus circumfuſi poterant. Legationes dimittit: pollicitus, prout tempus ac res ſineret, omnibus laturum auxilium. in præſentia quæ maxime urgebant, res pararent. Tum Peparethum præſidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Lemno claſſe tranſmiſſa omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantē cū modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regijs ducibus cum mille peltatis (pelta cetræ haud diſſimilis eſt) Chalcidem mittit. additi quingenti Agrianum: ut omnes inſulæ partes tueri poſſent. ipſe Scotuſam eſt profectus: eodemq. ab Lariſſa Macedonū copias I traduci iuſſit. Eò nunciatum eſt, concilium Aetolis Heracleam indictum: regemq. Attalum ad conſultandum de ſumma belli uenturum. Hunc conuentum ut turbaret ſubito aduentu, magnis itineribus Heracleam duxit: & concilio quidem dimiſſo iam uenit: ſegetibus tamen, quæ iam prope maturitatem erant, maxime in ſinu Aniano euaſtatis, Scotuſam copias reducit. ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem ſeſe recipit. Inde ut ad omnes hoſtium motus poſſet occurrere: etiam in Phocidem atque Eubœam & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent. unde editi ignes apparerent. ipſe in Tiſæo (mons eſt in altitudinem ingentem cacuminis editi) ſpeculam poſuit: ut ignibus procul ſublatis, ſignum, ubi quid molirentur hoſtes, momento temporis acciperet. Romanus imperator, & Attalus rex à Peparetho Nicæam traiecerunt. inde claſſem in Eubœam ad urbem Oreum tranſmittunt: quæ ab Demetriaco ſinu Chalcidem & Euripum petenti ad K læuam prima urbium Eubœæ poſita eſt. Ita inter Attalum ac Sulpicium conuenit, ut Romani à mari, regij à terra oppugnarent. Quatriduo poſtquam appulſa claſſis eſt, urbem aggreſſi ſunt. Id tēpus occultis cū Platore, qui à Philippo præpoſitus urbi erat, colloquijs abſumptum eſt. Duas arces urbs habet: unam imminentem mari: altera urbis medio eſt: cuniculo inde uia ad mare ducit, quam à mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrociſſimum contractum eſt certamen, & turre inſtructa omni genere telorum, & tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex nauibus expoſitis. Cum omnium animos oculosque id certamen auertiſſet: porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit: momentoq; arx occupata eſt. Oppidani pulſi inde

in

A in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ obijcerent. ita exclusi in medio cæduntur, capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit, nec fuga effuse petita, nec pertinaciter prælio inito. Eos Plator, uenia à Sulpicio impetrata, in naues impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus uictrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem euentus respondit. Ex patenti utrinque coactum in angustias mare, ut speciem intuenti primo gemini portus in ora duo uersi præbuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est. nam & uenti ab utriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi decidunt: & fretum ipsum Euripi non septies in die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modum uenti nunc huc nunc illuc uerso mari, uelut môte præcipiti deuolutus torrens, rapitur. ita nec nocte nec die quies

B nauibus datur. Cum classem tam infesta statio accepit: tum & oppidum alia parte clausum mari, alia à terra egregie munitum, præsidioq. ualido firmatum, & præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa & uana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit: quòd circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto: classemq. inde ad Cynum Locridis (emporium id est Opuntiorum urbis mille passuum à mari sitæ) traiecit. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude è specula elati: & impari maritimis uiribus haud facilis erat in insulam classi accessus. Ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium ubi signum accepit, impigre est motus. nã & ipsa Chalcis quanquam eiusdem insulæ urbs est, tamen adeo arcto intersciinditur freto, ut ponte continenti iungatur, terra aditum faciliorem, quàm mari habeat. igitur Philippus deiecto præsidio,

C fusis Aetolis qui saltum Thermopylarum insidebant, cum ab Demetriade Scotusam, inde tertia uigilia profectus trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia amplius LX contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regijs, direptum fuerat. Romana classis Oreum sese receperat, & Attalus ignarus aduentus Philippi, pecunijs à principibus exigendis terebat tempus. adeoq. improuisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam forte pabulatum ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus, cursu effuso mare ac naues petit. & molientibus ab terra naues Philippus superuenit, metumq. etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem redijt, deos hominesq. accusans, quòd tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset. Opuntij

D quoque ab eadem ira increpiti, quòd, cum trahere obsidionem in aduentum suum potuissent, uiso statim hoste prope in uoluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Thronium est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. inde cum fama accidisset, Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum, omissis Romanis rebus, atque Aetolico bello, in Asiam traiecit. Et Sulpicius Aeginam classem recipit, unde initio ueris profectus erat. Haud maiore certamine, quàm Opuntem Attalus ceperat, Philippus Thronium cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe sua capta à Philippo, cum in fidem Aetolorum peruenissent, sedem eis Aetoli eam dederant, urbis uastæ ac desertæ priore eiusdem Philippi bello. Tum ab Thronio, sicut paulo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon, & Drumias, Doridis parua atque ignobilia oppida cepit. inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodiorumq. legatis, uenit,

E ubi cum de finiendo Aetolico bello ageretur, (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Aetolorumq.) nuncius affertur, Machanidam olympiorum solenne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse. Præuertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis: se neque causam eius belli fuisse: nec moram, si modo æqua & honesta conditione liceat, paci facturum: cum expedito agmine profectus per Bœotiam Megarã, atque inde Corinthum descendit. unde commeatibus sumptis, Phliunta Pheneumq. petit. & iam cum Heræam uenisset, audito Machanidam fama aduentus sui territum refugisse Lacedæmonem, Aegium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoq; aliquid posset, accitam, ibi ratus se inuenturum. Paucis ante diebus in Phocæas traiecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, cum ab Oreo profectum Atta-

lum Romanosq. audissent, ueriti, ne in se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthij sinus) opprimerentur. Philippus mœrebat quidem, & angebatur, cū ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio tamen, dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: testatus deos hominesque, se nulli loco nec tempori defuisse, quin ubi hostium arma concrepuissent, eò, quanta maxima posset celeritate, contenderet, sed uix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium à Chalcide, sic his ipsis diebus Machanidam è manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hoste sis, uiceris. quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse eos. breui & uictoriam haud dubiam habiturum: nec meliore euentu eos secum, quàm spe, pugnaturos. Læti regem socij audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quòd suorum ius esse finium satis probabant, restituit. Inde nauibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes, & biremes totidem) Anticyram traiecit. inde quinqueremibus septem, & lembis uiginti amplius, quos ut adiungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus, ad Erythras Aetolorum, quæ prope Eupalium sunt, excensionem fecit. Haud fefellit Aetolos. nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in siluas, montesq. refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiuerant, sunt direpta, & in naues compulsa. Cum his, cæteraq. præda Nicia prætore Achæorum Aegium misso, cum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci iussit. ipse à Cenchreis præter Atticen super Sunium nauigans, inter medias prope hostium classes Chalcidem peruenit. inde collaudata fide ac uirtute, quod neque timor neque spes flexissent eorum animos, hortatusq. in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quàm Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent, ab Chalcide Oreum nauigat. principumq. ijs, qui fugere capta urbe, quàm se Romanis tradere, maluerant, summa rerum & custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primo ad opem ferendam socijs profectus erat, traiecit Cassandreæ deinde centum nauium longarum carinis positis, contractaq. ad effectum eius operis multitudine fabrorum naualium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus socijs latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret. Extremo æstatis eius, qua hæc in Græcia sunt gesta, cum Q. Fabius Maximus, patet, legatus ab M. Liuio consule Romam ad senatum missus, nunciasset, consulem satis præsidij Galliæ prouinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse: patres non M. Liuium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque eius C. Claudium iusserunt. Id modo in decreto interfuit, quòd M. Liuij exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppositas manere in prouincia iusserunt. Inter consules ita per literas conuenit, ut quemadmodum uno animo rem gessissent, ita, quanquam ex diuersis regionibus conuenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneste qui prior uenisset, collegam ibi operiri iussus. Forte ita euenit, ut eodem die ambo Præneste uenirent. inde præmisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obuiam effusa ad urbem accessere. Non salutabant modo uniuersi, circumfusi, sed contingere pro se quisque uictrices dextras consulum cupientes, alij gratulabantur, alij gratias agebant, quòd eorum opera incolumis respublica esset. In senatu cum, more omnium imperatorum expositis rebus ab se gestis, postulassent, ut pro republica fortiter fideliterq. administrata, & dijs immortalibus haberetur honos, & ipsis triumphantibus urbem inire liceret: se uero ea, quæ postularent, decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos consulum, responderunt, & supplicationem amborum nomine, & triumphum utrique decreuerunt. Inter ipsos, ne, cum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita conuenit: quoniam in prouincia M. Liuij res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, eius forte auspicium fuisset; exercitus Liuianus deductus Romam uenisset, Neronis de prouincia deduci non potuisset: ut M. Liuium quadrigis urbem ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus inueheretur. Ita consociatus triumphus, cum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore

A honore collegæ cesserat, gloriam auxit. Illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra aduersus sese in Apulia posita habere Annibal crediđisset. ita unum consulem pro utraque parte Italiæ aduersus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus oppo suisse. nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Annibalem: Asdrubalem uero qua alia re, quàm aduentu eius, obrutum atque extinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multiiugis, si uellet, equis: uno equo per urbem uerum triumphum uehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, uel parta eo bello, uel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt sestertium tricies octoginta millia æris. militibus M. Liuius quinquagenos senos asses diuisit. tantundem C. Claudius absentibus

B militibus suis est pollicitus cum ad exercitum redisset. Notatum eo die plura carmina militaribus iocis in C. Claudium, quàm in consulem suum, iactata. equites L. Veturium & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosq́; esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adiecisse equitum prærogatiuæ auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fideliq́; duorum præcipue legatorum opera usi essent, commemorantes. Cum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comicia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Liuium collegam dictatorem dixit, Liuius Q. Cæciliũ magistrum equitum. A M. Liuio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius, is ipse qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comicia habita. Creati C. Seruilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turrinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator magistratu abdicato, dimissoq́; exercitu, in Etruriam prouin-

C ciam ex senatus consulto est profectus ad quæstiones habendas, qui Etruscorum Vmbrorum ue populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalem sub aduentum eius consilia agitassent, quiq́; eum auxiliis aut commeatu, aut ope aliqua iuuissent. Hæc eo anno domi militiæq́; gesta, Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus Cn. Seruilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Itẽ ludi plebeij semel toti instaurat: ab ædilibus plebis M. Pomponio Mathone, & Q. Mamilio turrino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone & Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttij, ambobus, & ut cum Annibale bellum gererent, prouincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt, M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Seruilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita diuisi; consulũ alteri, quẽ C. Claudius, anni prioris cõsul, alteri, quẽ Q. Claudius pro prætore (eæ binæ legiones erãt) habuisset exercitũ: in Etruria duas uolonũ legiones à C. Terẽtio

AN. DXLIIII.

D pro prætore M. Liuius pro consule, cui prorogatũ in annũ imperium erat, acciperet, & Q. Mamilio ut collegæ iurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius pro prætore præfuerat, obtineret, decretum est, iussusq́; populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub aduentum Asdrubalis defecissent. C. Seruilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Manilius tenuerat, Sicilia tuẽda data. Ex Sardinia uetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. nouam legionẽ, quàm Ti. Claudius traijceret secum, consules cõscripserunt. Q. Claudio ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo ut Capuam prouinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius pro consule, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, XXX nauibus C. Seruilio traditis, cum cætera omni classe redire ad urbem iussus. In ciuitate tanto discrimine belli solicita, cum omnium secundorũ aduersorumq́; causas in deos uerterent, multa prodigia nunciabantur: Tarracinæ Iouis

E ædem, Satrici matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minus terrebant in æde Iouis foribus ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus uisas esse. Cære porcus biceps, & agnus mas idemq́; fœmina natus erat. Et Albæ duos soles uisos referebant, & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur, & ædes Cereris, Salutis, Quirini, de cœlo tactæ. Prodigia consules hostijs maioribus procurare iussi, & supplicationem in unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut uisis domi prodigijs, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ extinctus. ob quam causam cæsa flagris est Vestalis, cuius custodia noctis eius fuerat, iussu P. Licinij pontificis. Id, quanquam nihil portendentibus deis, cæterum negligentia humana

na acciderat, tamen & hostijs maioribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, admoniti ab senatu sunt, ut in agros reducendæ plebis curam haberent, deum benignitate summotum bellum ab urbe Roma & Latio esse: & posse sine metu in agris habitari. minime conuenire, Siciliæ, quã Italiæ, colendæ maiorem curã esse. Sed res haudquaquã erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumptis, & inopia seruitiorum, & pecore direpto, uillisq. dirutis aut incensis: magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigrauit. Mouerant autem huiusce rei mentionem Placentinorum & Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac uastari: magnamque partem colonorum suorũ dilapsam esse: & infrequentes se urbes, agrum uastum ac desertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur, consules ex S. C. edixerunt, ut qui ciues Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reuerterentur. Principio deinde ueris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitũ ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio pro prætore accepit, nouisq. militibus, quos ipse cõscripserat, suppleuit. In Consentinum agrum consules exercitum eduxerunt, passimq. depopulari, cum agmen iam graue præda esset, in saltu angusto à Bruttiis iaculatoribus disturbati sunt, ita ut non præda tantum, sed armati quoque in periculo fuerint. maior tamen tumultus, quàm pugna, fuit: & præmissa præda, incolumes legiones in loca tuta euasere. inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit. Cum Annibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti uulnere publico priuatoque, neque lacessierunt quietum Romani. tantam inesse uim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior fuerit aduersis, quàm secundis rebus: quippe qui cum & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, uaria fortuna bellum gereret exercitu non suo ciuili, sed mixto ex colluuione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia uestis, alia arma, alij ritus, alia sacra, alij prope dij essent: ita quondam uno uinculo copulauerit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec aduersus ducem seditio extiterit cum & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hostiũ agro deessent: quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesq. commissa fuerant. Post Asdrubalis uero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita uictoriæ fuerat, deletum, cedendoq. in angulum Bruttium cætera Italia concessum, cui non uideatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cætera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro spes esset. qui ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem iuuentutis abstractam à cultu agrorum bellum occupauerat, & mos uitio etiam insitus genti inter latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quicquam mittebatur, de Hispania retinenda solicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam longe disparem habebant: eandẽ, quòd prælio uicti Carthaginienses duce amisso, in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quòd Hispania non, quàm Italia modo, sed quàm ulla pars terrarum bello reparando aptior erat locorum hominumq. ingenijs. Ita ergo prima Romanis inita prouinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium nostra demum ætate ductu auspicioq. Augusti Cæsaris perdomita est. Ibi tum Asdrubal Gisgonis filius, maximus clarissimusq. eo bello secundum Barchinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adiuuante Magone Amilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armauit. De equestribus copijs ferme inter auctores conuenit. peditum LXX millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Poeni ea mente, ne detrectarent certamẽ, consederunt. Scipio, cum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltim opponerentur barbarorum auxilia: neque in ijs tamen tantum uirium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri patruoque, magnum momentũ facerent: præmisso Silano ad Colcam duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesq. ab eo, quos se per hiemem conscripturũ pollicitus erat, acciperet: ipse à Tarracone profectus, protinus ab

A ab sociis qui accolunt uiam, modicâ contrahendo auxilia, Castulonem peruenit. Eò adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum, & quingenti equites. Inde ad Bæculam urbem processum cum omni exercitu ciuium, sociorum, peditum equitumq. V & X L millibus. Castra ponenteis eos Mago & Massanissa cum omni equitatu aggressi sunt. turbassentq. munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positi ab Scipione equites improuisò in effusos incurrissent. hi promptissimum quenque, & proxime uallum, atque in ipsos munitores primum inuectum uixdum prælio inito fuderunt. cum cæteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit: sed cum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures & usque integri fessis subirent, magnumq. iam agmen armatorum à castris in præliū rueret, terga haud dubie uertunt Pœni Numidæque. Et primo, turmatim abibant; B nihil propter pauorem festinationemue confusis ordinibus: dein postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil iam ordinum memores, passim quà cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. & quanquam eo prælio aliquantum & Romanis aucti, & diminuti hostibus animi erant: tamen nunquam per aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum leuisq. armaturæ cessatum est. Vbi satis tentatæ per hæc leuia certamina uires sunt, prior Asdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani processere. sed utraque acies pro uallo stetit instructa. & cum ab neutris pugna cœpta esset, iam die ad occasum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Pœnus copias castris educebat, prior fessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telumve missum, aut uox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses misti Afris, cornua C socij tenebant. erant autem utrinque Hispani pro cornibus. ante Punicā aciem elephanti castellorum procul speciem præbebant. Iam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita ut instructi stetissent, pugnaturos. medias acies, Romanum Pœnumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumq. concursuras. Scipio, ubi hæc obstinatè credita animaduertit, omnia de industria in eum diem quo pugnaturus erat, mutauit. Tesseram uesperi per castra dedit, ut ante lucem uiri equiq. pransi essent, armatus eques frænatos stratosq. teneret equos. Vixdum satis certa luce equitatum omnem cum leui armatura in stationes Punicas immisit. inde confestim ipse cum graui agmine legionum procedit, præter opinionem destinatam suorū hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, socijs in mediam aciem acceptis. Asdrubal clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumq. ante uallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum D fulgentia, plenosq. hostium campos uidit, equitatum omnem extēplo in equites emittit. ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quicquam aciei instruendæ mutat. Equitum iandiu anceps pugna erat, nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod prope inuicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat: sed ubi iam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisq. ordinibus, equitatum omnem leuemq. armaturam in medium acceptam, diuisamq. in partes duas, in subsidijs post cornua locat. inde ubi incipiendæ iam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere iubet. ipse è dextro cornu (ibi nanque præerat) nuncium ad Silanum & Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem à dextra uidissent, & cum expeditis peditum equitumq. prius pugnam consererent cum hoste, quàm coire inter se mediæ acies possent. Ita diductis E cornibus, cum ternis peditum cohortibus, ternisq. equitū turmis, ad hoc uelitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum alijs. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant. & iam conflixerant cornua, cū quod roboris in acie hostium erat, Pœni ueterani Afriq. nondum ad teli coniectum uenissent, neque in cornua ut adiuuarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem uenienti ex aduerso hosti. Cornua ancipiti prælio urgebantur. eques, leuisq. armatura, & uelites circūductis alis in latera incurrebant, cohortes à fronte urgebant, ut abrumperent cornua à cætera acie. Et cum ab omni parte haud quaquam par pugna erat, tum quòd turba lixarum tironumq. Hispanorum Romano Latinoq. militi obiecta erat. Et procedente iam die uires etiam deficere Asdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino tumultu, coactosque,

ctosque, priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem F
extraxerat Scipio, ut sera pugna esset: nam ab septima demum hora peditum signa corni-
bus concurrerunt. ad medias acies aliquanto serius peruenit pugna, ita ut prius æstus à
meridiano sole, laborq. standi sub armis, & simul fames sitisq. corpora afficerent, quàm
manus cum hoste consererent. itaque steterunt scutis innixi. nam super cætera elephanti
etiam tumultuoso genere pugnæ equitum uelitumq. & leuis armaturæ consternati, è cor-
nibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisq. retulere pedem,
ordines tamen seruantes haud secus, quàm si imperio ducis cederet integra acies. Sed cũ
eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere, uictores se undique inueherent, nec facile impetus
sustineri posset: quanquam retinebat obsistebatq. cedentibus Asdrubal, ab tergo esse col
leis tutumq. receptum, si modice se reciperent, clamitans: tamen uincente uerecundiam
metu, cum proximus quisque hostem cæderet, terga extemplo data, atque in fugam sese G
omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac reuocare in ordines
militem cœperant, cunctantibus in aduersum collem erigere aciem Romanis. deinde ut
inferri impigre signa uiderunt, integrata fuga in castra pauidi compelluntur. Nec procul
uallo Romanus aberat. cepissetq. tanto impetu castra, ni se ex uehementi sole, qualis in-
ter graues imbre nubes effulget, tanta uis aquæ deiecisset, ut uix in castra sua receperit se
uictor. quosdam etiam religio cepit, ulterius quicquam eo die conandi. Carthaginien
ses quanquam fessos labore ac uulneribus, nox imberq. ad necessariam quietem uocabat:
tamen quia metus & periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis ho-
stibus castra, saxis undique circa, ex propinquis uallibus congestis augent uallum, muni-
mento sese, quando in armis parum præsidij foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga
ut tutior mora uideretur, fecit. principium defectionis ab Attane, regulo Turdetanorum, H
factum est. is cum magna popularium manu trãsfugit. inde duo munita oppida cum præ
sidijs tradita à præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis,
serperet res, silentio proximæ noctis Asdrubal castra mouet. Scipio, ut prima luce, qui in
stationibus erant, retulerunt profectos hostes, præmisso equitatu signa ferri iubet. adeoq.
citato agmine ducti sunt, ut, si uia recta uestigia sequentes issent, haud dubie assecuturi fue
rint. ducibus est creditum, breuius aliud esse iter ad Bætim fluuium, ut transeuntes aggre-
derentur. Asdrubal clauso transitu fluminis ad Oceanũ flectit. & iam inde fugientiũ modo
effusi abibant, idq. aliquantum ab legionibus Romanis interualli fecit eques. leuisq. ar-
matura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque, sed cum
ad crebros tumultus signa consisterent & nunc equestria, nunc cum uelitibus auxilijsque
peditum prælia consererent, superuenerunt legiones. Inde non iam pugna, sed trucidatio I
uelut pecorum fieri, donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles cum septem millibus
ferme semiermium euasit. cæteri cæsi captique castra tumultuaria raptim Pœni tumulo
editissimo communierunt. atque inde cum hostes nequicquam subire iniquo ascensu co-
nati essent, haud difficulter sese tutati sunt. sed obsidio in loco nudo atque inopi uix in pa-
ucos dies tolerabilis erat. itaque transitiones ad hostem fiebant. postremo ipse dux, naui-
bus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gadeis perfugit. Sci-
pio, fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad
castrorum obsidionem. ipse cum cæteris copijs, septuagesimis castris, protinus causis re-
gulorum ciuitatumq. cognoscendis, ut præmia ad ueram meritorum æstimationem tribui
possent, Tarraconem redijt. Post profectionem eius Massanissa cum Silano clam congres-
sus, ut ad noua consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis populari- K
bus in Africam traiecit, non tam euidenti eo tempore subitæ mutationis causa, quã docu-
mento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine
probabili causa fecisse. Mago inde, remissis ab Asdrubale nauibus, Gades petit. Cæteri de
serti ab ducibus, pars trãsitione, pars fuga dissipati ꝑ proximas ciuitates sunt, nulla manus
numero aut uiribus insignis. Hoc maxime modo, ductu atq; auspicio P. Scipionis, pulsi Hi
spania Carthaginienses sunt duodecimo anno post bellum initum, quinto postquam P. Sci
pio prouinciam & exercitũ accepit. Haud multo post Silanus debellatum referens, Tarra-
conem ad Scipionem redijt. L. Scipio cum multis nobilibus captiuis nuncius receptæ Hi-
spaniæ Romam est missus, Et cum cæteri lætitia gloriaq. ingenti eam rem uulgo ferrent,

unus

A unus qui gesserat, inexplebilis uirtutis ueræq. laudis, paruum instar eorum quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. iam Africam magnamq., Carthaginem, & in suum decus nomenq. uelut consummatam eius belli gloriam spectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus iam res, conciliandosq. regum gentiumq. animos, Syphacem primum regem statuit tentare. Masæsylorum is rex erat. Masæsyli gens affinis Mauris, regionem Hispaniæ, maxime qua sita Noua Carthago est spectant. Fœdus ea tempestate regi cũ Carthaginiensibus erat. quod haud grauius ei sanctiusque, quàm uulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia aduersæ, in Hispania nullæ iam erant, amicitiam se Romanorũ accipere annuit. firmandæ eius fidẽ nec dare nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius in id modo B fide ab rege accepta, tutum aduentum fore, ad Scipionem redijt. Magnum in omnia momentũ Syphax affectãti res Africæ erat, opulentissimus eius terræ rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quòd freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur: L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Noua, quò pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis: ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdũ & leni iuuante uento in Africam traiecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Asdrubal pulsus Hispania septem triremibus portum inuectus, anchoris positis terræ applicaret naues: cum conspectæ duæ quinqueremes, haud cuiquam dubio quin hostium essent, opprimiq. à pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud, quàm tumultum ac tre- C pidationem simul militum ac nautarum, nequicquam armaq. & naues expedientium, fecerunt. percussa enim ex alto uela paulo acriori uento prius in portum intulerunt quinqueremes, quàm Pœni anchoras molirentur. nec ultra tumultum agere quis quicquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Asdrubal, mox Scipio & Lælius egressi ad regẽ pergunt. Magnificumq. id Syphaci (nec erat aliter) uisum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamq. petenteis uenisse. Vtrunque in hospitium inuitat. & quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eosdem penates uoluisset, contrahere in colloquium dirimendarum simultatum causa est conatus: Scipione abnuẽte aut priuatim sibi ullum cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret: aut de republica se quicquam cũ hoste agere iniussu senatus posse. Illud magnopere contendẽte rege, ne alter hospitum exclusus mensa uideretur, ut in animum induceret ad eas- D dem uenire epulas, haud abnuit. cœnatumq. simul apud regem est. eodem etiã lecto Scipio atque Asdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenij dexteritas, ut nõ Syphacem modo barbarum, insuetumq. moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum facunde alloquendo sibi conciliarit. mirabilioremq. sibi eum congressu coram uisum præ se ferebat, quàm bello rebus gestis. nec dubitare quin Syphax, regnumq. eius in Romanorum esset potestate. eam artem illi uiro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispania amissa sit, quærendum magis Carthaginiensibus esse, quàm quo modo Africã retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras uagantem tantum ducem Romanum, relicta prouincia nouæ ditionis, relictis exercitibus, duabus nauibus in Africam traiecisse, & commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inex- E pertam, sed potiundæ Africæ spem affectantem. hoc eum iampridem uolutare in animo, hoc palam fremere, quòd non, quemadmodum Annibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret, Scipio, fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubijsq. & plerunque sæuis in alto iactatus uentis, die quarto Nouæ Carthaginis portum renuit. Hispaniæ sicut à bello Punico quietæ erant, ita quasdam ciuitates, propter conscientiam culpæ, metu magis, quàm fide, quietas esse apparebat: quarum maxime insignes & magnitudine & noxa, Illiturgi & Castulo erant. Castulonenses, cum prosperis rebus socij fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani, prodendis qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo aduentu, cum dubiæ Hispaniæ essent, merito magis, quam utiliter, sæui-

tum

tum foret; tum iam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ uidebatur, uenisse, F accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit. ipse cum cætero exercitu quintis ferme ad Illiturgi castris peruenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam. adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc exhortari milites Scipio orsus est. Ipsos, claudendo portas, indicasse Hispanos, quid ut timerent meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum eis, quàm cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse. quippe cum illis prope sine ira de imperio & gloria certari: ab ijs perfidiæ & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse. uenisse tempus, quo & nefandam commilitonum uecem, & in semetipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem ulciscerentur: & in omne tempus graui documento sancirent, ne quis unquam Romanum ciuem militemúe in ulla fortuna opportunum iniuriæ duceret. Ab hac exhortatione ducis incitati scalas electis per manipulos uiris diuidunt: partito exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non G dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alij alios supplicium ex se, non uictoriam peti: ubi quisque mortem oppeteret, id referre, utrum in pugna & in acie, ubi mars communis & uictum sæpe erigeret, & affligeret uictorem: an postmodum, cremata & diruta urbe, ante ora captarum coniugum liberorumque inter uerbera & uincula, omnia fœda atque indigna passi expirarent. Igitur non militaris modo ætas, aut uiri tantum, sed fœminę quoque puerique supra animi corporisque uires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. non libertas solum agebatur, quæ uirorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnibus supplicia, & fœda mors ob oculos erat. accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, H atque ipso inter se conspectu. itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus ab unius oppidi iuuentute sæpe repulsus à muris, haud satis decoro prælio trepidarit. Id ubi uidit Scipio: ueritus ne, uanis tot conatibus suorum, hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret: sibimet conandum, ac partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignauia militum, ferri scalas iubet: seipsum, si cæteri cunctentur, ascensurum minatur. Iam subierat haud mediocri periculo mœnia, cum clamor undique ab solicitis uicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius institit. Tum uicta oppidanorum uis, deiectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, quæ inexpugnabilis uidebatur, inter tumultum capta est. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, unde periculum uidebatur, uersis, & Romanis I subeuntibus quà adire poterant: conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defensoribus uacuam. leuium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clauos secum ferreos portantes, quà per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum & leue saxum occurrebat: clauos per modica interualla figentes cum uelut gradus fecissent: primi insequentes extrahentes manu, postremi subleuantes eos qui præ se irent: in summum euadunt. inde decurrunt cum clamore in urbe iam capta ab Romanis. Tum uero apparuit ab ira & ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi uiuos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. trucidant inermes iuxta atque armatos, fœminas pariter ac uiros: usque ad infantium cædem ira crudelis peruenit. ignem deinde tectis K inijciunt, ac diruunt quæ incendio absumi nequeunt. adeo uestigia quoque urbis extinguere, ac delere memoriam hostium sedis cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit. quam urbem non Hispani modo conuenæ, sed Punici etiam exercitus è dissipata, passim fuga reliquiæ tutabantur. sed aduentum Scipionis præuenerat fama cladis Illiturgitanorum: terrorque inde ac desperatio inuaserat omnes. & in diuersis causis cum sibi quisque consultum sine alterius respectu uellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor, Himilco Punicis auxiliaribus præerat: quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea uictoria fuit. nec tantundem noxæ

A xæ admissum erat, & aliquantum iræ lenierat uoluntaria deditio. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub ius ditionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem ad uota soluenda dijs, munusque gladiatorum, quod mortis causa patris patruique parauerat, edendum redijt. Gladiatorum spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, seruorum delectu ac libertorum, qui uenalem sanguinem habent. uoluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alij missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti uirtutis ostendendum, alij ipsi professi se pugnaturos in gratiam ducis, alios æmulatio & certamen, ut prouocarent, prouocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas disceptando controuersias finire nequiuerant, aut noluerant, pacto inter se, ut uictorem res sequeretur, ferro decreuerunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis & Orsua, patrueles fratres, de B principatu ciuitatis, quam Ibem uocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis maior erat ætate. Orsuæ pater princeps proxime fuerat, à fratre maiore post mortem eius principatu accepto. Cum uerbis disceptare Scipio uellet, ac sedare iras, negatum id ambo dicere communibus cognatis: nec alium deorum hominumúe, quàm Martem, se iudicem habituros esse. Robore maior, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quàm ut alter alterius imperio subijceretur, præoptantes, quòd ab tanta rabie dirimi nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere, documentumque, quantum cupiditas imperij malum inter mortales esset. Maior usu armorum & astu facile stolidas uires minoris superauit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & prouinciali & castrensi apparatu. Res interim nihilo minus ab legatis gerebantur. Marcius, superato Bæte amni, quem incolæ Circen appellant, duas opulentas ciuitates sine C certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Carthaginiensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quàm quod extra necessitates belli præcipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ, aut munimento tutam habebant, quæ ferociores ijs animos faceret. sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, & uagos milites Romanos, lixasque aut mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidijs circumuentum iniquo loco interfecerant. Ad hanc urbem oppugnandam cum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos uidebatur: nec spes mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo preciosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum coniuges ac liberos considere cum iussissent, ligna circa extruunt, fascesque uirgultorum con-D ijciunt. quinquaginta deinde armatis iuuenibus præcipiunt, ut, donec incertus euentus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora fortunis essent, seruarent. si rem inclinatam uiderent, atque in eo iam esse ut urbs caperetur: scirent, omnes quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. illos se per deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut seruitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sæuire iratus hostis posset. ferrum, ignemque in manibus esse. amicæ, ac fideles potius ea, quæ peritura forent, absumerent manus, quàm insultarent superbo ludibrio hostes. His adhortationibus exsecratio dira adiecta, si quem à proposito spes molliti aue animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti cum tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nihil minus, quàm ut egredi mœnibus auderent, timeri pote-E rat. perpaucæ equitum turmæ, leuisque armatura repente è castris ad idipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quàm compositior ordine ullo, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primum hosti se obtulerat, terrorem intulit leui armaturæ. pugnatumque sub ipso uallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est; cum cæci furore in uulnera ac ferrum uecordi audacia ruerent. deinde uetus miles aduersus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequentes suppressit. conatus paulo post ultro inferre pedem, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in uestigio quenque suo uidit: patefacta acie, quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat, cornua ho-stium

ſtium amplexus in orbem pugnantes ad unum omnes occidit. Atque hæc tamen hoſtium iratorum, ac tum maxime dimicantium iure belli in armatos repugnantesq́. edebantur. Fœdior alia in urbe trucidatio erat, cum turbam fœminarum puerorumq́. imbellem inermemq́. ciues ſui cæderent, & in ſuccenſum rogum ſemianima pleraque inijcerent corpora, riuiq́. ſanguinis flammam orientem reſtinguerent: poſtremo ipſi cæde miſeranda ſuorum fatigati, cum armis medio incendio ſe iniecerunt. Iam cædi perpetratæ uictores Romani ſuperuenerunt. ac primo conſpectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obſtupuerunt. dein cum aurũ argentumq́. cumulo rerum aliarum interfulgens auiditate ingenij humani rapere ex igne uellent, correpti alij flãma ſunt, alij ambuſti afflatu uaporis: cum receptus primis urgente ab tergo ingenti turba non eſſet. Ita Aſtapa ſine præda militum ferro igniq́. abſumpta eſt. Marcius, cæteris eius regionis metu in deditionem acceptis, uictorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipſos dies perfugæ à Gadibus uenerunt, pollicentes, urbem, Punicumq́. præſidium, quod in ea eſſet, & imperatorem præſidij cum claſſe prodituros eſſe. Mago ibi ex fuga ſubſtiterat: nauibusq́. in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum Africæ oræ, & ex proximis Hiſpaniæ locis per Annonem præfectum coegerat. Fide accepta dataq́. perfugis, & Marcius eò cum expeditis cohortibus, & Lælius cum ſeptem triremibus, & quinqueremi una eſt miſſus, ut terra mariq́. communi conſilio rem gererent. Scipio ipſe graui morbo implicitus, grauiore tamen fama, cum ad id quiſque quod audierat, inſita hominibus libidine alendi de induſtria rumores, adijceret aliquid: prouinciam omnem, ac maxime longinqua eius turbauit: apparuitque, quantam excitatura molem uera fuiſſet clades, cum uanus rumor tantas procellas exciuiſſet. non ſocij in fide, non exercitus in officio manſit. Mandonius & Indibilis, quibus, quia regnum ſibi Hiſpaniæ, pulſis inde Carthaginienſibus, deſtinarant animis, nihil pro ſpe contigerat: concitatis popularibus, (Lacetani autem erant) & iuuentute Celtiberorum excita, agrum Sueſſetanum, Sedetanumq́. ſociorum populi Romani hoſtiliter depopulati ſunt. Ciuilis alius furor in caſtris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant, præſidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impoſitum. Motæ autem eorum mentes ſunt non tum, cum primum de uita imperatoris dubij rumores allati ſunt: ſed iam ante, licentia ex diutino, ut fit, ocio collecta: & nonnihil, quòd in hoſtico laxius rapto ſuetis uiuere, arctiores in pace res erant. Ac primo ſermones tantùm occulti ferebantur. ſi bellum in prouincia eſſet, quid ſeſe inter pacatos facere? ſi debellatum iam & confecta prouincia eſſet, cur in Italiam non reuehi? Flagitatum quoque ſtipendium procacius, quàm ex more & modeſtia militari erat, & à cuſtodibus probra in circumeuntes uigilias tribunos iacta: & noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant: poſtremo interdiu ac propalam ſine commeatu ab ſignis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil inſtituto ac diſciplina militiæ, aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum caſtrorum conſtabat una ea ſpe, quòd tribunos ex contagione furoris haud expertes ſeditionis defectionisq́. rati fore, & iura reddere in principijs ſinebãt, & ſignum ab eis petebant, & in ſtationes ac uigilias ordine ibant: & ut uim imperij abſtulerant, ita ſpeciem dicto parentium ultro ipſi imperantes ſeruabant. Erupit deinde ſeditio, poſtquam reprehendere atque improbare tribunos ea quæ fierent, & conari obuiam ire, & propalam abnuere furoris eorum ſe futuros ſocios, ſenſerunt. Fugatis itaque ex principijs, ac paulo poſt è caſtris tribunis, ad principes ſeditionis, gregarios milites, C. Albiũ Calenum, & C. Atrium Vmbrum, delatum omnium conſenſu imperium eſt. qui nequaquam tribunicijs contenti ornamentis, inſignia etiam ſummi imperij, faſces ſecureſq́. attrectare auſi. neque ijs uenit in mentem, ſuis tergis, ſuis ceruicibus uirgas illas ſecureſq́. imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falſo credita occæcabat animos: ſub cuius uulgatam iam famam, non dubitabant, totam Hiſpaniam arſuram bello. in eo tumultu & ſocijs pecunias imperari, & diripi propinquas urbes poſſe, & turbatis rebus, cum omnia omnes auderent, minus inſignia fore, quæ ipſi feciſſent. Cum alios ſub inde recentes nuncios non mortis modo, ſed etiam funeris expectarent, neque ſuperueniret quiſquam, euaneſceretq́. temere ortus rumor: tum primi auctores requiri cœpti. & ſubiraſcentes quoque, ut credidiſſe potius temere, quàm finxiſſe rem talem, uideri poſſent: deſtituti duces iam ſua ipſi inſignia, & pro uana imagine imperij quod gererent, ueram iuſtamq́.

A stamq. mox in se uersuram potestatem exhorrebant. Stupēti ita seditioni cum, uiuere primo, mox etiam ualere Scipionem, certi auctores afferrent: tribuni militum septem ab ipso Scipione missi superuenerunt. Ad quorum primum aduentum exasperati animi: mox ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, ubi sermones inter se serentiū circulos uidissent, alloquebantur: percunctantes magis, quæ causa iræ consternationisq́. subitæ foret, quàm factum accusantes. Vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur, & cum eodē tempore, quo scelus Illiturgitanū extitisset, post duorum imperatorum duorumq́. exercituum stragem sua uirtute defensum nomen Romanum, ac retenta prouincia esset, Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere, suis rectè factis gratiam qui exoluat, non esse. Talia querentes æqua orare, seq́. ea relaturos ad imperatorem respondebant.
B lætari, quòd nihil tristius nec insanabilius esset: & P. Scipionem deum benignitate, & populum Ro. esse gratiæ referendæ. Scipionem bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem, solicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo modum excederet. in præsentia, ut cœpisset, leniter agi placuit, & missis circa stipendiarias ciuitates exactoribus, stipendij spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, ut ad stipēdium petendum conuenirent Carthaginem, seu carptim partes, seu uniuersi mallent. Tranquillam seditionem iam per se languescentem repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines omisso incepto Mandonius & Indibilis, postquam uiuere Scipionem allatum est. nec iam erat aut ciuis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. omnia circumspectantes consilia, nihil reliqui habebant, præter uulgatissimum à malis consilijs receptum, ut imperatoris uel iustæ iræ, uel non desperandæ clementiæ
C sese committerent. etiam hostibus eum ignouisse, cum quibus ferro dimicasset. suam seditionem sine uulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique leuandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulæné cohortes, an uniuersi ad stipendium petendum irent. inclinauit eò sententia, quòd tutius censebant uniuersos ire. Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Carthagine erat: certabaturq́. sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant autem hi numero haud plus, quàm quinque & triginta) animaduerteretur, an plurium supplicio uindicanda tam fœdi exempli defectio magis, quàm seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret. ad multitudinem castigationem satis esse. Concilio dimisso, ut id actum uideretur, expeditio aduersus Mandonium Indibilemq́. edicitur exercitui qui Carthagine erat, & cibaria dierum ali-
D quot parare iubentur. tribunis septem, qui & antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obuiam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno uultu ac sermone in hospitium inuitatos, sopitosq́. uino uincirent. Haud procul iam Carthagine aberant, cum ex obuiis auditum, postero die omnem exercitum cum Lælio Silanoq́. in Lacetanos proficisci, non metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, liberauit eos, sed lætitiam ingentem fecit, quòd magis habituri solum imperatorem, quàm ipsi futuri in potestate eius essent. Sub occasum solis urbē ingressi sunt, exercitumq́. alterum parentem omnia ad iter uiderunt. Excepti sermonibus de industria compositis, lætum opportunumq́. aduentum eorum imperatori esse, quòd sub ipsam profectionem alterius exercitus uenissent, corpora curant. à tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis per idoneos homines perducti in hospitia comprehensi ac uincti
E sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui simulabatur iter, proficisci cœpere. sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen: custodesq́. circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie uenerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul & imperator in tribunal conscendit, & reducti armati à portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia cōcidit, & (ut postea fatebantur) nihil æque eos terruit, quàm præter spem robur & color imperatoris, quem affectum uisuros crediderant, uultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus paulisper, donec nunciatum est deductos in forū auctores seditionis, & parata iam omnia esse. Tum, silētio per præconem facto, ita cœpit. Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum

Ee allo-

alloquerer, credidi: non quo uerba unquam potius, quàm res, exercuerim, sed quia prope à pueritia in castris habitus, assueueram militaribus ingeniis. apud uos quemadmodum loquar, nec consilium nec oratio suppeditat: quos ne quo nomine quidem appellare debeã, scio. ciues? qui à patria uestra desciuistis. an milites? qui imperium auspiciumq́. abnuistis, sacramenti religionem rupistis. hostes? corpora, ora, uestitum, habitum ciuium agnosco; facta, dicta, consilia, animos hostium uideo. Quid enim uos, nisi quod Illergetes & Lacetani, aut optastis aliud, aut sperastis? & illi tamen Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis uiros, duces furoris secuti sunt: uos auspicium & imperium ad Vmbrum Atrium, Calenum Albium detulistis. Negate uos, id omnes fecisse, aut factum uoluisse milites, paucorum eum furorem atque amentiam esse, libenter credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quæ uulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possint. inuitus ea tanquam uulnera attingo: sed, nisi tacta tractataque, sanari non possunt. Equidé, pulsis Hispania Carthaginiensibus, nullum locum in tota prouincia, nullos homines credebam esse, ubi uita inuisa esset mea. sic me non solum aduersus socios gesseram, sed etiã aduersus hostes. In castris meis (en quantum me opinio fefellit) fama mortis meæ non accepta solum, sed etiam sperata est. non quòd ego uulgari facinus per omnes uelim: (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos uestros morerer: nec me uita iuuaret inuisa ciuibus & militibus meis) sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est: ut uenti & auræ cient, aut tranquilli, aut procellosi. Et causa in uobis atque origo omnis furoris penes auctores est. uos contagione insanistis. Quin mihi ne hodie quidem scire uidemini, quo amentiæ progressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam, parentesq́ue ac liberos uestros, quid in deos, sacramenti testes, quid aduersus auspicia, sub quibus militastis, quid aduersus morem militiæ, disciplinamq́. maiorum, quid aduersus summi imperii maiestatem ausi sitis. De meipso taceo. temere potius, quàm auide, credideritis: is denique ego sim, cuius imperij tædere exercitum, minime mirandum sit: patria quid de uobis meruerat, quam, cum Mandonio & Indibili consociando consilia, prodebatis? quid populus Romanus? cũ imperium ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines priuatos detulistis? cum eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis: fasces imperatoris uestri ad eos, quibus seruus, cui imperarent, nunquã fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderunt Albius & Atrius: classicũ apud eos cecinit: signum ab ijs petitum est: sederunt in tribunali proconsulis Scipionis: lictor apparuit: submouente eo incesserunt: fasces cũ securibus prælati sunt. Lapides pluere, & fulmina iaci de cœlo, & insuetos fœtus animalia edere, uos portenta esse putatis? hoc est portentum, quod nullis hostijs, nullis supplicationibus sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit. Atque ego, quanquam nullum scelus rationem habet: tamen ut in re nefaria, quæ mens, quod consilium uestrum fuerit, scire uelim. Rhegium quondam in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus ciuitatis, urbem opulentam per decé annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum non Atrium Vmbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed D. Iubellium tribunum militum, secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se coniunxerant. uos cum Mandonio atque Indibili & consilia communicastis, & arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Cãpani Capuam Tuscis ueteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanã, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacessituri bello. Sucronémne uos domicilium habituri eratis? ubi si uos decedens confecta prouincia imperator relinquerem, deum hominumque fidem implorare debebatis, quòd non rediretis ad coniuges liberosque uestros. sed horum quoque memoriam, sicut patriæ meique, eieceratis ex animis uestris. Viam consilij scelerati, sed non ad ultimum dementis exequi uolo. Méne uiuo, & cætero incolumi exercitu, cum quo ego die una Carthaginé cepi: cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugaui, Hispania expuli: uos octo millia hominum, maioris certe omnes precij, quàm Albius & Atrius sunt, quibus uos subiecistis: Hispaniam prouinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoueo nomen meum: nihil ultra facile credi tam mortem meam à uobis uolutus sum: quid? si ego morerer, mecum expiratura respublicã,

A blica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Iupiter Opt. Max. sierit, ut bem auspicato dijs auctoribus in æternum conditam, fragili huic & mortali corpori æqua lem esse. Flaminio, Paullo, Gracco, Postumio Albino, M. Marcello, T. Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam claris imperatoribus: uno bello absumptis, superstes est populus Romanus, eritque mille alijs nunc ferro nunc morbo morientibus: meo unius funere elata populi Romani esset respublica? Vos ipsi hic in Hispania patre & patruo meo duo bus imperatoribus interfectis, Septimum Marcium ducem uobis aduersus exultanteis recenti uictoria Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus eodem iure, eodē imperio mecum in prouinciā missus, L. Scipio, frater meus, & C. Lælius legati, uindices maiestatis imperij deessent? utrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores esse-
B tis, arma tamen Pœnis contra patriam, contra ciues uestros ferretis? Africā Italiæ, Carthaginem urbi Romæ imperare uelletis? quam ob noxam patriæ? Coriolanum quondam dānatio iniusta, miserum & indignum exilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit, reuocauit tamen à publico parricidio priuata pietas. uos quis dolor, quæ ira incitauit? stipendium nē diebus paucis imperatore ægro serius numeratum, satis digna causa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Illergetes desciscetetis à populo Romano? cur nihil diuinarum, humanarumúe rerum inuiolatum uobis esset? Insanistis profecto milites: nec maior in corpus meum uis morbi, quàm in uestras mentes inuasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid sperauerint, quid optauerint. auferat omnia irrita obliuio ista, si potest. si non, utcunque silentium tegat. Non negauerim, tristem atrocemq. uobis uisam orationem. quanto creditis facta uestra atrociora esse, quàm dicta mea? & me
C ea quæ fecistis, pati æquum censetis: uos ne dici quidem omnia æquo animo feretis? sed ne ea quidem ipsa ultra exprobrabuntur. utinam tam facile uos obliuiscamini eorum, quàm ego obliuiscar. Itaque quod ad uos uniuersos attinet, si erroris pœnitet, satis super que pœnarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Vmber, & cæteri nefariæ seditionis auctores sanguine luent quod admiserunt. uobis supplicij eorum spectaculum non modo nō acerbum, sed lætum etiam, si sana mens redijt, debet esse. de nullis enim, quàm de uobis, infestius aut iniquius consuluerunt. Vix finem dicendi fecerat, cum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusq. est offusus. Exercitus qui corona concionem circundederat, gladijs ad scuta concrepuit. præconis audita uox citantis nomina damnatorum in concilio. nudi in medium protrahebantur. & simul omnis apparatus supplicij expromebatur. deligati ad palum, uirgisq. cæsi, & securi percussi, adeo torpentibus metu
D qui aderant, ut non modo ferocior uox aduersus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoq. loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in uerba P. Scipionis iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit. Per idem tempus ad Bætim fluuium Anno præfectus à Magone missus à Gadibus cum parua manu Afrorum, mercede Hispanos solicitando, ad IIII millia iuuenum armauit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Cum hæc ad Bætim fluuiū geruntur, Lælius interim freto in Oceanum euectus ad Carteiam classe accessit. Vrbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum è faucibus angustis panditur mare. Gadeis sine certamine per proditionem recipiendi, ultro qui eam rem
E pollicerentur, in castra Romana uenientibus, spes (sicut ante dictum est) fuerat, sed patefacta immatura proditio est, comprehensosq. omnes Mago Adherbali prætori Carthaginem deuehendos tradit. Adherbal, coniuratis in quinqueremem impositis, præmissaque ea, quia tardior, quàm triremis erat, ipse cum octo triremibus modico interuallo sequitur. Iam fretum intrabat quinqueremis, cum Lælius & ipse in quinqueremi è portu Carteiæ sequentibus septem triremibus euectus, in Adherbalem ac triremes inuehitur, quinqueremem satis credens deprehensam rapido in freto in aduersum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidauit, utrum quinqueremem sequeretur, an in hosteis rostra conuerteret. ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. iam enim sub ictu teli erant, & undique instabant hostes. æstus quo

que arbitrium moderandi naues ademerat. neque erat nauali pugna similis: quippe ubi nihil uoluntarium, nihil artis aut consilii esset. una natura freti æstusque, totius certa minis potens, suis alienis nauibus nequicquam remigio in contrarium tendentes inuehebat: ut fugientem uideres retro uertice intortam uictricibus illatam: & sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese auertentem. Iam in ipsa pugna hæc cum infesto rostro peteret hostium nauem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa cum transuersa obiiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Cum inter triremes, fortuna regente anceps prælium, misceretur quinqueremis Romana, seu ponderе tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus uertices, cum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius prælata impetu lateris alterius remos detersit. cæterasque, quas indepta esset, mulctasset, ni cum reliquis quinque nauibus Adherbal uelis in Africam transmisisset. Lælius uictor Carteiam reuectus, auditis quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, coniuratosq. missos Carthaginem: spe in irritum redacta, qua uenissent: nunciis ad L. Marcium missis, nisi terere frustra tempus sedendo ad Gadeis uellent, redeundum ad imperatorem esse: assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respirauit modo Mago, cum terra mariq. ancipiti metu urgeretur: sed etiam, audita rebellione Illergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus, nuncios Carthaginem mittit ad senatum: qui simul seditionem ciuilem in castris Romanis, simul defectionē sociorū in maius uerbis extollētes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hispaniæ repeti posset. Mandonius & Indibilis in fines regressi, paulisper, dum quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieuerunt: si ciuium errori ignosceretur, non diffidentes, sibi quoque ignosci posse. postquam uulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari pœna æstimatā rati, uocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ ante habuerant, auxilijs, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis statiua habuerant, cum XX millibus peditum, duobus millibus equitum & quingentis transcenderunt. Scipio cum fide soluendi pariter omnibus nnxiis innoxiisq. stipendii, tum uultu ac sermone in omneis placato facile reconciliatis militum animis, priusquam castra à Carthagine moueret, concinne aduocata, multis uerbis in perfidiam rebellantium regulorum inuectus, nequaquam eodem animo se ire professus est ad uindicandū id scelus, quo ciuilem errorem nuper sanauerit. Tum se haud secus, quàm uiscera secantem sua, cum gemitu & lacrymis quinque & triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu imprudentiam seu noxam: nunc læto & erecto animn ad cædem Illergetum ire. non enim eos neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate iunctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidem atque amicitiam ipsos per scelus rupisse. in exercitu suo se, præterquam quod omnes ciues aut socios, Latiniq. nominis uideat, etiam eo mnueri, quòd nemn fere sit miles, qui non aut à patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam prouinciam uenerit, aut à patre consule, aut à se sit ex Italia aduectus. Scipionum nomini auspiciisq. omneis assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere uelit: quos consulatum petenti, uelut si omnium communis agatur hnnos, affuturos speret. Quod ad expeditionem eam attineat, quæ instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercle sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit nauibus, maiorem curam esse, quàm Illergetum. Quippe illic & ducem Carthaginiensem, & quantumcumque Punicum præsidium esse; hic latrones, latronumq. duces: quibus ut ad populandos finitimorum agrns, tectaq. urenda, & rapienda pecora aliqua uis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse. magis uelocitate ad fugam, quàm armis, fretos, pugnaturos esse. Itaque non, quòd ullum inde periculum, aut semen maioris belli uideat, ideo se, priusquam prouincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in prouincia simul uirtute tanta & felicitate perdomita relictus hostis dici pnsset. Proinde deis bene iuuantibus sequerentur non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quàm ad expetendas ab hominibus sceleстis pœnas. Ab hac oratione dimissos, ad iter se comparare in diem pnsterum iubet, profectusque, decimis castris peruenit ad Iberū flumen. inde superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus autem

montibus

A montibus circumſeptus erat. in eam uallem Scipio cum pecora rapta pleraque ex ipſorum hoſtium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum iuſſiſſet, uelites ſubſidio miſit. à quibus ubi per procurſationem commiſſa pugna eſſet, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet. mons opportune prominens equitum inſidias texit. Nec ulla mora pugnæ facta eſt. Hiſpani in conſpecta procul pecora, uelites in Hiſpanos præda occupatos incurrere. Primo miſſilibus territauere, deinde emiſſis leuibus telis, quæ irritare magis, quàm decernere, pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri eſt: ancepsq́. pedeſtre certamen erat, ni equites ſuperueniſſent. neque ex aduerſo tantum illati obuios obtriuere, ſed circumuecti etiam quidam per infima cliui, ab tergo ſe, ut pleroſque intercluderent, obiecere. maiorq́ue cædes fuit, quàm quantam edere leuia per excurſiones prælia ſolent. Ira magis accenſa aduerſo prælio barbaris eſt, quàm imminuti

B animi. itaq. ne perculſi uiderentur, prima luce poſtero die in aciem proceſſere. Non capiebat omnes copias anguſta, ſicut ante dictum eſt, uallis. duæ ferme peditum partes, & omnis equitatus in aciem deſcendit: quod reliquum peditum erat, obliquo conſtituerunt colle. Scipio pro ſe eſſe loci anguſtias ratus, & quòd in arcto pugna Romano aptior, quàm Hiſpano militi futura uidebatur: & quòd in eum locum detracta hoſtium acies eſſet, qui non omnem multitudinem eorum caperet: nouo etiam conſilio adiecit animum, equitem nec ſe poſſe circundare cornibus in tam anguſto ſpacio: & hoſti, quem cum pedite eduxiſſet, inutilem fore. itaque imperat Lælio, ut per colles quamocculti ſſimo itinere circunducat equites: ſegregetq́ue, quantum poſſit, equeſtrem a pedeſtri pugna. ipſe omnia ſigna peditum in hoſtes uertit: quatuor cohortes in fronte ſtatuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi nullam fecit, ut ipſo certamine auerteret à conſpectu trā-

C ſeuntium per colles equitum. nec ante circumductos ſenſere, quàm tumultum equeſtris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo, diuerſa prælia erant, duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia miſceri ex genere utroque prælium anguſtiæ non patiebantur) pugnabant. Hiſpanorum cum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio eſſet: pedes fiducia equitis temere commiſſus campo cæderetur: eques circumuentus nec peditem à fronte (iam enim ſtratæ pedeſtres copiæ erant) nec ab tergo equitem ſuſtineret: & ipſi cum diu in orbem ſeſe ſtantibus equis defendiſſent, ad unum omnes cæſi ſunt: nec quiſquam peditum equitumve ſuperfuit, qui in ualle pugnauerunt. Tertia pars, quæ in colle ad ſpectaculum magis tutum quàm ad partem pugnæ capeſſendam ſteterat, & locū & tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipſi fugerunt, priuſquam tota circumueniretur acies, inter tumultum elapſi. Caſtra eodem die Hiſpanorum præter cæterā præ

D dam cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani ſocijq́ue ad mille CC eo prælio ceciderunt, uulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta uictoria fuiſſet, ſi patentiore campo, & ad fugam capeſſendam facili foret pugnatum. Indibilis, abiectis belli conſilijs, nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit. qui aduolutus genibus fatalem rabiem temporis eius accuſat, cum uelut contagione quadam peſtifera non Illergetes modo & Lacetani, ſed caſtra quoque Romana inſanierint. ſuam quidem & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem eſſe, ut aut, ſi ita uideatur, reddant ſpiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut ſeruati, bis uni debitam uitam pro eo in perpetuum deuoueant, antea in cauſa ſua fiduciam ſibi fuiſſe, nondum experta clementia eius: nunc contra, nullam in cauſa, omnē in miſericordia uictoris ſpem repoſitam habere. Mos uetuſtus erat Romanis, cum quo

E nec fœdere nec æquis legibus iungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quàm omnia diuina humanaque dediſſet; obſides accepti, arma adempta, præſidia urbibus impoſita forent. Scipio multis inuectus in præſentem Mandonium, abſentemq́ue Indibilem uerbis, illos quidem merito perituros fuiſſe ipſorum maleficio, ait uicturos ſuo atque populi Romani beneficio. Cæterum ſe neque arma ijs adempturum; quippe ea pignora timentium rebellionem eſſe, ſe libera arma relinquere, ſolutosq́. metu animos: neque ſe in obſides innoxios, ſed in ipſos, ſi defecerint, ſæuiturum: nec ab inermi, ſed ab armato hoſte pœnas expetiturum. utranque fortunam expertis permittere ſeſe, utrum propitios, an iratos habere Romanos mallent. Ita dimiſſus Mandonius, pecunia tantummodo imperata, ex qua ſtipendium militi præſtari poſſet. Ipſe, Marcio in ulte-

riorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium iam appropinquantem Oceano assequitur. Incohata res iam ante de Massanisa, alijs atque alijs de causis dilata erat; quòd Numida cum ipso utique congredi Scipione uolebat, atque eius dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi ac tam deuij causa Scipioni fuit. Massanisa cum Gadibus esset, certior aduentare eum à Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamq. omnium rerum & facere cæteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia: Magonem perpulit, ut se traijcere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ agros pateretur. Transgressus treis principes Numidarum præmittit ad tempus locumq. colloquio statuendum, duos pro obsidibus retineri à Scipione iubet: remisso tertio, qui, quo iussus erat, adduceret Massanisam. cum paucis in colloquium uenerunt. Ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio uiri, substituerat que animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. cæterum maior præsentis ueneratio cepit. & præterquam quòd suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusque corporis non cultus munditijs, sed uirilis, ac uere militaris: & ætas erat in medio uirium robore, quod plenius nitidiusq. ex morbo uelut renouatus flos iuuentæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore affirmat, eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam deum immortalium beneficio non omiserit. cupere se illi populoq. Romano operam nauare: ita ut nemo unus externus magis enixe adiuuerit rem Romanam. id se, etiam si iampridé uellet, minus præstare in Hispania, terra aliena atque ignota, potuisse: in qua autem genitus educatusq. in spem paterni regni esset, facile præstaturum. siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare, perbreuis æui Carthaginem esse. Lætus eum Scipio uidit, audiuitque, cum caput rerum in omni hostium equitatu Massanisam fuisse sciret, & ipse iuuenis specimen animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est Massanisa permissu Romanorum, ne sine causa traiecisse in cótinentem uideretur: populatus proximos agros, Gades redijt. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti traijcere in Africam nunciatum ab Carthagine est, iubere senatú, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam traijceret: conductaq. ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuuentute, coniungeret se Annibali: neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna cœptum fineret. Ad eam rem & à Carthagine pecunia Magoni aduecta est, & ipse, quantam potuit, à Gaditanis exegit: non ærario modo eorú, sed etiam templis spoliatis, & priuatim omnibus coactis aurum argentumq. in publicum conferre. Cum præterueheretur Hispaniæ oram, haud procul Carthagine Noua expositis in terram militibus proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. ibi cum interdiu milites in nauibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: nec præsidio satis ualido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad spem nouandi res aliquid moturos. Cæterum nuncij ex agris trepidi simul populationem agrestiumq. fugam, & hostium aduentum attulerant: & uisa interdiu classis erat, nec sine causa electá ante urbem stationé apparebat. itaque instructi armatique intra portá ad stagnum ac mare uersam continebantur. Vbi effusi hostes, mista inter milites nauali turba, ad muros tumultu maiore, quàm ui, subierunt: patefacta repente porta Romani cú clamore erumpunt: turbatosq. hostes, & ad primum incursum coniectumq. telorú auersos usque ad litus cum multa cæde persequuntur. nec, nisi naues litori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset fugæ aut pugnæ quisquam. In ipsis quoque trepidatú [in] nauibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, pontesque, orasque, & anchoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt. multiq. adnantes nauibus, incerti præ tenebris, quid aut peterent, aut uitarent, fœde interierunt. Postero die cú classis inde retro ad Oceanum, unde uenerat fugisset. ad octingentos homines cæsi inter murú litusque, & ad duo millia armorum inuenta. Mago cum Gadeis repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittédis legatis, querédoq. ꝙ portæ sibi socio atq. amico clausę forét: purgátibus ijs, multitudinis cócursu factú, infestæ ob direpta quædá ab cóscendétibus naues militibus, ad colloquiú Sufetes eorum, qui summus

A ſummus Pœnis eſt magiſtratus, cum quæſtore elicuit: laceratoſque uerberibus cruci affigi iuſſit. inde nauibus ad Pityuſam inſulam centum milia ferme a continenti (Pœni tum eam incolebant) traiecit. itaque claſſis bona cum pace accepta eſt, nec commeatus modo benigne præbiti, ſed in ſupplementum claſſis iuuentus armaque data. quorum fiducia Pœnus in Baleares inſulas (quinquaginta inde millia abſunt) tranſmiſit. Duæ ſunt Baleares. maior altera, atque opulentior armis uiriſque: & portum habet, ubi cōmode hibernaturū ſe (& iam extremum autumni erat) cenſebat. cæterum haud ſecus, quàm ſi Romani eam inſulam incolerent, hoſtiliter claſſi occurſum eſt. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc ſolo eo telo utebantur. nec quiſquam alterius gentis unus tantum ea arte, quātum inter alios omnes Baleares excellunt. Itaque tanta uis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem iam terræ claſſem effuſa eſt, ut intrare portum non auſi, auerterent in altū naues.

B In minorem inde Balearium inſulam traiecerunt, fertilem agro, uiris armiſq. haud æque ualidam. itaque egreſſi nauibus ſupra portum loco munito caſtra locant: ac ſine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conſcriptis, miſſique Carthaginem ad hibernandum, naues ſubduxerunt. Poſt Magonis ab Oceani ora diſceſſum Gaditani Romanis deduntur. Hæc in Hiſpania P. Scipionis ductu auſpicioque geſta. Ipſe, L. Lentulo & L. Manlio Acidino prouincia tradita, decem nauibus Romam rediit. & ſenatu extra urbem dato in æde Bellonæ quas res in Hiſpania geſſiſſet, diſſeruit: quoties ſignis collatis dimicaſſet, quot oppida ex hoſtibus ui cepiſſet, quas gentes in ditionem populi Romani redegiſſet. aduerſus quatuor ſe imperatores, quatuor uictores exercitus in Hiſpaniam iuiſſe, neminem Carthaginienſem in iis terris reliquiſſe. Ob has res geſtas magis tentata eſt triumphi ſpes, quàm petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphaſſe, qui

C ſine magiſtratu res geſſiſſet, conſtabat. Senatu miſſo, urbem eſt ingreſſus, argentique præ ſe in ærarium tulit quatuordecim millia pōdo CCCLII, & ſignati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis conſulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti fauore P. Scipionem conſulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Craſſus, pontifex maximus. Cæterum comitia maiore, quàm ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriæ eſt. conuenerant undique non ſuffragandi modo, ſed etiam ſpectādi cauſa P. Scipionis: concurrebantque & domum frequentes, & in capitolium ad immolantem eum, cum centum bobus uotis in Hiſpania Ioui ſacrificaret: deſpondebantq. animis, ſicut C. Lutatius ſuperius bellum Punicum finiſſet, ita id quod inſtaret, P. Cornelium finiturum: atque ut Hiſpania omni Pœnos expuliſſet, ſic Italia pulſurum eſſe. Africamq. ei, perinde ac debellatum in Italia foret, prouinciam deſtinabant. Prætoria inde comitia

D habita. creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octauius, & ex priuatis Cn. Seruilius Cœpio, & L. Aemilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Craſſus conſulatum inierunt: nominatæ conſulibus prouinciæ ſunt: Sicilia Scipioni extra ſortem, concedente collega, quia cura ſacrorum pontificem maximum in Italia retinebat: Bruttij Craſſo. Tum prætoriæ prouinciæ in ſortem coniectæ. urbana Cn. Seruilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Aemilio, Cn. Octauio Sardinia. Senatus in capitolio habitus. ibi referente P. Scipione, ſenatuſconſultum factum eſt; ut quos ludos inter ſeditionem militarem in Hiſpania uouiſſet: ex ea pecunia, quam ipſe in ærarium detuliſſet, faceret. Tum Saguntinorum legatos in ſenatum introduxit. ex eis maximus natu. Etſi nihil ultra malorum eſt P. C. quàm quod paſſi ſumus, ut ad ultimum fidem uobis præſtaremus: tamen ea ueſtra

An. DXLV.

E merita, imperatorumque ueſtrorum erga nos fuerunt, ut nos cladium noſtrarum non pœniteat. Bellum propter nos ſuſcepiſtis: ſuſceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut ſæpe ad ultimum diſcrimen & ipſi ueneritis, & populum Carthaginienſem adduxeritis. Cum in Italia tam atrox bellum & Annibalem hoſtē haberetis, conſules cum exercitu in Hiſpaniā, uelut ad colligendas reliquias naufragij noſtri, miſiſtis. P. & Cn. Cornelij ex quo in prouinciam uenerunt, nullo tempore deſtiterunt, quæ nobis ſecunda, quæque aduerſa hoſtibus noſtris eſſent, facere. iam omnium primū oppidum nobis reſtituerunt: per omnem Hiſpaniam ciues noſtros uenundatos, dimiſſis qui conquirerent, ex ſeruitute in libertatem reſtituerunt. cum iam prope eſſet, ut optabilem ex miſerrima fortunā haberemus: P. & Cn. Cornelij, imperatores ueſtri, luctuoſius nobis prope quàm uo-

bis perierunt. tum uero ad hoc retracti ex diſtantibus locis in ſedem antiquam uidebamur, ut iterum periremus, & alterum excidium patriæ uideremus: nec ad perniciem noſtram Carthaginienſi utique aut duce aut exercitu opus eſſe, ab Turdetanis ueterrimis hoſtibus, qui prioris quoque excidij cauſa nobis fuerant, extingui poſſe: cum ex inſperato repente miſiſtis nobis hunc P. Scipionem, quem, fortunatiſſimi omnium Saguntinorum uidemur, quia conſulem declaratum uidimus, ac, uidiſſe nos, ciuibus noſtris renunciaturi ſumus: ſpem, opem, ſalutem noſtram. qui cum plurimas hoſtium ueſtrorum cepiſſet in Hiſpania urbes, ubique ex captorum numero excretos Saguntinos in patriam remiſit. poſtremo Turdetaniam adeo infeſtam nobis, ut illa gente incolumi ſtare Saguntum non poſſet, ita bello afflixit, ut non modo nobis, (abſit uerbo inuidia) ſed ne poſteris quidem timēda noſtris eſſet. deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleuerat Annibal. uectigal ex agro eorū capimus, quod nobis non fructu iucundius eſt, quàm ultione. Ob hęc, quibus maiora neque ſperare, neque optare ab dijs immortalibus poteramus: gratias actum nos decem legatos Saguntinus ſenatus populusq́. ad uos miſit: ſimul gratulatum, quod ita res per hos annos in Hiſpania atque Italia geſſiſtis, ut Hiſpaniam non Ibero amne tenus, ſed qua terrarum ultima finis Oceanus, domitam armis habeatis Italiæ; niſi quatenus uallum caſtrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Ioui Opt. Max. præſidi capitolinæ arcis, non grates tantum ob hęc agere iuſſi ſumus: ſed donum hoc etiam, ſi uos permitteretis, coronam auream in Capitolium uictoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quę ſumus, utique, ſi uobis ita uidetur, quæ nobis imperatores ueſtri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate ueſtra faciatis. Senatus legatis Saguntinis reſpondit, & dirutum & reſtitutum Saguntum, fidei ſocialis utrinque ſeruatæ documentum omnibus gentibus fore. ſuos imperatores recte & ordine & ex uoluntate ſenatus feciſſe, quòd Saguntum reſtituerint, ciuesq́. Saguntinos ſeruitio exemerint: quęque alia eis benigne fecerint, ea ſenatum ita uoluiſſe fieri. donum, permittere, ut in capitolio ponerent. Locus inde lautiaq́. legatis præberi iuſſa, & muneris ergo in ſingulos dari ne minus dena millia æris. Legationes deinde cæteræ in ſenatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto poſſent, Italiam ſpectatum irent: duces dati, literæq́. per oppida miſſæ, ut Hiſpanos comiter acciperent. Tum de repub. de exercitibus ſcribendis, de prouincijs relatum. Cum Africam nouam prouinciam extra ſortem P. Scipioni deſtinari, homines fama ferrent: & ipſe nulla iam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, ſed ad finiendum, diceret ſe conſulem declaratum eſſe: neque aliter finiri id poſſe, quàm ſi ipſe in Africam exercitum tranſportaſſet: & acturum ſe id per populum aperte ferret, ſi ſenatus aduerſaretur: idq́. conſilium haud quaquam primoribus patrum placeret: cæterique per metum aut ambitionem muſſarent: Q. Fabius Maximus rogatus ſententiam, Scio, inquit, multis ueſtrum uideri patres conſcripti, rem actam hodierno die agi, & fruſtra habiturum orationem, qui, tanquam de integra re, de Africa prouincia ſententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum iam certa prouincia Africa conſulis, uiri fortis ac ſtrenui, ſit, quam nec ſenatus cenſuit in hunc annum prouinciam eſſe, nec populus iuſſit. deinde, ſi eſt, conſulem peccare arbitror, qui de re tranſacta ſimulando ſe referre, ſenatum ludibrio habet, non ſenatorem, qui, de quo conſulitur, ſuo loco dicit ſententiam. Atque ego certum habeo, diſſentienti mihi ab iſta feſtinatione in Africam traijciendi, duarum rerum ſubeundam opinionem eſſe. unius inſitæ ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adoleſcentes ſane appellent, dum me non pœniteat: adhuc aliorum ſpecioſiora primo aſpectu conſilia ſemper uiſa, mea uſu meliora. alterius, obtrectationis atque inuidiæ aduerſus creſcentem in dies gloriam fortiſſimi conſulis. A qua ſuſpicione ſi me neque uita acta & mores mei, neque dictatura cum quinque conſulatibus, tantumque gloriæ belli domique partæ uindicat, ut propius faſtidium eius ſim, quàm deſiderium, ætas ſaltem liberat. quæ enim mihi æmulatio cum eo eſſe poteſt, qui ne filio quidem meo æqualis ſit? Me dictatorem, cum uigerem adhuc uiribus, & incurſu maximarum rerum eſſem, recuſantem nemo aut in ſenatu, aut ad populum audiuit, quo minus inſectanti me magiſtro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. rebus, quàm uerbis, aſſequi malui, ut qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, ſua mox confeſſione me ſibi præferret.

nedum

A nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi atque æmulationes cum adolescente florentissimo proponam: uidelicet ut mihi iam uiuendo, non solum rebus gerendis, fesso, si huic negata fuerit, Africa prouincia decernatur. cum ea gloria quæ parta est, uiuendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Annibalem, ut à uobis, quorum uigent nūc uires, etiam uinci posset. Illud te mihi ignoscere P. Corneli æquum erit, si cum in me ipso nunquam pluris famam hominum, quàm rempub. fecerim: ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quanquam si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo uicto nihil gloriæ quæreretur: qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ ire ereptum uideri posset. cum uero Annibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam possideat, pœnitebit te P. Corneli gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu consul Italia ex-B puleris? & sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Amilcar Annibali dux est pręferendus, aut illud bellum huic, aut uictoria illa maior clariorque, quàm hæc (modo contingat, ut te consule uincamus) futura est. Ab Drepano atque Eryce detraxisse Amilcarem, quàm Italia expulisse Pœnos atque Annibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis partam, quàm speratam, gloriam amplecteris: Hispania potius, quàm Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Annibal, quem non magis timuisse uideatur, quàm contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris? nec per istos circuitus, ut cum in Africam traieceris, secuturum te illuc Annibalem speres, potius quàm recto hinc itinere, ubi Annibal est, eò bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? & natura prius est, tua cum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia, quàm bellum in Africa sit, & nobis C prius decedat timor, quàm ultro alijs inferatur. si utrumq. tuo ductu auspicioq. fieri potest: Annibale hic uicto, illic Carthaginem expugna. si alterutra uictoria nouis consulibus relinquenda est: prior cum maior clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quòd & in Italia & in Africa duos diuersos exercitus alere ærarium non potest, præterquam quòd unde classes tueamur, unde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est, periculi tandem quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid si (quod omnes dij omen auertāt, & dicere etiam reformidat animus; sed quæ acciderunt, accidere possunt) uictor Annibal ire ad urbem pergat: tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fuluium a Capua accersemus? Quid quòd in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusq. intra triginta dies cum exercitibus cæsi, documento sint, ubi per aliquot annos D maximis rebus terra mariq. gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani uestræq. familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresq. temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumq. suorum enumerare uelim. Athenienses, prudentissima ciuitas, bello domi relicto, auctore æque impigro ac nobili iuuene, magna classe in Siciliam transmissa, una pugna nauali florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerunt. Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadem ista, & M. Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Næ tibi P. Corneli, cum ex alto Africam cōspexeris, ludus & iocus fuisse Hispaniæ tuæ uidebuntur. quid enim simile? Pacato mari præter oram Italiæ Galliæq. uectus, Emporias in urbem sociorum classem appulisti: expositos milites per tutissima omnia ad socios & amicos populi Romani, Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Ibe-E rum exercitus patris patruiq. tui post amissos imperatores ferociores calamitate ipsa facti: & dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tempus lectus, cæterum si nobilitas ac iusti honores adornarēt, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per summum ocium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cætera, neque ea eleuo, nullo tamen modo Africo bello comparanda: ubi non portus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non ciuitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. quacunque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisq. credis? satis sit, semel creditum. non semper temeritas est felix; & fraus fidem in paruis sibi præstruit, ut cum operæpretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumq. tuum armis prius, quàm Celtiberi socij frau de cir-

de circumuenerunt. nec tibi ipsi à Magone & Asdrubale hostium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Massanisa, se, quàm Carthaginienses, malunt potentissimos in Africa esse; Carthaginienses, quàm quenquam alium. nunc illos æmulatio inter sese, & omnes causæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est. ostende illis Romana arma, & exercitum alienigenam: iam uelut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter ijdem illi Carthaginienses Hispaniam defenderunt: aliter moenia patriæ, templa deum, aras & focos defendent: cum euntes in prælium pauida prosequetur coniunx, & parui liberi occursabunt. Quid porro si satis consili Carthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, moenibus suis, cum tuo exercitusq. tui præsidio nudatam Italiam uiderint: ipsi ultro nouum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint, aut Magonem, quem à Balearibus classe transmissa iam præter oram Ligurū Alpinorum uectari constat, Annibali se coniungere iusserit? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus cum Asdrubal in Italiam transcendit. quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, è manibus tuis in Italiam emisisti. Victum à te dices: eo quidem minus uellem, & id tua, non reipub. solum causa, iter datum uicto in Italiam esse. Patere nos omnia quæ prospera tibi ac reip. in imperio euenere, tuo consilio assignare: aduersa casibus incertis belli & fortunæ allegare. quo melior fortiorq. es, eo magis talem præsidem sibi patria atque uniuersa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Annibal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse. quippe qui præ te feras, eam tibi causam traijciendi in Africam esse, ut Annibalem eo trahas. Siue igitur hic, siue illic, cum Annibale est tibi futura res. utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic tuo collegæq. exercitu coniuncto? ne Claudius quidem & Liuius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Annibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttij frustra iamdiu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago, & tota socia Africa potentiorem armis uirisq. faciet? Quod istuc consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo maiores; quàm ubi duobus exercitibus aduersus unum tot prælijs & tam diuturna ac graui militia fessum, pugnandum sit? Quàm compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, ut Annibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex prouincia redijt. tu cum Annibal in Italia sit, relinquere Italiam paras, non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum censes esse: sicut cum prouincia & exercitu relicto sine lege sine senatuscōsulto duabus nauibus populi Romani imperator fortunam publicam & maiestatem imperij, quę tum in tuo capite periclitabantur commisisti. Ego P. Cornelium P. C. reipublicæ nobisque, non sibi ipsi priuatim creatum, consulem existimo: exercitusq. ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quò terrarum uelint, traijciant. Cum oratione ad tēpus parata Fabius, tum auctoritate & inueterata prudentiæ fama magnam partem senatus & seniores maxime mouisset; plures q. consilium senis, quàm animum adolescentis ferocem laudarent: Scipio ita locutus fertur. Et ipse Q. Fabius principio orationis P. C. commemorauit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. cuius ego rei non tam ipse ausim tantum uirum insimulare, quàm quòd ea suspicio, uitio orationis an rei, haud sane purgata est. sic enim honores suos & famam rerum gestarum extulit uerbis ad extinguendum inuidiæ crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit ne mecum æmuletur; & non ab eo qui quia super cæteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit. sic senem se perfunctum honoribus, & me infra ætatem filij sui posuit, tanquam non longius, quàm quantum uitæ humanæ spacium est, cupiditas gloriæ extendatur: maximaq. pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere certum animo habeo, ut se non cum præsentibus modo, sed cum omnis æui claris uiris comparet. Equidem haud dissimulo, me tuas Q. Fabi laudes non assequi solum uelle, sed (bona uenia tua dixerim) si possim, etiam exuperare. Illud nec tibi in me, nec mihi in minores natu animi sit, ut nolimus quenquam nostri similem euadere ciuem: id enim non eorum modo, quibus inuiderimus, sed reipublicæ, & pene omnis generis humani detrimentum sit. Commemorauit quantum essem periculi aditurus, si in Africam traijcerem;

A traijcerem: ut meam quoque, non solum reipublicæ & exercitus uicem uideretur solicitus. Vnde hæc repente de me cura exorta? cum pater patruusq́. meus interfecti, cum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent: cum amissæ Hispaniæ, cum quatuor exercitus Pœnorum, quatuorq́. duces omnia metu armisq́. tenerent: cum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet præter me, nemo profiteri nomen ausus esset: cum mihi quatuor & uiginti annos nato detulisset imperium populus Romanus: quid ita tum nemo ætatem meam, uim hostium, difficultatem belli, patris patruiq́. recentem cladem commemorabat? utrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quàm tunc in Hispania erat? an maiores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresq́ue, quàm tunc in Hispania fuerunt? an ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quàm nunc est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quàm in Africa, bellum geri aptius est? Facile B est, post fusos fugatosq́. quatuor exercitus Punicos, post tot urbes ui captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot sæuas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut uestigium nullum belli reliquum sit, eleuare meas res gestas: tam hercule, quàm si uictor ex Africa redierim, ea ipsa eleuare, quæ nunc retinendi mei causa, ut terribilia eadem uideantur, uerbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus: M. Atilium captum in Africa commemorat, tanquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, & res egregias primo anno gessisse, &, quantum ad Carthaginienses duces attinet, inuictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto exemplo terrueris: si hoc bello, non priore; si nuper, non annis ante quadraginta ista, clades accepta foret: qui ego minus in Africam Regulo capto, quàm Scipionibus occisis in Hispaniam traijcerem? nec felicius Xantippum Lacedæmonium C Carthagini, quam me patriæ meæ sinerem natum esse: cresceretq́. mihi ex eo ipso fiducia, quòd possit in hominis unius uirtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam græcas fabulas narrare uacat: non Agathoclem potius, Syracusanum regem, cum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, auertisse eò bellum unde uenerat, refers? Sed quid ultro metum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, ueteribus externisq́. exemplis admonere opus est? maius præsentiusúe ullum exemplum esse, quàm Annibal, potest? Multum interest, alienos populere fines, an tuos uri excindiq́. uideas. plus animi est inferenti periculum, quàm propulsanti. ad hoc maior ignotarum rerum est terror, bona malaq́. hostium ex propinquo ingressus D fines aspicias. Non sperauerat Annibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem. Quanto minus quicquam in Africa Carthaginiensibus firmum ac stabile est, infidis socijs, grauibus ac superbis dominis? Ad hęc, nos etiam deserti ab socijs, uiribus nostris, milite Romano stetimus. Carthagine nihil ciuilis roboris est: mercede paratos milites habent, Afros Numidasq́ue, leuissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil moræ sit, una & traiecisse me audietis, & ardere bello Africam, & molientem hinc Annibalem, & obsideri Carthaginem. lætiores & frequentiores ex Africa expectate nuncios, quàm ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subijcit fortuna populi Romani, dij fœderis ab hoste uiolati testes, Syphax & Massanissa reges: quorum ego fidei ita innitor, ut ueritus perfidiam sim: multa quæ nunc ex interuallo non apparent, bellum aperiet. & id est uiri & ducis, non deesse fortunæ præbenti se, & E oblata casu, flectere ad consilium. Habebo Q. Fabi parem quidem Annibalem: sed illum potius ego traham, quàm ille me retineat. in sua terra cogam pugnare eum, & Carthago potius præmium uictoriæ erit, quàm semiruta Bruttiorum castella. Nequid interim dum traijcio, dum expono exercitum in Africam, dū castra ad Carthaginem promoueo: respublica hic detrimēti capiat, quod tu Q. Fabi, cum uictor tota Italia uolitaret Annibal, potuisti præstare: hoc, uide, ne contumeliosum sit, concusso iam & penè fracto Annibale, negare posse P. Licinium consulem, uirum fortissimum, præstare. qui, ne à sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ prouinciæ non uenit. Si hercule nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum: tamen ad dignitatē populi Romani, famamq́. apud reges gentesq́. externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiā, sed ad

ſed ad inferenda etiam Africæ arma, uideri nobis animum eſſe: nec hoc credi, uulgarique quod Annibal auſus ſit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tũ cum de Sicilia certaretur, toties Africam noſtris exercitibus & claſſibus oppugnatã: nunc, cum de Italia certatur, Africam pacatam eſſe. Requieſcat aliquando uexata diu Italia, ura tur populeturq́. inuicem Africa. caſtra Romana potius Carthaginis portis immineant, quàm nos iterum uallum hoſtium ex mœnibus noſtris uideamus. Africa ſit reliqui belli ſedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio ſociorum, cæteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, uertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, & bellum quod inſtat, & prouincias de quibus agitur, dixiſſe ſatis eſt. Illa longa oratio nec ad uos pertinens ſit, ſi quemadmodum Q. Fabius meas res geſtas in Hiſpania eleuauit, ſic & ego contra gloriam eius eludere, & meam uerbis extollere uelim. neutrum faciam P. C. & ſi nulla alia re, modeſtia certe & temperamento linguæ adoleſcens ſenem uicero. ita & uixi, & res geſſi, ut tacitus ea opinione, quam ueſtra ſponte conceptam animis haberetis, facile contentus eſſem. Minus æquis animis auditus eſt Scipio, quia uulgarum erat, ſi apud ſenatum non obtinuiſſet, ut prouincia Africa ſibi decerneretur, ad populum extẽplo laturum. Itaque Q. Fuluius, qui conſul quater & cenſor fuerat, poſtulauit à conſule, ut palam in ſenatu diceret, permitteretne patribus, ut de prouincijs decernerent, ſtaturuſque eo eſſet quod cenſuiſſent, an ad populum laturus. Cum Scipio reſpondiſſet, ſe, quod è republica credidiſſet, facturum: tum Fuluius. Non ego ignarus, quid reſponſurus facturusúe eſſes, quæſiui: quippe cum præ te feras, tentare magis, quàm conſulere ſenatum: &, ni prouinciam tibi, quam uolueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a uobis tribuni plebis poſtulo, inquit, ut ſententiam mihi ideo non dicenti, quòd ſi in meam ſententiam diſcedatur, non ſit ratum habiturus conſul, auxilio ſitis. Inde altercatio orta; cum conſul negaret, æquum eſſe tribunos intercedere, quo minus ſuo quiſque loco ſenator rogatus ſententiam diceret. Tribuni ita decreuerunt. Si conſul ſenatui de prouincijs permittit, ſtari eo quod ſenatus cenſuerit, placet: nec de ea re ferri ad populum patiemur. ſi non permittit, qui de ea re ſententiam recuſabit dicere, auxilio erimus. Conſul diem ad colloquendum cum collega petijt. Poſtero die permiſſum ſenatui eſt. Prouinciæ ita decretę. Alteri conſuli Sicilia, & triginta roſtratæ naues, quas C. Seruilius ſuperiore anno habuiſſet: permiſſumq́ue, ut in Africam, ſi id è republica eſſe cenſeret, traijceret. Alteri Bruttij, & bellum cum Annibale cum eo exercitu quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius, habuit, & ut L. Veturius & Q. Cæcilius ſortirentur inter ſe ue compararent, uter in Bruttijs duabus legionibus, quas conſul reliquiſſet, rem gereret: imperiumq́, in annum ei prorogaretur, cui ea prouincia eueniſſet. Et cæteris præter conſules, prætoresq́ue, qui exercitibus prouincijsq́. præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio ſorte euenit, ut cum conſule in Bruttijs aduerſus Annibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & fauore ſpectantium celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Aſdrubalis portandum miſſi. M. Pomponius Matho & Q. Catius, tulerunt coronam auream CC pondo, & ſimulacra ſpoliorum ex M. pondo argenti facta. Scipio cum, ut delectum haberet, neque impetraſſet, neque magnopere tetendiſſet, ut uoluntarios ducere ſibi milites liceret, tenuit. & quia impenſæ negauerat reipublicæ futuram claſſem, ſi, quæ à ſocijs darentur ad nouas fabricandas naues, acciperet, Etruriæ primum populi pro ſuis quiſque facultatibus conſulem adiuturos polliciti. Cærites frumentum ſocijs naualibus, com meatumq́. omnis generis, Populonienſes ferrum, Tarquinienſes lintea in uela, Volaterrani armamenta nauium & frumentum, Arretini XXX millia ſcutorum, galeas totidem, pila, gæſa, haſtas longas, millium quinquaginta ſummam pari cuiuſque generis numero expleturos: ſecures, rutra, falces, alueolos, molas, quantum in XL. longas naues opus eſſet: tritici centum & XX millia modium in uiaticum decurionibus remigibusq́. collaturos: Perufini, Cluſini, Ruſellani, abietem in fabricandas naues, & frumenti magnum numerum. abiete ex publicis ſiluis eſt uſus. Vmbriæ populi, Nurſiniq́ue, & Reatini, & Amiternini, Sabinusq́. omnis ager, milites polliciti. Marſi, Peligni, Marruciniq́. multi uoluntarij nomina in claſſem dederunt. Camertes cum æquo fœdere cum Romanis eſſent, cohortem armatam ſexcentorum hominum miſerunt. XXX nauium carinæ, XX quinqueremes, X quadriremes cum eſſent poſitæ, ipſe ita inſtitit operi, ut die quadrageſimoquinto, quàm

cx

A ex filuis detracta materia erat, naues instructæ armatæq; in aquam deductę sint. Profectus in Siciliam est XXX nauibus longis, uoluntariorum septem ferme millibus in naues impositi. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares uenit. ex eis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus præfuisset legionibus, ijs præesset, facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. Et prætores diuersi in prouincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem à Fossa græca ad mare uersam uendere quæstores iussi. indicio quoque permisso, qui ager ciuis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Seruilio præt. urb. negocium datum, ut Campani ciues, ubi cuique ex S. C. liceret, habitarent: animaduerteretq; in eos, qui alibi habitarent. Eadem æstate Mago Amilcaris filius ex minore Balearium insula, ubi hiber B narat, iuuentute lecta in classem imposita, in Italiam XXX ferme rostratis nauibus, & multis onerarijs XII millia peditum, duo ferme equitum traiecit: Genuamque, nullis præsidijs maritimam oram tutantibus, repentino aduentu cepit: inde ad oram Ligurum alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanterijs montanis. Igitur Pœnus, Sauone oppido alpino præda deposita, & decem longis nauibus in statione ad præsidium relictis, cæteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem traiecturum esse, ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis eius Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretij, ne frustra Asdrubale cum exercitu deleto biennio ante forent lætati, si par aliud inde bellum duce tantum mutato oriretur, curam ingenC teni accenderunt patribus. itaque & M. Liuium pro consule ex Etruria uolonum exercitum admouere Ariminum iusserunt: & Cn. Seruilio prætori negocium datum, ut, si è rep. censeret esse, duas urbanas legiones, cui imperio uideretur dato, ex urbe duci iuberet. M. Valerius Læuinus Aretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naues onerariæ Pœnorum ad LXXX circa Sardiniam ab Cn. Octauio, qui prouinciæ præerat, captæ. eas Cœlius frumento misso ad Annibalem, commeatuq. onustas, Valerius prædam Etruscam Ligurumq. montanorum captiuos Carthaginem portantes, captas tradit. In Bruttijs nihil ferme anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque, nisi quòd Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Iunonis Laciniæ templum æstatem Annibal egit: ibiq. aram condidit, dedicauitq. cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisq. literis insculpto.

D

EPITOME LIBRI XXIX.

*EX Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione missus, ingentem prædam reportauit: & manduta Massinissa Scipioni exposuit, conquerentis quòd nondum exercitum in Africam traiecisset. Bellum in Hispania finitum, uictore Romano, quod Indibilis excitauerat. ipse in acie occisus. Mandunius exposcentibus Romanis à suis deditus est. Magoni, qui in Gallia, & in Li*E*guribus erat, ex Africa & militum ampla manus missa, & pecunia quibus auxilia conduceret: præceptumq. ut se Annibali iungeret. Scipio à Syracusis in Bruttios traiecit: & Locros, pulso punico præsidio, fugatoque Annibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romam à Pesinunte oppido Phrygia, carmine in libris sibyllinis inuento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romam esset. tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. lapis erat, quem matrem deum incolæ dicebant. excepit P. Scipio Nasica, Cn. filius, eius qui in Hispania perierat, uir optimus à senatu iudicatus, adolescens nondum quæstorius: quoniam ita responsum habebatur, ut numen id ab optimo uiro reciperetur, consecraretur que. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminy legati quererentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos eorum & coniuges stuprauerat. Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Cum falsus rumor de P. Scipione pro consule, qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tamquam luxuriaretur: missis ob hoc legatis à senatu qui explorarent an ea uera essent, purgatus infamia Scipio in Africam traiecit senatus permissu. Syphax accepta in matrimonium Asdrubalis Gisgonis filia, amicitiæ, quam cum Scipione ipse iunxerat, renunciauit. Massanissa rex Massyliorum, dum pro*

Carthagi-

Carthaginienſibus in Hiſpania militat, amiſſo patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum ſæpe repetito, aliquot prælijs à Syphace rege Numidarum uictus, in totum priuatus eſt: & cum ducentis equitibus exul Scipioni ſe iunxit, & cum eo primo ſtatim bello Annonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio aduentu Aſdrubalis & Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum uenerāt, ab obſidione Vticæ depulſus, hiberna communiuit. Sempronius conſul in agro Crotonienſi proſpere aduerſus Annibalem pugnauit. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt ciuium capita CCLXV millia. Inter cenſores M. Liuium & C. Neronem notabilis diſcordia fuit. nam & Claudius Liuio collegæ equum ademit, quod à populo Romano damnatus, actusq́. in exilium fuerat. & Liuius Claudio, quòd falſum in ſe teſtimonium dixiſſet, & quòd non bona fide ſecum in gratiam rediſſet. idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit: quod & innocentem ſe damnaſſent, & poſtea conſulem cenſoremq́. feciſſent.

LIBER XXIX.

SCIPIO poſteaquam in Siciliam uenit, uoluntarios milites ordinauit centuriauitq́ue. ex ijs trecentos iuuenes florentes ætate, & uirium robore inſignes circa ſe habebat, ignorantes quē ad uſum neque centuriati, neque armati ſeruarentur. tum ex totius Siciliæ iuniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui ſecum in Africam traijcerent, legit, diemq́. ijs, qua equis armisq́. inſtructi atque ornati adeſſent, edixit. Grauis ea militia procul domo terra mariq́. multos labores, magna pericula allatura uidebatur: neque ipſos modo, ſed parentes cognatosq́. eorum ea cura angebat. Vbi dies quæ edicta erat, aduenit, arma equosq́. oſtenderunt. tum Scipio renunciari ſibi dixit, quoſdam equites Siculorum tanquam grauem & duram horrere eam militiam. ſi qui ita animati eſſent: malle eos ſibi iam tunc fateri, quàm poſtmodum querentes, ſegnes atque inutiles milites reipublicæ eſſe. expromerent quid ſentirent. cum bona uenia ſe auditurum. Vbi ex his unus auſus eſt dicere: ſe prorſus, ſi ſibi utrum uellet liberum eſſet, nolle militare: tum Scipio ei. Quando igitur adoleſcens quid ſentires non diſſimulaſti, uicarium tibi expediam, cui tu arma equumq́. & cætera inſtrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo tradito armisq́ue. Læto conditionem accipienti, unum ex CCC, quos inermes habebat, tradit. Vbi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris cæteri uiderunt: ſe quiſque excuſare, & uicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites ſubſtituti ſine publica impenſa. docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipſum militaturum, qui ita non feciſſet. Egregiam hanc alam equitum euaſiſſe ferunt, multisq́. prælijs rempub. adiuuiſſe. Legiones inde cum inſpiceret, plurimorum ſtipendiorum ex ijs milites delegit, maxime qui ſub duce Marcello militauerant. quos cum optima diſciplina inſtitutos credebat, tum etiam ab longa Syracuſarum obſidione peritiſſimos eſſe urbium oppugnandarum. nihil enim paruum, ſed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida diſpertit: frumentum Siculorum ciuitatibus imperat: ex Italia aduecto parcit: ueteres naues reficit, & cum ijs C. Lælium in Africam prædatū mittit, nouas Panormi ſubducit, quia ex uiridi materia raptim factæ erant, ut in ſicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracuſas nondum ex magnis belli motibus ſatis tranquillas uenit. Græci res à quibuſdam Italici generis eadem ui, qua per bellum ceperant, retinentibus, conceſſas ſibi ab ſenatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicam fidem, partim edicto, partim iudicijs etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis, ſuas res Syracuſanis reſtituit. Non ipſis tantum ea res, ſed omnibus Siciliæ populis grata fuit, eoq́. enixius ad bellum adiuuerunt. Eadem æſtate in Hiſpania coortū ingens bellum, cōciente Illergete Indibili, nulla alia de cauſa, quàm per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. Eum ſupereſſe unum ducem Romanis, cæteris ab Annibale interfectis, rebantur. eo nec, in Hiſpaniam, cæſis Scipionibus, alium quem mitterent, habuiſſe: & poſteaquam in Italia grauius bellum urgeret, aduerſus Annibalē eum accerſitum. præterquam quod nomina tantum ducum in Hiſpania Romani haberent, exercitum

A citum quoque inde ueterem deductum. trepida omnia & inconditam turbam tironum esse. nunquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. seruitum ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec inuicem his, aut illis, sed interdum utrisque simul. pulsos ab Romanis Carthaginienses: ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: ut ab omni externo imperio soluta in perpetuũ Hispania in patrios rediret mores rursusq;. Hæc taliaque dicendo, non populares modo, sed Ausetanos quoque, uicinam gentem, concitat, & alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies XXX millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanorum agrum, quò edictum erat, conuenerunt. Romani quoque imperatores, L. Lentulus, & L. Manlius Acidinus, ne gliscéret, prima negligendo, bellum: iunctis & ipsi exercitibus per agrum Ausetanum hostico tanquam pacato clementer ductis militibus, ad sedem hostium peruenere. trium millium spatio

B procul à castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequicquam est tentatum. ut discederetur ab armis. deinde cũ in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu, prælium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam euentu. Sole oriente postero die armati instructiq;. omnes mille ferme passus procul à castris Romanis aciem ostendere. Medij Ausetani erant. cornua, dextrum Illergetes, læuum ignobiles tenebant Hispani populi. inter cornua & mediam aciem interualla patentia satis late fecerunt, qua equitatum, ubi tẽpus esset, emitterent. Et Romani more suo exercitum cum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter legiones & ipsi patentes equiti relinquerent uias. Cæterum Lentulus ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem interuallis hostium aciem equites emisisset: Ser. Cornelio, tribuno militum, imperat, equites per patentes in hostium acie uias immit

C tere equos iubeat. ipse, cœpta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in leuo cornu aduersus Illergetes locata erat, tertiamdecimam legionem ex subsidijs in primam aciem firmamentum ducit. posteaquã æquata ibi pugna est, ad L. Manlium inter prima signa hortantem, ac subsidia quibus res postulabat locis inducentem, uenit. indicat, tuta ab læuo cornu esse: iam missum ab se Ser. Corneliũ procella equestri hosteis circumfusurum. Vix hæc dicta dederat, cum Romani equites in medios inuecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum uiam immittendi equos clauserunt. itaque, omissa pugna equestri, ad pedes Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordines, & trepidationem pauoremque, & fluctuantia uiderunt signa, hortantur, orant milites, ut perculsos inuadant, neu restitui aciẽ patiantur. Non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus Indibilis ipse cum

D equitibus ad pedes digressis ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi aliquandiu atrox pugna stetit. tandem postquam ij qui circa regem seminecem restantem, deinde pilo terræ affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt; tum fuga passim cœpta, plures cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerũt Romani. nec ante abscessum est, quàm castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, DCCC ferme capti. Romanorũ sociorumq;. paulo amplius CC, maxime in læuo cornu ceciderunt. Pulsi castris Hispani; at qui ex prælio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisq;. ciuitates redierunt. Tũ à Mandonio euocati in concilium, contestatiq;. ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemq;. faciendam censuerunt. Quibus culpam in auctores belli Indibilẽ cæterosq;. principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusq;. ar

E ma, & dedentibus sese, responsum est: in deditionẽ ita accipi eos, si Mandonium cæterosq;. belli concitores tradidissent uiuos. sin minus, exercitus se in agrum Illergetum Ausetanorumque, & deinceps aliorum populorum ducturos. Hæc dicta legatis, renunciataq;. in concilium. Ibi Mandonius cæteriq;. principes comprehensi traditi ad supplicium. Hispanis populis reddita pax: stipendium eius anni duplex, & frumentum sex mensium imperatum, sagaque & togæ exercitui: & obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu, haud magno motu intra paucos dies concito & compresso, in Africam omnis terror uersus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium cum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque nauales duxit. Omnibus pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata, nuncijque trepidi Carthaginem terrore ingenti compleuere,

compleuere, classem Romanam, Scipionemque imperatorem (& fama fuerat iam in Siciliam transgressum) aduenisse. Nec, quot naues uidissent, nec, quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in maius metu augente accipiebant. itaq. primo terror pauorq;, deinde mœstitia animos incessit: tantum fortunam mutasse, ut qui modo ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent, uictores stratis tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut ui aut uoluntate in deditionē accepissent: ij, uerso Marte, Africæ populationes, & obsidionem Carthaginis uisuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium iuuentutem præbuisse, maiorem semper frequentioremque pro tot cæsis exercitibus subolescentem: cæterum suam plebē imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum, Massanissam aperta defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilij esse. nec Magonem ex Gallia mouere tumultus quicquam, nec coniungere se Annibali: & Annibalem ipsum iam & fama senescere, & uiribus. In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans reuocauit ad consultandum quonam modo obuiam præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisq. haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum conuehere, tela arma parare, instruere naues, ac mittere ad Hipponem aduersus Romanam classem. Iam hæc agentibus nuncius tandem uenit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorū satis sint, transuectas, summam belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittrique ad Syphacem legationes, aliosque regulos firmandæ societatis causa cœptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam aut Italiam traijceret. Missi & ad suos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent. ad Magonem non legati modo, sed XXV naues longæ, sex millia peditū, octingenti equites, septem elephanti, ad hæc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Romam exercitum admoueret, coniungeretque se Annibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque. cum ad Lælium prædas ingētes ex agro inermi ac nudo præsidijs agentem Massanissa fama Romanæ classis excitus cum equitibus paucis uenit. Is segniter rem agi à Scipione questus, quòd non iam exercitum in Africam traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certum haberet, si spaciū ad sua ut uelit componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur ac stimularet Scipionem ne cessaret. se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. nec ipsi Lælio morandū in Africa esse. classem credere profectam à Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutum esset contrahi certamen. Ab hoc sermone dimisso Massanissa, Lælius postero die naues præda onustas ab Hippone soluit: reuectusque in Siciliam mandata Massanissæ Scipioni exposuit. Eisdē ferme diebus naues, quæ ab Carthagine ad Magonē missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In ijs locis tum forte Mago tenebat classem. qui legatorum auditis uerbis iubentium exercitus quammaximos comparare, exemplo Gallorum & Ligurum (nanque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. & missum se ad eos uindicandos in libertatem air; & ut ipsi cernant, mitri sibi ab domo præsidia: sed quantis uiribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorū potestate esse. duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis scire Sp. Lucretium se cum M. Liuio iuncturum. mulra millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli summam ad id suam uoluntatem esse dicere. sed cum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxilijs adiutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrinque exercitus in agrum suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adiuuari posset. Liguribus, quòd procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse: illos armare iuuentutem, & capessere pro parte bellum æquum esse. Ligures haud abnuere. tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occulte ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Liuius exercitum uolonū ex Etruria in Galliam traducit: iunctusq. Lucretio, si Mago ex Liguribus propius urbē moueat,

A moueat, obuiam ire parat: si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem statione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus. Post reditum ex Africa C. Lælij, & Scipione stimulato Massanissæ adhortationibus, & militibus prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traijciendum quamprimum, interuenit maiori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciuerat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ eius rei ex minima re affulsit: quòd latrocinij magis more, quàm iusto bello, in Bruttijs gerebatur res, principio ab Numidis facto, & Bruttijs non societate magis Punica, quàm suopte ingenio, promptis in eum morem, postremo Romani quoque milites iam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab ijs egressi quidam urbe Locrenses, circumuenti, Rhegiumq́. abstracti fuerant. in eo captiuorum numero fabri quidam fuere, assueti

B forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. ij cogniti ab Locrensium principibus, qui exulabant Rhegij, pulsi ab aduersa factione, quæ Annibali Locros tradiderat, cum cætera percunctantibus, (ut mos est ijs, qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent: spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se ijs tradituros, ibi se habitare, fidemq́. sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse. Itaque ut qui simul desiderio patriæ agerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo ijs remissisque, cum ordinem agendæ rei composuissent, signaq́. quæ procul edita obseruarent: ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exulum erat, referentes ibi promissa captiuorum, cum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent: tribuni militum cum ijs M. Sergius & P. Matienus missi: iussiq́. ab Rhegio tria millia militum Locros ducere. & Q. Pleminio proprætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio,

C scalas ad edictam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex loco unde conuenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas cũ demisissent, pluribusq́. simul locis scandentes accepissent, priusquã clamor oriretur, in uigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorũ gemitus primo morientium exauditus: deinde subita consternatio ex somno & tumultus, cum causa ignoraretur, postremo certior res, alijs excitantibus alios, iamq́. ad arma pro se quisque uocabat. hostes in arce esse: & cædi uigiles. oppressiq́. forent Romani, nequaquã numero pares: ni clamor ab ijs, qui extra arcem erant, sublatus, incertus unde accidisset, omnia uana augente nocturno tumultu fecisset. Itaque uelut plena iam hostium arce territi Pœni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, uictoribus præmium in medio positam. Ex

D arcibus duabus prælijs quotidie leuibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præsidio præerat: & accersentes ex propinquis locis subsidia, copias augebant. Ipse postremo ueniebat Annibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrensium multitudo exacerbata superbia atque auaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset. Scipio, ut nunciatum est, in maiore discrimine Locris rem uerti, ipsumq́. Annibalem aduentare: ne præsidium etiam periclitaretur haud facili inde receptu, & ipse a Messana, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, cum primum æstu fretum inclinatum est, naues mari secundo transmisit. Et Annibal à Buthroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuncio præmisso, ut sui luce prima summa ui prælium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, auersis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrederetur: ubi luce cœptam inuenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locum arctum impediturus, uoluit: ne-

E que scalas, quibus scanderent muros, attulerant. sarcinis in aceruum coniectis, cùm haud procul muris, ad terrorem hostium, aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circũequitabat urbem. dum scalæ, quæq́. alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad uisendum, qua maxime parte aggrederetur, progressus ad murum, scorpione ictus, qui proximus eum forte steterat. territus inde tam periculoso casu, receptui canere cum iussisset, castra procul ab ictu teli communijt. Classis Romana à Messana Locros multa die superante accessit. expositi omnes nauibus: & ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce à Pœnis pugna. & Annibal iam scalis, alijsque omnibus ad oppugnationem paratis subibat muros, cum repente in eum nihil minus, quàm tale quicquam, timentem, patefacta porta erumpunt Romani, ad CC improuidos cum inuasissent, occidunt.

Ff cæteros

Anibal ... contendit.

cæteros Annibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit: nuncioq́. misso ad eos qui in arce erant, ut sibimetipsis consulerent, noctе motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni iniecto tectis quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugæ simili cursu ante noctem assecuti sunt. Scipio ut & arcem relictam ab hostibus, & uacua uidit castra, uocatos ad concionem Locrenses grauiter ob defectionem incusauit: de au ctoribus supplicium sumpsit, bonaq́. eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem aduersus Romanos concessit. publice nec dare nec eripere se quicquam Locrensi bus dixit. Romam mitterent legatos. quam senatus æquum censuisset, eam fortunam habituros. illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quàm sub amicis Carthaginiensibus fuerint. Ipse Q. Plemi nio legato, præsidioq́. quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus ue nerat copijs Messanam traiecit. Ita superbe crudeliterq́. habiti Locrenses à Carthaginien sibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas iniurias non æquo modo animo pati, sed prope libenti uideri possent. uerumenimuero tantum Pleminius Amilcarem præ sidij præfectū, tantum præsidiarij milites Romani Pœnos scelere atque auaritia superaue runt, ut non armis, sed uitijs uideretur certari. nihil omnium quæ inopi inuisas opes po tentioris faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce, aut à militibus. in corpora ipso rum, in liberos, in coniuges infandæ contumeliæ editæ. Iam auaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modo templa uiolata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate thesauri: præterquam quòd à Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegij sui manu bias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naues laceratæ naufragiis nihil in terram integri, præter sacram pecuniam deæ, quam asportabant, extulerunt: tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea uiolatione templi furorem obiecit: atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili uertit. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminij miles fugiens, se quentibus quorum erat, obuius forte Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui cum iussu tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde & clamor, pugna postremo or ta inter Pleminij milites tribunorumq́ue, ut suis quisque opportunus aduenerat, multi tudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminij milites, cum ad Pleminium, cruorem & uulnera ostentantes, non sine uociferatione atque indignatione concurrissent, pro bra in eum ipsum iactata in iurgijs referentes, accensus ira, domo sese proripuit: uoca tosq́. tribunos nudari, ac uirgas expediri iubet. Dum spoliandis ijs (repugnabant enim, militumq́. fidem implorabant) tempus teritur, repente frequentes milites feroces re centi uictoria ex omnibus locis, uelut aduersus hostes ad arma conclamatum esset, con currerunt. & cum uiolata iam uirgis corpora tribunorum uidissent, tum uero in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non maiestatis modo, sed etiam hu manitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum multatis, faciunt: tum ipsum ab suis interceptum & seclusum hostiliter lacerant, & prope exanguem, na so auribusq́. mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio post paucos dies Locros exeri aduectus, cum causam Pleminij & tribunorum audisset, Pleminio noxa libe rato, relictoq́. in eiusdem loci præsidio, tribunis sontibus iudicatis, & in uincula conie ctis, ut Romam ad senatum mitterentur. Messanam atque inde Syracusas redit. Plemi nius impotens iræ, neglectam ab Scipione & nimis leuiter latam suam iniuriam ratus: nec quenquam æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset: tribunos attrahi ad se iussit, laceratosq́. omnibus, quę pati corpus ullum potest, supplicijs, interfecit: nec satiatus uiuorum pœna, insepultos proiecit. Simili crudelitate & in Lo crensium principes est usus, quos ad conquerendas iniurias ad Scipionem profectos au diuit. et quæ antea per libidinem atque auaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque inuidiæ non sibi modo, sed etiam imperatori es se. Iam comitiorū appetebat tempus: cum à P. Licinio consule literæ Romam allatæ sunt: se, exercitumq́. suum graui morbo afflictari: nec sublisti potuisse, nisi eadem uis mali, aut grauior etiā in hostes ingruisset. itaque quoniam ipse uenire ad comitia non posset. si ita patribus uideretur, se Q. Cecilium Metellū dictatorem comitiorum causa dictutum, exer citum

A citum Q. Cæcilii dimitti è republica esse. nam neque usum eius ullum in præsentia esse, cum Annibal iam in hiberna suos receperit: & tantam incessisse in ea castra uim morbi, ut,nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus uideatur. Ea consuli à patribus facienda,ut è republica fide q. sua duceret,permissa. Ciuitatem eo tempore repens religio inuaserat, inuento carmine in libris Sibyllinis,ptopter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inspectis. Quandocunque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset,eum pelli Italia uinciq. posse, si mater Idæa Pessinunte Romam aduecta esset. Id carmen ab decéuiris inuentum eo magis patres mouit, quòd & legati, qui donum Delphos pottauerant, referebant, & sacrificanribus ipsis Pythio Apollini, omnia læta exta fuisse: & responsum oraculo editum,maiorem multo uictoriam, quàm cuius ex spolijs dona portárent,adesse populo Romano. In eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis uelut præ

B sagiétem animum de fine belli,quòd depoposcisset prouinciã Africam. Itaque quo maturius,fatis omnibus,oraculisq. portendentis se uictoriæ compotes fietent, cogitare, quæ ratio trãsportandę Romam Deæ esset. Nullas dum in Asia socias ciuitates habebat populus Romanus:tamen memores,Esculapium quoque ex Græcia quondam hauddum ullo fœdete sociata,ualetudinis populi causa,accersitũ: & iam cum Attalo rege propter commune aduersus Philippum bellum cœptam amicitiam esse,facturum eum quæ posset, populi Romani causa:legatos ad eũ decernunt, M. Valerium Læuinum, qui bis consul fuerat,ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium,Ser. Sulpicium Galbam ædilicium, duos quæstorios, C. Tremellium Flaccũ,& M. Valerium Faltonem. His quinque naues quinqueremes,ut ex dignitate populi Romani aditent tertas,ad quas cõcilianda maiestas nomini Romano esset,decernunr. Legati Asiam petentes,protinus Delphos

C cum exscendissent,oraculum adierunt, cõsulentes,ad quod negocium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem populoq. Romano portenderet. Responsum esse ferunt, per Attalum regem compotes eius fore,quod peterent. cum Romam deam deuexissent, tum curarent,ut eam,qui uir optimus Romæ esset,hospitio accipetet. Pergamum ad regẽ uenerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit:sacrumq. ijs lapidem,quem matrem deum incolæ esse dicebant,tradidit,ac deportare Romam iussit. Remissus ab legatis M. Valerius Falto nunciauit deam apportari; quærendum uirum optimũ in ciuitate esse,qui eam rite hospitio acciperet. Q. Cæcilius Metellus dictatot ab consule in Bruttijs comitiorum causa dictus,exercitusq. eius dimissus, magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sẽpronius Tuditanus absens,cum prouinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti.

D Claudius Nero, M. Martius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitijs, perfectis dictator sese magistratu abdicauit. Ludi Romani ter, plebeij septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelij Lentuli. Lucius Hispaniam prouinciam habebat: absens creatus,absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus,& M. Iunius Pennus plebeij ædiles fuerunt. Aedẽ Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, septimodecimo anno postquam à patre eius primo consulatu uota in Gallia ad Clastidiũ fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Aemilius Regillus. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. itaque Philippus Aetolos desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio,quibus uoluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem. quod nisi omni ui perficere maturasset,bellantem eum cum Aetolis P. Sempronius pro cõsule, successor imperii missus Sulpicio cum decem millibus peditum,& mille equitibus, & tri-

E gintaquinque rostratis nauibus,haud paruum momentum ad opem ferendam socijs, oppressisset. Vixdum pace facta,nuncius regi uenit. Romanos Dyrrhachium uenisse: Parthinosq. & propinquas alias gentes motas esse ad spem nouandi res: Dimallumq. oppugnari eò se auerterant Romani ab Aetolorũ,quò missi erant,auxilio:irati,quòd sine auctoritate sua aduersus fœdus cum rege pacem fecissent. Ea cum audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentibus populisq. oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit, quò Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum & XV nauibus in Aetoliam ad uisendas res,pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatum uastauit, & ad urbem admotis copijs, potestatem pugnæ Romano fecit. quem postea quam quietum muros tantummodo tueri uidit: nec satis fidens uiribus,ut ur

bem oppugnaret,& cum Romanis quoque,sicut cum Aetolis, cupiens pacem, si posset, sin minus,inducias facere,nihil ultra irritatis nouo certamine odijs in regnum se recepit. Per idem tempus,tædio diutini belli,Epirotæ,tentata prius Romanorum uoluntate,lega tos de pace communi ad Philippum misere,satis confidere conuenturam eam, affirmantes,si ad colloquium cum P. Sempronio, imperatore Romano uenisset. Facile impetratum,(neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus)ut in Epirum transiret. Phœnice urbs est Epiri. ibi prius collocutus rex cum Eropo,& Derda,& Philippo, Epirotarum prætoribus,postea cum P.Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Aminander, Athamanum rex,& magistratus alii Epirotarum,& Acarnanum. Primus Philippus prætor uerba fecit,& petiit simul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentq. eam Epirotis ueniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit,ut Partini, & Dimallum,& Bargulum,& Eugenium Romanorum essent,addito quod missis Romam legatis ab senatu impetrassent,ut Macedoni accederent. In eas conditiones cum pax conuenisset,ab rege fœderi ascripti,Prusia Bithyniæ rex,Achæi,Bœoti,Thessali,Acarnanes,Epirotæ: ab Romanis,Ilienses,Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei,Messenii,Athenienses.Hæc conscripta consignataq. sunt,& in duos menses induciæ factæ,donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem iuberet. Iusseruntq. omnes tribus,quia,uerso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia leuari bellis uolebant. P.Sempronius,pace facta,ad consulatum Romam decessit. M. Cornelio P.Sempronio consulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) prouinciæ,Cornelio Etruria cum uetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut nouas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus,M.Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia. M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia euenit. P. Scipioni cum eo exercitu cumq. ea classe quam habebat,prorogatum in annum imperium est. Item P.Licinio,ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret,quoad,eum in prouincia cum imperio morari consuli è republica uisum esset. Et M.Liuio,& Sp.Lucretio cum binis legionibus,quibus aduersus Magonem Galliæ præsidio fuissent,prorogatum imperiũ est. Et Cn. Octauio,ut,cum Sardiniam legionemq. Ti.Claudio tradidisset, ipse nauibus longis XL maritimã oram,quibus finibus senatus censuisset,tutaretur. M.Põponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretæ. T.Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam pro prætoribus, sicut priore anno,cum uetere uterque præsidio, obtinerent. De Hispaniæ imperio,quos in eam prouinciam duos proconsulibus mitti placeret,latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L.Cornelium Lẽtulum,& L.Manlium Acidinum pro consulibus,sicut priore anno tenuissent,obtinere eas prouincias iusserunt. Consules delectum habere instituerunt & ad nouas scribendas in Bruttios legiones, & cæterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum. Quanquam nondum aperte Africa prouincia decreta erat,occultantibus id,credo, patribus, ne præscirent Carthaginienses:tamen in eam spem erecta ciuitas erat,in Africa eo anno debellatum iri,finemq. bello Punico adesse.Impleuerat ea res superstitione animos: proniq. & ad nuncianda,& ad credenda prodigia erant.eo plura uulgabantur: duos soles uisos:& nocte interluxisse: & facem Setiæ ab ortu Solis in occidentem porrigi uisam. Tarracinæ portam, Anagniæ & portam,& multis locis murum de cœlo tactum. in æde Iunonis sospitæ Lanuuij cum horrendo fragore strepitum editum. Eorum procurandorum causa, diem unum supplicatio fuit: & nouẽdiale sacrum,quòd de cœlo lapidatum esset,factum. Eò accessit consultatio de matre Idæa accipienda. quam præterquam quòd M. Valerius unus ex legatis regressus actutum in Italia fore nunciauerat, recens nuncius aderat Tarracinæ iam esse. Haud paruæ rei iudicium senatum tenebat, qui uir optimus in ciuitate esset. ueram certe uictoriam eius rei sibi quisque mallet, quàm ulla imperia honoresúe suffragio seu patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, iudicauerunt in tota ciuitate uirum optimum esse. Id quibus uirtutibus inducti ita iudicauerint. sicut proditum memoriæ à proximis temporum illorum scriptoribus libens posteris tradiderim: ita meas opiniones, coniectando rem uetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam obuiam ire deæ iussus: isq. eam de naue accipere,& in terram elatam tradere ferendã matronis.

AN. DXLVI.

F G H I K

tronis.

A tronis. Postquam nauis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat iussus. in salum naue euectus, ab sacerdotibus deam accepit, attulitq. in terram. Matronæ primores ciuitatis, inter quas unius Claudiæ Quinctæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (ut traditur) ante fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa ciuitate obuiam, turibulis ante ianuas positis quà præferebatur, atque accenso thure, precantibus ut uolens propitiaq. urbem Romam iniret, in ædem Victoriæ, quæ est in palatio, pertulere deam pridie idus Aprilis: isq. dies festus fuit. populus frequens dona deæ in palatium tulit, lectisterniumque, & ludi fuere, Megalesia appellata. Cum de supplemēto legionum quæ in prouinciis erant, ageretur, tempus esse à quibusdam senatoribus subiectum est, quæ dubiis in rebus utcunque tolerata essent, ea, dempto iam tandem deum benignitate metu, non ultra

B pati. Erectis expectatione patribus, subiecerunt, colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fuluio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme sextum uacationē militiæ, quasi honoris & beneficii causa habere: cū interim boni obedientesq. socii pro fide atque obsequio imperii Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent. Sub hanc uocem nou memoria magis patribus renouata rei prope iam oblitteratæ: quā ira irritata est. Itaqne nihil prius referre consules passi, decreuerunt, ut consules magistratus, denosq. principes Nepet, Sutrio, Ardea, Calibus: Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna (eæ nanque coloniæ in ea causa erant) Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret, & equites centenos uicenos. si qua cum numerum equitum explere non posset,

C pro equite uno treis pedites liceret dare. pedites equitesque, quam locupletissimi legerentur, mitterenturq. ubicunque extra Italiam supplemento opus esset. si qui ex iis recusarent, retineri eius coloniæ magistratus legatosq. placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea ijs coloniis tria millia æris, asses singulos imperari, exigiq. quotānis: censumq. in ijs colonijs agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferriq. Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus primoribusq. earum coloniarum, consules cum milites stipendiumq. imperassent, alij aliis magis recusare ac reclamare. negare, tantum militum effici posse: uix, si simplum ex formula imperetur, enixuros. orare, atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se quare perire merito deberēt, admisisse. sed si

D pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quàm haberent, posse efficere. Consules obstinati manere legatos Romæ iubent, magistratus ire domos ad delectus habendos: nisi summa militum quæ imperata esset Romam adducta, neminem ijs senatum daturum. Ita præcisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in ijs duodecim colonijs, per longam uacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus. Altera item res, prope æque longo neglecta silentio, relata à Marco Valerio Læuino est: qui priuatis collatas pecunias se ac M. Claudio Marcello consulibus, reddi tandem, ęquum esse dixit. nec mirari quenquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse. nam præterquam quòd aliquid proprie ad consulem eius anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente. Grata ea patribus admoni-

E tio fuit. iussisq. referre consulibus, decreuerunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solueretur: primam præsentē ij qui tum essent, duas tertij, & quinti consules numerarent. Omnes deinde alias curas una occupauit, postquam Locrensium clades, quæ ignotæ ad eam diem fuerant, legatorum aduentu uulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminij scelus, quàm Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominū irritauit. Decem legati Locrensiū obsiti squalore & sordibus, in Comitio sedentibus consulibus, uelamenta supplicum, ramos oleæ (ut Græcis mos est) porrigētes, ante tribunal cū flebili uociferatione humi procubuerūt. Quærentibus cōsulibus, Locrenses se dixerunt esse, ea passos à Q. Pleminio legato Romanisq. militibus: quæ pati ne Carthaginiēses quidem uelit populus Romanus. orare, ut sibi patres adeūdi, deplorandiq. ærumnas suas potestatē facerēt. Senatu dato, maximus natu

ex his, Scio, inquit, quanti æstimentur nostræ apud uos querelæ patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probe sciatis, & quo modo proditi Locri Annibali sint, & quo modo pulso, Annibalis præsidio, restituti in ditionem uestram, quippe si & culpa defectionis procul à publico consilio absit, & reditum in uestram ditionem appareat non uoluntate solum, sed ope etiam ac uirtute nostra, magis indignemini, bonis ac fidelibus socijs tam atroces atque indignas iniurias ab legato uestro militibusq. fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia; unius, ut coram P. Scipione qui Locros recepit, quiq. omnium nobis recte perperamq. factorum est testis, agatur: alterius, quòd qualescunque sumus, tamen hæc, quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare P. C. nos, cum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda, indigna & à præfecto præsidij Amilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse: sed quid illa sunt collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona uenia quæso audiatis P. C. id, quod inuitus eloquar. In discrimine est nunc humanum omne genus utrum uos, an Carthaginienses principes orbis terrarum uideat, sed si ex iis quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut à uestro præsidio nunc quàmaxime patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi, quàm uos, dominos præoptet. Et tamen uidete, quemadmodum Locrenses in uos animati sint. Cum à Carthaginiensibus iniurias multo minores acciperemus, ad uestrum imperatorem confugimus: cum à uestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam alio, quàm ad uos, querelas detulimus. Aut uos respicietis perditas res nostras P. C. aut ne ab diis quidem immortalibus quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recuperandos à Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est præsidio. in hoc legato uestro (dant enim animum ad loquendum libere ultimæ miseriæ) nec hominis quicquam est P. C. præter figuram & speciem, neque Romani ciuis præter habitum, & sonum latinæ linguæ. pestis ac bellua immanis, qualem fretum quondam quo ab Sicilia diuidimur, ad perniciem nauigantium circumsedisse fabulæ fuerunt. Ac si scelus, libidinem, & auaritiam solus ipse exercere in socios uestros satis haberet, unam profundam quidem uoraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesq. uestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse uoluit) Pleminios fecit. omnes rapiunt, spoliant, uerberant, uulnerant, occidunt, constuprant matronas, uirgines, ingenuos raptos ex complexu parentum. quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur, dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur, qui nesciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus: aut illos qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exequi possum, nec uobis operæ est audire singula, quæ passi sumus. communiter omnia complectar. Nego domum ullam Locris, nego quenquam hominem expertem iniuriæ esse: nego ullum genus sceleris, libidinis, auaritiæ superesse, quod in ullo qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus ciuitatis sit detestabilior: cum hostes bello urbem cepere, an cum exitiabilis tyrannus ui atque armis oppressit. omnia quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus, & nunc quammaxime patimur, P. C. omnia quæ crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos ciues edunt, Pleminius in nos, liberosq. nostros & coniuges edidit. Vnum est, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat: & uos audire, & exoluere remp. uestram religione, si ita uobis uidebitur, uelimus P. C. Vidimus enim, cum quanta cæremonia non uestros solum colatis deos, sed etiam externos accipiatis. Fanū est apud nos Proserpinæ, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad uos peruenisse Pyrrhi bello: qui cum Sicilia rediens Locros classe præterueheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem nostram erga uos in ciuitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpinæ intactos ad eam diem, spoliauit: atque ita pecunia in naues imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo euenit P. C? classis postero die fœdissima tempestate lacerata: omnesq. naues, quæ sacram pecuniam habebant, in litora nostra eiectæ sunt. qua tanta clade edoctus tandem deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem inquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit. nec tamen illi unquam post ea prospere quicquam euenit: pulsusq. Italia, ignobili atque inhonesta morte

A morte temere nocte ingreſſus Argos occubuit. Hæc cum audiſſet legatus ueſter, tribuniq́. militum, & mille alia, quæ non augendæ religionis cauſa, ſed præſentis deæ numine ſæpe comperta nobis maioribusq́. noſtris, referebantur: auſi ſunt nihilo minus ſacrilegas admouere manus intactis illis theſauris: & nefanda præda ſeipſos ac domos contaminare ſuas, & milites ueſtros. quibus per uos fidemq́. ueſtram P. C. priuſquam eorum ſcelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei geſſeritis: ne quod piaculi commiſerunt, non ſuo ſolum ſanguine, ſed etiam publica clade luant. quanquã ne nunc quidẽ P. C. aut in ducibus, aut in militibus ueſtris ceſſat ita dea. aliquoties iam inter ſe ſignis collatis concurrerunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant. non acrius cum Carthaginienſibus, quàm ipſi inter ſe ferro dimicauerunt. præbuiſſentq́. occaſionem furore ſuo Locros recipiendi Annibali, ni accitus à nobis Scipio interue-
B niſſet. At hercule milites contractos ſacrilegio furor agitat, in ducibus ipſis puniendis nullum deæ numen apparuit. imo ibi præſens maxime fuit. uirgis cæſi tribuni ab legato ſunt. legatus deinde inſidijs tribunorum interceptus, præterquã quòd toto corpore laceratus, naſo quoque auribusq́; deciſis exanguis eſt relictus. recreatus deinde legatus ex uulneribus tribunos militum in uincula coniectos, dein uerberatos, ſeruilibusq́. omnibus ſupplicijs cruciatos occidit: mortuos deinde prohibuit ſepeliri. Has dea pœnas à templi ſui ſpoliatoribus habet: nec ante deſinet omnibus eos agitare furiis, quàm repoſita ſacra pecunia in theſauris fuerit. Maiores quondam noſtri graui Crotonienſium bello, quia extra urbem templum eſt, transferre in urbem eam pecuniam uoluerunt. nocte audita ex delubro uox eſt, abſtinerent manus; deam ſua templa defenſuram, quia mouendi inde theſauros incuſſa erat religio, muro circundare templum uoluerunt. ad aliquantum
C iam altitudinis excitata erant mœnia, cum ſubito collapſa ruina ſunt. Sed & nunc, & ſæpe alias dea ſuam ſedem, ſuumq́. templum aut tutata eſt, aut à uiolatoribus grauia piacula exegit. noſtras iniurias nec poteſt, nec poſſit alius ulciſci, quàm uos P. C. ad uos, ueſtramq́. fidem ſupplices confugimus. nihil noſtra intereſt, utrum ſub illo legato, ſub illo præſidio Locros eſſe ſinatis, an irato Annibali & Pœnis ad ſupplicium dedatis. Non poſtulamus, ut extemplo nobis, ut de abſente, ut in dicto cauſa credatis. ueniat, coram ipſe audiat, ipſe diluat. ſi quicquam ſceleris, quod homo in homines edere poteſt, in nos prætermiſit; non recuſamus, quin & nos omnia eadem iterum, ſi pati poſſumus, patiamur, & ille omni diuino humanoq́. liberetur ſcelere. Hæc cùm ab legatis dicta eſſent, quæſiſſetq́. ab iis Q. Fabius, detuliſſentné eas querelas ad P. Scipionem, reſponderunt: miſſos legatos eſſe, ſed eum belli apparatu occupatum eſſe: & in Africam aut iam traieciſſe, aut intra pau-
D cos dies traiecturum. & legati gratia quanta eſſet apud imperatorem, expertos eſſe, cum inter eũ & tribunos cognita cauſa, tribunos in uincula coniecerit: legatum æque ſontem, aut magis etiam, in ea poteſtate reliquerit. Iuſſis excedere è templo legatis, non Pleminius modo, ſed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius natum ad corrumpendam diſciplinam militarem arguere. ſic & in Hiſpania plus prope per ſeditionem militum, quàm bello, amiſſum. externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & ſæuire in eos. Sententiam deinde trucẽ orationi adiecit: Pleminium legatum uinctum Romam deportari placere, & ex uinculis cauſam dicere: ac, ſi uera forent, quæ Locrenſes quererentur, in carcere necari, bonaq́. eius publicari. P. Scipionem, quòd de prouincia deceſſerit iniuſſu ſenatus, reuocari, agiq́. cũ tribunis plebis, ut de imperio eius abrogando ferrent ad populum. Locrenſibus coram ſenatum reſpondere: quas iniurias
E ſibi factas quererentur, neque ſenatum neque populum Romanum factas uelle, uiros bonos, ſociosq́. & amicos eos appellari. liberos, coniuges, quæq́. alia erepta eſſent, reſtitui. pecuniam, quanta ex theſauris Proſerpinæ ſublata eſſet, conquiri: duplamq́. pecuniam in theſauris reponi: & ſacrum piaculare fieri: ita ut prius ad collegium pontificũ referretur, quòd ſacri theſauri moti, aperti, uiolatiq́. eſſent, quæ piacula quibus diis, quibus hoſtijs fieri placeret. milites qui Locris eſſent, omnes in Siciliam tranſportari: quatuor cohortes ſociorum Latini nominis in præſidium Locros adduci. Perrogari eo die ſententiæ, accenſis ſtudiis pro Scipione & aduerſus Scipionem, non potuere. Præter Pleminij facinus, Locrenſiumq́. cladem, ipſius etiam imperatoris nõ Romanus modo, ſed ne militaris quidẽ cultus iactabatur. cum pallio crepidisq́. inambulare in gymnaſio, libellis etiã paleſtræq́.

 operam

operam dare. atque segniter molliterq́. cohortem totam Syracusarum amœnitate frui; Carthaginem atque Annibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, socijs magis, quàm hosti metuendus. Hæc quanquam partim uera, partim mista, eoq́. similia ueris iactabantur, uicit tamen Q. Metelli sententia: qui de cæteris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit. Qui enim conuenire, quem modo ciuitas iuuenem admodum, unum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania, ad imponendum Punico bello finem creauerit consulem, spe destinauerit Annibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum: eum repente, tanquam Q. Pleminium, in dicta causa prope damnatum ex prouincia reuocari? cum ea quæ in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent: neque aliud, quàm patientia, aut pudor, quòd legato pepercisset, insimulari possit. Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia prouincia sorte euenisset, triduo proximo in prouinciam proficisci: consules decem legatos, quos ijs uideretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebis, atque ædilem. cum eo consilio prætorem cognoscere. si ea, quæ Locrenses facta quererentur, iussu aut uoluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de prouincia decedere iuberent: si P. Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis, atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec nouus imperator ad eum exercitum uenisset. Sin M. Pomponius, & decem legati comperissent, neque iussu, neque uoluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cũ tribunis plebis actum est, aut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, uiolata, elataq́. inde essent. Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentus: ijsq́. ædilis plebis datus est: quem, si aut in Sicilia prætoris dicto audiens non esset Scipio, aut iam in Africam traiecisset, prehendere tribuni iuberẽt, ac iure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quàm Messanam, consilium erat. Cæterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alij, auditis quæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim euntem, forte in Q. Metellum unum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium ui retractum alij, ab ipso Scipione legatũ cum triginta nobilissimis equitum missum: Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes coniectos. Ii oẽs, seu ante Scipionis, seu tum prætoris iussu traditi in custodiam Rheginis sunt. Prætor legatiq́. Locros profecti, primum, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim sacram pecuniam, quæq́. apud Pleminium, quæq́. apud milites erat, conquisitam, cum ea quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerũt. tum uocatos in concionem milites, prætor signa extra urbem efferre iubet: castraque in campo locat, cum graui edicto, siquis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset. Locrensibus se permittere, ut quod suum quisque cognosceret, prehenderet: si quid non compareret, repeteret. ante omnia libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non leui defunctorum pœna, qui non restituisset. Locrensium deinde concionem habuit, atque ijs libertatem, legesq́. suas populum Romanum senatũq́. restituere dixit. si qui Pleminium, aliumúe quem accusare uellet, Rhegiũ se sequeretur. si de P. Scipione publice queri uellẽt, ea quę Locris nefarie in deos hominesq́. facta essent, iussu aut uoluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam. ibi se cum cõsilio cognituram. Locrenses prætori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere. se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum iniurijs ciuitatis suæ doluerit, eum esse uirum, quem amicum sibi, quàm inimicum, malint esse. pro certo se habere, neque iussu, neque uoluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: sed aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quàm satis animi ad uindicanda peccata habeant. Et prætori & consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium & ad duos & triginta homines cum eo damnauerunt, atque in catenis Romam miserunt. ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quæ uulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris, solutaq́.

A solutaq. militiæ disciplina;comperta oculis referrent Romam. Venientibus ijs Syracusas,Scipio res,non uerba,ad purgandum se parauit. exercitum omnem eò conuenire,classem expediri iussit,tanquam dimicandum eo die terra mariq.cum Carthaginiẽsibus esset. Quo die uenerunt,hospitio comiter accepti. postero die terrestrem naualemq. exercitus non instructos modo,sed hos decurrenteis, classem in portu simulacrum & ipsam edentem naualis pugnæ ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumq. belli apparatũ uisendum prætor legatiq. ducti.tantaq. admiratio singularum uniuersarumq. rerum incussa,ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu uinci Carthaginiensem populum, aut nullo alio, posse: iuberentque, quod dij bene uerterent, traiiceret,& spei conceptæ,quo die illum omnes centuriæ priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum faceret. adeoq. lætis inde animis profecti sunt, tanquam uicto-

B riam, non belli magnificum apparatum, nunciaturi Romam essent. Pleminius, quiq. in eadem causa erant, postquam Romam est uentum, extemplo in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locrensium clade animos,nullum misericordiæ locum habuerunt. postea cum sæpius producerentur, iam senescente inuidia molliebatur ira: & ipsa deformitas Pleminij, memoriaq. absentis Scipionis fauorem ad uulgum conciliabat. mortuus tamen prius in uinculis est, quàm iudicium de eo perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert ludis uotiuis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris, fugiendiq. haberet occasionem. patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex S. C. De Scipione nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatiq. & tribuni classem, exerci-

C tum, ducemq. uerbis extollentes, effecerunt,ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam traiiciendum: Scipioniq. permitteretur, ut ex ijs exercitibus qui in Sicilia essent, ipse eligeret,quos in Africam secum traiiceret,quos prouinciæ relinqueret præsidio. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque cum, speculis per promontoria omnia positis,percunctantes,pauentesq. ad singulos nuncios,solicitam hiemem egissent: haud paruum & ipsi tuendæ Africæ momentum adiecerunt,societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia traiecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Asdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege,de quo ante dictum est, cum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Asdrubal conuenerunt: sed mentio quoque incohatæ affinitatis, ut rex duceret filiam Asdrubalis. Ad eam rem confirmandam, tempusq. nuptiis statuendum (iam enim nubilis erat uirgo) profectus Asdrubal, ut ac-

D censum cupiditate (ut sunt ante omnes barbaros Numidæ effusi in Venerem) sensit, uirginem ab Carthagine accersit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus priuato adiiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, data ultro citroq. fide eosdem amicos inimicosq. habituros, iureiurando affirmatur. Cæterum Asdrubal memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quàm uana & mutabilia barbarorum ingenia essent: ueritus ne, si traiiceret in Africam Scipio,paruum uinculum eæ nuptiæ essent: dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, ne prioribus suis promissis fretus in Africam traiiciat. se & nuptiis ciuis Carthaginiensis, filiæ Asdrubalis, quem uiderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginiensi iunctum, hortari primum, ut procul ab Afri-

E ca, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaq. aut hæc aut illa abnuentem, alteram societatem sequi necesse sit. si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoueat, sibi necessarium fore,& pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria coniugis suæ, proq. parente ac penatibus dimicare. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum conuenerunt. Scipio, quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaq. spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res uulgaretur, remissis in Africam literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, ne iura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas fidem, dexteras,deos testes atque arbitros conuentorum fallat. Cæterum quando neque celari aduentus

tus Numidarum poterat, (uagati enim in urbe, obseruatiq. prætorio erant) &, si siletetur, quid petentes uenissent, periculum erat, ne uera, eo ipso quod celarentur, sua sponte magis emanarent; timorq. in exercitum incideret, ne simul cum rege & Carthaginiensibus foret bellandum: auertit à uero falsis præoccupando mentes hominum. & uocatis ad concionem militibus, non ultra esse cunctandum ait. instare, ut in Africam quamprimum traiiciat, socios reges. Massanissam prius ipsum ad C. Lælium uenisse, querentem; quòd cunctando tempus tereretur, nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit causa: postulantemque, ut aut traiiciatur tandem in Africam exercitus: aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut & ipse sibi ac regno possit consulere. Itaque iam satis omnibus instructis apparatisque, & re iam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybeum classe traducta, eodemq. omnibus peditum equitumq. copiis contractis, quæ prima dies cursum nauibus daret, deis bene iuuantibus in Africam traiicere. Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei uideretur, Lilybæum ueniret: ut communiter consulerent, quas legiones potissimum, & quantum militum numerum in Africam traiiceret. item circum horam omnem maritimam misit, ut naues onerariæ comprehensæ Lilybeum omnes contraherentur. Quicquid militum, nauiumq. in Sicilia erat, cum Lilybeum conuenissent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naues caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiiciendi, ut non ad bellum duci uiderentur, sed ad certa uictoriæ præmia. præcipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio, duce credebant nauata reipublicæ opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignauia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æque ueteres milites in exercitu Romano esse, expertosq. non uariis prælijs modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. eas se traiecturum in Africam cum dixisset, singulos milites inspexit: relictisq. quos non idoneos credebat, in locum eorum subiecit quos secum ex Italia adduxerat: suppleuitq. ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducenos pedites, trecenos haberent equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesq. de exercitu Cannensi legit. Quantum militum in Africam transportatum sit: non paruo numero inter auctores discrepat. alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites: alibi XVI millia peditum, mille & quingentos equites: alibi parte plus dimidia rem auctam V & XXX millia peditum equitumq. in naues imposita inuenio. quidam non adiecere numerum, inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cœlius ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. uolucres ad terram delapsas clamore militum ait. tantamq. multitudinem cõscendisse naues, ut nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui uideretur. Milites ut in naues ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, in naues ante conscendere coactos continuit. commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data. V & XL dierum cibaria, è quibus XV dierum cocta, imposita. Vt omnes iam in nauibus erant: scaphas circũ misit, ut ex omnibus nauibus gubernatoresq. & magistri nauium, & bini milites in forum conuenirent ad imperia accipienda. Posteaquam conuenerunt, primum ab ijs quæsiuit: si aquam hominibus iumentisq. in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. ubi responsum est, aquam dierum V & XL in nauibus esse: tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exequenda bene obediẽtes præstarent. cum XX rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu: ab læuo totidem rostratis C. Lælium, præfectum classis, cum M. Porcio Catone (quæstor is tum erat) onerariis futurum præsidio. lumina in nauibus singula rostrata, bina onerariæ haberent: in prætoria naue insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoq. abũdans omnium copia rerum est regio, & imbelles (quod plerunque in ubere agro euenit) barbari sunt: priusq. quàm à Carthagine subueniretur, opprimi uidebantur posse. Iis editis imperijs, redire ad naues iussi: & postero die dijs bene iuuantibus signo dato soluere naues. Multæ classes Romanæ è Sicilia, atque ipso illo portu profectæ erant. cæterum non eo bello solum, (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræq. classes ierant) sed ne priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit. quanquam si magnitudine classes æstimares: & bini consules cum binis exercitibus

A bus ante traiecerant: & prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quod onerarijs, Scipio tum traijciebat. nam præter L longas naues, quadringentis ferme onerariis exercitum transuexit. sed & bellum bello, secundum priore ut atrocius Romanis uideretur, cum quòd in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum simul cæsis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte fortuna quadam ingenti, ad incrementa gloriæ celebratus conuerterat animos: simul & mens ipsa traiiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod ad Annibalem detrahendum ex Italia transferendúq. & finiendum in Africa bellum, se transire uulgauerat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba non habitantium modo Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad prosequendũ Scipionem officij causa conuenerant, & prætorem prouinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. ad hoc legiones quæ in Sicilia relinquebantur, ad prose-

B quendos commilitones processerant. nec classis modo prospectantibus è terra, sed terra, etiam omnis circa referta turba spectaculo nauigantibus erat. Vbi illuxit, Scipio è prætoria naue, silentio per præconem facto, Diui, diuæque, inquit, qui maria terrasq. colitis, uos precor quæsoque, quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur postq. gerẽtur: ea mihi, populo plebiq. Romanæ sociis nominiq. Latino, qui populi Romani, quiq. meã sectã, imperium, auspiciumq. terra, mari, amnibusq. sequuntur, bene uertundo æque uos omnia bene iuuetis: bonis auctibus auxitis: saluos incolumesq. uictis perduellibus uictores spolijs decoratos, triumphantesq. mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumq. ulciscendorum copiam faxitis: quæq. populus Carthaginiensis in ciuitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoq. Romano in ciuitatem Carthaginiensium detis. Secundũ eas preces, cruda exta cæsa uictima (uti mos) in mare porricit, tubaq. signum dedit

C proficiscendi. Vento secundo uehementi satis profecti, celeriter è conspectu terræ ablati sunt. & à meridie nebula occœpit, ita ut uix occursus nauium inter se uitarent. lenior uentus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita uis uento. Iam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia passuum Africam abesse, Mercurij promontorium se cernere. si iubeat eò dirigi, iam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus deos, uti bono reipublicæ suoq. Africam uiderit, dare uela, & alium infra nauibus accessum petere iubet. uento eodem ferebantur. cæterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta, conspectũ terræ ademit. & uento premente nebula cecidit. nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter se cõcurrerent naues, aut terræ inferrentur, iecere. ubi illuxit, uentus idem coortus, nebula disiecta, aperuit omnia

D Africæ litora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, cum Pulchri promontorium id uocari audisset, Placet omen, inquit, huc dirigite naues. eo classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam nauigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis Latinisq. auctoribus credidi. Cœlius unus præterquam quòd non mersas fluctibus naues, cæteros omnes cælestes maritimosq. terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum, inde ægre correctum cursum exponit: & prope obrutis nauibus, iniussu imperatoris, scaphis haud secus quàm naufragos milites sine armis cum ingenti tumultu in terram euasisse. Expositis copiis Romani castra in proximis tumulis metantur. Iam non in maritimos modo agros conspectu primum classis, dein tumultu egrediẽtium in terram, pauor terrorq. peruenerat, sed in ipsas urbes. neque enim hominum modo turba mulierum puerorumq. ag

E minibus immista omnes passim compleuerat uias, sed pecora quoque præ se agrestes agebant, ut relinqui subito Africam diceres, urbibus uero ipsis maiorem, quàm quem secum attulerant, terrorem inferebant. Præcipue Carthagini prope ut captæ tumultus fuit. nam post M. Atilium Regulum & L. Manlium consules annis prope quinquaginta nullum Romanum exercitum uiderant, præter prædatorias classes, quibus excẽsiones in agros maritimos factæ erãt: raptisq. quæ obuia fors fecerat, prius recursum semper ad naues, quàm clamor agrestes conciret, fuerat. eo maior tum fuga pauorq. in urbe fuit. Et hercule neque exercitus domi ualidus, neque dux, quem opponerent, erat. Asdrubal Gisgonis filius, genere, fama, diuitiis, regia tum etiam affinitate longe primus ciuitatis erat. sed eum ab illo ipso Scipione aliquot præliis fusum, pulsumq. in Hispania meminerant: nec magis

gis ducem duci parem, quàm tumultuariũ exercitum suum Romano exercitui esse. itaque uelut si urbẽ extẽplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatũ: portæq. raptim clausæ, & armati in muris, uigiliæq. & stationes dispositæ: ac nocte insequenti uigilatum est. Postero die quingenti equites speculatum ad mare, turbandosq. egredientes ex nauibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. iam enim Scipio, classe Vticã missa, ipse haud ita multum progressus à mari, tumulos proximos ceperat, & equites in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum. Ii cum Carthaginiensi equitatu prælium cum cõmisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti, in quibus præfectum quoque Annonem, nobilem iuuenem, occiderunt. Scipio nõ agros modo circa uastauit, sed urbem etiam proximam Afrorũ satis opulentam cepit. ubi præter cætera, quæ extemplo in naues onerarias imposita, missaq. in Siciliam erant: octo millia liberorum capitum seruorumq. sunt capta. Lætissimus tum Romanis in principio rerum gerendarum aduentus Massanissæ fuit. quem quidam cum CC haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt uenisse. Cæterum cum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumq. rem Romanam iuuerit: operæpretium uidetur excedere paululum ad enarrandum, quàm uaria fortuna usus sit in amittendo recuperandoq. paterno regno. Militante eo pro Carthaginiensibus in Hispania, pater ei moritur: (Galæ nomen erat) regnum ad fratrem regis Desalcem pergrandem natu (mos ita apud Numidas est) peruenit. haud multo post Desalce quoque mortuo, maior ex duobus filijs eius Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. cæterum cũ magis iure gentis auctoritate inter suos, quàm uiribus, obtineret regnum: extitit quidã Mezetulus nomine, non alienus à sanguine, regibus familiæ semper inimicæ, ac de imperio uaria fortuna cum iis qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos inuidia regũ magnæ auctoritatis erat, castris palã positis, descẽdere regem in aciem, ac dimicare de regno coegit. in eo prælio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massyliorum omnis in ditionem imperiumq. Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentusq. nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem fœminam, sororis filiam Annibalis, quę proxime Desalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit, spe Carthaginiensium societatis: & cum Syphace hospitium uetustum legatis missis renouat, omnia ea auxilia praeparans aduersus Massanissam. Et Massanissa, audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) traiicit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetrauit. Cum ijs, præmisso nuncio ad paternos suosq. amicos, cum ad fines regni peruenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum conuenerunt. Igitur Mauris inde, sicut conuenerat, retro ad regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conuenirent: ratus agendo ac moliendo uires quoque ad agendum aliquid collectum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. trepidum agmen cum in urbem refugisset, & urbem Massanissa primo impetu capit, & ex regiis alios tradentes se recipit, alios uim parantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quò primum intenderant iter, peruenerunt. Fama huius modicæ rei in principio rerum prospere actæ conuertit ad Massanissam Numidas. affluebantq. undique ex agris uicisq. ueteres milites Galæ, & incitabant iuuenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam & ipse eum exercitum quo Capusam uicerat, & ex receptis post cædem regis, aliquot habebat, & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant. quibuscum Massanissa, nequaquam tantum peditum equitumúe habens, acie conflixit. uicit tamen & ueterum militum uirtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Masæsulorum manu in Carthaginiensium agrum refugit. Ita recuperato regno paterno Massanissa, quia sibi cum Syphace haud paulo maiorem restare dimicationẽ cernebat: optimũ ratus cum fratre patruele gratiã reconciliare, missis qui & puero spem facerent, si in fidem Massanissæ sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Desalces quondam fuisset: & qui Mezetulo præter impunitatem

A nitatem sua omnia cum fide restitui sponderent: ambos præoptanteis exilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit. Asdrubal tum forte cum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacem, an Massanisam regnum Massyliorum esset, falli eum magnopere ait, si Massanisam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum eius Desalcem, credat. multo maiorem indolem in eo animi ingeniiq́ue esse, quàm in ullo gentis eius unquam fuisset. sæpe eum in Hispania raræ inter homines uirtutis specimen dedisse socijs pariter hostibusq́ue. & Syphacem & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cum iam nullam opem ferre possent, arsuros. adhuc teneras & fragiles eius uires esse: uixdum coalescere fouenri regnum. Instando stimulandoq́ue peruicit, ut exercitum

B ad fines Massyliorum admoueat: atque in agro, de quo sæpe cum Gala non uerbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie iuris sui, castra locet: si quis arceat, quod maxime opus sit, acie dimicaturum. sin per metum agro cedatur, in medium regni eundum. aut sine certamine concessuros in ditionem eius Massylios, aut nequaquam pares futuros armis. His uocibus incitatus Syphax Massanisæ bellum infert: & primo certamine Massylios fundit fugatque. Massanisa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ uocant) perfugit. familiæ aliquot cum mapalibus pecoribusq́ue suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem. cætera Massyliorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exules montem, herbidus aquosusq́ue est: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte uescentium abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtiuis incursionibus,

C deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maxime uri Carthaginiensis ager, quia & plus prædæ, quàm inter Numidas, & latrocinium tutius erat. iamq́ue adeo licenter eludebant, ut ad mare deuectam prædam uenderent mercatoribus appellentibus naues ad id ipsum, pluresq́ue, quàm iusto sæpe in bello, Carthaginiensium cæderentur caperenturq́ue. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, inrentaque & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. sed uix regium uidebatur, latronem uagum in montibus consectari. Bocchar, ex præfectis regijs uir acer & impiger, ad id delectus. ei data quatuor millia peditum duo equitum: præmiorumq́ue ingentium spe oneratus, si caput Massanisæ retulisset, aut uiuum (id uero inæstimabile gaudium fore) cepisset. Palatos incuriosæq́ue agentes improuiso adortus, pecorum hominumq́ue ingenti multitudine à præsidio armatorum exclusa, Massanisam ipsum cum paucis in uerticem montis

D compellit. inde prope ut iam debellato, nec præda modo pecorum hominumq́ue captorum missa ad regem, sed copijs etiam, ut aliquanto maioribus, quàm pro reliquijs belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus, ducentisq́ue equitibus degressum iugis Massanisam persecutus in ualle arcta, faucibus utrinque obsessis, inclusit. ibi ingens cædes Massyliorum facta, Massanisa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen uestigia Bocchar: adeptusq́ue eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circundedit, ut, præter quatuor equites, omnes ad unum interfecerit. cum ijs ipsum quoque Massanisam faucium prope è manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientis alæ equitum dispersæ lato campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quacunque hostis flectebat. amnis ingens fugientes accepit; (neque enim cunctanter, ut quos maior

E metus urgeret, immiserant equos) raptiq́ue gurgite, & in obliquum relati. duobus in conspectu hostium in præruptum gurgitem haustis, ipse perijsse credirus. duo reliqui equites cum eo uirgulta interioris ripæ tenuerunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se iam, quem sequeretur. inde uanus auctor absumpti Massanisæ ad regem redit: missiq́ue, qui Carthaginem gaudium ingens nunciarent: totaq́ue Africa fama mortis Massanisæ repleta, uarie animos affecit. Massanisa in spelunca occulta cum herbis curaret uulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot uixit. ubi primum ducta cicatrix, patiq́ue posse uisus est iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum. atque in ipso itinere haud plus XL equitibus collectis, cum in Massylios, palam iam quis esset ferens, uenisset, tantum morum cum fauo-

re

re pristino, tum gaudio insperato, quòd quem perijsse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies V I millia peditum armatorum, quatuor equitum ad eum conuenirent: atque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos, Masæsulorumque fines (id Syphacis regnum erat) uastaret. irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia montium consedit. Maiorem igitur eam rem Syphax ratus, quàm ut per præfectos ageret, cum filio iuuene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, illum circumducto agmine in se intentum, hostem ab tergo inuadere iubet. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat. Syphax autem interdiu aperto itinere, ut qui signis collatis acie dimicaturus esset, mouit castra. Vbi tempus uisum est, quo peruenisse iam circummissi poterant: & ipse leni cliuo ferente ad hostem, cum multitudine fretus, tum præparatis à tergo insidijs, per aduersum montem erectam aciem ducit, Massanissa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prælium & diu anceps fuit: loco & uirtute militum Massanissam, multitudine, quæ nimio maior erat, Syphacem iuuante. Ea multitudo diuisa, cum pars à fronte urgeret, pars ab tergo se circumfudisset, uictoriam haud dubiam Syphaci dedit. & ne effugium quidem patebat, hinc à fronte, hinc à tergo inclusis. itaque cæteri pedites equitesque cæsi, aut capti. Ducentos ferme equites Massanissa circa se conglobatos, diuisosque turmatim in treis partes, erumpere iubet, loco prædicto, in quem ex dissipata conuenirent fuga. ipse, qua intenderat, inter media tela hostium euasit. duæ turmæ hæsere. altera metu dedita hosti, altera pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminam prope uestigiis instantem in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandem fessum absistere sequendo coegit. ipse cum L X X equitibus ad minorem Syrtim peruenit. ibi cum conscientia egregie sæpe repetiti regni paterni inter Punica emporia, gentemq. Garamantum omne tempus usque ad C. Lælij classisq. Romanæ aduentum in Africam consumpsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quàm cum magno, præsidio equitum ad Scipionem quoque postea uenisse Massanissam credam. quippe illa regnanti multitudo, hæc paucitas exulis fortunæ conueniens est. Carthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa, alioq. equitatu per nouum delectum comparato, Annonem Amilcaris filium præficiunt, Asdrubalem subinde ac Syphacem per literas nunciosque, postremo etiam per legatos accersunt. Asdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ iubent: Syphacem orant, ut Carthagini & uniuersæ Africæ subueniat. Ad Vticam tum castra Scipio ferme mille passus ab urbe habebat translata à mari, ubi paucos dies statiua coniuncta classi fuerant. Anno, nequaquam satis ualido non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad uedos quidem à populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quatuor millia equitum habebat, cum Saleram nomine urbem occupauit, XV ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, æstiua sub tectis agere equitatus, Sint, inquit, uel plures, dum talem ducem habeant. eo minus igitur cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent: Massanissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere iubet. ubi omnis multitudo se effudisset, grauiorq. iam in certamine esset, quàm ut facile sustineri posset, cedere paulatim. se in tempore pugnæ obuenturum. Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso uisum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui opportune circa uiæ flexus oppositi erant, occultus processit. Massanissa ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, cum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, uarieque dux fatigabatur: alios uino & somno graues arma capere, & frænare equos cogendo: alijs, ne sparsi & inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se inuehentes Massanissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi æquauerant certamen: postremo iam omnis equitatus prælio cum adesset, sustineri ultra nequiuere. Non tamen effusa fuga Massanissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat, donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites & ipsi integris

A tegris uiribus, & recentibus equis, Annoni Afrisq. pugnando ac sequendo fessis, se circumfundere: & Massanisa flexis subito equis in pugnam redijt. Mille ferme qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Annone interclusi atque interfecti sunt. cæteros, ducis præcipue territos cæde, effuse fugientes, per tria millia passuũ uictores secuti, ad duo præterea millia equitũ aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos, satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, & diuitiis quosdam & genere illustres. Eodem forte, quo hæc gesta sunt die, naues quæ prædam in Siciliam uexerant, cum commeatu rediere, uelut ominatæ ad prædam alteram repetendam sese uenisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus prælijs interfectos, non omnes auctores sunt: ueriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius captum etiam Annonem tradunt. Scipio præfectos

B equitesque, prout cuiusque opera fuerat, & ante omneis Massanisam insignibus donis donat. et firmo præsidio Saleræ imposito, ipse cum cætero exercitu profectus, non agris modo quacunque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam uicisq. expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quàm profectus erat, magnam uim hominum & pecoris & omnis generis prædæ trahens, in castra redit: grauesq. iterum hostium spolijs naues dimittit. inde omissis expeditionibus paruis populationibusque, ad oppugnandam Vticam omnes belli uires conuertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cætera exequenda habiturus. Simul & à classe nauales socii, qua ex parte urbs mari alluitur: simul & terrestris exercitus ab imminente prope ipsis mœnibus tumulo est admotus. tormenta machinasq. & aduexerat secum, & ex Sicilia cum commeatu missæ erant: & nouę in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Vticensibus tanta un

C dique mole circumsessis, in Carthaginiẽsi populo, Carthaginiensibus in Asdrubale, ita, si is mouisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilij tardius cuncta mouebantur. Asdrubal intentissima conquisitione cum ad XXX millia peditum, tria equitum effecisset: non tamẽ ante aduentũ Syphacis castra propius hostem mouere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum aduenit: confestimq motis ab Carthagine castris, haud procul Vtica munitionibusq. Romanis consedit. Quorum aduentus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, cum quadraginta ferme dies, nequicquam omnia experiens, obsedisset Vticam, abscederet inde irrito incepto. iam enim hiems instabat. castra hiberna in promontorio, quod tenui iugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno uallo & naualia castra amplectitur. iugo medio legionum castris impositis litus ad septentrionem uersum subductæ naues naualesq. so-

D cij tenebant, meridianam uallẽ ad alterum litus deuexam equitatus. Hæc in Africa usque ad extremum autumni gesta. Præter conuectum undique ex populatis circa agris frumentum, commeatusq. ex Sicilia atque Italia aduectos, Cn. Octauius pro prætore ex Sardinia ab Ti. Claudio Prætore cuius ea prouincia erat, ingentem uim frumenti aduexit: horreaq. non solum ea quæ iam facta erant, repleta, sed noua ædificata. Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octauio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea prouincia cõparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. mille ducentæ togæ breui spacio, duodecim millia tunicarũ missa. Aestate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul cui Bruttij prouincia erat, in agro Crotonensi cum Annibale in ipso itinere tumultuario prælio conflixit. agminibus magis, quàm acie pugnatum est. Romani pulsi: & tumultu uerius, quàm pugna, ad mille & CC de exercitu consulis interfectis, in castra trepidi redie-

E re. neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Cæterum silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuncio ad P. Licinium pro consule, ut suas legiones admoueret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est, cum consuli duplicatæ uires, Pœno recens uictoria animos faceret. In primã aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidijs locatæ P. Licinij legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ uouit, si eo die hostes fudisset: composque eius uoti fuit. fusi ac fugati Pœni. supra quatuor millia armatorum cæsa: paulo minus trecenti uiui capti: equi quadraginta, & undecim militaria signa. Perculsus aduerso prælio Annibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiæ non tam armis, quàm iudiciorum terrore, Etruriam continuit, totã ferme ad

Magonem

Magonem, ac per eum ad spem nouandi res uersam. Eas quæstiones ex senatusconsulto F minime ambitiose habuit. multiq. nobiles Etrusci, qui aut ipsi erant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primo erāt præsentes condemnati; postea conscientia sibimet ipsi exilium consciscentes, cum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publicari poterant, pigneranda pœnæ præbebant. Dum hæc cōsules diuersis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Liuius & C. Claudius senatū recitarunt. princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curuli sedisset. sarta tecta acriter & cum summa fide exegerunt, uiam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Matris magnæ in Palatio faciendam locauerunt. uectigal etiam nouum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romæ, & per totam Italiam erat. Romæ precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi precio præbendum locauerunt. Id uectigal commentum alterū ex censoribus satis credebant, po G pulo iratum, quòd iniquo iudicio quondam damnatus esset. et in precio salis maxime onneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. Inde Salinatori Liuio inditum cognomen. Lustrum conditum serius; quia per prouincias dimiserunt censores, ut ciuiū Romanorū in exercitibus, quātus ubique esset, referretur numerus. Censa cum ijs CCLXV millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarū, quod nunquam antea factum erat, deferentibus censoribus, censum acceperunt: ut quantū numero militum, quātum pecunia ualerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Equitum deinde census agi cœptus est. et ambo forte censores equum publicū habebant. cum ad tribum Polliam uentum est, in qua M. Liuij nomen erat; & præco cunctaretur citare ipsum censorem: cita, inquit Nero, M. Liuium. et siue ex residua & uetere simultate, siue intempestiua iactatione seueritatis inflatus, M. Liuium, quia populi iudicio esset condem- H natus, equum uendere iussit. Item M. Liuius cum ad tribum Arniensem & nomen collegæ uentum est, uendere equum C. Claudium iussit, duarum rerum causa: unius, quòd falsum aduersus se testimonium dixisset: alterius, quòd non sincera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ damno factū est. Exitu censuræ, cū in leges iurasset C. Claudius, & in ærarium ascendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Liuius in ærarium uenit, & præter Mæciam tribum, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum consulem aut censorem fecisset: populum Romanum omnē, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit; quòd & innocentem se condemnassent, & condemnatum cōsulem & censorem fecissent: neque inficiari possent aut iudicio semel, aut comitijs bis ab se peccatū esse. inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. quòd si exemplum haberet bis eūdem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum. Paruum cer- I tamen notarum inter censores, castigatio inconstantiæ populi censoria & grauitate temporum illorum digna. In inuidia censores cum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset. Eadem æstate in Bruttijs iam Petelia à consule ui capta, Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ ciuitates uoluntate in deditionem uenerunt. Et cum comitiorum iam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Seruilium Cæpionem, & C. Seruilium creauit. Inde prætoria comitia habita. Creati Cn. Cornelius Lentulus. P. Quintilius Varus, P. Aelius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo cum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul comitijs perfectis ad exercitum in Etruriam redijt. Sacerdo K tes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti. Ti. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Aemilij Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque. et in M. Pomponij Mathonis auguris & decemuiri locum creati decemuir M. Aurelius Cotta, augur, Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ auræ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus C. Liuio & M. Seruilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. item per biduum plebeij ab ædilibus P. Aelio, P. Villio. et Iouis epulum fuit ludorum causa.

EPITOME LIBRI XXX.

IN Africa Scipio Carthaginienses, & eundem Syphacem Numidarum regem, Asdrubalemque pluribus prælijs uicit, adiuuante Massanissa: binaque hostium castra expugnauit: in quibus XL millia hominum ferro igníque consumpta sunt. Syphacem per C. Lælium & Massanissam cepit. Massanissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Asdrubalis, captam statim adamauit: & nuptijs factis uxorem habuit: castigatusque à Scipione, uenenum ei misit: quo hausto illa decessit. Effectumq; est multis Scipionis uictorijs: ut Carthaginienses in desperationem acti, in auxilium publicæ salutis Annibalem ex Italia reuocarent. isque anno decimosexto Italia discedens, in Africam traiecit: tentauitque per colloquium pacem cum Scipione componere: &, cum de conditionibus pacis non conuenisset, acie uictus est. Pax Carthaginiensibus data est petentibus. Annibal Gisgonem pacem dissuadentem, manu sua detraxit: excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, uulneratus, dum in Africam per legatos reuocatus reuertetur, ex uulnere mortuus est. Massanissæ regnum restitutum est. Reuersus in urbem Scipio, amplissimum nobilissimumq. egit triumphum: quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius fauore, an populari aura ita cognominatus sit:) primus certe hic imperator uicta à se nomine gentis nobilitatus est.

LIBER XXX.

AN. DXLVII.

CN. Seruilius Cæpio & C. Seruilius consules; (sextusdecimus is annus belli Punici erat) cum de republica belloq. & prouincijs ad senatum retulissent: censuerunt patres, ut consules inter se cóparatent, sortirenturve, uter Bruttios aduersus Annibalem, uter Etruriam ac Ligures prouinciam haberet: cui Bruttij euenissent, exercitum à P. Sempronio consule acciperet. P. Sempronius (ei quoq. enim pro consule imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet; is Romam reuerteretur. Bello quoq. bonus habitus ad cætera, quibus nemo ea tempestate instructior ciuis habebatur, congestis omnibus humanis à natura fortunaq́. bonis. nobilis idem ac diues erat: forma uiribusq́. corporis excellebat: facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu & ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset; iuris pontificij peritissimus. super hæc bellicæ quoq. laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Bruttiis prouincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius nouo cōsuli tradere exercitum iussus: ipse prorogato imperio Galliam prouinciam obtineret cum legionibus ijs, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde prouincias. Cæpioni Bruttij, Seruilio Etruria euenit. Tū prætorum prouinciæ in sortem coniectæ. Iurisdictionem urbanam P. Aelius, Sardiniam Cn. Lentulus, Siciliam P. Villius. Ariminum cum duabus legionibus (sub Spurio Lucretio eæ fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est. decretumq́. ut supplicatio fieret, quòd is in Africam prouinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano, ipsiq́. duci, atq; exercitui esset. In Sicilia tria millia militū sunt scripta. & quia quod roboris ea prouincia habuerat, in Africam transuectū fuerat, ne qua classis ex Africa traijceret, XL nauibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam orā. Tredecim nouas naues Villius secum in Siciliam duxit: cæteræ in Sicilia ueteres refectæ. Huic classi M. Pomponius, prioris anni prætor, prorogato imperio præpositus, nouos milites ex Italia aduectos in naues imposuit. Parem nauium numerum Gn. Octauio Prætori item prioris anni cum pari iure imperij ad tuendā Sardiniæ oram patres decreuerunt. Lētulus prætori duo millia militum dare in naues iussus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quò missuri classem Carthaginienses forent: uidebantur autem, quicquid nudatum præsidijs esset, petituri: M. Marcio, prætori prioris anni, cum totidem nauibus tuenda data est. tria millia militum in eā clas-

sem ex decreto patrum consules scripserunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispaniæ cum exercitibus imperioq. ueteribus imperatoribus, L. Lentulo & L. Manlio Acidino decretæ. Viginti omnino legionibus, & CLX nauibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in prouincias ire iussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe proficiscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annū uouisset, si eodem statu respublica staret. Et nouas excitabant in animis hominum curas prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in capitolio corui non lacerasse tantū rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antij coronam auream arroserunt. Circa Capuam omnem agrum locustarum uis ingens, ita ut, unde aduenissent, parum constaret, compleuit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagniæ sparsi primum ignes in cœlo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui linea amplexus: circulum deinde ipsum maior solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum consedit. Cōsulum alteri primam hostiam immolanti caput iecinori defuit. Ea prodigia maioribus hostijs procurata. editi à collegio pontificum dij, quibus sacrificaretur. Iis transactis, consules prætoresq. in prouincias profecti. omnibus tamen, uelut eā sortitis, Africæ cura erat; seu quia ibi summam rerum belliq. uerti cernebant, seu ut Scipioni gratificarentur, in quē tum omnis uersa ciuitas erat. itaque non ex Sardinia tantum, (sicut ante dictum) sed ex Sicilia quoque & Hispania uestimenta, frumentumque, & arma etiam ex Sicilia & omne genus commeatus eò portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant. Vticam obsidebat. castra in conspectu Asdrubalis erant. Carthaginienses deduxerant naues, classem paratam instructamq. ad cōmeatus intercipiendos habebant. inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo dimiserat: si forte iam satias amoris in uxorem ex multa copia eum cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus conditiones, ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quàm, si bellaretur, spes ulla desciturum, afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim, (& ita pars maior auctores sunt) quàm ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad colloquium uenisse. Primo eas conditiones imperator Romanus uix auribus admisit. postea, ut causa probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius easdem illa abnuere: ac spem facere, sæpius ultro citroque agitantibus, rem conuenturam. Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipue arundine textis, storeaque, pars maxima, tectis passim nullo ordine, quidam ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam uallumque habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordinis spectatæ uirtutis atque prudentiæ seruili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati essent, uagi per castra alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque & uniuersorum castrorum & partium, quà Pœni, quà Numidæ haberent, quantum interualli inter Asdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum, uigiliarumque; nocte, an interdiu opportuniores insidiantibus essent. & inter crebra colloquia alij atque alij de industria, quo pluribus omnia nota essent, mittebantur. Cum sæpius agitata res certiorem spem pacis in dies & Syphaci & Carthaginiensibus per eum faceret: legati Romani uetitos se reuerti ab imperatore aiunt, nisi certū responsum detur. proinde seu ipsi staret iā sententia, seu consulendus Asdrubal & Carthaginienses essent, consuleret. tempus esse aut pacem componi, aut bellum nauiter geri. Dū consulitur Asdrubal ab Syphace, ab Asdrubale Carthaginienses: & speculatores omnia uisendi, & Scipio ad comparanda quæ in rem opus erant, tempus habuit: & ex mentione ac spe pacis, negligentia, ut fit, apud Pœnos Numidasq. orta cauēdi ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam, quia nimis cupere Romanus pacem uidebatur, iniquis per occasionem adiectis, quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni causam præbuere. ac nuncio regis, cum relaturum se ad consilium dixisset: postero die respondit, se uno frustra tendente, nulli alij pacem placuisse. renunciaret igitur, nullam aliam spem pacis, quàm relictis Carthaginiensibus, Syphaci cum Romanis esse. Ita tollit inducias, ut libera fide incepta exequeretur. deductisq. nauibus (& iam ueris principium erat) machinas tormentaque, uelut à mari aggressurus Vticam imponit.

duo

A duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumulum super Vticam mittit: simul ut ab eo quod parabat, in alterius rei curam conuerteret hostium animos: simul ne qua, cum ipse ad Syphacem Asdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe, & impetus in castra sua relicta cum leui præsidio fieret. His præparatis aduocatoque consilio, & dicere exploratoribus iussis quæ comperta afferrent, Massanisaque, cui omnia hostium nota erant: postremo, quid ipse pararet in proximam noctem, proponit. tribunis edicit, ut ubi prætorio dimisso signa concinuissent, extemplo educerent è castris legiones. Ita ut imperauerat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta. ad primam ferme uigiliam agmen explicauerunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium peruentum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Massanisamq. ac Numidas attribuit: & castra Syphacis inuadere, ignesque conicere iubet.

B singulos deinde separatim, Lælium ac Massanisam seductos obtestatur, ut quantum nox prouidentiæ adimat, tantum diligentia expleant, curaque. se Asdrubalem Punicaq. castra aggressurum. cæterum non ante cœpturum, quàm ignem in regiis castris conspexisset. Neque ea res morata diu est. nam ut proximis castris iniectus ignis hæsit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, se passim dissipauit castris. et trepidatio quidem, quanta necesse erat in nocturno effuso tam late incendio, orta est. cæterum fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi in armatos inciderunt hostes, maxime Numidas ab Massanisa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnes hausit flamma: multi præcipiti fuga ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt. Relucentem flammam primo uigiles Carthagi

C niensium, deinde excitati alii nocturno tumultu cum conspexissent, ab eodem errore credere & ipsi sua sponte incendium ortum. & clamor inter cædem & uulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum ueri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, quà cuique proximum erat, ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus præterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret: extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas inuadit. ignibusq. in proxima tecta coniectis effusa flamma primo ueluti sparsa pluribus locis reluxit: dein per continua serpens uno repente omnia incendio hausit. Ambusti homines iumentaque fœda primum fuga, dein strage obruerant itinera portarum. quos non oppresserat ignis, ferro absumpti, binaq. castra una die deleta. duces tamen ambo, & ex tot millibus ar-

D matorum M M peditum, & quingenti equites semiermes, magna pars saucii, afflatique incendio effugerunt. Cæsa aut hausta flammis ad X L millia hominum sunt: capti supra V I millia, multi Carthaginiensium nobiles, X I senatores, signa militaria CLXXVIII. equi Numidici supra I I millia D C C, elephanti sex capti: octo flamma ferroq. absumpti: magnaq. uis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit. Asdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam petierat: eoq. omnes qui supererant, uestigia ducis sequentes se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec quicquam hostile, quia uoluntate concesserant in deditionem, factum. duæ subinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme in de spatio loco munito consedit. Asdrubal Carthaginem cõtendit, ne quid per metum ex

E recenti clade mollius consuleretur: quò tantus primo terror est allatus, ut omissa Vtica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatũ itaque Sufetes, quod uelut consulare imperium apud eos erat, uocauerunt. ibi tribus dictis sententiis, una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Annibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam reuocabat: tertia Romanæ in aduersis rebus constantiæ exemplo reparandum exercitum, Syphacemq. orandumne bello absisteret, censebat. Hæc sententia, quia Asdrubal præsens, Barchinæq. omnes factionis bellũ malebant, uicit. Inde delectus in urbe agrisq. haberi cœptus: & ad Syphacẽ legati missi, summa ope & ipsum reparãtem bellum: cum uxor iam non ut ante blanditiis satis potentibus ad animum amantis, sed precibus & misericordia ualuisset, plena lacrymarum obtestans, ne patrem suum patriamq.

proderet: iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi fi- F neret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati, quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Abbam ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ iuuentutis, sibi occurrisse: & Asdrubalem propediem affore cum manu haudquaquam cõtemnenda. Is non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem Numidarum agrestium, quibus per eosdem dies arma equosq. dedisset, & omnem iuuentutẽ affirmat exciturum ex regno. scire, incendio, non prælio, cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui armis uincatur. Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Asdrubal & Syphax copias iunxerunt. is omnis exercitus fuit XXX ferme millium armatorum. Scipionem, uelut debellato iam, quod ad Syphacem Carthaginiensesq. attineret: Vticæ oppugnandæ intentum, iamq. machinas admouentem muris, auertit fama redintegrati belli. modicisq. præsidijs, ad speciem modo obsidionis, terra mariq. relictis, ipse cum robo G re exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo quatuor ferme millia distante ab castris regijs consedit, postero die cum equitatu in Magnos (ita uocant) cãpos subiectos ei tumulo degressus, succedendo ad stationem hostium, lacessendoq. leuibus prælijs, diem absumpsit. & per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus inuicem nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die utrinque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab læuo Numidas Massanissamq. opposuit. Syphax Asdrubalq. Numidis aduersus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Massanissam locatis, Celtiberos in mediam aciẽ in aduersa signa legionũ accepere. Ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraq; cornua Numidæ & Carthaginienses pulsi. nã neq; Numidæ, maxima pars agrestis, Romanum equitatum: neque Carthaginienses, & ipse nouus miles, Massanissam recẽ H ti super cætera uictoria terribilem sustinuere. Nudata utrinque cornibus Celtiberorum acies stabat, quòd nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis: neq; spes ueniæ ab Scipione erat, quem benemeritum de se & de gente sua mercenarijs armis in Africam oppugnatum uenissent. Igitur circumfusis undique hostibus, alij super alios cadentes obstinati moriebantur. omnibusq. in eos uersis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Asdrubal præceperunt. fatigatos cæde diutius, quàm pugna, uictores nox oppressit. Postero die Scipio Lælium Massanissamq. cum omni Romano & Numidico equitatu expeditissimisq. militum ad persequendos Syphacem atque Asdrubalem mittit. ipse cum robore exercitus urbes circa omnes, quæ Carthaginiensium ditionis erant: partim ui, partim metu subegit. Carthagini quidem erat ingens terror: & circunferẽtem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginẽ repente aggressurũ credebant. itaq; & mu I ri reficiebantur, propugnaculisq. armabantur: & pro se quisq;, quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt, ex agris conuehebat. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Annibalẽ accersendũ mittendorũ. pars maxima classem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad opprimendam stationem nauium ad Vticam incaute agentẽ: forsitan etiam naualia castra relicta cum leui præsidio oppressuros. In hoc consilium maxime inclinãt. legatos tamen ad Annibalem mittendos censent. quippe classe ut felicissime geratur res, parte aliqua leuari Vticæ obsidionem: Carthaginem ipsam qui tueantur, neq; imperatorem alium, quàm Annibalem, neque exercitum alium, quàm Annibalis, superesse. Deductæ ergo postero die naues, simul & legati in Italiam profecti. raptimq. omnia stimulante fortuna agebantur: & in quo quisq; cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio grauem iam spolijs multarum urbium exercitum trahens, captiuis aliaq. K præda in uetera castra ad Vticam missis, iam in Carthaginem intentus occupat relictum fuga custodum Tuneta. abest ab Carthagine XV millia ferme passuum. locus tum operibus, tum suapte natura tutus, & qui ab Carthagine conspici, & præbere ipse prospectum cum ad urbẽ, tum ad circumfusum mare urbi posset. Inde cum maxime uallum Romani iacerent, cõspecta classis hostium est Vticam Carthagine petens. Igitur omisso opere pronunciatum iter, signaq. raptim ferri sunt cœpta, ne naues in terram & obsidionem uersæ, ac minime nauali prælio aptæ opprimerentur. qui.n. restitissent agili & nautico instrumẽto aptæ & armatæ classi, naues tormenta machinasq. portantes, & aut in onerariarũ usum uersæ, aut ita appulsæ muris, ut pro aggere ac pontibus præbere ascensum possent? Itaque

Scipio,

A Scipio, postquam eò uentum est, ut in nauali certamine solet, rostratis, quæ præsidio alijs esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro aduersus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antemnisque de naue in nauem traiectis, ac ualidis funibus uelut uno inter se uinculo illigatis comprehendit: tabulasque superstrauit, ut peruius in totum nauium ordo esset: & sub ipsis pontibus interualla fecit, qua procurrere speculatoriæ naues in hostem, ac tuto recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerarijs imponuntur: telorum maxime missilium, ut quamuis longo certamine sufficerent, uis ingens congeritur. ita parati atque intenti hostium aduentum opperiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permista turba trepidantium primo impetu deprehendissent: perculsi terrestribus cladibus, atque B inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni nauigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri uocant) classem appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naues uelut ad iustum prælium nauale, & tanquam exituris contra Romanis. Cum diu stetissent, postquam nihil moueri ab hostibus uiderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minime certamini nauali similis, proxime speciem muros oppugnantium nauium. altitudine aliquantum onerariæ superabât. ex rostratis Pœni uana pleraque, ut pote supino iactu, tela in locum superiorem mittebant. grauior ac pondere ipso librator superne ex onerarijs ictus erat. speculatoriæ naues ac leuia ipsa nauigia, quæ sub constratis pontium per interualla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur, deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quòd permistæ cum hostium nauibus inhibere sæpe tela C cogebant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. postremo asseres ferreo unco præfixi (harpagones uocant milites) ex Punicis nauibus inijci in Romanas cœpti. quos cum neque ipsos, neque catenas quibus suspensi inijciebantur, incidere possent: ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi uideres uincula, quibus alijs innexa erat: seriemq. aliam simul plurium nauium trahi. Hoc maxime modo lacerati quidem omnes pontes, & uix transiliendi in secundum ordinem nauium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem sunt. maior, quàm pro re, lætitia, sed eo gratior, quòd inter assiduas clades ac lacrymas unum quantûcunque ex insperato gaudium affulserat, cum eo, ut appareret, haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum à præfectis suarum nauium foret, & Scipio in tempore subuenisset. Per eosdem forte dies cum Lælius & Massanisa quintodecimo ferme die in D Numidiam peruenissent, Massylij regnum paternum Massanisæ, læti, ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsis inde præfectis præsidijsque suis, uetere se continebat regno, neutiquam quieturus. stimulabant ægrum amore uxor socerque: & ita uiris equisq. abundabat, ut subiectæ oculis regni per multos florentis annos uires, etiam minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis, equos, arma, tela diuidit: equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quàm quem prius habuerat, cæterum omni prope nouo atque incondito ire ad hostes pergit. Et castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi, inde iaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones inuicem fieri, & cum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum eque- E strium est, cum aut uincentibus spes, aut pulsis ira aggregat suos. Ita tum à paucis prælio accenso: omnem utrinque postremo exercitum certaminis studium effudit. ac dum equestre prælium erat, multitudo Masæsulorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri uix poterat. deinde ut pedes Romanus repentino per turmas suas uiam danteis intercursu stabilem aciem fecit, absterruitq. effuse inuehentem sese hostem: primo barbari segnius permittere equos, dein stare ac prope turbari nouo genere pugnæ: postremo non pediti solum cedere, sed ne equitem quidem sustinere peditis præsidio audentem. Iam signa quoque legionum appropinquabant. tum uero Masæsuli non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt. tantum seu memoria priorum cladium, seu præsens terror ualuit. Ibi Syphax, dum obequitat hostium tur-

mis, si pudore, si periculo suo fugam sistere posset: equo grauiter icto effusus opprimitur capiturque: & uiuus, lætum ante omnes Massanissæ præbiturus spectaculũ, ad Lælium pertrahitur. Citta caput regni Syphacis erat: eoq. se ingens uis hominum ex fuga contulerat. Cædes in eo prælio minor, quàm uictoria fuit, quia equestri tantũmodo prælio certatum fuerat. non plus quinque millia occisa, minus dimidium eius hominum captum est, impetu in castra facto, quò perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Massanissa Lælio dicere, sibi quidem nihil esse in præsentia pulchrius, quàm uictorem tanto interuallo post interuallo inuisere receptum patrium regnum: sed tam secundis, quàm aduersis rebus non dari spatium ad cessandum. si se Lælius cum equitatu uictoq. Syphace Cirtam præcedere sinat, trepida omnia metu se oppressurum. Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse. Assentiente Lælio prægressus Cirtam, euocari ad colloquium principes Cirtensium iubet. sed apud ignaros regis casus, neque, quæ acta essent, promendo, nec minis, nec suadendo ante ualuit, quàm rex uinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam fœdum comploratio orta: & partim pauore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud uictorem quærentium patefactæ portæ. Et Massanissa, præsidio circa portas opportunaq. mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato uadit equo. Intranti uestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Asdrubalis Pœni, occurrit. & cum in medio agmine armatorum Massanissam insignem cum armis, tum cætero habitu conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus aduoluta eius, Omnia quidẽ, inquit, ut posses in nos, dii tibi dederunt, uirtusq. & felicitas tua. sed si captiuæ apud dominum uitæ necisq. suæ uocem supplicem mittere licet: si genua, si uictricẽ attingere dextrã, precor quæsoq. per maiestatem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus: perq. gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit: per huiusce regiæ deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quàm Syphacem hinc miserunt: hanc ueniam supplici des, ut ipse, quodcunque feret animus, de captiua statuas: neque in cuiusquam Romani superbum ac crudele arbitrium uenire sinas, si nihil aliud, quàm Syphacis uxor, fuissem, tamen Numidæ, atque in eadem mecum Africa geniti, quàm alienigenę & externi, fidem experiri mallẽ, quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiæ Asdrubalis timendũ sit, uides. si nulla alia re potes, morte me uindices ab Romanorum arbitrio, oro obtestorque. Forma erat insignis, & florentissima ætas. itaque cum diu dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret: propiusq. iam blanditias oratio esset, quàm preces: non in misericordiam modo prolapsus est animus uictoris, sed (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore captiuæ uictor captus, data dextera in id quod petebatur, obligandæ fidei, in regiam concedit. Institit deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret, quod cum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens mutuatur consilium. nuptias in eum ipsum diem repente parari iubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi Scipioni consulendi uelut in captiuam; quæ Massanissæ iam nupta foret. Factis nuptiis superuenit Lælius: & adeo non dissimulauit improbare factum, ut primo etiam cum Syphace & cæteris captiuis detractam eam thoro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. uictus deinde precibus Massanissæ orantis, ut arbitriũ, utrius regũ duorum fortunæ accessio Sophonisba esset, ad Scipionem reiiceret: misso Syphace & cæteris captiuis, cæteras urbes Numidiæ quæ præsidijs regiis tenebantur adiuuãte Massanissa recipit. Syphacem in castra adduci, cum esset nunciatum, omnis, uelut ad spectaculum triumphi, multitudo effusa est. Præcedebat ipse uinctus, sequebatur grex nobilium Numidarum. tum quantum quisque plurimum posset, magnitudini, Syphacis, famæq. gentis, uictoriam suam augendo, addebat. Illum esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta prouincia Hispania exercituque, duabus quinqueremibus in Africam nauigarit: Asdrubal Pœnorum imperator non ipse modo ad eum in regnum uenerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. habuisse eum tempore uno in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. sicut ab diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitã. iam tãtas habuisse opes, ut Massanissam regno pulsum eò redegerit, ut uita eius fama mortis et late-

A latebris,ferarum modo in filuis rapto uiuentis,tegeretur. His fermonibus circunftantiũ celebratus rex in prætorium ad Scipionem eft perductus. Mouit & Scipionem cum fortu na priftina uiri præfenti fortunæ collata: tum recordatio hofpitii,dextræq́. datæ,& fœde ris publice ac priuatim iuncti.Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo ui ctorem.nam cum Scipio,quid fibi uoluiffet, quæreret, qui non focietatem folum abnuiffet Romanam,fed ultro bellum intuliffet:tum ille peccaffe quidem fefe, atque infaniffe fate- batur:fed tum demum cum arma aduerfus populum Romanum cepiffet,exitum fui furo- ris fuiffe,non principium.tunc fe infaniffe,cum hofpitia priuata & publica fœdera omnia ex animo eieciffet:cum Carthaginienfem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagraffe fuam:illam furiam peftemq́.oĩbus delenimentis animum fuũ auertiffe atque alienaffe:nec quieuiffe, donec ipfa manibus fuis nefaria fibi arma aduer-
B fus hofpitem atque amicum induerit.perdito tamen atque afflicto fibi hoc in mileriis fo- latii effe,quòd in omnium hominum inimiciffimi fibi domum ac penates eandem peftem ac furiam tranfiffe uideat.neque prudentiorem,neque conftantiorem Maffanifam, quàm Syphacem, effe, etiam ab iuuenta incautiorem. certe ftultius illum atque intemperan- tius eam,quàm fe,duxiffe.Hæc non hoftili modo odio,fed amoris etiam ftimulis, amatam apud æmulũ cernens,cũ dixiffet:non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidẽ cri minibus factę prope inter arma nuptiæ,neq; cõfulto neq; expectato Lælio,faciebãt:tamq́. præceps feftinatio,ut quo die captam reginam uidiffet, eodem matrimonio iunctam ac- ciperet: & apud penates hoftis fui nuptiale facrum conficeret. Et eo fœdiora hæc uide- bantur Scipioni, quòd ipfum in Hifpania iuuenem nullius forma pepulerat captiuæ. Hæc fecum uolutanti Lælius ac Maffanifa fuperuenerunt, quos cum pariter ambos &
C benigno uultu excepiffet, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebraffet, abdu- ctum in fecretum Maffanifam fic alloquitur. Aliqua te exiftimo Maffanifa intuentem in me bona,& principio in Hifpaniam adiungẽdam mecum amicitiam ueniffe,& poftea in Africa teipfum,fpefq́. omneis tuas in fidem meam commififfe. atqui nulla earum uirtus eft,propter quas appetendus tibi uifus fim,qua ego æquè atque temperantia & continen tia libidinũ gloriatus fuerim.Hanc te quoque ad cæteras tuas eximias uirtutes, Maffani- fa,adieciffe uelim.nam non eft (mihi crede) tantum ab hoftibus armatis ætati noftræ peri culi,quantum ab circumfufis undique uoluptatibus.qui eas fua temperantia frænauit ac domuit,is multo maius decus maioremq́. uictoriam fibi peperit, quàm nos Syphace ui- cto habemus.Quæ me abfente ftrenue ac fortiter feciſti,libenter & commemoraui,& me mini:cætera teipfum reputare tecum,quàm me dicente erubefcere,malo. Syphax populi
D Romani aufpiciis uictus captufq́. eft.itaque ipfe,coniunx,regnum,ager,oppida,homines qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit,præda populi Romani eft:& regem coniu- gemque eius, etiam fi non ciuis Carthaginienfis effet,etiam fi non patrem eius imperato rem hoftium uideremus, Romam oporteret mitti:ac fenatus populiq́. Romani de ea iudi ciũ atque arbitriũ effe, quæ regẽ nobis fociũ alienaffe,atque in arma coegiffe præcipitem dicatur.Vince animũ,caue deformes multa bona uno uitio,& tot meritorũ gratiã maio- re culpa,quàm caufa culpæ eft,corrũpas.Maffanifæ hæc audienti non robur folũ fuffufus, fed lacrymæ etiã obortæ.et cũ fe quidẽ in poteftate futurũ imperatoris dixiffet, oraffetq́. eum,ut,quantum res fineret,fidei fuæ temere obftrictæ confuleret, (promififfe enim, fefe in nullius poteftatem eam traditurum) ex prætorio in tabernaculum fuum confufus con ceffit.Ibi arbitris remotis,cum crebro fufpirio & gemitu,quod facile à circũftãtibus taber
E naculum exaudiri poffet,aliquantũ tẽporis confumpfiffet.ingenti ad poftremum edito ge mitu,fido ex feruis uno accito,fub cuius cuftodia regio more ad incerta fortunæ uenenũ erat,ei miftum in poculo ferre ad Sophonisbam iubet, ac fimul nunciare: Maffanifam li- benter primam ei fidem præftaturum fuiffe, quàm uir uxori debuerit. quoniam arbi- trium eius, qui poffint, adimant: fecundam fidem præftare, ne uiua in poteftatem Ro- manorum ueniat. memor patris imperatoris,patriæque,& duorum regum,quibus nupta fuiffet,fibi ipfa confuleret. Hunc nuncium ac fimul uenenum ferens minifter cum ad So- phonisbam ueniffet. Accipio inquit,nuptiale munus,nec ingratum,fi nihil maius uir uxo ri præftare potuit.hoc tamen nuncia:melius me morituram fuiffe,fi non in funere meo nu pliffem.nec locuta eft ferocius,quàm acceptum poculum, nullo trepidationis figno da-

to, impauide hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni: ne quid æger animi ferox iuuenis grauius consuleret: accitum eum extemplo, nunc solatur, nunc, quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremq. rem, quàm necesse fuit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut à præsenti motu auerteret animum eius, in tribunal ascendit: & concionem aduocari iussit. ibi Massanissam primum regem appellatum, eximijsq. ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli eburnea, & scipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. addit uerbis honorem, neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Massanissam populus Romanus ducat. Lælium deinde & ipsum collaudatum aurea corona donat. & alij militares uiri, prout à quoque nauata opera erat, donati. Iis honoribus mollitus regis animus, erectusq. in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ. Scipio, C. Lælio cum Syphace alijsq. captiuis Romam misso, cum quibus & Massanissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert: & quæ munimenta inchoauerat, permunijt. Carthaginienses non breui solum, sed prope uano gaudio ab satis prospera in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope, quàm in Asdrubale atque exercitu suo, spei reposuerant, perculsi, iam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt XXX seniorum principes. id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum uis. Qui ubi in castra Romana & prætorium peruenerunt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conueniens oratio tam humili adorationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque eius fautores, ueniam ciuitati petebant, ciuium temeritate bis iam ante euersæ, incolumi futuræ iterum hostium beneficio. imperium ex uictis hostibus populum Romanum, non perniciem petere. paratis obedienter seruire, quæ uellet, imperaret. Scipio, & uenisse ea spe in Africam se ait, & spem suam prospero belli euentu auctam, uictoriam se non pacem domum reportaturum esse: tamen cum uictoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere: ut omnes gentes sciant, populum Romanum & suscipere iuste bella, & finire. Leges pacis se has dicere. Captiuos & perfugas & fugitiuos restituant. exercitus ex Italia & Gallia deducant. Hispania abstineant. insulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam sunt, decedant. naues longas, præter XXX omnes tradant. tritici quingenta, hordei CCC millia modium. Pecuniæ summam quantam imperauerit, parum conuenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum inuenio. His conditionibus, inquit, placeátne pax, triduum ad consultandum dabitur. si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad senatum mittite legatos. Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis cum censuissent, (quippe qui moram temporis quærerent, dum Annibal in Africam traijceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent: alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captiuos, perfugasque & fugitiuos, quò impetrabilior pax esset. Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribusq. Numidarum captiuis Romam uenit, quæq. in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine patribus, ingenti omnium & in præsens lætitia, & in futurum spe. Consulti inde patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Lælium retinendum, donec legati Carthaginienses uenirent. Supplicatio in quatriduum decreta est. P. Aelius prætor senatu misso, & concione inde aduocata, cum C. Lælio in rostra ascendit. Ibi uero audientes fusos Carthaginiensium exercitus, deuictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia uictoria peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque alijs multitudo solet, lætitiam immodicam significarent. Itaque prætor extemplo edixit, uti æditui ædes sacras omnes tota urbe aperirent, circumeundi, salutandique deos, agendique gratias per totum diem populo potestas fieret. postero die legatos Massanissæ in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, quòd P. Scipio prospere res in Africa gessisset. deinde gratias egerunt, quòd Massanissam non appellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus uisum esset, sine metu & certamine esset regnaturus: deinde, quòd collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset,

& dedisse

A & dedisse operam Massanisam,& porro daturum esse. petere, ut regium nomen cæteraq. Scipionis beneficia,& munera senatus decreto confirmaret: &,nisi molestum esset, illud quoque petere Massanisam,ut Numidas captiuos,qui Romæ in custodia essent, remitterent. id sibi amplum apud populares futurum esse. Ad ea responsum legatis. Rerum gestarum in Africa prospere,communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine uideri fecisse, quod eum regem appellasset: & quicquid aliud fecisset, quod honori foret Massanissæ, ea patres comprobare atque laudare. Munera, quæ legati ferrent regi,decreuerunt,sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, & lato clauo tunicis, equos duos phaleratos, bina equestria arma cum loricis: & tabernacula, militaremq. suppellectilem,qualem præberi consuli mos est. Hæc regi prętor mittere iussus. legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millibus æris, &
B uestimenta bina legatis, singula comitibus, Numidisq. qui ex custodia missi redderentur regi. ad hoc ædes liberæ,loca, lautia legatis decreta. Eadem æstate qua hæc decreta Romæ,& in Africa gesta sunt, P. Quinctilius Varus prætor,& M. Cornelius pro consule in agro Insubrium Gallorum cum Magone Pœno signis collatis pugnauerunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo aduectus. proq. duobus cornibus prætor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa ui hortabantur. posteaquam nihil commouebant, tum Cornelio Quinctilius, Lentior,ut uides, fit pugna,inquit: & induratus præter spem resistendo hostium timor: ac, ne uertat in audaciam,periculum est. equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac statu mouere uolumus. itaq; uel tu ad prima signa prælium sustine, ego inducam in pugnam equites: uel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor le-
C gionum equites in hostem emittito. Vtram uellet prætor, muneris partem pro consule accipiente, Quinctilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro iuuene, ad equites pergit, iussosq. ascendere in equos repente in hostem emitrit. Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplo in prælium induxisset. ad quorum stridorem, odoremque, & aspectum territi equi, uanum equestre auxilium fecerunt. & ut permixtus, ubi cuspide uti & comminus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat: ita in ablatum pauentibus procul equis melius ex interuallo Numidæ iaculabantur. simul & peditum legio duodecima magna ex parte cæsa, pudore magis, quàm uiribus, tenebat locum: nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertiadecima legio in primam aciem inducta prælium dubium excepisset. Magoque ex subsidijs Gal-
D los integræ legioni opposuisset. quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis undecimæ conglobant sese, atque elephantos iam etiam peditum aciem turbantes inuadunt. in quos cum pila confertos coniecissent: nullo ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum auerterunt. quatuor grauati uulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, ut auersos uidere elephantos, ad augendum pauorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnæ seruabant. posteaquam femore transfixo cadentem, auferriq. ex prælio prope exanguem uidere: extemplo in fugam omnes conuersi. ad quinque millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duodeuiginti capta. nec Romanis incruenta uictoria fuit. I I millia & C C C de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione X I I amissa. inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Mænius. ter-
E tiædecimæ quoque legionis, quæ postremo prelio affuerat, Cn. Heluius, tribunus militum, in restituenda pugna cecidit, & duodeuiginti ferme equites illustres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierunt. et longius certamen fuisset, ni uulnere ducis concessa uictoria esset. Mago proximæ noctis silentio profectus, quantum pati uiæ per uulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos peruenit. ibi eum legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis nauibus adierunt, iubentes primo quoque tempore in Africam traiicere. idem & fratrem eius Annibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes) facturum. non in eo esse Carthaginiensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo senatus, periculoq. patriæ motus, sed metuens etiam, ne uictor hostis moranti instaret: Ligu-

Liguresq. ipsi relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent: simul sperans leuiorem in nauigatione, quàm in uia, iactationem uulneris fore, & curationi omnia commodiora: impositis copijs in naues profectus, uix dum superata Sardinia, ex uulnere moritur. naues quoque aliquot Pœnorum disiectæ in alto, à classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra mariq. in parte Italiæ, quæ iacet ad Alpes, gesta. consul C. Seruilius, nulla memorabili re in prouincia Etruria, & Gallia (nam eò quoque processerat) gesta, patre C. Seruilio, & C. Lutatio patruo ex seruitute post decimum sextum annum receptis, qui ad uicum Tanetum à Boiis capti fuerant: hinc patre, hinc patruo latera circundantibus, priuato magis quàm publico decore insignis Romam rediit. Latum ad populum est, ne C. Seruilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, uiuo, cum id ignoraret: tribunus pl. atque ædilis pl. fuisset, contra, quàm sancitum legibus erat. Hac rogatione perlata, in prouinciam rediit. Ad Cn. Seruilium consulem: qui in Bruttijs erat, Consentia, Vffugum, Vergæ, Besidiæ Hetriculum, Sypheum, Argentanumque, Dampetia, multique alij ignobiles populi senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Annibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait. quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Annibale gestum. nam ad eū quoque legati ab Carthagine uocantes in Africam; ijs forte diebus, quibus ad Magonem, uenerunt. Frendens, gemensque, ac uix lacrymis temperans dicitur legatorum uerba audisse. Posteaquam edita sunt mandata, Iam non perplexe, inquit, sed palam reuocant, qui, uetando supplementum & pecuniam mitti, iampridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione, atque inuidia. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exultabit, atque efferet sese, quàm Anno: qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit. Iam hoc ipsum præsagiens animo, præparauerat ante naues. itaque inutili militum turba præsidij specie in oppida Bruttij agri, quæ pauca magis metu, quàm fide, continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transuexit: multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes cōcesserant in Iunonis Laciniæ delubrum, inuiolatum ad eam diem, in templo ipso fœde interfectis. Raro quenquam alium patriam exilij causa relinquentem, magis mœstum abisse ferunt, quàm Annibalem hostium terra excedentem. respexisse sæpe Italiæ litora, & deos hominesque accusantem, se quoque ac suum ipsius caput execratum, quòd non cruentum ab Cannensi uictoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non uidisset: se centum millibus armatorum ad Trasymenum & Cannas cæsis, circa Casilinum Cumas, Nolamque consenuisse. Hæc accusans, querensque, ex diutina possessione Italiæ est detractus. Romam per eosdem dies, & Magonem & Annibalem profectos, allatum est. cuius duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quòd parum duces in retinendis ijs, cum id mandatum ab senatu esset, aut animi, aut uirium habuisse uidebantur; & quòd solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinata, quò euasura essent res. Per eosdem dies legati Saguntini uenerunt, comprehensos eum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. ducenta & quinquaginta auri, octingenta pondo argenti in uestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ, atque insuper munera data, ac naues, quibus in Hispaniam reuerterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, segnius homines bona, quàm mala, sentire. transitus Annibalis in Italiam quantum terroris pauorisque iniecisset, sese meminisse. quas deinde clades, quos luctus incidisse? uisa castra hostium è muris urbis: quæ uota singulorum uniuersorumque fuisse? quoties in concilijs uoces manus ad cœlum porrigentium auditas, en unquam ille dies futurus esset, quo uacuam hostibus Italiam bona pace florentem uisuri essent? dedisse tandem id deos sextodecimo demum post anno: nec esse, qui dijs gratias agendas censeat. adeo ne aduenientem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut præteritæ satis memores sint. Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, uti referret P. Aelius prætor: decretumque, ut V dies circa omnia puluinaria supplicaretur, uictimæque

A ctimæq. maiores immolarentur CXX. Iam dimisso Lælio, legatisq; Massanissæ, cum, Carthaginiensium legatos de pace ad senatum uenientes Puteolis uisos, inde terra uenturos, allatum esset, reuocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fuluius Gillo, legatus Scipionis, Carthaginienses Romam adduxit: quibus uetitis ingredi urbem, hospitium in uilla publica senatus ad ædem Bellonæ datus est. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt, culpam omnem belli à publico consilio in Annibalem uertentes. Eum iniussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis priuato consilio bellum intulisse. senatui ac populo Carthaginiensi, si quis uera æstimet, fœdus ad eam diem inuiolatum esse cum Romanis. itaque nihil aliud, sibi mandatum esse, uti peterent, quàm ut in ea pace, quæ postremo cum consule Luctatio facta esset, manere liceret. Cum more tradito à patribus, potestatem

B tem interrogandi, si quis quid uellet, legatis prætor fecisset: senioresque, qui fœderibus interfuerant, alia alij interrogarent: nec meminisse se per ætatem (etenim omnes ferme iuuenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiæ est, Punica fraude electos qui ueterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent. Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Liuius G. Seruilium consulem, qui propior esset, accersendum, ut coram eo de pace ageretur, censebat. cum de re maiore, quàm quanta esset, consultatio incidere non posset: non uideri sibi, absente consulum altero ambobusúe, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui triennio ante consul dictatorq. fuerat: cum P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices pacem peterent: & nemo omnium uerius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quàm is, qui ante portas Carthaginis bellum gereret:

C nullius alterius consilio, quàm Scipionis, accipiendam abnuendamq. pacem esse. M. Valerius Læuinus, qui bis consul fuerat, speculatores, non legatos, uenisse arguebat: iubendosq. eos Italia excedere, & custodes cum ijs usque ad naues mittendos, Scipioniq. scribendum, ne bellum remitteret. Lælius Fuluiusq. adiecerunt, & Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Annibal & Mago ex Italia non reuocarentur. cæterum omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusq. expectantes: deinde quamuis recentium fœderum, & deorum omnium oblitos, bellum gesturos. Eo magis in Læuini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac prope sine responso dimissi. Per eos dies Cn. Seruilius consul, haud dubius, quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, uelut pulsum ab se Annibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus traiecit. Quod ubi Romæ uulgatum est primo censuerunt patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum

D censere, in Italiam reuerti eum: deinde, cum prætor spreturum eum literas suas diceret, dictator ad idipsum creatus P. Sulpicius, pro iure maioris imperij, consulem in Italiam reuocauit. reliquum anni cum M. Seruilio, magistro equitum, circumeundis in Italia urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisq. singularum causis consumpsit. Per induciarum tempus & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naues cum commeatu & uiginti rostratarum præsidio, & ab hoste & ab tempestatibus mari tuto in Africam transmiserunt. Cn. Octauio CC onerarijs, XXX longis nauibus ex Sicilia traijcienti non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu uectum, primo destituit uentus, dein uersus in Africum turbauit, ac passim naues disiecit. ipse cum rostratis per aduersos fluctus ingenti remigum labore enixus Apollinis promontorium tenuit. onerariæ, pars maxima ad Aegimurum insulam (ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est)

E XXX ferme millia ab urbe, alia aduersus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursum est. magistratus senatum uocare, populus in curiæ uestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusq. amitteretur præda. Cum quidam pacis petitæ, alij induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, postremo permisto, pene senatus populiq. consilio, consensum est, ut classe quinquaginta nauium Asdrubal Aegimurum traijceret, inde per litora portusq. dispersas Romanas naues colligeret. Desertæ fuga nautarum primum ab Aegimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt. Nondum reuerterant ab Roma legati, neque sciebatur, quæ senatus Romani de bello aut pace sententia esset: necdum induciarum dies exierat. eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab ijs qui petissent pacem

cem & inducias, spem pacis & fidem induciarum uiolatam esse, legatos Carthaginem M. Bebium, L. Sergium, L. Fabium extemplo mitit. Qui cum multitudinis concursu prope uiolati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent: petierunt à magistratibus quorum auxilio uis prohibita erat, ut naues mitterent, quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ cum ad Bagradam flumen peruenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Vticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes, seu clam misso à Carthagine nuncio uti fieret, seu Asdrubale, qui classi præerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romam superantem promontorium ex alto repente aggressæ sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiorem nauem. et defendebatur egregie, quoad tela suppeditarunt. quibus deficientibus, cum iam nulla alia res eam, quàm propinquitas terræ multitudoq. à castris in litus effusa, tueri potuisset, concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram cum immisissent, nauis tantum iactura facta, incolumes ipsi euaserunt. Ita alio super aliud scelere cum haud dubie induciæ ruptæ essent, Lælius Fuluiusq. ab Roma cum legatis Carthaginiensibus superuenerunt. quibus Scipio, etsi nō induciarum modo fides à Carthaginiensibus, sed etiam ius gentium in legatis suis uiolatum esset, tamen se nihil nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum in ijs facturum esse cum dixisset, legatis dimissis, bellum parabat. Annibale iam terræ appropinquante, iussus è nautis unus ascendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, cum dixisset, sepulcrum dirutum proram spectare, abominatus, prætervehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit. Hæc eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Seruilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Cæterum exitu superioris anni cum legati sociarum urbium ex Græcia questi essent, uastatos agros ab regiis præsidiis, missosq. in Macedoniā legatos ad res repetendas, nō admissos ad Philippum regem: simul nunciassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam duci: ut essent Carthaginiensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum una missum: legatos ad regem, qui, hæc aduersus foedus facta uideri, patribus nunciarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. ijs tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo cliuus publicus ad solum exustus est, & aquarum magnitudine, & annonæ uilitate fuit, præterquam quòd pace omnis Italia erat aperta, etiam quòd magnam uim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto, & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris uicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis, si quidem uerum est augurem duos & quadraginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, uel si nouum ab eo inciperet. superauit paternos honores, auitos æquauit. pluribus uictoriis, & maioribus prælijs auus insignis Rullus, sed omnia æquare unus hostis Annibal potest. cautior tamen, quàm promptior, hic habitus fuit. et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quàm unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus, filius. in eiusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebeij ter toti instaurati ab ædilibus M. Sextio Sabino, & Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo prætores facti, & cum iis C. Liuius Salinator, & C. Aurelius Corta. Comitia eius anni utrum C. Seruilius consul habuerit, an quia cum res in Etruria tenuerit, quæstiones ex S.C. de coniurationibus principum habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum diuersi auctores faciunt. Principio insequentis anni M. Seruilius, & Ti. Claudius senatu in capitolium uocato de prouinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem coniici, Africam ambo cupientes, uolebant. cæterum Q. Metello maxime annitente, neque data, neque negata est Africa. consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis uideretur, populum rogarent, quem uellet in Africa bellum gerere. omnes tribus P. Scipionem iusserunt. nihilominus consules prouinciam Africam (ita enim senatus decreuerat) in sortem coniecerunt. Ti. Claudio Africa euenit, ut quinquaginta nauium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiiceret, pariq. imperio cum Scipione imperator

ANNO DXLVIII.

A perator esset. M. Seruilius Etruriam sortitus. In eadem prouincia & C. Seruilio prorogatum imperium, si consulem remorari ad urbem senatui placuisset. Praetores, M. Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones prouinciamq. traderet ei P. Quinctilius Varus: C. Liuius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius pro consule priore anno praefuerat: Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo, praetore prioris anni, prouinciam & duas legiones acciperet. Villius pro praetore cum XX nauibus longis, militibus mille oram Siciliae tutaretur: inde M. Pomponius uiginti nauibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottae urbana euenit. caeteris ita, uti quisque obtinebant prouincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis diis omnia inciperent, agerentque, quos ludos M. Claudio Marcello T. Quinctio consulibus T. Manlius

B dictator, quasq. hostias maiores uouerat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset: ut eos consules, prius quàm ad bellum proficiscerentur facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiaeque, quibus uotae erant, diis caesae. Inter haec simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animos poterat, utrum gaudio dignius esset, Annibalem post sextumdecimum annum ex Italia decedentem uacuam possessionem eius reliquisse populo Romano: an magis metuendum, quòd incolumi exercitu in Africam traiecisset. Locum nimirum, non periculum, muratum: cuius tantae dimicationis uatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium aut frustra canere solitum, grauiorem in sua terra futurum hostem Annibalem, quàm in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditae barbariae rege, qui statarium, semilixam ducere exercitum solitus sit, aut cum socero eius Asdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuarijs exerci-

C tibus, ex agrestium semiermi turba subito collectis: sed cũ Annibale, prope nato in praetorio patris, fortissimi ducis, alto atque educato inter arma, puero quondam milite, uix dum iuuene imperatore: qui senex uincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complesset. ducere exercitum aequalem stipendijs suis, duratum omnium rerum patientia, quas uix fides fiat homines passos, perfusum millies cruore Romano, exuuias non militum modo, sed etiam imperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui praetores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus uallaribusq. insignes coronis, peruagatos capta castra, captas urbes Romanas. nõ esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex caede imperatorum prae se ferre posset Annibal. Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant, etiam, quòd cum assuessent per aliquot annos bellum ante

D oculos, aliis atque aliis in Italiae partibus, lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio & Annibal, uelut ad supremum certamen comparati duces. ij quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia, & uictoriae spes, quo magis in propinquam eã imminebant animis, eo curae intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Carthaginiensibus erat: quos modo petisse pacem, intuentes Annibalem, ac rerum gestarum eius magnitudinem, poenitebat: modo, cum respicerent, bis sese acie uictos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius uirtute & consilio Scipionis facta, uelut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant. Iam Asdrumetum peruenerat Annibal. unde ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pauidis nunciis omnia circa Carthaginem obtineri armis affetentium, magnis itineribus Zamã contendit. Za-

E ma quinque dierum iter ab Carthagine abest. inde praemissi speculatores, cum excepti à custodibus Romanis, deducti ad Scipionem essent: traditos eos tribuno militum, iussosq. omisso metu uisere omnia, per castra, quà uellent, circumduci iussit: percunctatusque, satin' percommode omnia explorassent, datis qui prosequerentur, retro ad Annibalem dimisit. Annibal nihil quidem eorum, quae nunciabantur (nam & Massanissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum uenisse eo ipso forte die, afferebant) laeto animo audiuit, maxime hostis fiducia, quae non de nihilo profecto concepta est, perculsus. itaque quanquam & ipse causa belli eius erat, & aduentu suo turbauerat pactas inducias, & spem foederum: tamen, si integer, quàm si uictus, peteret pacem, aequiorem impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potesta-

tem

Anibal a Scipione petit ut cum illo liceat colloqui.

tem faceret. Id utrum sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem habeo. Valerius Antias primo prælio uictum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille & septingenti capti, legatū cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem uenisse. Cæterum Scipio cum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Nargara urbe, tum ad cætera loco opportuno, tum, quòd aquatio intra teli coniectū erat, consedit. Annibal tumulum à quatuor millibus inde, tutum commodumq. alioqui, nisi quòd longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ omnium gentium cuilibet regum imperatorumúe pares. Paulisper alter alterius conspectu admiratione mutua prope attoniti conticuere. Tum Annibal prior. Si hoc ita fato datum erat, ut qui primus bellum intuli populo Romano, quiq. toties prope in manibus uictoriam habui, is ultro ad pacem petendam uenirem, lætor, te mihi potissimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui de tot Romanis ducibus uictoriam dij dedissent, tibi cessisse: teq. huic bello uestris prius, quàm nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. hoc quoque ludibrium fortunæ casus ediderit, ut cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam ueniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab diis esse, ut & uos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti essemus. neque enim ne uobis quidem Sicilia atque Sardinia satis digna precia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tamq. egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quàm corrigi. Ita aliena appetiuimus, ut de nostris dimicaremus. nec in Italia solum uobis bellum, nobis in Africa est: sed & uos in portis uestris prope ac mœnibus signa armaq. hostium uidistis: & nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudiuimus. Quod igitur nos maxime abominaremur, uos ante omnia optaretis, in meliore uestra fortuna de pace agitur: agimusq. ij quorum & maxime interest pacem esse, & qui quodcunque egerimus, ratum ciuitates nostræ habituræ sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente à quietis consiliis. Quod ad me artinet, iam ætas senem in patriam reuertentem, unde puer profectus sum, iam secundæ, iam aduersæ res ita erudierunt, ut rationem sequi, quàm fortunam, malim. tuam & adolescentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quàm quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasymenum, ad Cannas, id tu hodie es. uixdum militari ætate imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam fefellit fortuna. patris & patrui persecutus mortem, ex calamitate uestræ domus decus insigne uirtutis pietatisq. eximiæ cepisti: amissas Hispanias recuperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis. consul creatus, cum cæteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensisq. castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni eius, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum iam annum hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest uictoriam malle, quàm pacem, animus. Noui uobis spiritus magnos magis, quàm utiles. et mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quòd si in secundis rebus bonam quoque mentem darent dii, non ea solum quæ euenissent, sed etiam ea quæ euenire possent, reputaremus. Vt omnium obliuiscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. quem modo castris inter Anienem atque urbem uestram positis, ac iam prope scandentem mœnia Romana uideras, hic cernis, duobus fortissimis uiris fratribus, clarissimis imperatoribus orbatum ante mœnia prope obsessæ patriæ, quibus terrui uestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petētibus magis necessaria, quàm honesta. Melior tutiorq. est certa pax, quàm sperata uictoria. hæc in tua, illa in deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. cum tuas uires, tum uim fortunæ, Martemq. belli communem propone animo. utrinque ferrum, corpora humana erunt, nusquam minus, quàm in bello, euentus respondent. Non tantum

A tum ad id, quod data pace iam habere potes, ſi prælio uincas, gloriæ adieceris: quantum ademeris, ſi quid aduerſi eueniat. ſimul parta ac ſperata decora unius horæ fortuna euertere poteſt. omnia in pace iungenda tuæ poteſtatis ſunt, P. Corneli tunc ea habenda fortuna erit, quam dij dederint. Inter pauca felicitatis uirtutiſq. exẽpla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuiſſet, ſi uictor pacem petentibus dediſſet patribus noſtris: ſed non ſtatuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem ſe fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Eſt quidem eius qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis, ſed forſitan non indigni ſimus, qui nobiſmetipſis multam irrogemus. Non recuſamus, quin omnia, propter quæ bellum initum eſt, ueſtra ſint, Sicilia, Sardinia, Hiſpania, quicquid inſularum toto inter Africam Italiamq. continetur mari: Carthaginienſes incluſi Africæ litoribus, uos, quando ita dijs placuit, externa etiã terra mariq. uideamus re-
B gentes imperia. Haud negauerim, propter non nimis ſincere petitam aut expectatam nuper pacem, ſuſpectam eſſe uobis Punicam fidem. multum, per quos petita ſit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. ueſtri quoque (ut audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negauerunt pacem. Annibal peto pacem: qui neque peterem, niſi utilem crederem: & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam peto. & quemadmodum, quia à me bellum cœptum eſt, ne quem eius pœniteret, quoad ipſi inuidere dei, præſtiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat. Aduerſus hæc imperator Romanus in hanc fere ſententiam reſpondit. Non me fallebat, Annibal, aduentus tui ſpe Carthaginienſes & præſentẽ induciarum fidem, & ſpem pacis turbaſſe: neque tu id ſane diſſimulas, qui de conditionibus ſuperioribus pacis omnia ſubtrahas, præter ea, quæ iampridem in noſtra poteſtate ſunt. cæterũ ſicut tibi curæ eſt, ſenti-
C re ciues tuos, quanto per te onere leuentur: ſic mihi laborandum eſt, ne quæ tunc pepigerunt, hodie ſubtracta ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni quibus eadem pateat conditio, ut etiam proſit uobis fraus, petitis. Neque patres noſtri priores de Sicilia, neque nos de Hiſpania fecimus bellum. et tunc Mamertinorum ſociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac iuſta induerunt arma. uos laceſſiſſe, & tu ipſe fateris, & dii teſtes ſunt: qui & illius belli exitum ſecundum ius faſq. dederunt, & huius dant, & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & uim fortunæ reputo, & omnia quæcunque agimus, ſubiecta eſſe mille caſibus ſcio. cæterum quemadmodum ſuperbe & uiolenter me faterer facere, ſi, priuſquam in Africam traieciſſem, te tua uoluntate cedentẽ Italia, & impoſito in naues exercitu ipſum uenientem ad pacem petendam aſpernarer: ſic nunc, cum prope manu conſerta reſtitantem ac tergiuerſantem in
D Africam attraxerim, nulla ſum tibi uerecundia obſtrictus. proinde ſi quid ad ea, in quæ tum pax conuentura uidebatur, (quæ ſunt, noſti. multæ nauium cum commeatu per inducias expugnatarum, legatorumq. uiolatorum) adiicitur, eſt quod referam ad conſiliũ. ſin illa quoque grauia uidentur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuiſtis. Ita infecta pace ex colloquio ad ſuos cum ſe recepiſſent, fruſtra uerbis tentatam rem nunciant: armis decernendum eſſe, habendamq. eam fortunam, quam dii dediſſent. In caſtra ut eſt uentum, pronunciant ambo, arma expedirent milites animoſq. ad ſupremum certamen, non in unum diem, ſed in perpetuum, ſi felicitas adeſſet, uictores. Roma, an Carthago iura gentibus daret, ante craſtinam noctem ſcituros, neque enim Africam, aut Italiam, ſed orbem terrarum uictoriæ præmium fore: par periculum præmio, quibus aduerſæ pugnę fortuna fuiſſet. Nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena
E ignotaq. terra, & Carthagini, ſupremo auxilio effuſo, adeſſe uidebatur præſens excidium. Ad hoc diſcrimen procedunt poſtero die duorum opulentiſſimorum populorum duo longe clariſſimi duces, duo fortiſſimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut euerſuri. Anceps igitur ſpes & metus miſcebant animos: contẽplantibuſq. modo ſuam, modo hoſtium aciem, cum oculis magis, quàm ratione, penſarent uires, ſimul læta, ſimul triſtia obuerſabantur. quæ ipſis ſua ſponte non ſuccurrebant, ea duces admonendo atque hortando ſubiiciunt. Pœnus XVI annorum in terra Italia res geſtas, tot duces Romanos, tot exercitus occidione occiſos, & ſua cuique decora, ubi ad inſignem alicuius pugnæ memoria militem uenerat, referebat. Scipio Hiſpanias, & recentia in Africa prælia, & confeſſionem hoſtium, quòd neque non petere pacẽ propter me-

tum, neque manere in ea præ insita animis perfidia potuissent; ad hoc, colloquium Annibalis in secreto habitum: ac (liberum fingenti, qua uelit flecti:) ominatur, (quibus quondam auspicijs patres eorum pugnauerint ad Aegateis insulam, ea illis exeuntibus in aciē portendisse deos) adesse finem belli, ac laboris: in manibus esse prædam Carthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, coniuges, penatesq. deos. Adeo celsus hæc corpore, uultuq. ita læto, ut uicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes, triariis postremam aciem clausit. non confertas autem cohortes ante sua quenque signa instruebat. sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spacium, quo elephanti hostium accepti, nihil ordines turbarent. Lælium, cuius ante legati, eo anno quæstoris, extra sortem ex senatusconsulto opera utebatur, cum Italico equitatu ab sinistro cornu; Massanissam Numidasq. ab dextro opposuit. uias patentes inter manipulos antesignanorum uelitibus (ea tunc leuis armatura erat) compleuit: dato præcepto, ut ad impetum elephantorum aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram læuamq. discursu applicantes se antesignanis, uiam, quà irruerent in ancipitia tela, beluis darent. Annibal ad terrorem primum elephantos (LXXX autem erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit, deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Balearibus Maurisq. admistis: in secunda acie Carthaginienses, Afrosque, & Macedonum legionem: modico deinde interuallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttij plerique erant, ui ac necessitate plures, quàm sua uoluntate decedentem ex Italia secuti) instruxit. equitatum etiam ipsum circundedit cornibus. dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non uestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset, auxiliaribus & præsens, & multiplicata merces ex præda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiæ deductis ex asperrimis montibus in spem uictoriæ ostentantur. Mauros Numidasq. impotenti Massanissæ futuro dominatu terret. aliis aliæ spes ac metus iactantur. Carthaginiensibus mœnia patriæ, dij penates, sepulcra maiorum, liberi cum parentibus, coniugesq. pauidæ, aut excidium seruitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum aut in spem medium ostentatur. Cum maxime hæc imperator apud Carthaginienses, duces suarum gentium inter populares, pleraque per interpretes intermistos alienigenis ageret, tubæ cornuaq. ab Romanis cecinerunt: tantusq. clamor ortus, ut elephanti in suos sinistro maxime cornu uerterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Massanissa perculsis terrorem: nudauitq. ab ea parte aciem equestri auxilio. paucæ tamen bestiarum intrepidæ in hostem actæ, inter uelitum ordines cum multis suis uulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos uelites, cū uiam elephantis, ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum utrinque coniiciebant hastas: nec pila ab antesignanis cessabant, donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam uerterunt. Lelius, ut turbatos uidit hostes, addit perculsis terrorem. Vtrinque equite nudata erat Punica acies, cum pedes concurrit, nec spe, nec uiribus iam par. ad hoc, dictu parua, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor à Romanis, eoq. maior & terribilior: dissonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, uoces. pugna Romana stabilis & suo & armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio & uelocitas illinc maior, quàm uis. Igitur primo impetu extemplo mouere loco hostium aciem Romani: ala deinde & umbonibus pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum spacij, uelut nullo resistente, incessere: urgentibus & nouissimis primos, ut semel motam aciem sensere, quod ipsum uim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hosteis auxiliares cedenteis secunda acies, Afri & Carthaginienses, adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se peruenirent hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente: & in suos uersi, partim refugere in secundam aciem: partim nō recipientes cædere, uti paulo ante non adiuti, & tunc exclusi. et prope duo iam permista prælia erant: cum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conserere manus. non tamen ita perculsos, iratosq. in aciē accepere, sed densatis ordinibus, in cornua, uacuumq. circa campum extra prælium eiecere: ne pauidos fuga uulneribusq. milites

A lites in certam & integram aciem miſcerent. Cæterum tanta ſtrages hominũ armorumq́. locum,in quo ſteterant paulo ante auxiliares, compleuerat, ut prope difficilior tranſitus eſſet,quàm per confertos hoſtes fuerat: itaque qui primi erant haſtati,per cumulos corporum, armorumque,& labem ſanguinis,quà quiſque poterat, ſequentes hoſtem, & ſigna & ordines confuderunt. principum quoque ſigna fluctuare cœperant,uagam ante ſe cernentes aciem. Quod Scipio ubi uidit,receptui propere canere haſtatis iuſſit:& ſaucijs in poſtremam aciem ſubductis, principes triarioſque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media haſtatorum acies eſſet. Ita nouum de integro prælium ortum eſt: quippe ad ueros hoſtes peruentum erat, & armorum genere, & uſu militiæ, & fama rerum geſtarum, & magnitudine uel ſpei uel periculi pares. ſed & numero Romanus ſuperior erat,& animo:quòd iam equites,iam elephantos fuderat: iam prima acie pulſa, in ſecun-

B dam pugnabat. In tempore Lælius & Maſſaniſa pulſos per aliquantum ſpacij ſecuti equites,reuertentes, in auerſam hoſtium aciem incurrere. Is demum impetus perculit hoſtẽ. multi circumuenti in acie cæſi: multi per patentem circa campum fuga ſparſi, tenente omnia equitatu, paſſim interierunt. Carthaginienſium ſociorumq́. cæſa eo die ſupra millia uiginti. par ferme numerus captus eſt, cum ſignis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Annibal cum paucis equitibus inter tumultum elapſus,Adrumetum perfugit, omnia & in prælio, & ante aciem, priuſquam excederet pugna, expertus:& confeſſione etiam Scipionis, omniumq́. peritorum militiæ, illam laudem adeptus, ſingulari arte aciem eo die inſtruxiſſe. elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus,atque intolerabilis uis, ſigna ſequi, & ſeruare ordines, in quo plurimum ſpei ponerent,Romanos prohiberet. deinde auxiliares ante Carthaginien

C ſium aciem,ne homines miſti colluuione omnium gentium, quos non fides teneret, ſed merces: liberum receptum fugæ haberent: ſimul primum ardorem, atque impetum hoſtium excipientes fatigarent: ac ſi nihil aliud,uulneribus ſuis ferrum hoſtile hebetarent: tum,ubi omnis ſpes eſſet,milites Carthaginienſes, Afroſque, ut omnibus rebus alijs pares,eo quòd integri cum feſſis ac ſaucijs pugnarent, ſuperiores eſſent. Italicos interuallo quoq. diremptos,incertos,ſocij an hoſtes eſſent, in poſtremam aciem ſummotos. Hoc edito uelut ultimo uirtutis opere Annibal,cũ Adrumetum refugiſſet:accitusq́. inde Carthaginem ſexto ac trigeſimo poſt anno,quàm puer inde profectus erat, rediſſet: faſſus in curia eſt,non prælio modo ſe,ſed bello uictum:nec ſpem ſalutis alibi,quàm in pace impetranda,eſſe. Scipio confeſtim à prælio,expugnatis hoſtium caſtris,direptiſque, cum ingẽti præda ad mare ac naues redijt,nuncio allato,Cn.Letulum cum L roſtratis,C onerarijs,

D omni genere commeatus,ad Vticam acceſſiſſe. Admouendum igitur undique terrorem perculſæ Carthagini ratus,miſſo Lælio Romam cum uictoriæ nuncio, Cn. Octauium terreſtri itinere ducere legiones Carthaginem iubet. ipſe,ad ſuã ueterem noua Lentuli claſſe adiuncta, profectus ab Vtica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, cum uelata infulis ramisq́. oleæ Carthaginienſium occurrit nauis. decem legati erant principes ciuitatis,auctore Annibale miſſi ad petendam pacem. qui cum ad puppim prætoriæ nauis acceſſiſſent, uelamenta ſupplicum porrigentes, orantes, implorantesq́. fidem & miſericordiam Scipionis: nullum ijs aliud reſponſum datum,quàm ut Tunetem uenirent, eò ſe moturum caſtra. ipſe ab contemplato ſitu Carthaginis non tam noſcendi in præſentia, quàm terrendi hoſtis cauſa,Vticam,eodem & Octauio reuocato,redijt. Inde procedentibus ad Tunetem,nuncius allatus: Verminam, Syphacis filium,cum equitibus pluribus,

E quàm peditibus,uenire Carthaginienſibus auxilio. Pars exercitus cũ omni equitatu miſſa,turmalibus primum agmen aggreſſa, Numidas leui certamine fudit. exitu quoque fugæ intercluſo,à parte omni circundatis equitibus,XV millia hominum cæſa,mille & CC uiui capti ſunt,& equi Numidici mille & D,ſigna militaria duo & ſeptuaginta. Regulus ipſe inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem,quo antea,loco caſtra poſita. legatiq́; XXX Carthagine ad Scipionem uenerũt. & illi quidem multo miſerabilius, quàm ante,quo magis cogebat fortuna, egerunt: ſed aliquanto minore cum miſericordia,ab recenti memoria perfidiæ,auditi ſunt. In concilio,quãquam iuſta ira omneis ad delendam ſtimulabat Carthaginem: tamen,cum,& quanta res eſſet, & quàm longi temporis obſidio tam munitæ & ualidæ urbis, reputarent: & ipſum Scipionem expectatio ſucceſſoris,

cessoris, uenturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, solicitaret: ad pacem omnium animi uersi sunt. Postero die reuocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem deos & iusiurandum esse crederent, conditiones pacis dictæ. Vt liberi legibus suis uiuerent. quas urbes, quosq. agros, quibusq. finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandiq. finem eo die Romanus faceret. persugas fugitiuosque, & captiuos omneis, & naues rostratas, præter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos; neque domarent alios. bellum néue in Africa, néue extra Africam iniussu populi Romani gererent. Massanissæ res redderent, fœdusq. cum eo facerent. frumentum, stipendiumq. auxilijs, donec ab Roma legati redissent, præstarent. decē millia talentum argenti descripta pensionibus æquis in annos quinquaginta soluerent. obsides centum arbitratu Scipionis darēt, ne minores XIIII annis, neu XXX maiores. inducias ita se daturum, si per priores inducias naues onerariæ captæ, quæque fuissent in nauibus, restituerentur. aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse. Has conditiones legati cum domum referre iussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque à multitudine inquieta eadem & imbelli, indignatus Annibal, dici ea in tali tempore, audirique, arreptum Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. quæ insueta liberæ ciuitati species cum fremitum populi mouisset, perturbatus militaris uir urbana libertate, Nouem, inquit, annorum à uobis profectus, post sextum & tricesimum annum redij. militares artes, quas me à puero fortuna nunc priuata nunc publica docuit, probe uideor scire: urbis ac fori iura, leges, mores uos me oportet doceatis. Excusata imprudentia, de pace multis uerbis disseruit, quàm nec iniqua, & necessaria esset. omnium maxime difficile erat, quòd ex nauibus per inducias captis nihil præter ipsas comparebat naues: nec inquisitio erat facilis. Cum aduersantes paci arguerentur, placuit naues reddi, & homines utique inquiri: cætera quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt qui Annibalem ex acie ad mare peruenisse, inde præparata naue ad regem Antiochum extemplo profectum tradant: postulantique ante omnia Scipioni ut Annibal sibi traderetur, responsum esse, Annibalem in Africa non esse. Posteaquam redierunt ad Scipionem legati: quæ publica in nauibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores: quæ priuata, profiteri domini iussi: pro ea summa pecuniæ XXV millia pondo argenti præsentia exacta. induciæque Carthaginiensibus datæ in tres menses. additum, ne per induciarum tempus aliò usquam, quàm Romam mitterent legatos: & quicunque legati Carthaginem uenissent, ne ante dimitterent eos, quàm Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes uenissent, certiorem facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam uilitatem annonæ effecerunt, ut pro uectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat: iussusque erat Ti. Claudius mature in Siciliam classem ducere. atque inde in Africam traijcere: & alter consul M. Seruilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quòd patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quàm consulis, censuerant. Prodigia quoque nunciata sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui uisus, & pluuit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cauernis consedit, arboresque in profundum haustæ, Ariciæ forum, & circa tabernæ, Frusinone murus aliquot locis, & porta de cœlo tacta: & in palatio lapidibus pluuit. Id prodigium more patrio nouendiali sacro, cætera hostijs maioribus expiata. Inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem uersa. nam ita abundauit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. cæterum ludorum ipso die serenitate subita orta, pompa duci cœpta ad portam Collinam, reuocata deductaq. in circum est, cum, decessisse inde aquam nunciatum esset: lætitiamq. populo, & ludis celebritatem addidit sedes sua solēni spectaculo reddita. Claudium consulem profectum tandem ab urbe inter portus Cossanum Loretanumq. atrox uis tempestatis adorta, in metum ingentē adduxit. Populonios inde cū peruenisset, stetissetq. ibi, dum reliquum tempestatis

A statis exsaeuiret Iluam insulam, & ab Ilua Corsicam, à Corsica in Sardiniam traiecit. ibi superantem Insanos montes multo & saeuior & infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. multae quassatae, armamentisque spoliatae naues: quaedam fractae. ita uexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductae reficiuntur naues, hiems oppressit, circumactumq. anni tempus. & nullo prorogante imperium, priuatus Ti. Claudius classem Romam reduxit. M. Seruilius, ne comitiorum causa ad urbem reuocaretur: dictatore dicto C. Seruilio, in prouinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Aelium Paetum dixit. Saepe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque cum pridie idus Martias ueteres magistratus abissent, noui suffecti non essent, respub. sine curulibus magistratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fuluio, aedil. curul. ludi Ro

B mani ter toti instaurati. Pecuniam ex aerario scribae, uiatoresque aedilicij clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli aedilis. P. Aelius Tubero, & L. Laetorius aediles plebis uitio creati, magistratu se abdicarunt, cum ludos, ludorumque causa epulum Ioui fecissent, & signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator & magister equitum ex senatusconsulto fecerunt. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque cum uenissent Romam, senatus ad aedem Bellonae habitus est. ubi cum L. Veturius Philo, pugnatum cum Annibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemque tandem lugubri bello impositum, ingenti laetitia patrum exposuisset, adiecit, Verminam etiam Syphacis filium, quae non parua bene gestae rei accessio fuerat, deuictum. in concionem inde prodire iussus, gaudiumque id populo impertire: Tum patefacta gratulatione omnia in urbe templa, supplicatio-

C nesque in triduum decretae. Legatis Carthaginiensium & Philippi regis (nam ij quoque uenerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu patrum à dictatore est, consules nouos eis senatum daturos esse. Comitia inde habita: creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Aelius Paetus. praetores M. Iunius Pennus, cui sors urbana euenit. M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Aelius Tubero Siciliam est sortitus. De prouincijs consulum nihil ante placebat agi, quàm legati Philippi regis, & Carthaginiensium auditi essent. belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat prouinciae Africae: seu bellum foret, facilem uictoriam: seu iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. negare itaque, prius quicquam agi passurum, quàm sibi Africa decreta esset: concedente collega, moderato uiro & prudenti: qui gloriae eius certamen cum Scipione, praeterquam quòd

An. DXLIX.

D iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & M'. Acilius Glabrio tribuni plebis rem priore anno nequicquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare aiebant. ex auctoritate patrum latum ad populum esse, cuius uellent imperium in Africa esse, omnes V & XXX tribus P. Scipioni id imperium decresse. Multis contentionibus & in senatu & ad populum acta res, postremo eò deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita conuenerat) censuerunt, uti consules prouincias inter se compararent, sortirenturve, uter Italiam, uter classem nauium L haberet. cui classis obuenisset, in Siciliam nauigaret. si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam traijceret: consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperij terra rem gereret. si conditiones conuenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrum consulem, an P. Scipionem iuberent pacem dare: & quem, si deportandus

E exercitus uictor ex Africa esset, deportare. si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traijceret. alter consul, cui Italia euenisset, duas legiones à M. Sextio praetore acciperet. P. Scipioni cum exercitibus quos haberet, in prouincia Africa prorogatum imperium. Praetori M. Valerio Faltoni duae legiones in Bruttijs, quibus C. Liuius priore anno praefuerat, decretae. P. Aelius praetor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro praetore habuisset, decernitur. M. Seruilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruriam prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot iam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum esse. ut ij consules cum tribunis agerent, si eis uideretur, ut plebē rogarent, cui iu-

berent in Hispania imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, & XV cohortes socios Latini nominis, quibus prouinciam obtineret. ueteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli L. nauium classis ex duabus classibus, Cn. Octauij, quæ in Africa esset, P. Villij, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta: ut quas naues uellet, deligeret. P. Scipio L. longas naues haberet, quas habuisset. quibus, si Cn. Octauium, sicut præfuisset, præesse uellet, Octauio pro prætore in eum annum imperium esset. si Lælium præficeret, Octauius Romam decederet: reduceretq. naues, quibus proconsuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naues decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere iussi, ut quatuordecim legionibus eo anno, centum nauibus longis respublica administraretur. Tum de legatis Philippi & Carthaginiensium actum. priores Macedonas introduci placuit, quorum uaria oratio fuit: partim purgantium quæ questi erant missi ad regem à Roma legati de populatione sociorum: partim ultro accusantium quidem & socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium: quem ex tribus ad se missis legatis delectu habito substitisse, & se bello lacessisse contra fœdus, & sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse: partim postulantium, ut Macedones, duxq. eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militassent, captiq. in uinculis essent, sibi restituerentur. Aduersus ea M. Furius missus ad idipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit. Aurelium relictum, ne socij populi Romani fessi populationibus atque iniuria, ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse. dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis esse. eum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia missum nuper in Africam esse Annibali Carthaginiensibusq. auxilio. De his rebus interrogati Macedones cum perplexe responderent, ipsi ante responsum tulerunt; Bellum quærere regem, & si pergat, propediem inuenturum. dupliciter ab eo fœdus uiolatum: & quòd socijs populi Romani iniurias fecerit, bello armisq. lacessiuerit: & quòd hostes auxilijs & pecunia iuuerit. et P. Scipionem recte atque ordine uideri fecisse, & facere, quòd eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in uinculis habeat. et M. Aureliũ è republica facere, gratumq. id senatui esse, quòd socios populi Romani, quando iure fœderis non posset, armis tueatur. Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses uocati. quorum ætatibus dignitatibusq. conspectis, (nam longe primi ciuitatis erant) tum pro se quisque dicere, uere de pace agi. Insignis tamen inter cæteros Asdrubal erat, (Hædum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, aduersusq. factioni Barchinæ. eo tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem à republica transferenti. Qui cum uaria oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior uenia esset: nunc monendo etiam patres conscriptos, ut rebus secundis modeste ac moderate uterentur: Si se atque Annonem audissent Carthaginienses, & tempore uti uoluissent, daturos fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunam, bonamq. mentem dari. populum Romanum eo inuictum esse, quòd in secundis rebus sapere, & consulere meminerit. et hercule mirandum fuisse, si aliter facerent. ex insolentia, quibus noua bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire: populo Romano usitata ac prope iam obsoleta ex uictoria gaudia esse, ac plus pene parcendo uictis, quàm uincendo, imperium auxisse. Cæterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, ex quantis opibus quò recidissent Carthaginiensium res. nihil eis, qui modo orbem prope terrarum obtinuissent armis, superesse, præter Carthaginis mœnia. ijs inclusos, non terra, non mari quicquam sui iuris cernere. urbem quoque ipsam, ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sæuire populus Romanus uelit. Cum, flecti misericordia patres, appareret, senatorum unum, infestum perfidiæ Carthaginiensium, succlamasse ferunt: per quos deos fœdus icturi essent, cum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent? Per eosdem, inquit Asdrubal, qui tam infesti sunt fœdera uiolantibus. Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis prouincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M. Acilius & Q. Minucius tribuni pleb. ad populum tulerunt: uellent iuberentné senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret? & quem eam pacem dare, quemq. ex Africa exerci

tus

A tus deportare iuberent? De pace, Vti rogas, omnes tribus iusserunt, pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decreuit, ut P. Scipio ex X legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei uideretur, faceret. Gratias deinde patribus egere Carthaginienses: petieruntque, ut sibi in urbem introire, & colloqui cum ciuibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in ijs partim propinquos, amicosque suos, nobiles homines, partim ad quos mandata à propinquis haberent. Quibus conuentis, cum rursus peterent, ut sibi quos uellent ex ijs redimendi potestas fieret, iussi nomina edere. & cum C C ferme ederent, senatusconsultum factum est, ut legati Romani ducentos ex captiuis, quos Carthaginienses uellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, si pax conuenisset, sine precio eos Carthaginiensibus redderet. feciales cum in Africam ad foe-
B dus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus senatusconsultum in hæc uerba factum est, Vt priuos lapides silices, priuasq. uerbenas secum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut foedus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent. Herbæ id genus ex arce sumptum dari fecialibus solet. Ita dimissi Romana Carthaginienses cum in Africam uenissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus pacem fecerunt. Naues longas, elephātos, perfugas, fugitiuos, captiuorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naues prouectas in altū incendi iussit. Quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt. quarum conspectum repente incendium tam lugubre fuisse Poenis, quàm si ipsa Carthago arderet. De perfugis grauius, quàm de fugitiuis, consultum. nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati. Annis ante X L pax cum Carthaginiensibus postremo facta erat, Q. Lutatio A. Manlio cōsulibus.
C bellum initum annis post tribus & X X, P. Cornelio Ti. Sempronio cōsulibus, finitum est decimo septimo anno Cn. Cornelio P. Aelio Pæto consulibus. Sæpe postea ferunt Scipionem dixisse: Ti. Claudij primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelij, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret. Carthaginiensibus cum prima collatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis uideretur, moestitiaq. & fletus in curia esset, ridentem Annibalem ferunt conspectum. cuius cum Asdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, cum ipse lacrymarum causa esset, Si quemadmodum oris habitus cernitur oculis, inquit, sic & animus intus cerni posset, facile uobis appareret nō læti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestiuus, quàm uestræ istæ absurdæ atque abhorrentes lacrymæ sunt. tunc flesse decuit, cum adempta nobis arma, incensæ naues, interdictum externis bellis. illo enim uulnere conci-
D dimus. Nec esse in uos odio uestro consultum ab Romanis credatis. Nulla magna ciuitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi inuenit: ut præualida corpora ab externis causis tuta uidentur, sed suis ipsa uiribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad priuatas res pertinet: nec in eis quicquam acrius, quàm pecuniæ damnum, stimulat. Itaque cum spolia uictæ Carthagini detrahebantur, cum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex priuato conferendum est, tāquam in publico funere comploratis. quàm uereor, ne propediem sentiatis, leuissimo in malo uos hodie lacrymasse. Hæc Annibal apud Carthaginienses. Scipio, concione aduocata, Massanissam ad regnum paternum Cirta oppido, & cæteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem uenissent, adiectis donauit. Cn. Octauium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio
E consuli tradere iussit: legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut quæ abs se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate, populique iussu confirmarentur. Pace terra mariq. parta, exercitu in naues imposito, in Siciliā Lilybæum traiecit. inde magna parte militum in nauibus missa, ipse per lætam pace non minus, quàm uictoria, Italiā, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente uias, Romam peruenit, triumphoq. omnium clarissimo urbem est inuectus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia X X I I I. militibus ex præda quadragenos æris diuisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quàm triumphantis gloriæ, Syphax est, Tibure haud ita multo ante mortuus, quò ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum,

 Polybius,

Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est, pileo capiti imposito, Q. Terentius Culleo, omniq. deinde uita, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius fauor, an popularis aura celebrauerit, an, sicuti Felicis Sullæ, Magniq. Pompeij, patrum memoria, cœptum ab assentatione familiari sit, parum compertum habeo. Primus certe hic imperator nomine uictæ ab se gentis est nobilitatus: exemplo deinde huius nequaquam uictoria pares, insignes imaginem titulos, claraq. cognomina familiæ fecere.

EPITOME LIBRI XXXI.

BELLI aduersus Philippũ Macedoniæ regem, quod intermissum erat, repetiti causæ referuntur hæ. Tempore initiorum duo iuuenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas uenerunt, & in sacrarium Cereris cum alijs popularibus suis intrauerunt. ob hoc, tanquam nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes mortibus suorum commoti, ad uindicandos illos auxilium à Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacẽ Carthaginiensibus datam, quingentesimo quinquagesimo anno ab urbe condita, cum Atheniensiũ, qui obsidebantur à Philippo, legati auxilium à senatu petissent, & senatus id censuisset ferendum, plebe, quòd tot bellorum continuus labor grauis erat, dissentiente, tenuit auctoritas patrum, ut sociæ ciuitati ferri opem populus quoque iuberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus prælijs cum Philippo prospere pugnauit. Abydeni à Philippo obsessi, ad exemplum Saguntinorum suos séque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes, & Amilcarem Pœnum bellum in ea parte molientem, acie uicit. Amilcar eo in bello occisus est, & millia hominum XXXV. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicij consulis, expugnationesque urbium ab utroque factas continet. Sulpicius consul, adiuuantibus rege Attalo & Rhodijs, bellum gerebat. Triumphauit de Gallis L. Furius prætor.

LIBER XXXI.

ME quoque iuuat, uelut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici peruenisse. nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omneis Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conuenit: tamen cum in mentem uenit, tres & LX annos (tot enim sunt à primo Punico ad secundum bellum finitum) æque multa uolumina occupasse mihi, quàm occuparint quadringenti LXXXVI anni à condita urbe ad Ap. Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit: iam prouideo animo, uelut qui proximis litori uadis inducti mare pedibus ingrediuntur: quicquid progredior, in uastiorem me altitudinem, ac uelut profundum inuehi, & crescere pene opus, quod prima quæque perficiendo, minui uidebatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum aut uirtute ducis, aut militum robore: sed claritate regum antiquorum, uetustæq. fama gentis, & magnitudine imperij, quo multa quondam Europæ, maioremq. partem Asiæ obtinuerant armis, prope nobilius. Cæterum cœptum bellum aduersus Philippum decem ferme ante annis, triennio prius depositum erat: cum Aetoli & belli & pacis fuissent causæ. uacuos deinde pace Punica iam Romanos, & infensos Philippo, cum ob infidam aduersus Aetolos aliosq. regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Annibali Pœnisque, preces Atheniensium, quos agro peruastato in urbem compulerat, excitauerunt ad renouandum bellum. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege & Rhodijs legati uenerunt, nunciantes Asiæ quoque ciuitates solicitari. His legationibus responsum est, curæ Asianam rem senatui fore. consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in prælio cum Boijs erant, reiecta est. Interim ad Ptolemæum Aegypti regẽ legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus, ut & annunciarent uictum Annibalem, Pœnosque, & gratias agerent regi, quòd in rebus dubijs, cũ finitimi etiã socij Romanos desererent, in fide mansisset: & peterent, ut, si coacti iniurijs

A iniurijs bellum aduersus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum R. cõseruaret. Eodem fere tempore P. Aelius consul, in Gallia, cum audisset à Boijs ante suũ aduentum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitarijs tumultus eius causa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium præfectum socium hac tumultuaria manu per Vmbriam, quam tribum Sappiniam uocãt, agrum Boiorum inuadere iussit. ipse eodem aperto itinere per medios montes duxit. Oppius ingressus hostium fines, primo populationes satis prospere ac tuto fecit: delecto dein de ad castrum Mutilum idoneo loco ad demetenda frumenta (iam enim maturæ erant segetes) profectus neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque oneri intentos tutarentur, positis, improuiso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumuentus. inde pauor fugaq́. etiam armatos cepit. ad septem millia hominum B palata per segetes sunt cæsa: inter quos ipse C. Oppius præfectus. cæteri in castra metu cõpulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus prope inuios peruenere: qui, nisi quòd populatus est Boiorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit; nihil, quod esset memorabile, aliud in prouincia cum gessisset, Romam redijt. Cum primum senatum habuit, uniuersis postulantibus, ne quam prius rem quàm de Philippo, sociorũq́. querelis ageret, relatum extemplo est, decreuitque frequens senatus, ut P. Aelius consul, quem uideretur ei, cum imperio mitteret, qui, classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octauius reduceret, in Macedoniam traijceret. M. Valerius Læuinus pro prætore missus, circa Vibonem duodequadraginta nauibus ab Cn. Octauio acceptis in Macedoniam transmisit. ad quem cum M. Aurelius legatus uenisset, edocuisserque eum quantos exercitus, quantum nauium numerum comparasset C rex; & quemadmodum circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo partim per legatos conciret homines ad arma: maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse, ne, cunctantibus ijs, auderet Philippus quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset: hæc eadem scribere Aurelium consulibus & senatui placuit. Exitu huius anni, cum de agris ueterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa bellum perfecissent: decreuerunt patres, ut M. Iunius, prætor urbanus, si ei uideretur, decemuiros agro Samniti, Apuloque, quod eius publicum populi R. esset: metiendo, diuidendoque crearet. Creati P. Seruilius, Q. Cæcilius Metellus, Cn. & M. Seruilij, (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hostilij Catones, P. Villius Tappulus, M. Fuluius Flaccus, P. Aelius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Aelio consule comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius D Cotta. Prætores exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fuluius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani Scenici eo anno magnifice apparateque facti ab ædilibus curulibus L. Valerio Flacco, & L. Quinctio Flaminio, biduum instaurati sunt. frumentique uim ingentem quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis æris populo cum summa fide & gratia diuiserunt. Et plebeij ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis L. Apustio Fullone, & Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Iouis epulum fuit ludorum causa. Anno quingentesimo quinquagesimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem idibus Martijs, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit, senatusq́. decreuit, uti consules maioribus hostijs rem diuinam facerent, quibus dijs ipsis uideretur, cum precatione E ea, Quam rem senatus populusque R. de rep. deq́. ineundo nouo bello in animo haberet, ea res uti populo R. socijsque, ac nomini Latino bene ac feliciter eueniret. secundum rem diuinam, precationemque, ut de rep. deq́. prouincijs senatum cõsulerent. Per eos dies, opportune irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato, & M. Valerio Læuino pro prætore allatæ: & Atheniensium noua legatio uenit, quæ regem appropinquare finibus suis nunciaret: breuique non agros modo, sed urbem etiam in ditione eius futurã, nisi quid Romani auxilij foret. Cum pronunciassent cõsules, rem diuinam rite perfectã esse, & precationem admisisse deos, aruspices respondere: lætaque exta fuisse: & prolationem finium, uictoriamque, & triumphum portendi: tum literæ Valerij Aurelijq́. lectæ, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut socijs gratiæ agerentur, quod

AN. DL.

diu solicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent. de auxilio mittendo tum respondere placere, cum consules prouincias sortiti essent: atque is consul, cui Macedonia prouincia euenisset, ad populum tulisset, ut Philippo, regi Macedonum, indiceretur bellum; P. Sulpicio prouincia Macedonia sorte euenit. isque rogationem promulgauit: uellent iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno eius essent: ob iniurias, armaque illata socijs populi R. bellum indici. Alteri consuli Aurelio Italia prouincia obtigit. prouincias prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam: Q. Fuluius Gillo Siciliam: Q. Minucius Rufus Bruttios: L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitijs ab omnibus ferme centurijs antiquata est. id cum fessi diuturnitate & grauitate belli sua sponte homines tædio laborum periculorumque fecerant: tum Q. Bæbius, tribunus plebis, uiam antiquam criminandi patres ingressus, incusauerat bella ex bellis seri, ne pace unquam frui plebs posset. Aegre eam rem passi patres: laceratusque probris in senatu tribunus plebis:& consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiam populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset. Consul in Campo Martio comitijs habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione aduocata, Ignorare, inquit, uidemini mihi Quirites: non, utrum bellum, an pacem habeatis, uos cōsuli:(neque enim liberum id uobis permittet Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis: an hostem in Italiam accipiatis. hoc quantum intersit, si unquam ante alias, Punico certe proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemq́. nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant; totum in Hispaniam auersuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum, pactum iam per legatos literasq́. cum Annibale in Italiam traijcere, misso cum classe Læuino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, cum hostem Annibalem in Italia haberemus: id nunc, pulso Italia Annibale, deuictis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Annibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem. non quinto inde mense quemadmodum ab Sagunto Annibal, sed quinto inde die, quàm ab Corintho soluerit naues, in Italiam perueniet. Ne æquaueritis Annibali Philippum: ne Carthaginiensibus Macedonas. Pyrrho certe æquabitis: dico, quantum uel uir uiro, uel gens genti præstat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosq́. ipsos non uetere fama magis, quàm morte Pyrrhi, nobilitatos. Nostra nunc compara. quāto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, saluis ducibus, saluis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, aggressus Pyrrhus tamen concussit, & uictor prope ad ipsam urbem Romam uenit. nec Tarentini modo, oraq́. illa Italiæ, quam maiorem Græciam uocant: ut linguam, ut nomen secutos crederes: sed Lucanus, & Bruttius, & Samnis à nobis defecerunt. hæc uos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? manserunt enim Punico postea bello. nunquam isti populi, nisi cum deerit, ad quem desciscant, à nobis non deficient. Si piguisset uos in Africam traijcere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quàm Italia bellum habeat: hostium urbes agrique ferro atque igni uastentur. experti iam sumus, foris nobis, quàm domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene iuuantibus dijs:& quæ patres censuerunt, uos iubete. Huius uobis sententiæ non consul modo auctor est, sed etiam dij immortales, qui mihi sacrificanti, precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, uobisque & socijs ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eueniret: læta omnia prosperaque portendere. Ab hac oratione in suffragium missi, Vti rogas, bellum iusserunt. Supplicatio inde à consulibus in triduum ex S. C. indicta est, obsecratique circa omnia puluinaria dij, quod bellum cum Philippo populus iussisset, id bene ac feliciter eueniret. consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique nunciari iuberent: an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eò nunciari. feciales decreuerunt, utrum eorum fecisset, recte facturum. Consuli à patribus permissum,

A ut, quem uideretur ex ijs, qui extra senatum essent, Legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum prætorumque actum. consules binas legiones scribere iussi, ueteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui nouum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu quem P. Scipio ex Africa deportasset, uoluntarios quos posset, duceret: inuitum ne quem militem ueterem ducendi ius esset. Prætoribus L. Furio Purpureoni, & Q. Minucio Rufo quina millia socium latini nominis consul daret: quibus præsidijs alter Galliam, alter Bruttios prouinciam obtineret. Q. Fuluius Gillo & ipse iussus ex eo exercitu, quem P. Aelius consul habuisset: ut quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia socium ac nominis Latini effecisset: id præsidio Siciliæ prouinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priore anno Campaniam prouinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est: uti pro prætore in Sardiniam traijceret: atque de exercitu qui ibi esset, quinque millia socium nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere iussi: quæ, si quò res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura resp. erat. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemæo uenerunt, qui nunciarunt, Athenienses aduersus Philippum petisse ab rege auxilium. cæterum etsi communes socij sint: tamen nisi ex auctoritate populi R. neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam causa regem in Græciam missurum esse. uel quieturum eum in regno, si populo R. socios defendere liceat: uel Romanos quiescere, si malint, passurum: atque ipsum auxilia, quæ facile aduersus Philippum tueri Athenas possent, missurum. Gratiæ regi ab senatu actæ, responsumque, tutari socios populo R.

C in animo esse. siqua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi. regnique eius opes scire subsidia firma ac fidelia suæ reip. esse. Munera deinde legatis in singulos quinum millium æris ex S. C. missa. Cum delectum consules haberent, pararentque quæ ad bellum opus essent: ciuitas religiosa, in principijs maxime nouorum bellorum, supplicationibus habitis iam, & obsecratione circa omnia puluinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset: ludos Ioui, donumque uouere consulem, cui prouincia Macedonia euenisset, iussit. Moram uotó publico Licinius, pontifex maximus, attulit: qui negauit ex incerta pecunia uouere debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse, reponi statim debere: nec cum alia pecunia misceri. quod nisi factum esset, uotum rite solui non posse. Quanquam & res, & auctor mouebat: tamen ad collegium pontificum referre consul iussus: si posset recte uotum incertæ pecuniæ suscipi. posse; rectiusque etiam

D esse, pontifices decreuerunt. Vouit in eadem uerba consul præeunte maximo pontifice: quibus antea quinquennalia uota suscipi solita erant: præterquam quòd tanta pecunia, quantam tum cum solueretur, senatus censuisset; ludos, donaque facturum uouit: toties ante ludi magni de certa pecunia uoti erant: ij primi de incerta. Omnium animis in bellum Macedonicum uersis repente nihil minus eo tempore timentibus Gallici tumultus fama exorta est. Insubres, Cænomanique & Boij, excitis Sallyis Iluatibusque, & cæteris Ligustinis populis, Amilcare Pœno duce, qui in ijs locis de Asdrubalis exercitu substiterat, Placentiam inuaserant: & direpta urbe, ac per iram magna ex parte incensa, uix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades spacium colonis dedit ad claudendas portas, præsidiaque per muros disponenda: ut obsiderentur tamen prius,

E quàm expugnarentur: nunciosque mitterent ad prætorem R. L. Furius Purpureo tum prouinciæ præerat, cætero ex S. C. exercitu dimisso, præter quinque millia socium ac Latini nominis: cum ijs copijs in proxima regione prouinciæ circa Ariminum substiterat. is tum senatui scripsit, quo in tumultu prouincia esset. duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent: alteram captam ac direptam ab hostibus: alteram oppugnari. nec in exercitu suo satis præsidij colonis laborantibus fore: nisi quinque millia socium X L millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda objicere uelit, & tanta sua clade iam inflatos excidio coloniæ Romanæ augere hostium animos. His literis recitatis decreuerunt, ut C. Aurelius cons. exercitum, cui in Etturiam ad conueniendum diem edixerat: Arimini eadem die adesse iuberet: & aut ipse, si per commodum

reip. posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur: aut L. Furio prætori scriberet, ut cum ad eum legiones ex Etruria uenissent: missis in uicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriæ præsidio essent: proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Massanissam. Carthaginem, ut nunciarent, ciuem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Asdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra fœdus facere. exercitus Gallorum Ligurumq. exciuisse ad arma contra populum R. eum, si pax placeret, reuocandum illis, & dedendum populo R. esse. simul nunciare iussi, perfugas sibi non omnes redditos esse, magnam partem eorum palam Carthagini obuersari dici: quos comprehendi conquiriq. debere, ut sibi ex fœdere restituantur. Hæc ad Carthaginienses mandata. Massanissæ gratulari iussi, quòd non patrium modo recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adiecta etiam auxisset. Nunciare præterea iussi bellum cum rege Philippo susceptum, quod Carthaginienses auxilijs iuuisset, iniuriasq. inferendo socijs populi R. flagrante bello Italia, coegisset classes exercitusq. in Græciam mitti, & distinendo copias, causa in primis fuisset serius in Africam traijciendi. peterent, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. Dona ampla data quæ ferrent regi. uasa aurea argenteaque, toga purpurea & palmata tunica cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella. iussiq. polliceri, si quid ei ad firmandum augendumq. regnum opus esse iudicasset, enixe id populum R. merito eius præstaturum. Verminæ quoque, Syphacis filij, legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem, adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium auertentes. Et Massanissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annixurum, ne officijs in populum R. aut à Massanissa, aut ab ullo alio uincatur. petere, ut rex, sociusque, & amicus ab senatu appellaretur. Responsum legatis est: & patrem eius Syphacem sine causa ex socio & amico hostem repente populi R. factum: & eum ipsum rudimentum adolescentiæ, bello lacessentem Romanos, posuisse. itaque pacem illi prius petendam à populo R. esse, quàm ut rex, sociusque, & amicus appelletur. nominis eius honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum R. consuesse. legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium eis populo R. permittente. si quid ad eas addi, demi, mutariúe uellet: rursus ab senatu ei postulandum fore. Legati cum ijs mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octauius. quinqueremes singulis datæ. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucij prætoris, cui Bruttij prouincia erat, pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam: nec, ad quos pertineat facinus, uestigia ulla extare. Indigne passus senatus non cessari ab sacrilegijs: & ne Pleminium quidem, tam clarum recensq. noxæ simul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negocium datum, ut ad prætorem in Bruttios scriberet, senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuisset. quæ inuenta pecunia esset, reponi. si quo minus inuentum foret, expleri: ac piacularia, si uideretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri causa expiandæ uiolationis eius templi. Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arsisse afferebant. Priuerni sereno per diem totum rubrum solem fuisse: Lanuuij templo Sospitæ Iunonis nocte strepitum ingentem exortum. Iam animalium obscœni fœtus pluribus locis nunciabantur. In Sabinis incertus infans natus, masculus, an fœmina esset. alter sexdecim iam annorum item ambiguo sexu inuentus. Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantisq. in alienos fœtus naturæ uisa: ante omnia abominati semimares: iussiq. in mare extemplo deportari: sicut proxime C. Claudio, M. Liuio consulibus deportatus similis prodigij fœtus erat. nihilo minus decemuiros adire libros de portento eo iusserunt. decem uiri ex libris res diuinas easdem, quæ proxime secundum id prodigium factæ essent, imperarunt. carmen præterea ab ter nouenis uirginibus cani per urbem iusserunt: donumq. Iunoni Reginæ ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemuirorum responso curauit. carmen sicut patrum memoria Liuius, ita tum condidit P. Licinius Tegula. Expiatis omnibus religionibus, (nam

etiam

A etiam Locris sacrilegium peruestigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauris reposita) cum consules in prouincias proficisci uellent: priuati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio & M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum: quia consules, cum ad nouum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, uix ærarium sufficeret, negauerant esse, unde ijs in præsentia solueretur. Senatus querentes eos non sustinuit, si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum uti respub. uellet, aliis ex alijs orientibus bellis, quid aliud, quàm publicam pro beneficio, tanquam ob noxam, suam pecuniam fore? Cum & priuati æquum postularent, nec tamen soluendo ære alieno resp. esset: quod medium inter æquum & utile erat, decreuerunt: ut quoniam magna pars eorum agros uulgo uenales esse diceret, & sibimet emptis opus esse: agri pu

B blici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia ijs fieret. consules agrum æstimaturos, & in iugera asses uectigales, testandi causa publicum agrum esse, imposituros: ut si quis, cum soluere posset populus, pecuniam habere, quàm agrum, mallet, restitueret agrum populo. Læti eam conditionem priuati accepere. Trientius, Tribunusque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus. Tum P. Sulpicius, secundum uota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundusium uenit: &, ueteribus militibus uoluntarijs ex Africano exercitu in legiones descriptis, nauibusque ex classe consulis Cornelij lectis, altera die, quàm à Brundusio soluit, in Macedoniam traiecit, ibi ei præsto fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Centho cum X X longis nauibus, & militum copijs. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maxime tempore Abydum oppugnabat, iam

C cum Rhodijs & Attalo naualibus certaminibus, neutro feliciter prælio, uires expertus. sed animos ei faciebat, præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho, Syriæ rege: diuisæque iam cum eo Aegypti opes: cui, morte audita Ptolemæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna causa: dum ex uetere fortuna nihil præter animos seruant. Acarnanes duo iuuenes, per initiorum dies, non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cætera turba ingressi sunt. facile eos sermo prodidit, absurde quædam percunctantes. deductique ad antistites templi, cum palam esset per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam fœde atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetrauitque ab eo, ut datis Macedonum auxilijs, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis

D generis præda in Acarnaniam redijt. & irritatio animorum ea prima fuit. postea iustum bellum decretis ciuitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodijque, secuti cedentem in Macedoniam Philippum, cum Aeginam uenissent: rex Piræeum renouandæ firmandæque cum Atheniensibus societatis causa traiecit. Ciuitas omnis obuiam effusa cum coniugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac dij prope ipsi exciti sedibus suis exceperunt. In concionem extemplo populus uocatus: ut rex, quæ uellet, coràm ageret. deinde ex dignitate magis uisum, scribere eum, de quibus uideretur, quàm præsentem aut referendis suis in ciuitatem beneficijs erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis. In literis autem, quæ missæ in concionem, recitatæque sunt: commemoratio erat beneficiorum primum in ciuitatem sociam: deinde rerum, quas aduersus Philippum

E gessisset: ad postremum adhortatio, capessendi bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. nequicquam postea, si tum cessassent, prætermissam occasionem quæsituros. Rhodij deinde legati auditi sunt, quorum recens erat beneficium quòd naues longas quatuor Atheniensium captas nuper à Macedonibus, recuperatasque remiserant. Itaque ingenti consensu bellum aduersus Philippum decretum. Honores regi primum Attalo immodici, deinde & Rhodijs habiti. tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem ueteres tribus addenda. & Rhodiorum populus corona aurea uirtutis ergo donatus, ciuitasque Rhodijs data: quemadmodum Rhodij prius Atheniensibus dederant. Secundum hæc rex Attalus Aeginam ad classem se recepit. Rhodij Ciam ab Aegina, inde per insulas Rhodum nauigarunt: omnibus

nibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnum, quæ præsidijs Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ missi in Aetoliam nuncij, expectatiq. inde legati aliquandiu nihil agentem tenuere. & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcunque composita cum Philippo pace: & ipse, Rhodijque, cũ, si institissent Philippo egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent: patiendo rursus eum in Hellespontum traijcere, occupantemq. Græciæ opportuna loca, uires colligere, bellum aluere: gloriamq. eius gesti perfectiq. Romanis concesserunt. Philippus magis regio animo est usus: qui cum Attalum Rhodiosq. hostes non sustinuisset: ne Romano quidem, quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. & Maroneam quidem primo impetu expugnauit. Aenum inde cum magno labore, postremo per proditionẽ Ganymedis præfecti Ptolemæi cepit. deinceps alia castella, Cypsela, & Doriscon, & Serrheum occupat. inde progressus ad Chersonesum, Elæunta, & Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recipit. Callipolis quoque, & Madytos dedita, & castella quædam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit. eripiq. ex obsidione, ni cessatum ab Attalo & Rhodijs foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præsidium, Rhodij quadriremem unam ex classe, cum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea, cum iam uix sustinerent obsidionem, & ipse Attalus cum traiecisset: spem tantum auxilij ex propinquo ostendit, neque terra, neque mari adiutis socijs. Abydeni primo tormentis per muros dispositis, non terra modo adeunteis aditu arcebant: sed nauium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea cum, & muri pars strata ruinis, & ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam peruentum esset: legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum socijs naualibus, Attaliq. præsidium emitti liceret: atque ipsis urbe excedere cum singulis uestimentis. quibus cum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset: adeo renunciata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut ad Saguntinam rabiem uersi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos uirginesque, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi iuberent: aurum & argentum in forum deferri: uestem preciosam in naues Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, conijci: sacerdotes, uictimasq. adduci: & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui, ubi cæsam aciem suorum pro diruto muro pugnantem uidissent: extemplo coniuges liberosq. interficerent: aurum argentum, uestemq. quæ in nauibus esset, in mare deijcerent: tectis publicis priuatisque, quàm plurimis locis possent, ignes subijcerent: & se facinus perpetraturos, præeuntibus execrabile carmen sacerdotibus, iureiurando adacti: tum militaris ætas iurare, neminem uiuum, nisi uictorem, acie excessurum. Hi memores deorum adeo pertinaciter pugnauerunt, ut, cum nox prælium diremptura esset, rex prior territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat: cum paucos, & confectos uulneribus ac lassitudine, superesse prælio cernerent: luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt. Ante deditionem, ex III legatis Romanis qui Alexandriam missi erant, M. Aemilius, duorum consensu, minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum uenit. qui questus Attalo Rhodijsque arma illata, & quòd tum maxime Abydum oppugnaret, cum rex ab Attalo & Rhodijs ultro se bello lacessitum diceret, Num Abydeni quoque, inquit, ultro tibi intulerunt arma? Insueto uera audire, ferocior oratio uisa est, quàm quæ habenda apud regem esset. Aetas, inquit, & forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autem primum uelim uos fœderum memores seruare mecum pacem. si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minus, quàm Romanum, nobile bello sentiatis. Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quæ coaceruata erant, accepto, hominum prædam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem inuasit, ut repente proditos rati, qui pugnantes morte occubuissent: periuriumque alijs alij exprobrantes, & sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem deuouissent, eorum deditionem uiuorum hosti fecissent:

A cissent: repente omnes ad cædem coniugum liberorumq. discurrerent: seq. ipsi per omnes uias lethi interficerent. Obstupefactus eo furore rex suppressit impetum militum: & triduum se ad moriendum Abydenis dare dixit: quo spacio plura facinora in se uicti ediderunt, quàm infesti edidissent uictores. nec, nisi quem uincula, aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam uiuus in potestatem uenit. Philippus, imposito Abydi præsidio, in regnum redijt. Cum uelut Sagunti excidium Annibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset: nuncij occurrerunt, consulem iam in Epiro esse: & Apolloniam terrestres copias, nauales Corcyram in hiberna deduxisse. Inter hæc legatis, qui in Africam missi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, responsum à Carthaginiensibus est, nihil ultra se facere posse, quàm ut exilio eum multarent. bonaq. eius publicarent. perfugas & fugitiuos, quos inquirendo uestigare potuerint, reddidisse. & de

B eare missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad regem profecti legati. dona data Massanissæ: mandataq. edita. Equites M Numidæ, cum M M daret, accepti. ipse in naues imponendos curauit: & cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obuiam progressus, ut scriberent ipsi quas uellent pacis conditiones, permisit. omnem pacem bonam iustamq. fore sibi cum populo R. datæ leges pacis, iussusq. ad eam confirmandam mittere legatos Romam. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania redijt, qui cum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterq. gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi inuehi liceret in urbem: res triumpho dignas esse censebat senatus: sed exemplum à maioribus non accepisse, ut qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumpharet. pro con

C sule illum Hispaniam prouinciam, non consulem, aut prætorem obtinuisse. decurrebatur tamen eò, ut ouans urbem iniret: intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno pl. qui nihilo magis id more maiorum, aut ullo exemplo futurum diceret. postremo uictus consensu patrum tribunus cessit: & ex S. C. L. Lentulus ouans urbem est ingressus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo: auri duo millia quadringenta L. militibus, ex præda centum XX asses diuisit. Iam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus erat: & quinque millia socium Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaque L. Furius magnis itineribus ab Arimino aduersus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum interuallo ab hoste posuit. Occasio egregie rei gerendæ fuit, si protinus de uia ad castra oppugnanda duxisset. palati passim

D uagabantur per agros, nullo satis firmo relicto præsidio. lassitudini militum timuit: quòd raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum ex agris reuocati, omissa præda, quæ in manibus erat, castra repetiuere. & postero die in aciem progressi. nec Romanus moram pugnandi fecit. sed uix spacium instruendi fuit: eo cursu hostes in prælium uenerunt. Dextera ala (in alas diuisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidijs duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secum duos legatos, Cn. Lætorium, & P. Titinium habebat: cum quibus circumspicere, & obire ad omneis hostium subitos conatus posset. Primo Galli omni multitudine in unum locum connixi, obruere atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperarunt posse. ubi id parum procedebat: circumuenire à cornibus & amplecti hostium aciem, quod multitudini aduersus pau

E cos facile uidebatur, conati sunt. Id ubi uidit prætor: ut & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidijs, dextra læuaque, alæ quæ in prima acie pugnabat, circundat: ædesq. duas Ioui uouit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut altera parte duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumuenire eos aciem patiatur. simul & ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum uidit, signa inferre confertos milites, & perrumpere ordines iubet. & cornua ab equitibus, & medij à pedite pulsi. ac repente, cum omni parte cæde ingenti sternerentur: Galli terga uertunt, fugaq. effusa repetunt castra. fugientes persecutus eques: mox & legiones insecutæ in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt, cæsa & capta supra quinque & X X X millia cum signis militaribus L X X, carpentis Gallicis

licis multa præda oneratis plus ducentis. Amilcar dux Poenus eo prælio cecidit: & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captiui ad duo millia liberorum capitum redditi colonis. Magna uictoria lætaq. Romæ fuit literis allatis: supplicatio in triduum decreta est. Romanorum, sociorumq. ad duo millia eo prælio ceciderunt: plurimi dextetæ alæ, in quam primo impetu uis ingens hostium illata est. Quanquam à prætore prope debellatum erat: consul quoque C. Aurelius, perfectis quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, uictorem exercitum à prætore accepit. Consul alter, cum autumno ferme exacto in prouinciam uenisset: circa Apolloniam hibernabat. ab classe quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius, triremesq. Romanæ (sicut ante dictum est) Athenas missæ cum Piræeum peruenissent: despondentibus iam animos socijs spem ingentem attulerant. nam & terrestres ab Corintho, quæ per Megaram incursiones in agros fieri solitæ erant, non fiebant: & prædonum à Chalcide naues, quæ non mare solum infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant: non modo Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Superuenerunt his tres Rhodiæ quadriremes: & erant Atticæ tres apertæ naues ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac classe si urbs agriq. Atheniensium defenderentur, satis in præsentia existimanti Claudio esse, maioris etiam rei fortuna oblata est. Exules ab Chalcide regiorum iniurijs pulsi attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. nam & Macedonas, quia nullus in propinquo sit hostium metus, uagari passim: & oppidanos, præsidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quanquam Sunium ita mature peruenerat, ut inde prouehi ad primas angustias Eubœæ posset, ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit, primis tenebris mouit: & tranquillo prouectus Chalcidem, paulo ante lucem, quà infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam, murumq. circa scalis cepit: alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente. progressi inde ad frequentia ædificijs loca, custodibus interfectis, refractaq. porta, cæteram multitudiné armatorum acceperunt. inde in totam urbem discursum est; aucto etiam tumultu, quòd circa forum ignis tectis iniectus erat. conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. cædes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta est. nec ullo iam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso aut fugato, Sopatro etiam Acarnane præfecto præsidij interfecto, præda omnis primo in forum collata, deinde in naues imposita. carcer etiam ab Rhodijs refractus, emissiq. captiui, quos Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. statuis inde regis deiectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naues: & Piræeum, unde profecti erant, redierunt. Quòd si tantum militum Romanorum fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deseri præsidium Athenarum potuisset: magna res principio statim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent. nam ut terra Thermopylarum angustiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit. Demetriade tum Philippus erat. quò cum esset nunciata clades sociæ urbis: quanquam serum auxilium perditis erat; tamen, quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum, & CCC. equitibus extemplo profectus, cursu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. à qua destitutus spe, nec quicquam aliud, quam ad deforme spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ urbis, cum uenisset: paucis uix, qui sepelirent bello absumptos, relictis, æque raptim ac uenerat, transgressus ponte Euripum per Bœotiam Athenas ducit, pari incepto haud disparem euentum ratus responsurum. & respondisset, ni speculator (hemerodromos uocant Græci, ingens die uno cursu emetientes spacium) contemplatus regium agmen è specula quadam, prægressus nocte media Athenas peruenisset. idem ibi somnus eademque negligentia erat, quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & prætor Atheniensium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, conuocatis in forum militibus, tuba signum ex arce dari iubent, ut, hostes adesse, omnes scirent. ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Paucas post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: & considere ac conquiescere agmen iussit, ui aperta propalam usurus, quando parum dolus profuerat. ad

Dipylon

A Dipylon accessit. Porta ea uelut in ore urbis posita, maior aliquanto patentiorque, quàm cæteræ, est: & intra eam extraq. latæ sunt uiæ, ut & oppidani dirigere aciem à foro ad portam possent: & extra limes mille ferme passus in Academiæ gymnasium ferens, pediti equitiq. hostium liberum spacium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio, & cohorte Dioxippi, acie, intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus uidit, habere se hostes in potestate ratus, & diu optata cæde (neque enim ulli Græcarum ciuitatum infestior erat) expleturum, cohortatus milites, ut se intuentes pugnarent; scirentq. ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset: concitat in hostes equum, non ira tantum, sed etiam gloria elatus, quòd ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem, egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis euectus in medios hostes, ingentem cum suis ardorem, tum pauorem hostibus iniecit. plurimos B manu sua comminus eminusq. uulneratos, compulsosq. in portam consecutus & ipse, cum maiorem in angustijs trepidantium edidisset cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit, quia qui in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permistos hostibus suos conijcerent. intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumq; & lucus erat circumiectus) posuit. sed & Cynosarges, & Lyceũ, & quicquid sancti amœniue circa urbem erat, incensum est: dirutaq. non tecta solum, sed etiam sepulcra: nec diuini humaniue iuris quicquam præ impotenti ira est seruatum. Postero die cum primo clausæ fuissent portæ, deinde subito apertæ: quia præsidium Attali ab Aegina, Romaniq. ab Piræeo intrauerant urbem: castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. inde Eleusinem profectus, spe improuiso templi castellique, quod & imminet, & circumdatum est C templo, capiendi, cum haudquaquam neglectas custodias animaduertisset, & classem à Piræeo subsidio uenire: omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. & cum Argis Achæorum concilium esse audisset: inopinantibus Achæis, concioni ipsi superuenit. Consultabant de bello aduersus Nabin, tyrannum Lacedæmoniorum: qui translato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorum auxilia, redintegrauerat bellum: agrosq; finitimorum uastabat: & iam urbibus quoque erat terribilis. Aduersus hunc hostem cum, quantum ex quaque ciuitatum militum conscriberetur, consultarent: Philippus dempturum se eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios attineret, pollicitus: nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum. hæc oratio cum ingenti hominum assensu acciperetur: ita tamen æquũ D est, inquit, me uestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præsidijs. itaque si uobis uidetur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda satis sint: ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam & Lacedęmonijs. Non fefellit Achæos, quò spectasset tam benigna pollicitatio, auxiliumq. oblatum aduersus Lacedæmonios. id quæri, ut obsidem Achæorum iuuentutem educeret ex Peloponneso ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliades, prætor Achæorum, nihil attinere ratus, id modo cum dixisset, non licere legibus Achæorum de alijs rebus referre, quàm propter quas conuocati essent: decreto de exercitu parando aduersus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit, inter assentatores regios ante eam diem habitus. Philippus magna spe depulsus, uoluntarijs paucis militibus conscriptis, Corinthum, atque in Atticam terram rediit. Per eos ipsos dies, quibus Phlippus in E Achaia fuit, Philocles, præfectus regius, ex Eubœa profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumq. ad depopulandos Atheniensium fines, è regione Eleusinis saltum Cytharonis transcendit. inde dimidia parte militum ad prædandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit: ut si ex castello ab Eleusine in prædantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improuiso adoriretur. Non fefellere insidiæ. itaque reuocatis, qui discurrerant ad prædandum, militibus, instructisque, ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde uulneribus recessit: Philippoq. se uenienti ex Achaia coniunxit. Tentata & ab ipso rege oppugnatio eius castelli est. sed naues Romanæ à Piræeo uenientes, intromissumq. præsidium absistere incepto coegerunt. Diuiso deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas

mittit,

mittit, cum parte ipse Piræeum pergit: ut, dum Philocles subeundo muros, & comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienses: ipsi Piræeum leui cum præsidio relictum expugnandi facultas esset. Cæterum nihilo ei Piræei, quàm Eleusinis, facilior, iisdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A piræeo Athenas repente duxit. inde eruptione subita peditũ equitumq́. inter angustias semiruti muri, qui brachijs duobus Piræeum Athenis iungit, repulsus, omissa oppugnatione urbis, diuiso cum Philocle rursus exercitu, ad uastandos agros profectus, cum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset: ne quid inuiolatum relinqueret, templa deum, quæ pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi iussit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, & copia domestici marmoris, & ingenijs artificum, præbuit huic furori materiam. neque enim diruere modo ipsa templa, ac simulacra euertere satis habuit: sed lapides quoque, ne integri cumularent ruinas, frangi iussit. & posteaquam non tam ira satiata, quàm iræ exercendæ materia hæc deerat: agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra: quò accersitum L. Apustium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedoniæ populatus, Corrhago, & Gerrhunio, & Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam in faucibus angustis sitam urbem uenit. ac primo euocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde ubi magnitudine ac mœnibus, situq́. urbis freti, dicta aspernabantur, ui atque armis adortus expugnauit: puberibusque interfectis, præda omni militibus concessa, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis ualidum & munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. præsidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quàm oppidum, notius) ui capitur. Reuertentem legatum ad consulem cum satis magna præda, Athenagoras quidam, regius præfectus, in transitu fluminis à nouissimo agmine adortus, postremos turbauit. ad quorum clamorem & trepidationem cum renectus equo propere legatus signa conuertisset, coniectisq́. in medium sarcinis aciem direxisset, non tulere impetum Romanorum militum regij. multi ex ijs occisi: plures capti. Legatus incolumi exercitu reducto ad consulem remittitur: inde extemplo ad classem. Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana ueniunt, Pleuratus Scerdileti filius, & Aminander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia respondit consul, Dardanorum & Pleurati opera, cum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. Aminandro Aetolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ij quoque per id tempus uenerant) mandat, ut Aeginæ rex, ubi hibernabat, classem Romanam opperiretur. qua adiuncta, bello maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segnius (iam enim in Macedoniam peruenerat) apparabat bellum. filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero qui ætatem eius regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum, & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Aetolos mittit legatos, ne gens inquieta aduentu Romanorum fidem mutaret. Concilium Aetolorum statuta die, quod Panætolium uocant, futurum erat. huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerarunt, & ab consule missus L. Furius Purpureo legatus uenit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, auditi sunt. qui, nulla noua re, nihil se noui habere, quod afferrent, dixerunt. quibus enim de causis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel, seruare eos debere. An imitari, inquit unus ex legatis, Romanorum licentiam an leuitatem dicam, mauultis? qui cum legatis uestris Romæ responderi ita iussissent: Quid ad nos uenitis Aetoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? ijdem nunc, ut bellum secum aduersus Philippum geratis, postulant, & antea propter nos & pro uobis arma sumpta aduersus eum simulabant: nunc uos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanæ ut auxilio essent, primo in Siciliam conscenderunt: iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam & Syracusas,

A racusas,& totam Siciliam ipsi habent: uectigalemq́. prouinciam securibus & fascibus sub iecerunt. Scilicet sicut uos Naupacti legibus uestris per magistratus à uobis creatos concilium habetis, socium hostemq́. libere, quem uelitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri uestro: sic Siculorum ciuitatibus Syracusas, aut Messanam, aut Lilybeum indicitur cõcilium. prætor Romanus conuentus agit. eo imperio euocati conueniunt. excelso in suggestu superba iura reddentem, stipatum lictoribus uident: uirgæ tergo, secures ceruicibus imminent,& quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt: cum Italiæ urbes, Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis creuit urbs Roma, eiusdem subiectas uideant imperio. Capua quidem, sepulcrum ac monumẽtum Campani populi, elato & extorri eiecto ipso populo superest urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium, relicta crudelius habitanda, B quàm si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines plus lingua & moribus & legibus, quàm maris terrarumq. spacio discreti, hæc tenuerint, sperare quicquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid uidetur libertati uestræ: qui cum merito uestro uobis infestus esset: & nihil à uobis ultra, quàm pacem, petijt, fidemq́. hodie pacis pactæ desiderat. Assuefacite ijs terris legiones externas,& iugum accipite: sero ac nequicquam, cum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguæ homines, leues ad tempus ortæ causæ disiungũt, cõiunguntque: cum alienigenis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum est, eritque. natura enim, quæ perpetua est, non mutabilibus in diem causis, hostes sunt. Sed unde cœpit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco ijdem homines de eiusdem Philippi pace triennio ante decreuistis, ijsdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compo C sitam turbare uolunt. in qua consultatione nihil fortuna mutauit, cur uos mutetis, non uideo. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus iubentibusque, Athenienses, qui, fœda passi, iustius in crudelitatem sæuitiamq́. regis inuehi poterant, introducti sunt. Deplorauerunt uastationem populationemq́. miserabilem agrorum. Neq; id se queri, quòd hostilia ab hoste passi forent. esse enim quædam belli iura, quæ ut facere, ita pati sit fas. sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumq́. agi, misera magis, quàm indigna patienti esse. uerum enimuero id se queri, quòd is qui Romanos alienigenas & barbaros uocet, adeo omnia simul diuina humanaq́. iura polluerit: ut priore populatione cum infernis dijs, secunda cum superis bellum nefarium gesserit. omnia sepulchra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi. delubra sibi fuisse, quæ quondàm pagatim habitantes in paruis illis castellis uicisq́. consecrata, ne in unã D urbem quidem contributi maiores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semusta & truncata simulacra deum inter prostratos iacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam, opulentamque: talem eum, si liceat, Aetoliam Græciamq́. omnem facturum. Vrbis quoq; suæ similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subuenissent. eodem enim scelere urbẽ colentem hos deos, præsidemq. arcis Mineruam petitam: eodem Eleusinæ Cereris templum, eodem Piræi Iouem Mineruamq́. sed ab eorum non templis modo, sed etiam mœnibus ui atque armis repulsum, in ea delubra quæ sola religione tuta fuerint, sæuisse. itaque se orare atque obsecrare Aetolos, ut miserti Atheniensiũ, ducibus dijs immortalibus, deinde Romanis, qui secundũ deos plurimũ possint, bellũ susciperent. Tum Romanus legatus, Totã orationis meæ formã Macedones primũ, deinde Atheniẽses mutarũt, nam & E Macedones, cũ, ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis urbes, uenissem: ultro accusando Romanos, defensionẽ ut accusatione potiorẽ haberẽ, effecerunt:& Atheniẽses in deos superos inferosq; nefanda atq; inhumana scelera eius referẽdo, quid mihi aut cuiquã reliquerunt, quod obijcere ultra possim? Eadem Cianos, Abydenos, Aeneos, Maroniras, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios, hinc ex Achaia existimate queri: grauiora etiam acerbioraq; eos, quibus nocendi maiorem facultatem habuit. Nã quod ad ea attinet, quæ nobis obiecit: nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium,& Capuam,& Syracusas nobis obiecit. Rhegium Pyrrhi bello legio à nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, in præsidium missa, urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. comprobauimus ergo id facinus?

an non bello persecuti sceleratam legionem, in potestatẽ nostram redactam, tergo & ceruicibus pœnas socijs pendere cum coegissemus, urbem, agros, suaque omnia cum libertate, legibusq́. Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quod indignius esset, cum tulissemus opem, & fatigati prope per triennium terra mariq́; urbe munitissima oppugnanda essemus: cum iam ipsi Syracusani seruire tyrannis, quàm capi à nobis, mallent: captam ijsdem armis & liberatam urbem reddidimus. neq; inficias imus, Siciliam prouinciam nostram esse, & ciuitates, quæ in parte Carthaginiensium fuerunt, & uno animo cum illis aduersus nos bellum gesserũt, stipendiarias nobis ac uectigales esse. quin contra, hoc & uos, & omnes gentes scire uolumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos pœniteat? Hi homines, cum pro ijs bellum aduersus Samnites per annos prope septuaginta cũ magnis nostris cladibus gessissemus: ipsos fœdere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremo ciuitate nobis coniunxissemus: tempore nostro aduerso primi omnium Italiæ populorum, præsidio nostro fœde interfecto, ad Annibalem defecerunt: deinde indignati, se obsideri à nobis, Annibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Horum si neq; urbs ipsa, neque homo quisquã superesset: quis durius, quàm pro merito ipsorum, statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciuerunt, quàm à nobis supplicio affecti sint. cæteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumq́. ad habitandum daremus: urbem innoxiam stare incolumem pateremur: ut qui hodie uideat eam, nullum oppugnatæ captæue ibi uestigium inueniat. Sed quid ego Capuam dico, cum Carthagini uictæ pacem ac libertatem dederimus? magis illud est periculum, ne nimis facile uictis ignoscendo, plures ob idipsum ad experiendam aduersus nos fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta sunt, hæc aduersus Philippum, cuius domestica parricidia, & cognatorum amicorumque cædes, & libidinem inhumaniorem prope, quam crudelitatem, uos, quo propiores Macedoniæ estis, melius nostis. Quod ad uos attinet Aetoli, nos pro uobis bellum suscepimus aduersus Philippum: uos sine nobis cum eo pacem fecistis. & forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu uos, leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse. & nos, cum alia maiora urgerent, depositum à uobis bellum & ipsi omisimus. Nunc & nos deum benignitate Punico perfecto bello, totis uiribus nostris in Macedoniam incubuimus: & uobis restituendi uos in amicitiam societatemq́. nostram, fortuna oblata est: nisi perire cum Philippo, quàm uincere cum Romanis, mauultis. Hæc dicta ab Romano cum essent, inclinatis omnium animis ad Romanos, Damocritus prætor Aetolorum, pecunia, ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, rem magni discriminis consilijs nullam esse tam inimicam, quam celeritatem, dixit. celerem enim pœnitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi: cum præcipitata raptim consilia neque reuocari, neque in integrum restitui possint. deliberationis autem eius, cuius ipse maturitatem expectandam putaret, tempus ita iam nunc statui posse. cum legibus cautum esset, ne de pace belloue, nisi in panætolico, & pylayco concilio ageretur, decernerent extemplo, ut prætor sine fraude, cum de bello aut de pace agere uelit, aduocet concilium: & quod tum referatur, decernaturque, ut perinde ius ratumq́. sit, ac si in panætolico aut pylayco cõcilio actũ esset. Dimissis ita suspensa re legatis, egregie consultum genti aiebat. nã utrius partis melior fortuna belli esset, ad eius societatem inclinaturos. Hæc in concilio Aetolorum acta. Philippus impigre terra mariq́. parabat bellum. nauales copias Demetriadem in Thessalia contrahebat: Attalum, Romanamq́. classem principio ueris ab Aegina ratus moturos, nauibus maritimæq́. oræ præfecit Heraclidem, quem & ante præfecerat, ipse terrestreis copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens: ex una parte Aetolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniã à filio Perseo interclusis. Ab cõsule non parabatur, sed gerebatur iam bellum. per Dassaritiorũ fines exercitũ ducebat, frumẽtum quod ex hibernis extulerat, integrum uehens, quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. oppida uicíq́. partim uoluntate, partim metu se tradebant. quædam ui expugnata, quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inueniebantur. Ad Lycem statiua posuit prope flumen Beuum: inde frumentatum circa horrea Dassaritiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pauoremque ingentem hominum cernebat:

A cernebat: sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandũ, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. mouisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset, ignorans. is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diuerso, cum diu incertis itineribus uagatæ per Dassaritios essent: tandem in unum iter conuenerunt. neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. itaque prius quàm in conspectũ uenirẽt, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hostem uidere, concurrendi facta est. Forte & numero & uirtute, utpote lecti utrinque, haud impares, æquis uiribus per aliquot horas pugnarunt: fatigatio ipsorum equorumq́. incerta uictoria diremit præliũ. Macedonũ XL. equites, Romanorũ quinq; & XXX. ceciderunt. Neq; eo magis explorati quicquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerunt. per

B transfugas cognitũ est: quos leuitas ingeniorũ ad cognoscendas hostiũ res in omnibus bellis præbet. Philippus aliquid & ad caritatem suorum, & ut promptius pro eo periculũ adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra iussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum, nec tam inæstimabile est, quàm animi multitudinis. quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem uidebatur facturum, id metum pigritiamq́. incussit. nam qui hastis sagittisque, & rara lanceis uulnera facta uidissent, cũ Græcis Illyrijsq; pugnare assueti: postea, quàm gladio Hispaniensi detruncata corpora brachijs abscisis, aut tota ceruice desecta, diuisa à corpore capita, patentiaque uiscera, & fœditatem aliam uulnerum uiderunt: aduersus quæ tela, quosq́. uiros pugnandum esset, pauidi uulgo cernebant. ipsum quoque regem terror cepit, nondũ iusto prælio cũ Romanis cõgressum. itaq;

C reuocato filio præsidioq́. quod in Pelagoniæ faucibus erat: ut ijs copijs suas augeret: Pleurato Dardanisq́. iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum XX millibus peditum, quatuor millibus equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paulo plus ducentis passibus à castris Romanis tumulum propinquum Athaco fossa ac uallo communiuit. ac subiecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur & uniuersam speciẽ castrorum, & descripta suis quæq; partibus, tum tendẽtium ordine, tum itinerum interuallis: & negasse, barbarorũ ea castra ulli uideri posse. Biduum consul & rex, alter alterius conatus expectantes, continuere suos intra uallũ. tertio die Romanus omneis copias in aciem eduxit. Rex uero tã celerem aleã uniuersi certaminis timens, quadringentos Trallas, (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses CCC. addito ijs peditibus pari numero equitũ, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostiũ equites misit. Ab Roma-

D nis cum aberat acies eorum paulo plus quingentos passus, uelites & equitum duæ ferme alæ emissæ, ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidere regij, genus pugnæ cui assueuerant, fore, ut equites inuicem insequentes refugientesque nunc telis uterentur, nunc terga darent: Illyriorum uelocitas ad excursiones, & impetus subitos usui esset: Cretenses in inuehentem se effuse hostem sagittas conijcerent. Turbauit hunc ordinem pugnandi non acrior, quàm pertinacior, impetus Romanorum. nam haud secus quàm si tota acie dimicarent, & uelites, emissis hastis, comminus gladijs rem gerebant: & equites, ut semel in hostem euecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesq́. se peditibus pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam: nec pedes cõcursator & uagus, & prope seminudus genere armorum ueliti Romano parmam gladiumq́. habenti, pariterq́. & ad se tuendum, &

E ad hostem petendum armato. non tulere itaq; dimicationem, nec alia re, quàm uelocitate tutantes se in castra refugerunt. Vno deinde intermisso die, cum omnibus copijs equitum leuisq́. armaturæ pugnaturus rex esset: noctæ cetratos, quos peltastas uocant, loco opportuno inter bina castra in insidijs abdiderat: præceperatq́. Athenagoræ & equitibus ut, si aperto prælio procederet res, uterentur fortuna: si minus, cedendo sensim, ad insidiarum locum hostem pertraherent. & equitatus quidem cessit. duces cetratæ cohortis: nõ satis expectato signo, ante tẽpus excitatis suis, occasionẽ bene gerendæ rei amisere. Romanus & aperto prælio uictor, & tutus à fraude insidiarum in castra sese recepit. Postero die omnibus copijs consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis. quo auxilio tum primum Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. ubi la-

tentem intra uallum ſenſit, exprobrans metum, ſucceſſit. Poſteaquam ne tum quidem poteſtas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis ſtatiuis parum tuta frumentatio erat, diſperſos milites per agros equitibus extemplo inuaſuris: octo ferme inde millia interuallo tutiorem frumentationem habiturus, caſtra ad Octolophum (id eſt loco nomen) mouit. Cum in propinquo agro frumentarentur Romani: primo rex intra uallum ſuos tenuit, ut creſceret ſimul negligentia cum audacia hoſti. ubi effuſos uidit, cum omni equitatu & Cretenſium auxiliaribus, quantum equitem velociſſimi pedites curſu æquare poterant, citato profectus agmine, inter caſtra Romana & frumentatores conſtituit ſigna. inde copijs diuiſis, partem ad conſectandos uagos frumentatores emiſit, dato ſigno, ne quẽ uinum relinquerẽt, cum parte ipſe ſubſtitit: itineraq. quibus ad caſtra recurſuri uidebãtur hoſtes, obſedit. Iam paſſim cædes ac fuga erat; necdum quiſquam in caſtra Romana nuncius cladis peruenerat. quia refugientes in regiam ſtationem incidebant: & plures ab obſidentibus uias, quàm ab emiſſis ad cædem, interficiebantur. tãdem inter medias hoſtium ſtationes elapſi quidam trepidi tumultum magis, quàm certum nuncium, intulerunt caſtris. conſul, equitibus iuſſis, quà quiſque poſſet, opem ferre laborantibus, ipſe legiones è caſtris educit, & agmine quadrato ad hoſtem ducit. Diſperſi equites per agros quidam aberrarunt, decepti clamoribus alijs ex alio exiſtentibus loco. pars obuios habuerunt hoſtes. pluribus locis ſimul pugna cœpit. Regia ſtatio atrociſſimum prælium edebat. Nam & ipſa multitudine equitum peditumq. prope iuſta acies erat: & Romanorum, quia medium obſederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque ſuperiores Macedones erant, quòd & rex ipſe hortator aderat: & Cretenſium auxiliares multos ex improuiſo uulnerabant, conferti præparatiq. in diſperſos & effuſos pugnantes. Quòd ſi modum in inſequendo habuiſſent, non in præſentis modo certaminis gloriam, ſed in ſummum etiã belli profectum foret. nunc auiditate cædis intemperantius inſecuti, in prægreſſas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere. & fugiens eques, ut primo ſigna ſuorum uidit, conuertit in effuſum hoſtem equos: uerſaq. momento temporis fortuna pugnæ eſt, terga dantibus, qui modo ſecuti erant. multi cominus congreſſi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum periere, ſed in paludes quidam coniecti profundo limo cum ipſis equis hauſti ſunt. Rex quoque in periculo fuit. nam ruente ſaucio equo præceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin iacens opprimeretur. ſaluti fuit eques, qui raptim ipſe deſiluit, pauidumq. regem in equum ſubiecit. ipſe, cum pedes æquare curſu fugientes non poſſet equites, ab hoſtibus ad caſum regis concitatis confoſſus perijt. Rex circũuectus paludes peruias inuiaſq. trepida fuga in caſtra tandem, iam deſperantibus pleriſque incolumem ſuorum peruenit. Ducenti Macedonum equites eo prælio periere, centum ferme capti, LXXX admodum ornati equi, ſpolijs ſimul armorum relatis, abducti. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, conſulem ſegnitiæ accuſarent. nam & Philippo quieſcendum fuiſſe, cum, paucis diebus hoſtes, exhauſto circa omni agro, ad ultimum inopiæ uenturos, ſciret: & conſulem, cum equitatum hoſtium, leuemque armaturam fudiſſet, ac prope regem ipſum cepiſſet: protinus ad caſtra hoſtium ducere debuiſſe. nec enim manſuros ita perculſos hoſtes fuiſſe, debellariq. momento temporis potuiſſe. Id dictu, quàm re, ut pleraque, facilius. nam ſi omnibus peditum quoq; copijs rex congreſſus fuiſſet: forſitan inter tumultum, cum omnes uicti, metuq. perculſi ex prælio intra uallum, protinus inde ſuperuadentem munimenta uictorem hoſtem fugerent, exui caſtris potuerit rex. cum uero integræ copiæ peditum in caſtris manſiſſent, ſtationes ante portas, præſidiaq. diſpoſita eſſent: quid, niſi ut temeritatem regis effuſe paulo ante perculſos equites imitaretur, profeciſſet? neque enim ne regis quidem primum conſilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, ſi modum proſperæ pugnæ impoſuiſſet. eo quoque minus eſt mirum, tentaſſe eum fortunam, quòd fama erat, Pleuratum Dardanoſque ingentibus copijs profectos domo, iam in Macedoniam tranſcendiſſe; quibus ſi undiq; circumuentus copijs foret, ſedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaq; ſecundum duas aduerſas equeſtreis pugnas multo minus tutam moram in ijſdẽ ſtatiuis fore Philippus ratus, cum abire inde, & fallere abiens hoſtem uellet: caduceatore ſub occaſum ſolis ad conſulem miſſo, qui inducias ad ſepeliendos equites peteret: fruſtratus hoſtem, ſecunda uigilia, multis ignibus per tota caſtra relictis, ſilenti agmine abijt. Corpus

A pus iam curabat consul,cum uenisse caduceatorem,& quid uenisset, nunciatum est. Responso tantum dato,mane postero die fore copiam conueniendi,id quod quæsitum erat, nox,dieiq. insequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data est. montes, quam uiam non ingressurum graui agmine Romanum sciebat,petit consul prima luce caduceatore datis inducijs dimisso,haud ita multo post abisse hostem cum sensisset: ignarus qua sequeretur ijsdem statiuis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atq; ex Pelagonia frumentum,quod in agris erat,conuexit. inde ad Pellinam est progressus,non dum comperto,quam regionem hostes petissent. Philippus,cum primo ad Bruanium statiua habuisset,profectus inde transuersis limitibus,terrorem præbuit subitum hosti. mouere itaque ex Pellina Romani,& ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse uallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolæ uocant) consedit. inde B satis comperto Heordæam petituros Romanos,ad occupandas angustias,ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditum possent,præcessit. ibi alia uallo,alia fossa,alia lapidũ congerie,ut pro muro essent: alia arboribus obiectis,ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permunijt,atque (ut ipse rebatur) uiam suapte natura difficilem,obiectis per omnes transitus operibus,inexpugnabilem fecit. Erant pleraq. siluestria circa incommoda phalangi maxime Macedonum: quæ,nisi ubi prælongis hastis uelut uallum ante clypeos obiecit, (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thracas quoque romphææ,ingentis & ipsæ longitudinis,inter obiectos undiq. ramos impediebant. Cretensium una cohors non inutilis erat. sed ea quoque ipsa ut,si quis impetũ faceret,in patentem uulneri equum equitemq́. sagittas conijcere poterat: ita aduersus scuta Romana nec ad traijciendum satis magnam uim habebat,nec aperti quicquam erat C quod peteret. Itaque id ut uanum teli genus senserunt esse; saxis passim tota ualle iacentibus incessebant hostem. ea maiore cum sonitu, quàm uulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde ijs quoque spretis,partim testitudine facta per aduersos uadunt hostes: partim breui circuitu cum in iugum collis euasissent,trepidos ex præsidijs stationibusq́. Macedonas deturbant,& ut in locis impeditis difficili fuga,plerosque etiam obtruncant. ita angustiæ minore certamine, quàm quòd animis proposuerant,superatæ: & in Heordæam peruentum: ubi peruastatis passim agris,in Elimeã se recepit. inde impetum in Orestidem fecit,& oppidum Celetrum est aggressus in peninsula situm. lacus mœnia cingit. angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti,clausis portis,imperium abnuere: deinde postquàm signa ferri, ac testudine succedi ad portam,obsessasq́. fauces agmine hostium uiderunt, priusquàm experirentur certamen,metu in deditionem uenerunt. Ab Celetro in Dassaritios processit,urbemque D Pelium ui cepit. seruitia inde cum cætera præda abduxit,& libera capita sine pretio dimisit,oppidumq́. ijs reddidit,præsidio ualido imposito: nam & sita opportunè urbs erat ad imperus in Macedoniam faciendos. Ita peragraris hostium agris,consul in loca pacata, ad Apolloniam,unde orsus bellum erat,copias reduxit. Philippum auerterant Aetoli,& Athamanes,& Dardani,& tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Aduersus Dardanos iam recipientes ex Macedonia sese,Athenagoram cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit,iussum instare ab tergo abeuntibus,&, carpendo postremum agmen,segniores eos ad mouendos domo exercitus efficere. Aetolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat; idem proximo concilio ad arma concicuerat,post famam equestris ad Octolophum pugnæ,Dardanorumq́.& Pleu E rati cum Illyrijs transitum in Macedoniam,ad hæc classis Romanæ aduentum in Oreũ,&, super circumfusas tot Macedoniæ gentes,maritimam quoque instantem obsidionẽ. Hæ causæ Damocritum Aetolosq́. restituerant Romanis: & Aminandro rege Athamanũ adiuncto profecti,Cercinium obsedere. Clauserant portas,incertum ui an uoluntate, quia regium habebant præsidium. cæterum intra paucos dies captum est Cercinium atque incensum. qui superfuerant è magna clade, liberi seruique inter cæteram prædam abducti. Is timor omneis,qui circumcolunt Bœben paludem,relictis urbibus, montes coegit petere. Aetoli, inopia prædæ inde auersi, in Perræbiam, ire pergunt. Cyretias ibi ui capiunt. fœdeq. diripiunt. qui Malloeam incolunt,uoluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perræbia Gomphos petendi Aminander auctor erat. & imminet Atha-

 mania

mania huic urbi, uidebaturq́. expugnari sine magno certamine posse. Aetoli campos F Thessaliæ opimos ad prædam petiere: sequente, quanquam non probante Aminandro nec effusas populationes Aetolorum, nec castra quo sors tulisset loco, sine ullo discrimi ne ac cura muniendi posita. itaqueine temeritas eorum ac negligentiaq́. sibi ac suis etiam cladis alicuius causa esset, cum campestribus locis subijcientes eos castra Phecado urbi uideret, ipse paulo plus quingentorum passuū inde tumulum suis quamuis leui munimen to tutum, cepit. Cum Aetoli, nisi quod populabantur, uix meminisse uiderentur, se in ho stium agro esse, alij palati semiermes uagarentur, alij in castris sine stationibus per som num uinumq́. dies noctibus æquarent. Philippus inopinantibus aduenit. quem cum ad esse, refugientes ex agris quidam pauidi nunciassent, trepidare Democritus, cæteriq́. duces. & erat forte meridianum tempus, quo plerique graues cibo sopiti iacebant. ex citare igitur alij alios, iubere arma capere, alios dimittere ad reuocandos qui palati per a G gros prædabantur. tantaq́. trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. ita raptim educti, cum uniuersi sexcentorum ægre simul equites peditesq́. numerum explessent, incidunt in regium equitatum, numero, armis, animisq́ præstantem. itaque primo impetu fusi, uix tentato certamine, turpi fuga repetunt castra. cæsi, captiq́. quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere. Philippus, suis iam uallo appropinquantibus, receptui cani iussit. fatigatos enim equos uirosq́. non tam præ lio, quàm itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate habebat. itaque turma tim equites, inuicemq́. manipulos leuis armaturæ aquatum ire, & prandere iubet: alios in statione armatos retinet, opperiens agmen peditum tardius ductum propter grauitatem armorum. quod ubi aduenit, & ipsis imperatum, ut statutis signis, armisq́. ante se positis, ra ptim cibum caperent; binis, ternis ue summum ex manipulis aquandi causa missis. interim H eques cum leui armatura paratus instructusq́. stetit, siquid hostis moueret. Aetoli (iam e nim & quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimē ta, circa portas uallumq́. armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spe ctabant. postea quam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad uallū parati atque in structi cœpere: omnes repente relictis stationibus per auersam partē castrorum ad tumu lum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti cæsiq́. sunt Aetolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exui castris potuissent: die per prælium, deinde per direptionē castrorum absumpto, sub tumulo in proxima planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Aetoli eodē pauore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maxime usui fuit Aminander, quo duce Athamanes itinerum periti summis montibus per calles I ignotos sequentibus eos hostibus in Aetoliā perduxerūt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonū equites, quos luce prima Philippus, ut desertum tumulum ui dit, ad carpendū hostiū agmen misit. Per eos dies & Athenagoras, regius præfectus, Dar danos recipientes se in fines adeptus, postremū agmen primo turbauit. dein postea quam Dardani cōuersis signis direxere aciē, æqua pugna iusto prælio erat. ubi rursus procedere Dardani cœpissent: equite & leui armatura regij nullū talis auxilij genus habētes Darda nos, oneratos immobilibus armis, uexabāt. & loca ipsa adiuuabant. Occisi perpauci sunt, plures uulnerati, captus nemo; quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim & pugnant, & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expe ditiones coercitis gentibus, restituerat Philippus incepto forti, non prospero solum euen tu. Minuit deinde ei forte oblata res hostium Aetolorum numerum. Scopas princeps gen K tis ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum & equites mercede conductos Aegyptum auexit. nec ex iuuentute Aetolorum quenquā reliquisset, ni Damocritus nunc belli quod instaret, nunc futuræ solitudinis admonens, (incertum cura gentis, an ut aduersaretur Scopæ, parum donis cultus) partem iuniorum castigando domi continuisset. Hæc ea æstate ab Romanis Philippoque gesta erant. Clas sis à Corcyra eiusdem principio æstatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi coniuncta est. Tum uero Atheniensium ciuitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata erat, id omne in auxilij præsentis spem effundit. Nec unquam ibi desunt linguæ promptæ ad plebem conci

tandam

A tandam: quod genus cum in omnibus liberis ciuitatibus, tum præcipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, fauore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque sciuit, ut Philippi statuæ, imagines omnes, nominaque earum, item maiorum eius uirilis ac muliebris sexus omnium tollerentur, delerenturque. dies festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius maiorumve eius honoris causa instituti essent, omnia profanarentur. loca quoque in quibus positum aliquid, inscriptumve honoris eius causa fuisset, detestabilia esse: neque in ijs quicquam postea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicariq. fas esset. sacerdotes publicos, quotiescunq. pro populo Atheniensi, socijsque, & exercitibus, & classibus eorum precarentur, toties detestari atque execrari Philippum, liberos eius, regnumq;, terrestres naualesq. copias, Macedonum genus omne, nomenq;. additum decreto, siquis quid postea quod ad notam ignominiamq. Philippi pertineret, ferB ret: id omne populũ Atheniensem iussurum. siquis cõtra ignominiam, prove honore eius dixisset fecissetve: qui occidisset eum, iure cæsurum. postremo inclusum, ut omnia quæ aduersus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo seruarentur. Athenienses quidem literis, uerbisque, quibus solis ualent, bellum aduersus Philippum gerebant. Attalus Romanique, cum Piræeum primo ab Hermione petissent; paucos ibi morati dies, oneratiq. æque immodicis ad honores sociorum, ac quæ in iram aduersus hostem fuerant, Atheniensium decretis, nauigant à Piræeo Andrum. & cum in portu, quem Gaureleon uocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si uoluntate tradere urbem, quàm uim experiri, mallent: postquam præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse respondebant: expositis copijs, omniq. apparatu urbium expugnandarũ, diuersis partibus rex & legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana signa,
C armaq. non ante uisa, animiq. militum tam prompte succedentium muro, terruere. itaque fuga extemplo in arcem facta est. urbe hostes potiti. & in arce cum biduum, loci se magis quàm armorum fiducia, tenuissent: tertio die pacti ipsi præsidiumq;, ut cum singulis uestimentis Delium Bœotiæ transueherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: prædam ornamentaq. urbis ipsi auexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, & Macedonum fere omnibus, & quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transuecti eò fuerant, promissis regis, cum desiderium quoq. patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, reuocati. Ab Andro Cythnum traiecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam absumpti, &, quia uix operæprecium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Issæorum XX lembi classi Romanorum adiuncti sunt. ij missi ad populandos Carystiorum agros. cætera classis Geræstum, nobilem Eu-
D bœæ portum, dum à Carysto Issæi redirent, tenuit. Inde omnes, uelis in altum datis, maris medio præter Scyrum insulam Icum peruenere. ibi paucos dies sæuiente Borea retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum traiecere, uastatam urbem, direptamq. nuper à Philippo. Per agros palati milites, frumentum, & siqua alia usui esse ad uescendum poterant, ad naues retulere. prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci, cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primo ad Mendin, maritimum ciuitatis eius uicum, tenuere. inde cum superato promontorio ad ipsa mœnia urbis circumagere classem uellent: sæua coorta tempestate prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. nam collectis in unum nauibus, expositisq. copijs aggressi urbem, cum multis uulneribus repulsi, (& erat ualidum ibi regium præsidium) irrito incepto regressi Cana-
E strum Pallenes traijcere. inde superato Toronæ promontorio, nauigantes Acanthum petiere. ibi primo ager uastatus, deinde ipsa urbs ui capta ac direpta. nec ultra progressi, (iã enim & graues præda naues habebant (retro unde uenerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt. Ibi relicta classe, decem nauibus expeditis sinum Maliacum intrauere ad colloquendum cum Aetolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Aetolus princeps legationis eius fuit; qui ad communicanda consilia Heracleam cum rege & cum Romano legato uenit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret. tantum enim numerum bellum gerentibus aduersus Philippum debebat. Id negatum Aetolis, quòd illi quoque grauati prius essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum sua-

rum potuissent. Ita Aetoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quàm cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem redijt. inde consultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea ciuitas & mœnibus, &, quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Coniunxerant se ijs post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbroto XX Rhodiæ naues, tectæ omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt; (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est peropportune obiectum) ut, si quid inde mouerent Macedonum naues, in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quàm aperta ui quicquã ausurus. Oreum diuersi Romani & rex Attalus opugnabãt: Romani à maritima arce, regij aduersus uallem inter duas iacentem arces, qua & muro intersepta urbs est. & ut loca diuersa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinibus, & uineis, & ariete admouendo muris: regij balistis, catapultisque, & alio omni genere tormentorum tela ingerentes, & pondere ingenti saxa iaciebant: & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Cæterum non plures tantum Macedones quàm ante tuebantur urbem, sed etiam præsentioribus animis, & castigationibus regis in admissa culpa & simul minarum, simul promissionum in futurum memores: ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim & aliud agi posse ratus legatus, relictis quot satis uidebatur, ad opera perficienda, taijcit in proxima continentis: Larissamque, non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram quam Cremasten uocant, subito aduentu, præter arcem, cepit. Attalus quoque Aegeleon, nihil minus quàm tale quicquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. Et iam cum opera in effectu erant circa Oreum: tum præsidium quod intus erat, labore assiduo, uigilijs diurnis pariter nocturnisque, & uulneribus confectum. muri quoque pars ariete incusso subruta, multis iam locis prociderat. perq. apertum ruina iter nocte Romani, quodq. super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, & ipse urbem inuasit, stratis magna ex parte muris: præsidium, oppidaniq. in alteram arcem perfugere: unde biduo post deditio facta. urbs regi, captiua corpora Romanis cessere. Iam autumnale æquinoctium instabat, & est sinus Euboicus, quem Cœla uocant, suspectus nautis. itaque ante hiemales motus euadere cupientes, Piræeum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius triginta nauibus ibi relictis, super Maleam nauigat Corcyram. regem spatium initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. secundum initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto &, Rhodijs domum remissis. Hæc ea ætate terra mariq. aduersus Philippum sociosq. eius à consule & legato Romanis, adiuuantibus rege Attalo & Rhodijs gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum cum in prouinciam uenisset, haud clam tulit iram aduersus prætorem, quòd absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoq. cum præda maiore, quàm gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quòd in Etruria nihil erat rei quod gereret: simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque inuidente facilius impetrari posse ratus, Romam inopinato cum uenisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, ut triumphãti sibi in urbem inuehi liceret, petit. Apud magnam partem senatus, & magnitudine rerũ gestarum ualebat, & gratia. maiores natu negabant triumphum, & quòd alieno exercitu rem gessisset, & quòd prouinciam reliquisset auiditate rapiendi per occasionem triumphi. id uero cum nullo exemplo fecisse. consulares præcipue expectandum fuisse consulem dicebant, potuisse enim castris prope urbem positis, tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in aduentum eius rem extrahere. & quod prætor non fecisset, senatui faciendum esse. consulem expectarent. ubi coram disceptantes consulem & prætorem audissent, uerius de causa existimaturos esse. Magna pars senatus nihil præter res gestas, & an in magistratu suisque auspicijs gessisset, censebant spectare senatum debere. Ex duabus coloniis, quæ uelut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositæ fuissent, cum una direpta & incensa esset. traiecturumque id incendium, uelut ex continentibus tectis, in alteram tam propinquam coloniam esset: quid tandem prætori faciendum fuisse? nam si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum prætori dederit, (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis exercitu rem geri uoluerit, ita finire. S. C. ne per prætorem, sed per consulem gereretur) aut consulem, qui non, cum exercitum ex Etruria transire

A transire in Galliam iussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non expectare belli tempora moras & dilationes imperatorum. & pugnandum esse interdum, non quia uelis, sed quia hostis cogat. pugnam ipsam, euentumq́. pugnæ spectari oportere. fusos, cæsosq́. hosteis: castra capta, ac direpta, coloniam liberatam obsidione, alterius coloniæ captiuos recuperatos, restitutosq́. suis, debellatum uno prælio esse. non homines tantum ea uictoria lætatos, sed dijs quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quòd bene ac feliciter, non quòd male ac temere respublica à L. Furio prætore gesta esset. data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella. Huius generis orationibus ipsius amicorumque uicta est præsentis gratia prætoris, absentis Consulis maiestas: triumphumque frequentes L. Furio decreuerunt. Triumphauit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta uiginti millia æris:
B argenti CLXX millia pondo. neque captiui ullí ante currum ducti: neque spolia prælata, neque milites secuti. omnia, præter uictoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa uouerat, magno apparatu facti. Et de agris militū eius decretum, ut quot quisq; eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera acciperet. eum agrum decemuiri assignarent. Triumuiri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quòd bello Annibalis attenuatæ uires eius coloniæ erant: C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui pro consule Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo prælio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo & LXX. C. Aurelius consul cum ex prouincia Romam comitiorum causa uenisset,
C non id, quod animis præceperant, questus est, non expectatum se ab senatu, neque disceptandi cum prætore cōsuli potestatem factam: sed ita triumphum decreuisse senatum, ut nullius, nisi eius qui triumphaturus esset, haud eorum qui bello interfuissent, uerba audiret. maiores ideo instituisse ut, legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent, ut ueritas rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, publice uideretur. ecquem ex eo exercitu qui cum Gallis pugnauerit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid ueri prætor uanive referret? Comitijs deinde diem indixit: quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus. Annona quoque eo anno peruilis fuit. frumenti uim magnam ex Africa aduectam ædiles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Aelius Pætus binis æris in mo
D dios populo diuiserunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instaurarunt: signa ænea quinque ex multaticio argento in ærario posuerunt. Plebeij ludi ab ædilibus L. Terentio Massaliota, & Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem designauerant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduum in foro, mortis M. Valerij Læuini causa, à P. & M. filijs eius facti. & munus gladiatorium datum ab ijs. paria quinque & uiginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta, decemuir sacrorum, mortuus: in eius locum M. Acilius Glabrio suffectus. Comitijs ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum Hispaniam obtineret prouinciam: C. Valerius Flaccus, quem præsentem creauerant, quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solueretur, senatus
E decreuit, ut si ædilis qui pro se iuraret, arbitratu consulum daret: consules, si eis uideretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus, qui iuraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, prætor designatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesq́. sciuit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis iurasset. de altero ædile plebiscitum est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, ut C. Cornelius, ædilis curulis, ad magistratum gerendum ueniret, & L. Manlius Acidinus decederet de prouincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio pro consulibus imperium esse in Hispania iussit.

Epitome

EPITOME LIBRI XXXII.

Complura prodigia ex diuersis regionibus nunciata referuntur, inter quæ, in Macedonia in puppi longæ nauis lauream esse natam. T. Quinctius Flamininus consul aduersus Philippum feliciter pugnauit in faucibus Epiri, fugatumque coegit in regnum reuerti. Ipse Thessaliam, quæ est uicina Macedoniæ, socijs Aetolis & Athamanibus uexauit. L. Quinctius Flamininus, consulis frater, nauali prælio, Attalo rege & Rhodijs adiuuantibus, Euboeam & maritimam oram cepit. Achæi in amicitiam recepti sunt. Coniuratio seruorum, facta de soluendis Carthaginiensibus obsidibus, oppressa est. Prætorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres prælio fudit. Cum Lacedæmonijs, & tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

LIBER XXXII.

An. DLI.

Consules prætoresque, cum Idibus Martijs magistratum inissent, prouincias sortiti sunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: prætoribus, L. Quinctio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia euenit. Lentulus consul nouas legiones scribere iussus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum eius quantum militum uideretur ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretæ, ut retineret eas donec consul nouo cum exercitu succederet in Galliam: ubi is uenisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinque millia socium. his obtineri circa Ariminum prouinciam satis esse, prorogato imperio prætoribus prioris anni: Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret: Q. Minucio, ut in Bruttijs idem de coniurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curaq. exercuisset, perficere, & eos, quos sacrilegij compertos in uinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quæq. sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt, quòd legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nunciatum est, duas portas, quodq. inter eas muri erat, de cœlo tactum. & Formiani legati, ædem Iouis: item Ostienses, ædem Iouis: & Veliterni, Apollinis & Sangi ædes: & in Herculis æde capillum enatum. & ex Bruttijs ab Q. Minucio pro prætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse. inde à P. Sulpicio pro consule ex Macedonia literæ allatæ; in quibus inter cætera scriptum erat, lauream in puppi nauis longæ enatam. Priorum prodigiorum causa senatus censuerat, ut consul maioribus hostijs, quibus dijs uideretur, sacrificaret. ob hoc unum prodigium aruspices in senatum uocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia puluinaria res diuinæ factæ. Carthaginienses eo anno argentum, in stipendium impositum, primum Romam aduexerunt. id quia probum non esse quæstores renunciauerant, experientibusq. pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua sumpta intertrimentum argenti suppleuerunt. Petentibus deinde, ut, si iam uideretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. de cæteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus ijsdem, qui non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode essent, aliò traducerentur, concessum ut Setiam & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum ne præfectus Gadeis mitteretur, aduersus quod ijs in fidem populi R. uenientibus cum L. Marcio Septimo conuenisset. Et Narniensium legatis querentibus ad numerum sibi colonos non esse, & immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causa triumuiros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. & Sex. Aelij, (Pætis fuit ambobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cossani

petentes

A petentes non impetrauerunt. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in prouincias profecti. P. Villium, in Macedoniam cum uenisset, atrox seditio militum iam ante irritata, nec satis in principio compressa, excepit. MM ea militum fuere, quæ ex Africa post deuictum Annibalem, in Siciliam, inde, anno fere post, in Macedoniam pro uoluntarijs transportata erant. id uoluntate factum negabant. ab tribunis recusantes in naues impositos. sed utcunque seu inuita seu suscepta foret militia, & eam exhaustam, & finem aliquem militandi fieri æquum esse. multis annis sese Italiam non uidisse, consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos iam se labore & opere, exangues tot acceptis uulneribus esse. Consul causam postulandæ missionis probabilem, si modeste pererentur, uideri dixit; seditionis nec eam, nec ullam aliam satis iustam causam esse. itaque si manere ad signa, & dicto parere uelint, se de missione eorum ad senatum scripturum. modestia facilius, quàm pertinacia, quod uelint impetraturos. Thaumacos eo tempore Philippus summa ui oppugnabat aggeribus, uineisque: & iam arietem muris admoturus erat. cæterum incepto absistere eum coegit subitus Aetolorum aduentus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi, nec die nec nocte finem ullum erumpendi nunc in stationes, nunc in opera Macedonum faciebant. & adiuuabat eos natura ipsa loci. nanque Thaumaci à Pylis, sinuq. Maliaco, per Lamiam eunti, loco alto siti sunt, ipsi faucibus imminentes, quas Cœlen uocant: Thessaliæq. transeunti confragosa loca, implicatasq. flexibus uallium uias, ubi uentum ad hanc urbem est, repente uelut maris uasti, sic immensa panditur planities, ut subiectos campos terminare oculis haud facile queas. ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine solum tuta urbs, sed quòd saxo undique absciso rupibus imposita est. Hæ difficultates, & quòd haud satis dignum tanti laboris periculiq. pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. hiems quoque iam instabat, cum inde abscessit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit. Ibi cæteri quidem data quantacunque quiete temporis, simul animos, corporaq. remiserant: Philippũ, quãtum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumq. laxauerat animum, tanto magis intentum in uniuersum euentum belli curæ angunt: non hostes modo timentem, qui terra mariq. urgebant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido nouandi res caperet. itaque & in Achaiam legatos misit, simul qui iusiurandum (ita enim pepigerant, quotannis iuraturos in uerba Philippi) exigerent: simul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam & Triphyliam: Illis Alipheram contendentibus, numquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui: quia una esset ex ijs, quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliauit cum Heraclide. nam cum eum maximæ inuidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in uincla coniecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam ante alias, cum magna cura apparauit, exercuitq. in armis & Macedonas, & mercenarios milites: principioq. ueris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodq. leuis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas quæ ad Antigoniam fauces sunt, (Stena uocant Græci) misit. ipse post paucis diebus grauiore secutus agmine, cum situm omnem regionis aspexisset: maxime idoneum ad muniendum locum credidit esse præter amnem Aoum. Is inter montes, quorum alterum Aeropum, alterum Asnaum incolæ uocant, angusta ualle fluit, iter exiguum super ripam præbens. Asnaum Athenagoram cum leui armatura tenete ac communire iubet: ipse in Aeropo posuit castra. quà abscissæ rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat. quæ minus tuta erant, alia fossis, alia uallis, alia turribus muniebat. magna tormentorum etiam uis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. tabernaculum regium pro uallo in conspecto maxime tumulo, ut terrorem hostibus, suisq. spem ex fiducia faceret, positum. Consul per Charopem Epirotem certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, & ipse cum Corcyræ hibernasset, uere primo in continentem tralatus, ad hostẽ ducere pergit. quinque millia ferme ab regijs castris cum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postera die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quanquam labor ingens periculumq. proponeretur, transitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intrauerat, circumduceret

circumduceret copias. Hoc consilium per multos dies agitanti nuncius uenit, T. Quinctium consulem factum, sortitumq. prouinciam Macedoniam, maturato itinere iam Corcyram traiecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus à rege insessis, secutum uallem, per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim facto, in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse: fusum fugatumq. regem, castris exutum. XII. millia ostium eo prælio cæsa, capta duo millia & ducentos, & signa militaria centum XXXII. equos CCXXX. ædem etiam Ioui in eo prælio uotam, si res prospere gesta esset. Cæteri Græci Latiniq. auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumq. bellum insequentem consulē T. Quinctium accepisse tradunt. Dum hæc in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. multis claris petentibus uiris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus, & P. Aelius Pætus. Hi magna inter se concordia & senatum sine ullius nota legerunt: & portoria uenalium Capuæ, Puteolisq. item castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt: colonosq. eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuæ agrum uendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus à M. Porcio Læca, tribuno plebis, ne ouans rediret, cum ab senatu impetrasset, priuatus urbem ingrediens, MCC. pondo argenti, XXX. pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio, consule anni prioris, prouinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, prope cum toto exercitu est circumuentus. supra sex millia & sexcentos milites amisit. tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe exciuit. qui ut in prouinciam uenit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem, multis probris increpitum, prouincia decedere, atque abire Romam iussit. neque ipse consul memorabile quicquam gessit, comitiorum causa Romam reuocatus, quæ ipsa per M. Fuluium & M. Curium tribunos plebis impediebantur: quòd T. Quinctium Flamininum cōsulatum ex quæstura petere non patiebantur. Iam ædilitatem, præturamq. fastidiri: nec per honorum gradus documentum sui dantes nobiles homines tendere ad cōsulatum, sed transcendendo media, summa imis continuare. Res ex campestri certamine in senatum uenit. patres censuerunt, qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret: in eo populo creandi quem uelit, potestatem fieri æquum esse. In auctoritate patrum fuere tribuni. Creati consules Sex. Aelius Pætus, & T. Quinctius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Heluius, qui ædiles plebis fuerant. Ab ijs ludi plebeij instaurati. & epulū Iouis fuit ludorum causa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. & C. Sulpicij Galbæ pōtifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Aemilius Lepidus, & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt. Sex. Aelius Pætus, T. Quinctius Flamininus consules magistratu inito senatum in Capitolio cum habuissent, decreuerunt patres ut prouincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirentur ue: utri eorum Macedonia euenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & CCC. equites: item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites. alteri consuli nouus omnis exercitus decretus. L. Lentulo, prioris anni consuli, prorogatum imperiū est uetitusq. aut ipse prouincia decedere prius, aut ueterē exercitum deducere, quàm cum legionibus nouis consul uenisset. Sortiti consules prouincias. Aelio Italia, Quinctio Macedonia euenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Heluius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est cœptus. nam, præter consulares exercitus, prætores quoque iussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum socium Latini nominis, & CCC. equites: Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, CC. equites: ita ut hi prætores ambo cum in prouincias uenissent, ueteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi regem classe sua copijsq. omnibus terra mariq. Romanam rem iuuare, quæq. imperarēt Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse cum exposuissent uere

ri

An. DLII

A ri dixerunt, ne id præstare ei per Antiochum regem ultra non liceret. uacuum nanq; præsidijs naualibus terrestribusq. regnum Attali Antiochum inuasisse. itaque Attalum orare patres conscriptos, si sua classe, suaq. opera uti ad Macedonicum bellum uellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum eius tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copijs redire paterentur. Senatus legatis ita responderi iussit, quod rex Attalus classe copijsq. alijs duces Romanos iuuisset, id gratum senatui esse: auxilia nec ipsos missuros Attalo aduersus Antiochum, socium & amicum populi Romani, nec Attali auxilia retenturos ultra quàm regi commodum esset. Semper pop. Romanum alienis rebus arbitrio alieno usum. & principium & finem in potestate ipsorum qui ope sua uelint adiutos Romanos esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali, nauiumq; eius, & militum opera aduersus Philippum, communem hostem, uti populum Romanum.
B gratum eum facturum senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. æquum esse, socios & amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem seruare. consulem T. Quinctium, ita habito delectu, ut eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent, spectatæ uirtutis milites, properantem in prouinciam, prodigia nunciata, atque eorum procuratio Romæ retinuerunt. De cœlo tacta erant, uia publica Veijs, forum & ædes Iouis Lauinij, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus, & turres, & ædes quæ Alba dicitur. cœlum ardere uisum erat Arretij. terra Velitris trium iugerum spacio cauerna ingenti desederat. Suessæ Auruncæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum, & Sinuessæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita, & consules rebus diuinis operam dederunt: placatisq. dijs profecti in prouincias sunt. Aelius cum C. Heluio prætore in Galliam, exercitumq. ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debe
C bat, prætori tradidit, ipse nouis legionibus quas secum adduxerat, bellum gesturus: neque memorabilis rei quicquam gessit. Et T. Quinctius alter consul maturius, quàm priores soliti erant consules, à Brundusio cum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. à Corcyra in proxima Epiri quinqueremi traiecit, & in castra Romana magnis itineribus contendit. inde Villio dimisso paucos moratus dies, dum se copiæ à Corcyra assequerentur, consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium uiam facere conaretur: an, ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaritios potius Lycum tuto circuitu Macedoniam intraret. uicissetq. ea sententia, ni timuisset, ne, cum à mari longius recessisset, misso è manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus siluisque se tutari rex uoluisset, sine ullo effectu æstas extraheretur. utcunque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat,
D quàm quo modo id fieret, satis expediebat: diesq. XL sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant. inde spes data Philippo est per Epirotarum gentem tentandæ pacis. habitoque concilio delecti ad eam rem agendam Pausanias prætor, & Alexander magister equitum, consulem & regem, ubi in artissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, præsidia ex ciuitatibus rex deduceret: ijs, quorum agros urbesq. populatus esset, redderet res quæ comparerent, cæterorum æquo arbitrio æstimatio fieret. Philippus aliam aliarum ciuitatum conditionem esse respondit, quas ipse cepisset, eas liberaturum. quæ sibi traditæ à maioribus essent, earum hæreditaria ac iusta possessione non excessurum. si quas quererentur belli clades eæ ciuitates cum quibus bellatum foret: arbitrio quo uellent, populorum cum quibus pax utrisque fuisset, se usurum. Consul nihil ad id quidem arbitro aut iudice opus esse dicere,
E cui enim non apparere, ab eo qui prior arma intulisset, iniuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello lacessitum: priorem uim omnibus fecisse. Inde cum ageretur, quæ ciuitates liberandæ essent, Thessalonicam primam omnium nominauit consul. ad id uero adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, Quid uicto grauius imperares T. Quincti? atq; ita se ex colloquio proripuit. & temperatum ægre est, quin missilibus, quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se cōsererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id patenti multa leuia commissa prælia sunt: deinde recipientibus se regijs in arcta & confragosa loca, auiditate accensi certaminis, cò quoque Romani penetrauere. pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat aptum prælium gerentibus: pro hoste loca, & catapultæ balistæq. in omnibus prope, rupibus quasi in muris

tis dispositæ. multis hincatque illinc uulneribus acceptis, cum etiam, ut in prælio insto, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit. Cum in hoc statu res esset, pastor quidã à Charope principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. is se in eo saltu, qui regijs tunc oneratus castris erat, armentum pascere ait, omnes montium eorum anfractus callesque nosse. si secum aliquot mittere uelit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. hæc, Charops renunciari iubet, ita crederet, ut suæ potius omnia, quàm illius potestatis essent. Cum magis uellet credere, quàm auderet, consul, mistumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopis, experiri spem oblatam statuit. & ut auerteret rem à suspicione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni parte copijs, succedentibusque integris in locum defessorum, non destitit. quatuor millia in de lecta peditum, & trecentos equites tribuno militum tradit. equites, quoad loca patiantur, ducere iubet. ubi ad inuia equiti uentum sit. in planitie aliqua locari equitatum. pedites, quà dux monstraret uiam, ire: ubi, ut polliceatur, super caput hostium peruentum sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere, quàm, ab se signo accepto, pugnam cœptã arbitrari posset. nocte itinera fieri iubet, (& pernox forte luna erat) interdiu cibi quietisq. sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fides extet, uinctum tamẽ tribuno tradit. His copijs ita dimissis, eo intentius Romanus undiq; instat capere stationes. Interim die tertio cum uerticem quem petierant, Romani cepisse, ac tenere se, fumo significarent: tum uero trifariam diuisis copijs, consul ualle media cum militum robore succedit, cornua dextra læuaq. admouet castris. nec segnius hostes obuiam eunt. & dum auiditate certaminis prouecti extra munitiones pugnant, aut paulo superior est Romanus miles & uirtute, & scientia, & armorum genere. Postea quàm multis uulneratis interfectisque, recepere se regij in loca aut munimento aut natura tuta, uerterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos. neque impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum à tergo auditus, dein pugna etiam cœpta amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt. pars, quia magis locus fugæ deerat, quàm quòd animi satis esset ad pugnam, cum substitissent ab hoste & à fronte & à tergo urgente circumuenti sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugiẽtes persecuti uictores essent: sed equitem angustiæ locorumq. asperitas: peditem armorũ grauitas impedijt. Rex primo effuse ac sine respectu fugit: dein quinque millium spaciũ progressus, cum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia iuga uallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cætera omnis multitudo, uelut signum aliquod secuta, in unum cum conuenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani quoad tutum fuit insecuti, cædentes, spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis castris manserunt. Postero die consul per ipsas angustias, quà se inter ualles flumẽ insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad castra Pyrrhi peruenit, inde postero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lyncon perrexit. Ipsi montes Epiri sunt, interiecti Macedoniæ, Thessaliæque: latus quod uergit in Thessaliam, oriens spectat, septentrio à Macedonia obijcitur. uestiti frequentibus siluis sunt; iuga summa campos patentes, aquasque perẽnes habent. Ibi statiuis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reuerti in Thessaliam præstaret. inclinauit sententia, suum in Thessaliam agmen dimitteret: Tricamque proximis limitibus petit: inde obuias urbes raptim peragrauit. homines qui sequi possent, sedibus excibat, oppida incendebat, rerum suarũ, quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat, cætera militis præda erat. nec quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam fuit, quàm quæ à socijs patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed è terra mox futura hostium corpora saltem eripere sociorum uolebat. ita euastata sunt oppida, Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palæpharus. Pheras cum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare uellet, nec tempus erat: omisso incepto, in Macedoniam transcendit. nam etiam Aetolos appropinquare fama erat. qui audito prælio quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius euastatis circa Sperchias & Macran (quam uocant) comen, transgressi inde in Thessaliã Cymines & Angeas primo impetu potiti sunt. à Metropoli dum uastant agros, concursu oppidanorum

A pidanorum ad tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra mœnia qui eruperant, contenti ea uictoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde & Calathana uicos expugnant, diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniæ simili metu à cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in præsidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur. incondita inermisque multitudo, mista imbelli turba, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Aetoli capiunt, opportune Dolopiæ imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Aetolis gesta. Nec Aminander atque Athamanes post famam prosperæ pugnæ Romanorum quieuerunt. Cæterum Aminander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, cum Gomphos peteret;

B oppidum protinus nomine Phecadum, situm inter Gomphos, faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, ui cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summa ui urbem tuentes, cum scalas ad mœnia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc deditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidere deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lisinas, & Stimonem, & Lampsum habent, aliaque castella iuxta ignobilia. Dum Athamanes Aetolique, summoto Macedonum metu, in aliena uictoria suam prædam faciunt: Thessaliaque à tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quemve socium crederet, uastatur: consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ fauissent: tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixe facere uidet: ex præsenti eos potius, quàm ex præterito æstimat

C habitu, & ipsa facilitate ueniæ animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nuncijs Corcyram, ut onerariæ naues in sinum uenirent Ambracium: ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetico posuit castra, eodem Aminandro cum suis auxilijs accito, non tam uirium eius egens, quàm ut duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio & plerique Epirotarum uoluntarij inter auxilia accepti. Primam urbium Thessaliæ Phalaram est aggressus. duo millia Macedonum in præsidio habebat: qui primo summa ui restiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant. sed oppugnatio continua, non die non nocte remissa, cum consul in eo uerti crederet cæterorum Thessalorum animos, si primi uim Romanam non sustinuissent, uicit pertinaciam Macedonum. Capta Phalara, legati à Metropoli & à Phalara dedentes urbes uenerunt. uenia eisdem petentibus datur. Pialia incensa, ac direpta est. Inde Aeginium petit. quem

D locum cum uel modico præsidio tutum, ac prope inexpugnabilem uidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis, ad Gomphorum regionem agmen uertit. degressusq. in campos Thessaliæ, cum iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris: explorato ante, utrum Leucadem, an sinum Ambracium onerariæ tenuissent, frumentatum Ambraciam inuicem cohortes misit. & est iter à Gomphis Ambraciam sicut impeditum ac difficile, ita spacio perbreui. intra paucos itaque dies, transuectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra: Inde ad Rhagen est profectus. Decem ferme millia à Larissa abest. ex Perræbia oriundi sunt. sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidauere Thessali ad primum aduentum Romanorum. Et Philippus sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe statiuis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, præsidia per occasiones summittebat. Sub idem fere tem-

E pus, quo consul aduersus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit: & L. Quinctius, frater consulis, cui classis cura, maritimæque oræ imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinqueremibus Corcyram transuectus, postquam profectam inde classem audiuit, nihil morandum ratus, cum ad Samem insulam assecutus esset, dimisso L. Mpustio, cui successerat: tarde inde ad Maleam, trahendis plerunque remulco nauibus, quæ cum commeatu sequebantur, peruenit. A Malea, iussis cæteris, quantum maxime possent, maturare sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naues ibi relictas ab L. Mpustio legato ad Præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, una cum Attalo rege: (eæ quatuor & uiginti quinqueremes erant) Rhodia altera X X nauium tectarum. Agesimbrotus præerat. hæ circa

ca

ea Andrum insulam classes coniunctæ, Eubœam inde exiguo distantem freto traiecerunt. Carystiorum primum agros uastarunt: deinde ubi Carystus præsidio à Chalcide raptim misso firma uisa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem & L. Quinctius cum ijs nauibus quæ Piræei fuerant, Attali regis aduentu audito uenit, iussitque, ut quæ ex sua classe uenissent naues, Eubœam peterent. Eretria summa ui oppugnabatur: nam & trium iunctarum classium naues omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant: & agri affatim materiæ præbebant ad noua molienda opera. Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia: deinde fessi uulnerati que aliquot, cum & muri partem euersam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt. sed præsidium erat Macedonum, quos non minus, quàm Romanos, metuebant: & Philocles, regius præfectus, à Chalcide nuncios mittebat, se in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem. Hæc mista metu spes, ultra, quàm uellent aut quàm possent, trahere eos tempus cogebat. deinde posteaquam Philoclem repulsum, trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt: oratores extemplo ad Attalum ueniam fidemque eius petentes miserunt. Dum, in spem pacis intenti, segnius munera belli obeunt, & ea modo parte, qua murus dirutus erat, cæteris neglectis, stationes armatas opponunt: Quinctius noctu ab ea parte quæ minime suspecta erat, impetu facto, scalis urbem cepit. oppidanorum omnis multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem uenit. pecuniæ, aurique & argenti haud sane multum fuit: signa, tabulæ priscæ artis, ornamentaque eius generis plura, quàm pro urbis magnitudine aut opibus cæteris, inuenta. Carystus inde repetita. unde, priusquam è nauibus copiæ exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem confugit. inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo uita ac libertas concessa est: Macedonibus treceni nummi in capita statutum est precium, & ut armis traditis abirent. hac summa redempti in Bœotiam inermes traiecti. Nauales copiæ, duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumuectæ Sunium, Atticæ terræ promontorium, Cenchreas, Corinthiorum emporium, petierunt. Consuli interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & ea, quà minimum crediclisset, resistebant hostes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore. si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde, cædemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. cæterum posteaquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati: illud principium uelut noui atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in præsidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & uirtute, quàm mœnibus, urbem tuerentur: conferti pluribus introrsus ordinibus acie firmata, cum transcendere ruinas sensissent Romanos: per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam uniuersi belli pertinere ratus, quod ex momentis paruarum plerunque rerum penderet: purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat: turrim ingentis altitudinis, magnam uim armatorum multiplici tabulato portantem, promouit: & cohortes inuicem sub signis, quæ cuneum Macedonum, (phalangem ipsi uocant) si possent, ui perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud late patente interuallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones obiecissent. uelut in constructam densitate clypeorum testudinem Romani pilis nequicquam emissis, cum strinxissent gladios: neque congredi propius, neque præcidere hastas poterant: &, si quam incidissent, aut præfregissent, hastile fragmento ipso acuto inter spicula integrarum hastarum uelut uallum explebat. ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera: nec ex longo spacio aut cedendum, aut impetus faciendus erat: quæ res turbare ordines solet. accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam cum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinauit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit. Cum parum quicquam succederet: consul minime æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem, procul à mari, & in euastatis belli cladibus locis, hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obsidione, quia nullus

A lius in tota Acarnaniæ atque Aetoliæ ora portus erat, qui simul & omneis onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet: & tecta ad hibernandum legionibus præberet: Anticyra in Phocide in Corinthium uersa sinum ad id opportunissime sita uisa: quia nec procul Thessalia, hostiumque locis abibant: & ex aduerso Peloponnesum exiguo maris spacio diuisam, ab tergo Aetoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoream sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambrysus inde Hyampolisque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelso sita est: nec scalis nec operibus capi poterat. lacessendo missilibus eos qui in præsidio erant, cum ad excursiones elicuissent: refugiendo inuicem, insequendoq; , & leuibus sine effectu certaminibus, eo negligentiæ & contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permisti impetum Romani facerent. & alia ignobilia castella Phocidis terrore magis, quam armis, in potestatem uenerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi ui cogerentur, recepturi mœnibus uidebantur aut ducem aut exercitum Romanum. Elatiam obsidenti consuli rei maioris spes affulsit, Achæorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam auertendi. Cycliadem, principem factionis ad Philippum trahentiũ res, expulerant. Aristænus, qui Romanis gentem iungi uolebat, prætor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodijs Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur: legatos ad gentem Achæorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum ijs contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule legati à fratre eius L. Quinctio, & Attalo, & Rhodijs, & Atheniensibus ad Achæos missi. Sicyone datum ijs est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achæos. terrebat eos Lacedæmonius, grauis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonũ beneficijs & ueteribus & recentibus obligati erant: regem ipsum suspectũ habebãt: pro eius crudelitate perfidiaque, ex ijs quæ tum ad tempus faceret, æstimãtes, grauiorem post bellum dominum futurum cernebant: neque solum quid in senatu quisque ciuitatis suæ, aut in communibus concilijs gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidẽ secum cogitantibus, quid uellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primũ legatus L. Calpurnius deinde Attali regis legati, post eos Rhodij disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. ij fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, inuecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto D dimissa est. Postero die aduocatur concilium: ubi cum per præconem, sicut Græcis mos est, suadendi, si quis uellet, potestas à magistratibus facta esset: nec quisquam prodiret: diu silentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, si quibus sua sponte uolutantibus res inter se pugnantes obtorpuerant quodammodo animi: eos orationes quoq; insuper turbauerant, utrinque quæ difficilia essent, promendo; admonendoque per totum diẽ habitæ. Tandem Aristænus, prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret, Vbi, inquit, illa certamina animorum Achæi sunt, quibus in conuiuijs & circulis, cũ de Philippo & Romanis mentio incidit, uix manibus temperatis? nunc in concilio ad eam rem unam indicto, cum legatorum utrinque uerba audieritis, cum referant magistratus, cum præco ad suadendum uocet, obmutuistis. si non cura communis salutis, ne studia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos uestros inclinarunt, uocem cuiquam possunt exprimere? cũ E præsertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisq; aut uelit, aut optimum putet, nunc occasionem esse, priusquam quicquã decernamus. ubi semel decretũ erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit: pro bono atque utili fœdere defendendum. Hæc adhortatio prætoris non modo quenquam unum elicuit ad suadendũ: sed ne fremitum quidem, aut murmur concionis tãtæ, ex tot populis congregatæ, mouit. Tum Aristænus prætor rursus. Non magis consilium uobis principes Achæorum deest, quàm lingua. sed suo quisque periculo in commune consultum non uult. forsitan ego quoque tacerem, si priuatus essem. nunc prætor uideo aut non dandum concilium legatis fuisse: aut inde sine responso eos dimittendos non esse. respõdere autem nisi ex uestro decreto qui possum? & quando nemo uestrum, qui in hoc concilium aduocati estis: pro

sententia quicquam dicere uult, aut audet: orationes legatorum hesterno die dictas pro sententijs percenseamus, perinde ac non postulauerint, quæ è re sua essent, sed suaserint, quæ nobis censerent utilia esse. Romani Rhodijque & Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: & in bello, quod aduersus Philippum gerunt, se à nobis adiuuari æquum censent. Philippus societatis secum admonet, & iurisiurandi: & modo postulat, ut secum stemus: modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline uenit in mentē, cur qui nondum socij sunt, plus petunt, quàm socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neq; impudentia Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam postulantibus, & demunt. Philippi præter legatum uidemus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Euboeæ spolia præ se ferens: consulem, legionesque eius exiguo maris spacio disiunctas Phocidē ac Locridem peruagantes uidemus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus aduersus Romanos, modo egerit? qui si ex eodem fœdere ac iureiurando, cuius nobis religionem inijciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmonijs, & ab Romanis defendat: non modo præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inuenturus: non hercle magis, quàm ipse Philippus priore anno: qui pollicendo se aduersus Nabidem bellum gesturum, cum tentasset nostram iuuentutem hinc in Euboeam extrahere, posteaquam nos neque decernere id sibi præsidium, neque uelle illigari Romano bello uidit, oblitus societatis eius, quā nunc iactat, uastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæmonijs reliquit. Ac mihi quidem minime conueniens inter se oratio Cleomedontis uisa est. Eleuabat Romanum bellum, euentumque eius eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quàm præsens nos ueteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? nos dico? quid ita passus est Eretriam Carystumq. capi? quid ita tot Thessaliæ urbes? quid ita Locridem, Phocidemq.? quid ita nūc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri, claustrisq. illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut ui, aut metu aut uoluntate? relictoq. quem insidebat saltu, penitus in regnum abijt? Si sua uoluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin & socij sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus. si uictus armis cessit, Achæi nos arma Romana sustinebimus Cleomedō, quæ uos Macedones nō sustinuistis? An tibi potius credamus: Romanos non maioribus copijs, nec uiribus nunc bellum gerere, quàm antea gesserint: potius quàm res ipsas intueamur? Aetolos tū classe adiuuerunt. nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt. sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant. mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Aetolos nequicquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos uelut intra uiscera Italiæ tolerauerunt: non præsidium Aetolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces, belli arma terra marique simul Macedoniæ intulerunt. tertius iam consul summa ui gerit bellū. Sulpicius in ipsa Macedonia congressus fuit, fugauitque regem, partē opulentissimam regni eius depopulatus. nunc Quinctius tenentem claustra Epiri natura loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia, sociasque eius urbes prope in conspectu regis ipsius expugnauit. Ne sint uera, quæ Athenienses modo legati de crudelitate, auaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica scelera in superos inferosque deos sint admissa: multo minus, quàm quæ Ciani, Abideniq́ue, qui procul à nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi uulnerum, si uultis, obliuiscamur: cædes, direptionesque bonorum Messenæ in media Peloponneso factas, & hospitem Cyparissiæ Garitenem contra ius omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum, & Aratum patrem filiumque Sicyonios, cum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos: filij etiam uxorem libidinis causa in Macedoniā asportatam, cætera stupra uirginum matronarumque obliuioni dentur. ne sint cum Philippo res, cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes: (nam quæ alia tacendi aduocatis in concilium causa est?) cum Antigono, mitissimo ac iustissimo rege, & de nobis omnibus optime merito existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri nō posset? Peninsula est Peloponnesus angustis Isthmi faucibus continenti adhærēs, nulli apertior atque opportunior, quàm nauali bello. si centum tectæ naues, & quinquaginta

A ginta leuiores apertæ,& triginta Issaici lembi maritimam oram uastare, & expositas prope in ipsis litoribus urbes cœperint oppugnare,in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus? tanquam non intestino,& hærente in ipsis uisceribus uramur bello. cum terra Nabis & Lacedæmonij,mari Romana classis urgebunt: unde regiam societatem,& præsidia Macedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes,quæ oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent,ne quæramus quemadmodum cæteris exemplo simus. nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id quod optandum uobis ac summa ope petẽdum erat,fastidire. metu enim uidelicet compulsi,in aliena terra,quia sub umbra auxilij uestri latere uolunt,in societatẽ uestram confugiunt,ut portubus uestris recipiantur, ut cõmeatibus utantur. Mare in potestate habent: terras quascunque adeunt, extemplo ditionis

B suę faciunt. quod rogant,cogere possunt. quia pepercisse uolunt,committere uos,cur peccatis,non patiuntur.Nam quod Cleomedon modo tanquam mediam & tutissimam uobis uiam consilij,ut quiesceretis,abstineretisque armis,ostendebat: ea non media, sed nulla uia est. etenim præterquam quòd aut accipienda, aut aspernanda uobis Romana societas est, quid aliud quàm nusquam gratia stabili, uelut qui euentum expectauerimus, ut fortunæ applicaremus nostra consilia, præda uictoris erimus? Nolite, quod omnibus uotis petendum erat,ultro offertur,fastidire. non quemadmodum hodie utrunque uobis licet,sic semper liciturum est. nec sæpe,nec diu eadem occasio erit. Liberare uos à Philippo iamdiu magis uotis,quàm armis, audetis. sine uestro labore & periculo qui uos in libertatem uindicarent,cum magnis classibus exercitibusq́. mare traiecerunt. hos si socios aspernamini, uix sanæ mentis estis. sed aut socios,aut hostes habeatis opor-

C tet. Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum assensu,aliorum inclemẽter assentientes increpantium: & iam non singuli tantum,sed populi uniuersi inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (demiurgos uocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quàm inter multitudinem, esse. quinque relaturos se de societate Romana aiebant,suffragiumq́ue daturos. quinque lege cautum testabantur,ne quid quod aduersus Philippi societatem esset,aut referre magistratibus aut decernere concilio ius esset. Hic quoque dies iurgijs est consumptus. Supererat unus iusti concilij dies: (tertio enim lex iubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia,ut uix parentes à liberis temperauerint. Rhisiasus Pellenensis erat,filium Demiurgum nomine Memnonem habebat,partis eius quæ decretum recitari,perrogariq́ue sententias prohibebat. is diu obtestatus filium,ut consulere Achæos communi saluti pateretur,neu pertinacia sua gentẽ uni-

D uersam perditum iret: posteaquàm parum proficiebant preces: iuratus se eum sua manu interempturum: nec pro filio,sed pro hoste habiturum: minis peruicit,ut postero die cõiungeret ijs se,qui referebant. qui cum plures facti referrent: omnibus fere populis haud dubie approbantibus relationem,ac præ se ferentibus quid decreturi essent: Dymæi, ac Megalopolitani,& quidam Argiuorum,prius,quàm decretum fieret,consurrexerũt,ac reliquerunt concilium: neque mirante ullo,neque improbante. nam Megalopolitanos auorum memoria pulsos ab Lacedæmonijs restituerat in patriam Antigonus. & Dymæis captis nuper,direptisque ab exercitu Romano, cum redimi eos, ubicunque seruirent,Philippus iussisset: non libertatem modo,sed etiam patriam reddiderat. iam Argiui præterquam,quod Macedonum reges ab se oriundos credunt,priuatis etiam hospitijs,familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob hæc concilio, quod inclinauerat ad Ro-

E manam societatem ineundam,excesserunt. ueniaque ijs huius successionis fuit,& magnis & recentibus obligatis beneficijs. Cæteri populi Achæorum,cum sententiæ perrogarentur,societatem cum Attalo ac Rhodijs præsenti decreto cõfirmarunt. cum Romanis,quia iniussu populi non poterat rata esse,in id tempus,quo Romam mitti legati possent, dilata est. in præsentia tres legatos ad L. Quinctium mitti placuit,& exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoueri,captis Cenchreis, iam urbem ipsam Quinctio oppugnante. Et ij quidem è regione portæ quæ fert Sicyonem,posuerunt castra. Romani ad Cenchreas uersam partem urbis, Attalus traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo, alterius maris portu, oppugnabant primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium præsidium. posteaquam uno animo omnes, & Macedones tan-

quam communem patriam tuebantur: & Corinthij ducem præsidij Androsthenem haud secus, quàm ciuem, & suffragio creatum suo imperio iusto patiebantur: omnis inde spes pugnantibus in ui, & armis, & operibus erat: undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admouebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis cum Macedones concurrissent: atrox prælium inter eos ac Romanos ortum est. ac primo multitudine facile expellebantur Romani, assumptis deinde Achæorum Attaliq. auxilijs, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat: pars ex Annibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum secuti: pars nauales socij, relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiæ transgressi. hos desperata salus, si Romani uicissent, ad rabiem magis, quàm audaciam accendebat. Promontorium est aduersus Sicyonem Iunonis, quam uocant Acræam, in altum excurrens: traiectus inde Corinthum, septē millia ferme passuum. eò Philocles regius & ipse præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præsto fuere à Corintho lembi, qui præsidium id acceptū Lechæum trajcerent. Auctor erat Attalus incensis operibus omittendæ extemplo oppugnationis. pertinacius Quinctius in incepto perstabat. is quoque, ut pro omnibus portis dispositа uidit præsidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri posse: in Attali sententiam concessit. ita irrito incepto dimissis Achæis, reditum ad naues est. Attalus Piræeum, Romani Corcyram petierunt. Dum hæc à nauali exercitu geruntur: consul in Phocide ad Elatiam castris positis, primo colloquijs rem per principes Elatiensium tentauit: postea quam nihil esse in manu sua, & plures ualidioresque esse regios, quàm oppidanos, respondebatur: tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat, prorutum, cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem: simul & cohors Romana per apertum recenti strage iter inuasit: & ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locū concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri superuadebant: & scalas ad stantia mœnia inferebant. &, dū in unam partem oculos animosq. hostium certamen auerterat: pluribus locis scalis capitur murus, armatiq; in urbem transcenderunt. quo tumultu audito territi hostes, relicto, quem conserti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque sequente turba, confugerunt. ita urbe potitur consul. qua direpta, missis in arcem, qui uitam regijs, si abire uellent inermes: libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideq; in hæc data, post paucos dies arcem recipit. Cæterum aduentu in Achaiam Philoclis, regij præfecti, non Corinthus tantum liberata obsidione: sed Argiuorum quoq; ciuitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo, uelut ominis causa, prætores pronunciare Iouem Apollinemque & Herculem. additum legi erat, ut ijs Philippus rex adijceretur. cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia præco non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde clamor subijcientium Philippi nomen, iubentiumq. legitimum honorem usurpare: donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Huius fiducia fauoris Philocles accersitus nocte occupat collē imminentē urbi: (Larissam eam arcem uocant) positoque ibi præsidio, cū lucis principio, signis infestis ad subiectum arci forum uaderet, instructa acies ex aduerso occurrit. præsidium erat Achæorum nuper impositum, quingenti fere iuuenes delecti omnium ciuitatum. Aenesidemus Dymæus præerat, adhortator à præfecto regio missus, qui excedere urbe iuberet: (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adiunctis Macedonibus esse: quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil nec ducem, nec ipsos mouit. post paulo ut Argiuos quoque armatos ex parte altera uenientes magno agmine uiderunt: certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, uidebantur subituri. Aenesidemus, ne flos Achæorum iuuentutis simul cum urbe amitteretur: pactus cum Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat, armatus cum paucis clientibus non excessit. missus à Philocle qui quæreret, quid sibi uellet? nihil fatus, tantummodo cum proiecto præ se clypeo staret; in præsidio creditæ urbis moriturum se armatum respondit, tum iussu præfecti à Thracibus conjecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achæos & Romanos societatem duæ

A duæ nobilissimæ ciuitates, Argi & Corinthus, in potestate regis erant. Hæc ab Romanis ea æstate in Græcia terra marique gesta. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Aelio consule gestum. cum duos exercitus in prouincia habuisset, unum retentum, quem dimit ti oportebat: cui L. Cornelius pro cos. præfuerat, (ipse ei C. Heluium prætorem præfecit) alterum, quem in prouinciam adduxit: totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit. Quēadmodum Gallia præter spem quieta eo anno fuit: ita circa urbem seruilis prope tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiæ custodiebantur: cum ijs, ut principum liberis, magna uis seruorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africa bello, & ab ipsis Setinis captiua aliquot nationis eius ex præda empta mancipia. Cum coniurationem fecissent: missis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circeios seruitia solicitarent: satis iam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ propediem futu B ri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant: Setia per cædem & repentinum tumultum capta, Norbam & Circeios occupare. Huius rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urb. delatum est. Serui duo ante lucem ad eū uenerunt, atque ordine omnia quæ acta futuraq; erant, exposuerunt. quibus domi custodiri iussis, prætor senatu uocato, edoctoq; quæ indices afferrent, proficisci ad eam coniurationem quærendam atque opprimendā iussus. cum quinque legatis profectus, obuios in agris sacramento rogatos arma capere, & sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, uenit. ibi raptim principibus coniurationis comprehensis, fuga seruorum ex oppido facta est. dimissi deinde per agros qui uestigarent. Egregia duorum opera seruorum indicum, & u C nius liberi fuit. ei centum millia grauis æris dari patres iusserunt: seruis uicenaquina millia æris, & libertatem. precium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post ex eiusdem coniurationis reliquijs nūciatum est seruitia Præneste occupatura. Eò L. Cornelius prætor profectus, de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore ciuitas fuit, obsides captiuosq; Pœnorum ea moliri. itaque & Romæ uigiliæ per uicos seruatæ: iussique circumire eas minores magistratus: & triumuiri carceris latomiarum intentiorem custodiam habere iussi. & circa nomen Latinū a prætore literæ missæ, ut & obsides in priuato seruarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur: & captiui ne minus decem pondo compedibus uincti in nulla alia quàm carceris publici custodia essent. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream CC XLVI pondo in Capitolio posuerunt: gratiasque senatui egerunt, quòd Antiochus le D gatorum Romanorum auctoritate motus finibus Attali exercitum deduxisset. Eadē æstate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modium CC millia ab rege Massanissa ad exercitum qui in Græcia erat, peruenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & uestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore coercendo habitus. fugatique ex insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum prætorū socij facere soliti erāt, circuncisi, aut sublati. Sex. Aelius consul ex Gallia comitiorum causa Romam cum redisset, creauit consules C. Cornelium Cethegum, & Q. Minucium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati, crescentibus iam prouincijs, & latius patescente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Heluius, M. Minucius Rufus, L. Acilius. Sempronius & Hel E uius ex ijs ædiles plebis erant. ædiles curules Q. Minucius Thermus, & Ti. Sempronius, Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati. C. Cornelio, & Q. Minucio consulibus omnium primum de prouincijs consulum prætorumq. actum. prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina iurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Acilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Heluius ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamq. sortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fuluius tribuni pl. impedimento erant, quòd longinqua prouincia Macedonia esset: neque ulla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quàm quòd uixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli, prior consul reuocaretur. Quartum iam annum esse ab decreto Macedonico bello. quærendo regem & exercitum eius, Sulpicium

An. DLIII.

maiorem partem anni absumpsisse: Villium congredientem cum hoste re infecta reuocatum: Quinctium rebus diuinis Romæ maiorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in prouinciam uenisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. nunc prope in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediat, perfecturus æstate proxime uideatur. His orationibus peruicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Permittentibus utrisque liberam consultationem, patres consulibus ambobus Italiam prouinciam decreuerunt, T. Quinctio prorogarunt imperium, donec successor ei uenisset. Consulibus binæ legiones decretæ, & ut bellum cum Gallis cisalpinis, qui defecissent à populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum peditum quinq; millia, & CCC equites, & sociorum naualium tria millia. Præesse idem, qui præerat, classi L. Quinctius Flamininus iussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum socium ac Latini nominis data: & quadringenti equites, ut dimitterent ueterem ex Hispanijs militem. & terminare iussi, quà ulterior citeriorve prouincia seruaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui consules in ea prouincia fuerant, adiecerunt. Prius quàm consules prætoresq; in prouincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod ædes Vulcani Summanique Romæ, & quod Fregellis murus, & porta de coelo tacta erant: & Frusinone inter noctem lux orta. & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formijs duo lupi oppidum ingressi obuios aliquot laniauerant: Romæ non in urbem solum, sed in capitolium penetrauerat lupus. C. Acilius tribunus pleb. tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Literniq; una Puteolos, una ad castrum Salerni. his Buxentum adiectum, tricenæ familiæ in singulas colonias iubebantur mitti. triumuiri deducendis ijs, qui per triennium magistratum haberent, creati: M. Seruilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu, rebusq; alijs diuinis humanisque, quæ per ipsos agendæ erant, perfectis, consules ambo in Galliã profecti. Cornelius recta ad Insubres uia, qui tum in armis erant, Cænomanis assumptis; Q. Minucius in læua Italiæ ad inferũ mare flexit iter: Genuamq; exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellũ. Oppida Clastidium & Litubium, utraq; Ligurum, & duæ gentis eiusdem ciuitates, Celelates, Cerdiciatesq; sese dediderunt. Et iam omnia cis Padum, præter Gallorum Boios, Iluates Ligurum, sub ditione erant. quindecim oppida, hominũ uiginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. inde in agrum Boiorum legiones duxit. Boiorum exercitus haud ita multo ante traiecerat Padũ, iunxeratq; se Insubribus & Cænomanis, quòd ita acceperant, coniunctis legionibus consules rẽ gesturos, ut & ipsi collatas in unum uires firmarent. posteaquam fama accidit, alterum consulem Boiorũ urere agros: seditio extemplo orta est, postulare Boij, ut laborantibus opem uniuersi ferrent. Insubres negare se sua deserturos. ita diuisæ copiæ: Boijsq; in agrum suum tutandum profectis, Insubres cum Cænomanis super amnis Mincii ripas consederunt. Infra eum locum quinq; millia passuum & consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in uicos Cænomanorum, Brixiamque, quæ caput gentis erat, ut satis comperit non ex auctoritate seniorum iuuentutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cænomanos se adiunxisse: excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cænomani, & signis sublatis aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. & id quidem impetrari nequijt. in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adiuuarent Romanos. Hæc ita conuenisse Insubres ignorabãt: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. itaque cum in aciẽ eduxissent, neutrum ijs cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam inclinarent: post signa in subsidijs eos locauerunt. consul principio pugnæ uouit ædem Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. à militibus clamor sublatus, compotem uoti consulem se facturos, & impetus in hostes est factus, non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam, & à Cænomanis terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem iniectum, auctores sunt; cæsaque in medio V & XXX millia hostium, quinque millia & DCC uiuos captos; in ijs Amilcarẽ Pœnorum imperatorem, qui belli causa fuisset; signa militaria CXXX, & carpenta supra CC. Oppida, quæ defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis. Minucius consul primo effusis populationibus peragrauerat

A agrauerat fines Boiorum: deinde, ut relictis Insubribus ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, ac ie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boij detrectassent pugnam, ni fama uictos Insubres allata animos fregisset. itaque, relicto duce castrisque, dissipati per uicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. omissa enim spe per unam dimicationem rei decernendæ, rursus populari agros, & urere tecta, uicosq. expugnare cœpit. Per eosdem dies Clastidium incensum. inde in Ligustinos Iluates, qui soli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Insubres acie uictos, Boios, ita ut tentare spem certaminis non auderent, territos audiuit, in deditionem uenit. Literæ consulum à Gallia de gestis prospere sub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius pr. urb. in senatu eas, deinde ex auctoritate patrum ad populum recitauit. supplicatio in quatriduum decreta. Hiems iam eo tempore erat. Cum T. Quinctius capta Elatia, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Aetolos, qui propiores erant, altera Romanos accersebat. Aetoli priores uenerunt. sed opulentior factio exclusis Aetolis, missoq. ad imperatorem Romanum nuncio, usq; ad aduentum eius tenuit urbē. arcem regium tenebat præsidiū: neq; ut discederēt inde, aut Opuntiorū minis, aut auctoritate imperātis cōsulis Romani perpelli potuerunt. Mora cur nō extēplo oppugnarentur, ea fuit, quòd caduceator ab rege uenerat locū ac tempus petens colloquio. id grauate concessum regi est: non quin cuperet Quinctius per se partim armis, partim conditionibus confectum uideri bellum. necdum enim sciebat utrum successor sibi alter ex nouis consulibus mitteretur: an, quod summa ui ut tenderent, amicis & propinquis mandauerat, imperium prorogaretur. aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, uel ad bellum manenti, uel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope

C Nicæam littus elegere. eò rex ab Demetriade cum quinque lembis, & una naue rostrata uenit. Erant cum eo principes Macedonum, & Achæorum exul uir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Aminander erat, & Dionysodorus Attali legatus, & Agesimbrotus præfectus Rhodiæ classis, & Phæneas princeps Aetolorum, & Achæi duo, Aristenus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum litus progressus, cum rex in prorā nauis in anchoris stantis processisset: Cōmodius, inquit, si in terram egrediaris, ex propinquo dicemus inuicem, audiemusque: Cum rex facturum se id negaret, Quem tandem inquit Quinctius, times? Ad hoc ille superbo & regio animo. Neminem equidem timeo preter deos immortales: non omnium autem credo fidei, quos circa te uideo, atque omnium minime Aetolis. Istud quidem, ait Romanus, par omnibus periculum est qui cū hoste ad colloquium congrediuntur, ut nulla fides sit. Non tamen, inquit rex, T. Quincti, par

D perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus, & Phæneas. neq; enim æque difficulter Aetoli prætorem alium, ac Macedones regem in meum locum substituāt. Secundum hæc silentium fuit. Cum Romanus eum æquum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium; rex, eius esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet: tum Romanus, simplicem suam orationem esse. ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ ciuitatibus regi præsidia esse. captiuos & transfugas socijs populi Romani reddēdos. restituēda Romanis ea Illyrici, loca, quæ post pacē in Epiro factā occupasset. Ptolemæo regi Aegypti reddēdas urbes quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupasset. Suas populiq. Romani conditiones has esse: cæterum & sociorū audiri postulata æquum esse. Attali regis legatus naues captiuosque, quæ ad Chium nauali prælio capta essent, & Nicephorium, Venerisq. templum, quæ spoliasset

E euastassetque, pro incorruptis restitui: Rhodij Peræam (regio est continentis aduersus insulā, uetustæ eorū ditionis) repetebant: postulabantq. præsidia deduci ab Iaso, & Bargylijs, & Euromensiū urbe, & in Hellesponto Sesto atq; Abydo: & Perinthum Byzantijs in antiqui formulā iuris restitui: & liberari omnia Asiæ emporia portusque. Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Aetolorum Phæneas cum eadem fere quæ Romani, ut Græcia decederetur, postulasset; redderenturq: Aetolis urbes, quæ quondam iuris aut ditionis eorum fuissent: excepit orationem eius princeps Aetolorum Alexander, uir inter cæteros facundus. Iamdudum se reticere ait, non quo quicquā agi putet eo colloquio, sed ne quē sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella uera uirtute unquam gessisse. in colloquijs insidiari & captare: in bello nō cōgredi æquo

campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, & F uincentium præmia uictum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos urbibus parcere, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. nā de quorum possessione dimicetur, tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod cōsilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thessalia euastasse Philippum, quàm omnes qui unquam hostes Thessaliæ fuerint. ipsis quoque Aetolis cum plura socium quàm hostem ademisse. Lysimachiam, pulso prætore & præsidio Aetolorum, occupasse eum. Cium item suæ ditionis urbem funditus euertisse, ac delesse. eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larissam & Pharsalum. Motus oratione Alexandri Philippus nauem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere in Aetolos maxime uiolenter, Phæneas interfatus, non in uerbis rem uerti ait: aut bello uincendum, aut melioribus parendum esse. Apparet id quidem, inquit Philippus, etiam cæco. iocatus G in ualitudinem oculorum Phæneæ. & erat dicacior natura, quàm regem decet, & ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde cœpit, Aetolos, tanquam Romanos, decedi Græcia iubere: qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint. ipsius enim Aetoliæ Agræos, Apodotosque, & Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non esse. An, quòd à socijs eorum non abstinuerim, iustam querelam habēt? cum ipsi pro lege hunc morem antiquitus seruent, ut aduersus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate dempta, iuuentutem suam militare sinant: & contrariæ persæpe acies in utraque parte Aetolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnaui: sed Prusiam socium & amicū oppugnantem adiuui: & Lysimachiam ab Thracibus uindicaui. sed quia me necessitas ad hoc bellum à custodia eius auertit, Thraces habent. Et Aetolis hæc. Attalo autem Rhodijsque nihil iure debeo. non enim à me, sed ab illis principium belli ortum est. Roma- H norum autem honoris causa Peræam Rhodijs, & naues Attalo cum captiuis qui compare bunt, restituam. nam quod ad Nicephorium, Venerisque templi restitutionem attinet: quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi quo uno modo luci siluæque cæsæ restitui possunt, curam impensamque sationis me præstaturum: quoniam hæc inter se reges postulare & respondere placet. Extrema eius oratio aduersus Achæos fuit: in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum iussit, omneis diuinos humanosque honores cōplexa. atque ad ea adiecit recens de exercitu, quo ab se desciuissent, inuectusque grauiter in perfidiam eorum, Argos tamen se redditurum eis dixit. de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse, quæsiturumque simul ab eo, utrum, ijsne urbibus decedere se æquum censeat, quas à se ipso captas iure bel li habeat: an ijs etiam, quas à maioribus suis accepisset? Parantibus Achæis Aetolisq. ad I ca respondere, cum prope occasum sol esset, dilato in posterum diē colloquio, Philippus in stationem ex qua profectus erat, Romani socijque in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus uenit. Philippi nullus usquam nec nuncius ab eo per aliquot horas ueniebat, & iam desperantibus uenturum, repente apparuerunt naues. atque ipse quidem, cum tam grauia & indigna imperarentur, inopem consilij diem se consumpsisse deliberando aiebat. Vulgo credebatur de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achæis Aetolisque ad respondendum. & eam opinionem ipse affirmauit, petendo ut summotis alijs, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. Id primo non acceptum, ne excludi colloquio uiderentur socij. deinde cum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tr. mil. cæteris sum- K motis, ad extremum litus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi cū aliquandiu secreto locuti essent, quæ acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est. Quinctius hæc retulit ad socios. Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac si qui essent captiui. Attalo naues, & cum ijs captos nauales socios, Rhodijs regionem quam Peræam uocant, reddere: Iaso, & Bargylijs non cessurum. Aetolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere. Achæis non Argis modo, sed etiam Corintho cessurum. Nulli omnium placere partium, quibus cessurus aut non cessurus esset, destinatio. plus enim amitti in ijs, quàm acquiri: nec unquam, nisi tota deduxisset Græcia præsidia, causas certaminum deponere. Cum hæc toto ex concilio

A lio certatim omnes uociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem uox est perlata. Itaque à Quinctio perit, ut rem totam in posterum diem differret. profecto aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Litus ad Thronium colloquio destinatur. eò mature conuentum est. Ibi Philippus primo & Quinctium, & omnes qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare uellent. postremo petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut, quascunque senatus dedisset, leges pacis accepturum. Id cæteris haudquaquam placebat. nec enim aliud quàm moram & dilationem ad colligendas uires quæri. Quinctius, uerum id futurum fuisse, dicere, si æstas & tempus rerum gerendarum esset. nunc hieme instante, nihil amitti dato spacio ad legatos mittendos. nam neque sine auctoritate senatus quicquam eorũ ratum fore, quæ cum rege ipsi pepigissent: & explorari, dum bello necessariam quietem B ipsa hiems daret, senatus auctoritatem posse. In hanc sententiam & cæteri sociorum principes concesserunt, inducijsque datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit, additum induciarum pacto, ut regia præsidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quinctius cum sociorum legatis Aminandrum, Athamanum regem, utque speciem legationis adijceret, Q. Fabium (uxoris Quinctij sororis filius erat) & Q. Fuluium, & Ap. Claudium misit. Vt uentum Romam est, prius sociorum legati, quàm regis, auditi sunt. cætera eorum oratio conuicijs regis consumpta est. mouerunt eo maxime senatum, demonstrando maris terrarumque regionis eius situm: ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Græciam esse, & ipsum Philippum non contumeliosius, quàm uerius, compedes eas Græciæ appellare. Legati deinde regis intromissi. quibus longiorem exorsis orationem, breuis interrogatio, C cessurusne ijs tribus urbibus esset, sermonem incidit, cum mandatum sibi de his nominatim negarent quicquam. Sic infecta pace regij dimissi, Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis apparuit, non tædere belli senatum, & ipse uictoriæ, quàm pacis auidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quàm quæ omni Græcia decedi nunciaret, admissurum dixit. Philippus cum acie decernendum uideret, & undique ad se contrahendas uires maxime de Achaiæ urbibus, regionis ab se diuersæ, & magis tamen de Argis, quàm de Corintho sollicitus, optimum ratus Nabidi eam, Lacedæmoniorum tyranno, uelut fiduciariam dare, ut uictori sibi restitueret: si quid aduersi accidisset, ipse haberet: Philocli, qui Corintho Argisque præerat, scribit, ut tyrannum ipse conueniret. Philocles præterquam, quòd iam ueniebat cum munere, D adijcit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filijs matrimonio coniungere uelle. Tyrannus primo negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argiuorum ipsorum decreto accersitus ad auxilium urbis esset. deinde, ut frequenti concione non aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen tyranni audiuit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere ubi uellet, urbem, Philoclem iussit. Nocte ignaris omnibus acceptus in urbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca: portæ clausæ, paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ. præsentibus aurum atque argentum ablatum, pecuniæ imperatæ ingentes. qui non cunctanter contulere, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi. quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in seruilem modum lacerati atque extorti. Concione inde aduocata, rogationem promulgauit, unam de tabulis nouis, alteram de agro uiritim E diuidendo, duas faces nouantibus res ad plebem in optimates accendendam. Posteaquam in potestate Nabidis Argiuorum ciuitas erat, nihil eius memor tyrannus, à quo eã ciuitatem, & quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quinctium & Attalum Æginæ hibernantẽ mittit, qui nunciarent, Argos in potestate sua esse. eo si ueniret Quinctius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conuentura. Quinctius, ut eo quoque præsidio Philippum nudaret: cum annuisset se uenturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret. ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas ijs forte ipsis diebus L. Quinctius frater eius adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalus erat. qui quum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum diceret: in sententiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem ipsam

sam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica uocatur. in eo loco ut congrederentur, conuenit. Quinctius cum fratre & tribunis mil. paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum pr. cum auxiliaribus paucis uenit. tyrannum ibi cum omnibus copijs opperientem inuenerunt. progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium fere interiacentis campi, inermis Quinctius cum fratre & duobus trib. militum. inermes itē regi prætor Achæorum, & unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, quod armatus ipse armatisq́. septus, cum inermes Romanum imperatorem regemq́. cerneret, in colloquium uenisset. neque enim se illos timere dixit, sed exules Argiuorum. Inde ubi de conditionibus amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postulare res, unam, ut bellum cum Achæis finiret: alteram, ut aduersus Philippum mitteret secum auxilia. Auxilia se missurum dixit. pro pace cum Achæis induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata, cum fraude Philoclis proditam urbem, ui ab eo teneri argueret: ille, ab ipsis Argiuis ut se defenderet, accitum. Concionem Argiuorum rex postulabat, ut id sciri posset. nec tyrannus abnuere, sed deductis ex urbe præsidijs, liberam concionem, non immistis Lacedæmonijs, declaraturam, quid Argiui uellent, præberi debere dicebat rex. tyrannus negauit deducturum. Hæc disceptatio sine exitu fuit. de colloquio discessum, sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, inducijsque inter Nicostratum prætorem Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quinctius Corinthum est profectus, & ad portam cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli præfecto urbis appareret, tyrannum à Philippo descisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium uenit, hortantique, ut extemplo transiret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quàm negasse, uideretur. A Corintho Quinctius Anticyram traiecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & ciuitas nouis honoribus ueteres regis honores auxit, & rex ad id, quòd sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoque, ne sine aliqua munificentia præteriret ciuitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit, & decem millia medimnum frumenti. atque ita Cenchreas ad naues redijt. Et Nabis, firmato præsidio Argis, Lacedæmonem regressus, cum ipse uiros spoliasset, ad fœminas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se iunctas domum accersendo, blandiendoque ac minando, non aurum modo ijs, sed postremo uestem quoque, mundumq́ue omnem muliebrem ademit.

EPITOME LIBRI XXXIII.

T. Quinctius Flamininus pro consule cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie uicto debellauit. L. Quinctius Flamininus frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quæ caput est Acarnaniæ, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus à Thebis ob subitam ualetudinem Pergamum translatus decessit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data est. L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus consules Boios & Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphauit. Annibal frustra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epistolas aduersæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.

LIBER XXXIII.

* *

ijs partibus cohærens Acarnaniæ. quingentos ferme passus longæ fauces erant, latæ haud amplius centum & uiginti. in his angustijs Leucas posita est, colli applicata uerso in orientem, & Acarnaniam. ima urbis plana sunt, iacentia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania diuiditur. inde terra marique expugnabilis est. nam & uada sunt stagno similiora, quàm mari, & campus terrenus omnis, operique facilis. itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quàm urbs ipsa opportuno oppugnantibus

A pugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere quæ patefacta ruinis erant, prælia impigre inire, & armis magis muros, quàm seipsos mœnibus, tutari. diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exules quidem Italici generis Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa iusto prælio aliquandiu Leucadij sustinuerunt. interim & scalis capta multis locis mœnia, & per stragem lapidum, ac ruinas transcensum in urbem. iamque ipse legatus magno agmine circumuenerat pugnantes. pars in medio cæsi. pars armis abiectis dediderunt se se uictori. Et post dies paucos, audito prælio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati uenerunt. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodij quoque ad uindicandam à Philippo continentem regionem (Pe-
B ræam uocant) possessam à maioribus suis, Pausistratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus, mille & noningentis ferè armatis ex uario genere auxiliorum collectis, miserunt. Galli, & Nisuetæ, & Pisuetæ, Tamiani, & Arei ex Africa, & Laodiceni ex Asia erant. cum his copijs Pausistratus tendebat in Stratonicensi agro. locum peropportunum, ignaris regijs qui tenuerant, occupauit. In tempore & ad idipsum excitum auxilium, mille Achæi pedites cum centum equitibus superuenerunt. Theoxenus ijs præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi castelli causa primo castra ad ipsa tendebat, mouit inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri. Astragon uocant. omnibusque ex præsidijs, quæ multifariam disiecta erant, deuocatis, & ab ipsa Stratonicea Thessalorũ auxiliaribus, Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodij pugnam detrectauerunt. atque castris in propinquum collatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingen-
C tos. Macedonas dextro cornu, læuo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maxime erant) præsidijs, equites cornibus circumdat. Cretensium auxiliares, Thracumque Rhodia cohors dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditum manum habuere, medios mista ex pluribus gentibus auxilia. equites, leuisque armaturæ quod erat, cornibus circumiectum. Eo die steterunt tantum acies utræque super ripam, qui tenui aqua interfluebat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi maius aliquanto prælium, quàm pro numero edidere pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni ferme equites. cæterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, & æqua spe pugnarunt. Achæi primi torrente superato in Agrianas impetum fecere. deinde tota prope cursu transgressa amnem acies est. diu anceps pugna stetit. numero Achæi mille &
D ipsi quadringentos loco expulere. inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, usquedum ordine & uelut stipata phalanx consistebat, moueri nequiuerunt. postquam læuo latere nudato circumiacere hastas in uenientem ex transuerso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primo inter se fecerunt: terga deinde uertunt: postremo abiectis armis, in præcipitem fugam effusi, Bargylias petentes fugerunt. Eodem & Dinocrates perfugit. Rhodij, quantum diei superfuit, secuti, receperunt sese ad castra. Satis constat, si confestim uictores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Prætermissa eius rei occasio est, dum in castellis uicisque Peræz recipiendis tempus teritur. interim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obtinebant, confirmati sunt. mox & Dinocrates cum ijs, quæ prælio supererant, copijs intrauit muros. nequicquam inde obsessa oppugnataque urbs est. recipi nisi aliquanto post per Antiochum non potuit. Hæc
E in Thessalia, hæc in Achaia, hæc in Asia per eosdem dies ferme gesta. Philippus, cum audisset Dardanos, transgressos fines regni, superiora Macedoniæ euastare, quãuis toto prope orbe terrarum undique se suosque profligante fortuna urgebatur, tamẽ morte tristius ratus Macedoniæ etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum, & quingentis equitibus circa Stobos Pelagoniæ improuiso hosteis oppressit. Magna multitudo hominum in prælio, maior prædandi cupidine palata, per agros cæsa est. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul & cum Philippo foret bellandum, quàm opportune, iam Antiocho in Syria

molient

moliente bellum, Philippus est superatus. nam præterquam, quòd facilius cum singulis, quàm si in unum ambo simul contulissent uires, bellatum est: Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus cum priore æstate omnibus quæ in Coele Syria sunt ciuitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset: nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni uiribus connixus, cum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio ueris præmissis terra cum exercitu filijs duobus Ardue ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri, ipse cum classe centum tectarum nauium, ad hoc leuioribus nauigijs cercurisque ac lembis ducentis proficiscitur, simul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus, urbes quæ in ditione Ptolemæi essent: simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu nauibusque adiuturus. Multa egregia Rhodij pro fide erga populum R. proque uniuerso nomine Græcorum terra marique ausi sunt, nihil magnificentius, quàm quòd ea tempestate non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regē miserunt, Nephelida (promontorium Ciliciæ est, inclytum foedere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obuiam ituros: non ab odio ullo, sed ne coniungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium eo tēpore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis, & Aphrodisiade, & Coryco, &, superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his alijsq. eius oræ castellis aut metu aut uoluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. ibi legati Rhodiorum auditi. & quanquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperauit iræ. & legatos se Rhodum missurum respondit, ijsque mandaturum, ut renouarent uetusta iura cum ea ciuitate, sua, maiorumque suorum, & uetarent eos aduentum pertimescere regis, nihil his aut socijs eorum noxæ futurum, fraudive. nam Romanorum amicitiam se non uiolaturum, argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & senatus honorifica in se decreta responsaque. Tum forte legati redierunt ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc aduersus Philippum euentu belli. Cum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius uenit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuncio accepto, Rhodijs, dempto metu à Philippo omni, erat consilium obuiam eundi classe Antiocho. illam alteram curam non omiserunt tuendæ libertatis ciuitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxilijs iuuerunt, alias prouidendo ac præmonendo conatus hostis: causaque libertatis fuerunt Caunijs, Myndijs, Halicarnassensibus, Samijsque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint, cum ad ea quæ propric Romani belli sunt, uix sufficiam. Eodem tempore & Attalus rex æger Thæbis Pergamum aduectus moritur, altero & septuagesimo anno, cùm quatuor & quadraginta annos regnasset. Huic uiro præter diuitias nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnifice utendo effecit, primum ut sibi, deinde ut alijs non indignus uideretur regno. uictis deinde prælio uno Gallis, quæ tum gens recenti aduentu terribilior Asiæ erat: regium asciuit nomen: cuius magnitudini semper animum æquauit. summa iustitia suos rexit, unicam fidem socijs præstitit, uxorem, ac liberos IIII superstites habuit. mitis ac munificus amicus fuit. regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio eius descenderit. Cum is status rerum in Asia Græciaque & Macedonia esset, uixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Heluius eam prouinciam obtinebat. is literis senatum certiorem fecit, Colcam & Luscinum regulos in armis esse, cum Colca decem & septem oppida, cum Luscino ualidas urbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam oram omnem, quæ nondum animos nudauerat, ad finitimorum motus consurrecturam. His literis à M. Sergio prætore recitatis, decreuerunt patres: ut comitijs prætorum perfectis, cui prætori prouincia Hispania obuenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniæ ad sen.um referret. Sub idem tempus consules Romam uenerunt. quibus in æde Bellonæ senatum habentibus, postulantibusq. triumphum ob res prospere bello gestas, C. Arinius Labeo, & C. Vrsanius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consulum, postularunt. communem se relationem de ea re fieri non passuros: ne par honos in dispari merito esset. Cumque Minucius utrique prouinciam Italiam obtigisse dice-

A ret: communi animo consilioque & collegam res gessisse Cornelius adijceret: Boios aduersus se transgredientes Padum,ut Insubribus Cænomanisque auxilio essent, depopulāte uicos eorum atque agros collega,ad sua tuenda auersos esse: tribuni res tantas bello gessisse Cornelium fateri,ut non magis de triumpho eius,quàm de honore dijs immortalibus habendo,dubitari posset: non tamen nec illum,nec quenquam alium ciuem, tātum gratia atque opibus ualuisse,ut cum sibimet triumphum impetrasset,collegæ eundem honorem impudenter petenti daret. Q.Minucium in Liguribus læuia prælia,uix digna dictu fecisse,in Gallia magnum numerum militum amisisse. nominabant etiam tribunos militum T.Iuuentium,& Cneum Labeonis fratrem,qui aduersa pugna cum multis alijs uiris fortibus ciuibus ac socijs cecidissent. oppidorum paucorum ac uicorum falsas,& in tempus simulatas,sine ullo pignore deditiones factas esse. Hæ inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, uictique perseuerantia tribunorum consules separatim retulerunt. C.Cornelio omnium consensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesque addiderunt fauorem consuli,gratias agentes, commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos,plerosque etiam,cum apud hostes essent, seruitute exceptos. Q.Minucius,tentata tantum relatione,cum aduersum omnem senatum uideret,in monte Albano se triumphaturum & iure imperij consularis, & multorum clarorum uirorum exemplo dixit. C.Cornelius de Insubribus Cænomanisque in magistratu triumphauit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captiuis carpentis transuexit. multi nobiles Galli ante currum traducti. inter quos quidam Amilcarem ducem Pœnorum fuisse auctores sunt. cæterum magis in se conuertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta trigintaseptem

C millia quingentos,argenti bigati septuagintanouem millia. septuagenos æris militibus diuisit,duplex equiti,triplex centurioni. Q.Minucius consul de Liguribus Boijsque Gallis in monte Albano triumphauit. is triumphus ut loco,& fama rerum gestarū,& quòd,sumptum non erogatum ex ærario,omnes sciebant,inhonoratior fuit: ita signis carpentisque & spolijs ferme æquabat. pecuniæ etiam prope par summa fuit: æris translata ducenta & quinquaginta quatuor millia,argenti bigati quinquagintatria millia,& ducenti. militibus centurionibusque, & equitibus item in singulos datum,quod dederat collega. Secundū triumphum consularia comitia habita. creati consules L.Furius Purpureo,& M.Claudius Marcellus. prætores postero die facti Q.Fabius Buteo,Ti.Sempronius Longus,Q.Minucius Thermus,M.Acilius Glabrio,L.Apustius Fullo,C.Lælius. Exitu eius anni literæ à T. Quinctio,uenerunt,se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse,hostium e-

D xercitum fusum fugatumque. Hæ literæ prius in senatu à Sergio prætore,deinde ex auctoritate patrum in concione sunt recitatæ. Ob res prospere gestas,in dies quinque supplicationes decretæ. Breui post legati & à T.Quinctio,& ab rege uenerunt. Macedones deducti extra urbem in uillam publicam,ibique ijs locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ senatus est habitus. haud multa uerba facta,cum Macedones,quæcunque senatus censuisset,id regem facturum esse dicerent. Decem legati more maiorum, quorum ex consilio T.Quinctius imperator leges pacis Philippo daret,decreti: adiectumque, ut in eo numero legatorum P.Sulpicius & P.Villius essent,qui consules prouinciam Macedoniam obtinuissent. Cossanis eo die postulantibus,ut sibi colonorum numerus augeretur,mille ascribi iussi,dum ne quis in eorum numero esset,qui post M.Cornelium & P.Sempronium consules hostis fuisset. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilibus curulibus L.Cor-

E nelio Scipione,& Cn.Manlio Vulsone & magnificentius,quàm alias,facti,& lætius,propter res bello bene gestas,spectati,totique ter instaurati. Plebeij septies instaurati. Acilius Glabrio,C.Lælius eos ludos fecerunt: ex argento mulctaticio tria signa ænea Cereri, Liberoque & Liberæ posuerunt. L.Furius & M.Claudius Marcellus,consulatu inito,cum de prouincijs ageretur,& Italiam utrique prouinciam senatus decerneret: ut Macedoniā cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus prouinciæ cupidior,pacem simulatam ac fallacem dicendo,& rebellaturum,si exercitus inde deportatus esset,regem, dubios sententiæ patres fecerat. & forsitan obtinuissent consules,ni Q.Marcius Rex,& C. Atinius Labeo Tribuni pl. se intercessuros dixissent: ni prius ipsi ad plebem tulissent, uellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse? Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. omnes quin-

An.DLIIII.

que

A nullo lacessente facturum fuisse. alij non dubitare, obuiam eundo impudenter, criminis suspicionem auerti. Torti post paulo insontes, cũ scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio usi, Zeusippum & Pisistratum nominauerunt, nullo adiecto, cur scire quicquam uiderentur, argumento. Zeusippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagrã suam magis conscientiam, quàm indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit, Seruus erat Zeusippo, totius internuncius & minister rei. quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. literas ad Zeusippum mittit, seruum conscium tolleret. non tam idoneum ad celandam rem eum uideri sibi, quàm ad agendam fuerit. Has qui tulit literas, iussit Zeusippo dare quamprimũ, is, quia non sibi conueniendi eius copia fuit: ipsi illi seruo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit, & adiecit à Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeusippum esse.

B Conscientia ictus, cum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit. perlectis literis, pauidus Thebas refugit. Et Zeusippus quidem fuga serui motus, Athenas, tutiorẽ exilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ quæstiones tormentis habitæ, & sumptum supplicium est. Efferauit ea cædes Thebanos Bœotosque omnes ad execrabile odium Romanorum, Zeusippum principem gentis id facinus conscisse. ad rebellandum neque uires, neque ducem habebant. proximum bello quod erat, in latrocinium uersi, alios hospites, alios uagos per hiberna milites ad uarios commeantes usus excipiebant. quidã in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem diuersoria deuecti deductique opprimebantur. postremo non tantum odio, sed etiam auiditate prædæ ea facinora faciebant: quia negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Cum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse

C Bœotia omnis cœpit, & timidius, quàm in hostico, egredi castris miles. tum Quinctius legatos ad querendum de latrocinijs per ciuitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inuenti. ibi ex limo eruta, extractaque ex stagno cadauera, saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, adnexa. multa facinora Acræphiæ & Coroneæ facta inueniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi iussit, & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre. quorum neutrum cum fieret, uerbis tantum ciuitates excusarent, nihil publico consilio factum esse: missis Athenas & in Achaiam legatis, qui testarentur socijs, iusto pioque bello se persecuturum Bœotos, & cum parte copiarum Ap. Claudio Acræphiam ire iusso, cum parte Coroneam circumsedit, euastatis prius agris, quà ab Elatia duo diuersa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, cum omnia terrore, ac fuga complessent, legatos mittunt. qui cum in castra non admitterentur:

D Achæi Athenienses que superuenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt deprecantes, ac, ni impetrassent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreuerunt. Per Achæos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est. iussisq; tradere noxios, & multæ nomine triginta talenta conferre, pax data, & ab oppugnatione recessum. post paucos dies decem legati ab Roma uenerunt. quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est, Omnes Græcorum ciuitates, quæ in Europa, quæque in Asia essent, libertatem, ac suas leges haberent. quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his quæ in Asia essent, Euromo Pedasisque, & Bargylijs, & Iaso, & Myrina, & Abydo, & Thasso, & Perintho. eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quinctius Prusiæ Bithyniorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. captiuos, transfugasque reddere Philippum Romanis, & naues omnes tectas

E tradere: quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim uersus remorum agebant. ne plus quingentis armatorum haberet, neue elephantum ullum. bellum extra Macedoniæ fines ne iniussu senatus gereret. mille talentum daret populo Romano, dimidium præsens, dimidium pẽsionibus decem annorum. Valerius Antias quaternum, millium pondo argenti uectigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo, & ducenta, præsens uiginti millia põdo: idem nominatim adiectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio (nouus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adijcit Valerius Antias, Attalo absenti Aeginam elephantosque dono datos, Rhodijsque Stratoniceam Cariæ, atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum. Omnibus

Græciæ ciuitatibus hanc pacem approbantibus, soli Aetoli id decretum decem legatorũ clam mussantes carpebant. literas inanes uana specie libertatis adumbratas esse. cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, & sine traditione iubere liberas esse? nisi ut quæ in Asia sint, liberentur, lõginquitate ipsa tutiores: quæ in Græcia sint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade. Nec tota ex uano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in S.C. quo missi decem legati ab urbe erant, cæteræ Græciæ atq; Asiæ haud dubie liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reip. postulassent, id è repub. fideque sua facere statuere iussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, cum primum ei res suæ placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum traiecit. ibi consilia decem legatorum tractabantur. Identidem Quinctius, liberandam omnem Græciam, si Aetolorum linguas retundere, si ueram caritatem, maiestatem apud omnes nominis Romani uellent esse: si fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum à Philippo ad se imperium, se mare traiecisse. Nihil contra ea de libertate urbium alij dicebant. cæterum ipsis tutius esse manere paulisper sub tutela præsidij Romani, quàm pro Philippo Antiochum dominum accipi. Postremo ita decretum est: Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset. Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset. Isthmiorum statum ludicrũ aderat, semper quidem & alias frequens, cum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium, uiriumque ac pernicitatis uisuntur: tum quia propter opportunitatem loci per duo diuersa maria omnium Græcorum undique conuentus erat. Sed expectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset: alij non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant. Romani ad spectaculum consederunt. & præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde solenni carmine ludicrum indici solet, processit: & tuba silentio facto, ita pronunciat. Senatus Romanus, & T. Quinctius imperator, Philippo rege, Macedonibusque deuictis, liberos, immunes, suis legibus esse iubet Corinthios, Phocenses, Locrensesque omnes, & insulam Eubœã, & Magnetas, Thessalos, Perrhæbos, Achæos, Phthiotas. Percensuit in omnes gentes quæ sub ditione Philippi regis fuerant. Audita uoce præconis, maius gaudiũ fuit, quàm quod uniuersum homines caperent. uix satis credere se quisque audisse, alij alios intueri mirabundi, uelut somnij uanam speciem: quod ad quenque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Reuocatus præco, cum unusquisque non audire, sed uidere libertatis suæ nuncium aueret: iterum pronunciaret eadem. tum ab certo iam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, totiesq; repetitus, ut facile appareret, nihil omnino bonorum multitudini gratius, quàm libertatem, esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent adeo unum gaudium præoccupauerat omnium aliarum sensum uoluptatum. Ludis uero dimissis, cursu prope omnes tendere ad imperatorem Romanum: ut ruente turba in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque iacentium, haud procul periculo fuerit. sed erat trium ferme & triginta annorum, & cum robur iuuentæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu uires suppeditabant. nec præsens omnium modo effusa lætitia est, sed per multos dies gratis & cogitationibus & sermonibus reuocata. Esse aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. nec hoc finitimis, aut propinquæ uicinitatis hominibus, aut terris continenti iunctis præstet. maria traijciat, ne quod toto orbe terrarum iniustum imperium sit. & ubique ius, fas, lex, potentissima sint. una uoce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes, hoc spe concipere audacis animi fuisse: ad effectum adducere, uirtutis, & fortunæ ingentis. Secundum ista iam Quinctius, & decem legati legationes regum, gentium, ciuitatumque audiuere. Primi omnium regis Antiochi uocati legati sunt. his eadem, quæ fere Romæ erant, uerba sine fide rerum iactantibus, nihil iam perplexe, ut ante cum dubiæ res incolumi Philippo erant: sed aperte pronunciatum, ut excederet Asiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent. abstineret liberas, omnesque Græcas. ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipse transiret, aut copias traijceret. Dimissis regis legatis conuentus

A tus gentium ciuitatumq; est haberi coeptus. eoq; maturius peragebatur, quòd decreta decem legatorum ciuitates nominatim pronunciabant. Orestis, (Macedonum ea gens est) quod primi ab rege defecissent: suæ leges redditæ. Magnetes, & Perræbi & Dolopes liberi quoque pronunciati. Thessalorum genti præter libertatem concessam Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Aetolos de Pharsalo & Leucade postulantes, ut ex fœdere sibi restituerentur, ad senatum reiecerunt Phocenses, Locrenses, & quæ sicut ante fuerant adiecta decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus & Triphylia, & Herrea (Peloponnesi & ipsa urbs est) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi Attali filio dabant. dissentiente Quinctio, uenit res in arbitrium senatus. senatus libertatem his ciuitatibus dedit, Carysto adiecto. Pleurato Lycus & Parthini dati. Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Aminandrum tenere iusserunt castel-

B la, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset. Dimisso conuentu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis ciuitates discesserunt: P. Lentulus Bargylios: L. Titillius Hephæstiã & Thassum & Thraciæ urbes: P. Villius & L. Terẽtius ad regẽ Antiochum: Cn. Cornelius ad Philippum. Cui de minoribus rebus editis mandatis, percunctatus, si consilium non utile solum, sed etiam salutare admittere auribus posset: eum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid quod in rem suam esset, exprometeret: magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamq; petendam mitteret Romam legatos: ne, si quid Antiochus moueret, expectasse, & temporum opportunitates captasse ad bellandum uideri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conuentus. qui cum se missurum extemplo legatos respondisset: Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ statis diebus esse solet conuentus: (Pylaicum appellant) uenit. Aetolos

C præcipue monuit, ut constanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Aetolorum principes alij intetquesti sunt, quòd non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post uictoriam, qui in bello fuisset: alij ferocius incusarunt, exprobrarũtq;, non modo uinci sine Aetolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse. Aduersus ea respondere, ne in altercationem excederet res, cum supersedisset Romanus, omnia eos æqua impetraturos, si Romam misissent, dixit. itaque ex auctoritate eius decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit. Cum hæc in Græcia, Macedoniaq;, & Asia gererentur: Etruriã infestam prope coniuratio seruorũ fecit. Ad quærendam opprimendamque eam M. Acilius prætor, cui inter ciues peregrinosque iurisdictio obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios iam congregatos pugnando uicit. ex his multi occisi, multi capti. alios uerberatos crucibus affixit, qui principes

D coniurationis fuerant. alios dominis restituit. Consules in prouincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite uia facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Boiorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit. & illustres uiri aliquot in illo tumultuario prælio ceciderunt, inter quos præfecti socium Ti. Sempronius Gracchus, M. Iunius Silanus, & tribuni militum de legione secunda A. Ogulnius & P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigre permunita, retentaque, cum hostes à prospera pugna nequicquam oppugnassent. Statiuis deinde eisdẽ per dies aliquot sese tenuit, dum & saucios curaret, & tanto terrore animos militum reficeret. Boij, ut est gens minimè ad moræ tędium patiens, in castella sua uicosq; dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim traiecto, in agrum Comensem, ubi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant. legiones in ipso itinere præ-

E lium committunt. & primo adeo acriter inuaserunt, ut antesignanos impulerint. quod ubi animaduertit: ueritus, ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit, & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. quorum cum primus secundusq; impetus retrudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit. nec ultra sustinuerunt certamen Galli, quin terga uerterent, atq; effuse fugerent. In eo prælio supra quadraginta millia hominum cæsa, Valerius Antias scribit, & quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Ioui donũ in æde positũ scribit. Castra eo die Gallorũ expugnata direptaq;. & Comum oppidũ intra dies paucos captũ. castella inde duodetriginta ad consulẽ defecerũt. Id

quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius, an Insubres consul exercitum induxerit, aduersamq; prospera pugna obliterauerit: an uictoria ad Comu parata, deformata clade in Boijs accepta sit. Sub hæc tam uaria fortuna gesta, L. Furius Purpureo, alter consul, per tribum Sapiniam in Boios uenit. Iam castro Mutilo appropinquabat, cum ueritus, ne intercluderetur simul à Boijs Liguribusq;, eadem uia qua adduxerat, reduxit: & magno circuitu per aperta eaq; tuta loca ad collegam peruenit. Dein iunctis exercitibus primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populantes peragrauerunt. Ea urbs, cæteraq; castella, & Boij fere omnes, præter iuuentutem, quæ prædandi causa in armis erat, (tunc in deuias siluas recesserat) in deditionem uenerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boij negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse uiderentur, improuiso aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repente nauibus traiecto, Læuos, Lebuosq; cum peruastassent: redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agresti præda in agmen incidunt Romanum. Celerius prælium acriusq; commissum, quàm si tempore locoq; ad certamen destinatis, præparatis animis concurrissent. Ibi, quantam uim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita cædis magis, quàm uictoriæ, auidi pugnauerunt Romani, ut uix nuncium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Breui post Marcellus Romam uenit, triumphusque ei magno consensu patrum est decretus. Triumphauit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Boiorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi proprie aduersa pugna in ea gente euenerat, collegæ secunda. Multa spolia hostium captiuis carpentis traducta: multa militaria signa lata: æris trecenta uiginti millia: argenti bigati ducenta trigintaquatuor millia. in pedites singulos dati octingenti æris: triplex equiti centurioniq;. Eodem anno Antiochus rex, cum hibernasset Ephesi, omnes Asiæ ciuitates in antiquam imperij formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positæ erant, aut quia parum mœnibus armisque ac iuuentuti fidebant, haud difficulter iugum accepturas. Smyrna & Lampsacus libertatem usurpabant. periculumq; erat, ne, si concessum his foret quos metuebat, Smyrnam in Aeolide Ioniaq;, Lampsacum in Hellesponto, aliæ urbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: & quæ Abydi copiæ erant, præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum iussit. nec ui tantum terrebat: sed per legatos leniter alloquendo, castigandoq; temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, breui quæ peterent habituros, & tum satis & ipsis, & omnibus alijs apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam habere. Aduersus quæ respondebant, nihil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur. Ipse initio ueris nauibus ab Epheso profectus Hellespontum petit. terrestreis copias Madytum traijcit, Chersonesi urbem. terrestri naualem exercitum iunxit, & quia clauserant portas, circundedit mœnia armatis. & iam opera admouenti deditio est facta. Idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul naualibus terrestribusq; copijs uenit. quam cum desertam ac stratam prope ruinis inuenisset; (ceperant autem, diremptamq; incenderant Thraces paucis ante annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, & loco sitam opportuno, cepit. itaque omni cura simul est aggressus & tecta murosq; restituere: & partim redimere seruiteis Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumq; conquirere contrahereq;: partim nouos colonos, spe commodorum proposita, ascribere, & omni modo frequentare. simul ut Thracum summoueretur metus: ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus: partem, naualesq; socios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis. Sub hoc tempus & L. Cornelius missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumq; reges certamina, Selymbriæ substitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargylijs, P. Villius & L. Terentius à Thasso Lysimachiam petierunt. eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus conuenerunt. Primus congressus cum legatis, deinceps inuitatio benigna & hospitalis fuit. ut de mandatis statuq; præsenti Asiæ agi cœptum est, animi exasperati sunt. Romani omnia acta eius, ex quo tempore Syria classe soluisset, displicere senatui non dissimulabant: restituiq; Ptolemæo ciuitates omnes, quæ ditionis eius fuissent, æquum censebant,

A censebant. nam quod ad eas ciuitates attineret, quas à Philippo possessas, Antiochus per occasionem, auerso Philippo in Romanum bellum, intercepisset: id uero ferendnm non esse, Romanos per tot annos terra mariq; tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Asiã aduẽtus eius dissimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit: quòd iam etiam in Europam omnibus naualibus terrestribusq; copijs transierit, quantum à bello aperto Romanis abesse? illum quidem etiam si in Italiam traijciat, negaturum. Ad ea rex, Satis iam ante uidere se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum: at quousque terra mariq; progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quàm Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas ciuitates querantur: sibi cum Ptolemæo & amicitiam esse: &
B id agere se, ut breui etiam affinitas iungatur. Nec ex Philippi quidem aduersa fortuna spolia ulla se petisse: ut aduersus Romanos in Europam traiecisse. * fuerit: quo uicto omnia quæ illius fuissent, iure belli Seleuci facta sint: existimare suæ ditionis esse. occupatis maioribus suis rerum aliarum alia cura, primo quædam ex his Ptolemæum, deinde & Philippum usurpando aliena possedisse: sicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitate Lysimachi fuerint. ad ea facienda in antiquum uenisse: & Lysimachiam deletam Thracum impetu, de integro concedere: ut Seleucus filius eam sedem regni habeat. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis: ut nullus exitus imponeretur sermonibus, nam dissimulabat pars utraque se audisse. & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges Antiochum Ptolemæumq; mandata erat, spatium modici temporis ad conueniendum Ptolemæum petebat, ut, priusquam mouere-
C tur aliquid in noua possessione regni, perueniret in Aegyptum, & Antiochus suam fore Aegyptum, si tum occasio esset, censebat. itaque dimissis Romanis, relictoq; Seleuco filio cum terrestribus copijs ad restituendam, ut instituerat, Lysimachiam: ipse omni classe nauigans Ephesum, legatis ad Quinctium missis, qui ad fidem de societate agerent: oram Asiæ legens, peruenit in Lyciam. Patarisq; cognito uiuere Ptolemæum, nauigandi quidem in Aegyptum omissum consilium est: Cyprum nihilo minus tendens, cum Chelidonium promontorium superasset, paulisper seditione remigum est retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ uocanr) Sari fluminis, fœda tempestas oborta prope cum omni classe demersit, multæ naues eiectæ, multæ ita haustæ mari, ut nemo in terrã enauerit. magna uis hoĩum ibi interijt, non remigum tantũ, militumq; ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Collectis reliquijs naufragij, cum res
D non in eo esset, ut Cyprum tentaret, minus opulento agmine, quàm profectus erat, Seleuciam redit. ibi subduci nauibus iussis, (iam enim hiems instabat) ipse in hiberna Antiochiã processit. In hoc statu regum erant res. Romæ eo primum anno triumuiri epulones facti, C. Licinius Lucullus, P. Manlius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Læca. His triumuiris, item ut pontifici, lege datum togæ prætextæ habendæ ius. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus urbanis, Q. Fabio Labeoni, & L. Aurelio. Pecunia opus erat: quod ultimam pensionem pecuniæ in bellum collatæ persoluere placuerat priuatis. quæstores ab auguribus, pontificibus, quòd stipendium per bellum non contulissent, petebant. ab sacerdotibus tribuni nequicquam appellati, omniumq; annorum per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, nouiq; in eorum locum suffecti: M. Marcellus consul in locum C.
E Sempronij Tuditani, qui prætor in Hispania decesserat: & L. Valerius in locum M. Cornelij Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in eius locum est suffectus. Comitia inde consularia habita à M. Marcello consule. creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Aediles curules, M. Fulnius Nobilior & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo diuiserunt. id C. Flaminij honoris causa, ipsius patrisq;, aduexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam eius communicauerat cum collega. Ludi Romani & apparati magnifice sunt: & ter toti instaurati. Aediles pl. Cn. Domitius Ahenobarbus, & C. Scribonius, curio

maximus, multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt. tres ex his condemnati sunt. F ex eorum multaticia pecunia ædem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebeij per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum causa. L. Valerius Flaccus, & M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de prouincijs cum ad senatum retulissent, patres censuerunt, cum in Hispania tantum glisceret bellum, ut iam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam prouincias aut comparare inter se, aut sortiri. utri Hispania prouincia euenisset, eum duas legiones & quinque millia socium Latini nominis, & quingentos equites secum portare, & naues longas uiginti ducere. alter consul duas legiones scriberet. his Galliam prouinciam obtineri satis esse, fractis próximo anno Insubrium & Boiorum animis. Cato Hispaniam, Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde prouincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Pisas, ut G ab tergo Liguribus esset. P. Manlius in Hispaniam citeriorem adiutor consuli datur. T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho & Aetolis, sed etiam Nabide, Lacedemoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere, & mittere in Macedoniam iussi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites nouos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumq; nouorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus, & legio eadem quæ fuerat Minucio prætore, data. Et P. Porcio Lææ ad Etruriam circa Pisas ducenti peditum, & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo. Prouincijs ita distributis, consules priusquam ab urbe proficiscerentur, uer sacrum ex pontificum iussu fecere, quod C. Cornelius Mammula prætor uouerat, de senatus sententia, populiq; iussu, Cn. Seruilio, C. Flaminio consulibus. Annis post uno & uiginti factum est, quàm uotum. Per eosdem dies C. H Claudius Ap. F. Pulcher, augur in Q. Fabij Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus, inauguratusq; est. Mirantibus iam uulgo hominibns, quod Hispania mouisset, bellum negligi, literæ à Q. Minucio allatæ sunt, se ad Turbam oppidum cum Budare & Besasidem, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse, duodecim millia hostium cæsa, Budarē imperatorē captum, cæteros fusos fugatosq. His literis lectis minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum expectatum fuerat. Omnes curæ post aduentum utique decem legatorum in Antiochum regem conuersæ. Hi expositis prius quæ cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum traiecisse. nisi auertisset uana spes ex uaniore rumore orta Aegypti inuadendæ, mox bello Græciam arsuram I fuisse. neque enim ne Aetolos quidem quieturos, cum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentē. hærere & aliud in uisceribus Græciæ ingens malum, Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, uniuersæ Græciæ futurum tyrannum, auaritia & crudelitate omneis fama celebratos tyrannos æquantem. cui si Argos uelut arcem Peloponneso impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus nequicquam liberatam a Philippo Græciam fore: pro rege, si nihil aliud, longinquo uicinum tyrannum dominum habituram. Hæc cum iam ab grauibus auctoribus, tum qui omnia per se ipsos explorata referrent, audirent maiores: quod ad Antiochum attineret, maturanda his, cum rex quacunque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio uisa est. Cum diu disceptatum esset, utrum iam causæ satis uideretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quinctio, quod ad Nabin Lacædemonium attineret, faceret, quæ è rep. censeret esse, permiserunt: eam rem esse rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem K populi Romani, esset: magis id animaduertendum esse, quid Annibal & Carthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Aduersæ Annibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, nuncios, literasq; ab Annibale ad Antiochum missas, & ab rege ad eum clam legatos uenisse. ut feras quasdam nunquam mitescere: sic immitem implacabilem eius uiri animum esse. marcescere otio situq; ciuitatem queri eum, & inertia operis: nec sine armorum sonitu excitari posse. Hæc probabilia memoria prioris belli per unum illum non magis gesti, quàm moti, faciebat. Irritauerat etiam recenti facto multorum potentium animos. Iudicum ordo Carthagine ea tempestate

An. DLV.

A pestate dominabatur, eo maxime, quòd ijdem perpetui iudices erant. res, fama, uitaque omnium in illorum potestate erat. qui unum eius ordinis, & omneis aduersos habebat. nec accusator apud iudices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim ciuiliter nimijs opibus utebantur) prætor factus Annibal, uocare ad se quæstorem. Idem pro nihilo habuit. nam & aduersæ factionis erat: & quia ex quæstura in iudices potentissimum ordinem referebantur: iam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimuero indignum id ratus Annibal, uiatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumq; in concionem non ipsum magis, quàm ordinem iudicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quicquam essent, nec magistratus, accusauit. & ut secundis auribus accipi orationem animaduertit, & infimorum quoque libertati grauem esse superbiam eorum: legem extemplo promulgauit, pertulitque, ut in singulos annos iudices legerentur, ne quis

B biennium continuum iudex esset. Cæterum quantam eo facto ad plebem inierat gratiam: tantum magnæ partis principũ offendebat animos. Adiecit aliud, quod bono publico sibi proprias simultates irritauit. Vectigalia publica partim neglìgẽtia dilabebantur: partim prædæ ac diuisui principum, quibusdam & magistratibus erant. quin & pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoq; anno penderetur, deerat, tributumq; graue priuatis imminere uidebatur. Annibal postquam uectigalia quanta terrestria maritimaq; essent, & in quas res erogarentur, animaduertit, & quid eorum ordinarij reip. usus consumerent, quantum peculatus auerteret: omnibus residuis pecunijs exactis, tributo priuatis remisso, satis locupletem remp. fore ad uectigal præstandum Romanis pronunciauit in concione, & præstitit promissum. Tum uero isti, quos pauerat per aliquot annos publicus peculatus, uelut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati, Romanos in Annibalem, & ipsos causam odij quærentes, instigabant. Itaq; diu repugnante Scipione Africa-

C no, quia parum ex populi R. dignitate esse ducebat subscribere odijs accusationibusque Annibalis, & factionibus Carthaginiensium inserere publicam auctoritatem: nec satis habere bello uicisse Annibalem, nisi uelut accusatores, calumniam in eũ iurarent, ac nomẽ deferrent: tandẽ peruicerunt, ut legati Carthaginẽ mitterentur: qui apud senatũ eorum arguerent Annibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Seruilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui cum uenissent, ex consilio inimicorum Annibalis, quærentibus causam aduentus, dici iusserunt, uenisse ad controuersias, quæ cum Massanissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id creditum uulgo. Annibalẽ unum se peti ab Romanis non fallebat, & ita pacem Carthaginiensibus datam esse, ut inexpiabile bellum aduersus se unum maneret. itaq; cedere tem-

D pori & fortunæ statuit. & præparatis iam omnibus ante ad fugam, obuersatus eo die in foro auertendæ suspicionis causa, primis tenebris uestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilij est egressus. Cum equi, quo in loco iussi erant, præsto fuissent, nocte uia cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Achollã & Thapsum ad suam turrim peruenit. ibi eum parata instructaq; remigio excepit nauis. ita Africa Annibal excessit, sæpius patriæ, quàm suorum euentus miseratus. Eo die in Cercinam insulam traiecit. ubi cũ in portu naues aliquot Pœni onerarias cũ mercibus inuenissent, & ad egressum eũ è naue cõcursus salutantiũ esset factus: percontantibus, legatũ se Tyrũ dici iussit. ueritus tamẽ, ne qua earũ nauis nocte profecta Thapsum aut Achollam nunciaret se Cercinæ uisum: sacrificio apparari iusso, magistros nauium mercatoresq; inuitari iussit, & uela cum antennis ex nauibus corrogari, ut umbra (etenim media æstas for

E te erat) cœnantibus in litore fieret. quantũ res & tẽpus patiebatur, apparatæ celebrataeq; eius diei epulæ sunt: multoq; uino in serũ noctis conuiuiũ productũ. Annibal, quãprimũ fallendi eos qui in portu erant, tempus habuit: nauem soluit. cæteri sopiti cum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naues collocandis & aptandis armamentis absumpserunt. Carthagine & multitudinis assuetæ domum Annibalis frequentare concursus ad uestibulum ædium est factus: & ut non comparere eum uulgatum est, in forum turba conuenit principem ciuitatis quærentium. & alij fugam conscisse, (id quod erat) alij fraude Romanorum interfectum, idque magis ferebant: uariosq; uultus cerneres, ut in ciuitate aliorum alias partes fouentium factionibus. uisum deinde Cercinæ eum, tandem allatum est. Romani legati cum in

F senatu expoſuiſſent, compertum patribus Romanis eſſe, & Philippum regem ante ab Annibale maxime accenſum, bellũ populo R. feciſſe: & nunc literas nunciosq́. ab eo ad Antiochum regem profectos: haud quieturum ante, quàm bellum toto orbe terrarum conciſſet: ne his debere impune eſſe, ſi ſatisfacere Carthaginienſes populo R. uellent: nihil eorum ſua uoluntate, nec publico conſilio factum eſſe, Carthaginienſes reſponderunt, quicquid æquum cenſuiſſent Romani, facturos eſſe. Annibal proſpero curſu Tyrum peruenit: exceptusq́. à conditoribus Carthaginis ut alia patria, uir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies Antiochiam nauigat. ibi profectum iam regem cum audiſſet: filium eius ſolenne ludorum ad Daphnem celebrantem conueniſſet: comiter ab eo exceptus, nullam moram nauigandi fecit. Epheſi regem eſt conſecutus, fluctuãtem adhuc animo, incertumq́. de Romano bello. ſed haud paruum momentum animo eius ad moliendum aduentus Annibalis fecit. Aetolorum quoq; eodem tempore alienati ab ſocietate G Romana animi ſunt: quorum legatos Pharſalum & Leucadem, & quaſdam alias ciuitates ex primo fœdere petentes ſenatus ad Quinctium reiecit.

EPITOME LIBRI XXXIIII.

LEX Oppia, quam C. Oppius, tribunus plebis, bello Punico de fingendis cultibus matronarũ tulerat, cum maxima contentione abrogata eſt: cum Porcius Cato auctor fuiſſet, ne ea lex aboleretur. Is in Hiſpaniam profectus bello, quod Emporijs orſus eſt, Citeriorem Hiſpaniam pacauit. T. Quinctius Flamininus bellum aduerſus Lacedæmonios, & tyrannum eorum Nabid. m proſpere geſtum, data ijs pace qualem ipſe uoluit, liberatiſque Argis, qui ſub ditione tyranni erant, finiuit. Senatus tunc primum ſecretus à populo ludos ſpectauit. ut id fieret, Sex. Aelius Pætus, & C. Cornelius Cethegus cenſores interuenerunt cum indignatione plebis. Coloniæ plures deductæ ſunt. M. Porcius Cato de Hiſpania triumphauit. Res præterea in Hiſpania & aduerſus Boios & Inſubres Gallos fœliciter geſta referuntur. T. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regẽ, & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum uicerat, H Græciamq; omnem liberauerat, ob hanc rerum geſtarum multitudinem triduo triumphauit. Legati Carthaginienſium nunciauerunt, Annibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. tẽtauerat autẽ Annibal per Ariſtonẽ Tyrium, ſine literis Carthaginem miſſum, ad rebellandum Pœnos concitare.

LIBER XXXIIII.

INTER bellorum magnorum aut uixdum finitorum aut imminẽ I tium curas interceſſit res parua dictu: ſed quæ ſtudijs in magnum certamẽ exceſſerit, M. Fundanius, & L. Valerius, tribuni plebis, ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio conſulibus, in medio ardore Punici belli: ne qua mulier plus ſemuncia auri haberet: neu ueſtimento uerſicolori uteretur: neu iuncto uehiculo in urbe oppidóue, aut propius inde mille paſſus, niſi ſacrorum publicorum cauſa, ueheretur. M. & P. Iunij Bruti, tribuni plebis, legem Oppiam tuebantur: nec eam ſe abrogari paſſuros aiebant. Ad ſuadendum diſſuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum fauentium aduerſantiumque legi complebatur. matronæ nulla nec auctoritate, nec uerecundia, nec imperio uirorum contineri limi- K ne poterant: omnes uias urbis, aditusque in forum obſidebant, uiros deſcendentes ad forum orantes, ut florente republica, creſcente in dies priuata omnium fortuna, matronis quoque priſtinum ornatum reddi paterentur. augebatur hæc frequentia mulierũ in dies: nam etiam ex oppidis conciliabuliſque conuenerant. iam & conſules prætoresque, & alios magiſtratus adire, & rogare audebant. cæterum minime exorabilem alterum utiq; conſulem M. Porcium Catonem habebant: qui pro lege, ne abrogaretur, ita diſſeruit. Si in ſua quiſque noſtrum matrefamilias Quirites, ius, & maieſtatem uiri retinere inſtituiſſet, minus cum uniuerſis fœminis negotij haberemus. nunc domi uicta libertas noſtra in potentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia ſingulas ſuſtinere non

potuimus,

A potuimus,uniuersas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam esse, uirorum omne genus in aliqua insula coniuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non æque summum periculum est,si cœtus,& concilia,& secretas consultationes esse sinas. Atque ego uix statuere apud animum meum possum,utrum peior ipsa res, an peiore exemplo agatur. quorum alterum ad nos consules,reliquosq́ue magistratus,alterum ad uos Quirites magis pertinet. nam utrum è rep.sit,nec ne,id quod ad uos fertur: uestra existimatio est,qui in suffragium ituri estis. Hæc consternatio muliebris,siue sua sponte, siue auctoribus uobis M.Fundani & L.Valeri facta est,haud dubie ad culpam magistratuũ pertinens,nescio,uobis tribuni,an consulibus magis sit deformis. uobis,si fœminas ad cõcitandas tribunicias seditiones iã adduxistis: nobis,si ut plebis quondam,sic nunc mulierum secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore quodam paulo ante per

B medium agmen mulierum in forum perueni. quòd nisi me uerecundia singularum magis maiestatis & pudoris,quàm uniuersarum,tenuisset,ne compellatæ à consule uiderentur:dixissem,Qui hic mos est in publicum procurrendi,& obsidendi uias, & uiros alienos appellãdi? istud ipsum suos quæque domi rogare non potuistis? an blandiores in publico,quàm in priuato,& alienis,quàm uestris,estis? quanquam ne domi quidem uos, si sui iuris finibus matronas contineret pudor: quæ leges hic rogarentur,abrogarẽtúrue,curare decuit. Maiores nostri nullam ne priuatam quidẽ rem agere fœminas sine auctore uoluerunt: in manu esse parentum,fratrum,uirorum. nos(si dijs placet) iam etiam remp. capessere eas patimur: & foro quoque,& concionibus & comitijs immisceri. quid enim nunc aliud per uias & compita faciunt,quàm,quòd aliæ rogationes tribunorum plebis suadent: aliæ legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturæ,& indomito animali: & sperate

C ipsas modum licentiæ facturas,nisi uos faciatis. Minimũ hoc eorum est, quæ iniquo animo fœminæ sibi aut moribus aut legibus iniunctum patiuntur. omnium rerum libertatẽ, imo licentiam,si uera dicere uolumus,desiderant. quid enim, si hoc expugnauerint, non tentabunt? Recensete omnia muliebria iura, quibus licentiam earum alligauerint maiores nostri,per quæq; subiecerint uiris: quibus omnibus constrictas uix tamen continere potestis. quid si capere singula & extorquere,& exæquari ad extremum uiris patiemini: tolerabiles uobis eas fore creditis? extemplo simul pares esse cœperint, superiores erũt. At hercule ne quid nouum in eas rogetur,recusant: non ius,sed iniuriã deprecantur. imò ut quam accepistis,iussistis suffragijs uestris legem,quam usu tot annorum & experiendo comprobastis,hanc ut abrogetis: id est,ut unam tollendo legem,cæteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est. id modo quæritur,si maiori parti, & in summam pro-

D dest. si quod cuiquam priuatim officiet ius,id destruet ac demolietur: quid attinebit uniuersos rogare leges,quas mox abrogare,in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire, quid sit propter quod matronæ consternatæ procurrant in publicum,ac uix foro se & concione abstineant. ut captiui ab Annibale redimantur,parentes,uiri,liberi, fratres earum? procul abest,absitq́. semper talis fortuna reip. sed tamen cum fuit, negastis hoc pijs precibus earum. At non pietas, nec solicitudo pro suis, sed religio congregauit eas. matrem Idæam Pessinunte ex Phrygia uenientem accepturæ sunt. Quid honestum dictu saltẽ seditioni prætenditur muliebri? Vt auro & purpura fulgeamus, inquiunt: ut carpentis festis, profestisq́. diebus uelut triumphantes de lege uicta & abrogata,& captis & ereptis suffragijs uestris,per urbẽ uectemur: ne ullus modus sumptibus,nec luxuriæ sit. Sæpe me querentem de fœminarum,sæpe de uirorum,nec de priuatorũ modo,sed etiã magistratuũ sum

E ptibus audistis: diuersisq; duobus uitijs,auaritia & luxuria ciuitatẽ laborare: quæ pestes omnia magna imperia euerterunt. Hæc ego,quo melior lætiorq́. in dies fortuna reip. est, quo magis imperiũ crescit,& iã in Græciam Asiamq́. transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas,& regias etiam attrectamus gazas: eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint,quàm nos illas. Infesta,mihi credite,signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudanteis miranteisq́ue, & antefixa fictilia deorum Romanorum ridenteis. ego hos malo propitios deos,& ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cyneam Pyrrhus non uirorum modo,sed etiam mulierum animos donis tentauit. nondum lex Oppia ad coercendam luxuriam muliebrem lata erat:tamen nulla accepit. quã

causam fuisse censetis? eadem fuit, quæ maioribus nostris nihil de hac re lege sanciendi. nulla erat luxuria, quæ coerceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quàm remedia eorum: sic cupiditates prius natæ sunt, quàm leges, quæ ijs modum facerent. Quid legem Liciniam excitauit de quingentis iugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia uectigalis iam & stipendiaria plebs esse senatui cœperat? Itaque minime mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ modum sumptibus mulierum faceret, cum aurum & purpuram data & oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cyneas urbem circumiret, stantes in publico inuenisset quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum. nam ut quod alij liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat: sic æquato omnium cultu, quid unaquæque uestrum ueretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est uel parsimoniæ uel paupertatis, sed utrunque lex uobis demit, cum id, quod habere non licet, non habetis. Hanc, inquit, ipsam exæquationem non fero, illa locuples, cur non insignis auro & purpura conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut quod habere non possunt, habituræ, si liceret, fuisse uideantur? Vultis hoc certamen uxoribus uestris inijcere Quirites, ut diuites id habere uelint, quod nulla alia possit? pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra uires se extendant? Næ simul pudere quod non oportet, cœperit: quod oportet, non pudebit. Quæ de suo poterit, parabit. quæ non poterit, uirum rogabit. Miserum illum uirum, & qui exoratus, & qui non exoratus erit, cum quod ipse non dederit, datum ab alio uidebit. Nunc uulgo alienos uiros rogant, &, quod maius est, legem & suffragia rogant, & à quibusdam impetrant, aduersus te & rem tuam & liberos tuos inexorabiles. simul lex modum sumptibus uxoris tuæ facere desierit: tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare Quirites futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. & hominem improbum non accusari tutius est, quàm absolui: & luxuria non mota tolerabilior esset, quàm erit nunc ipsis uinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. uos quod faxitis, deos omnes fortunare uelim. Post hæc tribuni quoque plebis, qui se intercessuros professi erant, cum pauca in eandem sententiam adiecissent, tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit. Si priuati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id quod à nobis rogatur, processissent, ego quoque, cum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia uestra expectassem. nunc cum uir grauissimus, consul, M. Porcius non auctoritate solum. quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa & accurata insectatus sit rogationem nostram, necesse est paucis respondere, qui tamen plura uerba in castigandis matronis, quàm in rogatione nostra dissuadenda, consumpsit: & quidem ut in dubio poneret, utrum id quod reprehenderet, matronæ sua spóte, an nobis auctoribus fecissent. Rem defendam, non nos: in quos iecit magis hæc consul uerbo tenus, quàm ut re insimularet. Cœtum & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellauit, quòd matronæ in publico uos rogassent, ut legem in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata rep. abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ causa conquirãtur, & hæc & alia esse scio, & M. Catonem oratorem non solum grauem, sed interdum etiam trucem esse scimus omnes, cum ingenio sit mitis. Nam quid tandem noui matronæ fecerunt, quòd frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas aduersus te Origines reuoluam. accipe, quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Iam à principio regnante Romulo, cũ Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur: nonne intercursu matronarum inter acies duas, prælium sedatum est? Quid? regibus exactis, cum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta hæc urbs esset, matronæ auerterunt? Iam urbe capta à Gallis, aurum quo urbs redempta est: nempe matronæ consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & cum pecunia opus fuit, uiduarum pecuniæ adiuuerunt ærarium? & cum dij quoque noui ad opem ferendam dubijs rebus accerserentur; matronæ uniuersæ ad mare profectæ sunt ad matrem Idæam accipiendam? Dissimiles, inquit, causæ sunt. nec mihi causas æquare propositum est. nihil noui factum purgare satis est.

A est. Cæterum, quod in rebus ad omnes pariter uiros fœminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? superbas medius fidius aures habemus, si cum domini seruorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis fœminis indignamur. Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex consulis oratio fuit. nam & legem ullam omnino abrogari est indignatus, & eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coercendæ causa lata esset. & illa communis pro legibus uisa consularis oratio est, & hæc aduersus luxuriam seuerissimis moribus conueniebant. Itaque periculum est, nisi, quid in utraque uani sit, docuerimus, ne quis error uobis offundatur. Ego enim quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, sed perpetuæ utilitatis causa in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor, nisi quā aut usus coarguit, aut status aliquis reip. inutilem fecit: sic quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales, (ut ita dicam) & temporibus ipsis mutabiles esse uideo. quæ in pace latæ sunt, plerunque bellum abrogat: quæ in bello, pax: ut in nauis administratione alia in secunda, alia in aduersa tempestate usui sunt. Hæc cum ita natura distincta sint: ex utro tandem genere ea lex esse uidetur, quam abrogamus? an uetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? an (quod secundum est) à decemuiris ad condenda iura creatis in XII tabulis scripta? sine qua cum maiores nostri non existimarint matronale decus seruari posse, nobis quoque uerendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque fœminarum abrogemus? Quis igitur nescit, nouam istam legem esse, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus XX annis ante latam? sine qua cum per tot annos matronæ optimis moribus uixerint: quod tandem, ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, uerendum foret, ne abrogata incitaret. cur sit autem

C lata, ipsum indicauit tempus. Annibal in Italia erat uictor ad Cannas: iam Tarentum, iam Arpos, iam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum uidebatur: defecerant socij: non milites in supplementum, non socios nauales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: serui, quibus arma darentur, ita ut precium pro ijs bello perfecto dominis solueretur, emebantur: in eandem diem frumentum & cætera quæ belli usus postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant: seruos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum & argentum omne, à senatoribus eius rei initio orto, in publicum conferebamus: uiduæ & pupilli pecunias suas in ærarium deferebant: cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus signati argenti & æris domi haberemus. Tali eo tempore in luxuria & ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coercendam lex Oppia desiderata sit: cum, quia Cereris sacrificium,

D lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus iussit. Cui non apparet, ob inopiam & miseriam ciuitatis, quia omnium priuatorum pecuniæ in usum publicum uertendæ erant, istam legem scriptam, tandiu mansuram, quandiu causa scribendæ legis mansisset? nam si quæ tunc temporis causa aut decreuit senatus, aut populus iussit, in perpetuum seruari oportet: cur pecunias reddimus priuatis? cur publica præsenti pecunia locamus? cur seruí, qui militent, non emuntur? cur priuati non damus remiges, sicut tunc dedimus? Omnes alij ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicæ sentient: ad coniuges tantum nostras pacis & tranquillitatis publicæ fructus non perueniet? Purpura uiri utemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotijs: liberi nostri prætextis purpura togis utentur: magistratibus in colonijs municipijsque, hic Romæ infimo generi magistris uicorum, togæ prætextæ habendæ ius permit-

E temus: nec id ut uiui solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: fœminis duntaxat purpuræ usu interdicemus? & cum tibi uiro liceat purpura in ueste stragula uti, matremfamilias tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus speciosius instratus erit, quàm uxor uestita? Sed in purpura, quæ teritur, absumitur, iniustā quidem, sed aliquam tamen causam tenacitatis uideo: in auro uero, in quo præter manus precium nihil intertrimenti fit, quæ malignitas est? præsidium potius in eo est & ad publicos, & ad priuatos usus: sicuti experti estis. Nullam æmulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At Hercule uniuersis dolor & indignatio est, cum sociorum Latini nominis uxoribus uident ea concessa ornamenta, quæ sibi adempta sint: cum insignes eas esse auro & purpura: cum illas uehi per urbem, se pedibus sequi: tanquā

in

in illarum ciuitatibus, non in sua imperium sit. Virorũ hoc animos uulnerare posset: quid mulierculárum censetis, quas etiam parua mouent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona aut spolia bellica his contingere possunt: munditiæ, & ornatus, & cultus, hæc fœminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur: hunc mundũ muliebrem appellarunt maiores nostri. Quid aliud in luctu, quàm purpuram atque aurum, deponunt? quid, cum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiorem ornatum adijciunt? Scilicet si legem Oppiam abrogaueritis: non uestri arbitrij erit, si quid eius uetare uolueritis, quod nunc lex uetat. minus filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam saluis suis exuitur seruitus muliebris. & ipsæ libertatem, quàm uiduitas & orbitas facit, detestantur. In uestro arbitrio suum ornatum, quam in legis malunt esse. & uos in manu & tutela, non in seruitio debetis habere eas, & malle patres uos aut uiros, quàm dominos dici. Inuidiosis nominibus utebatur modo consul, seditionem muliebrem & secessionem appellando. id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Auentinum capiant. Patiendum huic infirmitati est quodcunque uos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis. Hæc cum contra legem, proque lege dicta essent: aliquanto maior frequẽtia mulierum postero die sese in publicum effudit: unoque agmine omnes Brutorum ianuas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quàm remissa intercessio à tribunis est. nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. annis XX post abrogata est, quàm lata. M. Porcius consul posteaquam abrogata est Oppia lex, extemplo XXV nauibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu conuenire iusso, & edicto per oram maritimam misso nauibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit ut ad portum Pyrenæi sequerentur, inde se frequenti classe ad hostes iturum. Præteruecti Ligustinos montes, sinusque Gallicum, ad diem quam edixerat, conuenerunt, inde Rhodam uentum, & præsidium Hispanorum, quod in castello erat, ui deiectum. ab Rhoda secundo uento Emporias peruentum. ibi copiæ omnes, præter socios nauales, in terram expositæ. Iam tunc Emporiæ duo oppida erant muro diuisa. unum Græci habebant à Phocæa, unde & Massilienses oriundi, alterum Hispani. sed Græcum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior à mari trium millia passuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab diuo Cæsare post deuictos Pompeij liberos adiecti. nunc in corpus unum confusi omnes, Hispanis prius, postremo & Græcis in ciuitatem Romanam adscitis. Miraretur quis, cum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam feræ & bellicosæ genti obiectos, quæ res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quàm inter ualidiores optime timor continet. Partem muri uersam in agros, egregie munitam habebant, una tantum in eam regionem porta imposita: cuius assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia ciuium in muris excubabat: neque moris tantum aut legis causa, sed quanta si hostis ad portas esset, obseruabant uigilia & circumibant cura. Hispanum neminem in urbem recipiebant, ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum oppidum uersa nunquam nisi frequentes, pars tertia fere, cuius proxima nocte uigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. causa exeundi hæc erat. commercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipsi ea quæ externa nauibus inueherentur, & agrorum exhibere fructus uolebant. huius mutui usus desiderium, ut Hispania urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quòd sub umbra Romanæ amicitiæ latebant, quam sicut minoribus uiribus quàm Massilienses, ita pari colebant fide. tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret ubi & quantæ hostium copiæ essent, ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. id erat forte tempus anni, ut frumentum in areis Hispani haberent. itaque redemptoribus uetitis frumentum parare, ac Romam dimissis, Bellum, inquit, se ipsum alet. profectus ab Emporijs agros hostium urit uastatque. omnia fuga & terrore complet. Eodem tempore M. Heluio decedenti ex ulteriore Hispania cum præsidio sex millium dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Iliturgi occurrerunt, uiginti millia armatorum fuisse

Valerius

A Valerius scribit: duodecim millia ex ijs cæsa: oppidum Illiturgi receptum, & puberes omneis interfectos. Inde ad castra Catonis Heluius peruenit. & quia tuta iam ab hostibus regio erat; præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus: & ob rē feliciter gestam ouans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: & signati bigatorum XVII millia XXIII, & Oscensis argēti CXX millia CCCCXXXVIII. Causa triumphi negādi senatui fuit, quod alieno auspicio & in aliena prouincia pugnasset. Cæterum biennio post redierat, cū prouincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo & graui morbo fuisset. itaque duobus modo mensibus ante Heluius ouans urbem est ingressus, quàm successor eius Q. Minucius triumpharet. Hic quoq; tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta, bigatorum LXXVIII millia, & Oscensis argenti CCLXXVIII millia. In

B Hispania interim consul haud procul Emporijs castra habebat. eò legati tres ab Ilergetū regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, uenerunt, querentes castella sua oppugnari: nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidio Romanus miles esset. V millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus uenisset, mansuros. Ad ea consul, moueri quidem se uel periculo eorum, uel metu dicere: sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, cum magna uis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi in dies expectet; diuidendo exercitum, minuere tuto uires posset. Legati ubi hæc audiuerunt, flentes ad genua consulis prouoluuntur. Orant, ne se in rebus tam trepidis deserat. quò enim se repulsos ab Romanis ituros? nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si coniurare cum cæteris uoluissent: nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis & auxilij sibi in Romanis

C esse. id si nullum sit, si sibi à consule negetur: deos hominesque se testes facere, inuitos & coactos se, ne eadem quæ Saguntini passi sunt patiantur, defecturos, & cum cæteris potius Hispanis quàm solos perituros esse. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. consulem nocte, quæ insecuta est, anceps cura agitare. nolle deserere socios, nolle minuere exercitum, quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. stat sententia non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ: socijs spem pro re ostentandam censet. sæpe uana pro ueris, maxime in bello ualuisse: & credentem se aliquid auxilij habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia & sperando atque audendo seruatum. Postero die legatis respondit: quanquam uereatur ne suas uires, alijs eas commodādo, minuat, tamen illorum se temporis ac periculi magis, quàm suis rationem habere. denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus iubet, ut cibum quem in naues im-

D ponant, mature coquant: nauesque in diem tertium expediri iussit: duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nunciare ea iubet: filium reguli comiter habendo, & muneribus apud se retinet. Legati non ante profecti, quàm impositos in naues milites uiderunt: id pro haud dubio iam nunciantes, non suos modo, sed etiam hostes fama Romani auxilij aduentantis impleuerunt. Consul ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est, reuocari ex nauibus milites iubet. ipse cum iam id tempus anni appeteret, quo geri res possent, castra hiberna mille passuum ab Emporijs posuit: inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa modico præsidio castris relicto, prædatū milites in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut & quàm longissime à castris procederent, & inopinantes opprimerēt. & exercebat ea res nouos milites, & hostium magna uis excipiebatur, nec iā egredi extra munimenta castellorum audebant. Vbi satis admodum & suorum & hostium animos est

E expertus, conuocari tribunos præfectosque, & equites omnes & centuriones iussit. Tempus, inquit, quod sæpe optastis, uenit, quo uobis potestas fieret uirtutem uestram ostendendi. adhuc prædonum magis, quàm bellantium militastis more. nunc iusta pugna hostes cum hostibus conferetis manus. non agros inde populari, sed urbium opes haurire licebit. Patres nostri cum in Hispania Carthaginiensium & imperatores ibi & exercitus essent; ipsi nullum imperatorem, nullos ibi ea milites haberent: tamen addere hoc in fœdere uoluerunt, ut imperij sui Iberus fluuius esset finis. nunc cum duo prætores, cum consul, cum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant; Carthaginiensium iam prope X. annis nemo in his prouincijs sit: imperium nobis citra Iberum amissum est. hoc armis & uirtute recuperetis oportet; & nationem rebellantem magis temere, quàm constanter

bellantem,

bellantem, iugum, quo se exuit, accipere rursus cogatis. In hunc modum maxime adhortatus pronunciat se nocte ad castra hostium ducturum. ita ad corpora curanda dimissi. Nocte media, cum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum, quem uellet, priusquam hostes sentirent, caperet: præter castra hostium circunducit: & prima luce acie instructa sub ipsum uallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari à tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. interim consul apud suos, Nusquam nisi in uirtute spes est, milites, inquit, & ego sedulo, ne esset, feci. inter castra nostra & nos, medij hostes: ab tergo hostium ager est. quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in uirtute spem positam habere. Sub hæc cohortes recipi iubet, ut barbaros simulatione fugæ eliceret. Id quod crediderat euenit. pertimuisse & cedere rati Romanos, porta erumpunt, & quantum inter castra sua & hostium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul, iam paratis ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam induxit. sed in dextro extemplo pulsi, cedentesq; trepidi etiam pediti terrorem intulere. quod ubi uidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circunduci iubet, & ab tergo se ostendere prius, quàm concurrerent peditum acies. Is terror obiectus hosti, rem metu Romanorum equitum inclinatam æquauit. tamen adeo turbati erant dextræ alæ equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit, & aduersos in hostem uerterit. ita & quandiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat: & iam ab dextera parte, unde terror & fuga cœperat, ægre Romanus resistebat. à sinistro cornu & ab fronte urgebantur barbari: & cohortes ab tergo instantes pauidi respiciebant. Vt emissis soliferreis falaricisque gladios strinxerunt, tum uelut redintegrata est pugna. non cæcis ictibus procul ex improuiso uulnerabantur: sed pede collato, tota in uirtute ac uiribus spes erat. Fessos iam suos consul ex secunda acie subsidiarijs cohortibus in pugnam inductis, accendit: noua acies facta: integri recentibus telis fatigatos adorti hostes, primum acri impetu uelut cuneo perculerunt: deinde dissipatos in fugam auerterunt: effusoque per agros cursu castra repetebantur. Vbi omnia fuga completa uidit Cato: ipse ad secundam legionē, quæ in subsidio posita erat, equo reuehitur: & signa præ se ferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere iubet. si quis extra ordinem auidius procurrit, & ipse interequitans sparo percutit, & tribunos centurionesque castigare iubet. Iam castra hostium oppugnabantur: saxisque & sudibus & omni genere telorum summouebantur à uallo Romani. ubi recens admota legio est, tum & oppugnantibus animus creuit, & infensius hostes pro uallo pugnabant. consul omnia oculis perlustrat; ut, quà minima ui resistatur, ea parte irrumpat. ad sinistram portam infrequentes uidet: eò secundæ legionis principes hastatosque inducit. Non sustinuit impetum eorum statio quæ portæ apposita erat. & cæteri postea quam intra uallum hostes uident, ipsis castris exuti signa armaque abijciunt. cæduntur in portis suomet ipsi agmine in arcto hærentes. secundani terga hostium cædunt, cæteri castra diripiunt. Valerius Antias supra XL millia hostium cæsa eo die scribit. Cato ipse haud sane detrectator laudum suarū multos cæsos ait, numerum non adscribit. Tria eo die laudabilia fecisse putatur: unum, quòd circunducto exercitu procul nauibus suis castrisque, ubi spem nisi in uirtute haberent, inter medios hosteis prælium commisit; alterum, quòd cohortes ab tergo hostibus obiecit: tertium, quòd secundam legionem, cæteris omnibus effusis ad sequendos hosteis, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum iussit. Nihil deinde à uictoria cessatum. cum, receptui signo dato, suos spolijs onustos in castra reduxisset paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. effusius, ut sparsis hostibus fuga, prædari sunt. quæ res non minus, quàm pugna pridie aduersa Emporitanos Hispanos accolasque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum ciuitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. quos omneis appellatos benigne, uinoque & cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra mouit. & quacunque incedebat agmen, legati dedentium ciuitates suas occurrebant. & cum Tarraconem uenit, iam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captiuique & Romani & socium ac Latini nominis uarijs casibus in Hispania oppressi, donum consuli à barbaris reducebantur. Fama deinde uulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum. & ad deuios montanos profecturum etiam, falso perlatum est. ad hunc uanum & sine auctore ullo rumorem Bergistanorum

A rum ciuitatis septem castella defecerunt. eos deducto exercitu consul sine memorando prælio in potestatem redegit. Haud ita multo post ijdem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt. Iterum subacti. sed non eadem uenia uictis fuit. sub corona ueniere omnes, ne sæpius pacem solicitarent. Interim P. Manlius prætor, exercitu uetere a Q. Minucio, cui successerat, accepto, adiuncto & Ap. Claudij Neronis ex ulteriore Hispania uetere itē exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine sua, obuiam ierunt agmini Romano. Eques immissus turbauit extemplo aciem eorum. pedestre prælium nullius ferme certaminis fuit. milites ueteres periti hostium belliq; haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamē ea pugna debellatum est. X millia Celtiberum mercede Turdetani conducunt, alienisq; armis parabant bellum. consul interim rebellione Bergistanorum ictus,
B cæteras quoque ciuitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. quam rem adeo ægre passi, ut multi mortem sibi met ipsi consciscerent: ferox gens, nullam uitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli renunciatum est, senatores omnium ciuitatum ad se uocari iussit. atque ijs, Non nostra, inquit, magis, quàm uestra refert, uos non bellare. siquidem id maiore Hispanorum malo, quàm exercitus Romani labore, semper adhuc factum est. id ut ne fiat, uno modo arbitror caueri posse, si effectum erit, ne possitis rebellare. uolo id quammollissima uia consequi. uos quoque in ea re consilio me adiuuate, nullum libentius sequar, quàm quod uosmet ipsi attuleritis. Tacentibus, spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. cum reuocati secundo quoque concilio tacuissent: uno die muris omnium dirutis, ad eos qui nondum parebant, profectus, ut in quanque regionem uenerat: omnes, qui circa incolebant, populos in deditio-
C nem accepit. Segesticam tantum, grauem atque opulentam ciuitatem, uineis, & pluteis cepit. Eo maiorem habebat difficultatem in subigendis hostibus, quàm qui primi uenerant in Hispaniam, quòd ad illos, tædio imperij Carthaginiensium, Hispani deficiebant: huic ex usurpata libertate in seruitutem uelut afferendi erant. & ita mota omnia accepit, ut alij in armis essent, alij obsidione ad defectionem cogerentur: nec nisi in tempore subuentum foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea uis animi atque ingenij fuit, ut omnia maxima minimaq; per se adiret, atque ageret; nec cogitaret modo, imperaretq;, quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret: nec in quenquam omnium grauius seueriusque, quàm in semetipsum, imperiū exerceret: parsimonia, & uigilijs, & labore cum ultimis militum certaret: nec quicquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperium, haberet. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab
D hostibus, sicut ante dictum est, faciebant. itaque eò consul, accersitus literis prætoris, legiones duxit. Vbi eo uenit, (castra separatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo leuia prælia incursantes in stationes eorum Romani facere; semperq; uictores ex quamuis temere cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul, atque ijs trium conditionum electionem ferre iubet. primam, si transire ad Romanos uelint, & duplex stipendium accipere, quàm quantum à Turdetanis pepigissent. alteram, si domos abire, publica fide accepta: nihil eam rem noxæ futuram, quòd hostibus se Romanorum iunxissent. tertiam, si utique bellum placeat, diem locumq; constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita. concilium immistis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quicquam potuit. Cum incertum bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen haud secus, quàm
E in pace, ex agris castellisq; hostium Romani portabant: perinde sæpe munimenta eorum, uelut communi pacto commercio, priuatis inducijs ingredientes. consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit: primum prædatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde audito, Seguntiæ Celtiberum omneis sarcinas impedimentaq; relicta, eò pergit ducere ad oppugnandum. Posteaquam nulla mouentur re, persoluto stipendio non suis modo, sed etiam prætoris militibus, relictoq; omni exercitu, in castris prætorijs, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. defecere ad eum Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deuiam & siluestrem gentem, cum insita feritas continebat in armis: tum conscientia, dum consul exercitusq; Turdulo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum.

Igitur

Igitur ad oppidum eorum oppugnandum consul ducit non Romanas modo cohortes, sed iuuentutem etiam merito infensorum ijs sociorum. Oppidum longum in latitudinem haud quaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde ferme passus constituit signa. ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit eis, ne se ex eo loco ante mouerent, quàm ipse ad eos uenisset. cæteras copias ad ulteriorem partem urbis circunducit. maximum ex omnibus auxilijs numerum Suessetanæ iuuentutis habebat. eos ad murum oppugnandum subire iubet. Quorum ubi arma signaq; Lacetani cognouere: memores, quàm sæpe in agro eorum impune persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent, fugassentq;: patefacta repente porta, uniuersi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum, Suessetani tulere. quod posteaquam, sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam uidit, equo citato super murum hostium ad cohortes aduehitur: atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, quà silentium ac solitudo erat, in urbem inducit: priusq; omnia cepit, quàm se reciperent Lacetani. mox ipsos nihil præter arma habentes in deditionem accepit. Confestim inde uictor ad Vergium castrum ducit. Receptaculum id maxime prædonum erat: & inde incursiones in agros pacatos prouinciæ eius fiebant. Transfugit inde ad consulē princeps Vergistanus: & purgare se ac populares cœpit, non esse in manu ipsis rempublicam. prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse. consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur abfuisset, causa, iussit. cum se muros subisse cerneret, intentosq; prædones ad tuenda mœnia esse: tum uti cum suæ factionis hominibus meminisset arcem occupare. Id, uti præceperat, factum. repente anceps terror, hinc muros ascendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumuasit. Huius potitus loci consul eos qui arcem tenuerāt, liberos esse cum cognatis, suaq; habere iussit: Vergistanos cæteros quæstori ut uenderet imperauit: de prædonibus supplicium sumpsit. Pacata prouincia, uectigalia magna instituit ex ferrarijs argentarijsq;, quibus tum institutis locupletior in dies prouincia fuit. Ob eas res gestas in Hispania, supplicationem in triduum Patres decreuerunt. Eadem æstate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Baiorum exercitu propter Litanam siluam signis collatis secundo prælio conflixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur. cæteri omisso bello in uicos suos atq; agros dilapsi. consul reliquum æstatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, restituitq; quæ in ijs oppidis bello diruta fuerant. Cum hic status rerum in Italia Hispaniaq; esset, T. Quinctio, in Græcia ita hibernis actis, ut exceptis Aetolis, quibus nec pro spe uictoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, uniuersa Græcia simul pacis libertatisq; perfruens bonis, egregie statu suo gauderet: nec magis in bello uirtutem Romani ducis, quàm in uictoria temperantiam, iustitiamq;, & moderationem miraretur: senatusconsultum, quò bellum aduersus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. quo lecto Quinctius, conuentu Corinthum omnium sociarum ciuitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes conuenerunt, ita ut ne Aetoli quidem abessent, tali ratione est usus. Bellum aduersus Philippum non magis communi animo consilioq; Romani, & Græci gesserunt, quàm utrique suas causas belli habuerunt. nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum iuuando, nunc hic socijs nostris oppugnandis uiolauerat: & in uos talis fuit, ut nobis, etiam si nostrarum obliuisceremur iniuriarum, uestræ iniuriæ satis digna causa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex uobis pendet. refero enim ad uos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos, pati uelitis sub ditione eius esse: an æquum censeatis, nobilissimam, uetustissimamque ciuitatem in media Græcia sitam, repeti in libertatem: & eodem statu, quo cæteras urbes Peloponnesi & Græciæ esse. Hæc consultatio, ut uidetis, tota de re pertinente ad uos est, Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatæ Græciæ, unius ciuitatis seruitus non plenam nec integram gloriam esse sinit. Cæterum si uos nec cura eius ciuitatis, nec exemplum, nec periculum mouet, ne serpat latius contagio eius mali: nos æqui boniq; facimus. de hac re uos consulo, staturus eo, quod plures censueritis. Post orationem Romani imperatoris percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Cum legatus Atheniēsium, quantum poterat, gratijs agendis Romanorum in Græciam merita extulisset, imploratos auxilium aduersus Philippum tulisse opem, non rogatos ultro aduersus tyrannum Nabin offerre auxilium: indignatusque esset, hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium,

A calumniantium, cum fateri potius præteritorum gratiam deberent: apparebat incessi Aetolos. Igitur Alexander, princeps gentis, inuectus primum in Athenienses, qui libertatis quondam duces & auctores, assentationis propriæ gratia communem causam proderent: questus deinde Achæos, Philippi quondam milites, postremum ab inclinata eius fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, ut Argus habeant: Aetolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suas urbes agrosque fore deuicto Philippo, fraudari Echino, & Pharsalo: insimulauit fraudis Romanos, quod uano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem præsidijs tenerent: qui Philippo cunctanti deducere inde præsidia, obijcere semper soliti sunt, nunquam, donec Demetrias Chalcisq; & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: postremo, manendi in Græcia retinendiq; exercitus Argos & Nabin causam facerent. Deportarent legiones in Italiam:

B Aetolos polliceri, aut conditionibus & uoluntate sua Nabin præsidium Argis deducturum, aut ui atque armis coacturos in potestate consentientis Græciæ esse. Hac uaniloquentia primum Aristænum prætorem Achæorum excitauit. Ne isthuc inquit, Iupiter opt. max. siuerit, Iunoq; regina, cuius in tutela Argi sunt, ut illa ciuitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Aetolos præmium sit posita in eo discrimine, ut miserius à nobis recipiatur, quàm ab illo capta est. Mare interiectū ab istis prædonibus non tuetur nos T. Quincti: quid si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Græcorum habent, sicut speciem hominum: moribus ritibusq; efferatioribus, quàm ulli barbari, imo, quàm rapacissimæ beluæ, utuntur. Itaque uos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis: & ita res Græciæ constituatis, ut à latrocinio quoque Aetolorum satis pacata hæc relinquatis. Romanus cunctis undique increpantibus Aetolos, respon-

C sum se fuisse ijs dixit, nisi ita infensos omneis in eos uideret, ut sedandi potius, quàm irritandi, essent. contentum itaque opinione ea, quæ de Romanis Aetolisq; esset, referre se dixit, quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos. Cum omnes bellum decressent, auxilia ut pro uiribus suis quoque ciuitates mitterent, est hortatus. Ad Aetolos legatum etiam misit, magis ut nudaret animos, id quod euenit, quàm spe impetrari posse. Tribunis militum, ut exercitum ab Elati accerserent, imperauit. Per eosdem dies & Antiochi legatis de societate agentibus respondit, nihil se absentibus decem legatis sententiæ habere, Romam eundum ad senatum ijs esse. Ipse copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit. atque ei circa Cleonas Aristænus prætor cum X. millibus Achæorum, equitibus mille occurrit. & haud procul inde iunctis exercitibus posuerunt castra. Postero die in campum Argiuorum descenderunt: & quatuor ferre millia ab Argis locum castris capiunt.

D Præfectus præsidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, & uxoris eius frater. qui sub aduentum Romanorum, & utrasque arces, (nam duas habent Argi) & loca alia, quæ aut opportuna aut suspecta erant, ualidis præsidijs firmauit. sed inter agenda hæc pauorem iniectum aduentu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles erat Argiuus, adolescens maioris animi, quàm consilij: qui primo iureiurando interposito, de præsidio expellendo cum idoneis colloquutus, dum uires adijcere coniurationi studet, incautior fidei æstimator fuit. colloquentem eum cum suis, satelles à præfecto missus cum accerseret, sensit proditum consilium esse: hortatusq; coniuratos, qui aderant, ut potius, quàm extorti morerentur, arma secum caperent; atque ita cum paucis in forum ire pergit clamitans, ut qui saluam rempublicam uellent, auctorem, & ducem se libertatis sequerentur. Haud sane mouit

E quenquam: quia nihil usquam spei propinquæ, nedum satis firmi præsidij cernebant. Hæc uociferantem eum Lacedæmonij circunuentum cum suis interfecerunt. comprehensi deinde quidam & alij, ex ijs occisi plures, pauci in custodiam coniecti. multi proxima nocte funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt. Quinctius affirmantibus ijs, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, & si propius castra admouerentur, non quieturos Argiuos: misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedemonijs prælium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. & castra eo ipso loco ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid noui motus oriretur. postea-

quam

A tura, & equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut ab tergo hostem aggrederetur. postea quam extremum agmen præterijt, tum ab oppido, eodem, quo pridie eruperant, tumultu pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogebat: qui ad id quod futurum erat, non inopinatum accideret, præparatis suorum animis, signa extemplo conuertit, totumque in hostem agmen circumegit. itaque uelut rectæ acies concurrissent, iustum aliquandiu prælium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt. quæ minus infida, ac trepida fuisset, ni Achæi locorum prudentes institissent. hi & cædem ingentem ediderunt, & dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra. inde cum perpopulatus omnia circumiecta urbi frequentis & amœni agri loca esset, nullo iam hostium porta excedente, mouit castra ad flumen B Eurotam. inde uallem Taygeto subiectam, agrosque ad mare pertinentes euastat. Eodem fere tempore L. Quinctius maritimæ oræ oppida partim uoluntate, partim metu aut ui recepit. certior deinde factus, Cytheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmonijs receptaculum esse, nec procul à mari castra Romana abesse, omnibus id copijs aggredi constituit. Erat eo tempore ualida urbs & multitudine ciuium incolarumque, & omni bellico apparatu instructa. In tempore Quinctio rem haud facilem aggredienti rex Eumenes & classis Rhodiorum superuenerunt. ingens multitudo naualium sociorum è tribus contracta classibus, intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis terra marique munitæ facienda opera erant, effecit. Iam testudinibus admotis murus subruebatur: iam arietibus quatiebatur. itaque una crebris ictibus euersa est turris: quodque circa muri erat, casu eius prostratum. & Romani simul à porC tu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes: simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin quà intenderant, penetrarent: sed tardauit impetum eorum spes obiecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbara. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat nuncium ad legatum Romanum, traditurum se urbem: & cum ad eam rem tempus & ratio conuenisset, à Gorgopa proditor interficitur, intentiusque ab uno urbs defendebatur: & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum superuenisset. Is cum supercilio haud procul distantis tumuli ab urbe instructam aciem ostendisset, & ex altera parte L. Quinctius ab operibus suis terra mariq. instaret: tū uera desperatio Gorgopam quoque coegit id consilij, quod in altero morte uindicauerat, capere. & pactus, ut abducere inde milites, quos præsidij causa habebat, liceret, tradidit D Quinctio urbem. Priusquam Cytheum traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenarijs militibus, & duobus millibus Argiuorum Lacedæmonem ad Nabin uenit. Nabis sicut primo aduentu Romanæ classis, & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat: sic parua spe cum acquieuisset, Gytheo ab suis retento: posteaquam id quoque traditum Romanis audiuit esse: cum ab terra omnibus circa hostibus, nihil spei esset: à mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum si paterentur legatos ad se mitti. qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem uenit nullis cum alijs mandatis, quàm ut tyranno colloqui cum imperatore liceret. Concilio aduocato, cum omnes dandum colloquium censuissent: dies locusq; constituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copijs sequentibus cum uenissent: relictis ibi in statione conspecta E utrinque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cũ fratre, & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristæno Achæorum prætore, tribunisq; militum paucis descendit. Ibi permisso ut seu dicere prius, seu audire mallet, ita cœpit tyrannus. Si ipse per me, T. Quincti, uosque qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem: tacitus euentum fortunæ meæ expectassem: nunc imperare animo nequiui, quin priusquam perirem, cur periturus essem, scirem. & hercule si tales essetis: quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet: in me quoque uobis quid faceretis, minus pensi esse non mirarer. nunc cum uos intueor, Romanos esse uideo, qui rerum diuinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis: cum me ipse respexi, eum esse spero, cui & publice, sicut cæteris Lacedæmonijs, uo-

 biscum

biscum uetustissimum fœdus sit, & meo nomine priuatim amicitia ac societas nuper Philippi renouata. Atenim ego eam uiolaui & euerti, quòd Argiuorum ciuitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem præbet. nam & ipsis uocantibus ac tradentibus urbem eam accepi, non occupaui: & accepi, cum Philippi partium, non in uestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quòd cum iam Argos haberem, societas mihi uobiscum conuenit: & ut uobis mitterem ad bellum auxilia, non ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At hercle in ea controuersia quæ de Argis est, superior sum, & æquitate rei, quòd uestram urbem, sed hostium: quòd uolentem, non ui coactam accepi: & uestra confessione, quòd in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Cæterum nomen tyranni & facta me premunt, quòd seruos ad libertatem uoco, quòd in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum: me, qualiscunque sum, eundem esse, qui fui cum tu ipse mecum, T. Quincti societatem pepigisti. tum me regem appellari à uobis memini: nunc tyrannum uocari uideo. itaque si ego nomen imperij mutassem, mihi meæ inconstantiæ, cum uos mutetis, uobis uestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem seruis liberatis auctam, & egentibus diuisum agrum attinet: possum quidem & in hoc me iure temporis tutari. iam feceram hæc, qualiacunque sunt, cum societatem mecum pepigistis, & auxilia in bello aduersum Philippum accepistis. sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo uos læsissem, aut uestram amicitiam uiolassem: sed illud, me more atque instituto maiorum fecisse. Nolite ad uestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. nihil comparare singula necesse est. uos à censu equitem, à censu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem subiectam esse illis uultis. noster legumlator non in paucorum manu remp. esse uoluit, quem uos senatum appellatis: nec excellere unum aut alterum ordinem in ciuitate: sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me ipse egisse, quàm pro patriæ sermone breuitatis, fateor. & breuiter peroratū esse potuit, nihil me, posteaquam uobiscum amicitiam institui, cur eius uos pœniteret, commisisse. Ad hæc imperator Romanus. Amicitia & societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope rege Lacedæmoniorum iusto ac legitimo facta est. cuius ius tyranni quoque, qui postea per uim tenuerunt Lacedæmone imperium, quia nos bella nunc Punica, nūc Gallica, nunc alia ex alijs occupauerant, usurparūt, sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. nam quid minus conueniret, quàm nos, qui pro libertate Græciæ aduersus Philippū gereremus bellū, cum tyranno instituere amicitiam? & eo tyranno, quàm qui unquam fuit, sæuissimo & uiolentissimo in suos? Nobis uero, etiam si Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque uindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges suas: quarum modo, tanquam æmulus Lycurgi, mentionem fecisti. An ut ab Iaso, & Bargylijs præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos & Lacedæmonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus, quæ titulum nobis liberatæ Græciæ, seruientes deforment? Atenim cum Philippo Argiui senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram uicem irascaris. satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in ea re, non ciuitatis, culpam esse: tam hercle, quàm in te tuoq; præsidio accersendo accipiendoq. in arcem, nihil sit publico consilio actum. Thessalos & Phocenses & Locrenses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse, tamen cum cæteram liberauerimus Græciam: quid tandem censes in Argiuis, qui insontes publici consilij sint, facturos? Seruorum ad libertatem uocatorum, & egentibus hominibus agri diuisi crimina ibi obijci dicebas: non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt præ ijs, quæ à te tuisq; quotidie alia super alia facinora eduntur? exhibe liberam concionem uel Argis, uel Lacedæmone, si audire iuuat uera dominationis impotentissimæ crimina. Vt omnia alia uetustiora omittam: quam cædem Argis Pythagoras iste, gener tuus, pene oculis meis edidit? quam tu ipse, cum iam prope in finibus Lacedæmoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus ciuibus tuis, in custodia te habiturum esse pronunciasti: iube uinctos produci, ut miseri parentes, quos falso lugent, uiuere sciant. Atenim ut iam ita sint hæc, quid ad uos Romani? Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc ijs, qui, ut liberare possent, mare traiecerunt, terra mariq́, gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, uestramq́. amicitiam ac societatem proprie non uiolaui. Quoties uis te id arguam fecisse? sed

sed

A sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia uiolatur? nempe his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te coniungas. Vtrunque a te factum est. nam & Messenem uno atque eodem iure foederis, quo & Lacedaemonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem ui atque armis cepisti: & cum Philippo hoste nostro non societatem solum, sed si dijs placet, affinitatem etiam per Philoclem praefectum eius pepigisti: & bellum aduersum nos gerens, mare circa Maleam infestum nauibus piraticis fecisti: & plures prope ciues Romanos, quàm Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorq́. Macedoniae ora, quàm promontorium Maleae, commeatus ad exercitus nostros portantibus nauibus fuit. Proinde parce sic fidem ac iura societatis iactare: & omissa populari oratione, tanquam tyrannus & hosti loquere. Sub haec Aristaenus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortu-
B nis suis consuleret. referre deinde nominatim tyrannos ciuitatum finitimarum coepit, qui deposito imperio, restitutaq́. libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter ciues senectutem egissent. His dictis inuicem, audirisq́., nox prope diremit colloquium. postero die Nabis Argis se cedere, ac deducere praesidium, quando ita Romanis placeret, & captiuos & perfugas redditurum dixit. aliud si quid postularent, scriptum ut ederent petijt: ut deliberare cum amicis posset. Ita & tyranno ad consultandum tempus datum est: & Quinctius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximae partis sententia erat, perseuerandum in bello esse, & tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Graeciae fore. satius multo fuisse, non moueri bellum aduersus eum, quàm omittimotum. & ipsum uelut comprobata dominatione firmiorem futurum., auctore iniusti imperij assumpto populo R. & exemplo multos in alijs ciuitatibus ad insidiandum li-
C bertati ciuium suorum incitaturum. Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. uidebat enim compulso intra moenia hoste, nihil praeter obsidionem restare: eam autem fore diuturnam. non enim Gytheum, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset: sed Lacedaemonem, ualidissimam urbem, uiris armisq́. oppugnaturos. unam spem fuisse, si qua, admouentibus exercitum, dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset: cum signa portis prope inferri cernerent, neminem se mouisse. Adijciebat & cum Antiocho infidam pacem Villium legatum inde redeuntem nunciare. multo maioribus, quàm ante, terrestribus naualibusq́. copijs in Europam eum transisse. si occupasset obsidio Lacedaemonis exercitum, quibus alijs copijs aduersus regem tam ualidum ac potentem bellum gesturos? Haec propalam dicebat. illa tacita suberat cura, ne nouus consul Graeciam prouinciam sortiretur, & incohati belli uictoria successori tradenda esset. Cum aduersus tenden-
D do nihil moueret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilij sui traduxit. Bene uertat, inquit. obsideamus Lacedaemonem, quādo ita placet. caeterum cum res tam lenta, quàm ipsi scitis, oppugnatio urbium sit, & obsidentibus prius saepe, quàm obsessis, taedium afferat: iam nunc hoc ita proponere uos animis oportet, hibernandum circa Lacedaemonis moenia esse. quae mora si laborem tantum, ac periculum haberet, & ut animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer uos. nunc impensa quoque magna eget in opera, in machinationes & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est, in commeatus nobis uobisq́. in hiemem expediendos. Itaque ne aut repente trepidetis, aut rem incohatam turpiter destituatis, scribendum ante uestris ciuitatibus censeo, explorandumq́., quid quaeque animi, quid uirium habeat. Auxiliorum satis superq́. habeo, sed quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. nihil iam
E praeter nudum solum ager hostium habet: ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis. Haec oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala conuertit: segnitiam, inuidiam & obtrectationem domi manentium aduersus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex priuato. uersis itaque subito uoluntatibus, facere quod è republica populi R. sociorumq́. esse crederet, imperatori permiserunt. Inde Quinctius adhibitis legatis tantum, tribunisq́. militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. Sex mensium induciae ut essent Nabidi, Romanisq́. & Eumeni regi, & Rhodijs. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius & Nabis, ut pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptae conditiones pacis editae Nabidi forent: ea dies ut in-

duciarum principium esset, & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis cæterisq. oppidis quæ in Argiuorum agris essent, præsidia omnia deducerentur, uacuaq. & libera traderentur Romanis, & ne quod inde mancipium regium, publicumve, aut priuatum educeretur: & si qua ante educta forent, dominis recte restituerentur. Naues quas ciuitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse nauem ullam, præter duos lembos, qui non plus, quàm sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas & captiuos omnibus socijs populi R. ciuitatibus redderet, & Messenijs omnia quæ comparerent, quæque domini cognoscerent. Exulibus quoque Lacedæmonijs liberos & coniuges restitueret, quæ earum uiros sequi uoluissent. inuita nequa exulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in ciuitates suas, aut ad Romanos transissent, ijs res suæ omnes recte redderentur. In Creta insula ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. ne quam societatem cum ullo Cretensium, aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Ciuitatibus omnibus quas ipse restituisset, quæq. se suaq. in fidem ac ditionem populi R. tradidissent, omnia præsidia deduceret, seq. ipse suosq. ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove agro conderet. Obsides ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset: filium in his suum: & talenta centum argenti in præsenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo. Hæc conscripta castris propius urbem motis Lacedæmonem mittuntur. nec sane quicquam eorum satis placebat tyranno, nisi quòd præter spem reducendorum exulum mentio nulla facta erat. maxime autem omnium ea res offendebat, quòd & naues & maritimæ ciuitates ademptæ erant. fuerat autem ei magno fructui mare, omnem oram à Malea prædatorijs nauibus infestam habenti. iuuentutem præterea ciuitatum earum ad supplementum longe optimi generis militum habebat. Has conditiones, quanquam ipse in secreto uolutauerat cum amicis: uulgo tamen omnes fama ferebant, uanis ut ad cæteram fidem, sic ad secreta tegenda satellitum regiorum ingenijs. Non tam omnia uniuersi, quàm ea quæ ad quenque pertinerent, singuli carpebant. qui exulum coniuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tanquam amissuri, non redditiri, indignabantur. seruis liberatis à tyranno, non irrita modo futura libertas, sed multo fœdior, quàm fuisset ante, seruitus, redeuntibus in iratorum dominorum potestatem, ante oculos obuersabatur. mercenarij milites & pretia militiæ casura in pace ægre ferebant, & reditum sibi nullum esse in ciuitates uidebant infensas non tyrannis magis, quàm satellitibus eorum. Hæc inter se primo in circulis ferentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. quo tumultu cum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem aduocari iussit. ibi cum ea quæ imperarentur à Romanis, exposuisset: & grauiora atque indigniora quædam falso affinxisset, & ad singula nunc ab uniuersis, nunc à partibus concionis acclamaretur, interrogauit, quid se respondere ad ea, aut quid facere uellent? prope una uoce omnes nihil respondere bellum geri iusserunt: & pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere, & bene sperare iubentes, fortes fortunam adiuuare aiebant. His uocibus incitatus tyrannus, & Antiochum Aetolosq. adiuturos pronunciat, & sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, & in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio, & emissa iacula extemplo Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt. leuia inde prælia per quatriduum primum sine ullo satis certo euentu commissa. quinto die prope iusta pugna adeo pauentes in oppidum Lacedæmonij compulsi sunt, ut quidam milites Romani terga fugientium cædentes, per intermissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarint. Et tunc quidem Quinctius satis eo terrore coercitis excursionibus hostium, nihil præter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus, missis qui omnes nauales socios à Gytheo accerserent, ipse interim cum tribunis militum ad uisendum urbis situm mœnia circumuehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planisq. obiecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento obiectis tutabantur. Vbi satis omnia inspexit corona oppugnandum ratus, omnibus copijs (erant autem Romanorum sociorumq. simul peditum equitumq., simul terrestriumq. ac naualium copiarum ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alij scalas, alij ignem, alij alia, quibus non oppugnarent

A oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant. iussi clamore sublato subire undique omnes, ut, qua primum occurrerent, quave opem ferrent, adomnia simul pauentes Lacedæmonij ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diuisum. parte una à Phœbeo, altera à Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant, (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) aggredi iubet. Cum tantus undique terror urbem circumuasisset: primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuncios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuso undique pauore ita obtorpuit, ut nec dicere quod in rem esset, nec audire posset: nec inops modo consilij, sed uix mentis compos esset. Romanos primo sustinebant in angustijs Lacedæmonij, ternæq. acies tempore uno locis diuersis pugnabant. deinde crescente certamine, nequaquam erat prælium par. missilibus enim Lacedæmonij pugnabant, à quibus se & magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quòd B alij uani, alij leues admodum ictus erant. nam propter angustias loci, confertamq. turbam, non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spacium habebant: sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. itaque ex aduerso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis hærebant, à circumstantibus ex superioribus locis quidam uulnerati sunt: mox progressos iam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulæ quoque inopinantes perculerunt. sublatis deinde supra capita scutis, continuatisq. ita inter se, ut non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inserendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta subibant. & primo angustiæ paulisper sua hostiumq. refertæ turba tenuerunt. posteaquam in patentiorem uiam urbis, paulatim urgentes hostem, processere, non ultra uis eorum atque impetus sustineri poterant. Cum terga uertissent Lacedæmonij, & effusa fuga superiora peterent loca: Nabis quidem, ut capta urbe trepidans, C qua nam ipse euaderet, circunspectabat. Pythagoras cum ad cætera animo officioq. ducis fungebatur: tum uero unus, ne caperetur urbs, causa fuit. succendi enim ædificia proxima muro iussit, quæ cum momento temporis arsissent, ut adiuuantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta, nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos peruenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam maiorem, quàm periculum facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime impetus facientes recessere à muro: & qui iam intrauerant, ne incendio à tergo oriente intercluderentur à suis, receperunt sese. & Quinctius posteaquam quid rei esset, uidit: receptui canere iussit, ita iam à capta prope urbe reuocati redierunt in castra. Quinctius plus ex timore hostium, quàm ex re ipsa, spei nactus, per triduum insequens territauit eos, nunc prœlijs lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam, ne exitus ad D fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit. quem Quinctius primo aspernatus excedere castris iussit: deinde suppliciter orantem, aduolutumq. genibus tandem audiuit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum. dein cum ea uelut uana & sine effectu nihil proficerent, eò deducta res est, ut his conditionibus quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent: pecuniæq. & obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argiui nuncijs alijs prope super alios efferentibus, tantum non iam captam Lacedæmonem esse, erecti & ipsi, simul eo, quòd Pythagoras cum parte ualidissima præsidij excesserat, contempta paucitate eorum qui in arce erant, duce Archippo quodam præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, uiuum fide data emiserunt. Huic lætitiæ Quinctius superuenit, pace data tyranno, dimissisq. ab Lacedæmone Eumene & Rhodijs & L. Quinctio fratre ad classem. Læ E ta ciuitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala prætermissum, in aduentum Romani exercitus ducisq. indixerunt, præfeceruntq. ludis ipsum imperatorem. Multa erant quæ gaudium cumularent. reducti ciues ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosq; ante Nabis abduxerant. redierant, qui post compertam à Pythagora coniurationem, & cæde iam cœpta effugerant. libertatem ex longo interuallo, libertatisq. auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die uoce præconis libertas est Argiuorum. Achæis quantum restitui Argi in commune Achaiæ concilium lætitiæ afferebant: tantum serua Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrannus, non sincerum gau-

dium præbebant. Aetoli uero eam rem omnibus concilijs lacerare. Cum Philippo non ante deſitum bellari, quàm omnibus excederet Græciæ urbibus. tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat caſtris, cæterosq. nobiliſsimos ciues in exilio uicturos. Nabidis dominantis ſatellitem factum populum R. Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt qui non ex oppido proficiſcentem bellum geſſiſſe tyrannum tradant, ſed caſtris aduerſus Romana caſtra poſitis: diuq. cunctatum, cum Aetolorum auxilia expectaſſet, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores ſuos ab Romanis facto. eo prælio uictum, caſtriſq. exutum, pacem petiſſe, cum cecidiſſent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia eſſent. Eodem fere tempore & à T. Quinctio de rebus ad Lacedæmonem geſtis, & ab M. Porcio conſule ex Hiſpania literæ allatæ. utriuſque nomine ternos in dies ſupplicatio à ſenatu decreta eſt. L. Valerius conſul cum poſt fuſos circa Litanam ſiluam Boios quietam prouinciam habuiſſet, comitiorum cauſa Romam redijt: & creauit conſules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno ſecundi Punici belli conſules fuerant. Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelij, Merenda & Blaſio, & Cn. Domitius Ahenobarbus, & Sex. Digitus, & T. Iuuentius Thalna. Comitijs perfectis conſul in prouinciam redijt. Nouum ius eo anno à Ferentinatibus tentatum, ut Latini qui in coloniam Romanam nomina dediſſent, ciues Romani eſſent. Puteolos Salernumq. & Buxentum adſcripti coloni qui nomina dederant, cum ob id ſe pro ciuibus Romanis ferrent, ſenatus iudicauit, non eſſe eos ciues Romanos. Principio anni quo P. Scipio Africanus iterum, & Ti. Sempronius Longus conſules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam uenerunt. his extra urbem in æde Apollinis ſenatus datus eſt. pax quæ cũ T. Quinctio conueniſſet, ut rata eſſet, petierunt, imperaueruntq. De prouincijs cum relatum eſſet, ſenatus frequens in eam ſententiam ibat, ut, quoniam in Hiſpania & Macedonia debellatum foret, conſulibus ambobus Italia prouincia eſſet. Scipio ſatis eſſe Italiæ unum conſulem cenſebat, alteri decernendam Macedoniam eſſe. bellum graue ab Antiocho imminere. iam ipſum ſua ſponte in Europam tranſgreſſum: quid deinde facturum cenſerent, cum hinc Aetoli haud dubie hoſtes uocarent ad bellum, illinc Annibal, Romanis cladibus inſignis imperator, ſtimularet? Dum de prouincijs conſulũ diſceptatur, prætores ſortiti ſunt. Cn. Domitio urbana iuriſdictio, T. Iuuentio peregrina euenit: P. Cornelio Hiſpania ulterior, Sex. Digito citerior: duobus Cn. Cornelijs, Blaſioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam nouum exercitum tranſportari non placuit: eum qui eſſe tibi, reduci in Italiam à Quinctio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hiſpania eſſet. conſulibus ambobus Italiam prouinciam eſſe, & duas urbanas eò legiones ſcribere, ut dimiſſis quos ſenatus cenſuiſſet exercitibus, VIII omnino Romanæ legiones eſſent. Ver ſacrum factum erat priore anno, M. Porcio, & L. Valerio conſulibus. Id cum P. Licinius pontifex non eſſe recte factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegij patribus renunciaſſet: de integro faciendum arbitratu pontificum cenſuerunt, ludosq. magnos, qui una uoti eſſent, tanta pecunia, quanta aſſoleret, faciendos. Ver ſacrum uideri pecus, quod natum eſſet inter Kal. Martias, & pridie Kal. Maias, P. Cornelio Scipione, & Ti. Sempronio Longo conſulibus. Cenſorum inde comitia habita ſunt. creati cenſores Sex. Aelius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, principem ſenatus P. Scipionem conſulem, quem & priores cenſores legerant, legerunt. treis omnino ſenatores, neminem curuli honore uſum, prætierunt. gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quòd ludis Romanis ædilibus curulibus imperarunt, ut loca ſenatoria ſecernerent à populo. nam antea in promiſcuo ſpectabant. equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in ullum ordinem ſæuitum. atrium Libertatis, & uilla publica ab eiſdem refecta, amplificataq. Ver ſacrum, ludiq. uotiui, quos uouerat Ser. Sulpicius Galba conſul facti. Cũ ſpectaculo eorũ occupati animi omniũ eſſent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos homineſq. ſcelera Locris admiſſa in carcerem coniectus fuerat, comparauerat homines, qui pluribus ſimul locis urbis nocte incendia facerẽt, ut in conſternata nocturno tumultu ciuitate refringi carcer poſſet. ea res indicio conſciorum palam facta delataq. ad ſenatum eſt. Pleminius in inferiorem demiſſus carcerem eſt, necatuſq;. Coloniæ ciuium Romanorum eo anno deductæ ſunt Puteolos, Vulturnum,

AN. DLVI.

F G H I K

A Vulturnum, Liternum, treceni homines in singulas. Item Salernum, Buxentumq́. coloniæ ciuium Romanorum deductæ sunt. deduxere triumuiri, Ti. Semptonius Longus, qui tum consul erat: M. Seruilius, Q. Minucius Thermus. Ager diuisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item, in agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam ciuium Romanorum alij triumuiri, D. Iunius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Heluius deduxerunt. Tempsam item, & Crotonem ciuium Romanorum coloniæ deductę. Tempsanus ager de Bruttijs captus erat. Bruttij Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumuiri, Cn. Octauius, L. Aemilius Paullus, C. Plætorius Crotonem: Tempsam L. Cornelius Merula, & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia uisa eo anno Romæ sunt, alia nunciata. In foro & Comitio & Capitolio sanguinis guttæ uisæ sunt. & terra aliquoties pluit. & caput Vulcani arsit. nunciatum est, Interamnæ lac fluxisse, pueros ingenuos Arimini sine oculis ac na-
B so, & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & sacrificium nouendiale factum, quòd Adriani nunciauerant, in agro suo lapidibus pluuisse. In Gallia L. Valerius Flaccus pro cos., circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, & Boijs qui Dorulaco duce ad concitandos Insubtes Padum transgressi erant, signis collatis depugnauit. X millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega eius M. Porcius Cato ex Hispania triumphauit. tulit in eo triumpho argenti infecti XXV millia pondo, bigati centum uigintitria millia, Oscensis quingentà quadraginta: auri pondo mille quadringenta. militibus ex præda diuisit in singulos ducenos septuagenos æris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul in prouinciam profectus, in Boiorum primum agrum legiones duxit: Boiorix tum regulus eorum cum duobus fratribus, tota gente concitata ad rebellandum, castra locis idoneis posuit, ut appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset.
C consul ubi, quantæ copiæ, quanta fiducia esset hosti, sensit: nunciũ ad collegã mittit, ut, si uideretur ei, maturaret uenire, se tergiuersando in aduentum eius rem extracturum. Quæ causa consuli cunctandi, eadem Gallis, præterquam quòd cunctatio hostium animos faciebat, rei maturandæ erat, ut priusquam coniungerentur consulum copiæ, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud, quàm steterunt parati ad pugnam, si quis contra egrederetur. tertio subiere ad uallum, castraq́. ab omni simul parte aggressi sunt. consul extemplo arma capere milites iussit. armatos inde paulisper continuit, ut & stolidam fiduciam hosti augeret, & disponeret copias, quibus quæq́. portis erumperent. duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre iussæ. sed in ipso exitu ita conserti obstitere Galli, ut clauderent uiàm. Diu in angustijs pugnatum est, nec dextris magis gladijsq́. gerebatur res, quàm scutis corporibusq́. ipsis obnisi urgebant: Romani, ut signa foras efferrent: Galli, ut
D aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partem moueri acies potuerunt, quàm Q. Fictorius primi pili centurio, & C. Atinius tr. mil. quartæ hic, ille secundæ legionis (rem in asperis prælijs sæpe tentatam) signa adempta signiferis in hostes iniecerunt. dum repetunt enixe signum, priores secundani se porta eicere. Iam hi extra uallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, cum alius tumultus ab aduersa parte castrorum est exortus. in portam quæstoriam irruperant Galli: resistentesq́. pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Timpano fuit cognomen: & M. Atinium & P. Sempronium præfectos socium, & ducentos ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria missa à consule ad tuendam quęstoriã portam, & eos qui intra uallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore & quarta legio cum duabus extraordinarijs cohortibus porta eru
E pit. ita simul tria prælia circa castra locis distantibus erant, clamoresq́. dissoni ad incertos suorum euentus à præsenti certamine animos pugnantiũ auertebant. Vsque ad meridiem æquis uiribus, ac prope pari spe pugnatum est. labor & æstus mollia & fluida corpora Gallorũ, & minime patientia sitis, cum decedere pugna coegisset: in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosq́. cõpulerunt in castra. Signum inde receptui a consule datũ est. ad quod pars maior receperunt sese, pars certaminis studio, & spe potiundi castris hostiũ, perstitit ad uallum. eorum paucitate contempta Galli uniuersi ex castris erumpunt. fusi inde Romani, quæ imperio consulis noluerant, suo pauore ac terrore castra repetunt. ita uaria hinc atque illinc nunc uictoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad XI millia, Romanorum V millia sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese. Consul Placentiam le-

giones duxit. Scipionem alij cõiuncto exercitu cum collega, Boiorum Ligurumq́. agros populatum isse, quoad progredi siluæ paludesq́. passæ sint, scribunt: alij, nulla memorabili re gesta, comitiorum causa redijsse Romam. Eodem hoc anno T. Quinctius Elatiæ, quò in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus iure dicundo consumpsit, mutandisq́. ijs, quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum eius licentia in ciuitatibus facta erant, cum suæ factionis hominum uires augendo, ius ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conuentu edicto, uenit. ibi omnium ciuitatum legationes in concionis modum circumfusas est allocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum qui ante se in Macedonia fuissent, suisq́. rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita, præterquam cum ad mentionem Nabidis uentum esset. id minime conueniens liberanti Græciam uidebatur, tyrannum reliquisse, non suæ solum patriæ grauem, sed omnibus circa ciuitatibus metuendum, hærentem uisceribus nobilissimæ ciuitatis. Nec ignarus huius habitus animorum Quinctius, si sine excidio Lacædemonis fieri potuisset, fatebatur, pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse: nunc cum aliter, quàm ruina grauissima ciuitatis, opprimi non posset, satius uisum esse, tyrannum debilitatum, ac totis prope uiribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quàm intermori uehementioribus, quàm quæ pati posset, remedijs ciuitatem sinere, in ipsa uindicta libertatis perituram. Præteritorum commemorationi subiecit, proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse: Demetriadis Chalcidisq́. præsidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum, ipsis extemplo uidentibus, uacuam Achæis traditurum: ut omnes scirent, utrum Romanis an Aetolis mentiri mos esset, qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint: & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam unquam pensi fuisse. Reliquas ciuitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent, intelligantq́., quibus credendum & à quibus cauendum sit. libertate modice utantur. temperatam eam, salubrem & singulis & ciuitatibus esse: nimiam, & alijs grauem, & ipsis qui habeant, effrænatam & præcipitem esse. concordiæ in ciuitatibus principes & ordines inter se, & in commune omnes ciuitates consulerent. aduersus consentientes nec regem quenquam satis ualidum, nec tyrannum fore. discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, cum pars quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quàm ciui cedat. alienis armis partam, externa fide redditam libertatem, sua cura custodirent seruarentq́.: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret. Has uelut parentis uoces cum audirent, manare omnibus gaudio lacrymæ, adeo ut ipsum quoq; cõfunderẽt. dicentẽ Paulisper fremitus approbantiũ dicta fuit: monentiumq́. aliorum alios, ut eas uoces uelut oraculo missas in pectora animosq́. demitterẽt. silentio deinde facto, petijt ab ijs, ut ciues Romanos, siqui apud eos in seruitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores eius seruire. Omnes acclamarunt, gratias se inter cætera etiam ob hoc agere, quòd admoniti essent, ut tam pio ac necessario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum: quos Annibal, cum à suis non redimerentur, uenundederat. Multitudinis eorum argumentum est quod Polybius scribit, centum talentis eam rem Achæis stetisse: cum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. adijce nunc pro portione, quot uerisimile sit totam Græciam habuisse. Nõdum conuentus dimissus erat, cũ respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, seruatorem liberatoremq; acclamantibus, salutatis dimissisq́. eis, eadem qua uenerat uia Elatiam redijt. inde cum omnibus copijs Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum iubet, atque ibi se opperiri. inde nanque in animo esse exercitum in Italiam traijcere. & L. Quinctio fratri legato & præfecto classis scribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret. Ipse Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria præsidijs, conuentum ibi Euboicarũ ciuitatum habuit, commonitosq́;, in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur, deductoq́. præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide,

A de,pergit ire in Thessaliam,ubi non liberandæ modo ciuitates erant,sed ex omni colluione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modo uitijs ac uiolentia,& licentia regia turbati erant,sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia,nec conuentum,nec concilium ullum,non per seditionem ac tumultum, iam inde à principio ad nostram usque ætatem traducentes. A censu maxime & senatum & iudices legit, potentioremq. eam partem ciuitatum fecit, cui salua tranquillaq. omnia magis esse expediebat. Ita cum percensuisset Thessaliam, per Epirum Oricum, unde erat traiecturus, uenit. Ab Orico copiæ omnes Brundusium transportatæ: inde per totam Italiam ad urbem prope triumphantes,non minore agmine rerum captarum,quàm suo præ se acto uenerunt. Posteaquam Romam uentum est,senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est: triumphusq. meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphauit. die primo arma,tela, signaq. ærea & marmorea transtulit, plura Philippo adempta,quàm quæ ex

B ciuitatibus ceperat. secundo aurum argentumq., factum,infectumq., & signatum. infecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta LXX facti. uasa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea X. signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum. tetradrachmam uocant, trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, & clypeum unum ex auro totum: & Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti XIII. tertio die coronæ aureæ, dona ciuitatum, translatæ CXIIII, & hostiæ ductæ,& ante currum multi nobiles captiui obsidesq;,inter quos Demetrius,regis Philippi filius, fuit: & Armenes,Nabidis tyranni filius,Lacedæmonius. ipse deinde Quinctius in urbem est inuectus,milites secuti currũ frequentes,ut omni ex prouin

C cia exercitu deportato. his duceni quinquageni æris in pedites diuisi: duplex centurioni, triplex equiti. præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui seruitute exempti fuerant. Exitu huius anni Q. Aelius Tubero tribun. pleb. ex S. C. tulit ad plebem, plebesq. sciuit, ut Latinæ duæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum deduceretur. his deducendis triumuiri creati, quibus in triennium imperium esset: in Bruttios Q. Næuius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Aelius, L. Apustius, ea bina comitia Cn. Domitius, prætor urbanus, in Capitolio habuit. Aedes eo anno aliquot dedicatæ sunt. una Iunonis Sospitæ in foro olitorio, uota locataq. quadriennio ante à C. Cornelio consule Gallico bello censor idem dedicauit. altera Fauni. ædiles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius, qui prætor urbanus eam dedicauit. & ædem Fortunæ Primigeniæ

D in colle Quirinali dedicauit Q. Marcius Ralla, duumuir ad idipsum creatus. uouerat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius consul: locauerat idem censor, & in insula Iouis ædem C. Seruilius duumuir dedicauit. uota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore: ab eodem postea consule locata. Hæc eo anno acta. P. Scipio ex prouincia Gallia ad consules subrogandos rediit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula, & Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fuluius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messalla, L. Porcius Licinus, & C. Flamininus. Megalesia, ludos scenicos, C. Attilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horũ ædilium ludos Romanos primum senatus à populo secretus spectauit: præbuitq. sermones, (sicut omnis nouitas solet) alijs tandem quod multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini: alijs demptum ex dignitate

E populi, quicquid maiestati patrum adiectum esset, interpretantibus: & omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, & concordiæ & libertatis æque minuendæ esse. ad D. quinquagesimumsextum annum in promiscuo spectatum esse. quid repente factum, cur immisceri sibi in cauea patres plebem nollent? cur diues pauperem consessorem fastidiret? nouam & superbam libidinem ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam. Postremo ipsum quoque Africanum, quòd consul auctor eius rei fuisset, pœnituisse ferunt. Adeo nihil motum ex antiquo probabile est. ueteribus, nisi quæ usus euidenter arguit, stari malunt. Principio anni quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terræ motus ita crebri nunciabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum homines tæderet. nam neque senatus haberi, neque resp. administrari po- AN. DLVIII.

terat,

terat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. postremo decemuiris adire libros iussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia puluinaria supplicauerunt. edictumq. est, ut omnes qui ex una familia essent, pariter supplicarent. item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis quo die terræ motu nunciato feriæ indictæ essent, eo die alium terræ motum nunciaret. Prouincias deinde consules prius, tum prætores sortiti. Cornelius Galliam, Minucius Ligures, sortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fuluius Hispaniam ulteriorem. Nihil belli eo anno expectantibus consulibus literæ M. Cincij (præfectus is Pisis erat) allatæ: Ligurum XX millia armatorum, coniuratione per omnia conciliabula uniuersæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrasse. Itaque Minucius consul, cui Ligures prouincia euenerat, ex auctoritate patrum in Rostra ascendit: & edixit, ut legiones duæ urbanæ, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem decimum Arretij adessent. in earum locum, se duas legiones urbanas scripturum. item socijs, & Latini nominis magistratibus, legatisque eorum qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. ex ijs XV millia peditum, & quingentos equites pro numero cuiusque iuniorum descripsit: & inde è Capitolio protinus ire ad portam, & ut maturaretur res, proficisci ad delectum iussit. Fuluio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in supplementum, & quina millia socium Latini nominis, & duceni equites decreti: mandatumque prætoribus, ut ueteres dimitterent milites, cum in prouinciam uenissent. Cum milites qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adissent, uti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus causæ essent, quo minus militarent: eam rem literæ Ti. Sempronij discusserunt, in quibus scriptum erat, Ligurum XV millia in agrum Placentinum uenisse: & eum usque ad ipsa coloniæ mœnia, & Padi ripas cum cædibus & incendijs perpopulatos esse. Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare: ob eas res tumultum esse decreuit senatus, tribunos plebis non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum conuenirentur. adiecerunt etiam, ut socij nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelij, Ti. Sempronij fuissent, & dimissi ab ijs consulibus essent, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, & in quem locum edixisset Etruriæ, conuenirent: & uti L. Cornelius consul in prouinciam proficiscens, in oppidis agrisque quà iturus esset, si quos ei uideretur, milites scriberet armaretque, & duceret secum, dimittendiq. ei quos eorum, quandoq. uellet, ius esset. Posteaquam consules delectu habito profecti sunt in prouincias: tum T. Quinctius postulauit, ut de his quæ cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret: ea quæ si uideretur, auctoritate sua confirmaret. id eos facilius facturos, si legatorum uerba, qui ex uniuersa Græcia, & magna parte Asiæ, quiq. ab regibus uenissent, audissent. Hæ legationes à C. Scribonio, prætore urbano, in senatum introductæ sunt, benigneq. omnibus responsum. cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia, aut Lysimachiæ apud regem fuerant, delegata est. Quinctio mandatum, ut adhibitis ijs legatorum regis uerba audiret: responderetq. ijs, quæ ex dignitate, atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus & Hegesianax principes regiæ legationis erant. ex ijs Menippus ignorare se dixit, quidnam perplexi sua legatio haberet, cum simpliciter ad amicitiam petendam, iungendamq. societatem uenissent. esse autem tria genera fœderum, quibus inter se pacisceerentur amicitias ciuitates regesq. unum, cum bello uictis dicerentur leges. ubi enim omnia ei qui armis plus posset, dedita essent: quæ ex ijs habere uictos, quibus multari eos uelit, ipsius ius atque arbitrium esse. alterum, cum pares bello, æquo fœdere in pacem atque amicitiam uenirent. tunc enim repeti reddique per conuentionem res: & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. tertium esse genus, cum qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se iungendam coeant. eos neque dicere, neque accipere leges, id enim uictoris & uicti esse. ex eo genere cum Antiochus esset, mirari se, quòd Romani æquum censeant ei leges dicere, quas Asiæ urbium liberas, & immunes, quas stipendiarias esse uelint, quas intrare præsidia regia regemque uetent. cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse. Ad ea Quin-

ctius:

A ctius: Quoniam uobis distincte agere libet, & genera iungendarum amicitiarum enumerare ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuncietis amicitiæ cum populo Romano iungendæ, unam, si nos nihil quod ad urbes Asiæ attinet, curare uelit, ut & ipse omni Europa abstineat. alteram, si se ille Asiæ finibus non contineat, & in Europam transcendat, ut & Romanis ius sit Asiæ ciuitatum amicitias & rueri quas habeant, & nouas complecti. Enimuero id auditu etiam dicere indignum esse Hegesianax, Thraciæ & Chersonesi urbibus arceri Antiochum, quæ Seleucus, proauus eius, Lysimacho rege bello uicto, & in acie cæso, per summum decus parta liquerit: pari cum laude eadem ab Thracibus possessa, partim armis receperit Antiochus: partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, & reuocatis cultoribus frequentauerit, & quæ strata ruinis atque incendijs erant, ingentibus impensis ædificauerit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione ita parta, ita re-
B cuperata deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, quæ nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum, sed quæ impetrata gloriæ sibi, non pudori sit. Ad hæc Quinctius, Quando quidem, inquit, honesta pensamus: sic, ut aut sola, aut prima certe pensari decet principi orbis terrarum populo, & tanto regi: utrum tandem uidetur honestius, liberas uelle omneis, quæ ubique sunt, Græciæ urbes, an seruas & uectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proauus belli iure habuerit, auus paterque nunquam usurpauerint, pro suis eas repetere in seruitutem: & populus Romanus susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere, fidei constantiæq. suæ ducit esse: sicut à Philippo Græciam liberauit: ita & ab Antiocho Asiæ urbes, quæ Graij nominis sint, liberare in animo habet. neque enim in Aeolidem Ioniamque coloniæ in seruitutem regiam missæ sunt, sed stirpis augendæ causa, gentisq. uetustissimæ per orbē terra-
C rum propagandæ. Cum hæsitaret Hegesianax, nec inficiari posset honestiorem causam libertatis, quàm seruitutis, prætexi titulo: Quin mittimus ambages? inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. alteram ex duabus conditionibus, quæ modo diserte à Quinctio datæ sunt, legite, aut supersedete de amicitia agere. Nos uero, inquit Menippus, nec uolumus, nec possumus pacisci quicquam, quo regnum Antiochi minuatur. Postero die Quinctius legationes uniuersas Græciæ Asiæq. cum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus Romanus, qualique Antiochus erga ciuitates Græciæ essent, postulata & sua & regis exposuit. Renunciarent ciuitatibus suis, populum Romanum, qua uirtute, quaque fide libertatem eorum à Philippo uindicauerit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa, uindicaturum. Tum Menippus deprecari & Quinctium & patres instituit, ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent.
D tempus & sibi sumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, cum renunciatæ conditiones essent, & impetraturum aliquid, aut pacis causa consensurum. Ita integra dilata res est. Legatos mitti ad regem eosdem qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Aelium. Vix dum ij profecti erant, cum à Carthagine legati, bellum haud dubie parare Antiochum Annibale ministro attulerunt: iniecerunt que curam, ne simul & Punicum bellum excitaretur. Annibal patria profugus peruenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: & erat apud regem in magno honore, nulla alia arte: nisi quòd uolutanti diu consilia de Romano bello, nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia eius una atque eadem semper erat, ut in Italia bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem præbituram externo hosti. si nihil ibi moueatur, liceatque populo Romano uiribus & copijs Italiæ extra Italiam bellum gerere: neque
E regem, neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas naues, XVI millia peditum, mille equites deposcebat. ea se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere, & Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. si illi cunctentur: se aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum cæteris omnibus transire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere, neque traijcientem, & quod in speciem famamq. belli satis sit, paratum traijcere. In hanc sententiam cum adduxisset regem, præparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo casu intercepta palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam leuioribus ministerijs, partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit. edit nomi-

na

na eorum, quibus conuentis opus esset. instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obuersantem non prius amici, quàm inimici Annibalis, qua de causa uenisset, cognouerunt. Et primo in circulis conuiuijsq. celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam nihil actum esse dicere exilio Annibalis, si absens quoque nouas moliri res, solicitandoq. animos hominum, turbare statum ciuitatis posset. Aristonem quendam Tyrium aduenam, instructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege uenisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, & in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset. Conclamauere omnes, uocari Aristonem debere, & quæri quid uenisset: & nisi expromeret, cum legatis Romam mitti. satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. priuatos suo periculo peccaturos. Rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxæ conseruandam esse. Vocatus Aristo purgare sese, & firmissimo propugnaculo uti, quod nihil literarum ad quenquam attulisset. cæterum nec causam aduentus satis expediebat, & in eo maxime hæsitabat, quòd cum Barchinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, alijs pro speculatore comprehendi iam & custodiri iubentibus, alijs negantibus tumultuandi causam esse. mali rē exempli esse, de nihilo hospites corripi. idem Carthaginiensibus & Tyri, & in alijs emporijs, in quæ frequenter commeent, euenturum. Dilata eo die res est. Aristo Punico ingenio inter Pœnos usus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianam magistratus prima uespera suspendit. ipse deinde tertia uigilia nauem conscendit & profugit. Postero die cum Sufetes ad ius dicendum consedissent: conspectæ tabellæ, demptæque & lectæ. scriptum erat, Aristonem priuatim ad neminem, publice ad seniores (ita senatū uocabant) mandata habuisse. Publicato crimine minus intenta de paucis quæstio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules & senatum deferrent, placuit, simul qui de iniurijs Massanissæ quererentur. Massanissa posteaquam & infames Carthaginienses, & inter seipsos discordes sensit, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu propter indicium eiusdem Aristonis populo suspecto, locum iniuriæ esse ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus est, & quasdam urbes uectigales Carthaginiensium sibi coegit stipendium pendere. Emporia uocant eam regionem. ora est minoris Syrtis, & agri uberis. una ciuitas eius Leptis: ea singula in dies talenta uectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem & totam infestam Massanissa, & ex quadam parte dubiæ possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat. & quia simul ad purganda crimina, & questum de se Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent suspicionibus, & de iure uectigalium disceptarent, legatos & ipse Romam misit. Auditi de Tyrio aduena primum Carthaginienses curam iniecere patribus, ne cum Antiocho simul & Pœnis bellandum esset. maxime ea suspicio crimen urgebat, quòd quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum, nec nauem eius custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari cœptum. Carthaginienses iure finium causam tutabantur: quòd intra eos terminos esset, quibus P. Scipio uictor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium, finisset, & cōfessione regis, qui cum Aphirem profugum ex regno suo cum parte Numidarum uagantem circa Cyrenas persequeretur; precario ab se iter per eum ipsum agrum, tanquam haud dubie Carthaginiensium iuris, petisset. Numidæ & de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant, & si quis ueram originem iuris exigere uellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? aduenis, quantum secto bouis tergo amplecti loci potuerint: tantum ad urbem communiendam precario datum. quicquid Byrsam sedem suam excesserint, ui atque iniuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos posse: non modo semper ex quo cœperint, sed ne diu quidem eos possedisse. per opportunitates nunc illos nunc reges Numidarum usurpasse ius: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cuius conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset: eius sinerent esse, nec se interponerent, quo minus qui possent, tenerent. Responderi legatis utriusque partis placuit: missuros se in Africam. qui inter populum Carthaginiensem & regem in re præsenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus, audita inspectaq. re, suspensa omnia, neutrò inclinatis sententijs, reliquere. Id utrū sua sponte fecerint, an quia

mandatum

A mandatum ita fuerit, non tam certum est, quàm uidetur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui. nam ni ita esset, unus Scipio uel notitia rei, uel auctoritate ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

EPITOME LIBRI XXXV.

P. SCIPIO Africanus legatus missus ad Antiochum, Ephesi cũ Annibale, qui se Antiocho iunxerat, collocutus est: ut si fieri posset, metum uitæ, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia cum quæreret, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet, respondit, Alexandrum Macedonum regem, quòd paruа manu innumerabiles exercitus fudisset: quodq. ultimas oras, quas uisere supra fidem humanam esset, peragrasset. quærenti deinde quem secundum poneret, inquit Pyrrhum: eo quòd castra metari docuisset: ad hæc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse: exequenti quem tertium diceret: semet dixit. ridens Scipio, quidnam tu diceres, si me, inquit, uicisses? tunc uero, inquit, me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem. Inter alia prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bouem Cn. Domitio consule locutum, Roma caue tibi, refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab Aetolis, qui & Philippum & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano solicitabant, à populo Romano desciuit, et bello aduersus Philopœmenem Achæorum prætorem gesto, ab Aetolis interfectus est. Aetoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus societate iuncta Antiochus Syriæ rex cum bellum Græciæ intulisset, complures urbes occupauit: inter quas Chalcidem, et totam Eubœam. Res præterea in Liguribus gestas, et apparatum belli ab Antiocho continet.

B

C

LIBER XXXV.

PRINCIPIO anni quo hæc gesta sunt: Sex. Digitius prætor in Hispania citeriore cum ciuitatibus iis, quæ post profectionem M. Catonis permultæ rebellauerant: crebra magis, quàm digna dictu, prælia fecit: & adeo pleraque aduersa, ut uix dimidium militum, quàm quòd acceperat, successori tradiderit. nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit: ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda prælia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defe-

D cerunt. Prætor hæc gesserat Scipio. Idem pro prætore Lusitanos peruastata ulteriori prouincia cum ingenti præda domum redeuntes in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octauam incerto euẽtu pugnauit, numero militum impar, superior aliis. nam & acie frequenti armatis aduersus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite aduersus fessos longo itinere concurrerat. tertia nanque uigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ accesserant: nec ulla quiete data, laborem uiæ prælium exceperat. itaque principio pugnæ uigoris aliquid in corporibus animisque fuit. & turbauerant primo Romanos. deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos Ioui, si fudisset cecidissetq. hostes, prætor uouit. tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus: deinde prorsus terga dedit. & cum institissent fugientibus uictores, ad XII millia hostium sunt cæsa: capti quingenti quadraginta, omnes ferme equites, & si-

E gna militaria capta centum triginta quatuor. De exercitu Romano septuaginta & tres amissi. Pugnatum haud procul Ilipa urbe est. eò uictorem opulentum præda exercitum P. Cornelius reduxit, ea omnis ante urbem exposita est: potestasque dominis suas res cognoscendi facta. cætera uendenda quæstori data. quòd inde effectum est, militi diuisum. nondum ab Roma profectus erat C. Flamininus prætor, cum hæc in Hispania gerebantur. itaque tam aduersæ, quàm secundæ res per ipsum amicosque eius magnis sermonibus celebrabantur. & tentauerat, quoniam bellum ingens in prouincia exarsisset, & exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pauoris ac fugæ accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam cum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adiecisset: eligeret ex omni numero sex millia & quingentos pedites,

& equites

& equites trecentos. ea se legione (nam in Sex. Digitij exercitu haud multum spei esse) rem gesturum. Seniores negare ad rumores à priuatis temere in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse. nisi quod aut prætores ex prouincijs scriberent, aut legati renunciarent; nihil rarum haberi debere. si tumultus in Hispania esset: placere tumultuarios milites extra Italiam scribi à prætore. Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarij milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam nauigasse delectus causa C. Flaminium scribit: & ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, uagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum prouinciarum delecti bus tertium in Hispania adiecisse. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas iam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli spemque prædæ, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quem edixerat ad conueniendum militibus, uenit. inde quadrato agmine ad Pisas duxit. & cum hostes mil le passuum ab oppido trans fluuium mouissent castra, consul urbem haud dubie seruatam aduentu suo est ingressus. Postero die & ipse trans fluuium quingentos fere passus ab hoste posuit castra. inde leuibus prælijs à populationibus agrum sociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, nouo milite, & ex multis generibus hominum collecto, necdum noto satis inter se, ut fidere alij alijs possent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: & abundantes militum numero, passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: & cum coacta uis magna pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum uicosque ageretur. Cum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit. ubi longe alia belli ratio, quàm cum Liguribus erat. consul in aciem exibat: hostes pugnam detrectabant: prædatumq. ubi nemo obuiam exiret, discurrebant Romani: Boij diripi sua impune, quàm tuendo ea conserere certamen, malebant. Postea quam omnia ferro ignique satis euastata erant, consul agro hostium excessit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boij, ubi egressum è finibus suis hostem sensere: sequebantur silenti agmine, locum insidijs quærentes. nocte prætergressi castra Romana, saltum, quà transeundum erat Romanis, insederunt. Id cum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus erat mouere castra, ne nox terrorem in tumultuario prælio augeret, lucem expectauit. & cum luce moueret, tamen turmam equitum exploratum misit. Posteaquam relatum est quantæ copiæ & in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conijci iussit, & triarios uallum circumijcere: cætero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem & Galli fecerunt, posteaquam apertas esse insidias, & recto ac iusto prælio, ubi uera uirtus uinceret, dimicandum uiderunt. Hora secunda ferme concursum est. sinistra sociorum equitum ala, & extraordinarij prima in acie pugnabant. præerant duo consulares legati, M. Marcellus, & Ti. Sempronius prioris anni consul. Nouus consul nunc ad prima signa erat: nunc legiones continebat in subsidijs, ne certaminis studio prius concurrerent, quàm datum signum esset. equites earum extra aciem in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum educere iussit: inde cum signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncius uenit a Ti. Sempronio Longo, non sustinere extraordinarios impetum Gallorum, & cæsos permultos esse: & qui superfint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnæ. Legionem alteram ex duabus, si uideretur, summitteret priusquam ignominia acciperetur. Secunda legio missa est, & extraordinarij recepti. tum redintegrata est pugna: cum & recens miles, & frequens ordinibus legio successisset: & sinistra ala ex prælio subducta est, dextera in primam aciem subijt. Sol ingenti ardore torrebat minime patientia æstus corpora Gallorum. densis tamen ordinibus nunc alij in alios, nunc in scuta incumbentes sustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animaduertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Liuium Salinatorem, qui præerat alarijs equitibus, quàm concitatissimos equos immittere iubet: & legionarios equites in subsidijs esse. Hæc procella equestris primo confudit & turbauit, deinde dissipauit aciem Gallorum, non tamen ut terga darent. obstabant duces, hastili bus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarij non patiebantur. Consul obtestabatur milites, ut paulum adniterentur, uictoriam in manibus esse. dum perturbatos, & trepidantes uiderent, instarent. si restitui ordines siuissent,

A sent, integro rursus eos prælio & dubio dimicaturos. Inferre uexillarios iussit signa. omnes connixi tandem auerterunt hostem, postquam terga dabant, & in fugam passim effundebantur: tum ad persequendos eos legionarij equites immissi. Quatuordecim millia Boiorum eo die cæsa sunt, uiui capti mille nonagintaduo, equites ducenti uigintiunus, tres duces eorum, signa militaria ducenta XII, carpenta LXIII. Nec Romanis incruenta uictoria fuit. supra quinque millia militum ipsorum aut sociorum sunt amissa, centuriones tres & XX, præfecti socium quatuor, & M. Genucius & M. Marcius, tribuni militum secundæ legionis. Eodem fere tempore duorum consulum literæ allatæ sunt: L. Cornelij de prælio ad Mutinam cum Boijs facto, & Q. Minucij à Pisis, comitia suæ sortis esse. cæterum adeo suspesa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum & damno reip. non possit. si ita uideretur patribus, mitterent ad collegam, ut is qui profligatum
B bellum haberet, ad comitia Romam rediret. si id agere grauaretur, quòd non suæ sortis id negotium esset: se quidem facturum quodcunque senatus censuisset. sed etiam atque etiam uiderent, si magis è rep. esset interregnum iniri, quàm ab se in eo statu relinqui prouinciam. Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegæ ad senatum missas deferrent ad eum: & nunciarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam ueniret: potius, quàm Q. Minucius à bello integro auocaretur, interregnum iniri passurum. Missi legati renunciarunt, L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam uenturum. De literis L. Cornelij, quas scripserat secundum prælium cum Boijs factum, disceptatio in senatu fuit, quia priuatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, fortunæ populi R. & militum uirtuti gratiam habendam, quod res bene gesta esset. consulis opera & militum aliquan-
C tum amissum, & hostium exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerat, elapsum. milites eo plures perisse, quòd tardius ex subsidijs qui laborantibus opem ferrent, successissent. hostes è manibus emissos, quòd equitibus legionarijs & tardius datum signum esset, & persequi fugientes non licuisset. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio delata est. instabat enim cura alia, quòd ciuitas fœnore laborabat: & cum multis fœnebribus legibus constricta auaritia esset, uia fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur ijs legibus, nomina transcriberent. ita libero fœnore obruebant debitores. cuius cernendi cum ratio quæreretur, diem finiri placuit, Fœneralia quæ proxime fuissent: ut qui post eam diem socij ciuibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur: & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor uellet legibus, ius creditori diceretur. Deinde posteaquam professionibus detecta est magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti, M.
D Sempronius tribunus pleb. ex auctoritate patrum plebem rogauit, plebesq. sciuit, ut cum socijs ex nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem quod cum ciuibus Romanis esset. Hæc in Italia domi militiæq. acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit, & per hiemem prælia aliquot nulla memoria digna aduersus latronum magis, quàm hostium excursiones, uario tamen euentu, nec sine militum iactura, sunt facta. Maiores res gestæ à M. Fuluio. Is apud Toletum oppidum cum Vaccæis Vectonibusq. & Celtiberis signis collatis dimicauit: exercitum earum gentium fudit fugauitq;: regem Hilermum uiuum cepit. Dum hæc in Hispania gerebantur, comitiorum iam appetebat dies. itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam uenit. Is in senatu cum de rebus à se gestis disseruisset, quoq. in statu prouincia esset: que-
E stus est cum patribus conscriptis, quòd tanto bello una secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus dijs immortalibus honos. postulauit deinde, ut supplicationem simul triumphumq. decernerent. Prius tamen, quàm relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorq. fuerat, literas eodem tempore dixit & consulis L. Cornelij ad senatum, & M. Marcelli ad magnam partem senatorum allatas esse inter se pugnantes: eoq. dilatam esse consultationem ut præsentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. itaque expectasse sese, ut consul, qui sciret ab legato suo aduersus se scriptum aliquid, cum ipsi ueniendum esset, duceret eum secum Romam: cum etiam uerius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quàm legato: nunc uideri esse amotum de industria, ne ea quæ scripsisset, præsens diceret, aut argueret coram: & si quid uani afferret, argui posset, donec ad

ad liquidum ueritas explorata esset. itaque nihil eorum quæ postularet consul decernendum in præsentia cēsere. Cum pergeret nihilo segnius referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantiq; sibi in urbem inuehi liceret, M. & C. Titinij tribuni plebis se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt. Censores erant priore anno creari Sex. Aelius Pætus, & C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. censa sunt ciuium capita CXLIII millia septingenta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana urbis inundauit. circa portam Flumentanam etiam collapsa quædam ruinis sunt. & porta Cœlimontana fulmine icta est, murusque circa multis locis de cœlo tactus. & Ariciæ, & Lanuuij & in Auentino lapidibus pluuit. & à Capua nunciatum est, examen uesparum ingens in forum aduolasse, & in Martis æde consedisse. eas collectas cum cura, & igni crematas esse. Horū prodigiorum causa decemuiri libros adire iussi, & nouendiale sacrum factum, & supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ virginis prope ædē M. Porcius Cato dedicauit, biennio postquā uouit. Eodē anno coloniam Latinam in agrū Thurinū triumuiri deduxerunt, Cn. Manlius Vulso. L. Apustius Fullo, Q. Aelius Tubero, cuius lege deducebatur. tria millia peditū iere C C C equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est: quo postea si uellent, nouos colonos adscribere possent. uicena iugera pedites, quadragena equites acceperunt. In exitu iam annus erat, & ambitio magis, quàm unquam alias, exarserat consularibus comitijs. multi & potentes petebant patricij, plebeijq., P. Cornelius, Cn. filius, Scipio, qui ex Hispania prouincia nuper decesserat magnis rebus gestis, & L. Quinctius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat: & Cn. Manlius Vulso: hi patricij. plebeij autem, C. Lælius, Cn. Domitius, C. Liuius Salinator, M. Acilius. sed omnium oculi in Quinctium Corneliumq. coniecti. nam & in unum locum petebant ambo patricij, & rei militaris gloria recens utrunque commendabat. Cæterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores. maior gloria Scipionis, & quo maior, eo propior inuidiam: Quinctij recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat quòd alter decimum iam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat: quæ res minus uerendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post deuictum Annibalem censorq; fuerat. in Quinctio noua, & recentia omnia ad gratiam erant. nihil nec petierat à populo post triumphum, nec adeptus erat. Pro fratre germano, non patruele, se petere aiebat, pro legato & participe administrati belli. se terra, fratrem mari rem gessisse. Is obtinuit, ut præferretur candidato quem Africanus fraterq. ducebant: quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente: quem tantum præiudicium senatus uirum è ciuitate optimum iudicatum, qui matrem Idæam Pessinunte uenientem in urbem acciperet. L. Quinctius & Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti, adeo ne in plebeio quidem consule, cum pro C. Lælio niteretur, Africanus ualuit. Postero die prætores creati L. Scribonius Libo, M. Fuluius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Aediliras insignis eo anno fuit M. Aemilij Lepidi, & L. Aemilij Paulli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt. porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto: alteram à porta Fontinali ad Martis aram, quà in campum iter esset, perduxerunt. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. extremo eius anni bis in magnum periculum res abducta est. nam & castra consulis oppugnata ægre sunt defensa: & non ita multo post per saltum angustum cum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. quà cum exitus non pateret, conuerso agmine redire instituit consul. & à tergo fauces saltus occupatæ à parte hostium erant: Caudinæq. cladis memoria non animis modo, sed prope oculis obuersabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. Eorum præfectus consuli pollicetur, se parte utra uellet cum suis erupturum. tantum uti diceret, utra pars frequentior uicis esset. in eos se impetum facturum, & nihil prius, quàm flammam tectis iniecturum, ut is pauor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, & discurrere ad opem ferendam suis. Collaudatum eum consul spe præmiorum onerat. Numidæ equos conscendunt, & obequitare stationibus hostium neminem lacessentes cœperunt. Nihil primo aspectu contemptius. equi hominesque paululi & graciles: discinctus & inermis eques

A eques, præterquam quòd iacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus rigida ceruice & extento capite currentium. Hunc contemptum de industria augentes, labi ex equis, & per ludibrium spectaculo esse. Itaque qui primo maxima intenti parati q., si lacesserentur, in stationibus fuerant: iam inermes, sedentes q. pars maxima spectabāt. Numidæ adequitare, dein refugere, sed propius saltum paulatim euehi: uelut quos, impotentes regendi, equi inuitos efferrēt. postremo subditis calcaribus per medias stationes hostium erupere, & in agrum latiorem euecti, omnia propinqua uiæ tecta incendunt: proximo deinde uico inferunt ignem: ferro flammaq. omnia peruastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium in uicis auditus, postremo seniores puerique. refugientes tumultum in castris fecerunt. itaque sine consilio, sine imperio pro se quisque currere ad sua tutanda: momentoq. tēporis castra relicta erant, & obsidione liberatus consul, quò intēderat, peruenit. Sed neque

B Boij, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatū erat, tam inimici infestiq. erant Romanis, quàm Aetolorum gens. Ii post deportatos ex Græcia exercitus primo in spe fuerant, & Antiochum in uacuam Europæ possessionem uenturum: nec Philippum aut Nabin quieturos. ubi nihil usquam moueri uiderunt: agitandum aliquid miscendumq. rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conquestus iniurias Romanorum, statumq. Aetoliæ, quòd omnium Græciæ gentium ciuitatumq. inhonoratissimi post eam uictoriam essent, cuius causa ipsi fuissent: legatos censuit circa reges mittendos: qui non solum tentarent animos eorum, sed suis quenque stimulis mouerent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum est missus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus ademptis maritimis ciuitatibus eneruatam tyrannidem dicere: inde militem, inde naues, naualesq. socios habuisse: inclusum suis prope muris Achæos uidere dominātes in Peloponneso, nunquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam quæ tum esset, prætermisisset: nullum exercitum Romanum in Græcia esse: nec propter Gytheum, aut maritimos alios Laconas dignam causam existimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rursum trāsmittant. Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur: ut cum in Græciam Antiochus traiecisset, conscientia uiolatæ per sociorum iniurias Romanæ amicitiæ, coniungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. erat etiam maior orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quàm tyrannus, detractus erat: quoq; plures ademptæ res. ad hoc uetusta regum Macedoniæ fama, peragratusq. orbis terrarum uictorijs eius gentis referebatur. Et tutum uel incœpto, uel euentu se consilium afferre. nam neque, ut ante se moueat Philippus, quàm Antiochus cum exercitu transierit in Græciam,

D & qui sine Antiocho aduersus Romanos Aetolosq. tandiu sustinuerit bellum, ei adiuncto Antiocho, socijs Aetolis, qui tum grauiores hostes, quàm Romani fuerint, quibus tandem uiribus resistere Romanos posse? Adijciebat de duce Annibale, nato aduersus Romanos hoste, qui plures & duces & milites eorum occidisset, quàm quot superessent. Hæc Philippo Nicander. Alia Dicearchus Antiocho, & omnium primum prædam de Philippo Romanorum esse dicere, uictoriam Aetolorum. & aditum in Græciam Romanis nullos alios, quàm Aetolos, dedisse: & ad uincendum uires eosdem præbuisse. deinde quantas peditum equitumq. copias præbituri Antiocho ad bellum essent: quæ loca terrestribus copijs, quos portus maritimis. Tum de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: paratum utrunque ad rebellandum esse: & primam quanque occasionem recuperandi ea quæ bello amisissent, arrepturos. Ita per totum simul orbem terrarum Aetoli Romanis

E concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt. Nabis extemplo circa omneis uicos maritimos dimisit ad seditiones in ijs miscendas, & alios principum donis ad suam causam perduxit: alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat. itaque extemplo & ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent fœderis eum Romani, denunciarentq., ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret, & auxilia ad Gytheum, quod iam oppugnabatur à tyranno, & Romam qui ea nunciarent, legatos miserunt. Antiochus rex ea hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo regi Aegypti filia in matrimonium data, cum Antiochiam se recepisset: per Ciliciam Tauro monte superato, extremo iam hiemis Ephesum peruenit.

nit. inde principio ueris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid absente se à tergo moueretur: ipse cum omnibus terrestribus copijs ad Pisidas, qui circa Selgam incolunt, oppugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius, & P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, iussi prius Eumenem adire, Eleam uenere: inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) ascenderunt. Cupidus belli aduersus Antiochum Eumenes erat: graue, si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens: eundem si motum bellum esset, non magis parē Romanis fore, quàm Philippus fuisset: & aut funditus sublatum iri: aut si pax uicto daretur, multa illi detracta, sibi accessura: ut facile deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset, etiam si quid aduersi casurum foret, satius esse Romanis socijs quamcunque fortunam subire: quàm solum aut imperium pati Antiochi: aut abnuentem ui atque armis cogi. Ob hæc, quantum auctoritate, quantum consilio ualebat, incitabat Romanos ad bellum. Sulpicius æger Pergami substitit. Villius cum Pisidiæ bello occupatum esse regem audisset: Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Annibale, qui tum ibi forte erat, sæpe congrederetur, ut animum eius & tentaret, si qua posset, & metum demeret, periculi ei quicquam ab Romanis esse. His colloquijs aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, uelut consilio petitum esset, ut uilior ob ea regi Annibal & suspectior ad omnia fieret. Claudius secutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit, eumq́. Ephesi collocutum cum Annibale. & sermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet, respondisse Alexandrum Macedonum regem: quòd parua manu innumerabiles exercitus fudisset; quodq́. ultimas oras, quas uisere supra spem humanam esset, peragrasset. quærenti deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum dixisse. castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegātius loca cepisse, præsidia disposuisse: artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italicæ gentes regis externi, quàm populi Romani tandiu principis in ea terra, imperium esse mallent. exequenti, quem tertium duceret, haud dubie semetipsum dixisse. tum risu oborto Scipionem subiecisse, quidnam tu diceres, si me uicisses? tum uero me, inquit, & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores esse. & perplexum Punico astu responsum, & assentationis genus Scipionem mouisse, quòd è grege se imperatorum uelut inæstimabilem secreuisset. Villius ab Epheso Apameam processit. eò & Antiochus audito Romanorum legatorum aduentu occurrit. Apameæ congressis disceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter Quinctium & legatos regis fuerat. mors nunciata Antiochi filij regis, quem missum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumq́. eius iuuenis desiderium. id enim iam specimen sui dederat ut si uita longior contigisset, magni iustiq́. regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorq́. omnibus erat: eo mors eius suspectior fuit, grauem successorem eum instare senectuti suæ patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministerijs facinorum acceptos regibus, ueneno sustulisse. Eam quoque causam clandestino facinori adijciebant, quòd cum Seleuco filio Lysimachiam dedisset: Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se per honorem eum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusq́. Romanus, ne alieno tempore incommodus obuersaretur, Pergamum concessit. rex Ephesum, omisso quod incohauerat bello, redijt. ibi per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorum eius erat, secreta consilia agitauit. Minio ignarus omnium externorum, uiresq́. æstimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quòd nihil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu iam experto eam minus prosperam, seu mœrore recenti confuso, professus Minio, se quæ pro causa esset dicturum, persuasit ut à Pergamo accerserentur legati. Iam conualuerat Sulpicius. itaque ambo Ephesum uenerunt. rex à Minione excusatus: & absente eo res agi cœpta est. Ibi præparata oratione Minio, Specioso titulo, inquit, uti uos Romani Græcarum ciuitatum liberandarum uideo. sed facta uestra orationi non conueniunt: & aliud Antiocho iuris statuistis, alio ipsi utimini. Qui enim magis Smyrnæi Lampsaceniq́. Græci sunt, quàm Neapolitani, & Rhegini,

A Rhegini,& Tarentini,à quibus stipendium,à quibus naues ex foedere exigitis? Cur Syracusas atque in alias Siciliæ Græcas urbes prætorem quotannis cum imperio & uirgis & securibus mittitis?nihil aliud profecto dicatis, quàm armis superatis uos ijs has leges imposuisse. Eandem de Smyrna & Lampsaco, ciuitatibusq. quæ Ioniæ aut Aeolidis sunt,causam ab Antiocho accipite. bello superatas à maioribus,& stipēdiarias ac uectigales factas, in Antiquum ius repetit. itaque ad hæc ei responderi uelim,si ex æquo disceptatur,& non belli causa quæritur. Ad ea Sulpicius,Fecit uerecunde, inquit Antiochus,qui si alia pro causa eius non erant quæ dicerentur,quemlibet ista,quàm se, dicere maluit. Quid enim simile habet ciuitatum earum,quas cōparasti causa? ab Rheginis & Neapolitanis & Tarentinis,ex quò in nostram uenerunt potestatem: uno & perpetuo tenore iuris semper usurpato, nunquam intermisso, quæ ex foedere debent, exigimus. Potesne tandem dicere,ut
B ij populi non per se, non per alium quenquam foedus mutauerint: sic Asiæ ciuitates,ut semel uenerunt in maiorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni uestri permansisse? & non alias earum in Philippi,alias in Ptolemæi fuisse potestate?alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasse? Nam si quòd aliquando seruicrunt temporū iniquitate pressi, ius post tot secula asserendi eos in seruitutem faciet: quid abest, quin actum nobis nihil sit, quod à Philippo liberauimus Græciam? & repetant posteri eius Corinthum,Chalcidem,Demetriadem, & Thessalorum totam gentem?Sed quid ego causam ciuitatum ago, quam ipsis agentibus & nos, & regem ipsum cognoscere æquus est? Vocari deinde ciuitatum legationes iussit, præparatas iam ante & instructas ab Eumene: qui, quantumcunque uirium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc postulationes inserit,æqua iniquis
C miscentes,è disceptatione altercationem fecerunt. itaque neque remissa ulla re,neque impetrata,æque ac uenerant,omnium incerti legati Romam redierunt. Rex dimissis ijs consilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius: quia quo quisque asperius aduersus Romanos locutus esset, eo spes gratiæ maior erat. alius superbiam postulatorum increpare, tanquam Nabidi uicto, sic Antiocho, maximo Asiæ regum, imponentium leges. quanquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, & patriam Lacedæmonem remissam: Antiocho si Smyrna & Lampsacus imperata faciant, indignum uideri. alij paruas, & uix dictu dignas belli causas tanto regi eas ciuitates esse, sed initium semper per ius iniusta imperandi fieri. nisi crederent, Persas, cum aquam terramq. ab Lacedæmonijs petierunt,gleba terræ & haustu aquæ eguisse. persimilem tentationem Romanis de duabus ciuitatibus agi. & alias ciuitates, simul duas iugum exuisse
D uidissent, ad liberatorem populum defecturas. si non libertas seruitute potior sit: tamen omni præsenti statu spem cuique nouandi res suas blandiorem esse. Alexander Acarnan in concilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: & tanquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, ut consilijs quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is tanquam non utrum bellandum esset, necne, consuleretur: sed ubi, & qua ratione bellum gereretur, uictoriam se haud dubiam proponere animo affirmabat, si in Europam transisset rex, & in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset. Iam primum Aetolos,qui umbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inuenturum, antesignanos ad asperrima quæque belli paratos. in duobus uelut cornibus Græciæ Nabin à Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argiuorum urbem, repetentem maritimas ciuitates,
E quibus eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent: à Macedonia Philippum,ubi primum bellicum cani audisset, arma capturum. nosse se spiritus eius, nosse animum: scire, ferarum modo, quæ claustris aut uinculis teneantur, ingenteis iamdiu iras eum in pectore uoluere. meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes deos solitus sit,ut Antiochum sibi darent adiutorem. cuius uoti si compos nunc fiat:nullam moram rebellandi facturum. tantum non cunctandum neque cessandum esse. in eo enim uictoriam uerti,si & loca opportuna,& socij præoccuparentur. Annibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos. Annibal non adhibitus in consilium,propter colloquia cum Villio suspectus regi,& in nullo postea honore habitus,primo eam contumeliam tacitus tulit:deinde melius esse ratus, & percunctari causam repentinæ alienatio

nis,& purgare se tempore apto, quæsita simpliciter iracundiæ causa, auditaq., Pater Amilcar, inquit, Antioche paruum admodum me, cum sacrificaret, altaribus admotum iureiurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani. sub hoc sacramento sex & XXX annos militaui: hoc me in pace patria mea expulit: hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicunque uires, ubi arma esse sciam, inueniam toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hostes. itaque si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quærant. odi, odioque sum Romanis. id me uerum dicere pater Amilcar, & dij testes sunt. proinde cum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Annibalem habeto. si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium cum quo deliberes, quærito. Non mouit modo talis oratio regem, sed etiam reconciliauit Annibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur. Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihil dum ad id bellum præter animos parabant. consulibus ambobus Italia prouincia decreta est: ita ut inter se compararent, sortirenturve, uter comitijs eius anni præesset: ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quò eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas legiones scriberet nouas, & socium ac Latini nominis XX millia, & equites DCCC. Alteri consuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset, & socium ac Latini nominis ex eodem exercitu pedites XV millia, & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum in supplementum, ut IIII millia peditum Romanorum scriberentur, & CL equites: & socijs eodem V millia peditum imperarentur, CCL equites. Cn. Domitio extra Italiam, quò senatus censuisset, prouincia euenit, L. Quinctio Gallia & comitia habenda. Prætores deinde prouincias sortiti M. Fuluius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam: L. Valerius Tappus Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum senatus consulto deinde plebis etiam scito permutatæ prouinciæ sunt. Atilio classis & Macedonia, Bæbio Bruttij decreti. Flaminio Fuluioq. in Hispanijs prorogatum imperium. Bæbio Tamphilo in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuissent: ut & socijs eodem millia peditum XV imperarentur, & quingenti equites. A. Atilius triginta naues quinqueremes facere iussus, & ex naualibus ueteres deducere, si quæ utiles essent, & scribere nauales socios. Et consulibus imperatum, ut ei duo millia socium ac Latini nominis, & mille pedites darent Romanos. Hi duo prætores & duo exercitus, terrestris naualisq. aduersus Nabin aperte iam oppugnantem socios populi R. dicebantur parari. cæterum legati ad Antiochum missi expectabantur, & priusquam ij redissent, uetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab urbe discedere. Pretoribus Fuluio & Scribonio, quibus ut ius dicerent Romæ, prouincia erat: negotium datum, ut præter eam classem cui Atilius præfuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priusquam consul prætoresq. in prouincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum causa. Capram sex hœdos uno fœtu edidisse, ex Piceno nunciatum est, & Arretij puerum natum unimanum, Amiterni terra pluuisse, Formijs portam murumq. de cœlo tacta, & (quod maxime terrebat consulem Cn. Domitium) bouem locutum, Roma caue tibi. Cæterorum prodigiorum causa supplicatum est: bouem cum cura seruari aliq., aruspices iusserunt. Tiberis infestiore, quàm priore impetu illatus urbi, duos pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam euertit. saxum ingens, siue imbribus, siue motu terræ leniore, quàm ut alioqui sentiretur, labefactatum, in uicum Iugarium ex Capitolio procidit, & multos oppressit. in agris passim inundatis pecua ablata: uillarum strages facta est. Priusquam L. Quinctius consul in prouinciam perueniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnauit: nouem millia hostium occidit: cæteros fusos fugatosq. in castra compulit. ea usque in noctem magno certamine oppugnata defensaque sunt. nocte clã profecti Ligures: prima luce Romanus uacua castra inuasit. prædæ minus inuentum est, quòd subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. ex Agro Pisano in Ligures profectus, castella uicosq. eorum igni ferroq. peruastauit. ibi præda Etrusca, quæ missa à populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reuerterunt. qui cum nihil, quod satis maturam causam belli haberet,

A beret, nisi aduersus Lacedæmonium tyrannum attulissent, quem & A[illegible] nunciabant contra fœdus maritimam oram Lacon[illegible] oppugnare: Atilius prætor cum classe missus est in Græciam ad socios tuendos [illegible], [illegible] ab Antiocho instaret, proficisci ambos in prouincias placuit. Dom[illegible]us ab Arimino, quia proximum [illegible] Quinctius per Ligures in Boios uenit. Duo consulum ag[illegible]ina diuersa late agrum hostium peruastarunt. Primo equites eoru[illegible] pauci cum præfectis, deinde uniuersus senatus, postremo in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat: ad mille quing[illegible]nti ad cons[illegible]les transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestæ. nam & C. Flaminius oppidum Litabrum munitum opulentumq. uineis expugnauit, & nobilem regulum Corribilonem uiuum cepit: & M. Fuluius pro cos. cum duobus exercitibus hostium duo secunda prælia fecit: oppida duo Hispanorum, Vesceliam Holonemq., & castella multa expugnauit. alia
B uoluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, & ibi duobus potitus oppidis, Nobilia & Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parua urbs erat: sed loco munita. eam cum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio uenit. cum his signis collatis prospere pugnauit: & fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit. Cæterum eo tempore minus ea bella quæ gerebantur, curæ patribus erant, quàm expectatio nondum cœpti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur: tamen rumores temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa ueris [illegible]iscebant. inter quæ allatum erat, cum in Aetoliam uenisset Antiochus extemplo classem eum in Siciliam missurum. Itaque senatus etsi prætorem Atilium cum classe miserat in Græciam: tamen quia non copijs modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos, T. Quinctium, & Cn. Octauium, & Cn. Seruilium, & P. Villium legatos in Græ-
C ciam misit: & ut M. Bæbius ex Bruttijs ad Tarentum & Brundusium promoueret legiones, decreuit: ut inde res si posceret, in Macedoniam traijceret: & ut M. Fuluius prætor classem nauium triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram, & ut cum imperio esset, qui classem, eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat) & ut idem prætor L. Valerio collegæ scriberet, periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam traijceret. itaque placere senatui, ad eum exercitum quem haberet, tumultuariorum militum ad XII millia pedites, & quadringentos equites scribere eu[illegible]: quibus oram maritimam prouinciæ, quà uergeret in Græciam, tueri posset. Eum delectum prætor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumiacentibus insulis habuit: oppidaq. omnia maritima, quæ in Græciam uersa erant, præsidijs firmauit. Addidit alimenta rumoribus aduentus Attali, Eumenis fratris: q[illegible]i nunciauit, Antiochum regem Hellespon-
D tum cum exercitu transisse, Aetolos ita se parare, ut sub aduentum eius in armis essent. Et Eumeni absenti, & præsenti Attalo gratiæ [illegible], & ædes liberæ, locus, lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equestria arma, & uasa ar[illegible]ntea centum pondo, & aurea uiginti pondo. Cum alij atque alij nunc[illegible] bellum i[illegible]stare aff[illegible]rent, ad rem pertinere uisum est, consules primo quoque tempore crea[illegible]i. itaque S. C. factum est, ut M. Fuluius prætor literas extemplo ad consulem mitteret, qui[illegible] ce[illegible]tior fieret, senatui placere, prouincia exercituq. tradito legatis, Romam reuerti eu[illegible], & ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul, & præmi[illegible]o edicto, Romam uenit. Eo quoq[illegible]e anno magna ambitio fu[illegible]t, quod patricij tres in unum locum petierunt, P. Cornelius C[illegible] F. Scipio, qui priore anno repulsa[illegible] tulerat, & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatum uiro tal[illegible], non ne[illegible]atum honorem appareret, consulatus datus est, additus ei de plebe col[illegible]ega, M. Acilius Glabrio. Postero
E die prætores creati L. Aemilius Paullus, M. Aemilius Lepidus, M. Iunius Brutus. A. Cornelius Mammula, C. Liuius, & L. Oppius. utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppi[illegible]s is erat, qui classem triginta nauium in Siciliam duxerat. Interim dum noui magistratus sortirentur prouincias, M. Bæbius à Brundusio cum omnibus copijs transire in Epirum est iussus, & circa Apolloniam copias continere, & M. Fuluio, prætori urbano, negotium datum est, ut quinqueremes nouas quinquaginta faceret. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis iam non differebat bellum, sed summa ui Gyrheum oppugnabat: & infestus Achæis, quòd miserant obsessis præsidium, agros eorum uastabat. Achæi non antea ausi capessere bellum, quàm ab Roma reuertissent le-

Atilius praetor cum classe mittitur in Graeciam.

in utraque Hispania res prospere gestae.

M. Fuluius Toletum cepit.

Attalus Romam venit

Aduersus Antiochum regem bellum undique apparatur.

gati, ut, quid senatui placeret, scirent: post reditum legatorum, & Sicyonem concilium edixerunt, & legatos ad T. Quinctium miserunt, qui consiliũ ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quinctij cunctationem iniecerunt, quibus auctor erat prætorem classemq́. Romanam expectandi. Cum principum alij in sententia permanerent, alij utendum eius, quem ipsi consuluissent, cõsilio censerent, multitudo Philopœmenis sententiam expectabat. prætor is tum erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate anteibat. Is præfatus, bene comparatum apud Aetolos esse, ne prætor, cum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret: statuere quamprimum ipsos quid uellent, iussit. prætorem decreta eorum cum fide & cura executurum, annixurumq́., ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pœniteret, nec belli. Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quàm si aperte suadendo, cupiditatem res gerendi ostendisset. itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus & ratio administrandi eius libera prætori permissa sunt. Philopœmen præterquam, quòd ita Quinctio placeret, & ipse existimabat classem Romanã expectandam, quæ à mari Gytheum tueri posset. sed metuens ne dilationem res non pateretur, & non Gytheum solum, sed præsidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur: naues Achæorum deduxit. Comparauerat & tyrannus modicam classem ad prohibenda si qua obsessis mari summitterentur præsidia, tres tectas naues, & lembos pristeisq́., tradita uetere classe ex fœdere Romanis, harum nouarũ nauium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, prouectos in altum quotidie remigem militemq́. simulacris naualis pugnæ exercebat: in eo ratus uerti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum, sicut terrestrium certaminum arte quemuis clarorum imperatorum uel usu uel ingenio æquabat: ita rudis in re nauali erat: Arcas mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quòd in Creta præfectus auxiliorum militauerat, ignarus. Nauis erat quadriremis uetus, capta annis quadraginta ante, cũ Crateri uxorem Nicæam à Naupacto Corinthum ueheret. huius fama motus, (fuerat enim nobile in classe regia quondam nauigium) deduci ab Aegio putrem iam admodum, & uetustate dilabentem iussit. Hac tum prætoria naue præcedente classem, cum in ea Patrensis Tiso præfectus classis ueheretur, occurrerunt à Gytheo Laconum naues: & primo statim incursu ad nouam & firmam nauem uetus, quæ per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, diuulsa est: captiq́. omnes qui in naui erant. cætera classis, prætoria naue amissa, quantum quæque remis ualuit, fugerunt. ipse Philopœmen in leui piscatoria naue fugit: nec ante fugæ finem, quàm Patras uentum sit, fecit. Nihil ea res animum militaris uiri, & multos experti casus imminuit: quin contra, si in re nauali, cuius esset ignarus, offendisset: eo plus in ea quorum usu calleret, spei nactus, breue id tyranno gaudium se effecturum affirmabat. Nabis cum prospera elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil iam à mari periculi fore, & terrestres aditus claudere opportune positis præsidijs uoluit. tertia parte copiarum ab obsidione Gythei abducta, ad Eliam posuit castra. Imminet is locus & Leucis & Acrijs: quà uidebantur hostes exercitum admoturi. Cum ibi statiua essent, & pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundinibus textas, fronde, quæ umbram modo præberet, texissent: priusquam in conspectum hostium ueniret Philopœmen, nec opinantem eum improuiso genere belli aggredi statuit. Nauigia parua in stationem occultam agri Argiui contraxit: in ea expeditos milites, cetratos plerosque cum fundis & iaculis & alio leui genere armaturæ imposuit. inde litora legens, cum ad propinquum castris hostium promontorium uenisset, egressus callibus notis nocte Eliam peruenit. & sopitis uigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum iniecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quàm hostium aduentum sentirent: & qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. ferro flammaq́. omnia absumpta. perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gytheum in maiora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit: & magna ui pecorum hominumq́. inde abrepta, priusquam à Gytheo tyrannus præsidium agris mitteret, discessit. Idem Tegeam exercitu contracto, concilioq́. eodem & Achæis & socijs indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuere principes, statuit: quoniam satis & suorum à pudore maritimæ ignominiæ restituti

A restituti animi,& hostium conterriti essent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo uno ratus ab obsidione Gythei hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gytheum expugnatum est. cuius rei ignarus Philopœmen castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedæmone) promouit. Et Nabis recepto Gytheo, cum expedito exercitu inde profectus, cum præter Lacedæmonem raptim duxisset: Pyrrhi (quæ uocant) castra occupauit: quem peti locum ab Achæis non dubitabat. inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias uiæ prope quinque millia passuum: cogebatur agmen ab equitibus, & maxime à parte auxiliorum, quòd existimabat Philopœmen tyrannum mercenarijs militibus, quibus plurimum fideret, à tergo suos aggressurum. Duæ res simul inopinatæ perculerunt eum: una, præoccupatus quem petebat locus: altera, quòd primo agmini occurrisse hostem cernebat: ubi cum per loca B confragosa iter esset, sine leuis armaturæ præsidio signa ferri non uidebat posse. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine locisq́. capiendis solertiæ, atque usus: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace ad id maxime animum exercuerat. Vbi iter quopiam faceret, & ad difficilem transitu saltum uenisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, cum solus iret, secum ipse agitabat animo: cum comites haberet, ab ijs quærebat: si hostis eo loco apparuisset: quid si à fronte, quid si ab latere, hoc aut illo, quid si à tergo adoriretur, capiendum consilij foret? posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, & tantummodo aptum uiæ, occurrere. quem locum ipse capturus esset, cogitando aut quærendo exequebatur, aut quot armatus. aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) usurus: quò impedimenta, quò sarcinas, quò turbam inermem reijceret: quanto ea, aut quali præsidio custodiret: & utrum pergere qua cœpisset ire, uia, an eam qua uenisset, repe-C tere melius esset: castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci: quà oppotuna aquatio, quà pabuli lignorumq́. copia esset: quà postero die castra mouenti tutum maxime iter, quæ forma agminis foret. His curis cogitationibusq́. ita ab ineunte ætate animum agitauerat, ut nulla ei noua in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares, & quos Tarentinos uocabant, equites binos secum trahentes equos ad prima signa misit: & iussis equitibus subsequi. super torrentem, unde aquari possent, rupem occupauit. eò impedimenta omnia, & calonum turbam collectam armatis circundedit, & pro natura loci castra communiuit. tabernacula statuere in asperis, & inæquabili solo, difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. ex eodem riuo utrinque cum præsidio leuis armaturæ aquati sunt: & priusquam, qualia in propinquis castris solent, contraheretur certamen, nox interuenit. postero die apparebat pu-D gnandum pro aquatoribus circa riuum esse. nocte in ualle à conspectu hostium auersa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit cetratorum. Luce orta Cretensium leuis armatura, & Tarentini equites super torrentem prælium commiserunt. Letemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenses, & hostium auxiliares, equitumq́. idem genus Tarentini præsidio aquatoribus erant, aliquandiu dubium prælium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus. procedente certamine, & numero uicere tyranni auxiliares: & quia ita præceptum à Philopœmene præfectis erat, ut modico edito prælio in fugam inclinarent, hostemq́. ad insidiarum locum pertraherent, effuse secuti fugientes per conuallem plerique & uulnerati & interfecti sunt, priusquam occultum hostem uiderent. Cetrati ita, quantum latitudo uallis patiebatur, instructi sederant, ut facile per interualla ordinum fugien-E tes suos acciperent. consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi, & in hostes inordinatos, effusos, labore etiam & uulneribus fessos impetum faciunt. nec dubia uictoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles, & haud paulo concitatiore cursu, quàm secutus erat, fugiens in castra est compulsus. multi cæsi capriq́. in fuga sunt. & in castris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani iussisset: loca magis, confragosa, & quacunque temere processisset, iniqua, quàm hostem metuens. Inde & ex fortuna pugnæ, & ex ingenio ducis coniectans, in quo tum is pauore esset, unum ex auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui comperto afferret, Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit mœnibus, progredi: ut intercluderent iter, ne aut tyrannus, cum uellet, receptum ad urbem haberet: aut commeatus

ab urbe in castra portarentur: simul etiam tentaturos, si quorum animi solicitari ad defectionem à tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quàm perculso metu relinquendi castra causam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro uallo iussit. ipse tanquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocyus ferri ad urbem iussit. Philopœmen posteaquam citatum agmen per angustam & procliuem uiam duci raptim uidit: equitatum omnem & Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi ubi hostes adesse, & à suis se desertos uiderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde posteaquam instructa acies tota Achæorum admouebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplo cetrati Achæorum in castra impetum faciunt, & diripiunt: cæteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod uix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Vt uero ad postremos prælium ortum est, clamorq. terribilis à tergo pauentium ad prima signa est perlatus, pro se quisque armis abiectis in circumiectas itineri siluas diffugiunt: momentoq. temporis strage armorum septa uia est, maxime hastis, quæ pleræque aduersæ cadentes, uelut uallo obiecto iter impediebant. Philopœmen utcunque possent, instare & persequi auxiliaribus iussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse grauius agmen uia patentiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi castris sub occasum solis positis, leuem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. qui ubi prima uigilia uenerunt, nunciantes tyrannum cum paucis ad urbem penetrasse, cæteram multitudinem inermem toto sparsam uagari saltu, corpora curare eos iubet. ipse ex cætera copia militum, qui, quia priores in castra uenerant, refecti & cibo sumpto & modica quiete erant, delectos, nihil præter gladios secum ferentes extemplo educit, & duarum portarum itineribus, quæ Pharin quæq. Barbosthenem ferunt, eos instruxit, qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedæmonij, quoad lucis superfuit quicquam, deuijs callibus medio saltu sese recipiebant. primo uespere ut lumina in castris hostium conspexere, è regione eorum occultis semitis se tenuerunt. ubi prætergressi ea sunt, iam tutum rati, in patenteis uias descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste, passim ita multi cæsi captiq. sunt, ut uix quarta pars de toto exercitu euaserit. Philopœmen incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta uastandis agris Laconum absumpsit: debilitatisq. ac prope fractis tyranni uiribus, domum redijt, æquantibus eum gloria rerum Achæis imperatori Romano, &, quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat: legati Romanorum circumire sociorum urbes soliciti, ne Aetoli partis alicuius animos ad Antiochum auertissent. minimum operæ in Achæis adeundis consumpserunt, quos, quia Nabidi infesti erant, ad cætera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere, allocutiq. concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habenda oratio fuit, quòd pars principum alienati à Romanis, totiq. Antiochi & Aetolorum erant: quia cum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumq. impositum remitti: inter cætera uana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisq. eius quidam omnia nouari Aetolorum Antiochiq. aduentu malebant. Aduersus eos ita disserendum erat, ne timorem uanum ijs demendo, spes incisa Philippum abalienaret, in quo plus ad omnia momenti, quàm in Magnetibus esset. Illa tantum commorata, cum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse: tum eam ciuitatem præcipue. ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exædificatam: ut præsens semper in oculis habendus esset dominus. cæterum nequicquam ea facta, si Aetoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & nouus & incognitus pro uetere & experto habendus rex esset. Magnetarchen summum magistratum uocant. is tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus negauit dissimulandum sibi & Magnetibus esse, quæ fama uulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus esse. & inter dicendi contentionem inconsultius euectus proiecit: tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re uera omnia ad nutum Romanorum fieri. Sub hanc uocem fremitus uariantis multitudinis fuit, partim assentientium, partim indignantium, dicere id ausum

cum.

A eum. Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad coelum tendens, deos testes ingrati, ac perfidi animi Magnetum inuocaret. hac uoce perterritis omnibus, Zeno ex principibus unus magnæ tum cum ob eleganter, actam uitam auctoritatis, tum quòd semper Romanorum haud dubie partis fuerat: ab Quinctio legatisque alijs flens petijt, ne unius amentiam ciuitati assignarent. suo quenque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia quæ hominibus sancta caraq. sint, T. Quinctio & populo Romano debere. nihil quenquam à dijs immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent, & in corpora sua citius per furorem sæuituros, quàm ut Romanam amicitiam uiolarent. Huius orationem subsecutæ multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Aetoliam profugit. Iam enim, & id magis in dies Aetoli defectionem nudabant, eoq. ipso forte tempore Thoas princeps legationis, quam

B miserant ad Antiochum, redierat: indeq. Menippum secum adduxerat, regis legatum: qui priusquam concilium ijs daretur, impleuerant omnium aures, terrestres naualesq. copias commemorando, ingentem uim peditum equitumq. uenire, ex India elephantos accitos: ante omnia, quo maxime moueri credebant multitudinis animos, tantum aduehi auri, ut ipsos emere Romanos possit. Apparebat, quid ea oratio in cōcilio motura esset. nam & uenisse eos, & quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur. & quanquam prope abscisa res erat, tamen non ab re esse Quinctio uisum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Aetolos, qui uocem liberam mittere aduersus regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem idonei uisi sunt, propter & ciuitatis dignitatē, & uetustam societatem cū Aetolis. ab ijs Quinctius petijt, ut legatos ad Panætholicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciauit legationem.

C Menippus post eum intromissus, optimum fuisse omnibus qui Græciam Asiamq. incolerent, ait, integris rebus Philippi, potuisse interuenire Antiochum, sua quenque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemq. Romanam peruentura. Nunc quoque, inquit (si modo uos quæ inchoastis, consilia constantes perducitis ad exitum) poterit dijs iuuantibus, & Aetolis socijs, Antiochus quanuis inclinatas Græciæ res restituere, in pristinam dignitatem. ea autem in libertate posita est, quæ suis stat uiribus, non ex alieno arbitrio pendet. Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi quæ uellent potestas facta est, mentione omni regis prætermissa, Romanæ societatis Aetolos, meritorumq. in uniuersam græciam T. Quinctij admonuerunt, ne temere eam celeritate nimia consiliorum euerterent. Consilia callida & audacia prima specie læta, tractatu dura, euentu tristia esse. legatos Romanos, & in ijs T. Quinctium haud procul inde abesse. dum integra omnia essent, uerbis potius de ijs quæ ambigerentur disceptarent, quàm Asiam, Europamq. ad funestum

D armarent bellum. Multitudo auida nouādi res, Antiochi tota erat, & ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maxime seniores auctoritate obtinuere, ut daretur ijs concilium. Hoc decretum Athenienses cum retulissent, eundum in Aetoliam Quinctio uisum est. aut enim moturum aliquid, aut omneis homines testes fore, penes Aetolos belli culpam esse, Romanos iusta ac prope necessaria sumpturos arma. Posteaquàm uentum est eò, Quinctius in concilio orsus à principio societatis Aetolorum cum Romanis, & quoties ab ijs fides mota fœderis esset, pauca de iure ciuitatum, de quibus ambigeretur, disseruit. Si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius, Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent, quàm populum Romanum cum Antiocho admistis Aetolis, non sine motu magno generis humani, & pernicie

E Græciç, dimicare? nec ullos prius cladem eius belli sensuros, quàm qui mouissent. Hæc nequicquam uelut uaticinatus Romanus. Thoas deinde, cæteriq. factionis eiusdem cum assensu omnium auditi, peruicerunt, ut ne dilato quidem concilio, & absentibus Romanis decretum fieret, quo accerseretur Antiochus ad liberandam Græciam, disceptandumque inter Aetolos & Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus prætor eorum. nam cum idipsum decretum posceret eum Quinctius: non ueritus maiestatem uiri, aliud in præsentia, quod magis instaret, præuertendum sibi esse dixit: decretum responsumque breui in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum. tantus furor illo tempore gentem Aetolorum, tantusq. magistratus eorum cœpit. Quinctius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quæque de Antiocho nihil per se ipsi moti, &

sedentes

sedentes expectare aduentum uiderentur regis, concilium quidem uniuersæ gentis post di F missos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita uocant sanctius concilium: ex delectis constat uiris) id agitabant, quonam modo res in Græcia nouarentur. Inter omneis constabat, in ciuitatibus principes & optimum quenque Romanæ societatis esse, & præsenti statu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia nouari uelle. Aetoli consilium uno die spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes, Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exul Eurylocus, de cuius fuga, causaq. fugæ ante dictum est: quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adiuuit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amiciq. & si eiusdem factionis erant, liberos & coniugem eius cum sordida ueste tenentes uelamenta supplicum concionem frequentem adire iubent, singulos uniuersosq. obtestan- G tes, ne insontem indemnatum consenescere in exilio finerent. Et simplices homines misericordia, & improbos seditiososq. immiscendi res tumultu Aetolico spes mouit. pro se quisque reuocari iubebant. His præparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) specie reducentis exulem hospitē profectus, die ac nocte ingens iter emensus, cū millia sex ab urbe abesset, luce prima tribus electis turmis, cætera multitudine equitum subsequi iussa, præcessit. postea quam portæ appropinquabat, desilire omnes ex equis iussit, & loris ducere equos, itineris maxime modo solutis ordinibus, ut comitatus magis præfecti uideretur, quàm præsidium. Ibi una ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusq. domum deduxit. mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. tum in domos missi, qui principes aduersæ factionis interficerent. Ita Deme- H trias Aetolorum facta est. Lacedæmone non urbi uis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat, quem spoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis cōpulsum, qui occupasset occidere, cū potius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, quòd fatigabat precibus, ut auxilia sibi, cum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, & & triginta delecti ex iuuentute equites. Iis a prætore Damocrito in concilio arcano gentis, de quo ante dictum est, denunciatum, ne se ad bellum Achaicum, aut rem ullam, quam sua quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse. quicquid Alexamenum res mouisset subiti consilij capere, ad id quamuis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exequendum parati essent: ac pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum missos à domo se scirent. Cum his ita præparatis Alexamenus ad tyrannum uenit, quem adue- I niens extemplo spei impleuit. Antiochum iam in Europam transisse: mox in Græcia fore, terras maria armis uiris completurum. non cum Philippo rem esse credituros Romanos. numerum iniri peditum, equitum, nauiumq. non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Aetolos toto suo exercitu paratos esse uenire Lacedæmonem, cum res poscat: sed frequentes armatos ostendere aduenienti regi uoluisse. Nabidi quoque & ipsi faciendum esse, ut quas haberet copias, non fineret sub tectis marcescere otio. sed educeret, & in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, & corpora exerceret. consuetudine leuiorem laborem fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundum fieri posse. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cœpere. Satellites tyranni media fere in acie consistebant. tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerunque Alexamenus erat, ante signa uectabatur, cornua extrema inuisens. in K dextero cornu Aetoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant, & qui uenerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi. mouendiq. eum quæ in rem esse uidebantur: nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi: mox inde, uelut imperato quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno uectatus, cum ad suos concessisset: tum equitibus à domo secum missis, Agenda, inquit, res est iuuenes, audendaq., quā me duce impigre exequi iussi estis. parate animos dextrasq., ne quis in eo quod me uiderit facientem, cesset. qui cunctatus fuerit, & suū consiliū in eo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse. Horror cunctos cepit: & meminerant cum quibus mandatis

A datis exiſſent. Tyrannus ab læuo cornu ueniebat. Ponere haſtas equites Alexamenus iubet,& ſe intueri. colligit & ipſe animum confuſum tantæ cogitatione rei. poſteaquam appropinquabat,impetum facit:& transfixo equo tyrannum deturbat.iacentem equites con fodiunt. multis fruſtra in loricam ictibus datis,tandem in nudum corpus uulnera peruenerunt, & priuſquam à media acie ſuccurreretur,expirauit. Alexamenus cum omnibus Aetolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis cuſtodes, cum res in oculis gereretur, pauor primo cepit: deinde poſteaquam abire Aetolorum agmen uidere, concurrunt ad relictum tyranni corpus. & ſpectatorum turba ex cuſtodibus uitæ, mortiſq́. ultoribus,eſt facta. nec mouiſſet ſe quiſquam, ſi extemplo poſitis armis uacata in concionem multitudo fuiſſet, & oratio habita tempori conueniens. frequentes inde retenti in armis Aetoli,ſine iniuria cuiuſquam. ſed ut oportuit in conſilio fraude cœpto,omnia in maturan B dam perniciem eorum qui fecerant,ſunt acta. Dux regia incluſus diem ac noctem in ſcrutandis theſauris tyranni conſumpſit. Aetoli uelut capta urbe, quam liberaſſe uideri uolebant in prædam uerſi. Simul indignitas rei, ſimul contemptus, animos Lacedæmonijs ad coeundum fecit. alij dicere, exturbandos Aetolos, & libertatem, cum reſtitui uideretur, interceptam repetendam. alij, ut caput agendæ rei eſſet, regij generis aliquem in ſpeciem aſſumendum. Laconicus eius ſtirpis erat puer admodum,educatus cum liberis tyranni.eũ in equum imponunt,& armis arreptis Aetolos uagos per urbem cædunt. tum regiam inuadunt. ibi Alexamenum cum paucis reſiſtentem obtruncant. Aetoli circa Chalciœcon (Mineruæ eſt templum æreum) congregati cæduntur. pauci armis abiectis, pars Tegeam, pars Megalopolin perfugiunt. ibi comprehenſi à magiſtratibus,ſub corona uenierunt. Philopœmen audita cæde tyranni profectus Lacedæmonem, cum omnia turbata metu inue- C niſſet euocatis principibus,& oratione habita,qualis habenda ab Alexameno fuerat,ſocietati Achæorum Lacedæmonios adiunxit: eo etiam facilius, quod ad idem forte tempus A. Atilius, cum quatuor & uiginti quinque remibus ad Gytheum acceſſit. Iiſdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem,pulſum opibus eorum,qui Romanæ ſocietatis erant, poſt T. Quinctij legatorumq́. aduentum, & Herodorum Cianum mercatorem,ſed potentem Chalcide propter diuitias, præparatis ad proditionem ijs,qui Euthymidæ factionis erant; nequaquam eãdem fortunam,qua Demetrias per Eurylocum occupata fuerat,habuit. Euthymidas ab Athenis(eum domicilio delegerat locum)Thebas primum, hinc Salganea proceſſit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco ſinu duo millia peditum,& Thoas ducentos equites, onerarias leues ad triginta habebat. eas cum ſexcentis peditibus Herodorus traijcere in inſulam Atalantam iuſſus: ut inde, D cum pedeſtres copias appropinquare iam Aulidi atque Euripo ſenſiſſet, Chalcidem traijceret. ipſi cæteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterant celeritate, Chalcidem ducebant. Mictio & Xenoclides,penes quos tum ſumma rerum,pulſo Euthymida, Chalcide erat,ſeu ipſi per ſe ſuſpicati, ſeu indicata re, primo pauidi, nihil uſquã ſpei, niſi in fuga ponebant: deinde poſteaquam reſedit terror, & prodi,& deſeri non patriam modo, ſed etiam Romanorum ſocietatem cernebant, conſilio tali animum adiecerunt. Sacrum anniuerſarium eo forte tempore Eretriæ Amarinthidis Dianæ erat,quod non popularium modo,ſed Caryſtiorum etiam cœtu celebratur. Eò miſerunt, qui orarent Eretrienſes Caryſtioſq́. ut & ſuarum fortunarũ in eadem inſula geniti miſererentur,& Romanam ſocietatem reſpicerent,ne ſinerent Aetolorũ Chalcidem fieri. Eubœam habituros,ſi Chalcidẽ habuiſſent.graues fuiſſe Macedonas dominos,multo minus tolerabiles futuros Aetolos. Ro E manorum maxime reſpectus ciuitates mouit, & uirtutem nuper in bello, & in uictoria iuſtitiam benignitatemq́. expertas. itaque quod roboris in iuuentute erat, utraque ciuitas armauit,miſitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani cum tradidiſſent: ipſi omnibus copijs tranſgreſſi Euripum, ad Salganea poſuerunt caſtra. inde caduceator primum,deinde legati ad Aetolos miſſi percunctatum, quo ſuo dicto facto ue ſocij atque amici ad ſe oppugnandos uenirent. Reſpondit Thoas,dux Aetolorum,non ad oppugnandos,ſed ad liberandos ab Romanis uenire ſeſe. ſplendidiore nunc eos catena, ſed multo grauiore uinctos eſſe, quàm cum præſidium Macedonum in arce habuiſſent. Se uero negare Chalcidenſes aut ſeruire ulli, aut præſidio cuiuſquam egere. Ita digreſſi ex colloquio legati ad ſuos. Thoas & Aetoli, ut qui ſpem omnem in eo, ut improuiſo opprimerent, habuiſſent: ad

ad iustum bellum oppugnationemq. urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares domum rediere. Euthymidas posteaquam castra populatium ad Salganea esse, profectosque Aetolos audiuit, & ipse à Thebis Athenas redijt. Et Herodorus cum per aliquot dies intentus ab Atalanta signum nequicquam expectasset: missa speculatoria naue, ut, quid moræ esset, sciret: posteaquam rem omissam à socijs uidit: Thronium, unde uenerat, repetit. Quinctius quoque his auditis a Corintho ueniens nauibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. placuit quingentos milites præsidij causa relinqui Chalcide ab Eumene rege, ipsum Athenas ire. Quinctius quò profectus erat, Demetriadem contendit, ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturã. & ut præsidij aliquid esset suæ partis hominibus, Eunomo prætori Thessalorũ scripsit ut armaret iuuentutem. & Villium ad Demetriadem præmisit ad tentandos animos: non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinæ societatis, rem aggressurus. Villius quinqueremi naue hostium portus est inuectus. Eò multitudo Magnetum omnis cum se effudisset: quæsiuit Villius, utrum ad amicos, an ad hostes sese uenisse mallent. Respondit Magnetarches Eurylochus, ad amicos uenisse eum: sed abstineret portu, & sineret Magnetas in concordia & libertate esse: nec per colloquij speciem multitudinem solicitaret. Altercatio inde, non sermo fuit, cum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesq. prædiceret clades: multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quinctium accusando. Ira irrito incepto Villius ad Quinctium sese recepit. At Quinctius, nuncio ad prætorem misso, ut reduceret domum copias, ipse nauibus Corinthum redijt. Abstulerunt me uelut de spatio, Græciæ res immistæ Romanis, non quia ipsas operæpretium esset perscribere: sed quia causæ fuerunt cum Antiocho belli. consulibus designatis (inde nanque diuerteram) L. Quinctius, & Cn. Domitius consules in prouincias profecti sunt: Quinctius in Ligures, Domitius aduersus Boios. Boij quieuerunt, atque etiam senatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (summa omnium mille & quingenti) consuli dediderunt sese. Ab altero consule ager Ligurum late est uastatus, castellaq. aliquot capta: unde non præda modo omnis generis cum captiuis parta, sed recepti quoque aliquot ciues socijq. qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatus consulto plebisq. scito. tria millia & septingenti pedites ierunt, trecenti equites. triumuiri deduxerunt eos, Q. Næuius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quinadena iugera agri data in singulos pedites sunt: duplex equitibus. Bruttiorum proxime fuerat ager. Bruttij ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutior alter, sed segnior. terra dies duodequadraginta mouit. per totidem dies feriæ in solicitudine ac metu fuere. in triduum eius rei causa supplicatio habita est. alter non pauor uanus, sed uera multorum clades fuit. incendio à foro Boario orto diem noctemq. ædificia in Tiberim uersa arsere, tabernæque omnes cum magni pretij mercibus conflagrauerunt. Iam fere in exitu annus erat, & in dies magis fama de Antiochi bello & cura patribus crescebat. itaque de prouincijs magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari cœptum est. Decreuere, ut consul Italia, & quo co[illegible]suisset, (iam esse bellum aduersus Antiochum regem omnes sciebant) prouinciæ e[illegible]nt. cuius ea sors esset, quatuor millia peditum ciuium Romanorum, & trecenti equites, sex millia socium Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. eorum de[illegible]ectum habere L. Q[illegible]inctius consul iussus, ne quid moraretur, quo [illegible] consul nouus, quo senatus [illegible]suisset, extemplo proficisci posset. Item de prouincijs prætorum decretum est, prima ut sors duæ, urbana, peregrinaq. iurisdictio esset: secunda Bruttij: tertia classis, ut nauigaret, quo senatus censuisset: quarta Sicilia: quinta [illegible]ardinia: sexta Hispania ulterior. Imperatum præterea L. Quinctio consuli est, ut duas l[illegible]nes ciuium Romanorum nouas conscriberet, & socium ac Latini nominis uiginti [illegible] peditum, & octingentos equites. cum exercitum prætori cum Bruttij prouincia cu[illegible]creuerunt. Aedes quæ Ioui eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Vouerat L. Fur[illegible]purpureo prætor Ga[illegible]o bello unã, alteram consul. Dedicauit Q. Marcius Ralla duumuir. Iudicia in fœneratores eo anno multa seuere sunt facta, accusantibus priuatos æd[illegible]bus curulibus, M. Tucio, & P. Iunio Brutto. de multa damnatorum quadrigæ inauratæ [illegible] positæ in cell[illegible] Iouis supra uestigiem ædiculæ, & XII clypea inaurata. & ijdem [illegible]ticu[illegible] extra portam Tergeminam inter lignarios fecerunt. Intentis in apparatum

noui

A noui belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres eum ciuitates tenebant, Smyrna,& Alexādria Troas, & Lampsacus: quas neque ui expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere: neque à tergo relinquere, traijciens ipse in Europam, uolebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio: & primo naues apertæ, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt: deinde an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maxime à Thoante Aetolo. qui omnibus in Græcia tumultu completis, Demetriadem afferebat in potestate esse: & quibus mendacijs de rege, multiplicando uerbis copias eius, erexerat multorum in Græcia animos: ijsdem & regis spem inflabat. omnium uotis eum accersiri. concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent. Hic idem ausus de Annibale est mouere sentētiam prope iam certam regis. nam neq; dimittendam partem nauium à classe regia censebat, neque si mittendæ naues forent, minus quenquam ei classi, quàm Annibalem, præficiendum. Exulem illum,& Pœnum esse, cui mille in dies noua consilia uel fortuna sua, uel ingenium possit facere.& ipsam eam gloriam belli, qua uelut dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem uideri debere. Si classem, si exercitum amittar Annibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. si quid prospere eueniat, Annibalis eam, nō Antiochi gloriam fore. Si uero uniuerso bello uincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege uicturum Annibalem uni subiectum, qui patriam pro pe non tulerit? non ita se à iuuenta eum gessisse, spe animoq́. complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus uideatur. Nihil opus esse regi Annibale duce, comite & consiliario eodem ad bellum uti posse. modicum fructum ex ingenio tali neq; graué neque inutilem fore. si summa petantur,& dantem & accipiētem prægrauatura. Nulla ingenia tam prona ad inuidiam sunt, quàm eorum qui genus ac fortunam suam animis non æquant: quia uirtutem & bonum alienum oderunt. Extemplo consilium mittendi Annibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abiectum est. Demetriadis maxime defectione ab Romanis ad Aetolos elatus, nō ultra differre profectionem in Græciam constituit. Priusquam solueret naues, Ilium à mari ascendit, ut Mineruæ sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur XL tectis nauibus, apertis LX. & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu, bellicoq́. alio apparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit, inde Sciathum traiecit. ubi collectis in alto quæ dissipatæ erant nauibus, ad Pteleum primum continentis uenit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches, principesq́. Magnetum ab Demetriade occurrerunt. quorum frequentia lætus, die postero in urbis portum nauibus est inuectus. Copias haud procul inde exposuit. X millia peditum fuere,& quingenti equites, sex elephanti: uix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, ne dum ad sustinendum Romanum bellum. Aetoli posteaquam Demetriadem uenisse Antiochum allatum est, concilio indicto, decretum, quo accerserent eum, fecerunt. Iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat: Phalaram in sinum Maliacum processerat. inde decreto accepto Lamiam uenit, exceptus ingenti fauore multitudinis cum plausibus clamoribusq́., & quibus alijs lætitia effusa uulgi significatur. In concilium ut uentum est, à Phanea prætore principibusque alijs introductus. facto silentio rex dicere orsus. Prima eius oratio fuit excusantis quòd tanto minoribus spe atque opinione omnium copijs uenisset. Id suæ impensę erga eos uoluntatis maximum debere indicium esse, quòd nec paratus satis ulla re, & tempore ad nauigandum immaturo uocantibus legatis eorum haud grauate obsecutus esset, credidissetq́., cum se uidissent Aetoli, omnia uel in se uno posita præsidia existimaturos esse. Cæterum eorum quoque se, quorum expectatio destituta in præsentia uideatur, spem abunde expleturum. nam simul primum anni tempus nauigabile præbuisset mare, omnem Græciam se armis, equis, omnem oram maritimam classibus completurum, nec impensæ, nec labori, nec periculo parsurum, donec depulso ceruicibus eorū imperio Romano, liberam uere Græciam, atque in ea principes Aetolos fecisset. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asia uenturos. in præsentia curæ esse Aetolis debere, ut copia frumenti suis, & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur. In hanc sententiam rex cum magno omnium assensu locutus discessit. Post discessum regis inter duos principes Aetolorum, Phaneam & Thoantem, contentio fuit. Phaneas reconciliatore pacis,& disceptatore de ijs quæ in controuersia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho censebat, quàm duce belli. aduentum eius & maiestatem ad uere-cundiam

cundiam faciẽdam Romanis uim maiorem habituram, quàm arma. Multa homines, ne bellare ne cesse sit, uoluntate remittere, quæ bello & armis cogi non possint. Thoas negare, paci studere Phaneam: sed discutere apparatum belli uelle, ut tædio & impetus elanguescat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim equi ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quinctio disceptando, satis expertum esse. nec nisi abscisa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse. quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum sed orandum potius regem, ut quoniam, quod maximum fuerit, ipse uindex Græciæ uenerit, copias quoque terrestres naualesque accersat. armatum regem aliquid impetraturum, inermem non pro Aetolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti ullius futurum apud Romanos. Hæc uicit sententia, imperatoremque regem appellandum censuerunt, & XXX principes, cum quibus, si qua uellet, consultaret, delegerunt. Ita dimisso concilio, multitudo omnis in suas ciuitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. optimum uisum est, Chalcidem frustra nuper ab Aetolis tentatam primum aggredi, & celeritate in eam rem magis, quàm magno conatu & apparatu opus esse. itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est. & alio itinere principes Aetoli iuniorum paucis euocatis, ad Chæroniam occurrerunt, & X constratis nauibus secuti sunt. Rex ad Salganea castris positis, nauibus ipse cum principibus Aetolorum Euripum traiecit. & cum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium & principes ante portam processerunt. pauci utrinque ad colloquium congressi sunt. Aetoli magnopere suadere, ut salua Romanorum amicitia regem quoque assumerent socium atque amicũ. Neque enim eũ inferendi belli, sed liberãdæ Græciæ causa in Europam traiecisse, & re liberandæ, non uerbis & simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Græciæ ciuitatibus esse, quàm utranque complecti amicitiam. ita enim ab utriusque iniuria tutam alterius semper præsidio & fiducia fore. nam si non recepissent tegem, uiderent quid patiendum ijs extemplo foret: cum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere uiribus suis non possent, ante portas esset. Ad hæc Mictio unus ex principibus, mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus relicto regno suo in Europã traiecisset. nullam enim ciuitatem se in Græcia nosse, quæ aut præsidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut fœdere iniquo alligata, quas nolit leges patiatur. itaque Chalcidenses neque uindice libertatis ullo egere, cum liberi sint: neque præsidio, cum pacem eiusdem populi R. beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Aetolorum. id primum eos pro amicis facturos, si insula excedant, atque abeant. nam ipsis certum esse, non modo non recipere mœnibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum. Hæc renunciata regi ad naues, ubi restiterat, cum essent: in præsentia (neque enim ijs uenerat copijs, ut ui agere quicquam posset) reuerti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum inane inceptum euasisset, consultare cum Aetolis rex, quid deinde fieret. Placuit Achæos & Aminandrum regem Athamanum tentare. Bœotiorum gentem auersam ab Romanis iam inde à Bracchille morte, & quæ secuta eam fuerant, censebant. Achæorum Philopœmenem principem æmulatione gloriæ in bello Laconum, infestum inuisumque esse Quinctio credebant. Aminander uxorem Apamiam filiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani habebat. qui se oriundum à Magno Alexandro ferens, filijs duobus Philippum atque Alexandrum & filiæ Apamiam nomina imposuerat, quam regijs inclitam nuptijs maior ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio uanum Aetoli, & Antiochus impulerant in spem, quòd is uere regum stirpis esset, regni Macedoniæ, si Aminandrum Athamanesque Antiocho coniunxisset. & ea uanitas promissorum non apud Philippum modo, sed etiam apud Aminandrum ualuit. In Achaia legatis Antiochi Aetolorumque coram T. Quinctio. Aegij datum est concilium. Antiochi legatus prior, quàm Aetoli, est audirus. Is, ut pleriq. quos opes regiæ alunt, uaniloquus, maria terrasque inani sonitu uerborum compleuit. Equitum innumerabilem uim traijci Hellesponto in Europam, partim loricatos, quos cataphractos uocãt: partim sagittis ex equo utentes, & à quo nihil satis tecti sit, auersos refugiẽte equo certius figentes. His equestribus copijs quanquã uel totius Europæ exercitus in unũ coacti obrui possent, adijciebat multiplices copias peditum, & nominibus quoque gentium uix fando

A fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elymæosq. & Caddusios appellans. Naualium uero copiarum, quas nulli portus capere in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, sinistrum Aradios & ex Pamphylia Sidetas tenere, quas gẽtes nullæ unquam nec arte nec uirtute nauali æquassent. Iam pecuniam, iam alios belli apparatus referre superuacaneum esse. scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiæ. Itaque non cum Philippo, nec Annibale rem futuram Romanis, principe altero ciuitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso, sed cum magno Asiæ totius, partisq. Europæ rege. Eum tamen quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam Græciam ueniat: nihil postulare ab Acheis, in quo fides eorum aduersus Romanos priores socios atque amicos lædatur. non enim ut secum aduersus eos arma capiant, sed ut neutri parti sese coniungant, petere, pacem utrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant. Idem ferme &

B Aetolorum legatus Archidamus petijt, ut quæ facillima & tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli, fortunarum alienarum euentum sine ullo discrimine rerum suarum operirentur. Prouectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum: nunc proprie ipsius Quinctij, ingratos appellans, & exprobrans non uictoriam modo de Philippo uirtute Aetolorum partam, sed etiam salutem: ipsumque & exercitum sua opera seruatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? auspicantem immolantemque, & uota nuncupantem sacrificuli uatis modo in acie uidisse, cum ipse corpus suum pro eo telis hostium obijceret. Ad ea Quinctius: Coram quibus magis, quàm apud quos uerba faceret, dicere, Archidamum rationem habuisse. Achæos enim probe scire, Aetolorum omnem ferociam in uerbis, non in factis esse, & in concilijs magis concionibusque, quàm in acie, apparere. itaque parui Achæo-

C rum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis, & per eos absenti regi eũ se iactasse. Quòd si quis antea ignorasset, quæ res Antiochum & Aetolos coniunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere, mentiendo inuicem, iactandoque uires quas non haberent, inflasse uana spe, atque inflatos esse, dum ij ab se Philippum uictum sua uirtute protectos Romanos, & quæ modo audiebatis, narrant: uos, cæterasque ciuitates & gentes, suam sectam esse secuturos: rex contra peditum equitumque nubes iactat, & consternit maria suis classibus. Est autem res simillima cœnæ Chalcidensis hospitis mei, hominis & boni, & sciti conuiuatoris. apud quem solstitiali tempore comiter accepti, cum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & uaria uenatio: homo non, quàm isti sunt, gloriosus, renidens, condimentis ait uarietatem illam & speciem ferinæ carnis ex mansueto sue factam. Hoc dici apte in copias regis, quæ paulo ante ia-

D ctatæ sint, posse. uaria enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahas & Medos, & Caddusios, & Elymæos, Syros omnes esse: haud paulo mancipiorum melius; propter seruilia ingenia, quàm militum, genus. Et utinam subijcere oculis uestris Achæi possem concursationem regis magni ab Demetriade nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chalcidem. uideretis uix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis. uideretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fœnore in stipendium quærentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: & mox inde exclusum, nihil aliud, quàm Aulide atque Euripo spectatis, in Aetoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Aetolis, & Aetoli regiæ uanitati. quo minus uos decipi debetis, sed expertæ toties spectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponi uos bello, nihil tam

E uanum, imo tam alienum rebus uestris est. quippe sine gratia, sine dignitate præmium uictoris eritis. Nec absurde aduersus utrosque respondisse uisus est: & facile erat orationem apud fauentes equis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achæorum hosteis & amicos quos populus R. censuisset, iudicarent: bellumque & Antiocho & Aetolis nunciari iuberent. Auxilia etiam quò censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miserunt. Ea enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum uenalem pretio multitudinem, donec ab ijs qui Romanæ partis erant, Quinctius est accitus, & accusante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium est eiectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad

ad regem rediit. Bœoti nihil certi responderunt. Cum Antiochus in Bœotiam uenisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse. Antiochus cum ad Chalcidis præsidium & Achæos & Eumenem regem misisse audisset: maturandum ratus, ut & præuenirent sui, & uenientes, si possent, exciperent: Menippum cum tribus ferme millibus militum, & cum omni classe Polyxenidam mittit. ipse paucos post dies sex millia suorum militum, & ex ea copia quæ Lamiæ repente colligi potuit, nō ita multos Aetolos ducit. Achæi quingenti, ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi nondum obsessis itineribus tuto transgressi Euripum, Chalcidem peruenerunt. Romani milites, quingenti ferme & ipsi, cum iam Menippus castra ante Salganea ad Hermeum, qua trāsitus ex Bœotia Eubœam insulam est, haberet, uenerunt. Mictio erat cum iis legatus à Chalcide ad Quinctium ad id ipsum præsidium petendum missus. qui posteaquam obsessas ab hostibus fauces uidit: omisso ad Aulidem itinere, Deliū cōuertit, ut inde in Eubœam transmissurus. Templum est Apollinis Delium imminens mari. quinque millia passuum à Tanagra abest. minus quatuor millium inde in proxima Eubœæ est mari traiectus. Vbi & in fano locoq., ea religione, & eo iure sancto, quo sunt templa quæ asyla Græci appellant: & nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, cum per magnum otium milites, alii ad spectaculum templi luciq. uersi, alii in litore inermes uagarentur: magna pars per agros lignatum pabulatumq. dilapsa esset: repente Menippus palatos passim aggressus eos cecidit, ad quinquaginta uiuos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parua oneraria naue exceptus. Ea res Quinctio Romanisq. sicut iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantum uidebatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu, cum rursus oratores partim ex suis, partim Aetolos Chalcidem misisset: qui eadem illa, quæ nuper, cum minis grauioribus agerent, nequicquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ sibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, sub aduentum regis urbe excesserunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebāt. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiæ causa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achæi & Eumenis milites pacti, ut sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen cum terra mariq. obsiderentur, & iam machinas tormentaq. comportari uiderent, non tulere obsidionem. Cum id quod caput erat Eubœæ, teneret rex, ne cæteræ quidem eius insulæ urbes imperium abnuerunt. magnoq. principio sibi orsus bellum uidebatur, quòd tāta insula & tot opportunæ urbes in suam ditionem uenissent.

EPITOME LIBRI XXXVI.

Acilius Glabrio consul Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adiuuante, uictum Græcia expulit: idemque Aetolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul ædem matris deum, quam ipse in palatium intulerat, uir optimus à senatu iudicatus, dedicauit: idemque Boios Gallos uictos in deditionem accepit, et de iis triumphauit. Præterea naualia certamina prospera aduersus præfectos Antiochi regis referuntur.

LIBER XXXVI.

AN. DLIX.

P. Cornelium Cn. F. Scipionem & M'. Acilium Glabrionem consules inito magistratu, patres priusquam de prouinciis agerent, res diuinas facere maioribus hostiis iusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium maiore parte anni fieri solet: precariq. quod senatus de nouo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoq. R. bene atque feliciter eueniret. Ea omnia sacrificia læta fuerunt, primisq. hostiis perlitatū est, & ita aruspices responderunt, eo bello terminos populi R. prorogari, uictoriam ac triumphum ostendi. Hæc cum renunciata essent, solutis religione animis, patres rogationem ad populum ferri iusserunt: uellent iuberentne cum Antiocho rege, quiq. sectam eius secuti essent, bellum

A lum Iniri. si ea rogatio perlata esset: tum, si ita uideretur consulibus, rem integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum senatus decreuit, ut consules Italiam & Græciam prouincias sortirentur. cui Græcia euenisset, ut præter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam prouinciam ex auctoritate senatus scripsisset, imperassetve, cum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam traiecisset. & extra Italiam permissum, ut si res postulasset, auxilia ab socijs ne supra quinque millium numerum acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter consul, cui Italia prouincia euenisset, cum Boijs iussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent: alterum ut mitteret Romam, eaq. urbanæ legiones essent paratæ, quò senatus censuisset. His ita in senatu ad id, quæ cuius prouincia foret, decretis, tum demum sorti-
B ri consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia euenit. Certa deinde sorte senatusconsultum factum est, quod populus R. eo tempore duellum iussisset cum rege Antiocho esse, quiq. sub imperio eius essent, ut eius rei causa supplicationem imperarent consules: utique M. Acilius consul ludos magnos Ioui uoueret, & dona ad omnia puluinaria. Id uotum in hæc uerba præeunte P. Licinio pontifice maximo consul nuncupauit. Si duellum, quod cum Antiocho regi sumi populus iussit, id ex sententia senatus populiq. R. confectum erit, tum tibi Iupiter populus R. ludos magnos dies decem continuos faciet, donaq. ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreuerit. quisquis magistratus eos ludos quando ubiq. faxit, hi ludi recte facti, donaq. data recte sunto. Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Consulibus sortitis prouincias, extemplo & prætores sortiti sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio utraque euenit: A. Cornelio Mamulæ
C Bruttij. M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Liuio Salinatori classis, L. Aemilio Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio noui milites, conscripti priore anno ex senatusconsulto à L. Quinctio consule dati sunt: iussusq. tueri omnem oram circa Tarentum Brundusiumq. L. Aemilio Paullo in ulteriorem Hispaniam præter eum exercitum quem à M. Fuluio pro prætore accepturus esset: decretum, ut nouorum militum tria millia duceret, & trecentos equites, ita ut in ijs duæ partes socium Latini nominis, tertia ciuium Romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Aemilius Lepidus à L. Valerio, cui successurus esset, simul prouinciam exercitumq. accipere iussus: L. Valerium, si ita uideretur, pro prætore in prouincia retinere, & prouinciam ita diuidere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset: altera à Pachyno Tyndarium. eam maritimam oram L.
D Valerius XX nauibus longis custodiret. Eidem prætori mandatum, ut duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum, deuehendumq. in Græciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. cæterum non in Græciam, sed Romam id frumentum portari placere. C. Liuius prætor, cui classis euenerat, cum XXX nauibus paratis traijcere in Græciam primo quoque tempore iussus, & ab Atilio naues accipere. ueteres naues quæ in naualibus erant, ut reficeret & armaret, M. Iunio prætori negotium datum est, & in eam classem socios nauales libertinos legeret. Legati terni in Africam ad Carthaginienses, & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi: pro quo pretium solueret populus R. Adeoq. in apparatum curamq. eius belli ciuitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, qui senatores essent, quibusq. in senatu sententiam dicere liceret, quiq. minores magistratus essent, ne quis eorum
E longius ab urbe Roma abiret, quàm unde eo die redire posset. neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent. In comparanda impigre classe C. Liuium prætorem contentio orta cum colonis maritimis paulisper tenuit. nam cum cogerentur in classem, tribunos plebis appellarunt. ab ijs ad senatum reiecti sunt. senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decreuit, uacationem rei naualis his colonis non esse. Ostia, & Fregena, & Castrum nouum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de uacatione certauerunt. consul deinde M. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fecialium retulit, ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum; an satis esset ad præsidium aliquod eius nunciare: & unum Aetolis quoque separatim indici iuberent bellum: & num prius societas eis & amicitia renuncianda esset, quàm bellum indi-

tendum. Feciales responderunt: iam ante sese, cum de Philippo consulerentur, decreuisse: F nihil referre, ipsi coram, an ad præsidium nunciaretur. amicitiam renunciatam uideri, cum legatis toties repetentibus res, nec reddi nec satisfieri æquum censuissent. Aetolos ultro sibi bellum indixisse, cum Demetriadem, sociorum urbem, per uim occupassent: Chalcidem terra mariq. oppugnatum issent: regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent. Omnibus iam satis comparatis, M. Acilius consul edixit, ut quos L. Quinctius milites conscripsisset, & quos socijs nominiq. Latino imperasset, quos secum in prouinciā ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ, uti omnes Brundusium idibus Maijs conuenirent. ipse A.D. quintum nonas Maias paludatus urbe egressus est. Per eosdem dies & prætores in prouincias profecti sunt. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolemæo Aegypti rege, Romam uenerunt, pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam & frumentum. ab Ptolemæo etiam mille pondo auri, G XX millia pondo argenti allata. Nihil est acceptum, gratiæ regibus actæ. & cum uterque se cum omnibus copijs in Aetoliam uenturum, belloq. interfuturum polliceretur, Ptolemæo id remissum. Philippi legatis responsum: gratum eum senatui populoq. R. facturum si M. Acilio consuli non defuisset. Item ab Carthaginiensibus & Massanissa rege legati uenerunt. Carthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti sunt. id ut ab se munus Romani acciperent, petere se, & classem suorum suo sumptu comparaturos, & stipendium quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne daturos. Massanissæ legati quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam, Romam trecenta millia modium tritici, C C quinquaginta hordei, equites quingentos, elephantos XX regem ad M. Acilium consulem missurum. De frumento utrisque responsum: ita usurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe Carthaginiensibus remissum, præterquam si quid nauium ex fœdere deberent. de pecunia ita responsum: nullam ante diem accepturos. Cum hæc Romæ H agebantur, Chalcide Antiochus, ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat ciuitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum ueniebant, sicut Epirotæ communi gentis consensu, & Elei è Peloponneso uenerunt. Elei auxilium aduersus Achæos petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum ciuitati suæ arma illaturos credebant. Mille ijs pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi. apud regem gratiam initam uolebant, cum eo ut cauerent, ne quid offenderent Romanos. petebant enim, ne se temere in causam deduceret, expositos aduersus Italiam pro omni Græcia, & primos impetus Romanorum excepturos. sed si ipse posset terrestribus naualibusq. copijs præsidere I Epiro, cupide eum omnes Epirotas & urbibus & portubus suis accepturos. si id non posset, deprecari, ne se nudos atq; inermes Romano bello obijceret. Hac legatione id agi apparebat, ut siue (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quòd accepturi fuissent uenientem. siue uenisset. sic quoque spes ueniæ ab Romanis foret, quòd non expectato longinquo auxilio, ab se, præsentis uiribus succubuissent. Huic tam perplexæ legationi quia non satis in promptu erat quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de ijs, quæ ad illos seq. communiter pertinerent, loquerentur. In Bœotiam ipse profectus est causas in speciem iræ aduersus Romanos eas, quas ante dixi, habentem, Barchillæ necem, & bellum à Quinctio Coronæ propter Romanorum militum cædes illatum. re uera per multa iam secula publice priuatimq. labēte egregia quondam disciplina gentis, & multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obuiam effusis undique Bœotiæ principibus K Thebas uenit. Ibi in concilio gentis, quanquam & ad Delium impetu in præsidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiserat nec à paruis nec dubijs principijs bellum: tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaq. per legatos in concilio Achæorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet, neminem, quid ageretur, fallebat. decretum tamen sub leui uerborum prætextu pro rege aduersus Romanos factum est. Hac quoque gente adiuncta Chalcidem regressus, præmissis inde literis, ut Demetriadem conuenirent principes Aetolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, nauibus eò ad diem indictam concilio uenit. Et Aminander

A nander accitus ad consultandum ex Athamania,& Annibal Pœnus,iamdiu non adhibitus, interfuit ei consilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus qui aderant,uoluntas tentanda uidebatur.in eo modo diuersæ sententiæ erant,quòd alij extemplo agendum, alij ex hieme quæ tunc ferme media erat, differendum in ueris principium, & alij legatos tantummodo mittendos, alij cum omnibus copijs eundum censebant, terrendosq. metu,si cunctarentur. Cum circa hanc fere consultationem disceptatio omnis uerteretur:Annibal nominatim interrogatus sententiam, in uniuersi belli cogitationem regem, atque eos qui aderant, tali oratione auertit. Si ex quo traiecimus in Græciam, adhibitus essem in consilium, cum de Eubœa, de Achæis, de Bœotia agebatur, eandem sententiam dixissem,quam hodie,cum de Thessalis agitur,dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in societatem belli quacunque ratione censeo deducendos esse. nam quod B ad Eubœam Bœotosq. & Thessalos attinet,cui dubium est, quin, ut quibus nullæ suæ uires sint, præsentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam ueniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Græcia uiderint, ad consuetum imperium se auertant? nec ijs noxæ futurum sit, quòd cum Romani procul abessent,uim tuam præsentis, exercitusq. tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusq. est Philippum nobis coniungere, quàm hos, cui, si semel in causam descenderit nihil integri futurum sit: quiq. eas uires afferat,quæ non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsæ nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adiuncto, (absit uerbo inuidia) qui dubitare de euentu possim? cum, quibus aduersus Philippum ualuerint Romani, ijs,nunc,fore uideam,ut ipsi oppugnentur. Aetoli qui Philippum(quod inter omnes constat) uicerunt, cum Philippo aduersus Romanos pugnabunt. Aminander atque Athama- C num gens, quorum secundum Aetolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum te quieto totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiæ Europæq. uiribus aduersus unum populum,ut meam utranque fortunam taceam,patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum regi parem, quicquid tandem erit uobiscum comparatus,geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet coniungi nobis Philippum posse?una,communis utilitas,quæ societatis maximum uinculum est: altera, auctores uos Aetoli.uester enim legatus hic Thoas inter cætera,quæ ad exciendum in Græciam Antiochū dicere est solitus: ante omnia hoc semper affirmauit, fremere Philippum, & ægre pati sub specie pacis leges seruitutis sibi impositas. ille quidem feræ bestiæ uinctæ aut clausæ, & refringere claustra cupienti, regis iram uerbis æquabat:cuius si talis animus est,soluamus nos eius uincula,& claustra refringamus,ut erumpere diu coercita ira in hostes communes pos- D sit. Quòd si nihil eum legatio nostra mouerit: at nos, quoniam nobis eum adiungere non possumus,ne hostibus nostris ille adiungi possit,caueamus.Seleucus filius tuus Lysimachię est:qui si eo exercitu quem secum habet,per Thraciam proxima Macedoniæ ceperit depopulari,facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda auertet.De Philippo meam sententiam habes. De ratione uniuersi belli quid sentirem, iam ab initio nō ignorasti. quòd si tum auditus forē,non in Eubœa Chalcidē captā,& castellū Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligutumq. & Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere, &, qui maximus ijs terror est,Annibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque accersas censeo omneis nauales terrestreisq. copias, sequantur classem onerariæ cum commeatibus. nam hic sicut ad belli munera pauci sumus,sic nimis multi pro inopia commeatuum. Cum omneis tuas contraxeris uires, diuisa classe partem Corcyræ in statione habebis,ne transi- E tus Romanis liber ac tutus pateat: partem ad litus Italiæ, quod Sardiniam Africamq. spectat,traijcies:ipse cū omnibus terrestribus copijs in Byllinū agrum procedes:inde Græciæ præsidebis,& speciē Romanis traiecturū te præbens,&,si res poposcerit, traiecturus. Hæc suadeo, qui ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certe bellare bonis malisq. meis didici. In quæ consilium dedi,in eadem nec infidelem,nec segnem operam polliceor. Dij approbent eam sententiam, quæ tibi optima uisa fuerit. Hæc ferme Annibalis oratio fuit, quam laudarunt magis in præsentia qui aderant, quàm rebus ipsis executi sunt. nihil .n.eorū est factū, nisi quòd ad classem copiasq. accersendas ex Asia Polyxenidā misit.Legati Larissam ad conciliū Thessalorum sunt missi, & Aetolis Aminandroq. dies ad conuenien dum exercitui Pheras est indictus: eodem & rex cum suis copijs confestim uenit. Ibi dum

operiretur Aminandrum atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit: siue ab ipso quærente sibi commendationem ad Macedonum gentem, & inuidiam regi, quòd insepultos milites reliquisset, monitus, siue ab insita regibus uanitate, ad consilium speciem amplum, re inane, animo adiecto. Tumulus est in unum ossibus, quæ passim strata erant, coaceruatis factus, qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum mouit. Itaque qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium pro prætore misit Antiochum in Thessaliam impetum fecisse: si uideretur ei, moueret ex hibernis: se obuiam processurum, ut quid agendum esset, consultarent. Antiocho ad Pheras iam castra habenti, ubi coniunxerant ei se Aetoli & Aminander, legati ab Larissa uenerunt, quærentes quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos: simul orantes, ut remoto exercitu, per legatos, si quid ei uideretur, secum disceptaret. eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in præsidium miserunt. hi exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regijs, Scotusam se receperunt. Legatis Larissæorum rex clementer respondit, non belli faciendi, sed tuendæ & stabiliendæ libertatis Thessalorum causa se Thessaliam intrasse. Similia his qui cum Pheræis ageret, missus: cui nullo dato responso, Pheræi ipsi suum legatum ad regem, principem ciuitatis Pausaniam miserunt. Qui cum haud dissimilia his, ut in causa pari, quæ pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius egisset: rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, ne id consilij caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti & prouidi essent, extemplo pœniteret, dimisit. Hæc renunciata Pheras legatio cum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos quicquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque & hi summa ope parabant se ad urbem defendendam, & rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus: & ut qui satis intelligeret (neque enim dubium erat) in euentu eius urbis positum esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab uniuersa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis iniecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: deinde cum multi propugnantes caderent, aut uulnerarentur, labare animi cœpere. reuocati deinde castigationibus principum ad perseuerandum in proposito, relicto exteriore circulo muri, deficientibus iam copijs, in interiorem partem urbis concesserunt, cui breuior orbis munitionis circuniectus erat. postremo uicti malis, cum timerent, ne ui captis nulla apud uictorem uenia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, IIII millia armatorum, dum recens terror esset, Scotusam misit. Nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum, qui quod pertinaciter primo abnuerant, malo domiti tandem fecissent. cum ipsa urbe Hippolochus Larissæorumq. deditum est præsidium. Dimissi ab rege inuiolati omnes, quòd eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissæorum animos credebat. Intra decimum diem, quàm Pheras uenerat, his perfectis, Cranonem profectus cum toto exercitu primo aduentu cepit. inde Cyparam, & Metropolin, & ijs circumiecta castella recepit: omniaq. iam regionis eius, præter Atracem & Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit, ratus uel terrore cæterarum expugnatarum, uel beneficio præsidij dimissi, uel exemplo tot ciuitatum dedentium sese, non ultra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causa iussis, quadrato agmine ad urbem incessit, ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Larissæorum inter metum præsentem hostium, & uerecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Aminander cum Athamanum iuuentute occupat Pellinæum, & Menippus cum tribus millibus peditum Aetolorum, & ducentis equitibus in Petræbiam profectus, Malloeam & Cyretias ui cepit: depopulatusq. est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissa, superuenerunt. Ibi in diuersum sententiæ tendebant. alijs uim adhibendam, & non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul undique mœnia aggrederentur urbis sitæ in plano, à parte campestri undique facilis aditu: alijs nunc uires urbis nequaquam Pheris conferendæ memorantibus, nunc hiemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minime obsidioni atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter spem metumq. legati à Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte uenerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim cum Philippo in Dassaretijs

tijs

A tijs congressus Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larissæ misit: qui per Macedoniam magnis itineribus in iugum montium, quod super Gonnos est, peruenit. Oppidum Gonni XX millia ab Larissa abest: in ipsis faucibus saltus, quæ Tempe appellantur, situm. Ibi castra metatus latius, quàm pro copijs, & pluris, quàm quot satis in usum erant, ignes cum accendisset: speciem, quam quæsierat, hosti fecit: omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos causatus rex, unum tantum moratus diem, ab Larissa recessit, & Demetriadem rediit. Aetoliq. & Athamanes in suos receperunt se fines. Appius etsi cuius rei causa missus erat, solutam cernebat obsidionem: tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexq; lætitia erat, quod & hostes excesserant finibus, & intra moenia præsidium Romanum cernebant. Rex Chalcidem à Demetriade profectus, amore captus uirginis Chalcidensis Cleo

B ptolemi filiæ: cum patrem, primo adlegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, inuitum se grauioris fortunæ conditioni illigantem: tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat, & reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum, & Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conuiuijs, & uinum sequentibus uoluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis, quàm satietate earum, in somno traduxit. Eadem omnes præfectos regios, qui ubique ad Bœotiam maxime præpositi hibernis erant, cepit luxuria. in eandem & milites effusi sunt, nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem aut uigilias seruauit, aut quicquam, quod militaris operis aut muneris esset, fecit. Itaque principio ueris cum per Phocidem in Acarnaniam, quò conuenire omnem undique exercitum iusserat, uenisset: facile animaduertit nihilo seueriore disciplina milites, quàm ducē hibernasse. Alexandrū inde Acarnanē, & Menippū Macedonū Stratum

C Aetoliæ copias ducere iussit: ipse Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. concilio principum Aetoliæ habito, uia quæ præter Calidonem & Lysimachiam fert Stratum, suis, qui per Maliacum sinum ueniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum multis emptus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is cum Leucadios, quod Acarnaniæ caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio, quæve circa Cephalleniam erat, arte eos est aggressus. nam cum in concilio dixisset tuenda mediterranea Acarnaniæ esse, & omnibus qui arma ferrent, exeundum ad Medionem & Thyrium, ne ab Antiocho aut Aetolis occuparentur: fuere qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum præsidium. eam iuuentutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in

D præsidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri uenirent in potestatem regis. Per eosdem dies legati regis Medionem uenerunt: quibus auditis, cum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur & alij manendum in Romana societate, alij non aspernandam amicitiam regis censerent: media uisa est Clyti sententia, eoq. accepta est: ut ad regem mitterent legatos, peterentq. ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, & qui eius factionis erant, de industria coniecti. clam missis qui regem admouere copias iuberent, ipsi terebāt tempus. itaque uixdum ijs egressis legatis, Antiochus in finibus, & mox ad portas erat: & trepidantibus qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseq. iuuentutem ad arma uocantibus, ab Clyto & Mnesilocho in urbem est inductus: & alijs sua uoluntate affluentibus, metu coacti etiam qui dissentiebant, ad regem conuenerunt. quos placida

E oratione territos cum permulsisset, ad spem uulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Thyrium à Medione profectus est, Mnesilocho eodem & legatis præmissis. Cæterum detecta Medione fraus, cautiores, non timidiores Thyrienses fecit: dato ei haud perplexo responso: nullam se nouam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum accepturos: portisq. clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octauius missus à Quinctio, cum præsidium & paucas naues ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephalleniæ præpositus fuerat, accepisset. Leucadem uenit, impleuitq. spei socios, M. Acilium consulem iam cum legionibus mare traiecisse, & in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem ueri tempus anni maturum iam ad nauigandum faciebat:

rex, præsidio Medione imposito, & in quibusdam alijs Acarnaniæ oppidis [illegible] cessit, & per Aetoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem redijt. Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex iam ante per hiemem in Dassaritis congressi, cum Ap. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent: quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi, principio ueris coniunctis copijs in Thessaliam descenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. aduenientes, Philippus Mallœam Perræbiæ, Bæbius Phacium est aggressus. quo primo prope impetu capto, Phestum eadem celeritate capit. Inde Atracem cum se recepisset, Cyretias hinc & Ericium occupat, præsidijsq́. per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Mallœam se coniungit. sub aduentum Romani exercitus, seu ad metum uiriũ, seu ad spem ueniæ cum dedidissent sese: ad ea recipienda oppida quæ Athamanes occupauerant, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Aeginium, Ericinium, Gomphi, Silana: Tricca, Melibœa, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus X L, in præsidio erat, & circumsidunt: [illegible] squam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui moneret, ne uim ultimam experiri uellet. Quibus ille satis ferociter respondit, uel Romanis uel Thessalis se crediturum fuisse; in Philippi se potestatem commissurum non esse. Posteaquam, apparuit ui agendum, quia uidebatur & Limnæam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius restitit ad Pellinæum oppugnandum. Per eos forte dies M. Acilius consul cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, X V elephantis mari traiecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos iussit: ipse cum equitatu Limnæam ad Philippum uenit. Aduentu consulis deditio sine cunctatione est facta, traditumq́. præsidium regium, & cum ijs Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese: deinde & Philippus Megalopolitanus: cui decedenti de [illegible]o cum obuius forte fuisset Philippus rex ad ludibrium regium eum consalutari [illegible]: ipse congressus fratrem haud sane decoro maiestati suæ ioco appellauit. de [illegible] ad consulem custodiri iussus: & haud ita multo post in uinculis Romam missus. cætera m[illegible]u do Athamanum, aut militum Antiochi regis, quæ in præsidijs ded[illegible] per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum. consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Piali & Metropoli [illegible] ga ti tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum præcipue captiuis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem: nactus spem Athamaniæ potiundæ, exercitum eò duxit, præmissis in ciuitates captiuis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamq́. commemorantes: & Aminander, cuius præsentis maiestas aliquos in fide continuisset, ueritus ne traderetur Philippo iampridem hosti, & Romanis merito tum propter defectionem infensis, cum coniuge ac liberis regno excessit, Ambraciamq́. se contulit. ita Athamania omnis in ius ditionemq́. Philippi concessit. Consul ad reficienda maxime iumenta, quæ & nauigatione & postea itineribus fatigata erant, paucos Larissæ moratus dies, uelut reparato modica quiete exercitu, Cranonem est profectus. Venienti Pharsalus, Scotusa & Pheræ, quæq́. in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. ex ijs interrogatis, qui manere secum uellent, mille uolentes Philippo tradit, cæteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, & [illegible] circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe iuuẽtus omnis armata siluas & itinera insedit, & in agmẽ Romanũ ex superioribus locis incursauit. cõsul primo mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos a tali furore. posteaquã perseuerare in incepto uidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso, interclusit ad urbem iter armatis, [illegible]mq́. eam cepit. tum clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex siluis insidiatorum cædes facta est. A Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem peruenit, inde Hypatæorum agros uastauit. Cum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus qui iam tum cernens nihil se ex Græcia præter [illegible] Chalcide hiberna & infames nuptias petisse, Aetolorum uana promissa [illegible] & Thoantem. Annibalem uero [illegible] nut prudentem tantum uirum, sed pro[illegible] omnium quæ tum eu[illegible], [illegible]ari. ne tamen tem[illegible]re cœpta segnitia in[illegible] ct, nuncios in Aetoliam mittit, ut omni contracta iuuentute conuenirent. Iam & ipse eo decem

millia

A millia peditum ex ijs qui postea uenerant ex Asia, expleta, & equites quingentos duxit. Quò cum aliquanto pauciores quàm unquam antea conuenissent: & principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ij dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quamplurimos ex ciuitatibus suis euocarent, nec auctoritate nec gratia nec imperio aduersus detrectantes militiã ualuisse, destitutus undique & ab suis, qui morabantur in Asia, & ab socijs, qui ea in quorum spem uocauerant, non præstabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id iugum, sicut Apennini dorso Italia diuiditur, ita mediam Græciam dirimit. ante saltum Thermopylarum septentrionem uersus Epirus & Perrabia & Magnesia & Thessalia est, & Phthiotæ Achæi, & sinus Maliacus intra fauces ad meridiem uergunt Aetoliæ pars maior, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia, adiunctaq́. insula Eubœa, & excurrente in altum uelut promontorio Attica terra sita ab tergo, & Peloponnesus. Hoc B iugum ab Leucate & mari ad occidentem uerso per Aetoliam ad alterum mare orienti obiectum tendens, ea aspreta rupesq́. interiectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullos ad transitum calles inueniant. extremos ad orientem montes Oetam uocant, quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur: in cuius ualle ad Maliacum sinum uergente iter est non latius, quàm sexaginta passus. hæc una militaris uia est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. ideo Pylæ, & ab alijs quia calidæ aquæ in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus appellatur, nobilis Lacedæmoniorum aduersus Persas morte magis memorabili, quàm pugna. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci eius castris positis, munitionibus insuper saltum impediebat, & cum duplici uallo fossaq́., & muro etiam, quà res postulabat, ex multa copia passim iacentium lapidum permunisset omnia: satis fidens, nunquàm eà uim Romanum exercitum facturum, C Aetolos ex IIII millibus (tot enim conuenerant) partim ad Heracleam præsidio obtinendam, quæ ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit: & Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum, & iam multis nunciantibus, circa Hypatam omnia euastari. Consul depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum inutili utrobique auxilio Aetolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum aduersus regem castra posuit. Aetolorum utraq́. manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita & præsidijs obsepta uidebantur: timor deinde incessit, ne quos per imminentia iuga calles inueniret ad transitum Romanus. nam & Lacedæmonios quondam ita à Persis circumitos fama erat, & nuper Philippum ab ijsdē Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Aetolos mittit, ut hanc saltem sibi operã eo bello præstarent, ut uertices circa montiũ occuparent obsiderentq́. ne quà transire Romanus posD set. Hoc nuncio audito, dissensio inter Aetolos orta est. pars imperio parendum regis, atq; eundum censebant: pars subsistendum Heracleæ ad utranque fortunam: ut siue uictus à consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam ciuitatibus suis, siue uinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Vtraque pars non mãsit modo in sententia sua, sed etiam executa est consilium. duo millia Heracleæ substiterunt, duo trifariam diuisa, Callidromum, & Rhoduntiam, & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus sunt) occupauere. Consul posteaquam insessa superiora loca ab Aetolis uidit: M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum consulares legatos cum binis millibus delectorum peditum ad castella Aetolorum, Flaccum in Rhoduntiam, & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipse priusquam ad hostem copias admoueret, uocatos in concionem milites paucis est allocutus. Plerosque omnium ordinum, milites, inter uos esse uideo, E qui in hac eadem prouincia T. Quinctij ductu auspicioq́. militaueritis. Macedonico bello inexuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quàm hic. quippe portæ sunt hæ: & unus inter duo maria clausis omnibus uelut naturalis transitus est. munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & ualidiores impositæ. exercitus hostium ille & numero maior, & militum genere aliquanto melior: quippe illic Macedones Thracesq́. & Illyrij erant, ferocissimæ omnes gentes: hic Syri & Asiatici Græci sunt, leuissima genera hominum, & seruituti nata: rex ille bellicosissimus, exercitatus iam inde ab iuuenta finitimis Thracum atque Illyriorum & circa omnium accolarum bellis. hic, ut aliam omnem uitam omittam, is est, qui cum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quàm quòd

amoris causa ex domo priuata, & obscuri etiam inter populares generis uxorem duxit: & nouus maritus, uelut saginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam processit. Summa uirium speiq. eius in Aetolis fuit, gente uanissima & ingratissima, ut uos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. nam nec conuenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, & in seditione ipsi inter se sunt: & cum Hypatã tuendam Heracleamq. depoposcissent, neutram tutati, pars refugerunt in iuga montium: pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse confessus nusquam æquo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, ut quondam Lacedæmonios fama est: sed intra penitus retractis castris. quod quantum interest, ad timorem ostendendum, an muris alicuius urbis obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiæ: nec Aetolos uertices illi quos ceperunt. satis undiq. prouisum atque præcautum est, ne quid aduersus uos in pugna præter hosteis esset. Illud proponere animo uestro debetis: non uos pro Græciæ libertate tantum dimicare, (quanquam, is quoque egregius titulus esset, liberatam à Philippo ante, nunc ab Aetolis & ab Antiocho liberare) neque ea tantum in præmium uestrum cessura, quæ nunc in regijs castris sunt: sed illum quoque omnem apparatum, qui in dies ab Epheso expectatur, prædæ futurum: Asiam deinde Syriamq., & omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum oceano fineis terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit? & omne humanum genus secundum deos nomen Romanum ueneretur? In hæc tanta præmia dignos parate animos, ut crastino die bene iuuantibus dijs acie decernamus. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaq. parant. Luce prima signo pugnæ proposito, instruit aciem consul arcta fronte, ad naturam & angustias loci. Rex posteaquam signa hostium conspexit, & ipse copias eduxit. Leuis armaturæ partem ante uallum in primo locauit: tum Macedonum robur, quos sarissophoros appellabant, uelut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. his ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumq. & funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incesserent, ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, quà loca usque ad mare inuia palustri limo & uoraginibus claudunt, elephantos cum assueto præsidio posuit: post eos equites: tum modico interuallo relicto, cæteras copias in secunda acie. Macedones pro uallo locati primo facile sustinebant Romanos tentantes ab omni parte aditus, multum adiuuantibus qui ex loco superiore fundis, uelut nimbum, glandes & sagittas simul ac iacula ingerebant. deinde ut maior nec iam toleranda uis hostium inferebat se, pulsi loco intra munimenta subductis ordinibus concesserunt. inde ex uallo prope alterum uallum hastis præ se obiectis fecerunt. & ita modica altitudo ualli erat, ut & locum superiorem ad pugnandum suis præberet, & propter longitudinem hastarum subiectum haberet hostem. Multi temere subeuntes uallum transfixi sunt: & aut incepto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab iugo Callidromi, deiectis inde Aetolis, & magna ex parte cæsis (incautos enim & plerosque sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequicquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quiq. alij in castris regijs erant, primo, dum procul nihil aliud, quàm turba & agmen apparebat, Aetolos credere uisa procul pugna subsidio uenire, cæterum ut primum signaq. & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pauor omneis cepit, ut abiectis armis fugerent. Et munimenta sequẽtes impedierunt, & angustiæ uallis per quam sequendi erant: & maxime omnium quòd elephanti nouissimi agminis erant, quos pedes ægre præterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumq. inter se maiorem, quàm in prælio, edentibus. aliquantum temporis & direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere cæsis captisq., non equis uirisq. tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reuerterunt: quæ tentata eo die inter ipsum pugnæ tempus ab Aetolis Heracleam obtinentibus præsidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu fuerant. consul noctis insequentis tertia uigilia præmisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum

A legionum prima luce mouit. Aliquantum uiæ præceperat rex, ut qui non ante, quàm Elatiæ, ab effuſo conſtiterit curſu. ubi primum reliquijs pugnæq. & fugæ collectis, cum perexigua manu ſemermium militum Chalcidem ſe recepit. Romanus equitatus ipſum quidem regem Elatiæ aſſecutus non eſt, ſed magnam partem agminis aut laſſitudine ſubſiſtentis, aut errore, ut qui ſine ducibus per ignota itinera fugerent, diſſipatos oppreſſerunt. nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quiſquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos Polybio auctore traieciſſe ſecum regem in Græciam ſcripſimus, exiguus numerus (quid ſi Antiati Valerio credamus, LX millia militum fuiſſe in regio exercitu ſcribenti? XL inde millia cecidiſſe? ſupra V millia capta cum ſignis militaribus CCXXX) Romanorum CL interfecti ſunt. cõſule per Phocidem & Bœotiam exercitum ducente, conſciæ defectionis ciuitates cum uelamentis ante portas ſtaB bant, metu ne hoſtiliter diriperentur, cæterum per omnes dies haud ſecus, quàm in pacatos agros, ſine uiolatione ullius rei agmen proceſſit: donec in agrum Coronenſem uentum eſt. ibi ſtatua regis Antiochi poſita in templo Mineruæ Itoneæ iram accendit: permiſſumque militi eſt ut circuniectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum ſubijt cum communi decreto Bœotiorum poſita eſſet ſtatua, indignum eſſe in unum Coronenſem agrum ſæuire. reuocato extemplo milite, finis populandi factus: caſtigati tantum uerbis Bœoti ob ingratum in tantis tamq. recentibus beneficijs animum erga Romanos. inter ipſum pugnæ tempus X naues regiæ cum præfecto Iſidoro ad Thronium in ſinu Maliaco ſtabant. eò grauis uulneribus Alexander Acarnan nuncius aduerſæ pugnæ cum perfugiſſet, trepidæ inde recenti terrore naues Cenæum Eubœæ petierunt. ibi mortuus ſepultusq. Alexãder. Tres, quæ ex Aſia profectæ eundem portum tenuerant, naues, audita exeC citus clade, Epheſum redierunt. Iſidorus ab Cenæo Demetriadem, ſi forte eò deferret fuga regem, traiecit. Per eoſdem dies A. Atilius præfectus Romanæ claſſis, magnos regios commeatus iam fretum quod ad Andrum inſulam eſt, prætervectos excepit. alias merſit, alias cepit naues. quæ nouiſſimi agminis erant, curſum in Aſiam uerterunt. Atilius Piræeum, unde profectus erat, cum agmine captiuarum nauium reuectus, magnam uim frumenti & Athenienſibus & alijs eiuſdem regionis ſocijs diuiſit. Antiochus ſub aduentum conſulis à Chalcide profectus, Tenum primo tenuit, inde Epheſum tranſmiſit. Conſuli Chalcidem uenienti portæ patuerunt, cum appropinquante eo Ariſtoteles præfectus regis urbe exceſſiſſet. & cæteræ urbes in Eubœa ſine certamine traditæ. paucosq. per dies omnibus perpacatis, ſine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modeſtia poſt uictoriam, quàm ipſa uictoria laudabilior. Inde conſul M. Catonem, per quem quę geſta eſſent, ſenatus populuſque Romanus haud dubio auctore ſciret: Romam miſit. Is à D Creuſa (Theſpienſium emporiũ eſt, in intimo ſinu Corinthiaco retractum) Patras Achaiæ petit: à Patris Corcyram uſque Aetoliæ, atque Acarnaniæ litora legit. atque ita ad Hydruntum Italiæ traiecit, quinto die inde pedeſtri itinere Romam ingenti curſu peruenit. ante lucem ingreſſus urbem, à porta ad prætorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce ſenatum uocauit. quò L. Cornelius Scipio aliquot diebus ante à conſule dimiſſus, cum aduenienſ audiſſet prægreſſum Catonem in ſenatu eſſe, ſuperuenit exponenti quæ geſta eſſent. Duo inde legati iuſſu ſenatus in concionem ſunt producti: atque ibi eadem quæ in ſenatu de rebus in Aetolia geſtis expoſuerunt. Supplicatio in triduum decreta eſt: & ut XL hoſtijs maioribus prætor, quibus dijs ei uideretur, ſacrificaret. Per eoſdem dies & M. Fuluius nobilior, qui biennio ante prætor in ulteriorem Hiſpaniam erat profectus, ouans urE bem eſt ingreſſus. Argenti bigati præ ſe tulit CXXX millia: & extra numeratum XII millia pondo argenti: auri pondo CXXVII. Acilius conſul ab Thermopylis Heracleam ad Aetolos præmiſit: ut tunc ſaltem experti regiam uanitatem, reſipiſcerent: traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab ſenatu ſeu furoris ſui ſeu erroris uenia: & cæteras Græciæ ciuitates defeciſſe, eo bello ab optime de ſe meritis Romanis: ſed quia poſt fugam regis, cuius fiducia ab officio deceſſiſſent, non addidiſſent pertinaciam culpæ, in fidem receptas eſſe: Aetolos quoque, quanquam non ſecuti ſint regem, ſed acceſſierint, & duces belli non ſocij fuerint: ſi pœnitere poſſint, poſſe & incolumes eſſe. Ad ea cum pacati nihil reſponderetur, appareretque armis rem gerendam, & rege ſuperato bellum Aetolicum integrum reſtare, caſtra ab Thermopylis ad Heracleam mouit: eoque ipſo die, ut ſitum noſceret urbis

bis ab omni parte equo mœnia est circumuectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetæ montis: ipsa in campo arcem imminentem loco alto & undique præcipiti habet. Contemplatus omnia quæ noscenda erant, quatuor simul locis aggredi urbem constituit. à flumine Asopo, quà & gymnasium est L. Valerium operibus atque oppugnationi præposuit. arcem extra muros, quæ frequentius prope quàm urbs habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit. à sinu Maliaco, quà aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium: ab altero amniculo, quem Melana uocant, aduersus Dianæ templum Ap. Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arietesque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. & cum ager Heracleensis paluster omnis, frequensque proceris arboribus benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat: tum quia refugerant intra mœnia Aetoli, desertaq. in uestibulo urbis erant tecta, in uarios usus non tigna modo & tabulas, sed laterem quoque & cæmenta & saxa uariæ magnitudinis præbebant. Et Romani quidem operibus magis, quàm armis urbem oppugnabant. Aetoli contra armis se tuebantur. nam cum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus, sed armati frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus inijcerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum. & ipsi cum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ uires erant, & frequentes & impigre fecerunt, in dies deinde pauciores, & segnius. etenim cum multis urgerentur rebus, nulla eos res æque ac uigiliæ conficiebant: Romanis in magna copia militum succedentibus alijs in stationem aliorum Aetolos propter paucitatem eosdem dies noctesq. assiduo labore urgente. per IIII & XX dies, ita ut nullum tempus uacuum dimicatione esset, aduersus quatuor è partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Cum fatigatos iam Aetolos sciret consul & ex oratione temporis, & quòd ita transfugæ affirmabant, tale consilium inijt. media nocte receptui signum dedit, & ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit: inde, cœpta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est, intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse Aetoli non continuandæ oppugnationis, quæ & ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, uelut ipsi quoque hoc reuocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant. consul cum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta uigilia rursus ab tribus partibus summa ui aggressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites, signumque expectare iussit: ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Aetoli pars sopiti affecta labore ac uigilijs corpora ex somno moliebantur: pars uigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas iacentis muri transcendere conantur, partim scalis ascensus tentant. aduersus quos undiq. ad opem ferendam concurrunt Aetoli. Pars una in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur neque oppugnatur: sed qui oppugnarent, intenti signum expectabant, defensor nemo aderat. Iam dilucescebat, cum signum consul dedit: & sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor index capti oppidi est exauditus, undique Aetoli desertis stationibus in arcem refugiunt. Oppidum uictores permissu consulis diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quàm ut miles coercitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum uictoriæ sentiret. Reuocatos inde a medio ferme die milites cum in duas diuisisset partes: unam radicibus montium circunduci ad rupem iussit: quæ fastigio altitudinis par, media ualle uelut abrupta ab arce erat: sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex uertice altero conijci tela in arcem possent, cum dimidia militum parte consul ab urbe ascensurus in arcem, signum ab ijs qui ab tergo in rupem euasuri erant, expectabat. Non tulere qui in arce erant Aetoli, primum eorum qui rupem ceperant clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum: & fractis iam animis, & nulla ibi præparata re ad obsidionem diutius tolerandam: utpote congregatis fœminis puerisque, & imbelli alia turba in arcem, quæ uix capere, nedum tueri, multitudinem tantam posset. itaque ad primũ impetum abiectis armis dediderunt sese. Traditus inter cæteros principes Aetolorum & Damocritus est: qui principio belli decretum Aetolorum, quo accersendum Antiochum censuerant, T. Quinctio

poscenti

A poscenti responderat, in Italia daturum, cum castra ibi Aetoli posuissent. ob eam ferociam maius uictoribus gaudium traditum fuit. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule redeūte ex Bœotia, ut uictoriam ipsi populoq. Romano gratularetur, excusaretque, quòd uerbo impeditus bello non interfuisset, congressus. inde diuersi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. intersunt septem millia ferme passuum. & quia Lamia posita in tumulo est: tum regionem eà maxime despectat oppidum, quà breue interuallum uidetur, & omnia in cōspectu sunt: cum enixe, uelut proposito certamine, Romani Macedonesq. diem ac noctem aut in operibus, aut in prælijs essent: hoc maior difficultas Macedonibus erat, quòd Romani aggere, & uineis, & omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in asperis locis silex sæpe impenetrabilis ferro occurrebat. & cum parum procederet in

B ceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent: haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius, quàm sibi dedituri essent: suãque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. Nec eum opinio est frustrata. confestim enim ab Heraclea capta nuncius uenit, ut oppugnatione abstineret. Aequius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum Aetolis, præmia uictoriæ habere. Ita recessum ab Lamia est, & propinquæ clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt. paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus Aetoli concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos & Thoas idem, qui & antea, missus est. mandata erant ut ab rege peterent primum, ut ipse coactis rursus terrestribus, naualibusq. copijs in Græciam traijceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. id cum ad dignitatem eius fidemq. pertinere, non prodi socios: tum etiam ad incolumitatem re-

C gni, non sinere Romanos omni cura uacuos, cum Aetolorum gentem sustulissent, omnibus copijs in Asiam traijcere. Vera erant quæ dicebantur, eo magis regem mouerunt. ita que in præsentia pecuniam, quæ ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria naualiaq. affirmauit missurum. Thoantem unum ex legatis retinuit, & ipsum haud inuitum morantem, ut exactor præsens promissorum adesset. Cæterum Heraclea capta fregit tandem animos Aetolorum: & post paucos dies, quàm ad bellum renouandum, acciendumq. regem, in Asiam miserant legatos: abiectis belli consilijs, pacis petendæ oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, cum alia sibi præuertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum X inducijs, & L. Valerio Flacco cum ijs misso, iussit: ei, quæ secum acturi fuissent, exponere: & si qua uellent alia. Hypatam ut est uentum, principes Aetolorum apud Flaccum concilium habuerunt, consultantes, quonam a-

D gendum modo apud consulem foret. Parantibus ijs antiqua iura fœderum ordiri, meritaq. in populum Romanum, absistere ijs Flaccus iussit, quæ ipsi uiolassent: confessionem ijs culpæ magis profuturam, & totam in preces orationem uersam. nec enim in causa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse: & se suppliciter agentibus ijs adfuturum & apud consulem, & Romæ in senatu. eò quoque enim mittendos fore legatos. Hæc una uia omnibus ad salutem uisa est, ut in fidem se permitterent Romanorum. ita enim & illis uiolandi supplices uerecundiam se imposituros: & ipsos nihilo minus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset. Postea quam ad consulem uentum est, Phæneas legationis princeps lōgam orationem, & uarie ad mitigādam iram uictoris compositā, ita ad extremum finiuit, ut diceret, Aetolos se suaq. omnia fidei populi Romani permittere. id consul ubi audiuit, Etiam atque etiam uidete, inquit, Aetoli, ut ita permittatis.

E Tum decretum Phæneas, in quo id diserte scriptum erat, ostendit. Quando ergo, inquit, ita permittitis: postulo, ut mihi Dicæarchum ciuem uestrum, & Menetam Epirotam, (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) & Aminandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis. prope dicentem interfatus Romanum Phæneas, Non in seruitutem, inquit, sed in fidem tuam nos tradimus: & certum habeo, te imprudentia labi, qui nobis imperes quæ moris Græcorum non sint. Ad hæc consul, Nec hercule, inquit, magnopere nunc curo, quid Aetoli satis ex more Græcorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium id habeam in deditos modo decreto suo, ante armis uictos. itaque ni propere fit quod impero, uinciri uos iam iubeo. afferriq. catenas, & circumsistere lictores, iussit. Tum fracta Phæneæ ferocia,

cia, Aetolisq. alijs est: & tandem, cuius conditionis essent, sensere. & se quidem Phæneas, & qui adsint Aetolorum scire, facienda esse quæ imperentur, dixit: sed ad decernenda ea concilio Aetolorum opus esse, ad id, petere, ut X dierum inducias daret. Petente Flacco pro Aetolis, induciæ datæ: & Hypatam reditum est. Vbi cum in concilio delectorum, quos Apolectos uocant, Phæneas & quæ imperarentur, & quæ ipsis prope accidissent, exposuisset: ingemuerunt quidem principes conditioni suæ: parendum tamen uictori censebant: & ex omnibus oppidis conuocandos Aetolos ad concilium. Posteaquam uero omnis coacta multitudo eadem illa audiuit, adeo sæuitia imperij atque indignitate exasperati animi sunt: ut si in pace fuissent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quæ imperarentur: quonam modo enim utique regem Aminandrum se tradere posse? & spes forte oblata. quòd Nicander, eo ipso tempore ab rege Antiocho ueniens, impleuit expectatione uana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die, quàm conscenderat nauem, in Aetoliam perfecta legatione rediens, Phalaram in sinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam cum deuexisset, ipse cum expeditis uespera prima inter Macedonum Romanaque castra medio agro dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum: deductusq. ad regem est, nondum conuiuio dimisso. Quod ubi nunciatum est, ueluti hospitis, non hostis aduentu motus Philippus, accumbere eum, epulariq. iussit: atque inde, dimissis alijs, solum retentum, ipsum quidem de se timere quicquam uetuit. Aetolorum praua consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusauit: qui primum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent. sed præteritorum, quæ magis reprehendi, quàm corrigi, possint, oblitum se, non facturum ut insultet aduersis rebus eorum. Aetolos quoque finire tandem aduersus se odia debere. & Nicandrum priuatim eius diei quo seruatus à se foret, meminisse. Ita datis qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana superuenit. M. Acilius, uendita aut concessa militi circa Heracleam præda, posteaquam nec Hipatæ pacata esse consilia, & Naupactum concurrisse Aetolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audiuit, præmisso Ap. Claudio cum IIII millibus militum ad occupanda iuga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Oetam ascendit: Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus eius dei sit crematum, appellant. in de toto exercitu profectus, reliquum iter satis expedito agmine fecit. Vt ad Coracem est uentum: (mons est altissimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & iumenta multa ex agmine præcipitata cum ipsis oneribus [illegible]unt, & homines uexati. & facile apparebat, quàm cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo præsidio, ut clauderet transitum, insedisset. Tum quoque uexato exercitu ad Naupactum descendit: & uno castello aduersus arcem posito, cæteras partes urbis, diuisis copijs pro situ mœnium, circumsedit. nec minus operis laborisque ea oppugnatio, quàm Heracleæ, habuit. Eodem tempore & Messene in Peloponneso ab Achæis, quod concilij eorum recusaret esse, oppugnari cœpta est. Etenim duæ ciuitates Messene & Elis extra concilium Achaicum erant, cum Aetolis sentiebāt. Elei tamen post fugatum ex Græcia Antiochum legatis Achæorum lenius responderant, dimisso præsidio regio, cogitaturos se, quid sibi faciendum esset. Messenij, sine responso dimissis legatis, mouerant bellum: trepidiq. rerum suarum, cum iam ager effuso exercitu passim ureretur, castraque prope urbem poni uiderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium auctorem libertatis miserunt, qui nunciarent, Messenios Romanis non Achæis, & aperire portas, & dedere urbem paratos esse. Auditis legatis, extemplo profectus Quinctius, Megalopolim ad Diophanem prætorem Achæorum misit: qui extemplo reducere eum a Messene exercitum, & uenire ad se iuberet. Dicto paruit Diophanes: & soluta obsidione expeditus ipse prægressus agmē, circa Andaniam, paruum oppidum inter Megalopolim Messenenq. positum, Quinctio occurrit. & cum causas oppugnationis exponeret, castigatum leuiter, quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit: nec pacem omnium bono partam turbare. Messenijs imperauit, ut exules reducerēt, & Achæorum concilij essent. si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum cauere sibi uellent, [illegible] ad se uenirent. Diophanem concilium Achæorum extemplo sibi præbere [illegible]. ibi de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus, postulauit, ut restituetur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Aminandro dederat,

A derat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Aetoliæ liceret: qua ex peditione fractis animis Aetolos compulit ad petendam pacem. Aminander Philippum Megalopolitanum insulæ præfecit: postea per bellum, quo se Antiocho aduersus Romanos coniunxit, Philippo ad munia belli reuocato, Hieroclem Agrigentinum successorem misit. Is post fugam ab Thermopylis Antiochi, Aminandrumq. à Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nuncijs, pecuniam pactus, insulam Achæis tradidit. Id præmium belli suum esse, æquum censebant Romani. non enim M. Acilium consulem, legionesq. Romanas Diophani & Achæis ad Thermopylas pugnasse. Diophanes aduersus hæc purgare interdum sese, gentemq.: interdum de iure facti disserere. Quidam Achæorum & initio eam se rem aspernatos testabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribusque ijs decretum est, ut T. Quinctio ea res permitteretur.
B Erat Quinctius sicut aduersantibus asper; ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione uocis uultusq. Si utilem, inquit, possessionem eius insulæ censerem Achæis esse, auctor essem senatui populoque Romano, ut eam uos habere finerent. cæterum sicut testudinem, ubi collecta in suum tegimen est, tutam ad omneis ictus uideo esse. ubi exerit partes aliquas: quodcunque nudauit, obnoxium atque infirmum habere: haud dissimiliter uos Achæi clausos undique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea & iungere uobis, & iuncta tueri facile: simul auiditate plura amplectendi, hinc excedatis: nuda uobis omnia, quæ extra sint, & exposita ad omnes ictus esse. Assentiente omni concilio, nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur. Per idem tempus Philippus rex proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quæ defecissent ab societate Romana, urbes recipere uellet: permittente eo, ad Demetriadem copias ad-
C mouit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, cum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Aetolis esse cernerent: dies noctesque aut Philippi hostis aduentum, aut infestiorem etiam, quo iustius irati erant, Romanorum expectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui primo pauci in præsidio relicti, postea plures plerique inermes ex prælio aduerso fuga delati, nec uirium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebant. itaque præmissis à Philippo, qui spem impetrabilis ueniæ ostendebant: responderunt, patere portas regi. Ad primum eius ingressum, principum quidam urbe excesserunt. Eurylocus mortem sibi consciuit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam, Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos uiolaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant & paucæ naues Demetriade: quibus præerat Isidorus. eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt. Inde Dolopiam & Aperantiam, & Perrhæbiæ quas-
D dam ciuitates recepit. Dum hæc a Philippo geruntur, T. Quinctius recepta Zacyntho ab Achaico concilio Naupactum traiecit: quæ iam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur. &, si capta ui foret, omne ibi nomen Aetolorum ad internicionem uidebatur uenturum. Cæterum quanquam merito iratus erat Aetolis, quod solos obtrectasse gloriæ suæ, cum liberaret Græciam, meminerat: & nihil auctoritate sua motos esse, cum quæ tum maxime acciderant, casura præmonens, à furioso incepto eos deterreret: tamen sui maxime operis esse credens, nullam gentem liberatæ à se Græciæ funditus euerti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Aetolis, cœpit. Confestim a primis stationibus cognitus est, uulgatumq. per omnes ordines, Quinctium esse. itaque concursu facto undique in muros, manus pro se quisq; tendentes, consonãte clamore, nominatim Quinctium orare, ut opem ferret ac seruaret. Et tum quidem, quanquam moueretur his uocibus, ma-
E nu tamen abnuit, quidnam opis in se esset? Cæterum posteaquam ad consulem uenit, Vtrum fallit, inquit, te M. Acili, quid agatur? an, cum satis prouideas, nihil id magnopere ad summam reipublicæ pertinere censes? Erexerat expectatione consulem &, Quin expromis, inquit, quid rei sit? Tum Quinctius. Ecquid uides te deuicto Antiocho in duabus urbibus oppugnandis tẽpus terere: cum iam prope annus circumactus sit imperij tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium uidit: non solum urbes, sed tot iam gentes, Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adiunxisse? atqui non tantũ interest nostra, Aetolorum opes ac uires minui: quantum non supra modum Philippum crescere: & uictoriæ tuæ præmium te militesq. tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Græciæ habere. Assentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione,

dione, occurrebat. tota inde Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paulo ante uociferati Aetoli fuerant, rediit. ibi cũ impensius orarent, ut misereretur gentis Aetolorum: exire aliquos ad se iussit. Phaeneas ipse, principesq. alij extemplo egressi sunt. quibus prouolutis ad pedes, Fortuna, inquit, uestra facit, ut & iræ meæ & orationi temperem. euenerunt quæ prædixi euentura: & ne hoc quidem reliqui uobis est, ut indignis accidisse ea uideantur. ego tamen sorte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. mittite oratores ad consulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de uobis permittatis. ego apud consulem deprecator defensorq. uobis adero. Ita ut censuerat Quinctius, fecerunt: nec asperna tus est legationem consul, inducijsq. in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma posset: soluta obsidio est, & exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quinctio ad Achaicum concilium Aegium traiecit. ibi de Eleis & exulibus Lacedæmoniorum restituendis actum: & neutra perfecta res: quia suæ gratiæ reseruari eam Achæi, Elei per se ipsi, quàm per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem uenerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant: pecunia iuuisse cum insimulabantur: legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul, se, utrum hostium, an pacatorum eos numero haberet, nondum scire: senatum eius rei iudicem fore. integram se causam eorum Romam reijcere: inducias ad id diem X C dare. Epirotæ Romam missi senatum adierunt. ijs magis quæ non fecissent hostilia referentibus, quàm purgantibus ea de quibus arguebantur: responsum datum est, quo ueniam impetrasse, non causam probasse uideri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti gratulantes de uictoria. ijs petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Iouis opt.max. permissum ab senatu C pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benigne legatis est: sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Græcia gestum est a M. Acilio consule, hunc finem habuit. Alter consul P. Cornelius Scipio Galliam prouinciam sortitus, priusquam ad bellum quod cum Boijs gerendum erat, proficisceretur: postulauit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos pro pr. in Hispania inter ipsum discrimen pugnæ uouisset. Nouum atque iniquum postulare est uisus. censuerunt ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia uouisset, eos uel de manubijs, si quam pecuniam ad id reseruasset, uel sua ipse impensa faceret. Eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata est: quam deam is P. Cornelius aduectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in palatium a mari detulerat. Locauerant ædem faciendam ex senatusconsulto M. Liuius, C. Claudius censores. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus, tredecim annis postquam locata erat, dedicauit eam M. Iunius Brutus: ludique ob dedicationem eius facti: quos primos scenicos fuisse Valerius Antias est auctor, Megalesia appellatos. Item iuuentutis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumuir dedicauit. uouerat eam sexdecim annis ante M. Liuius consul, quo die Asdrubalem exercitumque eius cecidit. idem censor eam faciendam locauit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Huius quoque dedicandæ causa ludi facti. & eo omnia cum maiore religione facta, quod nouum cum Antiocho instabat bellum. Principio eius anni, quo hæc, iam profecto ad bellum M. Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio consule, agebantur: boues duos domitos in Carinis per scalas peruenisse in tegulas ædificij, proditum memoriæ est. eos uiuos comburi, cineremq. eorum deijci in Tiberim, aruspices iusserunt. Tarracinæ & Amiterni nunciatum est aliquoties lapidibus pluuisse: Minturnis ædem Iouis, & tabernas circa forum de cœlo tactas esse: Vulturni in ostio fluminis duas naues fulmine ictas conflagrasse. Eorum prodigiorum causa libros Sibyllinos senatusconsulto decemuiri cum adissent, renunciarunt ieiunium instituendum Cereri esse: & id quinto quoque anno seruandum: & ut nouendiale sacrum fieret, & unum diem supplicatio esset: coronati supplicarent: & consul P. Cornelius, quibus dijs quibusq. hostijs edidissent decemuiri, sacrificaret. Placatis dijs nunc uotis rite soluendis, nunc prodigijs expiandis. in prouinciam proficiscitur consul: atque inde Cn. Domitium pro cos. dimisso

A misso exercitu Romam decedere iussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit. Sub idem fere tempus Ligures lege sacrata coacto exercitu, nocte improuiso castra Q. Minucij pro cos. aggressi sunt. Minucius usque ad lucem intra uallum militem instructum tenuit, inten tus ne qua transcenderet hostis munimenta: prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. Nec primo impetu, quod sperauerat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. postremo cum alia atque alia agmina erumperent, & integri fessis suc cederent ad pugnam: tandem Ligures inter cætera etiam uigilijs confecti, terga dederunt. cæsa supra quatuor millia hostium: ex Romanis socijsq. minus CCC perierunt. Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnauit. Duodetriginta millia hostium cesa Antias Valerius scribit: capta tria millia & qua dringentos. signa militaria C X X I I I I: equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta

B quadraginta septem, ex uictoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Vbi ut in numero scriptori parum fidei sit. quia in augendo eo non alius intemperantior est. ma gnam tamen uictoriam fuisse apparet, quod & castra capta sunt: & Boij post eam pugnam extemplo dediderunt sese, & quòd supplicatio, eius uictoriæ causa decreta ab senatu, uicti mæque maiores cæsæ. P. Cornelius consul primo obsidibus à Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos multauit: quo, si uellet, populus R. colonias mittere posset. inde Ro mam ut ad triumphum haud dubium decedens, exercitum dimisit & adesse Romæ ad diem triumphi iussit. ipse postero die, quàm uenit, senatu in ædem Bellonæ uocato, cum de rebus ab se gestis disseruisset, postulauit, ut sibi triumphanti liceret in urbem inuehi. P. Sempronius Blæsus tribunus plebis non negandum Scipioni, sed differendum, honorem trium phi censebat. Bella Ligurum Gallicis semper iuncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex

C propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio deuictis acie Boijs, aut ipse cum uictore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui iam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam nauare operam reipublicæ potuissent: possent etiam si senatus, quod festinatione triumphi prætermissum esset, id restituere differendo triumpho uellet. Iuberent consulem cum legionibus redire in prouinciam, dare operam, ut Ligures subigantur. nisi illi cogantur in ius ditionemq. populi R. ne Boios quidem quieturos. aut pacem, aut bellum utrobique habenda. deuictis Liguribus, paucos post menses pro cos. P. Cornelium, multorum exemplo, qui in magistratu non triumphauerunt, triumphaturum esse. Ad ea consul neque se Ligures prouinciam sortitum esse ait, neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de ijs postulare; Q. Minucium confide-

D re breui subactis ijs meritum triumphum postulaturum atque, impetraturum esse. se de Gallis Boijs postulare triumphum, quos acie uicerit, castris exuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem, à quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimuero illud multo maius esse, quòd tantum numerum Gallorum ceciderit in acie, quòd cum tot millibus certe Boiorum nemo ante se imperator pugnauerit. plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæsam, multa millia capta, senes puerosque Boijs superesse. Itaque id quenquam mirari posse, cur uictor exercitus, cum hostem in prouincia neminē reliquisset, Romam uenerit ad celebrandū consulis trium phum? Quorum militum si & in alia prouincia opera uti senatus uelit: utro tandem modo promptiores ad aliud periculum, nouumq. laborem ituros credat, si persoluta ijs sine detre ctatione prioris periculi laborisq. merces sit: an si spem pro re ferentes dimittant, iam se-

E mel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem uitam illo die satis quæsitum esse, quo se uirum optimum iudicatum ad accipiendam matrem Idæam misisset senatus. hoc titulo, etsi nec consulatus, nec triumphus addatur, satis honestam hono ratamq. P. Scipionis Nasicæ imaginem fore. uniuersus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphauit de Boijs. in eo triumpho Gal licis carpentis arma, signaque, & spolia omnis generis transuexit, & uasa ænea Gallica: & cum captiuis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit: aureos torques tran stulit MCCCCLXX: ad hæc auri pondo CCXLV. argenti infecti factique in Gallicis ua sis non infabre suo more factis, duo millia C C C X L. pondo: bigatorum nummorum

CCXXXIIII

CCXXXIIII. militibus qui currum secuti sunt, trecenos ulcenos quinos asses diuisit: duplex centurioni, triplex equiti. Postero die concione aduocata de rebus ab se gestis, & de iniuria tribuni bello alieno se illigantis, ut suæ uictoriæ fructu se defraudaret, cum disseruisset: milites exauctoratos dimisit. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat tanquam non transituris in Asiam Romanis. quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem aut assentando faciebat. Annibal unus, cuius eo tempore maxima apud regem auctoritas erat, magis mirari se aiebat, quòd non iã in Asia essent Romani, quàm uenturos dubitare. Propius esse in Asiam ex Græcia, quàm ex Italia in Græciam traijcere: & multo maiorem causam Antiochum, quàm Aetolos esse neque enim mari minus, quàm terra, pollere Romana arma. iampridem classem circa Maleam esse. audire sese, nuper nouas naues, nouũq. imperatorem rei gerendæ causa ex Italia uenisse. itaque desineret Antiochus pacem sibi spe uana facere: in Asia, & de ipsa Asia breui terra mariq. dimicãdum ei cum Romanis esse, & aut imperium adimendũ orbẽ terrarum affectantibus, aut ipsi regnũ amittendũ. Vnus uera & prouidere, & fideliter prędicere uisus. itaq; ipse rex nauibus quæ paratæ instructæq. erãt, Chersonesum petit, ut ea loca, si forte terra uenirẽt Romani, præsidijs firmaret. cæterã classem Polyxenidã parare & deducere iussit. speculatorias naues ad omnia explorãda circa insulas dimisit. C. Liuius, prçfectus Romanæ classis cũ quinquaginta nauibus tectis profectus ab Roma Neapolim, quó ab socijs eius oræ conuenire iusserat apertas naues, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit, fretoque Messanam præteruectus, cum sex Punicas naues ad auxilium missas accepisset, ab Rheginis Locrisque, & eiusdem iuris socijs debitas exegisset naues, lustrata classe ad Laciniũ, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ ciuitatem adijt, cum uenisset, percunctatus de statu belli, (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) & ubi classis Romana esset, postea quam audiuit, circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piræei stare, maturandum ratus omnium rerum causa, pergit protinus nauigare Peloponnesum. Samen, Zacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: & prospera nauigatione usus, paucis diebus Piræeum ad ueterem classem peruenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus nauibus occurrit, cum Æginæ diu incertus consilij fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim, Antiochũ Ephesi nauales terrestresque parare copias) an nusquam absċederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piræeo A. Atilius, traditis successori quinque & XX nauibus tectis, Romam est profectus. Liuius una & LXXX rostratis nauibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ rostratæ, aut sine rostris speculatoriæ erant, Delum traiecit. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Liuium Deli per aliquot dies (& est uentosissima regio inter Cycladas fretis alias maioribus, alias minoribus diuisas) aduersi uenti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naues factus Deli stare Romanam classem, nuncios ad regem misit. qui omissis quæ in Hellesponto agebat, cum rostratis nauibus, quantum accelerare potuit, Ephesum redijt, & consilium extemplo habuit, faciendum ne periculum naualis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum, & utique prius confligendum, quàm classis Eumenis, & Rhodiæ naues coniungerentur Romanis. ita numero non ferme impares futuros se, cæteris omnibus superiores, & celeritate nauium, & uarietate auxiliorum. nam Romanas naues, cum ipsas inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quæ in terram hostium ueniant, oneratas commeatu uenire. suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras. multum etiam adiuturam notitiam maris terrarumque & uentorum, quæ omnia ignaros turbatura hostes essent. Mouit omnes auctor consilij, qui & re consilium executurus erat. Biduũ in apparatu morati, tertio die CC nauibus, quarum LXX tectæ, cæteræ apertæ, minoris omnes formæ erant, profecti Phocæam petierunt. inde cum audisset appropinquare iam Romanam classem rex, quia non interfuturus nauali certamini erat, Magnesiam, quæ ad Sipylum est, concessit ad terrestres copias comparãdas. classis ad Cyssuntem portum Erythræorum tanquam ibi aptius expectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ij nanque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Aegeum mare uersum, petunt: inde ad urbem circumegere naues, commeatuq. sumpto, Phocæam traijciunt. Eumenes Elæam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus cum

quatuor

A quatuor & uiginti nauibus tectis, apertis pluribus, paulo à Phocęa ad Romanos parantes instruentesq; se ad nauale certamen rediit. Inde C quinquaginta tectis nauibus, apertis ferme L profecti, primo aquilonibus transuersis cum urgerentur in terram, cogebantur tenui agmine prope in ordinem singulæ naues ire: deinde ut lenita paulum uis uenti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt traijcere. Polyxenidas, ut appropinquare hostes allatum est, occasione pugnandi lætus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos nauium ad terram explicare iubet: & æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi uidit Romanus, uela contrahit, malosq; inclinat, & simul armamenta componens opperitur insequentes naues. Iam ferme X X X in fronte erant: quibus ut æquaret læuum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit, iussis, qui sequebantur, aduersus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat: B cæterum ut demendis armamentis tumultuari primum cœptum est, & ipse, quanta maxima celeritate potest, concitat naues. Iam omnibus in conspectu erant duæ Punicæ naues antecedebant Romanam classem. quibus obuiæ tres fuerunt regiæ naues: & ut in numero impari, duæ regiæ unam circunsistunt. & primum ab utroque latere remos detergunt: deinde transcendunt armati, & deiectis cæsisq; propugnatoribus, nauem capiunt. Vna, quæ compari Marte concurrerat, postquam captam alteram nauem uidit, priusquam à tribus simul circumueniretur, retro ad classem refugit. Liuius indignatione accensus, prætoria naue in hostes tendit. aduersus quem eadem spe duæ, quæ Punicam unam nauem circumuenerant, cum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendæ nauis causa iussit, & in aduenientes hostium naues ferreas manus inijcere: & ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse Romanæ uirtutis, nec pro uiris ducere regia C mancipia. Haud paulo facilius, quàm ante duæ unam, tunc una duas naues expugnauit cepitq;. Et iam classes quoque undique concurrerant, & passim permistis nauibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine aduenerat, ut animaduertit læuum cornu hostium, ab Liuio turbatum, dextrum ipse, ubi æqua pugna erat, inuadit. Nec ita multo post primum ab læuo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim, ut uirtute militum haud dubie superari se uidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit. mox idem & qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani & Eumenes, quoad sufficere remiges potuerunt, & in spe erant extremi agminis uexandi, satis pertinaciter secuti sunt. postea quam celeritate nauium, utpote leuium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes uiderunt, tandem substiterunt, X I I I captis nauibus cum milite ac remige, X demersis. Romanæ classis una Punica nauis in primo certamine ab duabus circumuepta perijt. Poly D xenidas non prius quàm in portu Ephesi fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt. Medio fere in cursu obuiæ fuere ijs V & X X tectæ Rhodiæ naues cum Pausistrato præfecto classis. Iis adiunctis Ephesum hostem persecuti, ante hostium portus acie instructa steterunt. Posteaquam confessionum uictis satis expresserunt, Rhodij & Eumenes domos dimissi, Romani Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætereuecti, nocte anchoris iactis, postero die in insulam ad ipsam urbem traiecerunt. ubi paucos dies remige maxime reficiendo morati; Phocæam transmittunt. ibi relictis ad præsidium urbis I I I I quinqueremibus, ad Canas classis uenit, & cum iam hiems appeteret, fossa ualloq; circundatis naues subductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio, & C. Lælius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. postero die prætores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fuluius, L. Aemilius, P. Iunius, C. Atinius E Labeo.

EPITOME LIBRI XXXVII.

L. CORNELIVS Scipio consul legato P. Scipione Africano, qui se fratris legatum futurum dixerat, si ei Græcia & Asia prouincia decerneretur, cum C. Lælio, qui multū in senatu poterat, ea prouincia dari uideretur, profectus ad bellū aduersus Antiochum gerendū, in Asiā primus omnium Romanorū ducū traiecit. Aemilius Regillus aduersus regiam classem Antiochi feliciter pugnauit ad Myonesum, Rhodijs adiuuātibus. Filius

Africani ab Antiocho captus, patri remiſſus eſt. M. Acilius Glabrio de Antiocho, quē Græcia expulerat et de Aetolis triumphauit. Victo deinde Antiocho à L. Cornelio Scipione, adiuuante Eumene rege Pergami filio, pax data, ea cōditione, ut oĩbus prouincijs citra Taurū mōtē cederet. Eumeni, quo iuuāte Antiochus uictus erat, regnū ampliatū: Rodijs quoq; qui et ipſi iuuerāt, quædā ciuitates cōceſſa. Colonia deducta ē Bononia. Aemilius Regillus, q præfectos Antiochi nauali certamine uicerat, naualē triūphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cū Antiocho debellauerat, cognomine fratri exæquatus, Aſiaticus appellatus eſt.

LIBER XXXVII.

AN. DLX.

L. Cornelio Scipione, & C. Lælio conſulibus nulla prius ſecundum religiones acta in ſenatu res eſt, quàm de Aetolis. & legati eorum inſtitere, quia breuem induciarum diem habebant, & ab T. Quinctio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adiuti ſunt, Aetoli, ut quibus plus in miſericordia ſenatus, quàm in cauſa ſpei eſſet, ſuppliciter egerunt, ueteribus benefactis noua penſantes maleficia. cæterum & præſentes interrogationibus undique ſenatorum confeſſionem magis noxæ, quàm reſponſa exprimentium fatigati ſunt. & excedere curia iuſſi, magnum certamē præbuere. Plus ira, quàm miſericordia, in cauſa eorum ualebat: quia non ut hoſtibus modo, ſed tanquam indomitæ & inſociabili genti ſuccenſebant. Per aliquot dies cum certatum eſſet, poſtremo neque dari neque negari pacem placuit. duæ conditiones eis latæ ſunt, uel ſenatui liberū arbitrium de ſe permitterent, uel mille talentum darent, eoſdemq́. amicos atq; inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in ſe arbitrium ſenatui permitterent, nihil certi reſpōſum eſt. ita infecta pace dimiſſi, urbe eodem die, Italia intra XV. dies excedere iuſſi. Tum de conſulum prouincijs cœptum eſt agi. Ambo Græciam cupiebant. Multum Lælius in ſenatu poterat. Is, cū ſenatus aut ſortiri, aut comparare inter ſe prouincias conſules iuſſiſſet, elegātius facturos dixit, ſi iudicio patrū, quàm ſi ſorti eā rē permiſiſſent. Scipio reſpōſo ad hoc dato, cogitaturū quid ſibi faciēdū eēt. cū fratre uno locutus. iuſſusq́. ab eo permittere audacter ſenatui, renunciat collegæ, facturū ſe quod is cenſeret. Cū res aut noua, aut uetuſtate exemplorū memoriæ iā exoletæ, relata expectatione certaminis ſenatū erexiſſet, P. Scipio Africanus dixit, ſi L. Scipioni fratri ſuo prouinciā Græciā decreuiſſent, ſe legatū iturū. Hæc uox magno aſſenſu audita ſuſtulit certamē. Expiri libebat, utrū plus regi Antiocho, in Annibale uicto, an in uictore Africano cōſuli legionibusq́. Romanis auxilij foret. ac prope omnes Scipioni Græciā, Lælio Italiā decreuerūt. Prætores prouincias ſortiti, L. Aurūculeius urbanam, Cn. Ful. peregrinā. L. Aemilius Regillus claſſē, P. Iunius Brutus Tuſcos, M. Tutius Apuliā & Bruttios, C. Atinius Siciliā. cōſuli deinde, cui Græcia prouincia decreta erat, ad eū exercitū, quē à M. Acilio (duæ autē legiones erāt) accepturus eēt, in ſupplemētū addita peditū ciuiū Romanorū tria millia, equites cētū, & ſociū Latini nominis quinq; millia, equites CC. & adiectū, ut, cū in prouinciā ueniſſet, ſi è rep. uidereť eſſe, exercitū in Aſiā traijceret. Alteri cōſuli totus nouus exercitus decretus, duæ legiones Romanæ, & ſociū Latini nominis XV millia peditū, equites ſexcēti. Exercitū ex Ligurib. Q. Minucius (iā.n. cōfectā prouinciā ſcripſerat, & Ligurū omne nomē in deditionē ueniſſe) traducere in Boios, & P. Cornelio procos. tradere iuſſus. Ex agro, quo uictos bello multauerat Boios deductæ urbanæ legiones, quæ priore anno cōſcriptæ erāt, M. Tuccio prætori datę, & ſociū Latini nominis peditū XV millia, equites ſexcēti, ad Apuliā Bruttiosq́. obtinēdos A. Cornelio, ſuperioris āni prætori, qui Bruttios cū exercitu obtinuerat, imperatū, ſi ita conſuli uidereť, ut legiones in Aetoliā traiectas M. Acilio traderet, ſi is manere ibi uellet. ſi Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cū eo exercitu in Aetolia remaneret. C. Atiniū Labeonē prouinciā Siciliā exercitūq́. à M. Aemilio accipere placuit, & in ſupplementū ſcribere ex ipſa prouincia, ſi uellet, peditū duo millia, & cētū equites. P. Iunius Brutus in Tuſcos exercitū nouū, legionē unā Romanā, & decē millia ſociū Latini nominis ſcribere, & quadringētos equites: L. Aemilius, cui prouincia maritima erat, XX naues lōgas, & ſocios nauales à M. Iunio, prætore ſuperioris anni, accipere iuſſus, & ſcribere ipſe mille nauales ſocios, duo millia peditū. cū ijs nauib. militibusq́. in Aſiā proficiſci, & claſſem à C. Liuio accipere. Duas Hiſpanias Sardiniāq́. obtinentibus prorogatū in annū imperiū eſt, & ijdē exercitus decreti: Siciliæ Sardiniæq́. binæ eo anno

decimæ

A decimæ frumēti imperatæ. Siculū omne frumētū in Aetoliā ad exercitū portari iussum, ex Sardinia pars Romā, pars in Aetoliā, eodē quò Siculū. Priusquā cōsules in prouincias proficiscerentur, prodigia per pōtifices procurari placuit. Romæ Iunonis Lucinæ tēplū de cœlo tactū erat, ita ut fastigiū ualuæq. deformarentur. Puteolis pluribus locis murus, & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nursiæ sereno satis constabat nimbum ortum, ibi quoque duos libetos homines exanimatos. Terra apud se pluuisse, Tusculani nunciabant, & Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinæque instauratæ, quod Laurentibus carnis quæ dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causa fuit, quibus dijs decemuiri ex libris ut fieret, ediderunt. decem ingenui, decem uirgines, patrimi omnes matrimique ad id sacrificium adhibiti, & decemuiri nocte lactenti bus, rem diuinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, for B nicem in Capitolio aduersus uiam qua in Capitolium ascēditur, cum signis septem auratis duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Aetolorum tres & XL, inter quos Damocritus & frater eius erant, ab duabus cohortibus missis à M. Acilio Romam deducti, & in Latomias coniecti sunt. cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius consul iussit. Legati ab Ptolemæo & Cleopatra, regibus Aegypti gratulantes, quòd M. Acilius consul Antiochum regem Græcia expulisset, uenerunt, adhortantesque ut in Asiam exercitum traijcerent. omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria esse. reges Aegypti ad ea quæ censuisset senatus, paratos fore. Gratiæ regibus actæ, legatis munera dari iussa, in singulos quaternum millium æris. L. Cornelius consul, peractis quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, ut milites quos ipse in supplementum scripsisset, quiq. in Bruttijs cum A. Cornelio pro prætore essent: ut hi omnes C idibus Quinctilibus Brundusium conuenirent, item treis legatos nominauit. Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ota maritima undique naues Brundusium contraherent. & omnibus iam paratis paludatus ab urbe est profectus. Ad V millia uoluntariorum ex Romanis socijsq;, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant præsto fuere exeunti consuli, & nomina dederunt. per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul ludis Apollinaribus a. d. quintum idus Quinctiles cœlo sereno interdiu obscurata lux est, cum luna sub orbem solis subisset. Et L. Aemilius Regillus, cui naualis prouincia euenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negocium ab senatu datum est, ut XXX quinqueremes, uiginti triremes faceret, quia fama erat, Antiochum post prælium nauale maiorem classem aliquanto reparare. Aetoli, posteaquam legati ab Roma retulerunt nullam spem pacis esse, quanquam omnis ora maritima eorum, quæ in D Peloponnesum uersa est, depopulata ab Achæis erat, periculi magis, quàm damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupauerunt. neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio ueris redituros esse. Acilio, qui id expectari sciebat, satius uisum est inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. nam & à Philippo prope excidium adductos esse, & tunc eo ipso quòd nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis, prima luce corona mœnia est aggressus. Magnus pauor ac tumultus, ut in re improuisa, fuit. constantius tamen, quàm quis facturos crederet in tam subito periculo, cum uiri propugnarent, fœminæ tela omnis generis saxaq. in muros gererent, multifariā scalis appositis, urbē eo die defenderūt. Acilius signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit, & tūc cibo & quiete refectis corporibus, priusE quam prætorium dimitteret, denunciauit, ut ante lucem armati paratiq. essent: nisi expugnata urbe, se eos in castra non reducturum. Eodem tempore quo pridie pluribus locis aggressus, cum oppidanos iam uires, iam tela, iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi partim diuendita, partim diuisa præda, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Aetolis saltu. ne tamen segnia æstiua essent, & Aetoli non impetratā pacem ab senatu nihilo minus per suā cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Cum ad mœnia castra posuisset. non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admouebatur: & cum quaterentur muri, nihil aduersus tale machinationis genus parare aut comminisci oppi-

dani conabantur. omnis spes in armis & audacia erat. eruptionibus crebris & stationes hostium, & eos ipsos qui circa opera & machinas erant, turbabant. Multis tamen locis muris decussus erat, cum allatum est, successorem Apolloniae exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam uenire. Cum XIII millibus peditum, & quingentis equitibus consul ueniebat. Iam in finem Maliacum uenerat. & praemissis Hypatam, qui tradere urbem iuberent, postea quam responsum est, nihil nisi ex communi Aetolorum decreto facturos, ne teneret se oppugnatio Hypatae, nondum Amphissa recepta, praemisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub aduentum eorum, oppidani relicta urbe (iam enim magna ex parte nudata moenibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, oēs armati atque inermes concessere. consul sex millia ferme passuum inde posuit castra. eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem praegressum agmen, (sicut ante dictum est) deinde ad consulem uenerunt, deprecantes pro Aetolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt, qui causam relinquendi honeste Aetolici belli quaerens, Asiam & regem Antiochum spectabat, iusserat1. Athenienses non Romanis solum, ut pacem bello praeferrent, sed etiam Aetolis persuadere. Celeriter auctoribus Atheniensibus frequens ab Hypata legatio Aetolorum uenit. & spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis multas gentes populosq. in Hispania prius, deinde in Africa in fidem suam uenisse, in omnibus se maiora clementiae benignitatisq. quàm uirtutis bellicae, monumenta reliquisse. Perfecta uidebatur res, cum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo tanquam nouo cum icti Aetoli essent, (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectũ uidebãt) referre ad suos dixerũt uelle. Reditũ inde Hypatam est, nec consilium expediebatur. nam neque, unde mille talentum daretur, erat, & permisso libero arbitrio, ne in corpora sua saeuiretur, metuebant. redire itaque eosdem legatos ad consulem & Africanum iusserunt, & petere, ut, si dare uere pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, uellent: aut ex summa pecuniae demerent, aut permissionem extra ciuium corpora fieri iuberent. Nihil impetratum ut mutaret consul: & ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti & Athenienses sunt: & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Aetolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem reuocauit, auctor inducias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. dilationem nihil ad praesentia mala, quae ultima essent, adiecturam. leuari per multos casus tempore interposito praesentes clades posse. Auctore Echedemo ijdem missi, prius P. Scipione conuento, per eum inducias temporis eius quod petebant, ab consule impetrauerunt. & soluta obsidione Amphissae, M'. Acilius, tradito consuli exercitu, prouincia decessit. & consul ab Amphissa Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamq. duceret in Asiam. Tum Africanus fratri. Iter quod insistis L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id uertitur in uoluntate Philippi. qui si imperio nostro fidus est, & iter, & commeatus, & omnia quae in longo itinere exercitus alunt iuuantq., nobis suppeditabit. si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. itaque prius regis animum explorari placet: optime explorabitur, si nihil ex praeparato agentem opprimet qui mittetur. Ti. Sempronius Gracchus longe tum acerrimus iuuenum ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam peruenit. In conuiuio rex erat, & in multum uini processerat. ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit, nouare eum quicquam uelle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. postero die commeatus exercitui paratos benigne, pontes in fluminibus factos: uias, ubi transitu difficiles erant, munitas uidit. Haec referens, eadem qua ierat celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore & maiore spe laetus exercitus ad praeparata omnia in Macedoniam peruenit. Uenientes regio apparatu accepit & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas, & humanitas uisa, quae commendabilia apud Africanum erant, uirum sicut ad caetera egregium, ita à comitate, quae sine luxuria esset, non auersum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam prosequente & praeparante omnia Philippo, ad Hellespontum peruentum est. Antiochus post naualem ad Corycum pugnam, cum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosq. habuisset, classi maxime reparandae, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, superatum se, cum classis abfuisset Rhodiorum. quòd si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur)

A rarentur)certamini adesset,magno sibi nauium numero opus fore, ut uiribus & magnitudine classem hostium æquaret. Itaque & Annibalem in Syriam miserat ad Phœnicum accersendas naues: & Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enixius & eas quæ erant,reficere,& alias parare naues iussit. Ipse in Phrygia hibernauit. Vndique auxilia accersens, etiam in Gallogræciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe gentis, seruantes animos. Filium Seleucum in Aeolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes,quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Eritrisq. Romani solicitabant. Classis Romana,sicut ante dictum est,ad Cannas hibernabat. eo media ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus cētum uenit. Is cum magnam prædam agi posse dixisset ex hostium agro,qui circa Thyatira esset,hortando perpulit Liuium, ut quinque millia militum secum mitteret. missi ingentem prædam intra paucos dies auerterunt. Inter hæc Phocææ seditio orta, quibusdam ad

B Antiochum multitudinis animos auocantibus. Grauia hiberna nauium erant,graue tributum, quòd togæ quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis. grauis etiam inopia frumenti,propter quam naues quoque,& præsidium Romanum excessit.tum uero liberata metu factio erat,quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. senatus & optimates in Romana societate perstandum censebant,defectionis auctores plus apud multitudinem ualuerunt. Rhodij,quo magis cessatum priore æstate erat,eo maturius æquinoctio uerno eundem Pausistratum classis præfectum cum sex & triginta nauibus miserunt. Iam Liuius à Cannis cum XXX nauibus,& VII quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat,Hellespontum petebat,ut ad transitum exercitus, quem terra uenturum opinabatur, præpararet quæ opus essent. In portum quem uocant Achæorum,classem primum aduer-

C tit,inde Ilium ascendit,sacrificioq. Mineruæ facto,legationes finitimas ab Elæunte & Dardano & Rhœtheo,tradentes in fidem ciuitates suas, benigne audiuit. inde ad Hellesponti fauces nauigat:& decem nauibus in statione contra Abydum relictis, cætera classe in Europam ad Seston oppugnandam traiecit. Iam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum solenni habitu ante portam occurrunt. iussu se matris deum famulos deæ uenire memorant ad precandum Romanum,ut parceret mœnibus, urbiq. Nemo eorum uiolatus est. mox uniuersus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydum traiecta classis. ubi cum,tentatis per colloquia animis,nihil pacati responderetur,ad oppugnationem sese expediebant. Dum hæc in Hellesponto geruntur,Polyxenidas,regius præfectus, (erat autem exul Rhodius) cum audisset profectam ab domo popularium suorum classem, & Pausistratum præfectum superbe quædam & contemptim in se concionantem

D dixisse,præcipuo certamine animi aduersus eum sumpto,nihil aliud dies noctesq. agitabat animo,quàm ut uerba magnifica eius rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum,qui diceret,& se Pausistrato patriæq. suæ magno usui, si liceat, fore, & à Pausistrato se restitui in patriam posse. Cum quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percunctaretur,fidem petenti dedit agendę communiter rei,silentio tegendæ. Tum internū cius aperit,regiam classem aut totam, aut maiorem eius partem Polyxenidam traditurum ei. precium tanti meriti nullum aliud pacisci,quàm reditum in patriam. Magnitudo rei,nec ut crederet,nec ut aspernaretur dicta,effecit. Panormum Samiæ terræ petit, ibiq. ad explorādam rem,quæ oblata erat,subsistit. Vltro citroq. nūcij cursare,nec fides ante Pausistrato facta est,quàm coram nuncio eius Polyxenidas sua manu scripsit, se ea quæ pollicitus esset facturum,signoq. suo impressas tabellas misit. eo uero pignore uelut auctoratum sibi prodi-

E torem ratus est.neque enim eum,qui sub rege uiueret, commissurum fuisse,ut aduersus semet ipsum indicia manu sua testata daret. Inde ratio simulatæ proditionis composita. Omnium se rerum apparatum omissurum, Polyxenidas dicere: non remigem, non socios nauales ad classem frequentes habiturum:subducturum per simulationem reficiendi quasdam naues, alias in propinquos portus dimissurum, paucas ante portum Ephesi in salo habiturum: quas,si exire res cogeret,obiecturus certamini foret. Quam negligentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audiuit, eam ipse extemplo habuit. partem nauium ad commeatus accersendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit, ut paratus esset, cum signum aggrediendi à proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem. subducit quasdam naues, alias uelut subducturus esset,

Pp 3 naualia

naualia reficit. remiges ex hibernis non Ephesum accersit, sed Magnesiam occulte cogit. F
Forte quidam Antiochi miles, cum Samum rei priuatæ causa uenisset, pro speculatore comprehensus, deducitur Panormum ad præfectum. is percunctanti quid Ephesi ageretur, incertum metu, an erga suos haud syncera fide, omnia aperit, classem instructã paratamq. in portu stare, remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum, perpaucas naues subductas esse, & naualia tegi, nunquam intentius rem naualem administratam esse. Hæc ne pro ueris audirentur, animus errore & spe uana præoccupatus fecit. Polyxenidas, satis omnibus comparatis, nocte remige à Magnesia accersito, deductisq. raptim, quæ subductæ erant, nauibus, cum diem non tam in apparatu absumpsisset, quàm quòd conspici proficiscentem classem nolebat, post solis occasum profectus LXX nauibus tectis, uento aduerso, ante lucem Pygela portum tenuit. ubi cum interdiu ob eandem causam quieuisset, nocte in proxima Samiæ terræ traiecit. Huic Nicandro quodam archipirata cum quinque nauibus tectis Palinurum iusso petere, atque inde armatos, quà proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere, ipse interim classe diuisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pausistratus primo, ut in re nec opinata, turbatus parumper, deinde uetus miles celeriter collecto animo, terra melius arceri, quàm mari, hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quæ cornibus obiectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facile telis ancipitibus hostem summoturus. id inceptum eius Nicander à terra missus cum turbasset, repente mutato concilio naues conscendere omnes iubet. Tum uero ingens pariter militum nautarumq. trepidatio orta, & ueluti fuga in naues fieri, cum se mari terraq. simul cernerent circumuentos. Pausistratus unam uiam salutis esse ratus, si uiam facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum posset: posteaquam conscendisse suos uidit, sequi cæteris iussis, ipse princeps concitata naue remis ad ostium portus tendit. Superantem iam fauces nauem eius Polyxenidas tribus quinque remibus circumsistit. Nauis rostris icta supprimitur, telis obruuntur propugnatores, inter quos & Pausistratus impigre pugnans interficitur. Nauium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehensæ, quædam à Nicandro, dum moliuntur à terra captæ. Quinque tantum Rhodiæ naues cum duabus Cois effugerunt, terrore flammæ micantis uia sibi inter confertas naues facta. contis enim binis à prora prominẽtibus trullis ferreis multum conceptum ignem præ se portabant. Erythrææ triremes, cum haud procul à Samo Rhodijs nauibus, quibus ut essent præsidio ueniebant, obuiæ fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum auerterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam porta una per custodes aperta recepit, & Cyma aliæq. eiusdem oræ urbes ad eum metu defecerunt. Dum hæc in Aeolide geruntur, Abydus cum per aliquot dies obsidionem tolerasset, præsidio regio tutante mœnia, iam omnibus fessis, Philota quoque præfecto præsidij permittente, magistratus eorum cum Liuio de conditionibus tradendæ urbis agebant. rem distinebat, quòd utrum armati, an inermes emitterentur regij, parum conueniebat. Hæc agentibus cum interuenisset nuncius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. metuens enim Liuius, ne successu tantæ rei elatus Polyxenidas, classem quæ ad Canas erat, opprimeret, Abydi obsidione, custodiaq. Hellesponti extemplo relicta, naues, quæ subductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elæam uenit. Liuius omni classe, cui adiunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. quam cum teneri ualido regio præsidio audisset, nec procul Seleuci castra esse, depopulatus maritimam oram, & præda maxime hominum raptim in naues imposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur, Samum petere intendit. Rhodijs primo audita clades simul pauorem, simul luctum ingentem fecit. nam præter nauium militumq. iacturam, quod floris, quod roboris in iuuentute fuerat, amiserant: multis nobilibus secutis inter cætera auctoritatem Pausistrati, quæ inter suos merito maxima erat. deinde quòd fraude capti, quòd à ciue potissimum suo forent, in iram luctus uertit. Decem extemplo naues, & diebus post paucis decem alias præfecto omnium Eudamo miserunt, quem aliis uirtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautiorem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erythræam primum classem applicuerunt. ibi noctem unam morati, postero die Corycum Teiorum promontorium tenuerunt. inde cum in proxima Samiæ uellent traijcere, non expectato solis ortu, ex quo statum cœli notare gubernatores

A natores possent, in incertam tempestatem miserunt. medio in cursu aquilone in septentrionem uerso, exasperato fluctibus mari iactari cœperunt. Polyxenidas Samum petituros ratus hostes, ut se Rhodiæ classi coniungerent, ab Epheso profectus primo ad Myonnesum stetit, inde ad Macrin (quam uocant) insulam traiecit: ut prætereuehentis classis si quas aberrantes ex agmine naues posset, aut postremum agmen opportune adoriretur. Posteaquam sparsam tempestate classem uidit, occasionem primo aggrediendi ratus, paulo post increbescente uento, & maiores iam uoluente fluctus, quia peruenire se ad eos uidebat non posse, ad Aethaliam insulam traiecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naues aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiæ desertum tenuerunt, classis cætera noctem totam in alto iactata in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito hostium naues ad Aethaliam stare, consilium habitum, utrum extemplo decernerent, an

B Rhodiam expectarent classem. dilata re, (ita enim placuit) Corycum, unde uenerant, traiecerunt. Polyxenidas quoque cum frustra stetisset, Ephesum rediјt. Tum Romanæ naues, uacuo ab hostibus mari, Samum traiecerunt. eodem & Rhodia classis post dies paucos uenit. Quam ut expectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent nauali certamine, aut, si detractaret hostis pugnam, quod plurimum intererat ad animos ciuitatum, timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in fronte nauium acie stetere. posteaquam nemo aduersus ibat, classe diuisa, pars in salo ad hostium portus in anchoris stetit, pars in terram milites exposuit. In eos iam ingentem prædam late depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in præsidio Ephesi erat, iam mœnibus appropinquantes, eruptionem fecit, exutosq́. magna parte prædæ, ad mare ac naues redegit. Postero die insidijs medio ferme uiæ positis ad eliciendum extra mœnia Mace

C donem, Romani ad urbem agmine iere, inde cum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naues, & terra mariq́. fugientibus certamen hostibus, Samum, unde uenerat, classis repetit. inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephalleniæ tuendum prætor misit. Infestum id latrocinio Lacedæmonius Hybristas cum iuuentute Cephallenum faciebat, clausumq́. id mare commeatibus Italicis erat. Piræi L. Aemilio Regillo succedenti ad naualе imperium Epicrates occurrit. qui audita clade Rhodiorum, cum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor nauibus in Asiam secum reduxit. prosecutæ etiam apertæ Atheniensium naues sunt. Aegeo mari traiecit. Eodem Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta uenit, deductusq́. ad Aemilium, præsidij causa se missum ait, quod eam oram maris infestam onerarijs regiæ naues excursionibus crebris ab Hel

D lesponto atque Abydo facerent. Traijcienti Aemilio à Chio Samum duæ Rhodiæ quadriremes missæ obuiam ab Liuio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum posteaquam uentum est, accepta ab Liuio classe, & sacrificio, ut assolet, rite facto, Aemilius concilium aduocauit. Ibi C. Liuius (is enim est primus rogatus sententiam) neminem fidelius dare posse consilium dixit, quàm eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse, tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra grauatas, atque eas in faucibus portus supprimere. & eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum, longum & angustū & uadosum ostiū portus sit. ita adempturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemq́. classem facturum. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quæsiuit, quid tandem, ubi demersis nauibus frænassent claustra maris? utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam socijs,

E terroremq́. hostibus præbendum? an nihilo minus tota classe portum obsessuri? si enim abscedant, cui dubium esse qñin hostes extracturi demersas moles sint? & minore molimento aperturi portum, quàm obstruatur? sin autem manendum nihilo minus sit, quid attinere claudi portum? Quin contra illos tutissimo portu, opulentissima urbe fruentes, omnia Asia præbente, quieta æstiua acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempestatibusq́. obiectos, omnium inopes in assidua statione futuros, ipsos magis, alligatos impeditosq́., ne quid eorum quæ agenda sint, possint agere, quàm ut hostes clausos habeant. Eudamus, præfectus Rhodiæ classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quàm ipse quid censeret, faciendum dixit. Epicrates Rhodius, omissa in præsentia Epheso, mittendam nauium partem in Lyciam censuit, & Patara caput gentis

in societatem adiungendam, in duas res magnas id usui fore, & Rhodios pacatis contra insulam suam terris, totis uiribus incumbere in unius belli, quod aduersus Antiochum sit cu ram posse: & eam classem quæ in Lycia cõpararetur, intercludi, ne Polyxenidæ coniunga tur. Hæc maxime mouit sententia. placuit tamen Regillum tota classe euehi ad portum Ephesi ad inferẽdũ hostibus terrorẽ. C. Liuius cũ duabus quinqueremibus Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodijs, & duabus apertis Smyrneis in Lyciã est missus. Rhodũ prius iussus adire, & omnia cũ ijs communicare consilia. Ciuitates quas præteruectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut est uentum, simul & ad quam rem missus esset, ijs exposuit, & consuluit eos. Approbantibus cunctis, & ad eam quam habebat classem assumptis tribus quadriremibus, nauigat Patara. Primo secundus uentus ad ipsam urbem ferebat eos, sperabantq́. subito terrore aliquid motu ros. posteaquam circumagente se uento, fluctibus dubijs uolui cœptum est mare, peruicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salo stare poterant, aspero mari, & nocte imminente. præteruecti mœnia, portum Phœnicunta minus duum millium spatio, inde distantem petiere, nauibus à maritima ui tutum. sed altæ rupes insuper imminebant. quas celeriter oppidani assumptis regijs militibus, quos in præsidio habebant, ceperunt. aduersus quos Liuius, quanquam erãt iniqua ac difficilia ad exitus loca, Issæos auxiliares, & Smyrnæorum expeditos iuuenes mi sit. Ii, dum missilibus primo, & aduersus paucos leuibus excursionibus, lacessebatur magis quàm conserebatur pugna, sustinuerunt certamen. posteaquam plures ab urbe afflue bant, & iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Liuium, ne & auxiliares cir cumuenirentur, & nauibus etiam ab terra periculum esset. ita non milites solum, sed etiam nauales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prælium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit: neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario prælio cecidit. postremo tamen fusi fugatiq́. sunt Lycij, atque in urbem compulsi. & Romani cum haud incruenta uictoria ad naues redierunt. inde in Telmissicum profecti sinum qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi spe, Rhodij domum dimissi sunt. Liuius præteruectus Asiam, in Græciam transmisit: ut conuentis Scipionibus, qui cum circa Thessaliam erant, in Italiam traijceret. Aemilius posteaquam omissas in Lycia res, & Liuium profectum in Italiam cognouit, cum ipse ab Ephesio repulsus tempestate irrito incepto Samum reuertisset, turpe ratus tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, & summa ui aggredi urbem statuit. Miletum, & cæteram oram sociorum præteruecti, in Bargylitico sinu exscensionem ad Iasum fecerunt. Vrbem regium tenebat præsidium, agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde qui per collo quia principum & magistratuum tentarent animos, posteaquam nihil in potestate sua respondent esse, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Iasensium exules cum Romanis. ij frequentes Rhodios orare institerunt, ne urbem & uicinam sibi & cognatam, innoxiam pe rire sinerent. sibi exilij nullam aliam causam esse, quàm fidem erga Romanos. eadem ui regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos qui in urbe maneant. omnium Iasensium unam mentem esse, ut seruitutem regiam effugere uellent. Rhodij moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessæ regio præsidio urbis casum miserando, peruicerunt ut oppugnatione abstineretur. Profecti inde pacatis cæteris cum oram Asiæ legerent, Loryma (portus aduersus Rhodum est) peruenerunt. Ibi in principijs sermo primo inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Aemilij peruenit, abduci classem ab Ephesio, ab suo bello, ut ab tergo liber relictus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune conari posset. Mouere ea Aemilium, uocatosque Rhodios cum percunctatus esset, possetne Pataris uniuersa classis in portu stare? cum respondissent non posse, causam nactus omittendæ rei, Samum reduxit naues. Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, cum per omne hibernorum tempus exercitum in Aeolide continuisse, partim socijs ferendo opem, partim quos in societatem pellicere non poterat, depopulandis: transire in fines regni Eumenis, dum is procul à domo cum Romanis & Rhodijs Lyciæ maritima oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit, inde, omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemq́. regni Pergamum ducit oppugnandam. Attalus primo stationibus ante urbem positis, & excursioni

A bus equitum leuisq. armaturæ magis lacessebat, quàm sustinebat hostem. postremo cum per leuia certamina expertus nulla parte uirium se parem esse, intra mœnia se recepisset, obsideri urbs cœpta est. Eodem ferme tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci castris ad caput Caici amnis statiua habuit,cũ magno exercitu misto uarijs ex gentibus. plurimum terroris in Gallorum mercede condu ctis quatuor millibus erat. hos,paucis admistis, ad peruastandum passim Pergamenum agrum misit. Quæ posteaquam Samum sunt nunciata,primo Eumenes auocatus domestico bello cum classe Elæam petit: inde cum præsto fuissent equites,peditumq. expediti: præsidio eorum tutus,priusquam hostem sentirent aut mouerentur, Pergamum contendit.ibi rursus leuia per excursiones prælia fieri cepta. Eumene summæ rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos dies Romana Rhodiaq. classis,ut regi opem ferrent,Elæam ab Samo

B uenerunt. Quos ubi exposuisse copias Elææ,& tot classes in unum conuenisse portum, Antiocho allatum est: & sub idem tempus audiuit, consulem cum exercitu iam in Macedonia esse: parariq. quæ ad transitum Hellesponti essent: tempus uenisse ratus,prius, quàm terra marique simul urgeretur,agendi de pace,tumulum quendam aduersus Elæam castris cepit. ibi peditum omnibus copijs relictis,cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elææ mœnia descendit: misso caduceatore ad Aemilium,uelle se de pace agere. Aemilius Eumene à Pergamo accito,adhibitis & Rhodijs,consilium habuit. Rhodij haud aspernari pacem, Eumenes nec honestum esse dicere, eo tempore de pace agi: nec exitum rei imponi posse. Qui enim, inquit, aut honeste inclusi mœnibus & obsessi uelut leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit,quam sine consule non ex auctoritate senatus, non iussu populi Romani peregerimus? Quæro enim,pace per te facta, reditu-

C rus ne extemplo in Italiam sis? classem exercitumq. deducturus? an expectaturus, quid de ea re consuli placeat? quid senatus censeat? aut populus iubeat? Restat ergo, ut maneas in Asia, & rursus in hiberna copiæ reductæ: omisso bello, exhauriant commeatibus præbendis socios: deinde, si ita uisum sit ijs penes quos potestas fuerit, instauremus nouũ de integro bellum: quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem dijs uolentibus perfecisse. Hæc sententia uicit: responsumq. Antiocho est, ante consulis aduentum de pace agi non posse. Antiochus, pace nequicquam tentata, uastatis Elæensiũ primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto petit: agrum opulentum,quem uocant Thebes campum,carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo loco Asiæ maior regijs militibus parta est præda. Eodem,ut urbi præsidio essent, nauibus circumuecti Aemilius & Eumenes uenerũt.

D Per eosdem forte dies Elæam ex Achaia mille pedites centum equitibus. Diophane omnibus his copijs præposito accerserunt. quos egressos nauibus obuiam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. ueterani omnes & periti belli erant, & ipse dux Philopœmenis,summi tum omnium Græcorum imperatoris,discipulus. qui biduum simul ad quietem hominum equorumq., & ad uisendas hostium stationes,quibus locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumpserunt. Ad radices fere collis in quo posita est urbs, regij succedebant: ita libera ab tergo populatio erat,nullo ab urbe,ne in stationes quidem qui procul iacularetur, excurrente, postquam semel compulsi mœtu se mœnibus incluserunt,contemptus eorum & inde negligentia apud regios oritur.non stratos,non infrænatos magna pars habebant equos: paucis ad arma & ordines relictis, dilapsi cæteri sparserant se toto passim cãpo: pars in iuueniles lusus lasciuiamq. uersi,pars uescentes sub um-

E bra,quidam somno etiam strati. Hæc Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere, & ad portam præsto esse iubet: ipse Attalum adijt, & in animo sibi esse dixit hostium stationem tentare. Aegre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus aduersus trecentos,mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret: porta egressus,haud procul statione hostium occasionem opperiens consedit. & qui Pergami erant,amentiam magis,quàm audaciam, credere esse: & hostes paulisper in eos uersi,ut nihil moueri uiderunt,nec ipsi quicquam ex solita negligentia, insuper etiam eludentes paucitatem mutarunt. Diophanes quietos aliquandiu suos,uelut ad spectaculum modo eductos continuit: posteaquam dilapsos ab ordinibus hostes uidit, peditibus, quantum accelerare possent,sequi iussis,ipse princeps inter equites cum turma sua,quantum potuit,effusissimis

fimis habenis, clamore ab omni fimul pedite atque equite fublato, ftationem hoftium improuifo inuadit. Non homines folum, fed equi etiam territi, cum uincula abrupiffent, trepidationem & tumultũ inter fuos fecerunt. pauci ftabãt impauidi equi: eos ipfos non fternere, non infrænare aut confcendere facile poterant. multo maiorem, quàm pro numero equitum, terrorem Achæis inferentibus. pedites uero ordinati & præparati fparfos per negligentiam, & femifomnes prope adorti, funt. cædes paffim fugaque per campos facta eft: Diophanes fecutus effufos, quoad totum fuit, magno Achæorum genti decore parto (fpectauerant enim è mœnibus Pergami non uiri modo fed fœminæ etiam) in præfidium urbis redijt. Poftero die regiæ magis compofitæ & ordinatæ ftationes quingentis paffibus longius ab urbe pofuerunt caftra: & Achæi eodem ferme tempore atque in eundem locum proceffrunt. Per multas horas intenti utrinque uelut iam futurum impetum expectauere: pofteaquam haud procul occafu folis redeundi in caftra tempus erat, regij fignis collatis abire agmine ad iter magis, quàm ad pugnam, compofito cœpere. Quieuit Diophanes, dum in confpectu erant: deinde eodem quo pridie impetu in poftremum agmen incurrit: tantumq́. rurfus pauotis ac tumultus incuffit, ut cum terga cæderentur, nemo pugnandi caufa reftiterit: trepidantesq́. & uix ordinem agminis feruantes in caftra compulfi funt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergameno mouere caftra coegit. Antiochus pofteaquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum ueniffe audiuit, ea quidem urbe abftinuit, depopulatus agros. Peræam inde coloniam Mitylenæorum expugnauit. Cotton & Corylenus & Aphrodifias Crene primo impetu captæ funt. inde per Thyatira Sardeis redijt. Seleucus in maritima ora permanens, alijs terrori, alijs præfidio erat. Claffis Romana cum Eumene Rhodijsq́. Mitylenem primo, inde retro unde profecta erat, Elæam redijt. Inde Phocæam petentes, ad infulam quam Bacchium uocant: (imminet urbi Phocenfium) appulerunt, & quibus ante abftinuerant templis fignisq́., (egregie autem exornata infula erat) cum hoftiliter diripuiffent, ad ipfam urbem tranfmiferunt. eam diuifis inter fe partibus cum oppugnarent, & uiderent fine operibus, armis, fcalisq́ue capi non poffe: miffum ab Antiocho præfidium trium millium armatorum cum intraffet urbem: extemplo oppugnatione omiffa, claffis ad infulam fe recepit: nihil aliud, quàm depopulato circa urbem hoftium agro. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & præparare confuli atq; exercitui quæ ad tranfitum Hellefponti opus effent. Romanam Rhodiamq́ue claffem redire Samum: atque ibi in ftatione effe, ne Polyxenidas ab Ephefo moueret. Rex Elæam Romani & Rhodij Samum redierunt. Ibi M. Aemilius frater prætoris deceffit. Rhodij, celebratis exequijs, aduerfus claffem, quam fama erat ex Syria uenire, XIII fuis nauibus, & una Coa quinqueremi, altera Cnidia, Rhodum ut ibi in ftatione effent, profecti funt. Biduo ante, quàm Eudamus cum claffe à Samo ueniret, XIII à Rhodo naues cum Pamphilida præfecto aduerfus eandem Syriacam claffem miffæ, affumptis nauibus quatuor, quæ Cariæ præfidio erant, oppugnantibus regijs Dædala, & quædam alia parua caftel la obfidione exemerunt. Eudamum confeftim exire placuit. additæ huic quoque funt ad eam claffem quam habebat, fex apertæ naues. Profectus cum, quantum accelerare poterat, maturaffet: ad portum quem Megiften uocant, prægreffos confequitur. inde uno agmine Phafelidem cum ueniffent, optimum uifum eft ibi hoftem opperiri. In confinio Lyciæ & Pamphiliæ Phafelis eft, prominet penitus in altum confpiciturq́ue prima terrarum Rhodum à Cilicia petentibus, & procul nauium præbet profpectum. eo maxime ut in obuio claffi hoftium effent, electus locus eft. Cæterum quod non prouiderunt, & loco graui & tempore anni, (medium enim æftatis erat) ad hoc infolito odore, ingruere morbi uulgo maxime in remiges, ceperunt. cuius peftilentiæ metu profecti cum prætereueherentur Pamphilium finum, ad Eurimedontem amnem appulfa claffe, audiunt ab Afpendijs, ad Sidam iam hoftes effe. Tardius nauigauerant regij aduerfo tempore Etefiarum, quod uelut ftatum Fauonijs uentis effet. Rhodiorum dux & triginta quadriremes, quatuor triremes fuere. Regia claffis VII & XXX maioris formæ nauium erat, in quibus tres hepteres & quatuor hexeres habebat, præter has decem triremes erant. & ij adeffe hoftes ex fpecula quadam cognouere. Vtraque claffis poftero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, è portu mouit: & pofteaquam fuperauere Rhodij promontorium quod ab Sida prominet in altum, extemplo & confpecti ab hoftibus funt, & ipfi eos uiderunt. Ab regio finiftro cornu quod

A quod ab alto obiectum erat, Annibal dextero Apollonius purpuratorum unus præerat. & iam in frontem directas habebant naues. Rhodij longo agmine ueniebant. prima prætoria nauis Eudami erat: cogebat agmen Chariclitus: Pamphilidas mediæ classi præerat. Eudamus, posteaquam hostium aciem instructam & paratam ad concurrendum uidit, & ipse in altum euehitur, & deinceps quæ sequebantur. seruantes ordinem in frontem dirige gere iubet. Ea res primo tumultum præbuit. nam nec sic in altum euectus erat, ut ordo omnium nauium ad terram explicari posset: & festinans ipse præpropere cum quinque solis nauibus Annibali occurrit: cæteri, quia in frontem dirigere iussi erant, non sequebantur: extremo agmine loci nihil ad terram relicti erat, trepidantibusque ijs inter se, iam in dextro cornu aduersus Annibalem pugnabatur. Sed momento temporis & nauium uirtus & usus rei maritimæ terrorem omnem Rhodijs dempsit. nam & in altum celeriter euectæ

B naues locum post se quæque uenienti ad terram dedere, & si qua concurrerat rostro cum hostium naui, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines discursu prætereuecta, in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia à multo minore Rhodia naue uno ictu demersa. itaque iam haud dubie dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto multitudine nauium maxime Annibal, cæteris omnibus longe præstantem, urgebat: & circumuenisset, ni, signo sublato ex prætoria naue, quo dispersam classem in unum colligi mos erat: omnes quæ in dextro cornu uicerant naues ad opem ferendam suis concurrissent. tum & Annibal, quæq. circa eum erant naues, capessunt fugam: nec insequi Rhodij, ex magna parte ægris, & ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Cum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent uires, contemplatus Eudamus hostes claudas mutilatasq. naues apertis nauibus remulco trahentes, XX paulo am-

C plius integras abscedentes, è turri prætoriæ nauis silentio facto, Exurgite, inquit, & egregium spectaculum capessite oculis. Consurrexere omnes, contemplatiq. trepidationem fugamq. hostium, prope una uoce exclamauere omnes, ut sequerentur. Ipsius Eudami multis ictibus uulnerata nauis erat. Pamphilidam & Chariclitum insequi, quoad putarent tutum iussit. Aliquandiu secuti sunt: posteaquam terræ appropinquabat Annibal, ueriti ne includerentur uento in hostium hora, ad Eudamum reuecti, hepterem captam, quæ primo concursu icta erat, ægre Phaselidem pertraxerunt. inde Rhodum non tam uictoria læti, quā alius alium accusantes, quòd cum potuisset, non omnis summersa aut capta classis hostiū foret, redierunt. Annibal ictus uno prælio aduerso, ne tum quidem prætereuehi Lyciam audebat, cum coniungi ueteri regiæ classi quamprimum cuperet. Et id ne ei facere liberum esset, Rhodij Carictitum cum X X nauibus rostratis ad Patara & Megisten portum miserūt.

D Eudamum cum VII nauibus maximis ex ea classe cui præfuerat, Samum redire ad Romanos iusserunt, ut, quantum consilio, quantum auctoritate ualeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda. Magnam lætitiam Romanis iam prius nuncius uictoriæ, deinde aduentus attulit Rhodiorum. & apparebat, si ea cura Rhodijs dempta esset, uacuos eos tuta eius regionis maria præstituros. Sed profecto Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimæ, abscedere custodia Ioniæ atq; Aeolidis prohibuerunt. Pamphilidam cum quatuor nauibus tectis ad eam classem quæ circa Patara erat, miserunt. Antiochus non ciuitatum modo quæ circa se erant, contrahebat præsidia, sed ad Prusiam Bithiniæ regem miserat legatos literasq., quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat. Venire eos ad omnia regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum, nisi Romanum imperium esset. Philippum & Nabin expugnatos, se tertium peti. ut quisque proximus ab oppresso sit, per

E omneis uelut continens incendium peruasurum, ab se gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in uoluntariam seruitutem concessisset. His motum Prusiam literæ Scipionis cōsulis, sed magis eius fratris Africani, à suspicione tali auerterunt. qui præter consuetudinē perpetuam populi Romani, augendi omni honore regum sociorum maiestatem domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerandam amicitiam suam compulit. Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse: Masanissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, à quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse: & esse eum non Africæ modo regum longe opulentissimum: sed toto in orbe terrarum cuiuis regum uel maiestate uel uiribus parem. Philippum & Nabin hostes ut bello superatos ab T. Quinctio, tamen in regno relictos: Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, & filium obsidem

dem redditurum: & quasdam ciuitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus recepisse eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primo furor, deinde fraus Aetolorum assumpsisset. Maxime confirmatus est animus regis, postea quam ad eum C. Liuius, qui prætor ante classi præfuerat, legatus ab Roma uenit, & edocuit, quanto & spes uictoriæ certior Romanis, quàm Antiocho, & amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset. Antiochus posteaquam à spe societatis Prusiæ decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quæ per aliquot menses instructa ac parata fuerat, uisendam: magis, quia terrestribus copijs exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores uidebat sustineri non posse: quàm quòd res naualis ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ esset. erat tamen momentum in præsentia spei, quòd & magnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse, & Eumenem regem cum omnibus nauibus suis consuli obuiam in Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia ad Samum per occasionem fraude præparata absumpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: (id oppidum Colophonium mari imminens abest à uetere Colophone duo ferme millia passuum) & ipsam urbem suæ esse potestatis uolebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terra mari ve ageret, quod non subiectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos audita obsidione non dubitabat ad opem ferendam sociæ urbi classem à Samo moturos: eam occasionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare urbem aggressus, & ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, utrinque uineas & aggerem muro iniunxit, & testudinibus arietes admouit. Quibus territi malis Colophonij oratores Samum ad L. Aemilium, fidem prætoris populiq́. Romani implorantes, miserunt. Aemilium & Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem, quàm Polyxenidam bis nequicquam ab se prouocatum, potestatem pugnæ facturum esse. & turpe existimabat, Eumenis classem adiuuare consulem ad traijciendas in Asiam legiones: se Colophonis obsessæ auxilio incertam finem habituro alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat eum Sami cupientem proficisci in Hellespontum, cunctiq́. instare & dicere: quanto satius esse, uel socios obsidione eximere, uel uictam iam semel classem iterum uincere, totamque maris possessionem hosti eripere, quàm desertis socijs, tradita Antiocho Asia, terra mariq́. in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere? Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumptis iam omnibus, Chium parabant traijcere. Id erat horreum Romanis: eoq́. omnes ex Italia missæ onerariæ dirigebant cursum. Circumuecti ab urbe ad auersa insulæ, (obiecta aquiloni, ad Chium & Erytras sunt) cum pararent traijcere, literis certior fit prætor, frumenti uim magnam Chium ex Italia uenisse: uinum portantes naues tempestatibus retentas esse. simul allatum est, Theios regiæ classi benigne cōmeatus præbuisse: quinque millia uasorum uini esse pollicitos. Theum ex medio cursu classem repente auertit: aut, uolentibus ijs, usurus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Cum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naues circa Myonnesum apparuerunt, quas primo ex classe regia prætor esse ratus, institit sequi: apparuit inde, piraticas celoces & lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis præda reuertentes, posteaquam uidere ex alto classem, in fugam uerterunt. & celeritate superabāt, leuioribus & ad id fabrefactis nauigijs, & propiores terræ erant. itaque priusquā appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. unde se à portu ratus abstracturum naues, ignarus loci sequebatur prætor. Myonnesus promontorium inter Theum Samumque est: ipse collis est in modum metæ in acutum cacumen à fundo satis lato fastigiatus, à continenti arctæ semitæ aditum habet: à mari exesæ fluctibus rupes claudunt: ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum, quàm quæ in statione sunt naues, promineant. Circa ea appropinquare non ausæ naues, ne sub ictu superstantium in rupibus piratarum essent diem triuere. tandem sub noctem uano incepto cum abstitissent, Theum postero die accessere: & in portu, qui à tergo urbis est, (Geræsticum ipsi appellant) nauibus constitutis, prætor ad depopulandū circa urbem agrum milites emisit. Teij, cum in oculis populatio esset, oratores cum infulis & uelamentis ad Romanum miserunt. Quibus purgantibus ciuitatem omnis facti dictiq́ue hostilis aduersus Romanos, & iuuisse eos commeatu classem hostium

A ſtiũ arguit,& quantũ uini Polixenidæ promiſiſſent. quæ ſi eadẽ claſſi Romanæ darent, reuo
caturũ ſe à populatione militẽ: ſi minus, pro hoſtibus eos habiturũ. Hoc tã triſte reſponſum
cum retuliſſent legati : uocatur in concionem à magiſtratibus populus, ut, quid agerent,
conſultarent. Eò forte Polyxenidas cùm regia claſſe à Colophone profectus, poſtea-
quam mouiſſe à Samo Romanos audiuit, & ad Myonneſum piratas perſecutos Teiorum
agrũ depopulari, naues in Geteſtico portu ſtare; ipſe aduerſus Myonneſum in inſula (Ma-
crin nautici uocant) anchoras portu occulto iecit. inde ex propinquo explorans quid ho-
ſtes agerent, primo in magna ſpe fuit, quemadmodum Rhodiam claſſem ad Samum cir-
cumſeſſis ad exitum faucibus portus expugnaſſet, ſic & Romanam expugnaturum. nec eſt
diſſimilis natura loci : promontorijs coeuntibus inter ſe ita clauditur portus, ut uix duæ
ſimul inde naues poſſint exire. nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat ; &
B denis nauibus ad promontoria ſtantibus, quæ ab utroque cornu in latera exeuntium nauiũ
pugnarent, ex cætera claſſe, ſicut ad Panormum fecerat, armatis in litora expoſitis, terra ma
riq. ſimul hoſtes opprimere. quod non uanum ei conſilium fuiſſet, ni cum Teij facturos ſe-
imperata promiſiſſent, ad accipiendos commeatus aptius uiſum eſſet Romanis, in eum
portum, qui ante urbem eſt, claſſe trãſire. Dicitur & Eudamus Rhodius uitium alterius por
tus oſtendiſſe, cum forte duæ naues in arcto oſtio implicitos remos fregiſſent. & inter alia
id quoq; mouit prætorem ut traduceret claſſem, quòd ab terra periculum haud erat, haud
procul inde Antiocho ſtatiua habente. Traducta claſſe ad urbem, ignaris omnibus egreſſi
milites nautæq. ſunt ad commeatus & uinum maxime diuidendum in naues, cum medio
forte diei agreſtis quidam ad prætorem adductus nunciat, alterum iam diem claſſem ſtare
ad inſulam Macrin, & paulo ante uiſas quaſdam moueri tanquam ad profectionem naues.
C Re ſubita perculſus prætor tubicines canere iubet, ut, ſi qui per agros palati eſſent, redirẽt.
tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasq. in naues. Haud ſecus, quàm in re-
pentino incendio, aut capta urbe trepidatur : alijs in urbem currentibus ad ſuos reuocan-
dos : alijs ex urbe naues curſu repetentibus : incertisq. clamoribus quibus ipſis tubæ ob-
ſtreperent. turbatis imperijs, tandem concurſum ad naues eſt. Vix ſuam quiſque noſcere
aut adire præ tumultu poterat : trepidatumque cum periculo & in mari & in terra foret, ni
partibus diuiſis Aemilius cum prætoria naue primus è portu in altum euectus, excipiens in
ſequenteis ſuo quanque ordine in frontem inſtruxiſſet : Eudamus Rhodiaq. claſſis ſubſti-
tiſſent ad terram, ut & ſine trepidatione conſcenderent, & ut quæque parata eſſet, exiret na
uis. ita & explicuere ordinem primæ in conſpectu prætoris, & coactum agmen ab Rhodijs
eſt : inſtructaq. acies uelut cerneret regios, in altum proceſſit. inter Myonneſum & Cory-
D cum promontorium erant, cum hoſtem conſpexere. Et regia claſſis binis in ordinem naui-
bus longo agmine ueniens, & ipſa aciem aduerſam explicuit, tantum læuo euecta cornu, ut
amplecti & circumire dexterum cornu Romanorum poſſet. quod ubi Eudamus qui coge-
bat agmen, uidit, non poſſe exæquare ordinem Romanos, & tantum non iam circumiri à
dextro cornu : concitat naues : (& erant Rhodiæ naues longe omnium celerrime tota claſ
ſe) æquatoq. cornu, prætoriæ naui in qua Polyxenidas erat, ſuam obiecit. Iam totis claſſi-
bus ſimul ab omni parte pugna conſerta erat. Ab Romanis L X X X naues pugnabant, ex
quibus Rhodiæ V & XX erant. Hoſtium claſſis undenonaginta nauiũ fuit, & maximæ for-
mæ naues, tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore nauium & uirtute militum Roma
ni longe Rhodios præſtabant : Rhodiæ naues agilitate, & arte gubernatorum, & ſcientia re
migum. Maximo tamen hoſtibus terrori fuere. quæ ignes præ ſe portabant : & quod unum
E ijs ad Panormum circumuentis ſaluti fuerat, id tum maximum momentum ad uictoriam
fuit. nam metu ignis aduerſi regiæ naues, ne prora concurrerent cum declinaſſent, neque
ipſæ ferire roſtro hoſtem poterant : & obliquas ſe ipſæ ad ictus præbebant : & ſi qua con-
currerat, obruebatur infuſo igni, magisq. ad incendium, quàm ad prælium trepidabant.
Plurimum tamen quæ ſolet, militum uirtus in bello ualuit. mediam nanque aciem hoſtium
Romani cum rupiſſent, circumuecti ab tergo pugnantibus aduerſus Rhodios regijs ſeſe ob
iecere : momentoque temporis & media acies Antiochi, & læuo in cornu circumuentæ na
ues mergebantur. Dextera pars integra ſociorum magis clade, quàm ſuo periculo ter-
rebatur. cæterum poſteaquam alias circumuentas, prætoriam nauem Polyxenidæ relictis
ſocijs uela dantem uidere : ſublatis raptim dolonibus (& erat ſecundus petentibus Ephe-
ſum

sum uentus) capessunt fugam, quadraginta duabus nauibus in ea pugna amissis: quarum tredecim captæ in potestatem hostium uenerunt: cæteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naues fractæ sunt, uulneratæ aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. nam cū rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso excussa è naue sua, unco dente uelut manu ferrea iniecta, alligauit alterius proram: inde tumultu iniecto cum diuellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodij, tractu anchorali & implicitum remis latus alterum detersit, debilitatam ea ipsa quæ icta cohæserat, nauim cepit. hoc maxime modo ad Myonnesum nauali prælio pugnatum est. quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus longinqua tueri diffidebat se posse; præsidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci, prauo, ut res ipsa postea docuit, consilio iussit. non enim tueri solum Lysimachiam à primo impetu Romanorum facile erat, sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, & obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post aduersam naualem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, & Sardeis recepit se. atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia accerserent, & quocunque alio poterat ad copias contrahendas, in unum iam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Aemilius post uictoriam naualem profectus Ephesum directis ante portum nauibus cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset: Chium, quo ante nauale prælium cursum à Samo intenderat, nauigat. ibi naues in prælio quassatas cum refecisset, L. Aemilium Scaurum cum XXX nauibus Hellespontum ad exercitum traijciendum misit, Rhodios parte prædæ & spolijs naualibus decoratos domum redire iubet, Rhodij impigre præuertere, ad traijciendasq. copias consulis iere: atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum redière. Classis Romana ab Chio Phocæam traiecit. In sinu maris intimo posita hæc urbs est, oblonga forma: duum millium & quingentorum passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in arctiorem uelut cuneum: Lamptera ipsi appellant. mille & ducentos passus ibi latitudo patet. inde in altum lingua mille passuum excurrens, medium fere sinum uelut nota distinguit. ubi cohæret faucibus angustis, duos in utranque regionem uersos portus tutissimos habet. qui in meridiem uergit, Naustathmos ab re appellatur, quia ingentem uim nauium capit. alter prope ipsum Läptera est. Hos portus tutissimos cum occupasset Romana classis; priusquam aut scalis aut operibus mœnia aggrederetur, mittendos censuit prætor qui principum magistratuumque animos tentarent. posteaquam obstinatos uidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. altera pars infrequens ædificijs erat: templa deum aliquantum tenebant loci. eà prius ariete admoto, quatere muros turresq. cœpit. deinde cum eò multitudo occurreret ad defendendum, altera quoque parte admotus aries: & iam utrinque sternebantur muri. ad quorum casum cum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alij scalis etiam ascensum in muros tentarent, adeo obstinate restiterunt oppidani, ut facile appareret plus in armis & uirtute, quàm in mœnibus auxilij esse. coactus ergo periculo militum prætor receptui cani iussit, ne obijceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirempto prælio, ne tum quidem ad quietem uersi, sed undique omnes ad munienda & obmolienda, quę ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis superuenit Q. Antonius à prætore missus: qui castigata pertinacia eorum, maiorem curam Romanis, quàm illis, ostenderet esse, ne in perniciem urbis pugnaretur, si absistere furore uellet, potestatem ijs dare eadem conditione qua prius C. Liuij in fidem uenissent, se tradendi. Hæc cum audissent, quinque dierū spatio ad deliberandum sumpto, tentata interim spe auxilij ab Antiocho, posteaquā legati missi ad regem, nihil in eo esse præsidij retulerant: tum portas aperuerunt, pacti, ne quid hostile paterentur. Cum signa in urbem inferrentur, & pronunciasset prætor, parci se deditis uelle: clamor undique est sublatus, indignum facinus esse, Phocæenses, nunquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere. ab hac uoce, uelut signo à prætore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerūt. Aemilius primo resistere & reuocare dicendo captas non deditas diripi urbes, & in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militū. posteaquam ira & auaritia imperio potentiora erant: præconibus per urbem missis, liberos omnes in forum ad se conuenire iubet, ne uiolarentur: & in omnibus quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prætoris. urbem agrosque & suas leges ijs restituit: &, quia iam

A iam hiems appetebat, Phocææ portus ad hibernandum classi delegit. Per idem fere tempus consuli transgresso Aeniorum Maronitarumq. fines nunciatur, uictam regiam classem ad Myonnesum, relictamque à præsidio Lysimachiam esse. Id multo, quàm de nauali uictoria lætius fuit: utique posteaquam eò uenerunt: refertaq. urbs omnium rerum commeatibus uelut in aduentum exercitus præparatis, eos excepit: ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe sibi propofuerant. Ibi paucos dies statiua habuere, ut impedimenta ægrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella fessi morbis ac longitudine uiæ relicti erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter per Chersonesum Hellespontum perueniunt. ubi omnibus cura regis Eumenis ad traijciendum præparatis, uelut in pacata litora, nullo prohibente, alijs alio delatis nauibus, sine tumultu traiecere. Ea uero res Romanis auxit animos, concessum sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. Statiua deinde ad Hellespontũ aliquandiu habuerunt: quia dies forte quibus ancilia mouentur, religiosi ad iter inciderant. ijdem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia salius erat, disiunxerant ab exercitu: causaque & is ipse moræ erat, dum consequeretur. Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra uenerat, Byzantius Heraclides de pace afferens mandata: quam impetrabilem fore, magnam ei spem attulit mora & cunctatio Romanorum: quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire consulem, quam P. Scipionem; & ita mandatum ab rege erat: in eo maximam spem habebat, præterquam quod & magnitudo animi, & satietas gloriæ placabilem eum maxime faciebat, notumque erat gentibus, qui uictor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset. etiam quòd filius eius captus in potestate regis erat. Is ubi & quando, & quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alij principio belli à Chalcide Oreum petentem circumuentum ab regijs nauibus tradunt. alij, posteaquam transitum in Asiam est: cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obuiam equitatu cum reciperet sese, in eo tumultu delapso equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumque priuatim regi cum Scipionibus esset: neque liberalius, neque benignius haberi coliq. adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob hæc cum aduentum P. Scipionis legatus expectasset: ubi is uenit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret. Aduocato frequenti concilio, legati uerba sunt audita. Is multis ante legationibus nequicquã ultro citroq. de pace missis, eã ipsam fiduciã impetrandi sibi esse dixit, quòd priores legati nihil impetrassent. Smyrnã.n.& Lãpsacũ, & Alexandriã Troadẽ, & Lysimachiã in Europa iactatas, in illis disceptationibus esse: quarũ Lysimachia iã cessisse regẽ, ne quid in Europa habere eũ dicerent: eas quæ in Asia sint ciuitates tradere paratũ esse: & si quas alias Romani, ꝗ suarũ partim fuerit, uindicare ab imperio regio uelint: impẽsæ quoq; in bellũ factæ partẽ dimidiã regẽ præstiturũ populo Romano. Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit, ut memores rerum humanarum & suæ fortunæ moderarentur, & alienam ne urgerent. finirent Europa imperium: id quoque immensum esse: & parari singula acquirendo facilius potuisse, quàm uniuersa teneri posse. Quod si Asiæ quoque partem aliquam abstrahere uelint, dummodo non dubijs regionibus finiant: uinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis & concordiæ causa regem passurum. Ea quæ legato magna ad pacem impetrãdam uidebantur, parua Romanis uisa. nam & impensam quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem æquum censebant, cuius culpa bellum excitatum esset: & non Ionia modo atque Aeolide deduci debere præsidia regia: E sed sicut Græcia omnis liberata esset, ita quæ in Asia sint, omnes liberari urbes. id aliter fieri non posse, quàm ut cis Taurum montem possessione Asiæ Antiochus cedat. Legatus posteaquam nihil æqui in concilio impetrare se cẽsebat: priuatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum filium ei sine precio redditurum regem dixit: deinde ignarus & animi Scipionis, & moris Romani, auri pondus ingens est pollicitus, & nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio. Quod Romanos omneis, quòd me ad quem missus es, ignoras, minus miror: cum te fortunam eius à quo uenis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonnesum intraremus: haud ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam traijceremus, si pacem tanquam à solicitis de belli euentu petituri eratis. concesso uerò in Asiã transitu,

transitu,& non solum frænis, sed etiam iugo accepto, quæ disceptatio ex æquo,cum imperium patiendum sit, relicta est ? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo : alijs,deos precor, ne unquam fortuna egeat mea , animus certe non egebit . pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si priuatam gratiam pro priuato beneficio desiderabit . publice nec habebo quicquam ab illo , nec dabo . quod in præsentia dare possim, fidele consilium est. abi,nuncia meis uerbis,bello absistat,pacis conditionem nullam recuset. nihil ea mouerunt regem,tutam fore belli aleam ratum : quando perinde ac uicto iam sibi leges dicerentur. omissa igitur in præsentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit. Consul,omnibus præparatis ad proposita exequenda,cum ex statiuis mouisset : Dardanum primum, deinde Rhœteum, utraque ciuitate obuiam effusa, uenit. inde Ilium processit: castrisq. in campo, qui est subiectus mœnibus, positis,in urbem arcemq. cum ascendisset,sacrificauit Mineruæ præsidi arcis, & Iliensibus in omni rerum uerborumque honore ab se oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lætis origine sua . inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis peruenerunt . Eo & Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elæam , aduersis deinde uentis cum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principijs rerum,quà proximum fuit,in castra Romana cum parua manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos , tradito frumento quibus iusserat consul,in eadem statiua redijt. inde plurium dierum præparatis cibariis , consilium erat ire ad hostem priusquam hiems opprimeret.Regia castra circa Thyatira erant. ibi cum audisset Antiochus P.Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos qui filium ad eum reducerent,misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit, satiatusq. tandem complexu filij, Renunciate, inquit , gratias regi me agere : referre gratiam aliam nunc non posse,quàm ut suadeam ne ante in aciem descendat,quàm ut in castra me redisse audierit. Quanquam LX millia peditum,plus XII millia equitum animos interdum ad spem certaminis faciebant : motus tamen Antiochus tanti auctoritate uiri , in quo ad incertos belli euentus omnis fortunę posuerat subsidia, recepit se trāsgressus Phrygium amnem : circaq. Magnesiam,quæ ad Sipylum est,posuit castra.& ne,si extrahere tempus uellet,munimenta Romani tentarent : fossam sex cubitis altam,XII latam cum duxisset , extra duplex uallum fossæ circundedit : interiore labro murum cum turribus crebris obiecit : unde facile arceri transitu fossæ hostis posset . Consul circa Thyatira regem esse ratus,continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit . inde cum profectum audisset, secutus uestigia citra Phrygium amnem quatuor millia ab hoste posuit castra. Eò mille ferme equites (maxima pars Gallogræci erant,& Dahæ quidam,aliarumque gentium sagittarij equites intermisti) tumultuose amne traiecto,in stationes impetum fecerunt. Primo turbauerunt incompositos . deinde cum longius certamen fieret : Romanorum,ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus : regij fessi iam, & plores non sustinentes,recipere se conati,circa ripā amnis,priusquam flumen ingrederentur ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt . Biduum deinde silentium fuit . neutris transgredientibus amnem.tertio post die Romani simul omnes trāsgressi sunt,& duo millia ferme & quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus & muniendo occupatis tria millia delecta equitum peditumque regiorum magno terrore ac tumultu aduenere . aliquanto pauciores in statione erant : & tamen per se nullo à munimento castrorum milite auocato, & primo æquum prælium sustinuere , & crescente certamine pepulerunt hostes , centum ex his occisis , centum ferme captis . Per quatriduum insequens instructæ utrinque acies pro uallo stetere. quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promouit signa,ita ut extremi minus mille pedes à uallo abessent. consul,posteaquam detrectari certamen uidit,postero die in consilium aduocauit, quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret. instare hiemem : aut sub pellibus habendos milites fore : aut, si concedere in hiberna uellent, differendum esse in ęstatem bellum . Nullum unquam hostem Romani æque contempserunt . conclamatum undique est,duceret extemplo, & uteretur ardore militum, qui tanquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset,per fossas , per uallum castra inuadere parati erant , si in prælium hostis non exiret . Gn. Domitius ad explorandum iter , & qua parte adiri uallum hostium

A hostium posset, missus, posteaquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoueri placuit: tertio signa in medium campi prolata, & instrui acies cœpta est. Nec Antiochus ultra tergiuersandum ratus, ne & suorum animos minueret detrectando certamen, & hostium spem augeret, & ipse copias eduxit, tantum progressus à castris, ut dimicaturum appareret. Romana acies unius prope formæ fuit & hominum & armorum genere. duæ legiones Romanæ, duæ socium ac Latini nominis erant: quina millia & quadringenos singulæ habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, deinde principum erant: triarij postremos claudebant. Extra hanc ueluti iustam aciem à parte dextra consul Achæorum cetratis immistos auxiliares Eumenis tria millia ferme peditum æquata fronte instruxit: ultra eos equitum minus tria millia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti, reliquus omnis equitatus Romanus erat, extremos

B Tralles & Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit. læuum cornu non uidebatur egere talibus auxilijs, quia flumen ab ea parte ripæq́. diruptæ claudebant: quatuor tamen inde turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarum erat Romanis, & duo millia mistorum Macedonum Thracumque, qui uoluntate secuti erant. hi præsidio relicti sunt castris. sexdecim elephantos post triarios in subsidio locauerunt. nam prę terquam quòd multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor & L) sustinere non uidebantur posse: ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt: siue quia magnitudine, (longe enim illi præstant) siue robore animorum uincuntur. Regia acies uaria magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumque erat. X & sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur. hæc media acies fuit in fronte, in decem partes diuisa. partes eas interpositis binis elephantis distinguebat. à fron

C te introrsus in duos & XXX ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regijs copijs erat: & perinde cum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbebat. Ingentes ipsi erant: addebant speciem frontalia & cristæ, & tergo impositæ turres, turribusq́. superstantes præter rectorem quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille & quingentos equites Gallogræcorum opposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adiunxit. addita his ala mille ferme equitum. agema eam uocabant. Medi erant lecti uiri, & eiusdem regionis misti multarum gentium equites. continens his grex XVI elephantorum est oppositus in subsidijs. ab eadem parte paululum producto cornu regia cohors erat: argyraspides à genere armorum appellabantur. Dacæ deinde equites sagittarij mille & duceuti. tum leuis armatura trium millium, pari ferme numero, pars Cretenses, pars Tralles, duo millia & quingenti Mysi sagittarij adiuncti erant. extremum cornu claudebant quatuor millia misti Cyr

D tæi funditores, & Elymæi sagittarij. Ab læuo cornu phalangitis adiuncti erant Gallogræci equites mille & quingenti, & similiter his armati duo millia Cappadocū ab Ariarathe missi rege. inde auxiliares misti omnium generum duo millia & septingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alij equites, regia ala leuioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immisti. ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ & cameli quos appellant dromadas. his insidebant Arabes sagittarij gladios habentes tenues, longos quaterna cubita: ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. inde alia multitudo par ei quæ in dextro cornu erat: primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille: & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Pisidæ hi erant & Pamphylij & Lycij: tum Cyrtæorum & Elymæorum paria in dextero cor-

E nu locatis auxilia: XVI elephanti modico interuallo distantes. Rex ipse in dextero cornu erat: Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in læuo præposuit: media acies tribus permissa, Mendi & Zeuxidi & Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina crescente die leuata in nubes, caliginem dedit: humor inde ab austro uelut perfudit omnia. quæ nihil admodum Romanis, eadem per incommoda regijs erant. nam & obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omneis parteis conspectum: & humor toto fere graui armatu nihil gladios aut pila hebetabat. regij tam lata acie, ne ex medio quidem cornua sua circunspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur: & humor arcus fundasq́;, & iaculorum amenta emollierat. falcatæ quoque quadrigæ, quibus se perturbatu-

rum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem uerterunt. Armatæ autem in hunc maxime modum erant. cuspides circa temonem ab iugo decem cubita extantes uelut cornua habebant: quibus quicquid obuium daretur, transfigerent: & in extremis iugis binæ circa eminebant falces: altera æquata iugo, altera inferior in terram deuexa: illa, ut quicquid ab latere obijceretur, abscinderet: hæc, ut prolapsos subeuntesq́. cótingeret. item ab axibus rotarum utrinque binæ eodem modo diuersæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia si in extremo aut in medio locatæ forent, per suos agendæ erant: in prima acie, ut ante dictum est, locauerat rex. Quod ubi Eumenes uidit, haud ignarus pugnæ, & quàm anceps esset auxilij genus, si quis pauorem magis equis inijceret, quàm iusta adoriretur pugna: Cretenses sagittarios funditoresq́. & iaculatores equitum non confertos, sed quammaxime possent dispersos excurrere iubet: simul omnibus partibus tela ingerere. Hæc uelut procella partim uulneribus missilium undique coniectorum, partim clamoribus dissonis ita consternauit equos, ut repente uelut effrænati passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus & leuis armatura, & expediti funditores, & uelox Cretensis momento declinabant: & eques insequendo, tumultum ac pauorem equis camelisq́. & ipsis simul consternatis augebat, clamore & ab alia circunstantium turba, multiplici adiecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ: amotoq́. inani ludibrio, tum demum ad iustum prælium, signo utrinque dato, concursum est. Cæterum uana illa res ueræ mox cladis causa fuit. auxilia enim subsidiaq́., quæ proxima locata erant, pauore & consternatione quadrigarum territa, & ipsa in fugam uersa nudarunt omnia usque ad cataphractos equites. ad quos cum dissipatis subsidijs peruenisset equitatus Romanus: ne primum quidem impetum pars eorum sustinuerunt: alij fusi sunt, alij propter grauitatem tegumentorum armorumq́. oppressi sunt. totum deinde læuum cornu inclinauit: & turbatis auxiliaribus, qui inter equitem & quos appellant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror peruenit. Ibi simul perturbati ordines, & impeditus intercursu suorum usus prælongarum hastarum. sarissas Macedones uocant. Intulere signa Romanæ legiones, & pila in perturbatos coniecere. ne interpositi quidem elephanti militem Romanum deterrebant, assuetum iam ab Africis bellis & uitare impetum belluæ, & ex transuerso aut pilis incessere, aut si propius subire posset, gladio neruos incidere. Iam media acies fere omnis a fronte prostrata erat: subsidia circumita a tergo cædebantur: cum in parte alia fugam suorum & prope iam ad ipsa castra clamorem pauentium accepere. nanque Antiochus à dextro cornu, cum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, præter quatuor turmas equitum: & eas, dum applicant se suis, ripam nudantes: impetum in eam partem cum auxilijs & cataphracto equitatu facit, nec a fronte tantum instabat, sed circumito a flumine cornu, iam ab latere urgebat, donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt. Præerat castris M. Aemilius, tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post annos paucos pontifex maximus factus est. is, quà fugam cernebat suorum, cum præsidio omni occurrit: & stare primo, deinde redire in pugnam iubebat, pauorem & turpem fugam increpans. minæ exinde erant. in perniciem suam cæcos ruere, ni dicto parerent. postremo dat signum suis, ut primos fugientium cædant, turbam insequentium ferro & uulneribus in hostes redigant. Hic maior timor minorem uicit. ancipiti coacti metu primo constiterunt, deinde & ipsi redierunt in pugnam: & Aemilius cum suo præsidio (erant autem duo millia uirorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit: & Attalus Eumenis frater à dextro cornu, à quo læuum hostium primo impetu fugatum fuerat: ut ab sinistro fugam suorum & tumultum circa castra uidit: in tempore ducentis equitibus aduenit. Antiochus posteaquam & eos, quorum terga modo uiderat, repetentes pugnam, & aliam & a castris & ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam uertit equum. ita utroque cornu uictores Romani, per aceruos corporum, quos in media maxime acie cumulauerant, ubi & robur fortissimorum uirorum, & arma grauitate fugam impedierant, pergunt ad castra diripienda. equites primi omnium Eumenis, deinde & alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem: & postremos, ut quosque adepti sunt, cædunt. cæterum fugientibus maior pestis intermistis quadrigis elephantisq́. & camelis erat sua ipsorum turba: cum solutis ordinibus, uelut cæci, super alios alij ruentes, incursu beluarum obtererentur. In castris quoque ingens, & maior prope, quàm in acie, cædes est edita. nam & primorum fuga in

castra

A castra maxime inclinauit: & huius fiducia multitudinis, qui in præsidio erant, pertinacius pro uallo pugnarunt, retenti in portis ualloq., quæ se impetu ipso capturos crediderant Romani, postea quam tandem perruperunt, ab ira grauiorem ediderunt cædem. Ad quinquaginta millia peditum cæsa eo die dicuntur: equitum quatuor millia, mille & quadringenti capti, & quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot uulnerati sunt: ceciderunt non plus CCC pedites, quatuor & uiginti equites, & de Eumenis exercitu quinque & uiginti. Et illo quidem die uictores direptis hostium castris cum magna præda in sua reuerterunt. postero die spoliabant cæsorum corpora, & captiuos contrahebant. legati ab Thyatira & a Magnesia ad Sipylum ad dedendas urbes uenerunt. Antiochus cũ paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media ferme nocte Sardeis concessit. inde cum audisset Seleucum filium & quosdam amicorum B Apameam prægressos, & ipse quarta uigilia cum coniuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita custodia urbis, Timone Lydiæ præposito. quibus spretis, consensu oppidanorum, & militum qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt. Sub idem fere tempus & ab Trallibus & à Magnesia quæ super Mæandrum est, & ab Epheso legati ad dedendas urbes uenerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna: & classe usque ad Patara Lyciæ peruectus, metu stationis Rhodiarum nauium, quæ ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petijt. Asiæ ciuitates in fidem consulis ditionemq. populi Romani sese tradebant. Sardibus iam consul erat: eò & P. Scipio ab Elæa, cum primum pati laborem uiæ potuit, uenit. Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem a consule petijt impetrauitq., ut oratores mittere liceret regi. paucos post dies Zeuxis, qui præfectus Lydiæ fuerat, & Antipater fratris filius uenerunt. hi prius Eu-C mene conuento, quem propter uetera certamina auersum maxime a pace credebant esse, & placatiore eo & sua & regis spe inuento, tum P. Scipionem, & per eum consulem adierunt: præbitoq. ijs petentibus frequenti concilio ad mandata edenda, Non tam quid ipsi dicamus, habemus, inquit Zeuxis: quàm ut à uobis quæramus Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem ueniamq. impetrare a uictoribus possimus. Maximo semper animo uictis regibus populisq. ignouistis. quanto id maiore & placatiore animo decet uos facere in hac uictoria, quæ uos dominos orbis terrarum fecit? positis iam aduersus omnes mortales certaminibus, haud secus quàm deos, consulere & parcere uos generi humano oportet. Iam antequam legati uenirent, decretum erat, quid responderetur. respondere Africanum placuit. is in hunc modum locutus fertur. Romani, ex ijs quæ in deum immortalium potestate erant, ea habemus, quæ dij dederunt: animos, qui nostræ mentis sunt, eosdem in D omni fortuna gessimus gerimusq.: neque eos secundæ res extulerunt: nec aduersæ minuerunt. eius rei, ut alios omittam, Annibalem uestrum uobis darem testem, nisi uos ipsos dare possem. Postea quam Hellespontum traiecimus, priusquam castra regia, priusquam aciem uideremus, cum communis Mars, & incertus belli euentus esset, de pace uobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc uictores uictis ferimus. Europa abstinete: Asiaq. omni quæ cis Taurum montem est, decedite. pro impensis deinde in bellum factis, XV millia talentum Euboicorum dabitis, quingenta præsentia, duo millia & quingenta, cum senatus, populusq. R. pacem comprobauerit, mille deinde talentum per XII annos. Eumeni quoque reddi CCCC talenta: & quod frumenti reliquum ex eo quod patri debitum est, placet. Hæc cum pepigerimus, facturos uos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides uiginti nostro arbitratu dabitis. Sed nunquam satis li-E quebit, nobis ibi pacem esse populo R. ubi Annibal erit. eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoque Aetolum, concitatorem Aetolici belli, qui & illorum fiducia uos, & uestra illos in uos armauit, dedetis, & cum eo Mnasimachum Acarnana, & Chalcidenses Philonem & Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quàm facere potuit. si nunc moratus fuerit, sciat, regum maiestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quàm a medijs ad ima præcipitari. Cum his mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Mæandrum & Tralleis Ephesumq. diuisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt: & legati, qui Romam irent, uenerunt. Eumenes quoque eodẽ tempore profectus est Romam, quo lega-

ti regis, secutæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum. Dum hæc in Asia geruntur, duo feræ sub idem tempus cum triumphi spe pro consulibus de prouincijs Romam redierunt: Q. Minucius ex Liguribus, M. Acilius ex Aetolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno cõsensu decretus: isq. triumphans de rege Antiocho & Aetolis urbem est inuectus. Prælata sunt in eo triumpho signa militaria CCXXX: & argenti infecti tria millia pondo: signati tetradrachmum Atticum CXIII millia: cistophorum CCXLVIII: uasa argentea cælata multa, magniq. ponderis. tulit & supellectilem regiam argenteam, ac uestem magnificam: coronas aureas, dona sociarum ciuitatum, XLV: spolia omnis generis: captiuos nobiles, Aetolos, & regios duces sex & triginta duxit. Damocritus Aetolorum dux paucos ante dies cum è carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus & spectaculo, & fama rerum triumphus fuit. Huius triumphi minuit lætitiam nuncius ex Hispania tristis, aduersa pugna in Vastetanis ductu L. Aemilij pro consule apud oppidum Lyconem cum Lusitanis, sex millia de exercitu Romano cecidisse; cæteros pauentes intra uallum compulsos, ægre castra defendisse, & ad modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Hæc ex Hispania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum & Cremonensium L. Aurunculeius prætor in senatum introduxit. Iis querentibus inopiam colonorum, alijs belli casibus, alijs morbo absumptis, quosdam tædio accolarũ Gallorum reliquisse colonias: decreuit senatus, uti C. Lælius consul si ei uideretur, sex millia familiarum conscriberet, quæ in eas colonias diuiderentur: & ut L. Aurunculeius prætor triumuiros crearet ad eos colonos deducendos. Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappus. Haud ita multo post cum iam consularium comitiorum appeteret tempus: C. Lælius consul, ex Gallia Romam redijt. is non solum ex facto absente se senatusconsulto in supplementum Cremonæ & Placentiæ scripsit, sed ut nouæ coloniæ duæ in agrum qui Boiorum fuisset, deducerentur, & retulit, & auctore eo patres censuerunt. Eodem tempore L. Aemilij prætoris literæ allatæ de nauali pugna ad Myonnesum facta, & L. Scipionem consulem exercitum in Asiam traiecisse. Victoriæ nauali ergo in unum diem supplicatio decreta est: in alterum diem, quòd exercitus Romanus tum primum in Asia posuisset castra, ut ea res prospera & læta eueniret, uicenis maioribus hostijs in singulas supplicationes sacrificare consul est iussus. Inde consularia comitia magna contentione habita. M. Aemilius Lepidus petebat, aduersa fama hominum, quòd prouinciam Siciliam petendi causa, non consulto senatu ut sibi id facere liceret, reliquisset. petebant cum eo M. Fuluius Nobilior, Cn. Manlius Vulso, M. Valerius Messalla. Fuluius consul unus creatur, cum cæteri centurias non explessent. isq. postero die Cn. Manlium, Lepido deiecto (nam Messala tacuit) collegam dixit. prætores exinde facti, duo Quincti Fabij, Labeo & Pictor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsæus, L. Bæbius Diues. M. Fuluio Nobiliore, & Cn. Manlio Vulsone consulibus, Valerius Antias auctor est, rumorem celebrem Romæ fuisse, & pene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis causa consulem L. Scipionem, & cum eo P. Africanum in colloquium euocatos regis, & ipsos comprehensos esse, & ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaq. expugnata, & deletas omnes copias Romanorũ esse: ob hæc Aetolos sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, principesq. eorum in Macedoniam, & in Dardanos, & in Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos: hæc qui nunciarent Romam, A. Terentium Varronẽ, & M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio pro prætore ex Aetolia missos esse. Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Aetolos in senatu inter cætera hoc quoque interrogatos esse, unde audissent, imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum esse? Aetolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos. Rumoris huius quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione sit, nec pro uana prætermissa. Aetoli legati in senatum introducti, cum & causa eos sua & fortuna hortaretur, ut confitendo seu suæ culpæ, seu errori ueniam peterent supplices: orsi a beneficijs in populum Romanum, & prope exprobrantes uirtutem suam in Philippi bello, & offenderunt aures insolentia sermonis, & eo, uetera & obliterata repetendo, rem adduxerũt, ut haud paulo pluriũ maleficiorum

AN. DLXI.

A maleficiorum gentis, quàm beneficiorum, memoria subiret animos patrum, & quibus misericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, permitterentne arbitrium de se populo Romano: deinde ab altero, habiturine eosdem, quos populus Romanus, socios & hostes essent: nihil ad ea respondentes, egredi templo iussi sunt. Conclamatum deinde prope ab uniuerso senatu est, totos adhuc Antiochi Aetolos esse, & ex unica ea spe pendere animos eorum. itaque bellum cum haud dubijs hostibus gerendum, perdomandosq. feroces animos esse. Etiam illa res accendit, quòd eo ipso tempore quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatusconsultum in M'. Acilij sententiam, qui Antiochum Aetolosq. deuicerat, factum est, ut Aetoli eo die iuberentur proficisci ab urbe, & intra quintumdecimum diem Italia excedere. A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus: denunciatumq., si qua deinde legatio ex B Aetolis, nisi permissu imperatoris qui eam prouinciam obtineret, & cum legato Romano uenisset Romam, pro hostibus omnes futuros. Ita dimissi Aetoli. De prouincijs deinde consules retulerunt. sortiri eos Aetoliam & Asiam placuit. qui Asiam sortitus esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, & in eius supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & sociorum ac Latini nominis octo millia peditum, & quadringenti equites: his copijs ut bellum cum Antiocho gereret. Alteri consuli exercitus qui erat in Aetolia, est decretus. & ut in supplementum scriberet, permissum, ciuium sociorumq. eundem numerum, quem collega: naues quoque idem consul, quæ priore anno paratæ erant, ornare iussus, ac ducere secum: nec cum Aetolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam traijcere. Mandatum eidem, si per commodum reipublicæ facere posset, ut ad comitia Romam rediret. nam præterquam quòd magistratus annui subrogā C di essent, censores quoque placere creari. si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Aetolia M. Fuluio, Asia Cn. Manlio sorte euenit. Prætores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam, & inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis, Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsæus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius Diues ulteriorem. Siciliæ legio una, & classis, quæ in ea prouincia erat, decreta, & ut duas decimas frumenti nouus prætor imperaret Siculis. earum alteram in Asiam, alteram in Aetoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculū, deportari iussum. L. Bæbio supplementum in Hispaniam datū, mille Romani pedites, equites quinquaginta, & sex millia peditum Latini nominis, & CC equites. Plautio Hypsæo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia socium Latini nomi-D nis, & ducenti equites. cum his supplementis ut singulas legiones duæ Hispaniæ haberent. Prioris anni magistratibus, C. Lælio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est. prorogatum & P. Iunio pro prætore in Etruria cum eo exercitu qui in prouincia esset: & M. Tuccio pro prætore in Bruttijs & Apulia. Priusquam in prouincias prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem, flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum, & Postumium Albium fuerat. Consulem illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus pont. max. prætorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit. & in senatu, & ad populum magnis contentionibus certatum est: & imperia inhibita ultro citroq., & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni appellati, & prouocatum ad populum est. religio ad postremum uicit, & dicto audiens esse flamen pontifici iussus. & multæ E ex iussu populi remissæ. Ira prouinciæ ereptæ prætorem magistratu abdicare se conantem, patres auctoritate sua deterruerunt: & ut ius inter peregrinos diceret, decreuerunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules prætoresq. in prouincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere uulgata sine auctore: & post dies paucos nuncij certi, literæq. imperatoris Romam allatæ. quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerant: (desierant enim uictam Aetoliam metuere) quàm auerterunt famam, quòd ineuntibus id bellum grauis hostis & suis uiribus, & quòd Annibalem rectorem militiæ haberet, uisus fuerat. nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas eius copias censuerunt: metu ne cum Gallis foret bellandum. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cū

Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodijq́., Romam uenerunt. Cotta in senatu primum, deinde in concione, iussu patrum, quæ acta in Asia essent, exposuit. supplicatio inde in triduum decreta est: & XL maiores hostiæ immolari iussæ. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is cum breuiter & egisset gratias patribus, quòd obsidione se ac fratrem exemissent, regnumq́. ab iniurijs Antiochi uindicassent: & gratularus esset, quòd mari terraq́. prospere res gessissent: quodq́. regem Antiochum fusum fugatumq́., & exutum castris, prius Europa, post & Asia quæ cis Taurum montem est, expulissent: sua deinde merita malle eos ex imperatoribus suis legatisq́. quàm se commemorante, cognoscere, dixit. Hæc approbantibus cunctis, iubentibusq́. dicere ipsum, omissa in id uerecundia, quid sibi ab senatu, populoq́. R. tribui æquum censeret: propensius cumulatiusq́., si quo possit, prout eius merita sint, senatum facturum: ad ea rex. Si ab alijs sibi præmiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse, aut petisse parum modeste uideri posset. uerum enim uero cum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresq́. suos ipsorum arbitrij debere esse. Nihil hac oratione eius patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum iuberent. & cum aliquandiu hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes inuicem, non magis mutua, quàm inexplicabili, facilitate certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, ut absurdum esse diceret, ignorare regem, quid sperans aut petens uenerit. quæ commoda regno suo sint, ipsum optime scire: Asiam longe melius, quàm senatum nosse. reuocandum igitur, & cogendum, quæ uellet, quæq́. sentiret, expromere. Reductus à prætore in templum rex, & dicere iussus, Perseuerassem, inquit, tacere P. C. nisi Rhodiorum legationem mox uocaturos uos scirem: & illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. quæ quidem eo difficilior oratio erit, quòd ea postulata eorum futura sunt: ut non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere uideantur. agent enim causam ciuitatum Græcarum, & liberari eas dicent debere. quo impetrato, cui dubium est, quin & a nobis auersuri sint, non eas modo ciuitates quæ liberabuntur, sed etiam ueteres stipendiarias nostras? ipsi autem tanto obligatos beneficio, uerbo socios, re uera subiectos imperio & obnoxios habituri sint? & (si dijs placet) cum has tantas opes affectabunt, dissimulabunt ulla parte id ad se pertinere: uos modo id decere, & conueniens esse antefactis dicent. Hæc uos ne decipiat oratio, prouidendum uobis erit: neve non solum inæqualiter alios nimium deprimatis ex socijs uestris, alios præter modum extollatis: sed etiam ne qui aduersus uos arma tulerint, in meliore statu sint, quàm socij & amici uestri. Quod ad me attinet, in alijs rebus cessisse intra finem iuris mei cuilibet uideri malim, quàm nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse. in certamine autem amicitiæ uestræ, beneuolentiæ erga uos, honoris qui à uobis habebitur, minime æquo animo uinci possum. Hanc ego maximam hæreditatem à patre accepi, qui primus omnium Asiam Græciamq́. incolentium in amicitiam uestram uenit, eamq́; perpetua & constanti fide ad extremum finem uitæ perduxit; nec animum duntaxat uobis bonum ac fidelem præstitit, sed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia gessistis, terrestribus naualibusq́.: omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorum uestrorum æquari ulla parte posset, uos adiuuit. postremo cum Bœotos ad societatem uestram hortaretur, in ipsa concione intermortuus haud multo post expirauit. Huius ego uestigia ingressus, uoluntati quidem & studio in colendis uobis adijcere (etenim inexuperabilia hæc erant) nihil potui: rebus ipsis, meritisq́., & impensis officiorum ut superare possem, fortuna, tempora, Antiochus, & bellum in Asia gestum præbuerunt materiam. Rex Asiæ, & partis Europæ Antiochus filiam suam in matrimonium mihi dabat, restituebat extemplo ciuitates quæ defecerant a nobis, spem magnam in posterum ampliandi regni faciebat, si secum aduersus uos bellum gessissem. Non gloriabor eo, quòd nihil in uos deliquerim. illa potius, quæ uetustissima domus nostræ uobiscũ amicitia digna sunt, referã. terrestribus naualibusq́. copijs, ut nemo uestrorũ sociorũ me æquiparare posset, imperatores uestros adiuui: commeatus terra mariq́. suppeditaui: naualibus prælijs, quæ multis locis facta sunt, omnibus affui: nec labori meo, nec periculo usquam peperci. quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul uitæ regnique. liberatus deinde obsidione, cum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent,

relictis

A relictis rebus meis,tota classe ad Hellespontum L.Scipioni consuli uestro occurri, ut eum in traijciendo exercitu adiuuarem. Postquam in Asiam exercitus uester est transgressus, nunquam à consule abscessi. nemo miles Romanus magis assiduus in castris uestris fuit, quàm ego, fratresq́. mei.nulla expeditio, nullum equestre prælium sine me factum est. in acie ibi steti,eam partem sum tutatus, in qua me consul esse uoluit. Non sum hoc dicturus P.C.quis hoc bello meritis erga uos mecum comparari potest? ego nulli omnium neque populorum,neque regum,quos in magno honore habetis,non ausim me comparare.Massanissa hostis uobis antequam socius fuit: nec incolumi regno cum auxilijs suis, sed extorris,expulsus,amissis omnibus copijs, cum turma equitum in castra confugit uestra. tamen eum, quia in Africa aduersus Syphacem & Carthaginienses fideliter atque impigre uobiscum stetit,non in patrium solum regnum restituistis:sed adiecta opulentissima parte Sy-
B phacis regni,præpotentem inter Africæ reges fecistis. Quo tandem igitur nos præmio atque honore digni apud uos sumus,qui nunquā hostes,semper socij fuimus? Pater,ego,fratresq́. mei nō in Asia tantum,sed etiā procul ab domo in Peloponneso,in Bœotia,in Aetolia,Philippi,Antiochi,Aetolico bello,terra mariq́. pro uobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis.Ego P.C.quoniam dicere utique uolentibus uobis parendū est: si uos ea mente ultra Tauri iuga Antiochum emouistis,ut ipsi teneretis eas terras: nullos accolas nec finitimos habere,quàm uos,malo:nec ulla alia re tutius stabiliusq́. regnum meū futurum spero. sed si uobis decedere inde,atque exercitus deducere in animo est:neminem digniorem esse ex socijs uestris,qui bello à uobis parta possideat,quàm me,dicere ausim. At enim magnificum est liberare ciuitates seruas.ita opinor: si nihil hostile aduersus uos fecerūt.sin autē Antiochi partis fuerūt:quāto est uestra prudētia & æquitate dignius,socijs bene
C meritis, quàm hostibus,uos consulere? Grata oratio regis patribus fuit,& facile apparebat munifice oīa & propenso animo facturos. Interposita Smyrnæorum breuis legatio est,quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis,quòd omnia ultima pati, quàm se regi tradere, maluissent: introducti Rhodij sunt. quorum princeps legationis, expositis initijs amicitiæ cum populo R. meritisq́. Rhodiorum,Philippi prius,deinde Antiochi bello,Nihil,inquit,nobis tota nostra actione P.C.neque difficilius,neque molestius est,quàm quòd cum Eumene nobis disceptatio est, cum quo uno maxime regum & priuatum singulis;&,quod magis nos mouet,publicum ciuitati nostræ hospitium est.cæterū non animi nostri P.C.nos,sed rerum natura, quæ potentissima est,disiungit:ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus: reges serua omnia, & subiecta imperio suo esse uelint. Vtcunque tamen res se habet: magis uerecundia nostra aduersus regē nobis obstat,quàm
D ipsa disceptatio aut nobis impedita est,aut uobis perplexam deliberationem præbitura uidetur.nam si aliter socio atque amico regi, & benemerito hoc ipso in bello, de cuius præmijs agitur,honos haberi nullus posset,nisi liberas ciuitates ei in seruitutem traderetis: esset deliberatio anceps, ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto uestro,& gloriam Philippi bello partam,nunc seruitute tot ciuitatum deformaretis.sed ab hac necessitate aut gratiæ in amicum minuendæ, aut gloriæ uestræ, egregie uos fortuna uindicat. est enim deum benignitate non gloriosa magis,quàm diues,uictoria uestra:quæ uos facile isto uelut ære alieno exoluat. nam & Lycaonia, & Phrygia utraque,& Pisidia omnis, & Chersonesus,quæq́. circumiacent Europæ,in uestra sunt potestate; quarum una quælibet regi adiecta multiplicare regnum Eumenis potest:omnes uero datæ,maximis eum regibus æquare. licet ergo uobis & præmijs belli ditare socios,& non decedere
E instituto uestro:& meminisse, quem titulum prætenderitis prius aduersus Philippum,nunc aduersus Antiochum,belli:quid feceritis Philippo uicto, quid nunc a uobis,nō magis quia fecistis,quàm quia id uos facere decet, desideretur atque expectetur. alia enim alijs & honesta & probabilis est causa armorum.illi agrum,hi uicos, hi oppida,hi portus oramq́. aliquam maris ut possideant. uos nec cupistis hæc, antequam haberetis,nec nunc,cum orbis terrarum in ditione uestra sit,cupere potestis.pro dignitate & gloria apud omne genus humanum,quod uestrum nomen imperiumq́. iuxta ac deos immortales iampridem intuetur, pugnastis. quæ parare & quærere arduum fuit: nescio, an tueri difficilius sit. gentis uetustissimæ nobilissimæq́. uel fama rerum gestarum, uel omni commendatione humanitatis doctrinarumq́., tuendam ab seruitio regio libertatem suscepistis. hoc patrocinium

receptæ in fidem & clientelam ueſtram uniuerſæ gentis per petuum uos præſtare decet. F
Non quæ in ſolo modo antiquo ſunt, Græcæ magis urbes ſunt, quàm coloniæ earum, illinc quōdā profectæ in Aſiā: nec terra mutata mutauit genus aut mores. certare pio certamine cuiuslibet bonæ artis ac uirtutis auſi ſumus cū parentibus quæque ciuitas & conditoribus ſuis. Adiſtis Græciæ, adiſtis Aſiæ urbes plerique. niſi quòd longius à uobis abſumus, nulla uincimur alia re. Maſſilienſes, quos, ſi natura inſita uelut ingenio terræ uinci poſſet, iampridem efferaſſent tot indomitæ circumfuſæ gentes: in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud uos eſſe, ac ſi medium umbilicum Græciæ incolerent. non enim ſonum modo linguæ, ueſtitumq́. & habitum, ſed ante omnia mores & leges & ingenium ſincerum integrumq́. a contagione accolarum ſeruarunt. Terminus eſt nunc imperij ueſtri mons Taurus. quicquid intra eum cardinem eſt, nihil longinquum uobis uideri debet. quò arma ueſtra peruenerunt: eodem ius hinc profectum perueniat. Barbari, quibus pro legibus ſem- G
per dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Græci ſuam fortunam, ueſtros animos gerunt. domeſticis quondam uiribus etiam imperium amplectebantur. nunc imperium ubi eſt, ibi ut ſit perpetuum, optant: libertatem ueſtris tueri armis ſatis habent, quoniam ſuis non poſſunt. At enim quædam ciuitates cum Antiocho ſenſerunt. & aliæ prius cum Philippo, & cum Pyrrho Tarentini. ne alios populos enumerem, Carthago libera cum ſuis legibus eſt. huic ueſtro exemplo quantum debeatis, uidete P.C. inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod iuſtiſſimæ iræ ueſtræ negaſtis. Rhodij & in hoc, & in omnibus bellis quæ in illa ora geſſiſtis, quàm forti fideliq́. opera uos adiuuerimus, ueſtro iudicio relinquimus. nunc in pace id conſilium afferimus: quod ſi comprobaueritis, magnificentius uos uictoria uſos eſſe, quàm uiciſſe, omnes exiſtimaturi ſint. Apta magnitudini Romanæ oratio uiſa eſt. Poſt Rhodios Antiochi legati uocati ſunt. Ii uul- H
gato petentium ueniam more, errorem faſſi regis, obteſtati ſunt patres conſcriptos, ut ſuæ potius clementiæ, quàm regis culpæ, qui ſatis ſuperq́. pœnarum dediſſet, memores conſulerent: poſtremo pacem datam a L. Scipione imperatore, quibus legibus dediſſet, confirmarent auctoritate ſua. Et ſenatus eam pacem ſeruandam cenſuit: & paucos poſt dies populus iuſſit. fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodem fratris filio regis Antiochi eſt ictum. Auditæ deinde & aliæ legationes ex Aſia ſunt. quibus omnibus datum eſt reſponſum, decem legatos more maiorum ſenatum miſſurum ad res Aſiæ diſceptandas componendasq́. ſummam tamen hanc fore, ut cis Taurum montem quæ intra regni Antiochi fines fuiſſent, Eumeni attribuerentur, præter Lyciam Cariamq́., uſque ad Mæandrum amnem. ea ciuitatis Rhodiorum eſſent. cæteræ ciuitates Aſiæ, quæ Attali ſtipendiariæ fuiſſent, eædem Eumeni uectigal penderent: quæ uectigales Antiochi fuiſſent, I
eæ liberæ atque immunes eſſent. Decem legatos hos decreuerunt: Q. Minucium Rufum, L. Furiū Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, & Cn. Cornelium Merulam, M. Iunium Brutum, L. Aurunculeium, L. Aemilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Aelium Tuberonem. His, quæ præſentis diſceptationis eſſent, libera mandata. De ſumma rerum ſenatus conſtituit. Lycaoniam omnem, & Phrygiam utranque, & Myſiam, regias ſiluas, & Lydiæ Ioniæq́., extra ea oppida quæ libera fuiſſent, quo die cum rege Antiocho pugnatum eſt, & nominatim Magneſiam ad Sipylum, & Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumq́. Hydrelatanum ad Phrygiam uergentem, & caſtella uicosq́. ad Mæandrum amnem, & oppida, niſi quæ libera ante bellum fuiſſent: Telmiſſum item nominatim, & caſtra Telmiſſium, præter agrum qui Ptolemæi Telmiſſij fuiſſet: hæc omnia quæ ſupra ſcripta ſunt, regi Eumeni iuſſa dari. Rhodijs Lycia data, extra eundem Telmiſſum, & K
caſtra Telmiſſium, & agrum qui Ptolemæi Telmiſſij fuiſſet: hæc & ab Eumene & ab Rhodijs excepta. Ea quoque his pars data Cariæ, quæ propior Rhodum inſulam trans Mæandrum amnem eſt, oppida, uici, caſtella, agri qui ad Piſidiam uergunt: niſi quæ eorum oppida in libertate fuiſſent pridie, quàm cum Antiocho rege in Aſia pugnatum eſt. Pro his cum gratias egiſſent Rhodij: de Solis urbe, quæ in Cilicia eſt, egerunt. Argis & illos, ſicut ſeſe, oriundos eſſe. ab ea germanitate fraternam ſibi cum ijs caritatem eſſe. petere hoc extraordinarium munus, ut eam ciuitatem ex ſeruitute regia eximerent. Vocati ſunt regis Antiochi legati, actumq́. cum ijs eſt: nec quicquam impetratum, teſtante fœdera Antipatro: aduerſus quæ ab Rhodijs non Solos, ſed Ciliciam peti: & iuga Tauri tranſcendi. Reuocatis in ſenatum

tum

A tum Rhodijs,cum,quantopere tenderet legatus regius,exposuissent patres, adiecerunt: si utique eam rem ad ciuitatis suę dignitatem pertinere censerent Rhodij, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum. Tum uero impensius quàm ante Rhodij gratias egerunt. cessurosq. se potius arrogantiæ Antipatri, quàm causam turbandæ pacis præbituros,dixerunt.ita nihil de Solis mutatum est. Per eos dies quibus hæc gesta sunt,legati Massiliensium nunciauerunt, L. Bæbium prætorem in prouinciam Hispaniam proficiscentem ab Liguribus circumuentum: magna parte comitum cæsa, uulneratum ipsum cum paucis sine lictoribus Massiliam perfugisse,& intra triduum expirasse. Senatus ea re audita decreuit, uti P. Iunius Brutus, qui pro prætore in Etruria esset, prouincia exercituq. traditis uni cui uideretur ex legatis,ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur:eaq. ei prouincia esset. Hoc senatus consultum literæq. a Sp. Postumio prætore in Etruriam missæ sunt. profe-

B ctusq. in Hispaniam est P. Iunius pro prætore. in qua prouincia prius aliquanto quàm successor ueniret,L. Aemilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria uicit,cum priore anno haud prospere rem gessisset:tumultuario exercitu collecto,signis collatis cum Lusitanis pugnauit. fusi fugatiq. sunt hostes:cæsa decem & octo millia armatorum,tria millia CCC capti,& castra expugnata. Huius uictoriæ fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium calendas Ianuarias Bononiam Latinam coloniã ex S.C. L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumuiri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta. equitibus septuagena iugera, cæteris colonis quinquagena sunt data. ager captus de Gallis Boijs fuerat. Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi & clari uiri petierunt. quæ res tanquam in se parum magni certaminis causam haberet:aliam contentionem multo maiorem excitauit. petebant T. Quinctius Flamininus, P.

C Cornelius Cn. F. Scipio L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Aetolosq. deuicerat. in hunc maxime, quòd multa congiaria habuerat,quibus magnam partem hominum obligat at:fauor populi se inclinabat. Id cum ægre paterentur tot nobiles,nouum sibi hominem præferri,tantum P. Sempronius Gracchus,& C. Sempronius Rutilus tribuni plebis ei diem dixerunt, quòd pecuniæ regiæ prædæq. aliquantum captæ in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in ærarium detulisset. Varia testimonia legatorum tribunorumq. militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur, cuius auctoritatem perpetuo tenore uitæ partam, toga candida eleuabat. is testis, quæ uasa aurea atque argentea captis castris inter aliam prædam regiam uidisset, ea se in triumpho negabat uidisse. postremo in huius maxime inuidiam desistere se petitione Glabrio dixit:quando quod taciti indignarentur nobiles homi-

D nes,id æque nouus competitor inæstimabili periurio incesseret. centum millium multa irrogata erat. bis de ea re certatum est. tertio,cum de petitione destitisset reus:nec populus de multa suffragium ferre uoluit:& tribuni eo negotio destiterunt. Censores,T. Quinctius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem dies L. Aemilio Regillo,qui classe præfectum Antiochi regis deuicerat, extra urbem in æde Apollinis cum senatus datus esset, auditis rebus gestis eius, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naues demersisset aut cepisset,magno consensu patrum triumphus naualis est decretus. Triumphauit Kal. Februarijs. in eo triumpho undequinquaginta coronæ aureæ translatæ sunt:pecunia nequaquam tanta pro specie regij triumphi: tetradrachma Attica XXXIIII millia DCC. cistophori CXXXII millia CCC. Supplicationes deinde fuerunt ex S.C. quòd L. Aemilius Paullus in Hispania prospere rem gessisset. Haud ita multo post L. Scipio ad ur-

E bem uenit:qui,ne cognomine fratri cederet, Asiaticum se appellari uoluit:& in senatu & in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant qui fama id maius bellum,quàm difficultate rei fuisse interpretarentur. uno memorabili prælio debellatum,gloriamq. eius uictoriæ defloratam ad Thermopylas esse. Cæterum uere æstimanti, Aetolicum magis ad Thermopylas bellum,quàm regium fuit. quota enim parte uirium suarum ibi dimicauit Antiochus? in Asia totius Asiæ steterunt uires, ab ultimis orientis omnium gentium contractis auxilijs. Merito ergo & dijs immortalibus,quantus maximus poterat,habitus est honos, quòd ingentem uictoriam facilem etiam fecissent: & imperatori triumphus est decretus. Tri umphauit mense intercalario pridie kal. Martias. qui triumphus spectaculo oculorum maior,quàm Africani fratris eius fuit:recordatione rerum,& æstimatione periculi certami nisq.

nisq., non magis comparandus, quàm si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Annibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria CCXXXIIII: oppidorum simulacra CXXXIIII: eburneos dentes mille CCXXXI: aureas coronas CCXXXIIII: argenti pondo CXLVII millia, & CCCCXX: tetradrachmum Atticorum CCXXIIII millia: cistophorum CCCXXXI mil lia, & LXX: nummos aureos Philippeos CXL millia: uasorum argenteorum (omnia cælata erant) mille pondo, & CCCCXIIII: aureorum mille pondo XXIIII. & duces regij præfecti, & purpurati duo & XXX ante currum ducti. Militibus quinquiniceni denarij dati: duplex centurioni, triplex equiti. & stipendium militare, & frumentum duplex post triumphum datum. prælio in Asia facto, duplex dederat. Triumphauit anno fere posteaquam consulatu abijt. Eodem fere tempore & Cn. Manlius consul in Asiam, & Q. Fabius Labeo prætor ad classem uenit. cæterum consuli non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, deuicto Antiocho. cogitanti itaque Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam prouinciam habuisse uideri posset: optimum uisum est in Cretam insulam traijcere. Cydoniatæ bellum aduersus Gortynios Gnosiosq. gerebant. & captiuorum Romanorum, atque Italici generis magnus numerus in seruitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, cum primum Cretæ litus attigit, nuncios circa ciuitates misit, ut armis absisterent, captiuosq. in suis quæque urbibus agrisq. conquisitos reducerent, & legatos mitterent ad se, cũ quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosq. pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses mouerunt. captiuos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captiuorum, quia belli minas timerent, ex tota insula reddita scripsit: eamq. causam Fabio, cum rem nullam aliam gessisset, naualis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius redijt. inde tribus nauibus in Thraciæ oram missis, ab Aeno & Maronia præsidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eæ ciuitates essent.

EPITOME LIBRI XXXVIII.

M. Fuluius consul in Epiro Ambracienses obsessos, per deditionem accepit: Cephalenam subegit: Aetolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul collega eius Gallogræcos, Tolistobogios, Tectosagas, & Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, cum soli citra Taurum montem non parerent, uicit. Eorum origo, & quando ea loca quæ tenent, occupauerint, referuntur. Exemplum quoque uirtutis & pudicitiæ in fœmina traditur. quæ cum regis Gallogræcorum uxor fuisset, capta, centurionem qui ei uim intulerat, occidit. Lustrum a censoribus conditum est. censa sunt ciuiũ capita CCLVIII millia, & CCCXXVIII. Cum Ariarathe rege Cappadociæ amicitia iuncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio fœdus cum Antiocho conscripserat, de Gallogræcis, acta pro se causa in senatu, triumphauit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam aiunt, a Q. Petillo tribuno plebis, ut quidam, à Næuio, quòd præda ex Antiocho capta ærarium fraudasset: posteaquã dies uenit, euocatus in rostra, hac die, inquit, Quirites Carthaginem uici. & prosequente populo, Capitolium ascendit: inde, ne amplius tribunicijs iniurijs uexaretur, in uoluntarium exilium Liternum concessit, incertum ibi, an Romæ defunctus. nam eius monumentum utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus, damnatusq., cũ in uincula & carcerẽ duceretur, Ti. Sempronius Gracchus tribunus plebis, qui antea Scipionibus inimicus fuerat, intercessit: & ob id beneficiũ Africani filiam duxit. Cũ prætor questores in bona eius publice possidenda misisset, non modo in ijs nullum uestigium pecuniæ regiæ apparuit, sed nequaquam tantum prætor redactum, quanta summa erat damnatus collatam à cognatis & amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit, quæ necessaria ei erant ad cultum, redempta.

LIBER XXXVIII.

DVM in Asia bellum geritur, ne in Aetolia quidem quietæ res fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Aminandro, sub præfectis Philippi regio tenebatur præsidio, qui superbo atque immodico imperio desiderium Aminandri fecerant. Exulanti tum Aminandro in Aetolia, literis suorum, indicantium statum Athamaniæ, spes recuperandi

A perandi regni facta est,remissiq́. nūcij ab eo ad principes Argitheam,(id enim caput Athamaniæ erat) si popularium animos satis perspectos haberet,impetrato ab Aetolis auxilio, in Athamaniam se uenturum cum delectis Aetolorum,quod consilium esset gentis, & Nicandro prætore. Quos ubi ad omnia paratos esse uidit,certiores subinde facit,quo die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quatuor primo fuere coniurati aduersus Macedonum præsidium. hi senos sibi adiutores ad rem gerendam assumpserunt. deinde paucitate parum freti,quæ celandæ rei,quàm regendæ aptior erat,parem priori numerum adiecerunt.ita duo & quinquaginta facti,quadrifariam se diuiserunt. pars una Heracleam, altera Tetraphyliam petit,ubi custodia regiæ pecuniæ esse solita erat: tertia Theudoriam,quarta Argitheam. Ita inter omnes conuenit,ut primo quieti,uelut ad priuatam rem agendam uenissent, in foro obuersarentur:die certa multitudinē omnem conuocarent ad præsidia Ma-

B cedonum arcibus expellenda. Vbi ea dies aduenit,& Aminander cum mille Aetolis in finibus erat: ex composito quatuor simul locis præsidia Macedonum expulsa, literæq́. in alias urbes passim dimissæ, ut uindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi, & restituerent in patrium ac legitimum regnum. Vndique Macedones expelluntur. Theium oppidū, literis a Zenone præfecto præsidij interceptis,& arce ab regijs occupata,paucos dies obsidentibus restitit:deinde id quoque traditum Aminandro est,& omnis Athamania in potestate erat, præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ subiectum. Philippus audita defectione Athamaniæ cū sex millibus armatorū profectus, ingenti celeritate Gomphos peruenit.ibi relicta maiore parte exercitus(neque enim ad tanta itinera suffecissent)cū duobus millibus Athenæum,quod unum a præsidio suo retentum fuerat,peruenit. inde proximis tentatis,cum facile animaduertisset cætera hostilia esse, Gomphos regressus,omnibus

C copijs simul in Athamaniam redijt. Zenonem inde cum mille peditibus præmissum Ethopiam occupare iubet,opportune Argitheæ imminentem: quem ubi teneri a suis locum uidit ipse, circa templum Ioui sacrum posuit castra. Ibi unum diem fœda tempestate retentus,postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes,in tumulos imminenteis uiæ discurrentes. ad quorum conspectum constitere prima signa,totoq́. agmine pauor & trepidatio erat,& pro se quisque,quidnam futurum esset,cogitare,si in ualles subiectas rupibus agmen foret demissum. Hæc tumultuatio regem cupientem,si se sequerentur,raptim euadere angustias,reuocare primos,& eadem qua uenerat uia referre coegit signa. Athamanes primo ex interuallo quieti sequebantur. posteaquam Aetoli se coniunxerunt:hos,ut ab tergo agmini instarent,reliquerunt:ipsi a lateribus se circunfuderunt.quidam per notos calles breuiore uia prægressi, transitus insedere: tantumq́.

D tumultus Macedonibus est iniectum: ut fugæ magis effusæ, quàm itineris ordinati modo, multis armis uirisq́. relictis,flumen traiecerint. Hic finis sequendi fuit.inde tuto Macedones Gomphos, & a Gomphis in Macedoniam redierunt. Athamanes Aetoliq́. Ethopiam ad Zenonem ac mille Macedonas opprimendos undique concurrerunt. Macedones parū loco freti,ab Ethopia in altiorem diruptioremq́. undique tumulum concessere:quo,pluribus locis aditu inuento, expulere eos Athamanes; dispersosq́. & per inuias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperunt, partim interfecerunt. multi pauore in derupta præcipitati,perpauci cum Zenone ad regem euaserunt.postera die per inducias sepeliendi cæsos potestas facta est. Aminander recuperato regno legatos & Romam ad senatum,& ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum cum Antiocho prælium morantes,misit. Pacem petebat, excusabatq́. sese, quòd per Aetolos recuperasset paternum regnum.

E Philippum incusabat. Aetoli ex Athamania in Amphilochos profecti sunt, & maioris partis uoluntate in ius ditionemq́. totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta(nam fuerat quondam Aetolorum)eadem spe in Aperantiam transcenderunt:ea quoque magna ex parte sine certamine in deditionem uenit. Dolopes nunquam Aetolorum fuerant: Philippi erant.hi primum ad arma concurrerunt:cæterum posteaquam Amphilochos cum Aetolis esse,fugamq́. ex Athamania Philippi, & cædem præsidij eius accepere,& ipsi a Philippo ad Aetolos deficiunt.Quibus circumiectis gentibus,iam undique se a Macedonibus tutos credentibus esse Aetolis,fama affertur Antiochum in Asia uictum ab Romanis. nec ita multo post legati ab Roma rediere sine spe pacis: Fuluiúq. cōsulē nunciantes iā cū exercitu traiecisse. His territi,prius ab Rhodo & Athenis legationibus excitis,ut per auctorita

tem

tem ciuitatum eraum suæ preces nuper repudiatæ, faciliorem aditum ad senatum haberent: principes gentis, ad tentandum ultimam spem, Romam miserunt: nihil, ne bellum haberet prius, (nam pene in conspectu hostis erat) præmediratì. Iam M. Fuluius Apolloniam exercitu traiecto, cum Epirotarum principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi, quæ tum contribuerat se Aetolis. siue ad tuendam eam uenirent Aetoli, apertos circa campos ad dimicandum esse: siue detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. nam & copiam in propinquo materiæ ad aggeres excitandos & cætera opera esse: & Arethontem, nauigabilem amnem, opportunum ad comportanda quæ usui sint, præter ipsa mœnia fluere, & æstatem aptam rei gerendæ adesse. His persuaserunt, ut per Epirum duceret. Consuli ad Ambraciam aduenienti magni operis oppugnatio uisa est. Ambracia tumulo aspero subiecta est: Perranthem incolæ uocant: urbs, quà murus uergit in campos & flumen, occidentem; arx, quæ posita in tumulo est, orientem spectat: amnis Arethon ex Acarnania fluens, cadit in sinum maris ab nomine propinquæ urbis Ambracium appellatum: præterquam quòd hinc amnis munit, hinc tumuli: muro quoque firmo septa erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia passuum. Fuluius bina a campo castra modico inter se distantia interuallo, unum castellum loco edito contra arcem obiecit: ea omnia uallo ac fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab urbe, neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam oppugnationis Ambraciæ Stratum iam edicto Nicandri prætoris conuenerant Aetoli, inde primo copijs omnibus ad prohibendam obsidionem uenire in animo fuerat: deinde posteaquam urbem iam magna ex parte operibus septam uiderunt, Epirotarum trans flumen loco plano castra posita esse, diuidere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commissa inter se munimenta urbem intrauit. Nicandro cum cætera manu primo Epirotarum castra nocte aggredi consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde periculosum inceptum ratus, ne quà sentirent Romani, & regressus inde in tutum non esset, deterritus ab hoc consilio, ad depopulandam Acarnaniam iter conuertit. consul iam munimentis, quibus sepienda urbs erat, iam operibus, quæ admouere muris parabat, perfectis, quinque simul locis mœnia est aggressus: tria paribus interuallis faciliore aditu a campo aduersus Pyrrheum, quod uocant, admouit: unum è regione Aesculapij, unum aduersus arcem: arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo & ad speciem, & ad ictus mœnium cum terribili sonitu editos pauor ac trepidatio cepit. deinde ut præter spem stare muros uiderant; collectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum, stipitesve robustos incutiebant, falces anchoris ferreis iniectis, in interiorem partem muri trahentes asserem, perfringebant: ad hoc eruptionibus & nocturnis in custodias operum, & diurnis in stationes, ultro terrorem inferebant. In hoc statu res ad Ambraciam cum essent, iam Aetoli a populatione Acarnaniæ Stratum redierant: inde Nicander prætor spem nactus soluendæ incepto forti obsidionis, Nicodamum quendam cum Aetolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam tempusq. etiam noctis constituit, quo & illi ab urbe opera hostium, quæ aduersus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipse ad castra Romana terrorem faceret: posse ratus ancipiti tumultu, & nocte augente pauorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, cum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti erupisset, superato brachio, in urbem penetrat: animiq. aliquantum ad omnia audenda, & spei obsessis adiecit: & simul constituta nox uenit, ex composito repente opera est aggressus. Id inceptum conatu, quàm effectu, grauius fuit, quia nulla ab exteriore parte uis admota est, seu metu deterrito prætore Aetolorum, seu quia potius uisum est Amphilochis opem ferre nuper receptis: quos Perseus Philippi filius, missus ad Dolopiam Amphilochosq. recipiendos, summa ui oppugnabat. Tribus locis, sicut ante dictũ est, ad Pyrrheum opera Romana erant: quæ omnia simul, sed nec apparatu nec ui simili, Aetoli aggressi sunt. alij cum ardentibus facibus, alij stuppam picemq. & malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, ad uenere: multos primo impetu custodes oppresserunt. deinde posteaquam clamor tumultusq. in castra est perlatus, datumq. a consule signum, arma capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. uno in loco ferro igniq. gesta res est. a duobus irrito incepto, cum tentassent magis, quàm iniissent certamen, Aetoli abscesserunt. atrox pugna in unum inclinauerat

A inclinauerat locum. ibi diuersis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & prope certa fouebant spe: iam Nicandrum ex composito affore, & terga hostium inuasurum. Hæc res aliquandiu animos pugnantium sustinuit. cæterum postea quã nullum ex composito signum à suis accipiebant, & crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremo re omissa, iam uix tuto receptu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa, & pluribus aliquanto, quàm ipsi ceciderant, interfectis, quòd si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat expugnari una utique parte opera cum magna cæde hostium potuisse. Ambracienses, quiq. intus erant Aetoli, non ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tẽpus, uelut proditi a suis, segniores ad pericula erant. iam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed dispositi per muros & turres ex tuto pugnabant. Perseus ubi adesse Aetolos audiuit, omissa obsidio-

B ne urbis quam oppugnabat, depopulatus tantũ agros, Amphilochia excessit, atque in Macedoniam rediit. Et Aetolos inde auocauit populatio maritimæ oræ. Pleuratus Illyriorum rex cum LX lembis Corinthium sinum inuectus, adiunctis Achæorum quæ Patris erant nauibus maritima Aetoliæ uastabat. aduersus quos mille Aetoli missi, quacunque se classis circumegerat, per litorum anfractus breuioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum urbis nudauerant: nec tamen penetrare in urbem poterant. nam & pari celeritate nouus pro diruto muro obijciebatur, & armati ruinis superstantes instar munimenti erant. itaque cum aperta ui parum procederet consuli res, cuniculum occultum, uineis ante contecto loco, agere instituit. & aliquandiu, cum dies noctesq. in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellere hostẽ. tumulus repente terra eminens, index operis oppidanis fuit.

C pauidiq. ne iam subrutis muris facta in urbem uia esset, fossam intra murum è regione eius operis quod uineis contectum erat, ducere instituunt. ctius ubi ad tantam altitudinem, quã tæ esse solum infimum cuniculi poterat, peruenerunt: silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuniculum uiam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, suspenso fulturis ab hostibus muro, peruenerunt. ibi commissis operibus, cum è fossa in cuniculum pateret iter, primo ipsis ferramentis quibus in opere usi erant: dein celeriter armati etiam subeuntes occultam sub terram ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est, intersepientibus cuniculum, ubi uellent, nunc cilicijs prætentis, nunc foribus raptim obiectis. Noua etiam haud magni operis aduersus eos qui in cuniculo erant, excogitata res est. dolium a fundo pertusum, quà fistula modica inseri posset, & fistulam ferream, operculumq. dolij ferreum, & ipsum pluribus lo-

D cis perforatum fecerunt. hoc tenui pluma completum dolium ore in cuniculum uerso posuerunt. per operculi foramina prælongæ hastæ quas sarissas uocant, ad summouendos hostes eminebant. scintillam leuem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fistulæ imposito. flando accenderunt. inde non solum magna uis fumi, sed, acrior etiam fœdo quodam nidore ex adusta pluma, cum totum cuniculum compleſſet, uix durare quisquam intus poterat. Cum in hoc statu res ad Ambraciam esset: legati ab Aetolis Phæneas & Damoteles cum liberis mandatis decreto gentis ad consulem uenerunt. nam prætor eorum cum alia parte Ambraciam oppugnari cerneret: alia infestam oram nauibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamq. a Macedonibus uastari: nec Aetolos simul ad tria diuersa bella occursantes sufficere: conuocato concilio, Aetolos principes, quid agendum esset, consuluit. Omnium eò sententiæ decurrerunt, ut pax, si posset, æquis, si minus, tolerandis conditioni-

E bus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra mariq. superato, & prope extra orbem terræ ultra iuga Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phæneas & Damoteles quod è re Aetolorum, ut in tali casu, fideq. sua esse censerent, agerent. quod enim sibi consilium, aut cuius rei electionem à fortuna relictam? Cum his mandatis legati missi orare consulem, ut parceret urbi, misereretur gentis quondam sociæ, nolle dicere iniurijs, miserijs certe coactæ insanire. non plus mali meritos Aetolos Antiochi bello, quàm boni ante, cum aduersus Philippum bellatum sit, fecisse. nec tum large gratiam relatam sibi, nec nunc immodice pœnam iniungi debere. Ad ea consul respondit, Magis sæpe quàm uere unquam Aetolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. non paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia

cis

cis Taurum montem, opimo regno excessisse. Aetolos nisi inermes de pace agentes nō auditurum se. arma illis prius, equosq. omnes tradendos esse, deinde mille talentum argenti populo R. dandum, cuius summæ dimidium præsens numeretur, si pacem habere uellent. ad ea adiecturum etiam in fœdus esse, ut eosdem quos populus R. amicos atque hostes habeant. Aduersus quæ legati, & quia grauia erant, & quia suorum animos indomitos ac immutabiles nouerāt, nullo reddito respōso domū regressi sunt, ut etiā, atq; etiā quid agēdū esset, re integra prætorem & principes consulerent. Clamore & iurgio excepti, quòd diu rem traherent, qualemcunque pacem referre iussi, cum redirent Ambraciam, Acarnanum insidijs prope uiam positis, quibuscum bellum erat, circumuenti, Tyrrheum custodiendi deducuntur. Hæc mora iniecta est paci. Cum iam Atheniensium Rhodiorumq. legati qui ad deprecandum pro his uenerant, apud consulem essent: Aminander quoque Athamanū rex fide accepta uenerat in castra Romana, magis pro Ambracia, ubi maiorem partem temporis exulauerat, quàm pro Aetolis solicitus. per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos a Tyrrheo iussit. quorum post aduentum agi cœptum est de pace. Aminander, quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses compelleret ad deditionem. id cum per colloquia principum succedens muris parum proficeret: postremo, consulis permissu, ingressus urbē, partim cōsilio, partim precibus uicit, ut permitterēt se Romanis. Et Aetolos C. Valerius Læuini filius, qui cū ea gente primū amicitiā pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregie adiuuit. Ambracienses prius pacti ut Aetolorum auxiliares sine fraude emitterent, aperuerunt portas. dein ut quingenta Euboica darent talenta, ex quibus CC præsentia, CCC per annos sex pensionibus æquis: captiuos perfugasq. redderent Romanis. urbem ne quam formulæ sui iuris facerent, quæ post id tempus quo T. Quinctius traiecisset in Græciam, aut ui capta ab Romanis esset, aut uoluntate in amicitiam uenisset. Cephallenia insula ut extra ius fœderis esset. Hæc quanquam spe ipsorum aliquanto leuiora erant: petentibus Aetolis ut ad concilium referrent, permissum est. Parua disceptatio de urbibus tenuit. quæ cum sui iuris aliquando fuissent, auelli uelut a corpore suo ægre patiebantur. ad unum tamen omnes accipi pacem iusserunt. Ambracienses coronam auream consuli centum & quinquaginta pondo dederunt. signa ænea marmoreaq. & tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, quia regia ibi Pyrrhi fuerat, quàm cæteræ regionis eius urbes erant, sublata omnia auectaq. nihil præterea tactū, uiolatumve. Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Aetoliæ, ad Argos Amphilochum (XXII millia ab Ambracia abest) castra posuit. eò tandem legati Aetoli, mirante consule quod morarentur, uenerunt. Inde posteaquam approbasse pacem concilium Aetolorum accepit, iussis proficisci Romam ad senatum, permissoq. ut & Athenienses & Rhodij deprecatores irent, dato, qui simul cum ijs proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephalleniam traiecit. Præoccupatas aures animosq. principum Romæ criminibus Philippi inuenerunt; qui, per legatos, per literas, Dolopas Amphilochosq. & Athamaniam ereptas sibi querēs, præsidiaq. sua, postremo etiam filium Persea ex Amphilochis pulsum, auerterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodij tamen & Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon Icesiæ filius, eloquētia etiam dicitur mouisse. qui uulgata similitudine, mari tranquillo, quod uentis concitaretur, æquiparando multitudinem Aetolorum, usus, cum in fide Romanæ societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos agebat. posteaquam flare ab Asia Thoas & Dicæarchus, ab Europa Menetas & Damocritus cepissent: tum illam tempestatem coortam, quæ ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset. Diu iactati Aetoli, tandem ut conditiones pacis conuenirēt, effecerunt. fuerunt autem hæ. Imperium maiestatemq. populi R. gens Aetolorum cōseruato sine dolo malo. ne quem exercitum, qui aduersus socios amicosq. eorum duceretur, per fines suos transire finito, neve ulla ope iuuato. hostes eosdem habeto, quos populus R. armaq. in eos ferto, bellumq. pariter gerito. perfugas, fugitiuos, captiuosq. reddito Romanis socijsq.: præterquam si qui capti, cum domos redissent, iterum capti sunt: aut si qui eo tempore ex ijs capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, cum inter præsidia Romana Aetoli essent. aliorum qui comparebūt, intra dies centum Corcyræorum magistratibus sine dolo malo tradantur. qui non comparebunt, quādo quisque eorum primum inuentus fuerit, reddatur. obsides XL arbitratu consulis Romanis dato, ne minores XII annorum, neu maiores XL. obses ne esto prætor, præfectus

A fectus equitum, scriba publicus, neu quis qui ante obses fuerit apud Romanos. Cephallenia extra pacis leges esto. De pecuniæ summa quam penderent, pensionibusq. eius nihil ex eo quod cum consule conuenerat, mutatum. pro argento si aurum dare mallent, darent, conuenit: dum pro argenteis decem aureus unus ualeret. Quæ urbes, qui agri, qui homines Aetolorum iuris aliquando fuerunt, qui eorũ L. Quinctio, Cn. Domitio consulibus postve eos consules aut armis subacti, aut uoluntate in ditionem populi R. uenerunt, ne quem eorum Aetoli recepisse uelint. Oeniadæ cum urbe agrisq. Acarnanum sunto. His legibus fœdus ictum cum Aetolis est. Eadem non æstate solum sed etiam iisdem prope diebus quibus hæc à M. Fuluio consule in Aetolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul uenit. acceptisq. copijs a L. Scipione, & exercitu lustrato, concionem apud milites habuit. qua, collaudata uir-

B tute eorum, quòd cum Antiocho uno prælio debellassent, adhortatus eos ad nouum cum Gallis suscipiendum bellum, qui & auxilijs Antiochum iuuissent, & adeo indomita haberent ingenia, ut nequicquam Antiochus emotus ultra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum: de se quoque pauca, nec falsa, nec immodica adiecit. Læti milites cum frequenti assensu consulem audiuerunt, partem uirium Antiochi fuisse Gallos credentes, rege superato nullum momentum in solis per se Gallorum copijs fore. Eumenem haud in tempore abesse, (Romæ tunc erat) credere consul gnarum locorum hominumq., & cuius interesset frangi Gallorum opus. Attalum igitur fratrem eius accersit a Pergamo. hortatusq. ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumq. operam, domum ad comparandum copias dimittit. Paucos post dies profectо ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cũ mille peditibus, equitibus CC: Athæneo fratre iusso cum cæteris copijs

C subsequi: commendata ijs custodia Pergami, quos fratri regnoq. fidos credebat. consul, collaudato iuuene, cum omnibus copijs ad Mæandrum progressus, castra posuit: quia uado superari amnis non poterat, & contrahendæ naues erant ad exercitum traiiciendum. Transgressi Mæandrum ad Hieran comen peruenerunt. Fauum ibi augustum Apollinis, & oraculum fortes uersibus haud inconditis dare uates dicuntur. hinc alteris castris ad Harpasum flumen uentum est. quò legati ab Alabandis uenerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper defecisset, aut auctoritate aut armis cogeret iura antiqua pati. Eodem & Athenæus, Eumenis & Attali frater, cum Cretensi Leuso, & Corrago Macedone uenit. mille pedites mistarum gentium, & trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum ui receptum Alabandensibus reddit. ipse nihil uia digressus, ad Antiochiam super Mæandrum amnem posuit castra. Huius amnis fontes Celænis oriun-

D tur. Celænæ urbs caput quondam Phrygiæ fuit. migratum inde haud procul ueteribus Celænis, nouæq. urbi Apameæ nomen inditum ab Apamea sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis haud procul à Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit. famaq. ita tenet, Celænis Marsyam cum Apolline tibiarum cantu certasse. Mæander ex arce summa Celænarum ortus, media urbe decurrens per Caras primum, deinde Ionas in sinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum est. Ad Antiochiam in castra consulis Seleucus Antiochi filius ex fœdere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum uenit. parua disceptatio de Attali auxiliaribus orta est, quòd, Romano tantum militi pactum Antiochum ut daretur frumentum, Seleucus dicebat. discussa ea quoque est constantia consulis, qui misso tribuno edixit, ne Romani milites acciperẽt, priusquam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiutichos (quod uocant) processum est. ex eo loco ad Tabas tertijs castris peruentum.

E In finibus Pisidarum posita est urbs, ea parte quæ uergit ad Pamphylium mare: integris uiribus regionis eius, feroces ad bellandum habebat uiros. Tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modice primo impetu turbauere: deinde ut apparuit nec numero se nec uirtute pares esse, in urbem compulsi, ueniam erroris petebant, dedere urbem parati. V & XX talenta argenti, & X millia medimnum tritici imperara. ita in deditionem accepti. Tertio inde die ad Chaum amnem peruentum. inde profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum imminens flumini Indo uentum est, cui fecerat nomen Indus ab elephanto deiectus. Haud procul a Cibyra aberant, nec legatio ulla à Moagete tyranno ciuitatis eius, homine ad omnia infido atq; importuno, ueniebat. ad tentandum eius animum C. Heluium cum quatuor millibus peditũ & quingentis equitibus

Cn. Manlius in Gallogræcia bellum gerit.

tibus consul præmittit. Huic agmini iam fineis ingredienti legati occurrerunt, nunciantes paratum esse tyrannum imperata facere. orabant, ut pacatus fines iniret, cohiberetq́. à populatione agri militem. & in coronam auream XV talenta afferebant. Heluius integros à populatione agros seruaturum pollicitus, ire ad consulem legatos iussit. quibus eadem referentibus consul, Neque Romani, inquit, bonæ uoluntatis ullum signum erga nos tyranni habemus, & ipsum talem esse inter omnes constat, ut de pœna eius magis, quàm de amicitia nobis cogitandum sit. Perturbati hac uoce legati nihil aliud petere, quàm ut coronam acciperet: ueniendiq́. ad eum potestatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi se faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus uenit, uestitus comitatusque uix ad priuati modice locupletis habitum. & oratio fuit summissa & infracta, extenuantis opes suas, urbiumq́. suæ ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo præter Cibyram, Sileum, & quæ Alimne appellatur. ex his, ut se suosq́. spoliaret, V & XX talenta se confecturum, prope ut diffidens pollicebatur. Enim uero, inquit consul ferri iam ludificatio ista non potest. parum est non erubuisse absentem, cum per legatos frustrareris nos, nisi præsens quoque in eadem impudentia persistas? V & XX talenta tyranni idem tuã exhaurient? quingenta ergo talenta nisi triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe expecta. Hac denunciatione conterritus, perstare tamen in pertinaci simulatione inopiæ, & paulatim illiberali adiectione, nunc per cauillationem, nunc precibus, & simulatis lacrimis: ad centum talenta est perductus, adiecta decem millia medimnum frumenti. Hæc omnia intra sex dies exacta. A Cibyra per agros Sindensium exercitus ductus, transgressusq́. Caularem amnem, posuit castra. postero die est præter Caralitim paludem agmen ductum. ad Mandropum manserunt. inde progredientibus ad Lagon proximam urbem, metu incolę fugerunt. uacuum hominibus, & refertum rerum omnium copia oppidum diripuerunt. inde ad Lysis fluminis fontem, postero die ad Cobulatum amnem progressi Thermenses eo tempore Hyriensium arcem urbe capta oppugnabant, inclusi cũ alia spes auxilij nulla esset, legatos ad consulem orantes opem miserunt, cum coniugibus ac liberis in arce inclusos se mortem in dies aut ferro aut fame patiendam expectare. Volenti consuli causa in Pamphiliam diuertendi oblata est. adueniens obsidione Hyrienses exemit. Termeso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis. item Aspendijs cæterisq́. Pamphiliæ populis. Ex Pamphilia rediens ad flumen Taurum primo die, postero ad Xilinen (quam uocant) comen posuit castra. profectus inde continentibus itineribus ad Cormasam urbem peruenit. Darsa proxima urbs erat: eam metu incolarum desertam plenam omnium rerum copia inuenit. Progredienti præter paludes legati ab Lysinoe dedentes ciuitatem uenerunt. Inde in agrum Sagalassenum, uberem, fertilemque omni genere frugum, uentum est. Colunt Pisidæ, longe optimi bello regionis eius. cum ea res animos facit, tum agri fœcunditas & multitudo hominum, & situs inter paucas munitæ urbis. consul, quia nulla legatio ad fines præsto fuerat, prædatum in agros misit. tum demum fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas uiderunt. legatis missis pacti quinquaginta talentis, & XX millibus medimnum tritici, & XX hordei pacem impetrauerunt. Progressus inde ad Obrimæ fontes, ad uicum quem Aporidos comen uocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die uenit. Aegros inde & inutilia impedimenta cum Apameam dimisisset, ducibus itinerum à Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiæ processit. inde Sinnada uenit, metu omnibus circa oppidis desertis. quorum iam præda graue agmen trahens, uix quinque millium die toto itinere perfecto, ad Beudos, quod uetus appellant, peruenit. ad Anaburã inde, & altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abassum posuit castra. ibi plures dies statiua habuit, quia peruentũ erat ad Tolistobiorum fines. Galli, magna hominum uis, seu inopia agri, seu prædæ spe, nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos peruenerũt. ibi seditio orta, & ad uiginti millia hominum cum Lenorio ac Lutario regulis, secessione facta à Brenno, in Thraciam iter auerterunt. ubi, cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Bizantium cum peruenissent, aliquandiu oram Propontidis uectigalem habendo, regionis urbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo, quanta ubertas terræ eius esset, cepit. & Lysimachia fraude capta Chersonesoque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. ibi uero exiguo diui

sis

A sis freto, cernentibus Asiam, multo magis animi ad transeundum accensi. nunciosque ad Antipatrum, præfectum eius oræ, de transitu mittebant. quæ res cum lentius spe ipsorum traheretur: alia rursus noua inter regulos orta seditio est. Leonorius retro, unde uenerat, cum maiore parte hominum repetit Byzantium. Lutatius Macedonibus per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis. duas tectas naues, & tres lembos adimit. his alios atque alios dies noctesque transuehendo, intra paucos dies omnes copias traiecit. Haud ita multo post Leonorius, adiuuante Nicomede Bithyniæ rege, à Byzantio transmisit. coeunt deinde in unum rursus Galli, & auxilia Nicomedi dant, aduersus Zyboeam, partem tenentem Bithyniæ, gerenti bellum. atque eorum maxime opera deuictus Zyboea est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. non plus ex XX millibus hominum, quàm decem armata

B erant. tamen tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus iniecerunt, ut quas adissent, quasq. non adissent, pariter ultimæ propinquis imperio parerent. Postremo cum tres essent gentes, Tolistobogij, Trocmi, Tectosages: in tres partes, quà cuique populorum suorum uectigalis Asia esset, diuiserunt. Trocmis Hellesponti ora data, Tolistobogijs Aeolida atque Ioniam, Tectosages mediterranea Asiæ sortiti sunt. & stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. sedem autem ipsi sibi circa Halyn flumen coeperunt, tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, ut Syriæ quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis: audaciq. incepto præter omnium opinionem affuit fortuna, & signis collatis superior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, ut absisterent imperio. Eisdem opes usque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. tum

C quoque pulso Antiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incolerent. Romanum exercitum ad se non peruenturum. Cum hoc hoste tam terribili omnibus regionis eius quia bellum gerendum erat, pro concione milites maxime in hunc modum allocutus est consul. Non me prætetit milites, omnium quæ Asiam colunt gentium, Gallos fama belli præstare. inter mitissimum genus hominum ferox natio peruagata bello prope orbem terrarum, sedem cepit: procera corpora, promissæ & rutilatæ comæ, uasta scuta, prælongi gladij: ad hoc cantus ineuntium prælium, & ululatus, & tripudia, & quatientium scuta in patrium quendam morem horrendus armorum crepitus: omnia de industria composita ad terrorē. Sed hæc, quibus insolita atque insueta sunt, Græci & Phryges & Cares timeāt: Romanis Gallici tumultus assuetis etiam uanitates notæ sunt. Semel primo congressu ad Aliam olim fuderunt maiores nostros. ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in

D modum consternatos cædunt fugantque, & plures prope de Gallis triumphi, quàm de toto orbe terrarum, acti sunt. Iam usu hoc cognitum est, si primum impetum, quem feruido ingenio & cæca ira effundunt, sustinueris: fluunt sudore & lassitudine membra, labant arma: mollia corpora, molles, ubi ira consedit, animos, sol, puluis, sitis, ut ferrum non admoueas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed uit unus cum uiro congrediendo, T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem uinceret Romana uirtus, docuerunt. iam M. Manlius unus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. & illis maioribus nostris cum haud dubijs Gallis in terra sua genitis res erat. hi iam degeneres sunt, misti, & Gallogræci uere, quod appellantur. sicut in frugibus pecudibusque, non tantum semina ad seruandam indolem ualent, quantum terræ proprietas, coelique sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Aegypto, qui Seleuciam ac Babylo-

E niam, quiq. alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Aegyptios degenerarunt. Massilia inter Gallos sita traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida disciplina mansit? Generosius in sua quicquid sede gignitur, insitum alienæ terræ in id quo alitur, natura uertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, uictos uictores cædetis. Magis id uereor, ne parum inde gloriæ, quàm ne nimium belli sit. Attalus eos rex sæpe fudit fugauitque. Nolite existimare, beluas tantum recens captas, feritatem illam siluestrem primo seruare: deinde cum diu manibus humanis alantur, mitescere, in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum auique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo, per asperrimam Il-

lyrici oram, Pœoniam inde & Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus emensi, has terras ceperunt. duratos eos tot malis exasperatosque, accepit terra, quæ copia rerum omnium saginaret. uberrimo agro, mitissimo cœlo, clementibus accolarum ingenijs, omnis illa, cum qua uenerant, mansuefacta est feritas. Vobis mehercule Martis uiris cauenda ac fugienda quamprimum amœnitas est. Asiæ tantùm hæ peregrinæ uoluptates ad extinguendum uigorem animorum possunt, tantum contagio disciplinæ morisq. accolarum ualet. Hoc tamen feliciter euenit, quòd sicut uim aduersus uos nequaquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent, cum qua uenerunt: belliq. gloriam uictores eandem inter socios habebitis, quam, si, seruantes antiquum specimen animorum, Gallos uicissetis. Concione dimissa, missisq. ad Eposognatum legatis, qui unus ex regulis & in Eumenis amicitia manserat, & negauerat Antiocho aduersus Romanos auxilia, castra mouit. primo die ad Alandrum flumen, postero ad uicum, quem uocant Tyscon, uentum. Eò legati Oroandensium cum uenissent amicitiam petentes, CC talenta ijs sunt imperata: precantibusq. ut domum renunciarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum. deinde ad Alyattos castra posita. Eò missi ad Eposognatum redierunt, & legati reguli, orantes ne Tectosagis bellum inferrent. & ipsum in eam gentem iturum Eposognatum, persuasurumque, ut imperata faciant. Data uenia regulo. duci inde exercitus per Axylon (quam uocant) terram cœptus. Abre nomen habet. non ligni modo quicquam, sed ne spinas quidem aut ullum aliud alimentum fert ignis: fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum Gallogræciæ castellum castra habentibus Romanis apparuere cum magno tumultu hostium equites. nec turbarunt tantum stationes Romanas, repente inuecti, sed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus cum in castra perlatus esset, effusus repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugauitq. Gallos, & aliquot fugientes. Inde consul, ut qui iam ad hostes peruentum cerneret, explorato deinde, & cum cura coacto agmine procedebat. continentibus itineribus cum ad Sangarium flumen peruenisset, pontem, quia uado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiam fluens, miscetur ad Bithyniam Thymbri fluuio: inde maior iam geminatis aquis per Bithyniam fertur, & in Propontidem sese effundit, non tamen tam magnitudine memorabilis, quàm quod piscium accolis ingentem uim præbat. Transgressis ponte perfecto flumen, præter ripam euntibus Galli matris magnæ à Pessinunte occurrere cum insignibus suis, uaticinantes fanatico carmine: deam Romanis uiam belli & uictoriam dare, imperiumque eius regionis. Accipere se omen, cum dixisset consul: castra eo ipso loco posuit. postero die ad Gordium peruenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plusquam mediterraneum celebre & frequens emporium. tria maria pari ferme distantia interuallo habet: Hellespontum, ad Sinopen, & alterius oræ litora quà Cilices maritimi colũt. multarum magnarumq. præterea gentiũ fines contingit, quarum commercium in eum maxime locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium inuenerunt. Ibi statiua habentibus legati ab Eposognato uenerunt, nunciantes, profectum eum ad regulos Gallorum, nihil æqui impetrasse. ex campestribus uicis agrisque frequentes demigrare, & cum coniugibus ac liberis, quæ ferre atque agere possent, præ se agentes portantesque, Olympum montem petere, ut inde armis locorumq. situ sese tuean tur. Certiora postea Oroandensium legati attulerunt. Tolistobogiorum ciuitatem Olympum montem cepisse: diuersos Tectosagas aliũ montem, qui Magaua dicatur, petisse: Troc mos, coniugibus ac liberis apud Tectosagas depositis, armatorum agmine Tolistobogijs stu tuisse auxilium ferre. Erant autem tunc trium populorum reguli Ortiagon & Combolomarus, & Gaulotus. Iis hæc maxime belli ratio sumendi fuerat, quòd cum montes editissimos eius regionis tenerent: conuectis omnibus quæ ad usum quãuis longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostes censebant. nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos, & si conarentur, uel parua manu prohiberi ac deturbari posse: nec quietos in radicibus gelidorum montium sedentes, frigus, aut inopiam laturos. Et cum ipsa altitudo locorum eos tutaretur, fossam quoque & alia munimenta uerticibus ijs quos insederant, circumiecere. minima apparatus missilium telorum cura fuit: quòd saxa affatim præbituram asperitatem ipsam locorum credebant. Consul, quia non cominus

pugnam,

A pugnam, sed procul locis oppugnandis futuram præceperat animo: ingẽtem uim pilorum, uelitarium hastarum, sagittarum, glandisq́. & modicorum qui funda mitti possent, lapidum, parauerat. instructusq́. missilium apparatu ad Olympum montem ducit, & à quinq; ferme millibus locat castra. Postero die cum quadringentis equitibus & Attalo progressum cum ad naturam montis, situmq́. Gallicorum castrorum uisendum, equites hostium, duplex nu merus, effusi castris in fugam auerterunt. occisi quoque pauci fugientium, uulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit: tuto circumuectus montem, animaduertit meridiana regione terrenos, & placide accliuos ad quendam finem colles esse: ad septentrionem arduas & rectas prope rupes, atq; omnibus ferme alijs inuijs, itinera tria esse: unum medio monte, qua terrena erant: duo difficilia ab hiberno solis ortu, & ab æstiuo occasu. Hæc contemplatus eo die

B sub ipsis radicibus posuit castra. postero die sacrificio facto, cum primis hostijs litasset: trifariam exercitum diuisum ducere ad hostem pergit. ipse cum maxima parte copiarũ, qua æquissimum aditum præbebat mons, ascendit, L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, & tuto possit, subire iubet. si qua periculosa & prærupta occurrant: non pugnare cum iniquitate locorum, neq; inexuperabilibus uim afferre, sed obliquo monte ad se declinare, & suo agmini coniungi. C. Heluium cum tertia parte circumire sensim per infima montis: deinde ab æstiuo occasu erigere agmen. & Attali auxilia trifariam æquo numero diuisit. secum esse ipsum iuuenem iussit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planitie reliquit. edictum præfectis, ut intenti, quid ubiq; geratur, animaduertant: opemq́. ferre, quo postulent res, properent. Galli duobus lateribus satis fidentes inuia esse, ab ea parte quæ in meridiem uergerent, ut armis clauderent uiam, quatuor ferme millia armato-

C rum ad tumulum imminentem uiæ minus M. passuum à castris occupandum mittunt: eo se, rati uelut castello iter impedituros. Quod ubi Romani uiderunt, expediunt sese ad pugnam ante signa modico interuallo uelites eunt, & ab Attalo Cretenses sagittarij & funditores, & Tralli, Thraces: signa peditum, ut per arduum, leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta, ut missilia tantum uitarent: pede collato non uiderentur pugnaturi. Missilibus ex interuallo loci præliũ cõmissum est primo par, Gallos loco adiuuante, Romanos uarietate & copia telorum. procedente certamine nihil iam æqui erat. scuta longa, cæterum ad amplitudinem corporum parum lata, & ea ipsa plana, male tegebant Gallos. nec iam tela alia habebant præter gladios, quorum, cum manum hostis non consereret, nullus usus erat. saxis nec modicis, ut quæ non præparassent, sed quod cuiq; temere trepidanti ad manũ uenisset, ut insueti, nec arte nec uiribus adiuuantes ictum, utebantur. sagittis, glande, iaculis

D incauti ab omni parte configebantur: nec quid agerent, ira & pauore obcæcatis animis, cernebant. & erant deprehensi genere pugnæ, in quod minime apti sunt. nam quemadmodum comminus, ubi inuicem pati & inferre uulnera licet, accendit ira animos eorum: ita ubi ex occulto, & procul leuibus telis uulnerantur, nec quò ruant cæco impetu, habent, uelut feræ transfixæ, in suos temere incurrunt. Detegebat uulnera eorum, quòd nudi pugnant, & sunt fusa, & candida corpora: ut quæ nunquam, nisi in pugna, nudentur. ita & plus sanguinis è multa carne fundebatur, & fœdiores patebant plagę: & candor corporum magis sanguine atro maculabatur. sed non tam patentibus plagis mouentur: interdum insecta cute, ubi latior, quàm altior, plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant. idem cum aculeus sagittæ, aut glandis abditæ introrsus tenui uulnere in speciem urit: & scrutanteis quæ uellant, telum non sequitur: tum in rabiem, & pudorem tam paruæ perimentis pestis uersi, prosternunt corpora humi: sic ut passim procumberent. alij ruentes in hostem undique configebantur: & cum comminus uenerant, gladijs à uelitibus trucidabantur. Hic miles tripe-

E lem parmam habet, & in dextera hastas, quibus eminus utitur. gladio Hispaniensi est cinctus. quòd si pede collato pugnandum est, translatis in leuam hastis, stringit gladium. Pauci supererant iam Gallorum: qui posteaquam ab leui armatura superatos se uiderunt, & instare legionum signa, effusa fuga castra repetunt, pauoris & tumultus iam plena: ut ubi fœminæ pueriq́. & alia imbellis turba permista esset. Romanos uictores deserti fuga hostium acceperunt tumuli. Sub idem tempus L. Manlius & C. Heluius, cum, quoad uiam colles obliqui dederunt, ascendissent: posteaquam ad inuia uentum est, flexere iter in partem montis, quæ una habebat iter: & sequi consulis agmen modico uterq; interuallo, uelut ex composito,

ſito, cœperunt: quod primo optimum factu fuiſſet, in id neceſſitate ipſa compulſi. ſubſidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo ſæpe uſui fuerunt: ut primis forte deturbatis, ſecundi & tegant pulſos, & integri pugnam excipiant. conſul, poſteaquam ad tumulos ab leui armatura captos prima ſigna legionum peruenerunt: reſpirare & conquieſcere paulisper militem iubet. ſimul ſtrata per tumulos corpora Gallorum oſtentat. & cum leuis armatura tale prælium ediderit, quid ab legionibus, quid ab iuſtis armis, quid ab animis fortiſſimorum militum expectari? caſtra illis capienda eſſe, in quæ compulſus ab leui armatura hoſtis trepidet. præcedere tamen iubet leuem armaturam: quæ, cum ſtaret agmen, colligendis per tumulos telis, ut miſſilia ſufficerent, haud ſegne idipſum tempus conſumpſerat. Iam caſtris appropinquabant. & Galli, ne parum ſe munimenta ſua tegerent, armati pro uallo conſtiterant. obruti deinde omni genere telorum, cum, quo plures ac denſiores erant, eo minus uani quicquam intercideret teli: intra uallum momento temporis compelluntur, ſtationibus tantum firmis ad ipſos aditus portarum relictis. In multitudinem compulſam in caſtra, uis ingens miſſilium telorum conijciebatur. &, uulnerari multos, clamor permiſtus mulierum atque puerorum ploratibus ſignificabat. In eos qui portas ſtationibus ſuis clauſerant, legionum anteſignani pila coniecerunt, hi uero non uulnerabantur, ſed tranſuerberatis ſcutis plerique inter ſe conſerti hærebant. nec diutius impetum Romanorum ſuſtinuerunt. Patentibus iam portis, priuſquam irrumperent uictores, fuga è caſtris Gallorum in omnes partes facta eſt. ruunt cæci, per uias, per inuia: nulla præcipitia ſaxa, nullæ rupes obſtant. nihil præter hoſtem metuunt. itaque plerique præcipites per uaſtam altitudinem prolapſi aut debilitati exanimantur. Conſul, caſtris captis, direptione prædaq. abſtinet. militem ſequi pro ſe quenque & inſtare, & perculſis pauorem addere iubet. Superuenit & alterum cum L. Manlio agmen. nec eos caſtra intrare ſinit. protinus ad perſequẽdos hoſtes mittit. & ipſe paulo poſt, tradita captiuorum cuſtodia tribunis militum, ſequitur, debellatum ratus, ſi in illo pauore quamplurimi cæſi forent aut capti. Egreſſo conſule, C. Heluius cum tertio agmine aduenit. nec continere ſuos à direptione caſtrorum ualuit. prædaq. eorum, iniquiſſima ſorte, qui pugnæ non interfuerant, facta eſt. Equites diu ignari & pugnæ & uictoriæ ſuorum ſteterunt. deinde & ipſi, quantum equi in colles ſubire poterant, ſparſos fuga Gallos circa radices montis conſectati, cecidere aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit. quia late inter omnes anfractus mõtium fugaq. & cædes fuit: & magna pars rupibus inuijs in profundæ altitudinis conualles delapſa eſt, pars in ſiluis uepribusq. occiſa. Claudius, qui bis pugnatũ in Olympo monte ſcribit, ad XL millia hominum cæſa auctor eſt. Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo eſſe ſolet, non plus decem millia. Numerus captiuorum haud dubie millia XL expleuit: quia omnis generis ætatisq. turbam ſecum traxerant, demigrantium magis, quàm in bellum euntium modo. Conſul, armis hoſtium in uno concrematis cumulo, cæteram prædam conferre omnes iuſſit: & aut uendidit quod eius in publicum redigendum erat: aut cum cura, ut quàm æquiſſima eſſet, per milites diuiſit. Laudati quoque pro concione omnes ſunt, donatiq. pro merito quiſque: ante omnes Attalus, ſummo cæterorum aſſenſu. nam ſingularis eius iuuenis cum uirtus & induſtria in omnibus laboribus periculisque, tum modeſtia etiam fuerat. Supererat bellum integrum cum Tectoſagis. Ad eos profectus conſul tertijs caſtris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, peruenit: unde hoſtes paulo plus X millia aberant. ubi cum ſtatiua eſſent, facinus memorabile à captiua factum eſt. Ortiagontis reguli uxor forma eximia cuſtodiebatur inter plures captiuos. cui cuſtodiæ centurio præerat, & libidinis & auaritiæ militaris. is primo eius animum tentauit. quem cum abhorrentem à uoluntario uideret ſtupro, corpori, quod ſeruum fortuna erat, uim fecit. deinde ad leniendam indignitatem iniuriæ, ſpem reditus ad ſuos mulieri facit: & ne eam quidem, ut amans, gratuitam. certo auri pondere pactus, ne quem conſcium ſuorum haberet, ipſi permittit, ut quem uellet, unum ex captiuis nuncium ad ſuos mitteret. locum prope flumen cõſtituit: quò duo, ne plus, neceſſarij captiuæ cum auro uenirent nocte inſequenti ad eam accipiendam. Forte ipſius mulieris ſeruus inter captiuos eiuſdem cuſtodiæ erat. hunc nuncium primis tenebris extra ſtationes centurio educit. Nocte inſequenti & duo neceſſarij mulieris ad conſtitutum locũ, & centurio cum captiua uenit. ubi cum aurũ oſtẽderent, quod ſummã talenti Attici (tanti enim pepigerat)

A rat) expleret mulier lingua sua, stringerent ferrum, & centurionem pensantem aurum occiderent, imperauit. Iugulati præcisum caput ipsa inuolutum ueste ferens, ad uirum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, peruenit. quem priusquam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit. mirantique, cuiusnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre esset, & iniuriam corporis, & ultionem uiolatæ per uim pudicitiæ, confessa uiro est. aliaq. (ut traditur) sanctitate & grauitate uitæ huius matronalis facinoris decus ad ultimum conseruauit. Ad Ancyram in statiua Tectosagum oratores ad consulem uenerunt, petentes ne ante ab Ancyra castra moueret, quàm collocutus cum suis regibus esset. nullas conditiones pacis ijs non bello fore potiores. Tempus in posterum diem constituitur, locusq. qui maxime medius inter castra Gallorum & Ancyram est uisus. Quò cum consul ad tempus cum præsidio quingentorum equitum uenisset: nec ullo Gallorum ibi uiso, regressus in castra esset: oratores ijdem redeunt, excusantes, religione obiecta uenire reges non posse. principes gentis, per quos æque res transigi posset, uenturos. Consul se quoque Attalum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrinque uentum est. trecentos equites Attalus præsidij causa cum adduxisset, dictæ sunt pacis conditiones. Finis rei quia absentibus ducibus imponi non poterat: conuenit uti consul regesq. eo loco postero die congrederentur. Frustratio Gallorum eò spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas cum quibus periclitari nolebant, cum coniugibus ac liberis trans Halyn flumen traijcerent: deinde quòd ipsi consuli parum cauto aduersus colloquij fraudem insidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites. & successisset fraus, ni pro iure gentium, cuius uiolandi consilium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresq. Romani in eam partem in qua colloquium futurum erat,

C ducti sunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis præsidium & ipsum pro statione habituri erant, hosti oppositum. suam tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum posuerunt. Consul affirmante Attalo uenturos reges, & transigi rem posse, profectus è castris, cum eodem quo antea præsidio equitum quinque millia fere processisset, nec multum à constituto loco abesset: repente concitatis equis cum impetu hostili uidet Gallos uenientes. constituit agmen, & expedire tela animosq. equitibus iussus, primo constanter initium pugnæ accepit, nec cessit. dein cum prægrauaret multitudo, cedere sensim, nihil confusis turmarum ordinibus, cœpit. postremo cum iam plus in mora periculi, quàm in ordinibus conseruandis præsidij esset, omnes passim in fugam effusi sunt. tum uero instare dissipatis Galli, & cædere. magnaq. pars oppressa foret, ni statio pabulatorum sexcenti equites occurrissent. ij procul clamore pauido suorum exaudito, cum tela equosque expedissent, integri profligatam pugnam acceperunt. itaque uersa extemplo fortuna

D est, uersus in uictores a uictis terror. & primo impetu fusi Galli sunt, & ex agris concurrebat pabulatores, & undique obuius hostis Gallis erat: ut ne fugam quidem facilem aut tutam haberent, quia recentibus equis Romani fessos sequebantur. pauci ergo effugerunt. captius est nemo. maior multo pars per fidem uiolati colloquij pœnas morte luerunt. Romani ardentibus ira animis postero die omnibus copijs ad hostem perueniunt. biduum natura montis per seipsum exploranda, ne quid ignoti esset, absumpsit consul. tertio die cum auspicio operam dedisset, deinde immolasset: in quatuor partes diuisas copias educit: duas ut medio monte duceret: duas ab lateribus ut aduersus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris erat, Tectosagæ & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta. equitatum, quia equorum nullus inter inæquales rupes usus erat, ad pedes

E deductum, X millia hominum, ab dextro locauerunt cornu. Ariarathis Cappadoces & Morzis auxiliares in læuo quatuor ferme millium numerum explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie locata leui armatura, telorum omnis generis ut æque magna uis ad manum esset, curauit. Vbi appropinquarunt, omnia eadem utrinque quæ fuerant in priore prælio, erant, præter animos & uictoribus ab re secunda auctos, & hostibus fractos: quia etsi non ipsi uicti erant, suæ gentis hominum cladem pro sua ducebant. itaque à paribus initijs cœpta res, eundem exitum habuit. Velut nubes leuium telorum coniecta obruit aciem Gallorum: nec aut procurrere quisquam ab ordinibus suis, ne nudaret undique corpus ad ictus, audebat: & stantes, quo densiores erant, hoc plura, uelut destinatũ petentibus, uulnera accipiebant. consul, iam per se turbatis, si legionũ signa ostẽdisset, uersu

ros extemplo in fugam omnes ratus: receptis inter ordines uelitibus,& alia turba auxiliorum, aciem promouit. Galli & memoria Tolistobogiorum cladis territi,& inhærentia corporibus gerentes tela, fessiq. & stando & uulneribus, ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinauit: sed pauci intra munimenta se recepere. pars maior dextra læuaq. prælati, quà quenque impetus tulit, fugerunt: uictores usque ad castra secuti ceciderunt terga. deinde in castris cupiditate prædæ hæserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos peruentum est. cæterum ne primum quidem coniectum telorum tulerunt. Consul, qui ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat: eos qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos hostes misit. per aliquantum spatium secuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt: reliqui flumen Halyn traiecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hostium castris mãsit: cæteros in sua castra consul reduxit. postero die captiuos prædamq. recensuit: quæ tanta fuit, quantam auidissima rapiendi gens, cum cis mõtem Taurum omnia armis per multos tenuisset annos, coaceruare potuit. Galli ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucij aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius Ephesum uenire iussit: ipse (iã enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properãs, uictorem exercitum in hiberna maritimæ oræ reduxit. Dum hæc in Asia geruntur, in cæteris prouincijs tranquillæ res fuerunt. Cẽsores Romæ T. Quinctius Flamininus & M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quatuor soli præteriti sunt, nemo curuli usus honore: & in equitatu recensendo mitis admodum censura fuit. substructionem super Aequimelium in Capitolio,& uiam silice sternendam à porta Capena ad Martis locauerunt. Campani, ubi censerentur, senatum consuluerunt. decretum, uti Romæ censerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium planaq. urbis inundauit. Ab Cn. Manlio consule, bello in Asia cum Gallis perfecto, alter consul M. Fuluius perdomitis Aetolis, cum traiecisset in Cephalleniam, circa ciuitates insulæ misit percunctatum, utrum se dedere Romanis, an belli fortunam experiri mallent? metus ad omnes ualuit, ne deditionem recusarent. obsides inde imperatos pro uiribus inopes populi, uicenos Nesiotæ, Cranij, Pallenses & Samæi dederunt. Insperata pax Cephalleniæ affulserat, cum repente una ciuitas, incertum quam ob causam, Samæi desciuerunt. Quia opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis. cæterum ipsine sibi eum finxerint metum, & timore uano quietem exuerint: an iactata sermonibus res apud Romanos, perlata ad eos sit, nihil comperti est, nisi quòd datis iam obsidibus, repẽte portas clauserunt: & ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentum populumq.) desistere ab incepto uoluerunt. Oppugnari deinde, posteaquam nihil pacati respondebatur, cœpta urbs est. apparatum omnem tormentorum machinarumq. transuectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat: & opera quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros. Nec ab Samæis quicquam, quo aut opera aut hostis arceri posset, prætermissum est. duabus tamen maxime resistebant rebus, una interiorem semper iuxta ualidum pro diruto nouum obstruentes murum: altera, eruptionibus subitis nunc in opera hostium, nunc in stationes: & plerunque ijs prælijs superiores erant. Vna ad coercendos inuenta haud magna memoratu res est, centum funditores ab Aegio & Patris & Dymis acciti. A pueris ij more quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenæ immistis strata litora sunt, funda mare apertum incessentes exercebantur. itaque longius certiusq. & ualidiore ictu, quàm Balearis funditor, eo telo usi sunt. & est non simplicis habenæ, ut balearica aliarumq. gentium funda: sed triplex scutale crebris suturis duratum, ne fluxa habena uolutetur in iactu glans, sed librata cum sederit, uelut neruo missa excutiatur. coronas modici circuli magno ex interuallo loci assueti traijcere, non capita solum hostium uulnerabant, sed quem locum destinassent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro, neve tam audacter erumperent: adeo ut precarentur ex muris Achæos, ut parumper abscederent: & se cum Romanis stationibus pugnantes quiete spectarent. Quatuor menses obsidionem Samæi sustinuerunt. cum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut uulnerarentur: &

A tur: & qui supererant, fessi & corporibus & animis essent: Romani nocte per arcem, quam Cyatidem uocant: (nam urbs in mare deuexa, in occidentem uergit) muro superato, in forum peruenerunt. Samæi posteaquam captam urbis partem ab hostibus senserunt: cum coniugibus ac liberis in maiorem refugerunt arcem. inde postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes uenierunt. Consul compositis rebus Cephalleniæ, præsidio Samæ imposito, in Peloponnesum, iam diu accersentibus Aegiensibus maximæ ac Lacedæmonijs, traiecit. Aegium à principio Achaici concilij semper conuentus gentis indicti sunt: seu dignitati urbis id, seu loci opportunitati datum est. hunc morem Philopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, ut in omnibus ciuitatibus quæ Achaici concilij essent, inuicem conuentus agerentur, & sub aduentum consulis Damiurgis ciuitatum, qui summus est magistratus, Aegium euocantibus, Philopœmen (prætor tunc B erat) Argos conuentum edixit. quo cum appareret omnes fere conuenturos: consul quoque, quanquam Aegiensium fauebat causæ, Argos uenit. ubi cum disceptatio fuisset, & rem inclinatam cerneret, incepto destitit. Lacedæmonij deinde eum in sua certamina auerterunt. Solicitam eam ciuitatem exules maxime habebant. quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ castellis, quæ omnis adempta erat, habitabant. id ægre patientes Lacedæmonij, ut aliquem liberum ad mare haberent aditum, si quando Romam, aliove quo mitterent legatos: simulq. ut emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset: nocte adorti uicum maritimum, nomine Lan, improuiso occupauere. Vicani, quiq. ibi exules habitabant, primo inopinata re territi sunt: deinde sub lucem congregati, leui certamine expulerunt Lacedæmonios. terror tamen omnem maritimam oram peruasit; legatosq. communiter & castella omnia uicique, & exules, quibus ibi do-C micilia erant, ad Achæos miserunt. Philopœmen prætor, iam inde ab initio exulum causæ amicus, & auctor semper Achæis minuendi opes & auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium quærentibus dedit. decretumq. eo referente factum est, cum in fidem Achæorum tutelamq. T. Quinctius & Romani Laconicæ oræ castella & uicos tradidissent, & cum abstinere his ex fœdere Lacedæmonij deberent, Las uicus oppugnatus esset, cædesque ibi facta: qui eius rei auctores affinesq. essent, nisi dederentur Achæis, uiolatum uideri fœdus. Ad exposcendos eos legati extemplo Lacædemonem missi sunt: Id imperium adeo superbum & indignum Lacedæmonijs uisum est, ut, si antiqua ciuitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi fuerint. maxime autem consternauit eos metus, si semel primis imperijs obediendo, iugum accepissent: ne id quod iamdiu moliretur Philopœmen, exulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex fa-D ctione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopœmeni atque exulibus erat, interfectis, decreuerunt renunciandam societatem Achæis: legatosq. extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fuluio, quiq. Romanis Lacedæmonem dederent: orarentque eum ut ueniret in Peloponnesum ad urbem Lacedæmonem in fidem dicionemq. populi Romani accipiendam. Id ubi legati ad Achæos retulerunt, omnium ciuitatum quæ eius concilij erant, consensu bellum Lacedæmonijs indictum est. ne extemplo gereretur, hiems impedijt. incursionibus tamen paruis, latrocinij magis, quàm belli modo, non terra tantum, sed etiam nauibus à mari fines eorum uastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit: iussuq. eius Elin concilio indicto, Lacedæmonij ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit. Cui consul cum alia satis ambitiose, partem utranque fouendo, incerta respondisset: una denunciatione, ut bello absti-E nerent, donec Romam legatos ad senatum misissent, finem imposuit. Vtrinque legatio missa Romam est. exules quoque Lacedæmoniorum suam causam legationemq. Achæis iniũxerunt. Diophanes & Lycortas, Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt. qui diffidentes in rep. tum quoque minime inter se conuenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationem omnium rerum permittebat. eos optime contro uersias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros esse. Lycortas ex præceptis Philopœmenis postulabat, ut Achæis ex fœdere ac legibus suis quæ decressent, agere liceret: libertatemq. sibi illibatam, cuius ipsi auctores essent, præstarent. Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat. nouari tamen nihil de Lacedæmonijs placebat. cæterum responsum ita perplexum fuit, ut & Achæi sibi de Lacedæmone permissum acciperent: & La-

cedæmonij non omnia concessa ijs interpretarentur. Hac potestate immodice Achæi ac superbe usi sunt. Philopœmeni continuatur magistratus. qui ueris initio exercitu indicto, castra in finibus Lacedæmoniorum posuit. legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, & ciuitatem in pace futuram, si id fecissent, pollicens, & illos nihil indicta causa passuros. Silentium præ metu cæterorum fuit. quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi, sunt fide accepta ab legatis, uim abfuturam donec causam dixissent. Ierunt alij etiam illustres uiri, & aduocati priuatis, & quia pertinere causam eorum ad rempublicam censebant. Nunquam alias exules Lacedæmoniorum Achæi secum adduxerant in fines: quia nihil æque alienaturum animos ciuitatis uidebatur. tunc exercitus totius prope antesignani exules erant. Ij uenientibus Lacedæmonijs ad portam castrorum agmine facto occurrerunt. & primo lacessere iurgijs: deinde altercatione orta cum accenderentur iræ, ferocissimi exulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. Cum illi deos & fidem legatorum testarentur; & legati & prætor summoueret turbas, & protegeret Lacedæmonios, uinculaq́. iam quosdam inijcientes arceret: crescebat tumultus concitata turba. Et Achæi ad spectaculum primo concurrerunt. deinde uociferantibus exulibus quæ passi forent, & orantibus opem, affirmantibusq́. simul nunquam talem occasionem habituros, si eam prætermisissent: fœdus quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritū per illos esse: priusquam alio deintegro fœdere obligarentur, noxios puniendos esse: accensa his uocibus multitudo, ad uocem unius, qui ut ferirent, inclamauit, saxa coniecit: atque ita XVII. quibus uincula per tumultum iniecta erant, interfecti sunt. LXIII. postero die comprehensi, à quibus prætor uim arcuerat: non quia saluos uellet, sed quia perire causa indicta nolebat. obiecti multitudini iratæ, cum auersis auribus pauca locuti essent, damnati omnes & traditi sunt ad supplicium. Hoc metu iniecto Lacedæmonijs, imperatum primum ut muros diruerent: deinde ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terra Laconica excederent: tum uti quæ seruitia tyranni liberassent, (ea magna multitudo erat) ante diem certam abirent: qui ibi mansissent, eos prehendendi, uendendi, abducendi Achæis ius esset. Lycurgi leges moresq́. abrogarent: Achæorum assuescerent legibus institutisque. ita unius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius fecerunt, quàm ut muros diruerent: nec ægrius passi sunt, quàm exules reduci. Decretum Tegeæ in concilio communi Achæorum de restituendis ijs factum est. & mentione illata, externos auxiliares dimissos, & Lacedæmonijs ascriptos (ita enim uocabant, qui à tyrannis liberati erant) urbe excessisse, in agros dilapsos: priusquam dimitteretur exercitus, ire prætorem cum expeditis, & comprehendere id genus hominum, & uendere iure prædæ placuit. multi comprehensi uenierunt. porta ex ea pecunia Megalopoli permissu Achæorum refecta est, quam Lacedæmonij diruerant. Et ager Belbinitis, quem iniuria tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem ciuitati ex decreto uetere Achæorum, quod factum erat Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc uelut eneruata ciuitas Lacedæmoniorum diu Achæis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quàm disciplina Lycurgi, cui per septingētos annos assueuerant, sublata. A concilio, ubi apud consulem inter Achæos Lacedæmoniosq́. disceptatum est, M. Fuluius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam, creauit cōsules M. Valerium Messallam, & C. Liuium Salinatorem: cum M. Aemilium Lepidum inimicum eo quoque anno petentem deiecisset. Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitijs perfectis, consulem M. Fuluium in prouinciam & ad exercitū redire placuit. eiq́. & collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in ædem Herculis signum dei ipsius ex decemuirorum responso, & seiuges in Capitolio aurati à P. Cornelio positi. consulem dedisse inscriptum est. & duodecim clypea ærata ab ædilibus curulibus P. Claudio, & Ser. Sulpicio Galba sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. & ædilis plebis Q. Fuluius Flaccus duo signa aurata, uno reo damnato (nam separatim accusauerant) posuit. collega eius A. Cæcilius neminem condemnauit. Ludi Romani ter, plebeij quinquies toti instaurati. M. Valerius Messalla inde, & C. Liuius Salinator consulatum idibus Martijs cum inijssent, de republica, deque prouincijs & exercitibus senatum consuluerunt. De Aetolia & Asia nihil mutatum est.

AN. DLXII.

A est. Consulibus, alteri Pisæ cum Liguribus, alteri Gallia prouincia decreta est. comparare inter se aut sortiri iussi: & nouos exercitus, binas legiones scribere: & ut socijs Latini nominis quinadena millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Messallæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Prætores inde sortiti sunt. M. Claudio urbana, P. Claudio peregrina iurisdictio euenit. Q. Martius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Atinius ulteriorem est sortitus. De exercitibus ita placuit. è Gallia, legiones quæ sub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium proprætorem in Brutrios traduci: & qui in Sicilia esset, dimitti exercitum: & classem, quæ ubi esset, Romam traducere M. Sempronium pro prætore. Hispanijs legiones singulæ, quæ tum in ijs prouincijs erant, decretæ: & ut terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in supplementum socijs imperarent, secumque transportarent. Priusquam in prouincias noui magistratus profici

B scerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemuirorum imperata fuit in omnibus cõpitis, quòd luce inter horam tertiam ferme, & quartam tenebræ obortæ fuerant. & nouendiale sacrificium indictum est, quòd in Auentino lapidibus pluisset. Campani, cum eos ex senatusconsulto quod priore anno factum erat, censores Romæ censeri coegissent: (nã antea incertum fuerat, ubi censerentur) petierunt, ut sibi ciues Romanas ducere uxores liceret: & si qui prius duxissent, ut habere eas, & ante eam diem nati, ut iusti sibi liberi hæredesque essent. utraque res impetrata. De Formianis Fundanisq. municipibus, & Arpinatibus C. Valerius Tappo tribunus plebis promulgauit: uti ijs suffragij latio (nã ante sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, cum intercederent, edocti populi esse, non senatus ius, suffragium quibus uelit impartiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, ut in Aemilia tribu For-

C miani, & Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent. atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quinctio, lustrum condidit. censa ciuium capita CCLVIII millia, CCCVII. Lustro perfecto consules in prouincias profecti sunt. Hieme ea qua hæc Romæ gesta sunt, ad Cn. Manlium consulem primum, deinde pro consule hibernantem in Asia legationes undique ex omnibus ciuitatibus gentibusq., quæ cis Taurum montem incolunt, conueniebant. & ut clarior nobiliorque uictoria Romanis de rege Antiocho fuit, quàm de Gallis: ita lætior socijs erat de Gallis, quàm de Antiocho. Tolerabilior regia seruitus fuerat, quàm feritas immanium barbarorum: incertusq. in dies terror, quò uelut tempestas eos populantes inferret. itaq; ut quibus libertas Antiocho pulso, pax Gallis domitis data esset: non gratulatum modo uenerant, sed coronas etiam aureas pro suis quæque facultatibus attulerant. Et ab Antio

D cho legati, & ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur: & ab Ariarathe rege Cappadocum uenerunt ad ueniam petendam, luẽdamq. pecunia noxam, quòd auxilijs Antiochum iuuisset. Ei CC talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, cum Eumenes rex uenisset, tum daturum ijs leges. ciuitatum legationes cum benignis responsis lætiores etiam, quàm uenerant, dimissæ. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere iussi aduehere. eò se cum exercitu uenturum. Principio deinde ueris lustrato exercitu profectus, die octauo Apameam uenit. ibi triduum statiuis habitis, tertijs rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quò pecuniam frumentumq. regios conuehere iusserat, peruenit. M & D talenta argenti accepta Apameam deportantur, frumentum exercitui diuiditur. Inde ad Pergam ducit: quæ una in ijs locis regio tenebatur præsidio. appropinquanti præfectus præsidij obuius fuit, XXX dierum tempus petens, ut regem

E Antiochum de urbe tradenda consuleret. dato tempore, ad eam diem præsidio decessum est. à Perga L. Manlio fratre cum IIII millibus militum Oeroanda ad reliquum pecuniæ ex eo quod pepigerant exigendum misso, ipse, quia Eumenem regem & decem legatos ab Roma Ephesum uenisse audierat, iussis sequi Antiochi legatis Apameam exercitum reduxit. Ibi ex X legatorum sententia fœdus in hæc uerba fere cum Antiocho conscriptum est. Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus & conditionibus esto. Ne quem exercitum qui cum populo Romano socijs ue bellum gestutus erit, rex per fines regni sui eorumve qui sub ditione eius erunt, transire sinito. neu commeatu, neu qua alia ope iuuato. idem Romani socijque Antiocho, & ijs qui sub imperio eius erunt, præstent. Belli gerendi ius Antiocho ne esto cum ijs qui insulas colunt, neue in Europam transeundi. Ex-

cedito

cedito urbibus, agris, uicis, castellis cis Taurum montem usque ad Tanaim amnem, & à ualle Tauri usque ad iuga, quà in Licaoniam uergit. Ne qua arma efferto ex ijs oppidis, agris castellisque quibus excedat. si qua extulit, quæ quoque oportebit, recte restituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum urbium ciues quæ regno abscedunt, cum rege Antiocho, intraq. fines eius regni sunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosque sunt, ijs ius abeundi manendique esto. Seruos, seu fugitiuos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis socijsque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito & naues longas, armamentaque earum: ne ue plures, quàm decem, naues actuarias, nulla quarum plus quàm triginta remis agatur, habeto: neve monerem ex belli causa, quod ipse illaturus erit. neve nauigato citra Calicadnum, neve Sarpedonem, promótoria: extra quam si qua nauis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. Milites mercede conducendi ex ijs gentibus, quæ sub ditione populi Romani sunt, Antiocho regi ius ne esto. ne uoluntarios quidem recipiendi. Rodiorum sociorumve quæ ædes, ædificiaq. intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerunt, eo Rodiorum sociorumve sunto. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique ius item esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ij tenent, quibus Antiochus dedit, ex ijs præsidia deducito: utique recte tradantur, curato. Argenti probi Attica talenta XII millia dato intra duodecim annos pensionibus æquis. talentum ne minus pondo LXXX Romanis ponderibus pendat. & tritici D X L millia modium. Eumeni regi talenta CCCL intra quinquennium dato: & pro frumento, quod æstimatione fiat, talenta CXXVII. Obsides Romanis XX dato, & pro triennio mutato, ne minores octonumdenum annorum, neu maiores quinumquadragenum. Si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferent Antiocho, uim ui arcendi ius esto: dum ne quam urbē aut belli iure teneat, aut in amicitiam accipiat. controuersias inter se iure ac iudicio disceptent: aut, si utrisque placebit, bello. De Annibale Pœno, & Aetolo Thoante, & Mnasimacho Acarnane, & Chalcidésibus Eubulida, & Philone dedendis, in hoc quoque fœdere ascriptum est: & si quid postea addi mutarive placuisset, ut id saluo fœdere fieret. consul iurauit in hoc fœdus. ab rege qui exigerent iusiurandum, profecti Q. Minucius Thermus, & L. Manlius, qui tum forte ab Oenoandis redijt. & Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur: quæq. ibi naues regiæ essent, concideret cremaretque. Profectus ab Ephes o quinquaginta tectas naues aut concidit aut incendit. Telmissum eadem expeditione, territis subito aduentu classis oppidanis, recepit. Ex Lycia protinus, iussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erant, per insulas in Græciam traiecit. Athenis paucos moratus dies, dum Piræeum ab Ephes o naues uenirent, totam inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius, cum inter cætera quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset: deinde causas ciuitatum, multis inter nouas res turbatis, cognouit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Ciuitatum autem cognitis causis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionem. Quæ stipendiariæ regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano senserant, ijs immunitatem dederunt: quæ partium Antiochi fuerant, aut stipendiariæ Attali regis, eas omneis uectigal pendere Eumeni iusserunt. nominatim præterea Colophonijs qui in Notio habitāt, & Cymæis & Milesijs immunitatem concesserunt. Clazomenijs super immunitatem & Drymusam insulam dono dederunt. & Milesijs, quem Sacrum appellant, agrum restituerunt. & Iliensibus Rhœteum & Hergithum addiderunt, non tam ob recentia ulla merita, quàm originum memoria. eadem & Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque & Smymæos, & Erithræos pro singulari fide, quam eo bello præstiterunt, & agro donarunt, & in omni præcipuo honore habuerunt. Phocæensibus & ager, quem ante bellum habuerant, redditus: & ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodijs affirmata, quæ data priore decreto erant, Lycia & Caria datæ usque ad Mæandrum amnem, præter Telmissum. Regi Eumeni Chersonesum in Europa, & Lysimachiam, castella, uicos, agros eius, quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt: in Asia Phrygiam utranque: alteram ad Hellespontum, maiorem alteram uocant: & Mysiam quam Prusias rex ademerat ei, restituerunt: & Ly-

A & Lycaoniã,& Milyada,& Lydiã,& nominatim urbes Tralleis, atque Ephesum & Telmissum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos cum esset, quia pars eius citra, pars ultra Taurum est: integra res ad senatum reijcitur. His fœderibus decretis datis, Manlius cum decem legatis, omniq. exercitu ad Hellespontum profectus, euocatis eò regulis Gallorum, leges quibus pacem cum Eumene seruarent, dixit: denunciauitq. ut morem uagandi cum armis finirent, agrorumq. suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni ora nauibus & Eumenis etiam classe per Athenæum fratrem regis ab Elæa adducta, copias omneis in Europam traiecit. indeq. per Chersonesum modicis itineribus graue præda omnis generis agmen trahens, Lysimachiæ statiua habuit: ut quammaxime recentibus & integris iumentis Thraciam, per quam iter uulgo horrebant, ingrederetur. quo profectus est ab Lysimachia die, ad amnem Melana, quem uocant: inde po-
B stero die Cypsela peruenit: à Cypselis uia decem millium fere syluestris, angusta, confragosa excipiebat. propter cuius difficultatem itineris in duas partes diuisus exercitus. & præcedere una iussa, altera magno interuallo cogere agmen: media impedimenta interposuit: plaustra cum pecunia publica erant, pretiosaq. alia præda. Itaque cum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astij & Cæni, & Maduateni, & Cœletæ ad ipsas angustias uiam circunsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum. eum scisse, non alia, quàm per Thraciam redituros Romanos, & quantam pecuniam secũ portarent. In primo agmen imperator erat, solicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se mouerunt, donec armati transirent. postea quam primos superasse angustias uiderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta, & sarcinas inuadunt. cæsisq. custodibus, partim ea quæ in plaustris erant, di-
C ripere, partim sub oneribus iumenta abstrahere. Vnde posteaquam clamor primum ad eos qui iam ingressi saltum sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrinque in medium concurritur, & inordinatum simul pluribus locis prælium conseritur. Thracas prẹda ipsa impeditos oneribus, & plerosque, ut ad rapiendum manus uacuas haberent, inermes ad cædem præbet: Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notos occursantibus, & latentibus interdum per cauas ualles, prodebat. ipsa etiam onera, plaustraque, ut fors tulit, his aut illis incommode obiecta pugnantibus impedimento sunt: alibi prædo, alibi prædæ uindex cadit. prout locus iniquus æquusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus (alij enim pluribus, quàm ipsi erant, alij paucioribus occurrerant) uaria pugnæ fortuna est: multi utrinque cadunt. Iam nox appetebat, cum prælio excedunt Thraces, non fuga uulnerum, aut mortis: sed quia satis prædæ habebant. Romano-
D rum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit. pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu duplici circundata uallo mansit. postero die prius explorato saltu, quàm mouerent, primis se coniungunt. In eo prælio, cum & impedimentorum pars, & calonum, & milites aliquot, cum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent: plurimum Q. Minucij Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui uiri. Eo die ad Hebrum flumen peruentum est. inde Aeniorum fines præter Apollinis, Zerynthium, quem uocant incolæ, templum superant. Aliæ angustiæ circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen est) nec minus confragosæ, quàm priores. sed quia nihil siluestre circa est: ne latebras quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eandem spem prædæ Trausi, gens & ipsa Thracum, conuenere. sed quia nudæ ualles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant: minus terroris tumultusq. fuit apud Romanos. quippe
E etsi iniquo loco, prælio tamen iusto, acie aperta, collatis signis dimicandum erat. conferti subeuntes cum clamore impetu facto, primum expulere loco hostes, deinde auertere. fuga inde cædesque suis ipsos impedientibus angustijs, fieri cœpta est. Romani uictores ad uicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit, triduumque ibi frumentum accipientes manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex nauibus suis, quæ cum omnis generis cõmeatu sequebantur. Ab statiuis diei uia Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrum Neapolim peruentum est. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit. reliquũ inde per medios Thracas dies noctesque, etsi non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam peruenerunt. Mitiores Thracas idem exercitus, cum à Scipione eadem uia duceretur,

duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quàm, quòd prædæ minus quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque, Claudius auctor est, ad quindecim millia Thracum præcedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidæ occurrisse. quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hosteis cum centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse. eundem mox, cum iam Mutines, in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse: atque inde turbatos equestri uelut procella hosteis ad peditum agmen nõ accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. inde per Epirum Apolloniam cum peruenisset, nondum adeo hiberno contempto mari, ut traijcere auderet, Apolloniæ hibernauit. Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam uenit, nulla memorabili in prouincia re gesta, ut ea probabilis moræ causa esset, quòd solito serius ad comitia uenisset. Comitia consulibus rogandis fuerunt A.D. XII kal. Martias. creati M. Aemilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die prætores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo, L. Terentius Massaliota, Q. Fuluius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitijs perfectis, quas prouincias prætoribus esse placeret, retulit ad senatum consul. decreuerunt duas Romæ iuris dicundi causa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia Tarentum, & Galliam. & extemplo priusquam inirent magistratum, sortiri iussi. Seruius Sulpicius urbanam, Q. Terentius peregrinam, est sortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fuluius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus, & L. Manlius, quòd legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudij prætoris urbani, per feciales traditi sunt legatis, & Carthaginem auecti. In Liguribus magni belli, & gliscentis in dies magis, fama erat. itaque consulibus nouis, quo die de prouincijs & de rep. retulerunt, senatus utrique Ligures prouinciam decreuit. Huic senatusconsulto Lepidus consul intercedebat, indignum esse prædicans, consules ambos in ualles Ligurum includi. M. Fuluium & Cn. Manlium biennium iam: alterum in Europa, alterum in Asia, uelut pro Philippo atq; Antiocho substitutos, regnare. si exercitus in his terris esse placeat, consules ijs potius, quàm priuatos præesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem pretio uenditantes. si eas prouincias exercitibus obtinere opus esset: sicut M'. Acilio L. Scipio consul, L. Scipioni M. Fuluius & Cn. Manlius successissent consules: ita Fuluio Manlioq. C. Liuium & M. Valerium consules debuisse succedere. nunc certe perfecto Aetolico bello, recepta ab Antiocho Asia, deuictis Gallis, aut consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde, reddiq. tandem reip. debere. senatus his auditis in sententia perseuerauit: ut consulibus ambobus Ligures prouincia esset: Manlium Fuluiumque decedere de prouincijs, & exercitus inde deducere, ac redire Romam placuit. Inimicitiæ inter M. Fuluium & M. Aemilium consulem erant, & super cætera Aemilius serius biennio se consulem factum M. Fuluij opera aiebat. itaq; ad inuidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum subornatos criminibus introduxit. qui sibi cum in pace essent, imperataque à prioribus consulibus fecissent, & eadem præstare obedienter M. Fuluio parati essent, bellum illatum questi, agros primum depopulatos, terrorem direptionis & cædis urbi iniectum, ut eo metu claudere cogerentur portas. obsessos deinde, & oppugnatos se, & omnia exempla belli edita in se, cædibus, incendijs, ruinis, direptione urbis, coniuges, liberos in seruitium abstractos: bona adempta: &, quod se ante omnia moueat, templa tota urbe spoliata ornamentis: simulacra deum, deos demo ipsos conuulsos ex sedibus suis ablatos esse. parietes postesque nudatos: quos adorent, ad quos precentur, & supplicent Ambracienses, non superesse. Hæc querentes interrogando criminose ex composito consul ad plura uelut non sua sponte dicenda eliciebat. Motis patribus, alter consul C. Flaminius M. Fuluij causam excepit. qui ueterem & obsoletam uiam ingressos Ambracienses dixit. Sic M. Marcellum à Syracusanis, sic Q. Fuluium à Campanis accusatos. quin eadem opera T. Quinctium à Philippo rege, M'. Acilium, & L. Scipionem ab Antiocho, Cn. Manlium à Gallis, ipsum Fuluium ab Aetolis & Cephalleniæ populis accusari paterentur? Ambraciam oppugnatam & captam, & signa inde ornamentaque ablata, & cætera facta, quæ captis urbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fuluio, aut ipsum M. Fuluium censetis P. C? qui ob has res gestas triumphum à uobis postulaturus sit? Ambraciam

A Ambraciam captam, signaq. quæ ablata criminantur, & cætera spolia eius urbis ante currum laturus: & fixurus in postibus suis? Nihil est, quòd se ab Aetolis separent. eadem Ambraciensium, & Aetolorum causa est. Itaque collega meus uel in alia causa inimicitias exerceat, uel, si in hac utique mauult, retineat Ambracienses suos in aduentum M. Fuluij. ego nec de Ambraciensibus, nec de Aetolis decerni quicquam absente M. Fuluio patiar. Cum Aemilius callidam malitiam inimici, uelut omnibus notã, insimularet & tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam rediret, certamine consulum biduum absumptum est. nec præsente Flaminio decerni quicquam uidebatur posse. captata occasio est, cum æger forte Flaminius abesset. & referente Aemilio senatusconsultum factum est, ut Ambraciensibus omnes suę res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis uterentur. portoria, quæ uellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani
B ac socij Latini nominis essent. signa aliaq. ornamenta, quæ quererentur ex ædibus sacris sublata esse: de ijs, cum M. Fuluius Romam reuertisset, placere ad collegium pontificum referri, & quod ij censuissent, fieri. Neque his contentus consul fuit, sed postea per infrequentiam adiecit senatusconsultum, Ambraciam non uideri ui captam esse. Supplicatio in de ex decemuirorum decreto pro ualetudine populi fuit per triduum: quia grauis pestilentia urbem atque agros uastabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus liberati consules, & delectu perfecto (nouis enim uterque maluit uti militibus) in prouinciam profecti sunt: ueteresque omnes dimiserunt. Post consulum profectionem Cn. Manlius procos. Romam uenit. cui cum ab Ser. Sulpicio prætore senatus ad ædem Bellonæ datus esset, & ipse commemoratis rebus ab se gestis postulasset, ut ob eas dijs immortalibus honos haberetur, sibique triumphanti urbem inuehi liceret: contradixerunt pars maior decem legato
C rum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Aemilius Paullus. Legatos sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ causa, fœderisq. & legum quæ cũ L. Scipione incohatæ fuissent perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam pacem turbaret, & Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidijs exciperet. sed illum cognita fraude consulis, cum sæpe colloquijs petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam eius uitasse. cupientem transire Taurum ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ præditam superantibus terminos fataleis cladem experiri uellet, retentum. admouisse tamen exercitum, & prope ipsis iugis ad diuortia aquarum castra posuisse. cũ nullam ibi causam belli inueniret, quiescentibus regijs, circumegisse exercitum ad Gallogræcos. cui nationi non ex senatus auctoritate, non populi iussu bellum illatum. quod quem unquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Annibalis, & Pœ
D norum recentissima bella esse. de omnibus his consultum senatum, populum iussisse. sæpe legatos ante missos, res repetitas. postremo qui bellum indicerent, missos. Quid eorum Cn. Manli factum est, ut istud publicum populi R. bellum, & non tuum priuatum latrociniũ dicamus? At eo ipso contentus fuisti. recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumpseras: an & per omneis anfractus uiarum, cum ad biuia consisteres, ut quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eò consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris, Pisidiæ Lycaoniæque & Phrygiæ recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem à tyrannis castellanisque deuijs colligens? quid enim tibi cum Oroandis? quid cum alijs æque innoxijs populis? Bellum autem ipsum, cuius nomine triumphum petis, quomodo gessisti? loco æquo, tempore tuo pugnasti: Tu uero recte, ut dijs immortalibus honos habeatur, postulas: primum quòd pro temeritate imperatoris nullo iure gentium bellum inferen
E tis pœnas luere exercitum noluerunt: deinde, quòd beluas, non hostes nobis obiecerunt. Nolite nomen tantum existimare mistum esse Gallogræcorum: multo ante & corpora & animi misti ac uitiati sunt. an si illi Galli essent, cum quibus millies uario euentu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuncius illinc redisset? bis cum ijs pugnatum est, bis loco iniquo subijt, in ualle inferiore pedibus pene hostiũ aciem subiecit ut si non tela ex superiore loco mitterent: sed corpora sua nuda inijcerent, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna populi R. est, magnum & terribile nomen. recenti ruina Annibalis, Philippi, Antiochi, prope attonitæ erant tantæ corporum moles. fundis sagittisque in fugam consternatæ sunt. gladius in acie cruentatus non est Gallico bello. uelut apium examina ad crepitum primum missilium auolauere. At hercule nos ijdem, ad monente

monente fortuna, quid, si hostem habuissemus, casurum fuisset: cum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus: cæsi, fugati, exuti impedimentis sumus: Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est, quàm si Cn. Manlius, cuius temeritate ea clades inciderat, perisset: cum multis uiris fortibus cecidit, exercitus spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus, alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter uepres in latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæq. foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de ijs, ut opinor, quos tibi hostes senatus, aut populus R. dedisset. sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic paulo ante T. Quinctio de rege Philippo, sic P. Africano de Annibale & Pœnis, & Syphace triumphus datus. & minima illa, cum iam senatus censuisset bellum, quæsita tamen sunt: quibus nunciandum esset: ipsis utique regibus nunciaretur, an satis esset ad præsidium aliquod nunciari. Vultis ergo hæc omnia pollui & confundi? tolli fecialia iura? nullos esse feciales? fiat (pace deum dixerim) iactura religionis: obliuia deorum capiat pectora uestra. num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri? uelint iubeant ne cum Gallis bellum geri? Modo certe consules Græciam atque Asiam uolebant. tamen perseuerantibus uobis Ligures prouinciam decernere, dicto audientes fuerunt. merito ergo à uobis prospere bello gesto triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt. Talis oratio Furij & Aemilij fuit. Manlium in hunc maxime modum respondisse accipimus. Tribuni pl. antea solebant triumphum postulantibus aduersari, P. C. quibus ego gratiam habeo, quod, seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum hoc dederunt, ut non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam si opus esset, uiderentur parati esse: ex decem legatis, si dijs placet, quod consilium dispensandæ cohonestandæque uictoriæ imperatoribus maiores dederunt nostri: aduersarios habeo. L. Furius, L. Aemilius currum triumphalem me conscendere prohiberent, coronam insignem capiti detrahunt. quos ego, si tribuni triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum à me gestarum. Nullius equidem inuideo honori P. C. uos tribunos plebei nuper, uiros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabij Labeonis triumphum, auctoritate uestra deterruistis. triumphauit, quem non bellum iniustum gessisse, sed hostem omnino non uidisse, inimici iactabant: ego qui cum centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties pugnaui: qui plus XL millia hominum cepi, aut occidi, qui bina castra eorum expugnaui, qui citra iuga Tauri omnia pacatiora, quàm terra Italia est, reliqui: non triumpho modo fraudor, sed causam apud uos C. P. accusantibus me his legatis dico. Duplex eorum, ut animaduertistis P. C. accusatio fuit. nam nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, & gestum temere atque imprudenter dixerunt. Non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes uiolasti. Non sum postulaturus à uobis P. C. ut quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque qui Asiam incolunt, existimetis. Gallos, remota uniuersæ gentis infamia, atque inuidia, per se ipsos æstimate. Vtinam rex Eumenes, utinam Asiæ ciuitates omnes adessent: & illos potius querentes, quàm me accusantem, audiretis. mittite agedum legatos circa omnes Asiæ urbes, & quærite, utrum à grauiori seruitute, Antiocho ultra Tauri iuga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum uastati sint, quoties prædæ abactæ, referant: cum uix redimendi captiuos copia esset, & mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent. Stipendium scitote pependisse socios uestros Gallis, & nunc liberatos per uos regio imperio, fuisse pensuros: si à me foret cessatum. quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Galli dominarentur: & quicquid est terrarum citra Tauri iuga, Gallorum imperio, non uestro adiecissetis. At enim sunt quidem ista uera. etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum, Galli spoliauerunt: nec ideo populus R. his bellum indixit aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus, quo nondum in iure ac ditione uestra Græcia, atque Asia erat, ad curandum animaduertendumq. quid in his terris fieret: & hoc, quo finem Imperij Romani Taurum montem statuistis: quo libertatem immunitatemue ciuitatibus datis, quo alijs fines adijcitis, alias agro multatis, alijs uectigal imponitis, regna augetis, minuitis, donatis, adimitis: curæ uestræ censetis esse, ut pacem terra marique habeant. An, nisi præsidia deduxisset Antiochus, quæ quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam

ratam

A ratam Asiam? si Gallorum exercitus effusi uagarentur: rata dona uestra, quæ dedistis regi Eumeni, rata libertas ciuitatibus esset? Sed quid ego hæc ita argumentor, tanquam non ac ceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te L. Scipio, appello, cuius ego mihi, succedés in uicē imperij tui, uirtutem felicitatemq. pariter non frustra ab dijs immortalibus precatus sum: te P. Scipio, qui legati ius, collegæ maiestatem, & apud fratrem consulem & apud exercitū habuisti: sciatisne in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? uideritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris esse uidebatur) locatos? pugnaueritis ut cum hostibus iustis? cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis, bellum his senatus decreuerat, & populus iusserat. Sed simul, ut opinor, cum his decreuerant iusserantq., qui inter eius præsidia fuissent. ex quibus præter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, & cum quo nominatim fœdus ut fieret, mandaueratis: omnes hostes erant,

B qui pro Antiocho arma aduersus nos tulerūt. in qua causa cum Galli ante omnes fuissent, & reguli quidam & tyranni: ego tamen & cum alijs pro dignitate imperij uestri coactis lue re peccata sua, pacem pepigi: & Gallorum animos, si possent mitigari a feritate insita, tentaui, & posteaquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum ui atque armis coercendos ratus sum. Nunc quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti reddenda est ratio. in quo confiderem equidem causæ meæ, etiam si non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem: ubi in crucem tolli imperatores dicuntur: si prospero euentu, prauo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea ciuitate, quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque deos adhibet: quia nullius calumniæ subijcit ea quæ dij comproba uerunt, & in solennibus uerbis habet, cum supplicationem aut triumphum decernit, quòd bene ac feliciter rempublicam administrarit: si nollem, si graue ac superbum existimarem

C uirtute gloriari: pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine ulla mili tum iactura deuicimus, postularem, ut dijs immortalibus honos haberetur: & ipse triumphans in Capitolium ascenderem, unde uotis rite nuncupatis profectus sum: negareris hoc mihi cum dijs immortalibus? Iniquo enim loco dimicaui. Dic igitur, quo æquiore potuerim dimicare? cum montem hostes cepissent, loco munito se tenerent? nempe eundum ad hostes erat, si uincere uellem. Quid si urbem eo loco haberent? & mœnibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquóne loco M. Acilius cū rege Antiocho pugnauit? quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem iuga tenentem montium T. Quinctius deiecit? Equidem adhuc qualem aut sibi fingant, aut uobis uideri uelint hostem fuisse, non inuenio. si degenerem, & emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi uel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum & feritate animorum, & robo

D re corporum: huic ne tantæ uictoriæ triumphum negatis? Cæca inuidia est P. C. nec quicquam aliud scit, quàm detractare uirtutes, corrumpere honores ac præmia earum. Mihi, quæso, ita ignoscatis P. C. si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, & plana ex a[illegible] culta ex siluestribus facere potui? & præstare necubi notis sibi latebris delitesce[illegible] Thraces? ne quid sarcinarum raperetur? ne quod iumentum ex tanto agmi[illegible] abstraheretur? ne quis uulneraretur? ne ex uulnere uir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, ut talem ciuem admitteremus, hærent. quòd saltu iniquo, loco alieno cum adortus hostis nos esset, quæ simul acies primi & nouissimi agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumuenerunt: quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ciderunt & ceperunt:

E hoc si ipsi tacuerint, uos sciturós, cum testis orationis meæ totus exercitus sit, non credunt. si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non uidissem: tamen pro cos. triumphum in Thracia duobus prælijs merueram. Sed iam dictum satis est, quin pro eo, quod pluribus uerbis uos, quàm uolui, fatigaui: ueniam à uobis petitam impetratamque uelim P. C. Plus crimina eo die, quàm defensio, ualuissent: ni altercationem in serum perduxissent. dimitti tur senatus in ea opinione, ut negaturus triumphum fuisse uideretur. Postero die & cognati amicique Cn. Manlij summis opibus annixi sunt, & auctoritas seniorum ualuit, negantium exemplum proditum memoriæ esse, ut imperator, qui perduellibus deuictis, confecta prouincia, exercitum reportasset, sine curru & laurea priuatus inhonoratusque urbem iniret. hic pudor malignitatem uicit, triumphumque frequentes decreuerunt. Op-

pressit

F preßit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis huius, maius, & cum maiore & clariore uiro certamen ortum. P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor est) duo Q. Petilij diem dixerunt. id, prout cuiusque ingenium erat, interpretabantur. Alij non tribunos pleb. sed uniuersam ciuitatem, quæ id pati posset, incusabant. duas maximas orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inuentas: Romam ingratiorem. siquidem uicta Carthago uictum Annibalem in exilium expulisset, Roma uictrix uictorem Africanum expellat. Alij, neminem unum ciuem tantum eminere debere, ut legibus interrogari non posset. nihil tam æquandæ libertatis esse, quàm potentissimum quenque posse dicere causam, quid autem tuto cuiquam, nedum summam Reipublicæ, permitti, si ratio non sit reddenda? qui ius æquum pati non possit, in eum uim haud iniustam esse. Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ causæ uenit. nec alius antea quisquam, nec G ille ipse Scipio consul censorve maiore omnis generis hominum frequentia, quàm reus illo die in forum est deductus. Iussus dicere causam, sine ulla criminum mentione orationē adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius, neque uerius laudatum esse. dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, à quo gesta erant. & aurium fastidium aberat: quia pro periculo, non in gloriam, referebantur. Tribuni pl. uetera luxuriæ crimina Syracusanorum hibernorum, & Locris Pleminianum tumultum cum ad fidem præsentium criminum retulissent, suspicionibus magis, quàm argumentis, pecuniæ captæ reum accusarunt. Filium captum sine pretio redditum, omnibusque alijs rebus Scipionem, tanquam in eius unius manu pax Romana bellumq. esset, ab Antiocho cultum. dictatorem eum consuli, non legatum in prouincia fuisse. nec ad aliam rem eò profectum, quàm ut id quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ iam pridē persuasum esset, hoc Græciæ Asiæq. & omnibus ad orientem uersis regibus gentibusque H appareret: unum hominem caput columenq. imperij Romani esse: sub umbra Scipionis ciuitatem dominam orbis terrarum latere: nutus eius pro decretis patrum, pro populi iussis esse. Infamia intactum, inuidia qua possunt, urgent. Orationibus in noctem perductis, producta dies est. ubi ea uenit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subijt: silentioq. facto, Hoc, inquit, die tribuni pl. uosque Quirites, cum Annibale & Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnaui. itaque cum hodie litibus & iurgijs supersederi æquum sit, ego hinc extemplo in capitolium ad Iouem opt. max. Iunonemq. & Mineruam, cæterosque deos qui Capitolio atque arci præsident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quòd mihi & hoc ipso die, & sæpe alias egregie reipublicæ gerendæ mentem, I facultatemque dederunt. uestrum quoque quibus commodum est, ite mecum Quirites, & orate deos, ut mei similes principes habeatis. ita, si ab annis septemdecim ad senectutē semper uos ætatem meam honoribus uestris anteistis, ego uestros honores rebus gerendis præcessi. Ab Rostris in Capitolium ascendit. simul se uniuersa concio auertit, & secuta Scipionem est: adeo, ut postremo scribæ uiatoresq. tribunos relinquerent, nec cum ijs præter seruilem comitatum, & præconem, qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam urbem omnia templa deum cū populo R. circumijt. Celebratior is prope dies fauore hominum, & æstimatione ueræ magnitudinis eius fuit, quàm quo triumphans de Syphace rege & Carthaginiensibus urbem est inuectus. Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. post quem, cum inuidiam & certamina cum tribunis prospiceret, die longiore producta in Liternum concessit, certo consilio ne ad causam dicendam adesset. maior animus & natura erat, ac maiori fortunæ assuetus, quàm ut K reus esse sciret, & summittere se in humilitatem causam dicentium. Vbi dies uenit, citarique absens est cœptus, L. Scipio morbum causæ esse cur abesset, excusabat. quam excusationem cum tribuni qui diē dixerant, non acciperent, & ab eadem superbia non uenire ad causam dicendam arguerent, qua iudicium & tribunos pl. & concionem reliquisset: & quibus ius de se dicendæ sententiæ & libertatem ademisset, his comitatus, uelut captos trahēs, triumphum de populo R. egisset: secessionemque eo die in Capitolium à tribunis pl. fecisset, Habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce, & auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis. & tantum animorum in dies nobis decrescit: ut ad quem ante annis XVII exercitum & classem habentem, tribunos plebis, ædilemque in Siciliam mittere ausi sumus,

qui

A qui prehenderent eum, & Romam reducerent: ad eum priuatum ex uilla sua extrahendum ad causam dicendam mittere non audeamus? Tribuni pl. appellati ab L. Scipione ita decreuerunt: si morbi causa excusaretur, sibi placere, accipi eam causam, diemque à collegis prodici. Tribunus pl. eo tempore Ti. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiæ cum P. Scipione intercedebant. is cum uetuisset nomen suum decreto collegarum ascribi, tristioresq́. omnes sententiam expectarent: ita decreuit: Cum L. Scipio excuset morbum esse causæ fratri: satis id sibi uideri: se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne causam dicat. ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani P. Scipionem deorum hominumque consensu peruenisse: ut sub Rostris reum stare, & præbere aures adolescentium conuicijs, populo Romano magis deforme, quàm ipsi sit. Adiecit decreto indignationem. Sub pedibus uestris stabit tribuni domitor ille Africæ Scipio? ideo quatuor nobilissimos duces Pœnorum in Hispania, quatuor exercitus fudit fugauitque: ideo Syphacem cœpit, Annibalem deuicit, Carthaginem uectigalem nobis fecit, Antiochum (recepit enim fratrem consortem huius gloriæ L. Scipio) ultra Tauri iuga emouit, ut duobus Petillijs succumberet? uos de P. Africano palmam peteretis? nullis ve meritis suis, nullis uestris honoribus unquam in arcem tutam, & uelut sanctam clari uiri peruenient, ubi si non uenerabilis; inuiolata saltem senectus eorum considat? Mouit & decretum, & adiecta oratio non cæteros modo, sed ipsos etiam accusatores: & deliberaturos se, quid sui iuris & officij esset, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. ibi gratiæ ingentes ab uniuerso ordine, præcipue è consularibus senioribusque T. Graccho actæ sunt, quòd rempublicam priuatis simultatibus potiorem habuisset. & Petillij uexati sunt C probris, quòd splendere aliena inuidia uoluissent, & spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. uitam Literni egit sine desiderio urbis. Morientem iure eo ipso loco sepeliri se, iussisse ferunt: monimentumq́. ibi ædificari, ne funus sibi ingrata patria fieret. Vir memorabilis: bellicis tamen, quàm pacis artibus memorabilior prima pars uitæ, quàm postrema fuit: quia in iuuenta bella assidue gesta: cum senecta res quoque defloruere, nec præbita est materia ingenio. quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adijcias? quid Asiatica legatio & ualetudine aduersa inutilis, & filij casu deformata, & post reditum necessitate aut subeundi iudicij, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius neque periculosius Romani gessere, unus præcipuam gloriam tulit. Morte Africani creuere inimicorum animi: quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui uiuo quoque eo allatrare eius magnitudinem D solitus erat. hoc auctore existimatur Petillij & uiuo Africano rem ingressi, & mortuo rogationem promulgasse. Fuit autem rogatio talis. Velitis, iubeatis, quæratur, quæ pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quiq́. sub eius imperio fuerunt: quod eius in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius prætor urbanus ad senatum referat. quem eam rem uelit senatus quærere de ijs, qui prętores nunc sunt? Huic rogationi Q. & L. Mummij intercedebant. senatum quærere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, æquum censebant. Petillij nobilitatem & regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, latius rogandum censebat: non quæ ab Antiocho modo pecuniæ factæ forent, sed quæ ab alijs regibus gentibusq́., Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis pro se, quàm ad uersus legem dicturum apparebat, dissuasor, processit. is post mortem P. Africani fratris, ui E ri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus. parum enim fuisse, non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. & Carthaginienses exilio Annibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exatiari: nisi & ipsius fama sepulti laceretur, & frater insuper accessio inuidiæ macte tur. M. Cato suasit rogationem: extat oratio eius de pecunia regis Antiochi: & Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne aduersarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus, Vti rogas, iusserunt. Seruio Sulpicio deinde referente, quem rogatione Petillia quærere uellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. Ad hunc prętorem adeo amicum Corneliæ familiæ, ut qui Romæ mortuum elatumq. P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante le

Trib. Sempronii Gracchi Trib. pl. decretum de Scipione

Africanus Literni moritur et sepelitur

M. P. Cato Africani inimicus

ctum isse memoriæ prodiderint, & ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse: quòd ab eo inter alios captiuos in Africa ex hostibus receptus esset: aut adeo inimicum eundem, ut propter insignem simultatem, ab ea factione, quæ aduersa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quæstionem exercendam: cæterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem reus extemplo factus L. Scipio. simul & delata & recepta nomina legatorum eius, A. & L. Hostiliorum Catonum, & C. Furij Aculeonis quæstoris: & ut omnia contacta societate peculatus uiderentur, scribæ quoque duo, & accensus. L. Hostilius, & scribæ, & accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt: Scipio & A. Hostilius legatus, & C. Furius damnati. quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem VI millia pondo auri. quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quàm in ærarium retulerit: A. Hostilium LXXX pondo auri, argenti CCCCIII: Furium quæstorem auri centum XXX. argenti CC pondo. Has ego summas auri & argenti relatas apud Antiatem inueni. In L. Scipione malim equidem librarij mendum, quàm mendacium scriptoris esse in summa auri atq; argenti. similius enim ueri est, argenti, quàm auri maius pondus fuisse: & potius quadragies, quàm ducenties quadragies litem æstimatã: eo magis, quòd tãtæ summæ rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu tradũt: librumq. rationis eius cum Lucium fratrem afferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse, indignantem quòd cum bis millies in ærarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. ab eadem fiducia animi, cum quæstores pecuniam ex ærario contra legem promere non auderent: poposcisse claues, & se aperturum ærarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset. Multa alia in Scipionis exitu maxime uitæ, dieq. dicta, morte, funere, sepulcro in diuersum trahunt: ut cui famæ, quibus scriptis assentiar, non habeam. Non de accusatore conuenit. alij M. Næuium, alij Petillios diem dixisse scribunt. non de tempore quo dicta dies sit: non de anno quo mortuus sit, non ubi mortuus, aut elatus sit. alij Romæ, alij Literni & mortuum & sepultum. utrobique monumenta ostenduntur, & statuæ. nam & Literni monumentum, monumentoq. statua superimposita fuit: quam tempestate disiectam nuper uidimus ipsi. & Romæ extra portam Capenã in Scipionum monumento tres statuæ sunt: quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur esse: tertia poetæ Q. Ennij. nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque (si modo ipsorum sunt, quæ feruntur, P. Scipionis & Ti. Gracchi) abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Næuij tr. pl. habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris. nebulonem modo, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum accusatorum Africani, aut diei dictæ Africano ullam mentionem habet. alia tota serenda fabula est Gracchi orationi conueniens: & illi auctores sequendi sunt: qui, cum L. Scipio & accusatus & damnatus sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt. quo post famam de fratris casu allatam, relicta legatione, cucurrisse eum Romam: & cum à porta recta ad forum se contulisset: quòd in uincula duci fratrem dictum erat, repulisse à corpore eius uiatorem, & tribunis retinentibus, magis pie, quàm ciuiliter, uim fecisse. hæc enim ipse Gracchus queritur, dissolutam esse à priuato tribuniciam potestatem, & ad postremum cum auxiliũ L. Scipioni polliceretur, adijcit, tolerabilioris exẽpli esse à tribuno pl. potius, quàm à priuato, uictam uideri & tribuniciam potestatem, & remp. esse. sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam inuidia onerat, ut increpando, quòd degenerarit tantum à se ipse, cumulatas ei ueteres laudes moderationis & temperantiæ pro reprehensione præsenti reddat. castigatum enim quondam ab eo populum ait, quòd eum perpetuũ consulem & dictatorem uellet facere. prohibuisse, statuas sibi in Comitio, in Rostris, in curia, in Capitolio, in cella Iouis poni. prohibuisse ne decerneretur, ut imago sua triũphali ornatu è tẽplo Iouis opt. max. exiret. Hæc uel in laudatione posita ingentem magnitudinẽ animi moderandis ad ciuilem habitum honoribus significarent, quæ exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filijs (nã maior P. Cornelio Nasicæ haud dubie à patre collocata erat) nuptam fuisse conuenit. illud parum constat, utrum post mortem patris & desponsa sit, & nupserit: an ueræ illæ opiniones sint, Gracchum, cum L. Scipio in uincula duceretur, nec quisquam collegarum auxilio esset, iurasse, sibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuissent, manere, nec se gratiæ quærendæ causa quicquam facere: sed in quem carcerem reges & imperatores hostium ducentem uidisset: P. Africanum, in eũ se fratrem

A fratrem eius duci non passurum. Senatum eo die forte cœnantem in Capitolio consurrexisse, & petisse, ut inter epulas Graccho filiam Africanus desponderet. quibus ita inter publicum solenne sponsalibus rite factis, cum se domum recepisset, Scipionem Aemiliæ uxori dixisse, filiam se minorem despondisse. cum illa muliebriter indignabunda nihil de communi filia secum consultatum, adiecisset: non si Ti. Graccho daret, expertem consilij debuisse matrem esse: lætum Scipionem tam concordi iudicio, ipsi desponsam respondisse. Hæc de tanto uiro, quàm & opinionibus & monumentis literarum uariarent, proponenda erant. Iudicijs à Q. Terentio prætore perfectis, Hostilius & Furius damnati prædes eodem die quæstoribus urbanis dederunt. Scipio cum contenderet, omnem quam accepisset pecuniam, in ærario esse, nec se quicquam publici habere, in uincula duci est cœptus. P. Scipio Nasica tribunos appellauit, orationemque habuit plenam ueris decoribus, non

B communiter modo Corneliæ gentis, sed proprie familiæ suæ. Parentes suos & P. Africani, ac L. Scipionis qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. & P. Scipiones, clarissimos uiros: eos, cum per aliquot annos in terra Hispania aduersus multos Pœnorum Hispanorumq. & duces & exercitus nominis Romani famam auxissent, non bello solum. sed quòd Romanæ temperantiæ fideiq. specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambos pro populo R. morte occubuisse. cum illorum tueri gloriam posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas superauisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe diuina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur, ut quæ in Hispania, quæ in Africa, cum legatus fratris esset, gessisset, prætereantur, consulem & ab senatu dignum uisum, cui extra sortem Asia prouincia, & bellum cum Antiocho rege decerneretur: & à fratre, cui post duos consulatus censuramq. & triumphum legatus in Asiam iret. ibi ne magnitudo & splendor

C legati laudibus consulis efficeret, forte ita incidisse, ut quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum deuicisset, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot uia abesset. non fuisse minorem eum exercitum, quàm Annibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Annibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. & bellum quidem ita gestum esse, ut ne fortunam quidem quisquam criminari possit. in pace crimen quæri, eam dici uendisse. hic X legatos simul argui, quorum ex consilio data pax esset. quin extitisse ex X legatis, qui Cn. Manlium accusarent. tamen non modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem ualuisse. At Hercule in Scipione ipsas leges pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse. integrum enim ei regnum relictum, omnia possidere eum uictum, quæ ante bellum eius fuerint. auri & argenti cum uim magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in priuatum uer-

D sum. An non præter omnium oculos tantum auri argentiq. in triumpho L. Scipionis, quantum non decem alijs triumphis, si omne in unum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem, & proxima Europæ tenuisse Antiochum: ea quanta regio orbis terrarum sit, à Tauro monte in Aegæum usque prominens mare? quot non urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. hanc regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis iuga Antiocho ademptam, expulso in ultimum angulum orbis terrarum. Quid si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo uicto Macedoniam, Nabidi Lacedæmonem relictam, nec Quinctio crimen quæsitum. non enim habuisse eum Africanum fratrem: cuius cum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, inuidiam nocuisse. tantum auri argentiq. iudicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum uenditis omnibus bonis redigi non posset.

E ubi ergo esse regium aurum? ubi tot hæreditates acceptas? in domo, quam sumptus non exhauserint, extare debuisse nouæ fortunæ cumulum. At enim quod ex bonis redigi non possit, ex corpore & tergo per uexationem & contumelias L. Scipionis petituros inimicos: ut in carcerem inter fures nocturnos & latrones uir clarissimus includatur, & in robore & tenebris expiret: deinde nudus ante carcerem proijciatur. Non id Corneliæ magis familiæ, quàm urbi Romanæ, fore erubescendum. Aduersus ea Terentius prætor rogationem Petilliam, & senatusconsultum, & iudicium de L. Scipione factum recitauit. se, ni referatur pecunia in publicum quæ iudicata sit: nihil habere quod faciat, nisi ut prehendi damnatum, & in uincula duci iubeat. Tribuni cum in consilium secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumq. aliorum, præter Gracchum, sententia pronunciauit, præto-

ri non intercedere tribunos, quo minus sua potestate utatur. Ti. Gracchus ita decreuit; Quo minus ex bonis L. Scipionis quod iudicatum sit, redigatur, se non intercedere prætori. L. Scipionem, qui regem opulentissimum orbis terrarum deuicerit, imperium populi R. propagauerit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem, Rhodios, alias tot urbes Asiæ deuinxerit populo R. beneficijs, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit, non passurum inter hostes populi R. in carcere & in uinculis esse, mittiq́. eum se iubere. Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionem læti homines uiderunt, ut uix in eadem ciuitate uideretur factum iudicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quæstores prætor misit. neque in ijs non modo uestigium ullum comparuit pecuniæ regiæ, sed nec tantum redactum est, quantæ summæ damnatus fuerat. Collata pecunia à cognatis amicisq́. & clientibus est L. Scipioni: ut, si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quàm ante calamitatem fuerat. nihil accepit. quæ necessaria ad cultū erant, redempta ei à proximis cognatis sunt. uerteratq́. Scipionum inuidia in prætorem, & consilium eius, & accusatores.

EPITOME LIBRI XXXIX.

M. Aemilius consul Liguribus subactis, uiā à Placentia usque Ariminum perductam, Flaminia iunxit. Initia luxuriæ introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures, quicunque citra Apenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Græcum, & nocturnum, scelerum omnium maximum seminarium, cum ad ingentis turbæ coniurationem peruenisset, à consule inuestigatum, & multorum pœna sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone, uiro & belli & pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quinctius Flamininus T. Quinctij frater, eo quòd cum Galliam prouinciam consul obtineret, rogatus in conuiuio à Philippo Pœno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat: siue, ut quidam tradiderunt, unum damnatorum securi percusserat, rogatus a meretrice Placentina, cuius amore deperibat. Extat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit. &, tāquā ingente fortuna circa id tēpus duo funera maximorum uirorum, Annibal à Prusia Bithyniæ rege, ad quem uicto Antiocho confugerat, cum dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum T. Quinctium Flamininum miserant, ueneno sibi mortem consciuit. Philopœmen quoque dux Achæorum, uir maximus, est à Messenijs interemptus ueneno, cum ab ijs bello captus esset. Coloniæ, Potentia & Pisaurum & Mutina & Parma deductæ sunt. Præterea res aduersum Celtiberos prospere gestas, & initia causasq́ue belli Macedonici continet. cuius origo inde fluxit, quòd Philippus ægre ferebat regnum suum minui à Romanis, eo quòd cogeretur à Thracibus alijsque locis præsidia deducere.

LIBER XXXIX.

Dum hæc (si modo hoc anno acta sunt) Romæ aguntur, consules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis uelut natus ad continendam inter magnorum interualla bellorum Romanis militarem disciplinam erat: nec alia prouincia militem magis ad uirtutem acuebat. nam Asia & amœnitate urbium, & copia terrestrium maritimarumq́ue rerum, & mollitia hostium, regijsque opibus ditiores, quàm fortiores, exercitus faciebat. præcipue sub imperio Cn. Manlij solute ac negligenter habiti sunt. itaque asperius paulo iter in Thracia, & exercitatior hostis magna clade eos castigauit. in Liguribus omnia erant, quæ militem excitarent: loca montana & aspera, quæ & ipsis capere labor erat, & ex præoccupatis deijcere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidijs: hostis leuis, & uelox & repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul, periculosaq́; : inops regio, quæ parsimonia astringeret milites, prædæ haud multum præberet. itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen extendebat. nihil præter arma & uiros omnem spem in armis habentes, erat. nec deerat unquam cum ijs uel materia belli, uel causa: quia propter domesticam inopiam uicinos agros incursabant: nec tamen in discrimen summæ rerum pugnabatur. C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus in

A in agro eorum pluribus prælijs secundis factis, in deditionem gentem accepit, & arma ademit: & quia non sincera fide tradebant, cum castigarentur, relictis uicis in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. cæterum effusi rursus, & pars maxima inermes, per inuia & rupes diruptas præcipitantes fugerunt, quà sequi hostis non posset. ita trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductæ legiones. ibi montis quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursauerant, ut coli non posset. his quoque perdomitis consul pacem dedit finitimis. & quia, à bello quieta ut esset prouincia, effecerat: ne in otio militem haberet, uiam à Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius alter consul agros B Ligurum uicosque qui in campis aut uallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suismontiumque tenentibus, deussit, depopulatusque est. deinde eos qui in montibus erant adortus, primo leuibus prælijs fatigauit: postremo coactos in aciem descendere, iusto prælio deuicit, in quo & ædem Dianæ uouit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus: in his & Briniates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius. omnes Aemilius subegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus in agrum Gallicum exercitum duxit, uiamque ab Placentia, ut Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. prælio ultimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, ædem Iunoni reginæ uouit. Hæc in Liguribus eo anno gesta. In Gallia M. Furius prætor insontibus Cænomanis, in pace speciem belli quærens, ademerat arma. id Cænomani conquesti Romæ apud senatum, reie-C ctique ad consulem Aemilium, cui, ut cognosceret, statueretque, senatus permiserat, magno certamine cum prætore habito, tenuerunt causam, arma reddita Cænomanis, decedere è prouincia prætor iussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes conuenerant, senatus datus est. his querentibus magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, & ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni pr. negotium datum est, ut eos conquireret, &, quem C. Claudio, M. Liuio censoribus, postve eos censores, ipsum parentemve eius apud se censum esse probassent socij, ut redire eò cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione XII millia Latinorum domos redierunt, iamtum multitudine alienigenarum urbem onerante. Priusquam consules redirent, Romam, M. Fuluius procos. ex Aetolia redijt. isq. ad ædem Apollinis in senatu cum de rebus in Aetolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petijt à patribus, ut æ-D quum censerent ob rem publicam bene ac feliciter gestam, & dijs immortalibus honorem haberi iubere, & sibi triumphum decernere. M. Aburius tr. pl. si quid de ea re ante M. Aemilij consulis aduentum decerneretur, intercessurum se ostendit. eum contradicere uelle, proficiscentemque in prouinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra in aduentum suum seruaretur. Fuluium temporis iacturam facere. senatum etiam præsente consule, quod uellet, decreturum M. Fuluius. Si aut simultas M. Aemilij secum, ignota hominibus esset, aut, quàm is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret: tamen non fuisse ferendum, absentem consulem & deorum immortalium honori obstare, & meritum debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, uictoremq. exercitum cum præda ac captiuis ante portas stare, donec consuli ob hoc ipsum moranti redire Romā libitum esset. Verum enimuero cum sint notissimæ sibi cum consule inimicitiæ, quid ab E eo quenquam posse æqui expectare? qui per infrequentiam furtim senatusconsultum factū ad ærarium detulerit: Ambraciam non uideri ui captam, quæ aggere ac uineis oppugnata sit, ubi incensis operibus alia deintegro facta sint, ubi circa muros subterq. terram per dies quindecim pugnatum: ubi à prima luce, cum iam transcendisset muros miles, usque ad noctem diu anceps prælium tenuerit: ubi plus tria millia hostium sint cæsa. Iam de deorum immortalium templis spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? nisi Syracusarum cæterarumq. captarum ciuitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non ualuerit belli ius. se & patres conscriptos orare, & à tribunis petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinãt. Vndiq; omnes alij deprecari tribunū, alij castigare. Ti. Gracchi collegæ plurimū oratio mouit, ne suas quidē simultates pro

magistratu exercere boni exempli esse: alienarum uero simultatum tribunum pl. cognitorem fieri, turpe & indignum collegij eius potestate & sacratis legibus esse. suo quenque iudicio & homines odisse aut diligere, & res probare aut improbare debere, non pendere ex alterius uultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi. astipulariq. irato consuli tribunum pl. & quid priuatim M. Aemilius mandauerit, meminisse, tribunatum sibi à populo R. mandatum obliuisci, & mandatum pro auxilio ac libertate priuatorum, non pro consulari regno. ne hoc quidem cernere eum, fore ut memoriæ ac posteritati mandetur, eiusdem collegij alterum è duobus tribunis pl. suas inimicitias remisisse reipublicæ, alterum alienas & mandatas exercuisse. His uictus castigationibus tribunus cum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio prætore triumphus M. Fuluio est decretus. Is cum gratias patribus conscriptis egisset, adiecit, ludos magnos se Ioui opt. max. eo die, quo Ambraciam cepisset, uouisse. in eam rem sibi centum pondo auri à ciuitatibus collatum. petere ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in ærario positurus esset, id aurum secerni iuberent. Senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset? Cum pontifices negassent ad religionem pertinere quanta impensa in ludos fieret: senatus Fuluio, quantum uellet, impenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium excederet. Triumphare mense Ianuario statuerat. sed cum audisset consulem Aemilium literis Aburij tribuni pl. acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphũ Romam uenientem ægrum in uia substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quàm in bello haberet, prætulit triumphi diem. Triumphauit. A. D. X. Kal. Ianuarias de Aetolis, & de Cephallenia. Aureæ coronæ centum XII pondo ante currum latæ sunt, argenti pondo millia LXXXIII. auri pondo CCXLIII. tetradrachma Attica CXVIII millia, Philippei nummi XII millia CCCCXXII. signa ænea CCLXXXV. signa marmorea CCXXX. arma, tela, cætera spolia hostium magnus numerus. ad hæc catapultæ, ballistæ, tormenta omnis generis: duces aut Aetoli & Cephallenes, aut regij ab Antiocho ibi relicti ad septem & XX. Multos eo die, priusquam in urbem inueheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites centuriones, Romanos sociosque donis militaribus donauit. militibus ex præda uicenos quinos denarios diuisit, duplex centurioni, triplex equiti. iam consularium comitiorum appetebat tempus: quibus quia M. Aemilius, cuius sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam uenit. ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. prætores inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus. Extremo anni magistratibus iam creatis. A. D. tertium nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis qui Asiam incolunt triumphauit. serius ei triumphandi causa fuit, ne Q. Terentio Culleone prætore causam lege Petillia diceret, & incendio alieni iudicij, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infensioribus in se, quàm in illum, iudicibus, quòd disciplinam militarem seuere ab eo conseruatam successor ipse omni genere licentiæ corruperat. neque ea sola infamiæ erãt, quæ in prouincia procul ab oculis facta narrabantur: sed etiam magis, quæ in militibus eius quotidie conspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico inuecta in urbem est. ij primum lectos æratos, uestem stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ supellectilis habebantur, monopodia, & abacos Romam aduexerunt. tunc psaltriæ, sambucistriæque, & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis: epulæ quoq. ipsæ & cura & sumptu maiore apparari cœptæ. tum coquus, uilissimum antiquis mancipiũ & æstimatione & usu, in pretio esse, & quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. uix tamen illa quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas CC duodecim pondo: argenti pondo CCXX millia: auri pondo MMCIII: tetradrachmum Atticum CXXVII millia: cistophorum CCL: Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia CCCXX. & arma spoliaque multa Gallica carpentis transuecta. duces hostium duo & quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios diuisit, duplex centurioni. & stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum donati militaribus donis currum secuti sunt. carminaque à militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareteret, in ducem indulgentem ambitiosumq. ea dici, triumphum esse militari magis fauore, quàm populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlij

A ei Manlij ualuerunt. quibus annitentibus, senatusconsultum factum est, ut ex pecunia quæ in triumpho translata esset, stipendium collatum à populo in publicum, quod eius solutum antea non esset, solueretur. uicenosquinos & semisses in millia æris quæstores urbani cum fide & cura soluerunt. Per idem tempus tribuni mil. duo ex duabus Hispanijs cum literis C. Atinij, & L. Manlij, qui eas prouincias obtinebant, uenerunt. ex ijs literis cognitum est, Celtiberos Lusitanosq. in armis esse, & sociorum agros populari. de ea re consultatio nem integram senatus ad nouos magistratus reiecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiæ procidit, atque id deiecit. ea religione moti patres, & diem unum adijciendum ludorum celebritati censuerunt, & signa duo pro uno reponenda, & nouum auratum faciē-dum. Et plebeij ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso, & M. Furio Fuso diem unū instau-

B rati sunt. Insequens annus Sp. Postumium Albinum, & Q. Marcium Philippum consules ab exercitu, bellorumq. & prouinciarum cura ad intestinæ coniurationis uindictam auertit. prætores prouincias sortiti sunt: T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter ciues & peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. consulibus ambobus quæstio de clandestinis coniurationibus decreta est. Græcus ignobilis in Etruriam primum uenit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumq. cultum nobis eruditissima omnium gens inuexit, sed sacrificulus & uates: nec is qui aperta religione propalam, & quæstum & disciplinam profitendo, animos horrore imbueret, sed occultorum antistes sacrorum. Initia erant, quæ primo paucis tradita sunt: deinde uulgari cœpta per uiros mulieresque. additæ uoluptates religioni uini & epularum, quo plurium animi il

C licerentur. cum uinum animos & nox, & misti fœminis mares, ætatis teneræ maioribus, discrimen omne pudoris extinxissent: corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ, cum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam uoluptatem haberet. nec unum genus noxæ: stupra promiscua ingenuorum fœminarumq. erant, sed falsi testes, falsa signa testimoniaq. & indicia ex eadem officina exibant. uenena indidem, iutestinæq. cædes, ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam extarent. multa dolo, pleraque per uim audebantur. occulebat uim, quòd præ ululatibus, tympanorumq. & cymbalorum strepitu, nulla uox quiritantium inter stupra & cædes exaudiri poterat. Huius mali labes ex Etruria Romam uelut contagione morbi penetrauit. primo urbis magnitudo capacior patientiorq. talium malorum ea cælauit. tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem peruenit. P. Aebutius, cuius pater publico equo stipendia fecerat, pupillus reli-

D ctus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniæ matris & uitrici Ti. Sempronij Rutili educatus fuerat. & mater dedita uiro erat, & uitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset: aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi uinculo aliquo fieri cupiebat. uia, una corruptelæ Bacchanalium erant: mater adolescentulum appellat, se pro ægroto uouisse, ubi primum conualuisset, Bacchis eum se initiaturam. damnatam uoti deum benignitate, exoluere id uelle. X dierum castimonia opus esse: decimo die cœnatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam. Scortum nobile, libertina Hispala Fecenia, non digna quæstu, cui ancillula assueuerat: etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. huic consuetudo iuxta uicinitatem cum Aebutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famæ damnosa. ultro enim amatus appetitusque erat: &, maligne omnia præbentibus suis, meretriculæ munificentia sustinebatur. quin eò processerat consuetudine capta, ut post

E patroni mortem, quia in nullius manu erat: tutore à tribunis & prætore petito, cum testamentum faceret, unum Aebutium instituerat hæredem. Hæc amoris pignora cum essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per iocum adolescens uetat eam mirari, si per aliquot noctes secubuisset: religionis se causa, ut uoto pro ualetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari uelle. Id ubi mulier audiuit, perturbata. Dij meliora, inquit. mori & sibi & illi satius esse, quàm id faceret, & in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent. Admiratus cum uerba, tum perturbationem tantam adolescens, parcere execrationibus iubet, matrem id sibi assentiente uitrico imperasse. Vitricus ergo, inquit, tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, uitamq. tuam perditum ire hoc facto properat? Eo magis mirabundo, quærentiq. quid rei esset, pacem

ANNO. DLXIIII.

ueniamque precata deorum dearumque, si coacta caritate eius, silenda enunciasset: ancillam se ait dominæ comitem id sacrarium intrasse, liberam nunquam eò accessisse. scire, corruptelarum omnis generis eam officinam esse, & iam biennio constare, neminem initiatum ibi maiorem annis XX: ut quisque introductus sit, uelut uictimam tradi sacerdotibus. eos deducere in locum, qui circunsonet ululatibus, cantuque symphoniæ, & cymbalorum, & tympanorum pulsu, ne uox queritantis, cum per uim stuprum inferatur, exaudiri possit. Orare deinde atque obsecrare, ut eam rem quocunque discuteret modo: nec se eò præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent: neq; ante dimisit eum, quàm fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum. Posteaquam domum uenit, & mater mentionem intulit: quid eo die, quid deinceps cæteris quæ ad sacra pertinerent, faciendum esset: negat eorum se quicquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. aderat sermoni uitricus. confestim mulier exclamat, Hispalæ concubitu carere eum decem noctes non posse. illius excetræ delinimentis & uenenis imbutum, nec parentis, nec uitrici, nec deorũ uerecundiam habere: iurgantes hinc mater, hinc uitricus, cum quatuor eum seruis domo exegerunt. Adolescens inde ad Aebutiam se amitam contulit, causamque ei, cur esset à matre eiectus, narrauit, deinde ex auctoritate eius postero die ad consulem Postumium, arbitris remotis, rem detulit. consul post diem tertium ad se iussum redire dimisit. ipse Sulpiciam, grauem fœminam, socrum suam, percontatus est, ecquam anum Aebutiam ex Auentino nosset? cum ea, nosse probam, & antiqui moris fœminam respondisset: opus esse sibi ea conuenta dixit: mitteret nuncium ad eam, ut ueniret. Aebutia accita ad Sulpiciam uenit: & consul paulo post, uelut forte interuenisset, sermonem de Aebutio fratris eius filio infert. Lacrymæ mulieri obortæ, & miserari casum adolescentis cœpit, qui spoliatus fortunis, à quibus minime oporteret, apud se tunc esset, eiectus à matre, quod probus adolescens (dij propitij essent) obscœnis, ut fama esset, sacris initiari nollet. Satis de Aebutio exploratum ratus consul, non uanum auctorem esse: dimissa Aebutia, socrum rogat, ut Hispalam indidem ex Auentino libertinam non ignotam uiciniæ accerseret ad sese. eam quoque esse, quæ percontari uellet. Ad cuius nuncium perturbata Hispala, quòd ad tam nobilem & grauem fœminam ignara causæ accerseretur: posteaquam lictores in uestibulo, turbamque consularem & consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. In interiorem partem ædium abductam socru adhibita consul, si uera dicere inducere in animum posset, negat perturbari debere. fidem uel ab Sulpicia, tali fœmina, uel ab se acciperet, expromeret sibi, quæ in luco Similæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri. Hoc ubi audiuit, tantus pauor, tremorq. omnium membrorum mulierẽm cepit, ut diu hiscere non posset. tandem confirmata, puellam admodum se ancillam initiatam cum domina ait. aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil quid ibi fiat, scire. Iam idipsum cõsul laudare, quod initiatam se non inficiaretur. sed & cætera eadem fide expromeret. neganti ultra quicquã scire, non eandem, dicere, si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, ueniam aut gratiam fore. eum sibi omnia imposuisse, qui ab illa audisset. Mulier haud dubie, id quod erat, Aebutiũ indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit, & eam primo orare cœpit, ne muliebris libertinæ cum amatore sermonem, in rem non seriam modo, sed capitalem etiam uerti uellet. se terrendi eius causa, non quòd sciret quicquam, ea locutam esse. Hic Postumius accensus ira, tum quoque ait eam cum Aebutio se amatore cauillari, credere, non in domo grauissimæ fœminæ, & cum consule loqui. & Sulpicia attollere pauentem, simul illam adhortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Aebutij, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset: magnum sibi metum deorum, quorum occulta enunciaret; maiorem multo dixit hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum uitæ degere tuto posset. Bono animo esse iubere eam consul, & sibi curæ fore dicere, ut Romę tuto habitaret. Tum Hispala originem sacrorum expromit. primo sacrarium id fœminarum fuisse, nec quenquam uirum eo admitti solitum. tres in annos status dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur, sacerdotes inuicem matronas creari solitas. Pacullam Miniam Campanam sacerdotem omnia, tanquam deum monitu, immutasse. nam & uiros eam primam suos filios initiasse, Minium & Herennium Cerrinios, & nocturnum sacrum ex diurno: & pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus

G H I K

A bus dies initiorum fecisse. ex quo in promiscuo sacra sint, & permisti uiri fœminis, & noctis licentia accesserit: nihil ibi facinoris, nihil flagitij prætermissum. plura uirorum inter sese, quàm fœminarum, esse stupra. si qui minus patientes dedecoris sint, & pigriores ad facinus pro uictimis immolari, nihil nefas ducere. hanc summam inter eos religionis esse. uiros, uelut mente capta, cum iactatione fanatica corporis uaticinari. matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim: demissasq; in aquam faces, quia uiuum sulphur cum calce insit, integra flāma efferre. Raptos à dijs homines dici, quos machinæ illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant, eos esse, qui aut coniurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum iam prope populum esse: in his nobiles quosdam uiros, fœminasque. biennio proximo institutum esse, ne quis maior XX annis initiaretur. captari ætates & erroris & stupri patien-

B tes. Peracto indicio aduoluta rursus genibus, preces easdem, ut se ablegaret, repetiuit. consul rogat socrum, ut aliquam partem ædium uacuam faceret, quò Hispala immigraret. cœnaculum super ædes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in ędes uerso. res omnes Feceniæ extemplo translatæ, & familia accersita. & Aebutius migrare ad consulis clientem iussus. Ita cum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert. Omnibus ordine expositis, quæ delata primo, quæ deinde ab se inquisita forent; patres pauor ingens cepit: cum publico nomine, ne quid eæ coniurationes cœtusque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent: tum priuatim suorum quisque uicem, ne quis affinis ei noxę esset. Censuit autem senatus gratias consuli agendas, quòd eam rem & cum singulari cura, & sine ullo tumultu inuestigasset. quæstionē deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandat. indicibus Aebutio ac

C Feceniæ ne fraudi ea res sit, curāte, & alios indices præmijs inuitare iuber. sacerdotes eorum sacrorum, seu uiri seu fœminæ essent, non Romæ modo, sed per omnia fora & conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent. edici præterea in urbe Roma, & per totā Italiam edicta mitti, ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut conuenisse causa sacrorum uelit, neu quid talis rei diuinæ fecisse. ante omnia ut quæstio de his habeatur, qui coierint coniurauerintve quò stuprum flagitiumve inferretur. Hæc senatus decreuit. consules ædilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes eius sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclaui ad quæstionem seruarent. ædiles plebis uiderent, ne qua sacra in operto fierent. triumuiris capitalibus mandatum est, ut uigilias disponerent per urbem, seruarentque ne qui nocturni cœtus fierent; utq; ab incendijs caueretur. adiutores triumuiris quinque uiri dati, uti cis Tiberim suæ quisque regionis ædificijs præessent. Ad hæc offi-

D cia dimissis magistratibus, consules in Rostra ascenderunt: & concione aduocata, cum solenne carmen precationis, quod præfari, priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita cœpit. Nulli unquam concioni Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria hæc solennis deorum comprecatio fuit, quæ uos admoneret hos esse deos, quos colere, uenerari, precarique maiores uestri instituissent; non illos, qui prauis & externis religionibus captas mentes uelut furialibus stimulis ad omne scelus & ad omnem libidinem agerent. Equidem nec quid taceam, nec quatenus proloquar, inuenio. si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ dem: si omnia nudauero, ne nimium terroris offundam uobis, uereor. quicquid dixero, minus, quàm pro atrocitate & magnitudine rei dictū scitote esse. ut ad cauendum satis sit, dabitur opera à nobis. Bacchanalia tota iampridem Italia, & nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse uos, sed crepitibus

E etiam ululatibusq; nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo: cæterum quæ ea res sit, ignorare: alios deorum aliquem cultum: alios concessum ludum & lasciuiam esse credere: & qualecunque sit, ad paucos pertinere. quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero multa millia hominum esse, illico necesse est exterreamini, nisi adiunxero qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est, & is fons mali huiusce fuit. deinde simillimi fœminis mares stuprati & constupratores, fanatici uigiles, uino strepitibus clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc uires coniuratio: cæterum incrementum ingens uirium habet, quòd in dies plures fiunt. Maiores uestri ne uos quidem, nisi cum aut uexillo in arce posito comitiorum causa exercitus edictus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem uocasset, forte temere coire uoluerunt: & ubicunque

cunque multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. F
Quales primum nocturnos cœtus, deinde promiscuos mulierum ac uirorum esse creditis?
si quibus ætatibus initientur mares, sciatis: non misereat uos eorũ solum, sed etiam pudeat.
Hoc sacramento initiatos iuuenes, milites faciendos censetis Quirites? ijs ex obscœno sa
crario eductis arma committenda? hi cooperti stupris suis alienisque, pro pudicitia coniu
gum àc liberorum uestrorum ferro decernent? Minus tamen esset, si flagitijs tantum effœ-
minati forent, (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) à facinoribus manus, mentem à
fraudibus abstinuissent. Nunquam tantum malum in rep. fuit, nec ad plures, nec ad plura
pertinens. Quicquid his annis libidine, quicquid fraude, quicquid scelere peccatum est,
ex illo uno sacrario scitote ortum esse. Nec dum omnia in quæ coniurauerunt, edita faci-
nora habent. adhuc priuatis noxijs, quia nondum ad rempublicam opprimendam satis ui
rium est, coniuratio sese impia tenet. crescit & serpit quotidie malum: iam maius est, quàm G
ut capere id priuata fortuna possit: ad summam reip. spectat. nisi præcauetis Quirites, iam
huic diurnæ legitime ab consule uocatæ par nocturna concio esse poterit. nunc illi uos sin-
guli uniuersos concionantes timent. iam ubi uos dilapsi domos & in rura uestra eritis, illi
coierint, consultabunt de sua salute simul, ac uestra pernicie. tum singulis uobis uniuersi ti
mendi erunt. Optare igitur unusquisque uestrum debet, ut bona mens suis omnibus fue-
rit. si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne fla
gitium & facinus coniurauit, non suum iudicet. Ne quis etiam errore labatur uestrum quo
que, non sum securus. nihil enim in speciem fallacius est, quàm praua religio. ubi deorum
numen prætenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis uindicandis, di-
uini iuris aliquid immistum uiolemus. Hac uos religione innumerabilia decreta pontifi-
cum, senatusconsulta, aruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum auorum- H
que ætate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri uetarent? sacrificulos
uatesque foro, circo, urbe prohiberent? uaticinios libros conquirerent, comburerentq.?
omnem disciplinam sacrificandi, præterquam more Romano, abolerent? Iudicabant enim
prudentissimi uiri omnis diuini humaniq. iuris, nihil æque dissoluẽdæ religionis esse, quàm
ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Hæc uobis prædicenda ratus sum, ne qua
superstitio agitaret animos uestros, cum demolientes nos Bacchanalia, discutientesq. ne-
farios cœtus cerneretis. omnia dijs propitijs uolentibusque ea faciemus. qui quia suum nu
men sceleribus libidinibusq. contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucẽ
extraxerunt: nec patefieri, ut impunita essent, sed ut uindicarentur & opprimerentur, uolue
runt. Senatus quæstionem extra ordinem de ea re mihi collegæque meo mandauit: nos
quæ ipsis nobis agenda sunt, impigre exequemur. uigiliarum nocturnarum curam per ur- I
bem minoribus magistratibus mãdauimus. uos quoque ęquum est, quæ uestra munia sunt,
quo quisque loco positus erit, quod imperabitur impigre præstare, & dare operam, ne quid
fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur. Recitari deinde senatusconsulta iusserunt:
indicique præmium proposuerunt: si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detu-
lisset. qui nominatus profugisset, diem certam se finituros, ad quam nisi citatus respondis-
set, absens damnaretur. si quis eorum qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei
laxiorem diem daturos, si uenire ad causam dicendam uellet. Edixerunt deinde, ne quis
quid fugæ causa uendidisse, neve emisse uellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla iuuaret
fugientes. Concione dimissa, terror magnus urbe tota fuit, nec mœnibus se tantum ur-
bis aut finibus Romanis, continuit, sed passim per totam Italiam, literis hospitum de sena-
tusconsulto & concione & edicto consulum acceptis, trepidari cœptum est. Multi ea no- K
cte, quæ diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodijs circa portas posi-
tis, fugientes à triumuiris comprehensi & reducti sunt, multorum nomina delata. quidam
ex ijs uiri fœminæque mortem sibi consciuerunt. Coniurasse supra VII millia uirorum ac
mulierum dicebantur: capita autem coniurationis constabat esse M. & C. Atinios de ple-
be Romana, & Faliscum L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. ab his omnia
facinora & flagitia orta, eos maximos sacerdotes, conditoresq. eius sacri esse. data opera
est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consulem, fassiq. de se,
nullam moram iudicia fecerunt. Cæterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis a-
ctiones & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius & M. Licinius per senatum res in
diem

A diem tricesimum differre, donec quæstiones à consulibus perficerentur. Eadem solicitudo, quia Romæ non respondebant, nec inueniebantur quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quærere, & iudicia exercere. Qui tantum initiati erant, & ex carmine sacro, præeunte uerba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur: nec earum rerum ullam rem, in quas iureiurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in uinculis relinquebant. qui stupris aut cædibus uiolati erant, qui falsis testimonijs, signis adulterinis, subiectione testamentorum, fraudibus alijs contaminati, eos capitali pœna afficiebant. plures necati, quàm in uincula coniecti sunt. magna uis in utraque causa uirorum mulierumq́. fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in priuato animaduerterent in eas. si nemo erat idoneus supplicij exactor, in publico animaduertebatur. datum

B deinde consulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam diruerent: extra quàm si qua ibi uetusta ara, aut signum consecratum esset. in reliquum deinde senatusconsulto cautum est, ne qua Bacchanalia Romæ, neve in Italia essent: si quis tale sacrum solenne & necessarium duceret, nec sine religione & piaculo se id omittere posse, apud prætorẽ urbanum profiteretur: prætor senatum consuleret. si ei permissum esset, cum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dũ ne plus quinque sacrificio interessent: neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset. Aliud deinde hinc coniunctum, referente Q.Marcio consule, senatusconsultum factum est, ut de ijs quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur, cum Sp.Postumius quæstionibus perfectis Romam redisset. Minium Cerrinium Căpanum Ardeam in uincula mittendum censuerunt, magistratibusq́. Ardeatium prædi-

C cendum ut in intentiore eum custodia asseruarent, nõ solum ne effugeret, sed ne mortis cõsciscendæ locum haberet. Sp.Postumius aliquanto post Romam uenit. eo referente de P. Ebutij & Hispalæ Fecæniæ præmio, quòd eorum opera indicata Bacchanalia essent. S.C. factum est, ut singulis his centena millia æris quæstores urbani ex ærario darent: utique consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P.Ebutio merita stipendia essent, ne inuitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret: utique Feceniæ Hispalæ datio, diminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei uir testamẽto dedisset: utique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei qui eã duxisset, ob id fraudi ignominiæve esset: utiq. consules prætoresq́. qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid & mulieri iniuriæ fieret, utiq. tuto esset. id senatum uelle, & æquum censere, ut ita fieret. Ea omnia lata ad plebem: factaq́. sunt ex S.C. & de cæterorum iudicum

D impunitate præmijsque consulibus permissum est. Et iam Q.Marcius, quæstionibus suæ regionis perfectis, in Ligures prouinciam proficisci parabat, tribus millibus peditum Romanorum, CL equitibus, & quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem prouincia, idem numerus peditum equitumque & collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C.Flaminius, & M.Aemilius consules habuerunt. duas præterea legiones nouas ex senatusconsulto scribere iussi sunt. & XX millia peditum socijs & nomini Latino imperarunt, & equites mille trecentos, & tria millia peditum Romanorum, CC equites. totum hunc exercitum, præter legiones in supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. itaque consules, dum ipsi quæstionibus impediebantur, T.Mænium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæstionibus prior Q.Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus, quæ late-

E bræ receptaculaq́. semper illis fuerant, persequitur: in præoccupatis angustijs loco iniquo est circumuentus. quatuor millia militum amissa, & legionis secundæ signa tria, undecim uexilla socium Latini nominis in potestatem hostium uenerunt: & arma multa, quæ quia impedimento fugientibus per siluestres semitas erant, passim iactabantur. prius sequendi Ligures finem, quàm fugæ Romani fecerunt. consul ubi primum ex hostium agro euasit, ne quantum diminutæ copiæ forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. non tamen obliterare famam rei male gestę potuit. nam saltus unde eum ligures fugauerant, Martius est appellatus. Sub hunc nuncium ex Ligustinis uulgatum, literæ ex Hispania mistam gaudio tristitiam afferentes, recitatæ sunt. C.Atinius, qui biennio ante prætor in eam prouinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnauit. ad sex millia hostium

lia hostium sunt cæsa: cæteri fusi, fugati, castrisque exuti. ad oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit. id quoque haud multo maiore certamine cepit, quàm castra. sed dum incautius subit muros, ictus ex uulnere post dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem consequeretur, nunciaretque senatum æquum censere, ne sine imperio prouincia esset, maturare eum proficisci. Quarto die qui missus erat, Lunam uenit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus. qui eodem tempore, quo C. Atinius in prouinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta uictoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima mouerunt. Romanis & suos sepeliendi, & spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies coacto maiore exercitu Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro lacessiuerunt prælio Romanos. Nihil traditur, quæ causa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati prælio sunt. ad XII millia hominum cæsa, plus duo capta, & castris Romanus potitus. & nisi successor aduentu suo inhibuisset impetum uictoris, subacti Celtiberi forent. Noui prætores ambos exercitus in hiberna deduxerunt. Per eos dies quibus hæc ex Hispania nunciata sunt, ludi Taurilia per biduum facti religionis causa. per dies decem, apparatos deinde ludos M. Fuluius quos uouerat Aetolico bello, fecit. Multi artifices ex Græcia uenerant honoris eius causa. athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, & uenatio data leonum & pantherarum, & prope huius sæculi copia ac uarietate ludicrum celebratum est. Nouendiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesq. cælestes multifariam orti adussisse complurium leui afflatu uestimenta maxime dicebantur. Addita & unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quòd ædes Opis in Capitolio de cœlo tacta erat. hostijs maioribus consules procurarunt, urbemque lustrauerunt. Sub idem tempus & ex Vmbria nunciatum est, semimarem duodecim ferme annos natum inuentum. id prodigium abominantes, arceri Romano agro, necarique quamprimum iusserunt. Eodem anno Galli transalpini transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis de ea re trans Alpes missis responsum est, neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italia facerent, se scire. L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi uouisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus ciuitatibusq. per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem & bona uendita missum in Asiam ad dirimenda inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias est Auctor. tum collatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices. & quorum ludorum post bellum, in quo uotos diceret, mentionem non fecisset, de ijs post legationem demum in senatu actũ. Cum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius quæstionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renunciauerat, peragrantem se propter quæstiones utrunque litus Italiæ, desertas colonias Sipontum supero, Buxentum infero mari inuenisse, triumuiri ad colonos eò scribendos ex senatusconsulto ab T. Mænio prætore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus: Cum Perseo rege & Macedonibus bellum quod imminebat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit. incohata initia ab ipso Philippo sunt. & is ipse, si diutius uixisset, id bellum gessisset. Vna eum res, cum uicto leges imponerentur, maxime angebat, quòd qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos ius sæuiendi ademptum ei ab senatu erat: quo, quia rem integram Quinctius in conditionibus pacis distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato, ad Thermopylas, diuisis partibus, cum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam oppugnasset: capta Heraclea, quia iussus abscedere à mœnibus Lamiæ erat Romanisq. oppidum deditum est, ægre eam rem tulerat. permulsit iram eius consul, quòd ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Aetoli contulerant, Philippo permisit ut Athamaniæ & Amynandro bellum inferret, & urbes quas Thessalis Aetoli ademerant, regno adijceret. Haud magno certamine & Amynandrum Athamania expulerat. & urbes aliquos

A quot ceperat. Demetriadem quoque urbem ualidam, & ad omnia importunam, & Magnetum gentem suæ ditionis fecit. inde & in Thracia quasdam urbes nouæ atque insuetæ libertatis uitio, seditionibus principum turbatas, partibus quæ domestico certamine uincerentur, adiungendo se, cepit. His sedata in præsentia regis ira in Romanos est: nunquã tamen remisit animum à colligendis in pace uiribus, quibus, quandocunque data fortuna esset, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum, portorijsq. maritimis auxit, sed metalla etiam & uetera intermissa recoluit, & noua multis locis instituit. ut uero antiquam multitudinem hominum, quæ belli cladibus amissa erat, restitueret: nõ sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat: quietusq. aliquandiu à bellis, omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde causæ, quę B de integro iram mouerent in Romanos. Thessalorum & Perræborum querelæ de urbibus suis ab eo possessis, & legatorum Eumenis regis de Thracijs oppidis per uim occupatis, traductaq. in Macedoniam multitudine, ita auditæ erant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime mouerat senatum, quòd iam Aeni & Maroneæ affectati possessionem audierant: minus Thessalos curabant. Athamanes quoque legati uenerunt, non partis amissæ, non finium iacturam querentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumque regis uenisse. Et Maronitarum exules erant pulsi, quia libertatis causam defendissent, ab regio præsidio. ij non Maroneam modo, sed etiam Aenum in potestate nunciabant Philippi esse. Venerant & à Philippo legati ad purganda ea, qui nihil nisi permissu Romanorum imperatorum factum affirmabant: ciuitates Thessalorum & Perræborum & Magnetum, & cum Aminandro Athamanum gentem, in eadem causa qua Aetolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occu C patum oppugnandis Aetolicis urbibus consulem ad recipiendas eas ciuitates Philippum misisse: armis subactos parere. Senatus ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controuersias disceptandas misit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Tamphilum, Ti. Sempronium. Quorum sub aduentum, ad Thessalica Tempe omnibus ijs ciuitatibus quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est. Ibi cum Romani legati disceptatorũ loco, Thessali Perræbique & ad Athamanes haud dubij accusatores, Philippus ad audienda crimina tanquam reus, consedissent: pro ingenio quisque eorum qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controuersiam autem ueniebãt, Philippopolis, Tricca, Phaloria, & Eurymenæ, & cætera circa eas oppida: utrum Thessalorum iuris, cum ui ademptæ possessæque ab Aetolis forent (nam Philippũ Aetolis ademisse eas constabat) an Aetolica antiquitus ea oppida fuissent. ita enim Aci D lium regi concessisse, si Aetolorum fuissent; & si uoluntate, non ui atque armis coacti, cum Aetolis essent. Eiusdem formulæ disceptatio de Perræborum Magnetumq. oppidis fuit. omnium enim iura possidendo per occasiones Aetoli miscuerant. Ad hæc quæ disceptationis erant, querelæ Thessalorum adiectæ, quòd ea oppida, si iam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. nam præter belli casibus amissos, quingentos principes iuuentutis in Macedoniam abduxisse, & opera eorum in seruilibus abuti ministerijs: & quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse quondam Thessalis quæstuosum & frugiferum. ibi nauibus onerarijs comparatis, regem, quæ præter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negotiationẽ maritimam omnem eò auertisse. Iam ne à legatis quidem, qui iure gentium sancti sint, uiolandis abstinere. insidias positas euntibus ad T. Quinctium. itaque ergo in tantum metum E omnes Thessalos coniectos, ut non in ciuitatibus suis, non in communibus gentis concilijs quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhærere grauem dominum, prohibentem uti beneficijs populi Romani. quid autem, si uox libera non sit, liberum esse? nũc se fiducia & præsidio legatorum ingemiscere magis, quàm loqui, nisi prouideant aliquid Romani, quo & Græcis Macedoniam accolentibus metus & audacia Philippi minuatur, nequicquam & illum uictum, & se liberatos esse. ut æquum tenacem non parentem, frenis asperioribus castigandum esse. Hęc acerbe postremi, cum priores leniter permulsissent iram eius, petentes ut ignosceret pro libertate loquentibus: & ut deposita domini acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese præstare, & imitaretur populum Romanum, qui caritate, quàm metu, adiungere sibi socios mallet. Thessalis audi

tis

tis Honnocondylum, quòd Philippus Olympiadem appellauerat, Perræbiæ fuisse, & ut sibi restitueretur, agebant. & de Mallœa & Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, & castella Atheneum & Pœtneum. Philippus, ut accusatoris potius quàm rei, speciem haberet, & ipse à querelis orsus, Menelaidem in Dolopia, quæ regni sui fuisset, Thessalos ui atque armis expugnauisse questus est. item Petram in Pieria ab ijsdem Thessalis Perræbisq. captam. Xynias quidem haud dubie Aetolicum oppidum sibi eos contribuisse: & Parachæloida, quæ sub Athamania esset, nullo iure Thessalorum formulæ factam. Nam quæ sibi crimina obijciantur de insidijs legatorum, & maritimis portubus frequentatis aut desertis: alterum ridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant: alterum mores suos respuere. tot annos esse, per quos nunquam cessauerint legati nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre. quem unquam uerbo uiolatum esse? semel ad Quinctium euntibus insidias dici factas. sed quid ijs acciderit, non adijci. quærentium quid falso obijciant: cum ueti nihil habeant, ea crimina esse. insolenter & immodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, uelut ex diutina siti nimis auide meram haurientes libertatem. ita, seruorum modo præter spem repente manumissorum, licentiam uocis & linguæ experiri, & iactare sese insectatione & conuicijs dominorum. Elatus deinde ira adiecit, nondum omnium dierũ solem occidisse. Id minaciter dictum non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acceperunt. & cum fremitus post eam uocem ortus, & tandem sedatus esset: Perræborum inde Athamanumque legatis respondit, eandem de quibus illi agant, ciuitatum causam esse. consulem Acilium & Romanos sibi dedisse eas, cum hostium essent. si suum munus qui dedissent, adimere uelint, scire se cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico in gratiam leuium & inutilium sociorum iniuriam eos esse facturos. nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quàm libertatis: præsertim apud eos qui male utendo eã corrupturi sint. Causa cognita pronunciauerunt legati, placere deduci præsidia Macedonum ex ijs urbibus & antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri. de iniurijs quas ultro citroque illatas querantur, quomodo inter eas gentes & Macedonas disceptetur, formulam iuris exequendi constituendam esse. Inde grauiter offenso rege, Thessalonicem ad cognoscendum de Thraciæ urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis. Si liberas esse Aenum & Maroneam uelint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quàm ut admoneant: re, non uerbo eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur, sin autem minor cura sit ciuitatum in Thracia positarum, multo uerius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia belli Eumenem, quàm Philippum, habere: uel pro patris Attali meritis, bello quòd aduersus Philippum ipsum gesserit populus Romanus: uel suis, quòd Antiochi bello terra marique laboribus periculisq. omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorum in eã rem præiudicium. qui cum Chersonesum Lysimachiamq. dederint, Maroneam quoque atque Aenum profecto dedisse, quæ ipsa propinquitate regioni uelut appendices maioris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut iure imperij, cum tam procul à finibus Macedoniæ absint, ciuitatibus his præsidia imposuisse? uocari Maronitas iuberent. ab ijs certiora omnia de statu ciuitatum earum scituros. Legati Maronitarum uocati, non uno loco tantum urbis præsidium regium esse, sicut in alijs ciuitatibus, dixerunt: sed pluribus simul, & plenam Macedonum Maroneam esse. itaque dominari assentatores regios: his solis loqui & in senatu & in concionibus licere: eos omnes honores & capere ipsos, & dare alijs. optimum quenque, quibus libertatis, quibus legum cura sit: aut exulare pulsos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios silere. De iure etiam finium pauca adiecerunt. Q. Fabium Labeonem, cum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo ueterem uiam regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem: Philippum nouam postea deflexisse uiam, qua Maronitarum urbes agrosq. amplectatur. Ad ea Philippus longe aliam, quàm aduersus Thessalos Perræbosque nuper, ingressus disserendi uiam, Non cum Maronitis, inquit, mihi aut cum Eumene disceptatio est, sed iam uobiscum Romani, à quibus nihil æqui me impetrare iamdiu animaduerto. Ciuitates Macedonum, quæ à me inter inducias defecerant reddi mihi æquum censebam: non quia magna accessio ea regni futura esset: (sunt enim & parua oppida, & in finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum

pertinebat

A pertinebat. negatum est mihi. Bello Aetolico Lamiam oppugnare iussus à consule M. Acilio, cum diu fatigatus ibi prælijs operibusq. essem: transcendentem me iam muros, à capta prope urbe reuocauit consul, & abducere copias inde coegit. ad huius solatium iniuriæ permissum est, ut Thessaliæ Perrebiæq. & Athamanum reciperem quædam castella magis quàm urbes. ea quoque ipsa uos mihi Q. Cæcili paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paulo ante, si dijs placet, legati Eumenis sumebant: quæ Antiochi fuerunt, Eumenem æquius esse, quàm me habere. Id ego aliter longe iudico esse. Eumenes enim, non nisi uicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. itaque ille uestrum meritum habet, non uos illius. mei autem regni, tantum aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria millia talentum, & quinquaginta tectas naues, & omnes Græciæ ciuitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis sim asper

B natus. hostemq. ei me esse prius etiam, quam M. Acilius exercitum in Græciam traijceret, præ me tuli: & cum eo consule belli partem quamcunque mihi delegauit, gessi. & insequenti consuli L. Scipioni, cum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed uias etiam muniui, pontes feci, commeatus præbui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam, ubi etiam inter cætera pax quoque præstanda à barbaris erat. Pro hoc studio meo erga uos, ne dicam merito, utrum adijcere uos Romani aliquid, & amplificare, & augere regnum meum munificentia uestra oportebat; an quæ haberem aut meo iure, aut beneficio uestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum ciuitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes tanquam ad Antiochum spoliandum me uenit: & si dijs placet, decem legatorum decretum calumniæ impudentissimæ prætendit, quo maxime & refelli & coargui potest. disertissime enim planissi-

C meq. in eo scriptum est: Chersonesum & Lysimachiam Eumeni dari. ubi tandem Aenus & Maronea & Thraciæ ciuitates ascriptæ sunt? Quod ab illis ne postulare quidem est ausus, id apud uos, tanquam ab illis impetrauerit, obtinebit? Quo in numero me apud uos esse uelitis, referte. si tanquam inimicum & hostem insectari propositum est, pergite ut cœpistis, facere. sin aliquis respectus est mei, ut socij atque amici regis: deprecor, ne me tanta iniuria dignum iudicetis. Mouit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio responso rem suspenderunt. si decem legatorũ decreto Eumeni datæ ciuitates eæ essent, nihil se mutare. si Philippus bello cepisset eas, præmium uictoriæ iure belli habiturum. si neutrum eorũ foret, placere, cognitionem senatui reseruari: & ut omnia in integro manerẽt, præsidia quæ in ijs urbibus sint, deduci. Hæ causæ maximæ animum Philippi alienauerunt ab Romanis, ut non à Perseo filio eius nouis causis motum, sed ob has à patre bellum relictum filio

D uideri possit. Romæ nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsule ex Hispania redierat. cum postulanti ab senatu in æde Bellonæ triumphum, rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat, quod ita comparatum more maiorũ erat, ne quis qui exercitum non deportasset, triumpharet, nisi perdomitam pacatamq. prouinciam tradidisset successori. medius tamen honos Manlio habitus, ut ouans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri præterea pondo CXXXII, argenti XVI millia, CCC. & pronunciauit in senatu, decem millia pondo argenti, & LXXX auri Q. Fabius quæstorem aduehere. id quoque se in ærarium illaturum. Magnus motus seruilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum prouinciam L. Postumius prætor habebat. is de pastorum coniuratione, qui uias latrocinijs pascuaq. publica infesta habuerant, quæstionem seuere exercuit. ad septem millia hominum condemnauit: multi inde fugerunt. de multis sum-

E ptum est supplicium. consules diu retenti ad urbem delectibus, tandem in prouincias profecti sunt. Eodem anno in Hispania prætores C. Calpurnius & L. Quinctius, cum primo uere ex hibernis copias eductas in Beturia iunxissent: in Carpetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone & Toleto urbibus inter pabulatores pugna orta est: quibus dum utrinque subuenitur à castris, paulatim omnes copiæ in aciem eductæ sunt. in eo tumultuario certamine & loca sua, & genus pugnæ pro hoste fuere. duo exercitus Romani fusi, atque in castra compulsi sunt: non institere perculsis hostes. Prætores Romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proxime noctis tacito signo exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad uallum accesserunt: uacuaque præter spem castra ingressi, quæ derelicta

inter

inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regreſſique in ſua caſtra, paucos dies quietis ſtatiuis manſerunt. Romanorum ſociorumq. in prælio fugaq. ad quinque millia occiſa: quorum ſe ſpolijs hoſtes armarunt: inde ad Tagum flumen profecti ſunt. Prætores interim Romani omne id tempus contrahendis ex ciuitatibus ſocijs Hiſpanorum auxilijs reficiendisq. ab terrore aduerſæ pugnæ militum animis conſumpſerunt. ubi ſatis placuere uires, & iam miles quoque ad delendam priorem ignominiam hoſtem poſcebat: XII millia paſſuum ab Tago flumine poſuerunt caſtra. inde tertia uigilia ſublatis ſignis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam peruenerunt. Trans fluuium in colle hoſtium caſtra erant: extemplo quà duobus locis uada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, læua Quinctius exercitum traduxerunt, quieto hoſte, dum miratur ſubitum aduentum, conſultatq. qui tumultum inijcere trepidantibus in ipſo tranſitu amnis potuiſſet. interim Romani, impedimentis quoque omnibus traductis, contractisq. in unum locum, quia iam moueri uidebant hoſtem, nec ſpatium erat caſtra communiendi, aciem inſtruxerunt. in medio locatæ, quinta Calpurnij legio, & octaua Quinctij: id robur totius exercitus erat. campum apertum uſque ad hoſtium caſtra habebant, liberum à metu inſidiarum. Hiſpani poſteaquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conſpexerunt, ut, priuſquam ſe iungere, atque inſtruere poſſent, occuparent eos, caſtris repente effuſi curſu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prælium fuit, & Hiſpanis recenti uictoria inflatis, & inſueta ignominia milite Romano accenſo. acerrime media acies, duæ fortiſſimæ legiones dimicabant. quas cum aliter moueri loco non poſſe hoſtis cerneret, cuneo inſtitit pugnare: & uſque plures confertioresq. medios urgebant. Ibi poſteaquam laborare aciem Calpurnius prætor uidit, T. Quinctilium Varum & L. Iuuentium Thalnam legatos ad ſingulas legiones adhortandas propere mittit. docere & monere iubet, in illis ſpem omnem uincendi & retinendæ Hiſpaniæ eſſe. ſi illi loco cedant, neminem eius exercitus non modo Italiam, ſed ne Tagi quidem ulteriorem ripã unquã uiſurum. ipſe cum equitibus duarũ legionũ paululũ circũuectus, in cuneũ hoſtium, qui mediã urgebat aciẽ, ab latere incurrit. Quinctius cũ ſuis equitibus alterũ hoſtiũ latus inuadit, ſed lõge acrius Calpurniani equites pugnabãt, & prætor ipſe ante alios. nã & primus hoſtẽ percuſſit, & ita ſe immiſcuit medijs, ut uix, utrius partis eſſet, noſci poſſet. & equites prætoris eximia uirtute, & equitum pedites accenſi ſunt. pudor mouit primos centuriones, qui inter tela hoſtium prætorem conſpexerunt. itaque urgere ſigniferos pro ſe quiſque, iubere inferre ſigna, & confeſtim militem ſequi. renouatur ab omnibus clamor. impetus fit uelut ex ſuperiore loco. haud ſecus ergo quàm torrentis modo fundunt ſternuntq. perculſos: nec ſuſtinere alij ſuper alios inferentes ſeſe poſſunt. fugientes in caſtra equites perſecuti ſunt, & permiſti turbæ oſtium, intra uallum penetrauerunt. ubi ab relictis in præſidio caſtrorum prælium inſtauratum: coactiq. ſunt Romani equites deſcendere ex equis. dimicantibus ijs legio quinta ſuperuenit: deinde, ut quæque potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur paſſim Hiſpani per tota caſtra. nec plus quàm quatuor millia hominum effugerunt. inde tria millia fere qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt. mille ſemiermes maxime per agros palati ſunt. ſupra XXXV millia hoſtiũ fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ ſuperfuit. ſigna capta CXXXIII, Romani ſocijq. paulo plus ſexcenti, & prouincialiũ auxiliorum CL ferme ceciderunt. tribuni militũ quinque amiſſi, & pauci equites Romani, cruentæ maxime uictoriæ ſpeciem fecerunt. In caſtris hoſtium, quia ipſis ſpatium ſua communiendi non fuerat, manſerunt. Pro concione poſtero die laudati, donatiq. à C. Calpurnio equites phaleris. pronunciauitq., eorum maxime opera hoſtes fuſos, caſtra capta & expugnata eſſe. Quinctius alter prætor ſuos equites catellis ac fibulis donauit. donati & centuriones ex utriuſq; exercitu permulti, maxime qui mediam aciem tenuerunt. Conſules, delectibus, alijsq. quæ Romæ agendæ erãt, peractis rebus, in Ligures prouinciam exercitum duxerunt. Sempronius à Piſis profectus in Apuanos Ligures, uaſtando agros, urendoq. uicos & caſtella eorum, aperuit ſaltum uſque ad fluuium Macram, & Lunæ portum. Hoſtes montem antiquam ſedem maiorum ſuorum ceperunt. & inde ſuperata locorum iniquitate, prælio deiecti ſunt. Et Ap. Claudius felicitatem uirturemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquauit ſecundis aliquot prælijs: ſex præterea oppida eorum expugnauit. multa millia hominum in ijs cepit. belli auctores III & XL ſecuri percuſſit. Iam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius quàm

Sempronius,

A Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam uenit. quia P. Claudius frater eius consulatum petebat. Competitores habebat patricios, L. Aemilium, Q. Fabium Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, ueteres candidatos, & ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. etiam quia plus quàm unum ex patricijs creari non licebat, arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeij quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Tamphilus. & ij repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus nouus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo, & L. Porcius Licinus. sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro uolitando, clamitantibus aduersarijs, & maiore parte senatus meminisse eum debere prius se consulem populi Romani, quàm fratrem P. Claudii esse: quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum,
B aut comitiorum tacitum spectatorem se præberet? coerceri tamen ab effuso studio nequijt. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebis, qui aut contra consulem, aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec peruicit Appius, ut deiecto Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher præter spem suam & cæterorum: locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studijs, non ui Claudiana, inter plebeios certatum est. Prætorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flauus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Næuius Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro, prætores facti. Hæc eo anno quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiæque gesta. Principio insequentis anni, quo P. Claudius, L. Porcius consules erant: cum Q. Cæcilius, M. Bæbius & Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Thessalorumque ciuitates missi erant, legationem re-
C nunciassent: regum quoque eorum ciuitatumq́. legatos in senatum introduxerunt. Eadem utrinque iterata, quæ dicta apud legatos in Græcia erant. Aliam deinde legationem nouam patres, cuius princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Græciam decreuerũt, ad uisendum, redditæ ne ciuitates Rhodijs & Thessalis & Perræbis essent. Ijsdem mandatum, ut ab Aeno & Maronea præsidia deducerentur, maritimaq́. omnis Thraciæ ora à Philippo & Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire iussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quàm si non uenissent. nam super cætera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. de qua re querente grauiter Q. Cæcilio, simul Lacedæmonijs deplorantibus mœnia diruta, abductam plebem in Achaiam & uenundatam, ademptas, quibus ad eam diem ciuitas stetisset, Lycurgi leges: Achæi maxime concilij negati crimen excusabant, recitando legem, quæ, nisi belli pa-
D cis ve causa, & cum legati ab senatu cum literis, aut scriptis mandatis uenirent, uetaret indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curæ ijs esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret: quemadmodũ & illis, quoties uellent, senatus daretur. Dimissis ijs legationibus, Philippus à suis certior factus, cedendum ciuitatibus, deducendaque præsidia esse, infensus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui præerat maritimæ oræ, mandat, ut partis aduersæ principes interficeret. Ille per Casandrum quendam unum ex regijs iamdiu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromissis, uelut in bello capta urbe, cædem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter aduersus innoxios Maronitas, tam superbe aduersus populũ Romanum factũ, ut quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ij pro hostibus trucidarentur: abnuebat quicquam eorum ad se, aut quenquam suorum pertinere. seditione
E inter ipsos dimicatum, cum alij ad se, alij ad Eumenem ciuitatem traherent. id facile scituros esse, si percunctarentur ipsos Maronitas: haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiscere aduersus se ausurum. Negare Appius, rem euidentem pro dubia quærendam: si ab se culpam remouere uellet, Onomastum & Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percontari posset. Primo adeo perturbauit ea uox regem, ut non color, non uultus ei constaret. deinde collecto tandem animo, Casandrum qui Maroneæ fuisset, si utique uellent, se missurum dixit: ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneæ, sed ne in regione quidem propinqua fuisset. Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, & eundem indicem haud paulo plus timebat: quia & ipse sermonem cum eo contulerat, & multorum talium ministrum

Tt &con-

AN. DLXVI.

& conscium habebat. Casander quoque, missis qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne quà indicium emanaret, ueneno creditur sublatus. Et legati à Philippi colloquio ita digressi sunt, ut præ se ferrent nihil eorum sibi placere: & Philippus minime quin rebellandum esset dubius, quia tamen immaturæ ad id uires erant: ad moram interponendam, Demetrium minorem filium mittere Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus statuit: satis credens ipsum etiam iuuenem, quòd Romæ obses specimen regiæ indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilij Byzantijs ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum inijciendum profectus, perculsis ijs uno prælio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam redijt: missis ad accolas Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irruperent, sollicitandos. Et in Peloponneso aduentus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant, expectabatur. aduersus quos ut præparata consilia haberent, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmonijs actum. ex hostibus eos accusatores factos. & periculum esse, ne uicti magis timendi forent, quàm bellantes fuissent. quippe in bello socijs Romanis Achæos usos: nunc eosdem Romanos æquiores Lacedæmonijs, quàm Achæis esse: ubi Areus etiam & Alcibiades, ambo exules suo beneficio restituti, legationem Romam aduersus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent: adeoq; infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam uiderentur. Clamor undique ortus, referret nominatim de ijs. & cum omnia ira, non consilio gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati uenerunt. his Clitore in Arcadia datum est concilium. Priusquam agerent quicquam, terror Achæis iniectus erat, & cogitatio, quàm non ex æquo disceptatio futura esset: quòd Areũ & Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis uidebant: nec hiscere quisquam audebat. Appius ea quæ apud senatum questi erant Lacedæmonij, displicere senatui ostendit: cędem primum ad conflictum factam eorum, qui à Philopœmene ad causam dicendam euocati uenissent: deinde cum in homines ita sæuitum esset, ne in ulla parte crudelitas eorum cessaret: muros dirutos urbis nobilissimæ esse, leges uetustissimas abrogatas, inclytamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam. Hæc cum Appius dixisset, Lycortas, & quia prætor, & quia Philopœmenis auctoris omnium quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita respondit. Difficilior nobis Ap. Claudi apud uos oratio est, quàm Romæ nuper apud senatum fuit. tunc enim Lacedæmonijs accusantibus respondendum erat: nunc à uobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est. quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita contentione qua paulo ante egisti. Ego certe, cum ea quæ & hic antea apud Q. Cæcilium, & postea Romæ questi sunt Lacedæmonij, à te paulo ante relata sint; non tibi, sed illis me apud te respondere credam. Cædem obijcitis eorum qui à Philopœmene prætore euocati ad causam dicendam, interfecti sunt. hoc ego crimen non modo non à uobis Romani, sed ne apud uos quidem nobis obijciendum fuisse arbitror. quid ita? quia in uestro fœdere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedæmonij. Quo tempore armis captis urbes à quibus abstinere iussi erant, nocturno impetu occupauerunt; si T. Quinctius, si exercitus Romanus, sicut antea in Peloponneso fuisset, eò nimirum capti & oppressi confugissent. cum uos procul essetis, quò alio, nisi ad nos socios uestros, quos antea Gytheo opem ferẽteis, quos Lacedæmonem uobiscum simili de causa oppugnanteis uiderant, confugerent? Pro uobis igitur iustum piumq; bellum suscepimus. quod cum alij laudent, reprehendere ne Lacedæmonij quidem possint, & dij quoque ipsi comprobauerint, qui nobis uictoriam dederunt: quonam modo ea quæ belli iure acta sunt, in disceptationem ueniunt? quorũ tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. nostrũ est, quod euocauimus eos ad causam dicẽdã, qui ad arma multitudinem exciuerant, qui expugnauerant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principũ fecerant. quod uero illi uenientes in castra interfecti sunt: uestrũ est Areu & Alcibiade, qui nunc nos, si dijs placet, accusatis; non nostrum. Exules Lacedæmoniorum, quo in numero ij quoque duo fuerunt, & tunc uobiscum erant: quòd domicilio sibi delegerant maritima oppida: se petitos credentes, in eos quorum opera patria extorres, ne in tuto quidem exilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedæmonij igitur Lacedæmonios, non Achæi interfecerunt. nec, iure an iniuria cæsi sint, argumentari refert. At enim illa certe uestra sunt Achæi, quòd leges disciplinamque uetustissimam Lycurgi

A curgi fulful[illegible], [illegible] dir[illegible]. quæ utra[illegible] [illegible]dem obiici [illegible] [illegible] mari La[illegible]dæmo[illegible] Lycurg[illegible], sed p[illegible] [illegible] fundam Lyc[illegible] disciplinam extru[illegible] anni enim [illegible]em [illegible], n[illegible]ciuitati parauerunt. & [illegible] hodie ab in[illegible] L[illegible]us, gaudeat [illegible], & [illegible] se patriam & [illegible] agnoscere di[illegible]. Non Pelop[illegible] [illegible]ctare, n[illegible] Achæos, sed [illegible] ip[illegible] onij uestris ma[illegible] [illegible] ui[illegible] stigia debuistis. uestræ [illegible] deformes uel[illegible] cicatrices [illegible] & [illegible] muris per [illegible]ingentos [illegible] an[illegible] liberi, aliquando etiam p[illegible] Græciæ [illegible] muris [illegible] compedibus circund[illegible] uicti per centum annos [illegible]. Quod a[illegible] ademptas [illegible]inet, ego [illegible]s Lacedæmonij[illegible] [illegible]nos ademi[illegible] ar[illegible]trot. uns non suas ademisse, quas [illegible], sed no[illegible] [illegible]e. nec mal[illegible] [illegible]luisse ci-

B uitati, cum concilij nostri [illegible]s, & nobis mi[illegible] ut corp[illegible] [illegible] & concilium totius Peloponnesi esset. [illegible] not, si alijs ipsi [illegible] iuceremus, alias istis iniun[illegible] xissemus, quer[illegible] se iniquo iure esse, & ind[illegible] possent. Sc[illegible] Ap. Claudi hanc orationem, qua [illegible] adhuc u[illegible] neque soci[illegible] apud socios, n[illegible] liberæ genti[illegible], sed ser[illegible] uerit[illegible] domin[illegible]. nam si non uana [illegible] uox præco[illegible] fuit, qua [illegible] A[illegible] iussi[illegible]: si fœdus ra[illegible] est: si societas [illegible] amicitia [illegible] cur [illegible] Capua capta fecerit[illegible] Romani, non [illegible] [illegible]os rationem reposcitis, quid Ac[illegible] [illegible] Lacedæmonijs bello uictis [illegible]cerimus? Inter[illegible] qui sunt, sin[illegible], a nobis. quid? [illegible] s Campanos [illegible] non percussistis? [illegible] diruimus. uo[illegible] muro tantum, so[illegible]m & agros a[illegible]. Specie, [illegible] quum est fo[illegible] apud Achæos, re precar[illegible] libertas apud R[illegible]os et[illegible]m imper[illegible].

C Sentio Appi [illegible] non oportet, non in[illegible]nor. sed oro u[illegible] [illegible]ntum libet inter [illegible] Romanos & Achæos, modo ne in æquo [illegible] ue[illegible] n[illegible] apud uos sint, [illegible]cij: imo ne m[illegible] [illegible]tæ sint. nam ut in[illegible] essent, nos [illegible], cum [illegible] dimus: cum ut Achæi concilij essent, [illegible]us. Paru[illegible] uictis, quod u[illegible]tis est: plus posse[illegible] hostes, quàm soci[illegible]. quæ [illegible]o, quæ monu[illegible] terarum [illegible] [illegible]ptis in æternam [illegible]riam [illegible] [illegible]ata fuit, [illegible] periurio n[illegible]arant. Veremur [illegible] uos Ro[illegible], si ita uult[illegible] memus [illegible] & timemus d[illegible] [illegible] tis est au[illegible] [illegible]omnes pro maiest[illegible] [illegible] ut [illegible] ret. moli[illegible] et agen[illegible]tem suam tenere Romanos non p[illegible]. Tum App[illegible] re se magnopere Ach[illegible], ut dum liceret uoluntate sua [illegible],

D mox inuiti & coacti f[illegible]. Hæc uox audi[illegible] quidem [illegible] tu est, [illegible] tum iniecit imperata recu[illegible] modo [illegible], ut Rom[illegible] [illegible]erentur, [illegible] Lacedæmonijs m[illegible]tarent. n[illegible] gi[illegible] iureiuran[illegible] fin- xissent [illegible] di. damnat[illegible] A[illegible] & A[illegible], qu[illegible] facta erat, [illegible] Romæ [illegible]pio eius anni cum de prouincijs co[illegible]um & præto[illegible]m actum esset, [illegible] bus Lig[illegible] quia bellum n[illegible]quam alibi erat, decreti: prætores C. Decimius [illegible] banam, P. Corn[illegible] Cethe[illegible] ciues & peregrinos sortiti [illegible] C. Sempro[illegible] sus Sicil[illegible]m, Q. Næuius M[illegible]ho Sardiniam, & ut idem de uene[illegible] quæreret: A. Terentius Varro Hispaniam [illegible], P. Sempronius Longus Hi[illegible] ulteriorem. De ijs duabus pro[illegible]ncijs l[illegible]ati [illegible] [illegible]pus L. I[illegible]entius Th[illegible], & T. Quincti[illegible] Varus u[illegible]nt. qui, quantum [illegible]m profligatum in Hispania esset, senatu edocto postu

E larunt [illegible], ut pro rebus tam pr[illegible] [illegible]estis dijs immortalibus haberetur honos, & ut prætoribus exercitum deportare li[illegible]. Supplicatio in biduum decreta est. de legionibus de portan[illegible], cu[illegible] de consulum prætorumq. exerc[illegible]bus ageretur, rem integram referri iusserunt [illegible] post dies consulibus in Ligures binæ legiones, quas Ap. Claudius & M. S[illegible]m pron[illegible]us habuerant, decretæ sunt. De exerc[illegible]ibus Hispaniensibus [illegible] [illegible] fuit inter [illegible] prætores & amicos absent[illegible] [illegible]purnij Quinctique. utraque ca[illegible] p[illegible] [illegible]e con[illegible]em habebat. ij se[illegible] [illegible]uros [illegible] [illegible]sc[illegible]sulto, si deport[illegible] re[illegible], d[illegible]. illi, si l[illegible] [illegible]fi[illegible], nullam rem al[illegible] V[illegible] po[illegible]o [illegible] grati[illegible] [illegible]sulcon[illegible]ultum factum, ut præt[illegible]s [illegible] lia pedit[illegible] Romanorum scriberent, q[illegible]gentos equites, & qui[illegible] m[illegible] soci[illegible]

[illegible] Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. cum ea[illegible] legiones quatuor descripsissent, quod plus, quàm quina millia peditum, treceni equites, [illegible] singulis legionibus esset, dimitt[illegible] eos primum qui emerita stipendia haberent, deinde ut cu[illegible] [illegible]ima opera Calpurnius & Quinctius in prælio usi essent. Hac sedata contenti[illegible] [illegible] subinde C. Decimij prætoris morte [illegible] est. Cn. Sicinius, & L. Puppius qui [illegible] proximo anno fuerant, & C. Valerius fla[illegible] [illegible]alis, & Q. Fuluius Flaccus (is, quia ædilis cu[illegible] designatus erat, sine toga candida, [illegible] [illegible]ma ex omnibus contentione) petebant [illegible]enq. ei cum flamine erat. & posteaquam primo æquare, mox superare etia[illegible] [illegible]. pars tribunorum plebis negare, rationem eius habendam esse: quòd duos simul unus magistratus, præsertim curules, neque capere posset, nec gerere: pars, legibus eum solui, æquum censere, ut quem uellet prætorem creandi popul[illegible] potestas fieret. L. Porcius consul pri[illegible] in ea sententia esse, ne nomen eius acciperet[illegible] [illegible]ur ex auctoritate senatus idem faceret. conuocatis patribus, referre se ad eos dixit, quod nec iure ullo, nec exemplo tolerabili liberæ ciuitati, ædilis curulis designatus præturam peteret: sibi, nisi quid aliud ijs uideretur, in animo esse, e lege comitia habere. Patres [illegible] uti L. Porcius consul cum Q. Fuluio ageret, ne impedimen[illegible] esset, quo minus [illegible] prætoris in locum C. Decimij subrogandi è lege haberentur. A[illegible] [illegible]i ex S. [illegible] pondit Flaccus, nihil, quod se indignum esset, facturum. Medio responso spem a[illegible] [illegible]tem interpretantibus fecerat, cessurum patrum auctori[illegible]i esse. comitijs acrius et[illegible], qu[illegible] ante, petebat, criminando, extorqueri sibi à consule & senatu populi R. benefi[illegible] & inuidiam [illegible]minati honoris fieri: tanquam non appareret, ubi designatus præ[illegible], extemplo ædilitate se abdicaturum. consul cum & pertinaciam petentis crescere [illegible]uorem [illegible]puli magis magisq. in eum inclinari cerneret, dimissis comitijs, senatu[illegible] [illegible]uit. cen[illegible]runt frequentes, quoniam Flaccum auctoritas pa[illegible] nihil mouisset, ad po[illegible] [illegible]m cum [illegible] agendum. Concione aduocata cum egisset consul ne tum quidem de [illegible]ntentia [illegible], gratias populo R. egit, quòd tanto studio, quotiescunque declarandæ uoluntatis [illegible]as facta esset, prætorem se uoluisset facere. ea sib[illegible] studia ciuium suorum desti[illegible] [illegible] in animo esse. Hæc uero tam obstinata uox tantum ei fauorem accendit, ut ha[illegible] [illegible]ætor esset, si consul accipere nomen uellet. Ing[illegible] certamen tribunis [illegible] [illegible] cum consule fuit: donec senatus à consule est h[illegible]us, decretumque [illegible] [illegible]rogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & praua studia ho[illegible] i[illegible]rent, [illegible]um censere [illegible] prætorum es[illegible]. [illegible]. Cornelius utranque in urbe iuri[illegible]ictionem haberet, Apollinique [illegible]os faceret. His c[illegible]itijs prudentia & uirtute senatus [illegible], alia maioris certam[illegible] quo & maiore de[illegible]e, & inter plures potentioresque uiro[illegible], sunt exorta. Censuram [illegible]ma contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Pu[illegible]o, patricij: plebeij autem, M. Porcius Cato, M. Fuluius Nobilior, Ti. & M. Sempro[illegible], Longus & Tud[illegible]nus. sed omneis [illegible] plebeiosq. nobilissimarum familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc uiro [illegible] [illegible]mi ingenijq. fuit, ut, quocunque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus [illegible]retur. nulla ars neque priuatæ neque publicæ rei gerendæ ei defuit. urbanas rusticas[illegible] pariter callebat. ad summos honores alios scientia iuris, alios eloquentia, alios [illegible]aris prouexit: huic uersatile ingeniũ sic pariter ad omnia fuit, ut natũ ad id unũ d[illegible]od cunque ageret. in bello manu fortissimus, multisq. insi[illegible]ibus clarus pugnis. id[illegible]quam ad magnos honores peruenit, summus imperat[illegible]dem in pace, si ius co[illegible], peritissimus: si causa oranda esset, eloquentissimus. nec is [illegible]tum, cuius lingua u[illegible]rit, monumentum eloquentiæ nullum extet. uiuit imo uigetq. eloquentia eius, [illegible]criptis omnis generis. orationes & pro se multæ, & pro al[illegible]s, & in alios. nam non [illegible] cusando, sed etiã causam dicendo fatigauit inimicos. simultates nimio plures & ex[illegible]erunt eũ, & ipse exercuit eas. nec facile dixeris, utrum magis presserit eum nobi[illegible]tas [illegible] [illegible]it nobilitatem. Asperi proculdubio animi, & linguæ acerbæ, & immod[illegible]: sed inuicti cupiditatibus animi, & rigidæ innocentiæ, contemptor gratiæ, d[illegible] in pa[illegible]nia, in patientia laboris periculaque [illegible] prope corpo[illegible] animi[illegible] [illegible] quæ [illegible]it omnia, fr[illegible]gerit: qui [illegible]xtum & octog[illegible]mum ann[illegible] [illegible] dixerit, ip[illegible] p[illegible] se orauerit, scripseritque, octogesimo anno Ser. Galbam ad popu[illegible]i adduxerit

A adduxerit iudicium. Hunc ſicut omni uita, ita tum petentem premebat nobilitas: coierantq. præter L. Flaccum, qui collega in conſulatu fuerat, candidati omnes ad deijciendum honore eum: non ſolum ut ipſi potius adipiſcerentur, nec quia indignabantur nouum hominem cenſorem uidere: ſed etiam quòd triſtem cenſuram, periculoſamq. multorum famæ, & ab læſo à pleriſque, & lædendi cupido expectabant. etenim tum quoque minitabundus petebat, refragari ſibi, qui liberam & fortem cenſuram timerent, criminando. & ſimul L. Valerio ſuffragabatur: illo uno collega caſtigare ſe noua flagitia, & priſcos mores reuocare poſſe. His accenſi homines, aduerſa nobilitate, non M. Porcium modo cenſorem fecerunt, ſed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt. Secundum comitia cenſorum conſules prætoreſque in prouincias profecti ſunt, præter Q. Næuium. quem quatuor non minus menſes, priuſquam in Sardiniam iret, quæſtiones ueneficij, quarum ma-
B gnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius uiſum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnauit. Et L. Poſtumius prætor, cui Tarentum prouincia euenerat, magnas paſtorum coniurationes uindicauit; & reliquias Bacchanalium quæſtionis cum omni executus eſt cura. multos qui aut citati non affuerant, aut uades deſeruerant, in ea regione Italiæ latentes, partim noxios iudicauit, partim comprehenſos Romam ad ſenatum miſit: in carcerem omnes à P. Cornelio conie̅cti ſunt. In Hiſpania ulteriore, fractis proximo bello Luſitanis, quietæ res fuerũt. In citeriore A. Terentius in Sueſſetanis oppidum Corbionem uineis & operibus expugnauit, captiuos uendidit. quieta deinde hiberna & citerior prouincia habuit. Veteres prætores C. Calpurnius Piſo & L. Quinctius Romam redierunt. utrique magno patrum conſenſu triumphus eſt decretus. prior C. Calpurnius de Luſitanis & Celtiberis triumphauit.
C coronas aureas tulit LXXXIII: & duodecim millia pondo argenti. paucos poſt dies L. Quinctius Criſpinus ex iiſdem Luſitanis Celtiberiſq. triumphauit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho tranſlatum. Cenſores M. Porcius & L. Valerius metu miſta expectatione ſenatum legerunt. ſeptem mouerunt ſenatu: ex quibus unum inſignem & nobilitate & honoribus, L. Quinctium Flamininum conſularem. patrum memoria inſtitutum fertur, ut cenſores motis è ſenatu aſcriberent notas. Catonis, & aliæ quidem acerbæ orationes extant in eos, quos aut ſenatorio loco mouit, aut quibus equos ademit. longe grauiſſima in L. Quinctium oratio eſt: qua ſi accuſator ante notam, non cenſor poſt notã uſus eſſet, retinere. Quinctium in ſenatu ne frater quidem T. Quinctius, ſi tum cenſor eſſet, potuiſſet. Inter cætera obiecit ei, Philippum Pœnum, carum ac nobile ſcortum, ab Roma in Galliam prouinciam ſpe ingentium donorum perductum. eum puerum, per laſciuiam cum
D cauillaretur, exprobrare conſuli perſæpe ſolitum, quòd ſub ipſum ſpectaculum gladiatorum abductus ab Roma eſſet; ut obſequium amatori iactaret. forte epulantibus iis, cum iam uino incaluiſſent, nunciatum in conuiuio eſſe, nobilem Boium cum liberis transfugam ueniſſe. conuenire conſulem uelle, ut ab eo fidem præſens acciperet. introductum in tabernaculum, per interpretem alloqui conſulẽ cœpiſſe. inter cuius ſermonem Quinctius ſcorto. Vis, tu, inquit, quoniam gladiatorium ſpectaculum reliquiſti, iam hunc Gallum morientem aſpicere? Et cum is uixdum ſerio annuiſſet, ad nutum ſcorti conſulem ſtricto gladio, qui ſuper caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percuſſiſſe, deinde fugienti, fidemq. populi R. atque eorum qui aderant, imploranti, latus transfodiſſe. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legiſſet, & fabulæ tantum ſine auctore editæ credidiſſet, aliud argumentum, ſimile tamen & libidine & crudelitate, peragit. Placentiæ famo-
E ſam mulierem, cuius amore deperiret, in conuiuium accerſitam ſcribit. ibi iactantẽ ſeſe ſcorto inter cætera retuliſſe, quàm acriter quæſtiones exercuiſſet, & quàm multos capitis dãnatos in uinculis haberet, quos ſecuri percuſſurus eſſet. tũ illam infra eum accubantẽ negaſſe, unquã uidiſſe quenquam ſecuri ferientem: & peruelle id uidere. hic indulgentem amatorẽ unũ ex illis miſeris attrahi iuſſum ſecuri percuſſiſſe. Facinus, ſiue eo modo quo cenſor obicit, ſiue ut Valerius tradit, commiſſum eſt, ſæuum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare diis dapes, ubi bene precari mos eſſet, ad ſpectaculum ſcorti procacis in ſinu conſulis recubantis, mactatam humanam uictimam eſſe, & cruore menſam reſperſam. In extrema oratione Catonis conditio Quinctio fertur, ut, ſi id factum negaret, cæteraq. quæ obieciſſet, ſponſione defenderet ſeſe: ſin fateretur, ignominiáne ſua quenquam doliturũ cẽ

feret, cum ipse uino & Venere amens, sanguine hominis in conuiuio lusisset? In equitatu recognoscēdo L. Scipioni Asiatico ademptus equus. in censibus quoque accipiendis tristis & aspera in omnes ordines censura fuit. ornamenta & uestem muliebrem & uehicula, quæ pluris, quàm quindecim millium æris essent, in censum referre uiatores iussit. item mancipicia minora annis XX. quæ post proximum lustrum X millibus æris, aut pluris eo ue nijssent, uti ea quoque decem tanto pluris, quàm quanti essent, æstimarentur, & his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur. Aquam publicam omnem in priuatum ædificium aut agrum fluentem ademerunt. & quæ in loca publica inædificata, immolitave priuati habebant, intra dies XXX demoliti sunt. opera deinde facienda ex pecunia in eam rem decreta, lacus sternendos lapide, detergendasque, quà opus esset, cloacas in Auentino, & in alijs partibus, quà nondum erant, faciendas locauerunt. & separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, & uiam per Formianum montem. Cato atria duo, Mænium & Titium in latomijs, & quatuor tabernas in publicum emit: basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est. Et uectigalia summis pretijs, ultro tributa infimis locauerunt. quas locationes cum senatus precibus & lacrymis publicanorum uictus induci, & & de integro locari iussisset: censores edicto summotis ab hasta qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paulum imminutis pretijs locauerunt. Nobilis censura fuit, simultatumq́. plena: quæ M. Porcium, cui acerbitas ea assignabatur, per omnem uitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum deductæ sunt. sena iugera in singulos data. diuiserunt agrum, coloniasq́. deduxerunt ijdē triumuiri, Q. Fabius Labeo, & M. & Q. Fuluij Flaccus & Nobilior. consules eius anni nec domi, nec militiæ memorabile quicquam egerunt. in insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius idibus Martijs, quo die consulatum inierunt, de prouincijs suis prætorumq́. retulerunt. Prætores creati erant, C. Valerius flamen Dialis, qui & priore anno petierat: & Sp. Postumius Albinus, & P. Cornelius Sisenna, L. Puppius, L. Iulius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum ijsdem exercitibus, quos P. Claudius & L. Porcius habuerant, prouincia decreta est. Hispaniæ extra sortem prioris anni prætoribus cum suis exercitibus seruatæ. Prætores ita sortiri iussi, uti flamini Diali utique altera iuris dicendi Romæ prouincia esset. peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Puppio Apulia, L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia euenit. L. Iulius proficisci mature est iussus. Galli transalpini per saltus ignotæ antea uiæ (ut ante dictum est) in Italiam transgressi, oppidum in agro qui nūc Aquileiensis est, ædificabant. id eos ut prohiberet, quoad eius sine bello posset, prætori mādatum est. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret. ex his placere alterum ad uersus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita erāt. in demortui Cn. Cornelij Lentuli locum creatus erat Sp. Postumius Albinus. Huius principio anni P. Licinius Crassus pont. max. mortuus est: in cuius locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus. pont. max. est creatus C. Seruilius. P. Licinij funeris causa uisceratio data, & gladiatores CXX pugnauerunt. & ludi funebres per triduum facti: post ludos epulum. in quo, cum toto foro strata triclinia essent: tempestas cum magnis procellis coorta, coegit plerosque tabernacula statuere in foro. eadem paulo post, cum undiq; conserenasset, sublata. defunctosq́. uulgo ferebant, quòd inter fatalia uates cecinissent, necesse esse, tabernacula in foro statui. Hac religione leuatis altera iniecta, quòd sanguine per biduū pluuisset in area Vulcani: & per decēuiros supplicatio indicta erat, eius prodigij expiādi causa. Priusquam consules in prouincias proficiscerentur, legationes transmarinas in senatum introduxerunt, nec unquā ante tantum regionis eius hominū Romæ fuerat. nam ex quo fama per gentes quæ Macedoniam accolunt, uulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operæpretium fuisse queri, pro se quæque ciuitates gentesque, singuli etiam priuatim (grauis enim accola omnibus erat) Romā aut ad spem leuandæ iniuriæ, aut ad deflendæ solatium uenerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre eius Athenæo uenit ad querendum, simul, quòd non deducerentur ex Thracia præsidia: simul, quòd in Bithyniam Prusiæ bellum aduersus Eumenem gerenti auxilia missa forent. Respondendum ad omnia iuueni tum admodum Demetrio erat: cum haud facile esset, aut ea quæ obijcerentur, aut quæ aduersus ea dicenda erant, memoria complecti.

ANNO. DLXVII.

nec

A [illegible] multa f[illegible]um, sed etiam pleraque oppidoque parua erant: de [illegible] uersia fi[illegible] de hominibus aptis, pecoribusq. abactis, de iure [illegible] dicto per libidinem, aut non dicto, de rebus per ui[illegible] aut per gratiam iudicatis. nihil ho[illegible] neque Demetrium docc[illegible] dilucide, nec se satis [illegible] discere ab e[illegible] senatus cum cerneret posse, simul & tirocini[illegible] & [illegible] t ab eo, ecquem de his rebus co[illegible]menrari [illegible] a[illegible] t, [illegible] se, nihil prius nec potius u[illegible] est [illegible] regis ipsi[illegible] de singulis r[illegible] extemplo proposi[illegible] d[illegible] reci-taret, permiserunt. E[illegible] de [illegible] lis in br[illegible] coactæ cau[illegible] uix fecisse se secundum decreta le[illegible] doce[illegible] per [illegible] quo minus [illegible], sed per eos ipsos qui accusarent. interposu[illegible] querelas [illegible] te decr[illegible], & q[illegible] non ex æquo disceptatum apud Cæcil[illegible], in[illegible], nec ul[illegible] merit[illegible] in-

B sultatum ab omnibus [illegible]. Has notas [illegible] legit senat[illegible]. cæterum [illegible] [illegible] usanti iuueni [illegible] tura ita, ut max[illegible] atus, re[illegible] placuit: N[illegible] patrem [illegible], ne [illegible] quod ex u[illegible] te scat[illegible] fe[illegible] m q[illegible] utcunque ca[illegible] D[illegible] [illegible] Romanis. multa, & dissimulare, & o[illegible], Demetrio credendum esse. [illegible] re, quantum salua [illegible] eius causa missuros in [illegible] buerit; tum quoque sine piac[illegible], it[illegible] gra omnia sibi cum po[illegible] Roma[illegible] filij b[illegible] amplitudinis eius causa facta erant, [illegible] lo in inu[illegible] riam in [illegible] ado-

C lescenti uerterunt. Lacedæmonij [illegible] de introd[illegible] tiones iactabantur: sed quæ maxime [illegible] continerent [illegible] A chæi damnauerant, necne: inique, an iure occidiss[illegible] & utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonij, [illegible], ut ant[illegible] rat, [illegible] unius in Peloponneso ciuitatis ius esset. Restitui, iudiciaque [illegible] pl[illegible] mo-nem manere in Achaico concilio: scribique id decre[illegible] & co[illegible] à [illegible] js & Achæis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus i[illegible] ciorum res [illegible] re. nam ibi quoque & ex ueteribus [illegible] Messenij [illegible] à concilio Achaico cuius belli & causas & [illegible] lim, im[illegible] propositi, quo statui non ultra atti[illegible] gere externa, ni[illegible] a Rom[illegible] hærerent [illegible]. Euentus memorabilis est, quòd cum bel[illegible]o superiores e[illegible]ent Ac[illegible]

D lopœmen prætor eorum capitur ad p[illegible] dam [illegible] nen, quam hostes per[illegible] ualle iniqua c[illegible]m equitibus paucis [illegible]. I[illegible] potuisse effugere Thra[illegible] Creten sium que auxilio tradunt. [illegible] di equites nobilissimos generis, ab ipso nuper lectos, tenu[illegible] quibus [illegible] s angustias, cogendo ipse agmen, præbet, sustinens [illegible] s hostium [illegible] equo, & suo [illegible] su, & onere equi super eum ruent[illegible], ha[illegible] ultum absfu[illegible] exanimaretur, septuaginta annos iam natus & diutino [illegible] rbo, ex quo tum p[illegible] ciebatur, uir[illegible] s admodum attenuatis. Ia-centem hostes superfusi oppress[illegible] tumque, primum [illegible] erecun[illegible]a me[illegible] que meritorum haud [illegible], quam ducem [illegible] attollunt, refici[illegible] & ex ualle [illegible] in uiam portant, [illegible] met ipsi præ n[illegible] audio crede[illegible] s nuncios Messenen[illegible] præmittunt, [illegible] tum e[illegible]e: Ph[illegible] captum a[illegible]. P[illegible] um adeo incre-

E dibilis uisa res, [illegible] non pro uano [illegible] uix pro sano n[illegible] audire[illegible]. deinde ut su-per alium alius [illegible] omnes affir[illegible] iebant: tandem [illegible] fides. & priusquam appropinquare [illegible] scirent, ad [illegible] m omnes [illegible] serui, pueri quoque cum fœmi[illegible] effunduntur. itaque clauserat portam tu[illegible] se quisque, nisi ip-se oculis [illegible] credidisset, uix pro co[illegible]perto tantam rem h[illegible] rus uideretur [illegible] summo[illegible] s obuios intrare portam [illegible] a[illegible] ucebant Philopœmenem, potuerunt. atque turba co[illegible] iter reliquum c[illegible] pars [illegible] a spectaculo e[illegible]et, thea trum repente, quod uiæ propin[illegible] mpleuer[illegible] ut e[illegible] po[illegible] populi adduceretur, u[illegible]a uoce omnes [illegible]. Magistratus & principes ueriti, ne quem mo-tum misericordia præsentis tan[illegible] cu alios uereca[illegible] dia pristinæ maiestatis co[illegible] lata

Tt 4 præsenti

præsenti [illegible], alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul [illegible] F eum statuerunt: deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, prætore Dinocrate [illegible] te, esse quæ pertinentia ad summam belli percontari eum magistratus uellent. inde adducto eo in curiam, & senatu uocato, consultari cœptum. Iam inuesperascebat, & non modo cætera, sed ne in proximam quidem noctem, ubi satis tuto c[illegible] puerant ad [illegible]tudine pristinæ eius for[illegible]tis [illegible] re cust[illegible] [illegible]ant, nec cuiquam un[illegible] de inde quida[illegible] um sub [illegible] [illegible]tum. eò uinctus demittitur, & saxo [illegible], quo o[illegible]chin[illegible] positum est. ita loco potius, quam ho [illegible] iq[illegible] credendam c[illegible] [illegible]uentem expectauerunt. Postero die m[illegible]titud[illegible] integra, [illegible] n ciuitatem meritorum, parcendum, ac per eum [illegible]dia quærend[illegible] entium malorum, c[illegible] defectionis auct[illegible] G quorum in manu respublica erat [illegible] reto consultantes om[illegible] ne[illegible] eius con[illegible] bant: sed utrum maturarent, a[illegible]rent, ambi[illegible] [illegible] qui uenenum f[illegible]. Accepto p[illegible], nihil ali[illegible] quæ[illegible] mis Lycortas [illegible]perator A[illegible]æorum erat [illegible] esset incolumes [illegible] habet[illegible] t. & poc[illegible] ita multo po[illegible] pirauit. N[illegible] morti [illegible] aud[illegible] [illegible] uicta na[illegible]que Messe[illegible] p[illegible]entibus Achæis noxios d[illegible] Philopœmenis [illegible]: sepultus ab[illegible] Achaico est concilio, ad[illegible] ngestis [illegible] ut ne diuinis q[illegible] abstineretur [illegible] scriptor[illegible] Græci Latinisq. tant[illegible] ro tribuitur, [illegible] a quibusdam [illegible] lut ad insignem notam huius anni, memoriæ manda tum sit, tres [illegible]ros imperatores [illegible] decessisse, Philopœmenem, Annibalem, P. Scipio H nem. adeo in æquo eum d[illegible] [illegible]ssimarum gentium summis imperator[illegible]us posuerunt. Ad Prusiam [illegible] inctius Flamininus uenit, quem suspectum Romanis & receptu[illegible] fugam Antioc[illegible] Annibal, & bellum aduersus Eumenem motum [illegible] bat. ibi seu quia a Flaminino inter cætera obiectum Prusiæ erat, hominem omnium qui ui uerent i[illegible]um populo R. apud eum esse: qui patriæ suæ primum, deinde fractis eius opibus, A[illegible]re[illegible] auctor belli aduersus populum R. fuisset: seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur præsenti Flaminino Romanisq., per se necandi aut trad[illegible] potestatem consilium c[illegible]pit: à primo colloquio Flaminini milites extemplo ad [illegible]ibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum uitæ suæ Annibal prosp[illegible]o, & Romanorum inexpiabile odium in se cernens, & fidei regum nihil sane co[illegible] Prusiæ uero leuitatem etiam expertus er[illegible] Flaminini [illegible]oque aduentum uelut f[illegible]lem [illegible]hor- I ruerat. ad omnia undique infesta, ut [illegible]er semper [illegible]od præparatum fugæ haberet [illegible]ptem exitus è domo fecerat, & ex ijs quo[illegible]am occ[illegible] [illegible]odia [illegible]pirentur. sed graue [illegible]rium regum nihil inexploratum, quod [illegible], efficit. totius circuitum do[illegible] ta custodijs complexi sunt, ut nemo in[illegible] Annibal, po[illegible] est nu[illegible] milites regios in uestibulo c[illegible]: postico, qu[illegible] maxime atque [illegible] erat, fugere conatus, ut id quoque occu[illegible] eptum sensit, & o[illegible] custodijs dispositis esse: u[illegible]enum, quod multo a[illegible] paratum ad tales h[illegible], poposcit. &, Liberemus, inquit, diuturna cura po[illegible]um R. quando mo[illegible] re longum censent. nec magnam, nec memo[illegible] ex inermi pr[illegible] riam feret. mores qui[illegible] populus R. q[illegible]auerit uel hic [illegible] Horum patres Pyrrho [illegible] i armato ex[illegible] in Italia habenti, u[illegible] K prædixerunt: hi legatum [illegible]ularem, qui au[illegible] Prusiæ per s[illegible] miserunt. Ex[illegible] put regnumq. [illegible] & hospitales [illegible] dei [illegible]s inuocans, [illegible] exhausit. Hic uitæ exitus fuit Annibal[illegible] libius & Rutilius hoc anno mortuum scribunt. E[illegible] neque his, neque V[illegible] his, quod censoribus M. Po[illegible], L. Valerio principem senatus ipsum L. V[illegible] rem lectum inuenio, cum su[illegible]ribus trib[illegible] fuisset. quo u[illegible] le senatu moueretur, quam n[illegible] nemo m[illegible]t, alius princ[illegible] electus [illegible] esset. Antiatem [illegible] refell[illegible] bis M. Næuius [illegible] oratio [illegible] scripta P. Africani est. Hic Næuius [illegible] um libris est tribunus pl[illegible]

dos

A dio. L. Porcio consulibus: sed iniit tribunatum Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus A. D. quattuor idus Decembres. inde tres menses ad idus Martias sunt, quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum inierunt, ita & uixisse in tribunatu Næuij uidetur: [illegible] ei dici ab eo potuisse: decessisse a [illegible] L. Valerij, & M. Porcij censuram. T[illegible] clarissimorum suæ cuiusque gentis u[illegible] non magis tempore [illegible]ruent[illegible] [illegible] mors m[illegible] detur esse, quàm quòd [illegible]rum satis dignum splendore uitæ exitum [illegible] pri[illegible] omnes non in pat[illegible] pulsi sunt. ueneno ab[illegible] Annibal & Philopœmen: exul Annibal p[illegible] captus [illegible] in uinculis expirauit. Scipio, & si non e[illegible]natus, [illegible] aff[illegible]at, reus absens citatus, uolun[illegible] t ip[illegible] x[illegible]um indixit. Dum ea in P[illegible] po[illegible] [illegible]

B Demetrij [illegible]q. alit[illegible] aliorum affi[illegible] an[illegible] M[illegible] belli ab Romanis [illegible]tis metus terruerat, Demetri[illegible] [illegible] ingenti fauore conspe[illegible] [illegible]. nam etsi minor [illegible] esse. il[illegible]tam [illegible] Philipp[illegible] ros: Pers[illegible] angebat, ne pa[illegible] & Philippus[illegible] grauiorem [illegible] Macedonu[illegible]n & [illegible]

C dubie inflatior [illegible]rat, subnixus erga[illegible]icijs [illegible] ta essent. & omnis mentio Romanorum, quanta[illegible] Macedonas, tantam inuidiam non apud fratrem modo, sed [illegible] bat. utique posteaquam alij legati Romani uenerunt, & c[illegible]batur de[illegible] Thracia, præsidiaque deducere, & alia aut ex decreto priorum l[illegible]um, aut ex noua constitutione senatus facere. sed omnia mœrens quidem & [illegible] quentiorem prope cum illis, quàm secum, cernebat. obe[illegible] R[illegible]s faciebat, ne[illegible]quam mouendi extemplo belli causam p[illegible] suspicione [illegible]um consiliorum ratus, mediam in Thraciam, [illegible] & Dentheletas & Bessos duxit. Philippopolin urbem fuga deserta oppidanorum, qui in proxima mōtium iuga cum familijs receperant sese, cepit: campestresq. barbaros, depopulatus

D agros eorum, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin præsid[illegible] quod haud multo post ab Odrysis [illegible] est, opp[illegible] De[illegible]opo[illegible]ndere instituit, P[illegible] regio est prope Erigonum [illegible] qui ex [illegible] Pœoniam fluens in Axium amnem [illegible]ditur. Haud procul Stob[illegible] urbem Perse[illegible], ut [illegible] habere[illegible]tur honos, appellari iussit. Dum hæc [illegible] Macedonia geruntur, [illegible] in prouincias profecti. Marcellus nuncium præmisit ad [illegible]cium proconsulem, ut ad Nouum Gallorum oppidum legiones admoueret, aduenienti consuli Galli sese dediderunt. duo[illegible] armatorum erant. p[illegible] [illegible]pta habebant. ea ægre pati[illegible] quæq. alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. de his rebus q[illegible]rentur, legatos Romam mi[illegible]nt. Introducti in senatum à C. Valerio prætore [illegible]se, superante in Gallia multitudine, ino[illegible] coactos [illegible] & [illegible]te, ad qu[illegible]

E Alpes transgressos. quæ inculta per solitudines [illegible]ne ullius iniuria [illegible] oppidum quoque ædificare cœpisse: q[illegible] agro nec ur[illegible] ulli u[illegible]latu ros uenisse. nuper M. Claudium ad [illegible] bellum se cum [illegible] gesturum. se certam, etsi non speciosam pace, [illegible] incerta belli præop[illegible]s, de[illegible] in fidem, quàm in potestatem populi Romani. [illegible] paucos dies iuss[illegible] agro & urbe decedere. sese tacitos abire quo terrarum possent [illegible] po[illegible] re mo omnia alia quæ ferrent agerentve, ademp[illegible] [illegible] se in noxios deditos acerbius, quàm in hostes sæuitent. His orationi senatus ita responderi iussit, Neque illos recte fecisse, cum in Italiam uenerint, oppidumq. in alieno agro, nullius Romani [illegible] tus, qui ei prouinciæ præesset, permissu ædificare conati sint: neque [illegible]tui

[illegible] deditos sp[illegible]ari. itaque se cum ijs legatos ad consulem missuros, qui si redeant [illegible] reddi iubeant, qui q. protinus eant [illegible]ns Alpes, & de[illegible] Gallicis pop[illegible] m[illegible]itudinem suam domi contineant. Alpes prope inexuperabilem finem [illegible] non utique ijs melius fore, quam qui eas primi[illegible] uias fecissent. Lega[illegible] Q. Mi[illegible], L. M[illegible]us Aci[illegible] redd[illegible] [illegible] Italia excesserunt. Le[illegible] transalpini popu[illegible] [illegible] lenitat[illegible] Romani castigarunt, [illegible] occupa[illegible] Romani, & in alieno [illegible] dimi[illegible] temeritatis [illegible] [illegible] derint, ueteri [illegible] indulgentia plures ad tal[illegible] [illegible] & pr[illegible] cuti cum [illegible] legatos sunt. [illegible] bellum mo[illegible] coepit, l[illegible] legiones iaceret. Id senat[illegible] placuit. Illud agita[illegible] A-quileiam dedu[illegible] nec [illegible] constabat, utrum Latinam, an ciuium [illegible] placeret, postremo Latin[illegible] [illegible] P. Scipio Nasica, C. F[illegible], L. M[illegible]us Ac[illegible] [illegible] & Parm[illegible] coloniae Romanorum ciuium sunt deductae. bina [illegible] qui proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, oct[illegible] Pa[illegible] Mu[illegible] runt. deduxerunt triumuiri M. [illegible] Lepidus, T. Ae[illegible] C[illegible]. Et Saturnia colonia ciuium Romanorum in agrum [illegible] est deducta. de[illegible] runt triumuiri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stell[illegible], T. Sem[illegible] Gracchus. iugera in [illegible] data decem. Eodem anno A. Terentius pr[illegible] haud [illegible] flumine Ibero in [illegible] & praelia secunda cum Celtiberis fecit, [illegible] oppida, quae ibi communierant, [illegible] expugnauit. Vlterior Hispania eo anno in pace [illegible] quia & P. Sempronius propraet[illegible] [illegible]tino morbo est implicitus, & nullo lac[illegible] peropportune quieuerunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quicquam à Q. Fabio consule gestum. M. Marcellus ex Istria reuocatus, exercitu dimisso Romam comitiorum causa rediit. Creauit consules Cn. Baebium Tamphil[illegible], & L. Aemilium Paullum. Cum M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat, a quo consule quintus an[illegible] erat, cum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esse[illegible]. Praetores inde facti Q. Fulu[illegible]ius Flaccus, M. Valerius Laeuinus, P. Manlius iterum, M. [illegible]ius Gallus, L. Caecilius Denter, C. T[illegible]ius Istra. Supplicatio extremo anno fuit p[illegible] causa, quod sanguine per [illegible]duum pluisse in area Concordiae [illegible] credebant, [illegible] atque erat [illegible] procul Sicilia insulam, quae non ante fuerat, nouam editam e m[illegible]. Annibalem hoc anno Antias V[illegible] decessisse auctor est: legatis ad eam rem ad [illegible] missis praeter T. Quinctium Fl[illegible], cui[illegible] in ea re celebre [illegible]nomen, L. Scipio[illegible] Asiatico, & P. Scipione Nasica.

EPITOM[illegible] [illegible] XL

[illegible]VM Philippus liberos eorũ quos in uinculis nobilissimorum hominum habebat, conquiri ad mortem iussi[illegible] T[illegible] [illegible]na pro[illegible] ris suis et sororis [illegible] [illegible] medi[illegible] poc[illegible] quo [illegible] sit ijs [illegible] ludibrium morte effuger[illegible] cum pe[illegible] interemit. [illegible] inter [illegible] liberos P[illegible] Demet[illegible] fraude [illegible] metrius [illegible] [illegible] [illegible] populi Romani amicus erat, ueneno [illegible]inq. Macedoniae mortuo Philippo ad [illegible]. Item res in Liguribus & [illegible] [illegible] C[illegible]os a compluribus f[illegible] continet. Libri Numae Pompilij in agro L. Pe[illegible] scribae sub Ianiculo a cultoribus agri, in arca lapidea clausi, & graeci & Latini, inuenti sunt. in quibus plura, quae dissoluendarum religionum erant, pr[illegible] [illegible] delati erant, cum legisset, iurauit senat[illegible] [illegible] pub. [illegible] ut legerentur, [illegible] seruarenturq; [illegible] S.C. in comitio exusti sunt. Colonia Aquileia d[illegible] cta est. Philippus aegritudine animi [illegible] quod Demetrium filium, falsis Persei al[illegible] filij [illegible] delationibus impulsus, ueneno sustul[illegible], & [illegible] Persei [illegible] noluit, sed Antigonum [illegible] cum suum successorem regni sui [illegible] cogitatione morte raptus est. [illegible]

A

LIBER XL.

PRincipio insequẽtis anni, consules prætoresque sortiti prouincias sunt. consulibus nulla præter Ligures quæ decerneretur, erat. Iurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio euenit. Hispaniarum Q. Fuluio Flacco citerior, P. Manlio ulterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istræ Sardinia. consules delectus habere iussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare, periculumq. esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent. Et ex Hispanijs citeriorem in armis esse & cum Celtiberis bellari sciebant: in ulteriore, quia diu æger prætor esset, luxuria & otio solutam disciplinam militarem esse. Ob ea nouos exercitus conscribi placuit, quatuor legiones in Ligures, uti singulæ quina millia & ducẽtos pedites, trecenos haberent equites: sociorum ijsdem Latini nominis XV millia peditum addita, & octingenti equites. hi duo consulares exercitus essent. scribere præterea iussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis, & quadringentos equites & mittere ad M. Marcellum in Galliam: cui ex consulatu prorogatum imperium erat. in Hispaniam etiam utranque quæ ducerentur, quatuor millia peditum ciuium Romanorum, C C equites, & sociorum septem millia peditum cum C C C equitibus scribi iussa. & Q. Fabio Labeoni cum exercitu quem habebat in Liguribus, prorogatum in annum imperium est. Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia medio ferme die atrox cum uento tempestas coorta, multis sacris profanisq. locis stragem fecit, signa ænea in Capitolio deiecit, forem ex æde Lunæ quæ in Auentino est, raptam tulit, & in posticis partibus Cereris templi affixit: signa alia in Circo maximo cum columnis quibus superstabant, euertit: fastigia aliquot templorum à culminibus abrupta fœde dissipauit. itaque in prodigium uersa ea tempestas, procurariq. aruspices iusserunt. simul procuratum est, quòd tripedem mulum Reate natum nunciatum erat: & à Formijs ædem Apollinis Caietæ de cælo tactam. ob ea prodigia XX hostijs maioribus sacrificatum est, & diem unum supplicatio fuit. Per eosdem dies ex literis A. Terentij proprætoris cognitum, P. Sempronium in ulteriore prouincia, cum plus annum æger fuisset, mortuum esse. eo maturius in Hispaniam prætores iussi proficisci. Legationes transmarinæ deinde in senatum introductæ sunt. prima Eumenis & Pharnacis regum, & Rhodiorum querentium de Sinopensium clade. Philippi quoque legati & Achæorum & Lacedæmoniorum sub idem tempus uenerunt. ijs, prius Marcio audito, qui ad res Græciæ Macedoniæq. uisendas missus erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodijs responsum est, legatos ad eas res uisendas missurum senatum. De Philippo auxerat curam Marcius. nam ita fecisse eum quæ senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius, quàm necesse esset, facturum: neq; obscurum erat, rebellaturum: omniaq. quæ tunc ageret diceretq., eò spectare. Iam primum omnem ferè multitudinem ex maritimis ciuitatibus cum familijs suis in Emathiam, quæ nunc dicitur, quondam appellata Pæonia est, traduxit: Thracibusq. & alijs barbaris urbes tradidit habitandas: fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello. Ingentem ea res fremitum tota Macedonia fecit. relinquentesq. penates suos cum coniugibus ac liberis, pauci tacitum dolorem continebant: execrationesq. in agminibus proficiscentium in regem, uincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus, omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. postremo negare propalam cœpit, satis tutum sibi quicquam esse, nisi liberos eorum quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret. Eam crudelitatem fœdam per se, fœdiorem unius domus clades fecit. Herodicum principem Thessalorum multis ante annis occiderat. generos quoque eius postea interfecit. in uiduitate relictæ filiæ, singulos filios paruos habentes. Theoxena, & Archo nomina his mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam longe principi gentis Aeneatum nupsit, & apud eum plures enixa partus, paruis admodum relictis omnibus, decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit: & tanquam omneis ipsa enixa foret, suum sororisq. filios in eadem habebat cura. posteaquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum qui interfecti essent, accepit, ludibrio futuros non regis modo,

sed

ſed custodum etiã libidini rata, ad rem atrocẽ animum adiecit, auſaq́. eſt dicere, ſe ſua manu potius omnes interfecturã, quàm in poteſtatem Philippi uenirent. Poris abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturum eos ad fidos hoſpites dixit, comitemq́. ipſum fugæ futurum eſſe. Proficiſcuntur ab Theſſalonica Aeneam ad ſtatum ſacrificium, quod conditori Aeneæ cum magna cæremonia quotannis faciunt. ibi die per ſolennes epulas conſumpto, nauem præparatam à Poride, ſopitis omnibus, de tertia uigilia conſcendunt, tanquam redituri in Theſſalonicam, ſed traijcere in Eubœam erat propoſitum. cæterum in aduerſum uentum nequicquam eos tendentes prope terram lux oppreſſit. & regij qui præerant cuſtodiæ portus, lembum armatum ad pertrahendam eam nauim miſerunt, cum graui edicto, ne reuerterentur ſine ea. Cum iam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumq́. intentus erat. interdum manus ad cælum tendens, opem ut dij ferrent, orabat. ferox interim fœmina ad multo ante præcogitatum reuoluta facinus, uenenum diluit, ferrumq́. promit. & poſito in conſpectu poculo, ſtrictisq́. gladijs, Mors, inquit, una uindicta eſt. uiæ ad mortem hæ ſunt. qua quenque animus fert, effugite ſuperbiam regiam. agite iuuenes mei, primum qui maiores eſtis, capite ferrum: aut haurite poculum, ſi ſegnior mors iuuat. Et hoſtes aderant, & auctor mortis inſtabat. alijs alio letho abſumptis ſemianimes è naue præcipitantur. ipſa deinde, uirum comitem mortis complexa, in mare ſeſe deiecit. naue uacua dominis regij potiti ſunt. Huius atrocitas facinoris nouam uelut flammam regis inuidiæ adiecit, ut uulgo ipſum liberosq́. eius execrarentur. quæ diræ breui ab omnibus dijs exauditæ, ut ſæuiret ipſe in ſuum ſanguinem, effecerunt. Perſeus enim, cum in dies magis cerneret fauorem dignitatemq́. Demetrij fratris apud Macedonum multitudinem creſcere, & gratiam apud Romanos, ſibi ſpem nullam regni ſupereſſe niſi in ſcelere ratus, ad id unum omnes cogitationes intendit. cæterum cum ſe ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, ſatis per ſe ualidum crederet: ſingulos amicorum patris tentare ſermonibus perplexis inſtitit. & primo quidam ex his, aſpernantium tale quicquam ſpeciem præbuerunt, quia plus in Demetrio ſpei ponebant. deinde creſcẽte in dies Philippi odio in Romanos, cui Perſeus indulgeret, Demetrius ſumma ope aduerſaretur, proſpicientes animo exitũ incauti à fraude fraterna iuuenis, adiuuãdũ quod futurum erat rati, fouendamq́ue ſpem potentioris, Perſeo ſe adiungunt. cætera in ſuum quæque tempus agenda differunt. in præſentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impelliq́. ad conſilia belli, ad quæ iam ſua ſponte animum inclinaſſet. ſimul ut Demetrius in dies ſuſpectior eſſet, ex compoſito ſermones ad ſpem Romanorum trahebant. ibi cum alij mores & inſtituta eorum, alij res geſtas, alij ſpeciem ipſius urbis nondum exornatæ neque publicis neque priuatis locis, alij ſingulos principum eluderent: iuuenis incautus & amore nominis Romani, & certamine aduerſus fratrem, omnia tuendo, ſuſpectum ſe patri, & opportunum criminibus faciebat. itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis conſiliorum habebat. totus in Perſea uerſus, cum eo cogitationes eius rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miſerat in Baſtarnas ad accerſenda auxilia: adduxerantq́. inde nobiles iuuenes, & regij quoſdam generis, quorum unus ſororem ſuam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratq́ue conſociatio gentis eius animum regis. Tum Perſeus, Quid iſta proſunt? inquit. nequaquam tantum in externis auxilijs eſt præſidij, quantum periculi fraude domeſtica. proditorem nolo dicere, certe ſpeculatorem habemus in ſinu: cuius, ex quo obſes Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipſi habent. Omnium pene Macedonum in eum ora conuerſa ſunt, nec regem ſe alium habituros aiunt, quàm quem Romani dediſſent. His per ſe ægra mens ſenis ſtimulabatur, & animo magis, quàm uultu, ea crimina accipiebat. Forte luſtrandi exercitus uenit tempus: cuius ſolenne eſt tale. Caput mediæ canis præciſæ, & prior pars ad dextram cum extis, poſterior ad læuam uiæ ponitur. inter hanc diuiſam hoſtiam copiæ armatæ traducuntur. præferuntur primo agmini arma inſignia omnium ab ultima origine Macedoniæ regum, deinde rex ipſe cum liberis ſequitur. proxima eſt regia cohors, cuſtodesq́. corporis: poſtremum agmen Macedonum cætera multitudo claudit. latera regis duo filij iuuenes cingebant, Perſeus iam triceſimum annum agens, Demetrius quinquennio minor, medio iuuentæ robore ille, hic flore: fortunati patris matura ſoboles, ſi mens ſana fuiſſet. Mos erat, luſtrationis, ſacro peracto, exercitum decurrere, & diuiſas bifariam duas

acies

A acies cócurrere ad ſimulacrum pu[illegible]næ. regij iuuenes duces ei ludicro ce[illegible]i dati. cæterũ non imago fuit pugnæ, ſed tanquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt: multa[illegible]ue uulnera ſudibus facta, nec præter ferrum quicquam defuit ad iuſtam belli [illegible]peciem. P[illegible]s ea quæ ſub Demetrio erat, longe ſuperior fuit. id ægre pa[illegible]te P[illegible], l[illegible] prud[illegible] amici eius, eamq́. rem ipſam dicere præbituram cauſam cri[illegible]nandi iuuenis. Conuiuium eo die ſodalium qui ſimul decurrerant, uterq́. habuit. cu[illegible]ocatus ad cœnam ab Demetrio Perſeus negaſſet, feſto die inuitatio benigna, & hilaritas iuuenilis utroſq[illegible] i[illegible] traxit. commemoratio ibi certaminis ludicri, & iocoſa dicta in aduerſarios: ita ut ne [illegible]s quid[illegible] ducibus abſtineretur, iactabantur. ad has excipi[illegible]s uoces ſpeculator ex conuiuis Perſei miſſus, cum incautior obſeruaretur, exceptus à [illegible]en[illegible]us forte [illegible]i[illegible]inio egreſſis male multatur. Huius rei ignarus Demetrius, quin comeſſatũ inquit, ad fratrem imus?

B & iram eius, ſi qua ex certamine reſidet, ſimplicitate & [illegible]titate noſtra lenimus? omnes ſe ire conclamarunt, præter eos qui ſpeculatoris ab ſe pul[illegible]ti præſentem ultionem metuebant. cum eos quoque Demetrius traheret, ferrum ueſte abdiderunt: quo ſe tutari, ſi qua uis fieret, poſſent. Nih[illegible] occulti eſſe in inteſtina diſcordia poteſt. utraque domus ſpeculatorum & proditorum plena erat. præcucurrit index ad Perſea, ferro ſuccinctos nuncia[illegible] cũ Demetrio quatuor adoleſcentes uenire. & ſi cauſa apparebat: (nam ab ijs pulſatum conuiuam ſuum audierat) tamen infamandæ rei cauſa ianuam obſerari iubet: & ex parte ſuperiore ædium, uerſiſq. in [illegible]m feneſtr[illegible]s, come[illegible]ores tanquam ad cædem ſuam uenientes aditu ianuæ arcet. Demetrius, per uinum quòd excluderetu[illegible] p[illegible]per uociferatus, in conuiuium redit [illegible] totius rei ignarus. Poſtero die Perſeus, quu[illegible]um conueniendi poteſtas patris fuit, [illegible]giam [illegible]greſſ[illegible]s, perturbato uultu in co[illegible]is tacitus procul conſtitit.

C cui cum pater, ſatin' ſaluæ? & quænam ea mœſt[illegible]tia eſſ[illegible] i[illegible]aret eum. De lucro pater, inquit, uiuere me ſcito. iam non occultis à fratre petimur inſidijs. nocte cum armatis domum ad interficiendum me uenit: clau[illegible]isq. foribus, parietum præſidio me a furore eius ſum tutatus. Cum pauorem miſtum [illegible]d[illegible]tione patri [illegible]e[illegible]ſſet [illegible] Atqui ſi aures præbere potes, inquit, manifeſtam rem teneam, facias. Enimuero ſe Philippus dicere auditurum, uocariq́. extemplo Demetrium iuſſit: & [illegible]eniores duos amicos, expertos inter fratres certaminum, infrequentes iam in regia, Lyſ[illegible]cum & Onomaſtum acceſſit, quos in con[illegible]o h[illegible]et. Dum ueniunt amici ſolus, filio, procul ſtante, multa ſecum animo uolutans i[illegible]am bu[illegible]uit. poſteaquam ueniſſe eos nunciatum eſt: ſeceſſit in partem interiorem cum duobus amicis, totidem cuſtodibus corporis. fi[illegible]ijs ut ternos inermes ſecum introducerent, permiſit [illegible] Ibi cum conſediſſet. Sedeo, inquit, miſerrimus pater iudex inter duos filios, accuſato-

D rem parricidij, & reum, aut confi[illegible]i aut admiſſi criminis labem apud meos inuenturus. Iam pridem quidem hanc proc[illegible]am i[illegible]e[illegible] timebam, c[illegible] uultus inter uos minime fraternos cernerem, cum uoc[illegible] qua[illegible]dam exaudirem. ſed interdum ſpes animum [illegible]bibat, deflagrare iras ueſtras, purgati [illegible]ones poſſe. etiam hoſtes armis poſitis fœdus iciſſe, & priuatas multorum ſimultate[illegible]tas. ſubituram uobis aliquando germanitatis memoriam, pueriles quódam ſimplicitatis conſuetudiniſq. inter uos, meorum denique præceptorum: quæ uereor ne uana ſurdis auribus cecinerim. Quoties ego audientibus uobis deteſtatus exempla diſcordiarum frat[illegible]m, horrendos euentus eorum retuli? quibus ſe, ſtirpemque ſuam, domos, regna funditus euert[illegible]? meliora quoque exempla parte altera poſui, ſociabilem conſortionem inter binos Lacedæmoniorum reges, ſalutarem per multa ſecula ipſis patriæq́.. eandem ciui[illegible]at[illegible]m, poſteaquam mos ſibi cuique rapiendi tyrannidem ex-

E ortus ſit, euerſam. iam hos, Eumenem Attalumq́. fratres. à quàm exiguis rebus, propeut puderet regij uominis; mihi, Antiocho, & cuilibet regũ huius ætatis, nulla re magis, quàm fraterna unanimitate regnum æquaſſe. ne Romanis quidem exemplis abſtinui, quæ aut uiſa, aut audita habebam, T. & L. Quinctiorum, qui bellum mecum geſſ[illegible]. P. & L. Scipionum, qui Antiochum deuicerunt: patris patruiq. eorum, quorum perpetuam uitæ concordiam mors quoque miſcuit. ueque uos illorum ſcelus, ſimiliſq. ſceleri euentus deterrere à uecordi diſcordia potuit; neque ho[illegible] bona mens, bona fortuna ad ſa[illegible]tate[illegible] flectere. Viuo, & ſpirante me hereditatem meam ambo & ſpe & cupiditate improba creuiſtis. eo uſque me uiuere uultis, donec alterius ueſtrum ſuperſtes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. uec fratrem, nec patrem poteſtis pati. nihil cari, nihil ſancti eſt in om

nium

[illegible] em [illegible] infat iab[illegible] s amor successit. A[illegible] e con[illegible] erat e aures paternas F
d[illegible] cri[illegible] oes, [illegible] ferro decreturi [illegible] ite palam quicquid aut ueri potestis, aut cõ
[illegible] libet, [illegible] aures [illegible], quæ post hæc [illegible] etis alterius ab altero criminibus [illegible]
[illegible]. H[illegible] omnibus oborta, & diu mœstum silentium
[illegible], T[illegible] rum [illegible] cte ianua fuit, & armati comessatores [illegible]
pl[illegible] fu[illegible] ferr[illegible]: quando non creditur nisi perpetratum facinus, & ea
d[illegible] o, qu[illegible] atque insidiator. non nequicquam isti unum D[illegible]
tr[illegible] dicum, & pellice genitum appellant. nam si gradum, [illegible] a
t[illegible] me querentem deprehensas insidias, sed in [illegible]
c[illegible] nec adeo tibi [illegible] a esset nostra, ut nec præterito periculo meo [illegible]
neque [illegible] impune. itaque si mori tacitum oportet, taceamus, preca-
ti [illegible] à me cœptum [illegible] lus, in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. G
ti[illegible] quod [illegible] euntis in solitudine natura ipsa subijcit, ut hominum quos nunquam
u[illegible] idem tamen implorent, [illegible] i quoque ferrum in me strictum cernenti, uocem [illegible]
te[illegible] at. [illegible], patrium [illegible] quod uti nostrum [illegible] iam pridem sentis, ita
m[illegible] or, tanquam si uoce & comploratione nocturna excitus mihi [illegible]
in[illegible] s, Demetrium cum armatis nocte intempesta in uestibulo [illegible] epr[illegible]
quod tum uociferarer in re præsenti pauidus, hoc nunc [illegible] ro dic[illegible]. Frater, [illegible]
messantium in uic[illegible] iam di[illegible] inter nos. [illegible] gnare [illegible] que [illegible] obstet æ-
tas mea, obstat [illegible] ntium [illegible] tustus Macedoniæ mos, o[illegible] t uero etia[illegible] ris iu[illegible]
ciu[illegible] huc tran cendere [illegible] potes. om[illegible] mo[illegible] ris [illegible] ad
huc sed cura mea, [illegible]. [illegible] a die in lustrati[illegible]
& simulacro ludicro p[illegible] nec me al[illegible] ud a m[illegible]
uit, quàm quòd me ac meos [illegible] um. a[illegible] hostili prælio tanquam fratern[illegible]
trahere me ad cœnam uo[illegible]. C[illegible] inermes conuiuas cœnat[illegible] fuis-
se, ad quem armati comessatum [illegible] nocte p[illegible] fuisse,
quem sudibus te [illegible] pectante pro[illegible]? Quid hoc nocte, quid in[illegible],
quid cum ferro succinctis iuuenibus [illegible] tibi committere au[illegible],
comessatorem te cum armatis uen[illegible]. Si aperta ianua fuisset, fu[illegible]
rares hoc tempore pat[illegible]. N[illegible] ego si tanquam [illegible]
se, nec dubia argumen[illegible] ago. q[illegible] ne ia[illegible]
ianuam meã? an ferro [illegible] ctos [illegible] ios nominauero, a[illegible] p[illegible]
omnia audere, qui hoc [illegible] D
meum cum ferro ad te de[illegible] pro d[illegible]
Execrare nunc [illegible] nas [illegible] cita. sed [illegible]
tiones tuæ, d[illegible] pice insi[illegible] n, & pe[illegible] nexium [illegible]
qui occisurus fratrem fuit, hab[illegible] s f[illegible]
re fuit, perfugium in pa[illegible] alió con[illegible]
non solenne lustrale exercit[illegible] us, non epul[illegible]
ad quiet[illegible] data naturæ benefic[illegible] ti [illegible] fratrem inuita[illegible]
dum est. [illegible] recepero intra ianu[illegible] est. nec eund[illegible]
nendo insidias cuiro. quo me [illegible] pater [illegible] te colui. [illegible]
nos habeo, ad quos con[illegible]. [illegible] doleo quia tibi adem-
ptas tot urbes, tot gẽtes, mo[illegible] Thraciæ [illegible], nec m[illegible] E
mi, Macedoniam suam futuram [illegible] pe[illegible] ant. [illegible] ectus abs[illegible]
ea quidem exp[illegible] it, [illegible]. Macedoniæ [illegible] tura sciunt. Si quid [illegible] a K
Macedo[illegible] i reliqui sent, m[illegible] caderem receptaculum.
At in Macedo[illegible] us [illegible] prælidij est. Vid[illegible] He[illegible] etum [illegible] um. [illegible]
illis defuit, n[illegible] quod [illegible] de [illegible] inter [illegible], conuiuæ fratris noctu assu[illegible] d
de magn[illegible] pum loquar? qui [illegible] Ro[illegible] spem [illegible] nem dignitatis [illegible]
posuerunt, [illegible] in e[illegible] qui omnia apud Romanos potest [illegible] istum [illegible] um
tri maiori [illegible] quoque [illegible] & [illegible]
fici[illegible] senatu remisit, qu[illegible] nc te ab ar[illegible] omanis pr[illegible], qui tuam [illegible]

A tem obligatam & obnoxiam adolescentiæ suæ esse æquum censet, pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatæ, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudēt mihi prætet te pater quid usquam aut spei aut præsidij est? Quò spectare illas literas ad te nunc missas T. Quinctij credis? quibus & bene te consuluisse tebus tuis ait, quòd Demetrium Romam miseris, & hottatur, ut iterum & cum pluribus legatis, & primoribus quoq; Macedonum remittas eum. T. Quinctius nunc est auctor omnium rerum isti & magister. cum sibi, te abdicato patre, in locū tuū substituit. illic ante omnia clandestina cōcocta sunt consilia: quæruntur adiutores consilijs, cum te plures & principes Macedonū cum isto mittere iubet. qui hinc integri & sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc & infecti Romanis delinimentis redeunt. Demetrius ijs unus omnia est, eum iam regem uiuo patre appellant. Hæc si indignior, audēdum est statim non ab alijs solum,
B sed etiam à te pater, cupiditatis regni crimen. ego uero, si in medio ponitur, non agnosco. quem enim suo loco moueo, ut ipse in eius locum succedam? unus ante me pater est, & ut diu sit, deos togo. superstes ei ita sim, si merebor, ut ipse me esse uelit. hæreditatem regni si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, & quidem scelerate cupit, qui transcendere festinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, iuris gentium. Obstat fratet maior, ad quē iure, uoluntate etiam patris regnum pertinet. tollatur. non primus regnum fraterna cæde petiero. pater senex, & filio solus orbatus, de se magis timebit, quàm ut filij necem ulciscatur. Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum. Hæ spes incertæ patet, sed non inanes sunt. ita enim res se habet, periculum uitæ propellere à me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumpserunt: si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris. Postea quam dicendi finem Perseus fecit, coniecti eorum,
C qui aderant oculi in Demetrium sunt, uelut confestim responsurus esset. deinde diu silentium fuit. Cum perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse, tandem uicit dolorem ipsa necessitas, cum dicere iuberent. atque ita orsus est. Omnia quę reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupauit accusator. Simulatis lacrymis in alterius perniciem, ueras meas lacrymas suspectas tibi fecit. cum ipse ex quo ab Roma redij, per occulta cum suis colloquia dies noctesq. insidietur, ultro mihi non insidiatoris modo, sed latronis manifesti & percussoris speciem inquit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem quicquam spei reliquæ habeam. circumuētum, solum, inopem, inuidia gratiæ externæ, quę obest potius, quàm prodest, onerat. Iam illud, quàm accusatorie? quòd noctis huius crimen miscuit cum cætera insectatione uitæ meæ? ut & hoc, quod iam quale sit scies, suspectum a-
D lio uitæ nostræ tenore faceret, & illam uanam criminationem spei, uoluntatis, consiliorum meorum, nocturno hoc ficto & composito argumento fulciret. simul & illud quæsiuit, ut repentina & minime pręparata accusatio uideretur: quippe ex noctis huius metu & tumultu repentino exorta. Oportuit autem Perseu, si proditor ego patris regniq. eram, si cum Romanis, si cum alijs inimicis patris inieram consilia, non expectatam fabulam noctis huius esse, sed proditionis meæ ante me accusatum: si illa separata ab hac uana accusatio erat, inuidiamq. tuam aduersus me magis, quàm crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti, aut in aliud tempus differri: ut perspiceretur, utrum ego tibi, an tu mihi, nouo quidem & singulari genere odij, insidias fecisses. ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero, separabo ea quæ tu confudisti, & noctis huius insidias aut tuas aut meas detegam. Occidendi sui consilium me inisse uideri uult, ut scilicet maiore fratre sublato,
E cuius iure gentium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, iudicio regnum est futurum: ego minor in eius quem occidissem, succederem locum. quid ergo illa sibi uult pars altera orationis, quà Romanos à me cultos ait? atque eorum fiducia in spem regni me uenisse? nam si & in Romanis tantum momenti esse credebam, ut quem uellent, imponerent Macedoniæ regem, & meæ tantum apud eos gratiæ confidebam, quid opus parricidio fuit? an ut cruentum fraterna cæde diadema gererem? ut illis ipsis, apud quos aut uera, aut certe simulata probitate partam gratiam habeo, si quam fortem habeo, execrabilis & inuisus essem? nisi T. Quinctium credis, cuius uirtute & cōsilijs me nunc arguis regi, cum & ipse tali pietate uiuat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse auctorem. Idem non Romanorum solum gratiam, sed Macedonum iudicia, ac pene omnium deorum hominumq. consensum collegit,

Demetrij oratio qua se purgat adversus fratris crimina

git, per quæ omnia se mihi parē in certamine non futurū crediderit. idē tanquā in alijs omnibus rebus inferior essem, ad sceleris spē ultimā cōfugisse me insimulat. Vis hanc formulā cognitionis esse, ut uter timuerit, ne alter dignior uideretur regno, is cōsiliū opprimēdi fratris cepisse iudicetur? Exequamur tamē quocunq; modo cōficti ordinē criminis. Pluribus modis se petitū criminatus est, & omneis insidiarū uias in unū diem contulit. uolui interdiu cum post lustrationem, cum concurrimus, & quidem si dijs placet, lustrationum die occidere. uolui, cū ad cœnā inuitaui, ueneno scilicet tollere. uolui cum comessatum gladijs accincti me secuti sunt, ferro interficere. tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, uides: lusus, conuiuij, comessationes, quid dico? qualis? quo lustratus exercitus, quo inter diuisam uictimam, prælatis omnium qui unquam fuere Macedoniæ regum armis regijs, duo soli tua tegentes latera pater præuecti sumus, & secutum est Macedonum agmen. hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus & expiatus sacro, tum cum maxime in hostiam itineri nostro circundatam intuens, parricidium, uenena, gladios in comessationem præparatos uolutabam in animo: ut quibus alijs deinde sacris contaminatam omni scelere mentem expiarem? sed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere uult, aliud alio confundit. nam si ueneno te inter cœnam tollere uolui, quid minus aptum fuit, quàm pertinaci certamine & concursu iratum te efficere? ut merito, sicut fecisti, inuitatus ad cœnam abnueres? cum autem iratus negasses, utrum ut placarem te danda opera fuit, ut aliam quærerem occasionem, quoniam semel uenenum parauera m: an ab illo consilio uelut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro te, & quidem eo die per speciem comessationis occiderem? quo deinde modo, si te metu mortis credebam cœnam euitasse meam, non ab eodem metu comessationem quoque euitaturum existimabam? Non est res qua erubescam pater, si die festo inter æquales largiore uino sum usus: tu quoque uelim inquiras, qua lætitia, quo lusu apud me celebratum hesternum conuiuium sit, illo etiam (prauo forsitan) gaudio prouehente, quod in iuuenili armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. miseria hæc & metus crapulam facile excusserunt: quæ si non interuenissent, insidiatores nos sopiti iaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominū interfecturus eram, non temperasse uino in unum diem? non milites abstinuissem meos? Et ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater, Nihil aliud scio, inquit, nihil arguo, nisi quòd cum ferro comessatum uenerunt. si quæram unde idipsum scieris, necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumpsisse ferrum, ut omnes uiderent. Et ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari uideretur, te quærere ex ijs quos nominasset, iubebat, an ferrum habuissent? ut tanquam in re dubia, cum id quæsisses, quod ipsi fatentur, pro conuictis haberentur. Quin tu illud quæri iubes, num tui occidendi causa ferrum sumpserint? num me auctore & sciente? hoc enim uideri uis, non illud quod fatentur. & palā est, & sui se tuendi causa sumpsisse dicunt. recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent. meam causam, quæ nihil eo facto contingitur, ne misceris: aut explica, utrum aperte, an clam te aggressuri fuerimus? si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilij fuit? conuiuio soluto, cum comessator ego discessissem, quatuor substitissent, ut sopitum te aggrederētur? quomodo fefellissent, & alieni, & mei, & maxime suspecti, quia paulo ante in rixa fuerant? quomodo autē trucidato te ipsi euasuri? quatuor gladijs domus tua capi & expugnari potuit? Quin tu omissa ista nocturna fabula, ad id quod doles, quod inuidiam urit, reuerteris? cur usquam regni tui mentio fit Demetri? cur dignior patris fortunæ successor quibusdam uideris, quàm ego? cur spem meam, quæ, si tu non esses, certa erat, dubiam & solicitam facis? Hæc sentit Perseus, etsi non dicit: hæc istum inimicum, hæc accusatorem faciunt: hæc domum, hæc regnum tuum, criminibus & suspicionibus replent. Ego autem pater, quem admodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere unquam de eo forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me maiori cedere uis, sic illud nec debui facere, nec debeo, ut indignus te patre, indignus omnibus uidear. id enim uitijs meis, non cedendo cui ius fasq; est, hoc modestia consequar. Romanos obijcis mihi, & ea quæ gloriæ esse debent, in crimen uertis. ego nec obses Romanis ut traderer, nec ut legatus mitterer Romam, petij. a te missus, non recusaui. utroque tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum

A donum essem. itaque mihi cum Romanis amicitiæ causa tu fuisti pater, quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit. si bellum esse cœperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo. ne obsit, tantum deprecor. nec in bello cœpit, nec ad bellum reseruatur. pacis pignus fui. ad pacem retinendam legatus missus sum: neutra res mihi nec gloriæ nec crimini sit. Ego si quid impie in te pater, si quid scelerate in fratrem admisi, nullam deprecor pœnam. si innocens sum, ne inuidia conflagrem, cum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primum aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te maiorem fratrem pro minore deprecari oportebat: te adolescentiæ, te errori ueniam impetrare. in eo ubi præsidium esse oportebat, ibi exitium est. E conuiuio & comessationibus prope semisomnus raptus sum ad causam

B parricidij dicendam. sine aduocatis, sine patronis ipse pro me dicere cogor. si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum & componendam orationem sumpsissem, cum quid aliud, quàm ingenij fama periclitarer? ignarus quid accersitus essem, te iratum & iubentem dicere causam, fratrem accusantem audiui. ille diu ante præparata, meditata in me oratione est usus: ego id tantum temporis quo accusatus sum, ad cognoscendum quid ageretur habui. utrum momento illo horæ accusatorem audirem? an defensionem meditarer? attonitus repentino atque inopinato malo, uix quid obijceretur, intelligere potui, nedum satis sciam, quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem iudicem haberem? apud quem etiam si caritate à fratre maiore uincor, misericordia certe reus uinci non debeo. ego enim ut me mihi tibiq. serues, precor: ille ut me in seueritatem suam occidas, postulat. quid eum cum regnum ei tradideris, facturum credis in me esse, qui iam nunc

C sanguine meo sibi indulgeri æquum censet? Dicenti hæc lacrymæ simul spiritum & uocem intercluserunt. Philippus summotis ijs, paulisper collocutus cum amicis, pronunciauit, non uerbis se, nec unius horæ disceptatione causam eorum dijudicaturum, sed inquirendo in utriusque uitam, mores, & dicta factaque in magnis paruisque rebus obseruando: ut omnibus appareret, noctis proximæ crimen facile reuictum, suspectam nimiam cum Romanis Demetrij gratiam esse. Hæc uiuo Philippo uelut semina iacta sunt Macedonici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat. consules ambo in Ligures, quæ tum una consularis prouincia erat, proficiscuntur. & quia prospere ibi res gesserunt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo millia fere ad extremum finem prouinciæ Galliæ, ubi castra Marcellus habebat, uenerunt, uti reciperentur, orantes. Marcellus, operiri eodem loco Liguribus iussis, senatum per literas consuluit. senatus rescribere M. Ogulnium

D prætorem Marcello iussit, uerius, fuisse consules, quorum prouincia esset, quàm se, quid è republica esset, decernere. tum quoque non placere sibi: per deditionem Ligures recipi, & receptis arma adimi, itaque eos ad consules mitti, senatum æquum censere. Prætores eodem tempore, P. Manlius in ulteriorem Hispaniam, quam & priore prætura prouinciam obtinuerat, Q. Fuluius Flaccus in citeriorem peruenit, exercitumque à Terentio accepit. nam ulterior morte P. Sempronij proprætoris sine imperio fuerat. Fuluium Flaccum oppidum Hispanum Vrbicuam nomine oppugnantem Celtiberi adorti sunt. dura ibi prælia aliquot facta. multi Romani milites & uulnerati & interfecti sunt. uicti perseuerantia Fuluij, quòd nulla ui abstrahi ab obsidione potuit, Celtiberi fessi prælijs uarijs absceßerunt. urbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta & direpta est. prædam militibus prætor concessit. Fuluius hoc oppido capto, P. Manlius exercitu tantum in unum coacto qui

E dissipatus fuerat, nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Hæc ea æstate in Hispania gesta. Terentius, qui ea prouincia decesserat, ouans urbem inijt. translatum argenti pondo IX millia CCCXX, auri LXXX pondo & duæ coronæ aureæ pondo LXVII. Eodem anno inter populum Carthaginiensem & regem Massanissam in re præsenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat eum ab Carthaginiensibus pater Massanissæ Gala. Galam Syphax inde expulerat: postea, in gratiam soceri Asdrubalis. Carthaginiensibus dono dederat. Carthaginienses eo anno Massanissa expulerat. Haud minore certamine animorum, quàm cum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, quod primo maiorum suorum fuisset, deinde à Syphace ad se peruenisset, repetebant. Massanissa paterni regni agrum se & recepisse, & habere iure gentiũ aiebat, & causa

& possessione superiorem esse. nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quàm ne pudor Romanorum, dum uereantur ne quid socio atque amico regi aduersus communes suos atque illius hostes indulsisse uideantur, damno sit. Legati possessionis ius non mutarunt. causam integram Romam ad senatum reiecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. recesserant primum in deuios saltus. deinde dimisso exercitu, passim in uicos castellaq. sua dilapsi sunt. consules quoque dimittere exercitum uoluerunt, ac de ea re patres consuluerunt. Alterum ex his dimisso exercitu ad magistratus in annum creandos uenire Romam iusserunt, alterum cum legionibus suis Pisis hiemare. Fama erat, Gallos transalpinos iuuentutem armare: nec in quam regionem Italiæ effusura se multitudo esset, sciebatur: ita inter se consules compararunt, ut Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater eius consulatum petebat. comitia consulibus rogandis fuere. Creati P. Cornelius Cethegus, M. Bæbius Tamphilus. Prætores inde facti duo Q. Fabij, Maximus & Buteo, Ti. Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus, M. Pinarius Posca, L. Duronius. his, inito magistratu, prouinciæ ita sorte euenerunt. Ligures consulibus, prætoribus, Q. Petillio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia, & Istri adiecti, quòd Tarentini Brundisiniq. nunciabant, maritimos agros infestos transmarinarum nauium latrocinijs esse. eadem Massilienses de Ligurum nauibus querebantur. Exercitus inde decreti. quatuor legiones consulibus, quæ quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites, & quindecim millia socium ac Latini nominis, octingentos equites. In Hispanijs prorogatum ueteribus prætoribus imperium est cum exercitibus quos haberent, & in supplementum decreta tria millia ciuium Romanorum, ducenti equites, & socium Latini nominis sex millia peditum, trecenti equites. Nec rei naualis cura omissa. duumuiros in eam rem consules creare iussi, per quos naues uiginti deductæ naualibus socijs ciuibus Romanis, qui seruitutem seruissent, complerentur, ingenui tantum in ijs præessent. Inter duumuiros ita diuisa tuenda denis nauibus maritima ora, ut promontorium ijs Mineruæ uelut cardo in medio esset, alter in dexteram partem usque ad Massiliam, læuam alter usque ad Barium tueretur. Prodigia multa fœda & Romæ eo anno uisa & nunciata peregre. In Area Vulcani & Concordiæ sanguinem pluit, & pontifices hastas motas nunciauere, & Lanuuij simulacrum Iunonis Sospitæ lacrymasse. & pestilentia in agris, forisque, & conciliabulis, & in urbe tanta erat, ut libitina tunc uix sufficeret. His prodigijs cladibusque anxij patres decreuerunt, ut & consules, quibus dijs uideretur, hostijs maioribus sacrificarent, & decemuiri libros adirent. eorum decreto supplicatio circa omnia puluinaria Romæ in diem unum indicta est. ijsdem auctoribus & senatus censuit, & consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio & feriæ essent. Pestilentiæ tanta uis erat, ut, cum propter defectionem Corsorum, bellumque ab Iliensibus concitatum in Sardinia, octo millia peditum ex socijs Latini nominis scribi placuisset, & CCC equites. quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam traijceret, tantum hominum demortum esse, tantum ubique ægrorum consules renunciauerint, ut is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, sumere à Cn. Bæbio proconsule, qui Pisis hibernabat, iussus prætor, atque inde in Sardiniam traijcere. L. Duronio prætori, cui prouincia Apulia euenerat adiecta de Bacchanalibus quæstio est: cuius residua quædam uelut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant: sed magis incohatæ apud L. Puppium prætorem quæstiones erant, quàm ad exitum ullum perductæ. id perseuerare nouum prætorem, ne serperet iterum latius, patres iusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt. Legationes deinde in senatum introduxerunt, regum primas, Eumenis & Ariarathis Cappadocis, & Pharnacis Pontici. nec ultra quicquam ijs responsum est, quàm missuros, qui de controuersijs eorum cognoscerent statuerentque. Lacedæmoniorum deinde exulum & Achæorum legati introducti sunt. & spes data exulibus est, scripturum senatū Achæis, ut restituerentur. Achæi de Messene recepta, compositisq. ibi rebus, cum assensu patrum exposuerūt, & à Philippo rege Macedonū duo legati uenerūt, Philocles & Apelles nulla super re quæ ab senatu peteda esset: speculatū magis inquisitumq. missi, de ijs quorum Perseus Demetrium insimulasset, sermonum cum Romanis, maxime cum T. Quinctio, aduersus fratrē de regno habitorum. Hos tanquam medios, nec in alterius fauorē inclinatos miserat rex.

An. DLXIX.

erant

A erant autem & hi Persei fraudis in fratrem ministri & participes. Demetrius omnium, præterquam fraterni sceleris, quod nuper eruperat, ignarus, primo neque magnam, neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus deinde in dies patris animo fidebat, cum obsideri aures à fratre cerneret. itaque circumspiciens dicta factaq́. sua, nec cuius suspiciones augeret, maxime ab omni mentione & contagione Romanorum abstinebat, ut neque scribi sibi uellet: quia hoc præcipue criminum genere exasperari animum sentiebat. Philippus simul ne ocio miles deterior fieret, simul auertendæ suspicionis causa quicquam à se agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ exercitu, indicto, in Medicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in uerticem Aemi montis ascendendi, quia uulgatæ opinioni crediderat, Ponticum simul & Adriaticum mare, & Istrum amnem, & Alpes conspici posse. subiecta oculis ea haud parui sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. Per-

B cunctatus regionis peritos de ascensu Aemi, cum satis inter omnes constaret, uiam exercitui nullam esse, paucis & expeditis per difficillimum aditum: ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quærit ab eo, cum tanta difficultas itineris proponatur, utrum perseuerandum sit in incepto, an abstinendum. si pergat tamen ire, non posse obliuisci se in talibus rebus Antigoni, qui sæua tempestate iactatus; cum in eadem naue secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, ut & ipsi meminissent, & ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubijs periclitari auderet. memorem ergo se præcepti eius, duos simul filios non commissurum in aleam eius qui proponeretur casus. & quoniam maiorem filium secum duceret: minorem ad subsidia spei, & custodiam regni remissurum in Macedoniam esse. Non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio, cum in conspectu locorum consultaret: quà

C proxime itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quæq́. belli ratio esset futura. sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne inuitum parere suspicionem faceret. Vt tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex prætoribus regijs unus, qui Pæoniæ præerat, iussus est prosequi eum cum modico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse cœperat, ad quem ita inclinato regis animo hæreditas regni pertineret, inter coniuratos in fratris perniciem habuit. in præsentia dat ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana, specularique abditos eius sensus posset. ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, præsidiis. Philippus Medicam primum, deinde solitudines interiacentes Medicæ atque Aemo transgressus, septimis demum castris ad radices montis peruenit. ibi unum moratus diem ad deligendos

D quos duceret secum, postero die iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisq́. siluestria & pleraq́. inuia loca excipiebāt. peruenere deinde in tam opacum iter, ut, præ densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum, perspici cœlum uix posset. ut uero iugis appropinquabant, quod rarum in alijs locis esset, adeo omnia contecta nebula, ut haud secus quam nocturno itinere, impedirentur. tertio demum die ad uerticem peruentum. nihil uulgatæ opinioni digressi inde detraxerunt: magis credo ne uanitas itineris ludibrio esset, quam quod diuersa inter se maria montesque & amnes ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes, & ante alios rex ipse, quo grauior ætate erat, difficultate uiæ est. duabus aris ibi Ioui & Soli sacratis cum immólasset, qua triduo ascenderat, biduo est degressus, frigora nocturna maxime metuens, quæ caniculæ ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultati-

E bus conflictatus, nihilo lætiora in castris inuenit: ubi summa penuria erat, ut in regione quā ab omni parte solitudines clauderent. itaque unum tantum moratus diem quietis eorū causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ in Dantheletas transcurrit. Socij erant, sed propter inopiam haud secus, quam hostium fines Macedones populati sunt. rapiendo enim passim uillas primum, dein quosdam uicos etiam euastarunt, non sine magno pudore regis, cum sociorum uoces nequicquam deos sociales nomenque suum implorantes audiret. Frumento inde sublato in Medicam regressus, urbem quam Petram appellant, oppugnare est adortus. ipse à campestri aditu castra posuit. Perseum filium cum modica manu circum misit, ut a superioribus locis urbem aggrederetur. Oppidani, cum terror undique instaret, obsidibus datis, in præsentia dediderunt sese. ijdem, postquam exercitus recessit, obli-

ti obsidium, relicta urbe, in loca munita & montes refugerunt. Philippus, omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis militibus, & fraude praetoris Didae auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam redit. Missus hic comes (ut ante dictum est) cum simplicitatem iuuenis incauti, & suis haud immerito succensentis, assentando, indignandoq́. & ipse uicem eius, captaret: in omnia ultro suam offerens operam, fide data arcana eius elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. cui consilio adiutor deum beneficio oblatus uidebatur Paeoniae praetor. per cuius prouinciam spem ceperat elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo & fratri proditur, & auctore eo indicatur patri. Literae primum ad obsidentem Petram allatae sunt. inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrij erat) in custodiam est coniectus, & Demetrius dissimulanter asseruari iussus. Haec super caetera tristem aduentum in Macedoniam regi fecerunt. mouebant eum & praesentia crimina. expectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis cum aliquot menses egisset, tandem legati, iam ante praemeditatis in Macedonia quae ab Roma renunciarent, uenerunt. qui super caetera scelera falsas etiam literas signo adulterino T. Quinctij signatas reddiderunt regi. deprecatio erat in literis, si quid adolescens, cupiditate regni prolapsus, secum egisset, nihil eum aduersus suorum quenquam facturum: neque eum se esse, qui ullius impij consilij auctor futurus uideri possit. Hae literae fidem Persei criminibus fecerunt. itaque Herodorus extemplo diu excruciatus sine indicio rei ullius in tormentis moritur. Demetrium iterum ad patrem accusauit Perseus de fuga per Paeoniam praeparata. arguebant eum corrupti quidam, ut comites itineris essent. maxime falsae literae T. Quinctij urgebant. nihil tamen palam grauius pronunciatum de eo est, ut dolo potius interficeretur. nec id cura ipsius, sed ne poena eius consilia aduersus Romanos nudaret. Ab Thessalonica Demetriadem ipsi cum iter esset, Asterium Paeoniae Demetrium mittit cum eodem comite Dida. Perseum Amphipolim ad obsides Thracum accipiendos. digredienti ab se Didae mandata dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida, seu institutum seu simulatum est, ad quod celebrandum inuitatus Demetrius ab Asterio Heracleam uenit. in ea coena dicitur uenenum datum. poculo epoto extemplo sensit. & mox coortis doloribus, relicto conuiuio, cum in cubiculum recepisset sese, [illegible] patris conquerens, parricidium fratris, ac Didae [illegible] incusans torquebatur. [illegible] de inde Thyrsis quidem Stubereus, & Beroeaeus Alexander, iniectis tapetibus in caput faucesque, spiritum intercluserunt. ita innoxius adolescens, [illegible] genere mortis contenti inimici fuissent, [illegible]. Dum haec in Macedonia [illegible] L. Aemilius Paulus, prorogato ex consulatu imperio, principio ueris in Ligures [illegible] exercitum introduxit. Vbi primum in [illegible] castra posuit: legati ad eum per speciem pacis petendae speculatum uenerunt. [illegible] Paulo non cum dedititiis pacem se petere, non tam id recusabant, quam tempore opus esse aiebant, ut generi agresti hominum persuaderetur. ad hoc decem dierum induciae cum darentur: petierunt deinde, ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca suorum [illegible] esse. id ubi impetrauere, post eos ipsos montes unde auerterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt. summa ui totum unum diem oppugnauerunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spatium, nec ad explicandam aciem locus esset. conferti in portis, obstando magis quam pugnando, castra tutabantur. sub occasum solis cum recessissent hostes duos equites ad Cn. Baebium proconsulem cum literis Pisas mittit, ut obsesso sibi per inducias quamprimum subsidio ueniret. Baebius exercitum M. Pinario praetori euntl in Sardiniam tradiderat. caeterum & senatum literis certiorem fecit, obsideri a Liguribus L. Aemilium. & Claudio Marcello, cuius proxima inde prouincia erat, scripsit, ut si uideretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, & L. Aemilium liberaret obsidione. Haec serа auxilia [illegible] erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Aemilius cum & uenturos sciret, & educere in aciem copias posset, intra uallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo Baebius cum exercitu uenire a Pisis posset. Romae magnam trepidationem literae Baebij fecerunt, eo maiorem, quod paucos post dies Marcellus, tradito exercitu [illegible] [illegible] [illegible], cum qui in Gallia esset exercitum in Ligures [illegible] [illegible] [illegible] bellum cum Istris esse, prohibentibus coloniam Aquileiam deduci. [illegible] profectum

A fectum Fabium, neque inde regredi bello [illegible] posse. [illegible], & ea ipsa tardior quàm tempus postulabat, subsidij spes erat, si consules matur[illegible] in prouinciam [illegible]. id ut facerent, pro se quisque patrum uociferari. consules, nisi confecto delectu, [illegible] se ituros, nec suam segnitiam, sed uim morbi in causa [illegible] [illegible]rius perficeretur. non tamen potuerunt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, & militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas conuenirent. [illegible] quà irent, [illegible] rios milites scriberent, ducerentque [illegible]. [illegible] prætoribus Q. Petillio & Q. Fabio imperatum est, ut Petillius duas legiones ciuium [illegible] tumultuarias [illegible],& omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret. Fabio, ut socijs Latini [illegible] quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret. Duumuiri nauales creati C. Matienus & C. Lucretius, nauesq. ijs ornatæ sunt. Matienoque, cuius ad Gallicum [illegible] prouincia

B erat, imperatum, ut classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui esse L. Aemilio atque eius exercitui posset. Aemilius, postea quam nihil usquam auxilij ostendebatur, interceptos credens equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes uenirent, qui iam segnius [illegible] rdiusq; oppugnabant, ad quatuor portas exercitum instruxit: ut signo dato simul ex omnibus partibus eruptionem facerent, quatuor extraordinarijs cohortibus duas adiunxit, præposito M. Valerio legato. erumpere extraordinaria porta iussit. ad dexteram principalem hastatos legionis primæ instruxit: principes ex eadem legione in subsidijs posuit. M. Seruilius & L. Sulpicius tribuni mil. his præpositi. tertia legio aduersus principalem sinistram portam instructa est. id tantum mutatum: principes primi, & hastati in subsidijs locati. Sex. Iulius Cæsar & L. Aurelius Cotta tribuni mil. huic legioni præpositi sunt. Q. Fuluius Flaccus legatus cum dextra

C ala ad quæstoriam portam positus. duæ cohortes & triarij duarum legionum in præsidio castrorum manere iussi. Omnes portas concionabundus ipse imperator circumijt, & quibuscunque irritamentis poterat, iras militum acuebat: nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita, inducijs datis, per ipsum induciarum tempus, contra ius gentium, ad castra oppugnanda uenissent. nunc quantus pudor esset edocens, ab Liguribus latronibus, uerius quam hostibus iustis, Romanum exercitum obsideri. Quo ore quisquam uestrum, si hinc alieno præsidio, non uestra uirtute euaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Annibalem, qui Philippum, qui Antiochum, maximos nostræ ætatis reges duces[illegible]. [illegible] sed ijs qui hos ipsos Ligures aliquoties pecorum modo fugientes per saltus inuios consectati ceciderunt? quod Hispani, quod Galli, quod Macedones Pœniue non audeant, Ligustinus hostis uallũ Romanum subit, obsidet ultro & oppugnat, quem scrutantes antea deuios sal-

D tus, abditum & latentem uix inueniebamus? Ad hæc consentiens reddebatur militum clamor, nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. daret signum, intellecturum eosdem qui antea fuerint, & Romanos & Ligures esse. Bina cis montes castra Ligurum erant. ex ijs primis diebus sole orto pariter omnes compositi & instructi procedebant: tum nisi exsatiati cibo uinoq. arma non capiebant. dispersi, inordinati exibant, ut quibus pro spe certum esset, hostes extra uallum signa non elaturos. Aduersus ita incompositos eos uenientes, clamore pariter omnium qui in castris erant, calonum quoque & lixarum sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improuisa res fuit, ut perinde ac insidijs circumuenti forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. fuga deinde effusa, & fugientium passim cædes erat. equitibus dato signo, ut conscenderent equos, nec effugere quenquam sinerent, in castra omnes

E trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa, capta duo millia & quingenti. Triduo post Ligurum, Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in deditionem uenit: gubernatores nautæq. côquisiti, qui prædatores fuissent nauibus, atque omnes in custodiam coniecti. Et a C. Matieno duumuiro naues eius generis in Ligustina ora XXXII captæ sunt. H[illegible] [illegible] lit[illegible] [illegible] ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi: simulq. peterent, ut L. Aemilio côfecta prouincia decedere & deducere secum milites liceret, atque dimittere. Vtrumque permissum ab senatu, & supplicatio ad omnia puluinaria per triduum decreta: iussique prætores, Petillius urbanas dimittere legiones, Fabius socijs atq. [illegible] Latini [illegible] delectũ: & uti prætor urbanus consulibus scriberet, senatum æquũ censere, subitari [illegible]

tes tum [illegible] causa con[illegible]tos, primo quoque tempore dimitti. Colonia Grauiscæ eo anno deducta est in agrum Etru[illegible]m de Tarquiniensibus quondam captum quina iugera agri data. triumuiri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Ist[illegible]a. Siccitate & inopia frugum insignis annus fuit. sex menses nunquam pluuisse, memoriæ proditum est. Eodem anno in agro L. Petilii scribæ sub Ianiculo, dum cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ, inuentæ sunt, operculis plumbo deuinctis. literis Latinis Græcisque utraque arca inscripta erat. in altera Numam Pompilium Pomponis filium regem Romanorum sepultum esse: in altera libros Numæ Pompilij inesse. Eas arcas cum ex amicorum sententia dominus aperuisset; quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inuenta, sine ullo uestigio corporis humani, aut ullius rei, per tabem tot annorum ossibus absumptis. in altera duo fasces candelis inuoluti septenos habuere libros, non integra modo, sed recentissima specie. septem Latini de iure pontificio erant: septem Græci de disciplina sapientiæ, quæ illius ætatis esse potuit. Adijcit Antias Valerius Pythagoricos fuisse, uulgatæ opinioni, qua creditur Pythagoræ auditorem fuisse Numam, mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui in re præsenti fuerunt, libri lecti. mox pluribus legentibus cum uulgarentur, Q. Petillius prætor urbanus studiosus legendi, eos libros a L. Petillio sumpsit: & erat familiaris usus, quòd scribam eum quæstor Q. Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum summis, cum animaduertisset pleraque dissoluendarum religionum esse, L. Petillio dixit, se eos libros in ignem coniecturum esse. prius, quàm id faceret, se ei permittere uti, si quod seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum. Scriba tribunos plebis adit. ab tribunis ad senatum res est reiecta. prætor se iusiurandum dare paratum esse aiebat, libros eos legi seruarique non oportere. Senatus censuit satis habendum quod prætor iusiurandum polliceretur. libros primo quoque tempore in Comitio cremandos esse. pretium pro libris quantum Q. Petillio prætori maiorique parti tribunorum plebis uideretur, domino esse soluendum. id scriba non accepit. libri in Comitio, igne à uictimarijs facto, in conspectu populi cremati sunt. Magnum bellum ea æstate coortum in Hispania citeriore. Ad V & XXX millia hominum, quantum nunquam ferme antea, Celtiberi comparauerant. Q. Fuluius Flaccus eam obtinebat prouinciam. is quia armare iuuentutem Celtiberos audierat, & ipse quanta poterat à socijs auxilia contraxerat. sed nequaquam numero militum hostem æquabat. Principio ueris exercitum in Carpetaniam duxit, & castra locauit ad oppidum Aeburam, modico præsidio in urbe posito. Paucis post diebus Celtiberi millia duo ferme inde sub colle posuerunt castra. quos ubi adesse prætor Romanus sensit, M. Fuluium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quamproxime succedere ad uallum iussum, ut uideret quanta essent: pugna abstineret: reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem uidisset. Ita ut præceptum erat, fecit. per dies aliquot nihil ultra motum, quàm ut hæ duæ turmæ ostenderentur: dein subducerentur, ubi equitatus hostium castris procucurrisset. Postremo & Celtiberi omnibus simul peditum equitumque copijs castris egressi, acie directa medio ferme spatio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis, & aptus pugnæ. ibi stetere Hispani hostem expectantes. Romanus intra uallum suos continuit per quatriduũ continuum, & illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. ab Romanis nihil motum. inde quieuere in castris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat. equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent si quid ab hoste moueretur. pone castra utrique pabulatum & lignatum ibant, neutri alteros impedientes. Prætor Romanus ubi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti nihil se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra. & sex millibus prouincialium auxiliorum circumire montem iubet, qui ab tergo hostibus erat: inde, ubi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C. Scribonium præfectum socium ad uallum hostium cum equitibus extraordinarijs sinistræ alæ mittit: quos ubi & propius accedere, & plures, quàm soliti erant, Celtiberi conspexerunt: omnis equitatus effunditur castris, simul & peditibus signum ad excundum datur. Scribonius, uti præceptum erat, ubi primũ [illegible] auertit equos, & castra repetit: eo effusius sequi hostes. primo equites,

A equites, mox & peditum acies aderat, haud dubia spe, castra eo die se oppugnaturos. quingentos passus, non plus à uallo aberant. Itaque ubi Flaccus satis abstractos eos à præsidio castrorum suorum ratus est, intra uallum exercitu instructo, tribus partibus simul erumpit, clamore non tantum ad ardorem pugnæ excitandum sublato, sed etiam ut qui in montibus erant, exaudirent. nec morati sunt quin decurrerent, sicut imperatum erat, ad castra: ubi quingentorum armatorum, non amplius, relictum erat præsidium: quos cum & paucitas sua, & multitudo hostium, & improuisa res terruisset, prope sine certamine capiuntur castra. castris, quæ pars maxime à pugnantibus conspici poterat, iniecit Acilius ignem. postremi Celtiberorum qui in acie erant, primi flammam conspexere: deinde per totam aciē uulgatum est, castra amissa esse, & tum cum maxime ardere. unde illis terror, inde Romanis animus creuit. iam clamor suorum uincentium accidebat, iam ardentia hostium castra B apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt. cæterum postea quam receptus pulsis nullus erat, nec usquam nisi in certamine spes, pertinacius de integro capessunt pugnam. Acie media urgebantur acriter à quinta legione aduersus læuum cornu, in quo sui generis prouincia alia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum maiore fiducia intulerunt signa. Iam prope erat ut sinistrum cornu pellerentur Romanis, ni septima legio successisset. simul ab oppido Ebura, qui in præsidio relicti erant, in medio ardore pugnæ aduenerunt, & Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæsi Celtiberi. qui superarant, in omnes passim partes capessunt fugam. equites bipartito in eos emissi, magnam cædem edidere. ad uiginti tria millia hostium eo die cæsa, capta quatuor millia. & DCCC. cum equis plus quingentis, & signa militaria LXXXVIII. Magna uictoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus CC, socium Latini nominis DCCC triginC ta, externorum auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt. Prætor in castra uictorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis iussus postero die spolia de hostibus lecta: & pro concione donati, quorum uirtus insignis fuerat. Saucijs deinde in oppidum Aeburam deuectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. ea urbs circumsessa cum à Celtiberis auxilia accersisset, morantibus ijs, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos à domo inexplicabiles continuis imbribus uiæ, & inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum in deditionem uenit. Flaccus quoque tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui domo profecti erant, deditionis ignari, cum tandem superatis, ubi primum remiserunt imbres, amnibus Contrebiam uenissent: postea quam castra nulla extra mœnia uiderunt, aut in alteram partem translata ra ti, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus por D tis Romani eruptionem fecerunt, & incompositos adorti fuderunt: quæ res ad resistendum eos, & ad capessendam pugnam impedijt, quòd non uno agmine, nec ad signa frequentes ueniebant, eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit: sparsi enim toto passim campo se diffuderunt, nec usquam confertos eos hostis circumuenit. tamen ad duodecim millia sunt cæsa. capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria LXII. qui palati è fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum uenientium, deditionem Contrebiæ & suam cladem narrando, auerterunt. extemplo in uicos castellaq. sua omnes dilapsi. Flaccus à Contrebia profectus per Celtiberiam populabundus ducit legiones. multa castella oppugnauit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem uenit. Hæc in citeriore Hispania eo anno gesta. Et in ulteriore Manlius prætor secunda aliquot prælia cum Lusitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodem anno in agro Gallorum est E deducta. tria millia peditum quinquagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. triumuiri deduxerunt P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Aedes duæ eo anno dedicatæ sunt, una Veneris Erycinæ ad portā Collinam. dedicauit L. Porcius L. F. Licinus duumuir. uota erat ab consule L. Porcio Ligustino bello. altera in foro olitorio Pietatis. eam ædem dedicauit M'. Acilius Glabrio duumuir, statuamq. auratam, quæ prima omniū in Italia statua aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem uouerat quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset, locaueratque idem ex S. C. Per eosdem dies, quibus hæ ædes dedicatæ sunt, L. Aemilius Paullus procons. ex Liguribus Ingaunis triumphauit. Transtulit coronas aureas quinque & uiginti. nec præterea quicquā auri argentiq. in eo triumpho latum. captiui mul

ti principes Ligurum ante currum ducti. æris trecenos militibus diuisit. Auxerunt eius triumphi famam legati Ligurum pacem perpetuam orantes. ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla unquam arma, nisi imperata à populo R. sumere. Responsum à Q. Fabio prætore est Liguribus iussu senatus: orationem meam non nouam Liguribus esse: mens uero ut noua & orationi conueniens esset, ipsorum id plurimum referre. ad consules irent, & quæ ab ijs imperata essent, facerent. nulli alij quàm consulibus senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse. Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. ad duo millia eorum M. Pinarius prætor in acie occidit. qua clade compulsi obsides dederunt, & ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, & cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda prælia facta. Cartaginensibus eodem anno C obsides redditi: pacemq. cum ijs populus Ro. non ab se tantum, sed ab rege etiam Massanissa præstitit, qui tum præsidio armato agrum, qui in controuersia erat, obtinebat. Ociosam prouinciam consules habuerunt. M. Bæbius comitiorum caussa Romam reuocatus consules creauit, A. Postumium Albinum Luscum, & C. Calpurnium Pisonem. Prætores exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mamercus, T. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Mænius. ij omnes magistratum idibus Martijs inierunt. Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus, & C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore uenerant à Q. Fuluio Flacco, L. Minucius legatus, & duo tribuni militum T. Mænius, & L. Terentius Massaliota. hi cum duo secunda prælia, deditionem Celtiberiæ, confectam prouinciam nunciassent, nec stipendio quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu primum, ut ob res prospere gestas dijs immortalibus honos haberetur: deinde ut Q. Fuluio decedenti de prouincia, deportare inde exercitum, cuius forti opera & ipse, & multi ante eum prætores usi essent, liceret. quod fieri, præterquam quòd ita deberet, etiam prope necessarium esset. ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in prouincia uiderentur, iniussuq. abituri inde essent, si non dimitterentur: aut in perniciosam, si quis impensè retineret, seditionem exarsuri. Consulibus ambobus prouinciam Ligures esse senatus iussit. Prætores inde sortiti sunt. A. Hostilio urbana, T. Minucio peregrina obuenit, P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius ulteriorem, T. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fuluio erat, ne uetere exercitu prouincia spoliaretur, Quæro, inquit, de te L. Minuci, cum confectam prouinciam nuncies, existimes ne Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea prouincia obtineri possit? si neque de fide barbarorum quicquam recipere aut affirmare nobis potes, & habendum illic utique exercitum censes, utrum tandē auctor senatui sis supplementū in Hispaniam mittendi? ut ij modo, quibus merita stipendia sint, milites dimittantur, ueteribus militibus tirones immisceantur? an deductis de prouincia ueteribus legionibus nouas conscribendi & mittendi, cum contemptum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? dictu, quàm re, facilius sit, prouinciam ingenio ferocem, rebellatricem, confecisse. Paucæ ciuitates, ut quidem ego audio, quas uicina maxime hiberna premebant, in ius ditionemq. uenerunt: ulteriores in armis sunt. quæ cum ita sint, ego iam hinc prædico P. C. me exercitu eo qui nunc est, remp. administraturum. si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula electurum, neque nouum militem ferocissimo hosti obiecturum. Legatus ad ea quæ interrogatus erat, respondit, neque se, neque quenquam alium diuinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. nouo autem, an uetere exercitu opus sit, eius esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint, simul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in prouincia retineantur. si ex eo quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant coniectandum sit, palam uociferatos esse, aut imperatorem in prouincia retenturos, aut cum eo in Italiam uenturos esse. Disceptationem inter prætorem legatumq. consulum relatio interrupit, qui suas ornari prouincias, priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum censebant. Nouus omnis exercitus consulibus est decretus, binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, & socium Latini nominis, quantus semper numerus,

A XV millia peditum, DCCC equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut bellum infer rent, mandatum est. P.Cornelio & M.Bæbio prorogatum imperium: iussiq́. prouincias obtinere, donec consules uenissent. tum imperatum, ut dimisso quem haberent exercitu, reuerterentur Romam. de Ti. Sempronij deinde exercitu actum est. nouam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere iussi, & mille præterea peditũ ciuium Romanorum, quinquaginta equites, & socijs à nomi ne Latino imperare septem millia peditum, CCC equites. cum ho c exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem T.Sempronium. Q. Fuluio permissum, ut qui milites ante Sp.Postu mium & Q.Marcium consules ciues Romani socijve in Hispaniam transportati essent: & præterea supplemento adducto, quod amplius duabus legionibus quàm decem millia & CCCC pedites, sexcenti equites essent, & socium Latini nominis XII millia, DC equites:
B quorum forti opera duobus aduersus Celtiberos prælijs usus Q.Fuluius esset: eos, si uide-retur, secum deportaret. Et supplicationes decretæ, quòd is prospere rempublicam gessis-set. & cæteri pretores in prouincias missi. Q.Fabio Buteoni prorogatum in Galliam impe rium est. Octo legiones præter exercitum ueterem, qui in Liguribus in spe propinqua mis sionis erat, eo anno esse placuit. & is ipse exercitus ægre explebatur propter pestilentiam, quæ iam tertium annum urbem Romanam atque Italiam uastabat. Prætor Ti.Minucius, & haud ita multo post consul. C.Calpurnius moritur, multiq́. alij omnium ordinum illustres uiri. postremo prodigij loco ea clades haberi cœpta est. C.Seruilius pont.max. piacula iræ deum conquirere iussus, decemuiri libros inspicere, consul Apollini, Aesculapio, Saluti do na uouere, & dare signa inaurata. quæ uouit, deditq́ue. Decemuiri supplicationem in biduũ ualetudinis causa in urbe, & per omnia fora conciliabulaq́. edixerunt. maiores duodecim
C annis omnes coronati, & lauream in manu tenentes, supplicauerunt. Fraudis quoque hu-manæ insinuauerat suspicio animis. & ueneficij quæstio ex senatusconsulto, quod in urbe, propiusve urbem decem millibus passuum esset commissum: C.Claudio prætori, qui in lo cum Ti.Minucij erat suffectus: ultra decimum lapidem per fora conciliabulaq́. C.Mænio priusquam in Sardiniam prouinciam traijceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxi me. necatus à Quarta hostilia uxore dicebatur. ut quidem filius eius Q. Fuluius Flaccus in locum uitrici consul est declaratus: aliquanto magis infamis mors Pisonis cœpit esse: & testes existebant, qui post declaratos consules Albinum & Pisonem, quibus comitijs Flac-cus tulerat repulsam, & exprobratum ei à matre dicerent, quòd iam ei tertium negatus con sulatus petenti esset, & adiecisse, pararet se ad petendum, intra duos menses effecturam, ut consul fieret. inter multa alia testimonia ad causam pertinentia, hæc quoque uox nimis ue-
D ro euentu comprobata ualuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio huius dum consu-les nouos delectus Romæ tenet: mors deinde alterius, & creandi comitia consulis in locũ eius, omnia tardiora fecerunt. interim P.Cornelius & M.Bæbius, qui in consulatu nihil me morabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt. Ligures, qui ante aduen-tum in prouinciam consulum non expectassent bellum, improuiso oppressi, ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere ex monti bus in agros campestreis, procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius & Bębius statue runt, nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani e-rat in Samnitibus, qui Tauraninorum fuerat. in eum cum traducere Ligures Apuanos uel lent, edixerunt Ligures ab Anido montibus descendere cum liberis coniugibusq́.: sua om nia secum portarent. Ligures sæpe per legatos deprecati, ne penates, sedem in qua geniti
E essent, sepulcra maiorum cogerentur relinquere; arma, obsides pollicebantur. postea quam nihil impetrabant, neque uires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt pu-blico sumptu, ad quadraginta millia liberorum capitum cũ fœminis puerisq́ue. argenti da-ta centum & quinquaginta millia H S, unde in nouas ædes compararent, quæ opus essent, agro diuidendo dandoq́. ijdem qui traduxerant. Cornelius & Bæbius præpositi: postu-lantibus tamen ipsis, quinque uiri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, cum ueterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi om nium primi nullo bello gesto triumpharunt. tantum hostes ducti ante currum: quia nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quicquam in triumphis eorum fuerat. Eodem anno in Hispania Fuluius Flaccus pro prætore, quia suc

cessor

cessor in prouinciam tardius ueniebat, educto exercitu ex hibernis, ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non uenerant, institit uastare: qua re irritauit magis, quàm con terruit animos barbarorum: & clam comparatis copiis saltum Manlianum, per quem tran siturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L. Postumio Albino collegæ Gracchus mandauerat, ut Q. Fuluium certiorem faceret, Tar raconem exercitum adduceret. ibi dimitti ueteranos supplementumq. distribuere, & ordi nare omnem exercitum, sese uelle: dies quoque, & ea propinqua, edita Flacco est, qua suc cessor esset uenturus. Hæc noua allata res, omissis quæ agere instituerat, Flaccum raptim deducere exercitum ex Celtiberia cum coegisset, barbari causæ ignari suam defectionem, & clam comparata arma sensisse eum, & pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederût. Vbi cum saltum prima luce agmen Romanum intrauit, repente ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos inuaserunt. quod ubi uidit Flaccus, primos tumultus, in agmine per centuriones stare omnes suo quenque loco, & arma expedire iubendo, sedauit: & sarcinis iumentisque in unum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut tempus & locus postulabat, sine ulla trepidatione instruxit: cum bis deditis rem esse admonens, scelus & perfidiam illis, non uirtutem nec animum accessisse, reditû ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti cæde hostium gladios, & manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos. Plura dici tempus non patiebatur. inuehebant se hostes, & in partibus extremis iam pugnabatur: deinde acies concurrerunt. atrox ubique prælium, sed uaria fortuna erat, egregie legiones, nec segnius duæ alæ pugnabant: externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere urgebâtur, nec locum tueri poterant. Celtiberi ubi ordinata acie, & signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressionem fecerunt: quo tantum ualent genere pugnæ, ut quacunque parte perculere impetu suo, sustineri nequeant. tunc quoque turbatæ legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus conspexit, equo aduehitur ad legionarios equites, & Ecquid auxilij in uobis est? actum iam de hoc exercitu erit? cum undique acclamassent, quin ederet quid fieri uelit, non segniter imperium executuros. Duplicate turmas, inquit, duarum legionum equites, & permittite equos in cuneum hostium, quo nostros urgêt: id cum maiore ui equorum facietis, si effrænatos in eos equos immittitis, quod sæpe Romanos equites cum magna laude fecisse sua memoriæ proditum est. Dicto paruerunt, detractisq. frænis bis ultro citroque cum magna strage hostium infractis omnibus hastis transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, & prope omissa pugna, locum fugæ circumspicere. Et alarij equites postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus uidere, & ipsi uirtute eorum accensi, sine ullius imperio, in perturbatos iam hostes equos immittunt. Tunc uero Celtiberi omnes in fugam effunduntur: & imperator Romanus auersos hostes contemplatus, ædem Fortunæ equestri, Iouique opt. max. ludos nouit. Cæduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. decem & septem millia hostium cæsa eo die traduntur. uiui capti plus tria millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus, equis prope mille centum. nullis castris eo die uictor exercitus mansit. uictoria non sine iactura militum fuit. quadringenti L X X I I milites Romani, socium ac Latini nominis mille decem & nouem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita uictor exercitus, renouata priore gloria, Tarraconem est perductus. Venienti Fuluio Ti. Sempronius prætor, qui biduo ante uenerat, obuiam processit: gratulatusq. est, quòd rempublicam egregie gessisset. cum summa concordia quos dimitterent, quosq. retinerent milites, composuerunt. Inde Fuluius exauctoratis militibus in naues impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit. consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diuersis partibus. Postumius prima & tertia legione Balistam Suismontiumq. monteis obsedit: & premendo præsidijs angustos saltus eorum, commeatus interclusit, inopiaq. omnium rerû eos perdomuit. Fuluius secunda & quarta legione, adortus à Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluuium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naues imposita præter oram Etrusci maris Neapolim transmisit. inde in Samniû traducti, agerq. his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio uineæ cesæ, frumentaq. deusta, donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem uenerût, armaq.

A armaq. tradiderunt. Nauibus inde Postumius ad uisendam oram Ingaunorum Intemeliorumq. Ligurum processit. Priusquam hi consules uenirent ad exercitum qui Pisas indictus erat, præerant A.Postumius,& frater Q.Fuluij M.Fuluius Nobilior. secundæ legionis Fuluius tribunus militum erat. is mensibus suis dimisit legionem, iureiurando adactis centurionibus, æs in ærarium ad quæstores esse delaturos. Hoc ubi Placentiam (nam eò forte erat profectus) Aulo nunciatum est: cum equitibus expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas, de cæteris consulem certiorem fecit. eo referente senatusconsultum factum est, ut M. Fuluius in Hispaniam relegaretur ultra Nouam Carthaginem. Literæq. ei datæ sunt à consule ad P.Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendæ. milites iussi ad signa redire. causa ignominiæ, uti semestre stipendium in eum annum esset, ei legioni, decretum. qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum, bonaq.

B eius uendere consul iussus. Eodem anno L.Duronius, qui prætor anno superiore ex Illyrico cum decem nauibus Brundusium redierat, inde in portu relictis nauibus cum uenisset Romam, inter exponendas res quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illyriorum Gentium latrocinij omnis maritimi causam auertit. ex regno eius omnes naues esse, quæ superi maris oram depopulatæ essent. de his rebus se legatos misisse, nec conueniendi regis potestatem factam. Venerant Romam legati à Gentio, qui quo tempore Romani conueniendi regis causa uenissent, ægrū forte eum in ultimis partibus fuisse regni dicerent. petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se quæ inimici detulissent. Ad ea Duronius adiecit, multis ciuibus Romanis & socijs Latini nominis iniurias factas in regno eius,& ciues Romanos dici Corcyræ retineri. eos omnes Romam adduci, placuit: C.Claudium prætorem cognoscere: neque ante Gentio regi legatisve eius responsum reddi. In

C ter multos alios, quos pestilentia eius anni absumpsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L.Valerius Flaccus pontifex mortuus est. in eius locum suffectus est Q.Fabius Labeo. P.Manlius qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, triumuir epulo. Q.Fuluius M.F. in locum eius triumuir cooptatus. tum prætextatus erat. de rege sacrifico sufficiendo in locum Cn.Cornelij Dolabellę contentio inter C.Seruilium pont. max. fuit,& L.Cornelium Dolabellam duumuirum naualem, quem ut inauguraret pontifex, magistratu sese abdicare iubebat, recusantiq. id facere: ob eam rem multa duumuiro dicta à pontifice: deque ea cum prouocasset, certatum ad populum. cum plures iam tribus intro uocatæ dicto audientem pontifici duumuirum iuberent, multamque remitti, si magistratu se abdicasset: uitium de cœlo quod comitia turbaret interuenit. religio inde fuit pontificibus inaugurandi Dolabellæ. P.Clœlium Siculum inaugurarunt: qui secundo loco inauguratus erat. Exi

D tu anni & C.Seruilius pont. max. decessit. idem decemuir sacrorum fuit. pontifex in locū eius à collegio cooptatus est Q.Fuluius Flaccus: at pontifex maximus M. Aemilius Lepidus, cum multi clari uiri petissent. & decemuir sacrorum Q. Marcius Philippus in eiusdem locum est cooptatus. & augur Sp. Postumius Albinus decessit: in locum eius P. Scipionē filium Africani augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice latine loquerentur,& præconibus latine uendendi ius esset. Pisanis agrum pollicentibus, quò Latina colonia deduceretur, gratiæ ab senatu actæ. triumuiri creati ad eam rem Q.Fabius Buteo, M.& P.Popillij Lænates. A C.Mænio prætore, cui prouincia Sardinia cum euenisset, additum erat, ut quæreret de ueneficijs longius ab urbe decem millibus passuum, literæ allatæ, se iam tria millia hominum damnasse, & crescere sibi quæstionem indicijs. aut eam sibi esse deferendam, aut prouinciam dimittendam. Q.Fuluius Flaccus ex

E Hispania redijt Romam cum magna fama gestarum rerum: qui cum extra urbem triumphi causa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino: & post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans urbem est inuectus. Tulit in triumpho coronas aureas centum uiginti quatuor: præterea auri pondo triginta unum, & signati Oscensis nummum centum septuaginta tria millia ducentos. militibus de præda quinquagenos denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti: tantundem socijs Latini nominis: & stipendium omnibus duplex. Eo anno rogatio primum lata est ab L.Villio tribuno plebis, quot annos nati quenque magistratum peterent caperentque. inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appellarentur. Prætores quatuor post multos annos lege Bæbia creati, quæ alternis quaternos iubebat creari. Hi facti, Cn.Cornelius Scipio, C.Valerius Lævinus, Q.& P. Mucij

Mucij Q. F. Scæuulæ. Q. Fuluio & L. Manlio consulibus eadem prouincia, quæ superioribus, pari numero copiæ peditum, equitum, ciuium, sociorum decretæ. In Hispanijs duabus Ti. Sempronio & L. Postumio cum iisdem exercitibus quos haberent, prorogatum imperium est, & in supplementum consules scribere iussi tria millia peditum Romanorum, CCC. equites, quinque millia sociorum Latini nominis [illegible] quadringentos equites. P. Mucius Scæuola urbanam sortitus prouinciam est: & ut idem quæreret de ueneficijs in urbe, & propius urbem decem millia passuum. Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scæuola Siciliam, C. Valerius Læuinus Sardiniam. Q. Fuluius consul, priusquam ullam rem publicam ageret, liberare & se & rempublicam religione uotis soluendis dixit uelle. uouisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Ioui opt. max. & ædem equestri fortunæ sese facturum: in eas res sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis. ludi decreti: & ut duumuiri ad ædem locandam crearentur. De pecunia finitur, ne maior causa ludorum consumeretur, quàm quanta Fuluio Nobiliori post Aetolicum bellum ludos facienti decreta esset, neve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret aduersus id senatusconsultum, quod L. Aemilio, Cn. Bæbio consulibus de ludis factum esset. Decreuerat id senatus propter effusos sumptus factos in ludos Ti. Sempronij ædilis, qui graues non modo Italiæ ac socijs Latini nominis, sed etiam prouincijs externis fuerant. Hiems eo anno niue sæua & omni tempestatū genere fuit. arbores quæ obnoxiæ frigoribus sunt, deussit cunctas, & ea tum aliquanto, quàm alias, longior fuit. itaque Latinas mox subito coorta & intolerabilis tempestas in monte turbauit: instauratæq́. sunt ex decreto pontificum. Eadem tempestas & in Capitolio aliquot signa constrauit, fulminibusq́. complura loca deformauit. ædem Iouis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ, portamque Romanam, muri pinnas aliquot locis decussit. Hæc inter prodigia nunciatum & ab Reate, tripedem [illegible] mulum. Ob ea decemuiri iussi adire libros, edidere, quibus dijs, & quot hostijs sacrificaretur: & ob fulminibus complura loca deformata, ad ædem Iouis ut supplicatio diem unum esset. Ludi deinde uotiui Q. Fuluij consulis per dies decem magno apparatu facti. Censorum inde Comitia habita. creati M. Aemilius Lepidus pont. max. & M. Fuluius Nobilior, qui ex Aetolis triumphauerat. Inter hos uiros nobiles inimicitiæ erant, sæpe multis & in senatu, & ad populum atrocibus celebratæ certaminibus. Comitijs confectis, ut traditum antiquitus est, censores in campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt. quò repente principes senatorum cum agmine uenerunt ciuitatis, inter quos Q. Cæcilius Metellus [illegible] ba fecit. Non obliti sumus censores, uos paulo ante ab uniuerso populo R. moribus nostris præpositos esse. & nos à uobis & admoneri & regi, non uos à nobis debere. indicandum tamen est, quid omneis bonos in uobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos cum intuemur M. Aemili, M. Fului, neminem hodie in ciuitate habemus, quem, si reuocemur in suffragium, uelimus uobis prælatum esse. ambo cum simul aspicimus, non possumus non uereri, ne male comparati sitis. nec tantum reipublicæ prosit, quòd omnibus nobis egregie placetis: quam, quòd alter alteri displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos uobis ipsis graues & atroces geritis: quæ, periculum est, ne ex hac die nobis & reipublicæ, quàm uobis grauiores fiant. De quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt quæ dicerentur: nisi forte implacabiles uestræ iræ implicauerint animos uestros. Has ut hodie, ut in isto templo finiatis simultates, quæsumus uos uniuersi: & quos coniunxit suffragijs suis populus R. hac etiam reconciliatione gratiæ coniungi à nobis sinatis, uno animo, uno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrū condatis: quod omnibus fere precationibus nuncupabitis uerbis, Vt ea res mihi collegæq́. meo bene & feliciter eueniat: ita, ut uere, ut ex animo uelitis euenire: efficiatisque, ut quod deos precati eritis, id uos uelle etiam homines credamus. T. Tatius & Romulus in cuius urbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. ex infestis hostibus plerunque socij fideles, interdum etiam ciues fiunt. Albani diruta Alba Romam traducti sunt: Latini, Sabini in ciuitatem accepti. Vulgatum illud, q[illegible] erat, in prouerbiū uenit: Amicitias immortaleis, inimicitias mortaleis d[illegible]. Fremitus ortus cum assensu, deinde uniuersorum uoces idem petentium [illegible] nem interpellarunt. Inde Aemilius questus cum alia, tum bis à M. [illegible] tu deiectum. Fuluius contra queri, se ab eo semper lacessitum, & in

An. DLXXI.

F

G

H

I

K

A & in probrum suum sponsionem factam: tamen ambo significare, si alter uellet, se in potestate tot principum ciuitatis futuros. Omnibus instantibus qui aderant, dexteras fidemq. dedere, mittere uere ac finire odiū. deinde, collaudātibus cunctis, deducti sunt in Capitoliū. & curæ super tali re principum, & facilitas censorum egregie comprobata ab senatu & laudata est. Censoribus deinde postulantibus, ut pecuniæ summa sibi, qua in opera publica uterentur, attribueretur, uectigal annu[illegible]m decretum est. Eodem anno in Hi[illegible]pania L. Postumius, & Ti. Sempronius proprætores comparauerunt ita inter se, ut in Vaccæos per Lusitaniam iret Albinus, inde in Celtiberiam reuerteretur. Gr[illegible]cch[illegible]s, quod maius ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetrauit. Mundam urbem primum ui cepit, nocte ex improuiso aggressus. Acceptis deinde obsi[illegible]bus, præsidioq. imposito, castella oppu[illegible]nare, agros urere, donec ad præualidam ali[illegible]m urbe[illegible] Certi[illegible] a[illegible]pe[illegible]t Celt[illegible]be[illegible] peruenit: ubi cum

B iam opera admoueret, ueniunt legati ex oppido: quorum [illegible]rmo antiqu[illegible] s[illegible]plicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si uires essent. petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorū ire liceret ad auxilia accipienda, si non impetra[illegible]ent, tum separatim eos ab illis se consultu ros. Permittente Graccho ieru[illegible]r. & post paucis d[illegible]ebus [illegible]ios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nih[illegible]l prius petierunt [illegible] qu[illegible]m ut bibere sibi iuberet dari. epotis primis poculis, iterum poposcerunt, magno ri[illegible] circumstantium in tam rudibus & moris omnis ignaris ingenijs. rum maximus natu ex ijs, Missi sumus, inquit, à gente nostra, qui sciscitaremur, qua tandem re fretus, a[illegible]a nobis inferres? Ad hanc percunctationem Gracchus, exercitu se egregio fidentem uenisse respondit, quem si ipsi uisere uelint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse. tribunisq. mil. imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque, & decurrere iubeant armatas. Ab hoc spe-

C ctaculo legati missi deter[illegible]tunt suos ab aux[illegible]io circumsessæ [illegible] bi [illegible]endo. Oppidani cum ignes nocte turribus nequicquam (quod signum conuenerat [illegible]ent, de[illegible] uti ab unica spe auxilij in deditionem uenerūt. sestertium nummum quater & uicies ab ijs est exactum: quadraginta nobilissimi equites, nec obsidum nomine, (nam militare iussi sunt & tamen re ipsa ut pignus fidei essent. Inde iam duxit ad Alce[illegible] [illegible]bem, ubi castra Celtiberorum erant, à quibus uenerāt nuper legati. eos cum per aliquot dies ar[illegible]atur[illegible]m leuē immittendo [illegible]a tiones lacessiss[illegible]t paruis prælijs, in dies maiora certamina [illegible]ebat, ut omnes extra m[illegible]o nes eliceret. Vbi quod petebatur [illegible] effect[illegible], a[illegible]x[illegible]orum præ[illegible]ctis imperat, u[illegible] [illegible]ontra cto certam[illegible]e tanq[illegible] multitudine superarentur, repente [illegible] d[illegible]t[illegible] ad c[illegible] a e[illegible] se fugerent. ipse intra [illegible]d omnes portas instruxit copias. Haud multum t[illegible]po[illegible] [illegible]r cessit, cum ex co[illegible]po[illegible] [illegible]entium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros c[illegible]-

D spexit. instr[illegible]ct[illegible] a[illegible] p[illegible] intra uallum habebat aciem. itaque tantum moratus, ut suos refugere in castr[illegible] be[illegible] o[illegible]et clamore s[illegible]to, simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum nec [illegible]pinatum hostes qui ad castra oppu[illegible]nanda uener[illegible]r, ne sua quidem tueri potu[illegible]. nam extemplo [illegible], fugati, mox intra uallum pauentes com pulsi, postremo exuuntur castris. Eo die nouem millia hostium cæsa. capti u[illegible] trecenti uiginti, equi centum duodecim, signa militaria triginta septem. De exercitu Romano c[illegible]ntum nouem ceciderunt. Ab hoc prælio Gracchus duxit ad depopulandu[illegible] Cel[illegible]be[illegible]n legiones. & cum fe[illegible]et passim cuncta atque ageret populiq. al[illegible] uoluntate, alij m[illegible]tu i[illegible] gum acciperent: CIII op[illegible]id[illegible] [illegible]tra paucos d[illegible]es i[illegible] de[illegible]ione[illegible] accepit. præda potitus ingenti est. Conuertit inde agmen retro, unde uenerat, ad Alcen, atq[illegible] e[illegible] [illegible]b[illegible] o[illegible]u-

E gnare instituit. Oppidani primum impetum hostium sustinuerunt. deinde cum ia[illegible] on armis modo, sed etiā operibus op[illegible]ug[illegible]ur, di[illegible] præsidio urbis, in arce uniuersi concessere runt. postremo & inde præmi[illegible]is oratoribu[illegible], [illegible]di[illegible]ne[illegible] s[illegible]aq. omnia Romanis perm[illegible]e runt. Magna inde præda facta est. multi capti[illegible] nob[illegible]s in potestat[illegible] uene[illegible]nt. inter quos & Thurri fil[illegible]j duo, & filia. regulus hic earum [illegible]entium erat, lon[illegible]e potenti[illegible]imus omnium Hispanorum. Audita suoru[illegible] clade, missi[illegible] qu[illegible]em ue[illegible]ienti in castra ad Gracchum peterent, uenit. & pri[illegible]um quæ[illegible]t, [illegible] eo n[illegible]iceret si[illegible] ac s[illegible]is u[illegible]e? cum prætor uicturum respondisset, quæsiuit iterum, si [illegible]m Romanis militare liceret? id [illegible]oque Graccho permittente, sequar, inquit, uos aduer[illegible]us ueteres socios meos, quoniam i[illegible]os ad me * propiunt suspicere. Secutus est [illegible]de R[illegible]anos, fo[illegible]ti[illegible]. ac fideli opera multis locis rem Romanam adiuuit. Er[illegible]ica [illegible]de [illegible]s, [illegible] potens ciuitas, al[illegible]or[illegible] c[illegible]ca popu[illegible]m cladibus

territa,

territa, portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidorum haud cum fide factam quidam auctores sunt, è qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum, magnoq. eum postea prelio ad montem Caunum cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse: multos utrinque cecidisse: nec aliud magnopere Ergauicę credere se fecisse Romanos, nisi quod manentes intra uallum prælio lacessierint. postero die spolia per totum diem legisse. tertio die prælio maiore iterum pugnatum, & tum demum haud dubie uictos Celtiberos, castraq. eorum capta & direpta esse. uiginti duo millia hostium eo die [illegible] cæsa, plus trecentos captos: parem fere equorum numerum. & signa militaria [illegible] duo. inde debellatum, ueramq. pacem, non fluxa, ut ante, fide Celtiberos [illegible]. Eadem æstate & L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum Vaccæis egregie pugnasse scribunt: ad triginta & quinque millia hostium occidisse, & castra oppugnasse. Propius uero est, serius in prouinciam peruenisse, quam ut ea æstate potuerit res gerere. Censores fideli concordia senatum legerunt. princeps lectus est ipse censor M. Aemilius Lepidus pont. max. tres eiecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus à collega præteritos. Opera ex pecunia attributa diuisaq. inter se, hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus, quod prædia habebat ibi, priuataq. publicæ rei impensam imposuerat. Theatrum & proscenium ad Apollinis ædem Iouis in Capitolio, columnasq. circa poliendas albo locauit. & ab his columnis, quę incommode opposita uidebãtur signa, amouit: clypeaq. de columnis, & signa militaria affixa omnis generis dempsit. M. Fuluius [illegible] ra & maioris locauit usus portum, & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices [illegible] quot annos P. Scipio Africanus, & L. Mummius censores locauerunt imponendos; basilicam post argentarias nouas, & forum piscatorium circundatis tabernis, quas uendidit in priuatum: & forum & porticum extra portam Tergeminam, & aliam post naualia, & ad fanum Herculis, & post spei ad Tiberim, ædem Apollinis medici. habuere & in promiscuo præterea pecuniam: ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci nõ est passus. Portoria quoque, & uectigalia ijdem multa instituerunt. complura sacella, publicaq. occupata à priuatis, publicaq. sacra, ut paterent, essentq. populo, curarunt. mutarunt suffragia: regionatimq. generibus hominum, causisq. & quæstibus, tribus descripserunt. Et alter ex censoribus M. Aemilius petijt ab senatu, ut sibi dedicationis templorum Reginæ Iunonis & Dianæ, quæ bello Ligustino ante annis octo uouisset, pecunia ad ludos decerneretur. uiginti millia æris decreuerunt. Dedicauit eas ædes utranque in circo Flaminio. ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis, biduum post Dianæ, & singulos dies fecit in circo. Idem dedicauit ædem Larum permarinum in campo. uouerat eam annis undecim ante L. Aemilius Regillus, nauali prælio aduersus præfectos regis Antiochi. supra ualuas templi tabula cum titulo hoc fixa est. Duello magno regibus dirimendo ** caput ** subigendis ** patrandæ pacis ** Hæc pugna exeunti L. Aemilio M. Aemilij F. Regillo prætori ** auspicio, imperio, felicitate, ductuq. eius inter Ephesum, Samum, Chiumque classis regis Antiochi ante D. XI. K. Ian. [illegible], fusa, contusa, fugataq. est. ibique eo die naues longe cum omnibus socijs captæ XLII. Ea pugna pugnata rex Antiochus, regnumque eius **** Eius rei ergo ædem Laribus permarinis uouit. Eodem exemplo tabula in æde Iouis in Capitolio supra ualuas fixa est. Biduo quo senatum legerunt censores, Q. Fuluius consul profectus in Ligures, per inuios montes uallesq. saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnauit, neque tantum acie uicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia ducenti hostium, omnisq. ea regio Ligurum in deditionem uenit. consul deditos in campestres agros deduxit, præsidiaq. montibus imposuit. Celeriter & ex prouincia literæ Romam uenerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretæ sunt. Prætores quadraginta hostijs maioribus per supplicationes rem diuinam fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli transalpini tria millia hominum in Italiam transgressi, neminem bello lacescentes, agrum à consule & senatu petebant, ut pacati sub imperio populi R. essent. eos senatus excedere Italia iussit, & consulem Q. Fuluium quærere, & animaduertere in eos, qui principes & auctores [illegible] Alpes fuissent. Eodem anno Philippus rex Macedonum senio & moerore consumptus post mortem filij decessit. Demetriade hibernabat, cum desiderio

A derio anxius filij, tum pœnitentia crudelitatis suæ, quæ stimulabat animum: & alter filius haud dubie & sua & aliorum opinione rex, conuersiq. in eum omnium oculi, & destituta senectus, alijs expectantibus suam mortem, alijs ne expectantibus quidem. quo magis angebatur, & cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat, regiæ uir maiestatis, nobili etiam pugna aduersus Cleomenem Lacedæmonium clarus. Tutorem eum Græci, ut cognomine à cæteris regibus distinguerent, appellarunt. Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis unus incorruptus permanserat: eiq. ea fides nequaquam amicum Persea, inimicissimum fecerat. is prospiciens animo, quanto cum periculo suo hereditas regni uentura esset ad Persea, ut primum labare animum regis, & ingemiscere interdum filij desiderio sensit: nunc præbendo aures, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actæ, sæpe querenti querens & ipse aderat, & cũ mul

B ta adsoleat ueritas præbere uestigia sui, omni ope adiuuabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti & ministri facinoris, Apelles maxime & Philocles erant, qui Romam legati fuerant, literasq. exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant, eas falsas esse, & à scriba uitiatas, signumq. adulterinum, uulgo in regia fremebant. Cæterum cum suspecta magis, quàm manifesta esset res, forte Xychus obuius fit Antigono: comprehensusque ab eo in regiam est perductus. relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. Multis, inquit, sermonibus intellexisse uideor, magno te æstimaturum, si scire uera omnia possis de filijs tuis, uter ab utro petitus fraude & insidijs esset. homo unus omnium, qui nodum huius erroris exoluere possit, in potestate tua est Xychus. forte uocatum perductumque in regiã, uocari iuberet ✱ Adductus, primo ità negare inconstanter, ut paruo metu admoto paratum indicem esse appareret. conspectum tortoris uerberumq. non sustinuit, or-

C dinemq. omnem facinoris legatorum ministerijq. sui exposuit. Extemplo missi qui legatos comprehenderent. Philoclem, qui præsens erat, oppresserunt. Apelles missus ad Chæream quendam persequendum, indicio Xychi audito in Italiam traiecit. De Philocle nihil certi uulgatum est. alij primo audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, non ultra tetendisse: alij tormenta etiam inficiantem perpessum affirmant. Philippo redintegratus est luctus, geminatusque: & infelicitatem suam in liberis grauiorem, quòd alter perisset, censebat. Perseus certior factus omnia detecta esse, potentior quidem erat, quàm ut fugam necessariam duceret: tantum ut procul abesset, curabat, interim uelut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus uiueret, se defensurus. qui spe potiundi ad pœnã corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat, cui & palam facti parricidij gratia obno-

D xius erat, neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus, propter recentem patrui Antigoni gloriam fore censebat. Quando in eam fortunam ueni, inquit, Antigone, ut orbitas mihi, quam alij detestantur parentes, optabilis esse debeat; regnum quod à patruo tuo forti, non solum fideli tutela eius custoditum & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te unum habeo quem dignum regno iudicem. si neminem haberem perire & extingui id mallem, quàm Perseo scelestæ fraudis præmium esse. Demetrium excitatum ab inferis, restitutumq. credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori unus inlacrymasti, in locum eius substitutum relinquam. Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. cum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniæ urbes, principibusq. Antigonum commendare. & si uita lógior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit. Ab Demetriade profectus.

E Thessalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. inde cum Amphipolin uenisset, graui morbo est implicitus. Sed animo tamen ægrum magis fuisse, quàm corpore constat: curisque & uigilijs, cum identidem species & umbræ insontis interempti filij eum, diris exsecrationibus alterius, agitarent, extinctum esse. admoneri tamen potuisset Antigonus, si aut statim palam facta esset mors regis ✱ Medicus Calligenes, qui curationi præerat, nó expectata morte regis, à primis desperationis notis nuncios prædispositos, ita ut conuenerat, misit ad Perseum: & mortem regis in aduentum eius omnes, qui extra regiam erant, cœlauit. Oppressit igitur nec opinantes ignarosq. omnes Perseus, & regnum scelere partum inuasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad uires bello contrahendas. nam post paucis diebus gens Bastarnarum diu sollicitata ab suis sedibus magna peditum equitumque

tumq. manu Istrum traiecit. inde prægressi qui nunciarent regi, Antigonus & Cotto. nobilis is erat Bastarna. erat Antigonus perinuitus cum ipso Cottone legatus a nconcitandos Bastarnas missus. haud procul Amphipoli famæ incerti nuncij occurre pnt, mortuum esse regem. quæ res omnem ordinem consilij turbauit. Compositum au tem sicfuerar, transitum per Thraciam tutum, & commeatus Bastarnis, ut Philippus præstaret. id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes dare Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si & Dardani, gens semperinfestissima Macedoniæ temporibusq. iniquis regum imminens, tolleretur: & Bastarnæ relictis in Dardania coniugibus liberisque, ad populandam Italiam possent mitti. per Scordiscos iter esse ad mare Adriaticum Italiamque. alia uia traduci exercitum non posse. facile Bastarnis Scordiscos iter daturos: nec enim aut lingua aut moribus æquales abhorrere. & ipsos adiuncturos se, cum ad prædam opulentissimæ gentis ire uidissent. Inde in omnem euentum consilia accommodabantur. siue cæsi ab Romanis forent Bastarnæ, Dardanos tamen sublatos, prædamq. reliquijs Bastarnorum, & possessionem liberam Dardaniæ, solatio fore: siue prospere gessissent, Romanis auersis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in Græcia quæ amisisset. Hæc Philippi consilia fuerant. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigoni: sed haud multo post famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnæ empto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent uia. Inde iniuriæ ultro citroq. fieri: quarum in dies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, cum uim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus uicis, in montem ingentis altitudinis (Donucam uocant) concesserunt. Quò ubi ire Bastarnæ uellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos esse: talis tum Bastarnas nequicquam ad iuga montium appropinquantes oppressit. Neque enim imbre tantum effuso, dein celeberrima grandine obruti sunt, cum ingenti fragore cœli, tonitribusque & fulgoribus præstringentibus aciem oculorum: sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti uiderentur corpora: nec solum milites, sed etiam principes icti caderent. itaque cum præcipiti fuga per rupes præaltas, improuidi sternerentur rueréntque, instabant quidem perculsis Thraces. sed ipsi deos auctores fugę esse, cœlumq. in se ruere aiebant. Dissipati procella, cum, tanquam ex naufragio, plerique semiermes in castra, unde profecti erant, redissent: consultari quid agerent, cœptum. inde orta dissensio: alijs redeundum, alijs penetrandum in Dardaniam censentibus. Triginta ferme millia hominum (Elonico duce profecti erant) peruenerunt. cætera multitudo retro quà uenerat, transdanubianam regionem repetijt. Perseus potitus regno interfici Antigonum iussit, & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renouandam petendumque, ut rex ab senatu appellaretur, misit. Hæc eo anno in Macedonia gesta. Alter consulum, Q. Fuluius ex Liguribus triumphauit. quem triumphum magis gratiæ, quàm rerum gestarum magnitudini, datum constabat. Armorum hostilium magnam uim transtulit: nullam pecuniam admodum. diuisit tamen in singulos milites tricenos æris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quàm quòd forte euenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphauerat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt M. Iunius Brutus, A. Manlius Vulso. Prætorum inde tribus creatis, comitia tempestas diremit. postero die reliqui tres facti, ante diem quartum idus Martias, M. Titinius Curuus, T. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab ædibus curulibus, Cn. Seruilio Cæpione, Ap. Claudio Centhone, propter prodigia quæ euenerant. Terra mouit, in foris publicis, ubi lectisternium erat, duorum capita quæ in lectis erant, auerterunt se: lanaq. cum integumentis, quæ Ioui opposita fuit. decidit. de mensa oleas quoque prægustasse mures, in prodigium uersum est. Ad ea expianda nihil ultra, quàm ut ludi instaurarentur, actum est.

Epitome

EPITOME LIBRI XLI.

IGNIS in æde Vestæ extinctus est. Ti. Sempronius Gracchus pro consule Celtiberos uictos in deditionẽ accepit, monimentumq; operũ suorum Graccburim oppidum in Hispania constituit. Et à Postumio Albino proconsule Vauti ac Lusitani subacti sunt. uterque triumphauit. Antiochus, Antiochi filius, obses Romanis à patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriæ ab urbe dimissus. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuiũ capita CCLXXIII millia, CCXIIII. Q. Voconius Saxa tribunus pl. legem tulit, ne quis hæredem mulierem institueret. suasit legẽ M. Cato. extat oratio eius. Præterea res cõtra Ligures, Istros, Sardos, et Celtiberos à complribus ducibus gestas cõtinet: et initia belli Macedonici, quod Perseus Philippi filius moliebatur: miserat enim ad Carthaginienses legationem, et ab ijs nocte audita erat. sed et alias Græciæ ciuitates solicitabat. qui præter religionem quòd quàmmulta templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iouis Olympij, et Antiochiæ Capitolini, uilissimum regem egit.

LIBER XLI.

à patre in pace habitam armasse, eoq. iuuentuti prædandi cupidæ pergratus esse dicebatur. Consilium de Istrico bello cum haberet consul, alij gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent, alij consulendum prius senatum censebant. Vicit sententia quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileia consul, castra ad lacum Timaui posuit. Imminet mari is lacus. Eodem decem nauibus C. Furius duumuir naualis uenit. Aduersus Illyriorum classem creati duumuiri nauales erant, qui tuendam uiginti nauibus mari superiore Anconam uelut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra litora usque ad Tarentum, C. Furius læua usq; ad Aquileiam tueretur. Eæ naues ad proximum portum Istriæ fines cum onerarijs & magno commeatu missæ. secutusq. cum regionibus consul, quinq; ferme millia à mari posuit castra. In portu emporium breui perfrequens factum, omniaq. hinc in castra supportabantur: & quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circundatæ sunt: in Istriamque suum præsidium statiuum, repentina cohors Placentina opposita inter mare & castra. & ut idem aquatoribus ad fluuium esset præsidium, M. Aebutius tribunus militum secundæ legionis duos manipulos militum adijcere iussus est. T. & C. Aelij tribuni militum legionem tertiam, quæ pabulatores & lignatores tueretur, uia quæ Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum. Carmelus pro regulo erat tribus aut amplius millibus armatorum. Istri, ut primum ad lacum Timaui castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt: & inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quicquam eos, quæ terra marique agerentur, fallebat. Postquam stationes inualidas esse pro castris, eorum turba inermis frequens inter castra & mare mercantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento uiderunt: duo simul præsidia, Placentinæ cohortis, & manipulorum secundæ legionis aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabente ad primum teporem solis, perlucens iam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo maiorem ijs, quàm erat, hostium aciem ostendit: qua territi utriusque stationis milites ingenti tumultu cum in castra confugissent, haud paulo ibi plus, quàm quod secum ipsi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere quid fugissent, nec percontantibus reddere responsum poterant: & clamor in portis, ut ubi nulla esset statio quæ sustineret impetum, audiebatur: & concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios, incertum fecerat, an hostis intra uallum esset. Vna uox audiebatur, ad mare uocantium. Id forte temere ab uno exclamatum, totis passim personabat castris. Itaque primo uelut iussi id facere, pauci armati, maior pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes: & ipse consul, cum frustra reuocare fugienteis conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremũ ualuisset, unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc, in uacua castra impetu facto, Istri, cum alius armatus ijs

ANNO DLXXII.

nemo obuiam isset, in prætorio instruentem atque adhortantem suos oppresserunt. Prælium atrocius, quàm pro paucitate resistentium, fuit: nec ante finitum est, quàm tribunus militum, quiq. circa eum constiterant, interfecti sunt. Prætorio deiecto, direptis quæ ibi fuerunt, ad quæstorium forum, quinta namq. hostes peruenerunt. Ibi cum omnium rerum paratam expositamq. copiam, & stratos lectos in quæstorio inuenissent, regulus accubãs epulari cœpit: mox idem cæteri omnes armorum hostiumq. obliti faciunt: &, ut quibus insuetus liberalior uictus esset, auidius uino ciboq. corpora onerant. Nequaquam eadem est tũ rei forma apud Romanos. terra mari trepidatur. nautici tabernacula detendunt, cõmmeatumq. in litore expositum in naues rapiunt. milites in scaphas & mare territi ruunt. nautę, metu ne compleantur nauigia, alij turbæ obsistunt, alij ab litore naues in altum expellunt: inde certamen, mox etiam pugna cum uulneribus & cæde inuicem militum nautarumque oritur: donec iussu consulis procul à terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis cœpit. uix MCC ex tanta multitudine qui arma haberent, perpauci equites qui equos secum eduxissent, inueniri sunt. cætera deformis turba, uelut lixarum calonumque, præda uere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuncius ad tertiam legionem reuocandam, & Gallorum præsidium opprimendum uenit & simul ex omnibus locis ad castra recipienda, demendamque ignominiam rediri cœptum est. Tribuni militum tertiæ legionis pabulum lignaque proijcere iubent. centurionibus imperant, ut grauiores ætate milites binos in ea iumenta ex quibus onera deiecta erant, impõnant: equites ut singulos è iuuenibus pedites secum in equos tollant. egregiam gloriam legionis fore, si castra metu secundanorum amissa, sua uirtute recipiant: & recipi facile esse, si in præda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi. Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur. priores tamen consul copiæque quæ à mari reducebantur, ad uallum accesserunt. L. Atius, tribunus primus secundæ legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat etiam: si uictores Istri, quibus armis cepissent castra, ijsdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse: deinde stationes certe pro uallo habituros. uino somnoque uerisimile esse mersos iacere. Sub hæc A. Bæculonium, signiferum suum, notæ fortitudinis uirum, inferre signum iussit. Ille, si unum se sequerentur, quo celerius fieret, facturum dixit: connixusq. cum trans uallum signum traiecisset, primus omnium portam intrauit. Et parte alia T. & C. Aelij, tribuni mil. tertiæ legionis, cum equitatu adueniunt: confestim & quos binos oneraria in iumenta imposuerant secuti, & consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice uinosi erant, memores fuerant fugæ: alijs somno mors continuata est, integraque sua omnia Romani, præterquam quid uini cibique absumptum erat, receperunt. Aegri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra uallum suos senserunt, armis arreptis, cædem ingentem fecerunt. Ante omneis insignis opera fuit C. Popillij equitis; Sabello cognomen erat: is pede saucio relictus, longe plurimos hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt cæsa, captus nemo: quia ira & indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Istrorum temulentus ex conuiuio raptim à suis in equum impositus fugit. ex uictoribus CCXXXVII milites perierunt: plures in matutina fuga, quàm in recipiendis castris. Forte ita euenit, ut Cn. & L. Gauillij, nouelli Aquileienses cum commeatu uenientes, ignari prope in capta castra ab Istris inciderent. Ij cum Aquileiam relictis impedimentis refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiæ modo, sed Romæ quoque post paucos dies impleuerunt: quo non capta tantũ castra ab hostibus, nec fuga quæ uera erat, sed perditas res, deletumq. exercitum omnẽ allatum est. Itaq;, quod in tumultu fieri solet, delectus extra ordinẽ, non in urbe tantum, sed tota Italia indicti. Duæ legiones ciuium Romanorũ conscriptæ, & decem millia peditũ cum equitibus D socijs nominis Latini imperata. M. Iunius consul transire in Galliam, & ab ciuitatibus prouinciæ eius, quantum quæque posset, militum exigere iussus. Simul decretum, ut Ti. Claudius prætor militibus legionis quartæ, & socium Latini nominis V millibus equitum CCL Pisas ut conuenirent ediceret: eamq. prouinciam, dum consul inde abesset, tutaretur. M. Titinius prætor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque Ariminum conuenire iuberet. Nero paludatus Pisas in prouinciam est profectus. Titinius C. Cassio tribuno mil. Ariminum, qui præesset legioni, misso, delectum Romæ habuit. M. Iunius consul

A consul ex Liguribus in prouinciam Galliã transgressus, auxilijs protinus per ciuitates Galliæ, militibusq́. colonis imperatis Aquileiam peruenit. Ibi certior factus exercitum incolumem esse, scriptis literis Romam ne tumultuarentur, ipse, remissis auxilijs quæ Gallis imperauerat, ad collegam est profectus. Romæ magna ex necopinato lætitia fuit. delectus omissus est, exauctorati qui sacramento dixerant, & exercitus, qui Arimini pestilentia affectus erat, domum dimissus. Istri magnis copijs cum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu nouo aduenisse audierunt, passim in ciuitates dilapsi sunt. consules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt. Sedato tandem Istrico tumultu S. C. factum est, ut consules inter se compararent uter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Cum absentem Manlium tribuni pl. A. Licinius Nerua, & C. Papirius Turdus in concionibus lacerarent, rogationemq́. promulgarent, ne Manlius post i-
B dus Martias (prorogatæ namque consulibus in annum prouinciæ erant) imperium retineret, uti causam extemplo dicere, cum abisset magistratu, posset: huic rogationi Q. Aelius collega intercessit, magnisq́. contentionibus obtinuit ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus, & L. Postumius Albinus ex Hispania Romam cum reuertissent, senatus ijs à M. Titinio prætore datus in æde Bellonæ ad disserendas res quas gessissent, postulandosq́. honores meritos ut dijs immortalibus haberetur honos. Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultum esse, literis T. Aebutij prætoris cognitum est, quas filius eius ad senatum attulerat. Ilienses adiunctis Balarorum auxilijs pacatam prouinciam inuaserant: nec eis inualido exercitu, & magna parte pestilentia absumpto, resisti poterat. Eadem & Sardorum legati nunciabant, orantes ut urbibus saltem (iam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Hæc legatio, totumq́. quod ad Sardiniam pertinebat, ad nouos magi-
C stratus reiectum est. Aeque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione attributi erant, querebantur. fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam seruitutem collatam cum præsenti statu, præclaram libertatem uisam. non publico tantum se premi imperio, sed singulos iustum pari seruitium: iuxta se coniuges liberosq́; uexari: in corpus, in tergum sæuiri: famam, quod indignum sit, maculari dehonestariq́; & palam res odiosas fieri, iuris etiam usurpandi causa, ne pro dubio habeant, nihil inter se & argento parata mancipia interesse. Motus his senatus, literas Lycijs ad Rhodios dedit: nec Lycios Rhodijs, nec ullos alicui, quàm qui nati liberi sint, in seruitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio & tutela esse, ut in ditione populi R. ciuitates sociæ sint. Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis socijsq́; eorum, postero die L. Postumius de Lusitanis, alijsq́; eiusdem regio-
D nis Hispanis triumphauit. XL millia pondo argenti Ti. Gracchus transtulit, XX millia Albinus. Militibus denarios quinos uicenos, duplex centurioni, triplex equiti, ambo diuiserunt, socijs tantundem quantum Romanis. Per eosdẽ forte dies M. Iunius consul ex Istria comitiorũ causa Romã uenit. Eum cum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni pl. Papirius & Licinius, de his quæ in Istria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ cum consul, se dies non plus XI in ea prouincia fuisse, responderet: quæ se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama cõperta habere: exequebantur deinde quærentes, quid ita non potius A. Mãlius Romã uenisset, ut rationem redderet populo R. cur ex Gallia prouinçia, quam sortitus esset, in Istriam transisset: quando id bellũ senatus decreuisset, quando id bellũ populus R. iussisset? At hercule priuato quidem cõsilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Imo utrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestum, dici
E non posse. Stationes duas nec opinantes ab Istris oppressas, castra Romana capta, quod peditũ, quod equitũ in castris fuerit. cæteros inermeis fusosque, ante omneis consulẽ ipsum ad mare ac naueis fugisse. priuatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset. Comitia deinde habita: consules creati C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Et postero die prætores facti, P. Aelius Tubero iterum, C. Quinctius Flamininus, C. Numisius, C. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius Læuinus. Tuberoni urbana iurisdictio, Quinctio peregrina euenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinẽ prouincia consularis facta. Gracchus eam sortitur, Istriã Claudius Scipio & Læuinus Galliam in duas diuisam prouincias sortiti sunt. Idibus Martijs, quo die Sempronius Claudiusq́. consulatũ inierunt, mentio tantũ de prouincijs Sardinia Istriaque,

& utriusque hostibus fuit, qui in his prouincijs bellum consciuissent. Postero die legati Sardorum, qui ad nouos magistratus delati erant, L. Minucius Thermus, qui legatus Manlij consulis in Istria fuerat, in senatum uenit. Ab his edoctus est senatus, quantum belli eæ prouinciæ haberent. Mouerunt senatum & legationes socium nominis Latini, quæ & censores, & priores consules fatigauerunt, tandem in senatum introductæ. Summa querelarũ erat, ciues suos Romæ censos plerosque Romam commigrasse. quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta oppida, deserti agri nullum militem dare possent. Fregellas quoque millia IIII familiarum transisse ab se, Samnites Peligniq. querebantur: neque eo minus aut hos aut illos in delectum militum dare. Genera autem fraudis duo mutandæ uiritim ciuitatis inducta erant. Lex socijs ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut ciues Romani fierent. ea lege male utendo, alij socijs, alij populo Romano iniuriam faciebant. nam, & ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in eam conditionem ut manumitterentur, mancipia dabant, libertiniq. ciues essent: & quibus stirpes deesset, quam relinquerent, ut ciues Romani fiebant. Postea his quoque imaginibus iuris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in ciuitatem Romanam per migrationem & censum transibant. Hæc ne postea fierent, petebant legati, & ut redire in ciuitates iuberent socios. deinde ut lege cauerent, ne quis quem ciuitatis mutandæ causa suum faceret, neve alienaret: & si quis ita ciuis Romanus factus esset, ciuis non esset. Hæc impetrata ab senatu. Prouinciæ deinde quæ in bello erant, Sardinia atque Istria decretæ. in Sardiniam duæ legiones scribi iussæ: quina millia in singulas, & duceni pedites, treceni equites, & duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, & DC equites, & X quinqueremes naues, si deducere ex naualibus uellet. Tantundem peditum equitumque in Istriam, quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum equitibus CCC, & quinque millia peditum sociorum, & CCL mittere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium iussi. Priusquam consules prouincias sortirentur, prodigia nunciata sunt: lapidem in agro Crustumino in lacum Martis de cœlo cecidisse: puerum trunci corporis in Agro Romano natum, & quadrupedem anguem uisum: & Capuæ multa in foro ædificia de cœlo tacta: & Puteolis duas naues fulminis ictu concrematas esse. Inter hæc quæ nunciabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, cum Collina porta intrasset, per Esquilinã magno consectantium tumultu euasit. Eorum prodigiorum causa consules maiores hostias immolarunt: & diem unum circa omnia puluinaria supplicatio fuit. Sacrificijs rite perfectis prouincias sortiti sunt. Claudio Istria, Sempronio Sardinia obuenit. Legẽ deinde socijs C. Claudius tulit senatusc͠osulto, & edixit, qui socij ac nominis Latini, ipsi maioresve eorũ M. Claudio, T. Quinctio censoribus, postq. ea apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque ciuitatem ante Kal. nouẽbres redirent. Quæstio, qui ita non redissent, L. Mummio prætori decreta est. Ad legem, & edictum consulis adiectum est, ut dictator, c͠osul, interrex, censor, prætor qui nũc esset apud forũ, darent operam, ut qui manumitteretur, in libertatem uindicaretur, iusiurandum daret: qui eũ manumitteret, ciuitatis mutandæ causa manu non mittere, qui id non iuraret, cum manumittendum non censuerunt. Hæc in posterum causa iurisq. dictio C. Claudio consuli decreta est. Dum hæc Romæ geruntur, M. Iunius, & A. Manlius qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiæ hybernassent, principio ueris in fines Istrorum exercitum introduxerunt: ubi cum effuse popularentur, dolor magis & indignatio diripi res suas cernẽtes Istros, quàm certa spes satis sibi uiriũ aduersus duos exercitus exciuit, c͠ocursu ex omnibus populis iuuentutis facto, repentinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quàm perseuerantius pugnauit. Ad quatuor millia eorũ in acie cæsa. cæteri omisso bello in ciuitates passim diffugerunt. Inde legatos primũ ad pacẽ petendã in castra Romana, deinde obsides imperatos miserunt. Hæc cum Romæ cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul ueritus ne forte ea res prouinciam exercitumq. sibi adimeret, n͠o uotis nuncupatis, non paludatis lictoribus, uno omniũ certiore facto collega, nocte profectus præceps in prouinciam abijt: ubi inc͠osultius quàm uenerat, se gessit. Nam cum concione aduocata fugam è castris A. Manlij aduersis auribus militum, quippe qui primi ipsi fugissent, iactasset, ingessisset probra M. Iunio, quòd se dedecoris socium collegæ fecisset, ad extremum utrunque decedere prouincia iussit. Quod cum milites consulis imperio dicto audientes futuros sese dicerent, cum is more maiorum secundum

ANNO. DLXXIII.

F G H I K

A cundum uota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab urbe esset, furens ira, uocatum qui pro quæstore Manlij erat, catenas popoſcit, uinctos ſe Iunium Manliumq. minitans Romam miſſurum. Ab eo quoque ſpretum conſulis imperium eſt, & circumfuſus exercitus fauens imperatorum cauſæ, & conſuli infeſtus, animos ad non parendum addebat. Poſtremo fatigatus conſul & contumelijs ſingulorum, & multitudinis (nam inſuper irridebant) ludibrijs, naue eadem qua uenerat, Aquileiam redijt. Inde collegæ ſcripſit, ut militum nouorum ei parti, quæ ſcripta in Iſtriam prouinciam eſſet, ediceret, Aquileiam ut conuenirent, nequid ſe Romæ teneret, quo minus uotis nuncupatis paludatus ab urbe exiret. Hæc collegæ obſequenter facta, breuisq. dies ad conueniendum edicta eſt. Claudius prope conſecutus eſt literas ſuas. Concione adueniens de Manlio & Iunio habita, non ultra triduum moratus Romæ, paludatis lictoribus, uotisq. in Capitolio nuncupatis, in pro-

B uinciam æque amplius præcipiti celeritate abit. Paucis ante diebus Iunius Manliusq. oppidum Neſattium, quò ſe principes Iſtrorum & regulus ipſe Aepulo receperat, ſumma ui oppugnant. eò Claudius duabus legionibus nouis adductis, uetere exercitu cum ſuis ducibus dimiſſo, ipſe oppidum circunſedit, & uineis oppugnare intendit: amnemq. præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnātibus erat, & aquationem Iſtris præbebat, multorum dierum opere exceptū nouo alueo auertit. Ea res barbaros miraculo terruit abſciſſæ aquæ, & ne tum quidem memores pacis, in cædem coniugum ac liberorum uerſi, etiam ut ſpectaculo hoſtibus tam fœdum facinus eſſet, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter ſimul complorationem fœminarum puerorumque, ſimul nefandam cædem, milites trāſgreſſi murum oppidum intrarunt. cuius capti tumultum ut ex pauido clamore fugientium accepit rex, traiecit ferro pectus, ne uiuus caperetur: cæteri capti aut occiſi. Duo deinde oppi-

C da Mutila & Faueria ui capta & deleta. Præda, ut in gente inopi, ſpe maior fuit, & omnis militibus conceſſa eſt. V millia capitum DCXXXII. ſub corona uenierunt. auctores belli uirgis cæſi, & ſecuri percuſſi. Iſtria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata eſt: omnesq. undiq; populi obſidibus datis in ditionem uenerunt. Sub Iſtrici finem belli, apud Ligures conſilia de bello haberi cœpta. Ti. Claudius proconſul, qui prætor priore anno fuerat, cum præſidio legionis unius Piſis præerat. cuius literis ſenatus certior factus, eas ipſas literas ad C. Claudium (nam alter conſul iam in Sardiniam traiecerat) deferendas cenſet: & adijcit decretum; quoniā Iſtria prouincia confecta eſſet, ſi ei uideretur, exercitū traduceret in Ligures. Simul ex literis conſulis quas de rebus in Iſtria geſtis ſcripſerat, in biduū ſupplicatio decreta. Et ab altero conſule Ti. Sempronio in Sardinia proſpere res geſtæ. Exercitum in agrum Sardorum Ilienſium induxit. Balarorum magna auxilia Ilienſibus uenerāt.

D Cum utraque gente ſignis collatis conflixit. Fuſi fugatiq. hoſtes, caſtrisq. exuti. XII millia armatorum cæſa. Poſtero die arma lecta conijci in aceruum iuſſit conſul: ſacrumq. id Vulcano cremauit. Victorem exercitum in hyberna ſociarum urbium reduxit. Et C. Claudius literis Ti. Claudij & ſenatuſconſulto accepto, ex Iſtria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in campos progreſſi caſtra habebant hoſtes. Ibi cum his acie dimicatū. XVM cæſa: plus DCC aut in prælio, aut in caſtris (nam ea quoque expugnata ſunt) capti, & ſigna militaria unum & L capta. Ligures reliquiæ cædis in monteis refugerunt paſſim: populantique campeſtreis agros conſuli nulla uſquam apparuerunt arma. Claudius duarum gentium uno anno uictor, duabus, quod raro alius, in conſulatu pacatis prouincijs, Romam reuertit. Prodigia eo anno nunciata, in Cruſtumino auem ſangualem (quam uocant) ſacro lapidem roſtro cecidiſſe. bouem in Campania locutum. uaccam æneam Syra-

E cuſis ab agreſti tauro, qui pecore aberraſſet, initam, ac ſemine aſperſam. In Cruſtumino diem unum in ipſo loco ſupplicatio fuit. & in Campania bos alenda publice data: Syracuſanumq. prodigium expiatum, editis ab aruſpicibus dijs, quibus ſupplicaretur. Pōtifex eo anno mortuus eſt M. Claudius Marcellus, qui conſul cenſorq. fuerat. In eius locum ſuffectus eſt pontifex filius eius M. Marcellus. Et Lucam colonia eodem anno MM ciuium Romanorum ſunt deducta. Triumuiri deduxerunt, P. Aelius, L. Egilius, Cn. Sicinius. Quinquagena & ſingula iugera & ſemiſſes agri in ſingulos dati ſunt. De Ligure captus is ager erat: Etruſcorum ante, quàm Ligurum fuerat. C. Claudius conſul ad urbem uenit: cui, cum in ſenatu de rebus in Iſtria Liguribusq. proſpere geſtis diſſeruiſſet, poſtulanti triūphus eſt decretus. triumphauit in magiſtratu de duabus ſimul gentibus. Tulit in eo triumpho

denarium CCCVII millia, & uictoriatũ LXXXV millia DCCII. militibus in singulos qui nideni denarij dati, duplex cẽturioni, triplex equiti: socijs dimidio minus, quàm ciuibus datum. Itaque taciti, ut iratos esse sentires, secuti sunt currum. Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures postquam senserunt non consularem tantum exercitum Romam adductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, soluti metu clam exercitu indicto, per transuersos limites superatis montibus in campos digressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam allatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere iussit: creatisque in annum magistratibus in prouinciam redire, & coloniam ex hostibus eripere. Ita uti censuit senatus comitia habita, consules creati Cn. Cornelius Scipio Hispalus, Q. Petillius Spurinus. Praetores inde facti, M. Popillius Laenas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio, L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquillius Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium, & Gallia prouincia. Et ne Istri quoque idem, quod & Ligures facerent, socios nominis Latini in Istriam mitteret quos triumphi causa de prouincia deduxisset. Cn. Cornelio, & Q. Petillio consulibus quo die magistratum inierunt, immolantibus Ioui singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petillius sacrificauit, in iocinore caput non inuentum. Id cum ad senatũ retulisset, boue perlitare iussus. De prouincijs deinde consultus senatus Pisas & Ligures prouincias consulibus decreuit. Cui Pisae prouincia obuenisset, cum magistratuum creandorum tempus esset, ad comitia reuerti iussit. Additum decreto, ut binas legiones nouas scriberent, & CCC equites & dena millia peditũ socijs nominiq́. Latino, & DC imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in prouinciam consul uenisset. Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius euocatus à uiatore, cum templo egressus esset, paulo post rediit confuso uultu: & exposuit patribus conscriptis, bouis sescenaris, quem immolauisset, iecur defluxisse: id se uictimario nuncianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex olla ubi exta coquerentur, iussisse. & uidisse caeteram integram partem extorum, iecur omne inenarrabiliter absumptum. Territis eo prodigio patribus, & alter consul curam adiecit, qui se quòd caput iecinori defuisset, tribus bubus perlitasse negauit. Senatus maioribus hostijs usq; ad litationem sacrificari iussit. Caeteris dijs perlitatum ferunt, Saluti Petillium perlitasse negant. Inde consules praetoresq́. prouincias sortiti. Pisae Cn. Cornelio, Ligures Petillio obuenerunt. Praetores. L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter peregrinos sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hispaniam ulteriorem, L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. duo deprecati sunt, ne in prouincias irent, M. Popillius in Sardiniam. Gracchum eam prouinciam pacare, & T. Aebutium praetorem adiutorẽ ab senatu datum esse. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset, minime conuenire. inter traditionem imperij, nouitatemq́. successoris, quae noscendis prius quàm agendis rebus imbuenda sit, saepe bene gerendae rei occasiones intercidere. Probata Popillij excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificijs se impediri solennibus excusabat, ne in prouinciam iret. citerior Hispania obuenerat. Caeterũ aut ire iussus, aut iurare pro cõcione solenni sacrificio se prohiberi. Id ubi in P. Licinio ita statutum est, & ab se uti iusiurandum acciperent, M. Cornelius postulauit, ne in Hispaniam ulteriorem iret: Praetores ambo in eadẽ uerba iureiurarunt. M. Titinius & T. Fonteius proconsules manere cũ eodẽ imperij iure in Hispania iussi: & ut in supplemẽtũ his tria millia ciuiũ Romanorũ cũ equitibus CC, V millia sociũ Latini nominis, & CCC equites mitterẽtur. Latinae feriae fuere A. D. III no. Maij: in quibus quia in una hostia magistratus Lanuuinus precatus non erat, populi R. Quiritiũ, religioni fuit. Id cũ ad senatum relatum esset, senatusq́. ad pontificum collegiũ reiecisset, põtificibus, quia nõ rite factae Latinae essent, instauratis Latinis, placuit Lanuuinos, quorũ opera instauratae essent, hostias praebere. Accesserat ad religionẽ quòd Cn. Cornelius cõsul ex mõte Albano rediẽs cõcidit, & parte mẽbrorũ captus ad aquas Cumanas profectus, ingrauescẽte morbo, Cumis decessit: sed inde mortuus Romã allatus, & funere magnifico elatus sepultusq́. est. Pontifex idẽ fuerat. consul Q. Petillius cum primũ per auspicia posset, collegae subrogãdo comitia habere iussus, & Latinas edicere: comitia in A. D. III nonas Sextiles, Latinas in A. D. III idus Sextiles, edixit. Plenis religionum animis prodigia insuper nũciata: Tusculi facem in coelo uisam, Gabijs aedẽ Apollinis & priuata aedificia complura, Grauiscis murum portamq́. de coelo tacta. Ea patres procurari, uti pontifices censuissent, iusserunt.

Anno DLXXIIII.

F G H I K

A runt. Dum consules primum religiones, deinde alterum alterius mors, & comitia, & Latinarum instaurationes impediunt: interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admouit. Ante triduum quàm oppugnare ceperat, receptam ex hostibus colonis restituit. VIII millia ibi Ligurum intra muros cæsa, literæq; Romam ex templo scriptæ, quibus non modo rem exponeret: sed etiam gloriaretur, sua uirtute ac felicitate neminem iam cis Alpeis hostem populi R. agriq; aliquantum captum, qui multis millibus hominum diuidi uiritim posset. Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis prælijs Sardos perdomuit. XV millia hostium sunt cæsa. Omnes Sardorum populi qui defecerant, in ditionem redacti. Stipendiarijs ueteribus duplex uectigal imperatum exactumque. cæteri frumentum contulerunt. Pacata prouincia, obsidibusq. ex tota insula CCXXX acceptis, legati Romam qui ea nunciarent, missi: quiq. ab senatu peterent, ut ob

B eas res ductu auspicioq. Ti. Sépronij prospere gestas, dijs immortalibus honos haberetur, ipsiq. decedenti de prouincia exercitum secum deportare liceret. Senatus in æde Apollinis legatorum uerbis auditis, supplicationem in biduum decreuit, & XL maioribus hostijs consules sacrificare iussit: Ti. Sempronium proconsulem exercitumq. eo anno in prouincia manere. Comitia deinde cósulis unius subrogandi, quę in A. D. III nonas Sextiles edicta erát, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius consul collegam, qui exemplo magistratú occiperet, creauit C. Valerium Læuinum. Is iam diu cupidus prouinciæ, cú opportunæ cupiditati eius literæ allatæ essent, Ligures rebellasse, nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus eius causa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci iussit: & duumuiros naualeis cum classe Pisas ire, qui Ligurum oram, maritimum quoque terrorem admouentes, circumuectarentur. Eodem & Q. Petillius consul ad conueniendum exercitui

C diem edixerat. Et C. Claudius procósul audita rebellione Ligurum, pręter eas copias, quas secum Parmæ habebat, subitarijs collectis militibus, exercitum ad fines Ligurum admouit. Hostes sub aduentum C. Claudij, à quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumen uictos fugatosque, locorú magis præsidio aduersus infeliciter expertam uim, quàm armis se defensuri, duos montes Letum & Balistam ceperunt: muroq. insuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppressi ad M & D perierunt. Cæteri montibus se tenebant, & ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, sæuiunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat: captiuos cú fœda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant uerius passim, quàm rite sacrificant. Satiati cæde animantiú, quæ inanima erant, parietibus affligunt, uasa omnis generis usui magis quàm ornamento in speciem facta. Q. Petillius consul ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, ut cum exercitu ad se in Galliam ueniret, campis Macris se eum expe

D ctaturum. Literis acceptis Claudius ex Liguribus castra mouit, exercitumq. ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius cósul alter uenit. Ibi diuisis copijs, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustrauerunt. tum sortiti, quia non ab eadem utrunque parte aggredi hostem placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sortitum constabat, quòd in templo fuisset: in Petillio id uitio factum, postea augures responderunt, quòd extra templum sortem in sitellam in templum latam foris ipse posuerit. Profecti inde in diuersas regiones. Petillius aduersus Balistæ & Leti iugú, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis uerbi ominatum ferunt, se eo die Letum capturum esse. Duabus simul partibus subire in aduersos montes cœpit. Ea pars in qua ipse erat, impigre succedebat. Alteram hostes cum propulissent, ut restitueret rem inclinatam, consul

E equo aduectus, suos quidem a fuga reuocauit: ipse dum incautius ante signa obuersatur, missili traiectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt, & suorum pauci qui uiderát, haud negligenter, ut qui in eo uictoriam uerti scirent, corpus occultauere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, monteis sine duce cepere. Ad V millia Ligurú occisa, ex Romano exercitu duo & quinquaginta ceciderunt. Super tam euidentem tristis ominis euentum etiam ex pullario auditum est, uitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse. C. Valerius audita

* * *

Periti religionum, iurisq. publici, quando duo ordinarij consules eius anni alter morbo, alter ferro perijsset, suffectum consulem negabant comitia habere posse

AN. DLXXV.

* * *

deduxit. Cis Apeninum Gaturi & Lapicini, & Hercates, trans Apenninum Briniates fuerant. Inter Audenam amnem P. Mutius cum ijs qui Lunam Piſasq. depopulati erant, bellum gessit, omnibusq. in ditionem redactis arma ademit. Ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque, senatus in triduum supplicationes decreuit, & XL hostijs sacrificari iussit. Et tumultus quidem Gallicus & Ligustinus, qui in principio eius anni exortus fuerat, haud magno conatu breui oppressus erat. Belli Macedonici subibat iam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasq. certamina: & legati qui missi ad res uisendas in Macedoniam erant, iam reuerterant Romam, renunciaueranťque bellum in Dardania esse. Simul uenerant & ab rege Perseo oratores, qui purgarent, nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quicquam facere. Senatus nec liberauit eius culpæ regem, neque arguit: moneri eum tantummodo iussit, ut etiam atque etiam curaret ut sanctum haberet fœdus, quod ei cum Romanis esse uideri posset. Dardani cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod sperauerant, sed grauiores fieri in dies cernerent, subnixos Thracum accolarum & Scordiscorum auxilijs, audendum aliquid uel temere rati, omnes undiq. armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnorum erat, conueniunt. Hyems erat, & id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordisciq. in fines suos abirent. Quod ubi ita factum, & solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam diuidunt copias: pars ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret, pars deuio saltu circunducta, ab tergo aggrederetur. Cæterum priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est: uictiq. Dardani compelluntur in urbem, quæ fere X I I millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circunsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus, aut ui expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quæ circunducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine præsidio relicta

* * *

more sella eburnea posita ius dicebat, disceptabatq. controuersias minimarum rerum: adeoq. nulli fortunæ adhærebat animus per omnia genera uitæ errans, uti nec sibi nec alijs quinam homo esset, satis constaret, non alloqui amicos. uix notis familiariter arridere. munificentia inæquali sese aliosq. ludificari: quibusdam honoratis, magnoq. æstimantibus se, puerilia, ut escæ aut lusus, munera dare: alios nihil expectantes ditare. itaque, nescire quid sibi uellet, quibusdam uideri. quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant. In duabus tamen magnis honestisq. rebus uere regius erat animus, in urbium donis & deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circundaturum urbi est pollicitus: maioremq. partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum è marmore facere instituit. Cyzici in prytaneum, id est, penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus est, uescuntur, uasa aurea mensæ unius posuit. Rhodijs nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quæque usus eorum postulauerunt, dona dedit. Magnificentiæ uero in deos, uel Iouis Olympij templum Athenis, unum in terris incohatum pro magnitudine dei, potest testis esse. Sed & Delon maris insignibus, statuarumq. copia exornauit: & Antiochiæ Iouis Capitolini magnificum templum non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, & alia multa in alijs locis pollicitus, quia perbreue tempus regni eius fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores uicit, reliquorum sui moris & copia Græcorum artificum, Gladiatorum munus Romanæ consuetudinis primo maiore cum terrore hominum insuetorum ad tale spectaculum, quàm uoluptate dedit: deinde sæpius dando & modo uulneribus tenus, modo sine missione etiam, & familiare oculis gratumq. id spectaculum fecit, & armorum studium plerisque iuuenum accendit. Itaque qui primo ab Roma magnis præmijs paratos gladiatores accersere solitus erat, iam

AN. DLXXVI

* * *

. L. Cornelius Scipio inter peregrinos. M. Atilio prætori prouincia Sardinia obuenerat, sed cum legione noua quam consules conscripserant, quinque millibus peditum, CCC equitibus in Corsicam iussus est transire. Cum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, ubi obtineret Sardiniam. Cn. Seruilio Cæpioni in Hispaniam ulteriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites CL, & socium Latini nominis

A ni nominis quinque millia peditum, C C C equites. Sicilia L.Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones consules scribere iussi, cum iusto numero peditum equitumque, & decem millia peditum socijs imperare, & D C equites. Delectus consulibus eo difficilior erat, quòd pestilentia quæ priore anno in boues ingruerat, eo uerterat in homines in morbos. qui inciderant, haud facile septimū diē superabant: qui superauerant, longinquo maximæ quartanæ implicabantur morbo. Seruitia maxime moriebantur. eorū strages per omnes uias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus libitina sufficiebat. Cadauera intacta à canibus ac uulturibus tabes absumebat: satisq;. constabat nec illo, nec priore anno in tanta strage boum, hominumq;. uulturium usquam uisum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Seruilius Cæpio pontifex pater prætoris, & Ti. Sempronius C.F. Longus decemuir sacrorum, & P. Aelius Pętus augur, & Ti. Sempronius B Gracchus, & C.Mamilius Vitulus curio maximus, & M.Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt, C.Sulpicius Galba in locum Tuditani * Augures suffecti sunt, in Gracchi locum T.Veturius Crassus Sempronianus, in P. Aelij Q. Aelius Pætus. X uir sacrorum C.Sempronius Longus, curio maximus C.Scribonius Curio sufficitur. Cum pestilentiæ finis non fieret senatus decreuit, uti X uiri libros sybillinos adirent. Ex decreto eorum diem unum supplicatio fuit, & Q.Marcio Philippo uerba præeunte, populus in foro uotum concepit, si morbus pestilentiaque ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum. In Veienti agro biceps natus puer, & Sinuessæ unimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus interdiu sereno cœlo super ædem Saturni in foro Romano intentus, & tres simul soles effulserunt, & faces eadem nocte plures per cœlum lapsæ sunt. Lanuuini, Cæritesq;. anguem in oppido suo iubatum aureis maculis sparsum ap C paruisse affirmabant, & agro Campano bouem locutū esse satis constabat. Legati non. Iun. ex Africa redierunt, qui conuento prius Massanissa rege Carthaginem ierant: cæterum certius aliquanto quæ Carthagine acta essent, ab rege rescierant, quàm ab ipsis Carthaginiensibus. compertum tamen affirmauerunt legatos ab rege Perseo uenisse, ijsq;. noctu senatum in æde Aesculapij datum esse. ab Carthagine legatos in Macedoniam missos, & rex affirmauerat. & ipsi parum constanter negauerant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit, Tres missi sunt, C.Lælius, M. Valerius Messalla, Sex.Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopū non parebant, & de quibus ambigebatur rebus, disceptationem ab rege ad Romanos reuocabant, cum exercitu profectu, sub ius iudiciumq. suum totam coegit gentem. Inde per Oetæos montes transgressus, religionibus quibusdam animum obiectis oraculum aditurus Delphos ascendit. Cum in media repen D te Græcia apparuisset, magnum non finitimis modo urbibus terrorem præbuit, sed in Asiā quoque ad regem Eumenen nuncius tumultus eius uenit. Triduum non plus Delphis moratus, per Phthiotidem Achaiam, Thessaliamq;. sine damno iniuriaque agrorum per quos iter fecit, in regnum redijt. Nec earum tantum ciuitatum, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: sed aut literas dimisit, petens ne diutius simultatum, quæ cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso potuerint ac debuerint finiri: secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam. Cum Achæorum maxime gente reconciliandæ gratiæ uiam quærebat. Hæc una ex omni Græcia gens, & Atheniensium ciuitas, eò processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedonibus. itaque seruitijs ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia cum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. id E cum Perseus animaduertisset, comprehensis omnibus literas ad Achæos misit, quibus se seruos eorum, qui ad se transfugerant, benigne remittere illis scripsit. Cæterum ne similis fuga seruorum postea fieret, cogitandum & illis esse. Recitatis his literis per Xenarchum prætorem, qui priuatæ gratiæ aditum apud regem quærebat: & plerisque moderate & benigne scriptas esse censentibus literas, atque is maxime qui præter spem recepturi essent amissa mancipia: Callicrates ex ijs qui in eo uerti salutem gentis crederent, si cum Romanis inuiolatum fœdus seruaretur, Parua, inquit, aut mediocris res, Achæi quibusdam uidetur agi, ego maxime grauissimam omnium, non agiq;. tantum arbitror, sed quodam modo actā esse. Nam qui regibus Macedonum Macedonibusq;. ipsis, finibus interdixissemus, maneq;. id decretum uoluimus, scilicet ne legatos, ne nuncios admitteremus regum, per quos

i aliquorum

aliquorum ex nobis animi solicitarentur: ij concionantem quodam modo absentem audimus regem, & si dijs placet, orationem eius probamus: & cum feræ bestiæ cibum ad fraudem suam positum plerunque aspernentur & refugiant, nos cæci specie parui beneficij inescamur: & seruulorum minimi pretij recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui, & tentari patimur. Quis enim non uidet uiam regiæ societatis quæri, qua Romanorũ foedus, quo nostra omnia continentur, uioletur? Nisi hoc dubium alicui est bellandum Romanis cum Perseo esse: & quod uiuo Philippo expectatum morte eius interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit filios Philippus, Demetrium & Persea. Genere materno, uirtute, ingenio, fauore Macedonum, longe præstitit Demetrius. Sed quia in Romanos odij regnum posuerat præmium, Demetriũ nullo alio crimine quàm Romanæ amicitiæ initæ, occidit, Persea quem populi R. prius poenæ, quàm regni hæredem futurum sciebat, regẽ fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quàm bellum parauit? Bastarnas primum ad terrorem omnium Dardaniam immisit: qui si sedem eam tenuissent, grauiores eos accolas Græcia habuisset, quàm Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: imo si uera uolumus dicere, iam incohauit bellum. Dolopiam armis subegit, nec prouincijs de controuersiis ad disceptationem populi R. reuocantem audiuit. inde transgressus Oetam, ut repente in medio umbilico Græciæ cõspiceretur, Delphos ascendit. Hæc usurpatio itineris insoliti quò uobis spectare uidetur? Thessaliam deinde peragrauit, quod sine ullius eorum quos oderat noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit, & cogitare iubet quomodo in reliquũ hoc munere non egeamus, hoc est, ut decretum quo arceantur Peloponneso Macedones, tollamus: rursus legatos regios, & hospitia cum principibus, & mox Macedonum exercitus, ipsum quoque à Delphis (quantum enim interluit fretum?) traijcientem in Peloponnesum uideamus: immisceamur Macedonibus armantibus se aduersus Romanos. Ego nihil noui censeo decernendum, seruandaq́. omnia integra, donec ad certum ditigantur: uanus nè hic timor noster, an uerus fuerit: si pax inuiolata inter Macedonas Romanosq́. manebit, nobis quoque amicitia & commercium sit. nunc de eo cogitare periculosum & immaturum uidetur. Post hunc Arco frater Xenarchi prætoris ita disseruit. Difficilem orationem Callicrates & mihi, & omnibus, qui ab eo dissentimus, fecit: agendo enim Romanæ societatis causam ipse, tentarique & oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat neque oppugnat; efficit, ut qui ab se dissentiret, aduersus Romanos dicere uideretur. Ac primũ omnium tanquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia populi R. ueniret, aut regum arcanis interesset, omnia scit & nunciat quæ occulte facta sunt: diuinat etiam quæ futura fuerant, si Philippus uixisset: quid ita Perseus regni hæres sit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, qui nec ob quam causam, nec quemadmodum perierit Demetrius, scimus, nec quid Philippus, si uixisset, facturus fuerit: ad hæc quæ palam gerũtur, consilia nostra accommodare oportet. Ac scimus Persea regno accepto ad legatos Romanos uenisse, ac regem Persea à populo R. appellatum: audiuimus legatos Romanos uenisse ad regem, & eos benigne exceptos. Hæc omnia pacis equidem signa esse iudico, non belli: nec Romanos offendi posse, si ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auctores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum aduersus regnũ Macedonum geramus, non uideo. Opportuni propinquitate ipsa Macedoniæ sumus: an infirmissimi omnium, tanquam quos nuper subiecit Dolopes? Imo contra ea uel uiribus nostris deum benignitate, uel regionis interuallo tuti. Sed sumus æque subiecti ac Thessali Aetolique. nihilo plus fidei auctoritatisq́. habemus aduersus Romanos, qui semper socij atque amici fuimus, quàm Aetoli qui paulo ante hostes fuerũt. Quod Aetolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni denique Græciæ cum Macedonibus iuris est, idem & nobis sit. cur execrabilis ista nobis solis uelut desertio iuris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur aduersus eum armatum & bellum gerentem hoc decerneremus. quid Perseus nouus rex, omnis iniuriæ insons, suo beneficio paternas simultates obliterans meruit? cur soli omnium hostes ei sumus? Quanquam & illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius iniurias, si quæ forte fuerunt, obliuisceremur utique post mortem. cum classi Romana Cenchreis staret, consul cum exercitu Elatiæ esset triduum in concilio fuimus consultantes, utrum Romanos an Philippum sequeremur. non nihil

A nihil metus præsens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certe tamen aliquid, quod tam longam delibetationem fecerat, id quod erat uetusta coniunctio cum Macedonibus, uetera & magna in nos regum merita. Valeant & nunc eadem illa, non ut præcipue amici, sed ne præcipue inimici simus. Ne id quod non agitur, Callicrates simulauerimus. nemo nouæ societatis aut noui fœderis, quo nos temere illigemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantum iuris præbendi repetendiq; sit: ne interdictione finium nostrorũ & nos quoque regno arceamus: ne seruis nostris aliquò fugere liceat. quid hoc aduersus Romana fœdera est? Quid rem paruam & apertam, magnam & suspectam facimus? Quid uanos tumultus ciemus? Quid ut ipsi locum assentādi Romanis habeamus, suspectos alios ac inuisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi simus. in pace etiam si non odia finiuntur, intermittantur. Cum ijdem huic orationi, qui li-
B teris regis adsentierant, adsentirentur; indignatione principum, quòd quam rem ne legatione quidem dignam iudicasset Perseus, literis paucorum uersuum imperaret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, cum Megalopoli concilium esset: dataq; opera est ab ijs qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterent. Per hæc tempora Aetolorum in semetipsos uersus furor, mutuis cædibus ad internecionem adducturus uidebatur gentem. Fessi deinde & Romam utraque pars miserunt legatos, & inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quæ nouo facinore discussa res, ueteres etiam iras excitauit. Exulibus Hypateis qui factionis Proxeni erant, cum reditus in patriam promissus esset, fidesq; data per principem ciuitatis Eupolemum, LXXX illustres homines, quibus redeuntibus inter cæteram multitudinem Eupolemus etiam obuius exierat, cum salutatione benigne excepti essent, dextræq; datæ, ingredientes portam, fidem datam deosq; testeis ne
C quicquam inuocantes interfecti sunt. Inde grauius de integro bellum exarsit. C. Valerius Læuinus, & App. Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popillius, & L. Canuleius missi ab senatu uenerant. Apud eos cum Delphis utriusque partis legati magno certamine egerint, Proxenus maxime cum causa, tum eloquētia præstare uisus est: qui paucos post dies ab Orthobula uxore ueneno est sublatus, damnataq; eo crimine in exilium abijt. Idem furor & Cretenses lacerabat. aduentu deinde Q. Minucij legati, qui cum decem nauibus missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis uenerant: cæterum induciæ & antea sex mensium fuerunt: inde multo grauius bellum exarsit. Lycij quoque per idem tempus ab Rhodijs bello uexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quæque modo gesta sunt, persequi non operæ est, satis superq; oneris sustinenti res à populo Romano gestas scribere. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se T. Graccho dediderant, pacati manse-
D rant, M. Titinio prætore obtinente prouinciam, rebellarunt sub aduentum App. Claudij orsiq; bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux ferme erat, cum uigiles in uallo, quiq; in portarum stationibus erant, cum uidissent procul uenientem hostem ad arma conclamauerunt. Ap. Claudius, signo proposito pugnæ, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrinque prælium fuit, quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani. urgentes deinde alij alios secuti euaserunt extra uallum, ut pandere aciem & exæquari cornibus hostibus, quibus circumibantur, possent. ita repente eruperunt, ut sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundam pulsi sunt, ad XV millia cæsa aut capta, signa adempta duo & XXX, castra etiam eo die expugnata, debellatumque: nam qui superfuere prælio, in oppida sua dilapsi sunt: quieti deinde paruerunt imperio.
E Censores eo anno creati Q. Fuluius Flaccus, & A. Postumius Albinus legerunt senatum. princeps lectus M. Aemilius Lepidus pont. max. de senatu nouem eiecerunt. insignes notæ fuerunt M. Cornelij Maluginensis, qui biennio ante prætor in Hispania fuerat, & L. Cornelij Scipionis prætoris, cuius tum inter ciueis & peregrinos iurisdictio erat, & Cn. Fuluij, qui frater germanus, &, ut Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat. consules uotis etiam in Capitolio nuncupatis, in prouincias profecti sunt. Ex ijs M. Aemilio senatus negotium dedit, ut Patauinorum in Venetia seditionem comprimeret: quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse & ipsorum legati attulerant. Legati qui in Aetoliam ad similes motus comprimendos ierant, renunciarunt coerceri rabiem gentis non posse. Patauinis saluti fuit aduentus consulis: neque aliud quod ageret in prouincia cum habuisset,

habuiſſet, Romam redijt. Cenſores uias ſternendas ſilice in urbe, glarea extra urbem ſub ſtruendas marginandasq́. primi omnium locauerunt: pontesq́. multis locis faciendos, & ſcenam ædilibus prætoribusq́. præbendam, & carceres in circo, & oua ad notas curriculis numerandas, & dam, & metas trans & caueas ferreas pe intromitterentur ferreis in monte Albano conſulibus, & cliuum Capitolinum ſilice ſternendum curauerunt: & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad ſenaculum, ac ſuper id curiam. & extra portã Tergeminam emporium lapide ſtrauerunt, ſtipitibusq́. ſepſerunt, & porticum Aemiliam reficiendam curarunt, gradibusq́. aſcenſum ab Tiberi in emporium fecerunt: & extra eandem portam in Auentinum porticum ſilice ſtrauerunt, & eo publico ab æde Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ & Oximi muros faciendos locauerunt. ueneditisq́. ibi publicis locis, pecuniam quæ redacta erat, tabernis utrique foro circundandis conſumpſerunt. & alter ex ijs Fuluius Flaccus (nam Poſtumius nihil niſi ſenatus Romani, populiue iuſſu ſe locaturum ipſorum pecunia) Iouis ædem Piſauri & Fundis, & Potentiæ etiam aquam adducendam, & Piſauri uiam ſilice ſternendam, & Sinueſſam a ga auiariæ. In his & cloacam in fluuium circunducendam, & forum porticibus tabernisq́. claudendum, & Ianos treis faciendos. Hæc ab uno cenſore opera locata cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens & ſeuera cenſura fuit. multis equi adempti. Exitu prope anni diem unum ſupplicatio fuit, ob res proſpere geſtas in Hiſpania, ductu auſpicioq́. Ap. Claudij proconſulis, & maioribus hoſtijs XX ſacrificatum, & alterum diem ſupplicatio ad Cereris Liberi Liberæq́. fuit, quòd ex Sabinis terræ motus ingens cum multis ædificiorum ruinis nunciatus erat. Cum Ap. Claudius ex Hiſpania Romam rediſſet, decreuit ſenatus, ut ouans urbem iniret. Iam conſularia comitia appetebant: quibus magna contentione habitis, propter multitudinem petentium, creati L. Poſtumius Albinus, & M. Popillius Lænas. Prætores inde facti, N. Fabius Buteo, M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Craſſipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluuius Saxula iterum. Comitijs perfectis Ap. Claudius Centho ex Celtiberis ouans cum in urbem iniret, decem millia pondo argenti, quinque millia auri in ærarium tulit. Flamen dialis inauguratus eſt Cn. Cornelius. Eodem anno tabula in æde Matris Matutæ cum indice hoc poſita eſt: Ti. Sempronij Gracchi conſulis imperio auſpicioq́. legio exercitusq́. populi R. Sardiniam ſubegit. In ea prouincia hoſtium cæſa aut capta ſupra LXXX millia. rep. feliciſſime geſta. atque liberatis * uectigalibus reſtitutis, exercitum ſaluum atq; incolumem pleniſſimum præda domum reportauit: iterum triumphans in urbem Romam redijt: cuius rei ergo hanc tabulam donum Ioui dedit. Sardiniæ inſulæ forma erat atque in ea ſimulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parua alia data: unum ante cætera inſigne fuit T. Flaminini, quod mortis cauſſa patris ſui cum uiſceratione epuloq́. & ludis ſcenicis quatriduum dedit. magni tamẽ muneris ea ſumma fuit, ut per triduum quatuor & ſeptuaginta homines pugnarint.

EPITOME LIBRI XLII.

Q. FVLVIVS Flaccus cenſor tẽplum Iunonis Laciniæ tegulis marmoreis ſpoliauit, ut ædem, quam dedicauerat, tegeret. tegulæ ex S.C. reportatæ. Eumenes Aſiæ rex in ſenatu de Perſeo Macedoniæ rege queſtus eſt. cuius iniuriæ in populum Romanum referuntur: ob quas bello ei indicto, P. Licinius Craſſus conſul, cui Macedonia decreta erat, in Macedoniam tranſiit: leuibusque expeditionibus, equeſtribus prælijs in Theſſalia cum Perſeo parum feliciter euentu pugnauit. Inter Maſſaniſſam & Carthaginenſes de agro fuit dies ad diſceptandum à ſenatu datus. Legati miſſi ad ciuitates ſocias, & reges rogandos ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodijs. Luſtrum à cenſoribus conditum eſt. cenſa ſunt ciuium capita CCLVII millia, CCXXXI. Res præterea aduerſus Corſos & Ligures proſpere geſtas continet.

LIBER XLII.

ANNO. DLXXVII.

P. Poſtumius Albinus, M. Popillius Lænas, cum omnium primum de prouincijs exercitibusq́. ad ſenatum retuliſſent, Ligures utrique decreti ſunt: ut nouas ambo, quibus eam prouinciam obtinerent, legiones (binæ ſingulis decretæ) & ſocium Latini nominis dena millia peditum, & DC equites, & ſuppl ementum Hiſpaniæ III millia peditum Romanorum ſcriberent, &

A CC equites. Ad hoc mille & D pedites Romani cum centum equitibus scribi iussi, cum quibus prætor cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret: interim M. Atilius uetus prætor prouinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde prouincias sortiti sunt, A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluuius Saxula inter ciues & peregrinos, N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulteriorem, M. Furius Crassipes Siciliā, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerentur, senatui placuit L. Postumium consulem ad agrum publicum à priuato terminandum, in Campaniam ire: cuius ingentem modum possidere priuatos, paulatim proferendo fines, constabat. Hic iratus Prænestinis, quòd cum eò priuatus sacrificij in templo Fortunæ faciundi caussa profectus esset, nihil in se honorifice, neque publice neque priuatim factum à Prænestinis esset; priusquam ab Roma proficisceretur, literas Præneste misit, ut sibi magistratus obuiā exiret, locum pu-
B blice pararet, ubi diuerteretur: iumentaq. cum exiret inde, præsto essent. Ante hunc consulem nemo unquam socijs in ulla re oneri aut sumptui fuit: ideo magistratus mulis tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent socijs. priuata hospitia habebant: ea benigne comiterq. colebant: domusq. eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diuerti mos esset. Legati qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per oppida, iter quà faciendum erat, imperabant. aliam impensam socij in magistratus Romanos non faciebant. Iniuria consulis etiam si iusta, non tamen in magistratu exercenda, & silentium nimis aut modestum aut timidum Prænestinorum, ius, uelut probato exemplo, magistratibus fecit grauiorum in dies talis generis imperiorum. Principio huius anni, legati qui in Aetoliam & Macedoniam missi erant, renunciarunt, sibi conueniendi regis Persei, cum alij abesse eum, alij ægrum esse, falsò utrunque fingerent, potesta-
C tem non factam. facile tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Aetolia seditionem gliscere in dies: neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse. Cum bellum Macedonicum in expectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemq. deum peti precationibus quæ editæ ex fatalibus libris essent, placuit. Lanuuij classis magnæ species in cœlo uisæ dicebantur, & Priuerni lana pulla terra enata, & in Veienti apud Rementem lapidatum, Pomptinum omne uelut nubibus locustarum coopertum esse. in Gallico agro, quà induceretur aratrum, sub existentibus glebis pisces emersisse. Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, editumq. ab decemuiris est, & quibus dijs, quibusq. hostijs sacrificaretur, & ut supplicatio prodigijs expiandis fieret. altera quæ priore anno ualetudinis populi caussa uota esset, ea uti feriæq. essent. Itaq. sacrificatum est, ut decemuiri scriptum ediderunt. Eodem anno ædes Iunonis Laciniæ detecta.
D Q. Fuluius Flaccus censor ædem Fortunæ equestris, quam in Hispania prætor bello Celtiberico uouerat, faciebat enixo studio, ne ullum Romæ amplius aut magnificētius templū esset. Magnum ornamentum se templo ratus adiecturum, si tegulæ marmoreæ essent. profectus in Bruttios ædem Iunonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naues paratæ fuerunt, quæ tollerent atque asportarent, auctoritate censoria socijs deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediјt, tegulæ expositæ de nauibus ad templum portabantur. quanquam unde essent silebatur: non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur ut consules eam rem ad senatum referrent. Vt uero accersitus in curiam censor uenit, multo infestius singuli uniuersiq. præsentem lacerare, templum augustissimum regionis eius, quod non Pyrrhus, non Annibal uiolassent, uiolare parum habuisse, nisi detexisset fœde, ac
E prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. censorem moribus regendis creatum, cui sartatecta exigere sacris publicis, & loca tuenda more maiorum traditum esset, eum per sociorum urbes diruentem templa, nudantemq. tecta ædium sacrarum uagari: & quod si in priuatis sociorum ædificijs faceret, indignum uideri posset, id deum immortalium demolientem facere: & obstringere religione populum Romanum ruinis templorum templa ædificantem: tanquam non ijdem ubique dij immortales sint, sed spolijs aliorum alij colendi exornandique. Cum priusquam referretur, appareret, quid sentirent patres, relatione facta in unam omnes sententiam ierunt, ut hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piaculariaque Iunoni fierent. Quæ ad religionem pertinent, cum cura facta. tegulas relictas in area templi, quia reponendarum nemo

mo artifex inire rationem potuerit, redemptores nunciarunt. Ex prætoribus qui in prouincias ierant, N. Fabius Massiliæ moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque cum id nunciatum à Massiliensibus legatis esset, senatus decreuit, ut P. Furius, & Cn. Seruilius, quibus succedebatur, inter se compararent, aut sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit. P. Furius idem, cuius ea prouincia fuerat, remaneret. Eodem anno cum agri Ligustini & Gallici quod bello captum erat, aliquantū uacaret, SC factum, ut is ager uiritim diuideretur. Decemuiros in eam rem ex SC creauit A. Atilius prætor urbanus, M. Aemilium Lepidum, C. Cassium, T. Aeburium Parrum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Appuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Diuiserunt dena iugera in singulos, socijs nominis Latini terna. Per idem tempus quo hæc agebantur, legati ex Aetolia Romam uenerunt de discordijs seditionibusque suis, & Thessali legati, nunciantes quæ in Macedonia gererentur. Perseus iam bellum uiuo patre cogitatum, in animo uoluens, omneis non genteis modo Græciæ, sed ciuitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura quàm præstando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad fauorem eius inclinati animi, & aliquanto quàm in Eumenem propensiores, cum Eumenis beneficijs muneribusque omnes Græciæ ciuitates & plerique principum obligati essent, & ita se in regno suo gereret, ut quæ sub ditione eius urbes, nullius liberæ ciuitatis fortunam secum mutatam uellent. Contra Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occidisse, Appellem ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum à Philippo ad supplicium, exulantem, accersitum post patris mortem ingentibus promissis ad præmia tantæ perpetratę rei, clam interfecisse. Intestinis externisq́. præterea multis cædibus infamem, nec ullo commendabilem merito præferebant uulgo ciuitates tam pio erga propinquos, tam iusto in ciueis, tam munifico erga omnes homines regi, seu fama & maiestate Macedonum regum præoccupati ad spernendum originem noui regni, seu mutationis rerum cupidi, seu quia cum obiectum esse Romanis uolebant. Erant autem non Aetoli modo in seditionibus propter ingentem uim æris alieni, sed Thessali etiam: ea contagione uelut tabes in Perræbiam quoque id peruaserat malum. Cum Thessalos in armis esse nunciatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciendas componendasq́. senatus misit. Qui utriusque partis principibus castigatis, cum iniusto fœnore grauatum æs alienum, ipsis magna ex parte concedentibus qui onerarant, leuasset, iusti crediti solutionem in annorum pensiones distribuit. Per eundem Appium codemq́. modo compositæ in Perræbia res. Aetolorum causas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello, cognouit. Cum certa tum utrinque temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut leuare, aut onerare uoluit. communiter ab utrisque petijt, abstinerent bello, & obliuione præteritorum, discordias finirent. Huius reconciliationis inter ipsos fides obsidibus ultro citroq́. datis firmata est. Corinthum, ut ibi deponerentur obsides, conuenitur. A Delphis & Aetolico concilio Marcellus in Peloponnesum traiecit, quò Achæis edixerat conuentum. Vbi collaudata gente, quod constanter uetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent, insigne aduersus Persea odium Romanorum fecit: quod ut maturius erumperet, Eumenes rex, commentarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam uenit. Per idem tempus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia aspicerent, Alexandriam ijdem ad Ptolomæum renouandæ amicitiæ causa proficisci iussi. Legati erant hi, C. Valerius, C. Lutatius Cerco, Q. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idē tempus legati uenerunt, quorum princeps Apollonius in senatum introductus, multis iustisq́. causis regem excusauit, quòd stipendium serius, quo ad diem præstaret. id se omne aduexisse, ne cuius nisi temporis gratia regi fieret. donum præterea afferre, uasa aurea quingentum pondo. petere regem, ut quæ cum patre suo societas atque amicitia fuisset, ea secum renouaretur, imperaretq́. sibi populus R. quæ bono fideliq́. socio regi essent imperanda: se nullo usquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse cum Romæ esset, eam comitatem iuuentutis, ut pro rege non pro obside omnibus ordinibus fuerit. Legatis benigne responsum, & societatem renouare cum Antiocho, quæ cum patre eius fuerat, A. Atilius pr. urb. iussus. Quæstores urbani stipendium, uasa aurea censores acceperunt- cisq́.

A eisq́. negotium datum est,ut ponerent ea in quibus templis uideretur: legatoq́ue centum millium æris munus missum,& ædes liberę hospitio datæ,sumptusq́. decretus,donec in Italia esset. Legati qui in Syria fuerant,renunciauerunt,in maximo eum honore apud regem esse,amicissimumq́. populo Romano. In prouincijs eo anno hæc. C. Cicereius prætor in Corsica signis collatis pugnauit: septem millia Corsorum cæsa. capti amplius M & DCC. Vouerat in ea pugna prætor ædem Iunoni Monetæ. Pax deinde data petentibus Corsis, exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statellati pugnatum ad oppidum Caristum: eò se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub aduentum M. Popillij consulis mœnibus sese continebant: deinde postquam oppidum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante portas aciem struxerunt: nec consul,ut qui id ipsum oppugnatione comminanda quæsisset,

B moram certamini fecit. Pugnatum est amplius treis horas, ita ut neutro inclinaret spes. quod ubi consul uidit,nulla parte moueri Ligurum signa, imperat equitibus ut æquos conscendant,ac tribus simul partibus in hosteis quanto maximo possent tumultu incurrāt.pars magna equitum mediam traiecit aciem,& ad terga pugnantium peruasit. Inde terror iniectus Liguribus. diuersi in omnes partes fugerunt. perpauci retro in oppidum quia inde se maxime obiecerat eques. & pugna tam peruicax multos absumpserat Ligurum, & in fuga passim cæsi sunt. decem millia hominum cæsa traduntur, amplius DCC passim capti. Signa militaria relata LXXXII. nec incruenta uictoria fuit. amplius tria millia militum amissa cum cedentibus neutris ex parte utraque primores caderent. post hanc pugnam ex diuersa fuga in unum collecti Ligures, cum maiorem multo partem ciuium amissam, quàm superesse cernerent,(nec enim plus decem millia hominum erāt)dediderunt sese,nihil qui-

C dem illi pacti,sperauerant tamen non atrocius,quàm superiores imperatores, consulem in se sæuiturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit,ipsos bonaq́. eorum uendidit, literasq́. senatui de rebus ab se gestis misit. Quas cum A. Atilius prætor in curia recitasset, (nam consul alter Postumius agris recognoscendis in Campania occupatus aberat) atrox res uisa senatui,Statellates qui uni ex Ligurum gente nō tulissent arma aduersus Romanos tum quoque oppugnatos,non ultro inferrentes bellum, deditos in fidem populi Romani ultimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum,fidem implorantia populi Romani,ne quis unquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo uenisse, & distractos passim, iustis quondam hostibus populi R. pacatis seruire. Quas ob res S. C. factum est placere senatui, M. Popillium consulem Ligures pretio emptoribus reddito,ipsos restituere in libertatem,bonaq́. ut ijs,quicquid eius recuperari pos-

D sit,reddantur curare: arma primo quoque tempore fieri in ea gente: consulem de prouincia decedere, cum deditos in sedem suam Ligures restituisset: claram uictoriam uincendo oppugnanteis, non sæuiendo in afflictos fieri. consul qua ferocia animi usus est in Liguribus, eandem ad non parendum senatui habuit. legionibus extemplo Pisas in hibernacula missis iratus patribus,infestus prætori Romam redijt: senatusq́. extemplo ad ædem Bellonæ uocato, multis uerbis inuectus est in prætorem: qui cum ob rem bello bene gestam,uti dijs immortalibus honos haberetur,referre ad senatum debuisset,aduersus se pro hostibus senatusconsultum fecisset, quo uictoriam suam ad Ligures transferret: dedique ijs prope consulem prætor iuberet. Itaque multam ei se dicere: à patribus postulare, ut senatusconsultum in se factum tolli iuberent, supplicationemq́ue, quam absentes ex literis, de bene gesta rep. missis decernere debuerint præsentes honoris deorum primum causa, deinde &

E sui aliquo tandem respectu decernerent. Nihilo lenioribus, quàm absens,senatorum aliquot orationibus increpitus,neutra impetrata re in prouinciam redit. Alter consul,Postumius consumpta æstate in recognoscendis agris,ne uisa quidem prouincia sua,comitiorum causa Romam redijt. consules C.Popillium Lænatem, P.Aelium Ligurem creauit. Prætores exinde facti,C.Licinius Crassus,M.Iunius Pennus, Sp.Lucretius,Sp. Cluuius, Cn.Sicinius, C.Memmius iterum. Eo anno Lustrum conditum est. Censores erant Q.Fuluius Flaccus,& A.Postumius Albinus. Postumius condidit. Censa sunt ciuium Romanorum capita CCLXIX millia, & XV. Minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C.Claudij consulis redire in ciuitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur.

Concors & è tep. censura fuit. Omneis quos senatu mouerunt, quibusque equos ademerunt, ærarios fecerunt & tribu mouerunt, neque ab altero notatum alter probauit. Fuluius ædem Fortunæ equestris, quam proconsul in Hispania dimicans cum Celtiberorum legionibus uouerat, annos sex postquam uouerat dedicauit, & scenicos ludos per quatriduum, unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus X uir sacrorum eo anno mortuus est: in locum eius suffectus A. Postumius Albinus. Locustarum tantæ nubes à mari uento repente in Apuliam illatæ sunt, ut examinibus suis agros late operirent. Ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius prætor designatus cum imperio in Apuliam missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis absumpsit. Principiũ insequentis anni, quo C. Popillius, & P. Aelius fuerunt consules residuas contentiones ex priore anno habuit. Patres referri de Liguribus, renouariq́; senatusconsultum uolebant, & consul Aelius referebat. Popillius & collegam & senatum pro fratre deprecabatur, & præ se ferens siquid decernerent, intercessurum, collegam deterruit. patres eo magis utrique pariter consulum infensi incepto perstabant. Itaque cum de prouincijs ageretur, & Macedonia, iam imminente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde ut nouos exercitus scribere aut supplementum ueteribus liceret, utrunque negatum est. Prætoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum, M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem. C. Licinius Crassus urbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluuius Sardiniam. consules ob ea irati senatui, Latinis ferijs in primam quanque diem indictis in prouinciam abituros se denunciarunt, nec quicquam rei publicæ acturos præterquam quod ad prouinciarum administrationem attineret. Attalum regis Eumenis fratrem legatum uenisse Romam Valerius Antias his consulibus scribit ad deferenda de Perseo crimina, indicandosq́; apparatus belli. Plurium annales, & quibus credidisse malis, ipsum Eumenem uenisse tradunt. Eumenes igitur ut Romam uenit, exceptus cum tanto honore, quãtum non meritis tantum eius sed beneficijs etiam suis, ingentia quæ in eum congesta erant, existimaret deberi populus R. in senatum est introductus. Causam ueniendi sibi Romam fuisse dixit, prę ter cupiditatem uisendi deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quã ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret senatum, ut Persei conatis obuiam iret. Orsus inde à Philippi consilijs, necem Demetrij filij retulit, aduersantis Romano bello. Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxilijs fretus in Italiam transiret. Hæc eum uolutantem in animo, oppressum facto regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. Itaque Persea hæreditarium à patre relictum bellum, & simul cum imperio traditum, iamiam primum alere ac fouere omnibus consilijs. florere præterea iuuentute, quam stirpem longa pax ediderit: florere opibus regni, florere etiam ætate. quæ cum corporis robore ac uiribus uigeat, animum esse inueteratum diutina arte atq; usu belli. Iam inde à puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantum assuetum, missum à patre in expeditiones multas uariasque. Iam ex quo ipse accepisset regnum, multa quæ non ui, non dolo, Philippus omnia expertus potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. accessisse ad uires eam, quæ longo tempore, multis magnisq́; meritis pareretur, auctoritatem. nam apud Græciæ atq; Asiæ ciuitates, uereri maiestatem eius omnes. nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam eius accidat, an quod ipse uereatur dicere, inuidia aduersus Romanos, fauorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam duxisse eum non petentem, sed petitum ultro: sororem dedisse Prusiæ precanti ac oranti: celebratas esse utrasque nuptias gratulatione donisq́; innumerabilium legationum: & uelut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Bœotorum gentem captatam Philippo, nunquam ad scribendum amicitiæ fœdus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo fœdus incisum literis esse, uno Thebis, altero ad Delum augustissimo & celeberrimo in templo, tertio Delphis. In Achaico concilio uero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentanteis esset, eò rem prope adductam, ut aditus & in Achaiam daretur. At hercule suos honores, cuius merita in eam gentem priuatim an publice sint maiora, uix diei posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim

Anno. DLXXVIII.

F G H I K

A partim hostiliter sublatos esse. Iam Aetolos quem ignorare in seditionibus suis non ab Romanis, sed à Perseo præsidium petijsse? His eum fultum societatibus atque amicitijs, eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat, XXX millia peditum, V millia equitum: in decem annos frumentum præparare: ut abstinere & suos & hostium agro frumentandi causa possit. Iam pecuniam tantam habere, ut decem millia mercenariorum militum, præter Macedonum copias, stipendium in totidem annos præparatum habeat, præter annuum, quod ex metallis regijs capiat, uectigal. Arma uel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Iuuentutem, ut iam Macedonia deficiat, uelut ex perenni fonte unde hauriat, Thraciam subiectam esse. Reliquum orationis adhortatio fuit. Non ego hæc, inquit, incertis iactata rumoribus, & cupidius credita, quia uera esse de inimico

B crimina uolebam, adfero ad uos P C, sed comperta & explorata, haud secus, quàm si speculator missus à uobis subiecta oculis referrem. Neque relicto regno meo, quod amplum & egregium uos fecistis, mare tantum traiecissem, ut uana ad uos afferendo, fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiæ & Græciæ ciuitates in dies magis denudanteis iudicia sua: mox si permitteretur, eò processuras, unde receptum ad pœnitendum non haberent. cernebam Persea non continentem se Macedoniæ regno, alia armis occupantem, alia, quæ ui subigi non possunt, fauore ac beneuolentia complectentem. uidebam, quàm impar esset sors, cum ille uobis bellum, uos ei securam pacem præstaretis. Quanquam mihi quidem non parare, sed gerere pene bellum uidebatur. Abrupolim socium atque amicum uestrum regno expulit. Artetarum Illyrium, quia scripta ab eo quædam uobis

C comperit, socium item atque amicum uestrum, interfecit. Euersam & Callicritum Thebanos, principes ciuitatis, quia liberius aduersus eum in concilio Bœotorum locuti fuerant, delaturosque ad uos quæ agerentur, professi erant, tollendos curauit. Auxilium Byzantijs aduersus fœdus tulit, Dolopiæ bella intulit. Thessaliam & Doridem cum exercitu peruasit, ut in bello intestino deterioris partis auxilio meliorẽ affligeret. Confudit & miscuit omnia in Thessalia Perræbiaq; spe noua rum tabularum, ut manu debitorum obnoxia sibi optimates opprimeret. Hæc cum uobis quiescentibus & patientibus fecerit, & concessam sibi Græciam esse à uobis uideat, pro certo habet, neminem sibi, antequam in Italiam traiecerit, armatum occursurum. Hoc quàm uobis tutum aut honestum sit, uos uideritis: ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum inferendum, quàm me socium ad

D prædicendum ut caueretis, uenire in Italiam. Functus necessario mihi officio, & quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid ultra facere possum, quàm uti deos deasque precer, ut uos & uestræ reipublicæ, & nobis socijs atque amicis, qui ex uobis pendemus, consulatis? Hæc oratio mouit patres conscriptos: cæterum in præsentia nihil, præterquam fuisse in curia regem, scire quisquam potuit. eo silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæque responsa essent, emanauere. Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est. Cæterum præoccupatis non auribus magis quàm animis ab Eumene rege, omnis & defensio & deprecatio legatorum respuebatur: & exasperauit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. Is uelle quidem & laborare dixit regem, ut purganti se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides habeatur: cæterum si peruicacius

E causam belli quæri uideat, forti animo defensurum se. Martem communem esse, & euentum incertum belli. Omnibus ciuitatibus Græciæ atque Asiæ curæ erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset: & propter aduentum eius, quem moturum aliquid rebantur, miserant pleræque ciuitates, alia in speciem præferenteis, legatos: & legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius quin Eumenes ciuitatem quoque suam Persei criminibus iunxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quærebat. Quod cum contigisset, libertate intemperantius inuectus in regem, quòd Lyciorum gentem aduersus Rhodios concitasset, grauiorq; Asiæ esset, quàm Antiochus fuisset, popularem

quidem ac gratam populis Asiæ (nam eò quoque iam fauor Persei uenerat) orationem habuit, cæterum inuisam senatui, inutilemq́. sibi & ciuitati suæ. Eumeni uero conspiratio aduersus eum, fauorem apud Romanos fecit. ita omnes ei honores habiti, donaq́. quàmamplissima data, cum sella curuli, atque eburneo scipione. Legationibus dimissis, cum, Harpalus, quanta eximia celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nunciasset regi, nondum quidem paranteis bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, ut facile appareret non dilaturos: & ipse, præterquam quòd & ita credebat futurum, iam etiam uolebat, in flore uirium se credens esse. Eumeni ante omneis infestus erat: à cuius sanguine ordiens bellum, Euandrum Cretensem ducem auxiliorum, & Macedonas treis assuetos ministerijs talium facinorum, ad cædem regis subornat, literasq́. eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem ut sacrificaret Apollini, Delphos ascensurum. Progressi cum Euandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum inceptum, quàm loci opportunitatem omnia circumeuntes quærebant. Ascendentibus ad templum à Cirra, priusquam per ueniretur ad frequentia ædificijs loca, maceria erat ab læua semitæ paulum extans à fundamento, quà singuli transirent. dextra pars labe terræ in aliquantum altitudinis diruta erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus astructis, ut ex ea uelut è muro tela in prætereuntem conijcerent. Primo à mari circunfusa turba amicorum ac satellitum procedebat; deinde extenuabant paulatim angustiæ agmen. Vbi ad eum locum uentum est, quà singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Aetoliæ princeps, cum quo institutus regi sermo erat: Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia deuoluunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus, ex semita procliui in decliue multis super prolapsum iam saxis congestis. & cæteri quidem etiam amicorum & satellitum postquam cadentem uidere, diffugiunt. Pantaleon constanter impauidus mansit ad protegendum regem. Latrones cum breui circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum saucium possent, uelut perfecta re in iugum Parnasi refugerunt eo cursu, ut, cum unus, non facile sequendo per inuia atque ardua, moraretur fugam eorum, ne comprensо indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primò amici, deinde satellites ac serui concurrerunt, tollentes sopitum uulnere, ac nihil sentientem: uiuere tamen ex calore & spiritu remanente in præcordijs senserunt: uicturum exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus secuti latronum uestigia, cum usque ad iugum Parnasi nequicquam fatigati peruenissent, re infecta redierunt. Aggressi facinus Macedones ut inconsulte, ita audacter cœptum, nec consulte & timide reliquerunt. Compotem iam sui regem amici postero die deferunt ad nauem: inde Corinthum. à Corintho per Isthmi iugum nauibus traductis, Aeginam traijciunt. Ibi adeo secreta eius curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quàm dignum concordia fraterna erat, credidit: nam & cum uxore fratris, & præfecto arci, tanquam iam haud dubius regni hæres est locutus. Quæ postea non fefellere Eumenem: & quanquam dissimulare, & tacite habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non temperauit, quin uxoris petendæ præmaturam festinationem fratri obijceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est. Sub idem tempus C. Valerius ex Græcia, qui legatus ad uisendum statum regionis eius, speculandaque consilia Persei regis missus erat, redijt: congruentiaque omnia criminibus ab Eumene allatis referebat, simul & adduxerat secum Praxo à Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat: & L. Rammium Brundisinum, qui talis indicij delator erat. Princeps Brundisij Rammius fuit, hospitio quoque & duces Romanos omnes, & legatos, exterarum quoque gentium insignes, præcipue regios, accipiebat. ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisq́. spem amicitiæ interioris, magnæq́. inde fortunæ facientibus, ad regem profectus, breui perfamiliaris haberi, trahiq́.

A trahiq́. magis quàm uellet in arcanos sermones est cœptus. Promissis enim ingentibus præmijs petere instituit ab eo rex, quoniam duces omnes legatiq́. Romani hospitio eius uti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut uenenum dandum curaret. Cuius scire se comparationem plurimum difficultatis & periculi habere, pluribus conscijs comparari: cuentu præterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur, se daturum, quod nec in dando, nec datum, ullo signo deprehendi posset. Rammius ueritus ne, si abnuisset, primus ipse ueneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur; nec Brundusium ante redire, quàm conuento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, uoluit. Ad eum primum indicio delato, iussu eius Romam simul uenit. introductus in curiam, quæ acta erant exposuit. Hæc ad ea quæ ab Eumene delata erant, accessere quo maturius hostis Perseus iudicaretur, quippe quem non iustum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac ueneficiorum cernebant. Belli administratio ad nouos consules reiecta est: in præsentia tamen Cn. Sicinium prætorem cuius inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, scribere milites placuit, qui Brundusium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum traijcerentur, ad occupandas maritimas urbes: ubi consul cui prouincia Macedonia obuenisset, classem appellere tuto, & copias percommode exponere posset. Eumenes aliquandiu Aeginæ retentus periculosa & difficili curatione, cum primum tuto potuit profectus Pergamum, præter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa ui parabat bellum. Legati eò ab Roma, gratulantes quòd è tanto periculo euasisset, uenerunt. Cum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, cæteris prætoribus iam in prouincias profectis, M. Iunius & Sp. Lucretius, quibus Hispaniæ prouinciæ obuenerant, fatigato sæpe idem petendo C senatu, tandem peruicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur. tria millia peditum, centum & quinquaginta equites in Romanas legiones, in socialem exercitum quinque millia peditum, & CCC equites imperare socijs iussi. Hoc copiarum in Hispanias cũ prætoribus nouis portatum est. Eodem anno, quia per recognitionem Postumij consulis magna pars agri Campani, quem priuati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus pl. promulgauit, ut agrum Campanum censores fruendum locarent: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, in uacuo uagaretur cupiditas priuatorum. Cum in expectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen iam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum adducentes Romam uenerunt. Quorum oratio fuit, regem educandum D filium Romã misisse: ut iam inde à puero assuesceret moribus Romanis hominibusque Petere, ut eum non sub hospitium modo priuatorum custodia, sed publicæ etiam curæ ac uelut tutelæ uellent esse. Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreuerunt ut Cn. Sicinius prætor ædeis instructas locaret, ubi filius regis comitesq́. eius habitare possent. Et Thracum legatis apud se disceptantibus, & societatem amicitiamq́. petentibus, & quod petebant datum est: & munera binum millium æris summæ in singulos missa. Hos utique populos, quòd ab tergo Macedoniæ Thracia esset, assumptos in societatem gaudebant. Sed ut in Asiâ quoque & insulis explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. Adire eos Cretam & Rhodum iusserunt, simul renouare amicitiam, simul speculari, num solicitati animi sociorum ab rege Perseo essent. In suspensa ciuitate ad expectationem noui belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio, bello Punico priore posita à M. Aemilio consule cui collega Ser. Fuluius fuit, tota ad imum fulmine discussa est. Ea res E prodigij loco habita, ad senatum relata est. Patres ad aruspices referre, & decemuiros adire libros iusserũt. Decemuiri lustrandũ oppidũ, supplicationẽ obsecrationemq́. habendã, uictimis maioribus sacrificandum & in Capitolio Romæ, & in Campania ad Mineruæ promontorium renunciarunt: ludos per decem dies Ioui opt. max. primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. aruspices in bonum uersurum id prodigium, prolationemq́. finium & interitum perduellium portendi responderunt: quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quæ tempestas deiecisset. Accesserunt quæ cumularent religiones animis. Saturniæ nunciatum erat sanguine per triduum in oppido pluisse: Calatiæ asinum tripedem natum, & taurum cum quinque uaccis, uno ictu fulminis exanimatos: Oximi terra pluisse. Horum quoque prodigiorum causa, res diuinæ fa-

ctæ,& supplicatio unum diem, feriæq. habitæ. Consules ad id tempus in prouincias non exierant: quia neq; uti de M. Popillio referrent, senatui obsequebantur,& nihil aliud decernere prius, statutum patribus erat. Aucta etiam inuidia est Popillij, literis eius, quibus iterum cum Statellatibus Liguribus proconsul pugnasse se scripsit, ac se decem millia eorum occidisse: propter cuius iniuriam belli, cæteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum uero non absens modo Popillius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset,& pacatos ad rebellium incitasset: sed consules quòd non exirent in prouinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu patrum accensi M. Marcius Sermo, & Q. Marcius Scylla tribuni plebis & consulibus multam se dicturos, nisi in prouinciam exirent, denunciarunt: & rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, ut qui ex Statellis deditis in libertatem restitutus ante kalendas Sextiles primas non esset, cuius dolo malo is in seruitutem uenisset, ut iuratus senatus decerneret, qui eam rem quæreret animaduerteretq;. Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur consules. C. Cicereio prætori prioris anni ad ædem Bellonæ senatus datus est. Is expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoq. frustra triumpho, in monte Albano, quod iam in morem uenerat, ut sine publica auctoritate fieret, triumphauit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes sciuit iussitq. ex eo plebiscito C. Licinius prætor consuluit senatum quem quærere ex rogatione uellet. Patres ipsum eum quærere iusserunt. Tum demum consules in prouinciam profecti sunt, exercitumq. à M. Popillio ceperunt: neque tamen M. Popillius reuerti Romam audebat, ne causam diceret, aduerso senatu, infestiore populo, apud prætorem qui de quæstione in se posita senatum consuluisset. Huic detractationi eius, tribuni pl. alterius rogationis denunciatione occurrerunt: ut si non ante idus Nouembres in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret. Hoc tractus uinculo cum redisset, ingenti cum inuidia in senatum uenit. Ibi cum laceratus iurgijs multorum esset, S C factum est, ut qui Ligurum post Q. Fuluium, L. Manlium consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius prætores in libertatem restituendos curarent: agrumq. ijs trans Padum consul Popillius daret. Multa millia hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatem, transductisq. Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium causam dixit: tertio prætor gratia consulis absentis,& Popilliæ familiæ precibus uictus, Idibus Martijs adesse reum iussit, quo die noui magistratus inituri erant honorem: ne diceret ius qui priuatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est. Legati Carthaginienses eo tempore Romæ erant, & Gulussa filius Massanissæ. inter eos magnæ contentiones in senatu fuere. Carthaginienses querebantur, præter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re præsenti cognoscerent, missi essent, amplius LXX oppida castellaq. agri Carthaginiensis biennio proximo Massanissam ui atque armis possedisse. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse: Carthaginienses fœdere illigatos silere: prohiberi enim extra fines efferre arma. Quanquam sciant in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum: illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diserte uetentur cum socijs populi Romani bellum gerere. Sed iam ultra superbiam crudelitatemq. & auaritiam eius non pati posse Carthaginienses: missos esse qui orarent senatum, ut trium harum rerum unam ab se impetrari sinerent: ut uel ex æquo apud socium populum, quid cuiusque esset, disceptarent: uel permitterent Carthaginiensibus, ut aduersus iniusta arma pio iustoque se tutarentur bello: uel ad extremum, si gratia plus quàm ueritas apud eos ualeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Massanissæ uellent, modestius certe daturos eos, & scituros quid dedissent: ipsum nullum præterquam suæ libidinis arbitrio finem facturum. Horum si nihil impetrarent, & aliquod suum post datam à P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animaduerterent in se. Tutam seruitutem se sub dominis Romanis, quàm libertatem expositam ad iniurias Massanissæ malle. Perire nanque semel ipsis satius esse, quàm sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere. Sub hæc dicta lachrymantes procubuerunt, stratiq. humi non sibi magis misericordiam quàm regi inuidiam concitarunt. Deinde interrogari Gulussam placuit, quid ad ea responderet: aut si prius mallet, expromeret super qua re Romam uenisset. Gulussa neque sibi facile esse dixit de ijs rebus agere, de quibus nihil mandati

dati

A dati à patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, cum Carthaginienses nec de qua re acturi essent, nec omnino ituros se Romam indicauerint. In æde Aesculapij clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam causam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam causam nisi propter constantem fidem erga populum Romanum odissent. His utrinque auditis, senatus de postulatis Carthaginiensium consultus respondere ita iussit: Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, & nunciare patri, ut de ijs, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quamprimum ad senatum mittat, denuncietq. Charthaginiensibus, ut ad disceptandum ueniant. Si aliqnid possent Massanissæ honoris causa, & fecisse, & facturos esse. ius gratiæ non dare: agrum qua cuiusque fit, possideri uelle: nec nouos statuere fines, sed ueteres obseruari in animo habere Carthagi-
B niensibus uictis se & urbes & agros concessisse, non ut in pace eriperent per iniuriam, quæ iure belli non ademissent. Ita regulus Carthaginiensesq. dimissi. munera ex instituto data utrisque, aliaq. hospitalia comiter conseruata. Sub idem tempus Cn. Seruilius Cæpio, Ap. Claudius Centho. T. Annius Luscus legati, ad res repetendas in Macedoniam, rennnciandamq. amicitiam regi missi, redierunt: qui iam sua sponte infestum Persi senatum insuper accenderunt, relatis ordine quæ uidissent, quæq. audissent. Vidisse se per omnes urbes Macedonum summa ni parari bellum. Cum ad regem peruenissent, per multos dies conueniendi eius potestatem non factam. Postremo cum desperato iam colloquio profecti essent, tum demum se ex itinere reuocatos, & ad eum introductos esse. Suæ orationis summam fuisse, fœdus cum Philippo ictum, cum ipso eo post mortem patris renouatum: in quo
C diserte prohiberi eum extra fines arma efferre. prohiberi socios populi R. lacessere bello. Exposita deinde ab se ordine, quæ ipsi nuper in senatu Eumenem uera omnia & comperta referentem audissent. Samothraciæ præterea per multos dies occultum consilium cum legationibus ciuitatum Asiæ regem habuisse. Pro his iniurijs satisfieri senatum æquum censere, reddiq. sibi res socijsq. suis, quas contra ius fœderis habeat. Regem ad ea primo accensum ira, inclementer locutum, auaritiam superbiamq. Romanis obijcientem frequenter, quòd alij super alios legati uenirent, speculari dicta factaq. sua: quòd se ad nutum imperiumq. eorum omnia dicere ac facere æquum censerent. Postremo multum ac diu uociferatum reuerti postero die iussisse, scriptum se responsum dare uelle: tum ita sibi scriptum traditum esse. Fœdus cum patre ictum, ad se nihil pertinere. id se renouati, non quia probaret, sed quia in noua possessione regni patienda omnia essent, passum. Si nouum fœdus secum
D facere uellent, conuenire prius de conditionibus debere: & si in animum inducerent, ut ex æquo fœdus fieret, & se uisurum quid sibi faciundum esset, & illos credere reip. consulturos. Atque ita se proripuisse, & summoueri è regia omneis cœptos: tum se amicitiam & societatem renunciasse. Qua uoce eum accensum restitisse, atque uoce clara denunciasse sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos: nec sibi aut uenientibus, aut mouentibus quidquam hospitaliter aut benigne factum. Thessali deinde Aetoliq. legati auditi. Senatui, ut scirent quamprimum quibus ducibus usura respublica esset, literas mitti consulibus placuit: ut uter eorum esset, Romam ad magistratus creandos ueniret. Nihil magnopere quod memorari attineat rei publicæ eo anno consules gesserant: magis è republica uisum erat comprimi ac sedari exasperatos Ligures, cum Macedonicum bellum expectaretur, Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses lega-
E ti fecerunt: simul questi fines suos secundo populatum: simul nunciantes uno animo uiuere Macedonum atque Illyriorum regem, communi consilio parare Romanis bellum: & specie legatorum Illyrios speculatores Romæ esse, Perse auctore missos, ut quid ageretur scirent. Illyrij uocati in senatum: qui cum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent: quæsitum ecquid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca lautia acciperent: sciretur denique uenisse eos, & super qua re uenissent. Hæsitantibus in responso, ut curia excederent dictum: responsum tanquam legatis, ut qui adire senatum non postulassent, dari non placuit: mittendosq. ad regem legatos censuerunt: qui nunciarent, qui socij quererentur apud senatum exustum à rege agrum. non æquum eum facere, qui ab socijs suis non abstineret iniuriam. In hanc legationem mis-

si, A. Terentius Varro, C. Plætorius, C. Cicereius. Ex Asia qui circa socios reges missi erant legati redierunt, qui renunciarent Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria sese conuenisse. Omnes sollicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosq. omnia, quæ populus Romanus imperasset, præstaturos, & ciuitates socias adisse: cæteras satis fidas, solos Rhodios fluctuanteis & imbutos Persei consilijs inuenisse. uenerant legati Rhodij ad purganda ea quæ uulgo iactari de ciuitate sciebant: cæterum senatum ijs dari, cum noui consules magistratum inissent, placuit. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio prætori negotium datur, ut ex ueteribus quinqueremibus in naualibus Romæ subductis, quæ possent usui esse, reficeret, pararetq. naues quinquaginta: si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegæ in Siciliam scriberet, ut eas quæ in Sicilia naues essent, reficeret atque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios nauales libertini ordinis in uiginti & quinque naues ex ciuibus Romanis C. Licinius prætor scribere iussus: in quinque & uiginti parem numerum Cn. Sicinius socijs imperaret: idem prætor peditum VIII millia, CCCC equites à socijs Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisij acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat, deligitur; Cn. Sicinius prætor, qui exercitum paratum ad traijciendum haberet. C. Popillio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius prætor scribit, ut & legionem secundam, quæ maxime ueterana in Liguribus erat, & socios Latini nominis quatuor millia peditum, CC equites idibus Februarijs Brundisij adesse iuberet. Hac classe & hoc exercitu Cn. Sicinius prouinciam Macedoniam obtinere, donec successor ueniret, iussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia quæ senatus censuit, impigre facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex naualibus deductæ: qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinus præpositus: duodecim ex Sicilia missæ. Ad frumentum classi exercituique coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Iuuentius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor paludatus ex urbe profectus, Brundisium uenit. Exitu prope anni C. Popillius consul Romam redijt, aliquanto serius, quàm senatus censuerat: cui primo quoque tempore magistratus creare, cum tantum bellum immineret, iussum erat. Itaque non secundis auribus patrum auditus est consul, cum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus gestis dissereret: succlamationes frequentes erant, interrogationesque cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset. Comitia consularia in quam edicta erant diē A. D. XII. Kalendas Martias sunt habita. Creati consules P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Diues, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His prætoribus prouinciæ decretæ duæ iure Romæ dicendo, Hispania, & Sicilia, & Sardinia, ut uni sors integra esset, quò senatus censuisset. cōsulibus designatis imperauit senatus, ut qua die magistratum inissent, hostijs maioribus rite mactatis precarentur, ut quod bellum populus R. in animo haberet gerere, ut id prosperum eueniret. Eodem die decreuit senatus, C. Popillius consul ludos per dies X Ioui opt. max. uoueret; donaque circa omnia puluinaria dari, si resp. X annos in eodem statu fuisset. Ita ut censuerant, in Capitolio uouit consul ludos fieri, donariaq. dari, quanta ex pecunia decresset senatus, cum centum & quinquaginta non minus adessent, præeunte uerba Lepido pontifice maximo id uorum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Aemilius Papus Xuir sacrorum, & Q. Fuluius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. hic fœda morte perijt. ex duobus filijs eius, qui tum in Illyrico militabant, nunciatum alterum decessisse, alterum graui & periculoso morbo ægrum esse. Obruit animum simul luctus metusque: mane ingressi cubiculum serui, laqueo dependentem inuenere. Erat opinio, post censuram minus compota fuisse sui. uulgo Iunonis Laciniæ iram ob spoliarum templum alienasse mentem ferebant. Suffectus in Aemilij locum Xuir M. Valerius Messalla, in Fuluij pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adolescens, sacerdos lectus. P. Licinio, C. Cassio consulibus non urbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges ciuitatesq. quæ in Europa, quæq. in Asia erant, conuerterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenem cum uetus odium stimulabat, tum recens ira, quòd scelere eius prope ut uictima mactatus Delphis esset. Prusias Bithyniæ rex statuerat abstinere armis, euentumq. expectare. nam neque pro Romanis se

ANNO. DLXXIX.

æquum

A æquum censere aduersus fratrem uxoris arma ferre: & apud Persea uictorem ueniam per sororem impetrabilem fore. Ariarathes Cappadocum rex præterquam quòd Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisq́. se consociauerat consilia. Antiochus imminebat quidem Aegypti regno, & pueritiam regis, & inertiam tutorum spernens, & ambigendo de Cœlesyria, causam belli se habiturum existimabat; gesturumq́. sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per suos legatos senatui, & ipse legatis eorum eximie pollicitus erat. Ptolemæus propter ætatem alieni etiam tum arbitrij erat: tutores & bellum aduersus Antiochum parabant, quò uindicarent Cœlesyriam, & Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Massanissa & frumento iuuabat Romanos, & auxilia cum elephantis, Misagenemque filium mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem
B fortunam ita disposita habebat. Si penes Romanos uictoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque ultra quidquam mouendum: non enim passuros Romanos uim Carthaginiensibus afferri. Si fractæ essent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius rex Illyriorum fecerat potius, cur suspectus esset Romanis, quàm satis statuerat utram foueret partem: impetuq́. magis, quàm consilio ijs aut illis se adiuncturus uidebatur. Cotys Thrax Odrysarum rex euidenter Macedonum partis erat. Hæc sententia regibus cū esset de bello, in liberis gentibus populisque, plebs ubique omnis ferme, ut solet, deterioribus erat ob regem Macedonasq́. inclinata: principum diuersa cerneres studia. Pars ita in Romanos effusi erant, ut auctoritatem immodico fauore corrumperent: pauci ex ijs iustitia imperij Romani capti, plures ita, si præcipuam operam nauassent, potentes sese in ciuitatibus suis futuros rati. Pars altera
C regiæ adulationis erat, quos æs alienum & desperatio rerum suarum eodem manente statu præcipites ad nouanda omnia agebat: quosdam uentosum ingenium, quia Perseus magis auræ popularis erat. Tertia pars, optima eadem & prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis quàm sub rege malebat esse. si liberum inde arbitrium fortunæ esset, neutram partem uolebant potentiorem altera oppressa fieri: sed illibatis potius uiribus utriusque partis, pacem ex eo manere: ita inter utrosque optimam conditionem ciuitatum fore, protegente altero semper inopem ab alterius iniuria. Hæc sentientes, certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant consules quo die magistratum inierunt ex S C, cum circa omnia fana in quibus lectisternium maiorem partem anni esse solet, maioribus hostijs immolassent, inde preces suas acceptas ab dijs immortalibus ominati, senatui rite sacrificatum, precationemque de bello factam renunciarunt.
D Aruspices ita responderunt, si quid rei nouæ inciperetur, id maturandum esse: uictoriam, triumphum, prorogationem imperij portendi. Patres, quod faustum felixq́. populo R. esset, centuriatis comitijs primo quoque die ferre ad populum consules iusserunt, ut quòd Perseus Philippi filius, Macedonum rex aduersus fœdus cum patre Philippo ictum, & secum post mortem eius renouatum, socijs populi R. arma intulisset, agros uastasset, urbesque occupasset: quodque belli parandi aduersus populum R. consilia inisset, arma, milites, classem eius rei causa comparasset: ut, nisi de ijs rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur. Hæc rogatio ad populum lata est. S C inde factum est, ut consules inter se prouincias Italiam & Macedoniam compararent, sortirenturve. cui Macedonia obuenisset, ut is regem Persea, quiq́. eius sectam secuti essent, nisi populo R. satisfecissent, bello persequeretur. Legiones quatuor nouas scribi placuit, binas singulis cōsulibus. Id præcipue pro
E uinciæ Macedoniæ datū, quòd cum alterius consulis legionibus quina millia & duceni equites ex uetere instituto darentur in singulas legiones: in Macedoniam sena millia peditum scribi iussa, equites treceni æqualiter in singulas legiones. & in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus, XVI millia peditum, DCCC equites, præter eos quos Cn. Sicinius duxisset DC equites, in Macedoniam traijceret. Italiæ satis uisa XII millia sociorum peditū, DC equites. Illud quoque præcipuum datum sorti Macedoniæ, ut cēturiones militesq́. ueteres scriberet, quos uellet consul, usque ad quinquaginta annos. In tribunis militum nouatum eo anno propter Macedonicum bellum, quòd consules ex S C. ad populum tulerūt, ne tribuni militum eo anno suffragijs crearentur; sed consulum, prætorumq́. in ijs faciendis iudiciū arbitriumq́. esset. Inter prætores ita partita imperia. Prætorē cuius sors fuisset,

ut iret quò senatus censuisset, Brundusium ad classem ire placuit: utque ibi recognosceret socios nauales: dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis: & daret operam, ut duæ partes ciuium Romanorum tertia, sociorum esset. Commeatus classi legionibusq. ut ex Sicilia Sardiniaq. subueherentur; prætoribus qui eas prouincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisq. imperarent, utq. id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam iurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quò senatus censuisset, sors euenit. Inter consules magis cauillatio, quàm magna contentio, de prouincia fuit. Cassius sine sorte se Macedoniam oppugnaturum dicebat: nec posse collegam saluo iureiurando secum sortiri. Prætorem eum, ne in prouinciam iret, in concione iurasse, se statuto loco statisque diebus sacrificia habere, quæ absente se recte fieri non possent: quæ non magis consule quàm prætore absente recte fieri possent. Si senatus, non quid uellet in consulatu potius, quàm quid in prætura iurauerit P. Licinius, animaduertendum esse censeat: se tamen futurum in senatus potestate. Consulti patres, cui consulatum populus R. non negasset, ab se prouinciam negari superbum rati, sortiri consules iusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obuenit. Legiones inde sortiti sunt: prima & tertia in Macedoniã traijcerentur, secunda & quarta ut in Italia remanerent. Delectus consules multo intentiorem, quàm alias, curam habebant. Licinius ueteres quoque scribebat milites centurionesque: & multi uoluntate nomina dabant, quia locupletes uidebant, qui priore Macedonico bello, aut aduersus Antiochum in Asia stipendia fecerant. Cum tribuni militum centuriones, sed primum quenq; citarent, tres & XX centuriones qui primos pilos duxerant, citati tribunos pl. appellarunt. Duo ex collegio, M. Fuluius Nobilior, & M. Claudius Marcellus ad consules reijciebant. eorum cognitionem esse debere, quibus delectus quibusq. bellum mandatum esset. Cæteri, cogn ituros se de quo appellati essent, aiebant: &, si iniuria fieret, auxilium ciuibus laturos. Ad subsellia tribunorum res agebatur. Eò M. Popillius consularis aduocatus, centuriones, & consul uenerunt. consuli inde postulanti, ut in concione ea res ageretur, populus in concionem aduocatus. Pro centurionibus M. Popillius, qui biennio ante consul fuerat, ita uerba fecit. Militares homines, & stipendia iusta, & corpora & ætate & assiduis laboribus confecta habere: nihil recusare tamen, quo minus operam reip. dent: id tantum deprecari, ne inferiores ijs ordines, quàm quos, cum militassent, habuissent, attribuerentur. P. Licinius consul senatusconsultum recitari iussit. Primum, quod bellum senatus cum Perseo iussisset: deinde quod ueteres centuriones quàm plurimum ad id bellum scribi censuisset: nec ulli, qui non maior annis quinquaginta esset, uacationem militiæ esse. Deprecatus est deinde, ne nouo bello, tam propinquo Italiæ, aduersus regem potentissimum, aut tribunos militum delectum habenteis impedirent: aut prohiberent consulem, quem cuique ordinem assignari è rep. esset, eum assignare. si quid in ea re dubium esset, ad senatum reijcerent. Postquam consul quæ uoluerat dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero, qui tribunos pl. appellauerant, à consule & ab tribunis petijt, ut sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur. Sp. Ligustinus tribus Crustuminæ ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi iugerum agri reliquit, & paruum tugurium, in quo natus educatusque sum, hodieq. ibi habito. Cum primum in ætatem ueni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit: quæ secum nihil attulit, præter libertatem pudicitiamque, & cum his fœcunditatem, quanta uel in diti domo satis esset. Sex filij nobis, duæ filiæ sunt, utræq; iam nuptæ. Filij quatuor togas uirileis habent, duo prætextati sunt. Miles sum factus P. Sulpicio, C. Aurelio consulibus. In eo exercitu qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui aduersus Philippum regem: tertio anno uirtutis causa mihi T. Quinctius Flamininus decumum ordinem hastatum assignauit. Deuicto Philippo Macedonibusque, cum in Italiam portati ac dimissi essemus, continuo miles uoluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum qui uiuant, acriorem uirtutis spectatorem ac iudicem fuisse sciunt, qui & illum & alios duces longa militia experti sunt. Hic me imperator dignum iudicauit, cui primum hastatum prioris centuriæ assignaret. Tertio iterum uoluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui aduersus Aetolos & Antiochum regem est missus à M. Acilio

mihi

A mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Aetolis, reportati sumus in Italiam: & deinceps bis quæ annua merebant legiones stipendia feci. Bis deinde in Hispania militaui, semel Q. Fuluio Flacco, iterum Ti. Sempronio Graccho prætore. à Flacco inter cæteros quos uirtutis causa secum ex prouincia ad triumphum deducebat, deductus sum: à Ti. Graccho rogatus, in prouinciam ij. Quater intra paucos annos primum pilum duxi. quater & tricies uirtutis causa donatus ab imperatoribus sum. sex ciuicas coronas accepi. XXII stipendia annua in exercitu emerita habeo, & maior annis sum quinquaginta. Quòd si mihi nec stipendia omnia emerita essent, necdum ætas uacationem daret, tamē cum quatuor milites pro me uno uobis dare P. Licini possem, æquum erat me dimitti. Sed hæc pro causa mea dicta accipiatis, uelim ipse: me, quoad quisquam qui exercitus scribit, idoneum militem iudicabit, nunquam sum excusaturus.

B Ordinem quo me dignum iudicent tribuni militum, ipsorum est potestatis. ne quis me uirtute in exercitu præstet, dabo operam, ut semper ita fecisse me, & imperatores mei, & qui una stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque æquum est commilitones, & si appellationis uobis usurpatis ius, cum adolescentes nihil aduersus magistratuum senatusq. auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, & omnia honesta loca ducere, quibus rempublicam defensuri sitis. Hæc ubi dixit, collaudatum multis uerbis, consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiæ actæ, tribuniq. militares in legione primum pilum uirtutis causa ei assignarunt. Cæteri centuriones omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in prouincias magistratus proficiscerentur, Latinæ Kalendis Iunijs fuere: eoq. solenni perfecto C. Lucretius prætor omnibus quæ ad classem opus erant præmissis, Brundusium est pro

C fectus. Præter eos exercitus quos consules comparabant, C. Sulpicio Galbæ prætori negotium datum, ut quatuor legiones scriberet urbanas iusto numero peditum equitumque: ijsq. quatuor tribunos mil. ex senatu legeret, qui præessent: socijs Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille & C C equites: is exercitus uti paratus esset quò senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exercitum ciuilem socialemq. petenti addita auxilia, Ligurum M M, Cretenses sagittarij incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent. Numidæ item equites elephantique. in eam rem legati ad Massanissam Carthaginiensesq. missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Neruā. Per idem tempus legati ab rege Perseo uenerunt. Eos in oppidum intromitti non placuit, cum iam bellum regi eorum & Macedonibus & senatus decresset, & populus iussisset. in

D ædem Bellonæ in senatum introducti, ita uerba fecerunt. Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari à senatu posset, ut ij reuocentur, regem de iniurijs, si quas socijs factas quererentur, arbitratu senatus satisfacturum esse. Sp. Caruilius ad eam ipsam rem ex Græcia remissus ab Cn. Sicinio in senatu erat. Is Perrhæbiam expugnatam armis, Thessaliæ aliquot urbes captas, cætera, quæ aut ageret aut pararet rex, cum argueret: respondere ad ea legati iussi. postquam hæsitabant, negantes sibi ultra quidquam mandatum esse: iussi renunciare regi, consulem, P. Licinium breui cum exercitu futurum in Macedonia esse: ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos: Romam quod præterea mitteret, non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum. Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra undecimum diem iuberet eos Italia excedere: & Sp. Carnilium mitteret, qui, donec nauem conscendissent, custodiret. Hæc Romæ acta

E nondum profectis in prouinciam consulibus. Iam Cn. Sicinius, qui priusquam magistratu abiret, Brundusium & ad classem & ad exercitum præmissus erat, traiectis in Epirum V M peditum, CCC equitibus, ad Nymphæum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum, ad occupanda Dassaritiorum & Illyriorum castella, ipsis accersentibus præsidia, ut tutiores à finitimorum impetu Macedonum essent, misit. Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius, & P. & Ser. Cornelij Lentuli, & L. Decimius, legati in Græciam missi, Corcyram peditum mille secum aduexerunt: ibi inter se & regiones quas obirent, & milites diuiserunt. Decimius missus est ad Gentium regem Illyriorum: quem, si aliquem respectum amicitiæ eum habere cerneret, tentare, aut etiam ad belli societatem pellicere iussus. Lentuli in Cephaleniam missi, ut in Peloponnesum traijcerent,

rent, oramq; maris in occidentem uersi ante hiemem circumirent. Marcio & Atilio Epirus, Aetolia, & Thessalia circumeundæ assignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam aspicere iussi. tum in Peloponnesum traijcere: ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur à Corcyra, literæ à Perseo allatæ sunt, quibus quærebat, quæ causa Romanis aut in Græciam traijciendi copias, aut urbes occupandi esset. Cui rescribi nihil placuit, nuncio ipsius, qui literas attulerat, dici, præsidij causa ipsarum urbium Romanos facere. Lentuli circumeuntes Peloponnesi oppida, cum sine discrimine omnes ciuitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adiuuassent Romanos Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem aduersus Persea iuuarent, fremitum in concionibus audiebāt: Achæis indignantibus eodem se loco esse, qui omnia à principijs Macedonici belli præstitissent Romanis, & Macedonum Philippi bello hostes fuissent, quo Messenij atque Elij, qui pro Antiocho hoste arma aduersus populum R. tulissent: ac nuper in Achaicum contributi concilium, uelut præmium belli se uictoribus Achæis tradi quererentur. Marcius & Atilius ad Gitanas Epiri oppidum decem millia ab mari cum ascenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: & quadringentos iuuentutis eorū in Orestas, ut præsidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Aetoliam progressi: ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius sufficeretur, & Lyciseo prætore facto, quem Romanorum fauere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eò legati Acarnanum, & Bœotorum exules uenerunt. Acarnanes nunciare iussi, quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti pollicitationibus regis, aduersus populum Ronanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiam populi R. experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur. Bœotis exprobratum, societatem eos cum Perseo iunxisse. ijs, cum culpam in Ismeniam principem alterius partis conferrent, & quasdam ciuitates dissentienteis in causam deductas, ap pariturum id esse Marcius respondit. Singulis enim ciuitatibus de se ipsis consulendi potestatem facturos. Thessalorum Larissæ fuit concilium. Ibi & Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit: & legatis, quòd & Philippi prius, & post Antiochi bello enixe adiuti à gente Thessalorum essent. hac multa commemoratione meritorum accensi animi multitudinis ad omnia decernenda, quæ Romani uellent. Secundum hoc concilium legati à Perseo rege uenerūt, priuati maxime hospitij fiducia, quòd ei paternum cum Marcio erat. Ab huius necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in colloquium ueniendi regi, potestatem faceret. Marcius & se ita à patre suo accepisse dixit, amicitiam hospitiumq. cum Philippo fuisse: minime immemorem necessitudinis eius legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode ualeret, non fuisse dilaturum: nunc, ubi primum posset, ad Peneum flumen, quà transitus ab Omolio Dium esset, præmissis qui nunciarent regi, uenturos. Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recepit se, leui aura spei obiecta, quòd Marcius ipsius causa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum uenerunt. Magnus comitatus fuit regius cum amicorum, tum satellitum turba stipante. non minore agmine legati uenerunt: & ab Larissa multis prosequentibus, & legationibus ciuitatum, quę conuenerant Larissam, & renunciare domum certa, quæ audissent, uolebant. Inerat cura insita mortalibus uidendi congredienteis nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. postquā in conspectu steterunt dirimente amne, paulisper internunciando cunctatio fuit, utri transgrederentur. aliquid illi regiæ maiestati, aliquid hi populi R. nomini, cum præsertim Perseus petisset colloquium, existimabant deberi. ioco etiam Marcius cunctantis mouit. Minor, inquit, ad maiorem, &, quòd Philippo ipsi cognomen erat, filius ad patrem transeat. Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, cum quàm multis transiret. Rex cum omni comitatu transire æquum censebat: legati uel cum tribus uenire iubebant; uel, si tantum agmen traduceret, obsides daret nihil fraudis fore in colloquio. Hippian & Pantaucum, quos & legatos miserat, principes amicorum obsides dedit: nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quàm ut appareret socijs, nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis. Salutatio non tanquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit, positisq. sedibus consederunt. Cum paulisper silentium fuisset. Expectari nos, inquit Marcius, arbitror, ut respondeamus literis tuis, quas Corcyram misisti: in quibus quæris, quid

A quid ita legati cum militibus uenerimus,& præsidia in singulas urbes dimittamus. Ad hanc interrogationem tuam & non respondere uereor, ne superbum sit: & uera respondere, ne nimis acerbum audienti tibi uideatur. Sed cum aut uerbis castigandus aut armis sit, qui fœdus rumpit: sicut bellum aduersus te alij, quàm mihi mandatum malim: ita orationis acerbitatem aduersus hospitem, utcunque est, subibo: sicut medici cum salutis causa tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te quæ facienda fuerit, senatus fecisse censet, quòd legatos Romam ad renouandum fœdus miseris, quod tamen ipsum tibi fuisse non renouandum iudicat, potius quàm, cum renouatum esset, uiolandum. Abrupolim socium atque amicum populi Romani regno expulisti. Artetari interfectores, ut cæde (ne quid ultra dicam) lætatum appareret, recepisti: qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam & Maliensem agrum cum e-
B xercitu contra fœdus Delphos isti: Byzantijs ita contra fœdus misisti auxilia: cum Bœotijs socijs nostris secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, iureiurando pepigisti. Thebanos legatos, Euersam & Callicritum uenienteis à nobis, quærere malo quis interfecerit, quàm arguere. In Aetolia bellum intestinum & cædes principum, per quos, nisi per tuos factæ uideri possunt? Dolopes à te ipso euastati sunt. Eumenes rex ab Roma cum in regnum rediret, propè ut uictima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quæ hospes Brundisinus occulta facinora indicet, certum habeo, & scripta tibi omnia ab Roma esse, & legatos tuos renunciasse. Hæc ne dicerentur à me, uno modo uitare potuisti, non quærendo quam ob causam exercitus in Macedonia traijcerentur, aut præsidia in sociorum urbes mitteremus. Quærẽti tibi superbius tacuissemus, quàm uera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faueo rationi tuæ: & opto ut
C aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud senatum causæ. Ad ea rex. Bonam causam, si apud iudices æquos ageretur, apud eosdem & accusatores & iudices agam. Eorum autem quæ obiecta sunt mihi, partim ea sunt quibus nescio an gloriari debeam, partim quæ fateri non erubescam, partim quæ uerbo obiecta, uerbo negare sit. Quid enim, si legibus uestris hodie reus sim, aut index Brundisinus, aut Eumenes mihi obijciat, ut accusare potius uere, quàm conuiciari uideantur? Scilicet nec Eumenes, cum tam multis grauis publice, ac priuatim sit, alium quàm me inimicum habuit: neque ego potiorem quenquam ad ministeria facinorum, quàm Rammium, quem neque unquam ante uideram, nec eram postea uisurus, inuenire potui: & Thebanorum, quos naufragio perisse constat, & Artetati cædis mihi reddenda ratio est: in qua tamen nihil ultra obijcitur, quàm interfectores eius in regno exulasse meo. Cuius conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si uos quo-
D que accipitis, ut cuicunque exules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quæ damnati sunt, auctores uos fuisse fateamini. Si hoc & uos recusabitis, & omnes aliæ gentes, ego quoque inter cæteros ero. Et hercule quid attinet cuiquam exilium patere, si nusquam exuli futurus locus est? Ego tamen istos, ut primum in Macedonia esse, admonitus à uobis comperi, requisitos abire ex regno iussi, & in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi tanquam causam dicenti reo obiecta sunt: illa tanquam regi, & quæ de fœdere quod mihi est uobiscum, disceptationem habeant. Nam si est in fœdore ita scriptum, ut ne si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumq́. meum liceat: mihi fatendum est, quòd me armis aduersus Abrupolim socium populi Romani defenderim, fœdus uiolatum esse. Sin autem hoc & ex fœdere licuit, & iure gentium ita comparatum est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me facere decuit, cum Abrupolis fineis mei
E regni usque ad Amphipolim peruastasset: multa libera capita, magnam uim mancipiorum multa millia pecorum abegisset? Quiescerem & paterer, donec Pellam & in regiam meam armatus peruenisset? At enim bello quidem iusto sum persecutus, sed uinci non oportuit eum, neque ea quæ uictis accidunt, pati: quorum casum cum ego subierim, qui sum armis lacessitus, quid potest queri sibi accidisse, qui causa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus Romani, quòd Dolopas armis coercuerim: quia & si non merito eorum, iure feci meo: cum mei regni, meæ ditionis essent, uestro decreto patri attributi meo. Nec, si causa reddenda sit, non uobis nec fœderatis, sed ijs qui ne in seruos quidem sæua atque iniusta imperia probant, plus æquo & bono sæuisse in eos uideri possum: quippe Euphranorem præfectum à me impositum ita occiderunt, ut mors pœnarum eius leuissima fuerit. Ac

cum

cum processissem inde ad uisendas Larissam & Antrona & Pylleon, quo in propinquo mul F to ante debita uota persoluerem, Delphos sacrificandi causa ascendi. Et hic criminis augen di causa cum exercitu me fuisse adijcitur: scilicet, ut quod nunc uos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem præsidia. uocate in concilium Græciæ ciuitates, per quas iter feci: queratut unusquilibet militis mei iniuriam. non recusabo quin simulato sacrificio aliud petisse uidear. Aetolis & Byzantijs præsidia misimus, & cum Bœotis amicitiam fecimus. Hæc qualiacunque sunt, per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt sæpe in senatu uestro: ubi aliquos ego disceptatores, non tam æquos, quàm te Q. Marci, paternum amicum & hospitem, habebam. Sed nõdum Romam accusator Eumenes uenerat: qui calumniando omnia, detorquendoq́. suspecta & inuisa efficeret: & persuadere uobis co naretur, non posse Græciam in libertate esse, & uestro munere frui, quoad regnum Macedo niæ incolume esset. Circumagetur hic orbis: erit mox qui arguat, nequicquam Antiochum G ultra iuga Tauri remotum: grauiorem multo Asiæ, quàm Antiochus fuerit, Eumenem esse, nec conquiescere socios uestros posse, quoad regia Pergami sit: eam arcem supra capita fini timarum ciuitatum impositam. Ego hæc Q. Marci & A. Atili, quæ aut à uobis obiecta, aut purgata à me sunt, talia esse scio, ut aures, ut animi audiẽtium sint: nec tam referre quid ego aut qua mente fecerim, quàm quo modo id uos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me scientem deliquisse: & si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me & emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello & armis persequendum esse censeatis, commisi. Aut frustra clementiæ grauitatisq́. uestræ fama uulgata per gentes est, si tali bus de causis, quæ uix querela & expostulatione dignæ sunt, arma capitis, & regibus socijs bella infertis. Hæc dicenti tum assensus Marcius, auctor fuit mittendi Romam legati, cum experienda omnia ad ultimum, nec prætermittendum spem ullam censuisset. reliqua consul H tatio erat, quonam modo tutum iter legatis esset. ad id cum necessaria petitio induciarum uideretur, cuperetq́. Marcius, neque aliud colloquio petisset, grauate & in magnam gratiã petentis concessit. Nihil enim satis paratum ad bellum in præsentia habebant Romani, non exercitum, non ducem: cum Perseus, ni spes uana pacis occæcasset consilia, omnia præpara ta atque instructa haberet, & suo maxime tempore, atque alieno hostibus, incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Bœotiam compara ti sunt. Ibi iam motus cœperat esse, discedentibus à societate communis consilij Bœotorũ quibusdam populis: ex quo renunciatum erat respondisse legatos, appariturum quibus populis proprie societatem cum rege iungi displicuisset. Primi à Chæronea legati, deinde à Thebis in ipso itinere occurrerunt, affirmantes non interfuisse se quo societas ea decreta es set concilio: queis legati nullo in præsentia responso dato, Chalcidẽ se sequi iusserunt. The I. bis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitijs prætorijs Bœotorum uicta pars iniuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, ne Bœotarchæ urbibus reciperentur. Exules Thespias uniuersi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas iam mutatis animis reuocati, decretum faciunt, ut XII qui priuati cœtum & concilium habuissent, exilio multarentur. Nouus deinde prætor Ismenias, (is erat uir nobi lis ac potens) capitalis pœnæ absentis eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, causam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen: utriusque tamen partis legati ad Romanos uenerunt, & exules accusatoresq́. Ismeniæ, & Ismenias ipse. Chalcidem ut uentum est, aliarum ciuitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprio decreto Persei socie tatem aspernati, Romanis se adiungebant: Ismenias gentem Bœotorum in fidem Romano- K rum permitti æquum censebat. Inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum abfuit, quin ab exulibus fautoribusq́. eorum interficeretur. Thebæ quoque ipsæ, quod Bœotiæ caput est, in magno tumultu erant: alijs ad regem trahentibus ciuitatẽ, alijs ad Romanos: & turba Coronæorum Haliartiorumq́. conuenerat ad defendendum de cretum regiæ societatis. Sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochiq. quanta esset uis & fortuna imperij Romani, uicta eadem multitudo, & ut tolleretur re gia societas, decreuit: & eos qui auctores paciscendæ amicitiæ fuerant, ad satisfaciendum le gatis Chalcidem misit, fideiq́. legatorum commendari ciuitatem iussit. Thebanos Marcius & Atilius læti audierunt, auctoresq́. & his separatim singuli fuerunt ad renouandam amicitiam

A tiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules reſtitui iuſſerunt, & auctores regiæ ſocietatis decreto ſuo damnarunt. Ita, quod maxime uolebant, diſcuſſo Bœotico concilio, Peloponneſum proficiſcuntur, Ser. Cornelium Chalcidē accerſito. Argis præbitum eſt ijs cōcilium: ubi nihil aliud à gente Achæorum petierunt, quàm ut mille milites darent. Id præſidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciā traijceretur, miſſum eſt. Marcius & Atilius, peractis quæ agenda in Græcia erant, principio hyemis Romam redierunt. Inde legatio ſub idem tempus in Aſiam circum inſulas miſſa. Tres erāt legati, Ti. Claudius, P. Poſtumius, M. Iunius: ij circumeuntes, hortabantur ſocios ad ſuſcipiendum aduerſus Perſea pro Romanis bellum: & quo quæque opulentior ciuitas erat, eo accuratius agebant: quia minores ſecuturæ maiorum auctoritatem erant. Rhodij maximi ad omnia momēti habebantur, quia non fauere tantum, ſed adiuuare etiam uiribus ſuis bellum poterant,
B XL nauibus auctore Hegeſilo comparatis: qui cum in ſummo magiſtratu eſſet (prytanin ipſi uocant) multis rationibus peruicerat Rhodios, ut omiſſa, quam ſæpe uanam experti eſſent, regum fouendorum ſpe, Romanam ſocietatem, unam tum in terris uel uiribus uel fide ſtabilem, retinerent. Bellum imminere cum Perſeo. deſideraturos Romanos eundem naualem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello uidiſſent: trepidaturos tum repente paranda claſſe cum mittenda eſſet, niſi reficere naues, niſi inſtruere naualibus socijs cœpiſſent. Ideo magis enixe faciundum eſſe, ut crimina delata ab Eumene, fide rerum refellerent. His incitati, XL nauium claſſem inſtructam, ornatamq́. legatis Romanis aduenientibus, ut non expectatam adhortationem eſſe appareret, oſtenderunt. Et hæc legatio magnū ad conciliandos animos ciuitatem Aſiæ momentum fuit. Decimius unus ſine ullo effectu, captarum etiam pecuniarum ab regibus Illyriorum ſuſpicione infamis Romam redijt. Per-
C ſeus cum à colloquio Romanorum in Macedoniam recepiſſet ſeſe, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis miſit. & Byzantium & Rhodum literas legatis ferendas dedit. In literis eadem ſententia ad omneis erat, collocutum ſe cum Romanorum legatis quæ audiſſet, quæq́. dixiſſet, ita diſpoſita, ut ſuperior fuiſſe in diſceptatione uideri poſſet. Apud Rhodios legati addiderunt, confidere pacem futuram. auctoribus enim Marcio atque Atilio miſſos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus mouere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodijs, ut reconcilient pacem: ſi nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium rerum ius ac poteſtas ad unum populum perueniat. Cum cæterorum id intereſſe, tum præcipue Rhodiorum, qui plus inter alias ciuitates dignitate atque opibus excellant: quæ ſerua atque obnoxia fore, ſi nullus alio ſit, quàm ad Romanos reſpectus. Magis & literæ & uerba legatorum benigne ſunt audita, quàm momē-
D tum ad mutandos animos habuerunt. potentior eſſe partis melioris auctoritas cœperat. Reſponſum ex decreto eſt, optare pacem Rhodios: ſi bellum eſſet, ne quid ab Rhodijs ſperaret aut peteret rex, quòd ueterem amicitiam, multis magnisq́. meritis pace belloq́. partam, diiungeret ſibi ab Romanis. Ab Rhodo redeuntes, Bœotiæ quoque ciuitates & Thebas, & Coroneam, & Haliartum adierunt: quibus expreſſum inuitis exiſtimabatur, ut relicta regia ſocietate Romanis adiungerentur. Thebani nihil moti ſunt, quanquam nonnihil & damnatis principibus, & reſtitutis exulibus, ſuccenſebant Romanis. Coronæi & Haliartij fauore quodam inſito in reges legatos in Macedoniam miſerunt, præſidium petentes, quo ſe aduerſus impotētem ſuperbiam Thebanorum tueri poſſint. Cui legationi reſponſum ab rege eſt, præſidium ſe propter inducias cum Romanis factas mittere non poſſe: tamen ſuadere, ita à Thebanorum iniurijs quà poſſent ut ſe uindicarent, ne Romanis præberent cauſam in ſe ſæ-
E uiendi. Marcius & Atilius Romam cum ueniſſent, legationem in Capitolio ita renunciarunt, ut nulla re magis gloriarentur, quàm decepto per inducias & ſpem pacis rege. Adeo enim apparatibus belli fuiſse inſtructum, ipſis nulla parata re, ut omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quàm exercitus in Græciam traijceretur. Spatio autem induciarum ſumpto, uenturum illum nihilo paratiorem Romanos omnibus inſtructiores rebus cœpturos bellum. Bœotorum quoque ſe concilium arte diſtraxiſſe, ne coniungi amplius ullo conſenſu Macedonibus poſſent. Hæc, ut ſumma ratione acta, magna pars ſenatus approbabat. ueteres, & moris antiqui memores, negabant ſe in ea legatione Romanas agnoſcere artes. Non per inſidias & nocturna prælia, nec ſimulatam fugam, improuiſosq́. ad incautum hoſtem reditus, nec ut aſtu magis quàm uera uirtute gloriarentur, bella maiores geſſiſſe. In-

dicere prius, quàm gerere solitos bella: denunciare etiam, interdum locum finire in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum uitæ eius insidiantem, eadem Faliscis uinctum traditum prodirorem liberorum regis. Hæc Romana esse, non uersutiarum Punicarũ, neque calliditatis Græcę. apud quos fallere hostem, quàm ui superare gloriosius fuerit. Interdum in præsens tempus plus profici dolo quàm uirtute: sed eius demum animũ in perpetuum uinci, cui confessio expressa sit, se neque arte neque casu, sed collatis comminus uiribus iusto ac pio bello esse superatum. Hæc seniores, quibus noua hæc minus placebat sapientia: uincit tamen ea pars senatus, cui potior utilis quàm honesti cura erat, ut comprobaretur prior legatio Marcij: & eodem rursus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, iubereturq. cætera, uti è republica maxime uisum esset, agere. A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia, timentes, ne, si induciarum dies exisset, Perseus, præsidio eò misso, caput Thessaliæ in potestate haberet. duo millia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam iussus: & P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, CCC milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in potestate Bœotia esset. His præparatis, quanquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere quæ in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, & maxima cura, & minime tamen probabiliter (manifesta enim res erat) defensum. Cætera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri aut flecti possent. Denunciatum extemplo mœnibus urbis Romæ, Italia intra XXX diem excederent. P. Licinio deinde consuli cui Macedonia prouincia obuenerat, denunciatũ, ut exercitui diem primam quanque diceret ad conueniendum. C. Lucretius prætor cui classis prouincia erat, cum XL quinqueremibus ab urbe profectus. nam ex refectis nauibus alias in alium usum retineri ad urbem placuit. Prǽmissus à prætore est frater Lucretius cum quinquereme una, iussusq. ab socijs ex fœdere acceptis nauibus ad Cephalleniam classi occurrere, ab Rheginis trireme una, ab Locris duabus, ab Vritibus quatuor, præter oram Italiæ superuectus Calabriæ extremum promontorium in Ionio mari Dyrrachium traijcit. Ibi decem ipsorum Dyrrachinorum, XII Issæorum, LIIII Gentij regis lembos nactus, simulans se credere eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam traijcit. C. Lucretius prætor ab Neapoli profectus, superato freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul opperiens, ut terrestres copiæ traijcerentur, simul ut onerariæ ex agmine suo per altum dissipatæ, consequerentur. Per hos forte dies P. Licinius consul, uotis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidem ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur: præcipue conuertit oculos animosq., cum ad magnum nobilemq. aut uirtute aut fortuna hostẽ euntem consulem prosequuntur. contrahit enim non officij modo cura, sed etiam studium spectaculi, ut uideant ducem suum, cuius imperio consilioq. summam remp. tuendam permiserunt. Subit deinde cogitatio animum, qui belli casus, quàm incertus fortunæ euentus, communisq. Mars belli sit: aduersa, secunda, quæq. inscitia & temeritate ducum clades sæpe acciderint, quæ contra bona prudentia & uirtus attulerit. Quem scire mortalium, utrius mentis, utrius fortunæ consulem ad bellum mittant: triumphantem ne mox cum exercitu uictore scandentem Capitolium ad eosdem deos à quibus proficiscatur, uisuri, an hostibus eam præbituri lætitiam sint. Persi autem regi, aduersus quem ibatur, famam & bello clara Macedonum gens, & Philippus pater inter multa prospera gesta Romano etiam nobilitatus bello, præbebat: tum ipsius Persei nunquam, ex quo regnum accepisset, desitum belli expectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscentẽ consulem prosecuti sunt. Duo consulares tribuni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mutius, & tres illustres iuuenes, P. Lentulus, & duo Manlij Acidini: alter M. Manlij, alter L. Mãlij filius erat. Cum ijs consul Brundisium ad exercitum, atque inde cum omnibus copijs trãsuectus ad Nymphæum in Appolloniati agro posuit castra. Paucos ante dies Perseus, postquam legati ab Roma regressi præciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquandiu diuersis sententijs certatum est. Erant quibus uel stipendium pendendum si iniungeretur, uel agri parte cedendum si multarent: quidquid denique aliud pacis causa patiendum esset, nõ recusandum uideretur: nec committendum ut in aleam tanti casus se regnumq. daret. Si possessio haud ambigua regni maneret, multa diem tempusq. afferre posse: quibus non amissa

A missa modo recuperare, sed timendus ultro ijs esse, quos nunc timeret, posset. Ceterum multo maior pars ferocioris sententiæ erat. Quidquid cessisset, cum eo simul regno protinus cedendum esse affirmabant. Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: sed hoc scire, cum omnia humana, tum maxima quæque & regna & imperia sub casibus multis esse. Carthaginiensium opes fregisse sese, & ceruicibus eorum præpotentem finitimum regem imposuisse: Antiochum progeniemq. eius ultra iuga Tauri remotum. Vnum esse Macedoniæ regnum, & regione propinquum, & quod, sicubi populus R. sua fortuna labet, antiquos animos regibus suis uideatur posse facere. dum integræ res sint, cogitare apud animum suum Persea debere, utrum singula cōcedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisq. regno, Samothraciam aliam ue quam insulam petere ab Romanis, ubi priuatus superstes regno suo in contemptu atque inopia consenescat, malit: an armatus uindex fortunæ dignitatisq. suæ, ita ut

B uiro forti dignum sit, patiatur quodcunque casus belli tulerit: aut uictor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. Non esse admirabilius, Romanos Græcia pelli, quàm Annibalem Italia pulsum esse. neque hercule uidere qui conueniat fratri affectanti per iniuriam regnum, summa ui restitisse, alienigenis bene parto eo cedere. Postremo ita bello & pace quæri, ut inter omnes conueniat, nec turpius quicquam esse, quàm sine certamine cessisse regno: nec præclarius quicquam, quàm pro dignitate ac maiestate omnem fortunam expertum esse. Pellæ in uetere regia Macedonum hoc consilium erat. Geramus ergo, inquit, dijs bene iuuantibus, quando ita uidetur, bellum: literisq. circa præfectos dimissis Citium (Macedoniæ oppidum est) copias omnes contrahit. Ipse centum hostijs sacrificio regaliter Mineruæ, quam uocant Alcidem, confecto, cum purpuratorum & satellitum manu profectus Citiū est. Eò iam omnes Macedonum externorumq. auxiliorum conuenerant copiæ. Castra ante

C urbem ponit, omnesq. armatos in campo struxit. Summa omnium XL millia armata fuere, quorum pars ferme dimidia phalangitæ erant: Hippias Beræus præerat. Delecta deinde & uiribus & robore ætatis ex omni cetratorum numero duo erant agemata, hanc ipsi legionē uocabant. præfectos habebant Leonatum & Thrasippum Eulyestas. Cæterorum cetratorū trium ferme millia hominum dux erat Antiphilus Edessæus Pæones, & ex Parorea & Parstrymonia (sunt autem ea loca subiecta Thraciæ) & Agrianes admixtis etiam Thracibus incolis trium millium ferme & ipsi expleuerunt numerum. Armauerat contraxeratq. eos Didas Pæon, qui adolescentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant præfecto Aesclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintijs tria millia Thracum liberorum suū ducem habebant. Cretensium par pene numerus suos duces sequebatur, Susum Phalasarnæum, & Syllum Gnosium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græcia, misto gene

D ri hominum, præerat. Regij is generis ferebatur, exul damnatus frequenti consilio Achæorum literis ad Persea deprehensis. Aetolorum & Bœotorum, qui non explebant plus quàm quingentorum omnes numerum, Lyco Achęus præfectus erat. Ex his mixtis tot populorū, tot gētium auxilijs, duodecim millia armatorum ferme efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat III millia. Venerat eodem Cotys Seuthæ filius rex gentis Odrysarum, cum mille delectis equitibus, pari ferme peditum numero. Summa totius exercitus XXXIX millia peditū erāt, quatuor equitū. Satis constabat, secundū exercitū eum, quē Magnus Alexander in Asiam traiecit, nunquam ullius Macedonum regis copias tantas fuisse. Tertius & uicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tēpus quieta Macedonia & progeniem ediderat, cuius magna pars matura militiæ esset, & leuibus bellis Thracum accolarum, quæ exercerent magis quàm fatigarent, sub assidua tamen militia

E fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde & Persi Romanum bellum, omnia ut instructa parataq. essent, effecerat. Mota parumper acies, non iusto decursu tamen, ne stetisse tantum in armis uiderentur: armatosq. sicut erant, ad concionem uocauit. Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos, quorum maior Philippus natura frater, adoptione filius: minor quem Alexandrum uocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites ad bellum, iniuriam populi R. in patrem seq. commemorauit. Illum omnibus indignitatibus cōpulsum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppressum: ad se simul legatos, simul milites ad occupandas Græciæ urbes missos. Fallaci deinde colloquio per speciem reconciliandæ pacis extractam hyemem, ut tempus ad comparandum haberent. Consulem nunc uenire cum duabus legionibus Romanis, quæ trecenos equites habeant, & pari ferme numero sociorū

peditum

peditum equitumq. eò ut accedant regum auxilia Eumenis & Massanissæ,non plus VII. millia peditum,II equitum futura. Auditis hostium copijs,respicerent suum ipsi exercitũ,quantum numero,quantum genere militum præstarent, tyronibus raptim ad id bellum conscriptis,ipsi à pueris eruditi artibus militiæ,tot subacti atq. durati bellis. Auxilia Romanis Lydos,& Phrygas & Numidas esse:sibi Thracas Gallosq., ferocissimas gentium. Arma illos habere ea,quę sibi quisque parauerit pauper miles:Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura & impensa facta. Commeatum illis cum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore:se & pecuniam & frumẽtum,præter redditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia quæ deorum indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerãt, plena cumulataq. habere Macedonas: animum habendum esse, quem habuerint maiores eorum, qui Europa omni domita transgressi in Asiam,incognitum fama aperuerint armis orbem terrarum:nec ante uincere desierint,quàm rubro mari inclusis,quod uincerent, defuerit. At hercule nunc non de ultimis Indiæ oris, sed de ipsius Macedoniæ possessione certamen fortunam indixisse. Cum patre suo gerenteis bellum Romanos, speciosum Græciæ liberandæ tulisse titulum:nunc propalam Macedoniam in seruitutem petere,ne rex uicinus imperio sit Romano,ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoq., si absistere bello, & facere imperata uelint. Cum per omnẽ orationem satis frequenti assensu succlamatum esset, tum uero ea uociferatio simul indignãtiũ minitantiumq., partim iubentium bonum animum habere regem,exorta est,ut finem dicẽdi faceret, tantum iussis ad iter parari: iam enim dici, mouere castra ab Nymphæo Romanos. Concione dimissa ad audiendas legationes ciuitatum Macedoniæ se contulit. Venerant autem ad pecunias pro facultatibus quæque suis,& frumentum pollicendum ad bellũ. Omnibus gratiæ actæ,remissum omnibus:satis regios apparatus ad ea dictum sufficere: uehicula tantum imperata,ut tormenta,telorumq. missilium ingentem uim præparatam,belli cumq. aliud instrumentum ueherent. Profectus inde toto exercitu Heordæam petens, ad Begorritem quem uocant lacum positis castris,postero die in Elimæam ad Haliacmona fluuium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus,quos Cambunios uocant, descendit ad (Tripolim uocant) Azorum,Pithium,& Dolichen incolenteis. Hæc tria oppida paulisper cunctata, quia obsides Larissæis dederant, uicta tamen præsenti metu in deditionem concesserunt. Benigne his appellatis,haud dubius Perræbos quoque idem facturos,urbem nihil cunctatis qui incolebant,primo aduentu recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo etiam die acri concursu ad portas armatorum est repulsus:postero die omnibus copijs adortus,in deditionem omnes ante noctem accepit. Mylæ proximum oppidum,ita munitum, ut inexuperabilis munimenti spes incolas ferocioreis faceret, non portas claudere regi satis habuerunt: sed probris quoque in ipsum Macedonasq. procacibus iaculati sunt. Quæ res cum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione ueniæ ad tuendos se se acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus utrinque animis & oppugnatæ sunt, & defensæ. Multitudo Macedonum ad subeundum inuicem prælium haud difficulter succedebat:oppidanos diem noctem eosdem tuenteis mœnia,non uulnera modo,sed etiam uigiliæ & continens labor conficiebat. Quarto die cum & scalæ undique ad muros erigerentur, & porta ui maiore oppugnaretur,oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt,eruptionemq. repentinam in hostes faciunt:quæ cum iræ magis inconsultæ,quàm ueræ fiduciæ uirium esset,pauci & fessi ab integris pulsi terga dederunt, fugientesq. per patentem portã hostes acceperunt. Ita capta urbs, ac direpta est:libera quoque corpora, quæ cædibus super fuerunt,uenundata. Diruto magna ex parte & incenso oppido, profectus ad Phalannam castra mouit: inde postero die Gyrtonem peruenit. Quò cum T. Minucium Rufum & Hippiã Thessalorum prætores cum præsidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatione prætergressus, Elatiam & Gonnum,perculsis inopinato aduentu oppidanis,recepit. Vtraq. oppida in faucibus sunt, quæ Tempe adeunt, magis Gonnus: itaque & firmiore id præsidio tutum equitum peditumq., ad hoc fossa triplici uallo munitum reliquit. Ipse ad Sycurium progressus,opperiri ibi hostium aduentum statuit:simul & frumentari passim exercitum iubet in subiecto hostium agro. Nanque Sycurium est sub radicibus Ossæ montis: quà in meridiem uergit, subiectos habet Thessaliæ campos, ab tergo Macedoniam atque Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas & copia, pluribus circumiectis fontibus

perennium

A perennium aquarum. consul Romanus per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope inuii soli, cum ingenti difficultate paruis itineribus ægre Gomphos peruenit: cui si uexatis hominibus equisq. tyronem exercitum ducenti acie instructa & loco suo & tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt magna sua cum clade fuisse pugnaturos. Postquam Gomphos sine certamine uentum est, præter gaudium periculosi saltus superati, contemptus quoque hostium adeo ignorantium opportunitates suas accessit. Sacrificio rite perfecto consul & frumento dato militibus, paucos ad requiem iumentorum hominumque moratus dies, cum audiret uagari Macedonas effusos per Thessaliam, uastarique sociorum agros, satis iam refectum militem ad Larissam ducit. Inde cum III millia ferme abesset à Tripoli (Sceam uocant) super Peneum amnem po-
B suit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem nauibus accessit cum Attalo atque Athenæo fratribus, Philetæro fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo & quatuor millibus peditum, mille equitum ad consulem uenit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpositus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ populis conuenerunt, quorum pleraque (adeo parua erant) in obliuionem adducta. Apolloniatæ CCC equites, centum pedites miserunt. Aetolorum alæ unius instar, quantum in tota gente equitum erat, uenerant. & Thessalorum omnis equitatus separatus erat. non plus quàm CCC erant equites in castris Romanis. Achæi iuuentutis suæ, Cretico maxime armatu, ad mille dederunt. Sub idem tempus & C. Lucretius prætor qui nauibus præerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super Maleam Chalcidem iusso petere, ipse triremem conscendit, sinum Corinthium petens ad
C præoccupandas in Bœotia res. tardior ei nauigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adueniens, cum à P. Lentulo Haliartum oppugnari audisset, nuncium prætoris uerbis, qui abscedere eum inde iuberet, misit. Bœotorum iuuentute, quæ pars cum Romanis stabat, eam rem aggressus legatus à mœnibus abscessit. Hæc soluta obsidio locum alteri nouæ obsidioni dedit: nanque extemplo M. Lucretius cum exercitu nauali X millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum, qui sub Athæneo erant, Haliartum circumsedit: parantibusq. iam oppugnare superuenit á Creusa prætor. Ad idem fere tempus & ab socijs naues Chalcidem conuenerunt: duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. prætor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit socijs. & Q. Marcius Chalcidem nauibus uenit, Halope capta, Larissa, quæ Cremaste dicitur, oppugnata.
D Cum hic status in Bœotia esset, Perseus cum ad Sycurium (sicut ante dictum est) statiua haberet, frumento undique circa ex agris conuecto, ad uastandum Pheræorum misit: ratus ad iuuandas sociorum urbes, longius ab castris abstractos deprendi Romanos posse. Quos cum eo tumultu nihil motos animaduertisset, prædam quidem præterquam hominum (pecora autem maxime omnis generis fuere) diuisit ad epulandum militibus. Sub idē deinde tempus concilium et consul & rex habuerunt, unde bellum ordirentur. Regis creuerunt animi uastatione concessa sibi ab hoste Pheræi agri. Itaque eundum inde ad castra, nec dandum ultra spatium cunctandi censebat. & Romani censebāt cunctationem suam infamem apud socios esse, maximopere indigne ferenteis non latam Pheræis opem. consultantibus quid agerent, (aderant autem Eumenes & Attalus in concilio) trepidus nuncius affert, hostem magno agmine adesse. Concilio dimisso, signum extemplo datur, ut ar-
E ma capiant. Interim placet ex regijs auxilijs centum equites & parem numerum iaculatorum peditum exire. Perseus hora ferme diei quarta cum paulo plus mille passus abesset à castris Romanis, consistere signa peditum iussit: prægressus ipse cum equitibus ac leui armatura, & Cotys cum eo ducesq. aliorum auxiliorum præcesserunt. Minus quingentos passus ab castris aberant, cum in conspectu fuere hostium equites. duæ alæ erant magna ex parte Gallorum: Cassignatus præerat: & leuis armaturæ centum fere & quinquaginta Mysi aut Cretenses. Constitit rex, incertus quantum esset hostiū. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonū, cum binis Cretensium cohortibus & Thracū misit. Prælīū, cū pares numero essent, neque ab hac aut illa parte noua auxilia subuenirent, incerta uictoria finitū est. Eumenis ferme XXX interfecti: inter quos Cassignatus dux Gallorum cecidit. & tunc

quidem Perseus ad Sycuriũ copias reduxit: postero die circa eandẽ horã in eundẽ locũ rex copias admouit, plaustris cũ aqua sequentibus: nã duodecim milliũ passuum uia omnis sine aqua & plurimi pulueris erat: affectosq́. siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnaturos fuisse apparebat. Cũ Romani quiescent, stationibus etiã intra uallũ reductis, regij quoq; in castra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, sperantes fore ut Romani equites abeuntiũ nouissimũ agmen aggrederentur: inde certamine orto, cũ lõgius à castris eos elicuissent, facile, ubi ubi essent, se, qui equitatu & leui armatura plus possent, conuersuros aciẽ. Postquã inceptũ nõ succedebat, castra propius hostẽ mouit rex, & à quinq; millibus passuum cõmu nijt. Inde luce prima in eodẽ, quo solebat, loco peditum acie instructa, equitatum omnẽ leuemq́. armaturã ad castra hostiũ ducit. Visus & plurium & propior solito puluis trepidationẽ in castris Romanis fecit: & primo uix creditum nunciãti est, quia prioribus cõtinuis diebus nunquã ante horã quartã hostis apparuerat, tum solis ortus erat. Deinde ut plurium clamore & cursu à portis dubitatio exẽpta est, tumultus ingẽs oboritur. tribuni præfectiq́. & cẽturiones in prætorium, miles ad sua quisq; tẽtoria discurrit. Minus quingẽtos passus à uallo instrux erat Perseus suos, circa tumulum, quẽ Calicinum uocãt. Læuo cornu Cotys rex præerat cũ omnibus suę gẽtis, equitum ordines leuis armatura interposita distinguebãt. In dextro cornu Macedones erãt equites, intermixti turmis eorum Cretẽses. Huic armaturæ Milo Berræus. equitibus & summæ partis eius Meno Antigonensis præerat. Proximi cornibus cõstiterãt regij equites, & mixtum genus delecta plurium gẽtium auxilia: Patrocles Antigonẽsis hic, & Pæoniæ præfectus Didas, erãt præpositi. Medius omniũ rex erat: circa eum agema quod uocãt, equitumq́. sacræ alæ. ante se statuit funditores iaculatoresq́. quadringentorũ manus utraq; numerum expleuerat. Ionẽ Thessalonicẽsem & Timanota Dolopen ijs præfecit. Sic regij constiterãt. consul intra uallũ peditũ acie instructa, & ipse equitatũ omnem cum leui armatura misit. pro uallo instructi sunt. Dextro cornu præpositus C. Licinius Crassus cõsulis frater, cum omni Italico equitatu, uelitibus intermixtis: sinistro M. Valerius Læuinus sociorũ ex Græcis populis equites habebat, eiusdẽ gentis leuẽ armatutam. Mediã autẽ aciẽ cũ delectis equitibus extraordinarijs tenebat Q. Mucius. CC equites Galli ante signa horum instructi, & de auxilijs Eumenis Cyrtiorũ gẽtis CCC. Thessali CCCC equites paruo interuallo super læuum cornu locati. Eumenes rex Attalusq́. cũ omni manu sua ab tergo inter postremã aciẽ ac uallum steterunt. In hunc modum maxime instructæ acies, par ferme utrinq; numerus equitum ac leuis armaturæ cõcurrunt, à funditoribus iaculatoribusq́. qui præcesserunt, prælio orto. Primi omnium Thraces haud secus, quàm diu claustris retẽtæ feræ, cõcitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equites incurrerunt, ut usu belli & ingenio impauida gens turbaretur. * gladijs hastas petere pedites. nunc succidere crura equis, nunc ilia suffodere. Perseus in mediã inuectus aciẽ, Græcos primo impetu auertit: quibus cum grauis ab tergo instaret hostis; Thessalorum equitatus, qui à læuo cornu breui spatio disiunctus in subsidijs fuerat, extra cõcursum primo spectator certaminis, deinde inclinata re maximo usui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquã se Eumenis auxilijs adiunxerunt, & cum eo tutum inter ordines suos receptum socijs fuga dissipatis dabãt: & cũ minus cõferti hostes instarẽt progredi etiã ausi, multos fugiẽtium obuios exceperunt. Nec regij sparsi iã ipsi passim sequẽdo, cum ordinatis & certo incedentibus, gradu manus cõferre audebãt: cum uictor equestri prælio, rex paruo momento, si adiuuisset, debellatum esset. opportune adhortanti superuenit phalanx, quã sua spõte, ne audaci cœpto deessent, Hippias & Leonatus raptim adduxerant, postquã prospere pugnasse equitẽ acceperunt. Fluctuante rege inter spẽ metũq́. tantæ rei conandæ, Cretensis Euander, quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis usus erat, postquam agmen impeditum uenientium sub signis uidit, ad regem accurrit, & monere instit it, ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, uel pacis honestæ conditionem habiturum, uel plurimos belli socios, qui fortunam sequerentur, si bellare mallet. In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque collaudato Euandro, signa referri, peditumq́. agmen redire in castra iubet, equitibus receptui canere. cecidere eo die ab Romanis CC equites, II millia haud minus peditum, capti ferme CC equites: ex regijs autem XX equites, XL pedites interfecti. Postquam rediere in castra uictores, omnes quidem læti, ante alios Thracum insolens lætitia eminebat, cum

A cum cantu enim superfixa capita hostiũ portantes redierunt. Apud Romanos nõn mœstitia tantũ ex malè gesta re, sed pauor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, ut trans Peneũ transferret castra, ut pro munimento amnẽ haberet, dũ perculsi milites animos colligerẽt. cõsul moueri flagitio timoris fatendi: uictus tamen ratione, silentio noctis transductis copijs, castra in ulteriore ripa cõmunit. Rex postero die ad lacessendos prælio hostes progressus, postquã trans amnẽ in tuto posita castra animaduertit, fatebatur quidẽ peccatũ, quòd pridie nõ institisset uictis: sed aliquanto maiorem culpam esse, quòd nocte foret cessatũ. nã ut neminẽ aliũ suorũ moueret, leui armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostiũ deleri magna ex parte copias potuisse. Romanis quidẽ præsens pauor dẽptus erat, in tuto castra habentibus. damnũ inter cætera præcipuæ famæ mouebat. & in consilio apud consulẽ pro se quisque in Aetolos conferebãt causam: ab ijs fugæ
B terrorisq́. principiũ ortũ: secutos pauorẽ Aetolorũ & cæteros socios Græcorũ populorum. quinq; principes Aetolorũ primi tega uertentes cõspecti dicebãtur. Thessali pro concione laudati, ducesq́. eorũ etiã uirtutis causa donati. Ad regẽ spolia cæsorũ hostiũ referebantur: dona ex his alijs arma insignia, alijs equos, quibusdã captiuos dono dabat. Scuta erant supra MD, loricæ thoracesq́. M amplius summã explebant galearũ gladiorũq́. & missiliũ omnis generis maior aliquanto numerus. Hæc per se ampla, pleraq; multiplicata uerbis regis, quæ ad concionẽ uocato exercitu habuit. Præiudicatũ euentũ belli habetis: meliorẽ partẽ hostiũ, equitatũ Romanũ, quo inuictos se esse gloriabantur, fudistis. equites enim illis principes iuuentutis, equites seminariũ senatus: inde lectos in patrũ numerũ cõsules, inde imperatores creãt. horũ spolia paulo ante diuisimus inter uos. Nec minorẽ de legionibus peditũ uictoriã habetis, quæ nocturna fuga uobis subtractæ, naufragorũ trepidatione passim natan-
C tiũ flumen cõpleuerunt. Sed facilius nobis sequẽti bus uictos Peneũ superare erit, quàm illis trepidantibus fuit: transgressiq́. extẽplo castra oppugnabimus, quæ hodie cepissemus, ni fugissent. aut si acie decernere uolent, eundẽ pugnæ pedestris euentũ expectare, qui equitum in certamine fuerit. Et qui uicerant, alacres spolia cæsorũ hostiũ humeris gerentes ante ora sua, audiuere ex eo quod acciderat, spem futuri præcipiẽtes: & pedites aliena gloria accensi, præcipue qui in Macedonũ phalangis erãt, sibi quoq; & nauandæ regi operæ, & similem gloriã ex hoste pariendi occasionẽ optabãt. Cõcione dimissa, postero die profectus inde ad Mopsiũ posuit castra. tumulus hic inter Tẽpe & Larissam medius est. Romani non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locũ tutiorẽ castra. Eo Misagenes Numida uenit cum mille equitibus, pari peditũ numero, ad hoc elephantis duobus & XX. Per eos dies cõsilium habenti regi de summa, cum iam consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi sunt quidã
D amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in conditione honestæ pacis uteretur potius, quàm spe uana euectus in casum irreuocabilẽ se daret. Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ, prudentis hominis & merito felicis esse. Mitteret ad consulem qui fœdus in easdẽ leges renouarent, quibus Philippus pater eius pacẽ à T. Quinctio uictore accepisset. neq; finiri bellum magnificentius, quàm à tam memorabili pugna: neq; spem firmiorem pacis perpetuo dari, quàm quæ perculsos aduerso prælio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quòd si Romani tum quoq; insita pertinacia æqua aspernarentur, deos hominesq́. & moderationis Persei, & illorum peruicacis superbiæ futuros testes. Nunquam ab talibus consilijs abhorrebat regis animus. itaq; pluriũ assensu comprobata est sententia. Legati ad consulem missi, adhibito frequenti consilio auditi sunt. Pacem petere, uectigal quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis
E pollicentes: urbibus agris locisq; quibus Philippus cessisset, cessurum Perseum. Hæc legati. Summotis his cum consultarent, Romana constantia uicit in consilio. Ita tum mos erat, in aduersis uultum secundæ fortunæ gerere, moderari animos in secundis. Responderi placuit ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se, deq́. uniuersa Macedonia statuendi. Hæc cum renunciassent legati, miraculo ignaris mori pertinacia Romanorum esse: & plerique uetare amplius mentionem pacis facere. ultro mox quæsituros quod oblatum fastidiant. Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia uirium esse, timere: & summam pecuniæ augens, si pretio pacem emere posset, non destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat: desperata pace ad Sycurium, unde profectus erat, redijt, belli casum de integro tentaturus. Fa-

ma equeſtris pugnæ uulgata per Græciam, nudauit uoluntates hominũ. non enim ſolũ qui partis Macedonũ erant, ſed pleriq; ingẽtibus Romanorũ obligati beneficijs, quidã uim ſuperbiãq́. experti, læti eã famã accepere: non ob aliã cauſam, quàm prauo ſtudio, quo etiã in certaminibus ludicris uulgus utitur, deteriori atq; infirmiori fauẽdo. Eodẽ tẽpore in Bœotia ſumma ui Haliartũ Lucretius prætor oppugnarat. & quanquã nec habebãt externa auxilia obſeſſi, præter Coronæorũ iuniores, qui prima obſidione mœnia intrauerat: neq; ſperabant: tamen ipſi animis magis quàm uiribus reſiſtebant. Nã & eruptiones in opera crebro faciebant, & arietẽ admotũ, libramẽto plũbi grauatũ ad terrã urgebant: & ſi quà declinarẽt qui agebant ictũ, pro diruto muro nouũ tumultuario opere, raptim ex ipſa ruinæ ſtrage congeſtis ſaxis extruebant. Cũ operibus oppugnatio lentior eſſet, ſcalas per manipulos diuidi prætor iuſſit, ut corona undiq; mœnia aggreſſurus: eo magis ſuffecturã ad id multitudinẽ ratus, quòd, qua parte palus urbẽ cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipſe ab ea parte qua duæ turres, quodq́. inter eas muri prorutũ fuerat, duo millia militũ delectorũ admouit; ut eodẽ tẽpore quo ipſe trãſcendere ruinas conaretur, concurſu aduerſus ſe oppidanorũ facto, ſcalis uacua defenſoribus mœnia capi parte aliqua poſſent. Haud ſegniter oppidani uim eius arcere parant. Nã ſuper ſtratũ ruinis locũ faſcibus aridis ſarmentorũ iniectis, ſtantes cũ ardentibus facibus accenſuros ea ſe ſæpe minabãtur, ut incẽdio intercepti ab hoſte ſpatiũ ad obijciendũ interiorẽ murũ haberent. quod inceptũ eorũ fors impedijt. Nã tantus repẽte effuſus eſt imber, ut nec accendi facile pateretur & extingueret accenſa. Itaq; & trãſitus per diſtracta fumantia uirgulta patuit, & in unius loci præſidiũ omnibus uerſis, mœnia quoq; pluribus ſimul partibus ſcalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis ſeniores impubesq́;, quos caſus obuios obtulit, paſſim cæſi: armati in arcẽ cõfugerũt: & poſtero die cũ ſpei nihil ſupereſſet, deditione facta ſub corona uenierunt. fuerunt autẽ MM ferme & D. ornamẽta urbis, ſtatuæ & tabulæ pictæ, & quicquid precioſæ prædæ fuit, ad naues delatũ. urbs diruta à fundamentis. Inde Thebas ductus exercitus: quibus ſine certamine receptis, urbẽ tradidit exulibus, & qui Romanorũ partis erãt: aduerſę factiõis hominũ, fautorũq́. regis ac Macedonũ familias ſub corona uẽdidit. His geſtis in Bœotia, ad mare ac naues redijt. Cum hæc in Bœotia gererẽtur, Perſeus ad Sycuriũ ſtatiua dierũ aliquot habuit. Vbi cũ audiſſet, raptim Romanos circa ex agris demeſſum frumentũ cõuehere, deinde ante ſua quenq; tentoria ſpicas faſcibus deſecantẽ, quo purius frumentũ tereret, ingenteis aceruos per tota caſtra ſtramentorũ feciſſe: ratus incẽdio opportuna eſſe, faces tædamq́. & malleolos ſtuppæ illitos pice parari iubet: atq; ita media nocte profectus, ut prima luce aggreſſus falleret, nequicquã tentauit. nã primæ ſtationes, oppreſſæ tumultu ac terrore ſuo cæteros exciuerunt: ſignũq́. datũ eſt arma extẽplo capiendi, ſimulq. in uallo ad portas miles inſtructus erat, & intentus propugnationi caſtrorũ. Perſeus & extẽplo circumegit aciẽ, & prima impedimẽta ire, deinde peditũ ſigna ferri iuſſit. ipſe cũ equitatu & leui armatura ſubſtitit ad agmen cogendum, ratus id quod accidit, inſecuturos ad extrema ab tergo carpẽda hoſteis. Breue certamen leuis armaturæ maxime cũ procurſatoribus fuit, equites pedites q́. ſine tumultu in caſtra redierunt. Demeſſis circa ſegetibus, Romani ad Crannonium intactũ agrũ caſtra mouent. Ibi cũ ſecuri, & propter caſtrorũ lõginquitatẽ & uię inopis aquarũ difficultatẽ, quæ inter Sycuriũ & Crannona eſt, ſtatiua haberent, repente prima luce in imminẽtibus tumulis equitatus regius cũ leui armatura uiſus ingentẽ tumultũ fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant. peditum agmen ſub lucẽ reliquerant in proxima planicie. Stetit pauliſper in tumulis, elici poſſe ratus ad equeſtre certamen Romanos. qui poſtquam nihil mouebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium ſigna iuberet, ipſe mox inſecutus. Romani equites modico interuallo ſequentes, ſic ubi ſparſos ac diſſipatos inuadere poſſent, poſtquam confertos abire ſigna atque ordines ſeruantes uiderunt, & ipſi in caſtra redeunt. Inde offenſus longinquitate itineris rex ad Mopſium caſtra mouit. & Romani demeſſis Crannonis ſegetibus in Phalannæum agrum tranſeunt. ibi cum ex transfuga cognoſſet rex ſine ullo armato præſidio paſsim uaganteis per agros Romanos metere, cum M equitibus, duobus millibus Thracum & Cretenſium profectus, cum quantum accelerare poterat, effuſo agmine iſſent, improuiſo aggreſſus eſt Romanos. iuncta uehicula, pleraque onuſta, mille admodum capiuntur, DC ferme homines. Prædam cuſtodiendam ducendãq́. in caſtra CCC Cretenſiũ dedit. ipſe reuocato ab effuſa cæde equite & reliquis peditum,

A ditum, ducit ad proximũ præsidiũ, ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Põpeius tribunus militũ præerat, qui perculsos milites repentino hostiũ aduentu, in propinquũ tumulum recepit, loci se præsidio, quia numero & uiribus impar erat, defensurus. Ibi cũ in orbem milites coegisset, ut densatis scutis ab iactu sagittarum & iaculorũ sese tuerentur, Perseus, circundato armatis tumulo, alios ascensum undique tentare iubet, & cõminus prælĩũ conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nã neq; cõferti pugnare, propter eos qui ascendere in tumulũ conabantur, poterant: & ubi ordines procursando soluissent, patebãt iaculis sagittisve. maxime cestrosphendonis uulnerabãtur. hoc illo bello nouũ genus teli inuentũ est. Bipalme spiculũ hastili semicubitali infixũ erat, crassitudine digiti. huic ad libramen pinnæ tres, uelut sagittis solent, circundabãtur: funda media, duo funalia imparia habebat, cũ maiori sinu libratũ funditor habena rotaret, excussum B uelut glans emicabat. Cũ & hoc & alio omni genere telorũ, pars uulnerata militũ esset, nec facile iã arma fessi sustinerẽt: instare rex ut dederẽt se, fidẽ dare, prẹmia interdũ polliceri: nec cuiusquã ad deditionẽ flectebatur animus, cũ ex insperato iam obstinatis mori spes affulsit. Nam cũ ex frumentatoribus refugientes quidã in castra nunciassent cõsuli circunsideri prẹsidium: motus periculo tot ciuium (nã DCCC ferme & omnes Romani erant) cũ equitatu ac leui armatura (accesserant noua auxilia Numidæ pedites equitesq́. & elephanti) castris egreditur: & tribunis militũ imperat, ut legionũ signa sequantur. Ipse uelitibus ad firmanda leuium armorũ auxilia adiectis, ad tumulũ præcedit. Consulis latera tegũt, Eumenes, Attalus, & Misagenes regulus Numidarũ. Cũ in cõspectu prima signa suorũ circunsessis fuerunt, Romanis quidẽ ab ultima desperatione recreatus est animus. Perseus, cui primũ omniũ fuerat, ut contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisq́., nõ teneret tẽ C pus in obsidione præsidij: secundum, ea quoque tentata utcunq;, cũ sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto abire, & ipse hostiũ aduentũ elatus successu mansit, & qui phalangẽ accerserent, propere misit: qua & serius quàm res postulabat, & raptim acta, turbati cursu aduersus instructos & præparatos erãt aduenturi. cõsul anteueniens, extẽplo prælium cõseruit. Primo resistere Macedones, deinde ut nulla re pares erãt, amissis CCC peditibus, XXIIII primoribus equitũ ex ala, quã Sacrã uocãt, inter quos Antimachus etiã præfectus alæ cecidit, abire conantur. Cæterum iter prope ipso prælio tumultuosius fuit. Phalanx abs trepido nuncio accita cũ raptim duceretur, primo in angustijs captiuorũ agmini oblata, uehiculisq́. frumento onustis: ijs cæsis, ingens ibi uexatio partis utriusq; fuit, nullo expectãte utcunq; explicaretur agmen: sed armatis detrudentibus per præceps impedimenta (neque enim aliter uia aperiri poterat) iumentis cũ stimularentur in turba sæuientibus. Vix ab incõ D dito agmine captiuorũ expedierant sese, cũ regio agmini perculsisq́. equitibus occurrunt. Ibi uero clamor iubentiũ referre signa, ruinæ quoq; prope similẽ trepidationẽ fecit: ut si hostes introire angustias ausi longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. cõsul, recepto ex tumulo præsidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt qui eo die magno prælio pugnatũ auctores sint, VIII millia hostiũ cæsa, in his Sopatrũ & Antipatrũ regios duces: uiuos captos circiter MMDCCC. Signa militaria capta XXVII. nec incruentã uictoriã fuisse: supra quatuor millia & CCC de exercitu consulis cecidisse, signa sinistræ alæ quinq; amissa. Hic dies & Romanis refecit animos, & Persea perculit, ut dies paucos ad Mopsiũ moratus sepulturæ maxime militũ amissorum cura, præsidio satis ualido ad Gonnũ relicto, in Macedoniã reciperet copias. Timotheũ quendã ex regijs præfectis cũ modica manu relinquit ad Philã, iussum Magnetas & propinquos tentare. Cũ Pellam ue E nisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cũ Cotye Thessalonicã est profectus. Eò fama affertur, Atlesbim regulũ Thracũ & Corragũ Eumenis præfectũ, in Cotyis fines impetũ fecisse, & regionẽ Marenẽ, quam uocant, cepisse. itaque dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. Ducenta talenta, semestre stipendium equitatui numerat, cum primo annuum dare constituisset. consul postquam profectum Persea audiuit, ad Gonnum castra mouet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniæ claustra tutissima præbet, & in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Cum & loco & præsidio ualido inexpugnabilis res esset, abstitit incepto. In Perrhæbiam flexis itineribus, Mallœa primo impetu capta ac direpta, Tripoli aliaq́. Perræbia recepta, Larissam redijt: inde Eumene atque Attalo domũ remissis, Misagenem Numidasq́.

in hiberna in proximis Thessalis urbibus distribuit, & partem exercitus ita per totã Thessaliam diuisit, ut & hiberna commoda omnes haberent, & præsidio urbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Græcarum ciuitatum socios omnes præter Achæos dimisit. cũ exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim, Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit à fundamentis. Antrona uoluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admouit. urbs deserta erat: in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. Primi omnium Macedones regium præsidium metu excesserant: à quibus relicti oppidani, in deditionem extemplo ueniunt. Dubitari inde, utrũ Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotia aspiciendæ res. Thebani, uexantibus eos Coronæis, in Bœotiam accersebant. ad horum preces, quia hibernis aptior regio, quàm Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

EPITOME LIBRI XLIII.

PRAETORES aliquot eo quòd auare & crudeliter prouincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Græcia urbes expugnauit, & crudeliter diripuit, ob id captiui qui ab eo sub corona uenierant, ex S. C. postea restituti sunt. Item à præfectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Res præterea à Perseo rege in Thracia prospere gestas continet: & uictis Dardanis, & Illyrico, cuius rex erat Gentius, motus, qui in Paeonia ab Elorioco factus erat, ipso interempto consedit. M. Aemilius Lepidus à censoribus princeps in senatu lectus.

LIBER XLIII.

EAdem æstate, qua in Thessalia equestri pugna uicere Romani, legatus in Illyricum à consule missus, opulenta duo oppida ui atque armis coegit in deditionem: omniaq́; ijs sua cõcessit, ut opinione clementiæ eos, qui Carnuntem munitã urbẽ incolebãt, alliceret. Postquam nec ut dederent se cõpellere, neque capere obsidendo poterat: ne duabus oppugnationibus nequicquã fatigatus miles esset, quas prius intactas urbes reliquerat, diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Galliam, quam sortitus erat, memorabile quicquã gessit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam uano incepto est conatus. Ingressum hoc iter consulem, senatus ex Aquileiensium legatis cognouit: qui querẽtes coloniã suã nouã & infirmã, necdũ satis munitã inter infestas nationes Istrorũ & Illyriorũ esse, cũ peterent ut senatus curæ haberet quo modo ea colonia muniretur, interrogati uellentne eam rem C. Cassio consuli mandari, respõderunt Cassiũ Aquileiã indicto exercitu profectũ per Illyricũ in Macedoniã esse. Ea res primo incredibilis uisa, & pro se quisq; credere, Carnis forsitan aut Istris bellũ illatũ. Tũ Aquileienses nihil se ultra scire, nec audere affirmare, quàm XXX dierũ frumentũ militi datũ: & duces qui ex Italia itinera in Macedoniã nossent, cõquisitos abductosq́. Enimuero senatus indignari, tantũ cõsulẽ ausum, ut suã prouinciã relinqueret, in alienã trãsiret, exercitũ nouo periculoso itinere inter exteras gentes ducere, uiã tot nationibus in Italiã aperire. Decernũt frequẽtes ut C. Sulpicius prætor treis ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex urbe, & quantũ accelerare possent, Cassiũ consulẽ, ubicunq; sit, persequantur: nuncient ne bellum cũ ulla gente moueat, nisi cum qua senatus gerendum censuerat. Legati III profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fuluius, P. Marcius Rex. Metus de consule atque exercitu distulit eo tempore muniendæ Aquileiæ curam. Hispaniæ deinde utriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ii de magistratuum Romanorum auaritia superbiaque conquesti, nixi genibus ab senatu petierunt, ne se socios fœdius spoliari uexariq́. quàm hosteis patiantur. Cum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas, L. Canuleio prætori, qui Hispaniam sortitus erat, negotium datum est, ut in singulos, à quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret: patronosq́. quos uellent sumendi potestatem faceret. Vocatis in curiam legatis, recitatum est senatusconsultum iussique nominare patronos, quatuor

A quatuor nominauerunt, M. Porcium Catonẽ, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Aemilium M. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cũ M. Titinio primũ, qui prætor A. Manlio, M. Iunio conſulibus in citeriore Hiſpania fuerat, recuperatores ſumpſerunt. Bis ampliatus, tertio abſolutus eſt reus. Diſſenſio inter duarũ prouinciarum legatos eſt orta: citerioris Hiſpaniæ populi M. Catonẽ & Scipionẽ ulterioris L. Paullũ & Gallum Sulpiciũ patronos ſumpſerunt. Ad recuperatores adducti à citerioribus populi P. Furius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Poſtumio, Q. Mucio conſulibus triennio ante, hic biennio prius L. Poſtumio, M. Popillio conſulibus prætor fuerat. Grauiſſimis criminibus accuſati ambo ampliatiq., cũ dicẽda de integro cauſa eſſet, excuſati exilij cauſa ſolũ uertiſſe. Furius Præneſte, Matienus Tibur exulatũ abierũt. Fama erat, prohiberi à patronis nobileis ac potẽtes cõpellare: auxitq. eam ſuſpicionẽ Canuleius prætor, quòd omiſſa ea re, delectũ habere inſtituit: dein repẽte in

B prouinciá abijt, ne plures ab Hiſpanis uexarentur. Ita præteritis ſilẽtio obliteratis, in futurũ conſultũ ab ſenatu Hiſpanis, quòd impetrarunt ne frumenti æſtimationẽ magiſtratus Romanus haberet, neve cogeret uiceſimas uẽdere Hiſpanos quãti ipſe uellet, & ne præfecti in oppida ſua ad pecunias cogẽdas imponerentur. Et alia noui generis hominũ ex Hiſpania legatio uenit. Ex militibus Romanis, & ex Hiſpanis mulieribus, cũ quibus connubiũ nõ eſſet, natos ſe memorantes, ſupra quatuor millia hominũ, orabant, ut ſibi oppidũ in quo habitarẽt daretur. ſenatus decreuit, uti nomina ſua apud L. Canuleiũ profiterentur: eorumq., ſi quos manumiſiſſet, eos Carteiã ad Oceanũ deduci placere. Qui Cartaienſium domi manere uellent, poteſtatẽ fore, uti numero colonorũ eſſent, agro aſſignato. Latinã eam coloniã fuiſſe, libertinorumq. appellari. Eodem tẽpore ex Africa & Guluſſa Maſſaniſſę regis filius legatus patris, & Charthaginienſes uenerunt. Guluſſa prior in ſenatũ introductus, & quæ miſſa

C erant ad bellũ Macedonicũ à patre ſuo, expoſuit: & ſiqua præterea uellent imperare, præſtaturũ merito populi R. eſt pollicitus: & monuit patres conſcriptos ut a fraude Carthaginienſiũ cauerẽt. Claſſis eos magnæ parãdæ conſiliũ cepiſſe, ſpecie pro Romanis, & aduerſus Macedonas: ubi ea parata inſtructaq. eſſet, ipſorũ fore poteſtatis, quẽ hoſtẽ aut ſociũ habeãt.

An. DLXXX.

* * *

tantum pauorẽ ingreſſi caſtra, oſtentantes capita fecerunt, ut, ſi admotus extẽplo exercitus foret, capi caſtra potuerint. Tũ quoq; fuga ingens facta eſt: & erant qui legatos mittendos ad pacẽ precibus petendã, cenſerent: ciuitatesq. cõplures eo nuncio audito in deditionẽ uenerunt. Quibus purgantibus ſeſe, culpamq. in duorũ amentiã cõferentibus, qui ſe ultro ad pœnam ipſi obtuliſſent, cum ueniã dediſſet prætor: profectus extemplo ad alias ciuitates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatũ agrũ, qui paulo ante ingẽti tumultu

D arſerat, peragrauit. Hæc lenitas prætoris, qua ſine ſanguine ferociſſimã gentẽ domuerat, eo gratior plebi patribusq. fuit, quo crudelius auariusq. in Græcia bellatũ & ab conſule Licinio, & ab Lucretio prætore erat. Lucretiũ tribuni plebis abſentẽ concionibus aſſiduis lacerabant, cũ reipublicæ cauſa abeſſe excuſaretur: ſed tũ adeo uicina etiã inexplorata erant, ut is eo tẽpore in agro ſuo Antiati eſſet, aquamq. ex manubijs Antiũ ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centũ triginta millibus æris locaſſe dicitur. tabulis quoque pictis ex præda fanum Aeſculapij exornauit. Inuidiã infamiamq. ab Lucretio auerterunt in Hortenſiũ ſucceſſorem eius Abderitæ legati, flentes ante curiã, querentesq. oppidũ ſuum ab Hortenſio expugnatum ac direptum eſſe. Cauſam excidij fuiſſe urbi, quòd cum centum millia denarium, & tritici quinquaginta millia modium imperaret, ſpatium petierunt, quo de ea re & ad Hoſtilium conſulem & Romam mitterent legatos. uix dum ad conſulem ſe perueniſſe, & au-

E diſſe oppidum expugnatum, principes ſecuri percuſſos, ſub corona cæteros ueniſſe. Indigna ſenatui uiſa: decreueruntq. eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decreuerant priore anno: eademq. pro concione edicere Q. Mænium prætorem iuſſerunt. Et legati duo, C. Sempronius Blæſus, Sex. Iulius Cæſar, ad reſtituendos in libertatem Abderitas miſſi. Iiſdem mandatum, ut & Hoſtilio conſuli & Hortenſio prætori nunciarent, ſenatum Abderitis iniuſtum bellum illatum, conquiriq. omnes qui in ſeruitute ſint & reſtitui in libertatem, æquum cenſere. Eodem tempore de C. Caſſio, qui conſul priore anno fuerat, tum trib. militum in Macedonia cum A. Hoſtilio erat, querelæ ad ſenatum, delatæ ſunt: & legati regis Gallorum Cincibili uenerunt. Frater eius uerba in ſenatu fecit, queſtus Alpinorum populorum agros, ſociorum ſuorum, depopulatum C. Caſſium eſſe, & inde multa mil-

lia hominum in seruitutem abripuisse. Sub id tempus Carnorum Istrorumq. & Iapudum legati uenerunt, duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent, pacatum ab se tanquam ad aliud bellum gerendum abisse: inde ex medio regressum itinere, hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasq. & incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam causam consuli pro hostibus fuerint. Et regulo Gallorum absenti, & his populis responsum est, senatum ea quae facta querantur, neque scisse futura, neque, si sint facta, probare: sed in dicta causa damnari absentem consularem uirum iniurium esse, cum is reipublicae causa absit. Vbi ex Macedonia redisset C. Cassius, tum si coram eum arguere uellent, cognita re senatum daturum operam uti satis fiat. Nec responderi tantum ijs gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpeis, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quae patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus aeris censuerunt: duobus fratribus regulis haec praecipua, torques duo ex quinque pondo auri facti, & uasa argentea quinque & uiginti pondo, & duo equi phalerati cum agasonibus, & equestria arma ac sagula, & comitibus eorum uestimenta liberis seruisque. Haec missa, illa petentibus data, ut denorum equorum ijs commercium esset, educendiq. ex Italia potestas fieret. legati cum Gallis missi trans Alpeis C. Lelius, M. Aemilius Lepidus: ad caeteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius, multarum simul Graeciae Asiaeque ciuitatum legati Romam conuenerunt. Primi Athenienses introducti, ij se, quod nauium habuerint militumque, P. Licinio consuli & C. Lucretio praetori misisse exposuerunt, quibus eos non usos. frumenti sibi centum millia imperasse: quod, quanquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agresteis peregrino frumento alerent, tamen, ne deessent officio, confecisse: & alia quae imperarentur, praestare paratos esse. Milesij nihil praestitisse memorantes, si quid imperare ad bellum senatus uellet, praestare se paratos esse polliciti sunt. Alabandenses templum urbis Romae se fecisse commemorauerunt: ludosque anniuersarios ei diuae instituisse: coronam aureum quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Ioui opt. max. attulisse: & scuta equestria CCC: ea cui iussissent tradituros. Donum ut in Capitolio ponere & sacrificare liceret petebant. Hoc Lampsaceni LXXX pondo coronam afferentes petebant, commemorantes discessisse se à Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam uenisset, cum sub ditione Persei & ante Philippi fuissent. Pro eo, & quòd imperatoribus Romanis omnia praestitissent, id se tantum orare, ut in amicitiam populi Romani reciperentur, &, si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur. Caeteris legatis comiter responsum. Lampascenos in sociorum formulam referre Q. Maenius praetor iussus. munera omnibus in singulos binum millium aeris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostilium consulem in Macedoniam iussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium tritici decies centum millia & hordei quingenta indicantes se ad mare deuecta habere, ut, quò senatus censuisset, deportarent. id munus officiumque suum scire minus esse, quàm p[illegible] meritis populi Romani & uoluntate sua: sed saepe alias bonis in rebus utriusque populi se gratorum fideliumque socium muneribus functos esse. Item Massanissae legati tritici eandem summam polliciti, & mille & CC equites, XII elephantos, & si quid aliud opus esset uti imperaret senatus, aeque propenso animo, ac quae ipse ultro pollicitus sit, praestaturum esse. Gratiae & Carthaginiensibus, & regi actae, rogatiq., ut ea quae pollicerentur, ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos binum millium aeris munera missa. Cretensium legatis commemorantibus se quantum sibi imperatum à P. Licinio consule esset, sagittariorum in Macedoniam misisse: cum interrogati non inficiarentur apud Persea maiorem numerum sagittariorum, quàm apud Romanos militare, responsum est: si Cretenses bene, & grauiter destinarent potiorem populi Romani, quàm regis Persei amicitiam habere, senatum quoque Romanum ijs tanquam certis socijs responsum daturum esse: interea nunciarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses, ut quos milites intra praesidia regis Persei haberent, eos primo quoque tempore domum reuocarent. Chalcidensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses uocati: quorum legatio ipso introitu, ob id quòd Mictio princeps eorum pedibus captus lectica est introlatus, ultimae necessitatis exemplo uisa res: in qua ita affecto excusatio ualetudinis aut ne ipsi quidem petenda uisa foret, aut data petenti non esset. Cum sibi nihil uiui reliquum, praeterquam linguam

A guam ad deplorandas patriæ ſuæ calamitates, præfatus eſſet, expoſuit ciuitatis primum ſuæ benefacta, & uetera, & ea quæ Perſei bello præſtitiſſenr, ducibus exercitibusq́. Romanis: tum quæ primo C. Lucretius in populares ſuos prætor Romanus ſuperbe, auare, crudeliter feciſſet: deinde quæ tum cum maxime L. Hortenſius faceret. Quemadmodum omnia ſibi, etiam ijs quæ patiantur, triſtiora, patienda eſſe ducant, potius quàm ſe dedant Perſi. quod ad Lucretium Hortenſiumq́. attineret. ſcire tutius fuiſſe claudere portas, quàm in urbem eos accipere. Quæ excluſiſſent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Aenum, incolumes eſſe: apud ſe templa omnibus ornamentis compilata ſpoliataq́. ſacrilegijs C. Lucretium nauibus Antium deuexiſſe: libera corpora in ſeruitutem abrepta, fortunas ſociorum populi Romani direpta eſſe, & quoti die di[illegible]ipi. Nã ex inſtituto C. Lucretij Hortenſium quoque in tectis hyeme pariter atque æſtate nauales ſocios habere, & domos ſuas plenas turba
B nautica eſſe: uerſari inter ſe, coniuges, liberosq́. ſuos, quibus nihil neque dicere penſi, neque facere. Accerſere in ſenatum Lucretium placuit, ut diſceptaret coram, purgaretq́. ſeſe. Cæterum multo plura præſens audiuit, quam in abſentem iacta erant: & grauiores potentioresq́. acceſſere accuſatores duo tribuni plebis, M. Iuuentius Thalna, & Cn. Aufidius. Ii non in ſenatu modo cu[illegible] lacerarunt, ſed in concionem etiam pertracto multis obiectis probris diem dixerunt. Senatus iuſſu Chalcidenſibus Q. Mænius prætor reſpondit: quæ bene meritos ſeſe & ante, & in eo bello quod geratur, de populo Romano dicant, ea & ſcire uera eos referre ſenatum, & perinde ac debeant grata eſſe. Quæ facta à C. Lucretio, fieriq́. ab L. Hortenſio prætoribus Romanis querantur, ea neque facta, neque fieri uoluntate ſenatus, quem non poſſe exiſtimare, qui ſciat bellum Perſi & ante Philippo pa[illegible]i eius intuliſſe popu
C lum R. pro libertate Græciæ, non ut ea à magiſtratibus ſocijs atque amicis paterentur? Literas ſe ad L. Hortenſium prætorem daturos eſſe: quæ Chalcidenſes querantur acta, ea ſenatui non placere. Si qui in ſeruitutem liberi ueniſſent, ut eos conquirendos primo quoque tẽpore reſtituendosq́. in libertatem curaret. Sociorum naualium neminem præter magiſtros in hoſpitia deduci æquum cenſere. Hæc Hortenſio iuſſu ſenatus ſcripta. Munera binum millium æris legatis miſſa, & uehicula Mictioni publice locata, quæ eum Brundiſium commode perueherent. C. Lucretium, ubi dies, quæ dicta erat, uenit, tribuni ad populũ accuſa[illegible]t, mulctamq́. decies centum millium æris dixerunt. Comitijs habitis omnes quinque & XXX tribus eum condemnarunt. In Liguribus eo anno nihil memorabile geſtum. Nam nec hoſtes mouerunt arma, neque conſul in agrum eorum legiones induxit: & ſatis explorata pace eius anni, milites duarum legionum Romanorum intra dies LX, quàm in prouinciam uenit, dimiſit ſociorum nominis Latini exercitu mature in hiberna Lunam & Piſas deducto,
D ipſe cum equitibus Galliæ prouinciæ pleraque oppida adij. Nuſquam alibi quàm in Macedonia bellum erat, ſuſpectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant, itaque & octo naueis ornatas à Brundiſio ſenatus cenſuit mittendas ac C. Furium legatum Iſſam, qui cum præſidio duarum Iſſenſium nauium inſulæ præerat. duo millia militũ in eas naues ſunt impoſita, quæ Q. Mænius prætor ex S.C. in ea parte Italiæ quæ obiecta Illirico eſt, conſcripſit. et conſul Hoſtilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum miſit, ut accolas Illyrici tutarentur: qui non contentus ijs quas adduxerat copijs, auxilia ab ſocijs corrogando, ad VII millia hominum uario genere armauit: peragrataq́. omni ea regione ad Lychnidum Daſſaritiorum conſedit. Haud procul inde Vſcana oppidum, finium plerũque Perſei erat. X millia ciuium habebat, & modicum cuſtodiæ cauſa Cretenſium præſidium. Inde nuncij ad Claudium occulti ueniebant: ſi propius copias admouiſſet, paratos fore qui
E proderent urbem: & operæ pretium eſſe: non ſe amicosq́. tantum, ſed etiam milites præda expleturum. Spes cupiditati admota ita occæcauit animum, ut nec ex ijs qui uenerunt, quenquam retineret, nec obſides pignus futuros furto & fraude agendæ rei poſceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet. die tantum ſtatuta profectus à Lychnido. duodecim millia ab urbe ad quam tenebat, poſuit caſtra. Quarta inde uigilia ſigna mouit, mille ferme ad præſidium caſtrorum relictis. incompoſiti longo agmine effuſi, infrequentes, cum nocturnus error diſſiparet, ad urbem peruenerunt. Creuit negligentia, poſtquam neminem armatum in muris uiderunt. Cæterum ubi pr[illegible]um ſub iactu teli fuerunt, duabus ſimul portis erumpitur: & ad clamorem erumpentium ingens ſtrepitus è muris ortus, ululantium mulierum cum crepitu undique æris, & incondita multitudo, turba immixta ſeruili, uarijs uo-

cibus

ctibus personabat. Hic tam multiplex undique obiectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent. Itaque fugiētes plures, quàm pugnantes interempti sunt: uix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plureis fessis consectandi hostibus copia fuit. ne moratus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colligeret: quæ res palatis per agros saluti fuisset, ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit. Hæc & alia haud prospere in Macedonia gesta, ex Sex. Digitio tribuno militum, qui sacrificij causa Romam uenerat, sunt audita. Propter quæ ueriti patres ne quæ maior ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam M. Fuluium Flaccum, & M. Caninium Rebilum miserunt, qui comperta quæ agerentur referrent: & ut A. Hostilius consul comitia consulibus subrogandis ita ediceret, ut mense Ianuario comitia haberi possent: & ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. Recio prætori mādatum, ut edicto senatores omnes ex tota Italia, nisi qui reipublicæ causa abessent, Romam reuocaret: qui Romæ essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma abesset. Ea uti senatus cēsuit, sunt facta. Comitia consularia A. D. V Calend. Septemb. fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum, & Cn. Seruilius Cæpio. Post diem tertium prætores sunt facti, C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis prætoribus præter duas urbanas, quatuor prouinciæ sunt decretæ, Hispania, & Sardinia, & Sicilia, & classis. Legati ex Macedonia exacto admodum mense Februario redierunt. hi, quas res ea æstate prospere gessisset rex Perseus, referebant: quantusq́ue timor socios populi Romani cepisset, tot urbibus in potestatem regis redactis. Exercitum consulis infrequentem commeatibus uulgo datis per ambitionem esse: culpam eius rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam Claudij temeritate acceptam eleuare eos patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, & magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant. Consules designati, ubi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum iussi: destinatæq́ue prouinciæ ijs sunt Italia & Macedonia. Hoc anno interKalatum est: tertio die post Terminalia Kalēdæ interkalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui L. Flamininus augur. pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus, & C. Liuius Salinator. In locum Furij, T. Manlium Torquatum, in Liuij, M. Seruilium pontifices legerunt.

ANNO. DLXXXI.

Principio insequentis anni cum consules noui Q. Marcius & Cn. Seruilius de prouincijs retulissent, primo quoque tempore aut comparare eos inter se Italiam & Macedoniam, aut sortiri placuit: priusquam id sors cerneret, in incertum, ne quid gratia momenti faceret, in utranque prouinciam, quod res desideraret supplementi, decerni. In Macedoniam peditum Romanorum sex millia, sociorū nominis Latini sex millia: equites Romanos CCL, socios CCC: ueteres milites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena millia peditum, CCC equites essent. Alteri consuli nullus certus finitus numerus ciuium Romanorū, quē in supplementum legeret: id modo finitum, ut duas legiones scriberet, quæ quina millia peditum & ducenos haberent, equites trecenos. Peditum Latinorum maior quàm collegæ decretus numerus: peditum X millia, & DC equites. quatuor præterea legiones scribi iussæ, quæ si quò opus esset educerentur, tribunos mil. non permissum ut consules facerent: populus creauit. Socijs nominis Latini XVI millia peditum, & mille equites imperati. hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret si quò res posceret. Macedonia maxime curam præbebat. in classem mille socij nauales ciues Romani, libertini ordinis ex Italia scribi iussi totidē ut ex Sicilia scriberentur: & cui ea prouincia euenisset, mandatum ut eos in Macedoniam, ubicunque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam tria millia peditum Romanorū in supplementum, CCC equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, treceni & XXX equites. Et socijs imperare prætor, cui Hispania obuenisset, iussus quatuor millia peditum, & CCC equites. Non sum nescius ab eadem negligentia, qua nihil deos portendere uulgo nunc credant, neque nunciari admodum nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Cæterum & mihi uetustas res scribenti, nescio quo pacto antiquus fit animus: & quædam religio tenet, quæ illi prudentissimi uiri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quæ in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt nunciata: facem in cœlo conspectam & bouem fœminam locutam publice ali. Minturnis quoque per eos dies cœli ardentis species affulserat. Reate imbri lapidauit

A pidauit. Cumis in arce Apollo triduum ac treis noctes lacrymauit. in urbe Romana duo æditui nunciarunt, alter in æde Fortunæ anguem iubatum à compluribus uisum esse, alter in æde Primigeniæ Fortunæ, quæ in colle est, duo diuersa prodigia palmam in area enatam, & sanguine interdiu pluuisse. Duo non suscepta prodigia sunt, alterum quod in priuato loco factum esset: palmam enatam impluuio suo T. Marcius Figulus nunciabat: alterũ, quod in loco peregrino: Fregellis in domo L. Atrei hasta quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arsisse, ita ut nihil eius ambureret ignis, dicebatur. Publicorum prodigiorũ causa libri à decemuiris aditi, XL maioribus hostijs, quibus dijs cõsules sacrificarent. et addiderunt uti supplicatio fieret, cunctiq. magistratus circa omnia puluinaria uictimis maioribus sacrificarent, populusq. coronatus esset. Omnia uti X uiri præierunt, facta. Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. Petierunt censuram principes ciuitatis C. Valerius Læuinus, L. Postumius Albinus, P. Mucius Scæuola, M. Iunius Brutus, C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos censores creauit populus Romanus. Cum delectus habẽdi maior quàm alias propter Macedonicum bellum cura esset, consules plebem apud senatum accusabant, quòd & iuniores non responderẽt: aduersus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni plebis causam egerunt. Non consulibus, sed ambitiosis consulibus delectum difficilem esse: neminem inuitum militem ab ijs fieri. Id ita ut esse scirent & patres conscripti: prætores, quibus & uis imperij minor & auctoritas esset, delectum, si ita senatui uideretur, perfecturos esse. Id prætoribus magna patrum consensione nõ sine suggillatione consulum mandatum est. Censores ut eam rem adiuuarent, ita in concione edixerunt: legem censui censendo dicturos esse, ut præter commune omnium ciuium iusiurandum hæc adiurarent. Tu minor annis sex & quadraginta es, tuq. ex edicto C. Claudij, Ti. Sempronij censorum ad delectum prodito: & quotiescunque delectus erit, quicunque censores magistratũ habebunt, si miles factus non eris, in delectum prodibis. Item quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abesse, edixerunt de militibus P. Aelio, C. Popillio consulibus postve eos consules in Macedoniam scriptis: ut, qui eorum in Italia essent, intra dies XXX censi prius apud sese, in prouinciam redirent. qui in patris aut aui potestate essent, eorum nomina ad se ederentur. missorum quoque causas sese cognituros esse: & quorum ante emerita stipendia gratiosa missio sibi uisa esset, eos milites fieri iussuros. Hoc edicto literisq. censorum per fora & conciliabula dimissis, tanta multitudo iuniorum Romam conuenit, ut grauis urbi turba insolita esset. Præter delectum eorum, quos in supplementum mitti oportebat, quatuor à C. Sulpicio prætore scriptæ legiones sunt, intraq. undecim dies delectus est perfectus. consules deinde sortiti prouincias sunt: nam prætores propter iurisdictionem maturius sortiti erant. Vrbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat. Hispaniã M. Claudius Marcellus, Siciliã Ser. Cornelius Lẽtulus, Sardiniã P. Fonteius Capito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. consulũ Cn. Seruilio Italia, Q. Marcio Macedonia obuenit: Latinisq. actis Marcius extẽplo est profectus. Cæpione deinde referẽte ad senatũ, quas ex nouis legionibus duas legiones secum in Galliam duceret, decreuere patres, ut C. Sulpicius, M. Claudius prætores ex iis, quas scripsissent, legionibus, quas uideretur consuli darent. Indigne patiente prætorum arbitrio consulem subiectum, dimisso senatu ad tribunal prætorum stans postulauit, ex S.C. destinarent sibi duas legiones. prætores consuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde censores legerunt: M. Aemilius Lepidus princeps ab tertijs iam censoribus lectus. Septem è senatu eiecti sunt. In censu accipiẽdo populi, milites ex Macedonico exercitu, qui quàm multi abessent ab signis, census docuit, in prouinciam cogebant: causas stipendijs missorum cognoscebant, & cuius nondum iusta missio uisa esset, ita iusiurandum adigebant. Ex tui animi sententia tu ex edicto C. Claudij, Ti. Sempronij censorum in prouinciam Macedoniam redibis: quod sine dolo malo facere poteris? In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit. multis equos ademerunt. in ea re cum equestrem ordinem offendissent, flammam inuidiæ adiecere edicto, quo edixerunt, ne quis eorum qui Q. Fuluio, A. Postumio censoribus publica uectigalia aut ultro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusue aut affinis eius conductionis esset. Sæpe id querendo ueteres publicani, cum impetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriæ imponerent, tandem tribunum pl. P. Rutilium ex rei priuatæ contentione iratum censori-

bus,

bus,patronum causæ nacti sunt. Clientem libertinum parietem in Sacra uia aduersus ædes publicas demoliri iusserant,quòd publico inædificatus esset.appellati à priuato tribuni, cũ præter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt, mulctamq́. pro concione priuato dixerunt. Hinc contentione orta, cum ueteres publicani se ad tribunum contulissent,rogatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur. Quæ publica uectigalia,ultro tributa,C.Claudius & Ti Sempronius locassent,ea rata locatio ne esset: de integro locarentur,& ut omnibus redimendi & cõducendi promiscue ius esset. Diem ad eius rogationem concilio tribunus pl.dixit. Qui postquam uenit,ut censores ad dissuadendum processerunt,Graccho dicente silentium fuit.cum Claudio obstreperetur,audientiam facere præconem iussit. Eo facto auocatam à se concionem tribunus questus, & in ordinem se coactum,ex Capitolio,ubi erat concilium, abijt. Postero die ingenteis tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona consecrauit,quòd in mulcta pignoribusq́. eius,qui tribunum appellasset,intercessioni non parendo,se in ordinem coegisset. C.Claudio diem dixit, quòd concionem ab se auocasset: & utrique censori perduellionem se iudicare pronunciauit,diemq́. comitijs à C.Sulpicio prætore urbano petijt. Non recusantibus censoribus, qui minus primo quoque tempore iudiciũ de se populus faceret,in ante dies VIII & VII kalend. Octob. comitijs perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt, & ibi signatis tabellis publicis,clausoq́. tabulario,& dimissis seruis publicis,negarunt se prius quidquam publici negotij gesturos, quàm iudicium populi de se factum esset. Prior Claudius causam dixit: & cum ex XII centurijs equitum VIII censorem condemnassent,multæque aliæ primæ classis, extemplo principes ciuitatis in conspectu populi annulis aureis positis uestem mutarunt,ut supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam uertisse dicitur Ti.Gracchus, quòd cum clamor undique plebis esset, periculum Graccho non esse: conceptis uerbis iurauit, si collega damnatus esset, non expectato de se iudicio, comitem exilij eius futurum. Adeo tamen ad extremum spei uenit reus, ut octo centuriæ ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio tribunus plebis negauit se Gracchum morari. Eo anno postulãtibus à Senatu Aquileiensium legatis ut numerum colonorum augeret, M & D familiæ ex S C scriptæ:triumuiriq́. qui eas deducerent, missi sunt,T.Annius Luscus, P.Decius Subulo,M.Cornelius Cethegus. Eodem anno C.Popillius & Cn.Octauius legati, qui in Græciam missi erant, senatusconsultum Thebis primum recitatũ per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt,ne quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam quod senatus censuisset. Hoc fiduciam in posterum quoque præbuerat, leuatos se oneribus impensisq́., quibus alia alijs imperantibus exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato benigne locuti auditiq́., egregia spe futuri status fidissima gente relicta,in Aetoliam traiecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat,sed omnia suspecta,criminumq́. inter ipsos plena:ob quæ obsidibus postulatis,neque exitu rei imposito,in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyrij concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter factiones erat certamen.quidam principum postulare, ut præsidia in urbes suas inducerentur, aduersus amentiam eorum, qui ad Macedonicam gentem trahebant: pars recusare,ne quod bello captis & hostibus mos esset,id pacatæ & sociæ ciuitates ignominiæ acciperent. Iusta deprecatio hæc uisa. Larissam ad Hostilium proconsulem,ab eo enim missi erant, legati redierunt:Octauium retinuit secum. Popillium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciã misit. Perseus principio hiemis egredi Macedoniæ finibus non ausus,ne quà in regnum uacuum irrumperent Romani sub tempus brumæ, cum inexsuperabileis ab Thessalia montes niuis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosq́., ne quid auerso se in Romanum bellum periculi subesset:cum à Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione à Romanis præstarent, Dardanos recens domuisset bello: solũ infestum esse Macedoniæ latus,quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyrijs,& aditum præbentibus Romanis, si domuisset proximos Illiriorum, Gentium quoque regem iandiu dubium in societatem perlici posse: cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitæ erant,& duobus millibus leuium armatorum,& quingentis equitibus profectus Stuberam uenit. Inde frumento complurium dierum sumpto, iussoq́. apparatu oppugnandarum urbium sequi,tertio die ad Vscanam (Penestianæ terræ ea maxima urbs est) posuit castra: prius tamen,quàm uim admoueret,missis qui tentarent nunc præfectorum præsidij,

A dij,nunc oppidanorum animos; (erat autem ibi cum iuuentute Illyriorum Romanum præsidium) postquam nihil pacati referebant,oppugnare est adortus,& corona eam capere conatus est. Cum fine intermissione interdiu noctuq. alij alijs succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent,sustinebāt tamen eam tempestatem propugnatores urbis: quia spes erat,neque hiemis uim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore,ut posset morari. Cæterum postquam uineas agi, turresq. excitari uiderunt,uicta pertinacia est. Nam præterquam quòd aduersus uim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat,ut in nec opinata obsidione. Itaque cū spei nihil ad resistendum esset,C.Catuilius Spoletinus,& C. Afranius à præsidio Romano missi,qui à Perseo peterent,primo ut armatos suaq.secum ferenteis abire fineret: dein,si id minus impetrarent, uitæ tantum libertatisq. fidem acciperent. Promissum id benignius est B ab rege,quàm præstitum:exire enim sua secum efferentibus iussis,primum arma ademit. His urbe egressis,& Illyriorum cohors(quingenti erant) & Vscanenses se urbemq. dediderunt. Perseus præsidio Vscanæ imposito, multitudinem omnem deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat,Stuberam abducit. Ibi Romanis(quatuor millia autem hominū erant) præter principes,in custodiam ciuitatum diuisis, Vscanensibus Illyrijsq. uenditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oæneum oppidum in potestatem redigendum,& alioqui opportune situm:& transitus eà est in Labeates, ubi Gentius regnabat. Prætereunti frequens castellum,Draudacum nomine,peritorum quidam regionis eius, nihil Oæneo capto opus esse ait,nisi in potestate & Draudacum sit:opportunius etiam ad omnia positum esse. Admoto exercitu omnes extemplo dediderūt sese. Qua spe celeriore deditione erectus, postquā animaduertit quantus agminis sui terror esset,undecim alia castella eodem metu in potesta C tem redigit. Ad perpauca ui opus fuit: cætera uoluntate dedita, & in his recepti M & D dispositi per præsidia milites Romani. Magno usui Catuilius Spoletinus erat in colloquijs,dicendo nihil in ipsos sæuitum. Ad Oæneum peruentum est, quod sine iusta oppugnatione capi non poterat:& maiore aliquanto quàm cætera iuuentute,& ualidum oppidum mœnibus erat:& hinc amnis Artatus nomine,hinc mons præaltus & aditu difficilis cingebat. Hæc spē ad resistendum oppidanis dabant. Perseus circumuallato oppido,aggerem à parte superiore ducere instituit,cuius altitudine muros superaret. Quod opus dum perficitur, crebris interim prælijs quibus per excursiones & mœnia sua oppidani tutabantur, & opera hostium impediebant,magna eorum multitudo uarijs casibus absumpta est:& qui supererant,labore diurno nocturnoq. & uulneribus inutiles erant. Vbi primum agger iniunctus muro est,& cohors regia,quos Nicatoras appellant,transcendit:& scalis multis simul partibus impetus D in urbem est factus. Puberes omnes interfecti sunt:coniuges liberosq. eorum in custodiam dedit:prædæ alia militum cessere. Stuberam inde uictor reuertens ad Gētium legatos, Pleuratum Illyrium exulantem apud se,& Aputeum Macedonem à Beroea, mittit. Iis mandat,ut exponerent æstatis eius hiemisque acta sua aduersus Romanos Dardanosque: adijcerent recentia in Illyrico hibernæ expeditionis opera: hortarentur Gentium in amicitiam secum & cum Macedonibus iungendam. Hi transgressi iugum Scordi montis, per Illyrici solitudines,quas de industria populando Macedones fecerant,ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent,Scodram labore ingenti tandem peruenerunt. Lissi rex Gentius erat.eò acciti legati mandata exponentes benigne auditi sunt. Qui responsum sine effectu tulerunt, uoluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: cæterum ad conandum id quod uelit,pecuniam maxime deesse. Hæc Stuberam retulere regi, tum maxime ca- E ptiuos ex Illyrico uendenti. Extemplo ijdem legati addito Glaucia ex numero custodum corporis,remittūtur, sine mentione pecuniæ,qua una barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisq. Vscanæ,& circa eam per omnia castella quæ receperat, præsidijs in Macedoniam sese recipit. L.Cœlius,legatus Romanus,præerat Illyrico:qui moueri non ausus,cum in ijs locis rex esset,post profectionem demum eius conatus in Penestis Vscanā recipere,à præsidio,quod ibi Macedonum erat, cum multis uulneribus repulsus, Lychnidū copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis ualida manu in Penestas misit, ad obsides ab his urbibus,quæ in amicitia cum fide permanserant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos(ij quoque obsides dare pepigerant)iussit:ab utraque gente sine tumultu exigi.

Penestarum obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrachyum (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) missi. Ap. Claudius acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Thesprotorumq́. præter Romanum exercitum ad sex millia hominum secum adduxit: neque operæpretium fecit, Cleua, qui relictus à Perseo erat cum ualido præsidio, defendente. Et Perseus in Elimeam profectus, & circa eam exercitu lustrato, ad Stratum uocantibus Epirotis ducit. Stratus ualidissima tum urbs Aetoliæ erat. Sita est super Ambracium sinum, prope amnē Acheloum. Cum decem millibus peditum eò profectus est, & equitibus trecētis, quos pauciores propter angustias uiarum & asperitatem duxit. Tertio die cum peruenisset ad Citiū montem, uix transgressus propter altitudinem niuis, locum quoque castris ægre inuenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quàm quo tolerabilis aut uia aut tempestas esset, cum ingenti uexatione, pręcipue iumentorum, altero die ad templum Iouis, quem Niceum uocant, posuit castra. Ad Arachthum inde flumen, itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis, mansit. Quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copijs, diei progressus iter, obuium Archidamum principem Aetolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit. Eo diem ad finem agri Aetoli castra posita. Inde altero die ad Stratum peruentum: ubi prope Acheloum amnem castris positis, cum expectaret effusos omnibus portis Aetolus in fidem suam uenturos, clausas portas, atque ipsa ea nocte qua uenerat, receptum Romanum præsidium cum C. Popillio legato inuenit. Principes, qui præsentis Archidami auctoritate compulsi regem accersierant, obuiam egresso Archidamo certiores facti, locum aduersę factioni dederant ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia accersendum. In tempore & Dinarchus præfectus equitum, gentis Aetolorum, cum DC peditibus & equitibus C uenit. Satis constabat, eum tanquam ad Persea tendentem Stratum uenisse: mutato deinde cū fortuna animo, Romanis se, aduersus quos uenerat, iunxisse. Nec Popillius securior, quàm debebat esse, inter tam mobilia ingenia erat. claues portarum custodiamq́. murorum suę extemplo potestatis fecit: Dinarchum Aetolosq́. cum iuuentute Stratiorum in atcem per præsidij speciem amouit. Perseus, ab imminentibus superiori parti urbis tumulis tentatis colloquijs, cum obstinatos, atque etiam telis procul arcenteis uideret, quinque millia passuum ab urbe trans Petitarum amnem posuit castra. Ibi concilio aduocato, cum Archidamus Epirotarumq́. transfugæ retinerent, Macedonum principes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent, nullis præparatis commeatibus: cum inopiam prius obsidentes quàm obsessi sensuri essent, maxime quòd hostium haud procul inde hyberna erāt, territus in Aperantiam castra mouit. Aperantij eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemq́. consensu omnium acceperūt. is ipse cum octingentorum militum præsidio his est præpositus. Rex cum minore uexatione iumentorum hominumq́. quàm uenerat, in Macedoniam redijt. Appium tamen ab obsidione Phanotis fama ducentis ad Stratum Persei summouit. Cleuas cum præsidio impigrorum iuuenum insecutus, sub radicibus prope inuijs montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angustijs in campo quem Eleona uocant, statiua dierum paucorum habuit. Interim Cleuas assumpto Philostrato, qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit. Macedones ad depopulationem profecti. Philostratus cum cohorte sua in insidijs loco obscuro consedit. In palatos populatores cum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos persequentes effusius in uallem insessam ab hostibus præcipitant. ibi ad M occisis, centum ferme captis, ubique prospere gesta re, prope statiua Appij castra mouent, ne qua uis socijs suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius nequicquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumq́. & si qui alij Epirotæ erant, præsidijs, cum Italicis militibus in Illyricum regressus, per Partinorū socias urbes in hiberna militibus dimissis: ipse Romā sacrificij causa redijt. Peseus ex Penestarū gente M pedites CC equites reuocatos Cassandriā, præsidio ut essent, misit. Ab Gentio eadem adferentes redierunt. Nec deinde alios atque alios mittendo tentare eū destitit, cum appareret quantum in eo præsidij esset, nec tamen impetrare ab homine posset, ut impensam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

EPITOME

A

EPITOME LIBRI XLIIII.

Q. MARTIVS Philippus per inuios saltus penetrauit in Macedoniam: compluresq; urbes occupauit. Rhodij misere legatos Romam, minantes ut Perseo essent auxilio, nisi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam coniungeret. indigne id latum. Cum id bellum L. Aemilio Paullo sequentis anni Consuli iterum, mandatum esset, Paullus in concione precatus est, ut, quicquid diri populo R. immineret, supra domum suam conuerteretur: & in Macedoniam profectus Perseum uicit, uniuersamq; Macedoniam in potestatem redegit. antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum prædixit exercitui, ne miraretur, quòd luna nocte proxima defectura erat. Gentius quoque rex Illyriorum, cum rebellasset, ab Anicio prætore uictus uenit in deditionem, & cum uxore, & liberis, & propinquis Romam missus. Ab Alexandria legati à Cleopatra & Ptolemæo regibus uenerunt, querentes de Antiocho rege Syriæ, quòd his bellum inferret. Perseus, sollicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, & Gentio rege Illyriorum, quia is pecuniam quam promiserat non dabat, ab eis relictus est.

B

PRincipio ueris, quod hyemem eam, qua hæc gesta sunt insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus cõsul cum quinque millibus, quod in supplemẽtum legionum secum traiecturus erat, Brundisium peruenit. M. Popillius cõsularis, & alij pari nobilitate adolescentes tribuni mil. in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies & C. Marcius Figulus prætor, cui classis prouincia euenerat, Brundisium uenit, & simul ex Italia profecti Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniæ portum tenuerunt. Inde consul ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Prætor superato Leucata Corinthium sinum inuectus, & Creusæ relictis nauibus, terra & ipse per mediam Bœotiã diei unius expedito itinere, Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palæpharsalum habebat, sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, & socijs cum fide cultis, & ab omni genere iniuriæ defensis. Audito successoris aduentu, cum arma, uiros, equos cum cura inexisset, ornato exercitu obuiam uenienti consuli processit. Et primus eorum cõgressus ex dignitate eorum ipsorum ac Romani nominis, & in rebus deinde gerẽdis. Proconsul enim ad exercitum. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. orsus à parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem: adiecit post scelere partum regnum, ueneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, iniurias in populum R. direptiones sociarum urbium contra fœdus: ea omnia quàm dijs quoque inuisa essent, sensurum in exitu rerũ suarũ. Fauere enim pietati fideiq; deos, per quæ populus R. ad tantũ fastigij uenerit. Vires deinde populi R. iam terrarum orbem complectentis cum uiribus Macedoniæ, exercitus cum exercitibus comparauit. Quãto maiores Philippi Antiochiq; opes non maioribus copijs fractas esse. Huius generis adhortatione accensis militum animis, cõsultare de summa gerendi belli cœpit: Eò & C. Marcius prætor à Chalcide classe accepta uenit. Placuit non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed mouere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam: & prætorem dare operam ut eodem tempore classis quoque inueheretur hostium litoribus. Prætore dimisso consul menstruum iusso milite secum ferre, profectus decimo post die, quàm exercitum acceperat, castra mouit: & unius diei progressus iter, conuocatis itinerum ducibus, cum exponerent in concilio iussisset, quà quisque ducturus esset, summotis ijs, quà potissimum peteret, retulit ad concilium. Alijs per Pythiũ placebat uia: alijs per Cambunios montes, quà priore anno duxerat Hostilius consul: alijs præter Ascuridem paludem. Restabat aliquantum uiæ communis, itaque in id tempus, quo prope diuortium itinerum castra posituri erant, deliberatio eius rei differtur. In Perræbiam inde ducit, & inter Azorum & Dolichen statiua habuit, ad consulendum rursus quam potissimum capesseret uiam. Per eosdem dies Perseus, cum appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus, omneis saltus insidere præsidijs statuit. In iugum Cambuniorũ montium (Volustana ipsi uocant) X millia leuis armaturę iuuenum cum duce Asclepiodoto mittit:

mittit: ad castellum quod super Ascuridem paludē erat (Lapathus uocatur locus) Hippias tenere saltum cum XII millium Macedonum præsidio iussus. Ipse cum reliquis copijs primo circa Dium statiua habuit: deinde, adeo ut obtorpuisse inops consilij uideretur, cū equitibus expeditis litore nunc Heracleam, nunc Philam percurrebat, eodem inde cursu Dium repetēs. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter Octolophum diximus regis castra Philippi fuisse. Præmitti tamen IIII M armatorum ad loca opportuna præoccupanda placuit, queis præpositi sunt M. Claudius & Q. Marcius consulis filius: confestim & uniuersæ copiæ sequebantur. Cæterum adeo ardua & aspera & confragosa uia fuit: ut præmissi expediti biduo quindecim millium passuum ægre itinere confecto castra posuerint: turrim Eudieru, quem cepere locum, appellant. Inde postero die VIIM progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuncium ad consulem remittunt, peruentum ad hostē esse, loco se tuto & ad omnia opportuno consedisse: ut, quantum extendere iter posset, consequeretur. Solicito consuli & propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, & eorum uicem, quos paucos inter media præsidia hostium præmiserat, nuncius ad Ascuridem paludē occurrit. Addita igitur & ipsi fiducia est, cōiunctisq. copijs castra tumulo qui tenebatur, quà aptissimum ad loci naturam erat, sunt acclinata. Non hostium modo castra, quæ paulo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium & Philam, oráq. maris, late patente ex tam alto iugo prospectu, oculis subijcitur. Quæ res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omneis copias, terramq. hostilem tam è propinquo conspexerunt. Itaque cum alacres, protinus duceret ad castra hostium, consulem hortarentur, dies unus fessis labore uiæ ad quietem datus est. Tertio die parte copiarum ad præsidium castrorum relicta, consul ad hostem ducit. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat: qui, ex quo castra Romana in tumulo conspexit, præparatis ad certamen animis suorum, uenienti agmini consulis obuius fuit. & Romani expediti ad pugnam exierant, & hostes, leuis armatura erat, promptissimum genus ad lacessendum certamen. Congressi igitur extemplo tela coniecerunt: multa utrinque uulnera temerario incursu & accepta & illata, pauci utriusque partis ceciderūt. Irritatis in posterum diē animis, maioribus copijs atque infestius cō cursum ab illis, si loci satis ad explicandam aciem, fuisset. iugum montis in angustum dorsum cuneatum, uix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. itaque paucis pugnantibus, cætera multitudo, præcipue qui grauium armorum erant, spectatores pugnæ stabant: leuis armatura etiam per anfractus iugi procurrere, & ab lateribus cum leui armatura conserere, per iniqua atque æqua loca pugnam petere: ac pluribus ea die uulneratis quàm interfectis, prælium nocte diremptum est. Tertio die egere consilio Romanus imperator: nam neque manere in iugo inopi, neque regredi sine flagitio atque etiam periculo, sed cedenti ex superioribus locis instare hostis poterat: nec aliud restabat, quàm audacter commissum, pertinaci audacia, quæ prudens interdum in exitu est, corrigere. Ventum quidem erat eò, ut, si hostem similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna clades accipi potuerit. Sed cum ad Dium per litora cum equitibus uagaretur rex, & ab XIIM prope clamorem & strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias, integros fessis submittendo, neque ipse, quod plurimum intererat, certamini affuit, cum Romanus imperator maior LX annis, & prę grauis corpore, omnia militaria munera ipse impigre obiret. Egregie ad ultimum in audacter commisso perseuerauit, & Popillio relicto in custodia iugi, per inuia transgressus, præmissis qui repurgarent iter, Attalum & Misagenem, cum suæ gentis utrunque auxiliaribus præsidio esse saltum aperientibus iubet. Ipse equites impedimentaq. præ se habens, cum legionibus agmen cogit. Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina iumentorum sarcinarumq.: progressis uix dum IIII millia passuum nihil optabilius esse, quàm redire quà uenerant, si possent. Hostilem prope tumultum agmini elephanti præbebant: qui ubi ad inuia uenerant, deiectis rectoribus cum horrendo stridore pauorem ingentem equis maxime incutiebant, donec traducendi eos ratio inita est. Per procliue sumpto fastigio, longi duo ualidi asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes inter se paulo plus quàm quanta beluæ latitudo est: in eos transuersi incumbentes tigni ad tricenos longi pedes, ut pons esset, iniungebantur: humusq. insuper inijciebatur. modico deinde infra interuallo similis alter pons, deinde tertius, & plures ex ordine, quà rupes abscissæ erant, fiebant. Solido præcedebat elephas in pontem: cuius priusquam in extremum procederet, succisis asseribus collapsus

A lapsus pons usque alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat. alij elephanti pedibus insistentes, alij clunibus subsidentes prolabebantur. ubi planities altera pontis excepisset eos, rursus simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiorem uallem peruentum est. Paulo plus VIIM die Romani processerunt. minimum pedibus itineris confe-ctum: plerunque prouoluentes se simul cum armis alijsq. oneribus, cum omni genere uexationis processerunt: adeo ut ne dux quidem & auctor itineris inficiaretur parua manu deleri omnem exercitum potuisse. Nocte ad modicam planitiem peruenerunt: neque an infestus is locus esset, septus undique, circunspiciendi spatium fuit. uix tandem ex insperato stabilem ad insistendum nactis locum, postero quoque die in tam caua ualle opperiri Popillium ac relictas cum eo copias necesse fuit: quos & ipsos cum ab nulla parte hostis terruisset, locorum asperitas hostiliter uexauit. Tertio die coniunctis copijs eunt per saltum

B quem incolæ Callipeucen appellant. quarto inde die per æque inuia, sed assuetudine peritius, & meliore cum spe, quòd nec hostis usquam apparebat, & mari appropinquabant, degressi in campos, inter Haracetum & Libethrum posuerunt castra peditum, quorum pars maiorum tumulos tenebat: ij uallem, campi quoque partem ubi eques tenderet, amplectebantur. Lauanti regi dicitur nunciatum hosteis adesse: quo nuncio cum pauidus exiluisset è solio, uictum se sine prælio clamitans proripuit: & subinde per alia atque alia pauida consilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam alterum Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat, ex præsidijs reuocat, omneisq. aditus aperit bello. ipse ab Dio auratis statuis omnibus raptim, ne præda hosti essent, in classem congestis, ocyus demigrare Pydnam cogit: & quæ temeritas consulis uideri potuisset, quòd eò processisset, unde inuito hoste regredi nequiret, eam non inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos inde euade-

C re possent, habebant Romani, unum per Tempe in Thessaliam, alterum in Macedoniam præter Dium: quæ utraque regijs tenebantur præsidijs. Itaque si dux intrepidus X dies primam speciem appropinquantis terroris sustinuisset, neque receptus Romanis per Tempe in Thessaliam, neque commeatibus peruehendis eò patuisset iter. sunt enim Tempe saltus, etiamsi non bello fiat infestus, transitu difficilis. nam præter angustias per quinque millia, quà exiguum iumento onusto iter est, rupes utrinque ita abscissæ sunt, ut despici uix sine uertigine quadam simul oculorum animiq. possit. terret & sonitus & altitudo per mediam uallem fluentis Penei amnis. Hic locus tam suapte natura infestus, per quatuor distantia loca præsidijs regis fuit insessus: unum in primo aditu ad Gonnum erat: alterum Condylon castello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant: quartum, uiæ ipsi, quà & media & angustissima uallis est, impositum: quam uel decem armatis tueri faci-

D le est. Intercluso per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu, ipsi montes per quos descenderant, repetendi erant: quod ut furto fefellerat, ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non poterant: & experta difficultas spem omnem incidisset. Supererat nihil aliud in temere commisso, quàm in Macedoniam ad Dium per medios euadere hosteis: quod, nisi dij mentem regi ademissent, ipsum ingentis difficultatis erat. nam cum Olympi radices montis paulo plus quàm mille passuum ad mare relinquant spatium, cuius dimidium loci occupat ostium late testagnans Baphyri amnis, partem planitiæ aut Iouis templum aut oppidum tenet: reliquum perexiguum fossa modica ualloque claudi poterat. & saxorum ad manum syluestrisq. materiæ tantum erat, ut uel murus obijci, turresq. excitari potuerint. Quorum nihil cum dispexisset cæcata mens subito terrore, nudatis omnibus præsidijs, patefactisq. bello, ad Pydnam refugit. Consul plurimum & præsi-

E dij & spei cernens in stultitia & segnitie hostis, remisso nuncio ad Sp. Lucretium Larissam, ut castella relicta ab hoste circa Tempe occuparet: præmisso Popillio ad explorandos transitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animaduertit, secundis castris peruenit ad Dium: metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco uiolaretur, iussit. Ipse urbem ingressus, sicut non magnam ita exornatam publicis locis & multitudine statuarum, munitamq. egregie, uix satis credere in tantis rebus sine causa relictis non aliquem subesse dolum. unum diem ad exploranda circa omnia moratus castra mouet, satisq. credens paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mytin processit. Postero die progressus Agassam urbem tradentibus sese ipsis recepit: & ut reliquorum Macedonū animos sibi conciliaret, obsidibus contentus sine præsidio relinquere se eis urbem, immu-

nesq. ac suis legibus uicturos est pollicitus. Progressus inde diei iter, ad Ascordum flumen posuit castra: & quantum procederet longius à Thessalia, eò maiorem rerum omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est: dubitatione omnibus exempta, quid intercluso ab Thessalia patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset. Perseus contractis in unum omnibus copijs ducibusq., increpare præfectos præsidiorum, ante omnes Asclepiodotum atque Hippiam: ab his dicere claustra Macedoniæ tradita Romanis esse: cuius culpæ reus nemo iustius, quàm ipse, fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit cum commeatu naues uenire (ingens enim caritas annonæ, ac prope inopia erat) ab inuectis iam portum audit, onerarias naues Magnesiæ relictas esse. Incerto inde quidnam agendum foret (adeo sine ulla ope hostis quæ aggrauaret, cum ipsa difficultate rerum pugnandum erat) peropportunæ literæ à Sp. Lucretio allatæ sunt: castella se, quæ super Tempe essent, & circa Philam tenere omnia, frumentiq. in ijs & aliarum in usum rerum copiam inuenisse. His magnopere lætus consul ab Dio ad Philam ducit: simul ut præsidium eius firmaret, simul ut militi frumentum, cuius tarda subuectio erat, diuideret. Ea profectio famam haudquaquam secundam habuit. nam alij metu recessisse eum ab hoste ferebant; quia manenti imperatori prælio dimicandum foret: alij ignarum belli, quæ in dies fortuna nouaret: ut qui offerentibus sese rebus omisisset è manibus ea, quæ mox repeti non possent. Simul enim cessit possessione Dij, excitauit hostem, ut tunc tandem sentiret recuperanda esse, quæ prius culpa amissa forent. Audita enim profectione consulis, regressus Dium, quæ disiecta ac uastata ab Romanis erant, reficit: pinnas mœnium decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia passuum ab urbe citra ripam Enipei amnis castra ponit, amnem ipsum transitu perdifficilem pro munimento habiturus. Fluit ex ualle Olympi montis, æstate exiguus, hybernis idem incitatus pluuijs: & supra rupes ingenteis gurgitibus facit, & intra prorupta in mare euoluendo terram præaltas uoragines, cauatoq. medio alueo ripas utrinque præcipites. Hoc flumine Perseus septum iter hostis credens, extrahere reliquum tempus eius æstatis in animo habebat. Inter hæc consul à Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleam mittit. Abest à Phila VM ferme passuum, media regione inter Dium Tempeq. in rupe amni imminente positum. Popillius priusquam armatos muris admoueret, misit qui magistratibus principibusq. suaderent, fidem clementiamq. Romanorum, quàm uim, experiri mallent. Nihil ea consilia mouerunt: quia ignes ad Enipeum ex regis castris apparebant. Tum terra mariq. (& classis appulsa ab litore stabat) simul armis simul operibus machinisq. oppugnari cepti. Iuuenes etiam quidam Romani, ludicro circensi ad usum belli uerso, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum hac effusione inducta bestijs omnium gentium circum complendi, uaria spectaculorum conquirere genera: nec, semel quadrigis, semel desultore misso, uix unius horæ tempus utrunque curriculum complebat. Inter cætera sexageni ferme iuuenes, interdum plures, apparitoribus ludi armati inducebantur. Horum inductio in parte simulacrum decurrentis exercitus erat, ex parte elegantioris exercitij quàm militaris artis, propiorque gladiatorium armorum usum. Cum alios decursus edidissent motus, quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis summissioribus, tertijs magis & quartis, postremis etiam genu nixis, fastigiatam sicut tecta ædificiorum sunt, testudinem faciebant. Hinc L ferme pedum spatio distãtes duo armati procurrebant, comminatiq. inter se ab ima in summam testudinem per densata scuta cum euasissent, nunc uelut propugnantes per oras extremæ testudinis, nunc in media inter se concurrentes haud secus quàm stabili solo persultabant. Huic testudini simillima parti muri admota, cum armati superstantes subissent, propugnatoribus muri fastigio altitudinis æquabantur, depulsisq. ijs, in urbem duorum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit quòd in fronte extrema, & ex lateribus, soli non habebant super capita elata scuta, ne nudarent corpora, sed prætecta pugnantium more: ita nec ipsos tela ex muro missa subeunteis læserunt, & testudini iniecta imbris in modum lubrico fastigio innoxia ad imum labebantur. Et consul capta iam Heraclea castra eò promouit tanquam Dium, atque inde summoto rege, in Pieriam etiam progressurus. Sed hiberna iam præparans uias commeatibus subuehendi ex Thessalia muniri iubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari, ubi diuersari portantes commeatus possent.

Perseus

A Perſeus tandem à pauore eo quo attonitus fuerat, recepto animo, malle imperijs ſuis non obtemperatum eſſe, cum trepidans gazam in mare deijci Pellæ Theſſalonicæ naualia iuſſerat incendi. Andronicus Theſſalonicam miſſus traxerat tempus, id ipſum quod accidit, pœnitentiæ relinquens locum. Incautior Nicias Pellæ proijciendo pecuniæ partem, quod fuerat nactus: ſed in rem emendabilem uiſus lapſus eſſe, quòd per urinatores omne ferme extractum eſt: tantusq́. pudor regi pauoris eius fuit, ut urinatores clam interfici iuſſerit. deinde Andronicum quoque & Nician, ne quis tam dementis imperij conſcius exiſteret. Inter hæc C. Marcius cum claſſe ab Heraclea Theſſalonicam profectus, & agrum pluribus locis expoſitis per litora armatis late uaſtauit: & procurrentes ab urbe ſecundis aliquot prælijs trepidos intra mœnia compulit. iamq́. ipſi urbi terribilis erat, cum diſpoſitis omnis generis tormentis, non uagi modo circa muros temere appropinquantes, ſed etiam qui in nauibus erant, ſaxis tormento emicantibus percutiebantur. Reuocatis igitur in naues militibus, omiſſaq́. Theſſalonicę oppugnatione, Aeniam inde petunt. XV millia paſſuum ea urbs abeſt, aduerſus Pydnam poſita, fertili agro. Peruaſtatis finibus eius, legentes oram Antigoneam perueniunt. Ibi egreſſi in terram primo & uaſtarunt agros paſſim & aliquantum prædæ contulerunt ad naues. dein palatos eos adorti Macedones mixti pedites equitesq́. fugientes effuſe ad mare perſecuti, D ferme occiderunt, & non minus ceperunt. nec aliud quàm ultima neceſſitas, cum recipere ſe tuto ad naues prohiberentur, animos militum Romanorum ſimul deſperatione alia ſalutis, ſimul indignitate irritauit. redintegrata in litore pugna eſt: adiuuere, & qui in nauibus erant. Ibi Macedonum ducenti ferme cæſi, par numerus captus. Ab Antigonea claſſis profecta ad agrum Pallenenſem, excenſionem ad populandum fecit. Finium is ager Caſſandrenſium erat, longe fertiliſſimus omnis oræ quam præter uecti fuerant. Ibi Eumenes rex XX tectis nauibus ab Elea profectus obuius fuit, & quinque miſſæ à Pruſia rege tectæ naues. Hac uirium acceſſione animus creuit prætori, ut Caſſandream oppugnaret. Condita eſt à Caſſandro rege in ipſis faucibus, quæ Pallenenſem agrum cæteræ Macedoniæ iungunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico ſepta mari. Eminet nanque in altum lingua, in qua ſita eſt: nec minus quàm in altum magnitudine Atho mons excurrit, obuerſa in regionem Magneſiæ duobus imparibus promontorijs, quorum maiori Poſideum eſt nomen, minori Canaſtræum. Diuiſis partibus oppugnare adorti. Romanus ad Clitas quas uocant, munimenta ceruis etiam obiectis ut uiam intercluderet, à Macedonico ad Totonaicum mare perducit. Ab altera parte Euripus eſt. Inde Eumenes oppugnabat. Romanis in foſſa complenda, quam nuper obiecerat Perſeus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti prætori quia nuſquam cumuli apparebant, quo regeſta è foſſa terra foret, monſtrati ſunt fornices, non ad eandem craſſitudinem qua ueterem murum, ſed ſimplici laterum ordine ſtructos eſſe. Conſilium igitur cepit, transfoſſo pariete iter in urbem patefacere. Fallere autem ita ſe poſſe, ſi muros à parte alia ſcalis adortus, tumultu iniecto in cuſtodiam eius loci propugnatores urbis auertiſſet. Erant in præſidio Caſſandreæ præter non contemnendam iuuentutem oppidanorum DCCC Agrianes & MM Peneſtarum Illyriorum à Pleurato inde miſſi, bellicoſum utrunque genus. His tuentibus muros cum ſubire Romani ſumma ui niterentur, momento temporis parietes fornicum perfoſſi urbem patefecerunt. quòd ſi qui irrupere, armati fuiſſent, extemplo cepiſſent. Hoc ubi perfectum eſſe opus militibus nunciatum eſt, clamorem alacres gaudio repente tollunt, alijs parte alia in urbem irrupturis. Hoſteis primum admiratio cepit, quidnam ſibi repentinus clamor uellet. poſtquam patere urbem accepere præfecti præſidij, Pytho, & Philippus Proco, qui occupaſſet aggredi opus factum eſſe rati, cum ualida manu Agrianum Illyriorumq́. erumpunt: Romanosq́., qui alij aliunde coibant conuocabanturq́., ut ſigna in urbem inferrent, incompoſitosq́. atque inordinatos fugant, perſequunturq́. ad foſſam: in qua compulſos ruina cumulant. DC ferme ibi interfecti, omnesque prope qui inter murum foſſamque deprenſi erant, uulnerantur. Ita ſuo ipſe conatu perculſus prætor, ſegnior ad alia factus conſilia erat: & ne Eumeni quidem, ſimul à mari, ſimul à terra aggredienti, quidquam ſatis procedebat. Placuit igitur utrique, cuſtodijs firmatis, ne quod præſidium ex Macedonia intromitti poſſet, quoniam uis aperta non proceſſiſſet, operibus mœnia oppugnare. Hæc parantibus, X regij lembi ab Theſſalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus miſſi, cum in ſalo ſtantes hoſtium naues conſpexiſſent, ipſi obſcura

ſcura nocte ſimplici ordine quàm poterant proxime litus tenentes, intrarunt urbem. Huius noui præſidij fama abſiſtere oppugnatione ſimul Romanos regemq. coegit. circumuecti promontorium ad Toronem claſſem appulerunt, Eam quoque oppugnare adorti, ubi ualida defendi manu animaduerterunt, irrito incepto Demetriadem petunt. Ibi cum appropinquantes repleta mœnia armatis uidiſſent, præteruecti ad Iolcon claſſem appulerunt, inde agro uaſtato Demetriadem quoque aggreſſuri. Inter hæc & conſul ne ſegnis ſederet tantum in agro hoſtico, M. Popillium cum V millibus militum ad Melibœam urbem oppugnandam mittit. Sita eſt in radicibus Oſſæ montis, qua parte in Theſſaliam uergit, opportune imminens ſuper Demetriadem. Primus aduentus hoſtium perculit incolas loci: collectis deinde ex nec opinato pauore animis, diſcurrunt armati ad portas ac mœnia quà ſuſpecti aditus erant: ſpemq. extemplo inciderunt, capi primo impetu poſſe. Obſidio igitur parabatur: & opera oppugnationum fieri cœpta. Perſeus cum audiſſet ſimul Melibœam à conſulis exercitu oppugnari, ſimul claſſem Iolci ſtare, ut inde Demetriadem aggrederetur: Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus millibus Melibœam mittit. eidem imperatum, ut, ſi à Melibœa ſubmouiſſet Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quàm ab Iolco ad urbem caſtra mouerent Romani. & ab oppugnatoribus Mœlibœæ, cum in ſuperioribus locis repente apparuiſſet, cum trepidatione multa relicta opera ſunt, ignisq. iniectus. Ita à Melibœa abſceſſum eſt. Euphranor, ſoluta unius urbis obſidione, Demetriadem extemplo ducit. Nec tum mœnia modo, ſed agros etiam confiderunt ſe à populationibus tueri poſſe: & eruptiones in uagos populatores non ſine uulneribus hoſtium factæ ſunt. Circunuecti tamen mœnia ſunt prætor & rex, ſitum urbis contemplantes ſi qua parte tentare aut opere aut ui poſſent. Fama fuit, per Cydam Cretenſem & Antimachum qui Demetriadi præerat, tractatas inter Eumenen & Perſea conditiones amicitiæ. ab Demetriade certe abſceſſum eſt. Eumenes ad conſulem nauigat: gratulatus quòd proſpere Macedoniam intraſſet, Pergamum in regnum abit. Marcius Figulus prætor, parte claſſis in hiberna Sciathum miſſa, cum reliquis nauibus Oreum Bœotiæ petit, eam urbem aptiſſimam ratus unde exercitibus, qui in Macedonia, quiq. in Theſſalia erant, mitti commeatus poſſent. De Eumene rege longe diuerſa tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec claſſe adiutum ab eo prætorem eſſe, cum ſæpe eum literis acceſſiſſet, tradit: nec cum gratia ab conſule profectum in Aſiam. indignatum quòd, ut iiſdem caſtris tenderet, permiſſum non fuerit: ne ut equites quidem Gallos, quos ſecum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuiſſe. Attalum fratrem eius & remanſiſſe apud conſulem: & ſynceram eius fidem æquali tenore, egregiamq. operam in eo bello fuiſſe. Dum bellum in Macedonia geritur, legati tranſalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipſius traditur nomen, gentis ex qua fuerit non traditur) Romam uenerunt pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiæ ab ſenatu actæ, muneraq. miſſa, torquis aureus duo pondo, & pateræ aureæ quatuor pondo, equus phaleratus armaq. equeſtria. Secundum Gallos Pamphili legati coronam auream, ex XX millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: petentibusq. iis, ut id donum in cella Iouis opt. max. ponere, & ſacrificare in Capitolio liceret, permiſſum: benigneq. amicitiam renouare uolentibus legatis reſponſum, & binum millium æris ſingulis miſſum munus. Tum ab rege Pruſia, & paulo poſt ab Rhodiis de eadem re longe aliter differentes legati auditi ſunt. utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perſeo egit. Pruſiæ preces magis, quàm poſtulatio fuere, profitentis & ad id tempus ſe cum Romanis ſtetiſſe, &, quoad bellum foret, ſtaturum. Cæterum cum ad ſe à Perſeo legati ueniſſent de finiendo cum Romanis bello, & iis pollicitum deprecatorem apud ſenatum futurum, petere, ſi poſſent inducere in animum, ut finiant iram, ſe quoque in gratia reconciliatæ pacis poſſe uti. Hæc regij legati. Rhodij, ſuperbe commemoratis erga populum Romanum beneficijs, & pene uictoriæ utique de Antiocho rege maiore parte ad ſe uindicata, adiecerunt, cum pax inter Macedonas Romanosq. eſſet, ſibi amicitiam cum rege Perſeo cœptam. eam ſe inuitos, nullo eius in ſe merito, quoniam ita Romanis uiſum ſit in ſocietatem ſe belli trahere, interrupiſſe. Tertium ſe annum multa eius incommoda belli ſentire, mari intercluſo inopia inſulam premi, amiſſis maritimis uectigalibus atque commeatibus. Cum id ultra pati non poſſent, legatos alios ad Perſea in Macedoniam miſiſſe, qui e

denunciarent,

A denunciarent, Rhodijs placere pacem eum componere cum Romanis: se Romam, eadem nunciatum missos: per quos stetisset quo minus belli finis fieret, aduersus eos quid sibi faciundum esset Rhodios consideraturos esse. Ne nunc quidem hæc sine indignatione legi audirive posse certum habeo. inde existimari potest, qui habitus animorum audientibus ea patribus fuerit. Claudius nihil responsum auctor est: tantū senatusconsultum recitatum, quo Caras & Lycios liberos esse iuberet populus R. literasq. extemplo ad utranque gentem, ut scirent indicatum, mitti. Qua audita re principem legationis, cuius magniloquentiam uix curia paulo ante ceperat, corruisse. Alij responsum esse tradunt populum R. & principio huius belli, haud uanis auctoribus compertum habuisse, Rhodios cum Perseo rege aduersus rempu. suam occulta consilia inisse: & si id ante dubium fuisset, legatorum paulo ante uerba ad certum redegisse: & plerunque ipsam se fraudem, etiam si initio B cautior fuerit, detegere. Rhodios nuncio in orbe terrarum arbitria belli pacisq. agere: deorum nutu arma sumpturos posituros q. Romanos esse. Iam non deos fœderum testeis, sed Rhodios habituros. Ita ne tandem ijs pareatur, exercitusq. de Macedonia deportentur? Visuros esse quid sibi faciundum sit. quid Rhodij uisuri sint, ipsos scire: populum certe Romanum deuicto Perseo, quod propediem sperent fore, uisurum. ut pro meritis cuiusque in eo bello ciuitatis gratiam dignam referat. Munus tamen legatis in singulos binum millium æris missum est: quod ij non acceperunt. Literæ deinde recitatæ Q. Marcij consulis sunt, quemadmodum saltu superato in Macedoniam transisset, & ibi & ex alijs locis commeatus à prætore prospectos in hyemem habere, & ab Epirotis XX millia modium tritici, X hordei sumpsisse, ut pro eo frumento pecuniam Romę legatis eorum curaretur. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: eqnis CC ferme opus esse, maxime Numidis, nec sibi C in his locis ullam copiam esse. senatusconsultum ut ea omnia ex literis consulis fierent, factum est. C. Sulpicius prætor V I M togarum, XXX tunicarum, & equos deportanda in Macedoniam, præbendaq. arbitratu consulis locauit: & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento soluit. & Onesimum Pythonis filium nobilem Macedonem in senatum introduxit. Is pacis semper auctor regi fuerat, monneratq., sicut pater eius Philippus institutum usq; ad ultimum uitæ diem seruabat, quotidie bis in die fœderis icti cum Romanis perlegendi, ut eum morem, si non semper, crebro tamen usurparet. Postquam deterrere eum à bello nequijt, primo subtrahere sese per alias atque alias causas, ne interesset ijs quæ non probabar, cœpit: postremo cum suspectum se esse cerneret, & proditionis interdum crimine insimulari, ad Romanos transfugit: magnoq. usui consuli fuit. Ea introductus in curiam cum memorasset, senatus in formulam sociorum eum referri iussit: locum lautia præberi: agri Ta D rentini, qui publicus populi Romani esset, ducenta iugera dari, & ædes Tarenti emi. uti ea curaret, C. Decimio prætori mandatum. Censores censum idibus Decembribus seuerius quàm ante habuerunt: multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus pl. eos uiolenter accusarat. tribu quoque is motus, & operarius factus ad opera publica facienda. Cū eis dimidium ex uectigalibus eius anni attributum ex senatusconsulto à quæstoribus esset, Ti. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipsi attributa erat, ædes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum, laneasq. & tabernas coniunctas in publicum emit: basilicamq. faciendam curauit, quæ postea Sempronia appellata est. Iam in exitu annus erat. & propter Macedonici maxime belli curam in sermonibus homines habebant, quos in annum consules ad finiendum tandem id bellum crearent. itaque S.C. factum est, ut Cn. Seruilius primo quoque tempore ad comitia habenda ueniret. senatusconsultum Sulpicius prætor ad con- E sulem post paucos dies recitauit, quibus ante diem in * urbem uenturum. & consul matura uit, & comitia eo die qui dictus erat, sunt perfecta. consules creati L. Aemilius Paulus iterum XIIII anno postquam primum consul fuerat, & C. Licinius Crassus. Prætores postero die facti, Cn. Bæbius Tamphilus L. Anicius Gallus, Cn. Octauius, P. Fonteius Balbus, M. Aebutius Elua, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, belli Macedonici stimulabat cura. Itaque designatos extemplo sortiri placuit prouincias, ut, utri Macedonia consuli, cuiq. prætori classis euenisset, sciretur: ut iam inde cogitarent pararentq. quæ bello usui forent: senatumq. consulerent, si qua re consulto opus esser. Latinas, ubi magistratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque tempore fieri placere, neque consulem, cui eundum in Macedoniam esset, teneri. His decretis, consulibus Italia &

 Macedonia,

Macedonia, prætoribus, præter duas iurisdictiones in urbe, classis, & Hispania, & Sicilia, & Sardinia prouinciæ nominatæ sunt. consulum Aemilio Macedonia, Licinio Italia euenit. Prætores Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam, & si quò senatus censuisset, Cn. Octauius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Aebutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus. Extemplo apparuit omnibus, non segniter id bellum L. Aemilium gesturum, præterquam quòd alius uir erat, etiam quòd dies noctesq. intentus ea sola quæ ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Iam omnium primum à senatu petit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus uisendos classemq., & comperta referenda, quid aut terrestribus aut naualibus copijs opus esset. Præterea ut explorarent copias regias, quantum possent, quaq. prouincia nostra, quà hostium foret: utrum intra saltus castra Romani haberent, an iam omnes angustiæ exuperatæ, & in æqua loca peruenissent: qui fideles nobis socij, qui dubij, suspensæq. ex fortuna fidei, qui certi hostes uiderentur: quanti præparati commeatus, & unde terrestri itinere, unde nauibus supportarentur: quid ea æstate terra mariq. rerum gestarum esset: ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse ratus. Senatus Cn. Seruilio consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam quos L. Aemilio uideretur legaret. Legati biduo post profecti, Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerua, L. Bæbius. Bis in exitu anni eius lapidatum esse nunciatum est in Romano agro, simul in Veientibus. nouendiale sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt, P. Quintilius Varus flamen Martialis, & M. Claudius Marcellus X uir: in cuius locum Cn. Octauius suffectus. Et iam magnificentia crescente notatum est, ludis Circensibus P. Cornelij Scipionis Nasicæ, & P. Lentuli ædilium curulium LXIII Africanas, & XL ursos & elephantos lusisse. L. Aemilio Paullo, C. Licinio consulibus Idibus Marcijs principio insequentis anni, cum in expectatione patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedonia cuius ea prouincia esset, referret; nihil se habere Paullus quod referret, cum nondum legati redissent, dixit. cæterum Brundisij legatos iam esse, bis ex cursu Dyrrhachium eiectos. cognitis mox, quæ nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. & ne quid profectionem suam teneret, pridie idus Apriles Latinis esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se & Cn. Octauium, simul senatus censuisset, exituros esse: C. Licinio collegæ suo fore curæ se absente, ut si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturq;. interea legationes exterarum nationum audiri posse. Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolemæo & Cleopatra regibus uocati sunt. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleæ ingressi curiam, procubuerunt: & oratio quàm habitus fuit miserabilior. Antiochus Syriæ rex, qui obses Romæ fuerat, per honestam speciem maioris Ptolemæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, & ad Pelusium nauali prælio uictor fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilum facto transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam tenebat: nec procul abesse, quin potiretur regno opulentissimo, uidebatur. Ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusq. amicis imperio ferrent. ea merita populi R. in Antiochum, eam apud omnes reges gentesq. auctoritatem esse, ut, si legatos misissent, qui denunciarent non placere senatui socijs regibus bellum fieri, extemplo abscessurus à mœnibus Alexandriæ, abducturusq. exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, breui extorres regno Ptolemæum & Cleopatram Romam uenturos cum pudore quodam populi R. quòd nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent. Moti patres precibus Alexandrinorum, extemplo C. Popillium Lænatem, C. Decimium, & C. Hostilium legatos ad finiendum inter reges bellum miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemæum adire iussi, & nunciare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, eum non pro amico nec pro socio habituros esse. His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus ultimis adeo expectati uenerunt, uti, nisi uesper esset, extemplo senatum uocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatiq. auditi sunt. Ii nunciant, maiore periculo, quàm emolumento, exercitum per inuios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere: castra castris prope ita collata esse, ut flumine Enipeo interiecto arceantur: neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris uim ad cogendum esse: hiemem etiam asperam rebus gerendis interuenisse: in otio militem ali, nec plus quàm VI dierum frumentum habere. Macedonum dici

XXX

A XXX millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis ualidus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem: nunc & Appium, & quod cum eo præsidij sit, in summo periculo esse: nisi propere aut iustus exercitus eò mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum naualium partem morbo audisse absumptam, partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, & homines nauibus deesse: qui sint, neque stipendium accepisse, neque uestimenta habere. Eumenem classemq. eius, tanquam uento allatas naues, sine causa & uenisse, & abisse: nec animum eius regis constare satis uisum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregie constantem fidem nunciabant. Legatis auditis tunc de bello referre sese L. Aemilius dixit. Senatus decreuit, ut in octo legiones parem numerum tribunorum consules & populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus tribunis mil. uti L. Aemilius in

B duas legiones in Macedoniam, quos eorum uelit, eligat: & ut solenni Latinarum perfecto, L. Aemilius consul, Cn. Octauius prætor, cui classis obtigisset, in prouinciam proficiscantur. Additus est his tertius L. Anicius prætor, cuius inter peregrinos iurisdictio erat. Eum in prouinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio consuli imposita. is VII millia ciuium Romanorum & equites CC scribere iussus, & socijs nominis Latini septem millia peditum imperare, CCCC equites, & Cn. Seruilio Galliam obtinenti prouinciam literas mittere, ut DC equites conscriberet. hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam iussus, neque in ea prouincia plus quàm duas legiones esse. eas repleri, ut sena millia peditum, trecenos haberent equites. cæteros equites peditesq. in præsidijs disponi. qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. X præterea millia peditum imperata socijs, & DCCC equites. Id

C præsidij additum Anicio præter duas legiones, quas portare in Macedoniam est iussus, quina millia peditum, & ducentos habentes, trecenos equites: & in classem V millia naualium socium sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere prouinciam iussus, eò addere sociorum X millia peditum, & DC equites. senatusconsultis perfectis, L. Aemilius consul è curia in concionem processit, orationemq. talem habuit. Animaduertisse uideor, Quirites, maiorem mihi sortito Macedoniam prouinciam gratulationem factam, quàm cũ aut consul essem consalutatus, aut quo die magistratum inissem: neque id ob aliam causam, quàm quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimastis dignum maiestate populi R. exitum per me imponi posse. deos quoque huic fauisse sorti spero, eosdemq. in rebus gerendis affuturos esse. Hæc partim opinari partim sperare possum. illud affirmare pro certo habeo audeoq., me omni ope adnisurum esse, ne frustra uos hanc spem de me conceperitis.

D Quæ ad bellum opus sunt, & senatus decreuit, & (quoniam extemplo proficisci placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, uir egregius, æque enixe parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos, quæ scripsero senatui aut uobis, credite: rumores credulitate uestra ne alatis, quorum auctor nemo extabit. Nam nunc quidem quod uulgo fieri hoc præcipue bello animaduerti, nemo tam famæ contemptor est, cuius non debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si dijs placet) in conuiuijs sunt, qui exercitum in Macedoniam ducant: ubi castra locanda sint sciant, quæ loca præsidijs occupanda, quando aut quo saltu intranda Macedonia, ubi horrea ponenda, quà terra mari subuehantur commeatus, quando cum hoste manus conserendæ, quando quiescendum sit. nec quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed quidquid aliter quam ipsi censuere, factum est, consulem ueluti dicta die accusant. Hæc magna impedimenta res gerentibus sunt. Neque enim

E omnes tam firmi & constantis animi contra aduersum rumorem esse possunt, quàm Fabius fuit: qui suum imperium minui per uanitatem populi maluit, quàm secunda fama male rem gerere. Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: imo eum qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum iudico magis quàm sapientem. Quid ergo est? Primum à prudentibus, & proprie rei militaris peritis, & usu doctis monendi imperatores sunt: deinde ab ijs qui intersunt gerendis rebus, qui loca, qui hostem, qui temporum opportunitatem uident, qui in eodem uelut nauigio participes sunt periculi. Itaque si quis est qui quod è rep. sit suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat, ne deneget operam reip. & in Macedoniam mecum ueniat: naue, equo, tabernaculo, uiatico etiam à me iuuabitur. Si quem id facere piget, otium urbanum

militiæ laboribus præoptat, è terra ne gubernauerit. Sermonum ſatis ipſa præbet urbs: loquacitatem ſuam contineat, nos caſtrenſibus conſilijs contentos futuros eſſe ſciat. Ab hac concione, Latinis quæ pridie kalend. April. fuerunt, in monte ſacrificio rite perpetrato, protinus inde & conſul, & prætor Cn. Octauius in Macedoniam profecti ſunt. Traditum eſt memoriæ, maiore quàm ſolita frequentia proſequentium conſulem celebratum, ac prope certa ſpe ominatos eſſe homines, finem eſſe Macedonico bello, matutumque reditum cum egregio triumpho conſulis fore. Dum hæc in Italia geruntur, Perſeus, quod iam inchoatum perficere, quia impenſa pecuniæ facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem ſibi adiungeret; hoc, poſtquam intraſſe ſaltum Romanos, & adeſſe diſcrimen ultimum belli animaduertit, non ultra differendum ratus, cum per Hippiam legatum CCC argenti talenta pactus eſſet, ita, ut obſides ultro citroq. darentur, Pantaucum miſit ex fidiſſimis amicis ad ea perficienda. Medione Labeatidis terræ Pantaucus regi Illyrio occurrit: ibi & iuſiurandum ab rege & obſides accepit. Miſſus & à Gentio eſt legatus nomine Olympio, qui iuſiurandum à Perſeo obſidesq. exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam miſſi ſunt; & auctore Pantauco, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio & Morcus deſtinatur. Quibus ita mandatum, uti, iureiurando obſidibusq. & pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiſcerentur. Duorum ſimul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum poſſe. Adiunctam ciuitatem penes quam unam tum rei naualis gloria eſſet, nec terra, nec mari ſpem relicturam Romanis. Venientibus Illyrijs, Perſeus ab Enipeo amni ex caſtris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea quæ conuenerunt, circunfuſo agmine equitum facta, quos adeſſe fœderi ſancitæ cum Gentio ſocietatis uolebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum ijs adiecturam. et obſides in conſpectu omnium dati acceptiq.: & Pellam ad theſauros regios miſſis, qui pecuniam acciperẽt, qui Rhodum irent cum Illyrijs legatis, Theſſalonicæ conſcendere iuſſi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodo uenerat, auctoribusq. Dione & Polyarato principibus ciuitatis eius affirmabat Rhodios paratos ad bellum eſſe. Is princeps iunctæ cum Illyrijs legationis datus eſt. Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata, quæ ſubijcere conditio rerum poterat. Natura inimica inter ſe eſſe liberam ciuitatem & regem. Singulos populum Romanum aggredi, & quod indignius ſit, regum uiribus reges oppugnare. Attalo adiutore patrem ſuum oppreſſum: Eumene adiuuante & quadam ex parte etiam Philippo patre ſuo, Antiochum oppugnatum: in ſe nunc & Eumenem & Pruſiam armatos eſſe. Si Macedoniæ regnum ſublatum foret, proximam Aſiam eſſe, quam iam ex parte ſub ſpecie liberandarum ciuitatum ſuam fecerint: deinde Syriam. Iam Pruſiam Eumeni honore præferri, iam Antiochum uictorem præmio belli ab Aegypto arceri. Hæc cogitantem prouidere iubebat, ut aut ad pacem ſecum faciendam compelleret Romanos, aut perſeuerantes in bello iniuſto communes duceret omnium regum hoſtes. Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per ſpeciem captiuorum redimendorum miſſus legatus erat: uerum occultiora quædam agebantur, quæ in præſentia inuiſum quidem & ſuſpectum Romanis Eumenen falſis grauioribus criminibus onerarunt. Proditor enim ac prope hoſtis habitus, dum inter ſe duo reges captantes fraude & auaritia certant. Cydas erat Cretenſis ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari ſuo militante apud Perſea, inde poſtea ad Demetriadem ſemel cum Menecrate quodam, iterum cum Antiocho regijs ducibus ſub ipſis mœnibus urbis collocutus fuerat. Eropon quoque qui tum miſſus eſt, duabus ad eundem Eumenen, iam ante legationibus functus erat. quæ colloquia occulta, & legationes infames quidem erant, ſed quid actum eſſet, quid ue inter reges conueniſſet ignorabatur. Res autem ita ſe habuit. Eumenes neque fauit uictoriæ Perſei, neque bello eum inuadere inanimo habuit, non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quàm ipſorum odijs inter ſe accenſæ. Non ea regum æmulatio, ut æquo animo Perſea tantas adipiſci opes tantamq. gloriam quanta Romanis uictis eum manebat, Eumenes uiſurus fuerit. Cernebat & Perſea iam inde ab initio belli omni modo ſpem pacis tentaſſe: & in dies magis quo propior admoneretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius ſpe ipſorum bellum, & ipſos duces & ſenatum non abhorrere à finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac utriuſque partis uoluntate explorata, quod fieri etiam ſua ſponte

tædio

A tædio ualidioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam uenditare concilianda gratia magis cupijt. Nam modo ne iuuaret bello Romanos terra mariq. modo pacis patrandæ cum Romanis paciscebatur mercedem, ne bello interesset, M & D talenta. In utroque non fidem modo se, sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat. Perseus ad rem inchoandam promptissimus erat cogente metu, & de obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conueneratq. ut accepti Cretam mitterentur. ubi ad pecuniæ mentionem uentum erat, ibi hæsitabat, & utique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam, & danti & magis accipienti mercedem esse. Malebat in spem Romanæ pacis non recusari impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum: interea Samothracæ in templo depositurum. Ea insula cum ipsius ditionis esset, uidere Eumenes nihil interesse an Pellæ pecunia esset: id agere ut partem aliquam præsentem ferret. Ita ne quicquam inter se captari, nihil præter in-
B famiam mouere. Nec hæc tantum Perseo per auaritiam est dimissa res, cum pecuniam tutã & pacem habere per Eumenen, quæ uel parte regni redimenda esset, ac receptus protrahere inimicum mercede onustum, & hostes merito ei Romanos posset facere. Sed etiam Gentij regis parata societas, & tum Gallorum effusorum per Illyricum ingens oblatum auaritia dimissum est. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, & ipsorum iungentium cursum equis, & in uicem prolapsorum equitum uacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, eques denos præsentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum. Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obuiam cum dimidia copiarum parte, denunciare per uicos urbesq. quæ uiæ propinquæ sunt cœpit, ut commeatus expedirẽt, frumenti, uini, pecorum ut copia esset. Ipse equos phalerasq. & sagula donum principibus ferre, & parum auri quod inter paucos diuideret, multitudinem credens trahi spe posse. Ad
C Almanam urbem peruenit, & in ripa fluminis Axij posuit castra. circa Desudabam in Mædica exercitus Gallorum consederat, mercedem pactam opperiens. Eò mittit Antigonum ex purpuratis unum, qui iuberet multitudinem Gallorum ad Bylazora (Pæoniæ is locus est) castra mouere, principes ad se uenire frequentes. LXXV millia ab Axio flumine & castris regis aberant. Hæc mandata ad eos cum pertulisset Antigonus, adiecissetq. per uiam quãta omnium præparata cura regis copia multitudini foret, quibusq. muneribus principes aduenientes uestis, argenti, equorumq. excepturus rex esset: de his quidem se coram cognituros respondent. Illud quod præsens pepigissent, interrogant, ecquid aurum quod in singulos pedites equitesq. diuidendum esset, secum adduxisset. Cum ad id nihil responderetur, Elonicus regulus eorum, Abi, renuncia ergo, inquit, regi, nisi aurum obsidesq. accepissent, nusquam inde Gallos longius uestigium moturos. Hæc relata regi cum essent, aduocato
D consilio, cum quid omnes suasuri essent appareret, ipse pecuniæ quàm regni melior custos, institit de perfidia & feritate Gallorum disserere. Multorum iam ante cladibus expertum, periculosum esse tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne grauiores eos socios habeant, quàm hostes Romanos. Quinque millia equitum sat esse, quibus & uti ab bellum possent, & quorum multitudinem ipsi non timeant. Apparebat in omnibus mercedem multitudinis timere, nec quidquã aliud: sed cum suadere cõsulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui renunciaret quinque millium equitum opera tantum uti regem, contemnere multitudinem aliam. Quod ubi audiuere barbari, cæterorum quidem fremitus fuit indignantium se frustra excitos sedibus suis: Elonicus rursus interrogat, ecquid ipsis quinque millibus quod conuenisset numeraret. Cum aduersus id quoque misceri ambages cerneret, inuiolato fallaci nuncio (quod uix sperauerat ipse posse contingere) retro ad Istrum, perpopu-
E lati Thraciam quà uicina erat uiæ, redierunt. Quæ manus quieto sedente rege ad Enipeum, aduersus Romanos Perræbiæ saltum in Thessaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus expectarent: sed ipsas excindere urbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne urbibus socijs opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset, quando neque manere amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, cum ex aduerso castra Macedonum essent: quo facto Perseus Romanorum animos confirmauit, & Macedonum, * qui ea pependerant spe, haud mediocriter debilitauit. Eadem auaritia Gentium regem sibi alienauit. Nam cum CCC talenta Pellæ missis à Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus est. Inde X talenta ad Pantaucum missa, eaq. præsentia dari regi iussit: reliquam pecuniam signatam Illyriorum

signo

ſigno portantibus ſuis præcipit paruis itineribus ueherent: dein eum ad finem Macedoniæ uentum eſſet, ſubſiſterent ibi, ac nuncios ab ſe opperirentur. Gentius exigua parte pecuniæ accepta, cum aſſidue à Pantauco ad laceſſendos hoſtili facto Romanos ſtimularetur, M. Perpernam, & L. Petillium legatos, qui tum forte ad eum uenerant, in cuſtodiam coniecit. Hoc audito Perſeus, contraxiſſe eum neceſſitates ratus ad bellum utique cum Romanis, ad reuocandum qui pecuniam portabat, miſit, uelut nihil aliud agens, quàm ut quanta maxima poſſet præda ex uicto Romanis reſeruaretur. Et ab Eumene Eropon, ignotis quæ occulte acta erant, redit. De captiuis actum eſſe & ipſi euulgauerant: & Eumenes conſulem uitandæ ſuſpicionis cauſa certiorem fecit. Perſeus poſt reditum ab Eumene Eropontis ſpe deiectus, Antenorem & Callippum præfectos claſſis cum LX lembis (adiectæ ad hunc numerum quinque priſtes erant) Tenedum mittit, ut inde ſparſæ per Cycladas inſulas naues, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. **G** Caſſandreæ deductæ naues, in portus primum qui ſub Atho monte ſunt, inde Tenedum placido mari cum traieciſſent, ſtantes in portu Rhodias apertas naues Eudamumq́. præfectum earum, inuiolatas, atque etiam benigne appellatos dimiſerunt. Cognito deinde in latere altero quinquaginta onerarias ſuarũ, ſtantibus in oſtio portus Eumenis roſtratis quibus Damius præerat, incluſas eſſe, circumnectus propere, ac ſummotis terrore hoſtium nauibus, onerarias, datis qui proſequerentur X lembis, in Macedoniam mittit, ita ut in totum proſecuti redirent Tenedum. Nono poſt die ad claſſem iam ad Sigeum ſtantem redierunt. Inde Subota (inſula eſt interiecta Elæ & Atho) traijciunt. Forte poſtero die quàm Subota claſſis tenuit, quinque & XXX naues, quas hipagogos uocant, ab Elea profectæ cum equitibus Gallis equisq́. Phanas promontorium Chiorum petebant, unde trãſmittere in Macedoniam poſſent, Attalo ab Eumene mittebantur. Has naues per altum ferri cum ex ſpecula ſignum datum Antenori eſſet, profectus à Subotis, inter Erythrarum promontorium Chiumq́., quà arctiſſimum fretum eſt, iis occurrit. **H** Nihil minus credere præfecti Eumenis, quàm Macedonum claſſem in illo uagari mari. nũc Romanos eſſe, nunc Attalum aut remiſſos aliquos ab Attalo ex caſtris Romanis Pergamũ petere. Sed eum iam appropinquantium forma lemborum haud dubia eſſet, & concitatio remorum, directæq́. in ſe proræ, hoſteis appropinquare apparuiſſet, tunc iniecta trepidatio eſt, cum reſiſtendi ſpes nulla eſſet, inhabiliq́. nauium genere, & Gallis uix quietem ferentibus in mari. Pars eorum qui propiores continenti litori erant, in Erythream enarunt: pars uelis datis ad Chium naues eiecere, relictisq́. equis effuſa fuga urbem petebant. Sed propius urbem lembi acceſſuq. commodiore cum expoſuiſſent armatos, partim in uia fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante portam excluſos. clauſerant enim Chij portam ignari qui fugerent aut ſequerentur. **I** DCCC ferme Gallorum occiſi, CC uiui capti, equi pars in mari fractis nauibus abſumpti, partim neruos ſucciderunt in litore Macedones. XX eximiæ equos formæ cum captiuis, eoſdem X lembos, quos ante miſerat, Antenor deuehere Theſſalonicam iuſſit, & primo quoque tempore ad claſſem reuerti, Phanis ſe eos expectaturum. Triduum ferme claſſis ad urbem ſtetit. Phanas inde progreſſi ſunt, & ſpe celerius reuerſis X lembis euecti, Aegeo mari Delum traiecerunt. Dum hæc geruntur, legati Romani C. Popillius & G. Decimius, & C. Hoſtilius à Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum cum ueniſſent, lembos ibi Macedonum XL, & V regis Eumenis quinqueremeis inuenerunt. Sanctitas templi inſulæq́. inuiolatos præſtabat omnes. Itaque permixti Romaniq́. & Macedones, & Eumenis nauales ſocij, in templo, induceias religione loci præbente, uerſabantur. Antenor Perſei præfectus, cum aliquas alto præferri onerarias naues ex ſpeculis ſignificatum foret, parte lemborum ipſe inſequens, parte per Cyclades **K** diſpoſita, præterquam ſi quæ Macedoniam peterent, omnes aut ſupprimebat, aut ſpoliabat naues, quibus poterat Popillius aut Eumenis naues, ſuccurrebat: ſed uecti nocte binis aut ternis plerunque lembis Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones Illyrijq́. ſimul Rhodum uenerunt: quibus auctoritatem addidit, non lemborum modo aduentus paſſim per Cycladas atque Aegeum uagantium mare, ſed etiam coniunctio ipſa regum Perſei Gentijq́., & fama cum magno numero peditum equitumq́. uenientium Gallorum. Et iam cum acceſſiſſent animi Dioni ac Polyarato, qui Perſei partium erant, non benigne modo reſponſum regibus eſt, ſed palam pronunciatum, bello finem ſe auctoritate ſua impoſituros eſſe. Itaque ipſi quoque reges æquos adhiberent animos ad pacem accipiendam.

Iam

A Iam ueris principium erat, nouiq. duces in prouinciam uenerant: consul Aemilius in Macedoniam, Octauius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum aduersus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum & matre Eurydica genitus, fratres duos Platorem utroque parente, Carauantium matre eadem natum habuit. Hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto. Platorem occidit, & duos amicos eius, Ettritum & Epicadum, impigros uiros, quo tutius regnaret. Fama fuit Honuni Dardanorum principis filiam Etutã pacto fratri eum inuidisse, tanquam his nuptijs adiungenti sibi Dardanorum gentem. & similius id uero fecit ducta ea uirgo. Platore interfecto grauis deinde dempto fratris metu popularibus esse cœpit. & uiolentiam insitam ingenio, intemperantia uini accendebat. Caeterum, sicut ante dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omneis copias contraxit. XVM armatorum fuerunt. Inde fratre in Cauiorum gentem ui aut terrore subigendam

B cum mille peditibus & quinquaginta equitibus misso, ipse, ad Bassaniam urbem quinque millia ab Lisso ducit. Socij erant Romanorum: itaque per missos nuncios prius tentati, obsidionem pati quàm dedere sese maluerunt. Carauantium in Cauijs Burnium oppidum aduenientem benigne accepit, Carauantis altera urbs exclusit: & cum agros eorum effuse uastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Iam & Ap. Claudius, adsumptis ad eum exercitum quem habebat, Bulinorum & Apolloniatium & Dyrrhachinorum auxilijs, profectus ex hibernis circa Genusuum amnem castra habebat, audito fœdere inter Persea & Gentium, & legatorum uiolatorum iniuria accensus, bellum haud dubie aduersus eum gesturus. Anicius prætor eo tempore Apolloniæ auditis quæ in Illyrico gererentur, præmissisq. ad Appium literis, ut se ad Genusuum opperiretur, triduo & ipse in ca-

C stra uenit: & ad ea quæ habebat auxilia, assumptis Parthinorum iuuentutis duobus millibus peditum, & equitibus CC. peditibus Epicadus, equitibus Agalsus præerat, parabat ducere in Illyricum, maxime ut Bassanitas solueret obsidione. tenuit impetum eius fama lemborũ uastantium maritimã oram. LXXX erant lembi auctore Pantauco missi à Gentio ad Dyrrhachinorum & Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad

* * *

to eo tradiderunt se: deinceps & urbes regionis eius idem faciebant, adiuuante inclinationem animorum clementia in omneis & iustitia prætoris Romani. Ad Scodram inde uentũ est: id quod belli caput fuerat, non eo solum quòd Gentius eam sibi ceperat uelut regni totius arcem, sed etiam quòd Labeatium gentis munitissima longe est, & difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clausala latere urbis quod in orientem patet præfluens, Barbana ab

D regione occidentis ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes confluentes incidunt Oriun di flumini: quod ortum ex monte Scodro, multis & alijs auctum aquis mari Adriatico infertur. Mons Scrodrus longe altissimus regionis eius, ab oriente Dardaniam subiectam habet, à meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. Quanquam munitum situ naturali oppidum erat, gensq. id tota Illyriorum & rex ipse tuebatur, tamen prætor Romanus, quia prima successerant prospere, fortunam totius rei principia secuturam esse ratus, & repentinũ ualiturum terrorem, instructo exercitu ad mœnia succedit. Quòd si clausis portis muros portarumq. turreis dispositis armatis defendissent, uano cũ incepto mœnibus pepulissent Romanos. Nunc porta egressi prælium loco æquo maiore animo commiserunt quàm sustinuerunt. Pulsi enim & fuga conglobati, cum CC amplius in ipsis faucibus portæ cecidissent, tantum intulerunt terrorem, ut oratores extemplo ad prætorem mitteret Gẽtius Teu-

E ticum & Bellum principes gentis, per quos inducias peteret, ut deliberare de statu rerum suarum posset. Triduo in hoc dato, cum castra Romana quingentos ferme passus ab urbe abessent, nauem conscendit, & flumine Barbana nauigat in lacum Labeatum, uelut secretum locum petens ad consultandum: sed, ut apparuit, falsa spe excitus, Carauantium fratrẽ multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam missus erat, aduentare. qui postquam euanuit rumor, tertio post die nauem eandem secundo amni Scodram demisit: præmissisq. nuncijs ut sibi appellandi prætoris potestas fieret, copia facta in castra uenit. Et principium orationis ab accusatione stultitiæ orsus suæ, postremo ad preces lacrymasq. effusus, genibus prætoris accidens, in potestatem sese dedit. Primo bonum animum habere iussus, ad cœnam etiam inuitatus, in urbem ad suos redijt, & cum prætore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, uix gladiatorio

accepto

accepto X talentis ab rege rex, ut in eam fortunam recideret. Anicius Scodra recepta nihil prius quàm requisitos Petillium, Perpernamq́. legatos ad se duci iussit, quibus splendore suo restituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosq́. regis: qui Medionem Labeatium gentis urbem profectus, Etleuam uxorem cum filijs duobus Scerdileto Pleuratoq́. & Carauantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius bello Illyrico intra XXX dies perfecto, nuncium uictoriæ Perpernam Romam misit, & post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente coniuge ac liberis ac fratre alijsq́. principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum quàm cœptum Romæ auditum est. Quibus diebus hæc agebantur, Perseus quoque in magno terrore erat, propter aduentum simul Aemilij noui consulis, quem cùm ingentibus minis aduentare audiebat, simul Octauij prætoris. Nec minus terroris à classe Romana & periculo maritimę oræ habebat. Thessalonicæ Eumenes & Athenagoras præerant cum paruo præsidio MM cetratorum. Eò & Androclē præfectum mittit, iussum sub ipsis naualibus castra habere. Aeneam M equites cum Antigono misit ad tutandam maritimam oram, ut quocunque litore applicuisse naues hostium audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. VM Macedonum missa ad præsidium Pythij & Petræ, quibus præpositi erant Histiæus & Theogenes & Milo. His profectis ripam munire Enipei fluminis aggressus est: quia sicco alueo transiri poterat. Huic ut omnis multitudo uacaret, fœminæ ex propinquis urbibus coactæ cibaria in castra afferebant. miles iussus ex propinquis syluis.

postremo sequi se utrarios ad mare, quod minus CCC passus aberat, iussit, & in litore alios alibi modicis interuallis fodere. montes ingentis altitudinis spem faciebāt, eo magis, quia nullos apertos euergerent riuos, occultos continere latices, quorum uenæ in mare permanantes undæ miscerentur. Vix deducta summa arena erat, cum scaturigines turbidæ primo & tenues emicare, dein liquidam multamq́. fundere aquam uelut deum dono cœperunt. Aliquantum ea quoque res duci famæ & auctoritatis apud milites adijcit. Iussis deinde militibus expedire arma, ipse cum tribunis primisq́. ordinibus uadit ad contemplandos transitus: quà descensus facilis armatis, quà in ulteriorem ripam minime iniquus ascensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum ut ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumq́. ducis fierent, prouidit. Vbi omnibus simul pronunciaretur quod fieret, neque omnes exaudirent, incerto imperio accepto alios ab se adijcientes, plus eo quod imperatum sit, alios minus facere: clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, & prius hostes quàm ipsos quid paretur scire. Placere igitur, tribunum militum primo pilo legionis secretum edere imperium: illum & dein singulos proximo cuique in ordine centurioni dicere, quid opus facto sit, siue à primis signis ad nouissimum agmen, siue ab extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam nouo more scutum in uigiliam ferre uetuit: non enim in pugnam uigilem ire ut armis utatur, sed ad uigilandum, ut cum senserit hostium aduentum, recipiat se, excitetq́. ad arma alios. Scuto præ se erecto stare galeatos: deinde ubi fessi sint, innixos pilo, capite super marginem scuti posito sopitos stare: ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possit, ipse nihil prouideat. Stationum quoque morem mutauit. armati omnes, & frenatis equis equites diem totum perstabant. Id cum æstiuis diebus urente assiduo sole fieret, tot horarum æstu & languore ipsos equosq́. fessos integri sæpe adorti hostes uel pauci plures uexabant. Itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, & in postmeridianam succedere alios iussit. ita nunquā fatigatos recens hostis aggredi poterat. Hæc cum ita fieri placere concione aduocata pronunciasset, adiecit urbanæ concioni conuenientem orationem, Vnum imperatorem in exercitu prouidere & consulere quid agendum sit debere, nunc per se, nunc cum ijs quos aduocauerit in consilium: qui non sint aduocati, eos nec palam nec secreto iactare consilia sua. Militem hæc tria curare debere, corpus ut quàm ualidissimum & pernicissimum habeat, arma apta, animum paratum ad subita imperia: cætera scire de se dijs immortalibus & imperatori suo curæ esse. In quo exercitu milites consul & imperator rumoribus uulgi circumagatur, ibi nihil salutare esse. Se, quòd sit officium imperatoris, prouisurum, ut bene gerendæ rei occasionem eis præbeat. illos nihil quod futurum sit quærere. ubi datum signum sit, tum militarem operam nauare. Ab his præceptis concionem dimisit, uulgo etiam ueteranis fatentibus, se illo primum die tāquam tyrones quid agen-

A agendum esset in re militari, didicisse. Non sermonibus tantum his, cum quanto assensu audissent uerba consulis, ostenderunt, sed rerum præsens effectus erat. Neminem totis mox castris quietum uideres. acuere alij gladios, alij galeas bucculasq́. scuta alij loricasq́. tergere, alij aptare corpori arma, expeririq́. sub his membrorum agilitatem: quatere alij pila, alij micare gladijs, mucronemq́ue intueri: ut facile quis cerneret, ubi primum conferendi manum cum hoste data occasio esset, aut uictoria egregia, aut morte memorabili finituros bellum. Perseus quoque, cum aduentu consulis simul & ueris principio strepere omnia moueriq́ue apud hostes uelut nouo bello cerneret, mota à Phila castra in aduersa ripa posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem,

* * *

B norum esse. Quæ res Romanis auxit animos: Macedonibus regiq́. eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto famam eius rei est conatus, missis qui Pantaucum inde uenientem appropinquare castris uetarent: sed iam & pueri quidam uisi ab suis erant inter obsides Illyrios ducti: & quò quæque accuratius curantur, eò facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant. Sub idem tempus Rhodij legati in castra uenerunt cum ijsdem de pace mandatis, quæ Romæ ingẽtem iram patrum excitauere. Multo iniquioribus animis à castrensi consilio audiri sunt. Itaque cum alij præcipites sine responso agendos castris, * pronunciauit post diem quintumdecimum se responsum daturum. Interim, ut appareret quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas ualuisset, consultare de ratione belli gerendi cœpit. Placebat quibusdam & maxime maioribus natu, per Enipei ripam munitionesq́. uim facere: confertis & uim facientibus resistere Macedonas non posse: ex tot

C castellis aliquanto altioribus ac munitioribus, quæ ualidis præsidijs insedissent, priore anno deiectos. Alijs placebat Octauium cum classe Thessalonicam petere: & populatione maritimæ oræ distringere copias regias, ut, altero ab tergo se ostendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur. Ipsi natura & operibus inexuperabilis ripa uidebatur, & præterquam quòd tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam melius & certiore ictu hosteis uti audierat. Aliò spectabat mens tota ducis, dimissoq́. concilio Perrœbos mercatores Schœnum & Menophilum, notæ & fidei iam sibi & prudentiæ homines, accersitos, secreto percunctatur, quales ad Perræbiam transitus sint. Cum loca non iniqua esse dicerent, præsidijs autem tegis obsideri, spem cepit, si nocte improuiso ualida manu aggressus nec opinanteis esset, deijci præsidia posse. Iacula enim & sagittas & cætera missilia in tenebris, ubi, quid petatur, procul prouideri ne-

D queat, inutilia esse: gladio comminus geri rem in permixta turba, quo miles Romanus uincat. His ducibus usurus, prætorem Octauium accersitum, exposito quid pararet, Heracleam cum classe petere iubet, & mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere. Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleam mittit, uelut classem conscensuros ad maritimam orã interioris Macedoniæ, quod in consilio agitatum erat, uastandam. Secreto indicatum cibaria his præparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. Inde iussi duces itineris ita diuidere uiam, ut quarta uigilia tertio die Pythium adoriri possent. Ipse postero die, ut distineret regem ab circumspectu rerũ aliarum, prima luce medio in alueo cum stationibus hostium prælium cõmisit: pugnatumq́. utrinque est leui armatura: nec grauioribus armis in tam inæquali alueo pugnari poterat. Descensus ripæ utriusque in alueum trecentorum ferme passuum erat: medium spatium

E torrentis alibi aliter cauati paulo plus quàm mille passus patebat: ibi in medio spectantibus utrinque ex uallo castrorum, hinc rege, hinc consule cum suis legionibus pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant: comminus stabilior & tutior aut parma, aut scuto Ligustino Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis consul iussit. ita eo die direptum prælium est, haud paucis utrinque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis etiam acrius concursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus cõtractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine quæ disposita in turribus stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maxime uulnerabantur. Vbi propius ripam hostiũ subissent, tormentis missa etiam ad ultimos perueniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paulo serius recepit suos. Tertio die prælio abstinuit, digressus ad imam partem castro-

strorum, ueluti per deuexũ in mare brachiũ transitũ tentaturos. Perseus quod in oculis erat. F

anni post circumactum solstitium erat, hora diei iam ad meridiem uergebat. iter multo puluere & incalescente sole factum erat: lassitudo & sitis iam sentiebatur, & meridie instante magis accessurum utrunque apparebat: statuit sic affectos recenti atque integro hosti non obijcere. sed tantus ardor in animis ad dimicandum utrinque erat, ut consuli non minore arte ad suos eludendos quàm ad hosteis opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum ut maturarent instruere: circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant: deinde quantum increscere aestus, & uultus minus uigentes, & uoces segniores erant, & quidam incumbentes scutis nixiq. pilis stabant. Tum iam aperte primis ordinibus imperat, metarentur frontem castrorum, & impedimenta constituerent. Quod ubi fieri milites sensere, alij gaudere palam, G quòd fessos uix labore, flagrantissimo aestu non coegisset pugnare. Legati circa imperatorẽ ducesq. externi erant, inter quos & Attalus, omnes approbantes, cum pugnaturum consulem credebant. Neque enim ne his cunctationem aperuerat suam. Tunc mutatione consilij subita cum alij silerent, Nasica unus ex omnibus ausus est monere consulem, ne hostem qui dem ludificatos priores imperatores. fugiendo certamen manibus emittere, uereri ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniae, exercitusq., sicut prioribus ducibus, per calles saltusq. Macedonicorum montium uagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem uincendi amittat. Consul nihil offensus libera admonitione tam clari adolescentis. Et ego, inquit, animum istum habui Nasica, quem tu nunc habes: quem ego nũc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna H sit. Non operae sit stanti nunc in acie docere quibus de causis hodie quiesse melius sit: rationes alias reposcito, nunc auctoritate ueteris imperatoris contentus eris. Conticuit adolescens, haud dubie uidere aliqua impedimenta pugnae consulem, quae sibi non apparerent. Paullus postquam metata castra, impedimentaq. collocata animaduertit, ex postrema acie triarios primos subducit: deinde principes, stantibus in prima acie hastatis, si quid hostis moueret: postremo hastatos, ab dextro primum cornu singulorum paulatim signorum milites subtrahens. Ita pedites equitibus cum leui armatura ante aciem hosti oppositis, sine tumultu abducti, nec ante quàm prima frons ualli ac fossa perducta est, ex statione equites reuocati sunt. Rex quoque, cum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contentus, quòd per hostem moram fuisse pugnae scirent, & ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus militum secundae legionis, qui praetor superiore I anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus uocatis pronunciauit, nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda usque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse: id quia naturali ordine statis temporibus fiat, & sciri ante & praedici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunaeq. & ortus & occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur: ita ne obscurari quidem cum condatur umbra terrae, trahere in prodigium debere. Nocte, quam pridie nonas Septẽbris insecuta est dies, edita hora luna cum defecisset, Romanis militibus Galli sapientia pro pe diuina uideri: Macedonas ut triste prodigium occasum regni perniciemq. gentis portendens mouit, nec aliter uates clamor ululatusq. in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. postero die tantus utrique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, ut & regem & cõsulem suorum quidam, quòd sine praelio discessum esset, accusarent. Regi K prõpta defensio erat, nõ eò solũ quòd hostis prior aperte pugnã detrectãs in castra copias reduxisset: sed ẽt quòd eo loco signa cõstituisset, quo phalanx, quã inutilẽ uel mediocris iniquitas loci efficeret, promoueri non posset. Consul ad id quod pridie praetermisisse pugnãdi occasionẽ uidebatur, & locũ dedisse hosti, si nocte abire uellet, tunc quoq. per speciẽ immolãdi terere uidebatur tps, cũ luce prima signũ ppositũ pugnae ad exeũdũ in aciẽ fuisset.

Tertia demum hora, sacrificio rite perpetrato, concilium aduocauit, atque ibi, quod rei gerendae tempus esset, loquendo & intempestiue consultando, uidebatur quibusdã extrahere: post sermones tamen consul orationem habuit. P. Nasica egregius adolescens, ex omnibus unus quibus hesterna die pugnari placuit, denunciauit mihi suum consilium: idem postea,

A stea, ita ut transisse in sententiam meam uideri posset, tacuit. Quibusdam alijs absentem carpere imperatorem, quàm præsentem monere, melius uisum est. & tibi P. Nasica, & quicunque idem quod tu occultius senserunt, non grauabor reddere dilatæ pugnæ rationem. Nam tantum abest ut me hesternæ quietis poeniteat, ut seruatum à me exercitum eo consilio credam. In qua me opinione esse ne quis sine causa uestrum credat, recognoscat agedum mecum, si uidetur, quàm multa pro hoste, & aduersus nos fuerint. Iam omnium primum quātum numero nos præstent, neminem uestrum nec ante ignorasse, & hesterno die implicatā intuentes aciem, animaduertisse certum habeo. Ex hac nostra paucitate, quarta pars militum præsidio impedimentis relicta erat: nec ignauissimum quenque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes. paruum hoc tandem esse credimus, quòd ex his castris in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem hodierno aut summum crastino die, si

B ita uidebitur, dijs bene iuuantibus, sumus? nihil ne interest, utrum militem, quem neque uiæ labor hodie neque operis fatigauerit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere iubeas, atque in aciem plenum uirium uigentem & corpore & animo educas, an longo itinere fatigatum, & onere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis puluere, torrentem meridiano sole, hosti obijcias recenti, quieto, qui nulla re ante consumptas uires ad prælium adferat? quis, pro deum fidem, ita comparatus uel iners atque imbellis fortissimum uirum non uicerit? Quid quòd hostes per summum otium instruxerant aciem, reparauerant animos, stabant compositi suis quisque ordinibus: nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat, & incompositis concurrendum? At hercule aciē quidem incōditam inordinatamq́. habuissemus, castra munita, prouisam aquationem, tutū ad eam iter præsidijs impositis, explorata circa omnia: an nihil nostri habentes præter nu-

C dum campum in quo pugnaremus? Maiores uestri castra munita, portum ad omneis casus exercitus ducebant esse, unde ad pugnam exirent, quò iactati tempestate pugnæ receptum haberent. Ideo cum munimentis ea sepissent, præsidio quoque ualido firmabant: quòd qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie uicisset, pro uicto haberetur. Castra sunt uictori receptaculum, uicto perfugium. Quàm multi exercitus, quibus minus prospera pugnæ fortuna fuit, intra uallum compulsi, tempore suo interdum momento post eruptione facta uictorem hostem pepulerunt? Patria altera est militaris hæc sedes, uallumq́. pro moenibus: & tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine ulla sede uagi dimicassemus, ut quò uictores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnæ illud opponitur. Quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhauriēdum laboris erat? Ego autem neque mansurum eum, neque

D in aciem copias educturum fuisse certum habeo, si credere hinc statuisset. Quāto enim facilius abire fuit cum procul abessemus, quàm nunc cum in ceruicibus sumus? Nec falleret nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quàm ut quorum castra præalta fluminis ripa tuta, uallo insuper septa ac crebris turribus, oppugnare adorti sumus, eos relictis munimentis agmine effuso abeunteis in patētibus campis ab tergo adoriamur? Hæ dilatæ pugnæ ex hesterno die in hodiernum causæ fuerunt. Pugnare enim & ipsi mihi placet: & ideo quia per Enipeum amnē septa ad hostem uia erat, alio saltu deiectis hostium præsidijs nouum iter aperui, neque priusquam debellauero, absistam. Post hanc orationem silentium fuit partim traductis in sententiam eius, partim uerentibus nequicquam offendere in eo quod utcunque prætermissum reuocari non posset. Ac, ne illo ipso quidem die aut consule rege optante, pugnatum est rege, quod nec fessos ut pridie ex uia,

E neque trepidanteis in acie instruēda, & uix dum compositos agressurus erat: consule, quòd in nouis castris non ligna, non pabulum conuectum erat, ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum è castris exierat. Neutro imperatorum uolente, fortuna quę plus consilijs humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, præsidijs ex utraque ripa positis, ut id facere tuto possent. Duæ cohortes à parte Romanorum erant, Marrucina & Peligna: duæ turmæ Samnitium equitum, quibus præerat M. Sergius Silus legatus: & aliud pro castris statiuum erat præsidium. sub C. Cluuio legato tres cohortes Firmana, Vestina, Cremonensis, duæ turmæ equitum Placentina & Aesernina. Cum otium ad flumen esset, neutris lacessentibus, hora circiter quarta iumentum è manibus curantium elapsum, in ulteriorem ripam

pam effugit. Quod cum per aquam ferme genustenus altam tres milites sequerētur, Thraces duo id iumentum ex medio alueo in suam ripam trahentes * altero eorum occiso, receptoq; eo iumento ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum præsidiū in hostium ripa erat: ex his pauci primo ægre passi popularem in suo conspectu cæsum, ad persequendos interfectores fluuium transgressi sunt: dein plures, postremo omnes, & cum præsidio.

* * *

prælium ducit. Mouebat imperij maiestas, gloria uiri, ante omnia ætas, quòd maior LX annis iuuenum munia in parte præcipua laboris periculiq; capessebat. Interuallum quod inter cetratos & phalanges erat, impleuit legio, atque aciem hostium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem aduersus clypeatos habebat: aglaspides appellabantur. Secundam legionem L. Albinus consularis ducere aduersus leucaspidem phalangem iussus: ea media acies hostium fuit. In dextrum cornu, unde circa fluuium commissum prælium erat, elephantes inducti, & ala sociorum: & hinc primum fuga Macedonum est orta. Nam sicut pleraque noua commenta mortalium in uerbis uim habent, extemplo, cum agi, non quemadmodum agantur, edisseri oportet, sine ullo effectu euanescunt: ita tum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerunt. Elephantorum impetum subsecuti sunt socij nominis Latini, pepuleruntq; læuum cornu. In medio secunda legio missa dissipauit phalangem: neque ulla euidētior causa uictoriæ fuit, quàm quod multa passim prælia erant, quæ fluctuantem turbarunt primo, deinde disiecerunt phalangem: cuius confertæ & intentis horrentis hastis intolerabiles uires sunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine & grauitate hastam cogas, confusa strue implicantur: si uero aut ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinæ modo turbantur: sicut tum aduersus cateruatim incurrentes Romanos & interrupta multifariam acie obuiam ire cogebantur: & Romani quacunque data interualla essent, insinuabant ordines suos. Qui si uniuersa acie in frontem aduersus instructam phalangem concurrissent, quod Pelignis principio pugnæ incaute congressis aduersus cetratos euenit, induissent se hastis: nec confertam aciem sustinuissent. Cæterum sicut peditum passim cædes fiebant, nisi qui abiectis armis fugerunt, sic equitatus prope integer pugna excessit. Princeps fugæ rex ipse erat. iam à Pydna cum sacris alis equitum Pellam petebat. confestim Costocus sequebatur, Odrysarumq;. equitatus, cæteræ quoque Macedonum alæ integris abibant ordinibus: quia interiecta peditum acies, cuius cædes uictores tenebant, immemores fecerat sequēdi equites. Diu phalāx à fronte, à lateribus, ab tergo cæsa est: postremo qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes quidam aquam etiam ingressi, manus ad eos qui in classe erat tendentes, suppliciter uitam orabant. & cum scaphas concurrere undique ab nauibus cernerent, ad excipiendos sese uenire rati, ut caperent potius quàm occiderent: longius in aquam quidam etiam natantes progressi sunt. Sed cum hostiliter è scaphis cæderentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephanti enim ab rectoribus ad litus acti exeunteis, obterebant elidebantq;. Facile conueniebat Romanis nunquam una acie tantum Macedonum interfectum: cæsa enim ad XX millia hominum sunt, ad sex M, qui Pydnam ex acie perfugerant, uiui in potestatem peruenerunt: & uagi è fuga VM hominum capta. Ex uictoribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo maior pars Peligni: uulnerati aliquanto plures sunt. Quod si maturius pugnari cœptum esset, ut satis diei uictoribus ad persequēdum superesset: deletæ omnes copiæ forent: nunc imminens nox & fugientes texit, & Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit. Perseus ad Pieriam syluam uia militari frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in syluam uentum est, ubi plures diuersæ semitæ erant, & nox appropinquabat, cum perpaucis maxime fidis uia diuertit. Equites sine duce relicti alij alia in ciuitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius quàm ipse Perseus, quia recta expedita uia ierant, peruenerunt. Rex ad mediam ferme noctem terrore & uarijs difficultatibus uiæ uexatus est. In regia Perseo qui Pellæ præerat Euctus regijq;. pueri præsto erant: contra ea amicorum qui alij alio casu seruati ex prælio Pellam uenerant, cum sæpe accersiti essent, nemo ad eum uenit. Tres erant tantum cum eo fugæ comites, Euander Cretensis, Neo Bœotius, & Archidamus Aetolus. Cum ijs iam metuens ne qui uenire ad se abnuerent, maius aliquid mox auderent, quarta uigilia profugit.

Secuti

A Secuti eum sunt admodum D Cretenses: petebat Amphipolim. sed nocte à Pella exierat, properans ante lucem Axium amnem traijcere, eum finem sequendi propter difficultatem transitus fore ratus Romanis. consulem, cum se in castra uictor recepisset, ne syncero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipse postea deleta Carthagine appellatus, naturalis consulis Paulli, adoptione Africani nepos. Is decimum septimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba ablatus erat: serius cum redisset, tunc demum recepto sospite filio, uictoriæ tantæ gaudium consul sensit. Amphipolim cum iam fama pugnæ peruenisset, concursusq. matronarum in templum Dianæ, quam Tauropolon uocant, ad opem exposcendam fieret, Diodorus qui præerat urbi, metuens ne Thraces, quorum duo millia in præsidio erant, urbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in B tabellarij speciem, literas in foro medio accepit. Scriptum in ijs erat, ad Emathiam classem Romanam appulsam esse, agrosq. circa uexari: orare præfectos Emathiæ ut præsidium aduersus populatores mittat. His lectis hortatur Thracas, ut ad tuendam Emathiæ oram proficiscátur. magnam eos cædem prædamq. palatis passim per agros Romanis facturos. simul eleuat famam aduersæ pugnæ: quæ si uera foret, alium super alium recentes ex fuga uenturos fuisse. Per hanc causam Thracibus ablegatis, simul transgressos eos Strymonẽ uidit, portas clausit. Tertio die Perseus quàm pugnatum erat, Amphipolim uenit: inde oratores cum caduceo ad Paullum misit. Interim Hippias & Milo & Pantaucus principes amicorum regis Beroeam quò ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti Romanis dedunt: hoc idem & aliæ deinceps metu perculsæ parabant facere. consul, nuncijs uictoriæ Q. Fabio filio, & L. Lentulo, & Q. Metello cum literis Romam missis, spolia ia- C centis hostium exercitus peditibus concessit: equitibus prædam circumiecti agri, dum ne amplius duabus noctibus à castris abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra mouit. Beroea primum, deinde Thessalonica & Pella, & deinceps omnis ferme Macedonia intra biduum dedita. Pydnæi qui proximi erant, nondum miserant legatos: multitudo incondita plurium simul gentium, turbaq. quæ ex acie fuga in unum compulsa erat, consilium & consensum ciuitatis impediebat: nec clausæ modo portæ, sed etiam inædificatæ erant. Missi Milo & Pantaucus sub muros ad colloquium Solonis, qui præsidio erat: per eum emittitur militaris turba, oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus una tantum spe Bisaltarum auxilij tentati, ad quod nequicquam miserat legatos, in concionem processit, Philippum secum filium habens, ut & ipsos Amphipolitanos, & equitum peditumq. qui aut semper secuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquotiens D dicere incipientem cum lacrymæ præpedissent, quia ipse dicere nequijt, Euandro Cretensi editis quæ agi cum multitudine uellet, de templo descendit. Multitudo sicut ad conspectum regis fletumq. tam miserabilem & ipsa ingemuerat lacrymaueratq. ita Euandri orationem aspernabatur: & quidam ausi sunt media ex concione succlamare, Abite hinc, ne qui pauci superesumus, propter uos pereamus. Horum ferocia uocem Euandri clausit. Rex in domum se recepit, pecuniaq. & auro argentoq. in lembos qui in Strymone stabant, delatis, & ipse ad flumen descendit. Thraces nauibus se comittere non ausi, domos dilapsi, & aliæ militaris generis turbæ, Cretenses spem pecuniæ secuti, et quoniam in diuidendo plus offensionum quàm gratiæ erat, L. talenta ijs posita sunt in ripa diripienda. Ab hac direptione cum per tumultum naues conscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine grauatum merserunt. Galepsum eo die, postero Samothracam quam petebant, E perueniunt: ad duo millia talentum peruecta eò dicuntur. Paullus per omnes deditas ciuitates dimissis qui præessent, ne qua iniuria in noua pace uictis fieret, retentisq. apud se caduceatoribus regis, P. Nasicam ignarus fugæ regis Amphipolim misit cum modica peditũ equitumq. manu, simul ut Sinticen euastaret, & ad omnes conatus regis impedimento esset. Inter hęc Meliboea à Cn. Octauio capitur diripiturq. ad Aeginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, CC eruptione ex oppido facta amissi sunt, ignaris Aeginiensibus debellatum esse. consul à Pydna profectus cum toto exercitu die altero Pellam peruenit: & cum castra M passus inde posuisset, per aliquot dies ibi statiua habuit, situm urbis undique aspiciens, quam non sine causa delectam esse regiam aduertit. Sita est in tumulo uergente in occidentẽ hibernum: cingunt paludes inexuperabilis altitudinis æsta-

te & hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude quà proxima urbi est, uelut insu la eminet aggeri operis ingentis imposita: qui & murum sustineat, & humore circunfusæ pa ludis nihil lædatur. Muro urbis coniuncta procul uidetur: diuisa est intermurali amni, & eadem ponte iuncta: ut nec oppugnante externo aditum ab ulla parte habeat, nec si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimæ custodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat: sed tum nihil præter CCC talenta, quæ missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inuentum est. Per quos dies ad Pellam statiua fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum conuenerant, maxime ex Thessalia, auditæ sunt. Nuncio deinde accepto Persea Samothracam traiecisse, profectus à Pella consul quartis castris Amphipolim peruenit. Effusa omnis obuiam turba, cuius indicio erat, non bono ac iusto rege ob ra- * *

EPITOME LIBRI XLV.

PERSEVS ab Aemilio Paullo in Samothracia captus est. Cum Antiochus Syriæ rex Ptolemæum & Cleopatram Aegypti reges obsideret: & missis ad eum à senatu legatis, qui iuberent ab obsidione socij regis absisteret: editisq. mandatis consideraturum se ille quid faciundum esset, respondisset: unus ex legatis Popilius uirga regem circumscripsit: iussitq. antequam circulo excederet, responsum daret. qua asperitate effecit ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum ac regum in senatum admissæ. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, exclusa. postero die cum de eo quæreretur, ut ijs bellum indiceretur: caussam in senatu patriæ suæ legati egerunt, nec tanquam hostes, nec tãquam socij dimissi. Macedonia in prouinciæ formam redacta est. Aemilius Paullus, repugnantibus militibus suis propter minorem prædam, & contradicente Ser. Sulpicio Galba, triumphauit: & Perseum cum tribus filijs ante currum duxit. cuius triumphi lætitia, ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est: quorũ alterius mors, patris triumphum præcessit, alterius secuta est. Lustrum conditum est à censoribus. censa sunt ciuiũ capita CCCXII millia, DCCCV. Prusias Bithyniæ rex Romam, ut senatui gratularetur ob uictoriam ex Macedonia partam, uenit: & Nicomedem filium suum senatui commendauit. rex plenus adulationis, libertum se populi Romani esse dicebat.

LIBER XLV.

VIctoriæ nuncij Q. Fabius, & L. Lentulus, & Q. Metellus quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam cum uenissent, præceptam tamen eius rei lætitiam inuenerunt. Quarto post die quam cum rege est pugnatum, cum in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula peruasit, pugnatum in Macedonia, & deuictum regem esse: dein fremitus increbuit: postremo clamor plaususq. uelut certo nuncio uictoriæ allato est exortus. Mirari magistratus & quærere auctorem repentinæ lætitiæ: qui postquam nullus erat, euanuit quidem tanquam incertæ rei gaudium, omen tamen lætum insidebat animis. Quod postquam ueris nuncijs Fabij Lentuliq. & Metelli aduentu firmatum est, cum uictoria ipsa, tum augurio animorum suorum lætabantur. Et aliter traditur circensis turbæ non minus similis ueri lætitia. A. D. X Calend. Octob. ludorum Romanorum secundo die C. Licinio consuli ad quadrigas mittendas exscendenti, tabellarius qui se ex Macedonia uenire diceret reddidisse laureatas literas dicitur. quadrigis missis consul currum conscendit: & cum per circum reueheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis repente immemor spectaculi populus in medium decurrit: eò senatum consul uocauit, recitatisque tabellis, ex auctoritate patrum pro foris publicis, denuntiauit populo, L. Aemilium collegam signis collatis cum rege Perseo pugnasse: Macedonum exercitum cæsum fusumque, regem cum paucis fugisse: ciuitates omnes Macedoniæ in ditionem populi Rom. uenisse. His auditis clamor cum ingenti plausu ortus: ludis relictis, domus magna pars hominum ad coniuges liberosque lætum nuncium portabant. Tertiusdecimus dies erat, ab eo quo in Macedonia pugnatum est. Postero die senatus

in

A in curia habitus, supplicationesq. decretæ: & S.C. factum est, ut consul quos præter milites sociosq. naualeis coniuratos haberet, dimitteret: de militibus socijsq. naualibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Aemilio consule, à quibus præmissus tabellarius esset * uenissent A.D. VI Kalend. Octob. hora fere secunda legati urbem ingressi sunt: ingentem secum occurrentium quacunque ibant prosequentiumq. trahentes turbã, in forum ad tribunal perrexerunt. Senatus forte in curia erat: eò legatos consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent quantæ regiæ copiæ peditum equitumq. fuissent, quot millia ex his cæsa, quot capta forent, quàm paucorum militum iactura, tanta hostium strages facta, quàm cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse, neque terra neque mari elabi posse. eadem hæc paulo post in concionem traducti exposuerunt, renouataq. lætitia, cum consul edixisset, ut omnes ædes sacræ aperirentur, pro se quisque ex concione ad gratias agendas ire dijs: ingentiq. turba non uirorum modo, sed etiam fœminarum, conferta tota urbe deorum immortalium templa adierunt. Senatus reuocatus in curiam supplicationes ob rem egregie gestam ab L. Aemilio consule in quinque dies circa omnia puluinaria decreuit, hostijsq. maioribus sacrificari iussit. Naues quæ in Tiberi paratæ instructæq. stabant, ut si rex posset resistere, in Macedoniam mitterentur, subduci, & in naualibus collocari: socios naualeis dato annuo stipendio dimitti, & cum his omnes qui in consulis uerba iurauerant: & quod militum Corcyræ, Brundisij, ad mare Superum, aut in agro Larinati esset (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo si res posceret, C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro concione populi indicta est ex ante diem V Idus Octob. cum eo die in quinque dies. Ex Illyrico duo legati C. Licinius Nerua, & P. Decius nunciarunt, exercitum Illyriorum cæsum, Gentium regem captum in ditione populi R. & Illyricum esse. Ob eas res gestas ductu auspicioq. L. Anicij prætoris senatus in triduum supplicationes decreuit. Vt Latinæ edictæ à consule sunt, in ante diem IIII & III & pridie. Id. Nouemb. Tradidere quidam legatos Rhodios nondum missos, post uictoriam nunciatam, uelut ad ludibrium stolidæ superbiæ, in senatum uocatos esse. Ibi Agepolim principem eorum ita locutum, missos esse legatos ab Rhodijs ad pacem inter Romanos & Persea faciendam, quòd id bellum graue atque incommodum Græciæ omni, sumptuosum ac damnosum ipsis Romanis esse. Fortunam perbene fecisse, quando finito aliter bello gratulandi sibi de uictoria egregia Romanis opportunitatem dedisset. Hæc ab Rhodio dicta. Responsum ab senatu esse, Rhodios nec utilitatum Græciæ, neque cura impensarum populi R. sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam si ea fuisset cura quæ simularetur, tum mittendos legatos fuisse, cum Perseus in Thessaliam exercitu inducto per biennium Græcas urbes alias obsideret, alias denuntiatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodijs mentionem factam: postquam superatos transgressosq. in Macedoniam Romanos audirent, & inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam rem quàm ad Persea ex imminenti periculo eripiendum. Cum hoc responso legatos dimissos. Per eosdem dies & M. Marcellus ex prouincia Hispania decedens Marcolica nobili urbe capta, X pondo auri & argenti ad summam sestertium decies in ærarium retulit. Paullus Aemilius consul cum castra, ut supra dictum est, ad Siras terræ Odomanticæ haberet, cum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, & ipse illacrymasse dicitur sorti humanæ, quòd qui paulo ante non contentus regno Macedoniæ Dardanos Illyriosq. oppugnasset, Bastarnarum sciuisset auxilia: is tum omisso exercitu, extorris regno, in paruam insulam compulsus, supplex, fani religione non uiribus suis tutus esset. Sed postquam, Regem Persea consuli Paullo salegit, miserationem omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. Itaque quanquam in reliqua parte literarum minime regiæ preces erant, tamen sine responso ac sine literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus cuius nominis obliuiscendum uicto esset: itaque alteræ literæ cum priuati nominis titulo missæ & petiere & impetrauere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu & conditione suæ fortunæ posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. nihil ea legatione perfectum est Perseo regium nomen omni ui amplectente, Paullo, ut se suaque omnia in fidem & clementiam populi R. permitteret, contendente. Dum hæc aguntur, classis Cn. Octauij Samothracem est appulsa. Is quoque præsenti admoto

B

C

D

E

terrore, modo minis, modo spe perlicere ut se traderet, cum conaretur, adiuuit in hoc eum res seu casu contracta, seu consilio. L. Atilius illustris adolescens cum in concione esse populum Samothracum animum aduertisset, à magistratibus petijt, ut sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso, utrum nos hospites Samothraces, uere accepimus, an falso sacram hanc insulam & augusti totam atque inuiolati soli esse? Cum crederæ sanctitati assentirentur omnes, Cur igitur, inquit, pollutam homicida sanguine regis Eumenis uiolauit? & cum omnis præfatio sacrorum eos quibus non sunt puræ manus, sacris arceat, uos penetralia uestra contaminari cruento latronis corpore sinetis? Nobilis fama erat apud omnes Græciæ ciuitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata cædes. Itaque præterquam quòd in potestate Romanorum sese insulamq. totam & templum cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat (regē ipsi appellāt) ad Persea mittit, qui nunciaret argui cædis Euandrum Cretensem: esse autem iudicia apud sese more maiorum comparata, de ijs qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si confideret Euander, innoxium se rei capitalis argui, ueniret ad causam dicendam: si committere se iudicio non auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consuleret. Perseus euocato Euandro, iudicium subeundi nullo pacto auctor esse: nec causa, nec gratia parem fore. Suberat & ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. Reliqui quid esset nisi ut fortiter moriatur? Nihil palam abnuere Euander, sed cum ueneno se malle mori quàm ferro dixisset, occulte fugam parabat. Quod cum renunciatum regi esset, metuens ne tanquam à se subtracto pœnæ reo iram Samothracum in se conuerteret, interfici Euandrum iussit. Qua perpetrata temere cæde, subijt extemplo animum, in se nimirum receptam labem, quæ Euandri fuisset: ab illo Delphis uulneratum Eumenem, ab se Samothracæ Euandrum occisum: ita duo sanctissima in terris templa, se uno auctore sanguine humano uiolata. Huius rei crimen corrupto pecunia Theonda auertitur, ut renunciaret populo Euandrum sibi ipsum mortem consciisse. Cæterum tanto facinore in unicum relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumq., quia non prodiderat, omnium ab se abalienauit animos. pro se quisque transire ad Romanos: fugæq. consilium capere solum prope relictum coegerunt: Oroandemq. Cretensem, cui nota Thraciæ ora erat quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, ut se sublatum in lembum ad Cotym deueheret. Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracæ: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur quæ ad usum necessaria erant, defertur & pecunia quanta clam deferri poterat. Rex ipse nocte media cum tribus conscijs fugæ per posticum ædium in propinquum cubiculo hortum, atque inde maceriam ægre transgressus ad mare peruenit. Oroandes iam tum dum pecunia deferretur, primis tenebris soluerat nauem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu nauis non inuenta est, uagatus Perseus aliquandiu in litore, postremo timens lucem iam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regij apud Macedonas uocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis. ea cohors persecuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec iussu Cn. Octauij pronunciatum est per præconem, regios pueros Macedonasq. alios qui Samothracæ essent, si transiret ad Romanos incolumitatem libertatemq., & sua omnia seruaturos, quæ aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent. Ad hanc uocem transitio omnium facta est, nominaq. dabant ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque paruos regios Io Thessalonicensis Octauio tradidit: nec quisquā præter Philippum maximum natu è filijs cum rege relictus. Tum sese filiumq. Octauio tradidit, fortunam, deosq. quorum in templo erant, nulla ope supplicem iuuanteis accusans. In prætoriam nauem impoui iussus, eodem & pecunia quæ superfuit, delata est extemploq. classis Amphipolim repetit. Inde Octauius regem in castra ad consulem misit, præmissis literis ut in potestate eum esse, & adduci sciret. Secundam eam Paullus, sicut erat, uictoriam ratus, uictimas cecidit eo nuncio: & concilio aduocato literas prætoris cum recitasset, Q. Aelium Tuberonem obuiam regi misit, cæteros manere in prætorio frequenteis iussit. Non alias ad ullum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus in castra Romana adductus erat: præterquam quòd nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius

Macedonici.

A Macedonici. Perseus caput belli erat, nec ipsius tantum, patris auiq. quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat: sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictu ille ingressus est castra, nullo suorum alio comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. progredi præ turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec consul lictores misisset, qui summouendo iter ad prætorium facerent. Consurrexit consul & iussis sedere alijs, progressusq. paulum introeunti regi dextram porrexit, summittentemq. se ad pedes sustulit: nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum aduersus aduocatos in consilium considere iussit. Prima percontatio fuit. qua subactus iniuria contra populum R. bellum tam infesto animo suscepisset, quò se regnumq. suum ad ultimum discrimen adduceret. Cum responsum expectantibus cunctis, terram intuens diu tacitus fleret,
B rursum consul, Si iuuenis regnum accepisses, minus equidem mirarer ignorasse te quàm grauis aut amicus aut inimicus esset populus R. nunc uero cum & bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, & pacis posteà, quam cum summa fide aduersus eum coluimus, meminisses, quod consilium, quorum & uim bello, & fidem in pace expertus esses, cum ijs tibi bellum esse, quàm pacem malle? Nec interrogatus, nec accusatus cum responderet. Vtcunque tamen hæc, siue errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe. multorum regum, populorum casibus cognita populi R. clementia non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis præbet. Hæc Græco sermone Perseo, Latine deinde suis. Exemplum insigne cernitis, inquit, mutationis rerum humanarum, uobis hoc præcipue dico iuuenes: ideo in secundis rebus nihil in quenquam superbe ac uiolenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ, cum quid uesper ferat incertum sit. Is demum
C uir erit, cuius animum nec prospera flatu suo efferet, nec aduersa infringet. Consilio dimisso tuendi cura regis Q. Aelio mandatur. Eo die & inuitatus ad consulem Perseus, & alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat. Exercitus deinde in hiberna dimissus est. maximam partem copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ urbes acceperunt. Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum esset inter Romanos ac Persea, fuit: idemq. finis inclyti per Europæ plerunque atque Asiam omnem regni. XXXX ab Carano qui primus regnauit, Persea numerabant. Perseus Q. Fuluio, L. Manlio consulibus regnum accepit: à senatu rex est appellatus M. Iunio, A. Manlio consulibus. regnauit XI annos. Macedonum obscura admodum fama usque ad Philippum Amyntæ filium fuit: inde ac per eum crescere cum cœpisset, Europæ se tamen finibus continuit, Græciam omnem & partem Thraciæ atque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam, & XIII
D annis, quibus Alexāder regnauit, primū omnia, quà Persarū prope immenso spatio imperiū fuerat, suæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamq., quà terrarum ultimus finis rubrum mare amplectitur, peragrauit. Tum maximum in terris Macedonum regnum nomenq., inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt lacerantes uiribus, à summo culmine fortunæ ad ultimum finem centum quinquaginta annos stetit. Victoriæ Romanæ fama cum peruasisset in Asiam, Antenor qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandream inde traiecit. C. Popillius qui ad Delum præsidio nauibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia, & statione summotos hostium lembos audiuit, dimissis & ipse Atticis nauibus, ad susceptam legationem peragendam nauigare Aegyptum pergit: ut priùs occurrere Antiocho posset, quàm ad Alexandriæ mœnia accederet. Cum præterueherentur Asiam legati, & Loryma uenissent,
E qui portus XX paulo amplius millia ab Rhodo abest, ex aduerso urbi ipsi positus: principes Rhodiorum occurrunt, (iam enim eo quoque uictoriæ fama perlata erat) orantes ut Rhodum deueherentur: pertinere id ad famam salutemq. ciuitatis, noscere ipsos omnia quæ acta essent agerenturq. Rhodi, & comperta per se, non uulgata fama Romam referre. Diu negantes perpulerunt, ut moram nauigationis breuem pro salute sociæ urbis paterentur. Postquam Rhodum uentum est, in concionem quoque eos ijdem precibus pertraxerunt. Aduentus legatorum auxit potius timorem ciuitati quàm minuit. omnia enim Popillius, quæ singuli uniuersiq. eo bello hostiliter dixerant fecerantque, retulit: & uir asper ingenio augebat atrocitatem eorum quæ dicerentur, uultu truci, & accusatoria uoce: ut cum propriæ simultatis nulla causa cum ciuitate esset, ex unius

senatoris Romani acerbitate, qualis in se uniuersi senatus animus esset, coniectarent. C. Decimij moderatior oratio fuit: qui in plerisque eorum quæ commemorata à Popillio essent, culpam non penes populum, sed penes paucos concitores uulgi esse dixit: eos uenalem linguam habenteis, decreta plena regiæ assentationis fecisse, & eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet quàm pœniteret: quæ omnia, si potestas populo foret, in capita noxiorum uersura. Cum magno assensu auditus est, non magis eò quòd multitudinis noxam eleuabat, quàm quòd culpam in auctores uerterat. Itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui quæ Popillius obiecerat, diluere utcunque conati sunt, quàm eorum qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxæ obijciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut qui pro Perseo aduersus Romanos dixisse quid aut fecisse conuincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub aduentum Romanorum quidam, alij mortem sibi consciuerunt. Legati non ultra quàm quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur: quàm perseuerantiam in exequenda re Decimij lenitas afferebat. Cum hæc gererentur, Antiochus frustra tentatis mœnibus Alexandriæ abscesserat: cæteraq. Aegypto potitus, relicto Memphi maiore Ptolemæo, cui regnum quæri suis uiribus simulabat, ut uictorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec huius uoluntatis eius ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandriæ & sorore adiuuante, & non repugnantibus fratris amicis, ratus: primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosq. eius non prius destitit mittere, quàm pacem cum ijs confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quòd cætera Aegypto sibi tradita, Pelusij ualidum relictum erat præsidium: apparebat claustra Aegypti teneri, ut cum uellet rursus exercitum induceret. Bello intestino cum fratre eum exitum fore, ut uictor fessus certamine nequaquam par Antiocho futurus esset. Hæc prudenter animaduersa à maiore, cum assensu minor frater quiq. cum eo erant acceperunt: soror plurimum adiuuit, non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque consentientibus cunctis pace facta Alexandriam recipitur, ne multitudine quidem aduersante: quæ in bello non per obsidionem modo, sed etiam postquam à mœnibus abscessum est, quia nihil ex Aegypto subuehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His cum lætari Antiochum conueniens esset, si reducendi eius causa exercitum Aegyptum induxisset, quo specioso titulo ad omneis Asiæ & Græciæ ciuitates legationibus recipiendis, literisq. dimittendis usus erat: adeo est offensus, ut multo acrius infestiusq. aduersus duos, quàm ante aduersus unum pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse primo uere cum exercitu Aegyptum petens in Cœlen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus gratias, quòd per eum regnum patrium recepisset, petentibusq. ut suum munus tueretur, & diceret potius quid fieri uellet, quàm hostis ex socio factus, ui atque armis ageret, respondit, non aliter neque classem reuocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi & tota Cypro & Pelusio agroq., qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederetur: diemq. præstituit, intra quam de conditionibus peractis responsum acciperet. Postquam dies data inducijs præterijt, nauigantibus ostio Nili ad Pelusium per deserta Arabiæ * ad Memphim incolebant, & ab cæteris Aegyptijs partim uoluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Ad Leusinem transgresso flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abest, legati Romani occurrerunt. Quos cum aduenienteis salutasset, dextramq. Popillio porrigeret, tabellas ei Popillius scriptum habenteis tradit, atque omnium primum id legere iubet. Quibus perfectis, cum se consideraturum adhibitis amicis quid faciendum sibi esset dixisset: Popillius pro cætera asperitate animi, uirga, quam in manu gerebat, circumscripsit regem, ac, Prius quàm hoc circulo excedas, inquit, redde responsum senatui quod referam. Obstupefactus tam uiolento imperio parumper cum hæsitasset, Faciam, inquit, quod censet senatus. Tum demum Popillius dextram regi tanquam socio atque amico porrexit. Die deinde finita cum excessisset Aegypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos uixdum conuenerat, pars Cyprum nauigant: & inde quæ iam uicerat prælio Aegyptias naues classem Antiochi dimittunt. Clara ea per genteis legatio fuit, quòd haud dubie adempta Antiocho Aegyptus habenti iam, redditumq. patrium regnum stirpi Ptolemæi fuerat. consulum eius anni

A anni ficut alterius clarus confulatus infigni uictoria, ita alterius obfcura fama: quia materiam res gerendi non habuit. Iam primum cum legionibus ad conueniendum diem dixit, non aufpicato templum intrauit: uitio diem dictam effe augures, cum ad eos relatum eft, decreuerunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad monteis Siciminam & Papinum ftatiua habuit:deinde circa eadem loca cum focijs nominis Latini hybernabat. Legiones Romanæ,quòd uitio dies exercitui ad conueniendum dicta erat,Romæ manferant. Et prætores,præter C.Papirium Carbonem,cui Sardinia euenerat, in prouincias iere:eum ius dicere Romæ(nam eam quoque fortem habebat)inter ciues & peregrinos patres cenfuerant. Et Popillius,& ea legatio quæ miffa ad Antiochum erat, Romam redijt:retulit contro uerfias inter reges fublatas effe, exercitumq́. ex Aegypto in Syriam reductum. Poft ipforum regum legati uenerunt: Antiochi legati referentes omni uictoria potiorem pacem re-

B gi,quæ fenatui placuiffet,uifam, eumq́. haud fecus quàm deorum imperio legatorum Romanorum iuffis paruiffe,gratulati deinde uictoriam funt,ad quam fumma ope fi quid imperatum foret,adfuturum regem fuiffe. Ptolemæi legati communi nomine regis & Cleopatræ gratias egerunt.plus eos fenatui populoq́. Ro.quàm parentibus fuis;plus quàm dijs im mortalibus debere: per quos obfidione miferrima liberati effent: regnum patrium prope amiffum recepiffent. Refponfum ab fenatu eft,Antiochum rectè atque ordine feciffe,quòd legatis paruiffet, gratumq́. id effe fenatui populoq́. R. Regibus Aegypti Ptolemæo Cleopatræq́. fi quid per fe boni commodiq́. eueniffet, id magnopere fenatum lætari,daturumq́. operam, ut regni fui maximum femper præfidium pofitum effe in fide populi Romani ducant. Munera legatis ut ex inftituto mittenda curaret,C.Papirio prætori mandatum. Literæ deinde Macedonia allatæ,quæ uictoriæ lætitiam geminarent: Perfea regem in poteftatem

C confulis ueniffe. Dimiffis legatis,difceptatū inter Pifanos Lunenfefq́. legatos:Pifanis querentibus agro fe à colonis Romanis pelli: Lunenfibus affirmantibus eum de quo agatur, à triumuiris agrū fibi affignatum effe. Senatus qui de finibus cognofcerent ftatuerentq́., quinqueuiros mifit, Q.Fabium Buteonem,P. Cornelium Blafionem,Ti.Sempronium Mufcam, L.Næuium Balbum.C.Appuleium Saturninū. Et ab Eumene & ab Attalo & ab Athenæo fratribus communis legatio de uictoria gratulatum uenit. Et Mafgabę regis Maffaniffæ filio Puteolis nauem egreffo præfto fuit obuiam miffus cū pecunia L. Manlius quæftor,qui Romam eum publico fumptu perduceret. Adueniēti extem plo fenatus datus eft. Is adolefcēs ita locutus eft,ut quæ rebus grata erant,gratiora uerbis faceret. Commemorauit quot pedites equitefq́., quot elephantos,quantum frumenti eo quadriennio pater fuus in Macedoniam mifit. Sed duas res ei rubori fuiffe: unam, quòd rogaffet eum per legatos fenatus

D quæ ad bellum opus effet,& non imperaffet:alteram, quòd pecuniam ei pro frumento mififfet. Maffaniffam meminiffe regnum à populo Romano partum auctumq́. & multiplicatū habere:ufu regni cōtentum,fcire dominium & ius eorum qui dederint effe. Sumere itaque eofdem,non fe rogare æquum effe:neque emere ea ex fructibus agri ab fe dati, quæ ibi pro ueniant. Id Maffaniffæ fatis effe,& fore quod populo Romano fupereffet. Cum ijs mandatis à patre profectum,poftea confecutos equites,qui deuictam Macedoniam nunciarent: gratulatumq́. fenatui iuberent indicare,tantæ eam rem lætitiæ patri fuo effe,ut Romam uenire uelit,Iouiq́.O P T.M A X.in Capitolio facrificare,& grates agere: id nifi moleftum fit,ut ei permittatur,ab fenatu petere. Refponfum regulo eft: facere patrem eius Maffaniffam,quod uirum gratum bonumq́. facere deceat, ut pretium honoremq́. debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo bello Punico forti fideliq́. opera adiutum, & illum fauente po-

E pulo Ro.regnum adeptum:æquitare fua poftea trium regum bellis,deinceps omnibus functum officijs. Victoria uero populi Romani lætari eum regem mirum non effe,qui forté om nem fortunæ regniq́. fui cū rebus Romanis immifcuiffet. Grates dijs pro populi R. uictoria apud fuos penates ageret,Romæ filiū pro eo acturum. Gratulatū quoq; fatis fuo ac patris nomine effe. Ipfum relinquere regnū,& Africa excedere,præterquā quòd illi inutile effet, non effe è republica populi Romani fenatum cenfere.petenti Mafgabæ ut Anno Amilcaris filius obfes in locum * exigeret. Munera ex fenatufconfulto emere regulo quæftor iuffus ex C pondo argenti,& profequi eum Puteolos,omnemq́. fumptum quoad in Italia effet,præbere,& duas naues cōducere,quibus ipfe comitefq́. regis in Africā deueherētur:& comiti bus omnibus liberis feruifq́.ueftimēta data. Haud ita multo poft de altero Maffaniffæ filio

Misagene literæ allatæ sunt, missum eum ab L. Paullo post deuictum Persea in Africam cum equitibus suis: nauigantem dispersa classe in Adriatico mari Brundisium tribus nauibus ægrum delatum. Ad eum cum iisdem muneribus quæ data Romæ fratri eius erant, L. Stertinius quæstor Brundisium missus: iussusq́. curare ut ædes hospi- F

* * *

In quatuor urbanas tribus descripti erant libertini, præter eos quibus filius quinquenni maior ex S.C. esset. Eos ubi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt, & eos qui prædium prædiave rustica pluris sestertium XXX millium haberent, censendi ius factum est. Hoc cũ ita seruatum esset, negabat Claudius suffragij lationem iniussu populi censorem cuiquam homini, nedum ordini uniuerso adimere posse. Neque enim si tribu mouere posset, quod sit nihil aliud quàm mutare iubere tribum, ideo omnibus V & XXX tribubus emouere posse: id est ciuitatem libertatemq́. eripere, non ubi censeatur finire, sed censu excludere. Hæc inter ipsos disceptata postremo eò descensum est, ut ex quatuor urbanis tribubus unam palã in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes qui seruitutem seruissent, conijcerent. Exquilinæ sors exijt: in ea Ti. Gracchus pronuntiauit, libertinos omneis censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit. gratiæ actæ & Sempronio, qui in bene cœpto perseuerasset: & Claudio, qui nõ impedisset. Plures quàm à superioribus & senatu emoti sunt, & equos uendere iussi: omnes ij dem ab utroque & tribu remoti, & ærarij facti: neque ullius quem alter notaret, ab altero leuata ignominia. Petentibus ut ex instituto ad sarta tecta exigenda, & ad opera quæ locassent probanda, anni & bimensis tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodẽ anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicauit, quinquennio postquã uouit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus. Q. Aelio, M. Iunio consulibus de prouincijs referentibus, censuere patres duas prouincias Hispaniam rursus fieri, quæ una per bellum Macedonicũ fuerat: & Macedoniã Illyricũq́. eosdẽ L. Paullũ & L. Anicium obtinere, donec de sentẽtia legatorũ & res bello turbatas, & statũ aliũ eius regni formãdo cõposuissent, consulibus Pisæ & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum, & equitum quadringentenis. Prætorum sortes fuere, Q. Cassij urbana, M. Iuuentij Thalnæ inter peregrinos, Ti. Claudij Neronis Sicilia, Cn. Fuluij Hispania citerior, C. Licinij Neruæ ulterior, A. Manlio Torquato Sardinia obuenerat: nequijt ire in prouinciam, ad res capitaleis quærendas ex S.C. retentus. De prodigijs deinde nũciatis senatus est consultus. Aedes deorum Penatium in Velia de cœlo tacta erat, & in oppido Mineruio duæ portæ, & muri aliquantum. Anagniæ terra pluerat, & Lanuuij fax in cœlo uisa erat. Et Calatiæ in publico agro M. Valerius ciuis Romanus nunciabat è foco suo sanguine per triduum & duas noctes manasse. Ob id maxime X uiri libros adire iussi, supplicationem in diem unum populo edixerunt, & L capris in foro sacrificauerunt: & aliorum prodigiorum causa diem alterum supplicatio circa omnia puluinaria fuit, & hostijs maioribus sacrificatum est, & urbs lustrata. Inde quod ad honorem deum immortalium pertineret, decreuit senatus, ut quoniam perduelles superati Perseus & Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate populi R. essent: ut quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus ob deuictum Antiochum regem data ad omnia puluinaria essent, tanta Q. Cassius & M. Iuuentius prætores curarent danda. Legatos deinde, quorum de sententia Imperatores L. Paullus, L. Anicius componerent res, decreuerunt: decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. in Macedoniam sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius ambo censorij: C. Licinius Crassus collega in consulatu Paulli, tum prorogato imperio prouinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitiũ Ahenobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Iunium, C. Antistium Labeonem, T. Numisiũ Tarquiniensem, A. Terentiũ Varronẽ. In Illyricum autem hi nominati, P. Aelius Ligus consularis, C. Cicereius, & Cn. Bæbius Tãphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis prætor fuerat) P. Terentius Tusciueicanus, P. Manlius. Moniti deinde consules à patribus, ut quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliã oporteret, primo quoq́ tẽpore prouincias aut cõpararent inter se, aut sortirentur. sortiti sunt. M. Iunio Pisæ obuenerunt, (quẽ prius quàm in prouinciã iret, legationes quæ undique Romã gratulatum cõuenerunt, introducere in senatũ placuit) Q. Aelio Gallia. Cæterũ quanquã tales uiri mitterẽtur, quorũ de cõsilio sperari posset Imperatores nihil indignũ nec clemẽtia nec grauitate

Marginal letters: G, H, I, K

AN. DLXXXIII.

A uitate populi R. decreturos esse: tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum: ut inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent. Omnium primum liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma populi R. non liberis seruitutem, sed contra seruientibus libertatem afferre: ut & in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi, perpetuamq́. sub tutela populi R. esse: & quæ sub regibus uiuerent, & in præsens tempus mitiores eos iustioresq́. respectu populi Romani habere se: & si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum eius uictoriam Romanis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens uectigal erat, locationesq́. prædiorum rusticorum tolli placebat. Nam neque sine publicano exerceri posse: & ubi publicanus est, ibi aut ius publicum uanum, aut libertatem socijs nullam esse: ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse: ubi in medio præda admi-
B nistrantibus esset, ibi nunquam causas seditionum & certaminis defore. Commune consilium gentis nullum esse, ne improbum uulgus à senatu aliquando libertatem salubri moderationi datam, ad licentiam pestilentem traheret: in quatuor regiones describi Macedoniã, ut suum quæque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi quàm quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere. Similia his & in Illyricum mandata: cætera ipsis imperatoribus legatisq́. relicta, in quibus præsens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia. Inter multas regum gentiumq́. & populorum legationes Attalus frater regis Eumenis maxime conuertit in se omnium oculos animosq́. exceptus enim est ab his qui simul eo bello militauerunt, haud paulo benignius quàm si ipse rex Eumenes uenisset. Adduxerant eum duæ in speciem honestæ res, una gratulatio conueniens in ea uictoria quam ipse adiuuisset: altera querimonia Gallici tumultus, Aduerteq́. gladijs regnum in dubium ad-
C ductum esse. Suberat & secreta spes honorum præmiorumq́. ab senatu, quæ uix salua pietate eius contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem eius elicerent, eam opinionem de Attalo & Eumene Romæ esse, tanquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persi fido socio. Itaque uix statui posse, utrum quæ pro se, an quæ contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent, adeo uniuersos omnia & huic tribuere, & illi uero negare. Eorum hominũ (ut res docuit) Attalus erat, qui quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio uelut frenos animo eius gestienti secundis rebus imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipsum à non securo Eumene Romam missus speculator rerum quæ à fratre agerentur, monitorq́. fidus si decedi fide uidisset. Is ad occupatas iam aures, sollicitatumq́. iam animum cum uenisset, aggressus tempestiuis temporibus rem prope prolapsam
D restituit: alijs alia regna creuisse rebus dicendo: regnum eorum nouum, nullis uetustis fun datum opibus fraterna stare concordia: quod unus nomen regium, & præcipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent. Attalum uero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum quia tantas præsentes eius opes cernat, sed quòd haud ambiguũ propediem regnaturum eum infirmitate ætateq́. Eumenis esset nullam stirpem liberum habentis: (necdum enim agnouerat eum, qui postea regnauit.) Quid attinetet uim afferre rei sua sponte mox ad eum aduenturæ? Accessisse etiam nouam tempestatem regno tumultus Gallici, cui uix consensu & concordia regum resisti queat. Si uero ad externum bellum domestica seditio adijciatur, sisti non posse: nec aliud eum quã ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni erepturum. Si utraque gloriosa res esset, & seruasse fratri regnũ & eripuisse: seruati tamẽ regni, quæ iuncta pietati sit, potiorẽ laudẽ fuisse. Sed enimue-
E ro cũ detestabilis altera res, & proxima parricidio sit, quid ad deliberationẽ dubij superesse? Vtrum enim partẽ regni petiturũ esse, an totũ erepturũ? si partẽ, ambo infirmos distractis uiribus, & omnibus iniurijs obnoxios fore. Si totũ, priuatũ ne ergo maiorẽ fratrem, an exulẽ illa ætate, illa corporis infirmitate, an ultimũ mori iussurum? Egregiũ enim, ut fabulis tradi rus impiorum fratrum euentus taceatur. Persei exitũ uideri: qui ex fraterna cæde raptũ diadema in tẽplo Samothracũ, uelut præsentibus dijs exigẽtibus pœnas, ad pedes uictoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui nõ illi amici, sed Eumeni infesti, stimulant eũ, pietatẽ, cõstantiamq́. laudaturos, si fidẽ ad ultimũ fratri præstitisset. Hæc plus ualuere in Attali animo. Itaq; introductus in senatũ, gratulatus uictoriã, & sua merita eo bello fratrisq́. (si qua erant) & Gallorum defectionẽ, quæ nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petijt ut lega-

tos

tos mitteret ad eos quorum auctoritate ab armis auocarentur. His pro regni utilitate editis mandatis, Aenum sibi & Maroneam petijt. Ita destituta eorũ spe, qui fratre accusato, partitionẽ regni petiturum crediderant, curia excessit. Vt raro alias quisquam rex aut priuatus tanto fauore, tantoq. omnium assensu est auditus, omnibus honoribus muneribusq. & præsens est cultus, & proficiscentem prosecuti sunt. Inter multas Asiæ Græciæq. legationes, Rhodiorum maxime legati ciuitatem conuerterunt. Nam cum primo in ueste candida uisi essent, quod & gratulanteis decebat, &, si sordidam uestem habuissent, lugentium Persei casum præbere speciem poterant: postquam consulti ab M. Iunio consule patres, stantibus in comitio legatis, an locum, lautia senatumq. darent, nullum hospitale ius in ijs seruandum censuerunt: egressus è curia consul, cum Rhodij gratulatum se de uictoria, purgatumq. ciuitatis crimina dicentes uenisse, petissent ut senatus sibi daretur, pronunciat, socijs & amicis, & alia comiter atque hospitaliter præstare Romanos, & senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, ut amicorum sociorum numero habendi sint. His auditis prostrauerunt se omnes humi, consulemq. & cunctos qui aderant orantes, ne noua falsaq. crimina plus obesse Rhodijs æquũ censerent quàm antiqua merita, quorum ipsi testes essent. Extemplo ueste sordida sumpta domos principum cum precibus ac lacrymis circumibant orantes ut prius cognoscerent causam, quàm condemnarentur. M. Iuuentius Thalna prætor, cuius inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, populum aduersus Rhodios incitabat: rogationemq. promulgauerat, ut Rhodijs bellum indiceretur, & ex magistratibus eius anni deligerent qui ad id bellum cum classe mitteretur, se eum sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius, & M. Pomponius tribuni plebis aduersabantur. Sed & prætor nouo maloq. exemplo rem ingressus erat, quòd ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua unius sententia rogationem ferret: uellent iuberent ne Rhodijs bellum indici: cum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populum latum * & tribuni plebis: cum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quàm priuatis suadendi dissuadendiq. legem potestas facta esset: eoq. persępe euenisset, ut qui non professi essent se intercessuros, animaduersis uitijs legis ex ratione dissuadentium, intercederent: & qui ad intercedendum uenissent, desisterent uicti auctoritatibus suadentium legem. Tum inter prætorem tribunosq. omnia intempestiue agendi certamen erat. Tribuni festinationẽ prætoris ante tempus intercedendo in aduentum imperatoris.

* * *

peccauerimus ne adhuc dubium est: pœnas, ignominias omnes iam patimur. Antea Carthaginiensibus uictis, Philippo, Antiocho superatis, cum Romam uenissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum uobis patres conscripti, ex curia in Capitoliũ ad deos uestros dona ferentes ueniebamus, nunc ex sordido diuersorio uix mercede recepti, ac prope hostium more extra urbem manere iussi, in hoc squalore uenimus in curiam Romanam Rhodij, quos prouincijs nuper Lycia atque Caria, quos præmijs atque honoribus amplissimis donastis. Et Macedonas Illyriosq. liberos esse, ut audiuimus, iubetis, cum seruierint antequam uobiscum bellarent (nec cuiusquam fortunæ inuidemus, imo agnoscimus clementiam populi Romani) Rhodios, qui nihil aliud quàm quieuerunt hoc bello hostes ex socijs facturi estis? Certe quidem uos estis Romani, qui ideo felicia bella uestra esse, quia iusta sint, præ uobis fertis: nec tam exitu eorum quòd uindicatis, quàm principijs, quòd non sine causa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata: Carthaginienses, Athenæ oppugnatæ: & Græcia in seruitutem petita, & adiutus Annibal pecunia, auxilijs Philippũ hostem fecerunt. Antiochus ipse ultro, ab Aetolis hostibus uestris accersitus, ex Asia classe in Græciam traiecit, Demetriade & Chalcide & saltu Thermopylarum occupato, de possessione imperij uos deijcere conatus. Cũ Perseo, socij uestri oppugnati, alij interfecti reguli principesq. gentium aut populorum, causa belli uobis fuere. Quem tandem titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondum segrego ciuitatis causam à Polyarato & Dione ciuibus nostris, & ijs quos ut traderemus uobis adduximus. Si omnes Rhodij æque noxij essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partibus fauimus: & quemadmodum Antiochi Philippiq. bello, pro uobis aduersus reges, sic nunc pro rege aduersus uos stetimus. Quemadmodum soleamus socios iuuare, & quàm impigre capessere bella, C. Liuium, L. Aemilium Regillum interrogate, qui classibus uestris in Asia præfuerunt.

A fuerunt. Nunquam uestræ naues pugnauere sine nobis: nostra classe pugnauimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia aduersus Annibalem imperatorem: quæ uictoria nobis eò gloriosior est, quòd cum ad Samum magnam partem nauium aduersa pugna, & egregiam iuuentutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum ausi sumus regiæ classi ex Syria uenienti obuiam ire. Hæc non gloriandi causa tetuli, neque enim ea nunc nostra est fortuna, sed ut admonerem quemadmodum adiuuare socios solerêt Rhodij. Præmia Philippo & Antiocho deuictis, amplissima accepimus à uobis. Si quæ uestra nunc est fortuna deum benignitate, & uirtute uestra, ea Persei fuisset, & prẹmia petitum ad uictorem regem uenissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecunia ne à nobis adiutum, an frumento? auxilijs terrestribus an naualibus? quod præsidium tenuisse nos? ubi pugnasse, aut sub illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quæreret, ubi miles noster, ubi nauis intra præsidia sua fuisset, B quid responderemus? Causam fortasse diceremus apud uictorem, quemadmodum apud uos dicimus. Hoc enim legatos utroque de pace mittendo consecuti sumus, ut ne ab utraque parte gratiam iniremus, ab altera etiam crimen & periculum esset. Quanquam Perseus uere obijceret, id quod uos non potestis patres conscripti: nos principio belli misisse ad uos legatos, qui pollicerentur uobis quæ ad bellum opus essent: naualibus, armis, iuuentute nostra, sicut prioribus bellis, ad omnia paratos fore. ne præstaremus per uos stetit, qui de quacunque causa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quicquam tanquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio, sed à uobis prohibiti prẹstare fuimus. Quid igitur? nihil ne factum neque dictum est in ciuitate uestra Rhodij quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc iam non quod factum est defensurus sum, non adeo insanio, sed publicam causam à priuatorum culpa segregaturus. Nulla enim C est ciuitas quæ non & improbos ciues aliquando, & imperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud uos fuisse audiui, qui assentando multitudini grassarentur: & secessisse aliquando á uobis plebem, nec in potestate uestra populum R. fuisse. Si hoc in hac tam bene morata ciuitate accidere potuit, mirari quisquam potest aliquos fuisse apud nos, qui regis amicitiam petentes, plebem nostram consilijs deprauarent? qui tamẽ nihil ultra ualuerunt, quàm ut in officio cessaremus. Non prætcribo id quod grauissimum est in hoc bello, crimen ciuitatis nostræ. Legatos eodem tempore & ad uos & ad Persea de pace misimus. quod infelix consilium furiosus (ut postea audiuimus) orator stultissimum fecit, quem sic locutum constat, tanquam C. Popillius legatus Romanus, quem ad summouendos à bello Antiochum & Ptolemæum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea siue superbia, siue stultitia appellanda est, eadem quæ apud uos, & apud Persea fuit. Tam ciuitatum quàm singulorum D hominum mores sunt: gentes quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in uinum, in uenerem proniores aliæ sunt. Atheniensium populum fama est celerem, & supra uires audacem esse ad conandum: Lacedæmoniorum cunctatorem, & uix in ea quibus fidit, ingredientem. Non negauerim & totam Asiæ regionem inaniora parere ingenia: & nostrorum tumidiorem sermonem esse: quòd excellere inter finitimas ciuitates uideamur, & id ipsum non tam uiribus nostris, quàm uestris honoribus ac iudicijs. Satis quidem & tunc in præsentia castigata illa legatio erat, cum tam tristi responso uestro dimissa. si tum parum ignominiæ pensum est, hæc certe tam miserabilis ac supplex legatio, etiam insolentioris quàm illa fuit, legationis satis magnum piaculum esset. Superbiam, uerborum præsertim, iracundi oderunt, prudentes irrident: utique si inferioris aduersus superiorem est, caE pitali poena nemo unquam dignam iudicauit. Id uero periculum erat, ne Romanos Rhodij contemnerent: etiam deos aliqui uerbis ferocioribus increpant, nec ob id quenquam fulmine ictum audiuimus. Quid igitur superat quod purgamus? si nec factum hostile ullum nostrum est: & uerba tumidiora legati offensionem aurium, non perniciem ciuitatis meruerunt? Voluntatis nostræ tacite uelut litem æstimari uestris inter uos sermonibus audio PC, fauisse nos regi, & illum uincere maluisse: ideo bello persequendos esse credunt. Alij uestrum, uoluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequẽdos esse: neque moribus, neque legibus ullius ciuitatis ita comparatum esse, ut si quis uellet inimicum perire, si nihil fecerit quo id fiat, capitis dãnetur. His qui nos poena nõ crimine liberant, gratiam quidem habemus: ipsi nobis hanc dicimus legem, si omnes uoluimus quod arguimur, non distinguimus uoluntatem à facto: omnes plectamur. Si alij principum nostrorum uobis, alij regi faue-

fauerunt: non postulo ut propter nos, qui partium uestrarum fuimus, regis fautores salui sint. illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis uos illis infestiores, quàm ciuitas ipsa: & hoc qui sciebant, plerique eorum aut profugerunt, aut mortē sibi consciuerunt: alij damnati à nobis in potestate uestra erunt, Patres conscripti. Cæteri Rhodij, sicut gratiā nullam meriti hoc bello, ita ne pœnam quidem sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus, hoc quod nunc cessatum in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos. ne plus obsit nobis quod uno bello cessauimus, quàm quod duobus bellis pro uobis pugnauimus. Philippum, Antiochum, Persea tanquam treis sententias ponite. duæ nos absoluunt, una dubia est ut grauior sit. Illi de nobis si iudicarent, damnati essemus. uos iudicate Patres conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis Patres conscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis: cum nemo Rhodiorum arma aduersus uos laturus sit. Si perseuerabitis in ira, tempus à uobis petemus, quo hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum uirorum fœminarum est, cū omni pecunia nostra naues conscendemus: ac relictis penatibus publicis priuatisq́. Romā ueniemus: & omni auro & argēto, quidquid publici, quidquid priuati est, in comitio in uestibulo curiæ uestræ cumulato, corpora nostra coniugumq́. ac liberorū uestræ potestati permittemus, hic passuri quodcūque patiendū erit. procul ab oculis nostris urbs nostra diripiatur, incēdatur. Hosteis Rhodios esse Romani iudicare possunt: est tamen & nostrum aliquod de nobis iudicium, quod nunquam iudicauimus nos uestros hosteis: nec quicquam hostile, etiamsi omnia patiemur, faciemus. Secundum talem orationem uniuersi rursus prociderūt, ramosq́. oleæ supplices iactantes, tandem excitati curia excesserunt. Tunc sententiæ interrogari cœptæ. Infestissimi Rhodijs erant, qui consules prætoresue aut legati gesserant in Macedonia bellum. Plurimum causam eorum adiuuit M. Porcius Cato, qui asper ingenio, tum lenem mitemq́. senatorem egit. Non inseram simulachrum uiri copiosi quæ dixerit referendo, ipsius oratio scripta extat, Originum quinto libro inclusa. Rhodijs responsum ita redditum est, ut nec hostes fierent, nec socij permanerent. Philocrates & Astymedes principes legationis erant. partem cum Philocrate renunciare Rhodum legationem placuit, partem cum Astymede Romæ subsistere: quæq; ue agerentur sciret, certioresq́. suos faceret. In præsentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaq́. iusserunt præfectos. Hæc Rhodum nunciata, quæ per se tristia fuissent, quia maioris mali leuatus erat timor, cum bellum timuissent, in gaudium renunciata uerterunt. Itaque extemplo coronam XX millibus aureorum decreuerunt. Theodotum præfectum classis in eam legationem miserunt. Societatem ab Romanis ita uolebant peti, ut nullum de ea re scitum populi fieret, ut literis mandaretur: quod nisi impetrarent, maior repulsis ignominia esset. Præfecti classis id unius erat ius, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata posset. Nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut sociali fœdere se cum Romanis non illigarent: ob nullam aliam causam, quàm ne spem regibus abscinderent auxilij sui, si cui opus esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate & fortuna eorum percipiendi. Tunc utique petenda societas uidebatur, non quæ tutiores eos ab alijs faceret, (nec enim timebant quenquā præter Romanos) sed quæ ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus & Caunij defeciuere ab his & Mylassenses Euromensium oppida occuparunt. Non ita fracti animi ciuitatis erant, ut non sentirent, si Lycia & Caria ademptæ ab Romanis forent, cætera aut seipsa per defectionem liberarent, aut à finitimis occuparentur: includi se insulæ paruæ & sterilis agri litoribus, quæ nequaquam alere tantæ urbis populum posset. Missa igitur iuuentute propere, & Caunios, quanquam Cybiratarum asciuerant auxilia, coegerunt imperio parere: & Mylassenses Alabandæosq́., qui Euromensium prouincia adempta, ad ipsos con iuncto exercitu uenerunt, circa Orthosiam acie uicerunt. Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur, interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodræ quæ regia fuerat, præsidio imposito Gabinium præfecit, Rhizoni & Olcinio urbibus opportunis C. Licinium. Præpositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus. Vbi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum infulis obuiam effusa. Hic præsidio imposito, in Molosidem transgressus: cuius oppidis præter Passaronem & Tecmonem, & Phylacem, & Horreum receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous & Theodotus principes eius ciuitatis erant, insignes & fauore Persei, & odio

aduersus

A aduersus Romanos, iidem uniuersæ genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscientia priuatæ noxæ, quia ipsis nulla spes ueniæ erat, ut communi ruina patriæ opprimerentur, clauserunt portas, multitudinem ut mortem seruituti præponerent hortantes. Nemo aduersus præpotenteis uiros hiscere audebat. Tandem Theodotus quidam nobilis & ipse adolescens, cum maior à Romanis metus timorem à principibus suis uicisset, Quæ uos rabies, inquit, agitat, qui duorum hominum noxæ ciuitatis accessionem facitis? Equidem pro patria qui lethum oppetissent, sæpe fando audiui: qui patriam pro se perire æquum censerent, hi primi inuenti sunt. Quin aperimus portas, & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit? Hæc dicentem cum multitudo sequeretur, Antinous & Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi offerentes se ipsi uulneribus interfecti, urbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephalonis principis clausum Tecmonem, ipso interfecto per B deditionem recepit. Nec Phylace nec Horteum oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, diuisisq. in hiberna copijs per opportunas urbes regressus ipse in Illiricum, Scodræ, quò quinque legati ab Roma uenerant, euocatis ex tota prouincia principibus conuentum habuit. Ibi pro tribunali pronunciauit de sententia consilij senatum populumq. R. Illytios esse liberos iubere, præsidia ex omnibus oppidis, arcibus & castellis sese deducturum. non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses & Taulantios, Dassaritiorum Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quòd incolumi Gentio ad Romanos defecissent. Daorseis quoque immunitatem dare, quòd relicto Carauantio cum armis ad Romanos transissent: Scodrensibus & Dassarensibus & Selepitanis cæterisq. Illyrijs uectigal dimidium eius quod regi pependissent. Inde in tres partes Illyricum diuisit. unam eam fecit quæ supra dicta est, alteram Labeatas omneis, tertiam Agrauonitas, & Rhizonitas, & Olciniatas, accolasq. eorum. Hac C formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hiberna redijt. Dum hæc Illyrico geruntur, Paullus ante aduentum decem legatorum Q. Maximum filium iam ab Roma regressum, ad Aeginium & Agassas diripiendas mittit: Agassas, quòd cum Marcio consuli tradidissent urbem, petita ultro societate Romana, defecerant rursus ad Persea: Aeginiensium nouum crimen erat: famæ de uictoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum urbem ingressos hostiliter sæuierant. Ad Aeniorum quoque hostiliter urbem diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius quàm finitimæ ciuitates in armis fuerant. Autumni fere tempus erat, cuius temporis initio circumeundam Græciam, uisendaq. quæ nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quàm oculis noscuntur, ut statuit: præposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenæo Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit inclytum oracu- D lum. Vbi sacrificio Apollini facto, inchoatas in uestibulo columnas, quibus impositurі statuas regis Persei fuerant, suis statuis uictor destinauit. Lebadiæ quoque templum Iouis Trophonij adijt: ibi cum uidisset os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum deos descendunt, sacrificio Ioui Hercynnæq. facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculum Euripi, æuoq. ante insulæ ponte continenti iunctæ descendit. A Chalcide Aulidem traijcit trium millium spatio distantem, portum inclytum statione quondam mille nauium Agamemnoniæ classis. Dianæq. templum: ubi nauibus cursum ad Troiam, filia uictima aris admota rex ille regum petijt. Inde Oropum Atticæ uentum est: ubi pro deo uates Amphilocus colitur, templumq. uetustum est fontibus riuisq. circa amœnum. Athenas inde, plenas quidem & ipsas uetustate famæ, multa tamen uisenda habenteis: arcem, portus, muros Pyræeum urbi iungenteis, naualia magnorum imperatorum, simulachra deorum homi- E numq. omni genere & materiæ & artium insignia. Sacrificio Mineruæ præsidi arcis in urbe facto profectus, Corinthum altero die peruenit. Vrbs erat tunc præclara ante excidium, arx quoque & isthmus præbuere spectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, scatens fontibus: isthmus duo maria ab occasu & ortu solis finitima artis faucibus dirimens. Sicyonem inde & Argos nobiles urbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclytam Aesculapij nobili templo, quod V millibus passuum ab urbe distans, nunc uestigijs reuulsorum donorum, tum donis diues erat, quæ remediorum salutarium ægri mercedem sacrauerant deo. Inde Lacedæmonem adit non operum magnificentia, sed disciplina institutisq. memorabilem: unde per Megalopolim Olympiam ascendit. ubi & alia quidem spectanda uisa, & Iouem uelut præsentem intuens, motus animo est. Itaque haud secus quã

si in

si in Capitollo immolaturus esset, sacrificium amplius solito apparari iussit. Ita peragrata Græcia, ut nihil eorum quæ quisque Persei belllo priuatim ac publice sensisset, inquireret, ne cuius metu solicitaret animos sociorum: Demetriadem cum reuertit, in itinere sordidata turba Aetolorum occurrit. mirantiq. & percunctanti quid esset, defertur DL principes ab Lycisco & Tisippo circunsesso senatu per milites Romanos missos à Bæbio præside interfectos: alios in exilium actos esse, bonaq. eorum, qui interfecti essent, & exulum possidere qui arguebant. Iussi Amphipolim adesse, ipse conuento Cn. Octauio Demetriade, postquam fama accidit traiecisse iam mare X legatos, omnibus alijs omissis Apolloniam ad eos pergit. Quò cum Perseus obuiam Amphipoli nimis soluta custodia processisset (id diei iter est) ipsum quidem benigne allocutus est: cæterum postquam in castra ad Amphipolim uenit, grauiter increpuisse traditur C. Sulpicium: primum quòd Persea tam procul à se uagari per prouinciam passus est: deinde quòd adeo indulsissent militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua paterentur: referriq. tegulas, & resarciri recta sicut fuerant iussit. Et Persea quidem cum maiore filio Philippo traditos A. Postumio in custodiam misit: filiam cum minore filio à Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit. Ipse ubi dies uenit quo adesse Amphipoli denos principes ciuitatum iusserat, literasq. omneis quæ ubique depositæ essent, & pecuniam regiam conferri, cum X legatis circunfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Assuetis regio imperio, tamen nouã formam terribilem præbuit tribunal, summotor aditus, præco, accensus, insueta omnia oculis auribusq. quæ uel socios, nedum hosteis uictos terrere possent. Silentio per præconem facto, Paullus latine quæ senatui quæ sibi ex consilij sententia uisa essent, pronunciauit: ea Cn. Octauius prætor (nam & ipse aderat) interpretata sermone Græco referebat. Omniũ primum liberos esse iubere Macedonas, habenteis urbes easdem agrosq. utentes legibus suis, annuos creanteis magistratus, tributum dimidium eius quod pependissent regibus, pendere populo R. Deinde in IIII regiones diuidi Macedoniam. unam fore & primam partem, quod agri inter Strymonem & Nessum amnẽ sit: accessurum huic parti trans Nessum, ad orientem uersum, quà Perseus tenuisset uicos, castella, oppida, præter Aenum & Maroneam & Abdera: trans Strymonem autem uergentia ad occasum, Bisalticam omnem cum Heraclea quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis præter Sinticen Heracleam & Bisaltas: ab occasu quà Axius terminaret fluuius, additis Pæonis, qui prope Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius ab oriente, Peneus amnis ob occasu cingunt. ad septentrionem Bora mons obijcitur. adiecta huic parti regio Pæoniæ, quà ab occasu præter Axium amnem porrigitur. Edessa quoque & Berœa eodem concesserunt. quarta regio trans Boram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, secũdæ Thessalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eò concilia suæ cuiusque regionis indici, pecuniam conferri, ibi magistratus creari iussit. Pronunciauit deinde, neque connubium, neque commercium agrorum ædificiorumq. inter se placere cuiquam extra fines regionis suæ esse. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri, ferri & æris permitti. uectigal exercentibus dimidium eius impositum quod pependissent regi. Et sale inuecto uti uetuit. Dardanis repetentibus Pæoniam, quòd & sua fuisset, & continens esset finibus suis, omnibus dare libertatẽ pronunciauit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratam Pæoniam, salis commercium dedit. tertiæ regioni imperauit, ut Stobos Pæoniæ deueherent, pretiumq. statuit. Naualem materiam & ipsos cædere, & alios pari uetuit. Regionibus, quæ affines barbaris essent (excepta autem tertia omnes erant) permisit ut præsidia armata in finibus extremis haberent. Hæc pronunciata primo die conuentus uarie affecerunt animos. Libertas præter spem data arrexit, & leuatum annuum uectigal. regionatim commercijs interruptis ita uideri lacerata, tanquam animalia in artus alterum alterius indigenteis distracta: adeo quanta Macedonia esset, quàm diuisui facilis, ut se ipsa quæq. contenta pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars prima Bisaltas habet fortissimos uiros (trans Nessum amnem incolunt, & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatem Amphipolis, quæ obiecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas urbes Thessalonicem & Cassandriam habet, ad hoc Pallenem fertilem ac frugiferam terram. maritimas quoque op-

portunitates

A portunitates ei præbent portus ad Toronen ac montem Atho, (Aeneæ uocant hunc) alij ad insulam Eubœam, alij ad Hellespontum opportune uersi. Tertia regio nobileis urbes Edessam & Berœam & Pellam habet, & Vettiorum bellicosam gentem: incolas quoque per multos Gallos & Illyrios impigros cultores. Quartam regionem Heordei & Lincestę & Pelagones incolunt: iuncta his Atintania & Stymphalis & Elimiotis: Frigida hæc omnis, duraq. cultu, & aspera plaga est, cultorum quoque ingenia terræ similia habet. ferociores eos & accolæ barbari faciunt, nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. Diuisæ itaque Macedoniæ partium usibus separatis, quanta uniuersos teneat Macedonas formula dicta, cum leges quoque se daturum ostendisset. Aetoli deinde citati: in qua cognitione magis utra pars Romanis, utra regi fauisset, quæsitum est, quàm utri fecissent iniuriam, aut accepissent. Noxa liberati interfectores, exilium pulsis æque ratum fuit, ac mors

B interfectis. A. Bæbius unus est damnatus, quòd milites Romanos præbuisset ad ministeriũ cædis. Hic euentus Aetolorum causæ in omnibus Græciæ gentibus populisq. eorum, qui partis Romanorum fuerant, inflauit ad intolerabilem superbiam animos, & obnoxios pedibus eorum subiecit, quos, aliqua parte suspicio fauoris in regem contigerat. Tria genera principum in ciuitatibus erant: duo quæ adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum sibi priuatim opes oppressis faciebant ciuitatibus: medium unum utrique generi aduersum, libertatẽ & leges tuebatur. His ut maior apud suos charitas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis eius fautores, soli tum in magistratibus, soli in legationibus erant. Hi cum frequentes & ex Peloponneso & ex Bœotia, & ex alijs Græciæ concilijs adessent, impleuere aures decem legatorum: non eos tantum qui se propalam per uanitatem iactassent tanquam hospites & amicos Persei, sed multo

C plures alios ex occulto fauisse: reliquos per speciem tuendę libertatis in concilijs aduersus Romanos omnia instruxisse: nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi fractis animis partium aleretur, confirmareturq. auctoritas eorum qui nihil præter imperium Romanorum expectarent. Ab his editis nominibus, euocatis literis imperatoris ex Aetolia Acarnaniaq. & Epiro & Bœotia, qui Romam ad causam dicendam sequerentur: in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo, C. Claudius, & Cn. Domitius, ut ipsi edicto euocarent. Id duabus de causis factum, una quod fiduciæ plus animorumq. esse Achæis ad non parendum credebant, & forsitan etiam in periculo fore Callicratem & cæteros criminum auctores delatoresq.: altera cur præsentes euocarent causa erat, quòd ex alijs gentibus principũ literas deprehensas in commentarijs regijs habebant: in Achæis cæcum erat crimen, nullis eorum literis inuentis. Aetolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil nouatum, nisi

D quòd Leucas exempta est Acarnanum concilio. Quærendo deinde latius, qui publice aut priuatim partium regis fuissent, in Asiam quoque cognitionem extendere, & ad Antissam in Lesbo insula diruendam, traducendos Methymnam Antissæos, Labeonem miserunt: quòd Antenorem regium præfectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum est uagatus, portu receptum commeatibus iuuissent. Duo securi percussi uiri insignes, Andronicus, Andronici filius Aetolus, quòd patrem secutus arma contra populum Romanum tulisset, & Neo Thebanus quo auctore societatem cum Perseo iunxerant. His rerum externarum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus aduocatum concilium: pronunciatũ, quod ad statum Macedoniæ pertinebat: senatores, quos Synedros uocant, legendos esse, quorum consilio respublica administraretur. Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis maioribus quàm XV annos natis præcedere in Italiam placeret. Id

E prima specie sæuum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factum. Nominati sunt enim regis amici purpuratiq. duces exercituum, præfecti nauium aut præsidiorum, seruire regi humiliter, alijs superbe imperare assueti: prædiuites alij, alij quos fortuna non æquarent his sumptibus pares: regius omnibus uictus uestitusq. nulli ciuilis animus neque legum neque libertatis æquæ patiens. Omnes igitur qui in aliquibus ministerijs regijs, etiam qui in minimis legationibus fuerant, iussi Macedonia excedere, atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denunciata. Leges Macedoniæ dedit cum tanta cura, ut nõ hostibus uictis, sed socijs bene meritis dare uideretur: & quas ne usus quidẽ longo tempore, qui unus est legum corrector, experiendo argueret. Ab serijs rebus ludicrum, quod ex multo ante præparato, & in Asiæ ciuitates, & ad reges missis qui denuncia-

rent,

rent,& cum circumiret ipse Græciæ ciuitates,indixerat principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. Nam & artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo, & athletarum & nobilium equorum conuenit, & legationes cum uictimis, & quicquid aliud deorum hominumq́. causa fieri magnis ludis in Græcia solet. ita factum est, ut non magnificentiam tantum, sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ & opulentia & cura eadem. Vulgo dictum ipsius ferebant, & cōuiuium instruere, & ludos parare eiusdē esse, qui uincere bello sciret. Edito ludicro omnis generis, clypeisq́. æreis in naues impositis, cætera omnis generis arma cumulata in ingentem aceruum, precatus Martem, Mineruam Lunamq. matrem & cæteros deos, quibus spolia hostium dicare ius fasq́. est, ipse imperator face subdita succendit, deinde circunstantes tribuni militum pro se quisque ignes coniecerunt. Notata est in illo cōuentu Europæ Asiæq́. undique partim ad gratulationem, partim ad spectaculum contracta multitudine, tantis naualibus terrestribusq́. exercitibus, ea copia rerum, ea uilitas annonæ,ut & priuatis,& ciuitatibus,& gentibus dona data pleraque eius generis sint ab imperatore,non in usum modo præsentem, sed etiam quod domos aueherent. Spectaculū fuit ei quæ uenerat turbæ,non scenicum magis ludicrum,non certamina hominum aut curricula equorum,quàm præda Macedonica omnis ut uiseretur exposita, statuarum tabularumq́. textilium & uasorum ex auro & argento & ære & ebore factorum ingenti cura in ea regia,ut non in præsentem modo speciem qualibus referta regia Alexandriæ erat, sed in perpetuum usum fierent. Hæc in classem imposita, deuehenda Romam Cn. Octauio data. Paullus benigne legatis dimissis,transgressus Strymonem, mille passuum ab Amphipoli castra posuit: inde profectus, Pellam quinto die peruenit. Prætergressus urbem, ad Spelæum (quod uocant) biduum moratus, P. Nasicam & Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios qui Persea iuuerant bello, misit, iussos ad Oricum sibi occurrere. ipse Epirum petens quintisdecimis castris Passaronem peruenit. Haud procul inde Anicij castra aberant. ad quem literis missis,ne quid ad ea quæ fierēt, moueretur: senatum prædam Epiri ciuitatium, quæ ad Persea defecissent, exercitui dedisse: summissis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent ad præsidia deducenda uenisse, ut liberi Epirotæ sicut Macedones essent, denos principes ex singulis euocauit ciuitatibus. Quibus cum denunciasset, ut aurum atque argentum in publicum proferretur, per omnes ciuitates cohortes dimisit.ante in ulteriores quàm in propiores profecti, ut uno die in omnes perueniretur. Edita tribunis centurionibusq́. erant quæ agerentur, mane omne aurum argentumq́. collatum: hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est militibus: tantaq́. præda fuit, ut in equitem CCCC denarij, peditibus duceni diuiderentur, centū quinquaginta millia capitum humanorum abducerētur. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt: ea fuere oppida circa LXX. uendita præda omnium, de ea summa militi numeratum est. Paullus ad mare Oricum descendit,nequaquam,ut ratus erat, expletis militum animis, qui tanquam nullum in Macedonia gessissent bellum experteis regiæ prædæ esse indignabantur. Orici cum missas cum Scipione Nasica Maximoq. filio copias inuenisset, exercitu in naues imposito in Italiam traiecit. Et post paucos dies Anicius conuentu reliquorum Epirotarum Acarnanumq́. acto, iussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causæ reseruarat, & ipse nauibus expectatis,quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiam traiecit. Cum hæc in Macedonia Epiroq́. gesta sunt,legati qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem missi erant,in Asiam peruenerunt. Indicijs per hyemem factis, & Galli domos abierant,& rex in hiberna concesserat Pergamum, grauiq́. morbo æger fuerat. Ver primum ex domo exiuit: iamq́. Synnada peruenerant, cum Eumenes ad Sardeis undique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solouettium ducem Gallorum Synnadis allocuti,& Attalus cum eis profectus: sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum est locutus,retulitq́. ferociorem cum deprecando factum,ut mirum uideri posset,inter opulentos reges Antiochum Ptolemæumq́. tantum legatorum Romanorum uerba ualuisse, ut extemplo pacem facerent, apud Gallos nullius momenti fuisse. Romam primum reges captiui Perseus & Gentius in custodiam cum liberis abducti, dein turba alia captiuorum: tum quibus Macedonum denunciatum erat ut Romam uenirent: principumq́. Græciæ:

A ciæ: nam hi quoque non solum præsentes exciti erant, sed etiam si qui apud reges esse dicebantur, literis accersiti sunt. Paullus ipse post dies paucos regia naue ingentis magnitudinis, quam XXI uersus remorum agebant, ornata Macedonicis spolijs, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, aduerso Tiberi ad urbem est subuectus, completis ripis obuiā effusa multitudine. Paucos post dies Anicius & Octauius classe sua aduecti. Tribus ijs omnibus decretus est ab senatu triumphus: mandatumq́. Q. Cassio prætori, cum tribunis plebis ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad plebem ferrēt, ut ijs quo die urbem triumphantes inueherentur, imperium esset. Intacta inuidia media sunt, ad summa ferme tendit. Nec de Anicij, nec de Octauij triumpho dubitatum est: Paullum, cui ipsi quoque se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit. Antiqua disciplina milites habuerat.

B de præda parcius quàm sperauerant, ex tantis regijs opibus dederat, nihil relicturus, si auiditati indulgeretur, quod in ærariū deferret. totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter adfuturus comitijs ferendæ legis: sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundæ legionis in Macedonia fuerat, priuatim imperatori inimicus, prensando ipse, & per suæ legionis milites solicitando, stimulauerat ut frequentes ad suffragium adessent, imperiosum ducem & malignum, antiquando rogationem quæ de triumpho eius ferretur, ulciscerentur: plebem urbanam secuturam esse militum iudicia: pecuniam illum dare non potuisse; militem honorem dare non posse: ne sperarent ibi fructum gratiæ, ubi non meruissent. His incitatis, cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, & priuatis lege dicendi locus esset ad suadendum, ut in re minime dubia, si quisquam procederet: Ser. Galba repente processit, & à tribuno postulauit, ut quoniam hora iam

C octaua diei esset, nec satis temporis ad demonstrandum haberet cur L. Aemilium non iuberent triumphare, in posterum diem differrent, & mane eam rem agerent. Integro sibi die ad causam eam orandam opus esse. Cum tribunus dicere eo die si quid uellet, iuberet: in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendóq́. exacta acerbe munia militiæ: plus laboris, plus periculi quàm desiderasset res, iniunctum: contra in præmijs, in honoribus, omnia arctata: militiamq́., si talibus succedat ducibus, horridiorem asperioremq́. bellantibus, eandem uictoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliori fortuna, quàm milites Romanos esse. Si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potenteis uiros non omnia in ducis, aliquid & in militum manu esse. His uocibus incitati, postero die milites tanta frequentia Capitolium compleuerunt, ut aditus nulli præterea ad suffragium ferendum esset. Intro uocatæ primæ tribus cum antiquarent,

D concursus in Capitolium principum ciuitatis factus est, indignum facinus esse clamitantium, L. Paullum tanti belli uictorem dispoliari triumpho: obnoxios imperatores tradi licentiæ atque auaritiæ militari: iā nunc nimis se per ambitionem peccare. Quid si domini militès imperatoribus imponantur? In Galbam pro se quisque probra ingerere. Tandem hoc tumultu sedato, M. Seruilius qui consul & magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent, ab tribunis petere, dicendiq́. sibi ad populum potestatem facerent. Tribuni cum ad deliberandum secessissent, uicti auctoritatibus principum, de integro agere cœperunt: reuocaturosq́. se easdem tribus renunciarunt, si M. Seruilius alijq́. priuati qui dicere uellent, dixissent. Tum Seruilius. Quantus Imperator L. Aemilius fuerit Quirites, si ex alia re nulla æstimari posset, uel hoc satis erat, quòd cum tam seditiosos & leues milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigādam multitudinem inimicum in castris

E haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem seueritas imperij quam nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque antiqua disciplina habiti neque fecerunt. Ser. quidem Galba, si in L. Paullo accusando tyrocinium ponere, & documentum eloquentiæ dare uoluit, non triumphum impedire debuit: quem, si nihil aliud, senatus iustum esse iudicauerat: sed postero die quàm triumphatum est, priuatum cum uisurus esset, nomen deferret, & legibus interrogaret: aut serius paulo, cum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita & pretium rectè facti triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello gesto: & pœnam, si quid & uetere gloria sua & noua indignū fecisset. Sed uidelicet cui nullum crimen probrum dicere poterat, eius obtrectare laudes uoluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paullum petijt: quatuor horas quantū supererat diei, dicendo absumpsit. Quis unquā tam nocens reus fuit, cuius uitia uitæ tot horis exprom ni nō

possent? Quid interim obiecit quod L. Paullus, si causam dicat, negatum uelit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat, unam militum Macedonicorum, puram alteram integrioris iudicij & à fauore & odio: uniuerso iudicante populo R. apud cōcionem togatam & urbanam prius reus agatur. Quid apud Quirites Romanos Serui Galba diceres? Illa enim tibi tota abscissa oratio esset. In statione seuerius & intentius institisti: uigiliæ acerbius & diligentius circumitæ sunt: operis plus quàm antea fecisti, cum ipse imperator & exactor circumires. Eodem die & iter fecisti, & in aciem ex itinere duxisti. Ne uictorem quidem te acquiescere passus est, statim ad persequendos hostes duxit. Cum te præda partienda locupletem facere posset, pecuniam regiam translaturus in triumpho est, & in ærarium laturus. Hęc sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiæ, parum auaritiæ suæ inseruitum censent: ita apud populum R. nihil ualuissent, qui ut uetera atque audita à parentibus suis non repetat, quæ ambitione imperatorum clades acceptæ sint, quę seueritate imperij uictoriæ partæ: proximo certe Punico bello, quid inter M. Minucium magistrum equitum, & Q. Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, & superuacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem, nec Quirites uos, sed milites uideor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, & uerecundiam aliquam imperatoris uiolandi afferre possit. Equidem ipse aliter affectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui uidear, quàm paulo ante eram cum ad plebem urbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis milites? Aliquis est Romæ, præter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit: & eum non ijsdem manibus discerpitis, quibus Macedonas uicistis? Vincere uos prohibuisset, si potuisset, qui triumphanteis urbem inire prohibet. Erratis milites, si triumphum imperatoris tantum, & non militum quoque & uniuersi populi R. esse decus censetis. Non unius hoc Paulli. Multi etiam qui ab senatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest, quàm C. Lutatio primi Punici belli, quàm P. Cornelio secundi, quàm illis qui post eos triumphauerunt. Nec L. Paullum minorem aut maiorem imperatorem triumphus faciet: militum magis in hoc uniuersiq. populi Romani fama agitur: primum ne inuidiæ & ingrati animi aduersus clarissimum quenque ciuem opinionē habeat, & imitari in hoc populum Atheniensem lacerantem inuidia principes suos uideatur. Satis peccatum in Camillo à maioribus uestris est, quem tamen ante receptam per eum à Gallis urbem uiolarunt: satis insuper uobis in P. Africano, Literni domicilium & sedem fuisse domitoris Africæ, Literni sepulchrum ostendi. Erubescamus, gloria si par illis uiris L. Paullus, iniuria uestra exæquetur. Hæc igitur primum infamia deleatur, fœda apud alias gentes, damnosa apud nostros. Quis enim aut Africani aut Paulli similis esse in ingrata & inimica bonis ciuitate uelit? Si infamia nulla esset, & de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Pœnis, ipsorum tantum imperatorum an populi Romani dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Annibale, sed de Epirotis Carthaginiensibusq. triūphi acti sunt: sic non M'. Curius tantum, nec P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum quidem propria est causa, qui & ipsi laureati, & quisque donis quibus donati sunt insignes, triumphum nomine cient: suasque & imperatoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non deportati ex prouincia milites ad triumphum sint, fremunt: & tamen suum quoque, se absenteis, quòd suis manibus parta uictoria sit, triumphare credunt. Si quis uos interroget milites, ad quam rem in Italiam deportati, & non statim confecta prouincia dimissi sitis: quid Romam frequentes sub signis ueneritis, quid moremini hic, & non diuersi domos quisque abeatis uestras: quid aliud respondeatis, quàm uos triumphanteis uideri uelle? Vos certe uictores conspici uelle debebatis. Triumphatum nuper de Philippo patre huius & de Antiocho est, ambo regnabant cum de his triumphatum est. De Perseo capto in urbem cum liberis abducto non triumphabitur? Quòd si in curru scandenteis Capitolium auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paullus in turba togatorum unus priuatus interroget: L. Anici, Cn. Octaui, utrum uos digniores triumpho esse, an me censetis? currum ei cessuri, & præ pudore uidentur insignia ipsi sua tradituri: & uos Gentium quàm Persea duci in triumphum mauultis Quirites, & de accessione potius belli quàm de bello triumphari? Et legiones

A nes ex Illyrico laureatæ urbem inibunt,& nauales socij?Macedonicæ legiones suo abrogato triumphos alienos spectabunt ? Quid deinde tam opimæ prædæ,tam opulentæ uictoriæ spolijs fiet?Quò nam abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hostium?an in Macedoniam remittentur?Quò signa aurea,marmorea,eburnea,tabulæ pictæ,textilia,tantum argenti cælati,tantum auri, tanta pecunia regia?an noctu tanquam furtiua in ærarium deportabuntur ? Quid illud spectaculum maximum?nobilissimus opulentissimusq. rex captus ubi uictori populo ostenditur? Quos Syphax rex captus,accessio Punici belli,concursus fecerit,plerique meminimus. Perseus rex captus,Philippus & Alexander filij regis,tanta nomina subtrahentur ciuitatis oculis?Ipsum L.Paullum bis consulem,domitorem Græciæ,omnium oculi conspicere urbem curru ingredientem auent. Ad hoc fecimus consulē, ut bellum per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum perficeret: cui sortito B prouinciam, cui proficiscenti præsagientibus animis uictoriam triumphumq. destinauimus, ei uictori triumphum negaturi?& quidem non homines tantum, sed deos etiam suo honore fraudaturi?dijs quoque enim,non solum hominibus debetur.Vtrum maiores uestri omnium magnarum rerum & principia exorsi ab dijs sunt,& finem eum statuerunt?consul proficiscens prætorve paludatis lictoribus in prouinciam & ad bellum, uota in Capitolio nuncupat: uictor perpetrato eodem, in Capitolio triumphans, ad eosdem deos, quibus uota nuncupauit,merita dona populi Romani traducit. Pars non minima triumphi est, uictimæ præcedentes,ut appareat dijs grates agentem imperatorem ob rempublicam bene gestam redire. Omneis illas uictimas quas traducendas in triumpho iudicauit, alias alio cædente mactate. illas quidem epulas senatus ; quæ nec priuato loco , nec publico profano, sed in Capitolio eduntur, utrum hominum uoluptatis causa,an deorum hominumq., auctore C Ser.Galba turbaturi estis?L.Paulli triumpho portæ claudentur ? rex Macedonum Perseus cum liberis & turba alia captiuorum,spolia Macedonum circa flumen relinquētur?L. Paullus priuatus tanquam rure rediens à porta domum ibit?Et tu centurio, miles,quid de imperatore Paullo senatus decreuit, potius quàm quid Ser.Galba fabuletur,audi:& hoc dicere me potius quàm illum audi. Ille nihil præterquam loqui,& ipsum maledice ac maligne,didicit. Ego ter & uicies cum hoste per prouocationem pugnaui. ex omnibus cum quibus manum conserui,spolia retuli, insigne corpus honestis cicatricibus omnibus aduerso corpore exceptis habeo. Nudasse deinde se dicitur, & quo quæque bello uulnera accepta essent,retulisse. Quæ dum ostentat,adapertis forte quæ uelanda erant, tumor inguinum proximis risum mouit. tum,hoc quoque quod ridetis,inquit,in equo dies noctesq. persedendo habeo:nec magis me eius quàm cicatricum harum pudet pœnitetq.:quando nunquam D mihi impedimento ad rempublicam bene gerendam domi militiæq. fuit. Ego hoc ferro sæpe uexatum corpus uetus miles adolescentibus militibus ostendi. Galba nitens & integrū denudet.Reuocate,si uidetur,tribuni ad suffragium tribus:ego ad uos milites.

* * *

Summam omnis captiui auri argentique translati H-S millies ducenties fuisse Valerius Antias tradit : quæ haud dubie maior aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusque auri argenti generatim ab ipso scriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumptum, aut in fuga cum Samothracem peteret, dissipatum tradunt : eoque id mirabilius erat, quòd tantum pecuniæ intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex uectigalibus alijs E coaceruatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus, Perseus contra præ diues, bellare cum Romanis cœpit. Ipse postremo Paullus in curru, magnam cum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa maiestatem præ se ferens. post currum inter alios illustres uiros filij duo: Q.Maximus & P. Scipio : deinde equites turmatim, & cohortes peditum suis quæque ordinibus. Pediti in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti : tantum pediti daturum fuisse credunt, & pro rata alijs, si aut non refragati honoti eius fuissent, aut benigne hac ipsa summa nunciata acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum uictoris ducis per urbem hostium ductus: sed etiam uictor Paullus auro purpuraque fulgens. Nam duobus è filijs, quos duobus datis in adoptionem, solos nominis sacrorum familiæque heredes retinuerat domi, minor fer-

Paoli [illegible]

duo Pauli liberi mori

me XII annos natus, quinque diebus ante triumphum, maior XIIII annorum triduo post triumphum decessit, quos prætextatos curru uehi cum patre, sibi ipsos simileis prædestinantes triumphos oportuerat. Paucis post diebus data à M. Antonio tribuno plebis concione, cum de suis rebus gestis more cæterorum imperatorum disseruisset, memorabilis eius oratio, & digna Romano principe fuit. Quanquam & quàm feliciter Rempublicam administrauerim, & quòd duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare uos Quirites arbitror, cum spectaculo uobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorũ fuerint: tamen paucis quæso sinatis me cum publica felicitate comparare eo quo debeo animo priuatam meam fortunam. Profectus ex Italia classem à Brundisio sole orto solui: nona diei hora cum omnibus meis nauibus Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini pro me exercitibusq. & classibus uestris sacrificaui. A Delphis quinto die in castra perueni: ubi exercitu accepto, mutatis quibusdã, quæ magna impedimenta uictoriæ erant, progressus, quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter præsidia eius saltum ad Petram euasi: & ad pugnam rege coacto acie uici, Macedoniam in potestatem populi Romani redegi. & quod bellũ per trienniũ tres ante me consules ita gesserũt, ut semper successori traderent grauius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum uelut prouentus securus: ciuitates omnes Macedoniæ se dediderunt: gaza regia in potestatẽ uenit: rex ipse, tradentibus prope ipsis dijs, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia iam fortuna mea uideri, eoq. suspecta esse. Maris pericula timere cœpi in tãta pecunia regia in Italiam traijciẽda, & uictore exercitu trãsportando. Postquã omnia secũdo nauiũ cursu in Italiã peruenerunt, neque erat quod ultra precarer, illud optaui, ut cum ex summo retro uolui fortuna consuesset, mutationem eius domus mea potius quàm respublica sentiret. Itaque defunctam esse fortunã publicã mea tam insigni calamitate spero, quòd triumphus meus, uelut ad ludibrium casuum humanorum, duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et cum ego & Perseus nunc nobilia maxime sortis mortaliũ exempla spectemur, qui ante se captiuos captiuus ipse duci liberos uidit, incolumes tamen eos habet: ego qui de illo triumphaui, ab alterius funere filij curru ex Capitolio, ad alterũ prope iam expirantẽ ueni, neque ex tanta stirpe liberũ superest, qui L. Aemilij Paulli nomen ferat. Duos enim tanquã ex magna progenie liberorũ in adoptionem datos Cornelia & Fabia gens habent, Paulli in domo præter se nemo superest. Sed hãc cladem domus meæ, uestra felicitas & secunda fortuna publica consolatur. Hæc tãto dicta animo magis confudere audientium animos, quàm si miserabiliter orbitatem suã deflendo locutus esset. Cn. Octauius Kalend. Decembribus de rege Perseo naualem triumphũ egit. Is triumphus sine captiuis fuit, sine spolijs. Dedit socijs naualibus in singulos denarios septuagenos quinque: gubernatoribus qui in nauibus fuerãt, duplex, magistris nauiũ quadruplex. Senatus deinde habitus est. patres censuerunt ut Q. Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret, comites, pecuniã, argentũ, instrumentum, quod haberet. Bitis regis Thracum filius cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Cæteros captiuos, qui in triũpho ducti erant, in carcerẽ cõdi placuit. Paucos post dies quàm hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum uenerunt, pecuniam ad redimendum filiũ aliosq. obsides apportantes. Eis in senatum introductis, & id ipsum argumenti prætendentibus orationis, non sua uoluntate Cotyn bello iuuisse Persea, quòd obsides dare coactus esset, orantibusq. ut eos pretio quantum ipsi statuissent patres, redimi paterentur, responsum ex auctoritate senatus est, populũ Romanũ meminisse amicitiæ, quæ cũ Cotye maioribusq. eius & gente Thraeum fuisset. obsides datos crimen nõ criminis defensionẽ esse, cum Thracũ gẽti ne quietus quidẽ Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Cæterum etsi Cotys Persei gratiã prætulisset amicitiæ populi Romani: magis quid se dignum esset, quàm quid merito eius fieri posset, æstimaturum: filium atque obsides ei remissurum. Beneficia gratuita esse populi Romani, pretium eorum malle relinquere in accipientium animis, quàm præsens exigere. Legati nominati, T. Quinctius Flamininus, C. Licinius Nerua, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciã reducerent: & Thracibus munera data in singulos binum milliũ æris. Bitis cum cæteris obsidibus à Carseolis accersitus, ad patrem cum legatis missus. Naues regiæ captæ de Macedonibus inusitatę ante magnitudinis in campo Martio subductæ sunt. Hærente adhuc non in animis modo, sed pene in oculis memoria Macedonici

A nici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphauit de rege Gentio, Illyrijsq;. Similia omnia magis uisa hominibus quàm paria: minor ipse imperator & nobilitate Anicius cum Aemilio, & iure imperij prætor cum consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrij Macedonibus, non spolia spolijs, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut præfulgebat huic triumphus recens, ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendum. Perdomuerat intra paucos dies terra mariq. ferocem, locisque munitis fretam gentem Illyriorum: regem regiamq. omneis stirpis ceperat: transtulit in triũphum multa militaria signa, spoliaq. alia, & suppellectilem regiam: auri pondo XX & VII: argenti X & IX pondo: denarium tria millia, & CXX millia Illyrici argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum coniuge & liberis, & Carauantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrij. De præda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni,
B triplex equiti, socijs nominis Latini quantum ciuibus, & socijs naualibus dedit quantum militibus. Lætior hunc triumphum est secutus miles, multisq. dux ipse carminibus celebratus. H S ducenties ex ea præda redactum esse auctor est Antias, præter aurum argentumq. quod in ærarium sit latum: quod quia unde redigi potuerit non apparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis & coniuge & fratre Spoletũ in custodiam ex senatuscon sulto ductus: cæteri captiui Romæ in carcerem coniecti, recusantibusq. custodiam Spoletinis Igiturum reges traducti. Reliquum ex Illyrico prædæ CCXX lembi erant: de Gentio rege captos eos Corcyræis & Apolloniatibus & Dyrrachinis Q. Cassius ex senatusconsulto tribuit. Consules eo anno agro tantum Ligurum populato cum hostes exercitus nunquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt: & primo comitiali die consules crearunt M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gal
C lum. deinde prætores postero die, L. Liuium, L. Apuleium Saturninum, A. Licinium Neruam, P. Rutilium Caluum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. His prætoribus duæ urbanæ prouinciæ sunt decretæ, duæ Hispaniæ Sicilia ac Sardinia. Intercalatum eo anno, postridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius: in eius locum augures legerunt T. Quintium Flamininum. & flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius pictor. Eo anno rex Prusias uenit Romam cum filio Nicomede. Is magno comitatu urbem ingressus, ad forum à porta tribunalq. Q. Cassij prætoris perrexit. concursuq. undiq. facto, deos qui urbem Romam incolerent, senatumq. & populum Romanum salutatum se dixit uenisse: & gratulatum quòd Persea Gentiumq. reges uicissent, Macedonibusq. & Illyrijs in ditionem redactis auxissent imperium. Cum prætor senatũ ei, si uelit, eo die daturum dixisset, biduum petijt, quo templa deum urbemq. & hospites amicosq. uiseret. Datus qui
D circunduceret eum L. Cornelius Scipio quæstor, qui & Capuam ei obuiam missus fuerat: & ædes, quæ ipsum comitesq. eius benigne reciperent, conductæ. Tertio post die senatum adit, gratulatus uictoriam est: merita sua in eo bello commemorauit: petijt ut uotum sibi soluere, Romæ in Capitolio X maiores hostias & Præneste unam Fortunæ liceret: ea uota pro uictoria populi Romani esse. Et ut societas secum renouaretur: agerq. sibi de rege Antiocho captus, quem nulli datum à populo Romano Galli possiderent, daretur. Filium postremo Nicomedem senatui commendauit. Omnium qui in Macedonia imperatores fuerant, fauore est adiutus. Itaque cætera quæ petebat concessa: de agro responsum est, legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager populi Ro. fuisset, nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem Romani factum apparere. aut si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius
E iniuria quicquam ei datum uellet populus Ro. Ne quod detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum qui det, ubi uellet ablaturum esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus Ro. documento Ptolemæum Aegypti regẽ esse. Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex sestertijs iussa dari, & uasorum argenteorum pondo L. & filio regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabæ filio regis Massanissæ data essent: & ut uictimæ aliaq. quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ, seu Præneste immolare uellet, regi ex publico sicut magistratibus Romanis præberentur: & ut ex classe quæ Brundusij esset, naues longæ uiginti assignarentur, quibus uteretur donec ad classem dono datam ei rex peruenisset, L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumptumq. ipsi & comitibus præberet donec nauẽ conscẽ-

differt. Mire lætum, & ea benignitate in se populi Romani regem fuisse ferunt: munera sibi ipsum emisse, filium iussisse donum populi Ro. accipere. Hæc de Prusia nostri scriptores. Polybius eum regem indignum maiestate nominis tanti tradit: pileatum capite raso obuiam ire legatis solitum, libertumq. se populi Romani ferre, & ideo insignia ordinis eius gerere. Romæ quoque cum ueniret in curiam, summisisse se, & osculo limen curiæ contigisse, & deos seruatores suos senatum appellasse, aliamq. orationem non tam honorificam audientibus quàm sibi deformem habuisse. Moratus circa urbem XXX haud amplius dies, in regnum est profectus. F

FINIS.

G

LIBRI XLVI.

Evmenes rex Romam uenit. qui, quia Macedonico bello se medium egerat, ne aut hostis iudicatus uideretur, si exclusus esset: aut liberatus crimine, si admitteretur: in commune lex lata est, ne cui regi Romam uenire liceret. Claudius Marcellus consul alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Prusiæ regis conquesti sunt de Eumene, quòd fines suos depopularetur: dixeruntq. eum conspirasse cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum deprecantibus Rhodijs iuncta est. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXXVII millia, XXII. Princeps senatus lectus M. Aemilius Lepidus. Ptolemæus Aegyptiorum rex à minore fratre è regno pulsus, missis ad eum legatis in regnum restitutus est. Ariarathe Cappadociæ rege mortuo, filius eius Ariarathes accepit regnum, & amicitiam per legatos cum populo Romano renouauit. Res præterea aduersus Ligures, Corsos, & Lusitanos uario euentu gestas, & motus Syriæ mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore eius Demetrius Seleuci filius, qui Romam obses missus fuerat, clam, quia non dimittebatur à Romanis, interemit: & ipse in regnum receptus. L. Aemilius Paullus, qui Perseum uicerat, mortuus: cuius tanta abstinentia fuit, ut cum ex Hispania, & Macedonia maximas opes retulisset, uix ex auctione bonorum eius redactum fit, unde dos uxori eius redderetur. Pomptinæ paludes à Cornelio Cethego consule, cui ea prouincia euenerat, siccatæ, agerq. ex ijs factus.

An. dlxxxiiii. — H — An. dxc

I

LIBRI XLVII.

Cn. Tremellio tribuno ple. mulcta dicta est, quòd cum M. Aemilio Lepido Pontifice maximo iniuriose contenderat. Sacrorumq. magistratuum ius potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXXVIII millia, CCCXIIII. Et princeps senatus lectus Aemilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui dissidebant, fœdus ictum, ut alter in Aegypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociæ rex consilio Demetrij regis Syrię & uiribus pulsus regno, à senatu restitutus est. Missi à senatu legati, qui inter Massanissam & Carthaginienses de agro iudicarent. C. Marcius consul aduersum Dalmatas parum prospere primum, postea feliciter pugnauit. cum quibus bello confligendi causa fuit, quòd Illyrios populi Romani socios uastauerant. eandemque gentem Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida Antipolim & Nicæam uastabant, subegit. Præterea in Hispania à compluribus parum prospere res gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octauo ab urbe condita, magistratum peractis comitijs, insequentisq. anni consulibus creatis, inire cœperunt. Mutandi comitia causa fuit, quòd Hispani rebellabant. Legati ad disceptandum inter Massanissam & Carthaginenses missi, nunciauerunt uim naualis materiæ se Carthagine deprehendisse. Aliquot prætores à prouincijs auaritiæ nomine accusati, damnati sunt.

An. dxciiii. — K — An. dxcv. — An. dxcvi. — An. dxcviii.

A LIBRI LXVIII.

Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita CCCXXIIII millia. Semina tertij belli Punici referuntur. Cum in finibus Carthaginiensium maximus Numidarum exercitus, Archobarzane duce Syphacis nepote, diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Carthaginiensibus, qui exercitum specie contra Massanisam, regem, sed re uera cõtra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. contradicente P. Cornelio Nasica, placuit legatos mitti Carthaginem, qui specularentur quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quòd contra foedus exercitum & nauales materias haberent, pacem inter Massanisam & eos facere uoluerunt, Massanissa agro de quo lis erat, cedente. sed Gisgo, Amilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, cum senatus pari-
B tuum se iudicio legatorum dixisset, ita bellum aduersus Romanos suadendo concitauit: ut legatos, quo minus uiolarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes, infestum iam senatum Carthaginiensibus, infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato funus mortui filij in prætura, tenuissimo, ut ualuit (nam pauper erat) sumptu fecit. Andriscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniæ, ingenti affeueratione mentiretur, Romam missus. M. Aemilius Lepidus, qui princeps senatus ab sextis iam censoribus erat lectus, antequam expiraret, præcepit filijs, lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent: in reliquum funus ne plus quàm æris denos consumerent: imaginum specie, non sumptibus nobilitari maximorum uirorum funera solere. De ueneficijs quæsitum. Poblicia & Licinia nobiles foeminæ, quæ uiros suos necasse insimulabantur, cognita causa, cum prætori prædes uadesque dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt. Gulussa Massanissæ filius denunciauit Carthagine delectus
C agi, classem comparari, & haud dubium bellum strui. Cum Cato suaderet ut ijs bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente nihil remere faciundum, placuit decem mitti legatos exploratum. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules cum delectum seuere agerent, nec quenquam gratia dimitterent: à tribunis plebis, qui pro amicis suis uacationem impetrare non potuerunt, in carcerem coniecti sunt. Hispaniense bellum cum parum prospere aliquoties gestum ita confudisset ciuitatem Romanam, ut ne ij quidem inuenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire uellent, P. Cornelius Aemilianus processit: & excepturum se militiæ genus, quodcunque imperatum esset, professus est. quo exemplo ad militandi studium omnes incitauit. L. Lucullus consul, cum M. Claudius Marcellus, cui successerat, pacasse omnes Celtiberiæ populos uideretur: Vacceos, Cantabros, & alias ad huc incognitas nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio
D Aemilianus, L. Pauli filius, Africani nepos, sed adoptiuus, prouocatorem barbarum tribunus militum occidit: & in expugnatione Intercatiæ urbis maius etiam periculum adijt. nam murum primus omnium transcendit. Ser. Sulpitius Galba prætor male aduersus Lusitanos pugnauit. Cum legati ex Africa cum Carthaginiensium oratoribus, & Gulussa Massanissæ filio redijssent, dicerentq. se & exercitum & classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit. Catone & alijs principibus senatus suadentibus ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod Cornelius Nasica dicebat nondum sibi iustam causam bellandi uideri: placuit ut bello abstinerent, si Carthaginenses classem exussissent, & exercitum dimisissent: si minus, proximi consules de bello Punico referrent. Cum locatum à censoribus theatrum extrueretur, P. Cornelio Nasica auctore, tanquam inutile & nociturum publicis moribus, ex S.C. destructum est: populusq. aliquandiu stans ludos spectauit.
E Carthaginienses cum aduersum foedus bellum Massinissæ intulissent, uicti eo nonagesimum secundum annum habente, & sine pulpamine mandere, & gustare panem tantummodo soli to: insuper Romanum bellum meruerunt.

An. DXCIX.

LIBRI XLIX.

Tertii Punici belli initium altero & sexcentesimo anno ab urbe condita, intra quintum annum quàm erat coeptum, consummati. Inter M. Porcium Catonem & Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus uir in ciuitate habebatur, alter optimus uir etiam à senatu iudicatus erat, diuersis certatum est sententijs: Catone suadente bellum, & ut tolle-

An. DCI.

retur,deleretur, Carthago,Nasica dissuadente: placuit tamen,eo quòd contra fœdus naues haberent,& extra fines exercitum duxissent:quodq; socio populi Ro.& amico Massani ssæ arma intulissent,& quòd filium eius Gulussam, qui cum legatis Romanis erat,in oppidũ non recepissent,bellum ijs indici. Prius quàm ullæ copiæ in naues imponerentur, Vticenses legati Romam uenerunt,se,suaq; omnia dedentes. Ea legatio ueluti maximum belli omen, grata patribus,acerba Carthaginensibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum ex præcepto librorum Sibyllinorum facti:qui anno centesimo,primo punico bello,quingentesimo & altero anno ab urbe condita facti fuerant. Legati triginta Romam uenerunt, per quos Carthaginenses se dedebant. Catonis sententia peruicit, ut decreto perstaretur: & ut consules quàprimum proficiscerentur ad bellum. Qui ubi in Africam transierunt,acceptis,quos imperauerant,trecentis obsidibus,& armis,omnibusq; instrumentis belli, si qua Carthagine erant:tunc cum ex authoritate patrum iuberent, ut in alium locum dum procul à mari decẽ millia passuum,nec minus remotum oppidum facerent, indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri oppugnariq; cœpta est Carthago à L. Marcio, M. Manilio consulibus. In qua oppugnatione, cum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus irrupissent,& ab oppidanis grauiter cæderentur, à Scipione Africano expliciti sunt. per quem & castellum Romanorum, quod nocte oppugnabant, paucis equitibus iuuantibus liberatum est:castrorumq; quæ Carthaginienses omnibus copijs pariter ab urbe egressi oppugnabant,liberatorum is ipse præcipuam gloriam tulit. Præterea cum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul(alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum ducere aduersus Asdrubalem uellet,qui cum altera manu iniquum saltum insederat: suasit primo consuli ne tam iniquo loco confligeret. uictus deinde complurium,qui & prudentiæ eius & uirtuti inuidebant,sententijs,& ipse saltum ingressus est.cumq;, sicut prædixerat,fusus fugatusq; esset Romanus exercitus, & duæ cohortes ab hoste obsiderentur: cũ exiguis equitum turmis in saltum reuersus liberauit eas, & incolumes reduxit. Quam uirtutem eius & Cato uir promptioris ad uituperandum linguæ, in senatu sic prosecutus est, ut diceret reliquos qui in Africa militarent,umbras militare,Scipionem uigere. Et populus Romanus eo fauore illum complexus est, ut comitijs complurimæ eum tribus consulem scriberent: cum hoc per ætatem non liceret. Cum L. Scribonius tribunus ple. rogationem promulgasset,ut Lusitani qui in fidem po. Ro. dediti à Ser. Galba in Galliam uenissent, in libertatem restituerentur: M. Cato acerrime suasit. extat oratio in annalibus eius inclusa. Q. Fuluius Nobilior & sæpe ab eo in senatu laceratus,respondit pro Galba, ipse quoque Galba,cum se damnari uideret,complexus duos filios prætextatos,& filium Caij Sulpitij, cuius tutor erat,ita miserabiliter pro se locutus est,ut rogatio antiquaretur. extant tres orationes eius: duæ aduersum Libonem tribunum plebis,rogationesq; eius habitas de Lusitanis: una contra L. Cornelium Cethegum,in qua Lusitanos prope se castra habentes cæsos fatetur: quòd compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam ultimæ sortis homo,Persei regis se filiũ ferẽs,& mutato nomine Philippus uocatus, cum ab urbe Roma,quo illũ Demetrius Syriæ rex ob hoc ipsum mendaciũ miserat,clã profugisset: multis ad falsam eius fabulam uelut ad ueram coeuntibus,contracto exercitu, totam Macedoniam aut uoluntate incolentium,aut armis occupauit. Fabulam autem huiusmodi finxerat: Ex pellice se & Perseo rege ortum,traditum educandum Cretæ se cuidam esse: ut in belli casus,quod ille cum Romanis gereret,aliquod uelut semen stirpis regiæ extaret. Perseo demortuo, Adramiri se educatum usque ad duodecimum annum ætatis. patrem eum esse credentem,à quo educaretur,ignarum generis fuisse sui.affecto deinde eo,cum prope ad ultimum uitæ finem esset, detectam tandem sibi originem suam: falsæq; matri libellum datum signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, cum ad puberem ætatem uenisset: obtestationesque ultimas adiectas,ut res in occulto ad id tempus seruaretur. pubescenti libellum traditum: in quo relicti sibi duo thesauri à patre dicerentur. tum scientem mulierem subdititium se esse,ueram stirpem ignoranti edidisse genus,atque obtestatã,ut prius quàm ad Eumenem manaret res, Perseo inimicum,excederet ijs locis,ne interficeretur. eo se exterritum,simul sperantem aliquod auxilium à Demetrio,in Syriam se contulisse: atque ibi primum quis ipse omnino esset,palam expromere ausum.

ANN. DCI.

LIBRI

A

LIBRI L.

Thessalia, cum & illam inuadere armis, atque occupare Pseudophilippus uellet, per Romanorum legatos auxilijs Achæorum defensa est. Prusias rex Bithyniæ, omniumq. humillimorum uitiorum à Nicomede filio adiuuante Attalo rege Pergami, occisus est. Habebat alterum filium, qui pro superiore ordine dentium enatum habuisse unum os cõtinens dicitur. Cum legatos ad pacem inter Nicomedem & Prusiam faciẽdam Romani misissent: & unus ex ijs caput multis cicatricibus farsum haberet, alter pedibus æger esset, tertius ingenio socors haberetur: dixit Cato eam legationem nec caput nec pedes nec cor habere. In Syria, quæ eo tempore ex stirpe generis Persei regis Macedonum inertia socordiaq. similem Prusiæ regem habebat: iacente eo in ganeo & lustris, Ammonius regnabat: per quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus Demetrij filius occisi. Massanisa Numidiæ rex maior nonaginta annis uir insignis decessit. Inter cætera opera iuuenilia, quæ ad ultimum edidit, adeò etiam uersus in senectam uiguit, ut post sextum & octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos eius, maximum natu Mycipsam, Gulussam, & Manastabalem, qui etiam græcis literis erat eruditus, P. Scipio Aemilianus, cum commune eis pater regnum reliquisset, & diuidere eos arbitro Scipione iussisset, administrationem regni diuisit: Item Phameæ Himilconi præfecto equitũ Carthaginiensium, uiro forti, & cuius opera præcipua Pœni utebantur, persuasit, ut cum equitatu suo ad Romanos transiret. Trium legatorum, qui ad Massanissam missi fuerant, Claudius Marcellus coorta tempestate fluctibus obrutus est. Carthaginienses Asdrubalem Massanissæ nepotem, quem prætorem habebant, proditionis suspectum in curia interemerunt. quæ suspicio inde emanauit, quòd propinquus esset Gulussæ, auxilia Romanorũ iuuantis. P. Scipio Aemilianus cũ edilitatem peteret, consul à populo dictus, quoniam per annos consulem fieri non licebat, cum maximo certamine suffragantibus plebeijs, & repugnantibus aliquandiu patribus, legibus solutus, & consul creatus est. M. Manilius nonnullas urbes circumpositas Carthagini expugnauit. Pseudophilippus in Macedonia cęso cum exercitu M. Iuuentio prætore, à Q. Cæcilio uictus, captusq. est, recepta Macedonia.

LIBRI LI.

Carthago in circuitu mill. XXIIII passus patens, magno labore obsessa, & per partes capta est, primum à Mancino legato, deinde à Scipione consule, cui extra sortem prouincia Africa data erat. Carthaginenses portu nouo, quia uetus à Scipione erat obstructus facto, & contracta clã exigua classe, nauali prælio infeliciter pugnauerunt. Asdrubalis quoque eorum ducis castra ad Nepharim oppidum loco difficillimo sita cum exercitu deleta sunt à Scipione. qui tandem urbem expugnauit septingentesimo anno quàm erat condita. spoliorũ maior pars Siculis, quibus ablata erãt, reddita. Vltimo urbis excidio cum se Asdrubal Scipioni dedidisset, uxor eius, quæ paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat ut ad uictorẽ transfugeret, se flagrantis in medium urbis incendium duobus cum liberis ex arce præcipitauit. Scipio exemplo patris sui Aemilij Paulli, qui Macedoniam uicerat, ludos fecit, transfugasq. atque fugitiuos bestijs obiecit. Belli Achaici semina referuntur hęc: quòd legati populi Romani ab Achaicis pulsati sunt. Corinthum missi erant, ut eas ciuitates quæ sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico consilio secernerent.

An. DCIII.

LIBRI LII.

Cvm Achæis qui in auxilium Bœotos & Chalcidenses habebant, Q. Cæcilius Metellus ad Thermopylas bello conflixit. quibus uictis, dux eorum Critolaus ueneno sibi mortem consciuit. in cuius locum Diæus Achaici motus primus auctor, ab Achæis dux creatus, ad Isthmon à L. Mummio consule uictus est. qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthum ex senatus consulto diruit, quia ibi legati Romani uiolati erant. Thebæ quoque & Chalcis quæ auxilio fuerant, dirutæ. Ipse Mummius se abstinentissimum uirum egit: nec quicquam ex ijs opibus ornamentisq. quæ prædiues Corinthus habuit, in domum eius peruenit.

An. DCIII.

peruenit. Q. Cæcilius Metellus de Andrisco triumphauit: P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus de Carthagine & Asdrubale. Viriathus primum in Hispania ex pastore uenator, & ex uenatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, uniuersam Lusitaniam occupauit: M. Vitilium prætorem, fuso eius exercitu, cepit. post quem C. Plautius prætor nihilo felicius rem gessit, tantumq. terrorem is hostis intulit, ut aduersus eum consulari opus esset & duce & exercitu. Præterea motus Syriæ, & bella inter reges gesta referuntur. Alexander homo ignotus, & incertæ stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. Hunc Demetrius, Demetrij filius, qui à patre quondam ob incertos belli casus ablegatus in Gnidon fuerat, contempta socordia inertiaq. eius, adiuuante Ptolemæo Aegypti rege, cuius filiam Cleopatram acceperat in matrimonium, bello interemit. Ptolemæus in caput grauiter uulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, expirauit: atque in locum eius frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem quam per tormenta in suos exercebat, à Diodoto quodam uno ex subiectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum asserebat, bello superatus, Seleuciam fugit. L. Mummius de Achæis triumphauit. signa ærea, marmoreaq., & tabulas pictas in triumpho tulit.

G

LIBRI LIII.

An. DCVII. Ap. Claudius consul Salassos, gentem alpinam, domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia à L. Trebellio quæstore cum exercitu cæsus est. Q. Cæcilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. à Q. Fabio proconsule pars maxima Lusitaniæ, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Iulius senator græce res Romanas scribit.

H

LIBRI LIIII.

An. DCIX. Q. Pompeius consul in Hispania Termestinos subegit. cum eisdem quidem, & Numantinis pacem ob infirmitatem fecit. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXXVIII millia, CCCXLII. Cum Macedonum legati conquestum uenissent de D. Iunio Silano prætore, quòd acceptis pecunijs prouinciam spoliasset: & senatus de querelis eorum uellet cognoscere: T. Manlius Torquatus, Silani pater, petijt, impetrauitq. ut sibi huiusmodi cognitio mandaretur. & domi causa cognita, filium condemnauit, abdicauitq.: ac ne funeri quidem eius cum suspendio uita finisset, interfuit: sedensq. domi potestatem consulentibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul, rebus in Hispania prospere gestis, labem imposuit, pace cum Viriato æquis conditionibus facta. Viriatus à proditoribus consilio Seruilij Cæpionis interemptus est, & ab exercitu eius multum comploratus, ac nobilissime tumulatus, uir duxq. maximus, & per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

I

LIBRI LV.

An. DCXII. P. Cornelio Nasica, cui cognomen Scipioni fuit, ab irridente Curatio tribuno plebis impositum: & D. Iunio Bruto consulibus delectum habentibus, in conspectu tyronum res saluberrimi exempli facta est. nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quòd exercitum in Hispania deseruisset: damnatusq. sub furca diu uirgis cæsus est, & sestertio nummo uenijt. Tribuni plebis, quia non impetrarent ut sibi denos quos uellent milites eximere liceret, consules in carcerem duci iusserunt. Iunius Brutus consul in Hispania ijs qui sub Viriato militauerant, agros & oppidum dedit, quod Valentia uocatum est. M. Popillius à Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusq. est. C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cauea auolauerunt. conscendenti deinde nauim, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit audiri: mane Mancine. Quæ auspicia tristia fuisse euentu probatum est. uictus enim à Numantinis & castris exutus, cum spes nulla seruandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus uetuit. Triginta millia Romanorum à Numantinorum millibus

An. DCXIII.

K

quatuor

A quatuor uicta erant. D. Iunius Lusitaniam urbium expugnationibus usque ad oceanum perdomuit: & cum fluuium Obliuionem transire nollent, raptum signifero signum ipse transtulit: & sic ut transgrederentur milites, persuasit. Alexandri filius rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoto qui Tripho cognominabatur, tutore suo per fraudem occisus est, corruptis medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant illum, occiderunt.

LIBRI LVI.

D. IVNIVS Brutus in ulteriore Hispania feliciter aduersus Gallecios pugnauit. dissimili euentu M. Aemilius Lepidus proconsul aduersus Vaccæos rem gessit, clademq. similem Numantinæ passus est. Ad exoluendum Numantini fœderis religione populum, B Mancinus cum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXXIII millia. Fuluius Flaccus consul Vardeos in Illyrico subegit. M. Cosconius prætor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnauit. Cum uitio ducum bellum Numantinum non sine publico pudore duraret, delatus est ultro Scipioni Africano à senatu populoq. Romano consulatus: quem cum illi capere ob legem, quæ uetabat quenquam iterum consulem fieri, non liceret, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum Seruile in Sicilia ortum, cum opprimi à prætoribus non potuisset: C. Fuluio consuli mandatum est. Huius belli initium fuit Eunus seruus, natione Syrus, qui contracta agrestium seruorum manu, & solutis ergastulis, iusti exercitus numerum impleuit. Cleo quoque alter seruus ad LXX millia seruorum contraxit. et copijs iunctis cō C tra populum Romanum, exercitumq. eius bellum sæpe gesserunt.

AN. DCXV.

AN. DCXVI

LIBRI LVII.

SCIPIO Africanus Numantiam obsedit. & corruptum licentia luxuriaq. exercitum ad seuerissimam militiæ disciplinam reuocauit. omnia enim deliciarum instrumenta recidit: duo millia scortorum á castris eiecit: militem quotidie in opere habuit, & triginta dierum frumentum ac septenos uallos ferre cogebat. ægre propter onus incedenti dicebat: Cum gladio te uallare scieris, uallum ferre desinito. Alij nimium habiliter paruū scutū ferēti, eū scutū amplius iusto ferre iussit: neque id se reprehendere, quādo melius scuto quā gladio uteretur. Quē militē extra ordinē deprehēdit, si Romanus esset, uitibus: si extraneus, D fustibus cecidit. Iumenta omnia ne exonerarent militem, uendidit. sæpe aduersus irruptiones hostium feliciter pugnauit. Vaccæi obsessi, liberis & coniugibus trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera sibi ab Antiocho rege Syriæ missa, cum celare alijs imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit. eaq. omnia referre quæstorem in publicas tabulas iussit, ex ijs uiris fortibus munera se daturum. Cum undique Numantiam obsidione clausisset, & oppressos fame uideret urgeri hostes; qui pabulatum exierant, uetuit interimi: quòd diceret uelocius eos absumpturos frumentum quod haberent, si plures fuissent.

AN. DCXVI.

LIBRI LVIII.

E TI. Sempronius Gracchus tribunus plebis cum agrariam legem ferret aduersus uoluntatem senatus, & equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quàm D. iugera possideret, in eum furorem exarsit, ut M. Octauio collegæ causam diuersæ partis defendenti, potestatem lege lata abrogaret: seq. & Caium fratrem, & Ap. Claudium socerum triumuiros ad diuidundum agrum crearet. Promulgauit & aliam legē agrariam: qua si quis latius agrū patefaceret, ut ijdem triumuiri iudicarent, quà publicus ager, quà priuatus esset. deinde cum minus agri esset, quàm quod diuidi posset sine offensa etiam plebis; quoniam eos ad cupiditatem ampla modo sperandi incitauerat, legem se promulgaturum ostendit, ut ijs qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia quæ regis Attali fuisset, diuideretur. Hæredem autem populum Romanum reliquerat Attalus rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignita-

AN. DCXVII.

indignitatibus commotus grauiter senatus, ante omnes P. Mucius consul, qui cum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusq. plebi, rursus in eum pro rostris concionatus est. Cum iterum tribunus plebis creari uellet Gracchus, auctore P. Cornelio Nasica in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum: & inter alios qui in eadem seditione occisi erant, insepultus est in flumen proiectus. Res praeterea in Sicilia uario euentu aduersus fugitiuos gestas continet. F

LIBRI LIX.

NUMANTINI fame coacti, ipsi se per uicem trudentes trucidauerunt. Captam urbem Scipio Africanus deleuit, & de ea triumphauit, quartodecimo anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius consul in Sicilia cum fugitiuis debellauit. Aristonicus regis Eumenis filius, Asiam occupauit: cum testamento Attali regis legata populo Romano libera esse deberet. Aduersus eum P. Licinius Crassus consul, cum idem pontifex maximus esset, quod nunquam antea factum erat, extra Italiam profectus, praelio uictus, & interemptus est. M. Perperna consul uictum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius, & Q. Metellus tunc primum uterque ex plebe censores facti. Lustrum à censoribus est conditum. censa sunt capita CCCLXVIII millia, DCCCXXIII, praeter pupillos & uiduas. Q. Metellus censor censuit, ut omnes cogerentur ducere uxores liberorum procreandorum causa. extat oratio eius, quam Augustus Caesar cum de maritandis ordinibus ageret, uelut in haec tempora scriptam in senatu recitauit. C. Atinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorem, à quo in senatu legendo praeteritus erat de saxo deijci iussit: quod ne fieret, caeteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Cum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, ut eundem tribunum plebis, quoties uellet, creari liceret: rogationem eius P. Africanus grauissima oratione dissuasit: in qua dixit Ti. Gracchum iure caesum uideri. Gracchus contra suasit rogationem: sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum regem Syriae, & Phraatē Parthorum regem gesta, nec magis quietae res Aegypti referuntur. Ptolemaeus Euergetes cognominatus, ob nimiā crudelitatem suis inuisus, incensa à populo regia, clam in Cyprum profugit. & cum sorori eius Cleopatrae, quam filia eius uirgine per uim compressā, & in matrimoniū ducta, repudiauerat, regnum à populo datum esset, infensus, filiū quem ex illa habebat, in Cypro occidit: caputq. eius & manus & pedes matri misit. Seditiones à triumuiris, Fuluio Flacco, C. Graccho, & C. Carbone agro diuidundo creatis excitatae. quibus cum P. Scipio Africanus aduersaretur, fortisq. ac ualidus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inuētus est. Suspecta fuit, tanquam uenenum ei dedisset Sempronia uxor: hinc maxime, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat. de morte tamen eius nulla quaestio acta. Defuncto eo seditiones triumuirales acrius exarserunt. C. Sempronius consul contra Iapudas primo rem male gessit, mox uictoria cladem acceptam emendauit, uirtute D. Iunij Bruti, eius qui Lusitaniam subegerat.

An. DCXVIII. An. DCXIX. An. DCXX. An. DCXXI. G H I

LIBRI LX.

L. Aurelius COS. Sardos rebellantes subegit. Fuluius Flaccus primus omnium transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus aduersus Saluios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium. L. Opimius praetor Fregellanos qui defecerant, in deditionem accepit: Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti multitudine locustarum, & deinde necatarum strage fuisse traditur. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXC millia, DCCXXXVI. C. Gracchus, Tiberij frater, tribunus plebis eloquentior quàm frater pernici osas aliquas leges tulit: inter quas frumentariam, ut semisse & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam frater eius tulerat: tertiam, qua equestrem ordinem tunc cum senatu consentientem corrumperet, ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur: et quia illis temporibus CCC tantum senatores erant, DC equites trecentis senatoribus admiscerentur, idest, ut equester ordo bis tantum uirium in senatu haberet. & continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrarijs latis effecit, ut complures coloniae in Italia deducerentur, & una in solo dirutae Carthaginis: quò ipse

An. DCXXIIII. K

A ipse triumuir creatus coloniam deduxit. Præterea res à Q. Metello consule aduersus Baleares gestas continet, quas Græci Gymnesias appellant, quia æstatem nudi exigant. Baleares à teli missu appellati, uel à Baleo Herculis comite ibi relicto tunc, cum Hercules ad Geryonem nauigaret. Motus quoque Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium uirum suum, & Seleucum filium, indignata quòd occiso patre eius à se, iniussu suo diadema sumpsisset, interemit. An. DCXXVII.

LIBRI LXI.

C. Sextius proconsul uicta Saluiorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam & calidis & frigidis fontibus atque à nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul contra Allobroges ad oppidum Vindalium feliciter pugnauit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quòd Teuromalium Saluiorum regem fugientem recepissent, & omni ope iuuissent: quodq. Heduorum agros, sociorũ populi Romani, uastauissent. C. Gracchus seditioso tribunatu acto, cum Auentinum quoque armata multitudine occupauisset, à L. Opimio consule ex S. C. uocato ad arma populo, pulsus, interemptus est, & cum eo Fuluius Flaccus consularis socius eiusdẽ furoris. Q. Fabius Maximus consul Paulli nepos, aduersus Allobroges, & Bituitum Aruenorum regem feliciter pugnauit. Ex Bituiti exercitu cæsa millia hominum centum uiginti. & cum ipse ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albæ custodiendus datus est, quia contra pacem uidebatur ut in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, ut Congentiatus filius eius comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius accusatus apud populum à Q. Decio tribuno plebis, quòd indemnatos ciues in carcerem coniecisset, absolutus est. An. DCXXIX.

B

C

LIBRI LXII.

Q. Marcius Cos Stoenos gentem Alpinam expugnauit. Micipsa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filijs reliquit, Adherbali, Hiempsali, & Iugurthæ fratris filio, quem adoptauerat. L. Cæcilius Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiẽpsalem fratrem bello petijt, quem uictum interemit: Adherbalem regno expulit, qui à senatu restitutus est. L. Cæcilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus censores duos & triginta senatu mouerunt. Præterea motus Syriæ regum continet. An. DCXXXII.

D

LIBRI LXIII.

C. Porcius consul in Thracia male aduersus Scordiscos pugnauit. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCCXCIIII millia, CCCXXXVI. Aemilia, Licinia, & Marcia uirgines Vestales incesti damnatæ sunt. idq. incestum quemadmodum commissum, deprehensum & uindicatum sit, refertur. Cimbri gens uaga populabundi in Illyricum uenerunt, ab ijs Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Liuius Drusus consul aduersus Scordiscos, gentem à Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnauit, magnumq. honorem tulit. An. DCXXXVIII.

LIBRI LXIIII.

E

Adherbal bello petitus à Iugurtha, & in oppido Cirta obsessus, contra denunciationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthæ bellum indictum: idq. Calpurnius Bestia consul gerere iussus, pacem cum Iugurtha iniussu populi & senatus fecit. Iugurtha fide publica euocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quòd multos pecunia in senatu corrupuisse dicebatur, Romam uenit: & propter cædem admissam in regulum quendam nomine Massiuam, qui regnum eius populo Romano inuisũ appetebat, Romæ interfectum, cum periclitaretur, causam capitis dicere iussus, clam profugit, & cedens urbe fertur dixisse, O urbem uenalem & cito perituram, si emptorem inuenerit. A. Postumius legatus infeliciter prælio aduersus Iugurtham gesto pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse seruandam senatus censuit.

LIBRI LXV.

An. DCXLI

Q. Caecilius Metellus consul duobus prælijs Iugurtham fudit, totamq́. Numidiam uastauit. M. Iunius Silanus consul aduersum Cimbros infeliciter pugnauit. legatis Cimbrorum sedem & agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negauit. M. Minucius proconsul contra Thracas prospere pugnauit. L. Cassius consul à Tigurinis Gallis pago Heluetiorum qui à ciuitate secesserāt, in finibus Allobrogum cum exercitu cæsus est. milites qui ex ea clade superauerant, obsidibus datis, & dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

An. DCXLIII.

F

LIBRI LXVI.

G

Iugurtha pulsus à C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adiutus est, & cæsis prælio Bocchi quoque copijs, nolente Boccho bellum infeliciter susceptū diutius sustinere, uinctus ab eo & traditus Mario est: in qua re præcipua opera L. Cornelij Sullæ quæstoris Marij fuit.

LIBRI LXVII.

An. DCXLV.

M. Aurelius Scaurus legatus consulis à Cimbris fuso exercitu captus est: & cum in consilium ab ijs euocatus deterreret eos ne alpes transirent Italiam petituri, eo quòd diceret Romanos uinci non posse, à Bolo rege feroci iuuene occisus est. Ab ijsdem hostibus Cn. Mallius consul & Q. Seruilius Cæpio proconsul uicti prælio, castris quoque binis exuti sunt. octoginta millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta millia. Secundum populi Romani iussionem, Cæpionis, cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium, imperiumq́. ei abrogatum. In triumpho C. Marij ductus ante curtum eius Iugurtha cum duobus filijs, & in carcere necatus est. Marius triumphali ueste in senatum uenit, quod nemo ante eum fecerat: eiq́. propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos consulatus est. consulatu secundo & tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, uastatis omnibus quæ inter Rhodanum & Pyrenæum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibiq́. multa loca populati, à Celtiberis fugati sunt: reuersiq́. in Galliā, bellicosis se Teutonis cōiunxerunt.

H

LIBRI LXVIII.

I

An. DCXLVIII.

M. Antonius prætor in Ciliciam maritimos prædones persecutus est. C. Marius consul summa ui oppugnata à Teutonis & Ambronibus castra defendit. duobus deinde prælijs circa Aquas Sextias eos hostes deleuit: in quibus cæsa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est: triumphum oblatum, donec & Cimbros uinceret, distulit. Cimbri repulso ab alpibus fugatoq́. Q. Catulo proconsule, qui fauces alpium obsederat, & ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliquerat q́., cum uirtute sua explicita fugientem proconsulem exercitumq́. persecuti, in Italiam traiecissent, iunctis eiusdem Catuli & C. Marij exercitibus, prælio uicti sunt ab eis: in quo cæsa traduntur hostium centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius totius ciuitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores ciuitatis, qui aliquandiu ut nouo homini ad tantos honores euecto, inuiderant, conseruatam ab eo rempublicam fatebantur. Poblicius Malleolus matre interempta, primus omnium insutus culleo in mare præcipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges gesta continet.

K

LIBRI LXIX.

An. DCL.

L. Appuleius Saturninus, adiuuante C. Mario, & per milites occiso A. Nonio cōpetitore, tribunus plebis per uim creatus, non minus uiolenter tribunatum, quàm petierat, gessit.

A gessit. et cum legem agrariam per uim tulisset, Metello Numidico, quòd in eam non iurauerat, diem dixit, qui cum à bonis ciuibus defenderetur, ne causa malorum certaminum esset, in uoluntarium exilium Rhodum profectus est: ibiq́. legendo, & audiendis magnis uiris uacabat. Profecto C. Marius seditionis author, qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Appuleius Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum cõsulatus, quem maxime aduersarium actionibus suis timebat, interemit. quibus rebus concitato quamplurimum senatu in eius causam, & C. Marius homo mutabilis, & uarij consilij ingenijq́., qui semper secundam fortunam transierat, cum eum tueri minime posset, oppressus armis cum Glaucia prætore, & alijs eiusdem furoris socijs, à Rabirio quodam interfectus est. Q. Cæcilius Metellus ab exilio ingenti totius fauore ciuitatis reductus est. M. Aquillius proconsul in Sicilia bellum seruile concitatum confecit.

B

LIBRI LXX.

Cum M. Aquilius de pecunijs repetundis causam diceret, ipse rogare iudices noluit. M. Antonius qui pro eo perorabat, tunicam à pectore eius discidit, ut honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius proconsul aduersum Celtiberos feliciter pugnauit. Ptolemæus Cyrenarum rex, cui cognomen Apioni fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit: & eius regni ciuitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ à L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati à rege Arsace missi ad Sullam uenerunt, ut amicitiam à populo Romano peterent. P. Rutilius uir summæ innocentiæ, qui legatus Q. Mucij proconsulis à publicanorum iniurijs Asiam defenderat, inuisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus, in exilium missus est. C. Geminius prætor contra Thracas infeliciter pugnauit. Senatus cum impotentiam equestris ordinis in iudicijs exercendis ferre nollet, omni ui niti cœpit ut ad se iudicia transferrentur, sustinente causam eius M. Liuio Druso tribuno plebis: qui ut uires sibi acquireret, perniciosa spe largitionis plebem concitauit. Præterea motus Syriæ regum continet.

C

LIBRI LXXI.

M. Livius Drusus tribunus plebis ut maioribus uiribus senatus causam susceptam tueretur, socios, & Italicos populos spe ciuitatis Romanæ solicitauit: ijsque adiuuantibus per uim legibus agrarijs frumentarijsq́. latis, legem quoque iudicialem tulit, ut æqua parte iudicia penes senatum & equestrem ordinem essent. Cum deinde promissa socijs ciuitas præstari non posset, irati Italici defectionem cœperunt agitare. eorum coitus, coniurationes, orationesq́. in concilijs principum referuntur. propter quæ Liuius Drusus etiam senatui inuisus factus, uelut socialis belli auctor, incertum à quo, domi occisus est.

D

LIBRI LXXII.

Italici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Lucani, Samnites: initio belli à Picentibus orto. Q. Seruilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus ciuibus Romanis qui in eo oppido erant occisus est. saga populus sumpsit. Ser. Galba à Lucanis comprehensus, unius fœminæ opera, ad quam diuertebatur, captiuitate exemptus est. Aesernia & Alba coloniæ ab Italicis obsessæ sunt. Auxilia deinde Latini nominis, externarumq́. gentium missa populo Romano, & expeditiones inuicem, urbiumq́. expugnationes referuntur.

E

LIBRI LXXIII.

L. Ivlivs CAESAR consul male aduersus Samnites pugnauit. Nola colonia in potestatem Samnitium cum L. Postumio prætore uenit, qui ab ijs interęptus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Cum P. Rutilius consul parum prospere contra Marsos pugnasset, & in prælio cecidisset, C. Marius legatus eius meliore euentu cum hostibus con-

flixit.

flixit. Ser. Sulpicius Pelignos prælio fudit. Q. Cæpio legatus Rutilij, cum obsessus prospe re in hostes erupisset, & ob eum successum æquatum ei cum C. Mario esset imperium, reme rarios factus, & circumuentus insidijs, fuso exercitu cecidit. L. Cæsar consul feliciter contra Samnites pugnauit. ob eam uictoriam Romæ saga posita sunt. et ut uaria belli fortuna esset, Aesernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitum uenit. Sed & C. Marius prælio Marsos fudit, Hirno Asinio prætore Marrucinorum occiso. C. Cæcilius in Gallia transalpina Saluios rebellantes uicit. F

LIBRI LXXIIII.

Cn. Pompeius Picentes prælio fudit, & obsedit. propter quam uictoriam Romæ prætextæ aliaq. magistratuum insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio euentu pugnauit. Libertinorum primum militare cœperunt. A. Plotius legatus Vmbros, L. Porcius prætor Marsos, cum uterque populus defecisset, prælio uicerunt. Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ regna reducti sunt. Cn. Pompeius consul Marsos acie uicit. Cum ære alieno oppressa esset ciuitas, A. Sempronius Asellio prætor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab ijs qui fœnerabantur, in foro occisus est. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesq. continet. G

LIBRI LXXV.

A. Posthumius Albinus legatus cum classi præesset, infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sylla legatus Samnites prælio uicit, & bina ca- H

An. DCLXI. stra eorum expugnauit. Cn. Pompeius Vestinos in deditioné accepit. L. Porcius consul rebus prospere gestis fusisq. aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. Ea res hostibus uictoriam eius prælij dedit. Cosconius & Luceius Samnites acie uicerunt: Marium Egnatium nobilissimum hostium ducem occiderunt, compluraq. eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis prælijs fudit, aliquot populos recepit: quantisq. raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LIBRI LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus aduersum Lucanos prospere gestis, multis oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, uniuersamq. eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos & Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque à L. Murena & Cæcilio Pio legatis aliquot prælijs fracti pacem petierunt. Asculum à Cn. Pompeio captum est, cæsis & à Mamerco Aemilio legato Italicis. Silo Popedius dux Marsorum, author huius rei prælio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ regno à Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesq. continet. I

LIBRI LXXVII.

An. DCLXII. Cum P. Sulpicius tribunus plebis auctore C. Mario perniciosas leges promulgasset, ut exules reuocarentur, & noui ciues libertiniq. distribuerentur in tribus, & ut Marius aduersus Mithridatem Ponti regem dux crearetur: & aduersantibus consulibus Q. Pompeio & L. Sullæ uim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis filio, genero Syllæ: L. Sulla consul cum exercitu in urbem uenit, & aduersus factionem Sulpicij & Marij in ipsa urbe pugnauit, eamq. expulit. ex qua duodecim à senatu hostes, inter quos C. Marius pater & filius, iudicati sunt. P. Sulpicius cum in quadam uilla lateret, indicio serui sui retractus & occisus est. seruus, ut præmium promissum iudicij haberet, manumissus est, & ob scelus domini proditi de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africam traiecit. C. Marius pater cum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis. & cum ad occidendum eum mis- K

sus

A sus seruus natione Gallus maiestate tanti uiri perterritus recessisset, impositus publice in nauium delatus est in Africam. L. Sylla ciuitatis statũ ordinauit: exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul ad accipiendum à Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio eius occisus est. Mithridates Ponti rex Bithynia & Cappadocia occupatis, & pulso Aquillio legato, Phrygiam prouinciam populi Romani cum ingenti exercitu intrauit.

LIBRI LXXVIII.

MITHRIDATES Asiam occupauit: Q. Oppium proconsulem, item Aquillium legatum in uincula coniecit: iussuq́. eius quicquid ciuium Romanorum in Asia fuit, uno die trucidatum est. urbem Rhodum, quæ sola in fide permanserat, oppugnauit: & aliquot prælijs B naualibus uictus recessit. Archelaus præfectus regis in Græciam cum exercitu uenit, Athenas occupauit. Præterea trepidationem urbium, insularumq́., alijs ad populum Romanum ciuitates sua trahentibus, continet.

LIBRI LXXIX.

L. CORNELIVS Cinna cum perniciosas leges per uim, atque arma ferret, pulsus urbe à Cn. Octauio collega cum VI tribunis pl. imperioq́. abrogato, corruptum Ap. Claudij exercitum in potestatem suam redegit, & bellum urbi intulit, accersito C. Mario cum alijs exulibus ex Africa. in quo bello duo fratres, alter ex Põpeij exercitu, alter ex Cinnæ, igno C rantes concurrerunt. et cum uictor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei extructo, ipse supra rogum se transfodit, & eodem igni consumptus est. Et cum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeij fraude, qui utranque partem fouendo, uires Cinnæ dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & consulis segnitie confirmati Cinna & Marius, quatuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio & Carboni dati sunt, urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnauit, & crudeliter diripuit.

An. DCLXIII.

LIBRI LXXX.

ITALICIS populis à senatu ciuitas data est. Samnites, qui soli arma retinebant, Cinnæ D & Mario se coniunxerunt. ab ijs Plautius cum exercitu cæsus est. Cinna & Marius cum Carbone & Sertorio Ianiculum occupauerunt, & fugati ab Octauio consule recesserunt. Marius Antium, & Ariciam, & Lauiniũ colonias deuastauit. Cum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem & perfidiam & ducum & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diuersas partes transibant: Cinna & Marius in urbem recepti sunt. qui uelut captam eam cædibus & rapinis uastarunt, Cn. Octauio consule occiso, & omnibus aduersæ partis nobilibus trucidatis, inter quos C. Antonio, eloquentissimo uiro, L. et C. Cæsare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriæ interemptus. pater Crassus, ne quid indignum uirtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum seipsos renunciauerunt. Eodemq́. die, quo magistratum inierant: Marius Sex. Licinium senatorẽ de saxo deijci iussit, editisq́. multis sceleribus, E Idibus Ianuarijs decessit: uir, cuius si examinentur cum uirtutibus uitia, haud facile sit dictu utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. adeo quam rempublicam armatus seruauit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter euertit.

LIBRI LXXXI.

L. SYLLA Athenas, quas Archelaus præfectus Mithridatis occuparat, circumsedit, & cum maximo labore expugnauit: urbi libertatem, & ciuibus quæ habuerant, reddidit. Magnesia, quæ sola in Asia ciuitas in fide manserat, summa uirtute aduersus Mithridatem defensa est. Præterea transitus Thracum in Macedoniam continet.

LIBRI LXXXII.

F

An. DCLXIIII.

SYLLA copias regis, quæ Macedonia occupata in Thessaliam uenerant, prælio uicit, cæsis hostium centum millibus, & castris quoque expugnatis. renouato deinde bello, iterum exercitum eius fudit, ac deleuit. Archelaus cum classe regia Syllæ se tradidit. L. Valerius Flaccus consul collega Cinnæ missus ut Syllæ succederet, propter auaritiam inuisus exercitui suo, à C. Fimbria legato ipsius, ultimæ audaciæ homine, occisus est: & imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnatæ in Asia urbes a Mithridate, & crudeliter direpta prouincia, incursionesq. Thracum in Macedoniam referuntur.

LIBRI LXXXIII.

G

An. DCLXV.

C. FIMBRIA in Asia fusis prælio aliquot copijs Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumq. regem non abfuit multum quin caperet. urbem Ilion, quæ se potestati Syllæ reseruabat, expugnauit ac deleuit, & magnam partem Asiæ recepit. Sylla multis prælijs Thracas cecidit. Cum L. Cinna, & Cn. Papirius Carbo à se ipsis consules per biennium creati bellum contra Syllam pararent: effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, & per eos, qui concordiæ studebant, ut legati ad Syllam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem inuitum cogebat naues conscēdere, & aduersus Syllam proficisci, interemptus est. consulatum Carbo solus gessit. Sylla cum in Asiam traiecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita ut is cederet prouincijs, Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu qui ad Syllam transierat, ipse se percussit: impetrauitq. de seruo suo præbens ceruicem, ut se interficeret.

H

LIBRI LXXXIIII.

SYLLA legatis qui à senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si ciues qui à Cinna pulsi ad se confugerant, restituerentur. quæ conditio cum iusta senatui uideretur, per Carbonem, factionemq. eius, cui bellum uidebatur utilius, ne conueniret, effectum est. Idem Carbo, cum ab omnibus oppidis Italiæ colonijsq. obsides exigere uellet, ut fidem illorum contra Syllam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Nouis ciuibus S.C. suffragium datum est. Q. Metellus Pius qui partes optimatium sequutus erat, cum in Africa bellum moliretur, à C. Fabio prætore pulsus est: senatusq. consultum per factionem Carbonis & Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. libertini in quinque & triginta tribus distributi sunt. Præterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

I

LIBRI LXXXV.

An. DCLXVII.

SYLLA in Italiam cum exercitu traiecit: missisq. legatis qui de pace agerent, & ab consule C. Norbano uiolatis, eundem Norbanum prælio uicit. Et cum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat ut pacem iungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, uniuersus exercitus consulis solicitatus per emissos à Sylla milites, signa ad Syllam transtulit: Scipio, cum interimi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. F. eius qui Asculum ceperat, conscripto uoluntariorum exercitu cum tribus legionibus ad Syllam uenetat, ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta urbe ad castra ueniretur. Præterea expeditiones per uniuersam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

K

LIBRI LXXXVI.

An. DCLXVIII.

CUM C. Marius, C. Marij filius consul ante annos uiginti per uim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem, & auaritiam in prætorio suo uiuus exustus est. L. Philippus legatus Sullæ Sardiniam, Q. Antonio prætore pulso & occiso, occupauit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab ijs uelut crepturus ciuitatem, & suffragij

A fragij ius nuper datum, fœdus percussit. itemq. ex fiducia iam certæ uictoriæ litigatores, à quibus adhibebatur, uadimonium Romam deferre iussit. Cum à parte diuersa urbs adhuc teneretur, L. Damasippus prætor ex uoluntate C. Marij consulis, cum senatum contraxisset, omnem quæ in urbe erat nobilitatem trucidauit. ex cuius numero Q. Mutius Scæuola pontifex maximus, fugiens in uestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum à L. Murena aduersus Mithridatem in Asia renouatum continet.

LIBRI LXXXVII.

L. Sylla C. Marium, exercitu eius fuso deletoq. ad Sacriportum, in oppido Præneste obsedit: urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res à legatis eius eadem ubique fortuna partium gestas continet.

LIBRI LXXXVIII.

Sylla Carbonem, exercitu eius ad Clusium, ad Fauentiam, Fidentiamq. cæso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli Italicorum populorum nondum arma deposuerant, iuxta urbem Romam ante portam Collinam debellauit: recuperataq. Rep. pulcherrimam uictoriam crudelitate, quanta in nullo homine unquam fuit, inquinauit. Octo millia deditorum in uilla publica trucidauit: tabulam proscriptionis posuit: urbem & uniuersam Italiam cædibus repleuit: inter quos omnes Prænestinos inermes concidi iussit. Marium senatorij ordinis uirum cruribus brachijsq. fractis, auribus præsectis, & effossis oculis necauit. C. Marius Præneste obsessus à Lucretio Offella Syllanarum partium uiro, cum per cuniculum captaret euadere, septus ab exercitu, mortem sibi consciuit in ipso cuniculo, cum sentiret se euadere non posse, cum Pontio Telesino fugæ comite stricto utrinque gladio concurrit. quem cum occidisset, ipse saucius à seruo impetrauit ut se occideret.

LIBRI LXXXIX.

M. Brutus à Cn. Papirio Carbone, qui Cossuram appulerat, missus naue piscatoria Lilybæum, ut exploraret an ibi Pompeius esset, & circumuentus a nauibus quas Pompeius miserat, in se mucrone uerso, ad transtrum nauis obnixus corporis pondere occubuit. Cn. Pompeius in Siciliam cum imperio à senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sylla dictator factus, quod nemo unquam fecerat, cum fascibus uigintiquatuor processit: rebus nouis reip. statum confirmauit: tribunorum plebis potestatem minuit: & omne ius legum ferendarum ademit: pontificum augurumq. collegium ampliauit, ut essent quindecim: senatum ex equestri ordine suppleuit: proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit, & bona eorum uendidit. ex quibus primo multa rapuit. redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Offellam consulatum contra uoluntatem suam petere ausum, iussit interimi in foro: & cum indigne ferret populus Romanus, concione uocata se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum, & Hiarbam regem Numidarum bellum molientes, uictos interemit: & IIII & XX annos natus adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphauit. C. Norbanus consularis proscriptus in urbe Rhodo, cum comprehenderetur, ipse se interemit. Mutilus ex proscriptis unus clam capite adoperto, ad posticias ædes Bastiæ uxoris cum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret. itaque se transfodit, & sanguine suo fores uxoris respersit. Sylla Nolam in Samnio recepit. XLVII legiones in agros captos deduxit, & eos ijs diuisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit. Mitylenæ quoque in Asia, quæ sola urbs post uictum Mithridatem arma retinebat, expugnatæ, dirutæq. sunt.

LIBRI XC.

Sylla decessit, honosque ei à senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Lepidus, cum acta Syllæ tentaret rescindere, bellum excitauit: & à Q. Catulo collega

An. DCLXXII.

collega Italia pulsus est,& in Sardinia frustra bellum molitus,perijt.M.Brutus,qui Cisalpinam Galliam tenebat,à Cn.Pompeio occisus est. Q.Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitauit. L. Manilius proconsul, & L.Domitius legatus ab Herculeio quæstore prælio uicti sunt. Præterea à P. Seruilio proconsule aduersus Cilicas res gestas continet.

LIBRI XCI.

Cn. Pompeius cum adhuc eques ter esset, cum imperio consulari aduersus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnauit,plurimasq. ciuitates in potestatem suam redegit.Ap.Claudius procōsul Thracas pluribus prælijs uicit.Q.Metellus procōsul L.Herculeium quæstorem Sertorij omni cum exercitu cecidit.

LIBRI XCII.

Cn. Pompeius adhuc dubio euentu cum Sertorio pugnauit, ita ut singula ex utraque parte cornua uicerint. Q.Metellus Sertorium,& Perpernam cum duobus exercitibus prælio fudit. cuius uictoriæ partem cupiens ferre Pompeius,parum prospere pugnauit. obsessus deinde Calagurij Sertorius assiduis eruptionibus non leuiora damna obsidentibus intulit.Præterea à Curione procōsule in Thracia res gestas aduersus Dardanos,& Q.Sertorij multa crudelia in suos facta continet,qui ex amicis,& secum proscriptis crimine proditionis insimulatos interemit.

LIBRI XCIII.

P. Servilivs proconsul in Cilicia Isauros domuit,& aliquot urbes piratarum expugnauit. Nicomedes Bithyniæ rex moriens populum Romanum fecit hæredem:regnumq. eius in prouinciæ formam redactum est. Mithridates fœdere cum Sertorio icto,bellum populo Romano intulit.Apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium naualiumq., & occupata Bithynia.M.Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem prælio à rege uictus est. resq. a Pompeio & Metello contra Sertorium gestas continet, qui omnibus belli militiæq. artibus par fuit. quos etiam ab obsidione Calagurij oppidi depulsos coegit diuersas regiones petere,Metellum ulteriorem Hispaniam,Pompeium Galliam.

An. DCLXXVI.

LIBRI XCIIII.

L. Lvcvllvs consul aduersus Mithridatem equestribus prælijs feliciter pugnauit;& expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites à seditione inhibuit. Deiotarus Gallogræciæ tetrarches præfectos Mithridatis bellum in Phrygia mouentes cecidit.Præterea res à Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

LIBRI XCV.

C. Cvrio proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor & septuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Lentuli profugerunt:& congregata seruorum & ergastulorum multitudine,Crixo & Spartaco ducibus bello excitato,Claudium Pulchrum legatum, & P. Vatinium prætorem prælio uicerunt.L.Lucullus proconsul ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque deleuit, pulsumq. à Bithynia regem uarijs belli ac naufragiorum casibus fractum coegit in Pontum profugere.

LIBRI CXVI.

Q. Arrivs prætor Crixum fugitiuorum ducem, cum uiginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus consul male aduersus Spartacum pugnauit. Ab eodem L. Gellius cos. & Q. Arrius prætor acie uicti sunt. Sertorius M. Antonio & M. Perperna,

An. DCLXXVIII.

A Perperna,& alijs coniuratis in conuiuio interfectus est, octauo ducatus sui anno, magnus dux,& aduersus duos imperatores Pompeium & Metellũ sæpe par, uel frequentius uictor, ad ultimum desertus & proditus. Imperium partium ad Marcum translatum est: quem Cn. Pompeius uictum captumq́. interemit, ac recepit Hispanias decimo fere anno quàm cœptum erat bellum. C. Cassius proconsul, Cn. Manlius prætor male aduersus Spartacum pugnauerunt, idq́. bellum M. Crasso prætori mandatum est.

LIBRI XCVII.

M. CRASSVS prætor primum cum parte fugitiuorum, quæ ex Gallis Germanisq́. constabat, feliciter pugnauit, cæsis hostium XXXV millibus, & duce eorũ Granico. Cum Spar- B taco deinde bellauit, cęsis cũ ipso millibus quadraginta. M. Antonius prætor bellum aduersus Cretenses parum prospere gestum morte sua finiuit. M. Lucullus proconsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto aduersus Mithridatem feliciter pugnauit, cæsis hostiũ amplius quàm sexaginta millibus. M. Crassus & Cn. Pompeius cos. facti, ut Crassus ex pratura, sic Pompeius antequam quæsturam gereret, ex equite Romano, tribunitiam potestatem restituerunt. Iudicia quoque per L. Aurelium Cottam prætorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniæ regem confugit.

LIBRI XCVIII.

C MACHARES filius Mithridatis, Bospori rex, à L. Lucullo, in amicitiã receptus est. Cn. Lentulus & L. Gellius censores asperam cẽsuram egerunt: quatuor & sexaginta senatu mo- tis, à quibus lustro condito censa sunt ciuium capita CCCCL millia. L. Metellus prætor in Sicilia aduersum piratas prospere rem gessit. Templum Iouis in Capitolio, quod incendio consumptum, ac refectum erat, à Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridatem & Tigranem, & immensas utriusque regis copias pluribus prælijs fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi aduersum Cretenses mandato, Cydoniam urbem obsedit. C. Triarius legatus Luculli aduersus Mithridatem parum prospere pugnauit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem ac Tigranem, summamq́. uictoriæ imponeret, seditio militum tenuit, qui sequi nolebant, idest legiones Valerianæ, quæ impleta à se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

D

LIBRI XCIX.

Q. METELLVS proconsul Gnoson, & Lyctum, & Cydoniam, & alias plurimas ciuitates expugnauit. L. Roscius Tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur. Cn. Pompeius lege ad populum lata persequi piratas iussus, qui commercium annonæ intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit, belloq́. cum ijs in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis, agros & urbes dedit. Praeterea res gestas à Q. Metello aduersus Cretenses continet: & epistolas Metelli & Cn. Pompeij inuicem missas. queritur Metellus gloriam rerum à se gestarum à Pompeio sublatam præteriri, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas urbium E deditiones. Pompeius rationem reddit hoc se facere debuisse.

LIBRI C.

C. MANILIVS tribunus plebis indignatione maxima nobilitatis legem tulit, ut Pompeio bellum Mithridaticum mandaretur. Concio eius bona. Q. Metellus perdomitis Cretensibus, liberæ in id tempus insulæ leges dedit. Cn. Pompeius ad gerendum bellum aduersus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiã renouauit: equestri prælio Mithridatem uicit. Præterea bellum inter Phraatem regem, & Tigranem Armeniorum, ac deinde inter filium Tigranem patremq́. gestum continet.

F

LIBRI CI.

Cn. Pompeivs Mithridatem nocturno prælio uictum coegit Bosporon profugere: Tigranem in deditionem accepit, eiq́. ademptis Syria, Phœnice, & Cilicia, regnum Armeniæ restituit. Coniuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus oppressa est. Cn. Pompeius cum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasq́. gentes penetrauit: Iberos, Albanosque qui transitum non dabant, prælio uicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, & res ab eo in Bosporo gestas continet.

G

LIBRI CII.

Cn. Pompeivs in prouinciæ formam Pontum redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit. ab eo Mithridates obsessus in regia, cum ueneno sumpto parum profecisset ad mortem: à milite Gallo, nomine Bitato à quo adiuuaret se petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Iudæos subegit. fanum eorum Hierosolyma inuiolatum ante id tempus, cepit. L. Catilina bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo prætore & Cethego & pluribus alijs coniurauit de cæde consulum & senatus, incendijs urbis, & opprimenda republica: exercitu quoque in Etruria comparato. Ea coniuratio industria M. Tullij Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso, de reliquis coniuratis sumptum supplicium est.

An. DCLXXXVII.

H

LIBRI CIII.

Catilina à C. Antonio proconsule cum exercitu cæsus est. P. Clodius accusatus, quòd in mulieris habitu in sacrarium, in quod uirum intrare nefas est, intrasset: eumq́. uxorem Metelli pontificis stuprauisset, absolutus. Cn. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane & Tigranis filio triumphauit: Magnusq́. à tota concione consalutatus est. C. Pontinius prætor Allobroges qui rebellauerant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transijt. C. Cæsar Lusitanos subegit: eoq́. consulatus candidato, & captante rempublicam inuadere, conspiratio inter tres principes ciuitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, & C. Cæsarem. Leges agrariæ à Cæsare consule cum maxima contentione, inuito senatu & altero consule M. Bibulo, latæ sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero lege à P. Clodio tribuno plebis lata, quòd indemnatos ciues necauisset, in exilium missus est. Cæsar in prouinciam Galliam profectus, Heluetios, gentem uagam, domuit: quæ sedem quærens per prouinciam Cæsaris Narbonem iter facere uolebat. Præterea situm Galliarum continet.

An. DCXCI.

I

LIBRI CIIII.

Prima pars libri situm Germaniæ moresque continet. C. Cæsar contra Germanos, qui Ariouisto duce in Galliam descenderant, cum exercitum duceret, rogatus ab Aeduis, & Sequanis, quorum ager possidebatur: trepidationem militum propter metum nouorum hostium ortam, allocutione exercitus inhibuit, & uictos prælio Germanos Gallia omni expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, & T. Annio Milone tribuno pleb. agente ingenti gaudio senatus, ac uniuersæ Italiæ, ab exilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonæ cura mandata est. Cæsar Ambianos, Suessiones, Viromanduos, Attrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, prælio uictos in deditionem accepit: ac deinde contra Neruios unam harum ciuitatum cum maximo discrimine pugnauit, eamque gentem deleuit; quæ bellum gessit donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent, ex nonagintaquinque senatoribus tres tantummodo euaderent. Lege lata de redigenda in prouinciæ formam Cypro, & publicanda pecunia regia; C. Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolemæus Aegypti rex ob iniurias quas patiebatur à suis Romam

K

A mam uenit. C. Cæſar gentem oceano iunctam, Venetos, nauali prælio uicit. Præterea à legatis eius eadem fortuna res geſtas continet.

LIBRI CV.

Cvm C. Catonis tribuni plebis interceſſionibus comitia tollerentur, ſenatus ueſtem mutauit. M. Cato, in petitione præturæ, prælato Vatinio repulſam tulit. idem cum legem impediret, qua prouinciæ conſulibus in quinquennium, Pompeio Hiſpaniæ, Craſſo Syria & & Parthicum bellum, Cæſari Gallia & Germania dabantur, à C. Trebonio tribuno plebis legis auctore in uincula ductus eſt. A. Gabinius proconſul Ptolemæum reduxit in regnum Aegypti eiecto Archelao, quem ſibi regem aſciuerant. Cæſar, uictis Germanis, & in Gallia B cæſis, Rhenum tranſcendit, & proximam partem Germaniæ domuit, ac deinde oceano in Britanniam primum parum proſpere tempeſtatibus aduerſis traiecit: iterum parū felicius, maximaq́. hominum multitudine cæſa, aliquam partem inſulæ in poteſtatem redegit.

LIBRI CVI.

Ivlia Cæſaris filia, Pompeij uxor, deceſſit, honosq́. maximus ei à populo habitus eſt, ut in campo Martio ſepeliretur. Gallorum aliquot populi Ambiorige duce Eburonum defecerunt: à quibus Cotta & Titurius legati Cæſaris inſidijs circumuenti, cum exercitu cui præerant, cæſi ſunt. & cum aliarum quoque legionum caſtra oppugnata maximo labore defenſa eſſent, interq́. eos, qui in Neruijs præerat, Q. Cicero, ab ipſo Cæſare hoſtes prælio fuſi C ſunt. M. Craſſus bellum Parthis illaturus, Euphratem fluuium tranſiuit. uictusq́. prælio, in quo & filius eius cecidit, cum reliquias exercitus in collem recepiſſet, euocatus in colloquium ab hoſtibus ut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehenſus, & nequid uiuus pateretur, repugnans interemptus eſt.

LIBRI CVII.

C. Caesar Treuiris in Gallia uictis, iterum in Germaniam tranſit: nulloq́. ibi inuento hoſte, reuerſus in Galliam, Eburones, & alias ciuitates quæ conſpirauerant, uicit, & regem Ambiorigem in fuga perſecutus. P. Clodij à T. Annio Milone, candidato conſulatus, in Appia uia ad Bouillas occiſi corpus plebs in curia cremauit. Cum ſeditiones inter candi-D datos conſulatus, Hypſæum, Scipionem, & Milonem eſſent, qui armis ac ui cótendebant: ad comprimendas eas Cn. Pompeius legatus à ſenatu conſul tertium factus eſt abſens, & ſolus, quod nulli alij unquam. Quæſtione decreta de morte P. Clodij, Milo iudicio damnatus in exilium actus eſt. Lex lata eſt, ut ratio abſentis Cæſaris in petitione conſulatus haberetur, inuito & contradicente M. Catone. Prәterea res geſtas à C. Cæſare aduerſum Gallos, qui prope uniuerſi Vercingentorige Aruerno duce defecerunt, & laborioſas obſidiones urbium continet: inter quas Auarici Biturigum, Gergouiæ Aruernorum. An. DCXCVIII.

LIBRI CVIII.

C. Caesar Gallos ad Alexiam uicit, omnesq́. Galliæ ciuitates quæ in armis fuerant, E in deditioem accepit. C. Caſſius quæſtor M. Craſſi, Parthos qui in Syriam tranſcenderant, cecidit. In petitione conſulatus M. Cato repulſam tulit: creatis conſulibus Ser. ſulpicio, & M. Marcello. C. Cæſar Bellouacos cum alijs Gallorum populis domuit. Præterea contentiones inter conſules de ſucceſſore C. Cæſari mittendo, agente in ſenatu M. Marcello conſule, ut Cæſar ad petitionem conſulatus ueniret, cum is, lege lata in id tempus conſulatus prouincias obtinere deberet: resq́. à M. Bibulo geſtas in Syria continet. An. DCXCIX.

LIRI CIX.

Cavsae ciuilium armorum, & initia referuntur: contentionesque de ſuc-

 ceſſore.

ceffore C. Cæfari mittendo, cum fe dimiffurum exercitus negaret, nifi à Pompeio dimitterentur.& C.Curionis tribuni plebis primum aduerfus Cæfarem, deinde pro Cæfare actiones continet. Cum S.C.factum effet ut fucceffor Cæfari mitteretur: M.Antonio & Q. Caffio rtibunis plebis, quoniam interceffionibus id S.C.impediebant, urbe pulfis, mandatum à fenatu confulibus & Cn. Pompeio, ut uiderent nequid Refp. detrimenti caperet. C. Cæfar bello inimicos perfequuturus, cum exercitu in Italiam uenit: Corfinium cum L. Domitio & L.Lentulo cepit, eosq́. dimifit: Cn.Pompeium, cæterosq́. partium eius Italia expulit. F

LIBRI CX.

C. Caesar Maffiliam, quæ portas ipfi claufe rat, obfedit: relictis in obfidione urbis eius legatis C.Trebonio & D. Bruto, profectus in Hifpaniam, L. Afranium & M. Petreiū legatos Cn.Pompeij cum feptem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesq́. incolumes dimifit: Varrone quoque legato Pompeij cum exercitu in poteftatem fuam redacto. Gaditanis ciuitatem dedit. Maffilienfes duobus naualibus prælijs uicti, poft longam obfidionem poteftati Cæfaris fe permiferunt. C. Antonius legatus Cæfaris male contra Pompeianos in Illyrico rebus geftis captus eft. in quo bello Opitergini tranfpadani Cæfaris auxiliares rate fua ab hoftilibus nauibus claufa, potius quàm in poteftatem hoftium uenirent, inter fe concurrentes occubuerunt. C.Curio legatus Cæfaris in Africa, cum profpere aduerfus Pompeianarum partium ducem Varum pugnaffet, à Iuba rege Mauritaniæ cum exercitu cæfus eft. C. Cæfar in Græciam traiecit. G

LIBRI CXI. H

M. Coelius Rufus prætor cum feditiones in urbe concitaret, nouarum tabularum fpe plebe folicitata, abrogato magiftratu, pulfus urbe, Miloni exuli qui fugitiuorum exercitum contraxerat, fe coniunxit. uterque cum bellum molirentur, interempti funt. Cleopatra Aegypti regina à Ptolemæo fratre regno pulfa eft. propter Q. Caffij prætoris auaritiam crudelitatemq́. Cordubenfes in Hifpania cum duabus Varianis legionibus à partibus Cæfaris defciuerunt. Cn. Pompeius ad Dyrrachium obfeffus à Cæfare, & præfidijs eius cum magna clade diuerfæ partis expugnatis, obfidione liberatus, translato in Theffaliam bello, apud Pharfaliam acie uictus eft. Cicero in caftris remanfit, uir nihil minus quàm ad bella natus. omnibusque aduerfarum partium, qui fe poteftati uictoris permiferunt, Cæfar ignouit. I

LIBRI CXII.

Trepidatio uictarum partium per diuerfas orbis terrarum partes & fuga referuntur. Cn. Pompeius cum Aegyptum petiffet, iuffu Ptolemæi regis pupilli, auctore Theodoto præceptore, cuius apud regem maxima erat auctoritas, & Photino, occifus eft ab Achilla, cui delegatum id facinus erat, in nauicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor, & Sex. Pompeius filius in Cyprum refugerunt. Cæfar poft tertium diem infecutus, cum ei Theodotus caput Pompeij & annulum obtuliffet, infenfus eft, & illacrymauit. fine periculo Alexandriam tumultuantem intrauit. Cæfar dictator creatus Cleopatram in regnum Aegypti reduxit, & inferentem bellum ijfdem auctoribus Ptolemæum, quibus Pompeium interfecerat, cum maximo fuo difcrimine uicit. Ptolemæus dum fugit, in Nilo nauicula fubfedit. Præterea laboriofum M. Catonis in Africa per deferta cum legionibus iter: & bellum à Cn. Domitio contra Pharnacem parum profpere geftum continet. K

LIBRI CXIII.

Confirmatis in Africa Pompeianis partibus, earum imperium P. Scipioni delatum eft, Catone, cui ex æquo deferebatur, cedente. Et cum de diruenda urbe Vtica propter fauorem ciuitatis eius in Cæfarem deliberaretur, idq́. ne fieret M. Cato tenuiffet: Iuba fuadente ut dirueretur, tutela eius & cuftodia mandata eft Catoni. Inde Pompeius

Magni

A Magni filius in Hispania contractis uiribus, quarum ducatum nec Afranius nec Petreius excipere uolebant, bellum aduersus Cæsarem renouauit. Pharnaces Mithridatis filius rex Ponti, sine ulla belli mora uictus est. Cum seditiones Romæ à P. Dolabella tribuno pleb. legem ferente de nouis tabulis excitatæ essent, & ex ea causa plebs tumultuaretur, inductis à M. Antonio magistro equitum in urbem militibus, octingenti è plebi cæsi sunt. Cæsar ueteranis cum seditione missionem postulantibus dedit. & cum in Africam traiecisset, contra copias Iubæ regis cum discrimine maximo pugnauit.

LIBRI CXIIII.

BELLVM in Syria Cæcilius Bassus eques Romanus Pompeianarum partium excitauit, B relicto à legione Sexto Cæsare, quæ ad Bassum transierat: occisoq. eo. Cæsar Scipionem prætorem, Afranium, Iubamque uicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato audita re, cum se percussisset Vticæ, & interueniente filio curaretur, inter ipsam curationem rescisso uulnere expirauit, anno ætatis quadragesimo nono. Petreius Iubam, seq. interemit. P. Scipio in naue circunuentus, honestæ morti uocem quoque adiecit: quærentibus enim hostibus imperatorem, dixit, Imperator bene se habet. Faustus & Afranius occisi: Catonis filio uenia data. Brutus legatus Cæsaris in Gallia Bellouacos rebellantes prælio uicit.

LIBRI CXV.

CAESAR quatuor triumphos duxit, ex Gallia, ex Aegypto, Ponto, & Africa. epu- C lum, & omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, concessit reditum. qui Marcellus beneficio eius frui non potuit, à Cn. Magio Chilone cliente suo Athenis occisus. Et censum egit, quo censa sunt ciuium capita centum quinquaginta millia. Profectusq. in Hispaniam aduersus Cn. Pompeium utrinque multis expeditionibus factis, & aliquot urbibus expugnatis, summam uictoriam cum maximo discrimine ad Mundam urbem consecutus est. Sex. Pompeius effugit.

LIBRI CXVI.

C. CAESAR ex Hispania quintum triumphum egit. et cum plurimi, maximiq. honores ei à senatu decreti essent, inter quos ut pater patriæ appellaretur, & sacrosanctus ac di- D ctator in perpetuum esset, inuidiæ causam aduersus eum præstitere, quòd senatui deferenti hos honores, cum ante ædem Veneris genitricis sederet, non assurrexit: & quòd à M. Antonio consule collega suo inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum, in sella reposuit, & quòd Epidio Marullo, & Cæsetio Flauo tribunis plebis inuidiam ei tanquam regnum affectanti mouentibus, potestas abrogata est. Ex his causis conspiratione in eum facta, cuius capita fuerunt M. Brutus, & C. Cassius, & ex Cæsaris partibus D. Brutus, & C. Trebonius, in curia Pompeij occisus est uigintitribus uulneribus, occupatumq. ab interfectoribus eius Capitolium. Obliuione deinde cædis eius à senatu decreta, obsidibus Antonij & Lepidi liberis acceptis, coniurati à Capitolio descenderunt. Testamento Cæsaris hæres ex parte dimidia institutus C. Octauius sororis nepos, & in nomen adoptatus est. Cæsaris corpus cum in campum Martium deferretur, à plebe ante rostra crematum E est. Dictaturæ honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius humillimæ sortis homo, qui se C. Marij filium ferebat, cum apud credulam plebem seditiones moueret, interfectus est.

AN. DCCVI.

LIBRI CXVII.

C. OCTAVIVS Romam ex Epiro uenit. eò enim illum Cæsar præmiserat, bellum in Macedonia gesturus, ominibusq. prosperis exceptus, etiam nomen Cæsaris sumpsit. in confusione rerum ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius consul cum impotenter dominaretur, legemq. de prouinciarum permutatione per uim tulisset, & Cæsarem quoque petentem, ut sibi aduersum auunculi percussores adesset, magnis

gnis iniurijs affeciſſet: Cæſar, et ſibi & reipublicæ uires contra eum paraturus, deductos in colonias ueteranos excitauit. Legiones quoque Quarta & Martia ſigna ab Antonio ad Cæſarem rulerunt. deinde et complures ſæuitia M. Antonij paſſim in caſtris ſuis trucidati, quia & ſuſpecti erant, ad Cæſarem deſciuerunt. D. Brurus, ut petenri ciſalpinam Galliam Antonio obſiſteret, Mutinam cum exercitu occupauit. Præterea diſcurſus utriuſque partis uirorum ad accipiendas prouincias, apparatusq́. belli continet. F

LIBRI CXVIII.

M. Brvtvs in Græcia ſub prætextu reipublicæ, & ſuſcepti contra M. Antonium belli, exercitum cui Vatinius præerat, cum prouincia in poteſtatem ſuam redegit. C. Cæſari, qui pro rep. arma ſumpſerat proprætoris imperium à ſenatu datum eſt cum conſularibus ornamentis: adiectumq́., ut ſenator eſſet. M. Antonius D. Brutum Mutinæ obſedit: miſſiq́. ad eum legati à ſenatu de pace, parum ad eam componendam ualuerunt. populus Romanus ſaga ſumpſit. M. Brutus in Epiro C. Antoniũ prætorẽ cũ exercitu poteſtati ſuæ ſubegit. G

LIBRI CXIX.

An. DCCVII.

C. Trebonivs in Aſia fraude P. Dolabellæ occiſus eſt. ob id facinus Dolabella à ſenatu hoſtis iudicatus eſt. Cum Panſa cóſul male aduerſus Antonium pugnaſſet, A. Hirtius cõſul cum exercitu ſuperueniens, fuſis M. Antonij copijs, fortunam utriuſque partis æquauit. Victus deinde ab Hirtio & Cæſare Antonius in Galliam confugit, & M. Lepidum cum legionibus quę ſub ipſo erant, ſibi iunxit: hoſtisq́. à ſenatu cum omnibus qui intra præſidia eius erant, iudicatus eſt. A. Hirtius, qui poſt uictoriam in ipſis hoſtium caſtris ceciderat, & C. Panſa è uulnere, quod in aduerſo prælio exceperat, defunctus, in campo Martio ſepulti ſunt. Aduerſus C. Cæſarem, qui ſolus è tribus ducibus ſupererat, parũ gratus ſenatus fuit, qui D. Bruto obſidione Mutinenſi à Cæſare liberato honore triumphi decreto, Cæſaris, militumq́. eius mentionem non ſatis gratam habuit. ob quæ C. Cæſar reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu uenit: & perculſis aduentu eius ijs qui in eum iniqui erant, cum annos XIX haberet, conſul creatus eſt. H

LIBRI CXX.

C. Caesar conſul legem tulit de quęſtione habenda in eos quorum opera pater occiſus eſſet. poſtulatiq́. ea lege M. Brutus, C. Caſſius, D. Brutus abſentes damnati ſunt. Cum M. Antonio uires Aſinius quoque Pollio, & Munatius Plancus cum exercitibus ſuis adiuncti ampliaſſent, & D. Brurus, cui ſenatus ut perſequeretur Antonium mandauerat, relictus à legionibus ſuis profugiſſet, iuſſu Antonij, in cuius poteſtatem uenerat, à Capeno Sequano interemptus eſt. D. Cæſar pacem cum Antonio & Lepido fecit, ita ut III Viri reip. conſtituendæ per quinquennium eſſent, ipſe & Lepidus & Antonius, & ut ſuos quiſque inimicos proſcriberent. in qua proſcriptione plurimi equites, CXXX ſenatorum nomina fuerunt: & inter eos L. Pauli fratris M. Lepidi, & L. Cæſaris Antonij auunculi, & M. Ciceronis. Huius occiſi à Popillio legionario milite, cum haberet annos LXIII, caput cum manu dextra in roſtris poſitum eſt. Præterea res à M. Bruto in Græcia geſtas continet. I

K

LIBRI CXXI.

C. Cassivs cui mandatum à ſenatu erat, ut Dolabellam hoſtẽ iudicatum bello perſequeretur: auctoritate reip. adiutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem prouincia erant, in poteſtatem ſuam redegit: Dolabellam in urbe Laodicea obſeſſum mori coegit. M. quoque Bruti iuſſu C. Antonius captus, occiſus eſt.

LIBRI CXXII.

M. Brvtvs aduerſus Thracas parum proſpere rẽ geſſit, omnibusq́. tranſmarinis pro

uincijs

A uineijs exercitibusq. in potestatem eius & C. Cassij redactis, coierunt Smyrnæ uterque ad ordinanda futuri belli consilia. M. Messallæ Poplicolam fratrem uictum communi consilio condonauerunt.

LIBRI CXXIII.

Sex. Pompeius Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitiuis, cum exercitu diu sine ulla loci cuiusquam possessione prædatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam prouinciam occupauit: occisoq. A. Pompeio Bithynico prætore, Q. Saluidienium legatum Cæsaris nauali prælio uicit. Cęsar & Antonius cum exercitibus in Græciam traiecerunt, bellum contra Brutum & Cassium gesturi. Q. Cornificium in Africa T. Sestius Cassianarum partium ducem prælio uicit.

B

LIBRI CXXIIII.

C. Caesar & Antonius apud Philippos uario euentu contra Brutum & Cassium pugnauerunt, ita ut utriusque dextera cornua uicerint; & castra quoque utrinque ab ijs qui uicerant, expugnarentur. Sed inæqualem fortunam partium mors Cassij fecit. qui cum in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi consciuit. Altero deinde prælio uictus M. Brutus, & ipse uitam finiuit, exorato Stratone fugæ comite, ut sibi gladium adijceret. idemq. fecerunt principum Romanorum circiter XL. Inter quos Q. Hortensius occisus est.

LIBRI CXXV.

C

C. Caesar relicto Antonio (transmarinæ prouinciæ ex parte imperium ei cessit) reuersus in Italiam, ueteranis agros diuisit. seditiones exercitus sui, quas corrupti à Fuluia M. Antonij uxore milites contra imperatorem suum concitauerant, cũ graui periculo inhibuit. L. Antonius consul M. Antonij frater, eadem Fuluia consulente, bellum Cæsari intulit: receptis in partes suas populis, quorum agri ueteranis assignati erant: & M. Lepido, qui custodiæ urbis cum exercitu præerat, fuso, hostiliter in urbem irrupit.

LIBRI CXXVI.

C. Caesar cum esset annorum XXIII obsessum in oppido Perusia L. Antonium, conatumq. aliquoties erumpere, & repulsum, fame coegit in deditionem uenire: ipsiq., & omnibus militibus eius ignouit: Perusiam diruit. redactis in potestatem suam omnibus diuersæ partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.

D

LIBRI CXXVII.

Parthi Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce in Syriam irruperunt: uictoq. Decidio Saxa C. Antonij legato, uniuersam eam prouinciam occuparunt. C. Antonius cum ad bellum contra Cæsarem gerendum incitaretur, uxore Fuluia dimissa, ne concordiæ ducum obstaret: pace facta cum Cæsare, sororem eius Octauiam in matrimonium duxit. Q. Saluidienum consilia nefaria contra Cæsarem molitum, indicio suo detexit: isq. damnatus mortem sibi consciuit. P. Ventidius Antonij legatus Parthos prælio uictos Syria expulit: Labieno eorum duce occiso. Cum uicinus Italiæ hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret, & annonæ commercium impediret: cum eo postulatam pacem Cæsar & Antonius fecerunt, ita ut Siciliam prouinciam haberet. Præterea motus Africæ, & bella ibi gesta continet.

E

LIBRI CXXVIII.

Cum Sex. Pompeius rursus latrocinijs mare infestum redderet, nec pacem quam acceperat præstaret: Cæsar necessario bello contra eum suscepto, duobus naualibus prælijs dubio euentu pugnauit. P. Vētidius legatus C. Antonij Parthos in Syria prelio uicit, regemq.

corum

eorum interemit. Iudæi quoque à legatis Antonij subacti sunt. Præterea belli Siculi apparatum continet. F

LIBRI CXXIX.

Adversvs Sex. Pompeium uario euetu naualibus certaminibus pugnatum est. ita ut ex duabus Cæsaris classibus altera, cui Agrippa præerat, uinceret: altera quam Cæsar duxerat, deleta, expositi in terram milites, in magno periculo essent. uictus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa uelut ad societatem belli contra Sex. Pompeium à Cæsare gerendi traiecerat, cum bellum Cæsari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumuiratus honore, uitam impetrauit. M. Agrippa nauali corona à Cæsare donatus est, qui honos nemini ante eum habitus erat.

G

LIBRI CXXX.

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriaretur, tarde Mediam prouinciam ingressus, bellum cum legionibus XVIII & XVI millibus equitum Parthis intulit. & cum duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente retro rediret, insecutis subinde Parthis, & ingenti trepidatione, & magno totius exercitus periculo, in Armeniam reuersus est, XXI die trecenta milia fuga emensus. circa octo millia hominum tempestatibus amisit. tempestates quoque infestas super infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est: quia hyemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

LIBRI CXXXI. H

Sex. Pompeius cum in fidem M. Antonij ueniret, bellum aduersus eum in Asia moliens, oppressus à legatis eius occisus est. Cæsar seditionem ueteranorum cum magna pernicie motam inhibuit: Iapudas, Dalmatas, & Pannonios subegit. Antonius Artauasdam Armeniæ regem fide data perductum in uincula conijci iussit, regnumq́. Armeniæ filio suo ex Cleopatra nato dedit: quã uxoris loco iampridem captus amore eius habere cœperat.

LIBRI CXXXII.

C. Caesar in Illyrico Dalmatas domuit. Cum M. Antonius ob amorem Cleopatræ, ex qua duos filios habebat, Philadelphum & Alexandrum, neque in urbem uenire uellet, neque finito triumuiratus tempore imperium deponere, bellumq́. moliretur quod urbi Italiæq́. inferret: ingentibus tam naualibus quàm terrestribus copijs ob hoc contractis, remissoq́. Octauiæ, sorori Cæsaris, repudio, Cæsar in Epirum cum exercitu traiecit. Pugnę deinde nauales & prælia equestria secunda Cæsaris referuntur. I

LIBRI CXXXIII.

M. Antonius ad Actium classe uictus Alexandriam profugit: obsessusq́. à Cæsare in ultima rerum desperatione, præcipue occisæ Cleopatræ falso rumore impulsus, se ipse interemit. Cæsar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium uictoris ueniret, uoluntaria morte defuncta, in urbem reuersus tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca uictoria, tertiũ de Cleopatra, imposito fine ciuilibus bellis altero & uigesimo anno. M. Lepidus, qui Lepidi triumuiri fuerat filius, coniuratione contra Cæsarem facta, bellum moliens oppressus & occisus est. K

LIBRI CXXXIIII.

C. Caesar rebus compositis, & omnibus prouincijs in certam formam redactis, Augustus quoque cognominatus est, & mensis Sextilis in honorem eius appellatus est. Cum ille conuentum Narbone ageret, census à tribus Gallijs, quas Cæsar pater uicerat, actus. Bellum

A Bellum contra Bastarnas,& Mœsos,& alias gentes à M. Crasso gestum refertur.

LIBRI CXXXV.

Bellum à M. Crasso aduersus Thracas, & à Cæsare aduersus Hispanos gestũ refertur: & Salassi, gentes alpinæ, perdomiti.

*

LIBRI CXXXVIII.

Rhetia à Tiberio Nerone, & Druso Cæsaris priuigno domita: Agrippa Cæsaris ge-B ner mortuus: & à Druso census actus est.

LIBRI CXXXIX.

Civitates Germaniç cis Rhenum & trans Rhenum positæ oppugnantur à Druso: & tumultus, qui ob censum exortus in Gallia erat, compositus. Ara D. Cæsari ad confluentem Araris & Rhodani dedicatur, sacerdote creato. C. Iulio Vercondari dubio Aeduo.

LIBRI CXL.

Thraces domiti à L. Pisone: item Cherusci, Tenchateri, Chatti, aliæq́. Germano-C rum trans Rhenum gentes subactæ à Druso referuntur. Octauia soror Augusti defuncta, ante amisso filio Marcello: cuius monimenta sunt theatrum, & porticus, eius nomine dicata.

LIBRI CXLI.

Bellum contra transrhenanas gentes à Druso gestum refertur. in quo inter primores pugnauerunt Senectius & Anectius, tribuni ciuitatis Neruiorum. Dalmatas & Pannonios Nero frater Drusi subegit. Pax cum Parthis facta est: signis à rege eorum, quæ sub Crasso & postea sub Antonio capta erant, redditis.

D

LIBRI CXLII.

An. DCCXXII.

Bellum aduersus Germanorũ trans Rhenum ciuitates gestum à Druso refertur. ipse ex fractura, equo super crus eius collapso, XXX die quàm id acciderat, mortuus est. corpus à Nerone fratre, qui nuncio ualetudinis eius euocatus raptim accucurrerat, Romam perue ctum, & in C. Iulij tumulo conditum. laudatus est à Cæsare Augusto uitrico: & supremis illius funeribus plures honores additi.

FINIS.

REGISTRVM.

Omnes ſunt quaterniones.

ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk
Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Sſ Tt Vu Xx Yy Zz Aaa Bbb Ccc Ddd

AL DVS

CAROLI SIGONII
SCHOLIA,

QVIBVS T. LIVII PATAVINI HISTORIAE, ET EARVM EPITOMAE PARTIM EMENDANTVR, PARTIM ETIAM EXPLANANTVR.

Eiusdem in eosdem libros Chronologia, ipsorummet auctorum verbis confirmata.

SECVNDA EDITIO.

Cum Priuilegio Pontificis Maximi, & Senatus Veneti, in annos xv.

VENETIIS, Apud Paulum Manutium, Aldi F.

M D L X V I.

CAROLI SIGONII SCHOLIA,

QVIBVS T. LIVII PATAVINI HISTORIAE, ET EARVM EPITOMAE PARTIM EMENDANTVR, PARTIM ETIAM EXPLANANTVR.

De germano Liuianorum librorum indice.

GERMANVM non esse Liuianorum librorum indicem illum, qui uulgo fertur, uerum à grammatico aliquo parum scite fuisse affictum, cum multis alijs summis superioris memoriæ uiris assentior, tum maxime Francisco Petrarcæ, qui in primo libro rerum memoratarum, & in epistola ad Ioannem Certaldensem non obscure, quid ipse de eiusmodi re sentiat, edit, his uerbis. Sed heu quantam ætatis nostræ maculam. Huius tam ingentis, tamq; egregij operis uix portio subest exigua quidem: cum in Decades uel ab ipso conditore, uel, quod magis reor, à fastidiosis post modum lectoribus lectũ foret, ex quatuordecim nisi tres Decades supersunt. Item. Quod nisi fallit æstimatio, frustraturq; memoria, prope ad eandem literarum congeriem uidetur accedere uel T. Liuij Romanarum rerum liber ingens, quem in partes, quas Decades uocant, non ipse, qui scripsit, sed fastidiosa legentium scidit ignauia. Hæc ille. Id autem ita esse ex grammaticis etiam ueteribus, ut Prisciano, Diomede, Censorino, & eo demum, qui singulorum horum librorum epitomas scripsit, facile intelligi põt. apud quos animaduertere licet in hac historia nominanda nullam Decadum, perpetuam librorum, in quos ipsa descripta erat, fieri mentionem. Quod facturos eos aliquando fuisse credendum est, nisi iam mortuis illis eiusmodi index celebrari cœpisset. Decadum autem nomen probabile reddidisse uidetur numerus librorum, qui à T. Liuio scripti esse dicũtur. cũ XIIII Decades in CXL libros (tot enim ab eo editos esse uulgo creditur) rotundo quodã numero diuidantur. Verum & hæc falsa opinio est. Idem enim Petrarca CXLII ab eo scriptos esse tradit. idque nos ita esse in scholijs Epitomæ libri CXXXVI ostendemus. His igitur adducti rationibus germanam horum librorum inscriptionem restituendam esse putamus hanc. T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM AB VRBE CONDITA LIBRI CXLII. Ex quibus tamen cum superiorum sæculorum incuria CVII interciderint, cogimur eos XXXV tantummodo nominare. Historias autem eum credo idcirco inscripsisse, ut hic liber distingueretur ab ijs, qui Annales appellabantur. siquidem aliud erat Annales, aliud historias scribere. Nam Annales (ut à ueteribus accepimus) tantummodo quod factum, quoque anno factum esset demonstrabant; Historiæ uero non solum id, quod gestum esset, sed etiam quo consilio, quaque ratione gestum esset, indicabant. cum autem primis temporibus omnes, qui de rebus Romanis scriberent, Annales conficerent, ut Pictor, ut Piso; ut Fannius, ut Libo, postremo etiam historiæ scribi cœptæ sunt, ut à Cœlio, à Tuberone, ab Asellione, à Sisenna, à Salustio, à Liuio. Itaque cum qui historias scriberent, alij aliunde scribendi initium facerent, Liuius ut & ipse scriptionis suæ & genus, & initium indicaret, HISTORIAS AB VRBE CONDITA nominauit; nimirum intelligi cupiens, se à primordio urbis, (quemadmodum ipse in principio profitetur) res Romanas esse scripturum. Atque hoc quidem etiam consilio Salustius usus libros historiarum complures edidit, quibus res (ut opinor) po-

puli R. quibus ipse interfuit, se perscripturum esse testatus est. Initium certe scribendi à Sullæ morte Catulo, Lepidoq; consulibus fecit. Quod ex uerbis eius quibusdam, quanquam diuulsis, quæ à Prisciano lib. xv, ex primo historiarum libro Salustij proferuntur, intelligi potest. Ea uero sunt hæc: Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo consulibus, ac deinde militiæ, & domi gestas composui.

DE EPITOMIS.

EPITOMAS porro, idest (ut ego interpretor) breuia singulorum librorum argumenta unicuiq; libro præfixi: ut quisque breuiter, ac facile, quid in qnoque libro contineretur, cognoscere, ac qui Liuiani libri intercidissent, & quantum in ijs amissis acceptum detrimenti esset, intelligere posset. Nam siue à Liuio, siue à Floro, siue ab alio quo scripta sunt (hæc enim omnia traduntur) ad Romanas certe res illustrandas accommodatissimæ sunt, præsertim uero ubi Liuiana historia excidit. Qua in parte Liuianam apud quenque obtinere debent auctoritatem.

IN EPITOMEN LIBRI PRIMI.

SYLVII. Item, Tyberis.} Siluij, & Tiberis scribendum esse ex manuscriptis exemplaribus, græcisq; libris constat, apud quos est σίλυιος, & τίβερις. In centurias populus diuisus.} Lego in curias. Nam Liuius ita loquitur. Cum populum in curias XXX diuideret, nomina Sabinarum curijs imposuit. Metij Suffetij.} Fufetij, ut post dicam. Ancus Martius.} Marcius, ut post dicam. Tentandæ scientiæ causa.} Veteres libri. Hic tentandæ scientiæ causa. Ostiam condidit. Tarquinius.} Manuscripti libri pleniores sunt. ita. Ostiam condidit. Regnauit annos XXXIII. Eo regnante Lucumo Damarati Corinthij filius à Tarquinijs Etruriæ ciuitate Romam uenit, & in amicitiam Anci receptus Tarquinij nomen ferre cœpit. & post mortem Anci regnum excepit. centum additis &c. Quam lectionem probo. Idque potiuus factum.} Vet. lib. idque protinus ab Attio factum. Cloacas fecit. Ser. Tullius.} Vet. lib. uberiores. ita. Cloacas fecit; occisus est ab Anci filijs, cum regnasset annos XXXVIII. successit ei Ser. Tullius natus ex captiua nobili Corniculana, cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Is Veientes &c. Lustrum condidit. Classes.} Plenior antiqua est lectio, &c. Lustrum condidit, quo censa LXXXM esse dicuntur. Classes. Est autem hic numerus etiam apud Liuium, & is, qui Epitomas scripsit, eiusmodi summas diligentissime ponere solitus est. In Auentino fecit. L. Tarquinius.} Plenior est uetusta manuscriptorum librorum lectio. hoc modo. In Auentino fecit. Interfectus est à L. Tarquinio Prisci filio consilio filiæ suæ Tulliæ, cum regnasset annos XXXIIII. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque patrum, neque populi iussu regnum inuasit. Quo die &c. Filius Sex. Tarquinius dolo.} Vet. lib. Filij Sex. Tarquinij dolo. Sequitur autem de rebus gestis Tarquinij Superbi regis. Itaque præter alia, Sex. etiam Tarquinij filio (inquit) Gabios in suam potestatem redegit.

IN PRIMVM LIBRVM.

1 VELVT dissidentes primo mores sequatur animo, deinde ut magis, magisq; lapsi sint, tum ut ire cœperint præcipites.} Probo doctorum quorundam hominum coniecturam, qui, Desidentes, legunt. Etenim subsequitur. ut magis, magisq; lapsi sint, tum ut ire cœperint præcipites. Videtur enim eadem semper translatione res magis crescere, quam translationem, quia primo duriorem esse putauit, adhibita particula, Velut, molliorem fecit. Quod in proprio, Dissidentes, faciundum non fuisset. Est autem Desidere leni quodam motu in semet concidere. Porro autem his uerbis mutationes omnes Romani imperij breuissime complexus est. Nam cum, Partum imperium, ait, interuallum illud totum indicat, quod à Romulo ad Ap. Claudium intercedit, qui primus bellum extra Italiam Carthaginiensibus fecit: Cum, Auctum, tempus inde ad Carthaginem euersam notat. Desedisse præterea mores intelligit, Gracchanis temporibus, Lapsos magis esse, Sullanis, Præcipites isse, Cæsarianis. Reliqua inde tempora, Augusti imperium post deuictum ad Actium Antonium, quibus hæc scribere aggressus est, significat. Itaq; lib. IX. ait: modo sit perpetuus huius, qua uiuimus pacis amor, & ciuilis cura concordiæ. Rege Philemene.} Pylæmene legendum esse apparet ex uersu Homeri. Παφλαγόνων δ' ἡγεῖτο Πυλαιμένεος λάσιον κῆρ ἐξ Ἐνετῶν. In quē egressi sunt locū, Troia uocatur, Pagoq; inde Troia nomen est.} Malim, Pagoq; inde Troiano nomen est. ut no syllaba repetenda sit, ut sæpe infra faciundum esse docebimus. Hetruscorum opes.} Etrusci, & Etruria scribendum est sine aspiratione, manuscriptis libris auctoribus, ijsq;, qui lapides Triumphales, qui in Capitolio Romæ sunt, descripserunt. Numicum flumen.} Probo ea, quæ à Glareano dicta sunt, cur Numicium, & non Numicum flumen dicendum sit. Addo etiam Dionysium Alicarnass. lib. I. ποταμὸν νομίκιον appellare. Authorem nominis sui.} Auctor, & auctoritas, scribendum. ita & manuscriptis libris, & uetustis lapidibus attestantibus, & Dione tradente, qui declarans, quid auctoritas se-

natus

natus sit, αὐτόρετας scribit. postremo ex uocis etiam ipsius ratione à ueteribus grammaticis tradita.
Atys. Capys.§ Atis ex ijs nominibus est, quæ literam Y respuunt; quod uetera exemplaria docent. & deriuatiuum nomen Atius. De quo ita Virgilius. Alter Atis, genus unde Atij duxere Latini. Capys etiam eum græcorum more flectitur, Capyos, amat literam Y, cum latinorum, Capis, I.
Capeto Tiberinus, qui in traiectu Albulæ amnis submersus celebre ad posteros nomen flumini dedit.§ Tiberius legendum esse, auctoritate ueterum historicorum, & maxime Dionis, Eustathius in Dionysium confirmat, qui Tiberim, cum Albula diceretur, à Tiberio uocatum esse scribit, non ab eo, qui Augusto successit, sed à quodam alio, qui raptus à flumine nomen ei reliquit. Verba etiam illius placuit apponere. ὅτι ὁ τίβερις ἄλβουλος ποτὲ καλούμενος, οὕτω μετεκλήθη, ὡς βασιλέως τιβερίου ἐν αὐτῷ θανόντος, ἄλλως τε ἱστορίας βοώσι, καὶ ἡ τοῦ δίωνος. τιβέριον δ' ἐνταῦθα ἡ ἱστορία φησίν, οὐ τὸν μετὰ τὸν αὔγουστον, ἀλλ' ἕτερον ἀρχαιότερον, ὅς, φησίν, ἐν μάχῃ τελευτήσας, καὶ ὑπὸ τοῦ ῥεύματος παρενεχθεὶς ἐπώνυμον ἑαυτῷ τὸν ποταμὸν ἀφῆκε.

2 Laurentiæ uxori.§ Vet. lib. Larentiæ. Item Plutarchus in Romulo, & Dionysius lib. 1. ἄκκαν λαρεντίαν. Et à Palanteo urbe Arcadica Palantium, deinde Palatinum montem appellatum.§ Eustatius docet Pallantium duobus ll, Palatium uno scribendum esse his uerbis. τῷ πάνι νεὼν ἱδρύσας, καὶ λόφον ὀχυρωσάμενος, ὃν παλλάντιον ὠνόμασεν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ πάλλαντος. ὅθεν καὶ νῦν οἱ ῥωμαῖοι τοὺς βασιλεῖ πρέποντας τόπους οὕτω καλοῦσι παλάτια, καθ' ὑφαίρεσιν ἀμεταβόλων τοῦ λ, καὶ τοῦ ν. Palatinum Romulus, Remus Auentinum.§ Vet. lib. Palatium Romulus. Recte. Nam Palatinum non est perinde atque Auentinum, substantiuum nomen, sed adiectiuum. Itaque nisi ubi collem addimus, Palatinum dicere non debemus. ut infra. Inter Palatinum, Capitoliumq; collem. Ex Palatio autem Palatinus, ex Auentino Auentinensis orta nomina sunt. Ita paulo post. Palatium primum, in quo ipse educatus erat, non Palatinum lege. Locum, qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, Asylum aperit.§ Quidam ueteres libri habent. Qui tunc septus densis sentibus inter duos lucos erat. Quod non probo. Nam Dionysius, ita, ut Liuius, loquitur. τὸ μεταξὺ χωρίον ἐστὶ κατὰ νῦν τοῦ καπιτωλίου καὶ τῆς ἄκρας, ὃ καλεῖται νῦν κατὰ τὴν ῥωμαίων διάλεκτον μεθόριον δυοῖν δρυμῶν. Centum creat patres, siue quia is numerus satis erat, siue quia soli centum erant, qui creari patres possent.§ Sane legendum esse uidetur; Qui ciere patres possent. sic enim scribit lib. x. Qui patrem ciere possent, eos patricios esse appellatos. Dionysius etiam, ac Plutarchus ubi exponunt causas, cur centum potissimum senatores, quos patres appellauerit, Romulus crearit, ita aiunt. ὅτι πατέρας εἶχον ἀποδεῖξαι μόνοι. i. quod patres nominare soli centum possent, quasi uero alij terræ filij essent.

3 A plerisq; rogitantibus dimissi, ecquod fœminis quoq; Asylum aperuissent.§ Vet. lib. ecquid non fœminis quoque. Cenienses.§ Dionysius, & Stephanus de urbibus urbem καινίναν scribunt cum diphthongo. ex quo apparet Cæninenses esse scribendum. Thalassij cuiusdam.§ Vet. lib. Talassij, itemq; græci ταλάσιον. Ceninenses, Crustuminiq;, & Antemnates.§ Vet. lib. Cæninenses, Crustomini, & Antemnates. Quantem Romulum Hersilia coniux precibus raptarum fatigat, orat.§ Vet. lib. Precibus raptarum fatigata, orat. Perspicue uerum. Sic loquitur alibi Liuius. Quod alienis cladibus ceciderant animi.§ Vet. lib. Quod iam alienis cladibus ceciderant animi. In Crustuminium nomina dareur.§ Legendum. In Crustuminum. ut subaudiatur, agrum. Additur fabulæ.§ Probo suspicionem Glareani, qui legit. Additur fabula. ut non ea, quæ exposita sunt, sed, quæ exponenda sunt, fabula dicantur. Addo illud, Liuium ita lib. v. esse locutum. Inseritur huic loco fabula. & lib. x. Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse, secutamq; fabulam mistam ex ædilicijs, & consularibus comitijs conuenientem errori. Hostiua Hostilius.§ Alio libro ostendi ex auctoritate lapidum Capitolinorum, & Valerij, & Macrobij Hostum esse prænomen tum in hoc rege, tum in Hosto Lucretio consule, de quo infra dicam, non Hostium. Hic in Palatino.§ Vet. lib. Palatio. ut ante. Ab arce decurrerat.§ Vet. lib. decurrerat. ostendit porro Priscianus bonos auctores compositum, cucurri, usurpasse, ut Liuius in 11. Et si ferocius procucurrissent. idemq; fecisse Catonem, Plautum, & Terentium.

4 Equus Curtium in uado statuit.§ Hanc lectionem laudat Glareanus, iniuste. Vet. enim libri habent, Equum Curtius in uado statuit. Ex quo intelligi potest legendum esse. Equum Curtius in uado destituit. nam Plutarchus hanc sententiam ita uertit. καὶ ἐάσας τὸν ἵππον, ἑαυτὸν ἔσωσεν. i. destituto equo semet seruauit. Errori locum dederunt finitimæ illæ syllabæ do, de. Ab T. Tatio Titienses appellati.§ Quanquam Festus à prænomine Tatij ait Titienses esse dictos, tamen Tatienses potius legendum puto à Tatio. Ita enim Vet. libri. ita Varro. Ita Plutarchus. ἀπὸ τατίου τατιήνσεις.

5 Lucerum nominis, & originis causa incerta est.§ ijdem Lucerenses etiam à Festo, & Plutarcho dicti sunt. Horum originem incertam esse ait Liuius, non quia nulla tradita sit, sed quia aliam alij tradentes rem in dubium adduxerunt. alij enim à luco, alij à Lucumone, alij à Lucero Ardeæ rege nominatos uoluerunt. auctor Plutarchus, Festus, Pædianus. Vt tamen expiarentur legatorum iniuriæ, regisq; cædes, fœdus inter Romam, Lauiniumq; urbes renouatum est.§ Si locus hic attente spectetur, facile, ut ait Glareanus, intelligetur aliquid deesse. deest autem ratio. qua expiatio facta est. De qua Dionysius ita. τότε ἄγος ἀφοσιοῦται τὸ περὶ τοὺς πρέσβεις γενόμενον. & Plut. in Romulo. καὶ καθαρμοῖς ὁ ῥωμύλος ἥγνισε τὰς πόλεις, οὓς ἔτι νῦν ἱστοροῦσιν ἐπὶ τῆς φερεντίνης πύλης συντελεῖσθαι. Aut igitur sacri mentio deest, aut

uoce illa, Fœdus, continetur, atque expressa est. Cæterum renouatio fœderis cum Laurentibus solennis erat. Lib. enim VIII. ait. Cum Laurentibus renouari fœdus iussum. renouaturq; ex eo quotannis post diem decimam Latinarum. Quos Celeres appellauit.} Rationem affert nominis Plutarchus. ἀπὸ τῆς περὶ τὰς ὑπουργίας ὀξύτητος. Ad Capræ paludem.} Suspectum se habere hoc nomen ait Glareanus, neque alibi se legisse. At Plutarchus tamen in Romulo ita ait. αἱ δ' ἡμέραι, ᾗ μετήλλαξεν, ὄχλου φυγὴ καλεῖται, καὶ νῶναι καπρατῖναι διὰ τὸ θύειν εἰς τὸ τῆς αἰγὸς ἕλος ἐκ πόλεως κατιόντας, τὴν γὰρ αἶγα κάπραν ὀνομάζουσιν. Et Festus lib. III. Capralia appellatur ager, qui uulgo ad Capræ paludem dicitur. Abi, nuncia, inquit, Romanis &c. proinde rem militarem colant &c.} Hæc sic uertit Plutarchus. χαῖρε, καὶ φράζε ῥωμαίοις, ὅτι σωφροσύνην μετὰ ἀνδρείας ἀσκοῦντες ἐπὶ πλεῖστον ἀνθρωπίνης ἀφίξονται δυνάμεως. Decreuerunt enim, ut cum populus regem iussisset, id sic ratum esset, si patres auctores fierent. Hodieq; in legibus, magistratibusq; rogandis usurpatur idem ius ui ademptum. priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum euentum patres auctores fiunt.} Difficilis, & lubricus locus hic est. In ueteribus libris est, Vi adempta, non Vi ademptum. Quam lectionem aliorum ingenio partam probat Glareanus his uerbis. Quidam emendarunt Vi ademptum, & ad, Vsurpatur, uerbum coniungunt. quod placet. & Vi ademptum fortasis ad Iulium Cæsarem retulit, quem tamen propter Augustum nominare non audebat. nisi quis malit ad eius sæculi seditiones referre, quæ Cæsarem præcesserunt. Hæc ille. Mihi uero neque hæc lectio, neque hæc sententia probatur, neque enim hoc ius ui aut à Cæsare ademptum est, aut antè Cæsarem ab alio. De Cæsare testis est Suetonius, qui scribit de eo. Comitia cum populo partitus est, ut exceptis consulatus competitoribus de cætero numero candidatorum pro parte dimidia, quos populus uellet, pronunciarentur, pro parte altera, quos ipse dedisset, & edebat per libellos circum tribum missos scriptura breui. CAESAR DICTATOR ILLI TRIBVI. Commendo uobis illum, & illum, ut uestro suffragio suam dignitatem teneant. De alijs auctor est Liu. qui sepius hoc institutum relatum esse, & lege sanctum noua, cum quasi uetustate obsoleuisset, scribit, ut libr. VI. Quia patricij se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res uenit. Item S.C. factum est, ut duos uiros ædiles è patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus eius anni comitijs fierent. & lib. VIII. Lata lex est, ut legum, quæ centuriatis comitijs ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent. præterea hunc eundem morem temporis uetustate obliteratum à L. Sulla consule renouatum fuisse scribit Appianus lib. I. his uerbis, εἰσηγοῦντό τε μηδὲν ἔτι ἀπροβούλευτον εἰς τὸν δῆμον ἐσφέρεσθαι νενομισμένον μὲν οὕτω καὶ πάλαι, παραλελυμένον δὲ καὶ ἐκ πολλοῦ. Accedit quod Cicero in oratione pro Plancio, quam post Sullæ mortem ante Cæsaris dictaturam dixit, ne hoc quidem obseruatum fuisse significat, cum ait. Apud maiores nostros magistratum non gerebat is, qui ceperat, si patres auctores non erant facti. Quæ cum ita sint, probo magis ueterem lectionem, Vi adempta. ut sit sensus. Hodie quoque usurpatur idem ius, ut patres comitiorum sint auctores, nisi fortasse uia aliqua fiat à tribuno plebis aliquo, qui sine auctoritate senatus cum populo agat. Quòd sæpissime ante Cæsarem factum esse, omniaq; Romanorum monumenta loquuntur. Quod autem inquit. Vi adempta, Cicero dixit ad Lentulum; Vi excepta. Ego tibi à ui, hac præsertim imbecillitate magistratuum, præstare nihil possum; ui excepta, possum confirmare te & senatus, & populi R. summo studio amplitudinem tuam retenturum. Est præterea intelligendum, quod Romani dicunt, senatum auctorem esse, id à græcis dici προβούλευμα. Nam quod ait Liuius lib. III. Quod legum ab ijs latarum patres auctores fuissent, Dionysius uertit lib. XI. πρῶτον ἁπάντων τὸ περὶ τοῦ νόμου προβούλευμα εἰς τὸν δῆμον ἐξενεγκεῖν. Quod ait etiam lib. IV. Victi tandem patres, ut de connubio ferretur, concessere, Dionysius uertit. lib. XI. γράφεται τὸ προβούλευμα ὑπὸ τῶν ὑπάτων, καὶ λαβόντες αὐτὸ μετὰ πολλῆς χαρᾶς οἱ δήμαρχοι, προῆλθον εἰς τὴν ἀγορὰν. Idem in Ser. Tullio. ἡ βουλὴ ἐκ τοῦ ἐξ ἴσου ἐπεκύρωσε τὰ τοῦ δημοτικοῦ πλήθους, ὥσπερ αὐτῷ ποιεῖν ἔθος ἦν. & in iudicio Coriolani. τὴν βουλὴν οἰόμεθα δεῖν ἄρξαι προβουλεύματα ποιουμένην, ὥσπερ ἐστὶν ὑμῖν πάτριον.

Ser. Tullo.} Ser. Tullio. perspicue. Augur ad læuam, eius capite uelato, sedem cœpit.} Hunc in modum distinguendum esse hunc locum Rhodigino placuit, Plutarchi auctoritate adducto, qui scribit in Numa. ἐνταῦθα τῶν μάντεων ὁ πρωτεύων τὸν μὲν εἰς μεσημβρίαν τρέψας ἐγκεκαλυμμένον, αὐτὸς δὲ παραστὰς ἐξόπισθεν &c. uidetur enim Plutarchus, (si modo recte est apud illum uox illa ἐγκεκαλυμμένον) caput regis uelatum fuisse, non auguris significare. Me autem iuuat eorum esse sententiæ, qui ad læuam eius scribunt, & caput uelatum auguris intelligunt. quòd infra dicat. Statua Attij capite uelato in comitio fuit; & lib. X. Si augur capite uelato uictimam cædat, augurium'ue ex arce capiat.

5 Qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio.} Vet. lib. qua fama. Dea Aegeria.} Vet. lib. Egeria. probo. Dionysius enim & Plutarchus ἠγερίας edunt, aut ἠγερίαν. Festus ab egerendo dictam esse scribit. Atque omnium primum ad cursum Lunæ in XII menses describit annum. quem, quia tricenos dies singulis mensibus Luna non explet, desuntq; dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe, intercalares mensibus interponendo, ita dispensauit, ut uicesimo quarto quoque anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatijs dies congruerent.} M. Antonius Sabellicus huius loci obscuritatem primus (ut opinor) & sensit, &, ut ipse sibi uisus est, sustulit, cuius uiri auctoritas tantum ualuit, ut post eum Glareanus, & cæteri qui hunc locum attigerunt, eundem ita ut ille ostenderat, exposuerint. Quorum interpretationem cur hoc demum

tempore

tempore unus ipse repudiem, paucis, ut institui, explicabo. sic igitur exponit Sabellicus. Cum Lunarem annum Numa XII mensium & CCCLV dierum primus instituisset, quia cum solari eum anno non conuenire reperiebat, qui diebus CCCLXV, & quadrante conficitur, dies qui quotannis ad solaris anni rationem deerant, quorum summa uigesimo quoque quarto anno erat CCXLIIII, ita dispensauisse, ut octauo quoque anno XC interponeret, tertio autem octennio, idest uicesimo quarto quoq; anno non XC, sed LX, qui superabant. atque ita effecisse, ut eo demum anno dies lunaris & solaris anni, à quo orsi essent, congrueret. Hunc autem sensum ut eliceret, contra omnium librorum auctoritatem legit, uicesimo quoque quarto anno, cum ubique, uicesimo, legatur. Ego autem ita sentio. Lunarem annum Numam instituisse non CCCLV, sed CCCLIIII dierum. Cum autem solaris lunarem superaret quotannis XI diebus & quadrante, inuenit uicesimo anno lunarem à solari uictum esse diebus omnino CCXXV. ut ergo illo demum anno solaris cum lunari congrueret, atq; ad eandem metam solis, unde orsi essent, dies conuenirent, hos dies ita dispensauit, ut non octauo, sed secundo quoque anno alternatim modo dies XXII, modo XXIII interponeret. Qua ratione fiebat, ut cum peruenisset ad annum XX, lunaris annus à solari nec uinceretur, nec eum uinceret. Quod unusquisque intelliget, qui summam annorum hoc modo concipiet. nam cum quarto quoque anno XLV dies intercalentur, si quinquies quadraginta quinque sumpseris, eos CCXV reddideris. Hanc autem sententiam, quanquam obscurius, edit Plutarchus in Numa ita: τῆς δὲ γενομένης ἀνωμαλίας περὶ τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον ἔννοιαν οὐκ ἔχοντες, ἀλλ' ἓν μὲν φυλάττοντες μόνον, ὅπως ἑξήκοντα, καὶ τριακοσίων ἡμερῶν ὁ ἐνιαυτὸς ἔσαι. τιμᾶ δὲ τὸ παράλλαγμα τῆς ἀνωμαλίας ἡμερῶν ἕνδεκα γίνεσθαι λογιζόμενος: ὡς τοῦ μὲν σεληνιακοῦ τριακοσίας πεντήκοντα τέσσαρας ἡμέρας ἔχοντος, τοῦ δὲ ἡλιακοῦ τριακοσίας ἑξήκοντα πέντε, τὰς ἕνδεκα ταύτας ἡμέρας διπλασιάζων ἐπήγαγε παρ' ἐνιαυτὸν ἐπὶ τῷ φεβρουαρίῳ μηνὶ τὸν ἐμβόλιμον εἴκοσι καὶ δυοῖν ἡμερῶν ὄντα. Et Censorinus ita. Cum intercalario mensi XXII dies, uel XXIII alternis annis addi placuisset, ut ciuilis annus ad naturalem exæquaretur, in mense potissimum Februario inter Terminalia, & Regifugium intercalatum est. Hoc tantum inter hos interest, quod Plutarchus quadrantis diei rationem non habet. Itaque secundo quoque anno XXII dies interpositos esse censet. Censorinus autem habet. Itaque modo XXII, modo XXIII intercalatos esse ait, ut quinque dierum, qui ex quadrante diei uicies sumpto oriuntur, ratio haberetur. Hæc cum summorum scriptorum auctoritate firmentur, neminem non probaturum, illa altera non omnino repudiaturum esse confido. Pontificem deinde Numa Marcium Marci filium ex patribus legit.} Nemo animaduertit hunc locum esse mendose, cum sit tamen. Nominatiuus enim, Numa, uacat, cum tota oratio altius repetenda sit, & suum habeat nominatiuum, quem spectet. inquit enim: Declaratus rex Numa Ianum indicem pacis, bellique fecit, annum descripsit, Flaminem Ioui assiduum creauit, uirgines Vestæ legit, Salios legit, Pontificem deinde Numa Marcium Marci F. legit. Hic ego dico, non esse necesse Nominatiuum, Numa, iterare, placere autem, Numam Marcium legi. Fuit enim Numa prænomen Sabinum. Itaque Pompilij, & Marcij id tulerunt. Marcus autem Marcius is est, (credo) qui Numam Pompilium ad regnum Romæ accipiendum (ut ait Plutarchus) hortatus, cum eo Romam ex Sabinis commigrauit. Hic cum ab eodem rege in patriciorum numerum relatus esset, post eius obitum cum Tullo Hostilio de regno contendit, ab eoq; uictus sibi mortem consciuit. Huius filius Pompiliam Numæ Pompilij regis filiam in matrimonio habuit, & ex ea Ancum Marcium regem suscepit, quem tulisse Numæ prænomen apparet lib. v. Taciti, ubi ait. Numam Marcium præpositum urbi fuisse à Tullo Hostilio rege. Quod autem ratione confirmaui, id etiam in quibusdam manuscriptis libris inueni.

M. Marcius Sabinus.
à Numa rege in senatum lectus.
à Tullo Hostilio uictus sibi mortem consciuit.

Numa Marcius
Numæ regis gener, primus Pont. Max. ab eo factus
à Tullo rege urbi præfectus.

Ancus Marcius rex IIII
Numa regis ex filia nepos;
Plut. in Numa.

Et soli Fidei solenne instituit.} Vox, Soli, habet sine controuersia mēdum. Dionysius δημοσίαν πίστιν uocat, idest publicam Fidem. si autem in quibusdam manuscriptis est, (ut audio) Et simul Fidei, non improbo. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ.} Legendum est. C. Clœlius. Quod hac ratione confirmo. Nominat hoc in loco Liuius C. Cluilium Albæ Dictatorem, & fossam Cluiliam ab ipso C. Cluilio procul ab urbe V millia passuum factam Dionysius lib. III. hunc ducem κοίλιον, & fossam κοιλίαν uocat. at lib. VIII, itemque Plutarchus in Coriolano κλοιλίαν. Ex quo intelligi po-

 test

test apud Liuium, & Dionysium lib. III. legendum esse Clœlium, & Clœliam. præsertim uero cum Festus scribat, Clœlias fossas à Clœlio Albanorum rege esse dictas. Fuit autem Clœlia gens Albana, post à Tullo Hostilio Alba euersa Romam translata. Dionysius auctor, itemq; Liuius. Albani Metium Suffetium creant. } Lege Fufetium. nam Dionysius habet φυφέτιον. & Plutarchus in libro τῶν παραλλήλων, μέτιον φυβέτιον appellat. Eodem modo Q. Fufius Calenus, non Fusius, ut uulgo, uocandus est. Quod ex Capitolino eius consulatu, & græco Dionis libro intelligi potest.

6 Ea res à statiuis exciuit Metium. ducit quàm proxime ad hostem potest. } Vet. lib. Is ducit quamproxime. Fœcialis. } Fetialis scribendum arbitror siue diphtongo. Ita enim lib. ueteres. ita græci. φητιάλεις, & φετιάλεις. ita demum nominis ratio postulat. Fetiales enim à feriendo dictos esse scribit Festus, quòd pacis faciendæ essent auctores. Sagmina, inquit, te rex posco. Rex ait, puram tollito. } Vet.lib.Pura.ut ad Sagmina referatur. Si prior defexit publico consilio, dolo malo: tu illo die Iupiter populum R. sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam, } Vet.lib.plerique. Tum ille dies Iupiter. Ex quo coniicio legendum esse, tum me Diespiter. Verba enim solennia sunt, eaq; antiquissima, ut ait Festus lib. x. his uerbis, Silicem tenebant iuraturi per Iouem, hæc uerba dicentes, si sciens fallo, tum me Diespiter, salua urbe arceq;, bonis eiiciat, ut ego hunc lapidem. est autem apud Liuium, Dolo malo, idem, quod, Si sciens fallo. Diespiter autem Iupiter dictus est, quasi Diei pater. Varro. Eo maiore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. } Vet. lib. quo propius metum. placet. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem. } Vet. lib. quæcunque Romanum lugebit hostem. placet. Lex horrendi criminis erat. Duumuiri perduellionem iudicent. } Vet.lib. Horrendi carminis erat. Vere. Carmen enim appellat uerba legis, quæ sequuntur. Duumuiri perduellionem &c. Sic lib. III. Recitabatq; rogationis carmen. Si quis tribunos plebis decem. &c.

7 Exempli parum memoris legum humanarum. } Emendat Beatus Rhenanus, Romanarum, pro Humanarum. quod non placet. nam & à Vet. lib. dissidet, & à Varrone, qui ita scribit lib. primo de uita populi R. ut est apud Nonium. Metium Fufetium propter perfidiam interfecit pene imperiosius, quàm humanius. Principes Albanorum in patres legit, Tullios, Seruilios. Quintios. } Mendose Tullia gens inter Albanas Romam à Tullo Hostilio translatas numeratur pro Iulia. Id indicat Dionysius, qui eodem ordine commemorans has gentes, inquit, ἰουλίους, σερουιλίους. Adde, quod gens Tullia non Albana fuit, sed Corniculana. & quod Tullus, & Tullius pro Iulo, & Iulio infra sæpissime est mendose. Quintios. } Quinctum, Quinctium, Quinctilium, & Quinctilianum scribendum esse facile omnes intelligent, qui Capitolinorum lapidum scripturam obseruauerint. Eadem scriptura seruatur etiam in quibusdam libris manuscriptis Diodori Siculi, quos mihi commodauit uir omni & uirtutis, & laudis genere præstantissimus, Ludouicus Beccatellus, tum cum Venetiis Pontificiæ legationis munus obiret, qui libri cum hactenus impressi non sint, plurimum mihi, ut post idoneo loco ostendam, ad Liuianam historiam emendandam sæpissime profuerunt. in iis ergo est κοίνκτος, & κοίνκτιος. itemq; est cum in alijs lapidibus, tum in quodam peruetusto, qui in agro Regiensi est, apud ornatissimum iuuenem, Horatium Malegutium, eiusmodi.

QVINCTAE NONIAE
RVFAE ET
NONIAE Q. F. QVINCTVLAE

Quid plura? in ipsis etiam Liuianis libris manuscriptis ita demum sæpe esse, quanquam inconstanter, comperi. Pugna atrox ad syluam Malycusam fuit. } Cum uetusti libri omnes habeant, ad syluam Malitiosam, satis mirari non possum, cur isti emendatores Malycusam malint, quàm Malitiosam, quam germanam esse huius loci lectionem probatur ex Dionysio, qui hanc syluam appellat τὴν ὕλην καλουμένην κακούργων. Est autem κακοῦργος, Malitiosus. Nec pugna deinde illa constare, nec fuga explicari. } Vet.lib.Nec pugna deinde illis constare.nere. Fulmine ipsum cum domo conflagrasse. } In omnibus Vet.lib.est. Fulmine ictum cum domo conflagrasse. quod probo. Sic Cicero lib. II. de off. Phaetontem ictu fulminis conflagrasse. & Liu. lib. XXXIIII. duas naues fulmine ictas conflagrasse. & Lactantius lib. III. Capitoliũ sæpius fulmine ictũ conflagrasse.

8 Ancus Martius. } Marciæ gentis nomen scribi debere litera c, non t, quod imperitorum consuetudo inuexerat, docent Capitolina marmora, græcorum libri, & manuscripti latini, & ipsius denique nominis ratio. aut enim à Marco, aut, quod quidam tradiderunt, à Mamerco manauit. Etenim scribit Plutarchus in Numa, placuisse quibusdam à Mamerco Marcios esse appellatos, qui Numæ regis filius fuit, eosq; propterea cognomine Regis esse usos. Nam Marciorum Regum familia Romæ fuit, quam tamen non à Mamerco Numæ filio, sed ab Anco Marcio Rege originem traxisse intelligi ex Suetonio in Cæsare potest. apud Plutarchum autem mendose legitur. ἀπὸ δὲ τοῦ μαμέρκου μαμερκίους, pro μαρκίους. Nam Mamerciæ gentis nulla usquam mentio fit. Numæ Pompilij nepos filia ortus Ancus Marcius erat. } Hic locus ostendit uitiose legi apud Plutarchum in principio Coriolani. cum ait. ὧν καὶ μάρκιος ἦν γάϊος ὄνομα θυγατριδοῦς, καὶ μετὰ τύλλιον ὁστίλιον βασιλεὺς γενόμενος. legendum autem esse, ὧν καὶ μάρκιος ἦν ἄγκος ὁ νομᾶ θυγατριδοῦς, idest ex qua gente fuit etiam

Marcius

Marcius Ancus Numæ ex filia nepos. Ius ab antiqua gente Aequicolis, quod nunc feriales habent, descripsit. ȝ Hinc Valerius in epitome de prænominibus. Ab Aequicolis Sertorem Resiũ, qui primus ius feciale instituit. Hastam ferratam, sanguineam aut præustam. ȝ Lege ex Vet. lib. aut sanguineam præustam. Quod populi priscorum latinorum, hominesve prisci latini. ȝ Lego. Hominesq;. quia haud ita multo post ait. Populis priscorum latinorum, hominibusq; priscis latinis. & Gellius lib. XVII. ex Cincio. Quod populus Hermundulus, hominesq; populi Hermunduli. Vbi eadem uerba, quæ hic usurpantur. Auentinum nouæ multitudini datum. ȝ Nescio cur Glareanus miretur Auentinum neutro genere à Liuio esse dictum, cum Dionysius passim τὸ ἀβεντῖνον, & τὸν ἀβεντῖνον λόφον dicat. Tellenis, Ficanaq;. ȝ Dionysius τελλήνην, & φυδηναίων πόλιν uocat, libri uitio, pro φικηναίων. Nam paulo post addit de defectione Fidenatium. Ponte Sublicio tum primum in Tyberi facto. ȝ Vet. lib. in Tiberim. i temq; in epitome. pontem Sublicium in Tiberim fecit. Sublicium porro pontem ξυλίνην γέφυραν græci uocant, idest ligneum. Quiritium quoque fossa. ȝ Festus. Quiritium fossæ, quibus Ancus Marcius urbem circundedit. In ore Tiberis Hostia urbs condita. ȝ Ostia scribendum. Nam Dionysius dictam esse ait, quasi θύραν, idest ostium. Ad Murciæ datæ sedes. ȝ Murciæ uidetur scribendum ex Festo, qui ait. Murciæ Deæ sacellum erat sub monte Auentino, qui ante Murcus uocabatur. & Plutar. in lib. τῶν κεφαλαίων. ἣν νῦν μυρκίας ἀφροδίτην καλοῦσιν μυρτίαν τὸ παλαιὸν, ὡς ἔοικεν, ὠνόμαζον. Demarati Corinthij. ȝ Ita libri omnes latini. græci δημάρατος. at Capitolina monumenta, Damarati edunt. qua ratione lib. XXXVIII. Nicodamus, & Damoteles, & alibi Damocritus dixit. cum tamen græce litera η scribantur.

Domicilioq; ibi comparato L. Tarquinium Priscum edidere nomen. ȝ Puto uocem, Priscũ, inducendam esse. neque enim Prisci cognomen tulit, nisi postquam L. Tarquinius Superbus florere cœpit. Nam (ut ait Dionysius) Priscus est appellatus, quia maior natu erat, quàm Superbus. Non est autem uerisimile ab ipso L. Tarquinio, Prisci cognomen editum esse, uerum multis post annis florente iam Superbo illud uulgo inuenisse. comprobat hanc meam coniecturam, quod in ueteribus libris luxatæ hæ uoces sunt. L. Tarquinium edidere Priscum ut glossema alicuius esse uideatur in uerba auctoris ex margine libri (ut fit) temere à librario translatum. Statua Accij capite uelato, quo in loco acta res est in comitio in gradibus ipsis ad læuam curiæ fuit. ȝ Vet. lib. Statua Attij posita capite uelato. sic lib. III. de Statua Clœliæ. In summa sacra uia fuit posita uirgo insidẽs equo. 9

Posteriore modo sub ijsdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt. ȝ Vet. lib. Posteriores. Recte. ut sit posteriores equites, qui additi erant, appellati sunt sub iisdem nominibus, idest idem nomen, atque priores tenuerunt. ut post apertius dicam. Pontem incendunt. ȝ Vet. lib. Succendunt. aptius. nam inquit accensa ligna in flumen esse coniecta, quibus pons conflagrauit. Deditis ne uos, populumq; Collatinum, urbem, agros. ȝ Vet. lib. Populum Collatinum. Vos enim uocandi casus est, non nominandi. ut intelligunt ij, qui populumq, Collatinum emendarunt. Quod ex deditione Campanorum colligi potest lib. VII. ubi ait. Itaque populum Campanum, urbemq; Capuam, agros, delubra deum, diuina, humanaq; omnia in uestram P.C. Populiq; Romani ditionem dedimus. non, Nos, populumq; Campanum. Ficulnea uetus, Cameria. ȝ Dionysius etiam hoc loco mendose habet φιδήνην, pro φικήνην. ut supra. ita ut Ficanam, & Ficulneam eandem esse ciuitatem intelligere uideatur. Varro quidem in lib. de lingua lat. Fidenates, & Ficulneates suburbanos populos uocat.

Tum quia Seruio occiso. ȝ Vet. lib. Et quia Seruio occiso. atq; ita sine cõtrouersia legendum est. nam hæc est altera ratio, quę priorem subsequitur, quæ erat. Et quia grauior ultor cædis. Itaque apte altera alteri nunc respondet. Tum demum palam factum. Et comploratione in regia orta. ȝ Nescio cur ueterem lectionem immutauerit Rhenanus. Tum demum palam facta ex comploratione in regia orta. cum sit sensus. Seruius celata morte regis opes suas firmauit, tum demum palam facta ex comploratione in regia orta regnauit. Cornicines, tibicinesq;. ȝ Vet. lib. Tubicinesq;. Egregie. Dionysius enim ubi hac de re agit, uertit σαλπιστάς. In tres centurias distributi. ȝ Malim, in duas, ut scribit Dionysius. ut centuriæ omnes sint CXCIII, numero impari, ut concipit Dionysius, non CXCIIII. Equitum ex primoribus ciuitatis XII scripsit centurias. sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis, sub ijsdem quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. ȝ Ex his uerbis centurias colligit Glareanus XV, cum sint XVIII. tres enim ueteres tantum auctas esse putare uidetur, cum ex tribus sex factas esse Liuius intelligat. Hac enim de re sic ait in Prisco. Tarquinius equitem maxime suis deesse uiribus ratus, ad Ramnenses, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. & paulo post. Neque tum Tarquinius de equitum centurijs quicquam mutauit, numero tantum alterum adiecit, ut mille DCCC equites in tribus centurijs essent. posteriores modo sub ijsdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt, quos nunc, quia geminatæ sunt, sex uocant centurias. Hęc ibi. Geminauit autem eas Tullius, ita ut ex tribus sex faceret, sed sub ijsdem nominibus. Quo efficiebatur, ut primi essent, & secundi Ramnẽses, primi & secundi Tatienses, & Luceres. Quod Festus etiam docet. qui libro XVII. ait ita. Ciuitas Romana in VI distributa erat partes in primos, secundos Tatienses, Ramnenses, & Luceres. Diony- 10

sius

ſius item decem & octo centurias à Tullio factas ſcribit non quindecim. Equites enim uocabantur primi, octoginta inde primæ claſsis centuriæ primum peditum uocabantur. } Voces hæ. Primum peditum uocabantur, perſpicue gloſſema ſunt eius, qui locum hunc in margine libri interpretatus eſt. id quod non ſolum ſuperuacanea repetitio uocis, Vocabantur, ſed etiam ueterum aliquot librorum auctoritas, comprobat, à quibus abſunt eiuſmodi uoces. Accedit, quod ſi tollantur, multò uenuſtior ipſa oratio redditur. Ibi ſi uariaret, quod raro incidebat, ut ſecundæ claſsis uocarentur, nec fere unquam infra ita deſcenderent, ut ad infimos peruenirent. } Glareanus hoc loco deſiderari aliquid cenſet. quaſi uero hæc ſententia futura fuerit. Ibi ſi uariaret, tum efficiebatur, ut ſecundæ claſsis centuriæ uocarentur. neque intelligit totam hanc orationem altius initium ducere. inquit enim. Gradus facti, ut neque excluſus quiſquam ſuffragio uideretur, & uis omnis penes primores ciuitatis eſſet. equites enim uocabantur primi, octoginta inde primæ claſsis centuriæ. Ibi ſi uariaret (quod raro incidebat) alter gradus nimirum fuit, ut ſecundæ claſsis centuriæ uocarentur. Hunc ſenſum cum uetuſtiores aut librarij, aut emendatores non percepiſſent, deinde, Deſcenderent, pro Deſcenderunt, ſcripſere. Eſt autem noua quaſi res addenda ita. Quod ad tertiam, & reliquas claſſes attinet, nunquam ita infra deſcenderunt, ut ad infimos peruenirent. Id quod Dionyſius prope ἀδυνατον fuiſſe ſcribit. ita. τοῦτο δὲ ἦν ἀπάνιον, καὶ οὐ μακρὰν ἀπέχον τοῦ ἀδυνάτου. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc eſt, poſt expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero centurijs iuniorum, ſeniorumq; ad inſtitutam ab Ser. Tullio ſummam non conuenire. } Senſus eſt. Seruius Tullius omnem populū in IIII tribus deſcripſit, idem eundem in centurias CXCIII. Subſequentibus autem temporibus, inquit, cum populus ita creuerit, ut XXXV tribus expletæ ſint, centuriarum etiam numerus duplicatus eſt. Quare mirandum non eſt, hunc ordinem centuriarum, qui nunc eſt, ad ſummam Ser. Tullij inſtitutam non conuenire. Quadrifariam enim urbe diuiſa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellauit. } Quia meminit tribuum XXXV, in quas poſt populus eſt coniectus, quæ cauſa mutationis centuriarum fuit, quot eſſent hoc tempore tribus exponit. Quatuor igitur fuiſſe à partibus urbis quatuor, in quas diuiſa urbs à Tullio fuit, nominatas ait. Hæ fuerunt Palatina, Eſquilina, Suburrana, Collina, quæ ruſticis tribubus accedentibus urbanæ ſunt dictæ. Dionyſius autem Tullium eundem & urbanarum, & ruſticarum tribuum auctorem fuiſſe, ſcribit. Quod præterijt, ut alia, Liuius. Cenſu perfecto, quem maturauerat metu legis de incenſis latæ. } Senſus eſt. Regem mature perfeciſſe cenſum, quia populus metuit legem de incenſis ab eo latam, quos ſe & bonis, & libertate multatorum eſſe edixerat. ſic enim Dionyſius ſcribit. τοῦ δὲ μὴ τιμησαμένου τιμωρίαν ὥρισε τῆς τε οὐσίας στέρεσθαι, καὶ αὐτὸν μαστιγωθέντα πραθῆναι. Idque conditum luſtrum appellatum eſt; quia in cenſendo finis factus eſt. } Rhenanus ambigit de hac lectione. neque enim uidere ſe ait, cur dicat Liuius idcirco luſtrum appellatum eſſe, quia in cenſendo finis factus eſt. Iuſta autem eius dubitatio eſt. Ego autem uel repugnantibus ueteribus libris, legendum puto. Qui in cenſendo finis factus eſt, ut ſit. Inſtitutum eſt, ut luſtrum Cenſionis finis eſſet. ſic enim Dionyſius uſque ad memoriam ſuam obſeruatum eſſe tradit. τοῦτον καθαρμὸν αὐτὸν ἕως τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ῥωμαῖοι καθαίρονται μετὰ τὴν συντέλειαν τῶν τιμήσεων ὑπὸ τῶν ἐχόντων τὴν ἱερωτάτην ἀρχὴν, λοῦστρον ὀνομάζοντες. Pomœriū, uim uerbi ſolam intuentes Poſtmœnium interpretantur. } In Vet. lib. Poſtmœrium. & recte. nam antiquitus mœri pro muris dicti ſunt. Varro etiam lib. IIII. de lingua lat. Principium inquit, quod erat poſt murum, pomœrium dictum. Ea erat confeſsio caput rerū Romam eſſe. } Quia quærit Glareanus, ſi ea confeſsio erat, caput rerum Romam eſſe, cur bouem Romam Sabinus adduxerit, huius loci ſententiam aperiemus. Templum, inquit, Dianæ à latinis conditum eam confeſsionem latinorum extorſerat, Romam ipſam imperij caput eſſe, de quo toties armis certatum fuerat. Quæ res quanquam omni ex omnium cura latinorum ob tot clades acceptas erat, ſubijt tamen cogitatio Sabino cuidam imperij priſtini priuato conſilio recuperandi, ſi ipſe bouem Dianæ ſacrificaſſet eam, de qua uates cecinerant, cuius ciuitatis ciuis Dianæ immolaſſet, apud eam imperium fore. Ergo bouem Romam deduxit, ut imperium recuperaret. Sabinos autem inter Latinos numerat. Paulo poſt. infima ualle præfluit Tiberis. uerba ſunt Romani antiſtitis, non Hiſtorici. porro autem antiſtitem fani Cornelium, Sabinum Antronem Curatium nominat Plutarchus in libro τῶν κεφαλαίων.

Eòam de Seruio actum rati. } Vet. lib. & iam de Seruio. Vere. Flectente carpentum dextra in Virbium cliuum, ut in collem. } Vide quid ſit, quod omnes manuſcripti libri ita habent. Flectere carpentum in dextram iuſsit aurigam, ut in collem. Cæterum ſupra Vrbicum cliuum habitaſſe Ser. Tullium regem ſcribit Solinus cap. II. Collem Eſquiliarum. } Eſquiliarium habent Vet. lib. Perueniſſetq; ad ſummum Cyprium uicum. & paulo poſt. Monumentoq; locus eſt: Sceleratum uicum uocant. } Dionyſius hunc uicum primum Beatum, poſt Sceleratum appellatum tradit. ὅτος ὁ στενωπὸς ὄλβιος καλούμενος πρότερον, ἐξ ἐκείνου τοῦ δεινοῦ καὶ μιαροῦ πάθους ἀσεβὴς ὑπὸ ῥωμαίων κατὰ τὴν πάτριον γλῶτταν καλεῖται. Recte. Nam Cyprum Bonum ſignificat auctore Varrone de lingua latina, Vicus Cyprius, inquit, à Cypro, quod ibi Sabini ciues additi conſederunt, qui à bono omine id appellarunt. Nam Cyprum Sabine Bonum. prope hunc uicus Sceleratus, dictus à Tullia Tarquinij Superbi uxore, &c. Octauio Mamilio Tuſculano. } Si nomē gentis huius eſt Mamilius, ut Dionyſius, & Feſtus ſcribunt. ergo Octa

uius

uius prænomen est, quod alias Octauiæ gentis est nomen. quia uero nusquam prænomina loco Nominum usurpata sunt, propterea suspicor, ne Octauo Mamilio sit legendum, ut Octauus sit prænomen, perinde ac in uiris Quintus, Sextus, Decimus. & in fœminis Prima, secunda, Tertia, Quarta, & Quinta, auctore Varrone. Liuius etiam post lib. I I I. L. Mamilio Tusculano datam ciuitatem scribit.

12 Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt, dixisse enim. } Vet. lib. ne id quidem Turnum tulisse tacitum ferunt, dixisse enim. Recte. nam in priore lectione tulisse ad Superbum, in hac ad Turnum refertur. Quo fit oratio rectior. Nam addit. Dixisse enim. Sic libr. V I I. Non patientibus tacitum tribunis. Quod morando spem destituerit. } Vet. lib. spes destituerit. Videat autem eruditus lector an rectius dicatur, spem destituo, an, me spes destituit. Liuius quidem lib. X X I X ait. Scipio magna spe destitutus erat. Miscuit manipulos ex latinis, Romanisq;, ut ex binis singulos faceret, binosq; ex singulis. } Manipulus teste Vegetio decem continet milites. Ex binis ergo singulos fecit. cum ex duobus manipulis altero latinorum, Romanorum altero quinos ex hoc, & ex illo quinos milites sumeret, & unum mistum componeret. Ex singulis porro binos, cum duas unius manipuli partes in duos divideret. Quos geminauit, cum eundem manipulum ex latinis, Romanisq; miscuisset. Ni degeneratum in alijs huic quoque decori offecisset. } Quærit Glareanus quo referatur uox illa Degeneratum. is ergo accipiat, referri ad uerbum, offecisset. est autem hic modus dicendi Liuio usitatus. sic lib. V I I. Diu non perlitatum tenuerat Dictatorem. Item. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricij consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. & illud Virgilij. Notumque furens quid fœmina possit. Sumitur autem sententia pro nomine uno, & casu recto. Pererraturum se omne Latium, Volscosque se inde, & Aequos, & Hernicos petiturum. } Vet. libri pleniores. Pererraturum se omne Latium, pulsumq; se inde Volscos, & Aequos. Ipse identidem belli auctor esset. } Lege, Esse, ex Vet. lib. ut eadem sit forma dicendi, atque ea, quæ sequitur. In eo sibi præcipuam scientiam assumere. Quam summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, & nullius ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exuperaturam. } Rhenanus ex fide uetusti libri corrigit. Quia summam pecuniæ. hoc sensu. se credere potius Fabio, quàm Pisoni, quia summam pecuniæ scribit neque ex unius tum urbis præda sperandam. Itaque uerbum, Scribit, subaudiendum putat. Nos autem in uet. lib. inuenimus ita legi. Quia summa pecunia. & cætera in recto casu. ut sit hæc sententia. se credere potius Fabio, quàm Pisoni de X L millibus pondo argenti, quia summa pecunia ea sit, neque ex unius tum uerbis præda speranda.

13 Qui cum haud paruus & ipse militiæ adderetur labor. } Vet. lib. Qui cum haud paruus & ipsi militiæ. i. cũ ædificandi labor haud paruus & ipsi militiæ adderetur. P. Valerio Volesi filio. } Volusi scribendum, ex cap. consulibus. Ferro, igni, quacunque dehinc ui possim exacturum. } Vet. lib. & quacunque dehinc ui possim. ut lib. I I. Pontem ferro igni, & quacunque ui possent, interrumpant. Itaque Cicero pro domo ait. Deinde cum ille saxis, & ignibus, & ferro uastitatem meis ædibus intulisset. & pro Plancio. Quorum uidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in ædibus, uim in tota urbe uersari. Præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte erat Brutus, populum aduocauit. } Hoc addit, quia nisi magistratui populum conuocare non licebat. ut ait Dionys. li. I I I I. sic enim quærit à Bruto Valerius. περὶ δὲ τῆς ἐκκλησίας ἔτι βούλομαι μαθεῖν, τίς ὁ καλέσων ἐστὶν αὐτὴν κατὰ νόμους. καὶ τὴν ψῆφον ἀναδώσων ταῖς φράτραις. ἄρχοντι γὰρ ἀποδίδοται τοῦτο πράττειν. ὁ δὲ ὑπολαβὼν, ἔφη, ἐγὼ ὦ Οὐαλέριε· τῶν γὰρ κελερίων ἄρχων εἰμὶ, καὶ ἀποδίδοταί μοι κατὰ νόμους ἐκκλησίαν, ὅτε βουλοίμην, συγκαλεῖν. Duo consules inde comitijs centuriatis à præfecto urbis ex commentarijs Ser. Tullij creati sunt. } Ita prope Dionysius. præterquam quod comitia à Sp. Lucretio patre Lucretiæ Interrege, non præfecto habita fuisse scribit. Quod autem ex commentarijs Ser. Tullii ait, ad Centuriata comitia pertinet, quorum ille rationem habendorum primus tradidit.

IN EPITOMEN LIBRI II.

14 Svos quoque & fratris filios. } Lege, & sororis filios. sic enim lib. I I I I. locutus est. intelligit aũt Aquillios, Vitelliosq; natos ex sororibus duabus Collatini collegæ sui. Contractis Veientium, & Tarquiniorũ copijs. } Vetusti libri habent, Tarquiniensium. Quod placet. nam ut à Veijs Veientes, sic à Tarquiniis Tarquinienses dicti sunt. Et cum reddita esset à Porsena honorifice remissa, equestriq; statua donata est. } Lege, & interpunge ita ex Vet. lib. Et cum reddita esset Porsenæ, honorifice remissa, equestri statua donata est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent triginta una. } Ex fide uetustorum librorum, scribendum est, uiginti una, ut paulo post ostendam. Cn. Martius. } C. Marcius, scribe. est enim apud Dionysium, & Plutarchum γάϊος μάρκιος. Item in quibusdam etiam ueteribus libris. C. Marcius. Est præterea genti Marciæ familiare prænomen Caii, non Cnei.

T. Latinus. } T. Latinius scribendum est ex Vet. lib. Accedit, quod Lactantius Firmianus lib. I I. Ti. Atinium, Macrob. lib. I. Annium uocant errore non admodo à ueritate alieno. Cum Cn. Martius Coriolanus, qui in exilium pulsus, dux Volscorum factus exercitum hostium urbi primo admouisset. } Lege ad fidem ueteris lectionis. Cum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus exercitum hostium urbi Romæ admouisset.

IN LIBRVM II.

QVAS nouas ipsi sedea ab se auctæ multitudinis addiderunt. Dissentio à Rhenano, qui legendum putat, Multitudinis, cum uetusti omnes libri habeant, Multitudini. Tribunitiis procellis. } Tribunicium C, litera, non T scribendum esse ex Capitolinis lapidibus intelligitur. Inde fertur, ut in senatum uocarentur, qui patres, quique conscripti essent. conscriptos uidelicet uouum senatum appellabant lectos. } Lege ex antiquæ lectionis fide. Conscriptos nidelicet in nouum senatum appellabant lectus.i.qui in nouum senatum lecti erant, ii conscripti uocabantur. sic supra dixit. In patres legere. Hic idem locus tractatur apud Festum lib.xv.sed mendose. legendum est autem ita. Qui patres, quique conscripti, uocati sunt in curiam, quo tempore regibus urbe expulsis P. Valerius consul propter inopiam patriciorum ex plebe adlegit in numerum senatorum centum sexaginta & quatuor, ut expleret numerum trecentorum. sic duo genera appellauere. Necubi ibi regum desiderium esset. } Rhenanus quia incidit in unum librum, in quo erat forte per incuriam librarii scriptum. Necubinbi, ut ille ait. correxit, Necubi ibi, i. ut ne in eo ministerio regem desideraret populus. ego autem probo magis, ut legatur, Necubi regum. quomodo legitur in omnibus antiquis libris. ut sit hic sensus. Ne quo in munere rex desideraretur. Regem sacrificulum creant. } Non improbo hanc lectionem. Illud tantum admoneo, in ueteribus libris legi, Regem sacrificiorum, quo modo alibi etiam Liuius loquutus est. Quanquam sæpius, sacrorum, ait. Itaq; Plut. in Problematis inquit, à Romanis appellari ῥῆγα σακρόρουμ. Dionysius βασιλέα τῶν ἱερῶν. Alias etiam Rex sacrificus. Vt omnes Tarquiniæ gentis exules essent. } Ita Varro rerum humanarum lib. xx. auctore Marcello. Omnes Tarquinios eiecerunt, ne quam reditionis per gentilitatem spem haberent.

15 Vitelliis, Aquiliisq; } Aquillii duobus ll scribendi. sic est enim in Capitolinis monumentis. Cæterum nequis putet Dionysium dissentire à Liuio qui pro Vitelliis Gellios nominet; nam mendum est in uoce γελλίους pro οὐιτελλίους, ut est recte apud Plutarchum. in cuius Coriolano est etiam uitiose, οὐιδίους pro κεινιάριος, eadem ratione mendi. Ne se ortum eiusdem sanguinis, extorrem, egentem. } Rhenanus censet legendum esse, ortu. Verum & quia sine auctoritate uetustorum codicum ita sentit, & quia durum genus dicendi utrunque est, utranque lectionem mendum suspicor continere. Vereor autem ne legendum sit hoc modo. Ne se ortum ab iis, eiusdem sanguinis. Nam infra de eodem ita loquitur. Ne se ortum ab Etruscis, eiusdem sanguinis, nominisq;, egentes, &c. Vindicio ipsi nomen fuisse. } Vindici lego. quia Plutar. in Problemat. ait, οὐίνδικι ἦν ὄνομα. & Dionys. Nominabatur, inquit, οὐίνδικιν. Arsia sylua. } Sic etiam Valerius cap. de Miraculis. at Plutarch. οὔρσου ἄλσος appellat. Vno plus Etruscorum cecidisse in acie. } Plutarchus apertius in Poplicola. ὡς ἑνὶ πλείους ἐν τῇ μάχῃ τεθνήκασι τυῤῥηνῶν, ἢ ῥωμαίων. i. Vno plures obisse Tuscos, quàm Romanos. Idem Dionysius. Vbi nunc uicus publicus est. } Miror Rhenanum corrigendum putasse, Viriplacæ. cum unum tantum librum inuenerit, in quo esset, Vbi nunc uicæ pocæ. Quos quidem ego legi, ii habent, Vbi nunc uia publica est. uerum uitiose utrunque. Ná Plut. in Poplic. ait. ὅπου νῦν ἱερόν ἐστ' οὐίκας πότας ὀνομαζόμενον. Front. de aquæ duc. 2. meminit uici Publicij, ut uerear, ne legendum sit, uicus Publicius. Publicolæ. } Scribe Poplicolæ, ex fide Capitolinorum marmorum, & græcorum librorum Dionysij, Plutarchi, Dionis. præterea ex etymologia uocis. est enim Poplicola (ut ait Dionysius) δημοκηδὴς, idest populum colens. quanquam Priscianus ait à uetustissimis latinis Poblicum esse dicunt.

16 Ad consularia munera Salia quoque uendendi arbitrium, quia impenso pretio uenibat in publicum omni sumptu ademptum priuatis. } Suspicor ne, ut censet Glareanus, legendum sit, omni sumptu adempto concessum priuatis. Vt pontem ferro, igni, quacunque ui possent, interrumpant. } Vet. lec. & quacunque ui possent. Sp. Largium. } Glareanus ubique Largium scribendum censet, non Lartium partim antiquorum librorum auctoritate, partim etymologia uocis. Lartius enim à Larte prænomine dictus est. Græcorum tamen codices ubiq; λάρκιον habent. Tiberine pater, inquit, te sancte precor hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias. } Tiberinum Deum loci uidetur intelligere. de quo etiam Vergil. lib. VIII. Hic Deus ipse loci fluuio Tiberinus amœno, Populeas inter senior se attollere frondes uisus. Quo in loco docet Seruius in sacris Tiberinum, in communi loquendi sermone Tiberim, in carmine Tibrim uocari. Nauibus undiq; accitis, & ad custodiá, ne quid Romam frumenti subuehi sineret. } Desideratur uox, Positis, quæ est in Vet. lib. & ad custodiam positis. Consulú alter. } Vet. lib. Cósul alter. Versisq; in Lucretiú Etruscis. } Probo coniecturá Glareani, legendú esse, in Valeriú, pp ea, quæ sequuntur, Dextra, læuaq; hinc à porta Collina, illinc ab Næuia redditus clamor. nimirum ab Lartio, & Lucretio, quorum ille Collina, hic Næuia porta egressus erat.

17 Iuberé macte uirtute esse. Vetus lectio. Iuberé te macte uirtute esse. Modus est aút iubédi is, de quo Liuius lib. III. Tum Dictator, Macte uirtute, inquit C. Seruili esto. Vt auté ibi, Macte, pro Mactus, ponitur, auctore Prisciano, sic hic Macte, pro Mactum. Scæuole. } Cap. Lapides edunt, Scæuulæ. Huic tá pacatę profectioni ab urbe Regia Etrusci abhorrens mos traditus ab antiquis, usq; ad nostram ætatem inter cætera solennia manet, bona Porsenæ regis uendendi. } In omnibus Vet. lib. duæ amplius uoces sunt, Bonis uendendis, quas exemit Rhenanus, quod in uno quem ipse legit libro non reperit, ex

quo

quo ſuſpicatus eſt, eas eſſe interpretis alicuius gloſſema. Videndũ eſt tamen an ita ſit. Etenim Cicero in Ver. III. Vbi illa conſuetudo in bonis, prędijs, prędibusq; uendendis Conſulum, Cenſorũ, Prætorum, Quæſtorum, ut optima conditione ſit is, cuia res ſit, cuium periculum. Pax fida ita cũ Porſena fuit. Conſules deinde.} Ego aſteriſcum ponendum cenſeo inter fuit, & Conſules. ut intelligatur deeſſe aliquid. deſunt autem nomina Conſulum Sp. Lartij, & T. Herminij. Quorum meminit Dionyſius, & Caſsiodorus, qui tabulas ſuas cõſulares ex Liuiana hiſtoria concinnaſſe uidetur. puto autem deeſſe non Liuij, ſed librariorũ uitio, ut aperte infra in Chronologia oſtendam. P. Poſthumius.} Poſtumus, & Poſtumius ſcribẽdum eſt ſine aſpiratione, nam ita & in manuſcriptis libris eſt, & in uetuſtis lapidibus, præſertim uero ijs, qui in Capitolio ſunt. Ap. Clauſus, cui poſtea Appio Claudio fuit Romæ cognomen.} Nemo miretur me & hoc loco, & infra in IX, ubi ait. Siue Ap. Clauſum, ſiue Ap. Claudium mauultis; legere Actium Clauſum. Hæc enim eſt lectio uetuſtorum librorum. Quæ auctoritate etiam Valerij confirmatur. qui ſcribit Appium prænomen ab Actio Sabinorum prænomine ortum eſſe. Ex quo intelligere poſſumus Actium Clauſum Sabinum, ubi Romam commigrauit, utrunque nomen immutaſſe, perinde atque Lucumo Tarquinienſis, qui ſe L. Tarquinium appellari uoluit. Quod cum ita ſit, non eſt dubium, quin mendoſe Suetonius in Tiberio hunc Tatium uocet, pro Actio, & Dionyſius τίτος κλαύδιος mendoſe habeat pro ἄττιος κλαῦσος, ut Plutarchus in Poplicola. Præterea pro uoce, Cognomen, reſtitue, Nomen. nam hæc uox, & aptior eſt huic loco, & eſt in Vet. libris. Ab Regillo.} Regillum urbs eſt hoc in loco, non lacus, ad quem cum Latinis poſt debellatum eſt. Nam Stephanus ait. ῥήγιλλος πόλις σαβίνων. Hoc dixi, quia Glareanus incertus eſſe ſententiæ uidetur. cum tamen urbs ſit in Sabinis, lacus in agro Tuſculano, ut ait Liuius. Aruneos.} Dionyſius ἀρύγκας uocat. Cap. Fragm. Auruncos. Iam in eo eſſet, ut in muros miles euaderet.} Vet. lectio melior. Iam in eo res eſſet, ut. Poſthumium Cominium.} Glareanus uehementer hoc loco errat, qui Poſthumium hoc in loco gentis eſſe nomen putat, & C. Poſthumium dici uult. eſt. n. ſcribendum, Poſtumum Cominium, ut ſit prænomen, quemadmodum oſtendi in Prænominibus à me editis. M. Valerium M. F. Voleſi nepotem.} Hunc primum Dictatorem creatum eſſe, contra, atque tradit Liuius, eundemque Voluſi, non Voleſi nepotem fuiſſe, quemadmodum etiam ſcriptum eſt in Capitolinis lapidibus, docet Feſtus lib. XIII. cuius uerba ſubiungam, partim quia uulgo mendoſe leguntur, partim etiam, quia digna ſunt, quæ recitentur. inquit autem. OPTIMA LEX cum nominabatur in magiſtro populi faciendo, qui uulgo dictator appellatur, quam pleniſsimum poſſet ius eſſe ſignificabatur. Vt fuit M. Valerij Marci filij Voluſi nepotis. qui primus magiſter populi creatus eſt. poſtquam uero prouocatio ab eo magiſtratu ad populum data eſt, quæ antea non erat, deſitum eſt dici, ut optima lege. utpote imminuto iure poſteriorum magiſtratuum. Errauit porro Rhenanus, qui M. Voleſi nepotem correxit. nam Voluſus prænomen eſt Valeriorum, ita ut Marcus ſit ſuperuacaneum.

Tacitæ induciæ quietum annum tenuere.} Vet. lib. Datæ induciæ. Quanquam lib. extremo ait. Velut tacitis induciis quiete utrinq; ſumpta. Ser. Sulpitius. M. Manlius Tullus.} Fœde erratum eſt in altero horum conſulum nominando. eſt enim ſcribendum. Ser. Sulpicius. M'. Tullius. i. Manius Tullius. Huius lectionis auctor eſt Dionyſius, qui inquit. σέρουιος σουλπίκιος, μάνιος τύλλιος λόγγος. & Cicero in Bruto, qui ait. M'. Tullium cum Ser. Sulpicio Conſulem fuiſſe anno. X. poſt reges exactos. Quod Glareanus non uidit. Manius autem apud antiquos ita ſcribebatur: M'. ut in Capitolinis conſulibus. aut ita. M/. ut eſt in nummis argenteis multis, quos cum apud alios, tum maxime apud patrem tuum uirum clariſsimum legi. ut M/. Sergius. M/. Cordius. T. Ebutius.} Diphtongus non negligenda eſt, quam affert Dionyſius. τίτος αἰβούτιος. Romæ tribus una, & triginta factæ.} Hic numerus eſt mendoſe nõ ſolum apud Liuium, ſed etiam in epitome. Non enim triginta una, ſed uiginti una ſcribendum eſt. Id quod & uetuſta exemplaria habent omnia, & Dionyſius cõfirmat, qui in explicando iudicio Coriolani habito paulo poſt hunc annum, non niſi XXI tribus fuiſſe aperte oſtendit. Idem error fœdauit etiam ſextum Liuij librum, ubi ait, Quatuor tribus additas eſſe, Stellatinam, Tromentinam, Sabatinam, Arnienſem, atque triginta quinque numerum expleuiſſe. Non enim triginta quinque, ſed uiginti quinque, legendum eſt, quo modo in uetuſtis exemplaribus legitur. Quæ uero triginta quinque numerum expleuerint, eæ in ſubſequentibus libris nominantur à Liuio. Præſtat autem, ut quo facilior huius quæſtionis explicatio ſit, quæ quoque tempore tribus additæ ſint, ex ſententia Liuij exponamus. Primum igitur tres à Romulo Rege tribus factæ ſunt Tatienſium, Ramnenſium, & Lucerum. Hæ deinde a Ser. Tullio Rege quatuor redditæ à regionibus Vrbis appellatæ ſunt, & urbanæ propterea nominatæ Suburrana, Eſquilina, Palatina, Collina. Idem Rex Dionyſio auctore agro Romano diuiſo ruſticas alias tribus fecit. Earum ne certum ipſe quidem numerum affert. Liuius VI poſt R. E. anno ueterem tribum Claudiam appellatam, quod in eam clientes Ap. Claudii coniecti eſſent, ait. poſt autem anno CCLIX tribus XXI Romæ factas ſcribit. quem numerum Dionyſius etiam tradit in iudicio Coriolani à tribubus facto anno CCLXIII. Liuio autem auctore decennio poſt quatuor additæ ſunt, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienſis, eæq; XXV numerum expleuerunt. Hinc decem aliæ acceſſerunt. duæ quidem anno CCCXCVII Pontina, & Poblilia. item duæ anno CDXXIII, Mæcia, & Scaptia. itemq; duæ anno CDXXXVI. Vfentina, & Falerina. & duæ anno CDLIII. Anienſis, & Terentina. po-

ſtremo

ſtremo etiam duæ circa annum DX Velina, & Quirina. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira, odioq; eius, quicunque arma ſuaderet, ne ab legatis quidem uiolandis abſtinuit. § Probo magis hanc lectionem, quam eam, quæ eſt in quibuſdam libris manuſcriptis. Sed recens ad Regillum lacum accepta clade Latinus. præſertim uero cum hæc forma loquendi ſit frequens. Nexu uincti, ſolutiq; ſe undique in publicum proripiunt. § Non uereor ne legendum ſit, Nexi uincti, ſolutiq;. ſic enim locutus eſt lib. VIII. Ita nexi ſoluti, cautumq; in poſterum ne necterentur. Item. Eo anno initium libertatis factum eſt, quod ligari nexi deſierunt. Nexos enim uocatos ait Varro liberos, qui ſuas operas in ſeruitute pro pecunia quam debebant, domino, dum ſoluerent, præſtarent. Itaque Liu. lib. VIII. Cui cum ſe C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dediſſet. Curiamq; ipſi futuri arbitri moderatoresque publici conſilij, circumſiſtunt. § Vet. lectio. Circumſiſtere. magis placet. Ita enim fit, ut ſeruetur ſuperior forma dicendi, Dicere, Poſtulare, Circumſiſtere.

19 Adeo in alteram cauſam non collega ſolum præceperat, ſed omnis factio nobilium. § Locus proculdubio mendoſus. Rhenanus legit. Adeo ui alteram cauſam. Quam lectionem non probo. Veteres libri alij ſteterat, alii, præſtiterat habent. Quæ lectio ſuſpicionem mihi affert, ne ſit legendum, præceps erat. nam & ſententiæ congruit. & locutio eſt Liuio familiaris. ſic enim loquitur lib. XXIII. Quanquam præceps ingenio in iram erat. M. Lectorio. § Lætorius, & Plætorius ſcribi debet. Quod Capitolinis lapidibus, & nummis argenteis comprobatur. Periculum libertatis in creditores à debitoribus uerterant. § Multo melior priſca lectio. Verterat. Quo uerbo ſæpe utitur Liuius pro ſuo paſsiuo. Ita enim fiet, ut ſuperiori formæ reſpondeat. Vingebatur.

20 Multis, ut erat, horrida & atrox Appij ſententia uidebatur. rurſus Virginij, Largijque exemplo haud ſalubres, utique Largii putabant ſententiam, quæ totam fidem tolleret, medium maxime, & moderatum utroque conſilium Virginij habebatur. § Cum hunc locum mendoſe legi animaduerteret Rhenanus homo de T. Liuio optime meritus, hunc in modum demum emendauit, & interpunxit. hoc ſenſu. Appij atrox ſententia uidebatur. Virginij, Lartijq; ſententiæ exemplo haud ſalubres erant. Lartij ſententia totam fidem tollebat. Moderatum erat Virginij conſilium. Non intellexit autem, Virginij ſententiam, ſi ita legatur, modo probari, modo improbari. Melior igitur lectio eſt, ea quam ipſe in uetuſtis exemplaribus reperi. quæ eſt eiuſmodi. Multis, ut erat, horrida, & atrox Appii ſententia uidebatur, rurſus Virginii, Largiiq; exemplo pernicioſa, haud ſalubrem utique Largii putabant ſententiam, quæ totam fidem tolleret. Quanquam non Virginii Largiiq; exemplo, legendum eſt, ſed Virginii, Vetuſiique. Hi enim hoc anno conſules eum coercendæ plebis cauſa ſeuere delectum haberent, maiorem ſeditionem fecerunt. Qua de cauſa ait, Appii ſententiam partim atrocem, partim pernicioſam eſſe uiſam Virginii Vetuſiiq; exemplo, quibus eadem ſeueritate uſis, quæ Appii ſententia continebatur, male res ceſsit. Tollebat autem totam fidem Lartius, quia omnibus ſatisfieri oportere cenſebat, ut Appius nemini. M. Valerium dictatorem Voleſi filium. § Non eſt hic M. Valerius Voluſi filius, qui paulo ante mortuus eſt, ſed frater eius prænomine Manius, ut Dionyſius, & Capitolina fragmenta oſtendunt. Quæ res ualde torſit Glareanum. Quare M'. Valerium ſcribe.

21 C. Licinius, & L. Albinus. § Hi primi tribuni plebis creati ſunt ex Liuii ſententia. Porro autem aſſentior quibuſdam libris manuſcriptis, qui non hunc ſolum, ſed etiam alium L. Albinum, & M. Albinum de plebe homines, quos infra commemorabit Liuius, Albinios uocant. Eſt enim uериſimile, ſi qui duo nomina ferrent, caruiſſe eos cognomine. prænomen autem, & nomen tuliſſe, id quod In TVS deſinit. Albinus autem Poſtumiorum, qui patricii ſunt, eſt cognomen. Idem de Latinio ante dictum eſt. Diſſentit autem à cæteris ſcriptoribus omnibus Liuius in horum tribunorum nominibus recitandis. Dionyſius enim λεύκιον ἰούνιον βροῦτον, γάϊον σικίνιον βελλοῦτον. itemq; Plut. in Poplicola, & Suidas in uoce δήμαρχοι, tradiderunt. pariq; ratione Pædianus in Corneliana C. Sicinium L. F. Bellutum. L. Iunium C. F. Paterculum edit. Quanquam apud eum mendum eſſe puto. legitur enim L. Sicinium Velutum. eum ex græcorum auctoritate C. Sicinium Bellutum legendum eſſe uideatur. Bellutus autem belluæ ſimilem ſignificare docet Feſtus. De duobus tribunis pl. primum creatis citat auctorem Liuium Pædianus. Poſthumius Cominius. § Lege Poſtumus Cominius, ut ante docui. Antiates Volſcos fundit, fugatq;. compulſos in oppidum Longulam perſecutus, mœnibus potitur. inde protinus Mucamitem Volſcorum capit. tum magna ui adortus eſt Coriolos. § Mirari ſatis non poſſum neminem adhuc uocis huius Mucamitem nouitate offenſum eſſe, neque ſœdiſsimum mendum ſenſiſſe. Eſt enim legendum ita. Inde Poluſcam item Volſcorum capit. nam paulo poſt Liuius, ubi hæc tria oppida Romanis adempta ſcribit, ait Longulam, Poluſcam, Coriolos nouella hæc oppida Romanis ademit. Quanquam eo in loco uitioſe legitur etiam, Polluſtiam, pro Poluſcam. Huic autem lectioni fidem afferunt manuſcripti libri, qui hoc in loco, protinus Vlſcamitem, & paulo poſt, Poluſcam, Coriolos, aperte habent. itemque Dionyſius, qui priore loco πολοῦσκα, poſteriore πολυσκανῶν πόλεις, habet. quanquam priore quidem loco mendum etiam eſt. inquit enim ἐξῆγε τὴν δύναμιν ἐφ' ἑτέραν πόλιν τῶν οὐολούσκων, ἣ καλεῖται μὲν πόλις, κατὰ διάστημα δὲ οὐ πολὺ γῆς λογγόλλας ἀπέχει. legendum eſt enim πολοῦσκα, κατὰ διάστημα. i. Adduxit autem exercitum ad alteram ciuitatem Volſcorum, quæ Poluſca uocatur, ſpatio autem non longe à Longula diſtat. Cn. Martius. § C. Marcius. ut ante dixi, in Coriolano, legendum eſt.

P. Minutius. §

P. Minutius.} Minucios scribe nō Minutios auctoritatē sequutus Capitolinæ scripturæ, & græcorum librorum, & ueterum latinorum. In Volscis, Pomptinoq;.} Dionysius πωμεντῖνον πεδίον uocat. Vet. lib. In Pontino habent. Quę sola alimenta ex insperato fortuna dederat.} Melior prisca lectio, dederit. Ibi ira est suppressa.} Lego ea fide Vet. lib. Vbi ira est. Sed adeo coorta erat infensa plebs.} Luxatæ sunt uoces hæ. ea Vet. libro, ita ordinandæ. sed adeo infensa erat coorta plebs. Accii Tullii, longe is tum princeps Volsci nominis erat.} Hic uir Attius Tullus dictus est, ita ut Tullus prænomen, Attius nomen gentis esset, ut in Tullo Hostilio. Quod autem dico, ex fide ueterum librorum dico, & græci exemplaris Dionysii. à quo τύλλος ἄττιος dicitur ubique, semel per mendum τύλλος ἀττίδιος ut à Plutarcho in Coriolano. τύλλος ἀμφίδιος. Maior autem etiam labes insidet in principio uitæ Ciceronis, tibi, τύλλιος ἄππιος nominatur, pro τύλλος ἄττιος. Verecundia tamen magistratuum timorem uicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret.} Vetus lectio, pro, timorem uicit, habet, timorem iniecit.

Visus Iupiter dicere, sibi ludis præsultatorem displicuisse.} Quanquam legitur in ueteribus libris, Ludi, probatur tamen magis, Ludis. nam Dionysius sic ait: ὅτι μοὶ τῆ νεωσὶ πομπῆ τὸν ὑγούμενον ὀρχηστὴν οὐ καλὸν ἔδωκαν. i. nuncia mihi proximis ludis præsultatorem haud bellum eos dedisse. Præsultatorem autem uocat, eum qui quasi ludorum prima pars fuerit, qui antequam ludi committerentur saltauerit. Itaque Plut. in Coriolano ait. τὸν ὀρχηστὴν πρὸ τῆς πομπῆς. Cicero de Diu. primo. præsultorem sibi non placuisse ludis. Vrbem excederent.} Vet. lib. Vrbe excederent. Quærendo, indignandoq;.} Vet. lib. querendo. 22

Ad caput Ferentinum.} Priore libro Caput aquæ Ferentinæ dixit, ad quod Turnum Herdonium deiectum fuisse narrauit. Eodemq; libro Lucum Ferentinæ nominauit, ad quem conuenisse Latinos scribit. pariq; ratione libro VII ad lucum Ferentinæ Latinorum concilium tradit esse habitum. Quod concilium Dionysius τὴν ἐν φερεντίνῳ ἀγορὰν, ubi de Superbo Rege agit, uocat. Plutarchus autem in Romulo quorundam sacrorum meminit, quæ fiebant à Latinis ἐπὶ φερεντίναις πύλαις. Vt autem ad lucum Ferentinæ Latinorum, sic ad Fanum Voltumnæ Etruscorum populorum concilia habebantur.

Qua per nostram ignominiam ludos commisere.} Vet. libri. Qui. ut referatur non ad contumeliam, sed ad populi Romani. Quem spem nequaquam fefellit.} Vet. lib. Quæ spes nequaquam fefellit. quod probo. Longulam, Pollustiam, Coriolos nouella hæc Romanis oppida ademit.} Paulo ante docui Poluscam legendum esse. Nouella autem hæc oppida uocat, quia triennio ante in potestatem populi R. uenerant. Labicos.} Nec græci, nec latini libri sibi constant in hoc oppido nominando. modo enim Labicos, & Labicanos: modo Lauicos, & Lauicanos: modo λαβίκους, & λαβικανοὺς: modo λαυίκους, & λαυικανοὺς edunt. Trebiam.} Seruius exponens Virgilii Locum in VII. Oliuiferæq; Mutiscæ. Hæc, inquit, Trebia postea dicta est, quam modo Trebulam dicunt. Ad urbem à Pedo ducit.} Vet. lib. ab Pedo. Fossas Cluilias.} Fossas Clœlias legendum ex Dionysio, & Festo. ut ante docui. Templum Fortunæ muliebri ædificatum, dedicatumq; est.} Plut. in lib. de Fort. Romanorum, primum templum Fortunæ uirili ab Anco Marcio rege Romæ dicatum ait, alterum Fortunæ muliebri hoc tempore. Id modo non conueniebat.} Vet. lib. Id modo, sicut alias, non conueniebat. sic infra. Extremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias, sollicitæ certamine patrum, & plebis. Cæsone Fabio.} Cæsonem prænomen esse, & singulari litera K notari solitum esse ab antiquis, docui in prænominibus à me editis ex Capitolinis lapidibus. In libris etiam eiusmodi notam usurpatam esse id esse argumento potest, quod C. Fabius, pro K. Fabio sit sæpe uitiose. ut sigillatim suo loco ostendam. Itaque antiquam prænominis notam hoc loco restituendam censeo. sic paulo post. Cæso Fabius. K. Fabius. 23

L. Valerium consulem dedit.} Antiqua lectio habet, Consules. & recte, ut & M. Fabium, & L. Valerium consules datos à patribus esse intelligamus. Cum tribunis.} Vet. libri. Cum tribunis plebis. Q. Fabius inde, & C. Tullius consules.} Vt supra Tullios pro Iuliis esse uitiose monuimus, sic hoc loco Tullius pro Iulius. Quod ex Cassiodoro, & Dionysio intelligi potest, & ex ipsomet etiam Liuio, qui infra C. Iulium decemuirum, factum esse cum consularis esset, scribit. Artonam Latinam urbem.} Legendum puto Ortonam. me in hanc sententiam ducunt cum Liuius ipse, tum Dionysius. Sic enim est in ueteribus libris Liuianis. atque Dionysius ipse, quanquam mendose, tamen ita aperte, ut uestigia ueræ scripturæ insideant, idem scripsisse uidetur. inquit enim hoc in loco πόλιν ὀρτῶνα κατὰ κράτος αἱρῶσι. libro autem X βερτῶνα, inquit, τῶ λατίνων ἔθνος. Quam urbem uulgati Liuii libri Hortinam uocant, manuscripti Hortonam. Quibus ex locis illud coniici potest, ubique Ortonam esse legendum. Quanquam si aut Dionysium, aut fragmenta quædam, quæ dicuntur esse Catonis originum sequimur, Ortonem legendum est. in quibus ita legitur. In Pelignis Curfellum, Orton, & Sulmo. Artenam autem unam statuit Liuius in Volsco agro, alteram Cæretum fuisse ait libro quarto extremo.

Sp. Licinius tribunus plebis.} Dionysius in hunc annum edit tribunum plebis Sp. Icilium. quanquam mendose est apud eum σπόριος σικίλιος, pro ἰκίλιος. Quare & hoc loco ita legendum. mouet enim me maxime gens Icilia ex qua multi per hæc tempora tribuni fuerunt, infestissimi patribus. mouet etiam prænomen Spurius, quod nusquam alias in gente Licinia fuisse reperio, in Icilia autem sæpe, ita ut decem abhinc annis Sp. item Icilius tribunus plebis à Liuio memoretur. & in annum CCCXLVI

tres

tres Icilii tribuni plebis prodantur.sic enim ait Liuius.Auctores fuisse tam liberi populo suffragij Icilios accipio ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos plebis creatos. Ad duo simul bella exercitua scribitur, Fabio in Veientes, in Aequos Furio datur. Et in Aequis quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negocij cum ciuibus, quàm cum hostibus fuit. § Hic locus est, in quo primum Sabellicus, deinde etiam Glareanus se ualde iactarunt, & Liuium duobus uerbis sui oblitum esse contenderunt. Mouet enim eos, quod Fabium primum scribit cum Veientibus puguantem ab exercitu desertum esse, in Aequis à Furio nihil gestum, deinde uero haud ita multo post, contraria suggerit, Fabium nimirum cum Aequis pugnantem fuisse desertum. ait enim, Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro uictoriam uictis Aequis. Item. Non magis secum pugnaturos, quàm pugnauerint cum Aequis. omnis autem eiusmodi reprehensio tollitur, si legamus, quemadmodum legitur in antiquo exemplari. Fabio in Aequos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidẽ nihil dignum memoriæ gestum est. Quod enim opponit Glareanus, Liuium ita, ut uulgata lectio est, scriptum reliquisse, quia idem à Dionysio traditum sit, id mihi leuissimum esse uidetur. quasi uero nunc primum Liuius à Dionysio in hac historia explicanda dissentiat. Est enim multo magis ferendum, duos inter se dissidere, qui raro conueniunt, quàm unum non sibi constare, & duobus uerbis repugnantia dicere. Tib. Pontificius. § Cum ante legeretur T. Pontificius, rectè Rhenanus emendauit ad uetusti codicis fidem Tiberius Pontificius. nam eo prænomine affecit eum etiam Dionysius. Id autem prænomen duabus literis, ut ab antiquis accepimus, scribebatur. Ti. non Tib. Sp. Licinio. § Sp. Icilio. ut dixi. No uumque tribunorum aduersus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. § Mendum est in uoce, Nouum, quam uocem inuexit Rhenanus, cum antea, Nouem, legeretur. neque enim nouem tribunos uni resistere potuisse putauit, quia his temporibus non decem, ut postea, sed quinque tantum tribuni crearentur Liuio ipso auctore. Itaque Nouum, ad uocem, Delectum, referendum censuit. Qua lectione nihil esse durius potest. Ego autem lego libenter, quomodo legi animaduerti in uetusto libro. Quatuorque tribunorum. præsertim uero cum Dionysius eundem edat numerum, inquiens, τέτ̓αρας ἐκ τῶν δημάρχων. lib. IX. Mendi causa ex notis numerorum (ut sæpe fit) orta est. IV, & IX. sæpe enim X pro V mendose est. Præceps Fabius in uulnus abiit. § Vet. codices. obiit.

24 Consul mortifero ictus uulnere cadit. §. Vet. lib. Demum consul. Eo cum exercitu Cæso missus in ipsorum Aequorum agrum depopulaudum transit. § Vet. lib. depopulabundus transit. sic lib. III. Cum populabundus isset. L. Aemylius. § Respuunt latini literam y, in uocibus latinis. quę nescio quomodo temere inuasit in multa nomina Romanorum, ut in Aemilios, & Papirios. Quod ex græcis, & manuscriptis libris & ex antiquis lapidibus, præsertim Capitolinis, & argenteis nummis percipitur. Thuscus ager. § Tuscus sine aspiratione scribitur in tabulis Capitolinis, in ueteribus latinis, & in uulgatis græcis libris. Post acceptam proximam pugnæ cladem. § Vet. lib. Proximæ pugnæ. Multiplicatis in arcto ordinibus. § Hoc quid uelit, Glareanus homo ingenuus profitetur se nescire. est autem sensus. Aciem quo breuiore iu spatio cogitur, & orbem colligit, eo pauciores ordines habere, quo maiore iu spatio explicatur, eo plures.

Quod inopia frumenti quanquam iu præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia. § Vetus lectio est. quamuis præcipitia. Quod placet. ut reddatur trita illa locutio. Agere præcipitem.

25 Q. Considius, & T. Genutius. § Ne quis moueatur Dionysij lectione nelim, qui κοιντίλιον, pro κονσίδιον habet. displicet autem Quintilij nomen in tribuno plebis hoc tempore. quia Quintilia gens patricia est. Porro autem Genucius scribe ad fidem græcæ, & Capitolinæ scripturæ. Idem Genucius in Vet. libris non Titus, sed Caius. apud Dionysium modo τίτος, modo γαΐος nominatur. Eam oppressit. § Vet. lib. Eum oppresserunt. ut sit Q. Considius, & T. Genucius trib. pl. Meneniom oppresserunt. Cum & patres haud minus, quàm pro Coriolano annixi essent. § Vet. lib. Pro Coriolano ante annixi essent. L. Ceditio. § Cædicio scribe. græcorum librorum, & Capitolinorum marmorum auctoritatem sequutus. L. FVRIVS inde, & C. Manlius. § Dionysius αὖλον μάλλιον nominat. cui assentior. est enim idem Manlius, qui paulo post in decemuiratu, & à Dionysio, & ab ipso Liuio Auli prænomine afficitur. SVADENT, monent. § Vet. lib. Mouentq;. ITA ANIMVM nunc iam inducant. § Luxatæ, & deprauatæ uoces ita leguntur in antiq. lib. Iam nunc ita in animum inducant. Qui dicendi modus olet undique Liuianam formam. CONSILIA inde non publica, sed in priuato, seductaque à plurium conscientia habere. § Vet. lib. Seducta à plurium conscientia habere. ut sit dicendi modus ille frequentissimus, qui Infinitiuo profertur. ADEOQVE neminem noxlæ pœnitebat. § Vet. lib. Noxæ. VT ETIAM insontes fecisse uideri uellent, palamque ferretur. § Vet. lectio. Palamq; ferrent. VOLERONEM Publium de plebe hominem. § Volero prænomen est, ut ait Valerius. Publius item prænomen. Itaque ne duo prænomina coniungantur, Publilium lege, quod plebeiæ gentis nomen est. Quæ scriptura extat etiam in Capitolinis fragmentis.

RES TAMEN suo ipsa molimine grauis certaminibus in alterum annum extrahitur. § Vet. codex pleuior. grauis magnis certaminibus. & rectè. CONSVL lictorem ad tribunum, priuatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu. § Hunc locum, in quo tribunum pl. priuatum, non magistratum esse traditur,

traditur, ne quem forte Romanæ antiquitatis ignarum perturbaret, uerbis Plutarchi prolatis uisum est explanare. Ea sunt in libro τῶν κεφαλαίων in hanc sententiam. Cur cum purpura alii magistratus utuntur, tribunus pl. non utitur? an quia tribunus pl. magistratus non est? neq; enim ex sella tribuni ius dicunt, neque principio anni, ut reliqui magistratus, ineunt. neque creato dictatore se abdicant. uerum omni translato ad Dictatorem imperio ipsi tamen potestatem suam retinent, quasi magistratus non sint. quemadmodum autem translationem iudicium esse rhetores quidam negant, sic tribunatus impedimento potius est magistratui, quàm magistratus. Etenim resistere potentiæ magistratus, & nimiam eius licentiam coercere ad eius auctoritatem pertinet.

26 TRIBVNI'QVE, consulesq;.} Non probo hanc lectionem Rhenani, quæ antiquis libris, quos uidi repugnat, sed, tribuni, consulesq;. PISO AVCTOR est. nominat quoque tribunos, Cn. Siccium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mecilium.} Hos tribunos nominat Diodorus lib. x. μάρκον δυΐλιον, σπόριον ἰκίλιον, γάϊον σικίνιον, λεύκιον νεμετόριον. Scribo igitur Duilius, non Duellius partim græcis, partim Capitolinis monumentis auctoribus. Quanquam Cicero in Oratore Duellium uidetur defendere. inquit enim, ut duellum bellum, sic Duellium, qui Pœnos classe deuicit Bellium nominarunt. præterea C. Sicinium, non Cn. Siccium, partim Diodori scriptura motus, partim etiam Liuij, qui paulo post C. Sicinium cum M. Duilio tribunum prodit. De C. autem Sicinio, & Sp. Icilio tribunis plebis supra etiam dictum est. VOLSCI tum Aequiq; inter seditionem Romanam, & bellum coortum uastauerant agros.} Hic locus fœde legebatur ante ita. Volscum, Aequicumque inter seditionem. Quam lectionem etsi ualde probo, moueor tamen cum in uetustis libris omnibus ita lego. Ex S.C. Bellum indictum contra Volscum, Aequumq;, qui inter seditionem, & bellum coortum uastauerant agros. SE VNICO consule obiecto.} Vet. lect. Et se unico consule obiecto. QVAM minore conatu, nequaquam tanto patrum superiores impedierint consules.} Vet. libri omnes. Nequaquam tanta patrum spe priores impedierint consules. NEC VLLA ui domari poterat, tantum certamen animis imbiberant.} Vet. lib. Poterant. Quo fit, ut numerus congruat cum eo, qui sequitur, Imbiberant. Alij, poterat, & imbiberat. Quod magis probo. VT INVICTVS ille odio plebeio animus interdum moueretur, omni nequicquam acerbitate prompta: nihil iam cum ciuibus ageret à centurionibus corruptum exercitum diceret, tribunos plebeios cauillans interdum & Volerones uocaret.} Ex manuscriptis libris ita interpunge, & lege, Interdum moueretur. Omni nequicquam acerbitate prompta nihil iam cum ciuibus agere &c. item paulo post, dicere, item, uocare. QVANDOQVIDEM nihil præter tempus noxæ lucrarentur. Vet. lib. Rixæ lucrarentur. T. AEMYLIO.} Lege Ti. Aemilio ex Dionysio, qui τιβέριον αἰμίλιον hunc ubique nominat. Fuisse autem Aemilius familiare hoc prænomen Tiberii facile Capitolinę tabulæ demonstrare possunt. M. DVELLIVS, & Cn. Siccius.} M. Duilius. ut ante dixi. itemq; C. Sicinius ex uetustis libris, atque ex Diodori auctoritate, de quo etiam ante dictum est, lego.

27 T. NVMITIVS.} Numicius, ut Minucius, uidetur c litera esse scribendum. nam græci νομίκιον. CENONEM oppidum.} Dionysius non ponit nomen, sed oppidulum maritimum uocat. Vet. lib. Cerionem. IN VOLSCIS respublica egregie gesta.} Lego, res egregie gesta. ex Vet. lib. De quo dicendi genere dicam infra. Sic etiam lib. III. Ab altero consule res gesta egregie est. CVM CAEDES, & incendium circa Anienem flumen fecissent.} Vet. lib. Incendia. INGENS uis hominum ex omnibus Volscis, Aequisq; populis in castra uenit.} Vox, populis, abest à Vet. lib. neque necessaria est. CORNICINES, tubicinesq; in equos impositos.} Vet. lib. in equis. sic libro primo dictum est. dextra in capite imposita. DEINDE ut obtinentes locum uires ferebant, audent ultro gradum inferre.} Lege ex uetustis exemplaribus. Deinde ut in obtinentes locum.

IN EPITOMEN LIBRI III.

AD BELLVM gerendum missus est.} Vet. lib. Ad id bellum. CVM MODESTE se in honore gessissent.} Vet. lib. Se in eo honore. CVM COMPLVRA impotenter fecissent.} Ex uestigiis deprauatæ antiquæ lectionis, & ex Liuianis uerbis, ita hæc uerba legenda sunt. Duabus tabulis ad decem adiectis cum complura impotenter fecissent. IN TERTIVM annum detinuerunt.} Vetus lectio. Retinuerunt.

IN LIBRVM III.

28 CONSVLES inde Posthumius Albus, Sp. Furius.} Legendum A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. prætermissum est enim prænomen prioris consulis, quod & apud Dionysium est, & in Capitolinis consulibus, & ab ipso infra affertur. Veteres autem libri in posteriore consule habent, Sp. Furius Fuscus, mendose, pro Fusus. Quod fuit Furiorum cognomen, ut Iulus Iuliorum. Quod ex Capitolinis fragmentis intelligi potest. QVI CVM haud grauate uenissent.} Vet. lib. Grauatim. Vtrunque recte. CENSA sunt ciuium capita centum quatuor, & uiginti millia CCXIIII.} Hic numerus est in omnibus libris, & bene habet. Hoc admoneo, ne quis Rhenanum sequatur, qui putat le-

gendum quater centena millia CCXIIII. non intelligens hanc summam ciuium his temporibus no conuenire. nam per multos annos CC, & CCC millia censa sunt. sero autem CCCC millia. ut infra ostendam. PROCONSVLEM T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti.} Vet. lib. pro consule. Proconsulatus autem non est magistratus, sed imperium, quod aut extra ordinem priuato datum est, ut hoc loco T. Quinctio, aut ex consulatu prorogatum est, ut Q. Publilio Philoni, de quo Liuius postea lib. VIII. ita. Actum cum tribunis plebis est, ad populum ferrent, ut cum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret. & paulo post. Duo singularia hæc ei uiro contigere, prorogatio imperij non ante in ullo facta, & acto honore triumphus. In Capitolinis etiam triumphis Q. Publilius Philo primus pro consule fuisse traditur. ROMANOS cecidisse in Hernico agro V millia.} Hæc summa superat fidem, id quod ex Dionysio intelligi potest. Itaque placet magis uetus lectio. Duo millia, & paulo post, non, duo millia, sed, tria. PRO tristi nuncio tristiorem domum referentes.} Vet. lib. tristiora. INDE Romam reditum est. Iustitium remissum est.} Vet. lib. Iustitium remissum. Quod placet, ne bis ponatur, Est. COMITIA inde habita.} Vet. lib. deinde. CALENDIS.} In antiquis & libris, & lapidibus Kalendę scribuntur, nō Calēdę.

29 LAVICANOS agros.} Vet. lib. Lauicanos. EO VIS omnis tempestatisq; belli conuersa est.} Vet. lib. obuersa est. Sic lib. VI. Obuerti aciem dixit. A' TVSCVLANO.} Vet. lib. Ab Tusculano. T. VIRGINIVS Butilius.} Rutilius nomen est gentis, ut in P. Rutilio Lupo. Hic autem cognomen quæritur. Ergo Rutilius scribendum. Quod in Capitolinis fragmentis est. Rutilius quidem ea de causa respuitur, quod cognomina in IVS non desinant ea terminatione, quæ patronymicum significat. Itaque Rutilius, Flauius, Flaminius, Licinius, Pacilius & eiusmodi alia, quæ in uulgatis libris pro cognominibus usurpantur sunt corrigenda, Rutilus, Flauus, Flaminius, Licinus, Pacilus. CVM exitus haud in facili essent.} Vet. lib. Cum exitus haud inde faciles essent. C. TERENTILVS Arsa.} Vet. lib. Terentilus. Legendum est Terentius. & paulo post, Lex Terentia. ex Dionysio, & ratione gentium, & legum Romanarum. IMMODERATA, infinita potestate.} Vet. lib. Infinitaq; potestate. ANNO deinde insequenti.} Vet. lib. Sequenti. SPARSVM ita iacuisse per aliquot dies.} Vet. lib. Sparsum humi. Ita Valerius ubi hac de re agit cap. de ominibus. Reliquum humi per aliquot dies prostratum iacuit. & Dionys. τὰ δ᾽ ἐπὶ γῆν ἐκχυθέντα. SPARSVM humi ita iacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret.} Puto legendum odoris. quia Valerius ait. Reliquum humi per aliquot dies neque odore tetro, neque deformi aspectu mutatum iacuit. & Dionys. ὅτι χρόας μεταβάλλοντα ὅτι ὀσμὴν διαλυόμενα ὄζειν ἀπ᾽ αὐτῶν δυσπνοῶν. nisi si, mutaret, passiue accipiamus, ut apud græcos μεταβάλλειν.

30 ECQVID sentitis iam uos Quirites.} Vet. lib. Ecquid sentitis. inquit, Iam uos Quirites. INSTRVCTVM naturæ, fortunæ omnibus bonis.} Vet. lib. Fortunæque. SINERENT tantum uirum senem in ciuitate fieri.} Vet. lib. in ciuitate senescere. APPELLATI tribuni medio decreto ius auxilij sui expediunt.} Vet. lib. Protinus ius auxilij sui expediunt. IVSSV consulum in Tuscos in exilium abijt.} Vet. lib. Inscijs consulibus. IN TVSCOS.} Veteres libri, Tusculum, sed placet magis, in Tuscos, quia Dionysius habet εἰς τυῤῥηνίαν. VT DIVENDITIS omnibus bonis aliquandiu trans Tiberim ueluti relegatus deuio quodam in tugurio uiueret.} Vet. lib. Vt is diuenditis. &, relegatus uili quodam in tugurio habitarit. uocem autem, deuio, inuexerat temere Rhenanus leuissima coniectura fretus. probatur autem, uili, quia inquit Dionysius. ἐν ᾧ ταπεινὴ τις ἦν καλύβη. i. in quo agro humile quoddam erat tugurium. TVM'QVE esse peregrino.} Deme uocem, Que, ex uet. libris.

31 TAM FELIX uobis corrumpendis fuit, qui seruitia non commouit auctor.} Vet. lib. qui seruitia uestra. AT VOS ueremini deos uestros.} Vet. lib. Deos patrios. NE SABINI, ne Vciens hostis moueretur.} Vet. lib. Ne Sabinus. IN PERAGENDIS consularis officij partem ad se uindicabant.} Vetus lectio. In peragendis consularijs consularem officij partem. Hinc ego suspicatus sum esse legendum, in peragendis consilijs consularis officij partem. ut sit sensus. Consul alter comes animosior erat, quàm auctor, ita ut ille consiliorum esset princeps, hic consilia ipsa exequeretur, & consulari officio in ea re non deesset.

32 SENATVSCONSVLTA fiunt, neque tribuni plebis legem eo anno ferrent.} Vet. lib. Senatusconsultum fit, ut neque tribuni plebis. ALIORVM exemplo peccetis.} Vet. lib. Peccatis. FABIO, ut Antium legiones duceret, datum. Cornelius, ut Romæ præsidio esset.} Vet. lib. Cornelio. quo pacto sine controuersia legendum est. VT NVNQVAM eò subire potuit.} Vet. lib. Subiri.

HAVD dubio.} Vet. lib. Haud dubie. MVLTORVM'QVE tabe mensium.} Vet. lib. Multorumque tabe mensium mortuum. SECVM eum tum, frequentemque ad signa sine ullo commeatu fuisse.} Vet. lib. frequentem ad signa. L. MINVTIVS inde, & L. Nautius consules.} Ego sequutus Dionysij, Diodori, & Capitolinorum lapidum auctoritatem, C. Nautius lego. M. VALERIO Valerij filio Volesi nepote.} Supra duos Marcos Valerios mortuos legimus unum ad lacum Regillum, alterum augurem in pestilentia. Quorum unus pater, alter filius fuit. Qui uero nunc Quæstor esse dicitur, is est procul dubio, qui biennio post consul in Capitolinis tabulis Manij filius,

Volusi

Volusi nepos dicitur. Itaque hoc loco lego, M. Valerio M'. F. Volusi nepote. neque enim cum quis nominabatur, à patris nomine gentilicio, sed à prænomine ostendebatur. Horum autem stemma est eiusmodi.

Volusus Valerius.

P. Valerius Poplicola quater consul. anno 245.246.247.250.	M. Valerius consul. an. 249. ad lacum Regillum perijt.	M'. Valerius. dictator. an. 260.
P. Valerius Poplicola cos.an.292.in prælio contra Herdonium cecidit.	M. Valerius, quem quidam aiunt dictatorem fuisse an. 253. augur mortuus an. 289.	M. Valerius. quæstor an. 294. cos. an. 296.

GRACCHVM Cluilium.} Veteres libri omnes constantissime habent, Clœlium. Quanquam Dionysij liber κοίλιον edit, ut puto, mendose. QVESTVM iniurias, & ex eo fœdere res repetitum.} Vox, eo, superuacanea est. Id & ueteres declarant libri, & Liuiana forma dicendi. sic enim etiam lib. I. Iniurias, & non reddita res ex fœdere, quæ repetitæ sunt. MVNITIONES circundaut.} Hoc expressit Dionysius his uerbis. περιεταφρεῦτο καὶ περιεχαράκου. i. fossa, ualloque castra Romana circundedit, uel munitiones castris obiecit. sic autem etiam paulo post. Exercitum omnem longo agmine circundat hostium castris. VALLO obiectæ.} obiecto. ex uet. lib. TANTVS pauor, tanta trepidatio fuit.} Vet. lib. Tantaque trepidatio. BIPALIO innixus.} Veteres libri omnes, Palo; Quod etiam ante me Rhenanus docuit. DICTATOREM eum gratulantes consalutant.} Vet. lib. Legati gratulantes. L. TARQVINIVM patriciæ gentis.} In tabulis Capitolinis est. L. Tarquitius. Quibus danda fides est. Nam Tarquinij ex urbe exacti omnes fuerant. Et de Tarquinio non dixisset, patriciæ gentis, cum id satis constaret. FABIVS successor.} Vet. lib. Q. Fabius successor. Q. MINVCIVS, M. Horatius.} Emendo, C. Horatius. partim quia Dionysius & Capitolini scriptores eo prænomine hunc afficiunt, partim etiam, quia post Liuius idem facit, ubi de C. Horatio augure mortuo loquitur. 33

HORTANAM.} Supra ostendi, quid de hoc loco sentirem. Ortonam enim credere legendum esse. T. ROMVLIO, & C. Veturio consulibus.} Dionysius, & Diodorus arctor est, Romilium esse scribendum. Quæ eadem scriptura est in Capitolinis tabulis. Veturius autem una cum T. Romilio collega eius post fit decemuir. Quo in magistratu Diodorus, & Capitolini scriptores prænomine Spurij eum afficiunt. in uulgatis autem Liuij libris L. Veturius scribitur. Itaque ut uterque locus sibi constet, Sp. Veturium, utrobique uocandum censeo. Si quidem, qui decemuir factus est, idem consularis erat. SP. TARPEIO, A. Aeternio.} Variant omnes omnium auctorum libri in altero horum consulum nominando. Plin. lib. VII. cap. XVIII. Aeternium. Cassiodorus Aternium, Diodorus ἀτέριον. Gellius lib. II. cap. XI. Thermum. Dionysius τερμίνιον. Vetusti Liuiani libri Tercinium. Ego, si coniecturæ locus dandus est, Aterium, maxime, ut est apud Diodorum, probo, alia enim nomina gentium nunquam legi. C. CLAVDIO Cicerone.} Pro hoc tribuno C. Siccium Dentatum edit Dionysius. A. MANLIVS, P. Sulpitius.} Dionysius legatos hos uiros consulares fuisse tradit. Itaque Sulpicius idem est, qui consul fuit anno CCXCI. post autem decemuir erit. Quod cum ita sit profecto cum in consulatu Ser. Sulpicius nominetur, etiam in legatione, & post in decemuiratu Seruius appelletur necesse est. IN CVIVS locum C. Veturium.} Vt dixi, lege Sp. Veturium. 34

C. MENENIVS.} Diodorus, & Festus hunc T. Menenium uocant. placet autem. ut sit T. Menenij ante consulis filius. P. SEXTIVS.} Dionysius, & Diodorus σήστιον, auctores Capitolini Sestium hunc nominant. Sestij autem patricij, Sextij plebeij fuerunt. ex quibus is extitit, qui primus è plebe consulatum cepit. LEX ACILIA de Auentino.} Hæc lex à L. Icilio tribuno plebis lata est, anno CCXCVIII. ut ait Dionysius. Itaque legendum procul dubio, Icilia. T. GENVTIVS, P. Sextius, L. Veturius.} T. Genutius, P. Sestius, Sp. Veturius. ex tabulis Capitolinis. ut ante dixi.

SVLPITIVS, P. Curiatius, T. Romulius.} Ser. Sulpicius, P. Curatius, T. Romilius. ut ante dixi.

SP. POSTHVMIVS.} Vet. lib. Postumius Albus. EAS LEGES habiturum populum R. quas consensus omnium inuasisse uideri posset.} Nusquam alias legi hoc genus dicendi, Inuadere, pro Inferre, & Inuehere. Itaque pro certo habeo legendum esse, Inuexisse. PREHENSARENT homines.} Vet. lib. prensarent. EA AETATE, hisque honoribus.} Vet. lib. Iisq;. DVELLIOS.} Duilios. ut ante. DEIECTIS'QVE honore per concionem duobus Quintijs.} Lego uel repugnantibus libris omnibus, per coitionem. nam lib. IX. ait. Coitiones honorum adipiscendorum causa fa-

ctas aduersus remp. esse. & lib. XXXIX. Coierantque candidati omnes ad deiiciendum honore eum. & Ped. in toga. Coierant ambo, ut Ciceronem consulatu deiicerent. Q. PETILIVS. } Veteres quidam libri habent, Q. Pœtilius. Dionys. πετίλιος. Capitolinæ tabulæ, Pœtelius. ergo ita scribendum.

M. RABVLEIVS. } Hic à Dionysio μάνιος nocatur. Quare M'. Rabuleius castigo. COMITIA decemuiris creandis in trinum nundinum indicta sunt. } Recte trinum nundinum; quanquam plerique libri habent, trinundinum. Id enim significat, in tertias nundinas. Quod græci dicunt, εἰς τρίτην ἀγοράν. ut Dionysius lib. IX. προθέντων δὲ πάλιν τῶν δημάρχων εἰς τρίτην ἀγορὰν τὴν περὶ τοῦ νόμου διάγνωσιν. Plutarchus in Coriolano. οὗ δὲ μάρκιε προσαγορεύομεν εἰς τρίτην ἀγορὰν παρεῖναι. & post. ἐν δὲ τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῆς τρίτης ἀγορᾶς. ἀγορὰς δὲ ποιοῦσι ῥωμαῖοι δι᾽ ἡμέρας ἐνάτης νουνδίνας καλοῦντες. De Nundinis copiosius Macrob. lib. I. Saturn. Quod autem dixit Cicero pro Cornelio ex prorogatione trinundinum Priscianus interpretatur dictum esse pro trinundinarum lib. VII.

35 CVM fortuna, qua quicquid cupitum foret. } Vet. lib. quicquam. RECEPTO ad Eretum, quod passim uagatum erat, agmine. } Dionysius pro Ereto habet, mendose, ut puto, ἐν ῥήγῳ.

CASTRA in Algido locant. } Eutropius montem Algidum uocat. Dionysius modo ait, ἐν ἀλγιδῷ πόλει, modo ἐν ἀλγιδῷ. CONSENSV inuisum imperium. } Vet. lib. Inuisum consensu imperium. IAM CAPVT fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det. } Vet. lib. libertatis repetendæ. SVARVM, quæ rerum erant, soliciti, amissa publica. } Vetus lectio. Suarumque rerum erant, amissa publica. i. suis rebus operam dabant. Quam formam dicendi, qui non agnouerunt, mutarunt addendo de suo, Soliciti. Sic lib. VI. Plebs cum iam unius hominis esset. sic hoc libro pauló ante. Hominum non causarum toti erant. EXPERIRENTVR quanto ferocior dolor in libertate sua uindicanda, quàm cupiditas in iniusta dominatione esset. } Rhenanus, qui putat particulas duas, In, tollendas esse, idem non sensit, uocem huic sententiæ deesse, quæ est in Vet. libris, In iniusta dominatione retinenda esset. QVOD unum exequendæ sit libertatis. } Lege æxequandæ, ex uet. lib.

L. CORNELIVS complexus Appium, non cui simulabant, consulendo. } Vet. lib. simulabat.

36 POSSE in obliuionem tribunorum adduci. } Vet. libri addunt uocem ita. Posse in obliuionem tribunorum plebem adduci. M. RABVLEIO, Q. Pœtilio. } M'. Rabuleio. Q. Pœtelio. ut dixi.

CAESONE Duellio. } K. Duilio. ut supra. FIDENAS, Crustumeniamque. } Crustomeriamque. ut dixi in primum lib. TVSCVLVM se fide, misericordiaque uicturus hospitum, (quæ tamen non fefellerunt) contulerant. } Vet. lib. Hospitum, qui tum non fefellerunt, contulerat.

PERINDE uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. } Vet. lib. Liberi quoque instituebantur. DESPONDERANT filiam L. Icilio. } Lege ex uet. lectione. Desponderat. ut ad patrem L. Virginium referatur, non ad matrem, quam multis ante annis mortuam esse tradit Dionysius.

AVTHORIBVS, qui aderant, ut sequeretur. } Vide, quid sit, quod quidam libri ueteres habent. Adiutoribus, qui aderant, assequentibus. IN HIS enim quæ asserantur in libertatem. } Vet. lib. In iis enim qui asserantur. P. NVMITORIVS puellæ auunculus. } Libri ueteres habent, Auus. sed placet magis auunculus, quia Dionysius inquit, ὁ πρὸς μητρὸς θεῖος τῆς παρθένου. PLACIDVM quoque ingenium, tam atrox iniuria accendisset. } Vet. lib. Cum placidum quoque &c. NVPTAMQVE, pudicam habiturus. } Vetus lectio, Nuptam, pudicamque habiturus.

37 CVM INSTARET assertor puellæ, ut uindicaret, sponsoresque daret. } Assertorem uocat puellæ non. L. Icilium, ut putat Glareanus, sed M. Claudium, qui instabat, ut Icilius Virginiam uindicaret usque in posterum diem, datis sponsoribus, fore, ut ea postridie sisteretur. sic etiam supra cum uocauit. IMPROBVM consilium serum, ut debuit, fuit. & iam commeatu sumpto. } Lege ex fide uet. lib. Iam enim commeatu sumpto. PREHENSARE. } Vet. lib. Prensare. DECRESSE uindicias secundum libertatem. } Vet. lib. dedisse. Ego, dare se, legendum puto. nam tempus præsens quæritur. Hoc genere dicendi sæpius usus est in hac re, nunquam autem, decernere. inquit enim supra. Vindicias det secundum libertatem. & infra. Iudicem te ab libertate in seruitutem uindicias non dedisse. Item. Vindicias ne ab libertate in seruitutem dederit. Dicitur autem, Dare uindicias ab libertate, uel secundum seruitutem: aliquem seruum esse iudicare, at, ab seruitute, uel secundum libertatem, liberum esse decernere. Quibus dicendi generibus usus est hoc loco Liuius, ac Pædianus pro Cornel. Quis fuerit ille ex decemuiris, qui contra libertatem uindicias dederit. DECEMVIR alienato ad libidinem animo. } Cur placeat Rhenano, Alienatus, nescio. Mihi alienato magis probatur, ut & in Vet. lib. est. & in VII. lib. dixit. Milites alienatis ab memoria periculi animis. SI INCLEMENTIVS in te sum inuectus. } Lib. uet. Si quid inclementius. PROPE Cloacinæ. } Plinius Cluacinam legit lib. XVI. cap. XXIX. cum ait. Quippe ita traditur, myrtea uerbena Romanos, Sabinosque, cum propter raptas uirgines dimicare uoluissent, depositis armis purgatos in eo loco, qui nunc signa Veneris Cluacinæ habet. Cluere enim antiqui purgare dicebant. at Lactantius lib. I. de Falsa religione, Cloacinam, agnoscit. Verba eius sunt. Cloacinæ simulacrum in Cloaca maxima repertum Tatius consecrauit, & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. AGITATVS deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo. } Pro certo habeo legendum, agitatis deinde consiliis, ut est in Vet. lib. Nam quarto libro ait. Consilia ad mouenda bella ad Fanum Voltumnæ agitata.

ta ta. & post etiam. Secreta agitare consilia. itemque sæpius, agitare consilia. STRICTVM etiam telum, respersusque ipse cruore tota in se castra conuertit.} Nemo animaduertit hic uocem unam deesse, sine qua sensus esse nullus aptus potest. ea uero est in libris antiquis, sic. Strictum etiam telum tenens, respersusque. Quam eandem affert etiam Dionysius in eadem re explicanda, τὴν μαγειρικὴν διὰ χειρὸς ἔχων· αἵματι πεφυρμένος ἅπας. i. lanij cultrum manu tenens, totus sanguine fœdatus. SIBI VITAM filiæ sua cariorem fuisse, si liberæ, ac pudicæ uiuere licitum fuisset.} Mallem legi hoc loco. Cariorem futuram fuisse. Cæterum lib. uet. habent, Libere, ac pudice, sine diphtongo. MISERAM, sed honestam mortem occubuisse.} Vet. lib. Misera, sed honesta morte. C. SVLLVS, P. Sulpitius.} Hic Sulpicius consularis esse traditur. at in consulatu Ser. Sulpicius nominatus est. Ergo & hic Ser. etiam Sulpicius scribendum P. tamen Sulpicium consularem legatum nominat etiam Pædianus pro Cornelio. uerum reclamant græci.

VIA Nomentana, cui tum Ficulensi fuit nomen.} Lego, Ficulnensi, ab oppido Ficulnea. quasi uero euersa Ficulnea, mutauerit nomen. 38 TOGATORVM aliorum.} Vet. lib. Togatorum, aliorumque. Q. FVRIVS pontifex maximus.} Hunc in oratione pro Cornelio uocat Pædianus ex Liuij, & aliorum sententia M. Papirium. Cuius scripturæ assentior magis, quàm Liuianæ. Nam de Q. Furio nulla nec per hos, nec alios annos est mentio. de M. autem Papirio, magna. Qui autem Pontificatum maximum gereret, eum par est alios etiam magistratus, qui magni habebantur, cepisse. Vltimæ autem utriusque nominis literæ erratum inesse indicant, cum sint eædem. A. VIRGINIVM inde L. Icilium, & P. Numitorium auunculum Virginiæ.} Virginius hic pater Virginiæ fuit, ut Icilius, sponsus. auctore Dionysio. Ergo L. Virginius nominandus, non A. ex ijs, quæ supra à Liuio, & Dionysio, & à Pædiano pro Cornelio dicta sunt. C. SICINIVM progeniem eius, quem primum tribunum plebis creatum.} Nescio cur placeat magis hoc loco Rhenano, progenie, quam progeniem. cum ita loquatur Cicero in epistola ad Octauium. Populum, quem ipse primo, post progenies eius à regibus liberauit. AP. IVLSVS.} Appii prænomen non probo nisi in Sabinis uiris, ut in Claudiis, ut in Ap. Herdonio Sabino, qui Capitolium occupauit. Iulia gens cum patricia est, tum nunquam Appio, uel Publio prænomine usa est. Itaque legendum puto in hoc tribuno plebis. P. Villius. Est enim gens Villia plebeia, ubique in uulgatis libris pro Iulia habita, eaque usa est prænomine Publio. VT QVOD tributim plebes iussisset, populum teneret.} Vet. lib. Vt quod tribunus plebis iussisset. placet tamen magis, Tributim plebes. i. tributis comitiis. sic enim ait Dionysius libro 11. καὶ τὸν κελεύοντα τοὺς ὑπὸ τοῦ δήμου τεθέντας ἐν ταῖς φυλετικαῖς ἐκκλησίαις νόμους ἅπασι κεῖσθαι ῥωμαίοις ἐξ ἴσου, τὴν αὐτὴν ἔχοντας δύναμιν τοῖς ἐν ταῖς λοχίτισιν ἐκκλησίαις τεθησομένοις. i. leges tributis comitiis latas omnibus Romanis esse latas, eandemque uim habere, atque eas, quæ centuriatis comitiis latæ sunt. sic lib. VII. Legem tributim de uicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. sic alibi Centuriatim. SANCIENDO nouam legem, ne quis.} Lege ex Vet. lib. noua lege. AEDILIBVS, iudicibus, decemuiris nocuisset.} Vox Decemuiris abest à ueteribus libris. nec uidetur necessaria. Est enim ridiculum plebem cauisse decemuiris, quos perosa iudicio etiam est persequuta.

AD AEDEM Cereris, Liberi, Liberæque.} Vide ne quis ædem de suo addiderit. Nam lib. XLI. ait. Supplicatio ad Cereris, Liberi, Liberæque fuit. 39 SED EVM, qui eorum cuiquam nocuerit sacrum sanciri.} Antea multo fœdius legebatur. Sed eum qui deorum cuiquam nocuerit id ad sacrum sanciri. Nos autem meliorem (ut remur) hac utraque lectionem reperimus in uetustis libris. quæ est hæc. Sed caput eius, qui eorum cuiquam nocuerit sacrum esse, id sanciri. recte. sic enim Cicero pro Cornelio. Sacrosanctum esse nihil potest, nisi quod populus plebsve sanxisset. Sanctiones autem sacrandæ sunt aut genere ipso, aut obtestatione, & consecratione legis, aut pœnæ, cum caput eius, qui contra facit consecratur. VOS MET ipsi armis uindicastis.} Vet. lectio. Vosmet ipsos. VNIVS tantum criminis nisi uindices iudicem te.} Vet. lib. nisi iudicem uindices te. Sensus. nisi te a iudicio unius criminis liberes. i. ab libertate in seruitutem contra leges uindicias non dedisse te nisi probes.

SI HOC indemnato, indicta causa non liceat.} Vet. lib. Si huic indemnato. IVDICEM illi ferre, ni uindicias ab seruitute in libertatem dederit.} Lege procul dubio. pro, ni uindicias, Vindicias ne. Sensus est. Se ferre illi iudicem, qui uideat, uindicias ille, decemuir cum esset, contra libertatem dederit nec ne. VALERIO Aequi euenere.} Deest uox. ut sit, Aequi, Volscique euenere. Eam uocem habent ueteres libri, eandem paulo infra Liuius repetit. eandem habet Dyonysius. ἐπὶ αἰκανοὺς καὶ οὐολούσκους. SED necessariorum Virginiæ trium tribunorum preces audirent.} Vetus lectio. Et trium tribunorum. ita ut altera ratio uideatur, cur eorum preces sint audiendæ. & quod necessarij, & quod tribuni essent. TYBVR.} Tibur, & Tiburtes inuenio scribi in antiquis libris, & in triumphis Capitolinis.

RESPONSVM Romanus nemo reddebat.} Vet. lib. Romanorum nemo. ARMA tegerent.} 40 Vet. lib. contegerent. NEC omnes dum eductos.} Vet. lib. Nec dum omnes eductos. PROCVRSANTES pauci, recurrentesque.} Vet. lib. Recursantesque. VETERIS, perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper noua uictoria elatum.} Mirum est, neminem sensisse hic deesse uocem, sine qua uix constare oratio potest. quæ est in uet. lib. gloriæ auidum, alterum &c. SEXCENTI

fere ex equis desiliunt.} Veteres libri habent uocem unam præterea. Sexcenti fere propere ex equis de siliunt. POPVLVS iniussu & altero die frequens ijt supplicatum.} Sic lib. VII. Si quis iniussu in hostem pugnasset. & lib. X. Nec tamen iniussu mouere se auderent. IN PRATA Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (circum iam tum Apollinarem uocabant.} Paulo ante sic, In Pratis Flaminijs, quem nunc circum Flaminium appellant. FORTE quadam utili ad tempus. Vet. lib. Ad id tempus. SI QVI uos minus hodie decem tribunos plebis fecerint.} Vetus lectio. Si quos minus hodie decem tribunis &c. HI TVM utique quos sibi collegas cooptassent, ut illi legitimi.} Veteres libri, Hi tum, quos sibi. &, pro, ut illi legitimi. ita illi legitimi. Porro autem pro cooptassent, apparet legendum esse, cooptassint, antique dictum, pro cooptauerint.

41 CVM PRAE studijs aperte petentium nouem tribunorum alij candidati tribus non explerent.} Tribus non explere, est non posse legitimum, ac necessarium suffragiorum numerum ferre. Hoc dixi, quia Glareanus tribum pro classe accipiendum ait. cum tribuni plebis tributis comitijs fierent. Alibi legitima suffragia non conficere dixit. A. AETERNIVM.} A. Aterium, ut supra. SP. HERMENIVS, T. Virginius.} Sp. Herminium consulem Dionysius λάρτ ἑρμήνιον uocat. Diodorus λαρῖνον ἑρμίνιον. Valerius in prænominib. Lartem Herminium. Ergo non Sp. sed Lar Herminius hoc loco restituendum est. ut etiam dixi in Prænominibus à me editis multo latius. CAELIMONTANVS.} Cœlimontanus. quia Cœlius, non Cælius scribitur. DVM X tribunos plebis faceret.} Vet. lib. Plebi. M. GEGANIVS Macrinus.} Græci, & Capitolini scriptores Macerinum cognomen addunt Geganijs, non Macrinum. CONCIONES tribunorum aduersus nobilium inuentutem ortas sedauere.} Quid est sedare conciones ortas? Quando unquam alias dixit, Oriri conciones? Quis est, qui non uideat, aut coitiones, aut contentiones esse legendum? uel repugnantibus antiquis exemplaribus. DEINDE ne ipsi quidem inuiolati erant. utique postremis mensibus cum & per coitiones potentiorum iniuria fieret, &c.} Hic sensus misere laceratur ab ijs qui eius ignari, uerba inscite dispunxerunt, facile restituetur in integrum, si ita interpunxeris, Vt utique postremis mensibus, cum, inuiolati erant, iungas. sic. Ne inuiolati quidem erant utique postremis mensibus .i. præsertim postremis mensibus. cui orationi causas subnectit statim duas.

42 LEGATVM alterum P. Sulpitium.} Ser. Sulpitium, ut supra dixi. CONSVRGIT P. Scaptius de plebe magno natu: Et si licet, inquit, Consules de rep. dicere, errare ego populū in hac causa nō patiar.} Inconsequens oratio uideatur, si ita legas, neque .n. uox subsequitur, quæ illi præcedenti, Et si, reddatur. Intelligendum est autem orationem incipere à uoce, Si licet, Vocem autem, Et, esse historici qui ait. P. Scaptius consurgit, & inquit. Si licet consules &c. quare ita dispunge, magno natu, &, Si licet, inquit, consules. CVM AD Coriolos sit bellatum.} Vet. lib. debellatum. quod placet. quia tum Corioli in potestatem populi Romani uenerunt. ANNVM se tertium, & octogesimum agere.} Nescio cur in mentem uenerit Glareano probare, tertium, & nonagesimum potius, quàm tertium, & octogesimum. præsertim uero cum hunc numerum & libri ueteres habeant, & diligens annorum summa eum postulet. Nam ab hoc anno, qui est ab Vrbe condita CCCVII ad annum CCLXI, quo Corioli capti sunt, numerantur anni XLVII. Quibus si addantur anni XX, quos se ante militasse Scaptius ait, erunt anni LXVII, à quo anno usque ad annum LXXXIII. numerantur anni XVI, quo anno ætatis tyrocinium de more deposuit Scaptius. Ita ut anno ætatis XVI militare cœperit, post annos XX ad Coriolos fuerit an. ab V. C. CCLXI. anno uero CCCVII hæc loquatur annos natus LXXXIII.

CONTROVERSIAM adiudicaret rem.} Vet. lib. Controuersam.

IN EPITOMEN LIBRI IIII.

43 LEX DE connubio patrum & plebis contentione magna.} Lege ex Vet. lib. à tribunis contentione magna. Tribunorum autem princeps fuit C. Canuleius. PERLATA est à tribunis plebis aliquot annis res populi R. domi, militiæque per hoc genus magistratus administratæ sunt.} Veteres libri ita. Perlata est. Tribuni aliquot annos. Est autem locus mancus, cuius hæc erat sententia. Tribuni militum consulari potestate creati. Aliquot annos res populi Romani &c. Rem autem ita habere docet Liuius. Quare stellula addenda est. SP. MELIVS.} Mælius scribe, addita diphtongo ea Capitolinis tabulis, & græcis monumentis. SERVILIO Hala.} Ahala ubique scribendum est. Documento sunt huius scripturæ libri aliquot manuscripti, lapides Capitolini, & nummi argentei.

VOLSCOS, & Veientes.} Adde ex Vet. libris, & ex ipso Liuio. Volscos, & Veientes, Fidenates & Faliscos. EO'QVE coloni missi sunt.} Addendum, Noui. Nam Liuius nouos colonos uocat. & alio loco numerum additum colonorum ait. primum enim deducta colonia est à Romulo rege.

IN LIBRVM IIII.

M. GENVCIVS, & P. Curiatius consules.} Liuius paulo post C. Curiatium uocat. Dionysius γάϊον κύρτιον. Diodorus ἀγρίππαν κούρτιον. Ergo C. Curtius, non P. Curiatius legendum. Accedit etiam Varro,

Varro, qui lacum Curtinm ab hoc consule Curtio dictum esse ait. Verba eius hæc sunt lib. IIII. de lingua latina. Cornelius,& Luceius scribunt eum locum esse fulguratum, & ex S.C. septum esse,idque factum esse à Curtio consule, cui M. Genucius fuit collega, Curtium lacum appellatum. CONFVNDIQVE iura gentium rebantur.} Paulo post, Colluuionem gentium ait. Gentem autem genus, ac gentilitatem intelligit, quam se solos habere patricij ipsi gloriabantur, ut scribit lib. X. Quid autem sit gens, ac familia, quoniam non idem sunt, uerum magno inter se interuallo disiuncta sunt, contra atque summi huius memoriæ uiri, qui utroque nomine promiscue utuntur, sentire uidentur, pauca ostendam. Illud igitur interest, quod Gens ad Nomen, Familia ad Cognomen refertur. Itaque illa tanquam totum continere uidetur, hæc quodammodo partem. exempli causa. Cornelij omnes unius gentis esse dicuntur, quia uno nomine continentur omnes, at uero partes gentis huius sunt plures, quæ ex cognominum uarietate distinctæ sunt, eæque familiæ dicuntur. ut Cornelij Dolabellæ, Cornelij Cethegi, Cornelij Scipiones, Cornelij Lentuli. itemque in cæteris. at uero Cornelij omnes unius existunt gentis. Itaque recte Festus lib. VII. Gentem definit, quæ ex multis familijs conficiatur. Quod autem dixi de gente, & familia, idem iudicandum est de genere,& stirpe, quorum item alterum ad Nomen, alterum ad Cognomen pertinet. Id autem ita esse ex his scriptorum uerbis apparet. Suetonius in Galba, Imagines, inquit, & elogia uniuersi generis eaequi longum est, familiæ breuiter attingam. Qui primus Sulpiciorum cognomen Galbæ tulit, cur, aut unde traxerit, ambigitur. Hoc loco Suetonius genus appellat omnes Sulpicios, familiam uero, Sulpicios Galbas. Liuius lib. XXXVIII. Scipio Nasica orationem habuit plenam decoribus non communiter Corneliæ gentis, sed propriæ familiæ suæ. & lib. VII. sic loquitur Valerius Coruus. Non si mihi nouum hoc Corui cognomen dijs auctoribus homines dedistis, Poplicolarum uetustum nostræ familiæ cognomen memoria excessit. & lib. I. Iulia gens Iulum auctorem nominis sui nuncupat. & lib. XL. Inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appellarentur. Rursus apud Suetonium sic loquitur Iulius Cæsar. Ab Anco Marcio sunt Marcij Reges, quo nomine fuit mater, à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra. & in Augusto. Gens Octauia à Tarquinio Prisco rege inter Romanas gentes allecta, mox à Ser. Tullio inter patricias traducta. Primus ex hac magistratum cepit C. Rufus. is quæstorius Gnæum, & Caium procreauit, à quibus duplex Octauiorum familia defluxit conditione diuersa. & Cicero in Bruto. Funebres orationes ipsæ familiæ quasi ornamenta seruabant ad usum, si quis eiusdem generis occidisset. & Liuius lib. IX. Duodecim familiæ Potitiorum fuerunt, cum gens Potitia tota interijt. Quæ adhuc protuli exempla, ea satis ualere arbitror ad explicandam uim gentia, generis, & familiæ. Nunc de stirpe dicam. Loquitur Cicero pro Rabirio sic. Qua in familia laus aliqua forte floruerit, hanc fere qui sunt eius stirpis cupidissime persequuntur. Et de legibus primo. Hic orti stirpe antiquissima sumus. & in Lælio. Qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis, & generis in famulatu fuerunt. & Suetonius in Claudio. Claudius Cn. Pompeio antiquissimæ stirpis Magni cognomen ademit. Quæ si ita sunt, iam apparet, qui sit sensus loci illius apud Ciceronem lib. de Oratore primo. Quid? qua de re inter Marcellos, & Claudios patricios centumuiri iudicarunt? cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patritij eiusdē hominis hæreditate gēte ad se redisse dicerent, non ne in ea causa fuit de toto stirpis, & gentilitatis iure dicendum? Sensus. n. est. Claudios patricios gente pugnasse, quia ille Claudiorum liberti filius fuit, Marcellos, stirpe, quia Marcellorum Claudiorum. Itaque illi generis, hi familiæ iure contendebant. Hinc gentilicia sacra dicta, quæ erant communia toti genti, ac generi. & Suetonius Cæsarem gentiliciis hæreditatibus multatum scribit, i. bonis, quæ gentis Iuliæ ante fuerant. Atque hæc quidem hactenus. Iam uero an alius sit Gentis ipsius usus, infra alio loco dicemus. ET MENTIO primo sensim illata à tribunis.} Lege, A tribuno. cum ex Vet. lib. auctoritate, tum quia statim infertur, ut rogationem nouam tribuni promulgarent. Tribunum autem intelligit C. Canuleium. VT ROGATIONEM nouem tribuni promulgarent.} Quanquam sensus optimus est, si legatur, Nouem, tamen placet magis, Nouam, quæ uox est in Vet. libris. hoc sensu. Mentio illata primo sensim à C. Canuleio, ut alterum e a plebe consulem liceret fieri, eò deinde processit, ut tribuni reliqui nouam rogationem promulgarent, ut promiscue consules seu de plebe, seu de patribus possent pro populi arbitrio creari. Nouem autem si legamus, omnes accipiamus tribunos præter C. Furnium, quem eacipit Dionysius. ET QVEMADMODVM plebs gloriari posset, auctiorem, ampliorem q; esse.} Vetua lectio. Se auctiorem. FINEM NON fieri posse in eadem ciuitate tribunos plebia, & patres esse.} Quanquam Rhenanus ita legerit in uetustia libris, miror tamen hanc lectionem ei probari potuisse. Quid est enim hoc loco. Finem non fieri posse? &c. Locus est igitur adhuc deprauatus. Quos ego libros ueteres legi, ii ita habent. Finem fieri non posse. Quamobrem partim ex uulgata, partim ex antiqua lectione legendum puto. Finem ergo non fieri. Non posse in eadem &c. Nam sunt etiam quidam libri, qui habent, Sinere non posse. Ex quo conijcio legendū. Finem ergo. prę sertim uero cū supra dixerit Liuius. Finem ergo nō fieri, nec futurū unquam.

ILLI'NE ut impune.} Tolle, ut, ea Vet. lib. fide. ET CVM hostes tantum non accersierint, eaercitus conscribi aduersus hostes non patiantur? sed audeat Canuleius in senatu proloqui.} Lege, ut legitur in manuscriptis libris. & cum hostium tantum accesserit, eaercitus conscribi aduersus hostes non modo patiantur? sed audeat Canuleius. & tolle interrogationis notam affixam uoci, patiantur.

tiantur. Sa PRODITVRVM patriam, oppugnari, atq; capi passurum.} Venustior antiqua lectio. Se proditurum patriam, patriam oppugnari, atq; capi passurum. DEMARATI.} Damarati. ut supra. QVID? hoc si polluit nobilitatem illam uestram. quã pleriq; & cætera.} Hunc locum, atq; adeo etiam hanc sententiam uituperat Glareanus, quæ ornatissima atque apertissima est. si ita intelligatur. Si connubia plebis contaminant uestram nobilitatem, non ne potcratis priuatis potius consiliis eam syncerem seruare, aut nullam plebeiam ducendo, aut nullam è patribus enubere sinendo, quàm lege canere, ne connubia inter plebem, & patres essent, quam legem decemuiri tulerunt?

ITAQVE ad bella ista.} Lege ex Vet. lib. Ita ad bella ista. SI HAEC impediet aliquis.} Legendum. Sin hæc impediet aliquis. QVOD nemo plebeius auspicia haberet.} Hoc ait, quòd lege Romuli Regia sacra solis patriciis erant commissa, auctore Dionysio lib. II. ἱερωμένην τοὺς μὲν ὑπατρίδας ἱερᾶσθαί τε, καὶ ἄρχειν, καὶ δικάζειν, καὶ τὰ κοινὰ πράττειν, τοὺς δὲ δημοτικοὺς τούτων μὲν ἀπολελύσθαι τῶν πραγμάτων. & Liuius lib. VI. Penes quos sunt auspicia more maiorum? nempe penes patres. nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur. nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat patricios magistratus, aliter, quàm auspicato creet, sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, & priuatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. APPAREBAT aut hostibus, aut ciuibus.} Lege ex Vet. lib. Apparebat autem aut. QVI BVS indictis exemplo quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quàm maxime tribunicij & prehensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere.} Veteres libri, pro, quam maxime, habent, hunc quam maxime. ex quo intelligi potest legendum esse, hinc quàm maxime. i. inter eos, qui seditiose dixerant, aut fecerant quam maxime tribunicii prensabant. L. ATILIVS, T. Cæcilius.} Cæcilia gens plebeia fuit. Itaque Cæcilius tribunus militaris patricius esse nequit, Dionysius hunc τίτον κλύσιον σικελὸν nocat. Cognomen Siculi facit, ut mendose esse κλύσιον pro κλοίλιον putem. T. autem Clœlium Siculum paulo post commemorat etiam Liuius triumuirum coloniæ deducendæ. in quibusdam manuscriptis libris est, T. Celius. C. CVRIATIVS.} C. Curtius. ut ante dictum. LEGATI ab Ardeatibus Romam uenerunt.} Lege ex Vet. lib. ab Ardea.

L. PAPIRIVM Mugilanum.} Ex Capit. lap. L. Papirium Mugillanum. menda est fœda apud Dionysium. ὕπατοι μετώκιοι πατρίκιοι μουγιλλάνοι, pro ὕπατοι μὲν λεύκιος πατίριος. AD MONETAE inuentos.} Vet. lib. Inuenta. ut referatur ad, Nomina consulum, quæ Prætermissa dixit. PVBLICORVM ius, priuatorumque locorum, nectigalia.} Lego ex Vet. lib. & uectigalia.

AEQVO Cluilio.} Clœlio. ut ante sæpe dixi de Cluilijs. ET ALIA parte.} Vet. lib. Ex alia 45 parte. MVRO Ardeæ brachium iniunxerat.} Vet. lib. Immiserat. VOLSCI exiguam spem in armis, alia undique abscissa cum tentassent.} Vox deest, quæ est in manuscriptis. Volsci exiguam spem in armis ponentes. i. Volsci exigua spe in armis posita, cum alia tentassent, i. an per colloquium res componere possent, nec quicquam profecissent, hoc est enim, Vndique abscissa. VIX nunciis cædis relictis.} Vet. lib. Cladis. ROMANVS consul Ardeæ turbatas.} Consul non est in Vet. libris. QVA concordiæ, pacisque.} Vet. lib. Qui. nam ad Quintium refertur. POSTHVMIVM Ebutium.} Postumum Aebutium, hoc loco quidam habent libri, quemadmodum ante docui etiam scribendum esse. Idem docet Valerius in Prænom. C. FVRIO Pacilio.} Pacilum esse cognomen Furiorum, qui Capitolinos consules legetit, facile inuenerit. Quare, Pacilo, legendum. M. PAPYRIO Crasso.} Diodorus Siculus hunc consulem μάνιον πατίριον nocat. Fuisse autem Papiriia familiare prænomẽ Manii Dionys. ostendit, qui primũ Regẽ Sacrificulũ Maniũ Papiriũ nominat lib. V.

QVI PRAETER minime populare ministerium agro assignando socijs.} Vetus lectio. Per minime populare. recte. Hæc enim causa est, cur plebem offenderint, quia minime populare munus fusce perint. CAVSA certaminum neqnicquàm à Petilio quæsita, qui tribunus pl. ea ipsa denunciando factus.} Pœtelio. ut ante, lege. Cum autem de priore eius tribunatu ne uerbum quidem ante fecerit, hoc loco, ut alibi sæpe, tribunum etiam ante fuisse tacite intelligendum est. Ea uero ipsa, intelligit, legem agrariam, & delectus impedimentum. POSTREMO perpulere plebem haud aduersante senatu, ut.} Lege, perpulere plebeij. nam id & sensus postulat, & ueteres libri habent. ET NVLLVM momentum annonæ fecisset.} Dele particulam, Et, ex Vet. libris. SP. MELIVS.} Mælius scribe. ex fragmentis Capitolinis, græcorum libris, & quibusdam etiam manuscriptis latinis.

PLEBEM'QVE hoc munere delinitam, quacunque incederet, conspectus, elatusque supra modum hominis priuati secum trahere.} Fœda insidet menda in uoce Conspectus. Si quibusdam ueteribus libris credimus. in quibus est. Consulis pectus gerens. Error ex compendiosa scriptura natus est. Cons. pectus. quas uoces cum quidam coniunxisset, tertiam, Gerens, alius ut superuacaneam prætermisit. Est autem consulis pectus gerens, consularem spiritum habens, aut ad consulatum aspirans, qui ipsi à plebe despondebatur. ut supra. lib. III. Velut omnes dictaturas consulatusq; gerens in uoce, animis suis. & alibi. Tribunatum spirans. Ego tamen, Conspectus, etiam probo. CONSVLATVM fauore, ac spe despondentem.} Vet. lib. Consulatum ei fauore. NEC DVM compositis, maturis've satis consilija.} Dura loquutio est. Componere consilia. Itaque sequamur auctoritatem ueterum librorum, qui habent. Nec dum compositis rebus, maturis've satis consilijs.

Hic

HIC MINVCIVS eandem reip. curationem agens, quam Melius priuatim agendam susceperar.} Vet. lib. Quam Sp. Mælius. EODEM'QVE anno sororis filios regis, & liberos consulis.} Vox, Regis, inducenda est. quia abest, à quibusdam Vet. libris. & quia historiæ ueritatem peruertit, non enim Collatinus, de quo intelligit, Rex fuit. Intelligit enim Vitellios, Aquilliosque natos ex duabus sororibus Collatini consulis, & Iunios liberos Bruti consulis. ita ut, consulis, bis accipiendum sit. cur enim Collatinum regem appellet, quem sequenti uersu consulem nominat? VILIBVS farris libris sperasse libertatem ciuium suorum emisse.} In omnibus antiquis libris legitur, Bilibre farris; Quam lectionē immutauit Rhenanus. Est autem optima sententia, si binas libras pro uili pretio ponat. quippe cum sic etiam locutus sit in VI. Selibris ne farris gratiam seruatori relaturum. Bilibrem autem, & Trilibrem dici docet Priscianus de Mensuris. TITENNIVS.} Titinius scribe ex græcis, & manuscriptis latinis libris. itemq; nummis argenteis. AEQVIMELIVM.} Vet. lib. Aequimælium. 46

L. MINVCIVS boue aurato extra portam Tergeminam est donatus, &c. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse à patribus ad plebem, undecimumq; tribunum pl. cooptatum.} Eadem tradit Plinius lib. XVIII. cap. III. Minucius Augurinus, qui Sp. Mælium coarguerat, farris pretium in trinis nundinis ad assem redegit, undecimus plebei tribunus. Qua de causa statua ei extra portam Tergeminam à populo stipe collata statuta est. SED ANTE omnia refellit falsum imaginis titulum.} Imagini domesticæ L. Minucij falso Tribuni plebis nomen affictum fuisse significat ab ijs, qui laudem familiæ ex eo magistratu, tituloq; quærebant. sic lib. VIII. Vitiatam memoriā falsis imaginum titulis reor, dum familia ad se quæq; famam rerum gestarum, honorumq; fallente mēdacio trahunt. sic lib. III. Ap. Claudium decemuirum uirum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani iuris. HAVD dubij, quin.} Vet. lib. Haud dubia spe, quin. MAMERCVS Aemilius.} Mamerci prænomen tribus literis notatur in lapidibus Capitolinis Mam. Aemilius. C. IVLIVM Tullum, Sp. Nautium.} Horum legatorum meminit etiam Cicero phil. IX. Tulli Clinii, Sp. Ancij. neque manuscripti libri à uulgatis dissident. Veteres libri Liuiani habent, Clœlium Tullum, Sp. Ancium. Itaque satis mirari non possum, cur antiqua lectio immutata sit, & C. Iulium Tullum, Sp. Nautium, factum sit. Tullus autem in Clœlio prænomen est, ut in Tullo Hostilio, & Tullo Attio. Ancia uero gens Romæ fuit, ex qua M. Ancius Briso tribunus plebis. de quo Cicero in Bruto, ab Anco prænomine deducta. CAVSAM mortis legatis fuisse. rem incredibilem &c. nec deinde in horrorem uersum facinus.} Vet. lib. Ac deinde in errorem uersum facinus. Cuius lectionis hic est sensus. Ambiguam regis uocem à Fidenatibus exceptam mortem attulisse legatis. post autem causam facinoris in errorem esse coniectam. Qui sensus optimus cum sit, idem admonet reliqua omnia à, Rem incredibilem ad, Lusus animum, parenthesi esse includenda. L. QVINTIVM.} Quidam, ut dixi, manuscripti libri semper Quinctium, habent una cum tabulis Capit. & Diodoro. COLLES'QVE inter Fidenas, atque Anienem ceperunt referentes castra.} Non est dubium, quin ita intelligendus hic locus sit. Dictator trans Anienem submouit hostes, qui cum castra referrent, colles inter Fidenas, atque Anienem ceperunt. NEC ANTE in campos digressi sunt.} Degressi. loquitur enim de descensu ex collibus in campos. ut & ante dixi, & post dicam, nam sæpius hoc mendum est apud Liuium.

NE LONGINQVAM militiam non paterentur Falisci.} Vet. libri non habent, Non. ROMVLI spolia, quæ prima opima appellata sola ea tempestate erant.} Vox, Prima redundat. neque enim tum prima appellari poterant, cum adhuc secunda non essent relata. abest certe ab antiquis libris. PROPE sacrilegium ratus sum, Cossum spoliorum suorum, Cæsaremque ipsius templi auctorem subtrahere testem.} Probo magis antiquam lectionem. Cosso spoliorum suorum Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. Nam quæ dixit, omnia Cæsaris testimonio nituntur. 47

SEPTIMO post demum anno.} Nono, legendum, habita diligenti annorum omnium ratione. error ex notis manauit. VIIII. & VII. T. QVINTIO Pœno.} Quinctiorum cognomen est Pennus, non Pœnus. si antiquis & librorum, & lapidum monumentis credimus. NAM etiam illud accedit.} Vet. lib. Nam & illud. DICTATOREM dici A. Seruilium.} Hic in secunda dictatura, quam cepit anno CCCXXXV & apud Liuium, & in Capitolinis tabulis, Q. Seruilius dicitur.

CVIQVE Prisco alij.} Vet. libri non habent, Que. POSTHVMIVM Ebutium.} Postumum Aebutium. ut ante. CENSORES uillam publicam in campo Martio probauerunt. ibique primum census populi actus est.} Quærit Glareanus, quid sit, Probauerunt, &, Primum, cum census in campo Martio à Ser. Tullio Rege primum sit actus, non ab his censoribus. Respondeo, Probauerunt, ex uetere Romano more dictum esse. quomodo adhuc in antiquis lapidibus Romæ uisitur.

L. FABRICIVS C. F. CVR. VIAR.
FACIVNDVM COERAVIT.

Q. LEPI. M. F. M. LOLIVS M. F. COS. PROBAVERVNT. Item,

P. LENTVLVS CN. F. SCIPIO. T. QVINTIVS CRISPINVS VALERIANVS COS. EX S. C. FACIVNDVM CVRAVERE. IIDEM'QVE COMPROBAVERE.

Si autem

Si autem census actus est alias in campo Martio, at non in uilla publica, quæ hoc primum anno probata est. Qua de re sic Varro lib. III. de re rust. Villa publica ad remp. administrandam est utilis, ubi cohortes ad delectum consuli adductæ consídant, ubi arma ostendant. i. ubi censores censu admittant populum. C. FVRIVS Pacilius.} Pacilus. ut dixi. DEPOSITO suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri.} Voces duæ, Fine alteri, sunt in ueteribus multis libris, nec uidentur necessariæ. neque enim quis ille sit magistratus, apparet. Siquidem deposuit dictaturam, censuræ modum imposuit. Nisi si magisterium equitum intelligere uelimus. at in suo, idest in Dictatura includitur.

48 M. FOLIVS.} Capitolini lapides M. Foslius habent. Quorum auctoritas summa mihi semper uisa est. AVT patricios habendos fuisse tribunos plebis.} Vet. lib. Alioquin patricios habendos fuisse tribunos plebi. Quod placet. CN. IVLIVS Mento.} Diodorus γάϊον ἰούλιον uocat. Itemq; in quibusdam Vet. lib. C. Iulius. quod probo, Nam Cnæi prænomen nunquam alias in Iulia gente reperi, Caij uero sæpissime. QVIA ETSI sæpe uicti populi, maiore tamen conatu quàm alias unquam rebellarent. Vet. lib. Rebellarant. ANTE omnia prauitas consulum, discordiaque inter ipsos.} Longe secus, & melius ueteres libri. Ante omnia priuata consulum discordia, quæ inter ipsos erat. SI QVIDEM cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules.} Vet. lib. Cogi aliquando. quod placet. GN. TVLIO.} C. Iulio, ut dixi. VECTIVS Messius.} Vtrunque nomen uitium continere suspicor. scribendumq; Vettius Metius. est autem Metiua prænomen, ut in Fufetio, & Curtio, & alijs. Vettius autem non Vectius scribendum, ut Attius, non Actius. Cuius scripturæ extat Mutinæ in monumento marmoreo peruetusto insigne testimonium eiusmodi.

P. VETTIO.
P. FIL. CAM. SABINO
EQ. P. IIII VIR.
AED. POT.
ET MAG. MVN. RAVEN.
CORNELIA MAXIMINA
MARITO INCOMPARABILI
ET SIBI VSVA POSVIT.

Item apud Appianum libro primo. οὐέττιος κάτων.

49 HOSTIVS Lucretius Tricipitinus.} Hostius huic prænomen est. Quare HOSTVS scribendum, quemadmodum etiam ante diximus. SICCITATE eo anno plurimum laboratum est.} Vet. lib. Et siccitate. Nouos ritus sacrificando, uaticinando inferentibus in domos.} Vet. lib. Nouos ritus sacrificandi uaticinando. Hac de re sic Liuius lib. XXXIX. Quoties hoc patrum, maiorumq; ætate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri uetarent? sacrificulos, uatesq;, foro, circo, urbe prohiberent? uaticinos libros conquirerent, comburerentq; ? omnem disciplinam sacrificandi præterquam more Romano abolerent? VTRVM populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum.} Placet, ut legatur, senatusconsulto. ut est in antiq. quibusdam libris. VT QVINTIVS consul de bello ad populum ferret.} Quintius habet mendum, non enim hoc anno consul erat, sed priore. in uet. certe libris multus abest. Quare non dubito quin legendum sit, Vt consules de bello ad populum ferrent. T. QVINTIVS Pennus ex consulatu.} In quibusdam libris aliena manu notatum est super, ex consulatu, ter cōsul. sed temere. iam enim non nisi bis consul fuerat. Intelligendum autem anno postquam consul fuit, factum esse tribunum militum consulari potestate. habeiq; rationem eius anni, quo Quintius petiuit, non quo gessit. CVM ibi quoque religio obstaret, ne posset nisi ab consule dici dictator.} Vet. lib. nenon posset. ADEO simul fortuna ciuitatis uirtute uera eguit: nihil censoria animaduersio effecit, quominus.} Legendum ut in manuscriptis. ut nihil censoria animaduersio effecerit. AD SPEM prædæ adsciuerunt.} Repone, adsciuerant, ex uet. lib. . PLACVIT. & tanquam.} Vet. libri plerique habent, Et qui tanquam. Suspicor igitur legendum, Itaque tanquam. ut ex it & qui, fiat, Itaque. ROMAE TERROR ingens erat, accito exercitu ab Veijs, hostibus positis ad Fidenas, eoq; ipso ab re male gesta perculsa castra locantur ante portam Collinam.} Ex his uerbis alia luxata sunt, alia temere inculcata. Germana lectio in ueteribus libris reperitur. Accito exercitu ab Veijs, eoq; ipso ab re male gesta perculso castra locantur ante portam Collinam. Neque uero uerba illa, Hostibus positis ad Fidenas, necessaria sunt, cum præsertim dixerit. Traiecto Tiberi Veientes Fidenas transtulerunt bellum. VELENTEM hostem sexies uictum.} Quid si legatur, toties, ut in plerisque antiquis libris legitur. præsertim cum sæpius, quàm sexies uicti Veientes sint? CVM Etrusci pleni animorum, ac pristini diei meliore occasione, quàm pugna.} Lege uel repugnantibus omnibus testimonijs ueteribus. ab pristini. ut sit dictum. pleni animorum ab pristini diei occasione meliore, quàm pugna, quo modo dictum est etiam. exercitum perculsum ab male re gesta, & mœstam ciuitatem ab male re gesta. & eiusmodi alia multa.

50 QVOD incendio similius, quàm prælio territum cesserat flammis.} Similius dictum uidetur, pro, ucrisimilius. EFFRENO equo.} Vet. lib. Effreni equo. RVINAE igitur similem stra-

gem

gem eques quacunque peruaserat dedit. } Placet magis, Peruasit. quod est in antiq. lib. INFERT pauidos fuga in mediam cædem. obtruncantur in ripis. } Nescio quomodo placet magis prisca quorundam librorum lectio. Residui pauidi fuga in mediam cædem obtruncantur in ripis. & recte. nam inquit. Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium, qui supersunt ad urbem Fidenas tendunt. Reliqui cum pauidi in mediam cædem fugerent, obtruncantur in ripis. CLASSIBVS quoque ad Fidenas pugnatum. } Vet. libri alij, Clasfi, alij, Classe habent. Clasfi autem pro Classe usus est etiam Vergil. lib. VI. Aduectum Aeneam Clasfi. Prisc. lib. VII. CL. CRASSVS. } Lege Ap. Claudius Crassus. neque enim Liuius prætermittere solet prænomen in ijs nominandis, quorum tunc primum mentionem faciat, deinde uero alio loco id ipsum afferre. ut infra, cum ait. Ap. Claudium filium decemuiri præfectum urbi relinquunt. SP. NAVTIVS Rutilius. } Lege Rutulus ex tabulis Capitolinis. T. SERGIVS. } Legendum est L. Sergius. Nam in priore tribunatu, & in tertio, quem cepit anno CCCXXXVII. L. appellatur à Liuio, itemq; ab iis, qui Capitolinos tribunatus descripserunt. Accedit quod Diodorus etiam in huius anni magistratibus exponendis λεύκιον σέργιον nominat. corrupte tamen pro σέργιον. SEX. IVLIVS Tullus. } Ea Capitolinis lapidibus, itemq; ex Dionysio, & Diodoro intelligi aperte potest, Iuliorum cognomen esse IVLVM, non Tullum. GRAVATOS somno, epulisq;. } Vet. lib. graues somno, epulisq;. AB ROMANIS dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pauorem animorum. } Suspectum habeo hanc dicendi formam. Clamor dissonus incerto clamore prodidit pauorem. Malimq; legi, incerto tenore. ut supra, Quinque consulatus eodem tenore gesti. & lib. VIII. Fremitus æqualis, tenorq; idem pugnæ.

51 CVM quo tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquã uiderent. } Malim, ut in uet. libris est. Cum quod tegumen modo &c. SEX. Tempanium, A. Sellium, & Antistium, & Spurilium fecit. } In duobus posterioribus tribunis puto esse mendum. mouet enim me noua nominandi ratio, quod Tempanium, de quo ante locutus est, prænomine suo afficiat, ignotos homines Antistium, & Spurilium suo spoliet. Suspicor autem prænomina horum latere in illis duabus uocibus, Et, Et. Legendumq; esse. Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium & Sex. Pompilium. Nam Sex. Pompilium hoc anno cum Antistio tribunum post tradit Liuius, cum inquit. Petentibusq; inter aliquot plebeios filio Antistij tribuni plebis, & fratre alterius tribuni Sex. Pompilii. Nostram porro coniecturam adiuuat etiam Vetus lectio, quæ pro Spurilio, Sex. Pulium habet. Errorem inde ortum puto, quod qui Sex. Pompilium scripturus erat. S. Pompilium scripsit. Inde alius Spurilium. L. PAPIRIVS Mugillanus. } Hic deest nomen quarti tribuni. Is est L. Seruilius Structus. Quem Liuius anno CCCXXVIII. iterum fuisse tradit. nec tamen apparet, quo anno primum fuerit, nisi hoc anno fuisse dicamus, quo tres tantum uidemus tribunos militum nominari, cum iam quatuor quotannis cœpissent fieri. Multos autem etiam alios in uulgatis libris desiderari infra ostendam. PLEBI, patribusq; gratior fuit. } Vet. lib. Gratius, ut respondeat uoci proximæ, Ingenium, non remotæ, Pietas. CN. FABIO Vibulano. } Numerius, quod prænomen litera N notatur, erat Fabijs familiare, ut ostendi in Prænominib. ex Festi sententia. Hic autem Fabius Numerius dictus est auctoribus scriptoribus Capitolinis. Nota autem Numerij, N, ubique fere est per mendum in Cn. conuersa.

52 L. QVINTIVS Cincinnatus tertium. Sex. Furius Medullinus iterum. } Legendum est, L. Furius Medullinus iterum. Neq; enim aut ante, aut post fit mentio Sexti cuiusquam Furij tribuni militum, ut nunc iterum, aut primum esse posit. Fauent etiam coniecturæ nostræ libri manuscripti, qui, L. Sex. Furius Medullinus, habent. Sed quoniam tres per hos annos L. Furij Medullini tribunatum ceperunt, de quibus Liuio cum Capitolinis scriptoribus non conuenit, ne quis in errorem inducatur, omnes eos ordine explicabo, ut quisque causam errandi agnoscat. de qua Glareanus desperauit.

An.	
322.	L. Furius Medullinus.
329.	L. Furius Medullinus.
335.	L. Furius Medullin. II. is qui uulgo Sex. dicitur:
348.	L. urius FMedullin. II.
350.	L. Furius Medullin. III.
355.	L. Furius Medullinus.
357.	L. Furius Medullinus. III.
358.	L. Furius Medullin. IIII.
360.	L. Furius Medullin. V.
361.	L. Furius Medullin. VI.
364.	L. Furius Medullin. VII.

A. SEMPRONIVS Atratinus. } Glareanus legendum esse docet L. Papirius. Mouet eum, quod Liuius in anno CCCXXXIX A. Sempronium Atratinum tertium, scribit fuisse, cum tamen, Quartum, fuerit scribendum, si idem hic nunc esset, Tertium. Verum errat. Nam qui fuit anno CCCX non est idem cum hoc. Id quod ex sequenti stemmate Atratinorum intelligitur.

A. Sempronius

A. Sempronius Atratinus cos.
an. 257. & 263.

A. Sempronius Atratinus. Tr. mil. an. 310.

C. Sempronius Atratinus. ex Dionys. patruelis Auli. cos. an. 331. male re in Volscis gesta damnatus.

L. Sempronius Atratinus frater Auli. cos. 310. Dionys.

A. Sempronius L. F. A. N. Atratinus. Tr. mil. an. 329. 335. 339.

PONTIFEX Max. iocis abstinere iussit.} Nomen huius Pont. Maximi fuit Sp. Minucius, ut ait Plut. de utilitate ex inimico capienda. SP. NAVTIVM. Annus.} Lego Sp. Nautium, & C. Seruilium. Desideratur enim nomen quarti tribuni militum C. Seruilij, qui est in tabulis Capitoliuis.

NEC tunc bellum parari.} Vet. lib. Nec dum bellum parari. C. SERVILIVM Q. Seruilii Prisci filium.} Lege, C. Seruilium Prisci filium, nam ubi patris cognomen illustre est, solet Liuius fere à cognomine patris filium indicare, ut supra, T. Quintius Capitolini filius, item, T. Quintius Cincinati filius. & infra Q. Fabius Maximi filius. Huic etiam obseruationi fauet hoc loco Vetus lectio, quæ ita, ut dixi, habet. HALAM Seruilium.} Ex ueteribus lapid. nummis, itemq; ex aliquot manuscriptis libris, Ahalam scribendum. CAPTIS Lauicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate Agrippa.} Veteres plerique libri. Ac deinde tribunis militum consulari potestate creatis Agrippa &c. ET SP. Rutilio Crasso.} Lege Sp. Veturio, ex Diodoro, qui οὐετούριον habet, non ῥουτίλιον, & recte. Nam Rutilia gens plebea est, hic patricium tribunum mil. quærimus. Et uero Crassus cognomen Veturiorum, non Rutiliorum. SP. NAVTIO Rutilio. biennium.} Hoc item anno desideratur nomen quarti tribuni mil. Itaque lege Sp. Nautio Rutilio, & Q. Fabio Vibulano. Biennium. Hic enim ab auctoribus Capitolinis, & à Diodoro in hunc annum editur. Intercidit autem, ut alii superiores, librariorum uitio, non Liuii. quod ex eo intelligi potest, quod Liuius biennio post, Q. Fabium Vibulanum iterum tribunatum ait cepisse, cum tamen, quando primum ceperit, nunquam tradiderit, nisi hoc anno dicamus. Hæc autem quæstio quantopere torserit Glareanum, ex scriptis eius intelligi potest.

53 SP. MECILIVS quartum, & Metilius tertium.} Puto legendum esse, Spurii Mecilius, ut intelligatur ambos eos prænomine Spurii fuisse præditos. PREHENSANTVR à principibus.} Vet. lib. Preusantur. AP. CLAVDIVS nepos eius, qui Xuir legibus scribendis fuit.} Hoc loco nihil eram dicturus, nisi me ad hanc orationem suscipiendam Glareanus impulisset, qui inquit, legendum esse, Ap. Claudius filius eius, qui decemuir. Mouetur autem Glareanus, quod auum suum hic memoret. Ap. Claudium illum, qui primus ex Sabinis uenit, quem abauum fuisset dicturus; si hic uere nepos decemuiri fuisset. Errat autem, quia non intelligit proauum sæpe improprie poni, & Ciceronem, ad Ap. Pulchrum cum scriberet, Ap. Claudium Cæcum proauum eius uocasse, qui ne atauus quidem proprie dici posset. Quoniam autem is multos alios Liuii locos in his Claudiis male habere putat, & sine ratione, ut uno loco occurram omnibus Claudiorum gentem hic usque ad Ap. Claudium Cæcum exponā.

Actius Clausus.
Qui post Ap. Claudius, ex Sabinis uenit. auctor intercessionis per tribunos pl. cos. an. 259.

Ap. Claudius Sabinus. cos. an. 281.

Ap. Claudius Ap. F. Ap. N. Crassinus Xuir. an. 301. 302. 303. mortuus.

Ap. Claudius Crassus Tr. mil. 330. Idemq; Xuiri filius & iuuenis à Liuio dicitur.

C. Claudius Sabinus Ap. F. Xuiri patruus. cos. an. 292.

Ap. Claudius Crassus Sabinus Regillensis. Tr. mil. 352. Dictat. 393. Idem à Liuio dicitur an. 339. minimus natu ex patrum concilio. & Xuiri nepos. Itemque in an. 352. & 387.

C. Claudius Regillensis Dictator. an. 418.

P. Claudius Crassus. de quo nihil accepimus.

P. Claudius P. F. Crassus. cos. an. 406

Ap. Claudius C. F. Ap. N. Cæcus censor. an. 442. cos. an. 446. 456.

Ap. Claudius C. F. Ap. N. Caudex. cos. 486. Cæci frater. Gell.

Dvo

Dvo bella insequēs annus habuisset.} Vet. libri aliquot. Duo assidua bella. Qvintivs Cincinnatus. M. Fabius Vibulanus.} Intercidit prænomen Quintij culpa librariorum, neque enim probare possum id ipsum à Liuio fuisse omissum, cum reliquorum tribunorum prænomina non prætermiserit. Porro autē N. Fabius ex tabulis Capitolinis legendum est. Volanis suæ gentis populo.} Quod docui ante de Lauicis, idem dico de Volis. nam modo Bolas, modo Volas apud auctorem hunc, cæterosq; scribi inuenio. Vergilius illud præterea affert, quod singulari numero hoc nomen prodidit, cum dixit. Coramq;, Bolamq;. Fuerunt autem oppida duo non admodum, ut uidetur, inter se distantia Bolæ, & Bouillæ, quibus in nominandis mirum in modum deprauati græcorum libri sunt, ut Dionysij. & Plutarchi. Vterque enim eorum in Bello Coriolani explicando, duo ab eo oppida Latinorum euersa scribit, quorum prius βωλανῶν πόλιν, alterum βώλας uocant, nón longe à Lauicis, & ipsi capti ab eo sunt. Est autem mendum in uoce βώλας, pro βοίλλας. Siquidem Stephanus ait. βοίλλαι oppidum Latinorum. Gentile nomen est. βοιλλανός. ut tradit Dionys. libro VIII Romanæ antiquitatis. Quod ipsum in eo libro non est, nisi βοίλλας non βώλας legamus. Idem mendum est etiam lib. v. ubi populos nominat Latinos, qui in populum R. coniurauerant. inquit enim ἀρτικνῶν, βωλανῶν, pro βοιλλανῶν. Quod ex Floro intelligi potest, qui in eius belli expositione ait, De Buuillis etiam triumphatum. Eandem uicinitatem agnoscit etiam Cicero pro Plancio, cum ait. Lauicana, aut Bouillana uicinitas. De Bola autem sic Stephan. βῶλα πόλις ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν, βωλανός. Volis in sequente anno receptis Aequi, coloniaq; eo deducta, nouis uiribus oppidum firmarunt.} Vox, Aequi, non suum uidetur tenere locum, si plerisque manuscriptis libris credimus, uerum hoc ordine legenda. Volis insequente anno receptis, coloniaq; eo deducta Aequi nouis &c. M. Posthvmio Regillensi.} Capitolina monumenta una cum ueteribus libris P. Postumio edunt. Pravae mentis homini, quantum uictoriæ magis, quàm bellum ostendit.} Vet. lib. Quam tum, diuisis uocibus habent. Incipite deinde mirari.} Venustior antiqua lectio. Incipite demum mirari. P. Sextivs.} P. Sestius legendum. est enim patricius. Sextij autem plebeij, ut diximus. Iacere tandiu irritas actiones, quæ de suis commodis ferrentur.} Placet magis uox, sanctiones, quæ reprobata est à Rhenano. dictum est enim ferre sanctionem, ut legem, non actionem. Qvos ui teneret pertinacem nobilitatem esse.} Placet etiam magis huius loci prisca lectio. Quos ut teneret. Oppidvm reliquerunt.} Lege, reliquerant ex Vet. lib. C. Fvrio Pacilio.} Pacilo. ut dixi.

M. Papirio Atratino. C. Nautio Rutilio consulibus.} Legendum est, M. Papirio, C. Nautio Rutilo. Diodorus enim in hunc annum μάρκον παπίριον, Cassiodorus M. Papirium edit. Quod autem cognomen Atratino delendum sit, intelligi potest partim ex eo, quod Atratinus non Papiriorum, sed Semproniorum cognomen est. partim ex eo, quod in ueteribus libris P. Atratinus, pro M. Papirio legitur. uitiose, fuit autem hæc causa uitij. Qui enim M. Papirius erat scripturus, M. Patratinus scripsit, quomodo apud Dionysium est etiam πατρίκιον, pro παπίριον. Quem errorem cum alij tollere uellent, M. P. Atratinus scripserunt. ne autem duo prænomina uni tribuerentur, demum P. Atratinus mansit. Fuisse autem huius consulis cognomen Mugillanum, non Atratinum, ostendit etiam tabula quædam antiqua, in qua bini consules in singulos annos suis tantis cognominibus nominati sunt. cuius sæpe testimonium profert Cuspinianus. Ea enim ita hos consules edit, Mvgillano, & Rvtilio. Quorum illud est Papirij, hoc Nautij consulis. M. autem Papirius Mugillanus ante trib. mil. fuit.

54

55

Cvm in legationes non plus singulis senatoribus inuenientes coacti sunt binos equites adijcere.} Veteres aliquot lib. non plus singulis senatoribus missis inuenientes. Recte. nam paulo ante dixit. Dimissis circa omnes populos legatis. M. Aemylio, C. Valerio.} Scribe. M'. Aemilio. ex Capitolinis tabulis, & Diodoro, qui μάνιον αἰμίλιον nominat. M. Menenivs tribunus pl.} Scribe M. Mænius. Gens enim Menenia patricia est, Mænia plebeia. infra autem apertius ostendam pro Mænio Menenium in plebeio Dictatore esse mendose. Hæc cum ita emendassem inspexi librum etiam ueterem ita habentem. Arcem Caruentanam.} Steph. καρυέντος πόλις λατίνων. τὸ ἐθνικὸν καρυεντανός. Detrectantibvs militiam inhibenti.} Pro, inhibenti, quidam libri habent, ferenti. & recte. Verba autem sic ordinantur. Nouem tribuni ex collegij sententia pronunciauerunt se ausilio futuros aduersus intercessionem collegæ C. Valerio consuli damnum aliamq; coercitionem ferenti detrectantibus delectus causa militiam. Vni patricio C. Fabio Ambusto.} Ex Capitolino huius tribunatu N. Fabio est scribendum. Avctores fuisse tam liberi populo suffragij Icilios accipio &c. hi multarum magnarumq; rerum.} Aut oratio inconsequens est, aut tollenda est uox, Hi, quę non est in quibusdam libris. Pro ingenti itaque uictoria id plebi fuit. quæsturamq; non honoris ipsius finem æstimabant.} Melior antiqua lectio. Quæsturam nanque non honoris.

Neve quis reficeretur in annum tribunus pl.} Vet. aliquot lib. reficeretur in annum sequentem.

Consvles ambo.} Vet. libri quidam. Cæterum consulum ambo. Verrvginem in Volscis eodēm exercitu receptam.} Verrugo Volscorum, arx Caruentana Aequorum fuit. Cæterum non apparet, quando amissa Verrugo sit, cum tamen receptam esse eam hoc anno scribat. Valerius Maximus. C. Sempronium consulem malo rem gessisse in Volscis apud Verruginém scribit, de qua clade etiam loquitur supra Liuius. C. Ivlivs Tullus.} C. Iulius Iulus. ut dixi. Cn. Corne-

LIVS Cossus.§ Libri omnes ueteres,præterea Diodorus P. Cornelium edunt,non Cn. Cornelium. TAEDIO fordium in quibusdam insignium populum à plebeijs auertissent.§ Alij libri ita habent,alij pro,insignium habent,inscium. Ego autem utranque uocem retinendam esse puto. ut legatur.Tædio sordium in quibusdam insignium inscium populum à plebeijs auertissent. ET SI maneat in sententia senatus,dictatorem nocte proxima dicturum,ac si quis intercedat,senatusconsulti auctoritate se fore contentum.§ Nescio an locus alius aut pulchrior sit,aut obscurior. cuius quæ sit sententia iure se ignorare Glareanus profitetur. quis enim sensus ex tam mendosis, & male interpunctis uerbis elici posset?Sic igitur lege.at si quis intercedat senatus consulto, auctoritate se fore contentum. Particulam,At,habent ueteres libri. Reliqua Romani moris obseruatione sunt comparata. Nam inter senatus consultum,& senatus auctoritatem illud interesse comperio, quod consultum decretum fit ratum magis, quàm auctoritas.Nam si forte senatores omnes,qui uocati erant, non conuenissent,habebatur senatus ille quidem,& quod decretum erat scribebatur,at scitum tamen id pro imperfecto,nec rato habebatur,uerum auctoritas scribebatur tantummodo, ut senatorum uoluntas, atque iudicium de re extaret. Quoties autem nec legitimo in loco,nec die idoneo,nec edicto legitimo,sed ambitiose conuocatus senatus esset,aut tribunus pl. interdixisset,tum uero consultum senatus non poterat fieri,sed ea auctoritas dicebatur. Quæ uero dico, ea ex Dionis sententia dico lib. LV. οἱ δὲ οὖν ποτὲ ἐκ συντυχίας τινὸς μὴ συλλεχθεῖεν,ὅσους ἡ χρεία ἑκάστοτε ἐκάλει.ἐβουλεύοντο μὲν. καὶ ἥγε γνώμη συνεγράφετο, οὐ μέν τι καὶ τέλος τι ὡς κεκυρωμένη ἐλάμβανεν, ἀλλ᾽ αὐκτώριτας ἐγίγνετο. ὅπως φανερὸν τὸ βούλημα ᾖ. τοιοῦτον γάρ τι ἡ δύναμις τοῦ ὀνόματος δηλοῖ. ἑλληνίσαι γὰρ αὐτὸ καθάπαξ ἀδύνατον ἐστιν. τὸ δὲ αὐτὸ τοῦτο καὶ εἴποτε ἐν τόπῳ τινὶ μὴ νενομισμένῳ, ἢ ἡμέρᾳ μὴ καθηκούσῃ, ἢ καὶ ἔξω νομίμου παραγγέλματος ὑπὸ σπουδῆς ἠθροίσθησαν, ἢ καὶ ἐναντιωθέντων τινῶν δημάρχων, τὸ μὲν δόγμα οὐχ ἠδυνήθη γενέσθαι,τὴν γνώμην σφῶν οὐχ ὑπέμενον ἀποκρυφθῆναι. ἐνομίζετο καὶ αὐτὸ μετὰ ταῦτα ἡ κύρωσις κατὰ τὰ πάτρια ἐπηγάγετο,καὶ ἡ ἐπίκλησις τοῦ δόγματος ἐπεφέρετο. Hic idem mos explicatur etiam in epistola Cœlij.Quod M. Marcellus V.F.de prouincijs,D.E.R.I.C.Senatum existimare,neminem eorum,qui potestatem habent intercedendi,impediendi moram afferre oportere, quo minus de rep. quamptimum ad senatum referri, S.Q.C.fieri possit. Qui impedierint eum senatum existimare contra remp. fecisse. si quis huic S.C.intercesserit,senatui placere auctoritatem perscribi, & de ea re ad senatum populumque referri. De senatus autem consulto faciendo,idem ita. Senatusconsultum factum est, auctoritatesque perscriptæ prid.K.Octob.in æde Apollinis. scribendo affuerunt L.Domitius Cn.F.Abenobarbus.Q. Cæcilius Q.F.Metellus Pius Scipio &c. & ad Lentulum Cicero. lib. I.De his rebus senatus auctoritas grauissima intercesserat,cui cum Cato,& Caninius intercessissent, tamen est perscripta. Hinc legimus etiam apud Liuium,dictatorem modo factum ex senatusconsulto,modo ex auctoritate senatus.cum tamen non sit idem. His uerbis satis & Liuij locum emendatum,& quid sit senatus cum auctoritas, tum consultum declaratum puto. FELICITATE,quàm gloria maior in urbem redijt.§ Vet.lib.Felicitate,quàm gloria maiore.Quæ locutio uenusta est,& bonis scriptoribus usitata.

55 CN. FABIVS Vibulanus.§ Lege N. Fabius Vibulanus ex monumentis Capitolinis, & ex Diodoro, qui νεμέριον φάβιον edit. IN SENATV magis, quàm tribunis.§ Vet. lib. quàm in tribunis.

C. FABIO Ambusto.§ Scribe item N.Fabio Ambusto, sequutus & marmora Capitolina, & Diodorum. Vixerunt autem hoc tempore duo Numerij Fabij alter Vibulanus Q. F. alter Ambustus M.F. Quod ut omnes ita esse intelligant, Fabiorum stemma subiungam, ex Liuij,Dionysii, Diodori, auctorumq; Capitolinorum sententia,usque ad Q. Fabium Maximum Rullianum.

K. Fabius Vibulanus.

K. Fabius K. F. Vibulan.
cos. 268.271.273.

M. Fabius K. F. Vibulan.
cos. 269.272.

Q. Fabius K. F. Vibulan.
cos. 267. 270.

Q. Fabius M. F. K. N. Vibulan.
qui puer ad Cremeram superfuit
CCCVI Fabijs interfectis. cos.
285.287.294. Xuir.302.303.

Q. Fabius Q. F. M. N. Vibulan.
cos. 331. Tr.mil. 339. 341.

M. Fabius Vibulanus.
cos.312.Tr.mil.321.

N.Fabius Q.F.M.N.Vibul.
cos.333.Tr.mil.340.348.

M. Fabius

M. Fabius Ambustus. de quo nihil.
Q. Fabius Ambustus. cos. 343.
N. Fabius M.F. Q.N. Ambustus. quæst. 346. Tr. mil. 349.
K. Fabius M.F. Q.N. Ambustus. Tr. mil. 351. 354. 360.

Q. Fabius cum duobus Fabijs fratribus M. Ambusti F. legati ad Gallos. Tri. mil. 365.
M. Fabius N.F. M.N. Ambustus. cos. 395. 399. 401. Dict. 405.
M. Fabius K.F. M.N. Ambustus. Tr. mil. 375. 386. Pont. Max. socer Stolonis.

Q. Fabius M.F. N.N. Maximus Rullianus cos. 432.
M. Fabius Ambustus mag. eq. 432.

LARS Tolumnius.} Lar Tolumnius est in ueteribus libris. atque ita scribendum esse ex Carisij, Prisciani, & Seruij nobilium grammaticorum anctoritate docui in Prænominibus. PRENSANTESQVE ueteranos.} Vet. lib. Prensantesque. PROFERTVR tempus ferundæ legis, quam si subiecta inuidiæ esset, antiquari apparebat.} Legem intelligit, non de consule ex plebe creando, quæ post tribunos mil. creatos refrixit, relataque postea est à L. Sestio, & C. Licinio tribunis pl. uerum legem de bello Veientibus indicendo. ADDITVM deinde omnium maxime tempestiuo principum in multitudinem munere.} Ita legendum putauit Rhenanus, cum antea legeretur. Additum deinde omnium maxime tempestiue præcipuum in multitudinem munus. Quæ utraque lectio non satis probatur. probatur autem ea quæ est in libris ueteribus, quos ipse inspexi. Additum deinde omnium maxime tempestiue principium in multitudinem munerum. Principium autem donandæ multitudinis stipendium fuisse ait tum primum de publico militibus datum. CVM COMMODITAS iuuaret rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum, atque operatum reip. esset.} Suspectum habet uerbum, Acquiescere, Glareanus, quasi uero non lib. v. ita locutus sit Liuius. VI fessa diutino bello acquiesceret ciuitas. i. quiesceret. NEQVE id etiam si cæteri ferant, passuros eos.} Vet. lib. Neque enim id. Quod placet. C. IVLIVS Tullus.} Iulius Iulus. ut dixi. A. MANILIVS.} A. Manlius, ex tribunatu huius Capitolino. præterea Manilij plebeij. hic patricium quærimus. Item Aulus prænomen est Manliorum, non Maniliorum.

M. AEMYLIVS Mamercus.} M. Aemilius Mamercinus ex tribunatu huius Capitolino. M. SERGIVM Fidenatem.} Scribe M. Sergium. ex tribunatu eius Capitol. & ex Diodoro, qui μάνιον σέργιον hunc uocat. præterea ex ueteribus libris, qui Manium Sergium habent. fuisse autem Sergiorum prænomen Manium, argentei nummi indicant, qui multi cum apud alios, tum apud clarissimum patrem tuum sunt, cum his literis. M'. SERGI. SILVS. C. FABIVM Ambustum.} Diodorus hunc καίσωνα φάβιον uocat. i. Cæsonem Fabium, itemque Capitolini scriptores, apud quos est hoc anno K. Fabius. Quare ita legendum est. SERVIVS Romanus uocitatus.} Vet. lib. Seruus. SED EAM reges Romani deleuere.} Vet. lib. Diruere. ut lib. VII. Restitutaque urbs, quam Latini diruerant.

IN EPITOMEN LIBRI V.

CVM inundatio in lacu Albano facta esset.} Vet. lib. Ex lacu Albano. AB HOSTIBVS captus est.} Vet. lib. De hostibus. præclare. erat enim uates ille unus ex hostibus. CVM alter ex censoribus Iulius decessisset.} Vet. lib. C. Iulius. itemque Liuius. L. APVLEIO.} Appuleius duobus pp scribi debet, si sequimur nummos argenteos, & lapides Capitolinos. AD ALLIAM.} Aliam scribendum uno l, & Dies Aliensis. Hanc enim habent scripturam plerique ueteres libri, item græci scriptores. πρὸς ἀλίαν ποταμὸν, & ἀλιάδα ἡμέραν. ut Plutarch. Seruius etiam in VII Aeneidos docet à poetis Aliam duobus ll dici, metri causa, ut Relliquias. IN QVOD se iuuenes contulerant.} Vet. lib. In quod se iuuentus contulerat. INTER pendendum aurum.} Vet. lib. Inter ipsum colloquium, quo de pacis conditionibus agebatur. AEDES Loquutio facta.} Liuiani libri ueteres Alloquutio habent. Hunc Deum Gellius lib. XVI. cap. XVII. Aium uocat. Cicero de Diuin. Aium loquentem. ex quo ego suspicatus sum Aio loquuto & hic, & apud Liuium esse legendum. Verba Ciceronis sunt hæc. lib. II. At paulo post audita uox est monentis, ut prouiderent ne à Gallis Roma caperetur. ex eo Aio loquenti aram in Noua uia consecratam. quid ergo? Aius iste loquens, quando eum nemo norat, aiebat, & loquebatur, & ex eo nomen inuenit, posteaquam & sedem, & aram, & nomen inuenit, obmutuit? Plutarchus in Camillo φήμην καὶ κληδόνα uertit.

56

IN

M. AEMILIVS Mamercus iterum. § Lege M'. Aemilius Mamercinus iterum. sic enim scriptum est in primo, & tertio huius tribunatu Capitolino, & apud Diodorum. M. IVLIVS Tullus. § Scriptores Capitolinorum tribunatuum L. Iulium Iulum uocant. Diodorus item Λεύκιον Ἰούλιον Ἴουλλον.

M. FVRIVS Camilius. M. Posthumius Albinus. § Nemo est, qui non M. Furium Camillum tribunum militum hunc esse putet, qui post Dictator Gallos urbe expulit. Ita eos sentire, argumento est, quod & tertium, & septimum tribunum hunc posthac contra auctoritatem ueterum librorum scripsere, hunc annum numerantes. Errare autem eos ostendam, si prius tribunatus Camilli, prout in uulgatis habent libris, apposuero.

An. 352.	M. Furius Camillus cum M. Postumio Albino unus ex octo.
354.	M. Furius Camillus iterum.
357.	M. Furius Camillus tertium.
361.	M. Furius Camillus. sine nota numeri. Faliscos uicit.
370.	M. Furius Camillus. sine nota numeri. Sutrium recepit.
372.	M. Furius Camillus quintum.
375.	M. Furius Camillus septimum.

Quae, malum, est ista emendatorum inscitia, qui si septem tribunatus Camilli numerarunt, non anno CCCLXXII sextum correxerint, pro, quintum? Itaque quoniam Camillus in libris ueteribus inuenitur esse trib. mil. an. CCCLVII iterum, non tertium, & CCCLXXV sextum, non septimum. quoniam item Plutarchus. CCCLVII cum Capenatibus cum pugnasse tribunum mil. τὸ δεύτερον, non τὸ τρίτον ait, quo anno uterque prodigium Albani lacus exponit, & an. CCCLXXV eundem Camillum sextum tribunatum gesisse narrat, non septimum. quo anno L. Furium collegam infestum habuisse uterque tradit. praeterea uero quoniam inter Capitolinos huius anni tribunos non M. Furius Camillus numeratur, sed M. Furius Fusus, Camillus autem cum M. Postumio Albino censuram hoc anno gesisse scribitur, propterea non uidetur esse dubitandum, quin principium tribunatuum Camilli non ab hoc anno, sed ab anno CCCLIIII ducamus. quo anno aperte apparet insignem illum Camillum in magistratu fuisse, hoc autem anno non illum, sed alium M. Camillum minus strenuum tribunatum gesisse dicamus, quippe qui nihil in magistratu gesisse tradatur. Quare ita dispone, & corrige.

An. 352.	M. Furius Camillus alius à Dictatore.
354.	M. Furius Camillus. qui post Dictat.
357.	M. Furius Camillus. II.
261.	M. Furius Camillus. sine nota numeri.
370.	M. Furius Camillus. sine nota numeri.
372.	M. Furius Camillus. V.
375.	M. Furius Camillus. VI.

ALIIS frons in Etruriam spectans. § Glareanus notat hunc locum, ut uitiosum, sine causa. Nihil enim habet mendi, quanquam obscuritatis non parum. Romanis, inquit, cum ad Veios castra haberent, etsi nunciabantur quietae res ex Etruria, ita ut subsidio eos ab Etruscis adiutum iri non timerent, tamen muniebant ita, ut una munimenti fronte Veientium eruptionem ex urbe impedirent, altera auxilijs, si qua ab Etruscis forte uenirent, aditum obstruerent. sic enim post Appius loquitur. Munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia ueniant, opposuere. Ergo recte ait. ancipitia munimenta erant. alia erant in urbem uersa, alijs frons spectans in Etruriam opponebatur auxilijs, si qua forte inde uenirent. SVB PELLIBVS durare ne hyemis quidem spatio, quae omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. § Liu. lib. XXXVII. Aut sub pellibus habendos milites esse, aut si concedere in hyberna nollent, differendum esse in aestatem bellum. & Cicero in Lucullo. Vt non multum imperatori sub ipsis pellibus ocii relinquatur. His hybernacula, uel tabernacula pellibus contecta significantur. Si quidem tecta castrensia Tabernacula uocantur, licet tentorijs, aut pellibus contegantur, aut fiant. Vnde contubernales uocati sunt, auctore Festo. Ex hoc loco Hyberna, & Hybernacula inter se differre, & quid differant, intelligitur. QVAM dissoluendae maxime tribuniciae potestati rentur esse. § In uetustis plerisque libris legitur, potestatis, in casu gignendi, non potestati. Quam lectionem probat Rhenanus, non intelligens usitatam hanc locutionem historicis esse, ut dicant. Esse alicuius rei faciendae, pro pertinere ad rem illam faciendam. Si loquitur Liuius lib. III. Quod unum exaequandae libertatis esset. & lib. XXXIX. Nihil aeque dissoluendae religionis esse. Et Sallustius in concione Lepidi. Et omnia retinendae dominationis honesta aestimet. & Liuius lib. XXVII. Ea prodendi imperij Romani, tradendae Annibali uictoriae esse. Ergo Potestatis, retinendum. SEVE illud pro plebe, seu contra plebem est. § Vet. lib. Siue contra. NOS tanquam cum ciuibus agere uolumus. § Vet. lib. At nos tanquam cum.

57 ADEO quicquid tribunus plebis loquitur, & si prodendae patriae, dissoluendaeque reip. est, assuestis audire, & dulcedine potestatis eius capti quaelibet sub ea scelera latere sinitis. § Veteres libri alij habent.

habent. assuestis qui audire, & dulcedine. Alij assuestis quippe audire, dulcedine. Ex quo intellexi legendum esse. assuestis audire. quippe dulcedine potestatis eius capti. Quod enim dixit. Et si prodendæ patriæ. pro quamuis accipiendum est. ET EQVIS certus numerus æris est assignatus. } Vet. lib. Equiti. C. SERVILIVM Halam. } Ahalam. ut dixi.

58 M. SERGIVM iterum. } M'. Sergium iterum. ut supra. Q. SERVILIVM, P. Virgininm. } Vet. libri aliquot habent, P. L. Virginium. Diodorus λεύκιον οὐεργίνιον. Ex quo L. Virginium puto legendum. præsertim uero cum nusquam alias Publij prænomen in Virginia gente reperiatur, Locii auté frequentissime. Accedit, quod sequenti anno inquit Liuius. Fortunasq; L. Virginij, ac M'. Sergij sit execratus, cum de hoc loquatur. NEC SVIS munimentis arcere iam uim. } Vox, iam, nó est neq; in ijs, quos ego legi libris, neq; in iis, quos se legisse Rhenanus profitetur. VT QVOSQVE studium, aut gratia occupauerunt, adsunt. } Vet. lib. Occupauerat. M. FVRIO Camillo iterum. } Tolle uocem, iterum. nam, ut dixi ante, hic est primus tribunatus Camilli Dictatoris. M. AEMILIO Mamerco tertium. } Lege, M'. Aemilio Mamercino tertium. ex tertio huius tribunatu Capitolino. C. FABIO Ambusto. } Diodorus καίσωνα φάβιον. Capitolini auctores K. Fabium scribunt. Eos igitur sequuti K. Fabio Ambusto corrigimus. L. IVLIO Tullo. } L. Iulio Iulo. ex Capitolinis lapidibus.

ROMAE simul delectu, simul tributo conferendo laboratum est. } Lege ex Vet. lib. Simul de delectu. VNVM bellum annum iam tertium trahi. } Annum quintum emendandum esse censet Glareanus, quia quinto ante anno Veii obsideri cœpti sint. Non intelligit autem, tribunos plebis, quorum hæc oratio est, non habere rationem eius anni, uerum anni ante tertij quo primum Veiorum obsidendorum causa hybernacula facta sunt. quod plebs indignissime tulit. Itaque ab eo anno trahi bellum inquiunt. POSTQVAM obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis tribuniciæ causa effectum est. } Vet. lib. Tum labefactandæ. TRIBVNI pl. C. Lacerius. } Plerique libri habent C. Lacerius. aliquot etiam, C. Lucretius. Lucretios autem constat & patricios, & plebeios fuisse. IS QVOD petissent patres. } Pendet oratio à Vociferans, usque ad Arguere. est autem Vociferans arguebat.

TAMEN tribunos militum expugnasse. } Vet. libri. Tum tamen tribunos militum. P. CVRIATIVS. } Vet. lib. omnes. Curatius. Fuit autem Curatia gens & patricia, & plebeia. Itaque & hic, & alius P. Curatius, Nasica & Bruto consulibus tribuni pl. fuerunt. Epit. lib. LV. COMPACTO eam rem, & communi fraude patriciorum actam. } Aliquot libri, Conspecto. Alij, quibus assentior, ex composito, habent, pro compacto. sic infra. Clarissimis uiris ex cópolito præparatis ad petendum.

59 L. VIRGINII, ac M. Sergij. } M'. Sergij. ut dixi. MINIME conuenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in ijs sua potestate, cum liceat, & oporteat, non uti. } Vet. libri habent, Summa potestate. atque ita sine dubio legendum est. M. AEMILIVS, & Q. Fabins. } Lege, M'. Aemilius, & K. Fabins. Hic est enim qui in comitijs huius anni describendis à Liuio C. Fabius uulgo dictus est. itaque satis mirari non possum, cur hos locos emendatores isti non concordarint. Nos autem supra huius correctionis rationem reddidimus. P. MANLIVS, & P. Titinius, P. Melius, L. Furius Medullinus, L. Popilius Volscus. } Nomina horum tribunorum pleraque uitiose habent. Quod ex Diodoro, & ex Capitolinis tribunatibus intelligi potest. Nam ueteres libri nulla in re alia dissentiunt à uulgatis, nisi quod quidam habent P. Manlius, P. Titinius, sine particula, Et, quod etiam placet. Diodorua autem ita habet. πόπλιος μάλλιος, μαίνιος σπόριος, φύριος λεύκιος, καὶ ἕτεροι τρεῖς. in secundo horũ tribunatu. λεύκιος τιτίνιος, πόπλιος λικίνιος, πόπλιος μαίλιος, κόϊντος μαίνιος, γναῖος γενύκιος, λεύκιος ἀτίλιος. Ergo legendum est P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus. cum autem Diodori liber μαίνιον, modo σπόριον, modo κόϊντον nominet, nos tamen P. retinendum esse putamus, quod prænomen Mæniis familiare esse reperimus. Porro autem L. Publilius non Popilius legendum est. Quod & tribunatus eius Capitolinus ostendit, & Vulsci cognomen, quod Publiliorum est, non Popilliorum. Cum autem Liuius dicat uno P. Licinio excepto, reliquos ex his tribunos militum patricios esse, Titinium etiam, & Mænium, & Mælium, & Publilium patricios esse intelligamus necesse est. cum tamen nusquam alias patricios eos esse appareat. ALII Cn. Cornelij fratria. } P. Licinius ex plebe nir non erat frater Cn. Cornelij patricij ex eadem matre, quod eadem nupsisset primum plebeio, post patricio post communicata plebis & patrum connubia, ut tradit Glareanus. Qui enim potuit P. Licinius iam extrema senectute uir ex eadem matre nasci, qua Cn. Cornelius, postquam plebi patriciorum sunt impertita connubia, cum hoc nisi annos ante XLV concessum sit. Verum frater erat P. Licinij Cn. Cornelius, ita ut ex ijsdem parentibus natus esset ille quidem, sed in Corneliam gentem esset adoptatus. adeo ut modo Cn. Cornelius Cossus, modo Licinius Cossus diceretur, perinde atque M. Brutus M. etiam Brutus Cæpio dicebatur, quod à Cæpione adoptatus esset. Hoc autem ita esse ex Plutarcho didici, qui in Camillo legatos tres Delphos missos ait Licinium Cossum, Valerium Potitum, & Fabium Ambustum, eosdem prope qui collegæ etiam in tribunatu mil. fuisse à Liulo traduntur. P. LICINIVS, ut cœperat, haud tumultuose magistratum maiore gaudio plebis, quàm indignatione patrum, ita etiam gessit. } Ceperat, à Capio, non à Cœpi legendum est. & ceperat haud tumultuose magistratum, scribendum est sublato commate. L. TITINIVM, P. Menenium Racilium, Cn. Genutium, L. Attilium. } Hoc anno M. Veturium patricium reliquos ex plebe tribunos militum creatos esse

ſcribit Liuius L.Titinium, P.Menenium Racilium,Cn.Genutium,L.Attilium.'Pro his autem nominibus in omnibus uetuſtis libris hæc inuenio. M. Veturius,M.Pomponius,C. Duilius, Volero Publilius, Cn.Genucius,L.Atilius.itemq; apud Diodorum. γναῖος γενύκιος, λεύκιος ἀτίλιος, μάρκος πομπώνιος, γάϊος δυίλιος, μάρκος οὐετούριος. οὐόλερος πουπλίλιος. Quapropter ego ſatis mirari non poſſum, cur hic locus contra auctoritatem omnium monumentorum ſit uitiatus, & alij tribuni ſint inuecti, qui nunquam fuerunt. Sequamur igitur antiquam lectionem, uulgatam autem, in qua ne omnium quidem tribunorum nomina exprimuntur reiiciamus. De Volerone Publilio extat etiam fragmenti Capitolini teſtimonium. Porro autem Atilios uno t ſcribi oportere docent & ueteres libri,& græci ſcriptores,& Capitolini lapides, & etymologia uocis. Ab Atiis enim orti ſunt. Atij autem ab Ati. Vnde Vergilius. Alter Atis, genus unde Atij duxere latini. M. FVRIVM Camillum tertium. } Vet. lib. Iterum. Plutarchus etiam hoc anno, quo lacus Albanus inundauit agros, Camillum fuiſſe τὸ δεύτερον ait. ut ſupra oſtendi.

PRODIGIA interim multa nunciari. } Plerique libri ueteres. Nunciata. L. IVLIVS Tullus. } Iulus. ut ante. A. MANILIVS. } A. Manlius. ea Capitolinis tribunatibus. MAGISTRATVM inierunt. } Ineunt. Vet. lib.

60 CAETERA bella,maximeque Veiens incerti exitus erant. } Vet.lib. In cætera bella. P. LICINIVM Caluum prærogatiua tribunum militum non petentem creant. } Vet. libri habent, Tribunum militum conſulari poteſtate non petentem. Cæterum prærogatiuæ, non prærogatiua legendum eſt. Nam quæ primæ tribus ſuffragium inibant, prærogatiuæ dicebantur, quod primæ rogarentur, quos uellent conſules fieri, ſecundæ iure uocatæ, quod in his ſequente populo, ut ſæpe contigit, prærogatiuarum uoluntatem, iure omnia complerentur. ut ſcribit Pædianus in ſecundam Verrinam, ſic lib. x. Eumque & prærogatiuæ, & primo uocatæ omnes centuriæ conſulem dicebant. Erat autem una iuniorum prærogatiua, altera ſeniorum. Quod ex alijs locis intelligi poteſt. Prærogatiuæ autem ſorte educebantur. OMNESq; deinceps ex collegio eiuſdem anni refici apparebat L. Titinium. P. Menenium, Cn. Genucium, L. Attilium. } Veteres libri nihil diſſentiunt à uulgatis, niſi quod non P. Menenium, ſed P. Maenium habent. Diodorus autem ut ante dixi, hæc edit nomina. λεύκιον τιτίνιον, πόπλιον λικίνιον, πόπλιον μαίλιον, κόϊντον μαίνιον, γναῖον γενύκιον, λεύκιον ἀτίλιον. Quare cum quinque tantum tribunorũ nomina ſint in libris Liuij, pro P.Menenio P.Mæniũ, P.Mælium reponendum eſt, prǽſertim uero cum ſcribat. Omneſq; deinceps ex collegio eiuſdem anni refici apparebat. ſunt enim omnes ex eodem collegio præter Cn. Genucium, & L.Atilium. & recte. non enim ait omnes refectos eſſe eius collegij, ſed apparebat omnes refici. Atque hic locus cauſam dedit Glareano, ut in Liuium acerbe inueheretur. QVI PRIVSQVAM renunciarentur, iure uocatis tribubus permiſſu interregis P. Licinius Caluus ita uerba fecit. } Si ſenſus explicauero, quemadmodum interpungi uerba oportet, apparebit. P. Licinium, inquit, non petentem prærogatiuæ tribunum militum creant. omneſq; deinceps eo collegio eiuſdem anni refici apparebat, qui priuſquam renunciarentur à iure uocatis tribubus, P. Licinius permiſſu interregis ita loquutus eſt. OMEN concordiæ Quirites rei maximæ in hoc tempus utilis. } Vet. aliquot libri habent, utili, ita ut concordiæ ſit caſus dandi, non gignendi. Cæterum obſcuriſsimi loci hic ſenſus eſt. Vos uideo Quirites, dum me, collegaſque meos tribunos pl. reficitis memoria prioris magiſtratus noſtri in inſequentem annum omen concordiæ petere rei maxime in hoc tempus utili.i. ominari concordiam anni futuri. Quod ſi collegas eoſdem reficitis, me certe præterire debetis. PRECIPITAVERE ſe in inſidias. } Vox, ſe, abeſt à Vet. libris. Ita autem locutus eſt etiam in ſexto. Ipſi præcipitauere in inſidias. IAM LVDI, latinæque inſtaurata erant. } Vet.lib. Inſtauratæ. EFFICITQVE ne hoſtis. } Vet. lib. Effecitque. SVIS conſilijs. patientia militum. } Vet. lib. Et patientia militum. DVAE SENATVM diſtinebant ſententiæ. Senis P.Licinij &c. Altera Ap.Claudij. } Quis eſt, qui non ſentiat huic ſententiæ explicandæ uocem unam maxime neceſſariam deeſſe? quæ eſt in ueteribus libris. Duæ ſenatum diſtinebant ſententiæ, una ſenis P.Licinij.

VT SEGNIOR ſit prædator, ut fortiſsimus quiſque laboris periculique præcipuam petere partem ſoleat. } Refellit Ap. Claudius ſententiam P. Licinij, quæ fuerat, ut qui particeps eſſe prædæ uellet, in caſtra Veios iret, cuius rei cauſam affert his uerbis. Quod ita ferme eueniat, ut qui ſegnior ſit, prædæ, fortiſsimus quiſque laboris, periculique præcipuam petere partem ſoleat. quæ lectio ex coniectura antiquæ lectionis eruitur. quæ eſt. ubi ſegnior ſit prædator, fortiſsimus quiſque &c. Quorum uerborum ſententiam elicere nequiuit Rhenanus. SEDITIONVM inde, ac legum nouarum. } Vet. lib. Seditionumque inde, ac legum.

61 PRECATVS eſſe, ut ſi cui deorum, hominumque nimia ſua fortuna populique R. uideretur, ut eam inuidiam leniri quàm minimo ſuo priuato incommodo, publicoque Romani populi liceret. } Vet. lib. Populi Romani, habent. Cæterum quod Glareanus contra omnium librorum fidem legendum putat, Lenire ſuo priuato incommodo, quàm minimo Romani populi liceret; non procedit. Nam Plutarchus hanc ſententiam ita uertit in Camillo. Εἰ δή τις καὶ ἡμῖν ὀφείλεται τῆς παρούσης νέμεσις εὐπραξίας, εὔχομαι ταύτην ὑπέρ τε πόλεως, καὶ στρατοῦ ῥωμαίων εἰς ἐμαυτὸν ἐλαχίστῳ κακῷ τελευτῆσαι. & Valerius libro primo. Sicui deorum nimia felicitas populi R. uideretur, eius inuidia ſuo aliquo incommodo ſatiaretur.

ATQVE ILLE dies cæde hoſtium, ac direptione urbis opulentiſsimæ conſumptus eſt. } Vet. lib.

lib. Itaque ille dies. PVRE lautis corporibus. } Vet. lib. Pure lotis. GRATIAS diis agentium. } Vet. lib. Grates dijs agentium. C. FABIVM Ambustum iterum. } Veteres libri, Cæsonem Fabium Ambustum iterum habent. Diodorus item καίσωνα φάβιον nominat. Quoniam autem Cæso Fabius Ambustus bis ante tribunus militum fuit. Liuio ipso, & Capitolinis scriptoribus, & Diodoro testibus, propterea hoc anno tertium sit necesse est, non iterum.

CRATEREM auream. } Vet. lib. Crateram. SIMVL extrahi rem ex eo anno uiderunt. } Vet. lib. Simul ut extrahi. TRIBVNOS plebis latores legis in anoum eosdem reficiunt. } Vet. lib. In eum annum eosdem. SED TIMOR longius progredi prohibuit. mille fere passuum ab oppido castra locant. } Vet. lib. Sed timore longius progredi prohibente, mille fere passuum &c. VEIENTIVM exitum pene, quàm Capenatium pacem mallent. } Vet. lib. Exitium. IN CONSPECTV erant posita in plano. } Vet. lib. Et in conspectu erant posita in plano. 62 63

HIS ADHORTATIONIBVS principis concitati patres, senes, iuuenesq;, cum ferretur lex, in forum uenerunt. } Scribe ex auctoritate ueterum librorum. His adhortationibus patres concitati, principes, senes iuuenesque. PREHENSANTES. } Vet. lib. prensantes. ET LEGEM unam plures tribus antiquarunt, quàm iusserunt. } Cur unam? quasi uero multæ leges promulgatæ, una tantum antiquata esset, reliquæ latæ. Lex hæc est promulgata de commigrando Veios. Quare legendum est. Et legem una plures tribus .i. uno consensu. Sic supra de hac lege. Senatum uero incitare aduersus legem haud desistebat. Item. cum dies ferendæ legis uenisset. QVOD perseuerantior cædendis in fuga fuit. } Vet. lib. Cædendis hostibus in fuga. CVM Volsiniensibus. } Vulsinij, & Vulsinienses scribendum est, ex lapidibus Capitolinis. Porro autem Salpinatium, de quibus ambigit Glareanus, meminit Fabius Pictor in uulgatis eius fragmentis. M. CEDITIVS. } Cædicius ex Capitolinis tabulis, & græcorum monumentis scribendum. Plutarchus de Fortuna Romanorum, μάρκον καιδίκιον uocat, ubi de hac re agit. L. APVLEIO. } Apuleio, ut dixi. PRECATVS ab dijs immortalibus si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui ciuitati ingratæ facerent. } Has preces sic expressit Suidas. ὁ κάμιλλος ἐξ ἔχετο τοῖς θεοῖς ἀχίλλειον δ' ἐχῶν, εἰ ἀδίκως ἐκπέσοι, ῥωμαίους κάμιλλον ἐν καιρῷ. ἀπώλεσα δὲ αὐτῷ δ' πολὺ ὕστερον. ARVNTEM Clusinum ita corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente iuuene. } Glareanus intelligit Lucumonem aut Arunti, aut uxori Aruntis ab se corruptæ tutorem fuisse, cum tamen intelligendum sit, Lucumoni Aruntem tutorem puero fuisse. Id enim aperte scribit Plutarchus in Camillo his uerbis. ἄῤῥων τυῤῥηνὸς ἀνὴρ ἐπιφανὴς ἐν ἐπιτρόπους παῖδ' ἐς ὀρφανὸν πλούτῳ τε πρῶτα τῶν πολιτῶν καὶ θαυμαζόμενον κατ' εἶδος ὄνομα λουκόμωνος. & paulo post, ἤτοι πολλῷ χρόνω ἐλάνθανε διαφθαρκὼς αὐτὸ τὴν γυναῖκα, καὶ διεφθαρμένος ὑπ' ἐκείνης. IS QVOD eis ex populis abundabat. } Quis unquam latine dixit, Abundare ex populis, nisi Liuius hoc in loco? immo uero ne Liuius quidem, si emendate locus legatur, prout in ueteribus libris legitur, sic. Is, quod ea gens populis abundabat.

NVLLA dum uia (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. } Ego germanam huius loci lectionem eam esse existimo, quæ in priscis aliquot exemplaribus est, eiusmodi. Nulla dum uia (quod quidem continens ulla memoria sit) nisi ab Hercule (si fabulis credere libet) superatas. ita ut hanc totam sententiam duę parenthesis includant. Præterea malim etiam. Quo de quidem continens, quàm Quod quidem, ut sit elegans, & usitata uerborum transgresio.

MASSILIENSES erant his nauibus à Phocide profecti. } Phocæa legendum est non solum propter rationes, quas alij afferunt, quia ita emendandum duxerunt, sed etiam qui ita est in exemplaribus priscis. SENONES, Aeduos. } Vox, Senones, olet mendum; Ita enim fiet, ut Senones & primi, & ultimi alpes transcenderint. si quidem subijcit. Tum Senones recentissimi aduenarum, forte, Santones, reponendi pro Senonibus sunt. IPSI PER Taurinos saltusque Iuliæ alpis transcenderunt. } Vet. lib. Ipsi per Taurinos saltus, Iuliasque alpis transcenderunt. Itaque assentior Rhenano acutissimo uiro, qui locum hunc ita legit. Ipsi Taurino saltu inuias alpis transcenderunt. Si quidem subijcit Liuius. Alia subinde manus Cænomanorum uestigia priorum secuta eodem saltu eum transcendisset alpes. Iuliæ autem alpes aut nullæ unquam, aut per ea certe tempora non fuerunt. CVM transcendisset alpes. } Vet. lib. Transcendissent. Quod probo, quia sequitur etiam, Considunt. Cænomani, inquit, cum transcendissent alpes, ubi nunc Brixia, & Verona sunt, (eos locos ante Lebui tenuere) considunt. POST HOS Saluij, qui prope antiquam gentem Leuos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem, petiere Apenninum. deinde Boij, Lingonesque transgressi. } Dici non potest, quam hic locus mendose legatur, ita ut nec sententiæ sanitas extet, neque uerborum. His autem incommodis opem unius ueteris libri longe omnium, quos legi, optimi, subueniamus. in quo ita est. Post hos Salui qui præter antiquam gentem Læuos, Ligures incolentes citra Ticinum amnem expulere. Pœnino deinde, Boij, Lingonesque transgressi. Sensus est. Post Cænomanos Saluij alpes transgressi sunt, qui omnes citra Ticinum amnem incolentes præter antiquam gentem Læuos Ligures, expulere. Post hos Boij, Lingonesque alpes Pœnino transgressi &c. Est enim propositum auctori ostendere, qui Galli qua parte Alpium transgressi sint, & quibus populis pulsis, qua in parte Italiæ consederint. Itaque Bituriges, inquit, & Aruerni Taurino saltu alpes transgressi agrum Insubrium tenuerunt. Eodemque saltu Cænomani cum transcendissent alpes Lebuorum loca occupaturnt. Post hos Saluij transgressi præter Læuos,

64

65

Ligures reliquos, qui citra Ticinum amnem incolunt, expulerunt. Deinde Boii, Liugonesque Pœnino transgressi Etruscos, Vmbrosque agro pellunt, ita tamen ut se intra Apenninum continerent. Quod ad uoces singulas pertinet in Vet. lib. est modo Saluuii, modo Saluii, qui iidem a Plinio Salyi, ab aliis Salyes nominantur. Læui Ligures etiam cum diphtongo sunt in ueteribus libris, de quibus Plin. lib. III. cap. XVII. Ex Liguribus Læui, ac Marici condidere Ticinum non procul à Pado, sicut Boii trans alpes profecti Laudem Pompeiam. Porro autem alii habent Pœninon, alii, Pœnino. quas uoces inducendas esse censet Rhenanus. Ego autem probo magis Pœnino, ut duas uias, quibus Galli in Italiam uenerint, ostendat. Taurino saltu, & Pœnino iugo. De quo Liuius lib. XXI. sic. Miror ambigi quanam Annibal alpes transierit, & uulgo credere Pœnino, atque inde nomen & iugo alpium inditum, transgressum. & post. neque certe montibus his ab transitu Pœnorum ullo Veragri incolæ iugi eius norunt nomen inditum, sed ab eo, quem in summo sacratum uertice Penninum montani appellant. Læuos, Lebuosque Polybius λαοὺς & λεβεκίους uocat lib. II. TVM SENONES recentissimi aduenarum ab Vsente flumine usque ad Athesim fines habuere. } De Senonum finibus loquitur. est autem mendum in nomine utriusque fluminis. Nam Vfens est in ora Campaniæ ad Tarracinam, ut ait Plinius, Athesis ad Veronam. quæ nihil ad Senonum fines attinent. Mihi autem dubium non est, quin sit legendum, pro Athesim, Aesim. Etenim lib. V. Strabo sic ait. Antea Aesim flumen Galliæ terminum faciebant, rursus Rubiconem. Aesis inter Anconem labitur, & Senogalliam, at Rubicon inter Ariminum, & Rauennam. uterque in Adriaticum influit pelagus. Idem fere Plinius, & Ptolemæus. De Vfente in iis locis flumine nihil adhuc comperi. Veteres libri habent, Vtente. mira inter se consensione.

CVM multitudinem, tum formas hominum inusitatas cernerent. } Lege ex ueterum librorum fide. Cum multitudinem, cum formas. ECQVID in Etruria rei Gallis esset. } Vet. lib. Et quid. quod probo. P. SVLPITIVS Longus. } Lege, Q. Sulpicius Longus. ita enim hic uocatur tum in ueteribus libris, tum apud Diodorum, tum etiam apud Macrobium lib. I. Satur. tum apud Gellium lib. V. cap. XVII. P. SERVILIVS Maluginensis. } In uocibus P. Seruilius fœde erratum est. neque enim Maluginensis est Seruiliorum cognomen, sed Corneliorum. errauit autem librarius, quis cum Seruius Cornelius esset scripturus, Seruilius scripsit. Quo errore nihil est in libris manuscriptis frequentius. Emendandum est autem, Ser. Cornelius Maluginensis. primum quia Diodorus in hunc annum nominat tribunum militum σέρουιον κορνήλιον μαλούγινα, deinde quia Ser. Cornelium Maluginensem per hæc tempora tribunum militum septies fuisse inuenio in tabulis Capitolinis, qui numerus ex Liuio colligi non potest, nisi hunc annum numeremus. id autem ex sequenti descriptione cognosci poterit.

An. 385.	Ser. Cornelius. lapides Capitolini addunt. Maluginens. VII.
385.	Ser. Cornelius. lapides Capitolini addunt. Maluginens. VI.
376.	Ser. Cornelius Maluginensis.
374.	Ser. Cornelius Maluginensis IIII.
372.	Cornelius Maluginensis III. mendose tamen II. legitur.
370.	Ser. Cornelius.
365.	Ser. Cornelius Maluginensis. qui mendose P. Seruilius Maluginensis dicitur.

Quando igitur nullus alius annus inuenitur, quo Ser. Cornelius Maluginensis primum tribunatum gesserit, eum hoc anno gessisse dicendum est. FLVMEN Allia. } Alia scribe. ut dixi. ROMANI, cum pars maior ex acie Veios petisset, quàm Romam, nemo superesse quenquam præter eos, qui Romam refugerant, credere. complorati omnes pariter uiui, mortuiq; totam prope urbem lamentis repleuerunt. } Quanquam ferri hæc lectio potest, nescio tamen, cur non antiqua, quæ multo rectior est, restituatur, quæ est. Romani, cum pars maior ex acie Veios petisset, nec superesse quenquam, præter eos, qui Romam refugerant, crederent, comploratis omnibus pariter uiuis, mortuisq; totam prope urbem lamentis repleuerunt.

IN ARCEM, Capitoliumq; concedere. } Vet. lib. Conscendere. L. ALBINVS de plebe. } Vet. lib. L. Albinius. Valerius item Maximus, ut est in manuscriptis, Albinius. recte. est enim nomen gentis plebeiæ, non cognomen patriciæ Postumiæ. IRRELIGIOSVM ratus sacerdotes publicos, sacraq; populi Romani pedibus ire, ferriq; se ac suos in uehiculo conspici. } Distinguenda uerba ita. Pedibus ire, ferriq;, inde, se, ac suos in uehiculo conspici. Nam Ire ad sacerdotes, ferri ad Sacra refertur.

M. PAPYRIVS unus ex his. } Hunc uocat in Camillo μάρκον παπίριον Plutarch. credo uitiose pro μάρκον παπίριον. ut sit M. Papirius Crassus, qui consul, & tribunus mil. fuit ante annos ad triginta. ex quo merito eum uocat senem honoribus perfunctum. CHARITATE ædium suarum. } Vet. lib. Sedum. quo pacto ueteres locutos esse docet Priscianus lib. VII. Frequentius inquit in Es terminantia ubique I inueniuntur, ut uatum pro uatium. Vergil. in IIII. Multaq; præterea uatum prædicta priorum. Cicero pro Sextio. Vestrarum sedum templorumq; causa. est autem locus pro Sextio mendosissimus. Nam uulgo legitur. Te patria obtestor, & uos penates, patrijq; dij, me uestrarum sedium, templorumq; causa &c. cum & Testor, &, Sedum, & Templorum legendum sit. QVOCVNQVE clamor, sonitus hostium, mulierum, puerorumq; ploratus, sonitus flammæ, & fragor tectorum. } Vox prior, Sonitus,

Sonitus, redundat, neque enim proprie sonitus hostium dicitur, sed flammæ. Recte autem habebit res si sua cuique reddantur, clamor hostium, ploratus mulierum, sonitus flammæ. Quod etiam ueteres comprobant libri. VRBIS per trecentos sexaginta annos omnibus bellis uictricia. } Hunc numerũ Glareanus putat esse mendose, quod hic annus nõ sit ab Vrbe condita CCCLX, uerum CCCLXV, ut Liuius ait paulo post in oratione Camilli, neque intelligit Romam dici hoc anno per CCCLX annos omnibus bellis uictricem fuisse, & recte dici. Nam à primo bello, quod anno quarto ab Vrbe condita gessit Romulus, ut ait Dionysius, cum Sabinis ad hunc anni numerantur CCCLX. post autem Camillum, cum Romam captam anno CCCLXV ait, annos ab origine urbis, non à prima uictoria numerare. quanquam lib. VII. rhetorice ait, conditæ urbi æqualem uictoriam esse.

A CEDITIO. } Vet. lib. Ab Q. Cædicio. AD SALINAS. } Romanas Salinas uocat li. VII. 66

C. FABIVS Dorsuo. } Dorso. ut Mento, ut Labeo, scribendum, ex ueteribus libris, & Valerio Maximo, & Velleio libro primo, qui inquit, Fabio Dorsone consule Pæstum colonia deducta.

GABINO cinctu, sacra manibus gerens; } Libri quidam scripti habent, Gabino ritu cinctus. Quam lectionem habet etiam Valerius Maximus libro primo. C. Fabius Dorso, inquit, Gabino ritu cinctus manibus, humerisq; sacra gerens. Et Liuius libro decimo. Incinctum Gabino cultu super telum stantem. Ego tamen nihil mutandum censeo. Nam idem Liuius lib. VIII. de Decio ait. Ipse incinctus cinctu gabino. & Vergilius. Ipse Quirinali trabea, cinctuq; gabino insignis. & Festus. Procincta classis dicebatur tum exercitus cinctus erat gabino cinctu. CVIVS haudquaquam negligens est. } Vet. lib. Est gens. PONTIVS Cominius. } Cominus. Vet. lib. & Front. lib. III. cap. XIII. Quod probo. Plutarchus de Fortuna Romanorum, γάϊον πόντιον uocat. EADEM digressus nuncius Veios contendit. } Eandem sententiam de eodem loquens expressit his uerbis Quadrigarius, ut est apud Gellium lib. XVII. cap. II. Cominius, inquit, qua ascenderat, descendit, atque uerba Gallis dedit. i. latuit Gallos. Itaque Degressus, non Digressus, legendum. Quam uocem sæpe deprauatam apud Liuium sæpe ostendam. Est autem, Degredi, Descendere. Item legendum paulo post. degressus ex arce.

CARMENTIS saxum. } i. Quod Carmentali portæ imminet. ut Plutarchus in Camillo ait. & Dionysius libro decimo, ubi de Capitolio ab Ap. Herdonio capto tradit. CVM primos sterneret. } Vet. lib. Cum proximos sterneret. SELIBRAS farris. & quartarios uini. } Repudianda est antiqua quorundam librorum lectio, qui habent. Sex libras farris, sex quartarios uini. Etenim Plutarchus in Camillo ita uertit. οἶτε μὲν ἡμιλίτριον, οἴνου δὲ κοτύλης ἰταλικῆς τέταρτον. Eodem modo lib. VII. Liuius. Libras farris, sextarios uini contulerunt. P. SVLPITIVS tribunus militum. } Q. Sulpicius. ut ante dixi. OB NOCTVRNI periculi memoriam, } Vet. lib. Nocturni periculi memoria.

HVMORI'QVE, ac frigori assueta. } Vet. lib. Humori, ac frigori assueta. TVM æstu, & angore uexati, uulgatis uelut in pecora morbis morerentur. } Vet. lib. Cum æstu, & algore uexata uulgatis uelut in pecua morbis moreretur. Hæc enim omnia referuntur ad uocem illam, Gens. alij libri, langore, non, algore, habent. ET CVM stationes procederent. } Veteres libri aliquot, Et cum in stationes procederent. INTER P. Sulpitium. } Legendum, Inter Q. Sulpicium. ut dixi.

AVDITA'QVE intoleranda Romanis nox, uæ uictis esse. } Festus hunc locum sic expressit. Væ uictis in prouerbium uenisse existimatur, cum Roma capta Senonibus Gallis aurum ex conuentione, & pacto pensum, ut recederent, quod de iniquis ponderibus uno ex tribunis querente, Brennus dux Gallorum ad pondera adiecit gladium, & dixit, uæ uictis. quem postea Furius Camillus cum insidijs circumuentum conciderет, & quereretur contra fœdus fieri, eadem uoce remunerasse dicitur.

SED dijq;, & homines prohibuere. } Veteres plerique libri, Sed dij, & homines.

RETVLIT. & senatusconsultum facit. } Vet. lib. Retulit. Senatusconsultum fit. CVM CAERETIBVS publice hospitium fieret. } Gellius libro XVI. cap. XIII. Cæritibus hoc tempore ciuitatem datam sine suffragio ait, ob conseruatorum sacrorum meritum. LOCVTIO. Aio Locuto. ut ante dixi. IN IOVIS sellam collatum. } Repone cellam. ut lib. VI. In Iouis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. QVID INTER nos, ac maiores intersit. } Vet. lib. Ac maiores nostros intersit. 67

NON MALLETIS hanc solitudinem uestram, quàm urbem hostium esse? } Sensus, quem se percipere non posse Glareanus ex his uerbis fatetur, hic est. Si Aequi, Volscique Romam commigrent à nobis relictam, non ne malitis Romæ solitudinem hanc uestram esse, quàm urbem hostium Veios? Solitudinem autem ideirco ait, quia uastatam à Gallis Romam plebs deserere cupiebat, & Veios transmigrare. Hoc autem uult is. Nonne relictis tum Veijs ad Romam occupandam recurretis? 68

ET QVIDEM fatebor uobis. } Vet. lib. Equidem fatebor uobis. FORTVNA certe loci huius transferri non possit. } Vet. lib. Transferri hinc non possit.

IN EPITOMEN LIBRI VI.

RES ADVERSVS Aequos, & Volscos, & Hetruscos prospere gestas continet. } Pro, Hetruscos, repone, Prænestinos. Nam hæc uox est in Vet. lib. Et de Prænestinis subactis agit hoc in libro pluribus

Liuius. SABBATINA. } Sabatina uno,b,scribendum. Est enim,ut ait Festus,à Sabate lacu appellata. PROMENTINA,Arniensis. } Tromentina,Arniensis, scribendum. ex Festo, qui à campo Tromento tribum Tromentinam inuenisse nomen ait. item ex ueterihus libris. oratione prima contra Rullum. & lib. XXIX Liuij. NE CVI de Manlia gente Marco cognomen esset. } Perspicue mendosum,Marco cognomen. Prænomen enim potius scribendum esset. ut ait Quintilianus lib. III. M.Manlij prænomen è familia in posterum exemptum est. At legendum tamen puto Nomen. Errauit autem librarius,quia Marco cognomen scripsit syllaba, ut fit,repetita,sine causa. Itaque recte Plutarchus in lib. τῶν κεφαλαίων. τὸν μάλιστ᾽ ἀτόμητον φασὶν εἶναι τῷ οἴκῳ μηδενὶ μαλίῳ ὄνομα μάρκῳ γενέσθαι.

VT CONSVLES etiam ex plebe fierent. } Veteres libri non habent, Etiam. EAM legem. } Vet.lib. Eamq; legem. PRIMVS omnium ex plebe factus est. } Induc uocem,Omnium,ex Vet. lib. NE cuiqusm. } Vet.lib. Ne cui.

IN LIBRVM VI.

TVM QVOD perraræ per eadem tempora literæ fuere. } Vet.lib. Tum quod & raræ per eadem. Nam sequitur pars altera.& quod etiam. ET, QVOD etiam si quæ in commentarijs pontificum,alijsq; publicis,priuatisq; erant monumentis incesa urbe pleræq; interiere.clariora deinceps,certioraq; &c. } Plutarchus de Fortuna Romanorum hæc uerba ex Liuio uertit,citato eius nomine. Ita ἀλλὰ τί δεῖ περὶ ταῦτα διατρίβειν, ἃ σαφὲς οὐδὲν, οὐδ᾽ ὡρισμένον ἔχει, τῷ καὶ τὰ πράγματα διεφθάρθαι τῶν ῥωμαίων, καὶ συγχυθῆναι τὰς ὑπ᾽ αὐτῶν ὑπομνηματισμὸς, ὡς Λίβιος ἱστόρηκε. τὰ γὰρ ὕστερον μᾶλλον ὄντα δῆλα καὶ καταφανῆ δεικνύει τὴν τύχης εὐμένειαν. CAETERVM primo quo adminiculo erecta erat, eodem innixa stetit. } Lege ex uet. lib. Cæterum quo primo adminiculo. INTERREGNVM inijt P. Cornelius Scipio. } Vet.lib. Inter Interregnum inijt tum P.Corn. P. CORNELIVS Scipio interrex. } In uet.codicib.paucis non est uox illa,Interrex. Eademque aut non admodum necessaria est, aut si necessaris,pro interrex,Iterum,reponendum est. Si quidem hic idem Interregnum etiam ante cepit. A. VALERIVM Publicolam iterum. } Ex quatuor reliquis eius tribunatibus mil.apparet non A. sed L. Valerium Poplicolam legendum. Auli etiam prænomen non tulerunt,quod memoriæ traditum sit,Valerij,nisi in mendosis perspicue libris. II EX Interregno. } Vet. lib. Hi ex interregno. ERANT autem ex duodecim tabulæ. } Vet. lib. Erant autem æreæ duodecim tabulæ. ALIA ex eis edita etiam in uulgus. } Ex eis.i.præter ea.ut in principio.lib.XXIX. DIEMQVE ad XV Cal.Sextiles. } Legendum puto. Diemq; A.D.XV Kal.Sex.Qua de re infra dicsm. NON LITASSET Sulpicius. } Vet.lib.Non litasset P. Sulpicius. at ego supra ostendi Q. Sulpicius legendum. INDE VT postridie Calendas quoque ac Nonas eadem religio esset traditum putant. } Miratur Glareanus Liuium dixisse, Traditum putant,pro,Tradunt.cumq; quasi parum latine loquutum arguit. uerum immerito.non enim interpuncta scite hæc uerba sunt,uerum ita debent distingui.Inde,ut postridie Kal. quoque ac Nonas eadem religio esset,traditum,putant.hoc sensu. Inde putant traditum,atque institutum esse,ut postridie Kal. & Nonas ater dies haberetur. Id enim ita esse docet Macrobius libro primo Saturnalium. Tum patres iussisse,ut ad collegium Pontificum de his religionibus referretur, pontificesq; statuisse,postridie omnes Kal. Nonas,Idus atros dies habendos. Idem tradit etiam Gellius lib.V.cap.XVII.& Plutarchus in libro τῶν κεφαλαίων,citato etiam Liuij testimonio.

69 ADMETIVM is locus dicitur. } Plutarchus in Camillo in expositione huius belli bis ait περὶ τὸ μάρκιον ὄρος.i.ad Marcium montem. ut intelligi ex eo possit hoc etiam in loco legendum esse diuisis uocibus, ad Marcium. Eiusmodi loquendi forma est apud Festum. lib. IIII. Capralia appellatur ager,qui uulgo ad Capræ paludem dici solet. Item scribit Diodorus lib. XIIII. Verba eius omnia apponam, quia liber ille adhuc uulgatus non est. ταπεινῶν δ᾽ ὄντων ῥωμαίων διὰ τὴν προειρημένην συμφορὰν οἱ νολσκοὶ πρὸς αὐτοὺς πόλεμον ἐξήνεγκαν. οἱ μὲν οὖν χιλίαρχοι τῶν ῥωμαίων καταγράψαντες στρατιώτας, καὶ προαγαγόντες τὴν δύναμιν εἰς ὕπαιθρον ἐν τῷ καλουμένῳ μαρκίῳ κατεστρατοπέδευσαν ἀπέχοντες ἀπὸ ῥώμης σταδίους διακοσίους. τῶν δὲ οὐολσκῶν μετὰ μείζονος στρατιᾶς ἀντικαθημένων, καὶ τῇ παρεμβολῇ προσβαλόντων οἱ κατὰ τὴν ῥώμην φοβηθέντες ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ στρατοπέδῳ κατέστησαν αὐτοκράτορα μὲν μάρκον φούριον. quo loco legendum est Μαρκίῳ ex Veter. lap.

QVOMINVS speratam minime largitore duce. } Vet. lib. Speratam à minime largitore duce.

VICTOR ex Volscis in Aequos transiit.exercitum eorum ad Bolas oppressit. } Hanc rem his uerbis complexus est Diodorus lib. XIIII. μετὰ δὲ τὴν μάχην ἀκέρας αὐτοκράτωρ πορευθεὶς πόλιν βώλας ὑπὸ αἴκλων τῶν νῦν αἰκύλων καλουμένων &c. AD DEDITIONEM Volscos septuagsiemo demum anno subegit. } Mouet me numerus septuagesimus. Etenim Volsci bellum renouaruut Liuio auctore anno CCLXX. hoc autem demum anno, qui est CCCLXVII ad deditionem subacti sunt. Quæ summa annos continet centum, ac septem. ut mendose locus esse uideatur,ac pro septuagesimo,septimo ac centesimo, sit reponendum. ETRVRIA prope omnis armata Sutrium socios populi R. obsidebat. } Quos hic socios Sutrinos uocat Liuius, colonos nominat Diodorus eodem lib. ἐπειδὴ δ᾽ ἀπέζευξεν εἰς σουτριανὴν πεσεῖσαν ἀποικίαν, ἣν τυῤῥηνοὶ βίᾳ κατειλήφεισαν. MVLTITVDO in custodias diuina. } Vet. lib. Dimissa. DIES præstituta,capitalisq; pœna,qui non remigrasset Romam. } Vet.lib. Nisi remigrassent

grassent Romam. placet. Ivlivs T.l'us.} Lege L. Iulius Iulus. ex Diodoro. Svlpitivs Ruffus.} Sulpicius Rufus. ex Vet. lib. & argenteis nummis. Ad Cortuosam.} Cort Nossam legendum ex fragmentis originum Catonis. Contenebra.} Cort Enebra. ex iisdem. L. papirivm, Cn. Sergium, L. Aemylium iterum, L. Licinium, M. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium.} Ita prope etiam Veteres libri. præterquam quod pro, L. Licinium, M. Menenium, habent Licinium Menenium. Nam cum animaduertissent quidam non nisi quinque tribunos militum memorari, Licinium, Meneniumq; duos fecerunt. quàm inconsulto autem id egerint, unus Diodorus ostendere potest, apud quem huius anni tribuni his nominibus eduntur. λεύκιος παπίριος, γάϊος κορνήλιος, λεύκιος μενίνιος, γάϊος σερουίλιος, ἀάλμιος αὖλος, κόϊντος φάβιος. Ita pro Cn. Sergio est, C. Seruilius. pro L. Aemilio, Q. Fabius. Additur postremo sextus tribunus uitio librariorum apud Liuium omissus, C. Cornelius. Erroris causam præbuit librariis, quod cum scripturi essent, C. Cornelius, C. Sergius, C. Sergium tantum scripserunt, alterum reliquerunt. puto autem legendum esse C. Sergius. nam Liuius post etiam C. Sergium III tribunum edit. Non ergo Licinius Menenius, sed L. Menenius legendum. ut Diodorus ait. Nam prænomen huic quærimus. Licinius autem gentis nomen est. Pomatina, Sabbatina.} Tromentina, Sabatina, ex Vet. lib. ut ante dixi. Eae'qve triginta quinq; numerum expleuere.} Lege uiginti quinq;. ex Vet. lib. ut ante. Popvlos iuuentutem suam misisse ad id bellum.} Vet. lib. Iuuentutem summisisse. Tam honoratorum collegarum obsequio.} Vet. lib. Tam honorato collegarum obsequio.

Te sergi Corneli.} Vet. lib. Te Serui Corneli. Dvcibvs pluribus, & exercitibus administrandam remp. esse.} Vet. lib. Administrandam remp. opus esse. Ex quo intellexi legendum ad administrandam remp. opus esse. Arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent.} Vet. lib. Arma, tela, frumentumq;, quæ bellica tempora poscent. Ab nepete, ac Sutrio.} Reprehendit Liuium Glareanus, quod Nepete dixerit in casu auferendi, cum Nepeti fuerit dicendum, quippe cum in recto casu Nepete dicatur. sed facit iniuste. non enim Liuius scripsit ullo in loco Nepete, sed Nepet, ut est in uetustis libris. Docent autem grammatici Carisius, & Priscianus Git, & Nepet oppidi Italici nomen t litera terminari, eaq; flecti non posse. Quanquam ne si Nepete quidem in recto casu diceretur, Nepeti tamen esset ei in ablatiuo edendum. Nam propria in e desinentia eiusdem terminationis habent nominatiuum cum ablatiuo. ut Præneste. dixit enim Vergilius. Quique altum Præneste uiri. &, Qualis eram cum primum aciem Præneste sub ipsa. Hęc Priscianus. sic etiam infra corrigendum est. Nepet exercitus ductus, pro Nepete. Itaqve diuiso exercitu.} Vet. lib. Ita diuiso exercitu. Oppidanis iam oppugnando fessis.} Vet. lib. Pugnando. T. Et L. Quintiis Capitolinis, L. Papyrio Cursore tribunis consulari potestate.} Hoc habent boni ueteres libri, quod in iis est. L. Papirio Cursore II tribunis militum consulari potestate. Quoniam autem non nisi quinque tribunorum nomina eduntur. C. autem Sergius & ante semel, & post tertium tribunus mil. fuisse à Liuio traditur, quo autem anno, iterum fuerit, nisi hoc dicamus, ne colligi quidem coniectura potest, propterea uidetur esse legendum. L. Papirio Cursore II. C. Sergio II. tribunis militum consulari potestate.

Et non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, idem moliri cœpit. Acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo, atque ignominiam minentur, sed neruo, ac uinculis corpus liberum territent. & erat æris alieni magna uis, res damnosissima etiam diuitibus ædificando contracta.} Huius loci obscuritatem cum sentiret Glareanus, ita de eo tradidit. Colon ponendum puto post uerbum, Stimulos; Quæ uero deinde sequuntur, uerba sunt Manlii seditiose conquerentis de patribus, mouentisque senatui inuidiam. Qua in re laudandum Glareani ingenium, quòd difficultatem sensit; irridendum, quod portenta dixit, neque, quæ uerba uitium continerent, intellexit. Vitiose autem habent illa. Idem moliri. Neque enim intelligi potest, quid uelit Liuius, eum ait. Non contentus agrariis legibus idem moliri cœpit. neque enim Manlius, de quo nunc loquitur agris dandis, ut Sp. Cassius, neque frumento, ut Sp. Mælius, sed pecunia condonanda, ut nemo ante, plebem ad se alliciebat. Cum autem eos, qui æs alienum fecerant, quia soluendo non essent addictos duci ægre pateretur, atque id ne fieret sua se pecunia prohibiturum esse profiteretur, propterea recte dici potest, fidem moliri cœpisse. ita ut legatur non, Idem moliri, sed fidem moliri cœpit. Est autem fidem moliri prohibere ne qui debent, ea quæ debent, soluant. sic autem supra accepit Fidem lib. III. Haud salubrem utique Lartii sententiam putabant, quæ fidem tolleret. & Cicero pro lege Manilia. Scimus Romæ solutione impedita fidem concidisse. & paulo post. Hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro uersatur implicita est cum illis pecuniis Asiaticis. ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. & Cæsar lib. III. bellorum ciuilium. Cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur. & Liuius hoc libro haud ita multo post. Spem factam à te ciuitati uide, fide incolumi ex thesauris Gallicis, quos primores patrum occultent, creditum solui posse. Sic libro IX. montes sua sede moliri, pro demoliri. & alio loco, Fores moliri. Qvae nvnc uix seminario militum relicto seruitia Romana ab solitudine uindicant.} Huius loci, quod se non intelligere Glareanus fatetur, hic est sensus. Ea tum loca frequentissima

tissima fuisse, quæ nunc prope deserta essent, nisi à seruis Romanis, qui ea à solitudine uindicant, colerentur, præsertim cum ibi pauci admodum sint, qui militent, uix militum exiguo seminario relicto.

GLADIIS tantum dextram armemus.} Vet.lib. Dexteras. TV Quinti.} Vet. lib. Tu T. Quinti. FLVCTVANTIS similis acies.} Vet. lib. Fluctuanti similis. ILLI deuouere.} Vet. lib. Illi se deuouere. SIVE ut & ipse in parte prædæ sis, siue quia uanum indicium est.} Vet. lib. Siue quod & ipse in parte prædæ sis, siue quod uanum indicium est.

72 VEREOR ne abstuleritis obseruantibus etiam oculos.} Vet. lib. Oculis. SATRICVM coloniam duo millia ciuium Romanorum.} Non dubito, quin apud Velleium lib. I. ubi ait, Sutrium post annos VII, quam capta Roma est, deductam esse coloniam, legendum sit ex huius loci auctoritate, Satricum. Satrici etiam coloniæ meminit lib. IX. Liuius. Nam coloniæ Sutrii meminit Diodorus anno post Romam captam. COLONIS Circeiensibus, & à Velitris purgantibus se.} A' Velitris dixit, ut primo lib. Turnus ab Aricia. & Vergilius in Georgicis. Pastor ab Amphryso. CREATIQVE tribuni militum consulari potestate Sergius Cornelius Maluginensis secundum, P. Valerius Potitus iterum.} Antiqui libri ita. Creatique tribuni militum consulari potestate ex patribus Ser. Cornelius Maluginensis, II. Ex patribus autem iccirco dictum est, quia aliquando per hæc tempora fiebant etiam ex plebe. Cæterum non Maluginensis II. sed III. scribe. nam proxime infra IIII fuisse dicitur, & iam bis ante fuisse eundem docuimus. TEMPVS est etiam maiora conari.} Vet. lib. Vnde tempus est etiam maiora conari. TRIBVNI consulari potestate, tribunique plebis.} Vet.lib. Tribuni militum consulari potestate. M. MENENIVS, & Q. Publius tribuni plebis.} Lege, M. Mænius, & Q. Publilius. Mænius, quia Menenii patricii, & sæpe in hoc nomine erratum est. Publilius, ne duo prænomina coeant. Quod in hac gente fit ubique. ut ante etiam admonui. QVID cum plebe aggredimur.} Videtur legendum, Quin cum plebe. AD HOC seruatos.} Vet.lib. Ad hæc.

73 NEPETE coloniæ deducendæ.} Ver. lib. & ratio, quam ante attuli, docent, Nepet, legendum esse. LABICANIS.} Vet. lib. Lauicanis. FOEDE'QVE in captis exercuere uictoriam.} Vet. lib. Fœdamque in captiuis exercuere uictoriam. M. FVRIVM Camillum VII tribunum militum.} Vet. lib. VI. ut ante ostendi. & recte. VERSVS itaque in uictoriam terror, & nouo hoste, & supina ualle Romanam inclinauit aciem.} Duas causas affert quibus Romana acies exterrita inclinata est. Nouum hostem, & supinam uallem, quam paulo ante legem à tergo cliuum appellauit. Itaque locum integrum esse censeo, contra atque censet Glareanus. ET, QVOD ductu meo soletis, uincite.} Vet. lib. Et ut ductu meo soletis, uincite. NISI uictorem receptatura sunt.} Vet. lib. Receptatura.

74 INDE ut circumagi signa obuertique aciem uiderunt in hostem.} Deest uox una ad sententiam complendam, quæ est in ueteribus libris, in quibus ita legitur. Vt circumagi signa, obuertique aciem uiderunt, ruunt in hostem. VERBIS confutare nihil attinet.} Vet. lib. Nil attinet. AB Thusculo legiones reductæ.} Vet. lib. Deductæ. CREATIS militaribus trib.} Vet. lib. Creatis tribunis militaribus. LICINIO Menenio II.} Miror eos, qui supra Licinium Menenium in L. Licinium & M. Menenium commutarunt, huius loci rationem non habuisse. Alioqui frustra quæras quo primum anno Licinius hic Menenius tribunus militum fuerit. opus est igitur in emendando diligentia summa, ut omnes omnibus locis certissima ratione respondeant. L. autem Menenio II. esse legendum apparet ex priore tribunatu, ut docui ex Diodoro.

75 IN AGRO Sabino concedisse.} Consedisse. QVIN ipsi Galli si offerantur, illo loco se ita pugnaturos.} Vetusta lectio uestigia certa continet germanæ lectionis. in ueteribus enim libris aliquot est. Quin ipsi sibi Galli se offerant. puto autem legendum. Quin ipsi si ibi Galli se offerant. ibi autem intelligit, ad Aliam. DIE XX quam creatus erat dictatura se abdicauit.} Nihil emendatius hac esse oratione uidetur, cum tamen si ueteres libros attendamus, turpissime deprauata sit. in quibus ita est. Duodeuicesimo quam creatus fuerat dictatura se abdicauit. Item. duodeuicesimo quam creatus fuerat die dictatura se abdicauit. Quod magis probatur. prior enim syllaba uocis, Dictaturæ, in errorem impulisse librarium uidetur, ut uocem, Die, omiserit. Hæc autem si germana lectio est, accipiendum est dictum esse, duodeuicesimo die, pro XXII die. sic enim antiquos locutos esse docet Nonius his uerbis. Duodeuicesimo, ita ut, Duodecimo. Varro humanarum rerum libro XVI. Mortuus est anno duodeuicesimo, rex fuit XXI. Cato quarto originum. Inde duodeuicesimo anno post dimissum bellum, quod IIII & XX annos fuit. Quanquam Gellius lib. V. cap. IIII. Superius exemplum ex Fabij annalibus profert ita. Mortuus est anno duo & uicesimo, Rex fuit anno uicesimo primo. PLEBS C. Sextilium, M. Albinum.} Vet. lib. M. Albinium. optime. est enim è plebe. CVIVS & ipsos post modo & patres, qui dederant, pœnituit.} Vet. lib. Postmodum. VTROBIQVE proditæ temeritate, atque inscitia res.} Vet. lib. Prodita. EODEM anno etiam ipsis querentibus penuriam hominum, noui coloni adscripti.} Desideratur coloniæ nomen. Nam de Prænestinis rebellantibus intelligi non potest. Ne de Satrico quidem, & Velitris. neque enim syllabas habent, quæ erroris causam tribuere librario potuerint. Itaque ego sine dubio legendum puto. Eodem anno Setiam ipsis querentibus.

querentibus. Setiæ enim coloniæ post Satricum deductæ meminit Velleius lib. I. & Liuius lib. VII. extremo Norbam, & Setiam finitimas colonias uocat. cum tamen quo anno deducta Setia sit, nusquã apud eum extet. Quod autem Noui coloni dicat de iis, qui tum primum deducti sint, non est mirum. Etenim sic loquutus est supra. Norbæ in montes nouam coloniam miserunt. & Pædian. in Pison. Pompeius non nouis incolis eas constituit, sed ueteribus incolis manentibus ius dedit Latii. Item Placentiam noui coloni deducti sunt. Q. SERVILIO II. Licinio Menenio III.} Pro Licinio Menenio III. legendum puto. C. Licinio. me in hanc sententiam ducit Diodorus, qui quatuor huius anni tribunos militum his nominibus edit. λεύκιος φούριος, κοΐντος σερούλιος, γάϊος λικίνιος, πόπλιος κλοίλιος. Item Liuius, qui postea C. Licinium eum, qui primus è plebe magister equitum fuit, tribunum militum scribit fuisse, neque tamen quo anno fuerit, extat, nisi hoc anno dicamus. Item quod idem sequenti anno tribunos militum patricios omnes à plebe inuita factos scribit, quasi uero hoc ipso non omnes fuerint, siquidem C. Licinius è plebe fuit. Quod uero in ueteribus etiam libris legatur Licinio Menenio III. causam attulerunt imperiti illi emendatores ueteres Nicomachus, & Victorianus, qui quia scripserant, bis Licinium Menenium ante tribunum, hoc etiam loco inscite scripserunt, ubi in Licinium inciderunt, & de suo III. addiderunt, itemque Menenium. DVOBVS millibus inde aberat.} Vet. lib. Duo millia passuum inde aberat.

QVAM nec honos, nec gratia intrare posset.} Vet. lib. In quam nec. ALTERAM de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret. Huius legis meminit his uerbis Varro libro primo de re rust. Nam Stolonis illa lex, quæ uetat plus quingenta iugera habere ciuem Romanum. 76

TERTIAM ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur.} Repone, ut est in Vet. lib. Ne tribunorum militum comitia fierent, sed consulum, & ut utique alter ex plebe crearetur. Ita enim fit, ut huius legis duo capita essent. unum, quo tribuni militares abrogarentur, alterum, quo consulatus plebeius constitueretur. A. ET C. Valerij.} Legendum est P. & C. Valerij. Id docent Capitolina fragmenta in quibus est, POPLICOLA V. Ex quo apparet P. Valerium Poplicolam esse, qui quater ante tribunus militũ fuit, & post etiam VI. traditur esse à Liuio. Quæ res in magnum errorem Glareanum induxit, ut annum ibi sine causa interijciendum esse putarit. C. VETVRIVS, A. & M. Cornelij.} Quia antea legebatur. C. Veturius. M. Aulus, M. Cornelius, propterea probo coniecturam Glareani, quę est ut legatur. C. Veturius II. A. & M. Cornelij. Nam C. Veturius semel ante fuit. A. autem & M. Cornelij infra iterum esse dicuntur, quorum alter Cossus est, alter Maluginensis. AN PLACERET fœnore circumuentam plebem, ni potius quàm sortem creditam soluat, corpus in neruum, ac supplicia dare.} Glareanus tollendam uocem putat illam, Ni. & immerito. sensus enim est. placeret ne plebem ni prius usuram, quàm sortem soluat uinculis astringi? REPLERS uincti nobiles domos. Vet. lib. Nobilium domos.

AN IAM memoria exisse.} Hic locus, quem alij aliter interpungunt, sic mihi uidetur, legendus, atque interpungendus. An iam memoria exisse, cum tribunos militum idcirco potius, quàm consules creari placuisset, ut & plebeijs pateret summus honos, IIII & XL annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Quis crederet duobus ne in locis sua uoluntate imperrituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? IIII & XL annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse.} Reprehendit hunc numerum Glareanus, ut alios multos, quod à primis tribunis militum usque ad hunc annum multo plures numerentur anni, quàm XLIIII. itemq; quod sæpius quàm quater & quadragies fieri ex plebe tribuni militum potuerint. Verum iniusta accusatio est. Mens enim auctoris est hæc. Quater & quadragies tribunos militum ex patricijs solis factos esse nullo admisto plebeio. Hinc error natus est Sex. Rufi, qui scribit Romam sub tribunis militum consulari potestate fuisse annos XLII. Quanquam re diligenter inspecta ne patricios quidem solos in hoc magistratu fuisse reperire possum, nisi annos duos, & quadraginta. EX PLEBE cœptos creari?} Tolle notam interrogationis. ET VTI rogassent primæ tribus dicerent.} Veteres libri habent, Vti rogas, non solum hoc in loco, sed etiam lib. X. ubi ait Liuius. Hanc legem uti rogastis iubendum censeo. & recte. Fuit enim Vti rogas uox, aut tabella, qua populus rogatus in iubendo, sciscendoq; aliquid, utebatur. de qua Cicero lib. II. de Legibus. Suade igitur istam ipsam legem, ut ego, Vti rogas, possim dicere (sic enim legendum est, non ut legitur, edicere.) Idem ad Attic. lib. I. Tabellæ ministrabantur ita, ut nulla daretur, Vti rogas. Itaque apud Liuium li. XXX. De pace uti rogassent omnes tribus iusserunt. legendum est, Vti rogas. & lib. XXXI. In suffragium missi uti rogarat bellum iusserunt. Vti rogas. Has autem uoces cum mendose esse animaduerterent ij, qui ante me Liuium emendarunt, Vti rogata est, Vti rogatæ essent, Vti rogati estis, corrigendum sine ratione putarunt.

DICTATOR intercessioni adero.} Vet. lib. Intercessioni uestræ adero. SACRAMENTO omnes iuniores adacturum, exercitum extemplo ex urbe deducturum.} Vet. lib. Exercitumq; extemplo educturum. ET QVOD usque ad memoriam nostram tribunicijs, consularibusq; certatum uiribus est, Dictaturæ semper altius fastigium fuit.} Desideratur uox una, sine qua stare hæc sententia non potest, quam diu à me quæsitam uix in uno tandem manuscripto libro reperi. Et quod quotiens usque ad. at malim illam postponi, sic. Et quod usque ad memoriam nostram, quoties tribunicijs.

De

De plebeio consulatu antiquabant.§ Vet. lib. De plebeio consule. Ni tribuni se.§ Vet.lib.Ni tribuni plebis se. C.Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe.§ Hic non est C. Licinius, qui tribunatus pl. nouem per hos annos gessit cum L.Sextio, ut tradit Plutarchus in Camillo. Nam de eo uel hoc etiam anno tribuno plebis, ita suggerit Liuius. Licinius, Sextiusq; cum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando iam sibi uelle continuari honorem acerrime accenderent ad id quod dissimulando petebant, plebem. pauloq; post ijdem loquuntur. Iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli magistro equitum ex plebe dicendo dederit. Cum autem non extaret annus apud Liuium, quo tribunatum hic militum cepisset, eum ipsum supra ex Diodori auctoritate tradidi. Est autem uerisimile, si Liuius Licinium tribunum plebis intellexisset, non, Qui tribunus militum fuerat, sed Qui tribunus plebis erat, dicturum fuisse. Quod ne animaduertit quidem etiam Glareanus.

Deinde comitijs tribunicijs declararent uoluntatem.§ Tribunicia uocat comitia, quibus plebs mandare tribunatum plebis Licinio, Sextioq; cupiebat. Quare non est, cur Tributis legamus, ut placet Glareano. Succlamare bona uenia uestra liceat.§ Hæc uerba ita interpungenda nt appareat; Bona uenia uestra &c. esse Appij succlamantis. sic. Succlamare; Bona uenia. Non, inquit, licebit tu de fœnore atque agris.§ Fœdata pulcherrima sententia est ab ijs, qui eam non percipientes, non recte distinxerunt. sic enim accipiendum est. ut illæ uoces. Non, inquit, licebit. sint Licinij respondentis Appio succlamanti. Reliqua uero. Tu de fœnore &c. sint Appij Licinium ex eius responso arguentis. Quare sic scribe. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore &c. Contra sensit Glareanus.

78 Vt sextium.§ Vet. lib. Vti Sextium. ex quo colligi potest legendum ut L. Sextium. Videas. aut omnia accipe, aut nihil fero. ut si quis ei, quem urgeat fames.§ Adde notam interrogationis uoci, Videas? Quæ sequuntur uerba. Aut omnia accipe, aut nihil fero, uerba sunt Licinij tribuni pl. ab Appio recitata per *μίμησιν*, perinde atque illa. Non, inquit, licebit. Iam uero illa. Vt si quis ei, quem urgeat fames. sunt Appij coarguentis Licinij sententiam illam. Aut omnia accipe, aut nihil fero. Rogationibus ruis.§ Adde notam interrogationis. Quid est dicere aliud, quia indignos uestra uoluntate.§ Vet. lib. Quid est dicere aliud, nisi quia indignos &c. Est aliquis se æstimari fastidiat?§ Et hoc, & quæ sequuntur uerba sine interrogatione legenda sunt.

De decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis pertulere.§ Vet. lib. Legem pertulere. T.Qvintivm Pœnum.§ Pœnum. ex Capitoliuis lapidibus. Cum quo prouocatus manus conseruit.§ Vet.lib. Mauum. Hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M.Furio signa collata.§ Hac de re sic Polybius lib.II. *παραγενομένων δὲ πάλιν τῶν κελτῶν εἰς ἄλβαν στρατεύματι μεγάλῳ μετὰ τὴν τῆς πόλεως κατάληψιν ἔτει τριακοστῷ*. Hoc tamen à Liuio discrepat, nam à Roma capta ad hunc annum non XXX, sed XXIII apud Liuium numerantur. Prope secessionem plebis, terribilesq; alias minas ciuilium certaminum uenit.§ Vet. lib. Prope ad secessionem. Probo. Nam lib. VIII. ait. Prope ad ultimum dimicationis uetum est. & lib. X. Quam prope ad ultimum discrimen nuper uentum foret.

IN EPITOMEN LIBRI VII.

79 Dvo novi magistratus adiecti sunt.§ In Vet.lib. non est nox. Noui. & sine ea sensus stare potest. A. M. Pompeio tribuno pl.§ Lege, M.Pomponio, ex Liuio, & Cicerone. Propter delectum acerbe factum.§ Vet. lib. Actum. Filium relegatum.§ Vet. lib. Filium rus relegatum. recte. sic enim Liuius. Manlius adolescens.§ Vet. lib. T.Manlius. Plus quingentorum iugerum.§ Aut lege plus quingenta iugera, ut Liuius. aut. Plus quingentis iugeribus. ut in epit. lib. VI. Corvini nomen.§ Corui nomen. ut post dicam. P. Decii tribuni.§ Vet. lib. P. Decij Muris tribuni. Id ivgvm, in quo Samnites sederant.§ Vet. lib. Consederant. Milites, qui Capuæ in præsidio erant relicti, eum de ea occupanda urbe conspirassent.§ Vet. lib. Cum milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti de ea occupanda urbe conspirassent. Corvinvm dictatorem.§ Coruum. ut dicam. Patriae restituti sunt.§ Præter hæc adde. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Priuernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos prospere gestas continet. sic enim est in Vet. lib. atque ita est apud Liuium.

IN LIBRVM VII.

Annvs hic erit insignis noui hominis consulatu.§ Nouus homo apud Liuium dicitur, & is, qui magistratum capit, quem non antea gessit, & qui primus ex familia sua curulem magistratum cepit. Priore modo locutus est lib. XXII. Nec cuiquam eorum præter Terentium consulem, erat mandatus honos, quem iam non antea gessisset, præteritis aliquot fortibus, ac strenuis uiris, quia in tali tempore nullus nouis magistratus uidebatur mandandus. Posteriore, hoc loco. Hominem enim nouum L. Sextium plebeium uocat, qui primus è gente sua curulem magistratum consulatum ceperit. Nouis autem hominibus Nobiles opponuntur, & Nouitati Nobilitas. Nobiles autem ij dicti, qui maiorum suorum habent

habent imagines. Imagines autem sui ponere, ac posteris tradere non possunt nisi qui curulem magistratum gesserunt, quorum primus erat ædilitas. Qui magistratus quoniam solis patricijs primum patuerunt, iccirco soli patricij nobiles primum appellati. Vbi uero plebi honores etiam curules sunt communicati, tum plebeij etiam nobiles nominati ij, qui maiorum suorum imagines haberent. Est autem imago (auctore Polybio lib. VI.) simulacrum oris similitudinem affabre, miroq; artificio effictam coloribus, pigmentisq; adumbrata m referens, quam in insigniori, ac celebriori domus parte collocabant. De iure autem ponendarum imaginum sic Cicero in Verrem. Ego me ob ædilitatem mihi delatam adeptum esse intelligo antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ locum, togam prætextam, sellam curulem, ius, imagines ad memoriam, posteritatemq; prodendam. & contra Rullum. Est hoc in more positum, Quirites, ut ij, qui beneficio uestro imagines familiæ suæ consecuti sunt, eam primam habeant concionem, qua gratiam beneficij uestri cum suorum laude coniungant. Est autem consequi imagines familiæ, magistratus, curules à maioribus suis item gestus capere. & post. Me hominem nouum consulem fecistis. Item. Mihi apud uos de meis maioribus dicendi facultas non datur, non quod non tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos, disciplinisq; institutos uidetis, sed quod laude populari, atque honoris uestri luce caruerunt. Item. quemadmodum cum petebam nulli me uobis auctores generis mei commendarunt, sic, si quid deliquero, nullæ sunt im agines, quæ me à uobis deprecentur. & in Pisonem. Commendatio fumosarum imaginum. & Liuius lib. I. Ancus Marcius nobilis una imagine Numæ. & Pædianus in oratione in Toga. Cicero competitores quatuor plebeios habuit, ex quibus duo nobiles, duos qui tantum non primi ex familijs suis magistratum adepti erant. & Liuius li. XXII. Nec finem ante belli habituros, quam consulem uere plebeium, idest hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iam isdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint à patribus. PATRES præturam Sp. Furio M. Filio Camillo dederunt. § Hic M. Camilli quinquies Dictatoris filius fuit. auctore Suida, qui ita scribit in uoce Πραίτωρ. πρῶτος στρατηγὸς ἀποδείχθη φούριος καμίλλος παῖς καμίλλου τοῦ πολλάκις μοναρχήσαντος, ὃν πραίτωρα τῇ ἰδίᾳ γλώττῃ οἱ ῥωμαῖοι ὠνόμασαν. SVARVM gentium uiris gratia campestri ceperunt. § Vet. lib. omnes. Dederunt. sic post. ab patribus L. Cornelius Scipio consul datus. COLLEGAM consulibus. § Prætor collega consulum dicebatur, quod isdem auspicijs crearetur, auctore Messalla apud Gellium li. XIII. cap. XIIII. CENSOREM &c. mortuos ferunt. § Nomina censorum per hos annos edit nulla Liuius. in Capitolinis tabulis est. Postumius Albinus Regillensis, & C. Sulpicius Peticus. Albinus procul dubio mortuus. Nam de Petico post magna mentio fit. PAR deinde per quinque, & triginta annos. § Libri ueteres, Viginti qu in que. egregie. tot enim à Roma capta ad hunc usque annum numerantur. i. ab anno CCCLXV ad annum CCCXC. T. SVLPICIO Petico. § Lege, C. Sulpicio Petico. ex lapidibus Capitolinis, ex Diodoro, Casiodoro, omnibus. NAM circi modo spectaculum fuerat. § Hoc quid sit declarat Valerius libro II. cum ait. Itaque placandi cœlestis numinis gratia compositis carminibus uacuas aures præbuit, ad id tempus Circensi spectaculo contenta, quod primus Romulus raptis Virginibus Sabinis Consualium nomine celebrauit. QVIA Hister tusco uerbo ludio uocabatur. § Quidam libri Histrio habent. at Plutarchus etiam in Problematis à Tuscis ἵστρον nocatum scribit. ut recte Hister legatur. NON SICVT ante fescennino uersu similem incompositum temere, ac rudem alternis iaciebant. § Hic locus partim librorum uitio, partim antiquitatis ignoratione obscurissimus est. Habent tamen libri ueteres impressa aliqua uestigia ueræ lectionis. Nam in quibusdam est. Fescennino similem uersu incompositum temere. Quibus adductus sum, ut credam legendum esse. Fescennino similem uersum, compositum temere. ita ut prima syllaba uocis, incompositum, sit ultima litera uocis Versum. Quid enim significat uerses incompositus temere? Est autem sensus. Primum ludiones ex Etruria acciti sine carmine ad tibicinis modos saltarunt. post uersus sed incoditi, & motus à uoce non absoni accesserunt. tum diligentia quoque maior adhibita est. Non enim fescennino similis uersus, temere compositus, ac rudis, ut ante allatus est, uerum descripto ad tibicinem cantu, saltuq; congruenti satyras peregerunt. Quo fit ut mos ille explicetur, qui ab Aristotele in Poeticis recitatur. Veteres nimirum histriones imitatos esse ῥυθμῷ, ἁρμονίᾳ καὶ λόγῳ. i. saltu, concentu, & uersu. QVI AB Satyris ausus est primus argumento fabulam serere. § Hanc sententiam his uerbis tradidit Valerius libro II. Paulatim deinde ludicra ars ad Satyrarum modos perrexit. à quibus omnium primus poeta Liuius ad fabularum argumenta spectantium oculos, & animos transtulit. Isq; sui operis actor, cum sæpius à populo reuocatus nocem obtudisset, adhibito pueri, & tibicinis concentu gesticulationem tacitus peregit. DIVERBIA'QVE tantum ipsorum uoci relicta. § Hinc est, quod ait Donatus in Andr. Diuerbia à solis histrionibus fuisse pronunciata. Histriones enim uidetur uocare eos tantum, qui canerent, non qui item saltarent, aut tibias inflarent. Quasi uero intelligendum sit, in Canticis rem actam esse tibijs, saltu, & uersu, in diuerbijs autem uersu tantummodo. id quod ueteres Latini, assa uoce dixerunt. Diuerbia partes comœdiarum sunt auctore Diomede, in quibus plures personæ uersantur, Cantica, in quibus una tantum. QVAE inde exodia postea appellata. § Exodia idem sunt, atque apud Aristotilem in Poeticis, Episodia, hæc quod extra rem sint, illa quod rei inserantur, appellata. Etenim Suidas ait. Ἐπεισόδιον τὸ εἰς τὰ δράματα εἰσαγόμενον κατὰ προσθήκην τινὰ, καὶ αὔξησιν τοῦ δράματος. Item.

ἐπεισόδιον τὸ εἰσφερόμενον τῷ δράματι γέλωτος χάριν ἔξω τῆς ὑποθέσεως ὄν. κατακορῶς δὲ τὸ ἐξαγόμενον ἅπαν πρᾶγμα. Sic. Liuius uocat. Ridicula intexta uersibus. Conlertaq. fabellis potissimum Attellanis. Nonius Marcellus exempla sæpe profert ex fabula Nouij poetæ comici. Exodio. C. GENVTIO. } Cn. Genucio. ex tabulis Capitolinis, & Diodoro, qui γναῖον γενύκιον edit. REPETITVM ex seniorum memoria dicitur. } Hac de re nihil aote tradidit. NOTAM numeri fuisse ferunt. } Scilicet, ut quot anoi, tot claui oumerarentur. Quod Glareano obscurum uidetur. cum tamen scribat Festus. Clauus annalis appellatur, qui figebatur io parietibus sacrarum ædium per annos singulos, ut per eos colligeretur oumerus annorum. QVIA oumerus Mineruæ inuentum sit. } Vet. lib. A Minerua inuentus sit. VOLSINIIS. } Vulsinijs. ex ueteribus libris, & Capitolinis lapidibus. PERINDE ac reipublicæ gerendæ, ac non solueudæ religione gratia creatus esset. } Non possum non uehementer dissentire à Sigismundo Gelenio, qui cum antea legeretur, Rei gerendæ, ac noo soluendæ religionis gratia, & recte legeretur, emendauit, Reip. gerendæ, ac non solueudæ religione gratia. Dissentio autem ab eo noo solum, quod à ueterum auctoritate librorum, sed etiam quod ab ipsa ratione alienam attulit lectionem. Neque enim dictatorem uoquam traditum est creatum esse Reip. gerendæ causa, sed Rei. Rem autem gerere est bellum Reip. causa gerere. Itaque cum alijs multis de causis dictator creari solitus fuerit, hæ tamen duæ præcipuæ semper habitæ suut, pacis & foris, & domi præstaudæ. Quorum illud Rei gerendæ dixeruot, boc, Seditionis sedandæ. quemadmodum ex Capitolinis dictaturis intelligi potest. Neque uero solum Rei, sed etiam Belli gerendi causa inquit Liuius. ut lib. VIII. extremo. Id ambigitur belli ne gerendi causa creatus sit. & lib. XXXIIII. Nouumq; imperatorem rei gerendæ causa ex Italia uenisse. Soluere autem Religione, & Religionem non sunt idem. Nam illud est liberare eo officio, quo per religionem tenemur, hoc præstare illud, quod ipsi ut faciamus oostra nos religio admonet. SANGVINE ipso suo exerceret. } Vet. lib. Sanguine ipse suo. QVOD naturæ damnum utrum outrieodum patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum, ac uexatione insigne faciendum. } Glareauus sine ueterum librorum auctoritate ita legendum putat. Vtrum nutriendum patri, ac uexatioue insigne faciendum, an castigandum potius, si in eo quicquam humani fuisset? Quæ lectio alienam edit sententiam, ab ea quæ uulgata continetur, quæque germana uidetur. Induxit autem eum in hunc errorem, quod ignorauit. quemadmodum filiorum uitia à patribus nutrirentur. Qua de re Horatius Satyra III.

> At pater ut gnati, sic oós debemus amici
> Si quod sit uitium, uou fastidire. Strabonem
> Appellat pætum pater. & pullum male paruus
> Si cui filius est. ut abortiuus fuit olim
> Sisyphus. hunc uarum distortis cruribus, illum
> Balbutit: Scaurum prauis fultum male talis.

Est igitur sensus. Nutriendum potius fuisse patri uitium filij pro humanitate eius, quàm relegatione castigaodum, atque iusigne faciendum. Nutrire autem dixit Liuius, quod Horatius ooo fastidire.

AD M. POMPONIVM tribunum pergit. Vet. lib. Tribunum plebis pergit.

80 AD CONCILIANDVM gratiam. } Vet. lib. Ad conciliandam gratiam. CVM EO anno primum placuisset tribunos militum ad legiooes suffragio fieri. } Eo modo dixit tribunos militum ad legiones, quo Cicero, Cum in Africam uenissem tribunus militum ad quartam legionem. libro sexto de Republica. NAM ET antea sicut ounc, quos Rufulos uocant, imperatores sibi faciebant. } Festus item. Rufuli appellabaotur tribuni militum à consule facti, noo à populo, de quorum iure, quod Rutilius Rufus legem tulerit, Rufuli, ac post Rutuli sunt appellati. NVNC FAMAE rerum standum est. } Corrige. Fama. Etenim cum dicimus stare pactis, stare promissis, & eiusmodi, casum auferendi usurpamus, non dandi. Sic Liuius in extremo octauo. Nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur. DEINDE ut eueoiret res, ita commuoicatos honores prospere aut secus consulto habitura. } Vet. lib. Periode ut eueniret. Item. Probe aut secus. AB INSCIIS, quem interfecissent, occideretur. } Vet. lib. Quem interficerent. CREARANT consules ex plebe. } Vet. lib. Consulem. Si quidem lata lex erat, ut alter utique ex plebe consul crearetur. QVIA dissuaserat legem. } Vet. lib. Legem in concione. NEQVE segnius ad hostes bellum apparatur. } Veteres libri alij habent. Neque segnius apud hostes bellum apparatur. alij. Neque segnius & hostes bellum apparant. Vtrunque probe magis, quam quod uulgo legitur.

CLAMORE prouolant ante signa. } Scribe ex ueteribus libris. Clamore ingenti prouolant ante signa. QVICQVID hinc aut illinc communis Mars bello aufert. } Quanquam ueteres omnes libri habent, bello, corrigo tamen, belli. Est enim hæc locutio Liuio familiarissima, cuius ex plurimis pauca exempla subiiciam. lib. VIII. Affirmando communem uere Martem belli utranque aciem pari cæde prostrauisse. & lib. X. Quanquam commuois adhuc Mars belli erat. & lib. XXVIII. Quid quod in Africa quoque Mars communis belli erit? & lib. XXX. Martem belli communem propone animo. & lib. XLII. Quam incertus fortunæ euentus, communisq; Mars belli sit. AGMENQVE fugientium ab signis, cum præter mœnia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida

fuga

fuga palatum est.} Nullum habet uitium hic locus,contra atque censet Glareanus.sensus est.cum signa Hernicorum prope mœnia oppidi conspecta essent deserta ab suis, agmen eorum, qui ab signis fugerant fusum,fugatumque est. Signa autem infrequentia uocat,quæ militum frequentia non essent stipata. sic lib. IX locutus est. CVM L. Sulpitius.} C. Sulpicius legendum. ex priore huius consulatu, partim Liuiano, partim Capitolino. item ex Diodoro, & Casiodoro, & cæteris.

TYBVRTES.} Tibur, & Tiburtes scribendum litera;i,ex ueteribus libris,& lapidibus Capitolinis, & Græcorum monumentis. GALLI ad tertium lapidem Salaria uia trans pontem Anienis.} Glareanus Falaria legit his uerbis.Falariensium meminit Plinius li.III.cap.XIII.in Picenis. quod melius quadrat,quàm Salaria uia,ut quidam habent codices. Quæ autem affert Glareanus portenti similia sunt. Nam de Salaria uia ita Festus lib. XVII.Salaria uia Romæ est appellata,quia per eam Sabini sal à mari deferebant.& lib.X. Lucaria festa in luco colebant Romani,qui magnus inter uiam Salariam,& Tiberim fuit, pro eo,quod uicti à Gallis fugientes è prælio ibi se occultauerunt. Hinc tertium Gallorum motum nominat Appianus in Celtico T. Quintio duce compressum. SERGIVM Cornelium.} Ser.Cornelium. perspicue. RECIPIVNT se inde ad stationem.} Melius in Vet.lib. Recipiunt se inde ad stationem cæteri. ET (quoniam id quoque memoria dignum antiquis uisum est.) linguam etiam ab irrisu exerentem.} Inter antiquos fuit etiam Q. Claudius Quadrigarius, qui in primo annalium, teste Gellio, hanc pugnam describens, ita ait. Deinde Gallus irridere cœpit, atque linguam exertare.

CVM SCVTO scutum imum perculisset, totoq; corpore interior periculo uulneris factus insinuasset se inter corpus,armaq;,uno alteroq; subinde ictu uentrem,atque inguina hausit.} Obscurum quia censet esse hunc locum Glareanus,eius sensum exponam. Manlium ait, cum scuto scutum imum Galli percussisset,toto corpore,ne à Gallo uulneraretur,Gallum ipsum subijsse,& proxime ad eum accessisse,ita ut se inter corpus Galli & scutum eius implicaret. Sic enim Q. etiam Quadrigarius in primo annalium auctore Gellio,à quo huius pugnæ descriptio sumpta à Liuio est. Manlius iterum scuto scutum percutit. atque de loco hominem iterum deiecit. eo pacto ei sub Gallicum gladium successit,atque Hispanico pectus hausit. TORQVATI nomen auditum.} Lege, Additum. ex Vet.lib. 41

CELEBRATVM deinde posteris etiam,familiæq; honori fuit.} Vet. lib.Posteris,& familiæ honori fuit. C. PETILIVS Balbus.} Capitolini lapides hunc. C. Pœtelium Libonem uocant.

FVGA Tibur sicut arcem belli Gallici petunt. palati à consule Pœtelio haud procul Tibure excepti.} Suspicor legendum esse.Fugati Tibur.nam subsequitur.Palati.Syllaba quidem prima uocis Tibur errorem probabiliorem mihi reddit. EGREGIE cum ab Dictatore, tum ab consule gesta est res.} Vet. lib.Egregie tum ab Dictatore,tum ab consule res gesta est. HERNICOS deuincit.} Vet.lib.Deuicit. RECEPISSE se in urbem:} Vet. lib. Intra urbem. TVMVLTVM exciere in hostium portis.} Quidam legunt, excire, at Exciere infinitiuus uerbi Excieo, est in ueteribus libris. M. POPILIO Lenate.} Ex Capitolinis tabulis.M.Popillio Lænate scribendum est. Diodorus item μάρκον ποπίλλιον λαινάτην consulem uocat. Duxit autem cognomen à læna, ut ait Cicero in Bruto. M. Popillius Lænas consul cum esset, eodemq; tempore sacrificium publicum cum læna faceret,quod erat flamen Carmentalis,plebis contra patres concitatione & seditione nunciata,ut erat læna amictus, ita uenit in concionem,seditionemq; cum auctoritate,tum oratione sedauit. Liuius item hoc anno orientem seditionem inter patres, & plebem metu Tiburtini belli compressam scribit.

AD HOC multorum inscitia.} Vet. lib.Ad hæc. TARQVINIENSES fines Romanos,maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragrauere.} Vet. lib. Qua ex parte Etruria adiacet. probo.

CONSVLES C. Fabius, & C. Plautius.} Diodorus μάρκον φάβιον, & γάϊον πλώτιον edit.

EX FOEDERE uetusto.} Quod ictum cum Latinis erat uictis ad lacum Regillum. Liuius lib. II.

GALLOS mox Præneste uenisse. &. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit.} Hic est quartus Gallorum in Romanos impetus, C. Sulpicio Dictatore repressus. de quo sic Appian. in Celtica. μετὰ δὲ βοιοὶ κελτικὸν ἔθνος θηριωδέστατον ἐπῆλθε ῥωμαίοις, καὶ αὐτοῖς γάϊος σουλπίκιος δικτάτωρ μετὰ στρατιᾶς ἀπήντα.

SI QVIS iniussus in hostem pugnasset.} Vet.lib.Iniussu.Probe.sic enim & lib.III.Populus iniussu & altero die frequens supplicatum ijt. NEC IN circulis modo fremere,sed iam in principijs.} Veget.lib.II.Principia principales milites ait fuisse,qui priuilegijs muniebantur, ut tribuni,ordinarij, aquiliferi. Hoc loco,in principijs, est in cœtu principalium militum. OBEDIENTISSIMVM militum} Vet. lib.Militem.

NOSTRA quoque quidam ætate usi sunt.} Inter cæteros C.Marium nominat Frontinus lib.II. qui contra Theutonas dimicaturus iumentorum magnam partem instruxit, eaq; agasones, lixasq; conscendere iussit,ut per id facies equitatus obijceretur. Idem eodem in loco C. Sulpitij etiam meminit. 42

VEI digressos repente uiderunt.} Degressos. Nam paulo ante dixit. Euadere in montes iubet. Item. non descensuros in æquum Romanos. MVLTIS strata detrahi iubet, biniaq; tantum centunculis relictis agasones partim captiuis,partim ægrorum armis ornatos imponit.} Sic Frontinus lib.II. de Mario. Agasones lixasq; armatos simul ire iussit,iumentorumq; magnam partem instructorum cum centunculis, ut per hoc equitatus species obijceretur. Ex his locis centunculus uidetur fuisse pannus,

quo

quo equi insternebantur. Nam mulis & Sulpicius, & Marius centunculos addiderunt, ut speciem equorum præberent. A' C. PETILIO tribuno pl.} Pœtelio. ex Capitolinis lapidibus. A' FALLACI equitum specie, agasonibusque.} Vet. lib. Non habent uocem, Que. ita ut, Agasonibus, appositiue dictum sit, Fallax enim equitum species, nihil aliud erat, quàm agasones mulis impositi.

IGNOMINIA populi Romani insignitior fuit.} Vet. lib. Insignior. M. DVELLIO, L. Menenio tribunis pl.} M. Duilio, L. Mænio. ut ante. AD BELLA noua priore anno destinata Falisci quoque hostes exorti.} Veteres quidam libri habent. Falisci quoque noui hostes exorti. Verum non sine menda. Non enim noui hostes Falisci erant, quos ante domuerat Camillus. Suspicor legendum, Noti hostes. ita ut uox Noti respondeat uocibus illis. Ad bella noua. De hoc bello Faliscorum sic Diodorus lib. XVI. Ῥωμαῖοι δὲ πρὸς Φαλίσκους συνῆψαν πόλεμον. καὶ μέγα μὲν οὐδὲν, οὐδ' ἄξιον μνήμης ἐπετέλεσαν.

NIHIL enim non per milites iuratos in consulis uerba, quamuis perniciosum populo, si id liceret, fieri posse.} Lego, Ferri posse. quia de militibus, qui legem nouo exemplo in castris tulerant, loquitur. INDE TERROR maximus fuit, quod sacerdotes eorum facibus ardentibus anguibusque prælatis incessu furiali militem Romanum insueta turbauerunt specie.} Obscure hoc à Liuio dictum esse ait Glareanus. at Frontinus lib. II. cap. IIII. iisdem fere utitur uerbis. Falisci, & Tarquinienses compluribus suorum in habitu sacerdotum subornatis faces & angues furiali habitu præferentibus aciem Romanorum turbauerunt. Idem Veientes, & Fidenates facibus arreptis fecerunt. De his autem sic scribit Florus, quasi rem exponens. Fidenæ, quia pares erant ferro ad terrorem mouendum facibus armatæ, & discoloribus serpentum in modum uittis furiali more processerunt. Quod autem ait Florus de anguibus Fidenatum, id non est apud Liuium, qui sic loquitur lib. IIII. Ignibus armata ingens multitudo facibusque ardentibus tota collucens uelut phanatico instincta cursu in hostem ruit.

CONCITATVR deinde nomen Etruscum.} Sic Diodorus lib. XVI. Τυῤῥηνοὶ δὲ διαπολεμοῦντες Ῥωμαίοις ἐπόρθησαν πολλὴν τῆς πολεμίας χώρας, καὶ μέχρι τοῦ Τιβέρεως καταδραμόντες ἐπανῆλθον εἰς τὴν οἰκίαν. QVIA nec per dictatorem.} Vet. lib. Et quia nec per dictatorem. INTERCEDENTIBVS'QVE tribunis.} Vet. lib. Tribunis plebis. QVINTO tricesimo.} Vet. lib. Quinto & tricesimo. ABLATO post nonum annum à plebe consulatu.} XI. corrigendum est. i. undecimum. tot enim anni sunt, ex quo plebeiis patuit consulatus. Error ex notis natus est. IX. & XI. MEDIO in foro omnes uirgis cæsi.} CCCLVIII. Tarquinienses in foro Romæ cæsos scribit. at Diodorus CCCLX. sic enim lib. XVI. Ταρκυνίων δ' ἄνδρας τ' καὶ ξ' δημοσίᾳ ἐθανάτωσαν ἐν τῇ ἀγορᾷ. VT SAMNATES quoque amicitiam peterent.} Diodorus his item consulibus fœdus inter Samnites, & Romanos factum scribit. SI PLEBEIVS iam magistratus fiat consulatus, aut possidendum totum.} Vet. lib. Si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum.

83 PRO T. Quintio M. Popillium consulem inuenio.} Diodorus etiam T. Quintium edit consulem. NEXVM'QVE inibant.} i. operas in seruitute pro pecunia, quam debebant, præbebant; auctore Varrone. VERVS belli terror inuasit.} Vet. lib. Etiam uerus belli terror inuasit. EA NE meritos crederet quisquam hostes repente sine causa factos?} Sententia, quæ obscurissima Glareano uisa est, hæc est. Credibile ne esset, eos qui tam magna beneficia populo R. dedissent, hostes eius repente sine causa factos? Inde transfertur culpa aut in temeritatem eorum, qui fecissent, aut in necessitatem. Q. PVBLILIVS, & T. Aemilyus.} Q. Publilius, & Ti. Aemilius. De Publilio supradictum est. De Aemilio dicam haud ita multo post. CVI magister equitum adiectus L. Aemylius.} Vet. lib. Magister equitum ei adiectus est L. Aemilius. TENTATVM domi per dictatorem, ut ambo patricij consules crearentur, rem ad interregnum perduxit.} Rectus huius orationis casus est. Tentatum. Eiusmodi forma dicendi usus est supra. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem.

QVIDAM Cæsonem, alij C. cognomen Quintio adijciunt.} Cæso, & Caius prænomina sunt, non cognomina. Neque quisquam qui latinè locutus sit, alio unquam modo loquutus est. nisi fortasse uitiatæ uoces sint, ut hoc loco. in antiquis enim libris legitur. Quidam Cæsonem, alij cognomen Quintio adijciunt. Quæ lectio uestigia germanæ lectionis ostendit. quæ est. alij C. nomen Quintio adijciunt. Deprauatum est enim C. nomen, mutatumque primum in conomen, post in cognomen. Nomen autem & prænomini, & cognomini congruit. QVIN cum Manlio Næuio censor Marcius crearetur.} Si Marcius hic è plebe primus censor factus est, ut ait Liuius, profecto Manlius Næuius hic patricius sit necesse est. Nam ambo ex plebe censores sero admodum fieri cœpti sunt. cum autem censores nisi ex consularibus fere crearentur, non est dubium, quin hic Manlius Cneus Imperiosus sit, qui consul ante fuit. Erroris autem causam attulit prænomen Cnæus, quod antiqui Næum dixerunt. NVLLO terrore belli, sed ne Licinia lex comitijs consularibus obseruaretur.} M. Fabium non rei gerendæ, sed comitiorum habendorum causa creatum esse significat, ne consul alter ex plebe ex lege Licinia fieret, sed uterque patricius. Qua de lege lib. priore tradidit.

84 GALLICVM bellum Popillio extra ordinem datum.} Popillium item Appianus in Celtica egregie rem post Sulpicium gessisse cum Gallia auctor est. POSTQVAM neque in æquum dimitti agmen uidit.} Demitti legendum est. ut libro XXVII. In inferiorem campum equites Numidas Asdrubal demisit. & hoc libro paulo post. Quod totum in uallem infimam demitteret agmen. Idem error

est,

est, qui est in Digredi. Nam ubi de descensu uerba fiunt, Degredi, sic non Dimitti, sed Demitti.

TRIARII erant.} De Triarijs, Principibus, & Hastatis. Polybius lib. VI. Liuius lib. VIII. Suidas in uoce Πρίγκιπες. nos etiam infra. IN campum digressis.} Degressis. ut ante dixi. REDDIDIT patribus possessionem pristinam consulatus. } .i. nomen nullius plebeij comitijs consularibus accepit, ac neminem plebeium consulem fieri passus est, contra quàm M. Fabius dictator fecerat.

COLLEGAM Ap. Claudium Crassum dixit.} L. Camillus est, qui collegam Ap. Claudium dixit. Est autem legendum, P. Claudium, ex ueteribus libris Ciceronis de Senectute, ubi ait Platonem uenisse Tarentum L. Aemilio, Ap. Claudio cos. cum in ueteribus libris legatur, L. Camillo, ac Pu. Claudio. Confirmant hanc lectionem Capitolina quoque fragmenta, in quibus hic Claudius P. F. uocatur. Maximus enim natu filius ferme patris praenomen ferebat. INTER hos longe maximus extitit terror.} Vet. lib. Inter haec. CONSVL alter Ap. Claudius.} P. Claudius. ut ante. De eius obitu scriptum est & in fragmento Capitolino. OB OMEN faustum ad Gallicum tumultum cognominis.} Hoc ait quia pater eius Camillus Gallos praelio uictos urbe exegerat. patrem autem L. Furij M. Camillum fuisse docet ipse post, cum ait, Paternae uirtutis memor. itemque Appianus in Celtica, ubi post Popillium à L. Furio Camilli filio Gallos deuictos esse scribit. CVM IN agrum Pomptinum descendisset.} Gallos item in agro Pontino consedisse his consulibus tradit Gellius lib. IX. cap. XI. QVATIENS'QVE scutum hasta.} Gellius eodem in loco dixit, manu telum reciprocans. nimirum ex antiquo aliquo Annali totam hanc Galli, & Valerij pugnam sumens. INDE Apuliam ac mare inferum petierunt.} Malim & ipse, superum, ut Glareanus. Volsci enim ad inferum, Apuli ad superum mare sunt. AEMVLVM'QVE decoris sui.} Quia T. Manlius, qui comitia habebat Gallum & ipse singulari in certamine obtruncarat. M. VALERIVM Coruinum. id enim illi deinde cognominis fuit.} Scribe, Coruum, non Coruinum. sic enim est in Capitolinis tabulis, & ueteribus plerisque libris. Egregie. Vt enim Albus, Rufus, Crassus, Luscus, Longus cognomina primum inuenta sunt. post autem Albinus, Rufinus, Crassinus, Luscinus, Longinus subsequuta sunt, sic qui primus cognomen hoc tulit, Coruus, posteri Coruini appellati sunt. CVIVS populi ea, cuiusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliae fuisse tyrannos crediderim.} Vereor ne classis ea Timoleontis Corinthij fuerit, qui priore anno Dionysium tyrannum Syracusanum uicit, & regno exegit, legesque Siciliae uictor dedit, ut scribit lib. XVI. Diodorus, qui idem fortasse Italiae quoque oram tanta elatus uictoria classe tentauerit. Idem tamen post Postumij tyranni praedonis, aliorumque quorundam, quos idem Timoleon sustulit, meminit.

T. MANLIO Torquato, C. Plautio secundum consulibus.} In ueteribus lib. nota iterati honoris est adiuncta Torquato. at abesse tamen ab utroque debet. Nam nec Cassiodorus eam affert. & Torquatus in Capitolinis tabulis ea caret. quia nunquam ante consulatum cepit, cum tamen bis dictaturam gesserit. & post iterum, tertiumque consul esse, non tertium, quartumque traditur. Neque uero Plautius ea nota affici debet, quia non est idem cum eo, qui paulo ante consul fuit, ille enim Proculi cognomen tulit, hic (ut opinor) Hypsaei. Qua de re dicam in secundo huius consulatu. IN PENSIONES aequas triennij.} Vet. lib. In triennium. M. FABIVS Dorsuo.} Dorso. ut supra dixi. 85

AD EANDEM aedem.} Vet. lib. Ad eam aedem. SIMILI portento montis Albani prodigio.} Hoc prodigium factum est Tullo Hostilio regnante. ut scripsit libro primo. AMBO patricij consules creati sunt.} Priore etiam anno ambo patricij consules fuerunt. (cuius tamen rei non meminit,) Fabius, inquam & Sulpicius. POPVLVS nos Campanus legatos.} Haec petitio Campanorum expressa est ex primo libro Thucydidis, quo in loco Corcyraei auxilium ab Atheniensibus petunt. Quod quisque intelliget, qui utrasque orationes comparabit. NON LOQVOR apud recusantem iusta bella populum. Sed tamen si ostenderitis auxilia uestra, ne bello quidem arbitror uobis opus fore.} Glareanus mendose habere putat illas uoces, sed tamen, legendumque, Sed tantum, neque intelligit correctionem hanc esse oratoriam. ita. quanquam quid dixi bella, neque enim si ostenderitis auxilia uestra, bello ullo opus fore arbitror.

AD SATRICVLAM.} Saticulam. sic enim libri ueteres, sic Velleius libro primo, sic Diodorus, sic Stephanus. uterque enim σατίκουλαν edit. MONTEM Gaurum.} Huius montis meminit Florus, Cicero contra Rullum, Plin. lib. III. cap. V. MOLLITIA'QVE sua, quàm ui hostium uictos esse.} Vet. lib. Quàm uirtute hostium. VTRVM qui audiendus magnificus duntaxat adhortator sit.} Glareanus legendum putat, Vtrum audiendus, qui magnificus duntaxat adhortator sit. quasi uero non optimus sensus eliciatur ex hac lectione. i. utrum qui imperat, & cui obediendum est sit tantum magnificus adhortator. sic paulo post. Hoc silentium in me audiendo seruandum est. NON factionibus modo, nec per conciones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus, summamque laudem peperi.} Glareanus tollendam uocem, Modo, putat. quia eadem quoque praecesserit. Nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. neque uidet illam, solum, significare, hanc uero, nuper. atque ita utranque locum habere. Caeterum legendum est, per coitiones, non conciones. Quid autem sit in petendo magistratu coitio, supra ostendi, cum alia loca emendaui. FACTIS benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienae, quàm suae dignitatis memor.} Sensus huius loci, quem se 86

ignorare

ignorare Glareanus fatetur, est. Factis, inquit, habita personæ, & temporis ratione liberalis erat, dictis ita cautus, ut non minus aliorum libertatis, quàm suæ dignitatis rationem haberet. Dicta autem Latini uocant, quæ Græci ἀποφθέγματα. QVADRINGENTORVM annorum decora.} Hic annus est CDXII. ab Vrbe condita. non enim ubique rotundi postulantur numeri. CACVMEN illud supra hostes.} Asperum, edituumque locum intelligit, quem uerrucam appellat Cato, ubi de simili facto Calpurnij Flammæ tribuni mil. bello Punico primo agebat in Originibus auctore Gellio lib. III. cap. VII.

87 DIGRESSOS in uallem.} Degressos. ut ante. QVAENAM illa inscitia belli, ac pigritia est, quonam modo isti ex Sidicinis.} Vet. lib. Aut quonam modo. QVAE pars maior erit, eo stabitur consilio.} Vet. lib. Eius stabitur consilio. ECCE hoc aliud minus dubium.} Vet. lib. Ecce autem aliud. DECIVS cum non fallerent, clamorem tollere iussis militibus.} Vet. lib. Quando non fallerent. alij. quoniam non fallerent. CENTVM bobus, eximioque uno albo.} Eximium sacrificale uerbum est, de hostijs dictum, quæ ad sacrificium destinatæ eximantur è grege. auctor Macrobius lib. III. GRAMINEAM coronam obsidionalem.} De hac corona Gellius lib. V. cap. VI. itemque de cæteris. AD SVESSVLAM.} Suessulani, ut ex hoc loco apparet, Campani erant.

QVAM in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde militum colligentes.} Vet. lib. Quod in exiguum. probo. CAMPANORVM deinde, Suessanorumque.} Legendum, Suessulanorum, à Suessula, ad quam pugnatum est. non à Suessa, quod alia quàm Suessula fit.

88 IAM TVM minime salubris militari disciplinæ Capua.} Hoc dictum est propter hiberna Annibalis, cuius Capuæ corruptus exercitus est. EODEM scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent.} Hac de re lib. IIII. Capuam Etruscorum urbem Samnites cepere prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis, agrorumque acceptis, deinde festo die grauatos somno epulisque incolas ueteres noui coloni nocturna cæde adorti. Idem Strabo lib. V.

IN VRBE insidentem labem crescentis in dies fœnoris pati.} Vet. lib. Tabem. PER TRIBVNOS comperta & ætate haberet, & usu doctus.} Vet. lib. Comperta haberet, & ætate, & usu doctus.

IAM VALIDO admodum numero manus erat.} Vet. lib. Valida. IN SACRVM montem.} In sacrum montem secessio facta & pro libertate plebis, in Auentinum pro pudicitia. Liuius lib. II. & III. QVANQVAM uel iniquis standum est potius.} .i. uel quantumuis iniqua conditio accipienda est. ORAVIT, ut causam.} Vet. lib. Orauitque ut causam. IN LVCO Petilino.} lib. VI. Petelinum lucum appellauit. Plutarchus etiam in Camillo πετηλῖνον ἄλσος. apud Varronem de lingua Latina. lib. IIII. est Petilius, pro Petelinus, per mendum. ORAVIT etiam bona uenia Quirites.} Sic supra lib. VI. Putate me ex media concione unum ciuem succlamare: Bona uenia uestra liceat, ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse. ET NE particeps eorum esset.} Vet. lib. Nec particeps eorum esset. placet.

89 ROMAE eorum multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse.} Consternari est erigi, & concitari, hoc loco. ut lib. VIII. Tumultu sanos etiam consternante animos. & lib. XXXIIII. Consternatio muliebris, pro seditione mulierum. Sic Marcellus.

IN EPITOMEN LIBRI VIII.

LABORANTIBVS Romanis P. Decius tunc cum Manlio deuouit se.} Vet. lib. P. Decius deuouit se. Malim. P. Decius tunc cum Manlio consul deuouit se. AVSONI AVS uictis in oppidum Cales colonia deducta est.} Vet. lib. In oppidum ex ijs captum Cales. VICTI bello, & obsidione.} Vet. lib. Bello & obsidione uicti. Q. PVBLIO, qui eos obsederat primum imperium prolatum, & per consules ei decretus triumphus.} Ex Capit. Triumphis, & ipsius Liuij uerbis legendum est. Q. Publilio, qui eos obsederat primo & imperium prolatum est, & proconsule decretus triumphus. sensus est. Q. Publilius primus fuit, cui in insequentem annum prorogaretur imperium, & qui non consul, sed pro consule triumpharet. C. PVBLIO.} C. Publilio. CONTRA edictum eius prælia tus est, qui prospere aduersus Samnites pugnauit.} Vet. lib. Contra edictum eius prospere aduersus Samnites pugnauit.

IN LIBRVM VIII.

CONSVLES erant C. Plautius iterum.} Glareanus C. Plautium tertium legit. atque hunc C. Plautium Venocem esse censet. in quo multiplex error est. primum quod C. Plautij Proculi consulatum, quem ille gessit anno CCCXCVII huic C. Plautio tribuit. deinde quod hunc Venocis cognomine afficit, cum Hypsæus potius appellandus sit. De Proculo scriptum est in Capitolinis tabulis. de Hypsæo in nummis argenteis. Hic enim C. Plautius Priuernum in hoc consulatu cepit, auctore Liuio. Itaque est apud patrem tuum nummus cum his literis.

ab una parte, { C. YPSAEVS COS. PRIV. CEPIT. } ab altera, P. YPSAEVS S. C.

Videtur

Videtur autem P. Hypsæus is fuisse, qui nummum cudendum curarit, qui nobilitandæ familiæ causa unum ex suis maioribus clarissimi tituli uirum ab altera (ut fiebat) parte nummi inciderit. PRIVS AD Priuernum profectus.} Vet. lib. Prius Priuernum. RECENSENTI AVS, quos uiros in acie amisissent.} Vet.lib.Quot uiros. T. AEMILIVS prætor.} Ti. Aemylius. Nam Diodorus hanc in consulatu τιβέριον nominat. supra etiam alius Ti. Aemilij meminimus ex Dionysio. QVO MINVS perpetua amicitia esset.} Vet.lib. Perpetua cum eis amicitia. INDE exercitus Romanus du ctus.} Vet.lib. Deductus.sic paulo post. Reductæ Romam legiones. ut fortasse recte. Romam deductus, legi possit. EX HIS tot populis ingens exercitus.} Vet. lib. Vnus ingens exercitus.

DVO INTERREGES fuerunt, M.Valerius, ac M.Fabius.creauere consules.} Vet.lib. Is creauit consules. Recte.ut de posteriore interrege Fabio intelligatur. IN ITALIAM classe appulisse.} Vet. lib. Classem. probo. non enim appellere naui, sed nauim, latine dicitur. sic lib.x.Classis Romana cum appulsa Pompeios esset.Hunc Alexandrum Molossum uocat Gel. lib. XVII. ubi de hoc eius in Italiam aduentu ait. IN ALTO tractu orbis.} In Asia ad orientem. Adhuc tamen Philippus Alexandri pater uiuebat, nec in Asia res gerebantur, sed in Græcia. auctor Diodorus. L. NVMITIVM.} Numiciũ.Græci enim νομίκιον. EVOCATOS se ab senatu docent Romano.} Quid si Romã, legas?

CVM PLVS ducentorum annorum morem solueremus.} Elatorie loquuntur Latini. non enim nisi CLX anni numerantur à pugna ad lacum Regillum, qua uicti à Romanis leges acceperunt, ad hunc annum.nisi à fœdere cum L.Tarquinio icto initium sumas. QVONIAM uires quoque æquari dijs immortalibus placuit.} Vet. lib. Quando uires. EST COELESTE numen. es magne Iupiter.} Sic lib. III.Dum pro se quisque deos esse, & non negligere humana fremunt. AGITATVM etiam in concilio est, ut si quando unquam seuero ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad pristinos redigeretur mores.} Malim.tunc utique. quod est tunc omnino, tunc maxime.alioquin uacet necesse est aut Vt, aut Vti. PRAEERAT Geminius Metius.} Meminit huius etiam Valerius.sic Vet.lib. HIC quoque efficiemus profecto, ne nimis acies nobis, & collata signa nobiscum, cordi sint.} Vet. lib.Ne quid minus, quàm acies uobis &c. IGNARVS facti, futurique, laus an pœna merita esset.} Sic Vet.lib.At Fati, malim. hoc sensu. Ignarus fatalis futuri supplicij, siue laus, siue pœna à se merita esset.sic etiam ante. Præceps ad id certamen agitur, quo uinceret, au uinceretur, haud multum interesset. Et, Mouet iuuenis animum ineauperabilis uis fati. FVIT ENIM ciuili maxime bello pugna similis.} Vet. lib. Fuit autem ciuili. & recte. Est enim nouæ narrationis initium.

CLYPEIS Romanis.} Quales Romani clypei fuerint exponit pluribus lib. VI. Polybius. eum enim credo esse clypeum, quem πάρμαν uocat, scutum uero quod θυρεόν. PRIMA acies hastati erant &c.} Sectus de Romana militia Polybius, quam hoc loco Liuius agit, ita tamen, ut quid ille sentiat facilius, quàm quid Liuius, intelligi possit. Legionem enim quatuor millium peditum fuisse scribit. Eam uero in quatuor partes diuidit; Velites, quos γροσφομάχους appellat, Hastatos, Principes, & Triarios. primos natu minimos, extremos maximos, medios inter utrosque interiectos fuisse. præterea Triarios sexcentos, Principes, itemque Hastatos singulos mille & ducentos, Velites inde mille. Sin autem legio maior fuerit, tum præter hastatos reliquarum trium partium numerum pro portione auctum fuisse. Hastatos præterea in X partes distributos, ac singulis earum Centuriones duos præfuisse, itemq; in Principibus, ac Triarijs. Velites porro in parte æquales diuisisse, ijsque separatim centuriones duos præfecisse. partes has σπεῖραν, τάγμα, σημαίαν, præfectos ταξιάρχους, κεντυρίωνας nominat. Hæc ille. Liuius autem primam aciem Hastatos facit, i. leues milites, ac scutatos, in eamque pubescentes ad militiam omnes conijcit. alteram Principes una cum scutatis, quos ante pilanos uocabant. tertiam ex XV ordinibus constituit, quorum unusquisque tres partes haberet, earum unamquanque primum pilum uocabant: ea tribus uexillis constabat; Triariorum, Rorariorum, & Accensorum. In nominibus autem, Ordo, & Manipulus, atque in summa militum ea uerbis eius concipienda mira obscuritas est.

QVATVOR fere legiones quinis millibus peditum.} Mallem legi. legiones fere quinis. non enim de numero legionum ambigit, sed de numero militum cuiusque legionis. Libro autem priore, quaternum millium & ducenorum peditum fuisse legionem scribit. & lib. XXII auctam esse usque ad quina millia.sic enim ait. Numero quoque peditum equitumq; legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adiectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent. quo ex loco apparet ante tempus illud, non nisi quaternum millium eam fuisse. quemadmodum aperte quoque ibi Polybius ait. Eadem dubitatio de equitibus incidit, quos hoc tẽpore trecenos uocat, cum secundo bello Punico centum adiectis primũ trecenos factos esse scribat. Fortasse autẽ hæc non ad hoc, sed ad illud tẽpus accommodauit. DVO primi pili.} Nomina horum centurionũ omisit, Romani, & Latini. PARES ordines duxerint.} Malim, duxerant. HAVD procul radicibus Vesuuij montis.} Ad easdem radices castra posita fuisse scribit Valerius lib. I. cap. V. DECIO CAPVT iecinoris à familiari parte cæsum aruspex ostendisse dicitur.} Festus Pestifera auspicia fuisse ait, ubi caput in iecinore non fuisset. Fuisse autem & Fissum, & caput iecoris apparet ex lib. II. Ciceronis de Diuinatione. Fissum, inquit, familiare tractãt, & uitale caput iecoris ex omni parte diligẽtissime considerãt. Vnde Lucanus in primo Pharsaliæ.

Ecce uidet capiti fibrarum increscere molem
Alterius capitis pars ægra,& marcida pendet ,
Pars micat. Quod autem Cicero familiare fissum,& Liuius caput à familiari parte cæsum aiunt, eo pertinet,quod pars una hostis,altera familiaris dicebatur. Vnde Lucanus. Venasq; minaces Hostili de parte uidet. SI AB collega litatum est. } Vet.lib.Si ab collega prospere litatum est. PRECOR,ueneror , ueniam peto. } Solennia in eiusmodi deuotionibus uerba. Quæ adhibet etiam Macrobius libro III.ubi de ratione urbium,& exercituum deuouendorum agit.

92 SIGNVM septem pedes altum. } Signum opinor uocare imaginem eius hominis, qui deuotus non est mortuus.mortem enim eius defossione imaginis & hostiæ cæde repræsentari uoluerunt.

ET PIACVLVM hostia cædi. } Nisi quid uitij inest.Piaculum cædi, dixit,pro fieri.Nam paulo post ait.Marti Sue oue taurilibus piaculum fieri. SVE OVE taurilibus. } Olim Solitaurilibus legebatur. At Festus docet rationem, cur & Solitaurilia, & Sue oue taurilia defendi possint.

VESCIA urbs eis receptaculum fuit. } Stephanus. Βεσκία πόλις αὐσόνων. Hoc dixi,quia Glareanus se nusquam alibi legisse hoc nomen ait. INTER Sinuessam Minturnasq; is locus est. } Hinc Diodorus libro XVI ait Latinos , Campanosq; ad Suessam boc anno uictos. uitiose pro ad Sinuessam. ῥωμαῖοι δὲ πρὸς λατίνους, καὶ καμπανοὺς παραταξάμενοι περὶ σουέσσαν πόλιν ἐνίκησαν, καὶ τῶν ἡττηθέντων μέρος τῆς χώρας ἀφείλαντο. ὁ κατορθώσας τὴν μάχην μάλλιος ὁ ὕπατος ἐθριάμβευσε. LATIVM, Capuaq; agro multati. } Vet.lib.Latini,Capuaq;. POST DIEM decimum Latinarum. } Vet.lib.Decimam. Latinæ feriæ per quatuor dies agebantur, post x diem, quàm actæ erant renouabatur hoc fœdus.

FVERE autem mille,& sexcenti. } Ne quis de bac lectione dubitet,ita etiam in lib. uet. esse scito.

T. AEMYLIVS Mamercus. } Ti.Aemilius Macercinus.Diodorus & uet.lib. Q.PVBLIVS Philo. } Publilius,ut ante. AB LANVVIO, Antioq;. Lauinio. ex uet. lib. ut post dicam.

QVA cupiditate offensus patribus,negantibusq;. } Procul dubio legendum est, offensis patribus.præsertim cum subsequatur.Negantibusq;. AEMILIVS cuius tum fasces erant. } Ver.li. Cui.ut lib.I.Brutus prior concedente collega fasces habuit. & alibi de eadem re. Penes quem summa imperij erat. DICTATVRA popularis. } Lego, Dictator popularis. nam sequitur. leges tulit. alioquin fiet,ut dicamus.Dictatura leges tulit. sic Vet.lib. MAGISTER equitum Iunius Brutus. } Hic est D. Iunius Brutus Scæua, qui post consul erit. VT PLEBISCITA omnes Quirites tenerent. } Contra alij. ut Plinius,Gellius,& Iurisconsulti,qui hanc legem primum latam esse a Q. Hortensio Dictatore scribunt. ut post dicam in epitoma lib.XI. TERTIAM,ut alter utique ex plebe, cum eò uentum sit,ut utrunque plebeium fieri liceret, censor crearetur. } Miror non hoc loco notatum esse à Glareano Liuium,qui scripserit eò uentum esse,ut utrunque censorem fieri liceret, cuius rei nihil ante meminerit. Nam de altero tantum occupato à plebe censuræ loco egit. Hoc tamen si quis fecerit,iniuste faciet.legitur enim mendose in uulgatis libris.recte autem in manuscriptis,sic.cum eò uentum sit,ut utrunque plebeium consulem fieri liceret. sensus est. Vt,quoniam quod grauius erat, concessum est a patribus,utrunque consulem ex plebe fieri,concedant id etiam, quod leuius esse uidetur, ut alter utique censor ex plebe fiat. De utroque autem consule plebeio lata lex est anno CDXIII. ut ait Liuius lib.VII.extremo. L. FVRIO Camillo,C. Mænio consulibus. } Plin.lib.XXXIIII. cap.V.C.Mænium cum Liuio consules edit. Diodorus Μάνιον φούριον, γάϊον μάνιον. C. Mænius P.F.P.N. in Censura,& Dictatura eius Capitolina dicitur. at collega L. Furius Sp.F.M.N.Camillus. Ex quo apparet errare Glareanum, qui hunc iterum consulem esse scribendum putat. quasi uero idem sit, atque ille qui ante & consul & dictator fuit,cum ille M.F.hic Sp.F.M.N.sit hoc modo.

M. Furius Camillus.
Tr. mil. an. 352.

M. Furius Camillus Tr. mil.an.354.357.
361.370. 372.375. Dictator 359.
365.367.387.388.

M. Furius Camillus mort. in damnatione patris. Liuius. Plutarchus.

Sp. Furius Camilli Dictat. F. prætor primus. 389.

L. Furius Camillus Dictatoris F. Dict. 405. 410. cos. 406.

L. Furius Sp. F. M. N.
Camillus. cos. 417. 430.

INSIGNITIVS omissa res. } Vet.lib.Insignius. ARICINOS, Lanuuinosq;, & Veliternos Antiatibus Volscis se coniungentes ad Asturæ flumen Mænius improuiso adortus fudit. } Quemadmodum paulo ante ab Antio,Lauinioq; dixit,sic hoc loco,Aricinos,Lauiniosq;, legendum puto. Me in hanc sententiam adducunt cum libri ueteres,tum maxime Capitolini lapides, in quibus hic C. Mænij triumphus his uerbis descriptus est.

C. MAENIVS P. F. P. N. COS. DE ANTIATIBVS AN. CDXV.
LAVINIEIS, VELITERNEIS PRIDIE K. OCT.

Quoniam autem in his duorum oppidorum nominibus tanti errores implicant non latinorum, sed etiam græcorum auctorum, ut uix Lauinium à Lanuuio distinguere uel diuturna attentione queas, non alienum ab hoc instituto esse duxi, notas quasdam afferre, quibus alterum ab altero prudens lector internoscere posit. Est autem illa una. quod Lauinium ab Aenea, ut omnes, Lanuuium à Diomede ut Appian. lib. II. ait, conditum est. Altera quod Lauinium colonia, Lanuuium municipium fuisse traditur. De Lauinio scriptum est in Epitome lib. LXX. Marius Antium, & Ariciam, & Lauinium colonias deuastauit. De Lanuuio in oratione pro Milone, pro Murena, & apud Pædianum. Tertia, quod Lauinij consules Vestæ, & penatibus sacra peregerint, Lanuuij uero Sospitæ Iunoni. Illius historiæ auctor est Dionys. lib. I. & Macrobius lib. III. cum ait. Consules & prætores, & dictatores cum ineunt magistratum Lauinij rem diuinam faciunt penatibus pariter, & Vestæ. Huius Cicero pro Murena. Nolite, inquit, a sacris patrijs Iunonis Sospitæ, cui omnes consules facere necesse est, domesticum, & suum consulem potissimum auellere. Erat autem Murena è municipio Lanuuio, ut ipse paulo ante ait. Quarta quod Lauinium longius abest à Roma, quàm Lanuuium. Distat enim à mari quatuor stadia, ut ait Dionysius lib. I. situm inter Ostiam, & Antium auctore Strabone lib. V. At Lanuuium abest a Roma stadia CL. ut ait App. lib. II. ita ut auctore Strabone ab eo mare, & Antium prospici posit, haud procul ab Aricia, quæ CLX. stadia abest in Appia uia sita. Ipsa tamen inter se non admodum distantia uidentur fuisse. Quæ res maiorem etiam erroris causam præbuisse uidetur. Horum etiam oppidorum populos cõmemorat Dionys. lib. V. λαυρεντίνους, λανουΐνους, λαβινιάτας. i. Laurentes, Lanuuinos, & Lauinios. Ac Stephanus quidem etiam λαβίνιον κτίσμα τοῦ αἰνείου populos edere λαβινιάτας ait. Vbi uero ait. λαούινιον μητρόπολις τῶν λατίνων. τὸ ἐθνικὸν λαουινῖνος. διονύσιος ε ρωμαϊκῆς ἱστορίας, dubitationem affert, quia Dionysij ex V. libro testimonium profert, ne mendose pro Laurento, aut pro Lanuuio fit. Apud Dionysium etiam uox illa λανουίνους uitiose uidetur esse, pro λαουίνους. Verum ut dixi mira horum nominum deprauatio est. AD ASTVRAE flumen. } Vet. lib. Ad Saturam flumen. Ego tamen legendum puto Ad Sturam flumen. nam Festus in uocibus incipientibus à litera S ait, Stura fluuius est in agro Laurenti. Item Strabo lib. V. eundem in his locis fluuium στόραν uocat.

MAXIME ualido exercitu, maiore mole. } Maiore mole, quod Glareanus ait nescire ut intelligatur, est, maiore apparatu. Nam quia de Mænio dixit. Aricinos improuiso adortus fudit, hinc opponit, at Camillus Tiburtes, maiore mole, quanquam æque prospero euentu. OPPIDA Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut ui capta, aut recepta in deditionem. } Quanquam Volsci Latini erant, tamen Latinorum numero haud habiti esse uidentur, Captum ergo ait Antium Camillus, quod tamen nominatim supra non est expressum a Liuio. nisi cum dixit. Nec quieuere ante, quàm expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes Latium omne subegere. ET VESTRAM itaq; de eis. } Placet antiqua quorundam librorum lectio. & uestram utique. Quæ lectio desiderare uidetur, ut uerba illa. Tot populos &c. parenthesi includantur, atque hoc modo tota sententia colligatur. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. (tot populos inter spem, metumq; suspensos animi habetis.) & uestram utique de eis curam quamprimum absolui, & illorum animos dum expectatione stupent seu pœna, seu beneficio præoccupari oportet.

....LANVVINIS ciuitas data, sacraq; sua reddita cum eo, ut ædes, lucusq; Sospitæ Iunonis cõmunis Lanuuinis municipibus cum populo R. esset. } Quanquam in quibusdam libris est, Lauiniis, tamen Lanuuinis, legendum est. nam de Municipio, deq; sacris Iunonis Sospitæ mentio fit. Hoc autem primum tempore Lanuuini municipes facti sunt una cum alijs Latinis multis, quos numerat Liuius. Hac de re Cicero pro Cornelio, sic. Itaque ex Latio multi & Tusculani, & Lanuuini, & ex cæteris generibus gentes uniuersæ in ciuitatem sunt receptæ, ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum. Neque uero moueat quenquam, quod Lanuuinis ciuitatem datam scribat, quos ne uictos quidem ante tradiderit. Nam, ut dixi, satis habuit dicere. Neque ante quieuere, quàm expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. TVSCVLANIS seruata ciuitas, quàm habebant. } Data est ciuitas Tusculanis auctore Liuio an. ab V. C. CCCLXXV. ut merito Cic. pro Plancio municipium antiquissimum uoce Tusculum. VELITERNOS ueteres ciues Romanos. } Velitræ colonia deducta est anno ab V. C. CCLX. lib. II. ET ANTIVM noua colonia missa. } Ea primum deducta fuit an. ab V. C. CCLXXXV. ARMA quondam. } Hac de re libro priore dictum est. 93

CETVS Capuam. } Capuam agro multatum tantum dixit supra. Latini Capuaque agro multatis.

ROSTRISQVE earum suggestum in foro extructum adornari placuit. Rostraque id templum appellatum. } Hinc Plin. lib. XVI. cap. IIII. Antea rostra nauium tribunali præfixa fori decus erant, nec populo R. ipsi corona imposita. & Cic. in Vatin. In rostris in illo inquam augurato templo, ac loco. & pro lege Manilia. In eum ipsum locum ascendere, quem maiores exuuijs nauticis, & classium spolijs ornatum reliquissent. P. AELIO Peto. } Pæto ex Capit. lapid. & nummis argenteis. SVESSAM communisse. } Vet. lib. Commeasse. Recte. nam inquit Auruncos oppidum antiquum suum deseruisse, ac profugisse. Nomen autem eius oppidi Aurunca fortasse fuit, quo deinde nomine Suessa ipsa

etism affecta est. Sic Ansonum fuit oppidum Ansona. VIVA sub terram sd portam Collinam dextra uia strata defossa est. § Cur sub terram stratam dicat, exponit Plutar. in Numa, ubi de pœna Vestalium agit. ἐνταῦθα κατασκευάζεται κατάγειος οἶκος οὐ μέγας. κεῖται δὲ ἐν αὐτῷ κλίνη τε ὑπεστρωμένη. i. Eo in loco (ad portam Collinam) præparatur sub terram domus haud admodum magna, in ea uero lectus est stratus. SCELERATO campo, credo ab incesto id ei loco nomen factum. § Vet. lib. Ac incestu. at Festus. Sceleratus campus appellatur proxime portam Collinam, in quo nirgines Vestales, quæ incestum fecerunt, defossæ sunt. QVI negabat rationem eius se habiturum. § .i. nomen eius candidati non recepturum. consules enim prætoria comitis habebant. MENVS in prætura intendente. § Vet. lib. Tendente. quod sæpe usurpat Liuius. CAESONE Duellio. § K. Duilio. ut supra. nota huius prænominis mendum peperit in epistola Cic. ad Pætum. cum ait. L. Papirius Crassus quadriennio postquam dictator fuit, consul factus est cum C. Dnilio. cum sit legendum. K. Duilio.

L. AEMILIVM Mamercum. § Mamercinum. ex uet. lib. Quo prænomine multi Aemilij usi sunt. T. VETVRIVS, Sp. Postumius. § Caluinus ille, hic Albinus uocatus est. Liuius auctor lib. IX. Plutar. in Parallelis. L. CORNELIVS iterum. § A. Cornelius est scribendum Cassiod. Diodoro, & uet. lib. attestantibus. est autem is, qui consul ante fuit an. CDXII. ADVERSVS regem exscensionem à Pæsto facientem. § Vet. lib. omnes, Exscensionem habent. quomodo alio loco locutus est Liuius. ut lib. XXII. Exscensu è nauibus in terram facto. & lib. XXVIII. ad Erythras excensionem fecit. Quæ lectio placet, si ad Pæstom, legamus. at placet alijs, excursionem, legi. Quod etiam probatur, cum paucis ante annis idem Alexander appulisse classem in Italiam supra dicatur. T. VALERIO consul. lib. § Nusquam alias Titi prænomen in gente Valeria comperi. Quare assentior Diodoro, & Cassiodoro, qui hunc consulem C. Valerium uocant. Q. FABIVM Maximum ædilem. § Adhuc Maximus non dicebatur, nam post in censura id cognomen inuenit. IN secessione quondam plebis. § Hac de re antea nihil Liuius. secessit primum plebs in montem sacrum, eius sedandæ causa Dictator M. Valerius creatus est. iterum in Auentinum, per consules reducta est. denique secessit exercitus. per M. Valerium Coruum Dictatorem res composita est. Liu. lib. II. III. & VII. nusquam autem claui figendi mentio facta est.

94 L. PLAVTIVS Venox. § Venno scribendum est ex secundo huius consulatu Capit. Nam qui Venox est dictus, is & Caii prænomen tulit, & multis post annis in censura illud cognomen inuenit. sunt autem cognomina duo Venno, & Venox, utrunque Plautiorum. uerum librariorum incuria alterum prope ex hominum memoria euulsum est, & à scriptoribus Capit. modo restitutum. EX VOLSCIS Fabraterni, & Lucani Romam uenerunt orantes, ut in fidem reciperentur. § Vox, Lucani, mendum habet. neque enim Lucani aut Volsci sunt, aut Volscis uicini, neque ita per se inualidi, ut à Samnitibus quicquã timere possent, quibus paulo ante erant amici. præsertim uero cum dicat haud ita multo post. Lucani, atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum populo R. fuerat, in fidem uenerunt.

QVAE Vacci prata diruto ædificio, publicatoque solo appellata. § Hinc Cicero pro domo. In Vacci pratis domus fuit M. Vacci quæ publicata est, & euersa. SANA constare mens. § Vet. lib. Sane. FVNDANIS pacem esse. § Vet. lib. Fundis. quod placet. dixit enim Priuerni hostes esse.

CARCERES eo anno in circo primum statuti. § Varro lib. IIII. de lingua lat. In circo primo, unde mittuntur equi, Carceres dicuntur, dicti quod coercentur equi, ne inde exeant ante, quàm magistratus signum misit. CONSVLES noui L. Aemylius Mamercus, & Cn. Plautius. § Scribe L. Aemilius Mamercinus, & C. Plautius. De Mamercino testantur & uetera, & Capitolina monumenta. de C. Plautio triumphus eius Capitolinus. in quo ipse ita describitur. C. PLAVTIVS. P. F. P. N. DECIANVS. sunt enim multi per hæc tempora illustres Plautij, sed diuersis cognominibus præditi. Proculo, Hypseo, Vennone, Venoce, Deciano. Hunc tamen adoptionis cognomine uti censeo, non familiæ.

IN sacello Sangi uersus ædem Quirini. § Vet. lib. Aduersus ædem. SI bonam dederitis. § Idem tradit Valerius lib. VI. cap. II. P. PLAVTIO Proculo, P. Cornelio Scapula. § Pro Plautio Diodorus edit A. Postumium. sic enim est apud eum. αὖλος ποστούμιος, πόπλιος κορνήλιος. Fregellas, Signinorum si ager, deinde Volscorum fuerat. § satis apparet ex locorũ descriptione, Si dici norum legẽdum, qui populi fuerunt inter Volscos, & Campanos, non Signinorum, quę urbs fuit in Latio. PROXIMIS comitijs absens præsentibus prætertur. § Vet. lib. omnes. absens petentibus. Glareanus præsentibus mauult. quasi uero non alio loco Liuius apponat, absentes petentibus. quippe cum absens non solum dicaturis, qui non adest in urbe, sed etiam qui ne in campo quidem. ut alio loco ostendam.

CVMANI ab Chalcide Euboica. § Idem Strabo lib. V. IN insulas Aenariam, & Pythecusas egressi. § Plin. has duas insulas unam facit. at Mela duas, cum inquit. Pythecusa, Leucothea, Aenaria, Sinonia &c. Italico lateri citra Tiberina ostia obiacent. Hoc torsit ualde Glareanum. SAMNITIVM infidæ aduersus Romanos societati freta. § Vet. lib. Infida societate. Quod latina locutio etiam postulat. RECEPTA Palæpoli miserat. § Vet. lib. Recepta Palæpolim miserat. Verunque recte. Dixit enim Cic. pro Archia. Luculli eum domum suam receperunt. & Liu. Oppido, ac tectis receperunt. est enim sensus. Publilius ad senatum miserat, duo millia Nolaorum, & quatuor millia Samnitium Palæpolim hostium oppidum esse recepta. ROMAE compertum est, delectum. § Vet. lib. alij habent.

bent. Romæ compertum est, Cornelius delectum, alij omnino uacant uocibus his, Romæ compertum est, habent uero uocem, Cornelius. Quorum lectionem ualde probo. Nam cum ab utroque consule de Samnitium bello certiorem senatum factum dixisset, post subdidit, quid Publilius nunciasset. hoc uero loco, quid Cornelius. ita. Ab utroque consule exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam uoluntate Græcorum receptα Palæpolim miserat. Cornelius. delectum indictum à magistratibus, uniuersum Samnium erectum, ac uicinos populos Priuernatem, Fundanumq́; & Formianum haud ambigue solicitari. Egregie. Nam Publilius in Græcos ierat, Cornelius in Samnites. QVID perplexe agimus, inquit.} Subaudiendum est, Samnis. Sequitur enim, Et Samnis, Romanus'ne imperio Italiam regat, decernamus.

PROCONSVL rem gereret.} Vet. lib. Proconsule. ORIENTE nocte.} Vet. lib. Ineunte. Oriente, glossema est. CONSVLES creat C. Pœtelium.} C. Pœtelium tertium scribendum esse censet Glareanus. putat enim eundem esse cum eo, qui consul fuit an. CCCXCV. in quo decipitur. ille enim pater, hic filius est. Quod ex consulatu eius & ex dictatura huius Capitolina cognoscitur. in quibus ille C. Pœtelius C. F. Q. N. Vibo Visolus, hic C. Pœtelius C. F. C. N. Libo Visolus appellatur. Est igitur C. hic Pœtelius consul II. non III. nam primum fuit anno CDIX. L. PAPIRIVM Mugillanum, Cursorem in alijs annalibus inuenio.} Quanquam ambigere de cognomine Papirij consulis uidetur, Cursorem tamen probat magis. quod ex eo intelligi potest, quod eum II post consulem profitetur, hunc annum numerans. Idem faciunt Capitolini scriptores. EODEM anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam.} Sic Solinus cap. XXXV. L. Papirio Sp. F. C. Pœtelio C. F. cos. Alexandria condita est. Idem Casiodorus. ACCITO ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caueret Acherusiam aquam, Pandosiamq́; urbem. ibi fatis eius terminum dari.} Oraculum hoc his duobus græcis uersibus expressum est.

αἰακίδη προφύλαξο μολεῖν ἀχερόσιον ὕδωρ
Πανδοσίαν τε, ὅτι τοὶ θάνατος πεπρωμένος ἐςί.

Eandem rem tradit etiam Strabo lib. V. his uerbis. περὶ πανδοσίαν ἀλέξανδρος ὁ μολοττὸς διεφθάρη. ἐξηπάτησε δὲ καὶ τοῦτον ὁ ἐν δωδώνῃ χρησμὸς φυλάττεσθαι κελεύων τὸν ἀχέροντα, καὶ τὴν πανδοσίαν. δεικνυμένων γὰρ ἐν τῇ θεσπρωτίᾳ ὁμωνύμων τόπων ἐνταῦθα κατέστρεψε τὸν βίον. BRVTTIORVM coloniam Acerinam.} Merito suspectam habet uocem Acerinam Glareanus. neque enim eius oppidi apud quenquam ulla mentio est. Quo fit, ut suspicer, pro Acerinam, Terinam esse legendum. quod oppidum Bruttiorum fuisse scribit aperte Strabo lib. VI. τεμέσης δὲ συνεχὴς τερινά, ἣν ἀννίβας καθεῖλεν οὐ δυνάμενος φυλάττειν, ὅτε δὴ εἰς αὐτὴν κατέφυγε τὴν βρεττίαν. εἶτα κωνσέντια μητρόπολις βρεττίων. Eandem Stephanus uocat κτίσμα κροτωνιατῶν. Itaque subdit. alias inde Mesapiorum, ac Lucanorum urbes. Terinæ Plinius etiam, & Mela meminerunt.

HAVD procul Pandosia urbe imminente Lucanis, at Bruttijs finibus tres tumulos aliquantum inter se distantes insedit.} Eorundem tumulorum meminit etiam Strabo, & alterius oraculi, à quo Alexander deceptus sit. ait enim τρικόρυφον δ' ἐςὶ τὸ φρούριον, καὶ παραρρεῖ ποταμὸς ἀχέρων. προσεξηπάτησε δὲ καὶ ἄλλο λόγιον. Πανδοσία τρικόλωνε πολύν ποτε λαὸν ὀλέσσεις. ἔδοξε γὰρ πολεμίων φθορὰν οὐκ οἰκείων δηλοῦσθαι.

CORPORE regio utcunque multato.} Glareanus Erasmo præceptori suo placuisse ait. hoc in loco pro multato, legendum esse, mutilato. at Cicero ita quoque locutus est pro Milone. Qua in turba C. Vibienus ita est multatus, ut uitam amiserit. FOEDERE ergo in amicitiam accepit. Recte. Nam aut fœdere, aut deditione in amicitiam ueniebant. Sic enim supra. Campanorum aliam conditionem esse qui non fœdere, sed per deditionem in fidem uenissent. TARENTINORVM iuuentutem, Græci Græcos.} Tarentinos Græcos Palæpolitani græci expectabant. Tarentum enim Lacædemoniorum colonia fuit. Iustinus lib. III. AD PHILONEM uenit.} Vet. lib. ad Publilium Philonem. QVOD bonum, faustum, felix.} Vet. lib. Feliaq́;. HAVD IGNARVS opinionis alterius, qua hæc proditio à Samnitibus facta traditur &c.} Sensus est. Proditionem Palæpolis ab alijs Palæpolitanis auctoribus, ab alijs Samnitibus auctoribus factam esse traditum est. me ut Palæpolitanis ducibus factam esse credam cum scriptorum auctoritas mouet, qui id tradiderunt, tum fœdus Neapolitanum. Nam græcorum rei summa à Palæpoli Neapolim deinde translata est. Videtur autem fœdus Neapolitanum uocare id, quod græci cum Romanis uictoribus Neapoli icerunt. nam si cum Samnitibus ictum esset, non Neapoli fœdus, quæ græcorum erat, sed in Samnio factum esset. DVO singularia hæc ei uiro primum contigere, prorogatio imperij non ante in ullo facta, & acto honore triumphus.} Glareanus legendum censet. Aucto honore. Quid tamen sit, aut, Acto, aut Aucto honore, se ignorare profitetur. Mihi uero hæc esse uidetur mens auctoris. Duo hæc singularia Publilio contigisse, & quod primus prorogato ultra consulatum imperio pro consule rem gesserit, & quod primus exacto consulatu proconsule triumpharit. Est enim acto honore, pro eo, quod est, postquam honore abijt. sic lib. III. Ea ætate, ijsq; honoribus actis. & epitom. lib. LXI. Grachus seditioso tribunatu acto interemptus est. sic in Capitolinis lapidibus.

Q. PVBLILIVS Q. F. Q. N. PHILO II. PRIMVS PRO COS.
DE SAMNITIBVS PALAEPOLITANEIS.

CVM corpora nuda intulissent. } Vet. lib. Nudata. INITIVM libertatis factum est, quod necti desierunt. } Vet. lib. Quod ligari nexi desierunt. Recte. Nam paulo post. subdit. Ita nexi soluti. cautumque in posterum ne necterentur. & epitome lib. VI. Cum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exolueret. & Varro lib. I. de lingua latina. Liber, qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam debebat, præbet, nexus uocatur, ut ab ære obæratus. Hoc C. Pœtelio Visolo Dictatore institutum ne fieret. Quæ uerba quanquam mendosa sunt, tamen ad huuc locum pertinere perspicuum est. & Suidas in uoce γάϊος. Καὶ δὴ ἐκεῖνο τὸ πάθος ἅπαντες οἱ δανεισθέντες πρὸς τὰ χρέα ῥωμαῖοι νόμῳ κυρωθέντι ἀρχαίαν ἐλευθερίαν ἐκομίσαντο. L. FVRIO Camillo iterum. } Quam uehementer erret Glareanus, qui L. Furio Camillo tertium legit, supra ostendi. FORTES fortunam iuuare. } Eodem prouerbio utitur lib. XXXIIII. & Cicero Tusc. lib. II. Fortes non modo fortuna adiuuat, ut est in ueteri prouerbio, sed multo magis ratio.

Q. FABIVS Maximus Rutilianus. } Ex Capitolinis tabulis apparet Rullianum, non Rutilianum esse legendum. mendose etiam apud Valerium lib. II. cap. II. at apud Plinium recte. Q. Fabius Rullianus. Liuius eundem post Rullum nominat. Plutarchus in Pompeio ῥοῦλλον, in Fabio ῥουλλον appellat, ut puto, uitiose. PROFECTVS ad Imbrinium. } Hermolaus Barbarus in III lib. Plinij, meminit huius loci, idque etiam Simpriuium dictum scribit. Vnde Tacitus. ad stagna Simpriuina. & Silius. Gelidoque rigantur Simpriuio. & iterum Tacitus. Fontes sub Imbriuinis collibus deductos urbi intulit.

SEV CREDERE libet Fabio auctore factum, ne. } Vet. lib. Seu, si credere libet, Fabio &c.

SPOLIA in triumphum ferret. } Vet. lib. In triumpho. T. MANLII facta laudantem. } Vet. lib. Factum. probo. Seueritatem enim eius in filium, qui iniussu imperatoris pugnauerat, intelligit.

QVOD se absente resp. egregie gesta esset. } Vet. lib. Res egregie. ut ante. sic paulo post. Ad rem gerendam.

97 CONSVLES, regia potestas. } Recte. quòd pro Rege, duo consules creati sint ijsdem insignibus, & eadem fere potestate. præterquam quod annua hæc, illa perpetua erat. lib. II. QVO tu imperio meo spreto. } Quò, est pro eo, quod græci dicunt, πρὸς τί. & τίνι. ut Cicero ad Fabium. Martis uero signum quò mihi pacis auctori? LACERANTIBVS uestem lictotib. } Vet. quidam lib. Lacerantibus fœde lictoribus. PATRE auctore M. Fabio, qui ter iam consul, dictatorque fuerat. } M. Fabius Ambustus pater fuit cos. an. CCCXCV. CCCXCIX. CDI. Dictator an. CDV. Liuius, & Plinius auctores. ITERATA deinde coutentio. } Vet. lib. Contentio est. TRIBVNOS plebis appello, & prouoco ad populum. } Hinc intelligi potest à Dictatore ad populum prouocationem fuisse. Qua de re sic Festus. Optima lege cum dicebatur in magistro populi faciendo, qui uulgo dictator appellatur, quàm plenissimum posset ius esse significabatur, ut fuit M. Valerij M. F. Volusi N. qui primus magister populi creatus est. postquam uero prouocatio ab eo magistratu ad populum data est, quę ante non erat, desitum est dici, Vt optima lege. ut pote imminuto iure posteriorum magistrorum.

BENE agis, cum eò nos deduci iussisti, unde & priuati uocem mittere possemus. } Hoc ait. quia M. Fabius in concione pro rostris ad populum loqui non potuisset, quod esset priuatus, ex inferiore autem loco, quo eum deduci Dictator iusserat, licebit. Non enim nisi magistratus, & qui à magistratibus producti erant, in concionem ascendere poterant. NON TAM perpetuæ orationes, quàm altercatio exaudiebantur. } Quidam libri. altercationes audiebantur. Quod non probo. nam lib. IIII. inquit. Cum res à perpetuis orationibus in altercationem uertisset. DICTATOREM Quintium Cincinnatum in L. Minucium. } Hac de re lib. III. M. FVRIVM Camillum in L. Furio. } Hoc fecit Camillus trib. mil. VI. an. CCCLXXV. Liuius lib. VI. NE IRAM quidem fuisse atrociorem in eos, qui temeritate, atque inscitia exercitus amisissent, quàm ut pecunia eos multaret. } Lib. IIII. Mœstæ ciuitati ab re male gesta, & iratæ ducibus M. Postumius reus obiectus, qui tribunus mil. pro cos. ad Veios fuerat. X millibus æris grauis damnatur. PROPTER Q. Fabium ciuitatem in lætitia, uictoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse. } Vet. lib. Propter Q. Fabij uictoriam ciuitatem in lætitia, supplicationibus, ac gratulationibus esse.

98 CVM SE nihil morari magistrum equitum pronunciasset. } Genus dicendi, quo utebantur in absoluendo. sic supra lib. IIII. Tribunus plebis. Sempronium nihil moror. & Philip. XII. in epistola Antonij. Nihil moror eos saluos esse & ire quolubet. DIGRESSVM eum templo. } Templum, non curiam Hostiliam intelligendum esse puto, ut ait Glareanus quibusdam placere, sed Rostra, quæ summoto magistro equitum Dictator ascenderat, & ex eis uerba ad populum fecerat. supra autem Rostra templum dici, monuimus. ADOLESCENTIS Manlij. } Vet. lib. T. Manlij. Recte. præcessit enim Q. Fabij. Q. AEMILIVM Cæretanum. } Cerretanum. ex cap. consulibus. & Vet. lib.

Q. AEMILIO. } (Aulium quidam annales habent). } Quæstio est an alter cos. Q. Aemilius, an Q. Aulius Cerretanus fuerit. Aulium uocandum esse, & Liuius, & Capitolini scriptores consentiunt. est enim is qui post magister equitum in prælio occisus est. Liuius lib. IX. & Capitolinæ tabulæ.

AEMILIO forte euenerunt. } Malim, Aulio. ut dixi. Accedit quod pro Aemilio Diodorus αὔλιον, Cassiodorus Aelium uocant, mendose. SOCIOS eius gentis populos. } .i. socios populi Romani Apuliæ populos. in amicitiam enim paulo ante uenerant una cum Lucanis. CLAMATVMQVE ad arma. } Vet. lib. Conclamatumque ad arma. VT IN Tusculanos animaduerteretur, quorum

ope

ope, ac consilio, Veliterni, Priuernatesque populo R. bellum fecissent.} De Tusculanis nihil ante lib. VII. ubi de Priuernatibus & Veliternis ita ait. Accessit ad eam cladem uastatio Romani agri quam Priuernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. NEC QVENQVAM fermeex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.} Locus non est (ut censet) mancus, ac debilis. Quod ipsum sensus ostendit, qui est hic. Cum Pollia tribus una Tusculanos condemnasset, memoriam iræ Tusculani in Polliam tribum usque ad patrum memoriam conseruarunt. neque enim quisquam ex tribu Pollia candidatus Papiriam ferre solitus erat, in quam præsertim coniecti Tusculani ciues fuerant, & in qua suffragia ferebant. Auctor Valerius lib. IX. quanquam ibi Popillia est, pro Papiria. Q. FABIO.} Rullianum intelligit. ex triumpho Capit. hoc anno acto. L. FVLVIO.} Fuluij cognomen Curuus. ex Capit. eius triumpho. M. FABIVS Ambustus.} Magister eq. erat Ambustus, Rullianus consul. Ambustum Rulliani patruelem fuisse reor M. Ambusti Pont. Max. F. NAC pedestres quidem copiæ.} Vet. lib. Ne pedestres quidem. Samnitium autem copias intelligit. LOCVM castris dimetari iussit.} Vet. lib. Communiri iussit. ID VERO, circumfuso undique equitatu, ut uallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat.} Sensus est. Dictator, ubi ultra progredi se non sine summo incommodo posse uidit, locum castris communiri iussit. cum autem hostium equitatus circumfusus esset, ne id quidem fieri poterat, ut uallum poneretur, & opus inciperet. in quibusdam enim libris est pro, peteretur, poneretur. AT HERCVLE illo die.} Vet. lib. Et hercule.

IMPIO bello, & contra fœdus suscepto.} Hoc ait, quia paulo ante dixerat. Samnites inducias annuas ab urbe retulerunt, nec earum ipsarum sancta fides fuit &c. Itaque subdit. Brutulus Papius haud dubie erat proximarum induciarum ruptor. BRVTVLVS Papius.} Papia gens Italica fuit. Itaque bello Italico Papius Mutilus inter eius belli duces insignis est. Appianus. Alij. CAETERARVM rerum irrita fuit deditio.} .i. non acceptæ res cæteræ, quæ dedebantur, nec ex eo pax consequuta est. 99

Hoc BELLVM à consulibus bellatum quidam auctores sunt.} Inter cæteros sunt Capitolini scriptores, qui Q. Fabium, L. Fuluium huius anni consules de Samnitibus triumphasse, non Dictatorem A. Cornelium tradiderunt. FABIVM etiam in Apuliam processisse.} Hinc apud eum qui scripsit de uiris illustribus scriptum est, Q. Fabium cos. primum de Apulis, & Lucerinis triumphasse. Quod idem extat etiam in Capitolino triumpho. SIGNVM mittendis quadrigis daret.} Inter cæteras causas Dictatoris creandi hæc etiam fuit, ludorum Rom. causa, quod est, ut signum mittendis quadrigis daret. Signum autem dedisse Dictatorem, & prætorem hic locus docet, consulem liber XLV primus. VITIATAM memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum, honorum fallente mendacio trahunt. inde certe & singulorum gesta, etiam publica monumenta rerum confusa.} Hunc locum à Cicerone accepisse uidetur in Bruto. Nisi quem nonnullæ mortuorum laudationes forte delectant, & hercules hæ quidem extant. ipsæ enim familiæ sua quasi ornamenta, ac monumenta seruabant, & ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, & ad memoriam laudum domesticarum, & ad illustrandam nobilitatem suam quanquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior. multa enim scripta sunt in eis, quæ facta non sunt, falsi triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa, & à plebe transitiones, cum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus.

IN EPITOMEN LIBRI IX.

OMNIBVS, qui per fœdus spoponderant.} Vet. lib. Qui fœdus spoponderant. NEC etiam multo post.} Vet. lib. Nec multo post. LIBERTINORVM filios in senatu legit.} Vet. lib. In senatum. EA'QVE res Fabio Maximo nomen dedit.} Vet. lib. Maximi .i. ex ea re Maximus appellatus est. sic Liuius. Porro autem adde hæc uerba ex manuscriptis libris. In hoc libro mentio nem habet Alexandri, qui temporibus his fuit. & æstimatis populi R. uiribus, quæ tunc erant, colligit. si Alexander in Italiam traiecisset, non tam facilem ei uictoriam de populo R. fore, quàm de gentibus, quas ad orientem imperio suo subiecerat.

IN LIBRVM IX.

AVCTORES belli, quia uiuos non potuimus.} Brutulum Papium intelligit, cuius exanime corpus deditum erat. LEGIONES Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copijs circumsedere.} Apuli quadriennio ante societate iuncta in fidem populi R. uenerant. Ea de causa Romani hoc tempore Luceriæ, quam à Samnitibus circumsederi nunciabatur, opem ferunt. ait enim. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus socijs. ijdem tamen post cladem Caudinam ad Samnites desecisse uidentur; Itaque Luceria post à Romanis recipitur, iterumque cum defecisset, capta, colonia deducitur. Neque enim probare uidetur Liuius eorum auctoritatem, qui Q. Fabium prioris anni consulem de Apulis, & Lucerinis triumphasse scripserunt. MONTIBVS circa se perpetuis inter se iuncti.} Vet. lib. Montibus perpetuis inter se iuncti. PER ALIVM saltum ar

D 4 ctiorem,

ctiorem, impeditioremque. } Vet. lib. Altiorem impeditioremque. Recte. nam paulo ante dixit. Saltus duo alti, angusti. CVM AD alias angustias protinus pergerent, septas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacentem molem inuenerunt. } Malum, obiacente mole. ut fit. Septas deiectu arborum, & saxorum obiacente mole.

100 ALIVS per obices uiarum, alius per diuersa montium. } Vet. lib. Per aduersa montium.

QVEM annos iam prope XXX uincimus. } De Samnite loquitur, qui uinci cœptus est anno V. C. CDXII. Quoniam autem ab eo ad hunc annum nisi XXIII anni numerantur, Glareanus hunc numerum reprehendit, & XX, non XXX legendum censet. Ego contra. Nam si XX dixisset, particulam, prope, non addidisset. quæ solet addi, cum numerus re uera minor est, quàm dicitur. IAM IS grauior annis. } Vet. lib. Grauis annis. QVICQVID istuc præsens necessitas inusserit. } Vet. lib. Istinc. Malim ego. Istic. HERENNIVS domum è castris est auectus. } Vet. lib. Reuectus. Egregie. Inde enim in castra uectus fuerat. SVIS deinde legibus. } Vet. lib. Suis inde legibus.

IN MEDIOS mu mittere hostes paratus sum. } Vet. lib. Immittere. PRODVNTVR magis omnia. } Vet. lib. Ea omnia. OMNIVM egena corpora humi prostrauerunt. } Vet. lib. Egeni.

SVPER mœrorem pudor quidam effugere colloquia, & cœtus hominum cogebant. } Vet. lib. Cogebat. AD FINEM Campanum prosequerentur. } Vet. lib. Ad finem usque Campani agri. Dixit tamen alibi. Finem Pisanum. MVLTO sibi mœstiores, & abiectiores animi uisos. } Vet. lib. Mœstioris, & abiectioris animi.

101 OFFILIVS Calauius Ouij filius. } Vet. lib. Oui. SINE VLLA publica auctoritate concessum in omnem formam luctus est. } Vet. lib. Sine ulla publica auctoritate, consensu'ue in omnem formam luctus populus uersus est. Ego tamen nihil muto. M. AEMILIVS Pappus. } Scribe M. Aemilius Papus. auctoribus Capitolinis lapidibus, & libris ueteribus. QVO DIE creati sunt, eo (sic enim placuerat patribus) magistratum inierunt. } Ante solennem ineundi consulatus diem inisse significat, qui per bellum Punicum II, & reliqua insequentia fuit Idus Mart. His autem X primis libris res hæc tota inconstantissima est. Nam modo K. Sept. modo K. Sext. modo Idibus Maijs, modo Id. Decembr. modo K. Octobr. modo K. Quintilis inisse cõsules à Dionysio, Liuioq; traduntur.

SOLENNIBVSQVE senatusconsultis perfectis de pace Caudina retulerunt. } Vet. lib. Solennibusq; sacris. probo tamen magis, Senatusconsultis. Erant enim quædam solennia senatusconsulta, quæ ad religionem, & cæremonias pertinebant. Nam quemadmodum scriptum est apud Gellium, ante de rebus diuinis, quàm de humanis referebatur. Itaq; Cicero ait ad Quirites post reditum. P. Lentulus consul simulatq; de solenni religione retulit, nihil humanarum rerum sibi prius, quàm de me agendum iudicauit. L. LIVIO, & Q. Melio tribunis pl. } Mælio. scribe. mendose autem sunt apud Ciceronem hæc nomina. Numicio, & Aemilio, in Catone. Cæterum tribunatum pl. ceperunt, postquam sub iugum ad Caudium missi fuerant. Neque enim tribunos pl. in castris fuisse consentaneum est. & si fuissent, & spopondissent, eorum supra meminisset Liuius. cum dixit. Spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum. POSTHVMIVS in ore erat. } Vet. lib. In ore omnium erat. PIACVLA'QVE pro populo dare Romano. } Vet. lib. Romano dare.

102 NOXAM nocuerunt. Vet. lib. Noxa nocuerunt. EO IVSTIVS bellum gesturos. Vet. lib. Romanos eo iustius bellum gesturos. quod placet. QVI TE captum uictori cum qua potes fide restituis? } Vet. lib. Qui te nunc captum uictori. NVNQVAM ne causa deficiet. } Vet. lib. Deficiet. QVOD nec ad Luceriam ire. } Hoc loco Luceria Samnitium est, quod forte ad eos, ut dixi, post Caudinam cladem defecerit, quemadmodum tacite intelligi uult Liuius. PVBLILIVS in Samnio subsistit aduersus Caudinas legiones. } Si, Aduersus, legas, Caudinas legiones Samnitium exercitum ad Caudium uictorem intelligas, si (ut malim, & est in quibusdam libris uet.) Adducens, Romanorum exercitum ad Caudium sub iugum missum, accipias necesse est. Ita uero accipiendum esse, docet Liuius lib. XXV. Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eundem illum hostem sub iugum miserunt, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Idem autem tradit hoc loco Liuius. Ex quo intelligi debet Publilium cum Caudino exercitu in Samnium esse profectum, Papirium cum nouo in Apuliam. SAMNITES ea tempestate in montibus uicatim habitantes campestria, & maritima loca contemptu cultorum molliore, atque, ut euenit fere, locis simili genere, ipsi montani, atque agrestes depopulabantur. } Glareanus merito obscuritatem huius loci iactat. non enim solum obscurus est, sed etiam uitiosus. Lege autem ex ueterum librorum fide. Contempto cultu molliore, ut fit. Samnites montani campestria loca populabantur contempto cultu molliore, & locis eiusmodi, ut fieri solet. TVM quoque profectos inde. } Vet. lib. Tum uero profectos. AVCTORIBVS dijs (ut uidetis) ad rem agendam proficiscimur. } Vet. lib. Rem gerendam.

CONSVLERE quid uictis patiendum censeres. } Vet. lib. Paciscendum. probe. agitur enim de conditionibus pacis.

103 ID MAGIS mirabile est, ambigi Lucius ne Cornelius Dictator cum M. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit. } Scriptores Capitolini L. Cornelium Dictat. cum L. Papirio mag. eq. ascribentes has res ab eo gestas esse sentire uidentur. Puto autem hunc

esse

esse L. Cornelium Lentulum, qui ante consul fuit, qui ob res bene gestas ad Caudium Caudinus appellatus sit. si quidem Caudinus post fuit Lentulorum cognomen. SEQVITVR hunc errorem alius error, Cursor ne Papirius proximis comitijs cum Q. Aemilio Cæretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit. } L. Papirium Cursorem cós. III & Capitolini triumphi eius scriptores, & Liuius ipse, qui post hunc eundem IIII. consulem nominat, sentiunt. Quod autem ad Q. Aemilium Cæretanum attinet, cum ne de hoc quidem nomine inter auctores conueniat an Aemilius, an Aulius sit, ut ait Liuius, intelligendum est Aulium à Liuio, & scriptoribus Capitolinis magis probari. nam in uet. lib. apud Liuium & hoc loco, & infra, Aulius est, non Aemilius. Cæterum Cerretano ex Capitolinis lapidibus, & ueteribus aliquot libris legendum est, non Cæretano. CVM FERENTANIS uno secundo prælio debellauit, urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. } Oppidum intelligit nomine Ferentum. De quo Horatius oda IIII. lib. III. Et aruum pingue tenent Humilis Ferenti. quo loco ait Acro. Ferentum oppidum est Apuliæ Venusinæ ciuitati uicinum in ualle situm. Itaque Diodorus lib. XX. hanc uictoriam sic describit: ῥωμαῖοι δὲ διαπολεμοῦντες σαμνίταις φερέντην πόλιν τῆς ἀπουλίας κατὰ κράτος εἷλον. Fuit autem Ferentium, quod & Ferentinum est dictum, in Samnitibus. de quo sic Stephanus. φερεντῖνος, λέγεται καὶ φερέντιος πόλις σαυνιτῶν ἐν ἰταλίᾳ. τὸ ἐθνικὸν φερεντινός. Huius meminit Liuius lib. X. Idque oppugnatum esse una cum Romulea scribit anno V. C. CDLVI. Porro autem Ferentinum alterum in Volscis, siue in Latio fuisse satis constat. Quod ipsum Volscis ademptum, Hernicis donatum esse à Romanis Liuius scribit lib. IIII. Itaque lib. VII. Ferentinum Hernicorum urbem ui captam esse ab ijsdem ait, & Ptolemæus Ferentinum inter mediterraneas urbes Latinorum statuit. Ab hoc, ciues Ferentinates appellati sunt. ut hoc libro Liuius. Præter Aletrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum omnes Hernici nominis populi populo R. bellum indixerunt, & Plin. lib. IIII. cap. V. Ex agro Falerno Ferentinates. Hinc concilia Latinorum ad lucum Ferentinæ habita esse scribit Liuius lib. I. & VIII. Quod (ut supra dixi) concilium Dionysius τὴν ἐν φερεντίνῳ ἀγορὰν nocat. Hinc etiam idem Liuius lib. I. meminit aquæ Ferentinæ, & II. capitis Ferentini. Postremo Ferentiam oppidum collocat in Tuscis Ptolemæus, quam Ferentinum etiam nominat Plinius lib. III. cap. V. cum ait. Fesulæ. Ferentinum. Præter hæc sunt etiam populi quidam nomine Frentani Apulis finitimi. De quibus Mela. Picentes, Frentani Apuli. & Plin. Peligni Frentani, Marrucini, Vestini. & post. In ora Frentanorum. Item. Anxani, Frentani. Ptolemæus item post Apulos statuit Frentanos, Pelignos, & Marrucinos. & Polybius lib. III. μαρρουκίνων, καὶ φρεντάνων χώραν. Quæ cum ita sint, non est dubium, quin libro hoc extremo sit legendum, Frentani, ubi uulgo legitur, Marrucini, Marsi, Peligni, Frentini. Hæc dixi, ut intelligerent omnes, quanto cum studio, atque iudicio in ueterum auctorum lectione uersandum esset. CVM AD mœnia Satrici admotus esset exercitus. } Vet. lib. Satricæ, per mendum. Intelligit enim Satricum coloniam Romanam in Latio. quippe cum subijciat. Plus ex uoce, quàm armis illatis terroris colonis iniectum. QVA noctis hora, quamque per portam, & quam in uiam egressurus hostis foret. } Vet. lib. Quaque porta. PRAECIPVA pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit. } Vet. lib. alij, Quæ cognomen uia dederat. Alij. Quæ cognomini uiam dedit. Hinc ego suspicor legendum. Quæ cognomen auo iam dedit. ut intelligamus, quemadmodum necessario intelligendum est, non hunc primum inuenisse hoc Cursoris cognomen, sed auum eius ante. Auus autem eius fuit L. Papirius Cursor, qui censor fuit anno V. C. CCCLXI, & post etiam tribunus militum consulari potestate. Hic enim de quo non loquitur Liuius in lapidibus Capitolinis L. Papirius Sp. F. L. N. Cursor dicitur. QVOD unus fuit, quod adolescens in incremento rerum. } Scribe ex Vet. lib. Quod adolescens, quod in incremento rerum. ut tertia esse causa uideatur. M. CVRIVM. } M'. Curium. Capitolini lapides, item alij. SI PVNICVM Romano præuertisset bellum, seniorque in Italiam traiecisset. } Sensus. Si Alexander ante intulisset Romano bellum, quàm Pœni. Quod futurum erat, si senior in Italiam traiecisset. nisi malimus legere pro Punicum, Indicum.

QVEM iuuenes duo. } T. Manlius Torquatus, & M. Valerius Coruus. de quibus paulo post. Cessisset uidelicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Coruus. QVEM qui ex regibus constare dixit. } Cyneas hic fuit legatus Pyrrhi bello Tarentino. Plut. in Pyrrho. INTER purpuram, atque aurum eneruatum fortunæ suæ apparatibus. } Vet. lib. Oneratum. Quod placet. subdit enim prædam uerius, quàm hostem. & præcessit. Mulierum, ac spadonum agmen trahentem.

NON intelligunt se hominis res gestas, & eius iuuenis cum populi iam octingentesimum bellantis annum conferre. } Scribe ex uet. lib. Se unius hominis. opponuntur enim hæc inter se. Vnus homo, idemq; iuuenis, & populus idemque iam octingentesimum annum bellans. Paulo ante dixit. quod unus fuit, quod adolescens. Elatorie autem dixit. Octingentesimum. IMPEDIMENTVM maius, quàm auxilium traheret. } Vet. lib. Impedimentum magis. CVM ET fœderibus uetustis iuncta Punica res Romanæ esset. } Fœdera hæc renouata iterum, atque iterum, & quo tempore late tradit Polybius lib. III. ABSIT inuidia uerbo. } Vet. lib. Vero. M. FOLLIVS Flaccina. } M. Foslius Flaccinator. ex consulatu Capitolino. L. PLAVTIVS Venox. } Venno, ex consulatu Capitolino, ut dixi. INDVCIAS bienni, cum per aliquot dies fatigassent singulos, precibus impetratæ. }

104

tratæ. } Dispunge ita, ut sit. fatigassent singulos precibus, non autem, precibus impetratæ. Nihil est enim tam familiare Liuio, quàm Fatigare precibus. ut lib. I. Precibus raptarum fatigata. EX APVLIA Theanenses. }. Theanenses sine aspiratione. ex Vet. lib. & græcis τεανοι. EX APVLIA Teanenses, Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis in deditionem uenerunt. } Hae de re sic Diodorus libro XX. ὑπέρθεσαν δὲ καὶ τοὺς ἀπουλίας τὴν δαυνίαν πᾶσαν, καὶ προσαγόμενοι κανουσίνους ὁμήρους παρ' αὐτῶν ἔλαβον. ET DVAE Romæ additæ tribus Vfentina, ac Falerina. } Earundem meminit Diodorus. προσέθηκαν δὲ καὶ δύο φυλὰς ταῖς προϋπαρχούσαις τήν τε φαλερίναν, καὶ τὴν οὐφεντίναν.

INCLINATIS semel in Apulia rebus Theates quoque Apuli ad nouos consules C. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam petitum fœdus uenerunt. } Parum constat, qui sint Theates Apuli. Nam Theate Theatinos edit, ut Reate Reatinos, quos tamen non inter Apulos, sed inter Marrucinos collocat Plinius. De Teanensibus autem dixit paucis ante uersibus, Teanenses, Canusinique populationibus fessi obsidibus L. Plautio consuli datis in deditionem uenerunt. ut superuacaneum fuisse uideatur, eosdem ad nouos consules fœdus petitum uenisse. nisi si, quia pacis per omnem Apuliam præstandæ auctores uenerant, audacter id petentes impetrauerint. Cæterum Teana duo fuisse, auctor est Strabo, unum cognomine Sidicinum, alterum Apulum. & Plinius lib. III. cap. XI. Apulorum, inquit, tria genera sunt, Teani à duce Gares, Lucani subacti à Calchante, & Daunij. Vet. lib. Teates habent. Stephanus populos, & ciues Teani uocat τεανός. Polybius tamen lib. III. nominat Calenos, Teanitas, Daunios, Nolanos ut Campaniæ mediterranea incolentes. καλανοί, τεανῖται, δαύνιοι, νωλανοί. NEQVE ut æquo tamen fœdere, sed in ditione populi R. essent. }. Vet. lib. Sed ut in ditione. Est autem hoc unum è tribus generibus societatis ineundæ, de quibus Liuius lib. XXXV. aut enim uictis leges dantur, aut pares bello paciscuntur, aut cum nunquam hostes fuerint, fœdere iunguntur. APVLIA perdomita (nam Tarento quoque ualido oppido Iunius potitus erat. } Quid sit hoc loco Tarentum ambigitur. neque enim Tarentum Apuliæ est, neque à Romanis hoc tempore captum est. Neque uero Ferentum habere locum potest, quod quibusdam placuit. est enim biennio ante captum. Vet. lib. alij Acronto, alij Acerronto cum habeant, me in hanc sententiam trahunt, ut putem legendum esse Acheronto, quod oppidum erat in Apulia. ut ait Horatius, & eius interpres Acro. quanquam Horatius Acherontiam uocat oda IIII. lib. III.

> Mirum quod foret omnibus
> Quicunque celsæ nidum Acherontiæ,
> Saltusque Batinos, & aruum
> Pingue tenent humilis Ferenti.

QVI SINE legibus certis, sine magistratibus agere querebantur. } Vet. lib. Sine legibus, certisque magistratibus. SATRICVLAM oppugnare. } Saticulam. ut ante. SATRICANI magno cum tumultu. } De Saticulæ ciuibus cum agatur Saticulani certe scribendum est. Nam Stephanus σατίκολα πόλις. τὸ ἐθνικὸν σατικολανός. & Diodorus lib. XIX, ubi Saticulæ meminit à Romanis obsessæ, ait. ῥωμαίων σατίκολαν πολιορκούντων σαμνῖται ἐπιφάνησαν μετὰ δυνάμεως ἁδρᾶς, ὡς λύσοντες τὴν πολιορκίαν. PLISTIAM ipsi socios Romanorum circumsidunt. } Diodorus lib. XIX. Plisticam uocat, cum ait hac de re ita. Πλειστικὴν μὲν ἔχουσαν φρουρὰν ῥωμαϊκὴν ἐξεπολιόρκησαν. BELLVM deinceps ab Q. Fabio dictatore gestum est. } Glareanus hunc dictatorem hoc anno fuisse sine consulibus existimat. uerum errat. Fuit enim Q. Publilio, & L. Papirio quartum consulibus. teste Diodoro, qui in horum consulatu ait. ἐνδόντες δὲ ἐν τοῖς κινδύνοις αὐτοκράτορα τοῦ πολέμου καθιστᾶν τῶν ἀξιολόγων ἀνδρῶν, προεχειρίσαντο τότε κόϊντον φάβιον καὶ μετὰ αὐτοῦ κόϊντον αὔλιον ἵππαρχον. οὗτοι τὰς δυνάμεις ἀναλαβόντες παρετάξαντο πρὸς τοὺς σαμνίτας περὶ τὰς καλουμένας λαυτόλας. Narrat deinde Romanorum item, ut Liuius, fugam, & Q. Aulij mag. eq. necem. est enim apud Diodorum αὔλιον, pro Aulium. ut cum dicimus Clodius, pro Claudius.

CONSVLES noui sicut superiores Romæ manserunt. } Desunt nomina nouorum consulum, sine dubio librariorum uitio. neque enim alias unquam ea studiose Liuius prætermisit. sunt autem apud Cassiodorum L. Papirius. Q. Publilius. itemque in Capitolinis tabulis. L. Papirius Cursor IIII. & Q. Publilius Philo IIII. & apud Diodorum lib. XIX. λεύκιος παπίριος τὸ τέταρτον, καὶ κόϊντος ποπλίλιος τὸ δεύτερον. Atque ita restituendum esse apud Liuium puto, ut est in Capitolinis lapidibus. Nam in horum temporum consulibus nominandis mire diligens est, ita ut neque cognomina, neque multiplicatorum honorum notas ullas prætereat. & L. Papirium biennio post consulem quintum tradit. Quod non faceret, nisi hoc anno eum consulem quartum nominasset. Hoc ipsum (ut dixi) cum Glareanus non intelligeret annum unum sine consulibus interseruit; L. autem Papirium, & Q. Publilium in insequentem annum transtulit, ita ut uno anno Liuium antecedat contra omnium monumentorum auctoritatem. EO INTENTIVS Dictator in mœnia hostium uersus, id bellum tanti ducere, quod urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra uis fieret. Eo ferocius adequitare Samnites uallo, neque ocium pati. } Huius loci sensus, quem sibi ignotum esse Glareanus ait, hic est. Dictator ad oppugnationem urbis conuersus id opus tantum pro bello habebat, quam tertius oppugnabat. at cæteris in rebus nulla belli species erat. Nam à Samnitibus securus, stationibus tantum, ne qua uis in castra fieret, oppositis, erat. Quo fiebat, ut Samnites, cum se contemni putarent, ferocius

ferocius obequitarent uallo castrorum, neque quietem agere possent. In ueteribus enim libris obequitare legitur, non adequitare. Post hæc nouæ orationis principium fieri debet. Et cum iam prope. NEC (ut fit) ad ducis casum perculsa magis, quàm irritata est multitudo omnis. qui circa erant in Aulium temere inuectum. § Vet. lib. Omnes, qui circa erant.

SORA ad Samnites defecerat interfectis colonis Romanorum. § Sic Diodorus lib. XIX. σωρανοὶ τε ἐπιθέμενοι κατασφάξαι τοὺς παρ' αὐτοῖς ῥωμαίους, συμμαχίαν δὲ πρὸς σαμνίτας συνέθεντο. ET SI homines iuuare uelint, iniqua loca sunt. § Vet. lib. Omnes. AD LAVTVLAS ancipiti prælio dimicatum est. § παρατάξαντο πρὸς τοὺς σαμνίτας περὶ τὰς καλουμένας λαυτόλας. CONSVLES M. Petilius, C. Sulpicius. § Pœtelius. ex consulatu Capitolino. Diodorus, μάρκος πόπλιος, γάϊος σουλπίκιος. at πόπλιος mendose. ARX ab hostibus capta est, defendite, ite. § Vet. lib. Ite, defendite. sic supra. Ite consules, redimite ciuitatem. & lib. VII. Irent, crearent consulem ex plebe. CONCVRSANTES per uiam. § Vet. lib. Per uias. EX HIS CCXXV. § Vet. lib. CCXXXV. AVSONA, & Minturnæ, & Vestina urbes. § Vet. lib. alij Vestitia, alij Vestia. Ego Vescia, legendum puto. Nam Vescia, ut lib. VIII. dixi, Ausonum erat, auctore Stephano. VICIT tamen sententia, ut mitterentur coloni. § De Luceria colonia deducta in Apulia loquitur. De qua sic Diodorus in consulatu priore. οἱ δὲ ῥωμαῖοι φοβηθέντες μὴ κατὰ τὴν ἀπουλίαν πράγματα τελέως ἀποβάλωσιν ἀποικίαν ἐξέπεμψαν εἰς λουκερίαν πόλιν ἐπιφανεστάτην τῶν ἐν τοῖς τόποις. DICTATOREM'QVE quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus: is M. Foslium magistrum equitum dicit. § Hos iterum ambos factos esse scriptum est in tabulis Capitolinis. De quibus sic Diodorus lib. XIX. ὁ δὲ δῆμος διὰ ταῦτα δικτάτορα ἐπ' αὐτοὺς ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ στρατηγὸν αὐτοκράτορα γάϊον μαίνιον καὶ μετ' αὐτὸν κατὰ τὸ πάτριον ἔθος μάρκον φώλιον ἵππαρχον. τούτων δὲ τὰ πλεῖστα κατὰ τὰς καταστάσεις δράσαντες οἱ καμπανοὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐπεχείρουν ἀγωνίζεσθαι. Ergo Diodorus Dictatorem creatum rei in Campanos gerendæ, non quæstionis in eos exercendæ causa ait.

CALAVIOS Ouium, Nouiumque. § Vet. lib. Ouum, Nouumque. sunt autem hæc Calauiæ gentis prænomina.

QVI usquam coissent, conlurassent'ue aduersus Romanum populum. § pro certo habeo legendum esse. aduersus remp. nam subdit. coitiones honorum adipiscendorum causa factas, aduersus remp. esse. Et hæc est trita loquendi forma. Error ex notis ortus. R. P. QVAESTORES idoneos eius criminis. § Vet. lib. Quæsitores. ut Vrgil. Quæsitor Minos urnam mouet. TVTOS à criminibus istis esse. § Vet. lib. Criminationibus. III ENIM à senatu mandata res est. § Vet. lib. Erat.

CVM AVDISSET arcem Fregellanam à Samnitibus captam. § Q. Fabium Dictatorem his Cos. ad arcem Fregellanam rem gessisse non C. Pœtelium scribit Diodorus. De C. tamen Pœtelio auctores sunt scriptores Capitolini. Diodorus sic lib. XIX. τὸ δὲ λοιπὸν στρατόπεδον ἀναλαβὼν κοΐντος φάβιος, εἰς δὲ αὐτοκράτορα ᾑρημένος τὴν τε φρεγελλανῶν πόλιν εἷλε καὶ τῶν ἀλλοτρίων διαπεπραγμένων πρὸς τὸν δῆμον τοὺς ἐπιφανεστάτους ἐξήγαγε. ET FREQVENTER ibi habitatur. § Vet. lib. Habitabatur. SVESSA, & Pontia coloniæ deductæ sunt. § Vet. lib. Suessam, & Pontiam. sic lib. X. Soram atque Albam coloniæ deductæ. sic Diodorus. ὁ δὲ δῆμος κατὰ τὸν τῶν πραγμάτων αὐτῶν προχωρῶν ἀποικίαν ἀπέστειλεν εἰς τὴν νῆσον ποντίαν καλουμένην. ET IN tertiam Casinum ut deducerentur coloni s. c. factum est. § Vet. lib. alij habent. Et Minturna, & Casinum ut deducerentur coloniæ. alij Veternam & Casinum. alij Interamnam, & Casinum. Quæ uoces in eam Gelenium traxerunt suspicionem, ut, Et in tertiam Casinum affirmarit esse legendum. & pro Deducerentur coloniæ, Deducerentur coloni, subiecerit. Ego autem restituendum puto ita. Et ut Interamnam, & Casinum deducerentur coloniæ. Etenim Velleius lib. I. post Suessam Auruncam coloniam deductam, cuius hoc loco meminit Liuius, Interamnam deductam esse scribit. & Liuius libro. X. anno CDLVIII. ait. Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ uia Latina est, occupare conati, neque tamen quo anno deducta colonia sit ante dixit, nisi hoc loco tradiderit. Mouet etiam me loquendi forma, Deducere colonias uel colonos in Casinum tertiam coloniam. CONSVLES M. Valerius, P. Decius. § M. Valerius hic non est Coruus, sed M. Valerius Maximus, ut est in Capitolino horum consulatu. Dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit. § Lege ex auctoritate Capitolinarum tabularum: dictatorem C. Sulpicium Longum II magistrum equitum C. Iunium Bubulcum dixit. Etenim satis apparet, errore librarij C. Sulpicij nomen desiderari. neq; enim Liuius magistros equitum prætermittere solet. CENSVRA clara eo anno Ap. Claudij, & C. Plautij. § Pro C. Plautio L. Claudium edit Diodorus lib. XX. C. Fabium Frontinus de aquæductibus. C. Plautium Capitolini scriptores. OB infamem, atque inuidiosam senatus lectionem. § Vet. lib. Atque ignominiosam. Egregie. Nam libertinorum filij lecti erant. POTICIA gens. § Potitia. græci enim ποτίτιοι.

IN plaustra somno uictos conijciunt. § Vet. lib. Vinctos. probe. Etenim nisi somno uincti fuissent uinculis constringendi fuerant, quod Romam inuiti perducerentur. PENTRORVM Samnitium. § De Pentris Samnitibus item lib. XXII. SED quem esse iam uirtuti Romanæ inexpugnabilem locum? § Lege, Ecquem esse. & cum priore membro iunge ita. dummodo conniterentur uno animo inuadere hostem uictum acie, castris exutum, ecquem esse iam uirtuti Romanæ inexpugnabilem locum? SED loca difficilia hosti quæsita ipsos cum sua fraude impediebant. § Vet. lib. Sed

loca

105

106

107

loca difficilia ab hoste quæsita ipsos cum sua fraude impediebant. AD OPPVGNANDO Sutrio, quæ urbs socia Romanis uelut claustra Etruriæ erat. } Sutrium coloniam deductam à Romanis post annos VII, quàm Roma à Gallis capta est, scribit Velleius. Eandem ἀποικίαν hoc anno uocat Diodorus, præterea Liuius lib. XXVII inter colonias numerat. NEC quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est. } Vet. lib. Memoria dignum. INTER patritios magistratus, tribunosq;. } Vet. lib. Tribunosq; pl. NAM ET SI tenuerit lex Aemilia eos censores, quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus iussisset, quodque postremum iussisset, id ius ratumq; esset; non tamen aut se, aut eorum quenquam, qui post eam legem latam creati censores, teneri ea lege potuisse. } Hæc cauillatio hanc habet uim. Legem Aemiliam de annua & semestri censura tenuisse tantum censores eos, quorum in magistratu lata est. quia bis de illorum magistratu sciuit populus, primum comitijs censorijs, ut censuram in quinquennium obtinerent. deinde legem ferente Aemilio Dictatore, ut obtinerent in XVIII. menses. Itaque uideri latam legem illam in eos tantum censores, qui tum erant, non in eos, qui futuri erant. Hunc sensum non percipiens Glareanus, hic aliquot uerba intercidisse sine causa existimat. CVM centensimus iam annus sit. } Vox illa, Iam, habet hanc uim, ut centesimum annum iam præterisse significet. sic enim res habet. Quod intelliget, qui summam annorum concipiet. VAL duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ abrogat noua. } Alij in manuscriptis libris legi aiunt, ut Ferrarius. Antiquam abrogat noua. at eo legi. Antiquæ obrogat noua. est autem obrogare legem, non tollere legem latam. id enim abrogare dicitur. sed nouam legem ferre ueteris infirmandæ causa. INTERREGNO quinque diebus contentum fore. } Vet. lib. Quinque dierum.

108 GENS antiquior originibus huius urbis. } Potitiam intelligit, quæ ante aduentum Aeneæ Herculis sacrum faciebat. ut ait lib. I. NISI Aemiliæ legi parueris, in uincula duci iubebo. } Vet. li. Te in uincula. QVOSDAM etiam pedem referentes, fluctuantesq;, & instabilem. } Vet. lib. Fluctuantemq;, & instabilem aciem. SILVA erat Ciminia, magis tum inuia, atque horrenda, quàm nuper fuere Germanici saltus. } Cæsarem intelligit, qui, ut ait Florus, Germanos hostes Hercynijs quæsiuit in siluis. Sed in saltus, & paludes omne genus diffugerat. & de bello Etrusco. Ciminius interim saltus in medio ante inuius plane quasi Calydonius, uel Hercinius. EOS ipsos non signum certum, non ducem sequentes fundit Romanus, fugatosq; persequitur. } Vet. lib. Fugatos eques persequitur. COORTIS undique Tuscis, Vmbrisq; oppримeretur. } Vet. lib. Vndique ab Tuscis. CVM hæc in Etruria geruntur. } Vet. lib. Dum hæc. FABIVS infestus priuatim Papirio erat. } Vet. lib. Infensus. SINE responso, ac mentione facta sui, legatos dimisit, ut appareret. } Vet. lib. Ita legatos dimisit, ut appareret. ATQVE ei legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Fauciæ curiæ fuit principium. } Curiatis comitijs mandari consueuisse imperium ex eo intelligi potest, quod Liuius ait lib. VI. Curiata comitia rem militarem continent. & curiatam legem latam de imperio Camillo absenti tradendo. & Cicero contra Rullum. Consuli si legem curiatam non habet attingere rem militarem non licet. & ad Lentulum. Appius legem curiatam ferre uult. Erant autem comitia Curiata, cum populus descriptus in curias suffragabatur. Nomina XXX curiarum interciderunt. Festus Tifatæ, & Titiæ meminit, Liuius nunc Fauciæ, quam prærogatiuam fuisse significat in imperio Papirio mandando. Me ut hæc dicerem, coegit Glareanus, qui se non satis intelligere hunc locum inquit. CVM AB neutris prælium inciperetur. } Vet. lib. Inciperet.

109 NAM ET cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est. } Transit à bello Samnitum, ad res in Etruria cum Vmbris, & Etruscis gestas, adhibita particula, Nam. quod mirabile mihi cum uideretur, inspexi ueteres libros diligentius. Quorum alios ita habere inueni, ut uulgo legitur, alios ita. Nam & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est, fusi tamen magis, quàm cæsi hostes, quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam. Interea res in Etruria gestæ. & ad Vadimonis lacum Etrusci. Tum intellexi causam admirationis meæ probabilem esse, Deesse enim huic transitioni hæc uerba. Interea res in Etruria gestæ, quæ in ueteribus libris luxata erant. Itaque ita lege. Interea res in Etruria gestæ. nam & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est &c. & ad Vadimonis lacum Etrusci. coniungit enim Vmbrorum, Etruscorumq;, ut ante bellum. Hinc temere Glareanus mendum esse putauit in uoce, Vmbrorum, quos Samnitum populos esse uoluit, & ad Samnitium bellum hæc referenda esse. AD VADIMONIS lacum. } Polybius libro secundo ὠάδμονα λίμνην uocat. CAMPANI AB superbia, & odio Samnitium, gladiatores, qui spectaculum inter epulas erant, eo ornatu armarunt, Samnitiumq; nomine appellarunt. } Hinc Cicero dixit pro Sextio. Ex ergastulis emptos nominibus gladiatorijs ornauit, & sortito alios Samnites, alios prouocatores fecit. & Lucilius, ut est apud Marcellũ,

> Aeserninus fuit flacco ore una equidem
> Samnis, spurcus homo, uita illa dignus, locoq;
> Cum Pacidiano componier, optimus multo
> Post homines natos, gladiator, qui fuit unus.

Erant etiam alia gladiatorum nomina, ut Thrax, Mirmillo, Retiarius. de quibus alii. PRAESTANTIORE, quàm Dictator uictoria. } Vet. lib. Præstantiore etiam, quàm. IS PROFECTVS ad Nu-

ceriam

ceriam Allifates iam tum pacem petentes, quod uti ea cum daretur noluissent, aspernatus, oppugnando subegit. § Vet. lib. Is profectus ad Nuceriam Alphaternam, iam tum pacem petentes, quod uti ea cum daretur noluissent, aspernatus, eam oppugnando subegit. Ita autem legendum esse aperte etiam docet Diodorus, qui scribit Sp. Nautio, & M. Popillio consulibus, ita. οἱ δὲ νουκερίαν τὴν ἀλφατέρνην οἰκοῦντες πεισθέντες ὑπό τινων τῆς ῥωμαίων φιλίας ἀπέστησαν. i. Qui Nuceriam Alphaternam incolunt à Romanis defecerunt. Itaque paulo ante Liuius dixit. Classis Romana à P. Cornelio in Campaniam acta, cum appulsa Pompeios esset, socii inde nauales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti. Est autem Nuceria in Campania IX millia passuum distans à mari, auctore Plinio. qui idem de Alphaternis populis mentionem facit. Neque uero hic Alifæ locum habent, quas supra captas tradidit, neque postea defecisse adscripsit. Glareanus tamen Luceriam sine causa emendat. VOLSINIENSIVM. § Vulsiniensium. ex Capitolinis triumphis.

IN AGRO Pipiniensi. § Scribe Pupiniensi. idest, qui erat in Pupinia. de qua dicam post. quod quid ea sit, se dicat Glareanus ignorare. VRBEM Romanam oppugnaturos minati sunt. § Vet. lib. Expugnaturos. MIRABILIA dictu. § Veteres libri, Mirabile dictu. VMBONIBVS, incussaq; ala. § Veteres libri, Vmbonibus incussa ala. L. POSTHVMIVS, T. Minucius. § Ti. Minucius. tum ex fragmento consulatus Capitolini, tum etiam apertius ex Diodoro, qui τιβέριον μινούκιον edit. TIFERNVM Postumius. Tifernum cum sit in Vmbria oppidum, miratur Glareanus hoc loco in Samnio poni, quod idem fit etiam sequenti libro. Ego uero utroque in libro Trifernum in omnibus ueteribus libris legi reperio. ALII HAVD dubie Samnites uictos, ac triginta inde millia hominum capta tradunt, alii æquo Marte discessum. § Malim in dubia inter auctores uictoria duo millia, quàm triginta, ut Diodorus scribit. στρατιώτας δὲ ἐζώγρησαν ὑπὲρ τοὺς δισχιλίους.

SAMNITIVM imperator Statius Gellius. § Diodorus uocat γέλλιον γάϊον. BOVIANVM, ubi postero die cœptum oppugnari, breui capitur. § Miratur hoc etiam loco Glareanus, Bouianum, quod anno CDXLIII supra expugnatum traditur, idem hoc anno iterum, sine ulla defectionis mentione, captum à Liuio scribi. ne miretur, Diodorus admonet, qui Bolam, non Bouianum captum ait libro uigesimo, ubi res gestas his consulibus edit. τῶν δὲ ὑπάτων διὰ δὺς ἑλόντων πόλιν βῶλαν γέλλιος ὁ γάϊος ὁ τῶν σαμνιτῶν ἡγεμὼν ἑάλω μετὰ στρατιωτῶν ἑξακισχιλίων. SORA, Arpinum, Consentia recepta ab Samnitibus. § Vet. lib. Censennia. Diodorus Serenniam edit. libro uigesimo. οἱ δὲ ὕπατοι τῶν συμμαχίδων πόλεων τὰς ἀλούσας ἀνεκτήσαντο σώραν, ἀρπίνας, καὶ σερέννιαν. Consentia certe locum non habet. Qua de re laborat Glareanus. P. SVLPICIO Auerrione. § Sauerrione ex tabulis Capitolinis. VNVM & quadraginta oppida intra dies triginta omnia oppugnando ceperunt. § Vet. lib. Dies quinquaginta. atque ita etiam Diodorus libro uigesimo. ἐχειρώσατο μ πόλεις ἐν ἡμέραις πάσαις ν. MARRVCINI, Marsi, Peligni, Ferentini. § Supra ostendi legendum esse Frentani. Eadem menda est apud Cæsarem libro primo de bello ciuili. Per fines Marrucinorum, Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Diodorus item libro uigesimo. Cum Marrucinis, Marsis, Pelignis amicitiam & societatem initam pariter scribit. CVM APPARERET ædilibus, fieriq; se pro tribu ædilem uideret, neque eius accipi nomen, quod scriptum faceret. Vox, Eius, non est in ueteribus libris. sic Piso apud Gellium de eodem. Cn. Flauius patre libertino natus scriptum faciebat. isq; in eo tempore ædili curuli apparebat, quo tempore ædiles subrogantur. Eumq; primæ tribus ædilem curulem renunciauerunt. at ædilis, qui comitia habebat, negat accipere, neque sibi placere, qui scriptum faceret, curulem ædilem fieri. Cn. Flauius dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse. Isque ædilis curulis factus est. Factum porro esse cum Q. Anicio Prænestino scribit Plinius libro trigesimo tertio, capite primo. Hic autem non C. Flauius, ut uulgo, sed Cn. dicitur in ueteribus libris apud Diodorum, apud Ciceronem in epistolis ad Atticum, & apud Pisonem. ex quo perspici potest etiam hoc loco Cn. Flauium esse scribendum. Porro autem, pro tribu ædilem fieri, est à prima tribu ædilem renunciari, ut ait Piso. AB EODEM institutum dicitur, ut equites Idibus Quintilibus transueherentur. § Idem ijsdem uerbis tradit Valerius. Cæterum id significare uidetur, de quo Plutarchus in Pompeio; ad sedentes in foro censores, unumquenque equitem equum suum adduxisse, & de stipendijs legitimis confectis interrogatos rationem ijs reddidisse. ita. τότε προεκάθηντο μὲν οἱ τιμηταὶ γέλλιος, καὶ λέντλος ἐν κόσμῳ, καὶ πάροδος ἦν τῶν ἱππέων ἐξεταζομένων. ὤφθη δὲ πομπήϊος ἄνωθεν ἐπ' ἀγορὰν κατερχόμενος τὰ μὲν ἄλλα παράσημα τῆς ἀρχῆς ἔχων, αὐτὸς δὲ διὰ χειρὸς ἄγων τὸν ἵππον. εἶτα ὁ πρεσβύτερος ἠρώτησε, πυνθάνομαί σου ὦ πομπήϊε, εἰ πάσας ἐστράτευσας τὰς κατὰ νόμον στρατείας. Cæterum de censura Ap. Claudij huius copiose Diodorus lib. XX.

IN EPITOMEN LIBRI X.

LEX DE prouocatione ad populum à Valerio consule tunc primum lata est. § Turpem mendam tolle ex ueteris libri fide. Et, à Valerio consule tunc tertium lata est, restitue. id enim scribit Liuius. Primus autem legem de prouocatione tulit anno CCXLV P. Valerius Poplicola, deinde anno CCCIII. L. Valerius Potius. nunc demum tertium M. Valerius Coruus. ANIENSIS, & Terentiana. § Terentina. Q. FABIO ducibus. § Vet. lib. Q. Fabio consulibus ducibus. QVI iureiurando

iureiurando adstrictos fuerat, quo maiore constantia uirtutis in aciem descenderet.} Vet. lib. Qui iureiurando obstrictus, quo maiore constantia uirtutis pugnaret, in aciem descenderat. probe.

IN LIBRVM X.

SORAM, atque Albam coloniæ deductæ.} Soram, atque Albam colonias duas deductas esse decennio post Interamnam tradit etiam Velleius. Itaque uidendum est, quid sit quod Liuius anno CD XXXIX lib. priore Soræ coloniæ meminerit. ubi ait. Sora ad Samnites defecerat interfectis colonis Romanorum. & post de eadem. ad recuperandam coloniam.

112 M. LIVIO Dentre, & C. Aemilio consulibus.} Scribe. M. Aemilio ex Diodoro, & ipsomet Liuio, qui hunc eundem magistrum equitum hoc anno M. Aemilium uocat. VT TVMVLTVS eius causa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus cum M. Titinio magistro equitum profectus primo congressu Aequos subegit.} Vet. lib. Dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. Is cum M. Titinio magistro equitum profectus. TVRIAS urbem in Salentinis, ui cœpit. Vet. lib. Thurios. oppidum est in Sallentinis, quod auctore Stephano Thurij, Thuriæ, & Thurium dicitur. Itaque Liuius paulo post Thuriæ redditæ. Sallentini, duobus ll, scribendi. ut post dicam ILLYRICI.} Vet. lib. & Capitolini triumphi, Illyrij. IBI expositis paucis, qui locos explorarent, cum audissent tenue prætentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua maritimis æstibus, agros haud procul campestres cerni, ulteriora colles uideri esse; ostium fluminis prealti, quo circumagi naues in stationem tutam uidisse (Meduacus amnis erat) eò inuectam classem subire aduerso flumine iussit.} Hoc in loco ualde laborat Glareanus, ut aliquorum uerborum ordinem reperiat, neque sese explicare potest. Est autem locus ualde memorabilis propter situm urbis huius, quæ post in æstuario, de quo loquitur, condita est. Interpungitur autem, & legitur in ueteribus libris hoc modo. Ibi expositis paucis, qui loca explorarent, cum audisset, tenue prætentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis, agros hand procul proximos campestres cerni, ulteriora colles, inde esse ostium fluminis prealti, quo circumagi naues cum in stationem tutam uidisset (Meduacus amnis erat) eò inuectam classem subire aduerso flumine iussit. Est autem ita accipiendum. Cleonymus cum audisset hæc ab exploratoribus, itemq; cum alia uidisset, ita fieri iussit. SIMVL Marsos agrum ui tueri, in quem eo lonia Carseoli deducta erat.} Aliquot libri habent. Simul à Marsis. Quo fit, ut putem legendum esse. Simul à Marsis agrum ui teneri. Nam sequitur. Prælio uno Marsos fundit. Carseolos coloniam biennio post Albam, & Sotam, deductam scribit Velleius. Cur autem Liuius hanc deductam quadriennio post etiam repetat, ut de Sota ante admonui, causa incerta est. M. AEMILIVM Paulum.} Paullum scribi duobus ll Capitolini lapides, & nummi argentei docent. MILIONIAM, Plestinam.} Glareanus miratur Milionia, & Plestinam hic Marsorum oppida dici, quorum illud paulo post Samnitium esse traditur, hoc ueto lib. IX inter Samnitium etiam oppida numeratum est. nec iuste miratur. Nam Samnitium oppida sunt Milonia, & Plistia, Marsorum uero Milionia & Plestinia. ut post etiam dicam ex ueterum librorum, & Stephani auctoritate. EÒ ET hostes sequuti, quanquam ex re bene gesta.} Vet. lib. Et quanquam. QVO MAGIS festinantes uidet dictator.} Vet. lib. festinantes ire uidet. ET SVPER alios alij nunciant.} De Romanis intelligendum, non de Etruscis. Itaque noua periodus instituenda est. CAETERVM satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum.} Vet. lib. Cæterum fretus satis esse etiam nunc. AGGER pondere suprastantium in fossam procubuit.} Vet. lib. super stantium. PER INTERREGEM ea comitia facta.} Probo magis, habita, quod est in Vet. lib. Q. APVLEIO.} Appuleio. ex Capitol. tabulis.

113 QVA NON infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis.} Vet. lib. Qua non infimam modo plebem. ROGATIONEM promulgarunt.} Vet. lib. Rogationem ergo promulgarunt. VT TRES antiquæ tribus Ramnenses, Tatienses, & Luceres.} Has libro primo uocauit centurias, quas nunc tribus nominat. Easdem tamen & Plutarchus in Romulo, & Pædianus, & Festus tribus uocant. PRO LEGE Licinia quondam.} De hac libro sexto tradidit. SEV Ap. Clausum, seu Ap. Claudium mauultis.} Supra ostendi legendum, seu Actium Clausum. SEMPER ista audita sunt eadem, penes uos auspicia esse, uos solos gentem habere.} De patricijs loquitur, qui soli se gentem habere gloriabantur, quod est idem, atque gentiles esse. sic enim definit Gentiles in Topicis Cicero ex Scæuolæ sententia, Gentiles sunt, qui inter se eodem nomine sunt, qui ab ingenuis oriundi sunt, quorum nemo seruitutem seruiuit, neque capite diminutus est. Eiusmodi uero esse se patricij profitebantur, quod Romulus tales legisset, idest, qui patrem, gentemque haberent. nam paulo post patricios interpretatur, qui patrem ciere possent, id est nihil ultra, quàm ingenuos. Itaque lib. VI. Ap. Claudius ita loquitur. An hoc si Claudiæ familiæ non sim, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & uiuere in libera ciuitate sciam, reticere possim. Post autem hæc laus gentilitatis cum plebeijs etiam communicata est, ut hoc loco Decius argumentatur. EN VNQVAM fando audistis.} Vet. lib. En Romæ unquam fando audistis. QVI PATREM ciere auumque possent.} Voces, Auumque, inducendæ sunt neque enim reperiuntur in Vet. lib. neque uero desiderantur. Patriciorum

rum enim tradit etymologiam. eosque dictos ait, qui patrem ciere possent. Quod etiam Dionysius,& Plutarchus in Romulo prodidit. Qui uero, auum, addiderunt,id credo ea moti ratione fecerunt,quòd subdit. Consulem iam patrem ciere possum, auumque iam poterit filius meus. Cuius orationis hic est sensus. Si patricij sunt, qui patrem ciere possunt, ego certe patricius, qui patrem consulem, multoque magis filius meus, qui patrem, & auum ciere consulem potest. VTI ROGATIS iubendam censeo. } Supra ostendi, Vti rogas, legendum esse. PORCIA tamen lex sola. } Vet. lib. Porcia inde lex. SVLPITIO Auerrione. } Sulpicio Sauerrione. ex Capitolinis lapidibus. EODEM anno ab Etruscis aduersus inducias paratum bellum. } Induciæ datæ fuerant in biennium Liuio, & Aemilio consulibus extremo anno CDLI. At hoc anno, qui est CDLIIII aduersus inducias parant bellum. recte. non enim biennium completum est. neque enim annus, quo datæ sunt numeratur. Hoc dixi, ut defenderem à Glareani calumnia Liuium.

M. VALERIVM consulem omnes sententiæ. } Hic est M. Valerius Coruus, qui anno priore V, 114 hoc uero VI consul creatus est Plutarcho, Liuio, & Cicerone, & Suetonio auctoribus. PECVNIAM ingentem sine labore, ac periculo paratam. } Vet. lib. Partam. VT NEMO extra munimenta egredi anderet. } Veteres libri, Munitiones. IN AGRVM Aequicolorum deducta. } Vet. lib. In agro Aequicolarum. Recte utrunque. sic enim in epitoma lib. XIX. Colonia deducta in agro Sallentino Brundusium. & libro XX. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto Cremona, & Placentia. Aequicolarum, autem ab Aequicola scribendum, unde Vergilius, Duris Aequicola glebis. neque enim audiendus est Gelenius, qui Plinium scribentem Carseolanos esse Aquicolarum, Aequiculorum emendat, atque diminutiuum esse ait. LEGEM recitari iussit, qua intra decem annos eundem refici consulem non liceret. } Hæc lex lata est anno CDXIII C. Marcio, Q. Seruilio consulibus. ut ait Liuius libro VII extremo. Ea uero nunc tenetur Q. Fabius. nam tertium consul fuerat anno CDXLV. Hic autem annus, quo quartus ei defertur consulatus est CDLIIII. Legis autem hæc erat sententia, ut nemo postquam consul fuisset nisi exactis decem annis reficeretur, ita ut inter duos consulatus anni X interessent, qui inter tertium & quartum Fabij consulatum numerari non possunt. Quod cum ita sit ergo merito contemnenda sunt ea, quæ à Glareano contra Liuium hoc in loco sunt dicta. De Scipione enim quod ille opponit suo loco respondebo. AB SVTRIO, & Nepete. } Nepet. ut ante dixi.

Non fefellere ad Tifernum. } Trifernum. ut ante. SIVE quia ex omnium. } Vet. lib. Seu quia ex omnium. sequitur enim alterum membrum: Seu quia discrimen. ET IPSOS nominatim iuuenes pari comitate utrunque nunc laudibus, nunc promissis onerat. } Vet. lib. Vtcunque. AVERSO'QVE hosti ab tergo repente se ostendere. } Vet. lib. Et aduerso hosti.

NI SECVNDA acies iussu consulis in primum successisset. } Vet. lib. In primam. NON 115 VERO tantum metu terruere. } Vet. lib. Non uero metu tantum. CAPTI trecenti ferme, & uiginti. } Vet. lib. Capti ad trecentos ferme, & triginta. NI P. Decius consul. } Vet. lib. Ni P. Decius consul alter. NEC VALLI tantum, ac fossarum uestigia relicta, sed multa illis insigniora monumenta uastitatia circa, regionumque depopulatarum. } Vet. lib. Sed multo illis insigniora monumenta uastatis circa regionibus, depopulatisque. CVM PRIMO uocatæ Q. Fabium dicerent omnes centuriæ. } Primo uocatæ centuriæ dicebantur, quæ primo post prærogatiuas uocarentur. Nam sic paulo post loquitur Eumque & prærogatiuæ, & primo uocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Ex quo conuincitur in ueteribus libris esse mendose. Cum primo uocatū Q. Fabium.

FABIVS primo se eadem fere. } Vox, primo, non est in ueteribus libris, nec desiderari uidetur.

MAIESTATEM'QVE pristinam tum honori, tum patricijs gentibus redderet. } Id fore putabat nobilitas si duo, ut ante, patricij consules facti fuissent. AD MVRGANTIAM, ualidam urbem. } Stephanus μοργέντιον πόλις ἰταλίας. λέγεται καὶ μοργέντια. τὸ ἐθνικὸν μοργεντῖνος. AD ROMVLEAM urbem. } De hac sic Stephanus. ῥωμυλία τῶν ἐν ἰταλίᾳ σαυνιτῶν πόλις. τὸ ἐθνικὸν ῥωμυλιάτης. CAETERVM ibi plus laboris, ac periculi fuit. & defensa summa ui mœnia sunt. } Vet. lib. Nam & defensa. SED alterius P. Volumnij. } L. Volumnij ex ipsomet Liuio, & Capitolinis tabulis. CAETERVM magis eò profectum est, quod. } Vet. lib. Eò magis.

IBI LONGIORES orationes habitæ in eadem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum 116 uerbis fuerat. } Vet. lib. In quam paucis ante certatum uerbis fuerat. recte. icirco enim ait longiores nunc orationes habitas. IN CAMPANIAM, Falernumque agrum transcendunt. } Vet. lib. In Campanum, Falernumque agrum. Per Vestinos in Campanum, Falernumque agrum transcendunt. } Vescinos legendum est, à Vescia oppido in his locis, ut alibi dixi. nam Vestini Sabinos attigerunt, non Campanos. sic paullo post, Vestinum, & Falernum agrum, item: in saltu Vestino Falernum contingente, lege Vescinum, & Vescino. CALOENVM agrum. } Calenum, sine diphtongo ex Capitolinis triumphis, & græcis, καληνός. PRAEDAM, Prædæque custodes exire, ignobile agmen. } Vet. lib. Immobile agmen. Vere. nam subdit. Samnites præda impediti. STATIVM Egnatium ducem. } Vet. lib. Statium Minatium. QVOD fuerat dies decem octo. } Vet. lib. Per dies decem, & octo.

ADVERSVS quatuor populos duces consules illo die deligi meminissent. } Vet. lib. Duos consules. optime. Quatuor enim populos duobus consulibus opponit. QVI haud dubie tum primus omnium

omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.} Ludit in uocibus Ductor, & Dictator. AD COLLEGAM P. Decium poscendum, id senectuti suæ adminiculum fore.} Vet. lib. Hunc senectuti suæ..

117 ESSE præterea uiros natos militiæ.} Vet. lib. Gnaros militiæ. Vere. nam sequitur oppositum. ad uerborum, linguæque certamina rudes. sic supra. Gnaros Oscæ linguæ. CONSVLES creati Q. Fabius, & P. Decius, Ap. Claudius prætor, omnes absentes.} Non est prætereundum hoc in loco, quin dicendi genus hoc, quod multos sæpe, in primis autem Glareanum torsit, explicetur. Id est, quid sit apud Liuium, Absentem consulem, aut prætorem creari. non enim eum significat tantum, qui abest ab urbe, sed etiam, qui cum in urbe sit, abest à campo, in quo tamen comitia creandi magistratus causa habeantur. Sic loquitur lib. IIII. Plebs tribunos plebis Sex. Tempanium, A. Sellium absentes fecit. hos uero ex castris in urbem cum consule reuersos paucis ante uersibus tradidit. & hoc libro supra. Consul ex Dictatura factus M. Valerius.; Non petentem, atque adeo absentem creatum tradidere quidam. sic hoc loco. Q. Fabius, & P. Decius facti consules sunt, cum in campo non adessent, Ap. Claudius prætor, cum non solum in campo, se ne in urbe quidem tum, sed in Etruria uersaretur. Hoc autem ita esse aperte docet Dionysius lib. IX. de Ap. Claudio consule absente facto, i. ut ipse interpretatur qui in campum non descenderat. ἄππιον κλαύδιον πολλὰ ἀντείποντα. καὶ οὐδὲ εἰς τὸ πεδίον ἐλθεῖν βουληθέντα ἕνεκα τῶν ἀρχαιρεσιῶν, οὐδὲν ἧττον προσβιβάσαντες, καὶ ἐψηφίσαντο ἀπόντα ὕπατον.

PVALICE uinum, ac thus præbitum.} Vet. lib. Ac thus sacrificijs præbitum. QVAM arburem conseruisset.} Vet. lib. Seruisset. VT QVOD populi sit, pupulus iubeat potius, quàm gratificentur.} Sic locutus est Pædianus in orat. pro Cornelio. promulgauit legem, ne quis, nisi per populum legibus solueretur. eamque tolit inuitis optimatibus, qui uel pauci gratificari solebant. sic enim legendum est, non paucos, ut uulgo legitur. nam ante præcessit. eaque ipsa senatusconsulta per pauculos admodum fiebant. QVI nomina dederitis mecum ducam.} Vet. lib. Dederint.

AD OPPIDVM Aharnam.} Vet. lib. Adharnaham. AD CLVSIVM, quod Camars olim appellabant.} Hinc Polybius lib. II. σαυνῖται καὶ γαλάται παρετάξαντο ῥωμαίοις ἐν τῇ καμαρτίων χώρᾳ. Quos Polybius Camartinos uocat, eos Clusinos esse intelligendum est. MINVS quinque millia peditum, equitumque cum Fabio uenisse.} Vet. lib. Equitumque mille cum Fabio. Recte. minor enim numerus equitum debet esse, quàm peditum.

118 L. POSTHVMIVS Megillus.} Vet. lib. & lapides Capitolini. L. Postumius Megelus.

SAMNITI, Gallisque delegata pugna.} Vet. lib. Samnitibus, Gallisque. ETRVSCOS ex agro Sentinate ad suos fines tuendos mouit.} Polybius lib. II. ubi de hac re loquitur. Καὶ συμβαλόντες πᾶσι τοῖς στρατοπέδοις ἐν τῇ τῶν σεντινατῶν χώρᾳ πρὸς τοὺς προειρημένους, τοὺς μὲν πλείστους ἀπέκτειναν.

COELESTIVM, infernurum iras.} Vet. lib. Infernorumque. CORNELIVS Scipio, & C. Marcius.} Vet. lib. L. Cornelius Scipio.

119 ET IN Etruria per eos dies.} Vet. lib. Per eosdem dies. RES EX sententia gestæ. & præter ingentem.} Vet. lib. Nam præter ingentem. PEDITVM quadraginta millia CCCXXX, equitum sex, & quadraginta millia.} In quibusdam libris est. equitum sex millia. Recte. non enim equitum numerus numerum peditum superare debet. L. VOLVMNIVM pro consulem ducem consulibus, exercitumque eius legionibus consulum adijciunt. Vox, Ducem, non est in plerisque libris ueterib. & inducenda est. Nam sine ea præclare stat ἀντίθεσις. adijciunt pro consulem consulibus, & exercitum pro consulis legionibus consulum. IN TIFERNVM montem.} Trifernum. ut ante. ET PARTE alia in Esetrunium, quæque Vulturno adiacent flumini, descendere.} Vet. lib. Et parte alia in Aeserniacum, quæ Vulturno adiacet flumini. ut agrũ Aeserniæ intelligat oppidi Samnitiũ. Agrum Vestinum, Formianumque.} Lege, ut supra, Vescinum. L. VOLVMNIVS proconsul sequeretur.} Vet. lib. Pro consule. SVPERSVNT etiam nunc Samnitium bella, quæ continus per quartum iam uolumen, annumque sextum, & quadragesimum à M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. Rutundus numerus erit, si annus consulum Valerij, Cornelijque numerabitur, idest si anni extremi non negligentur. neque uero aliter loqui potest, cum dicat, Bella agimus per annum XLVI. alibi, ut ostendam, primum annum non numerat. L. POSTHVMIVS Megillus.} L. Postumius Megellus. ut ante. ATTILIVS.} Atilius. Veteres libri, & Capitolini lapides. VELVT ex composito ibi obuium habuere hostem.} Veteres libri plerique, habuit. & recte. refertur enim ad uocem, Atilius. SAMNITES prohiberentur.} Venustior est prisca lectio. Samnitem prohiberent. Cuius hic est sensus. Romani ibi obuium habuerunt hostem Samnitem, ubi & intrare, nedum uastare Samnitium agrum ipsi prohiberentur, & egredi in fines populi R. Samnitem prohiberent. Deinde nouæ periodi faciendum est initium. Cum castra castris. QVAM ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curauerat, dedicauit.} De L. Postumio Megelio consule loquitur, quem in ædilitate ædem Victoriæ faciendam curasse ait. cum supra tamen huius ædilitatis nulla mentio sit. neque hoc librorum uitio. Est enim hoc Liuio familiare, ut magistratus alicuius, aut legis, aut rei, non anno illo, quo de ea actum est, uerum multos post annos mentionem inferat. Quæ res sæpe angit Glareanum, ut in lege Oppia abroganda, quam nunquam ante latam esse scripserat, lib.

lib. XXXIIII. POSTHVMIVS Milioniam oppugnare adortus. } Vet. lib. Miloniam. Item Stephanus *μιλωνίαν* urbem esse Samnitium clarissimam scribit.

AD HORA quarta usque ad octauam ferme horam. } Vet. lib. Ab hora quarta diei ad octauam. 120 HOSTEM in castra uenturum, nisi illi extra exissent. } Vet. lib. Nisi ipsi. ARMATIS ac dimicantibus dubiam uictoriam esse. } Turpe mendum sensum attendentes tollimus. ita. haud dubiam uictoriam esse, siquidem altera, quæ sequitur pars *ἀντίθεσιν* id ostendit. Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut seruitutem patiendam. TVNC enim uero consul indignum facinus esse uociferari. } Vet. lib. Tum uero. PROCEDVNT aduersus hostem nec spe nec animo certiorem. } Vet. lib. Fortiorem. Egregie. Nam de Romanis dixit, Mœsti, ac prope uicti. PROCVRRERANT Samnites. } Vet. lib. Procurrerunt. NVMERVS fuit septem millia CCC. } Vet. lib. Septem millium, ac ducentorum. NVMERVS relatus septem millia trecenti. } Vet. lib. Septem millium & ducentorum. L. HORATIVM, M. Valerium consules. } M. Horatium, L. Valerium. fuerunt enim anno CCCIII ab urbe condita. Liuius, Dionys. Cassiod.

NOVA lege, ut qui iuniorum non conuenisset ad imperatorium edictum, quique iniussu abisse, 121 caput Ioui sacratum erat. } Vet. lib. Sacratum esset. IBI EX libro uetere linteo lecto sacrificatum sacerdote Ouio Paccio quodam. } Sunt, qui ambigant, Lecto, ad librum ne, an ad sacerdotem referendum sit. Mihi non est dubium, quin ad librum referatur. hic enim est sensus. In eo linteis contecto loco ex ueteris libri lintei lectione sacrificatum est, Ouio Paccio quodam sacerdote rem diuinam faciente. TVM in loco circa omni contecto ara in medio. } Paulo ante hunc locum linteis contectum dixit. In hoc ergo loco tam undique clauso erant aræ in medio, uel, ut Festus ait, ara. ETS dictum. ut uir uirum legeret. } Vet. lib. Eis edictum. sic supra lib. IX. Etrusci lege sacrata coacto exercitu, cum uir uirum legisset. & Virgil. XI. Legitq; uirum uir. EA LEGIO linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata. } Vt Septum, sic Conseptum dicitur, qua uoce usus est & Varro, & Columella. Vocat autem conseptum, locum undique septum cratibus, qui quod linteis erat contectus, linteatæ legioni dedit nomen, quæ ibi conscripta est. Quare Festus ait. Legio Samnitium linteata appellata est, quod Samnites intrantes singuli ad aram uelis linteis circundatam, non cessuros se Romano militi iurauerunt. PAPIRIVS nouo exercitu (ita decretum fuerat) scripto. } Vet. lib. Ita enim decretum fuerat. AVREAM. olim, atque argenteam Samnitium aciem à parente suo occidione occisam. } De hac re lib. IX. Duo exercitus erant. Scuta alterius auro, alterius argento celauerunt. DATVM hoc nomini. } Vet. lib. Datum hoc forsan nomini. EXEVNTI iam in aciem. } Vet. lib. Iam forte in aciem. C. CEDITIVM, & Trebonium. } Vet. lib. C. Cædicium, & C. Trebonium. PROMOVENT & Samnites signa, insequitur acies ornata, armataq;. } Ornatam uocat Linteatam legionem, cui dixit arma fuisse insignia data, ut inter cæteros eminerent, ea fuit XVI millium. Armatam alteram uocat XX millium, quam post linteatam conscriptam esse dixit.

VT PARVO admodum plures caperentur. } Vet. lib. Paruo admodum numero plures. 122 NEQVE obsidio, neque bellum ex æquo erat. Papirius, inquit, ad Sepinum difficilius bellum gessit. Etenim sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem aduersus eruptiones hostium pugnauit. Neque uero aut obsidendi, aut dimicandi facilis, & expedita ratio erat, quod Samnites non minus acriter armis mœnia sua defenderent, quàm ipsi se muris tutarentur. Quod autem ait, In agmine, in itinere faciendo intelligit. Hæc dixi, quia Glareanus uitium subesse suspicatur sine causa.

TRANSIERE, ac transuecti. } Vet. lib. Transuecti sunt. AERIS grauis transuecta uicies centum millia, & quingenta triginta millia. } Vet. lib. Aeris grauis magna uis transuecta, uicies centies millies, & quingenta triginta millia. Sic etiam lib. XXVI. Et auri, argentiq; relata ad Imperatorem magna uis. MINVS duo millia capti. } Vet. lib. Capta. In Etruria Troilium. } Troilum. Plin. lib. 33. Cap. 2.

SERVILIO Tullo. } Ser. Tullio. Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum, cum multarum ædium Fortunæ à Ser. Tullio dedicatarum meminerit, Fortis tamen Fortunæ ab eo dicatæ non meminit. De ea tamen scriptum est apud Varronem lib. V. de lingua latina. CENSA capitum millia ducenta sexaginta duo. } Et Liuiani, & epitomarum manuscripti libri, septuaginta, habent. CENSORES uicesimi sexti à primis censoribus, lustrum undeuicesimum fuit. } In Capitolinis fragmentis hoc lustrum tricesimum esse scriptum est. Varietatis causa est, quod Liuius decem lustra ante censores creatos acta præterire uidetur. Numerus etiam hic censorum negligentiam eius arguit in tradendis ante censoribus. neque enim qui ab eo supra editi sunt hanc summã cõficere possunt. 123

IN EPITOMEN LIBRI XI.

EO'QVE insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Aesculapij constituta est. } Castiga ex fide Vet. lib. Aedes Aesculapio consecrata est. Nam Festus etiam lib. IX. inquit. In insula Aesculapio facta ædes fuit, quod ægroti à medicis aqua maxime sustententur. & Valerius libro primo. At in

E ripam

ripam Tiberis egresſis legatis, in inſulam, ubi templum dicatum eſt, transnauit. PLEBS propter æs alienum, & graues & longas ſeditiones ad ultimum ſeceſsit in Ianiculum.} Vet. lib. Poſt graues, & longas ſeditiones. Nam Auguſtinus etiam lib. III. cap. XVII de ciuitate Dei ita loquitur. Poſt graues & longas Romanas ſeditiones ad ultimum plebs in Ianiculum hoſtili diremptione ſeceſsit.

VNDE à Q. Hortenſio Dictatore deducta eſt.} De hoc Dictatore ſic Plinius lib. XVI. cap. X. Q. Hortenſius Dictator, cum plebes ſeceſsiſſet in Ianiculum, legem in Eſculeto tulit, ut quod ea tuliſſer, omnes Quirites teneret. Idem ſcribit Gellius lib. XV. cap. XXVII. Idem eſt libro primo Inſtitutionum Iuſtiniani. Hæc de re ſupra dixi in librum octauum. COLONIAE deductæ ſunt Caſtrum, Sena, Adria.} De Sena per hos annos in agro Gallorum deducta. Polybius lib. II.

VOLSINIENSES.} Vulſinienſes. lapides Capitolini.

IN EPITOMEN LIBRI XII.

L. CAECILIVS prætor.} Hunc Cæcilium prætorem Oroſius, & Auguſtinus lib. III. cap. XVII, uocant. Polybius lib. II. λεύκιον στρατηγὸν nominat. in eiusque occiſi locum ſuffectum eſſe M. Curium. DVCE, qui præerat claſsi occiſo.} Vet. lib. Duumuiro, qui præerat claſsi. Duumuiri autem nauales creari primum cœpti ſunt anno ab urbe condita CDXLIII. BRVTIOS.} BRVTTII duobus t r in Capitolinis lapidibus ſcribuntur. itemq; in nummis argenteis, quos perantiquos pater habet tuus, cum his literis ΒΡΕΤΤΙΩΝ. præterea Euſtathius in Dionyſium docet, omnino Βρεττίους διὰ δύο τ eſſe ſcribendos. CVM IN præſidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Iubellio miſſa eſſet.} Polybius lib. I. hunc δέκιον καμπανὸν uocat.

IN EPITOMEN LIBRI XIII.

VALERIVS Leuinus.} Læuinus, ex Capitolinis lapidibus à Læuo, ut Craſsinus à Craſſo, Albinus ab Albo. Plutarchus in Pyrrho mendoſe ἀλβῖνος habet, pro λαιβῖνος. C. FABRICIVS miſſus ad eum, ut.} Vet. lib. Miſſus ad eum à ſenatu, ut. CYNEAS legatus.} Cineas, ſic enim Plutarchus in Pyrrho. ſic Suidas, κινέας. IAMDIV à conſilijs publicis abſtinuerat.} Vet. lib. Conſilijs publicis ſe abſtinuerat. P. DOMITIVS cenſor primus ex plebe luſtrum condidit.} Vet. lib. Cn. Domitius. Quod placet. eſt enim Cn. Domitius, qui per hæc tempora cum P. Dolabella conſul fuit. præterea Publij prænomen nuſquam alias in Domitia gente reperi. ut autem C. Marcius Rutilus primus è plebe cenſor fuit, auctore Liuio, ſic Cn. Domitius primus è plebe cenſor luſtrum condidit.

124 CVM Carthaginienſibus quarto fœdus renouatum eſt.} Huius fœderis meminit Polybius libro tertio. τελευταίας ποιοῦνται συνθήκας ῥωμαῖοι κατὰ τὴν πύῤῥου διάβασιν πρὸ τοῦ συστήσασθαι τοὺς καρχηδονίους τὸν περὶ σικελίας πόλεμον. IS, QVI ad eum à Pyrrho transfugerat.} Hunc alij Timocharem, alij Niciam appellarunt. auctor Gellius lib. tertio, cap. octauo.

IN EPITOMEN LIBRI XIIII.

CVRIVS Dentatus, cum delectum haberet, eius, qui citatus non reſponderat, bona uendidit.} Vet. lib. Bona primus uendidit. Hac de re ſic Varro, ut eſt apud Marcellum. Manius Curius conſul in Capitolio cum delectum haberet, nec citatus in tribu ciuis reſpondiſſet, uendidit tenebrionem. Valerius & bona, & ipſum, qui citatus erat uenijſſe à Curio ſcribit lib. VI. cap. III. PIRRHVM iterum ex Sicilia in Italiam reuerſum uicit.} Vet. lib. Iterum Pyrrhum. præclare. eſt enim aliud iterum reuerſum, & iterum uicit. Eſt autem, iterum uicit, intelligendum. CENSA ſunt capita ciuium CCLXXI. millia.} Placet legi CCLXXXI millia. ut ſingulis luſtris numerus ciuium augeatur. Nam tertio ante luſtro cenſa ſunt CCLXXII millia, altero uero CCLXXVIII, hoc CCLXXXI, proximo inſequenti CXCII. COLONIAE deductæ ſunt Poſidonia, & Conſa.} Coſſa legendum eſt. Velleius lib. primo. Coſſam, & Pæſtum colonias deductas ſit Fabio Dorſone, Claudio Canina conſulibus. & Plin. lib. III. cap. V. Coſſam Vulcientium coloniam deductam ait. Ita etiam lib. Vet.

CARTAGINENSIVM claſsis auxilio Mamertinis uenit, quo facto ab ijs fœdus uiolatum eſt.} Primum intelligendum eſt placere antiquis grammaticis, Carthaginienſium dici, quod à caſu dandi eiuſmodi nomina edantur additis ſyllabis ENSIS, idque præceptum uerſu Ennij confirmari. Hoſtem qui feriet mihi erit Carthaginienſis. deinde uero uocem, Mamertinis, mendum continere. neque enim de Mamertinis adhuc dicendi locus eſt, uerum initio belli Punici. & Mamertinis quidem etiam tum non Pœni, ſed Romani uenerunt auxilio. Tarentinis autem reponendum eſt, non ſolum quia ita habent manuſcripti libri, ſed etiam, quia Anno Carthaginenſis apud Liuium lib. XXI. id factum eſſe ſignificat, cum ait, ſed ut Tarento tum, & Italia non obſtinueramus ex fœdere, ſic nunc Sagunto non abſtinemus. ſic Oroſius, ut ibi dicam. PYRRHI mortem.} Vet. li. Pyrrhi regis mortem,

IN

IN EPITOMEN LIBRI XV.

SALENTINI.} Sallentini duobus ll scribi debent ex fide Capitolinorum triumphorum,& Græcis scriptoribus . sic enim Stephanus σαλλεντία πόλις μεσσαπίων, τὸ ἐθνικὸν σαλλεντῖνος. TUNC primum populus Romanus argento uti cœpit.} Plin.lib.XXXIII.cap.III.Q.Fabio consule argentum signatum est annis quinque ante primum Punicum bellum cœptum. QUAESTORUM numerus amplatus est .} In Vet.lib.est,Quæstorum numerus ampliatus est,ut essent. Desideratur autem numerus . sic enim in Epitoma lib. II. Numerus tribuum ampliatus est , ut essent XXI ,& libri decimi. Collegium augurum ampliatum est , ut essent nouem . & libri XX. Prætorum numerus ampliatus est , ut essent quatuor . Puto legendum hic esse , ut essent octo . Quæstores enim primum duos creatos esso anno primo post reges exactos scribit Plutarchus in Poplicola . Duos deinde his additos esse,ut essent quatuor, duos qui urbanas, duos, qui militares res curarent anno ab urbe condita CCCXXXIII tradit Liuius . lib. IIII. & lib. VI. & Tacitus lib. XI. cum autem Tacitus subsequatur his uerbis, Mox duplicatus quæstorum numerus stipendiaria iam Italia,& accedentibus prouinciarum uectigalibus,eos profecto octonos factos esse hoc tempore significare uidetur.

IN EPITOMEN LIBRI XVI.

ORIGO Carthaginiensium , & primordia urbis referuntur . } Vet. lib. Vrbis eorum referuntur. CENSA sunt ciuium capita CCCLXXII millia . } Melius Eutropius,qui CCXCII millia edit. Etenim tertio ante lustro censa sunt CCLXXVIII millia, neque interea clades ulla accepta est, ut tantopere ciuium numerus imminutus sit . EDIDIT primus.} Vet.lib.Primus edidit. ESERNIA.} Vet. lib. & Græci, Aesernia. RES præterea contra Pœnos,& Volscos prospere gestas continet.} Dij boni quid hoc tempore rei Romanis cum Volscis erat toties uictis ? certe nihil . Ergo non Volscos, sed Vulsinios scribe , ut est in Vet. lib. Cum quibus hoc tempore bellatum esse docent historici, & maxime Capitolinus M. Fuluij Flacci consulis triumphus de Vulsiniensibus primo anno primi belli Punici actus .

IN EPITOMEN LIBRI XVII.

CN. DUILIUS cos. } C. Duilius. Vet. lib. lapid. Cap. & reliqui. OB QUAM causam ei perpetuus honos habitus est,ut reuertenti à cœna tibicines canerent,& funale præferretur. } Vet.lib. Perpetuus quoque honos habitus est,ut reuertenti à cœna tibicine canente funale præferretur. sic Valerius lib. III.cap.VI. Ad funalem cereum præeunte tibicine , & fidicine à cœna domum reuerti solitus est. M. CALPURNII tribuni militum uirtute . } Hunc lib.XXI. Calpurnium Flammam nominat Liuius . eundem Q. Cædicium Cato,alii Laberium appellarunt . auctor Gellius lib. III. cap. VII.

IN EPITOMEN LIBRI XVIII.

ATTILIUS Regulus in Africa . } Vet. lib. Atilius Regulus consul in Africa. SERPENTEM portentosæ magnitudinis . Hanc historiam à T. Liuio curiose pariter , ac facunde relatam scribit Valerius libro primo . Quam eandem recitat etiam ex Aelio Tuberone Gellius lib. VI. CUM aliquot prœliis aduersum Carthaginenses pugnasset . } Vet. lib. Cum aliquot prœlijs bene aduersus Carthaginienses pugnasset. INTER causas petendi successoris erat, quod agellus eius à mercenariis deuastaretur . } Vet. lib. A mercenariis desertus esset . Sic Valer. lib. quarto,cap. IIII. Consulibus scripsit uillicum in agello,quem septem iugerum in Pupinia habebat, mortuum esse,occasionemq; nactum mercenarium amoto inde rustico instrumento,discessisse.ideoq; petere,ut sibi successor mitteretur,ne deserto agro non esset, unde uxor ,& liberi sui alerentur. T. CORUNCANUS . } Ti. Coruncanius. Vet. lib. Triumphi Capitolini. Polybius . Pomponius de origine iuris. } M. SEMPRONIUS Sophus , Valerius Maximus censores . } P. Sempronius Sophus , M. Valerius Maximus censores . ex Capit. lap. CENSA sunt ciuium capita CCCXVII millia CCXVII . } Vet. lib. CCXCVII millia DCCXCVII. recte. Nam priore lustro ex Eutropii sententia censa sunt CCXCII millia.

ET SI eam minime impetraret . } Vet. lib. Et si eam non posset impetrare. IUREIURANDO adstrictus est rediturum . } Vet. lib. Iureiurando astrictus rediturum .

IN EPITOMEN LIBRI XIX.

C. GLAUCIAM dixit . } Et hic & apud Suetonium in Tiberio legendum est , Claudium Gliciam . ex Capitolina huius Dictatura , apud Suetonium enim est Iliciam. COLONIAE deductæ sunt Fregellæ . } Vet.lib. Fregenæ. optime . Fregellæ enim Colonia deductæ sunt anno CCCCXXVII in agro Volscorum , auctore Liuio lib. VIII. Idem etiam Fregenarum meminit maritimæ coloniæ

scribit tribus annis, & quatuor mensibus hoc bellum esse confectum. τρία μὲν ἔτη, καὶ τέτταρας τοὺς μῆνας ἐπολέμησαν οἱ μισθοφόροι πρὸς τοὺς καρχηδονίους. Vt apparberet, maius eum, quàm quod gereret. § Vet. lib. ut appareret omnibus, maius eum. Flore ætatis, uti ferunt, primo Amilcari conciliatus. § Hac de re Polybius nihil. Paulo tamen post, Anno, florem ætatis, inquit, Asdrubal quem ipse patri Amilcari fruendum dedit. Gener inde ob altam indolem profectus animi adscitus. § Vet. lib. ob altam indolem animi profecto ascitus. In quibusdam etiam lib. profecto, uacat. In imperio positus. § Vet. lib. Inperio potitus. Cum hoc Asdrubale &c. fœdus renouauerat populus Romanus, ut finis utriusque imperij esset amnis Iberus. § Hoc sextum fuit fœdus cum Pœnis ictum Asdrubale duce. Itaque recte Cato libro quarto Originum dixit. Carthaginienses sextum de fœdere decessere. Tertii fœderis meminit Liuius libro nono P. Cornelio Aruina, Q. Marcio Tremulo consulibus. Quarti in epitome lib. XIII. dum cum Tarentinis, & Pyrrho bellabatur. Quinti Polybius libro tertio confecto primo punico bello. Sexti cum Asdrubale icti & Polybius lib. tertio & hoc libro sæpius Liuius. Annibal intra prætorium delatus. § Vet. lib. in prætorium. Praerogatiuam militarem. § Polybius τὴν τῶν στρατοπέδων αἵρεσιν. Hunc uix dum puberem Asdrubal literis ad se accersierat. § Vix dum puberem appellat iuuenem natum annos ad XXII. Id ita esse apparet ex eo, quod Probus tradit, imperium Annibali mortuo Asdrubale esse delatum, cum esset minus XXV annis natus. per triennium autem ante sub imperatore Asdrubale militasse scribit hoc loco Liuius. Atque hoc idem alia etiam confirmari ratione potest. Annibal enim anno ætatis nono cum patre Amilcare in Hispaniam uenit, qui per annos IX in ea prouincia fuit. his annis, qui XVII esse concipiuntur si VIII, quibus successor Amilcaris Asdrubal in Hispania rem gessit, adiunxeris, annorum XXV summam effeceris. ex quibus triennio detracto, relinquuntur anni XXII, quos natus Annibal Carthagine in Hispaniam ad Asdrubalem miles uenit. Hæc ex Liuii, & Polybii uerbis omnia collecta sunt.

Deinde breui effecit, ut patri in se minimum momentum ad fauorem conciliandum esset. § Vet. lib. ut pater in se. Vestitus nihil inter æquales excellens, arma, atque equi conspiciebantur. § Conspiciebantur, conspicua erant, intellexit. uestitu non differebat à cæteris, armis, & equis differebat. sic alio loco. conspectum esse, pro excellere dixit. Hoc non intelligens Glareanus, interpretatur. si quando arma, & equi conspiciebantur, equitum, peditumq; idem primus erat. quo nihil absurdius.

Has tantas uiri uirtutes ingentia uitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plusquam punica, nihil ueri, nihil sancti, nullus deum metus. § Sæpe, ut dixi, sententiam pro nomine ponit, ut Sallustius de Catilina. Animus audax, subdolus, uarius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus, satis eloquentię, sapientiæ parum. Vltimus cõferto prælio excedebat. § Vet. lib. confecto. § Quibus oppugnandis, haud dubie Romana arma mouebantur, in Olcadum fines prius induxit exercitum. § Vox una deest, quæ maxime sententiam sustinet. ea ex uet. lib. reuocanda est. Quibus oppugnandis, quia haud dubie Romana arma mouebantur. de Olcadibus Polybius, & Stephanus. Vt non petisse Saguntinos, sed rerum serie finitimis domitis gentibus, iungendoq; tractus ad id bellum uideri posset. § Vet. lib. Iungendisq;. Sic paulo ante. Solicitandis gentibus, imperioq; iungendis suo. Carteiam urbem caput gentis eius. § Carteiam Olcadum caput esse ait, cum sit urbs Bastulorum ad Calpen montem auctore Ptolemæo, Plinio, & præter cæteros ipsomet lib. XXVIII. Ad Carteiam classe accessit. Vrbs ea in ora Oceani est. Quare sequutus Polybium lego Altheiam. in eo enim est ἀλθαίαν. est autem Olcadum urbs teste Stephano. ἀλθαία πόλις ὀλκάδων, οἱ δὲ ὀλκάδες ἔθνος ἰβηρίας πλησιόχωρον καρχηδόνος, ἣν καλοῦσιν καὶ καινὴν πόλιν τὸ ἐθνικὸν ἀλθαιεύς. Cunctis ciuium suorum, sociorumq; animis in se firmatis. § Vox, suorum, abest à uet. lib. Hermandica. § Polybius. ἑλμάντικα. Stephanus. ἑλμαντικὴ πόλις ἰβηρίας ἐντὸς ἴβηρος ποταμοῦ. πολύβιος γ. Itaque Helmandica lego. Arbacala. § Vet. lib. Arbocala. Polybius ἀρβύκαλα.

Cartetorum urbs ui captæ. Vet. lib. Carthorum. Polybius Vacceorum. Itaque eandem uocem repono. dixit enim in Vaccæos promotum bellum. Concitant Carpetanos. § Hos ubique καρπησίους uocat Polybius. In ripa elephantos ante quadraginta disposuit. § Non nescio ne uox, Ante, mendose sit, pro, Ad; siquidem Polybius ait. καὶ τοὺς θηρίους, οὓς εἶχε περὶ τετταράκοντα τὸν ἀριθμὸν. i. & Elephantis, quos ad quadraginta habuit. Sic alibi docebo ex At, Ante factum esse.

Olcadum, Vacceorumque centum millia fuere. § Polyb. item. πλείους ἢ δέκα μυριάδας ἀνθρώπων.

Vel inermi equite equo temere acto peruerti posset. § Vet. lib. Vel ab inermi equite.

Postremi, quibus ingressus in suam ripam tutior fuit. § Vet. lib. postremis, quibus regressus in suam ripam tutior fuit. Egregie. ut sit. postremis Annibal fugam ex ripa fecit. Quos cum adisset idem, qui litis erat sator, nec certamen iuris, sed uim quæri appareret. § Vet. lib. Quibus cum adesset idem, qui litis erat sator. sensus est. Annibalem, qui litem inter Turdetanos, & Saguntinos serebat, Turdetanis affuisse contra Saguntinos. Legati à Saguntinis Romam missi auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes. Consules tunc erant. P. Cornelius Scipio, & T. Sempronius Longus. § Dissentit Liuius à Polybio, quem maxime tamen in hoc bello tradendo sequitur, de rebus ab Annibale in Hispania gestis, de anno, quo Saguntus oppugnata est, & quo legati ad Annibalem missi sunt. Quia uero multo uerisimilius & planius hæc omnia Polybius

126

explicat, ea quemadmodum apud ipsum disposita sint, prius demonstrabo, tum demum, quæ Liuius tradiderit, subiungam. Sic igitur Polybius. P. Cornelio, M. Minucio consulibus.

Annibal mortuo Asdrubale Imperator in Hispania declaratus in Olcadum fines trãsgressus Altheiam capit, & Carthaginem in hyberna recedit. L. Veturio. C. Lutatio consulibus. Annibal uere primo in Vaccæos ducit, Arbocalam, & Helmandicam eorum urbes capit. Carpetanos in deditionem accipit. Quo terrore finitimi Saguntini compulsi Romam legatos res has nunciatum mittunt. Legati Romani in Hispaniam uenientes ab Annibale Carthagine Noua, dum in hybernis esset, auditi sunt. Bellum Annibali indictum, nisi Sagunto abstineret. ab ijsdem idem Carthagine factum.

M. Liuio. L. Aemilio consulibus. Annibal Carthagine noua profectus Saguntum oppugnat, & intra octo menses capit. & in hyberna reuersus omnes milites domum ad suos reuisendos misit. Legati alteri Carthaginem missi ad deposcendum Annibalem rupti fœderis auctorem, & nisi traderetur, ad bellum aperte indicendum, indictum est. P. Cornelio Scipione. Ti. Sempronio Longo consulibus. Annibal motis Carthagine Noua castris traiecto Ibero Ilergetes, Bargusios, Ausetanos, & cæteros Hispaniæ populos usque ad Pyrenæos montes subigis. ijsque superatis per Galliam ad Alpes uenit. & in Italiam quinto mense, quàm Carthagine mouerat, transgressus P. Cornelium consulem ad Ticinum, Ti. Sempronium consulem ad Trebiam fundit. Hæc Polybius. cui assentiri uidetur Probus, qui per triennium res in Hispania ab Annibale gestas scribit. Liuius autem ita.

L. Veturio. C. Catulo consulibus. Annibal Altheiam Olcadum capit, & in hyberna Carthaginem Nouam reuertitur. M. Liuio. L. Aemilio consulibus. Arbocala, & Helmandica Vaccæorum, & Carpetani subacti, Saguntuq; oppugnari cœpta. P. Scipione. Ti. Longo consulibus. Legati Saguntini, qui antequam Saguntus oppugnaretur profecti erant, his consulibus Romam perueniunt. Legati Romani P. Valerius Flaccus. Q. Bæbius Tamphilus in Hispaniam ad Annibalem Saguntum oppugnantem cum uenissent, & ab eo non admissi, Carthaginem profecti. Saguntum octauo mense, quàm cœptum erat oppugnari, captum. inde in hyberna Annibal secessit. quinto deinde mense, quàm ex hibernis profectus est, in Italiam uenit. Quæ si ita sunt, inquit, fieri non potuit, ut P. Cornelius, & Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos, & in principio oppugnationis legati Saguntini missi sint, & qui in suo magistratu cum Annibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnauerint; aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, & Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. Hæc Liuius. Non intelligit autem si capto Sagunto Annibal in hiberna concessit, & primo uere in Italiam superatis Alpibus uenit, Saguntum ne initio quidem consulatus Scipionis, & Longi potuisse capi. siquidem inierunt Idibus Martijs, quo tempore illum ex hibernis mouentem transitum in Italiam parasse uerisimile est; sed captum esse Liuio, Aemilioq; consulibus. Quod si ita est, ne legati quidem Saguntini, qui aut antequam Saguntum oppugnaretur, aut initio oppugnationis profecti sunt, Scipione, & Longo consulibus Romam peruenire potuerunt. præsertim uero cum legati Romani, quos serius miserunt, Annibalem Saguntum etiam oppugnantem inuenerint. Habet igitur incommoda multa hæc Liuiana tractatio, in quæ miror illum incidisse, Polybio præsertim hæc omnia diligentissime explicante. T. SEMPRONIVS Longus. } Polybius τιβέριον σεμπρώνιον nominat. Eutropius Tiberium, itemq; Probus, & plerique uetusti libri. Filius etiam huius in Capitolinis tabulis Ti. F. Ti. N. Longus scribitur. LEGATOS ad res sociorum inspiciendas. } Sic Polyb. πρεσβευτὰς ἐξαποστείλαντας τοὺς ἐπισκεψομένους ὑπὲρ τῶν προσπιπτόντων. Q. BAEBIVS Pamphilus. } Vet. aliquot lib. Q. Bæbius Tamphilus. ita Capitolini ubique lapides. nummi argentei, Bæbius Tampilus.

MILLE ferme passus à mari. } Sic Polybius. ὡς ἑπτὰ στάδια. ET IVVENTVS delectu ubi plurimum periculi, ac laboris ostendebatur, ibi ui maiore obsistebant. } Vet. lib. obsistebat. AD CENTVM enim quinquaginta. } Vet. lib. ad centum enim & quinquaginta. FALARICA erat Saguntinis missile telum. } Festus. Falarica genus teli missile, quo utuntur ex falis, idest locis extructis, uel, ut ait Nonius, ex turribus ligneis dimicantes. NEC TVTO eos adituros inter tot effrenatarum gentium arma. } Vet. lib. efferatarum. probo. porro autem Polybius hanc legationem admissam esse ab Annibale ait. AEGATES insulas, Erycemq; ante oculos proponite. } Vet. lib. insulam. Sic Polybius τὴν αἴγουσαν & τὰς αἴγας appellat. Ad Aegates autem insulam priore bello nauali prælio uictus est Amilcar, idemq; in fœderibus iungendis Eryce, quem tenebat in Sicilia, præsidia deducere iussus est. auctor Polybius. SED TARENTO tum in Italia non abstinueramus ex fœdere. } Vet. lib. Sed tunc Tarento, & Italia. Cæterum hic est locus, quem Glareanus male habere credidit, quia Tarentinis Pœnos auxilio uenisse nunquam accepit. At supra in epit. lib. XIIII. Carthaginiensium classis auxilio Tarẽtinis uenit, quo facto ab ijs fœdus uiolatum est. Item Orosius. Tarẽtini Pyrrhi morte cõperta noua arma sollicitant aduersus Romanos, Carthaginiensiũ auxilia poscũt, atq; accipiũt. ALCON inconscijs Saguntinis. } Vet. lib. Alconscijs Saguntinis. NE ignoretis. } Vet. lib. Ne ignoraretis. OCTAVO mense, quàm cœptum oppugnari, captum Saguntum. } Polybius. τέλος δ' ἐν ὀκτὼ μησὶ κατὰ κράτος εἷλε τὴν πόλιν. QVINTO deinde mense, quàm à Carthagine profectus sit in Italiã peruenisse. } Polybius item. τὴν μὲν πᾶσαν πορείαν ἐκ καινῆς πόλεως ἐν πέντε μησὶ ποιησάμενος.

TREPIDARENT

Trepidarent magis, quàm consulerent. Vet. lib. Consultarent. Histros, atquè Illyricos. ⸗ Istros, atque Illyrios. Capit. Triumphi. Nominat bella inrer primum, & secundum punicum bellum gesta cum Sardis, Corsis, Istris, Illyrijs, & Gallis. De quibus triumphi aliquot acti sunt.

Foenum hostem ueteranum rrium & uiginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper uictorem primum Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuerum. ⸗ Lege, xviii annorum, non xxiii. Amilcar enim nnuem imperauit annos, Asdrubal octo, unum Annibal auctore Liuio. si quidem intelligendum est octauum annum Asdrubalis primum esse Annibalis. error ex notis natus v enim in x mutatum est.

L. Manlius prætor. ⸗ Meminit huius prætoris etiam Polybius. cæterum hoc anno L. Manlius, C. Terentius Varro, M. Aemilius, C. Atilius Serranus prætores à Liuio memorantur. L. Manlius Galliam, C. Atilius Ligures, M. Aemilius Siciliam. C. Terentius urbanam iurisdictionem obtinuisse uidetur. 128 Aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant. ⸗ Aliquot libri uet. non habent uocem, Belli; nec necessaria ea est. M. Livium. ⸗ Hic M. Liuius. is qui postea Salinator dictus est, esse non potest, quod consul esset, tum cum hæc legatio missa est, aut si posteriore anno missa est, uel reus, uel damnatus. ut lib. xxix apparet. Luctatio cósule. ⸗ Lutatio scribe. sic enim lapid. Capit. sic Græci. sic pleriq; ueteres libri. Nisi ex auctoritate, aut iussu uestro icta. ⸗ Vet. lib. Nisi aut ex auctoritate, aut iussu uestro icta. Hęc aũt de fœdere disceptatio apud Polybiũ est multis uerbis.

Et quod diu parturit animus uester, aliquando pariat. ⸗ Hoc à Cicerone sumptum, qui dixit in Antonium. Vtinam aliquando dolor populi R. pariat, quod iandiu parturit. Tum Romanus sinu ex toga facto. Hic, inquit, uobis bellum, & pacem portamus. ⸗ Sic Polybius. ὁ δὲ πρεσβύτατος αὐτῶν δείξας τοῖς ἐν τῷ συνεδρίῳ τὸν κόλπον, ἐνταῦθα καὶ τὸν πόλεμον αὐτοῖς ἔφη, καὶ τὴν εἰρήνην φέρειν. Itaque aliud deintegro fœdus publico consilio ictum est. ⸗ Senatus Ro. non stetit conditionibus ijs pacis, de quibus inter Lutatium Imperatorem, & Amilcarem conuenerat, uerum x legatos in Siciliam misit, ex quorum sententia, auctoritateque aliud ictum fœdus, ac confirmatum est. auctor Polybius.

Ita nequicquam peragrata Hispania in Galliam transeunt. In his noua terribilisq; species uisa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium uenerunt. ⸗ Excidit hoc loco nomen eius populi, quem primum in Gallia legati Romani adierunt. ut enim in Hispania Bargusios, & Volcianos aditos dixit, sic in Gallia præcipuos quosdam nominabat populos. præsertim uero cum dicat. In his noua terribilisq; species uisa, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium uenerunt. non enim totius Galliæ hic erat mos, sed præcipue eorum, quos primum adierunt. & post sublungat. Eadem ferme in cæteris Galliæ concilijs dicta, auditaque. Qui uero populi fuerint, ne diuinare quidem possum. Ita tamen legendum existimo. Ita nequicquam peragrata Hispania in Galliam ad . . . . . . transeunt. In his noua, &c. Idem sentit etiam Glareanus. Si caetera prospera euenissent. Vet. libr. Prospere. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites. ⸗ Sic Polybius. πεζοὶ μύριοι τρισχίλιοι ὀκτακόσιοι πεντήκοντα. ἱππεῖς δὲ χίλιοι διακόσιοι. Firmatque cum Africis maxime prælidijs peditum Afrorum xi millibus, octingentis quinquaginta Liguribus, trecentis Balearibus. ad hæc peditum auxilia. ⸗ Harum copiarum summa ad uerbum sumpta est à Polybio, qui ita ait. πεζοὺς λιβύων μυρίους χιλίους ὀκτακοσίους πεντήκοντα, λιγυστίνους τριακοσίους, βαλιαρεῖς πεντακοσίους. Ex cuius uerbis perspicue apparet in Liuianis libris deesse uocem, quingentis, ut sit Balearibus quingentis, atque ita hunc locum esse legendum, & distinguendum. Peditum Afrorum xi millibus dcccl, Liguribus ccc, Balearibus d. Ad hæc. Nota numeri. d. creauit errorem, præsertim uero cum sequeretur, ad. eaq; excidit. Elephanti xiiii. ⸗ Vereor ut legendum sit. xxi. Nam Polybius edit. ἐλέφαντας εἴκοσι καὶ ἕνα.

Aptae instructæque remigio. ⸗ Hoc ait Polybius πληρώματα ἔχουσαι. Cæterum in numero nauium non discrepant. 129 Praeter Etouissam urbem. ⸗ Ptolemæus nominat ἠτοβέσαν. statuitque inter ἰλερκαόνας. Nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. ⸗ Sic Polybius. πεζοὺς μὲν ἔχων εἰς ἐννέα μυριάδας, ἱππεῖς δὲ περὶ μυρίους καὶ δισχιλίους, καὶ διαβὰς τὸν Ἴβηρα ποταμόν.

Ilergetes inde, Bargusiosq;, & Ausetanos, & Aquitaniam. ⸗ Sic Polybius. τὸ τῶν ἰλουργητῶν ἔθνος, καὶ βαργουσίων, ἔτι δὲ τοὺς αἰρηνοσίους, καὶ τοὺς ἀνδοσίνους. Quos uocat Liuius Ausetanos, eos Ptolemæus αὐσητανοὺς nominat. Aquitaniam, quæ subiecta Pyrenęis montibus est. ⸗ Aquitania pars est Galliæ citra Pyrenæos montes. Hispaniæ autem oram Liuius nominat., neque enim adhuc Annibal in Galliam traiecerat. Vox autem corrupta est. Hanc oram Ptolemæus uocat λαιητανίαν, Plutarchus λακετανίαν, Strabo ἰακκητανίαν. Sic enim inquit. συνοικεῖται δὲ ὑπὸ πλειόνων ἐθνῶν ἡ χώρα. γνωριμώτατα δὲ τὸ τῶν ἰακκητανῶν λεγομένων. τοῦτο δὲ ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς παρωρείας τῆς κατὰ τὴν πυρήνην εἰς τὰ πεδία πλατύνεται. i. Hęc ora compluribus incolitur gentibus è quibus nobilissima Iacetana dicitur. Hæc à Pyrenes radicibus inchoans in campos latius extenditur. & post Liu. Cn. Scipio cum Pyrenæos montes circumuectus Emporijs appulisset classem orsus à Laceranis omnem oram usque ad Iberum flumen Romanæ ditionis fecit. & Sallustius in epistola Pompeij. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam. Pyrenaeum transgreditur. & ad oppidum Illiberim castra locat. ⸗ Ilybirrim uocat Strabo lib. iiii. ἐκ μὲν τῆς πυρήνης ῥεουσῶν καὶ ὁ ἰλλυβίῤῥις πόλιν ἔχων ὁμώνυμον ἑκάτερος αὐτῶν. De Ruscinone paulo post Liu.

Nvper circa Padum Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. § Hæ coloniæ deductæ sunt hoc anno P. Cornelio, Ti. Sempronio cos. prid. K. Ian. auctore Pædiano in Pisonianam. nec dissentit Polybius. Hac de re etiam in epitome lib. xx. C. Lvtativs, C. Seruilius, T. Annius. Lutatij nomen haud dubium est. pro C. Seruilio, & T. Annio Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales. alij. P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. § De his ita Pædianus. Deduxerunt triumuiri P. Cornelius Asina, C. Papirius Maso, Cn. Pompeius, siue Cn. Cornelius Scipio. Porro autem in uulgatis Liuianis libris erat. A. Seruilius. Scripsi tamen C. Seruilius, quia hic pater est C. Seruilij consulis anno dlvii. auctore Liuio, qui in consulatu Capitolino C. F. scribitur. Polybius C. Lutatium consularem, & duos prætorios nominat. Sylvae tunc circa uiam erant, plerisque incultis. § Vet. lib. Plerisque locis incultis, Polybius, τοὺς ὑλώδεις τόπους uocat. Nec dvm per patentia loca ducebatur agmen, cum apparuit hostis. § Sensus docet legendum esse. Nec dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis, urbi rursus siluæ intratæ, tum postremos adorti. ut fit. hostes non apparuisse interea dum exercitus Romanus patentibus campis iter faceret, ubi siluas intrauerit, extremum agmen esse adortas. potest etiam uulgata lectio retineri, hoc sensu. neque adhuc per satis patentia loca ducebatur agmen, cum apparuit hostis, ubi siluæ intratæ sunt, uehementius se intulit. Finis, & Gallis territandi. § Vet. lib. Finis inde & Gallis territandi. Cannetvm uicum. § Vet. lib. Tanetum. Polyb. lib. iii. τὴν ταννῆτος καλουμένην κώμην. Ptolemæus τάννητον Liuius lib. xxx. ubi de eadem hac re loquitur, Tanerum edit. C. Atilivm prætorem. § nomen prætoris, non affert Polybius, cætera ab eo sumpta sunt. Transcripta legione noua. § Polybius. ἄλλα δὲ στρατόπεδα συνάγειν, καὶ καταγράφειν. Sexaginta longis nauibus. § Polyb. ἑξήκοντα ναυσὶν tantum dixit. Mox peruenit Massiliam. § Hoc quid sit exponit Polybius. πεμπταῖος. i. quinto die. Ad proximum ostium Rhodani. § Polybius. πρὸς τὸ πρῶτον στόμα τοῦ ῥοδανοῦ, τὸ μασσαλιωτικὸν προσαγορευόμενον. Metv, sub pretio pacatis. § Polyb. τοὺς μὲν χρήμασι πείσας, τοὺς δὲ βιασάμενος. Et diffisi citeriore agro. § Vet. lib. Sed diffisi. Caeteros accolas fluminis Annibal, & eos ipsos, qui ipsas sedes tenuerunt, simul perlicit donis. § Vet. lib. Et eos ipsos, quorum sedes tenuerat. Polyb. φιλοποιησάμενος τοὺς παροικοῦντας τὸν ποταμόν. Recte autem. Quorum sedes tenuerat. quia subdit. Simul & ipsi traijci exercitum leuarique quamprimum regionem suam tanta urgente hominum multitudine cupiebant. Itaqve ingens coacta uis nauium est, lintriumque temere ad uicinalem usum paratarum. § Vicinalem dixisse uidetur Liuius, pro, uicinitatis. Hoc sic expressit Polybius. ἐξηγόρασε παρ' αὐτῶν τά τε μονόξυλα πλοῖα πάντα, καὶ τοὺς λέμβους ὄντας ἱκανοὺς τῷ πλήθει διὰ τὸ ταῖς ἐκ τῆς θαλάττης ἐμπορίαις πολλοὺς χρῆσθαι τῶν παροικούντων τὸν ῥοδανόν. Vsum uiciniæ expressit in mercibus ultro citroque deuehendis. Novasqve alias primum Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus. § His uerbis uocem expressit Polybij μονόξυλα. Millia quinque & uiginti ferme. § Polib. ἐπὶ διακόσια στάδια. Svpra paruæ insulæ circumfusum amnem. § Polyb. πρός τινα τόπον, ἐν ᾧ συμβαίνει περὶ τὸ χωρίον νησίζον περισχίζεσθαι. Hispani sine ulla mole in utres uestimentis coniectis, ipsi cetris superpositis incubantes flumen transnatauere. § Vet. lib. habent Suppositis. Quam uocem sententia quoque desiderat. Eqves fere propter equos nantes nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum fluminis parte superiore transmittens tranquillitatem infra traijcientibus lintribus præbebat. § Equites, habent Vet. lib. Hinc ego legendum suspicor. Equites fere præter equos nantes. Est enim hic sensus. Nauium agmen ad excipiendum aduersi fluminis impetum equites præter equos nantes superiore fluminis parte transmittens tranquillitatem lintribus, quibus pedites inferiore parte traijciebantur, præbebat. Inquit autem, præter equos nantes. nam non omnes equi in naues impositi fuerant, uerum magna pars loris à puppibus trahebantur. Sic prope etiam Polybius. Impositervnt in naues. § Vet. lib. Imposuerant. Cvm uarijs ululatibus, cantuque. § Polyb. τῶν βαρβάρων παιανιζόντων.

130 Certe uariata memoria est. § Vet. lib. Certe uaria memoria est. Tradvnt ferocissimum ex ijs irritatum à rectore suo, cum refugientem in aquam natantem sequeretur. § Vet. lib. Cum refugientem eum in aquam. Rectorem autem intelligit. Vt qvenqve timentem altitudinem destituerat uadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. § Sensus, quem elicere Glareanus non potuit, hic est. Elephantem à rectore suo irritatum, cum eundem refugientem in aquam sequeretur, traxisse gregem impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente, prout quisque eorum altitudinem aquæ timens à uado destituebatur. Nec Scipionis stare sententia poterat, nisi ut. § Lego Scipioni. Hoc enim latina locutio postulat. sic paulo post. Annibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire. & lib. xxx. Proinde seu ipsi staret iam sententia, seu consulendus Asdrubal esset. & lib. xliiii. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere. Regvli Matali aduentus. § Magili. ex Polybio. τοὺς βασιλίσκους περὶ τὸν μάγιλον. Ab occasv solis ad exortus. § Vet. lib. Ad ortum. Alpes quidem habitari, coli, gignere, atque alere animantes, peruias paucis esse, exercitibus inuias. § Malim. peruias paucis, esse exercitibus inuias, idest quas pauci legati Gallorum superauerint, eas hic exercitus non traijciet. Has Alpes ingentibus sæpe agminibus. § quoties Galli alpes superauerint ante hoc tempus, tradidit supra lib. vi. & Polyb. lib. ii. Nec maiores quidem eorum. § Vet. lib. Ne

maiores quidem eorum. TVTO transmisisse.} Vet. lib. Tuto transisse. CEPISSE quondam Gallos ea.} Romam intelligit. AD INSVLAM peruenit. ibi Arar, Rhodanusque amnis diuersis ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi confluunt in unum.} Polyb. ἧκε πρὸς τὴν καλουμένην νῆσον, ἔχουσαν δὲ τὴν προσηγορίαν ἀπὸ τοῦ συμπτώματος, τῇ μὲν γὰρ ὁ ῥοδανὸς τῇ δὲ σκόρας προσαγορευόμενος ῥέοντες παρ' ἑκατέραν τὴν πλευρὰν συμπίπτουσιν. mendum tamen puto esse in uoce σκόρας pro ὁ ἄραρ. AD LAEVAM in Tricastinos flexit, inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios, haud usquam impedita uia, priusquam ad Druentiam flumen peruenit.} Hoc de itinere nihil Polybius. at Ammianus lib. XV. Annibal Taurinis ducentibus accolis per Tricastinos, & oram Vocontiorum extremam ad saltus Tricorios uenit. indeque exorsus aliud iter ante hac insuperabile fecit. excisaque rupe in immensum elata per Druentiam flumen gurgitibus uagis in totum regiones occupauit Etruscas.

SAXA glareosa uoluens.} Vet. lib. glomerosa. recte. Subdit enim, nihil stabilis, nec tuti ingredientibus præbet. GENVAM repetit.} Antea, Placentiam, at Genuam habent & ueteres libri, & Ammianus loco citato. Supra autem dixit eum præter oram Ligurum peruenisse Massiliam. GALLISQVE ad uisenda loca præmissis.} Legatos Boiorum intelligit qui se huius itineris duces futuros esse professi fuerant. CVM repente conspiciunt alios arce occupata sua super capita imminentes.} Vet. lib. sua supra capita.

QVOSDAM & armatos. inde ruinæ maximæ. modo iumenta cum oneribus deuoluebantur.} 131 Vet. lib. Quidam & armati in ruinas maximas, modo iumenta cum oneribus deuoluebantur.

CASTELLVM inde, quod caput eius regionis erat, uicosque circumiectos capit.} Hanc πόλιν uocat Polybius, id est urbem eam, ex qua Allobrogum incursiones in exercitum Annibalis fiebant.

FREQVENTEM cultoribus alium, ut inter montana, populum.} Populum dixit, æque ac græci δῆμον usurpant. Qui & populum significat, & castellum. OCCVRSANTES per obliqua montani erupto medio agmine uiam insedere.} Vet. lib. perrupto medio agmine. Recte. NONO die in iugum alpium peruentum est.} Polyb. ἐνναταῖος δὲ διανύσας εἰς τὰς ὑπερβολὰς αὐτοῦ κατεστρατοπέδευσε, καὶ δύο ἡμέρας ἔμεινε. OCCIDENTE iam sidere Vergiliarum.} Polyb. διὰ τὸ συνάπτειν τὴν τῆς πλειάδος δύσιν. CIRCVMPADANOS campos.} Polyb. τὰ περὶ τὸν πάδον πεδία. NATVRA locus iam ante præceps recenti terræ lapsu in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat.} Ita emendauit olim Valla, cum ante legeretur. Natura locus iam ante præceps, recenti terræ lapsu impeditus, tum ille admodum altitudinem abruptus erat. Vtranque autem lectionem mendosam esse sensus ipse docet. Describit enim Liuius locum angustum, & abruptum. Nam paulo ante dixit. Ventum est ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut &c. Ex emendatione autem Vallensi nihil elicide angustia potest. Quamobrem ex ueterum lib. aliquot fide ita legendum est. Natura locus iam ante præceps recenti terræ lapsu impeditus, in miram admodum altitudinem abruptus erat. Duo enim significat incommoda naturalibus incommodis accessisse. quod cum natura locus iam ante præceps esset, nunc deiectu terræ impeditus erat, & in magnam admodum altitudinem abruptus. Quo fit, ut expresserit causam, cur dixerit, Multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis. Ita etiam Polybius. ὅτι τοῖς ὑποζυγίοις δυνατὸν ἂν παρελθεῖν διὰ τὴν στενότητα χεδὸν ἐπὶ τρία ἡμιστάδια τῆς γῆς ἀπερρωγυίας, καὶ πρότερον μενούσης. τότε δὲ καὶ μᾶλλον, ὅτι προσφάτως ἀπερρωγυίας ἐνταῦθα πάλιν ἀθυμήσας, καὶ διατραπεὶς συνέβη τὸ πλῆθος. & paulo ante dixerat. οὔσης γὰρ στενῆς, καὶ κατωφεροῦς τῆς καταβάσεως. HAVD dubia res uisa. quin per inuia circa, nec trita antea, quamuis longo ambitu circumduceret agmen.} Sensus est. Digressus ad rupem inuisendam Annibal sensit, se per inuia loca, nec trita antea agmen ducere, neque ea re quicquam profecisse, quod longo ambitu exercitum circunduxisset, quo facilius, & expeditius iter haberet. Polybius ait, Annibalem inspecta rupe conatum esse eam superare, uerum noua accedente niue deterritum esse, atque ad saxum illud cædendum se conuertisse. in quo nihil ab eo dissidet Liuius. ITAQVE in leui tantum glacie, tabidaque niue uolutabantur iumenta, secabantur interdum, etiam tum infirmam ingredientia niuem & prolapsa iactandis grauius in continendo ungulis, penitus perfringebant, ut pleraque uelut pedica capta hærerent indurata & alta concreta glacie.} Primum dicam, quæ in his uerbis emendanda arbitror, deinde qui sit eorum sensus. Nam eum Glareanus homo ingenuus plane se ignorare profitetur. In uet. lib. est, pro, Itaq;, Ita. pro infirmam, infimam, pro secabantur, necabantur, pro interdum etiam tum, Interdum etiam dum. pro alta concreta, alte concreta. Ea uero omnia probe habere sensus ipse demonstrat qui est eiusmodi. In superanda rupe duplex labor susceptus est, unus propter recentem modicam, alter propter ueterem intactam niuem. Nam cum superior illa hominum iumentorumque incessu dilapsa esset, & per nudam infra glaciem, fluentemque labem liquescentis niuis ingrederentur, tetra ibi luctatio erat, ut à lubrica glacie non recipiente uestigium, & in prono citius pede se fallente. Et seu manibus in assurgendo, seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis prolapsi, si iterum corruissent, nec stirpes circa, radicesue, ad quas pede, aut manu quisquam eniti posset, erant. Atque hunc, inquit, in modum in leui glacie, tabidaque niue iumenta uolutabantur. addit deinde, Necabantur interdum etiam, dum infimam ingredientia niuem, & prolapsa iactandis grauius ut se continerent, ungulis, perfringebant, ut pleraque uelut pedica capta hærerent indurata, & alte concreta glacie. Quam posteriorem sententiam sic expressit Polybius. τὰ δὲ ὑποζύγια διέκοπτε, ὅτε πέσοι, τὴν κάτω χιό-

τα κατὰ τὴν ἐξανάστασιν, διακόψαντα δὲ ἔμμενε μετὰ τῶν φορτίων. i. iumenta uero perfringebant, ubi prolapsa erant, infimam niuem in assurgendo, qua fracta hærebant una cum oneribus. QVINTO decimo die Alpibus superatis. } Polybius. τὴν τῶν ἄλπεων ὑπερβολὴν ἡμέραις πεντεκαίδεκα κατάρας τολμηρῶς.

INFERIORA uallis. } Vet. lib. Inferiores ualles. L. CINCIVS Alimentius, qui captum se ab Annibale scribit, maxime auctor moueret me. } Vet. lib. Alimentus, non hic solum, sed etiam in epistolis ad Atticum. Quod probo. Cognomen enim est Cinciorum, ut Rutilus Marciorum, non, ut uulgo, Rutilius. In iisdem libris est, Maximus auctor. & hoc quoque placet. Maximum enim auctorem uocat locupletissimum, quippe qui rebus ipsis gerendis interfuerit. POSTQVAM Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum. Polyb. XXXVIII millia edit. πεζὰς εἰς ὀκτακισχιλίους καὶ τρισμυρίους. eorum uero dimidiam partem in Alpibus superandis amisisse. INGENTEMQVE numerum equorum, & aliorum iumentorum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat in Italiam digresso. } Ne in id incommodum incidamus, ut dicendum sit Annibalem in Taurinis. i. in Italia ea amisisse, quæ in alpibus traijciendis amiserat, legendum est, in Taurinos. Itemque Degresso, non digresso. Est autem uerbum Liuio familiare, ubi de descensu loquitur, idque sæpissime uitiatum, ut infra ostendam. Sensus autem erit, se audisse, ipso in Taurinos, quæ Gallis proxima gens erat in Italia, degresso, triginta sex millia postquam Rhodanum transierit amisisse. Taurinos scribit Polybius ad radices alpium fuisse. OTIVM etenim ex labore. } Vet. lib. Otium enim ex labore.

132 EA P. Cornelio consuli causa fuit, cum Pisas nauibus uenisset, exercitu à Manlio, Atilioque accepto tirone, & in nouis ignominijs trepido, ad Padum festinandi. } Sic Polybius. πόπλιος δὲ κατέπλευσεν εἰς πίσας. ποιησάμενος δὲ τὰν πορείαν διὰ τυῤῥηνίας, καὶ παραλαβὼν τὰ παρὰ τῶν ἐξαπελέκων στρατόπεδα τὰ προκαθημένα τοῖς βοίοις ἧκε πρὸς τὰ περὶ πάδον πεδία. Intelligendum autem est, Genua Pisas uenisse. Liuius porro nomine Pisarum prouinciam Liguriam, ut Arimini citeriorem Galliam significare solet. L. Manlius Galliam, C. Atilius (opinor) Ligures prouinciam obtinebat. ut ante dixi. TAVRINORVMQVE urbem unam caput gentis eius, quia uolens in amicitiam non ueniebat, ui expugnarat. } οὐχ ὑπακουόντων δὲ περιστρατοπεδεύσας τὴν βαρυτάτην πόλιν ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐξεπολιόρκησε. CONFESSIONEM sedentis, ac detrectantis certamen. } Vet. lib. Cedentis. QVASSATA, fractaque arma. } Vet. lib. Confractaque. AC NIHIL magis uereor, ne antequam uos. } Vet. lib. Quam, ne antequam uos.

133 . LICVIT in Hispaniam prouinciam meam ire. } Vet. lib. Licuit mihi in Hispaniam. PEDITVM agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, neque regressus ad naues erat, quanta maxima celeritate potui, tanto maris, terrarumque circuitu in radicibus Alpium obuius fui. } Hoc loco illud admirationem mouere facile potest, qui factum sit, ut si regressus ad naues non erat, tanto maris, terrarumque circuitu obuius fuerit. Hoc enim dicere uult, se quia hostem assequi terra non poterat, naues conscendisse. Quod cum ita sit, ergo recte legitur in ueteribus libris. Quia assequi terra non potui, regressus ad naues, quanta maxima celeritate &c. ANNIBAL hic si æmulus itinerum Herculis. } Herculem fama erat unum ante Annibalem cum exercitu alpes transmisisse, cum à Gerionis bello recederet. Probus in Annibale, Ammianus lib. XV. Hinc Graiæ alpes ab illo dictæ. RESPICERET profecto, si non patriam uictam, domum certe, pacemque & fœdera Amilcaris scripta manu. } Vet. lib. Domum certe, patremque. probo. PACEM cum uictis fecimus. tutelæ nostræ deinde duximus, cum Africo bello urgerentur. } Commemorat beneficia populi R. erga Pœnos. maxime, quod eos auxilio iuuit bello Africo. De qua re sic Polybius lib. i. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ῥωμαῖοι θεωροῦντες τὰ κατὰ τὰς συνθήκας δίκαια προθυμίας οὐδὲν ἀπέλειπον. Itaque suspicor hoc loco legendum esse. tutelæ nostræ deinde addiximus. aut quid tale. VNVSQVISQVE se non corpus suũ, sed coniugem, ac liberos. } Vet. lib. Non corpus suum solum, sed. &c. Porro autem summa huius orationis est apud Polybium. ut etiam eius, quæ sequitur Annibalis. VT VIGINTI annorum militiam uestram. } Elatorie XX annorum militiam uocat Annibal, quam supra XVIII. Liuius uerius appellarat. at seruit causæ Annibal.

134 CAESO, uicto, circumsesso à Gallis. } Vet. lib. Circumsessoque. TVM laudastis me milites. } Vet. lib. Collaudastis me milites. TRADVCTVS Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum à uico tumulis consedit. } Probo Glareani suspicionem, Vici nomen desiderari: Probus hanc pugnam pugnatam ad Clastidium ait. cuius uici post meminit Liuius. MVTATAM secum fortunam. } Vet. lib. Immutatam. SERVIS quoque dominos prosecutis libertatem proponit. } Vet. lib. Promittit. SCIPIO iaculatores, & Gallos equites in fronte locat, Romanos, sociorumque quod roboris fuit in subsidijs. } Polybius. ὁ μὲν οὖν πόπλιος προθέμενος τοὺς ἀκοντιστὰς καὶ τοὺς ἅμα τούτοις γαλατικοὺς ἱππεῖς, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐν μετώπῳ καταστήσας. ANNIBAL frænatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. } Polybius. ὁ δὲ ἀννίβας τὴν μὲν κεχαλινωμένην ἵππον, καὶ πᾶν τὸ στερεὸν αὐτῆς κατὰ πρόσωπον τάξας, τοὺς δὲ νομαδικοὺς ἱππεῖς ἀφ' ἑκατέρου κέρατος ἡτοιμάκει πρὸς κύκλωσιν.

TRANSIRE non potuit pontem, ut extrema resoluta erant. } Vet. lib. Quod extrema. CIRCA flumen interceptos. } Vet. lib. Citra flumen. AD CLASTIDIVM uicum. } Polybius πόλιν κλαστίδιον uocat. mentio Clastidij est in triumpho Marcelli Capitolino.

HAEC SICVT audita erant, rex Messanæ Aemilio prætori, cuius Sicilia erat prouincia, perscribit. }

bit.} Lege ex ueteribus libris. Hæc, ſicut nunciata erant Meſſanæ, rex Aemilio prætori. Hiero enim Syracuſarum rex fuit, non Meſſanæ, niſi intelligas, Rex Meſſana, ubi tum forte erat, perſcribit. Aemilius hic eſt tertius huius anni prætor. NEQVID moram conſcendendi facerent.} Vet. lib. Ne quis moram conſcendendi faceret. Malim tamen. Ne quid. EATEMPLO & circa prætorem ad ciuitates miſsi legati.} Circa prætorem, dixit, pro, à prætore. ego malim: circa à prætore.

SVBLATIS ornamentis ueniebant.} Sublatis, intelligit in altum elatis, ut procul conſpici poſſent. Itaque ſubſequitur oppoſitum. Demendis armamentis eo tempore conſumpto. NAM ut ſocijs naualibus affatim inſtructam claſſem, ita inopem milite habebat.} Socios nauales hoc loco remiges uocat, eosque demum, qui nautica miniſteria aliqua in naui obeunt. ut lib. VI. De remigum ſupplemento agi cœptum eſt. in quam rem, cum neque hominum ſatis, nec ex quo pararentur, ſtipendiumq; acciperent, pecuniæ quicquam ea tempeſtate in publico eſſet, edixerunt conſules, ut priuati ex cenſu, ordinibusque, ſicut antea, remiges darent. Nam, unde cum pecunia in ærario non eſſet, paraturos ſocios nauales. paulo poſt ait. Milites, nautasque. Item. legiones ſociosque nauales. Item. claſsicos milites, naualesque ſocios. FVGAM. cæteræ ceperunt.} Vet. lib. Cæteræ fugam ceperunt.

ET FRETVM intranti.} Vet. lib. Ei fretum intranti. QVIBVSDAM uolentibus res nouas.} Vet. lib. Et quibuſdam. CONSVL alter equeſtri prælio uno, & uulnere ſuo minutus.} Quid ſi legas. una. DVO millia peditum, & mille equites, Numidas pleroſque, miſtos quoſdam & Gallos.} Polyb. ἐξαποστέλλει πεζοὺς μὲν δισχιλίους, ἱππεῖς δὲ κελτοὺς καὶ νομάδας εἰς χιλίους. VLTRA differri, aeteri tempus.} Vet. lib. aut teri. FAMA prius, deinde recognitum.} Lege, re cognitum.

PRAEDARE omnes iuberent.} Polyb. πᾶσιν ἀριστοποιεῖσθαι παρήγγειλε. ANNIBAL prima luce.} Polyb. ἅμα τῷ φωτί. ERAT forte brumæ tempus, & niualis dies.} Polyb. οὔσης δὲ τῆς ὥρας περὶ χειμερινὰς τροπὰς, καὶ τῆς ἡμέρας νιφετώδους καὶ ψυχρᾶς. PECTORIBVS tenus.} ἕως τῶν μαστῶν. Polybius. BALEARES locat ante ſigna, leuem armaturam.} Vet. lib. Leuemque armaturam. Sic lib. XXII. Baleares, cæteramque leuem armaturam poſt montes circunducit. & Polyb. τοὺς λογχοφόρους καὶ βαλιαρεῖς ὄντας εἰς ὀκτακισχιλίους. DVODEVIGINTI millia Romanorum erant, ſocium, nominisque latini XX.} Polyb. Romanorum XVI millia tradit. τοὺς μὲν ῥωμαίους ἑξακισχιλίους. τοὺς δὲ συμμάχους εἰς δισμυρίους. 135

NAM cum uix per ſe reſiſterent X millibus equitum quatuor millia, & feſsi Romani pleriſque integris Pœnis.} Voces Romani, & Pœnis, abſunt à Vet. lib. & gloſſema ſunt alicuius, qui uerba illa (ut fit) interpretatus eſt. VESTIGIA cedentia ſequentes agminis.} Vet. lib. Veſtigia ſequentes cedentis agminis. ELEPHANTES prope omnes abſumpſit.} Polyb. ὥστε τὰ μὲν θηρία διαφθαρῆναι πάντα πλὴν ἑνός. abſumpſit. repoſui ex Vet. lib. Cum ante, conſumpſit, legeretur. EMPORIVM prope Placentiam fuit, & opere ualido & magno munitum præſidio.} Vet. lib. Et opere magno munitum, & ualido firmatum præſidio. ualde probo. ſic paulo poſt. ad firmandum præſidio ſaltum. CAETERVM ne hiberna quidem Romanis quieta erant, uagantibus paſsim Numidis equitibus, & quæ his impeditiora erant, Celtiberis, Luſitanisque.} Glareanus Celtiberos, & Luſitanos impeditiores, quàm Numidas fuiſſe intelligit. in quo uehementer (ut opinor) errat. Senſus enim eſt. Hiberna & Romanis inquieta erant uagantibus paſsim Numidis equitibus, & eadem his equitibus erant impeditiora, quàm Celtiberi, Luſitanique in Hiſpania fuerant. Nam paulo ante dicebat Annibal ad milites. Satis adhuc in uaſtis Luſitaniæ, Celtiberiæque montibus pecora conſectando nullum emolumentum tot laborum uidiſtis. Cauſam deinde ſubdit, quòd omnes undique clauſi commeatus erant. In Vet. lib. eſt. Aequeq; his impeditiora erant. Suſpicor inde. Omnes enim undique, legendum. QVO magis ratam fore cum his pacem, ſocietatemque crederet, traduntur.} Senſus eſt. Venienti in Ligures Annibali quæſtores, tribunique Ro. intercepti à Liguribus traduntur, quo ipſe ratam magis ſocietatem cum Liguribus crederet contra Romanos, quos tanta iniuria affeciſſent. TRANSEVNTEM Appenninum.} Vet. lib. Tranſeuntem autem Appeninum.

SED perculſos hoſtes in caſtra perſequerentur.} Vet. lib. Pulſos hoſtes. ET SICVT æqua ferme pugna erat, ita clade diſceſſum eſt.} Vet. lib. Ita pari clade diſceſſum eſt. EMPORIIS appuliſſet claſſem.} Emporium uocat Polyb. τοὺς κατὰ τὸ καλούμενον ἐμπόριον τόπους. item Strabo libro tertio. ORSVS à Lacetanis uſque ad Iberum flumen.} Vet. lib. Orſus à Lacetanis omnem oram uſque ad Iberum flumen &c. ANNO non inſcius erat, cum reliquerat Annibal ad regionis eius præſidium.} Nemo eſt, qui non ſit quæſiturus nomen huius regionis, in qua Anno erat. Quod ipſum librariorum uitio prætermiſſum eſt, Illud eſt in Vet. lib. Anno non inſcius in Iberi prouincia erat. Idque hiſtoriæ ueritas quærit. ET STISSVM, propinquum caſtris oppidum expugnatur.} Ciſſam uocat Polybius. ἀντιστρατοπεδεύσαντος αὐτοῖς περὶ πόλιν προσαγορευομένην κίσσαν. Vet. lib. Habent, Sciſſum. 136

CIRCA Pyreneum relictis.} Vet. lib. Citra. SCIPIO raptim ad famam nouorum hoſtium agmine acto.} Vet. lib. Accito, acciuit autem agmen Scipio claſsicorum militum, & naualium ſociorum, quos uagos, palantesque per agros Aſdrubal oppreſſerat, ut in paucos præfectos animaduerteret.

EXCITO deinde Scipione hibernis, hoſtis cis Iberum Tarraconem uerſus cedit. Agros Scipio relictos ab auctore defectionis, & Ilergetum gentem cum infeſto exercitu inuaſiſſet.} Hunc locum, ut uitioſum notat Glareanus, probatque, ut ita legatur. Hoſtis cis Tarraconem Iberum rurſus cedit. neque Li-

que Liuij ſententiam aſſequitur, quæ uetuſtá in lectione continetur, ita. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rurſus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem cum infeſto exercitu inuaſiſſet, &c. Quod enim ait. Toto cis Iberum rurſus cedit agro. recte ait. quia paulo ante idem Aſdrubal trans Iberum ſe receperat. poſt autem digreſſo ab Tarracone Scipione reuerſus eſt. Tum excito hibernis Scipione toto rurſus ceſsit agro. Quia uero trans Iberum Aſdrubal ſe receperat, propterea ait. Ilergetum gentem, quam ad defectionem ſolicitauerat, ab auctore defectionis Aſdrubale relictam fuiſſe, Nam Ilergetes cis Iberum ſunt. HOMINVM ſpecies procul candida ueſte uiſas, nec tamen illis congreſſos. } Vet. lib. alij. nec tamen cum illis congreſſos. alij. nec tamen cum ullo congreſſos. SVBINDE alijs procurandis prope ciuitas operata fuit. } Vet. lib. Prope tota ciuitas. VT IS exercitus Idibus Martijs Arimini eſſet in caſtris. } Vet. lib. Adeſſet. MEMORES ueterum certaminum cum patribus, quæ tribunus plebis, & quæ poſtea conſul, prius de conſulatu; qui abrogabatur, deinde triumpho habuerat. } De C. Flaminij tribunatu ſic Cicero in Catone: Q. Fabius Max. cos. iterum Sp. Caruilio collega quieſcente, quod potuit C. Flaminio tribuno pl. reſtitit agrum picenum, & gallicum uiritim contra ſenatus auctoritatem diuidenti. & Valerius lib. v. Cum C. Flaminius tribunus pl. legem de Gallico agro uiritim diuidendo promulgaſſet inuito ſenatu, precibus, minisque eius reſiſtens, ac ne exercitu quidem aduerſus ſe conſcripto, ſi in eadem ſententia perſeueraret, abſterritus, poſtquam pro roſtris ei legem iam ferenti pater manum iniecit, priuato fractus imperio, deſcendit è roſtris. Idem Polyb. libro. II. Cicero de Inuent. De conſulatu, & triumpho C. Flaminij ſcribit Plutarchus in Marcello. Cum augures uitio creatos eſſe conſules Flaminium, Furiumque dixiſſent, ſenatum eos extemplo ab exercitu literis emiſsis reuocaſſe. receptas autem literas Flaminium non ante aperuiſſe, quàm hoſtes fuderit. Itaque ei redeunti triumphum uix conceſſum eſſe, ipſum priuatum triumphaſſe, atque conſulatu ſe abdicare coactum eſſe. Triumphauit de Gallis.

OB HOC ratus auſpicijs ementiendis, Latinarumque feriarum mora. } Olim Emendis, inde ementiendis, factum eſt. In quo uerbo ſenſus eſt ille quidem, uerum non germanus. Quis enim erat, cuius intereſſet ementiendis conſulto auſpicijs C. Flaminium conſulem retinere, ne aduerſus ferociſsimum hoſtem exiret? Malim ego petendis, aut repetendis, ut eſt in Vet. aliquot libris .i. cum ſecunda non apparuerunt iterum, atque iterum uſque ad perlitarionem petendis. Quam rem ſæpiſsime conſules ne extemplo in prouincias ire poſſent, moratam eſſe alibi tradit, ut lib. XLI. Cn. Cornelio, & Q. Petillio conſulibus. CONSVLEM ante inauſpicato factum, reuocantibus ex ipſa acie dijs, atque hominibus non paruiſſe, & nunc comitia prætorum, & Capitolium, & ſolennem uotorum nuncupationem fugiſſe. } C. Flaminium, ut dixi, uitio conſulem factum à ſenatu à bello, quod cum Gallis gerebat reuocatum non paruiſſe, tradit Plutarchus. Quod cum ita ſit, ſane intelligi poteſt, cum in uet. lib. Conſcientias prætorum inueniatur, conſcientia præteritorum, eſſe emendandum. Nam quo modo uulgo legitur, Comitia prætorum, nihil ad rem pertinet. neque enim initio conſulatus habebantur comitia prætoribus creandis, ſed eodem fere tempore, quo conſulibus. Hanc autem lectionem excogitauit Paulus Manutius, qui in eiuſmodi ueterum auctorum mendis, & dignoſcendis, & emendandis maxima cum ingenij, & doctrinæ laude iam per multos annos uerſatur. NE SENATVM inuiſus ipſe, & ſibi uni inuiſum. } Vet. lib. Inuiſus ipſi.

IN EPITOMEN LIBRI XXII.

137 CVM IN iniquo loco conflixiſſet. } Vet. lib. Cum iniquo. IDEM'QVE milites facere commilitonibus iuſsit. } Vet. libri non habent uocem, commilitonibus. EFFECIT'QVE, ut omnes minime relictum iri à ſe Italiam. } Vet. lib. Vt omnes non relictum iri.

IN LIBRVM XXII.

IAM VER appetebat. } Polyb. ἐνισαμένης δὲ τῆς ἐαρινῆς ὥρας. CVM Annibal ex hibernis mouit. } Annibalem in Gallia hibernaſſe tradit Polybius. itaque tacite intelligendum eſt apud Liuium, eundem ex Liguribus, in quos profectum eſſe ante dixit, in Galliam in hiberna ſe recepiſſe. VIDERENT hibernis. } Vet. lib. Hibernis uiderent. DVOS ſe conſules creaſſe, unum habere; quod enim illi iuſtum imperium, quod auſpicium eſſet magiſtratus, id à domo, publicis, priuatisq; penatibus, Latinis ferijs actis, ſacrificio in monte perfecto, uotis rite in Capitolio nuncupatis, ſecum ferre, nec priuatum auſpicia ſequi, nec ſine auſpicijs profectum in externo ea ſolo noua, atque integra concipere poſſe. } Nihil erat cauſæ, cur hoc loco uerbum facerem, niſi Glareanus admoneret nos, ut uideremus, quemadmodum Liuius paucis uerbis pugnantia diceret. Nam paulo ante dixiſſe, Flaminium Capitolium, & ſolennem uotorum nuncupationem fugiſſe, ne Latinas indicere, ne Ioui Latiali ſolenne ſacrum in monte Albano faceret, nunc autem dicere. Eundem ferijs Latinis actis, ſacrificio in monte perfecto, uotis in Capitolio rite nuncupatis ab domo iuſtum imperium, atque auſpicium ferre. Quamobrem cogor ego quoque te, cæterosque admonere, ut uideant, ne temere Glareano aſſentiatur.

tiantur. neque enim ipsum (ut alias) Liuianam sententiam percepisse. Hoc enim ait Liuius. Questum esse senatum, duos se consules creasse, unum habere. consulem enim eum demum esse, qui iustum imperium, & auspicium habeat. Iustum autem imperium, & auspicium à domo, & à priuatis, publicisque penatibus secum in prouinciam ferri Latinis ferijs actis, sacrificio in monte Albano perfecto, uotis in Capitolio nuncupatis. Quæ quia non fecit Flaminius, propterea consulem non esse habendum, sed priuatum. Auspicia enim non sequi priuatum, qui autem sine auspicijs sit profectus, ut Flaminius, ea in externo solo noua, atque integra ipsum non posse concipere. SCVTA duo sanguinem sudasse. ℥ Hæc eadem prodigia tradit Plutar. in Fabio. θυρεούς τε ἀφ' αὑτῶν αἵματι γενέσθαι διαβρόχους. & quod ait. Ardentes lapides cœlo cecidisse. ille uertit. καὶ λίθους ἐν τῷ ἀέρος διαπύρους, καὶ φλεγομένους φέρεσθαι. & quod ait. Antij metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse. ille uertit. καὶ θέρη σταχύων περὶ ἄντιον κείρεσθαι. in Vet. autem libris est. Et in Antij agro metentibus. FALERIIS cœlum findi uisum, uelut magno hiatu; quaque patuerit ingens lumen effulsisse: sortes suas sponte attenuatas. unamque excidisse ita scriptam: Mauors telum suum concutit. ℥ sic lib. XXI. Caræ sua sponte sortes extenuatas. Prænestinæ autem quædam sortes inter cæteras fuerunt, quæ perfracto quodam saxo erupisse dicuntur. idest in robore insculptæ priscarum literarum notæ. auctor Cicero lib. II. de Diuin. Plutarchus autem ubi hoc prodigium tradit, tabulas quasdam cœlo decidisse ait, quarum una has literas haberet. sic enim ait. τοῦ δὲ ὑπὲρ φαλερίους οὐρανοῦ ῥαγῆναι δόξαντος, ἐκπίπτειν, καὶ διασπείρεσθαι πολλὰ γραμματεῖα. καὶ τούτων ἐνὶ γεγραμμένον φανῆναι κατὰ λέξιν· ἄρης τὰ ἑαυτοῦ ὅπλα σαλεύει. LVNAEQVE inter imbrem cadentis. ℥ Lego, candentis, idest, splendentis, præcessit enim speciem cœli ardentis. DECEMVIRI Ardeæ in foro maioribus hostijs sacrificarunt. ℥ Mirum Glareano uidetur, Decemuiros Ardeæ sacrificasse, cum ibi prodigium nullum extitisset. neque uidet idem cum alias factum, tum lib. XLII. Nam cum columna rostrata Romæ fulmine discussa esset, Decemuiri lustrandum oppidum, supplicationem, obsecrationemque habendam, uictimis maioribus sacrificandum & in Capitolio Romæ, & in Campania ad Mineruæ promontorium renunciarunt. DECEMBRI iam mense ad ædem Saturni Romæ immolatum est &c. ac per urbem Saturnalia die, ac nocte clamatum; populusque eum diem festum habere, ac seruare in perpetuum iussus. ℥ Hic dies A. D. XIIII K. Ian. fuit. auctore Macrobio libro primo. MAXIMA Gallos, si tædio labori, longæque uiæ, (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur, cohibentem. ℥ Succensere solet Liuio Glareanus, ut falsam Gallis molliciem ascribenti. idque immerito. Hæc enim ille ab alijs sumpsit, ut à Polybio. Καὶ μάλιστα τῆς τῶν κελτῶν μαλακίας καὶ φυγοπονίας, ἵν' ἐὰν κακοπαθοῦντες ἐγχειρῶσι πάλιν εἰς τοὐπίσω, κωλύῃ. & paulo post. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex uoraginibus poterant. &c. Polibius. οἱ δὲ κελτοὶ δυσχερῶς μὲν εἰς τοὔμπροσθεν προύβαινον διατεταραγμένοι, καὶ διατεταραγμένοι τοῖς βάθεσι τῶν ὑδάτων, ὑπομένοντες δὲ καὶ ταλαιπωρίας ὑπέμενον τὴν ἀκολούθησιν. MAXIMEQVE omnium uigiliæ conficiebant, per quatriduum iam & tres noctes toleratæ. ℥ Polybius. πάντες μὲν οὖν ἐκακοπάθουν καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἀγρυπνίαν, ὡς ἂν ἑξῆς ἡμέρας τέτταρας, καὶ τρεῖς νύκτας συνεχῶς δι' ὕδατος ποιούμενοι τὴν πορείαν. IVMENTORVM itinere toto prostratorum passim aceruí, tantum quod extaret aqua quærentibus ad quietem parui temporis necessarium cubile dabant. ℥ Hoc ita polyb. τῶν δὲ ὑποζυγίων αὐτοῦ τὰ πλεῖστα πεσόντα διὰ τοὺς πηλοὺς ἀπώλλυτο μίαν παρεχόμενα χρείαν ἐν τῷ πεσεῖν τοῖς ἀνθρώποις; καθεζόμενοι γὰρ ἐπ' αὐτῶν, καὶ τῶν σκευῶν σωρηδὸν ὑπὲρ τὸ ὑγρὸν ὑπερεῖχον, καὶ τῷ τοιούτῳ τρόπῳ βραχὺ μέρος τῆς νυκτὸς ἀπεκοιμῶντο. IPSE Annibal æger oculis &c. elephanto, qui unus superfuerat, quod altius ex aqua extaret uectus. ℥ Vet. lib. Ab aqua. Cæterum hoc sic Polybius. ἀννίβας δὲ μόλις ἐπὶ τοῦ περιλειφθέντος θηρίου διεσώθη μετὰ πολλῆς ταλαιπωρίας περιαλγὴς ὢν διὰ τὴν βαρύτητα τῆς ἀπενεχθείσης ὀφθαλμίας αὐτῷ, δι' ἣν καὶ τέλος ἐστερήθη τῆς μιᾶς ὄψεως.

FESVLAS. ℥ Polybius & cæteri. φαισόλας uocant. Quare non est omittenda diphtongus. SICVT, olim Camillum ab Veijs. ℥ Hac de re lib. VI. CONSVLEM super caput, lapsum effudit. ℥ Plutarchus in Fabio. φλαμίνιος ἐξέπεσεν κατενεχθεὶς εἰς κεφαλήν. ANNIBAL quod agri est inter Cortonam urbem, Thrasymenumque lacum. ℥ Polybius. κυρτώνιον uocat, quam Polybius Cortonam; neque esse in Polybio menda potest, cum Stephanus scribat. κυρτώνιος πόλις ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν κυρτωνῖνος, ὡς καρτωνῖνος. Πολύβ. γ. & alio loco scribat κρότωνα urbem esse Etruriæ. Thrasymenum, græci ταρσιμένην λίμνην appellant. BALEARAS, cæteramque leuem armaturam. ℥ Polybius, ut ante. τοὺς δὲ βαλιαρεῖς, καὶ λογχοφόρους. VT CVM terræmotum, qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostrauit. ℥ Hæc uerba uertit Plutarchus in Fabio, ubi huius terræ motus meminit. NON illa ordinata per principes, hastatosque, ac triarios. ℥ De hoc loco dicam in XXX librum. CIRCA consulem tamen acrior, infestiorque pugna est. ℥ Vet. lib. Pugna erat. DONEC Insuber equum (Ducario nomen erat) faciemque noscitans. ℥ Probo magis antiquam lectionem, quam alij respuerunt. Donec Insuber eques (Ducario nomen erat) faciem noscitans. Cur probem hæc causa est. quod ni, Eques, dicturus Liuius fuisset, Insuber quidam, dixisset. præterea, faciem equumque, potius dixisset; si modo uerisimile est, Flaminium, ex quo cum Gallis Insubribus bellauit per annos VII, eodem semper equo esse usum. Polybius à quibusdam Gallis eum interfectum tantummodo scribit. Equitem certe eum fuisse, apparet ex eo, quod subdit. Subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit. CVM IN tumulo quodam constitissent. ℥ Polybius. ἀποχωρήσαντες εἰς τινὰ λόφον τῶν περι-
ξανθα.

fonita. NEQVE perſpicere præ caligine poterant.§ Vet. lib. Proſpicere. TRIARII obiectis clypeis arcuere.§ Vet. lib. Scutis. Recte eſt enim ſcutum Triariorum. lib. VIII. Triarij ſub uexillis conſidebant, ſcuta innixa humeris tenentes. CVM caleſcente ſole depulſa nebula aperuiſſet diem.§ Vet. lib. Diſpulſa. QVINDECIM millia Romanorum in acie cæſa ſunt.§ Polyb. *ἔπεσον τῶν ῥωμαίων εἰς μυρίους, καὶ πεντακισχιλίους.* M. POMPONIVS prætor, Pugna, inquit, magna uicti ſumus.§ Polybius. *διόπερ ἅμα τῷ τὸν στρατηγὸν εἰπεῖν τοῖς ὄχλοις ἀπὸ τῶν ἐμβόλων, ὅτι λειπόμεθα μάχῃ μεγάλῃ.* Plutarchus autem ſic. *ὡς πρῶτον ἤκουσεν ὁ στρατηγὸς πομπώνιος, προσελθὼν, νενικήμεθα ὦ ἄνδρες ῥωμαῖοι μεγάλῃ μάχῃ.*

139 CVM C. Centronio proprætore.§ Vet. lib. quidam, Centonio. Polybius. *γάιον κεντήνιον* uocat, & C. Centenium Probus. paulo poſt C. Centenij Penulæ etiam meminit. ut dubitandum non ſit, quin C. Centenio ſit legendum. ACTVM pro penatibus, pro urbe dimicandum eſſe quando Italiam tueri nequiuiſſent.§ Reſtituenda eſt priſca lectio. Cum Pœnis pro urbe dimicandum eſſe. Vrbis enim tantum mentio facienda eſt, quia dixit. Negotium ab ſenatu datum, ut muros, turreſque urbis firmarent. Si penatum autem mentionem facturus fuiſſet, pro urbe, pro penatibus, dixiſſet, ut oratio rhetorice creſceret. PER Vmbriam uſque ad Spoletum uenit, inde &c. in agrum Picenum auertit iter.§ Vmbriæ tantum, & Piceni meminit Polyb. *διανύσας δὲ τὴν τῶν ὀμβρικῶν καλουμένην χώραν, καὶ τὴν τῶν πικέντων ἧκε δεκαταῖος πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ἀδρίαν τόπους.* PRAETVLIANVM, Adrianumque agrum, Marſos inde, Marrucinoſque & Pelignos deuaſtat, circaque Arpos, & Luceriam proximam Apuliæ regionem.§ Polybius ita. *διελθόντα, καὶ καταφθείρας τήν τε πρετεττιανὴν, καὶ τὴν ἀδριανὴν, ἔτι δὲ τὴν μαρρουκίνην, καὶ φρεντανὴν χώραν ὥρμησε ποιούμενος τὴν πορείαν εἰς ἰαπυγίαν. ἀρξάμενος δὲ ταύτης ἀπὸ λευκαρίας, οὔσης ἀποικίας ῥωμαίων ἐπόρθει τὴν χώραν. μετὰ δὲ ταῦτα στρατοπεδεύσας περὶ τὸ καλούμενον ἰβώνιον, ἐπέτρεχε τὴν ἀργυριππανὴν, καὶ πᾶσαν ἀδεῶς ἐπόρθει τὴν δαυνίαν.* Q. FABIVS Maximus Dictator, quo die magiſtratum inijt.§ In quibuſdam Vet. lib. inueni, Dictator iterum. Quam uocem credo conſulto ab iſtis emendatoribus eſſe omiſſam. quod neſcirent Fabium ante altera dictatura eſſe functum. itaque extare inſcriptionem quandam in libro Epigrammatum Antiq. urbis, eiuſmodi. Q. FABIVS MAXIMVS DICTATOR BIS COS. V. CENSOR INTERREX II. AED. CVR. &c. Fuit autem Dictator paulo ante hoc bellum cum C. Flaminio magiſtro equitum. ut ait Valerius libro primo, capite primo. Occentus ſoricis auditus Fabio Maximo Dictaturam, C. Flaminio magiſterium equitum deponendi cauſam præbuit. PLVS negligentia cærimoniarum, auſpiciorumque temeritate, quàm inſcitia peccatum.§ Corrige ex Vet. lib. Plus negligentia cærimoniarum, auſpiciorumque, quàm temeritate, atque inſcitia peccatum. Negligentia dixit, ideſt deſpicientia, atque neglectu. Plutarchus *ὀλιγωρίᾳ καὶ περιφρονήσει τοῦ στρατηγοῦ πρὸς τὸ δαιμόνιον.* Et Liuius infra. Clades per temeritatem, atque inſcitiam ducum acceptas. VER ſacrum uouendum.§ Feſtus. Ver ſacrum uouendi mos fuit Italis. magnis enim periculis adducti uouebant, quæcunque proximo uere nata eſſent apud ſe animalia, immolaturos. Sed cum crudele uideretur, pueros, ac puellas innocentes interficere, perductos in adultam ætatem uelabant, atque ita extra fines ſuos exigebant. & Siſenna hiſt. lib. IIII. ait. Quondam Sabini feruntur uouiſſe, ſi res communis melioribus locis conſtitiſſet, ſe uer ſacrum facturos. ex Nonio. Plutarchus uotas eſſe capras, ſues, oues, boues, quot quot uere proximo orirentur ait. itemque Liuius. Itaque quoniam in Vet. lib. legitur. Suillo, ouillo, caprino, ouillo grege, ſuſpicor legendum, ſuillo, ouillo, caprino, bouillo grege. nam Plutarchus uertit. *αἰγῶν, συῶν, προβάτων, βοῶν.* Extremam enim uocem, ouillo, quia temere iteratam eſſe emendatores duxerunt, omnino repudiandam eſſe duxerunt. M. AEMILIVM prætorem, ex collegij pontificum ſententia, omnia ea, ut mature fiant, curare iubet.§ Hoc loco uer ſacrum iuſſu pontificum uotum eſſe ait à M. Aemilio prætore. at lib. XXXIII. ubi de hoc tempore, & de hac re loquitur à Mammula, ut aut uitium ſit librarij, aut auctoris. Ver, inquit, ſacrum ex pontificum iuſſu fecere, quod A. Cornelius Mammula prætor uouerat. fuiſſe autem hoc anno Mammulam prætorem hinc intelligi poteſt, quod anno inſequenti Sardiniam proprætore obtinuiſſe traditur. L. CORNELIVS Pont. Max.§ Hic eſt L. Cornelius Lentulus Caudinus, qui conſul cum Q. Fuluio Flacco fuit inter primum, & ſecundum bellum punicum. ante hunc fuerat L. Cæcilius Metellus, is qui palladium ex incendio rapuit. ante Metellum Ti. Coruncanius, qui primus è plebe factus eſt. DATVM donum duit populus Ro.§ Quid ſi, uotum donum duit? EIVSDEM rei cauſa ludi Magni uoti.§ Vet. lib. Et eiuſdem rei cauſa. AERIS CCCXXXIII millibus, triente.§ Hoc ſic uertit Plutarchus. *ἀπὸ σηστερτίων τριακοσίων τριάκοντα τριῶν καὶ δηναρίων τριακοσίων τριάκοντα τριῶν, ἔτι τριτημορίου προσόντος.*

TVM ædes uota Veneri Erycinæ. ædem Q. Fabius Maximus Dictator uouit.§ Caſtiga ad fidem optimi cuiuſque libri. Tum ædes uotæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus Dictator uouit. Nam ſequitur. Menti ædem Atilius prætor uouit. MENTI ædem Atilius prætor uouit.§ Satis conſtat T. Otacilium Craſſum prætorem hoc anno fuiſſe. Itaque anno ſequenti Liuius T. Otacilium proprætorem uocat. Eundem etiam T. Otacilium Craſſum Mentis ædem dedicaſſe idem tradit lib. XXIII. Quare dubium non eſt, quin & hic, & infra alibi mendoſe ſit Atilius, pro T. Otacilius. TVM de bello, reque publica.§ Vet. lib. deque rep. VIATOREM miſit, qui conſuli nunciaret, ut ſine lictoribus ad dictatorem ueniret.§ Idem tradit Plutarchus in Fabio. VETVSTATE iam prope oblitos eius imperij.§ Paucis ante annis idem Fabius Dictator primum fuerat. &

ante

ante eum, L. Cæcilius Metellus, ante Metellum C. Duilius, ante Duilium Ti. Coruncanius, ante Coruncanium A. Atilius Calatinus, qui ante annos XXXIII, fuit. Itaque miror eum, ciues, sociosque, uetustate oblitos fuisse Dictatorij imperij, scribere. nisi forte intelligendum est, oblitos fuisse Dictatoris rei gerendæ causa creati. Nam post A. Atilium Calatinum omnes comitiorum habendorum causa usque ad Q. Fabium Maximum Dictatorem iterum creati sunt. ex Capitol. tabulis.

ANNIBAL ex Arpis in Samnium tranſit.} Vet. lib. ex Arpinis. Sunt autem Arpini Arporum populi. TELESIAM urbem capit.} Polyb. Τελεσίαν. Ego tamen nihil mutandum puto. VT ſe in agrum Caſinatem ducat.} Sic Plutarchus. ἡγῆσθαι πρὸς τὸ κασίνατον. PER æſtiuos ſaltus deuiosque colles.} Vet. lib. Calles. ſic paulo poſt. prope inuijs callibus ad Dictatorem profugerunt. 140

DICTATOR unicus in rebus afflictis quæſitus.} Vet. lib. Affectis. MODO conſuli Luctatio quæ res alia, quàm celeritas uictoriam dedit.} Lutatio. ex Græcis, & Capitolinis tabulis. Malim etiam ita legi, Modo C. Lutatio. Sic enim paulo ante dixit. L. Papirius Curſor, abſque nomine magiſtratus, quem magiſtratum ſi nominaſſet, Lutatio conſuli, potius dixiſſet, ut ſemper alias. Sic alibi oſtendam proconſul Scipio, pro P. Scipio eſſe modoſe. neque uero in hac re conſulatus nomen momentum ali quod ad augendum habet. C. Lutatium Catulum intelligit, qui bello punico primo confecto triumphauit. SVCCESSIT tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad laceſſendum hoſtem raptim, & procurſando recipiendoque ſeſe pugnauere.} Vet. lib. Cum expeditis equitibus ad laceſſendum hoſtem carptim. ut ſit ſenſus. Pœnus cum equitibus ad laceſſendum carptim hoſtem paratis ſucceſſit. Itaque procurſando, recipiendoque ſeſe pugnarunt. LINTERNI.} Vet. lib. & Græci. Literni.

MAXIME, ſi poſſet, ſuper ſaltus ab hoſte inſeſſos.} Vet. lib. Super ſaltu ab hoſte inſeſſo. Recte. nam paulo ante dixit. Minucius ſe coniunxerat Fabio ad firmandum præſidio ſaltum. item. Qui ad tranſitus ſaltus inſidendos locati erant. Saltum uocat Polybius. τὰ στενὰ. i. anguſtias. GERIONEM peruenit.} Polybius γερούνιον nocat. Stephanus. γερούνιον πόλις ἰταλίας. κωδράτος δὲ γερηνίας ταύτην καλεῖ. τὸ ἐθνικὸν γερουνῖνος. In Vet. lib. Sæpe eſt Gerionum. EXTRACTA prope æſtate per ludificationem hoſtis.} Vet. lib. exacta. ſic paulo poſt. Per uariam fortunam dici maiore parte exacta. 141

SACRORVM cauſa Romam reuocatus.} Plutarchus. τῶν ἱερῶν καλούντων αὐτὸν εἰς ῥώμην ἐπί τινας θυσίας. IN Hiſpania terra marique cœptum bellum eſt.} Vet. lib. Pugnari cœptum. QVADRAGINTA nauium claſſem Himilconi tradidit.} Polybius. ἀσδρούβας ἀνήχθη τετταράκοντα ναυσὶ καταφράκτοις ἐκ καινῆς πόλεως, προχειρισάμενος ἀμίλκαν τῷ στόλῳ ναύαρχον. Ex his uerbis Amilcarem præfectum eſſe, non Imilconem apparet. niſi uitium ſit apud Polybium. DEINDE minus terra propter ingentem famam nouorum auxiliorum concurrere auſus.} Vet. lib. occurrere. Vere. Sic enim Polybius τὸ μὲν κατὰ γῆν ἀπαντᾶν ἀπεδειλίασε. QVINQVE & triginta nauium claſſe.} Polyb. συμπληρώσας δὲ πέντε καὶ τριάκοντα ναῦς. ALTERO ab Tarracone die ad ſtationem XX millia paſſuum diſtantem ab oſtio Iberi amnis peruenit.} Legendum, X millia. ex Vet. lib. & ex Polybio, qui LXXX ſtadia ait. καὶ κατάρας δευτεραῖος ἐκ ταρράκωνος εἰς τοὺς περὶ τὸν ἴβηρα ποταμὸν τόπους. καθορμισθεὶς δὲ τῶν πολεμίων ἐν ἀποστήματι περὶ τοὺς ὀγδοήκοντα σταδίους. CVM alij reſoluunt oras, aut anchoram uellunt, alij ne quid, &c.} Vet. lib. Cum alij reſolutis loris anchoram uellunt, &c. DVAE tamen primo concurſu captæ erant. Vet. lib. primo occurſu. PRORAS litore illiſas.} Vet. lib. Litori. AD V & XX naues ex XXX cepere.} Puto legendum. ex XXXX. tot nauium claſsis Aſdrubalis fuit, ut ante ſcripſit. XXV captas item tradit Polybius. TECTA quoque coniuncta muro.} Vet. lib. Iuncta. FVISSETQVE per Pœnum hoſtem.} Vet. lib. Fuiſſetque propter per Pœnum hoſtem. MAGNO'QVE commeatu adiecto.} Vet. lib. Aduecto.

ACEDVX erat Sagunti nobilis Hiſpanus.} Hic à Polybio dicitur ἀβίλυξ, conſtantiſsima libri fide. ut Abilux uocandus eſſe uideatur. ARGENTI pondo bina, & ſelibras.} Plutarchus uertit. δραχμὰς τεττάρακοντα καὶ διακοσίας. CCXLVII. CVM plures Romanos, quàm Pœnos recepiſſet.} Vet. lib. CCLIII. Plutarchus, ducentos quadraginta uertit. Vereor ne ſcriptum fuerit. CCXLII. ut in uetere lectione V pro X temere ſcriptum ſit. ARGENTVM'QVE pro eis debitum, &c. tardius rogaretur.} Rogaretur. pro erogaretur, dictum uidetur. CVIVS urbis captæ, atque incenſæ ab ſe unum horreorum pauca reliquerat tecta.} Vet. lib. In uſum horreorum. Polybius. βουλόμενος σιτοβολεῖοις χρῆσθαι πρὸς τὴν παραχειμασίαν. DVO ferme à Gerione millia.} Polybius. ἀπὸ τῆς πόλεως ἑκκαίδεκα σταδίους. NVMERI Decimi Samnitis deinde aduentu prælium reſtitutum.} In Vet. lib. eſt, interuentu. Porro autem Decimij, legendum eſt. Nam Numerius prænomen eſt. Decimiorum autem ſæpe mentio ſit. CVM læta ciuitate dictator unus, nihil nec famæ, nec literis crederet, nec ſi uera omnia eſſent, ſecunda ſe magis, quàm aduerſa timere diceret.} Vet. lib. Et, ut uera omnia eſſent. M. METELLVS tribunus plebis.} Hic à Plutarcho μετίλιος dicitur. Fuit autem etiam gens Metilia, è qua tribuni pl. multi. atque ita puto legendum. Nam M. Cæcilius Metellus dixiſſet, ut infra L. Cæcilium Metellum deſerendæ Italiæ auctorem nominauit. Huius M. Metilij legati cum C. Lætorio meminit etiam libro XXV. ID VNVM enimuero ferendum eſſe negat.} Vnum, abeſt à Vet. lib. 142

DVOS prætores Sicilia, atque Sardinia occupatos.} T. Otacilius Craſſus Siciliam, A. Cornelius

lius Mammula Sardiniam obtinuisse uidetur. Cornelius quidem sequenti anno in ea pro prætore fuit, & Crassus classem hoc anno obtinuit. Reliqui duo prætores fuerunt, M. Aemilius, qui urbanam, M. Pomponius Matho qui peregrinam prouinciam obtinuit. SED Campanum, Calenumq́;. § Vet. lib. Et Campanum, Calenumq́;. EXERCITVM cupientem pugnare. § Vet. lib. Verum etiam exercitum cupientem pugnare. SE SAEVO tempore, & sine ignominia seruasse exercitum. § Vet. lib. Se in tempore, & fine ignominia. est autem. In tempore, idoneo tempore, ubi tempus tulit, ac postulauit. Quod qui ignorarunt, sæuo, addiderunt. CONSVLE creato M. Atilio Regulo. § Polybius μάρκον ῥηγοῦλον uocat. Iterum creatum esse post scribit Liuius. Fuerat enim ante consul cum P. Valerio Flacco.

143 C. TERENTIVS Varro, qui priore anno prætor fuerat. § Huius prætoris priore anno non meminit. Vrbanus autem prætor fuit. QVOD nulla memoria habeat annalium. § Sic Plutarchus. πρᾶγμα μὴ πρότερον ἐν ῥώμῃ γεγονός. i. ut magister equitum æquo esset cum Dictatore imperio. Item Polybius. ὃ πρότερον οὐδέποτε συνεβεβήκει κατὰ ῥωμαίους. SIBI communicatum cum illo, sed non ademptum imperium esse. § Sed, uacat. ex Vet. lib. TVMVLVS erat inter castra Minucij, Pœnorumq́;. eum, qui occupasset, haud dubie iniquiorem erat hosti locum facturus. § Vet. lib. Minucij, & Pœnorum, quem qui occupasset. Plutarchus ad uerbum ita. ἦν δὲ λόφος κατὰ μέσον, καταληφθῆναι μὲν οὐ χαλεπὸς &c. PRIMA, & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio euenerunt. § Plutarchus, primam & quartam legionem Fabio, secundam & tertiam Minucio euenisse tradit. PRINCIPIO leuem armaturam dimittit, deinde conserto agmine mittit equites. § Plutarchus sic uertit. πρῶτον μὲν ἀπέστειλε τὴν κούφην στρατιάν, ἔπειτα τοὺς ἱππεῖς, τέλος δ' ὁρῶν τὸν ἀννίβαν παραβοηθοῦντα τοῖς ἐπὶ λόφῳ πάσῃ δυνάμει, κατέβαινε συντεταγμένος. ITA est, inquit, non celerius, quàm timui deprehendit fortuna temeritatem. § Sic Plutarchus. ὦ ἡράκλεις, ὡς τάχιον μὲν ἢ ἐγὼ προσεδόκων, βράδιον δ' ἢ αὐτὸς ἔσπευδε, μινούκιος ἑαυτὸν ἀπολώλεκε. SAEPE ego, inquit, audiui milites, eum primum esse uirum, qui ipse consulat, quid in rem sit, secundum eum, qui bene monenti obediat, qui nec ipse consulere, nec alteri parere scit, eum extremi esse ingenij. § Hanc sententiam expressit ex Hesiodo, qui ait.

Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσει
Φρασσάμενος τά κ' ἔπειτα καὶ ἐς τέλος ᾖσιν ἀμείνω,
Ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται.
Ὃς δὲ μήτ' αὐτὸς νοῇ, μήτ' ἄλλου κλύων
Ἐν θυμῷ βάλληται, ὃ δ' αὖτ' ἀχρήιος ἀνήρ.

Hanc eandem sententiam sic uertit Cicero pro Cluentio. Sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit ipsi ueniat in mentem, proxime accedere illum, qui alterius bene inuentis obtemperat. In stultitia contra est. Minus enim stultus est is, cui nihil in mentem uenit, quàm ille, qui quod stulte alteri uenit in mentem comprobat. Eandem ita adumbrauit Plutarchus. τὸ μὲν ἁμαρτεῖν μηδὲν ἐν πράγμασι μεγάλοις, μεῖζον ἢ κατ' ἄνθρωπον ἐστί, τὸν δ' ἁμαρτόντα χρῆσθαι τοῖς πταίσμασι διδάγμασι πρὸς τὸ λοιπόν, ἀνδρὸς ἀγαθοῦ, καὶ νοῦν ἔχοντος. TANDEM eam nubem, quæ sederet in iugis montium solicitatam procella imbrem dedisse. § Plutarchus. τὴν ἐπὶ τῶν ἄκρων ταύτην καθημένην νεφέλην ὅτι μετὰ ζάλης ποτὲ, καὶ καταιγίδων ὄμβρον ἐκρήξει. MENINGE insula uastata, & ab incolentibus circa eam ne & ipsorum ureretur, diriperetúrq́; ager, decem talentis argenti acceptis. §. Hanc insulam Cercinam uocat Polybius. μετὰ δὲ ταῦτα καταπλεύσας τὰς λιβύης ὡς ἐπὶ τὴν κερκινιτῶν νῆσον, καὶ λαβὼν παρ' αὐτῶν χρήματα, τοῦ μὴ πορθῆσαι τὴν χώραν, ἀπηλλάγη. In uet. lib. Menia Insula est. duæ hæ finitimæ insulæ sunt ad Syrtim. CVM à sequentibus palantes. § Malim, ut ante, frequentibus. quia præcesit, Insulas cultorum egenteis, & post. Litoribus hostium plenis.

143 SEMPRONIO Bleso. § Blæso. ex Capit. lap. & græcis libris. TRADITAQVE Lilybæi tota Atilio prætori. § Iam ostendi hoc anno Atilium nullum prætorem fuisse, T. Otacilium fuisse. Ea res me admonuit, ut turpe mendum delerem, & pro, tota Atilio, T. Otacilio scriberem. LITERISQVE Fabij accitus. § Lego Literis Q. Fabij. perspicue. AD DEPOSCENDVM Demetrium Pharium. Hic rex Illyriorum fuit paulo ante hoc bellum à Romanis bello superatus. auctor Polybius lib. III, qui item eundem ad Philippum ex acie confugisse ait. BIENNIO ante L. Manlius prætor in Gallia uouisset. § Miror dixisse, Biennio ante, de eo, qui anno ante prætor in Gallia fuerit, ut lib. XXI tradidit. CAESO Quintius Flaminius. § Lege K. Quinctius Flamininus. Sic enim & antiqua prænominis nota, & nominis, cognominisque huius uera scriptura custoditur. ut enim Augurinus Minuciorum, Censorinus Marciorum cognomen est, sic Flamininus Quinctiorum lapidibus Capitolinis, & quibusdam etiam uet. lib. testibus. M. POMPONIVM Mathonem. § Scribe M. Pomponium Mathonem, ob causam, quam post dicam. CN. CLAVDIVS Appij filius Cento. § Scribe, C. Claudius Ap. F. Centho, ex Capitolinis consulibus. BAEBIVS Herennius tribunus plebis. § Herennius hic loco cognominis est, ut lib. IX. prænominis, in Herennio Pontio C. Pontij patre, alio loco pro nomine est, ut in M. Herennio consule. Vereor tamen ne & in prænomine, & in cognomine uitij aliquid sit. Hoc autem loco suspicor, ne Vibus Terentius sit legendum. est enim Vibus cognomen, ut in Vibo Sextio, & Vibo Virio. Hic autem cognatus fuisse

ſe C. Terentij à Liuio dicitur. IN ITALIAM abductum. } Vet. lib. adductum. VOLSONE. } Vulſone. ex conſul. Cap. & uet. ſæpe libris. L. AEMILIVM Paulum, qui cum M. Lælio conſul fuerat. Vet. lib. M. Liuio. Recte. Sic enim eſt apud Caſsiodorum, & apud Plin. lib. XXXIX. conſules autem fuerunt biennio ante. DAMNATIONE collegæ. } De M. Liuio Salinatore agit, qui conſularis damnatus eſt à populo, quod prædam non æqualiter diuiſerat militibus. Auctor Frontinus lib. IIII. cap. II. INTER ciues, & inter peregrinos. } Vet. lib. Inter ciues, & peregrinos. ſic alia ubique. QVIA in tali tempore nullus nouis magiſtratus uidebatur mandandus. } Nouum hominem hic intelligit, non ut paulo ante C. Terentium appellauit. i. eum qui primus ex familia ſua magiſtratum curulem cepiſſet, ſed eum qui non antea magiſtratum eundem geſsiſſet, quique nouus ad munus illud tractandum ueniret. i. qui tum primum præturam caperet.

IS PROXIMO comitiali die. } Vet. lib. Ita is proximo. PARQVE magis in aduerſando. } Vet. lib. Par magis. ALII nouas quatuor legiones quinque legionibus additas, ut nouem legionibus rem gererent. } Veteres legiones quatuor fuiſſe, non quinque apparet, ex eo, quod Fabio prima & quarta, Minucio ſecunda, & tertia euenerunt. Polybius quidem hoc loco octo legionibus rem geſtam ait, non nouem. προέθεντο δὲ στρατοπέδοις ὀκτὼ διακινδυνεύειν, ὃ πρότερον οὐδέποτε ἐγεγόνει παρὰ Ῥωμαίοις. Hæc autem ſumit à Polybio Liuius. NVMERO quoque peditum, equitumq; legiones auctas, millibus peditum & centenis equitibus in ſingulas adiectis, ut quina millia peditum, treceni equites eſſent. } Romulus primus legiones conſtituit ex tribus millibus peditum ſingulas, ut unaquæque tribus, tum cum tres erant, tria millia daret. Poſt quatuor millium facta eſt, unde quadrata dicta, equitum ducentorum. Hoc autem primum tempore, quinque millium peditum reddita eſt, & trecentorum equitum, Liuio, & Polybio auctoribus. Poſtremo C. Marius ſex millium ut eſſet, inſtituit. ut ait Feſtus. Itaque alius alijs temporibus fuit militum legionis numerus. SEPTEM, & octoginta millia armatorum, & ducentos. } Plutarchus ſummam confecit, octo, & octoginta. Sic enim ait. μυριάδες ἑπτὰ δισχιλίων ἀνδρῶν δέουσαι. at Polybius πεζῶν μὲν εἰς ὀκτὼ μυριάδας, ἱππεῖς δὲ μικρῷ πλείους τῶν ἑξακισχιλίων. AB HIERONE claſsis Hoſtiam cum magno commeatu acceſsit. Vet. lib. Cum magno apparatu. Quod placet, ut non commeatum ſolum, ſed etiam ſagittarios, & funditores ab Hierone miſſos intelligat. LEGATI in ſenatum introducti. } Vet. lib. Legati Syracuſani in ſenatum. CAEDEM C. Flaminij conſulis, exercitusque allatam adeo ægre tuliſſe regem. } Vet. lib. Adeo effeciſſe regem. Quod probo, quia rectior oratio eſt. & quia ſequitur. ut nulla ſui propria, regniq; ſui clade moueri magis potuerit.

145

QVANTVM præterea opus eſſet, quo iuſsiſſent, ſubuecturum. } Vet. lib. & quo inſsiſſent. NAM ad eam diem nihil præter ſacramentum fuerat, & ubi ad decuriatum, aut centuriatum conueniſſent, ſua uoluntate ipſi inter ſe equites decuriati, centuriati pedites coniurabant. } Quod hoc loco ait intereſſe Liuius inter ſacramentum & iuſiurandum, id tradit Seruius in VIII Aeneid. intereſſe inter coniurationem, & ſacramentum. Nam cum ipſi qui conuenerant, ſimul iurabant, coniuratio, cum ſinguli iureiurando adigebantur, ſacramentum erat auctore Seruio. Coniurationem autem & ſacramentum idem eſſe apparet ex eo, quod Liuius in ſacramento explicando coniurandi uerbum adhibuit. Sacramentum ergo uoluntarium, iuſiurandum neceſſarium, & legitimum ait fuiſſe. PRO Gerionis caſtelli Apuliæ inopis, tanquam pro Carthaginis mœnibus. } Vet. lib. Gerioni. ut uere ita legendum eſſe uideatur. quia Polybius γερωνίαν edit. CN. SERVILIVS, atque Atilius. } Vet. lib. Atque M. Atilius. A VERITATE laborare nimis ius ſæpe aiunt, extingui nunquam. } Vox, ius, non eſt in Vet. lib. hoc ſenſu. tritum illud prouerbium eſt, Hominem ueritatis cauſa nimis ſæpe laborare, nunquam uero extingui. Hæc autem uox, ius, ex ingenio a Valla allata eſt.

NEC ego, ut nihil agatur, ſed ut agentem te ratio ducat, non fortuna. } Vox una, Moneo, ex Vet. lib. Repetenda eſt, ita. Nec ego, ut nihil agatur, moneo, ſed ut agentem. QVID conſilij aduerſus collegam ſeditioſum, ac temerarium uirum, atque auctoritatis fore? } Vet. lib. Non, uirum, habent, ſed, uirium. ut ſit. conſilij, uirium, atque auctoritatis. CLAVDIIQVE conſulis primo punico bello memorata naualis clades. } P. Claudium Pulchrum intelligit, qui pullos paſcere nolentes, in mare proijci iuſsit, ut biberent. auctor Cicero de Diuinatione. Valerius de contempta religione. SI MATVRITAS temporum expectata foret. } Vet. lib. Temporis.

146

CVM utriuſque conſulis eadem, quæ ſemper ante fuiſſet, ſententia. } Vet. lib. Cum utriuſque conſulis eadem eſſet, quæ ſemper ante fuiſſet ſententia. NVMIDAS ad inuadendos ex minoribus caſtris. } Polybius. τοὺς δὲ νομάδας ἐπαφῆκε τοῖς ὑδρευομένοις ἀπὸ τῆς ἐλάττονος παρεμβολῆς. NIHIL conſulto collega ſignum propoſuit. } Vet. lib. Signum pugnæ propoſuit. Signum autem eſt, ut ait Plutarchus, χιτὼν κόκκινος ὑπὲρ τῆς στρατηγικῆς σκηνῆς διατεινόμενος. CN. SERVILIO media pugna tuenda data. } Polybius, Seruilio M. etiam Atilium priore anno Seruilij collegam addit, quem tamen ætatem excuſantem Romam a conſulibus miſſum fuiſſe ante Liuius ſcripſit. BALEARIBVS, leuiq; alia armatura præmiſſa. } Polybius, ante, ait. τοὺς μὲν βαλιαρεῖς καὶ λογχοφόρους DEXTRVM cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata. } Vet. lib. Media acies. GALLI ſuper umbilicum erant nudi. Hiſpani linteis prætextis purpura tunicis. } Polybius. τῶν μὲν κελτῶν γυ-

cio,& lectioné & sententiam;Præcedant, Annibal inqnit,nuncij letalcs.est nia maior,qnàm nt eam statim capere nunc posiinr. respondet enim ad id,quod Maharbal diacrat,sequere cum equite,ut prius te uenisse,quàm uenturum sciant,uiam maiorem esse, quàm ut statim capere nunc equites prælio defessi possint. VINCERE scis Annibal, nictoria uti nescis. § Plutarch. σὺ νικᾶν οἶδας, νίκῃ δὲ χρῆσθαι οὐκ οἶδας. ET OMNIVM primum brachio fluminis obiecto, eos excludit. § Malim. brachio.fluminis obiecto.sensus est enim, Annibalem brachio obiecto Romanis usum fluminis, & aquationis eripuisse.sic enim captiui ipsi post aiunt. cum circumsessi ab exercitu uictore,aqua arceremur.lib. IIII. Muro Ardeæ brachium immiserat. Item. Et mœnibus hostium uallum obiecere. INTRA castra hostes acceperunt. § Vet. lib. Receperunt.

Eos, QVI Canusium perfugerant,mulier Paula nomine Busa genere clara,ac diuitijs mœnibus tantum,tectisq; à Canusinis receptos,frumento,ueste,uiatico etiam iuuit. § Nemo est, qui non quærat,qnid sit,mulier Paula,nominc Busa,genere clara. menda enim est in uoce Paula. Nam de Busæ nomine satis constat.ipse enim post ait.sed Canusij grauins onus Busæ multitudo faciebat. & Valerius libro quarto de liberalitate.Busa nomine,regionis Apuliæ ditissima. suspicor igitur legendum esse. Muliercula Busa nomine,ut mulierculam appellet,eam comparans cum Canusinis. Id enim fecit muliercula,inquit,quod cuncta ciuitas non fecit,ut ueste,frumento,& uiatico Romanos iuuaret. Qua de causa Valerius eandem etiam,Fœminam appellauit,& post Liuius. Ne a muliere Canusina populus Venusinus beneficijs nincerctur. Est autem hic mos Liuij, nt primum appellationis nomen afferat, deinde proprium,ut lib. XXIII. Cum præfecto nomine Isalca. item lib. hoc. Eques,Ducario nomen erat. 148

L. PVBLICIVS. § L. Poblicius.es Capitolinis lapidibus,& nummis argenteis. CVSTODIENDOS'QVE semetipsos contra Annibalem Scipioni tradunt. § Vet. lib. Annibalem contra. Sic sæpe alias præpositio post ponitur. APPIVS'QVE, & Scipio. § Vet. lib. Appius, & Scipio.

OCCIDIONE occisum cum duobus exercitibus consulem, delectasq; omnes copias,allatum fuerat. § Suspicnr legi oportere. ocisos cnm duobus exercitibus consules.subdit enim. Consule exercituque ad Trasymenum priore anno amisso,nnn uulnus super uulnus,sed multiplex clades,cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabantur, nec ulla iam castra Romana, nec ducem,nec militem esse. Non enim inquit,consul cum exercitu amissus, quod uulnus super uulnus fuisset, sed duo consules cum duobus exercitibus perijsse; ideo multiplex clades accepta nunciabatur. AMISSI annunciabantur. § Vet. lib. Nunciabantur. P. FVRIVS Philus, & M. Pomponius prætores. § Horum alter urbanam, alter peregrinam iurisdictionem habebat. PERCONTARENTVR aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, forte referant. § Vet. lib. Si forte referant. CANVSII'QVE se esse. § Que uacat in aliquot uet. lib. SED Annibalem nunc sedere. § Sed, uacat in aliquot uet. lib. SENATVS consulto diebus XXX luctus est finitus. § Sic Plutarchus. ταῦτα δὲ καὶ τότε, καὶ χρόνον ὕστερον, κατ' εἰκάδας ἀποθανόντων ... ἐν ἡμέραις τριάκοντα τὸν θρῆνον. T. OCTACILIO. § Otacilio. ex græcis, & Capitolinis monumentis. M. CLAVDIVM, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum. § Subaudienda sunt uerba, censuerunt partes, uel decreuerunt. Sic enim Plutarchus in Marcello. δόγμα τῆς βουλῆς δεξάμενος εἰς Κανύσιον παρῆλθεν, καὶ τοὺς ἐκεῖ συνειλεγμένους παραλαβὼν, ἐξῆγαγε τῶν ἐρυμάτων. SCITATVM quibus precibus, supplicationibusq; deos pollent placare. § Vet. lib. Quibus precibus supplices deos possent placare. IPSE legione classis, (ea tertia legio erat) cum tribuno militum Teano Sidicino præmissa. Vet. lib. Cum tribunis militum Teanum Sidicinum. recte. Hanc enim legionem ex classe Canusium adductnrus, Teanum præmisit.

T. SEMPRONIVS magister equitum. § Hic est, qui post ab Annibale ocisus est in Lucania, qnem Valerius lib. V. cap. I. Tiberium Gracchum nocat. Quare, Ti. Sempronius scribendnm est. est autem Tiberij prænomen Sempronijs familiarissimum. AD milites ex formula accipiendos. § De hac formula scribit lib. VIII. ubi de fœdere cnm latinis icto agit.

TRECENOS pediti, seruo centum. § Vet. lib. Centenos. AD Heracleam cum Pyrrho. § Plutarchus in Pyrrho. SI tam duri oris esse uelitis. § Vet. lib. Si duriores esse uelitis. VIX existimari potest. § Vet. lib. æstimari. PRIORI punico bello Calpurnius Flamma. § Liuius lib. XVII. ut est scriptum in epitoma. DIMINVTI capite. § hoc est, amissa ciuitate, & libertate. Sic enim post ait. abalienati iure ciuium, serui Carthaginienlium facti. NEQVE ijs quadraginta millia hostium obstitere. § Supra. Quinquaginta millia edidit. In Vet. autem libris est hoc loco. Sexcenta millia. ut uideantur opponi, sescentis armatis, ita. Ex millibus septem armatorum sexcenti extiterunt, qui erumpere auderent, neque ijs sexcenta millia hostium obstitere. Est autem hic numerus usitatus etiam Ciceroni pro magno quodam, & immenso numero. 149

VNVS ex ijs domum abiit, quod fallaci reditu in castra, iureiurando se exoluisset. § Hæc Polybii sententia fuit, ut ait Cicero lib. III. de Off. Polybius bonus auctor in primis scribit ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nonem reuertisse, a senatu re non impetrata, unum ex decem, qni paulo post quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus remansisse. Polybii liber ille, ubi hoc tradebat intercidit. Eadem historia est apud Gellium lib. VII. cap. VIII. EST & alia de captiuis fama. decem primos uenisse, &c. § Acilii hæc opinio fuit eodem Cicerone teste. Acilius autem ille, 150

qui græce ſcripſit hiſtoriam plures ait fuiſſe, qui in caſtra reuertiſſent eadem fraude, ut iureiurando liberarentur. A a cognato Scribonij tribuni plebis de redimendis captiuis relatum eſſe. § Legendum tribuno plebis.i.ab Scribonio tribuno pl. L.Scribonij captiui legati cognato relatum eſſe.

OMNIVM notis,ignominijsq; confectos eſſe. § Vet. lib. Affectos. Cicero li.III.de Off.eoſdem à cenſoribus omnibus ignominijs notatos eſſe ſcribit.& Gell.lib.VII.cap.VIII.de iiſdem.omnium notarum eos damnis, & ignominijs affecerunt. APVLORVM pars § Ἀργυριππανὸι defeciſſe ex Apulis ſcribit Polybius. SAMNITES præter Petellinos. § Nec Petellini inter Samnites ſunt, ſed inter Bruttios,neque ijdem hoc tempore ab Annibale defecerunt, cum ſequenti libro uni in Bruttijs in amicitia Romana manſiſſe dicantur. Quid ergo? obloquimur ſæpe bonis auctoribus,eoſque aut inconſtantiæ,aut imprudentiæ,aut negligentiæ arguimus.ſed ſine cauſa.ut hoc loco Glareanus Liuio,quē iccirco temerariæ confuſionis arguit. Quam iuſte ipſe uiderit.non enim hoc loco Petellinos,legendum eſt, ſed Pentros,quod ille didiciſſet, ſi accuratius manuſcriptos libros, quos ne adiſſe quidem uidetur,legiſſet.Pentrorum Samnitium meminit in lib.IX.Inde uictor exercitus Bouianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum,Samnitium longe ditiſsimum. Poſsis etiam legere. præter Petellinos Bruttij omnes.

ET græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini. § Polybius ita. καρχηδόνιοι παραχρῆμα τῆς μὲν λοιπῆς παλαιᾶς χεδὸν πάσης,καὶ μεγάλης καλουμένης ἑλλάδος ἦσαν ἐγκρατεῖς. ταραντῖνοι τε γὰρ εὐθέως ἐνεχείριζον αὑτούς. Polybius ſtatim hos populos,defeciſſe ait,quod tamen non ita eſſe,infra apparebit,niſi,Statim,intelligamus,Vt primum potuerunt. Cæterum quatuor hi populi Græci uocabantur,quod Græcorum coloniæ eſſent. CROTONENSES. § Croto Crotonienſes edit, at Cortona Cortonenſes. Priſcianus. Accedit quod Croto Crotoniatas quoque edit. ut omnino Crotonienſes uideatur eſſe legendum. NEQVE ante conſulis Romani aduentum,nec poſtquam is rediit. § Ex ueteribus lib. Neque ante conſulis aduentum Romam. In ijs enim eſt.ante conſulis aduentū Romani. OBVIAM itum frequenter ab omnibus ordinibus ſit. § Plutarchus in Fabio. ἀπήντησεν αὐτῷ περὶ τὰς πύλας ἥ τε βουλὴ,καὶ τὸ πλῆθος ἅπαν ἀσπαζόμενοι.

IN LIBRVM XXIII.

ANNIBAL poſt Cannenſem pugnam,caſtra capta, ac direpta confeſtim ex Apulia in Samnium mouerat. § Glareanus putat legendum,Caſtris captis,ac direptis.neque enim,inquit, Annibal Romanorum caſtra capta,ac direpta mouit, neque ſua cepit, ac diripuit, uerum contra. Errat autem. non enim ea eſt mens ſcriptoris,ſed hæc. Annibal poſt Cannenſem pugnam confectam, & poſt Romanorum caſtra capta,ac direpta in Samnium mouerat.ita ut uerbum,mouerat,abſolute accipiamus,ut ſæpe alias, non ad caſtra referamus. ACCITAS in Hirpinos. § Irpini Samnitium ſunt auctore Strabone lib.V.dicti ἀπὸ τοῦ ἵρπου.i.lupo, qui dux eis in deducenda colonia fuit. græce autem ſine aſpiratione ſcribuntur. POLLICENTE ſe Cuſſam traditurum. § Vet.lib.Compſam,& Compſanus. Plinius lib.III.cap.XI.Compſam in Irpinis ſtatuit.de qua nunc Liuius. QVACVNQVE arte poterat,diſpoſuit. § Vet. lib. Potuit. PACVVIVS Calauius. § Calauium gentis Campanæ nomen eſſe conſtat. Ergo Pacuuius hoc in loco prænomen eſt. Vereor tamen ne Pacullus ſit legendum. Nam Silius Italicus hunc Pactulonem uocat. & Liuius lib.XXXIX Pacullæ Miniæ Campanæ ſacerdotis meminit.& in hoc libro haud ita multo poſt, Minios Celeres Stenium, Pacuuiumq; nominat. In ueteribus etiam libris eſt Pacinus. FILIAM'QVE Romam nuptum Liuio dediſſet. § Vet.lib.Romæ.

151 VIDEO quæ ſententia de hoc ſit data. § Quid ſi legamus,lata.ſenſus enim eſt.Video hunc à uobis condemnatum eſſe. HOC multo magis in ſecundo, ac tertio ſenatore eſt factum. § Vet.lib. Ac tertio citato ſenatore. SI plebis ibi eſſet concilium. § Vet. lib. Adeſſet. AD Satriculam. § Saticulam ut libro ſeptimo dixi,& ſæpius alias. COEPTVM'QVE propter nos cum Samnitibus bellum,per centum prope annos uariante fortuna euentum,tolerimus. § Elatorie dixit Terentius,per centum prope annos.uerius autem legatus Romanus in concilio Aetolorum lib.XXXI, qui per annos ſeptuaginta bellatum eſſe cum Samnitibus ait. Etenim cœptum eſt anno ab urbe cond. CDXII M. Valerio,A.Cornelio cos.finitum an.CDLXXIX.C. Fabricio,C.Claudio cos. De ijs enim C. Claudius cos. triumphauit, ut extat in Capitolinis Triumphorum fragmentis. QVOD fœdus æquum dedimus,quod leges noſtras. § Hoc factum M. Foslio, L. Plautio conſulibus. ut ait lib.IX. Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis. POENVS ne Africæ quidem indigena ab ultimis terrarum oris freto Oceani Herculisq; columnis,expertem omnis iuris,& conditionis,& linguæ prope humanæ militem trahit. § Vet. lib.habent,Indigenam,quam lectionem probo,ut non Annibalem, ſed militem eius Africæ indigenam eſſe neget, quippe quem ex ultimis terrarum oris extraxiſſet. Etenim lib.XXVIII. ſic ait,cum de exercitu Romano loquatur. Romana arma,& exercitum alienigenam. VESCI humanis corporibus docendo. § De Annibalis crudelitate loquitur,qui adeo efferauerat animos militum,ut eos etiam ueſci carnibus humanis docuerit. Hoc autem falſum eſſe tradit Porphyrius lib.II. περὶ ἀποχῆς τῶν ἐμψύχων. SVBEVA Virius. § Vet.lib.Vibius Virius, puto legendum,Vibus Virius. Eſt enim Vibus,prænomen.ut in P. Seſtio Q.F. VIBI.N. Capitolino conſule. LATINORVM quondam poſtulationis. § De qua ſupra lib. VIII.

VIII. BALNEIS includi iussit,ubi feruore,atque æstu anima interclusa.} Vet.lib. Fetore.atq; æstu. DACIVS Magius.} Magios item gentem Campanam esse, & hic Liuius, & contra Rullum Cicero ostendit, cum inquit. Magios, Blosios mihi uidebar illos uidere, ac Iubellios. Quare Decius,quod alias nomen est gentis,in hoc uiro prænomen est,mendose,ut solet, pro Decimus.

MARIVM Blossium.} Blosios pariter gentem esse Campanam idem Ciceronis locus docet. unde C. Blosius genus traxit,is,qui cum Ti. Graccho tribuno pl. fuit. De quo Cicero in Lælio, & contra Rullum. Quod si ita est,ergo corrupte Marius pro Marco, uel Manio. Sit enim prænomen necesse est.

MVNIOS Celeres.} Vet.lib. Minios.recte.nam Paculłæ Miniæ Campanæ lib.XXXIX.meminit. 152

CONVIVIVM non ex more punico,aut militari disciplina esse, sed ut in ciuitate atque etiam domo diu ad uarias omnium uoluptatum illecebras instructum.} Malim pro diu,diuite.ut in ciuitate,& domo diuite. Nam Calauios,quorum domi erat Annibal inclytos nobilitate,ac diuitijs paulo ante nominauit. In Vet.lib.est interdiu.luxatis fortasse syllabis. Hoc certe sententia postulat,ut recta sit ἀντίθεσις.

ANNIBALEM pater filio meo potui placare.} Vet. lib. Annibalem modo. SED si nihil sancti,non fides,non religio,non pietas, audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. unus es aggressurus Annibalem.} Longe aliter hæc oratio,& legitur & interpungitur in Vet.lib.& procul dubio melius. Sed si nihil sancti,non fides,non religio, non pietas audiantur, infanda si non perniciem nobis cum scelere afferunt,unus es aggressurus Annibalem. Duo enim argumenta sunt,quibus deterret filium pater ab impetu in Annibalem faciendo,unum ἀπὸ τοῦ αἰσχροῦ, alterum ἀπὸ τοῦ ἀδυνάτου.

QVID tot dextræ? torpescent ne in amentia illa? uultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus tremunt,horret populus Ro. tu sustinebis?} Et hic etiam locus castigatior, ac syncerior est in manuscriptis exemplaribus. sic. Quid tot dextræ? torpescent ne? in amentia illa uultum ipsius Annibalis,&c. quasi uero uelit intelligi. alii temporibus eum posse,in amentia illa fore,ut non possit. O PATRIA, ferrum,&c. recipe.} Vet. lib. Accipe. SANATVS frequens datur Annibali.} Vet.lib. Datus.

IVRAQVE inde cum cæteris populis Romanum etiam petiturum.} Vet. lib. Cum cæteris populum Ro. etiam petiturum. HAVD paruo initio minui uidebatur ius libertatis.} Vet.lib. Iudicio. Iudicium enim intelligitur,quod parabatur in Magium ex S.C. ATQVE ante pedes destitutum causam dicere iussit.} Videtur legendum. ante pedes statutum. quod librarius bis per errorem scripserit syllabam,des,sic Cicero ad Att. Alter qui nos sibi quondam ad pedes stratos ne sublenauit quidem.

EXTEMPLOQVE impositus in nauim, & Carthaginem missus.} Malim. est Carthaginem missus. HABETIS libertatem Campani.} Vet.li. Habetis en libertatem Campani. TRANSFVGAE magis, quàm hospitis fore domicilium.} Vet.lib. domicilium fore. VESTRAE res meliores, facilioresq; erunt. Vet. lib. Felicioresq;. Q. FABIVS Pictor legatus à Delphis Romam rediit.} Eiusdem legati meminit Plutarchus in Fabio. Hunc eundem illum esse,qui res Romanas scripsit tradit Appianus in Annibalis historia,quam manuscriptam sæpius apud eum,quem ante etiam nominaui,omni & literarum,& humanitatis genere ornatissimum Ludouicum Beccatellum, legi, cuius historici,ut horum temporum æqualis,sæpe & in hoc bello,& in aliis meminit Liuius. CVM SEX imperatoribus eum.} Præteritus est Ti. Sempronius,quem Annibal ad Trebiam uicit,non librarii uitio,sed auctoris. Quod ex uerbis ipsis intelligi,perspicue potest. Nam Dictatorem & magistrum equitum nominat,Q. Fabium,& M. Minucium,& duos consules occisos, C. Flaminium,& C. Paulum.& duos,quorum alter saucius fuerit,P. Cornelius Scipio, alter uix cum L hominibus euaserit,C. Terentius Varro.

PRO his tantis totq; uictoriis uerum sacrum diis immortalibus agi.} Vet.lib. Non habent uocem, uerum.& pro,tantis totq;,habent,tot,tantisq;. Quidam libri olim habebant,rerum non,uerum. Itaque in suspicionem uenio,ne quoniam huic sententiæ subaudiendum est uerbum, petere, ne pro RARVM uoce perspicue deprauata,petere,sic substituendum. Quod tamen non affirmo. DIMIDIVM super treis modios explesse.} Hinc Plinius lib. XXXIII. cap. I. Annulorum aureorum promiscuus usus fuit secundo bello Punico.neque enim aliter potuissent trimodia illa annulorum Carthaginem ab Annibale mitti. ETIAM nunc pœnitet belli suscepti.} Vet.lib. Etiam nunc te pœnitet.

NVNC interroganti senatori &c. si reticeam.} Videtur legendum, interrogante senatore. 153

RESPONDEBAM, inquit, Himilconi.} Vet. lib. Respondeam igitur Imilconi, & recte. Cur enim uox,inquit,in media oratione inculcetur,quæ initio solet collocari? apta autem est huic loco particula,igitur,qua concludit,sibi potius respondendum esse,quàm reticendum. QVAM nunc uicimus dat nemo.} Legendum perspicue. Quam nunc cum uicimus. DICTATOR'QVE cum Magone in Hispaniam &c.} Miratur Glareanus Liuium Dictatoris Carthaginiensis meminisse. Iam nunc mirari desinat. Nam Gellius lib. X. cap. XXIIII. hæc uerba profert ex Catonis origine. Dictatorem Carthaginiensium magister equitum monuit,mitte mecum Romam equitatum, diequinti in Capitolio tibi cœna cocta erit. Dictatorem autem Cato uocat imperatorem Annibalem. LATO'QVE (ut solet) ad populum,ut equum ascendere liceret.} De hoc more,de quo ambigit apud Liuium Glareanus agit etiam Plutarchus in Fabio. i. cur Dictator peteret,ut sibi equum ascendere liceret. πρῶτον μὲν ᾐτήσατο τὴν σύγκλητον, ἵππῳ χρῆσθαι παρὰ τὰς στρατείας. οὐ γὰρ ἐξῆν, ἀλλ' ἀπηγόρευτο κατά τινα νόμον παλαιόν· εἴτε τῆς ἀλκῆς τὸ πλεῖστον ἐν τῷ πεζῷ τιθεμένων, καὶ διὰ τοῦτο τὸν στρατηγὸν οἰομένων δεῖν παραμένειν τῇ φάλαγγι, καὶ

μὴ προλιπόντος οὐδ᾽ ὅτι τυραννικὸν εἰς ἅπαντα τἆλλα, καὶ μέγα τὸ τῆς ἀρχῆς κράτος ἐστὶν, ἔργα τούτου βουλομένου τὸν δικτάτορα τοῦ δήμου φαίνεσθαι δεόμενον. ET SEX millia hominum Gallicis spolijs. § Vet. lib. Ea sex millia hominum. Eos enim intelligit, quos se noxa, pecuniaq; exoluturum Dictator promiserat.

ITAQVE cum xv millibus armatorum ab urbe proficiscitur. § Vet. lib. Ita cum. LEGATOS propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Canusij cũ exercitu erat, mittunt. § Vet. lib. habent Casilini, quam lectionem probat Glareanus. ego contra probo magis, Canusii, quod & primo libro Marcellum magnis itineribus Canusium contendisse dixerit, & quòd Plutarchus in Marcello, Canusio item Marcellum ad tutandos socios esse profectum, tradiderit. ἔπειτα δόγματι τῆς βουλῆς δεξάμενος εἰς κανύσιον παρῆλθεν, καὶ τοὺς ἐκεῖ συνειλεγμένους παραλαβὼν ἐξήγαγε τῶν ἐρυμάτων, ὡς οὐ προησόμενος τὴν χώραν. PER'QVE agrum Satriculanum. § Vet. lib. Saticulanum. recte, ut ante dixi. L. BANTIVS. § Hunc λεύκιον βάνδιον uocat Plutarchus in Marcello. SEMINECEM cum ad Cannas in aceruo cæsorum corporum inuentum. § Eadem ad uerbum scribit Plutarchus in Marcello. EQVVM eximium dono dat, bigatosq; quingentos quæstorem numerare iubet. § Plutarchus ita. ἵππον τε δωρεῖται πολεμιστὴν αὐτῷ, καὶ δραχμὰς ἀργυρίου πεντακοσίας.

154 IN HAC comitiaria duorum exercituum statione. § Vet. lib. In hac continua duorum.

PRIVSQVAM aliquis motus in muris oriretur. § Vet. lib. Intus oriretur. VIX equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia, & CCC hostium cæsos, non plus uno Romanos amisisse. § Supra quinque millia hostium cæsa, haud plures, quàm quingentos Romanos cecidisse tradit Plutarchus, hoc tamen à Liuio reprobari ait. λέγονται ὑπὲρ πεντακισχιλίους ἀποθανεῖν, ἀποκτεῖναι δὲ ῥωμαίων οὐ πλείους, ἢ πεντακοσίους. ὁ δὲ λίβιος οὕτω μὲν οὐ διαβεβαιοῦται γενέσθαι μεγάλην ἧτταν, οὔτε πεσεῖν νεκροὺς τοσούτους τῶν πολεμίων. INGENS eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. § Hinc Cicero in Bruto, ait. Post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolam prælio populus R. se erexit.

CVM à Casilino dictatorem Romanum, legionesq; nuncii accipi nunciassent. § Vet. lib. Legionesq; minus accipi nunciatum esset. Pro his repositum est, nuncij accipi nunciassent. recte, quod ad sententiam pertinet. quod autem ad uerba, malim legi, auctore Valla. Legionesq; nouas accipi nunciatum esset. Nam de his legionibus paulo ante scripsit. CASSILINVM quingenti Prænestini habebant. § In uet. lib. Nullus numerus est Prænestinorum. paulo post Liuius eos quingentos septnaginta fuisse scribit, at Strabo lib. V. quingentos quadraginta. ἐν τῷ κασιλίνῳ πολιορκούμενοι παρέμειναν ἄνδρες μ καὶ φ πρὸς ἀκμάζοντα ἀννίβαν ἐπὶ τοσοῦτον ἀντέχοντες. &c. Vt ergo de Perusinis ait, CCCC & LX, sic de Prænestinis, D & LXX. scribendum, uidetur. CVM dies aliquot suspecti Campanis &c. traduxissent, iamque de Capuę defectione agi, accipiq; Annibalem satis pro certo habuere. § Tempus, habuere, non est sententiæ huic aptum. Haberent, sensus postulat. in uet. certe libris est, habere. reliquæ duæ literæ nt, ex principio insequentis uocis, interfectis, sunt repetendæ. T. SEMPRONIVS præerat. § Ti. Sempronius, ut ante. magistrum enim equitum intelligit. QVIA prædictum erat dictatoris. § Vet. lib. Quia edictum erat dictatoris.

156 NVCES inde fusæ ab Romanis. § Hinc Festus Prænestinos Nuculas dictos esse ait, quod inclusi à Pœnis Casilini famem nucibus sustentarint. ET CVM hostes obarassent, quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen iniecerunt. § Glareanus credit eam hoc loco fuisse Liuii sententiam, ut iidem Pœni, qui herbidum terrenum extra muros obarassent, raporum semen iniecerint, cum rapos non Pœni, sed Casilinates iniecerint, ac fructum ex Pœnorum obaratione illa se capturos esse indicauerint, neque uero aliter Liuius tradit, atque Strabo lib. V. ὁ δ᾽ ἀννίβας ἰδὼν αὐτοὺς πλησίον τοῦ τείχους σπείροντας γογγύλην ἐθαύμαζεν. Quod autem ait Strabo πλησίον τοῦ τείχους i. prope muros, Glareanus intra muros interpretatur, quasi uero Pœni ad terrenum obarandum Casilinum accepti sint. EO NE usque dum ea nascantur ad Casilinum sessurus sum. § Vet. lib. Sessuri sumus. CVM obsistere malis nequirent Petellini. § Vet. lib. Quibus cum resistere malis nequirent Petellini. CONSVLTI'QVE iterum à M. Aemilio prætore patres. § Hoc anno M. Pomponius prætor urbanam, P. Furius peregrinam sortem, M. Marcellus Siciliam, L. Postumius Galliam sortiti sunt. Quod cum ita sit, certe mendose legitur hoc in loco. M. Aemilio, pro M. Pomponio. Quod inde etiam intelligi potest, cum ait. Consulti iterum. tum enim consulti sunt primum, cum C. Furius, & M'. Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam uocauerunt. Germanam autem lectionem, & quæ deprauando nomini causam dederit, fuit (puto,) quod scriptum erat, consultiq; iterum à Manio prætore. Nam Pomponium hoc prænomen tulisse supra ostendi. Quam uocem qui deprauatam esse duxerunt Mamilio fortasse, atque inde, M. Aemilio fecerunt. RELAXATA postero die per minorem trepidationem retinuerunt optimates. § Vet. lib. Relaxata postero die per minorem trepidationem re tenuerunt optimates.

L. FVRIVM prætorem cum classe. § Lege, P. Furium. sic enim alias ubique hunc Liuius uocat.

L. AEMILIVS qui cõsul censorq; fuerat. § L. Aemilium Papũ consulẽ cum C. Atilio Regulo, censorem cum C. Flaminio intelligit. Glareanus inscite L. Aemilium Paullum, qui ad Cannas ceciderat interpretatur. M. ATILIVS Regulus, qui bis consul fuerat. § M. hic Atilius Regulus consul primum fuit cum P. Valerio Flacco, iterum suffectus in locum C. Flaminij ad Trasimenum occisi cum Cn. Seruilio Gemino. QVI ceciderant pugna Cannensi. § Vet. lib. In pugna Cannensi. L. AEMILIVM,

C.

C.Flaminium censores.§ De his censoribus dixi in epitoma libri xx. Cvm de ea re M. Aemilius prætor.§ Lego. Manius prætor,ut ante dixi,ut sit M. Pomponius. Vt ex singulis populis Latinorum binis senatoribus,si patres Romani censuissent,ciuitas daretur.§ Vet. lib. quos patres Romani censuissent. M. Fabivm Buteonem ex s.c.sine magistro equitum dictatorem.§ N.Fabium scribi oportere existimo,quia inquit,hunc uetustissimum ex censorijs,qui niuerent, fuisse. Censor antem,ut opinor,fuit anno dxii eum C. Aurelio Cotta, cum consul fuisset anno dvi, ut est in Capitolinis tabulis.. Neqve dictatorem se sine magistro equitum.§ Vet. lib. Neque dictatorem sine magistro equitum.probe.res enim eum non persona offendebat. Neqve duos dictatores tempore uno.§ Horum dictatorum M.Innii,& Fabij Buteonis,quorum alter rei gerendæ causa creatus aberat, alter senatus legendi causa dictus erat, meminit quoque Plutarchus in Fabio. Ita in demortuorum locum sublectum, ut ordo ordini, non homo homini prælatus uideretur.§ Sensus est. Dictator ne in legendo senatu ignominia quenquam afficeret, ex ueteribus censorijs tabulis senatores eo ordine quo in illas relati erant,recitauit. in demortuorum autem locum alios ita sublegit,ut si quem alteri præferret,is eum,ordinis,non hominis dignitate adductus, prætulisse uideri posset. Nam primum legit eos,qui curulem magistratum,deinde qui tribunatum ædilitatemq; plebis,& quæsturam gessissent,tum ex ijs, qui magistratum non cepissent, qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent, aut coronam ciuicam accepissent. In legendis autem ijs,qui magistratus gesserant,quo quisque eorum ordine magistratum ceperant, eos ita legebat, ac recitabat. In demortuorum locum legit, qui post L.Aemilium,C.Flaminium censores curulem magistratum cepissent,nec dum in senatum lecti essent,ut quisque eorum senator primus creatus erat.§ Vox, senator, redundat. Hic enim sensus est. Qui post priores censores curulem magistratum ceperant, quo quisq; illum ordine ceperat, lectum in senatum esse. Tvm legit,qui ædiles tribuni,prætores,quæstoresq; fuerant.§ Paulus Manutius uir (ut supra dixi)summo iudicio præditus legendũ existimat,ædiles tribuni plebis,quæstoresque & recte. nam prætura inter curules magistratus erat,quos superiore uersu complexus est.Errorem attulit(ut solet.) cõpendiosa scriptura.Trib.pr.& Trib.pl. Tvm ex iis,qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent.§ .In manuscriptis omnibus,& plerisq; etiam impressis legitur. Tum ex ijs,qui magistratus cepissent,qui spolia ex Romano &c. Quod cum emendatores nescio qui non intelligerẽt,omnino tollendum putarunt. Est autem ita legendum. Tum ex ijs,qui magistratus non cepissent,qui spolia &c. Nam ex ijs qui magistratus ceperãt, legit primum,qui curulem,deinde,qui plebeium ceperant magistratum. Ex iis autem,qui omnino nullum ceperant magistratum,legit,qui spolia ex Romano hoste haberent.

Tempvs hoc sedulo terens.§ Vet.lib.hic,idest,in foro. Sic etiam reddit Plutarchus in Fabio,ubi eandem rem his uerbis persequitur. ὥσπερ ἰδιώτης ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἀνεστρέφετο. Consvltvs à M.Pomponio prætore senatus.§ Ita lib.uet.Ex hoc loco conuincitur etiam supra bis mendose esse M. Aemilio prætore. Qvo statu respublicæ essent.§ Vet. lib. resp. esset. Comitia'qve edixit, quibus L. Postumius iii absens,qui tum Galliam prouinciam obtinebat,& Ti. Sẽpronius Gracchus, qui tum magister equitum eo accurrerat,consules crearentur. Vet. lib. qui tum magister equitum,& ea accurrerat. Suspicor legendum, ad ea, ut comitia intelligamus. opponit enim hunc Postumio. ille enim absens in Gallia, hic cum ad comitia accurrisset,consul est creatus. sic paulo ante. Qui tum Galliam prouinciam obtinebat. L. autem Postumius Albinus primum cum Sp. Caruilio Maximo, iterum cũ Cn.Fuluio Centumalo cõsul fuerat. Alta supra alia cumulante in eũ annũ fortuna.§ Vet.li.Super aliã. Nova clades nunciata.§ Huius Postumianæ cladis auctor est etiã Polyb.li.iii.extremo.

156 Litanam Galli uocant.§ Huius siluæ,& harum insidiarũ meminit etiã Frontinus lib.i.ca.vi. Pocvlvm'qve idem sacerdotis esse,ac templi antistitibus.§ Vet.lib.Sacerdoti. Moestitiae speciem publicæ.§ Vet.lib.Mœstitiæ publicæ speciem. Dvo ne consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent.§ Vet. li.Ne secundo cõsulares exercitus satis firmi ad tantũ bellũ efficerẽtur, inibatur ratio. Quod cũ ita sit. aptior est certe ad sententiã emẽdatio Vallæ,qui pro,ne secundo,legit, nec quomodo. Sequitur enim. Itaque Galliam omitti eo anno placuit. P. et Cn. Sciptones inter se partiti copias,ut Cn.terra,P.mari,nauibusq; rem gereret.§ In Vet.lib.est.partiti copias. ut legendum esse uideatur,partiti sunt copias. Ita enim lib.xxiiii.Ita inter se munera belli partiti sunt,ut Epicides præesset custodiæ urbis,Hippocrates aduersus consulẽ Ro.bellũ gereret. Nisi malis,Partitis copijs.& sentẽtię aliquid deesset.ut li.xxv.optimũ rati diuisis bifariã copijs,totius simul Hispaniæ amplecti bellũ,ita inter se diuiserũt, ut P. Cornelius duas partes exercitus aduersus Magonẽ duceret,Cn. Cornelius cũ Asdrubale bellũ gereret. Fecerant ii transfugæ motũ in Carpesiorũ gẽte.§ Glareanus,nusquam se legisse Carpesios populos ait,itaq; Tartesios mauult à Tarteso oppido ad Calpen sito. Carpesiorũ tamen ad Iberũ meminit Polybius lib.iii.& Stephanus ita. Καρπήσιοι ἔθνος ἰβηρικὸν τῶν ἐντὸς Ἴβηρος ποταμοῦ. Vrbem Asenam.§ Vet. lib. Ascuã. Digreasvs colle.§ degressus; ut alias.

157 Itaqve duo diuersa prælia erant.§ Vet.lib. Ita duo. Recepta Petelia Pœnus ad Consentiam copias traducit.§ Si Consentia in Bruttiis pro Romanis stabat, profecto non Petelini uni inter Bruttios in fide Romanorum post Cannensem cladem mansisse uidentur, quod ante dixit. præsertim uero cum Cosentia Bruttiorum metropolis sit, auctore Strabone lib. vi. Itaqve urbe defen-

foribus uastata facile potiti sunt hostes. § Magna menda est in uoce, uastata, quæ ex prisca lectione de letur, quæ est defensoribus uacua; siquidem opulentissimam olim urbem eò redactam, ut omnis ætatis minus uiginti millia ciuium superessent, scribit. Sic libro quadragesimo secundo, Vacua defensoribus mœnia. SENATVS decreuit, ut Ti. Sempronius consul designatus, cum primum magistratum inisset, ad populum ferret. § Videndum etiam, atque etiam, quid sit, quod in omnibus uet. lib. legitur, Vt Ti. Sempronius cos. des. cum in bono inisset. Nam qui emendarunt, cum primum magistratum inisset, mentem potius attendisse uidentur auctoris, quàm uerba. Valla olim legendum putauit. Cum bono omine ad populum ferret. Quod non probo, quia nullam habet rationem uocis Inisset. Ego malim, cum magistratum inisset. sic enim Cicero prima Philip. Vti C. Pansa, A. Hirtius consules designati, cum magistratum inierint. & Cœlius ad Ciceronem. D. E. R. I. C. uti C. Paullus, C. Marcellus, cum magistratum inissent. VT FABIVM duumuirum esse iuberent ædis dedicandæ causa. § Miror hoc loco neglectam esse Vallæ correctionem, quæ ueterum librorum auctoritate confirmatur. Vt duumuiros esse iuberent. miror item spretam esse alteram Glareani, ædium dedicandarum causa. duæ enim erant ædes dedicandæ, quarum causa duumuiri creandi erant. Quare paulo post ita loquitur. Interea duumuiri creati sunt, Q. Fabius Mximus, & T. Otacilius Crassus ædibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. M. AEMILIO Lepido, qui bis consul augurque fuerat. § M. Aemilium Lepidum, & M. Valerium Læuinum bis consules nominat Liuius, quos tamen neque in Capitolinis tabulis, neque apud Cassiodorum inuenias nisi semel fuisse. Hinc ego suspicor, ne suffecti fuerint L. Veturio, & C. Lutatio consulib. Lepidus II. Læuinus primum. Quoniam autem ea pars in Capitolinis consulatibus desideratur, & Cassiodorus eorum tantum consulum, qui primum facti sunt, qui ordinarij nominantur, meminit, in neutro horum monumentorum hæc nomina inueniri. Sed de hac re accuratius in Fastorum consularium commentarijs. me enim mouet, quod duo patricij consules comparantur. C. LECTORIVS, & T. Sempronius. § C. Lætorius, & Ti. Sempronius. ut sæpe dixi. PRAETORES'QVE Fuluius Flaccus. § Castiga. Prætores. Q. Fuluius Flaccus. perspicue. Cæterum consul hic fuerat cum L. Cornelio Lentulo, censor cum T. Manlio Torquato.

SEX legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. § Hinc paulo ante dixit. Claudius à Canusio Calatiam petit, atque inde Vulturno amne traiecto, perq; agrum Saticulanum, Trebianumq; super Suessulam per montes Nolam peruenit. & paulo post. M. Claudius ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus. DELATVM ad populum, ut ciues Romani essent. § Emendo. Dein latum ad populum. Hæc est enim usitata in hac re loquendi forma. & ipse subdit. Maxime, ut hoc ferretur, mouerat. CVI ineunti consulatum cum tonuisset, uocati augures uitio creatum uideri responderunt. § Plutarchus idem in Marcello. ἐπιβροντήσαντος δὲ τοῦ θεοῦ, καὶ τῶν ἱερέων οὐκ αἴσιον τιθεμένων τὸ σημεῖον, ἐμφανῶς δὲ κωλύειν ὀκνούντων καὶ δεδιότων τὸν δῆμον αὐτὸς ἐξωμόσατο τὴν ἀρχήν. FABIVS Maximus tertium. § Primum fuit cum M. Pomponio Mathone. iterum cum Sp. Caruilio Maximo.

158 TI. SEMPRONIVS militibus Sinuessam diem ad conueniendum edixit. § Idem Sempronius paulo ante diem duabus legionibus urbanis Cales ad conueniendum edixerat, ad quas accipiendas deinde M. Marcellus est missus. nunc Sinuessam ad conueniendum diem edicit uolonibus, & sociorum XXV millibus, quæ sibi sorte euenerant. ANTE calendas Iulias primas. § Vet. lib. Iunias. Quod placet. quia de hoc tempore locutus, Quintiles dixisset. TERENTIANVM mitti cum aliquo legatorū. § Sensus est. Terentianum exercitum in Siciliam mitti, legiones ex Sicilia reuocatas M. Valerio cum classe ad tutandam oram maritimam dari. AD M. Valerium prætorem circa Nuceriam castra habentem. § De legatis Philippi loquitur per Apuliam uenientibus. Ex quo, Luceriam, uidetur esse legendum. Nam paulo post ait. Ti. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones cum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit. ITINERA'QVE cum cura demonstrent. § Que, abest à uet. lib. Q. FVLVIVS Flaccus Corcyræos ad persequendum. § Castiga ex uet. lib. P. Valerius Flaccus. Etenim Q. Fuluius Flaccus prætor urbanus, cui suburbana litora custodienda tradita erant, adhuc ab urbe non mouerat. P. autem Valerius Flaccus, de quo post meminit etiam Liuius, M. Valerij Læuini prætoris, cui ora inter Brundusium, & Tarentum tutanda decreta fuerat, legatus erat. T. MANLIVS Torquatus, qui bis consul, censorque fuerat. § Consul fuit cum C. Atilio Bulbo, quo in magistratu de Sardis triumphauit. iterum cum Q. Fuluio Flacco, quem eundem etiam in censura collegam babuit. auctoribus Capitolinis scriptoribus.

LINTERNVM. § Vet. lib. Literniim. HOMINVM eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia. § Vox, nocturno, redundat. nam ex priore uersu satis intelligitur rem nocte actā esse. abest certe à uet. lib.

159 EXERCITVS'QVE Cumas reductus. § Miror, quod Cumas M. Valerius exercitum reduxerit, cum ipse Luceriæ in Apulia præsideret. Cumis autem Ti. Sempronius in præsidio esset. præsertim uero eum ex Irpinis reduxisse dicatur. AD NAVES XXV, quibus Q. Fuluius Flaccus præfectus præerat. Legendum, ut ante dixi, P. Valerius Flaccus. & paulo post. Iussusque Q. Fuluius. iussusque Valerius. sic enim ueteres libri. M. MARCELLVM proprætore. § Vet. lib. Pro consule. sic etiam paulo post. sic Plutarchus ad Nolam ἀνθύπατον uocat. i. pro consule. CALARES. § Carales. græci & latini libri ueteres auctores.

T. OTACILIVS prætor quinquaginta nauium ab Lylibeo classe in Africam transuectus.§ Vet.lib. 160 Quinquaginta nauium classe ab Lylibeo in Africam transuectus. PYRRHO regi nos adiunximus.§ Samnites loquuntur. Est autem illud bellum Pyrrhi, Tarentinorum, Samnitum, Lucanorum, & Brutiorum copijs, exercituque gestum. Quod ex triumphis illorum annorum intelligi potest. M. quidem Curius non tam de Pyrrho rege, quàm de Samnitibus triumphasse traditur. A' QVO relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta ad id tempus, quo tu in Italiam uenisti. § Pax data Samnitibus est anno ab urbe condita CDLXXIX, quo anno C. Claudius Canina consul de ijs triumphauit, eum per annos LXX gestum bellum esset, ut ait Liuius lib. XXXI in oratione legati R. in concilio Aetolorum. Quod ita esse indefacile intelligi potest, quod cœptum erat bellum M. Valerio, A. Cornelio consulibus anno CDXII. si igitur anno CDLXXIX uictis Samnitibus pax data est, in pace autem fuerunt usque ad aduentum Annibalis in Italiam P. Scipione, & Ti. Longo consulibus anno DXXXII, i. annis LIII, postquam pacem Samnites acceperant, ergo hoc loco legendum uidetur, In ea fuimus per annos prope LX. Nam nox illa, prope, maiori numero non expleto adijcitur. In hac autem oratione omnia oratorie in maius ornantur. ut cum ait. per centum prope annos cum populo R. bellum gessimus, nullo externo adiuti, nec duce, nec exercitu. NON ego secundis nostris rebus gloriabor. § Vet. lib Non ergo secundis nostris rebus gloriabimur. recte. loquuntur enim legati Samnitum, Irpinorum, Caudinorumque. Sequitur autem. Quæ aspera, aduersaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus. NVMIDARVM paucorum illi quidem præda erunt, præsidiumque missum nobis erit, & Nolæ ademeris. § Sensum aptum nullum elicere possum ex his uerbis, & Nolæ ademeris. Suspicor autem, quia in ueteribus libris legitur, præsidiumque missum nobis & Nolæ ademeris, ne sit legendum. præsidiumque missum nobis & Nolam ademerit. Suadent enim Samnites, ut Annibal præsidium Numidarum ad se ab impetu militum Romanorum, qui Nolæ erant, defendendos, mittat, quod idem præsidium & se defensurum sit, & Nolam, cui maxime imminebat Annibal, Romanis adempturum sit. HERIVM Petrium.§ Vet. lib. Henum. LEGATVM ne R.& legionis unius, atq; alæ magno certamine uia toleratis pugnam?§ Vet.lib. Legati ne Romani.

MARCELLVS tirone milite, ac Nolanis subsidijs fultus nos iam iterum lacessit.§ Vet. lib. Pro 161 fultus, inultus, habent.i. impunitus. innuit cladem à Marcello ante acceptam ad Nolam, quam adhuc Annibal non erat ultus. iccirco ait. Inultus iterum nos iam lacessit? FERRVM nunc hebet, an dextræ torpent?§ Vet. lib. Ferrum ne hebet, an dextræ torpent? Forte ita legendum. Ferrum ne nunc hebet? NVNC. paucis plures uix restatis.§ Vet. lib. Resistitis. HOSTIVM plus mille cæsi eo die, capti mille DC, & signa militaria unde deuiginti.& duo elephanti, quatuor in acie occisi.§ Vet. lib. Hostium plus uel cæsi, uel eo die uiui capti V millis. Suspicor autem legendum, Hostium plus uel cæsi eo die, uel uiui capti quinque millia. si quidem Plutarchus hunc numerum edit in Marcello, ubi hunc totum locum ita uertit. νεκροὺς μὲν γενομένους πεντακισχιλίους, καὶ τῶν ἐλεφάντων τέσσαρας μὲν πεσόντας, δύο δὲ ζῶντας ἁλόντας. TERTIO post die mille CCLXXII equites misti Numidæ, Hispanique ad Marcellum transfugerunt.§ Hoc sic uertit Plutarchus. ἡμέρᾳ τρίτῃ μετὰ τὴν μάχην ἱππεῖς Ἰβήρων καὶ νομάδων μιγάδες αὐτομολοῦσιν ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους. discrepat autem in numero. nisi forte legendum sit. ὑπὲρ τοὺς χιλίους τριακοσίους. DARET'QVE opima spolia uictus.§ Opima proprie dici spolia nó potuerunt, siquidem ea opima sunt, quæ dux duci dettaxerit, Dux autem sit, cuius auspicijs bellum geratur. ut supra traditum est. Neuter enim eorum equitum dux erat. NISI fide staret resp. opibus non staturam.§ Ita Salustius in epistola Pompeij, uoce, Fide, utitur. Ego non rem familiarem modo, sed etiam fidem consumpsi. sensus est. Nisi resp. pecunia mutuo sumpta subleuetur, præsenti ærarij pecunia se sustinere non posse. CONDVCERET'QVE ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent.§ Nihil desideratur, contra quàm censet Glareanus. Lex enim quam requirit, hæc est. ut conducerent ea lege, ut cum primum pecunia in ærario esset, ijs primis solueretur. Hinc ego malim legi. conducerentque ea lege. HAEC prætor in concione edixit.§ Malim. Hinc prætor. sensus est. Hinc, i. ex S. C. prætor in concione edixit, qua die quæ exercitui Hispaniensi præbenda essent, esset locaturus.

VT quæ in naues imposuissent, ab hostium, tempestatisque publico periculo essent.§ Suspicor ne uox desit, legendumque sit. ab hostium, tempestatisque ui publico periculo tuta essent. postulant enim ut populus Romanus sibi damnum præstet, quod à tempestate, & hostibus afferri posit. HI MORES, eaque caritas patriæ per omnes ordines uelut tenore uno pertinebat.§ Vitiatum esse suspicatur hunc locum Glareanus, ob uerbi, Pertinebat, usum. neque intelligit eodem modo locutum etiam Ciceronem esse de natura deorum. Ratio quædam pertinens per omnem rerum naturam. ILLITVRGI obsidione liberato ad Incibili oppugnandum Punici exercitus traducti.§ Glareanus legit, Ab Indibili, putatque uiri nomen esse, eius de quo post sæpius Liuius. uerum errat. Nam siue Incibili, siue Indibili legas, oppidi nomen est. sic enim Frontin. lib. 2. cap. III. Cn. Scipio in Hispania aduersus Annonem ad oppidum Indibili eum animaduertisset Punicam aciem directam. De huiusmodi nominibus sic Priscianus. lib. VI. Inueniuntur & barbara in, I. Liuius uigesimo tertio ab urbe condita. Illiturgi oppidum oppugnabatur.

IN EPITOMEN LIBRI XXIIII.

Syphax rex Numidarum in amicitiam ascitus contra Massanissam regem Masæsulorum pro Carthaginiensibus pugnans uictus. } Syncera lectio, & sententia huius loci eruitur partim ex ipso Liuio, partim ex ueteribus epitomæ libris, in quibus ita est. & à Massanissa rege Massyliorum pro Carthaginiensibus pugnante uictus.

IN LIBRVM XXIIII.

162 Vt ex Campania in Bruttios reditum est, Anno adiutoribus. } Sic libro priore fere extremo. Annibal ab Nola remisso in Bruttios Annone cũ quibus uenerat copijs. Dvctvs Bruttijs Græcas urbes tentauit. } Polybius libro tertio omnem fere Magnam Græciam ad Annibalem post Cannensem cladem defecisse ait. Sunt autem Græcæ urbes Rhegium, Locri, & Croto, quas à Bruttijs separare uidetur & hoc loco, & supra, cum unos ex Bruttijs Petellinos in fide Romana mansisse dixit. alioquin & Rhegini, & Locrenses, & Crotoniatæ etiam permanserunt. Interim Locrenses frumentum. } Hoc loco Locrenses à Pœnis oppugnantur. cum tamen priore libro antequam Anno in Bruttios rediret, eos & ad Pœnos descinisse scripserit, & Romanis portas clausisse. neque uero occurri potest, eos postquam se à Pœnis ad Romanos contulissent, à Pœnis inuadi. neque enim de ijs ita hoc loco dixisset. Pauci magis taciti probarent constantem fidem, quàm probatam tueri auderent. Quid ergo est? an priore libro rem strictim ἐν παρέργῳ demonstrauit, hic autem pluribus uerbis ac consulto exposuit? Idem de Crotone iudicandum est, quod oppidum & priore libro captum esse à Bruttijs excepta arce dixit, & hoc loco repetit. uerum ibi breuiter, hic uero plurimis uerbis. Ita est profecto, ut etiam in principio lib. xxv. ostendam. Ab Annone nihil certi allatum. Vet. lib. Ablatum.

Vt plebes ab optimatibus dissentirent. } Vet. lib. dissentiret. Fidem erga populum R. quinquaginta annos ab se cultam. } De Hierone Rege loquitur, qui secundo anno primi belli Punici in societatem uenit Romanam M'. Valerio Maximo. M'. Otacilio Crasso consulibus, ut scribit Polybius, à quo anno ad hunc numerantur anni xlix.

163 Legati'qve ad Annibalem missi, ac remissi ab eo cum Annibale nobili adolescentulo Hippocrates, & Epicides nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis. } Dvos legatos ubique nominat Liuius ad Annibalem ab Syracusanis missos de fœdere contra Romanos iungendo Hippocratẽ & Epicidem, quia nati Carthagine erant, oriundi ab Syracusis, Annibalis adolescentuli tertij legati nusquam meminit nisi hoc loco. Quamobrem probo opinionem Henrici Glareani, qui legendum putat, Ac remissi ab eodem Annibale nobiles adolescentuli Hippocrates, Epicides; ita ut mentio tollatur tertij legati Annibalis, & omnia ad imperatorem Annibalem referantur. Tam'qve laxaret elatum pedem abstricto nodo. } Lego. ab stricto, ita postulante sensu. Moram ullam offerret. } Vet. lib. Afferret. Vt tempora postulabunt belli. } Vet. lib. Vt belli tempora postulabunt. Stantibvs uobis in aciem armatis. } Vet. lib. In acie. Lacvs Thrasymenus, & Cannæ triste ad recordationem exemplar, at ad præcauendum simile utiles documento sunt. Vet. lib. Vtilia documenta sunt. Quod magis placet. Sic enim inter se hæc respondebunt. Triste exemplar ad recordationem, utilia documenta ad simile præcauendum.

164 Cvm securibus sibi fasces præferri. } Minatur se in eum animaduersurum, quod secures sibi præferantur, quas nisi extra urbem consul non præferebat. Praetor unus refectus Q. Fuluius Flaccus nonum. alij creati T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius. } Fœdam labem in his uerbis insidentem nemo adhuc non solum non exemit, sed ne animaduertit quidem. Quid est enim, Refectus nonum? non ne qui nouies iam prætor factus est? certe. at hic honos nemini unquam habitus est. ne ipsi quidem. Sequamur igitur auctoritatem manuscripti libri, in quo est. Prætor unus refectus Q. Fuluius Flaccus, noui alij creati T. Otacilius. Interest autem an aliquis reficiatur, an nouus fiat. Nam qui reficitur, continuat magistratum in annum sequentem. Qui nouus fit, is aut tum primum, aut certe interposito anno honorem illum rursus capit. Maximvm Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum. } Hi consules fuerunt anno cdlvii. Q. Fabius Maximus Rullianus V. P. Decius Mus. IIII. Liuius lib. x. Sic postea Papirium, & Caruilium aduersus Samnites, Bruttiosque & Lucanum cum Tarentino populum. } L. Papirius Cursor II. Sp. Caruilius Maximus II. consules fuerunt anno cdlxxx, atque ambo in magistratu de his populis triumpharunt. ut extat in Fragmentis Capitolinis. Cvm summo imperatore opus esse reip. sciret, seque eum haud dubie esse. Vet. lib. Quod cum summo imperatore opus esset reip. sciretque eum haud dubie esse. Ex prætoribus prioris anni pro prætor. Q. Mucius obtineret Sardiniam. } Vet. lib. Pro prætore. Hadriae aram. } Vet. & græci libri. Adriæ.

165 Fortissimvs quisque pugnator esse desierat. } Adde hæc uerba ex uet. lib. fide, incuria librariorum omissa. Segnibus, ac timidis tradita pugna erat. Ea demum uox ita animos accendit, atque renouato clamore uelut alij repente facti tanta ui se in hostem intulerunt. } Vet. lib. Ita animos accendit, ut renouato clamore, uelut alij repente facti tanta ui se in hostem intulerint.

Gracchvm'qve orabāt, ut epulari permitteret militibus. Et Gracchus ita permisit: in publico epularentur omnes. § Malim legi, si in publico epularentur omnes, ut repetenda sit ultima syllaba uocis præcedentis, permisit, quanquam eodem genere hoc libro usus est. Permissum ipsi erat, faceret quod e rep. duceret esse. Pomponio pro prætore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat accito. § M. Pomponium pro prætore in agro Gallico manere iussum paulo ante tradidit. Cvm coortum prælium uideret. § Vet. lib. Cum cœptum prælio uideret. Graviter est ab consule increpatus. § Vet. lib. Increpitus.

Praeerat Statius Metius. § Vet. lib. Statius Minius. probo. ne duo prænomina coeant, Minij autem gens Campana est, ut supra ostendi. Hic autem Campanus fuit. Havd multo minorem, quam à Beneuento acceperat reddidit hosti cladem. § Vet. lib. Ad Beneuentum. Telesia, Cossa. § Vet. lib. Compsa. Ita uero nominari Irpinorum urbem, quam nunc significat, ante etiam docui. 166

Stativaqve ad Ardoneas communita. § Ptolemæus Erdoneæ in Apulis meminit. Ardonearum nemo. Strabo lib. vi. κερδόνιαν appellat, ut puto mendose. Non id modestia militum, aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos fieri. Vet. lib. Sed ad conciliandos. Quod genus dicendi planius est. P. valerivs legatos missus. § P. Valerium Flaccum, quem supra Q. Fuluium Flaccum bis per mendum uocauit, significat. hoc autem loco uulgo T. Valerius legebatur In Vet. lib. hoc nomen omissum est. Suspicor autem ne M. Liuius potius reponendum sit, præsertim quod eo præfecto Tarentum amissum sit Polyb. Liu. & Plutarcho auctoribus. quanquam apud hunc mendose est μάρκος λεύκιος, pro μάρκος λίβιος. Spe labefactandæ fidei haud absistens Salapiam tendit. § Vet. lib. haud asists̄. hoc sensu. Annibal ubi se à proditoribus Tarenti non excipi uidit, haud diu ad Tarentum assistens Salapiam tendit, quòd celeritate discessus speraret, se fidem hominum esse labefactaturum, se Tarenti capiendi causa cum uenisset, elusum esse. si legas, haud absistens spe, id erit æque ac si dicas. Haud spe destitutus. Et insulam, & arcem, & alia, quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidijs firmarat. § Insulam, Syracusarum quartam partem intelligit, non totam Siciliam. ut post dicam. Transvecti per Thicam. § Vet. lib. Ticam. legendum est autem Tycham, uel Tychen. pars una & hæc Syracusarum fuit, quod ibi templum Fortunæ esset, ita appellata. auctor Cicero in Verrem. In Acradinam. § Vet. lib. Achradinam. Sic Stephanus. ἀχραδίνη νῆσος ἔχουσα πόλιν, ἣν ἐπολιόρκησε μάρκελλος. καὶ ἀχραδίνη μοῖρα συρακουσῶν. Hanc etiam partem Syracusarum fuisse scribit eodem in loco Cicero.

Vtrvm quod satis libertatis foret, contenti nece tyranni essent. § Vet. lib. libertati, idest, quod ad libertatem recipiendam satis ualeret. Pericvlvm'qve ingens manet, nisi communi concordiæ consulitis, ne libera efferatur res. Post hanc orationem. § Nihil est obscurius his uerbis. Ne libera efferatur res. Qua de re nos etiam admonuit Glareanus. Dicam ipse quid sentiam. puto legendum esse. Ne libera efferatur resp. Fecit enim litera prima sequentis uocis, Post, ut librarius literam, P, inconsulto præteriret. Verba autem sunt ad tyrannicidas, quorum hic est sensus. Quæ egistis magna sunt, sed inchoata uestra gloria nondum perfecta est. nam nisi ciuitatis concordiæ consulitis, timendum est, ne resp. liberata intereat. quasi dicat. non est satis ciuitatem tyrannide liberare, nisi intestina seditione liberetur. alioquin fiet, ut quodammodo libera seruiat. Quod autem dixit, Efferatur, uerbo usus est translato. Efferri enim dicuntur cadauera. Sic lib. xxviii. Meo unius funere elata populi R. esset Resp. Sopatrvm, ac Deomenem. § Vet. lib. Dionem. Dein factio. & pauci auctores. § Vet. lib. Ac perpauci auctores. Themistto. § Vet. lib. Themisto. & sic ubique. Sicvt tum extemplo prætores rogationem promulgarunt. § Vet. lib. Sic tum extemplo. Vt omnis regia stirps interficeretur. § Vet. lib. Vt omnes regiæ stirpis interficerentur. Demaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filiam. § Vet. lib. Damarata. Item, filias. Stirps antem Hieronis regis hæc fuit. 167

Hiero Rex

Damarata uxor Andronodori. | Gelo aute patem mort. | uxor Zoili. | Heraclea uxor Sosippi.

Hieronymus Rex annorum xv post Hieronem. | Harmonia uxor Themisti.

Classem nauium centum Romanus habebat. § De Ap. Clandio loquitur. de quo ita Polybius lib. viii. ἄππιος μὲν ἑκατὸν πεντηρικοῖς σκάφεσι, μάρκος δὲ κλαύδιος πεζικὰς ἔχων δυνάμεις ἐφήδρευε τοῖς κατὰ τὴν σικελίαν. Vtra societas sit utilior longe minoris adeo rem momenti consultatione esse. Vet. lib. Consultationem. Hinc ego, ad consultationem, lego. Sic enin paulo post. Esse etiam momenti aliquid ad consilium. & Cicero de Fin. Ne minimi quidem momenti ad summum bonum adipiscendum. 168

Sed

SED tamen Hieronis potius.§ Si recte attendas, nihil huic sententiæ deesse reperias, contra quàm statuit Glareauus, qui subaudit uerbum ostendere. VT Leontinos irent. § Vet. lib. Vt in Leontinos irent. DVCVNT Megaram. § Vrbs Siciliæ Megara, quæ ante Hybla dicebatur auctore Stephano. Hanc etiam Megaras uocat Liuius. & Plutarchus in Marcello μεγαρέας πόλιν, forte pro μέγαρας.

AD olympium (Iouis id templum est. § Thucydides ὀλυμπίειον. uocat lib. VII. Huius templi Iouis Olympij Syracusis meminit lib. XVI. Diodorus, ita. κατέστησε δὲ καὶ τὴν κατ᾽ ἐνιαυτὸν ἐντιμοτάτην ἀρχὴν ἣν ἀμφιπολίαν διὸς ὀλυμπίου οἱ συρακούσιοι καλοῦσι. IVNCTAE aliæ binæ ad quinqueremes &c. turres contabulatas, machinamentaque alia quatiendis muris portabant. § Hoc sic Plutarch. in Marcello. ὑπὲρ δὲ μεγάλου ζεύγματος νεῶν ὀκτὼ πρὸς ἀλλήλας συνδεδεμένων μηχανὴν ἄρας ἐπέπλει πρὸς τὸ τεῖχος. Vterque horum à Polybio sumpsit, qui lib. VIII ita scribit. ἅμα δὲ τούτοις ὀκτὼ πεντήρεσι παραλελυμέναις τοὺς ταρσοὺς, ταῖς μὲν δεξιοὺς, ταῖς δὲ τοὺς εὐωνύμους, καὶ συνεζευγμέναις πρὸς ἀλλήλας σὺν δύο κατὰ τοὺς ἐψιλωμένους τοίχους προσῆγον πρὸς τὸ τεῖχος διὰ τῆς τῶν ἐκτὸς τοίχων εἰρεσίας τὰς λεγομένας σαμβύκας. Quas Polyb. σαμβύκας dixit, turres contabulatas uertit Liuius. Porro autem cum uterque græcorum horum auctorum octo quinqueremes nominet, quæ binæ coniunctæ fuerint exemptis remis interioribus, suspicor ne quid uitij sit apud Liuium, præsertim uero cum Polybij locum hunc ad uerbum uerterit, sitque legendum. Iunctæ aliæ binæ ad octo quinqueremes. MVRVM ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit &c. § Polybius sic. γενομένου δ᾽ αὐτῶν ἐντὸς βέλους πρὸς τῇ γῇ πάλιν ἑτέραν ὁ τοιμάκος παρασκευὴν πρὸς τοὺς ἀπομαχομένους ἀπὸ τῶν πλοίων. ὡς ἀνδρομήκους ὕψος κατεπύκνωσε τρήμασι τὸ τεῖχος ὡς παλαιστιαίοις τὸ μέγεθος κατὰ τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν. οἷς τοξότας καὶ σκορπίδια παραστήσας ἐντὸς τοῦ τείχους, καὶ βάλλων διὰ τούτων ἀχρήστους ἐποίει τοὺς ἐπιβάτας.

QVAE propius quidem subibant naues quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas tollendas desuper murum eminentem ferrea manus firmæ catenæ illigata, cum iniecta proræ esset, grauique libramento recelleret ad solum suspensa prora nauim in puppim statuebat. Pulcherrimus locus ita deformatus est, ut nulla neque sententiæ, neq; latinitatis adsit integritas. Describit autem machinamenti rationem, quo Archimedes naualem belli apparatum, & oppugnationem Syracusarũ elusit. Vitium uero est in his uocibus. In eas tollendas desuper murum eminentem. Quæ quid ad rem pertineant, non satis apparet. Ego autem uestigia germanæ lectionis sequutus, quæ sunt in uet. lib. hoc modo. In eas tollendo desuper murum eminente ferrea manu. Corrigendum puto. In eas tollenone super murum eminente ferrea manu. Est autem tolleno machina, quæ ferrea manu sibi illigata naues in altum suspendebat. De qua sic Festus. Tolleno dicitur machinæ genus, quo trahitur aqua in alteram partem prægrauante pondere. & Vitruuius lib. IIII. Cap. XXI. Tolleno dicitur quoties una trabs in terram prælata defigitur, cui in summo uertice alia transuersa trabs longior dimensa medietate connectitur eo libramento, ut si unum caput depresseris, aliud erigatur. Est autem usus hac uoce Liuius lib. etiam XXXVIII. In arietes tollenonibus libramẽta plumbi, aut saxorum, stipites ve robustos incutiebant. Est autem hic horum uerborum ordo. Tollenone super murum emisso Archimedes prora nauis suspensa à ferrea manu firme catenæ illigata, cum eadem manus iniecta proræ esset, & graui libramento ad solum recelleret, statuebat nauim ipsam in puppim. Hoc autem sic Polyb. lib. VIII. ἅμα δὲ καθίει χεῖρα σιδηρᾶν ἐξ ἁλύσεως δεδεμένην, ᾗ δραξάμενος ὁ τὴν κεραίαν οἰακίζων, ὅθεν ἐπιλάβοιτο τῆς πρῴρας κατά γε τὴν πτέρναν τῆς μηχανῆς ἐντὸς τοῦ τείχους, ὅτε δὲ κουφίζων τὴν πρῷραν ὀρθὸν ποιήσειε τὸ σκάφος ἐπὶ πρύμναν, τὰς μὲν πτέρνας τῶν ὀργάνων εἰς ἀκίνητον καθῆπτε, τὴν δὲ χεῖρα, καὶ τὴν ἅλυσιν ἐκ τῆς μηχανῆς ἐξέρραινε διά τινος χαλαστηρίας. οὗ γινομένου τινὰ μὲν τῶν πλοίων πλάγια κατέπιπτε, τινὰ δὲ κατεστρέφετο, τὰ δὲ πλεῖστα τῆς πρῴρας ἀφ᾽ ὕψους ῥιφθείσης βαπτιζόμενα πλήρη θαλάττης ἐγίγνετο, καὶ ταραχῆς. & Plutarchus ita in Marcello. ταῖς δὲ ναυσὶν ἀπὸ τῶν τειχῶν ἄφνω ὑπεραιωρούμεναι κεραῖαι, τὰς μὲν ὑπὸ βρίθους στηρίζοντος ἄνωθεν ὠθοῦσαι κατέδυον εἰς βυθὸν, τὰς δὲ χερσὶ σιδηραῖς, ἢ στόμασιν εἰκασμένοις γεράνων ἀνασπῶσαι πρῴραθεν ὀρθὰς ἐπὶ πρύμναν ἐνεβάπτιζον. Hic sensus atque hæc lectio cum & Polybij, unde Liuius, & Plutarchi, qui à Liuio sumpsit uerbis confirmetur, satis magnam apud queny; , (ut reor) habebit auctoritatem. DEIN remissa subito, uelut ex muro cadentẽ nauim cum ingenti trepidatione nautarum, ita undæ affligebant, ut etiam si recta recideret aliquantum aquæ reciperet. § Legendum puto, affligebat, ut uox Vndæ, sit casus dandi, non nominandi. hoc sensu. Archimedes qui suspensa prora nauim in puppim statuebat, eadem remissa eandem undæ affligebãt. Est autem dictum. Affligere undæ, ut libro XLIIII. uasa parietibus affligunt. & apud Ciceronem pro Rabirio. Nec tuas unquam rationes ad eos scopulos appulisses, ad quos Sex. Titij afflictam nauim uideres. Hoc autem dixit Plutarchus. τοῖς ὑπὸ τὸ τεῖχος πεφυκόσι κρημνοῖς, καὶ σκοπέλοις προσήρασσον. AD Heracleam, quam uocant Minoam. § Vrbs Siciliæ, de qua Stephanus in utraque uoce. & Suidas. HIERONIS impensis, Archimedis unica arte. § Polybius. ὡς ἱέρωνος μὲν χορηγοῦ γεγονότος, ἀρχιτέκτονος δὲ καὶ δημιουργοῦ τῶν ἐπινοημάτων ἀρχιμήδους. PROFECTVS Carthaginem, accitusque ibi, & ab legatis Hippocratis, & literis Annibalis, qui uenisse tempus aiebat. § Qui, Accitus ibi, scribit, uere portenta scribit. Vet. lib. habent, Aditusque ibi. Quid est, literis Annibalis aditus? nihil aliud nisi linguæ latinæ monstrum. Legendum ergo. alterisque. ut intelligamus, Imilconem ab legatis Hippocratis, & alteris Annibalis Carthagine esse aditum. nam in ueteribus libris est. & literisque. præterea. Qui uenisse tempus aiebant, non aiebat, ut ad utrunque referatur. CIRCA Acillas urbem. § Vet. lib. Acrillas. atque ita puto legendum. Nam Stephanus post ἀκραίφιαν urbem sic ait, ἀκρίλλαι πόλις σικελίας οὐ πόρρω συρακουσῶν. τὸ ἐθνικὸν ἀκριλλαῖος.

C

δεμάλαιον. Idem mendum est apud Plutarchum in Marcello, qui inquit. ... ACRAS perfugit. ἄκρα τῶν συρακουσίων κτίσμα. Stephanus.

ADEO uterque populus in Siciliam intentus fuisse uideri poterat. Quid si legas optarat. 170 adeo Romanus Pœnusq; optarunt uideri in Siciliam intentos esse, ut ab Italia in Siciliam uerterint bellum. MVRGANTIAM primum. Strabo μοργάντιον urbem in Sicilia nominat, Stephanus etiam μοργέντιαν dici scribit. AENNA in excelso loco. Vet. lib. Enna. item græci ἔννα. PRAESIDIO decedere apud Romanos capitale esse, & nec liberorum etiam suorum causa parentes sanxisse. Vet. lib. Eam sanxisse. ut uideatur esse legendum. & nece liberorum etiam suorum eam parentes sanxisse. ut cum ait, Eam, legem intelligamus, qua capitale factum erat, præsidio decedere. ita ut ad rem referatur, non ad uerbum, placet autem, ut de Torquato, qui in filium animaduertit, intelligatur, ut Valla docuit.

CAVETE ne quisquam ex iis superfit. Vet. lib. Cauete, quisquam ex iis superfit. SI uitandæ, non ferendæ causa. Vet. lib. Inferendæ. FVGA'QVE & cædes omnia tenet. Vet. lib. Tenent.

CESSERE inde Romani propius pacata loca. Vet. lib. Per prius pacata loca. SAGVNTVM 171 oppidum, quod causa belli esset, octauum iam annum sub hostium potestate esse. Si primo huius belli anno captum Saguntum est, hic autem annus eiusdem belli est quintus, ut Liuius auctor est, profecto pro octauo quintum annum est reponendum. CN. Fuluius Centimalus. Vet. lib. & lapid. Capitol. Centumalus. QVOD in Cossano agro est. Vet. lib. Compsano. Est autem Cossa Etruscorum, Compsa Samnitium. PATER filio legatus ad Suessulam in castra uenit. Valerius eandem historiam recitat lib. II. cap. I. ubi est Suessam, pro Suessulam. ET IS, ut descenderet ex equo, inclamauit. Vet. lib. Et ut is descenderet. CLASSIVS Altinus Arpinas. Vet. lib. Clasius Altinus Arpinus. recte. ab Arpis enim erat, unde Arpini, non ab Arpino, unde Arpinates dicti.

SI SIBI præmio foret. Vet. lib. præmium. CVM eam tunc rem ad consilium retulisset Fabius, aliis pro transfuga uerberandus, necandusq; uideri. Vet. lib. pro, aliis, Altinus habent. perspicue uerum. VT proditio pro septemuirali iudicio esset. Vet. lib. Proditis pelli septemuirali iudicio est. Locus deprauatus est. AD Faleriorum, Pyrrhi ve proditorem. Faleriis ludi magister principum liberos Camillo tradidit, Nicias, uel Timochares se ueneno sublaturum esse Pyrrhum Fabricio pollicitus est. in utrunque animaduersum est. Liuius libro quinto, Gellius libro tertio, capite octauo.

ET NON nocitent, documentum autem ducat. Vet. lib. Et non nocitiuum documentum. & hic locus insanabilis est. nisi quis de suo addens diuinare uelit.

AB ALTERO prætore Sempronio Tuditano oppidum Cliternum expugnatum. Tuditano 172 Ariminum prouincia obtigerat. Itaque pro Cliterno, repono Aternum. quæ uox est in ueteribus libris, & Strabo lib. v. Aternum oppidum esse ait cum flumine eiusdem nominis Piceno uicinum. Cliternum collocat Ptolemæus in Sabinis. SYPHAX erat rex Numidarum. Hunc eundem Masæsulorum regem fuisse scribit lib. XXVIII. his uerbis, Syphacem primum regem statuit tentare. Masæsulorum is rex erat. & lib. XXIX. Masæsulorumq; fines (id Syphacis regnum erat.) Egregie. erant enim Masæsuli, & Massyli Numidiæ populi. ut est apud Dionysium de situ orbis.

Τοῖς δ' ἐπὶ δὲ νομάδων παραπέπταται ἄσπετα φῦλα.

Ἔνθα μασαισυλοί τε, καὶ ἀγρόνομοι μασσυλῆες

βόσκονται. Et Appianus in Libyeo. Νομάδων δὲ τῶν ἐν λιβύῃ σύμπαντων μὲν ἦσαν κατὰ μέρη πολλοί. σύφαξ δ' ὑπὲρ ἅπαντας καὶ τιμὴν εἶχε πρὸς τῶν ἄλλων ἐπιφανῆ. Quod autem Massanissam Masæsulorum item regem uocat, mendose, pro Massylorum, uocat. si quidem in hoc libro haud ita multo post ait. Galam Massanissæ patrem in altera parte Numidiæ (Massylia ea gens uocatur) regnasse. & Appianus in Libyeo ait. μασσυλίων δ' αὖ γένος ἄλλο ... τῷ βασιλεῖ μασσανάσσῃ. De Masæsulis autem sic Stephanus. μασαισυλία χώρα λιβύης προσεχὴς τῇ τῶν μαυρουσίων. τὸ ἐθνικὸν μασαισυλιοί, καὶ μασαισυλιεῖς, καὶ μασαισυλῖται. De Massylis autem sic. μάσσυλοι λιβυκὸν γένος. πολύΐστωρ ἐν ἰβδόμῃ μασσυλεῖς αὐτοὺς φησί. Et Eusthatius in Dionysium. μασσυλῆας δὲ πολύβιος μασσυλοῦς γράφει. Hoc autem ita esse tum demum credidi, cum ueteribus libris Liuianis, & epitomarum diligenter inspectis Masæsulos Syphaci, Massylios Massanissæ aperte attribui uidi. Cuius rei nodum implicuit magis, quàm soluit Glareanus. CVM duobus Romanis relata Numida, legatosq; Hispaniam misit. Vet. lib. Relata, Numidasq; legatos. ut præter Romanos legatos, quos remisit, Numidas & ipsum misisse intelligamus. AD CAPIENDAM fidem ab imperatoribus Romanis. Vet. lib. Ad accipiendam. MASSYLA ea gens uocatur. Vet. lib. Massylia. MASANISSAM. Massanissam, græci enim μασσανάσσης, Vet. lib. Massanissa. SYPHAX cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope oceanum aduersus Gades colunt.) refugit. Legendum puto, Numidis. quasi cum paucis equitibus Numidis refugerit. Hoc facio, ne Marusios in Numidia reponamus. Quo nihil esse potest ineptius.

IN EPITOMEN LIBRI XXV.

ANNIBAL urbem Tarentum præter arcem per Tarentinos iuuenes, qui se noctu uenatum ire 173 simulauerāt, cepit. In Vet. li. est. Præter arcem, i quā præsidiū Romanorū fugerat, per Tarētinos &c.

In insidias ductus. Vet.lib. Deductus. Conflixit acie cum Annibale,qui cum exercitu eum cecidit.} Vet.lib.Confliait cum Annibale,& cum exercitu cæsus est. Ad triginta septem millia cæsa ex mille octingentis. præda ingens capta.} Emenda ex uet.lib.Et ipso met Liuio. Ad mille octingentos triginta capti.præda ingens parta.

IN LIBRVM XXV.

Salxntinorvm.} Sallentinorum,ut ante dixi. Eodxm tempore in Bruttijs ex xxii populis,qui anno priore ad Pœnos desciuerant, Consentini, & Thurini in fidem populi R. redierunt.} De Bruttiorum defectione sæpius agit Linius. Omnes locos nominabo,ut siquid in hac re difficultatis insideat, leuemus. Anno dxxxiiii. Varrone & Paullo consulibus post Cannensem cladem ita loquitur. Defecere ad Pœnos Bruttij omnes,Lucani,præter hos Surrentini,& Græcorum omnis ferme ora Tarentini,Metapontini,Crotonienses,Locriq;. Lib. xxii. Eodem anno.lib.xxiii. ita. Petillia in Bruttijs à Pœnis capta,post Consentia.Tum Croto urbs Græca à Bruttijs occupata. Postremo Locrenses desciuere ad Bruttios,Pœnosq;. Rhegini tantummodo regionis eius in fide erga Romanos ad ultimum manserunt. Anno dxxxv Ti. Sempronio consule, & lib. xxiiii scribit Rhegium à Pœnis frustra tentatum.Locros ab eis captos. Croto à Bruttijs occupata,omnis Locros multitudo translata. Anno dxxvi. Q. Fabio,Ti.Sempronio consulibus,lib.xxv.ita.In Bruttijs ex xii populis,qui anno priore desciuerant, Consentini,& Thurini in fidem populi R. redierunt. Hoc loco, priorem annum uidetur intelligere, annum dxxxv. & reditum ad Romanos factum esse anno dxxvi, quanquam de eo scribat in anno dxxxvii. illo anno omnium Bruttiorum populorum,quos hoc loco xii fuisse ait,defectionem factam esse accipere debemus. ita ut ter de hac re locutus sit, primum breuissime,post aliquanto latius,idque non suo anno, sed anno dxxiiii ad Cannensis cladis damna ingentia demonstranda, qua consternati tot populi defecerint. postremo latissime anno suo dxxxv,quanquam ibi nihil de Petelia,& Consentia dixit,de quibus obiter ante dixerat. Hæc mihi pluribus uerbis exponenda fuerunt, ut quoquo modo possem Liuium à Glareani obtrectatione mea interpretatione defenderem,paulo post ostendam uideri hoc loco legendum esse, Derinæi,non Thurini. Praefectvs socium.} Egregie. tales enim fuisse præfectos scribit Polybius lib.vi. πραιφέκτοι δώδεκα ἄρχοντες προσβεβλημένοι ὑπὸ τῶν ὑπάτων, οἱ τοῖς ὑπάτοις τοὺς ἐπιδεξιωτάτους πρὸς τὴν ἀληθινὴν χρείαν ἐκ τῶν παραγεγονότων συμμάχων ἱππεῖς τε καὶ πεζοὺς ἐξέλεγον τοὺς ἐπικαλουμένους ἐκτραορδινάριους, ὃ μεθερμηνευόμενον, ἐπιλέκτους. Mvlta prælia parua,haud ullum dignum memoratu fecit.} Vet.lib.Haud nulla digna memoria fecit. Sacrificvli, ac nates ceperant hominum mentes.} Eandem rem expressit sic libro quarto.Animos multiplex religio,& pleraque externa inuasit,nouos ritus sacrificandi uaticinando inferentibus in domos,quibus quæstui sunt capti superstitione animi. Cvm emoueri eam multitudinem.} Vet. lib. Emouere. M. Aemilio prætori urbis negotium datum est.} Emendandum est.M.Atilio prætori urbano. Nam hoc anno M.Atilius prætor fuit urbanus,M. Aemilius peregrinus. Sic enim supra Liuius. M.Aemilius prætor,cuius peregrina sors erat,iurisdictionem Atilio collegæ prætori urbano mandarat,ut Luceriam prouinciam haberet.Item hoc libro infra. Prætorum Fuluij Flacci,quæ Luceriæ sub Aemilio prætore essent. in libris porro uet.est pro urbis,urbano,quomodo scribendum esse uidetur. Edixit,ut quicunque libros uaticinios,precationesve, aut artem conscriptam sacrificandi haberet,eos libros omnes &c.} Hinc lib. xxxix. Quoties hoc patrum maiorumq; ætate negotium est magistratibus datum,ut sacra externa fieri uetarent? sacrificulos, uatesq; foro,circo,urbe prohiberent? uaticinios libros conquirerent,comburerentq; omnem disciplinam sacrificandi præterquam more Romano abolerent. C. Papyrivs C. F. Masso.} C.Papirius C. F. Maso,ex consulatu eius Capitolino, in quo primus in Monte Albano de Corseis triumphauit. Cn. Servilivs Cepio.} Cæpio. ex Capit. lap. nummis argenteis,græcis monumentis,in quibus est καιπίων,& per mendum,καπίων. L. Qvintivs Flaminius.} L.Quinctius Flamininus, ex lap.Capitol. Centonem.} Centhonem.lap.Capit. C.Claudius hic Centho Dictator consul ante fuerat cum M.Sempronio Tuditano. Primo comitiali die. Varro lib.v.Comitiales dies dicti,quod tum iret populus ad suffragia ferenda,nisi si quæ feriæ conceptæ essent, propter quas non licet,ut Compitalia,& Latinæ. Cn. Fvlvivs Flaccus.Claudius Nero.} Vet.lib.C.Claudius Nero. Eodem post etiam prænomine in consulatu afficitur. M. Ivnivs Syllanus.} Silanus, ex Capitol. lap.& græcis libris σιλανὸς, P.Cornelius Sylla.} Lap.Cap.Sulla.Cæterum P.hic Cornelius Rufinus dicebatur,in hoc autem magistratu Sullæ cognomen inuenit,ut post dicam. Aedilis Curulis fuit eo anno cum M.Cornelio Cethego P.Cornelius Scipio,cui post Africanus fuit cognomen.} Placuit hoc loco adscribere. Polybiũ lib.x.auctorẽ esse P.Scipionẽ cum L. Scipione fratre ædilẽ fuisse. Quod innuit etiã Velleius libro secundo cũ ait.Nam censura Metellorum,patrueliũ,non germanorũ fratrum fuit,quod solis contigerat Scipionibus. Commemorat enim fratres collegas in aliquo magistratu.

Aedilscia largitio hæc fuit.} De largitionibus ædilium Cicero libro secundo de officijs.

M. Fvndanivs.} Vet.lib. M.Fũdanius Fũdulus.Recte est enim Fũdulus Fundaniorũ cognomen.

Quod

Quod ex consulatu Capitolino C. Fundanij Funduli anno DX. intelligi potest. CLAVDIVS Nero Suessulam. § Vet. lib. C. Claudius, utante. M. IVNIVS Syllanus inter consules. § Assentior Vallæ, & Glareano, quatenus uoces illas, inter consules, mendose esse dixerunt. dissentio ab ijsdem, quatenus pro ijs, Etruriam, esse restituendum putarunt. Neque uero nego, quin M. Iunius prætor Etruriam sit sortitus, siquidem in anno sequenti ita ait. Prætoribus prioris anni. M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia prorogatum imperium est, sed illud dico, non Etruriam, sed Tuscos, esse reponendū non solum hoc in loco, sed etiam infra, ubi ait. M. Iunio inter consules legiones urbanæ prioris anni datæ, ubi, in Tuscos, legendum esse dico. Me autem, ut ita sentiam, adducit primum Liuius, qui ita loqui solitus est, ut in anno DLX. Prætores prouincias sortiti L. AuruncuLeius urbanam, Cn. Fuluius peregrinam, L. Aemilius Regillus classem, P. Iunius Tuscos. & paulo post. P. Iunius in Tuscos exercitum scribere iussus: deinde erroris uerisimilitudo. Nam pro, Tuscos, uel, in Tuscos, factum est à librarijs intus cos. & inter cos. Quæ qui explicare omnibus literis uoluerunt, inter consules, & intus consuli, & creatus consul (hæc enim omnia in ueteribus libris alijs, atque alijs inueniuntur.) scripserunt. HISPANIAE P. Cn. Cornelijs. § Vet. lib. P. & Cn. Cornelijs. POPVLANTEM temere agros in Lucanis. § De eo ita huius libri initio. Prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus. QVIA publicum periculum erat à ui tempestatis in ijs, quæ portarentur ad exercitus. § Hae de re sic lib. XXIIII extremo. Alterum postulatum publicanorum fuit, ut quæ in naues imposuissent, ab hostium tempestatisque ui publico periculo essent. EA FRAVS indicata M. Aemilio prætori priore anno fuerat. § Superiore anno (ut ostendi) M. Atilius in urbe mansit, quippe qui prætor esset urbanus. reliqui prætores in prouincias profecti sunt. Ergo, M. Atilio, ut ante corrigendum. QVIA patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nolebant. populus seuerior uindex fraudis erat. § Miratur Glareanus quid sit, quod cum populum fraudis uindicem uocet Liuius, paulo post, plebis concilium habitum esse hac de re dicat. neque intelligit, cum de tributis comitijs agitur, ut hoc loco, populum pro plebe accipi, præsertim uero cum ab his comitijs patres essent exempti. Quod Liuius tradidit lib. II. Insignē annum maxime tributa comitia efficiunt res maior uictoria susceptu certaminis, quàm usu. plus enim dignitatis comitijs ipsis detractum est patribus ex consilio summouendis, quàm uirium, aut plebi additum, aut demptum patribus. & eodem libro. Consules, nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. summoueri Lætorius iubet, præterquam qui suffragium ineant. Item Gellius lib. XV. Cap. XXVII. Is, qui non uniuersum populum, sed partem aliquā adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. Tribuni autem neque aduocant patricios, neque ad eos referre de re ulla possunt. Ita ne leges quidem proprie, sed plebis scita appellantur, quæ tribunis pl. ferentibus accepta sunt. Sæpe autem populi uoce Patres etiam continentur, ut eodem in loco significat Liuius. Consul Appius negare ius esse tribuno in quenquam nisi plebeium: non enim populi, sed plebis eum magistratum esse. TRIBVNI plebis &c. ducentum millium æris multam M. Postumio dixerunt, cuius certandæ cum dies aduenisset. § Magistratus multare quenquam non poterat, sed multam pronunciare, quā deinde populus aut iuberet, aut remitteret. Illud erat multam dicere, hoc multam certare. Sic li. III. de Legibus Cicero. Magistratus nec obedientem, & noxium ciuem multa, uinculis, uerberibus'ue coercento, ni par, maior'ue potestas prohibessit, ad quos prouocatio esto. Cum magistratus iudicassit, irrogassit'ue, per populum multæ, pœnæ certatio esto. & Philip. XI. Crassus consul Pont. Max. Flacco collegæ Flamini Martiali multam dixit, si à sacris discessisset, quam multam populus R. remisit. Sic Liuius paulo post. Tribuni pl. omissa multæ certatione rei capitalis diem Postumio dixerunt. TESTVLIS datis, tribuni populum summouerunt, cistellaque allata est, ut sortirentur, ubi Latini suffragium ferrent. § Vet. lib. haben. omnes, Vestibus datis. Quæ lectio neglecta est sua causa. In eiusmodi enim re sic loquitur Cicero in prætura urbana. Accusabo; respondebis. testibus editis ita mittam in consilium, ut etiam si lex ampliandi faciat potestatem, tamen isti turpe sibi existiment, non primo iudicare, & lib. XXVI. Liuius. Bis est accusatus, pecuniæque anquisitum, tertio testibus datis, cum iurati permulti dicerent, fugæ initium à prætore ortum, tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. Sic hoc loco, Tribuni, qui diem dixerant, datis testibus summouent populum, ut tribus ad suffragandum introuocent. Quod est æque, atque iudices in consilium mittere. Præterea pro, Cistella allata est. Vet. lib. habent. Si te illaque. lata est. ut sitella, magis probem. Sic Cicero lib. I. de Nat. Deorum. Vt igitur Ti. Gracchum cum uideor concionantem in Capitolio uidere de M. Octauio deferentem sitellam. Idem tamen est, cistula, ut ad Heren. libro primo: Ille nihilominus cistulam detulit. & paulo post. pontes disturbat, cistas deijcit. Has uocat ὑδρίας Plutarchus in Tiberio. καὶ τὸν δῆμον αὐτοῦ καλοῦντος ἐπὶ τὴν ψῆφον, ἡρπάσθησαν ὑπὸ τῶν πλουσίων αἱ ὑδρίαι. Sitellam autem tulerunt tribuni, ut ea sorte tribus educerentur, in quibus Latini ciues Romani facti suffragium ferrent. quasi uero in alijs tribubus censerentur, in alijs suffragarentur. CONSILIO diem eximeret. § Nota forma dicendi aliorum interpretatione facta est. Cicero de leg. III. Diem tollere dixit, idemque sæpius. Eximere. Quod est, ne quid eo die conficiatur in populo, uel in senatu de re aliqua, uel dicendo, uel alia ratione impedire. Vos in ordinem coactos esse. Idem est in ordinem redactus. Quo de genere dicendi sic Priscianus lib. XVIII. In ordinem redactus est, idest inter uiles & abie-

ctos

ctos connumeratus est. Liuius lib. xxx. ab urbe cond. Tribuni plebis in ordinem redacti pro contemptissimis habiti sunt. Hinc etiam extra ordinem redacti, pro egregijs dicuntur. Attici ἐγχειρητικώτερος ἀρετῆς. ξενοφῶν ἑλληνικῶν δ, ὁ δὲ οὗτος ὁ ἀνὴρ ἄχαρίς τε, μᾶλλον δὲ συντεταγμένος, καὶ ἐγχειρητικώτερος ἀρετῆς.

174 M. FVRIVM Camillum. § Hac de re lib. v. DECEMVIROS ante eum. § lib. III. TRIBVNI pl. uocauerunt plebem, quæ ita sciuit. Si M. Postumius. § Hanc lectionem nobis olim restituit Valla, cum legeretur. Tribuni plebis uocarunt, plebesq; sciuit. & ita. Tribuni plebem uocarunt. Nos autem germanam lectionem esse censemus. Tribuni plebis plebem rogarunt, plebesque sciuit. Sic enim lib. III. M. Duilius tribunus plebis plebem rogauit, plebesque sciuit. & lib. XXVI. Vt M. Auristius tribunus plebis rogationem ferret, sciretque plebs. & lib. XXVII. Ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemque sciuisse. & lib. XXXI. Tribuni ad plebem tulerunt, plebesque sciuit. & Cicero Philip. I. Hoc accepimus à maioribus ius rogandi. Consules populum iure rogauerunt. populusque iure sciuit. NOVVS Pontifex M. Cornelius Cethegus. § L. Lentulus duobus sacerdotijs præditus fuit, Pontificatu, & Pontificatu maximo. In eius mortui locum M. Curnelius Cethegus Pontifex factus est, P. uero Crassus Pont. Max. ET Licinius Crassus. § Vet. lib Et P. Licinius Crassus. quo eodem prænomine postea in consulatu afficitur. ANTE hunc intra centum annos, & uiginti nemo præter P. Cornelium Calussam Pont. Max. creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. § Nusquam alibi Calussam cognomen reperi. puto autem legendum esse, Scapulam; ut P. Cornelius Scapula intelligatur, qui annos ante prope uiginti consul fuit. VT qui minores septem, & decem annis sacramento dixissent, ijs perinde stipendia procederent, ac si septem, & uiginti annorum, aut maiores milites facti essent. § Vet. lib. ac si septem & decem annorum. Hæc est enim ætas militaris legibus constituta. Qui cum P. Lentulo militabant. § Hic anno DXXXVI Siciliam prouinciam in prætura habuit, eandemque biennio post prorogato imperio obtinuit. CONSVLEM te M. Marcello. § Vet. lib. Consulem, inquit, te M. Marcelle. QVI capti à Pyrrho ad Heracleam erant. § Hæc pugna pugnata est P. Valerio Læuino consule duce. De qua Plutarchus in Pyrrho, Florus, Orosius. Qui scripsit de Viris Illustribus. IMPERATORE eo, cui. § C. Terentio Varrone. lib. XXII. AD Aliam prope omnis exercitus fugit. § lib. v. AD Furcas Caudinas. § lib. IX. VT ulla ignominia ijs exercitibus inureretur. § Valla, restituit, Inureretur, cum in Vet. lib. legeretur, Quæreretur, ut hodie quoque legitur. Mihi uero uetusta lectio placet. ut quemadmodum Cicero dixit, Quærere alicui honores, sic Ignominiam quærere dicamus. Quod uerbum eò huic loco accommodatius est, quod genus ignominiæ, qua notati sunt Cannenses isti milites, nouum, & nunquam antea usurpatum est. Cicero Philip. IX. Vellem dij immortales fecissent, ut uiuo potius Ser. Sulpicio gratias ageremus, quàm mortuo honores quæreremus. APVD patres nostros captiui. § Bello Pyrrhi. EX Cannensi acie. § Vet. lib. Pugna. DVM ne quis eorum munere uacaret. § idest, dum ne quis excusatus uacationem haberet militiæ. Sic enim lib. XXVI. Quibus senatus missionem, reditumque in patriam negauerat ante finem belli. REFICIENDIS ædibus Fortunæ, & matris Matutæ. § Vet. lib. Fortunæ, & Martis. ut suspicandum sit, ne uox, Matutæ, afficta sit ab ijs, qui Matris pro Martis legerunt.

175 EX ijs tredecim fere nobiles Tarentini coniurauerunt. § Vet. lib. nobiles iuuenes Tarentini. egregie. nam paulo post subiungit. Conspecta ea præda iuuenum est. Ex ijs autem quod ait, ob ea, intelligendum est. idest, ob supplicium de obsidibus Tarentinis sumptum. NICO, & Philomenes. Vet. lib. Philomenus. Polyb. lib. VIII. νίκων καὶ φιλήμενος. NOCTE per speciem uenandi urbe egressi ad eum proficiscuntur. § Ex hoc loco incipit fragmētum huius Historiæ apud Polybium libro VIII. unde hæc ad uerbum sumpsit Liuius. τὸ μὲν οὖν πρῶτον ὡς ἐπ' ἐξοδίαν ὁρμήσαντες ἐκ τῆς πόλεως, καὶ συνεγγίσαντες τῇ παρεμβολῇ τῶν καρχηδονίων νυκτός, ἄλλοι μὲν συγκαθέντες εἴς τινα τόπον ὑλώδη παρὰ τὴν ὁδὸν ἔμειναν. ὁ δὲ φιλήμενος, καὶ νίκων προσῆλθον πρὸς τὴν παρεμβολήν, &c. FIDE sanxerunt, liberos Tarentinos leges, suaque omnia habituros. § Sic Polybius. αὐτοί τε τοῖς περὶ τὸν ἀννίβαν ἔδοσαν πίστεις, καὶ παρ' ἐκείνων ἔλαβον ἐπὶ τούτοις, ἐφ' ᾧ ταραντίνους ἐλευθερώσειν, καὶ μήτε φόρους πράξεσθαι κατὰ μηδένα τρόπον, &c. DONABAT aut præfecto, aut custodibus portarum. § Polyb. διὸ τούτῳ μὲν ἐπιρρίψαι ἐξεδίδοσαν διὰ τῶν ἁλισκομένων θηρίων πρῶτον μὲν τὸν ἐπὶ τῆς πόλεως τεταγμένον γάϊον λίβιον. δεύτερον δὲ τοὺς μὲν φυλάττοντας τὸν πυλῶνα. Quo in loco C. Liuium præfectum appellat, quem postea Liuius M. Liuium Macatum, Cicero in Catone M. Liuium Salinatorem. AEGRVM simulabat. § Polyb. ὁ δὲ πάλαι ὑπεκρίνετο σκῆψιν, ὡς ἀρρωστῶν. TRIDVI uia aberat. § Sic Polyb. ἀπεῖχε τῷ στρατοπέδῳ τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν τοῦ τάραντος. DECEM millibus peditum, atque equitum, quos in expeditione uelocitate corporum; ac leuitate armorum aptissimos esse ratus est, electis. § Polybius. παρεσκευακὼς ἔκ τε τῶν ἱππέων, καὶ τῶν πεζῶν τοὺς διαφέροντας δυνάμει καὶ τόλμῃ περὶ μυρίους τὸν ἀριθμόν. QVARTA uigilia noctis. § Polyb. ὑπὸ τὴν ἑωθινήν. PRAEMISSISQVE octusginta fere Numidis equitibus, &c. § Polyb. τῶν δὲ νομαδικῶν ἱππέων εἰς ὀγδοήκοντα προχειρισάμενος, ἐκέλευε προπορεύεσθαι &c. IPSE raptim agmine facto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit. § Malim, agmine acto. quod est, moto. Quod Liuius quindecim millia, Polybius. ὡς ἑκατὸν εἴκοσι σταδίους. ET NE ibi quidem nunciato, quo pergerent, tantum conuocato milites monuit, uia omnes irent, &c. § Malim, quo pergerent. de Annibale enim loquitur. de quo sic Polybius. καὶ συναθροίσας τοὺς ἡγεμόνας, κύριον μὲν οὐ διεσάφει τὴν ἐπιβολήν, ἁπλῶς δὲ παρεκάλει συνί-

χειν ἕκαστον τῇ παρεμβολῇ τοὺς ὑφ' αὑτὸν ταττομένους &c. quo in loco legendum est ex Liuio. κυρίαν μὲν ὁ διεσάφη. Illud etiam interest, quod Liuius milites, Polybius duces conuocatos scribit. NEV quid nisi ducum iussu facerent. § Polyb. καὶ μηδὲν ἰδιοπραγεῖν παρὲξ τῶν προσταττομένων. Sic enim legendum, non autem, καὶ μηδενὶ διαπραγεῖν. ut legitur uulgo. INTEREA adeo nihil obedienter curatum est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Annibalem exercitumque castris non mouisse. § Breuius Polybius. τῆς γε μὴν ὅλης πράξεως διὰ ταῦτα καὶ μᾶλλον ἀνύποπτος ἦν ὁ Λίβιος. Idest, Ex his minus suspecta tota actio Liuio Præfecto erat. Quod autem ait Liuius. Nihil obedienter curatum est, ab equitibus intellige, quos ad arcendas populationes Numidarum præfectus emiserat. ANNIBAL concubia nocte mouit. Dux Philomenus erat cum solito captæ uenationis onere. § Polyb. ἐκεῖνοι τὴν προτοπορείαν κεφαλὰς ἄρτι γενομένης ἀνεδάξαντο συνάψαι τῷ τείχει περὶ μέσας νύκτας, καθηγεμένου τοῦ Φιλημένου, ἔχοντος παρεσκευασμένον σῦν ἄγριον αὐτῷ πρὸς τὴν διατεταγμένην χρείαν. PARTE alia portam Temenitidam adiret Annibal. Ea mediterranea regione Orientem spectabat. aliquantum intra mænia includitur. § Vet. lib. Temenida. Sic etiam Polyb. κατὰ τὴν ἀπὸ τῆς μεσογαίου πρὸς ἕω δὲ κειμένην πλευρὰν ὡς ἐπὶ τὰς Τημενίδας προσαγορευομένας πύλας. Quod ait. aliquantum intra mænia includitur. intelligendum est nihil eiusmodi de porta à Polybio afferri, sed de sepulchris quibusdam, ad quæ Nico, & socij eius uenerunt, unde ignem excitarunt, ut & Polybius, & Liuius ait. Editus ex composito igni ab Annibale refulsit. Idem redditum ab Nicone signum. Hæc autem sepulchra intra mænia, atque intra portas fuisse scribit Polybius. ἧκον ἐπὶ τοὺς τάφους. τὸ γὰρ πρὸς ἕω μέρος τῆς τῶν Ταραντίνων πόλεως μνημάτων ἐστὶ πλῆρες, διὰ τὸ τοὺς τελευτήσαντας θάπτεσθαι ἔτι καὶ νῦν ἐντός. & post διὰ ταῦτα θάπτειν ἔτι καὶ νῦν τοὺς μεταλλάξαντας ἐντὸς τῶν πυλῶν. In Vet. lib. est. Aliquantum intra mænia includuntur, ut omnino locus hic totus uideatur ita esse supplendus. Conuenerat autem ut Philomenus portula assueta uenationem inferens armatos induceret, parte alia portam Temenida adiret Annibal. Ea mediterranea regione Orientem spectabat. Nico cum socijs ad monumenta esset. Ea aliquantum intra mœnia includuntur. Nam nisi ita suppleas, uanum erit quod sequitur. Cum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Annibale refulsit. idem redditum ab Nicone signum. Neque enim quid cum Nicone Annibali conuenisset præcesiit.

EDITVS ex composito ignis ab Annibale est, refulsitque. § Vet. lib Ab Annibale refulsit. ANNIBAL cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet, ut quo res postulet, occurrere libero campo possent. § Polybius apertius. ait enim Annibalem in forum uenisse. equites intra mœnia subsistere iussisse. quare paulo post Liuius. Cum silentio in forum ducti Annibali se iunxerunt. PORTVLAE parte alia. § Vertit ex Polybio ῥινοπύλην, & πυλίδα portulam. VIX sustinere grandis bestiæ onus. § Polyb. οἱ πάντες ὅτι βαρυνόντων, φέροντες γὰρ ὖν ἄγριον. SEQVVTVS ipse cum expedito uenatore. § Polyb. καὶ σὺν αὐτῷ νεανίσκον ἔχων διασκευὴν ἕτερον. INGRESSI deinde triginta fere armati. § Polybius Afros triginta fuisse ait. TVM duo millia Gallorum Pœnus in tres diuisa partes per urbem dimittit, Tarentinos, & Afros quam maxime frequentia occupare iubet. § Sæpe fit, ut qui locum se emendare existimet, is non solum non emendet, sed magis etiam deprauet, ac cuiusdam sensus specie cæteris facultatem cognoscendæ labis omnem eripiat. ut hoc loco Valla. qui cum legatur in ueteribus libris, Tarentinos & infra. putauit emendatum esse locum, si pro, infra, Afros, reposuisset. Cæterum Polybius docet non ita legendum, multo uero minus ita interpretandum hunc locum esse. neque enim aut Tarentini, aut Afri ab Annibale ad occupanda frequentia missi sunt, sed Galli ducibus iuuenibus Tarentinis, quod etiam addit Liuius. quanquam quid est, Frequentia? quis sic latine locutus est unquam? occupare frequentia. Polybius Gallis mandatum esse ab Annibale ait, ut aptissimas quasque in forum ferentes uias occuparent. Hinc ego uoces, Tarentinos, & fœdissime deprauatas esse existimo, pro, & ferentes uias. uocem autem, infra, in fora, legendam esse, ut ita sit. Tum duo millia Gallorum Pœnus in tres diuisa partes per urbem dimittit, & ferentes uias in fora quàm maxime frequentia occupare iubet. Atque sensum hunc esse exploratum habeo. Polybius. ἀπομερίσας δὲ τῶν Κελτῶν εἰς δισχιλίους, καὶ διελὼν εἰς τρία μέρη τούτους συνέστησε τῶν νεανίσκων δύο πρὸς ἕκαστον μέρος τῶν τὴν χειρίζόντων πρᾶξιν, προστάξας διαλαβεῖν τῶν εἰς τὴν ἀγορὰν φερουσῶν ὁδῶν τὰς εὐκαιροτάτας. & paulo post. παραγενόμενοι δὲ ταῖς πλατείαις ἀτάκτως. id est cum Tarentini in fora concurrerent. Liuius paulo post. Viam ferentem in agros, & lib. XXVI. Via quæ Suessulam fert. PRAEFECTVS primo excitatus tumultu. § Polybius, C. Liuium præfectum ad portam, atque inde in arcem peruenisse, item scribit. Liuius nomen præfecti omittit, ne notam familiæ suæ nomini aliquam inureret, siquidem C. Liuii præfecti culpa, quem ebrium etiam tum fuisse ait Polybius, Tarentum amissum esse constat. TERROREM & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat à proditoribus ad hoc ipsum præparata, & inscienter à Græco inflata quis, aut quibus signum daret incertum efficiebat. § Vet. lib. Scienter. idque recte. sic enim Polybius. οἱ περὶ τὸν Φιλήμενον ἡτοιμασμένοι σάλπιγγας Ῥωμαϊκάς, καί τινων αὐταῖς χρῆσθαι δυναμένων διὰ τὴν συνήθειαν, στάντες περὶ τὸ θέατρον ἐσήμαινον. POSTQVAM lux certior erat &c. tum Annibal Tarentinos sine armis conuocare iubet. § Polyb. ὄντος δὲ φωτὸς εἰλικρινοῦς, ὁ μὲν Ἀννίβας ἐκήρυττε τοὺς Ταραντίνους ἄνευ τῶν ὅπλων ἀθροίζεσθαι πάντας εἰς τὴν ἀγοράν. PERSECVTI fuerant. § Vet. lib. Prosecuti. est enim officii uerbum, quod huic loco conuenit. Polib. ἀπεχώρουν εἰς τὴν ἄκραν. RECIPERE se in domos suas quenque iussit, & foribus nomen suum inscribere. § Polybius. συντάξας ἕκαστον εἰς τὴν

ἰδίας οἰκίας ἐπανελθόντας μετὰ σπουδῆς ἐπὶ τὴν θύραν ἐπιγράψαι, ταραντίνου. Inde τῷ δὲ ἐπὶ τὰς ῥωμαϊκὰς καταλύσεις ἐπιγράψαντι ταυτὸ τοῦτο, θάνατον ὥρισε τὴν ζημίαν. Liuius. Si quis in hospitio ciuis Romani nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Idem affert rationem, quæ non est apud Polybium. Vacuas autem cernebat domos. QVAM cum & mari, quo in peninsulæ modum pars maior circumluitur, & præaltis rupibus, & ab ipsa urbe muro, & fossa ingenti septam uideret. § Et præaltis rupibus. Et uacat. ex uet. lib. & sensu ipso. Intelligit enim arcem à mari præaltis rupibus septam fuisse, ab urbe muro, & fossa. Itaque quod Glareanus hunc locum sequenti repugnare ait. Et est non altitudine, ut cætera, tuta, sed loco plano posita, non procedit. hic enim de altitudine, quæ mare spectat, post de ea, quæ terram, loquitur, siquidem in plano positam esse ait. VALLO urbem ab arce intersepire statuis. § Polib. ἔκρινε διατειχίσαι τὴν πόλιν ἀπὸ τῆς ἄκρας. ET si ferocius procurrissent. § Priscianus Liuium ait hoc loco scripsisse procucurrissent, ut Cato dixit. Concucurrisse. Polib. θρασέως τῶν ῥωμαίων, καὶ τεταγμένως ἐπιχειρούντων τοῖς ὑπεναντίοις. LOCI angustiæ eos, impedimentaq; alia opere iam cæpto alia apparatu operis morabantur. § Placet uetus lectio. Impeditaq; alia, ut sit alia loca impedita opere iam cœpto, alia impedita apparatu operis. VT SIMVL interfaciendo muro adiuuaret. § Vet. lib. in faciendo. AD GALESVM flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. § Polib. κατεστρατοπέδευσε περὶ τετταράκοντα σταδίους ἀποσχὼν τῆς πόλεως παρὰ τὸν ποταμὸν παρὰ μέν τισι γαλαῖσον, παρὰ δὲ τοῖς πλείστοις προσαγορευόμενον εὐρώταν. MISSVM à Metaponto præsidium Romanis fecit animum. § Polybius. παραπεσούσης ἐκ μεταποντίου βοηθείας εἰς τὴν ἄκραν κατὰ θάλατταν, βραχύ τι ταῖς ψυχαῖς ἀναθαρρήσαντες οἱ ῥωμαῖοι νυκτὸς ἐπέθεντο τοῖς ἔργοις. ANNIBAL, conuocatis principibus Tarentinis, omnes præsentes difficultates exposuit. § Polybius. ἀθροίσας τοὺς ταραντίνους ἀπεδείκνυε, διότι κυριώτατόν ἐστι πρὸς τοὺς ἐνεστῶτας καιροὺς τὸ τῆς θαλάττης ἀντιλαμβάνεσθαι. & paulo post. ἐδίδαξε τοὺς ταραντίνους ὡς ἐὰν ἀποκλεισθῶσι τῆς κατὰ θάλατταν ἐλπίδος οἱ τὴν ἄκραν τηροῦντες, παρὰ πόδας αὐτοὶ δι' αὐτῶν ἐξάξαντες, λείψουσι ταύτην, καὶ παραδώσουσι τὸν τόπον.

QVO si naues sint. § Vet. lib. Quod si naues sint.

176 ASSENTIEBANTVR Tarentini &c. § Polyb. ὧν ἀκούσαντες οἱ ταραντῖνοι τοῖς μὲν λεγομένοις συγκατετίθεντο &c. PVNICAS enim naues ex Sicilia accitas id posse facere. § Polybius addit, fieri hoc per ea tempora non potuisse. EVADENT, inquit, Annibal. § Ficta à Liuio uerba, quæ non sunt apud Polybium. VIA, quæ in portum per mediam urbem ad mare transmissa est, transueham naues. § Polybius. ὁ δὲ συνθεωρήσας τὴν πλατεῖαν δι' εὐδιακόσμητον οὖσαν, τὴν ὑπάρχουσαν μὲν ἐντὸς τοῦ διατειχίσματος, φέρουσαν δὲ παρὰ τὸ διατείχισμα ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τὴν ἔξω θάλατταν, ταύτῃ διενοεῖτο τὰς ναῦς ἐκ τοῦ λιμένος εἰς τὴν νότιον ὑπερβιβάζειν πλευράν. Ex his apparet legendum esse apud Liuium, ex portu, non, in portum. Vet. quidem libri, in portu, habent. Transtulit enim plaustris naues è portu per urbem ad mare, quod ad meridiem spectat. CONTRACTA extemplo undique plaustra. § Latius rationem exponit Liuius, qua transuectæ naues sint, quàm Polybius, qui breuissime eam est complexus. HVNC statum rerum Annibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. § Polyb. ἀννίβας δὲ φυλακὴν ἀπολιπὼν τῆς πόλεως, ἀνέζευξε μετὰ τῆς δυνάμεως, καὶ παρεγένετο τριταῖος ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς χάρακα. καὶ τὸ λοιπὸν τοῦ χειμῶνος ἐνταῦθα διατρίβων ἠρέμει κατὰ χώραν. IN M. Aemilij prætoris urbis. § Iam bis admonui priore anno A. Atilium prætorem urbanum fuisse. non M. Aemilium, qui ad Luceriam cum exercitu fuit. Quare & hic M. Atilij prætoris urbani, legendum. EX huius Marcii duobus carminibus alterius postea aucta declarata auctoritas euentu, alteri quoque, cuius nondum tempus uenerat, afferebat fidem. § Valla sic legit, alterius post rem actam editi cum rato auctoritas euentu. at ex fide antiqui exemplatis ita legendum. alterius post ea acta editi certo auctoritas euentu. quanquam malim. post acta. Duo enim Marcii uatis carmina erāt, inquit, quorum priore Cannensis clades iam accepta prædicta erat, posteriore Pœnorum fugatio ex ludis Apollini deo uouendis. Factum est autem, ut auctoritas prioris uersus, qui post acta editus fuerat ex certo rei euentu comparata fidem quoque alteri, qui ante rem editus erat, attulerit. IIA fias esca caro tua. § Vet. lib. Fluat. ego, fuat. Festus. Fuam sim, uel fiam. Vergil. Tros, Rutulusve fuat. uerbum antiquum est. hæc autem carmina redolent antiquitatem. DIOMEDIS Argiui campos. § Strabo. lib. VI. λέγεται δὲ ἀμφότερα διομήδους κτίσματα. καὶ τὸ πεδίον, καὶ ἄλλα πολλὰ δείκνυται τοῦ διομήδους ἐν τούτοις τοῖς τόποις δυναστείας σημεῖα. HOSTES Romani si expellere uultis. § Hic totus locus tractatur iisdem uerbis à Macrobio libro primo Satur. quo in loco legitur. Hostem Romani si ex agro pellere uultis.

QVI quotannis comiter Apollini fiant. § Vet. lib. & Macrob. communiter. quod est sumptibus populi, & priuatorum, ut se exponens subdit. PRIVATI uti conferant pro se suisq;. § Malim, Pro se quisque. IIS ludis faciendis. § Vet. lib. & Macrob. His ludis. NAM is diuus extinguet. § Vet. lib. & Macrob. is diuus. PERDVELLES uestros, qui uestros campos pascit placide. Vet. lib. & Macrob. Pascunt. AD ID carmen explanandum unum diem sumpserunt. § Facit Macrobius, ut putem mendum esse in uoce, Explanandum inquit enim, Ex hoc carmine cū procurandi gratia dies unus rebus diuinis esset impensus. puto autem apud Liuium legendum esse, Expiandum. Est enim idē Expiare, quod Procurare. Eadē macula multos etiā Ciceronis locos fœdauit, à nemine, quod sciā, adhuc notatos. Nam in oratione de responsis. Religionis explanatio uel ab uno Pontifice perito recte fieri potest. ubi legendum est, Expiatio. Nam in eadē ait. Expiabo religionē ædium mearū. & in Philippica prima. Vt inexpiabiles religiones in Rempublicam inducerentur. Item in eadem de responsis, cum ait. Porten

torum

torum explanationes Etruſcorum diſciplina contineri uoluerunt, Expiationes, reſtituendum. Etenim Valerius, qui iiſdem fere uerbis eundem locum libro primo, capite primo tractat, ait. Portentorum depulſas Etruſca diſciplina explicari uoluerunt. Ac uereor etiam, ne cum Cicero ait de Diuin. lib. II. Si ea dij nobis obijciunt, quorum neque ſcientiam, neque explanationem habeamus: legendum ſit, expiationem. SACRA græco ritu facerent, iiſque hoſtijs. ✠ Ex Macrob. legendum. hiſce hoſtijs.

LVDOS prætor in Circo Maximo cum facturus eſſet, edixit. ✠ Prætor erat urbanus P. Cornelius Sullla, idemq; ludos Apollinares hos ludos, qui deinde ſolennes prætorum urbanorum fuerunt, primus fecit. Eundem Decemuirum uocat Macrob. ſic. Bello Punico ſecundo ludi Apollinares ex libris Sibyllinis primum ſunt inſtituti ſuadente Cornelio Rufo decemuiro, qui propterea Sybilla cognominatus eſt, & poſtea corrupto nomine primus Sylla cœpit uocitari. Hinc etiam Velleius lib. II. L. Cornelium Sullam (ſic enim eſt in lap. Cap. non Syllam) Dictatorem, ſextum eſſe à P. Cornelio Rufino, qui Pyrrhi bello floruit, ait. Quod ita eſſe cum diuturna Romanarum familiarum obſeruatione compererim, placuit etiam hoc loco ſubtexere.

P. Cornelius Rufinus Dictator. 421.

I P. Cornelius Rufinus. cos. 462. 475. Dict. 476. bello Pyrrhi floruit.

II P. Cornelius Rufinus. de quo nihil comperi.

III P. Cornelius Rufus. præt. 538. Sibylla, poſt Sulla dictus. Macrob.

IIII P. Cornelius Sulla. præt. 564. — Ser. Cornelius Sulla legatus in Maced. 583.

V L. Cornelius Sulla. de quo nihil.

VI L. Cornelius L. F. P. N. Sulla. cos. 662. 671. Dict. 668. Sextus à Cornelio Rufino. Vell. lapid. Capitol. — Ser. Cornelius Sulla.

L. Cornelius Sulla. Fauſtus. Pæd. — Fauſta Cornelia. — P. Cornel. Sulla. cos. abdic. 585. pro quo Cicero. — Ser. Cornelius Sulla.

Hi Seruij Sullæ Dictatoris fratris filij dicuntur à Salluſtio in coniuratione Piſonis.

ID PRO cætera ſecordia, negligentiaque à Campanis actum. Nam paulo plus CCCC uehicula miſſa, & pauca præterea iumenta. ✠ Vet. lib. quadraginta, habent, non quadringenta. quod ad ſecordiam Campanorum demonſtrandam magis ualet: de qua caſtigati ab Annone ſunt. atque ita profecto legendum. ALIA prædicta dies. Vet. lib. Prodita. Feſtus Referri diem proditam. COLLEGAM quoque, & exercitum eius ſe acciturum, totumque eò uerſuros bellum. ✠ Vet. lib. uerſurum.

MANIPVLARES ſui primum tranſcendentem foſſam, dein legio tota ſequuta eſt. ✠ Vet. lib. Primum tranſcenderunt foſſam. CAPTA itaque momento temporis, uelut in plano ſita, nec permunita caſtra: ✠ Paulo ante negauit Pœnorum caſtra in plano eſſe, cum dixit. Tantum pauoris iniecerunt, ut ſi in plano caſtra poſita eſſent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & monumenta defenderunt. Nunc ait, Ea caſtra momento capta, æque atque ſi in plano ſita, nec permunita fuiſſent. Itaque non ſibi repugnat.

ITAQVE Metapontini extemplo metu, quo tenebantur, liberati, ad Annibale defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt. ✠ Anno DXXIIII. poſt Cannenſem cladem acceptam, ad Pœnos Græcorum omnem ferme oram, Tarentinos, Metapontinos, Crotonienſes, Locroſque defeciſſe ſcripſit lib. XXII. Quod dixi ita intelligendum eſſe, ut non ſtatim eos defeciſſe accipiamus, ſed ſequentibus deinceps annis, ut cuique populo facultas oblata eſt. Nam Locrenſes, Crotonienſeſque defecerunt anno DXXXV. Nunc demum uero anno DXXXVIII Tarentini, & Metapontini. Thurini, & Conſentini priore anno à Pœnis ad Romanos redierant, ut initio huius libri dixit. ergo Thurini iterum hoc anno deficiunt ad Pœnos Itaque quoniam mirabile uideri poteſt, eoſdem quotannis deficere, neque ſuſpectam eorum, à quibus ſemel defecerint, fidem haberi; in altero horum locorum mendum 177

esse suspicor, duosque populos esse Terinæos, & Thuriuos, supra autem, Terinæi, & Consentini, hoc loco, Metapontini & Thurini legendum. Nam & Strabo ;& Plinius Consentiæ Terinam, Ptolemæus Thurio Metapontum adnectunt. De Terina quidem Bruttiorum urbe ab Annibale hoc bello euersa, quod se eam tueri posse desperaret. Strabo libro sexto. M. ATINIVS Thurinis cum modico præsidio præerat. } Vet. lib. Thurijs : Recte. Thuriæ enim etiam dicuntur. ATINIVS tamen cum paucis receptus. } Vet. lib. Cum paucis se recepit. malim tamen. Receptus. à Thurinis enim primum receptum. post ad naues deductum Atinium ait. QVOD urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. } Capua defecit anno DXXXIII. Ex quo apparet, cum, tertium annum, dixit, integros annos medios intelligere, extremos imperfectos non numerare. Alioqum, Quintum, erat scribendum. AD EXTA, sacrificio perpetrato, angues duo. } De eodem prodigio Valerius cap. de prodigijs. INTENTIVS exta reserata seruarentur. } Vet. lib. Reseruata seruarentur.

FIDEQVE ab eo accepta, si Romanum is imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus uenturos in amicitiam Lucanos, deducit Pœnum in locum pacis Gracchum adducturus. } Puto legendum esse, si manum sibi imperatorem. in uet. enim lib. sæpe est si pro sibi, quod imperiti eius scripturæ fecerunt, is. Cæterum uerba illa. Deducit Pœnum in locum pacis, deprauata sunt ualde. Vet. lib. Dedit Pœnus. Hinc hanc ego lectionem elicio. Fideque ab eo accepta, si Romanum sibi imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus uenturos in amicitiam Lucanos, deinde dit, quem sit in locum cum paucis Gracchum adducturus. Valerius libro primo, Gracchus hospitis insidijs in eum locum deductus, in quo Pœnorum dux Mago cum armata manu delituerat. Hunc tamen locum, quousque melior lectio inueniatur, signandum esse asterisco puro. AD CN. CORNELIVM quæstorem. } Ipsius Gracchi imperatoris.

178 TVM Badius progressus ante stationes. Hanc totam rem alijs tamen uerbis expressit Valerius cap. de humanitate. ITAQVE equestre prælium erat. } Vet. lib. Ita equestre prælium erat.

PVGNATVM tamen ut in nulla pari re duas amplius horas, concitata etiam donec dux stetisset Romana acie. } Huius lectionis auctor fuit Laurentius Valla, cum antea legeretur. Pugnatum tamen ut in nulla parte duabus amplius horis concitata donec dux stetisset Romanam aciem. Ex quibus uerbis melior, & sententiæ aptior lectio mihi uidetur elici posse, quàm quæ a Valla collecta est, hoc modo. pugnatum tamen duabus amplius horis ui in nullam partem concitata, donec dux stetit, Romana acie. Sic loquitur etiam lib. XXVII. pugnatum amplius duabus horis est, cedere inde cæpere, & lib. XLII. pugnatum est amplius tres horas, ita ut neutro inclinaret spes. Sensus est. Quanquam pugnæ haud dubius euentus erat, quod & imperator, & exercitus apud Romanos deterior multo erat, pugnatum est tamen per duas amplius horas ita egregie, ut in nullam partem Romana acies inclinari posset, donec dux eorum stetit, postquam autem cecidit, fusa est extemplo Romana acies. CASILINVM frumentum conuectum, ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum (ante Fabius Maximus munierat) præsidium impositum. } Quod dicat, Vbi nunc urbs est, non est, quod desiderari quicquam putet Glareanus. Vulturnum enim oppidum intelligit, quod ad ipsius Vulturni fluminis ostium fuit : ut Strabo lib. v. tradit. duo autem maritima castella hoc loco nominat. Vulturnum, quod in ore fluminis, & Casilinum, quod ad flumen ipsum Vulturnum fuit. Quod autem inquit, Vulturnum ante à Fabio Maximo communitum fuisse, κατὰ συνέχειαν intelligendum est. non enim supra Vulturnum, sed Puteolos communitos esse à Fabio scripsit libro quarto. Tria autem fuisse castella hoc bello communita, Vulturnum, Casilinum, Puteolos, ipse paulo post tradit. ita. Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Corta Puteolis præposito, ipse Capuam regressus Q. Fuluium collegam inuenit Casilino omnia comportantem, molienteimque ad oppugnandam Capuam.

QVODQVE Mutius prætor ex Etruria conmerat. } Vet. lib. Alij Minutius, alij Mutinius habent. Ego. M. Iunius. Est enim M. Iunius Silanus is, cui Tusci (ut supra diximus) euenerunt. neque enim Minucius ullus per hæc tempora prætor fuit, & Q. Mucius triennio ante in Sardinia, non in Etruria fuit, & nunc in eadem prouincia prorogato imperio erat. Error natus est ex M. Iunius, Miunius, Minucius, Mucius. CIRCA Herdoneam Romanæ legiones, & prætor Fuluius erant. } Supra, Ardoneas, dixit, ut puto, per mendum. dum de Q. Fabio prætore Apuliæ loqueretur, in qua nunc est Cn. Fuluius. ANNIBAL quidem haudquaquam simili exercitu, neque ita instructo aderat. } Liber Vallæ habuit ita. Haud quaquam simili sua, neque simili exercitu. Ex quo ille correxit. Haudquaquam simili uia. Ego uero reperi in uet. lib. Haudquaquam simili sententia, neque simili exercitu. Idque probo. C. LECTORIVM. } C. Lætorium, lap. Cap. nummi argentei. P. CORNELIO. } Sullæ præt. urbano. DE EXERCITV uolonum. } Festus. Volones dicti sunt milites, qui post Cannensem cladem usque ad octo millia cum essent serui, uoluntarie se ad militiam obtulere. NE PER metum, & desperationem hosti se dederent. } Vet. lib. Ne qui per metum.

179 AB SVESSVLA ex Claudianis castris. } Claudiana castra supra Suessulam a M. Claudio Marcello communita intelligit. de quibus supra. LIBEROS eos, ac suis legibus uicturos. } Supra. liberos cum suis legibus : græci uno uerbo αὐτονόμους uocant. DEINDE in piscatoria quidam naui. } In, abest à uet. lib. CIRCVMVECTI'QVE ita ad castra Romana. } Ita, abest à uet. lib.

DAMASIPPVS

DAMASIPPVS quidam Lacedæmonius.} Vet. lib. Damippus. Plutarchus etiam in Marcello. δαμιππόν τινα σπαρτιάτην uocat. MEDIVS maxime, atque utrisque opportunus locus ad portum Trogilorum &c. uilus.} Malim. medius maxime atque utrisque opportunus locus uilus. Vacat enim uox. Atque. AD PORTVM Trogilorum.} De hoc loco sic Thucydides libro sexto. οἱ δὲ λίθους καὶ ξύλα ξυμφορήσαντες παρέβαλον ἐπὶ τὸν τρωγίλον καλούμενον ἧπερ βραχύτατον ἐγίγνετο αὐτοῖς ἐκ τοῦ μεγάλου λιμένος ἐπὶ τὴν ἑτέραν θάλασσαν τὸ ἀποτείχισμα. TVRRIM, quam uocant Galeagram.} Plutarchus in Marcello, πυργόν τινα ubecat, omisso Turris nomine. QVI ob id ipsum intentius custodiebatur.} Plutarchus uertit, negligentius. cum ait. φυλαττόμενον μὲν ἀμελῶς. FESTVM Dianæ.} Eadem rem Plutarchus.

PROPE Hexapilon est portula, ea magna ui refringi cœpta.} Plutarchus. καὶ τὰ ἑξάπυλα διακόψας.

EPIPOLAS frequentem custodijs locum.} Stephanus. ἐπιπολαὶ χωρίον ἀπόκρημνον προσεχὲς συρακούσαις. θουκυδίδης ἕκτῳ. Thucydides autem libro sexto. καὶ ὠνόμασται ὑπὸ τῶν συρακουσίων διὰ τὸ ἐπιπολῆς τοῦ ἄλλου εἶναι, ἐπιπολαί. PARTIVM sensu non satis pertinente in omnia.} Sic Vet. lib. At Valla mauult, pertinente, Glareanus, pertendente. quasi uero Cicero non ita dixerit de natura deorum. Venæ in omnes corporis partes pertinentes. IN INSVLA, quam ipsi Nasonuocant.} Partem Syracusarum eo nomine intelligit. ILLACRYMASSE dicitur.} Plutarchus idem tradit. ATHENIENSIVM classes demersæ.} Hanc historiam breuiter tangit Iustinus libro quarto. Plutarchus in Alcibiade. Thucydides. TOT BELLA cum Carthaginiensibus.} His de rebus lib. XIX.& lib.XX. Diodorus agit.

AD EVRYALVM signa referri iussit.} Stephanus. Εὐρύηλος ἐν μακρότοις τῶν ἐπιπολῶν. πολίχνιον δὲ τοῦτο συρακουσῶν ἀπέχομεν. INTER Neapolim, & Thicam (nomina partium urbis, & iostar urbium sunt.} Sic Plutarchus. πρὸς τὴν ἔξω πόλιν, ἧς τὸ μὲν νέαν, τὸ δὲ τύχην ὀνομάζουσι. Cicero etiam in Verr. VS. Vnam Syracusarum partem, Insulam, alteram Achradinam, tertiam, quod ibi fanum fortunæ esset, Tychen, quartam, quod postremo ædificata sit, Neapolim nominatam esse tradit. ergo, Tychen, hoc etiam loco scibendum. PRECANTES, ut à cædibus, & ab incendijs parceretur.} Vet. lib. Vt cædibus, & incendijs parceretur. NE QVIS liberum corpus uiolaret.} Plutarchus. τῶν δ' ἐλευθέρων σωμάτων ἀπεῖπεν ἅπτεσθαι. PORTIS regione platearum patentibus.} Portæ, inquit, castrorum partentes partem & regionem eam, quæ in plateas ferebat, spectabant, sic paulo post. Exponitque milites regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Forte dictum pro, E regione. ut Cæsar. Cum uterque utrique esset exercitui in conspectu, fereque e regione castris castra poneret.

VT NON modo non lacrymis.} Vet. lib. Vt non modo lacrymis. Hoc modo sæpius Ciceronem 180 esse locutum, alij collectis multis exemplis docuerunt. Et ut ferro potius morerentur, quidam inuadebant soli hostium stationes } Vet. lib. ferro quidam inuadebant, ut uox, Ferro, iteretur. MVLTO tamen maior uis pestis Pœnorum castra, quàm Romana, diu circunsedendo Syracusas, cæde, aquisq; affecerat magis.} Vet. lib. Cæde, aquisque afferatur magis etiam hostium exercitu. Corruptissimus locus sine aut meliorum exemplarium, aut Polybij, apud quem hæc historia intercidit, ope sanari non potest. Itaque signandus est asterisco. HAVD in magna oppida, cæterum, & situ, & munimentis tuta, tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab ostio.} Suspectas habeo uoces, ab ostio. neque enim ostij supra ulla mentio. uereor ne corrupta uox sit, pro, distantia. quod oppida illa, alterum tria, alterum quindecim millia ab Syracusis abfuerint. MISSI'QVE ouncijs Heracleam.} Siciliæ Heracleam intelligit. PROPE iterum Romanis tradiram.} Idest, ut primo bello Punico primum tradiderant. MVLTITVDINE ad concionem conuocata.} Vet. lib. Vocata. NOBILISSIMAE, pulcherrimæque urbis Græcarum.} Verba sunt Ciceronis de Syracusis, in VI Verrina. Archias autem eam coloniam (ut Strabo ait lib. VIII) deduxit ex Corintho profectus. FAMAE ne credi malis.} .i. Rogamus te, ne malis posteros fama accipere, quàm aspectu, quanta urbs Syracusæ fuerint, nec gloriosiorem tibi putes Syracusarum euersionem, quàm incolumitatem. INCOLVMES'QVE Syracusas.} Aut nihil, aut aliquid eiusmodi desideratur. Sed saluas, incolumesque Syracusas, Glareanus, alijque undique uitiosam esse suspicati sunt, credo ob dicendi genus, subauditur enim Oramus, ut alibi sic etiam Liuius. ut lib. XXIX. Quibus per uos, fidemque uestram P. C. priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam gesseritis. De Siculis autem Marcello rum clientibus Pædianus in Diuinationem.

NAVIM onerariam cū armatis remulco quadriremis trahi ad Achradinā iussit.} Onerarias naues 181 non consueuisse remis agi indicat hic idem auctor lib. XXVII. Onerarias quoque non eas solum, quæ remis agerentur. Remis autem agi, non scapharum (ut Glareanus censet) sed aliarum nauium solitas fuisse intelligi potest ex primo Polybij. ἐπὶ δὲ τούτοις ἐπέστησαν τὰς ἱππηγοὺς ῥύματα δόντες ἐξ αὐτῶν ταῖς τριτοῦν ναυσὶ. & lib. XX. Diodori. ἐπεκέλευσεν δὲ τὰς στρατιωτικὰς, καὶ τὰς ἱππηγοὺς ῥυμουλκουμένας ὑπὸ τῶν ἐρεσίαις χρωμένων. Ergo rectè Liuius, Remulco quadriremis trahi onerariam dixit, i. impetu quadriremis. quæ remis agebatur. Sic etiam lib. XXXVII. Contemplatus Eudemus hostes claudas, mutilatasque naues, apertis nauibus remulco trahentes. QVI inter præsidia Romana fuerant.} Vet. lib. Intra.

SE quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non ne populus reseruatam ciuitatem haberet, sed ne trāsfugarum duces, captam & oppressam tenerent.} Emenda ad fidē Vet. lib. Non ne populus R. seruam ciuitatem haberet. Erroris causa nota est. CVM multa iræ, multa inuidiæ, auaritiæq; fœda exempla

da exempla ederentur. } Vox, inuidiæ, uacat. neque eam ueteres habent libri. neque sensus postulat. sic ergo lege. cum multa iræ, multa auaritiæ fœds exempla. ARCHIMEDEM memoria proditum est. } Multas huius casus recitat sententias Pluiarchua, quarum una contentus fuit Liuius.

ET quocunque occurrissent loco. } occurrisset. ex Vet. lib. de Indibili enim loquitur.

CVM obuijs hostibus manus conseruit. } Vet. lib. Manum.

182 DVCES Pœni. } Asdrubal Gisgonis, & Mago, contra quos P. Scipio ierat. NISI defuncto suo fratre bello. } Vet. lib. Nisi defuncto fratre suo bello. Vox certe, suo, cum bello iungenda est, non cum fratre. NVNC ab tergo, nunc in latera concursantes. } Vet. lib. Incursantes. sic paulo post. Impetus incursantium Numidarum. CIRCVNSPECTARE, atque agitare dux cœpit. } Vet. lib. Ac cogitare. NEC moliri onera obiecta, nec cædere stipatas clitellas. } Muliri dictum pro amoliri. ut post. Amoliri obiecta onera. & post. Fores nulla moliri potuerunt ni. IN propinquam castris turrim. } Appianus in Hispanica, Cn. Scipionem cum socijs in turri inclusum crematum fuisse scribit. ANNO septimo postquam in Hispaniam uenerat Cn. Scipio. } Venit in Hispaniam Cn. Scipio Ti. Longo P. Scipione consulibus, ut ait Liuius lib. XXI. Ne nuda auxilijs Romanis Hispania esset, quam prouinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem eum maxima parte copiarum aduersus Asdrubalem misit. Ab illo autem anno ad hunc sex anni numerantur, non octo, ut est in Vet. lib. nec septem, ut emendauit Glareanus. Nam in hoc loquendi genere primus annus non numeratur, ut post sæpe dicam. sic paulo post. Inuictos per octo annos milites suus. lego, septem, tot enim sunt, si primus numeretur. PRIMVS dederat. } Paulo ante, prior. Est autem accipiendum Priorem ad fratrem referri, Primum ad omnes. Primus enim omnium Romanorum in Hispaniam uenit Cn. Scipio. CVM deletus exercitus, amissæq; Hispaniæ uiderentur, uir unus res perditas restituit. } Vet. lib. Vir unus has restituit. ut ad Hispanias referatur. L. MARTIVS Septimij filius. } Hic alio loco L. Martius Septimius dicitur. Ex quo puto legendum, L. Marcius Septimi filius. partim quia ita quidam lib. uet. habent, partim ut cognomen familiæ sit. Quomodo dictum est, Q. Fabius Maximi filius. IPSO minitante, & increpante Marcio. } Vet. lib. Ipso mulcente, & increpante Marcio. ut duobus contrarijs remedijs mœrorem militum sustulisse Marcium intelligamus, modo consolando, modo increpando. Sic etiam lib. XXVI. Militum animos nunc consolando, nunc castigando sedauit.

183 AD hæc tot iam nec opinata. } Lege, tot, tam nec opinata. Vtuntur enim latini, Nec opinatus, pro inopinato. Liuius autem omnium maxime. Cicero pro Plancio. Tu me ignaro, nec opinante, inscio. Res non eget exemplis. paulo post. ad nec opinatum tumultum. NE tamen subita res, & nocturnus error etiamnum suæ fortunæ consilium perturbaret. } Vet. lib. Nocturnus terror.

SED in rebus asperis, & tenuibus fortissima quæque consilia tutissima sunt. } Voces, & tenuibus, uacant. Ex Vet. lib. & ex sensu. AD id, quod ne timeatur, fortuna facit, minime tuti sunt homines. } Vet. lib. Minime cauti sunt homines, idest, non cauent homines ea pericula, quæ fortunæ beneficio non uidentur esse timenda. NEQVICQVAM mox omissam queraris. } Vet. lib. Quæras.

HIC terror in fugam auertit omnes. } Vet. lib. Vertit. ITA nocte, & die. } Vet. lib. Atque ita nocte, & die. AVCTOR est Claudius, qui Annales Acilianos ex græco in latinum sermonem uertit. } Vet. lib. Ex græco sermone uertit. C. Acilij græci scriptoris meminit Plutarchus in Romulo, Dionysius lib. III. Cicero de Officiis lib. III. Claudium eum esse puto, qui Clodius Licinus à Liuio dicitur lib. XXIX. Alius Q. Claudius Quadrigarius fuit, cuius & ipse sæpe meminit.

SEPTEM millia cæsa hostium. } Vet. lib. septem millia ferme cæsa hostium. FLAMMAM ei concionanti fusam è capite. } De eadem flamma Valerius capite de prodigiis. QVAE postremo in Romanos deos. } Signa, tabulasq;, & spolia Siculorum intelligit. LIBYPHOENICVM generis Hipponiates (Mutinem populares uocabant. } Hipponistes non est proprium uiri nomen, sed patriæ, idest ab Hippone urbe Libyæ. ut enim à Crotone, Crotoniates, sic ab Hippone Hipponiates. Viri autem nomen esse censet Glareanus. Cæterum Pædianus in Pison. ex Varrone tradit, huic Mutini, quod in Sicilia cum equitatu suo transierat ad Romanos ciuitatem datam, ædeaq; & pecuniam ex ærario. HERACLEAM Minoam. } Minoeæ urbis Siculæ meminit Stephanus.

184 DEGENEREM Afrum. } quia Libyphænicum generis erat. NE ab suo ipsi equiti oppugnarentur. } Vet. lib. Ne ab suo & ipsi. CENTIMALVM Centumalum. ex lap. Capitol.

L. CORNELIVS Lentulus, Cornelius Cethegus. } Vet. lib. M. Cornelius Cethegus. Sic enim post Liuius. Sic tabulæ Capitolinæ in consulatu eius. SVLPICIO Gallia, Cethego Apulia. } Emendo. Sulpicio Apulia, Cethego Sicilia. Hic est enim M. Cornelius Cethegus, de quo post ait. Id enim M. Cornelio mandatum, ut ubi ei uideretur, urbem eis, agrumq; in Sicilia assignaret. & post. Inter has difficultates M. Cornelius prætor. Item. Ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset, ubi consul in prouinciam uenisset, dimitti iussus. Quibus ex locis satis probatur Siciliam Cornelio Cethego, non Apuliam obtigisse. Neque uero procedit, quod Glareanus affert, hunc esse P. Cornelium Lentulum, qui proprætore in Sicilia esset. Nam Sicilia per hæc tempora duplex prouincia erat. una qua uetus prouincia erat, quam P. Cornelius in prætura sortitus fuerat, altera, qua regnum Hieronis pate-

 bat,

bat, quam post M. Marcellum M. hic Cornelius Cethegus obtinuit. Itaque lib. seq. de Sulpicio ubi loquitur, ita emendo. C. Sulpicio, cui Apulia euenerat.

IN LIB. XXVI.

VT proconsul in Sicilia reliquias belli perficeret. } Vet. lib. pro consule. C. SVLPICIO, cui Sicilia euenerat. } Lego Apulia, cum ob eas rationes, quas priore libro attuli, tum quia Liuius subdit hoc loco. Huic supplementum de exercitu Cn. Fuluij, qui priore anno in Apulia fœde cæsus, fugatusq; erat, decretum. PROPRAETOR senatui scripserat. } Vet. lib. pro prætore. SOLENNE auspicatorum comitiorum. } Idest, solenne institutum, quo comitia auspicato habebantur. est enim substantiuum. ut alias. BLESVS. } Blæsus. lapid. Capitol. & græci. OB exercitum in Apulia amissum. } Priore anno. lib. XXV. QVID interfuisse inter Ti. Sempronium. } Idest, inter Cn. Fuluium, & Ti. Sempronium ἑλληνικῶς notanda. CVM ad Beneuentum eos. } Hæc de seruis etiam à Ti. Sempronio seruatis, ait supra. C. FLAMINIVM, &c. } Flaminius ad Trasimenum, Paulus ad Cannas, Postumius in Gallia, Scipiones in Hispania ceciderunt.

PECVNIAQVE anquisitum. & paulo post. cum tribunus plebis bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret. } Anquirere pecunia, & anquirere capite, est id quod supra de Postumio Pyrgensi dixit. Multam dicere, & diem rei capitalis dicere, idest, ad populum ferre de multa, uel de capite alterius, ut ea populus uel accipiat, uel antiquet. In Vet. lib. est. Capi se anquirere diceret. Quod tam capite, quàm capitis legi potest, Qui capitia noluerunt à syllaba, se, proxima decepti sunt. 185

PERDVELLIONIS. } genus iudicij capitalia, quod continetur iudicio de maiestate. Minuit enim maiestatem populi R. qui exercitum eius a hostibus sua culpa cædendum præbuit, & qui turpi fuga sibi salutem peperit. ut post Q. Cœpio contra Cimbros. Cicero lib. II. de Oratore. QVOAD uel capitis, uel pecuniæ iudicasset priuato. } Iudicare capitis uel pecuniæ, est diem rei capitalis, & multam dicere, uel capitis, & pecuniæ anquirere. QVIDAM Numida. } Vet. lib. Numida quidam.

EQVESTRIA prælia ferme prospera faciebant. } De Campanis intelligendum est, qui prælio equestri superiores erant. INITA tandem ratio est, ut quod uiribus deerat, arte æquaretur. } De Romanis accipiendum, qui quomodo equestri prælio uictores esse possent, rationem inierunt. concludit enim inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Frontinus lib. IIII. cap. VII. Cum Romani Campanis equitibus nullo modo pares essent, &c. Q. NAVIVM. } Q. Næuium Frontinus uocat loco citato. RES nec explorata. } Eodem modo dictum est, quo Nec opinata, pro Inopinata, & Inexplorata. CLAVDIVS Nero. } Vet. lib. C. Nero. CAMPANOS facile in uallo Appius arcebat. } Vet. lib. à uallo. LEGATVS primi principis. } Vet. lib. primi pili, ut L. Marcius centurio primi pili apud Ciceronem pro Balbo. L. PORTIVS Licinius. } L. Porcius Licinus. ex Vet. lib. & Capit. cõsulibus. CONVERTERE agmen peditũ. } Vet. lib. cõuertere agmẽ retro peditũ.

CAETERVM Annibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam uidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse &c. } Polybius lib. IX. sic. Ἀννίβας δὲ δυσαρεστούμενος τοῖς ὅλοις, διὰ τὸ μήτε παραπεσεῖν εἰς τὴν πόλιν δύνασθαι τοὺς Ῥωμαίους, ἐβουλεύετο περὶ τῶν ἐνεστώτων τί χρὴ ποιεῖν. & post aliquod uersus. ὑπέλαβε εἰ λαθραίαν ποιησάμενος τὴν πορείαν αἰφνιδίως ἐπιφανείη τοῖς κατὰ τὴν Ῥώμην τόποις, ἴσως μὲν ἂν καὶ περὶ τὴν πόλιν ἀνύσασθαι τὶ καὶ τῶν χρησίμων, ἐκπλήξας τῷ παραδόξῳ τοὺς ἐνοικοῦντας, εἰ δὲ μὴ τοῦτο, τούς γε περὶ τὸν Ἄππιον ἀναγκάσειν, ἢ λύειν τὴν πολιορκίαν σπεύδοντας τῇ πατρίδι βοηθεῖν, ἢ διαιροῦντας τὴν δύναμιν, εὐκαταγωνίστους ὑπάρξειν καὶ τοὺς βοηθοῦντας, καὶ τοὺς ἀπολειπομένους αὐτῶν. SI ROMA in discrimine esset. } Vet. lib. Eo si Roma in discrimine esset. VNA ea cura angebat, ne ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. } Polybius. πάνυ ἠγωνία μὴ διαρήσαντος αὐτὸν ἀπαλλαττόμενον οἱ καπυηνοὶ, κἄπειτα διαστραφέντες, ὡς ἀπελπισάμενοι παραδῶσι τοῖς Ῥωμαίοις ἑαυτούς. NVMIDAM donis perlicit, ut literis acceptis specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam peruadat. } Polyb. γραμματοφόρον εἰς τὴν Καπύην πέμπει, πείσας τινὰ τῶν Λιβύων αὐτομολῆσαι πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, κἀκεῖθεν εἰς τὴν πόλιν, φροντίσας περὶ τῆς τῶν γραμμάτων ἀσφαλείας. NAVES in flumine Vulturno comprehensas duci Casilinum, quod iam ante præsidij causa fecerat castellum iussit. } In Vet. lib. omnibus est, duci Gladio, quod. pro qua uoce alij Casilinum, alij Galatiam reponendum censent. Casilinum, quod ad Vulturnum flumen sit, Galatiam, quod paulo ante de eodem Annibale Liuius dixerit. Adueniens cum castellum Galatiam præsidio inde ui pulso cepisset, in circumsedentes Capuam se uertit. Verum neutra lectio procedit. Casilinum, quod Romanorum castellum semper fuerit, non Annibalis, Galatiam, quod ad Vulturnum non fuerit. itaque in incerta loci lectione, probo magis Vallæ opinionem, qui legendum putauit. Duci ad id, quod. ut castellum notet occultato nomine eius. P. CORNELIVS, cui Asinæ cognomen erat. } Consul hic fuerat an. DXXIX. P. VALERII Flacci. } Consul fuerat an. DXXIIII. SETIAM, Soram, Lauinium præmisit. } Hæc oppida nunc Municipia dicuntur, at supra Coloniæ nominatæ sunt. Sic Cicero in Pisonem, Placentiam coloniam uocat Municipium. PER Suessulam, Alifanumque, & Casinatem agrum uia Latina ducit. } Polybius per Samnitium agrum profectum esse Annibalem ait. Alifæ autem, & Casinum Samnitium sunt, at Suessula Campaniæ, ut supra diximus. porro autem 186

legendum puto. per Suessulanum, Alifanumque, & Casinatem agrum. INTERAMNAM, Nequinumque. § Aquinumque ex uet. lib. MATRONAE in publicum effusæ circa deum delubra discurrunt, crinibus passis aras uerrentes. § Hunc esse mulierum Romanarum morem scribit Polybius. αἱ δὲ γυναῖκες παραπορευόμεναι τοὺς ναοὺς, ἱκέτευον τοὺς θεοὺς πλύνουσαι ταῖς κόμαις τὰ τῶν ἱερῶν ἐδάφη. τοῦτο γὰρ ἔθος αὐταῖς ἐστι ποιεῖν, ὅταν τις ὁλοσχερὴς τὴν πατρίδα καταλαμβάνῃ κίνδυνος. CVI ne minueretur imperium, si in urbem uenisset. § In urbe enim proconsule nemo habebat imperium, sed ad urbem. INDE in Pupiniam exercitu demisso. § Meminit huius agri Varro de lingua latina. Valerius Maximus libro quarto, capite quarto, cum ait. M. Atilium regulum agellum in Pupinia habuisse. & Liu. lib. IX. In agro Pupiniensi ad famam hostium consedit. Est autem nomen tribus, per quam tum uenit Annibal. ut lib. XXXII. Consul per tribum Sappiniam in Boios uenit. Hoc adscripsi, quia Glareanus huius agri mentionem à nemine fieri ait. Qua de re ante dictum est. ANNIBAL ad Anienem fluuium tria millia passuum ab urbe castra admouit. § Polyb. διαβὰς τὸν Ἀνίωνα ποταμὸν, καὶ συνεγγίσας, ὥστε μὴ πλεῖον τετταράκοντα σταδίων ἀποσχεῖν τῆς Ῥώμης. AD portam Collinam usque ad Herculis templum est progressus. § Vet. lib. à porta Collina usque ad. ALIAE paruæ, magnæq; res. § Vet. lib. Aliæ magnæ, paruæq; res. HIS motus ad Turiam fluuium castra retulit sex millia passuum ab urbe. § Quid sit Turia fluuius sex millia passuum ab urbe distans, merito mihi quærere Glareanus uidetur. neq; enim eiusmodi nominis flumen apud quenquam extat. In Vet. libris legitur Tutiam, & recte. meminit enim eius Silius ubi de hoc Annibalis itinere loquitur.

187 AD lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate inclytum diuitijs. § De oppido Feronia, deq. Feroniç deæ templo sic Strabo. lib. v. ὑπὸ δὲ Σωράκτῳ ὄρει Φερωνία πόλις ἐστὶ ὁμώνυμος ἐπιχωρίᾳ τινὶ δαίμονι τιμωμένῃ σφόδρα ὑπὸ τῶν περιοίκων, ἧς τέμενος ἐστὶν ἐν τῷ τόπῳ θαυμαστὴν ἱεροποιΐαν ἔχον, &c. CAPENATES aliqui accolæ eius erant. § Sic lib. XXVII. In agro Capenate ad lucum Feroniæ. COELIVS Romam euntem ab Ereto diuertisse eo Annibalem tradit, iterq; eius ab Reate, Cutiliisq;, & ab Amiterno orditur, &c. hinc Amiternum. Foruloſq; uicum uenisse. § Miratur Glareanus, quomodo Cœlius ordiatur iter Annibalis ab Amiterno, cum eundem addat, Amiternum tandem, Foruloſq; uicum uenisse. Magna quidem quæstio, atque difficilis hæc uideatur, nisi Liuiana uerba attente legantur. Est enim hæc sententia. Cœlius orditur Annibalis iter à Reate, Cutilis, & Amiterno. Si quis autem quærat, quanam à Capua Amiternum idem uenerit. respondet, altius iter eius repetendo. Ex Campania in Samniū, inde in Pelignos, post in Manucinos, postremo in Marsos, atque inde Amiternum, Foruloſq; uenisse. Strabo autem lib. v. Sabinos usque ad Vestinos pertendit. urbesq; eorum nominat Νώμεντον, Ἀμίτερνον, Ἰντεροκρέαι, Ῥεάτιον, Κοτισκωλίας, Φορυλὸς, Κύρειν, Ἠρητόν. Ex quo apparet nullam esse in uerbis auctoris, quam ille arguit, inconstantiam. NANQVE ex Lucanis in Bruttium agrum, ad fretum uero, ac Rhegium eo cursu contendit, ut prope repentino aduentu cautos oppresserit. § Polyb. ποιησάμενος δὲ τὴν πορείαν διὰ τῆς Δαυνίας, καὶ τῆς Βρεττίας ἐπέστη τοῖς κατὰ τὸ Ῥήγιον τόποις ἀνυπόπτως, ὥστε παρ' ὀλίγον μὲν καὶ τῆς πόλεως κυριεῦσαι. FAMESQVE, quæ tam diu Capuæ erat. § Malim, Iamdiu. VIBIVS Virius. § Vibus Virius. ut ante. QVORVM ploratus hic quoque prope exaudiebantur. § Vet. lib. hinc quoq;. NE stirpis, ne memoria originum suarum extaret. § Vet. lib. ne stirps.

188 QVO cum uenissent. § Vet. lib. uenisset. præcessit autem. senatus. LITERAS'QVE à C. Calpurnio, populoq; R. Fuluio cum reddidisset. § VOCES, populoq; R. mendosissimç sunt. neque enim literas à populo R. accepit Fuluius, sed à senatu potius, immo uero à senatu quidem, sed à C. Calpurnio prætore, qui senatusconsultum misit. Itaque haud dubie legendum est, C. Calpurnio prætore. Erroris causam attulit, quod iisdem literis prætor & populus R. scribuntur ita. P R. P. R. sic paulo post ait. Referente Calpurnio prætore senatus decreuit. ET cum mirabundus, quidnam sese uellet, rescedisset Flaccus. § Vet. lib. Et cum mirabundus, quidnam sese uellet, inquireret, residens Flaccus.

PRAEFECTVM ad iura reddenda ab Roma quotannis missurus. § De Capuç loquitur præfectura. Fuisse autem Italica oppida alia colonias, alia municipia, alia præfecturas satis constat. De Præfecturis autem sic Festus. Præfecturæ eæ appellantur in Italia, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum resp. neque tamen magistratus suos habebant, in quas legibus præfecti mittebantur quotannis qui ius dicerent, quarum duo fuerunt genera, alterum, in quas solebant ire præfecti quatuor VI VIR. qui populi suffragio creati erant, in hæc oppida Capuam, Cumas, Casilinum, Vulturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatiam. alterum, quos prætor urbanus quotannis in quæque loca mittebat legibus, ut Fundos, Formias, Cære, Venafrum, Alifas, Priuernum, Anagniam, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum, aliaq; complura. CLAVDIO Neroni. § Vet. lib. C. Neroni. ut ante. INTER oppida Illiturgim, & Mentissam. § Scribe, Illiturgi. Numerat enim Priscianus Illiturgi inter nomina neutra, quæ desinunt in, i, & sunt aptota.

189 IVSSI deinde inire suffragium. § Vet. lib. Inire confisum suffragium, quod quid sit, quærendum est. Quod ait. omnes centuriæ. mallem, Curiæ. quia curiatis comitijs imperium mandabatur, non centuriatis. P. SCIPIONI imperium esse in Hispaniam iusserunt. § Egregie. non enim magistratus mandatus est Scipioni, cum pro consule missus est, sed imperium. ut post etiam dicam. VT iam residerant impetus. § Vet. lib. resederat. ARDOREM eum, qui resiederat. § Vet. lib. residerat.

NVLLO

Nvllo die prius nullam publicam,priuatamq; rem egit,quàm.} Vet. lib. Vllam publicam.

Qvam in Capitolium iret.} Idem est apud eum,qui scripsit de Vir.Illustr. Emporis, Græca urbe.} Vet.Emporijs. Liuius Emporias uocat. Strabo lib.iii. Emporium. Sic enim ait. ἐμπόριον μασσαλιωτῶν ἐστὶ κτίσμα, ὅσον τετρακισχιλίους διέχον τῆς πυρήνης σταδίους. Asdrvbal Gisgonis usque ad Oceanum,& Gadeis,Mago in mediterranea maxime supra Castulonensem saltum, Asdrubal Amilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernauit.} Polybius lib.x. μάγωνα μὲν ἐπυνθάνετο διατρίβειν ἐντὸς ἡρακλείων στηλῶν ἐν τοῖς κονίοις προσαγορευομένοις, ἀσδρούβαν τὸν γέσκωνος περὶ τὸ τοῦ ποταμοῦ στόμα κατὰ τὴν λυσιτανίαν. τὸν δ' ἕτερον ἀσδρούβαν πολιορκεῖν τινὰ πόλιν ἐν τοῖς καρπητανοῖς. οὐδὲν τῶν προειρημένων ἔλαττον δέχ' ἡμερῶν ὁδὸν ἀπέχειν τῆς καινῆς πόλεως. Ad populum tulerunt, ut Marco Marcello, quo die urbem ouans iniret,imperium esset.} Miratur Glareanus quasi inconstantiam Liuij,qui scribat. Negatum esse Marcello triumphum,permissum esse,ut ouans iniret.deinde per tribunos pl.ad populum ex senatus auctoritate latum,ut Marcello,quo die ouans iniret, imperium esset,postremo in monte Albano triumphasse.uerum nihil est inconstantiæ.Nam Marcellus ex s.c.ouans inijt,ex sui sententia sine s.c.(quod fieri post C.Papirium Masonem, qui primus id fecit, cœptum erat) triumphauit.quoniam uero sine imperio triumphare non poterat,nec imperium nisi extra urbem pro consule erat, propterea latum est ad populum,ut ei quo die ouans urbem iniret,imperium esset. Idem autem de L. Aemilio Paullo scribit lib.xlv. In monte Albano triumphauit.} Plutarchus in Marcello. ἐπεὶ φθόνον εἶχεν ὁ τρίτος θρίαμβος, συνεχώρησεν αὐτός, τὸν μὲν ἐντελῆ καὶ μέγαν εἰς τὸ ἀλβανὸν ὄρος ἐξελάσαι, τὸν δὲ ἐλάττω καταγαγεῖν εἰς τὴν πόλιν, ὃν ὄβαν ῥωμαῖοι καλοῦσιν. Io M. Cornelio mandatum.} M. Cornelius Cethegus,ut supra dixi, prætor erat Siciliæ. Glareanus P.Cornelio legit & P.Cornelium Lentulum intelligit,qui prætor ante fuerat. Praerogativa centuria Iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum.} Vt hoc loco in uet. lib. est pro Centuria,Veturia. sic infra. Redire in suffragium Veturiam iuniorum. Item. Veturiam seniorum citaret. Item. citatis Veturiæ senioribus. idque,ut ego censeo,recte. Est enim Veturia centuriæ nomen,ut Galeria;cuius meminit lib.xxvii. his uerbis. Galeria iuniorum,quæ sorte prærogatiua erat. Q. Fuluium,& Q. Fabium consules dixerat. Quod qui non intellexerunt, Centuria ibi quoque reposuerunt.

Datvm secreto in ouili cum his colloquendi tempus.} Ouile, locus in campo Martio, quod etiam septa dicitur. Lucanus. Et miseræ maculauit ouilia Romæ. M. Clavdivm Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium absentes consules dixerunt.} Sic lib. uet. Absentes,i. non petentes,intelligit. alioquin M. Claudius,qui paulo ante triumphauerat, in urbe erat, sed non in campo. Qvam docte fingunt magis,quam norunt.} Platonem intelligit in libris de republica. 190

P. Manlivs Volso.} Vulso.ex lap.Cap. L. Cincivs Alimentius.} Alimentus.ut supra.

C. Lectorivs.} Lætorius. ut supra. Lvdi Apollinares & priore anno fuerant,& eo anno ut fierent repente Calpurnio prætore senatus decreuit.} Placet Paulo Manutio, legi, Referente Calpurnio.& recte,Calpurnius enim prætor urbanus,cuius ea cura erat,ad senatum de ludis retulit.

Ad victorias,quæ in ante fixæ erant.} Antes quadraturæ,& quadræ columnæ. Marcellus.

In locvm M.Aemilij Numidæ Decemuiri sacrorum.} Emendo M'. Aemilij. Nam inuenio in tabulis Capitolinis,ubi de tertijs ludis sæcularibus fit mentio,huius Xuiri (ut reor) fieri mentionē,sic.

Lvdi saecvlares tert.

M'. Aemilio M'. f. mao. xvir.

M. Livio m. f. m. n. salinatores.

Plevratvs,& Scerdiletus.} Vet.lib.Scerdilendus. Polybius. σκερδιλαΐδος. Olympiae, Aetolis,in Capitolio ab Romanis.} Vet.lib.Olympiæ ab Aetolis.Recte. Et oleniada, Naxumq; Acarnanum,Item paulo post.Iam mœnia Oleniadon,Naxumq;.} Vet.lib.Etholoniadas.Item. Meniadas. Quæ lectio etsi ex omni parte recta non est,habet tamen uestigia aliqua germanæ integritatis.est enim legendum. Et Oeniadas.Item,Iam Oeniadas. Est enim urbs Acarnanum hoc nomine.de qua ita Stephanus. οἰνιάδαι πόλις ἀκαρνανίας πρὸς τῷ ἀχελώῳ καὶ ἐρυσίχη καλουμένη.& Polybius lib.x.in oratione Lycisci. ἤδη παρῄρηνται μὲν ἀκαρνάνων οἰνιάδας, καὶ νῆσον.ubi de his ademptis loquitur. Per Pelagoniam,& Nymphæum,& Boleam in Thessaliam descendit.} Vet.lib.Bœotiam.quæ uox aperte mendosa est. Probo igitur coniecturam Glareani,qui legendum putat Berœam. De hac enim urbe & Plinius,& Strabo,& Stephanus ea tradunt, quæ suspicionē Glareani corroborare maxime posse uidētur.

Relicto ad fauces Thessaliæ Perseo.} Philippi regis filius Perseus fuit. In thraciam exercitum,ac Medos eduxit.} Mædos scribe ex xi lib.Polyb. μαίδοι. & Stephanus. μαῖδοι ἔθνος θρᾴκης πλησίον μακεδονίας. Alij sunt Medi Asiani. Incvrrere ea gens Macedoniam.} Vet.lib.In Macedoniam. Vrbem Iampharniam.} Vet.lib.Iamphorinam. Arcem'qve Medicæ.} Mædicæ.ut supra. Et iam mænia Oleniadon.} Et iam Oeniadas.ut dixi. Mortem occubuerunt.} Vet. lib. Oppetierunt. Castra in extremis finibus suis obuiam hosti posuerunt.} Vet. lib. Obuia. Praeda ex pacto Romani cessit.} De Anticyra capta loquitur eadem Lyciscus Acarnanum legatus apud Polybium lib.ix.

Comprehensae Latumiæ.} Festus. Latumias ex græco, & maxime à Syracusanis, qui Latomias, 191

mias,& appellant,& habent ad instar carceris,ex quibus locis excisi sunt lapides ad extruendam urbem.

PRIDIE Quinquatrus.§ Quinquatrus accusatiuus casus est,ut pridie Kalen. Cuius rectus est. Quinquatrus. Cicero ad Cœlium, Molestæ quinquatrus. Carisius sic. Quinquatrus, non quinquatria, non enim dictæ sunt quinque dies atri, sed quod Quinquatus antiqui dicebant, siue à quinquando, idest lustrando, quod eo die arma ancilia lustrari sint solita. QVOAD eo animo in populum Romanum esse sciret.§ Vet. lib. Quoad alieno animo à populo R. esse sciret. HAC circunfusus multitudine simul Siculis obuiam egressis potestatem Romam adeundi fecit, clarissimarum urbium excidio celeberrimis uiris uictos bello accusatores in urbem adducens.§ Hic locus Vallæ tempore in manuscriptis libris ita legebatur. Hac circunfusus multitudine simul Siculis obuiam egressis Romam præbuit, clarissimarum &c. atque ita nunc etiam legitur. Valla autem multa hic uerba desiderari suspicatus, ita ex ingenio legit. Hac circunfusus multitudine simul Siculis obuiam egressis potestatem Romam adeundi fecit, & nonnullis uel æmulis querimoniam præbuit, clarissimarum &c. Quam lectionem nemo iure probare potest, quia nimis multa de suo infercit, haud satis auctoris sententiæ congruentia. Ego igitur ueterem lectionem tueor, uno paululum immutato uerbo, & pro, præbuit, peruenit, restituo. sic. Hac circunfusus multitudine, simul Siculis obuiam egressis Romam peruenit, clarissimarum &c. hoc sensu. Læuinus Campanorum multitudine, & Siculis obuiam egressis circunfusus Romam peruenit, accusatores bello uictos Campanos, & Siculos in urbem adducens Fuluio, & Marcello uiris celeberrimis excidio clarissimarum urbium Capuæ, & Syracusarum. Hinc Suidas. Ἐπεχείρησαν δὲ καὶ καμπανοὶ τοῦ φλάκκου, καὶ οἱ συρακούσιοι τοῦ μαρκέλλου κατηγορῆσαι. sic paulo post. Vt uictos armis accusatores habeamus.

ACARNANES, Locrique.§ In Acarnania Oeniadæ, Nasus captæ, in Locridæ Anticyra fuerat.

VRBANAE duæ superioris anni.§ Aliæ hæ legiones sunt à quatuor ijs, quas ante nominauit.

OBRVI ab Aetnæ ignibus.§ Vet. lib. Obrui Aetnæ ignibus. HAE Siculorum querelæ domos primum nobilium circumlatæ.§ Vet. lib. Per domos. ALIAM forsitan futuram fuisse sententiam suam dicere.§ Suam, de quo ambigit Glareanus, procul dubio ad Marcellum referendum est.

DEPRECARI senatus præiudicium.§ Sensus precari ne permutatio prouinciæ à senatu permissa sibi in contumeliam uertat. RAPIENTE fato Marcellum ad Annibalem.§ Hoc ait, quia post v consulatu Marcellus ab Annibale interfectus est. EXCEDERE templo.§ Curiam intelligit. nam senatus non nisi sacrato haberi loco poterat. Inde paulo post. Reductis in curiam legatis. SI AB inferijs existas.§ Vet. lib. Si ab inferis.

192 IN FIDEM, & clientelam, se, urbemq; Syracusas acciperet. Vet. lib. Reciperet. POST hæc consul clementer appellatos eos dimisit.§ Plutarchus qui totam hanc eandem historiam narrat, hoc sic exprimit. Ἐπιεικῶς μὲν οὖν ὁ μάρκελλος τούτοις τε διηλλάγη, καὶ τοῖς ἄλλοις συρακουσίοις ἀεί τι πράττων ἀγαθὸν διετέλει.

QVI omnibus gerendis rebus affuerant.§ Vet. lib. Interfuerant. MORTVVS enim post captam Claudius consul erat. Legendum, proconsule, quod eo anno, quo Capua capta est, P. Sulpicius, & Cn. Fuluius consules fuerint. Q. autem Fuluius, & Ap. Claudius ad Capuam cum proconsulari imperio. Itaque paulo post ait. Fuluio proconsuli. Nisi si accipias, consul, pro eo qui consulare gerat imperium. ut paulo post. In consilio arbitror me fuisse consulibus Capua capta. IDQVE & apud maiores nostros factum est in Sutrianis, cum defecissent.§ Vet. lib. In Satricanis. & recte. Satricanos enim ad Samnites defecisse anno ab V. C. CDXXXIIII tradit Liuius lib. IX. De Sutrinis autem (sic enim legendum esset) nihil est traditum. QVOD senatus maxima para iubeat, qui asidens, id uolumus, iubemusque.§ Solennia hæc uerba esse uidentur, quibus plebs in senatus consulto comprobando utebatur. Vet. lib. Qui asidetis. EXTRA filias, quæ nupsissent priusquam in populi R. potestatem uenissent.§ Vet. lib. Enupsissent. egregie. quasi quæ è paterna domo in mariti transissent. ut enim Innubere est in mariti domum transire, sic Enubere è patris domo exire. liuius lib. I. Ea cum innupsisset, & lib. X. Virginiam quod è patribus enupsisset, sacris arcuerant.

193 TANTVS fremitus hominum, tanta indignatio fuit.§ Vet. lib. Tantaque indignatio fuit.

TECTA Hosteis incendisse seruos agricultores rempublicam adduxisse, nunc ad militiam paruo ære emendo, nunc remiges imperando.§ Integra lectio (siquidem ex hac nullus sensus percipitur) est in uet. lib. seruos agricultores populi Romani abduxisse. Quanquam suspicor etiam, ne pro, populi R. legendum sit, prætores. Est enim lapsus (ut dixi) quotidianus. Querela autem plebis hæc est, quæ suas calamitates aperit, & ait tecta ab hostibus incensa, seruos, qui agros colebant à prætoribus abductos partim ad militiam paruo ære emendo, partim remiges imperando. Intelligit autem eos, qui post Cannensem pugnam à Ti. Graccho pro cons. armati fuerant. Itaque lib. XXXIIII ait L. Valerius loquens de hac re & tempore, ita. Serui, quibus arma darentur, ita ut pretium pro ijs bello perfecto dominis solueretur emebantur. Glareanus hoc loco hæret. SPATIVM deinde his tribuere se, dareq; ad cogitandum dixerunt.§ Nemo hunc locum mendose esse animaduertisset, nisi ueteres libri id docuissent, in quibus est. Spatium deinde tridui se dare ad cogitandum dixerunt. Est enim uerisimile certum dierum spatium esse datum. AVRVM, argentum, æs signatum.§ Quia fœde uitiatus hic locus multis in partibus est, ipsum, quomodo legendum esse censeo, recitabo, deinde, cur ita legam exponam. Loquitur ita Læuinus consul de ratione auri, argentique in publicum conferendi. Aurum, argentum,

gentium, æs signatum omnes senatores crastina die in publicum conferamus, ita ut annulos sibi quisque & coniugi, & liberis, & filio bullam, & quibus uxor filiæve sunt uncias pondo relinquat auri, argenti; qui curuli sella sederunt equi ornamenta, & libras pondo, ut salinum, patellamque deorum causa habere possint. Cæteri senatores libram argenti tantum, æris signati quina millia in singulos patres familiæ relinquamus. Ex eiusmodi uerborum interpunctione, & lectione satis commode sensum colligi puto, qui ex uulgata lectione nullus eliciebatur. Quod autem autea legebatur. Singulas uncias auri pondo relinquant. argenti, qui sella. Inueni in uet. lib. legi. Singulas uncias pondo relinquat auri, argenti. ita ut aliud deinceps sequatur membrum. Qui sella curuli sederunt, ij sibi relinquant equi ornamenta, & libras pondo auri, argenti, ita ut salinum, patellamque habere possint. Cæteri senatores nihil auri sibi relinquant, ac libram argenti tantum. Porro autem, æris signati quinque millia in singulos patres familiæ relinquamus. Quod autem ait. Vncias poodo auri. &, libras pondo. recte ait. sic enim loquebantur antiqui, cum libram ponderalem, non mensuralem significabant, ut Plautus in Pseudulo. Eo laserpicij libram pondo diluunt, & in Rudente. Neque piscium libram unam iam hodie pondo cepi. & Liuius hoc libro paulo post. Pateræ aureæ fuerunt CCLXXVII librales ferme omnes pondo. & libro quarto. Coronam auream libræ pondo. Itaque lib. XXXIIII de hoc decreto sic scriptum est. Cautum erat, quo ne plus auri, & argenti facti, quo ne plus signati argenti, & æris domi haberemus. Hic locus torsit Vallam, & Glareanum. CAETERVM omne aurum argentum. } Cæterum nomen est, non aduerbium. intelligit enim reliquum aurum, argentumque in publicum conferendum, præter id, quod sibi quisque ex senatus auctoritate reliquerit. Itaque accentus tollendus est. PVBLICA prodendo tua nequicquam serues. } Vet. lib. Perdendo. uere. DASIVS, & Blattius. } Vet. lib. Blatius. Valerius Max. libro tertio, cap. quarto. Blasium, ubi de eadem re agit, uocat. Quæ eadem scriptura est in uetustissimo, quem apud ingeniosissimum, humanissimumque Io. Baptistam Pignam legi, libro est. BLASIVS de proditione Dasium appellabat. } Hoc item exponit Valerius. BLASIVS uultu dissimulante, ac uoce summissa monere Dasium cæpit, ut Romanorum potius, quàm Carthaginiensium partes foueret. VT PRAESIDIVM Punicum (hi autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. } Solet in eiusmodi re Liuius numerum eorum, qui sunt in præsidio nominare. Quare non dubito quin uox, HI, mendose sit, pro, D, nam quingentos fuisse Numidas, qui traditi Marcello à Blasio sunt eodem loco Valerius scribit, qui cætera a Liuio mutuatus est. Hoc autem tanto uerius puto, quod subdit. Nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium uiui uenerunt. PRAEFECTVS'QVE præsidij, atque arcis M. Liuius. } Supra nomen (ut dixi) huius præfecti reticuit, quem C. Liuium Polybius nominauit. A VELIA & Pesto. } Vet. lib. & à Pæsto. VT AD componenda armamenta, expediendumque remigem, ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. } Adde uocem ea uet. lib. Vix satis temporis esset. TARENTINI, ut recuperata urbe ab Romanis, post centesimum prope annum arcem etiam liberarent. } LXXX anni numerantur a L. Papirio, Sp. Caruilio cos. quibus de Tarentinis debellatis triumphatum est anno. V. C. CDLXXX, ad hunc annum, qui est DXL.

NEMO ante me nouus imperator. } Capita huius orationis Scipionis sumpta sunt à Polybio, qui ita scribit lib. X. ἡ μὲν ἀλλὰ τότε συναθροισάμενος τῶν δυνάμεων παρεκάλει μὴ καταπεπλῆχθαι τὴν προγεγενημένην περιπέτειαν, οὐ γὰρ ἀρεταῖς ἡττῆσθαι Ῥωμαίους ὑπὸ Καρχηδονίων πώποτε. &c. PER nocturnos etiam uisus omnia læta, ac prospera portendunt. } Polybius eum se à Neptuno in quiete monitum, ut urbem eam inuaderet, dixisse ait. SED VT ultro transeamus. } Vet. lib. Sed ut ultro transeamus.

IAM quid hoc bello memorem. } Vet. lib. Iam quid hoc de bello memorem. ITALIAE, Siciliæ, maioris partis Sardiniæ. } Maioris partis Siciliæ, intelligendum. NIHIL iam maius precatur deos. } Vet. lib. Nihil iam magis. NAM & deseruntur ab socijs, & diduacre exercitus. } Polybius. χωρὶς γὰρ ἀπ' ἀλλήλων διεσπασμένας στρατοπεδεύειν, τοῖς τε συμμάχοις ὑβριστικῶς χρωμένους ἅπαντας ἀπηλλοτριωκέναι.

HAC oratione accensis militum animis relicto ad præsidium regionis eius M. Silano cum tribus millibus peditum, & trecentis equitibus, &c. } Polybius. ταῦτα εἰπών, τρισχιλίους μὲν ἔχοντα πεζούς, καὶ πεντακοσίους ἱππεῖς Μάρκον ἀπέλιπε τὸν συνάρχοντα περὶ τὴν διάβασιν, ἐφεδρεύοντα τοῖς ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ συμμάχοις. αὐτὸς δὲ τὴν ἄλλην ἐπεραίου δύναμιν. Polybius quingentos equites pro trecentis affert. Numerus copiarum Scipionis idem est apud Polybium. QVONIAM in treis tam diuersas regiones discessissent Punici exercitus. } Asdrubal Gisgonis ad Gades. Mago supra Castulonensem saltum. Asdrubal Amilcaris proximus Ibero circa Saguntum. Liuius supra. SITAM præterea cum opportune ad traijciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantæ uis classi, & nescio an unum in Hispaniæ ora, qua nostro adiacet mari. } Verba Polybij. ἀκούων δὲ πρῶτον μὲν ὅτι λιμένας ἔχει σχεδὸν καὶ ναυτικαῖς δυνάμεσι, μόνη σχεδὸν τῶν κατὰ τὴν Ἰβηρίαν, ἅμα δὲ καὶ διότι πρὸς τὴν ἀπὸ Λιβύης πλοῦν, καὶ παράγειν διάρμα λίαν εὐφυῶς κεῖται τοῖς Καρχηδονίοις. Ea quo apparet legendum esse. & nescio an unam. quia dixit μόνη Polybius. & ad Carthaginem, non ad portum referendum esse, ut ante legebatur, quàm Rhenanus, Vnum, emendaret.

NEMO omnium, quo iretur sciebat, præter C. Lælium. Is classe circummissus ita moderari cursum nauium iussus erat. &c. Polybius. πλὴν τότε τὸ μὲν ἐπὶ τῷ στόλῳ γαΐῳ Λαιλίῳ δὲ ἀποδείξας ἐντειλάμενος παραγγείλας

ζειν πλεῖν ἐπὶ τὴν προειρημένην πόλιν. μόνος γὰρ οὗτος αὐτῷ συνῄδει τὴν ἐπιβολήν. αὐτὸς δὲ τὰς πεζικὰς δυνάμεις ἀναλαβὼν ἐποιεῖτο τὴν πορείαν μετὰ σπουδῆς. SEPTIMO die ab Ibero Carthaginem uentum est. simul terra, marique castra ab regione urbis, qua in septentrionem uersa est, polita. his ab tergo (nam frons natura tuta erat.) uallum abiectum.§ Veteres libri, Nullum uallum obiectum. Polybius duplum uallum exteriori castrorum parti obiectum ait. ἀφικόμενος δὲ ἑβδομαῖος κατεστρατοπέδευσε κατὰ τὸ πρὸς ἄρκτους μέρος τῆς πόλεως, καὶ περιεβάλλετο κατὰ μὲν τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν τῆς στρατοπεδείας τάφρον καὶ χάρακα διπλοῦν ἐκ θαλάττης εἰς θάλατταν. κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὴν πόλιν ἁπλῶς οὐδέν. αὐτὴ γὰρ ἡ τόπου φύσις ἱκανὴν ἀσφάλειαν αὐτῷ παρεσκεύαζε. Quod tergum uocat Liuius castrorum, id exteriorem partem nominat Polybius, quam frontem Liuius eam ad urbem uersam Polybius. ETENIM sita Carthago sic est.§ Vet. lib. Cæterum sita Carthago sic est. Polyb. κεῖται μὲν οὖν: SINVS est maris media fere Hispaniæ maxime Africo uento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paululo plus passum in latitudinem patens.§ Ex Polybio legendum est, Ad duo millia, & quingentos passus. ipse enim ad uiginti stadia, habet. κεῖται μὲν οὖν τῆς Ἰβηρίας κατὰ μέσην τὴν παραλίαν ἐν κόλπῳ νεύοντι πρὸς ἄνεμον λίβα. οὗ τὸ μὲν βάθος ἐστὶν ὡς εἴκοσι σταδίων, τὸ δὲ πλάτος ἐν ταῖς ἀρχαῖς ὡς δέκα. HVIVS in ostio sinus parua insula obiecta ab alto portum ab omnibus uentis, præterquam Africo, tutum facit.§ Polybius. νῆσος ἐπὶ τοῦ στόματος αὐτοῦ κεῖται βραχὺν ἐξ ἑκατέρου τοῦ μέρους εἴσπλουν εἰς αὐτὸν ἀπολείπουσα. ταύτης ἀποδεχομένης τὸ πελάγιον κῦμα συμβαίνει τὸν κόλπον ὅλον διδίαν ἴσχειν, πλὴν ἐφ᾽ ὅσον οἱ λίβες καθ᾽ ἑκάτερον τὸν εἴσπλουν παρεμπίπτοντες κλύδωνας ἀποτελοῦσι, τῶν γε μὴν ἄλλων πνευμάτων ἀκλυδώνιστος ὢν τυγχάνει διὰ τὴν περιέχουσαν αὐτὸν ἤπειρον. AB INTIMO sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis, & à meridie cincta mari, ab occasu stagnum claudit, paulum etiam ad septentrionem fusum, incertæ altitudinis utcunque exæstuat, aut deficit mare, continenti urbem iugum ducentos fere, & quinquaginta passus patens coniungit.§ Polybius. ἐν δὲ τῷ μυχῷ τοῦ κόλπου πρόκειται χερρονησίζον ὄρος, ἐφ᾽ οὗ κεῖσθαι συμβαίνει τὴν πόλιν περιεχόμενον θαλάττῃ μὲν ἀπ᾽ ἀνατολῶν, καὶ μεσημβρίας, ἀπὸ δὲ τῶν δύσεων λίμνῃ προσεπιλαμβανούσῃ καὶ τοῦ πρὸς ἄρκτον μέρους, ὥστε τὸν λοιπὸν τόπον μέχρι τῆς ἐπὶ θάτερα θαλάττης, ὃς καὶ συνάπτει τὴν πόλιν πρὸς τὴν ἤπειρον, μὴ πλεῖον ὑπάρχειν ἢ δυεῖν σταδίων. Seruius Vergilium in primo hunc portum descripsisse ait, cum inquit.

> Est in secessu longo locus. Insula portum
> Efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
> Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos.

Nam quod sequitur, de scopulis, prætermissum est à Liuio, cum tamen apud Polybium sit. ἡ δὲ πόλις αὐτὴ μεσόκοιλός ἐστι, κατὰ δὲ τὴν ἀπὸ μεσημβρίας πλευρὰν ἐπίπεδον ἔχει τὴν ἀπὸ θαλάττης πρόσοδον, τὰ δὲ λοιπὰ περιέχεται λόφοις, δυσὶ μὲν ὀρεινοῖς καὶ τραχέσιν, ἄλλοις δὲ τρισὶ πολὺ μὲν χθαμαλωτέροις, σπιλώδεσι δὲ καὶ δυσβάτοις. & Vergilius.

> Hinc atque hinc uastæ rupes, geminique minantur
> In cœlum scopuli, quorum sub uertice late
> Aequora tuta silent.

VNDE cum tam parui operis munitio esset, non obiecit uallum imperator Romanus.§ Polybius. τὸ δὲ μεταξὺ τόπου διάστημα τὸ συνάπτον τὴν πόλιν πρὸς τὴν ἤπειρον, ἀχαράκωτον εἴασε κατὰ μέσον ὑπάρχον τῆς αὐτοῦ στρατοπεδείας. SIVE fiduciam hosti superbe ostentans, siue ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.§ Polybius. εἴτε καὶ καταπλήξεως χάριν, εἴτε καὶ πρὸς τὴν ἐπιβολὴν ἁρμοζόμενος, ὅπως ἀνεμποδίστους ἔχῃ καὶ τὰς ἐξαγωγάς, καὶ τὰς ἀναχωρήσεις εἰς τὴν παρεμβολήν. AD urbem unam oppugnandum.§ Vet. lib. Oppugnandam. Summa huius orationis est etiam apud Polybium. quanquam Liuius non omnia illa expressit. TERRA, mari instrui.§ Vet. lib. Terra, marique instrui. OPPIDANORVM duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit, quingentis militibus arcem insedit, quingentos tumulo urbis in orientem uerso imponit, multitudinem aliam, quo clamor, quo subita uis aduocasset, resistentem ad omnia, occurrere iubet.§ Polybius. ὁ δὲ Μάγων ὁ τεταγμένος ἐπὶ τῆς πόλεως, τὸ μὲν τῶν χιλίων σύνταγμα διελὼν τοὺς μὲν ἡμίσεις ἐπὶ τῆς ἄκρας ἀπέλιπε, τοὺς δὲ ἄλλους ἐπὶ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς λόφου παρενέβαλε, τῶν δὲ λοιπῶν τοὺς ἁδροτάτους περὶ δισχιλίους καθοπλίσας τοῖς ὑπάρχουσι κατὰ τὴν πόλιν ὅπλοις ἐπέστησε κατὰ τὴν πύλην τὴν φέρουσαν ἐπὶ τὸν ἰσθμὸν ἐπὶ τὴν τῶν πολεμίων στρατοπεδείαν. τοῖς δὲ λοιποῖς παρήγγειλε βοηθεῖν κατὰ δύναμιν πρὸς πάντα τὰ μέρη τοῦ τείχους. Quod ἰσθμὸν uocat Polybius, uertit Iugum Liuius. ET PRIMO haud impari stetere acie, subsidia deinde identidem summissa è castris non auerterunt solum in fugam hostes &c.§ Omnia è Polybio uersa sunt ὁ μὲν ἀλλ᾽ ἕως μέν τινος ἐφάμιλλον συνέβαινε γίγνεσθαι τὴν μάχην. τέλος δὲ ἐξωθούμενοι τῷ βάρει. &c. IPSE trium præ se iuuenum ualidorum scutis oppositis.§ Polybius. ὁ δὲ Πόπλιος ἐδίδου μὲν αὑτὸν εἰς τὸν κίνδυνον, ἐποίει δὲ τοῦτο κατὰ δύναμιν ἀσφαλῶς. εἶχε γὰρ μεθ᾽ ἑαυτοῦ τρεῖς ἄνδρας θυρεοφοροῦντας, οἳ παρατιθέντες τοὺς θυρεούς, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ τείχους ἐπιφάνειαν σκεπάζοντες, ἀσφάλειαν αὐτῷ παρεσκεύαζον. QVIDAM stantibus scalis cum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt.§ Polyb. ἐφ᾽ αἷς δὲ οἱ πρῶτοι προσβαίνοντες ἐσκοτοῦντο διὰ τὴν εἰς ὕψος ἀνάβασιν, καὶ βραχείας προσδεόμενοι τῆς ἐκ τῶν ἀμυνομένων ἀντιπράξεως, ἐρρίπτουν σφᾶς αὐτοὺς ἀπὸ τῶν κλιμάκων. SED quod euntes.§ Subaudiendum, Pœni. ut sit. Pœni Romanos subeuntes ad ancipites utrinque ictus subiectos habebant. Ancipites utrinque ictus, à lateribus intelligit. ut post. Ancipitem utrinque hostem, à fronte & à tergo intelligit. CONFRACTIS, ne iter impediretur, foribus.§ Vet. lib. Confractis, ac distractis ne iter impediretur, foribus.

Tumulus primo impetu est captus.} Polybius. τὸν δὲ λόφον οἱ διὰ τῆς πύλης εἰς τοῦτο ὁρμήσαντες κατελάμβανον τὸν πρὸς τὰς ἀνατολὰς τρεψάμενοι τοὺς φυλάττοντας. Mago conatus arcem defendere, cum omnia hostium plena uideret, neque spem ullam esse, se arcemque & præsidium dedidit.} Polybius. πόπλιος δὲ περὶ χιλίους ἔχων ὥρμησε πρὸς τὴν ἄκραν. ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ τὸ μὲν πρῶτον ἐπεβάλλετο μάγων ἀμύνεσθαι. μετὰ δὲ ταῦτα συννοήσας βεβαίως ἤδη κατειλημμένην τὴν πόλιν, διεπέμψατο περὶ τῆς ἀσφαλείας αὐτοῦ, καὶ παρέδωκε τὴν ἄκραν. 196

Eos publicos fore populo R. edixit.} Vet. lib. populi R. Ita Polyb. τοὺς δὲ χειροτέχνας κατὰ τὸ παρὸν εἶπε, διότι δημόσιοι τῆς ῥώμης εἰσίν. Ceteram multitudinē incolarum iuuenum, ac ualidorum seruorum in classem ad supplementum remigum dedit.} Polyb. ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν αἰχμαλώτων ἐκλέξας τοὺς εὐρωστοτάτους, καὶ ταῖς ἰδέαις, καὶ ταῖς ἡλικίαις ἀκμαιοτάτους προσέμιξε τοῖς αὐτοῦ πληρώμασι. Et auxerat nauibus octo captiuis classem.} Polyb. καὶ ποιήσας ἡμιολίους τοὺς πάντας ναύτας, ᾗ πρόσθεν συνεπλήρωσε καὶ τὰς αἰχμαλώτους ναῦς, ὥστε τοὺς ἄνδρας ἑκάστῳ σκάφει βραχύ τι λείπειν τοῦ διπλασίους εἶναι τοὺς ὑπάρχοντας τῶν προσγενομένων. αἱ μὲν γὰρ αἰχμάλωτοι νῆες ἅμα ὀκτωκαίδεκα τὸν ἀριθμὸν, αἱ δὲ ἐξ ἀρχῆς πέντε καὶ τριάκοντα. Ex his uerbis apparet legendum esse apud Liuium. Nauibus decem & octo captiuis. Quanquam post ait Liuius. Non de numero captarum nauium conuenit. Catapultae maximæ formæ centum uiginti, minores CCLXXXI.} Vet. lib. Catapultæ maximæ ferme centum uiginti. XL millia modiorum.} Vet. lib. Modium. Inter tantas opes belli captas.} Vet. lib. Inter tantas opes bellicas. Et capienda urbe tantum laboris, periculique adissent.} Vet. lib. Et in capienda. Sex. Digitius socius naualis.} Socium naualem appellat, quicunque naualem operam nauat hoc loco. P. Cornelium Caudinum.} Caudinus cognomen Corneliorum Lentulorum fuit, ut supra diximus.

Quippe cum alibi CCC ferme.} Polybius. πλείους ὄντας τῶν τριακοσίων ὁμήρους, ait. E media turba obsidum mulier magno natu, Mandonij uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique cœpit, ut curam, cultumque fœminarum impensius custodibus commendaret.} Polybius. ἐκ δὲ τῶν αἰχμαλωτίδων τῆς μανδονίου γυναικὸς, ὃς ἦν ἀδελφὸς ἀνδοβάλη τοῦ τῶν ἰλεργετῶν βασιλέως, προσπεσούσης αὐτῷ καὶ δεομένης μετὰ δακρύων ἐπιστροφὴν ποιήσασθαι τῆς αὐτῶν εὐσχημοσύνης μᾶλλον καρχηδονίων. Cum Scipio nihil profecto defuturum ijs diceret, tum rursus mulier, haud magni ista facimus, inquit; quid enim huic fortunæ non satis est?} Polybius. συμπαθὴς γενόμενος ἤρετο τί δέοιτο τῶν ἐπιτηδείων αὐταῖς. καὶ γὰρ ἦν ἡ γυνὴ πρεσβυτέρα, καὶ τινὰ προστασίας ἀξιωματικὴν ἐπεφαίνετο. ὁ δὲ πόπλιος θαρρεῖν ἐκέλευε τὰς γυναῖκας, αὐτὸς γὰρ ἑτέρους ἐπιστήσειν φροντιοῦντας, ἵνα μηδὲν αὐτὰς ἐλλείπῃ τῶν ἐπιτηδείων. ἡ δὲ ἐπισχοῦσα μικρὸν, οὐκ ὀρθῶς, ἔφη, στρατηγὲ τοὺς ἡμετέρους ἐκδέχῃ λόγους, εἰ νομίζεις ἡμᾶς ὑπὲρ τῆς γαστρὸς δεῖσθαι σοῦ νῦν. Quibus ex uerbis intelligi potest nihil huic Liuianæ sententiæ desiderari, contra quam censet Glareanus. Scipio uictui se consulturum fœminarum respondit, mulier pudicitiæ eum ut consulat, rogat.

Alia me angit cura ætatem harum intuentem, nam ipsa iam extra periculum muliebris iniuriæ sum (simul ætate, & forma florentes circa eam Indibilis filiæ erant.} Vet. lib. non habent uocem, Angit, & pro, simul, habent, stimulat. Quam lectionem probo. Polybius. καὶ τότε λαβὼν ὁ πόπλιος ἐν νῷ τὸ βούλημα τῆς γυναικὸς, καὶ θεωρῶν ὑπὸ τὴν ὄψιν τὴν ἀκμὴν τῶν ἀνδοβάλη θυγατέρων, καὶ πλειόνων ἄλλων δυναστῶν, ἠναγκάσθη δακρῦσαι τῆς γυναικὸς ἐν ὀλίγῳ τὴν τῆς περιστάσεως ἔμφασιν ὑποδεικνυούσης. Ne quid quod sanctum usquam esset.} Virginum deditarum pudicitia. Quae nec in malis quidem.} Vet. lib. Ne in malis quidem. Captiua deinde à militibus adducitur ad eum adulta uirgo, &c.} Polybius. κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τοῦτον νεανίσκοι τινὲς τῶν ῥωμαίων ἐπιτυχόντες παρθένῳ κατὰ τὴν ἀκμὴν, καὶ κατὰ τὸ κάλλος διαφερούσῃ τῶν ἄλλων γυναικῶν, καὶ συνειδότες φιλογύνην ὄντα τὸν πόπλιον, ἧκον αὐτὴν ἄγοντες &c. Quia ipse, si frui liceret ludo ætatis, præsertim recto, & legitimo amore, & non respublica animum nostrum occupasset, ueniam mihi dari sponsam impensius amanti uellem. Vet. lib. Præsertim illecto recto legitimo amore. ut sit. si mihi liceret frui ludo ætatis, præsertim illecto recto, & legitimo amore.

Quindecim fere senatoribus, qui cum eo capti erant.} Polyb. δύο μὲν γὰρ ὄντας κατειλημμένους τῶν ἐκ τῆς γερουσίας, πέντε δὲ καὶ δέκα τῶν ἐκ τῆς συγκλήτου. In naui impositis.} Vet. lib. In nauem. 197

Ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis naualibus pedestribusque copijs absumpsit.} Polybius. αὐτὸς δὲ χρόνον μέν τινα ἐν τῇ καρχηδόνι τάς τε ναυτικὰς δυνάμεις ἐγύμναζε συνεχῶς καὶ τοῖς χιλιάρχοις ὑπέδειξε τοιοῦτόν τινα τρόπον τῆς τῶν πεζικῶν στρατοπέδων γυμνασίας. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt. πρώτην μὲν ἡμέραν ἐκέλευσε τροχάζειν ἐπὶ τριάκοντα σταδίους ἐν τοῖς ὅπλοις. Secundo die arma curare, & tergere ante tentoria iussit. τὴν δὲ δευτέραν πάντας ἐκτρίβειν, καὶ σπαθᾶν, καὶ κατασκοπεῖν ἐν τῷ φανερῷ τὰς πανοπλίας. Tertio die sudibus inter se in modum iustæ pugnæ concurrerunt, præpilatisque missilibus iaculati sunt, quarto die quies data. Polybius hæc præpostere narrat. τῇ δὲ ἑξῆς ἀναπαύεσθαι καὶ ῥᾳθυμεῖν. τῇ δὲ μετὰ ταύτην, τοὺς μὲν μαχαιροφορεῖν ξυλίναις ἐσκυτωμέναις μετ' ἐπισφαιρῶν μαχαίραις, ἐπὶ δὲ τούτοις ἐσφαιρωμένοις γρόσφοις ἀκοντίζειν. Quinto iterum in armis decursum est. τῇ δὲ πέμπτῃ πάλιν ἐπὶ τοὺς αὐτοὺς δρόμους κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐπανάγειν. Refectis'que, quæ quassata erant muri.} Vet. lib. Refectisque, quos quassauerant muris. Dispositis'que præsidijs ad custodiam urbis Tarraconem est profectus.} Polybius. μετὰ ταῦτα ταῖς τε φυλακαῖς, καὶ ταῖς τῶν τειχῶν κατασκευαῖς ἀσφαλισάμενος τε κατὰ τὴν πόλιν, ἀνέζευξε καὶ τῇ πεζικῇ καὶ ναυτικῇ δυνάμει, καὶ προῆγε ποιούμενος τὴν πορείαν ὡς ἐπὶ ταράκωνος ἔχων μετ' αὐτοῦ καὶ τοὺς ὁμήρους.

IN EPITOMEN LIB. XXVII.

Cn. FVLVIVS pro cos. cum exercitu ab Annibale cæsus est. Vet. lib. Cæsus ad Herdoneam est. recte. ita enim quoque Liuius. SVBINDE cædentem pressit, donec effugeret. § Vet. lib. donec confligeret. FABIVS Maximus pater consulis. § Emenda, pater consul. ut infra. Maximus filius.

TARANTINOS per deditionem accepit. § Vet. lib. per proditionem recepit. egregie. ut enim amissum fuerat, sic receptum proditione Tarentum est. Plutarch. in Fabio. τὴν δὲ ταραντίνων πόλιν ἔσχεν ἑαλωκυῖαν ἐκ προδοσίας. ITA ut inimicum falleret, electa manu profectus. § Vet. lib. Ita ut hostem falleret, cum electa manu profectus.

IN LIBRVM XXVII.

IN Italia consul Marcellus. § Vet. lib. In Italia autem consul Marcellus. quæ lectio nescio cur à Rhenano reijciatur. SALAPIA per proditionem recepta. § Vet. lib. per deditionem. MARONEAM & Meles de Samnitibus ui cepit. § Nomina horum oppidorum reticet Plutarchus in Marcello cum ait. τὰς σαμνιτικὰς πόλεις μεγάλας ἀφεστώσας εἷλεν. Item quod ait Liuius. Ad tria millia militum, Annibalis, Plutarch. inquit. Ἀννίβου στρατιώτας τρισχιλίους ὄντας. PRAEDAE aliquantum eius militi fuit concessum. § Placet coniectura Beati Rhenani, quam miror ab alijs esse repudiatam. Prædæ aliquantum, usui militum concessa. Nam lib. XXV. ait. Ad diripienda hospitia Romana passim discursum est. & fuit prædæ aliquantum. CN. Fuluius proconsul. § Cn. Fuluius Centumalus. Nam Cn. Fuluium Flaccum prætorem biennio ante in ijsdem locis deuicerat. ITA ut famam prope præueniret. § Vet. lib. Famam quoque. QVINTA legio, & sexta alacriter pugnam inierunt. § Vet. lib. Quinta legio, & sinistra ala acriter pugnam inierunt. recte. Nam paulo post ait. Prima legio, & dextera ala. Item. Primæ legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subit. Item multo post. peditum prima legio, & dextera ala prælium inibant. MVLTI cecidissent Romanorum. § Vet. lib. Romanorum cecidissent. CN. Fuluius cum duodecim tribunis militum cecidit. § Vet. lib. habent. cum undecim. quod placet. Nam Plutarchus in Marcello sic ait. ἔπειτα τοῦ Ἀννίβου φύλβιον γναῖον ἀνθύπατον ἐν ἀπουλίᾳ κατακτείναντος μὲν αὐτὸν σὺν ἕνδεκα χιλιάρχοις. MARCELLVS nihil admodum tanta clade territus literas Romam ad senatum de duce, & exercitu ad Herdoneam amisso scribit. Cæterum eundem, &c. ire aduersus eum, breuem illi lætitiam, qua exultet facturum. § Hæc uerba uertit Plutarchus in Marcello, & Liuium auctorē profitetur. ita. κατακόψαντος δὲ τῆς στρατιᾶς τὸ πλεῖστον, ἔπεμψεν εἰς ῥώμην γράμματα, τοὺς πολίτας παρακαλῶν θαῤῥεῖν. αὐτὸς γὰρ ἤδη βαδίζειν, ὡς ἀφέλοιτο τὴν χαρὰν Ἀννίβου. καὶ ταῦτα μὲν ὁ λίβιος φησὶν ἀναγνωσθέντα τὰ γράμματα μὴ λύπας ἀφελεῖν ἀλλὰ τῷ φόβῳ προσθεῖναι τὸν ῥωμαίων μεῖζον ἡγουμένων τοῦ γεγονότος τὸ κινδυνευόμενον, ὅσῳ φυλβίου κρείττων ἦν μάρκελλος. ὁ δὲ ὥσπερ ἔγραψεν εὐθὺς Ἀννίβαν διώκων, εἰς τὴν λευκανίαν ἐνέβαλεν, καὶ περὶ πόλιν νομίστρωνα καθήμενος &c. Aa hora tertia cum ad noctem pugnam extendissent, &c. § Plutarchus. ἀπὸ γὰρ ὥρας τρίτης συμπεσόντες ἤδη σκότους μόλις διέλυσαν.

198 POSTERO die ab sole orto in multum diem stetere in acie. § Plutarchus. ἡμέρας προαγαγὼν αὖθις τὸ στράτευμα παρέταξε διὰ τῶν νεκρῶν &c. VALERIVM potius consulem ex Sicilia reuocari. § Plutarchus. διὸ καὶ ἀρχαιρεσιῶν ἐπειγόντων ἔδοξε τῇ βουλῇ μᾶλλον ἐκ σικελίας τὸν ἕτερον ὕπατον, ἢ μάρκελλον συμπεπλεγμένον Ἀννίβᾳ κινεῖν. L. FVRIO Purpurione. § Purpureone. ex Capitol. tabulis. L. MANLIO prætore urbis. § Vrbano. Vet. lib. LEGATI ab rege Syphace Romam uenerunt, quæ is prospera prælia rex, cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. § Vox, Rex, abest à uet. lib. neque certe est necessaria. M. ATILIVS, & M. Acilius. § Scribe MV. Acilius. est enim MV. Acilius Glabrio, de quo infra magna fit mentio. MVLTA æstate, qua hæc facta sunt. § Vet. lib. Ea æstate, qua. LASCIVIENTIVM piscium more exultasse. § Vet. lib. Piscium modo exultasse. PROPE annos LX in Sicilia. § ab Ap. Claudio consule, qui primus bellum in Siciliam transtulit ad hunc numerantur anni LV. IMPROVISO in agro Vticensi excursionem fecit. § Vet. lib. In agrum Vticensem. Q. FVLVIVS dictator dictus. Plutarchus in Marcello. ἐλθόντα δὲ ἐκέλευεν εἰπεῖν δικτάτορα κόιντον φάλβιον. ἐπεὶ δὲ ἐλθὼν ἀπὸ τῆς σικελίας ὁ τοῦ μαρκέλλου συνάρχων ἕτερον ἐβούλετο λαβεῖν δικτάτορα, καὶ βιασθεὶς παρὰ γνώμην μὴ βουλόμενος ἐξέπλευσε νυκτὸς εἰς σικελίαν, &c. GALERIA iuniorum, quæ sorte prærogatiua erat. § Vet. lib. Quæ sorte. Quanquam, sorte. probatur, ut lib. XXIIII. Eo die cum sors prærogatiuæ ante iuniorum exisset. & Cicero Phili. II. Sortitio prærogatiuæ. Galeria autem nomen est, centuriæ, ut Veturia, de qua supra. EODEMQVE iure uocatæ reliquæ inclinassent. § Vox, reliquæ, uacat, ut ueteres indicant libri. opponit autem, iure uocatas cēturias prærogatiuis. iudicium autem inquit prærogatiuæ sequutæ essent ex quæ iure uocatæ dicuntur. de quibus nos supra. MAGISTRATVM continuari. § Ex dictatore consulem fieri. CVM Flaminius alter consul. § Vet. li. Cū C. Flaminius. L. POSTHVMII Megilli. § L. Postumij Megelli. ex capit. consulibus & Vetustis libris. CONSVL cum Cn. Iunio Bubulco. § Lege, cum C. Iunio. ex Cassiodoro & tabulis Capit. consules fuerunt anno V. C. CDLXI. PRAETORES creati. § Vet. lib. Prætores inde creati. P. MANLIVS Volso. § Vulso. ex Cap. tabulis.

T. SEMPRONII T. F. Longi T. Sempronius C. F. Longus. § Lege Ti. Sempronij Ti. F. Longi

T. Sempronius. Est enim Tiberius Semproniorum cognomen. M. AEMILIVS Pappus.} Pa- Pus. ex Capitolinis tabulis.

L. PORCIVS Licinius.} Licinus. ex Capitolinis tabulis. C. CALPVRNIVS eidem præesset prouinciæ, exercituique, quem Q. Fuluius habuisset. Capuam exercitumque T. Quintius obtineret.} Ex uet. lib. Legit Rhenanus. Capuam, exercitumque, quem Q. Fuluius habuisset, T. Quintius obtineret. & recte. nam paulo post ait. Consulum alter T. Quintius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fuluius Flaccus habuerat, profectus. C. MANLIIS Attelij, qui unus ex plebe petebat.} Hunc eundem lib. XLI, ubi de morte eius agit. C. Attelium Aemylium nominat. Est autem utrobique legendum C. Mamilius Vitulus. Nam alibi etiam pro Mamilio, Aemilius. & Manilius est uitiose. Mamilij autem plebeij sunt, ex quibus Q. Mamilius Vitulus consul fuit anno CDXCI in tabulis Capitolinis. Vet. lib. hoc habent uarietatis, quod Attellus habent. C. LECTORIVS.} Lætorius. ut ante. CVM L. Licinius prætor inde eduxisset.} Nemo hoc anno Licinius prætor fuit, at sequenti duo Publij Licinij Varus, & Crassus, ille urbanus, hic peregrinus, urbanum autem intelligit. Itaque P. est scribendum non L. TRIGINTA tum coloniæ populi Ro. erant.} Hic locus est, quo colonias populi Ro. enumeremus, quas hoc tempore triginta fuisse scribit Liuius, quarum duodecim negasse opem Romanis, duodeuiginti benigne præstitisse. Nomina XII Liuius edit hæc. Ardeam, Nepet, Sutrium, Circeios, Albam, Carseolos, Suessam, Soram, Setiam, Cales, Narniam, Interamnam. XVIII autem, hæc. Signiam, Norbam, Saticulam, Brundusium, Fregellas, Luceriam, Venusiam, Adriam, Firmum, Ariminum, Pontiam, Pæstum, Cossam, Beneuentum, Aeserniam, Spoletum, Placentiam, & Cremonam. Placet autem omnes colonias, quæ hucusque Liuio auctore deductæ sunt, & quo quæque anno deducta sit exponere, ut multo plures, quàm triginta deductas fuisse probemus.

I Medullia à Romulo rege deducta. Dionys.
II Cameria à Romulo Rege. Dionysius.
III Fidenas à Romulo deductas scribit Dionysius eidem colonos additos esse anno CCCXXVI. scribit Liuius.
IIII Antemnæ à Romulo Rege.
V Crustomeria à Romulo Rege.
VI Ostia ab Anco rege. Plin. lib. iiii. cap. v. Huius post meminit Liuius anno DXLIII. & anno DLIX.
VII Signia à Superbo Rege.
VIII Circeij à Superbo Rege.
IX Córa } Harum meminit anno CCLI
X Pomeria } Liuius, quo autem anno deductæ sint non exponit.
XI Velitræ deductæ anno CCLX.
XII Norba, ut in Pomptino arx esset. anno CCLXII.
XIII Antium in Volscis. anno CCLXXXV. Eodē noua colonia missa. an. CCCCXIII. Huius post meminit Liuius anno DXLIII. & an. DLIX.
XIIII Ardea. anno CCCXII.
XV Lauici. anno CCCXXXVII.
XVI Vitella. Huius meminit anno CCCLXII. quo anno deducta sit non ait.
XVII Sutrium. Liuius nusquam coloniæ huius meminit nisi hoc loco, & lib. XXIX, ubi XII harum etiam coloniarum nomina profert. at meminit Sutrij coloniæ Diodorus anno postquam Roma capta est. Velleius septem post R. Captam annos deductam tradit.
XVIII Nepet. anno CCCLXXIII.
XIX Satricum. Huius meminit Liuius anno CCCLXXIIII, quo anno expugnatam à Prænestinis ait. item post etiam anno CCCCXXXV. quo tamen anno deducta sit, non exprimit. Velleius annos septem post Romam captam deductam scribit. quanquam ibi uulgo Sutrium, non Satricum scribitur.
XX Setia Norbæ finitima āno CCCLXXVII.
XXI Cales. anno CCCCXXI.
XXII Anxur. anno CCCCXXVI. eadem Tarracina dicitur anno CCCCLVIII. & DLIX.
XXIII Fregellæ. anno CCCCXXVII.
XXIIII Luceria. anno CCCCXL.
XXV Suessa Auruncorum. anno CCCCXLI.
XXVI Pontia. anno CCCCXLI.
XXVII Saticula. hanc eodem anno cōditam quo Suessam scribit Velleius. cuius rei nihil meminit Liuius, Saticulanos tamen inter XVIII fidos colonos hoc loco numerat.
XXVIII Casinum. anno CCCCXLII.
XXIX Interamna. anno CCCCXLII.
XXX Sora Volscorum. anno CCCCL. deductæ. Soræ tamen coloniæ meminit ante in anno CCCCXXXIX.
XXXI Alba Aequorum. anno CCCCL.
XXXII Carseoli. anno CCCCLI.
XXXIII Nequinum, siue Narnia in Vmbria. anno CCCCLIII.
XXXIIII Minturnæ. anno CCCCLVI.
XXXV Sinuessa. anno CCCCLVI.
XXXVI Venusia. Hanc deductam esse scribit Velleius quadriēnio post Sinuessam, idest anno CCCCLX. cuius ne uerbum quidem Liuius, quia perijt ille annus. Nominat tamen hoc loco Venusinos inter fidos colonos.
XXXVII Castrum } Hę colonię deductę sunt
XXXVIII Sena } post annum CCCCLXII,
XXXIX Adria } quantum diuinari ex epitoma

toma libri XI. possum. Velleius Castrum deductam ait initio belli punici, id est anno CCCCLXXXVI. Castri noui coloniæ maritimæ meminit Liuius anno DLIX. Senæ meminit Polybius lib. secundo.

XL Cossa. } Has deductas esse scribit
XLI Pæstum } Velleius Fabio, & Canina cos. id est, anno CCCCLXXIX. In epi. lib. XIIII. Posidonia, & Cossa.

XLII Ariminum, } deductæ, ut ait Velleius
XLIII Beneuentū } Sempronio Sopho, & Ap. Claudio cos. i. an. CCCCLXXXIII. item epit. lib. XV. Huius meminit Polybius lib. II.

XLIIII Firmum initio belli punici cum Castro deductā ait Velleius. i. CCCCLXXXVI. & Firmani inter fidos colonos nunc à Liuio referuntur.

XLV Aesernia post annum, quàm Firmum deducta. ut ait Velleius. item est in epitoma lib. XVI. id est, CCCCLXXXVII.

XLVI Aesulum. } deductæ post annū XVII.
XLVII Alsium } quàm Aesernia, ut ait Vell. apud quem est XXII. mendose pro XVII. i. an. DIII.

XLVIII Fregenæ. post biennium quàm Aesulū. ut ait Velleius. id est, anno DV. Fregenæ coloniæ maritimæ meminit Liuius anno DLIX.

XLIX Brundusium proximo anno, quàm Fregenæ Torquato, & Sempronio cos. ut scribit Velleius. id est, anno DVI.

L Spoletum triennio post Brundusium. ex Velleio. & epit. lib. XX. id est, anno DIX.

LI Valentia post biennium quàm Spoletum. Velleius. i. anno DXI.

LII Cremona } Sub aduentū Annibalis.
LIII Placentia } ut ait Velleius. & epit. li. XX. Pæd. in Pisonem Scipione, & Lógo cos. deductas scribit primo anno II belli punici. id est, an. DXXXV. Placentiam autem uocat coloniam à populo Rom. deductam LIII.

Nepete. } Nepet. ut supra sæpius. Cum alternis hæc consules diu iactassent. } Vet. lib. Consules demonstrassent. Vbi tantus pauor animis hominum est iniectus. } Vet. lib. Omnium. Vt magna pars actum de imperio diceret. } Vet. lib. Dicerent.

200 Satricvlan'que. } Supra ostendi ex Velleio, Stephanoq; legendum esse Saticulam, addo etiam ex Veterum librorum auctoritate. Essernini. } Aesernini. ut supra etiam ostendi. Spoletini. } Vet. lib. Spoletani, itemq; Prisc. lib. II. docet esse loquendum. ut Spoletum Spoletanus. ut Beneuentum Beneuentanus. Vt C. Hostilius Pr. ludos Apollinis, sicut his annis uoti, factiq; erant, uoneret, faceretq;. } Vet. lib. Apollini. & recte. Creati censores, ambo, qui nondum consules fuerant M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. duo censores, ut agrum Campanum fruendum locarent latum ad plebem est. } Vox, duo, ni fallor, habet mendum. Cur enim duo, quando sic locutus est Liuius? uereor ne, hi, legendum sit. idque erroris causam librario tribuerit, quod hi pro, ii, i. duorum uota acceperit. T. Manlius Torquatus erat. } Is anno DXIX censor fuerat. Cap. lapid. Ex iis, qui principio eius belli sexdecim annos nati fuerant, neque militauerant, ærarios fecerunt. } Vet. lib. Decem & septem annos. recte. Sic enim & ipse ait lib. XXV. Tribuni pl. ad populum ferrent, ut qui minores septem, & decem annis sacramento dixissent, ijs perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut maiores milites facti fuissent. Et avdacia, & audendi omnia necessitatibus pares. } Vet. lib. Et audacia, & ad audendum omnia. Marcellvs & consulis literis excitatus. } Vet. lib. Excitus. Pavcos post dies consecutus Fabius, qui & collegam coram obtestatus, & per literas Marcellum, ut quam acerrimo bello detineret Annibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret. & post. Marcellus literis consulis excitus, ad Canusium Annibali occurrit. } Hæc ita uertit Plutarchus in Marcello. συνθέμενος δὲ πρὸς φάβιον μάξιμον, ὅπως ἐκεῖνος μὲν ἐπιχειρῇ ταραντίνοις, αὐτὸς δὲ συμπλεκόμενος, καὶ περιέλκων ἀννίβαν ἐμποδὼν ᾖ τοῦ βοηθεῖν πρὸς ἐκεῖνον, ἐπέβαλε περὶ κανύσιον.

Nocte prægressum assequitur. } Vet. lib. Nocte prægressum eum assequitur. Cedere inde Romanis dextra ala, & extraordinarij cœpere. } Plutarchus. τοῦ δεξιοῦ τάγματος. Qui sint extraordinarij, docet Polybius lib. VI. πραιφέκτοι δώδεκα ἄρχοντες προβεβλημένοι ὑπὸ τῶν ὑπάτων, οἱ τοῖς ὑπάτοις τοὺς ἐπιτηδειοτάτους πρὸς τὴν ἀληθινὴν χρείαν ἐκ τῶν παραγεγονότων συμμάχων ἱππεῖς τε, καὶ πεζοὺς ἐξέλεγον τοὺς ἐπικαλουμένους ἐκτραορδινάριους, ὃ μεθερμηνευόμενον, ἐπίλεκτοι. Cecidere'qve in pugna ad duo millia & septingenti. } Plutarchus. ἐπεσκεδασθήσεν ἐπὶ δισχιλίοις ῥωμαίων πεσόντων. Qvos leuibus prælijs fugastis. } Vet. lib. Fatigastis. Corpora tantum, atque arma eadem sunt. } Plut. ὁρῶ, ἔφη, ῥωμαίων ὅπλα πολλὰ, καὶ σώματα, ῥωμαῖον δὲ μηδένα ὁρῶ. Ne prius hesternæ fugæ, quàm hodiernæ uictoriæ fama Romam, perueniat. } Plut. ὅπως οἱ πολῖται τὴν νίκην πρότερον, ἢ τὴν φυγὴν ἀκούσωσιν.

201 Cohortibvs, quæ signa amiserant, hordeum dari iussit. Plutarch. προσέταξε ταῖς ἡττημέναις σπείραις ἀντὶ πυρῶν κριθὰς μετρῆσαι. Cvm eo nimirum, inquit, hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. &c. } Plutarchus. ὦ ἡράκλεις, εἶπε, τί χρήσεταί τις ἀνθρώπῳ; μήτε τὴν χείρονα τύχην, μήτε τὴν βελτίονα φέρειν εἰδότι. μόνος γὰρ οὗτος οὔτε νικῶν δίδωσιν ἀνάπαυσιν, οὔτε λαμβάνει νικώμενος.
Annibal elephantos in primam aciem induci iussit. } Plutarchus. ἐκέλευσεν ἀντιβὰς τὰ θηρία κατα-

στήσαντας

συνάψαντας εἰς πρώτην τάξιν ἐπάγειν τοῖς ὅπλοις τῶν ῥωμαίων. NI C. Decimius Flauus tribunus militum signo arrepto primi hastati. § Plutarchus. ὡς τῶν χιλιάρχων ὄνομα φλάβιος ἀναρπάσας σημαίαν, ὑπαντιάζοι.

VT est genus anceps. § Quod elephanti tam in suos, quàm in hostes ruant. CAESA ad octo millia hominum. § Plutarchus. λέγονται γὰρ ὑπὲρ ὀκτακισχιλίους ἀποθανεῖν. Quod autem de Romanis ait mille ferme & septingentos interfectos, Plutarchus ait aliter. ῥωμαίων δὲ νεκροὶ μὲν ἐγένοντο τρισχίλιοι.

OPPIDVM in Salentinis Manduriam. § Stephanus Mandurium uocat. μανδύριον πόλις ἰαπυγίας, ὁ πολίτης μανδυρῖνος. PRAESIDII præfectus deperibat amore mulierculæ. § Plutarchus & hanc opinionem, & alteram de muliere à præfecto amata recitat. quã quidam Fabij pallacam fuisse tradiderunt.

PRODITIONIS conciliator nunciauerat. § Vet. lib. pronunciauerat. AD proditionis famam extinguendam. § Plut. ὡς μὴ προδοσίᾳ τὴν πόλιν ἔχων φανερὸς γένοιτο. BRVTTII quoque multi interfecti. § Vet. lib. passim interfecti. QVI interroganti scribæ, quid fieri de signis uellet, deos iratos Tarentinis relinqui iussit. § Plututarchus. λέγεται τὸν γραμματέα πυθέσθαι τοῦ φαβίου περὶ τῶν θεῶν τί κελεύει, τὰς γραφὰς οὕτω προσαγορεύοντα, καὶ τοὺς ἀνδριάντας, τὸν δὲ φάβιον εἰπεῖν, ἀπολείπωμεν τοὺς θεοὺς ταραντίνοις κεχολωμένους. IIS qui Cauloniam obsidebant. § Obsessæ Cauloniæ meminit etiam Plutarchus in Fabio. καὶ καυλωνίαν ἐξελεῖν κατὰ κράτος. ET Romani, inquit, suum Annibalem habent. § Plutarchus. καὶ φασὶν ὡς μὲν εἰπεῖν, ἦν ἄρα καὶ ῥωμαίοις ἀννίβας τίς ἕτερος. ἀπεβάλομεν γὰρ τὴν τῶν ταραντίνων πόλιν, ὥσπερ ἐλάβομεν.

QVINQVE millia ferme ab urbe. § Plutarch. τεσσαράκοντα σταδίους. INDE duos Metapontinos cum literis principum eius ciuitatis ad Fabium Tarentum mittit. § Plutarch. συνθεὶς ἐπιστολὰς παρὰ τῶν ἐν μεταποντίῳ δυνατῶν ἔπεμψε πρὸς τὸν φάβιον &c. P. SCIPIO in Hispania. § Hinc etiam Polybius persequitur res gestas P. Scipionis in Hispania lib. x. κατὰ δὲ τὴν ἰβηρίαν ὁ πόπλιος ὁ τῶν ῥωμαίων στρατηγὸς ποιούμενος τὴν παραχειμασίαν ἐν ταρακῶνι. EDESCO ad eum clarus inter duces Hispanos uenit. § Polybius. Edeco. λαβὼν συναγωνιστὴν ἐδεκῶνα τὸν δυνατὸν δυνάστην. EADEM causa Indibili, Mandonioq; fuit. § Polybius. ἀνδοβάλην δὲ καὶ μανδόνιον μέγιστοι μὲν ὄντες δυνάσται τῶν τότε κατ' ἰβηρίαν &c. NAVALES socios terrestribus copijs addidit. § Polyb. συνέζευξε ταῖς ναυτικαῖς δυνάμεσι τὰς πεζικὰς δυνάμεις. ET iam Lælius redierat ab Roma. § Polybius. πόπλιος δὲ προσδεξάμενος γάϊον λαίλιον, καὶ διακούσας τῶν παραγγελομένων ὑπὸ τῆς συγκλήτου προῆγε τὰς δυνάμεις ἀναλαβὼν ἐκ τῆς παραχειμασίας. PROPE urbem Bætulam. § Polybius Bæcula nominat. ἐγγίσας δὲ τῷ καρχηδονίῳ, καὶ τοῖς περὶ βαίκυλα τόποις. & Liuius paulo post. Paucis post prælium factum ad Bætulam diebus, cum Scipio rediens Taraconem saltu Castulonensi iam excessisset. Stephanus item. βαίκυλα πόλις ἰβηρίας. τὸ ἐθνικὸν βαικυλεύς. Item Ptolemæus. IPSA expeditos ad leuem armaturam infimo stantem supercilio ducit. § Polybius. τοὺς δὲ γροσφομάχους, καὶ τῶν πεζῶν τοὺς ἀκμαιοτάτους ἐξελὼν, ἐπεβάλλετο προσβάλλειν πρὸς τὴν ὀφρὺν, καὶ καταπειράζειν τῆς τῶν πολεμίων ἐφεδρείας.

ET assuetudine succedendi. § Vet. lib. Assuetudine tamen succedendi. IPSA ab læua, circuitu haud magno, in transuersos hostes incurrit. § Polybius. τοὺς δὲ λοιποὺς ἑτοίμους ἔχων αὐτὸς περιελθὼν τὴν ὀφρὺν κατὰ τὸ λαιὸν τῶν ὑπεναντίων προσέβαλλε τοῖς καρχηδονίοις. ASDRVBAL iam antequam dimicaret, pecunia capta, elephantisq; præmissis, quamplurimos poterat de fuga excipiens præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. § Polybius. ἀσδρούβας δὲ κατὰ τοὺς ἐξαρχῆς διαλογισμοὺς θεωρῶν κλινούσας τὰς αὐτοῦ δυνάμεις, τὸ μὲν ψυχομαχεῖν μέχρι τῆς ἐσχάτης ἐλπίδος ἀπεδοκίμασε, λαβὼν δὲ τά τε χρήματα, καὶ τὰ θηρία, καὶ τῶν φευγόντων ὅσους ἐδύνατο πλείστους ἐπισυναγαγόμενος ἐποιεῖτο τὴν ἀναχώρησιν παρὰ τὸν τάγον ποταμὸν ὡς ἐπὶ τὰς πυρήνης ὑπερβολάς. IN recensendis captiuis decem millia peditum, duo millia equitum uenit. § Polybius. συναθροίσας τὸ τῶν αἰχμαλώτων πλῆθος, ὧν ἦσαν πεζοὶ μὲν εἰς μυρίους, ἱππεῖς δὲ καὶ πλείους δισχιλίων.

REGEM cum ingenti consensu appellauit. § Polybius. κατὰ δὲ τὰς ἐντεύξεις βασιλέα προσφωνούντων τὸν πόπλιον. & post. μετὰ δὲ μάχην ἁπάντων βασιλέα προσφωνούντων. SIBI maximum nomen imperatoris esse dixit. § Polyb. παρήγγειλε στρατηγὸν αὐτὸν προσφωνεῖν. TACITE iudicarent. § Vet. lib. Taciti iudicarent.

NVMIDAM se esse ait. § Vet. lib. Numidam se lacrymans esse ait.

PRAESIDIO tantum ad insidendum Pyrenæum misso. § Polybius. ἐπὶ δὲ τὰς ὑπερβολὰς τῶν πυρηναίων ὀρῶν ἐξαπέστειλε τοὺς τηρήσοντας τὸν ἀσδρούβαν. CVM Scipio rediens iam Taraconem saltu Castulonensi excessisset. § Vet. lib. Cum Scipio rediens Taraconem saltu Castulonensi iam excessisset. Polybius. ἀνεχώρησε μετὰ τῆς δυνάμεως εἰς ταρακῶνα ἐν τούτοις τοῖς τόποις ποιῆσαι τὴν παραχειμασίαν. MEDIA æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. § Plutarchus Sinuessam edit pro Venusia. ἀλλὰ κατὰ χειμῶνα εἰς καμπανίαν ἀνέζευξε, καὶ τὸ θέρος ἐν σινοέσσῃ διῆγεν ἀναλαμβάνων τοὺς στρατιώτας. INIMICVS erat ei C. Publicius Bibulus tribunus pl. § Plutarchus. οἱ δὲ ἐχθροὶ πουβλίκιον βίβλον ἕνα τῶν δημάρχων ἀνέστησαν ἐπὶ τὴν κατηγορίαν αὐτοῦ. Lapides Capitolini, Poblicius. CVM tamen necessarij Claudij obtinuerunt. § Vet. lib. Tum tamen. NEC ab imperio eius abrogando. § Vet. lib. Nec de imperio eius. Malim tamen, Ei. Nam Abrogare alteri imperium dicitur, & magistratum. ACTVM de imperio Marcelli in circo Flaminio est. § Plutarchus. τοῦ δήμου συνελθόντος εἰς τὸν φλαμίνιον ἱππόδρομον. § Q. CLAVDIVS Flamen. § Vet. lib. Q. Claudius Flaminius. Suspicor, Flamininus legendum. eumq; esse, de quo priore libro dixit. C. Claudius Flamen dialis, quod exta perperam dederat, Flaminio abijt atque inde cognomen inuenisse, quod Quintij etiam tulerunt. MVRES in æde Iouis aurum rosisse. § Plutarchus in Marcello. καὶ

lo. καὶ μόνοι τὸν ἐν Διὸς χρυσοῦν καταβαλόντες. SINGVLOS dies instaurati.} Vet. lib. In singulos dies, recte.sic enim semper alibi loquitur. non est opus exemplis. Ex Campania nunciata erant.} Vet. lib. Et ex Campania nunciata erant. PESTILENTIA grauis incidit per urbem, agrosq;.} Redde suam uocem,incidit in urbem.sic enim ueteres, quos legi,habent libri. FECIT'QVE ad III Nonas Quintiles.} Scribe ex omnium librorum ueterum auctoritate,ante diem tertium Nonas Quintiles,cuius locutionis uim non intelligens Rhenanus,mutauit,& deprauauit. Est autem ante diem tertium Nonas,idem atque III. Nonas,idest tertio die ante Nonas. integrum hanc fuisse Latinam dicendi formam indicat etiam Plutarchus in Numa, qui scribit Romam cōditam πρὸ ἕνδεκα μιᾶς καλανδῶν μαΐων.i.ante diem undecimum Kalendas Maias. & in Poplicola pugnatum cum Tarquinijs esse πρὸ μιᾶς καλανδῶν μαρτίων.i. ante unum Kalendas Martij,i.pridie K.Mart.& Dionysius libro sexto creatos ait tribunos plebis τετάρτῃ πρὸ τῶν εἰδῶν δεκεμβρίων. quod post Liuius lib. XXXIIII ait.ante diem quartum Idus Decembres. Itaq; cum dicimus Ad. III. ad IIII. puto mendose dici,diuidendasq; literas esse,ita. A.D.i.ante diem.

VARRO imperio missus.} Castiga.cum imperio.

204 IN SENTENTIAM M. Acilij.} M'. Acilij. ut supra de eodem admonui. ALIIS sententijs notantibus præfectum,quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset, alijs præmia decernentibus, quod.&c.} Vox,sententijs,sine dubio mendosa est. Rhenanus,quia libros ueteres,socijs,pro sententiis habere legit,in eam opinionem uenit,ut,ocii,putarit esse legendum. quam lectionem adeo probauit, ut eius etiam in Taciti castigationibus meminerit. Nos autem quia sæpe mendose, sociis, pro.S.C.i.senatusconsulto esse inuenimus,& quia librum etiam unum, senatusconsulto,aperte habere comperimus,senatusconsulto,reponimus. nam & sensus est optimus,& locutio Liuio usitata. ut lib. XXV. Ac per eum delata ad senatum,nec ullo senatusconsulto notatis. ADIECIT tamen fateri se,opera Liuii Tarentum receptum.} Cicero idem scribit in Catone,praue tamen M. Liuium Salinatorem hunc uocat. Idē Plutarchus in Fabio. QVOD cum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori,& Virtuti uouisset, dedicatio eius à pontificibus impediebatur.} De bello Gallico, & prœlio à Marcello ad Clastidium in primo eius consulatu commisso scribit Polybius lib. I.& Plutarchus in Marcello. de ædibus autem his idē Plutarchus,sic. ἔπειτα ναὸν ἐκ τῶν σικελικῶν λαφύρων ᾠκοδομημένον ὑπ' αὐτοῦ. δόξης,καὶ ἀρετῆς καθιερῶσαι βουλόμενος, καὶ κωλυθεὶς ὑπὸ τῶν ἱερέων, οὐκ ἀξιούντων ἕνα ναὸν δύο θεοὺς περιέχεσθαι πάλιν προσοικοδομεῖν ἕτερον.

VNI deo recte dedicari.} Vet.lib. Rite. INTER Venusiam,Brutiamq;.} Vet.lib. Bauriamq;. Ego. Bantiam.sic enim Plutarchus. μεταξὺ βαντίας πόλεως,καὶ βενουσίας.& Stephanus. βαντία πόλις ἰταλίας, τὸ ἐθνικὸν βαντιανός. PARTEM exercitus,quæ in præsidio erat.} Vet.lib. Qui in. SVB tumulo Petelliæ.} Vet. lib. Peteliæ,Stephanus. πετηλία πόλις ἰταλική, τὸ ἐθνικὸν πετηλῖνος. Plutarchus. τὸν περὶ πετηλίαν λόφον ait,pro πετηλίαν. AD DVO milla armatorum cæsa.} Plutarchus. ὑφεὶς ἄνδρας πεντακοσίους καὶ χιλίους ἀπέκτεινε. TVMVLVS erat syluestris inter Punica,& Romana castra.} Plutarc. ἦν δὲ μεταξὺ τῶν στρατοπέδων λόφος ἐπιεικῶς μὲν εὐερκής, ὕλης δὲ παντοδαπῆς ἀνάπλεως. FREMEBANT uulgo in castris Romanis,occupandum eum tumulum esse.} Plutarchus. ἦν πολὺς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν ῥωμαίων λόγος, ὡς χρὴ τὸ χωρίον καταλαμβάνειν. PRIMA hostia cæsa iecur sine capite inuentum.} Plutarchus. καὶ τοῦ πρώτου πεσόντος ἱερείου δεικνύουσιν αὐτῷ τὸ ἧπαρ οὐκ ἔχον κεφαλὴν, ὁ μάντις. AVCTVM etiam uisum in capite.} Plutarchus. ὅτι κεφαλὴ μέγεθος ὑπερφυὲς ἀνέσχεν. De eadem re Valerius lib.I.de prodigiis. NEC id sane aruspici placuisse, quod secundum trunca,& turpia exta,nimis læta apparuissent.} Plutarchus. οἱ δὲ μάντεις ταῦτα μᾶλλον ἔφασαν δεδιέναι,καὶ ταράττεσθαι. λαμπροτάτων γὰρ ἐπ' αἰσχίστοις, καὶ σκυθρωποτάτοις ἱεροῖς γενομένων ὕποπτον εἶναι τῆς μεταβολῆς τὴν ἀτοπίαν. MARCELLVM tanta cupiditas tenebat dimicandi, ut nunquam satis castra castris collata diceret.} Vet.li.Pro,cupiditas,habent,cupido,&,pro diceret,duceret.

DESERTI ab Etruscis Fregellani.} Ducentos & uiginti equites secum eduxerat Marcellus, quorū nemo Romanus,sed aut Etrusci erant omnes,aut Fregellani.ut ait Plutarchus. ἐξῆγεν οὖν πέντε συνάρχοντα κρατίστων παραλαβὼν, καὶ τὸν υἱὸν χιλιαρχοῦντα,τοὺς σύμπαντας ἱππεῖς εἴκοσι, καὶ διακοσίους,ὧν ῥωμαῖος οὐδεὶς ἦν ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι τυρρηνοί, τεσσαράκοντα δὲ φρεγελλάνοι, πεῖραν ἀρχῆς καὶ πίστεως ἀεὶ τῷ μαρκέλλῳ δεδωκότες.

MARCELLVM etiam transfixum lancea.} Plutarchus. μάρκελλον δέ τις λόγχῃ πλατείᾳ διὰ τῶν πλευρῶν διήλασεν, ἣν λαγκίαν καλοῦσιν. INTERFECTVS A. Manlius.} Ita uet. lib. Mouet quosdam, quod legerint, Interfecti, suspicanturque deesse nomen alterum, sine causa. LICTORES consulum quinque uiui in potestatem hostium uenerunt.} Plutarchus. αἰχμάλωτοι δὲ καὶ τῶν μὲν ῥαβδούχων πέντε. Equites duodeuiginti uiui capti. τῶν δὲ ἱππέων εἴκοσι δυεῖν δέοντες. L. COELIVS triplicem gestæ rei ordine edit.} Vet.lib. Alii C. Lælius,alii Lœlius Cœlius. Aut igitur L. Cælius Antipater est cuius sæpe meminit,aut C. Lælius,quem historias scripsisse tradere uidetur Polybius lib. X. IBI inuentum Marcelli corpus sepelit.} Hac in re citat auctorem Liuium Plutarchus. λίβιος δὲ καὶ αὐτὸν ὁ ἀννίβας,κομισθῆναι τὴν ὑδρίαν πρὸς τὸν υἱὸν εἰρήκασιν,καὶ ταφῆναι λαμπρῶς. PAVLO ante hic nuncius consulis Salapiam uenerat,cum literæ. Vet.lib. Quam literæ.

205 QVAM Cincius.} Vet.lib. Quam L. Cincius. M. MARCELLVM trib.militum.} M. Marcelli consulis interfecti filium. Plutarchus. Q. FABIVM filium.} Virum consularem,de quo ante dictum est. L. CINCIVS Alimentius.} Alimentus. ut ante, idem, de quo pauloante.

PHALERAM.}

Phaleram.} Vet.lib. Phalsram. sic Stephanus φάλαρα πόλις τετταλίας, πλησίον λαμίας. τὸ ἐθνικὸν φαλαρίς. Rhium profectus est.} Stephanus. ῥίον πόλις μεσσήνης ἢ ἀχαΐας. καὶ ἄλλη αἰτωλίας. Achaicum oppidum intelligit, ubi concilium agebatur Achæorum. Questi sunt quædam.} Vet. lib. Parua quædam. Sationis restitueretur Athamanis.} Suspectum habeo locum, ut Glareanus,

Ipse ab eo concilio Argos regressus.} Vet.lib. Ipse habito concilio. Iussis subsequi peditibus.} Vet.lib. Iussis se subsequi. Qui Eleum agrum ab Dymeo dirimit.} Polyb. & Stephanus δυμαῖον scribunt. Itaque Dymæo, scribe. Triballos (Illiriorum id est genus.} Vet. lib. Trallos. Recte. Tralli enim sunt populi Illyrij auctore Stephano. de quibus Liuius etiam lib. xxxvii.

Lycnidum.} Græci λύχνιδον. ergo Lychnidum. Dassaretiorum.} Dassaritiorum ex Stephano. δασσαρῆται ἔθνος ἰλλυρίας. λέγεται καὶ δασσαρίτιοι. Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere, ac descendisse in Argestæum campum.} Suspicor Aegestæum campum esse Thesprotium, qui affinis est Orestidi. Nam Stephanus. αἰγεσταῖοι οἱ θεσπρωτοὶ ἀπὸ τινὸς αἰγέστου στρατηγοῦ. Nam qui sit Argestæus campus quærit merito Glareanus. T. Quintius consul.} Vet.lib. T. Quinctius Crispinus consul. Dicto L. Manlio Torquato.} T. Manlio. est enim is, cuius sæpius ante meminit. C. Seruilium (tum ædilis curulis erat) dixit.} Vet. lib. C. Seruilium, qui tum ædilis curulis erat, dixit. M. Aemilius prætor urban. C. Flaminio.} M. Aemilium Regillum, qui post fuit flamen Quirinalis, fuisse puto. Ex consulatu populi iudicio damnatus.} Quod prædam Illyricam maligne diuisisset. ut ante dixi. In senatum uenire.} Non legerant eum in senatum, sed auctores ei fuerant, ut in senatum ueniret, non tanquam senator, sed tanquam pedarius. nam sequitur. Sed tum quoque aut uerbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat. Ex ijs enim erat, quibus ius erat in senatu sententiam dicere, non tamen senatores erant. Gellius. Quia duos patricios creari non liceret.} Per hæc tempora nunquam duo patricij consules comparati, duo uero plebeij in collegio Gracchi, & Marcelli comparati sunt. M. Furium.} Camillum. de quo lib. v. L. Portius Licinius.} L. Porcius Licinus ex Cap. lap. C. Manlius.} C. Mamilius. Sic enim uet. lib. plerique. Caius certe non est prænomen Manliorum. Hunc puto esse C. Mamilium Vitulum de quo supra.

Et praesciscere.} Vet. lib. Et præscire. Inimicitiae autem nobiles inter eos erant.} Vet. lib. Inimicitiæ ante nobiles inter eos. De his inimicitijs, & de reditu in gratiam etiam Valerius.

Quem Alpibus appropinquare fama erat.} Vet. lib. Quem iam Alpibus. L. Aquilius Pætus augur creatus.} Vet. lib. Præfectus Aquilius Pætus. mendose certe, sed ita ut ex obseruatione diutur na eiusmodi mendorum uestigia ueritatis elicias. sæpe enim est, præfectus, pro Publio, in manuscriptis. Itaque legendum puto. P. Aelius Pætus. Primum enim cognomen Pæti, nõ erat Aquilliorum, sed Aeliorum, deinde hic est P. Aelius Pætus, qui nunc fit augur, & anno dlxxix augur apud eundem Liuium moritur, lib. xlii. Ab Q. Manlio, & M. Cæcilio.} Lege ab Q. Mamilio, ut infra probabitur.

C. Manlio Sicilia.} C. Mamilio, ut ante.

Ita per prouincias diuisa, binæ consulum essent.} Vet. lib. Vt binæ. Cliuum Publicium. 207 Vet. lib. Cliuum publicum. ut lib. xxx. Annus insignis incendio ingenti, quo cliuus publicus ad solum exustus est. & lib. xxvi. Quos cum ex arce, Capitolioq; cliuo publico in equis decurrentes quidam uidissent. Vt Sinuessae biennio ante.} Supra hoc eodem libro. Ab Liuio poeta.} Liuius Andronicus, Liuius à Liuio Salinatore, ut ait, Eusebius, appellatus. Sonum uocis pulsu pedum modulantes.} i. λόγῳ καὶ ῥυθμῷ. ut ait Aristoteles in Poetica. Anxuras.} Taracinas.

A supero mari Senensis.} Senensis à Sena colonia urbe ad Adriam est, non à Senis Etruriæ.

Earum coloniarum iuniores iureiurando adacti supra dies triginta non pernoctaturos extra mænia coloniæ suæ.} Vet. lib. Non habent uocem, dies, & pro, triginta, habent, quadraginta, sensu multo præstantiore. Iuniores cuiusque coloniæ ultra quadraginta non pernoctaturos extra mænia coloniæ suæ. eadem sententia est lib. xxvi. Ne'ue uno tempore quinque senatores ab urbe Roma, abessent.

Ne emergeret ex Bruttijs. atq; obuiam fratri ire posset.} Vet. lib. Emergere. Duo millia de legionibus militum.} Vet. lib. Ad duo millia. Praecipitasset Romana Resp.} Vet. lib. Præcipitasset resp. Secunda in Italia. Vet. lib. Multa secunda in Italia.

T. Claudium Asellum.} Vet. lib. Ti. Claudium Asellum. Marrucinum, Ferentinum.} 208 Vet. lib. Ferentanum. Supra ostendi legendum esse, Frentanum. Flexit in Picenum.} i. ut in Picenum tenderet. Q. Tatio legato.} Vet. lib. Q. Catio. quod probo. supra enim Q. Carium quoque ædilem curulem nominauit. Biennio ante, cum castra punica obiecta Romanis mænibus, portisq; fuerant.} Quadriennio, legendum esset, nisi extremos annos omissos esse intelligeremus. id enim factum est anno dxxxix. Sine imperio, sine auspicio.} quia imperium, auspiciumq; consulis erat, qui discesserat. Geminata uictoria insignem.} P. & Cn. Cornelijs interfectis in Hispania.

Concitatis ad arma Gallicis.} Vet. lib. Et concitatis ad arma. Haud cum ignoto duce C. Netone.} Hac de re scripsit lib. priore.

Flagitare precibus, ut, quæ.} Vet. lib. Fatigare precibus. quod placet. est enim genus 209 dicendi Liuio familiare. Nocte clam ingredi uisum est.} Vet. lib. Melius uisum est.

Tessera per castra ab Liuio consule data erat, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques

equitem, pedes peditem acciperet.} Sic lib. VII. Vigilijs deinde dispositis cæteris omnibus tesseram dari iubet, ubi secundæ uigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se conuenirent. Polybius item de tessera, quam ξυλήφιον, & σύνθημα uocat, lib. VI. agit, idest, de signo nocturnis excubijs dando. Nam Liuius his locis pro quocunque signo accipere tesseram uidetur. AD Senam.} Coloniam. de qua supra. Vnde in bruto, Salinatorem ait Cicero Senensi prælio ludos uouisse. STRIGOSIORES equos.} Sic Front. lib I. cap. II.

210 VT adire ouncius non posset, præ cunctantibus, nociferantibusque.} Vet. lib. Quos legi omnes, ut adire ouocius non posset, trahereturque à percunctantibus. INDE traducti in concionem legati.} Vet. lib. Introducti in concionem. Hinc ego. Inde producti. Est enim hæc consuetudo latini sermonis, ut cum non omnibus pateret aditus uel in senatum, uel io concionem, à magistratibus tamen, quorum id ius erat, in curiam quidam introduci, ad populum uero (sic enim loquebantur) produci possent. Sic lib. VII. Legati introducti in senatum maxime in hanc sententiam locuti sunt. & lib. XXVIII. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. & paulo post. Legationes deinde cæteræ in senatum introductæ. & hoc libro. Mandat consulibus, ut eos quoque ad populum producerent. Itē. Productus in concionem Lælius eadem disseruit. & lib. XLI. Eum cum in senatu fatigassent interrogationibus, in concionem quoque produxerunt. Cicero post reditum ad Quirites. Deinde omnes, qui uestris maxime beneficijs, honoribusque sunt ornati, producti ad uos ab eodem. & ad Att. lib. I. Q. Fufius in concionem produxit Pompeium. L. VETVRIVS literis recitatis omnia, quæ acta erant exposuit.} Vet. lib. Planius omnia. egregie. EAM supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit, celebrataque à uiris, fœminisque. omniaque templa per totum triduum æqualem turbam habuere.} Vet. lib. Celebrata a uiris, fœminisque est. omnia templa, &c. MVTVVM dando, argentum creditum soluendo.} Vet. lib. Mutuum dando argentum, creditumque soluendo. CASTRIS'QVE inde motis, ut omnia.} Vet. lib. non habent, ut. & pro uoce, Contraheret. habent, Contrahit. Quod placet.

IN EPITOMEN LIB. XXVIII.

ET IN HOC habitu plus gloriæ, reuerentiæque habuit.} Vet. lib. Et in hoc actu. CARTHAGINI Nouæ.} Carthagine Noua, legendum. OCCIDERVNT, se insuper præcipitauerunt.} Vet. lib. Et se insuper. ET amicitia facta est cum Massanisa.} Tolle uocem, Est, ut uno ambitu orationis hæc tota sententia comprehendatur. Sic Vet. lib. SI ex rep. esse cognosceret.} Vet. lib. Si è rep.

IN LIBRVM XXVIII.

CVM transito Asdrubalis quantum in Italiam inundauerat belli, tantum leuatæ Hispaniæ uiderentur.} Rhenanus leuissima unius libri coniectura motus legit, Inundauerat, pro Inclinauerat. à quo ipse dissentio, non solum, quia contra librorum omnium auctoritatem facit, sed etiam, quia pulcherrimam sententiam deprauat, quæ ex uocibus, Inclinauerat, & Leuatæ, elicitur, quæ translatione à lance sumpta nituntur. Nam quo grauiori poodere lanx altera premitur, eo magis contraria leuari uidetur. Quod idem de Italia quoque, & Hispania iotelligendum est. SVASIDVNT Hispani aduersus emissa tela ab hoste. inde ad emitteoda ipsi consurgunt.} Vet. lib. Ad remittenda. probe.

211 QVOD ad fugam impedimento hostibus erat, & ad cædem eos.} Vet. lib. Id ad cædem eos.
DVO haud amplius millia peditum.} Vet lib. Haud amplius tria millia peditum. SCIPIO spem debellandi, si nihil iam etiam ipse cunctando moratus esset, nactus. Vet. lib. Si nihil eam ipse cunctando. BETICA} græce βαῖτις, & βαιτικὴ. ergo Bætica. CAETERVM, qoodaciem renuisset, exercitum omnem passim in ciuitates dimisit.} Lectionem exagitatam à Rhenano reponendam censeo. Est enim in omnib. uet. quos legi libris. sic. Cæterum quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gadeis traijceret, exercitum omnem passim in ciuitates dimisit. Sensus est. Asdrubalem timuisse sibi magis, si exercitum continuisset, quàm si dimisisset. Est antem sententia illa, quæ est in Epistola Cœlij lib. VIII. Nam de uita, si paratior ab exercitu esses, timoissem. nunc hæc exiguitans copiarum recessum, non dimicationem mihi tuam præsagiebat. AD OPPVGNANDAM opulentissimam in ijs locis urbem, quam Oringin barbari appellabant, mittit.} Vet. lib. urbem (Origin barbari appellabant) mittit. Huius meminit Plinius libro tertio, capite primo.

ARX FVIT Asdrubalis ad excursiones circa iu mediterraneos populos faciendas.} Veter. lib. Asdrubali. quod magis probo. ETIAM eo superare hostem.} Vet. lib. Etiam. EODEM anno classis Romana cum M. Valerio Læuino pro consule ex Sicilia in Africam transmissa.} Tolle particulam, Cum, ex uet. lib. SVSTVLERVNT enim animos Aetoli cum ob Romanam societatem, tum post Attali aduentum.} Vet. lib. Ab Romana societate. nota dicendi forma est. Polybius autem hoc sic expressit. οἱ μὲν αἰτωλοὶ φρονήσαντες ἐπαρθέντες ταῖς ἐλπίσιν ἐπὶ τῇ ῥωμαίων, καὶ τῇ τοῦ βασιλέως ἀττάλου παρουσίᾳ. ET Thracom maxime Medos.} Mædos. Polybius ἐπὶ δὲ τοὺς προσορῶντας τῇ μακεδονίᾳ θρᾶκας, καὶ μάλιστα τοὺς μαίδους. BOETI quidem, &c.} Vet. lib. Bœoti quidem ipsi, &c.

TVM

Tvm præsidium urbi mittit, unde allatum erat. § Deest hic non urbis nomen, sed insulæ, in quâ urbs erat. Fuit autem Peparethus, ut ex Polybio unde hæc ad uerbũ translata sunt, intelligi potest. cuius hæc uerba sunt. καὶ προσορμίσαντας τῇ πεπαρήθῳ, καὶ κατεσχηκέναι τὴν χώραν, τούτοις μὲν ἐξαπέστειλε τοὺς παραφυλάξαντας τὴν πόλιν. Itaque legendum apud Liuium puto. Tum Peparethum præsidium urbi mittit. Vox enim, Præsidium, affinis quodammodo uoci, Peparetum, illam è loco suo eiecit. Est autem urbs in insula eodem nomine, ut ait Stephanus. πεπάρηθος νῆσος μία τῶν κυκλάδων ὁμώνυμον ἔχουσα πόλιν. Additi quingenti Aenianum. § Si Polybium sequamur, quem nescio cur non maxime sequamur, Agrianum, pro Aenianum, est restituendum. Is enim hac de re ita. εἰς δὲ χαλκίδα καὶ τὴν ἄλλην εὔβοιαν μόνοι τὸν ἔχοντα πελτασὰς χιλίους ἀγριάνας πεντακοσίους. de quibus Stephanus. Ἀγρίαι ἀρσενικῶς ἔθνος παιονίας μεταξὺ αἵμου καὶ ῥοδόπης. λέγονται καὶ Ἀγραῖοι, καὶ ἀγριεῖς, καὶ ἀγριᾶνες. Agrianum horum meminit post etiam sæpe Liuius lib. XLIIII. Segetibus tamen, quæ iam prope maturitatem erant, maxime in sinu Aeniano euastatis, Scotusam copias reducit. § Qui sit sinus Aenianus, ut multa alia, quærit Glareanus. is est autem, de quo Polyb. lib. XI. his uerbis. τὸν δὲ σῖτον φθείρας, καὶ παρελόμενος τῶν περὶ τὸν αἰνείαν κόλπον κατοικούντων, ἐπανῆλθε. & Stephanus. αἰνία πόλις περραιβῶν, καὶ αἰνιᾶδες οἱ οἰκοῦντες. καὶ τὸ κτητικὸν αἰνιακὸς κόλπος.

Ipse in Cissco (mons est in altitudinem ingentis cacuminis editi. § Quod Glareanus quærit Cisseum montem, imperite facit. etenim nullus est. Tisæum autem inuenio apud Polybium lib. X. ubi de hac re loquitur. καὶ παρήγγειλε διασαφεῖν αὐτῷ πάντα τὰ γιγνόμενα διὰ τῶν πυρσῶν ἐπὶ τὸ τίσαιον. τοῦτο δ' ἐστὶ τῆς θετταλίας ὄρος. Veteres etiam Liuiani libri habent. Thiseo, non Cissco. Niceam. § Nicæam. græci enim νικαίαν edunt.

Demetrivm Phtiotidis. § Sic ueteres libri. & recte. nam duo fuerunt oppida hoc nomine, ut Stephanus. δημήτριον τόπος θετταλίας κείμενος περὶ τὸν ἄμφρυσον. ἔστι καὶ πόλις αἰολίδος. Fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat. § Vet. lib. Septies in die. 212

Ad Cynum Locridis (emporium est Opuntiorum. § Sic Stephanus. κῦνος ἐπίνειον ὀπούντος. ὡς φίλων καὶ παυσανίας, ἑκαταῖος δὲ πόλιν αὐτὴν φησίν. Philippvm & ignes ab Oreo editi mouerant. § placet magis, ut est in Vet. lib. monuerunt. ut sit. ignes ab urbe Oreo editi, monuerunt Philippum obsideri Oreum. Phocidis Elatiam. § recte addit, Phocidis. Nam ait Stephanus. Ἐλάτεια πόλις φωκίδος, καὶ θετταλίας, καὶ θεσπρωτίας. Molt[illegible]antibvs ab terra naues Philippus aduenit. § Vet. lib. Superuenit.

Compositis circa Opuntem rebus Toronem est profectus. § Torone ad sinum Toronæum est procul ab Opunte. Thronium pariter est Locrorum, atque opus, non procul à Thebis Phtiotidos. Itaq; uerisimilius est Philippum ab Opunte Thronium, quàm Toronem uenisse, præsertim uero cum à Thronio in Doridem finitimam regionem uenisse subdat. Itaque bis de causis Thronium puto legendum, de quo & Stephanus, & Strabo, & cæteri. Idem placet etiam Glareano. Tritonon, & Drymas Doridis parua, atque ignobilia oppida. § De his sic Stephanus τρίτωνος πολίχνιον μακεδονίας. Δρυμία πόλις φωκίδος. Veteres etiam libri edunt Drumias. ex quo apparet ita esse legendum. Desertae priore quidem Philippi bello. § Vet. lib. Priore eiusdem Philippi. Cvm Eream uenisset. § Vet. lib. Hæream & recte. inquit & Stephanus. ἡραῖα ἐστὶ καὶ πόλις ἀρκαδίας, κεῖται δὲ κατὰ μεσσήνην πελοπόννησον. Triphiliam. Alipheram. § Stephanus. τριφυλία ἡ ἦλις. ἀλίφειρα πόλις ἀρκαδίας. Eo qvanta maxima posset celeritate tenderet. § Vet. lib. Contenderet. Sed vix rationem inire posse. § Vet. lib. Quod suorum ius esse finium satis probabant. Ad erythras Aetolorum, quæ prope Eupalium sunt. § Stephanus. Ἐρυθραὶ πόλις ἰώνων, καὶ λιβύης, καὶ λοκρίδος, καὶ βοιωτίας, καὶ κώμη. Εὐπάλεια πόλις λοκρίδος, ἣν δ' ἐπάλιον ἀρτεμίδωρος φησί. Postdaniae. Stephanus, ποτιδανία πόλις αἰτωλίας. τρίτη ἰταλίας. Ipse à Cenchreis. § Stephanus. κεγχρέαι πόλις τρωάδος. δευτέρα, πόλις καὶ ἐπίνειον κορίνθου. Hoc loco Cenchreas, quæ ad Corinthum sunt intelligit. ut superuacanea sit huius loci emendatio, quæ à Glareano affertur, qui contra fidem ueterum librorum legendum putat, ab Oenoa. Oreanorvm, atque Opuntiorum. § Vet. lib. Oritanorum, & recte. Nam Stephanus. ὠρεὸς πόλις εὐβοίας. τὸ ἐθνικὸν, ὠρείτης.

Ab Chalcide Oreum nauigat, principumque ijs. § Custodiam Orei concedit Philippus principibus urbis, quod ab Attalo, & Romanis paulo ante expugnatum, relictum deinde fuisse Philippi in Euboeam aduentu intelligendum est. Q. Fabivs Maximus prætor legatus ab M. Liuio consule Romam ad senatum missus. § Duo Quinti Fabij Maximi per hoc tempus celebres fuerunt, pater, & filius, uterque consularis. Quorum neuter huc anno præturam gessit. Itaque quoniam uox, prætor, non habet locum, pater legendum est. sic enim ipsi inter se distinguuntur, ut alter pater, alter filius nominetur. in Epitoma prioris libri. Fabius Maximus pater, consul Tarentinos per proditionem recepit. Liuius libro priore. Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt. Errandi causa profecta est, à breui scripturæ genere. PR. & $\overline{\text{pr}}$. quarum altera prætorem, altera patrem significamus. Sic apud Pæd. in Diuinatione. Hic est igitur Lentuli Suræ pater in carcere strangulati propter coniurationem. puto enim legendum. Hic est auus Lentuli Suræ prætoris in carcere. etenim P. Lentulus uere Suræ non pater, sed auus fuit auctore Cicerone, & Sura in coniuratione iterum prætor erat teste Dione. Vno animo rép. gessissent. § Vet. lib. Rem gessissent sic infra. quoniã in prouincia M. Liuij res gesta esset. Hac de loquendi forma etiam dictum est supra. Non salutabant modo uniuersi, sed. § Vet. lib. Non salutabant modo uniuersi circunfusi, sed. Et supplicatione amborum nomine, & triumpho utriq; decreto. §

Vet. lib. Et supplicationem amborum nomine, & triumphum utrique decreuerunt quod ualde probo.

213 T. CLAVDIVS Asellus. Q. Manlius Thorinus. } Lege Ti. Claudius Asellus. Q. Mamilius Turinus. ex uet. lib. & lap. Capitol. atque ita in his ubique. BRVTII ambobus, ut cum Annibale bellum gererent, prouincia decreta. Vet. lib. Brutij ambobus, & ut cum Annibale. SICVT P. Manlius tenuerat. } Hic est ille, quem lib. XXVII C. Mamilium nominauimus ex ueteribus libris, cum C. Manlius uulgo legeretur. In ijsdem libris hoc in loco est. P. Mamilius. in quo inest uestigium ueritatis. SVPLICATIONEM unum diem habere. } Vet. lib. In unum diem. CAESA flagro est Vestalis. } Vet. lib. Flagris. A BRVTIIS, iaculatoribusque disturbati. } Rhenanus restituit, A Brutijs iaculatoribus disturbati. IN columes legiones in loca culta euasere. } Vet. lib. In loca tuta euasere. PRIMA Romanis inita prouinciarum, quæ quidem continentis sint. } Hoc ait propter Sardiniam, & Siciliam, quæ primæ prouinciæ fuerunt, Velleio auctore, & cæteris, sed non sunt in continente. PEDITVM LXX millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo Pœni duces &c. Intelligit Polybium qui sic ait lib. XI. οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀσδρούβαν κατεστρατοπέδευσαν οὐ μακρὰν ἀπὸ τῆς πόλεως προσαγορευομένης Ἰλίγγας, βαλλόμενοι τὸν χάρακα, καὶ πρὸς ταῖς ὑπωρείαις, καὶ προβαλόμενοι πεδία πρὸς ἀγῶνα καὶ πρὸς μάχην ἀρμόζοντα. πλῆθος δὲ πεζῶν μὲν εἶχον εἰς ἑπτὰ μυριάδας, ἱππεῖς δὲ τετρακισχιλίους.

TANTAE se parem multitudini ratus. } Vet. lib. Parem fore multitudini. PRAEMISSO Silano ad Colcam, duodetriginta oppidis regnantem. } Polybius. πέμψας δὲ μάρκον μὲν Ἰούνιον ἐξαπέστειλε πρὸς Κολίχαντα παραληψόμενον τὰς ἑτοιμασθείσας αὐτῷ παρὰ τούτου δυνάμεις. Item. Eò adducta ab Silano auxilia tria millia peditum, & quingenti equites. αὐτοὶ δὲ οἱ πεζοὶ μὲν τρισχίλιοι, ἱππεῖς δὲ πεντακόσιοι.

IN DE ad Betulam urbem processum cum omni exercitu. } Polybius. ἐγγίσας δὲ Καστάλωνι καὶ τοῖς περὶ Βαίκυλα τόποις, καὶ συμμίξας ἐνθάδε τῷ Μάρκῳ καὶ ταῖς παρὰ τοῦ Κολίχαντος δυνάμεσιν &c. Item. Peditum, equitumque V & XL millibus. ἔχων πεζοὺς μὲν εἰς τετρακισμυρίους πεντακισχιλίους, ἱππεῖς δὲ περὶ τρισχιλίους. i. peditum V, & XL millibus, equitum tribus millibus. ut uere hanc summam non reddidisse Liuius uideatur. nisi quid uitij subsit.

214 CASTRA ponentis eos Mago, & Massanissa cum omni equitatu aggressi sunt. } Polybius. Μάγων ἀναλαβὼν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἰδίων ἱππέων, καὶ Μασσανάσσαν μετὰ τῶν νομάδων ἦλαυνε πρὸς τὴν παρεμβολήν.

NI abditi post tumulum, opportune ad id positi à Scipione equites. } Polybius. ὁ δὲ πάλαι προορώμενος τὸ μέλλον ὑπό τινα βουνὸν ὑπεδάκει τοὺς ἱππεῖς ἴσους τοῖς τῶν Καρχηδονίων. ET primo turmatim abibant, nihil propter pauorem, festinationemve confusis ordinibus, deinde postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil iam ordinum memores. } Polybius. καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐν τάξει τὴν ἀναχώρησιν ἐποιοῦντο, τῶν δὲ Ῥωμαίων ἐγκειμένων αὐτοῖς λύσαντες τὰς ἴλας κατέφυγον ὑπὸ τὴν αὑτῶν παρεμβολήν. ET quanquam eo prælio aliquantum & Romanis aucti, & diminuti hostibus animi erant, tamen per aliquot insequentes dies nunquam ab excursionibus equitum, leuisque armaturæ cessatum est. } Polybius. οἱ μὲν οὖν Ῥωμαῖοι τούτου γενομένου θαρραλεώτεροι διέκειντο πρὸς τὸν κίνδυνον, οἱ δὲ Καρχηδόνιοι τοὐναντίον. οὐ μὴν ἀλλὰ ταῖς ἑξῆς ἐπί τινας ἡμέρας τάς τε δυνάμεις ἐκτάξαντες ἐν τῷ μεταξὺ πεδίῳ διὰ τῶν ἱππέων, καὶ τῶν εὐζώνων ἀκροβολισμοὺς ποιησάμενοι, καὶ καταπειράσαντες ἀλλήλων, ὥρμησαν ἐπὶ τὸ κρῖναι τὰ ὅλα.

MEDIAM aciem hinc Romani, illinc Carthaginienses misti Afris. ante Punicam aciem elephanti. } Polybius. μέσους Λίβυας, τὰ δὲ θηρία προτιθέμενος ἑκατέρων τῶν κεράτων. TESSERAM uesperi per castra dedit, ut ante lucem uiri equique pransi essent. } Polybius. ἅμα γὰρ ὄρθρῳ διατειλάμενος τοὺς ὑπηρέτας παρήγγειλε πᾶσι τοῖς χιλιάρχοις, καὶ τοῖς στρατιώταις ἀριστοποιησαμένους, καὶ καθοπλισαμένους ἐξάγειν πρὸ τοῦ χάρακος.

ASDRVBAL equitatum omnem extemplo in equites emittit. ipse cum peditum agmine castris egreditur. } Polybius. οἱ περὶ τὸν Ἀσδρούβαν ἀναγκαζόμενοι ἀπαρασκεύως ἐκ τοῦ καιροῦ τοὺς μὲν ἱππεῖς, καὶ τοὺς εὐζώνους ἐπαφῆκαν τοῖς ἱππεῦσι τῶν ἐναντίων εἰς τὰ πεδία, τὰς δὲ πεζικὰς δυνάμεις παρατάξειν οὐ πολὺ τῆς παρωρείας.

PATEFACTISQVE ordinibus, equitatum omnem, leuemque armaturam in medium acceptam, diuisamque in partes duas in subsidijs post cornua locat. } Polyb. διὰ τῶν διαστημάτων ἐν τοῖς σημαίαις εἴσω τοὺς ἀκροβολιζομένους, καὶ μερίσας ἐφ' ἑκάτερον κέρας ὄπισθεν τῶν παρατεταγμένων, πρῶτον μὲν τοὺς γροσφομάχους, ἐπὶ δὲ τούτοις τοὺς ἱππεῖς, &c. AD Silanum, & Martium. } Polyb. Λευκίου Μάρκιον, καὶ Μάρκον Ἰούνιον.

CVM ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis. } Polybius sic. τρεῖς ἴλας ἱππέων, καὶ τρεῖς σπείρας. τοῦτο δὲ καλεῖται τὸ σύνταγμα τῶν πεζῶν παρὰ Ῥωμαίοις κοόρτις. PROCEDENTE iam die. } Vet. lib. Et procedente iam die. NAM super cætera elephanti etiam tumultuoso genere pugnæ equitum, uelitumque, & leuis armaturæ consternati. } Polyb. ἐκ δὲ τῆς τούτων συμπλοκῆς τὰ μὲν θηρία διὰ τῶν γροσφομάχων, καὶ τῶν ἱππέων ἀκοντιζόμενα, καὶ διαταραττόμενα πανταχόθεν ἔπασχε μὲν κακῶς, ἔβλαπτε δὲ οὐδὲν ἧττον τοὺς φίλους, ἢ τοὺς πολεμίους. CEPISSETQVE tanto impetu castra, ni ex uehementi sole, qualis inter graues imbre nubes effulget, tantæ uis aquæ deiecta esset, Vt uix in castra sua receperit se uictor. } Scribe. Ni se ex uehementi sole &c. tantæ uis aquæ deiecisset. sic enim ueteres libri. at Polybius. εἰ μὴ ἄρα θεὸς αὐτοῖς τις συνεπελάβετο τῆς σωτηρίας, παραχρῆμα ἂν ἐξέπεσον ἐκ τῆς παρεμβολῆς. ἐπιγενομένης δὲ κατὰ τὸν ἀέρα συστροφῆς ἐξαισίου, καὶ καταρραγέντος ὄμβρου λάβρου, καὶ συνεχοῦς, μόλις εἰς τὴν αὑτῶν παρεμβολὴν ἀνεκομίσθησαν οἱ Ῥωμαῖοι. reliqua desiderantur apud Polybium, quæ ad hanc rem pertinent. QVOSDAM etiam religio ceperat. } Vet. lib. Ceperit. Quod laudo, congruit enim cum priore uerbo, Receperit.

215 TERTIO decimo anno post bellum initum, quinto postquam P. Scipio prouinciam, & exercitum

citum accepit.} In ueteribus libris est quarto decimo, non tertio decimo ut emendauit Glareanus. Legendum est tamen, duodecimo. Forma autem est loquendi, qua primus annus non comprehenditur, ut cum ait, quinto anno postquam Scipio imperium accepit. Etenim reuera hic est punici belli annus decimus & tertius, & imperij Scipionis sextus, at eum dicit post initum bellum, post acceptam prouinciam, annum primum excipit. Qua de ratione loquendi in libro trigesimo extremo agemus.

QVONIAM fors eos sub eodem tecto esse, atque ad eosdem penates uoluisset.} Non est mihi dubium, quin Liuius scripserit. atque in eodem penate uoluisset. Quod est in ueteribus libris. De qua uoce sic Festus. Penatis Labeo Antistius singulariter posse dici putat, quia pluraliter penates dicatur, cum patiatur proportio etiam penas dici, ut optimas, primas, Antias. Hunc loquendi morem cum ignorarent qui ante me Liuium emendarunt, ueteres libros temere deprauarunt. AD Illiturgim.} Scribe ad Illiturgi. est enim ἄκλιτον. ut supra dixi. HINC & hortari milites Scipio orsus est.} Vet. lib. Hinc exhortari. ADMONEBANT alios.} Vet. lib. Admonebant alij alios. TERRORQVE inde, ac desperatio inuaserat.} Vet. lib. Inuaserat omnes.

GLADIATORIVM spectaculum fuit. Item. Munusque gladiatorium.} Veteres libri, gladiatorum. quo pacto loquitur paulo post. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi. & Suet. in Cæsare. Edidit spectacula uarij generis, munus gladiatorum, ludos etiam regionatim urbe tota. 216

BOETE amni, quem incolæ Circium appellant.} Vet. lib. habent. Circem appellant. Corrupte autem Stephanus, apud quem ita legitur. βαῖτις ποταμὸς κατὰ ἰβηρίαν. ὃς τίρκης λέγεται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων. suspicor autem esse legendum ὅσπερ κίρκης. fecerunt enim errorem librario syllabæ illæ finitimæ περ & κιρ. itaque sine dubio Circen non Circium legendum arbitror. Eustathius in Dionysium ταρτησὸν uocatum esse tradit. TVRBAM fœminarum, puerorumque, imbellem. inermen.} Vet. lib. Imbellem, inermemque. CVM septem triremibus quinqueremi una est missus.} Vet. lib. Et quinqueremi una. IVVENTVTE Celtiberorum excitata.} Vet. lib. Exeita. AGRVM Suessitanum.} Suessetanum. ut supra. LICENTIA ex diutino ocio (ut fit) collecta.} Huic licentiæ maxime occurrendum esse prudenti imperatori ait Polybius lib. XI, ubi hac de re agit.

ET P. Scipionem deum benignitate, & remp. esse gratiæ referendæ.} Malim pro Remp. Populum R. noto errore. sensus. Quia milites dixerant suis recte factis gratiam qui referant, non esse: respondent tribuni, se lætari, & P. Scipionem deum benignitate uiuere, cuius mortis fama percrebuerat, & populum Romanum esse, ita ut gratiam militibus referre possint. MISSIS circa stipendiarias ciuitates exactoribus, stipendij spem propinquam facere.} Polybius. χάριν δὲ τοῦ πιστεύεσθαι τὴν ἐπαγγελίαν, τὰς ἐπιτεταγμένας εἰσφορὰς ταῖς πόλεσιν πρότερον εἰς τὴν τοῦ παντὸς στρατοπέδου χορηγίαν ταῦτα νῦν ἀθροίζειν. 217

ERANT autem hi numero haud plus, quàm quinque, & triginta.} Polyb. ἦσαν δὲ οὗτοι εἰς πέντε καὶ τριάκοντα τὸν ἀριθμόν. EXPEDITIO aduersus Mandonium, Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare iubentur.} Polybius. τῷ δὲ μεθ᾽ ἑαυτοῦ στρατοπέδῳ παρήγγειλε πρὸ ἡμερῶν τριῶν ἐφόδια παρασκευάζεσθαι εἰς πλείω χρόνον ἐπὶ τὸν ἀνδοβάλην. TRIBVNIS septem, qui & ante Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obuiam exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt &c.} Polybius. τοῖς μὲν χιλιάρχοις τοῖς προσβάλουσι συνέταξε δι᾽ ἀπορρήτων ὁ πόπλιος ἀπαντᾶν τοῖς ἀποστάταις. καὶ διαλαμβάνειν πέντε τῶν ἀρχηγῶν τῆς στάσεως ἰδίως κατὰ τὴν ἀπάντησιν φιλανθρωπεῖν, καὶ καλεῖν ἐφ᾽ αὐτοὺς, μάλιστα μὲν πρὸς κατασκήνωσιν, εἰ δ᾽ ἂν μὴ δύνωνται τοῦτο, πρός γε δεῖπνον, καὶ τοιαύτην συνουσίαν.

REDVCTI armati à portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt.} Polyb. πρὸς μὲν τοὺς ἐπὶ τῶν πυλῶν χιλιάρχους ὁ πόπλιος διεπέμψατο κελεύων αὐτοὺς ἄγειν τοὺς στρατιώτας ἐν τοῖς ὅπλοις, καὶ περιστῆναι τὴν ἐκκλησίαν.

NIHIL æque eos terruit, quàm præter spem robur, & color imperatoris, quem affectum uisuros crediderant.} Polybius. κάπειτα παρὰ τὴν προσδοκίαν αἰφνιδίως ἐῤῥωμένον θεασάμενοι κατὰ τὴν ἐπίφασιν, κατεπλάγησαν. NVNQVAM mihi defuturam orationem.} Summa huius orationis expressa etiam à Polybio est. NEC quo nomine quidem.} Vet. lib. Ne quo. VMBRVM Atrium, & Calenum Albinum.} Albium, ut supra. NVLLVM locum tota prouincia.} Vet. lib. In tota.

SEDERVNT in tribunali proconsulis Scipionis.} Malim, in tribunali P. Scipionis. Nam in ueteribus libris passim est hæc menda. SED multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est, ut uenti & auræ cient, aut tranquilli, aut procellosi.} Polybius planius hanc comparationem expressit. ταῦτα δ᾽ ἐστὶ, διότι πᾶς ὄχλος εὐπαραλόγιστος ὑπάρχει, καὶ πρὸς πᾶν εὐάγωγος. ὅθεν αἰεὶ τὸ παραπλήσιον πάθος συμβαίνει περί τε τοὺς ὄχλους, καὶ τὴν θάλατταν, καθάπερ γὰρ κἀκείνης ἡ μὲν ἰδία φύσις ἐστὶν ἀβλαβὴς τοῖς χρωμένοις, καὶ στάσιμος, ὅταν δ᾽ εἰς αὐτὴν ἐμπέσῃ τὰ πνεύματα βίᾳ, τοιαύτη φαίνεται τοῖς χρωμένοις, οἷοί τινες ἂν ὦσιν οἱ κυκλοῦντες αὐτὴν ἄνεμοι. οὕτω καὶ τὸ πλῆθος ἀεὶ καὶ φαίνεται γίνεσθαι πρὸς τοὺς χρωμένους, οἵους ἂν ἔχῃ προστάτας, καὶ συμβούλους.

FASCES, & secures prælatæ sunt.} Vet. lib. Fasces cum securibus prælati sunt. RHEGIVM quondam.} Hac de re dictum in epitomen lib. XII. NEC cum Pyrrho, nec Samnitibus.} Vet. lib. Nec cum Samnitibus. Vos cum Mandonio, & Indibili consilia communicastis, & arma consociaturi fuistis.} Vet. lib. Vos cum Mandonio, atque Indibili & consilia. CAPVAM Tuscis ueteribus ademptam.} Vet. lib. Veteribus cultoribus ademptam. Hac de re supra etiam diximus.

QVATVOR imperatores.} Asdrubales duos, Amilcaris, & Gisgonis filios, Magonem Amilcaris, & Annonem, qui Asdrubali in Italiam profecto suffectus erat.

218 Postumio Albino, M. Marcello, T. Qintio Crispino. } Vet. lib. T. Crispino. Quod probo ut & hic duobus nominibus afficiatur. Septimium Martium. } Septimum Marcinm ut supra.

Coriolanum quondam. } lib. II. Qui eius omnibus si superiores essetis, arma contra patriam, contra ciues uestros ferretis. } Vet. lib. Arma tamen Pœnis contra patriam. Quod probo. Auferat omnia irrita obliuio, si potest. } Vet. lib. Obliuio ista, si potest. De nullis enim quàm de uobis infestius aut inimicius consuluerunt. } Vet. lib. Iniquius consuluerunt. Exercitus, qui concionem circundederat, gladijs ad scuta concrepuit. } Polybius. καὶ κύκλῳ μὲν οἱ στρατιῶται περιεστῶτες ἐν τοῖς ὅπλοις ἀπὸ παραγγέλματος συνεψόφησαν ταῖς μαχαίραις τοὺς θυρεούς. Deligati ad palum, uirgisque cæsi, & securi percussi adeo torpentibus metu qui aderant, ut non modo ferocior uox aduersus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem exaudiretur. } Polybius. ἅμα δὲ τούτοις δεδεμένοι γυμνοὶ οἱ τῆς στάσεως αἴτιοι γεγονότες εἰσήγοντο. τῷ δὲ πλήθει τοιοῦτον ὑπέστη δέος ὑπό τε τοῦ πέριξ φόβου, καὶ τῶν κατὰ πρόσωπον δεινῶν, ὥστε τῶν μὲν μαστιγουμένων, τῶν δὲ πελεκιζομένων μήτε τὴν ὄψιν ἀλλοιῶσαι, μήτε φωνὴν προέσθαι μηδένα, μένειν δὲ πάντας ἀχανεῖς ἐκπεπληγμένους πρὸς τὸ συμβαῖνον. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos militum in uerba P. Scipionis iurarunt. } Polyb. οἱ μὲν οὖν ἀρχηγοὶ τῶν κακῶν αἰκισθέντες εἵλκοντο διὰ μέσου, ἀπηλλαγμένοι τοῦ ζῆν. οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ μὲν τοῦ στρατηγοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀρχόντων κατὰ κοινὸν ἔλαβον τὰς πίστεις, ἐφ᾽ ᾧ μηδένα μηδενὶ μνησικακήσειν. αὐτοὶ δὲ καθ᾽ ἕνα προϊόντες ὤμνυον τοῖς χιλιάρχοις, ἦ μὴν πειθαρχήσειν τοῖς παραγγελλομένοις ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, καὶ μηδὲν ὑπεναντίον φρονήσειν τῇ ῥώμῃ. post desunt quædam apud Polyb. Gadeis sine certamine proditione recipiendi. } Vet. lib. per proditionem.

In fines ingressi. } Vet. lib. Regressi. Priusquam castra à Carthagine moueret, concione aduocata, multis uerbis in perfidiam rebellantium regulorum inuectus. } Polyb. ὁ δὲ πόπλιος συναθροίσας δ᾽ ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ καρχηδόνι τὰς δυνάμεις εἰς ἐκκλησίαν ἔλεγε περί τε ἀνδοβάλου τόλμης, καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς ἀθεσίας.

Triginta hominum capitibus. } Vet. lib. Quinque & triginta. Recte. Sic enim etiam ante Polyb. Et huius orationis capita apud Polybium sunt. Profectusque decimis castris peruenit ad Iberum flumen, inde superato amni die quarto in conspectu hostium posuit castra. } Polybius. καὶ παραγενηθεὶς ἐπὶ τὸν ἴβηρα ποταμὸν δεκαταῖος, καὶ περαιωθεὶς τῇ τετάρτῃ μετὰ ταύτην προσεστρατοπέδευσε τοῖς ὑπεναντίοις.

219 In eam uallem Scipio eum pecora rapta, &c. } τῇ δ᾽ ἑξῆς εἰς τὸν προειρημένον αὐλῶνα προσέβαλε τινὰ θρέμματα τῶν παρεπομένων τῷ στρατοπέδῳ, συντάξας ἑτοίμους ἔχειν τοὺς ἱππεῖς τῷ γαΐῳ, τοὺς γροσφομάχους ἐπίταξε τῶν χιλιάρχων τινὶ παρασκευάζειν.

Missis leuibus telis. } Redde uocem ueterem, Emissis, quo dicendi genere utitur in hac re semper Liuius. Hanc enim mutauit temere Rhenanus. idem fecit paulo ante. Libertatem enim agi parum latine dici existimauit, lædi, autem reponendum censuit. Cum tamen Cicero pro lege Manilia dixerit, Hoc bello agitur populi. Ro. gloria, agitur salus sociorum, aguntur certissima populi Romani uectigalia, aguntur bona multorum ciuium. Neque ex aduerso tantum obuios obtriuere. } Vet. lib. Neque ex aduerso tantum illati obuios obtriuere. Sed uirilis uere, ac militaris. } Vet. lib. Sed uirilis, ac uere militaris. Trahunt scalas, orasque. & anchoras ne in moliendo mora esset, præcidunt. } Vet. lib. Trahunt scalas, pôtesque, & anchoras. suspicor ne utraque uox retinenda sit hoc modo. Trahunt scalas, pontesque; orasque & anchoras præcidunt. De funibus enim aptius dicitur, præcidi, quàm trahi, ut Virg. Tacitique incidere funem. Incerto præ tenebris, quid aut peterent, aut uitarent. } Vet. lib. Incerti. Ad duo millia armatorum inuenta. } Armorum habent libri, quos ipse legi, & quos se legisse Rhenanus profitetur. Purgantibus concursu multitudinis factum. } Vet. lib. Purgantibus ijs.

220 Viris armis haud æque ualidam. } Vet. lib. Viris, armisque. Ob has res gestas magis est tentata triumphi spes, quàm petita pertinaciter, quia neminem ad eum diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. } Obtemperandum hoc loco Glareano uidetur, ut & hunc, & alios locos, quibus Liuius proconsulatum magistratum esse negat, attente consideremus. Quod eo libentius faciemus, quod id non sine summo eorum, qui Romanæ antiquitatis studio tenẽtur, fructu faciemus. Est igitur intelligendũ magistratus omnes cũ potestate fuisse, cũ imperio uero non nisi eos, quibus nominatim mandatũ esset imperiũ. auctore enim Festo, cũ potestate esse dicebatur ille, qui alicui negotio præfectus esset, cũ imperio, cui nominatim delatum imperiũ esset. Mandabatur aũt imperiũ his dũtaxat magistratibus, cum usus Reip. postulabat; dictatori, consuli, prætori. Erat autem imperium rei militaris administrandæ facultas. Quare Cicero dixit in Philip. v. Demus imperiũ C. Cæsari, sine quo res militaris administrari non potest. Neque uero eodẽ tempore mandabatur magistratus, & imperiũ, neque ijsdem comitijs. nã magistratus primũ, deinde prouincia cum imperio deferebatur, & magistratus quidem ut consulatus, ac prætura centuriatis comitijs, imperium uero curiatis. Sic enim Liu. lib. v. Comitia curiata, quæ rem militarẽ continent, centuriata quibus cõsules, tribunosque milites creatis. & lib. IX. Ei legem curiatã de imperio ferenti triste omen diem diffidit, quod Faucia curia fuit principiũ duabus insignibus cladibus. & Cic. ad Appium. Appius dixit, sese, si licitum esset, legem curiatam ferre, fortitum esse cum collega prouinciam, si lex curiata non esset, se comparaturum cum collega, sibique successurum, legem curiatam consuli ferre opus esse, necesse non esse, se quoniam ex s. c. prouinciam haberet, lege Cornelia imperium habiturum, quoad in urbẽ introijsset. lib. tamen XXVI. ait Liu. Iussi deinde inire suffragium

fragium ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines P. Scipioni imperium esse in Hispaniam iusserunt. Atque hæc quidem ita. Institutum est etiam, ut consulibus, & prætoribus postquam magistratu abijssent prorogaretur, si tempora reip. poscerent, imperium. ijque pro consulibus, & pro prætoribus rem gererent. Qui primus pro cos. rem gesserit prorogato ex consulatu imperio Q. Publilius Philo fuit, qui idem etiam primus pro cos. triumphauit. ut Liuius lib. VIII. est auctor. Q. autem Valerium Faltonem pro pr. primum ex Sicilia triumphasse inuenio in Triumphis Capitolinis. eundem uero prætorem etiam rem in Sicilia gessisse scribit Valerius de iure triumphandi. Fieri etiam poterat ut ex prætura pro consule mitteretur. i. cum imperio consulari & cum XII fascibus, ut cos. non VI. ut præt. ut L. Aemilius. ex Plut. & L. Gellius. primo de leg. Cicero. Adde quod imperium etiam priuatis extra ordinem mandatum est, quibus autem mandatum erat, ij pariter pro cos. & pro pr. rem gesserunt. Primus, cui mandatum est hoc modo, T. Quintius fuit, de quo Liuius lib. III. scribit. Visum est pro consule T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. Pariter P. Scipio in Hispaniam priuatus cum imperio missus est, atque alij quidam post eum, donec eo prætores cum imperio mitti cœpti sunt. Item Octauius de quo XI. Philipp. Cicero. Imperium Cæsari extraordinarium mea sententia dedi. nam propr. ut esset, decreuerat. Ex his intelligi potest, proconsules, aut proprætores, uel si cum prorogato ex magistratu, uel si cum extraordinario essent imperio, sine magistratu fuisse. quod item ex Cicerone lib. II. de Diu. confirmatur. Bellicam rem administrari maiores nostri nisi auspicato noluerunt. quam multi anni sunt, cum bella à proprætoribus & proconsulibus administrantur, qui auspicia non habent? Neque enim nisi magistratus habebant auspicia uel maiora, si maiores, uel minora, si minores essent. Quia uero hactenus triumphus non erat decretus ijs, qui priuati extra ordinem rem gessissent, propterea P. Scipioni ex Hispania non est decretus. Primus L. Lentulus ex his, ut ouans urbem iniret, obtinuit. post Pompeius etiam de Mithridate triumphauit. De L. autem Lentulo sic Liuius lib. XXXI. Res triumpho dignas esse censebat senatus, sed exemplum à maioribus non accepisse, ut qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumpharet. pro consule illum Hispaniam, non consulem, aut prætorem obtinuisse. decurrebatur tamen eò, ut ouans urbem iniret. intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno pl. qui nihilo magis id more maiorum, aut ullo exemplo futurum dicebat, postremo uictus consensu patrum tribunus cessit. & ex S. C. L. Lentulus ouans urbem ingressus est. Eadem ratione quæstori aliquando imperium datum est. ut ait Sallust. in Catil. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est adnitente Crasso. Postremo institutum est etiam, ut quotannis consulares, & prætoriæ prouinciæ decernerentur, in quas consules, aut prætores post magistratum accepto imperio mitterentur, (quemadmodum ex oratione de pro. consul. intelligi potest.) ijdemque pariter pro consules, & pro prætores dicerentur. Factum est autem, ut aut proxime postquam magistratu abijssent, aut aliquot annis interpositis, in prouincias irent. Si autem subito ibant, ut P. Lentulus in Ciliciam, tum ordinario imperio utebantur, si spatio annorum interposito, ut in eandem Cicero, extraordinario. Itaque ipse de semetipso ait ad Att. lib. IX. Faciam, ut summa modestia, & summa abstinentia munus hoc extraordinarium traducamus. Idem de proprætoribus etiam iudicandum est. Quod Cœlius ad Ciceronem docet, his uerbis. Senatui placere in Ciliciam prouinciam, inque reliquas octo prouincias, quas prætorij pro præt. obtinuerunt, eos, qui prætores fuerunt, neque in prouincia cum imperio fuerunt, quos eorum ex S. C. cum imperio in prouincias mitti oporteret, eos sortito in prouincias mitti oportere. Ne autem mendum esse librorum quis putet, animaduertere oportet, prætorē sæpe pro pro prætore poni. ut C. Verres Siciliæ prætor, i. cū prætorio imperio, postquam prætor urbanus fuerat. item prætorem pro proconsule. ut C. Cæsar Galliæ prætor, P. Rup liut Siciliæ, in quas prouincias ex consulatu missi sunt. Item consulem pro proconsule. ut cum ait Liuius. P. Scipionem consulem in Africa bellum gessisse, & alia eiusmodi; cum tamen Scipio in Africam post consulatum uenerit prorogato consulari imperio. Hæc etsi magna exemplorum confirmare copia poteram, supersedendum ijs mihi tamen esse duxi, ut de ijs suo cuiusque loco agerem, & dubitanti Glareano responderem. ut cum paulo post ait. Consules cum exercitu in Hispaniam misistis. P. & Cn. Scipiones intelligens, quorum neuter consul in Hispaniam profectus est, sed tamen cum consulari imperio. L. AEMYLIVS Pappus. } L. Aemilius Papus. ex Capit. tabulis. CVM in Italia tam atrox bellum, & Annibalem hostem haberetis, consules cum exercitu in Hispaniam, uelut ad colligendas reliquias naufragij nostri misistis. } Quoniam capto Sagunto nemo consul in Hispaniam missus est. Qui autem missi sunt pro consulibus missi sunt. propterea uidendum est, an consules accipiat, pro ijs, qui cum consulari imperio sint. Ex captiuorum numero excerptos Saguntinos. } Vet. lib. Excretos. TERRARVM ultimus finis Oceanus. } Vet. lib. Vltima finis. ut Vergil. Hæc finis Priami. SI NOS permitteretis. } Vet. lib. Si uos permitteretis. DVARVM rerum subeundam opinionem esse. Vet. lib. Opinionem. INSITAE ingenio meo cunctationis. } Vnde Ennius. Vnus homo nobis cunctando restituit rem. Inde ipse Cunctatoris cognomen tulit. DICTATVRA cum quinque consulatibus. } Alteram Dictaturam forte omittit, quod ea se abdicarat uitio creatus. AVCTORE æque impigro, ac nobili iuuene. } Alcibiadem intelligit. CVM uero Annibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiam obsideat. } Vet. lib. possideat. præclare. 221

sequitur

sequitur enim. Tu consul Italia expuleris. DVX militari suffragio ad tempus electus. } Vet. lib. Ad tempus lectus. ut alibi. Lectus à plebe consul. OSTENDE Romana arma. } Vet. lib. Ostende illis Ro. arma. . ADVERSA casibus incertis belli, & fortunæ legare. Vet. lib. allegare. Pluresque consilium senis, quàm animum adolescentia ferocem laudarent. } Vet. lib. Animum adolescentis ferocem. CVIVS rei non tam ipse ausim tantum uirum insimulare, quam ea suspicio uitio orationis, an rei, haud sane purgata est. } Vitium orationis huius sensit Glareanus, non correxit tamen. Emendatur autem ex uet. lib. in quibus est. quam quod ea suspicio. SIC senem se perfunctum. } Restituenda uox est ex ueterum librorum fide. Se perfunctum honoribus. Nam dixit Fabius. Si me neque uita acta, & mores mei, neque dictatura cum quinq; consulatibus, tantumque gloriæ belli, domique partæ uindicat.

222 XANTIPPVM. } Quo duce Regulus primo punico bello captus est. ACCIDERE animo certum habeo. } Vet. lib. Certum animo habeo. CVM respondisset Scipio, se quod è rep. esset, facturum. } Vet. lib. se quod è repub. credidisset, facturum. ALTERI Brutij, & bellum cum Annibale cum eo exercitu, quem L. Veturius, & Q. Cæcilius sortirentur inter se, compararentve, uter in Brutijs duobus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret, imperiumque in aunum ei prorogaretur: cui ea prouincia eueoisset. Hoc loco laborat Glareanus & iure. nam non mendosus est solum, sed etiam mancus. Quis enim sensus colligi ex illis uerbis potest. cum eo exercitu, quem L. Veturius, & Q. Cæcilius sortirentur inter se &c. Demus igitur operam, ut quoad possimus germanam sententiam, & synceram lectionem restituamus. Veteres libri ita habent. cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius habuit. optime hæc quidem, uerum ad sanandum locum non satis. Repete igitur duo illa nomina, quæ librario parum diligenti causam dederunt errandi. sic. & ut L. Veturius, & Q. Cæcilius sortirentur. Iam nihil perfectius fingi potest. sensus est. Consulibus decretæ prouinciæ, Scipioni Sicilia cum nauibus rostratis, Crasso Bruttij cum exercitu aut Veturij, aut Cæcilij. decretumq; est, ut Veturius, & Cæcilius sortirentur, aut inter se compararent, uter cum Crasso in Bruttijs bellum gereret cum legionibus duabus, quas Crassus consul reliquisset. Itaque paulo post ait. Q. Cæcilio sorte euenit, ut cum consule in Bruttijs aduersus Annibalem bellum gereret. & post. P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares uenit. ex eis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut quibus præfuisset legionibus, ijs præesset, facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. SORTIRENTVR inter se, compararentve. } Emenda ex uet. lib. Sortirentur, interseve compararent, cum possim sexcentis Liuij locis hoc dicendi genus confirmare, paucis tamen ero contentus. lib. XXX. Decreuerunt patres, ut consules inter se compararent, sortirenturve. & lib. XXIX. Vt compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore, ac legatis irent. & lib. XXXII. Decreuerunt patres, ut prouincijs Macedoniam, atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturve. & lib. XXXVII. Cum senatus aut sortiri, aut comparare inter se prouincias consules iussisset. sic ubique. Quare apud Ciceronem ad Lentulum ita procul dubio legendum est. Appius in sermonibus antea dictitabat, postea dixit etiam in senatu palam, sese, si licitum esset legem curiatam ferre, sortiturum esse cum collega prouinciam, si curiata lex non esset, comparaturum cum collega, tibique successurum. Vulgo enim legitur. separaturum cum collega. Senatus enim prouincias decernebat, consules eas aut sortiebantur, aut inter se comparabant. Raro iudicio senatus res permissa est. ut tradit Liuius lib. XXXVII. primo. Et cæteris prætoribus, consulibusque qui exercitibus, prouincijsque præfuturi erant, prorogata imperia. } Et hic æque, atque superior deprauatus locus est. Non solum autem quia in ueteri libro ita est, sed etiam quia ita sententia fert. hoc modo legendum est. Et cæteris præter consules, prætoresque, qui exercitibus, prouincijsque præfuturi erant, prorogata imperia sunt. sensus est. paulo ante locutus est de prouincijs, exercitibusque tam prætoribus, quàm consulibus huius anni decretis. nunc ait. præter consules, & prætores eos, qui prouincijs præfuturi erant, cæteris quoque prorogata imperia. Dedit autem causam labendi librario uox, præter, quam in prætoribus temere commutauit. M. POMPONIVS Matho, Q. Catulus. } Vet. lib. Q. Catius. Quod probo. Nam supra Q. Catij magna mentio, Q. Catuli nulla. ET quia impensæ negauerat Reip. futuram classem, ut quæ à socijs darentur ad nouas fabricandas naues, acciperet. Etruriæ primum populi, &c. } In uet. lib. est. Nisi quæ à socijs. ex quo intelligo legendum esse, si quæ à socijs. & cum ait. Et quia impensæ, nouæ sententiæ principium est faciendum, cui altera pars iungitur, Etruriæ primum populi. TRITICI centum & XX millia modium, & in uiaticum. } Inducenda est uox, Et, ex meis, & ex Rhenani libris.

223 AB C. Octauio. } Vet. lib. Ab Cn. Octauio. itemque ita supra ubique. CAELIVS. } Cœlius scribendum ex numis argenteis, & græcis libris.

IN EPITOMEN LIBRI XXIX.

CONQVERENTIS, quod non exercitum in Africam traiecisset. } Vet. lib. Quod nondum exercitum. QVI in Galliam, & Liguriam ierat. } Vet. lib. Qui in Gallia, & Liguribus erat.

PESINVNTE. }

PESINVNTE.} Pessinunte. ex græcis. MASANISSA rex Masæsulorum.} Vet.lib.Masyliorum. ut supra dixi. nam Masæsulorum rex erat Syphax. DVM pro Carthagine in Hispania militat.} Vet.lib.Dum pro Carthaginiensibus. CENSA sunt ciuium capita CCXV millia.} Vet.lib. CCLXV millia. MINIME bona fide.} Vet.lib.Non bona fide.

IN LIBRVM XXIX.

EX IIS trecentos iuuenes.} Ex ijs,accipiendum est pro,Præter eos,quos centuriatos habebat, trecentos iuuenes non centuriatos habebat. sic lib.VI. Alia ex eis edita etiam in uulgus,Ex eis.i.præter regias leges,& æneas tabulas. Vtroque in loco laborat Glareanus sine causa. EO'QVE enixius bellum adiuuerunt.Vet.lib.Ad bellum.

ITAQVE omissa pugna equestri ad pedestrem Hispani equites descenderunt.} Vet. lib.Ad pedes Hispani descenderunt. Videtur autem uacare uox,Equites,nam priore uersu posita est,& posteriore reperita. Equitibus ad pedes degressis. NI regulus ipse Indibilis cum equitibus.} Vet. lib. Ni regulus Indibilis ipse cum equitibus. Item quod sit. Equitibus ad pedes digressis. degressis,legendum,ut alibi. PVLSI castris Hispani,aut qui ex prælio effugerant,sparsi primo per urbes, deinde in suas quisque ciuitates redierunt.} Vet. lib. At qui ex prælio. Item. Sparsi primo per agros. 224

CONQVESTI'QVE ibi clades suas.} Vet.lib.contestatiq; ibi clades suas. SI SE Mago ex Liguribus propius urbem moueat.} Vet. lib. Si Mago e.l.p.u.moueat. Est autem genus dicendi simile ei.Is quam proxime potest ad urbem ducit.absolute enim ducit.absolute enim utrunque dicitur.

QVOD latrocinijs magis,quàm iusto bello in Brutijs gerebantur res.} Vet.lib. Quod latrocinij magis more,quàm iusto bello in Bruttijs gerebatur res. Placet. Subdit enim Promptis in eum morem. & lib.XXXVIII. ait. Latrocinij magis, quàm prælij modo. RHEGIVM. Rhegium ex uet. lib. & græcis ῥήγιον. SCALAS ad dictam altitudinem arcis fabricatas.} Vet.lib. Ad edictam. 225

CLAMOR ab ijs,qui extra arcem erant sublatus,incertum unde accidisset.} Vet. lib. Incertus unde accidisset. SCIPIONI ut nunciatum est,in maiore discrimine Locris rem uerti &c. & ipse à Messana.} Vet. lib. Scipio, ut nunciatum est.Placet autem magis, si à recto incipiat periodus, quàm si ab obliquo casu. NAVES mari secundo misit.} Merito nos de hoc dicendi genere Glareanus admonet,ut nouo.nam deprauate legitur,misit,pro transmisit,aut commisit. Vtraque enim lectio in ueteribus libris reperitur. QVAM asportauerant.} Vet.lib.Quam asportabant. CVM à P. Licinio literæ Romam allatæ sunt.} Lege, à P. Licinio consule. ex ueteribus libris.

AESCVLAPIVM quoque ex Græcia quondam.} Lib.X.& epitom.XI. ITAQVE quo maturius faustis ominibus,oraculisq; portanda Romam dea esset,nullas dum in Asia ciuitates habebat populus Romanus. Rhenanus,qui uetere explosa lectione hanc nouam intulit, non mihi satis fecit, consilijq; sui causam probauit. neque enim uni libro magis est habenda fides, quàm plurimis, ijsque inter se egregie consentientibus.in quibus ita est. Itaque quo maturius,faris ominibus,oraculisq; portendentis se uictoriæ compotes fierent,cogitare,quæ ratio trasportandæ Romam deæ esset. Nullas dum in Asia. 226

M. CAECILIVM Metellum prætorium.Sulpitium Galbam ædilitium.} Lege ex ueter.lib.Ser.Sulpicium Galbam ædilicium. M. VALERIVM Falconem.} Faltonem. ex lapid. Capitol.

PESINVNTEM.} Pessinuntem.ex uet.libris.& græcis. T. CLAVDIVS Nero.} Ti. Claudius. ex Capitolinis consulatu. T. CLAVDIVS Asellus.} Ti. Claudius.ut supra dixi.

M. IVNIVS Pœnus.} Pennus ex Capitol. consul. MILLE equitibus,trigintaquinq; rostratis nauibus.Vet.lib.Et triginta quinque. LECTORIO legato.} Lætorio,græci,& Capitolini scriptores.

PHOENICE urbs est Epiri.} Polybius lib.II. πολὺ γὰρ ἡ φοινίκη διέφερε τῶν κατὰ τὴν ἤπειρον πόλεων.

CVM Eropo,& Darda.} Vet.lib.habent.Derda. VT Parthini & Dimallum.} Glareanus negat se usquam legisse hanc uocem Dimallum.Id autem oppidum est in Illyrio teste Polybio lib. III. Δημήτριος εἰς τὴν δίμαλον ἀξιόχρεων ὁρμὰς εἰσέπεμψεν. ATINTANAS missis Romam legatis ab senatu impetrasse, ut Macedoni accederent.} Hunc locum olim quidam asterisco notarunt, quod uerba deesse aliquot putarent. Itaque Glareanus uidendum mouet,quid sibi uelit uox, Atintanas. Huic ego quæstioni respondeo, Atintanas Macedoniæ populos esse illos quidem, præsertim auctore Stephano. ἀτιντανία μοῖρα μακεδονίας, οἱ οἰκήτορες καὶ ἀτιντᾶνες, καὶ ἀτιντάνιοι. putare tamen hanc uocem adulterinam esse,neque huic loco conuenire.Nam si ita legatur,non expleta omni ex parte sententia uidetur. P.Sempronius conditiones pacis dixit,ut Parthini,& Dimallum,& Burgulum,& Eugenium Romanorum essent. Atintanas missis Romam legatis ab senatu impetrasse, ut Macedoni accederent. At uero si legas, ut est in ueteribus libris,sensum elicies optimum, & perfectissimum; P. Sempronius conditiones pacis dixit,ut Parthini,& Dimallum,& Bargulum,& Eugenium Romanorum essent, addito quod missis Romam legatis ab senatu impetrassent, ut Macedoni accederent. Dixit autem, Addito quod, pro eo, quod quidam dicunt, Dato quod.& pro,Quanuis. OCCVLTANTIBVS id credo patribus,ne præscisceren Carthaginienses.} Vet.lib.Ne præsciren. EA plura uulgabantur.} Vet.lib.Eo plura.

SICVT proditum memoriæ à primis temporum illorum scriptoribus.} Vet. lib.à proximis temporum.

porum. OBVIAM ire deæ iussus,isque eam de naue acciperet, & in terram elatam traderet ferendam matronis. § Vet.lib.Accipere,&,tradere habent,ut,ire.

227 CLAVDIAE Quintiæ. § Claudiæ Quintæ legendum est ex oratione Ciceronis de aruspicum responsis. est autem Quinta prænomen. ut in lapide perantiquo est apud Horatium Maleguttium in agro Regiensi.

SEPTIMIVS
D. L. NICEPOR
SEPTIMIA
SP. F. QVINTA.

MEGALESIA appellata. § Cicero de Arusp. Megalensium ludorum tanta religio est, ut ex ultimis terris accersita in hac urbe consederit. Qui uni ludi ne uerbo quidem appellantur latino,ut uocabulo ipso,& appetita religio externa,& matris Magnæ nomine suscepta declaretur. NEPETE. § Nepet.ut supra. ALTERA itidem res. § Vet.lib.Item. SE, ac M. Claudio consule. § Vet. lib.Consulibus. PESTIS, ac bellua immanis,quale fretum quondam. § Scyllam,de qua est in fabulis, intelligit.

228 QVIBVS per nos, fidemq; uestram, &c. neque in Italia, neque in Africa quicquam gesseritis. § Monent,ne militibus sacrilegis utantur in bello,priusquam scelere expiati sint. Nihil autem uitij hic locus continet,contra quàm quidam existimant. DEIN nerberatos, seruilibusq; omnibus supplicijs cruciando occidit. § Vet.lib. cruciatos. ut pro lege Manilia. Vinculis,ac uerberibus,atque omni supplicio excruciatum necauit. QVALIS Sucronc. § lib.XXVIII. ANNIBALEM ex Italia retracturum. § Detracturum, restitue, quod immutauit Rhenanus. Ita uero loquitur paulo post. Quod ad Annibalem detrahendum ex Italia se transire uulgauerat. & Cicero de prouincijs. At hi non modo illum inimicum ex Gallia senteutijs suis non detrahebant VT in exercitu Scipio maneret. § Veter.lib.Ad exercitum,genus usitatum dicendi est,cum de imperatore loquimur, illud, cum de militibus. M. CINCIVS Alimentius. § Alimentus. ut supra. COMPREHENDERE tribuni iuberent. Vet.lib. Prehendere. Quæ uox propria huius facti, & solennis est. Capitonis uerba hæc sunt. Cum more maiorum tribuni pl. prehensionem haberent, uocationem non haberent. posse igitur eos uenire,& prehendi se iubere. Item Varro. Prehensionem tribuni plebis habent. Hæc ex Gellij lib.XIII.cap.XII. ALII ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes conijcerent. § Vet. lib. missum, Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes coniectos. PRIMAM, sicuti mandatum erat,religionis curam haberе. § Vet.lib.primum. probo.sequitur enim. Tum uocatos in concionem. RHEGIVM sequeretur. § Vet.lib.Rhegium se sequeretur.ut lib.XLII.Chalcidem se sequi iusserunt. TOT, tam nefanda. § Vet.lib.Tot,tamq; nefanda.

229 COMPERTA oculis perferrent Romam. § Vet.lib. Referrent. SPECVLIS per promontoria omnia positis. § Vet. lib. Per omnia promontoria. ET sunt ante omnes barbaros Numidæ effusi in ucuerem. § Vet. lib. ut sunt.sic lib.XXX. ut est genus Numidarum in uenerem præceps. IPSVM ad Lælium uenisse. § Vet.lib.ad C.Lælium. ALTERI XV millia peditum,mille & quingentos equites. § Vet.lib.habent XVI millia. Quod probo,quia Appianus in Libyco hunc numerum edit. πεζοὺς μὲν ἑξακισχιλίους ἐπὶ μυρίοις, ἱππέας δὲ χιλίους καὶ ἑξακοσίους. Itaque auctore eodem Appiano malim legere apud Liuium sexcentos, quàm quingentos. NAVIBVS ante conscendere coactos continuit. § Vetus lectio melior.in naues ante conscendere. QVAESTOR tum is erat. § Vet.lib. Quæstor is tum erat.

230 PRAETER XL longas naues, quadringentis ferme onerarijs exercitum transuexit. § Vet. lib. Præter L longas naues. probo. nam Appianus ita. καὶ ἐς Λιβύην ἀνήγετο ἐπὶ νεῶν μακρῶν μὲν δύο καὶ πεντήκοντα, φορτίδων δὲ τετρακοσίων. & ipse lib. XXX. Scipio L. longas naues haberet, quas habuisset.

DII, deæque,inquit. § Vet.lib.Diui,diuæque. Quod placet,quia olet magis antiquitatem, cui in hac precatione studuit Liuius. Quanquam Virgilius lib.V.ait.Dij,quibus imperium est pelagi, in eiusmodi precatione, metri causa. BENE uertant, eaque uos omnia bene iuuetis. § Quo pertineat tertia hæc persona Vertant,cum ad secundam oratio conuersa sit,uos precor,intelligi nõ potest. Hinc fit,ut placeat prisca lectio,bene uertundo,& ut,pro Eaque,putem reponendum esse, æque. hoc sensu. Vos precor,quæ in meo imperio gesta sunt,geruntur,postq; gerentur, ea mihi populo, plebique Romanæ,socijs,nominiq; latino,qui populi Romani,quique meam sectam,imperium auspiciumq;, terra, mari,amnibusq; sequuntur bene uertendo,æque omnia bene iuuetis. Neque impedit,quod Rhenanus in quodam libro ait se legisse, bene uerruncent. QVAEQVE populus Carthaginiensis in ciuitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi, populoq; Romano in ciuitatem Carthaginiensium exempla edendi facultatem detis. § Vetus lectio breuior.Ea ut mihi,populoq, Romano in ciuitatem Carthaginiensium detis.subauditur autem.Facere,ex priore membro orationis. Cuius lectionis uenustatem,qui non intellexerunt,de suo hæc uerba addiderunt. Exempla edendi facultatem. Quas uoces puto temere ab aliquo iniectas,tum quia ab ijs,quos legi libris absunt,tum quia necessariæ non sunt.Scio tamen Liuium

uium lib. XXXVIII. uti hac forma dicendi. Omnia exempla belli edita in se cædibus, incendijs, minis direptione urbis. VICTORES spolijs decoratos, præda onustos, triumphantesq;. } Vet.lib. Quos legi, æque atque ij, quos se legisse Rhenanus profitetur, uacant his uocibus. præda onustos. ut legatur. Spolijs decoratos, triumphantesq. Quod sequitur Domos reduces sistaris. } Malim & ipse cum Rhenano, Domo. CRVDA exta cæsa uictima (ut mos est) in mare proiecit. } Sacrificale uerbum antiquum temere amouit Rhenanus. Quod fecisse etiam quosdam olim apud Vergilium tradit Macrobius libro quinto, ubi ait. Extaque salsos Porriciam in fluctus. non proiiciam. Sic hoc loco porricit, non proiecit. CELERITER conspectu terræ ablati sunt. } Vet.lib. E conspectu. ut Verg. Vix è conspectu Siculæ telluris in altum uela dabant. ITA VT uix concursus nauium inter se uitarent. } Vet.lib. occursus. ET VENTVS premente nebula cecidit. } Immo lege. Et uento premente nebula cecidit. non enim uentus cecidit, sed nebula premente uento. Nam subdit. Ventus idem coortus nebula disiecta aperuit omnia. CVM Pulchri promontorium id uocari audisset. } Polybius huius promontorij meminit lib. III. in fœderibus Romanorum & Pœnorum. & τὸ καλὸν ἀκρωτήριον uocat. QVIBVS exscensiones in agros maritimos factæ erant. } Vet.lib. Excursiones. quod probo.

VRAEM etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. } Hanc urbem Appianus in Libyco uocat λόχαν. } LAETISSIMVS tamen Romanis. } Vet. lib. Lætissimus tum Romanis. PATER eius moritur. Vet.lib. Pater ei moritur. MEZETVLLVS. } Mezetulus. sic enim Vet.lib. & App. μεζέτυλον uocat. NON alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ. } Vet.lib. Non alienus à sanguine, Regibus familiæ semper inimicæ. GENS Masæsylorum omnis. } Massyliorum lege. Nam loquitur de populis, qui Massanissæ post paruerunt. Masæsuli enim Syphaci obediebant. Qui autem ante me hos libros emendarunt, quod quid inter has gentes interesset, nescirent, omnia pertubarunt, & ubique Masæsulos scripserunt. ut supra ex ueteribus etiam libris admonui. AD Tapsum. } Thapsum. nam græce θάψος. IN Carthaginiensium agrum perfugit. } Vet.lib. Refugit.

231 VTRVM penes Lacumacen, an Massanissam regnum Masæsylorum esset. } Massyliorum. ex uet. lib. Porro autem familiæ Massanissæ stemma, cuius hic Liuius, in Iugurta Sallustius meminit, hoc est.

. . . .

Gala rex Massyliorum.
- Galæ filia.
  - Massiua. cuius Gala maternus auus fuit.
- Massanissa rex post Lacumacen à se uictum acie cum Mezetulo tutore.
  - Masgaba. de quo lib. XLV.
  - Micipsa. rex post Massanissam.
    - Adherbal. rex post Micipsam.
    - Hiempsal.
  - Misagenes. de quo lib. XLII.
  - Gulussa.
    - Massiua.
  - Manastabal.
    - Iugurtha ex concubina post Adherbalem rex uictus à Romanis.
    - Gauda ex uxore.
  - Stemba quatuor ann. relictus à patre Suid.

Desalces rex post Galam fratrem.
- Capusa rex post Desalcem patrem.
- Lacumaces rex post mortem Capusæ fratris. auctore Mezetulo tutore.

VT exercitum ad fines Masæsylorum admoneat. } Cur Syphax exercitum aduoueat finibus Masæsulorum, qui in suo imperio erant? Masyliorum, ergo lege. & ita ubique. sunt enim eodem errore plurimi deprauati loci. INFENSVM'QVE & ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant. } Vet.lib. Intentumq; & ipsum. MASAESYLORVM'QVE fines, (id Syphacis regnum erat. } Recte legitur hic. Masæsulorum, non Massyliorum. SYPHAX tum interdiu. } Vet. lib. Syphax autem interdiu. ITAQVE cæteri pedites equitesq; cæsi. } Vet.lib. Cæsi, aut capti. SALERAM nomine urbem occupauit. } Hanc urbem captam à Syphace tradit Appianus, non ab Annone, ubi de Syphace loquens ait. πόλιν τε ἐν μεσογείῳ θάλλουσαν ῥωμαίων παρασυλῶν, καὶ σῖτον πολὺν ἔχουσαν ἐκ προδοσίας εἷλε.

EO'QVE minus sibi cessandum ratus. } Vet.lib. Eo minus igitur cessandum ratus. SE in tempore pugnæ uenturum. } Vet. lib. Obuenturum. CVM timore simulato audaciam hosti faceret. } Vet.lib. Cum timoris simulatio.

232 FVGIENTES per triginta millia passuum. } Vet.lib. Per tria millia. DVOS eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus prælijs interfectos, non omnes auctores sunt. } Hinc factum est, ut Appianus alterum horum Annonem, alterum Magonem uocet. CAPTVM Hanno-

nem

eliciuntur, tum illud, Magnos campos appellasse, quos μεγάλα πεδία uocet Polyb. ROMANVS post principes hastatorum prima signa in subsidiis triarios constituit. } Magnum mendum leui labore deleri potest. si legas. Romanus principes post hastatorum prima signa. Hic enim erat instruendæ aciei mos Romanus, ut hastatis principes succederent, ut ait lib. VIII. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus Principibus est nomen. Quem morem hoc tempore seruatum esse à Scipione ait Polyb. hoc modo. ὁ μὲν οὖν πόπλιος ἁπλῶς κατὰ τὸ παρ' αὐτοῖς ἔθος ἔθηκε πρῶτον μὲν τὰς τῶν ἀστάτων σημαίας, ἐπὶ δὲ ταύτας τῶν πριγκίπων, τελευταίας δὲ ἐπέστησε καθόπιν τὰς τῶν τριαρίων. idem Liuius paulo post ubi de acie contra Annibalem instructa à Scipione ait. Instruit deinde primos hastatos, post eos Principes, Triariis postremam aciem clausit. Quibus uerbis græce sic respondet Polyb. πρῶτον μὲν τοὺς ἀστάτους καὶ τὰς τούτων σημαίας ἐν διαστήμασιν, ἐπὶ τούτοις τοὺς πρίγκιπας τιθεὶς &c. Item Liuius lib. XXXVII. Hastatorum prima signa, deinde Principum erant. Triarii postremos claudebant. Item Suid. ἀστάτοι πρότεροι τῶν πριγκίπων, εἶτα τριάριοι. libro tamen XXII. ait. Noua pugna exorta est non illa ordinata per principes, hastatosq; ac triarios. CELTIBEROS in mediam aciem in aduersa signa legionum accepere. } Sic Polyb. τοὺς μὲν κελτίβηρας μόνους ἔταξεν ἀντίους ταῖς τῶν ῥωμαίων σπείραις.

MASSANISSAM recenti supra cætera uictoria terribilem. } Vet. lib. Super cætera. probo. sic enim paulo ante. Super hæc bellicæ quoque laudis consulatus compotem fecerat. OCCVPAT relictum fuga custodum Tunem (abest à Carthagine XII millia ferme passuum) locum cum operibus tum sua natura tutum, & qui à Carthagine conspici, & præbere ipse prospectum cum ad urbem, tum ad circumfusum urbi mare posset. } Vet. lib. Locus tutus. dempta parenthesi. quo pacto etiam Polybius. ὁ δὲ τύνης ἀπέχει μὲν τῆς καρχηδόνος ὡς ἑκατὸν εἴκοσι σταδίους. ἔστι δὲ συνοπτὸς σχεδὸν ἐξ ὅλης τῆς πόλεως. διαφέρει δὲ ὀχυρότητι, καὶ φυσικῇ, καὶ χειροποιήτῳ. Præterea quoniam centum uiginti stadia abesse Carthagine Tunetem ait, propterea legendum apud Liuium, non XII, sed XV millis, ex V enim duo II facta sunt per mendũ.

235 CONTRA atque in nauali certamine solet, rostratis, quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro aduersus hostem opposuit. Rhenanus is fuit, qui contra auctoritatem ueterum librorum hanc lectionem inuexit. Contra atque in nauali. cum Vet. lib. habeant. Vt in nauali. hoc sensu. Scipionem rostratas, ut nauali certamine solet in postremam aciem recepisse, quæ præsidio aliis esse possent. ipse autem intellexit. eundem contra, atque in nauali prælio solet onerarias inter se copulasse. Porro autem quid sit, Quadruplicem ordinem; ex Polybio facilius intelligi potest. qui ita ait. συνορμίσας δὲ τὰς καταφράκτους ναῦς περιέστησε ταύτας τὰς φορτηγοὺς ἐπὶ τρεῖς, καὶ τεττάρας τὸ βάθος. Tres enim aut quatuor ordines factos esse iunctarum inter se onerariarum significat. Quare post ait Liuius. Et uix transiliendi in secundum ordinem nauium spacium propugnatoribus datum est. Cæterum quas Polybius καταφράκτους ναῦς uocat, Liuius rostratas uertit. MASAESYLI regnum paternum Massanissæ. }. Satis ostendi, Massylii, hic esse legendum. Quod autem ait. Syphas uetere se continebat regno Masæsulorum intelligit. IGITVR omnibus, qui bello capti erant in unum coactis equos, arma, tela diuidit. PLACET antiqua lectio. qui bello apti erant. Nam præcessit. Viris, equisque abundabat. Deinde si suis abundabat, cur quos bello ceperat armasset? ITA tum à paucis prælio accenso omnes utrinque postremo equitum certaminis studium effudit. } Probo magis, ut legatur, omnem utrinque postremo exercitum certaminis studium effudit. Sic enim in uet. lib. AD LAELIVM attrahitur. } Vet. lib. Pertrahitur. CIRTHA. } Græci Cirtam sine aspiratione edunt. QVAM uictorem recuperatorum tanto post interuallo inuisere receptum patrium regnum. } Vet. lib. Quam uictorem tanto interuallo inuisere. Egregie, uacat enim uox Recuperatum, cum subdatur, Receptum, quæ idem ualet. CVM modo dextram amplectens. } Vet. lib. Cum diu dextram. NVPTIAS in eum ipsum diem repente parare iubet. } Vet. lib. Parari.

236 NEQVE prudentiorem, neque constantiorem Massanissam, quàm Syphacem esse, etiam ab iuuenta in cautiorem, certe stultius illum, atque intemperantius eam, quam se duxisse. } Quos legi libros ueteres, & quos se legisse Gelenius profitetur, his uocibus carent. Neque prudentiorem. Illum atque intemperantius. sine quibus sententia optime stat. NON hostili modo odio, sed à nouis etiam stimulis. } Vet. lib. Amoris etiam stimulis. egregie. opposuit enim hostili odio amoris stimulos. quam ζηλοτυπίαν græci uocant. Itaque sic uertit hunc locum Appianus. ταῦτα ὁ μὲν ἔλεγεν εἴτε ἀληθεύων, εἴτε ζηλοτυπούμενος, καὶ μασσανάσσην ἐς τὰ μέγιστα βλάπτων. QVI eas sua temperantia frenauit, ac domuit, multo maius decus, maioremque uictoriam sibi peperit. } Vet. lib. Vt multo maius decus. Quam uocem Gelenius in, NAE, ego in, Is, uerti posse arbitror. quasi ex Is, IT, postremo VT factum sit incuria.

AEGER animo ferox iuuenis. } Vet. lib. Aeger animi. Sic libro primo. Consolantur ægram animi.

SELLA curuli, & scipione eburneo. } Vet. Aliquot libri. Sella curuli eburnea, & scipione eburneo, ut quemadmodum dixit. aurea corona, aurea patera, sic bis dicat, eburnea. Sic etiam Appianus, quem credo multa à Liuio sumpsisse, ut Liuius à Polybio. στεφανόν τε ἀπὸ χρυσοῦ, καὶ σφραγῖδα χρυσῆν ἐπέμπετο, καὶ ἐλεφάντινον δίφρον. NVLLO auctore belli ultro audito. } Vet. lib. Vltra audito. MORE adorantium procubuerunt. } Vet. lib. Adulantium. Quod displicet. Nam Polybius principio lib. XV. de his legatis ita ait. οὐ μόνον τοὺς θεοὺς ἐποιήσαντο, καὶ τὴν γῆν προσκυνήσαντες, καθάπερ ἐστὶν ἔθος τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις,

ους, ἀλλὰ καὶ πεσόντες ἐπὶ τὴν γῆν ἀγαπῶντες τοὺς πόδας καταφιλοῦντες ἐν τῷ συνεδρίῳ. NAVES longas præter uiginti omnes tradant. } Puto legendum præter xxx. μηδὲ ναῦς ἔχειν μακρὰς πλείους τριάκοντα. Facilis est autem menda apud Liuium ex xxx reddi xx. ut sæpe alias P. AEMILIVS prætor senatu misso. } Lib. uet. P. Aelius prætor. quo nomine supra etiam à Liuio affectus est.

237 AD HOC ædes, libera loca, lautia legatis decreta. } Vet. lib. Aedes liberæ, loca, lautia. Sic lib. XXVIII. Locus inde lautiaque legatis præberi iussa. & lib. XLIII. Senatus in formulam sociorum eum referri iussit, locum, lautia præberi. & lib. XLV. Consulti patres stantibus in comitio legatis ac locum, lautia, senatumque darent. & lib. XXXIII. Macedones deducti extra urbem in uillam publicam, ibique locus, & lautia præbita. & lib. XLII. Vt ex instituto loca lautia acciperent. & lib. XXXV. Attalo ædes liberæ, locus, lautia decreta. & lib. XLII. Aedes liberæ hospitio datæ. Aedes autem liberæ, uacuæ dicuntur. VANVM equestre prælium fecerunt. } Vet. lib. Equestre auxilium. optime. nam cum lentior esset peditum pugna ad mouendos hostes, equites in aciem erant inducti. quorum tamen auxilium ab elephantorum stridore, & odore uanum factum esse ait. FOEMINE transfixo cadentem. } Vet. lib. Femore. ut lib. XXIIII. Scipionis femur tragula confixum erat. AD MILLIA hostium eo die cæsa. } Vet. lib. Ad quinque millia hostium. CONSVL Cn. Seruilius nulla memorabili. } C. Seruilius. ut dixi. PATRE Cn. Seruilio. } C. Seruilio. Nam in Capitolino consulatu dicitur. C. Seruilius C. F. Capitolinis autem lapidibus fauent etiam manuscripti libri. lib. XXI. pro A. Seruilio C. Seruilium restituimus ex hoc loco. C. LVCTATIO. } Lutatio. ex græcis & Capitolinis auctoribus. IN AGRO Crotonensi. } Crotoniensi scribendum. A Crotone enim factum est. Vt autem Carthago Carthaginis Carthaginiensem, sic Croto Crotonis Crotoniensem edit. Crotona autem Crotonensem, ut Cremona Cremonensem Priscianus.

238 M. LIVIVS Cn. Seruilium consulem. } C. Seruilium. ut dixi. APOLLINIS promontorium. } Ἀπόλλωνος ἄκρα. Appianus. LEGATOS Carthaginem L. Bebium, M. Seruilium, L. Fabium extemplo misit. } Vet. lib. M. Bæbium. L. Sergium, L. Fabium. Polybius corrupte Λεύκιον σίρ-αιον, Λεύκιον σεύτιον, Λεύκιον φάβιον. CVM ad Bagradam flumen peruenissent. } Polybij codex habet τὸν μάκραν ποταμόν. Quod autem Polybius ad Macram flumen, Appianus ad promontorium Appollinis euenisse scribit. Idem Polybius lib. primo huius fluminis meminit. EX EA tres quadriremes. } Quas Polybius τρεῖς uocat τριήρεις Liuius uertit tres quadriremes. QVINQVEREMEM Romanam superantem promontorium. } Quia querit Glareanus de promontorio hoc, & de quinquereme, propterea intelligendum est, Appollinis promontorium auctore Appiano fuisse, quod Polybius item non expresso nomine commemorauit, sic. ἀποπλεῖν ἐν τῷ ὅρμῳ τοὺς πρεσβευτάς. Ne autem de quinquereme diutius ipse laboret, qua reuersos legatos esse Liuius ait, cum qua ratione uenerint non dixerit, is sciat uerba hæc omnia esse Polybij. καὶ παραλαβόντες τῇ ῥωμαϊκῇ πεντήρει. T. CLAVDIVS Nero. } Vet. lib. Et Cap. tab. Ti. Claudius. C. TERENTIVS Varro, Cn. Manlius. } Vet. lib. C. Mamilius.

M. VALERIVS Falco. } Capitol. tabulæ. Falto. M. SESTIO Sabino. } Vet. lib. M. Sextio Sabino. AN QVIA res in Etruria tenuerint. } Vet. lib. Tenuerit. VTRVM Cn. Seruilius consul habuerit. } C. Seruilius. Vet. lib. Vt dixi. QVAESTIONES ex socijs de coniurationibus principum habentem. } Neminem futurum esse arbitror, qui non in interpretanda uoce illa socijs laboret. & merito. est. n. mendosissima. ego autem pro certo habeo, ex s. c. i. ex senatusconsulto, esse restituendum. me in hanc sententiam ducit similis erroris, cuius supra memini, obseruatio. Alijs socijs præfectum notantibus. pro alijs s. c. præfectum notantibus. Compendiosa enim scriptura huius uocis s. c. dici non potest quæ portenta sæpe pepererit. De sensu autem huius lectionis nemo est, qui dubitare possit. M. SERVILIVS, T. Claudius. } Vet. lib. M. Seruilius, & Ti Claudius.

239 CVM Syphace inconditæ barbariæ rege, qui statarios semiliaas ducere exercitus solitus sit. Vet. lib Qui statarius semilixa ducere exercitum solitus sit. Ego qui statarium semilixam ducere exercitum. Nam statarius, & semilixa militibus magis congruunt, quàm imperatori, & regi. Itaque ubi de Annibale loquitur, hæc opponit. Ducere exercitum æqualem stipendijs, suis i. qui tot stipendia confecerit, quot imperator, quem puerum militem factum esse dixit. Hæc quærenti Glareano. IAM Adrumentum peruenerat Annibal. } Vet. lib. Adrumentum. recte. Appianus enim Ἀδρύμητον, Polybius, & Stephanus Ἀδρύμητα edunt. ZAMA quinque dierum iter ab Carthagine abest. } Sic Polybius. μετὰ δέ τινας ἡμέρας ἀναζεύξας ἐκ τῶν περὶ τὸν Ἀδρύμητα τόπων, προῆλθε, καὶ κατεστρατοπέδευσε περὶ ζάμαν, αὕτη δέ ἐστι πόλις κειμένη ὡς πρὸς τὰς δύσεις ὁδὸν ἡμερῶν πέντε. TRADITOS eos tribunis militum. } Vet. lib. Tribuno militum. nihil præstantius. sic enim Polyb. συστήσας αὐτοὺς χιλιάρχῳ ἐνετάξε πάντα καθαρῶς ὑποδεῖξαι τὰ κατὰ τὴν παρεμβολήν. Ex composito duces castra protulerunt. } Vet. lib. Ambo ex composito duces. SCIPIO haud procul Nadagara urbe. } Vet. lib. Nargara Polybius πρὸς τὴν νάργαραν. Hanc urbem Ptolomæus nominat Ναργαρά. SI HOC ita datum fuerat. } Huius orationis magna pars est apud Polybium. Incipit autem apud eum Annibal ab ea sententia. Optimum fuerat eam patribus nostris mentem datam ab dijs esse. HOC QVOQVE ludibrium fortunæ casus ediderit. } Nihil huic sententiæ deest, contra quàm putat Glareanus. Dictum est autem, ut illud. Tibi non in ultimis laudum hoc fuerit.

Si ita

PROPTER eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petij. } Vet. lib. Peto. TERGIVERSANTEM in Africam traduxerim. Vet. lib. Attraxerim. FRVSTRA uerba pacata renunciant. } Si ita legas, nullum sensum, aut certe non commodum elicias. In uet. lib. aliquot est. Frustra uerba tentata renunciant. Hinc ego ita. Frustra uerbis tentatam rem nunciant, i. de pace uerbis frustra agitatum referunt. Annibal enim colloquium petierat Scipionis, quasi fretus eloquentia sua rem peracturus. Hanc lectionem tantò magis probo, quòd subiungit: ἀντίθετον. armis decernendum esse. AD HOC colloquium Annibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti qua uelit flecti, ominatur, quibus quondam auspicijs patres eorum pugnauerint ad Aegates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos, adesse finem belli, ac laboris. } Loci huius obscuritas, quæ magna est, sola uerborum interpunctione non leuatur solum, sed etiam tollitur. Quo modo autem sit interpungendus, intelligetur, si sensus ante fuerit patefactus. Scipio, inquit, suis militibus referebat Hispanias uictas, & recentia in Africa prælia, & confessionem hostium, pacem petentium, ad hoc colloquium Annibalis in secreto habitum, ac, quoniam liberum est fingenti quocunque uelit oratione deduci, ominatur finem huius belli adesse, quod quibus auspicijs priore bello patres eorum pugnauerint ad Aegates insulam ea illis hoc tempore in aciem exeuntibus portenderint. Ex quo intelligi potest, uerba illa, liberum fingenti qua uelit flecti, item hæc: quibus quondam auspicijs, usque ad, portendisse deos, duplici parenthesi esse includenda. Continent enim causam, & cur ominaretur, & cur uictoriam ominaretur. Glareanus adeo à uero sensu abhorruit, ut uox illa, fingenti, ad Scipionem ne, an ad Annibalem referretur dubitarit. TVBAE, cornuaque ab Romanis cecinerunt. } Polybius utrinque increpuisse ait. ἅμα τῷ πανταχόθεν τὰς σάλπιγγας καὶ τὰς βυκάνας ἀναβοῆσαι. & Appianus. Ἀννίβας μὲν σάλπιγγαν κατάρξας, σημεῖον δὲ ἀντηχῶν αὐλῶσαι. VT ELEPHANTI in suos sinistro maxime cornu uerterent, Mauros, ac Numidas. } Aut ex uet. lib. Verterentur est legendum, aut, uerterent, pro uerterentur, accipiendum. Sic enim Polybius. τινὰ μὲν διαταραχθέντα τοῖς θηρίοις ὥρμησε παλίντροπα κατὰ τῶν βοηθησάντων ἐκ καρχηδονίων νομάδων.

SED numero superior Romanus erat, & animo. } Vet. lib. Sed & numero. VICTORES ad decem millia ceciderc. } Suspicor legendum, ad duo millia. Hanc enim edit summam Polybius, quem in reliquis etiam sequitur. ἔπεσον δὲ τῶν μὲν ῥωμαίων ὑπὲρ τοὺς χιλίους πεντακοσίους. Idem autem prope est. Supra mille quingentos, &, ad duo millia. Ita etiam Appianus. SIMVL primum ardorem hostium excipientes fatigarent. } Vet. lib. Primum ardorem, atque impetum hostium. MISSO Lælio Romam cum uictoriæ nuncio. } Appianus. καὶ τοὺς ἱππέας τῶν αἰχμαλώτων ἔπεμψε, καὶ Λαίλιον ἐξαγγέλλοντα περὶ νίκας ἐπὶ νεῶν. Glareanus Liuium hoc loco sui oblitum putat, quod Lælium Romam miserit uictoriam nunciaturum, cum paulo post tres legati mittantur. TVRMAL TVS primis in agmine aggressa Numidas leui certamine fudit. } Vet. lib. Turmalibus primum agmen aggressa, Numidas. ET: NAVES rostratas præter decem triremes traderent. } Polybius τὰ μακρὰ πλοῖα παραδοῦναι πάντα πλὴν δέκα τριηρῶν. Vertit hoc loco Liuius Naues longas, Rostratas, ut paulo post ait Naues longas, elephantos, perfugas, fugitiuos, captiuorum quatuor millia tradiderunt. OBSIDES centum arbitratu Scipionis darent. } Mallem, centum quinquaginta, ut ait Appianus. δοῦναι δ' ὑμᾶς αὐτίκα ὅμηρα πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν παῖδας, οὓς ἂν αὐτὸς ἐπιλέξωμαι. Cur malim hæc causa est, quia libro XXXIX ita scribit. Petentibus Carthaginiensibus, ut si iam uideretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. de cæteris si in fide permanerent, spes facta. Quibus uerbis satis ostenditur plures quàm centum esse traditos. Quanquàm hoc loco Polybius centum tantum & ipse edit. ὁμήρους δοῦναι πίστεως χάριν ἑκατὸν, οὓς ἂν προγράψαι τοῖς νέοις ὁ στρατηγὸς τῶν ῥωμαίων μὴ νεωτέρους τεσσάρων καὶ δέκα ἐτῶν, μηδὲ πρεσβυτέρους τριάκοντα. DOMVM ferre iussi. } Vet. lib. Referre. INTER portus Cossanum, Loretanumq;. } Cossani meminit etiam lib. XXII.

DICTATORE dicto Cn. Seruilio Gemino. } C. Seruilio scribe absque Gemino. ea uet. lib. et dictatura eius Capitolina. ITAQVE cum præter idus Martias ueteres magistratus abijssent. } Procul dubio, pridie idus, legendum. Nam Idus Martiæ solennes erant ineundis magistratibus, prid. Idus abeundis. Compendiosa scriptura fefellit librarium, pr. Idus. LVDI Romani tertio instaurati. } Vet. lib. aliquot. ter toti instaurati. optime. Sic enim loqui solitus est Liuius. ut libro XXVIII. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus. Item. Ludi plebeij semel toti instaurati ab ædilibus plebis. Item hoc libro. Ludi Romani diem unum, plebeij ter toti instaurati ab ædilibus. Et lib. XXXI. extremo. & lib. XXXIII primo. Totique ter instaurati. CEREALIA ludos. } Vet. lib. Cereales ludos non muto tamen uulgatam lectionem, nam in nummis aliquot argenteis, qui apud patrem tuum sunt, ita legi. C. Memmius C. F. Quirinus Memmius æd. cerealia preimus fecit. ADIECIT Verminam etiam Syphacis filium. } i. præter id, quod de uictis bello Carthaginiensibus Lælius nunciauerat, adiecit etiam Verminam uictum esse. Hoc ut diceret, causam Glareanus dedit. QVAE parua bene gestæ rei accessio erat. } Vet. lib. Quæ nó parua bene gestæ rei accessio fuerat. M. IVNIVS Pœnus. } Pennus. ex Capit. tab. M. ACILIVS Glabrio. } Hic post fit cósul. & in cósulatu Capitolino M'. Acilius nocatur. P. SCIPIONI id imperium decreuisse. } Vet. li. Decresse. LEGIONES a Sestio prætore accipe ret. } Vet. li. à M. Sextio prætore. CONSVLI cũ suis duabus item legionibus in Hetruria prorogatum imperium est. } Vet. lib. In Etruriam. VT II consules. } Vet. lib. Vt hi consules. ASDRVBAL erat,

I (Hædum

(Hædum cognomine populares uocabat.} Recte Hædum. Nam Appianus etiã ἔριφον appellatũ scribit.
243 De pace uti rogatæ omnes tribus erant, iusserunt.} Vet. lib. Vti rogassent. Ego uti rogas, ut ante docui. Ita dimissi ab Roma.} Vet. lib. Ita dimissi Roma. Inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit.} Plutarchus in Apophtegmatis non ante legatos de pace se auditurum esse Scipionem dixisse ait, quàm Q. Terentium captiuum dimisissent. Dimisso eo pacis conditiones Scipionem dixisse, Terentium porro sequutum currum Scipionis pileatum esse. Finitum est decimo octauo anno Cn. Cornelio, P. Aelio Pæto consulibus.} Antea legebatur, decimo septimo, atque ita est in omnibus ueteribus libris. Quod quia corruptum esse credidit, correxit Glareanus, & decimo octauo fecit. Est tamen sciendum decimo septimo recte habere. Nam cum inquit Liuius, bellum finitum est XVII annos postquam cœptum est, decimo octauo intelligit, uerum annum primum non numerat. sic autem etiam alibi. Annis ante XL pax cum Carthaginiensibus facta est. Item. Tres & sexaginta anni sunt à primo punico ad secundum bellum finitum. neque enim alter extremorum annorum in hoc loquendi genere comprehenditur. At cum inquit in hoc eodem libro Patre, & patruo ex seruitute post sextum decimum annum receptis. & paulo post. Annibalem post sextum decimum annum ex Italia decessisse, ambos extremos annos numerat. Pater enim Seruilij captus est anno DXXXII, receptus anno DXLVII. Annibal uenit in Italiam anno DXXXII, discessit anno DXLVII. Hunc regem in triumpho ductum Polybius haudquaquam spernendus auctor tradit.} Verba quibus hoc tradit Polybius sunt in lib. XVI. eiusmodi. ὁ δὲ σύφαξ ὁ τῶν μασαισυλίων βασιλεὺς ἤχθη τότε διὰ τῆς πόλεως ἐν τῷ θριάμβῳ μετὰ τῶν αἰχμαλώτων. ὃς καὶ μετά τινα χρόνον ἐν τῇ φυλακῇ τὸν βίον μετήλλαξε.

IN EPITOMEN LIB. XXXI.

Cavsae feruntur hæ.} Vet. lib. Referuntur. In sacrarium Cereris cum alijs pluribus suis intrauerunt.} cum alijs popularibus suis, legendum est. Ad uindicandum illos.} Vet. lib. Ad uindicandos illos. Qvingentesimo quadragesimo anno ab urbe condita.} Restituendum est, ut post ostendam. Quingentesimo, & quinquagesimo.

IN LIBRVM XXXI.

Qvam occuparint quadringenti. LXXXVIII. anni à condita urbe ad Ap. Claudium consulem.} In ueteribus libris est, LXXVIII. anni. mendose illud quidem, sed ita tamen, ut ueræ lectionis uestigia appareant. est enim V in X uertendum, & duo II in, V. ita ut legas LXXXVI. siquidem Ap. Claudius anno ab ur. cond. CCCCLXXXVI consul fuit. quemadmodum ex Liuij sententia in Chronologia ostendemus. quem numerũ deprauauit (ut solet) Glareanus. Claritate regum antiquorum.) Vet. lib. Sed claritate. Qvo multa quondam Europæ, maiorem partem Asiæ obtinuerant.} Vet. lib. Maioremq;.
244 C. Appivm præfectum.} Vet. lib. Cn. A. Popium. Ego C. Oppium. Oppius enim gentis nomen est. Appius prænomen. Ipse eodem aperto itinere per montes duxit.} Vet. lib. Per medios montes. Qvi ductu atque auspicio proconsulis Scipionis.} In ueteribus libris est fere, Proconsulis Scipionis, pro P. Scipionis, idque non hoc loco solum, sed passim. Itaque P. Scipionis restitue.
P. Aelio consulum comitia habente.} Vet. lib. Consularia comitia. placet tamen, ut legatur, P. Aelio consule comitia habente consules facti. Sic.n.alias. Aedilibvs Curulibus L. Valerio Flacco, & T. Quintio Flaminio.} Restituto L. Quintio Flaminino. Lucio, quia T. Quintius nunquam ædilitatem cepisse post à Liuio, & à Plutarcho traditur. Flaminino. ex Capitolinis tabulis. & ex ratione cognominum. ut enim à Censore Censorinus, ab Augure Augurinus, sic à Flamine Flamininus orta cognomina sunt. Qvod ex Africa proconsul Scipio miserat.} P. Scipio. ut dixi. alioquin Scipio proconsul dixisset. Anno quingentesimo quadragesimo quarto ab urbe condita.} Vet. lib. Anno quingentesimo quadragesimo. Placuit autem Glareano, ut legeretur, quingentesimo quinquagesimo quarto. Quòd pro quadragesimo, restituat, quinquagesimo, laudo, quod addat, quarto, non possum non improbare. Cur ita sentiam, causa extabit in Chronolgiæ Scholijs. Porro autem non quingentesimo quinquagesimo, sed quingesimo quinquagesimo, legendum arbitror. Hac in re ducem sequor Priscianum, qui libro de Numeris quingesimum, pro quingentesimo dictum esse scribit à Liuio lib. ab urbe condita XXXI. Nisi quid in Romanis auxilij foret.} Vet. lib. Nisi quid Romani auxilij foret. Precationi annuisse deos aruspices respondere.} Vet. lib. Precationem admisisse deos. Quod probo. Etenim in eodem genere lib. IIII. sic. Vt ab auguribus, simul aues rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Praetores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam.} Vet. lib. Prouincias prætores exinde sortiti sunt. L. Fvrivs Purpurio}. Purpureo. ex Capitolino eius consulatu. Q. Bebivs.} Bæbius. Capitolini, & græci scriptores. nummique argentei. Sicvt expugnando Sagunto Annibalem passi simus.} Vet. lib. Sumus. Vti rogarat, bellum iusserunt.} Vti rogas. ut iam sæpe.
245 Proconsvl Scipio ex Africa deportasset.} P. Scipio. ut dixi. M. Valerio Falconi.} Faltoni. Capitol. tabulæ. In Sardiniam traijceret, quoque de exercitu.} Vet. lib. Atque de exercitu.

exercitu. Excitis, Sallyis, Iluatibusque, & cæteris Liguſticis populis.} Liguſtinis, habent lib. uet. & græci λιγυστίνους edunt. Iluates Ligures etiam alibi nominat, ut lib. xxxii. Inde in Liguſtinos Iluates legiones ductæ. non ſunt autem Iluates qui Iluam inſulam colunt, ut putat Glareanus. Quod ex his uerbis Liuii cognoſcitur. lib. xxxii. Etiam omnia eis padum præter Gallorum Boios, Iluates Ligurum, ſub ditione erant. Nuncios'que mitterent ad populum Ro. L. Furius Purpureo tum prouinciæ præerat.} Satis conſtat, legendum eſſe, ad prætorem Ro. quo de mendi genere ſupra etiam dictum eſt. prætorem autem intelligit, L. Furium Purpureonem. Augeri hoſtium animos.} Vet. lib. Augere. Quod placet. quia dixit. obiicere.

Trientius, Tabuliusq́; is ager, quis pro tertia parte pecuniæ datus erat appellatus.} Veter. lib. Trientius, Tributumq́;. Ex quo conieci legendum eſſe, Trientius, Tributusq́;. Alioquin nulla cauſa extat, cur Tabulius is ager uocatus ſit. at quia pro tertia parte pecuniæ tributus erat Trientius, Tributusq́; eſt dictus. C. Clavdivs Cento.} Centho. ex Capit. lapid. Commemoratio erat beneficiorum primum in ciuitatem ſuam.} Vet. lib. Ciuitatem ſociam. Recte. loquitur enim Attalus. atque Athenas ciuitatem ſociam appellat. Adhortatio, capeſſendū bellum.} Vet. lib. Adhortatio capeſcendi belli. Rhodii Ceam ab Aegina.} Vet. lib. Rhodii cum iam ab Aegina. Item. Rhodii etiam ab Aegina. Hinc ego. Rhodii Ciam ab Aegina. Inſula autem eſt Cia oppoſita Eubœæ, Ptolemæo auctore. Classe tradita Heraclidi.} De Heraclide hoc Philippi præfecto pluribus uerbis ſcribit Polyb. lib. xiii. Elevnta.} Elæunta ſcribendum eſt. Eſt autem Elæus cum proximis oppidis ad Helleſpontum in Cherſoneſo. Alopeconeſus autem inſula eſt. Plinio auctore.

246

Legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miſerunt.} Legatorum nomina prætermiſit, quæ ſunt apud Polybium lib. xvi. πέμψαντες πρὸς αὐτὸν τοὺς ἱερεῖς καὶ πεντήκοντα ἐκδιδόντες παραλαμβάνειν τὸν φίλιππον τὴν πόλιν. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat.} Nomina eorum edit Polybius Glaucidem, & Theognetum. Eſt enim in tota hac Abydi expugnatione explicanda aliquanto, quàm Liuius, uberior. Ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam miſsi erant, M. Aemilius duorum conſenſu, minimus natu.} Suſpicor legendum eſſe. Ex tribus legatis. primum quia tres antea nominauit huius libri initio. Interim ad Ptolomæum Aegypti regem legati tres miſsi. C. Claudius Nero, M. Aemilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus. deinde, quia, ait, Duorum conſenſu, & Minimus natu. poſtremò, quia nihil tam facile eſt, quàm ex iii, i. tribus facere, iis. Sic enim apud Velleium ex vii, factum eſt vti. Verba eius ſunt libro ſecundo. Notetur domitiæ familiæ peculiaris quædam, & ut clariſsima, ita arctata numero felicitas, vii ante hunc nobiliſsimæ ſimplicitatis iuuenem Cn. Domitium fuere ſingulis omnino parentibus geniti, ſed omnes ad conſulatum, ſacerdotiaque, ad triumphi autem omnes pene peruenerunt inſignia. Vulgo enim legitur. vti ante hunc. Ita autem reſtituendum eſſe, docet Suet. in principio Neronis, ubi de Domitijs agit. Nvm Abydeni quoque, inquit, ultro tibi intulerunt arma.} Vberius reſpondet apud Polybium Aemilius. nam ultra Abydenos Athenienſes quoque, & Cianos nominat à Philippo uexatos, inquit autem ita. μεταλαβόντος ὁ μάρκος ἤρετο. τί δὲ ἀθηναῖοι, τί δὲ κιανοί, τί δὲ νῦν ἀβυδηνοί, καὶ τούτων τις, ἔφη, σοὶ πρότερος ἐπέβαλε τὰς χεῖρας.

Aetas, inquit, & forma, & ſuper omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autem primum uelim uos fœderum memores ſeruare mecum pacem, ſi bello laceſsitis, mihi quoque in animo eſt facere, ut regnum Macedonum, nomenque, haud minus, quàm Romanum nobile bello ſentiatis.} Placet quemadmodum hæc græce dixerit Polybius demonſtrare, ut libertas in uertendo Liuij pateſiat. ὁ δὲ βασιλεὺς διαπορήσας κατὰ τρεῖς τρόπους ἔφησεν αὐτῷ συγγνώμην ἔχειν ὑπερηφάνως ὁμιλοῦντι. πρῶτον μὲν ὅτι νέος ἐστὶ καὶ πραγμάτων ἄπειρος, δεύτερον ὅτι κάλλιστος ὑπάρχει τῶν καθ' αὑτὸν (καὶ γὰρ ἦν τοῦτο κατὰ τὴν ἀλήθειαν) μάλιστα μὲν ἀξιῶ ῥωμαίους, ἔφη, μὴ παραβαίνειν τὰς συνθήκας, μηδὲ πολεμεῖν ἡμῖν, ἐὰν δὲ μὴ τοῦτο ποιῶσιν, ἀμυνούμεθα γενναίως παρακαλέσαντες τοὺς θεούς. Intelligēdum eſt autem apud Polybium tertiam cauſam deſiderari, quæ eſt apud Liuium. Super omnia Romanum nomen. Quod autē ait. Si bello laceſsitis. Veteres libri habent, Laceſſeritis. quod placet. Polybius enim, ἐὰν δὲ μὴ τοῦτο ποιῶσιν, ait. Pugnantes mortem occubuiſſent.} Vet. lib. Morte. Se'que ipſi per omnes uias lethi interficerent.} Vet. lib. habent, Læti. Quod tamen non probo. Intelligendum eſt enim Abydenos quacunque ratione ſibi mortem conſciuiſſe. Quod declarat Polybius cum alios ſe ferro, alios laqueo uita ſpoliaſſe ait, itemque alios ſe in ignem conieciſſe, alios ſe è tectis, alios in puteos præcipites dediſſe.

Inde in Numidiam ad res profecti legati.} Vet. lib. Ad Regem. Maſsiniſſam autem intelligit. Proconsvlem illum Hiſpaniam prouinciam non conſulem, aut prætorem obtinuiſſe.} Vet. lib. pro conſule. Quem autem appellet Pro conſule, expoſuit, cum dixit. Exemplum à maioribus non accepiſſe, ut qui neque dictator, neque conſul, neque prætor res geſsiſſet, triumpharet. Quod de Scipione dixit lib. xxviii, ſine magiſtratu. inquit enim, Quia neminem ad eam diem triumphaſſe, qui ſine magiſtratu res geſsiſſet, conſtabat. Ex quo intelligi poteſt, eum, qui pro conſule eſt eſſe quidem cum imperio, ſed ſine magiſtratu. Nunc autem pro conſule accipiamus, non qualis P. Scipio, aut T. Quintius, qui prorogato ultra conſulatus annum imperio bellum Africanum, & Macedonicum pro conſule confecerunt, & pro conſule triumpharunt, ſed qualis multis poſt annis aduerſus Mithridatem Cn. Pompeius extra ordinem miſſus eſt, cum neque prætor, neque conſul eam prouinciam contra exempla maio-

247

rum adeptus esset. T. Sempronio Longo. } Ti. Sempronio. ex consulatu huius Capitolino. Nam post cum Africano consul fuit. Cn. Lectorium. } Lætorium. ut supra sæpius admonuimus.

Aedemqve deo Ioui uouit, si eo die hostes fudisset. }. Vox, Deo, mendosa est. Quis enim de Ioue, quin deus sit, dubitare potest? siquid Ioui addi solet, Epithetum aliquod additur. ut Statori, Victori, Tonanti. & quæ eiusmodi multa ei afficta sunt. Ego igitur ita legendum puto. Aedesque duas Ioui uouit. Loquitur de L. Furio prætore cum Boijs Gallis pugnante, à quo prætore ædes duas Ioui bello Gallico, tertiam ab eodem consule uotas esse post ait. De una scribit libro xxxv, anno dlvi. In Insula, Iouis ædem C. Seruilius duumuir dedicauit. uota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore. De duabus alteris post libro eodem anno dlviii. Aedes duæ Ioui eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Vouerat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello unam, alteram, consul. dedicauit Q. Marcius Ralla duumuir.

248 Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque, & lucus erat circumiectus. } De hoc templo sic Suidas. Κυνόσαργες τόπος τὶς ἐςὶ παρ' ἀθηναίοις, καὶ ἱερὸν ἡρακλέους κατ' αἰτίαν τοιαύτην. Διδυμος ἀθηναῖος ἔθυεν ἐν τῷ ἑςίᾳ. εἶτα κύων λευκὸς ἁρπάσας τὸ ἱερεῖον, καὶ ἀπελθὼν εἴς τινα τόπον ἀπέθετο. ὁ δὲ περιδεὴς ἦν, ἔχρησε δὲ αὐτῷ ὁ θεὸς, ὅτι εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον, οὗ τὸ ἱερεῖον ἀπέθετο ἡρακλέους βωμὸν ὀφείλει ἱδρύσασθαι, ὅθεν ἐκλήθη κυνόσαργες. Ex his uerbis apparet cur & Cynosarges hic locus dictus sit, & cur Herculi potissimum consecratus sit. At Stephanus. Κυνόσαργες γυμνάσιον ἐν τῇ ἀττικῇ, καὶ δῆμος. Consvl Sulpicius eo tempore inter Apolloniam, & Dyrrhachium ad Apsum flumen habebat castra. } Hoc sic Plutarchus in Quintio. καὶ τὸν πόπλιον εὑρὼν μετὰ τῆς δυνάμεως ἀντιςρατοπεδεύοντα τῷ φιλίππῳ τὰς περὶ τὸν ἄψον ποταμὸν ἐμβολὰς, καὶ τὰ ςενὰ φυλάττοντι. T. apvstivm legatum. } L. Apustium. reponendum. sic enim alibi sæpe eum uocat Liuius. Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quàm oppidum notius. } Huius nominis quinque oppida fuisse tradit Stephanus. Quorum tertium in Macedonia fuerit. Angvstias, quæ ad Pelagoniam sunt. } Pelagonia pars est Macedoniæ non longe à regione Dassaritiorum.

Sciathvm, & Peparethum haud ignobiles urbes. } Insulæ sunt in Aegeo pelago.

249 Eodem Eleusinæ Cereris templum, eodem Piræi Iouem. } Eleusine scribendum, ut sit auferendi casus. sequitur enim Piræi. Eadem Chios, Abydenos, Aeneos. } Nominat gentes à Philippo paulo ante bello uexatas, inter quas Chii non fuerunt, uerum, ut supra dixi, Ciani. Itaque legatos Romanus obiicit Philippo Athenienses, Cianos, & Abidenos. Atque Liuius lib. xxxii. ait. De Cianorum libertate Quintius Prusiæ Bithyniorum regi scriberet, quid senatui, & decem legatis placuisset. Quare hoc etiam loco pro Chios, Cianos, est reponendum. An bello persecuti. } Vet. lib. An non bello persecuti. Qvo indignius esset. } Vet. lib. Quod indignius esset. Praefecit Heraclidam. } Vet. lib. Heraclidem. Dassaretiorvm. } Dassaritiorum. ex Stephano, & Eusthatio. Ad Lingum statiua posuit prope flumen Beuum, inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. } Pro Lingo reponendum censet Glareanus Lychnidum, pro Beuo, Haliacmona, scilicet quia nusquam hæc nomina legerit, at illa in Dassaritijs legerit. Ego contra, pro Lingo, Lycum repono, pro Haliacmone, Beum defendo. Lycum habent libri ueteres, & Plutarchus in Quintio, ubi huius rei meminit. ἤσαν μὲν ὖν οἱ τὸν τίτον ἄγειν κύκλῳ διὰ τῆς δασσαρήτιδος κατὰ λύκον εὔπορον ὁδὸν καὶ ῥαδίαν ἐπιχειροῦντες. de Beuo fluuio sic Stephanus. βεύη πόλις μακεδονίας, καὶ πρὸς αὐτῇ βεῦος ποταμός.

250 - Triballos (Illyriorum id, sicut alio loco diximus, est genus) & Cretenses trecentos. } Vet. libri habent Trallas, quam uocem qui ignorarunt, Triballos fecerunt. Sunt autem Tralles Illyrici, ut ait Stephanus, populi. his uerbis. τραλλία μοῖρα τῆς ἰλλυρίας. λέγονται καὶ τράλλεις. καὶ τράλλεις παρὰ θεοπόμπῳ. Itaque libro xxxvii in auxilijs Antiochi numerandis coniungit etiam Liuius Trallas, & Cretenses, ut hoc loco, cum ait. Tum leuis armatura trium millium pari ferme numero, pars Cretenses, pars Tralles.

251 Stvberam deinde petit. } Suspectum nomen hoc habet Glareanus. ut cætera nomina, quæ sequuntur. esse autem oppidum Illyriorum. apparet ex uerbis Liuij lib. xliii. cum ait. Perseus ratus si domuisset proximos Illyriorum Gentium quoque regem in societatem perlici posse cum decem millibus peditum Stuberam uenit. Meminit eius etiam Strabo lib. vii. ad Erigonem flumen. & Suidas. & ςοβόραν uocant. Inde ad Pluinam est progressus. } Pluinæ nemo meminit. Pellinæ omnes. Itaque Pellinam restituo, auctore maxime Arriano, qui libro primo ita scribit. ἄγων δὴ παρὰ τὴν ἐορδαίαν τε καὶ τὴν ἐλυμιῶτιν. καὶ παρὰ τὰ τῆς ςυμφαίας, καὶ παρυαίας ἄκρα, δεύτεραῖος ἀφικνεῖται ἐς πελλίναν τῆς θετταλίας. Pelinnam item statuit Stephanus in Phtiotide in Thessalia. Ad Bruannam statiua habuisset. } Strabo lib. vii. ut Stuberæ, sic Bryanij meminit oppidorum ad Erigonem flumen. Quanquam Stephanus ait Βρυάνιον esse oppidum Thesprotiæ. Ersgonvm incolæ uocant. } Ex Strabonis lib. vii. & Arriani primo, Erigonem legendum. Quanquam Ptolemæus Ἐρίγωνον uocat. Erdvaeam petituros. } Polybius lib. xvii. satis indicat Heordæam esse legendum, ubi uerba T. Quintij, quibus ad Cynoscephalas pugnaturus milites accendit, exponit. Ea sunt hæc. οὐχ' οὗτοι μακεδόνες εἰσὶν, οὓς ὑμεῖς προκατέχοντας ἐν μακεδονίᾳ τὰς εἰς τὴν ἐορδαίαν ὑπερβολὰς ἐκ τοῦ προφανοῦς μετὰ σουλπικίου βιασάμενοι πρὸς τόπους ὑπερδεξίους ἐξεβάλετε πολλοὺς αὐτῶν ἀποκτείναντες; & Stephanus. Ἐορδαῖαι δύο χῶραι μυγδονίας. & Plinius in Macedonia Heordensium. & Arrianus lib. primo meminit ἐορδαίας. In Elimeam se recepit. Stephanus hanc urbem Ἐλίμειαν. Ptolemæus ἐλίμαν uocant. Arrianus lib. primo agrum eius

ἐλυμιῶτιν

ἰλλυριῶτιν nominat. AB Celetro in Dassaretios processit,urbemque Pelium ui cepit.} Pelium duplex tradit Stephanus,unum in Thessalia,alterum in Illyrio. Nunc de Pelio Illyrico intelligendum est. Nam Dassaritios inter Illyrios nominat Appianus in Illyrico. BOEBEN paludem.} Stephanus. βοίβη λίμνη ἐν μακεδονίᾳ. PERROEBIAM.} Perræbiam scribendum. ita enim græci. pars Thessaliæ est. Steph. CYRETIAS.} χυρετίαι statuit Ptolemæus inter Estiotas Thessaliæ populos.

GOMPHOS petendi.} Oppidum est Thessaliæ. Stephanus. ATHAMANIA.} Alij Illyrij,alij Thessaliæ partem esse Athamaniam tradunt. Stephanus. MALEA superata circa Scyllæum agri Hermionici.} Malea,& Scyllæum promontoria,Hermione oppidum est,omnia Peloponnesi. Stephanus, Strabo, Plinius, alij.

DELIVM Bœotiæ.} Steph. Δήλιον πολίχνιον βοιωτίας ἐν ταναγρικῇ, καὶ ἱερὸν ἀπόλλωνος. AB Andro Cythnum traiecerunt. Has insulas supra Philippi teneri præsidio dixit, propterea nunc à Romanis uexantur. AD Prasias (continentis Atticæ is locus est.} Iccirco ita ait.quia (ut ait Stephanus) alterum huius nominis oppidulum est in Peloponneso. πρασίαι δῆμος ἀθήνησι πανδιονίδος φυλῆς. ἐστὶ καὶ λακωνικὸν πολίχνιον. Glareanus temere Phalasiam emendat. ISSEORVM lembi. Issa una est oppidum in Lesbo insula,altera ipsa est insula ad Illyrium.de qua Polybius lib.II.& Steph. De qua nunc Liuius. 252

ICVM peruenere.} Icus insula una ex Cycladibus Eubœæ adhærens. Stephanus. INDE Casandream petentes primo ad Mendim maritimum eius ciuitatis uicum.} Stephanus. κασάνδρεια πόλις μακεδονίας πρὸς τῇ θρᾴκῃ. Item. μένδη πόλις θρᾴκης. ἀπολλόδωρος μένδην αὐτὴν φησίν. CANASTRVM Pallenes traiecere. inde superato Toronæ promontorio.} Canastrum promontorium, reliqua oppida Thraciæ sunt. itemque qui sequitur,Acanthus. Stephanus. SINVM Maliacum.} μαλιακὸν κόλπον græci appellant. HERACLEAM uenit.} Innumeræ sunt huius nominis urbes. Hæc in Thessalia ad sinum Maliacum est. LARISSAM'QVE non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram quam Cremasten uocant.} Ptolemæus,& Stephanus κρεμαστὴν λάρισαν hanc Pelasgiorum esse tradunt.

QVOS consul in Africa uouerat.} Consul hic accipiendum est pro eo, qui cum consulari prorogato imperio esset. siquidem nunquam consul in Africam uenit Scipio. C. TERENTIVS Varro, T.Quintius Flaminius,P. Cornelius Cn. F. Scipio ij colonos Venusiam ascripserunt.} Flamininus,ut dixi,scribendum est. Item uet. lib. habent. Hi colonos. pro Venusia Plutarchus edit in Quintio. Narniam,& Consam. διὸ καὶ περιμαχήτων ἀποικιῶν εἰς δύο πόλεις Ναρνίαν καὶ Κῶσσαν ὁ Τίτος ἄρχων ᾑρέθη καὶ οἰκιστήρ. De quibus post Liuius. NON id,quod animis præceperat,questus est.} Vet. lib. Præceperant,i. Romani. VT VIRTVTES rerum gestarum eius,cui tantus honos haberetur,publice uiderentur.} Vet.lib.uideret. Cæterum uox, uirtutes, ineptum continet sensum, Itaque, pro certo habeo, Veritas, esse reponendum,& pro uideret, uideretur esse legendum. Instituisse enim maiores suos ait, ut legati, tribuni militum,centuriones, milites denique triumpho adessent, ut ueritas rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur,publice uideretur. Itaque subdit. Neminem huic triumpho affuisse,quem percunctari senatus potuerit, quid ueri prætor,uanique referret. & lib. XXXV. Nisi quod aut prætores ex prouinciis scriberent,aut legati renunciarent,nihil ratum haberi debere. C. BÆBIVS Pamphilus.} Cn.Bœbius Tamphilus.} ex consulatu eius Capitolino. M. ACILIVS Glabrio.} M'. Acilius ex consulatu eius Capitolino. COMITIIS ædiles curules creati sunt forte ambo,qui statim accipere magistratum non possent.} Occipere legendum est, quod est idem, atque inire. Sic enim lib. XLI. Collegam,qui extemplo magistratum occiperet,creauit.& lib. XXIIII. Creatur Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. NAM C. Cornelius absens creatus erat,cum Hispaniam prouinciam obtineret.} Multa affert hoc loco Glareanus,ut probet,aut huic libro partem deesse, aut Liuium parum in scribendo uigilantem fuisse, quæ quia tota re diligenter inspecta uana esse animaduertimus,ne quis in errorem ab eo impellatur,operæpretium me facturum esse duxi, si qui per hæc tempora in Hispania cum imperio deinceps fuerint ex Liuij sententia exposuero. 253

Anno DXXXII.

P. Cornelius Scipio cos. Hispaniam sortitus est. ut ait Liuius lib. XXI. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia euenit.

Eodẽ anno Cn.Cornelius Scipio Publii frater in Hispaniã uenit. ait.n. Ne tamẽ nuda auxilijs Romanis Hispania esset,quam prouinciam sortitus erat,Cn.Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum aduersus Asdrubalem misit.

Anno DXXXIII.

P.Scipio in Hispaniam uenit prorogato post consulatum imperio.

Anno DXXXVIII.

Ambo fratres interfecti sunt.ut Liuius lib.xxv. Anno sexto postquam in Hispaniam uenerat Cn. Scipio unde trigesimo die post fratris mortem est interfectus.

Anno DXXXIX.

P.Scipio P. F.qui post Africanus dictus est cum imperio extra ordinem pro consule missus est in Hispaniam, M. Iunius Silanus propr. ei ad res gerendas adiutor datus.

Anno DXLIIII.

P. Scipio L. Lentulo & L. Manlio Acidino prouincia tradita Romam redit, & quia sine magistratu res gesserat triumphum non impetrat. Liu. lib. XXVIII.

Anno D L.

L. Lentulus proconsul rediens ex Hispania ob res bene per multos annos gestas, quia sine magistratu eas gesserat triumphare non potest, permissum est, ut ouans urbem iniret. Hæc cum scripserit Liuius libro XXXI dum anni D L. res gestas exponit, tamen in eodem libro post subdit, ita. Eodem anno P. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. & paulo post ita. Comitijs ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. Nam P. Cornelius Cethegus absens creatus erat, cum Hispaniam obtineret prouinciam. Et paulo post. Et de altero ædile plebiscitum est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, ut P. Cornelius ædilis curulis ad magistratum gerendum ueniret, & L. Manlius Acidinus de prouincia decederet multos post annos. Plebes Cn. Cornelio Lentulo, & L. Stertinio proconsulibus imperiū esse in Hispania iussit. Ex his uerbis intelligi potest, L. Cornelio Lentulo, qui ouans ingressus est, P. Cornelium Cethegum, C. autem Cethego Cn. Cornelium Lētulum in citeriore Hispania successisse, L. autē Manlio Acidino post multos annos L. Stertinium in ulteriore.

Anno DLIII.

Sex prætores creati sunt. i. cum quatuor ante crearentur, bini additi sunt quorum alter citeriorem, alter ulteriorem Hispaniam sortiretur. M. Heluius L. Stertinio, Cn. Sempronius Tuditanus Cn. Lentulo suffectus est. atque ita deinde prætores quotannis in Hispaniam missi sunt, nisi cum prouincia grauiore forte uexata bello consulare imperium desiderauit.

Anno DLIIII.

Cn. Cornelius Lentulus, qui pro consule obtinuit Hispaniam ante Cn. Sempronium Tuditanum ouans urbem inijt. L. Stertinius ne triumphi quidem spem tentauit. lib. XXXIII.

IN LIBRVM XXXII.

C. BEBIO Ariminum. } Cn. Bæbio. ut dixi. SVCCEDERET in Gallia. } Vet. lib. in Galliam.

CONCESSVM ut Signiam, & Ferentinum transirent. Hoc anno, qui est ab urbe cond. DLI, concessum esse ait, ut obsides Carthaginiensium Signiam transferrentur Norba. at sequenti anno hoc eodem in libro ait. Carthaginensium obsides Setiæ custodiebantur. Puto ergo hoc loco Setiam pro Signia reponendum. nam de Setia propter seditionem in eo oppido propter obsides excitatam, dubitari non potest. De Signia non ita certa historia est. L. MARTIO Septimio. } Vet. lib. L. Marcio Septimo. ut ante dixi. QVOD Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cossani petentes non impetrauerunt. Plutarchus utranque deductam coloniam à T. Quintio tradit. ut ante dixi. De Cossanis sequenti anno perfectum scribit Liuius, uerum non à Quinctio.

254 THAVMACOS. } Thaumacia oppidum ad Sinum Maliacum. Stepha. & cæteri. FAVCIBVS imminentes, quam Coelen uocant. } Vet. lib. Quas Cœlen. SIMVL qui redderent Achæis Orchomenon, & Heream, & Triphyliam, Eleis Alipheram contendentibus, nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui, quia una esset &c. } Achæi Philippi, Elei Romanorum fœderi erant ascripti, ut libro XXIX tradidit. Itaque absurdum est dictu, Eleos à Philippo Alipheram contendisse. Hac ego ratione ductus pro, Eleis, restituendum puto, Illis, ut item Achæos intelligamus, hoc sensu. cum fidem sociorum suorum suspectam haberet Philippus misit in Achaiam legatos, qui iusiurandum exigerent, & Achæis Orchomenon, & Heream, & Triphyliam redderent. Illis Alipheram postulantibus, respondi iussit, nunquam eam urbem ad Triphyliam attinuisse. proptereaque non Achæis sed sibi ipsi restituendam esse, quod una esset ex ijs, quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Rem autem ita esse ostendit, cum addit. Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Hanc eandem sententiam edidit etiam libro XXVIII. Reddidit (inquit) Achæis Heræam, & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum ius esse finium satis probabant, restituit. Vt mirer, cum satis aperte rem eo loco expresserit, cur eandem hoc etiam in loco iterauerit.

PER Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoniam fauces sunt (Sthena uocant græci. } Antigoniam omnes in Epiro tradūt. Stena, aūt scribendū est. Plutar. in Quintio. καὶ τὰ στενὰ φυλάττοντι πολλῷ ἤδη χρόνον.

PER Charopum Epirotem. } Plutarchus in Quint. τὸν χάροπα uocat. itemque is qui de uiris illustribus scripsit, ueteres lib. habent etiā. Charopem. VERB primo in continentē trabeatus ad hostē ducere pergit. } Vox Trabeatus prodigij similis est. Vet. lib. Tralatus. Quod placet. ut sit è Corcyra in continentē. i. in Epirū cū transtulisset sese. paulo post. Corcyram transuectus. SENATVM sine ullius nota legebant. } Vet. lib. Legerunt. recte. Sequitur enim locarunt. PORTORIA uenalicium. } Vet. lib. Venalium. M. PORCIO Lecca. } Læca. ex uetustis argenteis nummis. C. BEBIVS Pamphilus. Cn. Bæbius Tāphilus. ut supra. M. FVLVIVM, & M. Curiū tribunos plebis. } M'. Curiū. lego, ex Plutarcho. in Quintio, τῶν δὲ περὶ φούλβιον καὶ μάνιον δημάρχων ἐνισταμένων. quanquam uulgo mendose legitur μάλλιον, pro μάνιον. ut sæpe alias. Manius certe prænomen Curiis familiarissimum est.

IAM ædilitatem, præturamque fastidiri. } Plutarchus Quintium ad consulatum, peruenisse ait non ædilitate solum, & prætura, sed etiam tribunatu plebis omissis. neq; intelligit Quintium quia patricius erat, tribunatum plebis ne petere quidem per leges potuisse. propterea de eo nihil Liuius. ille autem ita. τὰς διὰ μέσου καὶ πανάδους τοῖς νέοις ἀρχὰς ὑπερβάντα δημαρχίαν, καὶ στρατηγίαν, καὶ ἀγορανομίαν. Idem in Apophteg. SER. SVLPITIVS, & L. Galba pontifices. } Lege. Ser. & C. Sulpicij Galbæ pontifices. Seruius creatus pontifex fuerat an. CCCCLVII. Caius uero CCCCLVIII.

FORVM, & ædes Iouis Lanuuij. } Vet. lib. Lauinij. PER Dassaretios potius, Lingumq; } 255 Per Dassaritios potius, Lycumque. ut supra ostendi ex Plutarcho, & uet. lib. QVAE ciuitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominauit consul. } Vet. lib. Thessalonicam primam omnium. PRO his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat aptum urgendis regijs. } In uet. lib. aliquot. aptum prœlium iungendis, in alijs, prœlium gerendum. ego. aptum prœlium gerentibus. Nam duas illas uoces, urgendis regiis, quas intulit Gelenius, ne ipse quidem certas habet. uerum asterisco notandum locum censet. QVATVOR millia inde lecta peditum, & trecentos equites tribuno militum tradit. } Hoc sic Plutar. in Quintio. ἐκπέμψας χιλίαρχον ἕνα τινὰς ἔχοντα τετρακισχιλίους, καὶ ἱππεῖς τριακοσίους. NON plus duobus millibus hominum omissis. } Plutarchus sic. ἑτέρων δὲ δισχιλίων ὀλίγους. REX primo die ad castra Pyrrhi peruenit. locus, quem ita uocant, est in Triphylia terræ Melotidos. inde postero die ingenti itinere agminis (& metus urgebat) in montem Lingō perrexit. Ipsi montes Epiri sunt interiecti Macedoniæ Thessaliæque. } Pyrrhi castra locum esse celeberrimum non longe à Lacedæmone constat inter omnes. Nam & ipse lib. XXXV. ita ait. Et Nabis recepto Gytheo cum expedito exercitu inde profectus, cū præter Lacedæmonem raptim duxisset, Pyrrhi (quæ uocant) castra occupauit, & Polybius lib. v. ubi de alio Philippi bello ait ita. ὁ δὲ φίλιππος τῇ μὲν πρώτῃ κατεστρατοπέδευσε περὶ τὰς ἀμύκλας. αἱ δ' ἀμύκλαι καλούμεναι τόπος ἐστὶ τῆς λακωνικῆς χώρας. ἐπέχη δὲ τῆς λακεδαίμονος ὡσεὶ κοινὰ ἑκάλλα. τῇ δ' ἐπιούσῃ προῆγεν ἅμα τὴν χώραν εἰς τὸν πύῤῥου καλούμενον κατέβη χάρακα. Quæ cum ita sint, memo dubitari poterit, cur, cum de prœlio ad fauces Epiri facto Liuius scribat, primo die fugatum regem ad castra Pyrrhi in Triphyliam peruenisse (est autem Peloponnesi regio Triphylia) postero autem in montes Epiri Macedoniæ, Thessaliæque interiectos, dicat. Neque enim hac oratione quicquam esse potest absurdius. Difficilis, & magna hæc quæstio est, nec nisi hæc uerba tollantur, explicari potest. Locus, quem ita uocant est in Triphylia terræ Melotidos. Cur autem inducenda censeam, est, quod ea ex albo libri (ut sæpe fit) in historiam coniecta ab inscio librario puto. Qui autem ea in albo libri notarat, id interpretandi loci causa fecerat. Loci autem, qui in Peloponneso est, splendor illum ipsum Liuiana uerba non satis attendentem, decepit. Neque enim dubitandum est, quin eius nominis locus alter in Epiro fuerit, in quo Pyrrhus regnauit, de quo hoc loco intelligendum sit. Nam de eo, qui est ad Lacedæmonem intelligi nullo modo potest. Accedit, quod si hæc uerba Liuij essent, libro XXXV. ubi iterum Pyrrhi castra nominat, non dixisset, Quæ uocant, cum satis hic locum esse huius nominis docuisset. puto præterea legendum in montem Lyncon. Nam λύγκος oppidum est Epiri auctore Stephano. quo nomine mons etiam forte præditus est. Vet. habent Lyricon. FLVCTVATVS animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reuerti in Thessaliam posset. } Vox, posset, ineptam affert sententiam. Mallem, præstaret. Nam eum esset scriptum. præster, factum est ab inscio, posset. Præstaret autem, pro præstantius esset. CIRCA Sperchias. } Ad sinum Maliacum urbs est, quæ σπέρχεια dicitur à Ptolemæo, & Stephano.

XYNIAE simili metu à cultoribus desertæ sunt. Xynia, inquit Stephanus, urbs Thessaliæ. OPPIDVM protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos. } Hoc oppidum libro priore Phecadum nominauit. IN monte Cercetio. } Plin. montium Cercetorum meminit in Thessalia. Ptolemæus montis Cercete sij. Cercetium tamen esse legendum docet Stephanus. qui ait. Πιαλία πόλις θεσσαλικὴ ὑπὸ τὸν κερκετιὸν ὄρος. τὸ ἐθνικὸν πιαλεῦς. PRIMAM urbium Thessaliæ Phaleriam. } Veter. lib. Phaleram. ex Cosmographis, Phalaram scribendum est. ut supra etiam admonui. A METROPOLI, & à Piera. } Metropolis una est in Thessalia. Porro autem Pialia, legendum, quæ, ut ait Stephanus, est in Thessalia, ut dixi paulo ante; non Pieria, quæ in Bœotia est. INDE Aeginium petit. } Hoc in Illyrio statuit Stephanus. CVM ad Zamnam insulam assequutus est. } L. Quintium scribit Corcyra profectum classem ad Zamnam insulam esse assequutum. Quæstio existit, quæ sit hæc insula, quæ à Corcyra ad Maleam nauigantibus occurrat. Glareanus mendose esse, pro Zacyntho ait, ego pro Same, in ueteribus enim libris est, Zamam. non Zamnam. De hac insula Pomponius. In Ionio Prote, Hyria, Cephalenia, Neritos, Same, Zacynthos, Dulichium, Ithaca. & Plin. lib. IIII. cap. XII. Cephalenia, Zacynthus, Ithaca, Dulichium, Same. Cephalenia quondam Melæna dicta. Same diruta à Romanis, adhuc tamen oppida tria habet. & Virgilius lib. III. Dulichiumq;, Sameque, & Neritos ardua saxis. Alij Samem urbem Cephaleniæ esse scripserunt. CENCHREAS Corinthiorum emporium. } Stephanus oppidum, & nauale Corinthiorum esse scribit, itemque cæteri.

PHOCIDIS primo impetu Panopeam. } Phanoteam legendum esse, quemadmodum est in ueteribus libris, ostendit Stephanus. φανοτεὺς inquit, πόλις φωκίδος. λέγεται καὶ φανότη, καὶ φανότεια. Glareano tamen placet Panopea. ARISTAENVS, qui Romanis. } Polyb. Aristænum scribit. ἀρισταίνετ. 257

Achæi portus, & dant fiduciam postulantibus, & demunt. § Obscurissimi loci sensum Glareano ut profitetur, ignotum libet paucis exponere. Quod Romani, inquit, qui socij nobis non sunt, plus præstant à nobis, quàm socius ipse Philippus, id neque impudentia fit eorum, neque modestia huius. Achæi, inquit, portus fiduciam Romanis dant ad postulandum, qui classem habent uictricem, Philippo uero demunt, cuius nihil præter legatum uidemus. Ergo portus dant fiduciam classem habenti, demunt non habenti. Qvae Elæuntij, Abydenique, qui procul à nobis absunt, passi sunt. § Antea legebatur Cluij, Abydenique. Sabellicus, cuius in hac re ingenium admiratur Glareanus, restituendum putauit, Elæuntij, Abydenique. Quorum sententiam ego uix satis probare possum. Nam cum commemoret eos Aristænus, qui bello crudelia à Philippo passi sunt, inter quos Athenienses, & Abydeni fuerunt, nescio cur potissimum Elæuntios nominare posit, quos ipse per deditionem receperit. Etenim libro priore ita Liuius ait. Inde progressus ad Chersonesum Elæunta & Alopeconnesum tradentibus ipsis recipit. Quamobrem ego repnnendum puto pro Clunij Ciani, primum quia grauissime omnium uexati à Philippo sunt auctore Polybio, quorum excidij sæpe etiam meminit per hos libros Liuius, ut paulo post. Cium suæ ditionis urbem funditus delesse. Deinde quia uicinior est uox Clunij Cianis, quàm Elæuntijs. Nam si l in i, & u in a uerteris confecta uox erit. Cianos etiam cum Abydenis coniungit Polybius, ut supra ostendi. Cyparissiae Garitenem. § κυπαρισσίαν oppidum Messenæ Steph.

258 Post pactam cum Romanis societatem. § Miratur Glareanus Liuium scribere Argiuos cum Romanis societatem pactos esse, quod eosdem ante scripserunt decreto non interfuisse. neque intelligit eum dixisse, quosdam Argiuorum, non omnes. Larissam eam arcem uocant. § Argorum arcem Larissam fuisse tradit etiam Stephanus. καὶ ἀκρόπολις ἄργους λάρισσα.

259 C. Helivm prætorem præfecit. § In comitijs prætorijs exponendis C. Heluium nominauit, eique Galliam obtigisse dixit. idem fecit in eius ædilitate explicanda. Quamobrem hoc quoque loco pro C. Aelio C. Heluium reponendum. Ad L. Cornelium Lentulum prætorem urbanum. § In comitijs prætorijs explicandis L. Cornelium Merulam prætorem urbanum scripsit. quo pacto legendum esse ostendit consulatus eius, qui sequitur, in quo Merulæ, non Lentuli cognomine afficitur non solum apud Liuium, sed etiam in tabulis consulum Capitolinis. Coss. Cn. Cornelium Cethegum. § C. Cornelium, legendum est ex Cap. consulatu. L. Manlivs Volso. § Vulso. Vet. lib. Cap. tab. & Appianus in Syrio μάνλιον etiam. βάλσωνα edit. M. Sergivs Silus. § M'. Sergius, argentei nummi. T. Semprontvs Longus. § Ti. Sempronius. ex consulatu Capitolino, qui sequitur. Cn. Semproni vs Tuditanus. § sequenti libro hic idem dicitur T. Sempronius. Ego C. Sempronius lego. Nam Tuditanorum hoc frequentissimum prænomen est, neutrum eorum contra. patrem, aut auum hunc esse reor C. Sempronij C. F. C. N. Tuditani, qui triumphauit de Iapudibus An. dcxxiv. ex lap. Capit. Oppida Clastidium, & Litubium utraque Ligurum. § Hoc loco, ubi Clastidium deditur, Ligurum esse dicitur. paulo post, ubi incenditur, Gallorum est. Aut igitur duo Clastidia sunt, aut certe in Clastidio Ligurum est aliquid uitij. Nam de Gallico Clastidio ad Ticinum dubitari non potest. De quo Polybius lib. ii. & cæteri qui de bello Insubrium scripserunt, quo confecto Marcellus tertia opima spolia rettulit Virdumaro rege ad Clastidium interfecto. quemadmodum etiam in triumpho Marcelli Capitolino scriptum est. apud Plutarchum tamen in Marcello est uitiose κατίδιον, pro κλαστίδιον. Vereor autem, ne Caristum pro Clastidio sit reponendum. quod est oppidum Ligurum in agro Statellati. Liuio auctore lib. xlii.

260 Ligvstrcos Iluates. § Ligustinos. ut ante dixi. [illegible] Eo rex ab Demetriade cum quinque lembis, & naue una rostrata uenit. § Sic Polybius lib. xvii. παρῆν ὁ μὲν φίλιππος ἐκ δημητριάδος ἀναχθεὶς εἰς τὸν μαλιέα κόλπον πέντε λέμβους ἔχων καὶ μίαν πρίστιν. Achaeorvm exul uir insignis Cycliadas. § Polyb. ἀχαιὸς δὲ κυκλιάδας ἐκπεπτωκὼς ἐκ πελοποννήσου. Dionysodorvs Attali legatus. § Polyb. καὶ παρ' ἀττάλου διονυσόδωρος. Agesimbrotvs præfectus Rhodiæ classis. § παρὰ δὲ ῥοδίων ἀγησίμβροτος ὁ ναύαρχος. ex Polyb. Phaneas princeps Aetolorum. § Polybius. παρὰ δὲ αἰτωλῶν φαινέας ὁ στρατηγός.

Romanvs ad extremum litus progressus, cum rex in proram nauis in anchoris stantis processisset. § οἱ μὲν περὶ τὸν τίτον ἐπέστησαν παρ' αὐτὸν αἰγιαλόν, ὁ δὲ φίλιππος ἐγγίσας τῇ γῇ μετέωρος ἔμενε. Ex propinquo dicamus inuicem, audiamusque. Vet. lib. Dicemus inuicem, audiemusque. Qvem tandem, inquit Quintius, times? Ad hoc ille superbo, & regio animo. Neminem equidem timeo præter deos immortales. § Polybius. τὸν δὲ πάλιν ἐρομένου, τίνα φοβεῖται; φοβεῖσθαι μὲν ἔφησεν ὁ φίλιππος οὐδένα πλὴν τοὺς θεούς. Aliter hanc historiam scribit Plutarchus in Apophtegmatibus. Dedvcenda ex omnibus Græciæ ciuitatibus regi præsidia esse. § Has etiam pacis conditiones omnes quibus uerbis explicuerit Polybius placet ostendere, ut Liuij studium in illo uertendo auctore facilius omnes intelligant. ὁ δὲ τῶν ῥωμαίων στρατηγὸς, αὐτῷ μὲν ἁπλῶν τινα λόγον ἔφη καθήκειν καὶ φανερὸν. κελεύειν δὲ αὐτὸν ἐκ τῆς ἑλλάδος ἁπάσης ἐκχωρεῖν ἀποδόντα τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ τοὺς αὐτομόλους ἑκάστοις, οὓς ἔχει. τοὺς δὲ κατὰ τὴν ἰλλυρίδα τόπους παραδοῦναι ῥωμαίοις, ὧν γέγονε κύριος μετὰ τὰς ἐν ἠπείρῳ διαλύσεις. ὁμοίως δὲ καὶ πτολεμαίῳ τὰς πόλεις ἀποκαταστῆσαι πάσας, ἃς παρῄρηται μετὰ τὸν τοῦ φιλοπάτορος θάνατον. Attali regis legatus naues, captiuosque, quæ ad Chium nauali prælio capta essent, & Nicephorium, Venerisque templum, quæ spoliasset, euastassetque pro incorruptis restitui. § Sic Polybius. πρῶτος δὲ διονυσόδωρος ὁ παρ' ἀττάλου μεταλαβὼν τὸν λόγον, τάς τε ναῦς ἔφη δεῖν αὐτὸν ἀποδοῦναι τὰς

τὰ τοῦ βασιλέως τὰς γενομένας αἰχμαλώτους ἐν τῇ περὶ χίον ναυμαχίᾳ, καὶ τοὺς ἅμα ταύταις ἄνδρας. ἀποκαταστῆσαι δὲ καὶ τὸ τῆς ἀφροδίτης ἱερὸν ἀκέραιον, καὶ τὸ νικηφόριον ἃ κατέφθειρε. RHODII Peræam (regio est continentis aduersus insulam uetustæ eorum ditionis repetebant, postulabantq; præsidia deduci ab Iasso, & Bargylijs, & Euromensium urbe, & in Hellesponto Sesto, atque Abydo, & Panopolim Byzantijs in antiqui formulam iuris restitui, & liberari omnia Asiæ emporia, portusque. § Peræam se nusquam legisse, suspectumque habere nomen, itemque pro, Panopolim, Peneropolim reponendam esse ait Glareanus. Hoc loco, si ut institui uerba Polybij recitauero, quę uertisse studiose uidetur Liuius, & Peræam recte legi, & pro, Panopolim, Perinthum restituendum, præterea uero, Iaso, & Bargylijs, ut in uet. est lib. scribendum esse facile omnibus apparebit. Ea sunt hæc. μετὰ δὲ τοῦτον ὁ τῶν ῥοδίων ναύαρχος ἀκεσίμβροτος τῆς μὲν περαίας ἐκέλευεν ἐκχωρεῖν τὸν φίλιππον, ἧς αὐτὸν παρῄρηται. τὰς δὲ φρουρὰς ἐξάγειν ἐξ ἰασοῦ, καὶ βαργυλίων, καὶ τῆς εὐρωμέων πόλεως, ἀποκαταστῆσαι δὲ καὶ περινθίους εἰς τὴν βυζαντίων συμπολιτείαν. παραχωρεῖν δὲ καὶ σηστοῦ καὶ ἀβύδου, καὶ τῶν ἐμπορίων, καὶ λιμένων τῶν κατὰ τὴν ἀσίαν ἁπάντων. In ueteribus certe libris est pro, Perinthum, Penolum, ut de ea lectione dubitare nemo debeat. præsertim uero cum libro sequenti in alijs pacis cōditionibus scribendis ita sit. Quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret, his, quæ in Asia essent Euromo: Pedasisque & Bargylijs, & Iaso, & Myrina, & Abydo, & Thasso, & Perintho.

PRINCEPS Aetolorum Alexander uir (ut inter Aetolos) facundus. § Vet. lib. Vir inter cæteros facundus. atque ita scripsisse Liuium puto, quia Polybius ita ait. ἀλέξανδρος ὁ προσαγορευόμενος ἴσιος, ἀνὴρ δοκῶν πραγματικὸς εἶναι, καὶ λέγειν ἱκανός. Inter cæteros autem legatos, qui in hoc concilio uerba fecerant, intelligit. NAM de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod concilium esse. § Hoc loco Glareanus ita scribit. Pro, Tollentem, ego, Volentem, legendum puto. alioquin non uideo quid sensus elicias. Hæc ille. Quam autem sit standum coniectura eius Polybius ipse, cuius hæc uerba sunt, docet. τὸ δὲ ἀναιροῦντα περὶ ὧν ὁ πόλεμος ἐστὶ τὸν πόλεμον αὐτὸν καταλιπεῖν, μανίας ἔργον εἶναι. i. tollentem autem ea, de quibus bellum est, bellum sibi relinquere stultitiæ opus esse. Fortasse enim apud Polybium legit Liuius πόλεμον αὐτῷ non αὐτόν. reprehendit enim Philippum, qui in captas urbes sæuiebat, excindens eas, quæ belli esse præmia possent, idque stulti, & amentis esse hominis ait.

LYSIMACHIAM pulso prætore, & præsidio Aetolorum occupasse eum. § Lysimachiam intelligit, quæ in Chersoneso est, non quæ in Aetolia. Quod apertius ostendit hoc loco Polybius. πρῶτον γὰρ τὸν φίλιππον, διότι λυσιμαχίαν μετ' αἰτωλῶν ταττομένην, καὶ στρατηγὸν ἔχουσαν παρ' αὐτῶν ἐκβαλὼν τοῦτον κατάσχοι φρουρᾷ τὴν πόλιν. CHIVM item suæ ditionis urbem funditus euertisse. § Cium legendum, non Chium, & suæ ditionis, Aetolorum non Philippi intelligēdum esse satis ostendit Polybius, cuius hæc uerba subsequuntur. διότι δὲ κιανοὺς παραπλησίως μετ' αἰτωλῶν συμπολιτευομένους ἐξανδραποδίσαιτο φίλος ὑπάρχων αἰτωλοῖς. Factum est autem ut quemadmodum Philippus Cianorum mœnia quondam, sic inscij librarij corū memoriam euertere hoc tempore, atque delere conati sint. De Cio sic Suidas. Κίος ἐμπόριον τι πόλεως μυσίας ἀπὸ κίου τοῦ ἡγησαμένου τῆς ἀποικίας τῶν μιλησίων. τὸ ἐθνικὸν κιανός. Item. Κιανοὶ οἱ τῆς κίου, ἃς προυσίας παρασπονδήσας ἐδῄωσε.

EADEM fraude habere eum Thebas Phtias, Echinum, Larissam, & Pharsalum. § Polyb. τί δὲ λέγων κατέχει νῦν ἐχῖνον καὶ θήβας τὰς φθίας, καὶ φάρσαλον, καὶ λάρισαν. APPARET id quidem etiam cæco. § Apud Polyb. τοῦτο μὲν ἔφησεν ὦ φαινέα καὶ τυφλῷ δῆλον. INDIGNARI inde cœpit Aetolos, tanquam Romanos decedi Græcia iubere, qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint, ipsius enim Aetoliæ Agræos, Apodeotasque, & Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non esse. § Agræos, quos nusquam se legisse ait Glareanus, Apodotos non Apodeotas, legendum esse, Polibij uerba hæc satis docent. τὸ δὲ δὴ πάντων δεινότατον, οἱ φοιτῶντες ἑαυτοὺς ἐξαμιλλᾶς ῥωμαίοις, καὶ κελεύοντες ἐκχωρεῖν μακεδόνας ἁπάσης τῆς ἑλλάδος. τοῦτο γὰρ ἀναδέξασθαι καὶ καθόλου μὲν ἐστὶν ὑπερήφανον, οὐ μὴν ἀλλὰ ῥωμαίων μὲν λεγόντων ἀνεκτὸν, αἰτωλῶν δὲ οὐκ ἀνεκτόν. ποίας δὲ κελεύετε με φασὶν ἐκχωρεῖν ἑλλάδος; καὶ πῶς ἀφορίζετε ταύτην; αὐτῶν γὰρ αἰτωλῶν οὐκ εἰσὶν ἕλληνες οἱ πλείους. τὸ γὰρ τῶν ἀγραίων ἔθνος, καὶ τὸ τῶν ἀποδοτῶν, ἔτι δὲ τῶν ἀμφιλόχων οὐκ ἔστιν ἑλλάς; ἢ τούτων μὲν παραχωρεῖτέ μοι. Porro autem Agræos uicinos esse Acarnanibus populos ait Stephanus. NEQVE ego Chium expugnaui, sed Prusiam socium, & amicum oppugnantem adiuui. § Cium, restitue, non Chium. Sic enim Polybius. κιανοὺς δὲ ἐγὼ μὲν οὐκ ἐπολέμησα. προυσίᾳ δὲ πολεμοῦντι βοηθῶν ἐκείνῳ συνεξεῖλον αὐτοὺς ὑμῶν αἰτίων γενομένων. Itaque lib. sequenti ait Liuius. De Cianorum libertate Quintius Prusiæ Bithyniorum regi scriberet, quid senatui, & decem legatis placuisset. Item Suidas, ut dixi. LYSIMACHIAM ab Thracibus uindicaui, sed quia me necessitas ad hoc bellum à custodia eius auertit, Thraces habent. § Polybius ita. ἐρωτᾷς με φησὶν ἀλέξανδρε διότι λυσιμαχίαν προσέλαβον; ἵνα μὴ διὰ τὴν ὑμετέραν ὀλιγωρίαν ἀνάστατος γένηται ὑπὸ θρᾳκῶν, καθάπερ νῦν γέγονεν ἡμῶν ἀπαγαγόντων τοὺς στρατιώτας διὰ τοῦτον πόλεμον. ATTALO autem Rhodijsque nihil iure debeo, non enim à me, sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causa Pæream Rhodijs, & naues Attalo cum captiuis, qui comparebunt, restituam. Nam quod ad Nicephorium, Venerisque templi restitutionem attinet, quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi quo uno modo luci, syluæque cæsæ restitui possunt, curam, impensamque sationis me præstaturum. § Hæc Polybius in hunc modum. πρὸς δὲ ῥοδίους, καὶ πρὸς ἄτταλον ἐν μὲν ἴσῳ κριτῇ δικαιότερον ἂν νομισθείη, τούτους ἡμῖν ἀποδιδόναι τὰς αἰχμαλώτους ναῦς, καὶ τοὺς ἄνδρας ἤπερ ἡμᾶς τούτοις. οὐ γὰρ ἡμεῖς ἀττάλῳ πρότεροι καὶ ῥοδίοις τὰς χεῖρας ἐπεβάλομεν. ὅπως δὲ ὑμῶν ὁμολογουμένως, οὐ μὴν ἀλλὰ σοῦ κελεύοντος, ῥοδίοις μὲν ἀποδιδόναι τὴν περαίαν. ἀττάλῳ δὲ τὰς ναῦς καὶ τοὺς ἄνδρας τοὺς διασωζομένους.

τὸν

τὴν δὲ τοῦ Νικηφορίου κατασκαφὴν, καὶ τοῦ τῆς Ἀφροδίτης τεμένους ἄλλως μὲν οὐκ εἶμαι δυνατὸς ἀποκαταστῆσαι. φυτὰ δὲ καὶ κηπουροὺς πέμψειν τοὺς φροντιοῦντας θεραπείας τοῦ τόπου, καὶ τῆς αὐξήσεως τῶν ἐκκοπέντων δένδρων.

EXTREMA eius oratio aduersus Achæos fuit, in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum iussit, omnes diuinos, humanosque honores complexa, atque ad ea adiecit recens de exercitu, quod ab se desciuisset; inuectusque grauiter in perfidiam eorum, Argos tamen se redditurum eis dixit, de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse, quæsitusumque simul ab eo, utrum ijs ne urbibus decedere se æquum censeat, quas à se ipso captas iure belli habeat, an ijs etiam, quas à maioribus suis accepisset. § Polybij primum uerba, quæ his respondent, recitabo, deinde quod hoc in loco Glareanis uidetur esse obscuritatis tollam. Polybius ita. μεταβὰς ὁ Φίλιππος ἐπὶ τοὺς Ἀχαιοὺς πρῶτον μὲν τὰς εὐεργεσίας ἐξηριθμήσατο τὰς ἐξ Ἀντιγόνου γεγενημένας εἰς αὐτοὺς, εἶτα τὰς ἰδίας. ἑξῆς δὲ τούτοις προηνέγκατο τὸ μέγεθος τῶν τιμῶν τῶν ἀπηντημένων αὐτοῖς παρὰ τῶν Ἀχαιῶν. τελευταῖον δὲ ἀνέγνω τὸ περὶ τῆς ἀποστάσεως ψήφισμα, καὶ τῆς πρὸς Ῥωμαίους μεταθέσεως. ᾧ χρησάμενος ἀφορμῇ πολλὰ κατὰ τῶν Ἀχαιῶν εἰς ἀθεσίαν εἶπε, καὶ ἀχαριστίαν. ὅμως δὲ ἔφη τὸ μὲν Ἄργος ἀποδώσειν. περὶ τοῦ Κορίνθου βουλεύσεσθαι μετὰ τοῦ Τίτου. ταῦτα δὲ διαλεχθεὶς πρὸς τοὺς ἄλλους, ἤρετο τὸν Τίτον φήσας πρὸς ἐκεῖνον αὐτῷ λόγον εἶναι, καὶ πρὸς Ῥωμαίους, πότερον οἴεται δεῖν ἐκχωρεῖν, ὧν ἐκτήσατο πόλεων, καὶ τόπων ἐν τῇ Ἑλλάδι, ἢ καὶ τούτων, ὅσα παρὰ τῶν γονέων εἴληφε. Hæc Polybius. Quærit autem apud Liuium Glareanus, Quid sit, Recens decretum de exercitu. quod ab se desciuisset. Huic ego quæstioni respondeo primum in ueteribus libris legi. De exercitu, quo ab se desciuissent. deinde decretum illud intelligi, quo se Achæi relicto Philippo Romanorum societati adiunxerunt, de quo paulo ante Liuius. In præsentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corynthum admoueri, captis Cenchreis, iam urbem ipsam Quintio oppugnante. QVINTIVS postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus uenit. Philippi nullus, & quæ sequuntur. § Apponam hoc etiam loco uerba Polybij cum loci illustrandi causa, tum Liuianæ industriæ declarandæ. Καὶ τότε μὲν ἅπαντες ἐχωρίσθησαν ταξάμενοι κατὰ τὴν ἐπιοῦσαν εἰς Νίκαιαν πάλιν ἀπαντήσειν. τῇ δὲ αὔριον οἱ μὲν περὶ τὸν Τίτον ἧκον ἐπὶ τὸν ταχθέντα τόπον, ἐν ᾧ πάντες ἦσαν. ὁ δὲ Φίλιππος οὐ παρεγίγνετο. τῆς δὲ ἡμέρας ἤδη προαγούσης ἐπὶ πολὺ, καὶ σχεδὸν ἀπεγνωκότων τῶν περὶ τὸν Τίτον παρῆν ὁ Φίλιππος δείλης ὀψίας ἐπιφαινόμενος, μεθ' ὧν καὶ πρότερον κατατετριφὼς τὴν ἡμέραν, ὡς μὲν αὐτὸς ἔφη διὰ τὴν ἀπορίαν καὶ δυσχρηστίαν τῶν ἐπιταττομένων. ὡς δὲ τοῖς ἄλλοις ἐδόκει βουλόμενος ἐκκλεῖσαι τῷ καιρῷ τήν τε τῶν Ἀχαιῶν καὶ τὴν τῶν Αἰτωλῶν κατηγορίαν. ἑώρα γὰρ τῇ πρόσθεν ἀπαλλαττόμενος ἀμφοτέρους τούτους ἑτοίμους ὄντας πρὸς τὸ συμπλέκεσθαι, καὶ μεμψιμοιρεῖν αὐτῷ. διὸ καὶ τότε συνεγγίσας ἠξίου τὸν τῶν Ῥωμαίων στρατηγὸν ἰδίᾳ πρὸς αὐτὸν διαλεχθῆναι περὶ τῶν ἐνεστώτων, ἵνα μὴ λόγοι λέγωνται μόνον ἐξ ἀμφοτέρων ἀψιμαχούντων, ἀλλὰ καὶ τέλος τι τοῖς ἀμφισβητουμένοις ἐπιτεθῇ. πλεονάκις δὲ αὐτοῦ παρακαλοῦντος ἤρετο τοὺς συμπαρόντας ὁ Τίτος, τί δέον εἴη ποιεῖν. τῶν δὲ κελευόντων συνελθεῖν, καὶ διακοῦσαι τῶν λεγομένων, παραλαβὼν ὁ Τίτος Ἄππιον Κλαύδιον χιλίαρχον ὄντα τότε, τοῖς μὲν ἄλλοις μικρὸν ἀπὸ τῆς θαλάττης ἀναχωρήσασιν, εἶπεν αὐτόθι μένειν. αὐτὸς δὲ τὸν Φίλιππον ἐκέλευσεν ἐκβαίνειν. ὁ δὲ βασιλεὺς παραλαβὼν Ἀπολλόδωρον, καὶ Δημοσθένην, ἀπέβη. συμμίξας δὲ τῷ Τίτῳ διαλέγεται καὶ πλείω χρόνον. τίνα μὲν οὖν τὰ τότε ῥηθέντα παρ' ἑκατέρου, δυσχερὲς εἰπεῖν. ἔφη δ' οὖν Τίτος μετὰ τὸ χωρισθῆναι τὸν Φίλιππον διασαφῶν τοῖς ἄλλοις τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως, Αἰτωλοῖς μὲν ἀποδοῦναι Φάρσαλον, καὶ Λάρισαν, Θήβας δὲ οὐκ ἀποδοῦναι. Ῥοδίοις δὲ τῆς μὲν Περαίας παραχωρεῖν. Ἰασοῦ δὲ καὶ Βαργυλιῶν οὐκ ἐκχωρεῖν. Ἀχαιοῖς δὲ παραδιδόναι τὴν Κόρινθον, καὶ τὴν τῶν Ἀργείων πόλιν. Ῥωμαίοις δὲ τὰ κατὰ τὴν Ἰλλυρίδα φάναι παραδώσειν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους πάντας. Ἀττάλῳ δὲ τάς τε ναῦς ἀποκαταστήσειν, καὶ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἐν ταῖς ναυμαχίαις ἁλόντων, ὅσοι πάρεισι. πάντων δὲ τῶν παρόντων δυσαρεστούντων τῇ διαλύσει, καὶ φασκόντων δεῖν τὸ κοινὸν ἐπίταγμα πρῶτον ποιεῖν, τοῦτο δὲ ἦν ἁπάσης ἐκχωρεῖν τῆς Ἑλλάδος, εἰ δὲ μὴ, διότι τὰ κατὰ μέρος μάταια γίγνεται, καὶ πρόσκαιρα, θεωρῶν ὁ Φίλιππος τὴν ἐν αὐτοῖς ἀμφισβήτησιν, καὶ δεδιὼς ἅμα τὰς κατηγορίας, ἠξίου τὸν Τίτον ὑπερθέσθαι τὴν σύνοδον εἰς τὴν αὔριον διὰ τὸ καὶ τὴν ὥραν εἰς ὀψὲ συγκλείειν, ἢ γὰρ πείσειν, ἢ πεισθήσεσθαι τοῖς παρακαλουμένοις. τοῦ δὲ συγχωρήσαντος ταξάμενοι συμπορεύεσθαι πρὸς τὸν κατὰ Θρόνιον αἰγιαλὸν, τότε μὲν ἐχωρίσθησαν. τῇ δὲ ὑστεραίᾳ πάντες ἧκον ἐπὶ τὸν ταχθέντα τόπον ἐν ὥρᾳ, καὶ βραχέα διαλεχθεὶς ὁ Φίλιππος ἠξίου πάντας, μάλιστα δὲ τὸν Τίτον μὴ διακόψαι τὴν διάλυσιν, τῶν γε δὴ πλείστων εἰς συμβατικὴν διάθεσιν ἠγμένων. ἀλλ' εἰ μὲν ἐνδέχεται δι' αὐτῶν συμφώνους γενέσθαι περὶ τῶν ἀντιλεγομένων, εἰ δὲ μὴ πρεσβεύσειν ἔφη πρὸς τὴν σύγκλητον, κἀκείνην πείσειν περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων, ἢ ποιήσειν ὅ τι ποτ' ἂν ἐπιτάττῃ. ταῦτα δὲ αὐτοῦ προτείνοντος, οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἔφασαν δεῖν πράττειν τὰ τοῦ πολέμου. καὶ μὴ προσέχειν τοῖς ἀξιουμένοις. ὁ δὲ τῶν Ῥωμαίων στρατηγὸς, οὐκ ἀγνοεῖν μὲν οὐδ' αὐτὸς ἔφη, διότι τὸν Φίλιππον οὐκ εἰκὸς ἐστὶ ποιῆσαι τῶν παρακαλουμένων οὐδέν. τὸ δὲ ἁπλῶς μηδὲν ἐμποδίζειν τὰς σφετέρας πράξεις, τὴν αἰτουμένην χάριν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκποιεῖν ἔφη χαρίζεσθαι. κυρωθῆναι μὲν γὰρ οὐδὲ ὣς εἶναι δυνατὸν οὐδὲν τῶν νῦν λεγομένων ἄνευ τῆς συγκλήτου. πρὸς δὲ λαβεῖν πεῖραν τῆς ἐκείνων γνώμης εὐφυῶς ἔχειν τὸν ἐπιφερόμενον καιρόν. τῶν γὰρ στρατοπέδων οὐδ' ὣς δυναμένων οὐδὲν πράττειν διὰ τὸν χειμῶνα, τοῦτον ἀποθέσθαι τὸν χρόνον εἰς τὸ προσανενεγκεῖν τῇ συγκλήτῳ περὶ τῶν προσπιπτόντων, οὐκ ἄθετον, ἀλλ' οἰκεῖον εἶναι πᾶσι. ταχὺ δὲ συγκατατιθεμένων ἁπάντων διὰ τὸ θεωρεῖν τὸν Τίτον οὐκ ἀλλότριον ὄντα τῆς ἐπὶ τὴν σύγκλητον ἀναφορᾶς, ἔδοξε συγχωρεῖν τῷ Φιλίππῳ πρεσβεύειν εἰς τὴν Ῥώμην. ὁμοίως δὲ καὶ παρ' αὐτῶν πέμπειν ἑκάστους πρεσβευτὰς τοὺς διαλεχθησομένους τῇ συγκλήτῳ, καὶ κατηγορήσοντας τοῦ Φιλίππου. τοῦ δὲ πράγματος τῷ Τίτῳ τοῦ κατὰ τὸν σύλλογον κατὰ νοῦν καὶ κατὰ τοὺς ἐξ ἀρχῆς διαλογισμοὺς προκεχωρηκότος παραυτίκα τὸ συνεχὲς τῆς ἐπιβολῆς ἐξύφαινε. τά τε κατ' αὐτὸν ἀσφαλιζόμενος ἐπιμελῶς, καὶ πρόλημμα τῷ Φιλίππῳ ποιῶν οὐδέν. δοὺς γὰρ ἀνοχὰς διμήνους αὐτῷ, τὴν μὲν πρεσβείαν τὴν εἰς τὴν Ῥώμην ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ συντελεῖν ἐπέταξε, τὰς δὲ φρουρὰς ἐξάγειν παραχρῆμα τὰς ἐκ τῆς Φωκίδος, καὶ Λοκρίδος ἐκέλευσε. Ex hac uerborum collatione cum singulare Liuij in uertendo

τας

tendo Polybio studium cognoscitur, tum uero alia multa, quæ Liuianam patefacere sententiam possunt. Quorum exempli causa unum illud est. Quintius postero die ad Nicæam uenit, quo loco subaudiendum est, iterum, ut recte Glareanus intellexit. habet enim Polybius πάλιν. Alterum, quod cum ait, Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, Apollodotum, & Demosthenem, intelligit, de quibus laborat Glareanus. Tertium, quod cum ait, litus ad Thronium, recte habet. Nam etiam κατὰ Θρόνιον αἰγιαλὸν edit Polybius. quanquam in ueteribus libris est Athonium. Reliqua eiusmodi sunt, quæ si diligentius comparentur cum uoluptatem, tum utilitatem afferre ei, qui id fecerit, incredibilem possint.

Et ipse Quintius cum sociorum legatis Aminandrum Athamanum regem, utque speciem legationis adijceret Q. Fabium (uxoris Quintij sororis filius erat) & Q. Fuluium, & P. Claudium misit. § Vet. libri habent. Ap. Claudium. Polybius Ap. Claudium Neronem. Verba eius sunt. Καὶ τὸν μὲν Ἀμύνανδρον εἰς τὴν Ῥώμην ἐξέπεμπε παραχρῆμα, γινώσκων αὐτὸν εὐάγωγον ὄντα, καὶ ῥᾳδίως ἐξακολουθήσοντα τοῖς ἐκεῖ φίλοις ἐφ' ὁπότερα ἂν ἄγωσιν αὐτόν, φαντασίαν δὲ ποιήσοντα καὶ προσδοκίαν διὰ τὸ τῆς βασιλείας ὄνομα. μετὰ δὲ τοῦτον ἐξέπεμπε τοὺς παρ' αὐτοῦ πρέσβεις, Κόϊντόν τε τὸν Φάβιον, ὃς ἦν αὐτῷ τῆς γυναικὸς ἀδελφιδοῦς, καὶ Κόϊντον Φολούϊον. σὺν δὲ τούτοις Ἄππιον Κλαύδιον ἐπικαλούμενον Νέρωνα. Eiusdem Ap. Claudij Neronis meminit etiam post lib. XXXIII Liuius. 261

Ut uentum Romam est, prius sociorum legati, quàm regis auditi sunt. cætera eorum oratio conuicijs regis consumpta est. mouerunt eo maxime senatum demonstrando maris, terrarumque regionis eius situm, ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Græciam esse, & ipsum Philippum non contumeliosius, quàm uerius compedes eas Græciæ appellare. § Hæc à Polybio quoque sumpta sunt, cuius hæc uerba sunt. εἰσελθόντες εἰς τὴν σύγκλητον πάντες κατηγόρουν ἀποτόμως τοῦ Φιλίππου. τὰ μὲν οὖν ἄλλα παραπλήσια τοῖς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν βασιλέα πρότερον εἰρημένοις ἦν. τοῦτο δ' ἐπιμελῶς ἐνετίθεσαν ἐπειρῶντο τῇ συγκλήτῳ πάντες, διότι τῆς Χαλκίδος, καὶ τοῦ Κορίνθου, καὶ τῆς Δημητριάδος ὑπὸ τῷ Μακεδόνι ταττομένων οὐχ οἷόν τε Ἕλληνας λαβεῖν ἐλευθερίας. ὃ γὰρ αὐτὸς Φίλιππος εἶπε τοῦτο, καὶ λίαν ἀληθὲς ἔφασαν ὑπάρχειν, ὅς ἔφη τοὺς προειρημένους τόπους εἶναι πέδας Ἑλληνικάς. Idem fere de compedibus Græciæ, quas πέδας Græci uocant Plutarchus in Quintio.

Legati deinde regis intromissi, quibus longiorem orationem exorsis breuis interrogatio, cessurus ne ijs tribus urbibus esset, sermonem incidit, cum mandatum sibi de his nominatim negarent quicquam. sic infecta pace regij dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis, ac belli permissum. § Polybius sic. οἱ δὲ παρὰ τοῦ Φιλίππου παρεσκευάζοντο ὡς ἐπὶ πλεῖον ποιησόμενοι τοὺς λόγους, ἐν ἀρχαῖς δὲ εὐθέως ἐκωλύθησαν. ἐρωτηθέντες γὰρ εἰ παραχωροῦσι τῆς Χαλκίδος, καὶ Κορίνθου, καὶ Δημητριάδος, ἀπεῖπαν μηδεμίαν ἔχειν περὶ τούτων ἐντολήν. οὗτοι μὲν οὖν ἐπιτιμηθέντες, οὕτω κατέπαυσαν τὸν λόγον. ἡ δὲ σύγκλητος τοὺς μὲν ὑπάτους ἀμφοτέρους εἰς Γαλατίαν ἐξαπέστειλε. τὸν δὲ πρὸς Φίλιππον πόλεμον ἐψηφίσατο κατὰ νόμον εἶναι, δοῦσα τῷ Τίτῳ τὴν ἐπιτροπὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν. Portaeque clausæ. § Veteres libri, Portæ clausæ. Posteaquam in potestate Argiuorum ciuitas erat. § Veteres libri, Posteaquam in potestate Nabidis Argiuorum ciuitas erat.

IN EPITOMEN LIBRI XXXIII.

Attalus à Thebis ob subitam ualetudinem translatus decessit. § Vet. lib. Pergamum translatus. Recte. Liuius enim ita. Attalus æger Thebis Pergamum aduectus moritur. L. Furius, & Claudius Marcellus. § Vet. lib. L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus.

IN LIBRUM XXXIII.

In hoc libro emendando ueterum manu scriptorum librorum ope caruimus, iudicio tantummodo, si quid insidere alicubi nobis uitij uisum est, usi sumus. Deest autem huic libro expositio prælij, quo Philippus ad Cynoscephalas est fugatus, ac uictus à T. Quintio, itemque magna pars eius, quo L. Quintius frater eius Leucadem expugnauit. Quod ea epitome libri intelligi potest, in qua hæc prima uerba sunt. T. Quintius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie uicto debellauit. L. Quintius Flamininus frater proconsulis Acarnanes Leucada urbe, quæ caput est Acarnaniæ expugnata, in deditionem accepit. Itaque ait Liuius. Et post dies paucos audito prælio, quod a Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem uenerunt. Legatum autem L. Flamininum intelligit. Et paulo post. Hæc in Thessalia, hæc in Achaia, hæc in Asia per eosdem dies ferme gesta. Intelligit autem, quæ T. Quintius ad Cynoscephalas, Quæ Lucius in Acarnania, Quæ Rhodij in Peræa gesserunt, quæq; ab ijs gesta paulo ante ipse exposuerat. Prælium ad Cynoscephalas pugnatum extat adhuc apud Polybium diligentissime descriptum, reliqua apud eum intercidetunt.

Laeuo Agrianos. § Agrianas puto legendum ex Stephano, qui cum multis modis hanc uocem editam doceat, Agrianos tamen nunquam, Agrianas certe dictos affirmat. Fœdius apud Ciceronem in Pisonem legitur Aggrinarum, & Dolopum, pro Agrianum. 262

Bargylas petentes. § Bargylia, aut Bargylias legendum est. Quanquam Stephanus non nisi Bargylia neutro genere, & Bargyliam muliebri dici ait. Moritur altero, & septuagesimo, cum quatuor, & quadraginta annos regnasset. § Suidas in uoce Ἄτταλος hunc locum uertit, ac duos & septuaginta annos uixisse hunc ait. Quod autem

sequitur.

fequitur. Vxorem ac liberos duos fuperftites habuit, legendum eft,quatuor,Eumenem,Attalum,Athenæum, & Philetærum, quorum meminit Liuius lib. XLII. & App. in Syrio. CVM Culca decem & feptem oppida.} Lib.XXVIII.Colcam appellat duo de triginta oppidis regnantem.Idem à Polybio κολχᾶς dicitur. Sufpicor autem ne hoc etiam loco XXVII. pro XVII oppidis ex fuperiore loco fit reponendum. Verum libri defunt, quos infpiciamus. HIS literis à M. Sergio, cuius iurifdictio inter ciues, & peregrinos erat, recitatis.} Opinor hæc uerba inducenda effe. Cuius iurifdictio inter ciues, & peregrinos erat. Cur ita opiner, hæ caufæ funt. primum quod M. hic Sergius prætor urbanus erat, hæc autem uerba, peregrinum defcribunt. Deinde quia prætoris urbani negotium erat literas recitare, non peregrini. Tertio loco, quia paulo ante lib. fuperiore idem M. Sergius pr. urb. hoc officium præftitiffe dicitur ab eodem Liuio cum ait. M. Sergius prætor urb. in fenatu eas recitauit. Quarto, quia non folet Liuius, ubi femel prætorem urbanum nominauit quenquam, fi fit iterum idem nominandus, nifi prætorem addere. ut paulo poft. Hæ literæ prius in fenatu à Sergio prætore recitatæ. prætermifit autem, urbano. puto autem ea uerba effe ex albo libri defumpta, ubi illuftrandi loci caufa ab infcio aliquo fuerant fcripta. Significari autem prætorem peregrinum, cum ait, Inter ciues, & peregrinos, inferiora, quæ recitabo teftimonia demonftrabunt. Eft autem primum intelligendum prætores duos erca ri confueuiffe, qui Romæ ius dicerent, alterum qui ciuibus, alterum, qui peregrinis. ut Liuius libro quadragefimo fecundo.His prætoribus prouinciæ decretæ duæ iure Romæ dicundo. & libro XLIII. Defignatis prætoribus præter duas urbanas, quatuor prouinciæ funt decretæ. Itaque plerunque folet unam urbanam, alteram peregrinam prouinciam nominare. alias uero unam urbanam iurifdictionem, alteram uel inter peregrinos, uel inter ciues, & peregrinos. ut lib. XL. Iurifdictio urbana M.Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio euenit. & lib. XLI. Prætores L. Papirius Mafo urbanam, M. Aburius inter peregrinos fortiti funt. lib. XLII. Prætores deinde prouincias fortiti funt. A. Atilius Serranus urbanam, C. Cluuius Saxula inter ciues, & peregrinos. lib. XXXIII. Prætores deinde prouincias fortiti L. Apuftius Fullo urbanam iurifdictionem, M. Acilius Glabrio inter ciues, & peregrinos. Et lib. XXII. Romæ iuris dicundi urbana fors Pomponio, inter ciues Romanos, & peregrinos P. Furio Philo euenit. Hoc autem anno Q. Minucio peregrinam prouinciam obtigiffe tradit idem Liuius in comitijs prætorijs exponendis.

263 DVBIOS fententia patres fecerat.} Vet. lib. Sententiæ. OMNES quinque,& triginta tribus Vti rogatæ infferunt.} Vti rogas. ut fupra fæpe admonui. T. QVINTIVS Flamininus cum duabus legionibus prouinciam eodem exercitu obtinere iuffus, imperium ei prorogatum.} Vetus unum quod extat, exemplar huius libri, ut aiunt, habet. Imperium ei prorogatum fatis iam ante diuidere. Quæ uerba Gelenius profitetur fe, ut ad rei fententiam non pertinentia fuftuliffe. Fecit autem iniuftenam fententia optima eft, fi quod in iis uitium eft, tollas. Ita, Imperium ei prorogatum fatis iam ante uideri. Caufam enim affert, cur Quintio non prorogarint imperium,quia, inquit, priore decreto fatis prorogatum iudicabant. Hoc autem decretum fcriptum eft anno fuperiore,de quo fic Liuius.T.Quintio prorogarunt imperium, donec fucceffor ei ueniffet. M. ACILIVS Glabrio.} M. Acilius. ex confulatu Capitol. & Plutarcho. T. SEMPRONIVS Longus.} Ti. Sempronius. ex confulatu Capitolino. BELLVM in Hifpania quinto poft anno, quam fecundum bellum Punicum, finitum eft.} In ueteri illo uno exemplari, tefte Gelenio,ita eft. Bellum in Hifpania quinto poft anno exortum eft, quam fimul cum Punico bello fuerat finitum. Quæ uerba fic legenda effe cenfet Glareanus. Bellum in Hifpania quinto ante anno, quàm fecundum bellum Punicum, finitum eft. Ego autem ita.Bellum in Hifpania quinto poft anno exortum eft, quam fecundum bellum fuerat finitum. Hanc lectionem fi confirmauero, nihil erit, quod quifquam duas illas fequatur. Bellum nouum in Hifpania excitatum effe fignificat annos quinque poftquam cũ Pœnis debellatum erat. Finitũ eft enim anno DXLIX. Hoc declarat Liuius, cum ait paulo ante. Ingens in Hifpania ulteriore coortum eft bellum. & hoc loco exponit caufam, cur nouum hoc bellum appellet, quia tum primum fuo nomine nullo Punico exercitu, aut duce ad arma ierant. Neque uero bellum aliquando in Hifpania finitum poteft intelligere, quemadmodum duabus illis lectionibus fignificatur, cum & ante, & poft confectum Punicum bellum à proconfulibus in ea prouincia bellatum fit. ut fupra oftendi. TVSCO uico,atque inde Melio per portam Capenam.} Quid fit Romæ Melium nemo fcit, Aequimælium, omnes. Itaque legendum puto. ac Aequimælio. Nam ante legebatur. Atque Intemælio. lib. XXXVIII. Subftructionem fuper Aequimelium in Capitolio, & uiam filice fternẽdam à porta Capena ad Martis locauerunt. IISDEM diebus Cn. Cornelius Lentulus,qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hifpaniam obtinuerat, cum ex S. C. urbem effet ingreffus, tulit præ fe auri mille,& quingenta pondo.} Hic eft ille Cn. Lentulus, de quo fupra lib. XXXI. extremo. Plebes Cn. Cornelio Lentulo,& L. Stertinio proconfulibus imperium effe in Hifpania iufsit. Probo autem ualde coniecturam Glareani,qui fufpicatur, legendum effe. Ex S. C. ouans, urbem effet ingreffus. uel ex S. C. triumphans urbem effet ingreffus. Coniecturam autem fuam ille recte inde ducit, quod de Stertinio collega fubdit ita. L. Stertinius ex ulteriore Hifpania ne tentata quidem triumphi quinquaginta millia põdo argenti in ærarium tulit. Egregie. Cur enim neceffe erat dicere. Ne tentata quidem triumphi fpe: nifi collegam eius Lentulum triumphaffe dixiffet?

Puto

Puto tamen ouantem eum ingressum esse, non triumphantem. Primum, quia usitatior dicendi forma est, ut in Ouatione dicatur, ingressus est, aut iniit Ouans urbem. Deinde quia ei, qui sine magistratu res gesserat adhuc nisi, ut Ouans iniret permissum fuerat. ut de L. Lentulo supra lib. XXXI. Decurre runt eo, ut ouans urbem iniret. PERINDE atque id ipsi à Quintio, & Romanis datum esset. § Ante legebatur. Perinde atque ab ipso id ea non à Quintio. Quam lectionem probo in primis. hæc enim à sensu aliena est. BARCILLAM quendam. § Hunc in alijs libris nominat Liuius Brachillam, ut est in manuscriptis. Polybius βραχύλλαν. itemque Plut.

C. CLAVDIO Acræphiam ire iusso. § Ap. Claudio. ut ante ex Polybio. BARGYLLIS, & Iasso. § Bargylijs, & Iaso, ut ante. EAS quoque enim placere liberas esse Decianorum libertate. Quintius Prusiæ Bithyniorum regi scriberet, quid senatui, & decem legatis placuisset. § Merito hæsitauit hoc loco Glareanus. Non est autem mentem auctoris, & ueritatem lectionis assequutus, cum pro, Decianorum, decem legatorum supplendum esse censuit. Sunt enim duæ uoces, de Cianorum, quæ sequenti sententiæ annectendæ sunt, hoc modo. De Cianorũ libertate Quintius Prusiæ Bithyniorũ regi scriberet. De Cianis, & eorum clade supra sæpius dictũ est. Sic enim Philippus lib. priore. Neque ego Cium expugnaui, sed Prusiam socium, & amicũ oppugnantẽ adiuui. & Poly. li. XV. φίλων γὰρ ὑπαρχόντων καὶ συμμάχων αἰτωλῶν, λυσιμαχέων, χαλκηδονίων, καὶ κιανῶν, πρῶτον μὲν προσηγάγετο τὴν λυσιμαχέων πόλιν ἀποσπάσας ἀπὸ τῆς τῶν αἰτωλῶν συμμαχίας, δευτέραν δὲ τὴν χαλκηδονίων, τρίτην δὲ τὴν κιανῶν ἐξηνδραποδίσατο στρατηγοῦ παρ' αἰτωλῶν ἐν αὐτῇ διατρίβοντος, καὶ προεστῶτος τῶν κοινῶν. προυσίας δὲ καθὸ μὲν ἡ πρόθεσις αὐτοῦ συντελείας ἔτυχε, περιχαρὴς ἦν, καθὸ δὲ τὰ μὲν ἆθλα τῆς ἐπιβολῆς ἕτερος ἀπέφερεν, αὐτὸς δὲ πόλεως οἰκόπεδον ἔρημον ἐκληρονόμει, δυσχερῶς διέκειτο. & Suidas. κιανοὶ οἱ τῆς κίου, οὓς προυσίας παρασπονδήσας ἐδίωκε διά τινας αἰτίας.

SI AETOLORVM linguas retunderet. § Retundere, perspicue legendum est. ut sit, si Aetolorum linguas retundere uellet. SENATVS Romanus, & T. Quintius imperator Philippo rege, Macedonibusque deuictis liberos, immunes, suis legibus esse iubet Corinthios, Phocenses, Locrensesque omnes, & insulam Eubœam, & Magnetas, Thessalos, Perræbios, Achæos, Phtiotas. Percensuerat omnes gentes, quæ sub ditione Philippi regis fuerant. § Glareanum non laudo, qui arbitratur hoc loco nomina aliquot populorum intercidisse. cur non laudem, Plutarchus in causa est, qui totidem pene uerbis hanc rem in Flaminino exponit. προσελθὼν εἰς μέσον ὁ κῆρυξ ἀνεῖπεν, ὅτι ῥωμαίων ἡ σύγκλητος καὶ τίτος κοΐντιος στρατηγὸς ὕπατος καταπολεμήσαντες βασιλέα φίλιππον, καὶ μακεδόνας ἀφιᾶσιν ἀφρουρήτους καὶ ἐλευθέρους, καὶ ἀφορολογήτους, νόμοις χρωμένους τοῖς πατρίοις κορινθίους, λοκρούς, φωκεῖς, εὐβοέας, ἀχαιούς, φθιώτας, μάγνητας, θετταλούς, περραιβούς. Cum igitur totidem apud Plutarchum sint nomina populorum, quot apud Liuium, à quo hæc sumpsit Plutarchus, profecto nihil hoc loco desiderari iudicandum est. Quod autem uocibus illis mouetur Glareanus, percensuerat omnes gentes, quæ sub ditione Philippi regis fuerant. intelligendum est eas uitiose legi. placet autem ut legatur. percensuit inde omnes gentes. i. post Græcos, Macedoniæ etiam populos nominauit, ut Dolophas, Orestas, Lycum, Parthinos; utraque enim gens cum sit Illyriorum sub ditione Philippi fuerat. Error ortus est ex compendiosa scriptura. ex percensuit ĩn, factum est, percensuerat. porro autem apparet ex Plutarcho legendum esse Perræbi, non Perrœbij.

Hoc spe concipi, audacis animi fuisse, ad effectum adducere uirtutis, & fortunæ gentis. § Apertior erit locus, si ita legas. Hoc spe concipere, audacis animi fuisse, ad effectum adducere, uirtutis & fortunæ ingentis.

HERAEA. § Heræa. ut supra. LINGVS, & Partheni. § Lycus, & Parthini, Lycus in Dassaritijs, ut ait Plutarchus in Quintio, quos eosdem cum Parthinis Illyriorum populos facit Appianus in principio Illyrici. Parthinos etiam Capitolini lapides habent. P. LENTVLVS Bargyllas, L. Stertinius Hephæstiam, & Thassum, & Thraciæ urbes. P. Villius, & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. § Hæc sic Plutarchus. ἅμα γὰρ ἐξέπεμψεν ὁ τίτος λέντλον μὲν εἰς ἀσίαν βαργυλιήτας ἐλευθερώσοντα, τιτίλλιον δὲ εἰς θρᾴκην, τὰς αὐτόθι πόλεις, καὶ νήσους ἀπαλλάξοντα τῶν φιλίππου φρουρῶν, πόπλιος δὲ οὐίλλιος ἔπλει διαλεξόμενος ἀντιόχῳ περὶ τῆς τῶν ὑπ' αὐτῷ ἑλλήνων ἐλευθερίας. Ex his apparet pro Stertinio Titillium esse restituendum. siquidem ante etiam legebatur. L. Thermus. ADVERSVS ea respondere, ne altercationem excederet res, cum supersedisset Romanus. § Perspicue legendum est. Ne in altercationem excederet res. ut lib. XXXIIII. Quæ studijs in magnum certamen excesserit.

T. SEMPRONIVS Gracchus. M. Iunius Syllanus. § Ti. Sempronius Gracchus. M. Iunius Silanus. ex Capitolinis lapidibus. MARCELLVS Pado confestim traiecto in agrum Comensem, ubi Insubres Comensibus ad arma excitis, castra habebant, ducit. legiones in ipso itinere prælium committunt. & primo adeo acriter inuaserunt, ut antesignanos impulerint. § Vox, ducit, à Glareano addita est, quæ ante nulla erat. Recte, quod loci uitium sensit, non sat recte, quod multas alias uoces desiderati non sensit. Nam si dicamus legiones Romanorum in ipso itinere prælium commisisse, easdem etiam intelligendum est adeo acriter inuasisse, ut antesignanos impulerint. Quod tamen de Gallis accipiendum est. Videntur autem hæc omnia desiderari. Marcellus Pado confestim traiecto in agrum Comensem, ubi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant, legiones induxit. Cuius aduentu, audito Galli confestim occurrunt, atque in ipso itinere prælium committunt. & primo adeo acriter inuaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi consul animaduertit, ueritus. &c. Itaque asterisco ut ante hunc lo

cum

264

265

cum signandum censeo. sic Legiones * in ipso. Levos, Libuosque. § Læuos Lebuosque legendum puto, ut lib. v. Hos uocat lib. II. Polybius λαοὺς, & λεβεκίους. Terestres copias ab Abydo traijcit Chersonesi urbem. § Ante legebatur ad Abydum. Quia uero Abidus oon est in Chersoneso, sed in Hellesponto, placet Glareano legi, Madytum, cuius urbis etiam supra in Chersooeso memioit Liuius. Quod probo. Et decem legatorum P. Lentulus à Bargyllis, P. Villius, & L. Terentius à Thasso Lysimachiam petierunt, eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus conuenerunt. § Hæc à Polybio uersa sunt, qui sic ait. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἧκον μὲν τῶν δέκα πόπλιος λέντυλος ἐκ βαργυλίων, λεύκιος δὲ τερέντιος, καὶ πόπλιος οὐίλιος ἐκ θάσου. ταχὺ δὲ τῷ βασιλεῖ διασαφήσαντες τὴν τούτων παρουσίαν πάντες ἐν ὀλίγαις ἡμέραις ἠθροίσθησαν εἰς τὴν λυσιμαχίαν. Primus congressus cum legatis, & deinceps inuitatio benigna, & hospitalis fuit, ut de mandatis, statuque præsenti Asiæ agi cœptum est, animi exasperati sunt. § Polybios ita. αἱ μὲν οὖν κατ' ἰδίαν ἐντεύξεις τοῦ τε βασιλέως, καὶ τῶν ῥωμαίων τελέως ἦσαν ἀφελεῖς, καὶ φιλάνθρωποι. μετὰ δὲ ταῦτα γενομένης συνεδρείας κοινῆς ὑπὲρ τῶν ὅλων, ἀλλοιοτέραν ἔλαβε τὰ πράγματα διάθεσιν. Romani omnia acta eius ex quo tempore è Syria classe soluisset, displicere senatui oon dissimulabaot, restituique Ptolemæo ciuitates omnes. quæ ditionis eius fuissent, æquum censebant. Nam quod ad eas ciuitates attineret, quas à Philippo possessas Antiochus per occasinnem uerso Philippo in Romanum bellum, intercepisset: id uero ferendnm non esse, Romanos per tot annos terra marique tanta pericula, ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. § Polybius ita. ὁ γὰρ λεύκιος ὁ κορνήλιος ἠξίου μὲν ἐκ τῶν ὑπὸ πτολεμαῖον ταττομένων πόλεων, ὅσα νῦν εἴληφε κατὰ τὴν ἀσίαν παραχωρεῖν τὸν ἀντίοχον. τῶν δὲ ὑπὸ φίλιππον διεμαρτύρετο φιλοτίμως ἐξίστασθαι. γελοῖον γὰρ εἶναι ῥωμαίων ἆθλα τοῦ γεγονότος αὐτοῖς πολέμου πρὸς φίλιππον ἀντίοχον ἐπελθόντα παραλαμβάνειν.

266 Sed ut in Asiam aduentus eius dissimulati ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit, quod iam etiam in Europam omnibus naualibus, terrestribusque copijs transierit, quantum à bello aperto Romanis abesse? § Hæc Polybius multo apertius. καθόλου δὲ ἔφη θαυμάζειν τινὶ λόγῳ τοσαύταις μὲν πεζικαῖς, τοσαύταις δὲ ναυτικαῖς δυνάμεσι πεποίηται τὴν εἰς εὐρώπην διάβασιν. πλὴν γὰρ τοῦ προτίθεσθαι ῥωμαίοις ἐγχειρεῖν αὐτὸν, οὐδ' ἐννοεῖν ἑτέραν καταλείπεσθαι παρὰ τοῖς ὀρθῶς λογιζομένοις. Ad ea rex. satis iam ante nidere se, Romanos inquirere quid regi Antiocho faciendum. at quousque terra, marique progrediendum fuerit ipsis, ooo cogitate. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere, nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quàm Aotiocho quid io Italia populus R. faciat. § Polyb. Ita. ὁ δὲ βασιλεὺς πρῶτον μὲν διαπορεῖν ἔφη κατὰ τίνα λόγον ἀμφισβητοῦσι πρὸς αὐτὸν ὑπὲρ τῶν ἐπὶ τῆς ἀσίας πόλεων. πᾶσι γὰρ μᾶλλον ἐπιβάλλειν τοῦτο ποιεῖν, ἢ ῥωμαίοις. δεύτερον δ' ἠξίου μηδὲν αὐτοὺς πολυπραγμονεῖν καθόλου τῶν κατὰ τὴν ἀσίαν. οὐδὲ γὰρ αὐτὸς περιεργάζεσθαι τῶν κατὰ τὴν ἰταλίαν ἁπλῶς οὐδέν. Nec ex Philippi quidem aduersa fortuna spolia ulla se petisse, aut aduersus Romanos in Europam traiecisse * fuerit, quo uicto omnia quæ illius fuissent, iure belli Seleuci facta sint, existimare suæ ditionis esse. § Polybius ita. εἰς δὲ τὴν εὐρώπην ἔφη διαβεβηκέναι μετὰ τῶν δυνάμεων ἀνακτησόμενος τὰ κατὰ τὴν χερρόνησον, καὶ τὰς ἐπὶ θρᾴκης πόλεις. τὴν γὰρ τῶν τόπων τούτων ἀρχὴν μάλιστα πάντων αὐτῷ καθήκειν. εἶναι μὲν γὰρ ἐξ ἀρχῆς τὴν δυναστείαν ταύτην λυσιμάχου, σελεύκου δὲ πολεμήσαντος πρὸς αὐτὸν, καὶ κρατήσαντος τῷ πολέμῳ πᾶσαν τὴν λυσιμάχου βασιλείαν δορίκτητον γενέσθαι σελεύκου. Ex his uerbis intelligi potest uersum unum, aut alterum apud Liuium intercidisse. Eum autem ad Liuianam sententiam ita restitui posse. Nec ex Philippi quidem aduersa fortuna spolia ulla se petisse, aut aduersus Romanos in Europam traiecisse, sed ut Chersonesi, urbes Thraciæque recuperaret. Eorum enim locorum imperium in primis ad se pertinere. quippe quod ab initio Lysimachi regnum fuerit, quo uicto omnia, quæ illius fuissent, quod iure belli Seleuci facta sint, existimare suæ ditionis esse. Hanc autem historiam libro XXXIIII, Liuius ita exponit. Enimuero id auditu etiam dicere indignum esse Hegesianax, Thraciæ, & Chersonesi urbibus arceri Aotiochum, quæ Seleucus proauus eius Lysimacho rege bello uicto, & in acie cæso per summum decus parta liquerit. Idem etiam tradit Appianus initio libri, quo bellum Antiochinum exposuit. Occupatis maioribus suis rerum aliarum alia cum primo quædam ex his Ptolemæum, deinde & Philippum usurpando aliena possedisse. sicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitate Lysimachi fuerint. ad ea facienda in antiquum ueoisse, & Lysimachiam deletam Thracum impetu, deintegro condere, ut Seleucus filius eam sedem regni habeat. § Polybius ita. κατὰ δὲ τοὺς τῶν αὐτοῦ προγόνων περισπασμοὺς ἐν τοῖς ἑξῆς χρόνοις πρῶτον μὲν πτολεμαῖον παρασπασάμενον σφετερίσασθαι τοὺς τόπους τούτους, δεύτερον δὲ φίλιππον. αὐτὸς δὲ νῦν οὐ κτᾶσθαι τοῖς φιλίππου καιροῖς συνεπιτιθέμενος, ἀλλ' ἀνακτᾶσθαι τοῖς ἰδίοις καιροῖς συγχρώμενος. λυσιμαχεῖς δὲ παραλόγως ἀναστάτους γεγονότας ὑπὸ θρᾳκῶν, οὐκ ἀδικεῖν ῥωμαίους κατάγων, καὶ συνοικίζων. ποιεῖν γὰρ τοῦτ' ἔφη βουλόμενος οὐ ῥωμαίοις τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν, σελεύκῳ δὲ οἰκητήριον ἑτοιμάζειν.

Qvod ad Ptolemæum attioet, cui ademptas ciuitates querantur, sibi cum Ptolemæo & amicitiam esse, & id agere se, ut breui etiam affinitas iungatur. § Polybius ita. τὰ δὲ πρὸς πτολεμαῖον αὐτὸς ἔφη διεξάγειν εὐδοκουμένως ἐκείνῳ. κρίνειν γὰρ οὐ φιλίαν μόνον, ἀλλὰ μετὰ τῆς φιλίας ἀναγκαιότητα συντίθεσθαι πρὸς αὐτόν.

Inde profectvm cum ad capita (quæ nocant) Sari fluminis fœda tempestas oborta prope cum omni classe demersit. § Hoc sic Apianus in Syrio. χειμῶνος δ' ἀμφὶ τὸν σάρον ποταμὸν συμπεσόντος, καὶ πολλὰς τῶν νεῶν ἀποβαλών. &c. Romae co primum anno triumuiri epulones facti C. Licinins Lucullus, T. Romuleius, qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Lecca. § Pro T. Romuleius, reponendum puto, P. Manlius. primum, quia una etiam paulo post fiuot prætores, P. Manlius, & P. Porcius

Læca,

Læca, quorum P. Manlius Hispaniam citeriorem, P. Porcius Pisas sortitur. deinde quia lib. XL. anno CCCCLXX. ait Q. Fuluium triumuirum epulonem in locum P. Manlij qui ex Hispania redierat esse factum. neminem autem factum esse post hos præter Q. Fuluium memoriæ tradidit, ut omnino ijdem esse uideantur. P. autem hic Manlius ex gente Manlia plebeia fuit. Itaque cognomine patriciorum ubique caret. fuisse autem duplicem Manliam gentem ostendit Cicero in prima Philippica. Vt propter unius M. Manlij scelus decreto gentis Manliæ neminem patricium M. Manlium uocari licet. Adde quod Romulius non Romuleius esset scribendum. ut ex P. Manlius, Romulius factum sit. P. PORCIVS Lecca. } Læca. ex nummis argenteis. C. MANLIVS Volso. Cn. Manlius Vulso. ex consulatu Capitolino. T. SEMPRONII Tuditani, qui prætor in Hispania decesserat. } Superiore libro Cn. dicitur. Dixi autem uideri, C. Sempronium appellandum. L. VALERIVS in locum M. Cornelij Cethegi. } Flaccum intelligit. nam anno DLXX ait, L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est.

CN. DOMITIVS Aenobarbus. } Lapides Capitolini, & nummi argentei, & græci annales satis ostendunt Ahenobarbum esse scribendum. in græcis enim ἀηνόβαρβος est. AEDEM in insula Fauni fecerunt. } Sic lib. XXXV. In insula Iouis ædem dedicauit. De hac Fauni æde dedicata eodem in libro. Insulam autem Tiberis intelligit. VER sacrum ex pontificum iussu fecere, quod C. Cornelius Mammula prætor uouerat. } Hunc prætorem M. Aemilium lib. XXII nocauit, eum inquit. Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Aemilium prætorem ex collegij pontificum sententia omnia ea, ut mature fiant curare iubet. Fuisse autem eodem anno prætorem A. Cornelium Mammulam apparet ex eo, quod idem ab eo lib. XXIII, sequenti anno proprætore obtinuisse Sardiniam prouinciam traditur. Quare aut M. Aemilius, aut A. Cornelius Mammula hoc loco legendum est. nam anno etiam DLIX alter A. Cornelius Mammula prætor, atque alio tempore alij nominantur. Nisi autem emendatorum ultium sit, lapsus sit memoriæ Liuianæ necesse est.

QVIA parum ex dignitate sua ducebat subscribere odijs, accusationibusque Annibalis. } Ante 267 legebatur, Quia parum expugnantes se ducebat. Emendatum est deinde. Ex dignitate sua. Quam emendationem non probat Paulus Manutius. Verum ita legendum esse asserit. Quia parū ex P. R. dignitate esse ducebat. Qua lectione nihil potest esse præstantius. Ita lib. XXX. Non uideri sibi satis ex dignitate populi R. esse. INTER Acyllam, & Thapsum. } Ptolemæus, Strabo, Stephanus maximo inter se consensu hoc oppidū Ἀχόλλαι uocant. Quare & ipse Achollam legendum censeo. AD suam turrim peruenit. } Iustinus suburbanū uocat li. XXXI. Appropinquante uespere equū conscendit, & suburbanū, quod prope litus habebat, ignaris seruis, iussisque ad portā diuertentē opperiri, cōtēdit. NE his debere impune esse. } Nihil huic loco deest. his, intellige, Annibali, & nūcijs ab eo ad Antiochū profectis. eiusmodi autē dicendi genere usus est li. XLIII. Neque enim ne his cūctationē aperuerat suā. pro ne his quidē.

IN EPITOMEN LIB. XXXIIII.

DE stringendis cultibus matronarum. } Vet. lib. De fingendis cultibus. L. CORNELIVS Cethegus censores. } C. Cornelius. ex Capit. censura. } COLONIAE pleræque deductæ sunt. } Vet. lib. Coloniæ plures. RES præterea aduersus Boios, & Insubres. } Vet. lib. Res præterea in Hispania, & aduersus Boios, & insubres. TENTAVERAT autem per Aristonem Tyrium. } Vet. lib. Tentauerat autem Annibal per Aristonem.

IN LIBRVM XXXIIII.

Q. FABIO. T. Sempronio cos. } Ti. Sempronio. ut supra. NAM etiam ex oppidis, conciliabulisque conueniebant. } Vet. lib. Conuenerant. QVI pro lege, quæ abrogabatur, ita disseruit. } Vet. lib. Pro lege ne abrogaretur. Quod placet. Citat enim Priscianus hanc orationem cum hoc indice. Cato in oratione, Ne lex oppia abrogetur. Item alibi. Cato Nepos de actionibus ad populum. Ne lex sua abrogaretur. Item alibi. Aemilius Porcina in oratione, Vti lex Aemilia abrogetur. Festus. Cato in dissuasione, Ne lex Bæbia derogaretur. MVLIEBRE à stirpe. } Vet. lib. Ab stirpe.

AB nullo genere non summum periculum est. } Vet. lib. Non æque summum. ET foro prope, & concionibus, & comitijs immisceri. } Vet. lib. Et foro quoque, & concionibus. PER quæque 268 subiecerint miris. } Hinc Cicero lib. III. de rep. Nec uero mulieribus præfectus reponatur, qui apud græcos creari solet, sed sic censor qui uiros doceat moderari uxoribus. VT Carpentis profestis quoque diebus uelut triumphantes de lege uicta. } Vet. lib. Vt Carpentis festis, profestisque diebus. Quod uenustius, & grauius est. ET ante fixa fictilia deorum Romanorum ridentes. } Antefixa, scribendum est, ut una uox sit tantum. Sic enim Festus. Antefixa, quæ ex opere figlino tectis affiguntur sub stillicidio. TAMEN nulla accepit. } Hanc sententiam sic expressit Varro de uita populi Ro. II. auctore Nonio. Qua abstinentia uiri mulieresque Ro. fuerint, apparet, quod à rege muoera eorum noluerit nemo accipere. IN quos iecit magis consul uerbo tenus, quàm ut re insimularet. } Vet. lib. In quos iecit magis hæc consul. LEGEM Liciniam de quingentis iugeribus. } Stolonis legem. lib. VI. & VII.

269 QVID, uetus regia lex simul cum ipsa urbe nata? aut (quod secundum est.} Vet. lib. An uetus regia lex simul cum ipsa urbe nata, an (quod &c. TALI tempore.} Vet. lib. Tali eo tempore. CVI non apparet; inopiam, & miseriam ciuitatis, q.o.p.p.i.u.p, u.e. istam legem scripsisse.} Vet. lib. Ob inopiam, & miseriam, &c. istam legem scriptam. A LVNA proficiscens.} Vet. lib. Ab luna proficiscens. PRAETERVECTI Ligustinos montes sinumque Gallicum.} Cato in oratione de consulatu suo teste Carisio ita hanc rem expressit. Postquam Massiliam præterimus, inde omnem classem uentus auster lenis fert, mare uelis florere uideres ultra angulum gallicum. inde nocth aura profecti sumus. MILLIVM passuum in circuitu murus erat.} Vet. lib. Trium millium.

270 CVM prouincia Q. Minucio successori tradita.} Q. Minucius successisse dicitur M. Heluio, cum tamen Heluius ulteriorem Hispaniam Minucius citeriorem sit sortitus, quia Heluius ex sua prouincia decedens, in aliena rem bene gessit, idest in citeriore. Quia uero Minucius citeriorem obtinuit, iccirco successor eius appellatur. Quare nihil mutandum est, contra atque censet Glareanus. SOCII aspem pro re ostendendam censet.} Vet. lib. Ostentandam. Sic paulo post. Consul ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est. Huius consilii Catonis meminit Frontinus lib. IIII. IVGVM, quo exuit.} Vet. lib. Iugum, quo se exuit. NVMERVM non scribit.} Vet. lib. Non adscribit.

271 IN Turdetaniam proficiscitur.} Loquitur de Catone cos. in Turdetaniam mouente. Qua de re sic Cato in oratione de consulatu suo auctore Carisio. Inde pergo porro ire Turtam. Item. Itaque porro in Turtam proficiscor seruatum illos. Dixit enim Turtam, pro Turdetaniam, siquidem Turdetani, Turduli, & Turti etiam appellati sunt, auctore Stephano, qui ita scribit. τυρδιτάνια χώρα τῆς ἰβηρίας. οἱ οἰκοῦντες τυρδιτανοὶ, καὶ τυρδόλοι. ἀρτεμίδωρος δὲ τυρτυτανίαν αὐτὴν καλεῖ, καὶ τύρτος τοὺς οἰκήτορας, καὶ τυρτανούς.
X. MILLIA Celtiberû mercede Turduli conducunt.} Vet. lib. Turdetani conducunt. ut paulo post. Difficilius bellum in Turdetania prætori L. Manlio Celtiberi mercede exciti ab hostibus faciebant.
NON nostra magis, inquit, quàm uestra refert, uos non rebellare.} Vet. lib. Non bellare. optime quia ait post. Si affectum erit, ne possitis rebellare. COMMEATVS tamen haud secus, quàm in pace ex agris castellisq; hostium Romam portabant, dein sæpe munimenta eorum uelut communi pacto commercio priuatis induciis ingredientes.} Glareanus suspensæ huic orationi deesse aliquid arbitratur. immerito. non enim uitium est in participio, Ingredientes, ut suspicatur, sed in uoce Dein, quæ uitiosa est pro, Perinde. hoc sensu. Romani portabant commeatus ex agris hostium haud secus, quàm in pace, perinde sæpe munimenta eorum ingredientes. idest, æque sæpe. Vitium ex compendiosa scriptura natum est. Perinde. Quod, Dein, factum est. IN castris prætoriamis. Vet. lib. prætoriis. LACETANOS deuiam & syluestrem gentem.} Plutar. in Catone. κατεστρέψατο μὲν τὸ λακετανῶν ἔθνος. PRINCEPS Vergistanus.} Vergitanus lego. Nam ut ab Emporiis Emporitanus, ab Oreo Oritanus, sic à Vergio Vergitanus, non Vergistanus oritur. DIE altero ad Sellasiam super Oenunta fluuium peruenit, quo in loco Antigonus Macedonum rex cum Cleomene Lacedæmoniorum tyranno signis collatis dimicasse dicebatur.} Hæc historia est apud Polybium lib. 12. αὐτὸς δὲ κατὰ τὴν σελασίαν καλουμένην μετὰ τῆς δυνάμεως ἐστρατοπέδευε. & paulo post. τῆς δὲ ὁδοῦ μεταξὺ τούτων παρὰ τὸν οἰνοῦντα ποταμὸν φερούσης εἰς σπάρτην. Glareanus autem negat Polybium Oenuntis fluminis meminisse. Legit enim interpretem, qui pro fluuia flumen imperite uertit. Eodem errore alij quidam ex nostris ducti Q. Metellum Scipionem Pium, ex sententia Dionis Asiatici filium esse scripserunt, cum Dio Nasicæ scribat. Asiatici uero interpres, idque imperite. PROPE flumen præter urbem sub ipsas Mænali montis radices.} Vrbem Lacedæmonem, flumen Eurotam intelligit. Itaque quia Mænalus non in Laconica est, sed in Arcadia, Glareanus peritissimus emendator, Taygetum, substituendum putat. Ego autem nec Mænalum, nec Taygetum probo, sed Menelaiom legendum esse affirmo. Huius lectionis auctor est Polyb. qui libro quinto Eurotam flumen ad collis Menelaij radicem fluere scribit. his uerbis. τοῦ δὲ ποταμοῦ παραρρέοντος ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὰς αὐτῆς μερῶν, ὃς καλεῖται μὲν εὐρώτας, συμβαίνει τοὺς λόφους, ἐφ' ὧν τὸ μενελάιον ἐστὶ πέραν μὲν εἶναι τοῦ ποταμοῦ, κεῖσθαι δὲ τῆς πόλεως κατὰ χειμερινὰς ἀνατολὰς ὄντας τραχεῖς, καὶ δυσβάτους, καὶ διαφερόντως ὑψηλούς, ἐπικεῖσθαι δὲ τῷ πρὸς τὴν πόλιν τοῦ ποταμοῦ διαστήματι κυρίως, δι' οὗ φέρεται μὲν ὁ προειρημένος ποταμὸς παρὰ αὐτὴν τὴν τοῦ λόφου ῥίζαν. Meminit autem sæpius eius nominis. ita ut Stephanus etiam ita scriptum reliquerit. ἔστι καὶ χωρίον σπάρτης μενελάιον.

272 IASSO, & Bargyllis.} Iaso, & Bargyliis, ut supra. PRAEFECERVNTQVE ludis ipsum imperatorem.} Plutarchus item. ἀγωνοθέτης δὲ τιμαίαν ἀποδειχθεὶς ἐν ἄργει τὴν πανήγυριν ἄριστα ἤγαγεν.
SVNT qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant. Sed castris aduersus Romana castra positis.} Agam (ut soleo) paucis nihil uitij hic locus continere uidetur, contra atque tradit Glareanus. duas enim contrarias opiniones de ratione belli à tyranno gesti expositurus est, unam, quam ipse tueri uidetur, alteram, quam alij tradiderunt. quid sentit ipse? tyrannum ex oppido Lacedæmone exeuntem pugnasse, ac in oppido ipso castra habuisse. quid alij? eundem non ex oppido exeuntem pugnasse, sed ex castris, quæ ante Romana castra posuerit. Glareanus autem sine causa de uoce, proficiscentem, laborauit.

273 T. SEMPRONIVM Longum.} Ti. Sempronium. ex consulatu eius capit. AENOBARBVS.} Ahenobarbus. ut supra. T. IVVENTIVS Talua.} Vet. lib. Alna legendum est. Thalna. ex Capitolinis

pitolinis tabulis. NOVVM ius in eo anno à Ferentinatibus tentatum. } Vet.li. Nouum ius eo anno
VT LOCA senatoria secernerentur à populo. } Idem Pædianus in or. pro Cornelio cum ait. Id autem ... fecisse iussu censorum Sex. Aelij Pæti, C. Cornelij Cethegi. BEBIVS Pamphilus. } Bæbius Tamphilus. ut supra. TEMPSAM. L. Cornelius Merula & C. Salonius deduxerunt. } Desideratur nomen tertij Triumuiri.

Q. VICTORIVS. } Vet. lib. Q. Fictotius. MILLE enim ducentos ea ratione Achaia habuit. } Sic Plut. in Quintio. ἐν δὲ τῇ ἑλλάδι χίλιοι καὶ διακόσιοι τὸ πλῆθος ἦσαν. 276

PER Epirum in Oricum unde erat traiecturus, uenit. } Vet. lib. Per Epirum Oricum, ut paulo ante. per Thessaliam, atque Epirum ducere Oricum iubet. SECVNDO die aurum. } Vet. lib. Secundo aurum, recte. præcessit enim paulo ante. die primo. ARMA, tela. } Plutarchus accuratius. ἑλληνικὰ κράνη καὶ πέλται μακεδονικαὶ, καὶ σάρισαι. INFECTI argenti fuit decem, & octo millia pondo &c. } ἀργύρου δὲ τετρακισμυρίας τρισχιλίας διακοσίας ἑβδομήκοντα λίτρας. AVRI pondo tria millia &c. } Plutarchus. χρυσίου συγκεχωνευμένου λίτρας τρισχιλίας ἑπτακοσίας δέκα τρεῖς. PHILIPEI nummi aurei quatuordecim millia, quingenti XIIII. } Plutarchus. φιλιππείους δὲ χρυσοῦς μυρίους τετρακισχιλίους πεντακοσίους δεκατέσσαρας. PRAEBVERVNT speciem triumpho. } Non est audiendus Glareanus, qui specimen legit. Speciem enim uertit Plutarchus. cum ait. παρέσχεν ὄψιν. A. MANLIVS, P. Aelius, L. Apustius. } Hos triumuiros in eadem colonia deducenda sequenti anno uocat Cn. Manlium Vulsonem, P. Aelium Tuberonem, L. Apustium Fulonem. Cum autem P. Aelius sit is, ut ait, cuius lege deducebatur colonia, profecto Q. Aelius legendum est. is enim tribunus pl. legem tulit. VNA Iunonis matutæ in foro olitorio uota, locataque quadriennio ante à C. Cornelio consule. } Duæ causæ sunt, cur legendum sit Iunonis Sospitæ. Vna, quod nusquã alibi Iuno Matuta dicta est, sed Mater Matuta, quæ græce Λευκοθέα est: altera, quod quadriennio ante C. Cornelius Iunoni Sospitæ, non Matutæ uouisse ædem traditur. uerba sunt Liuij lib. XXXII. Consul principio pugnæ ædem uouit Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi, fugatiq; essent. Idem etiam probe Glareano uidetur. VOVERAT eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus. Locauerat idem censor. } Hic P. Sempronius & in consulatu & in censura Tuditanus, non Sophus dicitur à Liuio. Quare cognomen Sophus ex hoc loco delendum uidetur. puto tamen non esse reponendum, Tuditanus, ut censet Glareanus, sed consul. ut ita legatur. uouerat eam P. Sempronius consul, locauerat idem censor. Sic enim lib. XXIX, ubi de P. Sempronio nouente ait. consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ uouit. Errandi causam dedit compendiosa scribendi ratio. Cos. Sop. Ita autem locutus est paulo ante. Vota, locataque quadriennio ante à C. Cornelio consule Gallico bello, censor idem dedicauit. L. PORCIVS Licinius. } Licinus. ex Capitolinis tabulis. MEGALESIA, ludos scenicos C. Attilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. } Eosdem ædiles in ijsdem ludis faciendis edit etiam Pædianus in Cornelianam.

CONCORDIAE, & libertati æque minuendæ esse. } Vet. lib. Libertatis. Ita autem legendum esse alio loco, ubi de eiusmodi dicendi genere docui, ostendi. AD D quinquagesimum octauum annum. } Quinquagesimum sextum legendum esse alio loco doceo, in chronologia. in uet. li. est. DVIII. Menda ex notis est nata, cum debeat scribi DLVI. L. enim in V uersum est, & V in duo II. ut alias.

TRIBVNOS plebeios adissent. } Vet. lib. Tribunos plebis. LIGVRVM decem millia. } Vet. lib. XV. millia. OB eas res tumultum esse. Decreuit senatus tribunos plebei non placere causas militares cognoscere. } Pulcherrimum sensum inepta uerborum interpunctio deprauauit. Sic autem interpungendum cẽseo. ob eas res tumultum esse decreuit senatus. tum infer. tribunos plebis &c. loquitur de tumultu Gallico, de quo sic Cicero in VIII philippica. Potest esse bellum sine tumultu, tumultus esse sine bello non potest. quid enim aliud est tumultus, nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. Itaque maiores nostri tumultum Italicum, quod erat domesticus. tumultum Gallicum, quod erat Italiæ finitimus, præterea nullum tumultum nominabant. grauius autem esse tumultum, quàm bellum hinc intelligi licet, quod bello Gallico uacationes ualent, tumultu non ualent. & Philip. V. Tumultum decerni iustitiam indici, saga sumi dixi oportere. Sic hoc loco senatus decreuit, ut tumultus esset, quia Boij ad rebellionem spectabant. TRIBVNOS plebeij. } Plebis. ex Vet. lib. ET ut L. Cornelius consul. } Veter. lib. Et uti L. Cornelius consul. MENIPPVS, & Hegesianax principes regiæ legationis erant. } Appianus meminit huius legationis in Syrio, additque Lysiam, his uerbis. καὶ πρέσβεις ἐς ῥώμην ἔπεμπε λυσίαν τε καὶ ἡγησιάνακτα, καὶ μένιππον. ESSE autem tria genera fœderum, quibus integre paciscerentur amicitias ciuitates, regesque. } Vet. lib. Inter se paciscerentur. non integre, optime. sic paulo post. amicitiam sociali fœdere inter se iungendam.

ITA ab Antiocho. } Vet. lib. Ita & ab Antiocho. ARISTONEM quendam Tyrium. } Mercatorem fuisse ait Appianus in Syrio. Ἀρίστωνα δ' ἔμπορον τύριον ἐπὶ προφάσει τῆς ἐμπορίας ἔπεμπε πρὸς τοὺς φίλους. 278

Suffetes. } Sufetes. ut supra. IPSE de tertia uigilia nauem conscendit. } Vet. lib. Ipse deinde tertia uigilia. PRAETER iudicium eiusdem Aristonis. } Vet. li. Indicium. EMPORIA uocant eam regionem. ora est minoris Syrtis. } Horum Emporiorum meminit non solum Liuius lib. XXIX, sed etiam Polyb. lib. I. ἅμα δὲ τούτοις καὶ τὰς παρακομιζομένας ἀγορὰς ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς καλουμένων ἐμπορίων ἐφ' οἷς εἶχον τὰς μεγίστας ἐλπίδας. & li. III. μήτε τοὺς κατὰ τὴν μακρὰν σύρτιν τόπους, ἃ καλοῦσιν ἐμπόρια διὰ τὴν ἀρετὴν τῆς χώρας.

IN LIBRVM XXXV.

279 P. CORNELIVS Cn. F. Scipio. } Is qui uir optimus à senatu iudicatus fuerat. IDEM propraetor Lusitanos. Vet. lib. Idem pro praetore Lusitanos. quod est prorogato ultra praeturam praetorio imperio. IN HOC discrimine ludos Ioui si ui fudisset, cecidissetque hostes, propraetor uouit. } Vet. lib. Si fudisset, cecidissetque hostes praetor uouit. praetorem autem uidetur uocare eum, qui cum praetorio erat imperio. alioquin propraetore legendum est. PVGNATVM inde haud procul Ilipa urbe est. } Vox, Inde, superuacanea est, & à ueteribus, quos legi, libris abest. T. SEMPRONIVS prioris anni consul. } Ti. Sempronius. ut supra.

280 HOSTIVM exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerat, non deletum. } Vet. lib. pro, Non deletum, habent, Elapsum. Sequitur. n. Hostes è manibus emissos. ITA libero fœnore obruebant debitores. Cuius coercendi cum ratio quaereretur. } Vet. lib. Cernendi, pro, coercendi, Quod placet. Sic. n. lib. VI. Quia nolint conspici summam aeris alieni. Item, deinde inspecto aere alieno, initaq; ratione minuēdi eius. Sic hoc loco, quaerunt rationem cernendi fœnoris, proptereaque profiteri cogunt eos, qui pecunias crediderint. Itaque ait. Postquam detecta est magnitudo aeris alieni per hanc fraudem contracti.

FERALIA quae proxime fuissent, diem finiri placuit. } Ante legebatur Fœneralia. Gelenius, Feralia immutauit. Mihi placet magis prior lectio. Proxima enim Fœneralia uocat, diem, quo proxime de fœnore constringendo actum erat. Iusserunt ergo, ut omnes socij profiterentur pecunias, quas crediddissent Romanis ab illo die, quo cautum erat, ne ciuis ciuem fœnore opprimere posset. Cui legi fraus facta fuerat nomina in socios transcribendo. SEX. Aelius Paetus, & Cn. Cornelius Cethegus. } C. Cornelius. ex censura Capitolina. EODEM anno coloniam Latinam in agrum Ferentinum triumuiri deduxerunt Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, P. Aelius Tubero. cuius lege deducebantur tria millia peditum fere, CCC. equites. numerus exiguus pro copia agri. } Vet. lib. habent, pro deducebantur, deducebatur. Quae lectio me admonuit locum hunc ita mendose legi, ut sententiae Liuianae sanitas non extaret. Extabit autem certe, si non solum, deducebatur, sed pro Fere, iere, legerimus. Ita. Aelius Tubero cuius lege deducebatur. i. colonia. Tria millia peditum iere, CCC equites. Sic paulo post in alius coloniae deductione. Tria millia & septingenti pedites ierunt, trecenti equites. Quod autem scriptum est in agrum Ferentinum, legendum est in agrum Thurinum. primum quia Vet. lib. habent Trentinum. Tum autem quia superiore anno dixit. Extra huius anni Q. Aelius Tubero tribunus pl. ex S. C. tulit ad plebem, plebesque sciuit, ut Latinae duae coloniae, una in Bruttios, altera in agrum Thurinum deduceretur. his deducendis triumuiri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Naeuius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes, in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Aelius, L. Apustius. Porro autem legendum est. Q. Aelius Tubero. quia ait. Cuius lege deducebatur. at Q. Tubero legem tulit, non P. Eo propior inuidiae. } Vet. lib. Inuidiam. PRO legato, & participe administrandi belli. } Vet. lib. Administrati. Recte. nam dixit. L. Quintius qui classi in Graecia praefuerat. VT praeferetur candidato, quem Africanus frater ducebat. } Vet. lib. Quē Africanus, fraterque ducebant. Significat autem Cn. Scipionem à P. & L. Scipionibus Africano, & eo, qui post Asiaticus dictus est, esse deductum. AENOBARBVS. } Ahenobarbus. ut supra. FVLVIVS Centimalus. } Centumalus. ut supra. ATTILIVS Seranus. } Atilius Serranus. ut supra. BEBIVS Pamphilus. } Baebius Tāphilus. ut supra. RAPHIAE in Phœnice. } Steph. ῥαφία πόλις φοινίκης.

281 AD Pisidas, qui circa Selgam incolunt. } Steph. Σέλγη πόλις πισίδων. VILLIVS cum Pisidiae bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus. } Hoc de P. Scipione ait Appianus. ἐκομίζετο δὲ πρέσβεις ἐπεμπε τε καὶ ὁ σκιπίων ἐπὶ τὸν ἀντίοχον ἐς Πισίδας ἐν ἱερῷ περιμένον. RESPONDISSET Alexandrum. } Vet. lib. Respondisse. ita paulo post. Dixisse. sic Appianus. τὸ σκιπίωνος ἐρομένου τίς δοκεῖ οἱ στρατηγὸς ἄριστος γενέσθαι, τὸν ἀννίβαν εἰπεῖν, ὁ μακεδὼν ἀλέξανδρος. TVM risum obortum Scipioni, Scipionem subrecisse. Sic Appianus. ὁ δὲ αὐτὸν ὁ σκιπίων εἶδεν ἀτρεμοῦντα τὸν ἐπιεικείαν ἄρα γελάσας. ANTIOCHO, quam similem daret sedem, ut procul ab se honorem eum quoque ablegaret, non habuisset. } Perspicue legendum est, Per honorem.

282 ANNIBAL non adhibitus est in consilium propter colloquia cum Villio suspectus regi, & in nullo postea honore habitus. Primo eam contumeliam tacitus tulit, deinde. } Ex ueteribus libris. Verbum Est. tolli debet, ut omnia ad uerbum TVLIT referantur. PROFICISCI ambo in prouincias placuit. } Vet. lib. Ambos.

283 AEDES liberae Attalo, ac lautia decreta. } Vet. lib. Aedes liberae. locus, lautia decreta. ut lib. XXX. Aedes liberae, loca, lautia legatis decreta. NAVIS erat quadriremis uetus capta annis octoginta ante. } Quadraginta, legendum ex Plutarcho, qui meminit huius nauis in Philopœmene his uerbis. ἀλλὰ καὶ ναῦν τινὰ παλαιὰν μὲν, ἔνδοξον δὲ δι᾽ ἐτῶν τεσσαράκοντα κατακομίσας ἐνέπλησεν. PVTREM eam admodum. } Vet. lib. Putrem iam admodum. ACTVM praetoria naue praecedente classem. } Ex uet. lib. Legendum est. Hac tum. Veterem enim nauem pro praetoria usurpatam à Philopœmene ait.

IPSE Philopœmen in leui speculatoria naue fuit, nec ante fugae finem, quàm Patras uentum sit, fecit. } Lege, in leui piscatoria naue fugit. Ita enim maius periculum Philopœmenis ostenditur.

TERTIA parte copiarum ab obsidione Gythei abducta ad Pleias posuit castra. Imminet is locus & Leucis, & Acris. } Legendum est. ad Eliam, non ad Pleias, quas merito queritur Glareanus se in Laconica non reperire. item Acrijs, non Acris, id docet locus unus Polybij, qui est lib. v. ubi horum oppidorum omnium meminit. Eius uerba sunt. μεταλαβόμενος δ' αὖθις ἐποιεῖτο τὴν πορείαν παρὰ τὸν ναύσταθμον τῶν λακεδαιμονίων, ὃ καλεῖται μὲν γύθιον. ἔχει δὲ ἀσφαλῆ λιμένα. τῆς δὲ πόλεως ἀπέχει τριάκοντα στάδια. τοῦτο δ' ἀπολιπὼν κατὰ πορείαν δεξιὸν κατεστρατοπέδευσε περὶ τὴν ἑλίαν, ἥ τις ἐστὶν ὡς πρὸς μέρος θεωρουμένη, πλείστη καὶ καλλίστη χώρα τῆς λακωνικῆς. ὅθεν ἀφεὶς τὰς προνομὰς, αὐτόν τε τὸν τόπον τοῦτον κατεπυρπόλει, καὶ διέφθειρε τοὺς ἐν αὐτῷ καρπούς. ἐξικνεῖτο δὲ ταῖς προνομαῖς, καὶ πρὸς ἀκρίας, καὶ λεύκας.

VNVM de auxiliaribus. } Vet. lib. Ex auxiliaribus. CAPTIQVE in ea fuga sunt. } Vet. lib. Captique in fuga sunt. DVARVM portarum itineribus, quæ Pheras, quæque Barbosthenem ferunt. } Pheras in agro Laconico non reperies, sed Pharim teste Stephano, qui inquit. φάρις πόλις τῆς λακωνικῆς. οἱ πολῖται φαρῖται, ὡς παυσανίας. ὅμηρος. φαρίν τε σπαρτήν τε. Pausanias in Laconicis. ἀμύκλας, καὶ φάριν coniungit. 284

MAGNAE cum ob eleganter actam uitam auctoritatis, tum. } Vet. lib. Magnæ tum eum ob. i. magnæ eo tempore auctoritatis. alij. Magnetum, per uitium. EOQVE ipso tempore Thoas princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat. } Videndum est etiam, atque etiam, quid sit, quod paulo ante dixit hoc eodem libro. Thoas prætor Aetolorum legatos censuit circa reges mittendos. Democritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicearchus frater prætoris ad Antiochum est missus, nunc uero ab Antiocho Thoantem rediisse ait. Appianus quidem Thoantem legatorum, qui missi ad Antiochum sunt principem facit, cum ait in Syrio. Ἀντιόχῳ δὲ ἧκον αἰτωλῶν πρέσβεις, ὧν θόας ἦρχεν. Qui locus me admonet ut hoc loco legam. Princeps legationis, quam miserant ad Antiochum. NVNC quoque inquit. Si modo uos quæ inchoastis. } Qui ita interpungunt hæc uerba, orationis initium à uoce, si, ducunt, cum sit ducendum à uoce, Nunc. Sunt autem ita distinguenda uerba, ut à uoce, si modo usque ad uocem, exitum, parenthesi concludantur. QVAM senatum Romanum cum Antiocho lanistis Aetolis nó sine motu magno generis humani, & pernicie Græciæ dimicare. } Antea legebatur cum Antiocho admistis Aetolis, quo pacto legitur in ueteribus libris. Quamobrem non uideo cur displicuerit hæc lectio Gelenio, & cur hoc loco metaphoram à gladiatoribus, & lanistis ductã tantopere adamarit. 285

OMNIA nouare uelle. } Vet. lib. Nouari. PRO se quisque reuocare iubebant. } Vet. lib. Reuocari.

EVM totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. } Vet. lib. Eum potius, hoc sensu. Qui tyrannum interfecisset Lacedæmoniorum, tantum abfuturum, ut rem ingratam Lacedæmonijs faceret, ut gratiam potius ab illis iniret. PEDITVM, equitumque, ac nauium. } Vet. lib. Peditum, equitũ, nauiumque. SVVM consilium meo interponet. } Vet. lib. in eo. i. in ea re aggredienda & agenda.

PONERE hastas equites Alexamenus iubet, & se intueri. } Miratur Glareanus Alexamenum iussisse, ut equites ponerent hastas, cum tamen duobus post uersibus dicat. Iacentem equites confodiunt. Est autem accipiendum ponere non pro, abiicere, sed pro, reclinare. Intellexit enim Alexamenus, erectas hastas conspectum sui equitibus esse intersepturas, quos se intueri iubebat, tanquam quid ipse facturus esset ignaros. Sic libro primo. Tulius Hostilius suos erigere hastas iussit, ne socios Albanos fugientes uiderent. Non ergo eos iussit hastas abiicere, sed inuadendi causa eas pectori apponẽtes ad se imitandum præsto esse. NEC mouisset se quisquam, si extemplo positis armis uocata in concionem multitudo fuisset, & oratio habita tempori conueniens. Frequentes inde retenti in armis Aetoli sine iniuria cuiusquam. } Ne hæc quidem inter se repugnant, Positis armis, & Retenti in armis, ut uidetur. Hoc enim uult Liuius. Nec se quisquam Lacedæmoniorum mouisset, si Alexamenus interfecto eorum tyranno arma posuisset, & uocata multitudine in concionem orationem tempori conuenientem habuisset. Retinuit ergo Aetolos in armis, sed tamen sine iniuria cujusquam. Itaque omnia in maturandam perniciem Alexameni, & sociorum sunt acta. OCCVPATA erat. } fuerat. ex Vet. lib. 286

MICTION. } Mictio. ex Vet. lib. Hic ab Appiano dicitur. μυκιδίων. CVM Romanus ut integros increparet Magnetas. } procul dubio. Ingratos legendum est. Hoc elicitur ex superioribus uerbis his. Quintius quidem adeo exarsit ira, ut manus ad cœlum tendens, deos testes ingrati, ac perfidi animi Magnetum inuocaret. DIVTIVS alter, sed segnior. } Vet. lib. Diutior. SORTES duæ urbanaque, & inter ciues, ac peregrinos. } Vet. lib. Vrbana peregrinaque & inter ciues, ac peregrinos, ego, urbana. peregrinaque. reliqua enim glossema sunt.

MINVS quempiam ei classi. } Vet. lib. quenquam. IMPETVS relanguescat regis. } Vet. lib. elanguescat. Sic paulo post. Non esse elanguescendum. NEQVE uindice libertatis ullo indigere. } Vet. lib. Egete. IAM inde a Batcillæ morte, & quæ secutæ eam fuerant. Vet. lib. Iam inde à Bracchillæ morte, & quæ secuta eam fuerant. MARTA, terras inani sonitu uerborum. } Vet. lib. Terrasque. AMINANDER uxorem Apamiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani habebat. } Iisdem prope uerbis hanc rem persequitur Appianus in Syrio. Vxorem autem Ἀπάμαν uocat. 287

ELYMAEOS, & Caddusios. } Caddusios, scribe. sic enim Polybius lib. v. Ἐλυμαίους, καὶ καδδουσίους. Ex legatorum sermone potuisset apparere. } Vet. lib. potuisse. EST autem res simillima cœnæ Chalcidensis hospitis mei. } Idem Plutarchus in Flaminino, & in Apophtegmatis. 288

Templum est Apollinis Delium. § Appianus in Syrio. Δήλιον ἐστὶ ἱερὸν τὸ χωρίον Ἀπόλλωνος.

Sed capertæ potius, spectatæque Romanorum fidei credere. § Vet. lib. Sed expertæ toties, spectatæque. Nihil immo tam alienum rebus uestris est. § Vet. lib. Nihil tam uanum, imo tam alienum rebus uestris est.

IN LIBRVM XXXVI.

M. Acilium Glabrionem consules. § Plutarchus in Quinctio μάνιον ἀκίλιον, Appianus in Syriaca ἀκίλιον μάνιον γλαβρίωνα, Capitolini auctores M'. Acilium Glabrionem uocant.

289 L. Valerium, si ita uideretur, propraetorem in prouincia retinere. § Vet. lib. pro prætore.

Dvas decimas frumenti. § Vet. lib. decumas. Recte. Hinc enim decumani dicti, qui decumas redimunt. Pædianus. Qvr senatores essent, quibusque sententiam in senatu dicere liceret. § Sic locutus est lib. XXXIII. consules, inquit, edixerunt, quoties senatum uocassent, uti senatores, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, ad portam Capenam conuenirent. Quid autem interfuerit inter eos, quibus licebat in senatu sententiam dicere, & senatores, docet Festus his uerbis. Qui post lustrum conditum ex iunioribus magistratum cæpere in senatu sententiam dicunt, non tamen senatores uocantur, antequam in senioribus sint censi. & Gellius his. Qui nondum à censoribus in senatum lecti erant, senatores non erant, sed quia honoribus populi usi erant, in senatũ ueniebant, & sententiæ ius habebant. Nam & curulibus magistratibus functi, qui nondũ à censoribus in senatũ lecti erant, senatores nõ erant, & quia in postremis scripti erant, nõ rogabantur sententias, sed quas principes dixerant, in eas descendebant. Hoc significabat edictum, quo nunc quoque consules, eum senatores in curiam uocant, seruandæ consuetudinis causa translatio utuntur. Senatores, quibusq; in senatu sententiam dicere licet. Carthaosnienses tritici modium mille, hordei quigenta millia. § Summa tritici mendose uidetur esse. nam lib. XLIII. ijdem carthaginienses tritici decies centum millia, hordei quingenta pollicentur. Idem ex summa etiam oblata à Massanisa & hoc tempore & illo potest intelligi. Barcillae. § Brachillæ. ut ante dixi. Per multa iam secula. § Sæcula, cum diphtongo. In Capitolinis lapidibus, LVDI SAECVLARES. Labente egregia quondam disciplina gentis, & multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. § Ea hoc loco, quem deprauatum esse censet Glareanus, hunc ipse elicio sensum. Bœotiam causas in speciem iræ aduersus Romanos habuisse, Brachillæ necem, & illatum Coroneæ à Quinctio bellum, reuera autem, quod per multa iam sæcula publice, priuatimque egregia quondam disciplina gentis laberetur, atque is reip. status qui in multorum potestate est, qui diu conseruari non potest, nisi nouarum sæpe rerum mutationes existant.

290 Ipse cum omnibus terrestribus copijs in Byllinum agrum procedes, inde Græciæ præsidebis, & speciem Romanis traiecturum te præbens, &, si res poposcerit, traiecturus. § Glareanus Byllionium legit. puto tamen Byllinum ferri posse. Byllidis enim agrum intelligit, quæ urbe in Illyrio maritima est, auctore Stephano. βύλλις πόλις ἰλλυρίδος παραθαλασσία. Hæc autem uerba græce sic expressit Appianus in Syriaca. αὐτὸν δὲ σὲ τῷ πεζῷ παντὶ προκαθήμενον τῆς ἑλλάδος ἐγγὺς τῆς ἰταλίας δόξαν ἐμποιεῖν διαβαλεῖν, καὶ εἰ δυνάμεθα ποτὲ, καὶ ἐσβαλεῖν. & Plutarchus in Bruto. τοὺς περὶ τὴν βυλλίδα τόπους. Idem Stephanus Bullinos populos esse ad Illyricum ait. Nisi quod ad classem, copiasque accersendas ex Asia Polyxenidam misit. § Hoc sic Appianus. πλὴν ὅτι πολυξενίδας ἐπὶ τὴν στρατιὰν ἐς τὴν ἀσίαν ἐπέμφθη. Itaqve qui ad tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem misit. § Hanc sententiã sic etiam uertit Appianus. ὧν πυθόμενος ὁ φίλιππος ἐνδοιάζων ἔτι, καὶ περισκοπῶν ὁποτέρωσε προσθοῖτο, αὐτίκα εἵλετο τὰ ῥωμαίων, Βαιβίον τε στρατηγὸν αὐτῶν ἄρχοντα τινὸς πλησίον στρατοῦ καλέσας ἐλθεῖν ἐς τὸ χωρίον, &c.

Occvpat Pellinæum. § Strabo lib. IX. πελλιναῖον item uocat. at Stephanus πελλήναν. Inquit enim. πελλήνα πόλις θετταλίας ἐν τῇ φθιώτιδι.

291 M. Baebius interim cum Philippo in Dassaritijs congressus Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larissæ misit, qui per Macedoniam magnis itineribus &c. § Appianus hæc ita. καὶ ὁ βαίβιος θαῤῥήσας αὐτίκα ἔπεμπε διὰ τῆς μακεδονίας ἄππιον κλαύδιον μετὰ δισχιλίων πεζῶν εἰς θετταλίαν.

Rex Chalcidem à Demetriade profectus amore captus uirginis Chalcidensis Cleoptolemi filiæ, cum patrem primo adlegando, deinde coram orando fatigasset, inuitum se grauioris fortunæ conditioni illigantem, tandem impetrata re, tanquam in media pace nuptias celebrat, & reliquum hyemis oblitus, quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum, & Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura in conuiuijs, & uinum sequentibus uoluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis, quam satietate earum in somno traduxit. § Hæc ex Polybij lib. XX sumpta sunt, si Athenæo credimus, qui libro X ita scribit. Ἀντίοχος δὲ ὁ μέγας ἐπικαλούμενος, ὃν ῥωμαῖοι καθεῖλον, ὥς ἱστορεῖ πολύβιος ἐν τῇ εἰκοστῇ, παρελθὼν εἰς χαλκίδα τῆς εὐβοίας συνετέλει γάμους πεντήκοντα μὲν ἔτη γεγονὼς, καὶ δύο μέγιστα τῶν ἔργων ἀνειληφὼς τήν τε τῶν ἑλλήνων ἐλευθέρωσιν, ὡς αὐτὸς ἐπηγγέλλετο, καὶ τὸν πρὸς ῥωμαίους πόλεμον. ἐρασθεὶς γοῦν παρθένου χαλκιδικῆς, κατὰ τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν ἐφιλοτιμήσατο γῆμαι, οἰνοπότης ὢν, καὶ μέθαις χαίρων. ἦν δὲ αὕτη κλεοπτολέμου μὲν θυγάτηρ ἑνὸς τῶν ἐπιφανῶν, κάλλει δὲ πάσας ὑπερβάλλουσα. καὶ τοὺς γάμους συντελῶν ἐν τῇ χαλκίδι αὐτόθι διέτριψε τὸν χειμῶνα τῶν ἐνεστώτων οὐδ' ὧν τινα ποιούμενος φροντίδα, ἔθετο δὲ καὶ τῇ παιδὶ ὄνομα εὔβοιαν. Eadem scribit Plutarchus in Flaminino. Porro autem, quod ait Liuius, Adlegando fatigat, id est, per legatos solicitat.

ITAQVE principio ueris cum per Phocidem Cheroneam, quo conuenire omnem undique exercitum iusserat, uenisset, facile animaduertit nihilo seueriore disciplina, quàm ducem hybernasse. § Quærit Glareanus quo modo ex Chalcide per Phocidem Chæroneam Antiochus uenerit. quam autem quæstionem ponit non recte explicat. Chalcidem enim accipit Aetoliæ, non Eubœæ, parum scite. Esse autē legendum, Per Phocidem in Acarnaniam cum Liuius, tum Appianus ostendunt. Liuius paulo post ita. Rex præsidio Medione imposito, & in quibusdam alijs Acarnaniæ oppidis Thyrium discessit, & per Aetoliæ, ac Phocidis urbes Chalcidem redijt. Appianus etiam apertius sic. ἀρχομένου δ' ἔαρος ἐμβαλὼν ἐς ἀκαρνανίαν ᾔσθετο μὲν τῆς ἀργίας τοῦ στρατοῦ δυσέργου πρὸς ἅπαντα ὄντος. Item. ὑπαγαγόμενος δὲ ὅμως τινὰ τῆς ἀκαρνανίας, καὶ τὰ λοιπὰ πολιορκῶν. ἐπεὶ τάχιστα ῥωμαίους ἐπύθετο περᾶν τὸν ἰόνιον ἐξ χαλκίδα ἀνεζεύγνυ. STRATVM Aetoliæ. § Stephanus Stratum Acarnaniæ esse ait. ROMANAE classis, quæ cum Attalo. § Lege. Attilio. Est enim A. Attilius classis Ro. præfectus. MEDEONEM, & Tyrreum. § Medionem habent lib. uet. & recte. est enim Medion oppidum ad Aetoliam auctore Stephano. μεδίων πόλις πρὸς τῇ αἰτωλίᾳ. Item Thyrium scribendum est, quod est Acarnaniæ oppidum teste eodem. ἐστὶ καὶ θύριον ἀκαρνανίας, διὰ τοῦ ι, τὸ ἐθνικὸν θυριεύς. PETERENT'QVE ab eo, ut Medeonis super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. § Vet. lib. Medios, habent. Aperte tamen legendum est, Medionios. inquit enim Stephanus ciues Medionis oppidi esse μεδιώνιοι. IN eam legationem Mnesilochus, & qui eius factionis erant, collecti. § Vet. lib. Coniecti. egregie. Sic est locutus lib. XLV. Tribum sortirentur, in quam omnes, qui seruitutem seruissent, conijcerent. Eodem modo legendum est apud Ciceronem in V. Philippica Totum denique comessationis Antonianæ chorum in tertiam decuriam iudicum scitote esse coniectum. non collectum, ut uulgo legitur. THYRENSES. § Thyrienses. à Thyrio. Nam Stephanus ait gentem θυριεῖς appellari. IN Dassaretis congressi. § Dassaritis. quippe qui auctore Stephano aut Δασσαρίτιοι, aut Δασσαρῖται uocantur. BAEBIVS Phacium est aggressus. § Ante Philacium legebatur. est autem in uet. lib. Phacium, quod nō probat Glareanus, quia nomen sit æque, ac prius obscurum. Stephanum enim non legit, apud quem est ita. φάκιον πόλισμα θετταλίας. θουκυδίδης δ. τὸ ἐθνικὸν, φακιεύς. PHESTVM eadem celeritate capit. § φαιστὸς apud Ptolemeum. Itaque diphtongus apponenda est. CHYRETIAS hinc, & Eritium occupat. § Eritium, inquit Glareanus, ubi reperias, uix equidem scio. optime. non enim Eritium, sed Fricium est legendum, quod est supra Thermopylas auctore Stephano. φρίκιον ὄρος ὑπὲρ θερμοπύλων λοκρικὸν, ἀφ' οὗ φρικᾶνες καὶ φρικανεῖς οἱ αὐτόθι οἰκήσαντες. PER eos forte dies M. Acilius consul cum decem millibus peditum, duob. millibus equitum, XV elephantis mari traiecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos iussit. § Hæc sic uertit græce Appianus. ῥωμαῖοι δὲ ὑπὸ σπουδῆς τῆς τότε ἀνολκήσεως ἱππεῦσι δισχιλίοις, καὶ πεζοῖς δισμυρίοις, ἐλέφασί τισιν ἡγουμένου σφῶν ἀκιλίου γλαβρίωνος ἐς ἀπολλωνίαν ἐκ βρεντεσίου διαβάλλοντες ἐπὶ θεσσαλίας ἐβάδιζον, καὶ τὰς πόλεις ἐξῄλαυνον τῶν πολιορκιῶν. Non est autem menda apud Liuium, qui non XX millia peditum, ut Appianus, sed X millia, scribat. Etenim & ante, & post etiam duas tantum legiones primam, & tertiam adduxisse Acilium ait.

ET Philippus Megalopolitanus. § Sic Appianus. καὶ τὸν μεγαλοπολίτην φίλιππον αἰχμάλωτον ἔλαβον.

CAETERA multitudo Athamanum, aut militū Antiochi regis, quę in præsidijs deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum. § Appianus ita. ἄλλοι δὲ καὶ τῶν ἀντιοχείων ἐς τρισχιλίους. IN itinere ab Pieria, & Metropoli. § Supra ostendi. ab Pialia, & Metropoli esse legendum, auctore Stephano. urbem enim in Thessalia quærimus Metropoli finitimam. ITA Athamania omnis in ius ditionemque Philippi concessit. § Appianus ita. Καὶ ὁ φίλιππος ἐς ἀθαμανίαν ἐμβαλὼν πᾶσαν αὐτὴν ὑπήκοον ἔλαβε ἀμυνάνδρου φεύγοντος ἐς ἀμβρακίαν. PROERNAM inde recepit. § Quia Strabo lib. IX. Πρόερναν edit, nihil muto. quanquàm Stephanus Proarna neutro genere scribendum esse docet. Πρόαρνα πόλις μηλιέων, καὶ ὕστερον. οἱ οἰκήτορες προαρνεῖς.

IAM et ipse eo decem millia fere peditum ex ijs, qui postea uenerant ex Asia expleta, & equites quingentos duxit. § Appianus ita. γενομένων δὲ τούτων, τῶν μὲν οἰκείων πεζῶν μυρίων, καὶ ἱππέων πεντακοσίων, ἐπὶ δὲ τούτοις διά τινων συμμάχων θερμοπύλας κατέλαβε. AB Leucade. § Vet. lib. Ab Leucate. Sic Vergil. Feruere Leucaten. item. Leucatæ nimbosa cacumina montis. Sic alibi Liuius. ANTE saltum Thermopylarum septentrionem uersus Epirus & Perræbia. § Epirum ante saltum Thermopylarum ad septentrionem esse, recte dictum esse, & sine librorum menda, contra quàm tradidit Glareanus, inde intelligi potest, quod Atticam à tergo ad meridiem, & Eubœam insulam collocat. Reliqua descriptio Thermopylarum, quatenus aut Occidentem spectant, aut Orientem ex Polymnia Herodoti sumpta est Thermopylarum enim, inquit, quæ pars montis Occidentem spectat, inuia, atque dirupta est usque ad Oetam. Quæ autem Orientem, ea à mari excipitur. Ibi aquæ calidæ sunt, quas Ollas indigenæ uocant, & supra ara Herculi extructa est. & murus, supra quem olim πύλαι, idest portæ erant. persequitur deinde Leonidæ, & comitum Lacedæmoniorum mortē. qua locus ille nobilitatus est, ut paulo post ait. Liuius.

M. PORCIVM Catonem, & L. Valerium Flaccum consulares legatos. § Appianus, Plutarchus, & Cicero in Catone tribunos militum appellant. Appianus ita. καὶ δύο τῶν χιλιάρχων μάρκον κάτωνα καὶ λεύκιον βαλέριον. Plutarchus de Catone. μανίῳ δὲ ἀκιλίῳ χιλιαρχῶν. Cato apud Ciceronem. Quadriennio postquam consul fui, tribunus militum depugnaui, apud Thermopylas M. Acilio Glabrioni consuli.

INSTRVIT aciem consul arcta fronte ad naturam,& angustias loci. § Appianus sic. ἤδη δὲ καὶ μάλιστα ἐπῆγε τὴν στρατιὰν ἀντιόχῳ κατὰ μέτωπον ἐς λόχους ὀρθίους διῃρημένην. LEVIS armaturæ partem ante uallum in primo locauit. § Eodem modo instructam aciem fuisse ab Antiocho tradit Appianus, præterquam quod in dextro cornu iaculatores,in sinistro elephantes collocatos fuisse ait, contra quàm scribit hoc loco Liuius.de Macedonibus autem pro Antiocho militantibus,non est, quod Glareauus dubitet.idem enim prodit Appianus his uerbis. Καὶ ὁ βασιλεὺς τοὺς μὲν ψιλοὺς,καὶ πελταστὰς προμάχεσθαι τῆς φάλαγγος ἐκέλευσε,αὐτὸς δ᾽ ἔστησε πρὸ τοῦ στρατοπέδου ἐπὶ δεξιᾷ δ᾽ αὐτοῦ τοὺς σφενδονήτας,καὶ τοξότας ἐπὶ τῶν ὑπορείων.τοὺς δ᾽ ἐλέφαντας ἐν ἀριστερᾷ.καὶ τὸ εἶδος ὃ μετ᾽ αὐτῶν ἀεὶ συνετάσσετο παρὰ τῇ θαλάσσῃ. Item. ἐπεὶ δὲ αὐτοὺς φιλοπόνως δεχόμενοί τε καὶ διαχωροῦν,καὶ αὖθις ἐπιὸν ἐτρέψατο τοὺς μὲν ψιλοὺς ἡ φάλαγξ ἡ τῶν μακεδόνων διαστᾶσα ἐς αὐτὴν ἐδέξατο, &c.

VALLVM hastis præ se obiectis fecerunt.§ Sarissas Macedonicas intelligit. Sic.n.Appianus.καὶ τὰς σαρίσσας ἐν τάξει πυκνὰς προβάλλοντο. RHODONTIAM.§ Vet.lib.Rhoduntiā.græci item.ῥοδουντία. LILAEVM tamen eo die persequuti sunt hostem.§ In Vet.lib.legitur Carpeiam.Glareanus autem reposuit,Lileum, quod,ut ipse ait,in eo itinere oppidum sit,Carpeia nusquam,Inscite autem ipsum fecisse,Appianus ostendit,qui pro Carpeiam,Scarphiā edit his uerbis.μάνιος μὲν ἐπὶ σκάρφειαν ἐδίωκεν αὐτόν.Est aūt Scarphia oppidū prope Thermopylas,ubi pugnatū erat,auctore Stephano.Σκάρφεια πόλις λοκρίδος τῶν θερμοπυλῶν ἐγγύς.

293 NEC præter quingentos,qui circa regem fuerunt ex toto exercitu quisquam effugit, etiam ex X millibus militum, quos Polybio auctore traiecisse secum regem in Græciam scripsimus. § Eadem summa est etiam apud Appianum. Ἀντιόχῳ δὲ σὺν τοῖς ληφθεῖσιν ἀμφὶ τοὺς μυρίους. αὐτὸς δ᾽ ὁ βασιλεὺς ἀπὸ μὲν τῆς πρώτης τροπῆς μετὰ πεντακοσίων ἱππέων εἰς ἐλάτειαν διέδραμεν. ROMANORVM centum L interfecti. § Appianus item ait, prope ducentos. ῥωμαίων δ᾽ ἀμφὶ τοὺς διακοσίους. CENEVM Euboeæ. § græci κήναιον. Itaque diphtongus apponenda est. QVAE nouissima agminis erant. § Vet.lib. Nouissimi. perspicue uerum. ATQVE ad Hydruntum Italiæ traiecit. § Plutarchus,Brundusium,& Tarentum ait transmisisse in Catone. καὶ διέπλευσε μὲν ἐς βρεντέσιον δ᾽ εὐτυχῶς,μιᾷ δὲ ἡμέρᾳ ἐκεῖθεν εἰς τάραντα,καὶ τεσσάρας ἄλλας ὁδεύσας πεμπταῖος εἰς ῥώμην ἀπὸ θαλάσσης ἀφίκετο. Strabo autem lib. VI. transmissiones in Italiam é Græcia tres fuisse tradit,Tarentum,Brundusium, & Rhegium. Plinius uero lib. III. ab Hydrunte in Græciam transitum breuiorem ait esse,à Brundnsio uero longiorem illum quidem,sed certiorem.

A FLVMINE Asoto. § Ex Strabone,Herodoto,Sequestre;Asopo,legendum est. LAQVEIS, ut solet,exceptos declinabant ictus. § Vitruuius lib. IIII. Cap. XXIII. Alij laqueis captos arietes,per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, & cum ipsis testudinibus euertunt.

ASSIDVO labore urente. § Vet.li.Vrgente. TRADITVS inter cæteros principes Aetolorū,& Damocritus,qui principio belli decretū Aetolorū,quo accersendū Antiochū censuerant, T. Quintio poscenti responderat,In Italia daturum,cū castra ibi Aetoli posuissent. § Idē Appianus ita. δαμόκριτόν τε τὸν στρατηγὸν τῶν αἰτωλῶν ἐνταῦθα ὁ μάνιος ἔλαβε κρυπτόμενον. ὃς φλεγμαίνων παρὰ τίβεριν ἀπειλῶν στρατοπεδεύειν.

294 ET quia Lamia composita in tumulo est,tum regionem ea maxime despectat oppidum, qua breue interuallum uidetur. § Vet.lib.Posita est. Cæterum sensus,quem ex his uerbis elicere Glareanus nō potest, hic est. Et quia Lamia posita est in tumulo; & oppidum despectat regionem maxime ea parte, qua breue interuallum est ad eam oppugnandam,& omnia ab illa parte in conspectu sunt, iccirco cum Romani Heracleam,Philippus Lamiam oppugnaret,non pari labore afficiebantur. Romani enim supra terram opera agebant. Macedones subtus cuniculis oppugnabant. ITA recessum ab Lamia est,& propinquæ cladi urbis ipsi ne quid simile paterentur, effugerunt. § Lamia à Philippo oppugnata iussu consulis liberatur,ut ipsa paulo post à consule,& ab exercitu Romano capiatur, & præda Romanorum sit,non Macedonum. Quem sensum non percepisse Glareanum ualde miror. PHANEAS legationis princeps. § Græci φαίνεας. PROPE dicentem interfatus Romanum. Non in seruitutem, inquit. § Vet. libri satis docent, uocem huic orationi deesse,sine qua uix ipsa consistere potest. Ibi enim ita est. Prope dicentem interfatus Romanum Phæneas, Non in seruitutem,inquit. VT ad Coracem uentum(mons est altissimus inter Callipolin,& Naupactum)Callipolin in hoc tractu se legisse non meminit Glareanus. Itaque aut Callidromum,aut Chalcidem pro ea reponendam putat. Quam autem recte putet,ostendit Appianus,qui ita inquit.ὁ μὲν δὴ μάνιος ἐπὶ καλλιπόλεως διώδευε τὸ ὄρος,ὃ καλοῦσι κόρακα.

AVDITIS legatis extemplo profectus Quintius à Megalopoli ad Diaphanem prætorem Achæorum misit. § Merito uidendum esse admonet Glareanus, quid sit, quod eodem uersu Liuius Quintium Chalcide fuisse, & à Megalopoli ad prætorem misisse dicat. Est enim intelligendum Chalcidem hanc non Euboeæ,aut Aetoliæ,sed Corinthi oppidum fuisse. Quintium autem Megalopolim profectum ad prætorem Achæorum Messenem oppugnantem misisse. Itaque,Megalopolim, legendum est, non, à Megalopoli. Siquidem subdit Liuius. Prætor circa Andaniam paruum oppidum inter Megalopolim, Messenemque positum Quintio occurrit. De Chalcide Corinthia scribit Stephanus. itaque paulo post ait. Quintius. Corinthum ad se uenirent.

295 DIAPHANEM Pr.Achæorum. § Diophanem. Plut. in Quintio. Διοφάνη στρατηγοῦντα τῶν ἀχαιῶν.

PECVNIA pactus insulam Achæis tradidit. § Vet. lib. Pecuniam pactus. perspicue uerum.

CAETERVM sicut testudinē. § Apologus hic narratur itē à Plutarcho,& in Quint.& in Apoph-

tegmatis

tegmatis Quintij. DOLOPIAM, Aperantiam, & Perrhæbiæ quasdam ciuitates. § Aperantia quæ regio sit, se ignorare fatetur ingenue Glareanus, suspicari autem corruptum nomen esse. Videtur autem non legisse Stephanum scribentem ita. Ἀπεράντια χώρα θετταλίας. πολύβιος εἰκοστῷ. neque Plutarchum in Quintio, ubi huius facti meminit ita. ἀγομένων δὲ καὶ φερομένων ὑπὸ τῶ μακεδόνος τότε μὲν δολόπων καὶ μαγνήτων, τότε δὲ ἀθαμάνων, καὶ ἀπεράντων. Ita paulo post Liuius. Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam. Eadem regio memoratur apud Thucididem etiam, & Strabonem, & alios. MANV tamen annuit, quid in se opis esset? § Vet. lib. Abnuit, idest, manu negauit, quicquam in se opis esse. Plutarchus. τότε μὲν οὐδὲν εἰπεῖν ἄλλο, ἀλλ' ἀπειπὼν καὶ δακρύσας ἀπῆλθεν. AD ludos, quos proprætor in Hispania inter ipsum discrimen pugnæ uouisset. § Sic supra lib. XXXV. P. Scipio proprætor Lusitanos aggressus est. In discrimine pugnæ ludos Ioui, si fudisset, cecidissetque hostes, proprætor uouit. IVVENTVTIS ædem in circo Maximo. § Iuuentatis lego. Sic enim Cicero in Bruto. Ludis Iuuentatis, quos Salinator Senensi prælio uouerat. Deæ etiam Iuuentatis meminit in primo libro Liuius. M. CORNELIO. T. Sempronio cos. § P. Sempronio lege. ex ipso met Liuio, & Capitolino Consulatu.

CHERSONESVM petit, ut ea loca si forte terra uenirent Romani, præsidijs firmaret. § Appianus ita. ἐς τὴν χερρόνησον διεπλεύσας τάχιστα αὐτὴν ὠχύρου, καὶ τεῖχος, καὶ ἄλλον ἐκρατύνετο, εἰ ἂν ἐλθοι τὴν φάλαγγα τὴν ῥωμαίων ἐς τὴν ἀσίαν ἐλθοῦσαν τε, καὶ περάσαι. SAMVM, Zacynthumque, quia partis Aetolorum maluerant esse, depopulatus. § Vet. lib. Tamen, Zacynthumque. Ego, Samen. De Same insula supra copiose dictum est. Sic enim Vergilius etiam ex Homero. Sameque & Nemorosa Zacynthos. Liuius autem præfectus classis Zacynthum populatus est, forte, quod nesciret, eam ab Achæis Romano populo Quintio ipso agente concessam. Quod paulo ante factum esse scripsit. A PIRAEEO A. Atilius traditis successori quinque & XX nauibus tectis Romam est profectus Liuius una & LXXX rostratis nauibus. § Hæc sic Appianus. λίβιος δὲ ὁ φύλαξ τῶν ἰταλικῶν ἐπὶ τὴν ναυαρχίαν αἱρεθεὶς ἀτιλίῳ διάδοχος αὐτίκα ταῖς τε ἰδίαις ναυσὶν, ὡς τὴν ἰταλίαν περίπλει, ἐς παρὰ καρχηδονίων αὐτῷ τισὶ δεδώκασι, ἐς συμμαχίσιν ἄλλαις ἐς πειραιᾶ κατήχθη, ἐς τὸν ὑπ' ἀτιλίῳ στόλον παραλαβὼν ἐπλει κατάφρακτος ὀγδοήκοντα, ἐς μία, ἑπομένων μὲν ἀνέτως πεντήκοντα ἰδίαις. ἐς ὧν κατάφρακτοι ἐς τῶν δὲ τὸ ὅμοιον. TERTIO die c nauibus, quarum LXX. § Vereor ne sit legendum, CC nauibus, quia scribit Appianus ἀντανήγετο δὲ αὐτοῖς ὁ ναύαρχος τῶ ἀντιόχου πολυξενίδας διακοσίαις ναυσὶ κουφοτέραις παρὰ πολύ.

PHANAS portum Chiorum. § Promontorium ait esse Stephanus. φάναι ἀκρωτήριον τῆς χίου. 297

OBVIAE fuere ijs V & XX tectæ Rhodiæ naues cum Pausistrato præfecto classis. § Appianus VII & XX fuisse ait. ἔνθα αὐτοῖς ῥοδίων νῆες συμμαχίδες ἦλθον ἑπτὰ καὶ εἴκοσιν. Idem Pausistratū, uocat ναυσίμαχον.

AD Canas classis uenit. Stephanus. αἱ κάναι πόλις αἰολίδος ἀκρωτήριον, ὁ πολίτης κανᾶ, κάναι λέγεται.

POSTERO. ptr. creati. § Vet. lib. Postero die prætores creati.

IN EPITOMEN LIBRI XXXVII.

EVMENE rege Attali Pergameni filio. Vet. lib. Eumene rege Pergami Attali filio.

QVI cum Antiocho bellauerat. § Vet. lib. Debellauerat. recte. COGNOMINE fratri coæquatus. § Libri ueteres. exæquatus.

IN LIBRVM XXXVII.

QVOD Laurentibus carnis, quæ dari deberet, data non fuerat. § Dubitat Glareanus, ne quid uitij sit in uoce, Carnis, neque enim legit Priscianum, qui libro sexto citatis his Liuij uerbis libro historiarum ab urbe condita XXXVII, ostendit, Carnis in recto casu etiam recte dici. præterea idem habet. Quæ dari debet, non, deberet. quæ lectio est etiam uetustorum librorum. MEDIO ferme die. § Vet. lib. Medio ferme diei. IAM in sinum Maliacum uenerat. § Si L. Scipio exposito Apolloniæ exercitu per Epirum, atque Thessaliam in Aetoliam uenit, ut & superiore uersu ait Liuius, & paulo post, cũ inquit, Ab Amphissa Thessaliam repetit, uidendum est, quemadmodum in Maliacum sinum uenerit, atque ante in sinum uenerit, quàm Hypatam. neque enim mari uenisse in sinum ex uerbis Liuij intelligi potest, neque item ex Appiano, qui ita ait. σκιπίων δὲ στρατιὰν ἀγαγόμενος ἐς αἰτωλίαν μετὰ τῶ ὑπάτου, ἐς τῶ μανίου στρατὸν παραλαβὼν, τοὺς μὲν ἐν αἰτωλίᾳ πολιορκίας ὑπερεῖδεν. Ex his autem locis, quæ hoc loco nominata sunt, Sinus Maliacus est supra Eubœam insulam, Hypata est oppidum Thessaliæ, siquidem est in Perrhæbia Thessaliæ regione. Amphissa Locrorum Ozolorum non longe à Naupacto. Cum ergo Scipio per Epirum & Thessaliam in Aetoliam ueniret nuncios Hypatam, ut se dederet, præmisit, & re infecta ducit Amphissam Aetolorum, inde ab eius obsidione, inquit, Thessaliam repetit, ut per Macedoniam, & Thraciam duceret exercitum in Asiam. Hæc cum ita sint, apparet non in sinum Maliacum, qui supra Eubœam est, Scipionem uenisse. sed in finem Maliacum. Est autem Malœa oppidum in Perrhæbia Thessaliæ Liuio ipso auctore. itaque lib. XLII. ait. Per Thessaliam, & Maliensem agrum cum exercitu contra foedus Delphos isti. Stephanus illos μαλιέας, hos μαλιέας uocat. sic enim scribit. μαλιεὺς πόλις τραχῖνος τῶν μαλιέων. ὁ πολίτης μαλιεύς. ἐστὶ καὶ μαλιακὸς κόλπος. λέγεται καὶ μαλιεύτης. post autem. μάλοια πόλις μία τῶν κυκλάδων. τὸ ἐθνικὸν οἱ μάλιοι, εἰ δὲ ἐς θετταλίας μαλιεῖς. καὶ διὰ τῶ ἄλφα δωρικῶς μαλιεῖς. γίγνεται καὶ ἀπὸ

τῷ μάλιστα μηλιεῖ, καὶ μηλιακὸς, καὶ μάλιστα χώρα. Vt autem hic dixit Finem Maliacum, pro, Fines, sic lib. XXXIII. Finem Pisanum. Fecit autem illustris fama sinus Maliaci, ut rudes librarij, sinum Maliacum, pro Finem scripserint. Cvm tribus millibus peditum, & quingentis equitibus consul ueniebat. § In priore numero uitium est. Dixit enim paulo ante consuli in supplementum data esse ciuium Romanorum peditum tria millia, equites centum, socium nominis latini quinque millia, equites ducentos. Et post. Ad quinque millia uoluntariorum ex Romanis socijsque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, præsto fuere exeunti consuli, & nomina dederunt. Quo fit, ut non tria sed tre decim millia secum duxerit. Equitum etiam numerus auctus est, quod edixit, ut milites, qui in Brutijs cum A. Cornelio propr. essent, adessent. XII etiam millia secum adduxisse M' Acilium, qui ante se rem gesserat, scripsit.

299 Itaqve & Annibalem in Syriam miserat ad Phœnicum accersendas copias. § Appianus ita. Ἀντίοχος δὲ περὶ τῆς δὲ τῆς ναυμαχίας πυθόμενος, ἀννίβαν ἔστελλεν ἐπὶ συρίας εἰς νεῶν ἄλλων ἔκ τε φοινίκης, καὶ κιλικίας παρασκευήν. In portum, quem uocant Achæorum. § Sic Appianus. καὶ ταῦτ᾽ ἦν μὲν αὐτῷ, καὶ λιμένες, καὶ ὁ ἀχαιῶν λιμήν, καὶ πολλὰ ἄλλα προσέδοντο. Elevnte. § Elæunte. sic enim græci. Pyge la portum tenuit. § Stephanus. πυγέλα πόλις ἰωνίας. Qvinqve tantum naues cum duabus Cois effugerunt, terrore flammæ micantis uia sibi inter confertas naues facta. § Septem, non, quinque, edit Appianus. καὶ τῶν νεῶν ἑπτὰ μὲν, αἱ τὸ πῦρ ἐφέρον, οἱ δεινὸν αὐτῶν διὰ τὴν φλόγα φοβοῦντες, ἐσώθησαν. Cymae, aliæque eiusdem oræ urbes. § Vet. lib. Cyma. Item Appianus. κύμη. καὶ ἐπὶ τῇ δὲ τὰ πλησιόχωρα αὐδῶσι, καὶ σάμος, καὶ χίος προσαντίλεγον μετετίθετο. Evmenes Elæam uenit. § Appianus. ἔθεν δ᾽ εὐμενὴς ἐς ἐλαίαν τὸ τῆς ἀρχῆς ἐπίνειον διέπλει.

300 Inde ad Macrin, (quam uocant) insulam traiecit. § Macrin Eubœam dictam esse auctores sunt Strabo, Stephanus, Dionysius τῆς περιηγήσεως. Esse præterea alteram insulam Macrin inter Cycladas tradit Eustathius in Dionysium his uerbis. ἐλέγετο δὲ μάκρις καὶ χαλκὶς ἄλλη, ἡ ἴκαρος, ἀφ᾽ ἧς καὶ τὸ ἰκάριον πέλαγος. Clavsvm'qve iam mare commeatibus Italicis erat. § Vet. lib. Id mare. Obviam à Liuio. § Vet. lib. Ab Liuio. Sivs enim abscendant. § Vet. lib. Si enim. probo. Nam sequitur. Sin autem. In Telmessicum profecti sinum. § Vet. lib. Telmissicum. & græci, τελμισσὸν oppidum uocant. In Bargylletico sinu. § In uet. lib. est. in Bargilyam, & Ieoson. mendose, illud quidem, uerum ita tamen, ut appareat Bargyliaco esse legendum. Græci enim βαργυλία, & βαργυλιακὸν κόλπον uocant. Arcem'qve regni Pergamum ducit oppugnandum. § Vet. lib. Oppugnandam.

301 Agrvm opulentum, quem uocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. § Homerus Iliados β. λαρισσαῖοι διεπορθήσας, καὶ τείχεα θήβης. & α. ᾠχόμεθ᾽ ἐς θήβην ἱερὴν πόλιν ἠετίωνος. Multos alios uersus afferre possum, quibus Thebes Homerus ita meminit, ut uere Liuius nobilitatam ab eo fuisse dixerit. Per eosdem dies forte Elæam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus Diophanes omnibus his copijs præposito, accesserunt. § Appianus ita. ὅτε δὲ καὶ παρὰ τῶν ἀχαιῶν ἐμπεσὼν σύμμαχοι χίλιοι πεζοί, καὶ ἱππεῖς ἑκατὸν ἐπίλεκτοι, ὧν διοφάνης ἐστρατήγει. Praesidivm mille armatorum. § Vet. lib. Trium millium.

302 Philippvm, & Nabin hostes & bello superatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos. § Perspicue apparet legendum esse, Vt bello. Vt autem pro, Quamuis accipiendum, cum sequatur, Tamen. Vel uictam semel classem uincere iterum. § Vet. lib. Iterum uincere. A sva parte belli. § Ab sua. & item, ab Samo. ex uet. lib. Myonesvs promontorium est inter Telum, Samumque. § Teum legendum est ex uet. lib. & græcis. Stephanus ita. μυόννησος πόλις μεταξὺ τέω, καὶ λεβέδου. Item, τέως πόλις ἰωνίας. οἱ πολῖται τήιοι.

303 Evdamvs Rhodius. § Eudorum hunc uocat Appianus. Aptivs uisum esset Romanis, in eum portum, qui ante urbem est, classem transire. § Vet. lib. Classe. Ab Romanis LXXX naues pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ & XX erant. Hostium classis undenonaginta nauium fuit. § Appianus. ἐν ναυμαχίᾳ συνῆσαν πολεμικαὶ αἱ μὲν ναυσὶν ἐννενήκοντα καταφράκτοις, αἱ δὲ ῥωμαίων ὀγδοήκοντα, καὶ τούτων ἦσαν ἐκ ῥόδου εἴκοσι, καὶ δύο. Quibus ex uerbis apparet apud Liuium, quinque & uiginti, legendum. Qui error ex nota numeri emanauit, V, & II. Qvadraginta duabus nauibus in ea pugna amissi, quarum tredecim captæ in potestatem hostium uenerunt, cæteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naues fractæ sunt, uulneratæ aliquot Rhodia una capta memorabili casu. § Hæc sic Appianus. Καὶ διεφθάρησαν ἀντιόχου νῆες μὲν εἴκοσι τεσσαράκοντα, τρισκαίδεκα αὐτοῖς ἀνδράσιν ἑάλωσαν. ῥωμαίων δὲ ἀπώλοντο μόναι δύο. καὶ ἡ πολλὴ αὐτοῖς τῶν ῥοδίων ναῦς κατέσχεθη. Rhodia una capta memorabili casu. Nam cum rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso excussa è naue sua, unco dente, uelut manu ferrea iniecta, alligauit alterius proram. inde tumultu iniecto, cum diuellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodij, tractum anchorale, & implicitum remis latus alterum detersit. debilitatam ea ipsa, quæ icta cohæserat, nauim cepit. § Qui loci huius sententiam assequuti non sunt, quæ lectione uetere continebatur, ij dum emendare conati sunt, penitus deformarunt. alij autem. Tractum Anchorale. alij tracta Anchora, & implicita remis, ex ingenio reposuerunt. Cum sit in uet. libris omnibus. Tractu anchorali, & implicitum remis latus. hoc sensu. Rhodia nauis, inquit,

una

una capta memorabili casu. Nam cum ipsa rostro percussisset Sidoniam nauem; anchora ictu ipso è naue sua Sidonia excussa, unco dente, uelut manu ferrea alligauit Rhodiæ proram, &, cum inde diuellere se tumultu iniecto cupientes Rhodij inhiberent, tractu anchorali latus alterum Rhodiæ nauis remis implicitum detersit. Ita debilitatam Rhodiam nauem Sidonia, quæ ante à Rhodia percussa cohæserat, cepit. Est igitur hæc tota oratio referenda ad rectum illum casum, Anchora, quæ & alligauit proram Rhodiæ nauis, & tractu anchorali latus eius alterum remis implicitum detersit. Duo enim significat incommoda ab illa anchora esse illata, alterum ab unco dente, quo alligata Rhodiæ prora est, alterum à loris, quibus anchora tenetur, à quibus remi alterius lateris eiusdem nauis detersi, atque recisi sunt. Hunc etiam sensum expressit Appianus ita. μέχρι ῥοδίας νεὼς ἐς σιδονίαν ἐμβαλούσης, καὶ τῆς πληγῆς διὰ τόνου γαλινῆς ἐς τὴν ῥοδίαν ἐπάξη τε, καὶ συνδήσαν ἄμφω πρὸς ἀλλήλας. ARIARATEN.} Ariarathen. greci enim ἀριαράθην. DIREPTIS ante portum nauibus, cum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset.} Lege, directis. ea enim & ueterum librorum lectio. & is fuit mos, ut uictores in conspectu eorum, qui uicti essent, instruerentur, & ea re confessionem uictoriæ ab hoste elicerent. Itaque lib. priore ait. Iis adiunctis Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postea quam confessionem uictis satis expresserunt &c. RHODIAS parte prædæ, & spolijs decoratas.} Vet. lib. Rhodios. &, Decoratos.

A CHALCIDE Oreum petentem.} Appianus, à Chalcide Demetriadem, habet. ἐς δημητριάδα ἐκ χαλκίδος διαπλέοντα. ALEXANDRIAM Troadem.} Appianus τὴν ἀλεξανδρίαν τὴν ἐπὶ γρανίκῳ uocat. NON solum frenis, sed etiam iugo accepto.} Plutarchus aliter in apophtegmatis. Non solum freno, sed etiam insessore allusit autem ad apologum equi, de quo Aristoteles lib. II. Rhethoric. Plutarchus autem sic. ἵδω πρότερον εἶπεν, ἀλλὰ μὴ νῦν, ὅτε καὶ τὸν χαλινὸν, καὶ τὸν ἀναβάτην προσδέδεξαι. RECEPIT se transgressus Phrygium amnem, circaque Magnesiam, quæ ad Sipylum est, posuit castra.} Appianus ita. μετεστρατοπέδευσεν ἀμφὶ τὸ ὄρος τὸ σύπυλον, τεῖχός τε καρτερὸν τῷ στρατοπέδῳ περιετείχιζε, καὶ τὸν φρύγιον ποταμὸν ἐν προβολῇ τοῖς πολεμίοις ἐτίθετο. CN. DOMITIVS ad explorandum iter.} γάϊον δομίτιον hunc appellat Plutarchus in Apophtegmatis. Sic enim inquit γάϊος δομίτιος, ὃν σκιπίων ὁ μέγας ἀνθ᾽ ἑαυτοῦ τῷ ἀδελφῷ λευκίῳ συνστρατεύσοντα ἐν τῷ πρὸς ἀντίοχον πολέμῳ. CONSVL Achæorum cetratis immistos auxiliares Eumenis tria millia ferme peditum æquata fronte instruxit. Glareanus hunc locum, ut obscurum notauit. idemque Achæos auxiliares, & cetratos Pergamenos interpretatur. quo sensu nullus fœdior esse potest. cum cetratos Achæos, Pergamenos Eumenis auxiliares accipere debeamus. interprete Appiano. ἐπὶ δὲ τοῖς ἰταλοῖς, ὁ εὐμενοῦς στρατὸς ἐτάσσετο, καὶ ἀχαιῶν πελτασταὶ περὶ τρισχιλίους.

TRIBALLOS, & Cretenses.} Vet. libri habent. Tralles, & Cretenses. Appianus κρῆτας, καὶ τραλλιανούς. Glareanus tamen & hoc libro, & libro XXVII, pro Trallos, & Trales, utrobique Triballos reponit. scilicet, quia ignorat Stephanum ita scribere. τραλλία μοῖρα τῆς ἰλλυρίας. λέγονται καὶ τράλλοι, καὶ τράλλεις παρὰ θεοπόμπῳ. Puto autem apud Appianum esse mendose τραλλιανούς, pro τράλλεις. Si quidem Tralliani sunt è Trallibus oppido Lydiæ, eodem Stephano auctore. Ergo & hic & paulo post uetus lectio retinenda est, & Tralles legendum inuito Glareano. SEXDECIM elephantos post triarios in subsidio locauerunt.} Vet. lib. XV. Appianus certum numerum non apponit, paucos tamen fuisse ait. τῶν δ᾽ ἐλεφάντων οὓς εἶχεν ἐκ λιβύης ὀλίγα νομίζων ἔσεσθαι χρήσιμον. ὀλιγοτέρων τε ὄντων καὶ βραχυτέρων, οἷα λιβύων, ἔστησαν ὀπίσω ἅπαντας. X ET SEX millia peditum more Macedonum armati fuere, qui Phalangitæ appellabantur. Hæc media acies fuit in fronte, in decem partes diuisa.} Appianus. ἀντιόχῳ δ᾽ ὁ μὲν στρατὸς ἅπας ἐπλακισμύριοι, καὶ τούτων τὸ κράτιστον ἦν ἡ φάλαγξ ἡ μακεδόνων ἄνδρες ἑξακισχίλιοι, καὶ μύριοι, ἴσαν δ᾽ αὐτοὺς ἐν μέσῳ διῃρεῖτο ἀνὰ χιλίους, καὶ ἑξακοσίους ἐς δέκα μέρη. AD latus dexterum Phalangitarum mille, & quingentos pedites Gallogræcorum opposuit. his tria millia peditum loricatorum (cataphractos ipsi appellant) adiunxit. addita his ala mille ferme equitum. agema eam uocabant.} Satis constat, si sententiam sequi auctoris uolumus, quingentos equites, & tria millia equitum, esse legendum. Quin etiam, equitibus ab utraque parte Gallogræcis phalangem clausam, atque munitam fuisse tradit Appianus his uerbis. τοσοῦτον μὲν ἦν τὸ πεζὸν αὐτῷ χρ. ἱππεῖς δὲ ἑκατέρωθεν αὐτοῦ παρατετάχατο, γαλάταί τε κατάφρακτοι, καὶ τὸ λεγόμενον ἄγημα τῶν μακεδόνων. εἰσὶ δὲ καὶ οἵδε ἱππεῖς ἐπίλεκτοι. καὶ παρ᾽ αὐτὸ ἄγημα λέγεται. τὰ μὲν ἐξ ἴσου τῆς φάλαγγος ἦν ἑκατέρωθεν. Quæ eadem uerba, & quid sit Agema, docent, & nihil huic loco deesse, contra quàm censet Glareanus probant. AGEMA eam uocant. Medi erant lecti uiri.} De Agemate Arrianus, & Curtius, qui de rebus Alexandri scripserunt, item Suidas ita. ἄγημα τὸ προϊὸν τοῦ βασιλέως τάγμα ἐλεφάντων, καὶ ἱππέων, καὶ πεζῶν, εἰ δὲ τὸ ἄριστον τῆς μακεδονικῆς συντάξεως κρατικὸν ὁπλίσει καὶ σωμάτων ἀκμῇ. Liuius lib. XLII. Delecta & uiribus, & robore ætatis ex omni cetratorum numero duo erant agemata, hanc ipsi legionem uocabant. ARGYRASPIDES à genere armorum appellabantur.} Appianus item. ἱππεῖς ἀργυράσπιδες, Diodorus tamen in Alexandro non equites, ut Appianus, sed pedites nominat. τὸ τῶν ἀργυρασπίδων τάγμα διαφέρον τῇ τε τῶν ὅπλων λαμπρότητι, καὶ τῇ τῶν ἀνδρῶν ἀρετῇ. DAHAE deinde equites sagittarij.} Veteres libri, Dacæ. Appianus item. ἱπποτοξόται τε ἐπὶ τούτοις ἕτεροι δάκαι. DVO millia, & septingenti Mysi sagittarijs adiuncti erant.} Vet. lib. Sagittarij, recte. Appianus enim Mysos sagittarios uocat, æque atque Dacas. ἱπποτοξόται τε ἐπὶ τούτοις ἕτεροι δάκαι, καὶ μυσοί, καὶ ἐλυμαῖοι. Ac Elymæos etiam sagittarios uocat Liuius. AB læuo cornu phalangitis adiuncti erant pedites.}

Equites

304

305

Equites legendum. ut supra. Et similiter his armati duo millia Cappadocum ab Ariarathe missa rege. § Appianus Καὶ καππαδόκας τοὺς ἔπεμψεν ἀριαράθης. Inde auxiliares misti omnium generum. § Appianus. καὶ μιγάδες ἄλλοι ξένοι. Et tria millia cataphractorum equitum. § Appianus κατάφρακτοί τε ἵπποι ἐπὶ τοῖς δὲ ἵτερα. Et mille alij equites regia ala leuioribus tegumentis suis, equorumque. § Regiam alam. ἑταιρικὴν.i. amicorum, & sodalium uocat Appianus. inquit enim καὶ ἡ ἱππὰς ἑταιρικὴν ὡπλισμένην κόφως. Arrianus. libro primo uocat. τῶν ἑταίρων τὴν βασιλικὴν ἴλην. Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ. § Quærit Glareanus, quem equitatum intelligat Liuius hoc loco. Huic ego respondeo, equites omnes intelligi, quos paulo ante in læuo cornu rex collocauit, Gallogræcos, Cappadoces, Mistos, Cataphractos, Regiam alam, hincque etiam perspici, Gallogræcos equites, non, Pedites, esse legendum. Cameli, quos appellabant dromadas. § Appianus. Ἄραβές οἱ καμήλοις ὀξυτάτοις ἐπικαθήμενοι τοξόται. Gladios habentes tenues, longos quaterna cubita. § Appianus. καὶ μαχαίρας ὅτε πλησιάζοιεν ἐπιμήκεις, καὶ στενὰς ἔχοντες. Inde Neocretes mille, & eodem armatu Cares, & Cilices. § Appianus. κρητῶν τε τραλλιανῶν, καὶ χιλίων ἐς τὸν κρητῶν τρόπον ἐσκευασμένων.

Primi Tarentini. § Sic lib. xxxv. Et tum omnium primum agmen constituit, dein Cretenses auxiliares, & quos Tarentinos uocabant, equites binos secum trahentes equos, ad prima signa misit. De ijsdem Tarentinis equitibus meminit etiam Aelianus de instruendis aciebus. Rex ipse in dextro cornu erat, Seleucum filium, & Antipatrum fratris filium in læuo præposuit, media acies tribus permissa Minioni, & Zeusidi, & Philippo magistro elephantorum. § Appianus ἡγεῖτο δὲ τοῖς μὲν δεξιοῖς ἱππεῦσιν ἀντίοχος αὐτός. τοῖς δὲ ἐν θάτερα σέλευκος ὁ υἱὸς ἀντιόχου. τῇ δὲ φάλαγγι φίλιππος ἐλεφαντάρχης. καὶ τοῖς προμάχοις μενδίς τε, καὶ ζεῦξις. Hinc ego Mendi, Zeuxidi lego. Et humor toto fere grauis armatu. § Hanc rem sic expressit Frontinus, lib. iiii. Stratag. L. Scipio in Lydia cum die, ac nocte imbre continuo uexatum exercitum Antiochi uideret, nec homines tantum, aut equos deficere, uerum arcus quoque madentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est suos, ut postero quamuis religioso die, committeretur prælium, quam sententiam secuta uictoria est. Auxilia enim subsidiaria, quæ proxima. § Vet. lib. auxilia enim, subsidiaque, quæ proxima. Et pila inter turbatos coniecere. Vet. lib. Et pila in perturbatos. Recte. dixit enim paulo ante. Ibi simul perturbati ordines. Cum solutis ordinibus uelut cæci super alios alij ruerent, & incursu belluarum obtererentur. § Veter. lib. Super alios alij ruentes incursu belluarum obtererentur.

306 Ad quinquaginta millia peditum. § Appianus. περὶ πεντακισμυρίους. Romanorum aliquot uulnerati sunt. ceciderunt non plus ccc pedites, quatuor, & uiginti equites. & de Eumenis exercitu quinque & uiginti. § Quinque & decem edit Appianus. ἐφάνησαν δὲ νεκροὶ ῥωμαίων μὲν τῶν ἐξ ἄστεως ἱππεῖς εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ πεζοὶ τριακόσιοι μάλιστα, οὓς ὁ ἀντίοχος ἔκτεινεν. εὐμενοῦς δὲ ἱππεῖς πεντεκαίδεκα μόνοι. Ab Thyatira. § Stephanus neutro genere efferri hanc uocem ait. eodemque modo Appianus, & cæteri usurparunt. Itaque ab Thyatiris legendum esse uideretur, nisi Stephanus muliebri genere proferri posse subsignificaret. Cum s p q r pacem comprobauerint. § Vet. lib. Comprobauerit. Adversa pugna in Vacetanis. § Vet. lib. In Vastetanis. Strabo lib. iii. meminit etiam in Hispania τῆς Βαστητανίας. L. Aemilii propraetoris. § Cum in omnibus libris legatur. proconsulis, emendauit tamen Glareanus, proprætoris, ut alias sæpe, sine causa. siquidem ait Plutarchus in uita eius, hunc cum imperio consulari in Hispaniam profectum esse, neque tanquam prętorem sex fasces, sed duodecim, ut consulem attulisse. ἐπὶ τοῦτον τὸν πόλεμον ὁ αἰμίλιος ἐξεπέμφθη στρατηγὸς, οὐχ ἓξ ἔχων πελέκεις, ὅσους ἔχουσιν οἱ στρατηγοῦντες ἀλλὰ προσλαβὼν ἑτέρους τοσούτους, ὥστε τῆς ἀρχῆς ὑπατικὸν γενέσθαι τὸ ἀξίωμα. Ita Cic. lib. primo de Leg. L. Gellius ex prætura pro cos. in Galliam missus est. C. Valerius C. F. Tappo. § Tappus. ex lapid. Capit. Cum cæteri centurias non explessent. § Non explere centurias est, (quod se ignorare Glareanus fatetur) centuriarum legitima suffragia non conficere. Et in eum supplementum. § Vet. lib. Et in eius supplementum. Et ut supplementum scriberet. § Vet. lib. Et ut in supplementum scriberet. Sic ubique Liuius. L. Plautius Hypseus. § Hypsæus ex nummis argenteis, & græcis libris.

307 L. Baebius Diues Hispaniam ulteriorem. § Vet. lib. L. Bæbius Diues ulteriorem. recte. præcessit. n. Hispania citeriorem.

308 Spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat. § Vet. lib. Ampliandi. L. Aruncvleium, L. Aemilium Paulum. § Hic non est L. Aemilius Paullus L. F. in Hispania proconsul, sed L. Aemilius Paullus M.F. de quo meminit in anno dxlix Certare pio certamine cuiuslibet bonæ artis, ac uirtutis ausi sumus cum parentibus quæque ciuitas, & conditoribus suis. § Obscurum hunc locum, & fere uitiatum esse non scripsisset Glareanus, si Priscianum legisset, uirtutem huius loci ostendentem lib. xvii. Vbi de diuersis personis agit. ut Vergil. Diuellimur inde Iphitus, & Pelias mecum. Extra eundem Telmissum, & agrum. § Vet. lib. Extra eundem Telmissum, & castra Telmissium, & agrum.

309 Id cum ægre paterentur tot nobiles, nouum sibi hominem tantum præferri, P. Sempronius Gracchus. § Vet. lib. Nouum sibi hominem præferri, tantum P. Sempronius. hoc sensu. cum tot nobiles ægre ferrent honorem noui hominis, nemo tamen nisi tribuni pl. duo diem ei dixerunt. C. Sem-

PRONIVS

PRONTVS Rutilius.} Rutilus. ex ratione cognominum. CENSORES T. Quintius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati.} Hunc Marcellum Marcelli quinquies consulis filium fuisse tradit Plutarchus in censura Quintij. QVOD L. Aemilius in Hispania prospere remp. gessisset.} Vet. lib. Quod L. Aemilius Paullus in Hispania prospere rem gessisset. MARE pacatum erat deuicto Antiocho, cogitantique Fabio cui rei potissimum insisteret, ne otiosam prouinciam habuisse uideri posset, optimum uisum est in insulam Cretam traijcere.} Sensus postulat, ut legas. Cogitanti itaque Fabio. Cuius erroris causa perspicua satis est. Sic sæpe alias.

IN EPITOMEN LIB. XXXVIII.

TECTOSAGOS.} Tectosagas. ut post dicam. ET cum eo loca, quæ tenent, occupauerantque referuntur.} Vet. lib. Et quando loca, quæ tenent occupauerint, referuntur. ACTA per se causa.} Vet. lib. pro se. A' PETILIO Acteo tribuno pl.} Vet. lib. à Q. Petillio tribuno pl. QVOD præda cum Antiocho capta ærarium fraudasset.} Vet. lib. Præda ex Antiocho. POSTQVAM is dies uenit, euocatus in rostra. Vet. lib. Postquam dies uenit, is euocatus in rostra. QVI antea Scipionibus inimicus erat.} Vet. lib. Fuerat. CVM populus quæstores in bona eius publice possidenda misisset.} Lege, Cum prætor quæstore. sic enim Liuius. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quæstores prætor misit. SED nequaquam tantum in ærarium redactum, quantæ summæ erat damnatus.} Voces illæ. In ærarium, delendæ sunt, neque enim in ueteribus libris reperiuntur, neque apud Liuium cuius hæc uerba sunt libro hoc extremo. QVAE necessitati ei erat ad cultum retenta.} Lege ex ueteribus libris, & ex ipsomet Liuio, cuius hæc uerba sunt. Quæ necessaria ei erant ad cultum, redempta.

IN LIBRVM XXXVIII.

310 PARS una Heracleam. Acarnaniæ Heracleam intelligit, cuius meminit Stephanus. Trachin dicta λακεδαιμονίων κτίσμα. Strabo. NIHIL ne bellum haberent, priusquam pene in conspectu hostis erat, præmeditati.} Vitiosa sententia est hæc sine dubio. Quid enim sibi uult? Priusquam pene in conspectu erat. Ego mentem scriptoris sequutus legendum censeo. Nihil ne bellum haberent prius (nam pene in conspectu hostis erat) præmeditati, hoc sensus. Miserunt legatos ad tentandam pacem Romã, nihil præmeditati, ne bellum haberent prius. i. priusquam pax tentaretur. Quod ipsum imminebat. Nam hostis in conspectu pene erat, quod M. Fuluius in Epirum exercitum traiecerat. IN arietes tollenonibus libramenta plumbi, aut saxorum, stipitesque robustos incutiebant.} Quo pacto tollenonibus libramenta plumbi, aut saxorum, aut stipitum iecerint in arietes uix se intelligere ait Glareanus. Non dubito uero, quin planissime intellecturus sit, si quemadmodum aduersum arietes prosint culcitræ, laquei, lupi, & columnæ grauiores, à Vitruuio didicisset. &. Liuius lib. XLII. Arietem admotum libramento plumbi grauatum ad terram urgebant. CVMVLVS repente terræ eminens. Vet. lib. Tumulus repente terra eminens. QVAM diu rem traherent.} Vet. lib. Quòd diu rem traherent. TYRRHEON.} Vet. lib. Tyrrheum.

311 SVCCEDENS murum.} Vet. lib. Muris. IMPERIVM, maiestatemque populi Ro, gens Aetolorum conseruato sine dolo malo.} Clausula est hæc fœderum, de qua sic Cicero pro Cornelio Balbo. Adiunctum illud etiam est, quod non est in omnibus fœderibus: Maiestatem populi Ro. comiter conseruent. id habet hanc uim, ut sit ille in fœdere inferior. Nam cum alterius populi maiestas conseruari iubetur, de altero siletur, certe ille populus in superiori conditione causaque ponitur, cuius maiestas fœderis sanctione defenditur. OBSIDES XL arbitratu consulis Romani dato.} Vet. lib. Romanis. quod placet, quis præcessit. Corcyræorum magistratibus sine dolo malo tradantur.

312 T. QVINTIO Cn. Domitio cos.} L. Quintio, lege ex ipsomet Liuio, & Capitolinis consulibus. AENIADAE.} Oeniadæ. ex Thucydide, Stephano. ut supra. ATTALVM igitur fratrem accersit.} Vet. lib. fratrem eius. i. Eumenis. HIERAM comen.} Stephanus. ἱερὰ κώμη, δῆμος καρίας. HVIVS amnis fontes Celenis oriuntur. Celenæ urbs caput quondam Phrygiæ fuit.} Celænas, addita diphtongo, scribendas esse, græcorum scriptura ostendit. Loquitur autem de fontibus Mæandri fluminis de quo eadem Solinus Cap. XLIII. Ex arce Celænarum Mæander amnis caput tollit, qui recurrentibus ripis flexuosus inter Cariam, & Ioniam præcipitat in sinum, qui Milesum diuidit, & Prienem. ET Marsyas haud procul à Mæandri fontibus oriens in Mæandrum cadit.} De hoc flumine, quod ad hunc locum pertinet, egregie Q. Curtius lib. III. Media illa tempestate Celænarum mœnia interfluebat Marsyas amnis fabulosis græcorum carminibus inclytus. Fons eius ex summo montis cacumine excurrens in subiectam petram magno strepitu aquarum cadit. Cæterum quandiu intra muros fluit, nomen suum retinet. at cum extra munimenta se euoluit, maiore ui, ac mole agentem undas Lycum appellant. Eadem Strabo lib. XII. de Marsya. AD Gordiutichos.} Stephanus. γορδίου τεῖχος πόλις μίδε κτίσμα ἀπὸ τῦ παιδὸς γορδίου. i. Gordiutichos urbs Midæ condita à filio Gordio.

dio. nam pater Gordius Gordium urbem condidit. Quod cum ita sit, ergo ineptissime Glareanus, qui Gordiutichos populos esse arbitratus est, & Orcaorcos emendandum esse censuit. AD Tabas tertijs castris peruenium. } In finibus Pisidarum posita est urbs, in ea parte, quæ uergit Pamphylium mare. } De Tabis sic Stephanus. τάβαι πόλις λυδίας. οἱ δὲ φασὶ τὸν κιβύραν καὶ μάρσυαν ἀδελφοὺς, τὸν μὲν κτίσαι κιβύραν πόλιν, τὸν δὲ τάβας. TVM quoque equites in agmen Romanum eruptione facta haud modice primo impetu turbauere. } Equites rectus est casus. Tabenlium autem equites intelligit. Sic paulo post. apparuere cum magno tumultu hostium equites, nec turbarunt tantum stationes Romanas repente inuecti. Hoc dixi, quia hac de re laborare ualde Glareanus uidetur. HAVD procul Cibyra erant, nec legatio ulla à Moagete tyranno ciuitatis eius. } Moagetem tyrannum Cibyræ extremum fuisse scribit Strabo lib. XIII. ἡ κιβύρα ἐτυραννεῖτο ἀεί. ἐπὶ μοαγέτε δὲ ἡ τυραννὶς τέλος ἔσχε. PRAETER Cibyram Syleum. } Steph. σύλειον πόλις φρυγίας, τινὲς δὲ παμφυλίας. A CIBYRA per agros Sidensium. } Sida maritimum est Pamphyliæ oppidum; Sinda Pisidiæ mediterraneum, neque à Cibyra ualde remotum auctore Strabone lib. XII, & XIII. Itaque Sindensium, non Sidensium legendum.

PRAETER Caralitin paludem. } Huius paludis meminit Strabo lib. duodecimo non longe ab Iconio, quod est in Lyaconia, de qua tamen se nihil legisse ait Glareanus. AD Mandrupyum manserunt. } Vet. lib. Mandropum. Vereor ne Mandropolis sit de qua Stephanus. μανδρόπολις φρυγίας πόλις.

AD Lyci fluminis fontem. } Cum antea legeretur, Lysis, atque ita in omnibus manuscriptis libris legatur, Glareanus tamen emendauit, Lyci. quàm rectè ipse uiderit. Ego potius ueterem scripturam retinendam censeo. TERMESENSES eo tempore. } Antea legebatur Thermenses, a Termeso autem Termesenses correxit Glareanus. Ego autem ueterem hoc etiam loco scripturam tueor. id autem ni faciam peruetustum quoddam decretum, quod Romæ uisitur, me impellit, in quo ita est. QVEI THERMENSES MAIORES PEISIDAE FVERVNT, QVEIQVE EORVM LEGIBVS THERMENSIVM MAIORVM PISEIDARVM ANTE K. APRIL. QVAE FVERVNT L. GELLIO, CN. LENTVLO COS. THERMENSES MAIORES PISEIDAE FACTI SVNT. &c. Est autem Termesus urbs Pisidiæ, Strabone, Stephano, Eustathio auctoribus. IN agrum Salagassenum. &c. colunt Pisidæ. } Stephanus item. σαγάλασσος πόλις πισιδίας. Contra Ptolemæus in Lycia statuit. pro Liuio est Arrianus lib. primo. ἦν δὲ σαγάλασσος οὐ μικρὰ πόλις. πισίδαι δὲ καὶ ταύτην ᾤκουν. AD Beundos, quod uetus appellant. Beudos legendum Ptolemæus enim βεῦδος παλαιὸν uocat. AD Mæandri fontes. } Vet. lib. Ad Alexandri. Glareanus ad Mæandri restituit. Ego ad Alandri. non enim uidit Glareanus, si ad Meandri fontes consul iret, eum regressurum non progressurum fuisse. Iam autem finibus Tolistoboiorū uicinus erat, inter quos paulo post meminit Liuius fluminis Alandri. AD XX millia secessione facta à Brēno in Thraciam iter auerterunt. } Suidas eandem historiam recitat in uoce. γαλάται οἱ δὲ ἐπὶ θράκην, καὶ τὸν αὐτὸν ἐτράποντο ἀμφὶ τὰς δύο, καὶ μάλιστά γε καὶ αὐτοὶ μυριάδας ὄντες, καὶ κρατήσαντες τῷ πολέμῳ πάντων μικρῷ τῶν ἐπὶ τάδε τοῦ ταύρου, ἀσιανῶν γενῶν τὸν μὲν ἄλλον ὑποτελεῖς ἐποιήσαντο φόρῳ, αὐτοὶ δὲ τὰ περὶ τὸν ἅλυν ποταμὸν χωρία κατασχόντες ἐνείμαντο τὰ μεταξὺ βιθυνῶν τε καὶ καππαδοκῶν κείμενα. TOLISTOBOIORVM. } Vet. lib. Tolistoboiorum. Rectè sic. Stephanus. τολιστόβιοι ἔθνος γαλατῶν ἑσπερίων μετοικησάντων ἐκ τῆς κελτογαλατίας εἰς ἀσίαν. Item Appianus in Syriaca. γαλατῶν τε ἔθνη τεκτοσάγαις, καὶ τρόκμοι, καὶ τολιστόβιοι. Iidem tamen Tolistobogij etiam dicti sunt. CVM Lomnotio, ac Lutario regulis. } Vet. lib. Lonorio. Strabo. Leonorio. quo pacto legendum esse puto. Eius hæc uerba sunt, ubi de Asiaticis Gallis loquitur lib. XII. ἀρχηγοὶ δὲ μάλιστα ἦσαν τῆς περαιώσεως τοῖς εἰς τὴν ἀσίαν γενέσθαι λεοννόριος.

313 TECTOSAGI. } Apud Græcos hi populi modo Tectosagæ, modo Tectosages uocantur, ut Appianum, & Strabonem. Item Stephanus ait. τεκτόσαξ. ἔθνος γαλατικόν. λέγεται τεκτοσάγης ἐθνικά. καὶ τεκτοσάγαι. In uet. lib. etiam non Tectosagi legitur, sed Tectolages. SEMEL primo congressu ad Alliam eos olim fuderunt, maiores nostri ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum consternatos cædunt, fugantque. } Loquitur de Aliensi clade. Itaque lege, ut est in uet. lib. Semel primo congressu ad Aliam olim fuderunt maiores nostros. ex eo tempore &c. In priore autem membro, subaudiuntur Galli, in posteriore, Maiores nostri. MAGIS uereor, ne. } Vet. lib. Magis id uereor, ne. AD ALYATTOS castra posita. } Stephanus. ἀλυαττὰ χωρίον ἀσίας. Eo missi ad Eposognatum redierunt, & legati compulsi reguli orantes. } VOX, Compulsi, non est in uet. lib, ut sit, legati missi ad Eposognatum, & legati reguli Eposognati eo redierunt. ET ipsum in eam gentem iturum, & Eposognatum. } Vet. lib. Et ipsum in eam gentem iturum Eposognatum.

TYMARETI fluuio. } Vet. lib. Thymbri. Græci etiam ut Strabo, ut Stephanus θύμβριον ποταμὸν nominant. IN Proponitidem se effundit. } Loquitur de Sangario flumine. Itaque malim legi in Pontum, quàm in Propontidem. Sic enim Arrianus lib. I. τῷ δὲ σαγγαρίῳ αἱ μὲν πηγαὶ ἐκ φρυγίας εἰσίν. αὐτὸς δὲ διὰ τῆς τῶν θρακῶν τῶν ἀσιανῶν χώρας ἐξίησιν εἰς τὸν εὔξεινον πόντον. Ita Eustathius in Dionysium. TRANSGRESSIS ponte perfecto flumen, præter ripam euntibus Galli matris magnæ à Pessinunte occurrere cum insignibus suis, uaticinantes, &c. } Hanc historiam sic expressit Græce Suidas. γαλλοι ὁ ὕπατος ῥωμαίων διερχόμενος ἐγεφύρωσε τὸν σαγγάριον ποταμὸν τελέως κοῖλον ὄντα, καὶ δύσβατον, καὶ παρ' αὐτὸν τὸν ποταμὸν στρατοπεδευσαμένου παραγίνονται γάλλοι παρ' ἄττιδος καὶ βαττάκου τῶν ἐκ πισσινοῦντος ἱερέων τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ἔχοντες πρὸ τοῖς ἰδίῳ καὶ τύπους φάσκοντες προσαγγέλλειν τὴν θεὰν νίκην καὶ κράτος, οὓς ὁ γναῖος φιλανθρώπως ὑπεδέξατο.

TRIA maria pari ferme distantia interuallo habet: Hellespontum ad Sinopen, & alterius oræ litora, qua Cilices maritimi colunt. De Gordio urbe, loquitur, de qua sic Curtius lib. III. Gordium Sangarius amnis interfluit pari interuallo Pontico, & Cilicio mari distans. TECTOSAGOS.} Tectosagas, ut supra. ORGIAGO, & Colombolomanus.} Legendum Ortiagon. ex Vet. lib. Floro, eo, qui scripsit de uiris illustribus. & Suida. inquit enim ὀρτιάγων γαλάτης, &c. OLYMPVM montem petere.} Hoc in bello crebra est mentio Olympi montis, ad quem uicti Tolistobogij sunt. pro quo Didymum restituendum esse censet Glareanus. Quam uere autem ita censeat, ostendit Appianus in Syriaca, ubi huius belli meminit ita. μάνλιος τῶν γαλατῶν τοὺς τολιστοβίους ἀναφυγόντας ἐς τὸν μύσιον ὄλυμπον ἐπιμόχθως τοῦ ὄρους ἐπιβὰς, ἐτρέψατο φεύγοντας, ἕως ἀπέκτεινε.

314 ET Triballi Thraces.} Vet. lib. Et Tralli, & Thraces. recte neque enim assentiendum est Glareano, qui pro Trallis Triballos inuexit, quos Illyriorum esse populos supra docuimus. NVNC cæci per uias, per inuia.} Perspicua menda est in uoce, Nunc, pro qua libri ueteres habent, ruunt.

ANCYRAM nobilem in illis locis urbem.} Sic Suidas in uoce. γαλάται. ἐπὶ γαλάτας ἐστρατεύσαντο ῥωμαῖοι κοινωνήσαντες ἀντιόχῳ τῆς ἐπὶ τῷ σιπύλῳ μάχης, καὶ συμπεσόντες αὐτοῖς περὶ πόλιν ἄγκυραν μακρὰν σφῶν ἡγεμόνα μυρίους μὲν τῆς μάχης ἡλικίας καταβάλλουσιν, &c.

315 ACTE sunt pacis conditiones. In uet. lib. alijs Ictæ, alijs, iactæ. Ego, dictæ. quia subingit. Finis rei, quia absentibus ducibus imponi non poterat. Sic paulo post. Eo & ab Antiocho legati, & ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur. TECTOSAGI, & Trocmi.} Vet. lib. Tectosagæ. ARIARATIS Cappadoces, & Morzi auxiliares.} Morzis, uidetur esse legendum, fuit autem Morzes rex Paphlagoniæ, & Ariarathes Cappadociæ. Quamobrem auxiliares Morzis Paphlagones intelligit. Sic lib. XXXVII auxiliares Eumenis Pergamenos intellexit, idest, auxilia, quæ secum ad bellum Romanum, aut Eumenes adduxit, aut Morzes; Hoc dico, quia utroque in loco hæret Glareanus, hoc autem etiam turpius, quod Morzi an populi sint ambigit. cum tamen Strabo lib. XII Paphlagonum fuisse regem, & eius regiam fuisse Gangra, cui Deiotarus successerit, tradat his uerbis. ὕστατος δὲ τῆς παφλαγονίας ἦρξε δηϊόταρος κάστορος υἱὸς ὁ προσαγορευθεὶς φιλάδελφος τὸ μορζέως βασίλειον ἔχων τὰ γάγγρα. QVATVOR soli præteriti sunt nemo curuli usus honore.} Hæc uerba uertit sic Plutarchus in Quintio. ἐξέβαλον δὲ τῆς βουλῆς τῶν ἐν ἀγαλ ἐπιφανῶν τέσσαρας. IN Cephaleniam.} dupplicandam esse in hac uoce literam ll docet Eustathius in Dionysium his uerbis. τοὺς δὲ κεφαλλῆνας καὶ τὴν κεφαλληνίαν ἐν δυσὶ λλ ἡ παλαιὰ χρῆσις ἔπαισα ἔχει.

OBSIDES inde imperatos pro uiribus inopes populi uicenos Nesiotæ, Cranonij, Palenses, & Samæi dederunt.} Cum in omnibus ante libris legeretur. Vicenos autem Cranonij, emendatum est, Vicenos Nesiotæ, Cranonij, ut quatuor qui fuisse dicuntur Cephalleniæ populi redderentur. Quorum tres omnium consensu fuerunt Cranij, Pallenses, Samæi. quartum Thucydides lib. II. προνναίους, uocat, Strabo lib. X προνήσους nominat, pro quibus Nesiotæ restituti sunt. Cranij certe à Cranio, ut ait Stephanus; non Crannonij à Crannone, legendum est. SED triplex scutale crebris futuris duratum.} Hunc locum citat Priscianus lib. VI. ex libro T. Liuij ab urbe cond. XXXVIII. iisdem uerbis ut de hac lectione, de qua alij laborarunt, laborandum esse non uideatur.

316 PORTICVS ex ea pecunia Megalopoli permissu Achæorum refecta est, quam Lacedæmonij diruerant.} Vet. lib. Porta, habent. AGER Belbinatis.} Belbinitis scribendum auctore Stephano, qui ita scribit. βέλβινα πόλις λακωνική, τὸ ἐθνικὸν βελβινίτης, ὡς αἰγινίτης. DISCIPLINA Lycurgi, cui per octingentos annos assueuerant.} Admonuit Glareanus uideri legendum esse ex chronicis Eusebi, per septingentos annos. quam lectionem repperi quoque in uet. lib.

317 C. CATINIVS.} C. Atinius. ex alijs Liuij locis. ut supra in tribunatu plebis eiusdem. IN prouinciam ad exercitum redire.} Vet. lib. Et ad exercitum. Eo anno in ædem Herculis signum Dei ipsius ex decemuirorum responso, & seiuges in Capitolio aurati ab Cn. Cornelio positi. consulem dedisse inscriptum est.} Hoc totum dubium esse ait Glareanus, quia nec consulis nomen expressum est, nec annus. cum tamen utrunque factum sit, si, quod omnino faciendum esse uidetur, à P. Cornelio, legeris. ut intelligamus P. Cornelium Nasicam, qui biennio ante cos. de Boijs triumphauit hoc demum anno seiuges dedicasse. curasse tamen inscribendum, Eos à P. Cornelio consule esse datos, idest, dum consul esset, non postquam consulatu abierat. Cognomen autem reticuit, quia eius consulis recens memoria erat. Quod de alijs Cornelijs consulibus multis ante annis non ita procederet. errandi etiam causa perspicua est. à P. ab. inde duplicata litera C, ut prænominis nota existeret. HISPANIS legiones singulæ.} Lege Hispanijs, quia subdit. Quæ tum in ijs prouincijs erant. C. VALERIVS Tappo.} Tappus, ut iam sæpe dixi. ex Capit. lapid. EX Valerij plebiscito.} Vet. lib. Valerio. quod placet. ut enim lex Valeria, sic Valerium plebiscitum. Ita apud Gellium, Atinium plebiscitum. A PERGA L. Manlio fratre cum IIII millibus militum Oroanda & misso. & post, Qui tum forte ab Oroandis redijt.} Oenoanda urbs est Pamphyliæ auctore Stephano. Strabo mendum habet lib. XIII extremo. προσγενομένων δὲ τριῶν πόλεων ὁμόρων βουβῶνος, βαλβούρων οἰνοανδῶν τε. cum sit legendum. οἰνοανδῶν τε. Appianus lib. IIII. οἰνοανδεῖς nominat, cum autem hic Pamphyliæ alia, Lyciæque oppida nominentur, profecto Oenoanda legendum, non Oroanda, quæ inter Gallogræcos esse supra traditum est. NEVE nauigato citra Calycandrum, neue Sarpedonem promontoria.} Calycadnum

legendum

legendum eſt. ex Strabone. & Appiano in Syriaca, cuius in hoc fœdere narrando hæc uerba ſunt. ὅρῃ μὴ ἀντιέχῃ τῆς ἀρχῆς εἶναι δύο ἄκρας Καλυκαδνόντε καὶ σαρπηδόνιον. καὶ τάσδε μὴ παραπλεῖν ἀντίοχον ἐπὶ πολέμῳ. De Sarpedone item Strabo. De Annibale Pœno, & Aetolo Thoante, & Mnaſimacho Acarnane, & Chalcidenſibus Eubulo, & Philone dedendis.} Vet. lib. Eubulida. Egregie. ſic enim lib. priore. Thoantem quoque Aetolum dedetis, & eum eo Mnaſimachum Acarnana, & Calcidenſes Philonem, & Eubulidam. Quo in nomine laborauit Glareanus.

318 Circa templum Bendidium.} Vet. lib. Mendidium. At Strabo meminit ſacrorum Bendidiorum apud Thracas lib. x. ἀθηναῖοι πολλὰ τῶν ξενικῶν ἱερῶν παρεδέξαντο. καὶ δὴ καὶ τὰ θράκια, καὶ τὰ φρύγια. τῶν μὲν γὰρ βενδιδίων πλάτων μέμνηται, τῶν δὲ φρυγίων δημοσθένης. Glareano tamen Mendidium placet.

Thrausi gens & ipſa Thracum.} Θραῦσοι uocat Stephanus eoſdem, quos ἀγαθύρσους. Et ſupra cætera Aemilius.} Vet. lib. Super, ideſt, ultra. Parietes, poſtesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur, & ſupplicent Ambracienſibus ſupereſſe.} Vet. lib. Quos adorent, ad quos precentur, & ſupplicent Ambracienſes, non ſupereſſe. Quæ lectio probatur, quia ſententiam Ciceronis reddit, quæ eſt in Diuinatione. ſeſe iam ne deos quidem in ſuis urbibus, ad quos confugerent, habere, quod eorum ſimulachra ſanctiſsima C. Verres ex delubris religioſiſsimis ſuſtuliſſet.

319 Ne consule inimico Romam ueniret.} Vet. lib. Rediret. De omnibus his conſultum ſenatum, populumque iuſsiſſe.} Particula Que, uacat, ex uet. lib. Senſus eſt. Bella ſuperiora omnia auctoritate patrum iuſſu populi eſſe ſuſcepta. neque ea ante à populo iuſſa eſſe, quàm patres auctores ſint facti. Velut auium examina ad crepitum primum miſsilium auolauere.} Vet. lib. Velut apium examina. ut lib. iiii. Fumo'ne uicti, uelut examen apum inermi cædetis hoſti. Oblivio deorum capiat pectora ueſtra.} Vet. lib. Noſtra. Sed cauſam apud uos p c accuſantibus meis ipſe legatis dico.} Vet. lib. Accuſantibus me his legatis. Quod probo. neque enim legatos decem ad conſtituendam prouinciam miſſos à ſenatu, imperator ſuos legatos appellauerit. Ea de illis quoque, qui Aſiam incolunt exiſtimetis Gallis. remota uniuerſæ gentis infamia.} Vet. lib. Ea de illis quoque, qui Aſiam incolunt exiſtimetis. Gallos remota uniuerſæ gentis infamia, atque inuidia per ſeipſos æſtimate.

320 P. Scipioni Africano (ut Valerius Antias auctor eſt) duo Quinti Petilij diem dixerunt.} Appianus item in Syriaca, duos tribunos plebis tradit. καὶ δύο δήμαρχοι δωροδοκίας αὐτὸν ἐγράψαντο, καὶ προδοσίας. & Plutarchus in Catone Petillios. ὡς ἐπὶ σκηνίονα τοὺς περὶ πετίλλιον. & in lib. apophteg. πετιλλίου δὲ καὶ κοίντου πολλὰ πρὸς τὸν δῆμον αὐτοῦ κατηγορησάντων. ex quibus locis intelligi poteſt Petilios duob. ll. eſſe ſcribendum, ut eſt etiam in Capitolinis lapid. alter enim eorum Q. Petilius Spurinus nono abhinc anno eſt prætor, & paulo poſt in conſulatu moritur. Locris Pleminianum tumultum.} De quo lib. xxix.

321 Huic rogationi primo Q. & L. Nummii intercedebant.} Primo, abeſt à uet. lib. Porro autem, Mummij, lego. quæ gens notiſsima eſt. L. quidem Mummius decem abhinc annis prætor eſt.

Omnes tribus, uti rogaſſet, iuſſerunt.} Vti rogas. ut iam ſæpe admonui. Caeterum ad hunc nimis æquum, aut iniquum prætorem reus extemplo factus L. Scipio. Fieri reum ad prætorem, pro apud prætorem dictum eſt. Suet. in Tiberio. Fannium Cœpionem reum maieſtatis ad iudices fecit, & condemnauit. Sic lib. xl. Perſeum ad patrem accuſauit. Et ad portam Capenam mulſum proſequutis funus dediſſe.} Mulſum οἰνομέλι uocat Plutarchus cum hanc eandem rem tradit in lib. Apophteg. ἀποθανόντος δὲ τοῖς ἐπὶ τὴν ἐκφορὰν παραγεγονόσιν ἐπ' ἔχει πίνειν οἰνομέλι. Ab eadem fiducia animi, cum quæſtores pecuniam ex ærario contra legem promere non auderent, popoſciſſe claues, & ſe ærarium aperturum dixiſſe, qui ut clauderetur effeciſſet.} Plutarchus ſic hoc in Apophteg. χρήματα δὲ τῆς συγκλήτου λαβεῖν αὐτὸν ἐκ τοῦ ταμιείου ψηφισαμένης, τῶν δὲ ταμιῶν οὐ βουλομένων ἀνοῖξαι τὰς ἡμέρας ἐκείνας, αὐτὸς ἀνοίξειν ἔφη, καὶ γὰρ κλείεσθαι δι' αὐτὸν πλήσαντα χρημάτων τοσοῦτον τὸ ταμιεῖον. Cum L. Scipio, & accuſatus damnatus ſit.} Vet. lib. Et accuſatus, & damnatus ſit. Cum à porta recte ad forum ſe contuliſſet.} Recta. ex uet. lib. Haec enim ipſe Gracchus queritur.} Vet. lib. Ipſe Gracchus.

Haec de tanto uiro, quanquam & opinionibus, & monumentis literarum uariarent, proponenda erant.} Vet. lib. Quam & opinionibus, i. dicendum fuit, quemadmodum de tanti uiri rebus his ſcriptores inter ſe diſcordarent. Mirabile enim uideri uult, auctores in tam illuſtris uiri rebus prodendis non idem ſcripſiſſe. Vt in carcere inter fures nocturnos, & latrones uir clariſsimus includatur.} Vet. lib. In carcerem.

322 Et in robore, ac tenebris expiret.} Valerius lib. vi. Cap. iii. Quinetiam familiares Graechorum, ne quis reip. inimicis amicus eſſe uellet, de robore præcipitati ſunt. Feſtus. Robur quoq; dictus eſt in carcere is locus, quo præcipitatur maleficorum genus, quod ante arcis robuſteis includebatur.

322 Non paſſurum inter hoſtes populi. Ro. L. Scipionem in carcere, & in uinculis eſſe.} Voces illæ L. Scipionem, uidentur uacare, initio enim huius periodi poſitæ ſunt. L. Scipionem, qui regem opulentiſsimum orbis terrarum deuicerit, qui plurimos duces hoſtium in triumpho ductos carcere incluſerit, non paſſurum inter hoſtes populi R. in carcere, & in uinculis eſſe.

IN EPITOMEN LIBRI XXXIX.

A CENSORIBVS L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone uir & belli, & pacis artibus maximus motus est senatu L. Quintius. } Lege. M. Porcio Catone, uiro & belli, & pacis artibus maximo. in has enim eius laudes digreditur hoc libro Liuius, ubi de censura eius loquitur. quæ laudes L. Quintio nec tribuuntur, nec tribui iure possunt. QVÓD cum Galliam prouinciam consul obtinuerat rogatus à Philippo Pœno. } Vet. lib. Rogatus in conuiuio à Philippo Pœno. POLLENTIA, & Pisaurum. } Potentia. ut post dicam. CVIVS origo inde uenit. } Vet. lib. Inde fluxit.

IN LIBRVM XXXIX.

CIRCVMSESSI & expugnati sunt. } Et, uacat, ex uet. lib. QVI in agrum Pisanum, Bononiensemque ita incursauerant, ut coli non possent. } posset. Vet. lib. SVBACTIS cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus, in his & Frisinates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius. } Veteres libri Friniates habent, non Frisinates. Legi tamen non potest, Friniates, quod ij & cis Apenninum fuerint, & à Flaminio subacti sint, ut paulo ante ait Liuius. Quare puto legendum esse Briniates. sunt enim transmontani teste Liuio lib. XLI. ubi de Liguribus populis uerba facit, ita. Cis Apenninum Garuli, Lapicini, & Hercates. trans Apenninum Briniates fuerant. Sunt autem hæc Ligurum populorum nomina apud Liuium. Apuani, Briniates, Celelates, Cerdiciates, Epanterij, Friniates, Garuli, Hercates, Iluates, Ingauni, Intemelij, Lapicini, Starellates. Item. Montani, Alpini, Trasmontani, Cis Apenninum, Trans Apenninum. De Apuanis & Montanis ita Cato in Fragmentis, quæ dicuntur esse Originum. Ad Macræ fontes est Apua oppidum, Apuanos Ligures uocant. Montanos uero omnes Ligures, qui à Macra in Nicæam effunduntur. Apuani ab Arno ad Macram. & C. Sempronius ita. Pars Apennini à Nicæa ad fontes Macræ Ligures montanos alit, à fontibus uero Macræ ad fontes Tiberis Apenninum colunt Ligures Apuani. & paulo post. Ab Nicæa ad Macram tenent Ligures Montani, à Macra ad Arnum & portum Ligurnum Ligures Apuani. quos sequuntur Ligures Etrusci Populonij, a quo ad Tiberim sunt Etrusci Ligures Tyrrheni. & Liuius lib. XL. Adortus à Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluuium incolebant, in deditionem accepit. Item Montanorum Ligurum uineæ cæsæ. De Ingaunis & Epanterijs lib. XXVIII extremo sic ait Liuius. Inde ad oram Ligurum Alpinorum classem admouit, Ingauni, (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanterijs montanis. De Illuatibus autem lib. XXXII. De Ingaunis, & Intemeliis lib. XL. De Celelatibus, & Cerdiciatibus. lib. XXXII. De Statellatibus lib. XLII. Postremo Sempronius omnem oram maritimam usque ad Tiberim Liguriam dictam esse tradit. VIAM à Bononia perduxit Arretium. } Loquitur de consulibus C. Flaminio, M. Aemilio, quorum illum uiam à Bononia Arretium, hunc à Placentia Ariminum ait perduxisse. Cuius loci memini, quis aliter Strabo prodidit lib. V. Flaminium a Roma per Etruriam Ariminum, Lepidum ab Arimino Bononiam, atque inde in Aquileiam: uerba eius sunt hæc. ἄλλη δὲ ἐπὶ Αἰμιλία διαδεχομένη τὴν Φλαμινίαν. συνυπάτευσαν γὰρ ἀλλήλοις Μάρκος Λέπιδός τε, καὶ Γάϊος Φλαμίνιος. καθελόντες δὲ Λίγυας, ὁ μὲν τὴν Φλαμινίαν ἔστρωσεν ἐκ Ῥώμης διὰ Τυρρηνῶν, καὶ τῆς Ὀμβρικῆς μέχρι τῶν περὶ Ἀρίμινον τόπων. ὁ δὲ τὴν ἑξῆς μέχρι Βονωνίας κἀκεῖθεν εἰς Ἀκυληΐαν. DONIS millitaribus donauit. } Gellius lib. V. Cap. VI. M. Cato obiecit, inquit, M. Fuluio Nobiliori, quod milites per ambitionem coronis leuissimis de causis donasset. Coronis autem donauerat, quia uallum curauerant, aut quia puteum strenue foderant. IS PRIMVM lectos æratos, uestem stragulam pretiosam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ suppellectilis habebantur, monopodia, & abacos Romam aduexerunt. } Monet Glareanus, ut uideamus, quemadmodum, Lectos æratos, Liuius acceperit. putarque intellexisse Liuium lectos, in quibus dormirent, cum accipiendum sit de ijs, in quibus accomberent. Antiquos enim tribus stratis lectis epulari solitos, unde Triclinia dicta sunt, scribit Seruius. Vnde Virgil. Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto, & Heliogabalum tradit Lampridius solido argento lectos tricliniares habuisse. Id autem ita esse docet Plinius, qui lib. XXXIIII. Cap. III. hunc locum tractans ait, Triclinia ærata abacosque. & monopodia Cn. Manlium Asia deuicta primum inuexisse triumpho suo. & Macrobius lib. III. ex Indice Metelli. Triclinia lectis eburneis strata fuerunt. EPVLAE quoque ipsæ et cura, & sumptu maiore apparari cæptæ, tum coquus uilissimum antiquis mancipium, & æstimatione, & usu in pretio esse. } Hoc sic Athenæus lib. VI. extremo. Νῦν δὲ ὡς Θεόπομπος ἱστορεῖ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Φιλιππικῶν, οὐδεὶς ἐστὶ καὶ τῶν μετρίως εὐπορουμένων, ὅς τις οὐ πολυτελῆ τράπεζαν παρατίθεται, μαγείρους δὲ καὶ θεραπείας ἄλλην πολλὴν κέκτηται.

C. CATINII, & L. Manlii. } C. Atinii. Vet. lib. Vt supra. M. FVRIO Lusco. } Furiorum cognomen est Fusus, ut est in Cap. tabulis, non Luscus, aut Fuscus, ut est in uulgatis, & manuscriptis libris. QVI aperta religione propalam & quæstum, & disciplinam profitendo animos errore imbueret. } Vet. lib. Horrore. i. metu religionis. sequitur autem. Sed occultorum antistes sacrorum. lib. X. Qui perfundere religione animum posset. FALSA signa, testimoniaque, & iudicia ex eadem officina exibant. } Indicia, lego, ut sit. Falsi indices. Index autem est, qui facinoris, cuius ipse est conscius,

ſcius, latebras indicat impunitate propoſita. Pædian. Hæc autem indicis falſis aliorum teſtimoniis con firmabantur. P. EBVTIVS. } Aebutius. ut ſupra. BACCHIS cum ſe initiaturam. } Quia primo id ſacrarium fœminarum fuit, nec uir quiſquam eo admitti ſolitus fuit, propterea quaſi Baccharum ſacrum eſſet, Bacchis initiari, dixerunt, qui ſe ſacro illi committeret. NE vox quiritantis, cum per uim ſtuprum inferatur, exaudiri poſſit. } Vet. lib. Cui per uim.

325 HANC ſummam inter eos religionem eſſe. } Vet. lib. Religionis. ADIVTORES triumuiris quinqueuiri, uti cis Tiberim ſuæ quiſque regionis ædificijs præeſſent. } Non extat uerbum, ad quod referatur uox illa, Adiutores. neque enim à ſuperiore, mandatum eſt, regi poteſt. Suſpicor igitur legendum ita. Adiutores triumuiris quinque uiri dati, uti cis Tiberim. Creauit autem errorem librario uox, uti, quæ ſequutura erat poſt Dati; atque earum alterum ob ſimilitudinem (ut fit) prætermiſit, ſic lib. XL. Poſtulantibus tamen ijs, quinqueuiri ab ſenatu dati. MAIORES ueſtri ne uos quidem niſi cum aut uexillo in arce poſito comitiorum cauſa exercitus edictus eſſet, aut plebi concilium tribuni edixiſſent, aut aliquis ex magiſtratibus ad concionem uocaſſet, forte temere coire uoluerunt. } His uerbis centuriata comitia deſcribit, & tributa, & concionem. Hæc omnia aliorum auctoritate ſcriptorum comprobabo. Gell. lib. XV. Cap. XXVII. Centuriata comitia intra pomærium fieri nefas, quia exercitum extra urbem imperari oporteat, intra urbem imperari ius non ſit. propterea centuriata in campo haberi, exercitumque imperari præſidij cauſa ſolitum, quoniã populus eſſet in ſuffragiis ferẽdis occupatus. De uexillo in arce Ianiculi poſito, & Ianiculo ipſo dũ centuriata haberentur comitia cuſtodito ſcribit Dio lib. XLVII. in conſulatu Ciceronis ita. πολλῶν τὸ ἀρχαῖον πολεμίων τῇ πόλει προσοικούντων, φοβούμενοι μή ποτε ἐκκλησιαζόντων σφῶν κατὰ τοὺς λόχους ἐπιβῶνταί τινες τῇ πόλει τὸ Ἰανίκουλον καταλαβόντες, ἐνόμισαν μὴ πάντας ἅμα ψηφίζεσθαι, ἀλλὰ τινὰς ἀεὶ ἐν τοῖς ὅπλοις τὸ χωρίον ἐκεῖνο ἐκ διαδοχῆς φυλάττειν καὶ αὐτὸ ἕως μὲν ἡ ἐκκλησία ἦν, ἐφρούρουν. ὁπότε δὲ διαλυθήσεσθαι ἔμελλεν, τό τε σημεῖον καθῃρεῖτο, καὶ οἱ φύλακες ἀπηλλάσσοντο. οὐ γὰρ ἐξῆν μὴ φρουρουμένου τοῦ χωρίου ἐκείνου οὐδὲν ἔτι χρηματισθῆναι. τοῦτο δὲ ἐν μόναις κατὰ τοὺς λόχους ἀθροιζομέναις ἐκκλησίαις ἐγίνετο, ὅτι τε ἔξω τοῦ τείχους, καὶ ὅτι πάντες οἱ τὰ ὅπλα ἔχοντες ἀνάγκην εἶχον εἰς αὐτὰς συνιέναι. De Tributis comitijs, quod uerius, plebis concilium dicitur, ſic Gellius eodem loco. Qui non uniuerſum populum, ſed partem aliquam adeſſe iubet, non comitia, ſed cõſilium edicere debet. Tribuni autem neque aduocant patricios, neque ad eos referre de re ulla poſſunt. De concione ita lib. XIII. Cap. XV. Aliud eſt cum populo agere, aliud concionem habere. Nam cum populo agere eſt rogare quid populum, quod ſuffragiis ſuis aut iubeat, aut uetet. Concionem habere, eſt uerba facere ad populum ſine ulla rogatione. & Feſtus lib. III. Concio conuentus, qui a magiſtratu, uel ſacerdote aliquo per præconem conuocatur. QVOTIES hoc patrum, auorumque ætate. } Hac de re ſcribit lib. IIII. & lib. XXV. M. ET L. CATINIOS de plebe Romana. } Vet. lib. M. & Catinium Hinc ego. M. & C. Atinios ut ſupra. Plebeius homo dicitur qui è gente plebeia eſt, i. non patriciis. de plebe autem is, qui non eſt e ſenatorio ordine.

326 SOCIVM, ac Latini nominis. } Vet. lib. Socium Latini nominis. Vtraque forma dicendi uſitata. NEC prius ſequendi Ligures finem, quàm Romani fugæ fecerunt. } Nec, abeſt a uet. lib. optimo ſenſu; i. ante deſiſſe inſequi Ligures, quàm Romanos fugere. ut infra. Nec inſtitere perculſis hoſtes. Neque enim ueriſimile eſt, Romanos, qui plerique arma abiecerant, prælium inſtauraſſe. nec Ligures compreſſa fuga Romanorum eſſe regreſſos. uerum tantam fuiſſe Romanorum fugam ſignificat, ut ante Ligures defatigati ſint in ſequendo, quàm Romani in fugiendo. LVDI Taurilia per biduum facti religionis cauſa, apparatos deinde ludos M. Fuluius, quos uouerat Aetolico bello fecit. } Vet. lib. habent. Decem apparatos deinde ludos. Ex quo ſuſpicor ſcripſiſſe Liuium. Per dies decem apparatos. ut fit. per dies decem fecit ludos. Nam de Taurilibus, dixerat, per biduum. Sic autem de ludis eiuſmodi loquitur ubique. ut paulo poſt. L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi uouiſſe ſeſe dicebat ex collata ad id pecunia ab regibus, ciuitatibusque per dies decem fecit. & lib. XLII. Ludos per dies decem Ioui Opti. Max. primo quoque die faciendos. & lib. XL. ludi uotiui Q. Fuluii cos. per dies decem magno apparatu facti. IN VENETIA. } Ambigit de hac uoce Glareanus, quæ tamen eſt apud Paterculum lib. II. Florum de bello Cimbrico, Euſtathium in Dionyſium, & Liui. lib. LI.

INCHOATA initia à Philippo ſunt. } Vet. lib. ab ipſo Philippo ſunt. VNA ea res, cum uicto leges imponerentur, maxime angebat. } Vet. lib. Vna eum res. PERRAEBI Connocondylum. } Nuſquam legiſſe ſe hoc oppidum ait Glareanus. ego, Gonnocondylum, legendum puto, uocem iunctam ex duobus oppidorum nominibus, quorum meminit Liuius lib. XLIIII. Hic locus tam ſuapte natura infeſtus per quatuor diſtantia loca præſidijs regiis fuit inſeſſus. unum in primo aditu ad Gonnum erat, alterum Condylon caſtello inexpugnabili. De Gonnis, uel Gonno oppido Perrebiæ ſupra etiam meminit Liuius.

327 PETRAM in Pieris ab iiſdem Theſſalis, Perrabiſque captam. } Petram oppidum negat uſpiam reperiri Glareanus. at Plutarchus in Paullo ait. διὰ Περραιβίας παρὰ τὸ Πύθιον, καὶ τὴν Πέτραν. XYNIAS quidem haud dubie Aetolicum oppidum. } Xyniæ quid ſint ſe neſcire ait Glareanus. at Stephanus ait tamen. Ξυνία Θετταλίας πόλις. πολίχνιον Αἰνιάνων. τὸ ἐθνικὸν Ξυνιεύς. ET Paracheloida, quæ ſub Athamania eſſet. } Ne Paracheloida quidem nouit Glareanus, cum Paracheloitas ſtatuat Strabo, & inter Theſſalos, & inter Aetolos. Sic enim lib. IX. ἱδρυμένοι ὁμόρους τῷ Δολοπίᾳ. παραχελωί-

τας

τας καὶ τοῦτο ὁμωνύμως τοῖς αἰτωλικοῖς, καὶ γὰρ ἐνταῦθά ἐστιν ἀχελῷος ποταμὸς πλησίον λαμίας, παρ' ὃν οἰκοῦντες παραχελωῖται. De Thessalica hic loquitur. TRICCA, Phaloria, & Eurymenæ.} Tria Thessaliæ oppida sunt, auctore Stephano. De Phaloria autem ita ait. φαλώρη πόλις θετταλίας. ταύτην φασὶν φαλωρίαν καλεῖ.

ALTERVM deridiculum esse.} Vet. lib. Alterum ridiculum esse. VIAM regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam subeat.} Quid sit Paroreia, sibi non constare scribit Glareanus. Duas tamen Paroreias prodit Stephanus, unam Arcadiæ, Alteram Macedoniæ. Quæ causa effecit, ut Liuius dixerit, Paroreiam Thraciæ, ut eam ab Arcadica distingueret.

QVO in numero me esse uelitis, refert.} Vet. lib. Referte. quod placet, quia sequitur. pergite, ut cœpistis facere. L. IVVENTIVM Taluam.} Thalnam. ex consulibus Capitolinis. L. PORCIVS Licinius.} Licinus. ex consul. Cap. 328

ET cogitatio quam nox non ex æquo disceptatio futura esset.} Nox, uacat. sic paulo post. Et quam non ex æquo disceptatum apud Cæcilium foret. ex uet. lib. Cæterum Arei huius & Alcibiadis historiam multis uerbis apud Pausaniam inuenies in Achaicis expositam. 329

CN. MANLIVS Volsco.} Vulso. ex tab. Cap. L. FVRIVS Purpurio.} Purpureo. ex tab. Cap. T. ET M. SEMPRONII Longus, & Tuditanus. Ti. & M. ex tab. Cap. 330

CONSENSERANT'QVE præter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat, candidati omnes ad deijciendum honore.} Vet. lib. habent. Coierantque, & ad deijciendum honore eum. Miror autem Gelenium pro, coierant, consenserant, reposuisse; cum coire in hac re proprium uerbum sit, unde coitiones appellatæ. Sic Pædianus in toga cad. Coierunt ambo, ut Ciceronem consulatu deijcerent. Quo de dicendi genere supra etiam diximus. Coire, συμφρονεῖν uocat Plutarchus in Catone. Si igitur præter L. Flaccum candidati reliqui coierant, profecto recte Plutarchus, qui competitores septem Catonis fuisse ait. Quod Glareanus non uidit, qui, apud competitorem L. Flaccum, legit. NONAGESIMO anno Sergium Galbam ad populi adduxerit iudicium.} Seruium, lege. quod est prænomen Sulpiciorum Galbarum. sic Plutachus. σερβίου γάλβα κατηγόρησεν ἐνενήκοντα γεγονὼς ἔτη. Cicero tamen ab utroque dissentit, quippe ex cuius uerbis eliciatur ex lib. de Senectute Catonem non amplius, quàm LXXXIIII annos uixisse. si quidem natus est anno postquam Q. Fabius Maximus primum consul fuit. mortuus Manilio, & Censorino consulib. Malim ego librarii erratum, quàm Liuij. siquidem apud eum, qui scripsit de uiris illustribus est. Galbam octogenarius accusauit. ut octogesimo hic etiam sit legendum. neque enim uitium est apud Ciceronem, ut censet Glareanus. SEPTEM mouerunt senatu, ex quibus unum insignem, & nobilitate & honoribus L. Quintium Flamininum consularem.} Plutarchus sic uertit. ἐξέβαλε τῆς βουλῆς ἄλλους τε συχνοὺς καὶ λεύκιον κοΐντιον ὕπατον μὲν ἑπτὰ πρότερον ἐνιαυτοῖς. SPECTACVLVM gladiatorium.} Vet. lib. Gladiatorum. NOBILEM Boium cum liberis transfugam uenisse.} Citat hæc uerba ex Liuio Plutarchus. ὁ δὲ λίβιος αὐτόμολον εἶναι φησὶν γαλάτην τὸν ἀναιρεθέντα. τὸν δὲ λεύκιον δὲ ὑπηρέτῃ κτεῖναι τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' αὐτὸν ἰδίᾳ χειρί. καὶ ταῦτα ἐν τῷ λόγῳ γεγράφθαι κάτωνος. Idem scribit in Flaminino. FABVLAE sine auctore editæ credidisset.} Huius tamen historiæ auctor est Cicero in lib. de Senectute. Quod etiam notauit Plutarchus. AD spectaculum scorti procacis in sinu consulis recubantis.} Recubabat in sinu, quia, (ut supra dixit,) infra consulem accumbebat, quomodo de scorto Cytheride ait ad Papirium Cicero. Infra Eutrapelum Cytheris accubuit. Lecto enim accubuisse eodem (ut mos erat in triclinijs) significat. IN censum referre uiatores iussi.} Iussit, est in ueteribus libris. & id sequens etiam membrum desiderat. ITEM mancipia minora annis XX, quæ post proximum lustrum X millibus æris, aut eo pluris uenissent, uti ea quoque decem, tanto pluris, quàm quanti essent æstimarentur.} Vet. libri habent, X millibus æris, aut plurix eo uenissent. Porro autem quod ait Gelenius subaudiendum esse, Millibus, ut sit. Vti ea quoque decem millibus, tanto pluris, quàm quanti essent: non procedit. Est enim intelligendum, & coniungendum, decem tanto pluris, idest, ut ait in hac re exponenda Plutarchus, decuplo pluris, uel decies tanto pluris. ὑποτιμᾶσθαι τὴν ἀξίαν εἰς τὸ δεκαπλάσιον. Sic lib. primo dixit, Alterum tantum. & Plautus in Bacch. Sexcenta tanta, & in Trinumo. Tribus tantis. & Liuius lib. XL. Arma uel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Nisi quis legere malit, decies tanto pluris. quomodo dixit in Verrem Cicero. Quinquies tanto amplius. ut nota numeri X errorem attulerit. ET HIS rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur.} Dubium habet hunc locum Glareanus, quem tamen nihil uitii continere ex Plutarcho, qui totam hanc Catonis censuram græce ex Liuio uertit, pespicue intelligi potest. sic enim ait. ἠνάγκαζεν ἐσθῆτος, ὀχήματος, κόσμου γυναικείου, σκευῶν τῶν περὶ δίαιταν, ὧν ἑκάστου τὸ τίμημα δραχμὰς χιλίας, καὶ πεντακοσίας ὑπερέβαλλεν; ὑποτιμᾶσθαι τὴν ἀξίαν εἰς τὸ δεκαπλάσιον, βουλόμενος ἀπὸ μειζόνων τιμημάτων αὐτοῖς μείζονας καὶ τὰς εἰσφορὰς εἶναι, καὶ προσετίμησε τρεῖς χαλκοῦς πρὸς τοῖς χιλίοις. i. coegit uestimenta, uehicula, mundum muliebrem, & familiarem suppellectilem, si pluris quàm mille, & quingentas drachmas æstimata essent, decuplo pluris æstimari, quod uellet eos, quorum res pluris æstimatæ essent, maiora etiam tributa conferre. Itaque singulis millibus ternos æneos attribuit. Sic supra locutus est in triumpho Vulsonis. S. C. factum est, ut ex pecunia, quæ in triumpho translata esset, stipendium collatum à populo in publicum, quod eius solutum antea non esset, solueretur. uicenos quinos, & semisses in millia æris quæstores urbani soluerunt.

Et uectigalia summis pretijs, ultro tributa infimis locauerunt. } De integritate huius lectionis cur dubitet Glareanus nescio. quid enim huic sententiæ deest? cum scieris aliud esse uectigalia, aliud ultro tributa. sic enim libro XLIII. Qui publica uectigalia, aut ultro tributa conduxissent. Plutarchus autem ita. τὰ δὲ τέλη ταῖς ἀρίσταις ἐπὶ τὰς ἐσχάτας ἐλαύνων τιμάς. Coloniae duæ Pollentia in picenū. } Vet. lib. Potentia. Item Velleius ubi de colonijs uerba facit. item Plinius, item Mela Potentiæ in Piceno meminerunt. Dedvxervnt ijdem triumuiri Q. Fabius Labeo. } Triumuiri, inquit, qui Pisaurum, ijdem etiam Potentiam coloniam deduxerunt. Hoc ut diceremus, Glareanus effecit, qui men dum subesse putat. P. Clavdivs, & M. Porcius. } L. Porcius. sic enim ante Liuius, & tabulæ Capit. Pontifex Maximus est creatus C. Seruilius Geminus. } Hic in consulatu, & decemuiratu sacrorum caret cognomine Gemini. & recte. Cur autem ita sit, supra exposui. Quare ex hoc etiam loco, Geminus, eradendum est.

332 Ad præoccupandam Coroneu, quam hostes petebant. } Colonem edit Plutarchus in Philopœmene. Vtraque autem in Messeniaco agro est. τὴν δὲ μεγίστην αἰτίαν τῶν ἀχαιῶν, καὶ κώμην τὴν καλουμένην κολωνίδα φροντγγίλθε μέλλων καταλαμβάνειν. Admonent deinde quidam esse thesaurum publicum sub terra saxo quadrato septum. eò uinctus demittitur, & saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est. } Hæc Plutarchus ita uertit in Philopœmene, & quasi interpretatur. ἀλλὰ κομίσαντες αὐτὸν εἰς τὸν καλούμενον θησαυρὸν, οἴκημα κατάγειον, οὔτε πνεῦμα λαμβάνον, οὔτε φῶς ἔξωθεν, οὔτε θύρας ἔχον, ἀλλὰ μεγάλῳ λίθῳ περιαγομένῳ κατακλειόμενον ἐνταῦθα κατέθεντο, καὶ τὸν λίθον ἐπιρράξαντες, ἄνδρας ἐνόπλους κύκλῳ περιέστησαν. Pocvlo impauide exhausto. } Vet. lib. Hausto. Venenvm, quod multo ante præparatum ad tales habebat casus, poposcit. Liberemus, inquit. } Lege, Et liberemus, inquit. Verba hæc eadem uertit Plutarchus. Horvm patres Pyrrho regi. } Hanc historiam scribit Plutarchus in Pyrrho, Epistola etiam consulum ad Pyrrhum missa extat apud Gellium. Cvm superioribus duobus lustris Africanus fuisset. } Perspicue legendum est, Tribus. ter enim princeps senatus fuit Africanus. Nam supra lib. XXXIIII scriptum est. Censores Sex. Aelius Pætus, & C. Cornelius Cethegus P. Scipionem consulem, quem & priores censores legerant, legerunt. & lib. XXXVIII. Censores T. Quintius Flamininus, & M. Claudius Marcellus senatum perlegerunt. princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus.

333 Inijt tribunatum Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus ad quartum Idus Decembres. } Lege, A. D. quartum. i. ante diem quartum. sic enim & Dionysius Alicarnasseus, ubi ait primos tribunos pl. inesse τετάρτῃ πρὸ τῶν εἰδῶν δεκεμβρίων. Quibus ex locis intelligi potest hunc diem ineundo tribunatui fuisse solennem, quemadmodum ad suam usque ætatem factum esse scribit Dionysius. Plutarchus etiam auctor est in libro τῶν κεφαλαίων tribunos plebis contra atque alij magistratus ante anni principium inijsse. Itaque Q. Metellus Nepos qui Silano, & Murena consulibus tribunatum gessit, Ciceronem consulatu abeuntem prid. K. Ian. iam inito magistratu concione prohibuit. Qua de re se ambigere Glareanus ait. Dentheletas. } Strabo lib. VII. Dentheletas, & cæteri græci uocant Δανθηλήτας.

Opidvm in Dertiopo condere instituit. } Deuriopo legendum est ex Strabonis lib. VII. φησὶ δὲ τούτοις λυγκισταί τι, καὶ ἡ δευρίοπος καὶ ἡ τριπολῖτις πελαγονία. & paulo post ubi de Erigone quoque (ut Liuius hic) fluuio loquitur. ὁ δ' ἐρίγων πολλὰ δεξάμενος ῥεύματα ἐκ τῶν ἰλλυρικῶν ὀρῶν, καὶ λυγκιστῶν, καὶ βρυγῶν, καὶ δευριόπων εἰς τὸν ἀξιὸν ἐκδίδωσι. Item. ἐπὶ τῷ ἐριγῶνι πᾶσαι αἱ τῶν δευριόπων πόλεις ᾤκηντο. Orare se pro S. P. Q. R. } Lege, Orare se senatum, populumque R. Alpes prope inexuperabilem finem in medio esse. non utique ijs melius fore, qui eas primi peruias fecissent. } Loquitur de Gallis, qui proxime alpibus superatis in Italiam descendissent. Sententia autem manca expleri uidetur posse una addita particula, Quam. ut sit. non utique ijs melius fore, quàm qui eas primi peruias fecissent. Oratio est terroris, & minarum plena, qua se Gallos eos, qui alpes, quæ in medio sunt, in posterum transcenderint non aliter castigaturos esse, denunciando, quàm aut Senones, aut Annibalem, qui primi eas peruias fecerunt, castigauerint. M. Valerivs Leuinus, L. Manlius iterum. } Hic prætor fuit primum anno DLV. Quo loco dicitur P. Manlius. Glareanus autem inscite hunc L. Manlium Acidinum esse putauit. Vet. lib. P. Manlium & hoc loco, & in sequenti libro edunt. L. Caecilivs Dentrix. } Vet. lib. Denter. Liuiorum etiam fuit cognomen Denter. ex Liuio, & Capitolinis tabulis. Liu. lib. XLII. M. Cæcilius Denter. Sangvinem per biduum pluisse. } Vet. lib. Sanguine.

IN EPITOMEN LIBRI XL.

L. Petelei. } L. Petillij. ut supra. Falsis alterius filij. } Vet. lib. Falsis Persei alterius filij. Regnvm Perseus accepit. } Vet. lib. Excepit.

IN LIBRVM XL.

334 P. Manlio ulterior. } Hic est, qui extremo priore libro L. Manlius à Glareano sine ratione dictus est. L. Caecilio Dentrici. } Dentri, legendum, à recto casu Denter. ut dixi. Et à

Formijs

Fnrmjia ædem Apollinis, ac Caietæ de cœlo tactam. } Ac, uacat ex Vet. lib. & libro Obsequentis de prodigijs, quem lib. ex ipsia Linij uerbis contexuit. in eo ita est. Aedes Appollinis Caietæ de cœlo icta.

INGENTEM ea rea fremitum in tota Macedonia fecit. } Vet. lib. non habent particulam, In.

POSTREMO negare propalam cœpit, satis tutum sibi quicquam esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensns in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret. } Huius sententiæ meminit Euripides in Aodromacha. καὶ γὰρ ἄνοια μεγάλα λειπεῖν ἐχθρῶν ἐχθροὺς κτείνοντ᾽, καὶ φίλον οἴκων ἀφελέσθαι. & Arist. in secundo Rhetoric. καὶ ἐπὶ τὸ ἀναιρεῖν τῶν ἐχθρῶν τὰ τέκνα, καὶ μηδὲν ἀδικοῦντα. Νήπιος ὃς πατέρα κτείνας παῖδας καταλείπει.

PRINCIPI gentis Aeniaoum. & post. Proficiscuntur ab Thessalonica Aeniam ad statum sacrificium, quod conditori Aeneæ cum magna cærimonia quotaonia faciunt. } Legendnm est Aeneatum, & Aeneam. Vrbs enim in Thracia ab Aenea condita hoc nomine est. De qua ait Stephanus. Αἴνεια τόπος Θρᾴκης ἀπὸ Αἰνείου. Θέων Αἰνειάδας ταύτην καλεῖ. Αἰνείας δὲ μετὰ τὴν Ἰλίου πόρθησιν εἰς Θρᾴκην παραγένομενος ἔκτισε πόλιν Αἰνειάδας, ὅπου τὸν πατέρα ἔθαψε. τὸ ἐθνικὸν Αἰνειεύς. ἔστι καὶ Αἰνειάτης. Hinc Aeneas apud Vergilium in III. ait. Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.

EX composito sermones ad spem Rnmanorum trahebant. } Spem, habent etiam net. lib. pro qua uoce malim, speciem, nt sit, ex composito quidam de dignitate Rnmanorum sermonem inferebant, ut alij redarguendi eius sermonis gratia præsente Demetrin eos eluderent, atq; ut à Demetrio defensinnem Romanorum, qua suspectior fieret, elicerent. Vox certe, Spem, Glareaoo non probatur.

DE ludicro tibi, inquit, uiuere me scio. } Obscura sententia, & (ut puto) uitiata. Interrogauerat Perseum pater, cum eum perturbato uultu tacitum procnl conspexisset, satin salue. & quæ nam ea mœstitia esset. Respondet filius. De ludicro tibi uiuere me scio, iam non occultis petimue insidijs. Hoc autem quid sit, uix intelligi potest. In ueteribus libris nihil narietatis est, nisi quod legitur. De ludicro ter inquit. Ex quo suspicor esse legendum. De lucro pater, inquit, uiuere me scito. Est autem de lucro uiuere, uitam ipsam in lucro ponere, quod ij facere solent, qui summo è periculo euaserunt, ex quo seruatum se esse Perseus patri narraturus est. Sic loquitur Cicero ad Papirium. De lucrn prope iam quadriennium uiuimus, si aut hoc lucrum est, aut hæc uita, superstitem reip. uiuere. & Horatius Carminum primo. Quid sit futurum cras, fuge quætere. & quem sors dierum cumque dabit lucro Appone. aptissima ergo sententia hæc est, quæ expositioni factarum sibi insidiarum præponitur cum se lucrum ait putare, quod uiuat. 335

NOXIUM huic esse caput. } Aut hæc uerba uacant. aut aliquid desideratur, quemadmodum etiã censet Glareanus. locum non mutani asterisco tantum signaui. 336

ID enim uitijs meis non cedendn cui ius, fasque est, non modestia consequar. } Hunc locum negat se intelligere Glareanus. Est autem sensus. Quemadmodum regnum sperare, quia minnr sum, quia me maiori cedere uis, non debeo, sic ne efficere quidem debeo, ut indignus te patre uidear. Regnum enim uitijs meis, idest, non cedendo maiori fratri consequar, nt autem te dignus uidear, modestia. Quod cum ita sit, ergo legendum est. Id enim uitijs meis, nnn cedendo, cui ius, fasque est, hoc modestia consequar. 337

TUM quoque non placere sibi, si per deditinnem Ligures recipiet, receptis arma adimi. atque eos ad consulem mitti senatum æquum censere. } Sensus huius lectionis uix intelligi potest, ut ait Glareanus. Quare tueamur neterum librorum lectionem, quæ est. Tum quoque non placere sibi, per deditionem Ligures recipi, & receptia arma adimi. Inde uerba. Atque eos ad consulem, legamus. Itaque eos ad consules. repetita litera ex uoce præcedente. Adimi, atque. Adimi. Itaque. Inde elicietur hic sensus. Senatus rescribi iussit, æquius fuisse, Marcellum consules, quorum prouincia Ligures erat, de Liguribus qui se dedebant, quàm se consulere. Tum quoq; id sibi non placere, ut per deditionem Ligures reciperentur, & receptis arma adimerentur. Quamobrem eos ad consnles mitti senatum æquum censere. Sic lib. XXXIX. Neque senatui placere deditos spoliari. Itaque se cum ijs Legatos ad coa. missuros. Quod autem ait senatus, non placere sibi, nt receptis arma adimantur, id habet hanc uim, non nideri sibi eos, qui spnnte se dedunt armia suia esse spoliandos, perinde atque, qui subacti armis se dedidissent. ut supra sæpe dixit. lib. XXXIX. C. Flaminius cos. Ligures in deditinnem accepit, & arma ademit. Item. in deditionem Ligures concesserunt, tum conquisita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. Item. Ligures subegit Aemilius, armaque ademit. Quod autem paulo ante, uetiua esse, dixit, pro, æquius esse, accipiendum est. Sic lib. XXXIX. multo uerius esse, quæ sub Antiochn fuerint, præmia belli Eumenem, quàm Philippum habere.

P. MANLIUS in ulteriorem Hispaniam, quam & priore prætura prouinciam habuerat. } Hunc P. Manlium in comitijs prætorijs expnnendis, prætorem iterum nominauit. fuit autem primum anno DLV. Mnuet autem, quod ait priore prætnra ulteriorem Hispaniam prouinciam obtinuisse, cnm scripserit en lnco in citeriorem esse cnnsuli M. Catnni adiutnrem missum. neque uero de alin prætnre intelligi potest. Quod unusquisque probabit; qui prætores omnea, qui ante hunc annum Hispanias sortiti fuerint, sigillatim iospexerit. Aequum præterea est uidere an hic forte Manlius ille sit, quem senatu motum esse à Catone censore ait Plntarchus, & quem opinio erat consolatum esse adepturum. Μανλίου τε ἐξέβαλεν ὑπατεύσειν ἐπίδοξον ὄντα, Μανίλλιον. Me, ut ita suspicer, impellit secunda postquam senatu mntus est, eius prætura, quam ut locum senatorium recuperaret, petijsse uidetur, quod fecisse P. Lentulum tradit Dio. lib. xxx-

VIII. qui cum post præturam, & consulatum à censoribus Gellio, & Lentulo senatu esset motus, alteram consule Cicerone repetendæ senatoriæ dignitatis causa gessit. Sic enim Dio. λεντοῦλος ὁ πόπλιος ὁ μετὰ τὴν ὑπατείαν ἐκ τῆς γερουσίας ἐκπεσὼν. ἐστρατήγει γὰρ ὅπως τὴν βουλείαν ἀναλάβοι. CREATI P. Cornelius Lentulus. M. Bæbius Pamphilus. § Consulares tabulæ, quæ in Capitolio sunt, quibus tantum tribuo, quantum non deprauatis alteris Romanorum monumentis est tribuendum, consules edunt P. Cornelium Cethegum, M. Bæbium Tamphilum. Item Plinius lib. XIII. cap. XIII. ex Cassij Heminæ annalibus. Ita uero legendum esse etiam apud Liuium apparet ex eo, quod P. Cornelius Cethegus biennio ante prætor fuit, Lentulus nullus prætor editus est. Nemo autem per hæc tempora ad consulatum fere nisi prætorius perueniebat. T. CLAVDIVS Nero. § Ti. Claudius. ut sæpe. Q. PETILIVS Spurinus. § Petillius. ut lib. XXXIX. in huius tribunatu dixi. BELLVM'QVE ab Iliensibus concitatum in Sardinia. § Non recte Iolensibus, aut Iluensibus reponendum censet Glareanus, cum Ilienses Sardiniæ populi a Plinio, & Solino commemorentur. L. DVRONIO prætori, cui Apulia prouincia euenerat, adiecta de bacchanalibus quæstio est, cuius residua quædam uelut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant, sed magis inchoatæ apud L. Puppium prætorem erant quàm ad exitum ullum perductæ. § Prætoribus, qui Apuliam sortiebantur, quæstionem de Bacchanalibus adiectam fuisse significat. Sic enim de L. Postumio, qui triennio ante prætor fuerat. Et L. Postumius prætor, cui Tarentum prouincia euenerat, reliquias bacchanalium quæstionis cum omni executus est cura. Hoc etiam loco L. Puppium priori anno, & L. Duronium sequenti prætores cum Apulia quæstionem eandem obtinuisse ait. Hoc dixi ne quis L. postumium, pro L. Puppio hoc loco reponendum esse censeret, ut quidam fecerunt. ARIARATIS. § Ariarathis. ut supra.

338 IN Medicam. § Mædicam. græci enim μαιδική. ut ante. DENTHELETAS. § Dantheletas. ut supra. TERTIO die iter est ingressus. § Postero die legendum. Ex notis numerorum manauit error. II. & III. Ita legendum esse, uerba Liuij indicant. qui ait. septimis demum castris ad radices montis peruenit. Ibi unum moratus diem, tertio die iter est ingressus. post autem. Tertio demum die ad uerticem peruentum. Quis est qui non intelligat, ita accipiendum esse. ad radices montis unum diem Regem esse moratum, postero die iter esse ingressum, tertio demum in uerticem peruenisse.

DVABVS aris ibi Ioui, & Soli sacratis cum immolasset (quatriduo ascenderat) biduo digressus est. § Quomodo, quatriduo ascenderat, si tertio demum die in uerticem peruenerit. Hæc parit menda lectorum, atque librariorum incuria. pro certo habeo tollendam esse parenthesim, & legendum. cum immolasset, qui triduo ascenderat, biduo digressus est. Quanquam ne, digressus, quidem probo, non enim Ascendere, & Digredi contraria sunt, sed Degredi, quo uerbo usus est alibi Liuius. ut lib. XXIX. Cum quingentis peditibus degressum iugis Massanissam persequutus. & lib. XXV. Cum equitibus ad pedes degressis. Descensum enim ex alto hoc uerbum significat. DEMETRIVM iterum ad patrem accusauit Perseus. Fuga per Pœoniam præparata arguebatur, & corrupti quidam, ut comites itineris essent. § In Vet. lib. Arguebant, & corrupti quidam. Hinc ego sensum auctorem sequutus legendum, & distinguendum puto. Demetrium iterum ad patrem accusauit Perseus de præparata per Pœoniam fuga. arguebant eum corrupti quidam. Iccirco autem ait, Iterum. quod primum de insidijs sibi factis accusauerat, nunc de fuga. cuius indicia, & comites, & literas falsas T. Quinctij afferebat. AD Astræum Pæoniæ Demetrium mittit cum eodem comite Dida Perseum ad Philippopolim ad obsides Thracum accipiendos. § Præpositio AD nominibus harum urbium iuncta tollenda. Nam & Vet. lib. habent tantum. Astræum Pæoniæ. & Priscianus lib. VII. ex lib. XL. T. Liuij Hist. ab Vrb. Cond. citat hæc duo uerba. Perseum Amphipolim. non ad Philippopolim. Est autem Amphipolis oppidum item Thraciæ, quod in errorem inscios librarios, aut imperitos, uel potius audaces emendatores impulit, ut ad Philippopolim, scripserint, pro Amphipolim. Asterium porro legendum est, non Astræum ex Vet. lib. Strabone, & Stephano. ἀστέριον πόλις παιονίας. THYRSIS quidam Stubareus. § Vet. lib. Stubereus. Recte Stuberæ enim & ante, & post meminit Liuius. & græci. στυβέρας. Quam tamen uocem suspectam habet Glareanus. Stuberæus tamen scribendum. omnia enim nomina oppidorum in Ra desinentia eum edunt gentilis nominis finem, auctore Stephano in αἴθρα. BERREVS Alexander. § Berœæus scribendum ab oppido Berœa. Sic Stephanus. Βέροια πόλις μακεδονίας. τὸ ἐθνικὸν Βεροιαῖος. mendosius est in Pisoniana, Borea, pro Berœa. AD M. Bæbium consulem cum literis Pisas mittit. § Legendum. ad Cn. Bæbium proconsulem. Sic enim supra. M. Pinarius prætor, quod deerat militum sumere à Cn. Bæbio proconsule, qui Pisis hybernabat iussus. Item hoc loco. Bæbius exercitum M. Pinario prætori cunti in Sardiniam tradiderat. Errorem intulit M. Bæbius, qui hoc anno consul est. De quo haud ita multo post ait. Consules nisi confecto delectu negare se ituros, nec suam segnitiam, sed uim morbi in causa esse, quo serius perficeretur.

339 ET à Matieno duumuiro. § Vet. lib. Et à C. Matieno duumuiro. QVAE titulum sepulti regis habuerat, inanis inuenta sine ullo uestigio corporis humani, ut ullius per tabem tot annorum omnibus absumptis. § Suspicor legendum esse. ossibus absumptis. sic enim fere Plutarchus in Numa. ὁ μὲν ἕτερος κενὴ παντάπασιν ὤφθη, καὶ μέρος οὐδὲν οὐδὲ λείψανον ἔχουσα τοῦ σώματος. PLERAQVE dissoluendarum religionum esse. § Hoc genus dicendi, de quo supra admonuimus, quam uim habeat, ex Valerio, qui hęc

eadem

eadem fere uerba in primum suum librum transtulit, perspici potest, cum sit. Quia aliqua ex parte ad sol uendam religionem pertinere uidebantur. Eandem historiam attigit Lactantius libro primo cap. XXI.

IN Carpetaniam duxit, & castra locauit ad oppidum Eburam.} Aeburam scribo ex Stephano. αἴβουρα πόλις ἰβηρίας· τὸ ἐθνικὸν... PER Carpetaniam ad Contrebiam ducta legiones.} Quid in mentem Glareano uenerit negare, Contrebiæ oppidi nomen alibi extare, nescio. cum & Velleius lib. II. & Valerius lib. II. & VII. & Florus, & qui scripsit de uiris illustribus, ubi de rebus Q. Metelli Macedonici in Hispania gestis agunt, eius meminerint. apud Valerium tamen est mendose Trebia, pro Contrebia. At Glareanus Contributam reponendum putat. C. FLAMINIVS L. Manlius Acidinus.} Hi triumuiri sunt. Hæret autem hoc loco Glareanus, quia L. Manlium Acidinum eundem esse cum eo putauit, quem nos P. Manlium prætorem scripsimus, nec quid sequatur certi quicquam habet. ALTERA in foro Olitorio Pietatis. eam ædem dedicauit M'. Acilius Glabrio duumuir, statuamque auratam, quæ prima omnium in Italia statua aurata est, patris Glabrionis posuit.} Valerius lib. II. ita. Statuam auratam nec in urbe, nec in ulla parte Italiæ quisquam prius aspexit, quàm à M'. Acilio Glabrione equestris patri poneretur in æde Pietatis. Ex quibus uerbis animaduerti licet, Patri Glabrioni, apud Liuium, non patris Glabrionis esse legendum, quæ lectio in manuscriptis etiam reperitur. T. MINVTIVS Melliculus.} Vet. lib. Ti. Minucius Molliculus. Supra ostendimus Tiberij prænomen fuisse etiam Minucinrum. ET mille præterea peditum Roma norum, quinquaginta equites.} Vet. lib. Peditum ciuium Romanorum. Recte. Sic enim supra. Quatuor millia peditum ciuium Romanorum, & ducenti equites.

PROROGATVM in Gallia imperium.} Vet. lib. In Galliam. Vtraque locutio Liuio usitata. 341

Q. FVLVIVS Flaccus in locum uitrici consul est declaratus.} Verisimile nõ uidetur Glareanó duos Q. Fuluios Flaccos consules fuisse alterum hoc anno C. Calpurnio subrogatum, alterum cum L. Manlio insequenti anno. & ne idem utroque anno consul sit uetetur. cum tamen duos esse, eosque patrueles appareat ex tabulis Capitolinis, in quibus ita est.

A. POSTVMIVS. A. F. A. N. ALBINVS. C. CALPVRNIVS. C. F. CN. N. PISO IN M. M. E. IN. E. L. F.
Q. FVLVIVS CN. F. M. N. FLACCVS.
L. MANLIVS. L. F. L. N. ACIDINVS FVLVIAN. Q. FVLVIVS Q. F. M. N. FLACCVS.

AGER publicus populi Ro. erat in Samnitibus, qui Taurasinorum fuerat, cum traducere Ligures Apuanos uellent.} Huius extremi XL libri nisi unum (ut reor) manuscriptum exemplar extat, quod in Germania est, unde ad cæteros hæc pars translata est. Cum igitur Germani primum impressissent. Qui Taurasinorum traducere Ligures, deinde ab alijs emendatum est. Qui Taurasinorum fuerat, cum traducere. Recte (ut mihi uidetur) uerum ad explendum hunc sensum, nimis præcise. Plene autem sic legetur. Qui Taurasinorum fuerat. In eum cum traducere. Sic paulo post ait. In Samnium traducti, agerque his inter populares datus. Taurasini porro qui sint in Italia nemo prodit, Tauraninos edit Steph.

EDIXERVNT Ligures ab Anido montibus descendere.} Neque hic locus perfectus est, deest enim alterius montis nomen. quanquam ne Anidi quidem mentio est. asteriscum iccirco apponendum cen seo. POSTEAQVAM nihil impetrabant, neque uires ad rebellandum erant.} In primo exemplari Germanico fuit. ad bellandum. Quod magis huic loco conuenit. AD septem millia hominum in naues impositos.} In primo exemp. german. erat. imposita. quod magis probo.

PRIVSQVAM hi consules ad exercitum uenirent, qui Pisas inductus erat, præerant A. Postumius, & frater Q. Fuluij M. Fuluius Nobilior. Legendum censeo, Indictus erat. Nam inducere exercitium est in hostem adducere. at Pisæ pro Romanis stabant. Itaque paulo ante dixit. Adortus à Pisis Apuanos Ligures. Indictus ergo restituendum. Nam Edicere, & Indicere exercitum aliquo ad conueniendum est usitatum. ut paulo ante. Stobos Pæoniæ exercitu indicto. Porro autem A. Postumius hic alius erat, quàm consul, qui & ipse A. Postumius dicebatur. Is mensibus suis dimisit legionem.} Nihil uitij insidere in hoc loco puto, contra atque censet Glareanus. sensus est. Ante aduentum consulum præfuisse exercitui, qui Pisas erat indictus, A. Postumium, & M. Fuluium Nobiliorem fratrem Q. Fuluij Flacci consulis. ita ut menses, quibus singuli præessent inter se diuiserint, æque ac consules fasces, & Fabius, ac Minucius Dictatores quondam imperium. M. autem Fuluius mensibus suis dimisit legionem secundam, cuius ipse erat tribunus militum. Hac de re Valerius lib. II. cap. II. Frontin. lib. IIII. sic. Q. Fuluius Flaccus censor Fuluium fratrem suum, quia legionem in qua tribunus militum erat iniussu consulis dimiserat à senatu mouit. Hinc Velleius lib. I. ait Aspera censura Fuluij Flacci, & Postumij Albini. quippe Fuluij Censoris frater, & quidem consors Cn. Fuluius senatu motus est ab ijs censoribus. & Liu. lib. XLI. Creati censores Q. Fuluius Flaccus, A. Postumius Albinus legerunt senatum. Insignis nota F. Fuluij, qui frater germanus, & (ut Valerius Antias tradit) consors etiã censoris erat. Qui autem censor Fuluius Fuluium notauit, is non hoc anno, sed sequenti est consul. Hic enim Cn. F. ille Q. F. est. ex tabulis Cap. Neque Fuluius tribunus militum frater est germanus huius consulis, sed illius censoris. Credo autem hunc tribunum Fuluium recte, & M. & Cn. dici. at L. mendose. Quod ex sequenti Fuluiorum stemmate intelligetur. 342

M. Fuluius Q. F. M. N. Flaccus. cos. an. 486.

C. Fuluius Flaccus frater Quinti. legatus an. 539.

Q. Fuluius M. F. Q. N. Flaccus. cos. 513. 526. 538. 541. Censor. Dictator. Capuam cepit.

Cn. Fuluius Flaccus. frater Quinti, qui Capuam cepit. prætor an. 538.

Q. Fuluius Q. F. M. N. Flaccus præt. Hispan. an. 568. consul 571. cēsor. 576. filius Quīti, qui Capuam cepit. Velleius.

M. Fuluius Flaccus frater Quinti. de eo Liu. in anno 570. cum fratre est in Hispania.

M. Fuluius M. F. Q. N. Flaccus cos. an. 625. interfectus cum C. Graccho.

Cn. Fuluius Flaccus frater germanus Quinti Censoris notatus ab eo quia legionem dimiserit Q. Fuluij consulis an. 570. Idem adoptatus à M. Fuluio nobiliore M. Fuluius nobilior dictus.

L. Manlius L. F. L. N. Acidinus Fuluianus cos. 571. cum fratre suo germano Q. Fuluio. Velleius.

Q. Fuluius Cn. F. M. N. Flaccus. præt. Sardin. an. 568. cos. an. 570. cuius consulis legionem M. Fuluius Nobilior frater patruelis dimisit.

Hoc ubi Placentiam (Nam eo forte profectus erat) Fuluio nunciatum est, cum expeditis equitibus sequutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas. de cæteris consulem certiorem fecit. eo referentes s. c. factum est.} Duorum Fuluiorum hic fit mentio, Q. Fuluii consulis, & M. Fuluii tribuni militum. cum autem M. Fuluius, antequam consul ueniret ad exercitum, iniussu eius dimisisset legionem, mirum uidetur, cur subdat Liuius. Hoc ubi nunciatum Placentiam Fuluio est. nam eo forte profectus erat. Nam si Fuluius consul ad exercitum nondum uenerat, quomodo forte Placentiam quasi ab exercitu erat profectus? deinde cum ait, Certiorem consulem facit. Quem consulem? collegam dicet aliquis. at collegam erat dicendum, perspicuum est igitur, cum dicat, antequam consules ad exercitum uenirent, præfuisse ei A. Posthumium, & M. Fuluium. eumque addat, dimissam à M. Fuluio legionem, Fuluium, qui forte Placentiam profectus erat, persequutum esse, deque ea re consulem certiorem fecisse, & consule referente s. c. factum esse, non Fuluium consulem legionem persequutum esse, qui adhuc Romæ erat, sed A. Postumium, qui item exercitui cum præesset, Placentiam tum forte concesserat. ab ipsoque Aulo Fuluium consulem certiorem factum esse, & Fuluio ipso consule s. c. factum esse. Quare pro Fuluio, reponendum est, Aulo, immutatis paululum literis. ut de A. Postumio intelligamus. Glareanus plures hic uersus mendose esse censuit, nos uno nomine restituto omnia patefecimus. Et sunt tamen qui diligentem hanc nominum Romanorum emendationem, ut minime necessariam improbent. quasi uero & hoc loco, & aliis nihil intersit, quo quisque nomine affectus fuerit, certo scire. CAVSA ignominiæ, uti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni decretum.} Hic mos exponitur apud Nonium. Aere diruti, inquit, appellabantur milites, quibus propter ignominiam stipendium id est merces menstrualis, aut annua, quæ esset in numis æris subtrahebatur. Varro de uita populi Ro. lib. II. Stipendium appellabatur, quod æs militi semestre, aut annum dabatur cui datum non sit propter ignominiam ære dirutus esset. & Festus. Dirutum ære militem dicebant antiqui, cui stipendium ignominiæ causa non erat datum, quod æs diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. DE rege sacrifico sufficiendo in locum C. Cornelii Dolabellæ.} Hic anno DLXII, quo rex creatur dicitur Cn. Cornelius. Itaque hoc etiam loco, Cn. Cornelii, lego. Quod prænomen tulerunt Dolabellæ, cum Caium non item ... VLTIMVM de cœlo, quod comitia turbaret interuenit.} Vltimum, mendose est, Glareanus, portentum, restituit. in quo portenta loquitur. Ego. Vitium. Vnde uitio creati, & uitiosi magistratus dicuntur, qui contra auspicia creati sunt. Cicero de Diuinatione. Comitiorum solum uitium est fulmen, quod idem omnibus rebus optimum auspicium habemus. C. SERVILIVS Geminus Pont. Max. decessit.} Paucis ante uersibus. C. Seruilium Pont. Max. dixit, sine cognomine Gemini. ita uero scribendum esse iam bis supra ostendi. IN Pontificem Maximum Aemilius Lepidus.} In primo exemplari German. erat. Ante Pontificem Maximum Aemilius. inde emendatores fecerunt. In Pontificem Maximum Aemilius. Ego uero. At Pont. Max. M. Aemilius. ut sit Pontifex in locum eius à collegio cooptatus est Q. Fuluius Flaccus. at Pont. Max. M. Aemilius Lepidus. Me enim mouet hæc noua dicendi forma. In Pontificem cooptari. deinde agnosco erroris causam. librarius enim M. prænominis Aemilii notam, cum uoce præcedenti præcisa, Max. coniunxit. & Maximum fecit. Vnde coacti alii postea sunt pro AT, ante reponere. M. Aemilii Pont. Max. post in aliis libris magna est mentio. LENATES.} Lænates. ut ante. P. SCIPIONEM filium Africani augures cooptarunt.} Duo Africani filii fuisse traduntur, P. & Cn. Scipiones. Publius hic est, qui Augur nunc cooptatur, quique Cicerone auctore in Bruto, & in Catone Ae-

milianum

milianum adoptauit, à quo ille P. Scipio dictus est, Imbecilla ualetudine ille quidem, sed summo tamen ingenio præditus. Eundem ædilem Curulem fuisse arbitror L. Anicio, M. Cornelio consulibus. Est enim in indice Adelphorum Terentij ita scriptum. Acta ludis Q. Fabio Maximo, P. Cornelio Africano ædilibus curulibus L. Anicio. M. Cornelio cos. nec de alio potest intelligi. Cneus is est, qui captus ab Antiocho rege in prælio fuit, quique sordidam præturam gessit, & à patris gloria degenerauit Valerio auctore lib. III. Cap. v. & lib. IIII. Cap. v. Avt eam sibi defendendam, aut prouinciam dimittendam.} Si sententiam explicuero, neminem puto futurum, cui non probem, Deferendam, pro Defendendam, esse reponendum. C. Mænio, inquit, cum Sardinia prouincia euenisset, additum erat, ut quæreret de ueneficijs longius ab urbe x millibus passuum. Ab hoc igitur allatæ literæ, se iam tria millia hominum damnasse, & crescere quæstionem indicijs. propterea se cogi, ut aut ueneficiorum quæstionem inchoatam deserat, aut prouinciam Sardiniam dimittat. Ergo ne hic quidem recte Glareanus, qui de prouinciæ nomine dubitat, an Quæstio, an Sardinia intelligi debeat. Q. fvlvivs Flaccus ea Hispania redijt Romam &c. Consul est creatus cum L. Manlio Acidino.} Hos consules Q. Fuluium, & L. Manlium fratres germanos fuisse scriptum est in tabulis Capitolinis, sic.

L. MANLIVS L. F. L. N. ACIDINVS. FVLVIAN. Q. FVLVIVS Q. F. M. N. FLACCVS.
HEI FRATRES GERMANI FVERVNT.

Idem scribit Velleius lib. I. Non minus clarum exemplum, & adhuc unicum Fuluij Flacci eius, qui Capuam ceperat filiorum, sed alterius in adoptionem dati, in collegio consulum fuit adoptiuus in Acidini Manlij familiam datus. Hoc adscripsi ut & Capitolinorum auctorum diligentiam, & Velleij sententiam, quæ uulgo corrupta est, indicarem. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Iulio tribuno pl. quot annos nati quenque magistratum, peterent, caperentque.} Miror hoc anno primum latam hanc rogationem scribi. cum lib. XXV ita de Scipione tradiderit. Huic petenti ædilitatem cum obsisterent tribuni pl. negantes rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset. post autem lib. XXXII, in consulatu mandando T. Quintio Flaminino, quem nondum annos XXX natum fuisse Plutarchus prodit, huius legis ne uerbum quidem fecerit. imo uero ita scripserit. Patres censuerunt, qui honorem, quem sibi per leges capere liceret, peteret, in eo populo creandi quem uelit potestatem fieri æquum esse. Nam quæ lex Flamininum à consulatu deijciebat, ea erat, quod à quæstura ad consulatum transcendendo ædilitatem, & præturam transibat. Legitimam autem petendo consulatui ætatem fuisse annum XLIII. ex Ciceronis Philippica v. colligitur. Puto præterea, L. Villio Annali, scribendum. nam in lib. epistolarum Cœlij VIII. pro L. Iulio Annali, in manuscriptis est L. Villio. & apud Valerium lib. IX L. Tullius Annalis, pro L. Villius. Sic ante, L. Villius Tappulus consul, L. Iulius euaserat, neque Villiæ gentis ulla in libris impressis mentio relicta erat. C. cornellivs Scipio.} Cn. Cornelius. ex consulatu, quem biennio post geret. Tab. Capitolinæ.
L. valerivs Leuinus.} C. Valerius Læuinus. ex consulatu, quem biennio post geret. Tabul. Capitolinæ, & ipsemet Liuius. Q. et M. mvcii Scæuolæ.} in primo exemplari german. Q. & P. Mucij P. Filij Scæuolæ. Optime. si Q. Filij legas. ex Capitolinis eorum consulatibus. Vterque enim Q. F. P. N. proditur. ut germani fratres collegæ in prætura sint. Hyems eo anno niue sæua, & omni tempestatum genere fuit. arbores, quæ obnoxiæ frigoribus sunt, decussit cunctas.} In primo exemplari German. deussit. & recte. Sic enim Vergil. penetrabile frigus adurit. & libro XXI. Liuius perustos artus dixit frigore. & lib. superiore M. Aemilius cos. agros Ligurum deussit.
T. sempronii ædilis.} Ti. Sempronij. ex consulatu Cap. Aedem albam Capuæ.} Albam Liu. lib. XXXII. de cœlo tacta Capuæ ædes, quæ Alba dicitur. De quibus causis hoc timeamus, multa succurrunt quæ dicerentur: nisi forte implacabiles uostræ iræ implicauerint animos uestros.} In Germanico exemplari erat. Nisi forte implacabiles fueritis implicauerint. Glareanus autem pro fueritis, restituit, iræ uestræ. Ego desiderari alias uoces puto. itaque asteriscum apposui. Vt ea res mihi, collegæque meo bene, & feliciter eueniat.} Precatio solennis censorum hæc est. de qua sic Varro lib. v. de lingua latina. Vbi noctu in templo censor auspicauerit, atque de cœlo nunciatum erit, praeconi sic imperat, ut uiros uocet. Quod bonum, fortunatum, felixque, salutareque sibi & populo Ro. Quiritium, reique publicæ populi Ro. Quiritium, mihique collegæque meo, fidei, magistratuique nostro: omnes quirites, pedites, armatos, priuatosque curatores omnium tribuum, si quis pro se, siue pro altero dari rationem uolet, uocat inlicium. Bis à L. Fuluio se certo consulatu deiectum.} M. Luluio. perspicue.

In Hispania L. Postumius. & Ti. Sempronius proprætor comparauerunt.} Scribe, proprætores. quia supra dixit. In Hispaniis duabus Ti. Sempronio, & L. Postumio cum ijsdem exercitibus, quos haberent, prorogatum imperium est. Ergavia inde nobilis.} Erganica. ex Ptolemæo. & primo exemplari Germ. in quo est paulo post. Erbicæ. pro Ergauicæ. Nec aliud magnopere uictores fuisse Romanos.} In primo exemplari German. est. Nec aliud magnopere Erbicæ. quam uocem, qui non intellexerunt, induxerunt. ego, Ergauicæ, cuius quatuor ante uersibus deditæ meminit, puto legendum. præterea quòd in eodem exemplari est, Nec aliud magnopere Erbicæ crederes fuisse. puto legendū. Nec aliud magnopere Ergauicæ credere se fecisse Romanos. Etenim aliorū narrat opinionem, de re-

343

bus à Romanis ad Erganicã gestis,& prælijs cũ Celtiberia cõmissis. NISI quod postero die manẽtes intra uallũ prælio lacessierint,spolia p totum diẽ legisse. tertio die prælio maiore iterũ pugnatum.§ Has noces. POSTERO DIE, transferendas ad initium sequentis membri puto. ut sit. postero die spolia per totum diem legisse. primo enim die à prima luce ad sextam horam diei Sempronium pugnasse, multos utrinque cecidisse, postero spolia per totum diem legisse. tertio die maiore iterum prælio pugnatum esse. Reliqua parenthesi includenda esse existimo, idest. Nec aliud magnopere Ergauicæ credere se fecisse Romanos,nisi quod manentes intra uallum prælio lacessierint. hoc modo. Ergauica nobilis ciuitas aliorum circa populorum cladibus territa portas aperuit Romanis. Eam deditionem oppidotum haud cum fide factam quidam auctores sunt. è qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebellatum,magnoque postea prælio eum ad montem Caunum cum Celtiberis à prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse, multos utrinque cecidisse (nec aliud magnopere Ergauicæ credere se fecisse Romanus, nisi quod manentes. intra uallum prælio lacessierint) postero die spolia per totum diem legisse. tertio die prælio maiore iterum pugnatum,& tum demum haud dubie uictos Celtiberos, castraque eorum capta,& direpta esse. INDE debellatum,ueramque pacem non fluxa(ut ante)fide Celtiberos fuisse. § Sensus,& latina ratio postulat,ut legamus, Fecisse, ut etiam paulo ante. fecisse Romanos. TRIGEMINAM. § Tergeminam. Priscianus De Numeris. HABVERE & in promiscuo prætores pecuniam. § Loquitur de censoribus. Itaque uox, Prætores, perspicue mendosa est,& sine ullo sensu.suspicor legendum. præterea.Sic enim ait. Censoribus postulantibus ut pecuniæ summa sibi,qua in opera publica uterentur,attribueretur,uectigal annuum decretum est.Item. Opera ex pecunia attributa,diuisaque inter se,hæc confecerunt. Postremo. Habuere. & in promiscuo præterea pecuniam.ex ea communiter locarunt aquam adducendam, idest, præter eam,quam inter se diuiserant,habuerunt aliam promiscuam. IDEM dedicauit ædem Larium per marinum in campo.uouerat eam annis duodecim ante L.Aemilius Regillus nauali prælio aduersus præfectos Antiochi. § Meminit huius ædis Macrob.lib.I. XI Kal. Ianuar.inquit,feriæ sunt Laribus dedicatæ,quibus ædem bello Antiochi L. Aemilius Regillus prætor in campo Martio curandam uouit. Quod autem scriptum est, annis duodecim,intelligendum est,esse legendum, Vndecim. Cum enim ante legeretur. Quadtaginta, Glareanus uitio agnito, Duodecim restituit. Error enim ex notis natus est, XL.& XI.Docui autem in eiusmodi loquendi genere,anni extremi,quo res geritur, rationem non haberi. sic paulo ante dixit. annis ante octo.cum tamen, Nouem,nisi hanc formulã tueretur,fuisset ei dicendũ.Quod item ait. PRAEFECTOS regis,supra,Præfectum dixit lib.XXXVII.L.Aemilio Regillo,qui classe præfectum Antiochi regis deuicerat.Polyaenidam autem intelligit.affuisse autem etiam Annibalem tradit Florus de bello Syriaco. de quo in ea pugna nihil Liuius. DVELLO magno regibus dirimendo caput subigendis patrandæ pacis hæc pugna exeunti L.Aemilio M.Aemilij filio auspicio imperio,felicitate,ductuq; eius inter Ephesum,Camuchumque inspectante cos. ipso Antiocho,exercitu omni,equitatu, elephantisque classis regis Antiochi antea sit uicta,fusa,contusa, fugataque est,ibique eo die naues longæ cum omnibus socijs captæ quadraginta duæ. ea pugna pugnata rex Antiochus regnumque eius rei ergo ædem Laribus permarinis uouit. § Miror hunc locum non deprauatum solum,sed ex omni parte diuulsum, ac laceratum ne asterisco quidem in optimis Gallorum exemplaribus esse notatum. Quo de loco quid sentiam dicam, nam omnino illum restituere non possum, præsertim uero cum ueterum exemplarium auxilio destitutus sim. Primum igitur dico ad explendum horum uerborum sensum (Duello magno regibus dirimendo caput subigendis patrandæ pacis)Multa desiderari.neque enim hæc aut inter se,aut cum insequentibus ullo modo consentiunt.Reges autem uidetur intelligere Antiochum,& Eumenem. Etenim cum Eumenes à Seleuco Antiochi filio obsideretur, L. Regillum aduocauit teste Liuio, & Appiano. Itaque hunc titulum pugnæ suæ prætulisse uidetur Regillus, ut prælium regum dirimeret, & pacem componeret. Deinde ne hæc quidem (Hæc pugna exeunti L.Aemilio M.Aemilij Filio) congruunt cum ijs quæ sequuntur. (auspicio,imperio) desideratur enim uerbum,cui uox Pugna,iungatur. præterquam quod & magistratus, & cognomen L. Aemilij intercidit, quæ in eiusmodi re affingi accuratissime solent.ut in tabula Gracchi lib.XLI.Ti.Sempronij Gracchi consulis auspicio,imperioque, &c. Præterea hæc inter se conueniunt(auspicio,imperio,felicitate, ductuque eius inter Ephesum,Camuchumque.) nisi quod pro, Camuchumque. Samum, Chiumque, legendum est ex uerbis Liuij, ubi hanc pugnam descripsit. At uero hæc(inspectante cos.ipso Antiocho,exercitu omni equitatu,elephantisque) luxata uerba sunt, & ex alio loco temere nescio quo pacto in hunc translata.neque enim pugnatum est præsente,aut consule,aut Antiocho. neque equitatus,neque elephanti ad pugnam naualem pertinent. ergo sine controuersia è medio tollenda.atque ita oratio connectenda. Auspicio,imperio,felicitate,ductuq; eius classis regis Antiochi,&c.Quod autem scriptum est.(classis regis Antiochi antea sit uicta,fusa,contusa)uitiose est.Legendum est enim.classis regis Antiochi ante D.XI.K.Ian.uicta.Etenim Macrobius hoc die in prælio uotam esse ædem à L. Regillo ait.& in notis facilis lapsus est. ante.D.XI.K.antea sic. & in tabula hac diei factam esse mentionem,quo pugnatum est,apparet ex uerbis,quæ sequuntur.Ibiq; eo die naues longæ.Hoc autem ita esse ex eo perspici etiam potest, quod L. Aemilius eodem anno K. Febr.triumphasse ob hanc uictoriam à Liuio ipso traditus sit. Postremo ne hæc quidem uerba (ea pugna

gna pugnata rex Antiochus, regnumque) expletam contineret sententiam. Suspicor autem librarium, cum scripsisset. (Regnumq; eius) oculis in sequentia uerba coniectis (eius rei ergo) uersum quo sententia perficiebatur, per incuriam transcendisse. Nam uox (Eius, bis scribenda est. ut &, regnum eius, diramus, &, eius rei ergò. Nam in extrema etiam Gracchi tabula; hæc uerba sunt. Cuius rei ergò hanc tabulam donum Ioui dedit. Quamobrem sic hunc locum describendum censeo. Duello magno regibus dirimêdo * caput * subigendis * patrādæ pacis * *. hæc pugna exeūti L. Aemilio M.F. Regillo prætori * * *, auspicio, imperio, felicitate, ductuque eius inter Ephesum, Samum, Chiumq; classis regis Antiochi ante D.XI. K. Ian. uicta, fusa, contusa, fugataq; est. ibiq; eo die naues longæ cum omnibus socijs captæ XLII. Ea pugnata rex Antiochus regnumq; eius * * *. eius rei ergò ædem Laribus permarinis uouit. Permarinos autem Lares uocauit L. Aemilius, quia mari sibi affuerant. Nam Curius aram dicauerat K. Maijs Laribus Præstitibus, quod præfuissent mœnibus urbis. auctore Ouidio lib. v. Fastorum. REGIS uir maiestatis. § . Malim. regiæ uir maiestatis. Rex enim fuerat. Ita ante legebatur. NOBILI etiam pugna aduersus Cleomenem Lacedæmonium clarus. Tutorem eum græci, ut cognomine à cæteris regibus distinguerent, appellarunt. § . Hunc græci Euergetem, & Sotera uocarunt, auctore Suida. ἀντίγονος δ᾽ εὐεργέτης νικήσας μάχῃ κλεομένη τὸν τῶν λακεδαιμονίων βασιλέα, ἐγκρατὴς ἐγένετο καὶ τῆς σπάρτης. καὶ οὐ μόνον ἐκρίθη παρ᾽ αὐτὸν καιρὸν εὐεργέτης, ἀλλὰ καὶ μεταλλάξας σωτήρ. Tutor autem Philippi pueri fuerat, ut Plutarchus quoque tradit in Paullo, qui hunc eundem Δώσωνα uocatum scribit. & Pausanias in Achaicis. FORTE uocatum, perductumque in regiam uocari iuberet. § Locum asterisco notaui, quia sententia expleta non est. Quæ quidem hæc uidetur fuisse. Hortatur inde, ut eum forte uocatū, &c. Hic autem Xychus scriba legatorum uidetur fuisse, quia subdit. ordinemque omnem facinoris legatorum, ministerijque sui exposuit. CVRIS'QVE & uigilijs, cum identidem species, & umbræ insontis interempti filij cum diris agitarent extinctum esse cum execrationibus alterius. § Ante legebatur. cum identidem species, & umbræ insontia interempti filij cum diris agitarent extinctum esse execrationibus alterius. Qui postea emendarunt, fecerunt rectè. Eum diris. non ita autem rectè, quod, Extinctum esse cum execrationibus, scripserunt. Quantum autem ipse intelligere possum, ij germanum huius loci sensum assequuti non sunt. qui ex hac uerborum dispositione nullus percipi potest. Incredibile est enim, quam luxata fuerint uerba huius extremi libri XL in illo exemplari Germanico. Itaque nisi sæpe ea in ordinem suum redigas, uix sensum inuenias. Quod qui ante me hunc librum emendarunt, & senserunt etiam & fecerunt. Hæc igitur uerba in hunc modum mihi uidentur esse ordinanda. Curisque, & uigilijs, cum identidem species, & umbræ insontis interempti filij eum diris execrationibus alterius agitarent, extinctum esse. Sic locutus est lib. XXVI. Diram execrationem in populares, obtestationemque quam sanctissimam potuerunt aduersus hospites composuerunt. & lib. X. Dira execratio, & fœtiale carmen. Item lib. XXVIII. & Plin. lib. XXVIII. cap. II. Diras deprecationes dixit. Sensus per se ex uerbis ipsis perspicuus est. SI haud statim palam facta esset mors regis. § Glareanus sic. Videtur altera parte defecta oratio, &, Aut legendum, pro, Haud. Nam alioqui sensus nullus est. Neque enim haud statim palam facta est mors regis. § Quod laudo. DE EA re Antigonus sæpe inuitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus. § Ante legebatur. Ea res Antigonus. Quidam fecerunt, De ea re. Ego malim, Erat Antigonus. Cur enim dicat, De ea re cum addat. Ad concitandos Bastarnas. Malim ergo. Erat Antigonus periuuitus cum ipso Cottone legatus. Nam cum supra dicturus fuerit. Admoneri tamē potuisset Antigonus, si aut statim palam facta esset mors regis, aut tum apud regem fuisset. Ne statim patefieret mors regis, Calligenes medicus causam attulit. Nc tum adesset Antigonus, incidit, quod perinuitus erat legatus cum Cottone ad Bastarnas concitandos missus. Reddit ergo rationem cur neque & Cotto, & Antigonus ad Bastarnanum aduentum nunciandum regi, prægressus erat, alter quia Bastarna erat, alter perinuitus. Quod autem supra ait etiam, Nobilis erat Bastarna. malim. Nobilis is erat Bastarna. sic enim fere loqui solet Liuius. & lapsus facilis est & usitatus, ut libro XLI. Castra ad lacum Timaui posuit. Imminet mari is lacus. & XLII. Prætor nouus Ismenias. Is erat uir nobilis, ac potens. Item. Leonides Lacedæmonius, Regij is generis ferebatur. INDE in omnem euentum consilia commodabantur. § . Malim accomodabantur. A, litera ex præcedenti uoce, Consilia, repetita. sic Cicero. Id si scissem, ad id meas literas accommodauissem, & alibi. Vt ijdem uersus alias in aliam rem accommodari posse uiderentur. & Liuius lib. XLI. Ad hæc quæ palam sunt consilia nostra accommodare oportet. QVALI tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos esse. § Hanc historiam planissime scribit Pausanias in Atticis. A. MANLIVS Volso. § Vulso. ut ante. CLONDICO dure profecti erant. § Ex epitome libri XLIII legendum est, Elonico. CEPIONE. § Cæpione. ut ante. CENTONE. § Ceuthone. ut ante. LANA'QVE cum integumentis, quæ Ioui opposita fuit, decidit. § Apposita, legendum ex Obsequente in lib. de prodigijs. Lana cum integumentis, quæ Ioui apposita erant, decidit.

IN EPITOMEN LIBRI XLI.

MONIMENTVM'QVE operum suorum Gracchurim oppidum in Hispania constituit. § Rectè. sic enim Festus lib. VII. Gracchuris urbs Hiberiæ regionis, dicta à Graccho Sempronio, quæ antea Ilurcis

344 345

lurcis nominabatur. A POSTVMIO Albino.} Vet. lib. Et à Postumio Albino. DE utrisque triumphauit.} Vet, lib. Vterque triumphauit. Recte.i.Gracchus, & Albinus. ille de Celtiberis, hic de Lusitanis, Ita enim Liuius. Q. VOLVMNIVS Saxa.} Emendo Q.Voconius.sic enim Cicero in Catone,ubi legis Voconiæ meminit. sic in oratione pro Cornelio. sic Augustinus de ciuitate Dei.sic cæteri.est enim hæc lex Voconia celebris. TEMPLA magnifica multis locis crexit,Athenis,Iouis Olympij,& Antiochiæ.} Scribe. & Antiochiæ Capitolini,sic enim Liuius hoc libro. Alioquin imperfecta,& oratio,& historia erit.

IN LIBRVM XLI.

A PATRE in pace habitam.} Reliquos quinque libros, quos nemo adhuc commentarijs editis emendandos suscepit,quanquam manuscriptorum librorum ope destituti. dabimus operam,ut ex ingenio aut corrigamus, aut ubi correctionis indigeant, demonstremus. Atque hoc quidem loco multa deesse intelligendum est,ut sortitionem prouinciarum & consularium,&,prætoriarum. Consulibus A. Manlio Gallia,M.Iunio Ligures.Prætoribus M.Titinio Hispania citerior,T.Fonteio ulterior,Neroni Etruria,T.Aebutio Sardinia obtigerunt.præterea quæ de igne Vestæ extincto,de rebus à Ti.Graccho, & L.Albino in Celtiberia,& Lusitania gestis, de Antiocho, de lustro à censoribus condito,de lege Q. Voconij in epitoma traduntur,postremo res à M.Iunio consule in Liguribus gestæ desiderantur. Hoc autem principium est earum, quas A. Manlius consul ex prouincia sua Gallia in Istriam transgressus cum Istris gessit. HISTRIAE fines.} Istriæ. sic enim græci. TVNC demum nuncius ad tertiam legionem reuocandam,& Gallorum præsidium. Et simul ex omnibus locis ad castra recipiendas,demendamque ignominiam rediri cœptum est.} Duæ uoces,aut paulo plures huic sententiæ deesse uidentur,hæ. opprimendum uenit.ut sit. Tum demum nuncius ad tertiam legionem reuocandam,& Gallorum præsidium opprimendum uenit. Sic enim ait paulo post. Egregiam gloriam tertiæ legionis fore, si castra metu secundanorum amissa sua uirtute recipiant. & recipi facile esse,si in præda occupati barbari subito opprimantur.

346 TRIBVNI pl. Licinius Nerua,& C.Papirius Turdus.} Omissum est à librarijs prænomen Licinij. A. Licinius Nerua. sic enim post in prætura nocatur. neq; par est omisisse id in Licinio Liuium,at non in Papirio. De Papirijs Turdis Cicero ad Papirium Pætum. ILIENSES adiunctis Balarorum auxilijs.} Balaros Sardiniæ populos,æque atque Ilienses commemorat etiam Strabo. SED singulos iustum pati seruitium. iustos,coniuges,liberosque uexari.} Iustos,mendose est. Suspicor,iuxta se,reponendum.Est autem Iuxta,æque,ac pariter. sic lib. XXIX. Omnia scelera Pleminius in nos,liberosque nostros,coniugesque edidit.& lib. XLIII. Domos suas plenas turba nautica esse.uersari inter se, coniuges,liberosque suos. MOTVS is senatus.} Lege. Motus his senatus. C. NVMISIVS, C.Mummius.} Hic post L.Mummius dicitur,Idem anno DLXIII tribunus pl.fuit.quo loco L.Nummius dicebatur. ET quibus stirps deesset quam relinquerent, ut ciues Romani fiebant.} Malim.ii ciues Romani fiebant. ET si quis ita ciuit R.factus esset.Hæc impetrata ab senatu.} Librarius tres uoces transcendisse uidetur.Nam hæc futura erat oratio.Et si quis ita ciuis R.factus esset, ciuis non esset. Vox,Esset,decepit librarium,ut sæpe. S.C.adiectum est,ut dictator,consul,Interrex,censor,prætor,qui nunc esset apud forum,quem manumitteretur,in libertatem uindicaretur, iusiurandum daret &c.} Nec hæc quidem sententia præfecta est,cum futura fuerit eiusmodi. Vt dictator,consul,interrex,censor,prætor,qui tunc esset apud forum,darent operam,ut qui manumitteretur, in libertatem uindicaretur, iusiurandum daret,qui eum manumitteret,ciuitatis mutandæ causa manu non mittere.

347 Q. PETILLIVS Spurinus.} Petillius. ex consulatu Capitolino. L. AQVILLIVS Gallus.} Aquillius. ex tabulis Capitolinis,& græcis. QVIA non recte factæ latinæ essent.} Malim. Rite. ut semper alias. COMITIA in diem III.Non.Sext.Latinas ad diem III.Idus Sext. edixit.} Lego utrobique.In A.D.idest in ante diem. sic enim lib.XLIII.In ante dies VIII,& VII Kal. Octob. dicta dies.& lib.XLV.Latinæ edictæ à consule sunt in ante IIII,III. & prid. Idus Nouemb. Sic igitur & hic.in A.D.III.Nonas edicta erant.

348 CREAVIT M. Valerium Leuinum.} C. Valerium Læuinum. ex consulatu eius Capitol. & ipsomet Liuio infra. IMMEMOREM ambiguitatis uerbi ominatum ferunt, se eo die Letum capturum esse.} Valerius lib.primo ita.Petillius consul in Liguria bellum gerens,cum montem,cui Leto cognomen erat,oppugnaret,interque adhortationem militum dixisset. hodie ego Letum utique capiam. inconsideratius præliando fortuitum iactum uocis letho suo confirmauit. C. VALERIVS audita.} Hoc loco hæc desiderantur, Expositis rebus ab altero consule Q. Petillio in Liguribus gestis, & morte eius,iam ordiebatur narrationem earum,quas collega eius C.Valerius gessisset,his uerbis.C. Valerius audita morte collegæ. Quæ res & ipsæ interciderunt. & comitia consulum P. Mucii Scæuolæ,& M. Aemilii Lepidi. itemque prætorum,una cum sortitione prouinciarum. præterea expositio rerum, quas in Gallia,Liguribusque consules gesserunt. Nam ait. Ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu,auspicioque senatus in triduum supplicationes decreuit. Quod autem ad comitia

consulum

consulum pertinet, repperi sententiam perbellam iacere apud Priscianum lib. XVII. quam suo loco intercijtiendam esse duxi. Ea est hæc. Liuius ab urbe condita lib. XLI. Periti religionum, iurisque publici, quando duo ordinarij consules eius anni alter morbo, alter ferro perijsset, suffectum consulem negabant comitia habere posse. Ordinarios autem appellat consules, qui primis comitijs sint creati, neque in demortuorum locum suffecti. Fuerant autem Cn. Cornelius Scipio Hispalus, & Q. Petillius Spurinus. quorum ille morbo, hic ferro absumptus fuerat. ut & Liuius, & Valerius tradunt. Suffectus autem in Scipionis locum C. Valerius Læuinus. quem religionum, inquit, periti negabant comitia rogandis consulibus habere posse. Hac autem de re sic scriptum est in tabulis Capitolinis.

CN. CORNELIVS L. F. L. N. SCIPIO HISPALVS. Q. PETILLIVS C. F. Q. N. SPVRINVS. IN.
IN. MAG. MORTVVS EST. IN EIVS L. F. E. MAG. POSTEAQVAM SIBI CONLEG.
C. VALERIVS M. F. P. N. LAEVINVS. SVFROG. OCCISVS EST.

Q. MVCIVS cum ijs. } Scribe. P. Mucius. ex consulatu Cap. & Cassiodoro. collegam enim M. Lepidi quærimus. MORE sella eburnea. } Desiderantur pauca, quibus mores Persei regis describebat, de quo dicere cœperat. Itaque subsequitur. Perseus regio more sella eburnea posita ius dicebat.

SVO pio inter peregrinos. } Hoc loco interciderunt comitia consularia, quibus consules creati sunt Sp. Postumius Albinus, Q. Mucius Scæuola. Comitia item prætoria. De sortitione autem prouinciarum prætorum subsequitur hoc modo. Iam prætores sortiti prouincias erant, C. Cassius Longinus urbanam, L. Cornelius Scipio inter peregrinos.

QVOD pestilentia, quæ priore anno in boues ingruerat, eo uerteret in hominum morbos, qui inciderant, haud facile septimum diem superabant. } Suspicor sic legendum, eo uerterat in homines. In morbos qui inciderant, haud facile septimum diem superabant. quanquam usus est etiam eiusmodi genere dicendi lib. XXV. Vt neglecti, qui incidissent, morerentur. & Cic. in Pison. Neque se recreare quisquam posset, qui semel incidisset. TIB. Sempronius T. F. Longus. } Lege Ti. Sempronius. C. F. Longus Nam anno DXLI sit. Decemuir sacris faciundis in locum Ti. Sempronij Ti. F. Longi. Ti. Sempronius C. F. Longus suffectus. Qui ergo creatur eo anno, hoc moritur. ibi autem idcirco prænomina apposuit, ut internoscerentur. C. ATTILIVS Aemilius curio maximus. } Vt dixi supra in eo anno, quo hic creatur curio, legendum est, C. Mamilius Vitulus curio maximus. 349

C. SVLPICIVS Galba in locum Tuditani. Augures suffecti sunt. } Excidit nomen pontificis suffecti in locum Cn. Seruilii Cæpionis demortui. Ait enim Pontifices suffecti sunt C. Sulpicius Galba in locum Tuditani, ... in locum Cæpionis. Neque enim si de Galba solum dixisset, Pontifices suffecti, sed Pontifex suffectus dixisset. CVRIO maximus C. Scribonius curio. } Altera uox Curio cognomen est Scriboniorum. Itaque maiore litera notanda est, ut distinguatur à priore uoce, quæ sacerdotium significat. FACES eadem nocte plures per cœlum lapsæ sunt in Lanuuino, Cæritesq; anguem in oppido suo iubatum aureis maculis sparsum apparuisse affirmabant. } Priscianus lib. VIII. citat hunc locum sic. Liuius histor. ab urbe cond. lib. XLI. Lanuuini, Cæritesque anguem iubatum nunciarunt. Itaque legendum est ita. Lapsæ sunt. Lanuuini. Cæritesque. LEGATI Nonis Iulij. } Vt dixi alio loco, si Iulias Nonas intelligeret, Quinctiles dixisset, quo modo ante Cæsarem Dictatorem loquebantur. Itaque Iunias repono, ut alibi ex ueterum librorum auctoritate feci. Plutarchus sæpe. καλάνδας κυιντιλίας, ἃς νῦν ἰουλίας καλοῦμεν. NEC earum tantum ciuitatum, per quas iturus erat satis habuit animos sibi conciliare, aut legatos, aut literas dimisit. } Legendum est. Sed aut legatos, aut literas dimisit. ID cum Perseus animaduertisset comprensis omnibus literas. Cæterum ne similis. } post uocem literas exciderunt uerba aliquot, quæ hunc sensum explerent. Comprensis omnibus literas ad Achæos misit, quibus se seruos eorum, qui ad se transfugerant benigne remittere illis scripsit. cæterum ne similis fuga seruorum postea fieret, cogitandum & illis esse. Hæc sententia elicitur ex sequentibus Callicratis uerbis. Inde literas ad nos cum muneris specie misit, & cogitare iubet, quo modo in reliquum hoc munere non egeamus. NAM qui regibus, Macedonibusq; ipsis finibus interdixissemus, manereq; in decretum, scilicet, ne legatos, ne nuncios admitteremus regum. } Præcisa sententia, immo manca sic expleri possit. Manereque id decretum uoluimus, scilicet ne. sic paulo post. Vt decretum, quo arcentur Peloponneso Macedones tollamus. NEC prouinciis de controuersis ad disceptationem P R audiuit. } Excidit uox una ad sensum complendum necessaria. ea est. Reuocantem. sic enim ait. Dolopiam armis subegit, nec prouinciis de controuersis ad disceptationem populi Rom. reuocantem audiuit. Hoc probatur ex eo quod paulo ante dixit. Et de quibus ambigebatur rebus ab rege ad Romanos reuocabant. IMMISCEMVR Macedonibus armantibus se aduersus Romanos. } procul dubio. Immisceamur, legendum est, pendetque & hoc membrum à superioribus. Hoc est, ut decretum tollamus, ut legatos regios exercitus Macedonum, & mox ipsum à Delphis traiicientem in Peloponnesum uideamus, immisceamur Macedonibus armantibus se aduersus Romanos. QVANQVAM & illud dicere poterã tanta priorum Macedoniæ regum merita erga uos fuisse, ut Philippi unius iniurias, si quæ forte fuerunt, utique post mortem. } Sensus docet deesse uerbum, Obliuisceremur. ut sit. Si quæ forte fuerunt, obliuisceremur utique post mortem. CVM classis Ro. Cenchris staret consul cum exercitu Velatiæ esset. }. Cenchreis, & Elatiæ scribendum sine dubio. ex lib. XXXI.

EXVLTAVS

350 EXVLIBVS Hypateis.} Hypatæis. ex Stephano. ὕπατα ὑπαταῖος. L. FVLVII, qui frater germanus, & (ut Valerius Antias tradit.} consors etiam Censoris erat.} Hunc Velleius Cn. Fuluium uocat. & recte, ut libro priore docui. Aspera, inquit, censura Fuluii Flacci, & Postumii Albini fuit. quippe Fuluii censoris frater, & quidem consors Cn. Fuluius senatu motus est ab iis censoribus.

Ex iis M. Aemilio senatus negotium dedit.} Hoc nomen consulis est mendose. non enim hoc anno, sed priore M. Aemilius consulatum gessit. qui autem proxime ante. L. Postumium Albinum, & M. Popillium Lænatem, qui subsequuntur, consules fuerunt, ii Sp. Postumius Albinus, & Q. Mucius fuerunt. Neque uero de M. Aemilio intelligi potest, quia ille sortitus Galliam est, hic autem Istros, nihil memorabile gessit. P. Mucii res in liguribus gestæ apud Liuium omnino interciderunt. Illud enim tantum extat. ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum ductu auspicioque senatus in triduum supplicationes decreuit, & XL hostiis sacrificari iussit. FERREIS in monte Albano consulibus.} Feriis, puto legendum, ut de Latinis intelligatur, quæ agebantur in monte Albano. Cæterum hic locus sanari ne coniectura quidem potest. ET alter ex iis Fuluius Flaccus (nam Postumius nihil nisi senatus Romani, populi've iussu se locaturum esse ipsorum pecunia) Iouis ædem Pisauri.} Malim. Nam Postumius nihil nisi senatus consulto, populi've iussu se locaturum ipsorum pecunia dicebat. Sic enim loqui solet. ut senatus consultum, uel auctoritatem iussui populi opponat. ET Pollentiæ.} Potentiæ. ut supra. IN his & clo um circunducend & forum.} Puto legendum. cloacam in fluuium circunducēdam, & forum. Sic lib. primo, cloacis è fastigio in Tiberim ductis. M. POPILIVS Lænates.} M. Popillius Lænas. ex Capit. lap. CN. FABIVS Buteo.} Alio loco ostendi N. Fabios, Cn. Fabios mendose scribi. Est profecto N. Fabius Buteo consul anno DV in tabulis Cap. Neminem autem Cn. Fabium repperi nisi mendose. IN ædem Matris Matutæ posita.} Lege. in æde. Sic lib. XL. Eodem exemplo tabula in æde Iouis in Capitolio supra ualuas fixa est.

ATQVE liberatis uectigalibus restitutis.} Deesse mihi uox aliqua uidetur. ut, Atque liberatis uectigalibus, & reip. restitutis. T. FLAMINII.} Flaminini. ut supra. est enim filius T. Quinctii Flaminini, qui de Philippo triumphauit.

IN LIBRVM XLII.

351 CN. FABIVS Massiliæ.} N. Fabius. ut dixi. SENATVS decreuit, ut P. Furius, Cn. Seruilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret.} Locus sine dubio mancus. Quod ex diuturna obseruatione Liuianæ orationis intelligi potest. Possum sexcentos proferre locos, quibus Liuius ita locutus sit. Compararent inter se, aut sortirentur, uerum paucis quibusdam ero contentus, quæ sunt in extremis his libris. Lib. XLI. S. C. factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret & hoc libro. S. C. inde factum est, ut consules inter se prouincias compararent, sortirentur've. & lib. XLIII. primo quoque tempore, aut comparare eos inter se Italiam, & Macedoniam, aut sortiri placuit. & lib. XLV. primo quoque tempore prouincias aut compararent inter se, aut sortirentur. Cum igitur & ex his locis, & ex iis, quæ supra à me collecta sunt, satis constet, non consueuisse dicere Liuium, sortiri inter se, sed comparare, non est dubium, quin legendum sit, Inter se compararent, aut sortirentur. præsertim uero cum subsequatur. Sors opportuna fuit. quasi dicat. Ex duabus propositis rationibus, una opportuna fuit.

CN. LVTATIVS Cerco.} Puto legendum. C. Lutatius. neque enim Cnæum prænomen esse Lutatiorum repperi. Supra in Capitolinis consulibus est. Q. Lutatius. C. F. C. N. Cerco. VOVERAT in ea pugna ædem Iunonis Monetæ.} Casus dandi requiritur. Sic enim semper loquitur. Res exemplis non eget. Iunoni, ergo scribe.

352 ARMA quoque tempore fieri.} Corrige. arma primo quoque tempore fieri. Nam de consule paulo ante dixit. At ille arma omnibus ademit. Quæ ergo arma à consule Liguribus adempta fuerant, ea primo quoque tempore fieri censuit senatus, & factum consulis improbauit. Nota dicendi forma est.

QVAS ob res placere senatui, M. Popillium consulem Ligures pretio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem.} Suspicor legendum. Quam ob res S. C. factum est, placere senatui, &c. Dixit enim. Atrox res uisa senatui est, Statellates Ligures deditos in fidem populi Ro. armis, & libertate spoliatos esse. Quare S. C. factum est, placere senatui M. Popillium consulem Ligures in libertatem restituere, &c. De hoc S. C. ita paulo post. Postulare à patribus, ut S. C. in se factum tolli iuberent. Hæc autem uerba, ob eas res placere senatui, ut &c. solemnia esse senatus consultorum, apparet ex S. consultis Philippicarum apud Ciceronem. INFESTVS prætoribus Romam rediit.} Lege. Prætori. A. enim Atilium intelligit. Itaque addit. Inuectus est in prætorem, qui aduersus se pro hostibus senatusconsultum fecisset. M. IVNIVS Pœnus.} Pennus. ut ante. CENSORES erant Q. Fuluius Flaccus, & L. Postumius Albinus.} A. Postumius. ex censura Capitolina, & Liuio. supra. NEQVE ab altero notatum probauit.} Corrigo. neque ab altero notatum alter probauit. sic lib. XLV. Neque ullius, quem alter notaret, ab altero leuata ignominia. Hac de ratione censoria sic Cicero pro Cluentio. Atque ipsi inter se censores sua iudicia tanti esse arbitrantur, ut alter alterius iudicium non modo reprehendat,

hendat,ſed etiam reſcindat. ut alter de ſenatu mouere uelit,alter retineat,alter in ærarios referri,aut tribu moueri iubeat, alter uetet. INCOEPTO perſtabant. § Diuidendæ uoces ſunt. In cœpto. & lib. XLV. In bene cœpto perſeuerare ait. ALTERO ad Sidenum auguſtiſsimo, & celeberrimo in templo,tertio Delphis. § Videtur legendum ad Delum, ex Suida, qui de Perſeo ait. Καὶ τοῦτον ἐξεπέμφθη ἀναγραφὰς εἴς τε Δῆλον, καὶ Δελφούς.

ARMIS uel tribus tantum exercitibus in armamentaria congeſsiſſe. § Corrigo. uel tribus tantis. quo de dicendi genere libro priore dictum eſt. TAMEN in primo congreſſu non temperauit, quin uxoris petendæ præmaturam feſtinationem fratri obiiceret. § Sic Plutarchus in apophteg. ὁ δὲ Δημήτριος φιλοφρόνως ἀσπασάμενος αὐτὸν, καὶ πρὸς τὸ οὖς εἰπὼν, μὴ σπεῦδε γῆμαι, πρὶν τελετήσαντα ἰδεῖν. 353

CLASSEM appellere tuto, & copias per commoda exponere poſſet. § Percommode. reſpondet enim uoci, Tuto. COLVMNA roſtrata in Capitolio bello Punico conſule, cui collega Ser. Fuluius fuit,tota ad imum fulmine diſcuſſa eſt. § Et hic locus mancus ita ſanari fortaſſe poſsit. Columna roſtrata in Capitolio bello Punico priore poſita à M. Aemilio conſule,cui collega Ser. Fuluius fuit. Hi autem conſules fuerunt anno V. C. CDXCV. de quibus Caſsiodorus. & Capitolini auctores. 354

DECEMVIRI luſtrandum oppidum. § Sic. lib. XXII. prodigiis aliis ex alio loco nunciatis, tamen Ardeæ ſacrificatum ait. Decemuiri in foro Ardeæ maioribus hoſtiis ſacrificarunt. QVI re præſenti cognoſcerent. § In re præſenti, legendum. Liu. lib. XXXIII. Miſſuros ſe in Africam, qui inter Carthaginienſes, & regem in re præſenti diſceptarent. Legi etiam exemplum tabulæ cuiuſdam æneæ perantiquæ in agro Genuate repertę. ubi ita eſt. De controuerſiis inter Genuateis,& Veiturios in re pręſente cognouerunt, & coram inter eos controuerſias compoſuerunt.

STRATI'QVE humi non ſibi magis miſericordiam, quàm regi. Interrogari Guluſſam placuit. § Expleueris ſenſum ſi ita leges. Non ſibi magis miſericordiam,quàm regi inuidiam concitarunt. Deinde interrogari Guluſſam placuit. MITTENDI ſe Romam, qui deprecarentur. § Deprecaretur, perſpicue. 355

RENVNCIANDAM'QVE amicitiam regis miſsi. § Regi. legendum eſt. Sic enim lib. XXXVIII. Decreuerunt renunciare ſocietatem Achæis, & lib. XXXV. Badium Campanum T. Quintio Criſpino Romano renunciare hoſpitium. Suet. in Caligula. Ac ne tum quidem ultra progreſſus eſt, quam ut amicitiam ei more maiorum renunciaret. L. PORCIVS Licinius. § Licinus. ut ante. 356

L. IVNIVS Annalis. § L. Villius. ut ante. NIHIL recuſare tamen quo minus operam P. R. dent. § Inuerſæ literæ ſunt. & R. P. ſcribendum eſt. ut ſit, Reip. non populo Romano. Hæc enim uſitata locutio. QVOD bellum ſenatus Perſeo iuſsiſſet. § Malim, cum Perſeo.

A. M. COELIO mihi primus princeps prioris centuriæ eſt aſsignatus. § Lege. à M'. Acilio. Glabrionem enim intelligit aperte eum, qui cum Aetolis bellauit, & cum Antiocho. LIGVRVM mille millia. § Scribe. Ligurum MM. i. duo millia. C. DECIVM, A. Licinium Neruam. § Emendo C. Decimium. uterq; enim horum poſt prætor fit. Decios præterea hoc prænomine uſos non comperi. ABRVPOLIM ſocium, atque amicum populi Ro. regno expuliſti. § Huius rei hiſtoria excidit apud Liuium. Priore autem libro, quo in loco de origine Perſici Belli agebat, ut puto eam tradidit. præſertim uero cum in Epitome eius libri hæc uerba ſint. Initia belli Macedonici continet. miſerat ad Carthaginienſes legationem, & ab iis nocte audita erat. Sed & alias Græciæ ciuitates ſollicitabat, qui præter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iouis Olympij, & Antiochiæ Capitolini, uiliſsimum regem egit. Narrat autem Pauſanias in Achaicis, cum Perſeus fœdus, quod ſibi cum Romanis erat, uiolandum eſſe decreuiſſet, Abrupolim Sapenſium Regem aggreſſum eſſe, & populi Ro. ſocios ueſaſſe. Verba ſunt hæc. Περσεῖ γὰρ τῷ Φιλίππου πρὸς Ῥωμαίους ἄγοντι τὴν εἰρήνην κατὰ συνθήκας, ἃς ὁ πατήρ οἱ Φίλιππος ἐποιήσατο, ἐπῆλθεν ὑπερβῆναι τοὺς ὅρκους, καὶ ἐπί τε Σαπαίων τὸν βασιλέα Ἀβρούπολιν στράτευμα ἀγαγὼν ἐποίησεν ἀναστάτους Ῥωμαίων συμμάχους ὄντας. PRO paterno noſtro hoſpitio ſaueo orationi tuæ. § Rationi. lego. i. cauſæ. etenim ſic ſequitur. & opto ut aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud ſenatum cauſæ. Videtur autem litera, o, ex fine uocis, faueo, repetita. 357

EX quo regnum adeptus es unam rem te, quæ facienda fuerit, ſenatus feciſſe cenſet, quod legatos Romam ad renouandum iudicat potius quàm cum renouatum eſſet, uiolandum. § Hoc modo perfici hæc ſententia uidetur poſſe. Quòd legatos Romam ad renouandum fœdus miſeris. quod ipſum tamen tibi non fuiſſe renouandum iudicat potius, quàm cum renouatum eſſet, uiolandum. Fecit enim iteratio huius uocis, renouandũ, ut librarius à priore ad poſteriorem tranſierit, uerbis medijs præteritis. 358

LEGATI Romani in Bœotiam comparati ſunt. § Comparare legatos dixit, ut comparare conſules, & cenſores. i. ut alibi dixit. legere, & in legationem conijcere. EADEM fide indicatum Pyrrho regi medicum uitæ eius inſidiantem, eadem Faliſcis uinctum traditum proditorem liberorum regis. § Alios ſequi uidetur auctores, quàm quos ſequutus eſt libro VI. ubi de magiſtro proditore loquitur. non enim liberos eos fuiſſe regis ſignificat, ſed principum Faleriorum. Idem tradit Plutarchus. 359

CVIVS imperio, conſilioque ſummam P R tuendam permiſerunt. § Inuerſæ literæ ſunt. Reip. legendum eſt, non populi Ro. ALIQVAM diuerſis ſententijs certatum eſt. § Aliquandiu diuerſis. 360

DVM

Dvm integræ res sint apud animum suum Persea debere, utrum singula concedendo. § Imperfectum sensum ita expleueris. Dum integræ res sint, cogitare apud animum suum Persea debere.

Hippias Bereua. § Berœæus ut ante. Antiphilvs Edissæus. § Edessæus. ab Edessa. Stephanus. Ex Paroria. § Parorea. Græce παρόρεια. sic ante. Sextva & uicesimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat. § Lege, tertius, & uicesimus. Tot enim numerantur à P. Cornelio. Ti. Sempronio cos. Error ex notia manauit. III & VI. ex duobus enim II. v. factum est.

Qvae tricenos equites habeant. § Corrigo Trecenos. quod est æque, ac trecentenos. sic paulo post. Non plus quàm CCC equites erant in castris Romanis. sic libro priore. Quina millia, & duceni pedites, & trecenti equites.

361 Incognitvm famæ speruerint armis orbem terrarum. § Fama. perspicue. Tantvm iussia ad iter parere. § Parari. perspicue. Pythovm, & Dolichen. § πύθιον uocant Plutarchus in Paullo, & Stephanus. Quare lego. Pythium. Cyretias oppugnare coactus. § Conatus. perspicue. Velattias, & Connum. § Elatiam, & Gonnum. De utrisque dictum est ante. ex Stephano.

362 Philetero fratre relicto Pergami. § Philetæro. de quo Appianus in Syriaca. Persevs ferme diei quarta. §. Lego. Perseus hora ferme diei quarta. neque enim in eiusmodi ἑλληνισμὸν adhuc apud Liuium incidi. paulo post. ante horam quartam. Midon Bereus. § Milo Berœus. Plutarchus enim in Paullo μίλωνα nominat. Consvli intra uallum. § Lege, consul. perspicue.

Vt usu belli, & ingenio impauida gens turbaretur. gladiis hastas petere pedites. nunc succidere crura equis, nunc illa suffodere. § Suspicor coniungenda esse uerba. gladiis hastas petere pedites, nunc succidere. nam hæc omnis peditum sunt in equites opera. ut alii hastas eorum gladiis peterent, alii crura equis succiderent, alii ilia suffoderent. Cvm ordinatis, & certo incidentibus gradu. § Lego, incedentibus. ut lib. XXII. Cum signis prima luce motis segniter agmen incederet. & Ouidius II. Metamorphos. Incedere passu, dixit. Ne audaci cœpto deesset. § Deessent. refertur enim ad Hippiam, & Leonatum, non ad Phalangem.

363 Concidere eo die ab Romanis CC equites. &c. § Summam colligit omnium Plutarchus in Apophtegm. duo millia octingentos, qui aut cæsi, aut capti sint. Ad Mopselum castra posuit. § Mopsium lego. ex Stephano. μόψιον πόλις τῆς πελαγονίτιδος χώρας θετταλίας. ἐθνικὸν μοψιεύς. Agris locisque quibus Philippus cessisset, cessurum primum. § Pro, primum, repono, Perseum, euidente sensu. nam dixit etiam. Vectigal, quantum Philippus pactus esset daturum Persea Romanis pollicentes.

Ita pacem dari, si de summa rerum, liberum senatui permittat rex de se, deque uniuersa Macedonia statuendi ius. § Eadem sententia est apud Plutarchum in apophteg. P. Licinii consulis.

Atqve ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret, nequicquam primæ stationes oppressu tumultu, ac terrore suo cæteros exciuerunt. § Duas puto uoces deesse huic sententiæ. Quod apparebit, si ita legeris. Atque ita media nocte profectus, ut prima luce aggressus falleret, nequicquam tentauit. nam primæ stationes oppressæ, tumultu ac terrore suo cæteros exciuerunt, signumque datum est arma extemplo capiendi. Aliter si legas. nullum elicies sensum.

364 Phalannevm agrum. § Phalannæum. Steph. φαλάννα φαλανναῖος.

IN EPITOMEN LIB. XLIII.

Praetores nonnulli. § Vet. lib. Prætores aliquot. Captivi, qui ab eo uenierant. § Vet. lib. Qui ab eo sub corona ueuierant. § Res præterea à Perseo rege in Thracia prospere gestas continet, & uictis Dardanis, & Illyrico cuius rex erat Gentius, motus, qui in Hispania ab Olonico facta erat ipso intercempto consedit. § Vet. lib. habent. ab Elonico. lib. XL. extremo. Clondicus dicitur. ut dixi mendose: dux enim Bastarnarum fuit, qui in Dardaniam uenerant, atque ibi manserant, à Philippo rege excitati. Quare pro Hispania, Pæonia, lego. Est enim Pæonia Dardaniæ continens, ut ait Liu. lib. XLV. in ea igitur cum bellum excitaret, interfectus à Perseo rege significatur.

A praefectis classium. § Vet. lib. Item à præfectis classium.

IN LIB. XLIII.

Legatvs in Illyricum à consule missus. § Puto deesse huius legati nomen. nisi intelligamus Q. Mucium. de quo paulo ante dixit lib. XLII. extremo. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Quem tamen eodem libro tribunum militum appellauerat. Duo consulares, inquit, tribuni militum cum eo missi C. Claudius, Q. Mucius. Ne duabus oppugnationibus nequicquam fatigatus miles esset, quam prius intactam urbem reliquerat, diripuit. § Corrigo. Quas prius intactas urbes. Nam dixit. Opulenta duo oppida ui, atque armis coegit in deditionem, omniaque iis usus concessit. Item. ne duabus oppugnationibus nequicquam fatigatus miles esset.

Legati ii profecti M. Cornelius Cethegus. M. Fuluius. P. Marcius Rex. § Corrigo. Legati III profecti,

profecti, idest, legati tres profecti. Sic lib. XLI. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus cen suit. Tres missi sunt. C. Lælius. M. Valerius Messalla. Sex. Digitius.

365 TANTVM pauorem ingressi. } Hoc loco desiderantur comitia consularia, quibus A. Hostilius Mancinus, & A. Atilius Serranus consules facti sunt. Hostilio Macedonia euenit, Atilio Italia. item comitia prætoria cum sortione prouinciarum. Ad hæc uero desunt res à P. Licinio pro consule in Macedonia gestæ. Qua de re sic in Epitoma. P. Licinius Crassus proconsul complures in Græcia urbes expugnauit, & crudeliter diripuit. Quanquam ex Liuio uidetur legendum, consul, non proconsul. quia ait. paulo post. Quo crudelius auariusque in Græcia bellatum, & ab consule Licinio, & ab Lucretio prætore erat. Accedit, quod prorogatio imperij in P. Licinio non fuit necessaria, cum A. Hostilius consul hoc anno eum imperio in Macedoniam uenerit. atque ibi hoc tempore esset. Loquitur hic de quodam prætore, qui hostes sine sanguine domuit. Deinde qui à P. Licinio Consule in seruitutem adducti erant restitutos in libertatem exponit. Qua de re sic in Epitoma. ob id captiui, qui ab eo sub corona uenierant, postea restituti sunt. Post autem, quæ à L. Hortensio prætore auare & crudeliter in socios facta sint, exponit. De quibus sic in Epitoma. Item à præfectis classium Romanarum multa impotenter in socios facta. Si qua alia hoc loco desiderentur, paulo post indicabo. HISTRORVM & lapidum. } græci ἰάπυδες. Tabulæ Capitolinæ Iapudes edunt. TRITICI decies centum millia, & hordei quinquaginta. } quingenta. corrige. sic enim locutus est de ijsdem Carthaginiensibus lib. XXXVI. hordei quingenta millia. MICCION princeps eorum. } Mictio. ex Plutarcho in Paullo, ut ante.

366 Qui exclusissent, Emathiam, Amphipolim, Maroneã, Aenum incolumes esse. } Malim. Quæ. Sunt enim hæc urbium nomina. QVIBVS nihil dicere, neque pensi, neque facere. } Malim. neque pensi sit, ut lib. XLII. Id illi cui nihil pensi sit, facile esse. M. IVVENTIVS Talua. } M'. Iuuentius Thalna. ex consulatu Capitolino. QVEM non posse existimare. } Nisi cum interrogatione legas, nullus erit sensus. MILITES duarum legionum intra dies LX, quàm in prouinciam uenit, diuisit. } Dimisit. lego. Nam præcedit. Satis explorata pace eius anni. De consule A. Atilio loquitur.

AD Lycnidum. } Lychnidum græci enim. λύχνιδον. M. SVLPICIVS Gallus. } C. Sulpicius. ex pretura & consulatu eius. Q. MARCIVS Philippus iterum, Q. Seruilius Cœpio. } Cn. Seruilius. ex consulatu Cap. & Cassiodoro. SACERDOTES intra eum annum mortui L. Flaminius. duo pontifices decesserunt. } Deest nomen sacerdotii, quo præditus erat L. Flamininus. erat autem augur factus in locum P. Furij Phili anno DXXXVIII. Quare L. Flamininus augur, legendum.

TRIBVNOS iis non permissum, ut consules facerent, populus creauit. } Corrigo. Tribunos mil. non permissum.

367 P. MVCIVS Scæuola, C. Iunius Brutus. } Scribe. M. Iunius Brutus. Qui enim censuram petebant hoc tempore consulares erant. Consul autem fuit M. Iunius Brutus, non Caius. ex consulatu eius Capitolino, & Cassiodoro. ID prætoribus magna patrum non sine sugillatione consulum mandatum est. } Deest huic sententiæ uox una. ut, magna patrum consensione. QVOTIESCVNQVE delectus erit, quem hic censores magistratum habebunt, si miles factus non eris, in delectu prodibis. } Voces, Quem hic, mendose sunt. Mihi reponendum pro iis uidetur. Quicunque. Errauit librarius, quia scriptum legit. Quic. & in Quem hic, mutauit. Respondent autem hæc inter se. Quotiescunque, & Quicunque. Porro autem. In delectum, lego. ut paulo ante, ad delectum prodito. QVOD sine dolo malo facere poteris. } nota interrogationis addenda est. TRIBVNVM pleb. Rutilium. } Ego. Tribunum pl. P. Rutilium. Sic enim etiam lib. sequenti uocatur. PERICVLVM Graccho non esse conceptis uerbis iurauit. } Distinguenda uerba ita, ut intelligamus, plebe acclamante periculum Graccho non esse, Gracchum conceptis uerbis iurasse. Ita enim factum esse tradunt etiam cæteri. EO anno postulantibus Aquileiensium legatis, ut numerum colonorum augeret, M & D familiæ ex S. C. scriptæ. } Perspicue. legendum est. postulantibus à senatu Aquileiensium legatis. Nam sequitur. Augeret. & ex S. C. scriptæ. TYRREI concilium legatis Acarnanes dederunt. } Lege, Thyrii. Stephanus. θύριον πόλις ἀκαρνανίας. CVM à Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione à Romanis præstarent. } De Cotye rege Thraciæ, & ut ipse ait, Odrysarum, alii multi. De Cephalo Acarnaniæ duce. sic Strabo lib. X. φασὶ τὸν ταφίους, καὶ τοὺς τηλεβόας λεγομένους οἰκῆν τὴν ἀκαρνανίαν πρότερον, καὶ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν κέφαλον. Fuere autem hæc multorum regulorum nomina, non unius duntaxat. AD Vscana. } Infra semper Vscanam edit.

368 DARDANOS recens domuisset bello. } Pars ea, qua Perseum domuisse Thracas, & Dardanos tradebat Liuius desideratur in superiore huius libri fragmento. Nam in epitoma etiam est. Res præterea à Perseo rege in Thracia prospere gestas continet. & uictis Dardanis & Illyrico, cuius rex erat Gentius. Reliqua igitur omnia de Trhacia, & Dardanis ibi tractabantur. nunc res illyricas exorditur. cum ait. Solum infestum esse Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis, & aditum præbentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem iandiu dubium in societatem perlici posse. Ex his autem, & quæ supra dixi, intelligi potest, multas paginas eo loco intercidisse. PHANOTEM Epiri castellum. } Hoc oppidum φανότεια, φανότη, & φανοτεύς dictum est, auctore Stephano. quibus modis uariauit etiam Liuius. NEC tamen impetrare ab animo posset,

ſet, ut impenſam in rem maximi ad omnia momenti faceret.} Corrigo. Nec tamen impetrare ab homine poſſet. Loquitur enim de Gentio rege, à quo ſocietatem impetrare non poſſet Perſeus. Cæterum quæ de Elonico traduntur in Epitoma à Perſeo facta eſſe, hic deſiderantur. Itaque finis libri eſt aſteriſco ſignandus.

IN EPITOMEN LIBRI XLIIII.

369 Per ſaltus penetrauit.} Vet. lib. Per inuios ſaltus penetrauit. Pavllvs in concione precatus eſt, ut quicquid diri populo immineret, ſupra domum ſuam conuerteretur, & in Macedoniam profectus Perſeum uicit.} Qui epitomam hanc ſcripſit parum accurate uidetur Liuiana uerba legiſſe. neque enim in concione, quam Paullus habet, antequam in prouinciam exeat, quicquam tale inuenitur. immo Paullus ait, ſe tali uſum eſſe precatione, poſtquam Perſeum uicerat. Verba eius ſunt in oratione ad Quirites poſt triumphum lib. XLV. Poſtquam omnia ſecundo nauium curſu in Italiam peruenerant, neque erat, quod ultra precarer, illud optaui, ut cum ex ſummo retro uolui fortuna conſueſſet, mutationem eius domus mea potius, quàm Reſp. ſentiret. Item Valerius lib. V. cap X. Paullus, inquit, in oratione, quam de rebus à ſe geſtis ad populum habuit. Cum in maximo prouentu felicitatis ueſtræ Quirites timerem, nequid mali fortuna moliretur Iouem opt. Max. Iunonemque Reginam, & Mineruam precatus ſum, ut ſi aduerſi quid populo Ro. immineret, totum in meam domum conuerteretur. Ergo neque antequam in Macedoniam iret, neque in concione ita precatus eſt. Antequam confligeret, dixit exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura eſſet.} Hæc non Paullum dixiſſe, ſed C. Sulpicium Gallum tribunum militum tradit Liuius, & Valerius lib. VIII. cap. XI. Itaque legendum eſt. Antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus mil. dixit. In ueteribus autem libris eſt. prędixit exercitui, ne miraretur, quod luna defectura erat. Qverentes de Antiocho rege, quod is bellum inferret.} Vet. lib. His. i. Cleopatræ, & Ptolemæo.

IN LIB. XLIIII.

Et primus eorum congreſſus ea dignitate eorum ipſorum, ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis. Proconſul enim ad exercitum paucis poſt diebus conſul concionem apud milites habuit.} Nonnulla hic deeſſe unuſquiſque ſentire poteſt. quorum hæc uidetur fuiſſe ſententia. Primus eorum congreſſus ea dignitate eorum ipſorum, ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis ſumme utilis Philippo conſuli fuit. Proconſul enim ad exercitum conuerſus eum ad rem fortiter gerendam hortatus eſt, eoque conſuli tradito Romam reuerſus eſt. Paucis poſt diebus conſul concionem apud milites habuit. Locutum hic eſſe de traditione exercitus apparet. cum ſubdit. Profectus decimo die poſtquam exercitum acceperat, caſtra mouit. Svmmotis ijs quam potiſsimum peteret, retulit ad concilium.} Legendum eſt. Quâ. ut. Quà quiſque ducturus eſſet. niſi uiam addere malimus. ut paulo poſt. quod iter petiturus eſſet, ignarus. Interim conſuli ſententia ſtetit eo ſaltu ducere, ubi propter Octolopum diximus regis caſtra. Præmitti tamen.} Locus mancus ita reſtitui poteſt. ubi propter Octolophum diximus regis caſtra Philippi fuiſſe. Præmitti tamen. Librarius enim oculos à Philippi transtulit ad Præmitti, ob quandam ſimilitudinem literarum. rem autem ita habuiſſe, intelligi poteſt ex lib. XXXI. ubi de rege Philippo cum Quintio dimicante agitur. Tertio Inde die per æque inuia.} Quarto, legendum. priore enim uerſu dixit Tertio die coniunctis copijs eunt. & ſupra. poſteri diei meminerat. Qvod nec hoſtis unquam apparebat.} Vſquam. perſpicue.

370 Digressi in campos.} Degreſsi. nam de deſcenſu loquitur, non diſceſſu. ut ſupra. Et quæ temeritas conſulis uideri potuiſſet, quòd eò proceſsiſſet, unde inuito hoſte regredi nequiret, eam non conſultam audaciam fecit.} Legendum. Non inconſultam audaciam. Nam contrarium temeritati quærimus. præterea ſupra eandem ſententiam protulit. Nec aliud reſtabat, quàm audacter commiſſum pertinaci audaciæ, quæ prudens interdum in exitu eſt, corrigere. Quam ergo ibi prudentem audaciam, hic non inconſultam uocauit. Persevs tandem pauore, eo quo attonitus fuerat, recepto animo, mallet imperijs ſuis non obtemperatum eſſe.} Malim. à pauore recepto animo. alibi. collecto à pauore animo. &. Collectis ex nec opinato pauore animis. Corrigo etiam. Malle, pro mallet, iuxta notam figuram dicendi. Canastrevm.} Canaſtræum. nam græce *κανάστραιον*.

371 Et m millia Peneſtarum.} m m. ſcribe. i. duo millia. Per Cydantem Cretenſem.} Cydas Cydam edit. Itaque Cydam Cretenſem dixit Cicero Philip. V. Et pene uictoriæ utique de Antiocho rege maiore parte à ſe uindicata.} Corrige. ad ſe uindicata.

372 Literas'qve extemplo ad utranque gentem ſcirent indicatum mitti.} Scribo. ut ſcirent indicatum. Cauſam enim affert, cur ſenatus iuſſerit extemplo literas ad Caras, & Lycios de libertate mitti, ut Rhodij, inquit, legati, qui id ægre laturi erant, ſcirent ſcriptum eſſe. Iai & ex aliis locis cómeatus rempublicam proſpectos in hyemem habere.} Vox Remp. uitioſe eſt. Sæpe autem admonui, quàm facile, & Quàm ſæpe lapſi ſint librarii in his uocibus P. R. & R. P. & PR. i. populus R. Reſp. Prætor, inuerſis, aut diſiunctis, aut coniunctis, contra quàm opus erat, literis. Hoc ergo loco idem ui

tij est:pro Rempublicam restituendum est.à prætore.prætorem autem intelligit C.Marcium Figulum classis præfectum,cui commeatus cura erat tradita. Itaque paulo ante dixerat.consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit cum commeatu naueis uenire. Is pacis semper auctor regis fuerat. § Scribe,Regi.Sic enim latina locutio postulat. Qui tribunus pl.eos uehementer accusaret.§ Accusarat. perspicue. S. c. Sulpicius Pr. ad consulem paucos post dies recitauit.quibus ante diem in urbem uenturum.& consul maturauit. § Fœde corruptus locus est,& asterisco notandus.sententia est. prætorem consuli s. c. recitasse.consulem se in urbem ad certam diem uenturum , & comitia habiturũ edixisse. paucisque post diebus & ipsum maturasse, & comitia eo die, qui dictus erat, esse perfecta . Sic lib. I x.profectique ad Fabium consulem,legati,cum s. c. tradidissent. Consules creati L.Aemilius Paulus iterum septimo decimo anno, postquam primo consul fuerat . § Quarto decimo, scribendum. tot enim anni numerantur à priore consulatu Paulli ad posteriorem . Error ex notis numerorum emanauit.x I I I I.& x V I I.duo enim I I, in V mutata sunt. Præterea primum, non primo, in hoc genere dicendum est . sic enim ubique alias . Cn. Baebius Pamphilus . § Tamphilus, ut supra. M. Aebutius Helua . § M.Aebutius Elua . ut supra. Et comperta referenda, quid aut terrestribus, aut naualibus copijs opus est . § Opus esset . aperte legendum. Cn. Domitius Aenobarbus . § Ahenobarbus . ut supra. Et ne quid profectionem suam teneret,pridie Idus Aprilis Latinis esse constituram diem . § Paulo post autem ait, Latinas fuisse prid. Kal. Aprilis sic enim inquit. Ab hac concione Latinis,quæ pridie Kal. Aprilis fuerunt in monte sacrificio rite perpetrato . Aut ergo mendum est . aut diem Latinis prætulit . Sacrificio rite perfecto primi Alexandrini legati . § Sacrificium hic non Latinarum intelligit,sed solenne sacrum . quod consules suscipiebant ineuntes,antequam de rep.referrent , aut agerent. at paulo ante cum dixit. Sacrificio rite perfecto, se, & Cn.Octauium,simul senatus censuisset,exituros esse,solenne Latinarum intelligit. C. Popillium Lænatem, & C. Decimium, C. Hostilium . § Scribe Lænatem, C. Decimium,& C.Hostilium.Sic enim loquitur paulo post in ijsdem legatis nominandis .

In otio militem ali,nec plus quam VI frumentum habere. § Suspicor legendũ esse.nec plus,quàm sex dierum frumentum habere. siquidem iam hyems exacta erat,in quam cômeatus parati fuerant à prætore.Iam.n.consulatum inierat Paullus Idibus Martijs,omnia autem imminuunt legari. Rumores credulitate uestra ne alatis . § Hanc sententiam pariter expressit Plutarchus in concione Paulli . οἱ δὲ πεμπόντες αὐτῷ, μὴ παραστρατηγεῖν, μηδὲ λογοποιεῖν ἀλλ᾽ ὑπουργεῖν σιωπῇ τὰ δέοντα πρὸς πόλεμον. Primum à prudentibus.& proprie rei militaris peritis,& usu doctis monendi imperatores sunt, deinde ab ijs, qui intersunt gerendis loco,qui hostem,qui temporum opportunitatem uident. § Suspectam habeo hanc lectionem.Qui intersunt gerendis loco,qui hostem. Malim ita,qui intersunt gerendis rebus,qui loca,qui hostem. Medeone Labeatidis terræ. § Mediune,ut ante dixi,ex Stephano. Quanquam Polybius libro primo, Μεδεῶνα uocat, non μεδίωνα. Verum occultiora quædam agebantur;quæ in præsentia inuisum quidem, & suspectum Romanis Eumenem falsis grauioribus.Proditor.n. § Manca sententia est. Duas has uoces,aut his similes intercidisse puto. Falsis grauioribus criminibus onerarunt. Quæ hæc crimina grauiora sint exponit. Proditor enim,ac prope hostis habitus. Neque bello eum inuadere animo habuit . § Lege.in animo habuit.sic.n.paulo ante.Extrahere eius tempus æstatis in animo habebat. 373

Nam modo ne iuuaret bello Romanos , modo pacis patrandæ cum Romanis paciscebatur mercedem , ne bello interesset . M. & D . in utroque non fidem modo se,sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat . § Inscite interpuncta uerba deprauant omnem hanc sententiam . Est autem ita distinguendum . Paciscebatur mercedem ne bello interesset mille,& quinquaginta talenta. Inde. In utroque non fidem modo se. Vtrunque autem intelligit, nec Romanos bello iuuaturum, & pacem cum Romanis ei comparaturum . Sic paulo post CCC.talenta Gentio ob belli societatem à Perseo promissa ait. 374

Circa Desudabam in Medica exercitus Gallorum consederat , mercedem pactam opperiens . § Mædica.ut ante ex græcis.Hac de Plutarchus item in Paullo ubi ait. οἱ δὲ περὶ τὴν μαιδικὴν καταστρατοπεδεύσαντες ἐμέγνυντο τοῖς παρὰ τοῦ βασιλέως.&c. Ab Actio flumine . § ab Axio.Sic paulo ante.notum flumen est . Clondicus regulus eorum,abi renuncia ergo,inquit. § Bastarnæ,quos Philippus rex exciuerat, Clondico duce uenerant, ut lib.XL.traditum est. Quem interfectum fuisse à Perseo scriptum est in Epitoma lib.XLIII.Iterum nunc Clondico duce Bastarnæ à Perseo accersiti ueniunt. Ex quo intelligi potest,hoc nomẽ apud eos esse celebre. Quoniã autẽ ante diximus,Elonicũ uideri in eo esse legẽ dum,idẽ de hoc etiã affirmamus. Ipsis quoq; Romanis de se cogitandũ fuisset.quãdo neq; manere amissa Thessalia,unde exercitus alebatur,potuissent, neq; progredi, cũ ex aduerso castra Macedonũ, qui ea pependerant spe,haud mediocriter debilitauit . § Nemo est,qui nõ sentiat sensum hunc nõ expletum undique esse,quod uerba quædã interciderint.nunc quemadmodũ expleri possit,accipiant . Persei regis auaritiã coarguit, qui innumerabiles copias Bastarnarũ, quibus facile Romanum exercitũ opprimere potuisset,ne sumptũ faceret,dimisit. Quod ni fecisset,inquit,cogitãdum ipsis Romanis de se fuisset,quando neq; manere amissa Thessalia potuissent,unde alebatur exercitus eorum,neq; progredi,cum ex aduerso castra Macedonum essent. Quo facto Perseus (inquit) Romanorum animos cõfirmauit,& Macedonũ,qui ea pependerãt spe haud mediocriter debilitauit.Eadẽ sententia iteratur etiã paulo post.

Quæ res Romanis auxit animos, Macedonibus, regiq́ue eorum haud mediocrem attulit terrorem. Librarius in errorem inductus est à duabus illis uocibus Macedonum, ab una enim ad alteram, medijs uerbis præteritis transiit. CVM assidue Pantauco ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur. } Legendum est, à Pantauco. M. PERPENNAM, & L. Petilium legatos, qui tum forte ad eum uenerant, in custodiam coniecit. } Perpernam, & Petillium. Ex Capitolinis & græcis monumentis est scribendum. De his legatis sic Plutarchus in Paullo. πρέσβεις ἐλθόντας ῥωμαίων πρὸς αὐτὸν συνέλαβε, καὶ κατέδησεν. Appianus in Illyrica hoc factum à Gentiro ait, qui diceret, eos non legatos, sed exploratores ad se uenisse. AD Sigium. } Sigeum. græce enim σίγειον.

375 IN CAVNIIS Durnium oppidum. } Burnium. Ptolemæus enim meminit oppidi Illyrici nomine βύρνον. & Plin. lib. III. populorum Burnistarum in Illyrico. BVLLIANORVM, & Apolloniatium. } Lego Bulinorum. qui sunt auctore Stephano populi ad Illyriû. βουλινοι inquit ἔθνος περὶ ἰλλυρίαν. AD EA, quæ habebat auxilia Parthinorum iuuentutis duobus millibus peditum, & equitibus CC. } Suspicor addendam uocem ita. Assumptis Parthinorum iuuentutis duobus millibus. sic enim paulo ante, Assumptis ad eum exercitum, quem habebat, Bulinorum auxilijs. TVM classis. } De rebus ab Anicio prætore gestis aduersus Gentium regem Illyriorum dicere cœperat. Eas igitur hoc loco persequebatur, maxime uero eas quas mari gesserat. quas ita ordiebatur. Tum classis. Desideratur etiam initium rerum earum, quas terra gessit. nam deditione urbium loquitur, cum ait. Die toto ei tradiderût se.

ETLEVAM uxorem. } paulo ante uxorem Gentij regis Etutam uocauit. Videndum an unam hanc habuerit. SCERDILIO, Pleuratoque. } Scerdiletum libris superioribus dixit. est enim nomen regulis Illyricis familiare. PYTHOI, & Petræ. } Pythij. utriusque meminit Plut. in Paullo.

THEOGENES, & Midon. } Milo. ut ante ex Plutarcho. BELLO Illyrico intra XXX. dies perfecto. } Diebus XX perfectum scribit Appianus. MILES iussus ex propinquis syluis. } Orsus erat dicere, quæ Perseus rex ad famam aduentus consulis Paulli parasset, euius narrationis pars extrema intercidit, una cum initio expositionis eius, qua quæ Paullus moliri cœpit, ubi in Macedoniam peruenit, prodit. primis autem his uerbis. Postremo sequi se utrarios ad mare. Quemadmodum inopiam aquarum leuauerit in Olympo monte tradit. Quæ res etiam ex Plutarcho in Paullo peti potest. MILITEM hæc tria curare debere, corpus, ut quam ualidissimum, & pernicissimum habeat arma apta, cibum paratum ad subita imperia. } Vox, cibum, aperte, mendosa est. Ego, Animum, reponendum puto. Hunc locum sic græce uertit Plutarc. παρήγγειλε μηδὲν πολυπραγμονεῖν, μηδὲ φροντίζειν, ἀλλ' ὅπως ἕκαστος ἑαυτοῦ, καὶ τὴν πανοπλίαν ἕκαστος, ὅπως ἐνεργὸν παρέξει, καὶ χρήσεται ῥωμαλέως τῇ μαχαίρᾳ τὸν καιρὸν παραδόντος τοῦ στρατηγοῦ.

376 NORVM esse. Quæ res Romanis auxit animos. } Hic narrabantur ea, quæ Perseus post Paulli aduentum aduersus eum se comparans egit, de quibus scribere erat ingressus. Horum autem uerborum hæc erat sententia. Nunciatum est Gentium regem superatum, ipsumq́ue cum regno in potestate Romanorum esse. Quæ res Romanis auxit animos; Macedonibus, regiq́ue eorum haud mediocriter attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto famam eius rei est conatus &c. ITAQVE cum alij præcipites sine responso agendos castris, pronunciauit post diem quintum decimum, se responsum daturum. } Perfecta hæc sententia non est. Dicturus enim fuit, nescio quid eiusmodi. Cum alij præcipites sine responso agendos castris, alij conuenienti cum responso dimittendos dicerent, pronunciauit &c.

P. SCIPIONEM Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque delectis millibus Heracleam mittit. } Horum meminit etiam Plutarc. in Paullo, ὁ νασικᾶς ὁ ἀπ[illegible] ... γαμβρὸς ἀφρικανοῦ σκιπίωνος· καὶ φάβιος μάξιμος ὁ πρεσβύτατος τῶν αἰμιλίου παίδων ἔτι μειράκιον ὤν. Meminit etiam Heracleæ, quam τὸ ἡράκλειον uocat. Summam etiam eorum, quos secum Nasica duxerit subtilius tradit.

PERSEVS quod in oculis erat. } Iam aggressurus erat dicere, quemadmodum Perseus Nasicæ, & Fabio, qui cum magna manu Perseû ab alia parte ut adorirentur missi erant, obliterit. Et hæc igitur desiderantur, & quemadmodum Paullus post Nasicam sit consequutus. De eodem Paullo loquitur, cum ait. Anni post circumactum solstitium erat. Narrat autem quemadmodum fessos itinere, & æstu milites à pugna, cuius facultatem dabat Perseus cohibuerit. Hæc autem horum uerborum futura fuit sententia. Quoniam autem incommodum maxime (Nam tempus anni post circumactû solstitium erat, hora diei iam ad meridiem uergebat.) iter multo puluere, & incalescente sole factum erat, lassitudo & sitis iam sentiebatur, & meridie instante magis accessurum utrunque apparebat; statuit sic affectos recenti, atque integro hosti non obijcere. Sic Plutarchus parenthesi temporis horam descripsit. θέρους γὰρ ἦν ὥρα φθίνοντος Hac de re sic paulo post agit Paullus Nihil'ne interest, utrum ne militem, quem neque uiæ labor hodie, neq; operis fatigauerit, requietû, integrum in tentorio suo arma capere iubeas, atque in aciem plenum uirium, uigentem, & corpore, & animo educas, an longo itinere fatigatum, & onere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis puluere, torrentem meridiano sole, hosti obijcias recenti, quieto, qui nulla re ante consumptas uires afferat? NASICA unus ex omnibus ausus est monere côsulê. } Plura rebus inflatû re bene ad Olympû côtra Perseû gesta, hoc aggredium esse scribit. MVLTIS belli casibus didici. } Sic Plutarchus. αἱ δὲ πολλαί με ἦσαν διδάσκουσαι τῶν ἐπηρμένων ἁμαρτίαι &c. AD concilium uocauit. } Cum desint, quos uocauerit, malim, concilium aduocauit. sic paulo post. côcilio aduocato literas cum recitasset. Item. Aduersus aduocatos in côsiliû côsidere iussit.

CONSVL

CONSVL ad id quod pridie prætermisisse pugnandi occasionem uidebatur. § Ad id quòd. dictum est, pro præterquam quod.

ATQVE in acie plenum uirium uigentem, & corpore, & animo educas. § Legendum aperte. in aciem. AC ne illo ipso quidem die aut consule, aut rege, quod nec fessos, ut pridie ex uia, &c. § Si plenam hanc sententiam explicuero, cum quorum uerborum iactura facta sit, intelligetur. Sic igitur mihi legendum uidetur. Ac, ne illo ipso quidem die, aut cõsule, aut rege optante pugnatum est. rege, quod nec fessos, ut pridie ex uia, neque trepidantes in acie instruenda, & uix dum compositus aggressurus erat, consule, quòd in nouis castris non ligna, non pabulum conuectum, erat, ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum è castris exierat. Hanc esse sententiam huius loci, atque similis uerba intercidisse, apparet ex eo, quod ait. Neutro imperatorum uolente. Librarium in errorem impulit uox rege, quæ iteratur. in qua scribenda à priore ad posteriorem cum medis uerbs transcendisset, delapsus est. 377

M. SERGIVS Sylus. § M. Sergius Silus. ex nummis argenteis. ut ante. ESSERNINA. § Aeserni na. sic enim græci αἰσέρνια. THRACES duo id iumentum ex medio alueo in suam ripam trahentes altero eorum occiso, receptoque eo iumento ad stationem suorum se recipiebant. § Satis constat, ne hunc quidem locum integrum esse. Quæ sententia futura sit, non est difficile intelligere, quibus uerbis expressa fuerit, nemo unquam diuinauerit. Ego tamen, ut sententia elucescat, ita lego. Cum ventum ad flumen esset, neutris lacessentibus, hora circiter quarta iumentum è manibus curantium elapsum, in ulteriorem ripam effugit. Quod cum per aquam ferme genus tenus altam tres milites sequerêtur, Thraces duo id iumentum ex medio alueo in suam ripam trahentes cum tribus Romanis militibus manum conseruerunt. Iamque Romani altero eorum occiso, receptoque eo iumento ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum præsidium in hostium ripa erat. ex his pauci primo ægre passi popularem in suo conspectu cæsum ad persequendos interfectores fluuium transgressi sunt. Eandem sententiam edit Plutarchus. qui tamen consilium Paulli hoc fuisse scribit. ET cum præsidio. § Persequuturus erat, ut utrinq; exercitus ad prælium concurrissent, initio pugnæ in flumine orto. Ergo cum commissum prælium esset, atque acriter ab utraque parte pugnaretur Paullus legionem, inquit, in prælium ducit. Sic autem etiam Plutarchus. ὁ μὲν οὖν αἰμίλιος ἐκ τῶν σκηνῶν προῆλθε, καὶ τὰ τάγματα τῶν ὁπλιτῶν ἀνίσας, παρεθάῤῥυνεν. NAM sicut pleraque nous commenta mortalium in uerbis uim habent explendo, cum agi. § Pro Explendo, repono, Extemplo. ut sit. extemplo, cum agi, non quemadmodum agantur, edisseri oportet, sine ullo effectu euanescunt. ITA cum elephanti in acie nomen tantum sine usu fuerant. § Fuerunt. legendum. QVOD si maturius pugnatum esset, ut satis diei uictoribus ad persequendum superesset. § Recte, Plutarchus enim ait commissum esse prælium περὶ δείλην. EVANDER Cretēsis, Neon Bœotius, & Archidamus Aetolus. § Sic Plut. εὔανδρον τε τὸν κρῆτα, καὶ ἀρχίδαμον τὸν αἰτωλόν, καὶ τὸν βοιωτὸν νέωνα. Hinc ego. Neo Bœotius. Gẽtile. n. nomẽ terrę Bœotię est tã Bœotius, quàm Bœotus.

GALIPSVM eo dic. § Galepsum lego. Nam Stephanus, & Plutarchus in Paullo γαληψὸν nominant. NON bono, ac iusto rege ob ea. § Quædam pauca desunt, de gratulatione Amphipolitanorum: Amphipolim. n. Paullus uenerat. 378

IN LIBRVM XLV.

EVANVIT quidem tanquam certæ rei gaudium. § Scribe. Incertæ. id enim sensus postulat cum dicat. tamen omen lætum insidebat animis. C. LICINIO consuli ad quadrigas mittendas exscendenti, tabellarius, qui se ex Macedonia uenire diceret, laureatas literas dicitur. § Perspicue uox una desideratur. ut sit, reddidisse laureatas literas dicitur.

DE militibus, socijsque naualibus dimittendis referretur, cum legati ab L. Aemilio consule, à quibus præmissus tabellarius esset. AD. VI. K. Octob. hora fere secunda legati urbẽ ingressi sunt. § Et hic uox una deest ad integritatem sententiæ. A quibus præmissus tabellarius esset, uenissent. A. D. VI. K. Octob. &c. INGENTIQVE turba non uirorum modo, sed etiam fœminarum conferta tota urbe deorum immortalium templa, senatus reuocatus. § Et hic intercidit uox una. Deorum immortalium templa adierunt. EX ante ad v. Idus Octob. § Lege ex ante diem v. Idus Octob. ut supra. SENATVS in triduum supplicationes decreuit, ut latinæ edictæ sunt in ante IIII & III. & prid. Id. Nouemb. § Sensus est. Supplicationes edictæ sunt in certos dies, perinde atque Latinæ indici solent. non. n. hic de Latinis indicendis loquitur, quippe quæ in quatriduum hoc tempore indicerentur, non in triduum. præterea lego. in ante d. IIII. AD Siras terræ Odomanticæ. § Stephanus. Σίρις ἔθνος θρᾴκης. ὀδόμαντες ἔθνος θρᾴκης. RELIQVI QVID esset, nisi ut fortiter moriatur. § Hæc cum interrogatione legenda sunt, hoc modo. Reliqui quid esse, nisi ut fortiter moriatur. DEMETRIVM est portus. § Huius etiam portus meminit Plutarchus in Paullo. ION. Thessalonicensis. § Io, scribendum. edit enim Ionis. Plutarcho auctore in Paullo. τὰ δὲ παιδία συλλαβὼν αὐτῷ ἴων ἐνεχείρισεν. 379

PVLLO amictus illo Perseus ingressus est castra. § Vide ne sit legendum. Pullo amictu ille ingressus. & Perseus tamque glossema delendum sit. PER Europæ plerunque, atque Asiam omnem. § Plerunque Europæ dixit, ut Sallustius in Iugurtha, plerunque noctis. Sed ubi plerunq; noctis processit. VICESIMVM ab Carano, qui primus regnauit, Persea numerabant. § Iustinus lib. XXXIII. 380

Macedonia,inquit,ab Carano,qui primus in ea regnauit uſque ad Perſeum triginta reges habuit. Euſebius autem quadraginta reges Macedoniæ uſque ad Perſeum nominat. ut dubitandum non ſit,quin ex notis numerorum,& apud Liuium,& apud Iuſtinũ menda manauerit,& utrobique XXX X legendũ ſit.

QVAE omnia ſi tamen populo foret, in capita noxiorum uerſuta. § Suſpicor ita legendum. Quæ omnia,ſi poteſtas populo foret. Nam poteſtas, & tam decepiſſe librarium imperitum uidentur. Hanc certe uocem ſententia poſtulat. NEC eo ſegnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur,quàm perſeuerantiam in exequenda re Decimii lenitas. Cum hæc agerentur. § Si ſenſum diligenter attendas, profecto hanc uocem excidiſſe intellexeris. Decimii lenitas afferebat. CIRCA Rhinocolura. § Ptolemæus, & Stephanus. ῥινοκόρουρα edunt. at Strabo. ῥινοκόλουρα. NAVIGANTIBVS oſtio Nili ad Peluſium per deſerta Arabiæ ad Memphim incolebant,& ab cæteris Aegyptiis partim uoluntate,partim metu, &c. § Loci manci & deprauati hæc futura fuit ſententia. Loquitur de Antiocho ad ſubigendam Aegyptum reuertente. Nauigantibus, inquit, oſtio Nili, quod eſt ad Peluſium per deſerta Arabiæ populi ſeſe dediderunt. Deinde receptus ab iis,qui ad Memphim incolebant,& ab cæteris Aegyptiis partim uoluntate,partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus deſcendit. Locum autem aſteriſco notaui.

381 AD quam ope, ſiquid imperatum foret, ad futurum regem fuiſſe. § Legendum puto. ad quam ſumma ope. Sic enim lib. I. Rem ſumma ope taceri iubent. Item. Cum bellum utrinque ſumma ope pararetur. & lib. XXVI. ad impediendam rem actam,quæ ſumma ope approperata erat. & Salluſt. in Iugurta. Summa ope niti decet,ne uitam ſilentio tranſeant. Item. Summa ope enitum eſt,ne tale decretum fieret. & lib. XXVII. Summa ope orare. Sic alias ſæpe uterque. Nunquam uero,ope,tantum. PETENTI Maſgabæ,ut Anno Amilcaris filius hoſpes in locum exigeret. § Deſiderantur uerba nonnulla, & pro hoſpes,obſes lego. Petenti inquit Maſgabæ,ut Anno Amilcaris filius obſes in locum(cuiuſdam alius obſidis Carthagininſis,cuius nomen interiit) Romam à Pœnis mitteretur, reſpõdit ſenatus, haud æquum uideri,ut obſides à Carthaginienſibus arbitrio Maſſaniſſæ exigeret. Hęc forte ſententia futura fuit,quam quam uerba nemo diuinare poteſt,aſteriſco ergo notetur locus. ut uulnus acceptũ indicetur omnibus.

IN quatuor urbanas tribus. § Hoc loco deſiderantur comitia cõſularia, quibus conſules creati ſunt Q. Aelius Pætus, & M. Iunius Pennus. & prætoria,quibus prætores Q. Caſsius, M. Iuuentius Thalna, Ti. Claudius Nero. Cn. Fuluius. C. Licinius Nerua. A. Manlius. Præterea initium expoſitionis rerum à cenſoribus Ti. Sempronio, & C. Claudio geſtarum. De quibus loquitur,cum ait. In quatuor tribus urbanas. Eſt autem intelligendum libertinos in quatuor tribus urbanas iam inde uſque à Ser. Tullio rege fuiſſe coniectos,auctore Dionyſio,poſt autem cum per omnes tribus diſperſi eſſent, in eaſdem quatuor eſſe redactos à C. Flaminio, & L. Aemilio cenſoribus,ut eſt ſcriptum in epitoma lib. XX. Nunc uero à Ti. Sempronio Graccho cenſore in unam Eſquilinam urbanam referri. auctore Liuio. Neque enim audiendus eſt ille,qui de Viris Illuſtribus ſcripſit,qui ita in Graccho tradit. Cenſor libertinos,qui ruſticas tribus occuparant,in quatuor urbanas diuiſit. PLVRES quam à ſuperioribus, & ſenatu emoti ſunt, & equos uendere iuſſi. § De notis horum cenſorum ſcripſit etiam lib. XLIII. Septem è ſenatu eiecti. In equitibus recenſendis triſtis admodum,atque aſpera cenſura fuit. multis equos ademerunt. Vt mirer admodum ipſum quaſi ſui oblitum eadem hoc etiam libro, quod facere haud ſolitus eſt, iteraſſe.

C. CICEREIVS ædem in monte Albano dedicauit,quinquennio poſtquam uouit. § Sic lib. XLII. C. Cicereius prætor ĩ Corſica ſignis collatis pugnauit. Vouerat ĩ ea pugna prætor ædẽ Iunoni Monetæ.

382 VT & in libertate gentes,quæ eſſent,tutam eam ſibi perpetuamque ſub tutela eſſe. § Videtur legendum. Sub tutela populi Romani eſſe. ſicut dixit. atms populi Ro. &: Reſpectu populi Rom.

COMMVNE CONSILIVM gentis eſſe. § Legendum eſt. Commune concilium gentia nullum eſſe. Senſus eſt. Commune conſilium gentis nullum eſſe, ſed in quatuor regiones deſcribi Macedoniam,ut ſuum quæque concilium haberet,placuit. ALTERA querimonia Gallici tumultus, Aduertæque gladiis regnum in dubium adductum eſſe. § Aduertam Gallorum regulum uidetur uocare. quem tamen paulo poſt Solonettium nominat. Eſt autẽ uerisimile ſupra hoc de bello Gallico,deque hoc rege apertius ſcripſiſſe,uerum ut multa alia excidiſſe. neque enim tam paucis uerbis cauſam hanc aduentus Attali eſſet complexus. De hac re paulo poſt. Et Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, expoſuit. M. IVVENTIVS Thalna prætor. § M. Iuuentius Thalna. ex conſul. Cap. ET tribuni plebis: cum ita traditum eſſet,ne quis intercederet legi. § Pauca uerba deſiderantur in hanc ſententiam. Et tribuni plebis,quod antequam priuati de lege dicerent,legi ipſi intercederent;cum ita traditum eſſet. &c. Tota enim ſententia hæc eſt. Et prætor nouo exemplo rem ingreſſus erat, quod ante non conſulto ſenatu de ſua unius ſententia rogationem ferret, cum antea ſemper ſenatus prius de bello conſultus eſſet,poſt ad populum latum, & tribuni plebis (ſ. nouo exemplo agebant,) quod antequam priuati dicerent,intercederent. cum ita traditum eſſet,ne quis intercederet prius legi,quam priuatis ſuadendi diſſuadendiq; legẽ poteſtas facta eſſet. Hanc autem deeſſe ſententiã ex eo etiam apparet, quod ſequitur. Tribuni feſtinationẽ prætoris ante tempus intercedendo. TRIBVNI feſtinationem prætoris ante tempus intercedendo in aduentum im. § Exciderunt pauca,quæ ad rem Rhodiorum de quibus loquitur,pertinebant. Exciderunt etiã prima uerba orationis Rhodiorũ,quam pro ſe dixerunt in ſenatu.

Huius

Huius autem orationis capita una cum sententijs quibusdam orationis eius, quam dixit Cato pro Rhodijs, extant apud Gellium lib. VII. Catonianæ autem orationis post etiam meminit Liuius. DONA ferentes.} Si quis recte attendat, legendum intelliget. Dona ferentes ueniebamus. uam sequitur ἀπό ... Nunc uix mercede recepti uenimus in curiam Ro. Rhodij.

ET secessisse à uobis plebem, nec in potestate uestra rempublicam fuisse.} Malim, populum R. quam remp. Nam si plebes secessit, certe in potestate patrum non fuit, quominus autem resp. in eorum potestate esset, nullo impedimento fuit. Intelligi autem Rhodij uolunt, ne multitudinem quidem Rhodiam in Potestate principum fuisse. Sic sæpe alias Liuius, Tribuni plebis in potestate patrum fuerunt. Ex uulgata tamen lectione etiam sensus elicitur. PARTEM eum Astymede Romæ subsistere, quæ agerentur sciret, certioresque suos faceret.} Videtur legendum. quæ, quæ agerentur sciret. atque alteram, Quæ, esse incuria prætermissam. MYLASSENSES Alabandenosque.} Μυλάσαι uno σ tantum cum scribantur à græcis Mylasenses scribendum est. Porro autem Alabandæos uidetur scribendum. Cicero enim dixit in Bruto Hierocles Alabandæus. & alibi Apollonius Alabandensis. Stephanus autem. ἀλάβανδα πόλις καρίας, τὸ ἐθνικὸν ἀλαβανδεύς. IN Molossidem.} Molosidem uno. s. scribendum auctore Stephano. μολοσία, inquit, χώρα τῆς ἠπείρου. ὁ οἰκήτωρ μολοσσὸς καὶ μολοσοὶ δι᾽ ἑνὸς σ. TEGMONEM.} Tecmonem ex Stephano, qui ait. Τέκμων πόλις θεσπρωτῶν, ὁ πολίτης τεκμώνιος.

384 DASSARITIORVM Tiruftas.} Hos Ptolemæus Πειρούστας. Strabo lib. VII. Πειρούστας uocat. Quare Pirustas lego. DAORSEIS quoque.} Ptolemæus Δαορσεῖς uocat. alii, puto, Δαόριζοι. Strabo lib. VII. ubi de Illyrijs agit. εἶθ᾽ ὁ νάρων ποταμός, καὶ οἱ περὶ αὐτὸν δαόριζοι. DIMIDIVM eius, quod regi pendissent.} Pependissent, ut bis hoc libro dixit. TEMPLVM Iouis Trophonis.} Trophonij. ex Suida. MVROS Pyreum urbi iungentes.} Piræeum, scribendum. cæterum muros intelligit, quæ μακρὰ τείχη uocabantur. APOLLONIAM ad eos pergit. Quo cum Perseus obuiam Amphipoli nimis soluta custodia processisset (id diei iter est.)} Apolloniam Macedonicam intelligit. Si quidem ab Amphipoli ad eam iter unius diei est, de qua Stephanus, non eam, quæ est in Epiro. Et à se ipsa quæque contempta pars esset.} In libris Emendationum ostendi, legendum esse, ut se ipsa quæque contenta pars esset.

385 PORTVM receptum non commeatibus iuuissent.} Lege. portu receptum commeatibus iuuissent. sic enim in primo exemplari legebatur, & hic est sensus. VTILITAS annonæ.} Vilitas. CENTVM quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur.} Sic Plut. ὥστε ὁρμῇ μιᾷ πεντεκαίδεκα ἀνθρώπων ἐξανδραποδισθῆναι μυριάδας. ἐβδομήκοντα δὲ πόλεις πορθῆναι. PAVLVS ad mare Oricum descendit.} Sic Plut. αἰμίλιος τοῦτο πράξας εἰς ὠρικὸν κατέβη. REGIA naue ingentis magnitudinis, quam XV uersus remorum agebant.} Sic Plutarchus. ἀνέπλει τὸν θύβριν ποταμὸν ἐπὶ τῆς βασιλικῆς ἑκκαιδεκήρους κατακεκοσμημένης ὅπλοις αἰχμαλώτοις, καὶ φοινικίσι καὶ πορφύραις. Huius eiusdem nauis meminit Suidas in Perseo. ET priuatis lege dicendi locus esset ad suadendum, ut in re minime dubia, si quisquam procederet.} Mallem, & priuatis lege dicendi locus esset, uec ad suadendum, ut in re minime dubia quisquam procederet. Idem sentit Manutius. PECVNIAM illum dare non potuisse, militem dare posse.} Dare non posse, uidetur legendum. siquidem subdit. ne speraret ibi fructum gratiæ, ubi non meruisset. INTROVOCATAE primæ tribus cum antiquarent.} Sic Plut. τῆς πρώτης φυλῆς τὴν ψῆφον ἀποφερούσης.

386 QVANTVS imperator L. Aemilius fuerit Quirites, si ex alia re nulla æstimari posset, uel hoc satis erat.} Hoc principium orationis sic græce uertit Plutarchus. αἰμίλιον μὲν ἔφη παῦλον ἡλίκος αὐτοκράτωρ γένοιτο, τὸ νῦν μάλιστα γιγνώσκειν, ὁρῶν ὅσης ἀπειθείας γέμοντι, καὶ κακίας στρατεύματι χρώμενος οὕτω καλὰς κατώρθωσε, καὶ μεγάλας πράξεις. SEO postero die, quàm triumphatum est, priuatum eum uisurus esset, nomen deferret.} Legendum. priuatum cum uisurus esset. Porro autem ego malim legere, deferre, interrogare, dicere, accusare, ut hæc omnia ad uocem debuit referantur. CVI crimen nullum probrum dicere poterat.} Legendum. Cui nullum crimen, nullum probrum dicere poterat. QVAM illis ✱ qui triumphauerunt.} Nihil huic sententiæ deerit, si legas; quàm illis, qui post eos triumphauerunt. intelligit autem, qui post Lutatium, & Cornelium triumpharunt, ut de Philippo, & de Antiocho. aut ita legendum est. Quam Macedonici, & Asiatici illis, qui triumphauerunt. M. CVRIVS.} M'. Curius, ut ante. MILITVM quidem propria est causa, qui & ipsi laureati, & quisque donis, quibus donati sunt, insignes triumphum nomine cient.} Hoc est id, quod Varro scribit libro de lingua latina V. Quod milites cum imperatore redeuntes per urbem in Capitolium euntes, clamitaneriut, Io Triumphe. Itaque Horat. lib. IIII. Non semel dicemus, Io Triumphe ciuitas omnis.

387 REVOCATE si uidetur tribuni ad suffragium tribus, ego ad uos milites.} Intercidit finis orationis, qua usus est M. Seruilius pro triūpho Paulli. Qui tamē finis est apud Plutarchū, his uerbis. ἀλλ᾽ ἄγε καλῶν αὐτοὺς ἐπὶ τὴν ψῆφον, ἐγὼ δὲ καταβὰς παρακολουθήσω πᾶσι, καὶ γνώσομαι τοὺς κακοὺς, καὶ ἀχαρίστους, καὶ δημαγωγεῖσθαι μᾶλλον ἐν τοῖς πολέμοις, ἢ στρατηγεῖσθαι βουλομένους. i. Reuoca ipsos ad suffragium. ego uero illos omnes subsequar. & malos, ac ingratos ciues cognoscā, quiq; i bellis à tribunis, quàm ab imperatore regi malūt. Excidit præterea initium expositionis triūphi Paulli, quē per triduū egit III. II. prid. K. Decemb. ut est scriptū in triumphis Capitolinis. de quo triūpho in sequētibus proximis uerbis traditur. FILII duo

Maximus,& P. Scipio. § Q.Maximus,& P. Scipio. Neque enim alter prænomine ſpoliandus eſt,alter ornandus. MINOR ferme XII annos natus quinque diebus ante triumphum,maior XIIII annorum triduo poſt triumphum deceſsit. § Contra ſcribit Plutarchus, maiorem ante triumphum, minorem poſt triumphum deceſsiſſe, in Paullo,& in Apophtegmatis. INDE quinto die Delphis Apollini pro me exercitibus & claſsibus luſtra ſacrificaui. § Primum hoc dicam,Sacrificare luſtra, me nuſquam legiſſe. deinde de luſtratione exercitus intelligi non poſſe. non enim adhuc acceperat exercitum. ergo ne luſtrare quidem poterat.His rationibus adductus lego,pro me exercitibusque, & claſsibus ueſtris ſacrificaui.Hoc ita eſſe oſtendit Plutarchus,qui ita hunc locum uertit.παρελθὼν δ' ἐκεῖθεν ἐν Δελφοῖς τῷ θεῷ θύσας ἐτέρψας αὖθις πέντε τὴν δύναμιν ἐν μακεδονίᾳ παρέλαβον, καὶ τὸν εἰωθότα συντελέσας καθαρμὸν αὐτῆς. Quibus ex uerbis apparet,luſtrationem non Delphis,ſed in caſtris ab eo eſſe ſuſceptam,ubi accepit exercitum, Delphis autem Apollini ab eo eſſe ſacrificatum. QVOD bellum per quadriennium quatuor ante me conſules ita geſſerunt. § Per triennium tres ante me conſules,lege. tres enim tantum fuerunt, P. Licinius Craſſus, A. Hoſtilius Mancinus, Q. Marcius Philippus. Labes hæc quanto facilius elui poteſt, tanto fœdior eſt, cum præſertim tot ante annos à nemine agnita hunc locum deprauarit.

EGO QVI de illo triumphaui ab alterius funere filij currum ex Capitolio prope iam expirantem ueni. § Loquitur de filiis ſuis Paullus, quorum alter ante triumphum, alter poſt triumphum, ut diximus,deceſsit.Fœdata autem mirum in modum uerba omne huius ſententiæ lumen aut ſuſtulerunt, aut certe obſcurarunt. Sic igitur legendum cenſeo. Ab alterius funere filij,curru ex Capitolio ad alterum prope iam expirantem ueni. ſatis iam perſpicua menda eſt. NON PECVNIA Macedonicæ. § Lego. non pecunia pecuniæ. Nam reddidit eodem modo cætera. Non Gentius Perſeo,non Illyrij Macedonibus,non ſpolia ſpolijs,non dona donis.Errorem hunc gloſſa aliqua peperit,uoci Pecuniæ,ſuperimpoſita. quam deinde librarius uera lectione repudiata in librum intulerit. AB COTYE rege Thracum. § Sic græci κότυν. apud Ciceronem tamen in Piſonem de rege eiuſmodi eſt, Regi Cotto, credo per mendum, pro Coti.

388 FLAMEN Quirinalis mortuus M.Fabius Pictor. § Q.Fabius legendum.ex lib. XXXVII.ubi hic fit flamen. Prætores,inquit,exinde duo facti duo Q. Fabij Labeo, & Pictor. Flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat. MVNERA ei ex ſeſtertiis iuſſa dari. § Deeſt ſumma ſeſtertium. Sic ſupra. Munera ex S. C. emere regulo quæſtor iuſſus ex C pondo argenti. POLYBIVS cum regem indignum maieſtate nominis tanti tradit, pileatum capite raſo obuiam ire legatis ſolitum, libertumque ſe populi R. ferre,& ideo inſignia ordinis eius gerere. Hæc ex Polybio fortaſſe ſumpta ſic edit Appianus in Mithridatico. Προυσίαν δὲ λέγεται ἀπαντῆσαι τοῖς ῥωμαίων στρατηγοῖς, εἱμά τε ῥωμαϊκὸν ἀμπεχόμενος, ὃ καλοῦσι τήβεννον, καὶ ὑποδήματα ἔχων ἰταλικά, τὴν κεφαλὴν ἐξυρημένος, καὶ πῖλον ἐπικείμενος, ᾧ πρόσω τινὲς ἀφιᾶσι τῶν ἐν ταῖς διαθήκαις ἐλευθερουμένων, αἰσχρὸς ὤν, καὶ τ' ἄλλα ὀφθῆναι. ἐντυχὼν δὲ αὐτοῖς ἔφη ῥωμαϊστὶ τῷ ῥήματι. ῥωμαίων εἰμὶ λιβερτός, ὅπερ ἐστὶν ἀπελεύθερος.

IN EPITOMEN LIBRI XLVI.

NE aut inimicus iudicatus uideretur. § Vet.lib.Ne aut hoſtis. LEX in comitio lata eſt,ne cuiquam regi Romam uenire liceret. § Vox,comitio,inepto legitur ſenſu. Melior antiqua lectio. Lex in commune lata eſt,ne cui regi. C. SVLPICIVS Gallus Lignres ſubegit. § Vet.lib.Gallus conſul. CENSA eo ſunt. § Vet. lib. Cenſa ſunt. CVM Lyſia tutore Demetrius. § Tutore eius,ex ueteribus libris, & Appiano in Syrio. QVIA minime dimittebatur. § Vet. lib. Quia non dimittebatur.

IN EPITOMEN LIBRI XLVII.

SACRORVM quoque magiſtratuum. § Vet.lib. Sacrorumque magiſtratuum. ILLYRICOS. § Illyrios.ex græcis,& lapid. Cap. QVIDAM prætores. § Vet.lib. Aliquot prætores. ACCVSATI, & damnati ſunt. § Vet. lib. Accuſati, damnati ſunt.

IN EPITOMEN LIBRI XLVIII.

VT LEGATIS, quominus uiolarentur,fugam explicuerit. § Emenda ad fidem antiqui libri. Vt legatos,quominus uiolarentur, fuga explicuerit. QVI princeps ſenatus ſextis iam cenſoribus erat lectus. Lege,ab ſextis. ſic Liuius lib. XLIII. M.Aemilius Lepidus princeps a ſenatus ab tertijs iam cenſoribus lectus. PVBLILIA. § Vet. lib. Poblicia. ET excepturum militiæ genus. § Vet. lib. & excepturum ſe. L. LVCVLLVS conſul,cui M. Claudius ſucceſſerat, pacaſſe omnes Celtiberiæ populos cum uideretur, Vacceos, &c. § Quemadmodum ſcriptum eſt apud Appianum in Iberico, non Lucullo Marcellus,ſed Marcello Lucullus ſucceſsit,quippe qui poſt Marcellum conſul fuerit.Itaque ex Appiani hiſtoria ſic legendum. L.Lucullus conſul,cum Claudius Marcellus,cui ſucceſſerat,pacaſſe omnes Celtiberiæ populos uideretur, Vaccæos, &c. CANTABROS, & alias regiones, & iterum alias

incognitas

incognitas nationes in Hispania subegit. } Vet. lib. longe melius. Cantabros, & alias adhuc incognitas nationes. ET IN expugnatione captæ urbis maius multo etiam periculum adiji. } Vet. lib. Et in expugnatione interceptæ urbis maius etiam. Vnde ego lego: Intercatiæ testibus historicis omnibus. DICERENT'QVE & exercitum. } Vet. lib. Dicerentque se, & exercitum. PROROGARI sententiam placuit. } Emendo, admonente ita sensu. Perrogari sententias placuit. Sic libro trigesimo secundo. Decretum recitari, perrogarique sententias prohibuerunt. & li. XXIX. Perrogari eo die senten tiæ, accensis studijs non potuere. Deinde cætera sic lege, & interpunge. Catone, & alijs principibus sena tus suadente, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quod Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi iustam causam bellandi uideri, placuit, ut bello abstinerent. CARTHAGINENSES cum aduersum fœdus bellum Masanissæ intulerunt. uicti ab eo. } Et hæc oratio uno conclusa circuitu in ueteribus libris sic legitur. Carthaginienses cum aduersum fœdus bellum Massanissæ intulissent, uicti ab eo &c. ET gustare cibum tantummodo solito. } Vet. lib. gustare panem.

IN EPITOMEN LIBRI XLIX.

TERTII Punici belli initium altero, & sexcentesimo anno ab urbe condita, intra quintum annum, quàm erat cœptum, consummatum omnino est. } Belli initium consummatum esse, quid sibi uelit, profecto difficile dictu est, neque iniuria, est enim uitiosa locutio. Legitur autem in codice antiquo. Intra quintum annum, quàm erat cœptum, consummati. ut ad uocem, Belli referas, & sit sensus. Tertij Punici belli initium intra quintum annum consummati, refertur. Sic supra. Origo Carthaginiensium, & primordia urbis eius referuntur. & infra. Antequam Cimbricum bellum consummaretur. Item. Causæ ciuilium armorum, & initia referuntur. QVORVM alterum sapientissimum uirum in ciuitate habebant, alter uir optimus à senatu iudicatus erat. } Vet. lib. Quorum alter sapientissimus uir in ciuitate habebatur, alter optimus uir etiam à senatu iudicatus erat. ET VT omnino deleretur Carthago. }. Vet. lib. Et ut tolleretur, delereturque Carthago. PLACVIT nihilominus. } Vet. lib. Placuit tamen. IN oppidum minime recepissent. } Vet. lib. Non recepissent. DITI patri ludi ad Terentum ex præcepto librorum Sibyllinorum facti. } Lege, ad Terentum, qui locus erat in Campo Martio ex Festo, & Valerio lib. II. cap. I. itemque lege apud Censorinum. Cum libros Sybillinos Decemuiri adiissent, renunciarunt, uti Diti patri, & Proserpinæ ludi Terentini in campo Martio fierent. Servius in VIII. Aeneidos Partem Tiberis Terentum à terendo dictam ait. QVI anno primo Punici belli quingentesimo, & altero anno ab urbe condita facti erant. } Fœdissime se habet hic locus, quem nos auctore uetere libro sic restituimus. Qui anno centesimo, primo Punico bello, quingentesimo, & altero anno ab urbe condita facti fuerant. Sensus est. Ludos sæculares ad Terentum, qui centesimum ante, annum, dum Punicum primum bellum gerebatur, anno ab urbe cond. DI. facti fuerant. hoc anno esse relatos. Id autem ita esse ratione quoque possumus confirmare. Nam si anno ab V.C.DI. illi facti sunt, profecto P. Claudio Pulchro, L. Iunio Pullo consulibus facti sunt. Nam in eos consules hic numerus incidit ad summam annorum Liuianam. Censorinus autem de his ludis loquens ait. Tertij ludi fuerunt Antiate, Liuioque auctoribus P. Claudio Pulchro, L. Iunio Pullo consulibus. Præterea si post centum annos, quàm illi facti erant, relati sunt, profecto anno DCI. hi facti sint necesse est, qui annus consules ha buit L. Marcium Censorinum, & M'. Manilium. Itaque Censorinus idem ait. De quartorum ludorum an no triplex opinio est. Antias enim & Varro, & Liuius relatos esse prodiderunt L. Marcio Censorino, M'. Manilio consulibus post Romam conditam anno DCV. Sequitur autem in numerandis urbis conditæ annis alios auctores, quàm Liuium, eosdem prope, quos Ciceronē, & Pliniū sequutos esse animaduer timus. VT IN alio loco procul à mari X millia passuum, nec minus remoto. } Vet. lib. Vt in aliū locum, dum procul à mari X millia passuum, nec minus remotum. L. MARTIO, L. Manlio consulibus. } Lege, L. Marcio, M'. Manilio, M'. etiam Manilius dicitur in Bruto à Cicerone, & à Valerio, & à multis alijs. ipsum tamen prænomen Manij tulisse, indicat Capitolinus eius consulatus. Itaq; locutus in principio Somnij Scipionis ita legendus. Cum in Africam uenissem Manio Manilio consuli ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum. mendose enim legitur. Anitio Manilio consulibus. Quidā Marcio, & Manilio emendarunt, non recte. non enim ambobus consulibus Scipio uenit tribunus, sed uni Manilio, ut Appianus, & Valerius tradiderunt. CASTRIS'QVE, quæ Carthaginienses omnibus copijs pariter ab urbe egressi oppugnabant, liberatis, is præcipue gloriam tulit. } Vet. lib. Castrorumq;, quæ &c. liberatorum & ipse præcipuam gloriam tulit. CATO uir promptioris multo ad uituperandum linguæ. } ex Vet. lib. Tollenda est uox. Multo. QVI in Africa militarent, umbris militare, Scipionē uigore. } Antiqua lectio, pro Vmbris, habet, umbras, pro uigore, uigere. Quod probo. Nam (ut ait Appianus) est uersus Homericus à Catone usurpatus, eiusmodi. οἷος πέπνυται, τοὶ δὲ σκιαὶ ἀΐσσουσι. id est solus sapit, reliqui umbræ ruont. PER ætatem minime liceret. } Vet. lib. non liceret. VT Lusitani, qui ex fœdere populo Ro. dediti à Sergio Galba in Galliam uenissent, in libertatem restituerentur. } Vet. lib. qui in fidem populi Ro. dediti à Ser. Galba. Porro autem in Gallia, non in Galliam, sententia ita postulante lego. Venissent enim pro uenundati essent, accipiendū est. Nā inquit Valerius li. IX. cap. VI.

Galba trium Lusitaniæ ciuitatum conuocato populo tanquam de commodis eius acturus nouem millia electa, & armis exuta partim trucidauit, partim uendidit. ETTAM ab eo. } Vet. lib. Et sæpe ab eo. PROPTER sese castra habentes. } Vet. lib. Prope se. EQVO, atque homine suo immolatis. } Vet. lib. Equo, atque homine suo ritu immolatis. MVLTIS ad falsam eius famam, uelut ad ueram euntibus. Vet. lib. Multis ad falsam eius fabulam, uelut ad ueram coeuntibus. & recte. Nam paulo post infert. Fabulam autem eiusmodi finxerat. EX pellice se Perseo rege ortum. } Vet. lib. Ex pellice se, & Perseo rege. TRADITVM educandum Cyrthesæ cuidam esse. } Vet. lectio melior. traditum educandum Cretæ se cuidam esse. IN belli casus, quod ille cum Romanis ageret. } Vet. lib. gereret. PATREM esse eredentem, à quo educaretur. } Vet. lib. Patrem eum esse credentem, à quo. CVM prope finem ultimum esset. } Vet. lib. Cum prope ad ultimum finem uitæ esset. DETECTAM tandem originem suam. } Vet. lib. Detectam sibi tandem. PVBESCENTE libellum tradidit. } Repone, traditum, ut orationis consequutio conseruetur, item ex Vet. lib.

IN EPITOMEN LIBRI L.

PRVSIAS rex Bithyniæ omnium humillimorum fautor, atque uitiorum. } Vet. lib. Omniumque humillimorum uitiorum. ut regem etiam uitiorum intelligamus. Humilitas eius, & imbecillitas animi cognita est, cum raso capite cum pileo Legatis Romanis obuius se populi Romani libertum esse dixit.

HABEBAT alium filium. } Vet. lib. Alterum filium. CAPVT multis cicatricibus sparsum. } Vet. li. Farsum.i. repletū. Huius rei meminit Plutarchus in priore Catone, & Appianus in Mithridatico.

GENVERIT unum filium. } Vet. lib. Et latina oratio ferunt, ut legatur. filium genuerit.

INTER tres liberos. } Vet. lib. Inter tres liberos eius. ARBITRIO Scipionis. } Vet. lib. Arbitro Scipione. SVASIT cum equitatu suo ad Romanos transire. } Vet. lib. Persuasit, ut cum equitatu suo ad Romanos transiret. Egregie. Transisse enim eum scribit Appianus. PHANTAE. } Phamææ legendum. φαμαίαν enim uocat Appianus in Libyco. Item. Vet. lib. Suidas. φάμεαν.

QVONIAM per x annos consulem fieri minime licebat. } Vet. lib. Quoniam per annos consulem fieri non licebat. Recte, Lex enim de decem annis erat, ne quis intra decem annos consul reficeretur, de qua supra in Fabio Rulliano diximus. Hic autem legem annalem intelligit a L. Villio Annali latam, qua cauebatur, ne quis nisi anno ætatis XLIII capere consulatum posset. ut supra diximus. Scipio uero anno, quo factus est primum consul annum agebat XXXVII. REPVGNANTIAVS aliquantulum patribus. } Vet. lib. Aliquandiu. M. AEMYLIVS nonnullas urbes circumpositas Carthagini expugnauit. } Nullum M. Aemilium Carthaginem missum belli gerendi causa accepimus. Itaque non dubitamus, quin hic sit, M'. Manilius, qui consul primum, post autem prorogato imperio pro consule id bellum gessit per biennium, cui deinde Scipio consul anno tertio successit. Valerius quidem M'. Manilium Africam pro consule obtinuisse scribit. Orosius Tetagam urbem expugnatā, & direptam à Manilio ait.

VICTVS, captusque relicta Macedonia. } Vet. lib. Recepta Macedonia. Recte. Nam quæ bello Persico parta erat, eadem hoc bello amissa fuerat.

IN EPITOMEN LIB. LI.

CARTHAGO uiginti tria millia quidem passuum in circuitu labore maximo obsessa. Quanto rectior est prisca lectio? Carthago in circuitu mille XXIIII passus patens, magno labore obsessa.

CVI extra fortem prouincia Africa data est. Vet. lib. Data erat. CONTRACTA exiguo tempore ampla classe. } Vet. lib. Contracta clam exiguo tempore. optime. Id enim Appianus, & Strabo, & reliqui factum esse tradiderunt. AD Nesentum oppidum. } Quis unquam alias ante audiuit in Africa non longe à Carthagine esse oppidum nomine Nesentem? Nepherim quidem esse & Strabo, & Appianus produnt, ubi uterque de hoc bello loquitur, atque hoc etiam nomen est in uetustis epitomarum libris. Vt omnino, Nepherim, sit legendum. MINIME impetrare potuerat. } Vet. lib. Impetrare non potuerat. LVDOS fecit, transfugas. } Vet. lib. Transfugasque.

IN EPITOMEN LIB. LII.

BOEOTIOS. } Vet. lib. Bœotos. Sic græci. βοιωτὸς. & βοιωτίους. IN cuius locum Dræcus. } Vet. lib. Diæcus. legendum Diæus. Sic enim Pausan. in Achaicis. Δίαιος ὁ στρατηγήσας διάδοχος LEGATI Romanorum. } Vet. lib. Romani. IPSE L. Mummius. } Vet. lib. Ipse Mummius. P. CORNELIVS Africanus Scipio Aemylianus. } P. Cornelius Scipio Africanus Aemilianus. A DIODORO quodam. } Vet. lib. à Diodoto.

IN EPITOMEN LIB. IIII.

CENSA sunt ciuium capita CCCCXXVIII millia. } Vet. lib. habet CCCXXVIII. Recte. Neque

Neque enim par est, eum priore lustro censa sint CCCXXIII millia, & insequenti CCCXXIII, hoc anno CCCCXXVIII esse censa. DE Iunio Syllano.} Vet. lib. De D. Iunio Silano. AB exercitu eius multum imploratus, ac nobilissime tumulatus.} Vet. lib. Comploratus. Quod uerbum est in mortuo proprium. inquit enim Liuius de Tarquinio mortuo. Ex comploratione in regia orta. & lib. XXV. ut non modo lacrymis, iustoque comploratu prosequerentur mortuuos, sed ne efferrent qui dem, aut sepellirent. PER quatuordecim.} Vet. lib. Et per quatuordecim.

IN EPITOMEN LIB. LV.

CVI cognomen Serapion fuit.} Serapio, ut Cato, Cicero, Dio. Nam Priscianus ait, quæ nomina apud græcos in ων terminentur, ea à latinis finiri in o. Adde tanto certius fieri, quoties casum gignendi edunt in Onis, non in Ontis. ut Serapio Serapionis. CVRTATIO.} Curatio. ex græcis. ut ante. QVIA non impetrarunt.} Vet. lib. Impetrarent. IN carcerem mitti.} Vet. lib. Duci. OPPIDVM'QVE.} Vet. lib. Et oppidum. IRRITAM censuerat.} Vet. lib. Irritam fieri censuerat. FVSVM, fugatusque.} Vet. lib. Fugatusque est. PVLLI ex cauea euolauerunt.} Vet. lib. Auolauerunt. CONSCENDENTI deinde in nauim.} Vet. lib. Deinde nauim.

MANCINO auspicia tristia fuisse probatum est.} Vet. lib. Quæ auspicia tristia fuisse euentu probatum est. ET sic ut transgrederentur persuasit.} Vet. lib. Transgrederentur milites persuasit.

DIODORO.} Vet. lib. Diodoto. item Tripho, non Triphon. CORRVPTIS quidem medicis.} Quidem, abest à uet. lib.

IN EPITOMEN LIB. LVI.

M. CAESONIS.} Vet. lib. M. Cosconius. QVEM cum ille capere ob legem, quæ uetabat quenquam intra decem annos iterum consulem fieri licere, minime nellet. Hic multa fœda sunt, quæ tamen ope antiquorum librorum purgantur, in quibus est ita. Quem cum illi capere ob legem, quæ uetabat, quenquam iterum consulem fieri, non liceret, sicuti priore, &c. Nostri enim patres ignari omnis Romanæ antiquitatis, quia nullam aliam legem nouerant. nisi quæ est de X annis, eam ubique inculcarunt. Sicut etiam ante dixi de priore huius consulatu. Quæ lex ne in hoc quidem consulatu locum habere potuit. Nam inter priorem, & posteriorem Aemiliani consulatum anni interiecti sunt XII, Quæ res eruditos multos uiros, ut de Glareano ante admonui ualde hoc tempore perturbauit. Est igitur hæc lex lata paulo ante hæc tempora Catone uiuente, cuius suasor ipse fuit Cato, Ne quis iterum consul fieret. Priscianus enim lib. III. profert exemplum ex oratione Catonis, quæ inscribebatur. Ne quis iterum consul fiat. idemque Festus in uoce Pauimenta. Sunt enim multæ leges de consulatu capiendo latæ. Vna, ne quis intra X annos consul reficiatur. quæ, ut supra diximus, tenuit Fabium. Altera, ne ædilitas, & prætura prætereatur, qua solutus est. T. Flaminius. Tertia, quæ annos ætatis constituebat, qua solutus est Aemilianus in priore consulatu. Quarta. Ne quis iterum consul fiat, qua impediebatur Aemilianus, ne secundum caperet consulatum. Quinta, ne quis absens consul fieret, qua post Marius solutus est. Quartam tamen legem post tacito consensu ciuitatis abrogatam esse arbitror. Ex his legibus prima, & secunda à Sulla Dictatore relatæ sunt. auctore Appiano. CVIVS belli.} Vet. lib. Huius belli. CLEON quoque.} Cleo. ut ante. SAEPENVMERO gesserunt.} Sæpe. ex uet. lib.

IN EPITOMEN LIB. LVII.

GENEROSISSIMAM militiæ disciplinam. Vet. lib. Seuerissimam. A CASTRIS reiecit.} Vet. lib. Eiecit. MILITEM omni die in opere habuit. Vet. lib Militem quotidie. FRVMENTVM ad septenos uallos ferre.} Ac septenos. ex Vet. lib. CVM gladio recte uallare scieris.} Vet. lib. Cum gladio te uallare. ALII nimirum parum habiliter scutum amplius iusto ferre iussit, quoniam melius scuto, quàm gladio uteretur.} Omnis dicti huius uenustas perit, si ita legamus. Mihi autem uidetur ita esse legendum. Alij nimis habiliter paruum scutum teneti. Sensus autem est perspicuus. Cum paruum quidam scutum eum summa agilitate ferret, amplissimum eum ferre scutum Scipio iussit, ne scuto agilius, quàm gladio uteretur. Scutum enim tegendi sui, gladius lædendi alterum causa paratus est. noceri autem hostibus Scipio cupiebat. QVONIAM melius.} Vet. lib. Quando. id est. quandoquidem. SI extraneus, uirgis eecidit.} Vet. lib. fustibus. Quod placet. Cicero enim in Philippicis ait. Fustuarium meruerunt legiones, quæ consulem reliquerunt. Vt fuste aliquis cæderetur docet eleganter Polybius lib. VI. IVMENTA quidem omnia, ne exonerarent militem. MVLTOTIENS contra hostium eruptiones feliciter pugnauit.} Vet. lib. sæpe aduersus irruptiones hostium.

ET oppressos fame uideret urgeri, hostes qui pabulatum exierant uetuit interimi.} Dispunge ita, oppressos fame uideret urgeri hostes, inde, Qui pabulatum. SI plures quidem fuissent,} Dele, quidem. ex uet. lib.

IN EPITOMEN LIBRI LVIII.

Ne quis ex agro publico plus quam decem iugera possideret.§ Plutarchus in Graccho,& Appianus lib. I quingenta iugera produnt, qui numerus probabilior est. Error inde forte manauit, quod qui descripsit hunc locum is D, decem, non, ut faciendum erat, Quingenta, interpretatus est. Et fratrem Gracchum.§ Vet.lib. Et fratrem Caium. Vt ijdem omnino triumuiri.§ Omnino,non est in uet. lib. Ostendit ob id, ut ijs.§ Vet. lib. Ostendit, ut ijs. Ante omnes C. Antonius consul.§ Lege uel repugnantibus omnibus libris, P. Mucius consul. De quo sic Cicero pro domo. P.Scipionis factum statim P. Mucius consul qui in gerenda Rep.putabatur fuisse segnior multis senatus consultis non modo defendit, sed etiam ornauit. & pro Plancio. P. Mucius arma, quæ priuatus P. Scipio sumpserat, ea Ti. Graccho interempto iure sumpta esse defendit. Et qui de uiris illustr. scripsit. Segniterque cessante Mucio consule Scipio Nasica sequi se iussit. Item Valerius. Cum Gracchus Remp.perturbaret,in ædem Fidei patres conscripti publice conuocati à consule Mucio Scæuola,quidnam in tali re faciendum esset,deliberabant. A primatibus occisus est.§ Vet.lib.Ab optimatibus.

IN EPITOMEN LIBRI LIX.

Numantini fame maxime coacti, ipsi se per uices trucidauerunt.§ Vet. lib. Numantini fame coacti ipsi se per uicem tradentes trucidauerunt. P. Attilius consul in Sicilia cum fugitiuis debellauit.§ Hic consul ab alijs Atilius, ab alijs Rutilius, ab alijs Sulpicius mendose nominatur. At Cicero in Epist. ad Att. lib. XIII. & in Verr. VI. Rupilium nominat. Atque ita uocandum esse Capitolinus eius consulatus ostendit. Quare pro P. Atilius, P. Rupilius repone. M. Perpenna.§ Perperna. ex Capit. tabulis. & græcis,ut ante. Censa sunt capita CCCXIII millia.§ Veter.lib. CCCXVIII. puto tamen legendum CCCLXVIII. nam sequenti lustro CCCXC censa sunt. Vt ducere omnes omnino cogerentur liberorum creandorum causa.§ Vet.lib.Vt omnes cogerentur ducere uxores liberorum procreandorum causa. Velut eo tempore scriptam.§ Vet. lib. Velut in hæc tempora scriptam. Recte. habet enim rationem personæ Liuij, qui fuit æqualis Augusti. Huius orationis sententiæ aliquot adhuc extant apud Gellium. Auxilio quam maxime fuerunt. Vet. lib. Auxilio fuerunt. Os nimiam suam crudelitatem suis inuisus.§ Suam abest à uet. lib. Eius uirgine filia.§ Vet. lib. Filia eius uirgine. De agro diuidendo creatis. Tolle uocem, De, non enim Triumuiri de agro diuidendo, sed agro ut dicatur, latina locutio postulat, ut Triumuiri coloniæ deducendæ. Qvo defuncto.§ Vet. lib. Eo defuncto. Iapidas.§ Cap. triumphi, Iapudas, græci ἰάποδας edunt.

IN EPITOMEN LIBRI LX.

Avrelivs consul.§ Vet. lib. L. Aurelius consul. Adversvs Salluuios Gallos,qui populabantur fines Massiliensium.§ Lege Saluios Gallos, ex uet. lib. Sunt autem Saluij. ijdem, atque Salyes. A maxima multitudine locustarum.§ Vet. lib. Ab ingenti multitudine. Tertiam, qua equestrem ordinem cum senatu consentientem corruperat,(trecenti senatores erant, sexcenti equites) ut trecentis senatoribus admiscerentur.§ Clarior est huius loci sententia in manuscriptis libris, hoc modo, Tertiam, qua equestrem ordinem tum cum senatu consentientem corrumperet, ut sexcenti ex equitibus in curiam sublegerentur, & quia illis temporibus CCC tantum senatores erant, sexcenti equites trecentis senatoribus admiscerentur. Hanc legem Iudiciariam uocat Plutarchus in Graccho, cuius uerba his fere similia sunt. ὁ δὲ δικαστικὸς, ᾧ τὸ πλεῖστον ἀπέκοψε τῆς τῶν συγκλητικῶν δυνάμεως. μόνοι γὰρ ἔκρινον τὰς δίκας. καὶ διὰ τοῦτο φοβεροὶ τῷ δήμῳ, καὶ τοῖς ἱππεῦσιν ἦσαν. ὁ δὲ τριακοσίους τῶν ἱππέων προσκατέλεξεν αὐτοῖς οὖσι τριακοσίοις, καὶ τὰς κρίσεις κοινὰς τῶν ἑξακοσίων ἐποίησε. Hæc Plutarch. qui equites non sexcentos, sed trecentos senatoribus trecentis ait esse adscriptos, atque inter utrosque communicata iudicia esse, quæ antea senatorum tantum propria fuerant. Si tamen Appiani lib. primo, & Pædiani in Diuinationem uerba attendamus, Gracchus à senatoribus ad solos equites iudicia transtulit, non inter utrunque ordinem communicauit. Et Varro lib. IIII. de uita pop. Ro. In spem adducebat non plus soluturos, quam uellent, iniquus equestri ordini iudicia tradidit, ac bicipitem ciuitatem fecit, discordiarum ciuilium fontem. Hæc enim uerba ad C. Gracchum pertinere uidentur, Locus est apud Marcellum in uoce Biceps. Mvltvm indignata.§ Multum abest à uet. lib.

IN EPITOMEN LIB. LXI.

Mvltvm feliciter pugnauit.§ Multum abest à uet.lib. Aventinvm armata quoque multitudine.§ Vet.lib. Auentinum quoque armata multitudine. Flaccvs socius eiusdem.§ Vet. lib. Flaccus consularis socius eiusdem furoris. Liberatvs est.§ Vet. lib. Absolutus est.

IN EPITOMEN LIB. LXII.

CN. MARTIVS cos. Sarnios gentem Alpinam expugnauit.] Vet. lib. Q. Marcius consul Stonos, De Stonis autem Alpinis populis & Strabo, & Plinius prodiderunt. De hac autem uictoria. Orosius. QVEM in filium adoptauerat.] Vet. lib. Quem adoptauerat. METELLVS Dalmatas obsedit.] Vet. lib. Subegit. probo. Nam de ijs etiam triumphauit, & Dalmatici nomen retulit. AENOBARBVS.] Ahenobarbus. ut ante. SENATV amouerunt.] Vet. lib. Mouerunt.

IN EPITOMEN LIB. LXIII.

CATO Porcius consul.] Vet. lib. C. Porcius. Recte utrunque. dictus est enim C. Porcius Cato. DEPREHENSVM, & indicatum sit. Vet. lib. Vindicatum sit.

IN EPITOMEN LIBRI LXIIII.

IDQVE etiam Calpurnius.] Vet. lib. Idque Calpurnius. AD indicandum consiliorum auctores.] Vet. lib. Ad indicandos auctores consiliorum suorum. ET propter cædem admissam in regulum quendam nomine Masiuam, qui regnum eius populo Ro. inuisi appetebat, interfectum. Romæ cum periclitaretur.] Ita legendum est, ut omnia uno periodo contineantur, usque ad uerbum, illud, clam profugit. præterea legendum, Romæ interfectum; cum periclitaretur. ex uet. lib. & ex Sallustio. DISCEDENS urbe.] Vet. lib. Cedens. A POSTVMIVS legatus infeliciter prælio aduersus Iugurtham gesto conflixit, pacemque etiam multum ignominiosam adiecit, quam quidem minime esse seruandam senatus censuit. Germanam sic demum restitue lectionem. A. Postumius legatus infeliciter prælio aduersus Iugurtham gesto, pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse seruandam senatus censuit. Extitit enim nescio quis malus auctor latinæ orationis formandæ, qui in his Epitomis describendis de suo inculcauit particulas, Minime, Quidem, Multum, Omnino, quæ non sunt in uet. lib. nisi raro, & apte positæ.

IN EPITOMEN LIB. LXV.

ET VNIVERSAM Numidiam uastauit. Vet. lib. Totamque Numidiam. FELICITER quidem pugnauit.] Vet. lib. Prospere pugnauit.

IN EPITOMEN LIB. LXVII.

AVRELIVS Scaurus legatus.] Vet. lib. M. Aurelius. VINCI minime posse. Vet. lib. Non posse. AB iisdem hostibus C. Manlius, & Q. Cæpio proconsules uicti prælio, castrisque binis exuti sunt.] Restitue ita. Cn. Mallius consul, & Q. Cæpio proconsul uicti prælio castris quoque binis exuti sunt. In Manlio uariant scriptorum libri. Alij enim C. alij Cn. Manlium, alii M. Manilium uocant, quemadmodum in plerisque manuscriptis est, & in impressis Eutropii, Taciti, & Sallustii. Itaque Cn. Mallius reponendum testibus lapidibus antiquis. In uetere Epitomarum exemplari, est. Manilius consul, & Q. Cæpio proconsul. egregie. Nam Q. Cæpio, & consul ante Mallium, & prorogato imperio cum consule Mallio proconsul cum Cimbris rem gessit, ut ait Orosius. CAEPIONIS, cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt, primoque post regem Tarquinium imperium ei abrogatum. Primum illud dico, Imperium regi Tarquinio non esse abrogatum, sed exilio multatum, ne in urbe esset. deinde uero addo alios ante Cæpionem imperio spoliatos fuisse, ut Tarquinium Collatinum, & L. Minucium Augurinum, & M. Claudium Gliciam, quorum illi coacti sunt abdicare se consulatu, hic Dictatura. Quare non est dubium, quin legendum sit, ut est in uetere libro. Damnati bona publicata sunt primi post regem Tarquinium. imperiumque ei abrogatum est.

IN CARCERE necatus.] Veteres libri, Necatus est. CONTINVATVS per complures annos magistratus est.] Vet. lib. Consulatus est. Est enim factus II. III consul eum abesset. Hæc est autem Quinta lex. Ne quis absens capere consulatum posit, qua solutus est Marius. Itaque Cæsar post omisit triumphum ex Hispania ulteriore, ut præsens peteret consulatum. CIRCA Rhodanum, & Pyrenæum.] Vet. lib. Inter Rhodanum, & Pyrenæum. BELLICOSIS quidem se Theutonis.] Vet. lib. Bellico sis se Theotonis.

IN EPITOMEN LIB. XVIII.

ANTONIVS prætor in Sicilia maritimos prædones persecutus est.] Emenda ad fidem uet. lib. M. Antonius prætor in Ciliciam. eadem menda est apud Obsequentem, ubi scriptum est. Piratas à Ro

manis

manis in Sicilia deletos eſſe, cum ſit legendum. Cilicia. Nam ut ſcribit Plutarchus in Pompeio, Cilicia arx fuit hoc tempore piratarum. ob eamque cauſam poſt in Cilicia bellum geſsit P. Seruilius, qui Iſauricus inde appellatus eſt. Adde quod M. Antonius apud Ciceronem libro primo de Oratore pro conſule ſe in Ciliciam ueniſſe ait. Antonium porro cum piratis rem geſsiſſe tradit Plutarchus in Pompeio.

DONEC Cimbros uinceret.} Vet. lib. Donec & Cimbros uinceret. VER uirtute ſua explicita fugientem proconſulem, exercitumque proſequuti.} Ver. lib. Cum uitute ſua explicata. Quanquam ſenſu admonente. Expliciti, lego. Quod eſt, obſidione quaſi Catuli liberati. IN QVO cæſa traduntur hominum centum quadraginta millia.} Vet. lib. Hoſtium. Idem autem numerus traditur fere ab Oroſio, & Plutarcho, & Floro, quanquam Flori locus mendoſe legitur ſic. In patentiſsimo, quem Caudium uocant campo, procurrere. millia deinde ad XL ceciderunt. Hinc campus tertio per omnem diem conciditur barbaris. In ueteribus autem libris recte ſic. In patentiſsimo quem Caudium uocant campo, concurrere. millia inde centum quadraginta ceciderunt, hinc tertio minus. per totum diem conciditur barbarus. TOTIVS ciuitatis conſenſu receptus.} Vet. lib. Exceptus.

QVI aliquantulum &c. inuiderant.} Vet. lib. Aliquandiu. P. MALLEOLVS.} Vet. lib. Publicius Malleolus. Recte. ita enim & Oroſius. & certe Malleolum Publiciæ gentis cognomen fuiſſe Capitolini conſules oſtendunt. BELLA prætereá inter Syriæ reges continet.} Vet. lib. Inter Syriæ reges geſta continet.

IN EPITOMEN LIBRI LXIX.

CN. APVLEIVS.} L. Apuleius. & uet lib. & omnes ſcriptores. NVMIDICO, eò quod in eam minime iuraſſet.} Vet. lib. Quod in eam non iurauerat. SEXTVM quidem conſulatum.} Quidem, uacat. uet. lib. CANDIDATVM conſulatus petitorem.} Vet. lib. Candidatum conſulatus. ſic lib. CIII. Eoque conſulatus candidato conſpiratio facta eſt. & lib. CVII. T. Annio Milone candidato conſulatus. A. NVMIO competitore.} Hunc νόνιον Plutarchus, αὖλον νόνιον Appianus uocant ille in Mario, hic lib. I. At Valerius lib. IX. cap. VII Oroſius lib. Nummium, præſertim in manuſcriptis libris. nam uulgati habent Mummium. Itaque nihil auſus ſum mutare. BELLO quodam interfectus eſt.} Loquitur de Saturnino, quem, ut omnes tradunt, Rabirius interfecit. Itaque, à Rabirio quodam, legendum eſt. Sic enim & is, qui de uiris illuſtribus ſcripſit. Caput eius Rabirius quidam ſenator per conuiuia in ludibrium circumtulit. M. AQVILIVS conſul in Sicilia.} MV. Aquillius proconſul. ſcribendum. Hunc enim uocat Plutarchus in Mario. μάνιον ἀκύλλιον. itemque in Mithridatico Appianus. Filium hunc eſſe arbitror MV. Aquillii MV. F. MV. N. qui de Aſia triumphauit. ut eſt in Capitolinis triumphis, quem Appianus lib. I. μάνιον quoque nominat.

IN EPITOMEN LIBRI LXX.

CVM M. Aquillius.} MV. Aquillius. ut dixi. DIDIVS proconſul.} Vet. lib. T. Didius.

P. RVTILIVS, qui legatus C. Marij proconſulis à publicanorum iniuriis Aſiam defenderat.} Lege, Q. Mucii proconſulis. neque enim C. Marius obtinuit Aſiam, ſed Q. Mucius Scæuola. ut Pædianus in Diuinationem. Q. Mucii Scæuolæ quæſtor Rutilius condemnatus, quod cum prætore conſenſerit ſuo, ne publicani aliquid agerent in prouincia ſua. CVI cognomentum Apionis fuit.} Cui cognomen Apioni fuit. uet. lib.

IN EPITOMEN LIB. LXXII.

INITIO belli à Picentibus moto.} Vet. lib. Orto. ESERNIA.} Aeſernia. græci.
AVXILIA demum.} Vet. lib. Auxilia deinde.

IN EPITOMEN LIB. LXXIII.

L. CAESAR conſul.} Vet. lib. L. Iulius Cæſar conſul. QVI interemptus eſt.} Vet. lib. Qui ab iis interemptus eſt. MELIORE quidem euentu.} Quidem redundat. ex uet. lib.
PELIGNOS fudit.} Vet. lib. Pelignos prælio fudit. HIRNIO Aſinio.} Vet. lib. Hirno Aſinio.

IN EPITOMEN LIB. LXXXIII.

ALIA'QVE magiſtratuum ornamenta inſignia ſumpta ſunt.} Vet. lib. Aliaque magiſtratuum inſignia ſumpta ſunt. AVRELIVS Plotius legatus.} Vet. lib. A. Plotius. A. SEMPRONIVS Aſellus.} Scribe, Aſellio. ſic enim Appianus lib. primo. Valerius lib. IX. cap. VII. Fuit autem Aſellio Semproniorum cognomen. Quod Hiſtoricus ille æqualis Scipionis Aemiliani tulit. Qui apud Ciceronem primo de legibus, Aſilo, mendoſe dicitur, ubi Latinos Hiſtoricos numerat.

IN EPITOMEN LIB. LXXV.

Apostumius legatus in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus cum clasſ præesset infamis crimine proditionis, ab exercitu suo interfectus est. } In his uerbis est insigne mendum. Inculcata enim multa uerba sunt ex epitome sequentis libri, eaque à Gabinio ad Postumium translata, quæ autem ad Postumium pertinebant, ea Sulpicio sine causa tributa sunt. sic igitur lege ex ueterum librorum fide. A. Postumius Albinus legatus, cum classi præesset, infamis crimine proditionis ab exercitu suo interfectus est. Reliqua autem dele. Hæc ipsa A. Postumio euenisse tradit etiam Orosius lib. v. Postumius Albinus uir consularis tunc L. Sullæ legatus intolerabili superbia omnium in se militum odia cum suscitasset, lapidibus occisus est. & Valerius lib. ix. cap. viii. A. Albinus nobilitate, moribus, honorum omnium consummatione ciuis eximius propter falsas, & innanes suspiciones in castris ab exercitu lapidibus obrutus est. Qvisqvam ante. } Vet. lib. Quisquam alius ante.

IN EPITOMEN LIBRI LXXVI.

Caesis à Mamerco Aemilio legatis Italicis. } Vet. lib. Cæsis & à Mamerco Aemilio legato Italicis. Incvrsiones Thracum in Macedoniam continet. } Vet. lib. Incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

IN EPITOMEN LIBRI LXXVII.

Occiso'qve Pompeij consulis filio. } Sensus docet legendum esse. Occiso Q. Pompeio consulis filio. Paulo ante enim patris consulis meminit. Ex quo duodecim. } Ex qua, legendum. ad uocem enim Factionem, pertinet. Vt præmium promissi indicij haberet. Vet. lib. Præmium pro missum. Ad capiendum à Cn. Pompeio proconsule exercitum. } Vet. lib. Ad accipiendum.

IN EPITOMEN LIBRI LXXIX.

Cornelivs Cinna. } Vet. lib. L. Cornelius Cinna. Cvm perniciosas leges per uim ferret. } Vet. lib. Per uim, atque arma ferret. Pvlsvs urbe à Cn. Octauio collega cum Sextio tribuno plebis. } Melior lectio est manuscriptorum librorum. cum vi. tribunis plebis, id est. Cum sex tribunis plebis. Hoc probatur, quia scribit Appianus maiorem tribunorum partem Octauio aduersatos esse. ἐπὶ δὲ ἐκπεσὼν κατὰ τὴν εἰσίαν τὸ μᾶλλον περιορωμένῳ ἐξαγγέλλεται τοὺς πλέονας δημάρχους κωλύειν τὰ γιγνόμενα. Imperio'qve ei abrogato. } Vet. lib. Imperioque abrogato. Sic epitome cxi. abrogaso magistratu pulsus urbe. Mortvvm spoliaret. } Vet. lib. Spoliaret occisum.

IN EPITOMEN LIB. LXXX.

Qvi soli arma recipiebant. } Vet. lib. Retinebant. Planctvs. } Vet. lib. Plautius. Ianicvlvm occupauerunt. } Vet. lib. Oppugnauerunt. Occupasse tamen ait Appianus. Itaque nihil muto. Antivm quidem. Item. Nulla omnino spes. } Tolle quidem, & omnino. ueterib. lib. auctoribus. M. Antonio eloquentissimo uiro, & C. Cæsare. } Vet. lib. L. & C. Cæsare. Recte. fratres enim hi fuerunt, ambo in reditu Marij interfecti. Auctor Appianus, & reliqui. In rostris posita. } Vet. lib. In rostris posita sunt. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renunciauerunt, eodem die, quo magistratum inierant: Marius. Sex. Licinium. } Sic interpunge, & lege. Eodemque die, quo magistratum inierant, Marius, &c. Postremo armis euertit. } Vet. lib. Armis hostiliter euertit.

IN EPITOMEN LIB. LXXXI.

Praeterea à Thracibus in Macedonia gesta continet. } Vet. lib. Præterea transitus Thracum in Macedoniam continet.

IN EPITOMEN LIB. LXXXIII.

Fvsis aliquot copijs. } Vet. lib. Fusis prælio aliquot copijs. Ita ut his cederet prouincijs. } Vet. lib. Ita ut is cederet, Is, autem Mithridates intelligitur. Impetravit'qve à seruo præbens ceruicem, ut eum omnino interficeret. } Vet. lib. Impetrauitque de seruo suo præbens ceruicem, ut se interficeret.

IN EPITOMEN LIBRI LXXXIIII.

Cvm ab omnibus oppidis Italiæ obsides exigere uellet. } Cum ab Italiæ oppidis omnibus, colonijsque

nijsque obsides. ex Vet. lib. CONSENSV senatus prohibitus.} Vet. lib. Prohibitus est. NOVIS ciuibus S. C. suffragium datum est.} Italis data lex erat lege Iulia, uerum non in XXXV tribus distributi. Eos ut distribuerentur cum P. Sulpicius legem tulisset, eaque Sylla reuerso abrogata esset, Cinna de ijs cum Octauio contendit. Itaque data erat illis ciuitas illa quidem, sed sine suffragio, nunc uero S. C. etiam suffragium adepti sunt. App. lib. I. BELLI apparatum contra Syllam, quod plurimum excitabatur.} Vet. lib. Belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur.

IN EPITOMEN LIBRI LXXXV.

A' CONSVLE Cn. Carbone, & C. Norbano.} Emenda. à consule C. Norbano. Erat enim hoc anno consul C. Norbanus cum L. Scipione. Itaque sequenti uersu ait. Cum L. Scipionis alterius consulis exercitu. alioquin si Carbo consul esset, tertij consulis fuisset dicendum.

IN EPITOMEN LIBRI LXXXVIII.

LITIGATORES à quibus adhibebantur nadimonia, Romam deferre iussit.} Lege ex Vet. lib. auctoritate. Litigatores, à quibus adhibebantur, uadimonium Romam deferre iussit.

IN EPITOMEN LIBRI LXXXVIII.

OCTO millia deditorum in uia publica trucidauit.} Lege in uilla publica, qui locus fuit in campo Martio. Sic enim Augustin. de Ciuit. lib. III. cap. XXVIII. Sulla uictor urbem intrauit, qui in uilla publica non iam bello, sed ipsa pace sæuiens VII millia peditum undecunque inermia non pugnando, sed iubendo prostrauit. & Valerius lib. IX. cap. II. Quatuor legiones contrariæ partis fidem suã secutas, in uilla publica, quæ in campo Martio erat nequicquam fallacis dextræ misericordiam implorantes obtruncari iussit. LVCRETIO Asella.} Vet. lib. Offella. Plut. in Sulla. ὀφέλλα itemque Appianus lib. I. SAVCIVS à fetuo.} Ipse saucius à seruo. Vet. lib. INERMES interimi iussit.} Vet. lib. Concidi iussit. Appianus libro primo. κατεκέντησεν ἅπαντας.

IN EPITOMEN LIBRI LXXXIX.

L. BRVTVS.} Vet. lib. M. Brutus. REBVS'QVE nouis.} In Vet. lib. Inducta particula. Quæ alius sit principium orationis. LVCRETIVM Asellam.} Offellam. ut ante. HIERAM regem Numidarum.} Hunc regem Eutropius Iarbam nominat, item is, qui de uir. illustrib. scripsit. Plutarchus uterque in Pompeio. εἷλε δὲ τῶν βασιλέων ἰάρβαν τὸν συμμαχήσαντα δομετίῳ, τὴν δὲ βασιλείαν ἰάρβᾳ παρέδωκε. Hiarbæ igitur regis filius fuit Hiempsal, qui regnauit consule Cicerone, ut ipse ait contra Rullum. Hiempsalis filius fuit Iuba, uictus à Cæsare, ut ait Dio, ubi de bello Cæsaris Africo de quo loquitur Cicero contra Rullum, cum ait, Iuba Regis filius. sic enim legendum, non Iubæ regis filius. Hiempsalis enim regis filium intelligit. Iubæ autem filius fuit Iuba alter, cui Augustus regnum concessit historiarum auctor. ut scribit Strabo lib. XVII. CARBONE, qui Corcyram. appulerat.} Appianus lib. primo κόσσυραν hanc insulam nocat. κάρβωνα δὲ ἐκ λιβύης ἐς σικελίαν καὶ ἀπ' αὐτῆς ἐς κοσσύραν τὴν νῆσον ὑπεκφυγόντα πέμψας τινὰς ὁ πομπήϊος ἀνεῖλε. Et Orosius. Pompeius Carbonem à Cossura insula in Aegyptum fugere conantem in Siciliam ad se retractum occidit. Est autem Cossura insula Africæ. auctor Strabo. & Capitol. triumphi. REDACTVM est sestertium ter millies, quingentiesque. Lucretium Asellam.} Emendo. ter millies quingenties. Q. Lucretium offellam. Etenim Appianus. κόϊντον λουκρήτιον ὀφέλλαν nominat. Erroris causa uulgata est. QVOD quidem nemini contigerat.} Vet. lib. Quod nulli contigerat. CN. Norbanus consularis.} C. Norbanus. cap. tabulæ. itemque reliqui omnes. SE ipse interemit.} Vet. lib. Ipse se interemit. METELLVS ex proscriptis unus.} Vet. lib. Mutilus. quod est Papiorum cognomen. AD posticum ædis.} Vet. lib. ad posticias ædes. SANGVINE suo fores respersi.} Vet. lib. Vxoris fores.

IN EPITOMEN LIBRI XC.

L. MANLSVS proconsul.} Hunc subsidio Metelli ex Gallia, cui ipse præerat, in Hispaniam uenisse scribit Orosius. & L. Manilium nominat. quo pacto legendum esse apud Plutarchum in Sertorio puto. ὥστε μὲν λόλλιον ἐκ τῆς περὶ ναρβῶνα γαλατίας ἐλθεῖν αὐτῷ βοηθὸν. est enim legendum, ὥστε μανίλιον.

M. ANTONIVS legatus ab Herculeio quæstore uicti.} Vet. lib. habent M. Domitius. & recte. Nam Antonius cuius post mentio fit in hoc bello cum Sertorio erat. Domitius autem cum Metello. Domitium autem ab Herculegio Sertorij duce cum exercitu oppressum scribit Orosius, Eutropius, & Plutarchus. Et Sallustius historiarum lib. I. in quo Sertorianum bellum narrabat, Domitium proconsulem

sulem ex citeriore Hispania cum omnibus copijs, quas parauerat à Metello accersitum scribit. ut ait Priscianus lib. x. Porro autem L. Domitius uocandus. Sic enim & Eutropius, & Plutarchus.

AB Hirtuleio quæstore.] Vet. lib. Herculeio. item Eutropius. Item Sallustius Historiarum lib. II. Occurrere duci, & prælium accendere, adeo uti Metello in sagum, Herculeio in bracchium tela uenirent. ex Marcello in uoce Sagum. Hunc, ut opinor, ἰρήιον nominat Plutarchus in Pompeio.

IN EPITOMEN LIBRI XCI.

CN. POMPEIVS cum adhuc quæstor esset, cũ imperio consulari aduersus Sertorium missus est.] Vox, quæstor, mendose est. aut enim eques ter, ut in quibusdam ueteribus libris est. aut, eques Ro. est legendum. Nam sex post libris scriptum est, Cn. Pompeium consulem factum esse antequam quæsturam gereret ex equite Romano. sic autem locutus est in epitoma lib. LXXXIX. Cn. Pompeius adhuc eques Romanus ex Africa triumphauit. ut etiam Cicero pro lege Manilia. Quid tam incredibile, quàm ut iterum eques Rom. ex S. C. triumpharet. triumphauit autem iterum ex Hispania. & Dio in quadam concione lib. XXXVI. habita de Pompeio. καὶ ὅτι ἱππεὺς ἔτι ὢν τοὺς πολέμους ἐκείνους ἐνεχειρίσατε. & Plutarchus. μέτα δὲ μετίχοντι ὑπάτοις ἐψηφίσαντο δύο στρατηγοὺς.

IN EPITOMEN LIBRI XCII.

Q. SERTORIVS Metellum, & Perpennam cum duobus exercitibus prælio fudit.] Legendum, Q. Metellus Sertorium, & Perpernam. neque enim Sertorius Perpernam, qui à se stabat, fundere poterat. PARTEM eius cupiens auferre.] Vet. lib. Ferre. DAMNA obsidentibus tulit.] Vet. lib. Iotulit. PLVRIMOS amicorum, & secum proscriptorum.] Vet. lib. Plurimos ex amicis, & secum proscriptis.

IN EPITOMEN LIBRI XCIII.

RES'QVE à Pompeio, & Metello nictus, & ut contra Sertorium egerunt.] Vitiosus sine dubio locus ex uestigijs ueterum librorum à me ita emendatur. Resque à Pompeio, & Metello contra Sertorium gestas continet, qui omnibus belli. Sic enim in ueteribus libris est, præterquam quod duæ illæ uoces, Gestas continet, intercideruntt. sic epitoma sequenti. Res a Cn. Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet. COEGIT diuersas regiones petere Metellum ulteriorem Hispaniam Pompeium Galliam.] Contra Plutarchus in Sertorio. ὥστε ἠναγκάσθησαν οἱ στρατηγοὶ διαλυθέντες ὁ μὲν εἰς γαλατίας ἀπελθεῖν, ὁ δὲ περὶ βακχαίους διαχειμάσαι.

IN EPITOMEN LIBRI XCIIII.

DEIOTARVS Gallogræciæ tetrarches præfectus Mithridatis bellum in Phrygia mouentes cecidit.] Vel aduersantibus ueteribus libris lego, præfectos Mithridatis. Nam Deiotarus stetit pro Romanis, non pro Mithridate. Id autem aperte Appianus in Mithridatico. τῷ δ' αὐτῷ χρόνῳ φρυγίας ἐμαχεσ μιθριδάτου στρατηγὸς ἐπιτρέχων ἔκτεινε ῥωμαίων πολλοὺς μετὰ παίδων, καὶ γυναικῶν παισὶδάς τε καὶ ἱππέας ὑπάγετο, καὶ κιλικίας. μέχρι τῶν τὶς γαλατικῶν τετραρχῶν δηιόταρος ἐπιπολάζοντα αὐτὸν συνέλαξε, καὶ πολλοὺς διέφθειρε.

IN EPITOMEN LIB. XCV.

P. VORENVM prætorem prælio uicerunt.] Hunc prætorem Plutarchus in Crasso uocat πόπλιον βαρῖνον. Varinium Frontinus lib. I. cap. V. Appianus autem libro primo βαρῖνον γλάβρον. ut appareat hunc P. Varinium Glabrum appellatum fuisse. meminit etiam P. Varini prætoris Cicero pro Flacco. ubi forte, Varinij, legendum est, ut gentis nomen, non familiæ sit. C. CVRIO proconsul Dardanos in Thracia domuit.] Hinc Sallustius histor. lib. II. Nonio auctore. Eodem anno in Macedonia C. Curio principio ueris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit, pecunias coegit.

IN EPITOMEN LIBRI XCVI.

C. LENTVLVS consul.] Cn. Lentulus, perspicue, omnes auctores. L. GELLIVS, & Q. Arius prætor. Vet. lib. L. Gellius consul, & Q. Item Plutarchus, & Appianus. Cæterum hic est Q. Arrius prætor, qui cum successurus esset. C. Verri in Sicilia, non successit. Pædianus. SERTORIVS à M. Antonio, & M. Perpenna, & alijs coniuratis in conuiuio interfectus est. &c. Imperium partium ad Marium translatum est.] Locus obscurus. Nam cum dicat ab Antonio, & Perperna interfectum esse Sertorium, addit, Imperium partium translatum esse ad Marium. nos autem ab alijs accepimus ad Perpernam peruenisse. Tolletur igitur omnis obscuritas, si ita legatur. Sertorius à Manio Antonio, &

Marco Perperna. Item. Imperium partium ad Marcum translatum est. Plutarchus enim in Sertorio μάριον ἀντώνιον uitiose uocat, pro μάρκον. In ueteribus autem libris est. ad Marcum, non ad Marium. Eiusdem porro conuiuij meminit his uerbis Sallustius historiarum lib. III. Sertorius in imo, inter Tarquinium, & dominum Perperna. ex Nonio. Vt frequentius uictor. § Vet. lib. Vel frequentius.

IN EPITOMEN LIB. XCVII.

Caesis inimicorum. § Vet. lib. hostium. M. Crassvs, & Cn. Pompeius consules facti sunt * sicut Pompeius, antequam quaesturam gereret ex equite Romano tribuniciam potestatem restituerunt. § Locus mutilatus, merito asterisco notatus. Vetusti libri nihil uarietatis habent, nisi quod: Facti sie, ibi est. Ex quo colligo ita esse legendum. M. Crassus, & Cn. Pompeius consules facti, ut Crassus ex praetura, sic Pompeius antequam quaesturam gereret, ex equite Romano, tribuniciam potestatem restituerunt. Eandem enim rem, ut memorabilem edit etiam Appianus lib. primo. hoc modo. ἐς δὲ ὑπατείαν ἄμφω παρήγγελλον. ὁ μὲν ἐστρατηγηκὼς κατὰ τὸν νόμον σύλλα, ὁ δὲ πομπήιος οὔτε στρατηγήσας, οὔτε ταμιεύσας, ἔτος τε ἔχων τέταρτον ἐπὶ τοῖς τριάκοντα. i. Cōsulatum autem ambo se petituros esse professi sunt, is quidem, cum praetor ex lege Sullae fuisset, Pompeius autem neque praetura, neque quaestura perfunctus anno aetatis quarto, & tricesimo. puto tamen legendum sexto, & tricesimo. Quod quisque intelliget, qui aut ortum, aut obitum Pompeij cum primo consulatu eius conferet, Duabus ergo legibus solutus est, una, quod praeturam non gesserat, altera quod ante annos ętatis legitimos factus est. Quare merito pro Pompeio ait Cicero. Quid tam singulare, quàm ut ex S. C. legibus solutus consul ante fieret, quàm ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Ivdicia per M. Aurelium Cottam praetorem. § Lege, L. Aurelium. Paedianus enim pro Cornelio. Fuerunt tres fratres C. M. & L. Aurelius Cotta, is qui lege sua iudicia inter tres ordines communicauit, adeptique sunt omnes consulatum.

IN EPITOMEN LIBRI XCVIII.

Lachares filius Mithridatis. § Vet. lib. Machares. Dio. μαχάρης. C. Lentvlvs. § Cn. Lentulus. ut ante. A' qvibvs lustrum conditum est. censa sunt. § Vet. lib. A' quibus lustro con dito censa sunt. L. Metellvs praetor in Cilicia aduersus piratas prospere rem gessit. § Scribe, Sicilia. Hic est enim Metellus, qui Verri in Sicilia successit. Paedianus. Qvod incendio consumptum erat, refectum à Q. Catulo dedicatum est. § Vet. lib. Quod incendio consomptum, ac refectum erat, à Q. Catulo dedicatum est. Mvltis certaminibus fudit. § Vet. lib. Pluribus praelijs.

Seditio militum tenuit, qui sequi nolebant, quia legiones Valeriae impleta à se stipendia dicentes. Vet. lib. idest legiones Valerianae, quae impleta à se stipendia dicentes.

IN EPITOMEN LIBRI XCIX.

Pompeivs Romae rationem reddit. § Romae, superuacaneum, praesertim cum dicat per epistolas rem esse actam. abest certe a ueteribus libris.

IN EPITOMEN LIBRI C.

C. Manlivs tribunus pl. § C. Manilius. Cicero pro lege Manilia. Domitis Creteusib. § Vet. lib. Perdomitis Creteusibus. Liberae in id tempus insulae leges tulit. § Vet. lib. Dedit. Quo uerbo & Cicero, & alij in hoc genere utuntur. Phraatem regem Parthorum, & Tigranem Armeniorum regem, ac demum inter filium. § Vet. lib. Tigraneum Armeniorum, ac dein de inter filium.

IN EPITOMEN LIB. CI.

Phoenicia. § Phoenice. uet. lib. Iberos, Albanos, qui transitum minime dabant. § Vet. lib. Albanosque, qui transitum non dabant.

IN EPITOMEN LIB. CII.

A' milite Gallo nomine Bithoco. § Bitoeto repono ex Appiano in Mithridatico. Βίτοιτον οὖν τινὰ ἰδὼν ἡγεμόνα κελτῶν, πολλὰ μὲν ἐκ τῆς σῆς ἐς πολεμίους ὠνάμην δεξιᾶς, ὀνήσομαι δὲ μέγιστον, εἰ νῦν με κατεργάσαιο. Qui scripsit de uiris illustribus Sithocum nominat. A' qvo, ut iuuaretur, petierat. § Vet. lib. A quo ut adiuuaret se petierat. Cethego, & pluribus. § Vet. lib. & pluribus alijs. Incendiis urbis, opprimenda rep. § Vet. lib. Et opprimenda.

IN

IN EPITOMEN LIB. CIII.

Cum exercitu cæsus. } Vet. lib. Cæsus est. Sacrarium, in quod uirum intrare nefas est, intrasset. } Vet. lib. In sacratium. Cumque uxorem Metelli pontificis stuprauisset. } Cicero, Plutarchus, Suetonius, omnes denique Cæsaris pontificis Maximi uxorem fuisse scribunt, non Mettelli. Itaque non est credendum in tam notâ historia lapsum esse auctorem, uerum, ut multos alios, sic hunc locum à librarijs esse uitiatum. Ego uero sine dubio legendum esse duco, Maximi pontificis. Erroris causa orta est ex compendiosa scriptura: Nam cum paucis literis scriptum esset. M. pont. imperitus ille, qui descripsit interpretatus est Metelli, cum Maximi ea uox significaret. Cn. Pontinius prætor Allobroges, qui rebellauerant, ad Solonem domuit. } Hic prætor fuit consule Cicerone, ab eoque, & Sallustio, C. Pontinus, à Dione γάϊος πομπτῖνος, & πομπτῖνος dicitur. Idem etiam post triumphauit ex Gallia. Ego C. Pontinium scribo. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane, & Tigranis filio triumphauit, Magnusque à tota concione consalutatus est. } Hæc uerba non puto suo loco sita esse. Vt ita sentiam me impellit, quod Cicero libro I. ad Atticum. Plinius lib. VII. cap. XXVI. & lib. XXXVIII. cap. II. Capitolinorum triumphorum scriptores, & reliqua omnia Romanæ historiæ monumenta loquuntur, Cn. Pompeium de Mithridate, & Asia triumphasse Pisone, & Messalla consulibus. In hac autem epitoma triumphus post Gabinij, & Pisonis consulatum, quo anno Cæsar se scribit in Galliam uenisse, & cum Heluetijs pugnasse, id est post tertium annum collocatur, cum tamen in eadem ante triumphum Pompeii mentio fiat conspirationis factæ inter Pompeium, & Crassum, & Cæsarem, quæ Pompeio præsente Romæ ante consulatum Cæsaris facta est. Librarii tamen & hunc errorem fuisse pro certo habeo. Nam qui, Cn. Pompeius &c. erat scripturus per incuriam oculis ad Pontinium coniectis, Cn. Pontinius scripsit, & quæ sequuntur. Post autem cum intelligeret se Pompeij triumphum temere prætermisisse, eundem ipsum in fine Epitome collocasse. Est autem triumphus Pompeii rebus a Pontinio gestis anteponendus.

IN EPITOMEN LIB. CIIII.

Gallia omni expulit. } Vet. lib. Gallia expulit. Pompeio inter alios orante, & T. Annio Milone tribuno plebis ingenti gaudio senatus, ac uniuersæ Italiæ ab exilio reductus est. } Suspicor legendum & T. Annio Milone trib. pl. agente. neque enim hoc placet, ne Milonem qui in magistratu erat, & legem rogare poterat, orasse dicamus, sed egisse, orasse autem Pompeium, qui erat priuatus. Excidisse autem hanc uocem, propter eam quæ similis sequitur, ingenti, puto. Quorum quidem maxima multitudo. } Vet. lib. Non habent, Quidem. Administratio eiusdem rei. } Vet. lib. Eius rei. Ptolemaeus Aegypti rex ob iniurias, quas patiebantur, à suis regno pulsus, Romam uenit. } Vet. lib. Ob iniurias, quas patiebatur à suis, regno pulsus Romam uenit.

IN EPITOMEN LIBRI CV.

M. Catonis tribuni pl. } Lege C. Catonis. ex epistolis Ciceronis ad Lentulum. Etenim Lentulo in re Alexandrina maxime aduersatus est. Item ex lib. XXII. Annalium Fenestellæ intelligitur teste Nonio. Quod ut magistratum tribuni inierunt, C. Cato turbulentus adolescens nec imparatus ad dicendum concionibus assiduis inuidiam & Ptolemæo simul, qui iam profectus ex urbe erat, & P. Lentulo consuli paranti iam iter concitare secundo quidem populi rumore cœpit. Qua prouinciæ consulares in quinquennium Pompeio Hispaniæ, Crasso Syria. } Lege consulibus, proconsulares, ne Pompeium, Crassumque consules iterum intelligamus. Reiecto Archelao. } Vet. lib. Eiecto Archelao. In regnum reduxit Aegypti. } Vet. lib. Redduxit in regnum Aegypti. Proximam partem. } Vet. lib. Et proximam. In Britanniam parum prospere tempestatibus aduersis traiecit, iterumque parum felicius. } Lege ex Vet. lib. In Britanniam primum parum prospere &c. iterum parum felicius. Reliquam partem insulæ in potestatem redigit. Vet. lib. aliquam partem. Egregie. Nam scribit in Agricola Tacitus, Cæsarem, qui primum in Britanniam legiones Romanas duxit, prospera pugna terruisse incolas, & litoris tantum potitum esse.

IN EPITOMEN LIBRI CVI.

Gallorum multi populi. } Vet. lib. Aliquot populi. Cotta, & T. Aurunculeius legati Cæsaris. } Vet. lib. Cotta & T. Veturius. Apparet tamen legendum, Cotta & Titurius. sic enim Cæsar lib. III. Q. Titurius, & L. Cotta legati. Deceptus est librarius, quod Cottæ nomen Aurunculeius fuit, eodem auctore Cæsare, item Appianus κόττας, καὶ τιτύριος. Evocatus in colloquium ab hostibus, ut de pace acturus. } Acturis, & Vet lib. habent, & historiæ fides postulat.

IN EPITOMEN LIB. CVII.

QVOD nemini unquam contigit. } Vet. lib. Quod nulli alij unquam. sine uoce, contigit. LEX dicta, ut ratio absentis Cæsaris. } Vet. lib. Lex data. Hinc ego. Lex lata.

IN EPITOMEN LIBRI CIX.

CVM se dimissurum exercitum negaret, nisi à Pompeio dimitteretur. Veteres lib. Exercitus. &. Dimitterentur. C. CVRIONIS tribuni plebis primum aduersus Cæsarem actiones continet. } Vet. lib. Primum aduersum Cæsarem de populo Romano Cæsare actiones continet. Hinc ego obseruatione historiæ ductus. Primum aduersus Cæsarem, deinde pro Cæsare actiones continet. Id enim omnes tradunt. & maxime Coelius ad Ciceronem. Quod tibi supra scripsi, Curionem frigere, iam calet. nam feruentissime concerpitur, bellissime enim quia de intercalando non obtinuerat, transfugit ad populum, & pro Cæsare loqui cœpit. Ad hanc etiam historiam pertinere puto uerba quædam Varronis ex lib. IIII. de uita populi Ro. quæ sunt apud Marcellum. Curio cum id fecisset, dicebat amicis, ut illi renunciaretur, se obstrigillaturum, ne triumphus decerneretur, aut ne iterum fieret consul. est autem obstrigillare, obstare. C. CAESAR bello inimicos persequutus cum exercitu in Italiam uenit. } Et sensus, & uetustæ lectionis auctoritas probant legendum esse, persequuturus. VNIVERSOS'QVE eius partium Italia omnino expulit. } Vet. lib. Cæterosque partium eius Italia expulit.

IN EPITOMEN LIBRI CX.

RELICTIS in obsidione C. Trebonio. } Vet. lib. Relictis in obsidione urbis eius legatis C. Trebonio. IN potestatem Cæsaris se permiserunt. } Vet. lib. Potestati Cæsaris se. MALE contra Pompeianos in Illyrico captus est. IN potestatem inimicorum. } Vet. lib. Hostium.

C. CVRIO legatus Cæsaris cum aduersus Pompeianiatum partium ducem Varronem pugnasset. } Vet. lib. Cum prospere aduersus. Porro autem Varum, non Varronem legendum. Hic est enim Atius Varus, qui in Africa stetit contra Cæsarem. Eadem labes est in bello Cæsaris apud Florum. Pulso, inquit, fugatoque Varrone. Varum autem habent Cæsar, Dio, Plutarchus, reliqui. Sic in oratione. Antequam iret in exilium legitur, Q. Varroni trib. pl. pro Q. Vario. Sic in oratione pro P. Sulla. Nemo T. Coruncano, nemo Curioni, nemo huic ipsi C. Mario, cum ei multi inuiderent, obiecit. Ti. Comucanio, & Q. Curio, legendum. nominat enim nouos homines Coruncanium, & Curium æquales. ut alias facit.

IN EPITOMEN LIB. CXI.

C. CAECILIVS Rufus cum seditiones in urbe quam maxime concitaret, nouarum tabularum spe solicitata plebe. } Lege, M. Cœlius Rufus. Est enim is, de quo Cæsar lib. III. belli ciuilis ait. Iisdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor causa debitorum suscepta initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonij prætoris urbani sellam collocauit. & Velleius. M. Cœlius in pretitta nouarum tabularum auctor extitit. Item idem Cœlius in epistola ad Ciceronem. Tolle, Quam maxime, ex uet. lib. CN. Pompeius ad Brundusium obsessus à Cæsare. } Quid est tam nouum, quàm Pompeium obsessum à Cæsare ad Brundusium. In uet. lib. est ad Dyrrhachium. atque idem tradunt omnes historiæ. Q. Catuli prætoris. } Lege Q. Cassij. ut in Emendationum libris correximus ex Dione.

IN EPITOMEN LIB. CXII.

ACTORE Theodoro. } Vet. lib. Theodoto. Plutarchus. Dio, & cæteri διόδοτον. BELLVM à Cn. Domitio contra Phraatem Parthum prospere gestum continet. } Domitius hic legatus Cæsaris cum Pharnace Ponti rege male rem gessit. Ex quo apparet, legendum esse, contra Pharnacem parum prospere. Ita enim Appianus lib. II. φαρνάκης δὲ Δομιτίῳ καίσαρος στρατηγῷ συνενεχθεὶς ἐς μάχην, ἐνενίκα πάνυ λαμπρῶς, & Dio lib. XLII. καῖσαρ γνοὺς τὸν δομίτιον νενικημένον ἐπείχθη, τήν τε αἴγυπτον ..., καὶ τὰ ἐκείνῃ στρατόπεδα προτάξας λαβεῖν. καὶ ὡς τὸν δηιόταρον καὶ τὸν ἀριοβαρζάνην προσλαβὼν ἤλασεν εὐθὺς ἐπὶ τὸν φαρνάκην, καὶ συμβαλὼν ἐνίκησε.

IN EPITOMEN LIB. CXIII.

CATONE, cui ex æquo deferebatur imperium, cedente. } Imperium, uacat. subauditur enim ex priore membro. Vet. lib. POMPEII Magni filius. } Vet. lib. Inde Pompeius Magni filius.

IN EPITOMEN LIBRI CXIIII.

ET relicto à legione. } Et, uacat Vet. lib. OCCISO'QVE eo Cæsar Scipionem. } Nouum

principium

principium orationis à uoce, Cæſar faciendum eſt. RESELLANTES uicit.} Vet. lib. Rebellantes prælio uicit.

IN EPITOMEN LIB. CXV.

SPECTACULA edidit.} Vet. lib. Dedit. FRUI minime potuit.} Vet. lib. Non potuit. PL. MAGIO Chilone.} Cn. Magio. Ex epiſtola Setuij ad Ciceronem. CENSA ſunt ciuium capita centum quinquaginta millia.} Numerus hic quanquam ualde imminutus eſt, tamen bene habet. Scribit enim Dio pro duabus, & triginta myriadibus ciuium, quæ ante bellum ciuile cenſæ ſunt quindecim tantum cenſas hoc tempore, reliquis bello ciuili abſumptis. & Appianus ait uix dimidiam partem ciuium, quæ ante ciuile bellum cenſebatur eſſe cenſam. PROFECTUS in Hiſpaniam contra Sex. Pompeium.} Vet. lib. Profectusque in Hiſpaniam aduerſus Cn. Pompeium. Recte. erat enim maior natu Cneus, quàm Sextus. POMPEIUS Sex. effugit.} Vet. lib. Sex. Pompeius effugit.

IN EPITOMEN LIBRI CXVI.

MULTI, quam maximique honores.} Vet. lib. Plurimi, maximique. MENTMAE aſſurrexit.} Vet. lib. Non aſſurrexit. M. BRUTUS, & C. Trebonius, & C. Caſsius, & ex Cæſaris partibus D. Brutus.} Vet. lib. M. Brutus, & C. Caſsius, & ex Cæſaris partibus D. Brutus, & C. Trebonius. Idem cæteri. C. OCTAVIUS ex ſorore nepos.} Quanquam Plutarchus in Antonio & Dio idem ſcribunt (ſcribunt autem ὀκτάβιον τῆς ἀτίας τῆς τοῦ καίσαρος ἀδελφῆς υἱόν, i. Atiæ ſororis Cæſaris Octauium filium fuiſſe,) tamen portentum dicit, qui ita dicit. Qui enim fieri poteſt, ut Octauius nepos ſit Cæſaris ex ſorore, qui Atiæ, quæ fuit Iuliæ ſororis Cæſaris filia, natus ſit? quanquam apud eos mendum eſſe ſuſpicor. ἀδελφῆς, pro ἀδελφιδῆς. neque enim Atia ſoror Cæſaris, ſed ſororis filia fuit. Itaque in Bruto ait Plutarchus. οὗτος μὲν ὢν ἐξ ἀδελφιδῆς καίσαρος. Ergo ſororis nepos legendum, ut uet. lib. habent, atque ut Velleius, Suetonius & alij tradiderunt. Appianus τῆς ἀδελφῆς θυγατριδοῦν uocant. i. ſororis nepotem ex filia. IN campum Martium ferretur.} Vet. lib. Deferretur. CHAMACES humilimæ ſortis homo.} Appianus hunc ἀμάτιον uocat. Sic enim ait ἀμάτιος ὁ ψευδομάριος. μαρίου γὰρ ὑπεκρίνετο υἱωνὸς εἶναι. Ex eo apparet legendum hoc loco. C. Amatius. Mouet tamen, quod Valerius lib. IX. hunc Erophilum Equarium medicum nominat.

IN EPITOMEN LIBRI CXVII.

OMNIBUSQUE proſperis exceptus.} Vet. lib. Ominibusque. Ea uero omina quæ fuerint, Obſequens, & Dio. lib. XLV. & Velleius tradunt. Cum enim urbem intraret ſolis orbis ſuper caput eius curuatus, rotundatusque in colorem arcus uelut coronam tanti mox uiri capiti imponens, conſpectus eſt. IN confuſione rerum, ac tumultu Lepidum pontificem maximum interemit.} Ne hoc quidem quenquam alias legiſſe opinor, Lepidum pontificem maximum ab Octauio, ubi primum Apollonia redijt, interemptum, immo uetoſne id quidem Epitomarum ſcriptor ſcripſit. Nam infra ait. M. Lepidum ab Octauio abrogato triumuiratus honore uitam impetraſſe. Eſt ergo locus mirum in modum uitiatus. Vetus liber ueſtigia aliqua continet, quibus ad germanam lectionem peruenire ualeamus. ſic, In confuſione rerum, ac tumultuum Lepidum pontificem tum Maximum interfecit. Hinc ego. In confuſione rerum, ac tumultu M. Lepidus pontificatum Maximum intercepit. Confirmat autem hanc lectionem Velleius, qui lib. II. ait. Lepidus in locum C. Cæſaris mortui pontifex Maximus furto creatus. TULISSET, per uim. Vet. lib. Per uim tuliſſet. AVUNCULI percuſſores.} Auunculi magni dicendum erat. Ita tamen etiam Suetonius, Nihil conuenientius quàm necẽ auunculi uindicare. MAGNIS iniurijs affecit. Cæſar ut ſibi, & reip.} Melius concluditur hæc tota oratio in uet. lib. ita. magniis iniurijs affeciſſet, Cæſar & ſibi, & reip. DEINDE plures.} Vet. lib. Deinde & complures. ET ad Cæſarem.} Dele, &, ex uet. lib.

IN EPITOMEN LIBRI CXVIII.

C. CAESARI, qui primus reip. arma ſumpſerat pro populo Rom. imperium a ſenatu datum eſt cum conſularibus ornamentis.} Hic locus mire deprauatus eſt, cum tamen non uideatur. Me ut uitiatum eſſe, at que ita legendum eſſe crederem Cicero admonuit. qui pro rep. arma ſumpſerat, proprætoris imperium à ſenatu datum eſt. Nam Cicero in ſenatu, V. in Antonium, ita ait de Octauio. demus igitur imperium Cæſari, ſine quo res militaris adminiſtrari, teneri exercitus, bellum geri non poteſt, ſit pro prætore eo iure, quo qui optimo. &c. Vox, prætoris, in, populo Romano, mutata eſt ob eam cauſam, quam ſæpe alias. Eadem macula fœdauit quoque Velleium lib. II. cum ait Eum ſenatus honoratum equeſtri ſtatua pro P. R. una cum conſulibus des. Hirtio & Panſa bellum cum Antonio gerere iuſsit. ubi legendum eſt proptætote. Quod autem ſcriptum eſt. Conſularibus ornamentis, mallem præ

torijs. Nam & græci Plutarchus, Appian. Dio στρατηγικὰ κόσμια decreta tradunt. & Cicero decernit, se natorem eum esse, senteotiamque loco prætorio dicere.

IN EPITOMEN LIBRI CXIX.

A. HIRCIVS.} Hirtius. Cap. consules. & græci. ἵρτιος. QVI post uictoriam suam in inimicorum castris ceciderat.} Vet. lib. qui post uictoriam io hostium castris ceciderat. CVM annos XVIII haberet, consul creatus est.} Vet. lib aooos XIX. recte. est enim natus Octanius consule Cicerone IX. Kal. Octob. auctore Suetonio. Consul factus est Pausa, & Hirtio consulibus interfectis X. Cal. Octob. Quæ summa anuorum est uigioti, uno die minus. Quare qui XIX. annos scribunt, in tegros accipiunt, qui uiginti, imperfectos. Optime autem omnium Velleius, qui ait Consulatum iniit Cæsar pridie, quam XX annos impleret, X. cal. Octob. cum collega Q. Pedio.

IN EPITOMEN LIBRI CXX.

CVI senatus, ut persequeretur Antonium mandauit.} Vet. lib. Mandauerat. D. CAESAR pacem cum Antonio, & Lepido fecit, ita ut tresuiri reip. constituendæ quidem per quinquennium præ essent, ipse Lepidus, & Antonius statuerunt. ut suos quisque inimicos proscriberent.} Nihil purius potest esse uetere huios loci lectione. Ita ut III. uiri reip. constituendæ per quioquennium essent ipse, & Lepidus, & Antonius, & ut suos quisque. Sic enim pacis conditiones fuerunt duæ, Triumuiratus & inimicorum proscriptio. NOMINA fuerant.} fuerunt Vet. lib. L. CAESARIS Antonij auunculi, M. Ciceronis.} Vet. lib. & M. Ciceronis. item Huius occisi. non cuius occisi. CAPVT quoque cum manu.} Vet. lib. Caput cum manu. At Liuius tamen inter duas manus positum scripsit. Verba eius sunt apud Senecam lib. primo declamationum, ita. Ita relatum caput ad Antonium iussuque eius inter duas manus in rostris positum. in ijsdem uerbis nulla Popillij mentio est.

IN EPITOMEN LIBRI CXXII.

M. MESSALLAE Publicolam fratrem iunctum communi consilio condemnauerunt.} Vet. lib. Victum communi concilio condonauerunt. & recte, Idem enim Dio. lib. XLVII. Cρυτῷ τε γέλλιος ὁ ποπλικόλας ἐπεβούλευσε. ὁ δὲ δὴ γέλλιος ἐφωράθη. ἔπαθε δὲ δεινὸν οὐδὲν. ὁ γὰρ βροῦτος ἐκεῖνόν τε ἐν τοῖς φιλτάτοις ἀεὶ νομίσας εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μάρκον μεσσάλαν πάνυ τῷ κασσίῳ προσκείμενον εἰδὼς, ἀφῆκεν αὐτόν.

IN EPITOMEN LIBRI CXXIII.

OCCISO'QVE à Pompeio A. Bithynico prætore.} Vet. lib. Occisoque A. Pompeio Bithynico prætore. Sic autem ipse uocabatur, ut omnia Ro. monumenta loquuntur. SALVIDIENVM legatum.} Vet. lib. Q. Saloidienum legatum. Suetonius in Augusto. Saluidienium Rufum. Quare Q. Saluidienium lego.

IN EPITOMEN LIBRI CXXVIII.

ALTERO deinde prælio uictus M. Brutus, & ipse uitam finiuit, exorato Stratone fugæ comite, ut sibi gladium addiceret, annorum erat ætatis XL. Inter quos Q. Hortensius occisus est.} Locum hunc mancum esse semper suspicatus som. nec me fefellit opioio, ubi & ueteres libros & huius historiæ scriptores conferre cæpi. In Vet. lib. Ita est. adijceret. annorum circiter XL. ita ut duæ uoces absint. Erat, & Aetatis. Hinc ego. Idemque fecerunt principum Romanorum circiter XL. Inter quos. Q Hortensius occisus est. Qui enim cum Bruto mortem oppetierunt, tradit, quorum alios sibi met, ut Brutus fecerat, necem consciuisse ait, alios autem ut Hortensium ab inimicis esse interfectos. Hanc rem sic Velleius lib. II. Non aliud Bellum eruentius cæde clarissimorum uirorum fuit. Tum Catonis filius cecidit. Eadem Lucullum, Hortensiumque eminentissimorum ciuium filios fortuna abstulit. Nam Varro ad ludibrium moriturus Antonij digna illo, ac uera de exercitu eius magna cum libertate ominatus est. Drusus Liuius Iuliæ augustæ pater, & Varus Quintilius ne tentata quidem hostis misericordia, alter sese ipse in tabernaculo interemit, Varus autem liberti, quem id facere coegerat, manu iugulatus est. Item Dio multo apertius. lib. XLVII. τῶν δ' ἀνδρῶν τῶν πρώτων τῶν ἀρχάς τινας ἐσχηκότων, ἢ καὶ ἐκ τῶν σφαγέων, τῶν τε ἐπικεκηρυγμένων ἔτι ὄντων, οἱ μὲν πλείους ἑαυτοὺς παραχρῆμα ἀπέκτειναν, οἱ ἁλόντες, ὥσπερ καὶ ὁ φαβώνιος ἐφθάρησαν. Ex priocipibus autem uiris, quique magistratus aliquos gesserant, aut etiam ex interfectoribus, & ijs, qui adhuc proscripti erant, plerique sibimet ipsis statim mortem consciuerunt, aut capti, ut Fauonius, interfecti suot.

IN EPITOMEN LIBRI CXXV.

Cvm grandi periculo.} Vet. lib. Graui. M. LEPIDO, qui custodiæ urbis cum exercitu præerat, scisso.} Vet. lib. Fuso.

IN EPITOMEN LIB. CXXVIII.

DIDIO Saxa M. Antonij legato.} Vet. lib. Decidio Saxa. item Cicero XIII Philip. Decidium Saxam Antonij Satellitem commemorat. ANNONAE commeatum impediret.} Vet. lib. Annonæ commercium. BELLA gesta continet.} Vet. lib. Bella ibi gesta.

IN EPITOMEN LIBRI CXXIX.

L. VENTIDIVS legatus.} Vet. lib. P. Ventidius. ita cæteri. PARTHOS in Syria uicit.} Vet. lib. Prælio uicit. IVDAEORVM quoque legati ab Antonio interempti sunt.} Vet. lib. Iudæi quoque à legatis Antonij subacti sunt.

IN EPITOMEN LIB. LVI.

ITA ut duarum clasium, Cæsaris altera, cui Agrippa præerat, uinceret.} Vet lib. Vt ex duabus Cæsaris clasibus, altera, cui Agrippa præerat. EXPOSITI in terram in quam maximo periculo essent.} Vet. lib. Expositi in terram milites in maximo periculo essent. M. LEPIDVS ex Africa, uelut ad societatem belli contra Sex. Pompeium à Cæsare gerendi traiecerat, ei bellum quoque cum Cæsar inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumuiratus honore uitam impetrauit.} Hæc uerba sententiam continent, & à ueterum librorum, & ab historiæ huius fide alienam. Sic igitur corrige ex uet. lib. & Dione lib. XLIX. & alijs. M. Lepidus, qui ex Africa uelut ad societatem belli contra Sex. Pompeium à Cæsare gerendi traiecerat, cum bellum Cæsari quoque inferret, relictus &c. NEMINI ante eum habitus est.} Vet. lib. Erat.

IN EPITOMEN LIBRI CXXXI.

A' LEGATIS eius oppressus est.} Vet. lib. Oppressus à legatis eius occisus est.

IN EPITOMEN LIBRI CXXXIII.

CAESARIS Alexandria in potestatem redacta. Cleopatra ne in arbitrium uictoris ueniret, uoluntaria morte occubuit. In urbem reuersus tres triumphos egit.} Hæc uerba male interpuncta ex auctoritate manuscripti libri ita debent dispungi, & legi. Cæsar Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra ne in arbitrium uictoris ueniret, defuncta in urbem reuersus &c. sunt enim hæc omnia una periodo connectenda. TERTIVM ex Cleopatra.} Scribe de Cleopatra. Dicimus enim triumphare ex prouincia, non autem, ex Rege, sed de Rege. IMPOSITO fine bellis ciuilibus altero, & trigesimo anno.} Lege, altero, & uigesimo. non solum quia ita est in ueteribus libris, sed etiam quia historiæ ueritas id postulat. Nam à Lentulo, & Marcello consulibus, quibus ciuilia arma primum sumpta sunt, usque ad Cæsarem V. & Sex Apuleium consules, quibus posita sunt, tot anni numerantur. Velleius lib. II. Vicesimo anno finita bella ciuilia.

IN EPITOMEN LIB. CXXXIIII.

Cvm ille conuentum Narbone egit.} Vet. lib. Narbone ageret.. BELLVM contra Bastarnas, & Mæsos, & alias gentes à M. Crasso refertur.} Vet. lib. A' M. Crasso gestum refertur.

IN EPITOMEN LIBRI CXXXV.

ANTE hunc librum inuenio in libro manuscripto album interuallum esse relictum, cum his uerbis. Generaliter, & communiter hic est defectus quorundam librorum. Duos autem libros deesse puto eos, qui numerum expleant librorum centum quadraginta duorum, quos Petrarca à Liuio scriptos esse ait. Itaque hunc librum CXXXVII appello. atque ita deinceps reliquos. Desideratur ergo epitome lib. CXXXVI. & CXXXVII. Quod ex his rationibus colligitur. Censorinus ait Liuiū lib. CXXXVI ludos quintos sæculares tradidisse, quos fecit Augustus, qui facti sunt Censorino ipso, & Dione, & alijs auctoribus, C. Furnio, & C. Iunio Silano consulibus. Est autem uerisimile eum, qui scripsit epitomas,

quamuis exiliter eas, ac tenuiter scripserit, uerbum etiam eorum ludorum, ut rei maxime memorabilis fuisse facturum, quemadmodum ante quartorum ludorum fecerit. In libro autem CXXXVI uulgato, nulla eorum mentio fit. Nam de Rhetia uicta à Tiberio, & Druso agitur, quod bellum gestum est Druso, & Pisone consulibus, ut ait Dio, i. biennio postquam ludi sæculares editi fuerant. Accedit quod Hispani, & Salassi in libro CXXXV Cæsare VIII, & Silano consulibus, auctore Dione, subacti traduntur, idest anno DCCXXV ab urbe condita. Si igitur in libro CXXXV res explicantur gestæ anno DCCXXV, in eo autem, qui sequitur de Rhetia agitur, quæ uicta fuit anno DCCXXXV, sane apparet prætermitti res gestas nouem annorum, qui interiecti sunt, multasque nobiles, ac memorabiles actiones præteriri. ubi enim de templo Iani ab Augusto clauso? ubi de tribunicia potestate augusto data. Ergo duos libros medios intercidisse credendum est.

IN EPITOMEN LIBRI CXXXIX.

ARA Cæsari. } Vet. lib. Ara D. Cæsari. DEDICATA, sacerdoteque creato. } Vet. lib. Dedicatur, sacerdote creato.

IN EPITOMEN LIBRI CXL.

THRACES domiti à Scipione. } Lego, à L. Pisone. is enim cum Pamphyliæ præesset hoc bellum gessit. Dio lib. LIIII. Florus etiam & Velleius Thracas à L. Pisone perdomitos scribunt. CAVCI. } Cauci, & Chatti in Germania sunt. Dio tamen Chattos ait uictos esse à Druso, itemque Florus. Velleius & Caucos, & Chattos à Tiberio subactos tradit.

IN EPITOMEN LIBRI CXLI.

THEATRVM & porticus eius nomini dicata. } Vet. lib. Nomine. i. æque atque si ille dicasset, Marcelli theatrum, & porticus appellata.

IN EPITOMEN LIBRI CXLII.

NVNCIO ualetudinis euocatus. } Vet. lib. Valetudinis eius. RAPTIM occurrerat. } Vet. lib. Accucurrerat. ROMAM reuectum. } Corpus Drusi Romam peruectum à Nerone fratre dicitur in manuscripto. Dio etiam. καὶ ἀποθανόντα ἐς ῥώμην ἐκόμισε. Tiberius autem non eò Roma uenit, sed ex Pannonia auctore Dione. Quare peruectum placet. LAVDATVS à Cæsare. } Vet. lib. Laudatus est à Cæsare. IN C. Iulij tumulo conditum. } Augusti est intelligendum. Nam inquit Dio. ἐς τὸ τοῦ αὐγούστου μνημεῖον κατετέθη.

FINIS.

CAROLI SIGONII CHRONOLOGIA, IN T. LIVII HISTORIAS AB VRBE CONDITA.

REGES.

Romulus regnat annos XXXVIII.
Interreges regnat annum I.
Numa Pompilius. annos XLIII.
Tullus Hostilius. annos XXXII.
Ancus Marcius. annos XXIIII.
L. Tarquinius Priscus. annos XXXVIII.
Ser. Tullius. annos XLIIII.
L. Tarquinius Superbus. annos XXV.

CONSVLES.

245	L. Iunius Brutus.	L. Tarquinius Collatinus.
	Sp. Lucretius Tricipitinus.	P. Valerius Poplicola.
	M. Horatius Puluillus.	
246	P. Valerius II.	T. Lucretius.
247	P. Lucretius.	P. Valerius Poplicola III.
248	Sp. Lartius.	T. Herminius.
249	M. Valerius.	P. Postumius.
250	P. Valerius IIII.	T. Lucretius.
251	Agrippa Menenius.	P. Postumius.
252	Opiter Virginius.	Sp. Cassius.
253	Postumus Cominius.	T. Lartius.
254	Ser. Sulpicius.	M. Tullius.
255	C. Vetusius.	T. Aebutius.
256	Q. Cloelius.	T. Lartius.
257	A. Sempronius.	M. Minucius.
258	A. Postumius.	T. Virginius.
259	Ap. Claudius.	P. Seruilius.
260	A. Virginius.	T. Vetusius.
261	Sp. Cassius.	Postumus Cominius.
262	T. Geganius.	P. Minucius.
263	M. Minucius.	A. Sempronius.
264	Sp. Nautius.	Sex. Furius.
265	T. Sicinius.	C. Aquillius.
266	Sp. Cassius.	Proculus Virginius.
267	Ser. Cornelius.	Q. Fabius.
268	L. Aemilius.	K. Furius.
269	M. Fabius.	L. Valerius.
270	Q. Fabius.	C. Iulius.
271	K. Fabius.	Sp. Furius.
272	M. Fabius.	Cn. Manlius.
273	K. Fabius.	T. Virginius.
274	L. Aemilius.	C. Seruilius.
275	C. Horatius.	T. Menenius.
276	A. Virginius.	Sp. Seruilius.
277	C. Nautius.	P. Valerius.
278	L. Furius.	A. Manlius.
279	L. Aemilius.	Opiter Virginius. uel Vopiscus Iulius.
280	L. Pinarius.	P. Furius.
281	Ap. Claudius Ap. F.	T. Quintius.
282	L. Valerius.	Ti. Aemilius.
283	T. Numicius Priscus.	A. Virginius.

284	T. Quintius.	P. Seruilius.
285	Ti. Aemilius.	Q. Fabius.
286	Q. Seruilius.	Sp. Postumius.
287	Q. Fabius.	T. Quintius.
288	A. Postumius Albus.	Sp. Furius Fusus.
289	L. Aebutius.	P. Seruilius.
290	L. Lucretius Tricipitinus.	T. Veturius Geminus.
291	P. Volumnius.	Ser. Sulpicius.
292	C. Claudius Ap. F.	P. Valerius Poplicola.
293	Q. Fabius Vibulanus III.	L. Cornelius Maluginensis.
294	L. Minucius.	C. Nautius.
295	Q. Minucius.	C. Horatius Puluillus.
296	M. Valerius.	Sp. Virginius.
297	T. Romilius.	Sp. Veturius.
298	Sp. Tarpeius.	A. Aterius.
299	P. Curatius.	Sex. Quinctilius.
300	T. Menenius.	P. Sestius Capitolinus.
301	Ap. Claudius.	T. Genucius.

DECEMVIRI CONSVLARES.

	Ap. Claudius.	Sp. Postumius Albus.
	T. Genucius.	Ser. Sulpicius.
	P. Sestius.	T. Romilius.
	Sp. Veturius.	P. Curatius.
	C. Iulius.	A. Manlius.
	Ap. Claudius II.	Q. Fabius.
	M. Cornelius.	M. Rabuleius.
302	L. Minucius.	Q. Pœtelius.
	T. Antonius.	K. Duilius.
	M. Sergius.	Sp. Oppius.
303	Iidem Decemuiri per uim in hunc annum continuarunt.	
304	L. Valerius.	M. Horatius.
305	Iidem consules continuasse uidentur in hunc annum.	
306	Lar Herminius.	T. Virginius Cœlimontanus.
307	M. Geganius Macerinus.	C. Iulius.
308	T. Quintius Capitolinus IIII.	Agrippa Furius.
309	M. Genucius.	C. Curtius.
	A. Sempronius Atratinus.	
310	T. Clœlius.	Trib. mil. cons. pot. abdicarunt. In Eorum L. F. sunt cos.
	L. Atilius.	
	L. Papirius Mugillanus.	L. Sempronius Atratinus.
311	M. Geganius Macerinus. II.	T. Quintius Capitolinus V.
312	M. Fabius Vibulanus.	Postumus Aebutius Cornicen.
313	C. Furius Pacilus.	M. Papirius Crassus.
314	Proculus Geganius Macerin.	L. Menenius Lanatus.
315	T. Quintius Capitolin. VI.	Agrippa Menenius Lanatus.
	Mam. Aemilius.	
316	L. Quintius Cincinnati F.	Tribuni mil. cons. potest.
	L. Iulius.	
317	M. Geganius Macerinus III.	L. Sergius Fidenas.
318	M. Cornelius Maluginensis.	L. Papirius Crassus.
319	C. Iulius II.	L. Virginius.
320	C. Iulius III. uel M. Manlius.	L. Virginius II. uel Q. Sulpicius.
	M. Fabius Vibulanus.	
321	L. Sergius Fidenas.	Tib. mil. cons. pot.
	M. Foslius.	

	322	L. Pinarius Mamercus. L. Furius Medullinus. Sp. Postumius Albus.	Trib. mil. cons. pot.
	323	T. Quintius. L. F. Cincinnat. Pennus.	C. Iulius mento.
	324	L. Papirius Crassus.	L. Iulius.
	325	L. Sergius Fidenas II.	Hostus Lucretius Tricipitinus.
	326	A. Cornelius cossus.	T. Q. Pennus II.
	327	C. Seruilius Ahala.	L. Papirius Mugillanus.
	328	T. Quinctius Pennus. M. Postumius.	C. Furius. A. Cornelius Cossus.
	329	A. Sempronius Atratinus. L. Quinctius Cincinnatus.	L. Furius Medullinus. L. Horatius Barbatus.
	330	Ap. Claudius Crass. xuiri F. Sp. Nautius Rutilus.	L. Sergius Fidenas. Sex. Iulius Iulus.
	331	C. Sempronius Atratinus.	Q. Fabius Vibulanus.
	332	L. Manlius Capitolinus. Q. Antonius Merenda.	L. Papirius Mugillanus. L. Seruilius Structus.
	333	T. Quinctius Capitolinus. Capit. F.	N. Fabius Vibulanus.
	334	Interreges uno anno regnarunt.	
Tr. mil.	335	L. Quinctius Cincinnatus III. M. Manlius.	L. Furius Medullinus II. A. Sempronius Atratinus.
Tr. mil.	336	Agrippa Menenius Lanatus. Sp. Nautius.	P. Lucretius Tricipitinus. C. Seruilius.
Tr. mil.	337	L. Sergius Fidenas. M. Papirius Mugillanus. C. Seruilius Prisci F.	Trib. mil. cons. pot.
Tr. mil.	338	Agrippa Menenius Lanatus. P. Lucretius Tricipitinus.	L. Seruilius Structus II. Sp. Veturius Crassus.
Tr. mil.	339	A. Sempronius Atratinus III. M. Papirius Mugillanus II.	Sp. Nautius Rutilus II. Q. Fabius Vibulanus.
Tr. mil.	340	P. Cornelius Cossus. C. Valerius Potitus.	*. Quintius Cincinnatus. N. Fabius Vibulanus.
Tr. mil.	341	Cn. Cornelius Cossus. Q. Fabius Vibulanus II.	L. Valerius Potitus. P. Postumius Regillensis.
	342	A. Cornelius Cossus.	L. Furius Medullinus.
	343	Q. Fabius Ambustus.	C. Furius Pacilus.
	344	M. Papirius.	C. Nautius Rutilus.
	345	Mr. Aemilius.	C. Valerius.
	346	Cn. Cornelius Cossus.	L. Furius Medellinus II.
	347	C. Iulius Iulus. P. Cornelius Cossus. C. Seruilius Ahala.	Trib. mil. Cos. pot.
Tr. mil.	348	L. Furius Medullinus II. N. Fabius Vibulanus II.	C. Valerius Potitus II. C. Seruilius Ahala II.
Tr. mil.	349	P. Cornelius Cossus. Cn. Cornelius Cossus.	N. Fabius Ambustus. L. Valerius Potitus.
Tr. mil.	350	T. Quinctius Capitolinus. Q. Quinctius Cincinnatus. C. Iulius Iulus. II. C. Valerius Potius III.	A. Manlius. L. Furius Medullinus III. M. Aemilius Mamercinus. Cn. Cornelius Cossus.

Mr. Sergius.

Tr. mil.	351	M. Sergius Fidenas.	K. Fabius Ambustus.
		P. Cornelius Maluginensis.	Sp. Nautius Rutilus II.
Tr. mil.	352	M. Aemilius Mamercinus II.	M. Quinctilius Varus.
		L. Valerius Potitus III.	L. Iulius Iulus.
		Ap. Claudius Crassus.	M. Postumius.
		M. Furius Camillus.	M. Postumius Albinus.
Tr. mil.	353	C. Seruilius Ahala III.	Q. Sulpicius.
		Q. Seruilius.	A. Manlius II.
		L. Virginius.	M. Sergius II.
Tr. mil.	354	L. Valerius Potitus IIII.	Cn. Cornelius Cossus.
		M. Furius Camillus.	K. Fabius Ambustus.
		M. Aemilius Mamercinus III.	L. Iulius Iulus.
Tr. mil.	355	P. Licinius Caluus.	P. Maenius.
		L. Titinius.	P. Maelius.
		L. Furius Medullinus.	L. Publilius Vulscus.
Tr. mil.	356	M. Veturius.	M. Pomponius.
		C. Duilius.	Volero Publilius.
		Cn. Genucius.	L. Atilius.
Tr. mil.	357	L. Valerius Potitus V.	L. Furius Medullinus III.
		M. Valerius Maximus.	Q. Seruilius Fidenas II.
		M. Furius Camillus II.	Q. Sulpicius Camerinus. II.
Tr. mil.	358	L. Iulius Iulus.	A. Postumius Regillensis.
		L. Furius Medullinus IIII.	P. Cornelius Maluginensis.
		L. Sergius Fidenas.	A. Manlius.
Tr. mil.	359	P. Licinius P. F. Caluus.	L. Titinius II.
		P. Maenius II.	P. Maelius II.
		Cn. Genucius II.	L. Atilius II.
Tr. mil.	360	P. Cornelius Cossus.	P. Cornelius Scipio.
		K. Fabius Ambustus III.	L. Furius Medullinus V.
		M. Valerius Maximus II.	Q. Seruilius III.
Tr. mil.	361	L. Furius Medullinus VI.	Sp. Postumius.
		C. Aemilius.	P. Cornelius II.
		L. Valerius Poplicola.	M. Furius Camillus.
	362	L. Lucretius Flauus.	Ser. Sulpicius Camerinus.
	363	L. Valerius Potitus.	M. Manlius Capitolinus.
Tr. mil.	364	L. Lucretius.	L. Furius Medullinus VII.
		Ser. Sulpicius.	Agrippa Furius.
		M. Aemilius.	C. Aemilius II.
Tr. mil.	365	Q. Fabius Ambustus.	Q. Sulpicius Longus.
		Duo fratres Q. Fabii	Q. Seruilius IIII.
		Ambusti.	Ser. Cornelius Maluginensis.
	366	M. Furius Camillus Dictaturam continuauit in hunc annum.	
Tr. mil.	367	L. Valerius Poplicola II.	A. Manlius.
		L. Virginius.	L. Aemilius.
		P. Cornelius.	L. Postumius.
Tr. mil.	368	T. Quinctius Cincinnatus.	L. Aquillius Coruus.
		Q. Seruilius Fidenas V.	L. Lucretius Tricipitinus.
		L. Iulius Iulus.	Ser. Sulpicius Rufus.
Tr. mil.	369	L. Papirius.	C. Sergius.
		L. Aemilius II.	C. Cornelius.
		L. Menenius.	L. Valerius Poplicola III.

M. Furius

Tr. mil.	370	M. Furius Camillus. Ser. Cornelius Maluginensis. Q. Seruilius Fidenas VI.	L. Horatius Puluillus. L. Quinctius Cincinnatus. P. Valerius.
Tr. mil.	371	A. Manlius. P. Cornelius. T. Quinctius Capitolinus.	L. Quinctius Capitolinus. L. Papirius Cursor II. C. Sergius II.
Tr. mil.	372	Ser. Cornelius Malugin. III. M. Furius Camillus V. C. Papirius Crassus.	P. Valerius Potitus II. Ser. Sulpicius Rufus II. T. Quinctius Cincinnatus II.
Tr. mil.	373	L. Valerius IIII. A. Manlius III. Ser. Sulpicius III.	L. Lucretius. L. Aemilius. M. Trebonius.
Tr. mil.	374	Sp. Papirius. L. Papirius. Ser. Cornelius IIII.	Q. Seruilius. C. Sulpicius. L. Aemilius IIII.
Tr. mil.	375	M. Furius Camillus VI. A. Postumius Regillensis. L. Postumius Regillensis.	L. Furius. L. Lucretius. M. Fabius Ambustus.
Tr. mil.	376	L. Valerius V. P. Valerius III. C. Sergius III.	L. Menenius II. P. Papirius. Ser. Cornelius Maluginensis.
Tr. mil.	377	P. Manlius. C. Manlius. L. Iulius.	C. Sextilius. M. Albinius. L. Antistius.
Tr. mil.	378	Sp. Furius. Q. Seruilius II. C. Licinius.	P. Cloelius. M. Horatius. L. Geganius.
Tr. mil.	379	L. Aemilius. P. Valerius IIII. C. Veturius.	Ser. Sulpicius. L. Quinctius Cincinnatus. C. Quinctius Cincinnatus.
380.381.382. 383.384.		C. Licinius Stolo. L. Sextius.	Tribuni plebis per annos V.
Tr. mil.	385	L. Furius. A. Manlius. Ser. Sulpicius.	Ser. Cornelius. P. Valerius. C. Valerius.
Tr. mil.	386	Q. Seruilius. C. Veturius II. A. Cornelius.	M. Cornelius. Q. Quinctius. M. Fabius.
Tr. mil.	387	L. Quinctius. Ser. Sulpicius. L. Papirius.	Ser. Cornelius. Sp. Seruilius. L. Veturius.
Tr. mil.	388	A. Cornelius II. L. Veturius. P. Manlius.	M. Cornelius II. M. Geganius. P. Valerius VI.
	389	L. Sextius.	L. Aemilius.
	390	L. Genucius.	Q. Seruilius.
	391	C. Sulpicius Petitus.	C. Licinius Stolo.
	392	L. Aemilius Mamercus II.	Cn. Genucius.
	393	Q. Seruilius Ahala.	L. Genucius II.
	394	C. Sulpicius.	C. Licinius Caluus.
	395	C. Poetelius Libo.	M. Fabius Ambustus.
	396	M. Popillius Laenas.	Cn. Manlius.

397	C. Fabius.	C. Plautius.
398	C. Marcius.	Cn. Manlius.
399	M. Fabius Ambustus II.	M. Popillius Lænas II.
400	C. Sulpicius Peticus III.	M. Valerius Poplicola.
401	M. Fabius Ambustus III.	T. Quinctius, uel M. Popillius.
402	C. Sulpicius Peticus IIII.	M. Valerius Poplicola II.
403	P. Valerius Poplicola.	C. Marcius Rutilus.
404	C. Sulpicius Peticus.	T. uel K. uel. C. Quinctius Pennus.
405	M. Popillius Lænas.	L. Cornelius Scipio.
406	L. Furius Camillus.	P. Claudius Crassus.
407	M. Valerius Coruus.	M. Popillius Lænas IIII.
408	T. Manlius Torquatus.	C. Plautius.
409	M. Valerius Coruus II.	C. Pœtelius.
410	M. Fabius Dorso.	Ser. Sulpicius Camerinus.
411	C. Marcius Rutilus III.	T. Manlius Torquatus II.
412	M. Valerius Coruus III.	A. Cornelius Cossus.
413	C. Marcius Rutilus IIII.	Q. Seruilius.
414	C. Plautius II.	L. Aemilius Mamercinus.
415	T. Manlius Torquatus. IIII.	P. Decius Mus.
416	Ti. Aemilius Mamercinus.	Q. Publilius Philo.
417	L. Furius Camillus.	C. Mænius.
418	C. Sulpicius Longus.	P. Aelius Pætus.
419	L. Papirius Crassus.	K. Duilius.
420	M. Valerius Coruus. IIII.	M. Atilius Regulus.
421	T. Veturius.	Sp. Postumius.
422	Interreges anno I.	
423	A. Cornelius II.	Cn. Domitius.
424	M. Claudius Marcellus.	C. Valerius Flaccus.
425	L. Papirius Crassus II.	L. Plautius Venno.
426	L. Aemilius Mamercinus.	C. Plautius.
427	P. Plautius Proculus.	P. Cornelius Scapula.
428	L. Cornelius Lentulus.	Q. Publilius Philo. II.
429	L. Papirius Mugillanus, alias Cursor.	C. Pœtelius.
430	L. Furius Camillus II.	Iunius Brutus Scæua.
431	C. Sulpicius Longus II.	Q. Aemilius. uel Aulius Cerretanus.
432	Q. Fabius.	L. Fuluius.
433	T. Veturius Caluinus.	Sp. Postumius.
434	L. Papirius Cursor II.	Q. Publilius Philo.
435	L. Papirius Cursor, uel Mugillanus.	Q. Aulius Cerretanus II.
436	M. Foslius Flaccinator.	L. Plautius Venno.
437	C. Iunius Bubulcus.	Q. Aemilius Barbula.
438	Sp. Nautius.	M. Popillius.
439	L. Papirius Cursor IIII.	Q. Publilius Philo. IIII.
440	M. Pœtelius.	C. Sulpicius.
441	L. Papirius Cursor V.	C. Iunius Bubulcus. II.
442	M. Valerius.	P. Decius.
443	C. Iunius Bubulcus. III.	Q. Aemilius Barbula. II.
444	C. Marcius Rutilus.	Q. Fabius.
445	Q. Fabius.	P. Decius.
446	Ap. Claudius.	L. Volumnius.
447	Q. Marcius Tremulus.	P. Cornelius Aruina.
448	L. Postumius.	Ti. Minucius.
449	P. Sempronius Sophus.	P. Sulpicius Sauerrio.
450	L. Genucius.	Ser. Cornelius.
451	M. Liuius Denter.	M. Aemilius.
452	M. Valerius.	Q. Appuleius Pansa.
453	M. Fuluius Pætus.	T. Manlius Torquatus.
454	L. Cornelius Scipio.	Cn. Fuluius.
455	Q. Fabius Maximus IIII.	P. Decius Mus. III.
456	L. Volumnius.	Ap. Claudius.

457	Q. Fabius v.	P. Decius IIII.
458	L. Postumius Megellus.	M. Atilius Regulus.
459	L. Papirius Cursor.	Sp. Caruilius.
460	Q. Fabius Gurges, Maximi F.	D. Iunius Brutus Scæua.
461	L. Postumius.	C. Iunius.
462	P. Cornelius Rufinus.	M. Curius Dentatus.
463	M. Valerius.	Q. Cædicius.
464	Q. Marcius.	P. Cornelius.
465	M. Marcellus.	Sp. Nautius.
466	M. Valerius.	C. Aelius.
467	C. Claudius.	M. Aemilius.
468	C. Seruilius.	L. Cæcilius.
469	P. Cornelius Dolabella.	Cn. Domitius.
470	C. Fabricius.	Q. Aemilius.
471	L. Aemilius.	Q. Marcius.
472	P. Valerius.	Ti. Coruncanius.
473	P. Sulpicius.	P. Decius.
474	C. Fabricius.	Q. Aemilius.
475	P. Cornelius.	C. Iunius.
476	Q. Fabius.	C. Genucius.
477	M. Curius.	L. Lentulus.
478	Ser. Cornelius.	M. Curius.
479	C. Fabricius.	C. Claudius.
480	L. Papirius Cursor.	Sp. Caruilius.
481	C. Quintius.	L. Genucius.
482	C. Genucius	Cn. Cornelius.
483	P. Sempronius.	Ap. Claudius.
484	M. Atilius.	L. Iulius Libo.
485	D. Iunius.	N. Fabius.
486	Ap. Claudius.	M. Fuluius.
487	M. Valerius.	M. Otacilius.
488	L. Postumius.	Q. Mamilius.
489	L. Valerius.	T. Otacilius.
490	Cn. Cornelius.	C. Duilius.
491	C. Aquillius.	L. Cornelius.
492	A. Atilius Calatinus.	Q. Sulpicius.
493	Cn. Cornelius.	C. Atilius.
494	Q. Cædicius.	L. Manlius.
495	M. Aemilius Paullus.	Ser. Fuluius Nobilior.
496	Cn. Cornelius.	A. Atilius.
497	Cn. Seruilius.	C. Sempronius.
498	C. Aurelius Cotta.	P. Seruilius.
499	L. Cæcilius Metellus.	C. Furius.
500	C. Atilius Regulus.	L. Manlius.
501	P. Claudius.	L. Iunius.
502	P. Seruilius.	C. Aurelius.
503	L. Cæcilius.	N. Fabius.
504	M. Fabius.	M. Otacilius.
505	M. Fabius.	C. Atilius.
506	A. Manlius.	C. Sempronius.
507	C. Fundanius.	C. Sulpicius.
508	C. Lutatius Catulus.	A. Postumius.
509	Q. Lutatius Cerco.	A. Manlius.
510	C. Claudius Centho.	M. Sempronius.
511	C. Mamilius.	Q. Valerius.
512	Ti. Sempronius.	P. Valerius.
513	L. Cornelius.	Q. Fuluius.
514	C. Licinius.	P. Cornelius.
515	T. Manlius Torquatus.	C. Atilius.
516	L. Postumius.	Sp. Caruilius.

Q. Fabius

517	Q. Fabius.	M. Pomponius.
518	M. Lepidus.	M. Poblicius.
519	C. Papirius.	M. Pomponius.
520	M. Aemilius.	M. Iunius.
521	L. Postumius.	Cn. Fuluius.
522	Q. Fabius II.	Sp. Caruilius.
523	P. Valerius.	M. Atilius.
524	L. Apustius.	M. Valerius.
525	C. Atilius.	L. Aemilius.
526	T. Manlius.	Q. Fuluius. II.
527	C. Flaminius.	P. Furius Philus.
528	M. Marcellus.	Cn. Cornelius.
529	P. Cornelius.	M. Minucius.
530	L. Veturius.	C. Lutatius.
531	M. Liuius.	L. Aemilius.
532	P. Cornelius Scipio.	Ti. Sempronius Longus.
533	Cn. Seruilius Geminus.	C. Flaminius.
534	C. Terentius Varro.	L. Aemilius Paullus.
535	L. Postumius Albinus. III.	Ti. Sempronius Gracchus.
	M. Claudius Marcellus. II.	
	Q. Fabius Masimus. III.	
536	Q. Fabius Maximus. IIII.	M. Claudius Marcellus. III.
537	Q. Fabius Masimus Verucosus F.	Ti. Sempronius Gracchus. II.
538	Ap. Claudius Pulcher.	Q. Fuluius Flaccus. III.
539	P. Sulpicius Galba.	Cn. Fuluius Centumalus.
540	M. Valerius Laeuinus. II.	M. Claudius Marcellus. IIII.
541	Q. Fabius Maximus V.	Q. Fuluius Flaccus IIII.
542	M. Claudius Marcellus V.	T. Quinctius Crispinus.
543	C. Claudius Nero.	M. Liuius Salinator II.
544	Q. Caecilius Metellus.	L. Veturius Philo.
545	P. Cornelius Scipio.	P. Licinius Crassus.
546	M. Cornelius Cethegus.	P. Sempronius Tuditanus.
547	Cn. Seruilius Caepio.	C. Seruilius.
548	Ti. Claudius Nero.	M. Seruilius Geminus.
549	Cn. Cornelius Lentulus.	P. Aelius Paetus.
550	P. Sulpicius Galba.	C. Aurelius Cotta.
551	L. Cornelius Lentulus.	P. Villius Tappulus.
552	T. Quinctius Flamininus.	Sex. Aelius Paetus.
553	C. Cornelius Cethegus.	Q. Minucius Rufus.
554	L. Furius Purpureo.	M. Claudius Marcellus.
555	M. Porcius Cato.	L. Valerius Flaccus.
556	P. Cornelius Scipio Africanus II.	Ti. Sempronius Longus.
557	L. Cornelius Merula.	Q. Minucius Thermus.
558	L. Quinctius Flamininus.	Cn. Domitius Ahenobarbus.
559	M. Acilius Glabrio.	P. Cornelius Scipio Nasica.
560	L. Cornelius Scipio.	C. Laelius.
561	Cn. Manlius Vulso.	M. Fuluius Nobilior.
562	C. Liuius Salinator.	M. Valerius Messala.
563	M. Aemilius Lepidus.	C. Flaminius.
564	Sp. Postumius Albinus.	Q. Marcius Philippus.
565	Ap. Claudius Pulcher.	M. Sempronius Tuditanus.
566	P. Claudius Pulcher.	L. Porcius Licinus.
567	Q. Fabius Labeo.	M. Claudius Marcellus.
568	L. Aemilius Paullus.	Cn. Baebius Tamphilus.
569	P. Cornelius Cethegus.	M. Baebius Tamphilus.
570	A. Postumius Albinus.	C. Calpurnius Piso.
		Q. Fuluius Flaccus.
571	L. Manlius Acidinus.	Q. Fuluius Flaccus.
572	M. Iunius Brutus.	A. Manlius Vulso.

573	C. Claudius Pulcher.	Ti. Sempronius Gracchus.
574	Cn. Cornelius Scipio Hiſpalus. C. Valerius Læuinus.	Q. Petilius Spurinus.
575	P. Mucius Scæuula.	M. Aemilius Lepidus II.
576	Sp. Poſtumius Albinus.	Q. Mucius Scæuula.
577	L. Poſtumius Albinus.	M. Popillius Lænas.
578	C. Popillius Lænas.	P. Aelius Ligus.
579	P. Licinius Craſſus.	C. Caſsius Longinus.
580	A. Hoſtilius Mancinus.	A. Atilius Serranus.
581	Q. Marcius Philippus II.	Cn. Seruilius Cæpio.
582	L. Aemilius Paullus II.	C. Licinius Craſſus.
583	Q. Aelius Pætus.	M. Iunius.
584	M. Marcellus.	C. Sulpicius.
585	Cn. Octauius.	T. Manlius.
586	A. Manlius.	Q. Caſsius.
587	Ti. Sempronius.	M. Iuuentius.
588	P. Cornelius Scipio Naſica.	C. Marcius.
589	M. Meſſalla.	C. Fannius.
590	L. Anicius.	M. Cornelius Cethegus.
591	Cn. Cornelius Dolabella.	M. Fuluius.
592	M. Aemilius.	C. Popillius.
593	Sex. Iulius.	L. Aurelius.
594	L. Lentulus.	C. Marcius.
595	P. Scipio Naſica.	M. Claudius.
596	L. Poſtumius.	Q. Opimius.
597	Q. Fuluius.	T. Annius.
598	M. Marcellus.	L. Valerius.
599	L. Licinius Lucullus.	A. Poſtumius Albinus.
600	T. Quinctius.	M. Acilius.
601	L. Marcius.	M. Manilius.
602	Sp. Poſtumius.	L. Piſo.
603	P. Africanus.	C. Liuius.
604	Cn. Cornelius.	L. Mummius.
605	Q. Fabius Maximus.	L. Hoſtilius.
606	Ser. Galba.	L. Aurelius.
607	Ap. Claudius.	Q. Metellus.
608	L. Metellus.	Q. Maximus.
609	Cn. Cæpio.	Q. Pompeius.
610	Q. Cæpio.	C. Lælius.
611	Cn. Piſo.	M. Popillius.
612	P. Scipio.	D. Brutus.
613	M. Aemilius.	C. Hoſtilius Mancinus.
614	P. Furius.	Sex. Atilius Serranus.
615	Ser. Fuluius.	C. Calpurnius.
616	P. Africanus.	C. Fuluius Flaccus.
617	P. Mucius.	L. Calpurnius.
618	P. Popillius.	P. Rupilius.
619	P. Craſſus.	L. Valerius.
620	C. Claudius.	M. Perperna.
621	C. Sempronius.	M. Aquillius.
622	Cn. Octauius.	T. Annius.
623	L. Caſsius.	L. Cinna.
624	M. Aemilius.	L. Aurelius.
625	M. Plautius.	M. Fuluius.
626	C. Caſsius Longinus.	C. Sextius.
627	Q. Cæcilius.	T. Quinctius.
628	Cn. Domitius.	C. Fannius.
629	L. Opimius.	Q. Maximus.
630	P. Manlius.	C. Papirius.
631	L. Cæcilius.	L. Aurelius.

632	M. Cato.	Q. Marcius.
633	L. Cæcilius.	Q. Mucius.
634	C. Licinius Geta.	Q. Maximus.
635	M. Metellus.	M. Scaurus.
636	M'. Acilius Balbus.	C. Cato.
637	C. Cæcilius.	Cn. Papirius.
638	M. Liuius Drusus.	L. Piso.
639	P. Scipio.	L. Calpurnius Bestia.
640	Sp. Postumius.	M. Minucius.
641	Q. Metellus.	M. Silanus.
642	Ser. Galba.	M. Scaurus.
643	L. Cassius.	C. Marius.
644	Q. Seruilius Cæpio.	C. Atilius.
645	P. Rutilius Rufus.	Cn. Mallius.
646	C. Marius II.	C. Flauius Fimbria.
647	C. Marius III.	L. Aurelius Orestes.
648	C. Marius IIII.	Q. Lutatius.
649	C. Marius V.	M'. Aquillius.
650	C. Marius VI.	L. Valerius Flaccus.
651	M. Antonius.	A. Postumius.
652	Q. Metellus.	T. Didius.
653	Cn. Lentulus.	P. Crassus.
654	Cn. Domitius.	C. Cassius.
655	L. Crassus.	Q. Scæuola.
656	C. Cœlius.	L. Domitius.
657	C. Valerius Flaccus.	M. Herennius.
658	C. Claudius Pulcher.	M. Perperna.
659	L. Marcius.	Sex. Iulius.
660	L. Iulius Cæsar.	P. Rutilius Lupus.
661	L. Porcius.	Cn. Pompeius.
662	L. Sulla.	Q. Pompeius.
663	L. Cornelius Cinna.	Cn. Octauius.
664	L. Cinna II.	C. Marius VII.
665	L. Cinna III.	Cn. Papirius.
666	L. Cinna IIII.	Cn. Papirius II.
667	L. Scipio.	C. Norbanus.
668	C. Marius.	Cn. Carbo. III.
669	M. Tullius.	Cn. Dolabella.
670	L. Sulla II.	Q. Metellus.
671	P. Seruilius.	Ap. Claudius.
672	M. Lepidus.	Q. Catulus.
673	M. Aemilius.	D. Brutus.
674	Cn. Octauius.	C. Curio.
675	L. Octauius.	C. Cotta.
676	L. Licinius Lucullus.	M. Cotta.
677	M. Lucullus.	C. Cassius.
678	L. Gellius	Cn. Lentulus.
679	Cn. Aufidius.	P. Lentulus.
680	M. Crassus.	Cn. Pompeius.
681	Q. Metellus.	Q. Hortensius.
682	L. Metellus.	Q. Marcius.
683	C. Piso.	M'. Glabrio.
684	M'. Lepidus.	L. Volcatius.
685	L. Cotta.	L. Torquatus.
686	L. Cæsar.	C. Figulus.
687	M. Cicero.	C. Antonius.
688	D. Silanus.	L. Murena.
689	M. Pupius.	M. Valerius.
690	Q. Metellus.	Q. Afranius.
691	C. Cæsar.	M. Bibulus.

692	L. Piso.	A. Gabinius
693	P. Lentulus.	Q. Metellus.
694	Cn. Lentulus.	L. Philippus.
695	Cn. Pompeius.	M. Crassus
696	Ap. Claudius.	L. Domitius.
697	Cn Domitius.	M. Messalla.
698	Cn. Pompeius.	Q. Metellus.
699	M. Marcellus.	Ser. Sulpicius.
700	L. Paullus.	C. Marcellus.
701	L. Lentulus.	C. Marcellus.
702	C. Cæsar.	P. Seruilius.
703	Q. Fufius Calenus.	P. Vatinius.
704	C. Cæsar.	M. Lepidus.
705	C. Cæsar.	Q. Maximus.
706	C. Cæsar.	M. Antonius.
707	C. Pansa.	A. Hirtius.
708	M. Lepidus.	L. Plancus.
709	P. Seruilius II.	L. Antonius.
710	Cn. Domitius.	C. Asinius.
711	L. Censorinus.	C. Caluisius.
712	Ap. Claudius.	C. Norbanus.
713	M. Agrippa.	L. Caninius.
714	L. Gellius.	M. Cocceius.
715	Sex. Pompeius.	L. Cornificius.
716	M. Antonius.	L. Scribonius Libo.
717	C. Cæsar.	L. Volcatius.
718	Cn. Domitius.	C. Sosius.
719	C. Cæsar II.	M. Messalla.
720	C. Cæsar III.	M. Crassus.
721	C. Cæsar IIII.	Sex. Appuleius.
722	C. Cæsar V.	M. Agrippa II.
723	C. Cæsar VI.	M. Agrippa III.
724	C. Augustus Cæsar VII.	T. Statilius.
725	C. Cæsar Augustus VIII.	M. Silanus.
726	C. Cæsar Augustus IX.	C. Norbanus.
727	C. Cæsar Augustus X.	Cn. Piso.
728	M. Marcellus.	L. Arruntius.
729	M. Lollius.	Q. Lepidus.
730	M. Appuleius.	P. Silius.
731	C. Sentius.	Q. Lucretius.
732	Cn. Lentulus.	P. Lentulus.
733	C. Furnius.	C. Silanus.
734	L. Domitius.	P. Scipio.
735	M. Drusus.	L. Piso.
736	Cn. Lentulus.	M. Crassus.
737	Ti. Nero.	P. Quinctilius.
738	M. Messalla.	P. Sulpicius.
739	Paullus Fabius.	Q. Aelius.
740	Iulus Antonius.	Q. Fabius.
741	Drusus Nero.	T. Quinctius.

CAROLI SIGONII IN CHRONOLOGIAM SCHOLIA.

IN ANNVM CXLV.

ANNVM, quo primi consules inierunt Brutus, & Tarquinius, ducentesimum quadragesimum quintum uoco ab Vrbe condita, quòd Liuius regnatum esse Romæ dicat per annos ducentos quadraginta quatuor. Quæ eadem summa ex uniuscuiusque regni spatio colligitur. Idem facit etiam Dionys.

IN ANNVM CCXLVIII.

In hunc annum consules edimus Sp. Lartium, & T. Herminium, qui in eodice Liuiano uulgato desiderantur. Etenim prætermissos eos non à Liuio, sed à festinantibus librarijs credimus. Cûr autem ita credamus, dicendum est paucis. Primum, quia Cassiodorus, qui tabulas suas consulares ad Liuianorum annalium regulam (ut paulo post apertius apparebit) direxisse uidetur, eosdem hoc anno consules edit. nequeuero solum Cassiodorus, sed etiam Dionysius. Deinde quia nisi hunc annum numeremus, annus ille, quo decemuiri consulares primum inierunt, non poterit à Liuio trecentesimus alter uocari, uerum trecentesimus dicatur necesse est. Accedit, quod ne Eutropius quidem recte dixerit, nono post reges exactos anno Dictatorem primum esse creatum Postumo Cominio, & T. Lartio consulibus, uerum octauo erit scribendum. Præterea uero ne scite quidem Pædianus pro Cornelio, A. Virginio, & T. Veturio consulibus, annum post reges exactos XVI tribunos plebis primum creatos ex Liuij auctoritate tradiderit, uerum XV fuerit scribendum. Postremo ne Cicero quidem recte M. Tullium, Ser. Sulpicium anno post reges exactos X consules fuisse dixerit in Bruto, neque Plinius Ap. Claudium, & P. Seruilium consulatum anno ab Vrbe cond. CCLIX. gessisse prudenter scripserit. Dicet aliquis, quomodo nomina consulum intercidere sine rerum de quibus agebatur historia potuerunt? Dico exilem annum nihil præter nomina consulum habuisse. quomodo etiam paulo post inquit Liuius. Consules Q. Clœlius, & T. Lartius. Inde A. Sempronius, & M. Minucius, deceptum autem librarium similitudine nominum inconsulto duos consules transcendisse.

IN ANNVM CCLXIIII.

Ante hunc annum Dionysius numerat duos annos cum consulibus, Q. Sulpicio, Sp. Lartio, & C. Iulio, L. Pinario. Eumque sequutus est Glareanus in ea Chronologia digerenda, quam se Liuianæ historiæ causa ait confecisse, quod se credere dicat, consules illos non Liuij, sed librariorum temeritate omissos. Nos autẽ lõge secus opinamur. & a Liuio consulto eos esse prætermissos, & propterea ei, qui Chronologiam Liuianam scribere uelit, esse negligendos. Nam ni ita sit. quo modo Liuius Q. Minucio, & C. Horatio consulibus X tribunos plebis factos esse ait anno tricesimo post primos tribunos plebis, qui A. Virginio, & T. Vetusio consulibus facti sunt? aut quomodo Ap. Claudio, & T. Genucio consulibus decemuiros factos esse inquit anno trecentesimo altero ab Vrbe condita? duobus præsertim utrobique annis ad summam deficientibus. Adde, quod Cassiodorus qui (ut dixi) aperte sequutus est Liuium, ne hos quidem consules suggerit. Postremo ne deesse quidem apud Liuium duos annos illud certissimo argumento sit, quod historiæ expositio non mutila sit. Nam quæ à Dionysio gesta quatuor annis traduntur, ea, in duos à Liuio translata sunt, ita ut nemo quicquam desiderare possit. Neque uero mirum uideri debet binos cõsules ab uno poni, ab altero prætermitti. Id enim fecisse quoque Pisonem, testatur libro IX Liuius his uerbis. Hos consules Piso Q. Fabio, & P. Decio suggerit biennio exempto, quo Claudium, Volumniumque & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus; memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules falsos ratus transcenderit, incertum est.

IN ANNVM CCXCV.

Q. Minucio, C. Horatio consulibus scribit Liuius tribunos pl. decem factos esse anno XXXVI post primos, qui facti sunt A Virginio, & T. Veturio consulibus anno ab Vrbe condita CCLX. Ex quo intelligi potest recte hunc annum a nobis CCXCV. nominari.

IN ANNVM CCCI.

Liuius, itemque eum sequutus Eutropius decemuiros Ap. Claudio, & T. Genucio consulibus anno trecentesimo

trecentesimo altero primum factos tradunt. Quem numerum Glareanus, qui omnes auctores eodem modo digessisse Romana tempora putat, corrumpere cogitur, & tricentesimum tertium scribit.

IN ANNVM CCCV.

Nullus est locus apud Liuium, in quo minus quid sequar, aut sentiam possim dicere, quàm in hoc, quem nunc tracto. Est enim necesse annum interponere, ut numerorum Liuianorum summma constet. Etenim annum primum decemuirorum uocat trecentesimum alterum. octauo autem anno post, tribunos militares ait inisse anno trecentesimo decimo, cum tamen si diligenter numeres trecentesimus nonus is sit uocandus. Neque uero dici potest, numerum posteriorem esse mendose, nam in omnibus uetustis libris ita est. & si eum numerum mutes, qui deinceps ab eo nominantur, omnes erunt mutandi, & mira numerorum orietur confusio. Miror autem Liuium in tam paucis annis rectam supputationem tenere non potuisse, praesertim uero cum ijdem consules, quos ab decemuiris ad tribunos militares numerat, sint etiam apud Dionysium, & Cassiodorum. Causa forte erroris inde nata est, quod tribunos plebis ait de continuando consulatu in alterum annum M. Horatio, L. Valerio consulibus laturos fuisse scribit. tulisse tamen eos ex uerbis eius non apparet. An uero legem pro lata ipse habuerit, quae ne promulgata quidem fuerat, cum hos numeros posuit, in incerto est.

IN ANNVM CCCX.

Liuius (ut dixi) annum quo tribuni militares consulari potestate primum facti sunt, trecentesimum decimum uocat. Quem numerũ negligit Glareanus, & ad arbitrium numeros cõmutandos esse cẽset.

IN ANNVM CCCXXXIIII.

Hoc anno Interreges ponimus, sine consulibus, aut tribunis militum, ex uerbis Liuij. lib. IIII. Cum pars maior insequentis anni per nouos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset. Adhaec uero si omittamus hunc annum, sequentes numeri, quos ponit Liuius, non quadrabunt. Hunc tamen etiam contempsit Glareanus.

IN ANNVM CCCLXII.

L. Lucretium Flauum, & Ser. Sulpicium Camerinum consules ait Liuius factos esse post quintum decimum annum. Quod ita intelligendum est, post consules superiores, per quindecim annos tribunos militares esse creatos. post autem annum quintum decimum rursus consules esse creatos.

IN ANNVM CCCLXV.

Liuius lib. V. in oratione Camilli Romam captam significat Tribus Fabijs tribunis militum anno ab V.C. CCCLXV. Qui numerus ad nostram rationem praeclare quadrat. non poterat autem quadrare ad supputationem Glareani, nisi annum illum transcenderet, quem nos CCC XXXIIII nominauimus.

IN ANNNVM CCCLXVI.

Hoc anno nos Camillum Dictaturam continuasse scribimus. Quod dicitur ex Liuio, qui ait Romanos non esse passos eum Dictatura nisi anno circumacto abdicare. Quod idem & ex Plutarcho, & ex Capitolina supputatione colligitur. Id quia turbabat nescio quos numeros, praetermisit Glareanus. non posse autem omitti, sequentes numeri indicant.

IN ANNVM CCCLXXXVIII.

Glareanus ante hunc annum contra Liuij auctoritatem interseruit annum cum duobus tribunis militum. Videbat enim ad numerum anni quadringentesimi, qui à Liuio nominatur, se non posse peruenire, nisi interponeret annum. Multo autem erat melius dictaturam Camilli ex uerbis ipsius Liuij (ut nos fecimus) quàm tribunos militares duos contra fidem historiae numerare. Tribunos autem nominat C. Licinium Stolonem, & P. Valerium V. Qui quo anno sint reponendi à nobis supra suo loco monstratum est. De C. Licinio uero, & L. Sextio tribunis plebis, quos X tribunos uocet Liuius, qui nisi IX esse possint, nisi annus ille interponatur, dico decimum refici posse sine anno illo. Nam qui anno CCCLXX tribuni plebis primum facti sunt, non uideo cur ijdem anno CCCLXXXVII decimum refecti recte dici non possint.

IN ANNVM CCCXC.

Hunc annum, quo L. Genucius, Q. Seruilius consules fuere Liuius uocat xxv. post Romam captam, captam autem fuisse dixerat, anno CCCLXV. qui numerus præclare quadrat.

IN ANNVM CD.

Hunc annum quo C. Sulpicius, M. Valerius consules fuerunt, quadringentesimum ab. v.c. nominat Liuius. Vndecimum autem post primum plebeium consulem. Quæ omnia conueniunt.

IN ANNVM CDI.

Hic annus quo M. Fabius T. Quinctius consules fuerunt, dicitur à Liuio xxxv. post Romam captam. qui numerus quadrat, & ostendit recte à nobis dictaturam Camilli pro anno uno esse numeratā.

IN ANNVM CDXXII.

Annum hic sine consulibus interserimus necessario. neque enim aliter sequentes numeri connenire ad summam annorum ibi traditam possunt. Quod facimus in hac Chronologia fecimus etiam necessario in Fastis consulum Capitolinorum. neque enim eorum annorum ratio sine hoc anno probe poterat custodiri. Quin etiam Haloander, qui primus hac ætate Chronologias consulares scripsit, idem fecit. Glareanus autē quia id negligit, haud ita multo post, uerbis (ut solet) Liuij parum intellectis aliū & ipse annū interponit, de quo ibi dicā. Accedit quod Liuius id ipsum, quod facimus etsi non aperte, at obscure tamen subsignificare uidetur, cū ait lib. VIII. Dictator ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus, Magister equitū M. Antonius. Religio deinde incessit uitio eos creatos, magistratuq; se abdicauerūt; & quia pestilētia insecuta est, uelut omnibus eo uitio cōtactis auspicijs res ad interregnū redijt.

IN ANNVM CDXXIX.

Glareanus quia interregum annum, quem nos anno CDXXII numerauimus, prætermisit, propterea hic annum interserere cogitur contra fidem historiæ. nititur autem uerbis Liuij libro nono. Anno circumacto bellum deinceps ab Dictatore Q. Fabio gestum, consules noui sicut superiores Romæ manserunt. Hæc uerba ita interpretatur, ut priore anno dictatorem Fabium, posteriore nouos consules collocet, L. Papirium, & Q. Publilium. Qua in re uehementer errat. est enim intelligendum eodem anno, quo Q. Fabius dictator bellum gessit, nouos consules L. Papirium, & Q. Publilium magistratum gessisse. Id autem ita esse probant monumenta Capitolina, quæ L. Papirio Cursori IIII, & Q. Publilio Philoni IIII consulibus Q. Fabium Maximum Dictatorem cum Q. Aulio mag. eq. & in locum Q. Aulij occisi C. Fabium subijciunt, ut etiam Liuius. item Diodorus. ut ante dixi.

IN ANNVM CDXXXI.

Proxime ante hunc annum Glareanus interijcit annum L. Papirij Cursoris Dictatoris sine consulibus, cum his uerbis. Alios sequuti hos posuimus, cum tamen Liuius ne uerbo quidem meminerit eius anni, sed præcedente anno eorum facit mentionem. Si Liuius ergo non meminit ne uerbo quidem, neque ad rationem annorum Liuianam hic annus pertinet, imo uero eandem, ut ex sequentibus numeris apparebit, ualde perturbat, cur in Chronologia Liuiana interseritur. Neque uero disputo recte fecerit Liuius nec ne. nam hunc dictatorem uideo in Capitolinis monumentis probari. Sed id dico Glareanum in ea Chronologia aut Liuij auctoritatem ubique debuisse complecti, aut ubique contemnere. neque enim ad unam normam omnes scriptores supputationes annorum Romanorum direxerunt.

IN ANNVM CDLVII.

Hunc annum, quo consules fuerunt Q. Fabius v. P. Decius IIII. uocat Liuius quadragesimum sextum belli Samnitici, quod bellum cœptum esse scribit M. Valerio, A. Cornelio consulibus, i. anno ab. v.c. CDXII. Qui numerus ad nostram rationem præclare cadit. ad Glareani non item. uerum quadragesimus septimus erit legendū, idq; quia Dictaturam L. Papirij Cursoris discedens à Liuio numerauit.

IN ANNVM CDLXI.

Hic interciderunt x libri Liuij. Itaque consules qui eius libris continebantur ex Cassiodoro subiecimus.

cimus. Cuius summam, quia cum numeris Liuianis, qui sequuutur, maxime conuenire comperimus, in eam opinionem uenimus, tabulas Casiodori ab ipso Casiodoro ex Liuiana esse historia concinnatas. Idem etiam in reliquis libris, qui amissi sunt, faciemus.

IN ANNVM CDLXXXVI.

Annum, quo Ap. Claudius consul bellum Pœnis intulit uocat Liuius ab v.c. CDLXXXVI. quanquam Glareanus CDXXXVIII corrigit. ut eò loco dictum est.

IN ANNVM CDLXXXIII.

Ante hunc annum, quo consules edidimus P. Sempronium, Ap. Claudium ex Casiodoro, Glareanus interijcit annum alterum cum consulibus Q. Fabio Pictore, L. Quintio Gulone. Quos consules nõ habet Casiodorus. Et quanquam scio, Glareanũ id ipsum optimis fretũ auctoribus fecisse, quos ipse etiã in Capitolinis consulibus restituendis sequutus sum, dico tamen eos ad Linianam summam nõ conueni re. recte autem à Casiodoro ex Liuij auctoritate omissos esse. Quod ipsum sequẽtes numeri indicabũt.

IN ANNVM CDLXXXVI.

Glareanus item ante hunc annum alium interserit annum cum consulibus M. Valerio Maximo Q. Manilio Vitulo, quos non habet Casiodorus. Deest autem forte hic annus ad aliorum scriptorum supputationem, ut ad Capitolinam, at ad Liuianam nullo modo. Quod ex sequentibus numeris apparebit. Est autem intelligendum, quanquam Capitolinæ tabulæ annum hunc desiderant, respuere tamen nomina consulum eorum, quos edit Glareanus. Ac tres quidem adhuc anni in Chronologia Liuiana contra Liuij auctoritatem à Glareano sunt interiecti.

IN ANNVM DI.

Annum quo P. Claudius L. Iunius consules fuerunt, quingentesimum primum ab Vrbe condita uocat Liuius, ut in anno DCL demonstrabo. qui numerus ostendit recte à nobis, & à Casiodoro annos eos tres, quos de suo addidit Glareanus esse omissos. si quidem hunc annum uocat DIIII.

IN ANNVM DXIX.

Ante hunc annum, qui consules habuit auctore Casiodoro M. Pomponium, & C. Papirium, Glareanus quartum annum temere interserit cum consulibus, quorum nomina ait se reperire non potuisse, idque se facere ait Cicerone, Plinioque auctoribus. Est autem intelligendum hunc annum respui primum à Liuio, cui ipse in ea Chronologia seruit, quod sequentes numeri confirmant. deinde à Casiodoro, & à Capitolinis auctoribus, qui ambo Lepido, & Poblicio consulibus Pomponium & Papirium consules suggerunt, nullo anno, ut nos fecimus, interiecto. Gellius lib. XVII. diuortium primum Romę factum ait anno v.c. DXIX. idest M. Pomponio. C. Papirio cos. ut ait Dionysius lib. II.

IN ANNVM DXXIII.

Annum quo P. Valerius, M. Atilius consules fuerunt uocat Gellius lib. IIII. cap. III. ab urbe cond. quingentesimum nigesimum tertium, ut nos fecimus. Quod est argumento, aut Liuium aut aliũ auctorem hanc rationem annorum, quam nos ex Liuio collegimus, esse sequutum. Quem annum Glareanus nocat, quingentesimum uigesimum septimum.

IN ANNVM DXXXII.

Liuius libro XXX. bellum Punicum secundum, quod cœptum est P. Scipione Ti. Sempronio consulibus, cœptum esse ait annos XXIII post pacem Pœnis primum uictis datam Q. Lutatio A. Manlio consulibus. Qui numerus egregie quadrat, neque annum quenquam à Glareano interseri patitur.

IN ANNVM DXLIX.

Bellum secundum Punicum, quod Lentulo, & Pæto consulibus finitum est, annos LXIII à primo Punico confectum est, quod Ap. Claudio consule, cœptum est. quadraginta uero post pacem Pœnis datam Q. Lutatio, A. Manlio consulibus, itemque decimo septimo anno quam cœptum erat. Hoc Liuius lib. XXX. & XXXI. qui numeri Glareanum omnino redarguunt.

Caroli Sigonii

IN ANNVM DL.

Annum quo consules fuerunt P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Liuius lib. XXXI sexagesimum tertium nominat ab Ap. Claudio consule, qui primus bellum Pœnis intulit. anno CDXXCVI. & quadragesimum tertium post A Manlium. Q. Lutatium consules, quibus pax Pœnis data est anno DIX. Idem hunc eundem annum uocat quingesimum quadragesimum ab v.c. quanquam quinquagesimum, ut ait etiam Glareanus pro quadragesimo, reponendum est. Qui numeri diei non potest, quam ad nostram rationem conueniant. à qua quia sine causa discessit Glareanus, in eam necessitatem compulsus est, ut omnes tamen tanquam deprauatos emendare cogatur.

IN ANVM DLVI.

Liuius lib. XXXIIII annum quo P. Scipio Africanus II consul fuit nocat DVIII, aperte perimendum, pro DLVI, nam v in L, II in v uertenda sunt. quæ ratio non quadrat ad Glareani institutum, qui DLVIII corrigit. Cum DLVI ex superioribus, & inferioribus numeris sit legendum.

IN ANNVM DXCVIII.

Magnam habet quæstionem, quid uelint uerba quædam, quæ sunt in Epitoma libri XLVII. & apud Cassiodorum in consulibus. De quorum interpretatione prope desperasse Glareanus uidetur. Ea sunt. Consules anno quingentesimo nonagesimo octauo ab urbe condita magistratum peractis comitijs, insequentisque anni consulibus creatis inire cœperunt. Mutandi comitia causa fuit, quod Hispani rebellabant. apud Cassiodorum uero.

Q. Fuluius. T. Annius.

Hi primi consules K. Ian. magistratum inierunt propter subitum Celtiberiæ motum.

M. Marcellus. L. Valerius.

Magnam quidem inquam hæc uerba habent quæstionem, uerum eam ego, quia ad rem, quam susce pi maxime pertinet, quoad potero explicabo. Est igitur intelligendum, non Q. Fuluium, & T Annium consules primos K. Ian. inisse anno ab v.c. sexcentesimo nonagesimo septimo, sed M. Marcellum, & L. Valerium sexcentesimo nonagesimo octauo. Nam cum Celtiberi Q. Fuluio consule, qui prælio ab ijs uictus fuerat, ut ait Appianus in Iberico, in spem uictoriæ erecti, subito omnes rebellassent, placitum est, ut consulum statim comitia haberentur, ac consules designati ex templo magistratum occiperent, neque idibus Martiis, ut ante sed K. Ian. ut nunquam ante alias, inirent. Quod ipsum etiam ex Obsequente probatur, qui ait Marcello consule omnes Magistratus abdicasse. Cassiodori autem uerba ita accipienda sunt, ut Q. Fuluio & T. Annio consulibus mutatum esse ineundi diem dicamus, non ipsos inisse. atque ex sequentibus consulibus id ipsum euenisse interpretemur. Quod si ita est, & hic etiam numerus optime a Liuio traditus est.

IN ANNVM DCI.

Annum, quo consules fuerunt M. Manilius, & L. Marcius, ab urbe. cond. DCI. nominauimus. præclare ijs enim consulibus (ut omnes tradunt) tertium bellum Punicum cœptum est. Quod anno DCI initum esse scriptum est in epitoma libri LXIX his uerbis. Tertij punici belli initium altero & sexcentesimo anno ab urbe condita intra quintum annum, quam erat cœptum consummati. Adde quod ludi sæculares quarti, qui Censorino auctore ex Liuii sententia facti sunt M. Manilio, & L. Marcio consulibus, in eadem epitoma editi esse dicuntur anno ab v.c. sexcentesimo primo. Ludi Diti patri ad Terentum ex præcepto librorum Sibyllinorum facti, qui anno centesimo, primo punico bello, quingentesimo, & altero anno ab v.c. facti fuerant. Hæc ille. Hi ex uerbis non solum illud intelligi potest M. Manilium, L. Marcium consules in annum DCI incidisse, sed etiam P. Claudium, & L. Iunium, qui consules centesimo ante anno fuerunt, & quibus consulibus ludos tertios sæculares ex Liuii sententia factos fuisse, scribit Censorinus, anno DI ab v.c. magistratum, ut nos scripsimus, gessisse. Hunc tamen annum corrector Liuii Glareanus uocat DCV.

IN ANNVM DCCCCI.

In Epitoma libri CXXXIII scriptum est, Augustum triumphos tres in urbem inuexisse, & finem bellis ciuilibus imposuisse annno altero, & uigesimo, qui numerus quadrat. nam bella ciuilia cœpta sunt, Lentulo, & Marcello consulibus.

IN ANNVM DCCXLI.

Si Historia Liuiana morte Drusi in Germania, & funere eius (ut apparet) finita est, profecto usque ad annum DCCXLI peruenit. est enim mortuus se, & T. Quinctio consulibus, ut ait Dio lib. LV. quem annum uocat Glareanus DCCXLV. exponit autem consules usque ad annum DCCLXXII, quia inquit usque eo Liuianam historiam peruenire, præter unum, aut alterum annum cum in septimo & decimo ante anno finiatur.

FINIS.